ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Р
Т

ТОМ 5

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СЛОВНИКИ УКРАЇНИ

Том п'ятий

Р
Т

Київ 2006

ББК 81.2УКР-4
Е88

Укладачі

Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць,
Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук,
В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов,
А. М. Шамота

П'ятий том словника містить слова на літери Р—Т. У ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені в Україні.

Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

Редакційна колегія
О. С. Мельничук (головний редактор),
В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак,
В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко

Затверджено до друку вченою радою
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

Видання здійснене в межах проекту
«Словники України» відповідно
до Указу Президента України
від 7 серпня 1999 року № 967
«Про розвиток національної словникової бази»

Науково-видавничий відділ філології,
художньої літератури та словників
Редактори *Л. С. Шорубалка, М. А. Щипська*

© Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова,
О. С. Мельничук, В. Г. Скляренко, І. А. Стоянов,
А. М. Шамота, укладання, 2006
© Ідея та назва серії «Словники України»
Т. П. Гуменюк, В. А. Широков, 1994, 2006

ISBN 966-00-0195-9(5)
ISBN 966-00-0816-3

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

В укладанні 5-го тому Етимологічного словника української мови взяли участь такі автори: І. А. Стоянов (уклав статті *раб — Роксана*); О. С. Мельничук (*рокфор — ропша*, а також, у межах частин інших укладачів, *рабані, равер, рагеля, радловати, радолка, рамувати, ранда*[2], *рапті, рата*[2], *рахатися, рвант, рева*[1], *ревтаня, регеша, регнути, реґезуля, реґетать, ределі, резгини, ремство, ренклод, репиця, репухатий, рет, рехтельний, решітка, рея, рєхий, рзати, рибовій, ригач, ригувати, рикати, римашка, римоннє, ринда*[3], *ринський, рипиґатися, рипіти, рісень, ріятися, розбестити, розвитися, роздівитисі, розиднятися, розкереша, розкушкати, розлопанитися, розмацькати, розпістерти, розстріхатися, розтергнути, розхвірити, розчин, розшкрилити, росіяни, роскаль, ростохвіст, ротія, руберойд, руга*[1], *рудяк*[1], *рудяк*[2], *рунути, рутенці, рябчик*[2], *ряжанка, рямпати, ряха, сабантуй, савати, Савелій, Саверій, саз, сакомпак, саландар, салол, самба, самбук, самолитий, сандига, сапропель, сапрофіт, сарган, сауна, свака, свинка*[1], *свинки, свинюха, свірка*[1], *свірон, сегельба, сейка, секретар*[2], *сель, селькупи, сеник, септет, септима, сердзевий, сереш, серпій*[3], *серпкий, серпоріз*[2], *серсама, сивак, сивка, силок, симезилина, синія, синкліт, сирова, сиропуст, ситніти, ситяви, сі*[2], *іверяни, сількор, сірачок, сірманя, ситкавниці, Січ, скаврон, скалити, скаменюшник, скарідь, скарпель, скаут, скес, скивиця, скиджитися — скиксувати, скинія, скипніти, скирняти, скібець, скілька, скіф, скіфи, склеснути, склизити, склітати, склока, склюкати, скнип, скніти, скобель — сковзати(ся), скозуватися, скойка, скокошитися, сколіничитися, сколопендра — сколяничніти, скомирда, скоморох, скомшити — сконозити, скопець — скопювати, скорб, скорбут, скорець, скорий, скоршайка, скорняти, скорода*[2] *— скороздрий, скором, скоронний, скорпіон, скорязний, скраклі, скраколь, скрань, скрегулець, скремзать — скрепер, скриглі — скримцювати, скриня*[1], *скриня*[2], *скрізь, скромадити, скроня, скрупульозний, скрушки, скубти, скугу, скука, скулити*[2], *скуса, скут*[2], *скути, скуток, скухторить, слажда, слайд, сланик, слемено, слиж*[2] *— слиз*[2], *слід*[2], *слімень, сліпак*[4], *сліпак*[5], *словець, словінь, слонец, слоник, слонька, слочок, слудва, слуква, слушний, слюгота, слюз*[2], *смак — смалець, смальцуга — смаркуля, смерд, смердіти, смертельник — сметана, сметанка*[2], *сметанник, смик*[1], *— смикати, смирний, смідь, смілка, сміття, сміть, смовзик, смоква, смолій, смольник, сморкач, смотолока, смочка, смуда, смудитися, смута — снага, снадний, снасть — снєпирити, сниця — снідок, сніп, сновигати, сноз*[1], *снувати, знайдіти, соба*[1] *— собакарня, собачка*[5], *соболь, совгати, совіт, совітина, совманитися, совп, сода, содухи, сойка, сокач, сокира, сокирки, сокіл*[1], *сокіл*[3], *соколя, сокотати, сокотити, соловей — солома, Соломія, солом'янка — солотвина, солтис, соляр, сом*[1] *— сематичний, сомець, сон*[1], *сон*[2], *сонечко, сонце — сопка, соплі, сопляк, сорбент — сорокатільник, сорокуля, сос, сосонка, сотуга, соферяти, софіт, софорок, Софрон, сохтач, союзка, сояк, спаз, спанієль, Спартак, спасти, спасувати, спахнути, спевнити, спиндз, співати, співчувати, спікер, спіноза, спіч, сподєчити, сполик, спорудити, споховастий, спошев, спрічатися, спроволока, спрокудити, спрут, спрязьми, спулити, спурт, спуст, сребро, сромота, став*[1], *ставрида — стагнація, стамеска, Станіслав, статор, стволя, стельвага, стемпка, стенокардія, степ*[2], *Степан, стермо, стерник, стиль — стина, стипендія, стихар, стільки, стінка*[1], *стовбець, Стожари, стоком, стопор, сторити*[1], *сторч, сторчець, стражіти, стракаш, страмець, странутися, стратег — стратостат, стрежень, стрекоза, стреконіти, стрем'янка, стрептоцид, стрес, Стрибог, стриганец, стрижень*[2], *стриптиз, стрихнін, стрихулець, стричка,*

Від редакційної колегії

стріп[2], *стрічка, строжити, строка*[2], *стронцій, строп, строполить, строфа — строчити*[1], *струбулька, струбцина, струґилять, стружина, структура, струпехи, струт, стручки, стряча, стубла, стуга*[1,2], *студент, стужка*[1], *стьожка, стюард, стяг*[2], *суб-, субор, субординація, субстантив — субституція, субчик, сувійка, суворий, суга, суголов*[1], *суголовашка, суд*[2], *судосити, сука*[1], *сукамина, сукати, сукман, сукристий, сукровиця, сула*[2], *сулити*[1], *сулити*[2], *султан*[2], *сум'яття, супер-, супочити, сус*[2], *сустанція, сутон, сутурцуватися, суціга, Тадей, такувати, тарабанити, тарайки, тараренька, татайко, тахіновий, тачати*[1], *твердосон, тебе, теменіти, тенетря, тенути, тепша, терем*[2], *Терентій, тиверці, тимуш, тим'ян, тирхати, то*[2], *товгай, товкмачити, товт, товтри, токан, толоб, толокнянка, топтати, торбук, трай, траскун, требич, тренчик, треста, тримбай, трипутень*[2], *Трифон, тріпалка, тромкач, троні, Трохим, троянда*[1], *тряскати, тряхнути*[2], *тугай, тупс-тупс, турати, тургун, тучу, тушира, тьора, тябрити*); Т. Б. Лукінова (*роса — ряшка, то*[1] *— трансформація*, а також *розкобіжкати, розсіл, трусь-цьке*); В. Т. Коломієць (*са — скульб'яний*, а також *раваш, равлин, раз*[2], *райтки, рамат, ранник*[2], *рапа*[2], *рапавка, раса*[2], *ратан*[1], *ратан*[2], *ратиця, рачій — рашка, ребрик, регулювати, рек, релі, ремня, репати(ся), репах, реп'ях, риґувати, риза*[2], *риньовка, ринявий, рібати, рібачка, ріжа*[3], *ріжноракий, різан, різи*[1], *рій*[2], *ріпєк, рісляк, ріща, роґаль, Родіон, роєчи, рожальниця, Розалія, розбадзьораний, розбалікатися, розванятися, розверні, розвлечений, розгов'ядний, розгулька, роздіймати — роздоброхотатися, роздродитися, розжертися, роз'ікий — розкамашувати, розклінки, розколіпини, розкомірдзати, розмеженитись, розривник, розряднити, розсадник, розсвянути, розтараґатися, розторосити, розточник, розтрепанство, розтрибуха, розтріпний, розтронцатися, розтяпа, розхавити, розхвіяти, розчухати, розшарудити, розшулічити, розшушукати, роз'юшитися, роскирдач, сопкий*); Р. В. Болдирєв (*скульптор — султанчик* з численними пропусками); В. Г. Скляренко (*сульнути — тнути*, а також *стрімголов*); А. М. Шамота (*трант — тях*, а також *ростопаш*); крім того, О. Б. Ткаченко уклав статті *скалубинник, скора, справник*.

У роботі над поповненням лексичного матеріалу тому брала участь Т. Г. Линник, яка при цьому розробила також статтю *сіґнарка*.

Над технічною підготовкою тому працювали Т. А. Харитонова, Т. Я. Борисова, О. В. Полозенко, Т. О. Постовойтенко, Л. М. Корнієнко, М. О. Компанієць.

Том рецензували академік РАН О. М. Трубачов і академік НАН України В. М. Русанівський.

БІБЛІОГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ

(додаток)[1]

Абаев ИЭСОЯ IV — *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. — Ленинград: Наука, 1989. — Т. 4 (U—Z). — 325 с.

Коломієць Розв. лексики — *Коломієць В.Т.* Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. — К.: Наук. думка, 1973. — 304 с.

ОЛА 1984 — *Общеславянский* лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1984. — М.: Наука, 1988. — 320 с.

Пр. XIII діал. н. — *Праці* XIII республіканської діалектологічної наради. — К.: Наук. думка, 1970. — 353 с.

РЯНШ — *Русский* язык в национальной школе. — М., 1957—1990.

Сл. белар. гаворак — *Слоўнік* беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: В 5 т. — Мінск: Навука і тэхніка, 1979—1986. — Т. 1—5.

Сл. и балк. языкозн. 1983 — *Славянское* и балканское языкознание. Проблемы лексикологии. — М.: Наука, 1983. — 244 с.

Сл. языкозн. 1988 — *Славянское* языкознание: X Междунар. съезд славистов. София, сентябрь 1988. Докл. сов. делегации. — М.: Наука, 1988. — 391 с.

Тат — *Татарко К.* Риби. — Круглороті. — Безчерепні. — Покривники. — Кишкозябрі // Словник зоологічної номенклатури. — К.: Держ. вид-во України, 1927. — Ч. 2. — С. 69—124.

Тимч. Матеріали — *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст. — К.; Нью-Йорк, 2002—2003.

Харитонова — *Харитонова Т.А.* Джерела філософської термінології. — К.: Наук. думка, 1992. — 111 с.

JIRSpr. — *Jahresbericht* des Instituts für rumänische Sprache in Leipzig. — 1894—1921. — B. 1—29.

Mél. Vendryes — *Mélanges* linguistiques offerts à M.J. Vendryes. — Paris, 1925.

Olesch — див. Oleš.

Sborník FFUK — *Sborník* Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. — Bratislava, 1922—1988. — R. 1—36.

Schmidt Vok. — *Schmidt J.* Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus. — Weimar: Hermann Böhlau, 1871—1875. — B. 1—2.

Toivonen Comment. — *Commentationes* Fenno-Ugricae in honorem I.H. Toivonen. — Helsinki, 1950 (=MSFOugr. 98).

[1]Див. т. 1, с. 14—35; т. 3, с. 7—8; т. 4, с. 7—8.

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА
«ІЗБОРНИК» http://litopys.kiev.ua/
24.IV.2007

Р

раб, *раба́, рабиня́, ра́бство, рабствувати* (заст.) «перебувати в рабстві»; — р. бр. болг. м. *раб*, др. *рабъ*, п. ч. слц. rab, схв. заст. *рâб, ра̏б*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **рабъ** походить від псл. *orbъ «раб; сирота, дитина» (первісно «сирота або чужа дитина, яка виконує найбільш трудомістку домашню роботу»). — Фасмер III 427; Черных II 91; КЭСРЯ 376; Цыганенко 387; Потебня К ист. зв. 128—129; Brückner 450; Machek ESJČ 514; Holub—Kop. 312; Holub—Lyer 407, 421; Младенов 541; Moszyński PZJP 243, 251; Гамкрелидзе—Иванов 479. — Див. ще **ребеня́, роби́ти.** — Пор. **па́рубок.**

[**раба́ні**] «кіл з частково обрізаними гілками, на якому сушать сіно» О; — результат видозміни форми [*лаба́ня*] «тс.» (див.).

раба́рбар (бот.) «ревінь, Rheum L.», [*раба́рбер*] «тс.» Куз; — п. rabarbar, ч. [rebarbor(a)], слц. rebarbora, схв. *ра̀барбар, раба̀рбара*; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; н. Rhabárber походить від іт. rabarbaro; слат. rheubarbarum, rhabarbarum, що зводяться до гр. ῥᾶ βάρβαρον, букв. «варварський (чужоземний) ревінь», у якому компонент ῥᾶ є результатом зближення давнішого ῥῆον «ревінь», що походить від перс. rāvend «тс.», з назвою Волги Ῥᾶ. — Sł. wyr. obcych 620; Machek Jm. rostl. 86; Kluge—Mitzka 598; Klein 1345. — Див. ще **ва́рвар, ре́вінь.**

[**раба́т**] «скидка, знижка»; — р. болг. *раба́т*, п. ч. слц. вл. rabat, м. *рабат*, схв. *ра̀бат*, слн. rabát; — запозичення з німецької мови; н. Rabátt походить від іт. rabbatto «тс.», пов'язаного з дієсловом rabbáttere «знову звалювати», яке зводиться до лат. reabbatuo «знову відсікаю, відраховую», утвореного з префіксів re-, ab- і дієслова battuo «б'ю, ударяю». — CIC^2 698; Kopaliński 813; Machek ESJČ 503; Holub—Lyer 407; Kluge—Mitzka 576. — Див. ще **абажу́р, батаре́я, ре-.**

[**раба́та**] «висяча петля на грудях верхнього чоловічого одягу (чамари) Г; мотузка, бечівка, бант, стрічка Нед»; — запозичення з польської мови; п. rabaty «закоти, одвороти, вилоги» походить від н. Rabátte «квіткова грядка; обшлаг, вилога, лацкан» або фр. rabat «брижі (у духовних осіб)». — Kopaliński 813; Gr. Fwb. 636. — Див. ще **раба́тка.**

раба́тка; — р. бр. *раба́тка*, п. rabata, ч. rabato, rabátko; — запозичення з німецької мови; н. Rabátte «квіткова грядка; обшлаг, вилога, лацкан» походить від гол. rabat «тс.», яке зводиться до фр. rabat «розрівняна граблями земля», пов'язаного з дієсловом rabattre «приплюснути, придавити, розгладити», утвореним з префікса re- і дієслова abattre «валити, ламати». — CIC^2 698; ССРЛЯ 12, 7; Фасмер III 427; Kopaliński 813; Machek ESJČ 503; Holub—Lyer 407; Kluge—Mitzka 576; Vries NEW 557; Dauzat 605. — Див. ще **абажу́р, ре-.**

ра́бин «в іудейській релігії служитель культу, керівник релігійної громади», *равві́н* «тс.», [*рабі́н* Нед, *ра́ввин* Нед] «тс.»; — р. *равви́н*, бр. *ра́бін*, п. rabin, ч. слц. слн. rabín, болг. *равúн*, м. *рабин*, схв. *ра̀бīн*, стсл. **равви**; — запозичено через церковнослов'янську

мову з грецької і через польську з середньолатинської; слат. rabbinus (лат. rabbi) походить від гр. ῥαββί, що зводиться до гебр. rabbî «учителю мій», утвореного від rabh «голова, господар, великий». — CIC² 698; ССРЛЯ 12, 32; Фасмер III 428; Преобр. II 171; Koraliński 813; Brückner 451; Machek ESJČ 503; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Младенов 541; Kluge—Mitzka 576; Klein 1293.

[рабува́ти] «грабувати», [*рабівни́к*] «грабіжник», [*рабівни́цтво*] «грабіж», [*рабо́вець*] «грабіжник» Нед, [*рабу́нок*] «грабунок», ст. *рабуючи* (XVII—XVIII ст.); — р. [*рабова́ть*], бр. *рабава́ць* «грабувати»; — запозичення з польської мови; п. rabować, як і ч. rabovati, слц. rabovat', походить від двн. roub «грабіж», roubōn «грабувати» (нвн. rauben «грабувати, викрадати»), споріднених з дангл. rēafian (англ. (be)reave), діслн. reyfa «тс.»; на українському ґрунті зблизилося з успадкованим здавна *гра́бити, грабува́ти*. — Шелудько 43; Richhardt 93; Фасмер III 427; Даль IV 5; Brückner 451; Machek ESJČ 503; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Mikl. EW 271; Kluge—Mitzka 585—586; Klein 165, 1308. — Див. ще **ро́ба.** — Пор. **гра́бати.**

[рабу́ха] «доля; знегода» Пі; — неясне.

рабчу́н — див. **рябі́й.**

[рава́ш] «шрам О; бирка, па́лка для нарізування рахунків; рахунок на бирці», [*раґа́ш*] «бирка» Нед, [*ре́ва́ш* Г, Нед, *ро́ваш* Нед] «тс.»; — п. rowasz, ч. [rabuše], слц. слн. rováš, болг. *ра́бош*, [*робуш*], м. *рабуш*, схв. *ра̑бош, ра̀бу̑ш, ро̀ва̑ш* «тс.»; — запозичено з угорської мови, можливо, через румунську (рум. răváș «бирка, зарубка» — Scheludko 141; Vrabie Romanoslavica 14, 169); уг. rovás «зарубка, надріз» пов'язане з дієсловом го́пі «вирізувати», спорідненим з мар. го-, ru- «різати, рубати»; зіставлення з ie. *rou-/ru- «рити» (Младенов 541) необгрунтоване. — Лизанец 621; Machek ESJČ 503—504; Балецкий St. sl. 9, 338; MNTESz III 426—427; Bárczi 259.

[раве́льник] (бот.) «люцерна, Medicago L.» Куз, [*равли́нник*] «тс.» Нед; — пов'язане з *ра́влик*; назва зумовлена формою плоду, звитого спіраллю подібно до равлика. — Див. ще **ра́влик[1].**

[ра́вер] «велика жаба, яка живе у криниці»; — неясне; можливо, пов'язане з [*ра́йкати*] «квакати» (пор.).

ра́влик[1] (зоол.) «слимак, Helix та ін.», [*равл, равль* Нед, *ра́врик, ла́врик*] «тс.»; — очевидно, подібно до *па́влик*, другий римований компонент складеної назви *равлик-павлик* «слимак», пов'язаний з особовим чоловічим ім'ям *Лавро́* у зменшувальних формах *Ла́врик*, [*Ра́врик*]; мотивація застосування цих особових назв до слимака неясна; зіставляється також (Shevelov 358) з [*рагля́к*] «олень». — Див. ще **Лавро́.** — Пор. **ра́вли́н.**

[ра́влик[2]] «вид шкіряних постолів»; — очевидно, пов'язане з *ра́влик*[1] «слимак»; назва могла бути зумовлена деякою зовнішньою подібністю таких постолів до раковини равлика; пор. [*па́влик*] «вид взуття із суцільного шматка шкіри», пов'язане з [*па́влик*] «слимак». — Див. ще **ра́влик[1].**

[ра́вли́н] «вид слимака, Helicophanta» Нед; — пов'язане з особовим чоловічим ім'ям *Лаврі́н*; перенесення цієї назви на слимака є результатом її зближення з ім'ям *Лавро́*, до якого зводяться назви слимака [*равл*], *ра́влик* та ін. — Див. ще **Лавре́нтій.** — Пор. **ра́влик[1].**

[рага́тка] (ент.) «жук-носоріг, Oryctes L.» Лчерк, [*ра́глик*] «рогач звичайний, Lucanus cervus L.», [*ро́глик*] «тс.» Нед, [*рагля́к*] «олень»; — назви, пов'язані з *ріг, рога́тий*; фонетичне варіювання назв, очевидно, свідчить про впливи білоруської й польської мов. — Див. ще **ріг.**

[раге́ля] «сітка для ловіння раків», [*раґе́ля*] «тс.», [*раґо́ля*] «сітка для ловіння риби» Си, [*реґе́ля, руґе́ля*] «тс.» Ва, [*ре́ґа*] «різновид снасті» Л, [*редé-*

ля] «тс.» Л, [*роде́ля*] «вид рибальського знаряддя»; — р. [*реде́ль*] «рідка сітка», [*ре́диль*] «тс.»; — пов'язане з [*кри́га*] «вид рибальської снасті»; зв'язок російських форм з р. *редкий* «рідкий» (Фасмер III 458) є, очевидно, результатом вторинного зближення. — Див. ще **кри́га**[2].

рагу́; — р. бр. болг. *рагу́*, п. ragoût, ч. слц. слн. ragú, м. *рагу*, схв. *ра̀гӯ*; — запозичення з французької мови; фр. ragoût «рагу; гостра приправа» (ст. ragoust) походить від дієслова ragoûter «викликати апетит», утвореного за допомогою префіксів ге- і а- (< лат. ad-) від іменника goût «смак», що зводиться до лат. gustus «проба; закуска; смак». — CIC[2] 699; Черных II 92; Фасмер III 429; Kopaliński 816; Sł. wyr. obcych 624; Holub—Lyer 409; Dauzat 370, 607. — Див. ще **авантю́ра, дегуста́ція, ре-.**

[**рага́ш**] «дорога, по якій стягуються в купи зрубані дерева», [*рока́ш*] «купа»; — запозичення з угорської мови; уг. rakás «купа» є похідним від rak «класти, складати», спорідненого з фін. rakentaa «будувати», ест. rake «цямрина, зруб». — Лизанец 621; MNTESz III 339; Bárczi 252.

рад, *ра́дий, ра́дісний,* [*ра́дішний*] «радісний» Нед, [*ра́дний*] «радий», [*радні́ший, радні́ше*], *ра́дше, ра́дість,* [*ра́дість*] «радість, задоволення» Бі, [*ра́достиці*] «радість, радіння» Нед, [*ра́дощ*] «радість», *ра́дощі, радіти, ра́дувати, відра́дісний, відра́дний, відра́да, відра́дість, відра́дощі,* [*зра́дищ*] «з радощів» Пі, [*необра́дливий*] «безутішний» Ж, [*неодра́досен*] «тс.» Ж, [*нера́достен*] «безутішний, безрадісний» Ж, [*нерозра́дний*] «безутішний» Куз, [*нера́дитися*] «бути недбалим, недбайливим, неуважним» Ж, [*обра́да*] «відрада» Ж, [*одра́досен*] «відрадний, радісний» Ж, [*порадні́ти*] «порадіти» Нед, [*пора́дощіти*] «тс.» Нед, [*прера́дий*] «дуже радий» Нед; — р. бр. болг. м. *рад*, др. *радъ*, п. вл. нл. rad, ч. слц. rád, слн. ràd, стсл. **радъ;** — псл. radъ «радий» (raditi : roditi «турбуватися»); — споріднене з дангл. rōt «радісний, радий», rǣtu «радість», діспл. rǣtask «веселішати», можливо, також лит. rõds «радий, охочий»; ie. *rēd- «підбадьорювати; радий»; припускається також (КЭСРЯ 377; Brückner 452; AfSlPh 40, 12; Младенов 541) зв'язок з псл. *ārd- (пор. гр. 'Αρδάγαστος — ім'я одного з вождів слов'ян, що відповідає пізнішому слов'янському Radogostъ, гр. 'Αρδαμέρι — *Radoměrъ та ін.); у такому разі може бути зіставлене з гр. ἔραμαι «кохаю», ἔρως «кохання». — Фасмер III 429; Черных II 92—93; Преобр. II 173; Machek ESJČ 504—505; Schuster-Šewc 1200; Skok III 94—95; Trautmann 235; Torp 347; Uhlenbeck PBrB 22, 536; Holthausen AeWb 263; Boisacq 271; Frisk I 547; Pokorny I 853. — Див. ще **ра́да.** — Пор. **рачи́й.**

ра́да, [*ра́дич*] «радник» Нед, *ра́дник,* [*радніко́ва*] «радниця» Нед, [*радни́ця*] «міська дума» Нед, [*ра́дця*] (заст.) «радник», *радя́нець, радяни́н, радянізація, ра́дний* УРС, Нед, *радя́нський, ра́дити,* [*радува́ти*] «радити» Нед, *радянізува́ти,* [*безпора́ддя*] «безпорадність, безпомічність» Я, *безпора́дний,* [*відра́дник*] «той, що відраджує» Ж, *відра́дити,* [*дора́дець*] «порадник» Ж, *дора́дник, дора́дчий, дорадя́нський,* [*дора́джувати*] «радити» Ж, [*дора́дити*] «порадити» Ж, [*зара́да*] «запомога; вжиті заходи; рада» Ж, [*зара́дний*] «який радить, усуває недоліки, запобіжний» Ж, *зара́джувати, зара́дити, нара́да,* [*незара́дний*] «безпорадний, безпомічний» Ж, *непора́дний,* [*обра́да*] «рада; обговорення; нарада», [*обра́дитися*], [*підрадли́вий*] «обманливий», [*підра́дити*] «спонукати», [*підража́ти*] «спонукати на щось порадами», *пора́да* «рада; [порадниця Нед]», [*по́ра́дець*] «порадник» Нед, [*пора́дниця*] «порадниця» Нед, *пора́дник* «радник; підручник, посібник; [поручитель, відповідальна особа Нед]», [*пора́дчик*] «порадник, поручитель, відповідальна особа» Нед, [*пора́дько*] «порадник» Она,

[*пора́дливий*] «який радить», [*пора́дний*] «що має пораду, допомогу», *по-радя́нському, по-радя́нськи*, [*пораżáти*] «радити, допомагати», *розра́да, розра́дник*, ст. *радити* (1322), *рада* «рада; радник, член ради» (XIV ст.), «підмова» (1433); — р. бр. *ра́да*, п. ч. слц. вл. нл. rada; — запозичено через посередництво давньопольської або давньочеської мови із середньоверхньонімецької; свн. rāt «рада» (нвн. Rat «рада, вказівка, порада») споріднене з дангл. rǣd «порада, допомога, вигода, користь», rǣdan «радити», діcл. ráð «рада, міркування; засіб», ráđa «радити, домагатися», гол. raad «рада, радник, план», гот. garēdan «заздалегідь потурбуватися», urrēdan «вигадувати», ірл. imm-rádim «обдумую», стсл. **радити** «турбуватися», **нерадити,** ав. rāδaiti «лагодить», rada- «опікун, попечитель», дінд. rā́dhyati, rādhnṓti «налагоджує, удається, справляється», rā́dhyate «удається», rādhayati «робить», можливо, також осет. rād «порядок, ряд», псл. radъ, укр. *рад(ий)*, лит. ródyti «показувати». — Гумецкая Исслед. п. яз. 223; Шелудько 43; Richhardt 93; Фасмер III 429—430; Леков БЕ 1952/3—4, 164; Witkowski SOr 19/2, 209; Müller ZfSl 12/5, 652; Brückner 452; Machek ESJČ 505; Holub—Kop. 308; Holub—Lyer 408; Schuster-Šewc 1201, 1202; Kluge—Mitzka 584; Klein 1306; Pedersen Kelt. Gr. I 591; Trautmann 235; Fick I 118; Uhlenbeck 248; KZ 40, 558; Hübschmann Osset. 53. — Див. ще **ради́ти.** — Пор. **рад.**

Ра́да (жіноче ім'я); — р. бр. *Ра́да*, болг. *Ра́да* (жіноче ім'я), *Рад* (чоловіче ім'я), п. Rada; — утворене від короткої форми прикметника *рад* «радий». — Вл. імена 155; Суперанская 89; Петровский 185; Спр. личн. имен 518; Илчев 415. — Див. ще **рад.**

рада́р; — р. бр. *рада́р*, п. ч. слц. вл. radar, болг. м. *ра́дар*, схв. *ра̀дар*, слн. rádar; — запозичення з англійської мови; англ. radar є результатом скорочення виразу radio detecting and ranging «радіовиявлення і визначення віддалі». — CIC[2] 699; Коваль 194; Черных II 93; Kopaliński 814; Holub—Lyer 408; Klein 1295.

радго́сп, *радго́співець*; — абревіатура, утворена на основі виразу *радянське господарство* як калька р. *совхо́з* (із *советское хозяйство*). — Див. ще **госпо́дь, ра́да.** — Пор. **колго́сп.**

ра́джа «давньоіндійський цар» (у середньовіччі «князь»); — р. бр. болг. *ра́джа*, п. radża, ч. rádža, слц. radža, схв. *ра̀џа, ра́џа*; — запозичено з мови гінді, очевидно, через посередництво західноєвропейських мов; гінді rājā «князь» походить від дінд. rā́jan- «цар», спорідненого з лат. rex «цар, владика; наставник», пов'язаним з rego «керую, направляю». — CIC[2] 699; ССРЛЯ 12, 56; Holub—Lyer 408; Klein 1297, 1320; Walde—Hofm. II 432. — Див. ще **регалії.** — Пор. **ре́гент, регулюва́ти.**

[**ра́дзик**] «вид мурашок (жовтого кольору), Myrmica flava» ВеНЗн, [*ра́дзік* ВеНЗн, *ра́зик, ре́дзик* тж, *ре́дзік* ВеБ] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *рази́ти*; назва могла бути зумовлена тим, що мурашки цього виду мають добре розвинене жало, яким вони дошкульно тнуть (пор. інші назви тієї самої мурашки [*пікунець, во́пар*]). — ВеНЗн 33. — Див. ще **раз[1], рази́ти.**

ра́ди (прийменник); — р. болг. *ра́ди*, др. *ради*, схв. *ра̀ди*, слн. rádi, стсл. **ради**; — псл. radi; — не зовсім ясне; можливо, є давньою формою наказового способу від raditi «турбуватися»; споріднене з дперс. rādiy «ради», дінд. rā́dhaḥ «милість, благословення»; останнім часом висловлено думку (Семереньи ВЯ 1967/4, 4—8) про походження слов'янського та іранського прийменників з орудного відмінка іменника *i*-основи, похідного від ie. *wrādh- «бути веселим, збудженим», рефлексом якого є також псл. *radъ (укр. *рад*); припущення про запозичення псл. radi з іранської мови (Зализняк КСИС 38, 12) недостатньо обґрунтоване. — ІУМ Морфологія 416—417; Фасмер III

430; Черных II 93; Преобр. II 172; Трубачев Этимология 1965, 22—23; Зализняк ВСЯ 6, 34; Кузнецов Очерки 47; Младенов 542; його ж Don. nat. Schrijnen 417; Durnovo ZfSlPh 5, 21; Rozwadowski RO 1, 102; Мартынов Язык 49; ESSJ Sl. gr. I 229; Trautmann 235; Bartholomae 1521. — Див. ще **радíти.** — Пор. **зарáди.**

Радивóн — див. **Родіóн.**

рáдий — див. **рад.**

радикáл «прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів; член радикальної партії; математичний знак; група атомів»; — р. болг. м. *радикáл*, бр. *радыкáл*, п. radykał (політ., хім.), ч. слц. radikál, вл. radikalist, схв. *радѝкāл* (політ., хім.), слн. radikálec; — у різні часи запозичено із західноєвропейських мов; н. Radikál (мат., хім.), Radikále (політ.), фр. англ. radical походять від лат. rādicālis «корінний», пов'язаного з rādix «корінь», спорідненим з кімр. gwridd, дірл. frēn, діcл. rót «тс.». — CIC^2 699; Черных II 93—94; Kopaliński 815; Holub—Lyer 408; Klein 1295; Dauzat 606. — Пор. **рéдька.**

радикулíт «запалення корінців спинномозкових нервів»; — р. болг. *радикулúт*, бр. *радыкулíт*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. radiculitis походить від лат. radicula «корінець», зменш. від rādix «корінь». — CIC^2 699; Черных II 94; РЧДБЕ 605. — Див. ще **радикáл.**

Радислáв (чоловіче ім'я); — р. болг. *Радислáв*, бр. *Радзіслáў*, п. Radosława (жіноче ім'я), вл. Radysław, слн. Radoslav; — складне утворення з основ слів *радíти* і *слáва*. — Суперанская 81; Петровский 186; Спр. личн. имен 448; Илчев 416. — Див. ще **рад, слáва.**

рáдити — див. **рáда.**

радіáтор; — р. болг. *радиáтор*, бр. *радыятар*, п. вл. radiator, ч. слц. слн. radiátor, м. *радијáтор*, схв. *радѝјāтор*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. radiātor утворене від лат. radiātus «осяйний, променистий», дієприкметника від radiāre «випромінювати; блискати; блищати», пов'язаного з radius «промінь». — CIC^2 699; ССРЛЯ 12, 58; РЧДБЕ 604; Вујаклија 798; Kopaliński 814; Klein 1295. — Див. ще **рáдіус.** — Пор. **радіáція, рáдій, рáдіо.**

радіáція «випромінювання»; — р. болг. *радиáция*, бр. *радыяцыя*, п. radiacja, ч. radiace, слц. radiácia, м. *радијација*, схв. *радијáција*, слн. radiácija; — запозичення з латинської мови; лат. radiātio «випромінювання, блиск» утворене від radiāre «випромінювати, блискати, блищати», пов'язаного з radius «промінь». — CIC^2 699; Черных II 93; Kopaliński 814; РЧДБЕ 604; Вујаклија 698; Holub—Lyer 408; Klein 1295. — Див. ще **рáдіус.** — Пор. **радіáтор, рáдій, рáдіо.**

рáдій «радіоактивний хімічний елемент»; — р. болг. *рáдий*, бр. *рáдый*, п. rad, ч. radium, rádium, слц. rádium, м. *радиум*, схв. *рâдīј, рâдијум*, слн. rádij, rádium; — запозичення з новолатинської мови; нлат. radium утворено від лат. radius «промінь»; назву дано П'єром і Марією Кюрі та Бемоном за незвичайну здатність елемента до випромінювання. — CIC^2 699; Черных II 93; Фасмер III 430; Преобр. II 172; Волков 85; Фигуровский 105—106; Kopaliński 814; Holub—Lyer 408; Klein 1296. — Див. ще **рáдіус.** — Пор. **радіáтор, радіáція, рáдіо.**

рáдіо, *радúст, радіофікáтор, радіофікáція, радúрувати, радіофікувáти*; — р. болг. м. *рáдио*, бр. *рáдыё*, п. нл. radio, ч. слц. слн. rádio, вл. radijo, схв. *рâдио*; — результат скорочення складного утворення *радіотелеграф* (або **радіофон*), перша частина якого пов'язана з лат. radius «промінь». — CIC^2 699; Черных II 94; Sł. wyr. obcych 621; Holub—Кор. 308; Holub—Lyer 408; Klein 1295. — Див. ще **рáдіус.** — Пор. **радіáтор, радіáція, рáдій.**

радіóла; — бр. *радыёла*, п. radiola, болг. *радиóла*; — запозичення з російської мови; р. *радиóла* утворено на ос-

нові *ра́дио* за зразком форми *піано́ла*. — Черных II 94; КЭСРЯ 377; Sł. wyr. obcych 622. — Див. ще **ра́діо, ра́діус.**

радіолока́ція, *радіолока́тор*; — р. болг. *радиолока́ция*, бр. *радыёлака́цыя*, п. radiolokacja, ч. radiolokace, слц. rádiolokácia, схв. *рâдио-лока́ција*; — складне утворення зі слів *ра́діо* і *лока́ція*, паралельне до англ. radiolocation. — CIC[2] 701; Kopaliński 815; Sł. wyr. obcych 622; Holub—Lyer 408; РЧДБЕ 606. — Див. ще **лока́льний, ра́діо.**

[ради́ти] «дбати, піклуватися» Нед, [*ради́тель*] «той, що піклується, доглядач» Нед, [*ради́вий*] «сприятливий, доброзичливий» Нед, [*ради́тельний*] «ревний, старанний» Бі; — р. *раде́ть* «старатися, дбати, піклуватися», бр. [*радзе́ць*] «сприяти», др. *радити* «турбуватися», *родити* «тс.», ч. ст. neroditi «не бажати», вл. rodźeć (rodźić) «бажати, благоволити», нл. roźeś «бажати, прагнути», болг. *раде́я* «турбуюсь, прагну», схв. *ра́дити* «прагнути, працювати», слн. [róditi] «турбуватися, дотримуватися», стсл. **радити (нерадити), родити** «турбуватися»; — псл. *radi-ti/roditi «турбуватися; бажати, намагатися»; — споріднене з лит. ródyti «показувати», лтс. ruodu, radu, rast «бути звиклим до чогось», ірл. imm-rádim «обдумувати», гот. rōdjan «говорити», garēdan «передбачати», двн. rātan «турбуватися», свн. rāt «рада», нвн. Rat «тс.»; ie. *rē-dh-/rō-dh-, похідні від *ar-/(a)re- «припасовувати». — Фасмер III 430; Черных II 93; Преобр. II 174; КЭСРЯ 377; Machek ESJČ 515; Holub—Kop. 242; Schuster-Šewc 1230—1231; Младенов 542; Skok III 96—97; Kluge—Mitzka 584; Pokorny 55, 59—60. — Пор. **ра́да.**

ра́діус; — р. болг. м. *ра́диус*, бр. *ра́дыус*, ч. слц. rádius, вл. radius, схв. *рâдијус*, слн. rádij; — очевидно, через посередництво голландської мови (гол. rádius) запозичено з латинської; лат. radius (< *radhi̯ōs) «промінь» споріднене з гр. ἄρδις «наконечник, вістря», лит. ar̃das «жердина в клуні», ar̃damas «щогла вітрила», ardýti «колоти, розбивати», вірм. ardn «спис», дісл. ertan «підбурювати, спонукати» < *artjan, дірл. aird «кінцева крапка». — CIC[2] 703; Черных II 94—95; Фасмер III 430; Преобр. II 172; Смирнов 251; Holub—Lyer 408; Walde—Hofm. II 415; Frisk I 134—135; Boisacq 75; Klein 1296.

[радлова́ти] «прочищати землю ралом» О, [*радлюва́ти*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. [radłować] «обробляти ралом» є похідним від radło «рало», що відповідає укр. *ра́ло* (див.).

[радо́лка] (зоол.) «жаба, Rana L.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*ра́йкати*] «квакати» (пор.).

Радоми́р (чоловіче ім'я), *Ради́м*, ст. *Радомиръ* (1401); — р. *Радоми́р*, бр. *Радамі́р*, ч. слц. Radomír, болг. *Ра́доми́р*; — складне утворення з основ слів *ра́дий, ради́ти* та *мир*; можливо, результат видозміни давнішого (псл.) *Radomērъ з компонентом mērъ «великий», як у *Voldimērъ «Володимир». — Вл. імена 82; Петровский 126; Спр. личн. имен 448; Илчев 417. — Див. ще **мир**[1,2], **рад, ради́ти.** — Пор. **Володи́мир.**

радо́н «хімічний елемент, продукт радіоактивного розпаду радію»; — р. бр. болг. *радо́н*, п. ч. вл. radon, слц. radoň, схв. *ра̀дон*, слн. rádon; — запозичення з новолатинської мови; нлат. radonum утворене від нлат. radium «радій»; назва зумовлена рішенням Міжнародної комісії з радіоактивності, за яким усі газоподібні продукти радіоактивного розпаду елементів зберігають назви цих елементів з доданням суфікса -on (-*он*). — Волков 87—88; Черных II 95; Фигуровский 107; Kopaliński 815; Holub—Lyer 408; Klein 1296. — Див. ще **ра́дій.**

раж[1] «сильне збудження, несамовитість»; — р. *раж*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. rage «сказ, шаленство, лють, несамовита злість, доса-

да» походить від нар.-лат. *rabia, яке зводиться до лат. rabiēs «сказ, лютість», rabere «казитися, шаленіти», яке зіставляється з дангл. rabbian «шаленіти, бешкетувати», англ. rabid «несамовитий, нестямний; скажений», дінд. rábhaḥ «навальність, нестриманість, сила», rabhasáḥ «дикий, бурхливий, дужий», rábhatē «охоплює, міцно тримає», а також дінд. lábhatē, lambhatē «охоплює, схоплює, одержує», гр. λαμβάνω «схоплюю», λάφυρον «здобич», лит. lõbis «багатство, скарб», lãbas «добрий»; ієв. *rabh-, *labh- «брати, захопити». — КЭСРЯ 377; Dauzat 607; Walde—Hofm. II 413.

[**раж**²] «дерен, поверхневий шар грунту» Л, [*ра́жа* Л, *рєж* НикНикБЛ, *риж* тж] «тс.», [*ражи́на*] «дернина» Л, [*ражува́ть*] «обкладати дерном» НикНикБЛ; — очевидно, пов'язане з *рази́ти, різати* (див.).

[**ра́жень**] «підошовний товар»; — неясне.

раз¹ «один момент повторюваної дії; випадок; (числ.) один; (присл.) одного разу; (ст.) удар, слід від удару», [*рази́на*] «разок», [*разі́вка*] «поле, зоране один раз» Нед, *разови́к* «артист, запрошуваний на разові виступи», *разо́к* «(зменш. від *раз*); низка (намиста); [борозна, слід, риса]», *разко́м* «зразу; разом», [*ра́зно*] «дружно», *ра́зом, ра́зовий* «одноразовий», *разо́ви́й* (у виразі: *разо́ва́ мука́*) «просіяний один раз через сито», [*разкува́ти*] «їсти один раз на день», [*разува́ти*] «тс.; молоти на грубе борошно Корз», *враз*, [*вра́зний*] «однаковий, рівномірний» Ж, *відра́зу*, [*до́раз*] «зразу, зараз же; досить, доволі» Ж, *дора́зу* «зразу», *зра́зу*, [*за́ра*] «тепер, зараз» Л, *за́раз, зара́з*, [*зарази́ськи*] «зараз же, негайно» Ж, [*за́разі́чки*] «зараз», *зара́зо́м* СУМ, Ж, [*за́ре*] «тепер, зараз» Л, *на́раз*, [*нара́зі*] «у першу мить; поки що, зараз», [*на-разу*] «спочатку» Ж, [*ора́з*] «враз», *одра́зу, разура́зний* «постійний», *ура́з*; — р. бр. болг. *раз*, др. *разъ*, п. слц. вл. нл. raz, ч. *ráz* «раз (при рахуванні); удар; характер», схв. *рâз* «полиця у плуга; совок для вирівнювання зерна в мірці»; — псл. razъ «удар», пов'язане чергуванням голосних з *rězati* «різати»; вважається також (Skok III 115—116) похідним від raziti «разити»; — споріднене з лит. rúožas «смуга, ділянка», *rėžti* «різати; ударяти», лтс. ruôza «височина, горб; лука; смуга; ряд», гр. ῥώξ «щілина, вузький прохід», ῥήγνῡμι «пробиваю, ламаю, розриваю, розверзаюся», ῥάσσω (атт. ῥάττω) «зштовхую, ввергаю»; ієв. *u̯rēg'h-/u̯rōg'h- «різати». — Фасмер III 432—433; КЭСРЯ 378; Булаховський Нариси 56; Лопатин ЭИРЯ IV 39; Преобр. II 176—177; Brückner 454—455; Machek ESJČ 509; Holub—Kop. 310; Schuster-Šewc 1208—1209; Būga RR I 476, II 340, 348, 547; Boisacq 840, 847; Frisk 644, 645. — Пор. **рази́ти, разо́вка, різати.**

раз² (спол.) «якщо»; — бр. *раз* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *раз* «тс.» є результатом семантичної видозміни адвербіалізованого іменника *раз* у контекстах первісно безсполучникових підрядних речень типу «Раз тебе скажут, нужно сделать». — Булаховський Нариси 56; ESSJ Sl. gr. II 584—585. — Див. ще **раз**¹.

[**ра́зи́**] «вид борони» Г, Нед; — неясне.

рази́ти, [*разо́к*] «вразлива на дотик рана» О, *разли́вий* «разячий», [*разни́й*] «дратівливий, чутливий; болючий, пронизливий» Нед, *разю́чий, разя́чий, вража́ти, вра́зи́ти, вра́ження, вражі́ння, вра́за, вразли́вий, вражли́вий, ви́разка*, [*ви́разок*] «виразка», *виразко́вий, відра́за, відра́зливий, відра́зний*, [*дора́зка*] «образа» Ж, [*дора́зливий*] «влучний, точний, вирішальний; чуттєвий» Ж, [*дора́зький*] «тс.» Ж, [*дора́зний*] «влучний, вирішальний, чіткий, пунктуальний» Ж, *зарази́ти* «передати інфекцію», *заража́ти, зара́за*, [*за́разень*] «заразна речовина» Куз, *зара́зник* «передавач зарази» Куз, *зара́зли́вий, зара́зни́й, знезара́зити, наражá-*

ти «піддавати», *наража́тися* «наштовхуватися; ставити себе під загрозу; [(комусь) ображати, бути неприємним, кривдити Ж]», [*невра́зний*] «невразливий» Ж, *одра́за*, [*переразли́вий*] «пронизливий, разючий» Нед, [*перера́зний*] «тс.» Нед, *поража́ти* «уражати», *порази́ти*, [*пора́зити*] «поранити, укусити», *пораже́нець, пора́ження, пораже́нство*, [*пора́за*] «рана Г; поранення; поразка; мука, лихо Нед», *пора́зка*, [*прира́жений*] «обпалений сонцем», [*пророжа́ти*] «простромлювати, пробивати колом, рожном» Пі, [*прора́зливий*] «різкий, пронизливий» СУМ, Нед, *ура́ження* «образа; захворювання», *уража́ти, ура́жувати, ура́зи́ти, ура́з* «рана; удар; образа, зневага; [матка Г; випадіння матки у жінок Бі]», *ура́за* «рана, удар, образа», *ура́зка* «пошкодження, ранка», *ура́зли́вий*, [*ура́зний*] «болючий; який викликає біль», [*ура́зовий*] «поранений» Нед; — р. *рази́ть*, бр. [*ра́зіць*] «вражати, ображати», др. *поразити* «ударити; перемогти», п. razić «бити, разити», ч. raziti «штампувати, карбувати; прорубувати», слц. razit' «карбувати; пахнути», вл. porazyć «вразити; подолати, перемогти», нл. razyś, болг. *поразя́* «разити; розбити», м. *порази*, схв. *пора́зити* «тс.», слн. ráziti «дряпати»; — псл. raziti «бити, ударяти», утворене від razъ «удар»; припускається (Skok III 115) і зворотний шлях утворення (псл. razъ від raziti). — Фасмер III 434; Черных II 96; КЭСРЯ 380; Преобр. II 176; Brückner 454—455; Machek ESJČ 509; Holub—Kop. 310; Schuster-Šewc 1208—1209. — Див. ще **раз**[1]. —Пор. **виража́ти, о́браз, обра́за, рі́зати.**

[**ра́зний**] «різний», [*ра́знощ*] «всячина», [*разно́ція*] «розходження» Нед; — р. *ра́зный*, др. *разныи, разьныи, раздьныи*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **разьнъ**, як і болг. м. *ра́зен*, схв. *ра̑знӣ* (тільки мн.) «різні, різноманітні», слн. rázen, закономірно відповідає укр. *рі́зний*. — Фасмер III 434; КЭСРЯ 381. — Див. ще **рі́зний, роз-.**

разо́вка «грубо змелене борошно (просіяне один раз через сито)», [*разі́вка*] «тс. О; поле, зоране один раз Нед»; — запозичення з польської мови; п. [razówka] «грубе борошно; поле, зоране один раз; лука, скошена один раз» утворене від razowy «одноразовий», похідного від raz «раз». — Онышкевич Исслед. п. яз. 246; SW V 484. — Див. ще **раз**[1].

[**раї́на**] (бот.) «пірамідальна тополя, Populus pyramidalis Roz.; горобина, Sorbus L. Нед»; — р. *раи́на* «тополя», [*раи́ня*] «сад для розваги»; — очевидно, утворене від *рай* (пор. *рай-де́рево* «скумпія»). — Фасмер III 435; ССРЛЯ 12, 559; Преобр. II 177. — Див. ще **рай.**

Раї́са (жіноче ім'я), *Ра́я*; — р. болг. *Раи́са*, бр. *Раі́са*, цсл. **Раиса;** — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ραϊσα, можливо, пов'язане з прикметником ῥᾴδιος «легкий» (жін. р. ῥᾴδια), ῥαδινός «тонкий, стрункий». — Вл. імена 155; Петровский 187; Суперанская 89; Спр. личн. имен 519.

рай «за релігійними уявленнями, місце вічного блаженства праведників після смерті; [звичай обмивання рук породіллі та інших на другий день хрестин, коли їх учасники йдуть до шинку]», [*ра́йка*] «райська яблуня» До, *раюва́ти*; — р. бр. др. болг. *рай*, п. слц. вл. нл. raj, ч. ráj, м. *raj*, схв. *ра̑j*, слн. ráj, стсл. **раи;** — псл. rajъ; — очевидно, запозичення з давніх індоіранських мов; ав. rā́y- «багатство, щастя», дінд. rāy-, rāḥ «майно, скарб, багатство», rayíḥ «дарунок, багатство, володіння», rā́ti «дає, дарує» споріднені з лат. rēs «справа, майно», можливо, також з лтс. rãt «корчувати, очищати», лат. rārus «рідкий»; заслуговує також на увагу думка (Трубачев Сл. языкозн. 1988, 309—311; Кипарский ВЯ 1956/3, 136; Holub—Kop. 309) про зв'язок псл. rajь (< *rōjь) з *roi- (rei-) «текти», rěka «ріка» (як назва «зарічного краю»); припущення про споконвічну спорідненість

слов'янського слова з індоіранськими формами (Младенов 556; Семереньи ВЯ 1967/4, 8; Matzenauer LF 16, 163), про зв'язок з р. [*рай*] «віддалений шум» (Будимир ЗФФУБ 4, 1957, 9) або як колишнього позначення краю без зими, з *ви́рій* (Brückner 452; Kalima Slavia 17/1—2, 33—37; Skok III 100) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер—Трубачев III 435—436; КЭСРЯ 382; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52; Иванов—Топоров 247; Зализняк ВСЯ VI 40; Moszyński PZJP 317; Machek ESJČ 506; Schuster-Šewc 1203; Mühl.—Endz. III 498; Mayrhofer III 45—46; Walde—Hofm. II 430.

[**ра́йбати**] «прати» ДзАтл II; — п. [rajbować] «шарувати; тинькувати», [rajbać], слц. [rajbac, rajbat'] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. réiben «терти, натирати» (свн. rīben, двн. rīban (< *wrīban «тс.») споріднене з фриз. wriwwe «тс.», нн. wribbeln «обертати, вертіти», гр. ῥίπς «плетінка», ῥίπτω «кидаю». — Дзендзелівський УЗЛП 114; SW V 467; Kluge—Mitzka 591; Frisk II 658—659; Boisacq 842.

райборі́нка «легка борона», [*ра́йборонок*] «тс.» ЛЧерк, [*райборінкува́ти*] «розпушувати землю» ЛЧерк; — р. *райборо́нка*; — неясне. — Пор. **райкува́ти.**

райгра́с (бот.) «кормова трава Arrhenatherum P.B.»; — р. бр. болг. *райгра́с*, п. raygras; — запозичення з англійської мови; англ. гуе grass «райграс, житня трава», сангл. гау grass «тс.» складається зі слів гау «пажитниця, Lolium L.», спорідненого з гол. гаai «жабрій ладанниковий, Galeopsis ladanum L.», нвн. Rade «куколь, Agrostemum L.», і grass «трава», спорідненого з діслі. гол. гот. двн. gras, нвн. Gras «тс.», можливо, також з лат. grāmen (< *ghras-men) «тс.»; англ. гуе «жито» замість давнішого гау у складеній назві є результатом пізнішого переосмислення. — ČIC² 703; ССРЛЯ 12, 560; Sł. wyr. obcych 625; Kopaliński 816; Kluge—Mitzka 577; Klein 676, 1367—1368.

[**ра́йдати**] «базікати, торохтіти, пхикати» Нед, [*редеґа́ти* Нед, *ре́йдити*] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. reden «говорити» (свн. rẹden, двн. rẹd(i)ōn) «тс.» споріднене з гот. raþjō «рахунок, число», ga-raþjan «рахувати», лат. ratiō «рахунок; сума, підсумок; підстава». — Kluge—Mitzka 589; Feist 394. — Пор. **раціо́н, ра́ція**[1].

ра́йдуга «веселка», *ра́йдужниця* (ент.) «вид хруща, Donacia F.», [*ра́дуґа*] СУМ, Нед, [*ра́давниця*] «райдуга, веселка» Л, [*ра́дова* (Ме), *ра́довница* Л, *ра́довниця* Л, *радуха́* Мо] «тс.», [*радужку́ючий*] «який міниться кольорами веселки» Нед; — р. *ра́дуга*, [*ра́вдуга, ра́йдуга*], бр. *ра́дуга*; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, давнє східнослов'янське *radǫga, похідне від radъ «радий», як *білу́га* від *бі́лий*; пор. аналогічні співвідношення у *весе́лка* — *весе́лий*, лит. linksmỹnė «веселка»: liñksmas «веселий»; форма *ра́йдуга*, очевидно, виникла внаслідок деетимологізації слова *ра́дуга* і зближення його з *рай* і *дуга́* (пор. іншу назву веселки укр. [*дуга́*] Ж, др. *дуга*, п. dęga, ч. duha, слц. dúha, болг. *дъга́*, схв. *ду́га*); думка про споконвічність форми *райдуга* (Соболевский РФВ 70, 96; Преобр. II 171; Matzenauer LF 16, 163; Kalima Slavia 17, 33) викликає сумнів; припущення про походження через посередництво давньоосетинської мови (*ardunga-) від ір. *drunaka- «лук, райдуга» (Семереньи ВЯ 1967/4, 23) потребує дальшого обгрунтування. — Фасмер III 431; Черных II 95; КЭСРЯ 377; Зеленин II 116; Бодуэн де Куртене РФВ 1, 111. — Див. ще **рад.**

[**ра́йка**] «рідке болото на дорозі; рідка страва з оселедця і борошна» Корз; — неясне.

[**ра́йкати**] «квакати (про жаб)» Л, [*ре́йкати* ВеБ, *ре́кати* Ник, *ре́ґати* Ник] «тс.», [*ра́йка*] «жаба» Нед, [*райкотка*] «тс.» Нед, [*райча́та*] «жаби» Нед, [*ра́кавка*] «древесниця (жаба), Hyla arborea L.», [*рака́ня*] «тс.»; — не

http://litopys.kiev.ua/ 24.IV.2007

зовсім ясне; можливо, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з п. [rechrech] (вигук, що передає квакання жаб). — Пор. **ра́вер, радо́лка.**

[райкува́ти] «волочити, обробляти землю після посіву сівалкою» ЛЧерк; — не зовсім ясне; можливо, результат спрощення дієслова *райборі́нкува́ти* «розпушувати землю райборонком». — Пор. **райборі́нка.**

Раймо́нд (чоловіче ім'я), *Раймо́нда* (жіноче ім'я); — р. бр. *Раймо́нд, Раймо́нда*, п. Rajmond, Rajmunda, ч. слц. Raimund, болг. *Ра́ймонд*, м. *Рајмунд, Рајмунда*, схв. *Рајмундо, Рајмунда*, слн. Reymont; — запозичення з французької або німецької мови; фр. Raymond, Raimond, нвн. Reimund, Raimund походять від франк. Raginmund «рада, захист», що складається з іменників ragin «рада, міць», пов'язаного з дангл. recen, ricen «готовий, швидкий, прудкий», гр. ὀρέγω «протягаю, простягаю», лат. rego «керую, направляю, даю настанови», і mund «рука, допомога, захист», пов'язаного з дангл. mund «рука, захист», двн. munt «тс.», лат. manus «рука; сила, міць, влада». — Вл. імена 82; Илчев 419; Dauzat Dict. des noms 507; Paul Kl. Vnb. 57; Klein 1305—1306. — Див. ще **манускри́пт, ре́гент.**

[райно́] «купа, безладдя; мазанина, бруд» Нед; — неясне; можливо, результат фонетичної і семантичної видозміни слова *лайно́* (пор.).

райо́к (заст.) «панорама, ящик із збільшувальними стеклами для розглядання картинок; верхній ярус театра́льного залу»; — р. бр. *раёк* «тс.»; — зменш. від *рай*; назва пов'язана з тим, що в панорамах (райках) демонструвалися лубочні картини релігійного змісту; друге значення, можливо, з'явилося як калька нім. Paradies «рай; райок, гальорка», яке пояснюється тим, що ці місця знаходяться близько до стелі, на якій раніше було намальовано сцени з райського життя; викликає сумнів пов'язання (Иванов—Топоров 248) з давнім уявленням про рай як верхню сферу Всесвіту. — Фасмер III 432; Kluge—Mitzka 531. — Див. ще **рай.**

райо́н, *районува́ти, міжрайо́нний, підрайо́н, порайо́нний*; — р. болг. *райо́н*, бр. *раён*, п. rejon, ч. слц. слн. rajón, вл. rajon, м. *рајон*, схв. *рèjōн*; — запозичення з французької мови; фр. rayon «простір; район» (ст. «промінь, радіус; площа з певним радіусом») утворено від rai «промінь, радіус», яке походить від лат. radius «промінь; спиця». — CIC^2 703; Акуленко 141; Черных II 96; ССРЛЯ 12, 561; Фасмер III 437; КЭСРЯ 382; Kopaliński 828; Holub—Lyer 409; Dauzat 608, 613. — Див. ще **ра́діус.**

[райта́к] «сито, решето» Нед, [*рейта́к*] «рідке решето» Нед, [*ріта́к*] «решето» О; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [rajtak, rajtok] «тс.» неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з przetak «вид сита з великими чотиригранними дірками, зробленого з лика, дроту».

[ра́йтки] «білі вузькі чоловічі полотняні штани» Ле; — запозичення з польської мови; п. rajtki «рейтузи», як і ч. rajtky «тс.», виникло на основі форми rejtuzy «тс.». — JP 1967/4, 304; SJP XI 437. — Див. ще **рейту́зи.**

райф — див. **ри́хва.**

[райце́] (у виразі [*яйце́-райце́*] «казкове яйце, що містить у собі багатство у вигляді худоби»), [*райці́вка*] «пасхальне поздоровлення» Нед, [*райці́вни́к*] «той, хто співає пасхальні поздоровлення» Нед, [*райці́вщина*] «пасхальний гостинець, дарунок» Нед, [*райцева́ти*] «співати пасхальні поздоровлення» Нед; — не зовсім ясні форми; можливо, результати видозміни основи *рале́ць*, зумовленої впливом слова *рай*. — Пор. **рале́ць.**

[райшу́ра] (знев.) «велика (непропорційно довга) будівля» Па, [*райшуля́*] «велика хата, де звичайно немає порядку; школа верхової їзди» Ба; — запозичення з польської мови; п. rajtszula «манеж; проста клуня, велика кімна-

та», rajszula «тс.» походить від нвн. Reitschule «школа верхової їзди», утвореного з основ дієслова reiten «їздити верхи» і Schule «школа», яке походить від лат. schola «тс.». — Див. ще **рéйтáр, шкóла.**

рак[1] «(зоол.) безхребетна тварина класу членистоногих, Crustacea; злоякісна пухлина; [пристосування для подачі соломи на скирту Ва]», [*раковúння*] (хвороба жита) Нед, [*ракувáти*] «ракоподібні» Она, [*рацю́га*] «великий рак», *раченя́, рачúха* «самиця рака», [*рачúця*] «тс.», [*рáчник*] «пристрій для ловіння раків» Нед, *рáчóк* «кішка, невеликий якір; [глиняна підставка у вигляді триніжок або обручиків для роз'єднання посуду, що вкладається один у другий для обпалювання; рід вишивки]», [*рáшниця*] «сітка, якою ловлять раків Мо; рибальська хватка Доп. УжДУ 26/2», *рáком*, [*рáцки*] «рачки» Нед, *рáчки, рачкувáто*, [*ря́цьки*] «рачки, раком», [*рáцький*] «рачачий», *рáчáчий* СУМ, Г, *рачúний*, [*рацькувáти*] «рачкувати» Нед, *рачкувáти*, [*ряцькувáти*] «тс.», [*порáчити*] (у пісні) «ущипнути» (про рака), [*урáчити*] «тс.»; — р. бр. болг. м. *рак*, др. *ракъ*, п. ч. слц. вл. нл. rak, схв. *ра̀к*, слн. ràk; — псл. rakъ; — задовільної етимології не має; зіставляється (Ильинский РФВ 74, 126) з лит. ràkti «колоти, колупати; копати», лтс. rakt «копати»; заслуговує на увагу припущення (Фасмер III 437; Преобр. II 180; Младенов 556; Brückner 453; KZ 45, 108; Holub—Kop. 309; Mühl.—Endz. I 574) про походження з псл. *orkъ (букв. «той, що впивається»), спорідненого з лит. érkė «кліщ», лтс. ẽrce «кліщ; скалка»; малоймовірне припущення (Machek ESJČ 506; Holub—Lyer 409; Otrębski Idg. Forsch. 80) про зв'язок з лат. cancer «рак, краб, кліщ» (з *car-cer), гр. καρίς «креветка», καρκίνος «рак; Рак (сузір'я); ракова пухлина; щипці, кліщі», дінд. karkaḥ «рак», karkaṭaḥ «тс.», karkaraḥ «шершавий». — Черных II 96—97; Цыганенко 390; КЭСРЯ 382; Skok III 101; Būga RR II 530. — Пор. **рáкóвина**[1].

[**рак**[2]] (ент.) «рогач, жук-олень, Lucanus cervus L.»; — пов'язане з *рак*[1] (пор. також п. rak niemiecki «цвіркун»); назва могла бути перенесена на жука через наявність у нього рогів, що нагадують висунуті вперед клішні рака. — Див. ще **рак**[1].

[**рак**[3]] «залишки бадилля після зрізування кукурудзи, соняшнику» Мо; — неясне; можливо, результат спрощення запозиченої з болгарських говірок Одещини форми [*дрáка*] «низький колючий чагарник».

Рак (одне із сузір'їв Зодіака); — р. бр. болг. *Рак*, др. *Ракъ*, п. ч. слц. вл. Rak, схв. *Ра̀к*, слн. Ràk; — калька гр. καρκίνος «рак; сузір'я Рака»; у західнослов'янських мовах може бути калькою лат. cancer «тс.». — Див. ще **рак**[1].

рáка (заст.) «гробниця», [*рáква*] «коробка для масла», [*рáкда, рáкля, рáфка, рáхда*] «тс.» Нед, *рáхва* «інкрустована шкатулка»; — р. бр. *рáка*, др. *рака* «скринька, ковчег; труна; надгробний пам'ятник», ч. слц. rakev «труна», слц. rakva «тс.», полаб. rakåí «ящик», болг. [*рáка*], м. [*ракла*] «скринька», схв. *ра̀ка* «викопана могила», слн. ráka «склеп», rákev «труна, склеп», стсл. **рака**; — псл. raka < *arka; — запозичення з латинської мови; лат. arca «ящик; скринька» пов'язане з arceo «замикаю», спорідненим з гр. ἀρκέω «утримую, відхиляю; витримую», вірм. argel' «перешкода». — Фасмер III 437; Черных II 97; КЭСРЯ 382; Преобр. II 178; Львов Лексика НВЛ 35—36; Machek ESJČ 507; Holub—Kop. 309; Holub—Lyer 409; Младенов 556; Mikl. EW 272; Uhlenbeck AfSlPh 15, 490; Meillet Études 184; MSL 11, 179; Sobolevskij AfSlPh 33, 480; Kiparsky GLG 252; Ernout—Meillet 44; Frisk I 141; Boisacq 78; Walde—Hofm. I 62—63.

ракáня — див. **рáйкати.**

ракéта[1] «літальний апарат з ракетним двигуном; снаряд для феєрверків, сигналізації», *ракéтник, ракéтниця*; —

р. бр. болг. м. *ракéта*, п. rakieta, ч. слц. вл. raketa, схв. *ракѐта*, слн. rakéta; — запозичення з німецької або голландської мови; н. Rakéte, гол. raket походять від іт. rocchetta «ракета» (власне «літальний апарат з обертальним рухом»), зменш. від госса «веретено; прядка» (щодо семантичного розвитку пор. співвідношення фр. fusée «ракета»: fuseau «веретено»), що зводиться до свн. rocke «прядка», пов'язаного з двн. rocko, ro(c)cho, нвн. Rocken, англ. rock, ісл. rokkr «тс.». — CIC² 703; Коваль 194—195; Черных II 97; Фасмер III 438; Цыганенко 391; Преобр. II 178; Sł. wyr. obcych 625; Holub—Lyer 409; Kluge—Mitzka 579, 604; Klein 1353.

ракéта[2] «лопатка для гри в теніс або бадмінтон», *ракéтка*; — р. бр. болг. м. *ракéта*, п. rakieta, ч. слц. raketa, вл. raket, схв. *ракѐта*, слн. réket; — запозичення з французької мови; фр. raquette «ракета; лижа» походить від іт. racchetta, яке через посередництво середньолатинської мови (слат. rasceta) зводиться до ар. rāḥaʰ «долоня» (розм. rāḥet); щодо розвитку значення пор. фр. jeu de paume «теніс», букв. «гра долонею»; припущення про походження італійської форми від retichetta, що зводиться до лат. rete «мережа» (Преобр. II 178; КЭСРЯ 382; Цыганенко 391) менш переконливе. — CIC² 703; Фасмер III 438; ССРЛЯ 12, 566; Sł. wyr. obcych 625; Holub—Lyer 409; Dauzat 611; Klein 1295.

ракúта, *ракúтник* — див. **рокúта.**

[**ракúтичок**] «вид плісняви» Нед; — неясне.

[**ракíвка**] «сорт груш» Нед; — неясне; можливо, результат перенесення назви [*ракíвка*] «коробочка», зменш. від [*рáква*] «коробка», за подібністю форми.

ракíя «фруктова, зокрема сливова, горілка»; — р. болг. *ракúя*, бр. *рáкія*, п. rakija, ч. rakije, м. *ракија*, схв. *рàкија*, [*ракúја*], слн. rákija; — балканський тюркізм (тур. rakı «ракія») арабського походження; араб. araqy «алкогольний напій із соку хурми (або фініків)». — Kopaliński 816; Holub—Lyer 409, 83; БЕР 6, 169; Младенов 556; РЧДБЕ 717; Skok III 102; Mikl. TEl 2, 145; Dauzat 44, 608.

ракло́ «шахрай, босяк»; — р. *ракло́*; — запозичення з німецької мови; нвн. Rékel (Räkel) «великий пес; неотесана, незграбна людина, вайло» споріднене з снн. гол. rekel «самець (про собаку, вовка, лисицю); гульвіса, шахрай, нероба, негідник», алем. rache «шукач (собака)», данг. rœse «лягавий собака», англ. [rake] «вівчарка», ісл. rakki. — Шелудько 43; Kluge—Mitzka 595.

рáко́вина[1] «черепашка» УРС, Нед, *ракýшка, ракушня́к, рáковистий* «який має заглибини, схожі на раковини»; — р. *рáковина*, бр. *рáкавіна*, др. *раковина* «перламутр»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *рáка* «гробниця», псл. raky (род. в. *rakъve) «скриня»; висловлюється також припущення (Jakobson IJSLP I 1959, 267) про зв'язок із словом *рак* (з огляду на тверду шкаралупу рака) і про власне слов'янське походження цих слів (Ильинский РФВ 74, 126). — Фасмер—Трубачев III 439; Черных II 97—98; КЭСРЯ 382; Цыганенко 391; Преобр. II 179; Горяев 294. — Див. ще **рáка.**

[**раковúна**[2]] «торф» ВеНЗн; — неясне.

[**рáкопúт**] «ратиця» Куриленко, [*рáкопитиця, рáкопітень*] «тс.» тж; — результат контамінації слів *рáтиця* і *копúт*. — Див. ще **копúто́, рáтиця.**

рáкотиця «ратиця», [*рáкотень*] «тс.» Куриленко; — очевидно, результат видозміни слова *рáкопитиця*, [*рáкопітень*] «тс.». — Див. ще **рáкопúт.**

[**ракýн**] «єнот» Нед; — р. [*ракýн*], ч. rakon, схв. *рàкун* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. rac(c)oon походить від східноалгонкінського ärähkun (< ärähkunem) «він дряпає руками». — Фасмер III 439; Преобр. II 179; Skok III 104; Klein 1294.

рáкýрс «передача фігури або предмета в перспективі»; — р. бр. *рáкурс*, болг. *ракýрс*; — запозичення з фран-

цузької мови; фр. raccourci «укорочений» (en raccourci «коротко, скорочено; у зменшеному вигляді») є дієприкметником від дієслова raccourcir «укорочувати, урізувати», утвореного за допомогою префікса re- від accourcir «укорочувати», що виникло з прийменника à «в, на, до» і прикметника court «короткий», який походить від лат. curtus «укорочений, зрізаний». — CIC[2] 703; ССРЛЯ 12, 571; Dauzat 606—607. — Див. ще **абажу́р, ку́рта[1], ре-.**

ра́кша́ (орн.) «сиворакша, Coracias garulla L.», [*ре́кша*] «тс.» ЛексПол, [*ракшувати*] Шарл; — р. *ра́кша*; — загальноприйнятої етимології не має; очевидно, утворене на основі наслідування крику сиворакші, що передається як різке тріскуче *рак-рак* (Птицы СССР 373—374); пов'язується також з р. *рокота́ть* (Фасмер III 439) або з р. *кря́кать* (Преобр. II 179).

рале́ць «подарунок, приношення; бенкет; [нарада, порада Нед; добровільна данина землевласникові від рала в день Різдва Пі]»; — не зовсім ясне; пов'язується з *ра́ло* через первісне значення «данина від сохи» (Булаховський УМШ 1953/2, 21) або через вираз *кликати на ралець* з можливим первісним значенням «запрошувати на свято рала (початок або закінчення польових робіт)» (Кобилянський Зб. наук. праць I 80). — Див. ще **ра́ло.**

ра́ло, [*рали́ця*] «поле, зоране ралом», [*ралля́*] «орання ралом», [*ра́ля*] «відгалуження» ЛексПол, [*ра́лянка*] «орання ралом; час орання ралом; поле, зоране ралом», [*раля́ч*] «той, що йде за ралом під час роботи», [*рило́*] «рало» О, [*рали́стий*] «кислатий» Л, [*ра́лити*] «орати ралом», [*нара́лок*] «залізний наконечник рала» Корз, *нара́льник*; — р. болг. м. *ра́ло*, бр. *ра́ла* «відгалуження; товстий сук», др. *рало*, п. вл. нл. radło «рало», ч. rádlo, слц. radlo, полаб. radlŭ, схв. *ра̀ло* «тс.», слн. rálo «леміш, сошник», стсл. **рало**; — псл. *ordlo/*oradlo «соха, плуг», утворене від orati «орати»; — споріднене з лит. árklas «соха», лтс. arklis «плуг», лат. arātrum «соха, плуг», гр. ἄροτρον «тс.», вірм. araur, тох. A, B āre «плуг»; ie. *arətro- «плуг». — Фасмер III 439; КЭСРЯ 382; Семереньи ВЯ 1967/4, 11; Трубачев Этимология 1963, 41; Преобр. II 180; Потебня К ист. зв. 130; Brückner 452; Machek ESJČ 505; Holub—Kop. 308; Schuster-Šewc 1201; Olesch II 858; Младенов 556; Walde—Hofm. I 62; Ernout—Meillet 48; Frisk I 147; Boisacq 80. — Див. ще **ора́ти[1].**

ра́ма[1] «оправа», [*ра́мена*] (мн.) «віконні рами» Нед, [*ремена́*] «тс.» Нед, [*рами́на*] «рама», [*ра́мина*] «віконна рама ВеУг; дерев'яна станина, на якій встановлено крила вітряка Бі», [*рамля́*] «рамка» Нед, *ра́мник*, [*ра́мо*] «рама» Л, *ра́мці, ра́мця*, [*рам'я́* (мн. *ра́мена*)] «віконна рама» Нед, [*ря́ма*] «рама», [*ря́мено*] «віконна рама», [*ря́мина*] «тс.; дерев'яна станина, на якій встановлено крила вітряка» Бі, [*рямина́*] «рея» Нед, [*ря́мка*] «рамка», [*ря́мо*] «рама» Л, *ря́мці, ря́мця*, [*обрамка*] «облямівка; кайма, обшивка» ВеЛ, *обра́млення, обра́мок*, [*обря́мок*], *обра́мити, обрамля́ти, обрамо́вувати, обрамува́ти*, [*обрямува́ти*] «облямувати», *підра́мник*, ст. *рама* (XVII ст.); — р. бр. *ра́ма*, др. *рама* «в'язь, об'язка, рама?», п. rama, ч. слц. rám, нл. ram, полаб. ramka, болг. *ра́мка* «рама, рамка, оправа», м. *рам* «тс.», схв. *ра̑м* «рама, рамка»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. ram(e) «рама, підпірка» (нвн. Rahmen «рама») споріднене з лит. remti «підпирати», ramtis «підпірка, кріплення», дінд. rambhá- «підпірка; палиця». — Шелудько 43; Дзендзелівський УЗЛП 114; Фасмер III 440; Черных II 98; КЭСРЯ 382; Преобр. II 180; Потебня К ист. зв. 30; Brückner 453; Witkowski SOr 19/2, 208; Machek ESJČ 507, 414; Holub—Kop. 309; Holub—Lyer 409; Būga RR II 530.

[ра́ма[2]] «зарубка Г; зморшка ВеУг», [*рамак*] «рубель для качання білизни

(ломака із зарубками)», [*ра́мик*] «зарубка», [*ря́ма*] «тс.», [*ря́ми*] «складки, зборки» Нед, [*рами́ти*] «морщити, хмурити» ВеУг, [*рямити*] «складати в складки»; — неясне.

рамаза́н «місяць посту у мусульман; [шлунок Мо]», *рамада́н* «місяць посту»; — р. бр. болг. *рамаза́н*, п. ч. ramazan, м. *рамазан*, схв. *рамàзāн*; — запозичення з турецької мови; тур. ramazan «дев'ятий місяць арабського місячного календаря (під час якого мусульмани дотримуються денного посту)» походить від ар. ramaḍān «жаркий», пов'язаного з ramiḍa «був гарячим», яке зіставляється з гебр. rāmēṣ «гарячий попіл, присок, жарина». — СІС[2] 703; ССРЛЯ 12, 575; Фасмер III 440; Преобр. II 180; Дмитриев 542; Mikl. TEl II 145; Räsänen Versuch 388.

[**ра́мат**] «ганчірка» Г, Нед, [*ра́мат*] «фартух» Нед, [*рама́тка*] «ганчірка», [*рама́ття*] «руб'я, лахміття, рам'я», [*рамато́к*] «шмата» ВеУг, [*ра́мтя*] «руб'я, лахміття», [*ря́мтя, ра́нтя* Чаб, *ра́нці* тж] «тс.», можливо, також *ра́м'я* СУМ, Нед, [*ря́м'я, рямля́*] «тс.»; — р. [*ремьё*] «лахміття», [*ремóха*] «ганчірка»; — запозичення з грецької мови; гр. ῥάμμα (род. в. ῥάμματος) «нитка, шов» пов'язане з дієсловом ἀραρίσκω «приєдную, виготовляю», спорідненим з лат. arma (мн.) «зброя, оснащення», armus «передпліччя», псл. ramę «рамено, плече»; — пов'язання російських відповідників з р. *реме́нь* (Фасмер III 469) помилкове. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 165; Frisk I 128, 143. — Див. ще **раме́но.**

[**рамаши́ця**] «бирка, палка для нарізування рахунків» Нед; — результат контамінації (з наступним суфіксальним розширенням) слів [*рава́ш*] «тс.» і [*ра́ма*[2]] «зарубка» (див.).

рамга́з — див. **робга́з.**

раме́но «плече», [*ра́мено*] «перехрестя хреста; кожна з двох перехресних колод у крилах вітряка; шпиця млинового колеса», [*ра́ма*] «плече, рамено», [*ра́м'я*] «плече, плечі; бік (кута) Нед», [*зраме́ня*] (заст.) «по силі, по праву, на підставі (чого), ім'ям (кого)» Пі, [*нараме́нник*] «аксельбант» Ж, [*нарамі́нник*] «наплічник», *передраме́ння*, [*передраме́нниця*] «передпліччя» Нед, *передра́м'я* «тс.», *передраме́нний*, [*прира́мки*] «подвійні плечі у чоловічій сорочці», [*при́рамок*] «плече у сорочки» Нед; — р. (заст.) *рамена́*, [*ра́мо*] «плече», бр. [*ра́ме*], др. *рамо, рамя* «тс.», п. ramię «тс.; рукав (річки); (мат.) сторона», ч. *ramě* «плече; рукав річки», rameno «тс.; (мат.) сторона», слц. *ramä*, rameno «тс.», вл. ramjo «плече; рука; (мат.) сторона», нл. ramje «тс.», болг. *ра́мо* «плече; схил гори; (тех.) плече; (мат.) сторона», м. *рамо* «плече; (мат.) сторона», схв. *ра̀ме* (*-ена*) «плече, щит (гармати)», стсл. **рамо** «плече»; — псл. ramo (< *ormo); ramę (< *ormę); — споріднене з прус. irmo «рука», гот. arms, двн. aram, нвн. Arm, дангл. earm, англ. arm «тс.», лат. armus «верхня частина руки, лопатка», вірм. armukn «лікоть», осет. arm «рука; голобля», ав. arəma- «рука», дінд. īrmáḥ «плече, стегно»; ie. *arə-mo «рука, суглоб; будова», розширена форма кореня *ar(ə)- «зв'язувати, припасовувати». — Фасмер III 440; Преобр. II 181; Brückner 453; Machek ESJČ 507; Holub—Lyer 409; Holub—Kop. 309; Schuster-Šewc 1205; Младенов 556; Skok III 105—106; Бернштейн Очерк 1974, 188—189; Mühl.—Endz. I 575; Абаев I 67—68; Walde—Hofm. I 69; Ernout—Meillet 47—48; Meillet MSL 8, 236; Топоров III 68—69; Kluge—Mitzka 30; Klein 105; Hübschmann Arm. 425; Osset. 24; Persson Beitr. 634; Mayrhofer I 96; Pokorny I 55—58. — Пор. **а́рмія, ра́мат, ярмо́.**

[**ра́мень**] «густий ялинник»; — неясне.

ра́мі (бот.) «китайські коноплі, Boehmeria tenacissima Gaud.», [*рамеа, рам'я*] «тс.» Mak; — р. болг. *ра́ми*, п. rami, ч. ramie, схв. *ра̀мија*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Ramíe, фр. ramie, англ. rami, ramee no-

ходять від мал. ramі «тс.». — CIC² 703; Sł. wyr. obcych 626; Kluge—Mitzka 579; Dauzat 609; Klein 1299.

[**рамíнь**] «ремінь; вичинена шкура Па», [*рамíнник*] «шкіряний пояс», [*рамíнянка*] «шматок вичиненої шкури» Па, [*рамíняччa*] «недоноски шкіряного взуття» Па; — очевидно, результат контамінації основ слів *рéмíнь* і *рамéно* (*нарáмéнник*) (див.).

рáмпа «система освітлювальних приладів перед сценою; невеликий бар'єр, що закриває ці прилади від глядачів; товарна платформа; похила споруда для переходу поїздів метрополітену з поверхні землі»; — р. бр. болг. *рáмпа*, п. rampa «шлагбаум; рампа; товарна платформа», ч. слц. rampa «рампа; платформа», вл. rampa «тс.; під'їзд, площадка, сходи», м. *рампа* «шлагбаум; рампа», схв. *рâмпа* «тс.», слн. rámpa «рампа; похила споруда»; — запозичення з французької мови; фр. rampe «рампа; поруччя сходів; похилість; дорога на підйомі; сходи» утворене від ramper «повзти, стелитися; плазувати», яке походить, можливо, від франк. *rampōn «вилазити; видиратися (кігтями)». — CIC² 704; Черных II 98; Sł. wyr. obcych 626; Holub—Kop. 309; Holub—Lyer 409; РЧДБЕ 609; Dauzat 610.

рáмтя — див. **рáмáт.**

[**рамувáти**] «копати яму (на когось)» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*рáма*] «зарубка».

рáм'я́ — див. **рáмáт.**

рáна, *рáнений*, [*рáнний*] «поранений», *рáнúти* СУМ, Нед, *підрáнок* «легко поранена мисливцем тварина», *порáнення, порáнений*; — р. бр. болг. м. *рáна*, др. *рана* «рана; удар; кара, покарання; біда; хвороба», п. вл. нл. rana, ч. слц. rána «рана; удар; постріл», схв. *рâна*, слн. rána «рана; забите місце; виразка», стсл. **рана** «хвороба; недуга; кара»; — псл. rana, очевидно, з давнішого *vrana, пов'язаного з *vorna «отвір», звідки укр. [*воронка*] «тс.», р. *воронка* «лійка, яма конічної форми»; — споріднене з дінд. vraṇáḥ (vraṇám) «рана; щілина, тріщина», vraṇayati «ранить», алб. varrë «рана», vras «убиваю», vrásijë «убивство»; зближення з псл. rědъkъ «рідкий» (Persson Beitr. 277) або з дінд. vráṇaḥ «войовничість», ав. rāna- «воїн, борець» і далі з дінд. ṛtíḥ, ṛtíḥ «напад», sam-áraṇam «боротьба», псл. *orti «рать» (Младенов РФВ 65/2, 369—370) у семасіологічному відношенні недостатньо обгрунтовані. — Фасмер III 441; Черных II 98—99; КЭСРЯ 382; Brückner 453; Rozwadowski Qu. gr. et. II 254; Machek ESJC 508; Holub—Kop. 309; Schuster-Šewc 1205; Младенов 557; Skok III 107; Критенко Вступ 509; Meillet Études 445; Trautmann 236; Otrębski Idg. Forsch 77; Uhlenbeck 299.

ранг «ступінь, чин, категорія, спеціальне звання»; — р. бр. м. *ранг*, п. ranga, ч. заст. rank, rang, слц. rang «тс.», болг. *ранг* «ранг; поверх; внутрішній балкон (у салоні, театрі)», схв. *рàнг*, слн. ráng; — запозичення з німецької мови; н. Rang «ранг, чин; ярус у театрі» походить від фр. rang «ряд, низка, шеренга; місце; ярус у театрі», яке зводиться до франк. *hring «круг, кільце», пов'язаного з нвн. Ring «кільце, ринг». — CIC² 704; Черных II 99; Фасмер III 442; Преобр. II 182; Sł. wyr. obcych 626; Holub—Lyer 410; Dauzat 610; Kluge—Mitzka 580. — Див. ще **ринг.**

[**рáнда**[1]] «міра рідини» Пі; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з бр. [*рáнда*] «оренда, орендна плата; корчма, шинок»; — пор. укр. [*рандáр*] «орендар». — Пор. **орéнда.**

[**рáнда**[2]] «жіночий одяг, подібний до спідниці, з домотканого сукна» Л, [*ря́нда*] «стара драна сорочка; дешева сорочка О; клапоть, ганчірка», [*рянди́на*] «полотно; сорочка» О, [*ря́ндя*] «лахміття», [*рянда́р*] «ганчірник», [*рянда́чка*] «старий, драний одяг» О, [*ра́нтє*] «лахміття» Корз, [*рендé*] «подертий одяг» Нед, [*рéнда*] «тс.», [*ри́нда*] «сорочка» тж, [*ри́ндé*] «одяг, білизна О, лахміття Нед», [*ря́ндавий*] «подертий,

драний» О, [*риндавий*] «старий, подертий» О; — п. [rędy] «залишки одягу, лахміття», слц. randa «ганчірка, клапоть», [randák] «якийсь жіночий одяг», randy «подертий одяг, лахміття», [randiarka] «теплий одяг від пояса до п'ят», randavý «подертий»; — запозичення з угорської мови; уг. rongy «ганчірка, клапоть; лахміття» загальноприйнятої етимології не має. — Лизанец 620; Mikl. EW 275; MNTESz III 442—446.

ранéт «група сортів зимових яблук», *ренéт, ренéта*; — р. *ренéт*, бр. *ранéт*, п. ч. слц. reneta, болг. м. *ренéта*, схв. *рènет, ренèта*; — запозичення з французької мови; фр. reinette (rainette) «ранет» є зменшувальною формою від reine «королева» (спочатку la reine des pommes (букв.) «королева яблук»), що походить від лат. rēgīna «цариця», пов'язаного з rego «правити, керувати»; паралельна форма rainette розвинулась внаслідок змішування з аналогічною формою, утвореною як демінутив від raine «жаба», що походить від лат. rāna «тс.», оскільки яблука цього сорту мають шорстку поверхню і нагадують шкіру жаби. — CIC^2 722; Фасмер III 470; Преобр. II 197; Holub—Lyer 416; Dauzat 620; Klein 1327. — Див. ще **рéгент, Регíна.**

рáнець «заплічна сумка», [*рамець*] «ранець» Нед, Пі; — р. бр. *рáнец*, п. raniec, ч. слц. ranec, вл. rancka, нл. rancel, болг. м. *рáница*, схв. *рáнац*; — запозичення з німецької мови; н. Ránzen «ранець, сумка», снн. rent(s)el «саквояж», rent(s)er, нвн. Ränzel «тс.», як і гол. дат. ransel «ранець», шв.ränsel «тс.», можливо, пов'язані далі з двн. rant(t) «щит, край щита», свн. rant(d) «оправа, захисний рант», нвн. Rand «край, рант». — CIC^2 704; Шелудько 44; Фасмер III 442; Черных II 99; ССРЛЯ 12, 583; Holub—Lyer 410; Kluge—Mitzka 580, 581. — Див. ще **рант.**

ранжúр «розташування людей за зростом в одну шеренгу»; — р. м. *ранжúр*, бр. *ранжы́р*, ч. ranžír «розподіл електропроводки», ranžírovat «упорядкувати», болг. *ранжúрам* «вишиковувати по ранжиру», схв. *ранжúрати* «тс.; маневрувати», слн. ranžírati «розставляти; маневрувати»; — запозичення з німецької мови; н. Rangíerung «розміщення в певному порядку», sich rangíeren «вишиковуватися за зростом» походить від фр. ranger «ставити в ряд», утвореного від rang «ряд, низка, шеренга; місце». — CIC^2 704; Фасмер III 442; ССРЛЯ 12, 584; Преобр. II 182; Смирнов 252; Holub—Lyer 410; РЧДБЕ 610. — Див. ще **ранг.**

рáнник[1] (бот.) «Scrophularia L.; [подорожник великий, Plantago major L.; подорожник ланцетолистий, Plantago lanceolata L. Mak; вербозілля звичайне, Lysimachia vulgaris L.; вербозілля лучне, Lysimachia nummularia L. Mak; вороняче око звичайне, Paris quadrifolia L.; ластовень лікарський, Vincetoxicum officinale Moench.; конвалія, Convalaria majalis L.; деревій звичайний, Achillea millefolium L. Mak; воловик лікарський, Anchusa officinalis L. Mak; синяк, Eschium vulgare L. Mak; куряча сліпота, Nonnea pulla (L.) DC. Mak; громовик красильний, Onosma tinctorium M.B. Mak; шавлія ефіопська, Salvia aethiopis L. Mak; скорзонера, Scorzonera L. Mak]», [*ранни́к*] «ранник вузлуватий, Scrophularia nodoza» Нед, [*ранниковáті*] «Scrophulariaceae R. Br.» Нед, Mak, [*порáнник*] «подорожник ланцетолистий»; — р. [*рáнник*] «подорожник; шавлія ефіопська», схв. *рàнīк* «буквиця лікарська, Betonica officinalis L.; жовтозілля сарацинське, Senecio sarracenicus L.», слн. ranjenik «шавлія лучна, Salvia pratensis L.», ranjevec «жовтозілля дібровне, Senecio nemorensis L.»; — похідне утворення від *рáна*; назва зумовлена застосуванням переважної більшості цих рослин для лікування ран і наривів (ранник, вороняче око, подорожник, скорзонера низька, шавлія), зміїних укусів (ластовень, синяк, скорзонера), для припинення кровотеч (вербозілля, конвалія,

деревій), а також тим, що деякі з цих рослин (куряча сліпота, воловик) викликають подразнення шкіри або запалення живих тканин; назва громовика зумовлена схожістю його щетинистих листків і квітів, зібраних у китиці, до синяка. — Див. ще **рáна.**

[**ранник**[2]] (бот.) «чина весняна, Lathyrus vernus (L.) Bernh. (Orobus L.)» Mak; — пов'язане з *рáнній*; назва зумовлена тим, що окремі різновиди чини весняної цвітуть рано навесні, зокрема чина весняна звичайна, Orobus vernus L., зацвітає в кінці квітня. — Вісюліна—Клоков 222. — Див. ще **рáнній.**

рáнній, [*ранешний*] «ранішній» Нед, [*рáни́й*] «ранній» Нед, О, [*рáнний*] «тс.» Нед, *рáнішній, ранкóви́й* СУМ, Нед, [*рáняшній*] «ранішній», [*рáно*] «ранок» НЗ УжДУ 14, *рáнóк* СУМ, О, [*ранýля* (у сполуці *бýльба ранýля*)] «рання картопля» Нед, [*ранюшка*] «рання капуста; рання скороспіла картопля» Мо, *рань*, [*рани́ти*] «рано вставати», *ранкувáти* «проводити ранок», [*ранцувáти*] «виголошувати побажання у Великодній понеділок ранком» ВеЛ, [*рáній*] «раніше» Нед, *ранíш(е), рáнком, рáнó* СУМ, О, [*раном*] «ранком, зранку» ВеЛ, *ранувáто*, [*ранш*] «раніш», *врáнішній, врáнці*, [*дозарáни*] «до ранку» Нед, *зрáна, зрáнку, зрáння, зарáній, зарáння* «ранній час», [*зарáнок*] «тс.», [*зáран*] «завтра» Ж, [*зарáна*], *зарáні, зарáння, зарáно* «дуже рано, передчасно», [*назарáнці*] «на світанку», [*напóрано*] «дуже рано» Пі, *передрáнішній, передранкóвий, передрáнній, передрáння, передрáнь, порáнішній, поранкóвий, порáнній, порáнок*, [*порани́ти*] «дуже рано піднятися, зробити» Нед, *порáнитися* «прибути дуже рано; поквапитися», *поранéньку, по-рáнішньому, по-ранкóвому*, [*порáнку*] «уранці», [*пóрано*] «рано, ранньої пори», [*порáну*] «тс.», [*позарáни*] «післязавтра», [*позаранки*] «на світанку» Нед, *спозарáна, спозарáнку, спозарáння, урáнішній, урáнці*; — р. *рáнний*, бр. *рáнні*, др. *раныи* «ранній, ранковий», п. ranny, ч. ranní «ранковий», raný «ранній; скороспілий», слц. ranný «ранковий», вл. rano «ранком», нл. rany, полаб. ranü, ronű, болг. *ран, рàнен*, м. *ран*, схв. *рâнӣ*, слн. rán, стсл. **рано** «рано»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. *radno (<*ordno), що зіставляється з гр. ὄρθρος «ранок», ὄρθριος, ὀρθρῑνός «ранній», дінд. várdhatē «підіймає, змушує рости», ūrdhváḥ «високий, визначний», ав. vərəδaiti «росте», псл. rod- (з *ord-ti «рости»); заслуговує на увагу припущення (Machek ESJCS 414; Recherches 47; Holub—Kop. 309; Brückner 453; Trautmann 246) про походження з початкового *rai-, спорідненого з лит. rýtas «ранок», лтс. rîts «тс.»; спроба зблизити з алб. errë «темрява», гр. ὀρφνός «темний» (Oštir AfSlPh 36, 444) викликає сумнів з фонетичних причин (тоді треба було б виходити з псл. *ragno). — Фасмер III 442—443; Черных II 99; КЭСРЯ 382; Преобр. II 183; Schuster-Šewc 1206—1207; Olesch II 863; Младенов 556; Skok III 106; Otrębski Idg. Forsch. 98; Persson Beitr. 277; Boisacq 711; Frisk I 416—417.

рант; — р. бр. *рант*, п. rant, ч. rantl, rantlik; — запозичення з німецької мови; нвн. Rand «край; рант; поля (книги)», свн. rant(d) «обшивка; край щита», двн. rant(t) «тс.» споріднене з днн. rand «щит», дангл. rand «тс.», дісл. rǫnd «край, грань; щит», крим.-гот. rintsch «гора», дірл. rinde (< кельт. *rendiā), дангл. rima «край, кордон, морський берег» (англ. rim «край, обід»), далі з нвн. Rahmen «рама, рамка». — Шелудько 44; ССРЛЯ 12, 588; Holub—Lyer 410; Kluge—Mitzka 580; Klein 1300, 1349. — Див. ще **рáма**[1].

рантовáти, *рантувáти* — див. **рунтáти.**

[**рантýх**] «біла, тонка хустка; вид бавовняної тканини; вид суконної спідниці; лантух, велике рядно; великий мішок», [*рантуши́на*] «тс.», [*рантýшечки*] «пелюшки» О, *рантухóвий* «з тон-

кої бавовняної тканини», ст. *рантухъ* (1568); — п. rańtuch «рантух, велика хустка»; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з німецької мови; на українському ґрунті зазнало семантичного впливу з боку слова *ла́нтух*; очевидно, слід виходити з н. Regentuch «хустка для дощу», яке складається з іменників Regen «дощ», спорідненого з двн. днн. rëgan, гот. rign, дангл. regn (англ. rain) «тс.», лит. rõkti «мрячити», лат. rīgo «зрошую, поливаю», і Tuch «сукно, хустка»; виведення від нвн. Randtuch «край сукна» (Sł. wyr. obcych 561; Zebrowski Por. jęz. 1938/4—5, 64; SW V 476) менш переконливе із семантичного боку. — Шелудько 44; Richhardt 93; Sł. wyr. obcych 626; Kluge—Mitzka 590; Klein 1297. — Див. ще **га́лстук, ірига́ція.** — Пор. **ла́нту́х.**

рантьє́ «особа, що живе на проценти від капіталів, цінних паперів»; — р. *рантье́*, бр. *ранцье́*, п. слц. rentier, ч. rentiér, вл. rent(n)ar, болг. м. *рентие́р*, схв. *рентије̄р*, слн. réntnik; — запозичення з французької мови; фр. rentier «рантьє» утворене від rente «рента; щорічний доход, прибуток; державні процентні папери». — CIC[2] 704; ССРЛЯ 12, 588; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; Dauzat 624. — Див. ще **ре́нта.**

[ра́нці] «старий, порваний одяг, ганчір'я» Ва; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*ра́нтє*] «лахміття» або з *ра́м'я* «руб'я; лахміття»; могло зазнати впливу з боку слова *ла́нці* «ганчірки, лахміття».

ра́нчо «(в країнах Латинської Америки) хутір, садиба; (в США) скотарська ферма»; — р. болг. *ра́нчо*, п. ч. rancho, слц. ranč, схв. *ра̏нч*; — запозичення з іспанської мови Мексики; ісп. (мексикан.) rancho «маленька ферма» пов'язане з rancho «загальна їдальня (в армії, флоті); кают-компанія», яке виводиться від фр. ст. ranger «розміщувати в ряд», пов'язаного з rang «ряд». — CIC[2] 704; Kopaliński 817; Holub—Lyer 410; РЧДБЕ 610; Klein 1299; Fremdwörterbuch 530. — Див. ще **ранг.**

[ра́па[1]] «ропа»; — запозичення з російської мови; р. *рапа́* (спец.) «вода солоних озер» відповідає укр. *ропа́* (див.).

[ра́па[2]] «скеля» Нед; — запозичення з польської мови; п. [rapa (rafa)] «підводний камінь» зводиться до нвн. Riff «риф»; зіставлення з [*рипа*] «вибій, провалля» (Марусенко Досл. з мовозн. 75) необґрунтоване. — Brückner 452. — Див. ще **риф[1].**

[ра́павий] «шорсткий, шершавий», [*рапа́вий*] «віспуватий; шорсткий; костру батий» О, [*ра́повий*] «тс.» О, [*рапа́тий*] «шорсткий Нед; костру батий О», [*рапа́к*] «костру батий пень Нед; костру бата палиця ВеНЗн», [*рапа́чка*] «жердина в огорожі» О, [*рапа́чя*] «кіл з напівобрубаними гілками, на якому сушать сіно, снопи» О; — бр. [*рапу́ха*] «віспувата жінка», слц. garavý «віспуватий»; — результат відпадіння початкового приголосного у слові [*храпа́вий*] «шорсткий, жорсткий» (див.).

[рапа́вка] (зоол.) «ропуха, Bufo Laur.», [*ра́панка, рапу́ля, . рапуха*] «тс.» ВеНЗн; — бр. *рапу́ха*; — очевидно, пов'язане з [*ра́павий*] «шорсткий», [*храпа́вий*] «тс.»; назва зумовлена шорсткістю шкіри ропух. — Див. ще **ра́павий, храпа́вий.** — Пор. **ропу́ха.**

[рапавки́] (сорт яблук) Нед; — якщо йдеться про яблука, що мають шорстку поверхню, то можна припустити зв'язок з [*ра́павий*] (пор. п. гара «картопля з наростами»); можливе також пов'язання з [*рапа́вка*] «ропуха» як кальки фр. rainette «ранет» (букв. «ропуха»). — Див. ще **ра́павий, рапа́вка.**

[ра́пати] «скрипіти, рипіти; квакати ВеУг; крякати О», [*рапкати*] (про деркача, качку, жабу) «кричати», [*рапота́ти*] «тс.» О, [*рапа́к*] (орн.) «деркач, Crex crex L.», [*рапа́ч, рапча́к, рапчик* Шарл] «тс.», [*ра́пкіт*] «квакання жаб» О, [*рапони́ця*] «качка, що квакає» ВеУг, [*рапори́ця*] «тс.» тж, [*ра́пша*] «ворона» О; — слц. rapkat' «тріщати» (про птахів), вл. rapać «каркати», нл. га-

раś «тс.», м. *рапав* «скрипучий, хрипливий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ро́пати*] «тріщати», [*хря́пкати*] «кричати» (про деркача). — Schuster-Sewc 1207. — Пор. **ро́пати, ря́пкати.**

рапі́ра «колюча зброя з гнучким клинком»; — р. болг. *рапи́ра*, бр. *рапі́ра*, п. rapier, ч. слн. rapír, слц. rapier, rapír, вл. rapir, м. *рапир*, схв. *ра̀пӣр*; — через німецьке посередництво (н. Rapíer) запозичено з французької мови; фр. rapière «рапіра» (ст. espee rapiere «рапіра») загальноприйнятої етимології не має; виводиться від фр. râpe «напилок» (за формою щитка на ефесі). — CIC[2] 704; Черных II 99; Koraliński 817; Holub—Lyer 410; Reitsak ZfSl 8/1, 45; Kluge—Mitzka 581; Klein 1301; Dauzat 611; Gamillscheg 749.

[ра́піти] «шуміти, стукати»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. răpăí «шарудіти, барабанити, тріщати» є звуконаслідувальним утворенням, паралельним до укр. *рипі́ти*, [*ро́пати*] «тріщати». — Scheludko 141; DLRM 692; СДЕЛМ 366.

ра́порт, *рапорти́чка*, заст. *лепо́рт, рапортува́ти* «доповідати; [старанно розповідати Ме]», заст. *лепортува́ти, зарапортува́тися*; — р. бр. м. *ра́порт*, п. ч. слц. raport, болг. *ра́по́рт*, схв. *ра̀порт*, слн. rapórt; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. rapport «рапорт, донесення, повідомлення; принесення назад» пов'язане з дієсловом rapporter «повідомляти; доносити; приносити, привозити назад», утвореним за допомогою префікса re- (ra-) «знову» від дієслова apporter «приносити, привозити», що зводиться до лат. apporto «приношу, привожу», утвореного за допомогою префікса ad- «до-, при-» від дієслова porto «ношу, вожу». — CIC[2] 704; Черных II 99; Фасмер III 443; Преобр. II 183; Смирнов 252; Koraliński 817; Holub—Lyer 410; Dauzat 42, 611; Klein 1302. — Див. ще **авантю́ра, порт-, ре-.**

[рапота́ти] «трясти; перемішуватися»; — неясне.

рапс (бот.) «ріпак, Brassica napus L.»; — р. бр. *рапс*, п. вл. нл. raps; — запозичення з німецької мови; н. Raps походить від лат. rāpa «ріпа», rāpum «тс.; бульба», спорідненого з гр. ῥάπυς «ріпа», ῥάφυς, двн. ruoba, rāba, лит. го́рė, псл. ръра «тс.», укр. *ріпа*. — CIC[2] 705; Шелудько 44; ССРЛЯ 12, 592; Fremdwörterbuch 531; Kluge—Mitzka 582; Klein 1301; Walde—Hofm. 418. — Див. ще **рі́па[1].**

рапсо́д «мандрівний співець у Стародавній Греції», *рапсо́дія, рапсоди́чний*; — р. бр. болг. *рапсо́д*, п. rapsod «співак; рапсодія», ч. слц. слн. rapsód «співак», вл. rapsodia, м. *рапсод* «співак», схв. *ра̀псод* «тс.; рапсодія»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Rhapsóde «рапсод», Rhapsodíe «рапсодія», фр. rhapsode, rhapsodie, англ. rhapsode, rhapsody походять від гр. ῥαψῳδός «рапсод», утвореного з основ слів ῥάπτω «зшиваю; складаю, творю», спорідненого з лит. verpti «прясти», лтс. vērpt «тс.», дінд. várpaḥ «хитрість» (власне «уток, піткання»), і ᾠδός «співак», пов'язаного з ᾠδή «пісня». — CIC[2] 705; ССРЛЯ 12, 594; Koraliński 817—818; Holub—Lyer 410; Klein 1343; Frisk II 643, 646; Boisacq 836. — Див. ще **о́да.**

[ра́пті] «пазурі» Кур, [*рапу́з*] «кіготь птиці» Ник, [*ракапу́з, ра́поть, раптю́к, рапу́ж, рапу́за, драпу́з*] «тс.» тж; — очевидно, варіанти запозичення з польської мови; п. [rapeć] «рука; ратиця», [rabć] «лапа», [rapa] «куряча лапа», [rapy] «ніжки комахи» виводяться від нвн. Rappe «ворон; скребачка». — SW V 476.

ра́птом, [*ра́пті*] «раптом» Нед, [*раптове́ць*] (у виразі: *р. дощ* «злива») Нед, [*раптя́нка*] «швидкий і гучний струмок», *раптови́й* «швидкий, наглий», [*раптови́й*] «тс.; сильний, бурхливий» Нед, [*раптови́вний*] «раптовий, грубий, насильний» Нед; — р. [*рапт*] «порив, миттєвість», бр. *ра́птам* «раптом»; —

запозичення з польської мови; п. raptem «раптом, раптово, зненацька, зніч(ев)'я; всього-на-всього» є формою ор. в. від заст. rapt «викрадання панночок», яке походить від лат. raptus «викрадання, грабіж», пов'язаного з rapio «хапаю, зриваю; віднімаю силою, викрадаю», спорідненого з гр. ἐρέπτομαι «общипую, пожираю», двн. refsen «карати», ісл. refsa, дангл. refsan «тс.», лит. rė̃pti «збирати, охоплювати», алб. rjep «витягати, грабувати», дінд. rápas- «фізичний недолік, пошкодження», raphitáḥ «ушкоджений, хворий». — ІУМ Морфологія 392; Richhardt 93; Фасмер III 443; Brückner 454; Walde—Hofm. II 417; Frisk I 553; Boisacq 275; Klein 1301—1302.

[**ра́птус**] «запальна, поривчаста людина, гаряча голова» Куз; — запозичення з польської мови; п. raptus «тс.», як і ч. слц. raptus «приступ люті», схв. *pȁptyc* «раптовий приступ хвилювання при меланхолійному психозі», походить від лат. raptus «захоплений, охоплений», дієприкметника від rapio «хапаю, зриваю; захоплюю». — Sł. wyr. obcych 627. — Див. ще **ра́птом.**

раптух — див. **ре́птух.**

[**рапу́ття**] «мотлох, старий лом, брухт Г; хмиз Нед»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. rupiecie «мотлох, дрантя», яке зіставляється з [rupliwy] «дбайливий», [rup] «глист, хробак», ч. roup «глист-гострик». — Пор. **ру́пити.**

[**ра́пух**] (переважно мн. [*ра́пухи, ре́пухи*]) «бахур» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з [*ропуха́тий*] «товстий, роздутий».

раритет «рідкісна річ»; — р. *раритéт*, бр. *рарытэ́т*, п. rarytet, rarytas, ч. слц. rarita, схв. *рàрӣтēт*, слн. raritéta; — запозичення з німецької мови; н. Rarität «рідкість» походить від лат. rāritas «рідкість; розрідженість, нещільність», пов'язаного з rārus «рідкий, негустий», спорідненим з гр. ἔρημος «пустинний; одинокий», дінд. ṛtḗ «за винятком, без, крім», лит. ìrti «розпадатися, розкладатися; руйнуватися», ardýti «розбирати, руйнувати», лтс. ārdît «розпорювати; руйнувати», стсл. **орити** «ділити; руйнувати», псл. rědъkъ «рідкий». — СІС[2] 705; ССРЛЯ 12, 594; Sł. wyr. obcych 627; Holub—Lyer 410; Fremdwörterbuch 531; Kluge—Mitzka 582; Klein 1302; Walde—Hofm. II 418; Frisk I 557; Fraenkel 15, 187. — Див. ще **рідки́й, розори́ти.**

[**ра́ріг**] (орн.) «сокіл балабан, Falco cherrug Gray. (Falco laniarius)», [*ра́рог* Нед, *рарія* Шарл] «тс.», [*рарóжий*] «належний соколу балабану»; — п. raróg «сокіл, Falco (gennaia sacer)», ч. raroh «птах з групи соколиних», слц. rároh «кречет», вл. raroh «балабан», схв. [rarov] «різновид орла», можливо, також *рàрог* «омар, Palimurus vulgaris», слн. rárog «тс.» (з схв.); — псл. rarogъ; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось (Фасмер III 436; Булаховський Вибр. пр. III 244, 258; Львов ЭИРЯ IV 83; Brückner 454; Moszyński PZJP 130; Hǫlub—Kop. 309; Mikl. EW 271; Meillet Etudes 405; Matzenauer LF 16, 168; Trautmann 242; Mühl.—Endz. 496, 498; Walde—Hofm. II 421; Uhlenbeck 248) від основи rarъ «вереск, шум» (пор. цсл. **раръ** «звук»; йшлося про шум крил птаха під час польоту або про характерний крик сокола, пор. Ferianc 93—94), утвореної за допомогою суфікса -г- (як darъ, rirъ) від кореня ra- (про шум, вереск), яке пов'язується з р. [*рай*] «гул, шум, відгук» і зіставляється з лит. rojóti «неспокійно, невчасно кричати» (про півня), ríeti «кричати, лаятися», лтс. riêt «гавкати», rãt «лаяти», діcл. rámr «хриплий», remja «ревти», rómr «голос; каркання», лат. ravus «хриплий», дінд. rā́yati «гавкає» (ie. *ra- «ричати, кричати, гавкати»); вважається також (Трубачев Этимология 1965, 64—71; Machek ESJC 508; LiSl III 84) запозиченням з давньоіранської мови, яке зводиться до ip. vāragna- «сокіл», пов'язаного з назвою давньоіранського божества ав. Vərəθraγna-.

ра́са[1] (зоол.; антрополог.), *расúзм, расúст*; — р. бр. болг. м. *ра́са*, п. ч. слц. вл. нл. rasa, схв. *ра̀са*, слн. rásа; — запозичення з французької мови; фр. race «раса; рід, плем'я; покоління; порода» запозичено з італійської мови; іт. razza «сорт; вид; порода» загальноприйнятої етимології не має; виводиться від лангобардського *raiza «лінія, риска» (двн. reiza «тс.») як перекладу лат. linea sanguinis «лінія крові» (Gamillscheg 742; Diez 265), від ар. rā's «голова, початок, походження» (Kluge—Mitzka 584; Klein 1294), від ч. raz «удар» (Gröber ZfRPh 11, 558) та ін. — СІС[2] 705; Черных II 100; Фасмер III 444; БСЭ 36, 107; Преобр. II 184; Sł. wyr. obcych 626; Holub—Lyer 410; Dauzat 606.

[**ра́са**[2]] (вид тканини) Нед; — п. заст. rasa «легка вовняна тканина»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Rasch «легка вовняна тканина» є результатом видозміни давніших форм Arras, Arrasch «тс.», які походять від французької назви міста Arras. — Brückner 6; Kluge—Mitzka 583; Paul DWb 467.

[**распарати́ть**] «спасти на думку, забагнутися, заманутися» Л; — неясне.

ра́спря (заст.) «розбрат, чвари, суперечка, сварка» Нед, [*ра́спра*] «тс.» Нед; — р. *ра́спря*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **распьрꙗ**, як і болг. *ра́зпра*, м. *распра*, схв. *ра̀спра* «тс.», зводиться до псл. *orzpьrja, пов'язаного з дієсловом *orzperti (sę) «розсваритися, вступити в боротьбу», утвореним за допомогою префікса *orz- «роз-» від дієслова *perti «перти; бити». — Фасмер III 444; КЭСРЯ 383—384. — Див. ще **пе́рти**[3], **роз-**. — Пор. **пря.**

[**расть**] (у виразі: [*р. волосся*] «заріст волосся») Нед; — очевидно, видозмінене запозичення зі словацької мови; слц. rast «ріст», rást' «рости» відповідають укр. *рости́* (див.).

ра́та[1] (заст.) «строк платежу; частина платежу на даний строк»; — п. вл. rata «частина платежу», ч. слц. ráta, болг. м. *ра́та*, схв. *ра̀та* «тс.»; — запозичено, можливо, через польське посередництво з латинської мови; лат. rata «частина (встановлена)» пов'язане з ratus «розрахований, певний, постійний», дієприкметником від reor «вважаю, думаю», спорідненим з лит. rẽti «складати в порядок, класти шарами», двн. redea (radja) «рахунок, мова, розповідь». — Sł. wyr. obcych 627; Holub—Lyer 410; РЧДБЕ 610—611; Walde—Hofm. II 419, 420, 429; Klein 1303; Pokorny 55—59. — Пор. **раці́он, ра́ція**[1].

[**ра́та**[2]] «прилад для провіювання зерна» Л; — неясне; можливо, пов'язане з [*райта́к*] «решето» (пор.).

рата́й (заст.) «орач, плугатар», [*рата́єнко*] (зменш. від *рата́й*) Нед, [*рата́йство*] «землеробство, хліборобство» Куз, [*ратайствува́ти*] Нед, *ора́тай* «ратай»; — р. болг. *ра́тай*, бр. *рата́й*, др. *ратаи*, п. ч. слц. нл. rataj, вл. ratar, полаб. ratoj, м. *ratnaj, ratnej*, схв. *ра̀тай, ра̀тар*, слн. ratáj, стсл. **ратаи**; — псл. *ortajь, утворене за допомогою суфікса -taj- від *orti «орати», спорідненого з лит. artójas «плугатар, орач, землероб», árti «орати», прус. artoys «орач», лат. arator, гр. ἀροτῆρ «тс.». — Фасмер III 447; КЭСРЯ 386; Младенов 557; Brückner 454; Rudnicki Prasł. II 117; Machek ESJČ 509; Holub—Kop. 310; Schuster-Sewc 1207—1208; Olesch 865; Младенов 557; Trautmann 13; Fraenkel 17; Mühl.—Endz. I 141; Walde—Hofm. I 62, 69; Frisk I 147; Boisacq 80. — Див. ще **ора́ти**[1]. — Пор. **ра́ло.**

[**рата́н**[1]] (знев.) «крикун» Л; — очевидно, акаюча форма, пов'язана з іменником *рот* (первісне значення «ротатий чоловік, горлач»). — Див. ще **рот.**

[**рата́н**[2]] (іхт.) «бичок-горлач, Neogobius ratan Nord.» Нед; — запозичення з російської мови; — р. [*рата́н*], *рота́н* «тс.» є похідним від іменника *рот*; назва зумовлена відносно великим розміром голови і рота цієї риби; пор. *горла́ч* «тс.». — Див. ще **рот.**

ратáнія (бот.) «субтропічна рослина з родини бобових, Krameria»; — р. болг. *ратáния*, бр. *ратáнія*, ч. ratanhia; — запозичене через іспанське посередництво (ісп. ratania) з мови кечуа. — CIC[2] 705; ССРЛЯ 12, 1019; Klein 1343.

[**ратáфія**] (заст.) «вид лікеру», [*тáфія*] «тс.» Нед; — р. *ратáфия*, п. ratafia, ч. ratafija; — запозичено, можливо, через російське і німецьке посередництво (н. Ratafia) з французької мови; фр. ratafia (tafia) походить з креольської форми, утвореної з латинської сполуки rata fiat «хай буде твердо встановлена угода», що складається з лат. rata «встановлена, незмінна», пов'язаного з reor «вважаю», і fiat «хай буде зроблено», 3 ос. одн. теп. ч. умовного способу від fio, fierī «робитися, ставати, виникати», пов'язаного з fui «я був», futurus «майбутній, наступний», спорідненими з лит. ст. bit(i) «він був», лтс. biju «я був», стсл. **би** «ти, він був би», псл. byti, укр. *бýти*. — ССРЛЯ 12, 1019; Kopaliński 818; Sł. wyr. obcych 627; Klein 156, 588, 1303; Fremdwörterbuch 532; Dauzat 612, 697; Walde—Hofm. I 504—505. — Див. ще **бýти[1], ráта[1]**. — Пор. **футурúзм.**

[**ráтельний**] «працьовитий, старанний, ретельний, дбайливий» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *ретéльний* і [*старáтельний*]. — Див. ще **старáти.**

[**ráти**] «рити, копати» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *рúти* і *орáти*. — Див. ще **орáти[1], рúти[1].**

ратúн «вовняна тканина з коротким, закрученим ворсом», *ратинувáльний, ратинувáти*; — р. болг. *ратúн*, бр. *рацін*, п. ratyna, ч. слц. ratiné, схв. *ратинúрати*, слн. ratiné; — запозичення з французької мови; фр. ratine (у XIII ст. і rastin) етимологічно неясне. — CIC[2] 705; ССРЛЯ 12, 1019; Sł. wyr. obcych 627; Holub—Lyer 410; Dauzat 612; Gamillscheg 751.

ráтúти — див. **рать.**

ратифікáція «затвердження верховним органом влади міжнародного договору», *ратифікувáти*; — р. болг. *ратификáция*, бр. *ратыфікáцыя*, п. ratyfikacja, ч. ratifikace, слц. ratifikácia, вл. нл. ratifikacija, м. схв. *ратификáција*, слн. ratifikácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Ratifikatión, фр. англ. ratification походять від слат. ratificātio «санкціонування», утвореного з основ лат. ratus «розрахований, затверджений, певний, постійний», дієприкметника від reor «вважаю, думаю», і facere «робити, складати, дозволяти». — CIC[2] 705; Фасмер III 447; ССРЛЯ 12, 1020; Kopaliński 819; Holub—Lyer 410; Klein 1304; Dauzat 612. — Див. ще **електрифікáція, ráта[1].**

ráтиця «парне копито», [*рáтка*] «тс.» Нед, [*рáтичний*] Нед; — п. racica «ратиця», ч. [rat', ratice], слц. ratica «тс.»; — псл. rata, ratica; — очевидно, споріднене з лит. už-retėti «тверднути», retỹs «шрам», лтс. retêt «гоячись заростати», rēta «шрам»; у такому разі первісно означало «твердий наріст на нозі»; менш переконливе зіставлення (Ильинский РФВ 74/3, 125—126) з лит. rãkti «колоти, колупати, копати, рити», лтс. rakt «тс.; шкрябати», дінд. ṛkṇaḥ «обскубаний», ṛkṣaraḥ «вістря, колючка». — Machek ESJC 509. — Пор. **рак[1], ráкотиця.**

ráтище «держак списа, спис [держак вил НикНикЕЛ]», [*ратовúще*] «тс.», [*ратю́га*] (збільшувальна форма); — р. *рáтовище* (заст.) «ратище, на яке насаджується наконечник (списа, рогатини)», др. *ратище* «спис», п. ratyszcze «спис» (з укр. ?), ч. ст. ratiště «держак списа, алебарди», мор. [ratisko] «граблисько», [račisko] «держак вил», слн. ratíšče «держак списа, кісся, топорище», цсл. **ратиштє, ратовиштє;** — загальноприйнятої етимології не має; можливо, є віддієслівним утворенням від псл. *ortiti > *ratiti (пор. др. *ратити ся* «ворогувати»), утвореного від *orть «битва»; деякими дослідника-

ми (Torp 347; Holthausen AeWb. 262; Kluge—Mitzka 617) вважається спорідненим з дісл. róða «прут, жердина, ціпок», дангл. ród, двн. ruota «жердина», лат. rētae «дерева в річці», ratis «пліт»; виведення від гіпотетичного псл. *ratъ «металева частина списа, вістря» (Machek ESJČ 509) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 448; Преобр. II 185. — Див. ще **рать.**

[**ра́тіш**] «ратище, спис, піка» Нед, [*ра́тішник*] «носій списа, піки» Нед, [*ратіши́стий*] «списоподібний» Нед; — неясне; можливо, результат скорочення запозиченого ч. ratiště «ратище». — Пор. **ра́тище.**

[**ра́тота**] «яєчня» ДзАтл I; — запозичення з угорської мови; уг. rátotta «яєчня» є результатом видозміни форми rántotta «тс.», пов'язаної з дієсловом rántani (< ratani) «пекти, смажити», яке загальноприйнятої етимології не має (зіставляється з манс. rauti «викидати, розсипати», хант. raw- «розмішувати» та ін.). — Дзендзелівський УЛГ 60; MNTESz III 345—346; Bárczi 253.

ра́ту́ша «орган міського самоуправління; будинок, де він розміщений» СУМ, Нед, [*ра́туш*] «тс.», [*ра́тушник*] (лайлива назва п'яниці, який не пропускає жодної нагоди, щоб напитися) Нед, ст. *ратуш* (1518), *ратуша* (1569); — р. бр. *ра́туша*, п. ratusz, слц. ratúz, болг. *ра́тхауз*, слн. rótovž; — запозичено через польське посередництво з середньоверхньонімецької мови; свн. rāthūs «ратуша» утворено з іменників rāt «рада» і hūs «будинок». — CIC² 705; Шелудько 43; Richhardt 94; Фасмер III 448; Огиенко РФВ 66, 367; Brückner 454; Mikl. EW 273; Reitsak ZfSl 7/1, 42. — Див. ще **ра́да, хи́жа.**

рать «військо», *ра́тник*, [*ра́ти́ти*] «гудити, ганити, лаяти» Нед, *ра́тувати*; — р. *рать* «військо; війна», бр. *раць* «тс.», др. *рать* «рать; війна; напад; бій; незгода; боротьба; ворожнеча», болг. *рат* «війна; військо, рать», м. *рат* «війна», схв. *рàт* «тс.», стсл. **рать** «війна; бій»; — псл. rаtь (<*ortь), пов'язане чергуванням голосних з *erть; — споріднене з лтс. ẽrruêtiês «сердитися», двн. ernust «боротьба, серйозність», гр. ἔρις «суперечка, змагання», ἐρίζω «сперечаюся, змагаюся», ав. ərətiš «енергія», дінд. ṛ́tiḥ (ṛtíḥ) «напад», sam-áraṇam «боротьба»; припущення про зв'язок з ав. rāna «борець», дінд. ráṇaḥ «боротьба» і псл. rana (Младенов 557; РФВ 65, 369; Skok III 112) викликає сумнів. — Фасмер III 448; Черных II 100; КЭСРЯ 386; Meillet Études 286; Rudnicki Prasł. II 106; Otrębski Idg. Forsch. 201; Persson Beitr. II 636; Mayrhofer I 123.

ра́унд (у боксі) «час, протягом якого відбувається бій»; — р. бр. болг. *ра́унд*, п. runda, слн. rúnda; — запозичення з англійської мови; англ. round «раунд; круглий; коло; коловий рух» походить від фр. rond, фр. ст. reont, яке зводиться до нар.-лат. *retondus, що виникло з лат. rotundus «круглий, замкнутий». — CIC² 706; ССРЛЯ 12, 1026; Kopaliński 854; Klein 1359; Dauzat 637. — Див. ще **рондо́, рото́нда**[1].

ра́ут «урочистий званий вечір; прийом»; — р. бр. *ра́ут*, п. raut, ч. слц. rout, схв. *ра̀ут*; — запозичення з англійської мови; англ. rout «раут; гулянка, буйне, бешкетливе зборище» походить від фр. ст. route (< rote) «купа, натовп, компанія», яке зводиться до нар.-лат. rupta «роз'єднана (розбита) група», пов'язаного з лат. rumpo «рву, розбиваю», спорідненим з лит. rušbti «колупати, довбати», псл. rupa «яма», укр. [*ру́па*] «тс.». — CIC² 706; ССРЛЯ 12, 1057; Kopaliński 819; Holub—Lyer 410; Klein 1360; Walde-Hofm. II 451. — Див. ще **ру́па.** — Пор. **коруп́ція, рути́на.**

раф — див. **ри́хва.**

ра́фа «спеціальні грати для риби у водоспусках і водозливах; [годівничка, ясла; терлиця, чесалка, залізний гребінь для льону, коноплі Нед]», [*ра́фа*] «чесалка» Нед, [*ра́хвачка*] «чесалка

(для льону, коноплі)» ВеБ, [*ра́фати*] «чесати (льон, коноплю)» Нед, [*ря́фати*] «тс.» Нед; — п. rafa «терлиця; грохот, решето»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Raufe «годівничка, ясла», пов'язане з дієсловом raufen «рвати, шарпати», спорідненим з дангл. rīepan (англ. rip) «рвати, смикати», гот. raupjan «вискубувати, висмикувати». — Шелудько 44; Richhardt 93; Kluge—Mitzka 586; Klein 1350.

Рафаї́л (чоловіче ім'я), ст. *Рафаилъ* «[Д(у)хъ Б(о)жій], лѣкарство Б(о)жее» (1627); — р. болг. *Рафаи́л*, бр. *Рафаі́л*, п. Rafał, ч. слц. Rafael, м. *Рафаил*, схв. *Рафаjло*, слн. Rafael; — запозичення з грецької мови; гр. Ῥαφαήλ походить від гебр. Rᵉphā'ḗl, утвореного з основ дієслова rāphā «він зцілив», спорідненого з сир. rᵉphā «він вилікував», ар. rá'fa'a «штопав, латав, лагодив», ефіоп. rafáa «шив, зшивав, латав» та іменника 'ēl «бог, ідол, кумир». — Вл. імена 82; Беринда 229; Петровский 187; Спр. личн. имен 449; Илчев 422; Constantinescu 138; Klein 505, 1301.

рафінува́ти, *рафіна́д, рафіна́дник, рафіне́р, рафінува́льник, рафіне́рний, рафіно́ваний, рафінува́льний*; — р. *рафини́ровать*, бр. *рафінава́ць*, п. rafinować, ч. rafinovati, слц. rafinovat', вл. rafinacija, rafinada, болг. *рафини́рам*, м. *рафини́ра*, схв. *ра̀финовати*, слн. rafinírati; — запозичення з французької мови; фр. raffiner «очищати» утворене за допомогою префікса re- від affiner «очищати; товкти на порошок», що складається з прийменника af, який походить від лат. ad «при, за, до», та прикметника fin «тонкий, дрібний», пов'язаного з лат. finis «межа, границя, рубіж». — CIC² 706; Черных II 100; Kopaliński 815; Holub—Lyer 409; Klein 1317; Dauzat 15, 607. — Див. ще **авантю́ра, ре-, фіна́л.**

ра́фка — див. **ра́ка.**

[**раха́тися**] «рушати Г; зніматися з місця Ме», [*ря́хатися*] «збиратися, рушати», [*ре́хатися*] «збиратися» Корз, [*ви́ряхуватися*] «вибратися» Я, Ва; — р. [*сро́хнуть*] «сполохати», *рехну́ться* «збожеволіти», [*ря́хнуться*] «тс.; рушити; зійти з місця»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *рі́шити* або з [*ре́хий*] «швидкий, прудкий, моторний». — Фасмер—Трубачев III 477; Меркулова Этимология 1986—1987, 148.

рахат-лукум; — р. бр. *рахат-лукум*, п. rachatłukum, rachatłokum, ч. rahat-lukum, rahat, слц. rahat, болг. *рахат-локум*, м. *локум*, схв. *рахат-лук*; — запозичення з турецької мови; тур. rahat-lokum походить від ар. rāhat-al-ḥulqum «рахат-лукум», букв. «заспокоєння, втіха для горла». — CIC² 706; Фасмер III 449; Радлов III 751; Kopaliński 813; Holub—Lyer 409; Korsch AfSlPh 9, 663; Lokotsch 134—135; Mikl. TE1 2, 145.

ра́хва, *ра́хда* — див. **ра́ка.**

рахі́т (хвороба), *рахіти́зм, рахі́тик, рахі́тник, рахіти́чний*; — р. болг. *рахи́т*, бр. *рахі́т*, п. rachityzm, ч. rachitis, слц. rachitída, м. *рахи́тис*, схв. *рахѝтис*, слн. rahítis; — запозичення з новолатинської мови; нлат. rachitis походить від гр. ῥᾰχίτης «хребетний», утвореного від ῥάχις «хребет», пов'язаного з ῥᾰχός «терновий чагарник», спорідненим з дірл. fracc «голка», лит. rãžas «молодий пагін, сухий паросток; соломина, стерня», ražis «стерня». — CIC² 706; ССРЛЯ 12, 1029; Kopaliński 813; РЧДБЕ 611; Holub—Lyer 409; Klein 1294; Frisk II 647; Boisacq 837.

[**ра́хкати**] «квакати, кумкати», [*раххотѣти*] «тс.» О, [*ра́хавка*] (зоол.) «древесниця, зелена жабка, Hyla arborea L.» Нед, [*ра́ххавка*] «тс.»; — п. rachać «хрюкати; квакати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ра́йкати*] «квакати».

рахма́н (заст.) «мешканець міфічної місцевості, праведний християнин; бідний, жебрак», [*рахмани́н* Нед, *рахми́н* О] «тс.», *рахма́нний* «спокійний, смирний; [разсудливий, похмурий, смутний Нед]», [*рохма́н(н)ий*] «породистий,

великий» Куриленко, [*Рахма́нський великдень*] «двадцять п'ятий день після Великодня» Нед; — р. *рахма́нный* «рахманний», бр. *рахма́ны* «тс.», др. *рахмане* «брахмани» (Фасмер III 449), *врахмане* «тс.» (Соболевский РФВ 64, 175), п. rachman, ст. rochmanny (з укр.); — запозичення з грецької мови; гр. βράχμανοι «брахмани», βραχμᾶνες «тс.» походять від дінд. brahman «брахман»; грецькі форми (без початкового приголосного з XIV ст.) набули поширення на Русі завдяки сказанню про Александра або про ходіння Зосими; необхідне доповнення цієї гіпотези врахуванням впливу з боку тюркських мов (Прохоров ЭИРЯ V 94—103) або арабської (ар. raḥmān, того ж походження) через татарську (Попов Ист. лекс. 23—24); виведення з турецької мови (Mikl. TE1 II 145; EW 272; Brückner 459) або безпосередньо з арабської (Кобилянський Гуц. гов. 85; Макарушка 12) необґрунтоване. — Фасмер III 449—450; Преобр. II 186; Vasmer ZfSlPh 20, 464; Sławski JP 39/5, 382; Korsch AfSlPh 9, 663.

[**рахомо́тє**] «мотлох, лахміття» Лекс-Пол; — очевидно, результат видозміни форми *лахмі́ття*, можливо, зумовлений впливом слова *ра́м'я* «тс.». — Див. ще **ла́хи.**

[**ра́хо́тє**] «хмиз, гілля дерева» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з ч. rachota «щось старе, розвалене (будинок, віз)», rachotina, слц. rachotina «тс.».

[**ра́хта**] «другий день храмового свята»; — неясне.

[**рахтува́ти**] «міркувати, розраховувати»; — результат контамінації слів *рахува́ти* і *рихтува́ти* (див.).

рахува́ти «лічити», [*рехува́ти*] «тс.» ВеБ, [*рахýбитися*] «вести рахунок, записувати в рахунок» Нед, [*рахі́вля*] «рахунок» О, *рахівни́к, рахівни́цтво, рахівни́ця, рахýба*, [*рахýбник*] «боргова книга, рахункова книга» Нед, *рахýнок, рахівни́чий*, [*раховни́чий*] «рахівничий» Нед, [*рахýбистий*] «кмітливий, хитрий» Чаб, [*рахови́тий*] «розумний, розсудливий, обачний, діловий» Нед, *врахува́ти* «взяти до уваги; зарахувати, включити», [*незрахо́ваний*] «незчисленний, незліченний», *обрахýнок, перерахýнок, підрахýнок*, [*порахýбитися*] «порахуватися», *порахýнок, прорахува́тися* «помилитися», *прорахýнок, розрахо́вувати* (на щось) «сподіватися», *розрахо́вувач, розрахýнок, урахува́ти*, ст. *рахунокъ* (1507), *пораховати* (1579); — р. [*раховáть*] «рахувати; обговорювати, обмірковувати», бр. [*рахавáць*], п. rachować «лічити, рахувати, розраховувати», слц. rachúnok «рахунок», нл. rachnowaś; — запозичено через польське посередництво з середньоверхньонімецької мови; свн. rechen (rechnen, rëchenen) «рахувати, лічити», двн. rēhhanōn «тс.» споріднене з гот. rahnjan, снн. rekenen, дфриз. rekenia, дангл. (ge)recenian «пояснювати, розповідати, оплачувати» (англ. reckon «рахувати»), recen (ricen) «готовий, швидкий, прудкий», дірл. rēn (<*regn) «п'ядь», гр. ἀργί-πους «швидконогий», дінд. ṛjúḥ «прямий»; пов'язання з *ряд*, р. *сура́зный* (Jokl AfSlPh 28, 6) недостатньо обґрунтоване. — Шелудько 44; Richhardt 93; Фасмер III 450; Потебня РФВ I 263; Sł. wyr. obcych 620; Bodnarowska Por. jęz. 1957/8, 370; Brückner 451; Олтяну Romanoslavica I 90; Grappin Slavia 12/2—3, 257—271; Mikl. EW 272; Kluge—Mitzka 588; Klein 1311.

[**ра́цавий**] «шершавий, шорсткий»; — не зовсім ясне; в якийсь спосіб пов'язане з [*ра́павий*] «тс.», як [*ра́цавка*] з [*рапа́вка*] (пор.).

[**ра́цавка**] «ропуха» ВеЗн; — не зовсім ясне; пов'язане в якийсь спосіб з [*ра́павка*] «тс.», як [*ра́цавий*] з [*ра́павий*] (пор.).

рацéя (заст.) «довге повчальне розумування», [*ра́ція*] «розмова О; привітальна промова», [*раціюва́ти*] «гуторити, балакати» О; — р. *рацéя*, бр. заст. *рацэ́я*; — запозичення з польської мови; п. ogacja «промова» походить від лат. ōrātio «тс.». — Фасмер III 450;

ССРЛЯ 12, 1031; Зеленин РФВ 54, 116. — Див. ще **ора́ція.**

раціо́н «норма харчових продуктів або фуражу»; — р. *рацио́н*, бр. *рацыён*, п. racja, схв. *рација* «порція, певна міра денного раціону для коней у військах»; — запозичено через німецьке посередництво (н. Ratión) з латинської мови; лат. ratiō (-ōnis) «рахунок; облік; міркування; розум; підстава» споріднене з гот. raþio «число, рахунок», дфриз. rethe «звіт, мова», данґл. reðia, двн. radja, redea «тс.», лит. rẽti «класти в порядку, класти шарами». — CIC² 706; ССРЛЯ 12, 1031; Смирнов 253; Sł. wyr. obcych 620; Brückner 451; Walde—Hofm. II 419—420, 429. — Пор. **ра́та¹, ра́ція¹, резо́н.**

раціона́льний, *раціоналіза́тор, раціоналіза́торство, раціоналіза́ція, раціоналі́зм, раціоналізува́ти*; — р. *рациона́льный*, бр. *рацыяна́льны*, п. вл. racjonalny, ч. racionální, слц. racionálny, болг. м. *рационáлен*, схв. *рàционàлан*, слн. racionálen; — запозичення з латинської мови; лат. ratiōnālis «розумний; умоглядний» походить від ratiō (-ōnis) «рахунок; мислення, міркування; розум; сенс». — CIC² 706; ССРЛЯ 12, 1034; Фасмер III 450; Kopaliński 813—814; Brückner 451; Holub—Lyer 408. — Див. ще **раціо́н, ра́ція¹.**

ра́ція¹ «смисл, резон, вигода»; — бр. *ра́цыя* «тс.», п. racja «рація; привід», схв. *рацио* «рахунок; обережність, передбачливість; міркування, мислення, розум; правило; причина, підстава»; — запозичено, можливо, через польське посередництво з латинської мови; лат. ratiō «рахунок; мислення; міркування; розум; сенс, підстава» пов'язане з reor (ratus sum, rērī) «вважаю, думаю, гадаю», спорідненим з гот. raþio «число, кількість», дфриз. rethe «звіт, мова», днн. redja, двн. radja, redea «тс.». — Sł. wyr. obcych 620; Brückner 451; Holub—Lyer 408; Walde—Hofm. II 419, 429. — Пор. **ра́та¹, ратифіка́ція, раціо́н, раціона́льний, резо́н.**

ра́ція² «переносна радіостанція»; — р. болг. *ра́ция*, бр. *ра́цыя*; — складноскорочене утворення з першого і останнього складів слова *радіоста́нція*. — CIC² 706; Черных II 100; Фасмер III 450. — Див. ще **ра́діо, ста́нція.**

[рачи́нець] (бот.) «ракові шийки, гірчак зміїний, Polygonum bistorta» Нед, [*ра́чки*] «тс.; спориш, гірчак, дересен болотяний, Polygonum amphibium L. Нед; валеріана лікарська, Valeriana officinalis L. См», [*рачо́к*] «гірчак зміїний»; — бр. [*рачыкі*] «гірчак зміїний»; — назви пов'язані з *рак*; назва гірчака зміїного, очевидно, пояснюється тим, що він має червоно-бурі кореневища з численними рубцями. — Меркулова Очерки 42—43. — Див. ще **рак¹.**

ра́чити (заст.) «прихильно ставитися; зволити; бажати; [приймати в себе, частувати, пригощати Нед]»; — р. заст. *рачи́ть* «дбати, пильнувати, бути старанним», бр. [*ра́чыць*] «бажати», др. *рачити* «любити; турбуватися, бажати; зволити; бути спроможним; зробити ласку», п. raczyć «зволити; пригощати, частувати», ч. ráčiti «зволити», слц. ráčit' «тс.», болг. *ра́ча* «бажати», схв. *ра́чити*, слн. ráčiti «тс.», стсл. **рачити** «бажати; бути прихильним»; — псл. račiti, пов'язане чергуванням голосних з *rekti «говорити»; на думку деяких дослідників (Machek ESJC 504; Holub—Lyer 408), псл. račiti зводиться до ie. *rak- «бажати», глухого варіанта ie. *rag-, від якого походять днн. rōkian «турбуватися», діcл. røkja, двн. ruohhen «тс.», ruohha «турбота», нвн. geruhen «зволити»; думка про запозичення псл. račiti з германських мов (Mikkola Berühr. 156) необґрунтована; припущення про походження з *ark-, яке нібито є варіантом до *alk- (Потебня РФВ 1, 83; Преобр. II 187), викликає сумнів; останнім часом висунуто припущення (Трубачев ZfSl 3/5, 675—676) про зв'язок з лтс. ệrka «мужність; енергія», ercêtiês «бушувати». — Фасмер III 450—451; Brückner 451—

452; Младенов 558; РФВ 63, 315. — Див. ще **ректи́.**

[**рачíй**] «скоріше, точніше, краще»; — п. raczej «тс.»; — пов'язується з *ра́чити* (Brückner 451—452); характер зв'язку неясний; скоріше може бути витлумачене як **радшíй* «радше», пов'язане з *радий* (пор. п. ст. radszej — raczej, нл. raźej «краще, охочіше»).

[**ра́шівець**] «дрібний галантерейник» Кур; — неясне; можливо, пов'язане з назвою старовинної фабричної тканини [*ра́са*], п. rasa, rasza.

[**ра́шка**] «частина прядки, рамка із зубцями, в якій крутиться катушка і через яку накручується на катушку спрядена нитка» Ме; — очевидно, як і схв. *ràшак* «мотовило для пряжі», слн. [rašek] «тс.», пов'язане з рум. răşchiá «мотати на мотовило», răşchitór «мотовило», які зводяться до нар.-лат. *rasclare «скребти». — Трубачев Рем. терминол. 115; СДЕЛМ 368; DLRM 696.

ра́шкуль «вугільний олівець; терпуг»; — р. *ра́шкуль*, болг. *ра́шкул*; — запозичення з німецької мови; н. Reißkohle «вугільний олівець, рашкуль» складається з основ дієслова reißen «креслити; рвати» та іменника Kohle «вугіль» (свн. kol, двн. kolo), спорідненого з снн. дфриз. kole, гол. kool, дангл. col, англ. coal, діcл. норв. шв. kol, дат. kul «тс.». — CIC[2] 707; Фасмер III 451; Преобр. II 187; Грот Фил. раз. II 508; Mikl. EW 273; Kluge—Mitzka 388; Klein 304—305. — Див. ще **рейсфе́дер.** — Пор. **ра́шпіль.**

ра́шпіль «напилок з великою насічкою», [*ра́шпель*] «тс.» Нед, [*рашплюва́ти*] «обробляти рашпілем» Нед; — р. *ра́шпиль*, бр. *ра́шпіль*, п. raszpla, ч. rašple, слц. rašpľa, вл. rašpa, болг. *ра́шпил(а)*, слн. rášpa; — запозичення з німецької мови; нвн. Ráspel утворене від дієслова raspen, пов'язаного з двн. raspōn (hrëspan) «смикати, щипати, скубти», спорідненим з снн. rëspelen, дфриз. hrëspa «тс.», дангл. gehrëspan «рвати; сіпати, смикати», нвн. raffen «(постійно) хапати, рвати», снн. rapen, діcл. hrępra «досягати». — CIC[2] 707; Шелудько 44; Фасмер III 451; Koraliński 818; Brückner 454; Machek ESJC 509; Holub—Lyer 410; Kostov ZfSl 6/1, 78; Kluge—Mitzka 578, 583.

[**рашпо́р**] (бот.) «молочай дикий, Crepis tectorum L.» Мак; — неясне.

[**раюва́ти**] «спостерігати» Нед; — очевидно, пов'язане з *райо́к* «ящик із збільшувальними стеклами для розглядання картинок» або «верхній ярус театрального залу» і спочатку означало «розглядати панораму» або «дивитися з верхнього ярусу». — Див. ще **райо́к.**

ра́яти «радити, напучувати», [*раєти*] О, *ра́їти*, [*райцюва́ти* ВеЗа] «тс.», [*ра́єць*] «порадник» Нед, [*ра́йця*] «радник; ратман, член магістрату», [*ра́я*] «рада» Нед, *відра́яти*, [*по́рай*] «порада», [*по́рая*] «тс.» Пі, *розра́яти* «розвеселити; відрадити», [*спора́яти*] «зробити, навести порядок; впоратися» О; — р. [*раить*] «радити, допомагати», бр. *ра́іць* «радити», п. raić, rajcować «тс.»; — зворотне дієслівне утворення від іменної форми *ра́йца*, яка виникла на польському грунті з давнішого *rad(ь)ca, похідного від rad(z)ić «радити», rada. — Фасмер III 435; Преобр. II 171. — Див. ще **ра́да.**

[**рвант**] «залізне кільце, яким скріплюється шина на місці розриву обода» Л, [*ірва́нт*] «тс.»; — результат видозміни форм [*вірва́нт*] «кільцева скоба, що обтискує скріплювані частини», [*урва́нт*] «тс.», зближених з основою *рва́ти.* — Див. ще **вірва́нт.**

рва́ти, [*ірва́ти*] «рвати», *рва́тися, рвону́ти, рвону́тися*, [*ірва́тися*], [*рвани́ця*] «зірвані, а не струшені плоди», *рвання́*, [*рванці́*] «рвані галушки» Мо, *рвань, рва́цтво, рвач, рево́к, рва́ний, рва́цький, рвачки́й*, [*рву́чий*] «швидкий, прудкий» Нед, *рвучки́й*, [*рв'яни́й*] «бурхливий» Нед, *безвідри́вний, безпере́рвка, безпере́рвний*, [*врива́ти*] (про руки) «втомлювати важким тягарем» Ж, *ви́рватися* «вибратися, звільнитися; вискочити наперед», [*вірва́ти*] «урвати» Ж, [*вірва́тися*] «вдертися» Ж,

[*ври́вок*] «відірваний кусок каната» Ж, *ви́рва*, [*ви́рив*] «вибух» Ж, [*ви́ривок*] «утеча» Куз, [*ві́рва*] «удар в потилицю; кишеньковий злодій» Ж, [*ввірванець*] «гульвіса, шибеник» ВеЗн, [*увірванець*] «тс.» ВеЗн, [*вірви́тель*] «шибеник, паливода» Па, [*увірви́тель*] «тс.» Па, [*ви́ривцем*] «окремо» Куз, *дорва́тися* (*дориває́тися*) «порватися; накинутися СУМ; добратися Пі», *зірва́тися* (*зрива́тися*), [*зорвисько*] «вітром зламана ялина; сушняк» ВеЛ, *зрив* «надрив; невиконання; внесення перешкоди у виконання; невдача; [висмикування щетини у свиней Я]», *зарва́тися*, [*за́рва*] «обрив; брила землі», [*зарви́стий*] «крутий, стрімкий, обривистий» Она, [*зари́вкуватий*] «сварливий, охочий до сварок», [*зури́вочний*] «непевний, ненадійний, двозначний; приголомшений, осоромлений, пошкоджений» Ж, *нарива́тися* «наскакувати, натрапляти; [допадатися до їжі, жадібно їсти]», [*на́рва*] «верхня обшивка ясел; гнійний опух» Ж, *нари́в, надри́в, надри́вистий, надри́вний*, [*непрори́вний*] «безперервний» Ж, [*недори́вок*] «шматок мотузки» КІМ, [*оривок*] «тс.» Си, *обі́рванець, обі́рванка, обі́рвище, о́бри́в* СУМ, Ж, [*о́бривки*] «побічні випадкові прибутки» Ж, *о́бри́вок* СУМ, Ж, [*обривча́стка*] «крутий берег» Ч, *обри́вистий*, [*одри́вка*] (у виразі *без одривки* «без перерви») Ж, *переріва́тися* «припинятися», *пере́рва*, [*пере́рвиця*] «перерва», *пере́ри́в* СУМ, Нед, [*перериває́ч*] Нед, *переры́вник, переры́вистий, переры́вчатий, пі́дри́в* СУМ, Нед, [*підрива́ч*] «підбурювач Нед; підривник Она», [*підри́вка*] (рибальське знаряддя), *підри́вник, поріва́ти, по́ри́в* СУМ, Нед, *поріва́ння, поріва́ч*, [*по́ривка*] (у виразі *в поривці йти* «йти окремо») Нед, [*по́ривці*] «не доводячи до кінця» Нед, *пори́ви́стий* СУМ, Нед, *пори́вний, пори́вчастий, прі́рва* «безодня; [місце, де розірвана гребля]», [*про́рва*] «вимоїна у греблі Бі; величезна кількість, безліч Нед; проточина Пі», *про́ри́в* СУМ, Нед, *про́ри́вка* СУМ, Нед, *проры́вник, проривни́й*, [*розірви́*] (у виразі *на р.* «на зло, наперекір») Нед, *розри́в, розри́вка, розривни́й, увірва́тися* (*урива́тися*) «вдертися», [*увірва*] «гульвіса, шибеник», [*урва́нтлі*] «рвані галушки» Мо, [*урва́нці*] «тс.» Мо, [*урвантя́ка*] «зірвиголова» Ме, [*у́рвень*] «ледар, нероба» Нед, *у́рви́ська* «урвище» СУМ, Г, *урви́тель, у́рвище, уры́вок*, [*у́ров*] «прямовисна жила» Нед, [*уро́ви*] «вимивина, вибій» Шейк, [*уро́вища*] «тс.» Шейк, [*уро́вище*] «опух» Шейк, *урви́стий, ури́вистий*, [*ури́вний*] «який легко рветься» Нед, [*урево́чний*] «уривистий, уривчастий, частковий» Нед, *ури́вчастий*, [*уривча́тий*] «розідраний, уривистий» Нед, *ури́вцем*; — р. *рвать*, бр. *рваць*, др. *рвати*, п. rwać, ч. rváti, слц. rvať, вл. rwać, нл. rwaś, полаб. ravăt «смикати, виривати», болг. *ръ́вам*, схв. *рва̀ти се* «боротися, змагатися у боротьбі», слн. ruváti «витягати, виривати», стсл. **ръвати;** — псл. *gъvati*, пов'язане чергуванням голосних з *gyti* «рити»; — споріднене з лит. *gavėti* «полоти», лтс. *gavêt*, ірл. *guam* «заступ», діскл. *gúja* «виривати вовну в овець», лат. *ēruo* «викопую; вириваю», *ruo*, *-ere* «валюся; руйную; кидаюся», гр. ἐρυσίχθων «той, що розгрібає землю». — Фасмер III 452; Черных II 100—101; Karulis II 109; КЭСРЯ 386; Цыганенко 407; Преобр. II 187; Потебня РФВ 4, 1880, 161; Brückner 470; Machek ESJČ 526; Holub—Kop. 319; Schuster-Šewc 1255; Младенов 565; Skok III 178; Arumaa ZfSlPh 26, 121; Walde—Hofm. II 453; Frisk I 570—571; Boisacq 286; Schmid IF 67, 3; Persson Beitr. 105, 284, 287, 289, 292, 654, 774; Scheftelowitz KZ 56/3—4, 207; Pokorny 868. — Див. ще **ри́ти**[1].

рві́я «ревність, ревнощі», [*рві́йка*] «пуста ретельність, ревність, запал» Нед, [*рві́йність*] «ревність» Нед, *рві́йний* «ревний; рвучкий, неспокійний», *рв'я́ни́й* «ревний; [запальний Нед]», [*рві́йно*] «заздрісно» Нед; — похідне утворення від псл. **gъv-* «ревність» (пор.

др. *рьвьнь* «ревність; заздрощі»). — Див. ще **ре́вний.**

рдéсник — див. **рдест.**

[**рдест**] (бот.) «рдесник, Potamogeton L. Mak», *рдéсник* «тс.», *рдéсникові*; — р. *рдест*, бр. *рдзест*, п. rdest, [derdes, drdest], ч. rdesno, (h)rdesen, слц. rdest, вл. [dřšt, drost], нл. drest, схв. *рдес*, [*рдесен, хрдесељ*], слн. [rdésəlj, rdésən]; — очевидно, псл. *гъdьstъ; — дальші зв'язки остаточно не з'ясовані; виведення від *dřstъ (Machek ESJČ 510; Jm. rostl. 86; Меркулова Очерки 41—42; Skok III 117), як і пов'язання з *гъděti «червоніти» (Фасмер III 452; Brückner 455; Mikl. EW 284), потребує додаткових пояснень; припущення про зв'язок з лат. rosa «троянда», гр. ῥόδον «тс.» (Ильинский ИОРЯС 22/1, 200; Mikkola BB 22, 244), а також спроба пов'язати з *не́рест* (Machek ESJČ 510; Jm. rostl. 86; Holub—Kop. 310) недостатньо обґрунтовані. — Фасмер—Трубачев III 452—453. — Пор. **дéрес.**

рджок — див. **рецок.**

[**рди́тися**] «гарячитися» (про тварин), [*ирди́ти*] «червоніти, жевріти» Бі, [*роз'ирди́тися*] (про нарив і под.) «нарвати, запалитися» Нед; — очевидно, споріднене з р. *рдеть* «шаріти, червоніти», бр. *рдзець*, др. *ръдѣтися* «червонітися, бути червоним; бути рум'яним; червоніти, соромитися», ч. rdíti se «червоніти», слц. rdiet' sa, слн. rdéti «тс.»; — псл. gъděti, похідне від *гъd- (пор. др. *ръдрыи*, *родрыи* «червоний, рудий»), пов'язаного з rudъ (<*roudъ) «рудий, червоний». — Фасмер III 453; Черных II 101; КЭСРЯ 386; Цыганенко 393; Преобр. II 189—190; Machek ESJČ 510; Otrębski LP 6, 179. — Див. ще **руди́й.** — Пор. **іржа́.**

ре «друга нота музичної гами»; — р. болг. м. схв. *ре*, бр. *рэ*, п. ч. слц. re, слн. ré; — запозичення з італійської мови; іт. re є першим складом слова resonare з другого рядка латинського гімну Іоанну Хрестителю. — CIC² 707; Черных II 101; Дараган РР 1981/6, 106—107; Sł. wyr. obcych 627; Dauzat 613, 737. — Пор. **до³, ля¹, мі¹, соль, фа.**

ре- (префіксальний елемент із значенням зворотної чи повторної дії або протидії в складі запозичених слів типу *ревакцина́ція, регенера́тор, реевакуа́ція, реконстру́кція, реорганіза́ція*); — р. болг. м. схв. *ре-*, п. ч. слц. вл. слн. re-; — запозичення з латинської мови; лат. re- (перед голосним red-), префікс із значенням зворотної чи повторної дії або протидії, споріднений з retro «за, позаду», гр. ἄρ, ἄρα, ῥα (частка із значенням логічного зв'язку, посилення, сумніву), лит. iř «і; також; навіть», лтс. ìr, хет. ar-ha «із; далі; додому». — Walde—Hofm. II 422; Frisk I 127; Boisacq 72; Fraenkel 15, 186; Klein 1306.

реабілітáція, *реабілітувáти*; — р. болг. *реабилитáция*, бр. *рэабілітáцыя*, п. rehabilitacja, ч. rehabilitace, слц. rehabilitácia, вл. rehabilitacija, м. схв. *рехабилитáција*, слн. rehabilitácija; — запозичення із середньолатинської мови; слат. rehabilitātio утворене від дієслова rehabilitāre, що складається з префікса re- «знову» і дієслова habilitāre «залишатися при чомусь, постійно займатися чимось; перебувати», пов'язаного з habēre «тримати; носити; зберігати; мешкати», спорідненим з лит. gãbana «оберемок», gabénti «перевозити», góbti «обкутувати, покривати», псл. gabati «захоплювати», укр. [*габати*] «турбувати, хапати». — CIC² 707; Черных II 101; Kopaliński 378, 827; Holub—Lyer 414; Klein 692, 1321; Walde—Hofm. I 630—631; Ernout—Meillet I 95—97, 287—288. — Див. ще **га́бати, ре-.**

реагува́ти — див. **реа́кція.**

реакти́в «речовина, що вступає в хімічну реакцію»; — р. болг. м. *реакти́в*, бр. *рэактыў*, п. reaktyw, ч. reaktivní «реактивний», слц. reaktív, схв. *рéактив*; — запозичення з французької мови; фр. réactif «реагуючий, протидіючий; (хім.) реактивний; реактив» пов'язане з пізньолат. reagere «реагувати», утвореним за допомогою префікса re- із значенням зворотної дії від діє-

слова agere «гнати, діяти». — CIC² 707; Черных II 101; Dauzat 10, 613. — Див. ще **а́гент, ре-.** — Пор. **реа́ктор, реа́кція.**

реа́ктор «індуктивний опір для обмеження струму короткого замикання; установка, в якій здійснюється керована ланцюгова атомна реакція»; — р. болг. м. *реа́ктор*, бр. *рэа́ктар*, п. ч. слц. вл. reaktor, слн. reáktor; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Reáktor, англ. reactor, фр. réacteur пов'язані з пізньолат. reagere «викликати поворот, розщеплення», утвореним за допомогою префікса re- із значенням зворотної дії від дієслова agere «гнати, діяти». — CIC² 707; ССРЛЯ 12, 1053; Sł. wyr. obcych 628; Holub—Lyer 410. — Див. ще **а́гент, ре-.** — Пор. **реакти́в, реа́кція.**

реа́кція, *реаге́нт, реакціоне́р, реакці́йний, реагува́ти*; — р. болг. *реа́кция*, бр. *рэа́кцыя*, п. reakcja, ч. reakce, слц. reakcia, вл. нл. reakcija, м. *реакција*, схв. *реа̀кција*, слн. reákcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Reaktión, фр. réaction, англ. reaction пов'язані з пізньолат. reagere «впливати, реагувати», утвореним за допомогою префікса re- «проти, знову» від дієслова agere «діяти». — CIC² 708; Черных II 101—102; РЧДБЕ 612—613; Kopaliński 820; Holub—Lyer 411. — Див. ще **а́гент, ре-.** — Пор. **реакти́в, реа́ктор.**

реа́льний «дійсний», *реалісти́чний, реаліза́ція, реалі́зм, реалі́ст, реа́лія, реалізува́ти*; — р. *реа́льный*, бр. *рэа́льны*, п. вл. realny, ч. reální, слц. reálny, нл. realizacija, болг. *реа́лен*, м. *реален*, схв. *ре̏а̄лан*, слн. reálen; — запозичення із середньолатинської мови; слат. reālis «дійсний, речовий» походить від лат. rēs «річ». — CIC² 708—709; Черных II 102; РЧДБЕ 613; Kopaliński 820—821; Holub—Lyer 411; Klein 1306. — Див. ще **респу́бліка.**

реанімáція «оживлення»; — р. болг. *реанима́ция*, п. reanimacja, слц. reanimácia, схв. *реанима́ција*, слн. rèanimácija; — очевидно, запозичення з англійської мови; англ. reanimation «оживлення», reanimate «оживляти» утворені за допомогою префікса re- від англ. animate «оживляти», яке походить від лат. animātus «дихання, життя», animāre «вдихати, жити, оживляти, одушевляти», пов'язаних з anima «повітря; дихання, душа», спорідненим з гот. uzanan «випускати (пару); пахнути», andi «дух», дангл. ēðian «дихати», гр. ἄνεμος «вітер», стсл. **вонꙗ** «запах, пахощі». — CIC² 709; Kopaliński 821; РЧДБЕ 614; Klein 78, 1307; Walde—Hofm. I 49—50; Ernout—Meillet I 34; Frisk I 105; Boisacq 61. — Див. ще **воня́ти, ре-.**

[**ребеня́**] «дитина» Нед, [*ребени́чка*] «донечка» Нед; — р. *ребёнок*, бр. [*рабя́ты*] «хлопці», др. *робя*, п. ст. robionek, ч. roba «рабиня; [жінка, дівчина]», robátko «дитина»; — псл. *orbent «дитина», утворене за допомогою суфікса -ent для назви маляти від *orb- «сирота, дитина»; кореневе **е** розвинулося внаслідок міжскладової асиміляції. — Фасмер III 453; Черных II 102; КЭСРЯ 386; Цыганенко 394. — Див. ще **роби́ти.** — Пор. **раб.**

[**ребі́нок**] «веснянка» Нед, [*ребінкова́тий*] «той, що має веснянки»; — очевидно, пов'язане з *рябий* (див.).

[**ребрик**] (бот.) «гармала звичайна, Peganum harmala L.» Mak; — пов'язане з *ребро́*; назва зумовлена схожістю розташування листків гармали до розташування ребер на хребті; пор. ч. řebříček (žebříček) «деревій, Achillea L.», букв. «драбина з щаблями на одній жердині» (схожа до хребта з ребрами). — Machek ESJČ 724; Jm. rostl. 245. — Див. ще **ребро́.**

[**ребри́й**] (бот.) «їжача голівка, Sparganium L.» Mak; — неясне.

ребро́, [*рабри́на*] «драбина драбинчастого воза» НикНикТрЛ, [*реберце́*] «гвинтова різьба; хід гвинта» Нед, [*ребра́к*] «маглівниця; рубель; пральна дошка» О, [*реброва́чка*] «тс.» О, [*ребра́чка*] «маглівниця; рубель» Нед, [*риб-*

ло́] «ребро» Ме, *ребе́рчастий*, [*ребе́рчáстий*] «з гострими і гвинтоподібними боками, кутами; (про шнур) сплетений з білих і чорних ниток» Нед, [*ребе́рчистий*] «тс.» Нед, *ребрáстий, ребри́стий, ребрува́тий*, [*ребри́ти*] «прати на дошці» О, *наребе́рний, підребе́р'я, поре́брина*, [*порі́бля*] «поребрина», [*порі́бре*], *порі́брина, порі́бря*, [*порі́б'я*] «тс.», [*поребри́ти*] «клепаючи косу, наробити на полотні нерівностей» НикСгЛ, [*пориби́ти*] «тс.» тж; — р. болг. *ребро́*, бр. *рабро́*, др. *ребро*, п. żebro, ч. žebro, слц. rebro, вл. rjebło, нл. ŕobro, ŕobło, полаб. rebrü, м. *ребро*, схв. *рѐбро*, слн. rêbro, стсл. **ребро**; — псл. rebro, утворене за допомогою суфікса -ro (пор. *бедро*) від основи *reb-; — споріднене з двн. rippi (ribbi, нвн. Rippe) «ребро», hirnireba «череп», днн. ribb(i), дісл. rif, дангл. ribb, англ. rib, снідерл. дат. ribbe, шв. rev «тс.», гр. ἐρέφω «прикриваю дахом; прикрашаю», ὀροφή «стеля; дах; верхівка»; ie. *rebh- «покривати дахом»; назва пов'язана з тим, що ребра є своєрідним дахом, який покриває грудну клітку; спроба пов'язати з лит. rẽbas, мн. rẽbai «довга верша, сплетена з лозин» (Būga RR II 304, 531), а також з лат. orbis «коло, окружність» (Walde—Hofm. II 219) викликає сумнів. — Фасмер III 453; Черных II 102; Преобр. II 191; КЭСРЯ 386; Brückner 654; Machek ESJČ 724; Holub—Kop. 443; Schuster-Šewc 1222; Младенов 558; Skok III 119; Kluge—Mitzka 602; Pedersen Kelt. Gr. 117; Klein 1346; Frisk I 556, II 426; Boisacq 277, 717; Pokorny 853.

ре́бус «загадка у вигляді малюнків у поєднанні з літерами»; — р. болг. схв. *ре́бус*, бр. *рэ́бус*, п. вл. rebus, ч. слц. слн. rébus; — запозичено, можливо, через німецьке посередництво (н. Rébus) з французької мови; фр. rébus походить від латинської фрази de rebus quae geruntur «про справи, які вершаться», назви альманаху, в якому близько 1600 р. студенти Пікардії малювали сатиричні картинки-загадки на теми міських подій; лат. rebus є формою орудн. в. мн. від rēs «річ». — СІС[2] 709; Коваль 179—180; Черных II 103; Фасмер III 454; РЧДБЕ 614; Machek ESJČ 510; Holub—Lyer 411; Kluge—Mitzka 588; Klein 1309; Dauzat 614. — Див. ще **реа́льний, респу́бліка.**

[**ре́ва**[1]] «течія над глибокою ямою в річці, де крутиться вода» Ник, [*ре́вка*] «яма з водою; копанка» Л, [*ре́вня*] «багнисте місце, де легко потонути Нед; викопана яма, наповнена водою Ч», [*ре́мня*] «викопана яма, наповнена водою Ч; болото з іржавою водою Ник»; — неясне; можливо, пов'язане з *рва́ти, прі́рва* або з *рів, ри́ти*.

[**рева**[2]] (бот.) «дягіль лікарський, Archangelica officinalis Hoffm.» Мак; — неясне.

[**рева́к**] «найкраще виноградне вино, яке одержують на початку видавлювання» Мо, [*рива́к*] «перший сорт вина» Дз; — запозичення з румунської (молдавської) мови; рум. (молд.) răvác (ravác) «виноградний сік; чистий мед із стільників» походить від тур. ravak «чистий мед, який сам витікає зі стільника»; звідси ж схв. *ра̀вак* «мед, який витікає зі стільників першим». — Skok III 113; DLRM 690.

рева́нш, *реванші́зм, реванші́ст, рева́ншевий, рева́ншний, реваншува́ти*; — р. *рева́нш*, заст. *рева́нж*, бр. *рэва́нш*, п. rewanż «відплата, віддяка; реванш», ч. слц. revanš «тс.», вл. rewanža, болг. м. *рева́нш*, схв. *рѐванш*, слн. revánša; — запозичення з французької мови; фр. revanche «реванш; відплата, помста», revancher «брати реванш, відплачувати» (ст. revenche, revanche) походить від нар.-лат. *revindicāre, утвореного за допомогою префікса re- від лат. vindico, vindicāre «карати; мститися; вимагати», пов'язаного з лит. vaina «помилка», лтс. vaĩna «вина», псл. vina, укр. *вина́*. — СІС[2] 709; Черных II 103; Фасмер III 454; Смирнов 253; Koraliński 841; Holub—Lyer 419; Dauzat 630, 744; Klein 1340; Walde—Hofm. II 793. — Див. ще **вина́, ре-.**

ре́ваш — див. **равáш.**

реверáнс «уклін»; — р. болг. м. *реверáнс*, бр. *рэверáнс*, п. rewerans, ч. (заст.) reverence, слц. reverencia, вл. rewerenca, схв. *ревèранс*, слн. reverénca; — запозичення з французької мови; фр. révérence «глибока пошана, повага; реверанс, шанобливий уклін» пов'язане з révérer «поважати, шанувати; благоговіти», що походить від лат. revereor «боюся; поважаю, шаную», утвореного за допомогою префікса re- від vereor «боюся, тривожуся; поважаю; шаную», спорідненого з двн. wartēn «підстерігати, чекати», гот. -wards «сторож, охоронець», гр. ὁράω «дивлюся, бачу». — CIC^2 709; Фасмер III 455; ССРЛЯ 12, 1079; Kopaliński 841; Holub—Lyer 419; Klein 1340; Dauzat 630; Walde—Hofm. II 757—758. — Див. ще **вáрта.**

ре́верс «зворотний бік монети або медалі; механізм для зміни напряму робочих частин машини на зворотний»; — р. *ре́ве́рс*, бр. *рэ́верс*, п. rewers, ч. revers, слц. reverz, болг. *ревéрс*, м. *реверс*, схв. *рèверс*, слн. revêrz «реверс; підписка; зворотна розписка»; — запозичено, можливо, через польське або західноєвропейське посередництво (н. Revérs, фр. revers, англ. reverse) з латинської мови; лат. reversus «звернений назад, повернений» є дієприкметником від reverto «повертаюся, вертаюся», утвореного за допомогою префікса re- від verto «повертаю; обертаю; змінюю», спорідненого з псл. *vъrtěti «вертіти», укр. *вертíти*. — CIC^2 709; Фасмер III 455; Смирнов 254; Kopaliński 842; Holub—Lyer 419; Fremdwörterbuch 548; Dauzat 630; Klein 1341. — Див. ще **вертíти, ре-.** — Пор. **вéрсія.**

ревíзія «обстеження, перевірка», *ревізіонíзм, ревізіонíст, ревізóр, ревізіоністський, ревізіоністúчний, ревíзький, ревізувáти*; — р. болг. *ревúзия*, бр. *рэвíзія*, п. rewizja «обшук, трус; ревізія; перегляд; зведення, остання коректура», ч. revize, слц. revízia, вл. rewizija, м. *ревизија*, схв. *рèвīзија*, слн. revizíja «ревізія; зведення»; — запозичено через польське посередництво з пізньолатинської мови; пізньолат. revisio «перегляд» утворене від лат. revīso «знову дивлюся, розглядаю; знову приходжу, навіщаю», пов'язаного з revideo «знову навіщаю, приходжу», префіксальним похідним від video «бачу, дивлюся», спорідненого з гот. witan «дивитися; спостерігати», лит. veizdėti «бачити», véidas «лице, обличчя», псл. viděti, укр. *вúдіти*. — CIC^2 710; Черных II 103—104; Фасмер III 455; Смирнов 254; Kopaliński 842; Holub—Lyer 419; Walde—Hofm. II 784—785. — Див. ще **вид, ре-.**

ре́вінь (бот). «Rheum L.», [*ревень, реїнь*] «тс.» Мак; — р. *ревéнь*, бр. *рэвéнь*, ч. reveň (з р.), болг. *ревéн*, схв. *рèвēд*; — запозичення з турецької мови; тур. ravent походить від перс. rāvend. — Акуленко 138; Черных II 103; Фасмер III 454; КЭСРЯ 386; Преобр. II 191; Machek ESJČ 513; Jm. rostl. 86, 247; Korsch AfSlPh 9, 664; Lokotsch 136. — Пор. **рабáрбар.**

ревíти, *ревтú*, [*ревáти*] «ревіти; плакати» Нед, [*рéвати*] «плакати» Ме, [*рéвкати*] «ревти, шуміти, вигукувати» Нед, *ревкатся* (*му*) «(у нього) бурчить у животі» ВеЛ, [*ревкнýти*] «заверещати» Нед, [*ревстú*] «ревти» ВеУг, [*рúти*] «плакати, ревіти» О, *рéва*, [*рéвало*] «час тічки в оленів» ВеУг, ВеНЗн, [*ревáниця*] «сильне ревіння, сильний плач» Нед, [*ревáниці твориτи*] «ревти» Нед, *рéвище* «сильне ревіння; місце забою рогатої худоби; [мурашник, який воли розбивають рогами і з ревом кидають на себе Шух; (знев.) велика, негарна і незграбна людина Кур]», [*ревéга*] «ревіння» Нед, [*рéвіт*] «ревіння; прибій (хвиль)» Нед, [*рéвнява*] «ревіння; шум, крик», [*ревýга*] «корова, яка постійно сильно реве; плакса» Нед, [*ревýля*] «тс.» Нед, *ревýн, ревýха*, [*ревýшка*] «ревіння» ЛексПол, [*ревлúвий*] «плаксивий, крикливий», *ревýчий, рéвма*; — р. *ревéть*, бр. *раўцí* «ревти, ричати», др. *рюти, реву* «ревти; скреготати», п. [rzwieć], ст. rzwać

«ричати», rzuć, тел. ч. *rzewę > rzwę, ч. řvát «ричати; репетувати; ревти», слц. revat', вл. ruć, rjejć, болг. *рева́*, м. *реве*, схв. *рèвати* «ревти, репетувати», слн. rjovéti, rjúti «репетувати; ревти; ричати», стсл. **ровы** (дієприкм.), цсл. **ровѫ, рюти;** — псл. rjuti < *reuti, revǫ; — споріднене з лит. rujà «тічка, полювання; зграя», снн. rüien «ревти», дангл. rýn «рев», rýan «ревти», лат. rūmor «шум, гомін; слух, чутка», rāvus «хриплий», гр. ὠρύομαι «реву, вию; репетую», дінд. rávati, rā́uti, ruváti «реве, кричить», rávaḥ «рев», осет. arawyn : aryd/arawun : arud «сповнювати сильним шумом»; ie. *(e)rĕu- «кричати». — Фасмер III 456; Черных II 103; КЭСРЯ 387; Преобр. II 192—193; Szober JP 14, 601; Brückner 477; Machek ESJČ 534; Holub—Kop. 324; Schuster-Šewc 1249; Младенов 558; Skok III 133; Абаев ИЭСОЯ I 57; Frisk II 1152; Boisacq 1083; Walde—Hofm. II 451; Otrębski Idg. Forsch. 13, 39; Persson Beitr. 771; Pokorny 867. — Пор. **ри́ка́ти.**

ре́вка — див. **ре́ва**[1].

[**ревкó**] «ненажера» Нед; — неясне; можливо, йдеться про грудну дитину, що часто плаче і заспокоюється під час годування; в такому разі пов'язане з *ревíти* (пор.).

ревмати́зм, *ревма́тик, ревмати́чний;* — р. *ревмати́зм,* бр. *рэўматы́зм,* п. reumatyzm, ч. revma(tismus), слц. reuma(tismus), вл. reumatizm, болг. *ревмати́зъм,* м. *ревмати́зам,* схв. *рȅума, рèума, реуматѝзам,* слн. révma; — запозичення з латинської мови; лат. rheumatismus походить від гр. ῥευματισμός «розтікання (по тілу)», пов'язаного з ῥεῦμα «потік; розлив; ревматичне страждання», ῥέω (<ῥεϝω) «течу; розливаюся», спорідненими з лит. sravėti «повільно текти, просочуватися», псл. *sruja «струмінь», укр. *струя́.* — CIC[2] 710; Черных II 104; Фасмер III 455; Преобр. II 191; Савинов РФВ 21, 34; Kopaliński 841; Holub—Lyer 419; Frisk II 650—652. — Див. ще **стру́я́.** — Пор. **ри́ма**[2].

ревмокарди́т; — р. *ревмокарди́т,* бр. *рэўмакардыт;* — складне утворення, що виникло на основі слів *ревмати́зм* і *карди́т* (загальна назва хвороб серця). — CIC[2] 710. — Див. ще **кардіогра́ма, ревмати́зм, се́рце**[1].

ре́вний «запопадливий, старанний; (заст.) гіркий, тужливий, щирий; [справний Шух]», [*ра́мний*] «гіркий, ревний» Корз, *ревни́вий,* [*ревнівли́вий*] «ревнивий» Нед, [*ревна́ція*] «ревнощі» Нед, *ревни́вець, ревни́тель,* [*ревни́ці*] «ревнощі», [*ревни́ця*] «ревнивиця» Нед, *ре́вноща́,* [*рівни́ці*] «ревнощі» Нед, [*ре́вні*] «гіркувато» ВеБ, *ре́вносно, ревнува́ти* «проявляти ревнощі; [присвятити себе чомусь; ревно плакати Нед]»; — р. *ревни́вый,* бр. *раўні́вы,* др. *рьвьнь* «ревність, заздрощі», п. rzewny «тужний, тужливий, чутливий, сумний», [rzewniwy] «тс.», ч. řevnivý, řevnit «ревнувати», слц. revnivý, revnit' «ревнувати», нл. rjawniś «дратувати», болг. *ревни́в,* м. *ревнив,* схв. *рèвновати* «старатися, турбуватися», *ре́вностан,* стсл. **рьвьновати** «із запалом прагнути до чогось», **рьвьнитєль** «ревнитель, прихильник»; — псл. *гьvьпъ «сердитий; ревнивий»; — очевидно, пов'язане з лат. rīvālis «суперник», п. ruja «тічка», ч. říje «тс.», др. *рюенъ* «вересень» і далі, можливо, з псл. *rjuti «ревіти» або з лат. ruo «пориваюся, поспішаю», дангл. rēow «схвильований, бурний, дикий». — Фасмер III 455; Черных II 104; Преобр. II 191—192; Brückner 476; Machek ESJČ 531; Holub—Kop. 322; Schuster-Šewc 1221—1222; Младенов 558; Варбот Этимология 1980, 34—35; Matzenauer LF 18, 247; Walde—Hofm. II 437. — Див. ще **ревíти.** — Пор. **рвія.**

ре́вня — див. **ре́ва**[1].

ревóльвéр СУМ, Куз; — р. *револьве́р,* бр. *рэвальве́р,* п. вл. rewolwer, ч. слц. revolver, болг. м. *револве́р,* схв. *ревòлвēр,* слн. revólver; — запозичення з французької мови; фр. revolver походить від англ. revolver «барабан; револьвер», утвореного від revolve «обер-

татися, періодично повертатися», яке походить від лат. revolvo «кочу назад»; назва пов'язана з наявністю в револьвері обертового барабана. — СІС[2] 711; Фасмер III 456; Черных II 104; Преобр. II 192; Kopaliński 843; Konieczna Por. jęz. 1936—1937/9, 167; Holub—Lyer 419—420; Dauzat 631; Klein 1342. — Див. ще **еволю́ція, ре-, революція.**

революція, *революціоне́р, революці́онізм, революціонізува́ти, дореволюці́йний, пореволюці́йний*; — р. болг. *революция*, бр. *рэвалю́цыя*, п. rewolucja, ч. revoluce, слц. revolúcia, вл. нл. rewolucija, м. схв. *револу́ција*, слн. revolúcija; — запозичення із західноєвропейських мов, н. Revolutión, фр. англ. revolution походять від лат. revolūtio «оберт, переворот», пов'язаного з revolvo «скочую назад; знову розгортаю», утвореним за допомогою префікса re- від volvo «обертаю; перевертаю; розгортаю». — СІС[2] 710; Фасмер III 456; Черных II 104—105; КЭСРЯ 387; Деборин ВЯ 1957/4, 42; Преобр. II 456; Горяев 450; Смирнов 254; Holub—Lyer 419; Dauzat 631; Klein 1342. — Див. ще **еволю́ція, ре-.**

[ревта́ня] (кличка корови світло-червоно-коричневого кольору) Нед, [*рейти*] «червоні воли» ВеЛ; — запозичення з угорської мови; уг. rőt ([röjt]) «рижий» походить від нвн. rot (баварсько-австрійськ. [röt, rōət]) «червоний», спорідненого з лит. raũdas «тс.», псл. rudъ, укр. *руди́й*. — Лизанець Доп. УжДУ 1965, 48; MNTESz III 458—459; Kluge—Mitzka 609. — Див. ще **руди́й.**

ревю́ «театральне видовище-огляд»; — р. болг. *ревю́*, бр. *рэвю́*, п. rewia, ч. слц. revue, м. *ревија*, схв. *рèвū, рèвија*, слн. revíja; — запозичення з французької мови; фр. revue «перегляд; огляд; журнал; парад» пов'язане з revoir «знову бачити; переглядати», утвореним з префікса re- і дієслова voir «бачити», яке зводиться до лат. vidēre «тс.». — СІС[2] 711; ССРЛЯ 12, 1099; Kopaliński 842; Holub—Lyer 420; Dauzat 631. — Див. ще **вид, ре-.** — Пор. **інтерв'ю.**

[ре́га] «назва вола з головою і рогами, як у бугая», [*ри́га*] «бугай» (Ме); — не зовсім ясне; можливо, запозичене з польської мови; п. [regacz] «віл, не позбавлений повністю статевої сили, дуже буйний» може бути зведене до звуконаслідувального кореня псл. reg- «ревіти, іржати». — Меркулова Этимология 1974, 61—63. — Пор. **ре́гіт, ре́гнути.**

рега́лії «символи монархічної влади; відзнаки»; — р. болг. м. *рега́лии*, бр. *рэга́лii*, п. ч. regalia (мн.), слц. regálie, схв. *рèгāлије*, слн. regálija; — через польське або німецьке посередництво (нвн. Regálien) запозичено з латинської мови; лат. rēgālis (мн. regalia) «царський» утворене від rex (род. в. rēgis) «цар; владика», пов'язаного з rego «керую». — СІС[2] 711; Фасмер III 456; ССРЛЯ 12, 1100; Kopaliński 826. — Див. ще **ре́гент.**

рега́та «масові змагання на суднах»; — р. болг. м. *рега́та*, бр. *рэга́та*, п. ч. слц. вл. regata, схв. *регàта, рèгата*, слн. regáta; — запозичення з італійської мови; іт. regata, rigatta пов'язане з riga «ряд, шеренга», яке походить від двн. rīga «ряд»; спочатку rigatta означало ряд гондол, що вирушають у рейс; іт. regata вважається також (Mestica 1369) результатом стягнення слова remigata «удар веслами»; спроба пов'язати іт. regata з ricattare «відігратись, узяти реванш» (Holub—Lyer 413) менш обгрунтована. — СІС[2] 711; ССРЛЯ 12, 1100; Фасмер III 456; Kopaliński 826; Kluge—Mitzka 590; Klein 1319.

ре́гбі (спортивна гра з м'ячем), *регбі́ст*; — р. *ре́гби*, бр. *рэ́гбі*, п. ч. слц. rugby, болг. *ръгби*, м. *рагби*, схв. *рȁгби*, слн. rugby, ragby; — запозичення з англійської мови; англ. rugby «регбі» походить від назви англійського міста Регбі (Rugby), у школі якого вперше почали грати в цю гру. — СІС[2] 711; УРЕ 12, 208; ССРЛЯ 12, 1100; РЧДБЕ 640; Kopaliński 853; Klein 1363.

ре́гель «підпірка, перекладина між кроквами», *ри́гель* «горизонтальна бал-

ка», [*ри́голь*] «тс. Мо; поперечина між стовпами стіни Чаб», [*ригéля*] «поперечина між стовпами стіни» Чаб, [*ригéль*] «тс.» тж, [*ри́гель*] «засув» Нед, [*ри́гій*] «тс.» О, [*ригівни́ця*] (тк.) «дощечка з отворами для кінців начиння або берда», [*риголюва́ти*] «закладати поперечні балки при будуванні стіни» Мо, [*зариглюва́ти*] «замкнути на засувку» Нед; — р. *ре́гель, ри́гель*, п. rygiel «ригель; засув»; — через польське і російське посередництво запозичено з німецької мови; снн. regel «поперечна жердина», свн. rigel «дерев'яна перекладина; поперечка», нвн. Riegel «засув» пов'язуються з лат. rēgula «брусок, планка; лінійка». — СІС[2] 731; Шелудько 44; Фасмер III 457; ССРЛЯ 12, 1311; Sł. wyr. obcych 658; Brückner 471—472; Kluge—Mitzka 599. — Див. ще **ре́гула.**

ре́гент «тимчасовий управитель замість монарха; керівник церковного хору», *ре́ént* «тс.» УРС, Куз, *ре́гентство*, [*ре́éнтий*] «церковний півчий» Нед, [*єре́нтий, ире́нтий*] «тс.» Ж, *регентува́ти*, ст. *реентъ* «канцляй, книгочий» (XVII ст.); — р. м. *ре́гент*, бр. *рэ́гент*, п. ч. слц. вл. regent, нл. regenstwo «регентство», болг. *регéнт*, схв. *рèгент*, слн. regènt; — запозичення з латинської мови; лат. regēns (род. в. regentis) «керуючий, правитель; володар» пов'язане з rego «керую, направляю; установлюю; даю настанови», спорідненим з гр. ὀρέγω «протягаю, простягаю», гот. raihtōn «підносити», ірл. rigim «розтягати, поширюватись», лит. rąžýtis «потягуватися», дінд. ŕjyati (ŕñjáti) «простягається». — СІС[2] 711; Фасмер III 457; ССРЛЯ 12, 1102; Преобр. II 193; РЧДБЕ 616; Kopaliński 826; Brückner 457; Holub—Lyer 413; Walde—Hofm. II 427. — Пор. **директи́ва, дире́ктор, диригува́ти, коректу́ра, рега́лії, регіме́нт, регіо́н, регла́мент, ре́гула, регулюва́ти, режи́м, режисе́р, реймéнт, ре́ктор.**

[**регéша**] «нечепура; незграбна або товста людина; щось безформне, негарне» Непокупный, [*рекéша*] «тс.» тж, [*ригáша*] «незграбна людина» Корз; — бр. [*рэкéша*] «повна, безфігурна жінка; неакуратно одягнута жінка», [*рагéша*] «нерозторопна, неакуратна людина»; — запозичення з литовської мови; лит. rekešỹs «гіллясте дерево; обрубана сукувата гілляка; незграбна, нерозторопна людина», rẽkežis (rẽkežỹs) «безформна річ» є, очевидно, результатом метатези в словах типу kẽras «пень», kerẽžis «низьке, сукувате дерево з обламаною верхівкою», споріднених з лтс. cers «корч, корінь», псл. kora «кора», *korę «корінь». — Непокупный 194—195; Лаучюте 59; Fraenkel 241, 716. — Див. ще **ко́рінь**[1]. — Пор. **розкере́ша.**

регіме́нт (заст.) «полк», *регіме́нтáр* «командувач, заступник гетьмана», *регіментáрій* «тс.»; — р. болг. *регимéнт*, п. ч. слц. вл. regiment, схв. *регимéнта*, слн. regimènt; — запозичення з німецької мови; нвн. Regimént «полк; правління; режим» походить від пізньолат. regimentum «керівництво», пов'язаного з лат. rego «керую, направляю». — Фасмер III 457; Смирнов 254; Holub—Lyer 413; Dauzat 620; Kluge—Mitzka 591. — Див. ще **ре́гент.**

Регíна (жіноче ім'я); — р. болг. *Регúна*, бр. *Рэгíна* (розм. *Раíна*), п. ч. Regina, слц. Regína; — запозичено, очевидно, через польське посередництво з латинської мови; лат. Rēgīna утворено на основі іменника rēgīna «цариця», пов'язаного з rēx (род. в. rēgis) «правитель, володар», rego «керую». — Вл. імена 155; Петровский 188; Спр. личн. имен 519; Илчев 423. — Див. ще **ре́гент.**

регіо́н «територія, виділена за певними ознаками», *регіона́льний, регіона́рний*; — р. *регио́н, регионáльный*, бр. *рэгіён*, п. region «район», ч. region, слц. слн. regiónn, вл. regionalny, болг. *регионáлен*, м. *регион*, схв. *регијȍн*; — запозичення з німецької мови; н. Regiónn «область, район» походить від лат. regio (род. в. regiōnis) «область, округ, район» (спочатку «край, область, які знаходяться під чиїмсь керівництвом»),

пов'язаного з rego «керую»; форма *регіона́льний* зводиться до підзньолат. regionalis «обласний», того ж походження. — CIC[2] 711; ССРЛЯ II 1104; Kopaliński 827; РЧДБЕ 616; Holub—Lyer 413; Walde—Hofm. II 427. — Див. ще **ре́гент.**

регíстр «ділянка звукового діапазону; регулятор у деяких машинах»; — р. *регúстр*, бр. *рэгíстр*, п. regestr «регістр; реєстр», ч. registr, слц. вл. нл. register, болг. *регúстър*, м. *регистар*, схв. *рèгистар*, слн. regíster; — запозичено через німецьке посередництво (нвн. Regíster «реєстр, список; зміст; (муз.) регістр») з середньолатинської мови; слат. registrum, давніше regestum, пов'язане з regesta (мн.) «список, перелік, реєстр», похідним від regerere «вносити, реєструвати, записувати», утвореного з префікса re- і дієслова gerere «нести; чинити, робити». — CIC[2] 712; Фасмер III 457; Преобр. II 192; Смирнов 255; Kopaliński 826, 828; Brückner 457; Holub—Lyer 414; Kluge—Mitzka 591; Klein 1320; Walde—Hofm. I 595. — Див. ще **жест, ре-.** — Пор. **реéстр.**

ре́гіт, [*ре́гот*] Нед, *регітня́, реготня́, ре́готи, реготу́н, реготу́ха, реготли́вий, реготáти* «сильно сміятися; [іржати (про коней) ВеЛ, Куриленко]», *реготі́ти*, [*ре́гітно*] «смішно»; — р. [*рёгот*], *реготáть*, бр. *ро́гат*, п. rzegot «квакання, кумкання; регіт», rechot «тс.», ч. řehot «регіт», слц. rehot «тс.», вл. rjehotać «іржати», rjehotać so «реготати», нл. rjagot «квакання»; — псл. regotъ, утворене від звуконаслідувального кореня reg-, паралельного до rek- : rok- (пор. схв. *рёга* «ричання», слн. réga «деревна жаба», лит. rė̃kti «кричати»); заслуговує на увагу припущення (Ильинский ИОРЯС 16/4, 12; Matzenauer LF 16, 164) про зв'язок з р. [*ра́гоза*] «сварка, лайка», лтс. rēdzēt «лаятися». — Фасмер III 457; Преобр. II 193; Brückner 474; Machek ESJČ 529; Holub—Kop. 320; Schuster-Šewc 1219, 1224; Меркулова Этимология 1974, 62—63.

регла́мент, *регламентáція, регламентувáти*; — р. *регла́мент*, бр. *рэгла́мент*, п. reglament, ч. слц. вл. reglement, болг. *регламéнт*, схв. *регла̀мā̃н*, слн. reglemènt; — запозичене, очевидно, через польське посередництво з французької мови; фр. règlement «упорядкування; статут; правила внутрішнього розпорядку, регламент» пов'язане з règle «встановлений порядок, правило», що походить від лат. rēgula «норма, правило», пов'язаного з rego «керую, направляю; даю настанови». — CIC[2] 712; Фасмер III 457; Черных II 105; Преобр. II 193; Смирнов 255; Kopaliński 827; Holub—Lyer 414; Dauzat 620; Bloch 516; Ernout—Meillet 819; Walde—Hofm. II 426—427. — Див. ще **ре́гент.**

регла́н (фасон верхнього одягу); — р. болг. *регла́н*, бр. *рэгла́н*, п. raglan, ч. слц. слн. raglán, м. *раглан*, схв. *рàглā̃н*; — запозичення з англійської мови; англ. raglan «пальто (реглан)» походить від прізвища лорда Реглана (Raglan). — CIC[2] 712; Коваль 200; Москаленко УІЛ 55; ССРЛЯ 12, 1109; Kopaliński 815—816; Holub—Lyer 409; Klein 1297.

[ре́гнути] «дуже хотіти» (у виразі *він аж регне*); — очевидно, пов'язане з *реготáти* «сильно сміятися; [іржати]», давніше також «ревіти, ричати (зокрема, в період тічки)». — Меркулова Этимология 1974, 61—64. — Див. ще **ре́гіт.**

регре́с, *регресáнт* (юр.), *регресáт, регре́сія, регресúвний, регресува́ти*; — р. *регре́сс*, бр. *рэгрэ́с*, п. ч. слц. вл. regres, болг. *регре́с*, м. *регрес*, схв. *рèгрес*, слн. regrés; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Regréß, фр. regrès, англ. regress походять від лат. regressus «зворотний рух», пов'язаного з regredi «йти назад, повертатися», яке складається з префікса re- і дієслова gradī «крокувати, йти». — CIC[2] 712; ССРЛЯ 12, 1110; Kopaliński 827; Holub—Lyer 414; РЧДБЕ 617; Dauzat 620. — Див. ще **гра́дус.** —

Пор. **агре́сія, града́ція, конгре́с, прогре́с.**

ре́гула (заст.) «правило», *ре́гули* «місячне», *регуля́рний*; — р. *ре́гулы* «регули», бр. *рэ́гулы* «тс.», п. reguła «правило; монастирський устав», ч. regule «правило», řehole «монастирський устав», слц. regula «устав», болг. *регуля́рен*, м. *регула* «правило», схв. *ре̏гула* «тс.», слн. reguláren; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. rēgula «норма, правило», пов'язане з rego «керую, направляю»; форма *регуля́рний* походить від лат. rēgulāris «рівномірний, правильний». — CIC^2 713; Фасмер III 457; ССРЛЯ 12, 1113; Смирнов 256; Sł. wyr. obcych 635; Brückner 457; Holub—Lyer 414. —Див. ще **ре́гент.**

регулюва́ти, *регулюва́льник, регуля́тор, регуля́ція, регулюва́льний, регулю́ючий, регулятивний, регуля́торний*; — р. *регули́ровать*, бр. *рэгуляваць*, п. вл. regulować, ч. regulovati, слц. regulovat', нл. regulowaś, болг. *регули́рам*, м. *регули́ра*, схв. *регули́рати*, слн. regulírati; — запозичення з німецької мови; н. regulíeren «регулювати» походить від пізньолат. regulo «регулюю, влаштовую; навчаю», пов'язаного з лат. rēgula «норма, правило». — CIC^2 713; Черных II 105—106; Kopaliński 827; Holub—Lyer 414. — Див. ще **ре́гула.**

регуля́рний — див. **ре́гула.**

ре́га, *ре̏ге́ля* — див. **раге́ля.**

[**регезу́ля**] «рибальська снасть у вигляді кошика з рогози» Ник; — результат контамінації назв [*ре̏ге́ля*] «вид рибальської снасті» і *рогоза́*. — Див. ще **раге́ля, рогіз.**

[**регета́ть**] «скрекотати» (переважно про жаб) Л, [*рекета́ть*] «тс.» Л; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до *крекота́ти, кректа́ти* «тс.» (див. *кре́кнути*), [*ре́хкати*] «кумкати», *скрекота́ти*.

реда́кція, *реда́ктор, реда́кторство, редакці́йний, редагува́ти*; — р. болг. м. *реда́кция*, бр. *рэда́кцыя*, п. redakcja, ч. redakce, слц. redakcia, вл. нл. redakcija, м. *редакција*, схв. *рѐдакција*, слн. redákcija; — запозичення з французької мови; фр. rédaction «редакція» утворено від лат. redactus «упорядкований», пов'язаного з redigo «відганяю, направляю, обертаю», утвореним за допомогою префікса re- (red-) від дієслова ago «роблю, дію, поганяю». — CIC^2 713; ССРЛЯ 12, 1117; Фасмер III 458; Горяев 450; Kopaliński 823; Holub—Lyer 412; Dauzat 617. — Див. ще **а́ге́нт, ре-.**

реди́ска; — р. *реди́ска, реди́с*, [*ради́ска*], бр. *радыска*; — через російське посередництво запозичене з німецької мови; нвн. Radíes, Radíeschen (нн. radîs, reddîs) походить від гол. ст. radijs або фр. radis «тс.», які зводяться до лат. rādīx «корінь, коренеплід» (переважно про редьку, редиску). — Акуленко 141; Коваль 56; Черных II 106; Фасмер III 458; Преобр. II 194; Kluge—Mitzka 578; Dauzat 606, 607; Matzenauer LF 16, 162. — Див. ще **радика́л.**

[**реді́ль**] «гряділь (у плузі)» Л, [*ре̏гі́ль* О, *ре́гіль* Гриц] «тс.»; — результати редукції і діалектної видозміни звукової форми *гряділь* «тс.» (див.).

реду́кція «зменшення, спрощення», *реду́ктор* «механізм, який змінює швидкість обертання», *редуко́ваний, редукці́йний, редукува́ти* «зменшувати, скорочувати; зменшуватися»; — р. болг. *реду́кция*, бр. *рэду́кцыя*, п. redukcja, ч. redukce, слц. redukcia, вл. redukcija, м. *редукција*, схв. *рѐдукција*, слн. redúkcija; — через польське посередництво запозичене з латинської мови; лат. reductio «повернення, відсування назад» пов'язане з дієсловом redūco «відсуваю, відводжу, відтягаю», утвореним з префікса re- і дієслова dūco «веду». — CIC^2 714; ССРЛЯ 12, 1129; Фасмер III 459; Смирнов 256; Kopaliński 823; Holub—Lyer 412. — Див. ще **дук, ре-.** — Пор. **деду́кція, конду́ктор, реду́т.**

реду́т «земляне укріплення для оборони», [*раду́т*] «тс. Г; притулок; по-

двір'я; маєток; палац Нед», [*редýта*] «редут»; — р. болг. *редýт*, бр. *рэдýт*, п. reduta «маскарад; редут», ч. reduta «бал-маскарад; дім з танцювальним залом; редут», слц. reduta «казино; редут», схв. *рèдȗт* «редут», слн. redúta; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. redoute «редут; громадський зал; бал» походить від іт. ridótta «редут», яке зводиться до лат. reductus «такий, що знаходиться збоку, віддалений», пов'язаного з redūco «відсуваю, відводжу, відтягаю, переношу назад», утвореним з префікса re- і дієслова dūco «воджу, командую». — CIC² 714; Фасмер III 459; Kopaliński 824; Holub—Lyer 412; Mestica 1410. — Див. ще **дедýкція, ре-.** — Пор. **кондýктор.**

ре́дька (бот.) «Raphanus L.», [*редешник*] «редька дика, Raphanus raphanistrum L.» Мак, [*редьква*] «редька посівна, Raphanus sativus L.» Нед, [*ре́дьквиця, редьков*] «тс.» Нед; — р. *ре́дька*, бр. *рэ́дзька*, п. rzodkiewka, ч. ředkev, слц. red'kev «редька», red'kovka «редиска», вл. rjedkej, нл. rjadkej, схв. *ро̀тква*, слн. rêdkev, стсл. **ръдъкы;** — псл. rьdьky або redьky; — запозичене через посередництво германських мов (двн. rātīh, свн. redik) з латинської; лат. rādīx «корінь, коренеплід» означало, зокрема, редьку, редиску; на слов'янському ґрунті це слово могло бути зближене за народною етимологією зі словом rědъkъ (укр. *рідки́й*); вважається, що редька була привезена в Італію із Сирії у I ст. до н. е. — Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 124; Коваль 56; Черных II 106; Фасмер III 460; КЭСРЯ 387; Преобр. II 194; Горяев 307; Соболевский Лекции 215; ЖМНП 1911, травень, 165; Brückner 477; Machek ESJČ 529; Jm. rostl. 60; Holub—Lyer 428; Holub—Kop. 321; Skok ZfSlPh 31, 474; Бернштейн Очерк 1974, 232; Stender-Petersen ZfSlPh 7, 292; Būga RR I 582, II 538; Meillet Études 184; Uhlenbeck AfSlPh 15, 490; Knutsson GL 39; Kiparsky GLG 276; Walde—Hofm. II 415; Kluge—Mitzka 597. — Див. ще **радика́л.**

[**реєдзу́ля**] «опудало» Нед; — неясне.

ре́є́нт, *ре́є́нтий* — див. **ре́гент.**

реє́стр «список, опис», (заст.) *леестр, ле́йстер* «тс., реєстр», *реєстра́тор, реєстрату́ра, реєстра́ція, реєстро́вець* (іст.) «козак, що перебуває на службі», *реєстрови́к* «тс.» Куз, (заст.) *леестрови́к, лейстрови́к, реєстраційний, реєстро́вий,* (заст.) *лейстро́ви́й, реєструва́ти, перереєстра́ція, перереєстро́вувати,* ст. *реестръ* «сочисление, сословие» (XVII ст.); — р. *реéстр*, бр. *рэéстр*, ч. rejstřík «реєстр»; — запозичення з польської мови; п. rejestr «реєстр» (із збереженням середньолатинської вимови gi як ji) походить від слат. regestrum «реєстр, регістр», registrum «тс.». — CIC² 714; Фасмер III 460; ССРЛЯ 12, 1132; Преобр. II 194; Смирнов 257; Kopaliński 828; Brückner 457. — Див. ще **регíстр.**

[**реж**] «крило рибальської сітки», [*режа́*] «паралельні збільшені вічка сітки» Ник; — неясне; можливо, пов'язане з п. [reza] «пучок тонких соснових гілок, які чіпляються до рибальської сітки, щоб вона не занурювалась у мул»; може бути зіставлене і з п. ręże «частина сітки, якою ловлять бобрів».

[**режéвий**] «житній» Нед; — похідне утворення від запозиченого п. reż «жито, озимина», якому відповідає укр. [*рож*] «тс.» (див.).

режи́м; — р. болг. *режи́м*, бр. *рэжы́м*, п. reżim, reżym, ч. слц. вл. režim, м. *режим*, схв. *рèжȋм*, слн. režím; — запозичення з французької мови; фр. régime «режим; устрій, лад; спосіб життя» походить від лат. regimen «управління, командування, керівництво», пов'язаного з rego «керую, направляю; встановлюю, даю настанови». — CIC² 714; Фасмер III 460; Черных II 106—107; Преобр. II 194; Kopaliński 844; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 619. — Див. ще **ре́гент.**

режисе́р, *режисе́рство, режису́ра, режисерува́ти, режисирува́ти*; — р. *режиссёр*, бр. *рэжысёр*, п. reżyser, ч. слц. režisér, вл. režiser, болг. *режисьо́р*, м. *режисе́р*, схв. *режѝсēр*, слн. režisêr; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. régisseur «режисер; керуючий, управляючий» пов'язане з régir «керувати, правити, управляти», що походить від лат. rego «керую, направляю; установлюю; даю настанови». — CIC[2] 714; ССРЛЯ 12, 1134; Фасмер III 460; Преобр. II 194; Горяев 450; Kopaliński 844; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 620. — Див. ще **ре́гент.**

[**режуха**] (бот.) «настурція, Nasturtium officinale R. Br. Mak; жеруха гірка, Cardamine amara L. Mak; хріниця, Lepidium draba L. Mak; крес-салат, Lepidium sativum L. Mak»; — р. [*режуха*] «крес-салат», [*резу́ха*] «настурція», бр. *разу́ха* «гусимець, Arabis L.», п. rzeżucha «жеруха», ч. řeřicha «хріниця», [řeřucha, řeřocha, řežucha, režucha], слц. režucha «тс.»; — очевидно, псл. režuxa як результат метатези у слові žeruxa, зближеному, можливо, з rězъkъ «різкий». — Brückner 475; Machek ESJČ 530; Jm. rostl. 60—61; Holub—Кор. 322. — Див. ще **жеру́ха́.**

[**ре́згини**] «пристосування для перенесення сіна» Непокупный, [*ре́здини*] «тс.» тж; — р. [*ре́звины*], бр. *ро́згіны*, п. [rezginy] «тс.»; — запозичення з литовської мови; лит. rẽzgines «два луки, переплетені мотузяною сіткою, для носіння корму», rẽzgis «мішок для корму; сітка» пов'язані з règzti «плести», rìgzti «переплітатися», спорідненими з лтс. režģît «переплутувати», дінд. rájjuḥ «мотузка», лат. restis «тс.», дангл. resc(e) (risc(e), rysc(e)) «очерет», можливо, також з псл. rozga, укр. *різка*. — Непокупный 188; Лаучюте 22; Fraenkel 713. — Пор. **різка.**

резе́да́ (бот.) «Reseda L.» СУМ, Нед, *резедо́ві*; — р. болг. *резеда́*, бр. *рэзеда́*, п. ч. слц. вл. rezeda, м. схв. *резе́да*, слн. reséda, rezéda; — запозичення з французької мови; фр. réséda походить від лат. resēda «резеда», пов'язаного з resēdāre «полегшувати, лікувати, зціляти» (вважалося, що ця рослина діє заспокійливо), утвореним за допомогою префікса re- від дієслова sedēre «сидіти, осідати; сідати; затихати», спорідненого з лит. sė́dė́ti «сидіти», псл. sěděti, укр. *сиді́ти*. — CIC 1951, 555; Фасмер III 462; Черных II 107; Преобр. II 195; Баш РЯШ 1974/4, 95—96; Sł. wyr. obcych 649; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 626; Kluge—Mitzka 597; Klein 1332; Walde—Hofm. II 431. — Див. ще **сиді́ти.**

резе́кція «видалення частини органа»; — р. болг. *резе́кция*, бр. *рэзе́кцыя*, п. rezekcja, resekcja, ч. resekce, слц. resekcia, схв. *ресѐкција*, слн. resékcija; — запозичення з латинської мови; лат. resectio «обрізування, зрізування» пов'язане з resecāre «обрізувати, видаляти», утвореним за допомогою префікса re- від secāre «зрізати, оперувати; розсікати», спорідненого з двн. sëga, saga «пилка», псл. *sěkti, укр. *сі́кти́*. — CIC[2] 714; ССРЛЯ 12, 1148; Kopaliński 838; Holub—Lyer 418; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сі́кти́.** — Пор. **се́кція.**

резе́рв, *резерва́т, резерва́ція, резервіст, резе́рвник, резервуа́р, резерву́ва́ти*; — р. болг. *резе́рв*, бр. *рэзе́рв*, п. вл. rezerwa, ч. слц. rezerva «резерв; стриманість», м. *резе́рва* «резерв; застереження, додаткові умови», схв. *рèзēрва*, слн. rezêrva «запас»; — запозичення з французької мови; фр. réserve «резерв, запас; стриманість, обережність» пов'язане з дієсловом réserver «зберігати, відкладати; утримувати», яке походить від лат. reservāre «зберігати, відкладати, рятувати», утвореного з префікса re- і дієслова servāre «спостерігати, стежити; охороняти, зберігати». — CIC[2] 715; Фасмер III 462; Черных II 107; Преобр. II 194; Смирнов 257; Горяев 450; Kopaliński 843; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 619; Dauzat 626. —

Див. ще **серві́з.** — Пор. **консе́рви, се́рвіс.**

резигна́ція «підкорення; відмова, зречення на користь іншого», [*зрезигнува́ти*] «відмовитися, зректися, поступитися»; — р. болг. *резигна́ция*, п. rezygnacja, ч. rezignace, слц. rezignácia, вл. нл. rezignacija, м. схв. *резигна́ција*; — запозичено через польське посередництво із середньолатинської мови; слат. resignatio «зречення» пов'язане з лат. resignāre «розпечатувати; розкривати; оголошувати недійсним», яке складається з префікса re- і дієслова signāre «позначати; запечатувати». — ССРЛЯ 12, 1153; Kopaliński 844; Holub—Lyer 420. — Див. ще **сигна́л.**

резиде́нт «дипломатичний представник; таємний уповноважений іноземної розвідки», *резиде́нція* «місцеперебування важливих офіційних осіб», *резидова́ти* (заст.) «перебувати, жити» Бі; — р. болг. м. *резиде́нт*, бр. *рэзідэ́нт*, п. rezydent, ч. слц. вл. rezident, схв. *рѐзӣдент*, слн. rezidènt; — через німецьке посередництво (н. Residént) запозичено з французької мови; фр. résident «резидент» походить від лат. residens (род. в. residentis), дієприкметника від дієслова residēre «сідати; зупинятися, селитися», утвореного з префікса re- і дієслова sedēre «сидіти», спорідненого з лит. sė́dėti «сидіти», псл. sědě̀ti, укр. *сиді́ти*. — CIC^2 715; Фасмер III 462; Смирнов 257; Kopaliński 844; Holub—Lyer 429; РЧДБЕ 620; Walde—Hofm. II 507—509. — Див. ще **сиді́ти.** — Пор. **се́сія.**

рези́на «гума; [корок Нед]», *рези́нка, рези́новий*, [*резино́вий*] «смолистий» Нед, [*різо́ви*] «гумовий» Л, *рези́нити*; — р. болг. *рези́на*, бр. *рызі́на*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. résine «деревна смола, камедь» походить від лат. resina «тс.», запозиченого, як і гр. ῥητίνη «тс.», з якоїсь неіндоєвропейської мови; припускалося (Frisk II 654; Boisacq 840), що це слово разом з лат. rasis «вид сирої смоли» є рефлексом іє. *s(e)reu- «текти». — Фасмер III 462; ГСЭ III 166; Черных II 107; КЭСРЯ 387; Преобр. II 195; Горяев 298; Dauzat 627.

[**резо́вий**] «житній» Нед; — результат контамінації слів *разо́ви́й* «просіяний тільки через рідке сито» і [*режево́вий*] «житній». — Див. ще **раз[1], режево́вий.**

резолю́ція, *резолюти́вний*; — р. болг. *резолю́ция*, бр. *рэзалю́цыя*, п. rezolucja, ч. rezoluce, слц. rezolúcia, вл. нл. rezolucija, м. схв. *резолу́ција*, слн. resolúcija; — запозичення з французької мови; фр. résolution походить від лат. resolūtio «ослаблення, розв'язання, рішення, постанова», пов'язаного з resolvo «розв'язую, розпускаю, роз'яснюю, виконую», утвореним з префікса re- і дієслова solvo «розв'язую, виконую, вирішую, розгадую». — CIC^2 716; Черных II 107—108; Фасмер III 462; Смирнов 258; Kopaliński 843; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 620; Dauzat 627. — Див. ще **абсолю́т, ре-.**

резо́н «розумна підстава, доказ», *резоне́р, резоне́рство*, [*резо́нити*] «переконувати» Нед, *резоне́рствувати, урезо́ни́ти* СУМ, Нед; — р. болг. м. *резо́н*, бр. *рэзо́н*, п. rezon, ч. rezónar, вл. rezona «розум, розсудливість», схв. *рѐзӧн*, слн. rezón; — запозичення з французької мови; фр. raison «розум, інтелект; підстава» походить від лат. ratio (род. в. ratiōnis) «рахунок; сума; мислення; розум». — CIC^2 716; ССРЛЯ 12, 1164; Фасмер III 463; Преобр. II 195; Смирнов 258; Sł. wyr. obcych 649; Kopaliński 843—844; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 620. — Див. ще **ра́ція[1].**

резона́нс, *резона́тор* «прилад, де виникає резонанс», *резона́торник, резонува́ти*; — р. болг. м. *резона́нс*, бр. *рэзана́нс*, п. rezonans, ч. rezonance, слц. rezonancia, вл. нл. rezonanca, схв. *резо̀нанца, резо̀нанција, резо̀нанса, резо̀нанција*, слн. resonánca; — запозичення з французької мови; фр. résonance «резонанс» походить від лат. resonantia «відгомін, відгук», пов'язаного з reso-

nāre «звучати у відповідь, відгукуватися», яке складається з префікса re- і дієслова sonāre «звучати, подавати звук». — CIC² 716; Фасмер III 463; ССРЛЯ 12, 1165; Смирнов 258; Kopaliński 843; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 620; Dauzat 627; Walde—Hofm. II 559. — Див. ще **сона́та.** — Пор. **сонéт, сонóрний.**

результа́т, *результа́нт* (мат.), *результати́вний*; — р. *результа́т*, бр. *рэзульта́т*, п. вл. нл. rezultat, ч. слц. слн. rezultát, болг. м. *резултат*, схв. *резу̀лтат*; — запозичення з французької мови; фр. résultat походить від лат. resultātum (букв. «те, що відскочило»), пов'язаного з resultāre «відскакувати, відбивати», інтенсивною формою до дієслова resilīre «скакати назад, відскакувати», утвореного за допомогою префікса re- від дієслова salīre «стрибати, скакати». — CIC² 716; Акуленко 141; Черных II 108; КЭСРЯ 387; Sł. wyr. obcych 650; Holub—Lyer 420; РЧДБЕ 621; Dauzat 628. — Див. ще **ре-, са́льто.**

[**резуха**] (бот.) «неслія волотиста, Neslia paniculata Desv.» Mak; — запозичення з російської мови; р. [*резуха*] «тс.» пов'язане з *ре́зать*; назва зумовлена, очевидно, тим, що листки неслії мають зубчасті гострі краї. — Див. ще **рі́зати.**

резюме́, *резюмува́ти*; — р. болг. *резюме́*, бр. *рэзюмэ́*, п. résumé, ч. слц. resumé, вл. rezumej, м. *резиме́*, схв. *резѝмē*, слн. rezimé; — запозичення з французької мови; фр. résumé «резюме, короткий виклад» пов'язане з дієсловом résumer «резюмувати; підсумовувати», яке походить від лат. resūmere «знову брати, відновляти», утвореного з префікса re- із значенням повторення і дієслова sūmere «брати, приймати», що виникло з префікса sub- «під-» і дієслова emere «купувати, придбавати», спорідненого з прус. īmt «брати», лит. ìmti «тс.», псл. iměti, укр. *ма́ти*. — CIC² 716; ССРЛЯ 12, 1172; Kopaliński 839—840; Dauzat 628; Walde—Hofm. II 630. — Див. ще **ма́ти²**, **ре-, суб-.**

[**рей**] «перевага; початковий танець розпорядника танців» Нед; — запозичення з польської мови; п. rej wodzić «верховодити; задавати тон; вести перед», ст. rej «танець», як і вл. rej, нл. reja, слн. rèj «тс.», походить від нвн. Reihen «хоровод», Reigen «тс.» (свн. rei(g)e, снн. rei(e)), що зводиться до фр. ст. raie «танець», яке загальноприйнятої етимології не має. — Brückner 457; SW V 502; Kluge—Mitzka 592.

ре́йвах «метушня, галас; безладно розкидані речі», [*ре́в'ях*] «тс.» Л, [*ра́йвах*] «метушня; жаб'ячий крик» Корз, [*рейвахува́ти*] «шуміти, буянити, бешкетувати» Нед; — запозичення з польської мови; п. rejwach «рейвах, гармидер», [rajwach, rajwak, rajwas] «тс.», можливо, через посередництво мови ідиш зводиться до нім. Réiterwache «кінна варта» (SW V 504) або до Reihen «хоровод», Reigen «тс.» (Brückner 457). — Шелудько 44; Trentowska Por. jęz. 1963/5—6, 200; Ułaszyn Jęz. złodz. 52.

рейд[1] «водний простір поблизу порту»; — р. болг. *рейд*, бр. *рэйд*, п. rejd, ч. слц. rejda, схв. *реид*; — запозичено через російське посередництво з голландської мови; гол. réede «рейд» походить від снн. rēde, reide (нвн. Reede «рейд»), яке первісно означало «місце, біля якого споряджають або споруджують кораблі»; німецькі форми спорідненні з діcл. reiðі «спорядження корабля», (g)reiðr «готовий, простий, ясний», гот. garaiþs «установлений», двн. reiti «готовий» (нвн. bereit «тс.»), ірл. rēid «рівний», кімр. rhwydd «легкий, вільний». — CIC² 717; Черных II 108; Фасмер III 463; Смирнов 258; Преобр. II 195; Machek ESJČ 511; Holub—Lyer 414; Matzenauer 292; Vries NEW 567, AEW 437; Kluge—Mitzka 66, 589; Klein 1347, 1352.

рейд[2] «проникнення військових частин у тил ворога; несподівана ревізія», *ре́йдер* «військовий корабель, що самостійно знищує морські транспортні засоби противника», *рейдови́к* «учасник

рейду», *рейдува́ти* «робити рейд»; — р. болг. *рейд*, бр. *рэйд*, п. ч. raid, схв. *реид*; — запозичено, мабуть, через російське посередництво з англійської мови; англ. raid «рейд; наліт, наскок; облава» (дангл. rād «верхова їзда, подорож; наліт, рейд») пов'язане з дангл. rīden «їхати верхи, катати верхи», спорідненим з двн. rītan «їхати верхи», дірл. rīadaim «їду», лтс. raīdît «цькувати, гнати», гр. ἔριθος «вісник, слуга». — CIC² 717; ССРЛЯ 12, 1173—1174; Kopaliński 816; Klein 1297, 1352; Kluge—Mitzka 594. — Пор. **ре́йта́р, ри́цар.**

ре́йдити — див. **ра́йдати.**

ре́йка «вузький дерев'яний брусок, дощечка; рельс», *при́рейка* (тех.) Куз, *прире́йковий*; — бр. *рэ́йка* «планка»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ре́йка* «вузький дерев'яний брусок, дощечка» може бути виведене від *ре́я* «рухомий поперечний брус, до якого прив'язують вітрила»; щодо семантичного розвитку пор. р. *рельс* «рейка», яке походить від англ. rail (мн. rails) «поперечка, перекладина; брусок». — Див. ще **ре́я.**

ре́йкати, *ре́кати* — див. **ра́йкати.**

реймéнт (заст.) «полк, загін; начальствування», *реймéнтар* «воєначальник, командувач війська», [*лейментáр*] «тс.», *реймента́рство* «владицтво, панування» Бі, *рейментарува́ти* «бути на чолі чогось» Нед; — запозичення з польської мови; п. [rejment, reiment] є результатом фонетичної видозміни слова regiment. — Див. ще **регіме́нт.**

рейс; — р. *рейс*, бр. *рэйс*, п. rejs, болг. м. *рейс* «рейс; рейсовий автобус»; — запозичення з німецької мови; н. Reise «подорож» (свн. reise «відхід», двн. reisa «тс.») споріднене з двн. rīsan «підійматися; падати», гот. urreisan «підійматися», англ. rear «тс.», rise «вставати», стсл. **рыстати, рыцѫ** «бігти». — CIC² 717; Фасмер III 463; Черных II 108; Преобр. II 204, 230—231; Kluge—Mitzka 594; Klein 1307, 1350. — Див. ще **ри́ска́ти.**

рейсфе́дер (креслярський інструмент); — р. *рейсфе́дер*, бр. *рэйсфедэр*, п. rajsfeder, болг. *ра́йсфедер*, схв. *рајсфедер*; — запозичено, можливо, через російське посередництво з німецької мови; н. Réißfeder «рейсфедер» (букв. «перо для креслення») складається з основи дієслова reißen «креслити» (свн. rīzen, двн. rīzan, днн. wrīten «рвати, писати, малювати»), спорідненого з дангл. wrītan «тс.», лат. rīma «тріщина, щілина», гр. ῥίνη «напилок», та іменника Feder «перо» (свн. vëder(e), двн. fëdara), спорідненого з дангл. fëðer «тс.», лат. penna «перо, крило», гр. πτερόν «тс.». — CIC² 717; ССРЛЯ 12, 1176; Преобр. II 44; Kopaliński 816; РЧДБЕ 608; Kluge—Mitzka 188, 594; Frisk II 612, 657; Boisacq 821, 841; Walde—Hofm. II 282, 435.

рейсши́на (креслярський інструмент); — р. *рейсши́на*, бр. *рэйсшы́на*, п. rajszyna, болг. *ра́йсшина*; — запозичено через російське посередництво з німецької мови; н. Reißschiene «рейсшина» (букв. «лінійка для креслення») складається з основи дієслова reißen «креслити» та іменника Schiene «шина». — CIC² 717; ССРЛЯ 12, 1179; Kopaliński 816; РЧДБЕ 608. — Див. ще **рейсфе́дер, ши́на.**

рейта́к — див. **райта́к.**

ре́йта́р «солдат найманої кінноти у XVI—XVII ст.» СУМ, Куз, *райта́р* Куз, (заст.) *ле́йта́р* Г, Бі «тс.», *ре́йтер* «невеликий тягарець на коромислі терезів; металевий затискач у картотеці», [*рейта́рство*] «кіннота; вершники» Нед, ст. *райтарня* «тс.», (заст.) *лейтарова́ти* «служити в кінноті» Бі; — р. болг. *ре́йтар*, бр. *рэ́йтар*, п. rajtar, [rejtar], ч. rejtar, слц. rajtár, вл. rajtar «вершник», нл. rejtar «тс.», слн. rájtar; — запозичено через польське і російське посередництво з німецької мови; н. Reiter «вершник, кавалерист» пов'язане з дієсловом reiten «їздити верхи» (свн. rīten, двн. rītan), спорідненим з дангл. rīdan «тс.». — CIC² 717; Шелудько 44; Коваль 130; Фасмер III 464; ССРЛЯ 12,

1177; Kopaliński 816; Brückner 453; Machek ESJČ 512; Holub—Lyer 414; Kluge—Mitzka 66, 595. — Див. ще **рейд²**. — Пор. **ридва́н, ри́цар.**

рейти — див. **ревта́ня.**

рейту́зи «вузькі штани (спочатку для верхової їзди)», [*рейту́за*] Нед; — р. *рейту́зы*, бр. *рэйту́зы*, п. rajtuzy, ч. слц. rajtky «бриджі, рейтузи», болг. *рейту́зи*, схв. *ра̏јтхо̄зне* «бриджі»; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; н. Réithose «рейтузи, галіфе» утворене з основ дієслова reiten «їздити верхи» та іменника Hose «штани», спорідненого з англ. hose «панчохи», діскл. двн. дангл. hosa, гот. *husa, дат. hose «тс.», гол. hoos «водостічна труба». — CIC² 717; Фасмер III 464; ССРЛЯ 12, 1177; Преобр. II 195; Sł. wyr. obcych 625; Brückner 453; Kluge—Mitzka 318; Klein 745. — Див. ще **рейд²**. — Пор. **ре́йта́р.**

[**рек** (*-бись*)] «як, наче, неначе, мов» Нед; — фонетично адаптоване запозичення з польської мови; п. rzekł-byś «можна б сказати» (букв. «сказав би ти») є формою 2-ї ос. умовного способу від дієслова rzec «сказати», спорідненого з укр. *ректи́* (див.).

ре́квієм «твір скорботно-патетичного характеру»; — р. болг. м. *ре́квием*, бр. *рэ́квіем*, п. rekwiem, ч. слц. rekviem, схв. *ре̑квијем*, слн. rékviem; — запозичення з латинської мови; лат. requiem (зн. в. від requiēs) «спокій, відпочинок, заспокоєння» (початкове слово похоронної молитви) пов'язане з дієсловом requiesco «відпочиваю, покоюсь», утвореним з префікса re- і основи іменника quiēs «спокій, відпочинок», спорідненого з гот. ƕeila «час, дозвілля», ав. šyāta- «обрадуваний», стсл. **покои** «спокій», укр *спо́кій, спочи́ти*. — CIC² 718; Sł. wyr. obcych 638; Walde—Hofm. II 406. — Див. ще **по́кій, почи́ти.**

реквізи́т «необхідні для вистави речі», *реквізи́тор* «той, що завідує реквізитом», *реквізи́ція* «конфіскація державою майна у власника», *реквізува́ти*; — р. болг. м. *реквизи́т*, бр. *рэквізі́т*, п. rekwizyt, ч. слц. rekvisita, вл. rekwizit, схв. *ре̏квӣзӣт*, слн. rekvizít; — запозичено через російське і польське посередництво з латинської мови; лат. requīsītum «потрібне, необхідне» пов'язане з requīrere «потребувати, вимагати; довідуватися», яке складається з префікса re- і дієслова quaerere «шукати, вимагати, потребувати; розслідувати». — CIC² 718; ССРЛЯ 12, 1181; Kopaliński 830—831; Holub—Lyer 415; РЧДБЕ 621; Klein 1331; Walde—Hofm. II 396. — Див. ще **інквізи́ція, ре-.**

рекла́ма «популяризація товарів, видовищ, послуг», *рекла́ція* «скарга; вимога усунути допущені недоліки в товарі», *рекламі́ст, рекламува́ти*; — р. болг. м. схв. *рекла́ма*, бр. *рэкла́ма*, п. ч. слц. вл. нл. reklama, слн. rekláma; — запозичено через німецьке посередництво з французької мови; фр. réclame «реклама», réclamer «настійно просити, вимагати; протестувати» походить від лат. reclāmāre «голосно викрикувати; голосно заперечувати», утвореного з префікса re- із значенням повторення, підсилення дії та дієслова clāmāre «кричати, репетувати; оголошувати»; форма *рекла́ція* походить від лат. reclāmātio «голосний крик; протест», пов'язаного з reclāmāre. — CIC² 718; Черных II 108; Фасмер III 464; Цыганенко 395; Горяев 450; Смирнов 259; Kopaliński 829; Holub—Lyer 414; Dauzat 615; Gamillscheg 747. — Див. ще **декла́ція.**

[**ре́клик**] «піджак» НЗ УжДу 14, [*ре́хлик*] «тс.» ВеУг, [*рекличá*] «піджачок» Пр. XI діал. нар.; — слц. reklík «нічний піджачок»; — запозичення з угорської мови; уг. rékli «сорочечка» походить від нім. Röckel «спідниця, сорочечка», пов'язаного з Rock «піджак, сюртук, кітель» (пор. болг. *ро́кля* «плаття» того ж походження). — MNTESz III 372—373; Bárczi 255; Kniezsa II 731. — Див. ще **андара́к.**

рекогносцирува́ти «розвідувати оборону противника перед боєм», *ре-*

когноскува́ти «тс.» Куз, *рекогносцирóвка, рекогносцирува́льний*; — р. *рекогносци́ровать*, бр. *рэкагнасцыраваць*, п. rekognoskować, ч. rekognoskovat, слц. rekognoscovať, болг. *рекогносци́рам*, м. *рекогносци́ра*, схв. *рекогносци́рати*, слн. rekognoscírati; — запозичено через посередництво російської і польської мов з німецької; н. rekognoszieren походить від лат. recognoscere «пізнавати, згадувати; оглядати», утвореного за допомогою префікса re- від дієслова cognoscere «пізнавати, розвідувати; узнавати; розслідувати». — CIC² 719; Фасмер III 465; ССРЛЯ 12, 1185; Holub—Lyer 414. — Див. ще **інкóгніто, ре-.** — Пор. **діáгноз, прогноз.**

рекомендáція, *рекомендóваний* (про кореспонденцію), *рекомендува́ти*; — р. болг. *рекомендáция*, бр. *рэкамендáцыя*, п. rekomendacja, ч. rekomandace, слц. rekomandácia, м. схв. *рекомандáција*, слн. rekomandácija; — запозичене через польське посередництво із середньолатинської мови; слат. recommendātio «рекомендація; доручення» походить від recommendāre «рекомендувати», що складається з префікса re- і дієслова commandāre < лат. commendāre «доручати». — CIC² 719; Черных II 108—109; Фасмер III 465; ССРЛЯ 12, 1187; Смирнов 259; Горяев 450; Kopaliński 829; Holub—Lyer 414. — Див. ще **кома́нда, ре-.**

рекóрд «найвище досягнення», *рекордúзм, рекордúст*; — р. болг. м. *рекóрд*, бр. *рэкóрд*, п. ч. слц. вл. rekord, схв. *рèкорд*, слн. rekórd; — запозичено через російське посередництво з англійської мови; англ. record «запис; мемуари; рекорд» (власне, «вікопомний результат») походить від фр. ст. recorder «згадувати», що зводиться до лат. recordāri «тс.», утвореного за допомогою префікса re- від іменника cor, cordis «серце; душа», спорідненого з гр. καρδία «серце», лит. širdìs «тс.», псл. *sьrdьce, укр. *сéрце*. — CIC² 719; Фасмер III 465; Черных II 109; Преобр. II 278—279; Sł. wyr. obcych 637; Holub—Lyer 414; Klein 1312; Dauzat 616; Walde—Hofm. I 271—272. — Див. ще **ре-, сéрце**[1].

рекордсмéн «людина, яка встановила рекорд», *рекордсмéнство*; — р. *рекордсмéн*, бр. *рэкардсмéн*, ч. слц. rekordman; — через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. recordsman «рекордсмен» утворене з іменників record «рекорд; запис; мемуари» і man «людина, чоловік». — CIC² 719; ССРЛЯ 12, 1192; Holub—Lyer 415. — Див. ще **гéтьмáн, рекóрд.**

рéкрут «новобранець у дореволюційний час», [*рекрутáція*] «рекрутський набір» Нед, *рекрýтство, рекрýтчина, рекрутува́ти* «вербувати у рекрути»; — р. *рéкрут*, бр. *рэ́крут*, п. ч. вл. rekrut, болг. *рекрýт*, схв. *рèкрӯт*, слн. rekrút; — запозичено через польське та російське посередництво з німецької мови; н. Rekrút «рекрут» походить від фр. *recrute, recrue «новобранець; рекрутський набір; новий член (партії, товариства)», пов'язаного з recroître «зростати, збільшуватися», утвореним за допомогою префікса re- від дієслова croître «рости, збільшуватися», яке походить від лат. crēscere «рости», спорідненого з гр. κορέννῡμι «годую досита», лит. šérti «годувати», можливо, також гр. κόρθυς «скирта хліба», псл. *kerda «череда». — Фасмер III 465; ССРЛЯ 12, 1194; Преобр. I 600, II 195; Горяев 298; Brückner 457; Sł. wyr. obcych 637; Holub—Lyer 415; Machek ESJC 512; Walde—Hofm. I 288—289; Ernout—Meillet I 150; Boisacq 495. — Див. ще **ре-, чередá**[1]. — Пор. **нéкрут.**

ректи́ «говорити», [*речи́, речува́ти*] «тс.» Нед, [*рочи́тися*] «давати обітницю», [*рéкало*] «той, що дає прізвиська іншим» Бі, [*рéкло*] «прізвисько; прозвання; гасло» Бі, [*рекýн*] «промовець» Нед, *реченéць* «строк», [*речи́нець*] «тс.» Нед, *рéчення, речéння* «вислів», *рéчник* «поборник; оратор; [повірений Нед]», [*речни́к*] «адвокат, заступ-

ник у справах» Пі, [*речни́цтво*] «адвокатура; заступництво в справах» Нед, [*речня́*] «вислів, судження; вирок, присуд» Нед, [*рік*] «зойк» Л, *річ* «мова, розмова, міркування», [*рочня́*] «оракул» Нед, *речи́стий* «говіркий», [*речни́стий*] «тс.», [*речни́цький*] «ораторський, адвокатський», [*річни́й*] «балакучий» Нед, [*річни́стий*] «красномовний», [*вріка́ти*] «дорікати» Ж, [*вро́ки*] «пристріт, уроки» Ж, *відріка́ти* «відповідати», *відректи́, доріка́ти* «докоряти», *доректи́, дорікну́ти, зріка́тися* «відмовлятися», *зректи́ся*, [*зорчи́*] «скажи» Ж, *зуро́чити* «наврочити», [*зарика́ти*] «заклинати, клясти, просити», *зарика́тися* «закаюватися, заклястися», *зареки́ся*, [*зареч*] (заст.) «постскриптум, епілог» Пі, *зарі́к* «обіцянка», [*зарі́чки*] «зарік» Ж, *заро́к* «тс.», [*зарі́каний*] «який дав зарік», [*зарічáний*] «непокірливий, сварливий», [*зарі́чливий*] «який зарікся від чогось» Ж, *нарика́ти* «скаржитися», *наректи́* «назвати», [*нарекó вати*] (заст.) «називати» Пі, [*наречи́*] «наректи», [*навректи́*] «наврочити», [*наврокува́ти*] «тс.», *наврóчити, наврóки* «пристріт», *наврочли́вий* Ж, *нарече́на* «молода», *нарече́ний* «жених», *нарече́ння* «присвоєння імені», *нарíччя*, [*нарічóвість*] «діалектна особливість» Ж, [*наóдрік*] «у відповідь» Она, [*нерічи́вий*] «некрасномовний, недорікуватий» Ж, [*невúреченый*] «невисловлений» Ж, *недорíка* «людина з дефектом мови», [*недóріч*] «безглуздя, абсурд» Ж, *недорíкий* «який має дефект мови», *недорíкува́тий* «тс.», [*недорічи́вий*] «безглуздий, абсурдний» Ж, [*недорíчний*] «непридатний» Ж, [*нездоре́чі*] «ні до чого» Ж, *обректи́, обріка́ти* «обіцяти; прирікати», [*обречи́*] «урочисто обіцяти; присвятити; вказати» Ж, [*обрíкувати*] «докоряти закидати» Ж, [*обрíкуватися*] «заповідати» НЗ УжДУ 16, [*оброчникува́ти*] «виконувати обітницю», *обрíк* «обітниця», [*обрíка*] «тс.», [*обрóчник*] «той, що дав обітницю зробити щось для спокутування гріха», [*óдрік*] «заперечення; відмова» Куз, [*пере́рік*] «суперечка», [*пере́річка*] «тс.» Нед, *порíкувати* «ремствувати», [*пóрекло*] «прізвисько; прізвище», [*порíк*] «ремство» Пі, *порíкування* «ремство, нарікання», *приректи́, пририка́ти, прире́чення, прире́чений, приуро́чити, приуро́чений*, [*прорека́ти*] «прорікати; з похвалою згадувати» Нед, *проректи́, прорíка́ти, проро́чити, пророкува́ти, проре́чення* «прорікання», [*прорíк*] «пророк», *прорíка́ння* «пророкування», *проро́к, проро́цтво, проро́чення, проро́чество, проро́чиця*, [*проро́чня*] «оракул» Нед, *проре́чистий* «красномовний», *проро́цький* «пророчий», [*проро́чеський*] «пророчий» Нед, *проро́чий, уректи́* «наврочити; [докорити, доректи]», *урика́ти* «тс.», [*уречи́*] «докорити; наврочити Г; висловити ВеЛ», [*уректи́ся*] «почутися; здатися», [*урочи́ти*] «заворожити, зачарувати» Нед, *уре́чення* «уроки», *уро́к* «завдання; навчальне заняття», *уро́ки* «пристріт», [*уро́чи́на*] «пристріт» Г, Нед, [*уро́чища*] (збільш. від *уро́ки*), [*урекли́вий*] «здатний наврочити; якого можна наврочити», *урíчли́вий*, [*урíчний*] «тс.», [*уро́чий*] «чудовий, чарівний, принадний; здатний докоряти Шейк», *уро́чний* «встановлений; умовлений, визначений»; — р. *изрека́ть* «урочисто вимовляти, висловлюватися», [*река́ть*] «говорити, мовити, промовляти», бр. *прадрака́ць* «передрікати», др. *рєчи* «говорити, сказати», п. rzec «сказати», ч. říci, слц. riect' «тс.», вл. rjec «говорити, сказати», нл. rjac «тс.», полаб. rict, ricať «казати», болг. *рекá* «скажу», м. *рече* «каже», схв. *рèћи* «сказати», слн. rêči «тс.», стсл. **рєшти, рєкѫ** «тс.»; — псл. *rekti (з чергуванням голосних rьk- : rek- : rok-); — споріднене з гот. rahnjan «рахувати», ragin «рада, рішення, постанова», garēhsns «призначення, визначення», дінд. racáyati «упорядковує, виготовляє, складає, готує», racanam, racanā «порядок, розпорядження», тох. A rake «слово», B reki «тс.», ie. *rĕk- «розташовувати»; думка про зв'язок із звуконаслідувальними формами лит. rĕkti

«кричати», rēkauti «кричати, горлати, репетувати», лтс. rēkt «ревіти, ричати», дірл. réimm «крик», лат. raccāre «ричати (про тигра)» (Фасмер III 465—466; Schuster-Sewc 1222; Walde—Hofm. II 414) з погляду фонетики викликає заперечення. — Черных II 109; Преобр. II 199—201; Горяев 308; Brückner 474; Otrębski LP 8 (1960), 284; Machek ESJC 531—532; Стоянов 81—83; Младенов 559; Skok III 120—122; Zupitza GG 136; Torp 335; Trautmann 243; Mühl.—Endz. III 519; Matzenauer LF 17, 171; Uhlenbeck 242; Meillet MSL 14, 333; BSL 20/1, 31; Pokorny 863. — Пор. **рік, річ[1], строк.**

ре́ктор «керівник вищого учбового закладу», *ректора́т, ре́кторство, ректорува́ти*; — р. болг. м. *ре́ктор*, бр. *рэ́ктар*, п. ч. слц. вл. rektor, схв. *рѐктор*, слн. réktor; — запозичене через польське посередництво з латинської мови; лат. rector «керівник, правитель, управитель» пов'язане з rego «керую, направляю, встановлюю; даю настанови». — CIC² 720; Фасмер III 465; Черных II 109; Смирнов 260; Горяев 450; РЧДБЕ 623; Kopaliński 830; Holub—Lyer 415; Walde—Hofm. II 424, 426. — Див. ще **ре́гент.**

[рел] (бот.) «модрина, Larix Mill.» Нед; — результат метатези і скорочення запозиченого нім. Lärche «тс.», що походить від лат. larix «модрина», яке є, очевидно, галльським запозиченням, спорідненим з гр. δόρυ «дерево; брус; спис», псл. *dervo, укр. *де́рево*. — Kluge—Mitzka 423; Walde—Hofm. I 765. — Див. ще **де́рево.**

реле́ «пристрій, який замикає або розмикає електричне коло», *реле́йний*; — р. болг. *реле́*, бр. *рэле́*, п. relais «реле; (заст.) поштова станція, на якій міняють коней», ч. relé «реле», слц. relé, вл. relais, м. *реле́ј* «тс.», схв. *рѐлеј* «реле; заміна коней; станція, на якій чекають свіжі коні для заміни», слн. relé «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. relais «реле; змінні перекладні коні; пункт перевантаження, перепрягання» пов'язане з дієсловом relayer «змінювати; перепрягати», утвореним за допомогою префікса re- від фр. ст. laier «залишати», яке зводиться до гал. *laggare, спорідненого з лат. laxāre «ослабляти, відпускати», гр. λαγαρός «слабкий, чахлий», двн. slah «слабкий, в'ялий» і далі, можливо, псл. lagoda «порядок», укр. *ла́года* (Bern. I 684; Фасмер II 446). — CIC² 721; ССРЛЯ 12, 1198; Holub—Lyer 415; РЧДБЕ 623—624; Dauzat 426, 621; Gamillscheg 309, 760; Walde—Hofm. I 758—759; Klein 1455. — Пор. **ла́года.**

[релі] (мн.) «гойдалка», [*ре́ля*] (одн.), *оре́лі* (мн.), *оре́ля, оре́ль* «тс.»; — р. [*ре́ли, ре́лья*] «тс.», [*рель*] «поперечка; козла; гребінь; гряда; шибениця; жердина»; — неясне; можливо, псл. *гьdlь, споріднене з лит. ãrdas «жердина»; інші припущення ще менш обгрунтовані. — Фасмер III 466.

реліґія, *релігійний*; — р. болг. *религи́я*, бр. *рэлігія*, п. religia, ч. religiosní «релігійний», слц. religia, м. *религија*, схв. *рèлиґија*, слн. religija; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. religio «благочестя; побожність; святість; богослужіння» услід за Цицероном виводиться від *religere «знову збирати; вернутися до попередньої спроби», похідного від lego (legere) «збираю», спорідненого з гр. λέγω «тс.» (Булаховський Нариси 173—174; Бенвенист 394—398; Walde—Hofm. I 352); менш обгрунтоване давнє зіставлення (Черных II 109; Kopaliński 831) з religāre «зв'язувати», що складається з префікса re- і дієслова ligāre «зв'язувати, з'єднувати», спорідненого з укр. *злига́тися, налигати*. — CIC² 724; Фасмер III 466; Преобр. II 195; Holub—Lyer 415. — Див. ще **лега́льний.**

реліквія «предмет релігійного поклоніння; річ, дорога як пам'ять про минуле»; — р. болг. *рели́квия*, бр. *рэлі́квія*, п. relikwia «реліквія; мощі», ч. слц. relikvie (мн.), м. *реликвиум*, схв. *рèликвија*, слн. relíkvija «тс.»; — через

російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. reliquiae «залишки, спадщина» пов'язане з дієсловом relinquere «залишати», утвореним з префікса re- і дієслова linquere «залишати, покидати», спорідненого з гр. λείπω «залишати, покидати», вірм. lk'anem «залишати», дінд. riṇákti «залишає», ав. raexnah- «спадщина», гот. leiƕa «позика», двн. līhan «давати в борг, позичати», ірл. lēicim, lēcim «кидаю», лит. lìkti «залишатися», стсл. **отлѣкъ** «залишок». — CIC² 721; ССРЛЯ 12, 1200; Kopaliński 832; Holub—Lyer 413; Walde—Hofm. I 808—809; Frisk II 100; Boisacq 566. — Див. ще **ре-.** — Пор. **реліκт.**

реліκт «пережиток давніх епох»; — р. болг. м. *реликт*, бр. *рэлікт*, п. ч. слц. вл. relikt, схв. *рèликт*, слн. relíkt; — запозичено через німецьке посередництво (н. Relíkt) з латинської мови; лат. relictum «залишок» пов'язане з дієсловом relinquere «залишати, покидати; кидати». — CIC² 721; ССРЛЯ 12, 1200; РЧДБЕ 624; Kopaliński 832; Holub—Lyer 416. — Див. ще **реліквія.** — Пор. **éліпс.**

рельéф «сукупність нерівностей земної поверхні; скульптурне зображення на площині»; — р. *рельéф*, бр. *рэльéф*, п. вл. нл. relief, ч. слц. слн. reliéf, болг. *релéф*, м. *рељеф*, схв. *рèљеф*; — запозичення з французької мови; фр. relief «рельєф, опуклість» пов'язане з relever «підняти, піднести», яке походить від лат. relevāre «підіймати», утвореного за допомогою префікса re- від дієслова levāre «тс.». — CIC² 721; Черных II 109—110; РЧДБЕ 624; Kopaliński 831; Holub—Lyer 415; Dauzat 621. — Див. ще **лéвéнець, лéгкúй, ре-.**

рельс «рейка», *рéльса* «тс.»; — р. *рельс*, п. rels, болг. м. *рéлса*; — запозичено через російське посередництво з англійської мови; англ. rails є формою множини від rail «рейка; залізнична колія; поперечка, штаба, брусок», яке походить від фр. ст. reille «штаба; плитка, брусок», що зводиться до лат. rēgula «брусок, планка; лінійка»; англ. rails було сприйнято при запозиченні в російську мову (1836 р.) як форма однини. — Фасмер III 467; КЭСРЯ 388; Черных II 110; Преобр. II 196; Грот Фил. раз. II 508; SJP 7, 915; Kiparsky ZfSlPh 24/2, 250; Dauzat 608; Klein 1297. — Див. ще **рéгула.**

[рéля] «ліра», [*рúля* Г, Нед, *рилля* Нед, *рúллі* тж] «тс.», [*рúльник*] «лірник» Нед; — результат видозміни назви *лíра* (див.).

релятúвний «відносний», *релятивíзм, релятивíст*; — р. *релятúвный*, бр. *рэлятыўны*, п. relatywny, ч. relativní, слц. relatívny, вл. relatiwny, болг. м. *релатúвен*, схв. *рèлатúван*, слн. relatíven; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. relatív «релятивний», фр. relatif, англ. relative «тс.» походять від слат. relatīvus «відносний», пов'язаного з relātio «несіння назад; повідомлення; передача; відношення», похідним від дієприкметника relatum, утвореного з префікса re- і дієприкметника lātum (<*t_elətom) від дієслова tollo «піднімаю», спорідненого з гр. τλῆναι «терпіти, переносити», ἀνατέλλω «піднімаюсь», дінд. tulayati «піднімає, зважує», гот. þulan «переносити, терпіти», нвн. dulden «тс.». — CIC² 721; ССРЛЯ 12, 1205; Kopaliński 831; Holub—Lyer 415; Dauzat 621; Klein 1323; Walde—Hofm. I 772, II 688. — Див. ще **ре-.** — Пор. **реляція, толерáнтний.**

реляція «донесення»; — р. болг. *реляция*, бр. *рэляцыя*, п. relacja «реляція; стосунок; звіт; повідомлення», ч. relace «тс.», слц. relácia «радіопередача; масштаб; відношення», вл. relacija, м. *релација* «лінія сполучення; відношення», схв. *релáција* «відношення, співвідношення, зв'язок; ділянка», слн. relácija «реляція»; — через польське і російське посередництво зводиться до лат. relātio «несіння назад; повідомлення, доповідь; донесення; передача; відношення». — CIC² 721; Фасмер III 467; Смирнов 260. — Див. ще **релятúвний.**

реманéнт «інвентар»; — п. remanent «лишок, залишок», схв. *реманѐнција* «тс.»; — запозичено з латинської мови, очевидно, через посередництво польських діалектів, у яких відбувся розвиток значення «залишок» > «інвентар» (власне, все, що залишалося в давні часи після збору врожаю і сплати податків); лат. remanens (род. в. remanentis) пов'язане з дієсловом remanēre «залишатися, зберігатися», утвореним за допомогою префікса re- від дієслова manēre «залишатися; тривати; чекати». — Kopaliński 832; Holub—Lyer 416; Walde—Hofm. II 26. — Див. ще **перманéнт.**

рема́рка «примітка»; — р. болг. *рема́рка*, бр. *рэма́рка*, п. remarka, ч. слц. remarque, схв. *рѐмāрка*; — запозичення з французької мови; фр. remarque «зауваження; примітка, позначка» утворене від дієслова remarquer «знову мітити, робити позначку; зауважувати», що складається з префікса re- і дієслова marquer «відзначати; мітити, таврувати». — CIC[2] 722; ССРЛЯ 12, 1206; РЧДБЕ 624; Dauzat 461, 621. — Див. ще **ма́рка[1], ре-.** — Пор. **контрама́рка.**

[**ре́мгáти**] «шептати» Г, Она; — очевидно, афективне утворення.

ремегáти, *ремéзáти* — див. **румегáти.**

ре́мез (орн.) «Remiz pendulinus L.», [*ремéза, ремéзик, ремéзин, ре́мезь, ремезьóх, ремен, ремíз*] «тс.» Нед, Шарл; — р. *ре́мез*, бр. *рэ́мез*, п. remiz, [remisz], ч. [remízek], вл. [ramuška] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться, як запозичення, від нвн. Riedmeise «ремез», що виникло на основі слів Ried «болотиста місцевість; комиш» і Meise «синиця» (CIC[2] 722; Булаховський Вибр. пр. III 288; Фасмер III 467; Преобр. II 196), або від нвн. Rohrmeise «ремез» з компонентом Rohr «комиш» (Machek ESJC 512); вважається також власне слов'янською назвою, пов'язаною з *ремеслó* (пор. п. [rzemieśniczek] «ремез»; пор. також укр. [*ремезувáти*] «міцно щось зробити»), причому назва мотивується вмінням ремеза будувати гніздо особливого характеру (Черных II 110; Brückner 457).

[**ремезувáти**] «міцно щось зробити», [*ремезовáтися*] «дуже ретельно одягатися, розкішно вбиратися» Нед, [*ремізувáти*] «щось майстерно виконати» Нед, [*времізувáти*] «тс.» тж, [*уремезувáти*] «міцно зв'язати або зшити», [*уреме́нити*] «міцно зробити»; — р. [*ремези́ть*] «метушитися, квапитися, вертітися»; — очевидно, пов'язане з *ремеслó, ремісни́к* (пор. др. *ремез* «?»: «*Ремези храмы сделаютъ вы*» Срезн., с.-цсл. **ремезьство** «ремесло»). — Фасмер III 467. — Див. ще **ремеслó.**

ремена́ — див. **ра́ма[1].**

[**ремéнти́на**] «відбування панщини» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *реймéнт* «полк, загін, начальствування»; в такому разі первісне **реймéнтина* повинно було означати трудову повинність на користь війська. — Пор. **реймéнт.**

ремеслó «дрібне ручне виробництво; [зібрання знарядь для якогось виробництва]», [*ремéствó*] СУМ, Нед, [*ремíслó*] Нед, [*ремéсни́к*] «ремісник» Нед, *ремісни́к* «дрібний виробник; [знаряддя Шух]», [*ремесни́цтво*] «ремісництво» Нед, *ремісни́цтво*, [*ремíсни(ч)чу́к*] «підмайстер» Нед, [*ремéсний*] «ремесловий» Нед, *ремісни́чий, ремествувáти, ремісникувáти, по-ремісни́цьки, по-ремісни́цькому*; — р. *ремеслó*, бр. *рамяствó*, др. *ремьство, ремество* «мистецтво, ремесло», *ремьство* «мистецтво», п. rzemiosło, ч. řemeslo, слц. remeslo, вл. нл. rjemjesło (з ч.), стсл. **ремество;** — не зовсім ясне; очевидно, споріднене з лтс. remesis «ремісник, тесля», remiķis «тс.», лит. ст. remẽsas «ремісник», remẽstas «ремесло», лит. reñti «підпирати», rañtis «підпора», ramtýti «ударяти (з силою), рубати», rámdas «рубець, шрам», прус. romestue «сокира», дангл. rèmiap «полагодити, відновити»; заслуговує на увагу припущення про зв'язок з ie.

*rem- «спокій, мир», оскільки, можливо, вважалося, що ремесло — це заняття мирне на протилежність військовому (Holub—Lyer 428; Machek ESJC 530; Holub—Kop. 322); в такому разі спорідненими є також лит. rìmti «заспокоюватися», romùs «спокій», гот. rimis «спокій, тиша», гр. ἠρεμέω «залишатися в спокої, бути спокійним», дінд. rámatē «є спокійним, відпочиває, радіє», ав. ram- «бути в стані спокою», rāman- «спокій, мир». — Фасмер III 468—469; Черных II 110—111; КЭСРЯ 388; Преобр. II 197; Brückner 475; Schuster-Šewc 1226; Варбот Этимология 1972, 54—55; Mühl.—Endz. III 476, 509; Frisk I 643; Boisacq 328.

ремига́ти, *ремиґа́ти, ремида́ти* — див. **румега́ти.**

ремінісце́нція «невиразний спогад; відгомін у творі мотивів іншого автора»; — р. болг. *реминисце́нция*, бр. *рэмінісцэ́нцыя*, п. reminiscencja, ч. reminiscence, слц. reminiscencia, вл. reminiscenca, м. *реминисценција*, схв. *реминисцѐнција*, слн. reminiscénca; — запозичення з новолатинської мови; нлат. reminiscentia «спогад» походить від лат. reminīscor «пригадувати, обдумувати», утвореного з префікса re- і основи дієслова memini «я запам'ятав», спорідненого з гр. μέμονα «тс.», лит. miñėti «згадувати; пам'ятати», псл. mьněti «думати, вважати», pomьniti «пам'ятати», укр. *пам'ять*, [*мни́ти*]. — CIC[2] 722; ССРЛЯ 12, 1213; Kopaliński 832; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 624; Walde—Hofm. II 65—67; Frisk II 160—161; Boisacq 625—626; Fraenkel 455—456. — Див. ще **мни́ти, па́м'ять, ре-.**

ре́мі́нь СУМ, Г, [*ременáр*] «лимар», [*ременець*] «шнурок, тасьма» Нед, [*ремéник*] «ремінчик», [*ремени́на*] «простий шкіряний пояс» Нед, [*ремéннак*] «ремінний батіг», [*ремéнниця*] «шкіряна оболонка» Нед, [*ременя́к*] «ремінь до черевиків» Нед, [*ремéнь*] «вичинена шкіра» Бі, [*ремúчко*] «шнурок» Нед, [*ре́мін*] «ремінь» ВеБ, [*ремінúна*] «тс.» ВеБ, *ремінéць* «невеликий або вузький ремінь; стрічковий черв'як», *ремінни́к* СУМ, Нед, [*ремінникáр*] «виготовлювач шнурків» Нед, [*ремíнниця*] «збруя для коней» ВеБ, *ремíння, ремінячка, ремінячча,* [*ремічкó*] «шнурок» Нед, [*ремéнний*] «шкіряний» Ба, *ремíнний*; — р. *ремéнь*, бр. *рэ́мень*, др. *ремень* «смуга шкіри; ремінь; зав'язка; ремінний батіг», п. rzemień, ч. řemen, слц. remeň «ремінь; шкіра», вл. нл. rjemjeń, болг. *ре́мък*, м. *ремен*, схв. *рѐмēн, рѐмик*, слн. rémen, jêrmen, стсл. **ремень;** — псл. *remy (род. в. remene), утворене за допомогою суфікса -men (як стсл. **камы** : **камене**) від основи re-; — загальноприйнятої етимології не має; очевидно, споріднене з лат. arma «зброя; знаряддя; щит», armentum «велика худоба, череда», гр. ἀραρίσκω «кладу щільно; змикаю; готую», ἁρμός «зв'язок, скріпа», стсл. **гарьмъ,** укр. *ярмó*; зіставляється також (Бернштейн Очерк 1974, 174; Vaillant Gr. comp. I 210) з лит. remtì «підтримувати, підпирати», rìmti «заспокоюватися»; наявність старослов'янської форми і архаїчність словотвору спростовують твердження (Brückner 475; Mikl. EW 275; Kiparsky GLG 262) про германське походження (двн. riumo «ремінь», свн. rieme, нвн. Riemen «тс.»); докази про спорідненість із зазначеними германськими формами (Machek ESJC 530; Holub—Lyer 428) викликають сумнів (пор. Kluge—Mitzka 599); припущення про спорідненість з гр. ῥάμνος «терен» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 189) не знайшло підтримки (Boisacq 834). — Фасмер III 468; Черных II 110; КЭСРЯ 388; Преобр. II 196; Holub—Kop. 322; Schuster-Šewc 1225—1226; Skok III 127; Specht 149. — Див. ще **ярмó.** — Пор. **рамíнь.**

[**ре́мне**] «час» Нед; — результат спрощення форми **времне* (*вре́м'я*) «тс.». — Див. ще **вере́м'я, вре́м'я.**

[**ре́мня**] «гривня» Нед; — результат діалектної видозміни назви *гри́вня* ([*гри́мня*]) (див.).

ремо́нт «лагодження; підсаджування молодих рослин замість загиблих;

заміщення сільськогосподарських тварин для відтворення стада; поповнення поголів'я коней (у війську)», *ремонте́р, ремо́нтник*, [*ремýнда*] «кавалерійська кобила» О, *ремонтува́ти*; — р. болг. *ремо́нт*, бр. *рамо́нт*, п. слц. remont, ч. remonta (військ.) «молодий недресированый кінь», м. *ремонт*, схв. *рѐмо̄нт*, слн. remónt; — запозичення з французької мови; фр. remonte «заміна, повторне спорядження коней; ремонт» пов'язане з remonter «поповнити, забезпечити; знову піднятися; знову віднести нагору», утвореним за допомогою префікса re- від дієслова monter «підніматися; їздити верхи; збирати, складати, монтувати, налагоджувати». — СІС[2] 722; Фасмер III 469; Черных II 111; Цыганенко 396; Горяев 450; Смирнов 260; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 624; Dauzat 484. — Див. ще **монтува́ти.**

[**ре́мсати**] «плакати, рюмати»; — результат контамінації слів *ремст* «незадоволення» і *рю́мсати*. — Див. ще **ремст, рум[1].**

[**ремст**] «незадоволення», [*ремсть*] «тс.», *ре́мство* «нарікання, скарга», [*ремсти́вий*] «буркотливий», [*ре́мстити*] «нарікати, бути незадоволеним», *ре́мствува́ти* «нарікати» СУМ, Нед; — р. [*ре́мство*] «ненависть, зліть, досада, злопам'ятність»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з лит. susireñti «зштовхнутися, схопитися, стинатися», susiramstýti «тс.». — Фасмер III 469; Куркина Этимология 1971, 76; Mikl. EW 275; Matzenauer LF 16, 181.

[**ремство́**] «ревнощі» Нед; — результат контамінації слів *ре́внощі* і *ре́мство* «нарікання». — Див. ще **ре́вний, ремст.**

Рена́та (жіноче ім'я); — р. *Рена́та, Ренáт* (чоловіче ім'я), бр. *Рэна́та*, п. Renata, Renat, ч. слц. Renáta, Renát, болг. *Рената, Ренéта*, м. *Рената*, схв. *Рената, Ренат*, слн. Renáta; — запозичення з латинської мови; лат. Renātus, Renāta утворені на основі дієприкметника renātus «відроджений», пов'язаного з дієсловом renascor «знову народжуюся, відроджуюся», утвореним за допомогою префікса re- «знову» від дієслова nāscor «народжуюся»; осмислюється також як складноскорочене утворення з початкових частин слів *революція, наука, труд*. — Вл. імена 156; Петровский 188; Спр. личн. имен 442, 519. — Див. ще **нату́ра, нау́ка, ре-, револю́ція, труд[1].**

[**ренде́ля**] «м'яка, пухка нива» Нед; — неясне; — можливо, пов'язане з п. rędzina «вивітрілий мергель, який створює дуже родючий грунт», rędzinny (grunt) «тучний, мулистий», які, в свою чергу, зіставляються зі схв. *рýдина* «рівне поле; луг, лужок», *рýда* «густа, кучерява шерсть; кучеряве волосся», *рýдица* «шерстинка», *рýдити косу* «завивати кучері» (Brückner 458); дальші зв'язки і глибша етимологія непевні. — Petersson AfSlPh 36, 142.

[**ренджи́тло**] «зад»; — неясне.

[**рендзува́ти**] «розмовляти» Нед, [*риндзюва́ти*] «згадувати» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з другою частиною виразу *ти́нди-ри́нди* (пор.).

ренега́т «відступник», *ренега́тство, ренега́тствувати*; — р. болг. м. *ренега́т*, бр. *рэнега́т*, п. вл. нл. renegat, ч. слц. слн. renegát, схв. *ренѐгат*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Renegát, фр. renégat, англ. renegade походять від слат. renegātus (іт. rinnegato «знедолений; ренегат, відступник»), пов'язаного з лат. renegāre «заперечувати», утвореним за допомогою префікса re- від дієслова negāre «давати негативну відповідь; відмовляти». — СІС[2] 722; Фасмер III 469—470; Koraliński 833; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 625; Battisti—Alessio 3257—3258; Dauzat 623; Kluge—Mitzka 596; Klein 1326—1327. — Див. ще **негати́в, ре-.**

ренеса́нс «епоха Відродження»; — р. болг. м. *ренессáнс*, бр. *рэнеса́нс*, п. renesans, ч. renesance, слц. renesancia, вл. renesanca, схв. *ренесàнса*, слн. renesánsa; — запозичення з французької мови; фр. renaissance «відродження» по-

в'язане з дієсловом renaître «відроджуватися», утвореним за допомогою префікса re- із значенням відновлення від дієслова naître «народжуватися», яке через нар.-лат. *nascere зводиться до лат. nasci «тс.». — CIC² 722; ССРЛЯ 12, 1217; Kopaliński 833; Holub—Lyer 416; Dauzat 495, 623; Walde—Hofm. II 144. — Див. ще **натýра.** — Пор. **наївний, Натáлія, нáція.**

ренéт, *ренéта* — див. **ранéт.**

рéній (хімічний елемент); — р. болг. *рéний*, бр. *рэ́ній*, п. ren, ч. rhenium, слц. rénium, схв. *рȇнīј*, слн. rénij; — назва новолатинського характеру; нлат. rhenium утворено в 1922 р. від Rhēnus «Рейн» на честь Рейнської провінції. — CIC² 723; Волков 91; УРЕ 12, 206; Фигуровский 107—108.

ренклóд (сорт сливи); — р. болг. *ренклóд*, бр. *рэнклóд*, п. renkloda, ч. слн. renklóda, схв. *ренклóда* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. reine-claude «тс.» походить від сполучення (prunes de la) reine Claude «(сливи) королеви Клавдії» (дружини короля Франції Франсуа I, померла 1524 р.); фр. reine «королева» зводиться до лат. rēgīna «цариця». — CIC² 723; БСЭ 36, 363; ТСБМ IV 758; Sł. wyr. obcych 640; Holub—Lyer 416; РЧДБЕ 625; Dauzat 620. — Див. ще **Клáвдій, рéгент, Регíна.**

[**рéнське**] «рейнське вино, рейнвейн», ст. *рынского* (1591); — р. *рéнское*, бр. *рэ́йнскае*; — запозичення з польської мови; п. reńske (wino) «рейнвейн» є неточною калькою нім. Rheinwein «рейнське вино», утвореного з назви річки Rhein «Рейн» та іменника Wein «вино». — Шелудько 44; Фасмер III 470; Brückner 457.

рéнта «дохід з капіталу, землі або майна», *рентáбельний*, *рéнтний*; — р. болг. м. *рéнта*, бр. *рэ́нта*, п. ч. слц. вл. нл. renta, схв. *рȇнта*, слн. rénta; — запозичено через німецьке посередництво (н. Rénte «рента; прибуток; пенсія») з французької мови; фр. rente «рента, щорічний дохід, прибуток» через нар.-лат. *rendita зводиться до лат. reddita, пов'язаного з дієсловом reddere «віддавати назад, повертати, платити», утвореним за допомогою префікса re- (red-) від дієслова dare «давати, дарувати; платити», спорідненого з гр. δίδωμι «даю», дінд. dádāti «дає», псл. dati, укр. *дáти*; форма *рентáбельний* походить від фр. rentable або н. rentabel того ж походження. — CIC² 723; Фасмер III 470; ССРЛЯ 12, 1219—1220; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 625; Kluge—Mitzka 596—597; Dauzat 624; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще **дáти, ре-.**

рентгéн «рентгенівське проміння; одиниця дози цього проміння»; — р. *рентгéн*, бр. *рэнтгéн*, п. ч. rentgen, слц. röntgen, болг. м. *рéнтген*, схв. *рèндген*, слн. réntgen; — назва, дана на честь німецького фізика В.К. Рентгена (Röntgen), який у 1895 р. відкрив х-проміння, потім назване його ім'ям. — CIC² 723; УРЕ 12, 208; ССРЛЯ 12, 1220; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 625.

[**рéньгорт**] «попруга», ст. *ранкгорта* (1679); — запозичення з польської мови; п. [ryngort, rynkort] «тс.» походить від нім. Rínggurt «тс.», утвореного з іменників Ring «круг, коло» і Gurt «попруга; пояс», спорідненого з двн. gurtan, gurten, гот. bigaírdan «оточувати», uſgaírdan «тс.», дангл. gyrdan (англ. gird) «оточувати, облягати», діcл. gjǫrð, garðr «замикання, огорожа», лит. gaĩdas «загородка, стійло», псл. *gordъ, укр. *гóрод*. — Шелудько 44; Richhardt 94; Kluge—Mitzka 277; Klein 657, 1760. — Див. ще **гóрод, ри́нок.**

[**ренькíв**] (у виразі: [*р. піднести на кого*] «накинутися на кого зі злістю») Нед; — пов'язане з *вóнькир* «тс.» (див.).

реостáт «прилад для регулювання напруги в електричному колі»; — р. болг. *реостáт*, бр. *рэастáт*, п. ч. слц. вл. reostat, схв. *реòстāт*, слн. reostát; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Rheostát, фр. réostat, англ.

rheostat утворено на основі гр. ῥέω «течу», спорідненого з дінд. srávati «тече», лит. sravà «потік», псл. *sruja «тс.», укр. *струя́, о́стрів*, і στατός «стоячий, нерухомий», пов'язаного з ἵστημι «стою, ставлю», спорідненим з лат. sto «стою», status «встановлений, призначений», псл. stati, укр. *ста́ти*. — CIC² 724; ССРЛЯ 12, 1223; Sł. wyr. obcych 642; Holub—Lyer 417; Fremdwörterbuch 550; Klein 1343; Frisk I 739, II 650—652; Walde—Hofm. II 587. — Див. ще **о́стрів, ста́ти, стру́я.**

[**ре́па**[1]] «крикуха» До; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *ре́пет* (пор.).

ре́па[2], *ре́панка* — див. **ропу́ха.**

[**ре́палка**] «ковзанка»; — неясне.

репара́ція «відшкодування збитків державою, що розв'язала агресивну війну», *репарацíйний*; — р. *репара́ция*, бр. *рэпара́цыя*, п. reparacje (мн.), ч. reparace, слц. reparácie, вл. нл. reparacija, болг. *репара́ции* (мн.), м. схв. *репара́ција*, слн. reparácija; — запозичення з пізньолатинської мови; лат. reparātio «відновлення» утворене від дієслова reparāre «знову добувати; відновлювати, відбудовувати», яке складається з префікса re- і дієслова parāre «готувати, влаштовувати; наживати», пов'язаного з pario «народжую», спорідненим з укр. *ви́пороток*. — CIC² 724—725; ССРЛЯ 12, 1224; Kopaliński 834; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 626; Walde—Hofm. II 256—257. — Див. ще **ви́пороток, ре-.** — Пор. **апара́т, репертуа́р.**

ре́пати(ся) «тріскатися», [*репитися*] «скалічитися» О, *ре́пнути* «тріснути; [ударитися; розбитися Нед; з тріском упасти О]», [*репе́нути*] «тс.» Нед, [*ри́патися*] «тріскатися» Бі, [*ри́патися*] «тс.» Нед, *ре́паний*, [*ре́панець*] «хліб або плід, що тріснув», [*ре́паник*] «тс.», [*ре́панка*] «тс.; сорт дині, картоплі» Ва, [*обри́пати*] «оббити, обвалити», [*перере́панка*] «плід, що тріснув; потрісканий предмет»; — р. [*ре́пнуть*] «тріснути», [*ре́паться*] (з укр.?), бр. *рэ́пацца* «тріскатися», *рэ́піна* «тріщина»; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане з *попа́* (Куркина Этимология 1972, 73—75); зіставлення з гр. ἐρείπω «перекидаюся, падаю», дісл. rífa «розірвати» (Matzenauer LF 18, 252) необгрунтоване; пор. Фасмер III 472 (без урахування українських і білоруських даних). — Пор. **нарéпатися.**

репатріáція «повернення емігрантів у рідну країну», *репатріáнт, репатріюва́ти*; — р. болг. *репатриа́ция*, бр. *рэпатрыя́цыя*, п. repatriacja, ч. repatriace, слц. repatriácia, вл. нл. repatriacija, м. схв. *репатрија́ција*, слн. repatriácija; — запозичення із середньолатинської мови; слат. repatriātio походить від лат. repatrio, -āre «повертатися на батьківщину», утвореного за допомогою префікса re- від іменника patria «вітчизна, батьківщина», пов'язаного з pater «батько». — CIC² 725; ССРЛЯ 12, 1224; Kopaliński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 626. — Див. ще **па́тер, ре-.**

[**ре́пах**] «головка капусти, яка передчасно перестала рости» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *пи́на*, [*ре́па*]; назва могла бути пов'язана з тим, що серед капусти іноді виростають схожі до неї рослини.

[**репейник**] (бот.) «лопух павутинистий, Arctium tomentosum Mill.» Mak; — запозичення з російської мови; р. *репе́йник* «лопух, Arctium lappa L.; парило, Agrimonia L.» пов'язане з *репе́й* «тс.», спорідненим з укр. *реп'я́х* (див.).

[**ре́пел**] (орн.) «коноплянка, Carduelis cannabina L.» Куз, [*реполов*] «тс.» Шарл; — р. [*ре́пел*], *ре́полов* «тс.», п. [rzepołuch] «коноплянка гірська, Carduelis flavirostris (L.)», rzepniczek, [rzepołuch] «тс.»; — не зовсім ясне; виводиться (Трубачев Этимология 1964, 6—9) від псл. *rępelъ (rępolъ), похідного від *rępъ (rępь) «короткий хвіст» (пор. р. *ре́пица* «хвіст хребетної тварини», п. rząp «гузка; куприк», схв. *pên*

«хвіст», вл. гjар «хребет»); назва пояснюється наявністю у коноплянок короткого хвоста; може бути пов'язане і з *реп'я́х, пі́па* з огляду на те, що коноплянки охоче поїдають насіння відповідних рослин (Strutyński 104). — Фасмер—Трубачев III 472. — Пор. **реп'я́х.**

репертуа́р; — р. *репертуа́р*, бр. *рэпертуа́р*, п. repertuar, ч. слц. слн. repertoár, вл. repertowar, болг. м. *репертоа́р*, схв. *репертòа̄р*; — запозичення з французької мови; фр. ré́pertoire «репертуар; тематика; збірник; перелік, каталог» походить від лат. repertōrium «інвентар», утвореного від reperīre «знаходити, одержувати», що складається з префікса re- і основи дієслова pario «народжую», спорідненого з укр. *ви́пороток*. — CIC² 725; Фасмер III 471; Черных II 111—112; Kopaliński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Dauzat 624; Walde—Hofm. II 255. — Див. ще **ви́пороток, ре-.** — Пор. **апара́т, репара́ція.**

[**репесува́ти**] «галасувати» До; — результат контамінації слів *репету́ва́ти* і *галасува́ти*. — Див. ще **га́лас**[1], **ре́пет.**

ре́пет «крик, зойк», [*репета́ти*] «кричати, верещати» Нед, *репетува́ти*; — р. [*репе́ть*] «ремствувати», [*репе́нить*] «швидко говорити», ч. repetit «тс.; теревенити»; — псл. rep-, звуконаслідувальний корінь, пов'язаний з gor-, gar-, можливо, також з gър-. — Фасмер III 472; Brückner 458; Machek ESJČ 513; Holub—Lyer 417—418; Holub—Kop. 311. — Пор. **ропта́ти, ропу́ха.**

репети́рувати, *репети́торствувати, репети́тор, репети́торство, репети́ція, репетиці́йний*; — р. *репети́ровать*, бр. *рэпеці́раваць*, п. repetować «репетирувати; залишатися на другий рік у тому ж класі», ч. repetýrovat «повторювати», слц. repetovat', болг. *репети́рам*, м. *репети́ра*, схв. *рèпетовати* «тс.», слн. repetírati «тс.; репетирувати»; — через російську мову запозичено з німецької; н. repetíeren походить від фр. répéter «повторювати», яке зводиться до лат. repetere «знову починати; повторювати; вимагати назад», утвореного з префікса re- і дієслова petere «звертатися; просити; намагатися діставати». — CIC² 725; Фасмер III 471—472; Черных II 112; Смирнов 261; Kopaliński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627. — Див. ще **пети́ція, ре-.**

репе́ха — див. **ре́пту́х.**

[**репешки́**] (бот.) «айстри, Aster L.» До; — неясне; можливо, пов'язане з *реп'яшо́к*.

[**репи́ня**] «тріскачка, брязкальце» Нед, [*репи́ня-скриня*] «?» Нед; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення.

[**ре́пиця**] «основа хвоста хребетних тварин Г; корінь Л», [*ри́пиця*] «основа хвоста тварини» Корз, [*рі́пиця*] «корінь Л; верхня частина хвоста тварин Куриленко»; — р. *ре́пица* «хвіст хребетної тварини, крім щетини», бр. *рэ́піца* «хвостова частина хребта», п. rząp «куприк; хвіст», ч. řap «держало ложки», [řepka] «кінець хвоста», вл. гjар «хребет», нл. rěp «тс.», схв. *рêп* «хвіст», слн. rèp «тс.»; — псл. *rębъ, *rębь «тс.», можливо, пов'язане з rǫbiti «рубати», rǫbъ «рубець»; — дальші зв'язки неясні; зіставляється з лит. rémbėti «тверднути, грубіти; рубцюватися; ставати неповоротким», rumbas «шрам», діслі. rumpr «зад, гузка», нвн. Rumpf «тулуб»; пов'язання з псл. rebro «ребро» (Machek ESJČ 529) мало переконливе. — Трубачев Этимология 1964, 7—8; Schuster-Sewc 1219—1220; Skok III 128—129; Bezlaj Eseji 148.

репі́жити «сильно бити, хльостати; сильно лити, періщити (про дощ); сильно плакати», [*репі́гати*] «сильно лити»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. rezí «кидати з силою, сильно ударяти» утворене від ré́pede «швидкий, раптовий, стрімкий», яке походить від лат. rapidus «стрімкий, швидкий», пов'язаного з дієсловом rapio «хапаю, вириваю». — Sche-

ludko 141; DLRM 710, 711; СДЕЛМ 355; Walde—Hofm. II 417. — Див. ще **ра́птом.**

[**репій**] (неїстівний гриб) ВеБ; — очевидно, пов'язане з *ре́пати* «тріскатися» за зовнішнім виглядом шапинки (пор. паралельні утворення: [*ре́панець*] «потрісканий плід», [*ре́паник*] «тс.», [*ре́панка*] «сорт дині; картоплі» Ва). — Див. ще **ре́пати(ся).**

ре́пліка «коротке заперечення, відповідь, зауваження»; — р. болг. м. *ре́плика*, бр. *рэ́пліка*, п. ч. слц. вл. replika, схв. *рѐплика*, слн. replíka; — запозичене з французької мови, очевидно, через польську; фр. réplique «репліка; заперечення; (муз.) повторення основного мотиву» пов'язане з дієсловом répliquer «заперечувати, відповідати», що походить від лат. replicāre «розгортати; повертати назад; відбивати», яке складається з префікса re- і дієслова plico «складаю, згортаю», до якого зводиться й укр. *аплікáція*. — СІС^2 725; ССРЛЯ 12, 1234; Kopaliński 835; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Dauzat 625. — Див. ще **аплікáція, ре-.**

реполов — див. **ре́пел.**

репортáж «розповідь кореспондента з місця події»; — р. болг. *репортáж*, бр. *рэпартáж*, п. reportaż, ч. слц. reportáž, вл. нл. reportaža, м. схв. *репортáжа*, слн. reportáža; — запозичення з французької мови; фр. reportage «репортаж; нарис» утворене від дієслова reporter «відносити назад, переносити», що складається з префікса re- і дієслова porter «нести, приносити», яке походить від лат. portāre «носити, переносити». — СІС^2 726; Черных II 112; Kopaliński 836; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Dauzat 575, 625; Klein 1329. — Див. ще **порт-, ре-.**

репортéр «журналіст, який готує інформацію про різні події», *репортéрство, репортерувáти*; — р. *репортёр*, бр. *рэпарцёр*, п. вл. reporter, ч. слц. reportér, болг. *репортьóр*, м. *репортéр*, схв. *репòртēр*, слн. repórter; — запозичення з англійської мови; англ. reporter «репортер; доповідач» (сангл. reportour) походить від фр. reporter (ст. reporteur) «репортер» (власне «той, що робить повідомлення, репортаж»), утвореного від reporter «відносити назад, переносити». — СІС^2 726; Фасмер III 472; Черных II 112; Грот Фил. раз. II 508; Kopaliński 836; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627; Klein 1329; Dauzat 575, 625. — Див. ще **репортáж.**

репрезентувáти «представляти», *репрезентáнт, репрезентáція, репрезентатúвний*; — р. *репрезентовáть*, бр. *рэпрэзентавáць*, п. вл. reprezentować, ч. reprezentovati, слц. reprezentovať, нл. reprezentowaś, болг. *репрезентúрам*, м. *репрезентúра*, схв. *рèпрезентовати*, слн. reprezentírati; — запозичено, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; лат. repraesentāre «наочно уявляти; відтворювати» складається з префікса re- і дієслова praesentāre «подавати; передавати, вручати». — СІС^2 726; ССРЛЯ 12, 1235; Kopaliński 836; Holub—Lyer 417; РЧДБЕ 627. — Див. ще **презéнт, ре-.**

репрéсія «захід державного примусу, покарання», *репресúвний, репресувáти*; — р. *репрéссия*, бр. *рэпрэ́сія*, п. represja, ч. represe, слц. represia, вл. represija, болг. *репрéсия*, м. *репресија*, схв. *репрéсија*, слн. represíja; — запозичення з пізньолатинської мови; пізнє лат. repressio «придушення» пов'язане з лат. reprimo «придушую, приборкую», що складається з префікса re- і дієслова premo «давлю, топчу; пресую». — СІС^2 726; Черных II 112; Kopaliński 836; РЧДБЕ 627; Walde—Hofm. II 360. — Див. ще **прес, ре-.** — Пор. **експрéс, компрéс.**

репроду́кція «відтворення; твір образотворчого мистецтва, відтворений поліграфічним способом», *репроду́ктор* «гучномовець», *репродуце́нт* (спец.) «відтворювач», *репродукувáти*; — р. болг. *репроду́кция*, бр. *рэпрадýкцыя*, п. reprodukcja, ч. reprodukce «репродукція; виконання», слц. reprodukcia «ре-

продукція; переказ», вл. нл. reprodukcija, м. *репродукција*, схв. *репродȕкција*, слн. reprodúkcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Reproduktión, фр. англ. reproduction походять від пізньолат. reprōductio, утвореного від дієслова reprōdūcere «відтворювати», що складається з префікса re- і дієслова prōdūcere «виробляти, створювати; родити». — CIC^2 726; ССРЛЯ 12, 1239; Kopaliński 836; Holub—Lyer 418; РЧДБЕ 628. — Див. ще **проду́кт, ре-.**

репс «цупка тканина з дрібними рубчиками», *рипс* «тс.» Куз; — р. *репс*, бр. *рыпс*, п. ryps, ч. слц. rips, болг. м. *рипс*, схв. *ри̏пс*, слн. rípс; — запозичення з французької мови; фр. reps «репс» походить від англ. rep, reps «тс.», пов'язаного з ribs, мн. від rib «ребро», спорідненого з псл. rebro, укр. *ребро*. — CIC^2 726; Фасмер III 472; ССРЛЯ 12, 1239; Горяев 451; Смирнов 262; Kopaliński 856; РЧДБЕ 634; Dauzat 625; Klein 1327, 1330, 1346. — Див. ще **ребро́.**

репти́лія «плазун»; — р. болг. *репти́лия*, бр. *рэптылія*, п. reptylie (мн.), ч. reptilie, слц. reptílie, вл. reptil, схв. *репти́ли* (мн.), *рèптӣлије* «тс.», слн. reptíl; — запозичення із середньолатинської мови; слат. reptilia «плазун» походить від reptilis «повзучий», утвореного з rēpo «повзу», спорідненого з лит. rėplióti «лазити рачки», лтс. rāpt «тс.», rāpus «повзком», прус. rīpaiti «ідіть услід», serrīpimai «дізнаємося». — CIC^2 726; ССРЛЯ 12, 1240; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 628; Walde—Hofm. II 430; Mühl.—Endz. III 478—479; Trautmann 246.

ре́птух «мішок для годування запряжених коней; плетений з мотузків мішок для сіна; [торба Нед]», [*рапту́х* Нед, *ре́втух*, *ре́пех* Л, *ре́птюк* Л] «тс.», [*репе́ха*] «довга сорочка, в якій ходили хлопці до 16 років; різновид мішка, з якого годують коней» Мо, [*рептю́х*] «торба» Нед, ст. *рaптухъ* «простирадло» (1596); — р. [*репту́х*], п. [kreptuch], слц. kreptuch; — запозичення з німецької мови; очевидно, вихідною є форма нім. Kripp(en)tuch, яка складається з Krippe «ясла, корито», пов'язаного з свн. krippe, двн. krippa, дат. krybbe, снідерл. kribbe «тс.», гол. kribe «годівниця; ясла; стійло, ліжко», сангл. дангл. cribb, англ. crib «тс.», і Tuch «сукно, лляне полотно»; реконструкція **рендук*, п. *rерduk як запозичення з снн. rêpdak «шматок тканини», переосмисленого під впливом слова *хребе́т* (Кипарский ВЯ 1956/5, 136; Kiparsky ZfSlPh 22/2, 433), викликає сумнів. — Шелудько 44; Фасмер III 473; Преобр. II 198; Потебня РФВ 1, 263; Brückner 265—266; SW V 543; Kluge—Mitzka 406, 795; Klein 372; Vries NEW 360. — Див. ще **ва́нтух.** — Пор. **га́лстук, ла́нту́х, рантý́х.**

репута́ція «загальна думка про когось»; — р. болг. *репута́ция*, бр. *рэпута́цыя*, п. reputacja, ч. reputace, слц. reputácia, м. схв. *репута́ција*, слн. reputácija; — через російське і польське посередництво запозичено з французької мови; фр. réputation «репутація; славнозвісність, добре ім'я» походить від лат. reputātio «обдумування, міркування», пов'язаного з reputāre «обдумувати, міркувати; обчислювати», що складається з префікса re- і дієслова putāre «обдумувати, міркувати; рахувати; оцінювати; різати, очищати». — CIC^2 726; Фасмер III 473; Черных II 112; Sł. wyr. obcych 644; Holub—Lyer 418; РЧДБЕ 628; Dauzat 626. — Див. ще **ампута́ція, депута́т, ре-.**

ре́пуха — див. **ропу́ха.**

[**репуха́тий**] «пузатий, товстий» Нед, [*ропуха́тий*] «товстий, роздутий подібно до жаби»; — очевидно, похідне утворення від *ропу́ха* (див.).

реп'я́х (бот.) «чіпка й липка головка лопуха; лопух, Arctium lappa L. (Lappa Adans. Mak); [будяк пониклий, Carduus nutans L. Mak; нетреба звичайна, Xanthium strumarium L.; корінь лопуха Нед]», [*репей*] «туриця, Echinospermum lappula Lehm.» Mak, [*репей польський*] «нетреба колюча, Xanthium spinosum L.»

Mak, [*репешка*] «нетреба колюча» Mak, [*репешник*] «парило звичайне, Agrimonia eupatoria L.» Mak, [*репик*] «тс.», [*репій*] «лопух» Mak, [*репляшка*] (місцева назва сільської вулиці, на якій колись росли реп'яхи) Mo, [*реп'яшки*] «туриця; парило звичайне; реп'яшок пряморогий, Ceratocephalus orthoceras D.C.; нетреба звичайна» Mak, *реп'я́шник* «лопух», *реп'яшо́к* «реп'яшок пряморогий; [нетреба звичайна; туриця Mak]», [*рипляк*] «будяк пониклий» Mak, [*рип'як*] «лопух великий, Lappa major Gaertn.» Mak, [*рип'ян*] «будяк пониклий» Mak, [*ріпак*] «парило звичайне» Mak, [*ріпейник*] «лопух великий» Mak, [*ріпляк*] «лопух» Mak, [*ріплятка*] «туриця» Mak, [*ріплях*] «лопух» Mak, [*ріп'я́к*] «будяк пониклий; лопух Нед», [*ріп'ях*] «тс.» Mak, [*ріп'ях жовтий*] «парило звичайне» Mak, [*ріп'ячок, ріп'яшки*] «тс.» Mak, [*ріп'яшок*] «туриця» Mak, [*ріп'яшок майський*] «реп'яшок пряморогий» Mak, [*репіхатий*] «покритий реп'яхом, розтріпаний» Нед, [*реп'яха́тий*] «тс.» Нед, *реп'яхуватий;* — р. *репе́й* «реп'ях, лопух; парило», *репе́йник, репья́к* «тс.», *репяшо́к* «реп'яшок», бр. [*рапей*] «реп'ях», [*рапе́шнік*] «тс.», *рэ́пік* «парило», [*рапяхі́*] «відходи при прядінні», п. rzep «реп'ях», ч. řepík «парило», слц. repík, вл. řepik «тс.», болг. *ре́пей* «реп'ях», схв. *рѐпӯх*, слн. [repjè] (зб.) «тс.», р.-цсл. **рѣпии** «тс.; колючка»; — псл. **rěpьjь* «реп'ях, колючка», пов'язане з rěpiti «встромляти» (пор. п. wrzepić «всадити, вліпити», слц. [repit'sa] «вчепитися», ч. ст. vřepiti «встромити»); далі, очевидно, споріднене з лит. aprẽpti «охопити», лат. rapio «хапаю». — Шамота 34—35; Коваль 68; Черных II 111; Фасмер III 471; Меркулова Очерки 94; Brückner 475; Machek ESJČ 530; Jm. rostl. 106—107; Schuster-Šewc 1215; Pokorny 866.

[**реп'яхі́вка**] «різновид плахти, жіночого одягу»; — очевидно, пов'язане з *реп'ях*; назва могла бути мотивована формою вишивок на одязі; пор. [*реп'яшо́к, реп'яшко́ва криву́лька*] (рід вишивки), що походять від *реп'я́х* (див.).

[**ре́редє**] «жилка листка Нед»; — неясне.

рере́пнути — див. **ре́пати(ся).**

реcо́ра, *реcо́рник*; — р. *рессо́ра*, бр. *рысо́ра*, п. resor, болг. *ресо́р*; — запозичення з французької мови; фр. ressort «пружина; ресора; енергія, сила» утворене від ressortir «знову виходити; виступати; підскакувати», яке складається з префікса re- і дієслова sortir «вийти, випустити». — CIC² 727; Фасмер III 474; ССРЛЯ 12, 1247; Преобр. II 198; Sł. wyr. obcych 645; РЧДБЕ 628; Dauzat 628, 675. — Див. ще **ре-, сорт.**

респе́кт «пошана, повага», *респекта́бельний*; — р. болг. *респе́кт*, бр. *рэспе́кт*, п. ч. вл. respekt, слц. rešpekt, нл. respectowaś «поважати», м. *респект*, схв. *рèспект*, слн. respékt; — запозичене з французької мови, очевидно, через німецьку (н. Respékt); фр. respect «пошана, повага» походить від лат. respectus «повага; точка зору; оглядання назад», пов'язаного з respicere «дивитися назад, оглядатися», що складається з префікса re- і дієслова specio «дивлюся», пов'язаного з specto «дивлюся, спостерігаю». — CIC² 727; ССРЛЯ 12, 1244; Hüttl-Worth 16; РЧДБЕ 628; Kopaliński 839; Holub—Lyer 418; Dauzat 627; Walde—Hofm. II 570. — Див. ще **ре-, спекта́кль.**

респіра́тор «прилад для захисту від дії шкідливого пилу», *респіра́ція* «дихання»; — р. болг. *респира́тор*, бр. *рэспіра́тар*, п. respirator, ч. слц. слн. respirátor, схв. *респира́ција* «респірація»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Respirátor, фр. respirateur, англ. respirator утворені від лат. respīrāre «видихати, випускати», що складається з префікса re- і дієслова spīrāre «дути, дихати». — CIC² 727; ССРЛЯ 12, 1245; Kopaliński 839; Holub—Lyer 418; РЧДБЕ 628; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **ре-,**

спирт. — Пор. **аспіра́нт, конспіра́ція.**

респу́бліка, *республіка́нець*; — р. *респу́блика*, бр. *рэспу́бліка*, п. ч. слц. вл. нл. republika, болг. м. *репу́блика*, схв. *репу̀блика*, слн. república; — запозичення з латинської мови; лат. respūblica «держава, республіка, суспільство» (із словосполучення rēs pūblica «тс.», букв. «громадська справа», пор. кальку п. rzecz pospolita «тс.») складається зі слів rēs «стан, справа, річ, обставина; держава», спорідненого з дінд. rāḥ «благо, майно, багатство», rēvánt- «багатий», ав. raēvant- «тс.», rā- «давати, подавати», дірл. rath «нагорода», і pūblicus (жін. р. pūblica) «суспільний, державний, всенародний». — CIC² 727; Фасмер III 474; Черных II 113; КЭСРЯ 388; Смирнов 262; Koraliński 837; Holub—Lyer 418; Walde—Hofm. II 430. — Див. ще **пу́бліка**[1]. — Пор. **реа́льний.**

реставра́ція, *реставра́тор, реставра́торство, реставрува́ти*; — р. болг. *реставра́ция*, бр. *рэстаўра́цыя*, п. restauracja, ч. restaurace, слц. reštaurácia, вл. restawracija, м. *реставра́ција*, схв. *рестаура́ција*, слн. restavrácija; — запозичене через польське посередництво із західноєвропейських мов; нім. Restauratiόn, фр. restauration походять від лат. restaurātio «відновлення», пов'язаного з restaurāre «відновлювати», що складається з префікса re- і основи реконструйованого *stauros «підставка, підпірка», спорідненого з гр. σταυρός «стовп», діслат. staurr «тс.», двн. stiura «кермо», нвн. Steuer «тс.». — CIC² 727; Коваль 116; ССРЛЯ 12, 1249; Фасмер III 474; Koraliński 839; Holub—Lyer 418; Walde—Hofm. I 705—706. — Див. ще **ре-.** — Пор. **рестора́н.**

рестора́н, *рестора́тор* (заст.) «власник ресторану», *рестора́ція* «ресторан»; — р. м. *рестора́н*, бр. *рэстара́н*, п. restauracja, ч. restaurace, слц. reštaurácia, вл. нл. restawracija, болг. *рестора́нт*, схв. *рестора̀н*, слн. restavrácija; — запозичене, можливо, через російське посередництво з французької мови; фр. restaurant «ресторан; укріплюючий, підкріплюючий» утворене від restaurer «підкріпляти, відновлювати сили, реставрувати», що походить від лат. restaurāre «відновлювати»; слово *рестора́ція* походить від лат. restaurātiō «відновлення». — Акуленко 141; Коваль 116; Черных II 113; Фасмер III 474; КЭСРЯ 388; Koraliński 839; Holub—Lyer 418; Dauzat 628. — Див. ще **реставра́ція.**

ресу́рс (мн. *ресу́рси*); — р. болг. м. схв. *ресу́рс*, бр. *рэсу́рс*, п. resursy; — запозичення з французької мови; фр. ressource «засіб, спосіб, дані, ресурси» пов'язане з фр. ст. ressourdre «підійматися», яке походить від лат. resurgere «знову підійматися; знову виникати», що складається з префікса re- і дієслова surgere (< *subsregere) «підіймати; сходити; виникати», утвореного за допомогою префікса sub- «під, біля» від regere «правити, направляти, кидати в ціль». — CIC² 727; Фасмер III 475; ССРЛЯ 12, 1252; РЧДБЕ 629; Koraliński 840; Dauzat 628; Walde—Hofm. II 635. — Див. ще **ре-, ре́гент, суб-.**

[рет] «рівне поле, болотисте поле, мокра земля» ВеУг, [*рит*] «тс.» тж, [*реть*] «заболочена низина» Ч, [*ретя́га*] «калюжа, болото» Нед, [*ретя́жина*] «вузька і довга заболочена низина з джерельними водами» Ч, [*ети́ш*] «озеро» Ч, [*ретяний*] (у виразі: [*ретяна́ земля*] «мокра земля») ВеУг; — схв. *рȃт* «болотиста місцевість»; — запозичення з угорської мови; уг. rét «лука» етимологічно неясне. — ВеУг 254; Лизанец 620; MNTESz III 396.

рете́льний «акуратний, [точний Г; чесний, порядний, відвертий; справжній Нед]»; — запозичення з польської мови; п. rzetelny «сумлінний, чесний, акуратний» (давніше *źrzetelny) пов'язане з ст. zrzeć «дивитися, спостерігати; звертати увагу», спорідненим з укр. *зрі́ти*; пор. ч. zřetelný «ясний, очевидний; чіткий», слц. zretel'ný «тс.», пов'язані з ч. zříti (ст. zřieti) «дивитися»,

слц. zriet' «тс.». — Brückner 476, 657; Machek ESJC 719. — Див. ще **зрі́ти**[1].

ретирува́тися «відступати, зникати», *ретира́да* «ухилення від рішучих дій; відступ; укріплене місце для оборони на випадок відступу», *ретира́д* «тс.»; — р. *ретирова́ться*, бр. *рэціра-ва́цца*, п. заст. retyrować się, схв. *ретѝрати, ретирѝрати*, слн. retirírati; — запозичення з французької мови; фр. se retirer «відступати, відсторонятися; відходити; покидати займатися чимось», retirer «тягти до себе, виймати, брати назад» утворене за допомогою префікса re- від дієслова tirer «тягти, волокти». — CIC[2] 728; Фасмер III 475; ССРЛЯ 12, 1254; Смирнов 263; SW V 523; Holub—Lyer 415; Dauzat 629, 711. — Див. ще **ре-, тира́ж.**

[**рети́тися**] «битися, боротися», [*ретика́ти(ся)* Нед, *рітитися* ВеЗн] «тс.», [*ретува́ти*] «сваритися» Мо, [*нерети́вий*] «слухняний, лагідний, необразливий» Ж; — р. [*рети́ться*] «гарячитися; гаряче і сміливо братися за якусь справу», р.-цсл. **ретити** «спонукати», **ретитися** «змагатися, прагнути», стсл. **ретити** «тс.»; — псл. ret- пов'язане чергуванням голосних з rать «військо, війна», ratiti sę «ворогувати». — Фасмер III 475; Преобр. II 199; КЭСРЯ 388. — Див. ще **рать.**

ре́тор (заст.) «учень класу риторики», [*реторва́*] (зб.) «учні класу риторики», *рето́рика* (заст.) «риторика; підручник з риторики; п'ятий з семи класів духовних училищ і семінарій», *реторѝчний* «риторичний, красномовний» Куз, ст. *ретор* «оратор» (XVII ст.); — р. заст. *рето́рика* «риторика», бр. ст. *реторъ* «оратор»; — запозичення з польської мови; п. retor «ритор», як і ч. слц. слн. rétor «оратор», вл. retorika «риторика», болг. м. *ре́тор* «оратор», схв. *рѐтор* «тс.», походить від лат. rhētor «ритор, учитель красномовності», яке зводиться до гр. ῥήτωρ «ритор, викладач ораторського мистецтва; оратор, доповідач». — Фасмер III 475; Kopaliński 840; Holub—Lyer 419; РЧДБЕ 629. — Див. ще **ри́тор.**

рето́рта «посудина з повернутою вбік шийкою для нагрівання речовин»; — р. болг. м. *рето́рта*, бр. *рэто́рта*, п. ч. слц. вл. retorta, схв. *рѐтōрта*, слн. retórta; — запозичення з німецької мови; н. Retórte через фр. retorte «тс.» зводиться до слат. retortus (жін. р. retorta) «повернутий назад», пов'язаного з лат. retorqueo «повертаю назад», що складається з префікса re- і дієслова torqueo «повертаю, обертаю, кручу». — CIC[2] 728; Фасмер III 475; Kopaliński 840; Holub—Lyer 419; РЧДБЕ 629. — Див. ще **ре-, торт.**

ретрогра́д «противник прогресу», *ретрогра́дство*; — р. болг. *ретрогра́д*, бр. *рэтраград*, ч. retrográdní «зворотний, протилежний», слц. retrográdny «ретроградний», вл. retrogradny «тс.», м. *ретроград*, схв. *ретроградан* «який іде назад», слн. retrográden «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. retrograd «зворотний», фр. rétrograde «тс., ретроградний», англ. retrograde «тс., ретроград» походять від лат. retrōgradus, retrōgradis «який іде назад», пов'язаного з retrōgradior «іду назад, рухаюся в зворотному напрямі», що складається з префікса retrō «назад, ззаду», похідного від re-, і дієслова gradior «крокую, ступаю». — CIC[2] 728; ССРЛЯ 12, 1256; Holub—Lyer 419; РЧДБЕ 629; Dauzat 630; Klein 1339; Walde—Hofm. I 615, II 422, 431. — Див. ще **гра́дус, ре-.**

ретроспе́кція «погляд у минуле», *ретроспекти́вний*; — р. болг. *ретроспе́кция*, бр. *рэтраспе́кцыя*, п. retrospekcja, ч. retrospekce, слц. retrospektíva, вл. retrospektiwny, м. *ретроспекција*, схв. *ретроспѐкција*, слн. retrospékcija; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. rétrospection, нім. Retrospektión, англ. retrospection походять від лат. retrōspicere «дивитися назад», яке складається з префікса retrō «назад, ззаду» і spicere (specere) «дивитися». — CIC[2] 728; ССРЛЯ 12, 1257;

Kopaliński 840—841; Holub—Lyer 419; РЧДБЕ 630; Dauzat 630; Klein 1339. — Див. ще **ретрогра́д, спекта́кль.**

ретува́ти — див. **рети́тися.**

ре́туш «виправлення негатива, картини», [*ретýша*] «тс.» Куз, *ретушёр, ретушува́ти*; — р. *ре́тушь*, бр. *рэ́туш*, п. retusz, ч. слц. retuš, вл. retuša, болг. м. *ретýш*, схв. *рѐтуш*, слн. retúša; — очевидно, через західнослов'янське посередництво (з огляду на наголос) запозичено з французької мови; фр. retouche «ретушування; перероблення, поправка» пов'язане з дієсловом retoucher «ретушувати, підправляти, підмальовувати; переробляти», утвореним за допомогою префікса re- від дієслова toucher «торкати, мацати», що походить від нлат. *toccare або *tuccare «бити, забивати», звуконаслідувального походження. — CIC^2 728; ССРЛЯ 12, 1257; Kopaliński 841; Holub—Lyer 419; Dauzat 712, 716. — Див. ще **ре-, тока́та, туш**[1].

ре́тязь «ланцюг; [намисто Нед; залізний засув]», [*ра́тізь*] «залізний засув» Нед, [*ре́тіж*] «тс.», [*ре́киз*] «ретязь» тж, [*ре́тезь*] «ланцюг з жовтого дроту» Шух, [*ре́тєзи*] «латунні ланцюжки як прикраса» Нед, [*ретєзки, ретязки*] «тс.» Нед, [*ре́тізь*] «ретязь», [*ретязі*] «дверний ланцюжок» Нед, *ретязьок* «ланцюжок», *ретязо́к* «тс.; [мотузочка Пі]»; — бр. ст. *ретезь* «ланцюг», *ретязь* «тс.», п. wrzeciądz «залізний засув», ст. rzeciądz, ч. řetěz «ланцюг», слц. ret'az «тс.; низка», вл. rjećaz «ланцюг», нл. rjeśaz «тс.», р.-цсл. **ретѧзь**; — очевидно, псл. *retędzь, запозичене з германських мов; дісл. rękendi (rękendr) «ланцюг», дангл. racente, двн. rahhinza «тс.» споріднені з дінд. raśanā́ «мотузок; ремінь»; менш переконливе зведення (Machek ESJČ 531) до псл. *vert-ęz-ь як складного утворення з основ *v^{b}r̥těti «вертіти» і vęzati «в'язати» (пор. ч. ст. vrtoviez «ланцюг коло воза», пізнє п. wrzeciądz «засув» з початковим w-) або зіставлення (Brückner 633) з псл. ret-, rat- «воювати; рать». — Фасмер III 476; Schuster-Šewc 1222—1223; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 74—75. — Пор. **веретя́ж.**

[реуруска] «дикий виноград» Пі; — запозичення з румунської мови; рум. răurúscă є фонетичним варіантом назви lăurúscă «дикий виноград з невеликими чорними зернами», яка походить від лат. lābrūsca «дикий виноград», очевидно, запозиченого з галльської мови. — DLRM 450; Walde—Hofm. I 740.

[ре́ус] «плаксій»; — очевидно, давніше **ревус*, утворене за допомогою лат. суфікса -us від *ревіти* «голосно плакати» (див.).

рефера́т «короткий виклад змісту наукової праці, книги», *рефера́тивний*; — р. болг. м. *рефера́т*, бр. *рэферáт*, п. ч. слц. вл. нл. referat, схв. *рефѐрāт*, слн. referát; — запозичення з німецької мови; н. Referát походить від слат. referat, букв. «нехай він доповість», особової форми дієслова лат. refero, referre «нести назад; переказувати, повідомляти, доповідати», утвореного за допомогою префікса re- від fero, ferre «носити, доносити», спорідненого з гр. φέρω «несу», гот. baíra, ірл. biru «тс.», псл. berǫ, bьrati, укр. *беру́, бра́ти*. — CIC^2 728; Фасмер III 476; ССРЛЯ 12, 1258; Kopaliński 824; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 630; Kluge—Mitzka 590; Walde—Hofm. I 483—485. — Див. ще **бра́ти, ре-.** — Пор. **ре́фері, реферува́ти.**

ре́фері «суддя спортивних змагань»; — р. *ре́фери́*, бр. *рэ́феры*, болг. *ре́фер*, схв. *рефери*; — запозичення з англійської мови; англ. referee «рефері; третейський суддя» утворене від refer «стосуватися, посилатися, звертатися, (юр.) передавати на розгляд», що через посередництво фр. référer «відносити; подавати» зводиться до лат. referre, refero «нести назад; переказувати, повідомляти; звертатися». — CIC^2 729; ССРЛЯ 12, 1259; РЧДБЕ 630; Klein 1317. — Див. ще **рефера́т.**

реферува́ти «робити короткий виклад змісту наукової праці, книги», *референду́м* «всенародний опит», *рефе-*

ре́нт «консультант, доповідач з певних питань; особа, що складає реферат», *референ́ція* «довідка про платоспроможність; довідка про колишню службу»; — р. *референ́ровать*, бр. *рэферы́раваць*, п. вл. referować, ч. referovat, слц. referovat', болг. *рефери́рам* «реферувати; бути референ на змаганнях», м. *рефери́ра*, схв. *рефѐрисати*, слн. referírati; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. referíeren «доповідати», фр. référer, англ. refer «тс.» зводяться до лат. refero, referre «нести назад; переказувати, повідомляти, доповідати». — CIC² 728—729; Sł. wyr. obcych 632; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 630. — Див. ще **реферáт.**

рефле́кс «реакція на подразнення; явище, що спричинюється іншим явищем», *рефлексáція, рефле́ксія* «осмислення власних дій; самоаналіз», *рефле́ктор* «відбивач світла; обігрівальний прилад», *рефлексúвний, рефлектúвний, рефле́кто́рний, рефлектувáти*; — р. болг. *рефле́кс*, бр. *рэфле́кс*, п. refleks, ч. слц. reflex, вл. refleksija, нл. reflektor «прожектор», м. *рефлекс*, схв. *рѐфлекс*, слн. refléks; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Reflέx, фр. réflexe, англ. reflex походять від лат. reflexus «згин; зворотний рух», пов'язаного з дієсловом reflecto «загинаю, повертаю назад», яке складається з префікса re- і дієслова flecto «гну, відхиляю; змінюю напрям». — CIC² 729; Фасмер III 476; ССРЛЯ 12, 1261; Kopaliński 824—825; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 630; Dauzat 618; Klein 1318; Walde—Hofm. I 514—515. — Див. ще **ре-, фле́ксія.**

рефóрма, *реформáтор, реформáтство, реформáція, реформíзм, реформíст, реформаційний, реформувáти, дорефóрменний, порефóрменний*; — р. болг. м. *рефóрма*, бр. *рэфóрма*, п. ч. слц. вл. нл. reforma, схв. *рѐфо̄рма*, слн. refórma; — запозичення з французької мови; фр. réforme «реформа; перетворення; поліпшення» пов'язане з дієсловом réformer «реформувати; перетворювати; поліпшувати», що походить від лат. reformāre «перетворювати; поліпшувати; відбудовувати», утвореного за допомогою префікса re- від дієслова formāre «надавати форму; розвивати; організовувати», похідного від forma «форма». — CIC² 729; Фасмер III 477; Черных II 114; Kopaliński 825; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 631; Dauzat 618. — Див. ще **ре-, фóрма.**

рефрéн «повторення наприкінці строфи»; — р. болг. *рефре́н*, бр. *рэфрэ́н*, п. refren, ч. слц. слн. refrén, м. *рефрен*, схв. *рѐфрēн*; — запозичення з французької мови; фр. refrain «рефрен, приспів, пісенька» походить від фр. ст. refrait, пов'язаного з refraindre «розбивати» (рефрен — повторення, що розбиває пісню), яке зводиться до нар.-лат. *refrangere (< лат. refringere) «розламувати», що походить від frango, -ere «ламати; розбивати; роздробляти». — CIC² 730; ССРЛЯ 12, 1270; Kopaliński 825; Holub—Lyer 413; РЧДБЕ 631; Dauzat 618—619; Gamillscheg 758; Walde—Hofm. I 541. — Див. ще **ре-, фра́кція.** — Пор. **фрагмéнт.**

рефрижерáтор «холодильник (вагон, судно тощо); частина холодильника, де випаровується рідина»; — р. болг. *рефрижерáтор*, бр. *рэфрыжэрáтар*, п. refrigerator, ч. слц. refrigerátor, болг. схв. *рефригерáтор*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. réfrigérateur «холодильник», н. Refrigerátor «тс.» зводяться до лат. refrīgerāre «охолоджувати, освіжати», утвореного з префікса re- та основи іменника frigus (род. в. frigoris) «холод, холоднеча; прохолода», спорідненого з гр. ῥῖγος «холод, холоднеча», далі, можливо, з псл. *strěžь або *seržь (п. śrężoga «паморозь», szron «іній», ч. stříž «тонкий лід», болг. *скреж* «іній», слн. sréž «снігова кора», укр. *серéн*). — CIC² 730; ССРЛЯ 12, 1270; Holub—Lyer 413, 456; Machek ESJC 589; Walde—Hofm. I 547; Frisk II 654—655. — Див. ще **ре-.** — Пор. **серéн.**

[рéхкати] «кумкати», [*рéхкіт*] «кумкання», [*рéхкавка*] (зоол.) «древесниця, Hyla arborea L.» Нед, [*рехкалка,*

ри́хкавка] «тс.» Нед; — р. [*рёхать*] «рохкати, хропіти», [*рехать*] «тс.», п. rechotać «кумкати; рохкати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ро́хкати* (пор.).

[**рехте́льний**] «чесний, порядний, відвертий; справжній» Нед, [*рихте́льне*] «ретельно, точно»; — результат контамінації слів [*ретельний*] «точний, справжній; чесний» і [*ри́хтик*] «точнісінько», [*ри́хтино*] «саме, напевне». — Див. ще **ретельний, ри́хтик.**

рехти́ти — див. **ряхті́ти.**

[**рецак**] (бот.) «рижик смачний, Lactarius deliciosus Fr.» Mak; — видозмінене запозичення з польської мови; п. [rydzek] (вид гриба) пов'язане з rydz «рижик смачний, Lactarius deliciosus Fr.», redzyk «тс.». — Див. ще **ридз.**

реце́нзія «відзив», *рецензе́нт, рецензі́йний, рецензува́ти*; — р. болг. *реце́нзия*, бр. *рэцэ́нзія*, п. recenzja, ч. recenze, слц. recenzia, вл. recensija, м. *рецензија*, схв. *рецѐнзија*, слн. recenzíja; — очевидно, через німецьке посередництво (н. Rezensión, Rezensént) запозичено з латинської мови; лат. recensio «огляд, цензорське обстеження» пов'язане з дієсловом recensēre «перераховувати, перевіряти; оглядати; рецензувати», що складається з префікса re- і дієслова censēre «визначати вартість, оцінювати; висловлювати думку». — CIC^2 730; Фасмер III 477; Черных II 114; Цыганенко 397; Kopaliński 821; Holub—Lyer 411; РЧДБЕ 631. — Див. ще **ре-, ценз.**

реце́пт, *рецепта́р* (заст.) «аптекар», *рецепту́ра*; — р. *реце́пт*, бр. *рэцэ́пт*, п. recepta, ч. слц. recept, болг. *реце́пта*, м. *рецепт, рецепта*, схв. *рѐцепт*, слн. recèpt; — запозичене з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (н. Rezépt); лат. receptum «прийняте» пов'язане з recepto «беру назад, знову приймаю», формою інтенсива від recipio «обертаю назад; приймаю», що складається з префікса re- і дієслова capio «беру; ловлю; засвоюю». — CIC^2 730; Фасмер III 477; Черных II 114; Смирнов 265; Kopaliński 821—822; Holub—Lyer 412; РЧДБЕ 632. — Див. ще **концепт, ре-.**

[**рецето́вка**] «вид плахти»; — неясне.

рециди́в «повторний вияв чого-небудь», *рецидиві́ст*; — р. болг. м. *рециди́в*, бр. *рэцыды́ў*, ст. *рецыдыва* (XVI—XVII ст.), п. recydywa, ч. recidiva, слц. слн. recidíva, схв. *рецидѝв*; — очевидно, через польське і німецьке посередництво (н. Rezidív) запозичене з латинської мови; лат. recidīvus «який відновлюється» пов'язане з recido, -ere «знову падати, повертатися», яке складається з префікса re- і дієслова cado, -ere «падати, траплятися». — CIC^2 731; Фасмер III 478; Смирнов 265; Kopaliński 822; Holub—Lyer 412; РЧДБЕ 632. — Див. ще **ка́зус, ре-.**

рецитува́ти «декламувати», *рецита́ція*; — р. *рецити́ровать*, п. recytować «декламувати; говорити без запинки», ч. recitovat, слц. recitovat', вл. recitować, болг. *рецити́рам*, м. *рецитира*, схв. *рѐцитовати*, слн. recitírati; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. rezitíeren, фр. réciter, англ. recite походять від лат. recitāre «читати вголос», яке складається з префікса re- і дієслова citāre «викликати; наводити, цитувати, проголошувати». — CIC^2 731; Черных II 114; Kopaliński 822—823; Holub—Lyer 412; РЧДБЕ 632; Dauzat 615; Klein 1311. — Див. ще **ре-, цита́та.** — Пор. **речитати́в.**

[**рецок**] (зоол.) «бурозубка (землерийка), Sorex L.», [*ирчок, ирджок, рджок, жджок, зьджьок* ВеЛ] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [recek] «тс.» є результатом видозміни форми rzęsorek (< *rzęsor) «тс.», що пов'язується з rzęsa «вія», спорідненим з р. *ресни́ца* «тс.», укр. [*ря́са́*] «складка; колос, волоть»; назва дана за зовнішньою ознакою хом'ячка, який має м'яке волосся. — SW V 491, 821. — Див. ще **ря́са́²**.

речитати́в «наспівна декламація»; — р. болг. *речитати́в*, бр. *рэчытатыў*,

п. recytatyw, ч. recitativ, слц. recitatív, вл. recitatiw, м. *рецитатив*, схв. *рецѝтāтӣв*, слн. recitatív «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. recitativo «тс.» утворене від лат. recitāre «читати вголос», що складається з префікса re- і дієслова citāre «викликати; проголошувати». — CIC^2 731; ССРЛЯ 12, 1278; КЭСРЯ 389; Kopaliński 822—823; Holub—Lyer 412. — Див. ще **ре-, цита́та.** — Пор. **рецитува́ти.**

[**решетня́к**] (бот.) «моховик зелений, Boletus (Xerocomus) subtomentosus L.», [*решетник* Mak], *реши́тка, підреши́тка* «тс.», [*решетюки́*] «жовтуваті, подібні до маслюків гриби» Л; — р. [*решетка*] «моховик зелений», [*решетник*] «тс.»; — похідні утворення від *ре́шето́*; назви гриба могли бути зумовлені наявністю у нього пористої шапинки, яка нагадує решето (пор. інші назви цього гриба [*сітник*], р. [*си́тник, си́то́вик, ситу́ха*]). — Див. ще **ре́шето́.**

ре́шето́ «вид сита з крупною сіткою; тамбурин», *решета́р* «виготовлювач решіт», *решети́на* «решето; обід решета; [фіна, крупка, личинка солітера Нед, Куз]», [*решети́нець*] «вугор, фіна, личинка солітера» ВеНЗн, [*решету́ха* ВеНЗн, *решетчи́на* Нед, *решітка* ВеНЗн] «тс.», *решети́ще* «обід решета», [*решетюки́*] «їжа зі шматочків відвареного тіста, віддушеного на решеті» Л, *реши́тка* «предмет з перехрещених прутів; частина топки; народний музичний інструмент», [*решітки́*] «вид шиття» Шух, *реши́тник* «той, хто виготовляє решета; той, хто продає решета; (заст.) той, хто грає на решітці», *решітце́* «зменш. від *решето*; [частина токарного верстата]», [*решетничи́стий*] «уражений крупкою; вугруватий» Нед, [*решетча́тий*] «решітчастий» Нед, *реши́тчастий*, [*решета́рити*] «виготовляти решета» Нед, [*решетарува́ти*] «тс.» Нед, *решети́ти* «пробивати дірки; латувати», *решетува́ти* «просіювати через решето», *обрешети́ти* «покрити решіткою», *підреши́тка* «густе решето», *підреши́ток* «тс.»; — р. *решето́*, бр. *рэ́шата*, др. *решето*, *рѣшето*, п. rzeszoto, ч. řešeto, слц. rešeto, вл. rješo, род. в. rješeća, полаб. risetĕ, болг. *реше́то*, схв. *решѐто*, м. *решето*, слн. rešẽto; — псл. rešeto; — не зовсім ясне; зіставляється з схв. *рѐхав* «рідкий», [*рѐха*] «рідка вовна», яке, в свою чергу, пов'язується з псл. rědъkъ «рідкий»; менш переконливі припущення про зв'язок з псл. rěšiti «зв'язувати», укр. *рішити* (Потебня ЖСт 1891, 3, 123; Младенов 560) або про спорідненість з лит. rėgzti «плести», rėkstis «мішок для сіна», лтс. rekšis «решето», лат. restis «вірьовка, канат» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 181; Machek ESJC 530; LF 55, 148; Matzenauer LF 16, 183). — Фасмер III 479; Черных II 115; КЭСРЯ 389; Преобр. II 237; Brückner 476; Schuster-Sewc 1226—1227; Olesch 889—890; Skok III 132; Трубачев Рем. терминол. 166.

[**решітка**] (бот.) «зірочки жовті, Gagea lutea L.» Mak, [*решітки*] «зірочки лучні, Gagea pratensis (Pers.) Roem. et Schult. Mak; шафран банатський, Crocus banaticus Gay.» Mak, [*решіткова́ня*] «флокс, Phlox L.» ВеУг, [*решітни́к гадинець*] «вероніка дібровна, Veronica chamedrys L.»; — назви, очевидно, в якийсь спосіб пов'язані з *ре́шето́, реши́тка*; характер зв'язку неясний; пор. р. [*реше́тница*] «річчія, Riccia L.», п. ст. rzeszecina «жостір, Rhamnus L.», ч. rešetlak, слц. rešetliak, нл. rjašešiń, ст. rješešin «тс.», пов'язувані з псл. rešeto «решето» (Schuster-Sewc 1221) або пояснювані як видозмінені запозичення з якогось східного джерела (Machek Jm. rostl. 145).

ре́шка «бік монети із зазначенням її вартості»; — бр. *рэ́шка*, п. reszka; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ре́шка* «тс.; [решето]» не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *решето́*; припускається зв'язок з *ре́зать* «різати» (SW V 520).

ре́шта, [*решт*] «решта», *ре́штка, ре́шткы, вре́шті, зре́штою, наре́шті,*

уре́шті; — бр. *рэ́шта*, п. reszta, ч. слц. rest «борг, залишок», болг. м. *ре́сто* «здача», схв. *рѐст*(о) «залишок»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Rest «решта», запозичене через французьку (фр. reste) або італійську мову (іт. resto «тс.»), зводиться до слат. restum «решта», пов'язаного з лат. resto, -āre «залишатися; зберігатися», що складається з префікса re- і дієслова stāre «стояти; тривати, продовжуватися», спорідненого з гр. στατός «стоячий, нерухомий», лит. stóti «стати», лтс. stât «зупинятися», псл. stati, укр. *стáти*. — Шелудько 44; Richhardt 94; Brückner 458; Skok III 131; Kluge—Mitzka 597; Walde—Hofm. II 596—600. — Див. ще **ре-, ста́ти.**

ре́я «рухомий поперечний брус на щоглах»; — р. *ре́я, рей*, бр. *рэ́я*, др. *рая*, п. reja, rej, ч. ráhno, слц. rahno, слн. rájna «тс.»; — запозичено в давньоруську мову з германських, в українську — через російську з голландської або через російську і польську з німецької; нвн. Ráhe, Raa, [Ree] «рея» споріднене з гол. ra, дат. raa, снн. нн. снідерл. rā «тс.», які зводяться до герм. *ráhō- «жердина» (дісл. rā, свн. rahe «тс.»), спорідненого з лит. rẽklė «пристрій з жердин для сушіння». — Фасмер III 463; Преобр. II 195; Matzenauer 287; Brückner 457; Holub—Lyer 409; Kluge—Mitzka 578—579. — Пор. **ре́йка.**

[**ре́дати**] «гудити, ганити, лаяти, присікуватися» Нед, [*рядáти*] «тс.» Нед; — неясне, можливо, пов'язане з [*рáйдати*] «базікати, торохтіти» (див.).

ре́зка — див. **ря́са**[2].

ре́тки — див. **ри́тки.**

[**ре́хий**] «швидкий, прудкий, моторний» Нед, [*ри́хий*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з нл. rjech (rěch?) «рухливий», rješu «ледве рухаюся», а також з р. *рехну́ться* «збожеволіти», [*ря́хнуться*] «тс.; рушити; зійти з місця», укр. [*ря́хáтися*] «рушати; зніматися з місця», [*ря́хатися*] «збиратися, рушати».

ржа[1], *ржáвець, ржáвий, ржáвина, ржáвіти, ржавчúна, ржúна, ржія* — див. **іржá.**

ржа[2] (бот.) «іржа злакова, Puccinia graminis Pers.» Нед, [*гарджа* Mak, *гержа* Mak, *гіржá* Ж, *єржа* Mak, *ржúна* Нед] «тс.»; — р. *ржáвчина*, схв. *р̀ђа*, слн. rja «тс.»; — результат перенесення на грибкове захворювання злаків назви *іржá* «окислення заліза» на основі зовнішньої подібності. — Див. ще **іржá.**

[**ржáнець**] (бот.) «тимофіївка лучна, Phleum pratense L.», [*аржанець*] «тс.» Mak, [*арженик*] «китник колінчастий, Alopecurus geniculatus L.» Mak, [*оржанець, ржаник*] «тс.» Mak, [*ржéнець*] «тимофіївка лучна» Нед; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *аржанéц* «тимофіївка», [*ржанец*] «тс.; китник» пов'язані з *рожь* «жито»; назви зумовлені належністю тимофіївки, китника і жита до родини злакових. — Див. ще **рож.**

[**ржáнка**] (орн.) «золотиста сивка, Charadrius (pluvialis) apricarius L.» Куз; — запозичення з російської мови; р. *ржáнка* «тс.» пов'язане з *рожь* «жито»; назва зумовлена тим, що птахів цього виду часто можна бачити на житніх і озимих полях. — Булаховський Вибр. пр. III 207. — Див. ще **рож.**

[**ржúвий**] «скупий» Нед; — неясне.

ржúсько, ржúще — див. **рож.**

ржій — див. **рижíй.**

[**рзáти**] «іржати» Нед, [*ерзáти, ирзáти, ірзáти, йерзáти*] «тс.» О; — збережена в карпатських говорах давня основа інфінітива (псл. gъzati, др. *ръзати*), яка в інших говорах зазнала зближення з основою теперішнього часу (псл. gъžǫ «іржу»). — Див. ще **іржáти.**

ри́ба, [*рибавчик*] (орн.) «річковий крячок, Sterna hirundo L.» Шарл, [*рибар, рибарик, рибарка, рибець, рибчик*] «тс.» Шарл, *рибáк* «рибалка; [(орн.) чайка звичайна, Vanellus vanellus L. Л; річковий крячок ВеЛ]», [*рибáка*] «рибалка» Л, *рибáлка* «людина,

що ловить рибу; [(орн.) чорний крячок, Chlidonias Rafinesque Шарл; клуша, Larus fuscus L.; річковий крячок тж]», *риба́лочка* «(зменш. від *риба́лка*), (орн.) водомороз, Alcedo atthis L.; [(орн.) крячок малий, Sterna albifrons Pall.; мартин, Larus marinus L. Куз]», *риба́лочкові* «рід птахів ряду ракшоподібних, Alcedinidae», [*риба́лчик*] «рибалка», *риба́лчиха, риба́льня* «місце рибної ловлі; рибний промисел», *риба́льство, риба́р* «рибалка; [(орн.) річковий крячок ВеНЗн]», [*рибарі́вка*] (орн.) «річковий крячок» ВеНЗн, [*рибарка, рибарік, рибник, рибовчак, рибча́к, рибя́к, рибяр*] «тс.» тж, [*риба́рня*] «місце рибної ловлі, рибальська хатина» Куз, [*риба́рство*] «рибальство», [*риба́рчик*] «рибалка», *риба́с* «продавець риби», *риба́ха* (збільш.), [*риба́цтво*] «рибальство», [*риба́ч*] «рибалка» Нед, *риба́чи́ха, риба́чка,* [*рибачо́к*] (орн.) «звичайний мартин, Larus ridibundus L. Шарл; річковий крячок Шарл», [*рибель* ВеЛ, *рибелю́х* Куз, *рибеляк* Вел, *риболяк* ВеЛ] «тс.», [*рибеля́та*] «рибки» Кур, *рибеня́тко, риба́ць* (іхт.) «сирть, Vimba vimba L.», *риби́на, ри́бисько, ри́бка,* [*ри́блячка*] «ставок для риби, сажалка» ВеУг, *ри́бник* «працівник рибного підприємства, промислу; водойма або судно для утримування риби; [сарай, де солять рибу; торговець рибою Нед]», *ри́бниця* «риболовецьке судно; жін. до *ри́бник*», *ри́бництво,* [*риба́вчик*] «рибалка» Нед, [*ри́бчик*] (іхт.) «рибець, сирть» Куз, *рибчи́на, риб'я́* «молода рибка», [*риб'я́чка*] «торговка рибою Нед», [*рибачи*] (присл.) «як риба» ВеЛ, [*риба́л(ь)чий*] «рибальський» Нед, Куз, *риба́лчин, ри́бний, рибни́й* «багатий на рибу», [*риб'яни́й*] «риб'ячий», *ри́б'ячий, риба́лити,* [*рибалкува́ти*] «рибалити» Нед, *риба́лчити,* [*риба́льчити* Нед, *риба́рити*] «тс.», *риба́чити, безри́б'я, зари́бок* «риба, пущена у водойму для розплоду», *зари́бити, зари́бнити,* [*на́рибець*] «мальок» Нед, [*на́рибок*] «тс.» Нед, *обезри́бити, обезри́бити, по-ри́б'ячому*; — р. бр. *рыба*, др. *рыба*, п. ч. слц. вл. нл. ryba, полаб. råibě, болг. м. *ри́ба*, схв. *ри́ба*, слн. ríba; — псл. ryba; — остаточно не з'ясоване; очевидно, споріднене з двн. ruppa, rupa «гусениця; минь», свн. ruppe, rupe «минь»; реконструкція основи типу *rumbā (з суфіксом -bā < *bhā) із значенням чогось пістрявого, рябого, лускового (пор. лит. rumbas «рубець, шрам», лтс. robs «вибоїна, щербина», р. *руби́ть*, укр. *рябі́й*) (Топоров ЭИРЯ I 5—11; Ильинский РФВ 1916/4, 246—247) не зовсім переконлива; була висунута також думка (Jakobson 443; Макаев ЛС V 8—9) про походження псл. ryba (< *rūba) з *ūr-bā, утвореного із суфіксом -bā, від *ūr- «вода»; проте немає переконливих доказів, що свідчили б про можливість метатези ūrt (пізнє псл. *ŭūrt) > rūt; більш переконливий варіант цього припущення (Семереньи ВЯ 1967/4, 12—13) виводить псл. ryba з *jryba, яке могло з'явитися внаслідок метатези з *jȳrbā, спорідненим з лит. júrės «море», лтс. jūra, прус. iūrin «тс.», вірм. ǰur «вода» (ie. *ūr- «вода»); припущення про зв'язок з лат. rubēta «деревна жаба» (Горяев 305) помилкове, див. Walde—Hofm. II 445. — Коваль 95—96; Фасмер—Трубачев III 525—526; Черных II 129—130; Преобр. II 229; Brückner 470; Machek ESJČ 526; Schuster-Šewc 1255—1256; Skok III 136; Критенко Вступ 522.

[**рибі́на**] (бот.) «бузина червона, Sambucus racemosa L.» Mak; — очевидно, пов'язане з [*рябина́*] «горобина». — Див. **горобина́.**

[**ри́бка**[1]] (ент.) «лусківниця звичайна, Lepisma saccharina L.»; — утворене лексико-семантичним способом від *ри́бка* «маленька риба»; назва зумовлена тим, що тіло цієї комахи покрите сріблястою лускою (пор. її назви р. *чешуйница*, н. Silberfischchen, букв. «срібляста рибка»). — Станек 33. — Див. ще **ри́ба.**

[**ри́бка**[2]] (бот.) «ячмінь дворядний, Hordeum distichum L.» ВеНЗн, [*реб'як*

Mak, *риба́к* ВеНЗн, *ри́б'як* тж] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *ри́бка* «маленька риба» (за зовнішньою схожістю).

[**рибовій**] (орн.) «річковий крячок, Sterna hirundo L.» Шарл, [*рибовійка* тж, *риборі́вка* ВеНЗн] «тс.»; — очевидно, результати видозміни деетимологізованої (незасвідченої) назви **риболі́вка*, похідної від [*рибо́лів*] «тс.», утвореного з основ іменника *ри́ба* і дієслова *лови́ти*. — Булаховський Вибр. пр. III 236, 278. — Див. ще **лови́ти, ри́ба.**

риваноо́л «акрицид, бактерицидний засіб для лікування ран»; — р. *риваноо́л*, бр. *рываноо́л*, п. rivanol; — запозичення з німецької мови; н. Rivanól (нлат. rivanolum) є штучним утворенням. — CIC[2] 731; ССРЛЯ 12, 1310; Sł. wyr. obcych 652; Fremdwörterbuch 553.

ри́га́ти «блювати СУМ, Нед; [бухикати, кашляти Ме, Па]», *рига́чка* «блювання», [*ри́ги*] «тс.; риdання», [*ри́ганці*] «блювоти, відрижка» Нед, [*ригови́на*] «блювотина», *відри́жка*, [*одри́жка*] «відрижка»; — р. *рыга́ть*, бр. *рыга́ць* «відригати, сильно ікати», [*рыгаля*] «плаксій», [*зарыга́ць*] «плакати, ридати», п. rzygać «відригати», ч. říhati «ригати», слц. rihat', grgat', вл. rihać, нл. rygaś, болг. [*ри́гам*], *ори́гвам се*, м. *рига*, схв. *рѝгати*, слн. rígati «тс.»; — псл. rygati; — споріднене з лит. rūgti «киснути; бродити, шумувати», riáugėti «бродити, шумувати», лтс. rûgt «бродити (про тісто)», raûgtiês «ригати», двн. ita-ruchjan «пережовувати жуйку, ремигати», дангл. rocettan «ригати», лат. ērūgō «викидаю, виливаю», ructo «ригаю, вивергаю», гр. ἐρεύγομαι, ἐρυγγάνω «тс.», ἐρυγμός «відрижка», вірм. orcam «ригаю», перс. āgōy «відрижка»; ie. *reug- «ригати»; пов'язується (Аникин Этимология 1982, 71, 75) з ie. *reu-g- «тягнути, рвати», *reu- «рвати». — Фасмер III 526; КЭСРЯ 396; Преобр. II 229; Brückner 478; Machek ESJC 532; Holub—Kop. 324; Schuster-Šewc 1217; Младенов 560; Skok III 139—140; Аникин 44—45; Куркина ОЛА 1980, 278—280; Trautmann 244; Karulis II 107, 134; Frisk I 554; Boisacq 276; Walde—Hofm. I 418; II 446; Ernout—Meillet 1024; Lidén Arm. St. 88; Arumaa ZfSlPh 25, 135; Pokorny 871—872.

[**ригач**] (бот.) «боровик чортів, Boletus satanas Lenz.» Mak; — похідне утворення від *ригáти* «блювати»; назва зумовлена отруйністю цього виду гриба (Зерова 42). — Шамота 140. — Див. ще **ри́га́ти.**

ри́гель, *ри́гій, ри́голь, риголюва́ти, ри́гель, ригівни́ця* — див. **ре́гель.**

ригори́зм «додержання будь-яких принципів до дріб'язкової суворості», *ригори́ст, ригористи́чний*; — р. *ригори́зм*, бр. *рыгарызм*, п. rygoryzm, ч. rigorismus, слц. rigorizmus, вл. rigorozny «суворий, непохитний», болг. *ригори́зъм*, м. *ригори́зам*, схв. *ригорѝзам*, слн. rigorízem; — запозичення з французької мови; фр. rigorisme «строгість, суворість» походить від лат. rigor «тс.», утвореного від дієслова rigēre «бути застиглим, заціпенілим», пов'язаного з frīgeo, -ēre «охолоджуюсь, остигаю». — CIC[2] 731; ССРЛЯ 12, 1311; Kopaliński 855; РЧДБЕ 633; Walde—Hofm. II 434. — Див. ще **рефрижера́тор.**

ригува́ти[1] «метатися, біснуватися з ревінням» (про рогату худобу), [*ри́гати*] «бити (рогами)» О; — вл. [rihotać] «іржати», rjehotać, нл. rigotaś «тс.», rigaś «кричати»; — очевидно, псл. rigati/rygati, пов'язане з *gъzati «іржати», а також, можливо, rykati «рикати», гучати «ричати»; пов'язання з rygati «блювати» (Schuster-Šewc 1217) викликає сумнів. — Меркулова Этимология 1974, 63—64. — Пор. **іржа́ти, рика́ти.**

[**ригува́ти**[2]] «погано писати», [*ригува́ти, нариглюва́ти*] «тс.»; — похідне утворення від запозиченого з польської мови іменника ryga «п'ять нотних ліній на папері; транспарант для письма», що походить від іт. riga «лінія, риса; лінійка; рядок; ряд, шеренга», яке зводиться до нім. Reihe (<rīge) «ряд, серія; шеренга, колона; черга»; спочат-

ку могло означати «виходити за лінійку, писати криво». — Brückner 472; SW V 789; Battisti—Alessio 3252. — Див. ще **рей.**

рига́ша — див. **регеша.**

[**ри́гнути**] «упасти» Нед; — запозичення з польської мови; п. [rygować, rykować] «валити, скидати, звалювати; шугати» походить від нвн. rücken «рухатися», пов'язаного з Ruck «поштовх, ривок» і спорідненого з двн. свн. ruc «швидке пересунення, переміщення», снн. ruck, гол. ruk, діcл. rukkr «тс.», свн. rücken «рухати», двн. rucken, ruchan, снн. снідерл. rucken, гол. rukken «тс.», данrл. roccian «хитати, розгойдувати», англ. rock «тс.», діcл. rukkja «подорожувати, рухатися». — SW V 791; Kluge—Mitzka 611; Klein 1353.

[**ригува́ти**] «готувати» ЛЧерк; — очевидно, пов'язане з п. rygować «відповідно розкреслювати (готувати) папір для писання нот», пов'язаним з [ryga] «транспарант для письма», похідним від іт. riga «лінія, риса; лінійка; рядок; ряд, шеренга». — Brückner 472; SW V 789. — Див. ще **ригува́ти²**.

рида́ти, *ри́дма* (у виразі *р. рида́ти*), *навзри́д*; — р. *рыда́ть*, бр. *рыда́ць*, др. *рыдати*, ч. заст. rydati «голосити, тужити, ремствувати», ст. ruditi «затьмарювати», слц. [rydat'] «ридати, голосити», вл. rudźić «засмучувати, завдавати прикрості», нл. zruźiś «тс.», болг. *рида́я* «ридаю», м. *рида*, схв. *ри́дати* «голосно плакати», стсл. **рыдати**; — псл. rydati; — споріднене з лит. raudà «скарга, жалібний крик, голосіння», raudóti «ридати, голосити», лтс. raûdas (мн.) «плач, голосіння», raûdât «плакати», двн. riozan «плакати», нвн. [rotzen] «тс.», данrл. réotan «плакати, скаржитися», діcл. rauta «ревіти, ричати», лат. rudo «кричу, реву», дінд. rōditi «репетує, плаче», rudáti «тс.», rōdáyati «засмучує», ав. rad- «плакати»; ie. *reud-, похідне від *reu- «ревіти». — Фасмер III 527; Черных II 130; КЭСРЯ 396; Преобр. II 229; Machek ESJČ 523, 526; Schuster-Šewc 1250—1251; Младенов 561; Skok III 138; Trautmann 239; Fraenkel 704; Karulis II 106—107; Mühl.—Endz. III 481—483; Walde—Hofm. II 447; Ernout—Meillet 1022; Uhlenbeck 254; Holthausen AeWb. 258; Pokorny 867. — Див. ще **ревіти.**

ридва́н «карета для далеких подорожей»; — р. бр. *рыдва́н*, п. rydwan, ч. radwanec «колимага для перевезення каміння»; — через польське посередництво запозичено із середньоверхньонімецької мови; свн. reitwagen (нвн. Reitwagen «вид екіпажа») утворено з основ дієслова reiten «їздити верхи» та іменника Wagen «віз, екіпаж». — Шелудько 44; Фасмер III 527; КЭСРЯ 396; Преобр. II 229; Kopaliński 855; Brückner 471; Machek ESJČ 505; Mikl. EW 286; Kluge—Mitzka 830—831. — Див. ще **вагóн, рéйтáр.**

[**ридз**] (бот.) «рижик, хрящ-молочник смачний, Agaricus (Lactarius) deliciosus L.» Mak; — запозичення з польської мови; п. rydz «рижик», rydzyk «тс.» утворені від [rydzy] «рудий», яке відповідає укр. *ри́жий* (див.).

ридикю́ль; — р. *ридикю́ль*, бр. *рыдыкю́ль*, болг. *ридикю́л*, схв. *ридѝкил* «сітка для волосся; жіноча сумка»; — запозичення з французької мови; фр. ridicule «жіноча сумка», reticule «тс.» походять від лат. rēticulum «корзинка, кошик», що виникло спочатку як демінутив від rēte «сіть, невід», спорідненого з лит. rẽtis «сито, решето», лтс. rēta «шрам, рубець», алб. varrë «рана», псл. rana (укр. *рана*); у французькій мові зазнало зближення з прикметником ridicule «смішний». — Фасмер III 482; ССРЛЯ 12, 1312; РЧДБЕ 633; Dauzat 633; Walde—Hofm. II 431, 419. — Див. ще **ра́на.**

риж, *рижи́сько, ріж* — див. **рис.**

[**ри́жець**] «інструмент для виготовлення дерев'яних ложок» ЛексПол; — очевидно, результат видозміни форми *різе́ць*; причини видозміни неясні. — Див. ще **різати.** — Пор. **риза́²**.

ри́жий, *рижува́тий*, [*риджик*] (бот.) «рижик, хрящ-молочник смачний, Aga-

ricus (Lactarius) deliciosus L.» ВеНЗн, *ри́жик*, [*риж, рижджік, рижій, рижік, рижкі*] Mak, [*ри́жка*] Нед, *ри́жо́к* СУМ, Нед, [*ришка, ріжка, ріжок*] Mak «тс.», *рижи́нка* «відтінок рижого кольору», [*рижо́ха*] «корова червоної масті» ВеНЗн, *рижі́ти*; — р. *ры́жий*, бр. *ры́жы*, др. *рыжии*, п. ryży, rydz «рижик», ч. rzyí «чистий; справжній» (первісно «червоний»), слц. rýdzi «тс.», вл. ryzy «тс.; рижий», нл. ryzy «рижий», болг. *рижд*, схв. *ри̑ђ*, цсл. **рыжды** «тс.»; — псл. *rydjь (<*rud-), пов'язане з rudъ «рудий», *rъdja «іржа»; — споріднене з лит. rū̃dys «іржа», rūdýti «іржавіти»; назва гриба зумовлена його рижим кольором (Зерова 202). — Фасмер II 527; Черных II 130; КЭСРЯ 386, 396; Преобр. II 189, 230; Sławski JP 35/5, 371—373; Brückner 471; Machek ESJČ 528; Holub—Kop. 321; Schuster-Šewc 1261; Младенов 561; Skok III 138—139. — Див. ще **іржа́, руди́й.** — Пор. **рум'я́ний.**

рижі́й (бот.) «Camelina sativa Crtz.», [*иржій* Ж, *іржий* Mak, *рижей* Mak, *рижи́й, рижик* Mak, *ржий* Нед, *ржій*] «тс.», [*рижиї́ще*] «поле, на якому сіяли рижій», [*рижу́ха*] «крупка дібровна, Draba nemorosa L.»; — р. *рыжей* «рижій», *ры́жик*, бр. *рыжа́к* «тс.»; — похідні утворення від *ри́жий*; назви зумовлені жовтим кольором квіток цих рослин. — Див. ще **ри́жий.**

ри́за[1] «верхнє облачення священика», *ри́зи* «тс.», [*ри́зник*] «ключар, хоронитель ризниці; той, хто шиє церковне вбрання», *ри́зниця* «приміщення при церкві для зберігання риз і церковного начиння», *ри́зничий* «той, хто завідує церковною ризницею», *підри́зник* Нед; — р. *ри́за*, бр. *ры́за*, др. *риза* «убрання; священне вбрання, покривало, саван», п. ryza «риза», ч. říza «тога, риза, ряса», слц. ríza «тс.», болг. м. *ри́за* «сорочка», схв. *ри̑за* «убрання; ряса», стсл. **риза** «одяг; верхній одяг»; — псл. riza; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з псл. rězati «різати», якщо в цьому корені був довготний дифтонг; пор. лит. raižýti «різати», лтс. raîze «різкий біль; турбота»; припускалась також можливість запозичення із середньогрецької або фракійської мов (пор. віз.-гр. ῥίζαι «передпліччя», фрак. ζειρά «вид хітона»); припущення про зв'язок з віз.-гр. ῥασον «чернече вбрання», слат. rasum «тс.» (Holub—Kop. 324) або з ар. riḍā' «верхній одяг» (Рейф 779) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 482—483; Преобр. II 202—203; Львов Лексика ПВЛ 72; Ильинский РФВ 74, 121; Брандт РФВ 18, 15; Machek ESJČ 534; Младенов 561; Trautmann 245; Fraenkel 692—693; Tomaschek Thraker 2/1, 11; Meyer BB 20, 117; Mikkola Berühr. 157; Matzenauer LF 17, 163. — Див. ще **раз**[1]**, різати.**

[**риза**[2]] «розпилювання дерева» ЛексПол; — очевидно, пов'язане з *різати*; звук **и** є результатом звуження закономірного для північних говорів **е** на місці ненаголошеного **ѣ**. — Див. ще **різати.** — Пор. **ри́жець.**

ри́ззя «лахміття»; — бр. *рыззё*, п. [ryza] «ганчірка», [ryzman] «ганчірка, лахміття, рам'я»; — очевидно, результат видозміни запозиченого нім. Riß «розрив, розріз, діра», пов'язаного з reißen «рвати, драти». — Див. ще **рейсфе́дер.**

[**ри́зи**] «дерев'яний жолоб для спускання з гір зрубаних дерев», [*ризи́нка*] «одна з колод, що застосовується при обладнанні риз», [*ризува́ти*] «транспортувати дерева за допомогою риз» Нед, [*різува́ти*] «тс.» Нед; — запозичення з польської мови; п. ryza «рештак або дерев'яний жолоб для спускання з гір зрубаних дерев; [кільканадцять зв'язок дерев, що сплавляються разом; жолобок ватерпаса]» походить від нвн. Riese «лісоспуск», яке зводиться до свн. risan «тс.», пов'язаного з двн. rīsan «падати; підніматися», urreisan «підніматися», спорідненого з англ. rear «підіймати, споруджувати; підносити», нвн. Reise «поїздка», стсл. **ристати** (укр. *ристь, ри́скати*). — Сабадош Мовозн.

1974/3, 71; Brückner 473; Kluge—Mitzka 594, 600. — Див. ще **ри́ска́ти.**

ри́зик, [*ри́зико*], *риск, ризико́ваний, риско́ваний,* [*рисковѝтий*] Куз, *ризикува́ти, рискува́ти*; — р. болг. *риск*, бр. *ры́зыка*, п. ryzyko, ryzykowny, ч. слц. вл. riziko, м. *ризик, риск*, схв. *рѝзик(о)*, слн. rízik̀o; — через польське і, далі, німецьке (нім. Rísiko) та через російське і, далі, французьке (фр. risque «риск; небезпека») посередництво запозичено з італійської мови; іт. ст. risco (rischio) «риск, небезпека» зводиться до гр. ῥιζικόν «скеля», пов'язаного з ῥίζα «корінь; підніжжя; основа», спорідненим з лат. rādix «корінь»; значення «небезпека» розвинулось спочатку в мові мореплавців, для яких скеля, підводний камінь завжди небезпечні. — CIC[2] 733; Коваль 174; Черных II 116; Фасмер III 485; КЭСРЯ 390; Цыганенко 398; Преобр. II 204; Sł. wyr. obcych 660; РЧДБЕ 634; Kluge—Mitzka 602; Gamillscheg 775; Dauzat 634; Battisti—Alessio 3262; Frisk II 655—656. — Пор. **радика́л.**

рика́ти «ревіти», *ри́кати* «гарчати; гаркавити», *ричáти* «гарчати», [*зворика́ти*] «рикати, ревіти» Ж, [*зворича́ти*] «тс.» Ж, *рик* «рев; гарчання», [*ри́кало*] «людина з гучним голосом; гаркава людина», [*рикля́й*] «крикун» Нед, [*рику́н*] «тс.» Нед, [*рико́вище*] «місце, де збігається і реве худоба Нед; час парування в оленів ВеУг»; — р. *рыка́ть, рычáть*, бр. *рыка́ць*, п. ryczeć, ryknąć, ч. ryčeti, rýkat, слц. ryčat', вл. ryčeć, нл. rycaś, болг. *ри́кам*, м. *рика*, схв. *ри́кати*, слн. ríkati, стсл. **рыкати**; — псл. rykati, ryčati (<*ryčēti), паралельне з rukati (пор. слц. [ryčat'] «ревіти», вл. rukać «глухо ревіти», слн. rúčati «ревіти»); — споріднене з лит. rúkti «ричати», лтс. rûkt «тс.; гарчати», двн. ruhen «ревіти, рохкати», свн. rohen «тс.», дангл. rýp «ревіти», сірл. rucht «рев»; ie. *reuk-, похідне від *reu- «ревіти, бурчати». — Фасмер III 527—528; Черных II 132; Brückner 472; Machek ESJC 527; Schuster-Šewc 1256; Младенов 561; Skok III 142; Iljinski AfSlPh 29, 491; Mikl. EW 282, 286; Trautmann 247; Fraenkel 747; Karulis II 134; Pokorny 867—868. — Див. ще **ревíти.**

[**рике́та**] «різновид верби, яка переважно йде на паливо» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. (рум.) răchítă «рокита, верба» походить від болг. *раки́та* або схв. *ра̀кита* «тс.», яким відповідає укр. *роки́та*. — СДЕЛМ 366; DLRM 691. — Див. ще **роки́та.**

рикоше́т «відскакування снаряда, кулі під певним кутом», *рикоше́том, рикоше́тити, рикошетува́ти*; — р. болг. *рикоше́т*, п. rykoszet, схв. *рикòшет*; — запозичення з французької мови; фр. ricochet «рикошет; непряма, побічна дія» (спочатку «повторення питання або відповіді») етимологічно неясне. — CIC[2] 732; Черных II 115; Kopaliński 855; РЧДБЕ 633; Klein 1347; Dauzat 632; Gamillscheg 772.

[**риляк**] (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus europeus L.» Шарл; — очевидно, пов'язане з *рілля́*; назва може бути зумовлена тим, що цей нічний птах удень ховається на землі і замість гнізд робить ямки переважно у м'якому ґрунті або кладе яйця просто на землю. — Птицы СССР 367—368; БСЭ 21, 553—554. — Див. ще **рілля́.**

ри́ма[1] «співзвучність кінців віршових рядків», [*рим*] «тс.» Нед, [*рима́р*] «віршомаз» Нед, *рима́ч, ри́фма,* [*рифма́ч*] «віршомаз» Нед, *римува́ти*; — р. *ри́фма*, бр. *ры́фма*, п. вл. нл. rym, ч. слц. rým, болг. м. схв. *ри́ма*, слн. ríma; — запозичення із середньоверхньонімецької мови; свн. rîm «число, вірш» (нвн. Reim «рима, вірш») походить від фр. ст. rime «вірш» (фр. rime «тс.»), запозиченого через латинське посередництво (лат. rhythmus «ритм; розмір; розмірність») з грецької мови. — CIC 1951, 568; Черных II 116—117; Фасмер III 487; Sł. wyr. obcych 659; Brückner 472; Machek ESJC 527; Holub—Lyer 427; Holub—Kop. 320; РЧДБЕ 633; Kluge—Mitzka 593; Dauzat 633; Wal-

de—Hofm. II 433. — Див. ще **ритм, стру́мінь.** — Пор. **ревмати́зм.**

[ри́ма²] «нежить» ВеЛ, [*ріма*] «тс.» НЗ УжДУ 26/2; — запозичення з польської мови; п. (заст.) rума «катар, нежить», rema «тс.», як і ч. rýma, [ryma, rejma], слц. [rema], болг. *хре́ма*, [*ре́ма*], м. *хрема, рема*, походить від фр. rhume, яке через середньолатинську мову (слат. rheuma) зводиться до гр. ῥεῦμα «течія; слиз; ревматичне страждання». — Machek ESJC 527; Holub—Lyer 427; Holub—Кор. 320; Brückner 472; SW V 792; Младенов 559, 671. — Див. ще **ревмати́зм.**

ри́мар, *римаре́нко, римари́ха, римарі́вна, ри́марка, рима́рний, рима́рня, ри́марство, ри́марчу́к, римарюва́ти* — див. **ли́мар.**

[рима́шка] «мережка» Корз; — неясне; можливо, результат метатези і фонетичної видозміни форм *мере́жка* (> **ремежка*).

[рими́] «зборки, складки на постелі, на білизні» О; — неясне.

римига́ти, *римиґа́ти* — див. **румега́ти.**

[ри́мка] «струна скрипки» Нед; — неясне.

Ри́мма (жіноче ім'я); — р. *Ри́мма*, бр. *Ры́ма*, ч. Rimma, болг. *Рѝма*; — очевидно, пов'язане з р. заст. *Ри́мма*, чоловічим ім'ям неясного походження; зіставляється з назвою міста *Рим.* — Петровский 189; Спр. личн. имен 519; Илчев 425.

[римо́нне] «домотканий кольоровий килим для застилання ліжка» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *ра́м'я* «лахміття; клапті».

[ри́мщина́] (бот.) «орлики, Aquilegia L.» Г, Нед, [*римшина*] «тс.» Mak, [*римщина́*] «дзвоники, Campanula L.» Нед; — очевидно, пов'язане з [*ри́мщина*] «усе римське, латинське» Нед, похідним від *ри́мський, Рим*; назва могла бути зумовлена походженням якогось культурного різновиду цих рослин з Італії (пор. *дзвоники болонські*, Campanula bononiensis L.).

ри́нва «вертикальна водостічна труба; [дерев'яний жолоб у млині, по якому вода тече на колесо]», [*ри́на*] «ринва» НикНикБЛ, [*ри́нба*] «труба, по якій виходить вода з річки, ставка» Кур, [*ри́нна*] «жолоб, ринва» Нед, [*ри́нов*] «ринва», [*ри́новця*] «ринва; корито, з якого їдять вівці; посудина із сіллю для овець» О, [*ринночкова́тий*] «який має жолобок, заглиблення» Нед, ст. *рынва* (1552); — р. бр. [*ры́нва*], п. ryna «риштак, ринва», rynwa, вл. нл. ryna «тс.»; — через польське посередництво запозичено із середньоверхньонімецької мови; свн. rinne «водостічний жолоб, водопровідна труба» (двн. rinna, нвн. Rínne) пов'язане з свн. двн. нвн. rinnen «текти, бігти», спорідненим з гот. дангл. rinnan, діслн. дфриз. rinna «тс.», др. *изронити* «вилити, випустити», цсл. **изронити** «пролити». — Шелудько 45; Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III 529; Преобр. II 230; Kiparsky GLG 158; Brückner 472; Schuster-Sewc 1259; Kluge—Mitzka 601. — Див. ще **рони́ти.**

ринг; — р. болг. *ринг*, бр. *рынг*, п. ч. слц. ring, схв. *ри̏нг* «кільце; ринг», слн. ríng; — запозичення з англійської мови; англ. ring «майданчик (для боротьби, боксу); кільце; коло» (сангл. ring, дангл. hring) споріднене з дат. шв. гол. ring «коло», шв. hring, свн. rinc, нвн. Ring «тс.», псл. krǫgъ, укр. *круг.* — CIC² 732; ССРЛЯ 12, 1319; Kopaliński 846; Holub—Lyer 421; РЧДБЕ 633; Klein 1349; Kluge—Mitzka 601. — Див. ще **круг.** — Пор. **ри́нок.**

[ринга́ч] «погано вихолощений бик, схожий на племінного», [*ри́ґа, ріґа*] «тс.» Нед, [*ринда́ч*] «віл з кучерявою шерстю на голові», [*ріґо́ва́тий*] «погано вихолощений» Нед; — схв. [(h)r̂nkaš] «кличка погано вихолощеного вола»; — запозичення з румунської мови; рум. rîncaciu «погано вихолощений бик», очевидно, походить від лат. rāmicōsus «який має грижу», похідного від rāmes «грижа», пов'язаного з rāmus «гілляка» і далі, очевидно, з rādix «корінь». — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14,

170; Walde—Hofm. II 416. — Див. ще **радика́л.**

ри́нда[1] (іст.) «зброєносець або охоронець у XIV—XVII ст.», [*ри́ндя*] (мн.) «верхові учасники весілля з трубами»; — р. бр. *ры́нда*, болг. *ри́нда*; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з р. ст. *ры́ндель* «прапороносець», назалізованої форми від *ры́дель* «лицар», що походить від снн. ridder «тс.»; зіставлялось також з діспл. rond «край щита, щит» (Thörnqvist ZfSlPh 7, 409), з дат. rinde, rende «бігти» (Matzenauer LF 18, 25), а також з нвн. Ronde «дозор, обхід» (Круазэ ван дер Коп ИОРЯС 15/4, 20). — Фасмер III 527, 529; Преобр. II 230; Срезн. III 211.

ри́нда[2] «судновий дзвін»; — р. бр. *ры́нда*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з англійської мови (з виразу to ring the bell «дзвонити»); англ. ring «дзвонити» пов'язане з сангл. ringen, дангл. hringan і споріднене з шв. ringa, гол. ringen «тс.» звуконаслідувального походження; безпосереднє виведення від шв. ringa «дзвонити» (Matzenauer LF 18, 245) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 529; ССРЛЯ 12, 1626; Преобр. II 230; Грот Фил. раз. II 368; Klein 1349.

[**ри́нда**[3]] «свиня», [*ри́ндя*] «тс.»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне або афективне утворення, пов'язане з рохканням або з дієсловом *ри́ти*.

[**ри́нда**[4]] «болотиста місцевість»; — р. [*ры́ндало*] «болото, трясовина», [*ры́ндать*] «провалюватися ногами в болото, сніг», [*ры́мбать*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, через російське посередництво запозичене з фінської мови; пор. фін. rentiä, reppin «брести, переходити вбрід, шльопати, чалапати (по болоту)». — Фасмер III 529; Kalima 208.

ри́нда[5], *ри́ндє́, риндавий* — див. **ра́нда**[2].

ринда́ч — див. **ринга́ч.**

[**ри́ндзя**] «телячий шлунок; заквасна для молока Клепикова; внутрішній орган, що, перевернувшись, може викликати біль (у дитини) Ме», [*ри́ндза*] «шлунок теляти Клепикова; вид сиру, для приготування якого використовують шлунок ягняти або теляти», [*ре́ндза*] «закваска» Клепикова, [*риндза́к*] «шлунок», [*ри́ндзка*] «сичуг», [*ри́ндя*] «шлунок, нутрощі»; — п. [ryndza] «телячий шлунок», [rencka] «телячий шлунок для заквашування молока», слц. ryndza «частина шлунка жуйних тварин, використовувана для заквашування молока», [ryncka] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. rînză «шлунок; [шлунок теляти, ягняти для підквашування молока]» виводиться (Cihac Dacoromania II 515; Клепикова 156—159) від стсл. **рѧсa** «котик ліщини, вільхи», давніше «складка, зборка» (пор. укр. [*ря́сиця*] «тс.»); частіше зіставляється (Jokl LKU 276—282; Densusianu I 227, 229; Нерознак 207) з алб. rrëndës «сичуг»; вважається також (Vrabie Romanoslavica 14, 170) словом дако-фракійського походження. — Орос Доп. УжДУ 2, 75; Scheludko 142; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 138; Vincenz 6; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 95; Machek ESJČS 430; Crânjală 373; DLRM 721; СДЕЛМ 364.

ри́нка «глиняна миска; глиняна посудина, вгорі розширена; [низька каструля О]», [*ри́нґа*] «ринка» Нед, [*ри́новка*] «вазон, горщик для квітів», [*ринчи́на*] «ринка» ВеБ, [*ринь*] «кам'яна посудина у вигляді каструлі» Бі; — р. [*ры́нка*] «горщик для квітів, череп'яна миска, чашка»; — запозичення з польської мови; п. rynka, як і ч. rendlík «каструля», [ryndlík] «тс.», слц. randlica «миска», [rajndlica] «тс.», походить від двн. rīna (свн. rīne) «неглибока каструля, сотейник» (пор. нвн. Rein, Reind(e)l «тс.»), спорідненого з нвн. Rain «межа; схил, підвищення, край», дірл. roen «дорога, пролом», брет. reūn (rūn) «підвищення». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III 529; Преобр. II 230; Brückner 472; Machek ESJČ 512; Holub—Kop. 311; Holub—Lyer 416; Kluge—Mitzka 579.

ри́нок «базар; [майданчик біля хати ВеЛ]»; — р. *ры́нок*, бр. *ры́нак*; — запозичення з польської мови; п. rynek «площа, базар», як і ч. rynek «площа (в місті)», слц. rínok «площа, ринок», вл. rynka «ганебний стовп», нл. rynk «ринок», походить від свн. rinc «круг; кільце; міська площа» (пор. нвн. Ring «круг; кільце»), спорідненого з гол. англ. дат. шв. ring «кільце», двн. ring, hring, діcл. hringr «тс.». — Москаленко УІЛ 24; Коваль 101; Шелудько 45; Richhardt 97; Фасмер III 530; Черных II 130; Преобр. II 230; Brückner 472; Machek ESJČ 527; Mikl. EW 302; Reitsack ZfSl 8/1, 47; Kluge—Mitzka 601. — Див. ще **круг.** — Пор. **ринг.**

ри́нський (заст.) «австрійська грошова одиниця» О, Нед, [*ре́нський*] «тс.» Нед, ст. *римъскии* (1714); — запозичення з польської мови; п. reński złoty «рейнський злотий», gyński «тс.» (власне «монета, чеканена над Рейном») пов'язане з назвою річки Ren (Ryn) «Рейн», що зводиться до двн. Rhīn «тс.». — ІУМ Лекс. і фраз. 467; Brückner 457.

ри́нути «кинутися; хлинути; текти, потекти», [*рини́ти*] «текти» Нед, *ри́нутися* «кинутися», *зарина́ти* «занурюватися»; — р. *ри́нуть* (заст.) «кинути», бр. *ры́нуцца* «кинутися», др. *ринути* «кинути, штовхнути», ч. řinouti se «литися, струміти, сочитися», слц. rinúť sa «бити джерелом; бурхливо текти», болг. *ри́на* «чищу; відкидаю (гній, сніг)», м. *рине* «тс. (3 ос. одн.)», схв. *ри̏нути* «зштовхнути, відштовхнути, відкинути», *ри̏нути се* «ринутися; кинутися; ударитися», слн. ríniti «штовхати, пхати, затискувати, тиснути», стсл. **ринѫти** «ринутися, кинутися»; — псл. rinǫti пов'язане з *рій, рікá*; — споріднене з лат. rīvus «струмок», ir-rīto «дратую, кидаю виклик», ірл. rían «море», дірл. riathor «водоспад», гал. Rēnos «Рейн», гр. ὀρίνω «приводжу в рух», дінд. riṇā́ti «змушує текти, литися, випускає», ríṇvati «тс.», ríyatē «починає текти»; ie. *rei-/ri- «текти» <*er-/r- «рухатися»; пов'язується як звуковий варіант (Ondruš Slavica I 32—34) з *lei- «лити». — Фасмер III 484; Черных II 115—116; Преобр. II 203; Machek ESJČ 533; Holub—Kop. 324; Holub—Lyer 428; Младенов 561; Skok III 145; Trautmann 243; Walde—Hofm. II 437—438; Meillet MSL 14, 347; Pedersen Kelt. Gr. I 66; Uhlenbeck 249; Stokes 227; Persson Beitr. 769; Pokorny 326—330. — Пор. **ви́ринути, пірна́ти, рій[1], рікá.**

ри́нштóк — див. **ришта́к.**

[**риньóвка**] «гірське джерело»; — неясне; можливо, пов'язане з *ри́нути* або *ри́нва*.

[**ри́нявий**] «покритий струп'ям, шолудивий», [*ринявець*] «людина у струпах»; — п. [ryniawa] «брудна (свиня)»; — неясне; пов'язується (Меркулова Этимология 1970, 193—195) з р. [*хру́ни*] «болячки, короста, лахміття», [*хру́ны*] «тс.», [*хруль*] «покритий коростою», [*хры́да*] «не застібнутий на грудзики, з розкритими грудьми», [*хри́да*] «людина брудна, мокра», а також (Шелудько 45) з нвн. grindig «коростявий»; сюди ж, можливо, укр. [*ри́нди*] «лахміття» і лит. skraudùs «шершавий». — Machek LP 7, 305. — Пор. **ра́нда[2].**

ри́па «вибоїна; [високий стрімкий берег, урвище]», [*ри́па*] «рипа» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. rîpă «обрив, прірва, провалля» (молд. *ры́пэ* «обрив; яр») походить від лат. rīpa «берег ріки», спорідненого з гр. ἐρείπω «руйную, знищую», діcл. rīp «верхній кінець човна», rīfa «розривати, роздирати», свн. rīf «берег, узбережжя», кімр. rhiw «схил, обрив, горб». — Мельничук Молд. эл. 171; Марусенко Досл. з мовозн. II 72—75; Scheludko 120, 142; Vrabie Romanoslavica 14, 170; Десницкая Сл. языкозн. 149; СДЕЛМ 364; DLRM 721; Walde—Hofm. III 436.

ри́пати «скрипати», *ри́патися* «часто ходити, відчиняючи двері», *рипі́ти* «скрипіти», [*ри́пкати*] «часто відчиняти двері», *рипотíти* «поскрипувати», *рип*, [*рипа́й*] «поганий скрипаль» Нед, [*ри́пи*] «скрипи», [*рипотня́*] «постійний

скрип», *рипли́вий, рипу́чий, рип-рип, ри́пу-ри́пу*, [*ви́рипати*] (у виразах [*в. ха́ту, в. тепло́*] «випустити тепло, часто відкриваючи двері») Г, Ж, [*нари́патися*] «находитися, часто відчиняючи двері; нав'язатися, причепитися», [*нарипи́тися*] «наплакатися, випрошувати з плачем, настійно на чомусь наполягати, набридати» Ж, [*нарипі́ти*] «тс.» Ж, [*на́репень*] «сніг, що рипить під ногами від великого морозу» Л; — р. [*ры́пать, рыпе́ть*], бр. *ры́паць*, п. gurać «скрипіти, рипіти; кричати; ударяти, лупцювати; дряпати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пов'язання з *ру́па* «яма, в якій тримають взимку картоплю» (Brückner 472), з дінд. ripháti «гарчить; муркоче», rēphati «рипає», rēphāḥ «рип» (Горяев Доп. I 41), з діскл. raup «самохвальба», гора «ригати», снн. ropen, двн. roffazzen «відчиняти поштовхом, розчиняти» (Matzenauer LF 18, 245) недостатньо обґрунтовані. — Фасмер III 530.

ри́патися «пориватися, потикатися»; — р. *ры́паться*, бр. *ры́пацца* «тс.», п. gurać «іти, квапливо крокувати», ч. [vygypovat] «пружно і швидко йти», болг. *ри́пам* «скачу, підскакую», [*хри́пам*] «тс.», схв. *рѝпати* «підскакувати»; — очевидно, пов'язане з *ри́ти*, псл. ryti, розширеним формантом -p-; — можливо, споріднене з лит. rūpėti «турбувати», rūpestis «турбота» (від raũti «виривати», спорідненого з *ри́ти*). — Фасмер—Трубачев III 530; Трубачев ЭИРЯ II 40; Черных II 130—131; КЭСРЯ 397; Brückner 472; Machek ESJČ 527; Георгиев Въпр. на бълг. етим. 44; Skok III 145—146; Куркина Этимология 1971, 74; 1984, 111. — Див. ще **ри́ти**[1].

[рипе́ць] «ремінь, який з'єднує дві частини ціпа, капиця» Нед, [*ри́пиця*] «тс.» Мо; — неясне; можливо, походить від форм **кріпе́ць*, **кріпи́ця*, утворених за допомогою суфіксів *-ец(ь), -иц(я)* від дієслова *кріпи́ти*; втрата початкового **к**, можливо, зумовлена зближенням із словом *рипі́ти*; може бути зіставлене і з [*ре́пиця*] «корінь»; менш вірогідним було б припущення про походження від п. [gura] «канчук, батіг». — Див. ще **кри́пки́й.**

[рипигатися] «повзати, плазувати»; — очевидно, пов'язане з лат. repo «повзу, плазую»; характер зв'язку неясний. — Див. ще **репти́лія.**

[рипілка] (бот.) «колосняк піщаний, Elymus arenarius L.» Mak; — неясне.

[рипі́ти] «кричати, голосити» О, [*ліпи́ти*] «кричати, верещати» О; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *репетува́ти*. — Див. ще **ре́пет.**

ри́пус (іхт.) «ряпушка балтійська, Coregonus albula L.»; — запозичення з російської мови; р. *ри́пус, ри́пуса* пов'язані з *ря́пуса, ря́пушка* «тс.». — Фасмер III 485; Kalima 211. — Див. ще **ря́пушка.**

[риропусте] (бот.) «блошниця дизентерійна, Pulicaria dysenterica Gaertn. (Inula)» Mak; — неясне.

рис (бот.) «Oryza sativa L.», *риж* (заст.), [*вориз* НЗ ЧДУ 31, *ориз* тж, *ріж* Mak] «тс.», [*рижи́ське*] «рисове поле» Нед, *рисі́вка* «Oryzopsis Mill.», [*рижі́вка*] «тс.» Mak; — р. *рис*, бр. *рыс*, п. ryż, ч. rýže, слц. ryža, схв. *рѝжа, ри́жа, ри̂ж*, слн. rîž; — через російське (*рис*) і через польське (*риж*) посередництво запозичено із середньоверхньонімецької мови; свн. rīs (нвн. Reis) походить від іт. riso, яке через слат. oryza зводиться до гр. ὄρυζα, а це останнє через іранське посередництво (афг. vrižē, перс. birindž) — до дінд. vrīhí- «тс.»; буковинські форми [*ориз, вориз*] походять від болг. *ори́з* (пор. рум. oréz «тс.»), що, як і м. *ориз*, схв. *орѝж, орѝз*, зводиться безпосередньо до гр. ὄρυζα. — Акуленко 141; Шелудько 45; Карпенко НЗ ЧДУ 31, 109; Коваль 44; Черных II 116; Фасмер III 485; Преобр. II 205; Sł. wyr. obcych 660; Brückner 473; Machek ESJČ 528; Holub—Lyer 427; Младенов 396; Kluge—Mitzka 600; Frisk II 429; Horn 48; Uhlenbeck 300.

ри́са, [*рис*] «тріщина, щілина, розрив; риса; риса обличчя» Нед, [*рисе́ць*] «грифель, штифт, олівець для малювання» Нед, [*рисівни́к*] «рисувальник, кресляр» Куз, *ри́ска, рисо́вка* (про поведінку), *рисо́вни́к* «кресляр» Нед, Куз, *рисува́лка, рисува́льник, рису́нок, рисува́льний, рисува́ти, рисува́тися*, ст. *рисовати* (1552), *дорисо́вка*, [*зари́с*] «контур» Я, *зарисо́вка, обрисо́вка*, [*по́рис*] «розрив, розріз, рух, риса, штрих» Нед, [*порисува́тися*] «покритися тріщинами»; — р. *рисова́ть* «малювати», бр. *рысава́ць* «малювати; черкати»; — запозичення з польської мови; п. rys «риса», rysa «тріщина, дряпина», як і ч. rys «риса; креслення», слц. rys «креслення», вл. rys «малюнок, креслення, схема», болг. *рису́вам* «малюю», схв. *ри́сати* «креслити, малювати», слн. ris «риса», rísati «малювати», походить від нім. Riß «тріщина; щілина; риса, риса обличчя», reißen «креслити». — Шелудько 45; Фасмер III 485; Черных II 116; КЭСРЯ 390; Преобр. II 204; Смирнов 265; Sł. wyr. obcych 659; Brückner 472—473; Machek ESJČ 527; Holub—Lyer 427; Младенов 561; Skok III 146; Mikl. EW 279; Kluge—Mitzka 602. — Див. ще **рейсфе́дер.** — Пор. **о́брис.**

[**рисава́ть**] «рити що-небудь; ритися (про поросят)» Л; — запозичення з польської мови; п. [rysować] «рити» пов'язане з rysa «тріщина, дряпина». — Див. ще **ри́са.**

[**риса́р**] «чесальник шерсті» Нед; — неясне; можливе припущення про зв'язок з болг. *ре́ша* (*сре́свам*) «розчісую (волосся)», спорідненим з псл. rěšiti «відв'язувати», укр. *ріши́ти* «позбавити, вирішити, розв'язати».

риси́вка (орн.) «Munia oryzivora», [*рижівка*] «тс.» Шарл; — р. *ри́совка*; — похідне утворення від *рис, риж*; назва зумовлена тим, що цей птах харчується різним насінням, найбільше рисом, наносячи великі збитки рисовим посівам; пор. німецьку назву цього птаха Reisvogel, букв. «рисовий птах». — БСЭ 36, 545. — Див. ще **рис.**

риск, *рискова́ний, рисковы́тий, рискува́ти* — див. **ри́зик.**

рискá́ль «заступ», [*раскáль* О, *рескаль, роскáль* О, *рускáль* Нед, *рицкáль* Нед] «тс.», [*рискали́на*] «рукоятка заступа», [*рискали́ське*] «рискаль, лопата; рукоятка лопати» Нед, [*ри́цкати*] «копати рискалем» Нед, [*пори́зькати*] «неглибоко покопати», [*пори́скати*] «тс.»; — р. ст. *рыскарь* «кирка»; — результат метатези в давнішій формі *лискáрь* «заступ». — Дзендзелівський НЗ УжДУ 37, 52; Кобилянський Діалект і літ. м. 243. — Див. ще **ли́скар.**

ри́скáти «ганяти, гасати; нишпорити; трохи відхилятися від курсу то в один, то в другий бік; [блукати, мандрувати Бі]», *ви́рискатися* «знайтися, виявитися»; — р. *ры́скать*, др. *рискати* «бігти, швидко йти, їхати, нестись»; — псл. riskati, очевидно, паралельне до ristati «рискати»; — споріднене з лит. rìstas «швидкий», лтс. riksis «рись», riksnis «тс.» і, можливо, з свн. risk, risch «швидкий»; зіставлення з укр. *ри́хлий, рух*, п. rychły «швидкий» (Persson Beitr. 838) недостатньо обгрунтоване. — Варбот Этимология 1970, 67—69; Фасмер III 530; Черных II 131; КЭСРЯ 397; Преобр. II 230; Младенов 561; Matzenauer LF 16, 188; Karulis II 122—123; Mühl.—Endz. III 524—525. — Пор. **риста́ти.**

[**ри́ский**] «охочий» Шух, [*ре́скей*] «тс.» Ко; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. rzeźki «бадьорий, жвавий, моторний», пов'язаного з rzezać «різати» (пор. укр. *ри́звий*, пов'язане з *ри́зати*).

ри́слінг «сорт білого винограду; вино з цього винограду»; — р. болг. *ри́слинг*, бр. *ры́слінг*, ч. ryzlink, слц. rizling, м. схв. *ри́злинг*, слн. rízling; — запозичення з німецької мови; н. Ríesling «рислінг» загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з назвою місцевості Ries (шваб. rīəs з лат. Raetia) або з дієсловом reisen «падати». — ССРЛЯ 12, 1325; Machek

ESJČ 528; Holub—Lyer 427; РЧДБЕ 634; Kluge—Mitzka 600.

[**рист**] (вигук, яким переганяють овець з одного приміщення в інше для доїння); — не зовсім ясне; можливо, скорочена форма наказового способу дієслова *риста́ти* (див.).

[**риста́ти**] «рискати» Нед, *ристь* (заст.) «рись», *ри́стю*; — р. [*риста́ть*] «прудко бігати, скакати; їздити, гарцювати», др. *ристати* «бігати, швидко ходити», п. [rześcią] «риссю», болг. [*риста́лище*] «місце для змагань з бігу», стсл. **ристати** «бігати»; — псл. *rьst-(< *rīst-) : rist- (*reist-), очевидно, паралельне до risk-; — споріднене з лит. rìstas «швидкий, рисистий», risčià «риссю», raĩstas «час тічки (у тварин)», лтс. riests «тс.», гот. urreisan «підніматися», свн. rīsan «падати, підніматися»; спроби пов'язання з ie. *rī-, укр. *ри́нути* (Преобр. II 204; Младенов 561; Boisacq 713) і з псл. stati (Machek LP 4, 128—129) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер III 485; КЭСРЯ 397; Trautmann 242; Fraenkel 689, 737—738; Mühl.—Endz. III 524, 534; Matzenauer LF 17, 16; Persson Beitr. 286, 837. — Пор. **ри́ска́ти, рись**[1].

ристь — див. **риста́ти.**

рись[1] «ристь», [*рис*] «тс.» Нед, *рися́к, ри́ссю, рисю́стий, рисю́ти*; — р. бр. *рысь*, п. rysia «рись», rysią «риссю», ryscią, [ryszczą], ст. rześcią «тс.»; — очевидно, паралельне утворення до *ристь*; недостатньо переконливо зіставлялося з шв. rusa «штурмувати, перекидати, квапитися», укр. *ри́хлий, русло́* (Matzenauer LF 18, 246; Scheftelowitz KZ 56, 199). — Фасмер III 531; КЭСРЯ 397; Цыганенко 406; Преобр. II 231. — Див. ще **риста́ти.**

рись[2] (зоол.) «кіт рись, Felis lynx L.», *рисеня́, рисю́ха, ри́сячий*; — р. *рысь*, бр. *рысь, рыся*, др. *рысь*, п. ryś, ч. слц. вл. нл. rys, болг. м. *рис*, схв. *ри̏с*, слн. rís, стсл. **рысъ;** — псл. rysь, очевидно, зводиться до давнішого *lysь, спорідненого з лит. lūšis «рись», лтс. lūsis, прус. luysis, двн. luhs, нвн. Luchs, днн. lohs, ірл. lug, вірм. lus-, lusanunḱ (мн.), гр. λύγξ, λυγκός; ie. *leuk'-, *louk'- «сяяти, блищати»; псл. rysь замість *lysь могло бути зумовлене впливом *rysъ «рижий, строкатий» (за рудим кольором шерсті); менш вірогідним здається припущення про появу -r- під впливом *ри́кати* (Брандт РФВ 24, 15); викликає сумнів припущення про запозичення слова *rysь з іранських мов (Kořínek LF 67, 289; Janko LF 40, 302). — Фасмер—Трубачев III 530—531; Черных II 131; Абаев Этимология 1966, 261—262; Преобр. II 231; Brückner 473; ZfSlPh 4, 214; Machek ESJČ 527; Holub—Kop. 230; Holub—Lyer 427; Schuster-Sewc 1259—1260; Младенов 561; Skok III 146; Бернштейн Очерк 1974, 273—274; Mikl. EW 286; Fraenkel 392; Moszyński PZJP 132—133; Frisk II 141—142; Boisacq 590.

[**рися́нка**] «кукурудза»; — похідне утворення від *рис*; назва зумовлена, очевидно, тим, що форма і білий колір зерна цієї кукурудзи нагадують рис. — Див. ще **рис.**

[**ри́тва**] «ритвина Куз; водойма Она», *ри́твина* СУМ, Нед, [*ри́твити*] «копати, рити» Нед; — р. *ры́твина* «вибій, вибоїна», [*ры́тва*] «рів, рівчак, канава від дощу, водомий, водорий», п. [rytwina] «дернина»; — очевидно, утворене за допомогою суфікса *-тва* від *ри́ти* (псл. ryti); припущення про походження від іменника *ryty, род. в. *rytъve (Фасмер III 531) здається менш переконливим, оскільки в давньоруській мові це слово не засвідчене. — Шанский ЭИРЯ II 137; Brückner 473. — Див. ще **ри́ти**[1,2].

ри́ти[1], [*ре́я*] «рило» Корз, [*рий*] «яр» Ч, [*ри́йка*] «хобот, рило» ВеУг, [*рилє́ць*] «прорита в снігу стежка» Нед, *ри́ло́* СУМ, О, [*риль*] «заступ» Нед, *риття́*, [*ряя́к*] «рило; різновид ведмедя» Нед, [*ряток*] «хоботок» ВеЗа, [*рийкова́тий*] «рилоподібний» Нед, [*рилкова́тий*] «тс.» Нед, [*підрийка*] (іхт.) «порода дрібних коропів», [*підри́йок*] «тс.» Нед, [*поривáч*] «кочерга»,

[*прори́в*] «яр, утворений потоком води» Ч, [*прори́вина*] «тс.» Ч, *проритя́*, [*ро́зрий*] «руйнування, спустошення» Нед, *розри́тий*; — р. *рыть*, бр. *рыць*, др. *рыти*, п. вл. гуć, ч. гу́т, слц. гут', нл. гуś, полаб. råjĕ, болг. *ри́я*, м. *рие*, схв. *ри́ти* «рити; винюхувати», слн. rí-ti, стсл. **рыти**; — псл. ryti (< *rūti), пов'язане чергуванням голосних з гъvati «рвати»; — споріднене з лит. ráuti «рити, копати», rūtìs «яма для картоплі, льох», дінд. rávati «розбиває, роздробляє», ірл. ruam «заступ, лопата»; — ie. *rū-/rou-. — Фасмер III 531—532; Черных II 131; КЭСРЯ 397; Преобр. II 232; Brückner 471; Machek ESJČ 528; Holub—Lyer 427; Schuster-Šewc 1257; Skok III 148; Duridanov ZfSlPh 29, 94; Arumaa ZfSlPh 26, 121; Thomson ZfSlPh 5,123; Trautmann 247; Karulis II 109; Mühl.—Endz. III 490; Būga RR I 480, II 548; Persson Beitr. 284, 287, 654, 774; Торр 348. — Див. ще **рва́ти.** — Пор. **ри́тва, ри́ти**[2], **рів.**

[**ри́ти**[2]] «гравірувати» Нед, [*рито-ва́ти* Нед, *ритува́ти* Куз] «тс.», [*рит*] «гравірування» Куз, [*рити́на*] «гравюра» Нед, [*ритівни́к*] «гравер» Куз, [*ритівня*] «гравірувальна майстерня», [*ритівни́чий*] «гравер» тж, [*рито́ви́на*] «гравюра, естамп» Нед, Куз, [*рито́вни́к*] «гравер» тж, [*ритовни́цтво*] «гравірувальне мистецтво» Нед, [*рито́вня*] «гравірувальна майстерня» Куз, [*ритува́ння*] «гравірування» Куз; — др. *рытиꙗ* «ліпна робота?», п. гуć «різьбити, гравірувати», rytować «тс.», ч. гу́т «копати; гравірувати», rytí «гравірування», слц. гут' «копати; різати», rytie «різьба», вл. гуć «копати; гравірувати»; — очевидно, пізнє псл. ryti «різьбити», пов'язане з ryti «рити, копати». — Brückner 471. — Див. ще **ри́ти**[1]. — Пор. **деревори́т.**

[**ритинка**] (бот.) «перстач сріблястий, Petentilla argentea L.» Mak; — неясне; можливо, фонетичний варіант назви [*ростинка*] «тс.» Mak.

[**ри́тки**] «ткацький пристрій, за допомогою якого розправляється основа для намотування на навій» Г, Ме, [*ре́тки*] «тс.» Доп. УжДУ 1; — запозичення з польської мови; п. rytki, retki, retkam «тс.» походять від нім. Rietkamm, утвореного з іменників Riet (Ried) «бердо», пов'язаного з Ried «очерет», з двн. (h)riot, спорідненого з дангл. hrēod, тох. kru «тс.», лит. krutėti «ворушитися», і Kamm «гребінь; бердо» (свн. kam, двн. kamb «тс.»), спорідненого з лтс. zùobs «зуб», лит. žam̃bis «соха», гр. γόμφος «кілочок», псл. zǫbъ, укр. *зуб.* — Дзендзелівський St. sl. 13/3—4, 240; SW V 521; Kluge—Mitzka 343, 599. — Див. ще **зуб**[1].

ритм, *ри́тміка, ритмізáція, ритмі́чний, ритмізувáти*; — р. *ритм*, бр. *рытм*, п. rytm, ч. слц. вл. rytmus, болг. *ри́тъм*, м. *ритам*, схв. *ри́там*, слн. rítem, rítmičen «ритмічний»; — через французьке посередництво (фр. rythme «ритм; розмір; темп») запозичено з латинської мови; лат. rhythmus «ритм, рівномірність, розмір», походить від гр. ῥυθμός «ритм, такт; ритмічність; вид, форма», пов'язаного з ῥέω «течу», спорідненим з дангл. stréam «річка, потік», лтс. straume «течія, потік», стсл. **строгиа**, укр. *струм.* — CIC[2] 733; Фасмер III 486; Черных II 116; Kopaliński 856; Holub—Lyer 427; РЧДБЕ 634; Dauzat 643; Walde—Hofm. II 433; Frisk II 664—665. — Див. ще **ревмати́зм.** — Пор. **ри́ма**[1].

[**ритма́ч**] «віршомаз» Нед, [*ритма́чити*] «римувати», [*ритмува́ти*] «тс.» тж; — результат контамінації іменників *ритм* і *ри́ма* (див.).

рито́нда — див. **рото́нда**[2].

ри́тор «(у стародавній Греції та Римі) оратор і вчитель красномовства», *ритори́зм* «ефектність, зовнішня красивість мовлення, пишномовність», *рито́рика* «наука красномовства; ефектність і красивість мовлення без глибокого змісту», *ри́торство, ритори́чний* «ораторський; пишномовний», *ри́торствувати* (заст.) «говорити ефектно, красномовно»; — р. болг. *ри́тор*, бр. *ры́тар*, др. *риторъ, риторикия*, стсл.

риторъ; — запозичення з грецької мови; гр. ῥήτωρ «ритор, викладач ораторського мистецтва; оратор, доповідач» споріднене з εἴρω «говорю; роблю застереження», лат. verbum «слово», ав. urvāta- «закон, віровчення; догмат», дінд. vrátam «ім'я; назва; звання», гот. waurd «слово», лит. vařdas «ім'я; назва; звання», стсл. **рота** «присяга, клятва». — CIC² 733; Фасмер III 486, 507; Фасмер ГСЭ 166; Преобр. II 205; Frisk I 469—471, II 654; Boisacq 229—230. — Пор. **ре́тор.**

рито́рика — див. **ри́тор.**

ритуа́л; — р. болг. м. *ритуа́л*, бр. *рытуа́л*, п. rytuał, ч. слц. слн. rituál, вл. ritual, схв. *ри̏ту̏ал*; — запозичення з латинської мови; лат. rītuālis «обрядовий» пов'язане з rītus «релігійний обряд, ритуал; церемоніал богослужіння», очевидно, спорідненим з гр. ἀριθμός «вага, значення; кількість, число». — CIC² 733; ССРЛЯ 12, 1341; Sł. wyr. obcych 659—660; Holub—Lyer 421; РЧДБЕ 634; Walde—Hofm. II 437; Frisk I 139. — Див. ще **арифме́тика.** — Пор. **ритм.**

[**рить**] «зад» Нед, [*ри́тьми*] «назад», [*ри́ттю*] «тс.»; — др. *рить* (*рыть*) «копито?», п. ст. rzyć «відхідниковий отвір, зад, сідниця», [rzyc, rzec] «тс.», ч. řit' «зад, задній прохід», слц. rit', вл. rić, нл. śiś «тс.», болг. *рѝтам* «брикати», м. *рита* «тс.», схв. *рѝт* «зад», *рѝтати се* «брикатися», слн. rìt «зад, сідниця», [nazrit] «назад», с.-цсл. **рить**; — псл. ritь; — споріднене з лит. rietas «стегно, свинячий окорок», далі з riẽsti «згинати, вигинати», вірм. eri «згин, суглоб; плече»; далі пов'язується також (Brückner 478) з *ристáти, ристь*. — Фасмер III 486; Machek ESJČ 533; Schuster-Šewc 1216—1217; Skok III 147; Fraenkel 731; Mühl.—Endz. III 549; Grünenthal ZfSlPh 13, 342; Loewenthal ZfSlPh 7, 406. — Пор. **нари́тник, ристáти.**

риф[1] «пасмо підводних або невисоких надводних скель», [*ри́фа*] «тс.» Нед; — р. болг. *риф*, бр. *рыф*, п. rafa, ч. слц. říf, вл. říf «підводний камінь, скалиста обмілина»; — запозичення з німецької мови; н. Riff «риф, скеляста гряда» споріднене з англ. reef «тс.», дангл. ribb «ребро», ісл. rif, двн. ribba, свн. rippa «тс.». — CIC² 733; Фасмер III 486; Преобр. II 205; РЧДБЕ 635; Sł. wyr. obcych 624; Matzenauer LF 16, 187; Kluge—Mitzka 600; Vries NEW 575; Klein 1316. — Див. ще **ребро́.** — Пор. **риф**[2].

риф[2] «ряд протягнутих крізь вітрила зав'язок для зменшування площі вітрила», *ри́фити* «зменшувати площу вітрила»; — р. болг. *риф*, бр. *рыф*, п. ref; — запозичення з голландської або англійської мови; гол. reef «риф (вітрила)», англ. reef «тс.» пов'язані з сангл. riff «ребро», діcл. rif, дангл. ribb «тс.». — CIC² 733; Фасмер III 486; Sł. wyr. obcych 631; РЧДБЕ 635; Kluge—Mitzka 590; Klein 1316. — Див. ще **риф**[1].

ри́флі «борозенки та виступи на якій-небудь поверхні», *ри́флення* «тс.»; — р. *ри́фли*, бр. *ры́флі*, болг. *рифелу́ване* «рифлення»; — запозичення з англійської мови; англ. riffle «жолобок, канавка» пов'язане з rifle «робити різьбу, нарізку (у дулі рушниці); грабувати», сангл. riflen, дангл. gerīflian «робити жолобок», що походять від фр. rifler «дряпати, шкрябати, стругати рубанком; грабувати», ст. «обшукувати, грабувати», очевидно, запозиченого з франкської мови (пор. двн. riffilōn «рвати», діcл. rīfa «рвати, ламати, розбивати»). — ССРЛЯ 12, 1342; Klein 1348, 1351; Dauzat 633; Kluge—Mitzka 599.

[**ри́хва**] «металеве кільце для скріплення», [*ри́фа*] «тс. Нед; металевий обруч на довбні До», [*раф*] «залізний обід на колесі» Нед, [*ряф*] «тс.» Нед, [*райф*] «обруч на спицях і дишлі» О, ст. *рефа* (1552), *рифа* (1600); — бр. [*рэ́хва*] «залізний обруч», [*рахва*] «тс.», п. [rafa] «обруч на колесі», [refa, rechwa, ryfa, rychwa, rywa] «тс.; наконечник, трос», ч. слц. діал. ráf «обід, шина, обруч»; — запозичення з німецької

мови; нвн. Reif(en) «обруч, обід, кільце» (двн. свн. reif, снн. rēp «тс.») споріднене з гот. skauda-raip «шнурок на взутті», діcл. reip «канат, мотузка», дангл. rāp «тс., ремінець». — Шелудько 44; Machek ESJČ 505; Holub—Lyer 408; Kluge—Mitzka 592; Klein 1356; Feist 430.

ри́хлий «пухкий», [*ри́хлина*] «місце, де вода входить під землю» Ч, *ри́хлити* «розпушувати», *рихлі́ти* «ставати пухким», *рихлі́шати* «тс.; ставати крихкотілим», *розри́хлий*; — р. *ры́хлый*, бр. *ры́хлы*, п. вл. нл. rychły «швидкий», ч. rychlý, слц. rýchly «тс.»; — псл. гухлъ, пов'язане з rušiti «порушувати», rux-; — споріднене з лтс. rusenis «дуже рихлий» (сніг), rūsa «сміття, щебінь», діcл. rúst «уламки, руїни», гол. rul «рихлий». — Фасмер III 532; Черных II 131; КЭСРЯ 397; Желтов ФЗ 1 1876, 11—26; Brückner 471; Machek ESJČ 526—527; Holub—Kop. 320; Mühl.—Endz. III 488, 563; Persson Beitr. 287; Uhlenbeck 265; Vries NEW 596. — Див. ще **рух.**

[**ри́хло**] «скоро, недавно» Бі, [*ри́холь*] «ранній хліб» Нед; — запозичення з польської мови; п. rychło «скоро», [rychlik] «те, що рано дозріває», як і ч. rychlý «швидкий, скорий», rychlík «ранній сорт салату; [ранній хліб]», вл. нл. rychły «швидкий, скорий», слц. rýchly «тс.», пов'язане з ruch, спорідненим з укр. *рух, ри́хлий* (див.).

[**ри́хта́**] «податок; прибуток» Г, Нед; — неясне; можливо, пов'язане з нім. Recht «право, закон».

[**рихта́рик**] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Куз; — пов'язане з п. заст. [rychtar] «війт», [rychtarz] «суддя», що, як і ч. rychtář «сільський староста», слц. richtár «тс.», вл. rychtar «суддя», походить від н. Ríchter «суддя», пов'язаного з richten «направляти; судити», Recht «право», спорідненими з діcл. rēttr «право, суд», лат. rego «керую»; назва могла виникнути на грунті синонімічного стосунку до первісного значення слова *коро́лик*, широко вживаного як назва волового очка. — Булаховський Вибр. пр. III 211; Kluge—Mitzka 588—589, 598; Klein 1348. — Див. ще **ре́гент, рихтува́ти.**

[**ри́хтик**] «цілковито, точнісінько», [*ри́хтино*] «саме, напевно»; — п. [rychtyk] «якраз, точно; напевно, правильно», [rychtyg, rycht, rychtycznie] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. richtig «правильний, вірний, відповідний» пов'язане з richten «направляти; готувати, влаштовувати; судити; налагоджувати, рихтувати». — Шелудько 45; SW V 787. — Див. ще **ре́гент, рихтува́ти.** — Пор. **рихта́рик.**

[**ри́хтиця**] «слід коліс (особливо на замерзлій дорозі)» Нед; — неясне.

[**рихті́ти**] «палко бажати, прагнути» ЛексПол; — очевидно, результат контамінації основ прислівника [*ри́хло*] «скоро, швидко» і дієслова *х(о)ті́ти* (див.).

рихтува́ти «готувати, споряджати; (тех.) випрямляти, вирівнювати», *рихтува́льний*, [*рихтівни́й*] «готовий» Нед, *рихтува́льник*, ст. *нарихтовавши* (1609); — р. *рихтова́ть* (тех.) «випрямляти, вирівнювати», бр. *рыхтава́ць* «готувати; споряджати; рихтувати, вирівнювати», п. rychtować «пристосовувати, керувати; випрямляти, випростовувати», ч. [rychtovati] «вирівнювати; керувати», схв. *ри́хтати* «упорядковувати, припасовувати»; — запозичення з німецької мови; н. richten «направляти, готувати, влаштовувати; судити; регулювати, керувати; вивіряти, налагоджувати, рихтувати», двн. свн. rihten «тс.» пов'язане з recht «правий, правильний, прямий», двн. днн. rëht «тс.», спорідненим з гот. raihts, діcл. rēttr «тс.», лат. rēctus «прямий, правильний», rego «керую, направляю», гр. ὀρεκτός «спрямований уперед», ὀρέγω «простягаю». — Шелудько 45; Kluge—Mitzka 588, 598—599. — Див. ще **ре́гент.** — Пор. **ри́хтик.**

[**риц**] «зад» Нед; — запозичення з польської або словацької мови; п. [rzyć]

«відхідниковий отвір, зад, сідниця», [rzyc, rzec], слц. [ric] «тс.» безпосередньо відповідають укр. [*рить*]. — Німчук 345. — Див. ще **рить.**

ри́цар, *ли́цар, ри́царство, ли́царство*, [*лицарія*], заст. *лице́рство* Бі, [*лицаркува́тий, лицарюва́тий* Ж], заст. *рицарюва́ти, лицарюва́ти*, ст. *рыцаръ* (1388); — р. *ры́царь*, бр. *ры́цар*, п. rycerz, ст. licerz, ч. rytíř, слц. rytier, вл. ryćer, нл. ryśeŕ, болг. м. *ри́цар*, схв. *ри̏тер*; — запозичено через посередництво польської і далі, можливо, старочеської мови (ч. ст. rytieř) із середньоверхньонімецької; свн. ritter «вершник, рицар» пов'язане з rīten (нвн. reiten) «їздити верхи». — Шелудько 37; Richhardt 96; Фасмер III 532; Преобр. II 232; Brückner 470—471; Kleczkowski JP 26, 79; Machek ESJČ 528; Holub—Lyer 427; Младенов 562; Mikl. EW 286. — Див. ще **ре́йта́р.**

риці́на (бот.) «Ricinus L.; касторова олія»; — р. *риці́на, риці́н, риці́нус*, бр. *рыцы́на*, п. rycyna, ч. ricin, слц. ricínus, вл. ricinus, болг. *риці́н*, м. *рицинус*, схв. *рѝцинус*, слн. rícinus; — запозичення з латинської мови; лат. ricinus «рицина, шовковиця», можливо, тотожне з ricinus «воша, кліщ». — ССРЛЯ 12, 1346; Kopaliński 855; Holub—Lyer 420; Machek Jm. rostl. 139; РЧДБЕ 635; Walde—Hofm. II 433; Klein 1346.

[ричайник (*вузьколистий*)] (бот.) «берула, Berula angustifolia Koch.» Мак; — результат видозміни форми **ручайник*, похідної від *руча́й*; назва зумовлена тим, що ця рослина росте в річках і озерах; пор. ч. potočník «берула», пов'язане з potok «ручай». — Machek Jm. rostl. 159. — Див. ще **руча́й.**

рича́ти — див. **рика́ти.**

[ришля́к] «невеликі роги молодої худоби» (як матеріал для гребенів); — очевидно, пов'язане з [*рішня́к*] «однорічна худоба». — Див. ще **рік.**

ришта́к «водостічна труба; металевий жолоб конвеєра, який застосовується у гірничій справі», [*ри́нштóк*] «риштак» Куз, [*ри́штик*] «бурчак, рівчак з протічною водою» ЛЧерк, [*ришти́к*] «риштак, невеликий струмок» Нед, [*ришто́к*] «тс.» Нед, [*рішта́к*] «канавка для стікання води» Па, ст. *ринштокъ* (XVII ст.); — р. *реста́к* «риштак», бр. *рышто́к*, п. rynsztok «стік», [rysztok, ryśtok] «тс.»; — через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Rinnstock «жолоб, канава, водостік; риштак» утворено з основ іменників Rinn «жолоб, канава, водостік» і Stock «цівок, жердина; стрижень, шток». — Шелудько 45; ССРЛЯ 12, 1301; Brückner 472; SW V 795. — Див. ще **ри́нва, шток.**

риштува́ти «ставити риштування; готувати, збирати, споряджати», *ришто́вання* «риштовка, кросна, бильця, перила, за допомогою яких розширюється віз» ЛЧерк, *ришто́вка*, [*риштува́льник*] «той, що робить риштовку» Куз, *риштува́ння, ришту́нок* «спорядження», [*рушто́вання*] «риштування», [*руштýнок*] «спорядження», ст. *рынштунки* (1582); — бр. *рыштава́нне* «риштування», *рыштýнак* «спорядження», п. rynsztunek (rysztunek) «спорядження, екіпіровка»; — запозичення з німецької мови; нвн. rüsten «споряджати, озброювати; влаштовувати підмостки», свн. rüsten «вживати заходів; робити риштування; підготовляти; прикрашатися, одягатися», rusten, двн. (h)rusten «тс.», споріднене з дангл. hrystan «покривати, прикрашати», hyrstan, hrēodan «тс.». — Шелудько 45; SW V 795; Kluge—Mitzka 616; Vries NEW 598.

[рищонка] «погана мітла» Нед; — неясне.

рияки (тільки мн.) «гальма» ВеЛ; — пов'язане з *ри́ти*; — назва зумовлена тим, що причеплене до колеса гальмо риє землю. — Див. ще **ри́ти[1].**

рі́ба — див. **горобина́.**

[рі́бати] «скоблити, скребти» Нед, [*рíпати*] «тс.» Нед; — очевидно, запозичення із середньоверхньонімецької мо-

ви; свн. rīben «терти» (двн. rīban < *wrīban, снн. wrīven, нвн. reiben «тс.») споріднене з нн. wribbeln «крутити, повертати», можливо, також з гр. ῥίψ «плетіння з молодих гілок, плетена мата, загорожа». — Kluge—Mitzka 591; Frisk II 658—660.

[**рібáчка**] «вид сукні» Нед; — очевидно, пов'язане з *рябúй*, [*рібúй*]; — назва могла бути зумовлена забарвленням тканини. — Див. ще **рябúй.**

рів, *рівчáк, ровéць*, [*рувáць*] «ровець» Корз, [*ровчáк*] «рівчак», [*рівцювáтий*] «з надрізами» Нед, [*рівчакувáтий*] «жолобчастий» Куз, [*рівчáстий*] «тс.», [*óрів*] «рів» Ж, [*орóв*] «тс.» О; — р. болг. м. *ров*, бр. *роў*, др. *ровъ, ръвъ* «канава, рів; безодня; пекло», п. rów, ч. слц. rov «могила», вл. нл. row «тс.», схв. *рȏв* «рів, окоп», слн. ròv «тс.», стсл. **ровъ**; — псл. rovъ, пов'язане чергуванням звуків з ryti (*rūti) «рити»; пор. гр. οὐρός «канава, рів» (< *orvos). — Фасмер—Трубачев III 488; КЭСРЯ 391; Цыганенко 407; Варбот Этимология 1965, 133; Преобр. II 206; Brückner 464; Witkowski RSl 22, 122; Machek ESJČ 520; Младенов 562. — Див. ще **ри́ти**[1].

рівний, [*рівéн*] «рівний», *рівни́нний*, [*рівни́стий*] «прямий» Нед, [*ровéсний*] «однаковий за віком» Нед, *рівень*, [*рівнанє*] «рівняння» Нед, *рівни́на, рівни́нник, рівни́ця* «груба слабо скручена нитка, з якої виготовляють пряжу», *рівня́, рівня́ва* СУМ, Нед, *рівня́льник, рівня́ння*, [*ровен*] «рівня» ВеЛ, [*рóвень*] «пара, рівний; рівнина», [*рóвінь*] «рівнина», [*ровня́к*] «прямий ліс» Гриц, [*рівна́ти*] «рівняти» Нед, *рівні́шати, рівня́ти, врівень, врівні,* [*дорівнювати*[*ся*] Я, *дорівнюючий* «рівний», *зрівня́лівка*, [*зарівний*] «рівний, однаковий, подібний; рівномірний, розмірний» Нед, [*зарівна*] «порівну, рівно; однаково», *зарівно* «тс.», *на́рівні* «урівень; поряд; урівні» СУМ, Ж, [*на́ровень*] «паралельно» Ж, [*нерівень*] «нерівний, неоднаковий», *нерівня́* СУМ, Ж, *незрівняний, незрівня́нний*, [*неспорівнаний*] «незрівняний» Ж, *обрівнювати, порівня́льний, по́рівно* СУМ, Нед, *по́рівну*, [*по́ровно*] «прямо» ВеУг, *порівня́ння, порівня́ти*, [*по́ровень*] «нарівні» Нед, *урівень, урівні*, [*упоровень*] «врівень»; — р. *ро́вный*, бр. *ро́ўны*, др. *ровьный*, п. równy, ч. слц. rovný, вл. runy, нл. rowny, болг. *рáвен*, м. *рамен*, [*равен*], схв. *рáван*, слн. ráven, стсл. **равьнъ;** — псл. *orvьnъ (< *orvo-); — споріднене з прус. arwis «справжній, дійсний, вірний, певний», ірл. *róe* «рівне поле», *rói* «тс.», дангл. двн. *rûm* «простір», англ. room «місце, простір; приміщення», нвн. Raum «простір», лат. *rūs, rūris* «село, поле, нива», ав. ravah- «вільний простір», ravasčarāt- «те, що рухається вільно»; ie. *reu- «широкий, просторий, відкритий; явний, пристрасний»; припущення про походження з ав. ravan «рівне місце» (Pisani Atti del III Congr. Intern. de Linguisti 376, Зализняк ВСЯ VI 40) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер III 489; Черных II 117—118; КЭСРЯ 391; Преобр. II 171; Потебня К ист. зв. 129; Brückner 464; Machek ESJČ 520; Holub—Lyer 424; Schuster-Šewc 1253—1254; Младенов 541; Skok III 113—114; Meillet RSL 20/1, 90; MSL 12, 223; Trautmann 14; Топоров 111—112; Этимология 1979, 150; Mikkola Balt. u. Slav. 33; Walde—Hofm. II 454; Kluge—Mitzka 587; Klein 1356; Beke ZfSlPh 16, 324; Torp 353; Uhlenbeck 110. — Пор. **рове́сник, рум**[2].

[**рівнушка** (звичайна)] (бот.) «армерія, Armeria vulgaris Wild.» Mak; — пов'язане з *рівний*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина має прямі високі безлисті стебла, на верхівках яких містяться голівки з квітками. — Див. ще **рівний.**

ріг, *ріжóк* «віл з тонкими і прямими рогами; плід ріжкового дерева; зона (хвороба злакових культур); [паросток від коренів очерету]», [*рогави́ця*] (зоол.) «рогата гадюка, Vipera cerastis» Нед, [*рогáй*] (ент.) «жук рогач-олень, Lycanus cervus L.» ВеНЗн, [*рогакú*] «відходи гречки, плюскле зерно» Л,

рога́лик, рога́ль «річ з гострими краями; [віл з великими рогами; товсте ребро (жилка) листка]», [*рога́н*] «військовий ріжок» Нед, [*рога́нь*] «віл з великими рогами», [*рогарь*] «ялина у формі розсохи, на яку кладуть для просушування сіно» ВеЛ, *рогати́зна* «велика рогата худоба», *рога́тина*, [*рогатина*] «рогата худоба» ВеЗа, *рога́тка* «пристосування для затримки руху на дорозі; знаряддя для метання; [вид плахти, інакше «рогата плахта»]», *рога́ч* «знаряддя для виймання з печі горшків; жук Lycanus cervus L.; [віл з великими рогами; назва барана Доп. УжДУ 4]», *рогачи́лно* «ручка рогача», *рога́чка* «рогатка; дерев'яний нашийник для худоби; (ент.) щипавка; [рогата вівця; двозуба кирка, двозубі вила; вид шапки Пі]», [*рогета*] «корова» О, [*рогй*] «клуня О; виведені пруги на вуглах хати ЛЧерк», *рогівка* «рогова оболонка», [*рогівня́*] «мундштук на рогах волинки» Нед, [*рогова́*] «крайня ополонка на льоду Берл, Мо; податок з рогатої худоби Пі», [*рогове́*] «податок з рогатої худоби» Пі, [*рогво*] «тс.» Пі, [*рогове́*] «плата за випас рогатої худоби», [*роговéць*] «вид кварцу» Нед, *рогови́к* «тс.», *рогови́на, рогови́ця* «рогова оболонка», *рогóвка* «вид плахти, рогата плахта», [*роговни́к*] «оброблювач рогу» Нед, [*роговня́*] «ріжок на кінці трубки коло волинки», *рогу́ля* «предмет з розгалуженням у вигляді рогів; [скривлена колода, скривлений ціпок; корова О; назва вівці Доп. УжДУ 4]», [*рагу́льки*] «примітивний ткацький верстат» Л, [*рожа́на*] (кличка корови з розкішними рогами) Ме, [*рожку́ля*] «тс.» ВеНЗн, [*ріжка́тий*] «кутастий», [*рожкó*] «віл з гарними рогами» ВеНЗн, *ріжна́тий* (у виразі *ріжна́ті са́ни* «гринджоли»), *рожна́тий* «тс.», *рога́тий*, [*рогова́тий*] «рогатий, рогоподібний» Нед, *рогови́й, роговíти, безрóга* «свиня», *безрóгий*, [*ви́ріжок*] «гостра частина предмета; край селища», *відрíг*, [*за́ріг*] «закуток» Ж, [*зарóже*] «тс.» Ж, [*зарíжок*] «шматок шкіри тварини коло рогів», [*зарóг*] «місце за рогом» Я, [*зарога́нити*] «схопити за роги» Я, [*наріже*] «кут, ріг» Ж, *наріжни́к* «кут даху, кут будівлі; [кутова кроква; окутий листовим залізом ріг скрині; одна з палиць у пристрої для перенесення сіна]», [*на́ріжник*] «один із снопів, які вкладаються на розі солом'яного даху; кроква фронтону» Ж, [*на́ріжниця*] «тс.» тж, [*наріжниці*] «зубчате ребро солом'яного даху над рогом хати» Ме, [*нарожня́к*] «тс.» Ж, [*на́рожень*] «копил (у санях)» Ж, *наріжний* «кутовий; розташований на розі; надзвичайно важливий», [*наро́жний*] «кутовий, розташований на розі» Ж, *ороговíлий, ороговíння*, [*па́ріг*] «зубець, відгалуження на оленячих рогах; жук рогач» Нед, [*па́ріжниця*] «жердина в даху оборогу» Нед, [*парогач*] «олень», [*парога́ті*] «олені» Нед, [*парога́тий*] «з оленячими рогами», [*уріжє*] «риска по краю» тж; — р. бр. болг. м. *рог*, др. *рогъ*, п. слн. *róg*, ч. слц. *roh*, вл. *róh*, нл. *rog*, схв. *рóг*, стсл. **рогъ**; — псл. *rogъ*; — споріднене з лит. *rãgas* «ріг», *raguvà* «балка, вибалок», лтс. *rags* «ріг», прус. *ragis* «тс.»; ie. **rogo-s* «ріг»; припускається також (КЭСРЯ 391; Преобр. II 206; Младенов 562) спорідненість з нвн. *ragen* «стирчати», свн. *regen* «тс.», діел. *rā* «жердина»; пов'язування (Brückner 461; Machek ESJČ 515) з нвн. *Horn* «ріг», лат. *cornū* «тс.» недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 489; Черных II 118; Преобр. II 206; Brückner 461; Holub—Kop. 313; Schuster-Sewc 1231; Георгиев Бълг. етим. и оном. 96; Младенов 562; Skok III 153—155; Trautmann 235; Būga RR I 479; Fraenkel 684; LP 3 131; Karulis II 99; Mühl.—Endz. III 465; Specht 85; Иллич-Свитыч Этимология 1965, 361.

рід, *рідня́*, [*рідня́к*] «родич», [*ріжéння*] «сперма», [*ро́да*] «природа» Нед, *родáк* «родич», [*роджáй*] «рід; порода» О, *ро́ди*, [*ро́ди́во*] «пологи; частування, яке батько новонародженого несе тестю; родовід» Г, Нед, *роди́мець*

«припадок у дітей та вагітних жінок; [земляк, співгромадянин Нед]», *роди́лка* «пологовий будинок», [*роди́ля*] «породілля» Нед, *ро́ди́мка* СУМ, Нед, *роди́мчик* «приступ хвороби у дітей та вагітних жінок», *роди́на* «сім'я; рідня; [батьківщина Нед]», *роди́ни* «пологи; свято з нагоди народження», [*роди́ня*] «сім'я, рідня», [*роди́телі*] «батьки», *роди́тель* «батько», *ро́дич* «родак; [батько]», *родича́ння* «родинні, близькі стосунки», *родичі́вство* «тс.», [*ро́диш*] «земляк» Нед, *роді́лля* «породілля», *роді́льня* «родильна кімната, палата», [*родни́к*] «джерело» Нед, [*роднѧ́*] «родина; батьківщина» Нед, [*родове*] «подарунки кумів для дитини» ВеЛ, [*родови́к*] «джерело в лісі Ч; земляк, голова родини Нед», *родо́вище*, [*родю́чина*] «дикі плодові дерева», [*родю́чка*] «родючість» Пі, [*рожа́й*] «урожай; рід; порода; спорідненість Бі», [*рожде́нець*] «уродженець», [*рожде́нник*] «батько», [*рожде́ниця*] «мати; породілля», [*рожде́нка*] «уродженка», [*рожде́ниця*] «породілля» Нед, *рі́дний, роди́льний*, [*роди́мий*] «уроджений; свій; рідний», [*родли́вий*] «родючий, урожайний» Нед, [*ро́дний*] «плідний» Нед, *родови́тий* «родовий, потомственний; [родючий]», *родю́чий*, [*родю́щий*] «родючий», *рожаї́стий* «родючий, багатоплідний», [*рожде́ний*] «природжений», *рідни́ти, рода́тися, роди́ти*, [*рожа́ти*] «народжувати», [*безрі́дник*] «безрідна людина», [*безро́да*] «тс.», *вро́да, вродли́вець, вродли́виця, вродли́вість, вроди́ни*, [*вро́дність*] «урожайність» Ж, *вродли́вий, вро́дженый*, [*вродови́тий*] «плодючий; вродливий» Ж, *вроди́ти, ви́рід* «виродок», [*вирóда*] «виродок; зразок; порода, плем'я» Ж, *ви́родження, ви́родок*, [*ви́рідний*] «звироднілий», *ви́родитися, вироджуватися, відро́дження*, [*відро́дини*] «відродження» Куз, [*відро́док*] «виродок» Ж, *відроди́тися, відро́джуватися, дорі́дний*, [*зрожа́й*] «урожай», [*зрі́дно*] «урожайно», [*зрода́*] «зроду», *зро́ду*, [*за́рід*] «зародок», [*за́рі́док, за́родень* Она, *зарóдник* Ж] «тс.», *за́родок*, [*зарі́дливий*] «урожайний», [*зарóдний*] «зародковий» Ж, [*зарожéдний*] «урожайний», *звироднíти*, [*на́рід*], *нарóд, нарóдженець* «новонароджений», *нарóджений* «тс.», *нарóдженик* «іменинник», [*нерóд*] «неврожай», [*нерóда*] «бездітна жінка», [*невро́д*] «неврожай», [*невро́да*] «тс.; невродливість» Ж, *неврожа́й, недорі́д* «неврожай; [недоносок]», [*недоро́док*] «недоносок, аборт» Ж, [*недоро́дити*] «скинути плід» Ж, [*непоро́да*] «неврожай» Ж, [*неуро́жай*] «тс.» Ж, [*обнародови́ти*] Ж, *обнарóдувати, перерíд* «насіння, яке втратило чистоту свого сорту», [*перерíдок*] «виродок» Куз, *перерóдженець, перерожéнець, перероди́тися, підроди́на*, [*пóрід*] «роди», *порíддя* «рід, порода, покоління; [пологи] Чаб», [*порíдня*] «рід», *поро́да, породжéниця* «мати», [*порождéнниця*] «тс.», *поро́дження, породíлля, порíдний, породи́нний, поро́дистий, породíльний, поро́дний, породичáти, прáрід, прароди́тель, праро́дич, приро́да, приро́дник*, [*приро́дки*] «наріст на картоплі» ВеБ, *приро́джений*, [*приро́дистий*] «фізично розвинений» Кур, *приро́дний, природни́чий, принаро́дно, спорíдження, споро́дження, спорíднений, споро́джений* «породжений», *спорíднювати, спороди́ти*, [*урод*] «врожай», [*у́род*] «виродок, ідіот» Нед, *уро́да* «врода», [*уродáй*] «красунь», [*уроджáй*] «урожай», *уро́дженець, уро́дження* «народження», *уро́дини, уродли́вець*, [*уро́дник*] «красунь», [*уро́жа*] «врожай», *урожáй*, [*урождéнець*] «уродженець», [*уро́ж'я*] «врожай», *уродли́вий* «вродливий; [здібний]»; — р. бр. болг. м. *род*, др. *родъ* «рід; плем'я, народ; батьківщина; одноплемінник, земляк; урожай; доля», п. вл. слн. ród, ч. слц. нл. rod, схв. *рòд* «рід; урожай», стсл. **родъ** «рід, покоління»; — псл. rodъ (< *ordъ), можливо, пов'язане з rosti, rasti (< *ord-tei) «рости»; — споріднене з лит. rasmẽ «урожай», лтс. rads «родич; рід», rasma «процвітання, родючість, урожай», raža (< *radjā) «багатий

урожай; численна родина», можливо, також з дінд. vrā́dhant- «висхідний», várdhati (várdhatē, vṛdháti) «росте, множиться, набирається сил», várdhaḥ «сприяння», vṛddháḥ «той, що виріс, великий, старий», ав. vərəδaiti «росте», varδaitē «тс.», гр. ὀρθός (βορθός) «прямий, правильний, істинний», алб. rit «росту, збільшую» або з свн. art «походження, рід», нвн. Art «вид, спосіб», вірм. ordi «син», дінд. rādhnṓti «виконує, робить», хет. ḫardu- «правнук», діспл. orotugr «крутий, піднятий», ірл. ard «високий, великий», лат. arduus «крутий, високий», arbor «дерево», тох. A orto «вгору»; зв'язок з лит. rẽsnas «сильний, міцний», лтс. ręsns «товстий, огрядний» (Persson Beitr. 274) викликає сумнів. — Трубачев Терм. родства 151—153; Фасмер—Трубачев III 491; Черных II 118—119; Преобр. II 208—209; Brückner 460; KZ 45/2, 108; AfSlPh 40, 12—14; Otrębski LP 2, 272—274; Machek ESJČ 514—515; Holub—Kop. 313; Ondruš JČ 9,150; Schuster-Šewc 1230; Младенов 562; Skok III 151—153; Иванов Этимология 1979, 135—136; Trautmann 234; Karulis II 97—98; Эндзелин СБЭ 195; Mühl.—Endz. III 479; Būga RR I 479; Walde—Hofm. I 64; Kluge—Mitzka 32; Boisacq 711; Meringer IF 17/1—2, 123—124; Pedersen KZ 39(19)/3, 360; Uhlenbeck 34; Pokorny 339. — Пор. **ра́ній, рости́, ю́род.**

рідки́й, *рі́дкісний, рідкува́тий,* [*рідни́стий*] «рідкий; сипкий» О, *рі́дший,* [*рідéча*] «рідке збіжжя у полі» О, *рідина́, рі́дкість,* [*рідня́к*] «рідкий ліс» Ч, *рідо́та,* [*рідýха*] «негусто посіяна гречка» Нед, [*рідúти*] «розріджувати» Куз, *рідíти, рідíшати,* [*рідні́ти*] «рідіти» Нед, [*рі́днути, рідчíшáти*] «тс.» тж, [*рі́дчати*] «рідшати», *рі́дшати, зрі́дка, о́брі́дкуватий, о́брі́дний* СУМ, Ж, [*обрі́дчастий*] «обрідкуватий», [*обрідúти*] «розрідити», [*о́брідка*] «зрідка» ВеУг, [*о́брідь*] «тс.» Она, *по́рідкий* «рідкуватий», *по́рідку,* [*про́рідкуватий*] «рідкуватий», *про́рідь* «місце, де дерева або кущі ростуть дуже рідко», *прорі́джувати, розрі́джувач,* [*урі́дь*] «зрідка; негусто» Шейк; — р. *ре́дкий,* бр. *рэ́дкі,* др. *рѣдъкый,* п. rzadki, ч. řídký, слц. riedky, вл. нл. rědki, полаб. rjódkě, болг. *ря́дък,* м. *редок,* схв. *ре́дак, рéткū,* слн. rédek, стсл. **рѣдъкъ**; — псл. rědъkъ (< *rědъ); — споріднене з лит. rẽtas «рідкий, рідкісний», rẽtis «сито, решето», лтс. rę̄ds, rę̄ns «рідкий», лат. rēte «мережа, невід», rārus «рідкий»; ie. *re-dh-, похідне від *er(ə)- «нещільний, рідкий; розходитися». — Фасмер III 458—459; Черных II 106; КЭСРЯ 387; Преобр. II 233; Brückner 473—474; KZ 46, 234; Machek ESJČ 532; Holub—Kop. 323; Schuster-Šewc 1213—1214; Skok III 140—141; Trautmann 12; Mühl.—Endz. III 518, 520; Karulis II 116; Fraenkel 723—724; Mikkola Balt. u. Slav. 44; Fick BB 2, 211; Torbiörnsson 504; Uhlenbeck 288; Persson Beitr. 278, 638; Walde—Hofm. II 418, 431; Pokorny 330. — Пор. **ритéт.**

[**рі́жа**[1]] «галявина, що врізається клином у ліс»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з *рі́зати* (пор. тлумачення) або з *рідкúй* (через значення «розріджений ліс», пор. р. [*ре́жа*] «найрідша рибальська сітка, рідка тканина», [*ре́жка*] «легенький палісадник», [*режéнье*] «порідіння»).

[**рі́жа**[2]] (ент.) «гусениця ведмедиці геби, Arctia hebe L.»; — неясне; можливо, пов'язане з *рі́зати.*

[**рі́жа**[3]] (бот.) «ряска, Lemna L.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з ч. ст. křěz «тс.», ч. [křez] «брудне шумовиння на воді», [kříst] «тс.».

рі́жджа — див. **рі́ща.**

[**ріжджак**] (орн.) «кропивник, Troglodytes parvulus Koch.» ВеЛ, [*рі́зжак*] «тс.» Шарл; — пов'язане з *рі́ща* ([*рі́жджа*]); назва зумовлена тим, що птахи цього виду живуть переважно в купах ломаччя, сушняку, хмизу, бурелому. — Див. ще **рі́ща.**

ріжки́ (бот.) «грибок клавіцепс, хвороба хлібних злаків, Claviceps pur-

purea Tul.» (Sclerotium clavus), [*ржи́ця* Чаб, *рожо́к* Mak, *ро́жки* Нед] «тс.»; — р. *рожки́*, бр. *ражкі́*, болг. (*мо́раво*) *ро́гче, рога́лка*; — похідне утворення від *ріг*; назва зумовлена тим, що в уражених злаках рослин замість зерен утворюється паразитичний гриб, який стирчить у колосі, як ріжок. — УРЕ 12, 263. — Див. ще **ріг.**

[**ріжковець**] (бот.) «ріжкове дерево, солодкі ріжки, Ceratonia siliqua L.» Mak, [*рогівни́к, рожкове́ць*] «тс.» Нед, [*рогівни́стий*] «ріжковий» Нед; — р. *рожки́* (мн.), бр. *ражко́вае дрэ́ва* «ріжкове дерево», п. rożkowiec, rożki, ч. rohovník, болг. *ро́жков*, схв. *ро̀гāч, ро̀шчић*, слн. rožíčevec «тс.»; — похідне утворення від *ріг*; назва зумовлена тим, що плід цієї рослини (стручок) має форму ріжка; вважається калькою гр. κερά́τιον «ріжок (плід), малий ріг», похідного від κέρας «ріг». — Німчук 260. — Див. ще **ріг.**

[**ріжник**] (бот.) «кушир занурений, Ceratophyllum demersum L.» Mak, [*рожник*] «тс.» Mak; — похідне утворення від *ріг*; назва зумовлена тим, що форма листя або колосковидні суцвіття цієї рослини нагадують роги. — Нейштадт 246—247. — Див. ще **ріг.**

[**ріжнора́кий**] «різноманітний» Нед; — запозичення з польської мови; п. różnoraki «різнорідний, різноманітний» є похідним від różny «різний», утвореним, як і wieloraki «різноманітний», за допомогою суфікса -orak-, що виник, очевидно, в результаті приєднання до суфікса -ak- кінцевої частини кореня czwor- (< *čьtvor-, пов'язаного з čьtyri «чотири») у формі czworaki «чотирьох гатунків». — Див. ще **рі́зний, чоти́ри.**

ріжу́ха — див. **режуха.**

різа́к (бот.) «Falcaria Bernh.», *водяни́й різа́к* «Stratiotes L.», [*різачка*] «різак», [*різушка*] «тс.» Mak, [*різка*] «наяда, Najas L.», *різу́ха* «тс.; [осока, Carex L. Нед, Mak]», [*різо́ха*] «осока» ВеНЗн, [*різоватець*] «осока гостра, Carex acuta L.», [*різова́тиця* Mak, ВеНЗн, *різій* Mak, *різійка* Mak, *різуля* ВеНЗн, *різчина́* ВеУг] «тс.»; — р. *реза́к* «різак; [різак водяний; наяда]», бр. *раза́к* «різак водяний», [*рэзнік, парэз*] «тс.»; — пов'язане з *рі́зати*; назви зумовлені тим, що листки цих рослин мають зубчасті краї; пор. р. *телоре́з* «різак водяний», бр. *целарэ́з* «осока». — Нейштадт 84; Федченко—Флеров 688. — Див. ще **рі́зати.**

[**різа́н**] «різка, лозина» Бі, [*різа́нка*] «вид канчука» ЛЧерк, [*різзя́*] «гілки, відрубані під час зрізування або підчищання дерев» Г, Л, [*риедзє, риеззє, руоззє*] «тс.» Л; — результат контамінації основ іменника *рі́зка* і семантично зближеного з ним дієслова *рі́зати* (див.).

[**різанець**] (бот.) «цибуля скорода, Allium schoenoprasum L.» Mak, [*різанка* Mak, *зрі́зованець* Ж, *приріз* Mak] «тс.»; — утворено від *рі́зати*; назви зумовлені тим, що головка цієї цибулини складається з кількох пучків, ніби розрізана на частини. — Див. ще **рі́зати.**

рі́зати, *різникува́ти* «бути різником», [*різни́чити*] «тс.», *різьби́ти* «вирізувати», [*різьбува́ти*] «тс.» Нед, [*ри́за*] «різа, земельна ділянка різної площі; розрив Нед», [*рі̂зь*] «земельна ділянка» Л, *рі́за* «тс.», [*ри́зка*] «половина загону, виділена у володіння іншій особі; (зменш.) ділянка сінокосу, відведена для косіння окремій особі ЛЖит», [*рі̂зка*] «великий шматок хліба, сала та ін.» Л, [*різ*] «різкість» ВеЛ, [*різа́вка*] «різь у шлунку; кривавий понос», [*різа́к*] «різець, сікач, великий ніж; серпоподібна коса для косіння очерету; пристрій для різання січки, для обрізування снопиків О; кирпич з гною для палива; різачка, різь у шлунку; кривавий понос», *рі́залка* «пристрій для різання», *рі́зальник*, [*рі́занець*] «євнух», [*різани́к*] «дроворуб» О, *різани́на*, [*рі́занка*] «зрізок, половина бочки; локшина; тепла вовняна хустка» Л, [*рі́занці*] «локшина» ВеУг, [*різа́рня*] «бойня, різниця», *різа́чка* «різь у шлунку; понос», [*рі́зень*] «скиба, відрізаний шма-

ток» Нед, *різе́ць* «ріжучий інструмент; передній зуб», [*рі́зка*] «січка (солома); міра землі 2,5 морга; ділянка землі приблизно 1,5 гектара Мо; вид гри; гілка, яку зрізають для щеплення Дз», *рі́зкість, різни́к*, [*рі́зник*] «скибка, відрізаний шматок» ВеУг, [*різникі́вна*] «дочка м'ясника», *різни́ця* «бойня; [м'ясна крамниця; торговельний ряд]», [*різниче́нко*] «син м'ясника», [*різови́ни*] «тирса», [*різови́ння*] «тс.», [*різу́н*] «головоріз, шибеник», *різь, різьба́, різьба́р, різьбя́р, різьба́рство, різьбя́рство*, [*резки́й*] «гострий, різкий» Нед, *рі́жучий, рі́зальний, рі́заний, різки́й, різкува́тий*, [*різни́чий*] «різницький», *рі́зьблений*, [*різьбо́ваний*] «різьблений», [*вріз*] «виріз, виїмка» Ж, *врі́зка*, [*врі́зний*] «потрісканий» Ж, *відрі́з, відріза́н, відрі́зка, відрі́зок, зріз, зрі́зка, зрі́зок, зрі́зувач, зрізни́й, зарі́з* «забій (худоби); [розріз; зарубка, шматок Ж]», [*зарі́за*] «убивця, розбійник», [*зарі́за́ка, зарізя́ка*] «тс.», [*за́різка*] «розріз, зарубка; шматок; заріз» Ж, [*зарі́зь*] «заріз» Ж, *на́рі́з* СУМ, Ж, *на́рі́зка* тж, [*на́різь*] «нарізка» Куз, *нарізни́й, надрі́з, навідрі́з, наодрі́з*, [*нао́дрізі*] «окремо», [*нао́дрізні*] «тс.», *напереріз, обрі́з*, [*обріза́нець*] «обрізаний срібний карбованець», *обрі́зка, обрі́зок* «шматок; [гвинтівка з укороченим стволом Па]», *обріза́ння, обрі́зувач, обрі́зувальний*, [*пере́різ*] «широка, низенька діжка для прання білизни» Л, *перері́з* «розріз; розтин; перетин; вид діжки», [*перері́зок*] «шефель, четверик (міра сипких тіл); невелика діжка» Куз, *підрі́з*, [*пі́дріз*] «леміш» ДзАтл II, *пі́дрі́зка* «підрізування; [ніж для вирізування стільників Нед]», [*підрі́зовач*] «вид невеликого плуга» Нед, [*пі́дрізок*] «обрізок, відходи» Куз, *по́рі́з* СУМ, Нед, *прирі́зка* СУМ, Куз, *про́рі́з* «наскрізний отвір; розріз (в одязі); переріз СУМ, Нед; [діра в льоду]», [*про́різень*] «переріз, розріз» Нед, *прорі́зка, прорізни́й, прорізо́вий, ро́зрі́з, ро́зрі́зка, розрі́зувач, розрізни́й, розрі́зувальний*, [*урі́з*] «міра землі, поверхні» Нед, [*у́різки*] (у виразі *без урізків* «без зайвих слів, прямо») Нед, *урі́зок*; — р. *ре́зать*, бр. *рэ́заць*, др. *рѣзати*, п. rzezać, ч. řezati, слц. rezat', вл. rězać, нл. rězaś, полаб. rezě, болг. *ре́жа*, м. *реже*, схв. *рѐзати*, слн. rézati, стсл. **рѣзати**; — псл. rězati, пов'язане з raziti «разити»; — споріднене з лит. rė̃žti «різати; ударяти», rė̃žis «смуга; наріз, надріз», rúožas «продряпана лінія, риска, смужка, відрізок», гр. ῥήγνῡμι «ламати, розбивати», ϝρῆξις «проламування»; іє. *u̯rēg'-/u̯rōg'- «ламати». — Фасмер III 461; Черных II 107; КЭСРЯ 387; Преобр. II 233—235; Brückner 476; Machek ESJČ 531; Holub—Kop. 322; Schuster-Šewc 1215—1216; Младенов 565; Skok III 134—135; Мейе ОЯ 109; Otrębski KZ 75/3—4, 207—210; Trautmann 245; Fraenkel 725—726; Meillet MSL 9, 142; Persson Beitr. 840; Pokorny 1181—1182. — Пор. **раз**[1].

рі́зви́й «жвавий, [тямовитий, умілий Нед]»; — р. *ре́звый* «жвавий», бр. *рэ́звы*, п. rzeźwy «тс.»; — псл. *rězъvъ, похідне від rězati «різати»; — зіставлення з гр. ὀρέγω «протягати; прагнути; бажати», дінд. ṛjyati «витягатися, поспішати» (Matzenauer LF 18, 255) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 462; КЭСРЯ 387; Преобр. II 234; Brückner 476; Mikl. EW 278. — Див. ще **рі́зати.**

Різдво́, [*рі́зтво́*] «Різдво» О, [*різдв'я́нка*] «Пилипівка» Нед, *різдвя́ний*, [*рисцвя́ний*] «різдвяний» О, [*розьдя́ний*] «тс.» Кур; — очевидно, результат фонетичного розвитку давнішого **рожьство* «народження, Різдво», пов'язаного з *роди́ти* (**рожьство* > **розство* > **розтво* > *різдво*). — Німчук 99; Кобилянський Гуц. гов. 40. — Див. ще **рід.**

[**різець**] (бот.) «косарики черепичасті, Gladiolus imbricatus L.» Mak; — похідне утворення від *рі́зати*; назва зумовлена тим, що форма листя цієї рослини нагадує лезо ріжучих предметів (коси, шаблі, шпаги, меча, ножа). — Див. ще **рі́зати.**

[**різи**[1]] «вид рибальської сітки» Нед; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. Reuse «верша», свн. riuse «тс.» споріднене з гот. raus «труба», двн. rōr «тс.», можливо, також з двн. rōsc «рухливий», псл. rухъ, укр. *рух*. — Kluge—Mitzka 598, 605. — Пор. **рух.**

[**різи**[2]] «арабески, вид орнаменту» Нед; — р. [*резь*] «візерункова обробка дерева, кістки», стсл. **рѣза** «смуга, риса»; — очевидно, пов'язане з *різати* (див.).

різка «лозина», [*різґа*] «тс.» Нед, [*різа*] «лозина, якою поганяють чи відганяють худобу» Мо, [*різзя*] «відрубані гілки» Л, [*різя*] «ломаччя» Ба, [*ро́зя*] (дит.) «різка» Нед; — р. бр. *ро́зга*, др. *розга* «гілка, пагін», п. rózga, ч. ст. rozha «пагін, гілка», слц. rázga «хворостина», нл. rozga «гілка, прут», полаб. rŭzgă/rüzgó «гіллячка, лозина, хворостина, кущ», болг. [*розга́*] «гілка, різка», схв. *ро̀зга* «молодий пагін виноградної лози; кілок, що підтримує виноградну лозу», слн. rózga «пагін виноградної лози», стсл. **розга, разга, раждик** «лозина, виноградна лоза»; — псл. rozga; — очевидно, споріднене з лит. règzti «в'язати, плести», rẽzgė «кошик з лози», rezginỹs «в'язання, плетений виріб», лтс. režģît (režguôt) «заплутувати», лат. restis «мотузка, канат», дінд. rájjuḥ «тс.»; зіставлялось також (Mühl.—Endz. III 492; Fraenkel 710—711; Specht 215) з лит. rãžas «сухий прут, мітла», лтс. razga (razda) «стара мітла»; припускалась (Mikl. EW 227; Brückner 465; ZfSlPh 4, 217; Walde KZ 34, 512; Trautmann 245) вихідна форма *orzga, пов'язана з префіксом *orz- «роз-» (пор. щодо розвитку значення нім. zwei «два» і Zweig «гілка»); недостатньо обгрунтованими були зіставлення з дангл. risce (resce, rysce) «очерет», снн. risch «тс.» (Bezzenberger BB 1, 68; Fick BB 1, 172; Mikkola Berühr. 158), з гр. ῥᾰ́διξ «гілка, прут» (Machek ESJČ 518), з *рожéн*, гр. ῥᾰχός (ῥάχος) «терновий чагарник» (Соболевский РФВ 64, 113), з *ріст, расти* (Mikkola Balt. u. Slav. 35), як і припущення вихідної форми *ъrzga (Ляпунов ИОРЯС 30, 17). — Німчук 239; Крымский Укр. гр. 38; Фасмер III 495; Черных II 120; КЭСРЯ 393; Holub—Kop. 314—315; Schuster-Šewc 1240—1241; Olesch 875—876; Skok III 161; Šaur Slavia 1978, 30—32; Fraenkel 713. — Пор. **різа́н, рі́ща.**

рі́зний, заст. *рі́жний*, [*ро́зний*] «різний», заст. *ріжни́ця* «різниця», [*ріжно́та*] «різноманітність» Нед, [*різнаці́я*] «роз'єднання, різноголосся», *різни́ця*, [*різно́ці́я*] «розбіжність, розбрід» Г, Пі, [*різня́*] «різниця, відмінність, розбіжність, розрив» Нед, *різнь* «ворожнеча, розходження», [*ро́зниця*] (у виразі *у розницю* «окремо, нарізно, вроздріб») Нед, [*розня́*] «різнь» Нед, *різни́ти* «роз'єднувати; (заст.) фальшивити (в хорі, оркестрі); [не бути у згоді, відокремлювати від чогось; (про рушницю) розсипати дріб]», заст. *ріжни́ти* «розрізняти Нед; ворогувати О», *зрі́зна, на́різний*, [*одрі́зне*] **«**осторонь, збоку, окремо» Нед, *по́різно*, [*по́розницею*] Нед, *розрі́знений, розрі́знювальний, розрізня́льний*, [*розрозни́ти*] «розігнати» Нед; — р. *ра́зный*, заст. *ро́зный*, бр. *ро́зны*, др. *розьныи* «різний, відмінний, неоднаковий», п. różny, ч. různý, слц. rôzny, вл. rózno «нарізно, різно», болг. м. *ра́зен*, схв. *ра̂знӣ* (тільки мн.) «різні, різноманітні», слн. rázen, стсл. **разьнъ;** — псл. *orzьnъ, похідне від *orz- «роз-». — Фасмер III 434, 496; КЭСРЯ 381; Полянский Этимология 1964, 102; Brückner 466; Machek ESJČ 526; Holub—Kop. 319; Schuster-Šewc 1242; Младенов 546; Skok III 114—115. — Див. ще **роз-.**

різноманітний, *різноманітити*; — очевидно, результат контамінації основ *різний* і *розмаїтий* (див.).

різочи́нець, *різочи́нний*; — бр. *разначы́нец*; — запозичення з російської мови; р. *разночи́нец* утворено з основ прикметника *ра́зный* «різний» та іменника *чин* «чин». — Див. ще **різний, чин[2].**

[**різова́тка**] (бот.) «хрін водяний, Nasturtium amphibium R. Br.» Нед, Mak, [*різо́ха*] «хрінниця, Lepidium L.» Нед; — назви, пов'язані з *різати*; зумовлені, очевидно, тим, що нижні листки обох рослин, які належать до однієї родини хрестоцвітих, розсічені на ниткоподібні сегменти або поділені на ланцетоподібні частини; словотворча форма неясна. — БСЭ 16, 80. — Див. ще **різати.**

[**різуха**] (бот.) «неслія волотиста, Neslia paniculata Desv.» Mak; — р. *резу́ха* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *різати*; мотивація назви неясна.

[**різьо́ваник**] «фартух, спідниця з вишитими краями» Нед; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*різи*] «вид орнаменту».

рій[1] «сім'я бджіл; (військ.) відділення», [*райо́вник*] «сітка для захисту від бджіл» Л, *рійба́* «роїння», [*різва́* Чаб, *рійва* тж, *рійка, ройба́*] «тс.» Нед, *рійни́ця* «кошик для збирання рою», *роїв'ня* «тс.», [*руйни́ца*] «приміщення для переховування бджолиних роїв» Л, *рі́йний*, [*роє́нний*] «рійний», *роїстий*, [*рі́яти*] «роїтися» (?), *роїти* «об'єднувати в один рій», *роїтися, відрійок, зро́йок* «об'єднаний рій», [*нерійник*] «вулик, що не роївся» Ж, [*па́рій*] «відрійок» Нед, [*по́рій*] «тс.», [*попароїтися*] (про рої) «дати парої» тж; — р. бр. болг. *рой*, др. *рои*, п. вл. ró͡j, ч. слц. нл. roj, м. *roj*, схв. *рȏј*, слн. ròj, стсл. **рои**; — псл. *rojь «рій; ріка, течія, приплив», пов'язане чергуванням голосних з *reі- (rinǫti) «текти, струмувати»; пор. цсл. **изрои** «вплив», п. zdró͡j «джерело», ч. слц. zdroj «тс.»; — споріднене з дінд. ráyaḥ «течія, потік, ріка». — Фасмер III 496; КЭСРЯ 392; Преобр. II 212; Цыганенко 395; Brückner 461; Machek ESJČ 515; Holub—Kop. 313; Schuster-Šewc 1232; Младенов 562; Skok III 155—156; Варбот Этимология 1965, 133; Бернштейн Очерк 1974, 286; Trautmann 243, 245; Persson Beitr. 769; Uhlenbeck 245. — Див. ще **ри́нути, рі́ка.**

[**рій**[2]] (бот.) «гриб кольчак, Hydnum imbricatum L. (Saccodon imbricatus (Fr.) Karst.)» Нед, Mak, [*рійни́ця*] «тс.» Нед; — очевидно, пов'язане з *рій*; мотивація назви неясна.

[**рійни́к**] (бот.) «очиток, Sedum L. Нед; підмаренник справжній, Galium verum L. Mak; розхідник, Sempervivum globiferum L. Mak; зміячка, Scorzonera L. Mak», [*роєвник* (*розлогий*)] «молодило покрівельне, Sempervivum tectorum L. Mak; меліса лікарська, Mellissa officinalis L. Mak», [*ройовик*] «меліса лікарська» Mak; — п. rojnik «молодило», rojownik «меліса», ч. rojovník «тс.; багно, Ledum palustre L.», слц. rojovník «меліса», нл. rojownik «багно»; — похідні утворення від *рій*; назви зумовлені тим, що ці рослини приваблюють бджіл як гарні медоноси. — Machek Jm. rostl. 96; ESJČ 515; SW V 555; Schuster-Šewc 1232. — Див. ще **рій**[1].

[**рі́йта**] «натовп, відділ, загін, рій, команда» Нед, [*рі́та*] «рота, загін»; — очевидно, результат видозміни форми [*ро́вта*], можливо, зближеної зі словом *рій* «відділення». — Шелудько 45. — Див. ще **ро́вта, ро́та**[1].

рік, [*рікó́виця*] «річниця» Пі, *річни́к* «щорічник», *річни́ця*, [*річня́* (мн. *річня́та*)] «однолітня домашня тварина» Нед, *річня́к*, [*рішня́к*] «тс.», [*роківщи́на*] «річний збір від парафіян» Г, Нед, [*рокове́*] «тс.», *рокови́ни* СУМ, Нед, [*ро́чини*] «роковини» Нед, [*ро́чки*] (мн.) «строк» Нед, *річни́й, рокови́й* «річний», [*рочи́стий*] «річний, який буває раз на рік Г; домовлений, призначений Нед», [*на́рік*] «на майбутній рік», *порі́чний* «річний, щорічний», [*позазана́рік*] «два роки тому» О; — р. *рок* «доля; [рік, термін, час, пора, доба]», бр. [*рок*] «рік», др. *рокъ* «вік; доля», п. ч. слц. нл. rok «рік», м. *рок* «термін», схв. *рȏк*, слн. ròk «тс.», стсл. **рокъ** «призначений заздалегідь термін»; — псл. rokъ «термін, умовлений час», пов'язане чергуванням голосних з *rekti «ректи»; — споріднене з гот. ragin «рада, рішення, постанова», тох. A

rake «слово», В reki «тс.», дінд. racanam, racanā «порядок, розпорядження», можливо, також з лит. rãkas «строк, мета», лтс. raks «мета, межа» (якщо це не запозичення зі слов'янських мов); зіставлення з лит. ràkti «колоти», rakinė́ti «колупати», дісл. rá «прикордонний знак» (Būga RR II 533—535) недостатньо обґрунтоване. — Огієнко РМ 1938/3, 135; Фасмер III 496—497; КЭСРЯ 392; Шабалин ЭИРЯ III 54—55; Преобр. II 199—201, 212; Brückner 461; Machek ESJČ 515—516; Holub—Kop. 313; Trautmann 243; Skardžius 185; Feist 392. — Див. ще **ректи́.** — Пор. **бе́зрік, ви́рок, уро́к, уро́чи́стий.**

ріка́, [*рікля*] «поле понад річкою або між річками» О, [*рі́чисько*] «покинуте річище» Нед, *рі́чи́ще, рі́чка, річкови́к, річни́к* «річковик», [*річчи́на*] (зменш.) Нед, [*річи́стий*] «багатий на ріки» Нед, *річни́й, заріча́ни́н* «житель заріччя» СУМ, Ж, *за́річок* «рукав річки», *зарі́ччя, зарі́чний, заріча́нський, надрі́ччя, надрі́чний,* [*підрі́че*] «поле, розташоване коло річки» Нед, [*поріча́нин*] «житель надріччя», [*порі́чина*] «смуга берега ріки» Нед, *порі́ччя* «надріччя»; — р. болг. *река́*, бр. *рака́*, др. *рѣка*, п. rzeka, ч. řeka, слц. rieka, вл. нл. rěka, полаб. rė́kă, м. схв. *ре́ка*, слн. réka, стсл. **рѣка;** — псл. rěka (<*roika), пов'язане чергуванням голосних з rei- (rinǫti) «текти, струмувати»; — споріднене з снн. rīn «водостік», дірл. riathor «бурний потік», дангл. rīð «струмок, потік, ріка» (англ. діал. rithe), гал. Rēnos «Рейн», лат. rīvus «струмок, потік, течія», алб. ritë «мокрий, сирий», дінд. ráyaḥ «ріка, течія, потік», rītíḥ «тс.», rētaḥ «течія, вилив, ріка», rīṇaḥ «текучий», rī́yatē «рухається, починає текти»; іє. *rei-/ri-; зіставлення з двн. rīga «ряд», свн. rīhe «тс.», дінд. rēkhā «ряд, смуга, дряпина» (Uhlenbeck 253; Zupitza GG 137) менш переконливе. — Фасмер III 464; Черных II 108; КЭСРЯ 387—388; Цыганенко 395; Варбот Этимология 1965, 117; Преобр. II 235; Brückner 475; Machek ESJČ 529—530; Holub—Kop. 322; Schuster-Šewc 1214; Младенов 566; Skok III 141; Критенко Вступ 550; Мартынаў Белар. лінгв. 1974/5, 65; Walde—Hofm. II 437; Pokorny 330—331. — Пор. **ри́нути, рій[1], рінь.**

[**рі́кля**] «старовинний жіночий костюм з декольте» Нед, [*нарі́кля*] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; н. Röckel «жіноча сукня, спідниця» пов'язане з Rock «спідниця; сюртук», спорідненим з свн. снідерл. roc «піджак, чумарка, сюртук, сукня», двн. rock(h), днн. гол. rok, снн. rock, дфриз. rokk, дангл. rocc, дісл. rokkr. — Шелудько 45; Kluge—Mitzka 604; Vries NEW 586.

рілля́, [*риля́*] «рілля» (Ме), *рільни́к, рільни́цтво,* [*ро́ля́*] «рілля» Г, Куз, [*рольни́к*] «рільник» Бі, [*рольни́цтво*] «рільництво» Бі, [*руля́*] «рілля» ДзУЗЛП, *рільни́й, рільни́чий,* [*розрилюва́ти*] «розорати землю ралом» Нед; — р. [*ро́лья, роля*] «рілля; час заорювання», бр. [*ро́ля*], др. *ролия* «нива, рілля», п. вл. нл. rola «земля, рілля», ч. role «зоране поле, рілля», ст. rolí, слц. rol'a «рілля; ґрунт, поле», полаб. rül'ă, схв. *ра̏л* «міра землі», слн. rál «рілля, оранка»; — псл. *orlьja, пов'язане з orati, *ordlo. — Дзендзелівський УЗЛП 117—119; Фасмер—Трубачев III 498; Преобр. I 655, II 212; Филин Происх. яз. 545—546; Львов Лексика ПВЛ 145; Мейе ОЯ 59; Потебня К ист. зв. 129; Brückner 462; Machek ESJČ 516; Schuster-Šewc 1233. — Див. ще **ора́ти[1], ра́ло.**

[**рімува́ти**] «лаятися, бити; лихословити, проклинати» Нед; — неясне.

[**рі́ник**] (бот.) «піщанка чебрецелиста, Arenaria serpyllifolia L.» Нед, [*рі́нок*] «тс.» Mak; — очевидно, пов'язане з *рінь*; назва зумовлена тим, що місцем поширення рослини є піщані й глинисті ґрунти; пор. іншу назву цієї ж рослини *піщанка.* — Нейштадт 233. — Див. ще **рінь.**

рі́нни́к (орн.) «оляпка, Cinclus aquaticus L.», [*рі́нка*] «тс.» Шарл, [*ріне́ць*]

(орн.) «чорнушка, Nyroca nyroca Guld.» Г, Шарл; — очевидно, пов'язане з *рінь*; назва зумовлена тим, що птахи цих видів живуть переважно на піщаних берегах річок, озер, живлячись комахами та іншими безхребетними, що їх збирають на березі або у воді, бігаючи по дну водойми; форма [*рінéць*] може бути й результатом видозміни форми *нирéць* (пор. *нирóк* «Aythya nyroca»). — Воїнств.—Кіст. 333. — Див. ще **рінь.**

рінь «крупний пісок, гравій; [береги річки, покриті жорствою О]», [*ринь*] «крупний пісок», [*рін*] «нанесена річкою галька, покритий галькою берег, покрита галькою обмілина» ВеЛ, [*ріни́сько*] «відкладення ріні» Нед, *рíння*, [*ріня́к*] «рінь», [*ріня́чина*] «тс.» Куз, *рінúстий*, [*рінни́й*] «рінистий» Нед, [*рінува́тий*] (про землю) «змішаний з крупним піском, гравієм», *рíня́ви́й* СУМ, Г, [*ріняковáтий*] «як галька» Нед, [*ріня́ний*] «рінявий», [*ріньовий*] «тс.» Она, [*зарíння*] «берег, покритий дрібними камінцями», [*зарíнок, зарíнче*] «тс.», [*нáрінок*] «гравій» Куз, [*óбрінок*] «невеликий річковий острів, оточений рінню» Ж, [*прирíни́ти*] «нанести ріні» ВеНЗн; — р. [*рень*] «мілина», др. *рѣнь* «обмілина, низький берег», схв. *рȗна* «пісок»; — очевидно, пов'язане з *ри́нути*, псл. rinǫti; — допускається спорідненість з діслі. rein «поросла травою смуга землі», шв. rēn «тс.», двн. свн. rein «польова межа», дірл. roen «гірський хребет» і, далі, з лит. rievà «міжгір'я», raivẽ «канавка, жолобок, смуга», лтс. riêva «жолобок, борозна». — Німчук 115; Филин Происх. яз. 532—533; Фасмер III 470; Преобр. II 235; Thörnqvist ZfSlPh 428—432; Persson Beitr. 769; Torp 332; Stokes 234; Mühl.—Endz. III 550. — Див. ще **ри́нути.** — Пор. **рій[1], рікá.**

рíпа[1] (бот.) «турнепс, Brassica rapa L.; [бруква, Brassica napus var. esculenta DC. Mak; свиріпа, Brassica campestris L. Mo; картопля, Solanum tuberosum L.]», [*ріпа біла, жовта*] «морква дика, Daucus carota L.» Mak, [*ріпа волоська*] «соняшник бульбистий, топінамбур, Helianthus tuberosus L.» Mak, [*репа*] «свиріпа» Mak, [*репиця*] «редька дика, Raphanus raphanistrum L.» Mak, [*репчик, репчин, ріпень, ріпець, ріпиця, ріпій*] «тс.» Mak, [*репиць*] «ріпиця зморшкувата, Rapistrum rugosum (L.) All.» Mak, [*ріепище*] «бадилля картоплі» Л, [*ріепник, рíпище*] «тс.» Л, *ріпáк* «рапс, Brassica napus var. oleifera Metzg.; [Brassica napus L. Mak]», [*ріпак дикий*] «гірчиця польова, Sinapis arvensis L.» Mak, [*ріпáчи́ння*] «стебло ріпака» Г, Нед, [*ріпачни́сько*] «поле, засіяне ріпаком», *ріпачóк* «суріпиця, Barbarea vulgaris R. Br.», [*ріпáшнище*] «поле після ріпаку» Гриц, [*ріпєник*] «корж з ріпи і кукурудзяного борошна» ВеЗн, *рíпиця* «Rapistrum Crantz.; [редька дика Mak; суріпиця пряма, Barbarea stricta Andrz. Mak; рапс Mak; гірчиця польова Mak]», [*ріпи́нец*] «поле, з якого знято картоплю» ДзАтл II, [*рíпля́ниця, рíпник, рíпнище*] «тс.» тж, [*рíпник*] «ріпиця багаторічна, Rapistrum perenne (L.) All.» Mak, [*рíпниця*] «гірчиця польова» Mak, [*рíпочка*] «ріпа» Mak, [*рíп'яник*] «корж з кукурудзи і картоплі Г; пиріжок з картопляного тіста До», *рíпний*, [*ріпова́тий*] «ріпоподібний» Нед, *ріпчáстий*; — р. м. *ре́па*, бр. *рэ́па*, др. *рѣпа*, п. rzepa, ч. řípa, řepa «буряк», слц. repa «тс.», вл. нл. rěpa «тс.; ріпа», полаб. repò, болг. *ря́па*, схв. *рȅпа*, слн. répa, стсл. **рѣпа**; — псл. rěpa; — споріднене з лит. rópė «ріпа», двн. ruoba, ruoppa, rāba, свн. ruobe, rabe, rüebe (нвн. Rübe), гол. raap, англ. rope (з лат.), лат. rāpa, rāpum «ріпа; бульба», гр. ῥάφυς, ῥάπυς «тс.», ῥάφανος, ραφάνη «редька; капуста»; більшість дослідників вважає це слово культурним мандрівним терміном або запозиченням (інакше Schuster-Šewc 1214—1215); на думку Гіндіна (Этимология 1963, 52—71), запозичене разом з реалією з Балкан (фрако-пеласг. răph-a-/răph-u-). — Фасмер—Трубачев III 471; Черных II 111; Преобр. II 235—

236; Филин Образ. яз. 113; Brückner 475; Moszyński PZJP 71; Machek ESJČ 530; Jm. rostl. 57, 82; LP 1950/2, 158; Holub—Kop. 322; Младенов 566; Skok III 129; Сабаляускас Труды Литовской ССР, серия А 1956, 1/6, 207—212; Trautmann 237; Frisk I 530; Boisacq 836; Kluge—Mitzka 610; Torp 347; Walde—Hofm. II 418; Specht 71.

[ріпа²] «леп, бруд на довго не митому, спітнілому тілі» Чаб, [*рíпавка, ріпúця*] «тс.» тж, [*рíпиця*] «бруд (особливо у вухах)» Ме; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з назвами рослин [*рíпа*], *ріпиця* як бур'янів, що густо ростуть на необробленому грунті; можливе зіставлення і з [*роná*] «нафта (брудна рідина)» (пор. [*рíпниця*] «мазниця»).

[ріпéк] (ент.) «гедзь шлунковий, Gastrophilus equi Fabr.» ВеНЗн; — пов'язане з [*ріп'я́к* (*ріпéк*)] «реп'ях»; назва зумовлена, очевидно, подібністю відкладених на шерсть коня яєчок цього гедзя до реп'яха, що причепився до шерсті. — Brehm I 395. — Див. ще **реп'я́х.**

ріпни́к, *ріпникувáти* — див. **ропá.**

рíса, *рісúти, рісни́й, рісувáти* — див. **ря́са²**.

[рíсень] «жовтень» Гриц; — очевидно, пов'язане з [*рісни́й*] «рясний, густий, багатий». — Гриценко 189; Hołyńska-Baranowa 62. — Див. ще **ря́са²**.

рíска¹ — див. **росá.**

рíска², *рісни́к* — див. **росúчка.**

рíска³ — див. **ря́ска.**

[рісля́к] (ент.) «хрущ, райдужниця, Donacia F.» Нед, Гриц; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*рíска*] «ряска»; в такому разі назва зумовлена тим, що ці жуки живуть на водяних рослинах (Горностаев 174); може бути пов'язане і з [*рісни́й*] «рясний», [*рісотá*] «ряснота», [*ря́са*] «колос, волоть, мітелка».

[рíтниця] (бот.) «свербіжниця польова, Knautia arvensis Coult.» Нед; — неясне.

річ¹ «предмет», *речови́й*, [*річéвий*] «предметний, діловий, дійсний, змістовний» Нед, [*річни́й*] «конкретний, діловий» Нед, *зречéвúти* «втілити у щось речове, матеріальне», *уречевúти*; — р. ст. *речь* «річ, предмет», бр. *рэч* «предмет», п. rzecz «річ, справа, предмет», слн. réč «предмет»; — псл. *rěkjь «мова, слово, предмет», пов'язане з *rekti «говорити». — Черных II 114—115; Фасмер III 478; Brückner 475; Младенов 560; Skok III 120—122. — Див. ще **ректи́.**

річ² — див. **ректи́.**

рішúти «прийти до висновку; розв'язати, позбавити; знищити, убити (первісно у виразі *р. життя* «позбавити життя»), розтратити (первісно у виразах типу *р. всього* «позбавити всього»)», *рішáти*, заст. *рішéнéць* «рішення, вирок» СУМ, Нед, *рíшення, рішúмість, рішýчий*, [*відрішáти*] «відпорювати; усувати від співучасті» Нед; — р. *решúть, решáть* «вирішити, розв'язати; (заст.) розплутати», бр. *рашы́ць* «вирішити; розтратити», *рашáць*, др. *рѣшити* «розв'язати; відпустити гріх», п. [rzeszyć] «зв'язувати», ч. řešiti «розв'язувати, розгадувати», слц. riešit' «тс.», болг. *решáвам* «вирішую, розв'язую», м. *решава* «розв'язує; позбавляє; рятує», схв. *дрéшити* (<**одрешити*) «розв'язувати», слн. rešíti «рятувати, звільнити, розв'язати, розгадати», стсл. **рѣшити** «розв'язувати»; — псл. *otrěšiti, *orzrěšiti або інші префіксальні утворення із значенням «відв'язувати, розв'язувати» від дієслова *rěšiti «зв'язувати»; — споріднене з лит. raišýti «в'язати, патрати», rìšti «в'язати», gyšulỹs «в'язка, згорток, вузол», gyšỹs «зв'язок; відношення», raĩštis «пов'язка, шнурок, мотузок», лтс. ràisît «розв'язувати», rist «зв'язувати», прус. senrists «зав'язаний», perrēist «зв'язувати», дангл. wrīon «закутувати, загортати; покривати», wrīðan «зв'язувати», лат. rīca «хустина, косинка»; очевидно, ie. *reik-/reig- «в'язати». — Черных II 115; Фасмер III 479—480; Преобр. II 238; Brückner 476; AfSlPh 39, 4; Machek ESJČ 530—531; Holub—Kop. 322; Младенов 560; Стоянов 83; Skok III 141—142; Ильин-

ский РФВ 69, 16; РФВ 74, 122; Mikl. EW 277; Эндзелин СБЭ 69; Karulis II 100—101; Būga RR I 476—478; Fraenkel 690, 738; Slavia 13, 11—12; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 128—129; Kurz ZfSlPh 19, 389; Specht ZfSlPh 19, 128; Pedersen IF 5, 79.

рі́ща «хмиз», [*ри́ще* Мо, *рі́здтя* ВеУг, *рі́зче* Нед, *рішні́к* Л, *ро́ща* Нед, *ру́жджя* ВеУг, *ру́зджя* ВеУг] «тс.», [*ріща́нка*] «мітла з прутів» О; — др. *рожчье* «галуззя», п. roszczka «гілочка», ч. roští «хмиз; [зелені гілочки]», ст. roždie «хмиз», слц. raždije, нл. roždźe, rozdźe «тс.», слн. róžje «виноградні пагони; обрізки виноградної лози», [rôždže] «тс.», стсл. **рождиѥ (раждиѥ)** «галуззя»; — псл. *rozgьje «галуззя, пруття», похідне від rozga «різка, прут, гілочка». — Німчук 239; Крымский Укр. гр. 38; Machek ESJČ 518; Holub—Lyer 423; Schuster-Šewc 1240—1241; Мейе ОЯ 106. — Див. ще **рі́зка.** — Пор. **різа́н.**

[**рі́ятися**] «бродити, вештатися без діла» Корз; — др. *рѣяти* «штовхати, розштовхувати, відганяти», болг. *ре́я се* «ношуся всюди», стсл. **рѣꙗти** «натискати, штовхати»; — псл. rějati, пов'язане чергуванням голосних з rojь «рій», rinǫti «ринути». — Фасмер III 480. — Див. ще **ри́нути, рій**[1].

роб — див. **роби́ти.**

ро́ба «одяг, сукня; робочий одяг»; — р. бр. *ро́ба* «тс.», п. заст. roba «ошатна сукня», ч. слц. слн. róba «сукня», болг. м. *ро́ба*, схв. *ро̏ба, ро̀ба* «тс.»; — можливо, через німецьке посередництво (н. Róbe) запозичено з французької мови; фр. robe «убрання; довгий просторий одяг» (іт. roba, англ. robe «тс.») походить від франк. raub «грабіж, награбоване» (двн. roub, нвн. rauben «грабувати, викрадати»), спорідненого з лат. rumpere «рвати, розривати», rūpēs «скеля, стрімчак», лит. rūpė́ti «цікавити(ся), турбувати», дінд. rōpa «діра, печера»; значення розвинулось від первісного «одяг, знятий з убитих воїнів ворога» (військовий звичай, відомий у найдавніші часи). — Фасмер III 487; Holub—Lyer 422; Dauzat 635; Gamillscheg 776; Kluge—Mitzka 585, 603; Klein 1308, 1352. — Пор. **гардеро́б, рабува́ти.**

роба́к, *роба́цтво, робачкова́тий* — див. **гроба́к.**

[**робга́з**] «в'язниця» Лизанец, [*рамга́з*] «тс.» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. [rabház] «в'язниця» утворене з іменників rab «полонений, ув'язнений», запозиченого зі слов'янських мов (пор. ч. слц. rab «раб»), і ház «будинок», спорідненого з фін. kota «юрта, намет», удм. (kor)-ka «дім», норв.-саам. goatte «курінь», хант. χòt, які можуть бути зведені до давньоіранських форм (пор. ав. kata- «землянка, дім, яма», перс. kad «дім», ос. kaet «стайня»). — Лизанец 621; Фасмер—Трубачев IV 226; Лыткин—Гуляев 114; MNTESz II 76; Bárczi 116, 251. — Див. ще **раб.** — Пор. **ха́та.**

роби́ти, [*роби́т*] «працювати» Л, [*робільникува́ти*] «виготовляти, фабрикувати» Нед, [*робільнича́ти*] «тс.» Нед, [*ро́блювати*] «робити», *роб* (у виразах *своїм робом робити* «робити по-своєму», *таким робом* «у такий спосіб», *ходити лихим робом* «діяти несправедливо», *ходити правим робом* «діяти справедливо»); [«робітник; невільник, арештант; кожний з пари, що бере участь у грі під назвою *роби*»], *ро́ба* «роботяща, працьовита жінка», [*роби́ня*] «рабиня» Нед, [*робі́вка*] «дрючок у бодні для виготовлення масла» ВеЛ, [*робільня́*] «фабрика» Нед, Пі, *робітни́к, робітни́цтво*, [*робі́тня́*] «майстерня» Г, Нед, [*робі́я*] «робота великого масштабу» О, [*ро́блениця*] «насипна гора, курган», [*ро́бливо*] «виріб», *робо́та* «праця; виріб; [(зб.) робітники]», *роботи́зна* (заст.) «панщина», [*роботи́ця*] «тс.» Нед, [*робо́тка*] «тимчасово знесені на купки снопи після в'язання» Л, *роботу́ха, роботя́га*, [*роботя́й*] «роботяга», [*робітли́вий*] «працьовитий», (заст.) *робі́тний* «тс.», *робітни́чий, ро́блений* «штучний», [*робле́ний*] «натруджений» (Ме), [*ро́бля-*

ний] «тс.» Дз, [*роботли́вий*] «працьовитий» Нед, *роботя́щий, робо́чий, робу́чий, безробі́ття, безробі́тний*, [*вробити*] «заробити; вправити» Пі, *ви́ріб* «виготовлена річ; виробництво, виробка; [форма буханця Нед; вільний від роботи час (у виразі: *виробу нема* «постійна робота, брак вільного часу»)]», [*вирі́бня*] «завод, фабрика, ливарний завод» Куз, [*виро́бня*] «тс.» Куз, *ви́робіток, ви́робка, виробни́к, виробни́цтво, виробни́чник, ви́робок*, [*вироб'яки́*] «вид шкіряних постолів», *виробни́й, виробни́чий, відробі́ток, відро́бок*, [*доріб ок*] «доробок», *доро́бок* «створене кимось; [заробіток, прибуток]», *доро́бка*, [*зроб*] «завершення, виконання роботи», [*зро́бка*] (у виразі брати *гроші на зро́бку* «брати гроші під відробіток»), [*зро́бок*] «виснажена працею людина», [*зарі́бкувати*] «заробляти, ходити на заробітки», *зароби́ти* «набути працею; заслужити; зарівняти, замурувати, забруднити; [учинити (масу для гонки горілки Ме)]», *зароби́тися* «захоплюватися роботою; дуже довго служити; забруднитися; [заслужити кару Ме]», [*за́ріб*] «заробіток», [*зарі́бник*] «заробітчанин», [*зарі́бок*] «заробіток», [*заро́бок*] «тс.», *заробі́ток, заробітча́ни́н* «людина, яка ходила на заробітки», [*зароблени́на*], [*зарі́бний*] «який живе заробітками», [*зарібни́чий*] (у виразі *з. стан* «промисловий (продуктивний) клас») Ж, *заробі́тний, заробко́вий* (діал., заст. у виразі: *з. податок* «промисловий податок»), [*зароблю́щий*] «який живе заробітками», [*зароботя́щий*] «який має гарні заробітки», [*надрабля́ти*] «перепрацьовувати» Ж, [*нероб о́*] «нероба, ледащо» Ж, *неро́ба*, [*неро́бисько*] «тс.» Ж, [*неробі́тник*] «той, хто не вміє працювати», *неро́бство*, [*неробу́чка*] «розташований під орним шаром землі пласт щебеню» ВеНЗн, *недоро́бка, недоро́бок, недови́робіток, недови́робка, оробітни́чити, оброби́ти*, [*обро́ба*] «обробка», *обробі́ток, обро́бка, обро́блювач, обро́бник*, [*обро́бок*] «завершення польових робіт; збирання врожаю, жнива» Ж, *обро́бний*, [*одробітчани́н*] «той, що виконував відробок» Ж, [*перероб*] «понаднормова робота», *переробі́ток, перероб ка, переро́бний, перевиробни́цтво, підроби́ти, підробі́ток, підро́бка, підро́блювач*, [*по́ріб*] (тк.) «утік», [*по́роб* Нед, *по́ро́бок*] «тс.», [*поро́ба*] «тс.; тканина, шматок полотна» Нед, *приробі́ток, приро́бка, проро́бка*, [*розро́ба*] «(гірн.) розвідка шурфуванням; зорювання цілини» Нед, *розро́бка*, [*розро́бок*] (у виразі *на р. дати кому що* «дати на заснування виробництва»); — р. [*ро́бить*] (про селянську роботу) «робити, працювати», *рабо́тать*, бр. *рабі́ць*, др. *робити* «поневолювати, перетворювати на рабів; працювати, виконувати роботу», п. вл. robíc «робити», ч. robiti, слц. robit', нл. robiś, болг. *рабо́тя* «працюю; обробляю землю», м. *работи* (3 ос. одн.), схв. *ра́бити* «уживати, користуватися, використовувати; [працювати на кого-небудь, гнути спину]», *ра̀бота* «важка праця», слн. заст. rób «раб, невільник», стсл. **рабъ** «раб», **работати** «працювати на когось; прислуговувати; працювати»; — псл.*orbiti «працювати на когось», похідне від orbъ «раб»; — споріднене з двн. ar(a)beit(ī) «робота, тягота, нужда», свн. ar(e)beit «тс.», нвн. Arbeit «робота», гот. arbaiþs «робота, нужда». — Фасмер III 427; Черных II 91—92; Цыганенко 387; Преобр. II 169—170; Потебня РФВ 1881/5, 116; К ист. зв. 129; Brückner 459; Ostrowska JP 35, 276; Machek ĘSJČ 514; Holub—Kop. 313; Schuster-Sewc 1228; Чолакова Език и лит. 1956/5, 388—389; Младенов 541; Skok III 91—92; Šaur Slavia 1978, 37—38; Moszyński PZJP 243, 251; Kluge—Mitzka 28—29; Feist 55; Гамкрелидзе—Иванов 479. — Див. ще **ребеня́**. — Пор. **па́рубок, раб.**

робітфа́к «робітничий факультет», *робітфа́ківець, робфа́к, робфа́ківець*; — бр. *рабфа́к*; — калька р. *рабфа́к*, складової абревіатури, утвореної на основі виразу *рабочий факультет*. — Див. ще **робúти, факультет.**

робкóр «робітничий кореспондент»; — бр. болг. *рабкóр*, п. слц. robkor «тс.»; — калька р. *рабкóр*, складової абревіатури, утвореної на основі виразу *рабочий корреспондент*. — Див. ще **кореспонде́нція, робúти.** — Пор. **сількóр, юнкóр.**

[**робóк**] «рубець, шрам» Нед, [*рубóк*] «тс.», [*робкáтий*] «покритий шрамами, рубцюватий», [*робковáтий*] «тс.» тж; — пов'язане з *руб, рубáти*; форми з **ро-** є результатами деетимологізації і фонетичного (гіперистичного) зближення з *робúти*. — Див. ще **руб.**

рóбот; — р. болг. м. *рóбот*, бр. *рóбат*, п. слц. robot, схв. *робот*; — запозичення з чеської мови; ч. robot утворено від robota «важка праця» письменником К. Чапеком (уперше зустрічається в його драмі «R. U. R.»). — СІС 1951, 570; Акуленко 142; Черных II 117; Введенский РР 1980/4, 146—148; Kopaliński 847; Holub—Кор. 312, 313; Holub—Lyer 422. — Див. ще **робúти.**

рóваш — див. **равáш.**

[**рóвер**] «велосипед» Куз; — запозичення з польської мови, як і бр. [*рóвар*] «тс.»; п. rower походить від англ. rover «велосипед», букв. «мандрівник, волоцюга», яке зводиться до сангл. roven «бродити, блукати, тинятися», що є, можливо, результатом контамінації англ. rover «морський грабіжник», спорідненого з двн. roub (нвн. Raub) «грабунок», і діслі. rāfa «бродити, блукати; мандрувати», rāpa «тс.». — Ткаченко УМШ 1958/4, 74; Sł. wyr. obcych 655; Klein 1360. — Див. ще **рабувáти.**

ровéсник; — р. *ровéсник*, бр. *равéснік*, п. rówieśnik, ч. слц. rovesník; — псл. *orvesnikъ, похідне від прикметника *orvesnъ «однаковий за віком», збереженого в р. [*ровéсный*] «тс.» і утвореного від іменника s-основи *orvos, род. в. *orvese, пов'язаного з *orvьnъ «рівний». — Фасмер III 488; Черных II 117; КЭСРЯ 391; Преобр. II 171; Brückner 464; Machek ESJČ 520; Holub—Кор. 315; Otrębski RSl 13, 73. — Див. ще **рíвний.**

[**рóвта**] «військовий загін»; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни слова *рóта*. — Шелудько 45. — Див. ще **рóта**[1]. — Пор. **рíйта.**

[**рогатúця**] (іхт.) «спиноріг, Balistes vertula» Нед; — пов'язане з *ріг*; назва зумовлена тим, що ці риби мають перед плавником до трьох колючок, з яких перша, найдовша, виділяється на спині як ріг (пор. наукову назву риби спиноріг). — Рыбы СССР 430. — Див. ще **ріг.**

[**рогатка**] (бот.) «сусак зонтичний, Butomus umbellatus L.; жабриця однорічна, Seseli annum L.; водяний горіх плаваючий, Trapa natans L.» Мак, [*рогачик*] «рогачка видовжена, Erucastrum elongatum Led.; сухоребрик високий, Sisymbrium altissimum L. (S. sinapistrum Grants., S. pannonicum Jacq.)», *рогáчка* «Erucastrum Schimp. et Spenn.; [гірчиця розсічена, Sinapis dissecta Lag.; сухоребрик високий Мак; дескурайнія Софії, Descurainia (Sisymbrium) Sophia L. Мак]», *роговúк* «Cerastium L.», [*рогівник, роговник*] «тс.» Мак, *рогýлька* «водяний горіх, Trapa L.», [*рогульник*] «водяний горіх плаваючий» Мак, [*рогýтник*] «дерен, Cornus sanguinea L.» ВеНЗн, Мак, [*рожниця*] «Ceramium Lyngb.» Мак; — р. *рогýльник* «водяний горіх», [*роговúк*] «роговик», бр. *рагýльнік* «водяний горіх», п. rogownica «роговик», ч. слц. rožec, вл. rohownica, схв. *рòжац* «тс.»; — пов'язане з *ріг* (псл. rogъ); назви зумовлені, головним чином, подібністю плодів (коробочок, стручків) цих рослин до ріжків; пор. лат. cerastium «роговик», що походить від гр. κέρας «ріг». — Нейштадт 276, 277; Machek ESJČ 515; Jm. rostl. 75; Симоновић 110. — Див. ще **ріг.**

рогівни́к, *рогівни́стий* — див. **ріжковець.**

рогíз (бот.) «Typha L.; [осока видовжена, Carex elongata L. Мак; очерет, Scirpus L. Мак]», [*гороза́*] «рогіз» Л, [*гроза́*] «тс.» Л, [*рогóз*] «очерет болотний, Scirpus palustris L.; рогіз вузьколистий, Typha angustifolia L.» Нед, *ро-*

гоза́ «рогіз; [очерет болотний Нед; півники болотні, Iris pseudacorus L. Mak]», *рогози́на* «шмат рогожі; одяг з грубої рідкої матерії», [*рогозка*] (бот.) «куга, очерет озерний, Scirpus lacustris L.» Mak, *рогі́жка* «рогожка», [*рогі́жник*] «той, що виробляє рогожу», [*рогó́жник*] «тс.» Нед, *рогó́жа* «груба плетена тканина з личаних стрічок, мата; [(бот.) рогіз Mak]», *рогó́жка* «груба матерія; [(бот.) рогіз вузьколистий Mak; півники болотні Mak]», *рогó́жи́на* «шматок рогожі; мата УРС, Г; [плетінка очерету Нед; (бот.) рогіз Mak]», *рогó́жка* «підстилка, циновка, вид тканини; [рептух Mo]», *рогó́жаний, рогó́жний, рогóзя́ний*; — р. болг. *рогóз* «рогіз», бр. *рагóз* «тс.», п. [rogoza] «аїр тростинний, Acorus calamus L.», rogoż «осока», rogoża «рогожа; (бот.) рогіз», [rogozina] «ситник, Juncus L.», [rogozie] «тс.», ч. rákos «очерет, комиш», ст. rokos (< rogozie) «тс.», rohož «рогожа, циновка, мата», слц. rakos «очерет», rohož «рогожа», вл. rohodź «очерет, комиш», м. *рогоз* «рогіз», схв. *рòгоз* «рогіз, ситник», слн. rôgoz «тс.», цсл. **рогозина** «циновка»; — псл. rogozъ; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з псл. rogъ «ріг, кут» за ознакою ребристості стебла (Vondrák I 630; Brückner 461); зіставлялось також з гот. raus «очерет», двн. rōr «тс.» (Torp 332); пов'язувалося з лит. règzti «плести» (Holub—Kop. 313), з гр. ῥέμβω «обертаю» (Loewenthal AfSlPh 37, 384); висловлювалось припущення (Machek ESJČ 515; Jm. rostl. 293) про праєвропейське походження слова, запозиченого з якоїсь давнішої неіндоєвропейської мови. — Фасмер—Трубачев III 490; Черных II 118; Меркулова Очерки 48—50; КЭСРЯ 391; Преобр. II 206; Schuster-Sewc 1231—1232; Skok III 155; Младенов 562; Mikl. EW 280.

[рогі́тра] «(у гребінників) перерізана поздовж звичайна столярна пилка»; — складне утворення з основ іменника *ріг* і дієслова *те́рти* (власне, «те, чим труть ріг»). — Див. ще **ріг, те́рти.** — Пор. **макі́тра**[1].

рогови́к, *рогівник, роговник* — див. **рогатка.**

[ро́галь] «товста жилка листа капусти» ВеЛ; — пов'язане з *рога́ль* «тс.»; звук **г** зумовлений, очевидно, впливом польської мови. — Див. ще **ріг.**

родзи́нки «ізюм», [*рози́нки*] «тс.»; — бр. *разы́нкі*, п. rodzynek, [rozenek, rodzenek, rozynek, rozynka, rodzynka], ч. rozinka, слц. hrozienko, вл. rózynka, нл. rozyna, rozynka, полаб. rozinkâi, схв. *рози́не*, слн. rozína «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Rosíne «ізюм» походить від фр. raisin «виноград» (raisin sec «ізюм, родзинки»), яке зводиться до лат. racēmus «виноградне гроно, виноградна гілка, лоза», нар.-лат. *racīmus «тс.», що є, очевидно, доіндоєвропейським субстратним словом. — Булаховський Нариси 117; Шелудько 45; Булыка 286; Brückner 465—466; Machek ESJČ 520; Holub—Kop. 316; Holub—Lyer 424; Kluge—Mitzka 608; Dauzat 608; Gamillscheg 746; Walde—Hofm. II 414; Boisacq 835; Meillet MSL 15, 163.

[родимець] (бот.) «вороняче око, Paris quadrifolia L.» Mak; — р. [*родимец*] «тс.»; — пов'язане з *роди́мець* «припадок»; назва зумовлена отруйними властивостями цієї рослини. — БСЭ 9, 120. — Див. ще **рід.**

[родинник] (бот.) «гравілат міський, Geum urbanum L.» Mak; — очевидно, похідне від *роди́нний, роди́ти*; мотивація назви неясна, можливо, пов'язана з якимись лікувальними властивостями цієї рослини, здавна вживаної в народній медицині. — Носаль 179—180; Malý atlas liеč. rastl. 194. — Див. ще **рід.**

роди́ти — див. **рід.**

Родіо́н (чоловіче ім'я), *Радивóн*, [*Родійóн*], *Радькó*, ст. *Родíωнъ, Ирωдíωнъ* (1627); — р. *Родио́н, Иродио́н* (первісно два окремих імені), бр. *Радзівóн*, др. *Иродионъ*, ч. Rodion, Herodion, болг. *Радио́н, Родио́н*, стсл. **Иродионъ, Родионъ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької як два

окремих імені; гр. Ἡρῳδίων утворене, очевидно, з основ імені богині Ἥρα «Гера, Юнона» та іменника ᾠδή «пісня, спів»; помилково виводиться (Петровский 124) від ἥρως «герой»; гр. Ῥοδίων пов'язується з назвою острова Ῥόδος «Родос» (пор. Ῥόδιος «родосець, родоський») або з ῥόδον «троянда». — Вл. імена 83; Беринда 209; Петровский 189; Спр. личн. имен 419, 450; Суперанская 81; Успенский 624; Илчев 427; Constantinescu 139. — Див. ще **о́да.** — Пор. **ро́за.**

родови́к (бот.) «Sanguisorba officinalis L.»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *роди́ти* як назва рослини, що використовується при маткових та інших кровотечах; може бути результатом видозміни етимологічно неясної форми [*рядови́к*] «тс.», зближеної з основою дієслова *роди́ти*. — Лік. росл. 225; Попов Лек. раст. 113. — Див. ще **рід.**

рододендро́н (бот.) — рід рослин (кущі, дерева) родини вересових, Rhododendron; — р. болг. *рододе́ндрон*, бр. *радада́ндран*, п. слц. вл. rododendron, ч. rododendron, rhododendron, слн. rododéndron; — засвоєний з новолатинської ботанічний термін, що походить від гр. ῥοδοδένδρον, утвореного з двох слів: ῥόδον «троянда», до якого зводиться лат. rosa «роза», фр. англ. rose, укр. *роза* «тс.», і δένδρον «дерево», що є видозміненою редуплікацією кореня *δρε-, спорідненого з гот. triu «дерево», данг. treow «тс.». — CIC^2 727; Koraliński 848; Holub—Lyer 422; РЧДБЕ 745; Frisk I 365. — Див. ще **ро́за, де́рево.**

[**ро́єчи**] «роняючи» Кур; — дієприслівникова форма неясного утворення; може розглядатись як результат діалектної видозміни форми *ро́нячи* (> *[*ро́нєчи*]) або як пов'язане з гіпотетичним дієсловом **роїти* (псл. *rojiti) «точити, випускати струменем», спорідненим з *ри́нути* (псл. *rei-nǫ-ti) «текти», *рікá* (псл. *roika).

[**рож**] «жито, Secale cereale L.» Нед, [*ріж* Нед, *іржи* Mak, *ржина* Mak] «тс.», [*иржáнка*] «житня солома» Гриц, [*иржи́ще*] «житня стерня» О, [*ріжи́ще*] «поле, з якого скосили жито, пшеницю або іншу культуру» Л, [*ржи́ське, ржи́ще*] «тс.» Гриц, [*суржанка*] «суміш зерна пшениці й жита» Mak, [*суржанок* Mak], *су́ржик*, [*суржиця*] Mak, *суржо́к* «тс.»; — р. *рожь*, бр. *іржаны́, аржаны́* «житній», др. *ръжь* (*рожь*) «хлібна колосова рослина; жито в зерні», п. żeż, ч. нл. řež, слц. raž, вл. rožka, ст. rož, полаб. råz, болг. *ръж*, м. *'рж*, схв. *рâж*, слн. ŕž, стсл. **ръжь;** — псл. гъžь «жито»; — споріднене з лит. rugỹs «зерно, жито», лтс. rudzis «жито», прус. rugis, двн. rocko, нвн. Roggen, дісл. rugr, данг. ryge, англ. rye, днн. roggo; ie. *rughi(o)- «тс.»; хант. rӓk «мука; каша», комі rok «каша», удм. *жук* «каша, крупа», фін. rokka «пюре з гороху», ест. rokk «пійло для худоби; борошняний суп», можливо, запозичені з якоїсь східної індоєвропейської мови (Trautmann 246; Apr. Sprachd. 416; Mühl.—Endz. III 555; Torp 350; Holthausen Awn. Wb. 233; Семереньи ВЯ 1967/4, 24); припущення про спорідненість або походження з фрак. βρίζα (Meyer BB 20, 121; Fick BB 29, 241) викликає сумнів. — Фасмер III 493—494; Черных II 120; Преобр. II 210; Цыганенко 400; Brückner 458; Machek ESJČ 513; Holub—Lyer 420; Schuster-Šewc 1245—1246; Георгиев Въпр. на балг. етим. 27; Младенов 565; Skok III 116; Бернштейн Очерк 1974, 275—276; Karulis II 133; Kluge—Mitzka 604—605; Klein 1367; Гамкрелидзе—Иванов 658; Гиндин Этимология 1963, 65; Pokorny 874, 1183.

ро́жа[1] (бот.) «Alcea (Althaea) L., Malva L.; [троянда, Rosa L.; шипшина (собача), Rosa canina L. Mak; лаватера, Lawatera L.; прикраса у вигляді рози, розетка Нед]», [*рожа борова*] «герань криваво-червона, Geranium sanguineum L.» Mak, [*рожа водна*] «вікторія амазонська, Victoria regia Lingl.» Mak, [*рожа русальна* (*русальчана*)] «півонія лікарська, Paeonia officinalis L.» Mak, [*рожа японська*] «камелія, Camellia ja-

ponica L.» Mak, [*рожан*] «троянда» Mak, [*рожáнка*] «родіола рожева, Rhodiola rosea L.» Нед, *рожúна* «квітка рожі, квітка троянди», [*рожíвка*] «вид писанки з орнаментом у вигляді троянди», [*рожíвна*] (фольк.) «дочка троянди», [*рýжа*] «троянда», [*ружа псяча*] «алтея лікарська» Mak, [*ружа лісная*] «калачики лісові, Malva silvestris L.» Mak, [*ружа польова*] «герань лучна, Geranium pratense L.» Mak, [*ружа божа* (*камена, камінна, русадельна*)] «півонія лікарська» Mak, [*рожáний*] «рожевий; пов'язаний з рожею», *рожéвий, рожевувáтий*, [*рожíвний*] «рожевий» Нед, [*рожóвий*] «рожевий» Пі, [*ружóвий*] «тс.» (Ме), *рожевíти*, [*ружувáти*] «фарбувати» (обличчя) Ме, [*ружувáтися*] «фарбуватися» Ме, ст. *рожа* «троянда» (XV ст., 1627); — р. [*рожа*] «калачики, Malva L.», бр. [*рóжа*] «тс.; троянда»; — запозичення з польської мови; п. róża «троянда, рожа», як і ч. růže «троянда», ст. róžě, ruože, слц. ruža, вл. слн. róža, нл. roža «тс.», через німецьке посередництво походить від лат. rosa «тс.». — Німчук 280; Коваль 80; Акуленко 134; Richhardt 96; Фасмер III 493; Преобр. II 210; Brückner 466; Machek ESJČS 526; Jm. rostl. 40, 41, 78, 109, 223, 239; LP 2, 150; Mikl. EW 493; Гамкрелидзе—Иванов 663. — Див. ще **рóза.** — Пор. **рóжа²**.

[**рóжа²**] «бешиха» Нед, [*рýжа*] «тс.» Нед; — р. *рóжа*, бр. [*рóжа*], п. róża, ч. růže, слц. ruža, нл. roža; — пов'язане з *рóжа¹*; назва зумовлена тим, що при запаленні шкіра робиться яскраво-червоною; щодо семантичного розвитку пор. також н. Rose «троянда; (мед.) рожа», англ. rose-rash (мед.) «краснуха». — Німчук 281; Вакалюк Мовозн. 1976/2, 49; Фасмер III 493; Черных II 119; КЭСРЯ 391; Преобр. II 210. — Див. ще **рóжа¹, рóза.**

[**рожальниця**] (бот.) «хвилівник звичайний, Aristolochia clematitis L.» Mak; — пов'язане з *родúти*; назва зумовлена застосуванням хвилівника в народній медицині для полегшення родів. — Нейштадт 206. — Див. ще **рід.**

[**рожáна**] «руда корова» Нед; — очевидно, результат контамінації слів [*ружáна*] «тс.» і *рожéвий*. — Див. ще **рóжа¹, рýжа.**

[**рожáнка**] «чотки» ВеУг; — р. (зах., пд.) [*рожанéц*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. różaniec, [różanka] «тс.», як і ч. růženec, слц. ruženec «тс.», є частковою калькою н. Rosenkranz «чотки; вінок з троянд» або слат. rosārium «чотки», утвореного від rosa «троянда»; латинська назва чоток, якими католики відраховують кількість проказаних молитов («Отченашів» та ін.), пов'язана з тим, що молитви в середньовіччя порівнювалися з квітами. — Фасмер III 493; Brückner 466; SW V 750; Holub—Kop. 319; Holub—Lyer 426; Kluge—Mitzka 608. — Див. ще **рóза, рóжа¹.**

рожéн «загострений кіл (зокрема, в санях); металевий стрижень для смаження м'яса», [*рóжень*] «вила; кожний з чотирьох стояків у санях» Нед, *ріжнáтий* (у виразі *ріжнáті сани* «сани з рожнами»), *рожнáтий* «тс.»; — р. *рожóн* «загострений кіл; пастка для росомахи, рисі, вовка», бр. *ражóн* «рожен», др. *рожьнъ* «рожен; цвях; жало», *ражьнъ* «рожен, кіл», п. rożen «рожен для підсмажування м'яса», ч. слц. ražeň «тс.», вл. róžeň «тс.; решітка (у пічці)», нл. rožon «рожен; піка, алебарда», полаб. rüzän, болг. *ръжéн* «рожен для підсмажування м'яса; кочерга», м. *ражен* «рожен для підсмажування м'яса», схв. *ráжањ*, слн. ráženj «тс.»; — задовільної етимології не має; з огляду на паралелізм початкового го-/га- припускається псл. *oržьn-, *orznjo- з первісним значенням «розвилистий кіл»; висловлювалась думка (Брандт РФВ 23, 100) про походження від gazъ, graziti і пізніше зближення з rogъ; виводиться також (Machek ESJČ 521—522) від rogъ «ріг», а форма з га- пояснюється як результат подовження го-; припущення про зв'язок з гр. ὄρχος «огорожа», ὀρ-

χάς «тс.», ἐρχατάω «обгороджую» (Šaur Slavia 1978, 32—34; Loewenthal AfSlPh 37, 391) або з лит. rãginti «спонукати, примусити» (Matzenauer LF 16,175) викликає сумнів. — Фасмер III 493; КЭСРЯ 392; Потебня К ист. зв. 129; Brückner 466; Schuster-Šewc 1245; Skok III 117; Torbiörnsson I 64. — Див. ще **роз-**.

роз- (префікс, що надає дієслівній основі додаткового значення членування дії, поширення її (від центра до периферії та ін.) або видового значення завершеності), *розі-* «тс.»; — р. *роз-, розо-, раз-, рос-*, бр. *раз-*, др. *роз-*, п. ч. вл. нл. roz-, слц. roz-, raz-, болг. м. схв. *раз-*, слн. raz-, стсл. **раз-**; — псл. *orz- (з *ord-z-); — споріднене з лит. ardýti «розділяти», ос. ærdæg «пів-, половина», ав. arəδa «пів-, бік», дперс. arda- «тс.», хет. arḫa «назовні, геть», arḫaja «окремо, осібно, крім, поза правилом», дінд. árdhaḥ «частина, половина», ṛdhak «нарізно» і, можливо, з дінд. ṛté «крім, без» (Persson Beitr. 840); ie. *or-dh- мало значення «розкласти щось на частини»; пов'язання з лат. re-, red- (префікс) (Mikkola Balt. u. Slav. 36) необґрунтоване. — Фасмер III 494; Черных II 95; Brückner 464—465; Machek ESJČ 520; Holub—Kop. 316; Schuster-Šewc 1240; Младенов 542; Skok III 114; ESSJ Sl. gr. I 145—149; Meillet Études 153, 160; Эндзелин СБЭ 109; Абаев ИЭСОЯ I 173; Pedersen IF 26, 293; Mikkola Ursl. Gr. III 63.

ро́за (бот.) «троянда, Rosa L.», [*роза польова*] «волошка лучна, Centaurea jacea L.» Mak, [*роза камінна*] «різновид сонцецвіту, Helianthemum chamaecistus Mill. (H. vulgare Gaer.)» Mak, [*розáлія*] «карагана, Caragana Lam.» Нед, *розáрій, розáріум*, [*розúця*] «прикраса у вигляді троянди; розета» Нед; — р. болг. м. *ро́за*, п. [roza] «троянда», ч. вл. rozárium «розарій», схв. *ро́за* «рожевий», слн. róža; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Róse «троянда», фр. англ. rose «тс.» походять від лат. rosa, яке зводиться до гр. ῥόδον «тс.», запозиченого зі східних мов (пор. дперс. *vṛda-, вірм. vard < іран. *vṛda- «тс.», споріднене з англ. word «колючий кущ», норв. bǝr «кущ смородини», лат. rubus «ожиновий кущ, ожина»). — Німчук 280; CIC² 734; Коваль 80; Фасмер III 493, 494; КЭСРЯ 392; Преобр. II 210; Младенов 562; Kluge—Mitzka 607; Walde—Hofm. II 443; Frisk II 660—661; Boisacq 843; Klein 1357. — Пор. **ро́жа**[1,2], **розе́та**[1].

Ро́за (жіноче ім'я); — р. болг. *Ро́за*, п. Róża, ч. слц. Róza, схв. *Роза*, слн. Roza; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Rósa (Róse), фр. англ. Rose походять від лат. Rosa, пов'язаного з іменником rosa «троянда». — Вл. імена 156; Петровский 190; Суперанская 89; Спр. личн. имен 519; Илчев 427, Paul Kl. Vnb. 123. —Див. ще **ро́за.**

Розáлія (жіноче ім'я); — р. *Розáлия*, бр. *Разáлія*, п. Rosalia, ч. Rozalie, слц. Rozália, болг. *Розали́я*, м. *Розалија*, схв. *Розалија*, слн. Rozalija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Rosália, Rosalie, фр. англ. Rosalie походять від іт. Rosalia, утвореного з Rosa, яке зводиться до лат. rosa «троянда». — Петровский 190; Суперанская 89; Илчев 427; Paul Kl. Vnb. 123. — Див. ще **ро́за.** — Пор. **Ро́за.**

[**розáн**] «різка»; — очевидно, результат видозміни форми [*різáн*] «тс.», фонетично зближеної з етимологічно спорідненою формою р. *ро́зга*. — Див. ще **різáн.**

розанéць (кул.) «вергун»; — р. [*ро́занец*] «тс.», *ро́зан* «троянда; вид булочки», бр. *ро́зан* «вид булочки»; — пов'язане з *ро́за*; назва зумовлена подібністю форми печива до квітки троянди (Даль IV 101); можливо, є запозиченням з російської мови. — Див. ще **ро́за.**

розбáвити; — пов'язане з *вúбавити* (див.).

[**розбадзьо́раний**] «розпещений, розбещений; гострий на язик» Па; — афективне утворення.

[**розбайо́ритися**] «розходитися, розпринди́тися» Нед, [*розмайо́ритися, розмаго́ритися*] «тс.» Нед; — неясне.

[**розба́кати**] «відговорити, відради́ти»; — похідне утворення від *бакати* «звертати вину», давніше «говорити»; щодо семантичного розвитку пор. укр. *розра́дити*. — Див. ще **ба́кати, роз-.**

[**розбалі́ка́тися**] «роздягатися» Шух; — очевидно, результат видозміни форми **розболікатися*, яка могла бути утворена шляхом зворотного словотвору від незасвідченого **оболіка́тися* «одягатися», спорідненого з стсл. **облачати сѧ, облѣщи сѧ.** — Див. ще **облача́ти, облечи́.**

розба́ркати, *розба́ркатися* — див. **ба́ри.**

[**розба́хати**] «розхристати, розтельбушити» ВеБ; — р. [*разба́хать*] «розчинити навстіж», бр. [*разба́хаць*] «розбити вщент»; — афективне утворення, пов'язане з *ба́хати*. — Див. ще **бах**[1].

розбе́стити «зробити аморальним; розпустити», [*розбе́штати*], *розбе́щувати, розбе́щувач*; — п. rozbestwić «розлютити; викликати найгірші інстинкти»; — похідне утворення від *бе́стія*; можливо, семантично видозмінене запозичення з польської мови. — Див. ще **бе́стія, роз-.**

розбитни́й — див. **би́ти**[1].

[**розболі́тися**] (про сніг) «стати водянистим» ВеНЗн; — неясне.

[**розбо́ркати**] «розкидати» Нед; — болг. *разбъ́ркам* «розмішаю, розбовтаю; переплутаю; розладнаю», м. *разбрка* «розмісить, перемісить; розжене», схв. *разбр̏кати* «розкидати; змішати», слн. razbŕcati «розкопирсати ногами; зробити безладдя»; — псл. *orzbʲr̥kati «розкидати, розмішати», утворене від *bʲr̥kati «кидати, мішати». — Див. ще **бори́кати, роз-.**

розбра́т «вид гуляша»; — р. *ро́збрат*, [*розбратен*], п. rozbratel «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Róstbraten «розбрат, ростбіф» утворене з основ іменників Rost «решітка, колосник», двн. днн. rōstl «тс.; вогнище, жар», етимологічно не зовсім ясного, і Braten «печеня», днн. brādo «литка», двн. brāt(o) «м'ясо без сала і кісток», дангл. brǣd «м'ясо»; сучасне значення слова Braten розвинулося під впливом дієслова braten «смажити». — Sł. wyr. obcych 655; Kluge—Mitzka 96, 609. — Пор. **ро́стбіф.**

розбува́ти «роззувати», *розбу́ти, розбу́тий* «роззутий»; — етимологічно незакономірне утворення від *обува́ти*, в якому префікс *об-* зазнав перерозкладу з віднесенням **б** до кореневої частини дієслова (пор. аналогічний перерозклад префікса *вз-* у словах *в-зувати, роз-зувати*). — Див. ще **взу́ти, роз-.**

розбу́ркати «розтермосити, розбудити», *розбу́рхати* «тс.»; — похідне утворення від *бу́ркати* «будити» (див.).

розва́га «забава, втіха, розрада; [розсудливість Нед]», [*ро́звaг*] «розсудливість, обережність» Нед, *розважа́льний, розва́жливий* «розсудливий, серйозний; [заспокійливий Нед]», *розва́жний* «тс.», *розважни́й* «розважальний, пов'язаний з розвагою, втіхою, розрадою», *розважа́ти* «утішати, розсіювати, відвертати увагу від неприємного; всебічно обмірковувати», *розва́жити*; — бр. *развага* «міркування, розсудливість», п. rozwaga «розважливість, розсудливість», ч. слц. rozvaha «розум, розсудливість», вл. rozwaha «розвага, намір»; — пов'язане з *вага́, ва́жити*; розвиток значень проходив, очевидно, так: «обміркувати складну ситуацію» → «зіставити в думці всі сторони ситуації, ніби зважити їх на вагах» → «знайти вихід з неприємної ситуації» → «утішити». — Brückner 598—599; Machek ESJC 674. — Див. ще **вага́, роз-.**

[**розва́дити**] «утішити, забавити, розвіяти, розважити» Пі; — етимологічно незакономірне зворотне утворення від *розважа́ти* за аналогією до *завважа́ти* : *завва́дити*. — Див. ще **розва́га.**

ро́звальні «вид великих саней»; — запозичення з російської мови; р. *ро́з-*

вальни «низькі й широкі сани» пов'язане з дієсловом *развали́ть* «розвалити», похідним від *вали́ть* «валити»; пор. р. *развалистые сани* «розвальні». — Фасмер III 495; КЭСРЯ 392. — Див. ще **вали́ти, роз-.**

[**розвалю́жений**] «пустотливий, розпущений» Нед; — афективне утворення, пов'язане з *розва́лений*; пор. як семантичну паралель болг. *развале́н* «зруйнований, зіпсований; розпутний». — Див. ще **вали́ти, роз-.**

[**розва́нятися**] «розбеститися»; — афективне утворення; можливо, зближене з власним ім'ям *Ва́ня*.

розверза́ти (заст.) «широко розкривати, розсовувати, утворюючи отвір», *розве́рзти, розве́ржений, розве́рстий*; — р. *разверза́ть*, др. *развьрзати* «розкривати, розверзати», болг. *развъ́рзвам* «розв'язую», м. *разврзува* «розв'язує; розкриває (пуп'янок); розпочинає розмову», схв. *разве́рсти* «розгорнути»; — запозичення із старослов'янської мови; стсл. **разврѣзати** утворене за допомогою префікса **раз-** від дієслова **врѣзати** «в'язати». — КЭСРЯ 378. — Див. ще **верзти́, роз-.** — Пор. **отверза́ти.**

[**ро́зверні**] «сани без задка й передка» Л; — не зовсім ясне; може бути результатом видозміни запозиченої з російської мови форми *ро́звальні* «низькі широкі сани».

розве́рстка «розподіл, розкладка», *розверста́ти*; — бр. *развёрстка*; — запозичення з російської мови; р. *развёрстка* утворене від дієслова *разверста́ть* «розподілити, розкласти», префіксального похідного від дієслова *верста́ть* (заст.) «рівняти; наділяти», пов'язаного з іменником *верста́* «верства, вік; пара, ровесник». — Шанский ЭСРЯ I 3, 64; Фасмер I 300. — Див. ще **верства́[1,2], роз-.**

[**розверте́па**] «зяюче провалля» ВеНЗн; — пов'язане з *верте́п* «тс., печера» (див.).

[**розве́сниця**] «ровесниця» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми *рове́сниця*, зближеної з префіксальними іменниками на *роз-*. — Див. ще **рове́сник.**

[**розви́рюватися**] «розтягатися» Нед, [*розви́рений*] «розтягнутий» Нед; — неясне.

[**розви́тися**] «не мати впину, розпуститися» О, [*ро́звита*] «пиха, розв'язність», [*ро́звить*] «тс.», [*розви́тий*] «чванькуватий, пихатий, розв'язний» тж; — результат семантичної видозміни слова *розви́тися* (*розви́нутися*) «розгорнутися, розвернутися». — Див. ще **ви́ти[1].**

[**ро́звір**] «ущелина, міжгір'я, перевал» Нед, [*розвірня́ка*] «роззява», [*розво́ра*] «тс.; зівака; ледача жінка, яка лише роздивляється на всі боки», [*роздво́ра*] «тс.», [*розве́ра*] «непутня людина, легковажна жінка» Ва, [*розварня*] «ледача жінка»; — п. rozwór «яр, (анат.) хід, отвір, щілина»; — похідні утворення від зниклого дієслова псл. *orzverti «розкрити, роззявити», в основі якого лежить корінь псл. *ver-/vor-, той самий, що і в словах *вере́я*, *о́твір*. — Див. ще **вере́я, вір[1], отвира́ти, роз-.**

[**ро́звлать** (*поде́рниця*)] (бот.) «щучник дернистий, Deschampsia caespitosa (L.) P. Beauv. (Aira caespitosa) L.»; — не зовсім ясне утворення з префікса *роз-* і неповноголосної форми *влать* чеського або словацького походження, якій відповідає укр. *во́лоть*; назва зумовлена тим, що суцвіття цієї рослини утворюють розложисту мітелку, волоть. — БСЭ 25, 450; Randuška 450, 452. — Див. ще **во́лот, роз-.**

[**розвлечений**] «той, що звик до безтурботного життя» ВеЛ; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; пор. п. rozwłóczyć się «стати волоцюгою, розволочитися», утворене за допомогою префікса roz- «роз-» від дієслова włóczyć (się) «волочити (ся)». — Див. ще **волокти́, роз-.**

розво́ра «жердина для подовження воза», [*зво́ра, сво́ра, проворина*] НикНикТЛ, [*лузво́ра* ДзУЗЛП, *розво́рина*] «тс.», [*розві́рка*] «задні спиці» О,

[*ро́звирка*] «тс.» О, *розво́рити* «подовжити віз розворою»; — р. [*развóры*] «п'яла, розпірки, стріли», п. rozwora «розвора, розпірка», ч. rozvora «довга жердина, що з'єднує передню і задню частини воза; металева засувка для замикання стулок (половинок) вікна, дверей», слц. rázvora «тс.»; — похідне утворення від *вір* «жердина, огорожа, частокіл». — Дзендзелівський УЗЛП 119—120; Brückner 634; Machek ESJC 521; Holub—Kop. 317. — Див. ще **вір[1], роз-, сві́рка[1].**

[**розворса́ти**] «розколупати»; — неясне.

розга́рдіяш «безладдя» СУМ, Нед, [*розго́рдіяш* Нед, *розгардія, розкарда́ш* Чаб] «тс.», [*ро́згарш*] «оргія, пиятика, гульня» Нед, *розгардія́шити* «учиняти безладдя, бешкетувати»; — запозичення з польської мови; п. rozgardiasz «розгардіяш», ст. rozgardjas (у виразі r. stroić «бенкетувати»), очевидно, пов'язане з уг. garázda «скандальний, бешкетний», яке загальноприйнятої етимології не має. — Brückner 465; Machek ESJC 149; MNTESz I 1029.

[**розга́ри**] «Зелений четвер, свято Трійці»; — неясне; можливо, пов'язане з **гар*, наведеним під словом *га́рний*.

розгаса́ти «розм'якати, розпускатися, розмерзатися», *розга́снути, розга́сти, розга́слий* «розм'яклий»; — неясне; може бути зіставлене з болг. *разга́звам* «розтоптую щось, ідучи по ньому», *га́зя* «ходжу по воді, болоту, траві, переходжу вбрід; топчу, мну ногами», м. *гази* «тс.» (3 ос. одн.), *разгазува* «роздавлює; утоптує дорогу в снігу», схв. *га̑з* «брід», *га̀зити* «ступати, топтати; йти вбрід», *ра̀згазити* «розім'яти, розтоптати», слн. gáz «стежка по снігу», gáziti «пробиратися, йти по снігу»; можна припустити також зв'язок з укр. *гаси́ти* у застосуванні цього виразу до гасіння вапна, яке від додавання води набрякає і розм'якає.

[**розгов'ядний**] «марнотратний»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *го́в'єдо* «худобина» («майно»); в такому разі первісним значенням було «такий, що розтрачує худобу (майно)». — Див. ще **го́в'єдо, роз-.**

розго́рити «роздобути з горем пополам»; — похідне утворення від *го́ре*; можливо, зазнало впливу з боку дієслова [*гарува́ти*] «працювати (без відпочинку)». — Див. ще **гарува́ти, го́ре, роз-.**

[**розго́рша**] «купа уламків» Нед; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*ро́згарш*] «пиятика, гульня». — Див. ще **розга́рдіяш.**

розгри́жити, *розри́жати* — див. **гри́жа.**

розгру́нчити — див. **ру́нта́ти.**

[**розгу́лька**] (ент.) «товкунець, Empis tesselata» Нед; — пов'язане з [*гуля́ти*] «танцювати»; назва зумовлена тим, що самці цього виду мух під час парування виконують танець у повітрі для принадження самиці; пор. німецьку назву цієї мухи Tanzfliege, букв. «танцююча муха». — Brehm I 382. — Див. ще **гуля́ти, роз-.**

роздаба́рювати «теревенити, просторікувати», [*роздоба́рювати*] «інтимно розмовляти» Нед; — р. [*раздоба́рывать*], *растаба́рывать*, [*растоба́ривать*], бр. *раздаба́рваць*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставлялось (Огієнко РМ 1938, 3, 136; Фасмер III 434; Преобр. II 175) з гебр. dibber «говорити», dāβār «слово, відомість»; пов'язується також (Трубачев у Фасмер—Трубачев III 434) з основою слова *ба́ры* у виразі *та́ры-бары*, ускладненою префіксальними елементами *раздо-, рас-то-*; думка про зв'язок з гот. razda «наріччя, мова» (Matzenauer LF 16, 172) викликає сумнів. — Див. ще **роз-.** — Пор. **ба́ри.**

[**роздебе́ндювати**] «розпатякувати», [*роздебе́ндувати*] «тс.» Нед, [*роздоббе́нди* у виразі *іти* (*ісьти*) *на р.*] «іти на пошуки О; шукати новин, пліток тощо Ме»; — семантично видозмінене запозичення з польської мови; п. [rozdobęda] «відправа на здобич» пов'язане з rozdobyć «роздобути», префіксальним

утворенням від być «бути». — SW V 595. — Див. ще **бу́ти**[1], **до**[1], **роз-**.

[**роздéра**] «огорожа навколо двора чи садиби» Ва; — неясне.

[**розджóхатися**] «розлютуватися»; — афективне утворення звуконаслідувального характеру.

[**роздзя́пити**] «роззявити», [*розджя́пити* Нед, *роззя́пити*] «тс.», [*роздя́пити*] «відчинити (двері чи вікна)» Си, [*роззя́пина*] «розщілина, отвір, паща»; — р. [*раззепáй*] «крикун, горлань», болг. *раззя́пам* «роззявляю»; — похідне утворення від незасвідченого **зя́пати*, спорідненого з р. [*зяпáть*] «горланити», болг. *зя́пам* «роззявляю» і пов'язаного чергуванням голосних із *зіпáти* «кричати; спускати дух». — Фасмер II 111; БЕР I 671. — Див. ще **зіпáти, роз-**.

[**роздимáнчик**] «назва сарафана» Нед; — похідне утворення від *роздимáти*, аналогічне до [*роздухвáн*] «тс.». — Див. ще **дути**[1], **роз-**. — Пор. **дух**.

[**роздимúкати**] «зруйнувати, розбити, роздробити» Нед, [*роздимúчити*] «тс.» Нед; — не зовсім ясне, можливо, пов'язане з *дим*; у такому разі означає, власне, «перетворити в дим».

роздівáти, *роздíти* — див. **дíти**[2].

[**роздívитисі**] «відкрити (рот)» О; — результат видозміни форми [*роззívити*], діалектного варіанта форми *роззя́вити*. — Див. ще **зя́ти**.

роздіймáти «рознімати», *роздійня́ти* «розняти», [*роздоймúти*]; — подібні до *здіймáти, здійняти*, [*здоймúти*] префіксальні утворення від вторинних основ *діймáти, дійня́ти*, [*доймúти*], що виникли шляхом перерозкладу префіксальних утворень *віді-ймáти, віді-йня́ти, піді-ймáти, піді-йня́ти*, [*підоймúти*], в яких звуки **ді, до,** що належали до префіксів, набули характеру післяпрефіксальних компонентів основи. — Див. ще **імáти, йня́ти, роз-**.

[**роздобáрити**] «роздобути» Нед; — очевидно, результат видозміни форми *роздобýти*, зближеної з [*роздобáрювати*] «теревенити», [*роздобéнди*] «шукання новин» (пор. п. [rozdobęda] «відправа на здобич»). — Див. ще **добýти, роз-, роздабáрювати, роздебéндювати**.

[**роздоброхотáтися**] «розохотитися»; — похідне утворення від незасвідченої форми, яка відповідала р. *доброхóт* «доброзичливець»; пор. р. *доброхóтствовать* «сприяти». — Див. ще **дóбрий, роз-, хотíти**.

[**роздовня́ка**] «роззявляка» Нед; — неясне; можливо, результат афективної видозміни форми *роззявля́ка*.

роздóр «спір, сварка», [*роздóрний*] «роздираючий, розколюючий» Нед, ст. *раздóр* «розщеплення, розкол» (1627); — р. *раздóр*, др. *раздоръ* «незгода, розбрат, розкол», схв. *рáздор*, слн. razdòr; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови, підтримане впливом з боку російської мови; цсл. **раздоръ** «розщеплення, розкол» утворене від дієслова **раздьрати** «розірвати», що складається з префікса **раз-** і дієслова **дьрати** «дерти». — Фасмер III 434; Цыганенко 389; КЭСРЯ 379. — Див. ще **дéрти, роз-**.

[**роздроди́тися**] «розлютуватися», [*роздроли́тися*] «тс., розгніватися» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *роздратувáтися, дратувáти*.

[**роздрýхати**] «розбудити, розтермосити» Нед, [*роздрýхатися*] «розбудитися» Нед, [*рускудýрхати*] «розбудити» Корз, [*рóздрух*] «неспокій, метушня; колотнеча» Нед, [*продрýхати*] «пробудити, розтермосити», [*продрýхатися*] «пробудитися, прочуматися» тж; — др. *роздрушити* «порушити», п. [rozdruchać] «збудити, привести до пам'яті»; — результат видозміни форми *розрýхати* «розворушити», похідної від *рух*, з появою вставного **д** в позиції **з-р**, як у випадках *здрíти* < *зрíти*, [*здрáда*] < *зрáда* та ін. — Див. ще **про, роз-, рух**.

[**роздулка**] (бот.) «омег водяний, Oenanthe aquatica (L.) Poir.» Mak; — р. [*раздýлка*] «тс.»; — пов'язане з *роздýти*; назва зумовлена тим, що плоди

ції рослини мають корково-губчасті стінки, заповнені повітрям, завдяки чому легко тримаються на поверхні води. — Див. ще **ду́ти**[1], **роз-**.

[**роздухва́н**] «вид жіночого одягу; жартівлива назва сарафана» Нед; — пов'язане з *дух* (див.). — Пор. **роздима́нчик**.

розе́та[1] «орнаментальний малюнок, ліпна прикраса у вигляді квітки», *розе́тка* «прикраса у формі квітки; невелике блюдце для варення; пристрій для вмикання електроприладів»; — р. *розе́тта, розе́тка*, бр. *разе́та, разе́тка*, п. rozeta, rozetka, ч. слц. вл. rozeta, болг. м. *розе́та, розе́тка*, схв. *розѐта*, слн. rozéta; — запозичення з французької мови; фр. rosette «розетка; бант; розеткова форма брильянта; почесна відзнака; орнамент у вигляді розетки», давніше «маленька троянда», утворене від rose «троянда». — СІС[2] 735; Фасмер III 495; Kopaliński 852; Holub—Lyer 424; РЧДБЕ 635; Dauzat 638. — Див. ще **ро́за**.

[**розе́та**[2]] (бот.) «резеда, Reseda L.» Нед; — запозичення з польської мови; п. rozeta «тс.» є результатом контамінації форм rezeda «тс.» і [roza] «троянда» або rozeta «розета». — Див. ще **резе́да́, ро́за**.

[**розе́тка**] (бот.) «розрив-трава садова, бальзамін, Impatiens balsamina L.» Mak; — пов'язане з *розе́тка* «прикраса в формі квітки», *ро́за*; назва зумовлена, очевидно, тим, що квіти цієї рослини нагадують квіточки дрібноцвітних троянд. — Див. ще **розе́та**[1]. — Пор. **ро́за**.

[**розже́ртися**] «розгніватися» Нед; — калька п. rozeźreć się «тс.», букв. «розжертися, роз'їстися». — Див. ще **же́рти, роз-**.

роззя́ва, *роззя́вина, роззя́вити, роззя́вкуватий, роззявля́ка, роззя́вляти* — див. **зя́ти**.

роззя́пити, *роззя́пина* — див. **роздзя́пити**.

[**розидня́тися**] «розвиднятися» ВеЛ; — п. rozednieć się «тс.»; — похідне утворення від *день*, зумовлене впливом форми *розвидня́тися*; можливо, калька польського відповідника. — Див. ще **день, роз-**.

[**рози́нки**] (у виразі *р. продава́ти* «видивлятися на всі боки»), [*роззи́нки*] «тс.» Нед; — бр. [*разі́нькі*] (у виразі *р. прадава́ць*); — результат зближення р. *рази́нуть* «роззявити», *рази́ня* «роззява», бр. [*разі́нуць*], [*разі́ня*] (пов'язаних з укр. *зіва́ти*) і укр. *родзи́нки* «сушений виноград», бр. *разы́нкі* «тс.». — Див. ще **зів, родзи́нки, роз-**.

роз'ирди́тися — див. **рди́тися**.

[**роз'і́кий**] «зизоокий» ВеНЗн; — членна форма прикметника, утворена, очевидно, від давнішої нечленної форми **роз-і́к*, у якій **і** з'явилося закономірно на місці давнього **о** після занепаду кінцевого **ъ** (**роз-окъ*, тобто з «очима, що дивляться в різні боки»). — Див. ще **о́ко**[1], **роз-**.

[**розі́чка**] (бот.) «приворотень Alchemilla vulgaris L.» Mak; — видозмінене запозичення з чеської і словацької мови; ч. [rosička], слц. [rosnička] «тс.» пов'язані з rosa «роса» (у напівзгорнутих листках приворотня збираються краплі води); пізніше назва зазнала зближення із словом *ро́за*. — Machek Jm. rostl. 108. — Див. ще **роса́**.

ро́зказ (заст.) «наказ»; — бр. ст. *росказати* «наказати»; — запозичення з польської мови; п. rozkaz «наказ» пов'язане з дієсловом rozkazać «наказати», похідним від kazać «казати». — Булыка 286. — Див. ще **каза́ти, роз-**.

[**розкака́рити**] «розпростерти (руки)» Нед; — афективне утворення.

[**розкама́шувати**] «розмовляти без толку, розтягати розмову Ва; розумувати Чаб»; — афективне утворення.

[**розкере́нити**] «рити, робити безладдя» Нед; — пов'язане з [*кири́нити*] «порпати, бруднити» (див.).

[**розкере́ша**] «кривонога людина; розгалуження на сосні» Непокупный; — результат контамінації запозиченого

лит. kerẽža «гілляста дерево, кущ» (пор. лит. rekešỹs «гілляста дерево, сукувата гілляка; незграбна людина»), спорідненого з псл. *korę, укр. *ко́рінь*, та укр. *розкаря́ка*. — Непокупный 194—195; Fraenkel 716. — Див. ще **каря́чки, ко́рінь**[1].

ро́зкіш, *розкі́шни́к* «той, що живе в розкошах» СУМ, Нед, [*розкі́шшя*] «розкіш», *розко́шество, розко́ші*, [*розко́шник*] «розкішник», [*розкошни́цтво*] «надзвичайна розкіш, пишність» Нед, *розкі́шний*, [*розкоши́тися*] «жити у розкоші Г; розширюватися, буйно розростатися Нед», *розкоші́ти* «ставати розкішнішим», *розкошува́ти*; — р. *ро́скошь*, бр. *ро́скаш, раско́ша*, др. *роскошьница* «любителька розкоші», п. rozkosz «насолода, втіха; розкоші», ч. слц. rozkoš «насолода, розкіш», болг. *разко́ш* «розкіш», м. схв. *ра́скош*, слн. razkóšje «тс.»; — псл. *orzkošь, пов'язане з дієсловом *orzkoxati «розкохати», похідним від koxati «кохати, доглядати». — Фасмер—Трубачев III 504; Черных II 123; КЭСРЯ 393; Цыганенко 401; Kochman Zeszyty nauk. wyższ. szkoły ped. Filologia ros. Opole 1973/9, 5—18; Желтов ФЗ 1876/1, 16; Грот Фил. раз. 2, 509; Brückner 242; KZ 43, 311; Machek ESJČ 267; Holub—Kop. 175, 316; Младенов 547; Skok III 110; Bern. I 538. — Див. ще **кохáти, роз-**.

[**розкленýти**] «розтиснути, розірвати» Нед; — пов'язане з *клин* (див.).

[**розклінки**] (бот.) «плоскінь, Cannabis sativa mascula» Mak, [*розкýінки*] «тс.» ВеЗа; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *пло́скінь* чи якогось її варіанта (пор. п. ст. płoskunki «плоскінь», ч. [poskúnky] «тс.»). — Див. ще **пло́скінь, по́скінь.**

[**розкобі́жкати**] «роздобути», [*розкобі́жкатися*] «розжитися»; — неясне; можливо, пов'язане з так само неясним [*кабіж*] «шкода, грабіж» (пор.).

[**розколі́пини**] «ліплення "гусок" до весілля» Нед; — неясне; можливо, результат видозміни незасвідченої форми **гусколіпини* «тс.».

[**розкома́рити**] «знайти, роздобути» Нед, [*розкарама́нити*] «тс.» О; — неясне.

[**розкомі́рдзати**] «розсмикати, пороздирати» Нед; — афективне утворення.

[**розкопоти́тися**] «розщедритися»; — неясне.

[**розко́шкати**] «розкуйовдити»; — пов'язане з *кошла́тий* (див.).

[**розкри́нитися**] «розміститися, розсістися» О; — неясне.

[**розкузьо́митися**] «розплакатися по-дитячому, розпхикатися»; — афективне утворення.

[**розкурме́дати**] «розв'язати, розібрати» Нед, [*розкупе́рить*] «розв'язати» Чаб; — неясне; можливо, пов'язане з *курме́й* «мотузка».

розку́шкати «розкутати»; — результат афективної видозміни форми *розку́тати*, похідної від *ку́тати* (див.).

[**розлопа́нитися**] «розсістися» О; — афективне утворення.

розлу́ка, *розлу́чення, розлучи́ти, розлу́чник* — див. **лу́чи́ти**[1].

розмагó́ритися, *розмайо́ритися* — див. **розбайо́ритися.**

розмаї́тий «різноманітний», [*розмаїте́ний* Нед, *розмаї́тний*] «тс.», [*розмаї́ти*] «у різний спосіб» ВеБ, *розмаї́тити*; — п. rozmaity, ч. rozmanitý, [rozmaity], слц. [rozmajitý], rozmanitý; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось (Brückner 465) від основи maj-ati «махати» (пор. укр. *розма́й* «щось таке, що розвівається»); непереконливо зіставляється (Machek ESJČ 520) з ч. zamanouti si «задумати, заманутися». — Німчук 80—81. — Пор. **різноманітний.**

розма́й — див. **май**[2].

[**розма́йран**] (бот.) «майоран, Origanum Majorana L.» Нед; — результат видозміни форми *майора́н* (див.).

[**розмайри́н**] (бот.) «розмарин, Rosmarinus officinalis L.», [*розмай*] «тс.» Mak, [*розмайрин дикий*] «багно звичайне, Ledum palustre L.», [*розмайрин польовий*] «клопогін смердючий, Cimi-

cifuga foetida L.» тж; — п. [rozmajryn] «розмарин; багно звичайне», [rozmaj] «розмарин», слц. [rozmajrín] «тс.»; — результат контамінації форм *розмари́н* і *розма́й* (див.).

розмари́н (бот.) «Rosmarinus officinalis L.», [*розмарин (дикий)*] «бруслина карликова, Evonymus nana M.B.» Mak; — р. болг. м. *розмари́н*, бр. *разма́рын*, п. rozmaryn, ч. rozmarýn, слц. rozmarín, схв. *ру̀змарин*, слн. rózmarin; — запозичено через німецьке посередництво (н. Rósmarin «розмарин») з латинської мови; лат. rōsmarīnus, або rōs marīnus (бот.) «розмарин» (букв. «морська роса»), складається з іменника rōs «роса», спорідненого з псл. rosa, укр. *роса́*, і прикметника marīnus «морський», похідного від mare «море», що відповідає псл. more, укр. *мо́ре*; латинська назва зумовлена, очевидно, свіжістю зеленого кольору рослини. — CIC^2 735; Фасмер III 496; Преобр. II 211; Brückner 465; Machek ESJČ 521; Holub—Kop. 316; Holub—Lyer 424; Hüttl-Worth 16. — Див. ще **мо́ре**[1], **роса́**.

[**розмарі́я**] (бот.) «розмарин, Rosmarinus officinalis L.»; — вл. rósmarja, нл. rozmarija, схв. [*розмарија*]; — результат зближення назви *розмари́н* з поширеним серед німецького населення жіночим ім'ям Ros(e)marie, утвореним з основ імен Rosa «Роза» і Marie «Марія». — Paul Kl. Vnb. 124. — Див. ще **Мари́я, Ро́за, розмари́н.**

[**розма́цькати**] «роздавити, розчавити; розмазати» О; — афективне утворення.

[**розмежéнитись** (*розмеженилось*)] «стало безхмарно, ясно» Ва; — очевидно, пов'язане з [*ме́жень*] «середина літа», [*ме́жінь*] «тс.»; у такому разі спочатку означало «настала тепла суха погода». — Див. ще **ме́жень, роз-.**

розори́ти, *розоря́ти, розо́рювати, розоря́тися* «лаятися, бешкетувати», *розо́р* «розорення», [*розо́ра*] «тс.», *розори́тель, розо́рливий, розо́рний*; — р. *разори́ть*, бр. *разары́ць*, др. *разорити* «зруйнувати; порушити; відкинути; уразити», болг. *разоря́вам*, м. *разори, разурне*, схв. *ра̀зорити*, стсл. **разорити**; — псл. *orzoriti «розорити», утворене за допомогою префікса *orz- від *oriti «розоряти» (пор. др. *оборити* «розруйнувати, розорити, знищити», *оритель* «руйнівник», п. ст. oborzyć «зруйнувати, знищити», ч. oboři̇ti se «обрушитися, накинутися», ст. oboři̇ti «розруйнувати», болг. [*разобо́ря, разобо́р(у)вам*] «розоряю, розладную», схв. [*ра̀орити*] «скидати»); — споріднене з лит. ardýti «розбирати, порушувати, руйнувати», érdėti «розпорюватися», ìrti «розпадатися, розкладатися; розпорюватися, розладнуватися», лтс. ārdît «розбирати, руйнувати», ērst «розбирати, чесати (льон), розділяти, сіктись», дінд. árdati «розпиляється, розчиняється», хет. ḫarga- «ламати, руйнувати, роздрібнювати»; можливо, далі пов'язане з *рідки́й*, лат. rārus «рідкий», дінд. ṛtē «за винятком, без, крім»; ie. *er-/erə- «розривати, розділяти»; помилково пов'язувалось (Потебня РФВ 6, 146) з лат. orior «встаю, починаюся, виникаю», гр. ὄρνῡμι «надаю руху, збуджую; приганяю, зганяю; кидаюся, рухаюся», дінд. ṛṇṓti «підіймається». — Фасмер III 152—153, 435; Черных II 96; КЭСРЯ 381; Цыганенко 389; Преобр. I 658; Соболевский Лекции 148; Brückner 383; Machek ESJČ 61; Holub—Kop. 74, 250; Moszyński PZJP 238; Mühl.—Endz. I 576; Walde—Hofm. II 148; Uhlenbeck 25; Pokorny 332—333. — Див. ще **роз-.**

[**розпа́р**] (переважно мн. [*розпа́ри*]) «розпадина в землі» ВеБ; — очевидно, утворене з префікса *роз-* і основи іменника **спара* «шпара, шпарина» (пор. п. ст. spara, ч. spára «тс.»). — Див. ще **роз-, шпа́ра**[1].

ро́зпач, *розпа́чливий, розпачува́ти*; — бр. *ро́спач*, п. rozpacz, ч. слц. rozpačitý «розгублений, збентежений»; — псл. *orz-pačь, утворене з префікса *orz- і компонента pačь, що виник внаслідок перерозподілу основи opakъ «назад; знову, навпаки». — Brückner 380, 465; Machek ESJČ 415, 425; Holub—

Lyer 345, 353, 424. — Див. ще **о́пак**[1], **роз-.**

[**розпа́шистий**] «гіллястий»; — очевидно, споріднене з р. *распашно́й* «розстібнений, з розгорнутими полами; двійчастий, двостулковий», *распахну́ть* «широко розкрити, розчинити», в такому разі утворене від **розпахнути*, що складається з префікса *роз-* і основи дієслова *пахну́ти* «повіяти» (пор. як словотворчу і семантичну паралель р. [*распа́х*] «простір, хід, розмах»). — Фасмер III 444; КЭСРЯ 383. — Див. ще **па́хну́ти**[2], **роз-.**

розпашни́к «знаряддя для розпушування ґрунту»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *распа́шник* «просапник» є похідним від *распаха́ть* «розорати», утвореного з префікса *рас-* «роз-» і дієслова *паха́ть* «орати», спорідненого з укр. [*па́хати*] «тс.» (див.).

[**розпетле́шитися**] «розхристатися» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни незасвідченого слова **розпелешити*, префіксального утворення від *пе́лех*, яке могло зазнати впливу з боку *розпа́тлати* або *петля́*.

розпира́льний, *ро́зпірка*, *розпірни́й* — див. **пе́рти**[2].

[**розпісте́рти**] «розпростерти» Нед; — не зовсім ясне; може бути залишком давнього **розпостьрти* як словотворчого варіанта форми **розпростьрти*.

розполони́тися — див. **полови́ддя.**

[**розпорсник**] (бот.) «розрив-трава, Impatiens L.» Mak; — схв. *пр̏скавац* «тс.»; — пов'язане з *розпо́рскувати*, утвореним з префікса *роз-* і основи дієслова *по́рскати*; назва зумовлена тим, що дозрілі плоди цієї рослини тріскаються і розкидають на всі боки насіння від найменшого дотику. — Нейштадт 380; Заверуха 123. — Див. ще **по́рска́ти, роз-.**

[**розпо́рський**] «голодранець, волоцюга» Нед; — неясне.

[**ро́зприска**] «розбрат, суперечка, сварка» Нед, [*ро́зпріска*] «тс.» Нед; — пов'язане з *розпри́скатися* (перен.) «розсердитися, розходитися». — Див. ще **при́скати, роз-.**

розпу́ка, [*розпу́чли́вий* СУМ, Нед, *розпу́чний*], [*розпука́тися*] «впасти у відчай» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *ро́зпач* і *пу́кати, розпука́ти*, які мають здатність до розвитку переносних значень, пов'язаних із проявами психічної діяльності; пор. укр. *серце* (*душа*) *розпукає*. — Супрун Веснік БДУ 1970/1, 83. — Див. ще **пу́кати**[1], **ро́зпач.**

розпу́ста, [*ро́зпуст*] «відлига; розпуста» О, *розпу́сник, розпу́сний*, [*розпу́стний*] «розпусний, нахабний» Нед, Пі, *розпу́сничати*, [*розпустува́ти*] «розпутничати» Нед; — р. *распустёха* «неохайна жінка», [*ро́спуст*] «розведення, розлучення», [*распу́стка*] «час тічки у звірів», др. *роспустъ* «розведення, розлучення», п. rozpusta, ч. rozpusta «пустун», слц. rozpustilý «жвавий, неприборканий», вл. rozpušćity «розпущений», нл. rozpustny «розпусний», м. *распушта* «розпускає; розлучається», схв. *ра́спуст* «канікули; розпуск; розвід, розлучення», слн. razpúst; — похідне утворення від дієслова *розпусти́ти*, що складається з префікса *роз-* і дієслова *пусти́ти*; сучасне значення розвинулось, очевидно, на основі давнішого значення «розлучення», яке могло мати негативний відтінок; виводиться також (Machek ESJC 521) від значення «випустити на волю» (про худобу). — Огієнко РМ 1938/3, 136; Шмелёв ЭИРЯ III 78—80; Brückner 448; Holub—Кор. 316. — Див. ще **пусти́ти, роз-.** — Пор. **пусти́й (пустува́ти).**

розпу́тник, [*розпу́тництво*] «розпутність», *розпу́тство* «тс.; [неправильний, помилковий шлях, злочин Нед]», *розпу́тний, розпу́тничати*; — р. *распу́тник*; — очевидно, результат контамінації форм типу *безпу́тний* і *розпу́сний*. — Шмелёв ЭИРЯ III 78—80. — Див. ще **путь, розпу́ста.**

[**розривник**] (бот.) «ломикамінь аїзовий, Saxifraga aizoon Jacq» Mak; —

р. [*разры́в-трава́*] «тс.»; — похідне утворення від *розрива́ти*; назва зумовлена тим, що корені цієї рослини проникають у щілини скель, створюючи враження, ніби вони розкололи (розірвали) камінь; у фольклорі ломикаменю приписується (очевидно, на підставі його назви) казкова здатність відкривати замки і запори. — БСЭ 19, 537—538; Нейштадт 299; Даль IV 44. — Див. ще **рва́ти, роз-.**

ро́зрідка (бот.) «вовчі ягоди, Daphne L.» Нед; — похідне утворення від *рідки́й*; назва зумовлена, очевидно, тим, що квітки цієї рослини, зібрані в групи по 3—5, розміщуються на гілці з верху до низу на певній відстані одна від одної. — Нейштадт 394—395. — Див. ще **рідки́й, роз-.**

розря́д, *розряджа́ти, розряди́ти, розря́дка, розря́дник* — див. **заря́д**[2].

[**розрядни́ти**] «заспокоїти, уладнати» Нед, [*розрєдни́ти*] «тс.» Нед; — не зовсім ясне, можливо, пов'язане з *розра́дити*.

[**розса́дник**] (орн.) «коноплянка, Carduelis cannabina L. Нед; костогриз, Coccothraustes coccothraustes L. Шарл»; — похідне утворення від *розсади́ти*; назва зумовлена тим, що ці птахи, живлячись насінням різних рослин, одночасно розсівають його і цим сприяють розсадженню рослин. — Воїнств.—Кіст. 240; Птицы СССР 560. — Див. ще **роз-, сади́ти.**

[**розсвя́нути**] «розсвінути» Нед; — очевидно, давнє запозичення з польської мови; п. *rozświanąć було результатом видозміни псл. *orzsvьnąti, в якому ослаблений **ь**, як і в укр. *розсвіну́ти*, був заміщений голосним **ě** під впливом спорідненої основи svět-. — Див. ще **свіну́ти(ся).**

[**розсівач**] (бот.) «іван-чай, Chamaenerium angustifolium Adans. (Epilobium angustifolium L.)» Mak; — похідне утворення від *розсіва́ти*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина, яка дає від 20 до 40 тисяч насінин з одного куща, швидко заселяє вирубані в лісі місця. — БСЭ 17, 295. — Див. ще **роз-, сія́ти**[1].

розсі́л «солоний розчин; насичена сіллю вода», [*розсі́льниця*] «суп з кислої капусти і кукурудзяної муки», *розсо́льник, росі́л* «розсіл; [бульйон; вид страви]», [*росі́льниця*] «розсіл, рідка юшка; капусняк» Нед, [*росі́вниця*] «вид страви», [*росоля́нка*] «кисла капуста; капусняк; картопляний суп» Нед; — р. *рассо́л* «солона рідина», бр. *расо́л* «тс.», др. *росол* «родовище солі; розсіл», п. rosół «бульйон; соус; розсіл», ч. rosol «холодець; желе», слц. rôsol «насичена солями рідина; солона рідина для консервування», болг. *разсо́л* «кисла капуста; розсіл», м. *расол* «качанна капуста; кисла капуста», схв. *ра́сō, -ла* «розсіл»; — псл. *orzsolъ «солона рідина», утворене за допомогою префікса *orz- «роз-» від soliti «солити»; розглядається також (Machek ESJC 517; Holub—Lyer 423) як віддієслівний іменник від *orzsoliti sę, в якому sol- пов'язується з лит. -sálti «розтавати», хет. sallija- «розпускатися (про віск), танути». — Фасмер III 505; Преобр. II 216; Горяев 302; Brückner 463; Holub—Kop. 314; Schuster-Šewc 1237—1238; Skok III 303. — Див. ще **роз-, сіль.**

[**розсоло́да**] «неповоротка, незграбна людина»; — очевидно, афективне утворення, можливо, пов'язане з *со́лод* (як назва безформної маси).

розсо́ха, *розсоха́тий, розсо́хуватий* — див. **со́ха́.**

[**розсоха́ня**] (орн.) «шуліка рудий, Milvus milvus L. (Falco milvus)» Г, Шарл; — похідне утворення від *розсо́ха*; назва зумовлена тим, що шуліка рудий має розсохуватий хвіст. — Грінч. IV 58; ВеЗн 60; БСЭ 23, 82; Птицы СССР 128. — Див. ще **роз-, со́ха́.**

[**розстрі́хатися**] «посваритися, розійтися» Нед, [*розстри́хну́тися*] «тс.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *стрі́ха*; в такому разі первісно означало «розійтися з-під спільної стріхи» (про членів родини).

[**розстрява́ти**] «розлучатися», [*розстрява́тися*] «тс.», [*розтрява́ти*] «розлучати» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації форм *розстава́тися* і *стрі́вати* «зустрічати».

[**розтара́гатися**] «розтрястися, розсіятися» Нед; — афективне утворення, зумовлене, можливо, впливом з боку п. roztargać «розшарпати».

ро́звір, *розтво́ром, розтворча́тий, розтворя́ти* — див. **затвори́ти.**

[**розтепі́рчити**] «розчепірити»; — очевидно, результат видозміни форми *розчепі́рити*, яка могла зазнати впливу з боку р. *растопы́рить*, пов'язаного з *топы́рить* «настовбурчувати», [*пы́рить*] «тс.». — Фасмер III 420, 446. — Див. ще **роз-, чепе́ра.**

[**розтергну́ти**] «розтягти» О; — пов'язане з [*розто́ргати*] «розірвати»; можливо, зумовлене впливом п. roztargnąć «розірвати». — Див. ще **то́рга́ти.**

[**розте́рлити**] (у виразі *р. гроші* «розтратити нерозсудливо гроші») Нед; — префіксальне утворення від *терли́кати*; очевидно, спочатку стосувалося музикантів (пор. *що затерликав, те й протерликав* «що заробив грою, те й розтринькав»). — Грінч. III 484. — Див. ще **роз-, терли́кати.**

[**розте́рти**] (у виразі *р. гроші* «розтринькати гроші») Нед; — очевидно, зворотне утворення від деетимологізованої форми [*розтера́ти*] (*розтеря́ти*) «розтратити», зближеної з фонетично подібним дієсловом *розтира́ти*. — Див. ще **роз-, теря́ти.**

розтинка — див. **тя́ти.**

розтіпа́ха — див. **потіпа́ка**[1].

розтли́ти, *розтли́тель, розтлі́нний*; — р. *растли́ть, растлева́ть*, др. *растьлити* «піддати тлінню; знищити, розбестити; розтлити», *растьлѣти* «розтлити; умертвити (про зародок)»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **растьлити, растьлѣти** «тс.» є похідним від **тьлити** «знищувати», **тьлѣти** «гнити, тліти». — Див. ще **роз-, тли́ти, тлі́ти.**

[**розтолу́бити**] «розлупити, розколоти, розтолочити» Нед; — неясне.

[**розтомиле́ний**] «найлюбиміший, милий»; — очевидно, утворене на основі запозичення з польської мови; п. roztomiły «тс.», як і ч. слц. roztomilý, складається з префікса roz-, експресивного елемента -to- і прикметника miły «милий». — Фасмер III 446; Machek ESJC 363. — Див. ще **ми́лий, роз-.**

розторо́пний, [*розторо́па*] «розумна, спритна людина», *розторо́пати* «збагнути, зметикувати», *уторо́пати*; — р. *расторо́пный*, бр. *растаро́пны*, п. roztropny; — похідне утворення від основи дієслова [*торо́пити*] «підганяти», [*торопитися*] «поспішати»; щодо розвитку інтелектуального значення від первісного, пов'язаного з швидким рухом, пор. *бы́стрий, метки́й, спри́тний*; пор. також лит. tãrpti «досягати успіхів, процвітати»; твердження про відсутність зв'язку з *торопи́ть* (Горяев 295) позбавлене підстав. — Фасмер III 446; КЭСРЯ 385; Преобр. II 185; Štrekelj AfSlPh 28, 503. — Див. ще **торо́пи́ти.**

розторо́пша (бот.) «Silybium Gaertn., [головатень круглоголовий, Echinops sphaerocephalus L.; хвилівник звичайний, Aristolochia clematitis L. Mak; волошка розлога, Centaurea diffusa Lam.; дурман звичайний, Datura stramonium L.; нетреба колюча, Xanthium spinosum L. тж]», [*розтопша́*] «розторопша», [*розтро́пта* Нед, *розтро́пша*] «тс.; головатень круглоголовий; нетреба колюча Mak»; — р. *расторо́пша* «розторопша», [*остропёстр*], п. [roztropsta, ostropes(t)], ч. ostropes, ostropestřec «тс.»; — не зовсім ясне; вважається (Machek Jm. rostl. 257—258) результатом видозміни первісної форми типу *kostrbec; можливо, пов'язане з [*росто́паш*] «чистотіл», [*розтропша*] «тс.» (пор.).

[**розторо́сити**] «висипати, розсипати, розсіяти» Нед; — очевидно, результат контамінації форм *розтруси́ти* «тс.» і *то́рсати* «смикати, штовхати» (див.).

[**розто́чник**] (зоол.) «павутинний кліщ, Tetranychus telarius» Нед; — слц. rostočec «тс.»; — похідне утворення від *розточи́ти* «проїсти, прогризти, згризти», пов'язаного з *точи́ти* «гризти»; назва зумовлена тим, що павутинні кліщі висмоктують листки дерев і кущів, на яких вони паразитують. — Brehm I 135. — Див. ще **роз-, точи́ти**[3].

[**розтравля́ти**] «поширювати, посилювати» Нед; — неясне.

[**розтрепа́нство**] «легковажність» Нед; — запозичення з польської мови; пор. п. roztrzepany «розкиданий, неуважний, легковажний», похідне від п. ст. roztrzerać «розсіяти чиюсь увагу, зробити когось неуважним; розтріпати», пов'язаного з trzerać «тріпати», спорідненим з укр. *тріпати* (див.).

[**розтриба́ха**] «розпусна жінка»; — очевидно, пов'язане з р. *растребуши́ть* «розтельбушити, розтріпати, розтеребити», похідним від *требуши́ть* «тельбушити», *требуха́* «тельбухи», споріднених з укр. [*требу́х*] «тс.». — Див. ще **требу́х.** — Пор. **розтру́ха.**

[**розтріпі́хати**] «розпатлати» Нед, [*розтрепі́ханий*] «розтельбушений» ВеНЗн; — р. *трепыха́ть* «тріпати, тріпатися», *трепыха́ться*; — похідне утворення від *розтріпа́ти, тріпати* з рідкісним суфіксальним елементом [*-ix-*] (*-ых-*), що виявляє афективне забарвлення. — Див. ще **роз-, тріпати.**

[**розтрі́пний**] «розумний, тямущий» Нед, [*ро́зтріп*] «розум, розсудливість, обачність» Нед; — очевидно, результат неправильної фонетичної адаптації запозичення з польської мови; п. roztropny «тс.» є прямим відповідником до укр. *розторо́пний* (див.).

[**розтро́нцатися**] «ставати безладним, розпусним» Нед; — запозичення з польської мови; п. roztrącać się «розбиватися, розбитися» є похідним від trącać «штовхати, совати», спорідненого з укр. *тручáти* «тс.»; значення слова в українській мові, відмінне від польського, може походити з якогось польського говору або бути результатом семантичної видозміни на українському мовному грунті. — Див. ще **роз-, тру́тити.**

розтро́пта[1], *розтро́пша* — див. **розторо́пша.**

розтропта[2], *розтропша* — див. **росто́паш.**

[**розтру́ха**] «повія»; — похідне утворення від *розтрусúти*, паралельне до [*розтриба́ха*] «тс.». — Див. ще **трусúти.** — Пор. **розтриба́ха.**

розтяга́й «пиріжок з відкритою начинкою»; — бр. *расцягáй*; — запозичення з російської мови; р. *расстегáй* «тс.» пов'язане з *расстегай* «розстібний сарафан», похідним від *расстегáть* «розстібати», що складається з префікса *раз-* і дієслова *стегáть* «шити стібком, прошивати наскрізь», спорідненого з укр. *застіжка*, [*застягну́ти*] «застібнути»; назва пиріжка зумовлена його зовнішньою подібністю до розстебнутого сарафана; припущення про зв'язок з *тяну́ть, растя́гивать* (Горяев 295; Fraenkel ZfSlPh 13, 233) безпідставне. — Фасмер III 445; КЭСРЯ 384; Преобр. II 176. — Див. ще **застегнути, роз-.**

розтя́па «роззява, розтелепа», *розтяпа́ка* «тс.»; — запозичення з російської мови, як і бр. *расця́па*; р. *растя́па* є, очевидно, результатом видозміни незасвідченого **раззяпа* (пор. [*раззепа́й*] «крикун, горлань»), похідного від **раззя́пить* «роззявити», якому відповідає укр. *роззя́пити* «тс.». — Див. ще **роздзя́пити.**

розум, *розумáка, розумáха, розумíти, розу́мник, розумнíшати, розумува́ти* — див. **ум.**

[**Ро́зум**] (чоловіче ім'я), *Розу́мник*; — р. *Разу́мник*, бр. *Разу́мнік*, болг. *Ра́зум*, цсл. **Разѹмникъ**; — церковнослов'янська калька грецького імені Συνέσιος «Синесій», утвореного на основі іменника σύνεσις «розум, здоровий глузд, розсудливість». — Петровский 186; Илчев 418. — Див. ще **роз-, ум.**

[**розфре́нькати**] «розтратити» Нед; — афективне утворення, паралельне

до [*розтре́нькати*] «тс.». — Див. ще **роз-**. — Пор. **три́нькати**[2].

[**розха́вити**] (у виразі *р. ру́ки* «розставити руки»); — не зовсім ясне; може бути етимологічно не мотивованим афективним утворенням або результатом контамінації форм *розста́вити* (*розпра́вити*) і *хапа́ти*.

[**розхві́рити**] «розбазарити, неекономно витратити» Си; — очевидно, результат видозміни запозиченого з польської мови слова [*розхві́яти*] «тс.» (див.).

[**розхві́яти**] «розтратити, промарнувати» Куз, [*розфі́яти, розфа́яти*] «тс.» Нед, [*розфі́йник*] «марнотратник» Нед, [*розфі́йниця*] «марнотратниця»; — запозичення з польської мови; п. ст. rozchwiać «розвіяти, розпорошити; розхитати» складається з префікса roz- і дієслова chwiać «рухати, колисати», яке відповідає укр. [*хві́ятися*] «хитатися, коливатися». — Див. ще **роз-, хві́яти.**

[**розхе́млений**] (про волосся) «у безладді, скуйовджений» Нед; — очевидно, похідне утворення від [*химля*] «дерев'яне кільце, до якого прикручується волосся» (див.).

розхідни́к (бот.) «будра, Glechoma L.; [мучниця звичайна, Arctostaphylos uva-ursi (L.) Spreng.; очиток, Sedum L. СУМ, Нед; товстянка звичайна, Pinguicula vulgaris L. Нед; вербозілля лучне, Lysimachia nummularia L. Mak; вид калачиків, Malva rotundfolia L.; шоломниця звичайна, Scutellaria galericulata L.; молодило покрівельне, Sempervivum tectorum L.]», [*розхо́дник*] «розхідник; очиток тж; товстянка звичайна Нед, мучниця звичайна Mak; вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L. Mak»; — р. [*расхо́дник*] «горицвіт весняний, Adonis vernalis L.; мучниця звичайна; крем'яник гарний, Buphthalmum speciosum Schreb. (Telekia Sp. Baumg.); котяча м'ята справжня, Nepeta cataria L.», бр. *расхо́днік* «очиток», п. rozchodnik, ч. rozchodník «тс.», схв. *ра̀сходњак* «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.; [паслін солодко-гіркий, Solanum dulcamara L.]», слн. razhúdnik «паслін, Solanum L.»; — пов'язане з *розхо́дитися*; назва зумовлена тим, що більшість цих рослин стелиться по землі і розпускає паростки, які потім укорінюються; деякі з них (напр., вероніка) мають повзучі гілчасті корені або розпростерті пелюстки (молодило). — Шамота 124; Меркулова Очерки 109; SW V 584; Machek ESJČ 520; Jm. rostl. 95. — Див. ще **роз-, ходи́ти.**

[**розхо́кати**] «розбити, розколоти»; — результат контамінації слів *розхе́кати* і *розко́кати* «тс.». — Див. ще **ко́кати**[1], **роз-, хе**[2].

розхри́стати «розстебнути, оголити (груди)», [*розхрі́стати*] «тс.» Нед, [*розхрі́статися*] «розвіватися» (про волосся, одяг) Нед, *ро́зхрист* «незастебнута частина одягу на грудях; вилога», [*ро́зхріст*] «тс.» Нед, [*розхри́стя*] «людина, яка ходить розхристана», *розхри́станий*, [*розхрі́станий*] «недбайливий, неохайний» Нед, *наро́зхрист*; — р. *расхри́станный*, бр. *расхрыста́ць*, [*расхлі́ста́цца*], [*хрі́ста*] «розхристаний», [*расхрі́ста*] «тс.», п. rozchrzystać się; — не зовсім ясне; зіставляється (Меркулова Этимология 1970, 193—195) з р. [*хры́да*] «з розкритими грудьми, не застебнутий», [*хри́да*] «людина брудна, мокра» і, далі, з р. [*хру́ни*] «ганчір'я, лахміття; болячки, короста»; пов'язувалось також (Носович 553) із словом *хрести́ти* через значення «роздягнутий, як дитина під час хрещення».

[**розчеберса́ти**] «розписати (писанки)» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*чеберхну́ти*] «штрикнути (ножем)».

[**розчемери́ти**] «закривавити» Шух; — неясне; можливо, пов'язане з [*че́мір*] «біль у животі».

розчепі́рити, *розчепа́рити, розчепа́ритися, розчепі́ра, розщипа́ритися* — див. **чепе́ра.**

ро́зчи́н «рідка суміш» СУМ, Нед, *ро́зчи́на, ро́щина, розчи́нник, розчиня́льник, розчи́нний, розчи́нювальний,*

розчинúти «розвести в рідині», [*прúчúн*] «розчина» ДзАтл II, [*причúна*] «тс.» тж, [*причиня́ти*] «розчиняти (тісто)» тж, О, *учинúти* «зробити розчину»; — бр. *рóшчына* «розчина; розчин», [*рашчы́на*] «розчина», *рашчыня́ць* «зробити розчину», [*учыня́ць*] «приготувати розчину», п. rozczyn «розчина; розчин», rozczynić «розчинити в рідині»; — похідні утворення від *чинúти* «робити, готувати»; пор. аналогічний семантичний розвиток у р. *раствóр* «розчин», *растворúть* «зробити розчин», [*творúть, притворúть*] «тс.»; пор. також ч. zaděłati «розчинити (на хліб)». — Див. ще **роз-, чинúти.** — Пор. **відчинúти, причúна.**

[**розчілúти**] «вирішити» Нед; — неясне.

[**розчóлина**] «гора, на якій зверху вниз однією смугою йде ліс, а другою поле або пасовище Г; гори, пасмами лісисті Шух», [*розчíл*] «місце, де сходяться два звори» О; — неясне.

[**розчýмати**] «розібрати, зрозуміти»; — пов'язане з *очýматися* «прийти до пам'яті» (див.).

[**розчурýкати**] «зрозуміти», [*розчурýпати*] «точно дослідити, дізнатися, зрозуміти» Нед; — очевидно, результат контамінації форм *розторóпати* «збагнути» і [*розчýмати*] «тс.». — Див. ще **розторóпний, розчýмати.**

розчýхати «зрозуміти»; — р. *расчýхать* «тс.»; — результат видозміни деетимологізованої форми *розчýмати*, зближеної з фонетично подібною основою *чýхати*. — Див. ще **розчýмати.**

[**розшарýдити**] «грубо змолоти (на жорнах)» Нед; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**розшáхвáти**] «розгорнути» Г, Нед; — неясне.

[**розшерéпа**] «людина, яка ходить розставивши ноги»; — очевидно, результат контамінації форм *розчепíра* «тс.» і [*шерéпа*] «потворна жінка». — Див. ще **чепéра, шерéпа.**

[**розшíмканий**] «розхристаний»; — очевидно, результат видозміни форми **розчíмханий*, пов'язаної з [*чíмхати*] «чухрати гілки, листя на деревах» (див.).

[**розшкрúлити**] «розчепити» ВеУг, [*розшкрíлити*] «тс.» ВеУг, [*розкрíлитися*] «розхристатися (особливо йдучи чи біжучи)» Ме; — очевидно, пов'язане з *крилó*; пор. [*рускрúлите*] «розвести в сторони» (про руки) Корз. — Див. ще **крилó[1].**

розшолóпати «второпати, розгадати», *розчолóпати* «тс.»; — пов'язане чергуванням голосних з формою *розчóвпати* «тс.», похідною від [*човптú*] (псл. *čъlpti) «розуміти» (див.).

розшугáкати «розчинити навстіж»; — похідне утворення афективного характеру від *розшугнýти* «розчинити» (зокрема, про сильний подув вітру), пов'язаного з *шугáти* «дути сильними поривами» (див.).

[**розшулíчити**] «второпати, розкумекати»; — очевидно, результат контамінації форм *розшолóпати* «тс.» і *лічúти* «рахувати». — Див. ще **лік[1], розшолóпати.**

[**розшушýкати**] «второпати, розкумекати»; — очевидно, афективне утворення, що виникло у зв'язку з формами типу *розшолóпати*, [*розшулíчити*] «тс.» (див.).

розщінкáти — див. **зáщінка.**

[**розщіпáти**] «розстібати», [*розщібáти*] «тс.», [*розщéбані*, у виразі: *р. двері*] «двері, защіпка яких відкрита»; — очевидно, результат видозміни форми *розстібáти*, зближеної з *розщипáти*. — Див. ще **роз-, стібáти.** — Пор. **щипáти.**

[**роз'юшúтися**] «сильно розсердитися, роздратуватися»; — запозичення з польської мови; п. rozjuszyć «розлютити», rozjuszyć się «розлютитися» пов'язується з jucha «юшка; кров тварини», спорідненим з укр. [*юхá*] «тс.». — Brückner 208. — Див. ще **роз-, юхá.**

рокамбóль «старовинна гра в карти; (бот.) цибуля часникова, Allium scorodoprasum L.» УРС, Mak, [*рокамбýл*] (бот.) «цибуля часникова» Mak;

— р. *рокамбóль* «гра в карти; часникова цибуля», п. rokambuł «часникова цибуля», ч. слц. rokambol «тс.», болг. *рокамбóл* «частина виграшу, що залишається в грі; сорт цибулі, сорт часнику»; — запозичення з французької мови; фр. rocambolle «пікантність; заяложений жарт; іспанський часник» походить від нвн. Rockenbolle (бот.) «цибуля часникова», утвореного з основ іменників Rocken «жито», фонетичного варіанта до Roggen «тс.», спорідненого з двн. rocko, дангл. ryge, англ. rye, лит. rugỹs, псл. гъžь «тс.», і Bolle «цибуля, цибулина», спорідненого з двн. bolla «лушпайка», діcл. bolle, англ. bowl «миска, кубок, чаша», дангл. hēafodbolla «череп». — CIC^2 735; Фасмер III 497; ССРЛЯ 12, 1434; КЭСРЯ 392; Dauzat 636; Gamillscheg 776; Kluge—Mitzka 90, 604—605; Klein 192, 1367. — Див. ще **рож.**

рокúта (бот.) «верба, Salix fragilis L.; [верба козяча, Salix caprea L. Нед; верба пурпурова, Salix purpurea L. Нед; золотий дощ звичайний, Cytisus laburnum L. Mak; таволга зарубчаста, Spiraea crenata L. Mak; мокра, заболочена низина Ч; болото, що заросло чагарником Ч]», [*рáкита*] «верба пурпурова Нед, Mak; верба біла, Salix alba L. Mak; верба розмаринолиста, Salix rozmarinifolia L. Mak; верба прутовидна, Salix viminalis L. Mak; карагана кущова, Caragana frutex (L.) C. Koch. Mak», [*рáкіта*] «верба ламка Mak; ветлина, Salix vitellina L. Mak», [*рокúтина*] «верба козяча Нед; верба пурпурова Нед; мірикарія німецька, Myricaria germanica (L.) Desv. Mak», *рокúтник* «зіновать, Cytisus L.; [верба розмаринолиста; верба чорніюча, Cytisus nigricans L. (Sm.) Enand. Mak; жарновець віниковий, Sarothamnus scoparius Wimm. Mak; вербові зарості Ч]», [*рокúтник*] «верба розмаринолиста Нед; зіновать Mak», [*рокíтник*] «верба розмаринолиста» Mak; — р. *рокúта* «верба, рокита», бр. *рокíта*, п. rokita, ч. rokyta, слц. rakyta, rokyta, вл. rokot, нл. rokit(a) «тс.», полаб. rüt'ajtnă, болг. *рокúта* «верба пурпурова», м. *рακита* «тс.», схв. *рàкита* «верба, рокита; бруслина європейська, Evonymus europaea L.», слн. rakíta «верба, рокита»; — псл. *orkyta «верба»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого вважається спорідненим з лтс. ērcis «яловець», eršķis «терен», ẽrkuls «веретено», гр. ἄρκευθος «яловець», ἄρκυς «мережа» і зводиться до ie. *arqū-ta; менш переконлива з фонетичних причин спроба (Machek ESJC 516; Jm. rostl. 133) пов'язати з лат. salix «верба», ірл. sail, двн. salaha «тс.»; припущення про зв'язок з лат. arcus «лук, дуга, веселка», гот. arhvazna «стріла», діcл. ǫr «стріла», англ. arrow «тс.», дінд. arkáḥ «лук» (Брандт, РФВ 18, 8; Holub—Kop. 314; Meillet Études 295; Mikkola Ursl. Gr. III 32; Balt. u. Slav. 37) викликає сумнів; зіставлення з дінд. arṇaḥ «потік, ріка», прус. wurs «ставок» (Brückner KZ 45, 104) або з ч. rákos (rokos) «очерет» (Mikkola Balt. u. Slav. 37) позбавлені підстав. — Фасмер III 438—439; Черных II 97; КЭСРЯ 382; Преобр. II 178; Горяев 294; Schuster-Šewc 1232—1233; Младенов 556; Moszyński PZJP 290; Mikkola Ursl. Gr. I 90; Trautmann 71; Būga RR II 530; Fraenkel 123; Endzelin KZ 44, 59—61; Mühl.—Endz. I 574; Lidén IF 18, 507; Klein 108, 99; Boisacq 78; Frisk I 142; Walde— Hofm. I 64.

[**рокúтити**] «відзиватися, відлунюватися (про звук)» Нед; — очевидно, результат видозміни форми *рокотáти*. — Див. ще **рóкіт.**

рокірувáти(ся) (термін шахової гри), *рокірóвка*, *рокірувáння*; — р. *рокировáть*, бр. *рακіравáць*, п. roszować, ч. rošovati, слц. rošovať, болг. *рокúрам*, м. *рокúра*, схв. *рокúрати, рохúрати, рошúрати*, слн. rokírati; — запозичення з французької мови; фр. roquer «рокірувати» пов'язане з сфр. roc «шахова тура», яке походить від перс. rokh (rakh, rukh) «тс.», а останнє — від бенг. roth «віз; тура». — CIC^2 735; Фасмер III 497; ССРЛЯ 12, 1434; Koraliń-

ski 851; Holub—Lyer 423; Lokotsch 137; Dauzat 635, 638; Gamillscheg 776; Kluge—Mitzka 603. — Пор. **роша́да.**

ро́кіт, [*рокотня́*] «гуркотіння грому», *рокота́ти, рокоті́ти, рокітли́вий, рокотли́вий*; — р. *ро́кот, рокота́ть*, бр. *ро́кат* «рокіт», *раката́ць*, др. *рокотати* «звучати, бриніти, гриміти», вл. rokot «плутанина, сум'яття», rokotać «галасувати», схв. *ро̀кōт* «хрюкання, нарікання, крик, шум, гуркіт»; — похідні утворення від звуконаслідувальної основи псл. *rok-/rek-, до якої зводяться також *рика́ти, регота́ти*, лит. rė̃kti «кричати, ревти», лтс. rèkt «тс.», лат. raccāre «кричати» (про тигра); можливо, пов'язане також з *ректи́* «говорити». — Фасмер III 497; Черных II 120—121; КЭСРЯ 392; Преобр. II 212; Булаховський Вибр. пр. III 524—525; Филин Образ. яз. 284; Schuster-Sewc 1232. — Пор. **ра́чити, ректи́, рік, річ**[1].

рококо́ «стилістичний напрям у західноєвропейському мистецтві 18 ст.»; — р. болг. м. *рококо́*, бр. *ракако́*, п. ч. слц. вл. rokoko, схв. *рокòкō*, слн. rokokó; — запозичення з французької мови; фр. rococo «рококо; старомодний стиль, старомодна річ» виникло як арготизм у майстрових від rocaille «примхливий, вибагливий; рокайль; дрібне каміння» (рокайль часто застосовується в архітектурі і прикладному мистецтві в стилі рококо), пов'язаного з гос «скеля, стрімчак», roche «скеля; камінь; кам'яна гірська порода» (фр. ст. roche), що походить від нлат. *rocca, запозиченого з кельтських мов. — CIC[2] 735; Черных II 120; Kopaliński 849; Holub—Lyer 422; Klein 1353; NSD 2124; Dauzat 635, 636.

Роксáна (жіноче ім'я); — р. болг. *Роксáна*, бр. *Раксáна*, схв. *Ро́кса, Ро́ксанда*; — запозичення з грецької мови; гр. Ῥωξάνη (ім'я дочки бактрійського намісника, дружини Александра Македонського) походить від перс. Rousani «тс.», пов'язаного з rūšanī «світло», спорідненим з дінд. rociḥ, псл. lučь «тс.», укр. [*луч*] «промінь». — Вл. імена 156; Петровский 190; Спр. личн. имен 520; Илчев 428; Constantinescu 364. — Див. ще **луч**[1].

рокфо́р «сорт гострого сиру»; — р. *рокфо́р*, бр. *ракфо́р*, п. rokfor, ч. rokfór, слц. roquefort, болг. *ро́кфор*, схв. *рокфор*, слн. rókfor; — запозичення з французької мови; фр. roquefort походить від назви містечка Roquefort у південній Франції, де цей сир спочатку виробляли. — CIC[2] 735; КЭСРЯ 393; Klimeš 620; Holub—Lyer 422.

рол «вал, циліндр, що обертається; сувій», *ро́лик, ро́льник, ро́льня*; — р. *рол, ро́лик, роль*, бр. *рол, ро́лік*, п. rola «сувій, вал», rolka «тс.», ч. role «сувій паперу», слц. rola «згорток, сувій», болг. *ро́лка* «циліндр, валик; ролик», м. *ролна* «рулон», схв. *рȏла* (*рȍла*) «згорток, сувій», слн. róla «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Rólle «валик, коток, згорток» пов'язане з rollen «котитися», яке походить від фр. ст. roeler «тс.», що зводиться до лат. rotella «коліща», похідного від rota «колесо». — CIC[2] 735; ТСБМ IV 714; Holub—Lyer 422; РЧДБЕ 636; Kluge—Mitzka 606. — Див. ще **рота́тор.** — Пор. **рото́нда**[1,2], **рула́да, руле́т, рулóн.**

[**рола́ник**] (орн.) «ремез, Remiz Jarocki»; — неясне.

[**ролі́вка**] (ент.) «совка польова, Agrotis» Нед; — похідне утворення від [*роля́*] «рілля»; назва зумовлена перебуванням личинок цих метеликів у земляному ґрунті. — БСЭ 39, 537. — Див. ще **рілля́.**

роль, *ро́ля, роле́вий, рольови́й*; — р. *роль*, бр. болг. *ро́ля*, п. слц. rola, ч. role, вл. слн. заст. róla, м. *ролја*, схв. *ро́ла, рȏла*; — запозичення з французької мови; фр. rôle «роль, список», спочатку «згорток, на якому записувалися слова окремого актора», зводиться до лат. rotulus (rotula) «згорток, кільце», похідного від rota «колесо». — CIC[2] 735; Черных II 121; Фасмер III 498; Holub—Lyer 422; Kluge—Mitzka

605—606; Gamillscheg 777; Dauzat 637. — Див. ще **рото́нда**[1].

рольга́нг «пристрій для переміщення вантажів»; — р. *рольга́нг*, бр. *ральга́нг*, болг. *ро́лганг*; — запозичення з німецької мови; н. Róllgang «тс.» складається з основ іменників Rolle «коток, кільце, валик», пов'язаного з rollen «котитися», і Gang «хід», пов'язаного з gehen «іти». — CIC[2] 735; ТСБМ IV 633. — Див. ще **га́нок, рол.**

ром, [*рум*] «ром» Нед; — р. бр. болг. *ром*, п. ч. слц. вл. rum, м. *рум*, схв. *ру̏м*, слн. rúm; — запозичення з англійської мови; англ. rum «ром» є результатом скорочення форми rumbullion «тс.», очевидно, звуконаслідувального утворення. — CIC[2] 736; Акуленко 141; Черных II 121; Фасмер III 798—799; Kluge—Mitzka 614; Klein 1364.

рома́н[1] «літературний твір; любовні стосунки», *романі́ст, романі́стика*, [*рома́нс*] «любовний зв'язок», *романі́чний, романсува́ти* «залицятися»; — р. болг. *рома́н*, бр. *рама́н*, п. romans, ч. слц. слн. román, вл. roman, схв. *ро̀ма̄н*; — запозичення з французької мови; фр. roman, ст. romanz, спочатку «перекладений з латинської мови твір», від пізнього лат. rōmānicē «на народній латині», похідного від rōmānus «римський», що зводиться до Rōma «Рим». — CIC[2] 736; Коваль 167; Черных II 121; Фасмер III 499; Будагов РЯШ 1970/3, 84—89; Kopaliński 849; Holub—Lyer 422—423; Dauzat 637; Gamillscheg 777—778. — Пор. **рома́нс, рома́нський, романти́зм.**

рома́н[2] (бот.) «ромен, Anthemis L.; [ромашка, Matricaria L.; королиця, Leucanthemum DC. Mak]», *роме́н* «тс.» тж, [*рамон*] «роман фарбувальний, Anthemis tinctoria L.» Mak, [*романе́ць*] «ромашка Mak; королиця Mak; маруна щиткова, Chrysanthemum corymbosum (L.) Willd.», [*романиця*] «роман; королиця» Mak, [*ромин*] «роман собачий, Anthemis cotula L.» Mak, [*ромінь*] «ромашка» Mak, [*ромня́нок, ромун* Mak, *руманець, руме́н* Нед, *руме́нець* ВеНЗн, ВеУг] «тс.», [*румин*] «роман» Mak, [*рум'я́к*] «тс. Mak; ромашка Нед», [*рум'я́н*] «роман», [*рум'яне́ць*] «ромашка Нед; роман Mak», [*рум'янка*] «ромашка» Mak, *рум'я́нок* «тс.; [роман Mak; королиця Mak]»; — р. *рома́шка* «ромашка», [*роме́н*] «роман», бр. [*раманёк*] «роман», [*рамо́н*] «тс.; королиця; ромашка», [*рамо́нак*] «ромашка», [*румонак, румянак, румянка*] «тс.», п. rumian «роман», [romen, romien, rumen, rumin] «тс.», rumianek «ромашка», ч. rmen «ромашка; [роман]», [rmenek] «ромашка», [romenek, rmáni, ormán], heřmánek «тс.», слц. ruman «роман», rumanček «ромашка», harmanček, [harmánok, harmún, hermánok, hermančok, armanček] «тс.», схв. *ро̀ма̄н* «роман», *рма́нац, ро̀ма̄њ* «тс.», *ра̀менак* (*раме́нак*) «ромашка», *ра̀ман* «тс.»; — запозичення з остаточно не встановленого джерела; здебільшого виводиться від назви anthemis romana «римська ромашка»; відзначається також (Machek Jm. rostl. 244—245) зв'язок з нім. [Hermlan, Hermelin, Hermandel] «тс.» як результатами видозміни лат. camomilla «ромашка» (>[armamilla] та ін.); форми з кореневим **у** є результатом зближення з основою *рум'я́ний*. — Шамота 16; Фещенко Рідне слово 7, 25—28; Коваль 80; Черных II 122; Фасмер III 499—500; Преобр. II 213; Меркулова Очерки 102—103; Brückner 468; Matzenauer 407. — Пор. **рома́шка, ру́мер.**

Рома́н (чоловіче ім'я), *Ро́ма, Рома́ньо, Рома́сь, Ро́мка, Ро́мко, Ро́мцьо, Ому́сь(о), Рома́на* (жіноче ім'я), *Рома́нія, Ро́ма, Ому́ля, Ому́ся, Ро́мця*; — р. *Рома́н*, бр. *Рама́н*, п. ч. слц. Roman, болг. м. *Ро́ман*, схв. *Роман*, слн. Roman; — запозичення з латинської мови; лат. Rōmānus, Rōmāna зводяться до назв жителів міста Рима (Rōma) «римлянин, римський, римлянка, римська». — Вл. імена 83, 157; Петровский 190; Спр. личн. имен 450; Илчев 428. — Див. ще **рома́н**[1].

рома́нс «словесно-музичний твір»; — р. болг. м. *рома́нс*, бр. *рама́нс*, п. слц.

вл. romanca, ч. romance, схв. *ромàнса, ромàнца*, слн. románca; — запозичення з французької мови; фр. romance через ісп. romance, фр. ст. romanz зводиться до пізнього лат. rōmānicē «на народній латині». — СІС[2] 736; Черных II 121—122; Фасмер III 499; Kopaliński 849; Holub—Lyer 423; Dauzat 637; Gamillscheg 778. — Див. ще **рома́н[1]**. — Пор. **рома́нський, романти́зм.**

рома́нський, *романіза́ція, романі́зм, романі́ст, романі́стика, романізува́ти*; — р. *рома́нский*, бр. *рама́нскі*, п. romański, ч. románský, слц. románsky, вл. romanski, болг. *рома́нски*, м. *романски*, схв. *ро̀ма̄нски*, слн. románski; — запозичення з французької або німецької мови; фр. roman «романський», нім. romanisch «тс.» зводяться до лат. rōmānus «римський», похідного від Rōma «Рим». — СІС[2] 736; Фасмер III 499; Kopaliński 849—850; Holub—Lyer 422—423; Dauzat 637; Gamillscheg 778. — Пор. **рома́н[1], романти́зм.**

романти́зм, *романтиза́ція, рома́нтик, рома́нтика, романти́чний, романтизува́ти*; — р. *романти́зм*, бр. *раманты́зм*, п. romantyzm, ч. romantismus, слц. romantizmus, вл. romantiski «романтичний», болг. *романти́зъм*, м. *романти́зам*, схв. *романтѝзам*, слн. romantízem; — запозичення з французької мови; фр. romantisme утворено від romantique «романтичний», похідного від фр. ст. romant (>roman «роман»), що є зворотним утворенням від пізнього лат. rōmānicē «на народній латині», пов'язаного з rōmānus «римський». — СІС[2] 736; Будагов Ист. слов 224—239; Kopaliński 849—850; Holub—Lyer 423; Klein 1355; Dauzat 637. — Див. ще **рома́н[1], рома́нський.**

рома́шка (бот.) «Matricaria L.»; — бр. [*рамашка*]; — запозичення з російської мови; р. *рома́шка* «тс.» утворено від давнішої назви *роман*, яка відповідає укр. *рома́н* «тс.». — Черных II 122; Фасмер III 499—500; Меркулова Очерки 102—103. — Див. ще **рома́н[2].**

ромб, *ромбі́чний*; — р. бр. болг. м. *ромб*, п. romb, схв. *ро̀мб*, слн. rómb; — запозичення з французької мови; фр. rhombe через посередництво латинської мови (лат. rhombus) запозичено з грецької; гр. ῥόμβος «ромб; бубон, тамбурин; дзига» пов'язане з ῥέμβομαι «блукаю, брожу, тиняюсь», яке, можливо, зводиться до ie. *ųer- «вертіти». — СІС[2] 736; Фасмер III 500; Kopaliński 850; РЧДБЕ 637; Dauzat 632; Frisk II 648—649.

роме́н — див. **рома́н[2].**

[**ромпа́с**] «подвійна підошва», [*ромпасо́вий*] «з подвійною підошвою (про чобіт); з рантом Нед»; — запозичення з німецької мови; нім. [Randpass] «рант» утворено з основ іменників Rand «край; рант» і Pass «ущелина, проміжок; перевал». — Нед 839. — Див. ще **пас[6], рант.**

[**ромӯш**] «гуркіт, гук, тріск» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. rámus «галас, гамір, ґвалт» загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з гебр. rānan «голосно кричати» (Holub—Кор. 309) або слц. lomoz ([lámoz]) «галас», що вважається афективним утворенням (Machek ESJC 508; Holub—Lyer 409).

ромште́кс; — р. *ромште́кс*, бр. *рамшты́кс*, п. rumsztyk, ч. ramstek, слц. rampstek, вл. rumpsteak, болг. *ра́мстег*, схв. *ра̏мстек*, слн. ramstek; — запозичено з англійської мови, можливо, через французьку (фр. romsteck); англ. rump steak «ромштекс; вирізка» складається з іменників rump «крижі, кострець», що зводиться до дат. rumpe, шв. rumpa «тс.», споріднених з снн. rump «тулуб, тіло», свн. rumph, нвн. Rumpf «тс.», і steak «кусок м'яса чи риби; біфштекс», що походить від діслн. steik «щось настромлене (на рожен)», спорідненого з англ. stick «втикати, стромляти», нвн. stecken «тс.», укр. *за́стіжка*, [*стег*] «стібок». — СІС[2] 736; Суперанская ВКР V 189—191; ТСБМ IV 637; Sł. wyr. obcych 657;

Klein 1365, 1508. — Див. ще **застегнути, стег.**

[**ронд**] «збруя», [*ро́нда*] «тс.» Нед; — частково видозмінене запозичення з польської мови; п. (іст.) rząd «давня оздобна збруя вершника; ряд» етимологічно відповідає укр. *ряд* (пор. *ряди́ти* «пишно вбирати, причепурювати»). — Див. ще **ряд.**

рондо́ «закруглений шрифт; перо для письма таким шрифтом; віршова форма з тематичними повторами», *ро́ндо* «музична форма з тематичними повторами»; — р. *рондо́, ро́ндо*, бр. *рандо́, ро́нда*, п. слц. вл. rondo, ч. rondo (rondó), болг. м. *ро́ндо*, схв. *ро̀ндо, ро̀ндо*, слн. rondó; — запозичення з італійської і французької мов; іт. rondo (муз.) походить від фр. rondeau (муз., літ.), пов'язаного з rondel «кругленький», похідним від rond «круглий», що, як і іт. rondo, зводиться до лат. rotundus «тс.». — CIC[2] 736; Акуленко 141; КЭСРЯ 393; ТСБМ IV 637, 715; Kopaliński 850; Holub—Lyer 423; РЧДБЕ 637; Klein 1355—1356; Dauzat 637; Gamillscheg 778. — Див. ще **рото́нда**[1].

ро́нжа (орн.) «кукша тайгова, Perisoreus (Garrulus) infaustus L.»; — запозичення з російської мови; р. *ро́нжа* «тс.» загальноприйнятого пояснення не має; припускається походження з балтійських (лит. rąšis «кедрівка, Nucifraga», лтс. ruoze, ruozis «тс.») або з фінських мов (Mühl.—Endz. III 586). — Фасмер III 501; Преобр. II 213; Лаучюте 90.

рони́ти «губити, випускати, кидати», *роня́ти*, [*раня́ти*] «роняти» О, [*невро́нений*] «не згублений, не вражений», [*поро́н*] «відпадіння, втрата; передчасне народження, викидень» Нед, [*поро́нене*] «викидень», [*уро́н*] «шкода, втрата», [*уроно́вина*] «тс.» тж; — р. *рони́ть, роня́ть*, бр. *раня́ць*, др. *изронити* «випустити», п. вл.ronić «ронити, проливати», ч. roniti «тс.», слц. ronit' «ронити», ronit' sa «падати, текти», нл. roniś «ронити, проливати», болг. *ро́ня* «сиплю, роняю», м. *рони* «обливає, обсипає; ллє (сльози)», схв. *ро̀нити* «розмивати, руйнувати; поринати; проливати»; — псл. roniti «пускати текти, пускати падати», пов'язане давнім чергуванням голосних з rinǫti «рину-ти»; — споріднене з гот. urrannjan «пускати сходити» (про сонце), rinnan «бігти», двн. rennan «пускати текти, гнати», rinnan «текти, бігти», гр. ῥαίνω (<*ῥανι̯ω) «окроплюю, обсипаю», ῥανίς «крапля»; припускається (Семереньи ВЯ 1967/4, 10—11) запозичення в праслов'янську мову з германських. — Фасмер III 501; Черных II 122; Brückner 462; Holub—Kop. 314; Machek ESJČ 516; Schuster-Šewc 1234—1235; Младенов 563; Trautmann 236—237; Pokorny 328, 329. — Пор. **ри́нути, ро́ня.**

[**ро́ня**] «саламандра» ВеУг; — схв. *ро̀нити* «поринати; виринати; тонути; заглиблюватися; впадати»; — пов'язане з *рони́ти, роня́ти* «губити, випускати, кидати», давніше, очевидно, «пускати у воду»; у такому разі сюди ж слід відносити і *пірна́ти* (<псл. *ро-гъnati), *порина́ти* як форми, пов'язані з *ри́нути* «текти», а не як результат метатези в основі *ниря́ти*. — ВеУг 255. — Див. ще **ри́нути, рони́ти.** — Пор. **пірна́ти.**

ропа́ «соляний розчин; вода солоних озер; [нафта; сукровиця; піт]», *ріпни́к* «робітник, який видобував нафтову ропу», [*рі́пниця*] «мазниця» Нед, [*ропани́ці*] «червона» соляна вода; вода в багні, яка буриться, кипить; вода «червоного» багна» О, [*ро́пище*] «нафтоносний ґрунт» Куз, [*ро́пниця*] «місце з нафтою» О, [*роп'яни́й*] «з солоною водою» Куз, *ріпникува́ти* «працювати ріпником»; — р. *рапа́*, [*ропа́*], бр. *рапа́* «ропа», [*ра́па*] «червона неродюча земля», [*ро́па*] «гнійна рідина»; — можливо, запозичення з польської мови; п. гора «розсіл, ропа; гній (у болячці); нафта; бітум», горіć «загноювати, нагноювати» зіставляються з лтс. rert «зарубцьовуватися», дінд. rā́paḥ «поранення, тілесне ушкодження». — Фас-

мер—Трубачев III 501; Преобр. II 214; Brückner 462—463.

[**ро́павка**] (бот.) «патисон, Cucurbita repo var. ovifera» Чаб; — очевидно, афективне утворення, паралельне до [*карахонька, тарапунька*] та ін. «тс.».

ропа́к «морська крижина, що стоїть ребром на льодяній поверхні»; — бр. *рапа́к* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ропа́к* «тс.; [обледенілі камені на березі моря]», [*ропа́ка, ру́пака*] «тс.» загальноприйнятого пояснення не має; виводиться як запозичення від саам. гіəbpag «дрейфуючий лід», гиə^{b}рех «тс.» (Itkonen у Фасмера) або від фін. ruopas «купа каміння» (Kalima 204—205). — Фасмер III 501.

[**ро́пати**] «тріщати» Нед, [*ро́пнути*] «з грюком упасти Нед; з шумом випустити шлункові гази»; — вл. гораć «ляскати», горотаć «грюкати, тріщати», нл. горотаś «тс.», слн. гороtáti «грюкати, ляскати», горо̀т «грюкіт»; — псл. гор-/гър- звуконаслідувального походження, паралельне до гар-. — Фасмер III 502. — Пор. **ра́пати, ре́пати(ся), ропта́ти.**

ропта́ти «ремствувати; дзюрчати; [бурмотіти, шуміти Нед]», [*рапота́ти*] «нарікати» О, [*ропоті́ти*] «бурмотіти; базікати без угаву; шуміти під час руху», [*ропути́ти*] «тс.», [*ро́піт*] «бурмотіння» Нед; — р. *роптáть* «ремствувати, нарікати», *ро́пот* «ремство; гомін», др. *ръпътати* (*роптати*) «ремствувати, нарікати», п. [reptać] «ремствувати», ч. reptati «тс.», repot «ремство», слц. reptať «нарікати, бурчати», вл. гороt «гомін, заворушення», болг. *роптáя* «ремствую», *ро́пот* «ремство», м. *роптае* «ремствує», *ропот* «ремство», слн. гороtáti «ремствувати», стсл. **ръпътати** «бурчати, ремствувати»; — псл. гърътъ/горътъ «гомін, бурчання, ремство», гърътati/горътati «ремствувати», пов'язане з гърът-/горът- «гул, гомін, грюкіт» звуконаслідувального походження; — очевидно, споріднене з дінд. rápati «базікає», дат. гарре «гелготати». — Черных II 122—123; Фасмер III 502; КЭСРЯ 393; Brückner 458; Machek ESJČ 513; Schuster-Šewc 1236; Младенов 563. — Див. ще **ро́пати.** — Пор. **ра́пати.**

ропу́ха (зоол.) «Bufo Laurenti», [*ре́пуха* ВеНЗн, *ре́па* Нед, *ре́панка* Л, *ро́па́* Нед, ВеБ, *ро́павка, ропуха́ня*] «тс.»; — р. [*ропу́ха*], бр. *рапу́ха*, ч. слц. гоpucha; — очевидно, запозичення з польської мови; п. гоpucha «тс.» виводиться від давнішого *chгopucha/kгopucha (псл. *когр-авъ «шерехатий»); пов'язання з *ропа́* «гній» (Фасмер III 503; Machek Studie 123; ZfSlPh 13, 405; Mikl. EW 282) викликає сумнів. — Фасмер—Трубачев III 503; Brückner 463. — Пор. **коропа́вий, рапа́вка.**

[**ро́пша**] «торф Нед; (бот.) сфагн, Sphagnum Ehrh. Mak», [*ропша́нка*] «болотна трава на торф'яних грунтах» Нед; — неясне.

роса́ «краплі води, що осідають на поверхні; [нафта Нед]», *ріска* «росинка; крихта», *роси́на, роси́ця*, [*ро́шенє*] «мочіння» (льону) Нед, *роси́стий, ро́сний, ро́сяни́й, росяни́стий, роси́ти*, [*ро́шений*] «росяний», *безро́сяний, зро́шувач, зро́шувальний, зро́шувати, ороша́ти*; — р. болг. *роса́*, бр. *раса́*, др. *роса*, п. ч. слц. вл. нл. rosa, м. *роса*, схв. *ро̀са*, слн. rôsa, стсл. **роса**; — псл. rosa «роса»; — споріднене з лит. rasà, лтс. rasa «тс.», дінд. rasá «рідина, потік», rásaḥ «сік, рідина», лат. rōs (rōris) «роса»; ie. *ere-s-/rēs-/rōs- «текти»; припущення про зв'язок з гр. δρόσος «роса» (Ernout—Meillet 1019) та ἐρωή «стрімкий рух, натиск» (Persson Beitr. 837) викликають заперечення. — Черных II 123; Фасмер III 503; Горяев 302; Преобр. II 215; Brückner 463; Machek ESJC 517; Holub—Lyer 423; Holub—Kop. 314; Schuster-Šewc 1236—1237; Младенов 563; Mikl. EW 282; Trautmann 237; Fraenkel 699; Karulis II 104; Mayrhofer III 48; Pokorny 336.

[**росе́лка**] «райдуга, веселка» ЛЧерк, [*руса́лка*] ЛЧерк, *русавка* О «тс.»; — очевидно, результат контамінації синонімічних *ра́йдуга* і *весе́лка*. — Див. ще **весе́лий, ра́йдуга.**

роси́чка (бот.) «росянка, Drosera L.», [*ріска*] «росичка» Mak, [*рісни́к* Нед, *роси́ця, росічка* Mak, *росник* Mak], *рося́нка* «тс.», *роси́чкові* «Droseraceae», *росичкова́ті*, [*росичникова́ті*] Нед, *росянко́ві* «тс.»; — р. *рося́нка* «росичка», *росни́ця* «Alchimilla vulgaris», бр. *рася́нка, расіца*, п. rosiczka, ч. rosnatka, rosnička, слц. rosička, вл. boža rosa, болг. *ро́сен*, [*росянка*], м. *росуља*, схв. *ро̀суља* «тс.», слн. rosíka «Drosera L.»; — похідне утворення від *росá*; назва зумовлена тим, що залозисті волосинки на листках цієї рослини виділяють клейкий сік, краплинки якого нагадують росу; очевидно, калька наукової назви лат. Drosera «росичка», що походить від гр. δρόσος «роса». — Нейштадт 294—295; Вісюліна—Клоков 180; Горяев Доп. 2, 32; Machek Jm. rostl. 94; ESJC 422. — Див. ще **росá.**

ро́сі, *росі́шки* — див. **со́ха́.**

росі́вниця — див. **розсі́л.**

Росі́я — див. **росія́ни.**

росія́ни, *росія́нізм* «русизм», *росі́йський*; — р. *россия́не*, бр. *расія́не*, п. Rosjanie; — похідне утворення від назви *Росія*, ст. *Росия*, яка почала вживатися з XV—XVI ст. як звуковий варіант давнішої форми *Русь* під впливом грецького написання Ῥωσία, що вперше з'являється в середині X ст. у Костянтина Багрянородного. — Агеева 150—153; Brückner 463. — Див. ще **рус.**

[**роска́ль**] «заступ, лопата» О, [*руска́ль* Нед, *раска́ль* О] «тс.»; — результат видозміни звукової форми [*риска́ль*] «тс.». — Див. ще **ли́скар.**

[**роскирда́ч**] «безладдя» Мо; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *розкида́ти, розгардія́ш.*

ро́скіп — див. **скі́па.**

росома́ха (зоол.) «Gulo borealis», *росома́х* Куз, [*росома́к*] Нед, *росома́шачий*; — р. *россома́ха, росома́ха*, бр. *расама́ха*, п. rosomak, rosomach, rosmak (з укр.), ч. слц. rosomák, нл. rusmak, слн. rosomáh; — загальноприйнятої етимології не має; припускається запозичення з фінно-угорських мов: фін. *rosso-maha «товстий живіт», аналогічне до rosso-suoli «товста кишка» (Räsänen ZfSlPh 20, 450); фонетично віддаленіші мансі tolmaχ «злодій, росомаха», півн. ханти totmaχ, lalmaχ «росомаха» (Kiparski ZfSlPh 20, 359—360); реконструюється також сл. *soromaha «росомаха» як споріднене з нвн. Hermelin «горностай», лит. šarmuõ, šermuõ «тс.» (пор. і укр. [*сороми́ха*] «росомаха»), звідки *росома́ха* могло виникнути шляхом табуїстичної метатези (Трубачев ВСЯ 3, 120—121; Фасмер—Трубачев III 505); зіставлялося з діслі. rosmhvalr «морж», норв. rossmål (Holthausen Awn. Wb. 232); висловлювалося припущення про спорідненість першої частини слова з індоєвропейською назвою ведмедя (Соболевский Slavia 5, 449); лат. rosomacus є науковою назвою, що виникла на основі назви цієї тварини в західнослов'янських мовах, які запозичили її зі східнослов'янських. — Фасмер III 504—505; Черных II 123; Преобр. II 216; Горяев 302; Brückner 463; Струмінський Slavia 1969, 102—103; Machek ESJC 517; Holub—Lyer 423; Mikl. EW 282.

росо́ха, *росоха́тий, росоха́ч, росо́хи, росоховáтий* — див. **со́ха́.**

[**рост**] (бот.) «хвилівник (кірказон) звичайний, Aristolochia clematitis L.» Mak, [*раст, ласт*] «тс.» Mak, [*рост альпейський*] «підбілик альпійський, Homogyne alpina» Нед; — р. [*раст*] «хвилівник, Aristolochia rotunda», [*рост*] «тюльпан Геснера, Tulipa gesneriana; вероніка струмкова, Veronica Beccabunga», [*ро́стики*] «проліски», схв. *ра̀ставић* «хвощ», *ра̀ставак, ра̀ставица, ра̀ставиче, ра̀ставка* «тс.»; — результат звуження і конкретизації значення іменника, пов'язаного з дієсловом *рости́.* — Див. ще **рости́.** — Пор. **ростильник, росту́н, ряст.**

ро́стбіф (кул.) «смажена яловичина»; — р. *ро́стбиф*, бр. *ро́стбіф*, п. rostbef, ч. rostbíf, слц. rozbif, болг. *ро́стбив, ро́стбиф*, схв. *ростбиф*, слн. rostbif; — запозичення з англійської мови;

англ. roastbeef складається з основ дієслова roast «пекти, смажити», що походить від фр. ст. rostir «смажити», яке зводиться до франк. *hraustjan, спорідненого з двн. rōsten, нвн. rösten «тс.», та іменника beef «яловичина», яке через фр. ст. boef «бик; яловичина» зводиться до лат. bos (bovis) «бик», що є запозиченням, спорідненим з гр. βοῦς «бик, корова», лтс. gùovs «корова», псл. govędo «бик», укр. [*го́в'єдо*] «рогата худоба». — СІС[2] 736—737; Фасмер III 494; Преобр. II 216; Горяев 302; Sł. wyr. obcych 654; Holub—Lyer 423; Klein 159, 1352; Walde—Hofm. II 112. — Див. ще **го́в'єдо.**

ростú, *ростúти,* [*рóстоньки*] (зменш. від *ростú*), *ріст,* [*рістня́*] «ріст» Нед, [*рістóк*] «росток» Нед, *рослúна, рослúнник, рослúнництво, рослúнність,* [*росля́к*] «доморослий тютюн Мо; сніп пашні, що поріс після дощу Дз», [*рост*] «ріст; лихварство» Нед, *ростúна* «рослина», *ростúнність, ростóк,* [*рость*] «рослинність», [*рощ*] «тс.», [*рóща*] «ріст Корз; лісок Ч» (з рос.), [*рощáнник*] «острів, вкритий рослинністю» Ч, *рóщення,* [*рóщиця*] «лісок» Ч, *рослáвий* «рослий», *рóслий, рослúнний, рослúнницький, рослявий* «рослий», *ростúнний* (заст.) «рослинний», *ростковúй, ростовúй, ростовúтий* «який швидко росте», *ростýчий,* [*ростю́чий*] «тс.», *рóстом, вростáти, врóсток, врóслий,* [*взріст*] Ж, [*взрост*] Ж, *вирастáти, вирощáти, вирóщувати, вúріст, вúрослий,* [*вирост*] «виріст» Ж, *вúросток* «шкіра однорічного теляти; [підліток]; (мед.) наріст на шкірі», *вирості́вúй, вúрощений, вирóщувальний, відростáти, відрóщувати, відрóсток,* [*відрость*] «відросток» Ж, *відрóслий, дóріст* Куз, *дорóслий, зростáти, зріст,* [*зрість*] «рубець на стовбурі», [*зрóслінка*] «плоди, що зрослися» Ж, *зростáння, зрóсток* «утворення, що виникає в результаті зрощення плодів, кристалів та ін.», [*зрость*] «зріст» Ж, *зрóщення,* [*зрослúвий*] «який дає ріст», *зрóслий,* [*зрóстний*] «дорослий», *заростáти,* [*зáрість*] «гущавина» Ж, [*зарісни́к*] «чагарник» Ж, [*зáріст*] «волосся на голові, обличчі», [*зáрість*] «тс.; чагарник Ж; рубець, слід старого пошкодження (на дереві)», *зáрослі* (одн. *зáрость*), [*зáростень*] «чагарник» Я, *зáрощі, зáросток* (бот.) «статеве покоління у рослин, для яких характерним є розмноження спорами», *зарóслий, зарóщений,* [*изрість*] «зріст» Ж, *наростáти, нарóщувати, нáріст,* [*нáрістка*] «телиця», [*нáрість*] «наріст», [*нáросля*] «наріст на стовбурі», *нáростень* «наріст; [мозоль]», *нáросток* (заст.) «суфікс; [річний бичок]», [*нáрость*] «наріст; льодяна бурулька; гуля» Ж, [*нéрість*] «мінерали», [*нéрость*] «тс.», [*недорíс*] «недоросток» Ж, [*недóрістоκ*] «тс.», *недорóслий, недóрóсток, обростáти,* [*обрíсник*] (бот.) «лишай» Куз, *óбрость* «поселення водяних організмів на предметах, спорудах; [(бот.) лишай Mak]», *обрóсть* «пагони», *обрóслий,* [*óдрóсток*] «відросток» Ж, Куз, [*отрóсток*] «рукав річки» Л, *паростúтися,* [*паросля́*] «запущена, довгий час не оброблювана ділянка землі в лісі» Л, [*пáрісль*] «паросль; паросток» Нед, [*пáрістоκ*] Нед, *пáросль* «паросток», *пáрост* «тс.», *пáростковий, пáросток, пáрость, перерастáти, перерíст, перерастáння, перéрóсток, перерóслий, підростáти, підрíст* «сукупність молодих дерев основної породи», *пíдросток* «підліток», [*підростя́к*] «підсвинок», *підрóслий, пóріст* «пагони; чагарник; коротке волосся», *пóрість, пóросль* «тс.», [*порóстля*] «рослинність» Нед, *пóрость, порослéвий, прирóщувати, прúріст,* [*прирóсток*] «приплід», *прúросток* (заст.) «префікс», *прорóщувати, прóріст* «проростання; пагони», *прóрість* «молоді пагони рослин; тонкий прошарок жиру в м'ясі або м'яса в салі», [*прóрісь*] «сходи», [*прóрост*] «проростання» Нед, *прорóсток* «молодий паросток», [*прóрость*] «сходи», *розростáтися, рóзріст* «розростання», [*розрóст*] «тс.» Нед; — р. *растú,* бр. *рас-*

ці́, др. *рости*, п. rosnąć, заст. róść, ч. růsti, слц. rást', полаб. rüst, вл. нл. rosć, болг. *расто́*, м. *расте*, схв. *ра́сти*, слн. rásti, стсл. **расти**; — псл. *orsti «рости»; — загальновизнаної етимології не має; висловлюється припущення про спорідненість з *рі́д*, *роди́ти* (Трубачев ВЯ 1957/2, 88; Фасмер—Трубачев III 491; Holub—Kop. 319; Ondruš JČ 9, 150—151); зіставлялося з гр. ὄρμενος «росток, стебло», ὄρνῡμι «збуджую, рухаю», дінд. ṛṇṓti «піднімається, рухається», лат. orior «встаю» (Мейе ОЯ 172; Persson Beitr. 346, 853), а також з лат. arduus «високий; крутий», ав. ərəδva- «тугий, прямий», дірл. ard «високий», діcл. ǫrðugr «крутий», алб. rit «росту», гр. ὀρθός «прямий» (Walde—Hofm. I 64—65; Младенов 557; Schuster-Šewc 1237; Pokorny 339), з дінд. ardh- «процвітати» (Prusík KZ 33, 159). — Фасмер III 445—446; Черных II 100; Преобр. II 184—185; Горяев 295; Brückner 463; Machek ESJČ 525—526; Holub—Lyer 426; Skok III 110—111; Mikl. EW 226. — Пор. **рі́д.**

[**ростильник**] (бот.) «сухоцвіт, сушениця болотна, Gnaphalium uliginosum L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *рости́*; мотивація назви неясна. — Див. ще **рости́.**

[**ростинка**] (бот.) «перстач сріблястий, Potentilla argente L.» Mak; — очевидно, пов'язане з дієсловом, *розтина́ти*, оскільки листки рослини глибоко надрізано-пилчасті, наче розтяті. — Вісюліна—Клоков 210—211; Анненков 270. — Див. ще **роз-, тя́ти.** — Пор. **розтинка.**

Ростисла́в (чоловіче ім'я), *Ростисла́ва* (жіноче ім'я), *Ро́стик*, *Ро́стя*, *Сла́ва*, *Славко́*, *Ро́ся*, *Сла́вка*; — р. *Ростисла́в*, *Ростисла́ва*, бр. *Расці́сла́ў*, *Расці́сла́ва*, др. *Ростиславъ*, стсл. **Растиславъ**; — псл. *Orstislavъ; — складне утворення з основ дієслова *orsti «рости» та іменника slava «слава». — Вл. імена 83. — Див. ще **рости́, сла́ва.** — Пор. **Володисла́в, Вячесла́в, Мирослáв, Мстисла́в, Радисла́в, Святосла́в, Ярослáв.**

ростопа́ш (бот.) «чистотіл, Chelidonium majus L.», [*ростокащ* Mak, *ростопаск*, *ростопаст*, *ростопач* тж, *ростопа́ш(ка)*, *ростóхвасть* Нед, *ростропаск* Mak, *розтропта*, *розтропша* тж] «тс.», [*ростопасть*] «тс.; маруна дівоча, Pyrethrum parthenium Schmith.», [*ростопаст (рогатий)*] «мачок рогатий, Glaucium corniculatum L.» Mak; — р. [*росопáс*] «чистотіл; росичка, Drosera L.; фіалка триколірна, Viola tricolor L.; розрив-трава звичайна, Impatiens noli-tangere L.», п. rostopaść «мачок рогатий», слц. [rostopac] «чистотіл», болг. [*растопас*, *росопас*, *русопас*], схв. *ро̀сопа̄с* «тс.», слн. [rosopas] «китник, лисохвіст, Alopecurus L.»; — неясне; пов'язання з р. *пасет росу* (Даль IV 104) залишається без семантичної мотивації; можливо, пов'язане з [*ростохвіст*] (бот.) «цинанх, ластовень». — Machek Jm. rostl. 55. — Пор. **розторóпша.**

[**ростохвіст**] (бот.) «цинанх (ластовень) гострий, Cynanchum acutum L.» Mak; — очевидно, результат видозміни незасвідченої складної назви **ластохвіст*, утвореної з основ *ласт-* «ластівка» і *хвіст*; мотивація назви та сама, що й у слова *ла́стовень* (бот.) «Vincetoxicum; цинанх» (див.).

ростр (іст.) «таран у вигляді голови тварини на носовій частині давньоримського військового судна», *ро́стра* (іст.) «трибуна на площі давнього Рима, прикрашена носами кораблів, захоплених у ворога; (архіт.) прикраса колон у вигляді носової частини давнього військового судна», *ростра́льний* «прикрашений ростpами»; — р. бр. *ростр*, п. rostra, ч. rostrum, rostra, слц. rostra «трибуна в давньому Римі», болг. *ро́стра* «тс.; архітектурна прикраса у вигляді носа давнього судна», схв. *ро̀стра* (іст.) «трибуна, прикрашена носами ворожих кораблів», слн. róstra «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. rostrum (<**rod-trom*) «дзьоб» утворено

від дієслова rōdo, rōdere «гризти, терзати». — CIC^2 737; Kopaliński 851; РЧДБЕ 637; Walde—Hofm. II 439—440. — Див. ще **еро́зія.**

ростýн (бот.) «сорт льону»; — р. [*растýн*] «льон найвищої якості»; — очевидно, утворено від *ростú* з огляду на певні особливості насіння цього сорту, пор. р. [*растунность семян*] «схожість насіння». — Див. ще **ростú.** — Пор. **рост, ростильник.**

[**ро́сул**] «бульйон» Мо; — запозичення з польської мови; п. rosół (<rozsół) «бульйон; розсіл» відповідає укр. *розсíл* (див.).

рося́нка — див. **роси́чка.**

рот, [*рiт*] «рот; отвір у посудині для рідини», [*рота́н*] «з великим ротом» Бі, *ротеня́, ротя́ка, рота́тий,* [*рта́тий*] «ротатий» Нед; — р. бр. *рот*, др. *рътъ* «рот», ч. слц. поет. ret (род. в. rtu) «губа», вл. ert, заст. rót, rot «рот», схв. *р̑т* «мис; вістря», слн. ŕt «вістря, дзьоб», стсл. **рътъ** «ніс корабля»; — псл. гътъ «рот; дзьоб»; — загальноприйнятої етимології не має; припускається зв'язок з псл. гуti «рити», rydlo «рило» (Фасмер III 506—507; Преобр. II 217; Буга (у Преобр.); Holub—Kop. 312; Mikl. EW 285), з схв. *ру̑па* «діра», слн. гúра «печера, яма», ч. гу́рati «рити, копати» (Mikkola Ursl. Gr. III 25), з каш. retk «мис, коса на озері; затока; яма, калюжа» (Фасмер—Трубачев III 507; Stieber JP 38, 284—285), з нвн. Rüssel «рило, морда» (Machek ESJC 513); зіставлялося з *ро́та* «присяга» (Brückner 463—464). — Німчук 318—319; Черных II 123—124; Holub—Lyer 418; Skok III 162.

[**ро́та**^{1}] «військовий підрозділ», [*ро́вта, рíйта* Нед, *рíта* Нед] «тс.», *ро́тний, поро́тно,* ст. *рота* (1559); — р. бр. болг. схв. *ро́та;* — запозичення з польської мови; п. rota, як і ч. слц. rota «тс.», вл. rota «натовп», через посередництво німецької та старофранцузької мов (свн. rotte, rot «військовий загін; натовп», фр. ст. rote «тс.») зводиться до нар.-лат. rutta<rupta «натовп, розсіяна група», пов'язаного з лат. rumpo (rumpere) «розбиваю, ламаю, руйную», спорідненим з дінд. rṓrayati «ламає, руйнує», лит. rupùs «крупний; грубий», укр. *ри́пати.* — CIC^2 737; Шелудько 45; Черных II 124; Фасмер—Трубачев III 507; Преобр. II 217; Горяев 302; Hüttl-Worth 17; Brückner 464; Kopaliński 851; Machek ESJC 518; Holub—Lyer 423; Holub—Kop. 315; Schuster-Šewc 1239; Младенов 563; Mikl. EW 282; Matzenauer 296; Kluge—Mitzka 610; Walde—Hofm. II 451. — Див. ще **ри́пати.** — Пор. **кору́пція.**

[**ро́та**^{2}] (заст.) «клятва, присяга» Нед, Пі, [*рoти́ти*] «проклинати, гримати» Нед, [*ру́тити*] «проклинати» Нед, [*ро́чи́ти(ся)*] «присягати» Г, Нед; — р. [*рота́*] «клятва, присяга», др. *рота* «тс.», *ротитися* «присягати», п. (іст.) rota «формула присяги», ч. rotiti «нарікати, сердитися», ст. rota «присяга», вл. róćić so «присягатися», схв. *рòта* «присяга», слн. róta «божба; присяга», стсл. **роτити сѧ** «присягатися»; — псл. rota «клятва, присяга» (<*u̯rota); — очевидно, споріднене з дінд. vratám «правило, закон, обітниця», ав. urvāta- «закон, віровчення», гр. ῥήτρᾱ «вислів; угода», ῥητός «домовлений», ῥῆμα «слово», лит. vařdas «ім'я», гот. waúrd «слово», лат. verbum «тс.»; пов'язується також з псл. *rekti «говорити»: rota<*rok-ta (Трубачев Езиков. изсл. Младенов 338—339), з дінд. ṛtá- «правда», ав. aša- «тс.» (Machek ESJC 518, пор. також Горяев 302); висловлювалося припущення про зв'язок з псл. гътъ «рот» (Brückner 463—464), про можливість запозичення з іранських мов (Moszyński PZJP 88). — Фасмер—Трубачев III 507; Преобр. II 216—217; Топоров ВЯ 1958/4, 122; Holub—Kop. 315; Schuster-Šewc 1229—1230; Trautmann 238; Zubatý LF 27, 67; Pokorny 1162. — Див. ще **іро́нія, ри́тор.**

ротапри́нт «малоформатна друкарська машина»; — р. *ротапри́нт*, бр. *ратапры́нт*, п. ч. слц. rotaprint, слн.

rotaprínt; — запозичення з англійської мови; англ. rotaprint «тс.» утворене з основ rotation «ротація, обертання», що походить від лат. rotāre «обертатися», rota «коло, колесо», і print «друк; друкувати», яке через сангл. printe, prente, preinte «тс.» зводиться до фр. ст. preindre «тиснути», що виникло з лат. premo (premere) «тисну, давлю». — CIC² 737; Kopaliński 851; Klein 1243, 1358. — Див. ще **прес, рота́тор.**

рота́тор «апарат для виготовлення копій», *ротаці́йка* «ротаційна машина» Куз, *ротаці́йник* «робітник, що працює на ротації», *рота́ція* «ротаційна машина (друкувальна); обертання», *ротаці́йний* «заснований на принципі обертання (деталей та ін.)»; — р. болг. *рота́тор*, бр. *рата́тар*, п. rotator, ч. rotace «обертання», слц. rotácia, вл. rotacija «тс.», м. *ротација* «ротаційна машина», схв. *ро̀та̄тор*, слн. rotácija «обертання»; — запозичення з англійської мови; англ. rotator, rotation походять від лат. rotātor «той, що обертає», rotatio «обертання», пов'язаних з rotāre «обертати», похідним від rota «коло, колесо», спорідненого з дінд. ráthaḥ «віз, візок, колісниця», ав. raθō «тс.», дірл. roth «колесо; біг, хід; шлях», двн. rad, нвн. Rad, лит. rãtas, лтс. rats «тс.». — CIC² 737; Черных II 124; Kopaliński 851; Holub—Lyer 423; Klein 1358; Walde—Hofm. II 443—444. — Пор. **ротапри́нт, ро́тор.**

ро́тики (бот.) «антиринум, Antirrhinum L.», [*ротки*] «шавлія лучна, Salvia pratensis L.» Mak; — похідне утворення від *рот*; назва зумовлена тим, що форма пелюсток квітки нагадує рот, губи; пор. назви ротиків в інших мовах: р. *льви́ный зев*, бр. *ільві́ны (льві́ны) зеў*, п. lwia paszcza, а також наукові ботанічні назви родини укр. *губоцві́ті*, лат. labiatae (від labium «губа»). — Вісюліна—Клоков 276; Нейштадт 473—475. — Див. ще **рот.**

[**ро́тія**] «жіноче плаття без рукавів, на зборах» Мо; — р. [*ротия*] «вид жіночого короткого халатика»; — запозичення з молдавської мови; молд. рум. róchie ([*ро́тие*]) пов'язується, як запозичення, з болг. *ро́кля* «плаття», схв. rȍklja «тс.», які через посередництво уг. rokol(j)a ([rokoly]) «широка спідниця на зборках» зводяться до нвн. Röcklein, зменш. від Rock «спідниця; піджак», двн. roc(h), днн. rok «тс.», пов'язаного з Rocken «прядка», спорідненим з англ. rock, діскл. rokkr «тс.». — СДЕЛМ 360; DLRM 723; Skok III 156; MNTESz III 433; Kluge—Mitzka 604.

[**ро́тман**] «лоцман, керманич, стерновий» Нед; — запозичення з польської мови; п. rotman, retman «тс.» походить від нвн. Róttmann, утвореного з Rotte «рота, загін», звідки укр. *ро́та*, і Mann «людина, чоловік», спорідненого з псл. mǫžь, укр. *муж.* — Kopaliński 840. — Див. ще **муж, ро́та[1].** — Пор. **ло́цман.**

ро́тмістр (іст.) «офіцерський чин у дореволюційній Росії»; — р. *ро́тмистр*, бр. *ро́тмістр* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. rotmistrz «офіцерський чин у кавалерії; (ст.) командир роти» складається з основ слів rota «рота» і mistrz «майстер» (від нвн. Meister «тс.»); зміна в семантиці відбулася під впливом нвн. Rittmeister «офіцерський чин у кавалерії». — CIC² 737; Sł. wyr. obcych 655; Kluge—Mitzka 603. — Див. ще **ма́йстер, ро́та[1].**

рото́нда[1] (архіт.) «кругла або напівкругла споруда»; — р. болг. м. *рото́нда*, бр. *рато́нда*, п. rotonda, rotunda, ч. слц. вл. rotunda, схв. *ро̀то̄нда (ро̀то̄нда)*, *ро̀тӯнда (ро̀тӯнда)*, слн. rotúnda «тс.»; — запозичення з французької або італійської мови; фр. rotonde, іт. rotonda «тс.» походять від лат. rotundus (жін. р. -da) «круглий, заокруглений, стрункий», пов'язаного з rotāre «обертати», rota «коло, колесо». — CIC² 737; Kopaliński 851; Holub—Lyer 423; Dauzat 639. — Див. ще **рота́тор.** — Пор. **рото́нда[2].**

рото́нда[2] «довга жіноча накидка; [не по зросту пошитий одяг (переважно довге плаття, довга сорочка) Па]»,

[*ритóнда*] (знев.) «одежина» Ме; — р. *ротóнда* (жіночий одяг), бр. *ратóнда* «жіноча накидка у XIX ст.», схв. *ротȍнда* (*рòтōнда*) «жіноча накидка без рукавів»; — запозичення з польської мови; п. rotonda (rotunda) «жіночий одяг, що розширюється донизу» походить від фр. rotonde «жіночий одяг», яке зводиться до лат. rotundus (жін. р. -da) «круглий» (за формою нижньої частини одягу). — Фасмер III 508; Kopaliński 851. — Див. ще **рота́тор, ротóнда**[1].

ро́тор «обертова частина машин»; — р. болг. м. *ро́тор*, бр. *ро́тар*, п. ч. rotor «тс.», вл. rotować «обертатися», схв. *рȏтор* «ротор»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Rótor, англ. фр. rotor «тс.» утворено на основі лат. rotāre «обертатися», rotātor «той, що обертає». — СІС[2] 737—738; Sł. wyr. obcych 655; Holub—Lyer 423; Klein 1359. — Див. ще **рота́тор.**

[**ротофе́йка**] «фуфайка; кофточка зі складками внизу» Мо; — видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *ротофе́й* «кругленький, товстенький», рум. rotoféi «рум'яний, квітучий» пов'язане з *роáтэ* «колесо», яке походить від лат. rota «тс.»; компонент *-фей* залишається неясним. — СДЕЛМ 361. — Див. ще **рота́тор.**

рох (вигук, що відтворює рохкання свині), *рох-рох-рох* «тс.», *ро́хкати* «видавати звук *рох*», [*рьо́хкати*] «тс. ВеЛ; квакати (про жаб) ВеНЗн», *ро́ха* «свиня», [*ро́хкім*] «рохкання» Нед, [*рохко́танє*] «тс.» Нед; — р. [*ро́хать*] «рохкати; сильно хропіти», [*рёхать, ро́хкать*] «тс.», бр. *рох, ро́хкаць* (про свиней), п. [rochać] «тс.», ч. roch (<hroch), схв. *грòктати* «рохкати», слн. rohpéti «бурчати, галасувати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ра́хкати*] «квакати»; припущення про спорідненість з лтс. uŕkšêt «рохкати» (Torbiörnsson I 11) необгрунтоване. — Фасмер III 508; Преобр. II 217—218; Holub—Кор. 313. — Пор. **ра́хкати, хру.**

[**ро́хнуться**] «впасти» До; — результат видозміни форми [*ро́хнутися*] «з шумом упасти». — Див. ще **гро́хати.**

[**рохті́ти**] «рипіти» (про взуття) Нед; — звуконаслідувальне утворення.

ро́чи́ти(ся) — див. **ро́та**[2].

роша́да «рокіровка (у грі в шахи)» Куз, *рошува́ти* «рокірувати» Куз; — запозичення з польської мови; п. roszada, як і ч. rošáda, rochára, слц. rošáda, схв. *рошáда, рохáда, рокáда*, слн. rošáda, rokáda «тс.», походить від нім. Rochâde «тс.», утвореного від Roche «тура» (шахова фігура), що через свн. roche, слат. rochus, ар. ruḫ «тс.» зводиться до перс. rukh, джерелом якого є бенг. roth «віз», пов'язане з дінд. rátha ḥ «тс.»; š замість ch у польській та інших слов'янських мовах з'явилося внаслідок вимови ch за правилами французької мови. — Kopaliński 851; Holub—Lyer 423; Kluge—Mitzka 603; Dauzat 635. — Пор. **рокірува́ти(ся), рота́тор.**

рошт — див. **рушт.**

роя́ліст «прибічник королівської влади», *роя́лізм, роя́лісти́чний* Куз, *роя́ліcтський*; — р. болг. *роя́ли́ст*, бр. *раяліст*, п. слц. rojalista, ч. roajalista, royalista, схв. *рojàлист(а)*, слн. rojalíst; — запозичення з французької мови; фр. royaliste «роялíст» утворено від прикметника royal «королівський», що походить від лат. rēgālis «царський», пов'язаного з rēx (род. в. rēgis) «цар, володар». — СІС[2] 738; Kopaliński 826, 848; Holub—Lyer 421; РЧДБЕ 638; Dauzat 636—637. — Див. ще **рега́лії.** — Пор. **ре́гула, роя́ль.**

роя́ль (музичний інструмент); — р. *роя́ль*, бр. *раяль*, болг. *роя́л*; — запозичення з французької мови; фр. royal «королівський; рояль, заокруглений з одного боку» (на відміну від impérial «імператорський; великий рояль, заокруглений з обох боків») походить від лат. rēgālis «царський», пов'язаного з rēx (род. в. rēgis) «цар, володар». — СІС[2] 738; Коваль 166; Черных II 124; Фасмер III 509; Назарова РЯШ 1973/2, 94—95; Младенов 563; Dauzat 636—

637. — Див. ще **рега́лії.** — Пор. **ре́гула, роялі́ст.**

ртуть, [*орту́ть*] «ртуть» Нед, [*ртути́на*] «амальгама» Нед, *ртю́тний, ртю́тити;* — р. *ртуть*, бр. *ртуць*, п. rtęć, ч. rtut', ст. rtut, слц. ortut', болг. *ръ́туть, ртуть*; — загальноприйнятої етимології не має; реконструювалася вихідна форма *gъtǫtь як активний дієприкметник від дієслова *gъti(ti), спорідненого з лит. rìtù, ritaĩ, rìsti «котитися», лтс. ritu, rist «тс.», лит. riẽsti, riečiù «скочувати, замотувати», лтс. riest, riežu «відпадати, відділятися», дангл. wrīdan, двн. rīdan «крутити» (Черных II 124—125; Фасмер III 509; Grünentahl ZfSlPh 13, 342); припускалося вихідне *gъtǫtь, яке зіставлялося з цсл. **рꙋтити сѧ** «кидатися» (Брандт РФВ 24, 144); через фонетичні труднощі менш прийнятні тлумачення слова як запозичення з ар. 'utārid «ртуть» (Горяев 302; Mikl. TEl II 183; EW 285; Brückner 466; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Lokotsch 167) або з лат. argent(um vivum) «живе срібло» (Machek ESJC 522).

руб «вузький край, окрайка; шов на тканині, рубець», [*руба́й*] «дроворуб», [*руба́йло*] «ескадрон; той, що б'ється, рубає» Нед, [*руба́к*] «дроворуб; інструмент у колісників Г; дровітня ДзАтл II», *руба́ка* «той, що б'ється, рубає; [ескадрон] Нед», [*ру́баковщина*] «місце в лісі після вирубки дерев» Ч, [*руба́ль*] «дроворуб; забіяка» Нед, [*руба́льник*] «тс.» Нед, *ру́банець* «поліно, цурпалок, [меч Нед; праник]», *рубани́на,* [*рубани́ське*] «місце в лісі, де вирубані дерева», *ру́ба́нка* «колода; [рубання дров; сорт махорки]», [*руба́нок*] «поліно» Нед, [*рубанці́*] «дрова», [*ру́бань*] «купа дров; поле серед лісу» тж, *руба́ч* «дроворуб; [забіяка Нед]», *руба́чка, рубе́ль* «жердина, якою притискають сіно чи снопи на возі; дошка із зарубками для качання білизни», *рубе́ць* «шов у шитві; шрам; край; [рант Нед]», *рубі́ло* (знаряддя праці первісної людини), *рубі́ж* «кордон; край; [зарубка; тупий бік ножа]», [*рубі́ль*] «рубель для притискування сіна чи снопів» ДзАтл II, [*рубли́нник*] «дроворуб, якому доручено відмічати зарубками роботу», [*ру́бо́к*] «шрам Нед; рубель до полотна Пр. XI діал. н.», *рубча́стість, ру́бчик* «шов, рубець», [*ру́б'я*] (зб.) «краї, рубці» Нед, *ру́баний, ру́блений, рубни́й, рубце́вий, рубцьо́ваний, рубцюва́тий, рубча́стий, ру́ба* «вертикально, ребром», [*ру́бом*] «тс.», *руба́ти, руби́ти* «підрублювати, підшивати», *рубли́ти* «притискувати рублем», *рубону́ти, рубцюва́тися, вруб, вру́бівка, вру́бовий, ви́руб, ви́рубка, ви́рубаний, вирубни́й, відру́б, відрубни́к, відру́бок, відру́баний, відру́бни́й, зруб,* [*зру́бань*] «рубання лісу», [*зру́бина*] «один ряд у зрубі криниці», *зруби́ти* «побудувати з брусів», [*за́руб*] «зарубка, засік» Ж, [*за́руба*] «рублена перегородка в амбарі» Ж, *зару́бина, за́ру́бка, зару́бник, за́рубок, зарубі́жний, зарубцьо́ваний,* [*зарубча́стий*] «карбований» Ж, [*звирубля́ти*] «вирубувати» ВеЛ, *на́руб,* [*на́рубень*], [*нару́би*] «навиворіт», *навідру́б, нару́бка, на́дру́б, надру́бина, недору́баний,* [*недо́ру́бок*] Г, Ж, *обру́б,* [*обру́бина*] «оборіг» Ж, *обру́бка, обру́бки, обру́бник, обру́бок, обру́бувач, обру́бкуватий, обру́блений, обрубни́й,* [*о́друб: одним о́друбом*] «зразу» Ж, [*на́руб*] «ділянка для випасу в лісі» ЛЧерк, *пере́ру́б,* [*пере́руб*] «засік» ВеЗн, [*пі́друб*] «основа дерев'яної хати» Куз, *підру́бка,* [*подру́ба*] «підвалина» Л, *по́руб,* [*порубани́на*] «рана» ВеУг, *пору́бка, пору́бник,* [*пору́бня*] «мотика» ВеЗа, *пору́бщик, порубі́жний, порубцьо́ваний, приру́б,* [*прирубити(ся)*] «зажити, зарости» (про рану) Г, Ме, *прирубі́жний, про́руб, про́ру́бка,* [*прору́бня*] «ополонка», [*про́луб*] «тс.», *ро́зру́б, розру́бка,* [*струб*] «зруб», [*уру́бок*] «поліно» Нед, *уру́бний;* — р. *рубе́ц, руби́ть*, бр. *руб* «ребро, край», *рубіць* «рубати», др. *рубъ* «шматок тканини», п. rąb «край, рубець», ч. roub «щось відрубане; прищепа», rub «виворіт», слц. вл. rub «тс.», нл. rub «полот-

няний одяг; полотняна хустина», rubaś «рубати», полаб. rǫ̀b «рубець», болг. *ръ́б* «край, грань; обшитий край одягу; кромка матерії», м. *раб* «рубець, кайма; край, грань, ребро», *раби* «підрублює, підшиває край тканини», схв. *ру̏б* «край, кайма, рубець (на одязі)», слн. rób «край, борт, кайма»; — псл. rǫbъ «руб, край предмета (=відрубане); одяг (=підрублене, підшите)»; — споріднене з лтс. rùobs «зарубка», rùobît «робити зарубки», raműstît «рубати тупою сокирою», лит. rumbas «рубець, шрам; зарубка на дереві; широка смуга, окрайка», rumbėti «рубцюватися», rumbúoti «підрубувати», rémbėti «вкриватися шрамами»; далі зіставляється також з двн. rant(t) «край щита», ramft «рамка, край», свн. ranft «тс.», дісл. rǫnd «край, ребро»; спорідненість із свн. rumpf «тулуб», гол. romp «тс.» сумнівна; ie. *rembh-/rombh- «рубати». — Черных II 125; Фасмер III 510, 511; Преобр. II 219—220; Горяев 303; Brückner 455; Machek ESJČ 522; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Schuster-Šewc 1247—1249; Olesch 907; Младенов 566; Mikl. EW 281; Trautmann 236; Mühl.—Endz. III 508—509, 557; Karulis II 127. — Пор. **ремесло́, руба́тина, ру́бе́ль, рубе́ць, руби́льник, рубіж.**

[**руба́**] (ірон.) «недосвідчена працівниця» Корз; — очевидно, діалектний звуковий варіант форми **роба́*, пов'язаної з *робо́та, роби́ти,* пор. [*рубо́та*] в цій же західноволинській говірці. — Див. ще **роби́ти.**

[**руба́к**] (зоол.) «дощовий черв'як, Lumbricus L.» Корз, [*рубачле́вий*] «червивий» Корз; — пов'язане з *роба́к* «черв'як». — Див. ще **гроба́к, хроба́к.**

руба́нок (теслярський інструмент), [*раба́нок*] «тс.» Нед; — р. *руба́нок*, бр. *руба́нак*, п. [rubanek, ruban] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нн. rûbank, нвн. Raubank «великий рубанок» складається з основ слів rauhen «ворсувати, начісувати», rauh (<двн. rūh) «шершавий, нерівний», споріднених з дінд. rūkṣá- «шорсткий, сухий», лит. rùkti «морщитися», і Bank «лава, верстат»; припущення про посередництво дат. rubänk, шв. rubank «тс.», які теж є запозиченнями з німецької мови (Matzenauer LF 17, 181), недостатньо обґрунтоване; зіставлення з *руба́ти* (Горяев Доп. I 40; Преобр. II 218) помилкове. — Дзендзелівський St. sl. 22, 294—295; Шелудько 46; Фасмер III 510; Kluge—Mitzka 586—587. — Див. ще **ба́нка**[3]. — Пор. **фуга́нок.**

руба́ти — див. **руб.**

[**руба́тина**] «груба стара сорочка» ВеБ, [*руба́тка, руба́ха* Нед] «тс.», [*руба́тє*] «білизна, лахміття», *рубо́к* (заст.) «сорт лляного полотна; хустка з батисту або перкалю; [смужка полотна Нед]», *ру́б'я* «подертий одяг, лахміття», *рубко́вий* (заст.) «виготовлений з рубку»; — р. [*руб*] «грубий одяг; лахміття», *руба́ха* «сорочка», бр. [*руб(ы)*] «грубий одяг», др. *рубъ* «обривок тканини», *рубы* «поганий одяг, руб'я», п. rąbek (заст.) «тонке полотно; хустка, яку носили під чіпцем заміжні жінки; занавіска; [одяг з тонкого полотна]», ч. заст. слц. rubáš (назва одягу), вл. rub «лляна хустина», rubjany «лляний», нл. rubjaž «полотно, парусина», rubjany «полотняний», rubjane «полотно», болг. діал. м. *ру́ба* «одяг», схв. *ру̏б* «хустина», *ру̀бача* «сорочка», *ру̏бље* «білизна», слн. róbec «хустина»; — назви, пов'язані з *руб* «край, кромка, шов на тканині», псл. rǫbъ «тс.». — Фасмер III 510; Ильинский РФВ 74, 121; Brückner 455; Machek ESJČ 522. — Див. ще **руб.**

ру́бе́ль «карбованець», *рубль* (з рос.), [*руб*] «тс.», [*рублеви́к*] «річ вартістю в 1 рубль» Нед, [*рубльо́вик*] «рублева монета», *рубле́вий*, ст. *рублей* (1322), *рубель* (1408), *рубль* (1456); — р. *рубль*, бр. [*ру́бель*], др. *рубль* «відрубок; грошова одиниця», п. rubel, заст. rubl, ч. rubl, слц. rubeľ, вл. rubl, болг. *ру́бла*, м. *рубља*, схв. *ру̏бља, ру̀баљ (ру̏баљ)*, слн. rúbelj; — пов'язане з *руба́ти*, оскільки др. *рубль* означало відрубок срібної гривні, яка рубалася на чотири частини; помил-

кова думка (Mikl. EW 281; TEl 147; Lokotsch 138; Грот Фил. раз. II 368) про запозичення у давньоруську мову з перської або з тюркських мов (пор. болг. *руп* «дрібна монета» з турецької мови; перс. rupie «золота монета», тур. rubija «грошова одиниця», ар. rub'ijje «золота монета» зводяться до дінд. гӯруа- «гарно оформлений, карбований», звідки також назва індійської грошової одиниці *ру́пія*, гінді гӯрīуа — Mayrhofer III 70). — Коваль 106; Черных II 125—126; Фасмер III 511; Преобр. II 220; Горяев 303; Jagić AfSlPh 31, 314; RSl 384; Brückner 466; Holub—Kop. 317; Klein 1362. — Див. ще **руб.**

руберо́йд (покрівельний та ізоляційний матеріал); — р. бр. *руберо́йд*, п. ч. слц. ruberoid, болг. *руберо́ид*; — запозичення з англійської мови; англ. rubberoid «тс.» утворено від rubber «гума», похідного від rub «терти», спорідненого з дат. rubbe, норв. rubba «тс.», за допомогою суфікса -oid, який зводиться до гр. εἶδος «вид, вигляд», спорідненого з псл. vidъ, укр. *вид*; виведення від лат. ruber «червоний» (CIC^2 738; Sł. wyr. obcych 655; РЧДБЕ 638) помилкове. — Див. ще **вид.**

руба́ць «перший відділ шлунка жуйної тварини; їжа, приготовлена з нього»; — р. бр. *руба́ц* «тс.»; — результат перенесення назви *руба́ць* «складка на поверхні чого-небудь», зумовленого тим, що на внутрішній поверхні цієї частини шлунка є складки. — Горяев Доп. 2, 32; БСЭ 22, 1010. — Див. ще **руб.** — Пор. **фля́ки.**

руби́льник «ручний пристрій для вимикання та перемикання електричного струму»; — бр. *рубі́льнік*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *руби́льник* утворено від *руби́ть*, оскільки різкі рухи при користуванні цим пристроєм, пов'язані з процесами, що відбуваються всередині пристрою, нагадують рубання (пор. вираз *ви́рубати струм*). — БСЭ 22, 1012—1013. — Див. ще **руб.**

рубі́дій (хім.) «хімічний елемент Rb», *рубі́дієвий*; — р. болг. *руби́дий*, бр. *рубі́дый*, п. rubid, ч. вл. rubidium, слц. rubídium, схв. *ру̀бӣдијум*, слн. rubídij; — засвоєно з новолатинської наукової номенклатури; нлат. rubidium, утворено в XIX ст. німецьким хіміком Р.В. Бунзеном на базі лат. rubidus «червоний», пов'язаного з ruber «тс.», спорідненим з псл. rudъ, укр. *руди́й*; елемент названо за його кольором у спектрі. — CIC^2 738; Волков 63; Фигуровский 110—111; Kopaliński 852; РЧДБЕ 748; Klein 1362. — Див. ще **руди́й.** — Пор. **рубі́н, ру́брика.**

рубі́ж «лінія, межа; державний кордон», [*рубе́ж*] «тс.», [*рубежі́*] «рубці на рогах» Куриленко, [*зарубе́жний*] Я, *зарубі́жний, порубі́жний, прирубі́жний*; — р. бр. *руба́ж* «тс.», др. *рубежь* «зарубка, знак, вирубаний на дереві на позначення кордону; межа, кордон», п. rubież «межа» (з рос.); — пов'язане з *руба́ти*, др. *рубити*: в давнину зарубками на деревах, пнях позначалися межі. — Фасмер—Трубачев III 510; Преобр. II 218—219; Горяев 303; Brückner 455; Младенов 566. — Див. ще **руб.**

рубі́н «коштовний камінь червоного кольору», [*ру́бин*] Нед, *рубі́новий*, [*рубино́вий*] Нед; — р. болг. *руби́н*, бр. *рубі́н*, п. вл. rubin, ч. слц. слн. rubín, м. *рубин*, схв. *ру̀бӣн*; — запозичення з німецької мови; н. Rubín походить від слат. rubīnus «тс.», пов'язаного з лат. rubeus, ruber «червоний», спорідненим з псл. rudъ, укр. *руди́й*. — CIC^2 738; Черных II 125; Фасмер III 511; Преобр. II 219; Горяев 303; Brückner 466; Machek ESJČ 522; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Младенов 563; Kluge—Mitzka 611. — Див. ще **руди́й.** — Пор. **рубі́дій, ру́брика.**

ру́бка «приміщення на кораблі, літаку»; — р. бр. болг. *ру́бка*; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. roef «рубка (будова на судні)» споріднене з нвн. Roof, снн. rōf «тс.», англ. roof «дах, стеля»,

дангл. дфриз. hrōf «тс.», діcл. hrōf «будова на судні» і, можливо, з сірл. crō «стайня; сарай», брет. crou «стайня», вал. craw «свинарник». — CIC² 738; Фасмер III 511; Преобр. II 220; Горяев 303; Грот Фил. раз. 2, 369; Klein 1356.

[**рублі**] (бот.) «айстри китайські, Callistephus chinensis Wees.» Mak, [*рублевиця підбилиста*] «пельтигера собача, Peltigera canina» Mak, [*рубльови́ця позема*] «пельтигера горизонтальна, P. horizontalis» Нед; — назви неясні; можливо, пов'язані з *руб, руба́ти*.

ру́брика «розділ, підрозділ, графа», *рубрика́тор* Куз, *рубрика́ція, рубрикува́ти, підру́брика*; — р. болг. м. *ру́брика*, бр. *ру́брыка*, п. rubryka, ч. слц. вл. rubrika, схв. *рȕбрика*, слн. rubríka; — запозичення з латинської мови; лат. rubrīca «червона мінеральна фарба; рубрика, заголовок закону (написаний червоною фарбою)» утворено від ruber «червоний», спорідненого з псл. rudъ, укр. *руди́й*. — CIC² 738; Фасмер III 511; Преобр. II 220—221; Горяев 303; Kopaliński 852—853; Brückner 466; Machek ESJC 317; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Klein 1362. — Див. ще **руди́й.** — Пор. **рубі́дій, рубі́н.**

ру́б'я — див. **руба́тина.**

рува́ти — див. **ру́ти.**

[**ру́га**[1]] «голосний плач, ридання» Нед; — очевидно, псл. *rugati, пов'язане чергуванням голосних з gygati «тс.; ригати». — Див. ще **ри́га́ти.**

ру́га[2] (заст.) «земля, передана громадою церкві або духовній особі на її утримання», *ру́жний* «пов'язаний з ругою»; — р. заст. *ру́га* «кошти на утримання церковного причту», бр. *ру́жнік* «той, хто утримується на ругу», др. *руга* «винагорода, платня; кошти на утримання церковного причту; церковне майно», болг. заст. м. *ру́га* «платня сільському пастухові», с.-цсл. **рογга** «платня»; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. ῥόγα «винагорода, платня» походить від слат. roga «тс.», пов'язаного з лат. rogāre «питати, просити, пропонувати». — Фасмер III 512; Преобр. II 221; Горяев 303; Mikl. EW 282. — Див. ще **прерогати́ва.**

[**руга́ти**] «сварити, лаяти» Нед, [*руг*] «образа, лайка, кривда, сварка», [*руга́*] «наруга», [*ругатня́*] «лайка, сварка» тж, *нару́га, пору́га*, [*поруга́нник*] «особа або річ, над якими сміються» Нед, О, [*поруга́ня*] «тс.; нещастя, катастрофа» О; — р. *руга́ть* «лаяти», *ру́гань* «лайка, сварка», бр. [*руга́ць*] «лаяти», [*наруга́цца*] «насміхатися, дражнити», др. *ругатися* «насміхатися, глумитися», *ругъ* «наруга, глум», п. [rągać] «лаяти, сварити», urągać «тс.», ч. rouhati se «богохулити, кощунствувати», слц. rúhať sa «тс.», болг. *руга́я* «лаяти, сварити», м. *руга* «тс.», (розм.) *ругло* «посміховисько», схв. *ру́гати се* «насміхатися, знущатися», *ру́г* «знущання, глузування, наруга», *ру́га* «тс.», слн. rógati se «глузувати, знущатися», стсл. **ржати(сѧ)** «висміювати, глумитися, ганьбити», **ржгъ** «наруга, глум», **ржгати** «висміювати, глумитися»; — псл. rǫgati «ображати, насміхатися», rǫgъ «лайка, образа»; — дальші зв'язки не зовсім ясні; очевидно, пов'язане чергуванням голосних з коренем *ręg-, засвідченим у цсл. **ржгнжти** «зняти», схв. *ре̏га* «гарчання», *ре́гнути* «гарчати», слн. régžati «зняти; гарчати, злобувати» і спорідненим з лат. ringor «роззявляти рота, скалити зуби, сердитися», прус. rānctwei «красти»; зіставлялося також з лтс. langât «лаяти», дінд. láṅgati «ображає, мучить», гр. ἐλέγχω «лаю» (Machek ESJC 519), з лит. ãpranga «спорядження», р. *ору́жие* (Machek ZfSlPh 18, 26; Булич ИОРЯС 4, 1498); розглядалося як слов'янське утворення звуконаслідувального характеру (Holub—Kop. 315). — Черных II 126; Фасмер—Трубачев III 512—513; Аникин Этимология 1982, 75—76; Преобр. II 221; Горяев 303; Brückner 455, 477, 595; Holub—Lyer 424; Младенов 563; Skok III 166—167; Walde—Hofm. II 436.

[**руга́ч**] (орн.) «сорокопуд, Lanius minor»; — пов'язане з *руга́ти*, др. *ру-*

гатися «насміхатися»; пор. іншу назву цього птаха [*смішо́к*]; назва зумовлена тим, що сорокопуди наслідують співи інших птахів. — Птицы СССР 419; БСЭ 19, 1191. — Див. ще **руга́ти.**

руге́ля, *руге́ля* — див. **раге́ля.**

[**ру́гнути**] «брикнути» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. rúg «бити, ударяти ногою; брикати» етимологічно неясне, можливо, успадковане з давньоугорського періоду. — MNTESz III 461.

руда́[1] «гірська порода, що містить метали; [іржаве багно; болотистий луг Нед, болотистий берег Па]», [*руда́ви*] «рудна порода» Нед, [*руда́вина*] «болото; мочар» Нед, [*руда́віца*] «випас» НикНикЕЛ, [*руди́ни*] «мідна слюда» Нед, [*ру́дка*] «іржаве багно, болото; заплава річки Ч; баюра Нед», *ру́дник* «рудокоп», *рудни́к, ру́дня́* «рудник; [металургійний завод Нед]», [*рудома́н*] «зарослe болото; заболочена низина» Ч, [*руд'я́вина*] «іржаве болото», [*руд'я́нка*] «болотна руда», *ру́дни́й,* [*руд'яни́й*] «рудний Нед; іржавий (про воду)»; — р. бр. *руда́,* др. *руда* «гірська порода; рудник», п. ч. слц. вл. нл. ruda, болг. *ру́да́,* м. *руда,* схв. *ру́да,* слн. rúda; — псл. ruda «руда; іржаве болото», пов'язане з rudъ «червоний, рудий»; — безпосереднє зіставлення (Machek ESJČ 522—523; Holub—Lyer 425; Kluge—Mitzka 174) з нвн. Erz «руда», гот. aiz, двн. ēr «тс.», лат. rūdus «шматок каменя, руди», raudus, rōdus «тс.», першоджерелом для яких вважається слово з мови давнього народу, що володів обробкою металів (припускається шумерське urud «мідь»), непереконливе. — Черных II 126; Фасмер III 513; Преобр. II 189, 221; Горяев 296—297, 303; Brückner 467; Holub—Kop. 318; Skok III 165; Гамкрелидзе—Иванов 711—712. — Див. ще **руди́й.** — Пор. **боло́то.**

[**руда́**[2]] (бот.) «пероноспора, Peronospora viticola de By. ВеНЗн; іржа лінійна злаків, Puccinia graminis Pers. тж; Uredo rubigo vera Mak», [*руда́вина*] «іржа лінійна злаків» ВеНЗн; — очевидно, пов'язане з *руди́й, руда́* «іржаве болото» (за кольором і частково за середовищем поширення); пор. інші назви цих рослин: *іржа́,* р. *ржа, ржа́вчина,* п. rdza. — Див. ще **руда́**[1], **руди́й.**

[**руда́**[3]] «дишло в санях для перевезення дров», [*рудо*] «дишло, голобля» Нед, ВеЗн, [*руд*] «тс.» Чопей, ДзАтл I, [*руди́на*] «рубель» ДзАтл II; — м. схв. *ру́да* «дишло», слн. rúdo «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. rúd «жердина; дишло» етимологічно неясне. — ВеЗн 61; Mikl. EW 282; MNTESz III 461.

рудбе́кія (бот.) «декоративна рослина із золотаво-жовтими квітками, Rudbeckia»; — р. болг. *рудбе́кия,* бр. *рудбе́кія,* п. слц. rudbekia, ч. rudbekie, слн. rudbékija; — назва, засвоєна з новолатинської номенклатури; нлат. Rudbeckia утворено від прізвища шведського ботаніка О. Рудбека (O. Rudbeck, 1630—1702). — СІС[2] 738; ССРЛЯ 12, 1519; SCS 770; РЧДБЕ 749.

[**руде́ра**] «ветха будівля, руїни» Куз, *рудера́льний: рудера́льні рослини* «бур'яни, що ростуть коло житла, по смітниках, на дорогах і под.»; — р. *рудера́льный: рудера́льные расте́ния,* бр. *рудэра́льны: рудэра́льныя раслі́ны,* ч. ruderálný, слц. ruderálny, болг. *рудера́лен: рудера́лни расте́ния* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. rudera «старий, зруйнований будинок, руїни» походить від лат. rūdus (род. в. ruderis) «уламки каміння, будівельне сміття, руїни», що зіставляється з діслат. rāst «руїна», норв. [rust] «рештки муру», лит. rausýti «розкопувати», рос. *ры́хлый.* — СІС[2] 738; Brückner 467; Holub—Lyer 425; Walde—Hofm. II 447—448. — Див. ще **ри́хлий.**

руди́й «червоно-жовтий», *руда́вий, рудува́тий, руд'я́вий,* [*руд'яни́й*] «кривавий», [*руда́*] «кров; іржаве болото; іржа», [*руда́к*] «суха, плюскла гречка» Нед, *руди́зна,* [*ру́дики*] «дрібне зерно, що відходить, коли віють гречку» Мо, [*рудома́ня*] «руда тварина; хлопець з рудим волоссям» Чаб, [*рудю́к*] «неповне зерно в гречці» Кур, *руд'я́к* «щось

руде; плюскле зерно; [руда пляма, ластовиння Л]», [*рудь*] «рудий» (про домашніх тварин), [*рудькó*] «тс.», *рудíти, рудíшати, зрудíлий, порудíлий, прирудíлий*; — р. *рудóй*, бр. *руды́*, п. rudy, ч. rudý «червоний; рудий», слц. rudý «темно-червоний», вл. rudojty «рудий», м. *рудее* «стає червонуватим», схв. *рȗд* «рудий», слн. rúd (рідк.) «червоний»; — псл. rudъ «червоний, рудий», пов'язане чергуванням голосних з *rydjь «рижий», *rъd-, пор. р. *рдеть*; — споріднене з лит. rùdas «бурий, рудий», rūdys «іржа», лтс. raũds «червоний, рудий», гот. raups «червоний», двн. rōt, дангл. rēad, нвн. rot, англ. red, лат. ruber, гр. ἐρυθρός «тс.», ав. raoiδita- «рудуватий», дінд. rudhirāḥ «червоний, кривавий», тох. A rätraṃ «червоний», тох. B rätre; ie. *roudh-/rudh- «червоний». — Фасмер III 513; Преобр. II 189—190; Горяев 297; Бахилина 108—109; Brückner 467; Machek ESJČ 523; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318; Schuster-Šewc 1250; Младенов 563; Skok III 165; Критенко Вступ 520; Mikl. EW 284; Trautmann 238—239; Karulis II 133; Mühl.—Endz. III 483; Kluge—Mitzka 609; Walde—Hofm. II 444—445; Klein 1314; Гамкрелидзе—Иванов 422; Pokorny 872—873. — Пор. **іржá, ри́жий, рудá**[1].

рудимéнт «орган, який утратив своє первинне значення в процесі історичного розвитку організму; залишок; пережиток», *рудиментáція, рудиментáрний*; — р. болг. м. *рудимéнт*, бр. *рудымéнт*, п. rudyment, ч. слц. вл. rudiment, схв. *рудȉмен(а)т*, слн. rudimènt; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Rudimént, англ. фр. rudiment утворено на основі лат. rudimentum «початок, першооснова», пов'язаного з rudis «необроблений, грубий» (<*rudins) неясного походження. — CIC[2] 738; Kopaliński 853; Holub—Lyer 425; Klein 1363; Walde—Hofm. II 447. — Пор. **рудúція.**

[**рудя́к**[1]] (орн.) «вільшанка, Erithacus rubecula» Куз, [*рудня́к*] «тс.» ВеНЗн; — похідне утворення від *рудúй*; назва зумовлена оранжево-рижим забарвленням горла, грудей, боків голови і шиї вільшанки (Птицы СССР 464); пор. інші назви цього птаха: [*червоне вольце, черленогруд, червеняк*]. — Булаховський Вибр. пр. III 206. — Див. ще **рудúй.**

[**рудяк**[2]] (бот.) «сухоребрик Лезелія, Sisymbrium loeselii L.» Mak; — очевидно, похідне утворення від [*рудá*] «кров»; назва зумовлена застосуванням сухоребрика для лікування дизентерії (Лік. росл. Енц. дов. 423); пор. бр. [*крывавец*] «сухоребрик». — Див. ще **рудúй.**

[**рýжа**] «троянда, шипшина; мальва», [*ружáна*] «жовто-червонувата корова» Нед, [*ружéна*] «тс.», [*ружúло*] «червонуватий віл» тж, [*рýжин*] «червоно-бурий бик» ВеЛ, [*ружúвий*] «рудий» ВеЛ, [*рýжий*] «червоний» Нед, [*рýжний*] «трояндовий» Нед, [*ружóвий*] «рожевий» О, [*ружня́ний*] «тс. Пі; рум'яний Нед», [*ружовáстий*] «рожевуватий» О, [*ружувáтися*] «рум'янити щоки» Ме, Па, ст. *ружа* (1627); — бр. *рýжа* «троянда»; — запозичення з польської мови; п. róża, як і ч. růže, слц. ruža, вл. róža, нл. roža «тс.», болг. *рýжа* «тс.; [мальва]», м. *ружа* «роза», схв. *рýжа* «тс.», походить від лат. rosa «тс.». — Німчук 280; Коваль 80; Фасмер III 493; Преобр. II 209—210; Brückner 466; Machek ESJČ 526; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 319; Schuster-Šewc 1244—1245; Младенов 564; Mikl. EW 282. — Див. ще **рóза.** — Пор. **рóжа**[1].

[**рýжє**] «зброя» Нед, [*рýжжє, рýжиє*] «тс.» Нед, [*ружé*] «рушниця» Л, Кур, [*ружжó, ружúна, ружó* Ме, Па] «тс.», [*ружéйник*] «той, що робить рушниці» Нед; — р. *ружьё* «рушниця», *орýжие*, [*оружьё*], бр. *ружжó* «тс.», др. *оружие* «знаряддя, інструмент; зброя», п. [ruzie] «зброя», [ružyja] «тс.», болг. (заст.) *ружам се* «озброюсь», м. *ружа* «постачає, споряджає, готує»; — результат спрощення давні-

шої форми *оружие* «зброя», др. *оружие* «тс.; знаряддя»; форми [*ружжо́, ружо́*] запозичені з російської мови; припущення про зв'язок з нвн. Rohr «очерет; ствол рушниці» (Горяев 303) безпідставне. — Черных II 126; Фасмер III 514; Преобр. II 222; Brückner 381; Machek ESJC 418; Mikl. EW 281. — Див. ще **ору́жжя.**

ру́жий — див. **ру́жа.**

[**ружни́ця**] «рушниця» Нед, Пі; — каш. [rężnica] «тс.»; — результат контамінації синонімічних назв *рушни́ця* і [*ружи́на*]. — Mikl. EW 281. — Див. ще **ру́жє, рушни́ця.**

[**рузноко́лія**] (бот.) «айстри, Aster L.» Л; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з п. różnokolorowe (kwiaty) «різнокольорові (квіти)»; у першій частині слова можна також бачити ч. různo- «різно-» (на Поліссі є переселенці як з Польщі, так і з Чехії).

руї́на, *руї́нник, руйна́ція, руйна́ч, руйнівни́к,* [*руйнови́ни*] «руїни» Нед, *руйно́вище,* [*руйнуви́на*] «розорення, спустошення», *руївни́чий, руї́нний, руї́нницький, руйнівни́й, руйнува́льний, руйнува́ти,* [*руї́нити*] Нед, *ро́зруй* «зруйнування», [*розруйно́ваннє*] «тс., руїни» Нед, *розру́йний* «руйнівний»; — р. болг. схв. *руи́на,* бр. *руі́на,* п. ч. слц. вл. ruina, м. *руина,* слн. ruína; — запозичення з латинської мови; лат. ruīna «падіння; напад; загибель; розорення; (мн.) руїни» є похідним від дієслова ruo, ruere «валитися, руйнуватися», що зіставляється з сірл. ruathar «натиск, штурм», кімр. rhuthr «тс.», брет. rumm «натовп, загін». — CIC[2] 738; Черных II 126—127; Sł. wyr. obcych 656; Machek ESJČ 523; Holub—Lyer 425; РЧДБЕ 749; Walde—Hofm. II 453.

[**руй**] «геть» О; — результат спрощення запозиченого п. waruj (się) «тс.; зась; стережись», що є формою 2-ї ос. одн. наказового способу дієслова warować «укріплювати; берегти; стерегти». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248. — Див. ще **ва́ра, варува́ти.**

руйни́ця — див. **рій**[1].

рука́, *рука́в, рукаве́ць* «рукавчик; торбина», *рукави́ця, рукави́чник, рукави́чництво* Куз, *рукавча́,* [*рукавча́та*] Пі, *рукі́в'я* «рукоятка», [*руково́ви́ни*] «заручини Г; згода О», [*руковище*] «рукоятка» ВеЗа, *ру́ця, руч* «рука» (*у ліву р., на швидку р.* і т.д.), *руча́,* [*ру́ча*] «чепіга» НикСгЛ, [*руча́йка*] «міра льону; жменя», *руча́та, рученя́,* [*ручи́льник*] «поручитель» О, [*ручи́на*] «рука; стрілка годинника» Нед, [*ручи́ня*] «рученя» О, *ручи́ська, ручи́тель* «поручитель» Нед, *ручи́ця* «зменш. до *рука́*; деталь воза; [ручка Нед; чепіга О]», *ручи́ще,* [*ручі́й*] «поручитель» О, *ру́чка* «зменш. до *рука́*; держак, прилад для писання; смуга покосу; [жмут соломи, яким ушивають стріху; ціпилно; міра льону; повісмо ниток О]», [*ру́чки*] «огудиння огірків, гарбузів та ін.» Л, *ручни́к* «спеціаліст ручного виробления чого-небудь; інструмент (молоток, пензель і под.); ручний кулемет; [поручитель] О», [*ручни́ця*] «кінець пилки з ручкою», [*ручу́хна*] «рука; ручка», *рукави́чний, рука́вний, рука́тий,* [*ручкови́й*] «даний рукою», [*ру́чений*] «ручний», *ручни́й,* [*ру́чно*] «зручно», [*рушно*] «тс.», *рука́тися* «вітатися за руку», *ру́чкатися* «тс.», *руча́тися, безрука́вка, безрука́вий, безрука́вний, безру́кий, вручи́тель, вруча́ти, вру́чений, вручну́,* [*виру́ка*] «поміч» Куз, *ви́ручка, виручи́ти,* [*впо́руч*] «поруч» Ж, [*впору́чний*] «рівнобіжний» Ж, *доручення,* [*доручник*] Я, *доруча́ти, зруки́й,* [*зрукований*] «заручений» ВеЛ, [*зруч*] «зручно» Ж, [*зру́чий*] «зручний» Ж, *заруки́,* [*зарука́вниця*] «манжета» Она, *зарука́вок,* [*зарука́вчик*] «тс.» Она, *зару́чини, зару́чка, зару́чник* «заложник; [жених Пі]», [*зару́чники*] «дружки жениха» Ж, [*зару́чниця*] «молода» Пі, [*зарукований*] «заручений» ВеЛ, *зару́чений,* [*зару́чний*] (у виразі *з. лист* «гарантійна грамота») Ж, [*за́руч*] «у заставу» Ж, *заруча́тися, запору́ка,* [*запоручи́ти*] «доручити», *нарука́вник, нарука́вці,* [*на́ручка*] Ж, *нару́чник, на́ручні, нару́ччя, нарука́в-*

ний, нару́чний, на́руч «на підтримку; [кількість чогось на одну руку МСБГ]», *на́ручно* «зручно», [*на́рушно*] «тс.» Ме, [*наву́руч*] «на допомогу» Пі, *недову́ручка, недору́чний* «недоставлюваний» Куз, *обру́ч* «браслет», [*обру́чини*] Ж, *обру́чка, обру́ччя, обручáльний*, [*обручний* (*обіручний*) *ніж*] «ніж для тесання двома руками» ВеЛ, *о́бруч* «поряд», *обручáти, перевúручка, підру́чник, підру́чний, пору́ка, пору́ки, поручáта* «поручні», *поручéнець, по́ручень, поручúтель, поручúтельство, по́ручі* «частина броні на руках; частина одягу священика», *пору́чник, пору́чництво, по́ручні, пору́ччя, поручáльний, поручнéвий*, [*порукувáти*] «заручити», *поручáти, поручáтися, по́руч*, [*пору́чно*] «зручно» Нед, *попíдру́чки*, [*попíдруч*], *приручáти, приру́чений*, [*приру́чний*] Нед, *припору́ка*, [*спору́ка*] «зручність» Нед, [*спору́чник*] «помічник» Нед, [*упо́руч*] «поруч»; — р. бр. *рука́*, др. *рука*, п. ręka, ч. слц. вл. нл. ruka, полаб. rǫka, болг. *ръка́*, м. *рака*, схв. *ру́ка*, слн. rôka, стсл. **ржка**; — псл. rǫka «рука»; — споріднене з лит. rankà, пов'язаним чергуванням голосних з renkù, riñkti «збирати», paránkà «збір, збирання», лтс. rùoka, прус. rancko, (зн. в. rānkan) «тс.»; менш обгрунтоване зіставлення з діел. vrá «ріг, кут», vrangr «кривий, косий», снн. vrange «дуга» (Mikkola IF 23, 120—121) і лат. (галлороманським) branca «лапа» (Kuryłowicz, Mél. Vendryes 205—207; Machek ESJČ 523—524); висловлювалася також думка про давнє запозичення з балтійських мов (Бернштейн Очерк 92). — Ткаченко Мовозн. 1981/2, 62—69; Черных II 127; Фасмер III 515; Преобр. II 222—223; Горяев 303—304; Brückner 458—459; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318; Schuster-Šewc 1251; Младенов 566; Skok III 168—170; Mikl. EW 276; Meillet Études 255; Trautmann 237; Fraenkel 697; Karulis II 128—129; Mühl.—Endz. III 580. — Пор. **рушни́к, рушни́ця.**

[**ру́ква**] (бот.) «сухоребрик лікарський, Sisymbrium officinale L. Нед, Mak; настурція, Nasturtium Mak», [*ру́ков*] «настурція лікарська, Nasturtium officinale R. Br.» Нед, [*руковь*] «настурція» Mak; — запозичення з польської мови; п. rukiew «настурція», [ruka] «тс.», як і ч. rukev «рорипа, Roripa», вл. rukej «сухоребрик», схв. rukula «ерука посівна, Eruca sativa Lam.», [*рȕкула*], *рȕга* (*рȗга*) «тс.» через посередництво німецької мови (нвн. Rúke «ерука», Rauke «настурція, гірчична капуста, Brassica eruca»), можливо, також італійської (іт. ruca «біла гірчиця») зводиться до лат. ērūca «різновид дикої капусти», ūrūca «тс.» неясного походження. — Анненков 223—224; Brückner 468; Machęk Jm. rostl. 68; ESJČ 524; Schuster-Šewc 1251; Mikl. EW 283; Kluge—Mitzka 587; Walde—Hofm. I 417—418.

[**руки́на**] «ручка, рукоятка» Нед; — результат видозміни форми [*рукúйма*] ([< *руко́йма*]) «тс.», що складається з основ іменника *рука́* і дієслова [*імáти*] «брати» (див.).

[**рукíвка**] «пропасниця» Нед; — неясне.

рукомесло́ (розм.) «ремесло», [*рукоме́ство, рукомисло́* Дз] «тс.», [*рукоме́сник*] «ремісник», [*рукоме́сний*]; — р. *рукомесло́*; — результат контамінації слів *ремесло́* і *рукодíлля* ([*рукодíльство, рукодíйня*]). — Дзендзелівський St. sl. 22, 295; Фасмер III 515; Преобр. II 197. — Див. ще **ремесло́, рука́.**

руко́паш (присл.) «за допомогою тільки рук (або холодної зброї, коли йдеться про бій)», [*руко́пач*] «тс. Нед; з усієї сили О», [*руко́пашки*] «тільки руками» Па, *рукопáшна* «битва врукопаш», *руко́пáшний, врукопáш, врукопáшну*; — р. [*ру́копашь*] «рукопаш», *рукопáшка* «рукопашний бій», *рукопáшный*, бр. [*руко́паш*] «вручну», *рукапáшны*, др. *рукопашь* «рукопаш», болг. *ръкопáшен* «рукопашний»; — складне утворення з основ іменника

рука́ і дієслова др. *паха́ти* «махати, розмахувати» або «орати»; менш обґрунтоване припущення (Преобр. II 28) про зв'язок другої частини з *пояс.* — Булаховський Вибр. пр. III 412; Фасмер III 515; Mikl. EW 230. — Див. ще **па́хати, па́хнути**[2], **рука́.**

рукоя́ть «ручка», *рукоя́тка* «тс.», [*руков'я́тка*] «ціпилно» Мо, [*рукоя́тий*] «злодійський, злодійкуватий» О; — р. *рукоя́ть* «ручка», *рукоя́тка*, бр. *рукаяць* «тс.», *рукаятка* «тс.; [веретено з пряжею]», др. *руковять* «оберемок, сніп», *рукоять* «тс.; ручка», п. rękojeść (<*rękojęć) «ручка», ч. rukojet' «тс.», (заст.) rukověť «підручник, посібник», слц. rukoväť «ручка; посібник», вл. [rukwać] «ручка, держак», м. [*ракојатка*] «жмут, жменя», схв. *рȕковēт*, [*рȕковēд*] «тс.», слн. rokovát «жмут, рукоятка, жменя», rokovet «ручка», стсл. **ржкоѧть** «жменя, сніп; ручка», **ржковѧть** «тс.»; — псл. *rǫko(j)ęty «жменя (колосся та ін.); ручка»; rǫko(v)ęty «тс.», утворене з основ іменника rǫka і дієслова jęti (vęti) «брати»; паралелізм псл. jęty/vęty з протетичним j/v, як у rajǫkъ/pavǫkъ «павук»; реконструкція першої частини як форми місцевого відмінка *rǫkoų- (van Wijk AfSlPh 36, 354; Фасмер III 515—516) необґрунтована. — Черных II 127; Преобр. II 222; Brückner 458; Machek ESJČ 523; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318; Schuster-Šewc 1251—1252; Skok III 169—170. — Див. ще **рука́, я́ти.** — Пор. **руки́на.**

рула́да «віртуозний пасаж у співі»; — р. бр. болг. м. схв. *рула́да*, п. вл. rulada, ч. ruláda «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. roulade «рулада» утворено від дієслова rouler «котити», що через слат. rotulare «тс.» і лат. rotulus «згорток» зводиться до лат. rota «коло, колесо». — CIC[2] 739; Черных II 127; Фасмер III 516; Sł. wyr. obcych 656; Holub—Lyer 425; РЧДБЕ 639; Dauzat 640. — Див. ще **рота́тор.** — Пор. **ротонда**[1,2], **руле́т, рулóн.**

руле́т (кул.) «страва з тіста або окістя м'яса, згорнутих у кілька шарів», *руле́тка* «стрічка для вимірювання, що згортається; азартна гра і пристрій для неї»; — р. бр. *руле́т, рулетка*, п. ruletka «стрічка для вимірювання», ruleta «азартна гра», ч. слц. ruláda «рулет», ruleta «азартна гра», болг. *руле́т, руле́, рулó* «рулет», *руле́тка* «гра», м. *руле́т(ка)* «пристрій для азартної гри», схв. *рула́да* «рулет», слн. ruláda «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. roulette «коліщатко» є зменшувальною формою від rouelle «коло», що через пізньолат. rotella «тс.» зводиться до лат. rota «тс.». — CIC[2] 739; Черных II 127; Kopaliński 853; Holub—Lyer 426; РЧДБЕ 639; Dauzat 640. — Див. ще **рота́тор.** — Пор. **рол, рула́да, рулóн.**

[**рулі́**] (заст.) «солодка або солона вода з покришеним хлібом; страва з квасу, салату, цибулі і хліба» Л, [*руль*] «невеликий шматок сала» Л; — р. [*рули́*] «хліб, покришений у воду з сіллю», бр. [*рулі́*] «покришений хліб, змочений водою або молоком, підсолений або підсолоджений»; — неясне; пов'язання з комі гиń «їжа з хліба та розсолу» (Kalima FuF 18, 37) заперечується. — Фасмер III 516.

рулóн «згорнутий у трубку папір, тканина та ін.»; — р. *рулóн, рулó*, бр. *рулóн*, п. rulon «тс.», ч. ruló «штора, що згортається», болг. *рулó*, м. *руло*, схв. *руло*; — запозичення з французької мови; фр. rouleau «згорток», roulon (тех.) пов'язані з rôle «роль; список», ст. «згорток». — CIC[2] 739; Sł. wyr. obcych 656; Holub—Lyer 422; РЧДБЕ 639; Dauzat 637. — Див. ще **роль.** — Пор. **рота́тор, ротóнда**[1,2], **рула́да, руле́т.**

руль[1] «кермо», *рули́ти* «правити рулем», *рулюва́ти* «тс.», *рульови́й, безру́льний*; — р. *руль*, ст. *рур*, бр. *руль*, болг. *рул* «кермо»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. roer «руль» споріднене з двн. ruodar «весло», нвн. Ruder, данґл. rōðer, англ. rudder «тс.»; помилково виводилось (Горяев 304; Schrader Reallexikon II 483) від п. rudło «руль»,

rudel «тс.», що походять від нвн. Ruder «весло»; немає також підстав пов'язувати з нвн. Steuer-Rolle (Желтов ФЗ 1876/1, 19). — Черных II 127—128; Фасмер III 516; Преобр. II 223; Matzenauer 298; Kluge—Mitzka 612; Klein 1362; Vries NEW 450, 457. — Пор. **ру́мпель.**

руль[2] — див. **рулі́.**

[**ру́лька**] «струмінь води; чіп Нед; вухо, яким сапа чи лопата кріпиться до держака Чаб», [*ру́мка*] «вухо (сапи чи лопати)» Чаб, [*ру́нка*] «тс. Чаб, Мо; металевий циліндрик у дерев'яній люльці»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ру́ра* «труба» ([*ру́лка*] «трубка») (див.).

ру́ля — див. **ру́ра**[1].

[**рум**[1]] «шум, гамір, галас» Нед, [*рюм*] «плач», *рю́ма* «плакса», [*ру́мса*], *рю́мса* «тс.», *рю́ми* (*рю́мси*) *розпусти́ти* «розплакатися», [*рюмка́ удрати*] «тс.», [*ру́мати*] «плакати», [*ру́мса́ти*], *рю́мати, рю́мсати* «тс.»; — р. [*рю́ма*] «плакса», [*ру́мсать*] «плакати», *рюмить(ся)*, [*рю́мзать, ры́мзать*] «тс.», [*ры́мза*] «плакса», бр. *ру́мза* «тс.», [*ру́маць*] «хникати», *ру́мзаць* «плакати, хникати», п. rum «галас, шум», rumać «грюкати, стукати», ч. rum (вигук, що означає низький звук, стукіт, торохтіння), слц. rumádzat' «хникати», вл. rumpać «галасувати; падати з грюком», rumpotać «тс.», болг. *ръмѝ* «дзюрчить», *ръмоли́* «тс.», м. *ромони* «дзюрчить», *ромоли* «тс.», схв. *ромѝњати* «дзюрчати», *ромо̀рити* «тс.»; — псл. rum-/rjum- звуконаслідувального походження, споріднене з ruti/rjuti «ревти»; — далі зіставляється з лат. rūmor «гамір», дісл. rymr «шум, ревіння», rymja «ревіти, бурчати», гр. ὠρῡ́ομαι «реву». — Фасмер III 528—529, 533; Преобр. II 238—239; Горяев 308; Куркина Этимология 1971, 76; Brückner 468; Schuster-Šewc 1252. — Див. ще **ру́ти.**

[**рум**[2]] «сухопуття; місце; простір, напрям, дорога, рух Нед; острів на болоті; лука на пагорбі Ч», [*ру́ма*] «простір, дорога, напрям» Нед, Пі, [*румо́ви́й*: *румове́ сі́но*] «сіно, що росте на сухому місці», [*румува́ти*] «міняти мешкання, переселятися» Нед; — р. [*румовой*: *румовой покос*] «луки на підвищених місцях», бр. *рум* «місце на березі річки, куди завозять деревину для сплаву і де в'яжуть плоти», п. rum «вільне місце, лука; вільний шлях», ч. rumovati «розчищати» (напр., поле від лісу), вл. нл. rum «простір, місце; кімната», болг. [*руманя*: *на (по)руманя*] «на жнива чи взагалі на літні польові роботи далеко від села»; — запозичення з давньоверхньонімецької мови (можливо, через посередництво польської); двн. rūm «простір; місце, приміщення», нвн. Raum «тс.» споріднене з днн. дісл. гот. rūm «тс.», англ. room «кімната», норв. rom «приміщення, кімната; місце, простір», дат. шв. rum «простір, місце; приміщення», далі з ав. ravah- «простір, місце, далечінь», тох. AB ru- «відкривати», лат. rūs «земля, поле, село», псл. *огvьпъ «рівний». — Шелудько 46; Brückner 468; Schuster-Šewc 1252; Mikl. EW 283; Kluge—Mitzka 587. — Див. ще **рі́вний.**

[**рум**[3]] «сміття, тріски, щебінь Нед; підстилка; хвоя; мох; сухе листя О», [*румови́на*] «сміття, уламки» Нед, [*румо́висько*] «тс.» Нед, *румо́вище* «руїна», [*руму́шина*] «сміття, тріски; сірий дуже пухкий ґрунт (суміш вапна і крейди)» Нед; — п. ч. rum «будівельне сміття, руїни», слц. rumy «руїни»; — не зовсім ясне; можливо, через посередництво західнослов'янських мов запозичено з угорської, пор. уг. rom «руїни» (Brückner 468; Holub—Kop. 318); для п. rum припускався зв'язок з нім. Rummel «старий мотлох, лахміття» (SW V 767—768); ч. слц. rum(y) розглядалися як результат метатези давнішого múr; пор. слц. [múr] «бита стара цегла; порох з вугілля; чорна глина з вугільним пилом; хвоя», ч. [mour] «сміття при знесенні будівлі, зокрема чорне», [mór] «хвоя з глиною; спалена солома», що зіставлялися з лит. máuras (частіше мн. mauraĩ) «багно» (в річці), укр.

мул (Machek ESJČ 524; Holub—Lyer 426).

рум[4] — див. **ром.**

рума́к (заст.) «породистий верховий кінь у східних народів»; — п. rumak «гарний породистий кінь, зокрема скаковий», заст. hromak, ohromak «тс.»; — найімовірніше виникло в результаті видозміни слова *аргама́к* «кінь арабської породи»; не виключений зв'язок з ар. rumak «поганий кінь; конюх», пор. і ар. ramaha «скакати галопом» (Преобр. I 7—8); припускалося також запозичення з якоїсь давньотюркської мови — половецької, печенізької тощо (Etymologicum magnum Romaniae II 396); лит. rumókas «кінь, жеребець» запозичено з польської (Fraenkel 748). — Фасмер I 84; Brückner 468; Sadn.—Aitz. I 26; Mikl. EW 283; TEl I 248; TEl Nachtr. I 6; Korsch AfSlPh 8, 649; Ramstedt 13—14; Isačenko ZfSl 2, 495. — Див. ще **аргама́к.**

[**рума́нде**] «руб'я, старий подертий одяг»; — очевидно, результат контамінації семантично споріднених слів *ру́б'я* «старий подертий одяг, дрантя» і [*ря́нда*] «лахміття, ганчір'я», [*ря́ндя, ря́ндє*] «тс.». — Див. ще **ра́нда**[2]**, руба́тина.**

румб «поділка на шкалі компаса», *румбі́вка* «диск компаса» Куз; — р. бр. болг. *румб*, п. rumb; — запозичення з англійської мови; англ. rhumb «румб» походить від ісп. rumbo «тс.», яке через посередництво лат. rhombus «чарівна дзига; ромб» зводиться до гр. ῥόμβος «дзига». — CIC[2] 739; Фасмер III 516; Преобр. II 223; Kopaliński 853; Matzenauer 298; Klein 1345. — Див. ще **ромб.**

ру́мба (танець); — р. бр. болг. м. схв. *ру́мба*, п. rumba, слн. rúmba; — через посередництво англійської мови (англ. американське rumba) запозичено з іспанської; ісп. (кубинське) rumba є словом неясного походження. — CIC[2] 739; Kopaliński 853; Holub—Lyer 426; Klein 1364.

[**румбарба́ра**] (бот.) «ревінь, Pheum L.» Корз; — ч. слц. rebarbor(a), нл. rabarber «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [rumbarbara], rabarbar, заст. rumbarbar(um) «тс.» походять від слат. reubarbarum, номенклатурного лат. Rheum barbarum «тс.». — Brückner 456; Machek Jm. rostl. 86; ESJČ 510; Holub—Lyer 411; Holub—Kop. 311.

[**румега́ти**] «пережовувати жуйку, ремигати», [*румеґа́ти* Нед, *румека́ти* Нед, *румига́ти, румиґа́ти* Куриленко, (Ме), *ремеґа́ти* Нед, *реме́за́ти* Нед], *ремига́ти*, [*ремиґа́ти, ремида́ти* Нед, *римига́ти* Куриленко, *римиґа́ти* тж, *мри́ґати*] «тс.», [*румаґа́вці*] «жуйні тварини» Нед; — п. [rumygać] «повільно, з труднощами їсти», ч. [rumigat'] «пережовувати», слц. rumigat' «жувати з хрускотом»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. rumegá (молд. *румеґа́*) «жувати, жувати жуйку» походить від лат. rūmigāre (rūmigo) «пережовувати жуйку», що виникло з основ іменника rūma «рубець (відділ шлунка жуйних тварин); сосок», очевидно, спорідненого з дінд. rōmanthaḥ «пережовування», і дієслова ago (agere) «рухати, гнати» (за аналогією до remigāre «веслувати» — з remex «весло» і agere «рухати»). — Дзендзелівський Доп. УжДУ IV 59—60; Vincenz 6; Vrabie Romanoslavica 14, 169; SW V 771; Crânjală 372—373; Machek ESJČ 524; Mikl. EW 275; Walde—Hofm. II 450. — Див. ще **а́ге́нт.** — Пор. **румену́вати.**

румен, *руме́нець, румин* — див. **рома́н**[2].

[**румену́вати**] «жувати жуйку» Нед, Пі; — п. reminować «пережовувати», ruminacja «жуйка», слц. ruminácia «тс.», схв. *руминирати* «пережовувати жуйку», *руминација* «жуйка»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. rūmināre «пережовувати жуйку» пов'язане з rūma «рубець, перший відділ шлунка жуйних тварин»; висловлювалося також припущення (Vrabie Romanoslavica 14, 170, 194) про давнє посередництво в цьому

запозиченні румунської мови; рум. ст. *rumená < лат. rūmināre. — Walde—Hofm. II 450. — Див. ще **румега́ти.**

[**ру́мер**] (бот.) «роман собачий, Anthemis cotula L.; деревій, Achillea millefolium» Мак, ВеНЗн; — запозичення з польської мови; п. [rumer] «роман польовий» походить від нвн. [Römerey, Romer] «тс.», пов'язаних з römisch «римський», що походить від лат. Rōma «Рим». — Фасмер III 500; Machek ESJČ 513. — Див. ще **рома́н**[2].

[**ру́мера**] «числа» О; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни слова *ну́мер* (див.).

[**руми**] «віконна рама» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [ruma] «тс.» є, очевидно, результатом видозміни слова rama «рама». — Див. ще **ра́ма.**

[**ру́мка**] «чарка, гранчаста склянка для вина» Нед, [*рюмо́чити*] «пити могорич» Мо; — р. *рю́мка* «чарка»; — запозичення з німецької мови; н. Römer «чара, склянка для вина» походить від гол. róemer «чара, бокал», пов'язаного з róemen «прославляти, вихваляти», roem «шана, хвала», спорідненими з днн. hrōm, двн. (h)ruom, нвн. Ruhm «тс.»; отже, первісне значення — «гарний бокал, з яким виголошують урочисті тости». — Шелудько 46; Черных II 132—133; Фасмер III 533; Преобр. II 239; Горяев 308; Mikl. EW 279; Kluge—Mitzka 607; Klein 1364—1365.

ру́мпель «підойма на судні для повертання керма; [руль Берл]»; — р. бр. *ру́мпель*, п. rumpel «тс.», ч. слц. rumpál «коловорот, ручна лебідка», болг. *ру́мпел* «румпель»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. roerpen «тс.» є складним словом з першим компонентом roer «кермо», до якого зводиться й укр. *руль*, і другим pen «кілок», спорідненим з снн. pin, дангл. pinn «тс.». — CIC[2] 739; Фасмер III 516, 517; Kopaliński 854; РЧДБЕ 749. — Див. ще **руль**[1].

[**ру́мса:** *р. ренова́*] (бот.) «ягель, оленячий мох, Cladonia rangiferina Web.» Нед, Мак; — неясне.

руму́н «представник румунського народу», [*румі́на*] «тс.» (Ме), *румуні́за́ція, румунізува́ти*; — р. бр. *румы́н*, п. ч. слц. вл. Rumun, болг. *румъ́нин, румъ́нец*, м. *Романец*, схв. *Ру́мун*, слн. Romun, стсл. **рꙋминъ** «римлянин»; — запозичення з румунської мови (фонетика слова відбиває вплив західнослов'янських мов); рум. rumîn (rumín) «румун» походить від лат. rōmānus «римський», утвореного від назви міста Rōma «Рим»; Румунія входила до складу земель, завойованих давньоримськими легіонерами. — Фасмер III 517; DLRM 724; Tiktin 1335—1336.

рум'я́ний, [*руменний* ВеЛ, *румі́нний* Нед], *рум'я́на* «косметична фарба рожевого або червоного кольору», *рум'я́но*, [*румі́ни́ло*] Нед «тс.», *рум'я́нець, рум'я́нок* «рум'янець», [*румля́нок* О, *румня́не́ць* О, *румі́не́ць* Нед] «тс.», *рум'яни́ти, рум'яні́ти(ся), зарум'я́нений, зарум'яні́лий, нарум'я́нений, підрум'я́нити, розрум'я́нитися*; — р. *румя́ный*, бр. *румя́ны*, др. *румяныи*, п. rumiany, ч. rumělý, слц. (поет.) rumenný, болг. м. *ру́мен*, схв. *ру̀мен* «рум'яний», слн. rumèn «тс.; жовтий», стсл. **рꙋмѣнъ** «рум'яний»; — псл. rumĕnъ < *rudmĕnъ «рум'яний, червонуватий» похідне від rudъ «рудий»; — споріднене з лит. raumuõ (род. в. -eñs, зн. в. raũmenį) «м'яз», лтс. raũmins «копчене м'ясо»; необгрунтованими є зіставлення з лат. rūma «горло», rūmen «тс.», rūmāre «жувати жуйку», дінд. romanthaḥ «жуйка» (Uhlenbeck 255) і з лит. rumókas «кінь, жеребець» (Loewenthal AfSlPh 37, 378). — Фасмер III 517; Преобр. II 223; Горяев 304; Бахилина 108—109, 116; Brückner 468; Machek ESJČ 524; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 310, 318; Младенов 564; Skok III 171; Trautmann 239; Mühl.—Endz. III 487; Matzenauer LF 17, 188—189; Meillet Études 425. — Див. ще **руди́й.**

[**рум'я́нка**] (бот.) «воловик лікарський, Anchusa officinalis», [*рум'я́нчик*] «тс.» Нед, [*рум'янило*] «очиток їдкий,

Sedum acre» Mak, [*румяна*] «синяк червоний, Echium rubrum», [*румяни*] «громовик, Onosma echioides» тж; — р. *румя́нка* «синяк, степова рослина з пурпуровими квітами; [громовик; воловик; горобейник польовий, Lithospermum arvense]», [*румя́нница*] «громовик; горобейник польовий», бр. *румя́нка* «степова рослина з пурпуровими квітами», п. [rumianica] «громовик», ч. rumělnice, слц. rumeníca «тс.», схв. *рȕмēнка* «воловик, синяк», *рȕменāк* «горобейник», *румѐњача* «громовик»; — похідні утворення від прикметника *рум'я́ний* «червоний» через забарвлення квітів або використання рослин для фарбування в червоний колір. — Вісюліна—Клоков 282; Machek Jm. rostl. 189. — Див. ще **рум'я́ний.**

рум'я́нок, *рум'я́н, рум'яне́ць* — див. **рома́н**[2].

[**руна́**] «луна», [*руна́ти*] «лунати»; — результат видозміни звукової форми *луна́* (заміна плавних **л** > **р**). — Shevelov Hist. phonol. 741. — Див. ще **луна́**[1].

[**руна́тка**] (бот.) «грузд, Agaricus (Lactarius) vellereus Fr.» Нед, Mak; — утворене від *ру́но* «густа довга вовна» як книжна часткова калька нім. Wollschwamm «Agaricus vellereus», букв. «вовнистий гриб», де Woll- є основою іменника Wólle «вовна». — Див. ще **ру́но**[1]. — Пор. **руня́нка.**

[**рунд**] (заст.) «обхід, патруль» Нед; — р. (заст.) *рунд* «обхід з метою огляду, перевірки», п. заст. runt «військовий патруль, обхід», гопт «тс.», ч. runda «чарка по колу», вл. runda (спорт.) «раунд», болг. *рунд*, м. *рунда* «тс.; чарка по колу», схв. *рòнда* «патруль; раунд»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Rúnde «коло; обхід, дозор», пов'язане з rund «круглий», яке через свн. runt(d), фр. ст. roont «тс.» зводиться до лат. rotundus «круглий». — Шелудько 46; Holub—Lyer 426; Kluge—Mitzka 614. — Див. ще **ротóнда**[1, 2]. — Пор. **ра́унд.**

[**ру́нда**] «стовбур товстого дерева» Мо; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. [rundholc] «будівельна деревина, колода з обідраною сухою корою», запозиченим з німецької мови; н. Rundholz «кругляк» складається з основ прикметника rund «круглий» та іменника Holz «дерево, деревина». — SW V 771. — Див. ще **гамýле́ць, рунд.**

рундȕк «ґанок; легка споруда для роздрібної торгівлі та ін.; великий ящик з кришкою; [дощані ясла для коней Дз; галерея Пі; фундамент Чаб]», [*рудну́к*] «ґанок, галерея; скриня; ларьок» Нед, *рундукóвий, рундȕчний*; — р. *рундȕк* «великий сундук; підвищення, поміст із східцями; [ларьок для торгівлі; ґанок; криті сінці]», ст. *рундук* «підвищення» (XVII ст.), *орондукъ* «подушка», бр. [*рундȕк*] «ларьок, скриня», п. runduk «невелика будка для торгівлі» (з укр.); — запозичення з тюркських мов; кар. *орундукъ* «ложе; місце, сидіння; підвищення», ног. *орындык* «ліжко», тат. *урундык* «стілець, сидіння» є похідними від *орун* (*орын, урун*) «місце, сидіння», спорідненого з монг. *орун* «ліжко, місце»; твердження про зв'язок з нім. Rundung «(за)округлення» (Преобр. II 223—224; Горяев 304; Потебня РФВ 1, 263—264; Matzenauer 299) або з *ряд* (Горяев Доп. I 40) є помилковими. — Фасмер III 517—518; Шипова 265—266; Räsänen Versuch 365.

руне́ць «біла хустина або шматок полотна»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ру́но* «вовна»; пор. р. [*ру́нка*] «вовняна ганчірка», [*ру́нная оде́жда*] «одяг, зроблений з овчини; підбита вовною». — Див. ще **ру́но**[1].

ру́ни[1] (одн. *ру́на*) «букви давньогерманських алфавітів», *руні́чний*; — р. бр. *ру́ны*, п. ч. слц. runy, болг. м. *ру́ни*, схв. *ру́не*, слн. rúne «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Rúne «рунічна літера, рунічний напис» споріднене з двн. гот. rūna «таємниця; письмо, руни», дангл. дісл. rūn «тс.», двн. rūnēn «шепотіти». — CIC[2] 739; Фасмер III 517; Преобр. II 224; Горяев 304; Kopaliński 854; Brückner 468; Но-

lub—Lyer 426; Младенов 564; РЧДБЕ 639; Kluge—Mitzka 587, 614—615.

ру́ни[2] (одн. *ру́на*) «народні карельські та фінські епічні пісні»; — р. бр. *ру́ны*, п. runy «тс.», ч. runa «строфа пісні; пісня»; — запозичення з фінської мови; фін. runo «пісня, вірш» через посередництво давніх скандинавських мов зводиться до гот. rūna «таємниця; письмо, руни». — CIC[2] 739; Kopaliński 854; Kluge—Mitzka 614—615. — Див. ще **ру́ни**[1].

ру́нка — див. **ру́лька.**

[рункля] (бот.) «буряк, Beta vulgaris» Mak, [*рунтля, румпля*] «тс.» Mak; — п. [runkla], слц. [runkl'a, rungl'a, rumpl'a], вл. runkel, нл. [runklawa] «тс.»; — через посередництво західнослов'янських мов запозичено з німецької; н. Rúnkel (rübe) «тс.» пов'язане з Runzel «зморшка» (через зморшкувате насіння рослини), спорідненим з діслов. hrøkkva «витися, завиватися, звиватися». — Schuster-Šewc 1253; Kluge—Mitzka 615.

ру́но[1] «густа і довга вовна овець; [шкура разом з вовною Нед]», [*руна́*] «шкура разом з вовною; вовна» Нед, [*ру́нка*] «вовна, настрижена з однієї вівці» ВеБ, *руни́стий* «вовнистий»; — р. *руно́* «вовна вівці, що зберігається при стрижці у вигляді суцільного шару», бр. *руно́* «вовна вівці», др. *руно* «обстрижена овеча вовна», п. ч. runo «тс.», ч. rouno «овеча вовна», слц. rúno «вовна з шкурою», вл. runjanu «вовняний», болг. *ру́но* «вовна вівці», м. *руно* «шкура з вовною», схв. *ру́но* «вовна», слн. rúno «тс.»; — псл. runo «овеча вовна», утворене від кореня *ru-, споріднене з rvati «рвати»; припускається також первісне *rumno, похідне від того ж кореня, споріднене з дінд. rómaṇ- (lómaṇ-) «вовна, волос», ірл. rón (< *roumn) «кінський волос». — Дзендзелівський St. sl. 10, 66; Фасмер III 518; Преобр. II 224; Горяев 304; Бернштейн Очерк 1974, 161; Потебня РФВ 1, 86; 4, 161; Brückner 468—469; Machek ESJČ 519; Holub—Lyer 424; Holub—Кор. 315; Schuster-Šewc 1253; Младенов 564; Skok III 171—172; Mikkola Ursl. Gr. I 66, 144; Mikl. EW 283—284; Meillet Études 445; Trautmann 247; Zupitza KZ 35, 269; Specht 79. — Див. ще **рва́ти.**

ру́но[2], частіше мн.: *ру́на* «молоді, густі сходи посівів, вруна», [*рун*] «хвоя смереки; гілки смереки разом з хвоєю» ВеНЗн, [*ру́нок, ру́нчє*] «тс.» тж, [*ру́ни*] «молоді сходи» Нед, *рунь* «тс.; [зелена шкурка плоду Нед]», *руни́стий* «який росте густо, кущиться» (про злаки і трави), *ру́нний* «пишний, буйний» (про рослини), *руни́тися* «зеленіти; густо рости, кущитися»; — р. [*руно́*] (арх.) «ростова трава на покосі; кущ, вирваний з коренем», [*рунь*] «сходи озимини», бр. *рунь* «тс.», [*руно́*] «густі сходи», п. runo «дрібна рослинність у лісі», ruń «молоді зелені сходи трав, збіжжя», схв. *ру́но*: *нива под руном* «незжате поле»; — псл. runo, результат перенесення на молоду густу рослинність назви runo «густа вовна овець»; пов'язання р. [*рунь*] з [*руни́ть*] «швидко робити» (Фасмер III 518) або з лит. ruduõ «осінь» (Мартынаў Белар. лексікал. і этым. 101) помилкове. — Brückner 468—469; Skok III 171. — Див. ще **ру́но**[1]. — Пор. **вру́но.**

ру́нта́ти «тривожити, турбувати; зрушувати з місця, чіпати; [руйнувати; розхитувати, зривати з ґрунту Ме]», [*рунтува́ти*] «руйнувати; перегортати О; рушати з місця», [*рантува́ти*] «рунтати» Нед, [*рантова́ти*] «перешкоджати; бурити, литися; хвилюватися» О, [*розгру́нчити*] «порушити цілість, розпочати»; — ч. runtit «робити гуркіт», uruntit vůz «розбити авто» (на поганій дорозі), [zrundit] «попсувати», слц. runtit' «руйнувати, нищити; шарпати», болг. (заст.) *ру́нта* «плутаю (волосся)»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. rontani «псувати», пов'язане з rongálni «тс.», rombolni «руйнувати», romlani «псуватися», етимологічно неясне. — Лизанец 622; Machek ESJČ 525; MNTESz III 438—439.

[**ру́нути**] «рушити; повалитися, упасти»; — п. runąć «повалитися, упасти; завалитися», схв. *рӯнути* «сильно ударити; накинутись, напасти», слн. [rúniti] «рухати, штовхати, бити»; — пов'язане з *ру́хнути, рух*; можливо, сюди ж належить р. [*руни́ть*] «швидко робити, їсти», [*руняко́м*] «швидко» (Фасмер III 518). — Brückner 468; Skok III 172; Варбот 142; Trautmann 241. — Див. ще **рух.**

[**руня́нка**] (бот.) «зозулин льон, Polytrichum»; — похідне утворення від *ру́но* «густа довга вовна»; пор. іншу назву цієї рослини [*пустоволос*], а також її німецьке найменування Haarmoos, букв. «волосяний мох». — УРЕ 9, 520. — Див. ще **ру́но**[1]. — Пор. **руна́тка.**

[**ру́па**[1]] «яма для картоплі»; — болг. [*ру́па*] «ямка; улоговина», [*ро́па*] «тс.», м. *рупа* «улоговина», схв. *рӯпа* «дірка, отвір; нора», слн. rúpa «яма, нора»; — псл. rupa «заглиблення», пов'язане чергуванням голосних з гурати «рити, копати» (п. gурać się «копатися», ч. rýpati «рити, довбати», слц. rýpať «глибоко рити, копати», вл. гурać «рити; колупати»); — споріднене з лит. rubpti «колупати, длубати», raupýti «довбати, копати», gaĩpas «віспина», raũplė «тс.», дісл. rauf «діра, отвір», дангл. réofan «рвати, ламати», двн. roub «грабіж», лат. rumpere «ламати», дінд. rṓpam «діра, печера»; ie. *reup-, похідне від *reu- «рити, рвати». — Фасмер III 518—519; Brückner 458; Machek ESJČ 527; Младенов 564; Skok III 172—173; Mikl. EW 283; Būga RR II 543—546; Trautmann 240; Matzenauer LF 17, 190—191; Pokorny 868—870. — Див. ще **рва́ти, ри́ти**[1].

[**ру́па**[2]] (ент.) «личинка хруща» Нед, [*ру́пник*] «гедзь (личинка гедзя?)», [*ру́пница*] «тс.» тж; — п. rup «вид глиста, людський гострик, Enterobius», [rupa], ч. roup «тс.», roupice «водяний черв'як»; — псл. rupa, rupъ; — не зовсім ясне; можливо, давнє запозичення з німецької мови (днн. rūp(p)a, пізнє свн. rūp(p)e, нвн. Raupe «гусінь»); не виключений також зв'язок з псл. rupa «заглиблення», гурати «рити, копати». — Brückner 469; Holub—Kop. 315. — Пор. **ру́пити.**

[**рупетя**] «шум, гуркіт» ВеЛ, [*рапутє*] «тс.» ВеЛ; — п. rupotać «стукати», [rup-tup-tup] (звук стуку у вікно), ч. rupat «тріщати, хрустіти», rupot «шум», rup (виг.) «хруп, хрясь», слц. rupnúť «трахнути», rup (виг.) «трах», болг. заст. *рупо́та* «стукаю», м. *рупа* «хрустить», *рупоти* «гучно хрустить»; — нерегулярне утворення від звуконаслідувального вигука *руп*, можливо, запозиченого із західнослов'янських мов; пор. укр. *ре́пет* «сильний гамір, шум», *рип, рипі́ти, роптáти, ропотíти* та ін. — Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 318.

[**рупе́ха**] «сорочка з грубої тканини» Нед; — очевидно, результат видозміни форми [*рубáха*] «тс.», можливо, під впливом п. rupiecie «мотлох, дрантя». — Див. ще **руба́тина.**

[**ру́пити**] «цікавити», [*ру́пати*] «тс.; бути бажаним»; — р. [*ру́пить(ся)*] «думатися, здаватися, уявлятися; побоюватися, передчувати недобре», [*рупá напáла*] «затужити» (за домівкою, рідними), [*рупли́вый*] «дбайливий, старанний», бр. *ру́піцца* «старатися, непокоїтися», *рупліві* «дбайливий», *ру́пны, рупатліві* «тс.», п. (заст.) rupić «гризти, кусати; непокоїти, кортіти», rupliwy «дбайливий», rupny «тс.», ч. mít roupy «бути неспокійним, нестриманим», [roupovitost] «невитриманість, примхи», болг. (заст.) *рупáя* «вимагаю»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з р. *рыпаться* «турбуватися, метатися, пориватися», укр. *ри́патися* «тс.» (Куркина Этимология 1971, 74), з лит. rūpėti «цікавити(ся); дбати», rūpestis «турбота», rūpùs «дбайливий, старанний», дінд. rúpyati «має біль у животі», горáyati «відламує» (Преобр. II 224; Карский РФВ 49, 21; Brückner 469); припускається зв'язок з ч. roup «глист», п. rup «тс.», тоді первинне значення дієслова — «бути неспокійним», як діти, хворі на гельмінтоз (Machek

ESJČ 519; Holub—Lyer 424; Zubatý St. a čl. I 1, 249—250) або як вівці, хворі на ценуроз (вертячку), коли гельмінти потрапляють у мозок (Holub—Kop. 315); пор. німецький фразеологізм Raupen in Kopf haben «бути диваком, мати примхи» (букв. «мати гусінь у голові»); пов'язується з *rúpa «яма», rypati «копати» (Jakobson IJSLP 1, 268). — Фасмер—Трубачев III 519; Ляпунов Mélanges Mikkola 125—126; Brückner KZ 42, 363; 45, 29; Jagić AfSlPh 7, 154; Trautmann 240; Mühl.—Endz. III 571—572.

ру́пія[1] «грошова одиниця в Індії, Індонезії та ін.»; — р. *ру́пия*, бр. *ру́пія*, п. слц. rupia, ч. rupie, вл. rupija, болг. *рупи́я*, м. *рупија*, схв. *рȕпија*, слн. rúpija; — через посередництво західноєвропейських мов (пор. англ. rupee, н. Rúpie, фр. roupie «тс.») запозичено з гінді; гінді rūpiyaḥ «тс.» походить від дінд. rūpyaḥ «карбоване срібло; срібна монета», пов'язаного з rūpáḥ «форма; окраса». — CIC[2] 739; Kopaliński 854; Holub—Lyer 426; Klein 1365—1366.

ру́пія[2] (бот.) «Ruppia L.»; — р. *ру́пия*, п. rupia «тс.»; — засвоєна з новолатинської наукової номенклатури назва, утворена від прізвища німецького ботаніка Ruppius. — БСЭ 37, 385; SJP VII 1399.

ру́пор «труба для посилення звуку»; — р. болг. *ру́пор*, бр. *ру́пар* «тс.»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. róeper «рупор; крикун» пов'язане з róepen «кричати, кликати», спорідненим з нвн. rufen «звати», дангл. hrōpan, hrēpan, дфриз. hrōpa «тс.», діел. skrap «теревені», лит. skrebėti «шарудіти, шелестіти», псл. *skrebti, укр. *скребти́*. — Черных II 128; Фасмер III 519; Горяев 304; Kluge—Mitzka 612. — Див. ще **скребти́**.

ру́ра[1] «труба; [дуло, ствол Нед]», *ру́рка* «трубка; [дуло Нед]», [*ру́рки*] «кліщі у коваля» О, [*ру́ла*] «цементовий циліндр колодязя» НикНикБЛ, [*ру́ля*] «дуло» Нед; — бр. [*ру́ра*] «труба», *ру́ля* «дуло», п. rura «трубка; (заст.) дуло», ч. roúra, ст. rúra, слц. rúra, вл. roła, нл. roga «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Röhre «трубка» (двн. rōr(r)a < rōrea «стебло очерету, трубка») пов'язане з Rohr «труба; очерет», двн. rōr «очерет», спорідненим з гот. raus «тс.», можливо, також з лит. rušėti «бути в русі, бути зайнятим», псл. ruxъ, укр. *рух*. — Шелудько 46; Brückner 469; Machek ESJČ 519; Holub—Lyer 424; Holub—Kop. 315; Schuster-Šewc 1233; Mikl. EW 282; Kluge—Mitzka 605. — Пор. **рух**.

[**ру́ра**[2]] «духовка» О; — результат скорочення слова [*братру́ра*] ([*брагру́ра*]) «тс.» (див.).

[**рурочник**] (бот.) «гриб Boletus Dill.» Mak, [*рурчасті*] «трубкоцвіті, Tubuliflorae» Mak; — п. rurkowe «тс.», слц. rúra «трубчасте стебло рослини»; — похідне утворення від *ру́ра* «трубка»; пор. інші назви гриба Boletus Dill.: [*дудчак, цівочник, трубчак*] (Mak 57); термін [*рурчасті*] виник, можливо, як часткова калька лат. Tubuliflorae, в якому основа tubula «трубочка» є зменш. від tuba «труба, трубка». — Див. ще **ру́ра**[1].

рус «житель давньої Русі», *русáк* «росіянин», *русúзм, ру́си́ни* «українське населення Буковини, Галичини і Закарпатської України», *русúст, русúстика, русифікáтор, русифікáторство, русифікáція, ру́сичі* «народонаселення давньої Русі; русини», [*русняки́*] «русини», [*русня́к*] «русин», *русь* «населення давньої Русі», *ру́ський* «російський; (заст. зах.) український; [росіянин]», *русифікувáти*, [*русíти*] «ставати російським» Нед, [*зру́шити*] Ж, Куз, *обрусíти*; — р. *ру́сский*, бр. *ру́скі*, др. *русь* «русь (населення)», п. ruski, ч. слц. вл. Rus «росіянин», болг. *ру́син*, м. *Русин*, схв. *Рȕс*, слн. Rús «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого вважається запозиченим із скандинавських мов через фінське посередництво: пор. фін. Ruotsi «Швеція», ест. Rootsi «тс.», яке зводиться до діел. róþmenn або róþkarlar «веслярі,

мореплавці» (Фасмер III 522—523 з дальшою літературою; Brückner 469; Младенов 564; Skok III 174); інші гіпотези будуються на положенні про місцеве, південне походження назви, у тому числі з індоарійських мов, зокрема від дінд. rakṣa- «світло, світлий» (Трубачев ВЯ 1981/2, 11; Булаховский и совр. языкозн. 122), з кельтських мов (як пов'язаної з назвою племені лат. Rut(h)ēnі «рутени») та ін. — Ткаченко УМШ 1959/6, 64—66; Стрижак Етимол. словник літописних геогр. назв Півд. Русі 117—126; Свєнціцький РМ 1936/2—4, 59—62, 103—107, 158—162; Прицак ВЯ 1991/6, 115—129; Фасмер—Трубачев III 522—523; Преобр. II 226; Агеева 116—153; Попов Назв. нар. 46—63; Менгес 55; Rospond RSl 37/1, 35—50. — Пор. **росія́ни, руте́нці.**

[**руса́вець**] (бот.) «зозулинець, Orchis L. Нед, Куз, Mak», [*русавка*] «пахуча трава, Anthoxanthum odoratum L.» Mak, [*руса́вка-пахні́вка, руся́нка-пахні́вка* Нед] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *руса́лка, руса́лії*; назва могла бути зумовлена тим, що цими запашними рослинами, які цвітуть у травні—червні, прикрашали оселі під час русалій (на Зелені свята); зозулинець використовувався для лікування в народній магії. — Носаль 84; Вісюліна—Клоков 118. — Див. ще **руса́лії.** — Пор. **русаля.**

русавка, *руса́лка* — див. **росе́лка.**

руса́к[1] (зоол.) «заєць сірий, Lepus europaeus», *руса́чий*; — бр. *руса́к*, п. rusak; — запозичення з російської мови; р. *руса́к* пов'язане з *ру́сый* «світло-коричневий із сіруватим або жовтуватим відтінком»; іншу породу зайців названо теж за кольором: р. *беля́к*; тлумачення р. *руса́к* як «російський заєць», на протилежність європейській породі (Даль IV 114), помилкове. — ССРЛЯ 12, 1586; Преобр. II 226; Аксаков Записки ружейного охотника 4; SW V 774. — Див. ще **ру́сий.**

[**руса́к**[2]] (іхт.) «великі оселедці»; — р. [*русак*] «найбільші прості оселедці», ч. заст. rus «російські сардини», rusňáček «тс.», слц. rus «вид невеликої риби; шпроти»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *Русь*. — Machek ESJČ 525. — Пор. **ру́слик.**

руса́лії «весняний обряд у давніх слов'ян», [*руса́ли*] «перший день Петрового посту; жіноче свято в цей день», [*руса́ля*] «Зелені свята», [*руса́лля*] «п'ятниця перед Зеленими святами» О, *руса́льний*, [*руса́вні дні*] «останній тиждень перед Зеленими святами» О; — р. *руса́лии* «весняне язичницьке свято у давніх слов'ян на честь померлих», бр. *руса́ллі* «тс.», др. *русалии* «весняне язичницьке свято у слов'ян; язичницькі обрядові ігри, що проводилися під час русалій; язичницькі ігри взагалі», п. [rusalna noc] «русальна ніч», ч. rusalie «язичницьке свято в час літнього сонцестояння, на честь померлих», rusadla «тс.», слц. Rusadlá (заст.) «Зелені свята», болг. *русали́я* «учасник обрядових ігор під час Русального тижня», *Руса́ля* «Русальний тиждень», м. *русалија* «учасник обрядових ігор; самі ці ігри», схв. *рȕсаљи* (*русāље*) «Зелені свята», стсл. **роусалиѣ**; — давнє, дохристиянських часів, запозичення у давньоруську мову з латинської, можливо, через посередництво південнослов'янських, звідки також сгр. ρουσάλια «Трійця»; лат. Rosālia «свято поминання померлих (одним з атрибутів якого були вінки з роз)», Rosāria «тс.» утворені від rōsa «роза, троянда»; у західнослов'янських мовах є книжним запозиченням зі східнослов'янських. — Фасмер III 520; Преобр. II 224—225; Горяев 304; Brückner 469; Machek ESJČ 525; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 319; Младенов 564; Skok III 175; Mikl. EW 283; Walde—Hofm. II 443. — Див. ще **ро́за.**

руса́лка[1] «водяна німфа», [*руса́вка, роса́лка* Нед, *руса́льна* Нед] «тс.», *лісова́ руса́лка* «мавка», *руса́лковий, руса́лчачий, руса́лчин, руса́льний*, [*руса́вний*] «русалковий» О, [*роса́ўний*]

«тс.» О, *Русáльчин великдень* «четвер на Зеленому тижні», *русалкувáти* «бути русалкою»; — р. *русáлка*, [*русáвка*], бр. болг. *русáлка*, п. rusałka, ч. rusálka, rusalka, слц. rusalka, м. *русалка*, схв. *рȕсāлка*, слн. rusálka; — утворено в східнослов'янських мовах від др. *русáлии* «весняне язичницьке свято у слов'ян»; за давніми віруваннями, русалки — втілення душ померлих дівчат (в обрядових русальних іграх відбився культ померлих); у західнослов'янських мовах відповідні слова є книжними запозиченнями зі східнослов'янських. — Кобилянський Мовозн. 1980/1, 46—47; Черных II 128; Фасмер III 520; Преобр. II 225; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 91—92; Львов Лексика ПВЛ 61; Brückner 469; Machek ESJČ 525; Holub—Lyer 426; Младенов 564; Skok III 175; Mikl. EW 283. — Див. ще **русáлії.**

[**русáлка**[2]] (ент.) «бабка, Libellula Куз; ванеса, Vanessa Fabr. Нед», [*русáвка*] «тс.» Куз; — п. rusałka (великий яскравий метелик) ванеса, Vanessa», болг. *русáлка* «комаха одноденка»; — результат перенесення на комах назви *русáлка* «водяна німфа»; перенесення пов'язане з давніми віруваннями про перевтілення душ померлих не тільки в інших людей, а й у тварин, комах та ін.; пор. подібного походження *бáбка*, р. *бáбочка* «метелик», лат. Nimphalidae (родина метеликів). — Див. ще **русáлка**[1].

[**русаля**] (бот.) «півонія лікарська, Paeonia officinalis» Mak, [*рожа, (ружа) русадельна, рожа русальна, рожа русальчана*] «тс.» Mak; — пов'язане з *русáлії*, мабуть, через великі гарні квіти, що розцвітають на початку літа (під час русалій); корені півонії вживаються в медицині, у тому числі народній. — Вісюліна—Клоков 187. — Див. ще **русáлії.** — Пор. **русáвець.**

[**русéта** *їдáльна*] (зоол.) «калонг крилан їстівний, Pteropus edulis» Нед; — неясне.

рýсий, [*рóсий*] «русий», *русявий*, [*русявець*] «блондин» Куз, [*русявúна*] «блондинка» Нед, [*русявúнка*] «тс.» Нед, *русявка, русявчик*, [*русíти*] «ставати русявим» Нед, *русявíти*; — р. *рýсый*, бр. *рýсы*, др. *русыи*, п. rusy, ч. слц. rusý, болг. м. *рус*, схв. *рȕс*, слн. rús, с.-цсл. **роусъ**; — псл. rusъ < *rudsъ «червонуватий, рижуватий», похідне від rudъ «рудий»; — відповідає кореневій частині в лит. raũsvas «червонуватий», rùsvas «темно-коричневий», ruséti «жевріти», ruslės «жаровня», лтс. rusls «коричневий», rûsa «іржа», лат. russus «червоний, рижий»; виведення як запозичення від лат. russus «червоний» (Romansky JIRSpr 15, 127) необґрунтоване. — Фасмер III 521—522; Преобр. II 225—226; Горяев 304; Brückner 469; Machek ESJČ 526; Holub—Lyer 426; Holub—Кор. 319; Младенов 564; Skok III 173; Mikl. EW 283; Trautmann 239; Karulis II 138—139; Mühl.—Endz. III 563—564; Walde—Hofm. II 455. — Див. ще **рудúй.**

рýсúни — див. **рус.**

русколіх — див. **лускорíх.**

Русла́н (чоловіче ім'я), *Русла́на* (жіноче ім'я); — р. *Русла́н*, фолькл. *Еруслáн, Русла́на*, бр. *Русла́н, Русла́на*; — запозичено в давньоруську мову з тюркських; пор. тур. Alp Arslan (ім'я сельджуцького хана), пов'язане із загальним ім'ям тур. arslan «лев», тат. *арыслан*, кирг. *арстан*, [*арслан*], чув. *арăслан* «тс.», що походять від ар. arslan «тс.»; запозиченню могло сприяти те, що слово в тюркських мовах вживалося як позитивний епітет, коли йшлося про багатиря, героя; — звукову форму *Русла́н*, зближену з *Русь*, замість р. фольк. *Еруслáн* уперше вжив Пушкін у поемі «Руслан и Людмила». — Вл. імена 83; Фасмер III 520—521; Спр. личн. имен 451; Мелиоранский ИОРЯС 10/2, 72.

[**рýслик**] «російські сардини» Нед; — запозичення зі словацької мови; слц. rusle «мариновані оселедці» є похідним від rus «вид невеликої риби; шпроти». — Див. ще **русáк**[2].

рýслúця (бот.) «трав'яниста рослина, Elatine L.» СУМ, Нед, *руслúцéві*

«Elatinaceae», *руслицюва́ті*, [*руслицьова́ті* Mak] «тс.»; — пов'язане з *ру́сло́*; назва зумовлена поширенням руслиці в неглибоких водоймах, заплавних луках, по берегах, болотах; пор. іншу назву одного з видів руслиці [*намулок звича́йний*] Mak. — Вісюліна—Клоков 262; УРЕ 9, 521—522. — Див. ще **ру́сло́.**

ру́сло́ «річище, заглиблення в ґрунті, по якому тече річка, струмок СУМ, Куз, [гирло річки]», [*ру́слище*] Нед, *русло́ви́й, приру́словий*; — р. *ру́сло́*, слц. заст. ruslo (з рос.); — загальновизнаної етимології не має; найбільш імовірною є спорідненість з лит. rusėti «текти», rusnóti «повільно текти», Rūsvė, Rusnìs (назви річок); менш обґрунтованими є зближення з *рух, ру́шити* (Брандт РФВ 22, 144), *ри́ти, рвати* (Jagić AfSlPh 30, 629), ав. raδδah- «річка» (Matzenauer LF 17, 192), лит. rę̃sti «рубати», rantýti «надрізувати» (Bezlaj Eseji 140). — Черных II 128; Фасмер III 521; Преобр. II 225; Горяев 304; Būga RR I 480.

руст (архіт.) «камінь з грубо обтесаною лицьовою поверхнею», *ру́стика* «рельєфне мурування або облицювання рустом», *рустува́ти* «оздоблювати рустом»; — р. бр. болг. *руст* «руст», п. rustyk «оздоба з дерева з необдертою корою; необроблений камінь», ч. rustika «будова з грубо обробленого каменю», слц. rust «необроблений камінь», схв. *ру́стика* «будова з необробленого каменю», слн. rústika «будова з грубо обробленого каменю»; — термін, утворений на базі лат. rūsticus «грубий, необроблений, сільський», похідного від rūs «село». — CIC² 739; Kopaliński 854; Holub—Lyer 426; Walde—Hofm. II 454. — Див. ще **рум².**

русти́ — див. **ру́ти.**

[**рустика́льний**] «селянський»; — запозичення з польської мови; п. rustykalny (заст.), як і ч. rustikální, слц. rustikálny, схв. *ру́стикáлан*, слн. rustikálen «тс.», походить від пізнього лат. rusticālis «сільський», пов'язаного з лат. rusticus «тс.», похідними від rūs «село». — Kopaliński 854; Holub—Lyer 426. — Див. ще **рум².** — Пор. **руст.**

ру́та[1] (бот.) «Ruta L.», [*рута́вка*] «козлятник лікарський, Galega officinalis» Нед, [*рути́вка*] «тс.» Нед, *ру́твиця* «Thalictrum L.», [*ру́тиця орликолиста*] «Thalictrum aquilegiaefolium» Нед, [*рути́чка*] «рівноплідник рутвицевий, Isopyrum thalictroides» Нед, *ру́тка* «Fumaria L.», [*рутовка*] «козлятник лікарський» Mak, *ру́тові, ру́товий, рутвя́ни́й*, [*рутя́вий*] «рутяний» О, *рутя́ни́й*; — р. *ру́та*, бр. *ру́та* «рута», [*руцвянка*] «рутвиця вузьколиста, Thalictrum angustifolium», п. ruta, [rutka] «рутвиця», слц. вл. нл. ruta, ч. routa, ст. rúta «рута», kozi routa «козлятник», схв. *рȕта*, слн. rútica «рута»; — запозичення з латинської мови; лат. rūta «тс.» походить від гр. ῥῦτή «тс.», етимологічно неясного. — Акуленко 135; Огієнко РМ 1938/3, 136; Фасмер III 523; Преобр. II 226—227; Горяев 305; Brückner 470; Machek ESJČ 520; Holub—Lyer 424; Holub—Kop. 315; Schuster-Šewc 1254—1255; Mikl. EW 283; Kluge—Mitzka 587—588; Walde—Hofm. II 456; Frisk II 667.

[**ру́та**[2]] «писанка з малюнком, який містить схожий на тризуб знак»; — пов'язане з назвою рослини *ру́та*, оскільки її листки, двічі або тричі перисторозсічені, нагадують відповідні знаки. — Див. ще **ру́та**[1].

[**рута́ня**] «корова червоної масті» О; — очевидно, результат видозміни незасвідченої форми **руда́ня*, пов'язаної з *руди́й* (див.).

руте́ній «хімічний елемент Ru», *руте́н* «тс.» Куз, *руте́нієвий*; — р. болг. *руте́ний*, бр. *рутэ́ній*, п. ruten, ч. ruthenium, слц. ruténium, схв. *рȕтēнӣј(ум)*, слн. ruténij «тс.»; — засвоєно з новолатинської наукової номенклатури; нлат. Ruthenium утворено на основі слат. Ruthenia «Русь», оскільки цей елемент було одержано в 1844 р. російським хіміком К.К. Клаусом (1796—1864) з руди платини, видобутої на Уралі. — CIC² 739; Волков 45; Фигу-

ровский 111; Kopaliński 854—855; Holub—Lyer 426.

рутéнці «українське населення в Австро-Угорській імперії», *рутéнський*; — п. заст. ruteński «український»; — запозичення з німецької мови; нім. Ruthéne «русин, житель Галичини, Закарпаття або Буковини» походить від слат. Ruteni (Rutheni) «руси, жителі Русі», що з'явилось у середньовічній латині, а потім і в Німеччині як результат книжного пристосування до етноніма *русин* назви колишнього галльського племені Ruteni «рутени». — Прицак ВЯ 1991/6, 126—129; Фасмер III 520; Sł. wyr. obcych 657; MNTESz II 466. — Див. ще **рус.**

[**ру́ти**] «ридати, ричати; звучати» Нед, [*рува́ти*] «плакати» Она, [*русти́*] «ревти; ридати Нед»; — р. [*ру́ить*] «ревти, галасувати, плакати», [*рю́ить*] «тс.», бр. [*русьць*] «плакати, ревти», др. *рути, рову* «ревти, мукати», *рюти, реву* «ревіти», п. rujka «рев бика (лося) під час гону», ч. říjen (< *rujьnъ) «жовтень», září «вересень», ст. září (< *za rujě) «тс.» (осінні місяці, коли ревуть олені), řúti «ревти», слц. ručat' «мукати (про худобу), ревіти (про биків, оленів), голосити, густи (про хвилі)», вл. ruć «мукати, ревти» (про корову, оленя), ruće «рев», болг. *ру́ен* «буйний, пінявий» (про потік), (заст.) *ру́ен* «вересень», *ру́ян* «тс.», м. *руе* «гуде, дзвенить, дзюрчить», *руен* «буйний» (про коня), схв. *рȗјан* «вересень», слн. rjúti «ревіти», стсл. **роүти, ровж** «ревіти»; — псл. ruti/rjuti «ревіти», звуконаслідувального походження; — зіставляється з лтс. rūkt «ревіти», снн. rüien «тс.», дінд. ruváti «реве», лат. rūmor «глухий шум, гул», гр. ὠρύομαι «ревіти, вити»; ie. *rū-/reu-/rou- «ревіти»; кореневий г у звуконаслідувальних утвореннях може виступати в слов'янських мовах з різними голосними: го-, гу-, ге-, гъ- та ін. — Фасмер III 532; Преобр. II 192—193; Brückner 468, 476; Machek ESJČ 532; Holub—Lyer 428; Holub—Kop. 324; Schuster-Šewc 1249; Младенов 565; Skok III 133; Mikl. EW 279; Trautmann 241; Pokorny 867. — Див. ще **ревіти.** — Пор. **ру́я.**

рути́на «побоювання змін, слідування шаблону», *рутине́р, рутине́рство*; — р. болг. м. *рути́на*, бр. *руці́на* «рутина», п. rutyna «тс.; вправність, досвід», ч. rutina, routina «вправність, досвід», слц. вл. rutina «тс.; рутина», схв. *рути́на*, слн. rutína «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. routine «рутина; навичка, вправність» є вживаною в переносному значенні формою дієприкметника від дієслова rumpere «розбивати, руйнувати». — CIC² 739; Черных II 128—129; Фасмер III 523; Преобр. II 227; Горяев 451; Sł. wyr. obcych 658; Holub—Lyer 426; Holub—Kop. 319; Dauzat 658; Gamillscheg 775. — Див. ще **банкру́т.** — Пор. **кору́пція, ро́та¹.**

[**ру́тити¹**] «міцно й багато спати»; — неясне.

ру́тити² — див. **ро́та².**

[**ру́тній**] «пречистий, непорочний» Пі (сюди ж і сполучення, наведені в словнику Б. Грінченка: «Ой купало, *рутній* Іване», «Ой мій *рутній* Боже»); — очевидно, пов'язане з *ру́та* як назвою рослини, що здавна символізувала чистоту, незайманість; пор. п. siać rutkę «не виходити заміж» (букв. «сіяти рутку»), ruciany wianek «рутяний вінок» — знак, символ дівочої незайманості, нл. ruśany wěnk «тс.». — Див. ще **ру́та¹.**

рух, [*ру́хáвка*] «рух, заворушення, повстання», [*ру́хало*] «двигун» Куз, *руха́на*, [*ру́ханка*] «спорт» Куз, [*рухи́ня*] «рух; велике господарство» О, [*рухівня́*] «спортивний зал» Куз, [*рухло́*] «все майно» Нед, [*руховúк*] «спортсмен» Куз, [*рухо́вність*] «рухоме майно» О, *рухо́мість*, [*рушáлка*] «важіль, підойма» Куз, [*рушáнє*] «ущерб місяця» Л, *ру́шення* (заст.) «рух; ополчення», *рушíй*, [*рухáвий*] Нед, *рухли́вий, рухля́вий*, [*руховúтий*] Нед, *рухомий*,

руши́йний, [*ру́шний*] «рухливий», *ру́хати, рухну́ти, руша́ти, ру́ша́ти* «брати, чіпати» СУМ, (Ме), [*ру́шатися*] «ворушитися (зі сну)» Ме, *ру́шити*, [*бе́зрух*] «нерухомість» Куз, [*безру́хий, безру́шний*] тж, *ві́друх, зру́шення, зру́шити*, [*зру́щик*] «зрушувана деталь пастки», *знерухо́мити* Куз, *знерухомі́ти*, [*изрух*] «рух; вивих» Пі, [*нару́шити*] Ж, [*знати святий не́руш*] «не чіпати чужого» Ме, [*неру́ш*[*ен*]*ний*] «непорушний» Куз, [*незру́шний*] «тс.», [*ненару́шний*] «недоторканний» тж, [*непорухо́мий*] «нерухомий», *непору́шний, нерухо́мий, неруши́мий, обру́шити, по́рух*, [*пору́ха*] «грижа Нед; зміщення органа», [*порушени́ця*] «тс.» Нед, [*пору́хач*] «палиця до печі» Мо, [*пору́шич*] «тс.» Мо, [*по́руш*] «потяг до крадіння» Нед, Куз, *пору́шити*, [*проруха*] «помилка Пі; штовханина Нед», *ро́зрух, розру́ха*; — р. [*рух*] «загальна тривога, неспокій (натовпу)», *ру́хнуть, ру́шить*, бр. *рух*, др. *рухо* «рухоме майно», *рушати* «переміщувати», п. ч. слц. вл. ruch, нл. ruš «тривожний рух, метушня», болг. *руша́* «руйнувати», м. *руши*, схв. *ру́шити*, слн. rúšiti, стсл. **роушити** «тс.»; — псл. ruxъ «рух»; — споріднене з лит. ruošà «підготовка», ruõšti «готувати, споряджати», raũsti «рити, копати», raũsis «печера», rūsỹs «льох», лтс. rùoss «рухливий, діловий», rusenis «рухливий сніг», raust «згрібати, мести», свн. rûsch «напад», двн. rôsc(i) «спритний; свіжий», нвн. [ruscheln] «квапливо працювати», діел. rúst «руїни», ryskja «рвати», шв. rûsa «вириватися», лат. ruo «руйнувати(ся), обвалювати(ся)»; ie. *reu̯-/rou̯-/rū- «рити, рвати, рушити»; виводити ч. ruchati «руйнувати» з *gruchati (Machek ESJČ 523) немає достатніх підстав. — Черных II 129; Фасмер III 524, 525; Преобр. II 227—228; Горяев 305; Потебня РФВ 4, 191; Brückner 466—467; Holub—Kop. 319; Schuster-Šewc 1254; Младенов 564, 565; Skok III 167; Харитонова 77; Mikl. EW 285; Trautmann 241; Fraenkel 750; Karulis II 129—130; Pokorny 332, 871. — Пор. **рва́ти, ри́ти**[1].

[**ру́хва**] «ринва, жолоб» Нед, Пі; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *рух, ру́хати*(*ся*).

ру́хлий «пухкий, розсипчастий; крихкий», [*ру́хлядь*] «щось старе, погниле, трухляве» St. z fil. 12, *рухля́к* (геол.) «мергель, осадова гірська порода», [*ру́шати*] «сапати (картоплю)» О; — р. *ру́хлый* «пухкий, розсипчастий», ч. [ruchati] «орати землю», [rušanina] «оранка»; — не зовсім ясне; здебільшого розглядалося як похідне від *рух* (Фасмер III 524; Варбот 88; Преобр. II 227; Горяев 305); зіставляється також з лит. raũsti, rausiù «рити, копати» (Machek ESJČ 523); на українському ґрунті може розглядатися і як результат контамінації *ри́хлий* і *рух*. — Черных II 129. — Пор. **ри́хлий, рух.**

руча́й «струмок», [*ручей*] «тс.» Ч; — р. *руче́й*, [*руча́й*], бр. *руча́й*, др. *ручаи, ручеи, ручии*, п. ruczaj, ч. (поет.) ručej, слц. ručaj, болг. *ру́чей*; — загальновизнаної етимології не має; здебільшого пов'язується з болг. *ру́квам, ру́кна* «политися; [спалахнути]», *руча́* «дзюрчати, буркотати», схв. *прерући́ти* «перелити; пересипати», ч. [ručat'] «струменіти», що містять корені звуконаслідувального походження; припускався зв'язок з *рука́* (з первісним значенням «рукав, побічне русло») (Преобр. II 228) і з ч. [ručí] «швидкий», п. rączy «тс.» (Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 317; Варбот 104—105). — Черных II 129; Фасмер III 524—525; Горяев 305; Brückner 467; Machek ESJČ 522; Schuster-Šewc 1249; Matzenauer LF 17, 182—183; Mikl. EW 282. — Пор. **ру́чий.**

ру́чий (заст.) «беручкий; [охочий Корз]», [*ру́ччий*] «міцний, належний, гідний» Нед; — р. [*ру́чий*] «меткий, спритний, вправний», бр. [*ручны́*] «вдалий, добрий», [*ручь*] «зручність», п. rączy «швидкий, прудкий, жвавий», ч. (заст.) ručí, roučí «тс.», rúčí «належний, справний, гарний», слц. rúči «меткий, спритний; гарний, порядний», вл. ruče «швид-

ко, жваво, прудко», слн. róčen «зручний, меткий, вправний»; — не зовсім ясне; виводилося від rǫka «рука» спочатку як «зручний, вправний» (Mikl. EW 276; Горяев 304, Доп. II 32; Machek ESJČ 522; Holub—Lyer 425); реконструювалося також псл. *rǫč- «швидкий», що зіставлялося з дангл. ranc «прямий, гордий, сміливий», дісл. rakkr «прямий», дінд. ṛñjáti «потягується», ṛjráḥ «швидкий» (Szober PF 14, 601—602) або псл. *rǫk-/ruk-, що пов'язувалося з *руча́й* «струмок» (первісно як «швидкий потік»). — Варбот 104—105; Brückner 455; Holub—Kop. 317; Schuster-Šewc 1249. — Пор. **руча́й.**

[**ручі́йка**] (орн.) «рінник, Cinclus aquaticus» Куз, Шарл; — пов'язане з *руча́й*; назва зумовлена тим, що рінники гніздяться біля води. — Див. ще **руча́й.**

[**ручкови́й**] «папушний» (про тютюн); — неясне.

руш (у виразах *ані́ руш* «ні на крок; кінець, годі, все», *кро́ком руш, не руш* «не чіпай, не займай»); — фразеологізована форма 2-ї ос. одн. наказового способу дієслова *руша́ти, ру́шити.* — Див. ще **рух.**

рушни́к «довгастий шматок тканини для витирання; декоративна тканина», [*ручни́к*] «тс.»; — р. [*ручни́к, рушни́к*], бр. *ручні́к*, [*рушні́к*], п. ręcznik, ч. слц. ručník, болг. [*ръчени́к*], м. *рачник*, схв. *ру̏чнӣк, ручѝнӣк* «тс.»; — похідне утворення від *рука́* (первісно шматок тканини призначався головним чином для витирання рук). — Ткаченко УМЛШ 1986/12, 76—78; Holub—Lyer 425. — Див. ще **рука́.** — Пор. **рушни́ця.**

рушни́ця «вогнепальна ручна зброя», [*ручни́ця*] «тс.», [*рушника́р*] «виготовлювач рушниць» Нед, [*рушника́рство*] Нед, *рушни́чник, рушни́чний*; — р. [*ручни́ца, рушни́ца*], бр. [*ручні́ца, рушні́ца*], п. rusznica, (заст.) rucznica, [ruśnica, ruśnia] «тс.»; — запозичено з чеської мови (можливо, через польське посередництво); ч. ručnice «тс.», як і слц. (заст.) ručnica «пищаль, рушниця», є похідним від ruka «рука», оскільки означало зброю, яку воїн міг переносити в руках, на відміну від важкої гармати; зіставлялося також із стсл. **орѫжиѥ**, р. *ружьё* (Mikl. EW 281). — Brückner 469; Machek ESJČ 523; Holub—Lyer 425; Holub—Kop. 318. — Див. ще **рука́.** — Пор. **рушни́к.**

[**рушт**] «ґрати, решітка» Нед, [*рошт*] «тс.» Нед, [*ру́шта*] «решітка (під кухонною плитою)» О, ст. *рештъ* (1627); — бр. [*рошт*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. ruszt, (заст.) roszt, rost, rust, rośt «тс.», як і слц. rošt «залізна решітка в печі», вл. rošty, нл. rusta «тс.», походить від нім. Rost «ґрати; колосники», двн. rōst «багаття, вогнище», rōsta «решітка для смаження, сковорода», пов'язаних з нвн. rösten «смажити», двн. rōsten «тс.» і споріднених з гол. róosta «решітка, таган». — Шелудько 46; Brückner 470; Sł. wyr. obcych 657; Kluge—Mitzka 609. — Див. ще **ро́стбіф.** — Пор. **риштува́ти.**

рушто́вання, *рушту́нок* — див. **риштува́ти.**

[**ру́я**] «гін (у тварин)» Нед, [*руйни́й*] «похітливий, любострасний» Нед; — р. [*ру́вень*] «вересень», [*рю́ень*] «тс.», бр. [*руя́*] «зграя вовків чи собак у період гону», [*ру́йка*] «гін», [*руі́на*] «тс.», [*руі́цца*] «збиратися в зграї в період гону», др. *рюенъ* «вересень», *рюинъ* «тс.», п. слц. вл. ruja «гін», ч. říje, ст. rújě «тс.», říjen<*rujьnъ «жовтень», схв. *ру̑јан* «вересень»; — псл. ruja/rjuja «ревіння; гін», похідне від дієслова ruti/rjuti «ревіти»; малося на увазі ревіння оленів і под. в період гону. — Фасмер III 532; Преобр. II 192; Горяев 297; Brückner 468; Machek ESJČ 532; Holub—Lyer 428; Holub—Kop. 324. — Див. ще **ру́ти.**

[**рци**] «кажи» ВеЗн, [*рціт*] «кажіть», [*я рцу*] «кажу» тж; — форма 2-ї ос. одн. наказового способу від *ректи́* «казати, говорити» (див.).

рюкза́к «заплічний мішок»; — р. *рюкза́к*, бр. *рукза́к*, ч. слц. ruksak, схв.

ру̀ксак «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Rucksack «тс.» складається з основ іменників Rücken [Ruck-] «спина», спорідненого з англ. ridge «гребінь гори, хребет», дангл. hrycg, діcл. hryggr «тс.», hrūga «купа», лит. kriáuklas «ребро», лат. crux «хрест», і Sack «мішок». — CIC^2 739; Вишнякова РЯШ 1975/1, 62—63; Holub—Lyer 425; Kluge—Mitzka 611. — Див. ще **сак**[1]. — Пор. **жак**[1].

рюм, *рю́ма, рю́мати, рю́ми, рюмо́к, рю́мса, рю́мсати* — див. **рум**[1].

рюш «густо зібрана смужка тканини для оздоблення одягу»; — р. *рюш*, бр. *руш*, п. riusza, rusza, ч. ryš, схв. *ри̏ш* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. ruche «рюш; вулик» походить від гал. rūsca «кора (під якою жили бджоли), виготовлена з кори річ». — Фасмер III 534; Kopaliński 846; Holub—Lyer 427; Dauzat 659; Gamillscheg 784.

[**ряб**] «гра в хрещика», [*рьоб*] «тс.»; — неясне.

ря́бець (орн.) «шуліка, Milvus Lac.», [*ря́биць*] «тс.» Мо, [*ря́бчий*] «яструбиний» Нед; — очевидно, похідне утворення від *ряби́й*; назва може бути пов'язана із забарвленням пір'я птаха; закономірний у діалектній вимові варіант [*ря́биць*] може зближуватися з [*рабу́нок*] «грабіж, здобич», [*рабівни́к*] «грабіжник», [*рабува́ти*] «грабувати», оскільки шуліка полює і на свійську птицю. — Див. ще **ряби́й.**

ряби́й, [*ряба́тий*] «ластовинчатий» Нед, *рябе́нький*, [*рябинки́й*] «рябий» Нед, [*рябкани́стий*] «строкатий», *рябува́тий*, [*ряб*] «брижі на воді» Ч, [*ря́ба*] «ластовинка» Нед, *ряби́зна́*, [*ряби́нка*] «віспинка» Нед, [*ря́бка*] «тс.» Нед, [*ря́бки*] «ластовиння» Чаб, *рябко́* «собака або кіт рябої масті», [*ряб о́к*] «віспинка», *ряботи́на* «тс.», *ряботи́ння* «віспини; плями; брижі», *рябу́ха* «пістрявий предмет або тварина; хвороба тютюну — бурі плями на листі», [*рябцу́н*] «людина з віспуватим обличчям Корз; різнобарвний домотканий килим», [*ря́бчик*] «кличка рябого собаки; сорт кавунів (з темними смугами)», [*рябчу́н*] «різнобарвний домотканий килим», [*рабчу́н*] «цупка ряднина для застилання» Л, *ряби́ти, рябі́ти(ся), ряботі́ти, рябі́шати*; — р. *ряб о́й*, [*ря́бый*], бр. *рабы́*, п. jarzębaty «у крапках, у цятках», ч. [jeřabý] «тс., смугастий», слц. jarab(at)ý «строкатий», jarabit' sa «рябіти», нл. jerjebaty «у крапках», болг. [*ре́бум*] (присл.) «брижами»; — псл. сх. *rębъ «строкатий», *erebъ, *ěrębъ, *arębъ «тс.»; — припускається спорідненість кореня *rębз *rěb-, *rъb- < *r̥b-, що виступають в лит. raĩbas «строкатий», лтс. raibs «тс.», прус. roaban «смугастий», ірл. ríabach «строкатий, плямистий», двн. erpf «темний», діcл. jarpr «коричневий», а також з *rǫb- «рубати, робити зарубки»; ie. *ěrě-bh-, *ŏrŏ-bh- «темний, строкатий»; висловлювалася думка, що прикметник є давнім похідним від назви птаха *rębъ «рябчик», подібно до *голуби́й* від *го́луб*, *вороні́й* від *во́рон* (Machek ESJČ 223). — Черных II 133; Фасмер—Трубачев III 534—535; Преобр. II 239—240; Sławski I 506—507; Brückner 200; Holub—Lyer 222; Holub—Kop. 152; Schuster-Šewc 428—429; Skok I 758; Bezlaj ESSJ I 227; ЭССЯ I 73—76; Bern. I 274—275; Mikl. EW 275; Trautmann 104—105; Pokorny 334. — Пор. **горобина, ря́бчик**[1,2].

рябина́, *ря́бка* — див. **горобина.**

[**рябі́ти**] «боятися» Сизько, Чаб, [*рябкий*] «боязкий» тж; — видозмінене запозичення з російської мови; р. *робе́ть* «боятися», *ро́бкий* «боязкий» пов'язані з [*робя*] «дитина», др. *робъ* «раб, невільник». — Фасмер III 487; Преобр. II 205—206; Brückner 459; Mikl. EW 225. — Див. ще **роби́ти.**

рябко́ «каша з пшона й розтертого в дрібні кульки борошна», [*рябки́*] «вид м'ясної запорозької страви» Пі, [*ря́бчик*] «холодник, сировець, холодець» До; — похідні утворення від *ряби́й*; назви зумовлені, очевидно, кольоровою неоднорідністю страв. — Див. ще **ряби́й.**

ря́бчик[1] (орн.) «лісовий птах родини тетерукових, Tetrastes bonasia», *ряб'е́ць*; — бр. *ря́бчык* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ря́бчик, ряб'е́ц* «рябчик», *ря́бка* «куріпка», похідні від *ряб'о́й* «рябий» (за строкатим забарвленням), пов'язані з р. ст. *орябь* «куріпка», яке відповідає укр. [*о́рябка*] «рябчик лісовий». — Черных II 133. — Див. ще **о́рябка.**

ря́бчик[2] (бот.) «Fritillaria L.», [*рабець*] Mak; — р. *ря́бчик*, бр. *ря́бчык* «тс.»; — похідне утворення від *ряби́й*; назва зумовлена рябим малюнком різнобарвних квітів цієї рослини. — СУМ VIII 921. — Див. ще **ряби́й.**

ря́вкати «гавкати; голосно говорити, кричати», *ря́вкіт*; — р. *ря́вкать*, вл. rawčeć «глухо ричати»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *га́вкати, ня́вкати* і под.; коренева частина близька до *ревти́*.

ряд «сукупність однорідних предметів або істот, витягнутих в одну лінію; договір, угода; [порядок Нед; уряд Нед; черга; кінська збруя]», *ряди́* «коло осіб, об'єднаних певними стосунками; [деталь ткацького верстата (дощечка з двома отворами); порядок Нед; устрій Нед]», [*ряди́ло*] «розпорядник» О, [*ряди́тель*] «управитель, розпорядник» Нед, *рядови́й, рядови́к* (заст.) «рядовий солдат», [*рядо́вич*] «тс.» Нед, [*рядойко*] «ряд» О, *рядо́к* «кілька слів, літер, розміщених в одну лінію», [*ря́дна́*] (заст.) «умова, договір», *ря́дчик* «підрядчик», *ря́джений*, [*ря́нна*] «хазяйка» Нед, *рядни́вий* «працьовитий» Куз, *рядко́ви́й, ря́дни́й* «договірний; [акуратний, хазяйновитий; працьовитий О]», [*ря́нни́й*] «порядний, путящий» Нед, О, *рядко́м*, [*ря́дно*] «нарядно», *ря́дом, рядити(ся)*, [*рядувати*] «обходити ряд сидячих людей, пригощаючи», [*безпоря́дщина*] «безладдя» Я, [*безуря́ддя*] «тс.» Я, *вряд, вряджа́ти*, [*ви́ряд*] «вирядження» Я, *вирядже́ти, відря́дження, відря́дник* «той, хто працює за відрядною оплатою», *відря́дність* «система відрядної оплати праці», *відря́дний*, [*зряд*] «убрання; часто» Я, [*зрядити*] «нарядити, убрати» Я, *зря́ду, заря́д, заря́дка*, [*заря́дник*] «архітектор; керівник, управитель» Ж, [*заря́дчик*] «керівник, управитель» Ж, *заря́дний, заряджа́ти*, [*зарядо́м*] «підряд, без вибору» МСБГ, [*зауря́д*] «звичайно», [*зна́ряд*] «знаряддя; зброя», *знаря́ддя, знаряджа́ти, знаряди́ти*, [*ізпідря́ду*] «підряд» Ж, [*нара́дя*] «знаряддя» Ж, [*на́рядка*] «тс.» Ж, [*наря́ддя*] «вбрання» Ва, *наря́д, наря́дник, наря́дний, наряджа́ти, надрядко́вий*, [*не́ряд*] «непорядок» Ж, *обря́д, обрядо́вість*, [*о́брядно*] «підряд», *опоря́дження, опоря́джувальний, опоряджа́ти*, [*переря́жка*] «переодягання» Нед, *переря́джений, підря́д, підря́дник, підря́дність, підря́дчик, підрядко́вий, підря́дний, підря́дчицький, поря́дність, поря́док, поря́дковий, поря́дний, по́ряд*, [*по́ряду*] «по порядку», *порядкува́ти, розря́д, розря́дка, розря́дник, розря́дність, розряджа́ти, рознаря́дка, розпоря́дник, розпоря́док, розпоря́дливий, розпоряджа́тися, споряджа́ти, споря́дження, суря́дний, суря́дність, у́ряд, уря́дник, урядо́вець, урядо́вий*, [*урядити*] «прикрасити», [*уряжа́ти*] «тс.», *урядува́ти*, [*уре́дно*] «добре, порядно» ВеЗн; — р. *ряд*, бр. *рад*, др. *рядъ*, п. rząd, ч. řád(a), слц. rad «ряд», rіad «посуд; інструмент; інвентар», вл. rjad(a), нл. rěd, болг. м. *ред*, схв. *ре̑д*, слн. ré́d, стсл. **рѧдъ**; — псл. rędъ «ряд», пов'язане чергуванням голосних з *orędьje «знаряддя; справа»; — споріднене з лит. rindà «ряд, лінія», лтс. riņķa «тс.», rist, riedu «упорядковувати»; далі зіставляється з гр. ἀραρίσκω «укладаю», ἀρθμός «сполучення», ἀριθμός «число» (Persson Beitr. 857), а також з сперс. rand «слід», randītan «тесати» (Scheftelowitz WZKM 34, 227), лат. ordo «ряд» (Machek ESJČ 528—529). — Черных II 133—134; Фасмер III 536; Преобр. II 240—241; Горяев 309; Петлева Этимология 1980, 36—41; Brückner 474; Holub—Lyer 427; Holub—Kop. 321; Schuster-Šewc 1218;

Skok III 122—123; Ондруш Этимология 1984, 176—177; Mikl. EW 276; Pedersen KZ 38, 310; Zubatý AfSlPh 15, 496; Karulis II 123—124; Эндзелин СБЭ 198; Mühl.—Endz. III 527. — Пор. **ору́да, ряда́ти, ря́жа, ря́жанка.**

[**ряда́ти**] «осуджувати, ганити, гудити» Нед, [*ря́да*] «причепа, сперечальник», [*рядали́вець*] «тс.», [*рядали́вий*] «причепливий» тж; — пов'язане з *ряд*, пор. *ряди́ти* «вести розмову, розмовляти», *суди́ти-ряди́ти* «міркувати, розмірковувати», р. [*ряд*] «суд, розправа», др. *рядити* «судити», *рядъ* «суд; судовий вирок». — Див. ще **ряд.**

ряди́ти — див. **ряд.**

[**рядло́**] «зерно в кісточці плоду»; — неясне.

[**рядни́к**] (бот.) «армерія, Armeria» Нед; — очевидно, похідне від *ряд*; мотивація назви неясна; пор. іншу назву цієї рослини [*рівнушка*] Mak. — Див. ще **ряд.** — Пор. **рядови́к** під **родови́к.**

рядно́ «простирадло або покривало з ряднини», *ряде́нце́, рядни́на* «цупке домоткане полотно», [*рядови́на́*] «груба тканина», [*рядови́нка*] «скатерка» Л, [*радя́нка*] «віхоть з ганчірок» ЛЖит, *рядни́нний, рядня́ний*, [*рядови́й*] «рядняний», [*рядови́нний*]; — р. *рядно́* «товсте полотно; виріб з нього», бр. *радно́* «тс.», п. rzędzina «рідка тканина»; — похідне утворення від *ряд*: первинним було, очевидно, прикметникове значення «яке тчеться рядами (в чотири підніжки)»; менш імовірне давнє значення «широкий мішок, лантух, що зшивався з шести полотен» (Преобр. II 240); зв'язок з *рѣдъкъ*, семантично можливий (рядно — грубе полотно, яке тчеться по рідкій основі і з легким прибоєм), а також підкріплений паралельними утвореннями в російській мові (р. *рядно́* — [*редно*], [*рядни́на — реднина, рядови́тина — редови́тина*]), є, очевидно, вторинним. — Москаленко УІЛ 44; Чумакова Этимология 1968, 171—175; Фасмер III 537; Горяев 307. — Див. ще **ряд.**

рядови́к — див. **родови́к.**

[**ряду́ха**] «потерть, потерта, м'ята солома, погане, зіпсоване листя тютюну і под.» Нед; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої назви *рябу́ха* «хвороба тютюну, при якій на листках утворюються численні бурі плями, що поступово призводять до відмирання вражених тканин» (р. *рябу́ха* «тс.», бр. *рабу́ха* «хвороба тютюну»). — Див. ще **ряби́й.**

рядю́га «ряднина», [*радю́га*] «ряднина для застилання; домотканий килимок» Л, *рядю́жка*, [*ряду́жка*] Куз, [*рядюжки́*] «військовий одяг і спорядження» Нед, [*редю́га*] «доморобна товста ряднина» Л, [*ридю́га*] «зношене старе рядно; неякісний ткацький виріб» Корз; — бр. [*радю́га*] «ряднина», [*радзю́га, рэдзю́га*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації семантично споріднених слів *рядно́* і *дерю́га*; може розглядатися і як збільшувальна форма від *рядно́* (див.).

ря́жа «посудина з ручками (переважно для миття в лазні); [начиння, знаряддя, необхідні для чого-небудь]», *ря́жка* «посудина з ручками; [цебер для годівлі худоби Л]», [*ра́жка*] «цебер для годівлі худоби» Л, [*ра́шка*] «мілка дерев'яна посудина з клепок, без вушок» Корз; — р. [*ря́жка*] (зах.) «посудина для миття в лазні», [*ря́шка*] «тс.; помийниця, відерце», бр. *ра́жка* «дерев'яна посудина для різних господарських потреб», *ра́шка* «тс.», слц. riad «начиння, посуд; порядок»; — псл. *ręd-i̯a, пов'язане з rędъ «порядок», ręditi «рядити, розпоряджатися, господарювати»; пор. *знаря́ддя*, ч. nařadí «начиння». — Преобр. II 241—242; Фасмер III 537. — Див. ще **ряд.**

ря́жанка «топлене незбиране молоко, заквашене сметаною»; — р. [*ря́женка*] (з укр.), бр. *ра́жанка*, [*ря́жанка, ра́женка*] «тс.»; — результат видозміни форми **ряженка*, пов'язаної з [*ряди́ти*] «приправляти»; за народною етимологією зближується з *пра́жити*. — Див. ще **ряд.**

ря́зка, *ре́зка* — див. **ря́са**[2].

[**рязни́й**] (мед.) «грижовий» О; — неясне.

ря́ма, *ря́мено, ря́мина, ря́мка, ря́мо, ря́мці, ря́мця* — див. **ра́ма**[1].

ря́ми, *рямити* — див. **ра́ма**[2].

[**ря́мпати**] «цвіріньканти; тріщати»; — очевидно, адаптоване запозичення з польської мови; п. rzępolić «погано грати (на скрипці і под.)», [rzempolić] «тс.» відповідає укр. [*ря́пкати*] «скрипіти, тріщати, видавати різкий звук»; пов'язання з п. rząp «задниця» (Brückner 474) недостатньо обґрунтоване. — Див. ще **ря́пкати.**

[**ря́нда**[1]] «лата, рейка на кроквах (на яку кладуть черепицю)» О, [*ряндя́чка, рянтище*] «тс.» О; — не зовсім ясне; очевидно, є видозміненим зворотним запозиченням слов. *grędа «жердина, перекладина» з неслов'янських мов (пор. такого походження укр. [*ґри́нда*] «поличка; гряділь; шлагбаум» < рум. grîndă «балка»).

ря́нда[2], *ря́ндавий, ряндо́вина, ря́ндя, ряндя́р, ряндя́чка* — див. **ра́нда**[2].

ря́нна, *ря́нни́й* — див. **ряд.**

[**рянýти**] «ревнути» Нед; — очевидно, пов'язане з *ревти́*; характер зв'язку неясний.

[**ря́пкати**] «квакати» О, [*ряпча́ти*] «скрипіти, тріщати, видавати різкий звук» Нед; — п. rzępolić «погано грати на музичному інструменті», ч. [řapět] «грюкати, стукати», вл. gjarać «тріщати, скрипіти», gjapotać, gjerotać «тс.», gjapot «тріск, скрип», нл. gjaraś «тріщати, скрипіти», gjapotaś «тс.»; — псл. *gęr-/ger- «скрипіти, тріщати», звуконаслідувального характеру; зіставляється з гар-, гор-, гър-, гьр-. — Machek ESJČ 529; Holub—Lyer 418; Holub—Kop. 311; Schuster-Sewc 1220. — Пор. **ра́пати, ре́пати(ся), рипі́ти, роп-та́ти.**

[**ряпу́ха**] «ропуха»; — результат контамінації іменників [*рапа́вка*], *ропу́ха* «тс.» і дієслів [*ря́пкати*] «квакати», [*ряпча́ти*] «скрипіти, тріщати». — Див. ще **рапа́вка, ропу́ха, ря́пкати.**

ря́пушка (іхт.) «невелика риба родини лососевих, Coregonus albula L.»; — бр. *ра́пушка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ря́пушка* є одним з діалектних новотворів (поряд з [*ряпуш, ря́пуша, ряпушина, ряпужина, ря́пуха, ряпуга, ря́пукса, ря́пуса, ря́пус, ри́пус, рипуса, ри́пукс, ри́пукса*] «тс.»), що виникли в російських північних говірках на основі запозичень з фінських мов: пор. вепс. ŕäpus, ест. rääbis, rääbus, карел. riäpüs, riäpükse, фін. rääpus, саам. *репас* «тс.»; помилковим є зближення з *ряб* (**ря́бушка* — за кольором луски) і нім. Raupe «гусінь» (Преобр. II 242), а також з лтс. rempans «короткий і товстий» (Matzenauer LF 18, 261). — Фасмер—Трубачев III 538; Усачева Исслед. по слав. языкозн. (Сб. С.Б.Бернштейну) 465—469; Шмелев ВСЯ V 192—193; Kalima 211.

ря́са[1] «верхній одяг православного духовенства», *ря́ска* «тс.», [*ря́сник*] «у рясі (піп)» Нед, *підря́сник*; — р. *ря́са*, бр. *ра́са*, болг. *ра́со*, м. *раса, расо*, схв. *ра̀са*; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. ῥάσον «чернечий одяг» походить від слат. rāsum, дієприкметника до дієслова radere «скребти, чистити; змивати», пов'язаного з rodere «гризти, терзати; розмивати» і спорідненого з дінд. rádati «скребе, гризе»; пом'якшення відбулось, очевидно, під впливом *рясни́й* «густий, пишний; широкий (про одяг)». — СІС[2] 739; Огієнко РМ 1938/3, 137; Фасмер III 538; ИОРЯС 12/2, 271; Преобр. II 242.

[**ря́са**[2]] «бахрома Нед; торочки О; колос проса, вівса; волоть, мітелка у рослин, віночок», [*ря́са́*] «складка, фалда» Нед, [*ряси́ця, рясни́ця, ри́са*] «тс.», [*ря́ска*] «сережка на дереві; колос проса, вівса, мітелка», [*ре́ска*] «мітелка Нед; колос вівса; волоть; бахрома (?) О», [*ря́зка*] «цвіт кукурудзи» Нед, [*ре́зка*] «тс.» Нед, [*рися́нка*] «кукурудза» ЛЧерк, *рясно́та́, рясо́та́*, [*рісно́та́* Нед, *рісота́*], [*рісни́ця*] «вія» тж, [*рясниця*] «тс.» Німчук, *рясни́й*, [*рісни́й*] Нед, *рясни́стий*, [*рісницева́тий*]

«віястий» Нед, [*рісова́тий*] «тс.», [*ря́си́ти*] «робити складки; гаптувати золотом», [*рясува́ти* тж, *рісити, рісува́ти*] «тс.», *рясні́ти, рясні́шати, обрясни́ти* «густо вкрити», [*пáрісний*] «рясний» (про дощ) Нед; — р. [*ряса*] «ряд, низка; нитка намиста», [*ря́ска*] «тс.», бр. [*рáса*] «паросток; остюк», [*ря́ссе*] «лахміття, подраний одяг», [*ря́сище*] «тс.», др. *ряса* «бахрома», *рясьно* «вія», *рясьнъ* «бахрома, прикраса», п. rzęsa «вія; війка; сережка на вільшині; колос вівса», rzęsny «рясний», ч. řasa «фалда; вія», слц. riasa «фалда; колос; сережка», riasnatý «рясний», вл. rjas «вія», болг. *ресá* «мітелка; сережка; бахрома», м. *реса* (бот.) «вусик», *реси* «бахрома; (бот.) сережки», схв. *ре́са* (бот.) «сережка (на вербі, березі); (анат.) язичок (у гортані)», мн. *ресе* «бахрома», слн. résa «остюк; волосинка; бахрома (на одязі)»; — псл. ręsa «щось пишне, густе»; — загальновизнаної етимології не має; найімовірніший зв'язок з rędъ «ряд» (*rędsā) (Фасмер III 539; Преобр. II 242; Горяев Доп. I 32); розглядалося також як похідне від псл. *rędp-sati, спорідненого з нвн. [rampfen] «дерти, смикати, скубти» (Machek ESJČ 529); мало вмотивовані зіставлення з *решето́* (Ильинский ИОРЯС 23/2, 181), р. [*ремье*] «лахміття» (Jokl AfSlPh 28, 10), з дінд. raśaná «шматок; пояс», raś-nā «тс.» (Младенов 560; Skok III 131; Schuster-Šewc 1220—1221), raś-mi-ḥ «мотузка» (Mikl. EW 276—277) або з нвн. Rispe «мітелка» (Горяев 308). — Німчук 310, 331; Shevelov Hist. phonol. 132; Фасмер III 539; Выгонная Белар. лінгв. 3, 57—59; Brückner 477; Holub—Kop. 321. — Див. ще **ряд.** — Пор. **ря́ска.**

[**ря́си́ти**] «трусити» Нед, Пі, [*ря́са́ти*] «потрушувати гілкою» Пі; — очевидно, пов'язане з *ря́са* «волоть, мітелка, колос» (див.).

ря́ска (бот.) «Lemna L.», [*ря́са́* Нед, *рáса* Л, *ре́ска* Нед, *ріска* Нед] «тс.», *ря́скові* «Lemnaceae»; — р. *ря́ска*, бр. *рáска*, п. rzęsa «ряска», ч. řasy «водорості», ст. řasa «ряска», слц. riasy «водорості», вл. rjasa «ряска», схв. rèsina «водорість», слн. résa «ряска»; — псл. *rędsa «тс.», тотожне з *rędsa «щось пишне, густе; бахрома». — Фасмер III 538; Machek Jm. rostl. 302; ESJČ 529; Holub—Kop. 321; Schuster-Sewc 1220—1221.

ряст (бот.) «Corydalis Medic.; зелень, трава; земля, вкрита зеленню, травою; [первоцвіт весняний, Primula veris L.; проліска дволиста, Scilla bifolia L.; ряска, Lemna Нед]», [*ряс*] «ряст Mak; проліска дволиста Л», [*ря́ска*] «ряст повний, Corydalis solida Smith.» Mak, *ря́стка* «Ornithogalum L.», [*раст*] «ряст Mak; первоцвіт весняний; анемона дібровна, Anemona nemorosa; медунка лікарська, Pulmonaria officinalis Нед», [*ра́стка*] «рястка зонтична, Ornithogalum umbellatum» Нед, [*расть*] «ряст порожнистий, Corydalis cava Schw. et Koer.» Mak; — р. [*ряст*] (пд.) «первоцвіт весняний; проліска дволиста», [*раст*] «тс.; хвилівник, Aristolochia rotunda», [*ро́стики*] «проліски»; — очевидно, в звуковій формі [*раст*] пов'язане чергуванням голосних з *рости́*; звукова форма *ряст* виникла під впливом прикметника *ряси́й*; у південних російських говірках запозичено з української. — Див. ще **рости́.** — Пор. **рост.**

[**рясть**] «вміст, зміст» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з п. treść «тс.».

рятува́ти, [*ратува́ти, ратíвля* Куз], *рятівни́к*, [*ратівни́к* Куз], *рятівни́цтво* Куз, *рятува́льник*, [*рятýн*], [*рятýнка*] «рятівниця», *рятýнок*, [*ратýнок* Нед], *рятівни́й, рятівни́чий, рятува́льний, рятунко́вий*, [*заратýнок*], *порятíвля*, [*поратíвля* Нед], *порятівни́к*, [*поратíвник*], *порятýнок*, [*поратýнок*]; — р. [*рятува́ть, ратова́ть, ретова́ть*], бр. *ратава́ць*, п. ratować, ч. retovati, слц. ratovat', вл. retować, нл. retowaś «рятувати»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; нвн. retten (двн. (h)rętten) «рятувати, визволяти» споріднене

з гол. redden, дфриз. hrędda, дангл. hrędan, āhrędan, дінд. śrathāyati «звільняє». — Фасмер III 447—448; Brückner 454; Machek ESJČ 513; Holub—Lyer 419; Schuster-Šewc 1212; Mikl. EW 273; Kluge—Mitzka 597.

[**ряф**[1]] «лікоть; стара міра довжини» Нед; — п. [ryf] «міра довжини, лікоть», слц. réf (заст.) «аршин, лікоть (одиниця виміру і вимірювальний прилад)», схв. *рȗф* «лікоть (міра довжини, близько 65 см)», *ри́фа* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. réf (rőf) «стара міра довжини (близько аршина)» походить від нвн. Reif «зв'язка, обруч; стара міра довжини, особливо для мірянння тканин». — Skok III 139; MNTESz III 454—455. — Див. ще **ри́хва.**

ряф[2] — див. **ри́хва.**

ря́фа, *ря́фати* — див. **ра́фа.**

[**ря́ха**] «чепуруха» Чаб; — очевидно, зворотне утворення від р. *неря́ха* «нечепура», похідного від [*ря́хаться*] «наряджатися», пов'язаного з *ряди́ться* «тс.», *ряд.* — Фасмер III 539. — Див. ще **ряд.**

ря́хатися — див. **ра́ха́тися.**

[**ря́ккати**] «квакати» О, [*ряккоті́ти*] «тс.», [*ря́кла*] «бубонці», [*ряхта́чки́, ряхтила*] «тс.» тж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ря́пкати* «тс.» (пор.).

ряхті́ти «блищати, мерехтіти, [шуміти Нед]», [*рехти́ти*] «мерехтіти» Нед, *ряхтли́вий* «мерехтливий», [*ряхтяни́й*] «блискучий»; — неясне; можливо, пов'язане з *мерехті́ти*; зіставлення з коренем слів [*ря́са, рясти́ти*], *рясни́й* (Кобилянський Мовозн. 1972/3, 78) мало обгрунтоване.

ря́цьки, *ряцькува́ти* — див. **рак**[1].

ря́шка (вульг.) «обличчя», [*ря́ха*] «тс.» Чаб, [*ра́шка*] (знев.) «велике, кругле, повне обличчя» Корз; — р. [*ря́шка*] (вульг.) «обличчя», [*ря́жка*] «тс.»; — результат перенесення назви **ря́шка* < *ря́жка* «кругла посудина». — Див. ще **ря́жа.**

С

[**са**] (вигук для відгону свиней; вигук для повертання коней ліворуч) Куриленко, [*а са, асá* Ж] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [sa] (вигук до псів; вигук для повертання волів ліворуч), [ej sa] (вигук для підгону корів), пов'язане з ч. [sa-sa] «ліворуч» (при повертанні волів), слц. sasa «тс.», не зовсім ясне; вважається результатом редукції вигуку ч. k sobě «до себе». — Machek ESJČ 534. — Пор. **ксóбі.**

саáм «представник народу саамі», *саáмі*, мн. *саáми*; — р. *саáми, саáмы*, бр. *саáм, саáмы*; — через російське посередництво запозичено із саамської мови; саам. Sabme «саам», мн. Samek пов'язане з Sämä (назва країни), спорідненим з фін. Suomi «Фінляндія». — Фасмер III 540; Попов Назв. нар. 85—87; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 57.

[**сабадáшки**] «веселі пісеньки, небилиці, анекдоти» СУМ, Нед; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. szabados «розгнузданий, розпущений» є похідним від szabad «вільний», яке зводиться до псл. svobodь «вільний», svoboda. — MNTESz III 641, 642—643. — Див. ще **свобóда.**

сабади́ла (бот.) «Sabadilla officinalis»; — р. *сабади́лла*, бр. *сабады́ла*, п. sabadyla, ч. sabadilla, слц. sabadila, схв. *сабадила*; — запозичення з наукової ботанічної номенклатури; нлат. sabadilla походить від ісп. cebadilla, зменш. від cebada «ячмінь»; назва зумовлена подібністю цвіту сабадили до колосу ячменю; ісп. cebada походить від лат. cibāta, дієприкметника жін. р. від cibāre «годувати худобу», пов'язаного з cibus «корм», етимологічно неясним. — Симоновић 411; Klein 1369; Walde—Hofm. I 210—211.

сабайóн «підлива зі збитих з цукром жовтків, вина і прянощів; напій, виготовлений у такий спосіб»; — р. *сабайóн*, бр. *сабаён* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. sabayon «вид крему; сабайон; лікер» походить від іт. zabaione (zabaglione) «солодкий крем», яке зводиться до іллір. sabáia «напій з ячменю». — CIC^2 740; Dauzat 643; Mestica 2089.

сабáн (заст.) «примітивний плуг»; — р. бр. заст. *сабáн* «тс.», слц. saban «примітивний двоколісний дерев'яний плуг»; — запозичення з тюркських мов; тур. тат. крим.-тат. saban «плуг, соха», узб. *сабон* споріднене з аз. *сапан* «тс.», дтюрк. saban «плуг для волів; рілля». — CIC 574; Фасмер III 541; Преобр. II 243; Дмитриев 542; Шипова 267; Lokotsch 138; Räsänen Versuch 402.

[**сабани́ти**] «дуже лаяти», [*сабани́ти*] «дуже довго лаятися» Корз, [*цабáни́ти*] «грубо докоряти; лаяти; надто багато просити (про ціну); підіймати»; — р. [*сабáнить*] «галасливо плакати (про дитину); сильно дути (про вітер); сильно витікати (про воду); валити (про дим)»; — неясне.

сабантýй «народне свято у башкирів і татар з нагоди закінчення весняних польових робіт; жорстокий бій»; — р. бр. *сабантýй*; — через російське посередництво запозичено з татарської і башкирської мов; тат. *сабан туе* (народне свято) складається з основ *сабан* «плуг» і *туе* (*туй*) «бенкет, свято», спорідненого з каз. кирг. *той* «тс.». —

Фасмер—Трубачев III 541; Боровой Путь слова 237; Шипова 268. — Див. ще **саба́н.**

саба́ш, *сабашівка, сабашува́ти* — див. **шаба́ш.**

сабе́ — див. **цабе́.**

[**сабина**] (бот.) «яловець козацький, Juniperus sabina L.» Mak, [*савина*] «тс.» Mak; — бр. [*савіна*], п. sabina, sawina, схв. *са̏вина, сомѝна*, [*савица*] «тс.»; — результат адаптації латинської наукової назви рослини Sabina, утвореної шляхом скорочення назви Sabina herba «сабінська трава» (від назви місцевості). — Klein 1388. — Пор. **Сабі́на.**

Сабі́на (жіноче ім'я); — р. болг. *Сабѝна*, бр. *Сабі́на*, схв. *Сабина*; — запозичення із західнослов'янських та інших західноєвропейських мов; п. ч. вл. Sabina, слц. слн. Sabína, фр. Sabine походять від лат. Sabīna (букв. «сабінянка»), пов'язаного з чоловічим ім'ям Sabīnus, похідним від назви місцевості Sabīna. — Вл. імена 158; Петровский 192; Спр. личн. имен 520; Skok III 181; Dauzat Dict. des noms 533. — Пор. **Савіна.**

[**саблу́к**] «сорт яблук; дика яблуня; кислиця», [*саблу́ка*] «тс.», [*саблу́ко*] «сорт зимових яблук» Ме, [*савлукѝ*] «великі зимові яблука» ВеНЗн; — р. [*саблу́к*] «сорт яблук»; — неясне; припущення про зв'язок з назвою якоїсь місцевості (Преобр. II 243; Фасмер III 541) необґрунтоване.

саботаж, *саботажник, саботажництво, саботажничати, саботува́ти*; — р. болг. *саботаж*, бр. *сабата́ж*, п. sabotaż, ч. слц. sabotáž, вл. sabotaža, м. схв. *саботажа*, слн. sabotáža; — запозичення з французької мови; фр. sabotage «навмисне псування машин і под.» пов'язане з дієсловом saboter «навмисно псувати; (первісно) кидати дерев'яні черевики (сабо) в машину з метою її псування» (Klein 1369); за іншим тлумаченням «стукати черевиками» з переносним значенням «швидко і погано працювати» (Dauzat 644); saboter походить від sabot «сабо, дерев'яний черевик», що є результатом контамінації назв savate «старий черевик», яке зводиться до тур. çabata або до баск. zapata, zapato «черевик», і bot «чобіт», пов'язаного з botte «тс.». — Черных II 134; Dauzat 644, 653; Klein 1369, 1388. — Див. ще **боти́нок.** — Пор. **чо́біт.**

сабу́р (бот.) «алое, Aloe L.; згущений сік з алое», *сабу́ра* «тс.»; — р. бр. *сабу́р* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. кирг. sabur, sabyr «тс.» походить від ар. ṣabir, ṣabr «тс.; витримка, стійкість» (алое характеризується своєю стійкістю щодо засухи). — Фасмер III 541—542; Преобр. II 243; Шипова 268—269; Дмитриев 562; Lokotsch 139; Matzenauer 302; Mikl. TEl II 148; Räsänen Versuch 391.

Са́ва (чоловіче ім'я), *Са́вко*, [*са́вити*] (заст.) «святкувати день святого Сави», ст. *Сава* (1443), *Са́вва, Сава́* «окружене або пьяныи... старець» (1627); — р. *Са́вва*, бр. болг. м. *Са́ва*, др. *Сава,* п. Saba, ч. слц. слн. Sáva, схв. *Са̏ва*, стсл. **Сава;** — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σάββας, очевидно, походить від арам. sāḇa «старий чоловік, дід»; розглядається також як скорочений варіант імені *Сава́тій* (Спр. личн. имен 452). — Вл. імена 84; Петровский 192; Беринда 230; Фасмер III 542; Skok III 208; Constantinescu 142.

сава́н «біле вбрання для мерця» СУМ, Нед; — р. бр. м. *са́ван*, др. *саванъ*, болг. *сава́н*, стсл. **саванъ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. σάβανον «саван» зводиться до ар. sabanijjat «тканина, що вироблялась у Сабані під Багдадом». — Черных II 134—135; Фасмер III 542; Mikl. EW 288; Walde—Hofm. II 456; Frisk II 669.

сава́на «безліса рівнина, поросла травою (у Пд. Америці та ін.)», мн. *сава́ни* «тс.»; — р. бр. *сава́нна*, п. sawanna, ч. слц. savana, вл. sawana, болг. *сава́на*, схв. *са̀вана*, слн. savána; — запозичення з іспанської мови; ісп. sa-

bana, zavana «тс.» походить з мови таїно (таїно zavana «тс.»). — CIC² 740; Kopaliński 868; Klein 1388.

Саваóф (одна з назв біблійно-християнського Бога), ст. *Саваѳъ* «войска...» (1627); — р. бр. *Саваóф*, др. *Саваофъ*, болг. *Саваóт*, схв. *Савàот, Сабàот, Зебàот*, стсл. **Савао҂ъ, Саваотъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σαβαώθ походить від гебр. ṣebā'ōth, що є формою множини від ṣābā́ «військо, сила». — Беринда 230; Фасмер III 542; Преобр. II 243; Младенов 566; Вујаклија 848; Klein 1369.

[сáвати] «совати, сувати» Нед, [*сануτися*] «увірватися, ринутися» Нед; — результат неясної звукової видозміни основи *сóвáти, сýнýти* (див.).

Савáтій (чоловіче ім'я); — р. *Савáтий*, бр. *Савáцій*, болг. *Савáтий*, стсл. **Савватии, Савъватъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σαββάτιος зводиться до давньоєврейського імені Šabbəthaj, похідного від šabbā́th «субота». — Вл. імена 84; Петровский 192; Спр. личн. имен 452; Илчев 435. — Див. ще **субóта.**

савгáн — див. **салгáн.**

[сáвгати] «клювати (про птахів)» ЛексПол; — неясне.

Савéлій (чоловіче ім'я); — р. *Савéлий*, ст. *Сáвéл*, бр. *Савéлій*, болг. *Савел*, стсл. **Савелии, Савелъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σαβέλλιος, Σαβέλλος походить від лат. Sabellus, утвореного від прикметника Sabellus «сабінський», похідного від Sabelli «сабели (ряд племен сабінського походження); сабіняни»; ототожнення із *Саýл*, укр. ст. *Сáулъ* (Вл. імена 84; Петровский 193) помилкове. — Спр. личн. имен 452; Constantinescu 142; Дворецкий 890.

Савéрій (чоловіче ім'я); — р. *Савéрий*, бр. *Савéрый*; — результат спрощення нормативної форми *Ксавéрій*, що, як і р. *Ксавéрий*, бр. *Ксавéрый*, *Ксавéр*, п. Ksawery, ч. Xaver, Xaverius, слц. Xaver, Xavér, Xavérius, болг. *Ксавéрий, Ксавéри*, м. *Ксаверие*, схв. *Ксавериje, Ксавер*, слн. Ksaver, Ksaverij, зводиться до нлат. Xaverius, утвореного від ісп. Xever (< баск. etchaberri «новий будинок», назва замка, в якому жив монах, іспанський святий (XVI ст.), що першим дістав таке ім'я). — Вл. імена 61; Спр. личн. имен 427; Dauzat Dict. des noms 602.

Савíна (жіноче ім'я); — р. болг. *Савúна*, бр. *Савíна*, м. *Савина*, схв. *Савина*; — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Σαβίνα походить від лат. Sabīna. — Див. ще **Сабíна.**

сáвка[1] (орн.) «білоголова качка, Oxyura leucocephala Scop.»; — р. *сáвка* «тс.; зимова качка, Anas hiemalis», [*саýтка*] «зимова качка», бр. [*сáўка*] «сойка, сивоворонка»; — неясне; пов'язування з *совá* (Горяев Доп. I 41) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 542.

сáвка[2] — див. **сак**[1].

[сáвкати] «пашіти» (про гарячку у хворого) Нед; — очевидно, експресивне утворення.

[савкú] «сорт великих зимових яблук» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *саблýк* «тс.».

[саврúтий] «розпущений, нестримний, дикий» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. urît «негарний, ненависний, нестерпний, непристойний».

[сав-сав] (вигук для підкликання гусей) ВеБ, [*сав-сав-сав-сагó, саý-саý-саý-сагó*] «тс.» Нед, [*сяв-сяв-сяв*] (вигук, що імітує крик індиків) Мо; — первісний вигук, очевидно, пов'язаний з наслідуванням гусячого сичання; пор. [*ся́вкати*] «гелготати» (про гусей, гусят), [*свякотíти*] «тс.».

савýл, *савýла* — див. **осавýл.**

[савýр] «груз, мішок з піском, камінь для стійкості човна» Дз, [*саýр*] «тс.» Дз; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *савýрэ* «гравій, (заст.) баласт», рум. savúră «баласт» походять від нгр. σαβοῦρα, яке виво-

диться від іт. zavorra «тс.» чи безпосередньо від лат. saburra «пісок, піщаний баласт», пов'язаного з sabulum «пісок»; пор. схв. [*саворња*] «тс.», запозичене, очевидно, безпосередньо з італійської мови, і [*сабура*] від тур. sabura «тс.», засвоєного, очевидно, з грецької мови. — СДЕЛМ 369; DLRM 737; Gamillscheg 787; Walde—Hofm. 458.

сага́[1] «затока річки; протока, стариця; озеро або болото в заплаві річки; [вид трави на мокрих місцях О]», [*са́га*] «болотисте, поросле очеретом місце в плавнях» Мо, [*сагá*] «затока» Пі, [*са́гва*] «вода в низьких місцях після розливу» Ч, [*саговúна*] «трава, подібна до очерету» О; — р. [*сагá*] «улоговина біля річки, що в повінь заливається водою; довга піщана коса»; — запозичення з тюркських мов; пор. каз. *сағa* «гирло річки»; крим.-тат. *саһа* «відкрите поле», тур. saha «простір, площа», що зводяться до ар. sāḥa. — Кобилянський Зб. наук. праць I 81; Фасмер III 543; Шипова 269; Räsänen Versuch 394.

са́га[2] «давньоскандинавська легенда, народна поетична повість»; — р. бр. болг. *са́га*, п. вл. saga, ч. слц. слн. ságа «тс.»; — через посередництво німецької мови (н. Sága) запозичено з давньоісландської; дісл. saga «переказ» пов'язане з дієсловом segja «казати», спорідненим з дангл. secgan, двн. sagēn, лит. sakýti «тс.», псл. sočiti «вказувати», укр. *сочúти* «чатувати». — CIC[2] 740; Акуленко 141; Фасмер III 731; РЧДБЕ 641; Kluge—Mitzka 619; Klein 1372, 1389. — Див. ще **сочúти.**

сагайда́к «чохол на лук і стріли; лук», *сайда́к* «тс.», [*сайдакар*] «воїн, озброєний луком» Пі, [*сайда́кер*] «чоловік із сагайдаком, з луком» Нед, [*сайда́чник*] «виготовлювач сагайдаків» Бі; — р. *сагайда́к* (іст.) «сагайдак; лук», *саадак*, ст. *сагадак, сагайдак* «тс.», бр. *сагайда́к*, п. sahajdak, sajdak (з укр.), ч. [sajdák] «паперовий мішечок», слц. sajdák «пастухова торбинка», sajdačka «торбина», sujdačka «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. *сағдак* «сагайдак» споріднене з монг. *сагадаг* «тс.; лук і стріли». — CIC[2] 740; Огиенко 33; Фасмер III 540, 543, 546; Одинцов Этимология 1973, 104—108; Шипова 266—267; Менгес 136; Brückner 479; Mikl. TEl II 149; Räsänen Versuch 393.

[сага́н] «казан; великий горщик», [*сағáн*] «тс.; дерев'яна посудина»; — р. [*сага́н*] «миска, чашка», бр. [*сага́н*] «чавунний горщик», п. sagan «казан», болг. [*саха́н*] «мідне блюдо; піднос», м. *саан*, схв. *сàхан* «тс.»; — запозичення з турецької або кримськотатарської мови; тур. крим.-тат. sahan «блюдо з покришкою, миска, чашка» походить від ар. ṣaḥn «тс.». — Макарушка 12; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 170; Фасмер III 543; Шипова 269; Супрун Тюркизмы 72—74; Mikl. EW 287; Радлов IV 282; Räsänen Versuch 394.

[саганúстий] «довгоногий» (про коня) Нед; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. ст. sahan (saháп) «довгань» є похідним від sáh «сажень». — Див. ще **са́жень.**

сагмáл, *сағмáл* — див. **сакмáн.**

са́го «крупа із зерен крохмалю з серцевини сагової та інших пальм, сурогат із картопляного та кукурудзяного крохмалю», [*сағівни́ця*] «сагова пальма» Нед, *са́говник* (бот.) «Cycas L.»; — р. болг. м. схв. *са́го*, бр. *са́га*, п. вл. sago, ч. слц. слн. ságo; — запозичено із західноєвропейських мов; н. Ságo «саго», англ. гол. sago, фр. sagou зводиться до мал. sāgū «тс.». — CIC[2] 740; Фасмер III 543; Kopaliński 858; Machek ESJČ 535; Lokotsch 140; Kluge—Mitzka 619; Gamillscheg 788; Klein 1373.

[са́ган] (кличка пса) ВеБ; — неясне.

[сага́тий] (ліс) «високодеревний, високорослий» ВеНЗн; — очевидно, через проміжну форму **сакатий* пов'язане з тур. sak «стовбур, стебло».

сад — див. **сади́ти.**

[сада́в] «я собі гадав» Нед, [*сада́ла*] «я собі гадала» Нед; — результат стягнення словосполучень *си гада́в, си гада́ла*. — Див. ще **гада́ти, ся**[1].

саджа́ (орн.) «Syrrhaptes paradoxus Pall.»; — р. *саджа́*, слц. sadža «тс.»; — неясне. — Ferianc 30.

са́джений «оздоблений коштовним камінням, перлами»; — пов'язане із *сади́ти* (коштовні камені «всаджують», тобто вставляють в оздоблювану річ). — Див. ще **сади́ти.**

[**са́дженúця**] «яєшня» Куз; — очевидно, результат видозміни форми *смаженúця* «тс.» із зближенням деетимологізованої в даному разі основи, похідної від *сма́жити*, з основою, похідною від *сади́ти* (див.).

[**сади**] «сюди» ВеЛ, [*са́дий*] «тс.» Нед; — очевидно, результат діалектної видозміни форми *сюди́* під впливом запозиченого [*та́ди́*] «туди» (пор. діалектне утворення [*се́нди*] під впливом запозиченого [*те́нди*] у виразі [*сендите́нди*]). — Див. ще **сюди́.**

сади́зм, *сади́ст, садисти́чний, сади́стський*; — р. *сади́зм*, бр. *сады́зм*, п. sadyzm, ч. sadismus, слц. sadizmus, вл. sadizm, болг. *сади́зъм*, м. *сади́зам*, схв. *са̀дѝзам*, слн. sadízem; — запозичення з французької мови; фр. sadisme «садизм; (первісно) патологічна ненормальність статевого інстинкту, супроводжувана прагненням спричинити біль» походить від прізвища маркіза де Сада (de Sade, 1740—1814), автора еротичних романів. — СІС^2 740; Фасмер III 544; Kopaliński 858; Вуjаклија 849; Dauzat 645.

[**сади́кати**] «дубасити, лупцювати», *саднýти* «ударити», *садонýти* «тс.»; — р. *садонýть* «ударити»; — очевидно, пов'язане із *сади́ти* в переносному значенні «завдавати ударів»; проте заслуговує на увагу й припущення (Machek ESJČ 521, 535) про існування псл. saditi «розбивати, розколювати» (sedati «тріскатись, лопатись»), до якого можуть бути зведені ці форми. — Пор. **сади́ти, саднó.**

сади́ти, [*сади́тися*] «силкуватися щось зробити», *саджа́ти*, [*сажа́ти*], *садови́ти, садівникува́ти*, [*садовникова́ти* Бі, *садівни́чити*], *сад* «засаджена деревами ділянка; [посад у млині]», [*са́джавка*] «сажавка», [*са́джалка*] «тс.», *саджа́лка, саджа́льник, са́джанець, са́джанка* «посаджена рослина», [*са́жанка*] «тс.», [*саджени́ці*] «саджанці, розсада» Нед, [*саженúці*] «тс.» Нед, *сади́ба*, [*са́ди́во*] «садивний матеріал, садовина» Куз, *сади́льник*, [*садíбня*] «садова шкілка», *садівни́к, садівни́цтво*, [*садíлка*] «лопата для садіння кукурудзи» Мо, [*са́дільниця*] «саджанець» Нед, *са́дка* (с.-г., мисливське, тех.), [*садни́ця*] «насадження» Нед, *садо́ви́на́* СУМ, Нед, [*садовиня́к*] «плодожерка» Нед, [*садови́ще*] «місце, де був сад», *садо́вник* УРС, Г, [*садовникíвна* Бі, *садовниче́нко* Бі], *садо́к, са́дчик*, [*садянки́*] «цибуля» ВеУг, [*садьба́*] «садіння» Нед, *саж* «хлів (для свиней); кошик для зберігання у воді риби; [озеро в лісі Ч]», [*са́жа*] «арешт» Нед, *са́жавка* «ставок, копанка для розведення риби», *са́жа́лка* СУМ, Л, [*са́жівка* Ме, *са́жовка* Ме, *са́жолка* ЛексПол] «тс.», [*сажкú*] «сітка з лози для утримування риби у воді; плетений з лози тин Ва; грузькі ями в болоті Ч», *сажо́к* «хлівець», *саджа́льний, садивни́й, сади́льний, садівни́чий*, [*са́дьма*] «сидячи» Корз, [*ви́сад*] «висадка» Куз, *ви́садка, ви́садок, ви́садочний, відса́дка, відса́док, заса́да* «засідка; принцип», [*заса́дка*] «засідка» Ж, [*заса́дець*] «остання хлібина, що всаджується в піч», [*заса́дич, заса́дьок*], [*заса́дничок*] «тс.» Чаб, [*заса́дчик*] «остання хлібина, зроблена з вишкребків тіста» Она, [*заса́дистий*] «міцний», [*засадни́стий*] «приземкуватий» ВеНЗн, [*заса́дний*] «великий, міцний, тривалий», [*засадни́чий*] «основний, принциповий, істотний» Она, *наса́д* «частина воза, саней», *насáдження, насади́тель, насáджувач, нáса́дка, нáса́док* (гідрологічне), *о́сад, оса́д* «поверх, ярус; садиба», *оса́да* (заст.) «поселення; поверх, ярус», *оса́дка, оса́дник, оса́док* «осад», *оса́дкуватий, оса́дочний, оса́дчий* (заст.) «поселенець», [*обса́да*] «облога» Ж, *обса́дка*, [*обса́дник*] «обложник» Ж, [*пересáда*]

«перебільшення», *переса́дка, пере́садок* (с.-г.), *пересадни́й, переса́дочний, підса́дка,* [*підса́дистий*] «присадкуватий» Нед, [*підса́дкуватий*] «тс.», *поса́д* «передмістя; місце за столом для наречених; пара млинових жорен», *поса́да,* [*посаде́ць*] «стілець» Нед, [*поса́дище*] «село», *поса́дка, поса́дник* «(іст.) намісник князя; поселенець», *поса́дочний, поса́дчик* (спеціальність робітника в шахті), [*приса́да*] «садиба; прищепа», *при́са́дка, при́садок* «палісадник», *приса́джувальний, присади́бний, приса́дистий, приса́дкуватий, присадни́й,* [*проса́д*] «дорога, обсаджена деревами» Бі, *проса́дка, розса́да, розса́дка, розса́дни́к* СУМ, Нед, [*розсадня́*] (у лайці *розса́дні на тебе*) Нед, *розса́дний, розсадни́й, уса́дка, уса́дочний, узаса́днювати* Куз; — р. *сади́ть*, бр. *саджы́ць*, др. *садити*, п. sadzić, ч. saditi, слц. sadit', вл. sadźeć, нл. sajźaś, полаб. sodě «(він) садить», болг. *садя́*, м. *сади*, схв. *са́дити*, слн. sadíti, стсл. **сади́ти**; — псл. saditi, фактитивна форма до sědĕti «сидіти»; — відповідає дінд. sādáyati «садить», ав. ni-šāδayeiti «дає себе посадовити; ставить», лит. sodìnti «садити», гот. satjan «тс.». — Черных II 135; Фасмер III 544; Brückner 478—479; Schuster-Šewc 1263—1264; Trautmann 259; Fraenkel 855. — Див. ще **сиді́ти.** — Пор. **доса́да, надсади́ти, са́жа[1], са́ло[1].**

садно́ «натерта рана, зокрема у коня під сідлом», [*седно́, сердно́*] «тс.» Нед, *садни́ти* «боляче свербіти», [*осадни́ти*] «натерти (коневі) рану»; — р. [*садно́*], *ссади́на, садни́ть*, др. *садьно* «рана», п. [sadno] «натерте сідлом місце», ч. [sadat] «боляче свербіти», ст. sadno, схв. *са́дно* «набите сідлом місце у тварини»; — здебільшого вважається пов'язаним з псл. saditi «садити», в переносному значенні «завдавати удари» (Шанский ЭИРЯ I 72; Brückner 478); зводиться також до етимологічно відмінного гіпотетичного псл. saditi «розбивати, розколювати», sedati «тріскати, лопатись», спорідненого з дінд. kšadatē «розкладає, розрізає, забиває», гр. κτηδών «тріска» (Machek ESJČ 521, 535). — Пор. **сади́кати, сади́ти.**

саєт «тонке англійське сукно; гатунок оксамиту», *саєта,* [*сіє́та* Пі, Нед] «тс.», *саєто́вий*; — бр. *сае́та* «тонке сукно»; — запозичення з польської мови; п. sajeta «тонке сукно» виводиться від іт. saietta, похідного від saia «вид саржі» (пор. також фр. sayette, похідне від saie «тс.»), що відбиває лат. saga, мн. від sagum «солдатський плащ», запозиченого з галльської мови, в якій воно було споріднене з лит. sagis «дорожній жіночий одяг», sègti «застібати», лтс. segt «покривати, закутувати», псл. sęgati, укр. *сяга́ти.* — ТСБМ V/1, 19; SJP VIII 13; Gamillscheg 788; Walde—Hofm. II 464; Fraenkel 770; Фасмер III 825. — Див. ще **сяга́ти.**

саж — див. **сади́ти.**

са́жа[1] «чорний осад від диму», [*са́джа*] «тс.» Нед, [*сажер*] «сажотрус», [*сажи́р*] «тс.» Шух, [*сажни́ця*] «сорочка, в якій трусять сажу»; — р. бр. др. *са́жа*, п. слц. sadza, ч. saze, вл. sazy (мн.), нл. [saze] (мн.), болг. *са́жда*, м. *саѓа*, слн. sáje, стсл. **сажда**; — псл. *sadja, пов'язане з saditi (sę) «осідати»; — споріднене з лит. súodžiai «сажа, кіптява», дангл. діскл. sōt «тс.». — Черных II 135; Фасмер III 544; Булаховський Вибр. пр. III 365; Schuster-Šewc 1270—1271; Fraenkel 292. — Див. ще **сади́ти.**

[**са́жа[2]**] «головня на кукурудзі» Дз, *са́жка* «зона, хвороба злакових рослин», *са́жкові* «рід нижчих грибів-паразитів»; — бр. *са́жа* «зона»; — результат перенесення назви *сажа*[1] за зовнішньою подібністю чорного пилу зони до сажі. — Див. ще **са́жа[1].**

са́жа[3], *са́жавка, са́жа́лка* — див. **сади́ти.**

са́жень (міра довжини), [*сага́* ВеБ, *са́жен* Куз, *са́жінь* Дз, *ся́жень* Нед] «тс.», *сажене́нний, сажне́вий, сажньови́й,* [*сожене́нний*] «саженний» Нед, *посажене́нний*; — р. *са́жень*, бр. *са́жань*, др. *сяжень*, п. sążeń, ч. sáh, ст. sažeň, слц. siaha, вл. sažeń, нл. sežań, болг. м.

са́жен, схв. *сѐжањ*, слн. séženj; — псл. *sęgъ, *sęženь, пов'язане з sęgati «простягати руку»; первісно означало довжину, вимірювану розставленими руками; зіставлення з лит. síeksnis «сажень» (Mikkola IF 8, 302) необґрунтоване. — Черных II 135; Фасмер III 545; Булаховський Вибр. пр. III 428; Brückner 483; Machek ESJC 535. — Див. ще **сяга́ти.**

сажки́, *сажо́к* — див. **сади́ти.**

саз (музичний інструмент); — р. *саз, саа́з*, бр. болг. *саз*, схв. *са̑з*; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. saz «балалайка», тат. *саз* (східний музичний інструмент), каз. *саз* «музичний мотив» походять від перс. sāz «музичний інструмент; очерет». — CIC[2] 740; Шипова 267; ТСБМ V/1, 20; Skok III 209; Räsänen Versuch 406.

сазáн (іхт.) «короп, Cyprinus carpio L.», [*сазáнь*] «тс.» Нед; — р. бр. болг. діал. *сазáн*; — запозичення з тюркських мов; тур. sazan, каз. узб. *сазан* «тс.» виводиться від saz «мул, болото» і вважається спорідненим з чув. *шаран*, теж запозиченим у східнослов'янські мови. — Коломиец Происх. назв. рыб 112; Черных II 135—136; Фасмер III 545; Шипова 270; Leder 112—113, 117; Räsänen Versuch 406; Менгес 172. — Пор. **шаран[1].**

[сай] «крижана каша на річці, сало, шерех, шуга» ВеУг; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. каз. тат. телеут. шор. чаг. *сай* «неглибокий, мілкий»; первісне значення запозичення могло бути «крига з неглибоких прибережних місць, яка пливе навесні після великої криги». — Пор. **са́ло[2].**

са́йга[1] (зоол.) «вид антилопи, сугак, Saiga Gray» СУМ, Нед, *сайга́к* «тс.», *сайгача́* «маля сайгака»; — р. бр. *сайга́, сайга́к*, ч. слц. saiga; — через посередництво російської мови запозичено з чагатайської; чаг. sajγak «серна», як і каз. *сайгак* «антилопа», тат. *сайга, сайгак* «тс.», споріднене з кар. suhak «тс.». — CIC[2] 740; Макарушка 12; Фасмер III 545; Шипова 271; Дмитриев 542; Kowalski Symb. Rozwadowski II 352—353; Lokotsch 141; Räsänen Versuch 395. — Пор. **сугáк[1].**

[сайга́к] «кіл висотою в ріст людини; два кілки, між якими прив'язують овець»; — запозичення з тюркських мов; пор. каз. *саіғакта* «закріпити палку у верхньому кінці могили» (Радлов IV 222—223).

сайда́к, *сайдакар, сайда́кер, сайда́чник* — див. **сагайда́к.**

са́йка[1] «вид булки»; — бр. *са́йка*; — запозичення з російської мови; р. *са́йка* «тс.» виводиться від ест. sai «білий хліб», фін. saija «тс.» (Kalima 212; Преобр. II 245), але припускається й зворотний шлях запозичення (Kiparsky Baltend. 68). — Черных II 136; Фасмер III 546.

са́йка[2] (іхт.) «вид риби родини тріскових, Boreogadus Günther»; — запозичення з російської мови; р. *са́йка* «тс.» виводиться від *са́йда* «вид тріски», запозиченого з фінської (фін. saita) або саамської мови (саам. saite). — Фасмер III 546; Kalima 212.

са́йра (іхт.) «вид тихоокеанської риби, Cololabis Gill.»; — бр. *са́йра*; — запозичення з російської мови; р. *са́йра* «тс.», можливо, походить від яп. sawara «(океанські) макрелі».

сак[1] (заст.) «сумка, торба; снасть для ловіння риби; [сітка для носіння трави О]», [*са́ква*] «рибальський сак; капшук для тютюну, кресала Л», [*са́вка*] «різновид ятера», *са́кви́* «подвійна торба через плече, через спину коня СУМ, Нед; [капшук для тютюну, кресала Л]», [*саквій*] «капшук для тютюну, кресала» Л, *сакі́вки́* (зменш. до *са́кви́*), *саковки́* «тс.», [*сакі́вно́*] «частина рибальського сака», *сачо́к* «сітка для ловіння риби, комах у формі конуса з ручкою», *підса́к* «рибальський сак», *підса́ка*, [*підсакі́вка*] «тс.», *підса́чити* «піймати підсаком»; ст. *сакъ* (рибальський) (1665); — р. бр. болг. м. *сак*, п. ч. слц. sak «кошик, мішок», вл. нл. sak «рибальська сіть», слн. sȁk «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з народнолатинської мови; нар.-лат. saccus «мішок» походить від гр. σάκκος, яке зво-

диться до гебр. (фінікійського) śaq «мішок, вовняна тканина»; менш вірогідна думка (Фасмер ГСЭ II 273, III 170; Kiparsky GLG 129) про безпосереднє запозичення з грецької або (Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Peisker 67) про посередництво готської мови (гот. sakkus). — Гончаров Мовозн. 1982/3, 62—63; Фасмер III 546; Hüttl-Worth 13; Schuster-Šewc 1264—1265; Mikl. EW 287; Lewy Fremdw. 87. — Пор. **бéсáги, сакýля.**

сак[2] «верхній жіночий одяг», [*сáчик*] Корз, *сачóк*; — р. *сак* «плащ», бр. *сак* «жіночий одяг», п. заст. sak «плащ»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. sac «мішок» походить від лат. saccus «тс.». — CIC[2] 741; Фасмер III 546; Dauzat 644. — Див. ще **сак**[1].

[**сакá**] «водовозна бочка»; — болг. [*сакá*] «міх для води», схв. *сáка* «водовозна бочка»; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. saka «водонос, водовоз» походить від ар. saka «тс.»; думка про молдавське посередництво (Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 138; Vrabie Romanoslavica 14, 170) недостатньо переконлива. — Макарушка 12; Нед. II 847; Радлов IV 241.

[**сакалáш**] «гра з вогнем у Великодню ніч»; — неясне.

[**сакара**] (бот.) «жито, Secale cereale L.» Mak, [*сакóра*] «тс.» Нед; — запозичення зі східнороманських мов; молд. *секáрэ*, рум. secáră походить від лат. secāle «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь давньої балканської мови. — СДЕЛМ 374; DLRM 756; Walde—Hofm. II 504.

сáква[1], *сáквú, саквíй, саківкú, саковкú* — див. **сак**[1].

саква[2] — див. **сакláк.**

саквояж; — р. *саквояж*, бр. *саквaяж*, п. sakwojaż, болг. *саквояж*; — запозичення з французької мови; фр. sac de voyage «дорожній мішок» складається з іменників sac «мішок» і voyage «подорож», похідного від voie «дорога», що зводиться до лат. via «тс.», спорідненого з дінд. vithi «ряд, дорога», гр. εἶσατο «ішов». — CIC[2] 741; Черных II 136; Фасмер III 547; Kopaliński 859; Dauzat 755; Walde—Hofm. II 778—779. — Див. ще **сак**[1].

[**сакúрка**] (зоол.) «веретільниця, безнога ящірка, Anguis fragilis» Л; — неясне.

[**сакла́**] «великий мішок» Нед, [*сакéльня*] «рептух, мішок для корму», [*сáклинок*] «сумчата тваринка» тж; — бр. [*сакéлка*] «сумка», п. [sakielnia] «мішок для корму» (з укр.?); — очевидно, результат гіперистичної видозміни фонетичної форми *сáква*, в якій **в** могло бути сприйняте як польське **ł**. — Див. ще **сак**[1].

сакла́к (бот.) «бруслина, Evonymus europaea L.; [жостір, Rhamnus cathartica L. Нед]», [*саклаковáті*] «жостерові, Ramneae», [*сакла́чина*] «жостір» тж, [*саква*] «тс.» Mak; — бр. [*шаклак*] «жостір», п. [sakłak, szakłak] «тс.»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. тур. крим.-тат. полов. каз. sakla «берегти, оберігати, рятувати»; тюркська назва могла бути зумовлена лікувальними властивостями кори крушини. — Янышкова Этимология 1985, 45; Brückner 539.

сáкля «житло кавказьких горців»; — р. бр. *сáкля*, п. sakla; — запозичення з грузинської мови; груз. saxli «будинок» утворене за допомогою префікса (s)a- від дієслівної основи *xl- «бути серед, біля»; споріднене з мегр. охог-. — ССРЛЯ 13, 57; SJP VIII 14; Климов 171.

[**сáкма**] «вузька дорога, лісовозна дорога; загін, колона» Нед; — р. [*сакмá*] «колія, доріжка, стежка; слід людей, коней, звірів», [*сокмá*] «тс.»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; каз. *сокпа* (<sokma) «доріжка, стежка», чаг. sokmak «тс.» є похідними від основи sok- «бити» (пор. *шлях* від н. schlagen «бити»); менш переконливе зіставлення (Погодин РФВ 50, 229; Osten-Sacken IF 33, 258; Даль IV 129) з *сок* «пошук», *сочúти* «стежити, підстерігати». — Макарушка 12; Фасмер III 547; Шипо-

ва 272; Mikl. TEl II 150; Радлов IV 256—257; Räsänen Versuch 426.

сакма́н «невелика отара ягнят з матками», [*сагма́л, саґма́л*] «тс.», *сакма́нник*, [*сакма́нити*] «доглядати щойно народжених ягнят» Гриц, [*сакманува́ти*] «тс.» тж; — р. *сакма́н, сакма́л*, болг. *сагма́л* «отара дійних овець»; — запозичення з тюркських мов; тур. sağmal «дійна», каз. *сакмал* є похідним від спільнотюркської основи sag- «доїти», спорідненої з монг. saga «тс.»; фонетична форма *сакма́н* зіставляється також з кирг. *сакман(чы)* «доглядач новонароджених ягнят», спорідненим з каз. *сақпан* «довгий батіг чабана». — Макарушка 12; Гриц 154; БСЭ 37, 605; Шипова 272; Räsänen Versuch 393.

[**са́кмар**] у виразі [*на с. (на гурт) брати роботу*] «зобов'язуватись виконати різні етапи тривалої роботи (напр., сіно скосити, згребти і скласти в копиці)» Нед, [*са́кма́н*] «тс. Нед; відрядно О; лісовий робітник О»; — слц. [šakmaň] «відрядна робота»; — запозичення з угорської мови; уг. szakmány (szakma) «наймана або поденна робота» пов'язується з szak «частина, відрізок часу, пора», успадкованим з фінно-угорського періоду. — Балецкий St. sl. 9, 338; O II 201; MNTESz III 648, 653—654.

[**сакомпа́к**] «з усіма речами» Гор; — п. sakum-pakum «вибратися похапцем, щодуху»; — результат видозміни запозиченого виразу нім. mit Sack und Pack «з усіма пожитками» (букв. «з мішком і пакунком»). — Гор 80; SJP VIII 16. — Див. ще **па́ка, сак**[1].

сакра́ме́нт «церковне таїнство; причастя», *сакраментáльний* «священний; традиційний», *сакраментува́ти* «причащати»; — р. *сакраментáльный*, бр. *сакра́мант, сакраментáльны*, п. ч. нл. вл. sakrament «святе таїнство; священний предмет», слц. sakramentum, болг. м. *сакраме́нт*, схв. *сакрàмен(а)т* «тс.», слн. sakramènt (виг., лайка); — через польську мову запозичено з латинської; лат. sacramentum «святе таїнство; зобов'язання до військової служби» є похідним від sacro «освячую, присвячую», пов'язаного з sacer «святий, свячений», спорідненим з дісл. sāttr «примирений», хет. šaklaiš (šakliš) «закон, обряд». — Richhardt 97; Kopaliński 859; Walde—Hofm. II 460—461.

[**саксага́н**] «капут, смерть»; — неясне.

саксау́л (бот.) «Haloxylon Bunge», *саксау́льник* «зарості саксаулу»; — р. бр. *саксау́л*, п. saksauł (з р.), ч. слц. saxaul; — запозичення з тюркських мов; чаг. *саксаул*, каз. *сексевил*, кирг. *сэксээл* «тс.» виводяться від монг. ǯаγ «вид саксаулу, Haloxylon ammodendron». — Фасмер—Трубачев III 547; Шипова 273; Дмитриев 542; SJP XI; Räsänen Versuch 396.

са́кси «група давніх германських племен»; — р. бр. *са́ксы*, п. saksy, ч. Sas (одн.), ст. saks, вл. saks, sas, нл. Sakso «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Sachse «саксонець; (іст.) сакс» зводиться до двн. sahs «ніж, меч», спорідненого з лат. saxum «камінь». — Фасмер III 548; Мельхеев 73; Feist 267.

саксофо́н, *саксофоні́ст*; — р. болг. м. *саксофо́н*, бр. *саксафо́н*, п. вл. saksofon, ч. saxofon, слц. saxofón, схв. *сàксòфōн, сàксофон*, слн. saksofón; — запозичення з французької мови; фр. saxophone утворено від прізвища бельгійського винахідника А. Сакса (A. Sax, 1814—1894) і основи phone, як у gramophone «грамофон», téléphone «телефон», що зводиться до гр. φωνή «звук, голос». — CIC[2] 741; Коваль 199—200; Иванов РР 1983/2, 140; Kopaliński 859; Vujaklija 850; Dauzat 653; Gamillscheg 797. — Див. ще **фон**[2].

[**саку́ля**] «вид рибальського сака»; — болг. [*саку́ля*] «великий мішок»; — запозичення з новогрецької мови; нгр. σακκοῦλα «мішок» походить від лат. saccula «тс.», зменш. від saccus «мішок». — РЧДБЕ 642. – Див. ще **сак**[1].

[**сакуля́ти**] «погано робити, халтурити» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з ч. sakulajda (злегка лайливий вираз, «чорт візьми»), sakulajdo «тс.».

[**сакуо́лка**] «вишивка з вирізуванням» Л; — неясне.

[**сал**] «простір води, льоду, охоплений рибальськими сітями»; — р. [*сал*] «місце, де пливуть із сіткою»; — запозичення з молдавської чи турецької мови; молд. *сал* (рум. sal) «великий пліт» походить від тур. sal «пліт». — СДЕЛМ 370; DLRM 733. — Див. ще **са́ла.**

[**са́ла**] «невеликий пліт із снопів для переправи речей через річку; прив'язувався до коня»; — р. [*сала, салы́*] «тс.; пліт з очерету», болг. *сал* «пліт; пором», м. *сал* «пліт»; — запозичення з турецької мови; тур. sal «пліт» споріднене з аз. каз. кирг. тат. чаг. *сал*, башк. *һал*, чув. *сулă* «тс.», пов'язаними з тюрк. *сал* «класти, укладати». — Фасмер III 551; Шипова 273; Mikl. TEl II 150; Räsänen Versuch 397; Егоров 194. — Пор. **сал.**

[**саладро́н**] (іхт.) «верховодка, Alburnus alburnus L.» Чаб; — неясне.

[**салак**] (ент.) «хрущ, Melolontha vulgaris Fabr.» ВеНЗн, [*саляник*] «тс.», [*са́ле́ник*] «тс. ВеНЗн; личинка хруща», [*сале́ник*] «личинка хруща» Куз, [*салíй*] «тс.»; — очевидно, похідні утворення від *са́ло* за зовнішньою подібністю борозняків до кусочків сала. — Див. ще **са́ло[1].**

сала́ка «різновид оселедця»; — бр. *сала́ка*, п. sałaka; — запозичення з російської мови; р. *сала́ка, сала́кушка* «плітка, Clupea spratus», [*сала́га*] «ялець, Cyprinus rutilus; верховодка, Alburnus lucidus» походить від фін. salakka «верховодка», ест. salakas, вепс. salag; іт. salacca «салака» виводиться від sale «сіль» (Mestica 1501). — Акуленко 142; Фасмер III 549; Leder 77; Kalima 212—213.

саламáндра (зоол.) «Salamandra Laur.»; — р. бр. *саламáндра*, п. salamandra, ч. salamandr, слц. вл. salamander, болг. *саламáндра, саламáндър*, м. *саламáндра, саламáндер*, схв. *саламàндер*, слн. salamánder; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. salamandre, іт. salamandra походять від гр. σαλαμάνδρα невідомого походження. — CIC[2] 741; Черных II 136; Фасмер III 549; Преобр. II 246; Frisk II 673.

саламáта «рідка страва із завареного борошна», [*саламáть*] «вінегрет» Мо, *саламáха* «саламата, їжа з товченого часнику, хліба і квасолі», *соломáха* «саламата», [*саламáшка*] «густий осадок, залишок, гуща» Ва; — р. *саламáта* «бовтанка, рідка каша», [*соломáта, соломáт, соломáта, соломáть*] «тс.», [*саламáть*] «вівсяна крупа, піджарена на салі», бр. [*саламáха*], п. sałamacha «саламаха»; — неясне; пов'язувалося з *са́ло* (Преобр. II 247) або з *со́лод* (Соболевский РФВ 66, 348—349; Преобр. II 247); зіставлялося також із гр. σαλγαμάτον «їжа з ріпи» (Фасмер ГСЭ III 170—171) і з пн.-тюрк. solomat (Mikl. TEl, Nachtr. II 184), телеут. salamat «каша»; пор. також каз. *салма* «суп з галушками». — Москаленко УІЛ 47; Фасмер III 549.

[**саламу́р**] «солона юшка, приправа до риби» Мо, [*саламу́ра*] «солона юшка, приправа до м'яса; розведений кізяк для удобрення» Мо, [*саламу́рити*] «поливати (рибу) саламуром» Дз; — болг. *саламу́ра* «розсіл», м. *саламура*, схв. *сàламура*, слн. salamúrja «тс.»; — запозичення з новогрецької мови в українську через східнороманські (молд. *саламу́рэ* «розсіл», *сараму́рэ*, рум. salamúră, saramúră «тс.»); нгр. σαλαμοῦρα походить від іт. salamóia «тс.», яке виводиться від лат. sal «сіль» і muria «розсіл», очевидно, спорідненого з гр. μῦρω «течу, випускаю; плачу», лит. mùrti «розмокати», лтс. murit «бруднити», псл. murava «мурава». — DLRM 735—736; Mestica 1501; Walde—Hofm. II 130. — Див. ще **мурава́[1], сіль.**

[**саланда́р**] «поминки; панахида» Нед; — болг. *сарандáр* «молитва за померлого на 40-й день; щоденна молитва за померлого до 40 днів», м. *сарандар* «молитва за померлого до 40 днів»; — запозичення з новогрецької мови; нгр. σαραντάρι «сороковий день» виникло з гр. τεσσαράκοντα (> нгр. σαράντα) «сорок», утвореного з основ τέσσαρες «чо-

тири», спорідненого з дінд. catúraḥ, псл. četyre, укр. *чотири*, і -κοντα (< *κωντα < *(d)k̆̄mt-), пов'язаного з δέκα «десять», спорідненим з псл. desęťь, укр. *де́сять*. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Фасмер ГСЭ 3 172; Frisk II 883—884; Pokorny 192. — Див. ще **де́сять, чоти́ри.**

сала́т (бот.) «латук, Lactuca L.; холодна страва із зелені», *сала́та* «тс.», *сала́тник* «миска для салату; [(бот.) пшінка весняна, Ficaria verna Huds.]», *сала́тниця* «миска для салату», [*шала́та*] (бот.) «салат, латук», *сала́тний* «світло-зелений», *сала́товий* «тс.»; — р. *салат*, бр. *сала́та, сала́т*, п. sałata, ч. salát, нл. salat, болг. *сала́та*, схв. *са̀ла̀та*, слн. soláta; — через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. salata «соління», insalata «салат» пов'язані з sale «сіль», що зводиться до лат. sāl «тс.». — Москаленко УІЛ 60; Дзендзелівський УМШ 1958/2, 67; Акуленко 141; Hüttl-Worth 18; Черных II 136; Фасмер III 549; Sł. wyr. obcych 664; Mestica 799. — Див. ще **сіль.**

сала́ш] «намет, накриття», [*сала́ши́на*] «тс.», [*са́лаш*] «гурт овець; місце, де розташовані кошари» Доп. УжДУ 4, [*сала́ши́тися*] «поселятися», [*сала́шува́ти*] «жити в наметі», ст. *салашъ* (1480); — р. [*сала́ш*] «намет», п. sałasz «тимчасова повітка, літній будиночок у полі чи лісі, польова кошара», szałas, ст. szałasz «тс.», ч. слц. salaš, болг. [*сала́ш*] «дощата колиба» (з тур.); — запозичено з угорської мови, можливо, через румунське посередництво (рум. sălăș «житло, житло пастухів»); уг. szállás «нічліг; житло; бівуак» походить від тур. salaş «намет», звідки й м. *салаш* «хутір, ферма», схв. *са̏лаш*, слн. saláš «тс.». — Макарушка 12; Дзендзелевский ОЛА 1965, 124; Vrabie Romanoslavica 14, 170; Sł. wyr. obcych 726; Machek ESJC 536. — Пор. **шала́ш.**

сала́шник] (бот.) «зав'язник, Potentilla tormentilla Schr.» Mak; — неясне.

са́лба] «частина жіночого одягу» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. sálbă «намисто» виводиться від лат. subalba «білувата», утвореного з прийменника sub «під» і прикметника albus «білий». — Vrabie Romanoslavica 14, 170; СДЕЛМ 370; DLRM 733. — Див. ще **альбо́м, ле́бідь, суб-.**

салга́н] «бойня із салотопнею; різник; салотоп», [*салоган, салого́н*] «тс.», [*савга́н*] «салотопня Бі; отара, гурт овець Мо»; — п. [sałhan] «баранячий жир» (з укр.), болг. *салхана́* «бойня»; — запозичення з турецької мови; тур. salhane «бойня» походить від перс. sälaḫane (sällahhane) «бойня, шкуродерня», утвореного з основ sällaḫi «забій худоби», що зводиться до ар. salaḫa «здирати шкуру», пов'язаного з salḫ «знята шкіра», і ḫāne «приміщення». — Радлов IV 1, 366; РЧДБЕ 644.

сале́ник, *са́ле́ник, сали́й, салянник* — див. **салак.**

са́ле́п (фарм.) «висушені кореневі бульби рослин родини зозулинцевих», [*са́лєп*] «крохмалоподібний слиз із бульб зозулинця (Orchis morio)» Нед; — р. схв. *са́леп* (бот.) «зозулинець, Orchis L. і мука з його бульб», п. ч. слц. salep, болг. *сале́п*, м. *салеп*; — через нім. Sálep (пор. також тур. saleb) зводиться до ар. saḥlab «тс.». — Фасмер III 549; Skok III 194—195; Mikl. TE1 II 151; Matzenauer LF 19, 243.

Саливо́н (чоловіче ім'я), ст. *Силоанъ* (1427), *Силуанъ* (1448), *Селивонъ* (1498), *Селіванъ, Сілуанъ* «лѣсник, дикий, лѣсный, боровый; сі́лва, лат. лѣсъ» (1627); — р. *Селива́н, Селифа́н, Селивон,* ст. *Силуа́н, Силуя́н*, бр. *Селіва́н, Селіфа́н, Селівон*, п. Sylwan, слц. Silván, схв. *Силван*, слн. Silvan; — запозичення з латинської мови; лат. Silvānus (ім'я бога лісів, полів, стад) походить від silva «ліс», очевидно, спорідненого з гр. ξύλον «дерево, (мн.) дрова», лит. šùlas «стовп», укр. *шу́ла* «тс.». — Вл. імена 84; Бе-

ринда 232; Петровский 198, 200; Спр. личн. имен 457; Skok III 235; Walde—Hofm. II 537. — Див. ще **шу́ла.**

саліци́ловий (хім.), *саліци́лка* «саліциловий натр, лікарська речовина»; — р. *салици́ловый*, бр. *саліцылавы*, п. вл. salicylowy, ч. слц. salicilový, болг. м. *салици́лов*, схв. *салѝцѝлнӣ*, слн. salicílen; — запозичення, що зводиться до нлат. (acidum) salicylicum «саліцилова (кислота)», утвореного з основ лат. salix «верба», спорідненого з сірл. sail, двн. sal(a)ha, дангл. sealh «тс.», і гр. ὕλη «речовина; деревина»; латинська назва зумовлена тим, що відповідна речовина міститься в корі верби. — CIC² 741; Sł. wyr. obcych 663; Walde—Hofm. II 469. — Див. ще **Саливо́н.** — Пор. **шу́ла.**

[салма́ш] «помічник чабана»; — р. *[салма́ш]* «старший чабан»; — запозичення нез'ясованого походження.

са́ло[1], *[са́лниця]* «внутрішній свинячий жир» Куриленко, *[сало́ха]* «товста, пузата жінка» Нед, *са́льник* (анат., тех.), *са́льни́к* «страва з гречаної каші з печінкою і жиром» СУМ, Нед, *[сальни́ця]* «жирова залоза» Нед, *сальце́*, *[саля́лка]* «бодня для сала» Нед, *[са́лянка]* «посудина, в якій затовкують сало» Си, *[сали́стий]* Нед, *са́льний*, *сальнико́вий*, *са́лити*; — р. болг. м. *са́ло*, бр. *са́ла*, др. *сало*, п. вл. нл. sadło, ч. sádlo, слц. sadlo, полаб. sodlü, схв. *са̀ло*, слн. sálo; — псл. sadlo, пов'язане з saditi «садити, сідати» («те, що сідає на м'ясо»); пов'язується також (Мартынов Язык 43) з пкельт. *saldi- (ірл. saill «солонина», saillim «солю»). — Фасмер III 550; Брандт РФВ 24, 145; Brückner 478—479; Machek ESJČ 535; Schuster-Šewc 1263; Младенов 567; Skok III 195; Mikl. EW 287. — Див. ще **сади́ти.**

са́ло[2] «тонкий шар криги або невеликі крижинки на воді перед льодоставом, шуга, шерешень»; — р. *са́ло* «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми *сай* «тс.» і зближення її з *са́ло*[1]; безпосереднє пов'язання з *са́ло*[1] (Фасмер III 550) позбавлене підстав. — Див. ще **сай.**

салогу́б (знев. заст.) «міщанин, торговець; [товстощокий чоловік Нед]»; — очевидно, складне утворення з основ іменників *са́ло*[1] і *гу́ба*[1] (див.).

сало́л (фарм., дезінфікуючий препарат); — р. бр. болг. *сало́л*, п. ч. salol «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Salól, фр. salol «тс.» є результатом скорочення виразів нім. Sal(icyl-Säure Phen)ol «фенол саліцилової кислоти», фр. sal(icylate de phen)ol «саліцилат фенолу». — Черных II 136. — Див. ще **саліци́ловий, фено́л.**

[салом'я́к] «нашатир», *[салмом'як* Пі, *сальмя́к* Нед] «тс.», *[сальмяко́вий]* Нед; — запозичення з польської мови; п. salmiak, як і ч. слц. вл. salmiak, схв. *сàлмијак*, слн. sálmiak, походить від нім. Sálmiak «нашатир», яке зводиться до пізньолат. salmiax «тс.» (1530), утвореного на основі виразу sāl ammoniacum «амоніакова сіль». — Шелудько 46; Sł. wyr. obcych 663; Kluge—Mitzka 19. — Див. ще **амо́ній, сала́т, сіль.**

сало́н; — р. бр. болг. м. *сало́н*, п. вл. salon, ч. слц. слн. salón, схв. *сàлӧн;* — запозичення з французької мови; фр. salon походить від іт. salone, збільшеної форми до sala «зал», яке виводиться від фр. salle «тс.». — CIC² 741; Черных II 136—137; Фасмер III 550; Sł. wyr. obcych 664; Dauzat 647; Gamillscheg 790. — Див. ще **зал.**

сало́п (заст.) «верхній жіночий одяг», *сало́пниця* (заст.) «жебрачка; жінка міщанських поглядів»; — р. бр. *сало́п*, п. salopa, ч. заст. salup; — запозичення з німецької мови; нім. Salópre «ранковий жіночий одяг» пов'язане з salopp «нечистий, неохайний в одязі і поведінці», яке походить від фр. salope (вульг.) «нечепура», утвореного, очевидно, з фр. sale «брудний» шляхом контамінації з англ. sloppy «тс.»; виведення р. *сало́п* безпосередньо від фр. salope (Фасмер III 550) викликає

сумнів з погляду семантики. — Sł. wyr. obcych 664; Kluge—Mitzka 621—622; Dauzat 647. — Див. ще **са́льний.**

салфе́тка «серветка»; — болг. *салфе́тка*, м. *салфе́та*, схв. *сàлвēт, салве́та* «тс.»; — запозичення з російської мови; — р. *салфе́тка* походить від нім. Salvétte, яке зводиться до іт. salvietta «рушник». — Черных II 137; Фасмер III 551; Преобр. II 247; Горяев Доп. I 41; РЧДБЕ 644; Matzenauer 302. — Пор. **серве́тка.**

сальві́нія (бот.) «Salvinia Mich.», *сальві́нієві*; — р. *сальви́ния*, бр. *сальві́нія*, п. salwinia; — утворено від прізвища флорентійського ботаніка XVII—XVIII ст. А.М. Сальвіні (Salvini). — Sł. wyr. obcych 664.

са́льдо «залишок по рахунку», *сальдува́ти, са́льдовий*; — р. *са́льдо*, бр. *са́льда*, п. ч. слц. вл. saldo, болг. м. *са́лдо*, схв. *сàлдо*, слн. sáldo; — запозичення з італійської мови; іт. saldo «розрахунок; сальдо; (прикм.) цілісний, твердий» походить від лат. solidus «цілісний, непорушний, твердий, масивний». — CIC^2 742; Акуленко 141; Kopaliński 860. — Див. ще **солі́дний.**

[**са́лька**] «вусик, остюк (на колоску)» ВеУг, [*салькова́тий*] «з довгими вусиками, остюками» тж; — запозичення з угорської мови; уг. szálka «скалка; риб'яча кістка, остюк» є похідним від szál «нитка, волокно», яке загальноприйнятої етимології не має. — Лизанец 623; MNTESz III 655, 660.

са́льний «непристойний», *са́льність*; — запозичення з російської мови; р. *са́льный*, очевидно, походить від фр. sale «брудний», що зводиться до свн. sal «мутний» (двн. salo «темного кольору»), спорідненого з дірл. salach «брудний», лат. salīva «слина»; на російському ґрунті запозичення зблизилося з *са́ло*; безпосереднє виведення від *са́ло* (Фасмер III 551) викликає сумнів. — Черных II 137; Фасмер—Трубачев III 551; Булаховський Нариси 176; Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 268; Преобр. II 247.

[**са́льсин**] «верба ламка, Salix fragilis L.» Нед, Пі; — неясне; можливо, пов'язане з науковою назвою лат. salix «верба».

сальтисо́н, *сальцесо́н*, [*салцисо́н* ЛексПол, *салцосо́н, сальцисо́н, сельсисо́н, сельтесо́н, сольтисо́н* тж]; — запозичення з польської мови; п. salceson походить від іт. salsiccione «вид ковбаси», пов'язаного з salsiccia «сосиска», яке зводиться до нар.-лат. *salsicia «ковбаса», похідного від лат. salsus «солоний», sāl «сіль». — SJP VIII 18; Sł. wyr. obcych 663; Brückner 479—480; Dauzat 652; Mestica 1506. — Див. ще **сіль.** — Пор. **соси́ска.**

са́льто «перевертання через голову в повітрі»; — р. *са́льто*, бр. *са́льта*, п. ч. слц. вл. salto, болг. м. *са́лто*, схв. *сàлто* «стрибок», слн. sálto; — запозичення з італійської мови; іт. salto «стрибок» походить від лат. saltus «тс.», пов'язаного з salto «стрибаю», salio «тс.», спорідненими з гр. ἅλλομαι «тс.», дірл. sald «топтання», ірл. salt «стрибок». — CIC^2 742; Kopaliński 861; Walde—Hofm. II 468.

салю́т, *салютува́ти*; — р. бр. болг. *салю́т*, п. ч. вл. слц. salut, м. *салю́т*, схв. *сàлūт*, слн. salút; — запозичення з французької мови; фр. salut «привіт» походить від лат. salus (salutis) «здоров'я, добробут; привіт», пов'язаного з salvus «здоровий, цілий, врятований», спорідненим з дінд. sárvaḥ «непошкоджений, цілий, весь, кожний», ав. haurva- «непошкоджений, цілий», гр. ὅλος, οὖλος «тс.». — CIC^2 742; Черных II 137; Фасмер III 551; Sł. wyr. obcych 664; Dauzat 648; Gamillscheg 791; Walde—Hofm. II 472. — Пор. **залп, солі́дний, со́ло.**

[**саля́нка**] «(орн.) синиця, Parus; (ент.) огнівка жирова, Pyralis pinguinalis Нед»; — похідне утворення від *са́ло*; назви зумовлені тим, що гусінь цієї огнівки заводиться в салі, а си-

ниця охоче поїдає сало. — Див. ще **са́ло**[1].

[**салятúрка**] «біла череп'яна миска» Мо; — запозичення з польської мови; п. salaterka «салатниця» виводиться від фр. saladier «тс.», похідного від salade «салат» (пор. [*табатúрка*], *табакéрка* від фр. tabatière). — Sł. wyr. obcych 663. — Див. ще **сала́т.**

сам, *самúй, сама́,* [*сама́я*], *саме́(є), само́, самú, самí,* [*самíський*] «самісінький», *самíтний, самíтницький,* [*самовúтий*] «одинокий, поодинокий» Нед, *самотúнний, самóтний, самóтницький,* [*самотнúчий* Нед, *самотýшний, самотю́чий* тж], *самóтницький, самíтник, самíтництво,* [*са́мость*] «одинокість» Бі, *самота́, самотúна́,* [*самотúнець*] Нед, *самóтник,* [*самотня́*] «самота» Нед, [*самоту́ха*] «пустельник, самітник» Нед, *самотíти, самото́ю, несамовúтий, осамíтнений, осамóтнений,* [*осамíти* Ж, *осамітнíти* Ж]; — р. бр. болг. м. *са̂м,* др. *самъ,* п. вл. нл. sam, ч. слц. слн. sám, полаб. som (samo), схв. *са̂м,* стсл. **самъ**; — псл. samъ (< *sōmos < *sŏmos); — споріднене з дірл. som «сам», можливо, також з гр. εἷς «один» (< *sems), лат. semel «один раз»; — етимологічно тотожне з *са́мий* «подібний, точний»; розвиток значення міг відбутися вже в індоєвропейській прамові за такою схемою: «подібний» — «такий самий» — «не інакший» — «не інший» — «саме цей» — «тільки цей» — «один, сам». — Черных II 137; Фасмер III 551—552; Brückner 480; Machek ESJC 537; Schuster-Šewc 1266; Skok III 197—198; Frisk II 390; Pokorny 902—905. — Див. ще **са́мий.** — Пор. **самолúтий.**

[**са́ма**] (у виразі *брáти у са́му* «брати до уваги, обмірковувати») Нед; — запозичення з румунської мови; рум. seámă «увага; звіт; вид; сорт; кількість», sámă «тс.» (a lua în seamă дослівно «брати в увагу») пов'язується з уг. szám «число» (számba venni «брати до уваги, враховувати»), запозиченим з давніх тюркських мов чуваського типу; пор. чув. *сум* «число, рахунок», споріднене з уйг. кирг. каз. туркм. тат. *сан* «число, кількість», узб. *сон,* аз. *саj* «тс.». — СДЕЛМ 371; DLRM 755; Балецкий St. sl. 9, 338; MNTESz III 667; Егоров 195; Räsänen Versuch 400.

самáн «необпалена цегла, глина з соломою як будівельний матеріал», *самáнка* «хата з саману», *самáнник* «виготовлювач саману», *самáновий, самáнний*; — р. *самáн* «тс.; [січка]», бр. *самáн*; — запозичення з тюркських мов; пор. чаг. крим.-тат. тур. saman, туркм. sāman «солома», спорідненних з монг. saban, калм. sawn̥ «тс.». — CIC[2] 742; Фасмер III 552; Шипова 274—275; Дмитриев 542; Räsänen Versuch 399.

[**самана́ти**] «бути схожим» Нед, [*сама́рати*] «бути схожим, подібним, скидатися (на кого, що)», [*сама́рно*] «певно, правдоподібно, очевидно», [*посама́нити*] «переплутати, прийняти одне за інше» Куз; — запозичення з румунської мови; рум. semănắ «бути схожим», [samara] «тс.» зводиться до нар.-лат. *similare «тс.», похідного від лат. similis «подібний». — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14, 170—171; Vincenz 14; СДЕЛМ 375; DLRM 759. — Див. ще **асиміля́ція, сам.**

сама́рати, *сама́рно* — див. **самана́ти.**

самаритя́нин «милосердна, жалісліва людина», *самаря́нин* «тс.»; — р. *самаритя́нин,* п. samarytanin «тс.», ч. слц. samaritán «тс.; санітар», вл. samaritanski «милосердний», болг. *самаря́нин* «милосердна людина; член товариства медичної допомоги», м. *самарјанин,* схв. *самарита́нац, самарúћанин* «тс.», слн. samarijȃn (samaritán) «милосердна людина»; — пов'язане з *самаритя́нин* «житель Самарії (колишні місто і область у Палестині)», стсл. **самарꙗнинъ** «тс.»; нове значення виникло під впливом євангель-

ської притчі про одного з жителів Самарії, який проявив милосердя до потерпілої незнайомої йому людини. — Фасмер III 553; Kopaliński 862; РЧДБЕ 644.

самáрій (хімічний елемент, Sm); — р. *самáрий*, бр. *самáрый*, п. samar, ч. samarium, слц. samárium, слн. samárij; — адоптована новолатинська наукова назва; нлат. samarium утворено в 1879 р. французьким хіміком Л. де Буабодраном від назви мінералу самарскіту, яка походить від прізвища російського гірничого інженера В.М. Самарського (*Самáрский*), який відкрив цей мінерал. — Волков 75; Фигуровский 112; Kopaliński 862; Ivanová-Šalingová—Maníková 776.

[**самар'я**] (бот.) «валеріана лікарська, Valeriana officinalis L.» Мак; — неясне; можливо, результат видозміни форми [*валер'ян*] подібно до [*овер'ян, маріян*] «тс.»; пор. також р. [*самарéя*] (бот.) «корінь сарсапарелю». — Пор. **самир.**

[**самаря́ти**] «хмаритися, туманитися» (про погоду) Нед; — неясне.

сáмба «бразильський за походженням швидкий парний танець; музика в ритмі цього танцю»; — р. бр. болг. м. *сáмба*, п. ч. слц. вл. samba, схв. *сàмба*, слн. sámba; — запозичення з португальської мови; порт. samba «тс.» походить з африканських мов. — CIC[2] 742; Klein 1378.

[**самбíр**] (бот.) заст. «вид дерева», [*сáмбірка*] «верба пурпурова, Salix purpurea L.» Г, О, [*самбíрóвий*]; — неясне; можливо, складне утворення із займенника *сам* і основи дієслова *брáти*; назва могла бути зумовлена властивістю лози прийматися з посаджених без коріння гілок.

сáмбо «вид спортивної боротьби», *самбíст*; — бр. *сáмба*, п. вл. sambo; — запозичення з російської мови; — р. *сáмбо* є абревіатурою, утвореною шляхом скорочення слова *самооборóна* і початкових літер слів *без оружия*. — Коваль 177—178; СРЯ IV 18; Новикова РР 1974/4, 157—159; Kopaliński 862.

самбýк (бот.) «бузина, Sambucus L.»; — р. *самбýк* «тс.», п. ст. sambuk «вид коштовної пахучої деревини»; — адаптована новолатинська наукова назва, яка зводиться до лат. sambūcus «бузина» неясного походження. — Фасмер III 553; Walde—Hofm. II 473.

сáмéць[1] «істота чоловічої статі» СУМ, Нед, *самúця*, *сáмка*; — р. бр. *самéц*, п. samiec, ч. слц. samec, вл. sanc, нл. samjak, полаб. samăc «тс.», болг. *самéц* «тс.; холостяк; бурлака», схв. *сáмац* «самець», слн. sámec «тс.»; — очевидно, псл. *samьcь «самець; одинока, самітна істота», похідне від samъ «сам»; значення «тварина чоловічої статі» могло розвинутись у зв'язку з тим, що самці деяких тварин живуть окремо, а піклування про виводок полишають самиці. — Черных II 137—138; Machek ESJČ 537; Schuster-Šewc 1268; Olesch 1041. — Див. ще **сам.**

[**самéць**[2]] (бот.) «айстра степова, Aster amellus L.»; — пов'язане з *сам*; назва зумовлена тим, що ця рослина цвіте пізно восени, коли інших квітів уже немає: пор. [*осінь, осінчак, осіннє зілля, мороз, зімник*] «тс.». — Див. ще **сам.**

[**самець**[3]] (бот.) «конопля-плоскінь, Cannabis sativa mascula» ВеЛ; — очевидно, утворено від *самúця* «конопля-матірка» за аналогією до інших парних назв істот чоловічої і жіночої статі. — Див. ще **самúця.**

сáмий «подібний, точний» (у виразах типу *такий самий; той самий, до самого низу, від самого ранку*), *сáма*, *сáме* СУМ, Пі «(займ.) подібне; точне; (присл.) якраз, точно (в т. ч. у виразі *а саме*)», *сáмеє*, *сáмо* (присл. у виразі *так само*); — р. *сáмый*, *сáмая*, *сáмое*, *сáмо*, бр. *сáмы*, др. *самыи*, *самъ*, п. sam, ч. sám, заст. samý, слц. sám, вл. sam (při samom «мало не, ледве не»), samsny, нл. sam, samsny, болг. *самúя*, м. *сам*,

схв. *сâм*, слн . сáм, стсл. **самъ**; — псл. samъ(jъ) (< *sōmos < *sŏmos) «подібний, точний»; — споріднене з дінд. samáḥ «рівний, однаковий», ав. hama- «рівний, той самий», hāma- «тс.», гот. sama «той самий», двн. samo, дангл. same «тс.», гр. ὁμός «спільний, подібний, рівний», лат. similis «подібний», тох. A soma-, B somo-; ієвр. *sŏm-/sĕm-. — Фасмер III 551—552; Преобр. Ц 248—249; Brückner 480; Machek ESJC 537; Frisk II 390; Pokorny 902—905. — Пор. **сам.**

[**самир**] (бот.) «гадючник шестипелюстковий, Filipendula hexapetala Gilib.» Mak, [*самíра*] (вид рослини) Нед, [*самора*] «підмаренник, медівник, Galium verum L.» Mak; — неясне, можливо, пов'язане з [*самар'я*] «валеріана».

[**самиця**] (бот.) «конопля-матірка, Cannabis sativa femina» Mak; — похідне утворення від *сам*; назва зумовлена, очевидно, тим, що матірка залишається рости сама, після того як з конопель виберуть дозрілу плоскінь. — Див. ще **сам.**

[**самівлє**] (бот.) «сухоребрик стиснутий, Sisymbrium strictissimum L.» Mak; — похідне від *сам*; назва зумовлена, очевидно, тим, що сухоребрик не поїдається худобою і залишається на пасовиськах у вигляді поодиноких стебел. — Див. ще **сам.**

[**самíй**] (іхт.) «сом, Selurus glanis L.» Л, [*самотéй*] «молодий сом» Мо; — похідні утворення на основі контамінації слів *сом*[1] і *сам(úй)* (див.).

Самíйло (чоловіче ім'я), *Самкó*, [*Самуíл* (Ме)], *Самýсь*, [*Самель* ВеЛ, *Самýль* О, *Сомкó* Нед], ст. *Самоилъ* (1438), *Самуíль* «положеный от Бога або имя его от Бога» (1627); — р. *Самуíл*, розм. *Самóйла*, ст. розм. *Самóйло*, бр. *Самуíл*, розм. *Самóйла*, др. *Самуилъ*, *Самоилъ*, п. ч. слц. Samuel, болг. *Самуíл*, м. *Самуил*, схв. *Самуил(о)*, слн. Samuel, стсл. **Самоуилъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Σαμυήλ походить від гебр. šemū'el, утвореного з основ šēm «ім'я» і ēl «Бог». — Беринда 230; Петровский 194; Спр. личн. имен 453; Илчев 439; Klein 1379. — Пор. **Гаври́ло.**

[**сáмка**] «вид дитячої хвороби»; — неясне; можливо, пов'язане з *самá* як табуїстичною назвою хвороби.

[**самó**] (спол.) «але, все ж, хоча»; — болг. м. *сáмо*, схв. *сâмо*, слн. samó «тс.»; — результат закріплення займенника *самó* «одне, лише це, тільки це» у ролі *тíльки*, вживаного як протиставний сполучник (напр., *хотів, тільки не зміг — хотів, само не зміг*). — Див. ще **сам.**

[**самодéри**] «рибальське знаряддя для вилову сомів»; — очевидно, результат видозміни незафіксованої форми **самодери*, утвореної з основ слів *сом* і *дéрти* «витягати» зі зближенням першого компонента із займенником *сам*. — Див. ще **дéрти, сом**[1].

самодíйці (загальна етнічна назва ненців, евенків, нганасанів і селькупів); — бр. *самадыйцы*; — запозичення з російської мови; р. *самодúйцы* «тс.» запропоновано в 1938 р. мовознавцем Г.М. Прокоф'євим замість давнішого *самоéды*; обидві назви зводяться до найменування одного з племен енців — *сомату*. — БСЭ 37, 661; Яз. нар. СССР III 363. — Пор. **самоїди.**

самодýр «спеціальна снасть для ловлі морської риби; [вудка з 7—10 гачками Дз]», [*самодýрщик*] «рибалка з самодуром» Мо, Дз, [*самодýрити*] «закидати самодур» Дз; — очевидно, результат видозміни назви [*самодéр*] (< **самодер*) «знаряддя для вилову сомів» із зближенням другого компонента з основою слова *дурúти*. — Див. ще **самодéри.**

[**самóзелень**] (бот.) «чистотіл, Chelidonium majus L. Mak; молочай мигдалолистий, Euphorbia amygdaloides L.»; — результат видозміни назви [*зимозелень*] «чистотіл», перша частина якої зазнала зближення з основою *сам*; перенесення назви на молочай зумовлене подібністю властивостей обох рослин (молочний сік застосовувався при нашкірних

хворобах). — Machek Jm. rostl. 53—55, 139. — Див. ще **зелемозéнь.**

самоїди (заст.) «самодійці»; — бр. *самаéды*, п. Samojad, ч. Samojedové, -di, схв. *Самоједи*, слн. Samojed; — запозичення з російської мови; р. заст. *самоéд, -ды*, [*самоеди́н*, зб. *самоéдь*] походить від др. *самоядь*, яке зводиться до назви одного з племен енців — *сомату*; пов'язується також із саам. норв. Sāme-Æná, род. в. Sāme-Ædnàm(a) «Лапландія», зближеним за звуковою подібністю з р. *сам* і *есть*. — Фасмер III 554; Яз. нар. СССР III 363; P. Hajdú, Die Benennungen der Samojeden, Helsinki, 1950, 12—13; Kiparsky ZfSlPh 20, 362. — Пор. **самодíйці.**

[**самóїдка**] (бот.) «настурція лікарська, Nasturtium officinale R. Br.» Нед, Куз, Mak, [*самоїдний*] (про цвіт рослини) «їдкий, отруйний» Нед; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *їсти*; назва зумовлена їстівними властивостями рослини, що вживається як салат. — БСЭ 16, 80. — Див. ще **їсти, сам.**

[**самóкись**] «кисле молоко», [*самоки́сє, самоки́ш, самоки́ша*] «тс.»; — слц. samokýša, м. *самокиш* «тс.», схв. *самòкиселина* «простокваша»; — псл. samokysь, samokyšь < *samokysjь, утворене з основ займенника samъ і дієслова kysnąti «киснути»; первісне значення «молоко, що скисло саме по собі». — Див. ще **ки́снути, сам.**

[**самокиша**] (бот.) «мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.» Mak, [*самокéша*] (бот.) «в'язіль барвистий, Coronilla varia L.»; — складні утворення з основ займенника *сам* і дієслова *ки́снути*: корінь мильнянки в суміші з водою дуже шумує (Анненков 316) і нагадує кисле молоко, що перебуває в стані бродіння. — Див. ще **сам, ки́снути.** — Пор. **самóкись.**

[**самоли́тий**] «доброякісний; міцний; солідний» Нед; — результат видозміни деетимологізованого давнішого **самовитий*, пов'язаного з *сам* (пор. *несамови́тий* «не здатний відповідати за свої вчинки; значний силою свого вияву») і спорідненого з бр. *самавíты* «огрядний, дебелий, ставний, поважний, імпозантний, солідний; значний за силою вияву», п. samowity (заст.) «натуральний, природний», niesamowity «незвичний, тривожний, несамовитий». — Brückner 480. — Див. ще **сам.**

самолíвка «пастка» Нед; — р. [*самолóв*], п. samołówka «тс.»; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *лови́ти* (див.).

[**самóпша**] «пшениця волзька, Triticum dicoccum Schrank.» Нед, [*санопша*] «тс.» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. samopsza, як і ч. samopše «тс.», утворено з основ займенника sam і дієслова pchać, ч. pcháti «пхати», первісно «оббивати, очищати від луски», до якого зводяться і слова *пшоно́, пшени́ця*; початкове значення назви не зовсім ясне, можливо, «злак, що сам (легко) облущується» (Machek Jm. rostl. 285); зіставляється також з назвою іншого виду пшениці [*су́пшен*] «спельта» (ВеЛ 464). — Див. ще **пха́ти, пшени́ця, пшоно́, сам.** — Пор. **су́пшен.**

самора — див. **самир.**

[**саморíдник**] (бот.) «горобейник, Lithospermum L.» Mak, Нед; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *роди́ти*; мотивація назви неясна.

самоси́л (бот.) «Teucrium L.»; — пов'язане з *си́ла, поси́лення*; назва, очевидно, зумовлена в'яжучими та іншими лікувальними властивостями цієї рослини. — Лік. росл. Енц. дов. 391—392; Анненков 351. — Див. ще **сам, си́ла.**

[**самóстай**] (бот.) «жовтозілля еруколисте, Senecio aerucaefolius L.», [*самости́й*] «водяний жовтець, Ranunculus aquatilis (Batrachium aquatile)»; — р. [*самостóй*] «жовтозілля»; — складні утворення з основ займенника *сам* і дієслова *ста́ти, стоя́ти*; перша назва зумовлена, очевидно, тим, що трава жовтозілля залишається стояти до весни (пор. р. [*весеностарая трава*] «жов-

тозілля»). — Анненков 326. — Див. ще **сам, ста́ти, стоя́ти.**

[**самоте́ка**] «безіменна річка; епітет річки Нед», [*самото́ка*] «тс.»; — р. [*самоте́к*] «невелике джерело у яру»; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *текти́*; первісно означало джерело води на поверхні землі, воду, що витікає з грунту сама, без необхідності копання криниці. — Див. ще **сам, текти́.**

[**самото́ка**] (тк.) «різновид витушки; мотовило Нед», [*само́тічка*] «мотовило Нед; пристосування для змотування пряжі О», [*само́тя́чки, замотя́чки*] «тс.» ДзАтл II, ГрицАВ; — складне утворення з основ займенника *сам* і дієслова *точи́ти* (ст.) «кружляти; котити»; назва зумовлена тим, що при звиванні пряжі з такої витушки вона сама обертається навколо своєї осі; пор. ч. samotoč «пристрій для автоматичного згортання штор». — Див. ще **сам, точи́ти[2].**

[**самотрі́сок**] «сильце», [*само́трас* Нед, *само́траск* Нед] «тс.; пастка», [*само́тряск*] «сильце» Нед; — калька п. samotrzask (заст.) «пастка», утвореного з основи займенника sam «сам» та іменника potrzask «пастка», пов'язаного з дієсловом potrzaskać «потріскати». — Див. ще **сам, тріск.**

[**самоту́ж**] «волоком» ЛексПол, *самоту́жки*, [*само́тєж*] «самотужки» Нед, [*самотя́ж*] «тс.», [*самоту́жний*] (*с-ні сани* «сани, що їх тягне людина») Нед, [*самотя́жний*] «тс.» Нед, [*самоту́жки*] «невеликі ручні сани» Л, [*самотя́жки*] «тс.» Нед, [*самотю́г*] (глузливе) «господар без тяглової худоби» Нед; — бр. *самату́гам* «без допомоги тяглової сили», п. samociąż «самотужки», [samotuhem] «тс.» (з укр. і бр.); — складні утворення з основи займенника *сам* і генетично споріднених фонетичних форм кореня *туг-*, *тяг-*. — SW VI 24. — Див. ще **сам, ту́ги́й, тягти́.**

сампо́рок — див. **са́порок.**

Самсо́н (чоловіче ім'я), ст. *Самсонъ* (XIV—XV ст.), *Самψонъ* «слѣнце его» (1627); — р. *Самсо́н*, ст. *Сампсон*, бр. болг. *Самсо́н*, др. *Сампсонъ*, п. ч. слц. Samson, м. схв. *Самсон*, слн. Samson, стсл. **Самъψонъ, Самъсонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Σαμψών походить від гебр. Simšōn, пов'язаного з šimšī «сонячний», похідним від šḗmeš «сонце», спорідненого з ар. šams, ак. šamšu, угаритським š-p-š «тс.». — Вл. імена 84; Беринда 230; Петровский 194; Спр. личн. имен 453; Илчев 439; Klein 1379.

саму́м «гарячий сухий вітер в пустелях Азії і Африки; піщаний ураган»; — р. бр. болг. *саму́м*, п. samum, samun, ч. вл. samum, слц. sámum, м. *самум*, схв. *сàмӯм, сàмӯн*, слн. samúm; — книжне запозичення з арабської мови, можливо, через російське посередництво; ар. samūm «гарячий вітер; отруйний» пов'язане з samma «отруювати». — CIC[2] 742; Kopaliński 863.

[**саму́ра**] «свиня»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. samura «льоха» споріднене з р. [*саму́р*] «дикий кабан», похідним від *сам* (дикий кабан-самець живе одиноко). — SW VI 28. — Див. ще **сам, са́ме́ць[1].**

самура́й «член привілейованої військової касти у феодальній Японії»; — р. бр. болг. *самура́й*, п. ч. слц. samuraj, слн. samuráj; — через російське посередництво запозичено з японської мови; яп. samurai «тс.; стражник; рицар» пов'язане з samurau «служити». — CIC[2] 742; ССРЛЯ 13, 152—153; БСЭ 33, 37; Kopaliński 863.

[**самуши́ння**] «сухі кожушки від цибулі, кукурудзи; бадилля» Ва, [*шамоши́ння*] «обгортка качана кукурудзи» НикСгЛ, [*шамуші́ння*] «лушпиння»; — очевидно, афективне утворення за зразком слів типу *лушпи́ння*. — Пор. **шолуми́ння.**

самши́т (бот.) «буксус, букшпан, Buxus L.»; — р. *самши́т*, бр. *самшы́т*; — очевидно, через посередництво грузинської або тюркських мов походить від перс. šemšad «тс.». — CIC[2] 742; Фасмер III 555; Преобр. II 249; Горяев 311.

сан «чин, високе і почесне становище, високе звання», *сано́вник, сановúтий, оса́нка*; — р. бр. болг. *сан*, др. *санъ*, стсл. **санъ**; — остаточно не з'ясоване; вважається (Mikl. EW 288; TEl I 240, II 151; Огиенко 34; Шипова 275; Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 127; Младенов 569; Skok III 199) запозиченим у староболгарську мову з дунайсько-булгарської (пор. тур. чаг. кипч. san «велика кількість; сан, слава»); розглядається також як споріднене з дінд. sā́nu- «верхівка, висота, вістря» (Meillet Études 243; Brugmann Grundriss II 1, 182; Зализняк ВСЯ VI 37; Trautmann 250) або з ав. han- «заслужити, виграти» (Matzenauer LF 19, 245—246) чи spānah- «святість» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 211—212). — Черных II 138; Фасмер III 555; Преобр. II 250; Филин Образ. яз. 170.

санато́рій, заст. *санато́рія, санато́рець, санато́рник, санато́рський*; — р. *санато́рий*, бр. *санато́рый*, п. ч. sanatorium, слц. sanatórium, вл. sanatorij, болг. м. *санато́риум*, схв. *санàтōријум*, слн. sanatórij; — через російське посередництво запозичено, очевидно, з німецької мови; н. Sanatórium, походить від пізньолат. sānātōrius «лікувальний», пов'язаного з лат. sānāre «лікувати», похідним від sānus «здоровий», можливо, разом із sacer «святий», satis «досить», спорідненого з двн. gisund «здоровий», дангл. gesund «тс.». — Черных II 138; Фасмер III 555; Kopaliński 863; Walde—Hofm. II 476.

сана́ція «оздоровлення; профілактичний лікувальний захід; приведення до ладу», *сані́рувати*; — р. болг. *сана́ция*, бр. *сана́цыя*, п. sanacja, ч. sanace, слц. sanácia, вл. sanĕrować, м. схв. *сана́ција*, слн. sanácija; — запозичення з латинської мови; лат. sānātio «лікування» пов'язане з sānus «здоровий». — CIC² 742; Kopaliński 863. — Див. ще **санато́рій.**

сангві́нік, *сангві́нічний*; — р. м. *сангви́ник*, бр. *сангві́нік*, п. sangwinik, ч. слц. sangvinik, вл. sanguinikar, болг. *сангвини́к*, схв. *сангвѝник*, слн. sangvínik; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Sanguíniker «сангвінік» утворено від лат. sanguis, -inis «кров», етимологічно неясного. — CIC² 743; Walde—Hofm. II 474—475.

[сандáк] (іхт.) «судак, Lucioperca lucioperca L.» ВеНЗн, [*сандáч*] «тс.» Л—Г; — запозичення з чеської або польської мови; ч. слц. candát, п. sandacz, [sendacz], ст. sędak «тс.», як і вл. sandak, нвн. Zander, [Sandart, Zannat] «тс.», етимологічно не з'ясовані; виведення слов'янських назв від німецьких (Brückner 481) необґрунтоване. — Коломиец Проиcх. назв. рыб 113—114; Machek ESJC 81; Leder 136—137; Kluge—Mitzka 875. — Пор. **суда́к**[1].

сандáл (бот.) «Santalum L.; барвник із деревини цього дерева», *сантáл* «тс.», *сандáлові, сандáлити* «фарбувати сандалом»; — р. бр. болг. *сандáл*, п. sandał, sandałowiec, ч. santál, sandál, слц. santal, схв. *сàндал*, слн. sándal; — запозичення з пізньолатинської мови; пізньолат. sandalum походить від гр. σάνταλον або ар. ṣándal, які зводяться до дінд. candanaḥ «тс.». — CIC² 743; Sł. wyr. obcych 665; Dauzat 649.

сандáлія (взуття), *сандалéта*, [*сандáл, сандалúй*] (Ме), *сандáлик, сандáля, сандáльний*; — р. *сандáлия*, бр. *сандáля*, др. *сандалия, санъдалия*, п. sandał, ч. слц. sandál, вл. sandala, болг. *сандáл*, м. *сандала*, схв. *сандáла*, слн. sandála, стсл. **сан(ъ)далиꙗ**; — запозичено з грецької мови через старослов'янську і через західнослов'янські та італійську (іт. sandala); гр. σανδάλιον < σάνδαλον (лесбійське σάμβαλον) етимологічно неясне. — Фасмер III 556; Frisk II 675.

сáндвіч «бутерброд у вигляді двох складених скибочок»; — р. болг. *сáндвич*, бр. *сáндвіч*, п. sandwicz, ч. слц. sendvič, вл. sandwich, м. *сендвич, сандвич*, схв. *сèндвич, сàндвич*, слн. séndvič; — запозичення з англійської мови; англ. sandwich походить від титулу англійського дипломата Джона Монтегю,

лорда Сендвіча, який нібито запровадив цю їжу у вжиток (провів одного разу 24 години за грою в карти, вживаючи тільки такі бутерброди). — CIC^2 743; Кравчук УМШ 1957/4, 80; Коваль 118; ССРЛЯ 13, 161; Kopaliński 863; Klein 1380.

санджа́к (іст.) «адміністративний округ у султанській Туреччині; турецький губернатор, намісник; начальник турецької військової частини Нед; військовий штандарт у турків Нед»; — р. болг. *санджа́к* «адміністративний округ у султанській Туреччині», п. sandżak, ч. слц. sandžak, м. *санџак*, схв. *са̀нџак* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. sancak «прапор; (іст.) адміністративна одиниця» є похідним від sanc «колоти; увіткнути в землю (прапор)». — CIC^2 743; Макарушка 13; Дмитриев 542—543; Шипова 277; Skok III 200; Радлов IV 1, 310.

[**санджарі́вка**] (заст.) «(назва пісні) Нед; нісенітниця Пі», *санжа́рі́вка* (народна пісня і танець), *санжа́рка* «тс.»; — виводиться від назви населеного пункту *Санжа́ри* Новосанжарського району Полтавської області (між м. Полтавою і м. Кременчуком). — Нед 852.

[**сандиґа**] «незграба, ледар» О; — неясне; можливо, пов'язане з уг. szende «смирний, тихий, сором'язливий». — О II 203.

[**сандова**] «залізний тризубець для биття риби», [*сандо́ля*] «довга жердина з залізною вилкою на два зубці Г; великий гачок на дерев'яній ручці Дз; підсака Чаб»; — р. [*сандо́вь*] «дворога остroга для биття риби», [*сандо́ль*] «тс.»; — неясне. — Фасмер III 556.

сандоми́рка (сорт пшениці), [*сандомі́рка*] «пшениця польська, Triticum polonicum» Мак, [*судоми́рка*] «тс.»; — р. *сандоми́рка*, бр. *сандамі́рка*; — запозичення з польської мови; п. sandomierka, ст. sandomirka «тс.» походить від назви міста Sandomierz «Сандомир». — SW VI 29.

[**сандýчитися**] «телющитися, сунутися» Ме, [*сундáчитися*] «плентатися»; — афективне утворення неясного походження; можливо, пов'язане із *сýнутися* через проміжну форму **сундучитися*.

са́ни, [*сани́ці*] «полози саней», [*са́нка*] «полоз», *са́нкú*, [*санни́к*] «кількість сіна, соломи, що вміщується на санях» ЛексПол, *са́нни́ця* «погода, сприятлива для їзди на санях; санна дорога» СУМ, Нед, *са́ночник*, *санча́та*, [*санчата́рство*] (спорт.) Куз, *санчи́ща* «великі сани», *са́нни́й*, [*са́нкатися*] «кататися на санях» ВеУг, [*санкува́тися*] «тс.», *пі́дсанки* «невеликі санки»; — р. болг. діал. *са́ни*, бр. *са́ні*, др. *сани*, п. sanie, sanі, ч. saně, sáně «сани; спідня щелепа», saň «дракон, змій», слц. sane «сани», saň «дракон, змій», вл. sanje «сани», sanja «полоз», нл. sańe, полаб. sonaj, м. *санка*, схв. *са̀они*, *са̀оне*, *са̂ни*, слн. sanі́; — псл. sanі, мн. від sanь «полоз»; — можливо, споріднене з лит. šónas «бік, сторона», лтс. sāns «тс.», первісно «ребро»; висувалось декілька інших непереконливих пояснень, зокрема як запозичення. — Коваль 35; Черных II 138—139; Фасмер—Трубачев III 556—557; Преобр. II 250; Zubatý St. a čl. I 2, 115—116; Machek ESJČ 537; Schuster-Šewc 1269; Skok III 200—201; Karulis II 153—154; Менгес 205. — Пор. **сян.**

[**са́ні**] «пристосування для ловлі риби» Л; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [sanie] «сітка для риби у формі саней», [sanі] «тс.» є результатом перенесення назви sanie «сани», sani «тс.». — Див. ще **са́ни.**

санітáр, *санітарія*, *санітáрка*, *санітáрний*; — р. болг. м. *санитáр*, бр. *санітáр*, п. sanitariusz, ч. sanitář, слц. sanitár, вл. sanitetar, схв. *санѝтāр*, *санитáрац*, слн. sanitárec; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. sanitaire «санітар, санітарний» утворено від лат. sānitas «здоров'я», пов'язаного з sānus «здоровий». — Фасмер III 557; Dauzat 649. — Див. ще **санатóрій.**

[**санко́ра**] «коза з кривими рогами» ВеНЗн; — результат спрощення форми

[*санкоро́га*] «тс.», утвореної з основ іменників *са́нка* «полоз саней» і *ріг* (*роги*); пор. [*санкоріжка*] «криворога коза», [*санкоро́га*] «тс.». — ВеНЗн 75—76. — Див. ще **ріг, са́ни.**

[**санко́ша**] (назва вівці, пов'язана з формою рогів) Доп. УжДУ IV; — слц. [sańkuša] (назва кози); — очевидно, пов'язане з [*са́нка*] «полоз саней»; у такому разі назва зумовлена подібністю рогів до полозів. — Див. ще **са́ни.** — Пор. **санко́ра.**

са́нкція «затвердження, схвалення; (мн.) карні заходи щодо порушників міжнародних угод», *санкціонува́ти*; — р. болг. *са́нкция*, бр. *са́нкцыя*, п. sankcja, ч. sankce, слц. sankcia, вл. sankcija, м. *санкција*, схв. *са̀нкција*, слн. sánkcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sanktión, фр. англ. sanction походять від лат. sanctio «непорушний закон», пов'язаного з sancio «освячую, підтверджую», яке зводиться до прикметника sacer «святий, освячений». — CIC² 743; Kopaliński 864; Holub—Lyer 431; Dauzat 648; Walde—Hofm. II 459—460. — Див. ще **сакра́мент.**

санопша — див. **само́пша.**

санскри́т «давньоіндійська літературна мова»; — р. болг. м. *санскри́т*, бр. *санскры́т*, п. sanskryt, ч. sanskrt, заст. sanskrit, слц. вл. sanskrit, м. *санскрит*, схв. *са̀нскрит*, слн. sanskrít; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. saṃskṛta «санскрит», букв. «оброблений; складений, зібраний» складається з префікса sam- «з-, разом», спорідненого з гр. ἅμα «разом з», гот. sama «самий», псл. samъ, укр. *сам*, і дієприкметника від дієслова kr̥nṓti (karṓti) «робить», спорідненого з лит. kẽras «чари», kùrti «будувати, засновувати», псл. čarу, укр. *ча́ри*. — CIC² 743; ССРЛЯ 13, 170; Kopaliński 864; Klein 1382. — Див. ще **сам, чар.**

сантиме́тр «сота частина метра; лінійка з поділами на сантиметри»; — р. *сантиме́тр*, бр. *сантыме́тр*, п. centymetr, ч. вл. centimetr, слц. centimeter, болг. *сантиме́тър*, м. *сантиме́тар*, схв. *цѐнтиметар*, слн. centiméter; — запозичення з французької мови; фр. centimètre утворене в 1795 р. з основ числівника cent «сто», що походить від лат. centum «тс.», спорідненого з псл. sъto, укр. *сто*, та іменника mètre «метр». — CIC² 743; Черных II 139; Фасмер III 557; Dauzat 153; Gamillscheg 202. — Див. ще **метр[1], сто.**

[**санува́ти**] «шанувати»; — результат видозміни форми *шанува́ти* під впливом уг. szánni «шкодувати»; пор. [*посанува́ти*] «пошкодувати» ВеУг. — Див. ще **ша́на́.**

[**сану́тися**] — див. **са́вати.**

[**санцай**] «клишоногий чоловік» Корз; — неясне.

сап «сопіння; хвороба однокопитних тварин», [*сапа́й*] (у загадці) «ніс», [*сапу́н*] «тс.», *сапа́тий* «хворий сапом; [астматичний Нед]», [*сапки́й*] «утомлюючий, важкий», [*саплю́вий*] «важко дихаючий» Нед, *сапни́й* «хворий сапом», *са́пати* «дихати з сопінням; [пашіти]», *сапну́ти* «подути, потягти», *сапоті́ти* «сильно сапати», [*відса́пуватися*] МСБГ; — р. бр. болг. *сап* (хвороба), др. *сапати* «сопіти, хропіти», п. [sap] «сопіння; хвороба сап», [sapa] «нежить», [sapka] «тс.», [sapy] (хвороба тварин), sapać «сапати», вл. sapać «сопіти, сапати; прискати; палахкотіти», нл. sapaś «палахкотіти; прискати», схв. *са̏па* «дух, дихання», слн. sápa «дихання, подих, вітерець»; — псл. saръ, sapa, sapati, пов'язані чергуванням голосних із sopěti «сопіти». — Фасмер III 558; Преобр. II 252; Brückner 481; Schuster-Šewc 1270; Skok III 202. — Див. ще **сопі́ти.** — Пор. **саптіти.**

са́па́[1] (с.-г.), [*сап*] «сапка» О, [*са́палка*] «розпашник» Дз, *сапа́льник*, [*сапани́ця*] «сапа» Ва, [*са́панка*] «сапання» Дз, Мо, *сапа́чка* «сапа», [*са́пивно*] «держак сапи» Нед, [*сапи́лле* Л, *сапіельня* Л], *сапи́ло*, [*сапу́ло*] НикСгЛ, *сапи́льно*, [*сапи́льник* Мо, *са́писько* Ме, *сапи́ще* Дз] «тс.», [*сапи́чка*] «вузька мотика» Гриц, *сапува́льник*, *са́па́ти* СУМ, Нед, *сапну́ти* «ударити сапою», *сапува́ти*, *проса́пка*, *проса́пник*, *просап-*

ни́й; — р. *са́пка*, [*сапа́*], п. [sapa]; — очевидно, запозичення зі східнороманських мов; молд. *са́пэ*, рум. sápă «сапа», як і фр. sape «кирка», іт. zappa, sapa «тс.», зводиться до доісторичного *tzappa; виведення р. *сапа́* від фр. sape (Фасмер III 558) мало переконливе. — Vrabie Romanoslavica 14, 171; Vincenz 13; Matzenauer LF 19, 246; Gamillscheg 793. — Пор. **са́па²**.

са́па² (військ.) «траншея для наступу», *тихою сапою* «скритно», *сапе́р*; — р. бр. *са́па, сапёр*, п. sapa, ч. слц. saper, sapér, болг. *сапьо́р*, схв. *са̀пēр*, слн. sapêr; — запозичення з французької мови; фр. sap(p)e «траншея» є похідним від saper «підкопувати, підводити міни», яке зводиться до доісторичного *tzappa «кирка». — Коваль 188; Черных II 139; Gamillscheg 793. — Пор. **са́па¹**.

[сапа́тор] «розпашник, вид культиватора» Дз, ЛЧерк, [*сапа́торка* Дз, *сапатьо́р* ЛЧерк] «тс.», [*сапати́рувать*] «розпушувати сапатором» ЛЧерк, [*сапато́рити*] «тс.» Мо; — результат видозміни і зближення з основою *са́на, сапа́ти* форми *екстирпа́тор* (заст.) «культиватор», запозиченої з німецької мови; н. Extirpátor «культиватор, екстирпатор» (фр. extirpateur, англ. extirpator «тс.») утворено від лат. extirpo (exstirpo) «викорінюю, вириваю з коренем, викорчовую, знищую» (пізньолат. exstirpator «культиватор»), яке виникло з префікса ex- «із-, ви-» і основи іменника stirps «нижня частина стовбура з корінням», спорідненого з лит. stir̃pti «трохи підійматися, випинатися, виростати». — БСЭ 48, 425; Dauzat 309; Walde—Hofm. II 595. — Див. ще **екс-**.

сапе́т «кошик з лози», [*сапе́та*], *сапе́тка*, [*сапе́т(н)ик* Чаб, *сепе́т* Дз, *сепе́тка* Чаб] «тс.»; — р. [*сапе́тка*] «лозовий вулик; плетений футляр для пляшки; кошик для риби», п. заст. sepet «скриня», м. *сепетка* «кошик», схв. *сѐпет* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. sepet «кошик», крим.-тат. säpät «тс.» вважається запозиченням з перської мови. — Макарушка 10; Фасмер III 558; Шипова 278; Mikl. TEl II 155; Lokotsch 139.

сапето́н «кисіль з бузини; [дурник Чаб]»; — неясне.

[сапі́на] «вид сокири у карпатських лісорубів», [*цапі́на*] «тс.»; — запозичення зі словацької мови; слц. sapína «знаряддя лісорубів, уживане при накладанні і зведенні колод» походить від іт. zappone «велика мотика (сапа), кирка», похідного від zappa «сапа». — Ivanová-Šalingová—Maníková 778; Mestica 2091. — Див. ще **са́па¹**.

[сапки́й] «пухкий, сипкий»; — неясне; можливо, результат контамінації слів *сипки́й* і *са́паний* «розпушений сапою» (пор. молд. *сэпа́т* «розпушений, скопаний», рум. săpát «тс.»).

[сапожки] (бот.) «сокирки, Delfinium consolida L.» Mak; — очевидно, русифікована назва, якій відповідає укр. [*божі чобітки, черевички, зозулині черевички*] «тс.» (див.).

[са́порок] «підлива від печені» Нед, [*сампо́рок*] «картопляний суп» Нед, [*самаро́к*] «суп, юшка» О; — запозичення з польської мови; п. [sapor] «підлива, приправа», [sompór] «тс.» виводиться від лат. sapor «смак, ласощі», пов'язаного з sapa «густий морс, сироп», спорідненого з діскл. safi «сік дерева», двн. saf, дангл. sœp «тс.», вірм. hăm (<*sapno-) «сік; смак». — Brückner 481; Walde—Hofm. II 476. — Див. ще **со́плі**.

сапропе́ль «мулисте відкладення перегнилих залишків нижчих організмів на дні водоймища»; — р. *сапропе́ль*, бр. *сапрапе́ль*, п. ч. слц. sapropel, болг. *сапропе́л*, слн. sapropél; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sapropél, англ. sapropel утворено з основ гр. σαπρός «гнилий», пов'язаного з σήπομαι «гнию», і πηλός «глина, грязь, мул», можливо, спорідненого з лат. palūs «стояча вода, болото» або лит. pélkė «болото». — CIC² 744; Sł. wyr. obcych 666; РЧДБЕ 646; Gr. Fwb. 678; Frisk II 528—529. — Див. ще **се́псис**.

сапрофі́т «рослинний організм, який живиться органічними речовинами від

решток мертвих рослин і тварин»; — р. болг. *сапрофи́т*, бр. *сапрафі́т*, п. saprofit, ч. слц. saprofyt, схв. *сапро̀фӣт*, слн. saprofít; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Saprophýt, англ. saprophyte утворено з основ гр. σαπρός «гнилий» і φυτόν «рослина», пов'язаного з φύω «вирощую, росту». — CIC² 744; Kopaliński 865; Holub—Lyer 431; РЧДБЕ 646; Gr. Fwb. 678; Klein 1383. — Див. ще **неофі́т, сапропе́ль.**

сапса́н (орн.) «сокіл мандрівний, Falco peregrinus L.»; — р. бр. *сапса́н*; — неясне; припускається запозичення з тюркських мов. — Булаховський Вибр. пр. III 238; Шипова 278.

[**саптíти**] «пашіти жаром» Па, [*сопотíти*] ЛексПол; — бр. [*сапацéць*] «тс.», вл. sapotać «палахкотіти, палати»; — очевидно, результат спрощення інтенсивної форми **сапотíти* (від *сáпати*) «тс.», можливо, зближеної з *сахтíти* «тс.». — Див. ще **сап.**

[**сапу́га**] «пужално»; — не зовсім ясне; у якийсь спосіб пов'язане з *пу́гá* «батіг» (див.).

[**сапу́ха**] «сажа»; — р. [*сапу́ха, сопу́ха*] «тс.», бр. [*со́пуха*] «тс.; челюсті печі», п. [sopucha] «сажа; чад; отвір комина; кагла», ч. sopouch «димохід, кагла»; — псл. [sopuxъ] «димохід», пов'язане із sopěti «сопіти»; значення «сажа» вторинне. — Див. ще **сопíти.**

сапфíр, [*сáфíр*]; — р. болг. *сапфи́р*, бр. *сапфíр*, др. *сапфиръ*, ч. слц. слн. safír, вл. safir, схв. *сàфӣр*, стсл. **сапъфиръ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. σάπφειρος походить від гебр. sappīr, яке зводиться (з певними сумнівами) до дінд. śanipriya- «сапфір» (букв. «любимий Сатурном»). — Черных II 139; Фасмер III 566; Преобр. II 251; Holub—Lyer 429; Frisk II 677.

сап'я́н, *саф'я́н, сап'я́нець* «сап'яновий чобіток», *саф'я́нець*, [*сапоя́нці*] «сап'янці» Бі; — р. *сафья́н*, бр. *саф'я́н*, п. вл. safian, ч. слц. safián, слн. sáfian; — очевидно, запозичення з тюркських мов; тур. балкар. карач. saxtijan «сап'ян», крим.-тат. кипч. saktyjan «тс.» виводяться з перс. sextijān «тс.», яке пов'язується з sext «міцний, жорсткий»; зв'язок з назвою міста Саффі в Марокко (Mikl. TEl 149; EW 287) заперечується. — Макарушка 12; Огиенко 29; Фасмер III 566; Преобр. II 254; Дмитриев 562; Шипова 281; Lokotsch 140—141; Räsänen Versuch 394; Стаховский Этимология 1965, 209; Horn 160.

сара́й «господарське приміщення для зберігання різного майна»; — р. *сара́й* «тс.», п. ч. ст. saraj «турецький палац», болг. *сара́й* «палац», м. *сарај*, схв. *сàрāј*, (seráj, saráj) «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. кипч. уйг. тат. sarai «будинок; палац; кімната для житла, стійло; сарай для возів» походить від перс. sārā(i) «палац», яке зводиться до праіранського *srāδa-, можливо, спорідненого з гот. hrōt «дах, будинок». — Акуленко 138; Черных II 139—140; Фасмер III 560; Преобр. II 252; Дмитриев 543; Шипова 278—279; Skok III 204; Mikl. TEl 154; Horn 161. — Пор. **сера́ль.**

[**сара́ка**] «бідолага», [*сера́ка*] «тс.»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. sărác «бідняк, жебрак», sereác, молд. *сэра́к* «тс.», жін. р. молд. [*сара́ка*] походять від болг. *сира́к* «сирота» або схв. заст. *сȉра̄к* «тс.», споріднених з укр. *сирота́*. — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14, 171; Vincenz 2; СДЕЛМ 416; DLRM 740. — Див. ще **сирота́.**

сарана́[1] (ент.) «Locusta L.», *саранча́*, [*середньча* ВеЛ, *шаранá* Нед, *шаранча́* Нед] «тс.», *саранóвий*, [*саранячий*], ст. *саранча* (XVI ст.); — р. *саранча́*, [*сарана́*], бр. *саранча́*, п. szarańcza, ч. saranče, слц. saranča; — запозичення з тюркських мов; тат. *саранча* «сарана», кипч. sarypčka «тс.» є похідними від тюрк. sary(γ) «жовтий». — Німчук 231; Макарушка 13; Огиенко 34; Черных II 140; Фасмер III 560; Шипова 279; Korsch AfSlPh 9, 666; Струмінський Slavia 38, 109; Kowalski JP

27, 52—53; Räsänen Versuch 404. — Пор. **сарапу́к(и).**

[**сарана**[2]] (бот.) «лілія лісова, Lilium martagon L.» Mak; — запозичення з російської мови; р. *сарана́* «сибірська червона лілія, Lilium tenuifolium; [лілія лісова, Lilium martagon L.]», [*сара́нка*] «тс.» походить від тат. *сарана* «лілія», спорідненого з монг. sarapa «дикий часник». — Фасмер III 560; Дмитриев 568; Шипова 279; Räsänen Versuch 403.

саранча́ — див. **серéнча.**

[**сара́пати**] «скипіти, роздратуватися», [*са́ркати*] «фиркати; різко відповідати», [*сарча́ти*] «тс.; кипіти, шуміти О», [*сарчи́ти*] «фиркати ВеНЗн; шуміти О»; — р. [*са́рпать*] «фиркати» (про коня), бр. [*са́рпаць*] «тс.», п. sarkać «скаржитися, ремствувати; різко відповідати; бурчати», ч. srkati «сьорбати», слц. sŕkať, схв. *сркати*, слн. sŕkati «тс.»; — псл. *s^{b}r̥kati, звуконаслідувальне утворення, паралельне до s^{b}r̥bati; в східнослов'янських мовах, очевидно, з польської; виведення від рум. sireap «дикий, буйний» (Scheludko 142) непереконливе. — Фасмер III 563; Brückner 482; Machek ESJČ 572.

[**сарапа́тня**] «всяка всячина» Чаб; — неясне.

[**сарапу́к(и)**] «сорт зелених слив» Нед, Mak; — очевидно, пов'язане з тур. sarı «жовтий»; пор. інші назви цього сорту [*білянки, більохи зелені, білосливи, зелепухи, золотосливи туркені, туркині*]. — Пор. **сарана́**[1].

сарафа́н (вид сукні), [*шарафа́н*] «спідниця з вибійки»; — бр. *сарафа́н*, п. sarafan, ч. слц. слн. saraf́án, схв. *сарафан*; — запозичення з російської мови; р. *сарафа́н* «вид жіночого плаття», (ст.) *сарафанъ* «довгий чоловічий каптан», очевидно, через тюркське посередництво запозичено з перської мови; перс. serāpā «почесний одяг» зіставляється з гр. σάραπις. — Коваль 127; Фасмер III 561; Преобр. II 252; Торопчина РР 1983/1, 144—145; Шипова 280; Korsch AfSlPh 9, 489; Mikl. EW 288; Lokotsch 146; Horn 160.

[**сарахкоті́ти**] «сахтіти Нед; спалахувати Ба», [*сарахті́ти*] «сахтіти» Нед; — афективне утворення на основі форми *сахті́ти*. — Див. ще **сахну́ти.**

сараци́ни (давня назва мусульманських народів); «араби, мусульмани у середньовіччі», ст. *сараки́ни* (1627); — р. *сараци́ны*, бр. *сарацы́ны*, п. Saracen, ч. слц. Saracén, болг. *сараци́ни*, схв. *Сарасени*, слн. Saraceni; — запозичення з середньолатинської мови; слат. sarraceni (гр. σαρακηνοί) виводиться від ар. šarkīn «східні», похідного від šark «схід». — CIC[2] 744; ССРЛЯ 13, 186; Фасмер III 561; Преобр. II 252; Lokotsch 147; Mikl. EW 316; Klein 1383.

[**сарга́н**] «наметена вітром купка снігу» Ник; — очевидно, результат контамінації слів [*сугро́б*] і [*кургáн*] «тс.» тж. — Див. ще **курга́н, сугро́ба.**

сарда́к, *сарда́т, сардачи́на* — див. **серда́к.**

[**сарде́ль**] (іхт.) «чорноморська кілька, Spratus spratus phalericus Rissco» Л—Г, *сарде́лька* (іхт.) «звичайна тюлька, Clupeonella delicatula Nordm.; чорноморська кілька» Л—Г, [*сарде́ля*] Нед; — р. *сарде́лька* «тс.», *сарде́ль* «чорноморська кілька», п. слц. вл. sardela, ч. sardel, болг. м. *сарде́ла*, схв. *сàрдèла*, слн. sardéla; — запозичення з італійської мови; іт. sardella «тюлька» виводиться від лат. sardina «риба, виловлена біля берегів Сардинії». — Фасмер III 562; Преобр. II 253; Sł. wyr. obcych 667; Holub—Lyer 431; Mestica 1521. — Пор. **сарди́на.**

сарде́лька «товста коротка сосиска»; — бр. *сардэ́лька*; — запозичення з російської мови; р. *сарде́лька* виводиться від *сарде́ль* «риба сарделька». — Черных II 140; Фасмер—Трубачев III 562. — Див. ще **сарде́ль.**

сарди́на (іхт.) «Sardina Antipa», *сарди́нка*; — р. м. схв. *сарди́на*, бр. *сардзі́на*, п. sardynka, ч. слц. sardinka, вл. sardina, болг. *сарди́нка* «тс.», схв. *сарди́на* «консервована сардина», слн. sardína «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. sardine, як і іт. sardina,

походить від лат. sardina<sarda «сардинська риба». — Акуленко 141; Черных II 141; Фасмер III 562; Sł. wyr. obcych 667; Holub—Lyer 431; Mestica 1521; Dauzat 650. — Пор. **сарде́ль.**

сардоні́чний «уїдливий» (про сміх); — р. *сардони́ческий*, бр. *сардані́чны*, п. sardoniczny, ч. слц. sardonický, болг. *сардони́чен*, м. *сардонски*, схв. *сардо̀ничкӣ*, *сàрдо̄нскӣ*, слн. sardóničen, sardónski; — запозичено з латинської мови, можливо, через західноєвропейські; лат. (risus) sardonicus походить, очевидно, від гр. (γέλως) σαρδόνιος (σαρδάνιος) «гіркий (сміх)», що виводиться від назви о-ва Сардинії Σάρδω (лат. Sardinia), на якому росла дуже гірка трава, що спотворювала риси обличчя. — CIC^2 744; ССРЛЯ 13, 187; Kopaliński 865; Holub—Lyer 431.

са́ржа (текст.) «тканина з діагональним переплетінням ниток»; — р. бр. *са́ржа*; — запозичено з французької або італійської мови, очевидно, через російську; — фр. ст. sarge, іт. sargia походять від лат. sēr̄ica «шовкові тканини», яке виводиться від назви Sēres (гр. Σῆρες) «китайці». — CIC^2 744; Фасмер III 562; Преобр. II 253; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 521. — Пор. **шовк**[1].

саркáзм, *саркасти́чний*; — р. бр. *саркáзм*, п. вл. sarkazm, ч. sarkasmus, слц. sarkazmus, болг. *саркáзъм*, м. *саркáзам*, схв. *сàркàзам*, слн. sarkázem; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sarkásmus, фр. sarcasme, англ. sarcasm походять від слат. sarcasmus, яке зводиться до гр. σαρκασμός «уїдливе глузування», похідного від σαρκάζω «розриваю, роздираю (м'ясо)», пов'язаного з σάρξ «м'ясо», етимологічно неясним, можливо, спорідненим з ав. θvarəs- «різати». — CIC^2 745; ССРЛЯ 13, 190; Kopaliński 865—866; Holub—Lyer 431; Dauzat 650; Klein 1383; Frisk II 679.

са́ркати, *сарча́ти, сарчи́ти* — див. **сара́пати.**

саркóма «вид злоякісної пухлини»; — р. бр. болг. м. *саркóма*, п. sarkoma, ч. sarkom, слц. слн. sarkóm, схв. *сàркṑм*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sarkóm(a), фр. sarcome, англ. sarcoma походять від гр. σάρκωμα «наріст м'яса», утвореного від σάρξ «м'ясо». — CIC^2 745; Черных II 141; Kopaliński 865—866; Holub—Lyer 431; Dauzat 650; Klein 1384; — Див. ще **саркáзм.**

саркофáг «невелика гробниця у стародавніх народів»; — р. болг. м. *саркофáг*, бр. *саркафáг*, п. вл. sarkofag, ч. слц. слн. sarkofág, схв. *саркòфа̄г*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sarkophág, фр. sarcophage, англ. sarcophagus походять від лат. sarcophagus «тс.», яке зводиться до гр. σαρκοφάγος (букв. «м'ясоїдний»), утвореного з основ іменника σάρξ «м'ясо» і дієслова φαγεῖν «поїдати», можливо, спорідненого з укр. *богу́н* «частина шлунка у жуйних тварин». — CIC^2 745; ССРЛЯ 13, 191; Kopaliński 865—866; Holub—Lyer 431; Klein 1384. — Див. ще **бог**[2], **саркáзм.**

сарма́ти «група стародавніх іраномовних племен»; — р. бр. болг. *сарма́т*, п. Sarmata, ч. слц. вл. Sarmat, схв. *Сармати*, слн. Sarmati; — запозичення з латинської або грецької мови; лат. Sarmatae «сармати» походить від гр. Σαρμάται, Συρμάται, що є, очевидно, запозиченням з якоїсь азіатської мови; досить переконливим є виведення від індоарійського *sar-ma(n)t- «жіночі» («належні жінкам»), похідного від *sar- «жінка» і спорідненого з ір. *har-va(n)t- «тс.», до якого зводиться й псл. *x^{b}r̥vatъ «хорват»; не менш обґрунтованим може бути визнане й пов'язання компонента sar- з дперс. sar(ah) «голова» (пор. дінд. śíraḥ «тс.»), а mat- з ір. mātar- «мати» і тлумачення первісного значення назви як «головні (зверхні, панівні) матер(инськ)і». — Стрижак, Етнонімія Геродотової Скіфії 161—167; Трубачев ВЯ 1979/4, 40; ЭССЯ 8, 150—151; Агеева 33—34; Попов Назв. нар. 17; Klein 1384. — Пор. **хорва́т.**

са́рна (зоол.) «серна», *сарненя́, сарня́к* «самець сарни»; — р. діал. бр. *са́р-*

на, нл. sarna; — запозичення з польської мови; п. sarna споріднене з укр. *се́рна*. — Німчук 198; Фасмер III 263. — Див. ще **се́рна.**

сарпи́нка (текст.) «легка бавовняна тканина типу ситцю (з Сарепти)», *сарпи́нник* «робітник, що працює на виробництві сарпинки», [*серпи́нка*] «сарпинка» (Ме); — бр. *сарпі́нка*, п. sarpinka; — запозичення з російської мови; р. *сарпи́нка* утворено від назви р. Сарпи (притоки Нижньої Волги), на березі якої розташоване місто Сарепта. — Фасмер III 563.

сарсаза́н (бот.) «Halocnemum M.B.»; — р. *сарсаза́н* «тс.»; — неясне.

[**сарса́ма**] «інструменти ремісника», [*сарса́н, серса́ма, серса́на*] «тс.; матеріал для виготовлення возів» Нед; — запозичення з угорської мови; уг. szerszám «знаряддя, інструмент» складається з основ іменників szer «засіб, начиння», спорідненого з манс. ser «у вигляді чого, у формі чого», хант. sir «тс.», мар. ser «спосіб, звичай», і szám «число, рахунок», яке є давнім запозиченням з чуваської мови. — Лизанец 624; Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz III 730—731, 741—742; Bárczi 280, 287. — Див. ще **са́ма.**

саршѝна — див. **саш.**

[**саршѝн**] «шершень, Vespa crabro L.» ВеНЗн, [*саршон* ВеЛ, *се́ршун* ВеНЗн] «тс.»; — не зовсім ясні результати фонетичної видозміни форми *ше́ршень*, можливо, зумовлені зближенням з п. ст. szarszun «меч». — Див. ще **ше́ршень.**

[**сас**] «тарган, прусак»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. Sas «сакс, саксонець», як і ч. Sas, сболг. *сасинъ*, серб. ст. *сасинь*, походить від двн. sahso «тс.», пов'язаного з sahs «меч з однобічним лезом»; щодо розвитку значення пор. *прусáк*; виведення від рум. sas «саксонець» (Scheludko 142) менш переконливе. — Фасмер III 548, 564. — Див. ще **са́кси.**

[**сасáнка**] (бот.) «анемона, Anemone L.» Куз; — запозичення із західнослов'янських мов; п. ч. слц. sasanka, як і схв. *са́са* «тс.», етимологічно неясні. — Brückner 482; Machek Jm. rostl. 47.

[**сасáр**] «болото, трясовина» Шух; — неясне.

сатана́, *сатані́зм*, *сатаня́*, [*сотона́*] О, Ме, *сатани́нський*, *сатані́чний*, *сатаня́чий*, *сатані́ти*, *осатані́ти* «дуже розізлити»; — р. бр. болг. *сата́на*, др. *сатана, сотона*, п. szatan, satańiczny, ч. слц. satan, satanáš, вл. нл. satan, м. *сатана*, схв. *са̀тана*, слн. sátan, стсл. **сотона**; — запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. σατανᾶς походить від гебр. śāṭān, букв. «противдіючий», спорідненого з ар. šaiṭān «тс., чорт». — Акуленко 132; Кобилянський Мовозн. 1980/1, 44; Черных II 141; Фасмер III 565; Преобр. II 253—254; Klein 1385. — Пор. **шайта́н.**

сателі́т; — р. *сателли́т*, бр. *сатэлі́т*, п. satelita, ч. слц. вл. satelit, болг. м. *сатели́т*, схв. *сатѐлӣт*, слн. satelít; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Satellít, фр. англ. satellite походять від лат. satelles (род. в. satellitis) «охоронець, супутник; спільник», очевидно, запозиченого з етруської мови. — CIC[2] 745; Dauzat 651; Klein 1385; Walde—Hofm. II 481.

сати́н, *сатине́т*; — р. *сати́н*, бр. *саці́н*, п. satyna, ч. слц. слн. satén, вл. satin, болг. *сате́н*, м. *сатен*, схв. *са̀тӣн*, *са̀тēн*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. Satin); фр. satin виводять від ар. zaitūni, букв. «з Цзяодуня (китайського міста)». — CIC[2] 745; Черных II 141; Фасмер III 565; Преобр. II 254; Kopaliński 867; Lokotsch 171; Dauzat 651.

сатинува́ти «лощити (папір)», *сатинува́льник*; — р. *сатини́ровать*, бр. *сатыні́раваць*, п. satynować, ч. заст. satinovati, слц. satinovat', вл. satiněrować, болг. *сатини́рам*, м. *сатини́ран*, схв. *сатинирати*, слн. satinírati; — запозичення з французької мови; фр. satiner утворено від іменника satin «сатин». — Sł. wyr. obcych 668; Dauzat 651. — Див. ще **сати́н.**

сати́ра, *сати́рик, сатири́чний*; — р. м. схв. *сати́ра*, бр. *сатыра*, п. satyra, ч. слц. вл. satira, болг. *са́тира*, слн. satíra; — запозичено з латинської мови, можливо, через французьку (фр. satire); лат. satira «вид поетичного твору», satura «тс.; суміш, всяка всячина; миска з різними плодами» пов'язані з satur «ситий; повний», satis «досить», спорідненим з двн. sat «ситий», лит. sotùs «тс.», псл. sytъ, укр. *си́тий*. — CIC^2 746; Акуленко 136; Черных II 141—142; Kopaliński 867; Walde—Hofm. II 481—482. — Див. ще **си́тий.**

сатисфа́кція «почуття приємності; задоволення; (заст.) утамування почуття образи, звичайно у формі дуелі»; — р. болг. *сатисфа́кция*, бр. *сатысфа́кцыя*, п. satysfakcja, ч. satisfakce, слц. satisfakcia, вл. satisfakcija, м. *сатисфакција*, схв. *сатисфа̀кција*, слн. satisfákcija; — через польську мову запозичено з латинської; лат. satisfactio «задоволення» утворено від дієслова satisfacio «задовольняю; виправдовуюсь», яке складається з прислівника satis «досить» і дієслова facio «роблю», спорідненого з псл. dě̀ti, укр. *(по)дíти*. — CIC^2 746; ССРЛЯ 13, 199; Фасмер III 565; Дворецкий—Корольков 777; Walde—Hofm. I 440—441. — Див. ще **дíти^2, сати́ра.** — Пор. **факт.**

сатра́п «намісник області в стародавній Персії; деспотичний адміністратор», *сатра́пія* «область, якою управляв сатрап»; — р. бр. болг. *сатра́п*, п. ч. слц. satrapa, вл. satrap, м. *сатрап*, схв. *сàтрап*, слн. satráp; — через західноєвропейські мови (н. Satráp, фр. satrape, англ. satrap) запозичено з грецької; гр. σατράπης «намісник перського царя; багач» походить від дперс. *xšaϑrapāvan- «управитель області», яке складається з основ xšaϑra «держава», спорідненої з ав. xšayeiti «панує, наказує», гр. κτάομαι «набуваю, наживаю, маю, володію» і pāiti «пасе, береже», спорідненої з гр. ποιμήν «пастух». — CIC^2 746; Hüttl—Worth 14; ССРЛЯ 13, 200—201; Kopaliński 867; Klein 1386; Frisk II 573, 680; Chantraine I 590—591.

сатура́тор «апарат для насичення рідини газом або для приготування насичених розчинів», *сатура́ція, сатура́торний, сатураційний*; — р. болг. *сатура́тор*, бр. *сатура́тар*, п. saturator, ч. слц. saturátor, схв. *сатурација*, слн. saturácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Saturateur, фр. saturateur, англ. saturator походять від пізньолат. saturator «насичувач», пов'язаного з лат. satur «ситий». — CIC^2 746; ССРЛЯ 13, 201; Kopaliński 867; Klein 1386; Dauzat 651. — Див. ще **сати́ра.**

Сату́рн (назва планети; бог давньоримської міфології, покровитель землеробства), *сатурна́лії* «гучна забава; оргія; у Стародавньому Римі свято на честь Сатурна»; — р. бр. болг. *Сату́рн*, п. Saturn, ч. слц. Saturn, Saturnus, схв. *Сатурн*, слн. Saturn; — запозичення з латинської мови; лат. Saturnus (італійське божество) походить з етруської мови. — CIC^2 746; ССРЛЯ 13, 201; Walde—Hofm. II 483.

[**сать**] «іней» Куз; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни незафіксованої форми **садь*, пов'язаної з *сади́ти* (те, що осідає з атмосфери).

са́уна «фінська лазня»; — р. бр. м. *са́уна*, п. ч. слц. sauna, слн. sávna «тс.»; — запозичення з фінської мови; фін. sauna «лазня», можливо, споріднене з комі *чом* «намет, будка; холодний хлів», удм. *чум* «хижа (для одягу)». — Sł. wyr. obcych 668; Holub—Lyer 432; Лыткин—Гуляев 309.

[**сафатина**] (бот.) «чортола смердюча, Ferula assa foetida L.» Mak, [*ассафет, асафатина*] «тс.» Mak; — очевидно, результат адаптації латинської назви assa foetida.

сафло́р (бот.) «Carthamus L.; олія з сафлору; фарба з сафлору»; — р. бр. болг. *сафло́р*, п. ч. saflor, схв. *сафлор*; — запозичення з німецької мови; н. Saflór через італійське посередництво виводиться з арабської мови; менш переконливе виведення (CIC 746) через голландську мову (гол. saffloer) з пер-

ської. — Sł. wyr. obcych 662; Ivanová-Šalingová—Maníková 773; Gr. Fwb. 674.

са́хар[1], *сахара́т, сахари́н, са́харник, са́хари́ця* СУМ, Нед, *сахари́ня, сахаро́за, сахари́стий, са́хари́ти*, ст. *сахаръ* (1627); — р. *са́хар*, бр. *сахары́на*, [*са́хар*], п. sacharyna, ч. sacharín, sacharin, слц. sacharín, вл. sacharin, болг. *за́хар*, м. *сахари́н*, схв. *са̀хар*, слн. saharín; — запозичення з грецької мови; гр. σάκχαρ(ον) походить від палі sakkharā «цукор», яке зводиться до дінд. śárkarā «гравій, пісок; цукровий пісок», що зіставляється з гр. κροκάλαι (мн.) «морська галька», κρόκη «тс.». — Коломієць УМЛШ 1967/6, 10; Коваль 117; Черных II 142; Фасмер III 567; Frisk II 22, 672—673; Mayrhofer III 308. — Пор. **цу́кор**[1].

[**са́ха́р**[2]] «рогач у рибалок, залізний гачок з довгим держаком Дз, Мо; вила для гною Л», [*сахо́р*] «вила для гною» ЛексПол, [*сахӯр*] «тс.» Ник; — бр. *сахо́р* «тс.»; — очевидно, пов'язане з р. [*сохирь*] «дерево з розвилкою», п. [sochor] «жердина», ч. слц. вл. нл. sochor «важіль, лом» і, в такому разі, зводиться до *со́ха́* (див.).

саха́тися «злякано відскакувати; цуратися; [вмішуватися, втручатися Нед]», *сахну́тися, відсахну́тися*, [*відшахну́тися*] «відхилитися, відсахнутися», [*підсахну́тися*] «пристати, причепитися» (про хворобу); — неясне; можливо, пов'язане з лит. šókti «скакати», зв'язок якого з укр. *ско́чити* піддається сумніву (Fraenkel 1021—1022); можливий також вплив з боку *жаха́тися*.

[**сахну́ти**] «війнути, дихнути», [*сахті́ти*] «палахкотіти, пашіти жаром; пахтіти; важко дихати Нед; зітхати О; хникати О; віяти, пашіти», [*сахтя́чка*] «ядуха, астма» Нед; — неясне; можливо, звуконаслідувальне.

сачо́к[1] — див. **сак**[1].

сачо́к[2], *са́чик* — див. **сак**[2].

[**саш**] (бот.) «очерет звичайний, Phragmites communis Frin.; (у виразі *с. бі́лий*) лепеха звичайна, Acorus calamus L.; (у виразі *с. чорний*) рогіз, Typha L.» Mak, [*сашина*] «очерет; лепеха» Mak, [*сарши́на*] «очерет» ВеНЗн, Mak, *сашни́к* «Schoenus L.; [очерет Mak]», [*шаш*] «очерет; рогіз» Mak, [*шашина*] «рогіз», [*шалина́*] «очерет; рогіз», [*шалана*] «лепеха» тж; — п. [saszyna] «лепеха», [sasyna, szaszyna] «тс.», ч. [šáší] «осока, Carex L.; очерет; ситняг, Heleocharis R.Br.», šášina «сашник», sašina «тс.», слц. šáš «очерет; рогіз», šašina «тс.», [šešina] «очерет», вл. šasnja «сашник», схв. *ша̑ш* «осока, рогіз; ситняк, Juncus L.», *ша́ша* «сухе кукурудзиння; рогіз, ситняк», слн. šáš «осока»; — запозичення з угорської мови; уг. sás «осока» етимологічно неясне; пов'язання з ч. šáchor «смикавець, Cyperus L.», слц. šachor «тс.» (Matzenauer 80) помилкове. — Brückner 482; Machek Jm. rostl. 275; ESJČ 603; Skok III 383; Mikl. EW 337; MNTESz III 408.

саше́ «подушечка з ароматичними речовинами; торбинка для хустинок», *саше́тка* «тс.» Куз; — р. болг. *саше́*, п. saszetka; — запозичення з французької мови; фр. sachet «мішок; саше» є зменш. від sac «мішок», яке походить від лат. saccus «тс.». — CIC[2] 580; Sł. wyr. obcych 668; Dauzat 644. — Див. ще **сак**[1].

[**са́ще**] «кімнатний собачка» Нед, [*са́ща*] «щеня від вовка й собаки» Чаб; — неясне; можливо, результат видозміни деетимологізованого укр. **сасче* «саксонча», похідного від *сас* «саксонець»; в такому разі первісно означало «саксонський собачка»; пор. [*шашо́к*] «порода собаки».

свабо́ля, *свабі́лець, свабі́лля, свабі́льник, свабі́льство, свабо́лець, свабо́льник, свабо́льство*, [*сва́бо́льця*] Нед, *свабі́льничати, свабо́лити*, [*славо́лити*] «сваволити» Нед; — р. [*свабо́лить*] «сваволити», бр. *свабо́лле* «пустощі, бешкет; пустотливість; сваволя»; — запозичення з польської мови; п. swawola, як і ч. svévole, слц. svévol'a, є результатом стягнення давнішої форми *swojawola (ч. svojevole), що відповідає р. *своево́лие*, схв. *сво̀јевṑљан* і скла-

дається із займенника swoja (> swa) «своя» та іменника wola «воля»; більшість похідних утворено від запозиченої форми на українському ґрунті. — Огієнко РМ 1938/7—8, 347; Brückner 527. — Див. ще **во́ля, свій**[1].

[**свадли́вий**] «сварливий» Нед; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. [svadlivý], як і болг. *свадли́в*, схв. *сва̀дљив* «тс.», відповідає укр. *звадли́вий* «тс.». — Див. ще **ва́дити.**

[**сва́дьба́**] «весілля» СУМ, Нед, [*сва́йба́*] «весілля» тж, [*сва́льба*] «тс.», [*свадьби́*] «сватання» Нед, [*сва́дьбини, сва́льбини*] «тс.», [*свадьби́чка*] «наречена, молода» тж, [*сва́тба*] «весілля», [*свадьбя́ний*] Нед, [*свадьбува́ти*]; — р. *сва́дьба*, бр. [*сва́дзьба*], др. *сватьба*, п. swadźba, swaćba, ч. svatba, [svajba], слц. svadba, нл. swajźba, болг. *сва́тба*, м. *свадба*, схв. *сва̀дба*, слн. svátba, стсл. **сватьба**; — псл. svatьba, похідне від svatъ «сватання»; зближення з *веду́, води́ти* (Желтов ФЗ 1876/1, 20) неприйнятне. — Фасмер III 568—569; Булаховський Вибр. пр. III 366; Соболевский Лекции 104; Brückner 527; Machek ESJČ 594; Skok III 369; Mikl. EW 332. — Див. ще **сват.**

[**свай**] «паля» Дз, [*чвая*] «тс.» Пі; — запозичення з російської мови; р. *сва́я*, [*шва́я*], р.-цсл. **свая** етимологічно неясне; зіставлялося з р. *сова́ть* (Преобр. II 256), *ваять, вить* (Горяев 319). — Фасмер III 571.

[**сва́ка**] «стрижень для шпульки у ткацькому човнику» Нед, *сват*, [*сва́то́к*] Чаб «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [cwak] «тс.» походить від нім. [zwack] «цвях». — Трубачев Рем. терминол. 136. — Див. ще **цвях.**

сва́ни (кавказька народність), *Сване́тія*; — р. бр. *сва́ны*; — запозичення з грузинської мови; груз. swan- відповідає самонайменуванню сванів šwan-, спорідненому з мегр. šon- «тс.». — Климов 174.

[**свар**] «лайка», *сва́ра́* СУМ, Нед, [*сварба́*] О, *сва́рка*, [*сваркýт*] «сварливий чоловік» Нед, [*сварли́вець, сва́рник*] «тс.» Нед, *сварня́*, [*сварýн*] «сварливець», [*сварýнок*] «сварка» О, *сварі́ти, сварі́тися, сва́ркúй, сва́рли́вий* СУМ, Нед, [*сварни́й*] «сварливий» Нед, [*сварли́ве*] «сердито», [*на́сварка* Ж, *пересва́р*], *пере́сва́рка* СУМ, Куз, [*посва́р(а)* Пі, *по́сварка*]; — р. болг. *сва́ра*, бр. *сва́рка*, др. *сваръ*, п. swar, swara, ч. слц. svár, вл. нл. swar, полаб. svorĕt «сваритися», слн. svaríti «попереджувати», стсл. **сваръ**; — псл. svarъ; — споріднене з дісл. svara «відповідати», гот. swaran «присягати», двн. swerian «тс.; говорити певно», дангл. andswaru «відповідь», нвн. Schwur «клятва», лат. sermo «бесіда, розмова»; ie. *sụer- «говорити»; зіставлення з ч. svada «звада» (Machek ESJČ 594) необґрунтоване. — Фасмер III 569; Черных II 142—143; Преобр. II 255; Brückner 527; Младенов 571; Skok III 369; Trautmann 296; Гамкрелидзе—Иванов 123; Pokorny 1049.

[**сварка**] (бот.) «цмин піщаний, Helichrysum arenarium D.C.; льонок звичайний, Linaria vulgaris Mill.» Mak, [*цварка*] «цмин» Mak, [*сварли́вець*] «тс.», [*сва́рник*] «тс. Mak; плаун звичайний, Lycopodium clavatum L.»; — найменування, пов'язані зі *сварі́тися*; назва плауна [*сварни́к*] викликана розповсюдженим повір'ям, нібито присутність цієї рослини в хаті викликає сварку (Анненков 203); пор. інші назви плауна: [*дереза́, зва́дник*]; така ж мотивація і відповідних назв цмину. — Шамота 72. — Див. ще **свар.**

Сва́ро́г «слов'янський язичницький бог, покровитель ковальства та інших ремесел», *Сваро́жич* «син Сварога, бог вогню», [*Со́варог*] «батько всіх богів, бог законів і часу» Нед; — р. *Сва́ро́г*, др. *Сварогъ, Сварожичь, Сварожь* «Сварогів»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з псл. svara «свара, незгода, війна» (Jagić AfSlPh 1, 412—413; 4, 426; Brückner AfSlPh 40, 10—11; KZ 46, 236—237; Jakobson IJSLP 1/2, 269); зіставляється також з дінд. svárgaḥ «небо», дангл.

sweorc «темнота, хмара, туман» (Uhlenbeck 355; PBrB 22, 199—200; Fortunatov BB 3, 69), з дінд. s(ú)var «сонце», ав. hvarə, лат. sōl, псл. *sъl̥пьсе «тс.» (Преобр. II 255). — Фасмер—Трубачев III 570.

сва́стика (культовий знак ряду стародавніх релігій; емблема німецького нацизму); — р. болг. *сва́стика*, бр. *сва́стыка*, п. swastyka, ч. слц. svastika, схв. *сва̀стика*, слн. svástika; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. svastika- пов'язане із svasti «успіх», утвореним з основи su- «добрий», спорідненої з першим компонентом гр. ὑγιής «здоровий», псл. *sъdorvъ «тс.», і дієслова asti «він є», спорідненого з псл. (j)estь, укр. *є*. — СІС[2] 747; Черных II 143; Kopaliński 933; Chantraine I 388; Frisk II 954—955; Mayrhofer II 637. — Див. ще **гігіє́на, є, здоро́вий.** — Пор. **смерть, ща́стя.**

сват, [*сва́ненька*] «свашка», [*сва́ненько*] «сваток», [*сва́нечка, сва́нечко, сваню́тка, сва́ня* О, *сва́нька*], *сва́тальник*, [*сва́танець*] «сват» Нед, [*сва́танок*] «тс.» Нед, [*сва́танки́*] «сватання» СУМ, Нед, *сва́тання, сва́та́ч* тж, [*сва́тиця*] «сваха» Нед, *сватко́*, [*сва́тник*] «звідник» Нед, [*сватни́цтво*] «звідництво» Нед, *свато́к*, [*сва́ття*] «свати», *свату́ньо, сва́ха*, [*сва́чини*] «сватання» Кур, [*сва́шини*] «пригощання свах» Нед, [*сваща́к*] «дружко (?), сват Нед», [*сва́щини*] «частування весільних гостей у свахи» Нед, *сва́тальний*, [*сва́тній*] «сватів», *сва́тати, сва́татися, свата́тися* «родичатися», [*сваха́тися*], [*сва́шити*] «свашкувати» Нед, [*сва́шчити*] «тс.», *свашкува́ти*, [*підсва́тання, при́сваха*]; — р. бр. болг. м. *сват*, др. *сватъ*, п. вл. нл. swat, ч. заст. слц. svat, схв. *сва̀т*, слн. svàt; — псл. svatъ; виводиться зі *svojat-, похідного від займенникової основи svo-, sve-; — зіставляється з лит. svẽčias, svẽtis «гість» (первісно «чужинець, сам по собі»), лтс. svešs «чужий; гість», гр. (ϝ)έτης «родич, друг», ἕταρος «товариш, супутник»; зближення з ав. χvaētu- «належний до сім'ї» (Machek ESJČ 594) сумнівне з точки зору фонетики. — Черных II 143; Фасмер III 570; Преобр. II 255—256; Brückner 527; Skok III 369; Mikl. EW 332; Fraenkel 950, 952; Karulis II 336; Мартынов Язык 85. — Див. ще **свій**[1].

[**све́кла́**] (бот.) «буряк, Beta L.; бурякове бадилля» Г, Л, [*сва́кля*] «столовий буряк» Корз, [*свекловиця*] «буряк» Mak, [*свікла* Пі, Mak, *свіколка* Mak] «тс.», [*све́кляний*]; — р. *свёкла*, др. *сеѵклъ*, п. ćwikła, м. *свекло, цвекло*, схв. *цвѐкла*; — давнє запозичення з грецької мови; гр. σεῦχλον (іон. σεῦτλον, атт. τεῦτλον) є запозиченням невідомого походження. — Німчук 273; Черных II 144; Фасмер—Трубачев III 571; Преобр. II 256; Sławski I 134—135; Frisk II 887. — Пор. **цви́кля.**

[**све́ковка**] (бот.) «вид рослини» Нед, [*свековни́к*] «ясенець білий, Dictamnus albus L. (D. fraxinella Lenk.)» ВеНЗн, [*цвиковни́к*] «тс.» тж; — похідне утворення від *све́кла*; назва, очевидно, зумовлена тим, що в народній медицині використовувався корінь ясенцю. — Анненков 126. — Див. ще **све́кла́.**

све́кор «батько чоловіка; [тесть ВеБ]», [*све́кра́*] «свекруха Нед; теща ДзАтл II», *свекри́ця, све́крівщина* СУМ, Куз, [*свекро́ха*] «теща» ВеБ, *свекру́ха*, [*свекру́хна*] «свекруха», [*свекру́шина*] «тс.»; — р. *свёкор*, бр. *свёкар*, др. *свекръ*, п. заст. świekier, ч. ст. svekr, слц. svokor, болг. *све́кър*, м. *свекор*, схв. *свѐкар*, слн. svéker, стсл. **свєкръ**; — псл. svekrъ; — споріднене з дінд. śvāśuraḥ «свекрів», ав. χvasura-, лит. šẽšuras «свекор», гр. ἑκυρός, двн. swëhur «тс.», лат. socer «тс.; тесть»; іє. *sveḱuro- «свекрів», першим компонентом якого є займенникова основа *sve- «свій». — Трубачев Терм. родства 118—125; Черных II 144; Фасмер III 572; Преобр. II 256—257; Brückner 536; Machek ESJČ 595; Skok III 370; Trautmann 295; Fraenkel 977; Walde—Hofm. II 550—551; Бурлакова ВСЯ VI 61; Гамкрелидзе—Иванов 112, 123, 374, 760; Pokorny 1043—1044.

[**све́пка**] «сваха» Нед, [*свя́пка*] «тс.» Нед; — неясне.

сверби́ву́с (бот.) «свербигуз, Bunias L.; [шипшина, Rosa canina L. Me]», *сверби́у́с* «тс.» СУМ, Me; — результат видозміни форми *сверби́гу́з* «тс.» через зближення другого компонента з іменником *вус*. — Див. ще **сверби́гу́з.**

сверби́га (бот.) «свербигуз, Bunias L.; [бутень Прескотта, Chaerophyllum prescottii D.C. Mak]», [*свербина*] «бутень Прескотта» Mak, [*сверба́к*] «шипшина собача, Rosa canina L.» ВеНЗн, [*свербиґа́н* ВеНЗн, *свербила* Mak, *сверби́ло* Нед] «тс.», *свербі́жниця* «Knautia Coult.; [скабіоза голубина, Scabiosa columbaria L. Mak]»; — р. *сверби́га* «Bunias», [*свербейка, свербарика*] «тс.», [*сверби́гуз*] «тс.; бутень бульбоносний, Chaerophyllum bulbosum L.», бр. *свербігу́з* «свербига, Bunias», п. świerząbek «бутень», świerzbnica «свербіжниця»; — похідні утворення від *свербі́ти*; назви перших трьох рослин зумовлені їх смаковими властивостями або дією на кишечник; свербіжниця дістала свою назву як засіб для лікування корости (пор. [*короставник*], р. [*чесотная трава, чесоточная трава*] «тс.»). — Шамота 67, 139; Меркулова Очерки 81; Анненков 72, 73, 317—318. — Див. ще **свербі́ти.**

сверби́гу́з (бот.) «свербига, Bunias L.; [шипшина собача, Rosa canina Нед, Me; Torilis anthriscus Gmel. (Gaert.); бутень запашний, Chaerofyllum aromaticum L. Mak; бугила лісова, Anthriscus silvestris Hofm. Mak», [*сверби-гузно*] «бутень» Mak, [*свербивуз*] «шипшина» Mak, [*свербиуз* Mak, *свербиуза* Mak, *свербиузина* Mak, ВеЛ, *свербиузка* Mak, *свербовіс* Mak, *свербоголуз* ВеЗа, *свербоголуза* ВеНЗн, Mak, *свербогу́з, свербогуза, сверболуз, сверболуза, свербоу́за, свербоузина* тж] «тс.»; — р. [*сверби́гуз*] «бугила»; — складні утворення з основ дієслова *свербі́ти* та іменника *гу́зно* «зад»; назва зумовлена подразливою дією насіння з'їдених плодів шипшини на задній прохід; очевидно, подібну дію виявляють і свербига, бугила, окремі різновиди яких використовуються в їжу. — Німчук 280; Шамота 138—139; Меркулова Очерки 81; БСЭ 24, 75; 38, 201; Machek Jm. rostl. 109—110. — Див. ще **гуза́, свербі́ти.** — Пор. **сверби́га, сверби́ву́с.**

свербила, *сверби́ло, свербина* — див. **сверби́га.**

свербі́ти, *сверб, свербе́ць, свербі́ж,* [*свербля́к*] (ент.) «свербун, коростяний кліщ, Sarcoptes» Нед, *свербля́чка* «свербіж; [кропива Чаб]», [*свербо́та*] «свербіж», *свербу́н* (ент.) «Sarcoptes», [*сверб'я́чка*], [*своріб*] «короста, парша» ВеБ, *свербля́чий*; — р. *свербе́ть*, бр. *свярбе́ць*, п. świerzbieć, ч. svrběti, слц. svrbiet', вл. swjerbjeć, [swjerbić], нл. sẃerb'eś, болг. *сърбя́*, м. *сврби*, схв. *свр̏бети*, слн. srbéti; — псл. *svьr̥běti; — зіставляється з двн. swērban «крутитися; стирати», лтс. svãrpsts «свердло», дісл. svarf «опилки», гот. af-swaírban «змахнути». — Фасмер III 573; Преобр. II 257; Brückner 536; Machek ESJČ 598; Schuster-Šewc 1391; Младенов 623; Skok III 375; Варбот 78; Mikl. EW 380; Trautmann 295; Mühl.—Endz. III 1144.

сверготі́ти «цвірінькати», [*свірготати*] «тс.» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. świergotać є варіантом форми świerkotać (świerkać), спорідненої з укр. [*свірча́ти*]. — Brückner 536. — Див. ще **сверені́ти.**

[**сверда́н**] (ент.) «цвіркун, Gryllus L.», [*сверду́н, свігу́р* «тс.»] ВеНЗн; — не зовсім ясні результати видозміни форм [*сверчо́к, свіргу́н, свірчо́к*] «тс.». — Див. ще **сверені́ти.**

све́рдел, [*све́рдель*], [*све́рбел*] «свердел» Гриц, [*свербло́*] «тс.» тж, *све́рдло*, [*свердлика́р*] «свердильник» Нед, *свердли́льник, свердлі́й, свердлови́на, свердлува́льник*, [*свердля́к* (*корабельний*)] «корабельний хробак», *свердля́р*, [*сверл*] Нед, [*сверлика́р*], [*све́рло*] тж, [*сверля́к*] «вид гусені», [*сві́рло*] «свердел», *све́рдли́ти* СУМ, Нед, *свердлува́ти*, [*све́рлити*] Нед, *свердли́льний, свердлува́льний, свердля́чий*; — р. *сверло́*,

бр. *све́рдзел*, др. *свьрдьлъ*, п. [świerdziołek], świder, ч. svidřík, слц. svider, болг. *свъ̀рдел*, м. *сврдел*, схв. *свр̏дао, свр̏дло*, слн. svéder, с.-цсл. **свръдьлъ**; — псл. *svьr̥dьlo; — можливо, споріднене з дісл. sverð «меч», свн. swert, нвн. Schwert «тс.»; зіставлялось також (Младенов 573; Machek ESJČ 596) через попередню форму *svьrb-dlo з дісл. hvirfill «вихор, кільце, верхівка», нвн. Wirbel «вихор», двн. hwērfan «обертати», werban «тс.» або (Преобр. II 258; Holub—Kop. 363) з псл. *vьr̥těti «вертіти», хоча з форми *s(ъ)vьr̥t-dlo мало б вийти **сверло*. — Фасмер III 573—574; Skok III 375; Трубачев Рем. терминол. 375.

[**сверені́ти**] «цвіркотати» ВеУг, [*свереньча́ти* тж, *свірча́ти, свирши́ти* ЛексПол] «тс.», [*сверчо́к*] «цвіркун» ВеУг, [*сверщу́к*] Г, [*сверщо́к, свірк, свірко, свірчо́к, свірщо́к*] ВеНЗн, [*свириньо́к, свиріньо́к, свирі́нька*] ВеУг, [*сві́ркалка*] Нед, [*сві́рень*] Куз, [*шверщо́к*] ВеНЗн «тс.»; — р. [*сверча́ть*] «цвірчати», *сверчо́к*, бр. [*свірча́ць*] «цвірчати», [*свершч*] «цвіркун», п. świerszczeć «цвірчати», świerszcz «цвіркун», ч. [švrček], ст. svrček «тс.», слц. svrček, вл. šwjerč, м. *свирец*, стсл. **свръчь(къ)** «тс.»; — очевидно, псл. svirati (svьrěti) «свистіти», svьrčьkъ «цвіркун», з яким пов'язане svirělь «дудка, сопілка»; — лит. svìrkšti «бриніти, пищати, свистіти», лтс. sviřkstêt «тс.»; менш переконлива думка (Фасмер III 574—575; Machek ESJČ 91) про звуконаслідувальний характер цих слів і про їх безпосередній зв'язок із *cvьrk-, укр. *цві́ркати*. — Преобр. II 258; Brückner 536. — Пор. **сверготі́ти, цві́ркати.**

[**сверіпа**] «каша з пшона і молодої лободи зі свинячим жиром» Нед; — очевидно, пов'язане з [*свирі́па*[3]] «свербига» (свербига може вживатися в їжу у вареному вигляді). — БСЭ 38, 201. — Див. ще **свирі́па**[3].

[**све́ркати**] «блискати, блимати» Нед, [*све́ркот*] «блискання, блимання» Нед, [*свірку́ха*] «блискавка» Гриц; — р. *сверка́ть* «тс.», стсл. **свръчѫштъ** «блискучий» (про розжарене залізо); — неясне; зіставлялося з р. ст. *сверкати* «швидко рухати, ворушити» (губами), з *свірча́ти* (Mikl. EW 330), з дінд. svárati «звучить; світить, сяє» (Горяев 313). — Фасмер III 574; Преобр. II 527—528.

[**све́рлик**] (орн.) «малий дятел, Dryobates minor L.» Шарл; — пов'язане із *све́рдел*; назва зумовлена, очевидно, тим, що дятел робить діри в корі дерев. — Булаховський Вибр. пр. III 217. — Див. ще **све́рдел.**

сверля́к — див. **све́рдел.**

[**свертки**] (бот.) «конюшина шведська, Trifolium hybridum L.» Mak; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої частини назви (конюшина) *шведська*.

[**свертушка**] (орн.) «звичайна вівсянка, Emberiza citrinella L.» Шарл; — неясне; може бути зіставлене з п. [poświerka] «вівсянка», пов'язаним з świerkot «цвірчання».

сверчо́к, *сверщо́к, сверщу́к* — див. **сверені́ти.**

светр; — р. болг. *сви́тер*, бр. *сві́тэр*, п. sweter, ч. svetr, слц. sveter, схв. *свѐтер*, слн. svíter; — через західнослов'янські мови запозичено з англійської; англ. sweater «светр» утворено від sweat «піт, потіти», спорідненого з двн. sweiʒ «піт», дінд. svḗda-, лат. sūdor, лтс. sviêdri «тс.». — СІС[2] 747; Sł. wyr. obcych 715; Holub—Lyer 460; Klein 1552.

[**свиб**] (бот.) «дерен, Cornus L.» ВеЛ, Mak; — очевидно, запозичення зі словацької мови; слц. svíb, як і схв. *сви̏ба*, слн. svíba «тс.», відповідає укр. [*свид*] «тс.»; виводиться з псл. *svidy «тс.» через проміжні форми род. в. svidъve > *svidbe. — Фасмер III 577; Machek Jm. rostl. 171; Skok III 371—372. — Див. ще **свид**[1].

[**свигна́ти**] «мугикати під ніс» Нед, [*свигна́вець*] «той, хто мугиче», [*сви́гнавка*] «мугикання» тж; — неясне; можливо, є результатом контамінації форм *свиста́ти* і [*гу́гнати*] «гугнявити».

[**свид**[1]] (бот.) «свидина криваво-червона, Thelucrania (Cornus) sanguinea L.», [*свидва* Mak], *свиди́на́*, [*свидовник* Mak] «тс.», [*шведина*] «тс.; свидина біла, Th. (Cornus) alba Led.» Mak; — р. [*свиди́на*] «дерен червоний», [*свидо́вник*] «тс.», бр. *свідзі́на*, п. świdwa, [świd, świdzina], ч. svíd, svída, вл. нл. swid, болг. [*свит*] «тс.»; — псл. *svidy; — зіставляється з прус. sidis «тс.», лит. svidùs «блискучий, ясний», sviděti «блищати, світитись», лат. sīdus «зоря», дангл. svitol «ясний»; в такому разі назва рослини мотивується яскраво-червоним кольором плодів; заперечення проти цих зіставлень і пов'язання з н. Wein(weide) «свидина» (Machek ESJČ 596; Jm. rostl. 171) недостатньо обґрунтовані. — Фасмер III 577; Brückner 535; Holub—Kop. 363; Fraenkel 952. — Пор. **свидь.**

[**свид**[2]] «велика і добре зав'ялена палка», [*засвиди́ти*] «ударити» Я; — ч. [svidyj] «твердий, тугий»; — пов'язане зі [*свид*] «свидина»; назва зумовлена особливою міцністю свидинового дерева; щодо семантичного зв'язку пор. *бук* «ломака», [*бу́чок*] «палка» — *бук* «вид дерева»; *дубок* «ціпок», *дуби́на—дуб.* — Див. ще **свид**[1].

[**свидь**] «сирий стан» Нед, [*свиди́й*] «сирий» Нед, [*сви́дний*] «напівдозрілий» Г, Нед, [*свидо́ви́й*] «тс.» тж, [*свидови́тий*] «недозрілий; зеленуватий; моложавий», [*свидува́тий*] «тс.», [*сви́дність*] «вогкість; недозрілість» ЛЧерк, [*насви́д*] «недозрілим», [*насви́ді*] «моложавий», [*усви́д*] «недозрілим», [*усвиду́*] «тс.»; — р. [*сви́дый*] «недозрілий; сирий; кислий, терпкий, оскомистий», [*свидо́й, свидова́тый*] «тс.», п. [świd] «щось чорне; недозрілість», ч. [svidyj] «тугий»; — неясне; можливо, пов'язане зі [*свид*] «свидина»; у такому разі первісно означало «кислий, терпкий, твердий, (як плоди свидини)».

[**сви́жка**] «стріла з очерету і смоли»; — результат дисиміляції в незасвідченій формі **швижка*, похідної від [*шви́гати*] «кидати, шпурляти» (див.).

[**свина́рик**] (бот.) «шавлія кільчаста, Salvia verticillata L.» ВеНЗн, [*свину́шник*] «тс.»; — похідні утворення від деетимологізованого [*свинюх*] «тс.», яке первісно було пов'язане зі **съвивати* «звивати». — Див. ще **свинюх.**

свине́ць, *свинча́тка, свинце́вий, свинце́вистий, свинцюва́тий, свинцюва́ти*; — р. *свине́ц*, бр. *свіне́ц*, др. *свиньць*, болг. заст. *свине́ц* «свинець; куля», слн. svínec, стсл. **свиньць**; — псл. [svinьcь]; — споріднене з лит. švìnas, лтс. svins «свинець»; зіставляється ще з гр. *κύανος* «синя речовина», яке вважається запозиченим з невідомої мови і ототожнюється з хет. kuuanna(n) «мідний (купорос), коштовний камінь»; зіставляється також (Трубачев Этимология 1965, 33—34) з ос. (æ)fsæn «сошник, леміш, залізо», афг. ōspīna (ōspana) «залізо». — Черных II 146; Фасмер III 577—578; Преобр. II 259; Karulis II 339; Frisk II 37; Boisacq 527; Persson Beitr. 963.

сви́нка[1] (мед.) «запалення привушної залози у дітей, паротит»; — р. *сви́нка*, бр. *сві́нка*, п. świnka; — похідне утворення від *свиня́*; назва зумовлена зовнішнім виглядом опухлої шиї хворого; пор. лат. scrōfula «опух шиї» від scrōfa «свиня», гр. χοιράς «опухлі шийні залози» від χοῖρος «порося, свиня». — Фасмер III 578; Горяев Доп. I 42. — Див. ще **свиня́.**

сви́нка[2] «дерев'яна куля, яку ганяють ковіньками в грі; відповідна гра»; — р. [*свинка*] «цурка, свинка», [*свинки*] «гра в цурки, свинки», п. [świnka], болг. *сви́нка* «тс.», слн. svínjka «дерев'яний м'яч»; — псл. *sъvinъka, похідне від *sъvi(nǫ)ti «звити»; первісно, очевидно, означало м'яч, звитий з ганчір'я або шерсті; пор. [*зви́нка*] «м'яч із шерсті; гра в м'яч» Ж; зазнало зближення зі *свиня́*. — Див. ще **ви́ти**[1], **з**[2]. — Пор. **сви́нки́й, свито́йкий.**

[**сви́нка**[3]] (іхт.) «підуст звичайний, Chondrostoma nasus L.», [*сви́нька*] «тс.» ВеНЗн; — р. [*свинка*] «волзький підуст, Chondrostoma nasus variabile Jakowlew»

Л—Г, бр. [*свíнка*] «підуст», [*свінюк*] «підуст дніпровський, Ch. vasus nasus», п. świnka, слц. [švinka] «підуст»; — похідне утворення від *свиня́*; назва зумовлена формою рота підуста, що нагадує рило свині. — Leder 98. — Див. ще **свиня́**.

сви́нки́ (бот.) «нетреба, Xanthium» СУМ, Нед, [*свинна́к*] «осот, Sonchus; скереда дворічна, Crepis biennis» ВеНЗн; — очевидно, пов'язане зі *зви́нути* (псл. sъvinǫti); зв'язок міг бути зумовлений тим, що квітки і молоді плоди цих рослин покриті, завинуті листяними обгортками; пізніше відбулося зближення з основою *свиня́*. — Див. ще **ви́ти**[1]. — Пор. **сви́нка**[2].

свинна́к — див. **сви́нки́**.

[**свинниця**] «біловус стиснутий, мичка, Nardus stricta» ВеНЗн, [*свинюх* ВеНЗн, *свинюха*, *свиня́чка*] «тс.»; — очевидно, похідні утворення від *свиня́*; назви могли бути зумовлені схожістю мички до свинячої щетини (пор. р. [*щети́нница*] «тс.»). — Див. ще **свиня́**.

[**свинюх**] (бот.) «шавлія кільчаста, Salvia verticillata L.», [*свинюшник*] «тс.» Mak; — очевидно, залишок давньої назви **съвинъкы*, похідної від *съвивати* «звивати», в якій префіксальне *съ-* у зв'язку з деетимологізацією не зазнало зміни в *з-*; назва зумовлена, очевидно, наявністю волосистого кільця в трубці віночка. — Пор. **сви́нка**[2].

[**свинюха́**] (бот.) «лутига розлога, Atriplex patula L.» Корз; — похідне утворення від *свиня́*; назва зумовлена використанням лутиги на корм свиням. — Див. ще **свиня́**.

свиня́, *свина́р*, *свина́рка* «доглядачка свиней; [свинарник Л]», *свина́рник*, *свина́рня*, *свина́рство*, [*свинарча́*] «хлопчик-свинопас», [*свинарчу́к*] «тс.», [*свинва́*] «свинота» Чаб, *свини́на*, *свини́нець* «свинарник», [*свині́рка*] «стадо свиней» Нед, *сви́нка* «жук довгоносик», [*сви́ннє*] (зб.) «свині» Л, [*свинни́к*] «свинарник» До, [*сви́ння*] «тс.» Л, *свино́та́* СУМ, Нед, *сви́нство*, *сви́нтус*, [*свинту́х*] «свинтус» О, *свину́шник*, [*свинча́*] «порося», *свинюка*, *свинюшник*, *свинюшня*, [*свиняк*] «свинячий послід», *свиняка*, [*свиня́тина*] «свинина», [*свиня́тник*] «свинарник», *свина́рний*, *свина́рський*, *свини́й*, [*свинови́й*] «свиний» Нед, *сви́нський*, *свинува́тий*, *свинякува́тий* Куз, *свиня́чий*, *свинарюва́ти* Нед, [*свини́ти*] «бруднити як свиня» Нед, *пі́дсвинок*, [*пі́тсвинча*] «підсвинок» О, [*піцве́лок*, *піцва́к*] «тс.» Ва; — р. *свинья́*, бр. *свіння́*, др. *свиния*, п. świnia, ч. svině, слц. sviňa, вл. swinjo, нл. swiňa, полаб. svaiňă, болг. *свиня́*, м. схв. *сви́ња*, слн. svínja, стсл. **свиниꙗ**; — псл. svinьja, можливо, з давнішого *svīnī (жін. р.), похідного від прикметника svinъ «свинячий»; — споріднене з лтс. suvēns «порося», лат. sūs «свиня», двн. sū, нвн. Sau, гр. ὗς, ав. hū «тс.»; очевидно, індоєвропейське утворення від звуконаслідувального кореня su; зіставлялося також з дінд. sū́te «народжує», псл. synъ «син» (Uhlenbeck 339—340). — Коваль 82—83; Черных II 147; Фасмер III 579; Преобр. II 259—260; Brückner 537; Machek ESJČ 596—597; Skok III 372; Критенко Вступ 510, 546; Трубачев Назв. дом. жив. 61—63; Мартынов Язык 61; Mühl.—Endz. III 1129; Karulis II 189; Kluge—Mitzka 626; Walde—Hofm. II 635—637; Frisk II 973—974; Pokorny 1038—1039; Гамкрелидзе—Иванов 593.

[**свиня́к**[1]] «вид грибів», [*свинюха*] «тс.» Mak; — р. *свину́ха* «гриб синюха, сироїжка, Agaricus violacens або involutus», бр. [*свíнка*] «гриби синюватого кольору», п. [świniak] (вид гриба); — очевидно, результат видозміни звукової форми **синя́к*, зближеної з основою іменника *свиня́*; первісна назва могла бути зумовлена кольором гриба.

[**свиня́к**[2]] (зоол.) «зернова стонога, мокриця, Porcellio» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. świniak, як і ч. sviňka «мокриця», svinka «дрібний рачок, що живе на вологих місцях, Armadillidium», вл. swinjatko «стонога», нл. swinka «зернова стонога, Porcellio scaber», пов'язане з świnia «свиня»; наз-

ва зумовлена, очевидно, схильністю тварин до вологих місць або зовнішньою подібністю до свині. — Див. ще **свиня́.**

Свири́д, *Свиридо́н* — див. **Спиридо́н.**

свири́ль «народний духовий інструмент у вигляді скріплених дудочок», [*свері́вочка* О, *свири́лка*]; — р. *свире́ль* «сопілка», др. *свирѣль*, ч. svirka, болг. *свиро́л, сви́рка*, м. *свирала, свирка*, [*свирайка*], схв. *сви̏рала*, слн. sviré̩l, svirálo, стсл. **свирѣль**; — псл. svirělь, похідне від svirati «грати на сопілці» (др. *свирати, свирити*, стсл. **свирати**), спорідненого з лат. susurro «шиплю, шепчу, бриню», дінд. svárati «звучить», дісл. svarra «бушувати, свистіти», нвн. surren «бриніти, свистіти», schwirren «тс.». — Фасмер—Трубачев III 579; Преобр. II 260; Skok III 372—373; Walde—Hofm. II 637.

свири́па[1] (бот.) «суріпиця звичайна, Barbarea vulgaris R. Br; [гірчиця польова, Sinapis arvensis L.; дескурайнія, Descurainia Webb. et Bert. (Sisymbrium sophia) Нед; редька дика, Raphanus raphanistrum L.; кінський часничник лікарський, Alliaria officinalis Mak]», [*свері́па*] «гірчиця польова» Mak, [*свири́пка* Mak, *свири́пиця*] «тс.», *свири́п'я́ний*; — р. [*свире́па*] «суріпиця», бр. *свірэ́па* «тс.», др. *сверѣпь* «дикоростучий», *свирѣпь* «тс.», *сверѣпица* «дикий горох», п. świerzop «суріпиця», ч. sveřep «польовий бур'ян; жеребець», sveřepec «тс.», слц. sverepý (про коноплю), стсл. **сверѣпь** «дикий»; — пов'язане з [*свірі́пний*] «злий, сердитий». — Меркулова Очерки 75—78; Этимология 1964, 78—79. — Див. ще **свірі́пний.**

[**свири́па**[2]] (бот.) «pina, Brassica rapa L. Mak; ріпак, Brassica napus L.», [*свіріпа*] «ріпак» Mak, [*суріпа* Mak, *суріпиця*] «тс.», [*суріпок*] «олійна ріпа, Brassica rapa oleifera DC.» Mak; — похідні утворення від *ріпа* (*ріпа́к*), викликані впливом з боку *свири́па*[1] «суріпиця». — Див. ще **ріпа**[1].

[**свири́па**[3]] (бот.) «свербига східна, Bunias orientalis L.», [*свири́пиця*] «тс.» Mak; — очевидно, результат фонетичного зближення назви *свербу́га* з назвою *свири́па* «суріпиця» (див.).

[**сви́рка**] (бот.) «ялина звичайна, Picea excelsa Link. Mak; Pinus pilla L.; гірська сосна, Pinus montana Mill. Mak», [*сві́рка*] «ялина», [*сві́рок*] «тс.» Mak; — запозичення з польської мови; n. świrk «смерека», świerk «тс.» розглядається як варіант форми smrek «тс.», спорідненої з укр. *смере́ка*. — Brückner 537. — Див. ще **смере́ка.**

[**свиска́ти**] (про кота) «шипіти, фиркати» Нед; — слн. [svískati] «шипіти, бризкати», [svísk] «шипіння»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, споріднене зі *свиста́ти*. — Фасмер III 580—581. — Див. ще **свиста́ти.**

[**сви́слі**] «нижній кінець плавної сітки», [*сви́сель*] «вільні кінці верхів і сподів рибальської сітки» Дз; — похідне утворення від др. **съвисати* «звисати», в якому префіксальне *с(ъ)-* не зазнало зміни в *з-* завдяки деетимологізації (пор. ч. svisel «фронтон, підря», вл. swisle «фронтон даху», слн. svísli «сінник, підря», які загальноприйнятої етимології не мають); пор. також *сви́нка*[2], *сви́та*[1]. — Machek ESJČ 597.

свист — див. **свиста́ти.**

свиста́ти, *свисті́ти, сви́снути, свисну́ти*, [*сви́снява*], *свист, сви́ста́вка* СУМ, Нед, *свиста́ло, свиста́льце, свиста́чка* «свисток; [(орн.) свіязь, Anas penelope L. ВеНЗн]», [*сви́стель*] «дудка» Нед, *сви́стик, свисті́лка*, [*свисто́вач*] «порожній горіх з отвором», *свисто́к, свисту́ля, свисту́н*, [*свистунка*] (орн.) «вівчарик жовтобровий, Phylloscopus sibillatrix Bechst.» Шарл, *свисту́ха, свищ* (орн.) «свіязь», *сви́щик* «свисток», *свисті́ючий, свистя́чий, ви́свист, пере́сви́ст, пі́дсвист, по́свист, при́свист*; — р. *свиста́ть*, бр. *свістáць*, др. *свистати*, п. świstać, ч. svištěti, слц. svišťat', м. *свисти*, слн. svískati «шипіти, бризкати», svīščáti «свистіти», стсл. **свистати**; — псл. svistati; — можливо, споріднене з дісл. hvísla «шептати, свистіти, бушувати», дангл. hvistlian «свистати»,

англ. whistle «тс.»; у такому разі зводиться до ієє. *k̑vis-/k̑veis- (Walde—Hofm. II 403—404); розглядається також (Meillet—Ernout 1099) як експресивне утворення; в окремих слов'янських мовах існують інші звукові варіанти: схв. *зви́знути*, слн. [zvizdati], стсл. **звиждати**, п. gwizdać, ч. hvízdati, вл. hwizdać; зіставлення з лит. švilpti «свистати» і виведення від *svipati (Machek ESJČ 597) є гіпотетичним. — Черных II 147—148; Фасмер III 580—581; Преобр. II 261—262; Brückner 538; Skok III 373.

свисту́ля (бот.) «Conioselinum Fisch.», [*свистю́ля*] «болиголов плямистий, Conium maculatum L.», [*свисти́ля*] «тс.» Пі; — похідні утворення від *свиста́ти*; назви зумовлені трубчастим характером стебла рослин, з якого діти роблять свистки. — Див. ще **свиста́ти.**

сви́та[1] (вид одягу), *свити́на* «тс.», *сви́тка, сви́тник* «виготовлювач свит; торговець свитами», *свитя́нка* «коротка свита»; — р. *сви́та* (вид одягу); «[ликова мотузка]», бр. *світа* (вид одягу), др. *съвита, свита*, п. świta (зі сх.-сл.) «тс.», болг. *сви́та* (вид тканини), м. *свита* «дороге тонке сукно», схв. *сви̏та* «сукно», слн. svíta (заст.) «одяг»; — очевидно, псл. sъvita, похідне від дієслова viti «вити, звивати»; реконструювалось також (Преобр. II 262; Mühl.—Endz. III 1167) як псл. svita, споріднене з лтс. svietas «шерстяні обмотки на ногах у жінок»; зіставлялось ще (Младенов 572) з болг. *сви́ла* «шовк». — Фасмер III 581; Brückner 538; Skok III 373. — Див. ще **ви́ти**[1], **з**[3].

сви́та[2] «почет, супровід високопоставленої особи»; — р. болг. м. *сви́та*, бр. *світа*, п. świta, ч. слц. suita, схв. *сви̏та*, слн. svíta; — через польське або німецьке посередництво (н. Suite) запозичено з французької мови; фр. suite «продовження, наслідок; ряд; свита; сюїта» пов'язане з дієсловом suivre «слідувати», яке походить від нар.-лат. sequere, пов'язаного з лат. sequī «тс.», спорідненим з гр. ἕπομαι «слідую», дінд. sácate, -ti «слідує», лит. sèkti «слідувати». — Черных II 148; Фасмер III 581; Преобр. II 262; Dauzat 690; Walde—Hofm. II 519. — Пор. **сюїта.**

[**свито́йкий**] «гнучкий, виткий» Нед; — похідне утворення від давнього *съвити* «звити», в якому початкове *с(ъ)-* збереглося без заміни на *з-* внаслідок деетимологізації. — Пор. **сви́нка**[2], **сви́нки́.**

[**свитушка**] (бот.) «тонконіг дібровний, Poa nemoralis L.» Mak; — очевидно, відповідає п. wyklina «тс.»; мотивація обох назв неясна.

[**свищ**[1]] «чарунка для бджолиної матки; виїдений черв'яками пустий горіх», [*свисту́н*] «пустий горіх» О, [*свисту́шина*] «яма в піску» Ч; — р. *свищ* «наскрізна діра в дошці, в посуді; прокол у шкірі; пустий горіх; виразка в тілі», п. świstuła «пукавка (дитяча забавка, з якої стріляють); [чарунка для бджолиної матки]»; — похідне утворення від *свиста́ти*; назва зумовлена подібністю відповідних отворів до трубок, свистків, придатністю пустого горіха для свистання; пор. схв. *сви̏рка* «фістула» (букв. «музика»). — Булаховський Вибр. пр. III 364; Фасмер III 582. — Див. ще **свиста́ти.**

свищ[2] «отвір, канал у стінці порожнистого органа; глибока виразка в тканинах організму»; — бр. *свішч* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *свищ* «тс.» споріднене з укр. *свищ*[1] «пустий горіх; чарунка для бджолиної матки» (див.).

[**свищ**[3]] «дуже рідка страва»; — р. [*свистунья*] «рідка вівсяна юшка, іноді з м'ясом», [*свисту́ха*] «ріпний розсіл з квасом на дріжджах»; — пов'язане зі *свиста́ти*; назва могла бути зумовлена уявленням про розлад шлунка від такої їжі або про шум при її сьорбанні. — Див. ще **свиста́ти.**

свищ[4] — див. **свиста́ти.**

[**свіба**] (бот.) «калина звичайна, Viburnum opulus L.» ВеНЗн, Mak; — п. świbka «тризубець, Triglochia L.; шейхцерія болотна, Scheuchzeria palustris L.»; — очевидно, пов'язане зі [*свиб*] «свиди-

на», п. [świdba] «тс.»; мотивація перенесення назви свидини на ці рослини не зовсім ясна. — Див. ще **свиб.**

[**свіготати**] «цвірінькати, щебетати» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. świegotać «тс.», świegot «цвірінькання», як і його фонетичні варіанти [świekot, świechotać], є звуконаслідувальним утворенням, паралельним до ч. svĕchtati «базікати». — Brückner 535—536.

свігу́р — див. **свердáн.**

[**свíдер**] «свердел»; — бр. *свíдар* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. świder вважається результатом видозміни давнішого *swьrdъl- (> *swьrdъr-), спорідненого з укр. *свéрдел*. — Brückner 536. — Див. ще **свéрдел.**

свíдок, *свíдка* (жін. р., заст.), [*свідáльник*] «свідок» О, *свідóцтво, свíдчення, свíдчий* «свідок», [*свíдчик*] Нед, [*свідчина*] «посвідчення» Пі, *свíдчиця, свідкувáти, свíдчити, свíдчитися* (заст.) «закликати в свідки», [*освíдчини*] «освідчення», [*освідувáти*] «оглянути», [*освíдчити*] «оповістити, повідомити», *пересвíдчення* «переконання», *посвíдчення*, [*присвíдченє*] «свідчення» Нед, [*присвідувáти*] «свідчити»; — бр. *свéдка* «свідок», др. *съвѣдъкъ*, п. świadek, ч. svědek, слц. svedok, вл. swědk, болг. *сведóча* «свідчу», м. *сведок*, схв. *свѐдок*; — псл. sъvědъkъ, [sъvědokъ], похідне утворення від sъvěděti «знати (разом з кимсь)», паралельне до sъvědětelь (пор. стсл. **съвѣдѣтель**, р. *свидéтель*). — Schuster-Šewc 1385—1386. — Див. ще **вíдати, з[3].**

свідóмий, [*свідім*] «свідомий» Нед, [*свíдом*] «знання» (у виразі *до свідома* «до відома») Нед, *свідóмість*, [*свíдóмство*] «досвідченість» Нед, [*свідомувáти*] «знати» Нед, [*несвідóмець*] «не знавець» Ж, *підсвідóмий, усвідóмити*; — бр. *свядóмы*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. świadomy «свідомий», яке відповідає ч. ст. svědomý «свідомий, відомий», вл. svědomy «свідомий, обізнаний», др. *съвѣдомыи* «відомий, випробуваний», р. [*свéдомый*] «відомий, знайомий», пов'язане з псл. sъvěděti «знати», похідним від vědĕti «тс.». — Див. ще **вíдати, з[3].**

свíжий, *свіжáк* «новачок; свіжа вода, свіжий продукт», [*свíженúна*] «освіження; підкріплення» Нед, *свіжúна* «свіжість; свіже м'ясо», *свíжість*, [*свіжáти*] (про повів свіжого вітру) Нед, *свіжúти* СУМ, Нед, *свіжíти, свіжíшати*, [*за-свíжа*] Ж, *освіжнúй*; — р. *свéжий*, бр. *свéжы*, др. *свѣжь*, п. świeży, ч. svěží, слц. svieži, м. *свеж*, схв. *свѐж*, слн. svéž, стсл. **свѣжь**; — псл. svěžь; — дальші зв'язки неясні; зіставлялося з гот. swikns «чистий, цнотливий», дісл. sykn «невинний» (Zubatý BB 17, 325—326; Mikkola IF 23, 126), з ірл. féig «гострий» (Zupitza BB 25, 104), з лат. vigēre «бути сильним, свіжим» (Machek ESJČ 596); лтс. svaigs «свіжий», з яким також робились зіставлення (Trautmann 294; Būga RR II 614), може бути пізнім утворенням на ґрунті р. *свеж* або п. świeży (Mühl.—Endz. III 1141). — Фасмер III 571; Преобр. II 263—264; Skok III 373.

свій[1], *своя́, своé, свíйський*, [*свійня́*] (зб.) «свояки» Нед, [*своéщина*] «своє власне господарство або майно», [*свої́на́*] «родина Нед; рідня О», *своя́к*, [*своя́киня*], [*своятина́*] «родинність» Нед, *своя́цтво, своя́чениця*, [*своя́чина*] «родина» Нед, [*своя́щина*] «батьківщина» Нед, [*свої́ти*] «приборкувати Нед; присвоювати О», [*свої́тися*] «ріднитися» Нед, *своя́читися, засвóїти*, [*освíйчатися*] «освоїтися», *освóїти*, [*посвóєний*] «споріднений» ВеБ, *посвоя́чити, присвíйний, присвóювач, присвóїти*; — р. бр. др. болг. *свой*, п. вл. нл. swój, ч. svůj, слц. svoj, полаб. süj, м. *свој*, схв. *свôј*, слн. svój, стсл. **свои**; — псл. svojь; — споріднене з прус. swais «свій», лит. sãvas, лтс. savs, лат. suus (< sovos) «тс.», гот. swēs «власний», дінд. svaḥ «тс.», двн. swīo «свояк»; ie. *sṷe-/sṷo-, споріднене з *se-; останнім часом пов'язується з ie. *sŭ- «рід, народжувати» (Трубачев Сл. языкозн. 1988, 299—302). — Черных II 148; Фасмер III 583; Преобр. II 263; Brückner 528; Machek

ESJČ 598; Schuster-Šewc 1392—1393; Skok III 373—374; Karulis II 162; Pokorny 882.

[**свій**[2]] «сувій» Нед; — бр. [*свой*], п. zwój «тс.», схв. *сво̀j* «вир»; — псл. *sъvojь «сувій; те, що звивається, крутиться», пов'язане з sъviti, sъvivati «звивати», похідним від viti «вити, крутити»; префіксальне съ- збереглось в українській і білоруській формах без зміни в *з-*, очевидно, під впливом паралельної форми *сувій* (*сувóй*) з псл. sǫvojь. — Див. ще **ви́ти**[1], **з**[3]. — Пор. **сви́нка**[1], **свито́йкий.**

свіну́ти(ся) «розвиднітися», *розсві-ну́ти* «тс.»; — др. *свьнути* «тс.», *свѣнути* «встати на світанку», схв. *сва̀нути* «розвиднітися», стсл. **освьнѫти** «тс.»; — псл. svьnǫti, пов'язане чергуванням голосних із světъ (< *svoitъ), виникло зі *svьtnǫti (< *svĭtnǫti); випадіння кінцевого приголосного кореня, як у псл. kanǫti (р. *ка́нуть*) з *kapnǫti (пор. kapati, укр. *ка́пати*), gъnǫti (укр. *гну́ти*) з *gъbnǫti (пор. zagybati, р. *загиба́ть*); голосний **і** (<**ѣ**) в *свіну́ти* на місці колишнього **ь** з'явився, очевидно, в період занепаду редукованих під впливом основи *світ* (др. *свѣтъ*). — Коломієць Вступ 50; Skok III 368—369. — Див. ще **світ.** — Пор. **розсвя́нути.**

[**свіргу́н**] «цвіркун, Gryllus L.»; — результат контамінації форм *цвіркун* і запозиченого [*свірготати*] «цвірінькати». — Див. ще **сверготі́ти, цві́ркати.**

свіре́нь — див. **сво́рінь.**

[**свіріпний**] «злий, сердитий» Чаб, [*свірі́па*] «причепа» Чаб, [*присвірі́питись*] «пристати, прив'язнути» ЛексПол; — р. *свире́пый* «лютий», др. *сверѣпъ* «дикий, злий», *свирѣпъ* «тс.», ч. sveřepý «лютий, жорстокий», болг. *сви́ре́п* «лютий», схв. *сва̀реп* «тс.», стсл. **сверѣпъ «дикий»**; — псл. sverěpъ, [svirěpъ]; — дальші зв'язки неясні; зіставлялося з лит. šiuřpti «здригатися» (Fortunatov BB 3, 71; Преобр. II 261; Mikl. EW 330), sarpãlius «забіякуватий півень» (Schmidt Vok. II, 29, 67), з діел. svárr «важкий, жорстокий, сильний», гот. swērs «шанований», нвн. schwer «важкий», лит. svarùs «тс.» (Младенов 572; Slavia 2, 28—29; Brückner 536—537), з псл. sur-ov- «суворий» (Меркулова Очерки 75—78), з лат. verpus «підданий обрізанню» (Löwental ZfSlPh 8, 129), розкладалося на займенникову основу sve- «свій, сам» і дієслівну основу gěp- «чіплятися» (Machek ESJČ 595; Jm. rostl. 286; Naše řeč 29, 112). — Фасмер III 580; Skok III 373.

свірк, *свірка́лка, свірко, свірча́ти, свірчо́к, свірщо́к* — див. **сверені́ти.**

[**сві́рка**[1]] «зв'язка у батога, ремінець, яким батіг прикріпляється до пужална» Нед, [*свірник*] «гак, який утримує розвору» О, [*сво́ра*] «розвора» Нед, [*шва-ра*] «плетений шнурок», *шво́рка*; — р. *сво́ра* «ремінь для мисливських собак, швора», *сво́рка* «тс.», бр. [*шво́рка*] «мотузка», п. ст. swora «зграя собак; ремінь для собак», ч. svor «скріпа; шворінь; [вінок цибулі]», [svora] «зв'язка між ціпом і ціпилном», слц. svorka «зграя (собак)», слн. svóra «розвора», с.-цсл. **съвора** «пряжка»; — псл. sъvora «зв'язка, вірьовка», пов'язане зі *sъverti «зімкнути», утвореним з префікса съ- «з-, разом» і дієслова *verti «замикати»; паралелізм початкових **с** — **ш**, як у [*скі́ра — шкі́ра*] та ін. — Черных II 148—149; Фасмер III 583; Преобр. I 630, II 263; Machek ESJČ 598. — Див. ще **вір**[1], **з**[1]. — Пор. **обо́ра**[1], **розво́ра, сво́рінь.**

сві́рка[2] — див. **сви́рка.**

[**сві́рон**] «комора» Непокупный, [*свірóнок*] «тс.» тж, ст. *свиренъ, свѣренъ* «тс.» (XVI—XVII ст.); — р. [*сви́рен, сви́рна, свирон*], бр. *сві́ран, свірóнак*, [*све́ран*], п. ст. діал. świron, świronek «тс.»; — запозичення з литовської мови; лит. sviřnas (svirna) «комора» споріднене з двн. swirōn «укріпляти», дінд. sváru- «довга деревина, міцний кіл». — Непокупный 189; Фасмер—Трубачев III 579; Brückner 537; Лаучюте 22; Fraenkel 955.

[**свість**] «своячка, сестра дружини», [*свізь*] «тс.» Нед, [*све́щенька, свістонь-*

ка] (зменш.), [*све́стин*] (прикм.) О; — р. діал. др. *свесть*, бр. [*свесць*], п. [*świeść*], болг. [*све́стка*], м. *свеска*, схв. *свâст*, слн. [svâst]; — псл. svьstь, svěstь, давнє утворення від кореня *sṷo-/sṷĭ- «свій»; — паралельне до лит. sváinis «свояк», sváinė «сестра дружини», лтс. svaĩnis «свояк», svaĩne «своячка», двн. swein «слуга, пастух», geswīo «свояк». — Трубачев Терм. родства 140; Фасмер III 575; Преобр. II 258—259; Iljinskij AfSlPh 28, 455—457; Брандт РФВ 1890/4, 187—188; Младенов 571; Trautmann 294—295. — Див. ще **свій**[1].

світ, *світа́ння, світа́нок, світа́нь* «світанок», *світа́ч* «світило; [підсвічник]», *світе́лка* «світлиця», *світе́ць* «підставка для світильної скіпки; [лампадка Бі]», [*світла́ч*] «тс.», [*світи́вка*] «світова зоря» Нед, *світи́лка* «дівчина, що виконує обряд тримання меча і свічки на весіллі», *світи́ло, світи́льник, світи́ч* «світоч, світильник СУМ, Нед; [світець, панікадило]», *світи́ще* «світоч; [світило Нед]», [*світі́вка*] «світилка» Нед, [*світі́лка*] «тс.» Пі, *світка* «карта, що показує козирну масть (світить)», *світли́на* «фотографія, полиск світла», [*світли́нник*] «фотоапарат» Она, *світли́ця*, [*світлич*] «світич» Нед, *світло*, [*світло́вина*] «речовина для освітлення» Нед, *світлість*, [*світлу́шка*] «жук-світляк» Нед, *світля́к* (ент.), [*світля́нка*] (ент.) «геофіл (світний), Geophilus electricus» Нед, [*світля́чка*] «блискучі, кольорові буси» Нед, [*світни́к*] «світильник» Куз, [*світниця*] «лампа» Пі, [*світня́*] (жін.) «бленда» Она, [*світова́*] «тоня, яку тягнуть на світанку» Мо, [*світови́к*] «світський чоловік» Нед, [*світо́та*] «далека сторона», *світоч* «смолоскип, світильник», [*світу́н*] (ент.) «світляк», [*світ'ка*] «повія» Нед, *свічá, свічáр* «виготовлювач свічок», *свічáрник, свічкáр* «тс.», *свічáрня, свічка, свічкáрня, свічни́к* «підставка для свічок; [світильник; паламар; жук-світляк]» СУМ, Нед, [*свіччина*] «цивільне (світське) звання» Нед, *світи́льний, світлий, світлови́й, світлува́тий*, [*світлу́щий*] «дуже світлий» Нед, *світляни́й*, [*світлячий*] «блискучий» ВеЗа, *світни́й*, [*світови́й*] «освічений» Дз, *світський, свічкови́й, свічни́й*, [*свита́ти*] «світати» Нед, *світа́ти*, [*світені́ти*] «слабо світитися» Нед, *світи́ти*, [*світі́ти*] «світитися, блищати» Нед, *світлі́ти, світлі́шати*, [*світну́ти*] «блиснути», [*світону́ти*] «тс.», [*світува́ти*] «ходити по світу», [*свіцькува́ти*] «прилюдно лаяти» Нед, [*свічитися*] «просвіщатися» Нед, Пі, [*світко́м*] «досвіта», *світом*, [*ви́світ*] «отвір; дірка» Она, *ви́світлити, ві́дсвіт, до́світ* «передрання», *до́світки, до́світок*, [*досвітча́нин*] «парубок, який ходить на досвітки», [*досвітча́нка*], *досвітко́вий, до́світній* СУМ, Нед, *досвітча́ний*, [*досвіткува́ти*] «бути на досвітках», [*до́світа*] «удосвіта» (Ме), [*за́світ*] «світанок» Ж, *за́світло* Нед, [*насві́ти*] «справді», [*насві́чник*] «світильник» Нед, [*неосві́тний*] «неосвічений», [*несві́тщина*] «духовенство» Ж, [*не́світ ний*] «неприродний, незвичайний, надмірний» Ж, [*несві́тній, несвітови́й* Ж], *несві́тський* «тс.», *несосвіте́нний* «тс.; вражаюче безглуздий», *несусві́тний* «тс.», *недо́світ* «передранковий мороз», [*несвічний*] «невіглас» Пі, *освіта, освітлення, освітлювач, освітя́нин, освітя́нка, освітлювальний, освітній, освічений, освіну́ти* «розвиднітися», *освічувати*, [*опосвіти́ти*] «опублікувати» Ж, *о́дсвіт, передсві́т, передсвіта́ння, передсвіта́нок, передсві́тній, підсві́чник*, [*по́світ*] «освітлення», [*посві́та*] «тс.», [*посві́тач*] «підсвічник», [*посві́тич*] «світильник» Нед, *пресві́тлий*, [*при́світка*] «присвічування», *про́світ, просві́та, просвіти́тель*, [*про́світка*] «прозора муха, Phania» Нед, *про́світок, просві́тник, просвітя́нин, просвітя́нство, просві́тлий, просві́тній, просві́тча́стий* «прозорий» СУМ, Нед, [*просвічний*] «тс.» Нед, *ро́зсвіт, розсвіта́нок*, [*ро́зсвітка*] «висвітлення» Нед, [*ро́зсві́ток*] «світанок» Нед, *розсвіну́ти, удо́світа*; — р. бр. м. *свет*, др. *свѣтъ*, п. świat, ч. svět, слц. svet, вл. нл. swět, полаб. svet, болг.

свят, схв. *свȇт*, *свȉјет*, слн. svêtel «світлий», стсл. **свѣтѣ**; — псл. světъ < *svoit-; — лит. švytėti «світитися, блищати, сяяти», švaitýti «світити», šviẽsti «тс.», дінд. śvētáḥ «світлий, білий», śvitráḥ «білий», дперс. spiθra-, ав. spaēta- «тс.», гот. ƕeits «білий», двн. hwīʒ, нвн. weiss «тс.», лат. vitrum «скло»; ie. *ḱu̯eit-, *ḱu̯oit-. — Черных II 145; Фасмер III 575—576; Преобр. II 265; Brückner 535; Machek ESJČ 597; Schuster-Šewc 1387; Skok III 370—371; Trautmann 310; Karulis II 340; Топоров II 84—85, Feist 284—285; Kluge—Mitzka 851; Зализняк ВСЯ VI 37; Pokorny 628—629.

[**світи́лень**] «вид рибальської снасті»; — похідне утворення від *світи́тися* «бути прозорим»; назва мотивується тим, що ця снасть виготовляється з рідкого, прозорого полотна. — Грінч. IV 97, 109. — Див. ще **світ.**

[**світи́лка**[1]] (бот.) «очанка червона, Euphrasia odontites» Mak, [*світли́к, сьвічка*] «очанка гірська, Euphrasia montana Jord. (Euphrasia officinalis L.)» Mak; — р. [*светли́к*] «очанка», п. świetlik, ч. světlík, слц. svetlík, вл. świětlik; — похідне утворення від *світло, світ*; назва зумовлена традиційним народним застосуванням рослини як лікувального засобу, що посилює зір («світло очей»); пор. назви р. укр. *очáнка*, р. [*свет очей, очная трава*], хорв. vidica, нім. Augentrost «тс.», букв. «відрада для очей». — Шамота 96—97; Носаль 47—48; Machek Jm. rostl. 215. — Див. ще **світ.**

світи́лка[2] — див. **світ.**

[**сви́тич**] (бот.) «тирлич, Gentiana L.», [*свічу́рник, чочу́рник*] «тс.» Нед; — похідне утворення від діалектних назв свічника ([*свíтач, свитéць, свíтич*] і под.); назва зумовлена, очевидно, подібністю форми стебла тирлича синього до свічника. — БСЭ 12, 85. — Див. ще **світ.**

Світла́на (жіноче ім'я); — бр. *Свята́на*, ч. Světlana, болг. *Светла́на*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *Светла́на* утворене на основі прикметника *све́тлый*, похідного від *свет*. — Петровский 196; Спр. личн. имен. 521; Илчев 442. — Див. ще **світ.**

[**світлик**] (бот.) «флокс, Phlox L.» Mak; — штучне утворення, зумовлене впливом латинсько-грецької назви лат. Phlox, гр. φλόξ «тс.; полум'я». — Див. ще **світ.**

[**світли́ця**] (бот.) «рудбекія роздільнолиста, Rudbeckia laciniata L.» ВеНЗн; — похідне утворення від *сві́тлий*; назва зумовлена блідо-жовтим кольором квітів. — БСЭ 37, 292. — Див. ще **світ.**

[**світлу́ха**[1]] «деревно-оцтова кислота, одержувана при гонці смоли і дьогтю» Г, Нед; — р. [*светлу́ха*] «тс.»; — похідне утворення від *сві́тлий*; назва зумовлена світлим кольором підсмоленої води порівняно з одержуваною одночасно чорною смолою. — БСЭ 41, 237—238. — Див. ще **світ.**

[**світлуха**[2]] (бот.) «сафлор красильний, Carthamus tinctorius L.» Пі, [*світлу́хи, світлу́шка* Нед] «тс.», [*світлиця*] «тс.; шафран посівний, Crocus sativus» Mak; — ч. světlice «сафлор» (з рос. ? Machek Jm. rostl. 256); — похідне утворення від основи прикметника *сві́тлий*; назва зумовлена використанням обох рослин для фарбування у жовтогарячий або світло-жовтий колір. — БСЭ 38, 146; 47, 549. — Див. ще **світ.**

[**світлушка**] (бот.) «лунарія оживаюча, Lunaria rediviva L.» Mak; — похідне утворення від прикметника *сві́тлий*; назва, очевидно, зумовлена тим, що після достигання і вилущування насіння на лунарії залишаються світлі, прозорі, ніби слюдяні перетинки, які звисають у вигляді квітів. — Див. ще **світ.**

[**світля́чка** (*альпейська*)] (бот.) «аденостилес, Adenostyles albifrons» Нед; — похідне утворення від *сві́тлий*; назва зумовлена характером забарвлення рослини чи її квітки, на що вказує і наукова назва лат. albifrons «білолобий». — Див. ще **світ.**

Світозáр (чоловіче ім'я), *Світозáра* (жіноче ім'я); — р. *Светозáр, Светозáра*, бр. *Светазáр*; — очевидно, запозичення з болгарської мови; болг. *Светозáр, Светозáра, Светлóзар, Светлозáра*, зменш. *Светлозáрка* є складними утвореннями з основ *свет-* «світ, світлий» і дієслова *заря́* «сяю, свічу». — Илчев 442. — Див. ще **зáграва, світ.**

[**світуян**] (бот.) «незабудка, Myosotis L.» Mak, [*світця́н*] «тс.»; — неясне; перша форма нагадує п. święty Jan, друга форма може бути результатом помилкового прочитання рукописного **у** як **ц.**

свічáдо «дзеркало»; — видозмінене запозичення з польської мови; п. zwierciadło «тс.» є результатом видозміни деетимологізованої форми ст. zrciadło, запозиченої з чеської мови і зближеної з п. wiercieć «вертіти»; ч. zrcadlo є відповідником до стсл. **зрьцало**, укр. *дзéркало*; в українській мові польська форма зазнала зближення з основою *світи́ти* (*свічá*). — Brückner 658. — Див. ще **дзéркало.**

[**свічáрник**] (бот.) «конвалія звичайна, Convallaria majalis L.» Нед, [*свічі*] «дивина, коров'як, Verbascum thapsus L.» Mak, [*царська свічка*] «тс.» Mak, [*свічка бóжа*] «билинець запашний, Gymnadenia odoratissima Rich.», [*свічка колосата*] «фітеума колосиста, Phyteuma spicatum L.» Mak; — р. [*царская свеча*] «коров'як», бр. [*царская свечка*] «тс.»; — результат перенесення назви *свíчка* (*свічá*) «засіб для освітлення» на відповідні рослини; назви рослин зумовлені зовнішньою подібністю їх стебел, зокрема в період цвітіння, до свічок. — Див. ще **світ.**

[**свічканúстий**] (про вівцю, козу) «чорний або сивий, навколо очей білий або жовтий» ВеНЗн; — очевидно, похідне утворення від **свічканя*, можливого результату деетимологізації і зближення з основою *свíчка* форми [*вічкáня*] (назва вівці за мастю), похідної від *вíчко*. — Див. ще **óко**[1].

свіязь (орн.) «свищ, Anas penelope L.», [*звіязь, в'язь*] «тс.» Шарл; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *свиязь, свияга*, [*свизь*] «тс.» пов'язується з назвою річки *Свияга*. — Фасмер III 582; Преобр. II 262.

свобóда, [*слобóда*] «свобода», *свобíдний*, [*свобóдний, слобóдний*] «вільний», [*свободúти*] «звільнити», [*слободúти*] «тс.», [*вúсвобода*] «звільнення, емансипація» Ж; — р. *свобóда*, бр. *свабóда*, др. *свобода, слобода*, п. вл. нл. swoboda, п. ст. świeboda, ч. svoboda, слц. sloboda «свобода», болг. *свобóда*, м. *слобода* «свобода», схв. *слòбода* «свобода, сміливість, рішучість», слн. svobôda, заст. sloboda, стсл. **свобода;** — псл. svoboda, *svěboda; виводиться від основи svobь, зіставлюваної з прус. subs «сам, власний», двн. Swâba «Швабія», похідної від *svojь «свій» і наявної в стсл. **свобьство (собьство)** «особа»; первісне значення, очевидно, «становище вільного, свого члена роду»; суфікс -oda, той самий, що у *я́года*, відповідає гр. -ᾰ́ς, -ά̃δος; визнання за вихідну форму svobodь (стсл. **свободь** «вільний») і спроби виведення її від фрак. фріг. Σαβάζιος «бог Діоніс» (Jakobson IJSLP 1/2, 269) або від гіпотетичного *svopotь, утвореного з основ svo- «свій, сам» і potь «пан, господар» (Zubatý St. a čl. I 2, 43; Machek ESJČ 597—598), недостатньо обґрунтовані; щодо паралелізму **св- : сл-** див. статтю **слобóда.** — Черных II 148; Фасмер—Трубачев III 582—583; Преобр. II 262; Brückner 528; Skok III 286, 373—374; Vondrák I 454; Meillet Études 322; Karulis II 329—330. — Див. ще **свій**[1].

сво́лок «балка, що підтримує стелю», [*свалок, ствóлок*] «тс.» Нед, [*сволокú*] «покрівля», [*сволокíвщина*] «частування тих, що підіймали сволок на хату», [*сволочóк*] «брус, набитий на борт човна; жердина для сушіння сітей» Дз, Мо; — р. [*сво́лок*] «балка під стелею», [*сволочéк*] «зв'язок під розсохою у сохи», ч. svlak «прибита поперечно дошка чи планка для скріплення дощок», слц. zvlak «тс.»; — псл. *sъvolkъ, яке тлумачиться (Machek ESJČ 597) як

результат спрощення гіпотетичного sъvolv-kъ, спорідненого з лат. con-volv-ulus «повитиця»; скоріше може бути пов'язане з *velkti «волокти, тягти» як «те, що стягує».

[**сво́лоч**] «наволоч» Куз, *своло́та, сволоцю́га*; — бр. *сво́лач* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сво́лочь* «негідник; наволоч; дрібні істоти або предмети, бур'ян, трава, коріння, зволочені бороною з ріллі» утворене від дієслова *своло́чь* «зволокти»; форма *своло́та* утворена в українській мові за зразком слів типу *голо́та*. — Огієнко РМ 1938/7—8, 349. — Див. ще **волокти́**.

[**сво́рінь**] «шворінь», [*сві́рень*] «тс.» Нед, [*сві́рні*] «кайдани», [*свірня́к*] «свердло, яким робиться отвір для швореня» Нед, *шво́рінь*, [*шві́рень*], *шкво́рінь*, [*свірне́вий*] «призначений для свердління отвору під шворінь» Нед; — р. *шво́рень, шкво́рень*, бр. *шво́ран*, п. swo rzeń «шворінь», ч. svor «скріпа; зажим; шворінь», svorník «шворінь», слц. svoreň, схв. *сво̀рница* «тс.»; — споріднене з р. *сво́рка* «зав'язка, прив'язка, шворка», *сво́ра* «зграя, пара (собак)», укр. [*сві́рка*] «зв'язка (у батога)», п. zwora «сполучний елемент механічної конструкції»; — похідне утворення від псл. *sъvor-iti «змикати», утвореного від основи ver-/vor-; паралелізм початкових **с — ш**, як у *скло — шкло*, [*скура*] — *шкура* та ін. — Фасмер III 583; Преобр. II 263; Brückner 528; Machek ESJČ 598. — Див. ще **вір**[1], **з**[3]. — Пор. **обо́ра**[1], **сві́рка**[1].

[**свя́гати**] «бити батогом» Нед, [*свя́гнути*], [*цвя́гнути*] «хльоснути», [*цві́гати*] «бити батогом» тж, [*цви́гати*] «хльостати Г; бити Пі, Нед», [*цвигнути*] «хльоснути», [*цвіг*] «батіг», [*цвіга́ч*] «той, що хльостає» Нед, *цвьо́хати* «хльостати», *цвьо́хнути, цвьо́ккати, цвьох* (виг.); — п. ćwikać «хльостати»; — звуконаслідувальні утворення, в яких відображається характерний свистячий звук від батога в повітрі; пор. п. śmigać «шмагати, хльостати».

[**свягну́ти**] «висихати, засихати» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми **свя́днути*, пов'язаної як запозичення чи як успадкована з праслов'янського періоду паралель з п. swędzić «виділяти кіптяву, чадити», спорідненим зі стсл. **присвѧнѫти** «присмалити», **присмѫдити** «висушити, пров'ялити», схв. заст. *свуд* «чад», *сму́дити* «обпалювати», ч. smoud «чад, кіптява», двн. swēdan «палити», а також з п. więdnąć «в'янути», wędzić «коптити» (м'ясо), укр. *в'я́нути, ву́ди́ти* «коптити». — Brückner 527; Machek ESJČ 561, 666. — Пор. **ву́ди́ти, в'я́нути.**

[**свя́кнути**] «бризнути, порснути» Нед; — афективне утворення звуконаслідувального характеру, паралельне до [*цвя́кати*]. — Пор. **цва́кати.**

[**свя́лий**] «згірклий» Нед, [*свяді́лий*] «тс.» Нед; — очевидно, давнє утворення, пов'язане зі [*свялі́ти*] «свербіти», *в'янути*, [*свягну́ти*] «висихати, засихати» (див.).

[**свялі́ти**] «свербіти» Нед, [*сьвалі́ти*] «тс.» Нед; — очевидно, через проміжну форму **свялий* «сверблячий» (з давнішого *svędl-) пов'язане з дієсловом **свяді́ти* «свербіти», яке відповідає п. swędzić (swędzieć) «свербіти; коптіти, смердіти». — Див. ще **свягну́ти.**

[**св'я́сла**] «в'язка предметів» Л; — р. *свя́сло* «перевесло; пучок льону», др. *съвясло* «в'язка, пучок»; — псл. *sъvęzslo «тс.», похідне від дієслова vęzati «в'язати». — Фасмер III 584. — Див. ще **в'яза́ти.**

святи́й, *свят, святе́нницький, святе́нський*, [*святете́шний*] «святковий», *святі́йший, святко́вий, святни́й* «святковий», *святобли́вий* «побожний; шанобливий», *свято́чний, свяче́ний*, [*святошли́вий*] «святенницький» Нед, [*святуне́зний*] «святий» Нед, [*сятни́й*] «тс.» Кур, [*сятни́*] «святковий» Л, *святе́нник, святе́нництво, святе́ць* «святий; святенник; [статуя святого]», *святи́лище* (зі стсл.), *святи́ня, святи́тель, свя́тки́* СУМ, Пі, *свя́то* (*свя́та*) «урочистий день; [клечання на зелені свята

Л]», [*свято́ха*] «святенник, ханжа» Нед, *свято́ша*, [*свято́шник, свято́шок*] «тс.» Нед, *свяче́не*, [*свяченина*], [*святко́вище*] «свято» Нед, [*свято́ство*] «святенництво» Нед, [*святота́*] «святість» Нед, [*свя́тош*] «тс.» Нед, *свя́тощ, свя́тощі, свя́тці, святи́ти, святкува́ти, святка́ми* Куз, *ви́свята, освяти́тель*, [*по́свят*] «жертва (на церкву)», *посвя́та*, [*посвя́тини*] «освячення» Куз, [*посвя́тство*] «посвята», [*посвячи́ння*], [*посвятни́й*] «святковий», *пресвяти́й*, [*при́свят*] «присвята», *присвя́та*, [*при́святок*] «невелике свято», *присвя́тни́й*; — р. *свят, свято́й*, бр. *святы́*, др. *святыи*, п. święty, ч. svatý, слц. svätý, вл. swjaty, нл. swěty, полаб. svątě, болг. м. *свет*, схв. *свéт, свèтī*, слн. svét, стсл. **свѧтъ**; — псл. svętъ; — споріднене з лит. šventas, прус. swenta- (у топонімах), ав. spənta- (ав. sp<sv) «святий», spanah- «святість», дінд. śvāntáḥ «квітучий», лтс. svinêt «святкувати»; як видно з особових назв типу псл. Svętop^{ъ}|kъ, Svętoslavъ, Svętovitъ=Jarovitъ, первісним значенням було «сильний», церковного значення слово набуло у слов'янських, а за ними в балтійських мовах лише під впливом християнства. — Черных II 149; Фасмер III 585; Brückner 537; Machek ESJČ 594; Schuster-Šewc 1390; Skok III 370—371; Критенко Вступ 523; Fraenkel 1041—1042; Trautmann 311; Mühl.—Endz. III 1156, 1160; Зализняк ВСЯ VI 38; Pokorny 630; Гамкрелидзе—Иванов 801; Топоров Этимология 1986—1987, 3—50.

Святосла́в (чоловіче ім'я), *Святосла́ва* (жіноче ім'я), *Сла́ва, Сла́вик, Славко́*; — р. *Святосла́в, Святосла́ва*, бр. *Святасла́ў, Святасла́ва*, др. *Святославъ*, болг. *Светосла́в*; — псл. Svętoslavъ; — складне утворення індоєвропейського типу з основ прикметника svętъ «святий» та іменника slava. — Вл. імена 85; Петровский 196—197; Спр. личн. имен 454; Илчев 442; Роспонд ВЯ 14/3, 16. — Див. ще **святи́й, сла́ва.**

[**святоя́нський**] (у назвах: *святоянський хробачок* (ент.) «світлячок, Lampyris noctiluca L. ВеНЗн», *святоянське зілля* «звіробій звичайний, Hypericum perforatum» Нед); — запозичення з польської мови; п. świętojański (у назвах świętojański robaczek, świętojańskie ziele) утворене з прикметника święty «святий» та іменника Jan «Іван»; відповідає укр. [*святойва́нський*] «пов'язаний з днем святого Івана». — Див. ще **Іва́н, святи́й.** — Пор. **святоянчик.**

[**святоянчик**] (ент.) «жук світлячок, Lampyris noctiluca L.», ВеЛ, ВеНЗн, [*святоянка*] «тс.» ВеНЗн; — результат універбізації двослівної назви [*святоянський хробачок*] ВеНЗн, запозиченої з польської мови; п. świętojański robaczek «тс.» відповідає укр. [*яновий хробачок*], р. *иванов червячок*; назва пов'язана, очевидно, з віруванням, згідно з яким у ніч на Івана Купала світяться надприродні вогники. — Див. ще **святоя́нський.**

свяще́нний, *свяще́ник, свяще́нство, освяща́ти, посвяща́ти, преосвяще́нний, преосвяще́нство*; — р. *свяще́нный*, бр. *свяшчэ́нны*, болг. *свеще́н*, м. *свештен*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **свѧщеныи/свѧщеньныи** є прикметником від дієслова **свѧтити** «святити», який відповідає укр. *свяче́ний*. — Див. ще **святи́й.**

[**се**[1]] (спол.) «якщо», [*се-б*] «коли б» Нед, [*ся-б*] «тс.» Нед; — очевидно, результат редукції сполучника *если (б)* через проміжну форму *сли (б)* (див.).

се[2] — див. **сей.**

сеа́нс; — р. бр. болг. *сеа́нс*, п. seans, ч. seance, слц. seansa, м. *сеа́нса*, схв. *сеа̀нса, сеа̄нса*, слн. seánsa; — запозичення з французької мови; — фр. séance «засідання, сеанс» пов'язане з дієсловом seoir «сидіти», яке походить від лат. sedēre «тс.». — CIC^2 747; Черных II 149; Фасмер III 586; Kopaliński 873; Dauzat 657; Gamillscheg 799, 804. — Див. ще **сиді́ти.**

се́бе́, *собі́, собо́ю*, [*собíй*] «себелюб, егоїст» Нед, [*собíйниця*] «егоїстка», [*собíйство*] «егоїзм», [*собíйний*] «егоїстич-

ний, себелюбний» тж, [*собíчити*] «привласнювати», [*збесе́битися*] «вийти з себе» Я, [*межиусо́биця* Ж, *межиусо́бник* Ж], *міжусо́биця, міжусо́бний*, [*обезсеби́ти*] «збити з пантелику» Ж, *усо́биця, усо́бник*; — р. *себя́, себе́, собо́й, собо́ю*, бр. *сябе́, сабе́, сабо́й, сабо́ю*, др. *себе, собѣ, собою*, п. siebie, sobie, sobą, ч. sebe, sobě, sobou, слц. seba, sebe, sebou, вл. sebje, sebi, sobu, нл. seb'e, sobu, полаб. sibĕ, болг. *се́бе* (зн., дав. в.), м. *себе* (род.-зн., дав. в.), схв. *сèбе, сèби, со̀бом*, слн. sêbe, sêbi, стсл. **себє, себѣ, собоіж**; — псл. sebe (sebę) замість давнішого *seve (<ієв. *seu̯-) під впливом форми дав. в. sebě (sobě), sobojǫ; — споріднені з лит. savę̃s, sãvo «себе», sávei (v- з давнього род. в.) «собі», прус. sebbei, оск. sífeí «тс.», лат. suī «себе», sibī «собі», гр. ἑέ «себе», σφί(ν) «йому»; ієв. *s(e)u̯e-/s(e)u̯o-/se; первісне значення «осторонь, окремо». — Фасмер III 586, 588, 703; Schuster-Šewc 1278; Skok III 211; Trautmann 251—252; Fraenkel 767; Walde—Hofm. II 626; Brugmann Demonstrativpron. 30—32; Pokorny 882—883. — Пор. **за́сіб, осо́ба, свій[1], се́бний.**

[**сéбе́ль**] (іхт.) «верховодка, Alburnus alburnus L.» Тат, [*себе́лик, сибе́лик* Тат, *си́би́ль* Нед, Тат, *сибіль* Тат] «тс.», [*себели́*] (назва риби) Пі; — р. [*себе́ль, си́би́ль, сибелики*]; Паллас (1811) знає ці назви тільки з території України; — припускається давніша форма *вьсебѣль, утворена з основ *весь* (< vьsь) і *білий* (< bělъ), яка могла б мотивуватися сріблясто-білим кольором риби; пор. також інші назви верховодки; укр. [*білúця, білю́га*], р. [*беловка*], п. [biela], ч. [bělice], слц. belička, [belka, bielica, belica], болг. [*белúца*], схв. *бѐовица, бѐлица*, слн. [belíca], лат. Alburnus (похідне від albus «білий») і lūcidus (похідне від lūx «світло»), нвн. Weißfisch (букв. «біла риба»), гр. ὀλόλευκος τάριχος (буквально «всебіла риба»). — Коломиец Происх. назв. рыб 25; Фасмер III 587; Leder 76. — Див. ще **бíлий, весь[1].**

се́беpний — див. **сібíр.**

[**се́бний**] «сильний; мужній» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. szebb «красивіший» є формою вищого ступеня від szép «красивий; великий, значний» неясного походження. — MNTESz III 726—727.

себоре́я (мед.) «захворювання, що характеризується збільшенням або зменшенням виділення шкірного жиру»; — р. *себорре́я*, бр. *сэбарэ́я*, ч. seborrhoea, слц. seborea, болг. *себоре́я*, схв. *себорèја*, слн. seboréja; — термінологічне утворення медичної латині; нлат. seborrhoea складається з основ лат. sēbum «сало, жир», пов'язаного з sāpō «мило», двн. seifa, нвн. Seife «тс.», і гр. ῥοίᾱ «витікання», пов'язаного з дієсловом ῥέω «течу». — CIC[2] 747; Вуjаклија 858; Klein 1408; Walde—Hofm. II 478, 504. — Див. ще **ревмати́зм.**

Севастя́н (чоловіче ім'я), *Севастія́н*, [*Савастя́н*], *Севастіа́на* (жіноче ім'я), [*Со́бко*] Нед, ст. *Севастіа́нъ* «почестенъ, чести достоинъ» (1627); — р. *Севастиа́н, Севастья́н, Севастья́на* (жін.), *Севастиа́на* «тс.», бр. *Севасцья́н*, п. Sebastian, ч. Šebestián, слц. Šebastián, Sebastián, болг. *Севастия́н, Севастия́на*, схв. *Себастијан*, слн. Sebastijan; — запозичення з грецької мови; гр. Σεβαστιανός, пов'язане з Σεβαστός (особове ім'я), утвореним на основі прикметника σεβαστός «високий, священний, високошановний», пов'язаного з дієсловом σέβομαι (σέβω) «соромлюся, боюся; поважаю, шаную, поклоняюся», очевидно, спорідненим з дінд. tyájati «покидає, залишає напризволяще». — Вл. імена 85; Беринда 231; Петровский 197; Спр. личн. имен 454; Илчев 443; Frisk II 686—687. — Пор. **Овсíй.**

[**се́вель**] (ент.) «вид слимака, Buccinum» Нед; — неясне.

Северúн (чоловіче ім'я), *Северúна* (жіноче ім'я); — р. болг. *Северúн, Северúна*, бр. *Севярын, Севярына*, п. Seweryn, Sewerynа, ч. Severín, Severýn, слц. слн. Severín, м. *Северин, Северина*, схв. *Северино, Северина*; — частково через грецьку мову (гр. Σεϋηρῖνος) за-

позичено з латинської; лат. Sevērīnus є похідним від Sevērus, пов'язаного з прикметником sevērus «серйозний, установлений, суворий», утвореним із *se (sē) vēro «без люб'язності»; sē (sēd) «без» є, очевидно, давньою формою аблатива від основи зворотного займенника se з первісним значенням «сам собою (без нічого)»; *vēro- «люб'язність» споріднене з дісл. vær «дружній, спокійний, приємний», гот. unwērei «небажання», можливо, також з лат. vērus «справжній». — Вл. імена 85; Беринда 231; Петровский 197; Спр. личн. имен 454; Илчев 444; Constantinescu 145; Dauzat Dict. des noms 551; Walde—Hofm. II 506, 507, 528.

[**северíлька**] (бот.) «підбіл, андромеда багатолиста, Andromeda polifolia L.» Нед; — неясне.

[**севéрка**] «чорно-сіра вівця» Нед; — результат видозміни незафіксованої форми **сиверка*, похідної від [*сивéра*] (назва сивої вівці). — Див. ще **сúвий.**

Север'я́н, *Северіáн*, ст. *Сєвіріáнъ* «окрутный» (1627); — р. *Северья́н, Севериáн, Северья́нка*, бр. *Севяр'я́н*, стсл. **Сєверианъ;** — очевидно, через грецьку мову (гр. Σεϋηριανός) запозичено з латинської; лат. Sevēriānus утворено від прикметника sevērus «суворий». — Вл. імена 85; Беринда 231; Петровский 197; Спр. личн. имен 454. — Див. ще **Северúн.**

сéвка — див. **сúвий.**

севрю́га (ixt.) «Acipenser stellatus Pallas», *севрю́жина, севрю́жачий*; — бр. *сяўру́га*, п. sewriuga, siewruga, слц. ševruha, схв. sevrljuga; — запозичення з російської мови; р. *севрю́га* запозичено з тюркських мов; тат. söirök, уйг. sūrük «тс.» виводиться із *söwrük «гострий»; виведення з фін. särki «плітка» (Преобр. II 268) неприйнятне. — Коломиец Происх. назв. рыб 135—136; Фасмер—Трубачев III 589; Черных II 149—150; Шипова 282; Дмитриев 562.

[**севрю́к**] «наглядач, охоронець» Нед; — р. [*севрю́к*] «понура, сувора людина, бурчун», [*севру́к, севрю́га*] «тс.»; — переконливого пояснення не має; пов'язання з р. *се́вер* (Фасмер III 589) не узгоджується із значенням слова в українській мові; може бути зіставлене з тур. savruk «безглуздий, незграбний, невмілий», savmak «гнати, проганяти, відганяти, звільнятися»; разом з тим, значення «наглядач, охоронець» в українській формі могло з'явитися під впливом укр. *сердю́к* «охоронець гетьмана».

[**сегéльба**] «підготовлене для поля місце, де вирубано і випалено ліс»; — запозичення з румунської мови; рум. [sehélbă] «поросле молодими деревами і кущами місце, де вирубано ліс» етимологічно неясне, можливо, виникло з sélbă «молодий ліс», яке походить від лат. silva «ліс». — Vrabie Romanoslavica 14, 171; DLRM 758.

[**сéгінь**] «бідний» Нед, [*сегíн*] «бідняк» ВеЛ, [*сегíнь* ВеУг, *сегíнисько* ВеЛ] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. szegény «бідний, бідняк; жалюгідний, безпомічний» етимологічно неясне. — ВеУг 257; Лизанец 623; MNTESz III 694—695.

сéгла — див. **сúгла.**

[**сегмарок**] (бот.) «гібіск, Hibiskus L.» Mak; — очевидно, пов'язане з нім. Sigmarskraut, Siegmarswurz «рожа, мальва, Alcea palmata».

сегмéнт, *сегментáція, сегментáрний, сегментаційний*; — р. бр. болг. *сегмéнт*, п. ч. слц. вл. segment, м. *сегмент*, схв. *сèгмент*, слн. segmènt; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Segmént, фр. англ. segment походять від лат. segmentum (< *secmentum) «відрізок, секція, смуга», пов'язаного з дієсловом secāre «різати», спорідненим з псл. *sěkti, укр. *сікти́*. — CIC² 747; Kopaliński 874; Holub—Lyer 433; Dauzat 658; Gamillscheg 800; Klein 1411; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сíкти́.**

сегрегáція «відокремлення кольорового населення від білого», *сегрегаційний, сегрегувáти* Куз; — р. болг. *сегрегáция*, бр. *сегрэгáцыя*, п. segregacja, ч. segregace, слц. segregácia, м.

схв. *сегрегáција*, слн. segregácija; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. ségrégation «відділення, ізоляція», англ. segregation «тс., сегрегація» походять від пізньолат. sēgregāre «відділяти, відлучати», утвореного з префікса sē(d)- «набік, без-» і дієслова gregāre «збирати в отару, в купу», похідного від grex (gregis) «отара, табун, натовп», спорідненого з гр. ἀγείρω «збираю», ἀγορά́ «збори», лит. gretà «поруч один з одним», псл. *g$^{b}_{o}$rtati, укр. *горта́ти*. — CIC^2 747; Kopaliński 874; Holub—Lyer 433; Dauzat 658; Gamillscheg 800; Walde—Hofm. I 622, II 506. — Див. ще **агрега́т, горта́ти, Севери́н.**

[**сегельча́стий**] «кутастий, з кутами» ВеУг; — пов'язане з уг. szegély «край, кант», похідним від szegni «підрубати, підшити, відрізати окраєць», спорідненого з манс. sāng- «розбивати, дробити», хант. sɛŋ- «бити», комі t'śegnį «розбивати», удм. čig- «рватися, дертися». — ВеУг 257; MNTESz III 693.

[**седля́к**] «селянин»; — п. рідк. sedłak «селянин, мешканець села»; — запозичення з чеської мови; ч. sedlák «багатий, заможний селянин» є похідним від основи слова sídlo «місце проживання», яке відповідає укр. *село́*. — Brückner 484; Machek ESJČ 539. — Див. ще **село́.**

седми́ця (заст.) «тиждень», [*седми́нонька*] «тс.» Нед, [*седми́*] «сім раз»; — р. заст. *седми́ца*, др. *седмица*; — запозичення із церковнослов'янської мови; цсл. **сѣдмица**, як і болг. м. діал. *сéдмица*, схв. *сèдмица*, є, очевидно, калькою гр. ἑβδομάς «сім, сімка, тиждень», похідного від ἑπτά «сім», утвореною від числівника **сѣдмь**, якому відповідає укр. *сім*. — Німчук 59; Фасмер III 590. — Див. ще **сім.**

[**седно́**] «задниця; садно, рана від сідла у коня»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. sedno «тс.», як і слн. sédno «рана від сідла; рана від сидіння або лежання», походить від псл. sedьno, пов'язаного з sěděti «сидіти»; від праслов'янської основи з коротким **е** утворено укр. *сідни́ця*. — Див. ще **сиді́ти.**

сеза́м (бот.) «кунжут східний, Sesamum orientale L.»; — р. бр. *сеза́м*, п. sezam, [cezama, cezanna], ч. sezam, sesam, слц. вл. sezam, схв. *сèзам*, [*сузам, сусам, сусан*] «тс.»; — адоптована латинська наукова назва, яка походить від гр. σήσαμον, запозиченого, можливо, із семітських мов: пор. ак. šamaššamu, арам. šumš^{e}mā́ «тс.». — CIC^2 748; Sł. wyr. obcych 680; Симоновић 434; Frisk II 698.

сезо́н, *сезо́нник, посезо́нний*; — р. бр. болг. *сезо́н*, п. sezon, ч. слц. слн. sezóna, вл. sezona, схв. м. *сезо́на*; — запозичення з французької мови; — фр. saison походить від лат. satio (зн. в. sationem) «сівба, час сівби», пов'язаного з дієсловом sero «сію» та іменником sēmen «сім'я, насіння», спорідненими з псл. sějǫ, sěmę, укр. *сію, сім'я*. — CIC^2 748; Черных II 150; Фасмер III 591; Dauzat 646; Klein 1407; Walde—Hofm. II 522. — Див. ще **сія́ти**[1].

сей «цей», [*сесь*] (редупліковане) О, *ся* «ця», [*ся́я*] «тс.», [*сеся́*] (редупліковане) О, *се* «це», [*сéє*] «тс.», [*сéсе́*] (редупліковане) О, *сі* «ці», [*сесі́*] «тс.», [*пре́дсій*] «колишній» Нед; — р. *сей*, др. *сь, си, се*, п. ст. si, sie, ч. ст. sen, si, se, схв. ст. *câj, ca, се*, слн. ст. sej, стсл. **сь (сии), си (сиѧ), сє, сии**; — псл. sь(jь), si(ja), se, si(ji); — споріднене з литовським šis «цей», ši «ця», лтс. šis, šī, прус. schis «цей», лат. cis «по цей бік», гот. hina «цього», гр. ἐ-κεῖ «там», вірм. ki- «цей», ірл. cé «тс.»; ie. *k'is/k'o-/k'e-. — Черных II 150; Фасмер III 591—592; Brückner 113; Machek ESJČ 541; Skok III 187—188; Trautmann 304; Fraenkel 990; Walde—Hofm. I 192—193; Brugmann Demonstrativpron. 38—56; Pokorny 609—610. — Пор. **цей.**

[**сейка**] «угорський сивий віл» ВеЛ, [*сейки*] (мн.) ВеЛ; — запозичення з угорської мови; уг. [szajka] «тс.», szejke «темно-сірий» задовільної етимології не має. — Лизанець Тези доп. УжДУ 1965, 48; MNTESz III 698—699.

сейм «законодавчі збори, представницька установа в Польщі; парламент у Польщі, Литві, Латвії, Фінляндії», *сéймик, сеймувáти* «брати участь у сеймі», [*сеймáти*] «розмовляти» Нед, [*сеймúти*] «радити» О; — р. бр. болг. *сейм*, вл. sejm, схв. *сèјм*, слн. sêjm; — запозичення з польської мови; п. sejm «зібрання, з'їзд, конгрес; законодавчі збори, парламент», як і слн. sêjem «базар, торг; собор», укр. *сойм* «сейм», стсл. **сънь-ьмъ**, ч. sněm, походить від псл. sъ(n)-jьmъ «зібрання», пов'язаного з дієсловом *sъ(n)-jьmati (sę) «збирати(ся)», утвореним за допомогою префікса sъn- «з-, разом» від дієслова imati «брати». — CIC^2 748; Огієнко РМ 1936/1, 17; Фасмер II 592; Holub—Lyer 433; Schuster-Šewc 1280; РЧДБЕ 651; Brückner 484. — Див. ще **з^2, імáти.** — Пор. **сонм.**

[**сеймéн**] «вид рибальського лома для пробивання ополонок» Мо, Дз, Берл; — неясне; можливо, походить від болг. *сеймéн* «жандарм, поліцай». — Пор. **семéни.**

сéйнер (вид рибальського судна); — р. бр. болг. *сéйнер*; — запозичення з англійської мови; англ. seiner є похідним від seine «невід, рибальська сітка», яке через ст. segne походить від лат. sagēna «велика рибальська сітка, невід», що зводиться до гр. σαγήνη «тс.», етимологічно неясного. — CIC^2 748; РЧДБЕ 651; Klein 1412; Walde—Hofm. II 463; Frisk II 670.

сейсмíчний, *сéйсміка*; — р. *сейсмúческий*, бр. *сейсмíчны*, п. sejsmiczny, ч. sejsmický, ч. слц. seizmický, вл. seismiski, болг. *сеизмúчен, сеизмúчески*, м. *сеизмички*, схв. *сèизмичкӣ*, слн. séizmičen; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. séismique «сейсмічний», sismique «тс.» пов'язане із séisme «підземний поштовх», яке зводиться до гр. σεισμός «землетрус», похідного від σείω «трясу, хитаю; хвилюю; збуджую», спорідненого з дінд. tvéṣati «збуджує», ав. θway-ah- «страх, небезпека». — CIC^2 748; Kopaliński 875; Dauzat 659; Frisk II 689.

сейсмóграф, *сейсмографíя, сейсмогрáма, сейсмографíчний*; — р. бр. *сейсмóграф*, п. вл. sejsmograf, ч. seismograf, seizmograf, слц. seizmograf, болг. м. *сеизмográф*, схв. *сеизмòграф*, слн. seizmográf; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Seismográph, фр. séismographe, англ. seismograph утворені з основ гр. σεισμός «землетрус» і γράφω «пишу». — CIC^2 748; Kopaliński 875; Holub—Lyer 433; Dauzat 659; Klein 1412. — Див. ще **грáфіка, сейсмíчний.**

сейсмóлог, *сейсмолóгія, сейсмологíчний*; — р. *сейсмóлог*, бр. *сейсмóлаг*, п. sejsmolog, ч. seismolog, seizmolog, слц. seizmológ, болг. м. *сеизмолóг*, схв. *сеизмолòгија*, слн. seizmológ; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Seismologíe, фр. séismologie, англ. seismology утворено з основи гр. σεισμός «землетрус» і компонента гр. -λογία, пов'язаного з λόγος «слово» і вживаного лише як друга частина складних слів. — CIC^2 748; Sł. wyr. obcych 672; Klein 1412. — Див. ще **лóгіка, сейсмíчний.**

сейф; — р. бр. болг. *сейф*, п. ч. safe, seif, слц. safe, схв. *сèф*, слн. séf, safe; — запозичення з англійської мови; англ. safe «сейф, вогнетривка скриня або шафа» є результатом субстантивації прикметника safe «непошкоджений, безпечний, надійний», який походить від фр. ст. salf, sauf, що зводиться до лат. salvus «непошкоджений, цілий, недоторканний», спорідненого з дінд. sárvaḥ «непошкоджений, цілий, весь; кожний», ав. haurva- «непошкоджений, цілий», гр. атт. ὅλος «цілий». — CIC^2 748; Черных II 150; Kopaliński 875; РЧДБЕ 651; Klein 1372; Walde—Hofm. II 472. — Пор. **залп, салю́т.**

сéканс; — р. бр. м. *сéканс*, п. ч. слц. sekans, болг. *секáнс*, схв. *сèканс*, слн. sékans; — запозичення з латинської мови; лат. secāns, букв. «січний», є активним дієприкметником від дієслова secāre «різати, розсікати», спорідненого з псл. *sěkti, укр. *сікти́*. — CIC^2 748; РЧДБЕ 651; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сікти́.**

секáтор «садові ножиці»; — р. болг. *секáтор*, бр. *секáтар*, п. sekator, слц. sekátor; — запозичення з французької мови; фр. sécateur «садові ножиці; кісткові ножиці, остеотом» утворене на основі лат. secāre «різати, розсікати», спорідненого з псл. *sěkti, укр. *сíкти́*. — CIC^2 748; Kopaliński 875; РЧДБЕ 651; Dauzat 657; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **сíкти́.**

секве́стр «заборона або обмеження на користування майном; (ст.) конфіскація», *секвестра́тор* «службовець, що примусово збирає борги» Куз, *секвестра́ція* «накладання секвестру», *секвеструва́ти* «накладати секвестр», ст. *секвестръ* «в'язниця» (XVII—XVIII ст.); — р. бр. *секве́стр*, п. sekwestr, ч. sekvestr «призначене владою тимчасове управління майном», слц. sekvester «тс.», болг. *секве́стър*, м. *секве́стар*, схв. *сèквестар*, слн. sekvéster; — запозичено з латинської мови через польську; лат. sequestrum «збереження, депозит», sequester «службовець-посередник» пов'язані з дієсловом sequī «іти слідом, проводжати, стежити, переслідувати», спорідненим з лит. sèkti «іти слідом», дінд. sácate «супроводжує, іде слідом», ав. hačaiti «тс.», гр. ἕπομαι «іду слідом», можливо, також псл. sočiti «стежити», укр. *соци́ти* «підстерігати». — CIC^2 749; ІУМ Лекс. і фраз. 495; Kopaliński 876—877; Holub—Lyer 433; Walde—Hofm. II 519; Fraenkel 773. — Див. ще **сочи́ти.**

секво́йя (бот.) «мамонтове дерево, Sequoia gigantea Decne»; — р. *секво́йя*, бр. болг. *секво́я*, п. sekwoja, ч. sekvoje, слц. sekvoja, слн. sekvója; — назва, утворена на основі імені індійського вождя, творця алфавіту чірокі Sequoyah. — CIC^2 749; Kopaliński 877; Klein 1421.

[секе́рний] «стрункий, спритний»; — неясне.

Секле́та (жіноче ім'я), *Секлети́на*, ст. *Сѵнклитикía* «сенаторка» (1627); — р. *Синклитикúя*, *Синклити́я*, *Синкли́та*, розм. *Секлете́я*, бр. *Сінкліцікія*, *Сінклета*; — запозичення з грецької мови; гр. Συγκλητίκεια утворене на основі прикметника συγκλητικός «сенатський», похідного від σύγκλητος «синкліт; сенат». — Вл. імена 159; Беринда 234; Петровский 201; Chantraine I 484—485. — Див. ще **синкліт.**

[се́кман] «керівник групи робітників» Нед, [*сикма́н*] «артіль дереворубів на весь час роботи», [*сикма́нич*] «керівник лісорубів» (?) Шух; — неясне; можливо, пов'язане з уг. szakma «професія, фах», szakmány «відрядна робота».

секре́т[1] «таємниця», *секре́тка* «спеціальний поштовий папір; лист на такому папері», *секре́тничати*, *засекре́тити*, *розсекре́тити*; — р. болг. м. *секре́т*, бр. *сакрэ́т*, п. sekret, ч. ст. sekret «печатка», схв. *сèкрēт*, слн. sekrét «туалет»; — запозичення з латинської мови; лат. sēcrētum «віддалене місце, самотина; таємниця», sēcrētus «віддалений, таємний» утворені з префікса sē(d)- «без-, поза-» і основи дієслова cerno «просіваю, розрізняю, відділяю, враховую, пізнаю», спорідненого з гр. κρίνω «розділяю, суджу, вибираю», гот. hrains «чистий», діслн. hreinn, двн. hreini «тс.», псл. krojiti «кроїти», укр. *край*. — CIC^2 749; Черных II 150; Hüttl-Worth 16; Sł. wyr. obcych 672; Walde—Hofm. I 205, II 505. — Див. ще **край**[1]**, Северúн.**

секре́т[2] «виділювана залозами речовина», *секрети́н*, *секре́ція*, *секрето́рний*; — р. болг. м. *секре́т*, бр. *сакрэ́т*, п. ч. вл. sekret, слц. слн. sekrét, схв. *сèкрет*; — запозичено, очевидно, з німецької мови; н. Sekrét «виділення залоз» походить від лат. sēcrētus «відділений». — Див. ще **секре́т**[1].

[секре́т[3]**]** (іхт.) «судак берш, Lucioperca volgensis Gmel.», [*секре́тик*] «тс.» Л—Г; — р. [*секре́т*] «тс.», п. sekret (з укр. ?); — неясне; виведення від ie. *(s)ker- «різати», *(s)krē-, *(s)ker-t-, *(s)kre-t- і зіставлення з р. [*червь*] «серп», *оскóрд* «велика сокира», [*скорода́*] «борона», *чересло́*, лит. kir̃vis «сокира», лтс. cirvis «тс.» (Leder 139—140) семантично можливе, але фонетично сумнівне.

секре́та́р[1], *секретари́ха*, *секрета́рка*, *секретаріа́т*, *секрета́рство*, *секрета́рша*, *секретарюва́ти*; — р. *секрета́рь*, бр. *сакрата́р*, п. sekretarz (назва державних посад у деяких країнах), ч. sekretář, слц. слн. sekretár, вл. sekretar, болг. м. *секрета́р*, схв. *секрѐтāр*; — запозичення з німецької мови; нім. Sekretär «секретар», раніше Sekretar «діловод» походить від пізньолат. sēcrētārius «повірений», пов'язаного з sēcrētum «секрет». — CIC[2] 749; Акуленко 140; Фасмер—Трубачев III 593; Черных II 150—151; Kopaliński 875; Dauzat 657—658. — Див. ще **секре́т**[1].

секрета́р[2] (орн.) «Sagittarius serpentarius Moller»; — р. *секрета́рь*, бр. *сакрата́р*, п. sekretarz, схв. *секрѐтāр*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sekretär, фр. secrétaire, англ. secretary-bird «тс.» пов'язані з відповідними назвами секретаря, писаря; перенесення назви зумовлене наявністю на голові цього африканського птаха чуба, що нагадує заткнуте за вухо гусяче перо, як ознаку писарів XVIII ст.; пов'язання з другою частиною наукової назви лат. serpentarius (Булаховський Вибр. пр. III 211) помилкове. — Булаховський Нариси 58; БСЭ 38, 396; Urania Tierr. V 112. — Див. ще **секрета́р**[1].

секрете́р «вид письмового стола, шафи»; — р. *секрете́р*, п. sekretera, ч. sekretář, слц. sekretár, схв. *секрѐтāр*, *секрѐтēр*, слн. sekretár, sekretêr «тс.»; — нове запозичення з французької мови; фр. secrétaire «тс.» етимологічно тотожне з secrétaire «секретар». — Kopaliński 875. — Див. ще **секрета́р**[1].

секс «статевий потяг, статевість», *сексуалі́зм*, *сексуа́льний*; — р. бр. м. *секс*, п. вл. seks «стать; статева привабливість», ч. sexus «статевий потяг», слц. sex, болг. *сексуали́зъм*, схв. *сѐкс*, слн. séks(us); — запозичення з англійської і французької мов; англ. sex «стать», фр. sexe «тс.», sexualisme, sexuel «сексуальний» походять від лат. sexus «стать» (пізньолат. sexuālis «статевий»), пов'язаного з secāre «різати, відрізати» з первісним значенням «відділення, поділ». — CIC[2] 749, 750; Kopaliński 875; Holub—Lyer 436; Dauzat 665; Klein 1427; Walde—Hofm. II 529. — Див. ще **се́канс, сі́кти́й.**

сексо́т (розм.) «секретний співробітник» Куз; — запозичення з російської мови; р. *сексо́т* «тс.» є абревіатурою, утвореною на основі виразу *секретный сотрудник*.

се́кста (муз.) «шостий ступінь діатонічної гами; інтервал від будь-якої даної ноти до шостої цієї гами»; — р. бр. болг. м. *се́кста*, п. вл. seksta, ч. слц. sexta, схв. *сѐкста*, слн. séksta; — запозичення з латинської мови; лат. sexta «шоста», форма жін. р. від sextus «шостий», є похідним від sex «шість», спорідненого з гр. ἕξ, псл. šesťь, укр. *шість*. — CIC[2] 750; Kopaliński 875—876; Holub—Lyer 436; Walde—Hofm. II 528—529. — Див. ще **шість.**

секста́нт «кутомірний інструмент», *секста́н* «тс.»; — р. бр. болг. м. *секста́нт*, п. sekstans, sekstant, ч. слц. sextant, вл. sekstant, схв. *сѐкстант*, слн. sekstánt; — запозичення з латинської мови; лат. sextāns (род. в. sextāntis) пов'язане із sex «шість» (секстант являє собою 1/6 кола, поділену на градуси). — CIC[2] 750; Kopaliński 875—876; Holub—Lyer 436. — Див. ще **се́кста, шість.**

сексте́рень (заст.) «зошит», *сексте́рн* «тс.» Пі, *сексте́рня* «зошит із 6 аркушів» Бі; — бр. ст. *секстернъ* «зошит» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. sekstern «складений ушестеро аркуш паперу» походить від пізньолат. sexternus «зошит із 6 аркушів», пов'язаного з лат. sex «шість». — Булыка 296; Sł. wyr. obcych 673. — Див. ще **се́кста, шість.**

сексте́т (муз.) «твір для 6 голосів чи інструментів; ансамбль із 6 виконавців»; — р. болг. м. *сексте́т*, бр. *секстэ́т*, п. вл. sekstet, ч. sextet, слц. sexteto, схв. *сѐкстēт;* — запозичення з німецької мови; н. Sextétt походить від іт. sestetto і нлат. sextetum, пов'язаного з лат. sex «шість». — CIC[2] 750;

Kopaliński 875—876; Holub—Lyer 436; Gr. Fwb. 695. — Див. ще **се́кста, шість.**

[сект[1]] «шипуче вино» Нед; — п. ч. слц. вл. sekt, схв. *сѐкт*, слн. sékt «тс.»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; н. Sekt «тс.» походить від фр. (vin) sec «сухе вино», що зводиться до іт. (vino) secco «тс.» (тобто вино із сушених плодів), у якому secco «сухий» походить від лат. seccus «тс.», спорідненого з ав. hiku- «тс.», лит. sekl̃us «мілкий, неглибокий», гр. ἰσχνός «сухий, зморщений», далі з псл. suxъ (<*sous-), укр. *сухи́й*. — SJP VII 125; Holub—Lyer 433; Вуjаклија 861; Kluge—Mitzka 701; Dauzat 657; Walde—Hofm. II 533. — Див. ще **су́хий.**

[сект[2]] «розділ; ділянка, район Нед»; — очевидно, пов'язане із *се́кція*, лат. sectus «відрізаний»; шляхи запозичення чи спосіб утворення неясні.

се́кта «релігійна громада, що відокремилася від панівної церкви», *секта́нт*, *секта́нтство*, *сектя́р*, *сектя́рство*; — р. бр. болг. м. *се́кта*, п. ч. слц. вл. sekta, схв. *сѐкта*, слн. sékta; — запозичення з латинської мови; лат. secta «учення, напрям, школа» пов'язане із sequor «іду слідом»; виведення від лат. secāre «різати» (Фасмер III 593; Holub—Lyer 433) необґрунтоване. — CIC[2] 750; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 876; Kluge—Mitzka 701; Dauzat 658; Walde—Hofm. II 506. — Див. ще **секве́стр.** — Пор. **секу́нда.**

се́ктор, *секторáльний*; — р. болг. м. *се́ктор*, бр. *се́ктар*, п. ч. слц. вл. sektor, схв. *сѐктор*, слн. séktor; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво західноєвропейських; н. Séktor, англ. sector походять від пізньолат. sector «частина кола між двома радіусами», пов'язаного з лат. sector «ріжучий», похідного від secāre «різати». — CIC[2] 750; Коваль 175; Фасмер III 593; Klein 1409. — Див. ще **се́канс, сі́ктй.** — Пор. **се́кція.**

секу́нда «1/60 частина хвилини; частина градуса; (муз.) другий ступінь у діатонічній гамі, інтервал між першим і другим тоном», *секундáрний* «вторинний»; — р. бр. болг. *секу́нда*, п. ч. слц. вл. sekunda, м. *секу́нда*, *секу́нд*, схв. *сѐкунд*, *секу̀нда*, слн. sekúnda; — запозичення з латинської мови; лат. secunda (pars) «друга, зменшена (частина)» є формою жін. р. від secundus «наступний, другий», пов'язаного з sequor «іду слідом». — CIC[2] 750; Черных II 151; Фасмер III 593; Kopaliński 876; Holub—Lyer 433. — Див. ще **секве́стр.** — Пор. **се́кта.**

секунда́нт; — р. бр. болг. м. *секунда́нт*, п. ч. слц. вл. sekundant, схв. *секу̀дант*, слн. sekundánt; — через російське і, можливо, німецьке (н. Sekundánt) посередництво запозичено з латинської мови; лат. secundāns «допомагаючий» пов'язане з дієсловом secundāre «сприяти». — CIC[2] 751; Фасмер III 594; Hüttl-Worth 16; Sł. wyr. obcych 673; Holub—Lyer 433. — Див. ще **секундува́ти.**

секунда́рний — див. **секу́нда.**

[секундува́ти] «допомагати»; — р. ст. *секундовать*; — запозичення з польської мови; п. sekundować, як і ч. sekundovati, слц. sekundovat', вл. sekundować, болг. *секундúрам*, м. *секундúра* «тс.», схв. *секундúрати* «бути секундантом; (муз.) вторити», *сѐкундовати* «тс.», слн. sekundírati «тс.; допомагати», походить від лат. secundāre «сприяти», пов'язаного із secundus «сприятливий, щасливий; потужний; такий, що йде слідом», похідного від sequor «іду слідом»; сюди ж заст. *секунда́тор* «той, хто карав різками учнів бурси» (від пізньолат. secundātor, букв. «помічник»). — Фасмер III 594; Kopaliński 876; Holub—Lyer 433. — Див. ще **секве́стр.**

се́кція «відділення, частина; розтин трупа», *секці́йний*, *секціона́льний*, *секціонува́ти*, *підсе́кція*; — р. болг. *се́кция*, бр. *се́кцыя*, п. sekcja, ч. sekce, слц. sekcia, вл. sekcija, м. *секција*, схв. *сѐкција*, слн. sékcija; — запозичено з латинської мови, очевидно, через німецьку (н. Sektión); лат. sectio «різання,

розріз» пов'язане з дієсловом seco «ріжу». — CIC² 751; Kopaliński 875; Holub—Lyer 433; Gr. Fwb. 688; Walde—Hofm. II 504—505. — Див. ще **се́канс, сі́кти́.** — Пор. **се́ктор.**

селадо́н «залицяльник; волоцюга»; — р. бр. болг. *селадо́н*, ч. seladón, seladon, слц. seladón, схв. *села̀до̄н*; — запозичення з французької мови — від прізвища героя роману д'Юрфе «Астрея» (XVII ст.) Céladon. — Фасмер III 594; Чекалов РР 1984/2, 110. — Пор. **селеди́н.**

[**селегóнити**] «дуже тонко прясти» Нед, [*слиґóнити*] «тс.» тж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. szál «нитка; волокно», szalag «стрічка, тасьма».

[**селеди́н**] «блідо-зелений колір» Куз, [*селеди́новий*] Куз; — запозичення з польської мови; п. seledyn походить від фр. céladon «тс.», утвореного на основі прізвища Céladon, героя роману д'Юрфе; безпосередньо з французької мови походить р. *селадо́новый* «блідо-зелений». — Sł. wyr. obcych 674; Фасмер III 594. — Пор. **селадо́н.**

[**селедочна** (*трава*)] (бот.) «лобода смердюча, Chenopodium vulvaria L.» Mak; — похідне утворення від *селе́дець* «оселедець»; назва, можливо, зумовлена своєрідним запахом рослини. — Див. ще **оселе́дець**[1].

[**селезеночник**] (бот.) «аспленій волосовидний, Asplenium trichomanes L.» Mak, [*слезинець*] «аспленій північний, A. septentrionale L.» Mak; — р. *селезёночник* «[аспленій]; жовтяниця, Chrysosplenium L.», п. śledzionka «аспленій», śledzionne ziele «тс.», ч. slezinník, слц. slezinník «тс.»; — калька латинської наукової назви аспленію, яка походить від гр. ἄσπληνος, утвореного за допомогою заперечної частки ἀ- від іменника σπλήν «селезінка»; грецька назва мотивується приписуваною аспленію здатністю пом'якшувати селезінку. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще **селези́нка.**

се́лезень, *се́лезник* (зменш.), [*се́лег*] «селезень» Чаб, [*се́лєх, се́лик* Нед, *се́ляг* ЛексПол] «тс.», [*селешо́к*] (зменш.), [*селе́зка*] «качка» Нед, [*селезни́стий*] «з кольоровим відблиском, хроматичний»; — р. *се́лезень*, схв. [*сльез, слезен, слезињак*]; — неясне; непереконливо зіставлялося з лтс. zìlgans «голубуватий» (Matzenauer LF 19, 249), з дінд. sṛjáti (sárjati) «виливає», ав. hərəzaiti «випускає, кидає, виливає», нвн. selken «капати» (Потебня РФВ 2, 6; Преобр. II 272), із схв. *сљез* «рожа» (Skok Festschrift Koschmieder 1958, 202—203); припускалося звуконаслідувальне походження (Фасмер III 595). — Фасмер—Трубачев III 595; Черных II 151.

селези́нка, [*сележі́нка* Нед, *се́лежінь* Нед, *се́лезінь* ВеНЗн, *селеджін* ВеЛ, *селеді́нка* Нед]; — р. *селезёнка*, бр. *селязёнка*, др. *селезеня*, п. śledziona, ст. śleziona, ч. слц. slezina, вл. нл. słozyna, болг. [*сле́зен, сле́зенка, сле́зка*], м. *слезина, слезена, слезенка*, схв. *слезѐна, слезѝна*, слн. slezéna, slezén, стсл. **слѣзена;** — псл. *selzenь чи, можливо, *sьlezena (Вайян ВЯ 1960/6, 66—67); — споріднене з дірл. selg «селезінка», ав. spərəzan-, гр. σπλήν, дінд. plīhán-, лат. liēn, лит. blužnis, прус. blusne «тс.»; у слов'янській звуковій формі після **s** відсутнє **р**, у давньоіндійській і балтійських відсутнє **s**, у латинській **sp**; не зовсім ясний також вокалізм: псл. *selz- на східнослов'янському ґрунті мало б дати *soloz-. — Черных II 151; Фасмер III 594—595; Преобр. II 271—272; Brückner 530—531; Machek ESJČ 554; Schuster-Šewc 1308—1309; Skok III 284; Trautmann 256; Fraenkel 52; Топоров 236—237; Walde—Hofm. I 799; Frisk II 769—770; Pokorny 987.

селе́ктор (телефонний пристрій), *селе́кторний;* — р. болг. *селе́ктор*, бр. *селе́ктар*, п. ч. слц. selektor; — запозичення з англійської мови; англ. selector походить від пізньолат. selēctor «той, хто вибирає», пов'язаного з лат. sēligo «вибираю». — Sł. wyr. obcych 674; Klein 1413. — Див. ще **селе́кція.**

селе́кція, *селекціоне́р, селекціоне́рство, селекці́йний, селекціонува́ти;* — р. болг. *селе́кция*, бр. *селе́кцыя*, п. selek-

cja, ч. selekce, слц. selekcia, вл. selekcija, м. *селекција*, схв. *селèкција*, слн. selékcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Selektión, фр. sélection походять від лат. sēlēctio «вибір, відбір», пов'язаного з дієсловом sēligo «вибираю», утвореним з префікса sē(d)- «поза-, геть» і дієслова lego «збираю». — CIC² 751; Kopaliński 877; Holub—Lyer 432, 434; Walde—Hofm. I 780. — Див. ще **легéнда, Северúн.**

[селе́мено] «поперечна балка в стелі» ДзАтл II, [*селе́мена*] «тс.», [*селе́мен*] «найвища центральна балка в сушарці» тж; — запозичення з угорської мови; уг. szelemen «лата; балка» засвоєно з південнослов'янських мов; пор. болг. діал. м. *сле́ме* «центральна балка в даху», схв. *сле̏ме* (*сљ̏еме*) «найвища балка в даху», слн. slême «тс.», р.-цсл. **слѣмѧ** «колода, перекладина». — Німчук НЗ УжДУ 14, 187; Клепикова ОЛА 1981, 52—53; MNTESz III 707. — Див. ще **слемéно.**

[селéнка] «наймит» Пр. XI діал. н.; — неясне.

селенографія «розділ астрономії, в якому вивчається поверхня Місяця», *селенóграф*, *селенографíчний*; — р. болг. *селенографúя*, бр. *селенагрáфія*, п. слц. selenografia, ч. selenografie, схв. *селенòграф*, слн. selenografíja; — нове утворення з гр. σελήνη «місяць», пов'язаного з σέλας «світло», остаточно не з'ясованим, і γράφω «пишу». — CIC² 751; Sł. wyr. obcych 674; Frisk II 689—691. — Див. ще **графíка.**

[селепи́тися] «присікатися» Нед; — неясне; очевидно, афективне утворення.

селепун — див. **шелепій.**

[селепухи] (сорт слив) Mak; — результат видозміни форми [*зелепу́ги*] «тс.», можливо, контамінованої з [*сарапу́ки*] «тс.». — Див. ще **зелепу́га.** — Пор. **сарапу́к(и).**

селéра (бот.) «Apium L.», [*салєра*, *салєри*, *салдерей*, *сельдерей*, *сельдерея*, *селєр*, *сильдирій*] «тс.» Mak; — запозичення з польської і російської мов; п. seler «тс.» походить від іт. sellero, яке зводиться до гр. σέλῖνον «тс.», етимологічно неясного; р. *сельдерéй*, *сел(л)ерéй*, звідки і бр. *сельдэрэ́й*, виводиться від гол. selderij, яке через н. Sellerie, фр. céleri і лат. selīnum пов'язується з тим самим гр. σέλῖνον. — Коваль 70—71; Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 134; Черных II 152; Фасмер III 597; Sł. wyr. obcych 675; Frisk II 691.

селíтра, [*салéтра*, *салíтра*], [*салíтрянúця*] «місце добування селітри» Нед, [*салíтрянка*] «мокра земля, ґрунт, багатий на солі азоту» ВеНЗн, *селíтряний*, *селітрувáти*; — р. *селúтра*, бр. *салéтра*, п. saletra, ч. salnitr, sanytr, salitr, слц. sanitra, болг. *селúтра*, *салúтра*, схв. *шàлӣтра*; — очевидно, через німецьке й італійське посередництво (бав. Salitter, нвн. Salniter, іт. salnitro) запозичено з латинської мови; лат. sal nitrum «лужна сіль» складається з sal «сіль», спорідненого з псл. solь, укр. *сіль*, і nitrum «натр, сода». — Черных II 151—152; Фасмер III 596; Преобр. II 272; Brückner 479; Младенов 578. — Див. ще **нітрáт, сіль.**

село́, [*селúна*] (зменш.) Нед, [*селúсько*] (збільш.) Нед, [*селúтва*] «основа, фундамент», [*селúтьба*] «селище, садиба, будинок», *селищáнин*, *сéлúще* «поселення; місце, де було село», [*селíнє*] «поселення, земля» Нед, [*селóвич*] «сільський мешканець» Нед, *сéльбище* (заст.) «поселення», *селю́к*, [*селю́х*], *селю́цтво*, *селюча́* «сільська дитина», *селянúн*, *селя́нство*, [*селянúця*] «селянка», [*селя́чка*] «поселення, село» Нед, *сільчáк* «житель села», *селя́нський*, *сільськúй*, *селúти*, *виселéнець*, *вúселок*, *вúсілок*, [*заселéнниця*] «жителька» Ж, [*засéлище*] «заселене місце», [*заселлє* Пі, *зáселок* Ж, Пі] «тс.», [*засíлля*] «тс. Пі; виселок», *насéлення*, [*осел*] «зал» Пі, *оселéнець* «поселенець», [*осéлець*] «тс.», [*осéлица*] «садиба» Л, *осéлище* «місце поселення», [*осéлок*] «оселя» Ж, *осéля*, [*оселянúн*] «поселенець» Ж, *переселéнець*, *пересéлець*, [*переселя́нин*], *поселéнець*, *посéлення*, *посéлок*, [*посельчáнин*] «односельчанин» Мо, [*селю́х*]

«бездомний» Нед, *посíлля* «садиба», *поселя́ни́н*, *присе́лок*, *присíлок*, [*присíльний*] «сусідній» Нед; — р. *село́*, бр. *сяло́*, др. *село*, п. sioło, siedlić «селити», ч. selo «село; рілля», sídlo «місцеперебування», sedlák «заможний селянин», слц. sedliak «тс.», нл. sedło «житло», болг. *се́ло́*, м. *село*, схв. *сèло*, слн. sêlo, стсл. **село** «населене місце, двори, будівлі»; — псл. sedlo, пов'язане із *sědĕti «сидіти»; ця лексична основа змішалася з основою псл. selo «рілля», спорідненою з лит. salà «острів», сх.-лтс. sola, лат. solum «грунт», двн. sal «будинок, житло», лангобардським sala «двір, будинок»; пор. др. *село* «поле», ч. selo «рілля», слн. sélo «ґрунт», стсл. **село** «поле, земля», п. sioło замість закономірного siodło. — Черных II 152; Фасмер III 596; Преобр. II 272—273; Brückner 491—492; Machek ESJČ 539; Младенов 578; Skok III 218—219; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 228—230. — Пор. **зал.**

сель «бурхливий паводок на гірських річках з намулом і камінням», *се́левий*; — р. *сель*, *силь*, бр. *сель*, ч. sil, sel «тс.»; — запозичення з тюркських мов; кирг. *сел* «повідь; сель, селевий потік», аз. *сел* «потік, повідь», тур. sel «потік» походять від ар. sail «бурхливий потік». — CIC² 752; Шипова 283.

сельджу́ки (стародавні туркменські племена); — р. *сельджу́ки*, бр. *сельджу́кі*; — назва племен походить від особового імені *Сельджук*, яке належало родоначальникові династії, що стояла на чолі цього племені. — БСЭ 38, 240.

селькýпи «народність самодійської групи в Північній Азії»; — р. бр. *селькýпы*; — прийнята тепер замість давнішого *остяко-самоїди* назва походить від самоназви селькупів *сӧль қуп*, букв. «тайгова людина» або «земельна людина» (відповідно до відмінностей у вимові першого компонента). — Попов Назв. нар. 154—155; Прокофьева Яз. нар. СССР III 396.

се́льтерський — див. **зе́льтерська.**

селя́ва (іхт.) «шемая дніпровсько-азовська, Chalcalburnus schischkovi Drensky chalcoides; [верховодка, Alburnus alburnus L. (Leder)]»; — р. [*селя́ва*] «шемая; вид верховодки», [*селава*] «верховодка», бр. *сяля́ва* «тс.», п. sielawa «сиг європейський, Coregonus albula L.; [верховодка]»; — задовільного пояснення не має; припускалося запозичення з балтійських мов (лит. seliavà «сиг європейський», [salavà, sel(i)ovà, sélava, sèlavà] «тс.» — Преобр. II 271; Matzenauer LF 19, 249; Leder 75); але й навпаки, литовські форми вважаються запозиченнями зі слов'янських мов (Fraenkel 774); зіставлялося з гр. σέλαχος «риба, що випускає фосфоричне світло» (Горяев Доп. 1 42); пов'язувалося з р. *солове́ть* «соловіти» за характером забарвлення, пор. р. *соло́вóй* «жовтуватий» (Leder 75). — Фасмер III 594.

сема́нтика «сфера значення одиниць мови; учення про значення мовних одиниць», *семантúчний*; — р. болг. м. *сема́нтика*, бр. *сема́нтыка*, п. semantyka, ч. слц. sémantika, вл. semantika, схв. *семàнтика*, слн. semántika; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку; н. Semántik походить від фр. sémantique, утвореного М.Бреалем у 1897 р. на основі гр. σημαντικός «позначаючий, значущий», яке через форми σημαντός «відзначений, позначений» і σημαίνω «означаю, позначаю» зводиться до σῆμα «знак, відзнака», дор. σᾶμα «тс.», що малопереконливо зіставлялося з дінд. dhyāman «думка» (Brugmann Grundriss II 348). — CIC² 752; Kopaliński 877—878; Dauzat 659—660; Frisk II 695—696.

семасіоло́гія «учення про значення», *семасіо́лог*, *семасіологíчний*; — р. болг. *семасиоло́гия*, бр. *семасіялóгія*, п. semazjologia, ч. sémasiologie, sémaziologie, слц. sémaziológia, вл. semaziologija, м. *семазиологија*, схв. *семазиолòгија*, слн. semaziologíja; — запозичення з німецької мови; н. Semasiologíe утворено з гр. σημασία «значення», пов'язаного з σῆμα «знак», і -λογια, пов'язаного з λόγος «слово» і вживаного лише як другий компонент назв наук. — CIC² 752;

Kopaliński 877—878; Fremdwörterbuch 573. — Див. ще **ло́гіка, сема́нтика.**

семафо́р, *семафо́рник*, *семафо́рити*; — р. бр. *семафо́р*, п. ч. слц. вл. semafor, болг. *сема́фор*, м. *семафор*, схв. *сема̀фор*, слн. semafór; — запозичення з французької мови; фр. sémaphore утворено з гр. σῆμα «знак» і φορός «носій», пов'язаного з φέρω «несу», спорідненим з псл. bergǫ, укр. *беру*. — Черных II 153; Фасмер III 598; Dauzat 660. — Див. ще **бра́ти, сема́нтика.**

[**сема́ш**] (бот.) «одинарник європейський, Frientalis europaea L. Нед; братки, Viola tricolor L. Куз»; — р. *седми́чник* «одинарник», бр. *семачо́к*, [*седмачо́к*], п. siódmaczek, ч. sedmikvítek, слц. sedmokvietok «тс.»; — похідне утворення від числівника *сім* (*семи*); назва зумовлена тим, що квітка одинарника має найчастіше сім пелюсток; на братки назва перенесена, очевидно, за зовнішньою подібністю. — Machek Jm. rostl. 174. — Див. ще **сім.**

[**сембре́ля**] «плата наймитам; винагорода пастухам», [*сембри́ля*, *сембри́ла* Шух] «тс.», [*сембри́ня*] «служба; винагорода за службу» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. simbríe «жалування, заробітна плата» є похідним від заст. sîmbră «об'єднання, артіль», яке зводиться як запозичення до псл. *sębr- (пор. др. *сябръ* «сусід, член общини», укр. [*ся́бер*] «учасник, здольщик», сербське ст. *себрь* «учасник, спільник, компаньйон»); виведення рум. sîmbră від уг. cimbora «побратим, приятель» (DLRM 775) або від стсл. **сѫпрѫгъ** «парна упряжка», схв. *сȕпруг* «чоловік у шлюбній парі» (MNTESz I 436—437) позбавлене підстав. — Sheludko 142; Габинский Вост.-сл.-молд. взаимод. II 138—139; Vrabie Romanoslavica 14, 171; Vincenz 4; Фасмер III 824. — Див. ще **ся́бер**[1].

Семе́н, [*Сема́нь* Нед, *Се́мко* тж], *Се́ник*, *Сень*, *Сенько́*, *Се́ньо*, *Се́ня*, ст. *Сумеон* «слухаючий, або вислухане» (1627); — р. *Семён*, ст. *Симео́н*, бр. *Сямён*, др. *Симеонъ*, *Семеонъ*, *Семенъ*, ч. слц. Simeon, болг. *Симео́н*, схв. *Симѐон*, стсл. **Сѵмеѡнъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Συμεών походить від гебр. Sim'ṓn, пов'язаного з šāma' «слухати». — Вл. імена 86; Беринда 235; Петровский 198; Спр. личн. имен 455; Klein 1445. — Пор. **Си́мон.**

[**семе́ни**] (іст.) «добірні (надвірні) козаки» Куз, Brückner; — болг. *сеймéн* «жандарм, поліцай», м. *сејмен* «тс.», схв. *сèјмен*(*ин*) «солдат, стражник»; — запозичення з турецької мови; тур. заст. seğmen (*сäймäн*) «псар; яничар» зводиться до перс. sägbān «псар», похідного від säg «собака». — Brückner 484; Младенов 577; Skok III 214; Радлов IV 1, 439; Räsänen Versuch 407.

[**семе́ник**] (орн.) «коноплянка, Carduelis (Acanthis) cannabina»; — результат видозміни назви [*сіме́нник*] «коноплянка», похідної від *сі́м'я* «насіння коноплі» з наближенням до особової назви *Семе́н*. — Див. ще **сі́м'я**[1].

[**семенівки́**] (сорт ранньоосінніх груш) ВеНЗн; — похідне утворення від імені *Семе́н*; назва зумовлена тим, що ці груші доспівають на день св. Семена (14 вересня). — ВеНЗн 54.

[**семерни́к**] (бот.) «вовче тіло болотне, Comarum palustre L.» Нед; — похідне утворення від *се́меро*, *сім*; назва пов'язана, очевидно, з кількістю стебел, що звичайно виростають з одного кореня; пор. іншу назву вовчого тіла [*сім паличок*]. — Див. ще **сім.**

семеря́га, *семиря́га*, *семря́га* — див. **серм'я́га.**

семе́стр; — р. бр. *семе́стр*, п. ч. semestr, слц. вл. semester, болг. *семе́стър*, м. *семестар*, схв. *сèместар*, слн. seméster; — запозичення з французької мови; фр. semestre «півріччя; шестимісячний» походить від лат. sēmēstris (*secsmenstris) «шестимісячний», утвореного з основ числівника sex «шість», спорідненого з псл. šesti, укр. *шість*, та іменника mēnsis «місяць», спорідненого з псл. *měsęcь, укр. *мі́сяць*. —

CIC² 752; Черных II 153; Фасмер III 599; Kopaliński 878; Holub—Lyer 434; Walde—Hofm. II 71. — Див. ще **мі́сяць, шість.** — Пор. **менструа́ція, триме́стр.**

[**семижильник**] (бот.) «подорожник великий, Plantago major L.» Mak; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семи́*) та іменника *жи́ла*; назва зумовлена, очевидно, тим, що на листках подорожника чітко виділяється декілька (3—9) жилок. — Шамота 8. — Див. ще **жи́ла́, сім.**

[**семиколі́нка**] (бот.) «рдесник блискучий, Potamogeton lucens L.» Mak; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семи́*) та іменника *коли́но*; назва зумовлена, очевидно, звичайною кількістю вузлів на стеблі цього виду рдесника. — Див. ще **коли́но, сім.**

[**семисильник**] (бот.) «золототисячник, Erythraea centaurium Pers.; ранник вузлуватий, Scrophularia nodosa L.» Mak; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семи́*) та іменника *си́ла*; назва пов'язана з лікувальними властивостями цих рослин (пор. *дев'ятисил* під *дев'ясси́л*). — Див. ще **си́ла, сім.**

[**семиурі́ка**] (вид рослини) Нед, ВеЗн; — складне утворення з основ числівника *сім* (*семи́*) і, очевидно, іменника *уро́ки* «пристрій»; точніша етимологія неможлива через неясність значення.

семіна́р; — р. *семина́р*, *семина́рий*, бр. *семіна́р*, п. seminarium, ч. seminář, слц. слн. seminár, вл. seminar, болг. *семина́р*, м. *семинар*, схв. *сѐмѝна̄р*; — запозичення з німецької мови; н. Semináг походить від лат. sēmināгium «розсадник; школа», пов'язаного з sēmen «сім'я», спорідненим з псл. sěmę, укр. *сі́м'я*. — CIC² 752; Черных II 153; Kopaliński 878; Fremdwörterbuch 573. — Див. ще **сі́м'я**[1]. — Пор. **семіна́рія.**

семіна́рія, *семінари́ст*, *семінарі́йний*; — р. болг. *семина́рия*, бр. *семіна́рыя*, п. seminarium, ч. seminář, слц. seminár, вл. seminar, м. *семинарија*, схв. *сѐмѝна̄рӣ(а)*, *сѐмѝна̄р*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. sēmināгium «розсадник, школа». — CIC² 752; Фасмер III 599; Kopaliński 878. — Див. ще **семіна́р.**

семіо́тика «наука про знаки; (мед.) учення про ознаки хвороб»; — р. болг. *семио́тика*, бр. *семіётыка*, п. semiotyka, ч. sémiotika, слц. вл. semiotika, схв. *семиотика*, слн. semiótika; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Semiótik, фр. sémiotique, англ. semiotics походить від гр. σημειωτικός «такий, що має ознаки», пов'язаного з σημεῖον «ознака, знак», σῆμα «знак». — CIC² 752; Kopaliński 877—878; РЧДБЕ 654; Klein 1415. — Див. ще **сема́нтика.**

семі́ти «семітські народи — євреї, араби та ін.», *семі́т* «представник семітського народу», *семіти́зм*, *семіти́чний*; — р. болг. *семи́т*, бр. *семі́т*, п. ч. слц. Semita, вл. Semit, м. *семитски*, схв. *Семи́ти*, слн. semít; — запозичення з німецької мови; н. Semite (з 1781) утворено від біблійного імені гаданого родоначальника семітських народів Сіма, одного з трьох синів Ноя; н. Sem (через лат. Sēm, гр. Σήμ) походить від гебр. Šēm, букв. «знатне ім'я, слава». — CIC 585; Kopaliński 878; Gr. Fwb. 690; Dauzat 660; Klein 1416.

сена́т, *сена́тор*, *сена́торство*; — р. бр. болг. *сена́т*, п. вл. senat, ч. слц. слн. senát, м. *сенат*, схв. *сѐнāт*; — запозичення з латинської мови; лат. senātus «сенат, державна рада Риму», senātor «член сенату» є похідними від senex «старик, старець», спорідненого з гр. ἕνος «старий», дінд. sánaḥ, sanáyaḥ, ав. hana-, лит. sẽnas, вірм. hin «тс.», дкімр. корн. hēn «старик», брет. hen «тс.». — CIC² 753; Hüttl-Worth 17; Фасмер III 601; Kopaliński 879; Holub—Lyer 434; Walde—Hofm. II 514.

сенберна́р (порода собак); — р. бр. болг. *сенберна́р*, п. bernard, ч. bernardýn, слц. bernardín, схв. *бернарди́нац*, слн. bernardínec; — запозичення з французької мови; фр. Saint-Bernard «святий Бернар» пов'язане з монастирем св. Бернара в Альпах, де розводилась ця порода собак для надання допомоги гір-

ським подорожнім. — CIC² 753; РЧДБЕ 655.

[**сенес**] (бот.) «касія, Cassia senna Lamk.» Нед; — запозичення з польської мови; п. senes «висушені листки або стручки касії», як і схв. *сѐна* «Cassia acutifolia», походить від пізньолат. sene «касія», яке зводиться до ар. sanā; senē «тс.». — Sł. wyr. obcych 676.

[**се́ник**] (орн.) «синиця чорноголова, Parus palustris L.» Нед, *се́нчик* «синиця блакитна, Parus caerulens L.», [*семені́вка*] «синиця чорноголова; різновид сови» Куз; — очевидно, результат видозміни назви *сини́ця*, зближеної з особовим ім'ям *Се́ник*, зменш. від *Семе́н*. — Див. ще **Семе́н, сини́ця.**

сенс; — р. *сенс*, бр. *сэнс*; — запозичення з польської мови; п. sens походить від лат. sēnsus «почуття, свідомість, розум, значення, зміст, думка», пов'язаного з sentio «відчуваю, розумію, думаю», можливо, спорідненим з двн. sinnan «іти, прагнути; думати», sin «дух, сенс», senten «посилати», гот. sandjan «тс.», sinþs «знак; шлях, хід», лит. [síntėti] «вирішувати, думати, міркувати». — CIC² 753; Фасмер III 601; Sł. wyr. obcych 676; Klein 1417—1418; Walde—Hofm. II 516.

сенса́ція, *сенсаці́йний*; — р. *сенса́ция*, бр. *сенса́цыя*, п. sensacja, ч. sensace, senzace, слц. senzácia, вл. sensacija, болг. *сензáция*, м. схв. *сензáција*, слн. senzácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sensatión «сенсація», фр. англ. sensation «тс.; почуття, відчуття» походять від пізньолат. sēnsātiō «відчуття», пов'язаного з лат. sēnsus «почуття», sentio «почуваю». — CIC² 753; Черных II 155; Kopaliński 879—880; Gr. Fwb. 691; Dauzat 661; Klein 1417. — Див. ще **сенс.**

сенсуа́льний, *сенсуалісти́чний*, *сенсуалі́зм*, *сенсуалі́ст*; — р. *сенсуа́льный*, бр. *сенсуа́льны*, п. вл. sensualny, ч. sensuální, senzuální, слц. senzuálny, болг. *сензуáлен*, *сенсуáлен*, схв. *сѐнзуāлан*, слн. senzuálen; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sensuéll, фр. sensuel, англ. sensual походять від пізньолат. sēnsuālis «чуттєвий», пов'язаного з лат. sēnsus «почуття», sentio «почуваю». — CIC² 754; Kopaliński 685; Fremdwörterbuch 575; Dauzat 661; Klein 1418. — Див. ще **сенс.**

сенте́нція, *сентенці́йний*, *сентенці́озний*; — р. болг. *сенте́нция*, бр. *сентэ́нцыя*, п. sentencja, ч. sentence, слц. sentencia, вл. sentenca, м. *сентенција*, схв. *сентѐнција*, слн. senténca; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. sententia «думка, погляд, вислів, сентенція» походить від дієслова sentio «почуваю, розумію, думаю». — CIC² 754; Фасмер III 601; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 880. — Див. ще **сенс.**

сентимéнт, *сантимéнт*, *сентименталі́зм*, *сантименталі́зм*, *сентименталі́ст*, *сантименталі́ст*, *сентимента́льщина*, *сентимента́льний*, *сантимента́льний*, *сентимента́льничати*; — р. *сентимéнт*, *сантимéнт*, бр. *сентымéнт*, п. sentyment, ч. слц. sentiment, вл. sentimentalny, болг. *сантимента́лен*, м. *сентимéнт*, схв. *сѐнтимента̄лан*, слн. sentimentálen; — запозичення з французької мови; фр. sentiment «почуття, чутливість» є похідним від sentir «почувати», що зводиться до лат. sentio, sentīre «тс.». — CIC² 754; Фасмер III 602; Dauzat 661, 662; Gamillscheg 804. — Див. ще **сенс.**

[**се́ньга́**] (іхт.) «лосось, сьомга, Salmo salar L. Нед; вид риби»; — р. [*сенька́*] «вид ляща, Abramis ballerus», [*синька́*] «плітка, Cyprinus»; — неясне; виводиться від мокш. śeńi «плітка», фін. säynäs «язь, Cyprinus idus», ест. säinakas, саам. sivn «тс.» (Фасмер III 602, 626) і від р. *си́ний* за характером забарвлення (Leder 84); може бути пов'язане і з р. *сёмга*. — Пор. **сьо́мга.**

сеньйо́р, *сеньйо́ра*, *сеньйори́та*, *сеньйора́т*, *сеньйорі́я*, *сеньйора́льний*; — р. болг. *сеньо́р*, бр. *сеньёр*, п. seńor, ч. слц. seňor, вл. senior, м. *сениор*, схв. *сѐньēр*, *сѐньōр*, слн. senjór, señór; — запозичення з іспанської і французької

мов; ісп. señor «пан», фр. seigneur «сеньйор» походять від лат. senior «старший», пов'язаного з senex «старик». — CIC² 754; Фасмер III 602; Kopaliński 879; Dauzat 658. — Див. ще **сена́т.**

сепара́тний, *сепарати́вний, сепарати́зм, сепарати́ст,* [*сепара́тка*] «окрема кімната; купе» Куз; — р. *сепара́тный,* бр. *сепара́тны,* п. separatyzm, ч. separátní, слц. separátny, вл. separatny, болг. м. *сепара́тен,* схв. *сѐпарāтан,* слн. separáten; — запозичення з німецької мови; н. separát «відособлений, окремий» походить від лат. sēparātus «тс.», пов'язаного з sēparo «відокремлюю, розділяю», утвореного з sē(d) «для себе», спорідненого з псл. sebe, sę, укр. *се́бе́, ся,* і paro «готую». — CIC² 754; Фасмер III 603; Fremdwörterbuch 575; Walde—Hofm. II 517. — Див. ще **апара́т, се́бе́, ся**[1].

сепара́тор, *сепара́ція, сепара́торник, сепара́торна, сепара́торний, сепараці́йний, сепарува́ти;* — р. болг. м. *сепара́тор,* бр. *сепара́тар,* п. separator, ч. слц. слн. separátor, схв. *сепà рāтор;* — запозичення з німецької мови; н. Separátor походить від пізньолат. sēparātor «відокремлювач», пов'язаного з лат. sēparo «відокремлюю, розділяю». — CIC² 754; Фасмер III 603; Kopaliński 880. — Див. ще **сепара́тний.**

сепара́ція — див. **сепара́тор.**

[**сепели́ти**] «шепелявити» Нед, [*сепеля́вiти*] «тс.», [*сепеля́вий*] «шепелявий», [*сепеля́вець*] тж; — очевидно, результат контамінації основ дієслова *шепеля́вити* і запозиченого його відповідника п. seplenić «шепелявити». — Див. ще **шепеля́ти.**

сепе́т, *сепе́тка* — див. **сапе́т.**

се́пія (зоол.) «каракатиця, Sepia L.; коричнева фарба, виділювана каракатицею або виготовлювана штучно»; — р. болг. *се́пия,* бр. *се́пія,* п. sepia, ч. sépie, слц. sépia, вл. sepija, м. *сепија,* схв. *сѐпија,* слн. sépija; — через західноєвропейські мови (н. Sépie, фр. sépia, англ. sepia) запозичено з латинської; лат. sēpia походить від гр. σηπία «каракатиця», етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з σήπομαι «гнию», σῆψις «гниття». — CIC² 755; Sł. wyr. obcych 677; Fremdwörterbuch 575; Klein 1419; Frisk II 696. — Пор. **се́псис.**

се́псис «загальне зараження організму»; — р. болг. *се́псис,* бр. *се́псіс,* п. sepsis, ч. sepse, слц. sepsa, м. *сепса,* схв. *сѐпса,* слн. sépsa; — запозичення з німецької мови; н. Sépsis походить від гр. σῆψις «гниття», пов'язаного з σήπομαι «гнию», яке зіставляється з дінд. kyāku «гриб» і лит. šiùpti «гнити». — CIC² 755; Fremdwörterbuch 575; Klein II 1419; Frisk II 696—697.

септе́т (муз.) «твір для 7 голосів або інструментів; ансамбль із 7 виконавців»; — р. болг. *септе́т,* бр. *септэ́т,* п. вл. septet, ч. слц. septeto, схв. *сѐптет,* слн. septét; — запозичення з німецької мови; н. Septétt, як і англ. septet(te), утворено від лат. septem «сім», спорідненого з дінд. saptá, лит. septynì, псл. sedmь «тс.», укр. *сім,* за аналогією до Duétt «дует», Quartétt «квартет». — CIC² 755; Kopaliński 881; Holub—Lyer 435; Gr. Fwb. 692; Klein 1420. — Див. ще **сім.**

се́птима (муз.) «сьомий ступінь діатонічної гами; інтервал від будь-якої даної ноти до сьомої цієї гами»; — р. болг. м. *се́птима,* бр. *се́птыма,* п. septyma, ч. слц. вл. septima, схв. *сѐптима, септи́ма,* слн. séptima; — запозичення з латинської мови; лат. septima «сьома» (чол. р. septimus) пов'язане з septem «сім». — CIC² 755; Kopaliński 881; Holub—Lyer 935; РЧДБЕ 657. — Див. ще **септе́т.**

септи́чний «гнилісний»; — р. *септи́ческий,* бр. *септы́чны,* п. septyczny, ч. слц. septický, вл. septiski, болг. *септи́чен, септи́чески,* м. *септичен,* схв. *сѐптичан,* слн. séptičen; — запозичення із західноєвропейських мов; н. séptisch, фр. septique, англ. septic походять від лат. sēpticus, яке зводиться до гр. σηπτικός «такий, що викликає нагноєння», пов'язаного з σῆψις «гниття». — CIC² 755; Kopaliński 881; Dauzat 662; Klein 1419. — Див. ще **се́псис.**

сер (звертання до чоловіка в Англії, США та ін.); — р. бр. *сэр*, п. ч. слц. слн. sir, болг. *сър*, схв. *сȇр*; — англ. sir «пан» (звертання), ст. sire «тс.» походить від фр. ст. sire «тс.», яке зводиться до лат. senior «старший», пов'язаного з senex «старик». — Klein 1449; Dauzat 669. — Див. ще **сена́т, сеньйо́р.**

серадéла (бот.) «Ornithopus L.»; — р. *серадéлла*, бр. *сырадэ́ля*, п. ч. слц. вл. seradela, болг. *серадéла*; — запозичення з португальської мови; порт. serradela (icп. serradella) «тс.» походить від serreado (icп. serrado) «зубчастий, зазублений», пов'язаного з порт. icп. serrar «пиляти», яке зводиться до лат. serra «пилка», етимологічно неясного; назва зумовлена формою непарно-перистих листків. — БСЭ 38, 538; Sł. wyr. obcych 678; РЧДБЕ 657; Walde—Hofm. II 524.

серáль «палац (у країнах Сходу)»; — р. бр. *серáль*, п. seraj, ч. слц. serail, схв. *сèрāj*; — запозичення з французької мови; фр. sérail через італійське посередництво (іт. serraglio) зводиться до тур. saray «палац» і, далі, до перс. sārā(i) «тс.», звідки й укр. *сарáй*. — CIC^2 755; Фасмер III 560; Kopaliński 881; Dauzat 663. — Див. ще **сарáй.**

Серапіóн, ст. *Серапіонъ*, *речен(о)*: *серафімскій* (1627); — р. болг. *Серапио́н*, ч. Serapion; — запозичення з грецької мови; гр. Σεραπίων виводиться від Σέραπις, імені єгипетського бога життя, смерті і зцілення; пов'язання з *серафи́м* (Беринда 231), очевидно, помилкове. — Петровский 198; Спр. личн. имен 465; Илчев 447.

серафи́м (церк., ангельський чин); — р. болг. *серафи́м*, бр. *серафі́м*, др. *серафимъ*, п. serafim, ч. вл. seraf, слц. seraf, serafín, м. *серафим*, схв. *серафим*, слн. sêraf, serafín, стсл. **серафимъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σεραφίμ зводиться до гебр. śārāphîm (мн.) «серафими», пов'язаного з śārâph «який горить, пече». — Фасмер III 603; Преобр. II 276; Kopaliński 881; Klein 1421—1422.

Серафи́м, *Серафи́ма*, [*Сарахви́на*], *Сі́ма*, *Фі́ма*; — р. болг. *Серафи́м*, *Серафи́ма*, бр. *Серафі́м*, п. ч. Serafima, слц. Serafín, схв. *Серàфӣн*, слн. Serafin; — запозичення з грецької мови; гр. Σεραφίμ походить від гебр. śārāphîm «серафими». — Петровский 198—199; Спр. личн. имен 455; Илчев 447. — Див. ще **серафи́м.**

серб, *се́рбин* «серб; [вид танцю]», [*сербинчу́к*] «молодий серб», *сербія́нин*, *сербія́нка* «сербка; вид танцю», *се́рбка*; — р. бр. *серб*, п. вл. нл. Serb, ч. слц. Srb, болг. *сърбин*, м. *Србин*, слн. Sŕb; — запозичення із сербохорватської і лужицьких мов; схв. *Ср̏б*, *Ср̏бин*, ст. *срьбинь*, *срьблинь*, вл. нл. Serb є давньою слов'янською племінною назвою, яка зберігається також в укр. *па́серб* «пасинок», *присе́рбитися* «приєднатися»; загальноприйнятої етимології не має; виводиться від ie. *surb-/ sirb-/serb- «сьорбати», спочатку як назва молочних братів (Brückner 485; Schuster-Šewc 1283—1284); пов'язувалося також з ie. *ser-v- «оберігати», до якого через скіф. *xarv- зводиться й псл. *xʰrvati «хорвати» (Moszyński PZJP 147—148); спроби зведення до псл. *sębrъ «сябер» (Преобр. II 267; Solmsen KZ 37, 592—593; Kalima ZfSlPh 17, 349—350) або зіставлення з дінд. sarbh- «бити, рубати, убивати» (Потебня РФВ 1, 91) чи з лат. sero «нанизую, складаю», гр. ἔιρω «ставлю в ряд» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 138—139) викликають сумніви. — Фасмер—Трубачев III 603—604; Skok III 315—316; Mikkola AfSlPh 42, 91.

[**сербадя́нка**] «трохи прокисле молоко» ВеУг, [*сербадзя́нка*] «тс.» Доп. УжДУ IV; — пов'язане з рум. seárbăd (молд. *са́рбэд*) «кислий (про молоко), несмачний, прісний; блідий», sărbezí «мінятися, втрачати смак, скисати», яке зводиться до лат. exalbidus «білуватий», утвореного з префікса ex- «ви-, з-» і прикметника albidus «білий», похідного від albus «тс.». — Дзендзелівський Терит. діал. 87; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 188; Vrabie Romanoslavica 14, 171—

172; DLRM 755; СДЕЛМ 372. — Див. ще **альбо́м, екс-.**

[серберина] (бот.) «шипшина собача, Rosa canina L.» Mak; — р. [*серберúна, сербарин, сирьбярúчник, сербалúна*] «тс.», [*сорбалúна*] «ожина, Rubus», [*соробалина*] «тс.», бр. [*сербалíн, церба-лíн*] «тс.» (з р. ?); — остаточно не з'ясоване; зіставляється (Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 272) з ч. srabařina (*svrabařina) «гнітючі відносини, важка ситуація», слц. sraborit «міль» і зводиться до псл. *sv^{b}r̥-běti «свербіти» (пор. [*свербúгуз*] «шипшина», [*свербак*] «тс.»); порівнювалось також з лит. serbentà «смородина», siřpti «дозрівати», лат. sorbus «горобина» (Mühl.—Endz. III 807; Krogmann WuS 20, 183; Petersson PBrB 40, 81), а також вважалось запозиченням з невідомого джерела (Matzenauer 304). — Фасмер—Трубачев III 721.

серберіз, *серборіз* — див. **серпорíз**[1].

сербщúна (заст.) «робота на пана, панщина» Бі; — очевидно, тотожне із *серéбщина* (заст.) «податки на військові потреби; податок на землю»; може бути пов'язане і з [*сербувáти*] «служити у війську»; пов'язання з лат. servus «слуга» (Бі 325) необґрунтоване. — Див. ще **серéбщина.**

серва́л (зоол.) «хижак із родини кішок», *серва́ль* Куз; — р. бр. *серва́л*, п. serwal, ч. слц. serval; — запозичення з французької мови; фр. serval походить від порт. (lobo-)cerval «(вовко-)олень», що зводиться до пізньолат. (lupus) cervālis «(вовк) оленеподібний», у якому використано основу лат. cervus «олень», спорідненого з гр. κεραός «рогатий», псл. *korva, укр. *коро́ва*. — CIC^{2} 755; Kopaliński 883; Dauzat 664; Walde—Hofm. I 208. — Див. ще **коро́ва.**

серва́нт; — р. бр. болг. *серва́нт*, п. serwantka «тс.», ч. servantka «пристрій для хования предметів (у цирку)»; — запозичення з французької мови; фр. servante «невеликий буфет» пов'язане із servir «служити, користуватися; подавати на стіл», що походить від лат. servīre «служити», пов'язаного із servus «слуга, раб», мабуть, запозиченого з етруської мови. — CIC^{2} 755; Kopaliński 883; Dauzat 664—665; Walde—Hofm. II 527.

серве́тка, *серве́та*, [*серве́тяний*]; — запозичення з польської мови; п. serweta, як і бр. *сурвэ́тка, сурвэ́та*, ч. servítek, слц. servítka, вл. serwieta, болг. *сервие́тка*, м. *серве́та*, схв. *сервијéта*, слн. serviéta, походить від фр. serviette «серветка», пов'язаного з servir «служити; користуватися; подавати на стіл». — Акуленко 136—137; Sł. wyr. obcych 679; РЧДБЕ 657; Dauzat 664. — Див. ще **серва́нт.**

сервíз «набір столового посуду», *сервірува́ти, сервува́ти* Куз, *сервóваний*; — р. болг. *сервúз*, бр. *сервíз*, п. serwis, ч. слц. servis, м. *сервис*, схв. *сèрвīс, сèрвīз*, слн. servís; — запозичення з французької мови; фр. service «сервіз, обслужування; служба» походить від лат. servitium «рабство; служба», пов'язаного з servus «слуга, раб»; значення «сервіз» розвинулось у французькій мові під впливом servir «служити; користуватися; подавати на стіл». — CIC^{2} 755; Черных II 156; Kopaliński 883; Dauzat 664. — Див. ще **серва́нт.** — Пор. **се́рвіс.**

се́рвіс «обслуговування населення»; — р. м. *се́рвис*, бр. *сэ́рвіс*, п. вл. serwis, ч. слц. servis, болг. *сервúз*, схв. *сèрвīс*, слн. sêrvis; — запозичення з англійської мови; англ. service «обслуговування, служба» походить від фр. service «тс.». — CIC^{2} 756; Holub—Lyer 435; Klein 1424. — Див. ще **сервíз.**

се́рга, *серéжка*; — бр. [*се́рьга*]; — запозичення з російської мови; р. *се́рьга,* [*úсерга́*], ст. *серьга* загальноприйнятої етимології не має; пов'язувалося з др. *усерязь* «вушна прикраса» (Преобр. II 281; Соболевский Лекции 93; РФВ 66, 351; Vaillant RÉS 18, 78; Mikl. EW 294, 372), з чув. ст. śürüγ «обручка, кільце» (Фасмер III 611) і, зовсім непереконливо, з лат. seriēs «вушні підвіски», гр. ἕρμα «тс.» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 137—138); найбільш прийняте виведення (Räsänen Neuphilol. Mitt. 56,

1955, 52) з чаг. isirγa (ysyγa) «вушні підвіски», туркм. кар. кипч. карач. тат. каз. кирг. телеут. шор. syγa «серга». — Фасмер—Трубачев III 611—612; Шипова 284—285.

Сергі́й (чоловіче ім'я), заст. *Се́ргій, Серьо́га, Серьо́жа*, ст. *Се́ргій* «сѣть, ... ил(и) славенъ» (1627); — р. *Серге́й, Се́ргий*, бр. *Сяргéй*, др. *Сергий*, ч. слц. Sergej, болг. *Се́ргий, Сергей*, схв. *Сергеј*, слн. Sergej, стсл. **Сергїи**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької: гр. Σέργιος походить від лат. Sergius, родового імені. — Вл. імена 86; Петровский 199; Спр. личн. имен 455; Илчев 447.

[**сергі́й**] «нагай», [*серги́й*] «ремінний нагай» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. sîrg «старанність», молд. *сыргуи́* «старатися».

[**серда́к**] «верхній суконний одяг», [*сарда́к, сарда́т, сардачи́на, сердачи́на*], *серду́к* «тс.», [*осерда́к*] «кожушок без рукавів»; — п. слц. діал. serdak (з укр.); — виводиться (Макарушка 13) від тур. [širdag, šerdak] (пор. чаг. *ширдак, ширдаъ* «вид одягу». — Радлов IV/2, 1075); пов'язується також із *се́рце* (Brückner 485; Фасмер II 459). — Пор. **лапсерда́к.**

[**серденько**] (бот., *с. зозульчине*) «трясучка середня, Briza media L.» Mak, [*серденька*] «дицентра велична, Dicentra spectabilis Borkh. (Dielytra)» Mak; — ч. [srdíčka] «трясучка середня», srdcovka «дицентра»; — похідні утворення від *се́рце*; назви зумовлені подібністю форми квіток обох рослин до серця; пор. н. Herzeln «трясучка середня». — Machek Jm. rostl. 56, 280. — Див. ще **се́рце**[1].

[**сердечна** (*трава*)] (бот.) «волошка лучна, Centaurea jacea L.» Mak, [*сердешна* (*трава*)] «підмаренник м'який, Galium mollugo L.; чина весняна, Lathyrus (Orobus) vernus Bernh.» Mak; — р. [*серде́чная*] «волошка лучна, горошок» та ін., бр. [*сцярдзюшка*] «підмаренник північний»; — похідне утворення від *се́рце*; назва зумовлена лікувальними властивостями рослин при внутрішніх («сердечних») хворобах. — Лік. росл. Енц. дов. 93, 345, 466—467; Носаль 157, 162. — Див. ще **се́рце**[1].

[**сердечник**] (бот.) «вид рослини Нед; фізаліс звичайний, Physalis alkekengi L.; золототисячник, Centaurium Hill. Mak», [*сердешник*] «золототисячник» Mak, [*серду́шник, сердешне дерево* Mak] «тс.»; — бр. [*сардэ́чнік*] «золототисячник», [*сярдзечні́к*] «тс.»; — похідні утворення від *се́рце*; назва фізаліса зумовлена тим, що його плід знаходиться в середині круглої червоної коробочки, подібної до серця; назва золототисячника пов'язана з його широким застосуванням як лікувального засобу. — Див. ще **се́рце**[1].

[**сердзе́вий**] «червоний» ВеЗн; — неясне; можливо, пов'язане з п. rdzawy «рудуватий; іржавий».

серди́тий, *се́рдити*, [*се́рдува́ти*] «сердитися», [*серджу́к*] «гнівливий чоловік» Нед, [*сердю́к*] «тс.», [*пересе́рдя*] «роздратування», [*розсерди́тий*] «дуже сердитий» Нед, *спересе́рдя*; — р. *серди́тый*, бр. *сярдзі́ты*, др. *сьрдитыи*, п. sierdzisty, слц. srditý, болг. *сърди́т*, м. *срдит*, схв. *срдит*, слн. srdít, стсл. **сръдитъ**; — псл. *s^{b}r̥ditъ, *s^{b}r̥distъ, похідне утворення від іменника *s^{b}r̥d(ьce) «серце», оскільки серце уявлялося як центр емоцій, зокрема гніву; пор. *мати серце на когось* «сердитись», р. *в сердцах* «у стані гніву»; пор. паралельні утворення хет. kartimija «гніватися» від kard- «серце», лит. širdaĩ «сварка» від širdìs «серце». — Булаховський Вибр. пр. III 383—384; Фасмер—Трубачев III 605; Шанский ЭИРЯ II 135—136; Критенко Вступ 507; Mikl. EW 292; Trautmann 302. —Див. ще **се́рце**[1].

[**сердно́**] «садно» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми *садно́* і, можливо, зближення її з основою слів *серди́тий, серде́шний.*

сердолі́к «напівдорогоцінний камінь, різновид халцедону»; — бр. *сердалі́к*, болг. *сердоли́к*; — запозичення з російської мови; р. *сердоли́к* походить від

гр. σαρδόνυξ «тс.» (пор. стсл. **сардоникъ**, **сардоникии** «тс.»), утвореного з основ іменників σάρδιον «камінь із Сард (у Лідії)» і ὄνυξ «онікс (коштовний камінь)», очевидно, тотожного з ὄνυξ «ніготь», спорідненим з псл. nogъtь, укр. *нíготь*; на ґрунті російської мови відбулося зближення з основами р. *сéрдце* і *лик* «обличчя». — CIC^2 756; Фасмер III 605; Frisk II 398—399, 678. — Див. ще **нíготь, óнікс.**

[**сердýшка**] (зоол.) «серцевидна раковина, Cardium» Нед, [*серцíвка*] «тс.» Куз; — похідні утворення від *сéрце* (**сердце*); назви зумовлені подібністю форми раковини до серця. — Див. ще **сéрце**[1].

сердю́к «охоронець гетьмана», *сердюкíвна* «дочка сердюка» Бі, *сердючéнко* Бі, *сердю́ччина* «лейбгвардія гетьмана» Нед; — р. *сердю́к*, п. serdiuk (з укр.); — виводиться від тур. sürtük «провідник, наглядач». — Фасмер III 606; Преобр. II 278; Шипова 284.

[**серебране** (*дерево*]) (бот.) «лох, маслинка вузьколиста, Eleagnus angustifolia L.» Mak; — похідне утворення від *серебрó* (заст.) «срібло»; назва зумовлена сріблястим відтінком забарвлення листя лоху.

[**серéбщина**] (заст.) «податки на військові потреби Л; податок за землю Нед», [*серебщúзна*] (заст.) «податок за землю» Нед; — бр. заст. *серебщина*, п. serebszczyzna (іст.) «данина сріблом у середньовіччя в Литві і на Русі» (з укр. бр.); — похідне утворення від *серебрó*. — SJP VIII 155. — Див. ще **срíбло́**. — Пор. **сербщúна.**

серéд (прийм.), заст. *середú*, *середý*, [*сéрідь*] Нед, *з-сéред*, *з-посéред*, *насеред*, [*óсередь*] «серед», *посéрéд*, [*посерéдки*] «посеред» Пі; — р. *средú*, *средь*, бр. *сярóд*, др. *срєдѣ*, *среди*, п. śród, ч. uprostřed, слц. prostred, вл. srjedź, нл. srjeź, болг. м. схв. *сред*, слн. srédi; — псл. *serdě «всередині», первісно форма місцевого відмінка від іменника *serda «середина». — Мельничук Вступ 488. — Див. ще **середá.**

середá «третій день тижня»; — р. [*середá*], бр. *серадá*, др. *середа*, п. środa, ст. śrzoda, ч. středa, слц. streda, вл. srjeda, нл. środa, полаб. sreda, болг. *средá*, м. *среда*, схв. *срéда*, *сриjèда*, слн. sréda, стсл. **срѣда**; — псл. *serda, власне «середина (тижня)» пов'язане із *sr̥dь «серце» (з іншим ступенем вокалізму); у функції назви дня тлумачиться як калька двн. mittawëcha, букв. «середина тижня» або нар.-лат. media hebdomas «тс.». — Німчук 58; Кочерган УМЛШ 1967/1, 29; Черных II 196; Фасмер III 607; Brückner 534; Schuster-Šewc 1349; Критенко Вступ 507; Ивашина Веснік БДУ 1976/1, 56; Mikl. EW 292.

серéди́на СУМ, Нед, [*середéчка*] «осередок бузини» Нед, [*середúзна*] «засіб» Нед, заст. *серéдник* «крапка з комою», *середня́к*, *середня́цтво*, [*середóвич*] «чоловік середніх літ» Нед, *середóвище*, [*серéдок*] «середина; засіб» Нед, *серéди́нний*, *серéдній*, *середóвúй* «внутрішній; середній; середніх літ», *середу́льший*, *середу́щий*, *всерéдині*, *відосередкóвий* Куз, *відосерéдній* Куз, *досерéдини*, *зсерéдини*, *зосерéдити*, [*осéрдок*] «осередок», *осерéддя*, *осерéдок*, [*осерéдище*] «центр» Ж, [*осерéдня*] «засіб» Ж, *опосередкувáти*, *опосерéднити*, [*підсередýльший*, *підсередýшний*], *посерéдник*, *посерéдництво*, [*посередúна*] «середина» Нед, *посерéдині*, *посерéдній*, *посерéдничати*, [*просерéд*] «піщана коса на Дніпрі», *розосерéдити*; — р. *середúна*, бр. *сярэ́дзіна*, п. środowisko, średni, ч. středisko, střední, слц. stredisko, stredný, вл. srjedźina, нл. średny, полаб. sredă, болг. *средúна*, м. *средина*, схв. *срéдина*, слн. sredína; — похідні утворення від псл. *serda «середина». — Черных II 156—157. — Див. ще **середá.**

[**середúнка**] (іхт.) «сардель» Мо; — результат видозміни форми *сардúнка* і зближення її з основою *середúна*. — Див. ще **сардúна.**

[**серéжник**] (бот., *с. первéнець*) «первоцвіт, Primula auricula» Нед; — р. [*серёжник*] (бот.) «трясучка середня, Briza media»; — похідне утворення від *сéр-*

га; назва відображає, очевидно, форму квітки. — Див. ще **се́рга.**

[**се́ре́н**] «замерзлий твердий сніг Г; іній Нед; ожеледиця Нед; пливуча крига Нед», [*се́рень*] «тс.» Нед, [*серúн*] «замерзлий після відлиги сніг» ЛПол, [*сире́нь*] «твердий сніг» О, [*сирúн*] «обледеніла кірка на поверхні снігу; наст» Л, [*сірúн, шара́н, шарúн* Л, *ширúн* Л] «тс.», [*серенів*] «гололід» ВеЛ, [*шерен*] «примерзла вода на річці; крига» О, [*ше́ржень*] «іній» Нед; — р. [*се́рён*] «замерзлий після відлиги шар снігу», [*серена́, се́рень*] «тс.», бр. [*шаро́н, сярён*], др. *серенъ* «тс.», п. szron «іній», ст. śrzon, śron «тс.», ч. [stříň] «перший тонкий лід на воді», с.р. [stríní] «лід на гілках», слц. srieň «іній», слн. srén «тс.»; — псл. *sernъ, первісно «світло-сірий», пор. др. *серенъ* «білий» (про коня), р.-цсл. **срѣнъ** «тс.»; — споріднене з вірм. saŕn «лід», діскл. hiarn «замерзла маса снігу», а також лит. šarmà «іній», лтс. saŕma, seŕma «тс.»; очевидно, в якийсь спосіб пов'язане зі стсл. **слана** «іній», болг. схв. *слáна* «тс.», лит. šalnà «тс.», šálti «мерзнути», šáltas «холодний», лтс. salts «тс.». — Німчук 150—151; Фасмер III 608; Преобр. II 279—280; Филин Происх. яз. 540—541; Machek ESJČ 588; Meillet Études 446; Trautmann 303; Būga RR I 481; Fraenkel 973—974. — Пор. **серéш.**

серена́да; — р. болг. м. схв. *серена́да*, бр. *серэна́да*, п. вл. serenada, ч. слц. слн. serenáda; — запозичення з французької мови; фр. sérénade походить від іт. serenata «вечірня пісня, серенада», пов'язаного із sera «вечір», яке походить від лат. sērus «пізній», спорідненого з дірл. sīr «тривалий, вічний», кімр. корн. брет. hīr «довгий», гот. seiþus «пізній», sainjan «зволікати», данґл. sīð «пізній», дінд. sāyám «увечері». — CIC[2] 756; Черных II 157; Фасмер III 608; Kopaliński 882; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 526—527.

[**сереня́ти**] «напирати»; — неясне.

[**серéнча**] «щастя» Нед, [*саранча́*] «тс.» О, ст. *серинча* (XVII ст.), *сренчлявий* (XVI ст.); — слц. serenča «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. szerencse «щастя, удача», ст. «доля; випадок» походить від півд.-сл. *srę̀ča (< псл. *sъrętja) «зустріч, випадок» (пор. схв. *срѐћа* «щастя», слн. sréča «тс.», болг. *сре́ща* «зустріч», стсл. **сърѫща** «зустріч, доля». — О II 204; Лизанец 624; MNTESz III 737. —Див. ще **стрíтити.** — Пор. **стря́ча.**

серетонька — див. **сирíтка.**

[**серéш**] «тонка крига на воді» ВеУг, [*засерешúти*] (воду) «затягти (воду) тонкою кригою» ВеУг, [*шере́ш*] «крига» Нед, [*шере́шитися*] (про річку, коли посередині течії рушає крига) Нед; — р. [*шерошь*] «перший лід, шуга», [*шорошь*] «тс.», бр. [*шарэш*], п. [śreż] «тс.», ст. strysz «дрібна крига», ч. [stříž] «тонка крига», слц. [stríž] «наст; іній», [sriež] «тс.», вл. sřež «тонка крига; іній», нл. sřež «донний лід», болг. м. *скреж* «іній», схв. [*срѐш, среж* (*стреж*)] «тс.», слн. sréž «наст»; — псл. *seršь/seržь «тонка крига; наст», словотворчо паралельне до *sernъ «наст»; — споріднене з лит. šeřkšnas «іній», šarmà «тс.», лтс. sērsna «іній; ожеледиця; наст»; паралелізм початкових **с** — **ш**, як у *сипíти — шипíти*, [*скíра*] — *шкíра* та ін.; пов'язання з р. *шершавый, шорох* (Фасмер IV 430), як і з іє. *serg- «мороз» (Holub—Kop. 359), помилкове. — Німчук 151; Brückner 534; Machek ESJČ 589; Schuster-Šewc 1348—1349; Skok III 320. — Пор. **се́ре́н, ше́рех**[2].

сержа́нт; — р. болг. м. *сержа́нт*, бр. *сяржа́нт*, п. sierżant, ч. слц. вл. seržant, схв. *сѐржант*, слн. seržánt; — запозичено через російське і німецьке посередництво (н. Sergeant) з французької мови; фр. sergent походить від лат. serviēns (зн. в. servientem) «служачий», пов'язаного з servīre «служити». — CIC[2] 756; Коваль 188; Черных II 157; Фасмер III 608; Dauzat 663. — Див. ще **серва́нт.**

[**сержúна**] (бот.) «жоржина, Dahlia Cav.»; — результат видозміни форми *жоржúна*, очевидно, зближеної з основою особової назви *Сергíй*. — Див. ще **жоржúна.**

се́рія, *серійний*; — р. болг. *се́рия*, бр. *се́рыя*, п. seria, ч. série, слц. séria, вл. serija, м. схв. *се́рија*, слн. sêrija; — запозичення з німецької мови; н. Série походить від фр. série, яке зводиться як запозичення до лат. seriēs «ряд, низка, ланцюг», пов'язаного з sero «сплітаю, зв'язую, з'єдную», sermō «розмова», sors «жереб; доля», спорідненими з дірл. sernaid «сплітає, з'єднує», гр. εἴρω «ставлю в ряд», дінд. sarat- «нитка», діcл. sörve «намисто з перлин або камінців». — CIC^2 756; Черных II 157; Фасмер III 608; Gr. Fwb. 693; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 522—523.

серйо́зний, *серйо́з*, *серйо́знішати*; — р. *серьёзный*, бр. *сур'ёзны*, п. serio «серйозно», ч. seriosní, слц. seriózny, болг. м. *серио́зен*, схв. *сѐриōзан*, слн. seriózen; — запозичення з французької мови; фр. sérieux (жін. р. sérieuse) «серйозний» походить як запозичення від пізньолат. sēriōsus, пов'язаного з лат. sērius «тс.; (первісно) ваговитий, важкий», спорідненим з двн. swāri «важкий», swār, нвн. schwer «тс.», гот. swērs «шановний», лит. sveĩti «підіймати, важити», svarùs «важкий». — Черных II 158; Фасмер III 612; Dauzat 663; Walde—Hofm. II 521.

серм'я́га «домоткане грубе сукно; верхній одяг з такого сукна», [*серем'я́га* Куз, *серм'я́жи́на*, *серм'яни́на*] «тс.», [*серм'я́жник*] «бідняк, що носить серм'ягу», [*серм'я́нець*] «серм'яга» Нед, *семеря́га* (одяг), *семиря́га*, *семря́га*, [*семіря́ка*] «серм'яга» Нед, [*сімря́га*, *сіром'я́га*] «тс.» Нед; — р. *сермя́га*, [*семря́га*], бр. *сярмя́га*, п. siermięga «груба тканина»; — остаточно не з'ясоване; зіставлення з лит. šìrmas «сірий», лтс. siřms «сивий», пов'язаними з лит. šarmuõ (šermuõ) «дика кішка», двн. harmo «горностай» (Brückner 489), з слат. scaramangum, сгр. σχαραμάγγιον «перська туніка, тканa золотом» (Грот Фил. раз. II 511; Matzenauer 304), з лат. sero «складаю, ставлю в ряд», seriēs «ряд», гр. εἴρω «плету, звиваю, нанизую» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 138) сумнівні; зіставлюване раніше ерз. sirmaga «літній полотняний кафтан» (Горяев 357; Преобр. II 280; Даль IV 138) саме запозичене з російської мови. — Фасмер III 609.

се́рна (зоол.) «Rupicapra Blainv.», [*серна́*] «козуля, Capreolus Gray» Нед, [*серн* Нед, *серни́ця*] «тс.», *серненя́*, *серни́на* «м'ясо серни» Нед, [*серну́л*] «самець серни» ВеУг, *сернюк* «тс.», [*серня́*] Нед, [*се́рній*] «сернячий» Нед; — р. *се́рна*, др. *сьрна*, п. sarna, ч. слц. srna, вл. sorna, [serna], нл. sarnja, болг. *сърна́*, м. *срна*, схв. *ср̏на*, слн. sŕna, стсл. **сръна;** — псл. s^{b}rna; — споріднене з лтс. ст. sirna «серна», прус. sirvis «олень», лат. cervus «тс.», cornū «ріг», ав. srvā «ріг, ніготь», дінд. śṛ́ṇgam «ріг», гот. haúrn «тс.», а також з псл. *korva, укр. *коро́ва*; існує думка (Machek ESJC 572) про спорідненість тільки з лит. stìrna «серна», лтс. stiřna, фонетично й інтонаційно відмінними від слов'янських, і про праєвропейське походження слова. — Німчук 198—199; Черных II 157—158; Фасмер III 609; Преобр. 280; Brückner 482; Holub—Kop. 348; Schuster-Sewc 1334—1335; Skok III 321—322; Trautmann 260; Karulis II 299—300; Mühl.—Endz. III 1074; Fraenkel 909. — Пор. **са́рна.**

[**се́рний**] «лагідний» Шух; — неясне; можливо, запозичення з угорської мови; пор. уг. szerény «скромний; простий; достатній; помірний; незначний; убогий»; може бути зіставлене також із вл. serniwy «гнилий, м'який, трухлявий, крихкий».

серп, *серпа́стий*, [*серпова́тий*] «серповидний» Нед; — р. бр. *серп*, др. *сьрпъ*, п. sierp, ч. слц. srp, вл. нл. serp, полаб. sarp, болг. *сърп*, м. *срп*, схв. *ср̏п*, слн. sŕp, стсл. **сръпъ;** — псл. *s^{b}rpъ; — споріднене з лтс. sìrps «серп», sìrpis, гр. ἅρπη «тс.», ἁρπάζω «хватаю, граблю», лат. sarpio (sarpo) «підрізую лозу», можливо, також двн. sarf «гострий, грубий, жорстокий, дикий», ос. æxsyrf «серп»; ie. *serp- «серп, кривий гак». — Фасмер—Трубачев III 609—610; Черных II 158; Преобр. II 281; Brückner 489—490; Machek ESJC 572; Schuster-Sewc 1285—

1286; Младенов 624; Skok III 322; Горячева Этимология 1982, 55; Meillet Études 239; Trautmann 260—261; Karulis II 187—188; Walde—Hofm. II 480; Абаев ВЯ 1959/2, 146—147; Pokorny 911—912.

се́рпа́нок СУМ, Нед «прозора тканина; (заст.) жіноче покривало на голову; [очіпок О]», [*се́рпа́нка*] «тс.» Нед, Пі, *серп'я́нка*, *серпа́нко́вий*; — р. *серпя́нка* «рідка льняна тканина», *серпя́н* «тс.», бр. *сярпя́нка* «легка бавовняна тканина рідкого переплетення», п. [sierpanka] «тонка тканина, покривало» (з укр.), слц. [servianka] «жіноча одежина»; — запозичення з турецької мови; тур. serpenek походить від перс. särpänäk «жіноча головна прикраса», яке має в своєму складі елемент sär «голова». — Макарушка 13; Коваль 137; Фасмер III 610; Преобр. II 281; Горяев 318; Brückner 486; Machek ESJČS 443; Mikl. EW 294; Lokotsch 148.

серпанти́н «скручені вузькі паперові стрічки; звивиста дорога», *серпенти́н* «тс.», *серпанти́на* «закруглення шляху»; — р. *серпанти́н*, бр. *серпанці́н*, п. serpentyna, ч. слц. вл. serpentina, болг. *серпенти́н*, *серпанти́на*, м. схв. *серпенти́на*, слн. serpentína «звивиста дорога»; — запозичення з французької мови; фр. serpentin із serpent «змія», що походить від лат. serpēns (зн. в. serpentem) «тс.; (первісно) повзаючий», пов'язаного із serpo «повзаю», спорідненим з гр. ἕρπο «повзу», ἑρπετόν «плазун», дінд. sárpati «повзе, йде», sarpáḥ «змія». — СІС² 756; РЧДБЕ 658; Dauzat 664; Walde—Hofm. II 524.

[**се́рпе́н**] «вид танцю або хороводу на Великдень» Г, Нед; — неясне.

серпенти́н (мін.) «змійовик»; — р. болг. *серпенти́н*, бр. *серпенці́н*, п. serpentyn, ч. слц. слн. serpentín, схв. *серпѐнтӣн;* — запозичення із західноєвропейських мов; н. Serpentín, фр. serpentin, англ. serpentine «тс.» утворені від лат. serpentīnus «зміїний», похідного від serpēns «змія». — СІС² 756; Dauzat 664; Klein 588. — Див. ще **серпанти́н.**

се́рпень; — р. ст. бр. діал. *се́рпень*, др. *сьрпьнь*, п. sierpień, ч. srpen, болг. *сѫ́рпен*, схв. *ср̑пањ* «липень», слн. sŕpan «липень; серпень», с.-цсл. **сръпьнь** «липень»; — псл. sᵇr̥pьnь, похідне від *sᵇr̥pъ «серп», можливо, через прикметникову форму *sᵇr̥pьnъ «серповий»; пряме значення «місяць серпа, жнив». — Кочерган Мовозн. 1967/1, 58; Кравчук УМШ 1955/3, 62; Коваль 198; Hołyńska—Baranowa 57; Фасмер III 610; Преобр. II 281. — Див. ще **серп.**

[**се́рпик**] (орн.) «річковий крячок, Sterna hirundo L. (Cypselus apus Нед) Шарл»; — похідне утворення від *серп*; назва зумовлена подібністю крила крячка до серпа; пор. [*серпокри́л*] «тс.». — Див. ще **серп.**

[**серпівни́к**] (бот.) «цикорій дикий, петрові батоги, Cichorium intybus L.», [*серпник*] «тс.» Mak; — похідне утворення від *серп*; назва пояснюється формою листків цикорію, ніби вищерблених по краях; пор. іншу назву цикорію [*щерба́к*]. — Machek Jm. rostl. 231. — Див. ще **серп.**

се́рпі́й[1] (бот.) «серпуха, Serratula L.», [*серп* Mak, *серпник* Mak, *серпо́к* Нед], *серпу́ха*, [*сірпуха* Mak] «тс.»; — р. *се́рпий*, *серпу́ха*, бр. *сярпу́ха*, п. sierpik, ч. srpice, srpek, слц. sŕpok, болг. *сърпе́ц*, схв. *ср̑пац*, слн. srpek; — похідні утворення від *серп* (<*sᵇr̥pъ); назви зумовлені подібністю верхніх листів рослини до серпів. — Machek Jm. rostl. 258. — Див. ще **серп.**

[**серпі́й**[2]] (бот.) «деревій звичайний, Achillea millefolium L.» Нед, [*серпий* Mak, *серпівни́к* О, *се́рпни́к* Нед, О] «тс.»; — похідні утворення від *серп*; назви є, очевидно, результатами скорочення форми *серпорі́з*[1] (див.).

[**серпі́й**[3]] (бот.) «королиця звичайна, Leucanthemum vulgare L. (Chrysanthemum leucanthemum)», [*серпни́к*] «тс.»; — похідні утворення від *серп*; назви зумовлені, очевидно, надрізанозубчастою формою листків у частини екземплярів королиці (Лік. росл. Енц. дов. 214). — Див. ще **серп.** — Пор. **серпорі́з**[2].

[**серпки́й**] «шершавий (язик у корови) ВеУг; потрісканий від вітру (про руки) Этимология 1982»; — не зовсім ясне; зіставляється (Горячева Этимология 1982, 54—55) з р. [*серпнет*] «холодно, морозить, коли вода покривається тонким льодом»; може бути пов'язане і з *серп* як позначення шерехатої поверхні, як на внутрішній лінії серпа.

[**серпоріз**[1]] (бот.) «деревій, Achillea millefolium L.», [*серпоруи́зник*] Л, *серберіз* Mak, *серборіз* Mak] «тс.»; — р. [*серпоре́з*], бр. [*серпарэзнік*] «тс.»; — складні утворення з основ іменника *серп* і дієслова *ри́зати*, пізніше деетимологізовані; назва зумовлена, очевидно, кровоспинною дією, найчастіше використовуваною при порізах серпом; пор. *крива́вник* «деревій». — Носаль 19—20. — Див. ще **ри́зати, серп.**

[**серпоріз**[2]] (бот.) «різак, Falcaria rivini», [*серпа́чка* Нед, *серпень* Mak, *серпики* Mak] «тс.»; — бр. *сярпо́к*, п. sierpnica, ч. srpek «тс.»; — складне утворення з основ *серп* і *ри́зати*; назва зумовлена тим, що листки різака мають зубчасті краї. — Шамота 136; Machek Jm. rostl. 157. — Див. ще **ри́зати, серп.** — Пор. **серпи́й**[3].

[**серпу́н**] (ент.) «наїзник, Ophion» Нед; — похідне утворення від *серп*; назва зумовлена формою тіла комахи, яка збоку нагадує серп. — Див. ще **серп.**

серса́ма, *серса́на* — див. **сарса́ма.**

[**серсти́на**] «шерсть; худоба» Нед, [*серсти́нник*] «підклад під сідло», [*серсна́тий*] «оброслий шерстю» ВеНЗн; — запозичення з польської або словацької мови; п. sierść «шерсть; звірина для полювання», слц. srst' «шерсть» відповідають укр. *шерсть* (див.).

сертифіка́т «посвідчення, підтвердження (зокрема, в торгівлі); фінансове зобов'язання»; — р. болг. *сертифика́т*, бр. *сертыфіка́т*, п. certyfikat, ч. слц. certifikát, схв. *цертификат*; — запозичення з французької мови; фр. certificat походить від пізньолат. certificātum «посвідчення», пов'язаного з certificāre «ствердити у вірі; окреслити», утвореним з основ прикметника certus «вірний, певний, безсумнівний, надійний, вирішений», пов'язаного з дієсловом cerno «розрізняю, помічаю, враховую, вирішую, наважуюсь», і дієслова facere (>-ficāre) «робити». — CIC[2] 757; Kopaliński 162; Holub—Lyer 112; Dauzat 155. — Див. ще **декре́т, факт.**

[**се́ртувати**] «тягати сюди і туди»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. certować się «церемонитися, манірitися; (ст.) брати участь у боротьбі, боротися» походить від лат. certo «змагаюся, борюся», пов'язаного з certus «певний, вирішальний». — Sł. wyr. obcych 108; Walde—Hofm. I 205. — Див. ще **сертифіка́т, декре́т.**

се́рце[1] «центральний орган кровоносної системи», *серде́га*, *серде́ка*, *серде́ня*, [*серде́чина*] «сердега», *серде́чник*, *сердя́га* «сердега», *серцеви́на*, *серде́чний*, *серде́шний*, *серце́вий*, [*серцева́тий*] «у формі серця» Нед, *безсерде́чний*, *безсе́рдий*, *безсе́рдний*, [*з-серця*] «розсердившись», [*насе́рдниця*] «хвороба, біль у ділянці серця; коліки» Нед, *осердя*, [*насе́рдний*] «сердечний, серцевий», [*насе́рдя*] «серцевина дерева», *передсе́рдя*; — р. *се́рдце*, бр. *сэ́рца*, др. *сьрдьце* «середина, глибина, внутрішність, серцевина; серце; душа, дух, думка, почуття, бажання, гнів», п. serce, ч. слц. srdce, нл. serce, болг. *сърце́*, м. *срце*, схв. *ср̏це*, слн. srcé, стсл. **сръдьце, срьдьце;** — псл. *s^{b}r̥dьce (<*s^{b}r̥dьko), очевидно, похідне від *s^{b}r̥dь «серце, середина», пов'язаного із *serda «середина» з іншим ступенем вокалізму; — споріднене з лит. širdìs «серце», лтс. sirds «тс.; мужність, гнів», прус. seyr «серце», гр. κῆρ, καρδία, вірм. sirt, гот. haírto, лат. cor (cordis), дірл. cride, хет. kard- «тс.»; ie. *ḱer-d-/ḱr̥-d-. — Фасмер III 605—606; Черных II 156; Преобр. II 277—278; Brückner 485; Machek ĘSJC 572; Holub—Kop. 348; Schuster-Šewc 1284—1285; Младенов 623; Skok III 316—317; Критенко Вступ 506—507, 542—543; Trautmann 302; Fraenkel 986—987; Karulis II 184; Walde—Hofm. I

271—272; Абаев ИЭСОЯ IV 301; Иванов ВСЯ II 12—13; Pokorny 579—580. — Пор. **серди́тий, середа́.**

[**серце**[2]] «медуза; велике зосередження медуз у морі, які, потрапляючи в сіті, перешкоджають рибальству Мо»; — результат перенесення на тварину назви органу кровообігу за подібністю рухів медузи до пульсації серця. — Див. ще **се́рце**[1].

[**се́ршун**] «шершень» ВеУг, [*се́рсень*] «тс.» О; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. sršeň, [sršán, sršáň, sršín], слц. sršeň відповідають укр. *ше́ршень* (див.).

се́се́, *сесі́, сесь, сеся́* — див. **сей.**

се́сія, *сесі́йний*, ст. *сесія* (XVI ст.); — р. *се́ссия*, бр. *се́сія*, п. sesja, ч. ст. sese, sesí, слц. sesia, вл. sesija, болг. *се́сия*, м. *сесија*, схв. *сѐсија*, слн. sesíja; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. sessiō «сидіння, засідання» пов'язане із sedeo «сиджу», спорідненим з псл. sěděti, укр. *сиді́ти*. — CIC[2] 757; Черных II 158—159; Фасмер III 612; Kopaliński 883; Walde—Hofm. II 507—509. — Див. ще **сиді́ти.**

сестра́, [*сестре́нець*] «син сестри» Нед, [*сестри́нець, се́стрич, сестрі́нець, сестрі́ничˌ сестрі́нок*] «тс.», [*сестрени́ця*] «дочка сестри» СУМ, НЗ УжДУ 26, *сестри́ниця*, [*сестри́чна* О, *сестрівни́ця, сестрі́лниця* НЗ УжДУ 26, *сестрі́ниця, сестрі́нка*] «тс.», [*сестри́на*] «сестра», *сестри́чка*, [*сестрінча́*] «мала сестра», *сестри́чний, се́стритися, по́се́стра* «названа сестра, подруга», [*посестри́на*], *посе́стриця* «тс.»; — р. болг. *сестра́*, бр. *сястра́*, др. *сестра*, п. siostra, ч. слц. sestra, вл. sotra, нл. sotša, полаб. sestră, м. *сестра*, схв. *сѐстра*, слн. sêstra, стсл. **сестра**; — псл. sestra; — споріднене з лит. sesuō (род. в. seserš), прус. swestro, дінд. svásar-, ав. χvaŋhar-, вірм. k'oir, гот. swistar, лат. soror, дірл. siur, тох. A ṣar (<*ṣäṣar); очевидно, з ie. *sụe-(*se-) «свій» і *sōr «жінка». — Трубачев Терм. родства 63—65; Фасмер —Трубачев III 612, 613; Черных II 159; Преобр. II 282; Brückner 492; Machek ESJC 541—542; Schuster-Šewc 1335—1336; Olesch 980—981; Младенов 579; Skok III 226; Критенко Вступ 504, 540—541; Trautmann 258; Fraenkel 777—778; Walde—Hofm. II 563; Pokorny 1051.

[**се́стрики**] (бот.) «перестріч дібровний, Melampyrum nemorosum L.», [*сестри́чка*] «братки, Viola tricolor L.»; — похідні утворення від *сестра́*; назви зумовлені подвійним забарвленням суцвіть перестрічу (жовті квітки і фіалково-сині приквіткові листки) і квіток братків (жовтим і фіалковим); пор. *брат-і-сестра* «перестріч», р. *Иван-да-Марья* «тс.». — Лік. росл. Енц. дов. 329. — Див. ще **сестра́.**

се́тер (порода мисливських собак); — р. *се́ттер*, бр. *сэ́тэр*, п. ч. слц. seter, болг. *се́тер*, схв. *сѐтер*, слн. séter; — запозичення з англійської мови; англ. setter «тс.» є похідним від set «садити», пов'язаним із sit (дангл. sittan) «сидіти», спорідненим з гот. sitan, лат. sedēre, псл. sěděti «тс.», укр. *сиді́ти* (отже, пес, який «садить» дичину). — CIC[2] 757; Черных II 159; Holub—Lyer 435; ODEE 813. — Див. ще **сиді́ти.**

[**се́тний**] «великий Нед; багатий О», [*се́тно*] «дуже» Нед; — запозичення з польської мови; п. ст. setny «численний», setnie «дуже» є результатом семантичної видозміни setny (<*sъtьnъjь) «сотий», похідного від sto (sъto), спорідненого з укр. *сто* (див.).

се́ча, *сеч*, [*сечина́*] «сечовина» Куз, *сечівни́к*, [*сечни́к*] «сечовий міхур» Куз, *сечови́на*, [*си́ча*] «сеча тварин» Бі, [*сичівни́к*] «сечовий міхур» Нед, [*сечови́к*] «тс.» Чаб, [*щи́на*] «сеча» Нед, [*щи́ни*] (мн.) «тс.» Нед, [*передсе́чник*] «передміхурова залоза» Куз, [*присе́чник*] «тс.» Она; — др. *сьць* «сеча», схв. *сȁч*, слн. séč, стсл. **сьчь** «тс.»; — псл. sьčь, пов'язане зі sьcati «сцяти». — Фасмер III 815—816. — Див. ще **сик**[1].

[**сеж**] «місце, де збираються докупи бджоли для формування рою» Л; — очевидно, пов'язане із *сіда́ти, сади́ти*. — Див. ще **сиді́ти.**

[**се́рга**] «рвучкий вітер з морозом» Корз; — неясне.

си — див. **ся**[1].

сибари́т «людина, яка живе в розкоші і бездіяльності», *сибари́тство*, *сибари́тствувати*; — р. болг. *сибари́т*, бр. *сібары́т*, п. sybaryta, ч. слц. sybarita, схв. *сиба̀рӣт*, слн. sibarít; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sybarít, фр. англ. sybarite походять від лат. Sybarīta, яке зводиться до гр. Συβαρίτης «житель міста Сибаріс»; місто Сибаріс було відоме пишністю і бездіяльністю його багатьох жителів. — CIC[2] 757; Фасмер III 615; Klein 1554.

сибі́рка, *сибіря́к*, *сибіря́ка*, *сибі́рний* — див. **сібір.**

[**сива́к**] (бот.) «синяк звичайний, Echium vulgare L.» Нед, [*сиваш*] «самосил білоповстистий, Teucrium polium L.» Mak, [*сивець*] «комонник лучний, Succisa pratensis Moench.», [*сивуха*] «тимофіївка лучна, Phleum pratense L.» тж; — р. *сиве́ц* «комонник», [*сивуха*] «тимофіївка», бр. *сіве́ц* «комонник; біловус, Nardus L.; [комонник]»; — похідні утворення від *си́вий*; назви зумовлені кольором листків або квіток цих рослин; пор. *синя́к* «Echium», [*сине́ць*] «тс.», [*сідач*] «самосил білоповстистий», [*сідник*, *камандра сіра*] «тс.». — Шамота 91. — Див. ще **си́вий.** — Пор. **сиви́ця.**

си́вий, [*сив*] «сивий», *сива́вий*, [*сива́вистий*] «сивастий» ВеНЗн, *сива́стий*, *сиве́зний*, *сиве́нький*, [*сивко́вий*] «сивий; сірий, із сірої шерсті», [*сивля́вий*] «сивавий» Нед, *сивува́тий*, [*сивуви́тий*] «сивуватий» Нед, [*сив'я́стий*] «сивастий» О, [*се́вок*] «сивий віл» Нед, [*сива́к*] «сивий чоловік; сивий віл, сивий кінь Нед; порода голубів; сиве горнятко ВеЗа; гадюка Нед», [*сива́н*] «сивий віл» Нед, [*сива́ник*] «тс.» Нед, [*сива́ня*] (назва вівці) Доп. УжДУ IV, *сива́ш* «сивий кінь», *сиве́ць* «тс.», [*сиве́ра*] «сива вівця» ВеНЗн, [*сіве́ра*] (назва вівці) Доп. УжДУ IV, [*сиве́та*] «сива коза» ВеНЗн, [*сіве́та*] Доп. УжДУ IV, [*се́вка*] «вид гриба із сивуватою шапкою» Корз, [*северу́н*] (назва барана) Доп. УжДУ IV, *сиви́зна́*, *сивина́*, [*сиви́ці*] «ожина звичайна, Rubus caesius L.» ВеНЗн, *сиві́нь*, [*си́вка*] «сива кобила ВеЗа; сива вівця Доп. УжДУ IV; сива коза Нед», *сивко́* «сивий кінь; [назва барана Доп. УжДУ IV]», [*си́вощі*] «сивина у волоссі; старечий вік» Нед, [*сиву́ля*] «порода грибів; сива корова, сива вівця, коза ВеНЗн; стара дівка Мо», [*сивуля́к*] «сірий, не полив'яний горщик», [*сиву́лька*] «вид грибів Нед, мухомор, Amanita Pers. Mak», [*сиву́нь*] «сивий чоловік; сивий кінь» Куз, [*сиву́х*] «вид грибів» ВеБ, *сиву́ха* «погано очищена хлібна горілка», *сиву́ч* (зоол.) «морський лев», [*сив'я́га*] «старий дід» Нед, *си́ві́ти*, *сивіша́ти*, [*засиви́ти*] «забілити молоком (страву)» Ба, *посиві́лий*, [*посиві́я́стий*] ВеЗа, [*про́сивий*] «сивуватий», [*просивина́*] «сивина», [*про́сивінь*] «тс.»; — р. *си́вый*, бр. *сівы*, др. *сивыи*, п. siwy, ч. слц. sivý, вл. sywy, полаб. saivě, болг. м. *сив*, схв. *сӣв*, слн. sív, стсл. **сивъ;** — псл. sivъ; — споріднене з лит. šývas «світло-сірий, сивий», прус. sywan «сірий», дангл. hoéwe «голубий, багряний, сірий, зелений», дінд. śyāváḥ «темний», ав. syāva- «чорний», ос. sau «тс.»; ie. *k̂ī-, *k̂ei-; стосунок до *си́ній* неясний. — Черных II 160; Фасмер III 617; Преобр. II 283; Brückner 492; Machek ESJC 545; Младенов 579; Skok III 246—247; Trautmann 306; Specht 121; Гамкрелидзе—Иванов 417; Pokorny 540—541.

[**сиви́ця**] (бот.) «мичка, Nardus stricta L.», [*сивець* Mak, *сиву́шка* ВеНЗн] «тс.»; — р. [*сиве́ц*], бр. *сіве́ц*; — похідне утворення від *си́вий*; назва зумовлена світло-сірим (білим) кольором відцвілих стеблин. — БСЭ 4, 536. — Див. ще **си́вий.**

си́вка (орн.) «Pluvialis Briss.», [*сі́вка*] «тс. (Charadrius pluvialis L.)» ВеНЗн, ВеБ; — р. [*си́вка*, *си́вчик*] «тс.», п. [siewka] «Charadrius L.», [siejka] «Pluvialis L.»; — не зовсім ясне; польські відповідники виводяться від siać «сіяти», siew «посів» (Brückner 487; Strutyński 104); в українській і російській мовах, можливо, зближене із *си́вий*.

[**си́вний**] «рясний» Нед; — неясне.

[**сивогра́к**] (орн.) «сиворакша, Coracias L.»; — р. [*сивогра́к*], бр. *сівагра́к* «тс.»; — результат видозміни форми *сивора́кша* «тс.» і зближення другого її компонента через деетимологізацію з назвою птаха *грак*. — Див. ще **сивора́кша.**

сивора́кша (орн.) «Coracias garrulus L.», [*сиводра́ка* Нед, Л, *сиводра́кша* Нед, *сивокра́к* Нед, *сівакра́ха* Л, *сівóра* Л, *шиве́ра* Куз, *шивора́кша* Л] «тс.»; — р. *сивора́кша*; — складне утворення з основ прикметника *си́вий* і в ряді варіантів деетимологізованого іменника *ра́кша́* «сиворакша» (див.).

[**сиворотень**] (бот.) «медівник, Galium verum L.» Mak, [*сиворотка*] «тс.» Mak; — пов'язане із *сирóватка*, р. *сы́воротка* «сироватка»; назва зумовлена тим, що ця рослина викликає зсідання молока; пор. р. [*сы́вороточная трава*] «медівник», [*сычужник*] «тс.». — Анненков 152—153. — Див. ще **си́ро́ватка.**

си́воротка[1] (мед.) «рідкий відстій зсілої крові і лімфи»; — запозичення з російської мови; р. *сы́воротка* «тс.; сироватка» виводиться від псл. *syrovatъ «пов'язаний із сиром», звідки походить і укр. *сирóватка*; припущення про зв'язок російського слова з реконструйованим *sǫvorty «одержане збиванням» або з герм. *sūrs «кислий» і гот. watō «вода» (Зеленин ИОРЯС 8/4, 267) необґрунтоване. — Черных II 221; Фасмер III 816; Потебня РФВ 1891/6, 339. — Див. ще **сир.** — Пор. **сиворóтка**[2].

[**сиворóтка**[2]] «сироватка» Нед, [*сиворотча́ний*] Нед; — результат видозміни форми [*сирово́тка*] «тс.» і зближення її з основою *си́вий* або *ворот-* (*верта́ти*). — Див. ще **сир.** — Пор. **си́воротка**[1].

сиворотка[3] — див. **сиворотень.**

сиг (іхт.) «Coregonus lavaretus L.»; — бр. *сіг*, п. siga, ч. síh «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сиг* «тс.», очевидно, походить з прибалтійсько-фінських мов; ест. siig, вепс. sig, фін. siika зводяться як запозичення до дат. ст. sig, шв. sik, діcл. sīkr «тс.», етимологічно неясних; недостатньо обґрунтовані припущення про давню спорідненість з північногерманськими і балтійськими (лтс. sīga «тс.») назвами (Фасмер III 617), про зв'язок з р. *сига́ть* «стрибати» і запозичення з російської мови у північногерманські (Даль IV 181, Solmsen KZ 38, 143; Petersson BS. Wortst. 87) та ін. — Черных II 160; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Leder 35—36; Kalima 217; Kiparsky Baltend. 181; Machek ESJČ 542.

сига́ра, *сигаре́та*, *сигаре́тник*, *сига́рка*, *сига́рник*, *сига́рниця*; — р. *сига́ра*, бр. *цыга́ра*, п. cygaro, ч. cigáro, cigára, слц. вл. cigara, болг. схв. *цига́ра*, м. *цигара*, слн. cigára; — запозичення з французької мови; фр. cigare, cigarette походять від ісп. cigarro, яке загальноприйнятого пояснення не має. — CIC[2] 757; Черных II 160—161; Фасмер III 617; Gamillscheg 229—230. — Пор. **цига́рка.**

[**сигиня́**] «потворна новонароджена дитина» Нед; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з уг. szégyen «сором, ганьба» або із szegény «бідний» (пор. слц. [segiňatko] «біднятко»).

[**си́гла**] «гірський ліс; смерека Г; багно Нед», [*се́гла*] «невеликий (гарний) ліс Нед», [*сиглина́*] «пріле сіно з мокрого грунту» О, [*сигловачка*] «гірська осока, Carex montana» Mak, [*сигля́нка*] «вид гриба, Agaricus piperatus» Нед, Mak, [*су́глянки*] «вид рижиків» О, [*сигловúй*] (у виразі [*сиглове́ дерево*] «тверде дерево») Нед; — р. [*си́гла*] «болото, трясовина», п. [sihła] «болото на лісистій горі», ч. silha «ліс», слц. sihel' «молоде глицеве дерево», sihliak, sihlina «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, запозичення з угорської мови; уг. szikla «скеля» виводиться від слов'янського *скала́*; пов'язується також (Scheludko 142; Machek ESJČ 543) з рум. síhlă «густий молодий лісок» або (Фасмер III 618) з лтс. sìklis «невелике болото в лісі»; вважається (Лаучюте Этимология 1984, 116—119) залишком балто-іллірійсько-

го або балто-фракійського субстрату. — ВеЗн 62; Bárczi 289; MNTESz III 751.

си́гма (буква грецького алфавіту Σ,σ,ς), *сигмати́чний*; — р. болг. *си́гма*, бр. *сі́гма*, п. sygmatyczny, ч. слц. sigma, схв. *сигма*, слн. sígma; — запозичення з грецької мови; гр. σίγμα, очевидно, пов'язане із σίζω «сичу», звуконаслідувального походження. — Frisk II 702; Schwyzer KZ 58, 186—187.

сигна́л, *сигналіза́тор*, *сигналіза́ція*, *сигналі́ст*, *сигна́льник*, *сигна́ловий*, *сигна́льний*, *сигна́лити*, *сигналізува́ти*; — р. болг. м. *сигна́л*, бр. *сігна́л*, п. sygnał, ч. слц. слн. signál, вл. signal, схв. *сȉгна̄л*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Signál, фр. англ. signal походять від пізньолат. signāle (signālis), субстантивованого прикметника, пов'язаного із sīgnum «знак», зіставлюваним із secāre «різати, вирізьблювати». — CIC^2 758; Черных II 161; Фасмер III 618; Dauzat 667; Klein 1443; Walde—Hofm. II 534—535. — Див. ще **се́канс, сі́кти́.**

[сиготі́ти] «мжичити, сіятися» (про дрібний дощ, туман) Нед; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. [siholit', šaholit'] «тс.», [sihůlka] «дрібний дощик», [sihla, syhla] «тс.», слц. siholit' «мжичити», sihlý «вологий» пов'язуються з sít «сіяти». — Machek ESJC 542.

[си́гнет] (заст.) «перстень з печаткою» Нед; — бр. ст. *сыкгнетъ*, *сикгнетъ*, п. sygnet, ч. слц. вл. signet, схв. *сигнет*, слн. signét «знак видавництва або друкарні на книзі»; — через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. ст. signet «невелика печатка» пов'язане із signe «знак», що походить від лат. sīgnum «тс.». — Булыка 315; Kopaliński 934—935; Dauzat 667. — Див. ще **сигна́л.**

[сиди́ба] (заст.) «садиба» ЛексПол; — очевидно, результат контамінації основ іменника *сади́ба* і дієслова *сиді́ти*. — Див. ще **сади́ти, сиді́ти.**

Си́дір, *Сидо́рко*, ст. *Исидоръ* (1440), *Сидоръ* (1498), *Ісідо́ръ* (1627); — р. *Си́дор*, *Иси́дор*, бр. *Сі́дар*, п. Izydor, ч. слц. Izidor, Izidora, болг. *Исидо́р*, *Исидо́ра*, м. *Исидор*, *Сидор*, схв. *Исидор*, слн. Izidor, стсл. **Исидоръ, Сидоръ;** — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἰσίδωρος походить від Ἶσις «Ізіда» (ім'я єгипетської богині землеробства) і δῶρον «дар», спорідненого з псл. darъ, укр. *дар*. — Вл. імена 86; Петровский 125; Спр. личн. имен 419. — Див. ще **дар, да́ти.**

сиді́ти, *сіда́ти*, [*сіда́тися*] «надриватися», *сідла́ти*, *сі́сти*, *сі́стоньки*, [*сяда́ти*] «сідати», [*ся́дкати*] (дит.) «тс.; сидіти» Нед, [*седу́шка*] «лавочка на подвір'ї» Л, *си́день*, [*сиде́ць*] «частина кошари» Доп. УжДУ IV, [*сиде́чня*] «бездіяльне сидіння» Нед, [*си́дження*] «сидіння», *сиді́лка*, [*сиді́льник*] «сидень» Куз, [*сиді́льниця*] «сиділка» Куз, *си́дні*, *сидня́*, [*сиду́ля*] «стара дівка» Нед, [*сиду́н*] «сидень», [*сиду́х*] «тс.» Нед, *сиду́ха*, [*сиду́шка*] «стільчик для дітей», [*сі́давка*] «сидіння», [*сі́далка*] «тс.», [*сіда́к*] «тс.; частина кошари Доп. УжДУ IV», *сі́дало*, *сіде́лка*, *сіде́лко* «частина упряжі», *сіде́льник*, [*сі́день*] «сидень» Нед, [*сіде́ць*] «стілець, сидіння», [*сідла́к*] «землевласник; місцевий житель» Нед, [*сідли́сько*] «місце перебування, проживання» Нед, *сідло́* «частина упряжі; [підвищення у возі Нед]», *сідлови́на*, *сідло́вка*, *сідля́р*, [*сідна́*] «сіднична кістка» Нед, [*сідни́к*] «стілець шевця» Си, *сідни́ця*, [*сідня́*] «сидіння» Нед, *сідо́к*, [*сіду́ха*] «квочка Нед; перекупка», [*седю́шка*] «пристрій, у якому вчиться сидіти немовля» Л, [*седу́шка*] «тс.» Л, *сидя́чий*, [*сідни́й*] «на якому сидять» Нед, *си́дьма*, *си́дячи*, *си́дячки*, [*се́дька*] «навсидячки» До, [*се́дячки*] «сидячи» Па, *ви́сидка*, *ви́сідка*, *відси́дка*, *зсіда́тися* «скисати, гуснути», [*зсідани́на*] «звурджена частина молока», *зсі́док* «згусток», *зсі́лий* «скислий» (про молоко), [*запосіда́ти*] «заволодіти», [*запосіда́тися*] «бути ласим, охочим (на щось), захоплюватися (чимось); узяти щось у свої володіння» Ж, [*за́сід*] «помістя» Ж, [*засі́да*] «засада» Ж, *засі́дання*, *засіда́-*

тель, [*за́сіди*] «засідка», *за́сідка*, [*засі́док*] «засиджене яйце», [*за́сіжка*] «засада» Я, [*запосіда́ти*] «займати», [*наси́дячи*] «навсидьки» (Ме), [*на́сід*] «те, що осідає, тонкий шар» Ж, [*на́сідка*] «квочка» Ж, [*на́сідок*] «засиджене яйце», [*на́сідом*] «наполегливо» Ж, *навси́дьки*, *навси́дячки*, *навпри́сіди*, *навпри́сідки*, *навпри́сядки*, *напри́сідки*, *напри́сядки*, *напосіда́ти*, *напосі́дливий*, *невси́дливий*, *невсидю́чий*, [*недоси́док*] «курча, яке передчасно вилупилося» Ж, *непоси́да*, *непоси́дько*, *непосидя́чка*, *непоси́дли́вий* СУМ, Ж, [*непоси́дний*] Ж, [*непосидя́чий*], [*осі́дли́ще*] «місце для будівництва хати Ж; оселя», *осі́док*, [*осі́дний*] «осілий» Ж, *осі́лий*, *пересіда́тися* «слабшати, переставати», [*пере́сід*] Куз, [*пересіде́льнік*] «черезсідельник» ЛЖит, [*пере́сі́дка*] «пересадка» Куз, *підси́діти* «нашкодити», *підсі́сти* «тс.», *підсіде́льник*, *пі́дсі́дка* «засідка», *підсіде́льний*, [*посіда́тися*] «потріскатися» О, *поси́де́ньки* СУМ, Нед, *посиді́нки*, *по́сідки*, [*посиджі́нє*] «сидіння біля мерця», [*посиджене́*, *посе́джі́нє*] «тс.» Нед, *посиді́льниця*, *посиді́ння*, [*посидко́вий*] «жилий», *посидю́чий*, *посидю́щий*, [*посидя́щий*] «посидючий», [*по́сід*] «володіння, майно; маєток» Нед, [*посі́дище*, *по́сідок*] «тс.» Нед, *посіда́ч* «власник», [*посі́дник*] «тс.» Нед, [*по́сідь*] «майно» О, *прі́сід*, [*прі́сідка*] «попона поверх сідла», *прі́сідом*, [*прі́сідько*] «карлик, мала людина» Нед, [*про́сідок*] «місце перебування» Нед, [*пусіжі́нки*] «посиденьки» Ме, [*розсі́лина*] «тріщина», [*спрісіда́ти*] «напосідати» Нед, *усі́дливий*, [*упрі́сі*] «навприсядки»; — р. *сиде́ть*, бр. *сядзе́ць*, др. *сѣдѣти*, *сидѣти*, п. siedzieć, ч. seděti, слц. sediet', вл. sedźeć, нл. sejźeś, полаб. sedě «сидить», болг. *седя́*, м. *седи*, схв. *сѐдети* «сидіти», *сѐсти* «сісти», *сјѐсти* «тс.», слн. sedéti, стсл. **сѣдѣти**; — псл. sěděti, sěsti (<*sědti); — споріднене з лит. sėdėti «сидіти», лтс. sêdêt, гот. sitan, лат. sedēre «тс.», гр. ἕζομαι «сиджу»; у давньоруській мові початкове ненаголошене sě- перед наступним складом з голосним переднього ряду перейшло в si- (*си-*, як *дити́на*, *мизи́нець* із dětina, mězinьcь та ін.). — Черных II 161—162; Фасмер III 618—619; Brückner 488—489; Machek ESJC 539; Schuster-Šewc 1279—1280; Младенов 577; Skok III 251—252; Meillet Etudes 337; Trautmann 259; Fraenkel 769; Karulis II 163; Walde—Hofm. II 507—509; Pokorny 884—885. — Пор. **сади́ти, са́жа[1], са́ло[1], село́, сусі́д.**

сидр; — р. *сидр*, бр. *сідр*, п. cydr, cyder, ч. cidr, слц. cider; — запозичення з французької мови; фр. cidre «яблучний напій» походить від пізньолат. sīcera «оп'яняючий напій», що, як і стсл. **сикеръ**, зводиться через грецьке посередництво до гебр. šekar «тс.». — Фасмер III 619; Dauzat 176. — Див. ще **си́ке́р.**

[**сиж**] «вид гри в карти»; — неясне.

[**сижньови́й**] (у виразі *сижньові гроші* «плата за право поселення в станиці») Нед; — очевидно, пов'язане із *сиді́ти* («осідати, селитись»). — Див. ще **сиді́ти.**

си́зий, *сиз*, *сизува́тий*, *сиза́р* «сизий голуб», [*си́зик*] «вид джмеля із зеленувато-сизим пушком», *сизо́та*, *сизь*, *сизя́к* «сизий голуб», *си́зитися*, *сизі́ти*; — р. *си́зый*, бр. *шы́зы*, др. *шизыи*; — очевидно, давнє утворення від того самого кореня, що й *си́вий*; менш переконливе зіставлення з лит. šežis «дрізд», прус. seese «тс.» (Vasmer ZfSlPh 2, 57; Petersson BSl. Wortst. 27—28), а також з лтс. saiguôtiês «блищати, світити» чи з слн. sezâvka «сіра трясогузка» (Matzenauer LF 20, 4). — Огієнко РМ 1935/4, 182—183; Фасмер III 619; Преобр. II 284; Эндзелин СБЭ 123; Mühl.—Endz. IV 681. — Пор. **си́вий, си́ній.**

[**сизоо́кий**] «косоокий, різноокий» (тлумачення «сіроокий» у Грінченка та ін. не відповідає ілюстраціям); — результат видозміни форми [*зизоо́кий*] «тс.» і заміщення деетимологізованої основи *зи́зий* фонетично подібною основою *си́зий.* — Див. ще **зиз.**

[**сик**[1]] «крива лінія на дорозі від сечі вола, як узір для писанки» Нед, *си́кавка* «іграшка для прискання водою; [брандспойт]», *сі́кавка* «тс. (іграшка)», [*си́ки*] «сеча» Нед, [*си́кле* Нед, *сикли́ни*, *сиклі́йка* Нед] «тс.», [*сикліи́*] «сцикун» Нед, [*сикли́вий*] Нед, *си́кати* «мочитися; [прискати, бити тонким струменем Нед, Ме]», *си́кнути*; — р. [*си́кать*], бр. [*сі́каць*], п. sikać «прискати», слц. sikat' «тс.», вл. sykać «бризкати», нл. sykaś «тс.», слн. sík̀niti «приснути тонким струменем»; — псл. sikati, ітератив від sьcati (<*sьkati) «прискати, мочитися»; — споріднене з дінд. siñcáti «виливає», sḗcatē, ав. hinčaiti, hičaiti «тс.», двн. sīhan «цідити, текти по краплинах», seichan «мочитися», норв. sîka «цідити», лат. siat «мочиться». — Фасмер III 620, 816; Преобр. II 285; Machek ESJC 538; Schuster-Sewc 1394; Trautmann 620; Walde—Hofm. II 531. — Пор. **сця́ти, ся́ка́ти.**

сик[2] — див. **сича́ти.**

си́кати — див. **сик**[1].

си́ква (іхт.) «голець, Nemachilus barbatulus L.», [*сик*] «щиповка звичайна, Cobitis taenia L.» ВеНЗн, [*си́кавка*, *си́калка* ВеНЗн, *си́кля*, *си́кота* ВеНЗн, *сік* Л—Г, *сі́кавка*, *сі́кавиця* Г, Нед, *сі́калиця* Нед, *сіканиця* Нед, *сіка́ч* ВеНЗн, *сіковиця* ВеНЗн, *сіку́нка* Нед, *сци́кавка*, *сци́калка* Нед] «тс.»; — р. [*сик*] «щиповка», [*си́кла*, *сиковка*, *сиколка*, *секун*, *секуша*], п. [sikawka, siek, siekierka], ч. слц. sekavec, sykavec, нл. sykańc, sykawice, sykawicka, схв. [seka, sekuš, sjekaća]; — первісним вважається зв'язок цих назв із дієсловом *сі́кти́*: спійманa риба наїжачується і січе по боках рухливими підочними колючками; вторинні назви пов'язані з дієсловом *сича́ти* за звуком, який видає ця риба, взята в руку; на гольця назва могла бути перенесена за зовнішньою подібністю обох видів риб. — Коломиец Происх. назв. рыб 35; Leder 120—121; Machek ESJC 540. — Див. ще **сича́ти, сі́кти́.**

[**си́кель**] «кісточка сливи (у загадці); клітор»; — очевидно, основним є друге значення, пов'язане, можливо, із *си́кати*. — Див. ще **сик**[1].

[**си́ке́р**] (заст.) «міцний напій» Нед, [*сике́р*] «гарна горілка» Пі, ст. *сіке́ра* «хмѣлный напитокъ» (1627); — р. церк. *сике́р*, др. *сикеръ*, стсл. **сикера, сикеръ** «тс.»; — запозичення з грецької мови; гр. σίκέρα походить від арам. šikrā, спорідненого з гебр. šekar «тс.». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 66; Фасмер III 620; ГСЭ III 177. — Пор. **сидр.**

[**сики́зка**] «настойка» Пі; — неясне.

[**си́кір**] (орн.) «синиця-коник, Parus major» Г, Нед, [*си́кор* ВеНЗн, *сико́рка* Г, Нед, *сікор* ВеЛ, *сікора* Шарл, *чи́кір*] «тс.»; — запозичення із західнослов'янських мов; п. sikora «синиця», ч. sýkora, слц. sýkorka, вл. нл. sykora «тс.» пов'язані з вигуком syk, що передає сичання синиці на гнізді, коли до неї хтось наближається. — Булаховський Вибр. пр. III 198; Strutyński 98; Machek ESJC 598; Ferianc Názv. vtákov 174; Schuster-Sewc 1398.

[**си́кіт**] (орн.) «сорокопуд жулан, Lanius collurio (L. cristatus) L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з характером звуку, видаваного жуланом. — Пор. **сича́ти.**

си́кля — див. **си́ква.**

сикма́н, сикма́нич — див. **се́кман.**

си́кнути «крикнути, цикнути»; — р. [*сы́кать*] «цикати», [*сы́кнуть*]; — очевидно, результат контамінації форм [*си́кати*] «сичати» і *ци́кнути*; пор. п. syknąć (z bólu) «засичати (від болю)», слц. syčivo «злісно», букв. «з сичанням». — Див. ще **сича́ти, цить.**

сикомо́р (бот.) «єгипетська смоковниця, Ficus sycomorus L.», [*сикомо́ра*], ст. *сукоморъ* (1627) «тс.»; — р. *сикомо́р*, бр. *сікамо́р*, др. *сукомория*, п. sykomora, sykomor, ч. слц. sykomora, болг. схв. *сикомо́ра*, слн. sikomóra, стсл. **сукомория**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. συκόμορος утворене з основ етимологічно неясних іменників σῦκον «смоквина» і μόρον «ягода чорної шовковиці». — Фасмер ГСЭ III 177—178; Sł.

wyr. obcych 716; РЧДБЕ 661; Frisk II 256, 817—818.

[**сикота́ти**] «ґелґотати» (про гусей) ВеБ; — очевидно, результат контамінації форм *сокота́ти* і *сича́ти* (див.).

сикофа́нт «наклепник, сутяжник», *сикофа́нтство*, ст. *сукофа́нтъ* (1627); — р. болг. *сикофа́нт*, бр. *сікафа́нт*, п. ч. слц. sykofant, схв. *сикòфант*, слн. sikofánt; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sykophánt, фр. sycophante, англ. sycophant походять від лат. sȳcophanta «тс.», яке зводиться до гр. συκοφάντης «донощик, наклепник; інформатор судових властей про тих, хто протизаконно вивозив з Аттики фіги або рвав плоди священних смоківниць», утвореного з основ іменника σῦκον «смоковниця, фіга», етимологічно неясного, і дієслова φαίνω «свічу, являю, показую, виявляю, доношу, викриваю», спорідненого з дінд. bhāti «блищить, сяє», дірл. bān «білий». — CIC^2 759; Koraliński 935; Dauzat 694; Klein 1555; Frisk II 818, 982—984.

си́ла, *сила́к*, *сила́нь*, *сила́ч*, *силе́ча* «велика кількість», [*си́лище*] «арена боротьби» Нед, [*си́льник*] «могутній чоловік Г; владний чоловік Нед», [*сильня́к*] «силань» Чаб, [*сильча́к*] «сильний чоловік» Нед, *силе́нний*, [*силко́вий*] «сильний», *силови́й*, *си́луваний*, *силю́щий*, *си́льний*, *силко́м*, [*силкома́*] «силком» Нед, [*си́льне*] «дуже», *си́льно*, *си́литися*, [*силкува́ти*] «підкріпляти, освіжати» Нед, *силкува́тися*, *си́лувати*, *сильні́шати*, *безси́лля*, [*безси́лок*] «безсилий чоловік», *безси́літи*, [*всильство*] «насильство» Ж, [*вси́лу*] «насилу» Ж, [*всило́вуватися*] «силкуватися» Ж, [*всильні́ти*] «посильнішати» Ж, [*ви́силок*] «зусилля» Ж, [*за́силка*] «їжа, підкріплення», *заси́лля*, [*заси́лок*] «допомога, підтримка», [*знеси́ла*] «слабість» Куз, *знеси́лля*, *знеси́лений*, *знеси́лити*, *зуси́лля*, [*зуси́льно*] «із зусиллям» Ж, [*наси́ла*] «насильство, примус; напруження» Ж, *наси́лля*, *наси́льник*, *наси́льство*, [*наси́лко́м*] «насильно» Г, Ж, *наси́лу*, [*наси́льне*], *наси́льниче*, [*на́сильці*] «тс.», *наси́льний*, *наси́льничати*, [*надси́ла*] «перенапруження; насильство» Ж, *надси́льний*, [*надси́лу*] «понад сили» Куз, *осі́лити*, [*осі́льнювати*] «сильнішати» Ж, [*обсилкува́ти*] «згвалтувати», *обезси́лити*, *обезси́літи*, *пересі́лити*, [*підси́лок*] «підкріплення», *підси́лювач*, *підси́льний*, *підси́лювальний*, *підсі́лити*, [*посі́лля*] ([*як. п.*] «в міру сил»), [*посі́лок*] «зусилля», *посі́лений*, *посі́льний*, *посі́лити*, *посі́літи* «подужати, подолати», [*посилкува́ти*] «допомагати, підтримувати; підготовувати», [*посильня́ти*] «укріплювати», [*присили́ти*] «присилувати» Нед, *присі́луваний*, [*присі́лкувати*] «присилувати» Пі, [*просили́тися*] «переступити межу сил» Нед; — р. болг. м. *си́ла*, бр. *сі́ла*, др. *сила*, п. siła, ч. слн. síla, слц. sila, вл. нл. syła, схв. *сȉла*, стсл. **сила**; — псл. sila, очевидно, пов'язане із silo «сильце»; — споріднене із прус. seilin «силу» (зн. в.), дісл. seilask «протягатися, гнутися, намагатися», можливо, також двн. seil «канат», лит. síela «душа, дух, почуття». — Черных II 162; Фасмер III 621; Преобр. II 285—286; Brückner 490—491; Machek ESJC 542; Schuster-Šewc 1398—1399; Младенов 579—580; Skok III 234—235; Мурьянов Этимология 1980, 50—56; Аникин ОЛА 1984, 283; Trautmann 252; Fraenkel 781—782; Feist 294.

Си́ла (чоловіче ім'я), ст. *Сіла*, *Сила* (1627); — р. *Си́ла*, бр. *Сі́ла*, стсл. **Сила**; — запозичення з грецької мови; гр. Σίλας остаточно не з'ясоване; вважається результатом спрощення імені Σιλουανός, що є транслітерацією лат. Silvānus, букв. «лісовий», похідного від silva «ліс»; припускається зв'язок з лат. Sīla (назва лісу в південній Італії); зіставляється також з іменем гр. Σύλας, пов'язуваним із σῦλη «право заволодіння». — Вл. імена 86; Фасмер III 621; Петровский 199; Спр. личн. имен 456; Klein 1443. — Пор. **Саливо́н.**

[**си́лаба**] «склад» Куз, *силабі́зм* (поет.), *сила́біка*, *силабі́чний*, [*силабува́ти*] «читати по складах» Куз, ст. *силла́ба* (1627); — р. *силлаби́зм*, бр. *сі-*

лабíчны, п. ч. слц. sylaba, вл. sylabiski, болг. *сúлаба*, м. *силабичен*, схв. *сúлабичен*, *сȕлаба*, слн. silábičen; — запозичення з грецької мови; гр. συλλαβή «звукосполучення, склад; зв'язка» є похідним від συλλαμβάνω «збираю, з'єдную», утвореного із префікса συν- (>συλ-) «з-, разом», давнішого ξυν-, спорідненого, можливо, із псл. *sъn, укр. *з*, і дієслова λαμβάνω «беру», можливо, пов'язаного з λάφῡρα «здобич», яке зіставляється з дінд. lábhate «хватає, хапає», лит. lõbis «велике майно, скарб», lãbas «добрий; маєток». — CIC^2 759; Kopaliński 935; Frisk I 339, II 77—78, 91.

Силáнтій; — р. *Силáнтий*, бр. *Сілáнцій*; — вважається розмовною формою від первісного *Силáн*, яке задовільного пояснення не має. — Петровский 199—200; Спр. личн. имен 456.

[**силúти**] «зав'язувати вузлом», [*силя́ти*] «низати», [*сúлянка*] «разок намиста, низка», [*сúльованка*] «тс.» Нед, [*засúлка*] «вушко для вдівання нитки», *засúлювальний*, [*присилúти*] «прив'язати», [*ушúлити*] «втягти» (нитку в голку) Мо; — бр. *засілíць* «повісити; упіймати в сильце; [прив'язати]», *засілíцца* «попасти в сильце; повіситися»; — споріднене з лит. ãtsailė «з'єднуюча планка між дишлом і віссю», siẽti «зв'язувати», двн. seil «канат», гот. insailjan «вводити на мотузках», дінд. sināti «зв'язує», syáti «тс.». — Фасмер III 621—622; Mühl.—Endz. III 635, 860; Trautmann 253. — Пор. **сило́, сіть.**

силікáт, *силікáтник*, *силікатувáти*; — р. болг. м. *силикáт*, бр. *сілікáт*, п. sylikat, ч. слц. слн. silikát, вл. silikat, схв. *силúкāт*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Silikát, фр. англ. silicate утворено від лат. silex (род. в. silicis) «кремінь», що зводиться до *scilec-, пов'язаного з calx «гральний камінь; вапняк», спорідненим з гр. χάλιξ «камінець, щебінь, вапняк», можливо, також псл. skala, укр. *скалá*. — CIC^2 759; Kopaliński 935; Klein 1444; Walde—Hofm. I 145; II 536. — Див. ще **скалá**[1].

силíцій (хімічний елемент, кремній, Si), *силіціювáння*; — р. болг. *силúций*, бр. *сілíцый*, ч. вл. silicium, слц. silícium, м. *силициум*, схв. *сȕлīцīј(ум)*, слн. silícij; — запозичення з новолатинської наукової мови; нлат. silicium утворено від лат. silex (род. в. silicis) «кремінь». — CIC^2 760; Волков 56; Фигуровский 83. — Див. ще **силікáт.**

[**сило́**] «сильце» Нед, [*сúлька*] «тс.» Нед, *сильцé*, *сíло*, *сільцé* «тс.»; — р. [*сило́*], *сило́к*, бр. *сіло́*, др. *сило*, *сильце*, п. siłka, мн. siłki (з р.), sidło, ч. osidlo «пастка», слц. osídlo «тс.», стсл. **сило** «петля; мотузка для задушення»; — пов'язане із [*силúти*] «зв'язувати вузол», [*силя́ти*] «низати», бр. *засілíцца* «попасти в сильце; повіситись». — Черных II 162; Фасмер III 621—622. — Див. ще **силúти.** — Пор. **сúла.**

силогíзм, *силогíстика*, *силогістúчний*, *силогíчний*, ст. *силоисмъ* (XVI ст.), *сллогíсмъ* (1627); — р. *силогúзм*, бр. *сілагíзм*, п. вл. sylogizm, ч. sylogismus, слц. sylogizmus, болг. *силогúзъм*, м. *силогúзам*, схв. *силогȉзам*, слн. silogízem; — запозичення з грецької мови; гр. συλλογισμός «підсумування, підрахунок; міркування, роздумування; силогізм» пов'язане з συλλογίζομαι «підсумовую, обмірковую, враховую; роблю висновки», утвореним із префікса συν- (>συλ-) «з-, разом» і дієслова λογίζομαι «рахую, вираховую, думаю, розмірковую, роблю висновок», пов'язаного з λόγος «слово, судження». — CIC^2 760; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 935; РЧДБЕ 662. — Див. ще **ло́гіка, сúлаба.**

[**силок**] «горщик», [*сúлка*] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. szilke «чашка; сковорідка» етимологічно неясне. — MNTESz III 754.

силомíць, *силомíццю*, [*силомíть*] «силоміць», [*силомíття*] «насильство»; — бр. [*сілам́óцьцю*] «насильно»; — очевидно, первісною є форма *силомíття* (*силомíть*), утворена, мабуть, з основ іменника *сúла* і дієслова *(*й*)мíти* «взяти»; від адвербіалізованої форми орудного відмінка **силомíттю* зближенням з

основою *міць* могло бути утворене *силомíццю*, а за аналогією до неї і *силомíць*. — Див. ще **імíти, сúла.**

силóн; — р. болг. *силóн*, слц. silon; — запозичення з чеської мови; ч. silon утворено від основи лат. silicium «силіцій» за допомогою поширеного в назвах нових речовин суфікса -on. — Коломієць Розв. лексики 249. — Див. ще **силікáт, силíцій.**

силопúхом «насильно»; — складне утворення з основ іменника *сúла* і дієслова *-пихáти*, аналогічне до *силомíцю* (<**силоміттю*). — Див. ще **пхáти, сúла.**

сúлос, *силосувáти*; — р. *сúлос*, бр. *сíлас*, п. silos «місце для заквашування рослинних продуктів, для зберігання кормів», ч. слц. siláž «силос», вл. silo «тс.; місце для зберігання», болг. *силáж* «силос», *сúлоз*, м. схв. *силáжа*, слн. sílos «тс.»; — запозичення з іспанської мови; ісп. silo (мн. silos) «підземне зерносховище, овочесховище; силосна вежа; силос» походить від лат. sīrus «підземний амбар, хлібний підвал», яке зводиться до гр. σιρός (σειρός) «зерносховище, яма для зберігання збіжжя», етимологічно неясного. — CIC^2 760; Черных II 162—163; Фасмер—Трубачев III 622; Kopaliński 888; Dauzat 668; Walde—Hofm. II 547; Frisk II 710.

[**силоцарник**] (бот.) «дельфіній клиновидний, Delphinium cuneatum (elatum)» Mak; — р. [*силоцáрник*] «тс.»; — результат видозміни більш поширеної назви [*царсил*] «тс.» (див.).

силуéт, *силуетúст*; — р. *силуэ́т*, бр. *сілуэ́т*, п. sylweta, sylwetka, ч. слц. вл. silueta, болг. *силуéт*, м. *силуéта*, схв. *силуèта*, слн. silhuéta; — запозичення з французької мови; фр. silhouette «силует» походить від прізвища міністра XVIII ст. Сілуета (Silhouette); вираз à la Silhouette «по-силуетівськи» первісно означав «зроблений будь-як, приблизно». — CIC^2 760; Коваль 201; Кравчук УМШ 1957/4, 80—81; Черных II 163; Sł. wyr. obcych 718; Holub—Lyer 437; Dauzat 667; Gamillscheg 809.

силýр «третій період палеозойської ери», *силурíйський*; — р. болг. *силýр*, бр. *сілýр*, п. sylur, ч. вл. silur, слц. слн. silúr, схв. *сùлӯр*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Silúr, фр. silurien «силурійський» походять від англ. Silurian «тс.», утвореного від лат. silurēs «силури», назви докельтського племені, що населяло в давнину Уельс, де найчастіше зустрічаються відкладення цього періоду. — CIC^2 760; Sł. wyr. obcych 718; Holub—Lyer 437; Gr. Fwb. 699; Dauzat 668; Klein 1445.

Сильвéстр, *Селівéрст*, [*Сильвéст*, *Соловéй* (Ме)], ст. *Сілвестръ* «славен» (1627); — р. *Сильвéстр*, бр. *Сільвéстр*, ст. *Силивестръ*, п. Sylwester, ч. Silvestr, слц. Silvester, болг. *Силвéстер*, м. *Силвестар*, схв. *Силвестар*, слн. Silvester; — запозичення з латинської мови; лат. Silvester утворено на основі прикметника silvester «лісовий», похідного від silva «ліс». — Вл. імена 87; Петровский 200; Спр. личн. имен 457; Илчев 449. — Див. ще **Саливóн.**

сильвéт (заст.) «силует», *сильвéтка* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. sylweta, sylwetka походить від фр. silhouette «тс.». — Див. ще **силуéт.**

[**сильник**] (бот.) «ситник розлогий, Juncus effusus L.» Mak, [*сíльник*] «тс.» Mak; — очевидно, результат видозміни форми *ситник* «тс.», зближеної з основами слів *сúла* (з огляду на міцність листя ситнику як матеріалу для плетіння) і *сíль* (деякі види ситнику ростуть на солончаках). — Див. ще **сить**[1].

[**силя́к**] (ент.) «бокохід бродячий, Thomisus viaticus (вид павука)» Нед; — очевидно, пов'язане із [*сили́ти*] «зв'язувати вузлом», *сило́* (див.).

симбіóз, *симбіóнт*; — р. *симбиóз*, бр. *сімбіёз*, п. вл. symbioza, ч. symbióza, symbiosa, слц. symbióza, болг. м. схв. *симбиóза*, слн. simbióza; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Symbióse, фр. symbiose, англ. symbiosis походять від гр. συμβίωσις «співжиття», пов'язаного з συμβιόω «веду сумісне життя», утвореним з префікса συν- (>συμ-)

«з-, спів-, разом» і дієслова βιόω «живу». — CIC² 760; Kopaliński 935—936; Gr. Fwb. 738; Dauzat 694; Klein 1556. — Див. ще **біóлог, си́лаба.**

си́мвол, *символі́за́ція, символі́зм, симво́ліка, символі́ст, символі́стика, символісти́чний, символі́чний, символізува́ти,* ст. *сѵмво́лъ* (1627); — р. болг. *си́мвол,* бр. *сі́мвал,* п. ч. слц. вл. symbol, м. *симбол, символ,* схв. *сȉмбо̄л, сȉмво̄л,* слн. simból, с-цсл. **симъволъ;** — запозичення з грецької мови; гр. σύμβολον «знак, сигнал, прикмета, марка, символічний вислів» пов'язане з συμβάλλω «збираю, додаю, зіставляю, припускаю, догадуюсь, пояснюю», утвореним з префікса συν- (συμ-) «з-, разом» і дієслова βάλλω «кидаю». — CIC² 760; Фасмер III 623; Kopaliński 936. — Див. ще **бали́стика, гіпе́рбола, си́лаба.**

[симе́зилина] (бот.) «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.» Корз, [*симе́злинь, слиме́зина, слимизе́нє, смиле́зина*] «тс.» тж; — результат видозміни деетимологізованої назви [*зимозелень*] «тс.». — Див. ще **зелемозе́нь.**

симентáл «бик симентальської породи», *симентáлка;* — р. *симментáл,* бр. *сіментáлка,* п. simentalski, ч. simentálský, слц. simentálsky, м. *симентáлка,* схв. *симѐнтāлка,* слн. símentalka; — пов'язане з назвою місцевості Simmental «долина річки Simme» у Швейцарії, звідки походить ця порода. — CIC 592; Sł. wyr. obcych 683.

симе́трія, *симетри́чний;* — р. *симе́три́я,* бр. *сіме́тры́я,* п. слц. symetria, ч. symetrie, вл. symetrija, болг. *симе́трия,* м. схв. *симе́трија,* слн. simetríja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Symmetríe, фр. symétrie, англ. symmetry походять від лат. symmetria, яке зводиться до гр. συμμετρία «правильна пропорція», утвореного за допомогою префікса συν- (>συμ-) «з-, спів-» від основи іменника μέτρον «міра». — CIC² 761; Фасмер III 623; Kopaliński 936; Gr. Fwb. 738; Dauzat 694; Klein 1556. — Див. ще **метр¹, си́лаба.**

[симирня́] «дуже велика сім'я; ватага» ЛексПол; — очевидно, первісне **семерня,* похідне від *се́меро, сім* (див.).

[симни́ця] «велика сім'я» ЛексПол; — неясне; може бути зіставлене із *сім'я́,* [*сем'я́*] і з *сім* (пор. *симирня́*).

Си́мон, ст. *Сїмѡнъ* «слухаючий або послушник» (1627); — р. *Си́мон,* бр. *Сі́ман,* др. *Симонъ,* п. Szymon, слц. Simon, вл. Syman, болг. *Симо́н,* жін. *Симо́на,* слн. Simen, стсл. **Симонъ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Σίμων походить від гебр. šim'ṓn, утвореного від šāmá' «він почув». — Вл. імена 87; Беринда 232; Петровский 201; Спр. личн. имен 457; Klein 1445, 1446. — Пор. **Семе́н.**

симпа́тія, *симпа́тик, симпатя́га, симпати́чний, симпатети́чний* Куз, *симпатизува́ти;* — р. болг. *симпа́тия,* бр. *сімпа́тыя,* п. слц. sympatia, ч. sympatie, вл. sympatija, м. *симпатија,* схв. *симпа̀тија,* слн. simpatíja; — запозичено з латинської мови через польську і, можливо, німецьку (н. Sympathíe); лат. sympathīa походить від гр. συμπάθεια «співчуття», пов'язаного з συμπαθέω, утвореним з префікса συν- (>συμ-) «з-, спів-, разом» і дієслова πάσχω «терплю, страждаю, переношу, зазнаю». — CIC² 761; Черных II 163; Фасмер III 623; Kopaliński 936—937. — Див. ще **Па́сха, си́лаба.**

симпо́зіум; — р. болг. м. *симпо́зиум,* бр. *сімпо́зіум,* п. sympozjum, ч. symposion, sympozion, symposium, sympozium, слц. sympózium, схв. *сȉмпо̄зӣј(ум),* слн. simpózij; — запозичення з англійської мови; англ. symposium «наукова нарада» походить від лат. symposium «бенкет, дружня розмова», яке зводиться до гр. συμπόσιον «тс.», похідного від συμπίνω «п'ю разом, беру участь у пиятиці», утвореного з префікса συν- (>συμ-) «з-, спів-, разом» і дієслова πίνω «п'ю», спорідненого з псл. piti, укр. *пи́ти.* — CIC² 762; Kopaliński 937; Klein 1557. — Див. ще **пи́ти, си́лаба.**

симптóм, *симптомáтика, симптоматúчний;* — р. болг. м. *симптóм,* бр.

сімптóм, п. ч. вл. symptom, слц. symptóm, схв. *сȉмптōм*, слн. simptóm; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Symptóm, фр. symptôme, англ. symptom походять від пізньолат. symptōma, яке зводиться до гр. σύμπτωμα «збіг обставин; лихо; хворобливий припадок, приступ», пов'язаного з συμπίπτω «разом падаю, зразу звалююсь, одночасно відбуваюся, збігаюся, узгоджуюсь», утвореним з префікса συν- (>συμ-) «з-, спів-, разом» і πίπτω «падаю, кидаюсь, валюся», пов'язаного з πέτομαι «лечу», спорідненим з лат. peto «направляюся, поспішаю, вимагаю», дінд. pátati «летить, падає, нападає, поспішає», ав. pataiti «тс.», дкімр. hedant «летять». — CIC^2 762; Kopaliński 937; Holub—Lyer 462; Dauzat 694—695; Klein 1557; Frisk II 521—522, 542—543. — Див. ще **си́лаба.**

симулюва́ти, *симуля́нт, симуля́ція*; — р. *симуля́нт, симули́ровать*, бр. *сімулява́ць*, п. symulować, ч. simulovati, слц. simulovat', вл. simulować, болг. *симули́рам*, м. *симули́ра*, схв. *симули́рати*, слн. simulírati; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польську; н. simulíeren походить, мабуть, від фр. simuler, запозиченого з латинської мови; лат. simulāre «уподібнювати; зображати; прикидатися, симулювати» пов'язане з similis «подібний, схожий», спорідненим з псл. samъ, укр. *сам.* — CIC^2 762; Kopaliński 937; Fremdwörterbuch 587; Dauzat 668; Walde—Hofm. II 538—539. — Див. ще **сам.**

симуля́ція — див. **симулюва́ти.**

симфо́нія, *симфоніза́ція, симфоні́зм, симфоні́ст, симфонье́та, симфоні́чний, симфонізува́ти*; — р. болг. *симфо́ния*, бр. *сімфо́нія*, п. symfonia, ч. symfonie, слц. symfónia, вл. symfonija, м. *симфонија*, схв. *симфо̀нија*, слн. simfoníja; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. sinfonia походить від лат. symphōnia, яке зводиться до гр. συμφωνία «співзвучність», пов'язаного з дієсловом συμφωνέω «звучати злагоджено», утвореним з префікса συν- «разом, з-» і дієслова φωνέω «звучу», пов'язаного з основою іменника φωνή «звук». — CIC^2 762; Фасмер III 623. — Див. ще **си́лаба, фоне́тика.**

син, *сина́ш, сина́шко, синеня́*, [*сини́ське*] Нед, [*сини́ха*] «невістка», *сині́вство*, [*си́нко*] Нед, [*синова́*] «невістка», [*синові́й*] «син» ЛексПол, [*сино́ве́ць*] «син, племінник (син брата) СУМ, Нед; прийомний син НЗ УжДУ 26», [*синови́ця*] «племінниця (дочка брата)», [*синови́ць*] «племінник (син брата)» НЗ УжДУ 7, *сино́к, синя́тко, сині́вський*, [*синни́й*] «синовній» Нед, *сино́вній*, [*ви́синовити*] «виключити з родини» Ж, [*па́семок*] «пасинок» Нед, [*па́симе*] «пасиння» Нед, *пасинкува́льниця, па́си́ння, па́синок*, [*пасимкува́ти*] Нед, *пасинкува́ти, усинови́ти*; — р. бр. *сын*, др. *сынъ*, п. ч. слц. вл. нл. syn, болг. м. *син*, схв. *сȉн*, слн. sín, стсл. **сынъ;** — псл. synъ <*sūnus; — споріднене з лит. sūnùs, прус. souns, дінд. sūnúḥ, ав. hūnu-, гот. sunus, діcл. sunr, sonr, дангл. двн. sunu, гр. υἱύς, υἱός; пов'язується з дінд. sūte «народжує, створює», sūtiḥ «народження», sūtuḥ «вагітність», ав. hunāmi «народжую», ірл. suth «народження, плід»; пор. дінд. sutáḥ «син»; ie. *seu-, sū- «народжувати». — Бурячок 33; Фасмер III 817—818; Черных II 221; Brückner 528; Machek ESJČ 599; Schuster-Šewc 1400; Младенов 580; Skok III 237; Критенко Вступ 504, 540—541; Бернштейн Очерк 1974, 243—244; Трубачев Терм. родства 48—53; Trautmann 292; Fraenkel 941—942; Pokorny 913—914; Гамкрелидзе—Иванов 423. — Пор. **свиня́.**

синаго́га «єврейський молитовний дім», *синагога́льний*; — р. болг. м. схв. *синаго́га*, бр. *сінаго́га*, п. вл. synagoga, ч. слц. synagóga, слн. sinagóga; — через німецьке або французьке (можливо, також польське) і, далі, латинське посередництво (н. Synagóge, фр. synagogue, пізньолат. synagōga) запозичено з грецької мови; гр. συναγωγή «тс.; зібрання, збори» (калька гебр. bēth k^{e}néseth «синагога», букв. «дім зібрання») пов'язане зі συνάγω «збираю, скликаю», утвореним із префікса συν- «разом, з-» і дієслова ἄγω

«веду, жену». — CIC² 762; Фасмер III 623; Kopaliński 937; Holub—Lyer 462; Klein 1558. — Див. ще **агóнія, сúлаба.**

синáп (сорт кримської яблуні); — р. *синáп* «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з гр. σινάπι «гірчиця».

сингармонíзм «гармонія голосних», *сингармонíчний;* — бр. *сінгарманíзм*, слц. synharmonizmus, болг. *синхармонúзъм*; — запозичення з російської мови; р. *сингармонúзм* утворено з грецьких компонентів — префікса συν- «разом, з-» та іменника ἁρμονία «злагодженість, гармонія». — Див. ще **гармóнія, сúлаба.**

[**синдибýрка**] «квасоля» Нед; — неясне.

синдикáт, *синдикáльний, синдикувáти*; — р. болг. м. *синдикáт*, бр. *сіндыкáт*, п. syndykat, ч. слц. syndikát, вл. syndikat, схв. *синдȉкāт*, слн. sindikát; — запозичення з французької мови; фр. syndicat «профспілка, синдикат» є похідним від syndic «старшина, староста, синдик», запозиченого з пізньолатинської мови; пізньолат. syndicus «делегат від товариства» зводиться до гр. σύνδικος «судовий оборонець; член суду», пов'язаного з συνδικέω «захищаю на суді», утвореним з префікса συν- «разом, з-» і основи іменника δίκη «звичай, право, судовий процес», пов'язаного з σείκνυμι «показую» і спорідненого з дінд. diś- «напрям, спосіб». — Kopaliński 938; Dauzat 695; Chantraine 283—284. — Див. ще **сúлаба.**

[**синдійóвий**] «фіолетовий, червонувато-синій» Ме; — очевидно, походить від молд. *сынжéнúу* (вим. *сынджéнúу*) «криваво-червоний», *сынжерúу* «тс.», пов'язаного із *сы́нже* «кров», яке зводиться до лат. sanguis «тс.». — Див. ще **сангвíнік.**

[**синдра**] (бот.) «собача кропива звичайна, Leonurus cardiaca L.» Мак; — результат видозміни форми *шáндра* «Marrubium L.»; обидва види рослин належать до тієї самої родини; пор. бр. [*шанта*] «собача кропива». — Див. ще **шáндра²**.

синдрóм (мед.) «сукупність симптомів певної хвороби»; — р. *синдрóм*, п. ч. syndrom, слц. syndróm, болг. *синдрóм(а)*, м. *синдром*, схв. *сȉндрōм, синдрóма*, слн. sindróm; — запозичення з французької мови; фр. syndrome походить від гр. συνδρομή «збіг, скупчення», утвореного з префікса συν- «разом, з-» і основи іменника δρόμος «біг». — CIC² 763; Kopaliński 938; Holub—Lyer 462. — Див. ще **аеродрóм, сúлаба.**

синéкдоха; — р. *синéкдоха*, бр. *сінéкдаха*, п. ч. слц. synekdocha, болг. *синéкдóха*, схв. *синèгдоха*, слн. sinékdoha; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Synékdoche походить від лат. synecdochē, яке зводиться до гр. συνεκδοχή «вживання слова в іншому значенні», пов'язаного з дієсловом συνεκδέχομαι «приймаю також на себе, охоплюю, розумію», утвореним з префікса συν- «разом, з-» і дієслова εκδέχομαι «приймаю на себе, переймаю», яке, в свою чергу, складається з префікса ἐκ- (ἐξ-) «із-, ви-» і дієслова δέχομαι «приймаю, одержую», δέκομαι «тс.», спорідненого з лат. decet «пасує, личить, подобає», decus «краса, прикраса», дінд. dā́ṣṭi «шанує, поважає». — Chantraine I 267—269. — Див. ще **екзéма, сúлаба.**

синекýра «добре оплачувана посада, що не вимагає особливої праці»; — р. болг. м. схв. *синекýра*, бр. *сінекýра*, п. synekura, ч. вл. sinekura, слц. слн. sinekúra; — через німецьке посередництво (н. Sinekúre) запозичено з латинської мови; лат. sine curā «без турботи» є частиною виразу пізньолат. beneficium sine curā «церковна посада без турботи (за душі парафіян)»; лат. sine «без» споріднене з дінд. sanutár «далеко», ав. hanarə «далеко, без», гр. ἄνευ, ἄνις «без»; лат. cura «турбота», етимологічно неясне. — CIC² 763; Фасмер III 624; Kopaliński 939; Klein 1447; Walde—Hofm. I 314, II 542—543.

синéль «ворсистий шнурок як прикраса жіночого одягу, капелюшків або як бахрома», *синéлька*; — бр. *сінéль* «тс.»; — запозичення з російської мо-

ви; р. *сине́ль*, як і ч. ženilka (ženylka) «м'який шнур з ворсою» та п. sznela «шовкова тканина для хусток, портьєр», sznelka «шовковий шнурок», походить від фр. chenille «гусениця, галун, позумент, шнур з шовкового плюшу», яке зводиться до нар.-лат. canicula «гусениця; собачка». — ССРЛЯ 13, 827; Фасмер III 624; Преобр. II 287; Machek ESJČ 728; Dauzat 168; Gamillscheg 221. — Див. ще **кані́кули.**

синемато́граф (заст.) «кінематограф», *синематографі́ст*; — р. *синемато́граф*, бр. *сінемато́граф*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російське посередництво; фр. cinématographe утворено братами Люм'єрами (1895) від гр. κίνημα «рух» і γράφω «пишу». — CIC² 763—764; ССРЛЯ 13, 828; Dauzat 177. — Див. ще **кінемато́граф.**

синера́ма (одна із систем широкоекранного кіно); — р. *синера́ма*, бр. *сінера́ма*, п. cinerama, ч. слн. cineráma, слц. sinerama, cineráma; — запозичення з англійської мови; англ. cinerama утворено з частин слів гр. κίνημα «рух» і ὅρᾱμα «видовисько, вид». — Sł. wyr. obcych 118; Klein 289, 1298. — Див. ще **кінемато́граф, панора́ма.**

[**синета**[1]] (бот., у сполученні [*с. двулиста*]) «проліска дволиста, Scilla bifolia L.» Mak, [*синетка*] «тс.» Mak, ст. *синета́* «гчацинтъ» (1627); — похідне утворення від *си́ній*; назва зумовлена синім кольором квіток цієї рослини; пор. [*просерен синій, раст синій, расть синя, зілля голубе, небесники*] «тс.» Mak. — Шамота 88. — Див. ще **си́ній.**

[**синета**[2]] «темний ліс», [*сінета*] «тс.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із *си́ній* у давнішому значенні «темний»; можливий також зв'язок із *сі́ни*, псл. sěnь «тінь», р. *сень* «тс.».

[**синеталь**] (бот.) «верба п'ятитичинкова, верболіз, Salix pentandra L. (Salix laurifolia Wesm., Salix tinctoria Sm.)» Mak; — р. [*синета́л*] «тс.»; — складне утворення з основ прикметника *си́ній* та іменника *тал* «верболіз»; назва зумовлена кольором кори цієї рослини (пор. [*чернолоз, чорноталь*] «тс.» Mak). — Див. ще **си́ній, тал.** — Пор. **білотал.**

сине́ць[1] (іхт.) «Abramis ballerus L.», [*си́ньга* Нед, Л—Г, *синю́га* Нед] «тс.»; — р. *сине́ц*, бр. *сіне́ц*, п. siniec «тс.», слц. sien «лящ, в'язь, Leuciscus idus L.», схв. [sinjac] «лящ»; — похідні утворення від *си́ній*; назви зумовлені синім забарвленням спини цих риб; менш переконливе виведення (Фасмер III 602, 626) цих назв від мокш. śeńi «плотва», фін. säynäs «в'язь», ест. säinakas «тс.». — Коломиец Происх. назв. рыб 27—28; Leder 83—84; Ferianc Názv. rýb. 35. — Див. ще **си́ній.**

[**сине́ць**[2]] (бот.) «волошка синя, Centaurea cyanus L.; синяк звичайний, Echium vulgare L.; воловик лікарський, Anchusa officinalis L. Mak», [*си́ник*] «волошка» О, [*синя́ця, сино́к*] «тс.» О, [*сини́ло*] «синяк, Echium» Ме, [*синиль*] «бузок звичайний, Syringa vulgaris L.» Mak, [*сінель*] «тс.» Mak, [*сини́льник*] «вайда фарбувальна, Isatis tinctoria L.» Нед, [*сини́чка*] «дельфіній клиновидний, Delphinium elatum L. (D. cuneatum)», [*синка*] «Echium» Mak, [*синьо́к*] (вид гриба) Нед, [*синю́га*] «синяк, Echium; волошка синя Нед», [*синю́к*] «чортів гриб, Boletus Satanas Lenz», *синю́ха* «Polemonium L.; [Echium Mak, гриб синяк, гіропор березовий синіючий, Gyroporus cyanescens; гриб Agaricus violaceus L.]», [*синя́вка*] «незабудка польова, Myosotis arvensis Hill. (M. intermedia L.) Mak; материнка звичайна, Origanum vulgare L. Mak; свербіжниця польова, Knautia arvensis Coult. Нед; змієголовник Рюйша, Dracocephalum rujschiana L. Mak», *синя́к* «Echium; гіропор березовий синіючий; гриб дубовик, Boletus luridus; [гриб вовнянка, Lactarius torminosus Sch. Mak; горлянка женевська, Ajuga genevensis L. Mak; воловик лікарський]», [*синятини*] «гриби Schizophiceae» Mak, [*синя́чник*] «вайда фарбувальна», [*сінець*] «Echium» Mak; — р. [*сине́ль*] «бузок», [*сини́ль*] «вайда фарбувальна», [*сини́чка*] «дельфіній клиновидний», [*синьки́*]

«волошки сині», *синю́ха* «синюха, Polemonium; [волошка]», [*синю́шник*] «волошка», [*синя́вка*] «свербіжниця», *синя́к* «синяк, Echium; гриб синяк», бр. *сінюха* «синюха», [*сіноўнік*] «волошка», п. siniak «гриб синяк, Boletus cyanescens», схв. *сȉњ* «вайда фарбувальна», *сȉњавица* «тс.»; — похідні утворення від *си́ній*; назви зумовлені, в основному, синім кольором квіток цих рослин. — Шамота 92. — Див. ще **си́ній.**

синúця (орн.) «Parus L.», [*си́ник*] «тс.; синиця блакитна, Parus caeruleus L.» ВеНЗн, [*сини́тка*] «синиця» Шарл, ВеНЗн, *синича́, сини́чка, сини́чник*, [*синю́к*] «синиця блакитна» Нед, [*синюх*] «синиця» Шарл, [*синючо́к*] «синиця блакитна» Шарл, Нед; — р. *сини́ца*, бр. *сініца* «тс.», п. [sinica] «синиця блакитна», ч. [sinice] «синиця», болг. *сини́гер*, м. *сеница*, схв. *сjѐница*, слн. siníca «тс.»; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується із *си́ній* як назва, що первісно стосувалася синиці блакитної (Фасмер III 625; Черных II 163—164; Brückner 491; Uhlenbeck PBrB 20, 328); виводиться також (Коваль 94; Павлюченкова РР 1986/4, 126—128) від др. *синии* «чорний»; більш переконливе виведення від наслідування крику синиці, що сприймається як si-, zizigäg або zifi (Булаховський Вибр. пр. III 263; Німчук 207; Skok III 251).

си́ній, *си́нáвий, сини́льний, синювáтий, синю́шний, си́ня́вий, сине́ць* «синяк», *сини́зна́*, [*си́ник*] (мед.) «глаукома» Нед, *сини́ло* «синя фарба; синька», [*сини́льниця*] «фарбувальниця запасок у синій колір» Бі, [*синíтка*] «вид плахти», [*синьо́тка, синя́тка*] «тс.», [*си́нка*] «синька для білизни; синя фарба» Нед, *синь, си́нька*, [*си́нько*] «водяник, синюватий бог річок» Нед, [*синьота́*] «синій колір», [*синьо́ша*] (назва блакитно-сірої корови) ВеНЗн, [*синю́х*] (орн.) «сиворакша, Coracias garrula» ВеНЗн, *синю́ха* (мед.) «ціаноз», *си́нява* «синь; [чорно-синя велика хмара Нед; глибина Нед]», [*синя́ва*] «вид риби» Нед, *синя́вець* (ент.) «голуб'янка, Lycaena Fabr.», [*синявча́*] (назва сірої корови), *синя́к* «синець; [(орн.) голуб-синяк, Columba oenas]», *си́нятина* «синець», [*синяти́на*] «синька для білизни» ВеУг, *сини́ти, си́ні́ти* СУМ, Нед, *синíшати*, [*синятúти*] «синити (білизну)» ВеУг, *про́синь*; — р. *си́ний*, бр. *сі́ні*, др. *синии*, п. siny, ч. слц. siný, болг. м. *син*, схв. *сȉњū* «сіруватий, синій», слн. sínji, стсл. **синь;** — пслв. sinjь, споріднене зі sьjati «сяяти», sivъ «сивий»; — зіставляється з лит. sývas «світлої масті», šẽmas (sẽmas) «попелястий, сіруватий, синій», дінд. śyāmáḥ «чорний, темний». — Фасмер—Трубачев III 624; Черных II 163; Преобр. II 287; Brückner 491; Machek ESJČ 543; Младенов 580; Skok III 239—240; Критенко Вступ 519—520; Мартынов Язык 51—52; Zubatý St. a čl. I 2, 69; Herne 81; Loewenthal 14; Trautmann 306; Fraenkel 972; Persson Beitr. 32.

[**синíя**] «жаровня» ГрицАВ, [*сини́йка*] «металева основа воскотопки» тж; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. sinіe «мідний піднос; [жаровня]», як і болг. [*сини́я*] «піднос», м. *синија* «жаровня», походить від тур. sini «піднос; порцеляна; китаєць» (пов'язане із çini «полив'яна посудина; порцеляна»), утвореного від назви країни Çin «Китай» (пор. фр. Chine, н. англ. China «тс.»). — ГрицАВ 215—216; Räsänen Versuch 111, 422.

синкли́т «зібрання духовних осіб», ст. *сѵнклúтъ* «сенатъ, панове радныи, рада» (1627); — р. *синкли́т*, бр. *сінкліт* «тс.», болг. *синкли́т* «збори; рада»; — запозичення з грецької мови; гр. σύγκλητος (βουλή) «рада старійшин» складається з префікса συν- «з-, разом» і дієприкметника κλητός «покликаний, запрошений» від дієслова καλέω «кличу, називаю», спорідненого з лат. calo «зву, кличу», лтс. kaḷuôt «базікати», двн. halōn «звати, шукати». — Фасмер III 625; РЧДБЕ 666; Frisk I 762—763. — Див. ще **си́лаба.** — Пор. **Секле́та.**

синкóпа (муз.) «зміщення музичного наголосу із сильної долі такту на слабку»; (мовознавче) «випадіння звуків у

середині слова», *синкопі́чний, синкопо́ваний, синкопува́ти*; — р. м. *синко́па*, бр. *сінко́па*, п. ч. слц. synkopa, болг. *синко́п(а)*, схв. *сѝнкопа, синкòпа*, слн. sinkópa; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Sýnkope, фр. англ. syncope походять від пізньолат. syncopa, запозиченого з грецької мови; гр. συγκοπή «рубання, подрібнення; опущення букв» пов'язане з дієсловом συγκόπτω «розрубую, руйную», утвореним з префікса συν- «з-, разом» і дієслова κόπτω «б'ю, штовхаю», спорідненого з лит. kàrti «рубати», karóti «рубати, колоти, розрубувати», псл. kopati, укр. *копа́ти*. — CIC^2 764; Kopaliński 939; Dauzat 695; Gamillscheg 832; Frisk I 915—916; Chantraine 563—564. — Див. ще **копа́ти**[1], **си́лаба.**

синкрети́зм «злиття, з'єднаність, нерозчленованість»; — р. *синкрети́зм*, бр. *сінкрэты́зм*, п. synkretyzm, ч. synkretismus, слц. synkretizmus, болг. *синкрети́зъм*, схв. *синкрети́зам*, слн. sinkretízem; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Synkretísmus, фр. syncrétisme, англ. syncretism походять від гр. συγκρητισμός, букв. «союз кріт-ських міст», утвореного з префікса συν- «з-, разом з» і основи іменника Χρής, -ητός «крітянин». — CIC^2 764; Огієнко РМ 1938/7—8; Kopaliński 940; Dauzat 695. — Див. ще **си́лаба.**

сино́д «найвищий колегіальний орган православної церкви», *синода́льний*, ст. *сѵнод* (1627); — р. болг. *сино́д*, бр. *сіно́д*, п. synod, ч. synod(a), слц. вл. synoda, м. *синод*, схв. *сѝнод*, слн. sinóda; — через російське і польське посередництво запозичено з грецької мови; гр. σύνοδος «збори, зіткнення, зустріч» утворене з префікса συν- «з-, разом з» і ὁδός «шлях, дорога, рух, перехід». — CIC^2 764; Фасмер III 625; Преобр. II 288; Kopaliński 940. — Див. ще **си́лаба.** — Пор. **епізо́д, ме́тод, пері́од.**

сино́дик (заст.) «список імен померлих для поминання в церкві»; — р. *сино́дик*, бр. *сіно́дзік*, др. *синодикъ* «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; віз.-гр. συνοδικόν (βιβλίον) «(книга) ради, радна» є похідним від σύνοδος. — Фасмер III 625; Фасмер ГСЭ III 179. — Див. ще **сино́д.**

сино́нім, *синоні́міка, синоні́мія, синоні́мічний*, ст. *синоніма* (мн. с. р., XVII ст.); — р. *сино́ним*, бр. *сіно́нім*, п. synonim, ч. слц. synonymum, вл. synonym, болг. м. *синони́м*, схв. *сѝноним*, слн. sinoním; — нові форми запозичено із західноєвропейських мов; н. Synoným, фр. synonyme, англ. synonym походять від лат. synōnymum, запозиченого з грецької мови; гр. συνώνυμα «синоніми, однозначні слова», συνώνυμος «одноіменний» утворені з прийменника συν «з-, разом з» і основи іменника ὄνομα (ὄνυμα) «ім'я, назва»; староукраїнська форма запозичена безпосередньо з грецької мови. — CIC^2 764; Kopaliński 940; Dauzat 695. — Див. ще **анони́м, онома́стика, си́лаба.** — Пор. **омо́нім.**

сино́псис (іст.) «збірка матеріалів з якого-небудь питання, розміщених в алфавітному порядку», ст. *синопсисъ* (1674); — р. болг. *сино́псис*, бр. *сіно́псіс*, п. synopsis, ч. synopse, synopsis, слц. вл. synopsa, м. *синопсис*, схв. *сѝнопсис*, слн. sinópsis; — запозичено з грецької мови, можливо, через латинську (лат. synopsis); гр. σύνοψις «загальний огляд» утворено з прислівника συν «разом» та іменника ὄψις «вигляд; зір». — CIC^2 765; Kopaliński 940; Klein 1088. — Див. ще **о́птика, си́лаба.**

сино́птик «метеоролог-практик», *сино́птика, синопти́чний*; — р. *сино́птик*, бр. *сіно́птык*, п. synoptyk, ч. слц. synoptik, вл. synoptiski «синоптичний», болг. *синопти́к*, м. *синоптичар* «синоптик», *синоптика*, схв. *сѝноптичāр*, слн. sinóptik; — похідне утворення (результат зворотного словотвору) від прикметника *синопти́чний* «загальноогляд овий» (*синоптична карта* «карта одночасних відомостей про стан погоди з різних територій»), яке походить від гр. συνοπτικός «такий, що оглядає все разом», пов'язаного із σύνοψις «загальний огляд», пор.

англ. synoptic «синоптичний, синоптик». — СІС[2] 765. — Див. ще **сино́псис.**

синта́гма «інтонаційно-змістова частина висловлення; словосполучення», *синтагма́тика, синтагмати́чний*, ст. *синтагма* «будова, лад» (1618); — р. болг. *синта́гма*, бр. *сінта́гма*, п. ч. слц. syntagma, м. *синтагма*, схв. *сѝнтагма*, слн. sintágma; — повторне запозичення з грецької мови, вдруге через російську (у Л.В.Щерби) і французьку (фр. syntagme, syntagmatique у Ф. де Соссюра); гр. σύνταγμα «будова, устрій, лад» пов'язане з συντάσσω «організовую, налагоджую, приєдную, складаю», утвореним з префікса συν- «з-» і дієслова τάσσω «кладу, розташовую, вміщую», спорідненого з гр. τᾱγός «ватажок, володар» і з лит. patogùs «зручно, приємно», sutógti «вінчатися, одружуватися, зв'язуватися». — СІС[2] 765; Frisk II 845—846, 859. — Див. ще **си́лаба.** — Пор. **си́нтаксис.**

си́нтаксис, *синта́кса* (заст.), *синтаксі́ст, синта́ктик* (іст.) Нед, *синтаксі́чний*; — р. *си́нтаксис*, бр. *сі́нтаксіс*, п. syntaksa, ч. слц. syntax, вл. syntaks(a), болг. *синта́ксис*, м. *синтакса*, схв. *сѝнтакса*, слн. sintáksa; — запозичено з грецької мови, можливо, через латинську (пізнє лат. syntaxis); гр. σύνταξις «будова, організація, сполучення, синтаксис» пов'язане з дієсловом συντάσσω «кладу, розташовую, вміщую». — СІС[2] 765; Фасмер III 625; Преобр. II 288; Hüttl-Worth 13. — Див. ще **синта́гма.**

[си́нте] «посередньо, терпимо» Нед; — неясне; можливо, зводиться до уг. szinte «ледве не, майже».

си́нтез, *синте́тик, синте́тика, синтети́чний, синтезува́ти*; — р. *си́нтез*, бр. *сі́нтэз*, п. вл. synteza, ч. syntéza, synthesa, слц. syntéza, болг. *синте́з(а)*, м. схв. *синте́за*, слн. sintéza; — запозичено з латинської мови, можливо, через польську; форма *синтетика* з російської; лат. synthesis походить від гр. σύνθεσις «з'єднання, сполучення, зв'язування, синтез», пов'язаного з дієсловом συντίθημι «складаю», утвореним із префікса συν- «з-» і дієслова τίθημι «кладу», спорідненого з дінд. dádhāmi «тс.», лат. facio «роблю», лит. dėti «класти», псл. děti «тс., дівати», укр. (*по*)*дíти*. — СІС[2] 765; Черных II 164; Фасмер III 625; Frisk II 897—898; Fraenkel 91—92. — Див. ще **дíти[2], си́лаба.** — Пор. **те́за.**

синтоміци́н (фарм.); — бр. *сінтамі́цы́н*, слц. syntomycín; — запозичення з російської мови; р. *синтомици́н* є, очевидно, результатом злиття частин основ *синт(етический)* і *(хлор)омиц(ет)ин.* — Див. ще **си́нтез.**

си́нус, *синусо́їда, синусоїда́льний*; — р. болг. м. схв. *си́нус*, бр. *сі́нус*, п. ч. вл. sinus, слц. слн. sínus; — запозичено з латинської мови, очевидно, через російську і, можливо, німецьку (н. Sínus); лат. sinus «кривизна, вигин, складка, пазуха, груди, лоно» зіставляється з алб. gíri (основа gín-) «груди, лоно, материнське лоно», непевно також з псл. šьja, укр. *ши́я*. — СІС[2] 765; Фасмер III 625; Walde—Hofm. II 546. — Див. ще **ши́я.**

синхроні́я, *синхроніза́тор* (тех.), *синхроніза́ція* (тех.), *синхроні́зм, синхроні́ст, синхроніза́ційний, синхроні́стичний, синхроні́чний, синхро́нний, синхронізува́ти*; — р. *синхрони́я*, бр. *сінхрані́я*, п. synchronia, ч. synchronie, слц. synchrónia, вл. synchroniski, болг. *синхро́ния*, м. *синхроничен*, схв. *синхро̀нија, сѝнхрōнија*, слн. sinhronîja; — запозичення з французької мови; фр. synchronie утворено з гр. συν «з, разом з» і основи іменника χρόνος «час». — Див. ще **си́лаба, хро́ніка.**

синхротро́н; — р. болг. *синхротро́н*, бр. *сінхратро́н*, п. ч. synchrotron, слц. synchrotrón, слн. sinhrotrón; — запозичення з англійської мови; англ. synchrotron утворено з частин основ synchronous «синхронний, одночасний», що походить від гр. σύγχρονος «одночасний», утвореного з прийменника συν «з, разом з» і основи іменника χρόνος «час», та electron «електрон». — СІС[2] 766; ССРЛЯ 13, 841. — Див. ще **еле́ктрика, синхроні́я.**

синхрофазотро́н; — р. болг. *синхрофазотро́н*, бр. *сінхра́фазатро́н*, п. synchrofazotron, ч. слц. synchrofázotrón; — запозичення з англійської мови; — англ. synchrophasotron утворено з основи прикметника synchronous «синхронічний» та іменника phasotron. — СІС[2] 766; ССРЛЯ 13, 841. — Див. ще **синхроні́я, фазотро́н.**

синьйо́р, *синьйо́ра, синьйори́на, синьйорі́я* (іст.); — р. *синьо́р*, бр. *сіньёр*, п. signor, ч. siňor, signor(e), слц. siňor, signor, м. *сињор*, схв. *сињор*; — запозичення з італійської мови; іт. signore «пан» походить від лат. senior «старший», форми вищого ступеня від senex «старий». — СІС[2] 766; Kopaliński 887. — Див. ще **сена́т.** — Пор. **сеньйо́р.**

синьово́д[1] (орн.) «рибалочка голубий, Alcedo atthis L.» Куз; — складне утворення з основ прикметника *си́ній* та іменника *вода́*; назва зумовлена тим, що, залишаючись узимку на річках, ці пташки збираються біля ополонок, де виловлюють рибу; на формування назви могло вплинути і яскраво-синє забарвлення птаха (пор. слц. modrý rybárik «тс.», букв. «синій рибалочка»). — БСЭ 17, 90. — Див. ще **вода́, си́ній.**

[**синьово́д**[2]] (бот.) «дельфіній, Delphinium L.» Куз, [*синьово́да*] «тс.»; — очевидно, тотожне з назвою птаха [*синьово́д*] «рибалочка голубий»; перенесення назви могло бути зумовлене подібністю квітки дельфінію за формою і кольором (синім) до голови цього птаха. — Див. ще **синьово́д**[1].

[**синя́вка**] «стояча вода, калабатина, болото», [*синя́вна*] «тс.» Нед, ВеЗн; — очевидно, пов'язане із [*си́нява*] «глибина». — Див. ще **си́ній.**

сип (орн.) «Gyps Sav.»; — р. *сип* «тс.; [шуліка, Vulpus percnopterus]», бр. *сіп* «сип»; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з р. *сипе́ть* «сипіти, видавати сиплі звуки» (Фасмер III 626; Преобр. II 288); більш імовірним є зв'язок з ч. слц. sup, схв. *су́п*, п. sęp, стсл. **сѫпъ** «тс.», з якими пов'язується *су́пити*, р. *су́пить*, п. sępić «хмурити, супити», схв. *осупнути се* «здивуватися», слн. osúpnoti «тс.» (Skok III 363; Ferianc Názv. vtákov 106). — Пор. **сипу́ха, су́пи́ти.**

[**сипанка**] (бот.) «тонконіг, Poa L.» Mak, [*висипка*] «тс.» Mak; — похідне утворення від *си́пати*; назва, очевидно, зумовлена тим, що цю кормову траву можна висівати на сіножатях або тим, що вона легко розсівається вітром. — Шамота 123; БСЭ 28, 660. — Див. ще **си́пати.**

си́пати «випускати з рук чи з посуду сипку речовину; наливати (страву, напій); [викидати у воду (рибальську сітку); мостити (дорогу) камінням]», *сипну́ти, сипону́ти*, [*сип*] «сміття, щебінь; висип на шкірі; лишай» Нед, [*си́панець*] «комора», [*си́панка*] «дерев'яна тара для зерна», *сипе́ць* «перепрілий гній, подрібнений торф, суха земля; [отвір у млиновому камені, куди сиплеться зерно» Ник], [*сипко́виця*] «піщаний берег» Ч, [*сипні*] «великі скрині для зерна» О, *сипня́к, сипу́чка* «сніжок; сипка речовина; [піщаний берег Ч]», *сипки́й, сипу́чий*, [*вси́пище*] «місткість для сипких речей» Ж, *вро́зсип, ви́сип* «дрібні плямки, пухирці, гноячки на шкірі; насип», *ви́сипка* «насип, висип; зграя пернатої дичини, яка раптово прилітає куди-небудь», *висипни́й, відси́пка, відсипне́* (іст.), *відсипни́й*, [*во́сипка*] «пухкий, розсипчастий грунт» МСБГ, *доси́пка*, [*зси́пати*] «видати заміж» Я, [*зсип*] «що-небудь зсипане; амбар» Ж, [*ссипок*] «тс.» Нед, [*зси́па*] «вид корзини для зерна», *зсипа́льник*, [*зси́пище*] «зсипний пункт», *зси́пка, зсипни́к*, [*зсипча́к*] «рій, який утворюється не з одного, а з кількох вуликів» Я, *зсипни́й*, [*за́сип*] «призьба», [*заси́па*] «тс.», *за́си́пка* «те, чим засипають», *заси́пка* «засипання», [*за́спа*] «насипи піску або снігу, піскові дюни, снігові замети, кучугури; ячмінна крупа для засипання страви Ж; вівсяна крупа Я», [*за́спи*] «снігові замети» Я, *засипни́й, на́сип, насипа́льник*, [*на́сипище*] «насип» Ж, *на́сипка* «напірник», *наси́пка* «насипання», [*на-*

сипни́ця] «бочка для збереження сипких речовин (зерна)» ЛексПол, [*насипня́*] «тс.» тж, [*на́спа*] «кількість сипучої речовини, насипаної зверх міри», *насипни́й*, [*наси́пчастий*] «такий, якого можна багато насипати в посуд, такий, якого багато входить» Ж, *на́сипом, о́сип* «осипання; (геол.) нагромадження уламків гірських порід біля підніжжя гір; (іст.) подать зерном; [обсипане зерно, міра сипких речовин Ж]», *оси́пище* (геол.) «осип», [*о́сипка*] «подрібнене у млині ячмінне зерно для овець; плата борошном або пшоном пастуху; низькосортне борошно Ж; незначний висип на шкірі Ж; кір Г; штукатурка Ж», *обси́пка*, [*одси́пне*] «вид податі зерном» Ж, [*о́тсип*] «плата збіжжям за помол» Ник, *пересипа́ти* «ремонтувати», *пере́сип* «земляний насип», [*пересо́п*] «насип із землі валом» Бі, [*пересо́пиця*] «тс.» Бі, [*пере́спа*] «земляний насип Г; замет снігу на дорозі О; міра сипких речовин Нед», *переси́пка, переси́пник, пересипни́й, переси́пниця, підсипа́льник, підсипа́льниця, підсипа́ч, підсипа́чка, підси́пка, підсипа́ти* «класти (під квочку) яйця; давати хабара», *посипа́льник* «посівальник (на Новий рік)», *по́си́пка*, [*по́сипка*] «кір» ВеУг, [*при́сип*] «пологий берег річки» Ч, [*присипаник*] «перепічка, присипана сиром», *при́си́пка* «речовина, якою що-небудь присипають», *приси́пка* «присипання», *ро́зсип, розсипа́льник, розси́пище, ро́зси́пка* СУМ, Нед, [*ро́зсипок*] «витрати» О, [*розсипи́стий*] «розсипчастий» Нед, *розсипни́й, розси́пчастий, ро́зсипом*, [*спре́спа*] «призьба» ЛЧерк, [*сси́пок*] «зсип» Нед, [*у́сипок*] «кадка для збіжжя, борошна» Нед, [*уосип*] ВеЗа, *уро́зсип*, [*урозси́пку*] Она; — р. *сы́пать*, бр. *сы́паць*, др. *сыпати, сути*, п. sypać, ст. suć, ч. sypati, ст. súti, слц. sypat', вл. sypać, нл. sypaś, полаб. såipě «наливає», болг. *си́пвам* «сиплю, наливаю», м. *сипе* «сипле, наливає», схв. *си̏пати* «лити, сипати», слн. sípati, стсл. **соути, съпѫ;** — псл. sypati, suti < *souti < *soupti, sъpǫ < sŭp-; — споріднене з лит. sùpti «гойдати, заколисувати» (з колишнього «підкидати»), прус. suppis «насип», лтс. supata «очіски вовни, мотлох», лат. supo «кидаю», dissipo «розсіваю, розкидаю» (із *sup-); іє. *su̯ep-/sup-. — Фасмер III 818; Горяев 356; Brückner 524, 528; Machek ESJČ 599; Schuster—Šewc 1400—1401; Младенов 581; Skok III 240—241; Būga RR II 610—611; Fraenkel 943—944; Walde—Hofm. I 356—357; Pokorny 1049. — Пор. **при́зьба, со́пка, со́пкий.**

[**си́пень**] «мілина» Нед; — очевидно, пов'язане із *си́пати* як назва місця, занесеного (засипаного піском, глиною, мулом); пор. слн. sipína «обмілина, піски». — Див. ще **си́пати.**

[**сипи́ка**] (бот.) «тополя біла, Populus alba L. ВеНЗн, Mak; осика, Populus tremula L.», [*шипіка*] «осика» тж; — очевидно, результат контамінації основ дієслів *сипі́ти, шипі́ти* та іменника *оси́ка*; контамінація могла бути зумовлена постійним шелестом листя цих дерев. — Шамота 130. — Див. ще **оси́ка, сипі́ти, шипі́ти.**

[**сипілка**] (бот.) «косарики черепичасті, Gladiolus imbricatus L.» Mak; — р. [*сипелка*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане із *сипі́ти* або *сопі́лка* з огляду на трубкоподібну форму частини квітки. — Вісюліна—Клоков 74.

сипі́ти «видавати сиплі звуки, говорити сиплим голосом; [шуміти О]», *сипки́й, си́плий, сиплува́тий, оси́пнути, оси́плість, оси́плий;* — р. *сипе́ть*, бр. *сіпе́ць*, п. [sipkość] «хрипота», ч. sípati (sípěti) «хрипіти, сипіти», слц. sipiet' «тс.; сичати», болг. *си́пка* «запалення горла, ларингіт», *си́пкав* «сиплий, хрипкий», м. *сипкав* «хрипкий», схв. *си̏пљив* «який має задишку, хворий на астму», слн. sipljív «тс.», sipljívost «задишка, астма», цсл. **сипота** «хрипота», **осипнѫти** «осипнути»; — псл. sipěti «хрипіти, шипіти»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; можливо, якоюсь мірою споріднене з лат. sībilo «шиплю, свищу», перс. siflīden «свистіти, щебетати». — Фасмер III 626; Преобр. II

228; Brückner 492; Machek ESJČ 543—544; Skok III 241; Walde—Hofm. II 531—532. — Пор. **свиста́ти, шипі́ти.**

сипу́ха (орн.) «Tyto alba Scop. (Strix flammea)»; — р. *сипу́ха*, бр. *сіпу́ха* «тс.»; — похідне утворення від *сипі́ти* «шипіти»; назва зумовлена шипучим голосом птаха. — Див. ще **сипі́ти.** — Пор. **сип.**

сир, *си́рник* «млинець із сиру», [*сирни́к*] «корзина для сиру Нед; ворок Чаб», *си́рниця* «посудина для сиру; [торговка сиром Нед]», *сиро́к*, [*си́ряник*] «сирник», [*си́ринний*] «з сиру» Нед, [*си́рінний*] «тс.» Нед, *сирко́вий*, [*си́рян*] «сирний, із сиру», [*си́ряний*] «із сиру, з сиром», [*си́рено*] «багато сиру», [*си́ряно*] «тс.», [*заси́рнити*] «забруднити сиром», [*наси́рнік*] «млинець із сиром» ЛексПол, [*посира́нки*] «частування дружок сирниками» Нед; — р. бр. *сыр*, др. *сыръ*, п. заст. [syr], ser, ч. sýr, слц. syr, полаб. sar, болг. *си́рене*, м. *сир*, схв. *сӳр,* слн. sìr, стсл. **сыръ**; — псл. syrъ; — споріднене з лит. sū̃ris «сир», sū̃ras «солоний», прус. suris «сир», лтс. sūrs «гіркий», діскл. sūrr «закваска», двн. sūr «кислий», діскл. sýra «кисле молоко», алб hirrë «сироватка»; ie. *sū-ro-/sou-ro- «кислий, солоний, гіркий». — Черных II 221; Фасмер III 819; Горяев 356; Brückner 485; Machek ESJČ 599; Olesch 1552; Младенов 581; Skok III 242; Критенко Вступ 552—553; Мартынов Этимология 1968, 20—21; Потебня РФВ 1881, 6, 339; Būga RR I 486; Karulis II 177—178; Абаев ИЭСОЯ IV 267; Pokorny 1039.

[сира́чія] «нужда, біда» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. sărăcíe «бідність, убогість» є похідним від sărác «бідний, бідняк». — Див. ще **сара́ка.**

[си́рватка] (орн.) «плиска біла, Motacilla alba L.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане із [*си́рватка*] «сироватка» за подібністю забарвлення птаха до кольору сироватки; пор. іншу назву плиски білої [*маслянка*]; може бути результатом народної етимологізації (вторинного зближення із *сиро́ватка*) якоїсь давнішої назви. — Пор. **си́роватень.**

сире́на[1] «сигнальний гудок»; — р. болг. м. схв. *сире́на*, бр. *сірэ́на*, п. syrena, ч. слц. слн. siréna, вл. sirena; — запозичення з французької мови; фр. sirène «тс.» походить від лат. Sīrēn(a) (казкова істота), яке зводиться до гр. Σειρήν (мн. Σειρῆνες) «сирена, міфічна морська істота, яка співом заманювала мореплавців»; припускається також (Falk—Torp 971) зв'язок фр. sirène з лат. sȳrinx «дудка, трубка», гр. σῦριγξ «тс.». — CIC[2] 766; Черных II 164; Фасмер III 626; Kopaliński 941; Dauzat 669; Gamillscheg 810; Klein 1449. — Див. ще **сире́на**[2].

сире́на[2] «у давньогрецькій міфології жінка-птах, пізніше — жінка з хвостом риби; (зоол.) вид земноводних; вид водяних ссавців», ст. *сіре́ни* «див морскїй до пояса станъ панянскїй а далѣй рибѣй» (1627); — р. болг. м. схв. *сире́на*, бр. *сірэ́на*, п. syrena, ч. слц. siréna, вл. sirena; — запозичення з латинської мови; лат. Sīrēn(a) походить від гр. Σειρήν «сирена» (міфічна істота), яке загальноприйнятої етимології не має. — CIC[2] 766; Фасмер III 626; Kopaliński 941; Frisk II 687—688; Klein 1449. — Пор. **сире́на**[1].

[сирець] (бот.) «волошка синя, Centaurea cyanus L.» Mak; — результат видозміни форми *сине́ць* «тс.», можливо, зближеної з *сі́рий* (з огляду на сіре забарвлення обгортки корзинки). — Див. ще **сине́ць**[2].

сири́й, [*сири́чуватий*] «недостатньо вичинений, із недостатньо вичиненої шкіри», [*сірочува́тий*] «тс.», *сирови́й, сирува́тий,* [*соровий*] «сирий» Вел, *сире́ць, сири́ця* «сиром'ятна шкіра, сирицевий ремінь; [заболочена низина; болото в лісі Ч]», [*сири́чина*] «тс.», *сири́чник* «фахівець із вичинки сириці», *сірі́ве́ць* «хлібний квас; [сировина; сириця]», [*сірі́вка*] «невипалена цегла» Нед, ЛЧерк, [*сірівці́*] «постоли із сиром'ятної шкіри», *си́рість*, [*сирни́к*] «усе сире, сирове» Нед, [*сирня́к*] «сирові дрова», [*сирня́ччя*] «тс.», [*сирове́ць*] «сірівець; сириця О; цегла-сирець Чаб», [*сирове́ц*] «неочищений спирт» Л, *сирови-*

на́, [*си́рови́ця*] «сириця; красильна сіра речовина у полотні; грунтова вода, з якої видобувають сіль; чавун Нед; цегла-сирець Чаб», [*сиря́к*] «сирові дрова», [*сиря́ччя*] «тс.», [*сирві́ти*] «сиріти» Нед, *сирі́ти*, [*си́ровіти*] Нед «тс.», [*сирко́м*] «сирим (їсти)» Нед, [*оси́рковатий*] «сируватий» Ж, [*по́сирий, поси́роватий* Нед] «тс.», [*посироста́ти*] «змочити, окропити» Нед; — р. *сыро́й*, бр. *сыры*, др. *сырыи*, п. surowy, ч. syrový, syrý, слц. surový, вл. нл. syry, схв. *сӣров*, слн. [sirôv], цсл. **сыръ**; — псл. syrъ, syrovъ, surovъ «сировий, жорсткий», пов'язане із syrъ «сир»; — споріднене з дат. ст. súrr «сировий, напівгнилий», шв. sur (véd) «сирове (дерево)», дісл. saurr «сира земля»; ie. *sū-ro-/sou-ro- «кислий, гіркий». — Черных II 221—222; Фасмер III 807, 819; Горяев 356; Holub—Kop. 366; Machek ESJČ 600; Schuster-Šewc 1402—1403; Skok III 242; Меркулова Этимология 1964, 79—81; Trautmann 293—294; Fraenkel 944; Karulis II 325—326; Буниятова Общ. лексика 225—232; Pokorny 1039. — Пор. **посироста́тися, сир, сувори́й, суро́вий**[1].

[**сири́тко**] «плата натурою (соняшником) олійникові» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації запозичення, що зводиться до рум. [răsărítă] «соняшник» і прикметника *сири́й, сирови́й* (непряжений, про насіння соняшника, яке для одержання олії пряжиться).

[**сирі́вочка**] «сопілка, дудка»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни незафіксованого давнішого **свирілочка*, похідного від *свиріль* «тс.».

[**сирі́тка**] (бот.) «стокротки, багаторічні маргаритки, Bellis perennis L.», [*сіритка, серетонька*] «тс.» Mak; — п. [sierotka] «тс.; ломикамінь, Saxifraga L.», [sirotka] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми *стокро́тка*, [*стокрі́тка*] і зближення її з назвою *сирі́тки* «фіалка триколірна» (з огляду на раннє цвітіння обох видів рослин). — Див. ще **стокро́тка.** — Пор. **сирі́тки.**

сирі́тки (бот.) «фіалка триколірна, Viola tricolor L.; [просерень гадючий, Bulbocodium ruthenicum Mak]»; — р. [*сиро́тка*] «просерень гадючий», п. sierotka «фіалка триколірна», ч. sirotka, слц. sirôtka, вл. syrotki, нл. syrotka, слн. [sirôtica] «тс.»; — пов'язане із *сиротá*; назва зумовлена тим, що ці рослини цвітуть ранньою весною, а фіалка триколірна і до пізньої осені, залишаючись на полі ніби осиротілими, коли інші рослини ще не цвітуть або вже відцвіли. — Machek Jm. rostl. 71—72; ESJČ 544. — Пор. **сирі́тка, си́ротень.**

си́річ «тобто», ст. *си́рѣчъ* (1627); — р. *си́речь*, др. *сиречь*, болг. м. *си́реч*, схв. *сȕрјеч* «тс.»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **си рѣчь** складається із займенника **си** «ця» та іменника **рѣчь** «річ, слово». — Фасмер III 627. — Див. ще **ректи́, річ**[1]**, сей.**

[**си́рно**] «маленький низький столик»; — очевидно, похідне утворення від *сир* з первісним значенням «дерев'яне блюдо для сиру». — Див. ще **сир.**

[**сирова́** (*корова*)] «(корова), яка отелилася кілька днів тому» Гриц, [*сира́*] «тс.» тж; — очевидно, давніше **сірова*, похідне від [*сі́ра*] «молозиво»; пор. [*кура́страна* (*корова*)], похідне від [*кура́стра*] «молозиво». — Гриценко 27. — Див. ще **сі́ра.**

[**си́роватень**] (орн.) «лунь, Circus»; — неясне; можливо, пов'язане з основою прикметника *сі́рий*, видозміненою під впливом *си́вий* або *сир* (*сиро́ватка*); в такому разі назва зумовлена сірим забарвленням луня польового (Circus cyaneus). — Пор. **си́рватка.**

си́ро́ватка СУМ, Нед, [*сирово́тка*] «сироватка» Нед, [*си́рватка*] «тс.» Нед, [*си́рватча́ний*] Г, Нед; — р. *сы́воротка*, бр. *сыро́ватка*, п. serwatka, ч. syrovátka, слц. srvátka, вл. syrwatka, нл. serowatka, srowatka, surowizń, болг. *суровáтка*, схв. *сȕрутка*, слн. sírotka; — не зовсім ясне; зв'язок із *сир* може бути вторинним; пов'язується з псл. syrъ «сировий», surovъ «кислий, рідкий» (Schuster-Šewc 1402); зіставляється також з лат. serum (seru) «сироватка, водяниста рідина», гр. ὀρός «сироватка»

(Machek ESJČ 599). — Клепикова Сл. и балк. языкозн. 186. — Пор. **сир, сири́й.**

[**сироголова́тень**] (бот.) «китник здутий, Alopecurus ventricosus Pers. (Alopecurus ruthenicus Weinm.)» Mak; — р. [*сироголова́тень*] (укр?) «тс.»; — неясне; можливо, результат не засвідченої в українських джерелах форми **сіроголова́тень* (за кольором волотистого суцвіття).

сиродíй «сире молоко», [*сиродúй*] «свіжонадоєне молоко; місце доїння корів» Л, [*сиродóй*] «тс.» Л; — р. *сыродóй* «парне молоко», бр. *сырадóй*, п. [surodój] «тс.»; — складне утворення з основ прикметника *сирúй* і дієслова *доїти*; розвиток значення не зовсім ясний. — Див. ще **доїти, сирúй.**

сирóко «сильний південний гарячий вітер»; — р. *сирóкко*, бр. *сірóка*, п. siroccо, syroko, ч. слц. scirocco, болг. *сирóко*, слн. širóko; — запозичення з італійської мови; іт. siroccо, scirocco «тс.» походить від ар. šorūq «східний вітер», пов'язаного із šarqī «тс.; східний». — CIC^2 767; Kopaliński 890; Mestica 1577; Klein 1450. — Пор. **сарацúни.**

[**сирóмля**] «сирятина, щось сирове» ЛексПол; — очевидно, афективне утворення від *сирúй* (див.).

сирóп, заст. [*сúруп*] «сироп» Нед; — р. *сирóп*, заст. *сырóп*, [*сурóп*], бр. *сірóп*, п. syrop, syrup, ст. serop, ч. sirob, sirub, syrob, слц. sirup, syrub, вл. sirup, болг. *сирóп*, м. *сируп*, схв. *сúруп*, слн. sírup; — запозичено з французької (і німецької) мови через російське і польське посередництво; фр. sirop «патока» (н. Sírup «сироп») походять від пізньолат. sirupus, syrupus, які зводяться до ар. šarāb «напій». — Акуленко 141; Черных II 165; Фасмер III 627; Hüttl-Worth 19; Sł. wyr. obcych 723; Holub—Lyer 430; Machek ESJČ 544; Dauzat 669; Gamillscheg 810; Kluge—Mitzka 711. — Пор. **шербéт.**

сиропýст «час, коли церквою дозволяється молочна їжа; неділя перед Великим постом», *сиропýсний*; — р. *сыропýст*, др. *сыропустъ* «допущення в їжу сиру», *сыропустьныи*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сыропоустьнъ** «сиропусний» утворене з основ іменника **сыръ** «сир» і дієслова **поустити** «допустити, дозволити»; тлумачення слова як «заборона молочної їжі» (СУМ IX 201; Німчук 102) помилкове. — Див. ще **пусти́ти, сир.**

сирота́, *сирíтство, сиротúна*, [*сиротовúна*] «сирота», *сиротю́к* «хлопчик-сирота», *сиротю́чка, сиротя́, сирíтлúвий, сирíтний, сúротин, сиротлúвий, сиротúнський, сирóтний*, [*сирíтствувáти*] Нед, *сиротúти, сиротíти, сиротувáти*; — р. *сиротá*, бр. *сіратá*, др. *сирота*, п. sierota, ч. sirota, sirotek, слц. sirota, siroť, вл. нл. syrota, болг. м. *сúрота*, схв. *сирòта*, слн. siróta, стсл. **сиръ, сирота**; — псл. sirota, похідне від прикметника sirъ «осиротілий», спорідненого з лит. šeirỹs «удовець», šeirė̃ «удова», ав. saē- «сиротливий, осиротілий», можливо, також з гр. χῆρος «позбавлений, осиротілий», лат. hērēs «спадкоємець». — Черных II 165; Фасмер III 627; Преобр. II 289; Brückner 489; Machek ESJČ 544; Schuster-Šewc 1401—1402; Skok III 243; Trautmann 301; Fraenkel 970; Walde—Hofm. I 642.

[**сúротень**] (бот.) «шафран сітчастий, Crocus reticulatus Stev.»; — р. [*сиротéнь*] «тс.; первоцвіт весняний, Primula veris»; — очевидно, результат контамінації і спрощення форм *прóсерен*, [*прóсерень, прóсирень*] і [*просерет*] «тс.» з опущенням префікса *про-* і зближенням з основою *сиротá*. — Див. ще **прóсерéн.** — Пор. **сирíтки.**

сúроти «гусяча шкіра», [*сиріткú*] «тс.» Нед; — р. [*сúроты*], п. [sieroty] «тс.»; — очевидно, пов'язане із *сиротá* як назва ознаки, що найчастіше спостерігається у дітей, позбавлених притулку і недостатньо одягнених. — Див. ще **сиротá.**

[**сирохмáн**] «сирота (чоловік); сірома», [*сирохмáня*] «сирота (дівчина)»; — афективні утворення від *сиротá*, паралельні до форм типу [*глухмáн*].

[**сирпушник**] (бот.) «жабрій звичайний, Galeopsis tetrahit L.» Mak, [*сирпутник*] «чистець болотний, Stachys palustris L.» Mak; — очевидно, похідні утворення від *серп* з переходом ненаголошеного **е** в **и**; назва могла бути мотивована зубчастими краями видовжених ланцетовидних листків або тим, що стебла обох рослин, які належать до однієї родини губоцвітних, покриті шорсткими волосинками. — Лік. росл. Енц. дов. 155, 467. — Див. ще **серп.**

[**сируха**] (бот.) «маренка чіпка, Asperula aparine M.B.» Mak; — очевидно, пов'язане із *сирúй* «вологий»; назва могла бути зумовлена тим, що маренка росте на сирих тінистих місцях. — БСЭ 49, 663. — Див. ще **сирúй.**

[**сирюшка**] (бот.) «сироїжка, Agaricus ruber D.C. (Russula)» Mak, [*суровика, суровичка*] «тс.» Mak; — результат спрощення форми *сироїжка* або безпосереднє утворення від *сирúй*, як вказівка на придатність сироїжки до споживання в сирому присоленому стані. — Див. ще **сирúй.**

[**сисавка**] (бот.) «конюшина червонувата, Trifolium rubens L.»; — очевидно, пов'язане із *ссáти* (пор. [*сúсавка*] «всисна трубка»); мотивація назви неясна.

[**сисак**[1]] (бот.) «шавлія залозиста, Salvia glutinosa L.» Mak; — похідне утворення від *ссáти*; назва зумовлена, очевидно, наявністю в квітках шавлії нектару, який можна висисати. — Див. ще **ссáти.**

[**сисáк**[2]] (зоол.) «саламандра плямиста, Salamandra maculosa»; — неясне.

[**сисáрка**] «сорт дині з твердим осередком» Ме, [*цисáрка*] «тс.» Ме; — місцеві варіанти форм **цесарка, *цісарка*, похідних від *цíсар*, які вказують, очевидно, на походження цього сорту динь з Австрії. — Див. ще **цíсар.**

систéма, *систематизáтор, систематизáція, системáтик, системáтика, систематúчний, систематизувáти, безсистéмний*; — р. болг. *систéма*, бр. *сістэ́ма*, п. system, systemat, ч. слц. systém, вл. system, м. *систем*, схв. *сùстēм*, слн. sistém; — запозичення з французької мови; фр. système запозичено через латинське посередництво (пізнє лат. systēma) з грецької мови; гр. σύστημα «сполучення, організація, лад» пов'язане з συνίστημι «ставлю разом, розставляю, об'єдную», утвореним із префікса συν- «з-» і дієслова ἵστημι «ставлю», спорідненого з лат. sisto «тс.», sto «стою», лит. stóti «ступати», псл. stati, укр. *стáти*. — CIC[2] 767; Фасмер III 628; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 941; Holub—Lyer 463; Frisk I 739; Pokorny 1004—1005. — Див. ще **сúлаба, стáти.**

сисýн — див. **ссáти.**

[**сисю́рка**] «шолом, залізна шапка із сіткою з кілець, яка накладалась на обличчя, шию, плечі»; — результат асиміляції початкового **м** у слові *мисю́рка* «тс.» до наступного **с.** — Див. ще **місю́рка**[1].

[**сисяк**] «амбар для кукурудзи» Куз; — неясне; можливо, пов'язане з уг. szükség- «тимчасовий».

ситá «мед, розведений водою; [солодкий розчин, у який кришиться спеціально спечена булочка Л]», *ситúця* «сита; [варений мед (напій) Нед]», *ситúти* «робити з меду ситу; насичувати», *розситúти* «розвести, розбавити водою»; — р. бр. *сытá* «сичена медом вода, медовий узвар, розварений мед на воді», др. *сыта*, п. syta «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; з огляду на п. woda, miodem nasycona «вода, сичена медом» виводиться (Горяев 356) від псл. sytъ «ситий»; пов'язується також (Mühl.—Endz. III 1128) із прус. sutristio «сироватка», лит. sutrė (sùtros) «помиї, мутна, брудна рідина, осад», лтс. sutra «гноївка», дірл. suth «сік, молоко»; зіставляється ще (Брандт РФВ 24, 189; Ильинский РФВ 62, 239—240) із [*сот*] «стільник», р. *сот, сóты* «тс.». — Фасмер III 820; Mikl. EW 336.

[**ситвá**] «рушник» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської

мови; пор. уг. szövet «тканина, матерія».

си́тець[1] (текст.), [*циц* Ме, *ци́цик* Ме]; — р. *си́тец*, п. сус, ч. ст. сіс, м. *циц*, схв. *ци̏ц*, слн. сíс; — через російське (діалектні форми через польське і німецьке — н. Zitz «тс.») посередництво запозичено з голландської мови; гол. sits походить від хінді chît, chînt або бенгалі chits, дінд. citráḥ «строкатий». — Коваль 137—138; Черных II 165; Фасмер III 628; Kluge—Mitzka 889.

[**сите́ць**[2]] «дрібна рінь ВеНЗн; гравій, дрібний щебінь, дрібна галька; глибока яма, занесена піском, гравієм Нед»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. м. *си́тен* «дрібний», схв. *си̏тан* «тс.»; в такому разі походить від псл. sito «сито»; з іншого боку, зіставляється (Fortunatov BB 3, 60; Zubatý St. a čl. I 2, 116) з лтс. siets «глибоке місце в річці», sietus, sietava «тс.», лит. sietuvà «тс., заглибина, яма», [sietis] «дуже глибоке місце в річці», які загальноприйнятої етимології не мають.

си́тий, *сите́нний, си́тни́й,* [*ситно́шний*] «ситний, поживний» Нед, [*сито́вий*] «родючий, рясний, багатий» Пі, [*сито́вний*] «тс.» Пі, *ситю́щий,* [*ситя́чий*] «дуже жирний, тучний, товстий», [*ситня́*] «достаток» Нед, [*си́ток*] «соковитість, поживність» Нед, [*си́тощі*] «жир, жирне», [*сить*] «жир, ситність», *сити́ти* «годувати, насичувати», *сити́тися* «наповнюватися рідиною», *сити́ти* «жирніти», *сити́шати,* [*си́тчати*] «повніти, товстіти, жирніти», [*вітсити́тися*] «відгодуватися» Досл. і мат. IV, *на́сит* «насичення», *наси́ти́ти, насича́ти, наси́чувати, наси́чений,* [*неси́тство*] «ненаситність», [*не́сить*] «тс.», *невси́ти́мий, нена́си́тний, нена́си́ть* «велика жадоба, прагнення», *пересі́чений, пере́сит* «пересичення», [*пере́сить*] «тс.», *пересі́тити, пересі́чувати, перенаси́чувати*; — р. *сы́тый*, бр. *сыты*, *сы́тны*, др. *сытъ*(*и*), п. sytny, syty, ч. sytý, слц. sýty, вл. нл. syty, болг. м. *сит*, схв. *си̏т*, слн. sìt, стсл. **сытъ**; — псл. sytъ < sūt-; — прямих відповідників у інших мовах не має; найближчими в семантичному і формальному відношенні є лит. sotùs «ситий, ситний», лтс. sāts «ситний», прус. sātuinei «насичуєш», гот. sōþ «насичення», saþs «ситий», нвн. satt «тс.», гр. ἄατος «ненаситний», лат. satis «досить», satur «ситий», ірл. sathach «тс.»; висловлювалась також думка (Zubatý LF 28, 89; Fraenkel IF 50, 7—8) про зв'язок з дінд. śávaḥ «сила», ав. sava- «сильний, могутній», sūra-, дінд. śū́raḥ «тс.», гр. κῦρος «сила, міць»; поряд із псл. sytъ припускалась (Брандт РФВ 24, 189) основа *sъt-, яка вбачалася в слн. dósta «досить», dôsti «тс.» (пор. укр. болг. *доста*, схв. *до̀ста* «тс.»). — Фасмер—Трубачев III 821; Черных II 222; Brückner 528—529; Machek ESJČ 600; Holub—Kop. 366; Schuster-Šewc 1403; Младенов 582; Skok III 245; Trautmann 250; Mühl.—Endz. III 809; Walde—Hofm. II 481—482; Feist 411—412; Pokorny 876. — Пор. **до́сить, до́ста.**

[**ситівка**] «плиска біла, Motacilla alba L.» Шарл, [*си́тка* Нед, *си́товка, си́товочка, си́точка* тж, *сі́тка* Ник, *сі́точка, осі́тка, осі́точка* тж, *си́чка* НикНикЕЛ] «тс.»; — бр. *сі́таўка,* [*сытка*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане із *си́то*; назва могла бути зумовлена білим забарвленням плиски (ніби присипана борошном); пор. слц. [mlynárik, mlynárka] «плиска біла» (Feriance Názv. vtákov 227]; вважається також звуконаслідувальним — за характером співу плиски (НикНикЕЛ 35).

[**ситі́ти**] «мрячити» (про дощ) Нед, [*сі́тни́ти*] «тс.»; — пов'язане з р. [*си́тивень*] «дрібний дощ; мряка», [*си́тник, ситу́ха, ситя́га*] «тс.», болг. м. *си́тен* «дрібний», схв. *си̏тан* «тс.», які зводяться до псл. sito «сито». — Фасмер—Трубачев III 628; Sławski JP 36, 73. — Див. ще **си́то.**

[**си́тка**] (орн.) «невелика із зеленастим пір'ям пташка, яка досить рано відлітає у вирій» Л, [*сни́тка*] «тс.» Л; — неясне.

си́тни́к[1], *си́тниця* — див. **си́то.**

ситни́к[2], *си́тничок, ситня́г, ситня́к* — див. **сить**[1].

[**си́тніти**] «чахнути, нидіти» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [sietnieć] «хворіти, марніти, бідніти» пов'язане із [sietny] «нужденний, змарнілий, бідний», спорідненим з др. *сѣта* «скорбота», р. *се́товать* «скаржитися, ремствувати», схв. *сјѐта* (*сѐта*) «скорбота», *сјѐтан* (*сѐтан*) «сумний», *сјѐтовати* (*сѐтовати*) «оплакувати», стсл. **сѣтовати** «тс.», далі, можливо, з гот. sair «біль», двн. sēr «біль, рана», дірл. sáith (sóeth) «страждання, труд» або, менш імовірно, з цсл. **сѣтити сѧ** «згадати», схв. *сјѐтити се*, слн. sétiti se «тс.», лит. saisti «гадати, пророкувати», дісл. seiðr «чари». — Brückner 490; Фасмер III 614; Skok III 252.

си́то, *сита́р* «виготовлювач сит», [*си́тко*] «ручний бубон О; сітка від бджіл Нед», [*ситце́*] «тс.» Нед, *си́тни́к* «ситар; хліб із борошна, просіяного на ситі», *ситникі́вна*, [*си́тниця*] «хліб з питльованого борошна, білий хліб Нед; хліб з житнього борошна, просіяного через сито Бі», *ситови́на* «трухлявість дерева», [*ситови́ця*] «гратчаста кістка» Нед, *ситко́вий* (спец.) «ситовий», *си́тний* «просіяний через сито; спечений з борошна, просіяного на ситі», [*си́тничний*] «належний до білого хліба» Бі, [*си́тови*] «трухлявий, ситовидний» ЛексПол, *ситови́й, підси́ток* «рідке сито»; — р. болг. м. *си́то*, бр. *сі́та*, п. слц. sito, ч. слн. síto, нл. syto, схв. *сѝто*; — псл. sito < *sēi-to, похідне від того самого кореня, що й sějati (sěti) «сіяти», sěmę «сім'я»; — прямими відповідниками є лит. síetas «(густе) сито», лтс. siêts «сито, решето»; спорідненим є й гр. ἠθμός «сито». — Фасмер III 628; Brückner 492; Machek ESJČ 545; Schuster-Sewc 1403; Младенов 582; Skok III 246; Trautmann 254; Fraenkel 783; Mühl.—Endz. III 836, 861. — Див. ще **сім'я**[1], **сія́ти**[1].

[**ситовець**] (бот.) «костянець, Holosteum L.» Mak; — р. [*ситовец, ситора*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане із *си́то* з огляду на те, що спіле насіння витрушується (висівається) з коробочки вітром.

ситро́; — р. *ситро́*, бр. *сітро́*; — зводиться до фр. citronnade «лимонад, ситро», похідного від citron «лимон». — Коваль 122; Фасмер—Трубачев III 628. — Див. ще **ци́трус.**

ситуа́ція, *ситуати́вний, ситуаці́йний*; — р. болг. *ситуа́ция*, бр. *сітуа́цыя*, п. sytuacja, ч. situace, слц. situácia, вл. situacija, м. схв. *ситуа́ција*, слн. situácija; — через польське посередництво запозичено із середньолатинської мови; слат. situācīō «становище, положення» пов'язане із situo «розташовую», утвореним від лат. situs «розташований; положення», похідного від sino «дозволяю» (< *«ставлю, кладу»), очевидно, спорідненого з гр. ἐάω «дозволяю», дінд. suváti «підганяє, квапить». — CIC[2] 767; Черных II 165; Фасмер III 629; Sł. wyr. obcych 724; Holub—Lyer 438; Dauzat 669; Walde—Hofm. II 545, 549.

[**ситу́шка**] (ент.) «товстоголова оса, Crabro Fabr.» Нед; — похідне утворення від *си́то*, можливо, калька нім. Siebwespe «тс.», букв. «ситяна оса». — Див. ще **си́то.**

[**ситча́нка**] (зоол.) «вид трубчастого равлика, Aspergillum» Нед; — похідне утворення від *си́то*, можливо, калька нім. Siebmuschel «тс.», букв. «ситяна черепашка». — Див. ще **си́то.**

[**сить**[1]] (бот.) «смикавець, Cyperus L.» Mak, *ситівни́к* «Pycreus P.B.», *ситни́к* «оситняк, Juncus L.; [комиш, Scirpus L.; куга, Schoenoplectus Pall.; смикавець Монта, Cyperus Monti L. Mak]», *ситнико́ві, си́тничок* «Juncellus; [ситник розлогий, Juncus effusus L. Mak]», *ситня́г* «Heleocharis R.Br.; [комиш Нед; оситняк Нед]», *ситня́к* «Heleocharis R.Br.», [*ситовина*] «комиш овальний, Scirpus ovatus L.» Нед, Mak, [*ситовник*] «голосхен звичайний, Scirpus holoschoenus L.; смикавець бурий, Cyperus fuscus L.; смикавець паннонський, Cyperus pannonicus Jacq.» Mak, [*сіть*]

«оситняк» Mak, [*сітник*] «тс.; комиш» Mak, [*сітня́г*] «оситняк», [*сікня́г*] «тс.» Нед, Mak, [*сітовина*] «куга озерна, Schoenoplectus lacustris (L.)» Mak, [*ситни́чий*] «ситняговий» Чаб, [*посітник*] «комиш» Mak; — р. *сыть* «смикавець», [*сит*] «оситняк», [*сита, сить*] «тс.», *си́тник* «тс., [очерет; ситняг; рогіз, Typha L.]», *ситня́г* «ситняг, Heleocharis», [*ситня́к*] «комиш», [*ситовье*] «тс.; сусак зонтичний, Butonus umbellatus L.», [*сито́вина*] «рогіз», бр. *сіт* «оситняк», *сіто́ўнік* «ситівник», [*сітнік*] «бульбокомиш скупчений, Scirpus compactus Hoffm.», *сітня́к* «комиш лісовий, Scirpus silvaticus L.», *сыць* «смикавець», п. sit «оситняк», sitowie «тс.; комиш», ч. sítina «оситняк», ст. sít', sítie, sítí, слц. sita, sít'a, вл. syće, syćina, syćizna, нл. syśe, syśina «тс.», схв. *сúта* «ситняг; оситняк; [комиш болотний, Scirpus palustris]», слн. síta «ситняк», [sít] «тс.», р.-цсл. **ситꙑ** «очерет, Phragmites Trin.»; — псл. sitъ, sita, пов'язане чергуванням голосних із sětь «сітка»; — споріднене з лит. siẽtas «мотузка; прив'язь», saĩtas «тс.», siẽti «зв'язувати», лтс. sìet, sàistît «тс.»; праслов'янська назва рослин мотивується використанням їх для зв'язування і плетіння; пор. укр. *рогóжа* від *рогоза́, рогіз*, р. [*вирёвочник*] «куга»; менш переконливим є зіставлення (Преобр. II 290) із *сúто* за ознакою сітчастої будови стебла, незважаючи на паралель діслі. sef «оситняк» і дангл. sife «сито, решето», двн. sib, нвн. Sieb «тс.». — Фасмер III 628; Brückner 492; Machek ESJČ 945; Jm. rostl. 274; Schuster-Šewc 1395; Skok III 245—246; Trautmann 253; Mühl.—Endz. III 860. — Пор. **оситня́г.**

[**сить**[2]] (бот.) «ріжки, Claviceps purpurea Tul.» Mak; — очевидно, результат видозміни або неправильного написання форми [*сніть*] «зона, сажка, Ustilago segetum L. (Tilletia)» (див.).

[**си́тяви**] «гнилий, трухлявий усередині (ліс)» Ник, [*сітави*] «тс.» Ник, [*сича́вити*] «згнивати» (про дерево) Бі, [*оси́та*] «гниль усередині дерева» Нед, [*осе́т*] «тс.» Ник, [*осе́товий*] «гнилий усередині» Ник, [*осети́новий*] «тс.» Ник; — р. [*сито́вый, ситова́тый*] «тс.», [*сить*] «трухляве всередині, дуплясте дерево», [*сито́вина*] «трухлявина, гниль у дереві», бр. *сітавíна* «тс.», *сітаваты* «трухлявий, гнилий»; — очевидно, пов'язане із *сúто* (див.).

си́філіс, *сифілі́ди, сифілі́тик, сифілітúчний*; — р. болг. м. *сúфилис*, бр. *сіфіліс*, п. ч. слц. syfilis, вл. syfilisa, схв. *сȕфилис*, слн. sífilis; — запозичення з італійської чи пізньолатинської мови; іт. (пізньолат.) syphilis походить від імені персонажа латинської поеми італійського лікаря Дж. Фракасторо (1530), у якій описувалась відповідна хвороба легендарного пастуха на ім'я Syphilus (Sypilus), уперше згадуваного Овідієм; це ім'я виводиться від гр. σῦς «свиня», спорідненого з псл. svinьja «свиня», і φίλος «друг». — CIC 597; Черных II 165—166; Фасмер III 629; Kopaliński 727; Holub—Lyer 461; Dauzat 695. — Див. ще **свиня́, філоло́гія.**

сифо́н; — р. болг. м. *сифо́н*, бр. *сіфо́н*, п. syfon, ч. sifón, sifon, слц. слн. sifón, вл. sifon, схв. *сȉфōн*; — запозичення з французької мови; фр. siphon, у свою чергу, запозичено з латинської мови; лат. sīphō, зн. в. sīphōnem походить від гр. σῖφων «витяжна трубка», що є, очевидно, звуконаслідувальним утворенням. — CIC[2] 768; Фасмер III 629; Sł. wyr. obcych 715; РЧДБЕ 670; Dauzat 669; Gamillscheg 810; Walde—Hofm. II 546, 680; Frisk II 713.

сице́вий заст. «такий, подібний» Бі, ст. *сúце, во*: «такъ, ово» (1627); — р. заст. *сúце* «так», *сицево́й* «такий», др. *сице* «так», *сиции* «такий», *сицевыи* «тс.»; — очевидно, запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сиць** «такий», **сице** «так», споріднене із слн. sicè (sicèr) «зрештою, в інакшому разі, правда», ч. sice (sic) «правда, зрештою», ст. sicí «цей», sice «так», слц. síce «зрештою», зводиться разом з ними до псл. *siko-, утвореного із займенникових основ sь «цей» і ko(kъ) «хто, який». —

Фасмер III 629; Machek ESJČ 542; Holub—Kop. 331 (помилково обмежується лише чеською і словацькою мовами); Meillet MSL 11, 8; Hujer LF 55, 360; Trautmann 304. — Див. ще **сей, хто.**

[**сицю́га**] (лайливе слово) Нед; — очевидно, пов'язане зі *сця́ти* (див.).

сич[1] (орн.) «Athene Boie, (*сич хатній*) Athene noctua Scop.; [совка-сплюшка], Otus scops L.; сова вухата, Asio otus L. Шарл; крутиголовка, Junx torquilla L. ВеЛ», [*сичак*] «крутиголовка» ВеЛ, [*сичик*] «корольок жовтоголовий, Regulus regulus L.» Шарл, *сичик-горобець* «Glaucidium passerinum L.»; — р. бр. *сыч*, п. syczek «совка-сплюшка», ч. sýc «сич; мохноногий сич, Aegolius Kaup», sýček «сич хатній; [корольок, Glaucidium]», слц. sýč «сич хатній», sýčok krpatý «корольок»; — очевидно, псл. *syt'ь з ie. *k'ūt-i̯-os (Mareš Slavia 1967, 366—369); пов'язується також із *сича́ти* (птах нібито сичить, коли сердиться); зіставляється ще (Mühl.—Endz. III 771—772; Petersson KZ 47, 241—242) з *сова́*, лит. šaũkti «кричати», лтс. sàukt «звати» або зближується (Otrębski Ez.-етн. изсл. 72) з лит. suõkti «кричати» (про сову). — Фасмер—Трубачев III 821; Черных II 222; Machek ESJČ 598.

[**сич**[2]] «сук від обломаної гілляки на стовбурі» Нед, [*сичь*] «шип» О; — неясне; можливо, пов'язане чергуванням голосних із *сук* (псл. syčь < *sūkjь : sukъ < *soukъ).

сича́вити — див. **си́тяви.**

[**сича́віти**] «збігатися» (про тканину); — неясне; можливо, пов'язане з р. [*си́чный*] «щільного міцного тканння».

[**сичак**] (бот.) «молочай хрящуватий, Euphorbia glareosa M.B.» Mak; — очевидно, пов'язане із [*си́кати*] «прискати, бити тонким струменем»; назва могла бути зумовлена тим, що зі зломаного стебла молочаю витікає сік. — Див. ще **сича́ти.**

сича́ти «шипіти, видавати свистячі звуки», [*си́кати*] «сичати» (Ме), *сик*, [*сичь*] «гадюка» О, *сича́вий* «із сичанням», *сичли́вий* «який сичить»; — р. [*сы́кать*] «шикати», бр. *сы́каць* «видавати свистячі звуки, сичати», п. syczeć, sykać, ч. sykati, syčeti, слц. syčat', вл. sykać, syčeć, нл. sykaś, sycaś, схв. *сȉктати*, слн. síkati, sičáti «тс.»; — псл. sykati, syčěti; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер III 817; Brückner 529; Machek ESJČ 598; Kořínek 213; Mikl. EW 335.

си́чик (заст.) «дитячі ласощі — подрібнене і підсмажене конопляне сім'я»; — неясне; можливо, пов'язане із [*сить*] «жир», *сити́ти* «насичувати».

[**сичови́на**] «погана, мокра земля» ВеБ, [*воси́чина*] «земля, що довго затримує на собі воду» ВеБ; — очевидно, пов'язане із *си́кати* «бризкати, прискати». — Див. ще **сик**[1].

сичу́г «відділ шлунку у тварин», *сичуго́вий, сичу́жний*; — р. бр. *сычу́г* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Горяев 357; Lokotsch 153; Räsänen ZfSlPh 22, 128; Шипова 296—297) з тюркських мов (полов. suzug «кишка, нутрощі», кипч. чаг. sučuk «ковбаса, начинені кишки», тур. sucuk «ковбаса»); припускається також (Трубачев ВЯ 1960/3, 68) зв'язок із р. *сыти́ть* «ситити», паралельний до зв'язку нвн. Lab «сичуг» з laben «тішити, усолоджувати; квасити». — Фасмер—Трубачев III 822; Черных II 222.

си́щик «детектив»; — бр. *сы́шчык*; — запозичення з російської мови; р. *сы́щик* пов'язане із заст. *сыск* «розшук», *сыска́ть* «розшукати», утвореним з префікса **с-** «з-» і основи дієслова *иска́ть* «шукати», спорідненого з укр. *ська́ти*. — Див. ще **з**[3], **іська́ти.**

сі[1] (муз., назва ноти); — р. болг. *си*, бр. *сі*, п. ч. слц. si, слн. sí; — запозичення з латинської мови; лат. si, як і решта назв нот, утворена від початкових літер слів з першої строфи латинського гімну на честь Іоанна Хрестителя — Sancte Iohannes. — CIC[2] 768; Sł. wyr. obcych 681; Dauzat 666, 737; Gamillscheg 808.

[**сі**[2]] (вигук, яким відганяють корів) О, [*сі-ссі*] «тс.» О, [*сі-сі*] (вигук, яким

підкликають ягнят) Куриленко; — неясне.

[**сібір**] «каторга; важке життя», *сибі́рка* «сибірська язва; коротка шубка; [арешт Нед]», [*сібі́рка*] «буцегарня», [*сібі́рник*] «висланий до Сибіру; злодій, розбійник», *сибіря́к, сибіря́ка* «лиходій, харцизяка», [*сéберний*] «злий, лютий, клятий» Мо, *сибі́рний* «лютий, злий; [холодний Мо]», [*сібі́рний*] «каторжний, важкий; злодійський»; — р. *сибúрка* «зелена фарба; короткий верхній одяг; арештантська при поліції, при волосному правлінні; сибірська язва», [*сибúрщина*] «каторга, важке життя», *сибиря́к, сибúрный* «звірячий, лютий, злий», бр. *сібіра́к, сібі́рка* «лісове яблуко, лісова яблуня», *сібе́рны* «жорстокий, пекельний», п. Sybirak «сибіряк; (ст.) заслaний до Сибіру в'язень», вл. sibiriak; — похідні утворення від географічної назви *Сибі́р*, пов'язані в ряді випадків з уявленням про Сибір як місце каторжної праці політичних в'язнів царизму. — Фасмер III 616.

[**сібірка**] (бот.) «дереза, Caragana frutex» Mak; — р. [*сибúрек*] «тс.»; — похідне утворення від *Сибі́р*; назва зумовлена походженням рослини із Сибіру; пор. схв. *сѝбӣрска бàгрена* «карагана деревовидна», букв. «сибірська акація», *сѝбӣрски бàгрем* «тс.». — Симоновић 96.

[**сівар**] (бот.) «лепеха звичайна, Acorus calamus L.; півники, Iris L.» Mak; — запозичення з польської мови; п. siwar «лепеха», як і слц. [šivár] «осока», [šivar] «поросле травою місце», є, очевидно, результатом видозміни форми szuwar «лепеха, шувар», викликаної, можливо, впливом з боку уг. sivár «пустельний»; пряме виведення польської і словацької форм з угорської (Machek ESJČS 518; пор. також Brückner 558) сумнівне через семантичну віддаленість. — Трубачев ВЯ 1964/4, 43. — Див. ще **шува́р.**

[**сіваша**] (орн.) «червоноголова чернь, Nyroca ferina L.» Шарл; — очевидно, пов'язане із *сúвий*; назва могла бути зумовлена тим, що спина і крила, а також дзьоб і ноги у цього птаха мають сіре забарвлення; в основі *сив-* відбулась заміна **и** на **і**, очевидно, під впливом якоїсь сусідньої слов'янської мови. — Див. ще **сúвий.**

[**сі́вер**] «холодний пронизливий вітер; холод; північ Нед; сніг О», [*сі́верко*] «тс.», [*сі́веркий*] «холодний, пронизливий», [*сі́верний*] «холодний» (про погоду), [*сі́верко*] «холодно, мокро», [*сі́верно*] «тс.», [*сéверать*] «обвітрюватися, тріскатися від води, холоду» Лекс-Пол, [*сіверéть*] «шерхнути» (про шкіру) Л, [*посіверíти*] «пошерхнути»; — р. *сéвер* «північ», [*сúвер*] «тс.; північний вітер», бр. *сі́вер* «холодний північний вітер», др. *сѣверъ* «північ; північний вітер», п. [siewierz] «північ», ч. sever, ст. sěver, слц. sever, вл. sewjer (з ч.) «тс.», sowjer «марево, туман», болг. *сéвер* «північ», м. *север* «північ, північний вітер», схв. *сѐвēр*, слн. séver, стсл. **сѣверъ** «тс.»; — псл. sěverъ < *sēver-; — споріднене з лит. šiaurỹs «північний вітер», šiáurė «північ», лат. caurus «північно-східний вітер», гот. skūra-windis «ураганний вітер», двн. scūr «злива», нвн. Schauer «тс.»; ie. *k̑ēuero-/sk̑ūro- «північ, північний вітер»; виводиться також (Erhart Sborník FFBrU 6, 5—7; Machek ESJČ 542) від ie. *sēu- «лівий». — Фасмер—Трубачев III 588—589; Черных II 149; Brückner 490; Holub—Kop. 330; Schuster-Šewc 1286, 1336; Младенов 576—577; Skok III 252—253; Meillet Études 410; Zubatý AfSlPh 13, 623—624; Būga RR II 611—612; Trautmann 303—304; Walde—Hofm. I 190; Feist 436; Pokorny 597. — Пор. **шульга́**[1].

[**сіверник** *звичайний*] (бот.) «північниця Валеранда, Samolus valerandi L.» Mak; — р. [*северница*] «тс.»; — очевидно, пов'язане із [*сі́вер*] «північний вітер» (див.).

сіверя́ни «східнослов'янське плем'я в басейнах Десни, Сейму і Сули»; — р. *северя́не*, бр. *севяра́не*, др. *сѣверяне, Сѣверъ* «земля сіверян; сіверяни»; — етимологічно тотожне з назвою племін-

ного об'єднання Σεβερείς, severes у басейні Дунаю VII ст. н. е. (пор. також п. Siewierz «м. Сєвєж», колишній центр Сіверського князівства, відомий з XII ст.); походження назви загальноприйнятого пояснення не має; очевидно, це результат давнього зближення з псл. sěverъ «північ, холодний край» назви одного з протоболгарських (тюркських, пізніше слов'янізованих) племен савірів (саварів, суварів, севордиків), які з'явились на Дунаї бл. VI ст. н. е. і частина яких згодом переселилась у Східну Наддніпрянщину; менш переконлива думка (Фасмер III 588—589) про власне слов'янське походження назви. — Стрижак Мовозн. 1973/1, 64—76; Агеева 42.

сі́вка — див. **си́вка.**

[**сівора**] (орн.) «сиворакша, Coracias garrulus L.» Л, [*сиворонка*] «тс.» Шарл; — результат спрощення назви *сивоворо́нка* «тс.», утвореної з основ прикметника *си́вий* та іменника *ворона*. — Фасмер III 616.

[**сігна́рка**] «сигнальний дзвіночок» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [signarka] «найменший дзвін на костелі, який дає знати про початок служби», [sygnarka], sygnaturka «тс.» утворені від лат. signāre «позначати» (< sīgnum «знак»). — Див. ще **сигна́л.**

сі́давка, *сіда́к, сі́далка, сі́дало, сіда́ти, сіда́тися, сі́день, сіде́ць, сідла́к, сідли́сько, сідна́, сідни́й, сідни́ця, сідня́, сідо́к, сіду́ха* — див. **сиді́ти.**

сіда́ч (бот.) «Eupatorium L.; [оман шершавий, Inula hirta L.; самосил білоповстистий, Teucrium polium L. Mak]», [*сідаш*] «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.» Mak, [*сідник*] «самосил білоповстистий» Mak; — р. [*седа́ч*] «сідач», бр. [*сядач*] «тс.»; — очевидно, давнє утворення від основи прикметника *сиди́й*, др. *сѣдъ*, відповідне до п. ст. szadziec, слц. šedivec «тс.»; назва зумовлена тим, що старе суцвіття сідача нагадує сиву голову; п. sadziec «сідач», звідки й ч. sadec «тс.», є результатом видозміни в мазурських говорах давньої форми szadziec; самосил білоповстистий у цілому має синюватий колір (Федченко—Флеров 801). — Machek Jm. rostl. 236; Шамота 92. — Див. ще **сиди́й.**

сиди́й «сивий», *сиди́на* СУМ, Нед, *сидь, сидува́тий*, [*посиді́ти*] Нед, *про́сидь*; — р. *седо́й*, др. *сѣдъ*, п. [szady], ч. слц. šedý, šedivý, вл. šědźiwy, нл. šeźiwy, м. *сед*, схв. *сѐд* (*сѝјед*), слн. [sə̑d], стсл. **сѣдъ**; — псл. *soid-, споріднене із *soir- «сірий» (ie. *k̑ei-) і паралельне до gnědъ «гнідий», blědъ «блідий». — Черных II 150; Фасмер III 590; Brückner 538—539; Machek ESJČ 604; Schuster-Šewc 1430—1431; Критенко Вступ 519—520; Meillet Études 321; Trautmann 306; Pokorny 540—541. — Див. ще **сі́рий.**

[**сідла́чка**] «лопата, якою сидячи перелопачують збіжжя» Нед, ВеЗа, [*сіля́чка*] Нед; — п. [siedleczka] «тс.»; — очевидно, пов'язане із *сіда́ти*; — форма без **д** могла виникнути в результаті деетимологізації початкової форми і зближення її з п. siedlisko «оселя», ч. sedláčka «селянка», selka «тс.». — Див. ще **сиді́ти.**

сідло́ «сидіння вершника, велосипедиста; [підвищення у возі Нед; жолоб з дощок уздовж гребня покрівлі Дз]», *сіде́лка* «шкіряна подушечка під черезсідельником», *сіде́лко* «тс.», *сіде́льник* «виготовлювач сідел», *сідля́р* «тс.», [*сідик*] «сідло» О, *сідлови́на* «виїмка на спині тварини; неглибока виїмка між двома висотами в гірському хребті», *сідло́вка, сіде́льний*, [*сідла́тий*] «із сідловиною», *сідлува́тий* «тс.», *сідла́ти, підсіде́льник* «ремінь для укріплення сідла; шматок повсті, який підкладають під сідло», *підсіде́льний, розсі́длaний*, [*черезсіде́лень*], *черезсіде́лок, черезсіде́льник*; — р. болг. *седло́*, бр. *сядло́*, др. *седьло*, п. siodło, ч. слц. sedlo, вл. sedło, нл. sodło, полаб. sedlü, м. *седло*, схв. *сѐдло*, слн. sêdlo, стсл. **оседълати**; — псл. sedьlo або sedъlo; — очевидно, похідне від давньої основи *sed-, пов'язаної чергуванням голосних з псл. sěděti «сидіти» і спорідненої з гот. sitls «си-

діння», двн. seʒʒal «крісло», satul «сідло», satal, дангл. sadol «тс.», лат. sella «сидіння», гал. -sedlon; менш переконливі твердження (Moszyński PZJP 117—118) про запозичення з давньоверхньонімецької мови або припущення (Vaillant RÉS 12, 235; Gr. comp. I 90) про калькування двн. satal у формі псл. *sedlo. — Фасмер—Трубачев III 589—590; Преобр. II 268—269; Brückner 491; Machek ÉSJČ 539; Schuster-Šewc 1278—1279; Skok III 213; Meillet Études 419; Trautmann 259; Walde—Hofm. II 511. — Див. ще **сиді́ти.**

[**сідоги́рий**] «сивий, сірий» Нед; — складне утворення з основ прикметника *сіди́й* та іменника *ги́ря* «коротко стрижений»; буквальне значення «сивочубий». — Див. ще **ги́ра**[1], **сіди́й.**

[**сі́жий**] «синюватий, блакитнуватий» Нед; — очевидно, залишок не засвідченого в інших випадках псл. *sědjь, похідного від sědъ «сідий»; могло бути вторинно зближене із *си́зий*. — Див. ще **сіди́й.**

[**сійка**[1]] (бот.) «мак дикий, Papaver rhoeas L.» Mak; — похідне утворення від *сія́ти*; — назва зумовлена тим, що після дозрівання у маківках дикого маку відкриваються отвори, через які під дією вітру розсівається насіння; пор. *мак самосійка, м. самосійний*, [*м. самосівень, м. самосівка, м. самосівний*], р. *мак самосейка* «тс.». — Див. ще **сія́ти**[1].

сійка[2], *сі́ка* — див. **со́йка.**

сік[1], [*сок*] Нед, [*сокове́*] «кислий курячий соус», [*сокови́к*] (заст.) «березень», [*соч*] «сік» Куз, [*сочень*] «квітень» Пр. XI діал. н., [*сочі́нь*] «тс.» НЗ УжДУ 26/2, [*со́чні*] (бот.) «рослина, яка дає гумігут» Нед, *січни́й* «соковитий», [*сока́вий, соковáтий*] «тс.» Нед, *сокови́й, сокови́тий, сочи́стий* «соковитий», [*со́чний*] «тс.» Нед, [*сокті́ти*] «сочитися», [*соку́ва́ти*] «точити сік» Куз, [*сочи́ти*] «випускати сік» Куз, *сочи́тися*, [*сукоті́ти*] «капати» Нед, *па́сока*, [*посо́ка*] «кров тварини» Нед, [*посо́чина*] «сукровиця» Куз, [*посо́чити*] «поплямувати кров'ю» Нед, [*просочний*] «промакальний» Куз, *просочи́ти*, [*спосо́чити*] «поплямувати кров'ю» Нед; — р. бр. болг. м. *сок*, др. *сокъ* «рідина; сік; напій; їжа; ласощі», п. ч. діал. sok, слц. osoka «сік (грибний)», схв. *со̑к, со̀к*, слн. sók, стсл. **сокъ**; — псл. sokъ; — споріднене з лит. sakaĩ (мн.) «деревна смола», прус. sackis «тс.», лтс. sveķi (мн.) «смола», можливо, також гр. ὀπός «сік», лат. sūcus «тс.»; ie. *sṷeq^{ṷ}os. — Фасмер III 708; Преобр. II 351—352; Brückner 506; Machek ÉSJČ 566; Младенов 598; Skok III 302; Trautmann 248; Fraenkel 756—757; Frisk II 405—406; Pokorny 1044. — Пор. **о́пій, ся́ка́ти.**

сік[2], *сі́кавиця, сі́кавка, сі́каниця, сікач, сі́ковиця, сіку́нка* — див. **си́ква.**

сі́кавка — див. **сик**[1].

сі́катися «кидатися, нападати, приставати, придиратися, потикатися, намірятися, пробувати», *си́катися* «тс.», [*си́катьс*я] «огризатися, загрожувати» Чаб, [*сикавка*] (лайл.) «набридлива істота (муха і под.)» Бі, [*висика́ка*] «бешкетник, забіяка» Ж, [*висіка́ка*] «зухвалий; нахаба; вискочка», [*насіка́ти*] (на кого, чим) «звинувачувати, дорікати», *присі́катися*, [*присака́тися*] «нахабніти» Нед; — р. [*сыкну́ться*] «кинутися, сунутися, потикнутися, спробувати», [*сикова́ть*] «сердитися, гніватися, лаятися», ч. sekat se «лаятися», схв. *си́кати* «лаяти», *сѝктати* «тс.»; — очевидно, пов'язане із *си́кати* «сичати» (про погрозливе сичання змій, гусей і т. п.); звукові форми з **сі-** є результатом зближення з основою дієслова *сі́кти́*. — Фасмер III 620. — Див. ще **сича́ти.** — Пор. **сіко́рити, сі́кти́.**

[**сікови́ця**] (бот.) «сочевиця звичайна, Lens esculenta Moench.» ВеБ, [*сікави́ця* Па, *січови́це* ВеНЗн] «тс.»; — результат видозміни форми *сочеви́ця* під впливом іменника *сік* (пор. вл. нл. sok «сочевиця») або дієслова *сі́кти́*. — Див. ще **сочеви́ця.**

[**сіколка**] (орн.) «кам'янка лиса, к. ряба, Oenanthe pleschanka Lepech.» Шарл; — очевидно, результат спрощення незасвідченої форми **саксіколка*,

що могла бути утворена від лат. Saxicola «чикалка» (букв. «житель скал», від saxum «скала, камінь», пов'язаного із seco «січу», і основи дієслова colo «мешкаю, проживаю») в результаті змішування двох близьких між собою видів птахів. — Див. ще **коло́нія, сі́кти́.**

сікор, *сікора* — див. **си́кір.**

[**сіко́рити**] «сердитися, лаятися, бути дерзким» Мо, [*сікорити*] «настирливо лаятися, присікуватися» Ме; — очевидно, пов'язане із *сіка́тися*; словотворча структура неясна. — Див. ще **сіка́тися.**

сі́кти́, *сіктися*, [*січи*] «сікти, косити, валити» Нед, [*сікавни́ця*] «шатківниця» Па, [*сікални́ця*] «тс.» Ме, [*сіка-ни́на*] «січа; січене м'ясо» Нед, [*сіка́нка*] «січена капуста; шмагання, биття різками; страва із січених нирок Пі», *сіка́р* «той, хто січе, б'є різками», [*сіка́рня*] «дошка, на якій січуть м'ясо», [*сікато́р*] «шатківниця» Дз, *сіка́ч* «знаряддя для січення, рубання; дикий кабан», *сіка́чка* «знаряддя, яким січуть капусту», *січ* «січа; [викорчуваний ліс Нед]», *сі́ча, січе́ник* «страва з посіченого м'яса», *сі́чка* «січена солома; подрібнені крупи; намисто з коралових обрізків; [сікач О]», [*січкавни́ця*] «шатківниця» Мо, *січка́рня* «соломорізка», *січови́к, сіку́чий, січни́й* (мат.), [*висіканка*] «биття» Ж, *ви́січка*, [*відсіктися*] «відбитися зброєю», *відсік, ві́дсіч, відсі́чка, зсік* «яловичина з верхньої частини стегна», *за́сік, засі́ка* «штучна перешкода із зрубаних дерев; [засік]», [*засіка́н*] «рана на нозі у коня від засічки» Я, [*за́січ*] «засіка» Ж, [*засі́ча, засі́чє*] «тс.» Ж, *за́сі́чка* «рана на нозі коня; засікання, зарубка», *засі́чний* «пов'язаний із засікою», [*насі́ка*] «дрібно порізана вовна» Ж, *насіка́льник* (спец.), [*насіканець*] «палка, оправлена гравієм» Ж, [*насіч*] «рана» Ж, *на́сі́чка* «надрізане, надсічене місце; візерунок, наковка, насікання; [оббиття дрібними цвяхами Ж]», *на́дсі́чка* «надсічене місце», *осі́чка, о́дсіч*, [*пересіч*] «точка перетину» Нед, [*пересі́ча*] «перетин» Нед, [*пересі́чка*] «перегородка», *підсі́чка, підсі́чний*, [*по́січ*] «перелаз» Нед, [*по́січ*] «вулиця в селі» О, *про́сік, просі́ка*; — р. *сечь*, бр. *сеч, сячы́*, др. *сѣчи*, п. siec, ч. sekati, слц. sekať, вл. sykać «жати», sуc «косити», нл. sekaś, sec, полаб. sect «косити», болг. *сека́*, м. *сече*, схв. *сѐћи, сје̏ћи*, слн. sékati, стсл. **сѣшти**; — псл. *sěkti; — споріднене з лит. ст. įsekti «насікати, насікти», išsekti «висікти», лат. seco «обрізаю», ірл. ésgid «відрубує», двн. segansa «коса», sëga (saga) «пилка»; ie. *sĕk-, можливо, з давнішого *ḱs-ek-, похідного від кореня *ḱs-(*ḱes-), збереженого в укр. *чеса́ти, коса́* та ін. — Черных II 159—160; Фасмер III 593; Brückner 488; Machek ESJČ 540; Schuster-Sewc 1393—1394; Младенов 625; Skok III 248—250; Mikl. EW 290; Мельничук Этимология 1966, 222; Walde—Hofm. II 504—505; Kluge—Mitzka 619; Pokorny 895—896. — Пор. **коса́[2], па́сі́ка, соки́ра, че́са́ти.**

[**сіку́н**] (ент.) «скрипун, усач, Prionus» Нед; — похідне утворення від *сіктú*; назва зумовлена тим, що личинки усачів січуть деревину, в якій розвиваються; пор. р. *дровосе́ки* «усачі». — БСЭ 15, 221; Горностаев 165—166. — Див. ще **сі́кти́.**

[**сіку́ция**] «покарання різками» Нед; — результат наближення слова *екзеку́ція* «тс.» до основи дієслова *сіктú* (див.).

сіль, [*сільни́к*] «солянка» ВеУг, [*сільниця* ВеЛ, *сі́лька* О, *сіля́рка* Мо] «тс.», *сільни́ця* «тс.; [суглобна чашка Нед]», [*сі́льня*] «солянка» Нед, *соли́льник* «робітник, який засолює що-небудь», *соли́льня* «соляні копальні», [*со́лище*] «місце, де худобі дають сіль» Нед, [*соліївка*] «солянка» Нед, *солоне́ць* «солончак, трава на солончаку; озеро або джерело із солоною водою; грунт, що містить солі натрію», *солони́на* «засолене м'ясо; [сало]», [*солони́ця*] «соляне джерело» Нед, *солони́ще* «тс.; [солончак]», [*соло́нка*] «соляне джерело» Нед, [*солонці*] «картопля, що вариться цілою і солиться» ЛексПол, *солончак* «грунт, що містить багато легкорозчинних со-

лей; озеро або джерело із солоною водою», [*соля́не́ць*] «борщ без буряків» До, *соля́нка* «сільниця; вид страви; соляне джерело; [солона вода, з якої виварюють сіль]», *соля́р* «солярове масло; (заст.) солевар; торговець сіллю», [*соля́рка*] «сільничка» Нед, *соля́рня* «солеварня; підприємство або цех для соління; (заст.) соляні копальні», [*соля́рство*] «солеваріння» Она, *сілки́й* «який добре солить» (про сіль), [*сільки́й*] «тс.», [*сільни́й*] «соляний», [*соле́ний*] «солоний» ВеЗа, *соли́льний, соло́ни́й* СУМ, Нед, *солонкува́тий, солонува́тий, солонцюва́тий, соля́ни́й* СУМ, Нед, *сольови́й, соли́ти, солонюва́ти* «ласувати солоним», *солонцюва́ти* «тс.; збільшувати в грунті вміст солей натрію», *безсольови́й*, [*ви́сіль*] «відсутність солі» (?), *висо́лювати* «насичувати сіллю; виділяти шляхом обробки солями», *досі́л* «досолювання», *засі́л, засо́лка, засо́лювач, засо́лювальний*, [*насо́льваники*] «картопля, розрізана надвоє, посолена і відварена в лушпайках» ЛексПол, [*насоли́ти*] «зробитися солоним» Ж, *недосі́л*, [*недосі́ль* Ж, *недосо́л* Ж], *осоло́нення, осолонцюва́ти, пересі́л*, [*пересі́ль*] Нед, *пересо́л, пересоли́ти, підсі́л* «засіл», *посі́л, посолоні́ти* «стати солонішим», *просі́л* «солона риба, страва із солоної риби; засіл», [*просі́льне*] (вид страви, їжі), [*просо́л*] «сік з посоленого м'яса, ропа, оселедцевий розсіл ЛексПол; солона риба або яловичина Пі», [*просі́льний*] «засолений, маринований» Нед, [*просо́льний*] «тс.» Нед, *просоли́ти* «просякнутися сіллю», *розсі́л*, [*розсі́лниця*] «суп з капусти і кукурудзяного борошна» Нед, [*розсі́льниця*] «тс.», *розсо́льник*, [*росі́л*] (вид страви) Нед, [*росоля́нка*] «вид супу» Нед, [*ро́сул*] «бульйон» Мо, *розсі́льний*, [*росі́льний*] «суповий» Нед, [*усоли́ти*] «ударити» Нед, *усоли́ти* «просолитися»; — р. бр. др. *соль*, п. слн. sól, ч. sůl, слц. sol', вл. sól, sel, нл. sol, полаб. söli, болг. м. *сол*, схв. *со̑*, стсл. **соль**; — псл. solь; — лтс. sãls «сіль», лит. sólymas «розсіл», лат. sāl (< sale) «сіль», дірл. salann, гот. salt, нвн. Salz, тох. A sāle, B sālyiye, гр. ἅλς, вірм. ał; ie. *sal-. — Черных II 187—188; Фасмер III 715; Преобр. II 354—355; Brückner 506—507; Machek ESJČ 592; Schuster-Šewc 1332—1333; Младенов 598—599; Skok III 303—304; Критенко Вступ 515; Trautmann 249; Būga RR I 372; Mühl.—Endz. III 803; Fraenkel 759—760, 855; Walde—Hofm. II 465—466; Feist 409; Pokorny 878—879. — Пор. **со́лод.**

сі́лькісь (присл.) «байдуже; нехай, гаразд; так і бути», *сі́лькось* «тс.», [*сі́лькісі*] (присл. і виг.) «нехай, згода» Бі; — очевидно, результат злиття і закономірного фонетичного розвитку прислівника др. *селико* «стільки», утвореного із займенникових основ *се, ли* і *ко*, та частки займенникового походження др. *си* (букв. «собі»), тієї самої, що і в словах *десь, якось* та ін.; первісно могло означати «стільки собі, так собі». — Див. ще **десь**[1], **коли́, ли, ся, хто.**

сілько́р «сільський кореспондент», *сілько́рівський*; — бр. *селько́р*; — калька р. *селько́р*, складноскороченого утворення з початкових частин слів *се́льский*, похідного від *село́*, і *корреспонде́нт*. — Див. ще **кореспонде́нція, село́.**

сім, *семери́к* «предмет із семи однакових частин; сім пар волів; вид сита», *семери́ця* «семерик; семеро», [*семерня́*] «семеро» Бі, *се́мерко, се́меро*, [*семина́*] «одна сьома» Нед, [*семи́ця*] «тиждень; септима (муз.)» Нед, [*семи́шник*] «монета в 2 коп.», *семі́рка* «полотно, ткане в сім пасом; [сімка (у картах) Бі]», [*семі́рко*] «семеро» Бі, Куз, [*сима́к*] «семилітка (про людей і тварин); монета в 7 коп. асигнаціями або 2 коп. сріблом», [*сімача́*] «недоношена семимісячна дитина» Дз, [*сімер(н)ики́*] «семиріжні вила» Гриц, *сі́мка* «цифра числа 7; гральна карта із сімома вічками», *сьома́к* «семилітка (про людей і тварин); недоношена семимісячна дитина; (іст.) монета у 7 копійок», [*сьома́ка*] «сімка (в картах)», [*сьомачка* Пі, *сьо́мка* Бі] «тс.», [*семера́*-

кий] «семиразовий; у сім разів; усемеро» Нед, *семери́чний, семерни́й*, [*се́мий*] «сьомий» (Ме), [*семира́кий*] «різнорідний» О, *сьо́мий*; — р. др. *семь*, бр. *сем*, п. siedem, ч. sedm, слц. sedem, вл. sedm, sydom, нл. sedym, полаб. sidĕm, болг. *се́дем, се́дъм*, м. *седум*, схв. *сѐдам*, слн. sédem, стсл. **сѣдмь**; — псл. sedmь, похідне від порядкового числівника sedmъ «сьомий», що зводиться до ie. *septm̥ «сім»; — споріднене з лит. septynì, лтс. septiņi, дінд. saptá, гр. ἑπτά, лат. septem, дірл. secht, гот. sibun, нвн. sieben. — Черных II 153—154; Фасмер III 599—600; Brückner 488; Machek ESJČ 539—540; Schuster-Šewc 1396—1397; Младенов 577; Skok III 212; Trautmann 257; Fraenkel 776; Karulis III 171; Walde—Hofm. II 517—518; Feist 417; Kluge—Mitzka 707; Pokorny 909.

сіменáстий, *сіменáтий* — див. **сі́м'я**[1].

[**сі́менище**] «семінарія» Нед; — очевидно, калька з чеської мови; ч. ст. semeniště «тс.» є, у свою чергу, калькою лат. sēmināriu̯m «тс.», похідного від sēmen «сім'я». — Див. ще **семіна́р.** — Пор. **сі́м'я**[1].

[**сі́мра**] «сивий кінь, сива кобила» ВеНЗн, [*сімера́стий*] «сивий» Куз; — очевидно, запозичення з угорської мови; пор. уг. szemrevaló «гарний, красивий» (букв. «на око пригожий»).

сі́м'я[1] «насіння; конопляне зерно; сперма», [*сіменéць*] «конопляне сім'я», [*сімєнкú*] «веснянки» ВеНЗн, [*сіменни́к*] (анат., бот. та ін.) Г, Нед, [*сіме́нник*] «тс., (орн.) коноплянка, Carduelis (Acanthis) cannabina L.» Нед, *сіменó* «зерно для посіву», [*сіменýха*] «каша з конопляним молоком», [*сіме́ня*] «ряба курка» О, [*сі́менка*] «тс.» Німчук, *сім'яни́к, сім'я́нка, сі́м'ячко*, [*семена́стий*] «багатий на сім'я; крапчастий, перистий», [*сіменáтий*] «тс.; у сірих крапинках Нед», [*сіменáстий*] «тс.» Нед, *сіменúстий* «плодовитий; [перистий ВеУг]», [*сіменковáтий*] «веснянкуватий» ВеНЗн, [*сіме́нний*] «з конопляного сім'я» Нед, Ме, *сіменя́стий* «багатий на сім'я; плодовитий; [крапчастий, перистий]», [*сімня́ний*] «з конопляного сім'я» Па, *сім'яни́й* «тс.; стосовний сім'я», *сім'яни́стий* «який дає багато насіння», *сі́м'ячковий* «насіннячковий, насінний, зернятковий», *сіменúтися*, [*сіменúть*] «відкладати яєчка» (про бджіл) Чаб, *безсім'я́нка, безсім'я́ний, осіменíння* «запліднення», *обсіменúтися* «дати насіння» (про рослини), [*посіменúти*] «посіяти» Нед; — р. бр. *се́мя*, др. *сѣмя*, п. siemię, ч. sí-mě, слц. semeno, вл. symjenc «конопляне сім'я», symjo «сім'я», нл. semje, полаб. semą, semenü, болг. м. *се́ме*, схв. *сѐме*, sjѐme, слн. séme, стсл. **сѣмѧ**; — псл. sěmę; — споріднене з прус. semen «посів», лит. sẽmens, sẽmenys «лляне сім'я», лат. sēmen «сім'я», двн. sāmo «тс.»; ie. *sēmen, похідне від *sē(i)- «сіяти». — Черных II 154; Фасмер III 600; Brückner 489; Machek ESJČ 541; Schuster-Šewc 1399—1400; Младенов 626; Skok III 230; Критенко Вступ 521; Trautmann 253; Fraenkel 774; Karulis II 142—143; Walde—Hofm. II 512; Kluge—Mitzka 622—623; Гамкрелидзе—Иванов 688—689; Pokorny 889. — Див. ще **сі́яти**[1].

сім'я́[2] «родина», [*се́ймня, семя́*] «тс.» Нед, [*симни́ця*] «велика сім'я» ЛексПол, *сіме́йство, сіме́йщина, сім'яни́н, сіме́йний, сім'яни́й* «сімейний», [*посеме́йка*] «сімейка» Нед, [*посіме́йка*] «тс.» Нед, [*посіме́йство*] «родина», [*посеме́йство*] «тс.», [*посім'яни́н*] «член родини», *посіме́йний*; — р. *семья́*, бр. *сям'я́*, др. *сѣмия*, стсл. **сѣмиꙗ**; — псл. *sěmьja < *ḱoim-; — споріднене з лит. šeimà «сім'я», šeimýna «сім'я, челядь», лтс. sàime «сім'я, домочадці», прус. seimīns «челядь», гот. haims «селище», двн. heim «батьківщина», гр. κώμη «селище»; сюди ж двн. hīwo «чоловік», hīwa «дружина», лат. cīvis «громадянин», дінд. śévaḥ «милий, дружній», śivāḥ «інтимний, привітний, люб'язний»; ie. *ḱei- «лежати». — Трубачев Терм. родства 164—165; Фасмер—Трубачев III 600; Черных II 154; Brückner 489; Бурлакова ВСЯ

VI 55; Trautmann 300; Fraenkel 970; Feist 233—234; Walde—Hofm. I 224—225; Pokorny 539—540.

сіна́ж «прісний силос із прив'ялених трав», *сіна́жний*; — р. *сена́ж*; — похідне утворення з новим запозиченим суфіксом *-аж-* від основи іменника *сі́но* (див.).

сі́ни, *сі́нки, сіне́шній, сінни́й* «сінешній», [*сі́нній*] Куз, [*сіняни́й*] «тс.», [*засі́нок*] «загорода в сінях», [*пере́дсінок*] Куз, *пі́дсіння* «ганок з піддашком; [рундук для продажу товарів]», [*при́сінець*] «присінки» Нед, [*присіне́шня*] «передпокій» Нед, *при́сінки*, [*присі́ння*] «присінки», *при́сінок*, [*присіне́шний*] «належний до присінків»; — р. *се́ни*, бр. *се́нцы*, др. *сѣни*, п. sień, [sieni], ч. síň «зал», ст. sień «сіни, зал», слц. sieň «тс.», болг. *ся́нка* «тінь», м. *сеница* «альтанка; (заст.) намет», схв. *сѐница* «альтанка», *сѐнка* «тінь», слн. sénca «тінь», стсл. **сѣнь** «тінь; намет»; — псл. sěnь; — споріднене з лтс. sejs «тінь», дінд. chāyā́ «тінь, блиск», перс. sāya «тінь, захист», гр. σκιά́ «тінь», σκηνή «намет», σκιερός «тінистий»; ie. *sk̑ai-/sk̑əi-/sk̑ī-; може бути пов'язане з *тінь, стіна́* (ie. *ts->*s- :*st- : *t-); менш переконливе зіставлення (Machek ESJČ 543) з гр. κτοίνᾱ «оселя». — Черных II 154—155; Фасмер III 602; Мельничук Этимология 1967, 66—67; Горяев 357; Brückner 489; Holub—Kop. 331; Младенов 626; Skok III 250—251; Trautmann 304; Karulis II 164—165; Mühl.—Endz. III 96, 813; Pokorny 917—918. — Пор. **сінь, стіна́, тінь.**

сі́но, [*сіна́ж*] «приміщення для сіна» Чаб, *сіни́на*, [*сільни́к*] «комора, склад; сінник Нед; матрац, набитий соломою Чаб», *сінни́к* «приміщення для сіна; матрац, набитий сіном», [*сіняни́ця*] «стодола» ВеУг, [*сіня́нка*] «приміщення для сіна» ВеУг, [*сіня́нки*] «драбини для перевезення сіна», *сінни́й*; — р. м. *се́но*, бр. *се́на*, др. *сѣно*, п. siano, ч. слц. нл. seno, вл. syno, болг. *сено́*, схв. *сѐно, сѝјено*, слн. senó, стсл. **сѣно**; — псл. sěno; — споріднене з лит. šiẽnas «сіно», лтс. siens, очевидно, також гр. κοινά́ «тс.»; спроби пов'язання із *сі́кти́* через гіпотетичну проміжну форму псл. *sěkno або виведення від *сія́ти* (Брандт РФВ 24, 150—151) необгрунтовані. — Черных II 155; Фасмер III 601; Brückner 487; Machek ESJČ 541; Schuster-Šewc 1400; Младенов 626; Skok III 231; Бурлакова ВСЯ VI 55; Trautmann 297; Fraenkel 980; Mühl.—Endz. III 859; Karulis II 167, 177; Frisk I 892; Persson BB 19, 257; Pokorny 610.

[сінокос] (орн.) «одуд, Upupa epops L.» Шарл; — очевидно, пов'язане із *сінокі́с* «лука, сіножать»; назва може мотивуватися тим, що одуди часто зустрічаються на луках і сіножатях. — Ferianc Názv. vtákov 132—133. — Див. ще **коса́[2], сі́но.**

[сінтю́р] «матеріал на борти одягу» Мо; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. ceinture «пояс» походить від лат. cinctūra «підперізування; коротка туніка», пов'язаного з cingo «підперізую, обвиваю, обрамляю», спорідненим з дінд. káñcatē «в'яже», kāñcī́ «пояс», гр. κιγκλίς «грати, решітка»; значення «бортовина» могло розвинутись як вторинне на основі значення «твердий матеріал для пояса». — Dauzat 152; Walde—Hofm. I 216—217.

сінь «дашок у вівтарі над престолом», ст. *сѣнь* «тінь» (1627), *осіни́ти*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сѣнь** «тінь» споріднене з укр. *сі́ни*. — Черных II 155. — Див. ще **сі́ни.**

сіоні́зм «єврейський націоналістичний рух», *сіоні́ст*; — р. *сиони́зм*, бр. *сіяні́зм*, п. syjonizm, ч. sionismus, слц. sionizmus, болг. *циони́зъм*, м. *циони́зам*, схв. *ционизам*, слн. sionízem; — похідне утворення від назви гори *Сіон*, гебр. Sijōn, у Палестині. — CIC[2] 768; Kopaliński 935; Holub—Lyer 438; РЧДБЕ 831.

сі́пати, *сі́патися, сіп, сі́павка* «судорога», *сіпа́к* «посіпака; доскіпливий, уїдливий начальник», *сіпа́ка* «тс.», *сіпани́на* «сіпання, тяганина», *сіпа́цтво* (заст.) «крутійство», [*сіпа́ч*] «сищик, жандарм» Нед, [*сіпа́чество*] «поліцей-

ська служба» Нед, [*сіпу́га*] «сіпака», *сі́пом* «рвучко, різко смикаючи», *посіпа́ка*; — р. [*сипа́ть*] (з укр.), п. siepać «сіпати», siepacz «посіпака»; — псл. [*sěpati*]; — очевидно, споріднене з дінд. kṣipáti «кидає», kṣēpájati (каузатив); зіставлення з р. *шип* (Ильинский РФВ 70, 258), з р. *сипе́ть* (Jakobson IJSLP 1./2, 159, 270) або з ос. sewun «косити» (Petersson Ar. Arm. St. 69—70) недостатньо обгрунтовані. — Фасмер III 626; Brückner 489; Zupitza BB 25, 93—94.

[**сіпит**] «мрячить, мжичить» (про дощ) ВеЗа; — пов'язане (як запозичення або як закономірний український діалектний відповідник) з п. siąpić «мжичити», яке зіставляється з п. sęp (орн.) «стерв'ятник», sępić «супити», а також із siepać «сіпати»; звукова форма **сі-** є результатом карпатської зміни **а** після м'якого приголосного в **і** (через стадію **е**); менш імовірний зв'язок із схв. *сúпити* «мжичити», м. *сипе* «тс.». — Brückner 487. — Пор. **сип, сіпати, су́пи́ти.**

[**сі́ра**] «молозиво» ЛексПол, [*сéра* ЛексПол, *сéрка* тж] (з бр.), [*ся́ра* Нед, Гриц] (з п.) «тс.»; — бр. [*сéра*], п. siara, вл. syra, нл. sera, болг. [*ся́ра*], м. *сереј, сера* «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується із *сірий*; назва пояснюється сірим кольором першого молока (Brückner 487; Schuster-Šewc 1401); ототожнюється також з псл. sěra «сірка» (Трубачев Этимология 1968, 38—43; Клепикова 120). — Пор. **сирова́, сі́рка.**

[**сіра́ти**] «шукати сховану під кимсь паличку» (при грі в тикало), [*сіра́й*] «учасник гри в тикало, який шукає сховану паличку»; — неясне.

[**сірачо́к**] «нитки для рибальських сітей» Мо; — очевидно, первісне **сирячок*, пов'язане із *сири́й*, *сирови́й* (пор. *сирова нитка* «груба нитка»). — Див. ще **сири́й.**

[**сірга́н**] (іхт.) «риба довжиною тулуба 500 мм, шириною 12—15 мм» Берл; — неясне.

сі́рий, [*сірка́стий*] «сіруватий» ВеНЗн, [*сірканúстий*] «тс.» тж, [*сірманúстий*] «сіроплямистий» ВеБ, *сірува́тий, сіря́вий*, [*сіра́н*] «темно-сірий бик, віл» Нед, [*сіра́ник*] «тс.» Нед, [*сіре́чка*] «сіра земля» ВеНЗн, *сіризна́, сірина́*, [*сірі́вка*] «напівбіла глина» Си, *сі́рість*, [*сі́рка*] «сірий кінь ВеУг; (орн.) сивка, Charadrius morinellus L. Шарл», *сірко́* «сірий пес; [сіра худобина Бі]», [*сірма́н*] «сірий вовк», [*сірома́н*], *сірома́нець, сірома́нок*, [*сірохма́нець*] «тс.», [*сіро́ванка*] «сіра глина» Ва, [(*орел-*)*сіроватень*] (орн.) «орлан-білохвост, Haliaëtus albicilla L.» Шарл, [(*орел-сірува́тень*)] «тс.» тж, [*сіро́ха*] «сіра корова» Нед, *сіря́ва* «сірявість», *сіря́тина, сірі́ти, сірі́шати*, [*сіркува́ти*] «мазати напівбілою глиною», [*сірува́ти*] «мазати сірою глиною» Ва; — р. *се́рый*, бр. *шэ́ры*, др. *сѣрыи*, п. szary, ч. слц. šerý, вл. šěry, нл. šery, болг. [*сер*], схв. *сȕер*, слн. sér «сірий, сивий», р.-цсл. **сѣръ**; — псл. sěrъ<*soir-, пов'язане з sědъ<*soid-; — можливо, споріднене з діскл. hárr «сірий, сивий», дангл. hár «гідний, величний», двн. hēr «тс.» (герм. *haira-); ie. *ḱoi-ro- «темний, сірий, коричневий», похідне від *ḱei-; думка про запозичення з германських мов (Meillet Études 403; Pedersen KZ 38, 392—395; 40, 176—179; Эндзелин СБЭ 122—123; Шахматов ИОРЯС 17/1, 289) необгрунтована; зіставлення з гр. χοῖρος «свиня, порося» (Pedersen там же; Petersson BSl. Wortst. 30—31; Skok III 232) або з дінд. śārāḥ «перістий, плямистий», гр. κηρύλος «голубий зимородок» (Petersson PBrB 40, 103; Prellwitz 221; Uhlenbeck 308) позбавлені підстав. — Фасмер—Трубачев III 610—611; Черных II 158; Brückner 541; Machek ESJČ 505—506; Schuster-Šewc 1432; Критенко Вступ 519; Бурлакова ВСЯ VI 55; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 118—119; Trautmann 306; Herne 109; Persson Beitr. 303; Pokorny 540—541. — Див. ще **сія́ти²**. — Пор. **си́вий, си́ній, сіди́й.**

[**сі́рики**] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris Moench.»; — бр. [*серыкі, сірыкі*] «тс.»; — похідне утворення від *сірий*; назва зумовлена, очевидно, кольором висохлих оплоднів рос-

лини після висипання з них насінин. — Шамота 92. — Див. ще **сíрий.**

[**сірúця**] (бот.) «біловус стиснутий, мичка, Nardus stricta L.», [*сириця, сіроха*] «тс.» Мак; — похідне утворення від *сíрий*; назва зумовлена сіруватим кольором зрілої трави мички; пор. інші назви мички: [*сивець, сивиця, сивушка, синюх, синюха*], р. [*сивéц*], бр. *сівéц*. — Шамота 92. — Див. ще **сíрий.**

сíрка «хімічний елемент, S; виділення у вухах», *сíра* «тс.» СУМ, Бі, [*сірканúчка*] «сірничниця» ВеУг, [*сíркач*] «сірник», [*сíрки*] «сірники» Нед, *сірнúк*, [*сірнúчка*] «сірник; обгорілий сірник», *сірнúчниця* «футляр або підставка для коробки із сірниками», *сірчáнка* «сірчана кислота», *сірковúй, сірчáний*, [*сірчáстий*], *сірчúстий, сіркувáти* «обробляти сіркою (бочки)» Дз, [*насíрчúти*] «окурити сіркою» Нед; — р. *сéра* «сірка; виділення у вухах; [деревна смола]», бр. *сéра* «сірка», *сéрка* «тс.», др. *сѣра* «сірка, гірська смола, твердий жир», п. siarka «сірка, жирна земляна смола», ч. слц. síra «сірка», вл. syrik, болг. *сяра*, слн. [serec] «сірка», стсл. **сѣра** «нафта; сірка»; — псл. *sěra* «жирна густа рідина»; — зіставляється з лат. serum «сироватка», разом з яким зводиться до ie. *ser- (або *kser-) «текти»; зіставлення із *сíрий* (Brückner 487; Schrader Reallexikon II 359; Младенов 626), з свн. hare «терпкий, гіркий» (Mühl.—Endz. III 830) або з дінд. śāráḥ «перістий» (Младенов 626) безпідставні. — Трубачев Этимология 1968, 32—58; Фасмер—Трубачев III 603; Черных II 155—156; Machek ESJČ 544. — Пор. **струмíнь.**

[**сірмáня**] «чемерка; сіряк; плахта з шерсті і прядива, використовувана замість ковдри» О; — очевидно, похідне утворення від основи *сіряк* (див.).

[**сірогúря**] (орн.) «іволга, Oriolus galbula L. (O. oriolus)», [*сірогíря*] «тс.» Шарл; — неясне; — пояснюється (ВеНЗн 77) як звуконаслідувальне утворення за звучанням співу, що нагадує слова *посíру, гúру*; пор. інші назви того самого птаха *íволга*, п. wilga, лат. oriolus, що так само тлумачаться (Urania Tierr. V 384) як звуконаслідувальні; за іншим тлумаченням (Булаховський Вибр. пр. III 219) перший компонент назви пов'язується з основою прикметника *сíрий*.

сірóмá «бідняк; бідолаха; (заст.) бездомний неодружений козак Бі; (зб.) біднота», [*сирóма*] «тс.», [*сіромáнець*] «простий селянин, сіряк» Бі, *сіромáха* «сірома», [*сіромáха*] «тс.» Нед, *сіромáшня* «біднота», [*сіромáшшя, сіромáша*] «тс.», [*сіромáнка*] «осиротіла бідна жінка» Нед, [*сіромáтя*] «біднота, сірома» Нед, [*сирохмáн*] «сіромаха», [*сорохмáн*] «тс.; лобур, горлань» Нед, [*сіромáнський*] «бідолашний», *сіромáшний* «тс.»; — р. [*сіромáха*] «сирота», [*сіромá*] (зб.), болг. *сиромáх* «бідняк, бідолаха», м. *сиромав* «сіромаха, бідолаха», схв. *сирòмах* «бідняк, бідолаха», слн. siromák «тс.»; — очевидно, пов'язане із *сиротá*, псл. sirъ «осиротілий»; кореневе **сі-** на місці давнішого **си-** з'явилось у результаті зближення зі словами *сíрий, сіряк*. — Див. ще **сиротá, сíрий, сіряк.**

[**сіротúсий**] «сіро-коричневий» Нед; — складне утворення з основ прикметників *сíрий* та [*тúсий*] «тисовий, кольору тису (червоного дерева)». — БСЭ 42, 467. — Див. ще **сíрий, тис.**

[**сípпать**] «сіпати» Кур; — результат контамінації дієслів *сіпати* і *шáрпати*; зіставлення (Горяева Этимология 1982, 54) із [*серпкúй*] «потрісканий від вітру» непереконливе. — Див. ще **сіпати, шáрпáти.**

[**сірчúти**] «домовитися» Нед; — застаріле і, очевидно, незакономірне утворення, пов'язане з др. *съречи* «зговоритися, домовитися» (*съркоше* «домовилися», імперфект), похідним від *речи* «казати». — Див. ще **ректú.**

[**сірю́га**] (іхт.) «осетр, Acipenser L. Куз; севрюга, Acipenser stellatus Л—Г»; — очевидно, результат видозміни форми *севрю́га*, зближеної з основою *сíрий*. — Див. ще **севрю́га.**

сіря́к «старовинний верхній одяг з грубого сукна; бідняк», [*сірáк*] «тс.» Нед,

[*сіря́жка*] «семиряжка» Чаб, *сірячи́на*, [*сірачи́на*] О, *сірячи́нний*, *сірячко́вий*; — р. [*серя́к*] «простий робітник, личак, сіряк» (з укр.?), бр. [*сера́к*] «верхній одяг сірого сукна», [*серачо́к*] «каптан сірого і всякого темного сукна»; — результат акомодації слова, запозиченого з польської мови; п. szarak «сіре сукно; сіряк; (заст.) бідніший шляхтич», осмислене при запозиченні як похідне від szary «сірий», насправді, як і szarza «сіре домашнє сукно», походить від іменника szar «ряд, шерега». — SW VI 571; Brückner 540. — Див. ще **шар³**.

[сісільник] (бот.) «зніт (хаменерій) вузьколистий, Epilobium angustifolium L.» Mak, [*зітільник*, *ценцелія*] «тс.» Mak; — очевидно, варіанти деетимологізованої форми [*знітільник*], похідної від назви *зніт* «тс.» (див.).

сі́сти, *сі́стоньки* — див. **сиді́ти.**

[сі́тий] «цей» Кур; — складне утворення з основ займенників *сей* і *той*, що виступають тут у характерних для деяких білоруських говорів звукових формах *сі* (<*сій*) і *тий*. — Карский Белорусы 2—3, 194, 213.

[сіткавни́ці] «шатківниця» ГрицАВ, [*сіткіні́ці*] «тс.» тж; — результат контамінації слів [*сікавни́ця*] і *шатківни́ця* «тс.». — Див. ще **сі́кти́, шаткува́ти.**

сітни́ти — див. **сити́ти.**

[сі́тра] «хитра людина, проноза, наклепник; розпутна жінка» Ва, [*сéтра*] «тс.» Ва; — неясне.

сіть, *сі́тка*, *сітка́р* «виготовлювач сіток; рибалка, який ловить рибу сіткою», [*сіти́на*] «сіть» Нед, *сіткі́вка* (анат.), [*сі́тник*] «рибалка, що ловить рибу сіткою» Чаб, *сітя́нка* «рідка тканина; [хустина О]», [*сіткова́тий*] Нед, *сітча́ний*, *сітча́стий*, [*сітча́тий*] Нед, *сітяни́й*, [*сітничить*] «ловити рибу сіткою» Чаб; — р. *сеть*, бр. *се́тка*, др. *сѣть*, п. sieć, siatka, ч. síť, ст. siet', sietka, слц. siet', вл. syć, sytka, нл. seś, setka, стсл. **сѣть**; — псл. sěťь<*soi-ti; — споріднене з прус. saytan «ремінь», лит. siẽtas «прив'язь», saĩtas «тс.», siẽti «зв'язувати», sijà «з'єднувальний брус, колода моста», лтс. saitis «зав'язка, пута, шворка», sàistît «зав'язувати», siet «в'язати», дінд. setár «пута», sétuḥ «зав'язка, міст», syáti «зв'язує», лат. saeta «товстий волос, щетина», двн. seid «мотузка, петля», свн. seite «мотузка», нвн. Saite «струна». — Черных II 159; Фасмер III 614—615; Brückner 488; Machek ESJČ 544; Schuster-Šewc 1395; Trautmann 252; Fraenkel 756, 783; Meillet MSL 14, 348; Mühl.—Endz. III 637; Karulis II 174; Walde—Hofm. II 462; Kluge—Mitzka 620; Гамкрелидзе—Иванов 704—705; Pokorny 892. — Пор. **сило́.**

Січ «організація українського козацтва у XVI—XVIII ст.; місце розташування цієї організації», *січови́к* «козак Запорозької Січі»; — р. *Сечь*, [*сеча*], бр. *Сеч* «тс.» (з укр.), п. Sicz «Січ», sicz «укріплений табір запорозьких козаків» (з укр.), ч. Síč «Січ» (з укр.); — похідне утворення від *сікти́*, етимологічно тотожне із [*січ*] «засіка (штучна перешкода зі зрубаних дерев для захисту від нападу ворога)»; пор.: «Козаки ставили собі для безпеки від татар «городці» й засіки чи «січи» в придатних місцях» (Грушевський, Ілюстрована історія України, К., 1917, 179). — Див. ще **сі́кти́.**

сі́чень «перший місяць року», [*січне́нко*] «лютий», [*сішне́нко*, *січни́к* Ко], ст. *сѣчьнь* «тс.»; — р. ст. *сѣчень* «січень», бр. [*се́чень*] «тс.», др. *сѣчьнь* «лютий», ч. [sečen] «липень», заст. velký sečen «січень», malý sečen «лютий», слц. заст. velký sečeň «січень», malý sečeň «лютий», болг. *Голя́м Се́чко* (фольк.) «січень», *Ма́лък Се́чко* «лютий», м. *сечко* «лютий», схв. *сѐчањ* «січень», слн. séčen «лютий», стсл. **сѣчьнь** «лютий, січень»; — псл. sěčьnь; — похідне утворення від *sěkti «сікти, рубати»; назва зумовлена тим, що в січні і лютому рубали дерева, зокрема за системи підсічного землеробства і для одержання ділової деревини, а в липні косили сіно. — Кравчук УМШ 1955/3, 61; Кочерган Мовозн. 1967/1, 50—51; Коваль 198; Hołyńska-Baranowa 10—15; Шаур

Этимология 1971, 98—99; Заимов ИИБЕ 1954, 109; Miklosich Die slawischen Monatsnamen 20. — Див. ще **сі́кти́.**

сія́ти[1], [*сіва́ти*] «засівати», *сів* «посів, сіяння, сходи; [збіжжя О]», *сіва́* «(заст.) частина поля, що засівається одним змахом руки; козуб; торбина, з якої сіють ручним способом», [*сіва́к*] «сіяч; мішок, з якого сіють збіжжя О», *сіва́лка, сіва́льник* «сіяч», [*сіва́нка*] «сівалка» Нед, *сіва́ч, сіва́чка* «сіяльниця; [козуб; торбина, з якої сіють; сівалка]», *сівба́*, [*сівбина́*] «посіяне зерно; посів», [*сівби́ця*] «зерно для посіву», [*сіве́йка*] «сіва» ВеБ, [*сі́вень*] «вересень» Нед, [*сіве́ць*] «сіяч» Нед, [*сівня́*] «сіва; сівалка», *сівок* «кількість взятого для посіву в руку зерна», [*сівці*] «підставка для сита», [*сіе́ць*] «сіяч» Нед, [*сійба́*] «сівба; зерно для посіву О», [*сійник*] «сіяч», [*сійни́ця*] «мішок, з якого сіють збіжжя» О, *сійці* «підставка для сита», [*сі́нка*] «цибуля-сіянка Нед; посіяні деревця, посіяний ліс», *сія́лка* «сівалка», *сія́льник* «сіяч», *сія́нець* «саджанець; дрібний дощ; [(бот.) тимофіївка лучна, Phleum pratense L. Mak]», [*сіяни́ця*] «засіяне поле» Нед, *сія́нка* «борошно; сіянець; пора сіяння; цибуля; [посіяні деревця, посіяний ліс Нед; вівсюг, Avena fatua L.]», [*сія́ня*] «збіжжя, посів» ВеУг, [*сіятя́*] «сіяння» О, *сія́ч*, [*сівки́й*] «сипкий; який засіває велику площу», [*сійни́й*] «посіяний» Нед, [*сінний*] «насінний» О, *безсім'я́нка, безсім'я́ний, ви́сів, ви́сівки, висівни́й, висівча́ний*, [*висівча́тий*] Я, [*відсія́ти*] «загубити» МСБГ, *відсі́в, ві́дсівки, відсівни́й, досі́в, заси́в* «посів, лан, обсіменіння» СУМ, Г, *засіва́льник* «новорічний поздоровник», [*засіва́нє*] «поля, лани» Ж, [*за́сівки*] «тс.» Ж, *засівни́к* «сіяч; [(ент.) ковалик, Agriotes Esch. Ж]», [*засі́вок*] «поле, лан» Ж, *засівни́й, насі́в*, [*на́сівка*] «насіння для повторного засіву Ж; підсів, додаткове насіння Куз», [*насі́льник*] «самець-плідник; насінник; перезрілий овоч» МСБГ, *насіни́на, насі́нник, насі́нництво, насі́ння, насіннє́вий, насі́нний, недо́сі́в* «пропуск у посіві» УРС, Ж, [*недосі́вок* ЛексПол, *не́сів*] «тс.», *о́бсі́в* «обсіювання; пропуск у посіві», [*обсі́вне́*] «чим обсівають, обсипають», [*о́бсівок*] «обсіювання, посів» Ж, *пере́сі́в, підсі́в*, [*пі́дсівка*] «глина з піском Она», [*пі́дсівки*] «посів на краю поля», *посіва́ти* «поздоровляти з Новим роком», *по́сі́в* СУМ, Нед, *посіва́льник* «поздоровник з Новим роком», *посівна́*, [*посівне́*] «усяке зерно, що сіється», *посівни́й, присі́в*, [*при́сі́вок*] «присів, посів, урожай; (заст.) надбавка до грошової оплати у вигляді врожаю», *припосівни́й, розсі́в, розсіва́льник*, [*ро́зсівка*] «розсіююча лінза» Нед, *розсійни́к* «пристрій для просіювання», [*розсія́нець*] «вітрогон, легковажна людина» Нед, *розсія́ння* «розсіяність», *розсія́ний* «неуважний», [*ссі́вки*] «висівки, полова» Нед; — р. *се́ять*, бр. *се́яць*, др. *сѣяти, сѣти*, п. siać, ч. síti, seji, ст. sieti, sěju, слц. siat', вл. syć, нл. seś, полаб. sijot, болг. *се́я*, м. *сее*, схв. *сѐјати, сѝјати*, слн. sejáti, стсл. **сѣти**; — псл. sěti, sějǫ; — споріднене з лит. sėti, sėjau «сіяти», лтс. sēt, sēju, лат. sero (*<sisō), sēvī, гот. saian, двн. sāwen, sā(j)en «тс.», сірл. saithe «рій»; ie. *sē(i)-/sī-. — Черных II 160; Фасмер III 615; Brückner 487; Machek ESJČ 544—545; Holub—Kop. 332; Schuster-Sewc 1394—1395; Младенов 626; Skok III 230—231; Trautmann 253; Fraenkel 778—779; Karulis II 174—175; Walde—Hofm. II 522; Feist 403; Гамкрелидзе—Иванов 688; Pokorny 889—890; Мельничук Этимология 1984, 142. — Пор. **си́то, сі́м'я**[1].

сія́ти[2] «сяяти», [*сия́ти*] «тс.», [*сія́к*] «прожектор» Куз, [*сія́льник*] (церковна посудина) Нед, *сія́тельство* (заст. титул), *сія́тельний* (заст., ірон.), *осія́ний, осія́нний* «освітлений, осяяний, опромінений»; — запозичення з російської і старослов'янської мов; р. *сия́ть*, др. *сияти*, стсл. **сиꙗти**, як і болг. *сия́я*, схв. *сја̀јати*, слн. sijáti, відповідають укр. *ся́яти* (див.).

[**скаба́**[1]] «залізна штаба»; — результат контамінації форм *скоба́* «металева

смуга для скріплювання» і *шта́ба* (див.).

[**скаба́**[2]] (орн.) «скопа, Pandion haliaëtus L.» Нед; — результат видозміни деетимологізованої форми *скопа́* «тс.», зближеної з фонетично подібним словом *скаба́*[1]. — Див. ще **скопа́.**

скабіо́за (бот.) «Scabiosa L.»; — р. болг. *скабио́за*, бр. *скабіёза*, п. skabioza, ч. слц. слн. skabióza; — засвоєна латинська наукова назва scabiosa, букв. «шорстка, шерехата», похідна від scabies «шорсткість, нерівність; парша», пов'язаного з scabo «дряпаю, тру», спорідненим з гот. skaban «скребти, стригти», лит. skõbti «видовбувати», псл. skoblь «скребачка», укр. *скобли́ти*; латинська назва мотивується тим, що в давнину скабіоза застосовувалась при шкіряних захворюваннях. — CIC[2] 768; Симоновић 422; Walde—Hofm. II 484. — Пор. **скабре́зний.**

ска́бка «колючка; скалка», [*заска́ба*] «тс.», *заска́бити, поска́бити*; — р. бр. [*ска́ба*] «тріска, скабка»; — пов'язується зі *скобли́ти*, а також з лтс. skabaĩga «тріска, скабка». — Фасмер III 630; Преобр. II 291; Mikl. EW 301; Trautmann 262; Mühl.—Endz. III 863. — Див. ще **ско́бель.**

[**скаборща**] «тріщина, щілина, шпара» ВеЛ, [*шкабо́ра*] «тс.»; — очевидно, афективне утворення, паралельне до *скалу́би́на, шкалу́би́на, шкару́би́на* і под.

скабре́зний «непристойний»; — р. *скабрёзный*, болг. *скабро́зен* «тс.»; — запозичене з французької мови, очевидно, через російську; фр. scabreux «непристойний, шорсткий, бугристий» походить від пізньолат. scabrōsus «шорсткий», пов'язаного з лат. scaber «шорсткий, коростявий», scabo «дряпаю, тру». — CIC[2] 768; Dauzat 653. — Див. ще **скабіо́за, ско́бель.**

[**ска́ворожити**] «викликати огиду» Нед, [*шка́ворожитися*] «гидувати» Нед, [*ска́ворожний*] «бридливий» Нед, [*шкаворжений*] «тс.» ВеЗа, [*шкаворі́жний*] «бридкий»; — очевидно, результат контамінації основ [*шка́редитися*] «гидувати» і *ворожи́ти*. — Див. ще **ворожи́ти, шкарі́дь.**

[**ска́врон**] (орн.) «гайворон, Corvus frugilegus (pingilegus) L.» О; — видозмінене запозичення з польської мови; п. [skawronek] «жайворонок», skowronek «тс.» відповідає укр. [*шкаворо́нок*] «тс.» (див.).

скаву́ (вигук, що відтворює виття собаки від болю, холоду), [*кавуґчити*] «скавучати» ВеБ, [*скавічáти*] (про свиню) Куриленко, *скавулі́ти, скавуча́ти*, [*скавучи́ти*] Бі, *скавча́ти*, [*скаучáти, сковича́ти* Нед], *скавло́* «той, хто скавулить, скавучить», [*закавча́ти*] «запищати»; — р. [*скавуча́ть*] «скавучати», [*сковыта́ть*], бр. *скавыта́ць*, п. skowytać, skowyczeć «тс.», skowyk «скавучання», skowyt «тс.», нл. skowliś «скавуліти»; — псл. skovu, звуконаслідувальне утворення; кореневе **а,** очевидно, з'явилось на українському ґрунті замість **о.** — Shevelov Hist. phonol. 509—510. — Пор. **ску́лити**[1].

[**ска́дерка**] «задиристе місце на деревині» Нед; — результат контамінації слів *ска́бка* «скалка» і *за́ди́рка*. — Див. ще **де́рти, ска́бка.** — Пор. **шкабе́рка, шкарка.**

скаже́ний, *скажена́, скаженíвка, скажені́ти, скаженкува́тий, скаженю́ка, скажиня́, сказ, ска́за, скази́тися, сказь* — див. **казúти.**

[**скажениха**] (бот.) «юринея, Jurinea linearifolia DC.» Мак, [*скаженюха*] «тс.» Ан, [*сказитник*] «дзвоники скупчені, Campanula glomerata L.» Мак; — пов'язане з *казúтися, скаже́ний*; назви зумовлені застосуванням у народній медицині обох рослин для лікування людей, покусаних скаженими собаками. — Анненков 80, 182. — Див. ще **казúти.**

скака́ти «стрибати; танцювати», [*скакíцькати*] «стрибати, скакати» Нед, *скíкну́ти*, [*скíцнути, скічну́ти* О], *ско́кнути, ско́чити, скак* (у виразі *на всьому скаку*), [*скак*] (ент.) «трав'яний коник» Л, [*ска́кави́ця*] «жаба» Г, Нед, [*ска́кавка*] «тс.; цвіркун Нед», *скака́лка*, [*скакелю́ха*] (ент.) «земляна блоха,

Haltica Г; цвіркун Нед», [*скакі́вка*] «жаба» ВеНЗн, [*ска́кля*] «сорока» (в загадці), *скако́вище* «скачки», [*скако́ха*] «жаба» Нед, [*скаку́лець*] (ент.) «земляна блоха; скакун Нед», [*скаку́ля*] «жаба» ВеБ, ВеНЗн, *скаку́н* «той, що скаче, танцюрист, скаковий кінь; [заєць ВеУг; трав'яний коник]», [*скакундій*] «заєць» ВеУг, [*скакуне́ць*] (зоол.) «тушканчик, Dipus jaculus, земляний заєць Нед», [*скаку́нка*] «жаба» ВеНЗн, [*скакуно́чок*] (ент.) «кобилка, Aphrophora», [*скаку́ха*] «жаба» Нед, [*скаку́ця*] «тс.», *скачка, ска́чки, скік* «стрибок; танок з підскоком», [*скі́кавка*] «жаба», [*скі́чка*] «тс. Нед; лісова миша ВеЛ», *скок* «стрибок; [(ент.) трав'яний коник Л]», [*ско́ка*] «жаба», [*ско́ки*] «скакучі хвилі Нед; скачки Пі», [*ско́чка*] «лісова миша Г; стрибунка, танцівниця Бі», *скакови́й, скаку́чий, скокови́й*, [*ско́чний*] «веселий, ритмічний», *скочака́, ско́чки, скакі́ць* (виг.), *скік*, [*скікі́ць, скіць*], [*вско́читися*] «збігтися» (про тканину) Ж, *вскач* (присл.), *вска́чки, вско́чки* «тс.», *ви́скік*, [*ви́скічка*] «білка», [*ви́скок*] Ж, [*ви́скоцень*] «льон-стрибунець», *ви́скочень* «вискочка», *ви́скочка*, [*ви́скочки*] (дитяча гра) Ж, *ви́скоком, ві́дскік*, [*ві́дскок*], *доско́чити* «здобути», [*доско́цький*] «спритний», [*доско́чистий*] «тс. Ме; жвавий, веселий (про музику) Г», [*до́скіць*] (у виразі [*в д.*] «великими стрибками») Ж, *заска́кувати* «заходити, забігати; [лестити, годити]», *заско́чити* «застигнути, захопити», *за́скок, за́скочка* (тех.), [*за́скічний*] «такий, що защіпається» Куз, *зіско́к*, [*знаско́ка*], *зна́скоку*, [*на́скік*] «напад» Куз, [*на́скіцька*] «настирлива людина» Ж, *на́ско́к* СУМ, Ж, [*наско́чка*] «срібна оправа, накладена прикраса, оздоблення» Ж, *на́скоком, навска́ч, навско́ки*, [*навско́чку*] Л, *надска́кувати* «підбігати; лестити», *напідско́ки*, [*о́дскочки*] «обшиття країв (у вишивці)» Ж, *перескік*, [*пере́скічки*] «великодня хлоп'яча гра» Нед, [*перескок, перескоки*] «відхилення, манівці, викрути», [*перескічний*] «високосний» тж, *пере́скаком, перескоком, підскік, підско́к* СУМ, Нед, [*підско́ки*] (у виразі *в п.* «швидко, бігом»), [*підско́цький*] «веселий, танцювальний» (про музику) Нед, [*підско́чний*] «тс.» Нед, *підско́ком*, [*підскіц*] Ме, [*поско́к*] «стрибок» Нед, [*поско́чний*] (про музику до швидкого танцю) Нед, *прискік* (у виразі *з прискоком*), *при́скаком* «уривками», *проска́чка*, [*проскік*] (у виразі [*у п.*]) «галоп», *розско́читися* «лопнути, тріснути», [*у́скок*] «каскад на річці», *уско́ка* (заст.) «перебіжчик, утікач до запорожців» Нед, *уска́ч, уско́ки*, [*уско́чку*] «галопом»; — р. *скака́ть*, [*скочи́ть*], бр. *скака́ць, ско́чыць*, др. *скакати* «стрибати, танцювати», *скочити*, п. skakać, skoczyć, ч. skákati, skočiti, слц. skákat', skočit', вл. skakać, skočić, нл. skakaś, skocyś, полаб. skokat, болг. *ска́кам, ско́ча*, м. *скака, скокне*, схв. *ска́кати, скòчити*, слн. skákati, skočíti, стсл. **скакати, скочити;** — псл. skakati, skočiti; — споріднене з лит. šókti, šóku, šokau «стрибати, танцювати», лтс. sâkt, sâku «починати», двн. giscëhan «траплятися, відбуватися», нвн. geschehen «тс.», дісл. skaga «видаватися», дірл. scuchim «іду геть»; ie. *(s)kek- «скакати»; ці відповідники зіставляються ще з лат. scateo «бити джерелом», лит. skàsti, skastù «стрибати, скакати», гр. σκαίρω «стрибаю», σκιρτάω «тс.»; думка про кельтське походження слов'янських слів (Šachmatov AfSlPh 33, 92) безпідставна. — Фасмер—Трубачев III 645; Преобр. II 303; Brückner 444; Machek ESJČ 547; Schuster-Šewc 1291—1292; Младенов 582; Skok III 263; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 156—157; Trautmann 262; Fraenkel 1021—1022; Būga RR II 317, 590; Kluge—Mitzka 251; Pedersen Kelt. Gr. I 125; Ernout—Meillet 1059; Pokorny 922—923.

[скаку́лі] «сорт синіх круглих слив, Prunus insititia variet.» ВеНЗн, [*скакулькій*] «дрібні круглі сливи» тж; — похідні утворення від *скака́ти*; назви зумовлені, очевидно, тим, що при доторканні до спілої сливи цих сортів з неї

вискакує м'якоть (пор. [*дрискýлі*] і под. «тс.»). — Див. ще **скака́ти.**

[**скаку́н**] (бот.) «льон-стрибунець, Linum crepitans; вівсюг звичайний, Avena fatua L.» ВеНЗн, [*скоке́ль*] «льон-стрибунець», [*скоц, ско́цель, скоцень, ско́чень, ви́скік*] тж, [*ви́скоцень*] «тс.»; — похідне утворення від *скака́ти* (*ско́чити*); назва зумовлена тим, що головки льону-стрибунця тріскаються на корені, розкидаючи насіння, і насіння вівсюга при дозріванні також розсипається навколо рослини. — Грінч. IV 130; Шамота 123; БСЭ 30, 478. — Див. ще **скака́ти.**

скала́[1] «великий камінь, скеля; [крута гора Ч; скіпка, скалка; гілки м'якого дерева для плоту, огорожі; клепка; обвал О]», [*скал*] «крутий схил гори» Ч, [*скали́на*] «порубані дрова» О, [*скали́не́ць*] «польовий шпат» Нед, Куз, [*скали́сько*] «скеля» Нед, [*ска́лі*] (зб.) «гілки для плоту» О, *ска́лка* «осколок чого-небудь твердого; (зоол.) черепашка; [кремінь у рушниці]», *скалля* (зб.), [*скальча́к*] «(геол.) раковистий вапняк; (зоол.) черепашка» Куз, [*скальча́тка*] (зоол.) «циприс, Cypris» Нед, [*ска́ля*] «гілки; тріски; хмиз; дошки, поколені на клепки» О, [*скали́нний*] «скелястий» Нед, *скали́стий* «скелястий; [твердий, міцний]» Чаб, *скалкува́тий* «з гострими краями; бугристий», *ска́льни́й* СУМ, Нед, [*ска́ли́ти*] «сильно бити, розбивати», *оска́лля* «осколки», [*одска́лина*] «схил скелі» Ж, *при́ска́лка* «залом скали», *при́скалок* «тс.»; — р. бр. болг. *скала́*, др. *скала*, п. нл. skała,ч. skála, skalák (skalař) «робітник у каменоломні», слц. skala, вл. skała «скала, каменоломня», skałar «каменяр», м. *скала*, схв. *ска̀ла*, слн. skála; — псл. skala, первісно «щось відколоте, розколоте», пов'язане чергуванням голосних із sčelь «розколина»; — споріднене з лит. skélti «розколювати», гр. σκάλλω «копаю, рубаю», діcл. skilja «розділяти», двн. scolla «брила», нвн. Scholle «крижина»; ie. *(s)kel- «різати», *kel- «бити». — Черных II 166; Фасмер III 630—631; Brückner 493; Machek ESJČ 545; Schuster-Šewc 1287—1288; Младенов 582; Skok III 254; Мельничук Этимология 1966, 220—221; Trautmann 264; Kluge—Mitzka 675; Гамкрелидзе—Иванов 119; Pokorny 923—926. — Див. ще **ско́йка, щіль.** — Пор. **оскі́лок, ска́лити, ска́лка**[1], **ске́ля.**

[**скала́**[2]] «передовий ряд бджіл у рою, що летить», [*скаль*] «частина рою, що вилітає попередньо для пошуку місця; бджола-розвідниця Л», [*ска́ля*] «бджола-розвідниця Л; частина рою, що шукає місця Чаб», [*скали́ти*] «вилітати на пошуки місця для рою» (про бджіл) ВеБ; — р. [*скалья*] «дюжина бджіл, що вилітає на розшуки місця для молодого рою», [*скальи*] «передові бджоли, що шукають місце для молодого рою», бр. [*скаль, ска́лля*] «тс.», п. [skal] «кільканадцять бджіл, що шукають місце для рою», [skarły] «тс.», нл. skal «бджола-розвідниця»; — очевидно, пов'язане зі *ська́ти* «шукати (паразитів у волоссі, шерсті)». — Ніканчук Белар. лінгв. 6, 68; Schuster-Šewc 1288. — Див. ще **іська́ти.**

[**скала**[3]] (бот.) «гостриця лежача, Asperugo procumbens L.» Mak; — р. [*скала*] «тс.»; — неясне.

[**скала́**[4]] «зоря; заграва» Куз; — неясне.

[**скали́на**] «щілина, тріщина» Нед, [*скалу́ба*] Нед, *скалу́би́на* СУМ, Нед, *шкалу́би́на*, [*шкалю́ба, шкалю́бина*] «тс.», [*шкалу́бний, шкалубча́стий*] Она, [*шкалуба́ти*] «колупати» Г, Нед, [*зашкалу́би́на*] «щілина» УРС, Ж, [*зашкалу́бити*] «зробити щілину»; — р. [*скали́на*] «береста», [*ска́лба*] «тс.», п. [skałubina] «щілина», ст. skalina «тс.», ч. šklába «щілина», [škalbina] «тріщина», слц. [sklabina] «тс.», [škalubina] «тс., щілина», вл. škałba «шпара, щілина, ущелина», škałoba, škarba «тс.»; — псл. skalina, *skolba, *skolbina, пов'язані зі *скала́*[1] у давньому значенні «щось розколоте». — Варбот 202; Machek ESJČ 611—612; Schuster-Šewc 1439—1440. — Див. ще **скала́**[1].

ска́лити «вишкіряти (зуби); примружувати (очі)», *оска́л* «вищир», [*оска́-*

лина] «гримаса» Ж; — р. *ска́лить* «вишкіряти», бр. *ска́ліць*, п. заст. skalić «тс.»; — псл. skaliti, пов'язане з skala «скала», sčelь (<*skelь) «щілина». — Фасмер III 631. — Див. ще **скала́[1], щіль.** — Пор. **оскі́лок, ске́ля.**

ска́лка[1] «тріска; скабка; видовжений гострий кристал у воді», [*скала*] «скіпка» ВеЛ, [*ска́ля*] «тс.», *ска́лля* «скалки; [клепки бочки]», [*ска́лє*] «тс.» Нед, [*скални́к*] «поліно, призначене на скіпки», [*скальни́к*] «дрова для скіпок» Нед, [*шкал*] «грубі пучки клоччя з кострицею; костриця», [*шкаль*] «тс.», [*шка́лє*] (зб.) «клепки» тж, [*шка́лі*] «тс.» Г, Нед, *ска́ли́ти* «ранити скалкою», [*заска́лка*] «скабка», [*заска́лля*] «гострі скіпки на тесаному дереві», *заскали́ти* «заскабити», [*зашкали́ти*] «тс.» Ме, [*оска́лок*] «тріска Г; поліно, призначене на скіпки Нед», [*о́шкалок*] «поліно, призначене на скіпки» Нед, ВеЗн, [*пошкали́ти*] «заскабити» Ме; — п. ст. skałka «тріска, скіпка», схв. *ска̏љ* «тс.»; — пов'язане зі *скала́*[1] (спільне первісне значення «відколотий кусок»), споріднене з лит. skalà «тріска», лтс. skala, skals «тс.». — Мельничук Этимология 1966, 220—221. — Див. ще **скала́[1], ско́йка, щіль.** — Пор. **оскі́лок.**

ска́лка[2] «крапля жиру на воді; невелике більмо; іскра, відбитий промінь сонця; [узор на вікнах]», *скалки́* «блискучі частки, блискітки, відблиски»; — бр. *ска́лка* «крапля жиру на воді», п. skałka «невелике більмо»; — очевидно, пов'язане зі *ска́лка*[1]; щодо семантичного зв'язку пор. п. [łuska] «більмо» — схв. *љу̏ска* «осколок; тріска». — Петлева Этимология 1972, 81—84. — Див. ще **ска́лка[1].**

[ска́лка[3]] «качалка для білизни, тіста» Бі; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ска́лка, ска́ло* «тс.» є похідним від [*скать*], пов'язаного чергуванням голосних із *сучи́ть* «сукати». — Фасмер III 631; Преобр. II 293. — Див. ще **сука́ти.**

[ска́лка[4]] «газ, що виділяється з шипучого вина» Бі; — неясне.

[скало́зо́рий] «глузливий, насмішкуватий» Нед, Пі; — очевидно, результат видозміни давнішого незафіксованого значення «більмастий» (пор. *скалоо́кий* «з більмом на оці»), зумовленої впливом слова *скалозу́б* «насмішник» (від *ска́лити зуби* «шкіритися»). — Див. ще **зір, ска́лка[2].**

скалу́ба, *скалу́би́на* — див. **скали́на.**

[скалуби́нник] «останній місяць зими»; — похідне утворення від [*скалу́ба*] «щілина, тріщина»; назва зумовлена, очевидно, тим, що останній місяць зими (лютий) є неповним порівняно з іншими місяцями за кількістю днів. — Див. ще **скали́на.**

скаль, *ска́ля* — див. **скала́[2].**

скальп «волосся зі шкірою з голови подоланого ворога як трофей», *скальпува́ти* «здирати скальп»; — р. бр. *скальп*, п. ч. слц. вл. skalp, болг. м. *скалп*, схв. *ска̏лп*, слн. skálp; — запозичення з англійської мови; англ. scalp «тс.» походить зі скандинавських мов; пор. діслн. skālpr «футляр, оболонка», дат. [skalp] «шкаралупа, шкірка, оболонка», снідерл. schelpe, гол. schelp «тс.», які зводяться до пгерм. *skal- «кора, луска», спорідненого з псл. scala, укр. *скала́* «скеля», р. [*скала́* (*скали́на*)] «береста»; зведення безпосередньо до лат. scalpo «дряпаю, скребу, вирізую» (Holub—Lyer 438; РЧДБЕ 670) помилкове. — CIC[2] 769; Kopaliński 892; Klein 1391; Kluge—Mitzka 633. — Див. ще **скала́[1], щіль.**

ска́льпель «невеликий хірургічний ніж»; — р. бр. *ска́льпель*, п. ч. слц. вл. skalpel, болг. м. *ска́лпел*, схв. *ска̀лпел*, слн. skalpél; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Skalpéll, фр. англ. scalpel «тс.» походять від лат. scalpellum, зменш. від scalprum (scalper) «долото, ніж», пов'язаного з scalpo «дряпаю, скребу, вирізую», спорідненим з гр. σκαλεύω «обрубую, рию», лит. skleñpti (skleñbti) «гладко обрубувати, полірувати», псл. skala, sčelь, укр. *скала́, щили́на*. — CIC[2] 769; Kopaliński 892; Dauzat 654; Walde—Hofm. II 486—487.

— Пор. **скала́[1], скарпе́ль, ску́льптор, щіль.**

[**скальчак**] (орн.) «кам'янка звичайна, Oenanthe oenanthe L.» Шарл, [*скельчак*] «тс.» Шарл; — слц. skaliarik, [skalník, skaliar, skalkár] та ін. «тс.»; — похідні утворення від *скала́, ске́ля*; назви зумовлені тим, що кам'янка часто гніздиться під камінням; пор. [*камі́нка, каміня́р, каменю́х, каменя́к, каменяр, камінчар, кам'яний птах*] «тс.». — Воїнств.—Кіст. 321—323; Ferianc Názv. vtákov 201. — Див. ще **скала́[1], ске́ля.**

ска́ля — див. **шка́ла́.**

[**ска́ма**] «корпія, нитки з тканини для ран» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. scámă (молд. *ска́мэ*) «тс.» виводиться від лат. squāma «луска», яке зіставляється з squālus «брудний». — СДЕЛМ 381; DLRM 742; Walde—Hofm. II 582—583.

[**скаменю́шник**] «домовик» Нед; — пов'язується з *ка́мінь*; характер семантичного зв'язку неясний. — Кобилянський Мовозн. 1980/1, 44.

[**скамна́**] «лава?, стіл?», [*ска́мни́ця*] «ослін» СУМ, Нед, [*ска́мня*] «стіл?», [*ска́м'я*] «тс.», [*скомни́ця* Нед, *скрамни́ця*] «тс.»; — р. *скамья́*, бр. [*скаме́йка*] «ослін», [*скамлі́ца*] «тс.», др. *скамия* «тс.», болг. *скаме́йка* «тс.; парта» (з р.), м. *скамија* «парта», схв. *скàмија* «тс.»; — запозичено в давньоруську мову із середньогрецької; сгр. σκαμνί(ον), мн. σκαμνία «лавка», пов'язане з σκάμνον «тс.», яке походить від лат. scamnum «тс.», пов'язаного з scabo «тру, стружу», спорідненим з гот. skaban «скребти, стригти», двн. scaban «скребти», псл. skobliti, укр. *скобли́ти, ска́бка*. — Черных II 166; Фасмер III 632; Младенов 582; Walde—Hofm. II 484—485. — Див. ще **ско́бель.** — Пор. **ска́бка.**

[**скампути́ти**] «зрадити, донести» Ж (**зк-**); — неясне; виведення від лат. computo «підраховую» (Желех. I 301) викликає сумнів.

[**скаму́зь**] «трісочка» Она; — очевидно, пов'язане з [*каму́з*] «дрібні куски». — Див. ще **га́му́з[1].**

скандáл, *скандалíст, скандáлити, скандалізувáти*; — р. бр. болг. *скандáл*, п. вл. skandal, ч. skandál, м. *скандал*, схв. *скàндāл*, слн. škandál; — запозичення з німецької або французької мови; н. Skandál, фр. scandale походять від лат. scandalum «пастка, неприємність, розбрат», яке зводиться до гр. σκάνδαλον «тс.», спорідненого з лат. scando «підіймаюсь, залізаю», дінд. skándati «мчить, скаче, прискає», сірл. sescaind «він скакав», scendim «скачу». — Акуленко 141; Черных II 166—167; Фасмер III 632; Коряковцева РР 1984/6, 99—102; Gr. Fwb. 702; Dauzat 654; Walde—Hofm. II 488; Frisk II 717—718. — Пор. **скандува́ти.**

ска́ндій (хімічний елемент, Sc); — р. болг. *ска́ндий*, бр. *ска́ндый*, п. skand, ч. слц. вл. skandium, схв. *скандијум*, слн. skándij; — адаптована латинська назва scandium, утворена в 1879 р. шведським хіміком Нільсоном від лат. Scandia «південна частина Скандинавського півострова». — CIC[2] 769; Волков 72; Фигуровский 117—118; Koraliński 892.

скандува́ти «читати вірші, чітко виділяючи наголошені склади в кожній стопі»; — р. *скандúровать, скандова́ть*, бр. *скандава́ць*, п. skandować, ч. skandovati, слц. skandovat', вл. skandĕrować, болг. *скандúрам*, м. *скандúра*, схв. *скандúрати*, слн. skandírati; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польську; нім. skandieren, як і фр. scander «тс.», походить від пізньолат. scando «піднімаюсь, вилізаю; скандую» (власне, «піднімаю та опускаю ногу для відбивання розміру»), спорідненого з гр. σκάνδαλον «западня, пастка». — CIC[2] 769; Koraliński 892; Walde—Hofm. II 488. — Див. ще **скандáл.**

скань «філігрань», *ска́нний*; — запозичення з російської мови; р. *скань* «тс.; [зсукана пряжа, здвоєна нитка]» пов'язане зі *скать* «сукати» (з др. *съкати*), *сука́ть* «тс.». — Даль IV 193—194; Фасмер III 635. — Див. ще **сука́ти.**

[**скапа́ри́тися**] «зникнути, пропасти Нед; квапитися Пі»; — неясне; можливо, пов'язане з *капа́рити* «бідувати», зближеним зі [*ска́па́тися*] «зникати»; може бути зіставлене і з рум. scăpărá (молд. *скэпэра́*) «блискати» (пор. молд. *ый скэпэра пичоареле* «швидко бігти», букв. «блискати ногами»).

[**ска́па́ти**] «уникнути небезпеки» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. scăpá «рятувати; уникнути, звільнитися», як і іт. scappare «утекти, уникнути, звільнитися», ісп. порт. escapar, фр. échapper «тс.», походять від нар.-лат. *excappare, утвореного з прийменника ex «із» та іменника cappa «плащ; капюшон»; первісне значення «вислизнути з плаща, залишивши його в руках переслідувача». — Scheludko 142; Vrabie Romanoslavica 14, 172; Vincenz 14; СДЕЛМ 386; Pușcariu 138; Dauzat 262. — Див. ще **екс-, з²**, **ка́па¹**.

[**ска́па́тися**] «зникати, гинути» Нед, [*скапані́ти*] «зникнути, пропасти» О, [*ска́пнути*] «зачахнути, померти»; — запозичення з польської або словацької мови; п. skapanieć «звестися ні на що», skapieć «знидіти, зачахнути», kapieć «нидіти, марніти», слц. skapat' «згинути, здохнути, зникнути», як і болг. *ска́пвам се* «розкладатися, псуватися, гнити», м. *скапе(се)* «розкладається, гниє», схв. *ска̏пати* «згинути, змарніти», пов'язується з дієсловом *ка́пати* як утворення з первісним значенням «спливати крапля за краплею». — Sławski II 55; Brückner 217. — Див. ще **ка́пати.** — Пор. **скапа́ри́тися.**

[**скапчати**] «зв'язати» ВеЛ; — запозичення з угорської мови; уг. kapcsol «тс.», kapocs «застібка, гачок» пов'язані з дієсловом kap «діставати, хватати», що тлумачиться як звуконаслідувальне утворення. — MNTESz II 354, 361—362.

скарабе́й (ент.) «жук-гнойовик, Scarabaeus L.»; — р. бр. *скарабе́й*, п. skarabeusz, ч. слц. skarabeus, схв. *скара̀бēј*, слн. skarabéj; — запозичення з латинської мови; лат. scarabaeus «тс.» походить від гр. κάραβος «морський краб; жук-рогач», запозиченого з якоїсь середземноморської мови. — СІС² 769; Walde—Hofm. II 490—491; Chantraine 406—407.

скаралу́па, *скарупли́на* — див. **шкаралу́па.**

скаралу́ща — див. **шкаралу́ща.**

скарб, *скарбе́ць* «посуд, у якому заривають скарб», *скарбівни́к, скарбівни́ця, скарбі́вня́* СУМ, Нед, [*скарбівці́*] «прислуга в поміщицькому господарстві» Нед, *ска́рбни́к* СУМ, Нед, *скарбни́ця, скарбничи́ха, скарбни́чка* «шкатулка для коштовностей», [*скарбо́вня*] «скарбниця» Нед, *скарбо́на* «скарбниця; карнавка; скарб», *скарбівни́чий* «скарбник», *скарбни́чий* «тс.», *скарбо́вий* «казенний; заст. поміщицький», [*наскарбля́тися*] «наживатися», *підска́рбій* (заст.) «скарбник», ст. *скарбъ* «казна (1388); майно (1449)»; — р. бр. *скарб*, др. *скарбъ*, п. skarb, нл. škarba «лепта»; — через польське посередництво запозичено, очевидно, з давньоверхньонімецької мови; двн. scerf «монета», раннє нвн. scher(p)f «тс.» пов'язані з двн. scarbon «робити надрізи, карбувати», спорідненим із псл. *čerpъ, укр. *череп*; виведення від псл. skъrbь «жаль, гризота» (Brückner 493; Брандт РФВ 24, 173) непереконливе. — Шелудько 46; Richhardt 98; Фасмер III 633; Преобр. II 294; Kluge—Mitzka 643—644. — Див. ще **че́реп.**

[**скарбулитися**] «згорнутися в кільце, трубку»; — очевидно, афективне утворення, близьке до [*карбуля́ти*] «кидати палку так, щоб вона скакала по землі, перевертаючись з одного кінця на другий» (пор.).

ска́рга¹, *ска́ржни́к*, [*скаргува́тися*] «скаржитися», *ска́ржити, ска́ржи́тися* СУМ, Пі, *ска́ржли́вий, ска́ржно*, ст. *скарга* (1388); — бр. *ска́рга*; — запозичення з польської мови; п. skarga, skarżyć, як і вл. skoržić «скаржитися», нл. skjaržyś «тс.», виводиться від псл. *skъr̥g- «скреготати»; менш переконлива думка (Štrekelj Jagić-Festschr. 713) про запозичення з німецької мови

(бав. schergen «обвинувачувати, скаржитися»). — Richhardt 98; Фасмер III 633; Ильинский ИОРЯС 23/2, 233; Brückner 493; Schuster-Šewc 1295—1296. — Див. ще **скреготáти.**

[**ска́рга**[2]] «вид молотка, яким насікають камінь у млині» Л; — очевидно, помилкове написання замість **скарпа*, яке може бути пов'язане зі *скарпе́ль* «плоске долото, різець каменотесів» (пор.).

скаре́да «скнара», *скаре́дний, скаре́дничати*; — бр. [*скарада́*] «скнара», болг. *ска́ре́ден* «ощадливий»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ска́ред(а)* етимологічно тотожне з др. *скарѣдъ* «огидний», ч. škaredý, укр. [*шка́редний*] «тс.». — Фасмер III 633—634. — Див. ще **скарідь.**

[**скарідь**] «погань» О, [*шка́ред, шкарі́дь*] «тс.», [*ска́рінний*] «бридкий, поганий, неохайний» О, [*шка́редний*] «гидкий», [*шкара́дний*] «тс.» О, [*скаре́нно*] «бридко» О, [*скаридува́тися*] «бридитися» О, [*скарідува́тися*] «тс.» О, [*шка́редитися*] «гидувати»; — р. [*ска́ред*] «негідник, огидна людина», [*скаредь*] «різне дрантя, мотлох», бр. [*скарі́да*] «ледащо», [*шкарэ́дзь*] «нікчемність», [*шкарі́дзь*] «скнара; нікчемність», др. *скарѣдие* «бридота, гидота; сум, туга», *скарѣдыи* «огидний», *скарѣдовати* «гребувати, гидувати; зневажати», п. szkarada «бридота; потвора», szkaradny «огидний, бридкий», ч. škareda «потвора», škaredý «огидний; поганий», слц. škaredý «огидний, бридкий», вл. škerjeda «бруд, гидота», нл. škarjeda «тс.», м. *скареден* «непристойний», схв. *ска̏редан* «бридкий; непристойний», стсл. **скарѣдъ (скарѧдъ)** «огидний, бридкий», **скарѧдие** «неприємність, прикрість», **скарѣдовати (скарѧдовати)** «гребувати, гидувати»; — псл. skarědъ (skarędъ) «бридкий»; — споріднене з дісл. skarn «гній, послід», данґл. scearn, снн. scharn «тс.», гр. σκῶρ (σκατός) «кал», лат. mūs-cerda «мишачий послід», sū-cerda «свинячий послід», дінд. ava-skaraḥ «екскременти», apa-skaraḥ «тс.»; ієв. *sker-(d-)/skĕr-(d-) «випорожнятися»; українські форми з початковим **ш-** з'явились в основному під впливом західнослов'янських мов; заперечення праслов'янського походження східнослов'янських відповідників без урахування наявних тут форм з початковим **с-** (Львов Этимология 1967, 190—191) позбавлене підстав. — Фасмер—Трубачев III 633—634; Преобр. II 294—295; Львов Этимология 1966, 149—151; Потебня К ист. зв. III 33; Brückner 549; Holub—Kop. 370; Schuster-Šewc 1441; Младенов 582; Skok III 257; Mikl. EW 398; Pokorny 947—948.

[**скарла́т**] «скарлатина» Нед; — очевидно, запозичення зі старопольської мови; п. ст. szkarłat «висип невеликих червоних плям по тілі» походить від слат. scarlātum «червоний одяг, червона матерія», яке через перс. säqirlāṭ «червоний одяг» і ар. sigillāṭ зводиться до лат. sigillātus «помічений; опечатаний» (від sigillum «печатка») або до гр. **κυκλάς** «жіноче плаття, що обгорталося навколо тіла», пов'язаного з **κύκλος** «круг». — SW VI 618; Kluge—Mitzka 636; Klein 1393. — Пор. **скарлати́на, скарла́тник, шарла́т.**

скарлати́на, [*скарлятѝна* Нед, *шкарлятѝна* Куз], *скарлатино́зний*; — р. болг. м. схв. *скарлати́на*, бр. *шкарлятына*, п. szkarlatyna, ч. skarlatina, слц. skarlatína; — запозичено з пізньолатинської мови через італійське або французьке посередництво (іт. scarlattina, фр. scarlatine); пізньолат. (febris) scarlatina, букв. «пурпурова (гарячка)» утворено від іменника scarlātum «пурпур, шарлат»; назва зумовлена червоним кольором висипу на тілі хворого скарлатиною. — CIC[2] 769; Черных II 167; Фасмер III 634; Kopaliński 945—946; Holub—Lyer 439; Dauzat 654. — Див. ще **скарла́т.** — Пор. **шарла́т.**

[**скарла́тник**] (ент.) «адмірал, Pyrameis (ст. Vanessa) atalanta» Нед; — похідне утворення від ст. *скарла́т* «темно-червона фарба», п. szkarłat «тс.»; назва зумовлена забарвленням крил метелика; пор. п. [szkarłatnik] «кардинал»

(той, хто ходить у червоному одязі). — Див. ще **скарла́т.**

[**скарліо́н**] «вид рибальської снасті (сітка на обручі) Берл; велика хватка Дз»; — неясне.

скарпе́ль «каменярський різець; долото»; — р. бр. *скарпе́ль*; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. scarpello (scalpello) «різець; долото; скальпель» походить від лат. scalpellum, зменш. від scalprum (scalper) «долото, ніж». —ТСБМ V/1, 161; Mestica 1544. — Див. ще **ска́льпель.**

[**скарпіо́н**] (іхт.) «морська неїстівна колюча риба» Берл; — очевидно, пов'язане зі *скорпіо́н* (див.).

скат[1] «колесо автомобіля; комплект колісних пар; похила гірнича виробка»; — бр. *скат* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *скат* пов'язане з дієсловом *кати́ть* «котити», *ката́ть*. — Фасмер—Трубачев III 635. — Див. ще **коти́ти.**

скат[2] (іхт.) «Raja L.»; — бр. болг. *скат*, слн. skát; — запозичення з російської мови; р. *скат* «тс.» походить від норв. skata, [skat] або шв. [skata] «тс.», яке зближується з шв. skate «верхівка дерева». — Фасмер III 635; БСЭ 39, 215—216; Much Wus I 43; Matzenauer 307.

[**скат**[3]] «скатерка»; — результат скорочення форми *ска́терть*, викликаного, очевидно, впливом дієслова *ска́чувати*. — Див. ще **ска́терть.**

ска́терть, [*скатер*] «скатерть» О, *ска́терка*, [*скатерни́ця*] «скатерть» Нед, Пі, *скатерти́на*, [*ска́тертька* Нед, *скатерчи́на*], *ска́тірка*, [*скатертьо́вий*]; — р. *ска́терть*, бр. [*ска́церка*], др. *скатерть*; — очевидно, результат видозміни давнішого **дъскатьрть*, утвореного з основ іменника *дъска* «дошка, стіл» і дієслова *терети, тьру* «терти»; пор. р. [*ру́котерть*] «рушник»; менш переконливе виведення (Соболевский РФВ 71, 444) від др. *съкать* «сукати» або тлумачення (Грот Фил. раз. II 478; Бранд РФВ 22, 114) як запозичення з німецької мови (нвн.) [Schetter] «клейонка», свн. schët(t)er «тонка бавовняна матерія»). — Коваль 118—119; Черных II 167; Фасмер III 635; Преобр. II 295; Bern I 246; Mikl. EW 353; Trautmann 324—325. — Див. ще **до́шка**[1], **те́рти.**

ска́ут «член дитячої організації», *скаути́зм* «рух скаутів»; — р. бр. болг. м. *ска́ут*, п. слц. skaut, ч. skauting «скаутизм», схв. *ска̏ут*, слн. skávt; — запозичення з англійської мови; англ. scout «скаут; розвідник; шпигун» походить від фр. ст. escoute «слухач; розвідник, шпигун», яке через нар.-лат. ascultāre «слухати» зводиться до лат. auscultāre «тс.», очевидно, з давнішого *ausclutare як похідного від clueo (cluo) «називаюся», спорідненого з дінд. śrūyáte «зветься», псл. slyti «зватися», slūхъ «слух». — CIC[2] 769; Kopaliński 893; Klein 1402; Walde—Hofm. I 86, 237—239. — Див. ще **слух.**

скафа́ндр; — р. бр. *скафа́ндр*, п. слц. skafander, ч. skafandr, болг. *скафа́ндър*, схв. *скафа̀ндар*, слн. skafánder; — запозичення з французької мови; фр. scaphandre утворено з гр. σκάφη «човен», пов'язаного з σκάπτω «копаю», спорідненим з лит. skõbti «довбати», укр. *скобли́ти*, і ἀνήρ (род. в. ἀνδρός) «чоловік, мужчина», спорідненого з лат. Nero «Нерон», кімр. ner «начальник, хазяїн». — CIC[2] 769; Черных II 167; Dauzat 654; Frisk I 107—108, II 718—720. — Див. ще **ско́бель.**

[**скахва́**] «кушнірський ніж для очищання шкіри», [*шкафа́, шкахва́*] «тс.»; — р. [*ска́фа*] «тс.» (з укр.?); — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від нн. Schawe «рубанок», нвн. Schabe «скребок» (Фасмер III 635—636) або від гр. σκάφος «різець, кирка» (Бодуэн де Куртенэ — Даль IV 177).

[**скаціру́ва́ти**] «побити»; — очевидно, результат афективної видозміни форми *скатува́ти* «замучити катуванням; [сильно побити (Ме)]». — Див. ще **кат.**

скачани́ти —див. **качи́н.**

[**ска́яти**] «відступати» О, [*ска́ятися*] «відмовитися від купівлі» О; — пов'язане з *ка́ятися* (див.).

[**сквар**] «спека», [*скварота*] «тс.» Німчук, [*скваро́к*] «шкварка» Л, [*шква́ра*] «спека», [*шкваренина*] «лій», *шква́рка*, [*шква́ро́к*] «шкварка», [*сква́рний*] «жаркий», [*шкварни́й*] «тс.», *шква́рити* «жарити», *шкварну́ти* «сильно ударити», *ви́шкварка, ушква́рити* «зробити щось енергійно; заграти; сильно ударити»; — р. [*сква́ра*] «вогонь, горіння; шкварка», [*шква́ра*] «вишкварки», бр. [*сквар*] «спека», *сква́рка* «шкварка», [*шква́рка, шкварыць*], др. *сквара* «вогонь, чад», п. skwar(a) «спека», ч. škvár(a) «шлак», škvařiti «вижарювати», слц. škvarka, škvarit', вл. šwjerč «шкварка», нл. šwark «тс.», схв. *сквȁра* «мазь для волосся», слн. skvára «крапля жиру на рідині», стсл. **сквара** «чад від спалюваного жиру»; — псл. skvarъ, skvara, пов'язане зі *skverti «розтоплювати» (пор. цсл. **расквр҃ѣти** «розтопити»); — дальші зв'язки неясні; можливо, звуконаслідувальне утворення (пор. [*скварча́ти, скворе́ць*]); сумнівне зіставлення (Machek ESJČ 615) з псл. *verti «кипіти», varъ «вар». — Німчук 154—155; Фасмер III 636; Brückner 498; Holub—Kop. 371—372; Schuster-Šewc 1952; Младенова Этимология 1986—1987, 86—87. — Пор. **шква́рити.**

[**сква́ритися**] «внадитися» Нед; — неясне.

[**сква́цятися**] «знесиліти, виснажитися; зробити кислу міну» Нед; — очевидно, пов'язане із [*ква́цок*] «кусок м'якої глини», [*ква́ця*] «розмазня», *ква́цяти* «розмазувати» (див.).

сквер; — р. бр. м. *сквер*, п. skwer, слц. square, схв. *сквêр*, слн. skvêr; — запозичення з англійської мови; англ. square «квадрат, квартал, площа, сквер» походить від фр. ст. esquarre (esquerre) «прямокутник», яке виводиться від нар.-лат. *esquadrāre «нарізати у вигляді чотирикутника», утвореного з префікса ex- «із-» та дієслова quadrāre «робити прямокутним», пов'язаного з quadrātus «чотирикутний», quattuor «чотири». — СІС[2] 770; Фасмер III 636; Черных II 168; Klein 1499; Gamillscheg 385; Walde—Hofm. II 395—396.— Див. ще **екс-, з[2], квадра́т, чоти́ри.**

[**сквере́сть**] (вигук, що відтворює крик якогось птаха), [*скверещáти*] «голосно цвірінькати»; — звуконаслідувальне утворення, можливо, оформлене під впливом іменника [*скве́ресть*] «скиглення», пов'язаного зі [*скви́ритися*] (пор.).

скве́рна, *скверни́тель, скверно́та*, [*сквернь*] «скверна, гидота, нечистота, падаль» Нед, [*скверу́ха*] «нехлюя» Нед, *скве́рний* «порочний, поганий», [*скверни́стий*] «заплямований» Нед, *скве́ри́ти* «поганити», *прескве́рний* Нед; — р. *скве́рна*, бр. [*скве́рня*] «нечистоти, бруд», др. *сквьрна* «мерзота, нечисть», болг. *скве́рен* (з р.); — запозичено в давньоруську мову зі старослов'янської; стсл. **скврьна,** як і болг. [*скърнав*] «бридливий», схв. *скврȁна*, слн. skrúniti «сквернити», ч. слц. skvrna «пляма, вада», походить від псл. *skvьr̥na «скверна», *skvьr̥nъ «огидний», яке загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з skvarъ «спека» (Brückner 498; Holub—Kop. 371—372; Skok III 276); зіставлялося з др. *скарѣдъ* (укр. *шка́редний*) «огидний» (Meillet Études 445), з лат. squarrōsus «покритий паршею, струпами, гидкий, нечистий» (Преобр. II 296; Walde—Hofm. II 583), з схв. *ква́рити* «псувати» (Machek Recherches 37—38). — Фасмер III 637; Младенов 587. — Пор. **скаре́да, шкарі́дь.**

[**сквершо́к**] «цвіркун» ВеНЗн, [*скверщу́к* Нед, *сквірчак* ВеНЗн] «тс.»; — результат видозміни форми [*сверчо́к*] під впливом дієслова [*сквирча́ти*]. — Див. ще **сверені́ти, скви́рити(ся).**

скви́ра — див. **шкви́ря.**

[**скви́рити(ся)**] «плакати, скімлити», [*скверенді́ти, сквере́нчати*] «тс.» Нед, [*сквирча́ти*] «тріщати, сичати», [*сквириню́к*] «цвіркун», [*сквиріне́ць* тж, *сквірк* ВеНЗ, *сквірок* ВеНЗн, ВеЛ] «тс.», [*сквирк*] «скиглення», [*скве́ресть*] «тс.» Нед, [*розскве́ритися*] «розплакатися» Нед; — бр. *сквірчэ́ць* «верещати», *сквярці́ся* «тс.», п. skwierczeć «тріщати, скрекотати, сичати, пищати; скиглити»,

[skwierczyć, skwirczeć] «тс.», ч. škvrně «маля», слц. škvŕkat' «бурчати (у животі)», [škvirčec] «скрипіти», škvrk «бурчання, скрип, тріск», škrl'a «маля», схв. *сквр́чати* «цвірчати»; — псл. *skvьr/skvьr̥k- «скрипіти, цвірінькати, скиглити», звуконаслідувальне утворення, паралельне до *svьr-/svьr̥k-. — Brückner 498—499; Holub—Kop. 371—372. — Пор. **сверені́ти, сквере́сть, скворе́ць.**

[**сквиря́га**] «скнара» Нед; — похідне утворення від [*скви́рити(ся)*] «плакати, скімлити», аналогічне до р. [*сквиля́га*] «скнара», [*скиля́га*] «тс.», пов'язаного із [*кви́литься*] «скаржитися, тужити»; пов'язання р. [*скиля́га*] зі стсл. **склѧгъ** (назва монети, Mikl. EW 300) або з р. [*скил*] «собака» (Фасмер ГСЭ III 182) необґрунтоване. — Див. ще **скви́рити(ся).**

[**сквичати**] «вищати, пищати» ВеЛ; — схв. *скви́чати* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане із [*квича́ти*] «кувікати»; пор. слц. skvíknut' (zkvíknut') «завищати». — Див. ще **кви́кати.**

[**сквична́ти**] «бути тупоумним» Нед, [*скічна́ти*] «тс.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із *скуча́ти, ску́ка.*

[**сквірк**] (бот.) «ялина звичайна, Picea excelsa Lk.» ВеЛ, [*сквірок*] «тс.» ВеНЗн, Mak; — результат видозміни форм [*свірка, свірок*] «тс.» під впливом фонетично близьких форм [*сквірк*] «цвіркун», [*сквірок*] «тс.», співвідносних із [*свірк, свірок*] «тс.». — Див. ще **сви́рка.**

[**сквозь**] «наскрізь» Нед, [*сквози́ти*] «просвічуватися, прозирати (виднітися)», [*сквозня́к*] «протяг» тж; — р. *сквозь* «крізь, наскрізь», др. *сквозѣ* «тс.», схв. ст. *скози*, слн. skóz(i) «крізь», стсл. **сквозѣ (скозѣ)** «крізь»; — пов'язане чергуванням голосних з р. *сква́жина* «отвір»; — дальші зв'язки не встановлено; зіставлення з р. [*скрозь*] «крізь» (Черных II 168) позбавлене підстав. — Фасмер III 636, 637; Преобр. II 297; Skok III 267—268; ESSJ Sl. gr. I 237—238. — Пор. **крізь, скрізь.**

[**скворе́ць**] (орн.) «шпак, Sturnus L.»; — р. *скворе́ц*, бр. [*скварэ́ц*], п. [skorzec, skorzeń], ч. слц. škorec, вл. нл. škórc, полаб. st'örce (мн.), болг. *скоре́ц*, [*скворе́ц, шкоре́ц*], схв. *скво́рац, чво́рак*, [*шкво́рак*], слн. škvôrec, škôrec; — псл. *skvorьcь, пов'язане чергуванням голосних із звуконаслідувальним *skvьr-, (*skvьr̥k-) «скрипіти, цвірінькати, скиглити»; назва зумовлена різноманітним характером співу шпака. — Булаховський Вибр. пр. III 263; Черных II 168; Фасмер III 637; Brückner 499; Machek ESJČ 547; Schuster-Šewc 1444; Младенов 583; Skok III 276. — Див. ще **скви́рити(ся).**

скебаска — див. **ки́ба**[1].

скеле́т, [*шкеле́т*], [*скіле́тина*] «дуже худа жінка» Чаб, [*скі́льда*] «тс.» Чаб, *скелетува́ти* «з'їдати м'яку частину листка» (про жуків); — р. *скеле́т*, бр. *шкіле́т*, п. szkielet, ч. слц. вл. skelet, болг. м. *ске́лет*, схв. *скѐлет, скѐлет*, слн. skelét; — запозичення із західноєвропейських мов; нвн. Skelétt, фр. squelette походять від гр. σκελετός «скелет», пов'язаного з σκελετόν «висохле тіло», σκελετός «висохлий», похідними від σκέλλω «висушую», яке задовільної етимології не має; гр. σκελετόν вважається також (Klein 1452) запозиченням із семітських мов, зближеним із σκέλλω «висушую» за народною етимологією. — СІС[2] 770; Черных II 168; Фасмер III 638; Преобр. II 297; Kluge—Mitzka 712; Dauzat 682; Frisk II 722—723.

скельтува́тися — див. **келтува́ти.**

ске́ля, *скели́на*, [*ске́ли́ще*] «скеляста місцевість; скелясті гори Нед», *ске́лля* (зб.), [*ске́льник*] «житель скель» Нед, [*шке́ля*] «скеля» Нед, *скели́стий, скеля́стий*, [*скиля́стий*] Нед, [*розске́лина*] «розщілина»; — р. [*ске́ля*] «скеля», [*ске́лья*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації іменника *скала́* і етимологічно пов'язаної з ним основи *щел-* (*уще́лина*, [*щели́на*] «щілина», [*щіль*]); з огляду на паралелізм початкового **ске-//ще-** в словах інших коренів (*ске-*

міти; *щеміти*, *скепа*, *скіпка* : *щепа* та ін.) можливе припущення про факультативне збереження початкового **ск-** перед голосними переднього ряду без переходу в **щ**; виведення від гіпотетичного **скъль*, **скъля* (Фасмер III 638) здається менш переконливим; вважається також результатом видозміни форми *ска́лля* (зб.) «скали» (Німчук 115). — Див. ще **скала́**[1], **щіль.**

скеміти[1] «щеміти», [*скимі́ти* Нед], *скі́млити*, [*скимені́ти* Нед] «тс.», [*скемені́ти*] «тиснути, мучити» Нед; — не зовсім ясні форми з початковим **ск-** перед **е, и** замість очікуваного **щ**; очевидно, результат контамінації форм типу *скі́млити* (<**скомлити*) «нити, скиглити», *оско́ма* і *щеміти* або факультативного збереження **ск-** без переходу в **щ-**, як у словах *ске́ля*, *скіпка* та ін. — Див. ще **ско́мина, щеміти.** — Пор. **ске́ля, скі́па.**

скеміти[2] — див. **скі́млити.**

[**ске́пінь**] «спека, жара» Мо; — результат контамінації слів *спе́ка* і [*ски́пень* (*ске́пінь*)] «великий мороз». — Див. ще **пекти́, ски́пень.**

ске́псис «сумнів, недовіра», *ске́птик, скептици́зм, скептичний*; — р. болг. *ске́псис*, бр. *ске́псіс*, п. вл. skepsis, ч. skepse, слц. skepsa, м. *скепса*, схв. *ске̏псa*, слн. sképsa; — запозичено з грецької мови, очевидно, через посередництво німецької (н. Sképsis); гр. σκέψις «розгляд, дослідження, сумнів», пов'язане з σκέπτομαι «дивлюся, досліджую, розмірковую», яке у своїй давнішій формі *σπέκ-ιομαι відповідає лат. specio «дивлюся», ав. spasyeiti «ди́витьcя», дінд. páśyati «тс.». — CIC[2] 770; Kopaliński 894; Frisk II 725—726. — Пор. **аспе́кт, єпи́скоп, мікроско́п, спеціа́льний, телеско́п.**

[**скерге́ля**] «хвороблива людина»; — афективне утворення, можливо, пов'язане із *ска́рга*, *ска́ржитися* або з р. [*скаргы́кать*] «шаркати ногами».

скереда́ (бот.) «Crepis L.», [*скерда*] «тс.» Мак; — р. *ске́рда*, [*шкерда*], бр. [*скерда*], ч. skerda (з р.), [skarda, škarda] «тс.»; — неясне. — Machek Jm. rostl. 232.

ске́рцо (муз.), *скерца́ндо*; — р. болг. м. *ске́рцо*, бр. *ске́рца*, п. ч. слц. scherzo, схв. *ске̏рцо*, слн. schêrzo; — запозичення з італійської мови; іт. scherzo «скерцо», букв. «жарт» пов'язане з scherzare «жартувати», яке походить від свн. schërzen «весело стрибати, веселитися», пов'язаного з schërz «задоволення, гра», scharz «стрибок», schurz «тс.», снн. schërs «жарт», до яких зводиться й укр. *жарт*. — CIC[2] 770; Kopaliński 869; Mestica 1562—1563; Kluge—Mitzka 644. — Див. ще **жарт.**

[**скес**] «жаднюга, скупиндя» Чаб; — неясне; можливо, афективне утворення.

скетч «ескіз; вистава, жарт»; — р. бр. *скетч*, п. skecz, ч. слц. skeč, болг. м. *скеч*, схв. *скѐч*, слн. skéč; — запозичення з англійської мови; англ. sketch «естрадна п'єса жартівливого змісту» походить від іт. schizzo «бризки; штрих, ескіз», яке через лат. schedium «поетичний експромт» зводиться до гр. σχέδιος «імпровізований», пов'язаного з σχῆμα «вигляд, форма; нарис, ескіз». — CIC[2] 770; Kopaliński 893; Klein 1453; Frisk I 602—604. — Див. ще **ескіз, схе́ма.**

ски́ба «брила в борозні; окраєць (хліба); [шрам Нед]», [*скибани́ця*] «великий окраєць» ЛексПол, *скибина́*, *ски́бка*, [*ске́бка*] «скибка ЛексПол», [*скибо́виць*] «дволемішний кінний плуг» Корз, [*скибисти́й*] Нед, [*скибча́стий*] «з подовжними заглибинами ззовні (про плоди) Г; шаруватий Бі», [*скибча́тий*] «шаруватий» Бі, [*ски́бити*] «піднімати пар» Нед, [*скибе́тися*] «лягати скибами» Корз, ст. *скиба* (1596); — р. [*ски́ба*] «окраєць», бр. *скі́ба* «тс.; брила в борозні», п. skiba «брила в борозні; леміш», skibka «окраєць», ч. skýva, слц. skyva, вл. skiba «тс.», нл. skiba «тс.; борозна», полаб. st'aibă «хліб, скибка»; — запозичення з давньоверхньонімецької мови, у східнослов'янські через польську; двн. scība (нвн. Scheibe «скибка, коло, шибка, шайба») споріднене з дісл.

skīfa «скибка», дфриз. skīve «тс.», які зводяться до пгерм. *skībō- «відрізана від стовбура пластина», спорідненого з гр. σκῖπων «палка; відколота гілка», лат. scīpio «палка, жезл», лит. skiẽbti «розпорювати, робити діру», skiẽpti «розділяти, робити отвір», псл. *sčipati, укр. *щипа́ти, щепи́ти*. — Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 52; Шелудько 46; Richhardt 98; Фасмер III 639; Преобр. II 297—298; Brückner 493; Machek ESJČ 551; Schuster-Šewc 1289; Kluge—Mitzka 640; Frisk II 733; Fraenkel 805; Pokorny 922. — Див. ще **щепи́ти, щипа́ти.** — Пор. **ша́йба, ши́ба.**

[**ски́виця**] «щелепа, кісточка на скроні» Л, [*скі́виця* Л, *скі́ва* Куриленко, *скі́биця* тж] «тс.»; — запозичення з білоруської мови; бр. *скі́віца* «щелепа», [*скі́біца*] «тс.», очевидно, пов'язане зі *скі́ба* «скибка, окраєць». — Див. ще **ски́ба.**

ски́глити, [*скиглі́ти*] «скиглити» (про чайку) Нед, [*скі́глити, скліти* Нед, *скоголи́ти*] «тс.», [*скоголі́ти*] (про чайку) Нед, *скиг* «скигління», [*скигл, скігл*] «тс.» Нед, *скиглій*, [*ски́гля*] «плакса Ва; (орн.) чайка, Vanellus cristatus Нед», *скигля́чка* «плакса»; — р. [*ски́голить*] «вищати, вити, плакати», бр. [*скі́гаць, скігіта́ць*]; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до [*скавулі́ти*] «скавучати», *скугні́ти* «вищати» (про свиней), р. [*ску́глить*] «скиглити», [*скуго́лить, ску́го́рить, ску́грить*], бр. [*скуго́ліць*] «тс.», ч. skuhrati «хникати», слц. skuhrat' «скаржитися»; зіставлення з лит. skaugėti «заздрити», лтс. skàust «тс.» (Фасмер III 660) необґрунтоване. — Хинце ОЛА 1976, 141—147. — Пор. **скаву́, скугу́.**

[**скигна́ти**] «хворіти, стогнати» Нед; — результат контамінації слів *ски́глити* і *стогна́ти* (див.). — Пор. **кри́гнати.**

[**ски́джитися**] «загинути, пропасти» Чаб; — очевидно, афективне утворення.

[**ски́кнути**] «видати тихий звук» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із [*ки́кати*] «кувати».

скиксува́ти «схибити»; — запозичення з польської мови; п. skiksować «узяти фальшивий звук; схибити в грі у м'яча або в більярд», kiksować «тс.», як і пізніше укр. *кіксува́ти* «зробити невдалий удар у грі в більярд», *кікс* «невдалий удар у грі в більярд», р. *киксова́ть*, бр. *кіксава́ць*, ч. kiksat «хибити; фальшивити», слц. kiksovat' «тс.», болг. *кикс* «невдалий удар у грі в більярд», схв. *кикс* «фальшива нота; помилка», через посередництво німецької мови (н. Kicks «промах у більярді», kicksen «кіксувати») зводиться до англ. kicks «промах», пов'язаного з kick «бити ногою», етимологічно неясного. — ТСБМ II 683; Sławski II 160; Holub—Lyer 240; РЧДБЕ 331; Вуjаклија 427; Paul DWb. 326; ODEE 504.

[**скинбе́ї**] «нутрощі, тельбухи»; — фонетично видозмінене запозичення з турецької мови; тур. işkembe «кишки, нутрощі» походить від перс. skänbä (šikamba) «тс.». — Радлов I 1556; Räsänen Versuch 174.

скиндя́к, *скиндя́чка* — див. **киндя́к.**

ски́нія (заст.) «палатка; переносне святилище давніх євреїв»; — р. болг. *ски́ния*, бр. *скі́нія* «переносний храм (намет) у давніх євреїв», др. *скиния* «намет; житло», схв. *ски̏нија* «святилище», стсл. **скиний, скиния** «святилище, скинія»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. σκηνή «тс.; сцена» етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з σκιά «тінь». — Фасмер III 639; ГСЭ III 183; Frisk II 727—728. — Див. ще **сце́на.**

ски́ня — див. **яски́ня.**

скипа́ти, *скипе́ць, скипі́ти, ски́пка, скипни́ця* — див. **скі́па.**

ски́пень «лютий мороз», [*ске́пінь*] «великий мороз» Мо, [*ске́пнява*] «негода; сварка, колотнеча» Корз; — похідне утворення від *скипі́тися* «згущаючись, перетворитися в грудку» (про затверділу від морозу землю і под.). — Див. ще **кипі́ти.**

скипида́р, [*скопита́р*] (вид ліків) Нед, [*шпигина́р*] «скипидар», [*шпиґина́р*] «тс.», *скипида́рити*; — р. *скипида́р*, бр. *шкіпіна́р*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. spikanard «лаванда» походить від лат. spīca nardi «колос нарда»; лат. spīca «колос» пов'язане з pinna «крило, перо», penna (<*petna) «тс.», спорідненими з двн. fedara «перо», нвн. Feder «тс.», дінд. pátram «крило, перо», гр. πτερόν «крило», стсл. **перо,** укр. *перо́*; виведення від перс. sipidār «тополя» (Преобр. II 298; Matzenauer LF 20, 8) непереконливе. — CIC² 770; Грот ЖСт 1891/4, 228; Черных II 168—169; Фасмер III 640; Brückner 509. — Див. ще **нард, перо́.**

[**скипні́ти**] «розтанути» (про сніг) Нед; — похідне утворення від *кіпні́ти* «танути». — Див. ще **ко́пінь.**

[**ски́пость**] «морський невід на стовпах» Дз; — неясне.

[**скирги́кати**] «погано співати»; — звуконаслідувально-афективне утворення, паралельне до [*кургі́кати*] «стиха співати», [*скригі́цати*] «скреготати». — Див. ще **кругу́нькати, скреготáти.**

скирготі́ти — див. **скреготáти.**

[**скиргун**] (орн.) «лежень, Burhinus oedicnemus L.» Шарл; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане зі [*скирге́йкати*] «погано співати», [*скирготі́ти*] «скреготати»; назва зумовлена характером крику птаха (пор. фр. œdicnème criard, букв. «едикнем крикун»). — Див. ще **скирги́кати.**

[**скирдавіти**] «скрутитися» ВеЛ, [*скиртавіти*] «тс.» Вел; — неясне.

[**скирня́ти**] «кривитись, плакати, бути невдоволеним» Мо; — очевидно, пов'язане із [*ки́рняти*] «хворіти» (див.).

ски́рта, [*ски́рда* Нед, *сти́рса* Нед, *сти́рта*], [*скирдаджі́й*] «відповідальний при укладанні скирти» ГрицАВ, [*скирда́р, скирта́р*] «тс.» Гриц, *ски́ртище* «підстилка під скиртою», *скиртува́льник*, [*сти́ртник*] «скиртувальник» Нед, *скиртува́льний, скиртува́ти*, [*оскі́рдок*] «невелика скирта», [*при́стирток*] «тс.» Нед, ст. *стирта* (1347—1349), *стырта* (1444); — р. *скирд, скирда́*, ст. *скирдъ*, бр. *сці́рта*, [*скірда́, скі́рта*], п. sterta «скирта»; — запозичення з балтійських мов; лит. stìrta «стіг сіна», лтс. stiŗta «оборіг», stirga «тс.» споріднені з лат. sterno «стелю, розстилаю», псл. *prosterti, *storna, укр. *простéрти, прóстір, сторонá.* — Непокупный 172, 176; Мовозн. 1970/6, 34—35; Лаучюте 23; Фасмер—Трубачев III 640; Fraenkel 909—910; Karulis II 300. — Див. ще **простéрти, стóрóна́.**

скит «невеликий монастир монахів-пустельників», *ски́тник, скито́к* «невеликий скит; (заст.) житло розпусних жінок Бі», [*скі́ток*] «скит» Л, *скитува́ти* «жити скитником»; — р. болг. *скит*, бр. *скіт*, др. *скитъ, скытъ*; — запозичення з грецької мови; гр. Σκῆτις — назва пустелі в Єгипті, де селились грецькі монахи (Фасмер III 640—641); пов'язується також (Skok III 260) з гр. ἀσκητής «аскет».

скита́тися, [*скита́лець*] Нед, *скита́льник, скита́льство, скита́льщина*, [*скита́рка*] «кочова бджола, Nomada» Нед, *ски́тки* «блукання», [*скі́тнік*] «блукач» Л, [*скита́вий, скита́льний*] Нед, [*шкитавий*] «бродячий»; — р. *скита́ться*, бр. [*скіта́цца*], др. *скытати ся*, болг. *ски́там* (*се*), м. *скита се*, схв. *ски́тати се*, слн. skítati se, стсл. **скытати сѧ**; — псл. skytati sę; — зіставляється з лит. kutėti «струшувати, стрiпувати», діcл. skunda «швидко забирати, поспішати», skynda «гнати», двн. scutten «трясти, штовхати».— Фасмер III 641; Преобр. II 299; Младенов 583.

[**скі́бець**] «сходинка; щабель драбини» Чаб; — очевидно, залишок псл. skobьsь «вирубана сходинка (у скелі, горі)», пов'язаного з skoblja, skobljь «струг», ščěbьlь (<skēb-) «щабель». — Див. ще **ско́бель.** — Пор. **щабе́ль.**

[**скізла́ти**] (у виразі *с. гроші*) «здобути, дістати» (гроші) Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *коза́* як позначення здобування грошей під час колядування з «козою».

скі́лька «декілька», *скі́льки*, [*скі́лько, скі́лько́ро* СУМ, Г]; — р. *ско́лько*, бр. [*ско́лькі*]; — очевидно, результат злиття частки др. *съ* «з» (для позначення приблизності) і *колько* «скільки». — ІУМ Морфологія 345, 371; Фасмер III 647; Черных II 170. — Див. ще **з**[4], **кі́лька**[2].

скі́млити «видавати протяжні жалібні звуки, нити (про тварин); тихо, жалібно плакати», [*скомлі́ти*] «скавучати ВеЗа; вити», [*скемі́ти*] «дзижчати», [*скі́мля*] «плаксій» Корз; — р. [*скомли́ть*] «тс.», п. skomleć «скиглити, скавучати», ч. [skomliti, skumlet'] «тс.», вл. skomlić «буркотати», нл. skomliś «скавучати; буркотати», слн. skomljáti «стогнати, скаржитися; сумувати», р.-цсл. **скомълати** «буркотати»; — псл. skomъliti (skomъlati) «скиглити, скавучати»; очевидно, результат контамінації звуконаслідувального skoliti (skuléti) «скиглити» і skoma «оскома», *skemiti (>sčemiti) «щеміти»; менш переконливе пов'язання (Schuster-Šewc 1292—1293) з псл. komarъ «комар», čьmelь «джміль». — Фасмер III 647—648; Преобр. II 304—305; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243; Machek ESJČ 547; Skok III 264. — Див. ще **скемі́ти**[1], **ско́мина, ску́лити**[1], **щемі́ти.**

скіп[1] — див. **скопа́.**

скіп[2] — див. **скопи́ти.**

скі́па «скіпка, тріска», *скі́пка* «тріска; [сірник ДзАтл II]», [*ске́пка*] «скіпка», [*ски́ба* Бі, *ски́бка* Пі, Бі, *ски́пка* Нед, *шкипа*] «тс.», [*скипе́ць*] «щепа, прищеплене дерево», [*скипни́ця*] «тс.» ВеУг, *скіпа́ти* «розколювати, відколювати», *скіпа́тися* «приставати, чіплятися», [*скепа́ти, скипа́ти*] «тс.», [*скипи́ти*] «прищепити» ВеУг, [*скипни́й*] «щеплений» ВеУг, *скіпа́льний, скіпки́й*, [*ви́скеп*] «знущання, турбування, напад» Ж, [*ви́скепати*] «виколупати, вирвати, винищити, викрасти; турбувати, дражнити» Ж, [*ви́скепатися*] «вирватися, вислизнути, звільнитися» Ж, *ви́скіпати* «виколупати; знайти», *доскіпа́тися, доскі́пливий*, [*заскепи́ти*] «заскалити», [*о́скип*] «граблисько, ратище» Ж, [*оскипи́ще*] «тс.», [*прискиб́нути*] «затиснути, защемити» Нед, *прискі́патися, прискі́пливий*, [*ро́зскіп*] «розщіп» Нед, [*ро́зкіп* Нед, *ро́скіп*] «тс.», [*розскепа́тися*] «розщепитися, розколотися»; — р. [*ске́па*] «скіпка», [*скепа́ть*] «відколювати», бр. [*ске́пка*] «тріска», [*скепі́на*] «щілина», *аске́пак* «осколок, тріска», др. *скѣпище* (*скепище*) «ратище», *оскѣпище* «тс.», *оскѣпъ* «спис», *поскѣпани* «розколені», п. [skipka] «скіпка, скалка», [skiepina] «щілина»; — не зовсім ясні фонетичні форми з початковим **ск-** перед голосними переднього ряду замість очікуваного **щ-** або **сц-**; можуть бути результатом контамінації форм типу *ска́бка, скопи́ти* і *ще́па, щіпа́ти* або факультативного збереження давнього **ск-** без переходу в **щ-**, як у словах *ске́ля, скемі́ти* та ін. — Бузук ЗІФВ 7, 68; Фасмер—Трубачев III 638; Ильинский ИОРЯС 22/1, 203; РФВ 73, 303; Преобр. II 297. — Див. ще **ска́бка, щепи́ти.** — Пор. **ске́ля, скемі́ти**[1].

скіпа́ти — див. **скі́па.**

скі́петр (заст.) «царський жезл»; — р. *ски́петр*, бр. *скі́петр*, др. *скипетръ, скыпьтръ*, п. sceptr, ч. sceptrum, вл. sceptar, болг. *ски́птър*, м. *скиптар*, схв. *ски̏птар*; — запозичено в давньоруську мову з грецької (у західнослов'янські через посередництво латинської, лат. scēptrum); гр. σκῆπτρον «палиця, жезл» пов'язане з σκήπτομαι «опиратися, прихилятися», очевидно, похідним від σκᾶπος «гілка», спорідненого з лат. scāpus «держално», алб. shkop «палиця, скіпетр», двн. scaft «держално, спис». — CIC[2] 771; Фасмер III 639—640; Kopaliński 869; Frisk II 728—729; Walde—Hofm. II 490; Kluge—Mitzka 632.

скіпе́ць — див. **копа́ти**[1].

скі́плина, *скі́пщик, скі́пщина* — див. **копа́.**

скі́ра, *скірúстий, скі́рниця, скі́рня* — див. **шкі́ра.**

[**скіти́ти**] «розтринькати»; — неясне.

скіф «спортивний човен для змагань»; — р. болг. м. *скиф*, бр. *скіф*, п.

skiff, ч. слц. skif, схв. *скӣф*, слн. skíf; — запозичення з англійської мови; англ. skiff «тс.; ялик» походить від іт. schifo (фр. esquif) «невеликий човен», яке зводиться до двн. skif «корабель». — CIC[2] 771; ТСБМ V/1, 169; Koraliński 894; Klein 1453.

скіфи (одн. *скіф, скіф'я́нка*); — р. *ски́фы*, бр. *скіфы*, п. Scyci, Scytowie (одн. Scyta), ч. Skythové, слц. Skýt, болг. *ски́ти*, схв. *Скити*, слн. Skít; — запозичення з грецької мови; гр. Σκύθαι «скіфи», Σκύθης «скіф» етимологічно неясне; виводиться від імені міфічного родоначальника скіфів Σκύθης, молодшого сина Геракла (Дворецкий II 1486); — разом з тим, цей етнонім пов'язується з його словотворчим варіантом *ско́лоти* (гр. Σκόλοτοι), що відрізняється суфіксальним -λ- (Стрижак Етнонімія Геродотової Скіфії 48—53). — Агеева 196.

[**скі́чити**] «скавучати» Нед; — очевидно, результат спрощення основи *скович-* (>**сковьч-* >**сківч-* >**скіч-*). — Див. ще **скаву́**.

скічна́ти — див. **сквична́ти.**

склави́ни «стародавні західнослов'янські племена»; — р. *склави́ны*, ч. Slavinové; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. Σκλαβηνοί «слов'яни» походить від стсл. **словѣне** «тс.». — Фасмер III 665; Kluge—Mitzka 712. — Див. ще **слов'я́ни.**

[**складічниця**] (бот.) «гриб кантарел, Cantharellus Adans.» Mak; — очевидно, калька нім. Faltenpilz «тс.», букв. «складчастий, збористий гриб». — Див. ще **кла́сти.**

[**склезь**] «крута скеля, прірва» Нед, [*склезя, скле́зє, склезина*] «тс.» ВеНЗн, [*скле́сний*] «косий, перекошений» Нед, [*скле́сьний*] «тс.», [*склесюва́ти*] «перехилятися на один бік», [*склезь*] (присл., у виразі [*с. говорити*] «говорити навмисне незрозуміло») тж, [*всклезь*] «наскрізь; прямо, навпростець» Ж, [*навскле́зь*] «навкіс; наскрізь; прямо, навпростець» Ж, [*на́склесь*] «косо, похило»; — р. [*склёзкий*] «слизький», бр. [*скле́зінь*] «слимак», п. [sklezia] (присл.) «навкіс», [sklezić] «викривляти, перекошувати»; — псл. sklьz- «слизький, ковзкий», пов'язане чергуванням голосних із (s)kliz-, (s)klъz- «тс.», до яких зводиться й *ко́взати*, [*склизьки́й*]. — Фасмер III 641; SW VI 146. — Див. ще **ко́взати, склизи́ти, слиз**[1].

склеп «склепіння; [підвал; магазин]», [*склепа́р*] «торговець, продавець», *склепі́ння*, [*склепле́ннє*] «склепіння» Пі, [*скле́пник*] «торговець», [*склепня́*] «склепіння» Нед, [*склепі́тя*] «скелі» О, [*склепо́к*] «комора для збіжжя» О, *склепи́стий, склепі́нчастий, скле́плений* «склепінчастий; зімкнутий», [*склипо́ваний*] «склепінчастий» ЛексПол, *склепи́ти* «зводити склепіння; зімкнути, зажмурити», *скле́плювати, склепля́ти*, [*склепува́ти*] «будувати склеп», [*склину́ти*] «зціпити» О, [*за́склеп*] «склепіння; коконування» Ж, *надсклепі́нний* Куз, [*о́склеп*] «кокон» Ж, [*о́склепка*] «накривка» Ж, ст. *склепъ* (XVI ст.); — як і р. бр. *склеп*, запозичено з польської мови; п. sklep «підвал, льох, склеп, крамниця», як і ч. sklep «підвал, льох, шинок; [зруб, амбар]», слц. sklep «крамниця», зводиться до псл. *sъkleръ «прикриття», пов'язаного з дієсловом *klenǫti (< *klepnǫti) «прикривати», звідки й ч. klenouti «утворювати склепіння», слц. klenút' «зводити склепіння»; може бути споріднене з гр. κλέπτω «краду, роблю потай», καλύπτω «прикриваю», лит. slė̃pti «ховати, приховувати»; пов'язування з *клепа́ти* (Черных II 169; Фасмер III 641; Brückner 233, 493; Bern. I 513) недостатньо обґрунтоване. — Дзендзелівський УЗЛП 121; Machek ESJČ 254, 546. — Пор. **скле́пка, кли́пати, скле́пе́ць.**

[**скле́пе́ць**] (ент.) «пістряк лісовий (гедзь), Chrysops caecutiens L., кровососка дощова, Haematopota pluvialis L., к. кінська, Hippobosca equina L.» ВеНЗн; — похідне утворення від *склепи́ти* «зажмурити» (очі); назва зумовлена, очевидно, тим, що, оберігаючи очі від гедзів, худоба жмуриться (пор. *сли́пень* «гедзь»). — Див. ще **кли́пати, склеп.**

[**склéпці**] «тенета» Куз; — очевидно, пов'язане із *склепи́тися* «зімкнутися»; можливо, раніше ця назва стосувалася примітивних капканів. — Див. ще **склеп.**

[**склéпшитися**] «трапитися, статися» Нед; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане зі *склепа́ти* «з'єднати клепанням».

склéра «білкова оболонка ока», *склеро́тика* «тс.», *склери́т* «запалення склери», *склера́льний*; — р. бр. болг. *скле́ра*, ч. слц. skléra, схв. *склера*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Skléra, фр. sclérotique, англ. sclera походять від гр. σκληρός «твердий», пов'язаного з дієсловом σκέλλομαι «сохну, твердну», спорідненим з нвн. schal «прісний, вивітрілий», нн. schal «сухий», лтс. kàlss «худий», kàlst «сохнути». — CIC[2] 771; Gr. Fwb. 703; Klein 1398; Frisk II 722—723; Kluge—Mitzka 632—633. — Пор. **склеро́з, склерóма.**

склеро́з, *склеро́тик*, *склероти́чний*; — р. бр. *склеро́з*, п. вл. skleroza, ч. слц. слн. skleróza, болг. м. схв. *склеро́за*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Skleróse, фр. sclérose, англ. sclerosis походять від гр. σκληρός «твердий», σκλήρωσις «твердіння». — CIC[2] 771; Черных II 169; Kopaliński 894; РЧДБЕ 672; Gr. Fwb. 703; Dauzat 656; Klein 1399. — Див. ще **скле́ра.** — Пор. **склерóма.**

склерóма «захворювання дихальних шляхів», *склере́ма* «тс.»; — р. бр. болг. *склеро́ма*, п. ч. sklerom «хронічна хвороба шкіри, склеродермія», слц. skleróma «тс.; захворювання дихальних шляхів», схв. *склером* «затвердіння шкіри»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Skleróm, фр. sclérome, англ. scleroma походять від гр. σκληρός «твердий». — CIC[2] 771; РЧДБЕ 672; Gr. Fwb. 703; Klein 1389. — Див. ще **скле́ра.** — Пор. **склеро́з.**

[**скле́снути**] «стухнути» (про опух) ВеУг; — запозичення з польської мови; п. sklęsnąć «тс.» є похідним від klęsnąć «западатися, угинатися; стухати», спорідненим з ч. klesnouti «спасти, опасти, увігнутися», klesati «спадати, йти на дно», слц. klesnut' «спасти, зменшитися», klesat' «опадати, западати», і далі, очевидно, з лит. klim̃pti, klimpstù «грузнути». — Sławski II 221; Machek ESJC 255.

склесюва́ти, *скле́сний*, *скле́сьний* — див. **склезь.**

[**скле́цок**] «півмішка (і менше), клунок» Ме, Мо; — очевидно, пов'язане із [*клець*] «колода, обрубок», [*клец, кле́цок, клецьо́к*] «тс.»; назва могла бути зумовлена подібністю неповного мішка до обрубка колоди або тим, що обрубки колоди переносилися в мішках на паливо. — Див. ще **клець.**

скле́цьок — див. **клець.**

скли́во, *скли́ця* — див. **скло.**

[**склиз**] (бот.) «омег водяний, Oenanthe aquatica Lam.» Мак; — неясне.

[**склизи́ти**] «ковзати», [*скли́знути*] «зникнути, вислизнути» Г, Нед, [*склизьки́й*] Нед; — р. *склизь* «слиз», *скли́зкий* «слизький», *скли́знуть* «ставати слизьким», бр. [*склізь*] «слиз», [*скліз́кі*] «слизький», [*склі́знуць*] «покриватися слизом», [*склізну́ць*] «сковзнути», схв. *скли́зак* «слизький», *скли́зити* «ковзати», слн. sklízek «слизький», sklízniti «посковзнутися»; — псл. skliz-, результат контамінації основ *sk^{b}lz- «сковзати» і sliz- «слиз». — Фасмер III 642; Преобр. II 299—300; Skok III 261. — Див. ще **ко́взати, слиз[1].**

[**склита́ти**] «з'єднати, виконати; придбати, заощадити» Нед, [*склінти́ти*] «тс. Нед; зробити як-небудь О», [*скліти́ти*] «неякісно або наспіх зробити» Корз, [*склі́тушити*] «тс.» тж, [*клінти́ти*] «майструвати, партачити» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. klecić «абияк збивати; халтурити» пов'язане з kleć «халабуда, хижа; халтура», яке відповідає укр. *кліть* «підіймальний пристрій; [клітка, комора]»; менш обгрунтоване зіставлення [*клінти́ти*] з [*клісни́ти*] (ЕСУМ II 462). — Див. ще **кліть.**

скліти — див. **скніти.**

скло, *шкло*, *ске́льце*, *шке́льце*, [*скли́во*] «емаль, полива, глазур» Куз, [*шкли́-*

во Нед, *скли́ця* Куз] «тс.», [*склівочка*] «склянка», *скляни́ця*, [*шкляни́ця*] «тс.», [*скляни́чина*] «осколки скла» Нед, *скля́нка* «стакан; [обломок скла Бі]», *шкля́нка*, [*склянни́ця*] «велика склянка або пляшка» Нед, [*склянчи́на*] «склянка, стакан; скляне намисто», *скляр*, *шкляр*, *скляре́нко* «син скляра» Бі, *шкляре́нко* Бі, *скляри́ха*, *шкляри́ха*, *склярі́вна* «дочка скляра» Бі, *шклярі́вна* Бі, *скля́рка* «скляриха», [*шкля́рка*] «тс.», *скля́рство*, [*склярчу́к*] «помічник скляра», [*шкловѝна*] «шкляний предмет» Нед, [*скле́нний*] «полив'яний», *скли́стий*, *склува́тий*, *скляни́й*, *шкля́ни́й* СУМ, Бі, [*скля́чий*] «блискучий, як скло», [*шкла́вий*] «склуватий» Нед, [*шклянистий*] «склоподібний» Нед, *скли́ти* «вставляти скло; [покривати поливою]», *шкли́ти* «тс.», *скліти*, [*скліти́ся*] «блищати» Нед, [*шкли́тися*] «тс.» Куз, *склярува́ти*, *за́склений*, *засклі́лий*, *засклянілий*, *оскляні́ти*, *оскля́ти* «перетворювати в скло (пісок)», *підскля́нник*; — р. *стекло́*, бр. *шкло́*, др. *стькло*, п. szkło, ч. sklo, ст. stklo, слц. sklo, вл. нл. škla «миска», вл. škleńca «шибка», нл. šklanica «тс.», болг. *стъкло́*, *цкло*, м. *стакло*, схв. *стàкло*, *скло̑*, *цкло̑*, слн. stêklo, стсл. **стькло**; — псл. stьklo; — запозичення з готської мови; гот. stikls «келих», споріднене з двн. stechal «тс.», задовільної етимології не має; зіставляється з діслн. stikill «вістря (зокрема гострий кінець рога для пиття)», двн. stichil «колючка», stechal «крутий, обривистий»; лит. stìklas «скло, склянка», лтс. stikls «скло», а також прус. sticlo «скло» є, очевидно, запозиченнями зі слов'янських мов або свідченнями того, що запозичення з готської мови відбулось ще у балтослов'янський період перед початком нової ери; думка про давню спорідненість слов'янських і германських слів (Младенов 615) мало переконлива. — Булаховський Нариси 60, 122; Черных II 200; Фасмер III 753; Преобр. II 380—381; Brückner 549; Machek ESJČ 546; Schuster-Šewc 1442—1443; Skok III 325; Mikl. EW 328; Trautmann 286; Feist 453; Fraenkel 905—906; Mühl.—Endz. III 1067.

скло́ка, *скло́чник*; — бр. *скло́ка*; — запозичення з російської мови; р. *скло́ка* задовільного етимологічного пояснення не має; пов'язується із *клок* «жмут, клапоть» (Jakobson IJSLP 1/2, 270). — Фасмер—Трубачев III 642. — Див. ще **клок.**

склю́кати «сплутати, скуйовдити» Нед, [*склю́каний*] «сплутаний» Нед; — очевидно, афективне утворення, можливо, зближене із *кло́ччя*.

[**скля́нка**] (сорт яблук) Бі; — похідне утворення від *скло*; назва зумовлена, очевидно, прозорістю спілого яблука цього сорту; пор. п. szklanka (сорт вишень). — Див. ще **скло.**

скляп — див. **кляп.**

скна́ра «скупердяга», [*скни́ра*] «тс.», *скна́рий*, *скна́ристий*, *скнарува́тий*, *скна́рити*, *скнарува́ти*; — бр. *скна́ра*, *скна́рлівы*, *скна́рнічаць*, п. sknera, [sknara, skner]; — неясне; непереконливо зіставлялося (Brückner 494) з п. [knerać] «слабувати, нездужати», [knesać (knysać)] «розкидати»; твердження Брюкнера про виключно польський характер слова помилкове.

[**скнип**] «шкідлива комаха, паразит» Нед, ст. *скнѝпы или кнѝпы* «мѡшки, комаръ. и теж блощыцѣ» (1627); — р. [*скни́па*] «воша»; — запозичення з грецької мови; сгр. σκνίπα «комар, блоха», σκνίψ (род. в. σκνῑπός) «комаха», κνίψ, κνιπός «тс.» пов'язані з κνιπός, σκνιπός «скупий» і под. — Фасмер III 643; ГСЭ III 184; Matzenauer LF 20, 8; Frisk I 877.

скні́ти «нидіти, мучитися, втрачати сили», [*скліти*] «скніти; згасати, вмирати Чаб», [*цкні́ти*] «терпіти злидні» О, [*цні́ти*] «нидіти (з голоду)» Нед, [*цнутися*] (у виразі [*мені цне ся*] «мені нудно»), [*цно*] «нудно, моторошно» тж; — бр. [*склець*] «скніти, пропадати», др. *сътъснути си* «стривожитися, стурбуватися», п. cknić «нудити», cklić «тс.», ckliwy «нудний, нудотний», [ckny] «тс.», слц. cniet' sa «сумувати» (cnie sa mi

«мені сумно»); — результат спрощення псл. *tъskněti/tъskléti «сумувати, тужити», похідного від *tъska/tъskъ «сум, горе»; пор. бр. [*тоскні́ць*] (безос.) «сумно»; недостатньо обґрунтоване виведення (Shevelov Hist. phonol. 337) від др. *къснѣти* «баритися, запізнюватися». — Фасмер IV 88; Sławski I 106; Brückner 65; Machek ESJČ 641. — Див. ще **то́ска.**

ско́ба́[1] (тех.) УРС, Г, *ско́бель* (тех.), *ско́бка*, [*вскоби́ти*] «охопити скобою» Ж, [*заскоби́ти*] «тс.» Ж; — р. *скоба́*, бр. *скаба́*, п. skobel «скоба», ч. слц. skoba «планка; скоба», вл. нл. skobla «защіпка на дверях», болг. *ско́ба*, схв. *скоба* «скоба, засувка, защіпка», слн. skóba «тс.», с.-цсл. **скоба**; — псл. skoba; — споріднене з лит. kãbė «гак», kablỹs «тс.», kabėti «висіти», kìbti «чіплятися, вішатися», лтс. kablis «защіпка, застібка», можливо, також з дінд. skabhnā́ti «зміцнює, підпирає», лат. scamnum «лава», гр. κόμβος «перев'язь, пояс», норв. hempa «зв'язка, защіпка»; ie. *(s)kamb- «гнути». — Черных II 169—170; Фасмер III 643; Machek ESJČ 546; Schuster-Šewc 1290—1291; Младенов 584; Skok III 262; Pokorny 918. — Пор. **скаба́**[1].

скоба́[2] — див. **скопа́.**

ско́бель «струг», [*скобе́лка*] «вид струга», [*ску́бель* Нед, *ску́блик* Нед, *шкі́бля*] «тс.», *скобли́ти*, [*шкобли́ти*] «скоблити», [*скоблювати*] «скребти, викидати (гній)» О; — р. *ско́бель*, *скобли́ть*, бр. *ско́бля*, *скабліць*, п. [skobla] «скобель», ч. [skoble], слц. [skobl'a], слн. skóbelj, skóbljati; — псл. skoblja, skobljь; — споріднене з лит. skõbti «довбати, скребти, щипати», лат. scabo «скребу, скоблю, чешу», гот. skaban «скребти, стригти»; ie. *(s)kĕp-/(s)kĕb(h)-/(s)kob(h)-; пов'язання з псл. skoba «скоба, гак» (Schuster-Šewc 1291) позбавлене підстав. — Черных II 170; Фасмер III 643; Machek ESJČ 546—547; Trautmann 262; Fraenkel 791; Pokorny 930—931.

[**ско́блик**] (іхт.) «пічкур, Gobio fluviatilis»; — результат видозміни форми [*ко́блик*[1]] «тс.» (див.).

скобли́ти — див. **ско́бель.**

[**скобо́та**] «лоскоти» Нед, [*скобо́ти*] (мн.) «тс.», [*скобітли́вий*] «лоскітливий», [*скоботли́вий*] «тс.» тж, [*скобота́ти*] «лоскотати; скрекотати», [*скиботи́ти*] «лоскотати» О, [*скомта́ти*] «тс.» ВеУг; — очевидно, пов'язане зі [*ско́мина*] «оскома» (пор. [*скомта́ти*] «свербіти», менш імовірний зв'язок з лат. scabo «скребу, чешу», гот. skaban «скребти». — Пор. **ско́бель, ско́мина.**

[**сковернýти**] «звернути, повернути» Нед, [*ско́ворот*] «напрям» Нед; — пов'язане з *верну́ти*, *верта́ти*, [*вертáти*] «направляти, повертати»; можливо, ускладнене гіпотетичним префіксом *(s)ko-. — Див. ще **верті́ти.** — Пор. **вертáти.**

ско́взати(ся), [*скамза́ться*] «сковзатися» Чаб, [*ско́бзатися*] «тс.», *сковзну́ти*, [*скобза́н*] «ковзан», *ско́взалка*, [*ско́бзалка*], *ско́взанка*, [*ско́бзанка*, *ско́мзалка* Чаб], [*сковза́ч*] «ковзаняр» Куз, [*сковзу́н* Куз, *скобзу́н*] «тс.», [*сковзуни́*] «ковзани» Куз, *сковзки́й*, [*сковзьки́й*]; — р. [*ско́лза́ть*], *скользи́ть*, др. *скълъзнути* «змусити посковзнутися», п. ст. skiełzem «криво», ч. [sklouzat se] «сковзатися», слц. sklzat' sa, skĺznut' sa, слн. [skuzek] «слизький»; — псл. *sk$^{v}_{o}$zati «сковзати», давній варіант основи *k$^{v}_{o}$zati «ковзати» з рухомим s-. — Черных II 170; Фасмер III 646—647; Шахматов Очерк 125; Sławski II 147—148. — Див. ще **ко́взати.** — Пор. **хо́взати.**

сковича́ти — див. **скаву́.**

сковоро́да́ СУМ, Нед, [*сковерда́*] «сковорода» Чаб, [*скаваруодник*] «корж, спечений на сковороді» Л, [*сковорі́дник*] «тс.» ЛексПол, *ско́вородень* «гачок для підіймання сковороди», [*сковоро́дник*] «чаплія» Чаб, [*скоровóда*] «сковорода» Нед; — р. *сковорода́*, бр. *скавара́да́*, п. [skowroda, skawroda], ч. ст. skravada, skrovada, вл. škorodej, нл. škórodwej, стсл. **сковрада**; — псл. *skovorda, *skovordy, -dъve; — дальші зв'язки остаточно не встановлені; зіставляється з двн. scart-isan «казанок, сковорода»

(Ильинский ИОРЯС 24/1, 114—115; Брандт РФВ 24, 176; Kluge-Mitzka 637), з *че́рен* (Osten-Sacken IF 22, 320), з вірм. skavařak<*skavaridak «миска» (Семереньи ВЯ 1967/4, 14—15). — Фасмер—Трубачев III 644; Machek ESJC 548—549.

[**скозува́тися**] «сперечатися», [*сказува́тисі*] «виправдовуватися» О, [*скузува́тися*] «вибачатися, виправдовуватися, відмагатися», [*ску́за*] «вибачення, виправдання, відмовка»; — запозичення з польської мови; п. заст. ekskuza «виправдання, вибачення», ст. ekskuzować «виправдувати, вибачати», ekskuzować się «виправдуватися, просити пробачення» походять від лат. excūso «вибачаю, виправдую» (фр. excuse «вибачення»), утвореного за допомогою префікса ex- «ви-, з-» від іменника causa «причина, привід, судова справа». — SJP II 674; Sł. wyr. obcych 178. — Див. ще **ка́вза.**

ско́йка (зоол.) «стулка черепашки; черепашковий молюск, Unio Retz.», [*ска́лка*] «беззубка, Anodonta Lam.» ВеНЗн; — р. [*ско́лька*] «черепашка», др. *сколия* «черепашка зі слимаком», *сколька* «черепашка», п. skojka «молюск» (з укр. ?), болг. [*ско́лка*] «тс.», [*ско́йка*] «річкова мідія», схв. *шкољка* «черепашка», слн. [skôljka] «тс.»; — псл. skolъka, skolьja, пов'язане з skala «скеля», *sčelь «щілина, розколина»; в українську мову, можливо, перезапозичене з румунської (пор. рум. scóică (молд. *ско́йкэ*) «черепашка», яке, в свою чергу, виводиться зі слов'янських мов. — DLRM 749; СДЕЛМ 383. — Німчук 229; Гутшмидт Общекарп. диал. атлас 72, 76; Фасмер III 647. — Див. ще **скала́[1], щіль.**

скоке́ль — див. **скаку́н.**

[**скоко́шитися**] «роздутися, розбухнути» Нед; — очевидно, похідне утворення від [*коко́ша*] «жарене кукурудзяне зерно (тріснуте, з вивернутим назовні білим вмістом)» (див.).

[**сколіни́читися**] «зігнутися, згорбитися» О; — результат контамінації запозиченого [*клінчити*] «ставати на коліна» і *коліно* (див.). — Пор. **сколяни́чніти.**

сколо́здря — див. **скоро́здрий.**

сколопе́ндра (зоол.) «Scolopendra (L.) Newport»; — р. болг. *сколопе́ндра*, бр. *скалапе́ндра*, п. skolopendra, схв. *сколопендра*; — засвоєно з латинської наукової термінології; лат. scolopendra походить від гр. σκολόπενδρα «тс.; стонога, мокриця», запозиченого з невідомої мови. — CIC[2] 772; Kopaliński 895; Klein 1399; Frisk II 735.

[**сколо́скати**] «розбудити» Нед; — пов'язане зі *сколо́шкати* «злякати, сполошити», *коло́шкати* «полохати, лякати; переривати сон» (див.).

[**сколяни́чніти**] «заклякнути, замерзнути» О; — складний результат контамінації дієслів *закля́кнути* і [*сколіни́читися*] «зігнутися, згорбитися», яке, у свою чергу, виникло з контамінації основ слів *коліно* і [*клінчи́ти*] «ставати на коліна» від п. klęczyć «тс.», осмисленого як відповідник укр. [*кляка́ти*] «тс.» і *кля́кнути* «мерзнути». — Див. ще **кляка́ти, кля́кнути, сколіни́читися.**

[**ско́мина**] «оскома», *скі́млити* «нити; скиглити, скавучати», [*скомта́ти*] «свербіти», *скі́млячий* «ниючий, щемлячий», *скі́м'ячий* «тс.», *оско́ма*, [*оско́мина*], *оско́ми́стий* СУМ, Нед, *оско́мити*, *оско́митися*; — р. [*скоми́ть*] «боліти, щеміти, страждати, хворіти», [*скомль* (*ско́мля*)] «хвороба, скорбота, нудьга», *оско́мина* «оскома», бр. [*ско́ма*] «оскома», *аско́ма* «тс.», др. *оскомина* «оскома; неприємний спогад; неприємний наслідок», п. skoma «оскома», skomina, oskoma, ч. [oskomina], вл. ст. woskobi(z)na, нл. woskobina, болг. м. *ско́мина*, *оско́мина*, схв. *скòмина*, слн. skomína «тс.», [skomati] «тужити», skomljáti (заст.) «стогнати, сумувати, розпалюватися», р.-цсл. **скомина** «зубний біль», **оскомина** «тс.»; — псл. skoma, пов'язане з чергуванням голосних із *sčemiti(<*skemiti) «щеміти». — Фасмер III 160, 647; Черных I 607—608; Вабот Этимология

1973, 27—28; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243; Brückner 494; Schuster-Šewc 780; Skok III 264. — Див. ще **щемі́ти.** — Пор. **скеміти**[1], **скі́млити.**

[**скоми́рда**] «кулеша на сметані» Нед; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. scovárdă «млинець», scovérgă «тс.» пов'язують з псл. *skovorda (стсл. **сковрада**) «сковорода». — Vincenz 13; СДЕЛМ 383; DLRM 751. — Див. ще **сковоро́да́.**

скомлі́ти — див. **скі́млити.**

скоморо́х «мандрівний середньовічний актор», *скомороше́ство*; — р. *скоморо́х*, бр. *скамаро́х*, др. *скоморохъ*, п. ст. skomrośny «безсоромний, нескромний», skomroszny «тс.», р.-цсл. с.-цсл. **скомрахъ** «скоморох»; — неясне; зіставлялося з іт. scaramuccia «блазень», звідки фр. scaramouche «хвалько, боягуз» (Срезн. III 379); вважалося давнім похідним від звуконаслідувального кореня skomati «стогнати, скімлити» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 243; Львов Этимология 1972, 109—112); непереконливо пов'язувалося з *морочити* (Brückner 494); виводилось від стародавнього етноніма гр. Σκαμάρεις, слат. scamari (Mikl. EW 301; Schrader Reallexikon II 214). — Фасмер III 648; Преобр. II 304—305.

скомпія — див. **ску́мпія.**

скомта́ти — див. **скобо́та.**

[**скомши́ти**] «зім'яти», [*скомши́тися*] «скуйовдитися»; — р. [*ско́мши́ть*] «зім'яти, зібгати», [*комши́ть*] «м'яти, заминати», [*комуши́ть*] «тс.», бр. [*скомшы́ць*] «зібгати (тісто)», [*скомсі́ць*] «зім'яти, подолати», [*ко́мсаць*] «швидко м'яти зубами», [*комсі́ць*] «місити; стискати, утоптувати», [*комчі́ць*] «збивати в грудки», [*камшы́ць*] «м'яти, жужмити», п. [komsić] «місити, м'яти», [komsać] «швидко їсти»; — пов'язане з [*ко́мчити*] «м'яти, жужмити» Я, р. *ко́мкать*, [*коми́ть*], похідними від др. *комъ* «грудка», псл. komъ, kom(ъ)sati. — Фасмер II 307; ЭСБМ IV 228, V/1, 95; Sławski II 393—394; ЭССЯ 10, 180. — Див. ще **кім.**

[**сконá́рхатися**] «пробудитися, встати» О; — пов'язане з [*кана́рхати*] «не лягати спати вночі» (див.).

[**сконозúти**] «мучити» Нед; — очевидно, пов'язане з [*коно́зити*] «корчити, морщити» (див.).

скоп, *скопи́ти*, *ско́пище*, *скоповúна*, *ско́пом*, *ско́пщина* — див. **копá.**

скопá (орн.) «Pandion haliaëtus L.», *скоба́*, [*скаба́* Нед, *шка́ба* Куз, Шарл, *шкапа́* Г, Шарл] «тс.», [*скіп*] «яструб-перепелятник, Accipiter nisus L.» Шарл, [*скобе́ць*] «яструб-тетерев'ятник, Accipiter gentilis L.» Шарл, ВеНЗн; — р. *скопа́*, [*ско́пчик*] «яструб-перепелятник», [*ско́бчик*], п. [skop] «тс.», слц. [skobec] «сокіл-голуб'ятник, Falco columbarius L.», [skopec] «тс.», слн. skôpec «яструб-перепелятник», skôbec «тс.»; — псл. skop-, skob-, очевидно, давній варіант основи kob-, від якої походить *кі́бець* (*ко́бець*); — споріднене з алб. shkabë «орел, коршун». — Фасмер II 267—268. — Див. ще **кі́бе́ць.**

скопели́чити — див. **ко́пи́л**[3].

[**скопец**] (бот.) «вероніка берегова, Veronica anagallis L.» Mak; — неясне.

[**скопе́ць**] «дійниця», [*скіпе́ць* ДзАтл І, *шко́пок* ГрицАВ] «тс.»; — п. skopek «дерев'яна дійниця», [skop, skopiec], szkopek, [szkopiec] «тс.», ч. škopek «цебер», ст. škop, слц. škop «цебрик», škopec, škopík, škopok «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з давньоверхньонімецької мови; двн. skaph «посудина (для рідини)» (нвн. Schaff «посудина; бочка»), до якого зводиться й укр. *ша́фа*, споріднене із снідерл. schap «чан», днн. skap «тс.». — Дзендзелівський УЗЛП 122; Richhardt 98; Brückner 494—495; Machek ESJC 612; Kluge—Mitzka 631. — Пор. **ша́фа.**

скопи́ти «холостити, каструвати», [*скіп*] «кастрований баран» Нед, [*скоп*] «тс.; баран Нед», *скопе́ць* «кастрат; [баран Нед, кастрований баран]»; — р. *скопи́ть*, бр. *скапе́ц* «скопець», др. *скопитися* «оскопитися», *скопьць* «скопець», п. skopić «скопити», skop «кастрований баран», ч. skopec «тс.», слц.

škopit' «скопити», вл. нл. skop «баран», полаб. st'üp «тс.», болг. *скопя́(вам)* «скоплю», м. *скопи* «скопить», схв. *шкòпити* «скопити», *скòпац* «скопець; кастрований баран», слн. skópiti «скопити», стсл. **скопити** «оскопити», **скопьць** «скопець»; — псл. skopiti «холостити, каструвати», skopьcь «скопець», skopъ «кастрований баран», пов'язані чергуванням голосних з *sčepiti «щепити». — Черных II 170—171; Фасмер III 650; Brückner 494; Machek ESJČ 547; Schuster-Šewc 1293—1294; Skok III 264—265. — Див. ще **щепи́ти.** — Пор. **скі́па.**

[**скопюва́ти**] «поколоти» Нед, [*скопіюва́ти*] «знищити, звести зі світу» Чаб; — пов'язане з [*ко́піє*] «спис, піка»; друга форма, очевидно, зазнала фонетичного впливу з боку *копіюва́ти* «робити копію». — Див. ще **ко́піє.**

[**ско́ра**] «кора; шкіра; шкура» Нед, ВеЛ, [*скора́*] «невичинена шкура звіра», [*шкора́*] «шматок соснової кори як поплавець у рибальському знарядді», *скори́на*, *шкори́на*, [*скорни́к*] «чинбар» Бі, [*ско́рні*] «чоботи», [*скорувати*] (дерево) «знімати (з дерева) кору» ВеЛ, [*заскорині́ти*] «покритися корою» Я; — р. ст. *скора́*, *скара́* «шкура; хутряні товари», бр. *ску́ра* «шкіра», [*ско́рка*] «скорина», др. *скора* «шкура; хутро; хутряний звір», п. skóra «шкіра; шкура; лушпиння; (ст.) кора», ч. (заст. і діал.) skůra, skura, skora «(оброблена) шкіра», слц. [skura] «шкіра; шкура; плівка; лушпиння», вл. skora «кора; шкаралуща; струп; скорина (хліба)», нл. škóra «кора; [шкіра людини]», [skóra] «тс.», полаб. st'öră «кора (на дереві)», м. [*шкорка*] «трісочка (дерева)», схв. *скòрина* «скорина; лушпиння», слн. skórja «кора (дерева); скорина (хліба)», цсл. **скора** «шкіра, шкура; хутро; кора»; — псл. skora, пов'язане з kora; — споріднене з лит. skarà «клапоть», skìrti «розділяти», лтс. skara «кучер, кучерява шерсть, клапоть», дангл. scearu (<*skarō) «частина, частка», двн. sceran «стригти», лат. scortum «шкура», алб. harr «прополюю», shker, shtjer «роздираю»; іє. *(s)ker- «різати», *(s)korā- «відрізок». — Фасмер III 650; Brückner 495; Machek ESJČ 547; Schuster-Šewc 1294—1295; Варбот 44; Trautmann 266; Mühl.—Endz. III 872, IV 45; Гамкрелидзе—Иванов 122, 219. — Пор. **кора́, шкі́ра.**

скорб, [*ско́рба*] «скорб» Нед, [*скорбина́*, *скорби́ня*] «тс.» Нед, *скорбо́та́* СУМ, Нед, [*скорби́ти*] «завдавати скорботи», *скорбі́ти*, *скорбува́ти*, [*оско́рб*] «кривда», [*оско́рба*] «тс.; шкода, втрата» Ж, [*оскорбно́та*] «кривда», [*о́ско́рбний*] «скупий, бідний» Ж, [*оскорби́ти*] «скривдити», [*преско́рбний*] Нед, [*приско́рбний*] «дуже сумний» Нед, [*прискорби́ти*] «засмутити; придбати» Она; — р. *скорбь*, бр. [*скорб*], др. *скърбь* «біль, страждання, хвороба, мука, нещастя, горе, смуток, турбота», ч. skrb(l)iti «скупитися, скнарити», болг. *скръб* «скорбота», м. *скрб* «тс.», схв. *скр̑б* «турбота», слн. skŕb «тс.», стсл. **скръбь** «мука, сум, скорбота»; — псл. skъrьь, пов'язане чергуванням з sčъrьa «щербина»; — споріднене з лит. skurbė «горе», лтс. skur̂ba «запаморочення, сп'яніння», свн. scherbe «черепок», нвн. scharf «гострий»; зіставляється також (Преобр. II 307; Булаховський Нариси 57) з р. [*ско́рбнуть*] «засихати, морщитися». — Черных II 171; Фасмер III 650—651; Machek ESJČ 549; Младенов 586; Skok III 269; Trautmann 266. — Див. ще **щерба́²**.

ско́рбу́т (заст.) «цинга»; — р. *скорбу́т*, бр. *скарбу́т*, ч. слц. вл. skorbut, болг. *скорбу́т*, м. *скорбут*, схв. *скȍрбӯт*, *скòрбут*, слн. skorbút; — запозичення з німецької мови; н. Skorbút «тс.» загальноприйнятого етимологічного пояснення не має; виводиться від слат. scorbūtus (іт. scorbuto), яке зводиться до р. [*скробот*] «чесання» (Kluge—Mitzka 712; Vasmer Zeitschr. f. deutsche Wortforschung 1907, 20); пов'язується також з нвн. Schorf «струп» (Фасмер III 651), із снідерл. scorft (Holub—Lyer 440), з гол. scherbuik (РЧДБЕ 673).

[**скордія**] (бот.) «самосил часниковий, Teucrium scordium L.»; — резуль-

тат адаптації другого компонента латинської назви scordium, яка зводиться до гр. σκόρδον (σκορόδιον) «часник», що походить від ie. *sker-d- «розрізувати, розрубувати» (про порізану на зубці головку часника), пов'язаного як варіант кореня з *kes-, яке виявляється у псл. česnokъ, пор. [*часник дикий, часник кінський, самандра чісникова*], р. *конский чеснок, заячий чеснок, чесночная трава* «тс.». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 185; Мельничук Этимология 1966, 220, 231; Frisk II 738.

[**ско́рець**] «вузький довгий килим», [*скорц*] «узорчаста вовняна тканина, яку вішають на стіну», [*ско́рца*] «невеликий килим» Ме; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *скоарцэ* «килим», рум. scoárţă «вовняна селянська постілка» походять від лат. scortea «одяг із шкур», пов'язаного з scortum «шкура», corium «тс.», cortex «кора», спорідненими з псл. kora, skora, укр. *кора́*, [*скора́*], *шкі́ра*. — Мельничук Молд. эл. 171; СДЕЛМ 383; DLRM 748; Walde—Hofm. I 274, II 497. — Див. ще **кора́, ско́ра, шкі́ра.**

скорзоне́ра (бот.) «зміячка, Scorzonera L.», *скорцоне́ра* «тс.»; — р. болг. *скорцоне́ра*, бр. *скарцане́ра*, п. skorzonera; — адаптована латинська наукова назва, запозичена з італійської мови; іт. skorzonera є складним утворенням з основ іменника skorza «кора», спорідненого з укр. *кора́*, *шкі́ра*, і прикметника nero «чорний», що походить від лат. niger «тс.»; назва зумовлена тим, що у деяких видів скорзонери корені чорного кольору. — СІС[2] 772; БСЭ 39, 259; Sł. wyr. obcych 683; РЧДБЕ 673; Mestica 1012, 1596. — Див. ще **кора́, негр, шкі́ра.**

ско́рий, [*скор, ско́рен*] «скорий», *скоре́нький*, [*скори́стий*] «який швидко ходить» Нед, *скорі́ший* Куз, [*ско́рний*] «мудрий, хитрий; готовий» Нед, *ско́рший* Куз, [*ско́рі*] «швидко» О, [*скорі́й*] «скоріше», *скорі́ш* «тс.», *ско́ро* «(присл.) швидко, незабаром; (спол.) коли, якщо», *скорість*, [*скори́ти*] «поспішати» Нед, [*заско́ря*] «чим скоріше» Ж, [*на́-скорі*] «нашвидку» ВеУг, [*поскори́ти(ся)*] «поспішити» Нед, *прискорений, прискорювальний, прискорення, прискорювач, прискори́ти* СУМ, Нед; — р. *ско́рый*, бр. *ско́ры*, др. *скорыи*, п. skory, ч. слц. skorý, вл. нл. skoro «незабаром; майже», болг. м. *ско́ро* «швидко; недавно; незабаром», схв. *скòро* «недавно; скоро; майже», слн. skôro «майже; скоро», стсл. **скоръ** «швидкий, раптовий, негайний; легкий», — псл. skorъ «швидкий», skoro «незабаром»; — споріднене з лит. skėrỹs «сарана», гр. σκαίρω «стрибаю», σκιρτάω «тс.», снн. scheren «поспішати»; пов'язання з нвн. rasch «швидкий» (Machek ESJČ 547) позбавлене підстав. — Фасмер III 654; Brückner 495; Holub—Kop. 333; Schuster-Šewc 1295; Младенов 585; Skok II 266; Pokorny 934.

скори́на — див. **ско́ра.**

[**скоришайка**] (орн.) «горіхівка, кедрівка, Nucifraga Briss.» Булаховський; — очевидно, результат контамінації назв [*орішáнка*] і [*лускорíх*] «тс.». — Булаховський Вибр. пр. III 232. — Див. ще **горíхівка, лускорíх.**

[**скорлу́па́**] «шкаралупа» Ник, Лекс-Пол, [*скорлу́пка*] «тс.» Нед, [*скоропу́ха*] «молюск у черепашці», [*скору́піш*] «земля, що легко покривається кіркою», [*скорлупа́стий*] «який має оболонку, черепашку», [*скорлупкова́тий*] «схожий на кору», [*скорлупова́тий*] «тс.», [*скору́пішний*] «такий, що легко покривається кіркою» (про землю) тж, [*шкорупкий*] «шорсткий», [*шкоруплий*] «тс.», [*скорупíти*] «ставати шорстким» Нед; — р. *скорлупа́*, бр. *шкарлу́піна*, др. *скорлупа*, п. skorupa, ч. škraloup «плівка, кірка», нл. škórp(a) «шкаралупа, шкірка», škorpawa «тс.», полаб. st'öraip, схв. *скòруп* «вершки (на молоці)», слн. [škralúp] «кірка, кора», [skorlúpa] «яєчна шкаралупа», [škorlúpa] «вершки», [škalúp] «тс.»; — псл. skorupa, похідне утворення від skora «шкіра»; форми з **-л-** викликані впливом з боку основи *лупи́ти* (інакше Machek ESJČ 613; Skok

III 266—267). — Німчук 246; Черных II 171; Фасмер III 652; Преобр. II 308; Brückner 495; Варбот 93, 218. — Див. ще **лупи́ти, шкі́ра.** — Пор. **шкарало́упа.**

[**скорня́ти**] «розбудити; зігнати»; — очевидно, пов'язане з [*корня́ти*] «колоти, бити, підганяти; будити»; менш переконливе виведення (Scheludko 142) від рум. scorní «вигадувати; виганяти», яке, в свою чергу, зводиться до болг. *скърня́* «каструю», укр. [*скорня́ти*] (DLRM 750). — Див. ще **корня́ти.**

[**скорода**[1]] (бот.) «цибуля гранчаста, Allium angulosum L.» Mak; — р. [*скородá*] «дика цибуля або часник», [*ско́рда*] «часник»; — запозичення з грецької мови — від гр. σκόροδον (σκόρδον) «часник». — Фасмер III 652. — Див. ще **скордія.**

[**скоро́да**[2]] (бот.) «осока пальчаста, Carex digitata L. Нед, Пі, Mak; осока шершава, Carex hirta L. Mak; маренка запашна, Asperula odorata L. Mak», [*скороднúк*] «осока пальчаста» Нед, Mak; — бр. [*скаро́да, скарада*] «осока пальчаста»; — результат перенесення на осоку назви [*скорода*] «цибуля», зумовленого подібністю смаку обох рослин. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 185.

[**скородá**[3]] «кущування посівів; сходи, вруна» Л, ЛексПол, [*скоро́диться*] «сходити» ЛексПол; — очевидно, псл. *skorda «прорість», *skorditi sę «прориватися, проростати», пов'язане з *skorda «борона». — Меркулова Этимология 1973, 55. — Див. ще **скоро́дити.**

скоро́дити СУМ, ДзАтл І, [*шкоро́дити*] «скородити» Нед, [*скороди́ня*] «заскороджене поле» О, *скороді́льник*, [*скороді́нка*] «скородження» Чаб, [*скороднúк*] Куз; — р. [*скородá*] «борона», *скоро́ди́ть* «скородити, боронувати», бр. *скарадзíць*, *скаро́дзіць*, п. skródlić, [skrúdlić] «тс.»; — псл. *skorditi; — споріднене з лит. skardýti «розривати (землю), дробити», лтс. skàrdît «топтати, роздрібнювати», прус. skurdis «кирка, мотика», свн. scherze «обрізок, шматок»; ie. *(s)ker-d- «різати». — Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 57; Фасмер III 652; Преобр. II 308; Trautmann 265—266; Fraenkel 797; Mühl.—Endz. III 880, IV 37; Откупщиков 136; Pokorny 938—941. — Пор. **скородá**[3].

[**скоро́здрий**] «скороспілий», [*сколо́зрий* Нед, *скороздрі́лий*, *скороздря́вий* Нед, *скоро́зрий*, *скорозри́мий* тж] «тс.», [*скоро́здра*] «скороспілка», [*скоро́здря*] «ранній овес» Нед, [*сколо́здря*] (сорт кукурудзи) Доп. УжДУ II; — п. [skorojrzy] «скороспілий», [skołojrzy] «тс.»; — складне утворення з основ прислівника *ско́ро* і дієслова *зрíти* ([*здр-*]) «достигати». — Німчук 250—251; Brückner 495. — Див. ще **зрíти**[2], **ско́рий.** — Пор. **коло́здра.**

[**скорозрíст**] (бот.) «підсніжник звичайний, Galanthus nivalis L.» Нед, [*скородрíсть*] «тс.» Mak; — складне утворення з основ прислівника *ско́ро* і дієслова *зростáти*; назва зумовлена тим, що підсніжник з'являється навесні раніше від усіх квітів. — Заверуха 23; Machek Jm. rostl. 272. — Див. ще **рости́, ско́рий.** — Пор. **козо́дри́ст, колодри́ст, конодри́ст.**

[**скоро́ліски**] (бот.) «печіночниця звичайна, Hepatica triloba Gilib. Mak; проліска дволиста, Scilla bifolia Mak»; — результат контамінації назв [*скорозрíст*] «підсніжник» і *прóлісок*, *прóліска* (див.).

ско́ром «м'ясна і молочна їжа, заборонена церквою в пісні дні», [*ско́рома* Нед, *скоромéц* О], *скоро́мина* «тс.», *скоро́мник* «той, хто вживає скоромну їжу в пісні дні», *скоро́мний*, [*скорíвний*] «скоромний» Чаб, *скоро́мити(ся)*, *безскоро́мник* «той, хто додержується посту», [*оскоро́ма*] «скором» Ж; — р. *скоро́мный*, *скоро́мить*, бр. *ско́рам* «скором», *скаро́мны*, др. *скоромъ*, п. skrom «жир дичини», схв. *скрâма* «плівка, пінка», [skrâma] «жир на юшці», р.-цсл. **скрамъ** «жир»; — псл. *skormъ «жир», очевидно, пов'язане з *kʰrmъ «корм»; — можливо, споріднене з гр. κορέννῡμι «нагодовую», лит. šérti «годувати (худобу)» (з паралелізмом кореневих k/ḱ);

пов'язується далі (Петлева Этимология 1974, 16—20) з ie. *(s)ker- «різати» як давнє позначення того, що зрізується, здирається, у т. ч. тваринного жиру. — Фасмер III 652—653; Brückner 496; Machek Recherches 38; Skok III 268—269.

[**скоро́нний**] «скроневий» Нед; — похідне утворення від незасвідченого **скоронь* «скроня», яке мало б бути споріднене з р. [*скоронь*], др. *скоронь, скороня*, п. skroń, ч. skráň, слц. skráň, skraňa, вл. skroń, слн. skránja, р.-цсл. с.-цсл. **скрани**; — псл. *skornь/skren-, очевидно, пов'язане з р. *че́рен* «кутній зуб», слц. čren, лтс. cernoklis «тс.», кімр. cern «щелепа», сірл. cern «кут». — Фасмер III 653; Brückner 496; Schuster-Šewc 1298. — Пор. **скрань, скро́ня.**

скорпі́й — див. **скрипей.**

скорпіо́н, [*шкорпіо́н, ско́рпій*] Нед; — р. *скорпио́н*, заст. *ско́рпий*, бр. *скарпіён*, др. *скоропий, скоропия, скоръпий, скоръпия*, п. вл. skorpion, ч. слц. škorpión, болг. *скорпио́н*, м. *скорпија*, схв. *скòрпија*, слн. škorpijón, стсл. **скоръпии**; — через церковно-слов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову, а пізніше через посередництво німецької (н. Skorpión) і латинської (лат. scorpio, -onis) у східнослов'янські з грецької; гр. σκορπίος «скорпіон» вважається запозиченням з якоїсь середземноморської індоєвропейської мови, спорідненим з дангл. sceorfan «здряпувати», sceorpan «дряпати», двн. scarbōn «скребти, розривати», лтс. šķērpêt «різати дерн». — Німчук 232—233; Черных II 171—172; Фасмер III 654; Kopaliński 895; Kluge—Mitzka 712; Frisk II 738—739. — Пор. **шкуропа́я.**

скорс, *ско́рсина, ско́рця* — див. **ко́рса.**

скорупі́ти, *скору́піш, скору́пішний* — див. **скорлу́па́.**

[**скору́х**[1]] (бот.) «горобина звичайна, Sorbus aucuparia L.» Г, Нед, [*скору́ха*] Нед, [*скорушина, скорусь* Mak, *скрух* (*білий*) Mak, *шкору́х*] «тс.», [*скору́х*] «акація, Acacia L.» Доп. УжДУ II; — п. [skoruch, skorusza, skoruszyna, skoruszniak], ч. oskeruše, [oškeruše, oskoruše, oškoruše], слц. oskoruša, [skorúch, skoruša, oskeruša, oškeruša, oškoruša], болг. *ско́руша*, [*о́скруша*], м. *скоруша*, [*скорша*], *оскруша, оскоруша*, схв. *скòруша, òскоруша, ôскоруша,* слн. skórš, [skóriš], oskóruš; — псл. oskoruša, oskorša, утворене з основ os- (тієї самої, що і в *оси́ка, осокі́р*) і kor- «кора»; безпосередньо пов'язане з *осокі́р*; спільна мотивація обох назв полягає, очевидно, в плямистості кори обох дерев; пов'язання п. skorusza зі skory «скорий» (Brückner 495) позбавлене підстав. — Див. ще **оси́ка, осокі́р.** — Пор. **я́сен.**

[**скору́х**[2]] (бот.) «жостір, крушина, Rhamnus frangula L.» Нед, Mak, [*скоруха, скорушина, скорух* (*чорний*)] «тс.» Mak; — очевидно, результат контамінації форм *круши́на*, [*крух, круха*] і под. «тс.» з фонетично близькими формами [*скорушина*] «горобина», [*скору́х, скору́ха*] «тс.». — Див. ще **крухá, скору́х**[1].

[**скоря́зний**] «спокійний» ВеУг; — пов'язане з *кори́ти* (див.).

[**скосолист**] (бот.) «бегонія, Begonia L.» Mak; — складне утворення з основ дієслова *скоси́ти(ся)* «стати косим» та іменника *лист*; назва зумовлена кососерцевидною, нерівнобокою формою листків бегонії; щодо префіксального *с-* пор. [*скосогі́р*] замість *косогі́р*. — БСЭ 4, 372. — Див. ще **з**[1], **ко́сий, лист.**

скот, [*скіт*] «скот» Нед, [*скітни́к*] «шкуродерня» Нед, [*скітня́*] «дорога для худоби» Нед, *скота́р, скота́рник, скота́рня, скота́рство*, [*скотарча́*] «малий пастух», [*скотарчу́к*] «тс.», *скоти́на, скотинюка, скотиня́ка*, [*ско́тник*] «пастух корів» Гриц, [*ско́тство*] «скотське життя» Нед, [*скотя́*] «скот», [*скітни́й*] «скотячий» тж, *скоти́нячий, скотя́чий, скота́рити, скотарюва́ти*, [*скотені́ти*] «ставати подібним до скотини» Нед, [*скоти́чити*] «пасти худобу» Нед, *оскоти́ніти*; — р. болг. м. *скот*, бр. [*скот*], *скаці́на*, др. *скотъ*, п. ч. нл. skot, вл. skót, полаб. st'öt, схв. *скòт*, слн. skòt, стсл. **скотъ**; — псл. skotъ; — загальноприйнятого пояснен-

ня не має; здебільшого вважається запозиченням з германських мов і пов'язується з гот. skatts (назва грошової одиниці), дісл. skattr «податок», днн. scat «монета, майно», двн. skaz «тс.», нвн. Schatz «скарб» (Kiparsky GLG 186—188; Brückner 495—496; Janko WuS I 103—105; Stender-Petersen 309—310; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491); існують також думки про власне слов'янське походження слова skotъ, зокрема про його зв'язок з псл. ščetina «щетина», з kotiti sę «котитися, плодитися» чи з схв. *сто̏ка* «майно, худоба» і про запозичення з праслов'янської мови в германські (Ильинский РФВ 73, 283—284; Jakobson IJSLP 1/2, 271; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 183—187; ВЯ 1961/3, 55; Преобр. II 310; Machek ESJČ 548; Jagić AfSlPh 23, 536; Brückner AfSlPh 23, 626; Schrader IF 17, 30) або про первісну спорідненість слов'янського і германського слів (Младенов 585; Matzenauer 74). — Огієнко РМ 1938/9, 395; Німчук 173; Трубачев Назв. дом. жив. 100—102; Фасмер—Трубачев III 655; Черных II 172; Львов Лексика ПВЛ 267; Schuster-Šewc 1296—1297; Skok III 267.

ско́тище — див. **коти́тися.**

скоц, *ско́цель, скоцень, ско́чень* — див. **скаку́н.**

ско́чити, *ско́кнути, скок, ско́ка, ско́ки, скочака́, ско́чка, ско́чний, ско́чки* — див. **скака́ти.**

[**ско́чки**] (бот.) «молодило, Sempervivum L.»; — бр. *ско́чкі,* [*скачка, скачкі, ско́чка*] «тс.»; — похідне утворення від *ско́чити, скака́ти*; назва зумовлена тим, що насіннєві шапочки молодила після достигання насіння відскакують від рослини. — Пі 239. — Див. ще **скака́ти.**

скра́клі «народна спортивна гра, городки», [*скра́глі*] «тс.» Нед, [*скра́голь*] «одна з цурпалок для гри в скраклі», *скра́кля, скра́ко́ль* «тс.»; — р. [*скра́глы*] «гра в скраклі»; — результати видозміни форм [*кра́клі, кра́глі*] «тс.», пов'язаних з п. kręgle «кеглі». — Фасмер III 656. — Див. ще **кра́голь.**

[**скра́коль**] «велика́ зелена жаба» Чаб, [*скракуля*] «тс.» Чаб; — результат контамінації іменника [*скаку́ля*] «жаба» і дієслова *скрекота́ти.* — Див. ще **скака́ти, скрекота́ти.**

скра́ник — див. **кармни́к.**

[**скрань**] «скроня», [*скрани́ця*] «скронева кістка» Нед, [*скране́вий*] «скроневий», ст. *скрань* «скроня» (1627); — запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. skráň відповідають укр. **скоро́нний.* — Див. ще **скоро́нний.** — Пор. **скро́ня.**

скребти́, [*скребта́ти*], *скребти́ся,* [*скре́блити*] «чистити скребницею» Нед, [*скре́бсти, скрепта́ти*] «скребти», [*скроботи́ти*] «тс.» тж, [*скро́бати*] «чухати» О, *шкребти́, шкребти́ся,* [*шкра́бати* Нед, *шкребта́ти, шкрі́бати* тж, *шкро́бати*], *шкря́бати, шкрябну́ти, шкрябону́ти, шкряботі́ти, шкряб* (виг.), *скреба́чка,* [*скре́блини*] «костриця, очіски» Нед, *скре́бло́* СУМ, Нед, *скребни́ця, скребо́к,* [*скрептани́на*] «обскрібання, обчищування» Нед, [*скрептани́нє*] «очистки з картоплі» Нед, [*скрі́бка*] «рибальська снасть із коритцем» Ник, [*скриба́чка, шкреба́чка* Нед, *шкребло́*], *шкребо́к,* [*шкребта́чка*] «скребок» Нед, [*шкриба́к*] «скребло», [*шкрябачка*] «поганий старий віник» тж, [*шкряботу́ха*] (про мишу), *ви́скребки, ви́скрібки, ви́шкребки, ви́шкребок* «хлібець із залишків тіста; найменша дитина у сім'ї», [*ви́шкрібок*] «тс.», [*нескре́ба*] «неотеса», [*нескребе́нний*] «неохайний, брудний» Она, *оскре́бки, ошкре́бки,* [*по́скріб*] «вишкребок» Нед, [*поскрі́бач*] «той, хто дряпає», [*по́скрібка*] «малий шкребок» Нед, *по́скрібки, по́скрібок* «хлібина із залишків тіста, вишкребок», [*по́скробок*] «тс.» Нед, [*ускро́бати*] «ускребти» Нед; — р. *скрести́, скребу́,* бр. *скрэ́бці, шкра́бацъ,* п. skrobać, ч. škrábati, слц. škrabat', вл. škrabać, нл. škrabaś, слн. škrébati, škrábati; — псл. skrebti, skrobati; — споріднене з лит. skrebėti «шуміти, шарудіти, шелестіти», лтс. skrabt «скребти, скоблити, чесати, дряпати», снн. schrapen (<*skrapôn) «дряпати, ви-

креслювати», діcл. skrapa «тс.», лат. scrobis «яма»; ie. *(s)kerb(h)-/(s)kreb(h)- «шкребти, різати», похідне від *(s)ker- «різати». — Черных II 172; Фасмер III 656, 658; Brückner 496; Machek ESJC 613; Schuster-Šewc 1447—1448, 1450; Мельничук Этимология 1966, 220; Trautmann 267; Fraenkel 815—816; Karulis II 203; Zupitza GG 157; Pokorny 943.

скреготáти, [*скирготíти*] «скреготати», *скреготíти*, [*скрегенчáти* Нед, *скрегíнцати* Нед, *скрегончáти* ВеУг, *скрейцати* Нед], *скрегнýти*, *скрегонýти*, *скреготнýти*, *скри́гати*, [*скриги́ндзати*, *скриги́цати* Ме, *скриготáти* ВеБ, *шкирготáти*] «тс.», [*скриги́ц*] (виг.) Ме, [*скрега*] «жаба» ВеНЗн, *скре́гіт*, *скреготня́*, *скреготýха*, [*скрегітли́вий*] Нед, *скреготли́вий*; — р. *скрежетáть*, [*скреготáть*], *скре́жет*, бр. *скры́гаць*, *скрыгатáць*, *скро́гат* «скрегіт», др. *скрегътати*, *скрьжьтати*, *скрьжьтъ*, *скрежьть*, п. zgrzytać, zgrzyt, ст. skrzytać, zkrzyt, ч. skřehotati «квакати, каркати», skřehot «квакання, каркання», слц. škrehotat' «каркати», болг. *скърцам* «скриплю», схв. *шкргýтати* «скрипіти», *шкр̏гӯт* «скрегіт», слн. skŕgati «щебетати», skrgútati «тріщати», škrgetáti «дзвеніти», стсл. **скрьжьтати**, **скрьжьтъ**; — псл. *sk^{b}ržьtati, skregъtati; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *скрекотáти*, гр. κριγή «скрегіт зубів»; далі зіставляється з *sk^{b}rga «скарга». — Фасмер III 656—657; Ильинский ИОРЯС 23/2, 180—245; Brückner 652; Machek ESJC 549; Skok III 402—403. — Пор. **скáрга**[1], **скрекотáти.**

[**скрегýлець**] (орн.) «яструб-перепелятник, Accipiter nisus L.» Нед, [*скригýлець*, *скригýлець*] «тс.» Нед, [*скригулéць*] «тс.; яструб-тетерев'ятник, Accipiter gentilis L.» Гор; — пов'язане з [*крагýлець*] «яструб-перепелятник» (див.).

скрекотáти, *скрекотíти*, [*скреготáти* О, *скреготíти*] «скрекотати» ВеБ, [*скрекéкати* Нед, *скригончáти* ВеУг] «тс.», *скрекекé* (виг.), *скре́кіт*, [*скре́кот*] Нед, *скре́котень* «скрекотун», *скрекотня́ва*, *скрекотýха*; — п. skrzeczeć, skrzek, ч. skřekati, skřek, слц. skrekotat', škrek(ot), вл. škrěčeć «верещати, пронизливо кричати», škrěk «виск», нл. skrjakaś «каркати, тріщати», škřakotaś «тс.»; — псл. *skrek-; — звуконаслідувальне утворення, паралельне *скреготáти*, *крякáти*. — Machek ESJC 549. — Пор. **скреготáти, стрекотáти**[1].

[**скре́мзаць**] «невміло, недоладно виготувати» Чаб, [*скре́мзять*, *кре́мзать*, *кре́мзять*, *скре́мдзять*, *скре́мсать*] «тс.», [*скре́ндзяний*] «недоладно зроблений» тж; — бр. *скрэ́мзаць* «покреслити, позакреслювати», *крэ́мзаць* «недбало писати; креслити; дряпати чимось гострим»; — пов'язане з [*кре́мсáти*] «обрубувати; цюкати (сокирою)» (див.).

[**скрент**] «передня частина воза; залізний круг на передніх сницях воза» О, [*шкрент*] «перед воза» О; — запозичення з польської мови; п. [skręt] відповідає укр. [*скрут*] «тс.». — Див. ще **крутúти.**

скре́пер, *скреперúст*; — р. болг. *скре́пер*, бр. *скрэ́пер*, ч. skrejpr, слц. skraper, схв. *скрѐ(j)пер*, слн. skréper; — запозичення з англійської мови; англ. scraper «скрепер, волокуша, грейдер; скребок» пов'язане з scrape «скребти, скоблити, шкрябати», спорідненим з гол. schrapen, schrabben, н. schrappen, лтс. skrabt «тс.», псл. skrebti, укр. *скребтú.* — CIC[2] 772; Holub—Lyer 440; Klein 1402. — Див. ще **скребтú.**

скрепýха — див. **скрипель.**

скри́гати — див. **скреготáти.**

[**скри́глі**] «нарізані скибочки (сушених яблук), нарізане скибками м'ясо, нарізана великими шматками картопля» ГрицАВ, [*скри́глик*] «скибочка хліба; кусок дерева» Л; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. *скрыль* «велика скибка», *скры́лік* (зменш.), *скрыля́ць* «нарізувати скибками», як і споріднені р. [*скрыль*] «скіпка, тріска», схв. [skrila (škrila)] «плита», [skrilja (škrilja)] «тс.», [škrilj] «вид плоского каменю», *шкри́љати се* «відколюватися пластами» (про камінь), *шкриљац* «сланець», слн. skríl

«тс., шифер», слц. škridla «черепиця», можуть бути зведені до псл. skryla (skryľь) «плитка, скибка», можливо, пов'язаного з krojiti «краяти» (Shevelov Hist. phonol. 80); східнослов'янські форми виводяться також (Лаучюте 39—40; Būga RR II 570) від лит. skrỹlis, мн. skrỹliai «вареники, сирники, оладки; варені квадратні відрізки тіста». — ГрицАВ 204—205; Трубачев Сл. языкозн. 1963, 188; Преобр. II 313; Skok III 403.

скрижа́ль «плита з текстом»; — р. *скрижа́ль*, бр. *скрыжа́ль*, др. *скрижаль* «камінь, камінна дошка, плита; (мн.) крила», п. skrzyżal «камінна плита», болг. *скрижа́л* «скрижаль», стсл. **скрижаль** «таблиця; таблиця законів»; — остаточно не з'ясоване; зіставляється з р. [*скрыга*] «плавуча крижина» (КЭСРЯ 413; Преобр. II 312), з схв. *кри́жати* «різати» (Mikl. EW 304; Соболевский РФВ 67, 212—213), пов'язується з нвн. Schere «ножиці» (Младенов 586). — Фасмер III 657.

[**скрижівки**] «листя капусти на голубці» О; — пов'язане з [*крижа́лка*] «цілий качан квашеної капусти» (див.).

[**скримпува́ти**] «стиснути зв'язане ще закрутом» Гор; — запозичення з польської мови; п. skrępować «зв'язати» є похідним від krępować «в'язати, міцно стягувати», яке, очевидно, зводиться до нвн. ст. і діал. krampen «зчіплювати, з'єднувати скобами», похідного від Krampe «гак, скоба», пов'язаного з двн. kramph «скривлений», спорідненим з псл. grǫbъ «грубий», стсл. **грѫбъ** «грубий, неосвічений»; менш переконливе пов'язання через варіант [krepować] з нвн. Krippe «ясла» (Brückner 267). — Гор 81; Sławski III 105—106; Kluge—Mitzka 399.

[**скримцюва́ти**] «міцно зв'язати»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. skręcić «скрутити», зближеного з основою слова [*скримпува́ти*] «стиснути зв'язане ще закрутом».

[**скринки́**] (зоол.) «беззубки, Anodonta» Нед; — похідне утворення від *скри́ня*; назва зумовлена зовнішньою подібністю двостулкових черепашок беззубок до скриньок. — БСЭ 4, 384. — Див. ще **скри́ня**[1].

скри́ня[1] «ящик з кришкою; [зруб у криниці; кріплення віконної або дверної коробки Ник]», [*скри́нка*] «віконна або дверна коробка; зарубинка в дереві; пастка на куниць, тхорів» О, *скри́нька*, *скриньчи́на*, [*пере́скринок*] «перегородка Куз, О; шухляда О», [*пі́дскринок*] «ящик для борошна грубого помелу у млині» Нед, *при́скри́нок* «невеликий відділ для дрібних речей у скрині» СУМ, Ме, [*прискри́ньок*] «тс.» Л, Па; — р. [*скрин*] «скриня», [*скриня*], бр. *скры́ня*, п. skrzynia «тс.», ч. skříň «шафа», слц. skriňa «тс.», вл. křinja «скриня», нл. kśinja «тс.», болг. *скрин* «шафа», схв. *скри́ња* «скриня», слн. skrínja «тс.», стсл. **скрыня** «ковчег», **скрына** «тс.», **скрыница** «тс.; скринька, шкатулка»; — псл. skrinъ, skrina, skrinja; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається запозиченням з латинської і (у східнослов'янські мови через польську) із середньоверхньонімецької мов; свн. scrīnī (>нвн. Schrein) «шафа» виводиться від лат. scrīnium «кругла коробка для паперів», яке зіставляється з лит. kreĩvos «кривий», псл. krivъ, укр. *кри́вий*; розглядається також (Brückner 498; Schuster-Šewc 700—701) як успадковане слов'янське утворення, пов'язане з krina «миска, ринка», krinicja «криниця». — Москаленко УІЛ 28; Фасмер III 657; Преобр. II 312; Machek ESJC 550; Holub—Kop. 334—335; Skok III 269—270; Walde—Hofm. II 500. — Пор. **кривий, крини́ця, кри́новка.**

[**скри́ня**[2]] «насипаний горб; дамба Ч; огріх, пропуск в оранці; стояча, не перевернута скиба після оранки О»; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане зі **скри́ня**[1].

скрип[1], [*скри́павка*] «тріскачка, торохкало» Нед, [*скрипа́к*] «скрипаль», *скрипа́ль*, *скрипа́р*, *скрипа́ч*, [*скрипі́чник*], *скри́пник* «тс.», *скрипи́ця* «скрипка», *скри́піт* «скрип», *скри́пка*, [*скри́полинє*] «терликання, цигикання» Нед,

[*скрипу́га*] «все тріскотливе, незграбне» Нед, *скрипу́н* (ент.) «кусач Lamia F.; Saperda F.», [*скрипу́нь*] «тс.», *скрипу́ха*, *скри́пати*, *скрипі́ти*, *скри́пнути*, *скрипоті́ти*, *скрип* (виг.), *скрипи́чний*, *скрипли́вий*, *скрипу́чий*, *по́скрип*, *поскри́пувати*; — р. *скрип*, бр. *скрып*, др. *скрипание* «скрипіння, скрип», п. skrzyp, ч. skřípati, слц. škripat' (škripiet'), вл. křipać, нл. škripaś, болг. *скри́пвам* «поскрипую», м. *чкрипи*, *скрипи*, схв. *шкри̏па* «скрип, шелестіння», слн. škríp; — псл. skripъ, skripati; — лтс. skripstêt «хрустіти, скрипіти, гуркотіти», kripš(ķ)êt «тс.», лит. krìpšterėti «тихо прошарудіти», можливо, також двн. днн. scrīan «кричати», screi «крик» (нвн. Schrei «тс.», schreien «кричати»); іє. *(s)krei-/(s)kerei- «шум, крик» (звуконаслідувального характеру), до якого зводиться також псл. krikъ, укр. *крик*; пов'язується також з іє. *(s)ker-/(s)krē- «різати» (Schuster-Šewc 701, 1449; Варбот Этимология 1981, 16—21; Skok III 403; Zupitza GG 126). — Фасмер III 657—658; Преобр. II 312—313; Machek ESJČ 550; Младенов 586; Mühl.—Endz. III 893; Pokorny 567—570. — Пор. **крик, скрипи́ця.**

[**скрип**[2]] (бот.) «гриб хрящ гіркий, Lactarius (Agaricus) piperatus Fr. ex Scop.» Mak, [*скрип бі́лий*] «колчак жовтий, Hydnum repandum Fr.» Нед, [*скрипа́й*] «тс.» О, [*скрипак*] (вид грибів) ВеЛ, [*скрипе́й*] «хрящ-молочник оливково-чорний, Lactarius necator (Fr.) Karst.» Нед, [*скрипу́х*] «тс.» Mak, Нед, [*скрипі́ль*] «вид отруйних грибів» Нед; — р. [*скрипи́ца*] «гриб-зонтик великий, Lepiota procera Quél.», [*скрыпи́ца*] «тс.», п. skrzypel «колчак, Hydnum»; — похідні утворення від *скрипі́ти*; назви зумовлені, очевидно, хрусткістю деяких з цих грибів, коли їх їдять. — Шамота 130. — Див. ще **скрип**[1]. — Пор. **груздь, хрящ**[2].

[**скрип**[3]] (орн.) «деркач, Crex pratensis Bechst.» Шарл, ВеУг, [*скрипак* Шарл, ВеЗа, *скріпак* ВеЗа, ВеЛ] «тс.»; — похідні утворення від *скрипі́ти*; назви зумовлені характером крику деркача, відображеного і в інших його назвах (*деркач*, *тирчак*, *хрушель*, *хрящ*). — Булаховський Вибр. пр. III 201. — Див. ще **скрип**[1].

[**скрипей**] (бот.) «хвощ, Equisetum L.» Mak, [*скри́пень* Нед, *скрипе́ць* ВеНЗн, *скрипель* Mak, *скрипі́й* Mak, ВеНЗн, *скорпі́й* ВеНЗн] «тс.»; — р. [*скрыпун*], бр. [*скрып*], п. [skrzyp], ч. [škřip], слц. [skrip, škríp, škríb], вл. křipica «тс.»; — похідні утворення від *скрипі́ти*; назви пов'язуються з тим, що хвощ зимовий, який використовувався для полірування дерев'яних виробів, нібито при цьому скрипів. — БСЭ 46, 105; Machek Jm. rostl. 28—29; Schuster-Šewc 701. — Див. ще **скрип**[1].

[**скрипель**] (бот.) «губка модринова, Fomitopsis (Polyporus) officinalis; губка несправжня, Phellinus (Fomes, Polyporus) igniarius» Mak, [*скрипі́й*] «губка справжня, Fomes (Polyporus) fomentarius» Mak, [*скрипуха*] «губка несправжня; губка сірчано-жовта, Laetiporus (Polyporus) sulphureus (Agaricus sulphuratus)» Mak, [*скрепуха*] «губка несправжня» Mak; — п. skrzypuch (зб.) «губки» (з укр.?); — похідні утворення від *скрипі́ти*; назви зумовлені тим, що трутовики скриплять, коли їх відламувати від дерева. — Див. ще **скрип**[1].

скрипи́ця (заст.) «масивні дерев'яні кайдани; [частина блока у ткацькому верстаті]», [*скрипи́ці*] «блочки у ткацькому верстаті» Нед, [*скрипли́ця*] «вид кайданів» Нед, *скрепи́ця* «скрипиця», [*скри́пки*] «блочки у ткацькому верстаті, на яких висять і по яких піднімаються й опускаються ничениці» ДзАтл II, [*скріпки́*, *скріпли́ці*, *скрипульки́*, *шкрі́пці*, *скри́клі*, *скро́клі*, *шкрі́клі*] «тс.» тж, [*скри́пці́*] «тс.» тж, Ме, [*прискри́пати*] «притиснути, здавити» Нед; — п. ст. skrzypiec (знаряддя тортур), skrypiec «тс.», ч. skřipec «пристрій для затискування; прищепка; капкан, блок у ткацькому верстаті; (іст.) диба (знаряддя тортур)», skřipnouti «стиснути, затиснути», oskřipec «затискач для освітлю-

вальної скіпки», слц. škrípec «диба; блок у ткацькому верстаті», вл. skřipk «підйомний блок», křipa «система підйомних блоків», křip «блок у ткацькому верстаті», болг. *скрипе́ц* «підйомний блок», [*скрип*] «блок у ткацькому верстаті», *скрипци́* «блоки у ткацькому верстаті», [*шкрипъльци́*] «тс.», м. *скрипец* «підйомний блок», *скрипка* «тс.», схв. *шкри̏п* «палка із розщепом для ловіння птахів, змій», *шкрипка* «блок у ткацькому верстаті», *шкри́пац* (мн. *шкрипци*) «тс.», слн. škrípec «блок», škrípčevje «блоки; диба»; — не зовсім ясне; пов'язується (Трубачев Рем. терминол. 135; Machek ESJC 550; Schuster-Sewc 701) із звуконаслідувальною основою *скрип*; більш природним здається розвиток значень від «розщіп, щось розколене» через «диби для ніг, рук», «диба як знаряддя для підіймання, підйомний блок, блок у ткацькому верстаті»; у зв'язку з цим словесне гніздо виводиться й від іє. *sker- «різати, колоти»; твердження про закарпатсько-південнослов'янский ареал відповідних назв (Дзендзелівський St. sl. 13, 224) позбавлене підстав. — Варбот Этимология 1981, 16—21; Сл. языкозн. 1988, 71—72; Skok III 403. — Пор. **скребти́, щерба́²**.

[**скрипій**] (бот.) «гадючник в'язолистий, Filipendula ulmaria Maxim.» Mak, [*скри́пник*] «болотна рослина з малиновими квітами» Бі; — бр. *скры́пень* «зніт, Epilobium L.», [*скрыпель*] «зніт вузьколистий, E. angustifolium Scop.», [*скрыпнік, скры́пышнік*] «тс.», [*скрыпун*] «тс.; очиток»; — запозичення з російської мови; р. [*скрыпей*] «зніт вузьколистий», [*скры́пень, лесной скры́пий*] «тс.», [*скрыпун*] «тс.; хаменерій, Chamaenerium Adans.; очиток великий, заяча капуста велика, Sedum telephium; плакун верболистий, Lythrum salicaria», [*скрыповик*] «плакун» є, очевидно, результатами видозміни деетимологізованої назви *кипре́й* «зніт», зближеної з основою дієслова *скрипе́ть* «скрипіти»; перенесення назви зніту на інші рослини зумовлене подібністю їх квітів, як правило, червоних, або листків, схожих на вербові, а також тим, що всі ці рослини ростуть на вологих місцях. — БСЭ 14, 54; 16, 535; 17, 295; 21, 66; 41, 456; Machek Jm. rostl. 149. — Див. ще **кипре́й.** — Пор. **скрип¹.**

[**скрипуха**] (бот.) «скереда, Crepis L.» Mak; — р. [*скрыпу́ха*] «тс.»; — похідне утворення від *скрипі́ти*; мотивація назви неясна. — Див. ще **скрип¹.**

скри́тниця (бот.) «Crypsis Ait.»; — р. *скры́тница*, бр. *скры́тніца*, ч. skrytěnka, слц. skrytka «тс.»; — похідне утворення від *скри́ти* «заховати», калька латинської наукової назви рослини; лат. crypsis походить від гр. κρύπτω «скриваю, заховую», спорідненого з псл. krыti, укр. *кри́ти*; наукова назва зумовлена тим, що суцвіття скритниці знизу до половини ховаються в пазухах верхніх листків. — Machek Jm. rostl. 292; Frisk II 29—30. — Див. ще **кри́ти.**

скрізь «всюди; завжди; зовсім; [(прийм.) крізь]», [*скрозь*] «часто; завжди» Л, [*скрусь*] «крізь» О, [*скрізьний*] «повсюдний» Нед, *наскрізь* СУМ, Куз, *наскрізний* тж; — р. [*скрозь*] «наскрізь; крізь», бр. *скрозь* «всюди; завжди; (прийм.) крізь», п. skroś «наскрізь», [skróś], wskróś, wskroś, [skierz] «тс.», ч. слц. skrz(e) «крізь», [skroz], болг. [*скръз*] «тс.», схв. *скро̑з* «наскрізь; поспіль», слн. заст. skròz «крізь»; — очевидно, псл. skrozě «наскрізь, поперек», пов'язане з krozě «крізь» (з випадним s-); — зіставляється з гол. [schraag] «косий», нвн. schräg «тс.». — ІУМ Морфологія 417, 432; Фасмер III 658; Machek ESJC 549; ESSJ Sl. gr. I 235—238. — Див. ще **крізь.**

скрома́дити «скребти, стругати; чухати; [згрібати Пі]», [*шкрома́дити*] «скребти; чухати»; — р. [*скрома́дить*] «гребти»; — результат контамінації слів *скребти́* і *грома́дити* «згрібати». — Даль IV 209; Петлева Этимология 1974, 24. — Див. ще **грома́да, скребти́.**

скро́мний, *скро́мник, скро́мничати,* [*поскро́ми́ти*] «приборкати, втихомирити» Г, Мо, [*ускроми́ти*] «тс.» Нед;

— бр. *скро́мны, скро́мнік, скро́мнічаць*, болг. м. *скро́мен*; — запозичення з російської мови; р. *скро́мный, скро́мник, скро́мничать*, як і бр. [*скраміць*] «заспокоювати», вважається запозиченням з польської мови; п. skromny, як і ч. слц. skromný, вл. skromny, виводиться з псл. *sъ-kromьnъ, похідного від kroma «край; перегородка»; схв. *скро̀мāн*, слн. skrômen, очевидно, запозичені з чеської мови. — Фасмер III 658—659; Преобр. II 313; Urbańczyk JP 26, 5; Sławski JP 26, 73; Machek ESJČ 549; Младенов 586; Skok III 271; Pokorny 623—624. — Див. ще **кро́ма.** — Пор. **прикроми́ти.**

скро́ня; — бр. *скронь* «скроня»; — запозичення з польської мови; п. skroń відповідає др. *скоронь, скороня* «тс.», укр. [*скоро́нний*] «скроневий» (див.).

скрупульо́зний «надзвичайно точний, детальний»; — р. *скрупулёзный*, бр. *скрупулёзны*, п. skrupulatny, ч. skrupulózní, вл. skrupulozny, болг. *скру́пулен, скрупуло́зен, скрупульо́зен*, м. *скрупуло́зен*, схв. *скрȕпулōзан*, слн. skrupulózen; — запозичення з французької мови; фр. scrupuleux (жін. р. scrupuleuse) «сумлінний, ретельний, скрупульозний» походить від лат. scrūpulōsus «украй ретельний, до дрібниць точний; кам'янистий», що є похідним від scrūpulus «гострий камінець; неспокій, сумнів», мн. scrūpuli «непотрібні тонкощі, дрібниці», зменш. від scrūpus «гострий камінь», пов'язаного зі scrūta «старі речі, мотлох», спорідненим із двн. scrōtan «рубати, різати», лит. [skraudùs] «крихкий», [skrausti] «ставати шорстким». — CIC² 773; Holub—Lyer 440; РЧДБЕ 674; Dauzat 656—657; Walde—Hofm. II 498, 501.

скру́та «труднощі, трудне становище», *скрут* «тс.», *скрутни́й* «важкий; [важкий для розуміння або вивчення О]», *скрутнува́тий*, [*скрутня́вий*] «недостатній» Нед; — р. [*скру́тно*] «важко, трудно», п. ст. skrutny «жорстокий»; — похідне утворення від *крути́й* «суворий, різкий». — Brückner 273. — Див. ще **крути́ти.**

скру́ха, *скру́хнути, скру́хо, скруши́ти, скрушни́й* — див. **крушити́²**.

[**скру́шки**] «висівки з борошна» О, [*скру́шкі*] «викинуте при просіванні зерно-послід» Гор; — пов'язане зі [*скру́жини*] «тс.» тж, похідним від [*скружи́ти*] «пересіяти зерно в решеті» тж, [*кружа́ти*] «очищати (зерно на решеті)»; менш імовірний зв'язок форми [*скру́шки*] «висівки» із *круши́ти* «трощити». — Гор 81. — Див. ще **круг.**

скря́га «скнара, скупар»; — запозичення з російської мови; р. *скря́га* «тс.» не має надійної етимології; можливо, пов'язане з укр. [*кря́жити*] «працювати, не розгинаючи спини; дбати, турбуватися», [*кре́жити*] «берегти, скупитися» (ЕСУМ 3, 115); пропонуються пов'язання з р. *крыть* «крити» (Желтов ФЗ 1876, I, 20; Vaillant RÉS 18, 77), з р. [*кра, скра*] «купа» (Соболевский РФВ 67, 212), з болг. [*скръ̀ндза*] «скнара» (Младенов 586), з гол. schrok «ненажера» або н. karg «скупий» (Matzenauer 308), з дангл. screncan «ошукувати, зловживати довірою», двн. screnkan «ставити навскоси; ошукувати» (Фасмер—Трубачев III 660); виводиться з ie. *sker- «різати» (Ильинский РФВ 78, 200); припускається контамінація р. *ска́ред* «скнара» й *коря́га* «корч» (Преобр. II 313). — Фасмер—Трубачев III 659—660. — Пор. **кряж³.**

ску́бти, *ску́бати, ску́бнути* СУМ, Нед, *скубону́ти,* [*ску́бстн*] «скубти», [*скупстн́*] «рвати фрукти» О, *скуб,* [*ску́банка*] «скубання; корпія», [*ску́бень*] «скубання», *ску́бка,* [*скубрій*] «хабарник», *скуба́льний,* [*навску́бки*] «скубучи» Ж, [*оску́банец*] «картопляний млинець» Л, *розску́бувач* (текст.); — р. [*скуба́ть*] «смикати за волосся; скубти», [*скубти́, ску́бить, скубстн́*] «тс.», бр. *ску́бці, скуба́ць*, п. skubać, ст. skuść, ч. škubati, слц. škubat', [skubat'], вл. skobać, нл. skubaś, болг. *ску́бя*, м. *скубе*, схв. *ску́пстн*, слн. skúbsti; — псл. skusti < *skubti, пов'язане з čubъ «чуб»; — очевидно, споріднене з гот. skuft «волосся на голові», діслн. skopt «тс.», нвн.

Schopf «чуб»; поширене зіставлення з лит. skùbti «поспішати» (Фасмер III 660; Brückner 498; Schuster-Šewc 1290; Skok III 274; Trautmann 263) здається помилковим. — Machek ESJČ 614. — Пор. **чуб.**

[**скувíти**] «натомитися, намучитися» ЛексПол; — неясне.

скугý (вигук, що відтворює крик свині), *скугúкати* «верещати» (про свиней), *скугнíти, скугонíти, скуготáти* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *скавý, скúглити* (пор.).

скуд, *скýдова* — див. **куди́.**

скудéль (заст.) «глина; глиняна посудина», *скудéльник* (заст.) «гончар», *скудéльниця* «у старовину — велика яма, в якій ховали померлих від епідемій, голоду та ін.; кладовище для масових поховань»; — р. заст. *скудéль*, бр. заст. *скудзéль*, др. *скудьлъ* (*скудѣлъ*) «черепиця; глиняна посудина», *скудьль* (*скудель, скудѣль*) «черепок; глиняна посудина»; — запозичено в давньоруську мову зі старослов'янської; стсл. **скѫдълъ** «гончарна глина; черепиця; гончарні вироби», **скѫдьлъ, скѫдѣлъ, скѫдъль, скѫдьль, скѫдѣль** «тс.», як і слн. [škandêla] «миска», [škodêla, skodela], схв. *здѐла* «тс.», походить від лат. scutella «миска», пов'язаного з scutum «щит», можливо, спорідненим з псл. ščitъ, укр. *щит*, причому лат. scutella зазнало контамінації з лат. scandula (scindula) «дранка, дошка», пов'язаним з scindo «роздираю», спорідненим з псл. cěditi, укр. *ціди́ти.* — Трубачев Рем. терминол. 285—288; Фасмер—Трубачев III 660—661. — Див. ще **ціди́ти, щит.**

скýдний СУМ, Нед, *скудóта*, [*скудáтися*] «оскудіти», [*скудúти*] «заощаджувати, економити» Нед, *скудíти* «бідніти, вичерпуватися»; — р. *скýдный*, др. *скудыи, скудьныи*, п. ст. oskundzić «ганьбити, паплюжити», poskundzić «тс.», болг. *оскъ́ден* «скудний, убогий», м. *скуден*, схв. *òскудан* «тс.», *скýдити* «очорнити, звести наклеп», слн. oskóden «скудний», стсл. **скѫдъ** «скудний», **оскѫдѣти**; — псл. skǫdъ «скудний, ощадний», пов'язане чергуванням голосних із *sčęditi «щадити». — Фасмер III 661; Brückner 398; Skok II 571. — Див. ще **щади́ти.** — Пор. **паскýда**[1].

скýка, *скýчний* СУМ, Нед, *скучнувáтий, скучáти, наскýчити* «надокучити», [*прискýчити*] «трохи надокучити» Нед; — р. *скýка*, болг. *скýчен* «скучний» (з рос.), схв. *скýчити* «тіснити, ставити у скрутне становище»; — псл. skuka (<*skouka), пов'язане з skučiti «скавучати», kučiti «кричати»; пор. ч. skučeti «вити, скавучати», слц. skučat', слн. [skúčati] «тс.»; може бути зіставлене, далі, з псл. skuliti «скавучати», ščemiti «щеміти», sčuka (<*skeuka) «щука». — Черных II 172—173; Фасмер III 661; Machek ESJČ 550; Мельничук Этимология 1984, 138; Bern. I 639. — Див. ще **кýчити.** — Пор. **скавý, скýлити**[1], **щеміти, щýка.**

[**скýла**[1]] «нарив, болячка, чиряк ЛексПол», [*скýли*] «золотуха» Нед, [*скýла*] «наріст на дереві» Ник, [*скуля́чка*] «чиряк» ЛексПол, [*шкýла*] «вилиця» Нед, Пі; — р. *скýла* «вилиця; [опух, гуля]», бр. *скýла* «тс.», п. skuła «вилиця; (заст.) болячка», болг. *скýла* «вилиця», схв. *скýла* «чиряк; струп», слн. skúla «нарив, шрам»; — очевидно, псл. skula, пов'язане з skuliti «стиснути», kuliti sę «щулитися» як варіантами ie. *(s)keu- «гнути, гнутися, суглоб» (з рухомим s-); зіставлення зі *скала́* і *щилúна* (Преобр. II 315), лит. káulas «кістка» (Brückner ZfSlPh 4, 213; KZ 51, 238) та ін. недостатньо обгрунтовані. — Куркина Этимология 1971, 69—70; Pokorny 588. — Див. ще **кýлити.** — Пор. **скули́ти**[2].

скула́[2] «вигин корпуса судна біля днища; (рідк.) вилиця», *скула́стий* «вилицюватий»; — запозичення з російської мови; р. *скула́* «тс.» етимологічно тотожне з укр. [*скýла*] «нарив, болячка» (див.).

[**скýлити**[1]] «скавучати» Нед, [*скулí-ти*] «тс.» Нед; — р. *скули́ть*, [*сколить*], п. [skulić], заст. skolić «тс.»; — псл. skuliti, очевидно, результат контамінації форм skoliti, до якої може бути зведене

й [*скоголи́ти*], та skučeti «тс.». — Фасмер—Трубачев III 662. — Пор. **скаву́, ски́глити, ску́ка.**

[**скули́ти**[2]] «мружити, прищулювати» ВеУг, [*шкули́ти*] «дошкуляти»; — р. [*скули́ть*] «скнарити»; — псл. [skuliti] (<*skoul-) «стиснути», пов'язане з skula «щелепа», ščuliti (<*skeul-) «щулити»; очевидно, ie. *skeu-, варіант кореня *keu- «гнути, згинатися; суглоб». — Pokorny 588. — Див. ще **ску́ла**[1]. — Пор. **дошку́ли́ти, ку́лити, кульга́ти, щу́лити.**

[**ску́лиця**] (зоол.) у сполученні *с. звичайна* «(мокриця) кулівка лісова, Glomeris pustulata» Нед; — *о*чевидно, запозичення з польської мови; п. skulica «тс.» пов'язане з kulić się «щулитися, кулитися»; назва зумовлена зовнішнім виглядом цієї мокриці в нерухомому положенні. — Див. ще **ку́лити.**

[**скулочник**] (бот.) «калачики кучеряві, Malva crispa L.» Г, Mak; — р. [*скулочник*], бр. [*скулачнік, ску́лашнік*] «тс.»; — похідне утворення від *ску́ла* (*ску́лка*) «болячка»; назва зумовлюється тим, що листки цієї рослини як розм'якшуючий засіб прикладають до болячок. — Анненков 207. — Див. ще **ску́ла**[1].

[**скуль**] «звідки» Л, [*скуля́* Л, *ску́ляка* ЛексПол, *іску́ль* Л] «тс.»; — запозичення з білоруської мови; бр. *скуль* «тс.» утворене з прийменника *с* «з» і займенниково-прислівникового компонента *-куль*, що відповідає укр. *-кіль* (*-кіля*) у словах *відкіль, звідкіль* і под. — Див. ще **відкіль, з**[2].

ску́льба — див. **ку́льба́ба.**

[**ску́льб'яний**] «зігнутий у ключку» ЛексПол; — запозичення з білоруської мови; пор. бр. *ку́льба* «ключка», очевидно, споріднене з укр. [*кульба́стий*] «горбатий, загнутий». — Див. ще **ку́лити, кульба́ка.**

ску́льптор, *скульпту́ра*; — р. *ску́льптор,* бр. *ску́льптар*, п. рідк. ч. слц. skulptor, болг. м. *ску́лптор*, схв. *ску́лптор*, слн. skulptúra; — запозичене, очевидно, через західнослов'янське посередництво з латинської мови; лат. sculptor «різьбар, скульптор» пов'язане з sculpo «вирізую, вирізьблюю», scalpo «тс., гравірую, дряпаю, скребу». — CIC[2] 773; КЭСРЯ 414; SW VI 196; Holub—Lyer 440; РЧДБЕ 674; Vyjaklija 888; Walde—Hofm. II 486—487, 502. — Див. ще **ска́льпель.**

[**скума́сни**] «страшний; поганий, кепський» Л, [*скума́сно*] «страшно», [*скума́сна*] «тс.; нудно, нудотно, кепсько» Л; — неясне.

ску́мбрія[1] (іхт.) «макрель, Scomber scombrus», [*ско́мбрія*] Нед, Куз; — р. *ску́мбрия*, [*скумбра, скомбрия́*], бр. *ску́мбрыя*, п. skumbria, [skumbra, skombrja], болг. *скумри́я*, [*скъ́брица*], м. *скумрија*, схв. *ско̀мбар*, [*шкомбра*]; — запозичення з новогрецької мови; нгр. σκουμπριά, мн. від σκουμπρί «макрель, скумбрія» походить від гр. σκόμβρος «тс.», етимологічно неясного. — CIC[2] 773; Черных II 173; Фасмер III 662; Sł. wyr. obcych 687; Skok II 264; Frisk II 737.

скумбрія[2] — див. **ску́мпія.**

ску́мпія (бот.) «рай-дерево, Rhus cotinus L. (Cotinus coggygria Scop.)», [*скомпія* Пі, Mak, *скумбрія*] «тс.»; — р. *ску́мпия, ско́мпия*, бр. *ску́мпія, ско́мпія*, п. skąpia, skompia, ч. škumpa, схв. škumpija, [*скумпина*]; — очевидно, етимологічно пов'язане з назвами *сума́х*, [*сумах скомпія, сума́к*] «тс.». — CIC[2] 773; ССРЛЯ 13, 1093; SW VI 139; Holub—Lyer 468; Holub—Kop. 371; Machek ESJC 614; Machek Jm. rostl. 144; Симоновић 144. — Див. ще **сума́х.**

[**ску́нда**] (орн.) «сорока, Pica pica L.» Куз; — неясне.

[**скундýшити**] «сильно побити» Нед; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*кундо́сити*] «смикати, рвати».

скунс (зоол.) «хижа тварина родини куницевих, Mephitis mephitis»; — р. *скунс, скункс*, бр. *скунс*, п. skunks, ч. слц. skunk, схв. *скȕнкс*, слн. skúnks; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Skunk, англ. skunk (мн. skunks) «тс.» походить від алгонкінського [segankw,

segongw] «тс.». — CIC[2] 773; Фасмер III 649; Sł. wyr. obcych 687; Holub—Lyer 440; РЧДБЕ 674; Вуjаклија 888; Kluge—Mitzka 712—713; Klein II 1454.

[**скупави́ти**] «прикрасити, зробити гарним», [*скупа́вiти*] «тс.», [*скупавíти*] «приготувати до свята Купала» Нед; — очевидно, пов'язане з [*купа́лий*] «вродливий» (див.).

скупи́й, [*скупа́вий*] «скупий» Нед, [*скупе́зний*] «дуже скупий» О, [*скупе́лний*] «тс.» Мо, *скупува́тий*, [*скупу́чий*], [*ску́пчий*] «дорогий» Корз, [*скупа́к*] «скнара» ВеУг, *скупа́р*, [*скупари́ще*] «скупердяй» О, [*скупе́нда* О], *скупе́ндра*, [*скупендя́к* О, *ску́пер* ВеЗн, *скупе́ра* Мо], *скупердя́*, *скупердя́га*, *скупердя́й*, *скупердя́ка*, [*скупе́ць* Нед], *скупи́ндра*, *скупи́ндя*, [*скупи́ця* (жін. р.) О], *скупі́й*, [*скупля́к* О, *скупни́цє* (жін. р.) ВеБ, *скупо́ша* Нед, *скуптя́чка* (жін. р.) ВеУг, *скупу́ля* (жін. р.) Нед, *скупу́н*, *скуп'я́га*, *скуп'я́р* тж] «тс.», [*скупа́рити* Нед], [*скупи́ти*] «скупитися» Нед, О, *скупи́тися*, *скупі́ти*, *скупува́ти*, [*во́скупо*] «мало» О, [*о́скупо*, *о́скупно*] «тс.; скупо» О, [*по́скупий*] «скупуватий» Нед, [*по́скупо*] «скупо О; занадто скупо, бідно Нед»; — р. *скупо́й*, бр. *скупы́*, др. *скупыи*, п. skąpy, ч. skoupý, ст. skúpý, слц. skúpy, вл. skupy «скупий», полаб. skǫpě, болг. *скъп* «дорогий», м. *скап* «тс.», схв. *ску́п* «цінний; (заст.) скупий», слн. skóp «скупий», стсл. **скѫпъ** «тс.»; — псл. *skǫpъ-jь «скупий, жадібний», очевидно, пов'язане з skoma «оскома», ščemiti (<*skemiti) «щеміти, защемити». — Фасмер III 662; Преобр. II 315—316; Brückner 493; Holub—Kop. 334; Schuster-Šewc 1299; Skok III 273. — Див. ще **ско́мина, щемі́ти.**

[**скупія**] (бот.) «купина багатоквіткова, Polygonatum multiflorum All. (Convallaria multiflora L.)» Г, Mak, [*скумпія*] «тс.» Mak; — очевидно, результат видозміни назви *купина́* «тс.», зближеної зі *ску́мпія* «рай-дерево, Cotinus» (див.).

ску́пщина «парламент у колишній Югославії»; — р. *ску́пщина*, ст. *скупчина*, бр. *ску́пшчына*, п. skupszczyna, skupczyna, skypsztyna, ч. слц. skupština, болг. *ску́пщина*, м. *ску́пштина*, слн. skúpščina; — запозичення із сербохорватської мови; схв. *ску́пштина* «тс., збори» пов'язане зі *ску́пити* «зібрати, нагромадити», похідним від *ку́пити* «збирати», *ку́па* «купа». — CIC[2] 773; ССРЛЯ 13, 1098; Фасмер II 418—419; Sł. wyr. obcych 687; РЧДБЕ 674; Младенов 587. — Див. ще **ку́па**[1], **з**[2].

[**ску́рати**] «виграти, добути; одержати, дістати» Нед, [*ску́ргати*] «домогтися, досягти мети Нед; одержати користь; домогтися О», [*скі́ргати*] «одержати користь, домогтися» О, ст. *скурати* «тс., встигнути, мати успіх» (XVIII ст.); — бр. [*ску́раць*] «добути, дістати хитрощами»; — запозичення з польської мови; п. [skurać] «добитися, домогтися; виграти», [skórać], wskórać «тс.» пов'язані з korzyść «користь». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Sławski II 513—514; Brückner 634; SW VI 197. — Див. ще **ко́ри́сть.**

скурва́й, *ску́рвий*, *ску́рвитися* — див. **ку́рва.**

[**скурчати**] «користатися» Пі; — помилкове написання замість [*скургати*] «тс.». — Див. **ску́рати.**

скус, *скуси́ти*, *ску́ска*, *ску́сний*, *ску́сьний*, *скуша́ти* — див. **куси́ти.**

[**ску́са**] «коклюш, кашлюк», [*ску́сса*] «конвульсія» Нед; — неясне; можливо, через польське посередництво зводиться до лат. excussio «витрушування, вибивання; виділення (рідини)», похідного від excutio «струшую; вибиваю», утвореного з префікса ex- «ви-» і основи дієслова quatio «трясу, витрушую, жбурляю», спорідненого з діслі. hossa «кидати, жбурляти, трясти», двн. scutten «трясти», нвн. schütteln «тс.», лит. kutėti «струшувати». — Walde—Hofm. II 399—400.

[**скусівни́к**[1]] (бот.) «арніка гірська, Arnica montana L.»; — похідне утворення від [*ску́са*] «коклюш», [*ску́сса*] «конвульсія»; назва зумовлена тим, що кореневище й квітки арніки використовуються для лікування коклюшу, бронхіту, епілепсії. — ВеНЗн 39; Попов Лек.

раст. 20; Симоновић 47—48. — Див. ще **ску́са.**

[скусівни́к²] (бот.) «астранція велика, Astrantia major L. (Astrantia vulgaris Koch)» Mak, Ко; — очевидно, похідне від [*скуси́ти*] «спокусити»; назва могла бути зумовлена красою зіркоподібного суцвіття астранції; пор. подібні з семантичного погляду інші народні назви [*люби мене, напрасник, напрасниця*] «тс.». — Федченко—Флеров 672; Симоновић 59—60. — Див. ще **куси́ти.**

[скут] «жіноче зимове пальто на ваті» Мо, [*ску́тик*] «тонке байкове одіяльце» Мо; — р. [*ску́ты*] «сукняні зимові онучі», др. *скутъ* «шматок тканини, верхній одяг; пола», нл. заст. skut (sskut) «клапоть», болг. *скут* «поділ (одягу)», м. *скут* «пола (одягу)», схв. *ску̑т* «поділ, шлейф, пола», стсл. **скѫтъ** «(верхній) одяг»; — псл. skutъ «ганчірка, клапоть, лата, шматок сукна, кайма»; — споріднене з лит. skiáutė «ганчірка, клапоть; лата», skiáutis «клапоть тканини», skùtas «ганчірка; лата; клапоть; [торочки]», пов'язаними з skùsti «брити, скребти, смикати, стригти; знімати луску (риби)», можливо, також з гот. skaut(s) «край, пола (одягу), кайма», діслов. skauti «чотирикутний клапоть тканини», норв. skaut «жіноча хустка», що зводяться до ієв. *skeu-(t)- «різати, стригти; відділяти, розпорювати»; менш переконливе пояснення як давнього запозичення з германських мов (Фасмер III 663; Skok III 275; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Kiparsky GLG 221; Torp 468; Falk—Torp 989; Stender-Petersen 394—395). — Ильинский РФВ 78, 201—202; Brückner 186; Schuster-Šewc 1300; Младенов 587; Fraenkel 823—824; Pokorny 954.

[скут²] «склад?» Пі; — р. [*скут*] «схованка»; — очевидно, пов'язане з *ку́тати* «старанно загортати», [*ку́тка*] «хлів» (пор. схв. *скӳтати*) «сховати». — Див. ще **ку́тати.**

ску́тер «спортивний глісер з підвісним мотором», *скутери́ст*; — р. *ску́тер*, бр. *ску́тэр* «тс.», п. skuter «тс.; моторолер», ч. skútr «моторолер», болг. *ску́тер, ску́тър*, м. *ску́тер* «тс.», слн. skúter; — запозичення з англійської мови; англ. scooter «скутер (швидкохідний моторний човен); самокат (вид іграшки)» є похідним від scoot «бігти стрімголов», можливо, скандинавського походження. — СІС² 773; ССРЛЯ 13, 1099—1100; ТСБМ V/1, 193; Sł. wyr. obcych 687; Holub—Lyer 441; РЧДБЕ 674; Klein 1400.

[ску́ти] «ударом вивести із гри» О; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*ку́ти*] «кувати»; пор. п. kuć «кувати; бити», skuć «скувати; побити». — Див. ще **кува́ти¹.**

ску́ток (заст.) «наслідок, результат; вигода, користь УРС; успіх Куз», [*скуто́чний*] «дійовий, ефективний» Нед, [*скута́ти*] «здійснити» Нед, ст. *скутокъ* «дѣло изводство» (XVII ст.); — бр. *ску́так* «наслідок»; — запозичення з польської мови; п. skutek «дія, наслідок», skuteczny «дійовий; успішний», як і ч. skutek «дія, вчинок», виводяться від псл. kutiti «діяти, чинити, коїти» (пор. ч. kutiti «копошитися; робити нишком»), можливо, пов'язаного з kutati «кутати, ховати». — Richhardt 98; Brückner 498; Machek ESJC 309; Bern. I 654. — Пор. **ку́тати, поку́та.**

ску́фія «шапочка Нед; шапка у православного духовенства»; — р. *ску́фья*, бр. *скуф'я́*, др. *скуфия*, п. skufia, ч. skufie, болг. *ску́фа* (*скуфя́*) «вид шапки»; — запозичено в давньоруську мову із середньогрецької; сгр. σκουφιά (мн.) «шапки» (одн. σκουφί) виводиться від іт. scúffia «чепець, ковпак», пов'язаного з cúffia «чепець», очевидно, германського походження. — Фасмер III 663; ГСЭ III 187; Желтов ФЗ 1876/6, 71; Младенов 587; Mestica 419, 1603; Meyer-Lübke REW 192.

[скухто́рить] «невміло зварити» Чаб, [*скухтьо́рить, іскухто́рить, іскухтьо́рить*] «тс.» тж; — похідне утворення від [*кухто́рить*] «невміло варити», [*кухтьо́рить*] «тс.» тж, пов'язаних з *кухо́рити, кухова́рити.* — Див. ще **ку́хар¹, кухова́р.**

[**скуч**] «стовп» Нед; — неясне.

скуча́ти, *ску́чний* — див. **ску́ка.**

[**ску́чень**] (бот.) «дзвоники скупчені, Campanula glomerata L.», [*скучни́к*] «тс.»; — похідне утворення від *ку́ча* «купа»; назва зумовлена тим, що квітки цієї рослини зібрані докупи, скупчені; можливо, калька компонента наукової назви лат. glomerata, букв. «згорнута, зібрана докупи». — Вісюліна—Клоков 308—309; Нейштадт 532—533; Симоновић 92—93. — Див. ще **ку́ча**[1].

слаби́й, *слабе́нький*, [*слаби́тельний*] Нед, *слабки́й*, [*слабкови́тий*] «хворобливий» О, *слабови́тий*, [*слабськи́й*] «слабкий» Нед, *слабува́тий*, [*слабушкова́тий*] «хворобливий» ВеУг, *слабина́* «слабість; [пахи у тварин Нед, ВеЗн]», *сла́бість*, [*сла́бовíнь*] «слабість; слаба людина» Г, Нед, [*слаби́ти*], *слабíти, слабíшати*, [*слабнíти*] «слабшати» Нед, *сла́бнути, слабува́ти* «хворіти», *сла́бшати, непосла́бний, ослабíлий, осла́блений, осла́блий*, [*осла́ба*] «ослаблення» Куз, *осла́блення, осла́блювач* (спец.), *ослаба́ти, осла́би́ти* СУМ, Ж, *осла́блювати, ослабля́ти, осла́бти*, [*по́слабий*] «трохи хворий; занадто слабий» Нед, [*по́слаб*] «понос» Куз, *посла́бти, послаба́ти*, [*преуслаби́й*] «дуже слабий» ВеУг, [*ро́зслаб*] «розслаблення» Куз, *розсла́би́ти* СУМ, Нед; — р. *сла́бый*, бр. *сла́бы*, др. *слабъ, слабыи*, п. вл. нл. słaby, ч. слц. slabý, болг. м. *слаб*, схв. *сла̏б*, слн. slȁb, стсл. **слабъ**; — псл. slabъ «слабий, виснажений, безсилий, млявий»; — споріднене з лит. slõbti «слабнути, втрачати свідомість», жем. [slãbnas] «слабий», сх. [slôbnas] «тс.», лтс. slãbt «ослабнути, поникнути», двн. slaf «слабий, кволий», снн. гол. slap «тс.», гот. slēpan «спати», дісл. slápr «ледар», а також, можливо, лат. lābor, lābī «спадати; ковзати, прослизнути»; ie. *(s)lab-/(s)leb-/(s)lap-/(s)lep- «в'яло звисати»; думка про запозичення литовських і латиських відповідників з польської мови (Skok III 277) необґрунтована (див. Fraenkel 825). — Черных II 173; Фасмер—Трубачев III 664; Преобр. II 316—317; Brückner 499; Machek ESJČ 551; Schuster-Šewc 1301; Младенов 668; Mikl. EW 306; Trautmann 270; Būga RR II 571; Karulis II 212—213; Mühl.—Endz. III 921; Kluge—Mitzka 652; Vries NEW 646; Walde—Hofm. I 739; Persson Beitr. 490; Schmidt Vok. I 162—163; Torp 537; Гамкрелидзе—Иванов 419; Pokorny 655—656.

[**слабник**] (бот.) «зірочник водяний, Malachium aquaticum Fr. (Stellaria aquatica (L.) Skop.)» Mak; — похідне утворення від *слаби́й*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина має слабе квітконосне стебло. — Нейштадт 232; Федченко—Флеров 371; Симоновић 289. — Див. ще **слаби́й.**

сла́ва, [*славе́та*] «історія» Пі, [*славе́тник*] «прославлена людина; (ст.) міщанин», [*сла́вица*] «пуста слава» Нед, [*славно́ванє*] «ювілей» Нед, *сла́вонька, сла́вен, славе́тний, слави́мий* «уславлюваний» Нед, *славне́нький, сла́вний, славу́тний, славу́тній, сла́вити* «хвалити; [багато говорити Нед]», [*славнейко*] «приємно» О, *безсла́в'я, знесла́вити*, [*осла́ва*] «слава; тріумф, блиск» Ж, *осла́влювати, ославля́ти*, [*обсла́вити*] «знеславити» Ж, *по́славка* «поголос, недобра слава», *прослáвлений, прославля́ти, услáвлений, услáвлювати, уславля́ти*; — р. бр. др. болг. м. *сла́ва*, п. вл. нл. sława, ч. слц. слн. sláva, схв. *сла̀ва*, стсл. **слава, славити**; — псл. slava «слава, хвала», slaviti «хвалити», пов'язані чергуванням голосних із slovǫ, slyti (<slūti) «бути славетним, називатися»; — споріднене з лит. šlóvė «честь, хвала», (сх.) [šlãvė] «честь, слава», [šlovė̃] «пишність, розкіш», [šlãvinti] «славити, хвалити», лтс. slava (slave) «поголос, чутка; слава», гр. κλέος ([κλέϝος]) «слава», дінд. śrávaḥ «хвала, слава, честь», ав. sravah- «слово», дірл. clú «слава», іллір. (Ves-)clevesis (власна назва), тох. kälywe; ie. *ḱleu-/ḱlou- «слухати, чути». — Черных II 173; Фасмер III 664; Преобр. II 317—318; Цыганенко 428—429; Brückner 499; Machek ESJČ 552; Schuster-Šewc 1302—1303; Младенов 588;

Skok III 288—289; Мейе ОЯ 111, 278; Mikl. EW 309; Варбот ЭИРЯ II 58—70; Otrębski LP 1, 149—150; Meillet Études 208; MSL 9, 144, 146; Trautmann 307—308; Būga RR I 484; Fraenkel 1008—1009; Karulis II 219; Mühl.—Endz. III 920; Pokorny 606—607. — Див. ще **сли́ти.** — Пор. **сло́во.**

славі́ст, *славі́стика, славісти́чний*; — р. болг. м. *слави́ст*, бр. *славі́ст*, п. slawista, ч. слц. slavista, схв. *сла̀вист*, слн. slavíst; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Slawíst «славіст», фр. slaviste, slavisant, англ. slavist «тс.» утворено від пізнього лат. Slavus «слов'янин», яке зводиться до стсл. **словѣ́нє** «слов'яни». — Kopaliński 897; Holub—Lyer 441; Вуjаклија 888; Gr. Fwb. 705; Klein 1456. — Див. ще **слов'я́ни.**

сла́вка (орн.) «кропив'янка, Sylvia», *сла́вкові*; — р. *сла́вка* «Sylvia», бр. *сла́ўка* «тс.»; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з ч. slavík «соловей», слц. slávik «тс.».

[**славо́лити**] «базікати» Нед, ВеЗн; — результат контамінації слів [*сла́вити*] «багато говорити» і *свавóлити*. — Див. ще **свавóля, сла́ва.**

[**слажда́**] «насолода, радість; втіха» Нед; — зворотне утворення від дієслів цсл. **наслаждати сѧ (насладити сѧ), ꙋслаждати (ꙋсладити)**, похідних від основи **слажд- (слад-)**, співвідносної з укр. *солодж-* (*солод-*), наявної у словах *солоди́ти, соло́дкий*. — Див. ще **со́лод.**

слайд «кольоровий діапозитив», *слейд* «тс.»; — р. бр. *слайд*, п. slajdy (мн.), ч. slajd, слц. slide «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. slide «тс.; слайд (рухоме сидіння спортивного човна); ковзання» пов'язане з дієсловом slide «ковзати», спорідненим з двн. slito «сани», нвн. Schlitten «тс.», лит. slýsti «ковзати», псл. slědъ «слід». — CIC[2] 773; Kopaliński 897; Klein 1457—1458. — Див. ще **слід[1].**

[**слаква́**[1]] «сльота; погана погода» Л, [*сляковúця*] «тс.» Мо; — запозичення з польської мови; п. [śląkwa] «сльота; дощ із снігом» відповідає укр. *сля́коть*. — Brückner KZ 42, 340; Фасмер III 682. — Див. ще **сля́ка.**

сла́ква[2] — див. **слу́ква́.**

сла́лом «спуск із гір на лижах; спуск по гірських потоках на байдарках», *слаломіст*; — р. болг. м. *сла́лом*, бр. *сла́лам*, п. ч. слц. slalom, схв. *сла̏лом*, *сла̀лом*, слн. slálom; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Slálom, фр. англ. slalom походять від норв. slalom «злегка похила лижня», утвореного з основ іменників slad «невеликий укіс; схил» і lom (laam) «вузька доріжка, слід», пов'язаного з laan «купа чого-небудь довгого; ряд будинків», спорідненим з англ. lane «вузький прохід», діслі. lön (lǫn) «вулиця, ряд будинків». — CIC[2] 773; Фасмер—Трубачев III 666; Kopaliński 897; Holub—Lyer 441; РЧДБЕ 674; Kluge—Mitzka 713; Klein 863; NSD 2291; Vries NEW 379; AEW 374.

[**сламаза́нник**] «партач, нікчема Нед, незграба Куз»; — неясне.

сла́нець «гірська порода, що має шарувату будову», *сланцюва́тий* «здатний розшаровуватися»; — бр. *сла́нец*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *сла́нец*, [*стланец*] «сланець», пов'язане зі *стлать* «стелити», яке відповідає укр. *сла́ти* «тс.». — Фасмер III 666; Преобр. II 320, 387; Цыганенко 430; Mikl. EW 320—321. — Див. ще **сла́ти[2].**

[**сла́ник**] «пагорб, поріслий листяним лісом; поросле підвищення в лісі з моховим покривом» Ч; — р. [*слань*] «бідна деревна рослинність», [*сла́нец*] «рослина, яка стелеться по землі, особливо кущі і дерева»; — похідне утворення від *сла́ти* «стелити». — Фасмер III 666—667. — Див. ще **сла́ти[2].**

[**сла́нцятися**] «бродити (навкруги), тинятися» Нед; — очевидно, результат видозміни дієслова *слоня́тися* «тс.» (див.).

слань (бот.) «тіло нижчих рослин, не розчленоване на стебло і листя», [*стла́нка*] «тс.» Нед, [*стланники*] «сланеві рослини, Thallophyta» Мак, *сланéві* «тс.», *сла́нці* «низькорослі форми дерев і чагарників із сланевим стеблом

і гілками», *стла́нці* «тс.», [*сланко́вий*] «сланевий» Нед, *сланки́й* «який стелеться по землі» (про рослини); — р. [*слань*] «настил», [*сла́нец*] «рослина, яка стелеться по землі», [*сла́нка*], бр. *сла́нка* «тс.»; — псл. [stьlanъ] «сланка рослина», похідне від stьlati «слати, стелити». — Фасмер III 666, 667, 761; Преобр. II 320, 387; Цыганенко 430; Гринкова УЗ ЛГПИ 92 (1953), 68; Даль IV 218; Mikl. EW 320, 321. — Див. ще **сла́ти**[2]. — Пор. **сла́нець.**

[**сласть**] «солодощі; розкіш» Нед, [*сла́стник*] «розпутник» Нед, *сластьо́н* «вид пампушки», [*сластьо́ни*] «ласощі» Нед, *сла́стьо́нниця* Г, Нед, *сла́сни́й* «хтивий; непристойний; ласий; [смачний ВеУг]», [*засластьо́нити*] «замаслити, засалити»; ст. *сласть* «насолода, смак, радість, утіха, пожадливість» (1627); — р. *сласть* «солодкий смак; (мн.) солодощі», бр. [*сласць*] «солодкість», др. *сласть* «солодка їжа, задоволення; хтивість, пристрасть»; — запозичено в давньоруську мову з церковнослов'янської, а пізніше в українську, можливо, окремі похідні з чеської чи словацької; стсл. **сласть** «солодкість, солодка їжа; смак; пряноші; блаженство, насолода», як і ч. slast «насолода», слц. slasť «тс.», зводиться до псл. *solstь (<*sold-tь) «солодкий смак», похідного від *soldъ «солодкий». — Черных II 174; Фасмер III 666, 667, 712—713; Цыганенко 429—430; Machek ESJC 551; Holub—Lyer 441. — Див. ще **со́лод.**

сла́ти[1], *сла́тися* «посилати старостів, сватати», *висила́ти*, [*висила́ч*] «відправник» Куз, *ви́силка, ви́сланець, відси́лка, відсильни́й, до́си́лка* УРС, Ж, *засила́тися* «слатися», *засла́нець, засла́ння*, [*на́силка*] «наслання» Ж, Бі, *насла́ння*, [*обси́лка*] «хабар, подарунок» Пі, *пере́си́лка* СУМ, Нед, *пересильни́й, передпоси́лка*, [*післанёць*], [*післанёцтво*] «ходіння послом» Нед, [*післа́нник*], [*післа́нництво*] «посольство», [*післа́нство*] «тс.», [*післа́нщина*] «плата послу», [*післі́г*] «посланець» тж, *підси́лка, послува́ти* Нед, [*посила́нець*] «посланець» Куз, [*посила́ч*] «відправник» Куз, *поси́лка, посла́не́ць, посла́нник, посла́ння, посо́л, посо́льство, посила́льний*, [*посе́л, посе́льство*], [*приси́л*] «присилання», *приси́лка*, [*присі́л*] «посланець» Нед, [*присліг*] «тс.» Нед, *розси́лка, розси́льни́й*; — р. *слать*, бр. *слаць*, др. *сълати*, п. słać, ч. poslati, posílati, слц. slať, вл. słać, нл. słaś, схв. *сла̀ти*, слн. poslâti, pošíljati, стсл. **сълати**; — псл. sъlati «посилати, відправляти»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з гот. saljan «підносити; жертвувати», двн. sellen «переправляти», дангл. sellan «передавати, продавати», дісл. selja «тс.» (Schuster-Šewc 1301; Rozwadowski MPKJ 2, 352; Mikkola Ursl. Gr. I 79; Trautmann 292; Pokorny 899); зближується з алб. sūljem «кидаюсь, біжу», sulmë «квапливість, стрімкість» (Meyer EW 396; Lidén Arm. St. 77—78), з вірм. slanam (*ḱul-) «кидаюся, біжу, лечу» (Lidén тж), з гол. hollen «бігти риссю» (van Wijk IF 24, 238), з лит. siū̃sti «слати» (Petersson BSl. Wortst. 87; Trautmann 292); мало обґрунтовані пов'язання з дінд. pra-sulati «вштовхує» (Rozwadowski тж; Lidén тж; Uhlenbeck 338), гр. ἰάλλω «посилаю» (Machek ESJC 552), вірм. yłem, yułarkem «шлю» (Meillet MSL 8, 238; Lidén тж), лит. selėti «прийти», salti «танути, текти» (Ondruš St. sl. 1960/6, 193—194), слов. sul-, відображеним у р. *посу́л* (Брандт РФВ 24, 188). — Черных II 174; Фасмер—Трубачев III 667; Преобр. II 320; Brückner 499, 525; Holub—Kop. 287; Skok III 280; Pedersen KZ 39, 458; Mikl. EW 333.

сла́ти[2], *стели́ти*, [*сли́ще*] «місце, де розстилають льон», [*сте́ливо*] «підстилка Нед; Гаптування О», *стели́на, сте́лище* «місце, де розстилають льон, коноплі», [*стелі́ння*] «підстилка; дерево для стелі», [*сте́лька*] «устілка» Нед, [*стельни́к*] «стеля» Ва, *сте́ля* «верхнє внутрішнє покриття; [підлога Нед]», [*сте́лянка*] «підстілка» О, [*стіль*] «стеля» Куз, [*столь, сто́ля*] «тс.» Л, [*стальні́ца*] «частина стелі між балками» Л, [*ви́стілка*] «прокладка під устілку» Я,

застила́ти, за́стил, за́сти́лка, [*за́стіл*] «кусок шкіри, яким закривається діра у постолі» Ж, [*застíлка, засто́ла*] «тс.» Ж, [*застьо́л*] «покривало», [*застьо́ла*] «покривало для воза», *насти́л, на́стилка, насти́льник, на́стíлка* УРС, Ж, *насти́льни́й,* [*перестíльниця*] «постіль» (?) Нед, [*післа́нє, післа́нь*] «тс.» Нед, *підстеля́ти, підстила́ти,* [*підсте́ля*] «стійло корів» Нед, *пíдсти́лка, пíдстíлка,* [*підсть о́л*] «підстилка» ЛЧерк, *підстилко́вий, підстильни́й,* [*постеле́нок*] «постіль» О, [*постелíнка*] «підстілка для худоби» О, [*посте́льниця*] «дошка в дні воза», *посте́ля, пости́лка,* [*постíвка*] «постіль; покіс», *постíлка, по́стíль,* [*постíльниця*] «постіль» Нед, [*посте́лник*] «солом'яна мата» ЛПол, [*про́стилка*] «тонка ковдра» ЛПол, [*прости́лка*] «доріжка на долівці» Ва, [*про́стíль*] «постіль» ВеБ, *ро́зстил, у́стілка,* [*ву́стілка*] «устілка (шкіряна, у селян також із соломи)», [*ву́стілок*] «устілка (віхоть соломи в чоботі)» Ме; — р. *стлать, стели́ть,* бр. *слаць,* др. *стьлати,* п. słać, ścielić, ч. stlát, слц. stlat', вл. słać, нл. słaś (ścelu), ст. stłaś, болг. *сте́ля,* слн. stláti, стсл. **постьлати (постєлиж)**; — псл. stьlati, steljǫ; — споріднене з лтс. slāt «навантажувати, пакувати», гр. στέλλω «готую, посилаю», вірм. aṙastał (*stl̥-no) «покрівля, дах», лат. lātus (<*stlatus) «широкий»; ie. *stel- (*stl̥-) «розстилати», пов'язане з *ster- (*str̥-), відображеним у лат. sterno «насипаю, розстилаю, стелю», гр. στόρνῡμι (στορέννῡμι) «тс.», псл. *storna, укр. *сторона́*. — Черных II 203—204; Фасмер III 753—754; Преобр. II 387—388; Brückner 499; Machek ESJC 578; Holub—Kop. 352; Schuster-Sewc 1301—1302; Младенов 608; Mikkola Ursl. Gr. III 90; Rozwadowski MPKJ 2, 352; Mikl. EW 324; Trautmann 286; Mühl.—Endz. III 924; Walde—Hofm. I 772; Debrunner IF 52, 67; Pokorny 1018—1019. — Пор. **стíл, сто́ро́на́, тло.**

[**сла́ти́на**] «рона; сіль» Шух, Нед, Куз, ст. *слати́на* «соляні копальні» (XVII ст.); — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. slătină «джерело із солоною водою; багнисте, грузьке солоне місце» виводиться з південнослов'янських мов; болг. [*сла́тина*] «низьке місце, звідки тече вода; джерело», м. *сла́тина* «солона земля», схв. *сла̀тина* «солоне джерело (цілюще)», слн. slátina «вуглекисла вода», як і стсл. **слатина** «солона вода», ч. слц. slatina «торф'яне болото», споріднені з укр. *соло́твина* «багнувате місце». — Vincenz 13; СДЕЛМ 387; DLRM 776; Фасмер—Трубачев III 714; Младенов 589—590; Skok III 303—304; Machek ESJC 552. — Див. ще **соло́твина.**

слебезува́ти «читати по складах; повільно, одноманітно читати або розповідати; пересуджувати; говорити багато, безладно, без упину, часто про що-небудь неістотне, нецікаве; говорити запобігливо, підлесливо», *слебізува́ти* «тс.», [*лебезува́ти*] «базікати» Ж; — бр. заст. *слíбізава́ць* «читати по складах», [*слябізава́ць*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [ślebizować] «читати по складах», [ślabizować] «тс.» пов'язані з дієсловом sylabizować «тс.» (з 1558), похідним від іменника sylaba «склад»; значення «говорити запобігливо, підлесливо», можливо, виникло під впливом слів [*лебезува́ти*] «залицятися», *лабу́знитися* «лестити; підлабузнюватися». — Brückner 528; SW VI 535. — Див. ще **си́лаба.**

сле́ве — див. **сливе́.**

[**следж**] «оселедець» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. śledź «оселедець» походить від діслов. sild «оселедець», síld, дшв. sild, до яких зводяться також р. *сельдь*, укр. [*селе́дець*] «тс.». — Brückner 530; Фасмер III 597. — Див. ще **оселе́дець**[1].

слеж — див. **слиз**[1].

сле́жик — див. **слиж**[2].

[**слез**] (бот.) «калачики лісові, Malva silvestris L.» Мак, [*слезíнь*] «собача рожа тюрінгська, Lavatera thuringiaca L.» ВеНЗн, [*хлезíнь*] «тс.» тж, [*слєз*] «алтея лікарська, Althea officinalis L.»

Mak, [*сліз*] «тс.; гібіск, Hibiscus L.» Mak; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. sléz (slez) «мальва, (ст.) алтея лікарська», слц. slez (sliez) «мальва» споріднені з укр. [*слиз*] «мальва; алтея лікарська» (див.). — Пор. **слюз**[2], **сляз.**

[**слезинець**] (бот.) «аспленій північний, Asplenium septentrionale (L.) Hoffm.» Mak; — неясне.

слези́ти, *слези́тися* — див. **сльоза́.**

[**слеме́но**] «брус, який з'єднує крокви» ОЛА 1981, [*слембе́на*] «тс.; жердка в хаті, на яку вішали одяг та ін.», [*сле́мба*] «місце між кроквою і покрівлею» тж, [*ослеме́ни*] «підпори, на яких держиться колиба» О; — запозичення з чеської і словацької мов; ч. діал. слц. slemeno «найвища балка в даху», як і п. заст. ślemię «тс.», вл. ст. sleme «поперечна балка», болг. діал. м. *сле́ме* «центральна балка в даху», схв. *сле̏ме* (*сље̏ме*) «найвища балка в даху», слн. slême «тс.», р. [*соламя*] «товста колода як опора для даху; стріла колодязного журавля», [*солом*] «перекладина, крокви», бр. [*саламяно́*] «жердина як важіль для діставання відра з криниці», зводяться до псл. *selmę «колода, перекладина», спорідненого з лит. šelmuo (род. в. šelmeñs) «гребінь даху, довгий брус», šelmenỹs «тс.», можливо, також лат. culmen «верх, дах», гр. σέλμα «брус, поміст»; очікуване укр. **солом'я* не збереглося. — Німчук НЗ УжДУ 14, 187; Клепикова ОЛА 1981, 52—59; Фасмер III 668—669; Brückner 531; Machek ESJČ 553; Младенов 590; Skok III 290. — Пор. **селе́мено.**

сленг «жаргон»; — р. бр. *сленг*, п. ч. слц. вл. slang, болг. *сленг, сланг*, схв. *сла̀нг*, слн. sléng, sláng «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. slang «сленг, жаргон; облаяти», можливо, походить з якоїсь скандинавської мови (пор. норв. slengja kjeften «зловживати словами», букв. «метати, кидати щелепами», slengjenamn «прізвисько», slengjeord «нове жаргонне слово») і споріднене з англ. sling «метати, кидати, жбурляти». — CIC[2] 773; Kopaliński 897; Holub—Lyer 441; Ivanová-Šalingová—Maníková 804; РЧДБЕ 674; Вуjаклија 888; Klein 1455; NSD 2291—2292.

слєса́к — див. **слюса́к.**

сли — див. **єсли́.**

сли́ва «(бот.) Prunus L.; [крашанка О]», [*сли́ва*] «слива; сливове дерево; сливовий сад Нед», *сли́вка* «слива; [крашанка] О», *сливни́к, сливня́к, сливови́ця,* [*слив'я́к*] (ент.) «сливовий довгоносик (?), Magdalis pruni» Нед, *слив'я́нка, сли́во́вий,* [*слив'я́ний*] Нед, [*сли́вити*] «розмальовувати писанки», [*сли́вчити*] «тс.», *пі́дсливок* (вид гриба); — р. болг. м. *сли́ва*, бр. *сліва*, п. śliwa, ч. слн. slíva, слц. sliva, вл. slowka, [slěu̯ka, sliu̯ka], нл. sliwa, полаб. slajveńă, схв. *сли́ва, шљи́ва*, слн. slíva, с.-цсл. **слива**; — псл. sliva (*slivъka) «слива»; — остаточно не з'ясоване; здебільшого тлумачиться первісно як назва синюватого кольору і в такому разі зіставляється з лат. *līvos «синюватий», līvēre «мати синюватий колір», līvor «синювате забарвлення», двн. slēhe «терен», slēwa (<*sloi-k[u̯]o), нвн. Schlehe (<*slai-hō), Schledorn, шв. slå(n) «тс.», дірл. lī «колір, блиск», кімр. lliw «тс.», що зводяться до ie. *slī-u̯o- «синюватий». — Черных II 175; Фасмер III 670; Преобр. II 321—322; Brückner 531; Machek ESJČ 555; Schuster-Šewc 1315—1316; Младенов 590; Skok III 405; Критенко Вступ 521; Mikl. EW 307; Trautmann 269—270; Kluge—Mitzka 655; Persson Beitr. 180; Specht 205—206; Гамкрелидзе—Иванов 711; Pokorny 965.

[**слива́р**] «нікчема; ледар» Нед; — неясне.

сливе́ «майже, мало не, трохи не; мабуть, чи не, можливо», [*слéве*] Нед, *сливе́нь* «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми 3-ї ос. одн. теп. ч. [*сливе́*] від дієслова [*сли́ти*] «бути відомим, славетним; *вважатися, *називатися». — ІУМ Морфологія 490. — Див. ще **сли́ти.**

сли́вити, *сли́вчити* — див. **сли́ва.**

[**слигóнити**] «тонко прясти» Нед; — неясне; пор. р. [*слúгозить*] «плутати» (про тканння, мотання).

слиж[1] (іхт.) «голець, в'юн, Nemachilus barbatulus L. (Cobitis barbatula)», [*слигак* Л—Г, *слиґáн* ВеУг, ВеНЗн, *слижáй* ВеНЗн, *слижáн* Куз, *слúжик* Нед, *слижýн* Куз, *слúзик*] «тс.», [*слизь*] «бельдюга європейська, Zoarces viviparus» Нед; — р. [*слиз*] «голець», [*слизик*], бр. [*сліж, слíжык*], п. śliź, [śliżyk], ч. [slíž, šlíž, šliž], слц. slíž, вл. šliž «тс.»; — псл. slizъ, slìžь (<*slizjь) «голець, в'юн», утворені від slizъ (slizь) «слиз»; народні назви цих риб зумовлені тим, що їх тіло вкрите шаром слизу; пор. семантично подібні назви гольця нім. Schmerle, Schmerling, похідні від іменника Schmer «мазь; (ст., діал.) сало, жир»; лит. slìžis «в'юн», slyžys «тс.» запозичені з польської мови. — Коломиец Происх. назв. рыб 40; Маркевич—Короткий 140—141; Фасмер III 671—672; Преобр. II 322; Brückner 531; SW VI 732; Machek ESJC 555; Schuster-Šewc 1459; Mikl. EW 307; Uhlenbeck KZ 39, 259—260. — Див. ще **слиз**[1].

слиж[2] «поперечний брус у стелі з хмизу», [*сляж*] «тс.», [*слéжик*] «один із стовпців, на яких установлена піч» ЛексПол, [*слíги*] «товсті перекладини»; — р. *слегá* «лата; перекладка; жердина», [*слягá*] «тонка довга колода, важіль», [*слúзы*] «колоди, поставлені похило, для скочування колод, для спуску суден на воду», бр. [*сліж*] «довга колода, яка кладеться по боках мосту для укріплення настилу; колода, по якій спускають на воду човна», [*слюгá*] «поперечна колода під підлогою»; — не зовсім ясні форми; зіставляються з лит. slĕgti «давити» або sleñksnis (sleñkstis) «поріг», лтс. slìeksnis «тс.», sleñģe (sleñģis) «одвірок» (Фасмер III 681; Преобр. II 321); частково можуть бути зіставлені з п. śliz «дерев'яна балка, сталева шина або линва, які направляють рух кліті у шахті», р. [*слúзы*] виводиться від гол. slee (мн. slees) «підставки для спуску» (Фасмер—Трубачев III 672).

слиз[1], *слизь*, [*слиж*] «слиз» Нед, [*слеж*] «тс.» Нед, [*слизень*] «слимак» Нед, *слизнякъ* «тс.», [*слúзница*] «слизова оболонка» Нед, [*слизнúця*] «запалення слизової оболонки» Куз, [*слизотá*] «слиз Нед; сукровиця», [*слизюк*] (зоол.) «аріон лісовий, маслюк, Arion empiricorum» Нед, [*слизяк*] «тс.» Нед, *слизúстий, слизувáтий, слизькúй* «вкритий слизом; який містить слиз», *слизúти, слизотíти, ослúзнути*; — р. *слизь*, бр. *слізь*, ч. слц. sliz, болг. *слúза* «слина», слн. [slîz] «слиз»; — псл. slizь < *slei-zĭ «слиз», пов'язане чергуванням голосних з sljuzъ (*sleu-zŭ) «тс.»; — зіставляється з дісл. slíkr «слиз на шкірі риб», снн. slīk «намул»; ie. *(s)lei-g- «слизистий». — Черных II 175—176; Фасмер—Трубачев III 671—672; Machek ESJC 555; Schuster-Šewc 1315; Pokorny 663—664. — Пор. **склизúти, слизькúй, слюз**[1].

[**слиз**[2]] (бот.) «калачики лісові, Malva silvestris L.; алтея лікарська, Althaea officinalis L. Mak», [*слизівник*] «вид калачиків, Malva rotundifolia» Ко, [*слизник*] «алтея лікарська» Mak, [*сліз*] «тс.» Mak, [*слизт*] «калачики» ВеУг, ВеНЗн, Mak, [*слиз дикий*] «собача рожа тюрінгська, Lavatera thuringiaca L.» Mak, [*слизúця повстяниста*] «тс.» Mak, Куз, [*сльоз турецький*] «калачики лісові» (з п. ?); — р. [*слúзник*] «алтея, Althaea L.», бр. [*сляз*] «калачики» (з п.), п. ślaz, ч. sléz, слц. slez, [sliez], вл. šlěz, нл. slěz, болг. м. *слез* «тс.», схв. *слѐз, сльѐз* «тс.; алтея», слн. sléz «алтея», р.-цсл. **слѣзъ** «тс.»; — псл. slězъ (slizъ) «мальва, алтея», очевидно, пов'язане з slizь «слиз, слизота», sljuzъ «тс.»; назва зумовлена тим, що вся рослина калачиків і корені алтеї містять слизові речовини. — Шамота 132; Лік. росл. Енц. дов. 32, 189, 190; Brückner 530; Machek ESJC 554; Schuster-Šewc 1457; Skok III 285. — Пор. **слез.**

[**слúзень**[1]] «селезінка»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. śledziona, ст. sleziona «тс.» відповідає укр. *селезíнка* (див.).

сли́зень[2] — див. **слиз**[1].

сли́зик[1], *слизь* — див. **слиж**[1].

сли́зик[2] — див. **слизьки́й.**

[**слизняк**[1]] (бот.) «рястка зонтична, Ornithogalum umbellatum L.» Мак; — похідне утворення від *слиз*, зумовлене, очевидно, тим, що ця рослина містить слизистий сік; пор. подібні з семантичного погляду інші народні назви рястки — [*маслянка*] «рястка короткогрозниста, O. brachystachys Fisch.», *сопляк* «рястка поникла, O. nutans L.». — Словн. бот. 473; Вісюліна—Клоков 70; Федченко—Флеров 246; Симоновић 329—330.

слизня́к[2] — див. **слиз**[1].

[**слизняки**] (бот.) «вид грибів, Мухомусеtes» Мак, *слизовики́* «Мухорhyta»; — р. *слизевики́* «тс.»; — похідне утворення від *слиз*; пор. іншу назву Мухомусеtes [*пліснякú*]. — Див. ще **слиз**[1].

слизьки́й «дуже гладкий; ковзкий», *слизькува́тий*, [*сли́зик*] «голиш (круглий гладенький камінець)» Ме, [*слизина*] «крутий прямовисний берег» Пол, *слизо́та́* «слизькість», [*сли́скавиця*] «ожеледь» ВеБ, *сли́зти* «зісковзнути; зникнути», *сли́зну́ти, зслиза́ти, зсли́зти, зсли́зну́ти,* [*ізслиза́ти*] ВеУг «тс.», *вислиза́ти, ви́слизнути, ослизну́тися* «посковзнутися», *посли́знути* «позникати», *послизну́тися, прослиза́ти, прослизну́ти,* [*розслизну́тися*] «розтектися, зникнути» Нед; — р. *сли́зкий*, бр. *слі́зкі*, п. śliski, [ślizki], ч. slizký, слц. slizký, [slzký], нл. slizniś (se) «розпливтись», слн. slízek «слизький», стсл. **сльзъкъ** «тс.»; — псл. slizъkъ «слизький», slьzъkъ «тс.», очевидно, результат контамінації основ *sk^{b}̥-zati «сковзати», *sk^{b}̥zъkъ «ковзкий» і slizь (slizъ) «слиз»; разом з тим значення «ковзати» і «слиз» були обидва властиві вже ie. *(s)lei-g-; пор. двн. slīhhan «крастися; повзти» (<«ковзати»), гр. λίγδην «злегка зачепивши» і дірл. sligim «забруднюю», днн. slīk «намул». — Фасмер—Трубачев III 671—672; Преобр. II 299; Brückner 531; Machek ESJČ 555; Holub—Кор. 337—338; Schuster-Šewc 1315; Pokorny 663—664. — Див. ще **склизи́ти, слиз**[1]. — Пор. **сльоза́.**

слима́к[1] (зоол.) «равлик, Helix L.», [*слимаґ*] «слизень, Limax» ВеНЗн, [*слимба́к*] «слизень; равлик» ВеУг, [*слимінда́к, сли́мбу́ж*] «тс.» тж, [*слиму́ж*] «равлик» Г, Нед, ВеУг, [*слиму́жка, слиму́ш, сломо́к* ВеНЗн] «тс.», *слимакува́тий*; — р. [*слимак*], бр. *сліма́к*, п. ślimak, ч. slimák, слц. slimak, вл. šlinк, нл. slinik; — псл. [slim-akъ (slin-ikъ)] «слимак»; — споріднене з гр. λείμαξ (род. в. λείμᾱκος) «слизень», лат. līmāx «тс.», діел. двн. slīm «слиз; намул», нвн. Schleim «тс.»; ie. *(s)lei-m- «слизистий». — Фасмер III 672; Brückner 531; Machek ESJČ 554; Schuster-Šewc 1458; Mikl. EW 307; Zubatý St. a čl. I 1, 190; Mühl.—Endz. III 939; Būga RR II 574; Frisk II 97; Walde—Hofm. I 802; Kluge—Mitzka 656; Pokorny 662—663. — Пор. **слиз**[1], **сли́на.**

слима́к[2] «(заст.) прислужник, послушник, монастирський служник»; — неясне; можливо, результат перенесення на прислужника назви *слима́к* «слизень».

[**слима́к**[3]] «відросток лобової кості» Нед; — неясне.

слиме́зина, *слимизе́нє* — див. **симе́зилина.**

сли́на, [*слина́вець*] «слинько» Нед, [*слинавка*] (вет.) «ящур» ВеЛ, *сли́нівка* «тс.», *сли́нка, слинтя́й,* [*сли́нявиць*] «тюхтій, мамула» О, *слинько́*, [*сли́ня*] «слина», *сли́нявка* (вет.) «ящур», *слиня́вчик,* [*слюна́*] «слина» Нед, *сли́нний, сли́нявий,* [*сли́навіти*] «пускати слину» ВеУг, *сли́нити,* [*засли́нивець*] «слинько» Ж, *засли́нений, засли́нитися*; — р. [*сли́на́*], *слюна́*, бр. *сліна*, [*слю́ня*], п. ślina, ч. слц. slina, вл. sliny, [slěny], нл. slina, полаб. slaịnă (<*slina), болг. м. *сли́на*, схв. *сли́на*, слн. slína, стсл. **слина**; — псл. slina «слина», sljuna «тс.», похідні утворення з суфіксальним -n- від ie. *(s)lei-, *(s)leu- «слизистий, клейкий», того самого, що і в псл. slim-akъ «слимак», slizь «слиз»; — споріднене з лтс. sliẽnas «слина; густий слиз», sliẽkas «тс.», sliẽnât «бризкати

слиною». — Черных II 178; Фасмер III 672; Преобр. II 332; Brückner 531; Holub—Kop. 337; Machek ESJČ 555; Schuster-Šewc 1314—1315; Olesch 953; Младенов 590; Skok III 285—286; Mikl. EW 307; Zubatý St. a čl. I 1, 189—192; Būga RR II 573; Meillet Études 445—446; Эндзелин СБЭ 198; Trautmann 269; Mühl.—Endz. III 939; Karulis II 225; Persson Beitr. 890; Pokorny 662—663. — Пор. **слиз[1], слима́к[1].**

[**сли́навець**] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.» ВеНЗн, ВеУг; — бр. [*слюняўчык*] «йорж, Acerina cernua L.»; — очевидно, похідне утворення від *сли́на*; мотивація назви неясна. — Див. ще **сли́на.**

сли́нник — див. **безслинник.**

[**сли́ти**] «славитися» Нед, [*сли́нути*] «розноситися, розголошуватися», [*ослиня́тися*] «давати про себе звістку» Си; — р. *слыть, слыву́*, ст. *слову́* «славитися, вважатися», бр. *слыць* «тс.», др. *слути, слову* «тс.; називатися», *слытие* «назва», п. słynąć «славитися», ч. slouti, sluji, slynouti, ст. slúti, slovu «слити», слц. slut', slujem «називатися, вважатися», слн. slúti, slôvem, slújem «славитися», стсл. **слоүти, словѫ** «зватися, слити»; — псл. slūti (<*slou-) «називатися, говоритися, поширюватися (про чутки)», slyti (<*slū-) «тс.», пов'язані з slovo «слово», slava «слава», slūxъ «слух»; — споріднене з лтс. sluvêt «слити», slūt «поширюватися, ставати відомим», sludinât «оголошувати», дінд. śrutáḥ «почутий, відомий», śrútiḥ «слух, вухо, слухання», śr̥n̥ṓti «чує», ав. srūti- «повідомлення», srūta- «почутий», гр. κλέομαι (κλέω) «славлю, вихваляю», κλῦθι «слухай», κλυτός «славний», лат. clueo, -ēre «зватися», ірл. clunim «чую», двн. hlūt «голосний», вірм. lu «відомий», lur «слухання, чутка, повідомлення»; ie. *k̑leu-, *k̑lū- «слухати». — Черных II 177—178; Фасмер III 680; Преобр. II 328—330; Соболевский Лекции 249; Brückner 502; Holub—Kop. 338—339; Machek ESJČ 557; Skok III 288—289; Mikl. EW 309; Варбот ЭИРЯ II 58—70; Trautmann 307; Mühl.—Endz. III 942—943; Uhlenbeck 315—316, 320; Mayrhofer III 372—374, 389—390; Frisk I 869—870; Walde—Hofm. I 237—238; Pedersen Kelt. Gr. II 495; Pokorny 605—607. — Пор. **сла́ва, сливе́, слиха́ти, сло́во, слух.**

слиха́ти (заст.) «чути», [*слиша́ти*] «тс.» ВеЛ, *слих* (заст.) «слух, чутка», [*слихи́*] «скроні» ДзУЗЛП, [*сли́шка*] «тс.; звістка, повідомлення», [*сли́шно*] «чутно» Нед, ВеЛ, [*бе́зслихи*] «глушина», [*по́слих*] «чутка» Нед; — р. *слыха́ть, слы́шать*, бр. [*слыха́ць*], *слых*, др. *слышати*, п. słychać, słyszeć, ч. slýchati, slyšeti, слц. slyšat', вл. słyšeć, нл. słyšaś, схв. *слȉшати*, слн. slíšati, стсл. **слышати**; — псл. slyxati (ітератив), slyšati < *slyxēti, slyxъ, пов'язані чергуванням кореневих голосних з *sluxati «слухати», slušati (<*sluxēti), sluxъ «слух»; — споріднені з дінд. śrṓṣati «чує, слухає», śrúṣṭiḥ «слухняність», ав. a-srušti- «неслухняність», двн. hlosēn «слухати, слухатися», нвн. [losen] «слухати», láuschen «тс., прислухатися; підслухувати», днн. hlust «слух, вухо, слухання», лит. paklùsti «слухатися». — Фасмер III 680; Преобр. II 327—328; Brückner 502; Holub—Kop. 340; Machek ESJČ 559; Schuster-Šewc 1309, 1310; Skok III 288; Mikl. EW 309; Варбот 100; Trautmann 308; Fraenkel 265; Mühl.—Endz. III 920; Uhlenbeck 321; Mayrhofer III 372—374; Kluge—Mitzka 427, 446; Walde—Hofm. I 238; Persson Beitr. 354; Pokorny 606—607. — Пор. **сла́ва, сли́ти, сло́во, слух.**

[**сли́чіє**] «гармонія, доброзвучність» Нед; — р. [*сличие*] «подібність», *слича́ть* «зіставляти, порівнювати», др. *съличие* «подібність; природа, сутність; образ, обряд», *съличныи* «подібний; пристойний, досконалий»; — семантично видозмінене запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. цсл. **съличик** «сутність, іпостась, особа», очевидно, зводиться до псл. *[sъličiti] «порівняти, зіставити», утвореного від likъ «лик, зображення». — Див. ще **лик[1], лице́.** — Пор. **сли́чний.**

[**слива́к**] «пузир на тілі людини чи тварини» Л; — неясне, можливо, пов'язане зі *сли́ва*.

слід[1] «відбиток ноги; треба, варто», *слідéць* «таємний агент поліції; [детектив Куз]», *слідження*, [*слідúтель*] «розвідник; дослідник» Нед, [*слíдник*] (мат.), [*слідовáтель*] «слідчий», [*слідствéнність*] «послідовність» тж, *слíдство* СУМ, Нед, *слíдування, слíдчий*, [*слідúмий*] «розшукуваний» Нед, [*слíдний*] «помітний» Нед, *слідкóм*, [*слíдно*] «отже» ВеУг, [*слідовáтельно*] «тс.» Нед, *слíдóм*, [*слідóю*] «слідом» Нед, [*слідьмá*] «тс.» Нед, *слідúти* «іти слідом, переслідувати, стежити; залишати брудні сліди», *слідкувáти*, [*слíдствувати*] «вести слідство», *слíдувáти* СУМ, Г, *безслíдний*, [*вúслід*] «дослідження, результат дослідження; наслідок Ж», [*вúслíдувати*] «вислідити» Я, [*в-пóслід*] «потім, нарешті» Ж, *дóслід, дослíдження, дослíдник, дослíдництво, дóслідний, дослідúти*, [*запослідúти*] «упослідити» Ж, *наслідкóвість, наслíдник, нáслідок*, [*наслíдство*] «спадщина», *наслíдувач, наслíдний, наслíдувальний*, [*напóслід*] «нарешті» ВеУг, *наслíдувати, напóслідку* УРС, Ж, *напóслідок* тж, [*непрослíдний*] Куз, *обслíдувач, обслíдувати*, [*óдслід*] «слід, ознака» Куз, *переслíдування, переслíдувач, переслíдувати, підслíдний, послíд*, [*послíда*] «слід; ознака» Нед, [*пóслідь*] «тс.» Нед, *послідóвник*, [*послíдок*] «залишки; наслідок», [*послíдній*] «останній», *послідóвний, послідýщий* «останній», [*прúслідок*] «слід» Нед, [*припослíдок*] «кінець», *прóслід* «слід», *прослíдок* «тс.», *рóзслід, услíд*, [*упослíд*] «потім; нарешті», [*упослíдок*] «тс.», *упослíджений, упослíдити*; — р. бр. *след*, др. *слѣдъ*, п. ślad, śledzić, ч. слц. sled, вл. нл. slěd, болг. *следá*, м. *следа*, схв. *слéд, слíједа*, слн. sléd, стсл. **слѣдъ**; — псл. slědъ «слід, колія»; — споріднене з лит. slidùs «гладкий, слизький», slýsti «сповзати», лтс. slaîds «похилий, спадистий; гладкий», sliẽde «слід, колія (слід саней)», slist (slīst) «сковзати», slidêt «тс.», прус. slidenikis «собака-шукач», дангл. slīdan «сковзати, сповзати», свн. slīten «сковзати», двн. slito «сани», нвн. Schlitten «тс.», дінд. sŕ̥dhati «блукає, блудить; сковзає», гр. ὀλισθάνω «сковзаю»; ie. *(s)leidh- «слизький; ковзати». — Черных II 174—175; Фасмер III 668; Преобр. II 330—331; Булаховський Вибр. пр. III 384; Brückner 530; Holub—Kop. 336; Machek ESJC 268; Schuster-Šewc 1313—1314; Младенов 590; Skok III 284; Mikl. EW 306; Trautmann 269; Būga RR II 572; Fraenkel 830; Mühl.—Endz. III 931, 937—938; Karulis II 223—224; Kluge—Mitzka 658; Frisk II 135, 377; Mayrhofer III 558; Pokorny 961.

[**слід**[2]] (род. в. *слодá*) «соляний струмок» Нед, [*слíнкий*] «солоне джерело» Нед; — неясне; можливо, через п. słod- «солодкий» у якийсь спосіб пов'язане з ie. *sal- «сіль».

сліз — див. **слез.**

[**слій**[1]] «прожилка, візерунок у деревині Нед; волокнина, фібра Куз; шар землі Бі», [*слой*] «тс.» Нед, *слоíстий* «шаруватий, листковий», *слоїти* «робити шари, укладати шарами», [*прослíй*] «прошарок» Куз; — р. *слой* «шар, пласт», бр. *слой* «тс.; [річні кільця у дереві; сувій, шматок полотна]», п. słój «шар; прожилка, жилка (у дереві, мармурі)», ч. sloj «шар, пласт, поклад», слц. sloj «шар, пласт», болг. *слой* «тс.; [кірка льоду]», м. *слој* «шар», схв. *слôј* «шар, пласт», слн. slȍj «гірський пласт, поклад», р.-цсл. **слои** «пласт, шар», **слоковатыи** «шаруватий»; — загальноприйнятого пояснення не має; реконструюється (Фасмер III 674; Черных II 176; Преобр. II 323; Bern. I 729) псл. *sъlojь (первісно) «те, що зливається, стікає», утворене з префікса *sъ- «з-; разом» та іменної основи *lojь, пов'язаної чергуванням кореневих голосних з дієсловом liti, lьjǫ «лити»; більш переконливою є реконструкція псл. *slojь «шар, пласт; річні кільця (у дереві)», зближуваного з лтс. sleja «риска, лінія, смужка», прус. slayan «санний полоз», лит. šlãjos (жін.

р., мн.) «сани», šliẽti «притуляти», лтс. slìet «тс.», дінд. śráyati «притуляє», ав. srayatē «притуляється», лат. clīno «нахиляю», гр. κλῑ́νω «притуляю»; ie. *klojo-s. — Brückner 500; Holub—Kop. 339; Machek ESJČ 555—556; Trautmann 309; Mühl.—Endz. III 924—925, 939—940; Pokorny 602.

слій[2] — див. **сло́їк.**

[**слікота́**] (зах.) «красота» Нед; — не зовсім ясне; можливо, похідне утворення від запозиченого [*слі́чний*] (<п. śliczny) «прекрасний, чудовий».

[**сли́мень**] (зоол.) «вид змії» Нед, [*сли́минь*] «вуж, гадюка, змія» ГрицАВ, [*сли́минь*] «гадюка» тж; — р. [*сливень*] «веретільниця, мідяниця, Anguis fragilis», бр. *сли́вень*, [*сли́мень*] «тс.», п. [śliwień] «отруйна змія»; — результат видозміни форми [*сли́пинь*] «вуж, гадюка, змія» (р. *слепень* «веретільниця»); сумнівне пов'язання р. [*сливень*] з лит. šlìbinas «казковий злий змій» (Карский РФВ 49, 21; Лаучюте 148). — ГрицАВ 68, 146; Фасмер III 672.

сли́мка — див. **сло́нька.**

слінки́ — див. **слід**[2].

[**сліп**] «велика пастка, ведмежа пастка» Нед, [*слоп*] «пастка на ведмедя» О, [*слопе́ць*] «пастка Нед; мишоловка О; вид западні для птахів Г; щипці для горіхів Нед», [*сновпе́ць*] «пастка на пацюків» ВеУг, [*прúсліп*] «ведмежа пастка» Куз, [*прислопи́ти*] «піймати пасткою» Нед; — р. [*слопе́ц*] «пастка, западня; капкан», п. [słopiec] «пастка, западня (з деревини)», [słop, słap, słap, człap, szlap] «тс.», słęp «вид рибальської сітки», ч. слц. slopec «пастка», chlopec «тс.», вл. słarać «ловити, хватати», słarać «захопити зненацька», нл. słaraś «ловити; хватати»; — псл. sloръ, slap-; — очевидно, звуконаслідувальні утворення, паралельні до *xlop- «хлопати», можливо, пов'язані з ie. *sel- «лопнути, тріснути»; зіставляється з англ. slap «легкий удар, шльопання», нвн. schlapp (виг.) «хлоп», Schlappe «шльопання рукою; удар; невдача, поразка» (Schuster-Šewc 1302; Matzenauer LF 7, 220—221; ZfSlPh 11, 373), ч. slap «водоспад, поріг (на річці)» (Schuster-Šewc 1302, 1307); можливо, пов'язане зі [*склепці*] «тенета»; неприйнятне виведення від псл. *stъlръ «стовп» (Преобр. II 324). — Фасмер III 675; Brückner 500; Schuster-Šewc 1302; Rudnicki Prasł. II 67; Mikl. EW 308. — Пор. **скле́пці, совп, соло́пити, хло́пати.**

[**сліпа́к**[1]] (зоол.) «веретільниця, Anguis fragilis», [*сліпа́нє* ВеНЗн, *сліпа́чка, сліпе́ць, сліпу́ндра, сліпу́ха, сліпу́шка* ВеНЗн, ВеУг] «тс.», [*сліпинь*] «вуж, гадюка, змія» ГрицАВ, [*сли́пинь, сліпона*] «тс.» тж; — р. [*сле́пе́нь*], бр. *сляпу́н*, п. ślepak, ч. slepýš, слц. slepuch, вл. slepica, нл. slěpica, болг. *слепо́к* (< *слепоок*), м. *слепок, слепак, слепач*, схв. *слѐпūћ, слѐпāк*, слн. slépec, slépič; — псл. slěpьsь, slěpakъ, похідне від slěpъ «сліпий»; назва зумовлена тим, що веретільницю вважають сліпою за її маленькі очі. — Фасмер III 669; Schuster-Šewc 1311—1312. — Див. ще **сліпи́й.**

сліпа́к[2] (зоол.) «зінське щеня, Spalax Güld.», *сліпе́ць*; — р. *слепе́ц, слепы́ш*, бр. *сляпа́к, сляпы́ш*, п. ślepiec, ч. slepec, схв. *сле́пац, слѐпāш* «тс.»; пор. болг. *сляпо куче* «кріт», букв. «сліпий собака»; — похідне утворення від *сліпи́й*, зумовлене тим, що ця тварина через свої недорозвинені очі нічого не бачить. — Даль IV 228—229. — Див. ще **сліпи́й.**

[**сліпа́к**[3]] (бот.) «меландрій білий, Melandrium album (Mill.) Garcke (Lychnis vespertina Sibthorp.)» Г, Пі, Mak; — похідне утворення від *сліпи́й*; назва зумовлена тим, що квітки меландрію розкриваються тільки присмерком, а вранці закриваються. — Шамота 103, 105—106; Вісюліна—Клоков 159; Нейштадт 240; Симоновић 297. — Див. ще **сліпи́й.**

[**сліпа́к**[4]] (бот.) «мак східний, Papaver orientale L.» Г, Пі, Mak, [*мак сліпий*] «тс.»; — похідне утворення від *сліпи́й*, зумовлене протиставленням цього виду маку макові дикому (само-

сійці), що має народну назву [*видю́к*] завдяки появі в його головці при достиганні отворів (вічок), через які висівається насіння. — Шамота 105; Вісюліна—Клоков 165—166; Нейштадт 268—270; Симоновић 336—337. — Див. ще **сліпи́й.** — Пор. **видю́к.**

[**сліпак**[5]] «великий чиряк Шух; чиряк без вершка О»; — болг. *слепо́к* «фурункул», м. *слепак* «нарив, чиряк», схв. *сле̏пāк* «тс.»; — похідне утворення від *сліпи́й*; назва зумовлена, очевидно, відсутністю у чиряка центрального отвору, вершка, через який міг би виділятися гній. — Див. ще **сліпи́й.**

сліпа́к[6] — див. **сліпень.**

сліпак[7] — див. **сліпота́**[1].

сліпа́не, *сліпа́чка* — див. **сліпа́к**[1].

сліпень (ент.) «ґедзь, Tabanus L.», [*сліпа́к, сліпу́н* Куз, Нед, *сліпаня* О] «тс.», *сліпня́к* «трав'яний клоп, Miris Fabr.», [*сле́пні*] «дикі бджоли» Ник, [*сле́пети, сле́петні*] «тс.» тж; — р. *слепе́нь* «ґедзь», бр. *сляпе́нь* «тс.», п. ślepak «овід, Chrysops», ślepień «тс.», ślepiec «ґедзь, Tabanus bovinus», вл. slepc, нл. slěpc «тс.»; — похідне утворення від *сліпи́й*; назва зумовлена тим, що коли ґедзь, впиваючись, п'є кров, він немов би сліпне і його можна зняти, не сполохнувши. — Фасмер III 669; Schuster-Šewc 1311. — Див. ще **сліпи́й.**

сліпе́ць[1] — див. **сліпа́к**[1].

сліпе́ць[2] — див. **сліпа́к**[2].

сліпи́й, [*сліп*] «сліпий», [*сліпа́вий*] «сліпуватий» Нед, *сліпе́нький, сліпу́чий,* [*слипиндя́*] «сліпець» ЛексПол, *сліпа́к* «сліпа людина; каганець», [*сліпанка*] «манівці, бездоріжжя» Нед, [*сліпанки́*] (мн.) «тс.» Нед, [*сліпачи́ско* Нед, *сліпачи́ще*], *сліпачо́к* «каганець», [*слепа́чка*] «тс.» Л, *сліпе́ць, сліпи* (мн.) «очі», *сліпні* «тс.», *сліпо́та́* СУМ, Нед, [*сліпува́нє*] «осліплення» Нед, *сліпуне́ць* «каганець», *сліпу́шка* «тс.», [*сліпцу́ля*] «сліпець» Нед, [*сліпцу́н*] «тс.» Нед, [*слипитіти*] «сліпати» ЛексПол, *сліпа́ти, сліпи́ти, сліпнути, сліпува́ти* «бути сліпим; [сліпати Нед]», *сліпи́цею* «наосліп», *сліпма́,* [*сліпмя́* Нед, *сліпце́м*] «тс.», *всліпу́* (*услипу́*), *заслі́плення, заслі́плений, зо́сліпу,* [*наслі́пачи*] «наосліп» Ме, [*наслі́пачки* Ме, *на́сліпо*] «тс.», *нао́сліп, осліплення, осліплений, осліплий, о́сліп,* [*підслі́па*] «той, хто має поганий зір», *підслі́пий, підслі́пуватий, послі́плий, послі́пуватий, послі́пти, прислі́пуватий*; — р. *слепо́й*, бр. *сляпы́*, др. *слѣпыи*, п. ślepy, ч. slepý, oslnouti «осліпнути», oslniti «осліпити», слц. slepý, вл. slepy, нл. slěpy, полаб. slepě, болг. *сляп, сле́пи*, м. *слеп*, схв. *сли̏јеп, сле̏п*, слн. slép, стсл. **слѣпъ, ослѣпѣти;** — псл. slěpъ-jь «сліпий», slьpnǫti «сліпнути»; — задовільного пояснення не має; спроба пов'язати з лит. slẽpti «приховувати, ховати», slaptà «тайник, укриття», лтс. slèpt, slepêt «приховувати (Mikl. EW 307; Преобр. II 331—332) викликає сумнів; недостатньо обґрунтованими є пов'язання з лит. žlibas «підсліпуватий», žlibti «сліпнути» (Machek ESJČ 554; Janáček Slavia 24, 1—3), з гот. hleibjan «піклуватися» (Feist 262; Uhlenbeck PBrB 30, 291); заслуговує на увагу зведення псл. *sloj̯p-/slĭp- (Топоров ЭИРЯ I 11—15) до ie. *lej̯p-(loj̯p-) «намазувати», збереженого у лат. lippus «підсліпуватий, із запаленими очима», лит. lìpti «прилипнути», lipnùs «липкий, клейкий», lipùs «тс.; прив'язаний», лтс. lipt «нав'язувати», lipigs «липкий, клейкий». — Фасмер—Трубачев 669—670; Brückner 531; Schuster-Šewc 1312; Olesch 1015; Младенов 592—593; Skok III 284—285; Būga RR II 572—573.

[**сліпи́ти**] «засиджуватися; баритися, зволікати»; — неясне.

[**сліпка**] (бот.) «куряча сліпота російська, Nonnea rossica Stev.» Mak, *куряча сліпота* «Nonnea Medic.»; — неясне.

[**сліпняк**] (бот.) «чорнокорінь лікарський, Cynoglossum officinale L.» Mak, [*куряча сліпота*] «тс.» Mak; — похідне утворення від *сліпи́й*; мотивація назви неясна. — Див. ще **сліпи́й.**

[**сліпота́**[1]] (бот.) «кульбаба звичайна (лікарська), Taraxacum officinale Wigg. Mak, ВеНЗн; первоцвіт весняний (п.

лікарський), Primula officinalis (Jacg.) Hill. (р. veris L.) Mak; жовтець багатоквітковий (ж. рясний), Ranunculus polyanthemus L. Г, Mak; ж. їдкий, R. acer L. Mak; ж. польовий, R. arvensis L. Mak; анемона лісова, Anemone silvestris L. Mak; сонянка, сонцецвіт звичайний, Helianthemum vulgare Gaer. (H. nummularium (L.) Mill.) Г, Mak», [*сліпак*] «кульбаба» ВеНЗн, [*сліпачок*] «нечуйвітер волохатий, Hieracium pilosella L.» Mak, [*сліпотан*] «жовтець їдкий» Mak; — р. [*слепота́ курья*] «анемона», [*слепу́шник*] «жовтець їдкий», [*слепокур, куросле́п*] «тс.», бр. [*слепе́т*] «анемона», [*курыная слепата*] «тс.; жовтець їдкий», *куросле́п* «анемона», схв. [*осљепар*] «первоцвіт весняний», [*куросле́к*] «анемона; жовтець отруйний, Ranunculus sceleratus L.», слн. [kuroslȅk] «жовтець їдкий»; — похідні утворення від *сліпи́й*; назви зумовлені переважно властивістю більшості цих рослин (кульбаба, анемона, жовтець, нечуйвітер) закривати суцвіття, кошики квіток і плодів на ніч та в дощову погоду, а також, очевидно, тим, що деякі з цих рослин (зокрема анемона) вживаються для лікування хвороби очей (курячої сліпоти); як семантичні паралелі пор.: [*сліпа́ тютя*] «кульбаба», [*куряча сліпота*] «первоцвіт весняний; жовтець; анемона лісова; сонцецвіт», [*сон*] «анемона лісова», *куросліп* «тс.». — Вісюліна— Клоков 125, 126—128, 184, 253—254, 334; Заверуха 54; Анненков 34; Шамота 103—104, 105—106; Bezlaj ESSJ II 113; Симоновић 35—36, 225, 377—378, 391—393, 461—462. — Див. ще **сліпи́й.** — Пор. **куросліп.**

[**сліпо́та**[2]] (бот.) «вид глухої кропиви, Lamium maculatum L.» Нед, Mak; — р. [*курья слепота*] «глуха кропива пурпурова, Lamium purpureum L.»; — похідне утворення від *сліпи́й*; могло виникнути на основі не зафіксованої назви *сліпа кропива*, паралельної до *глуха кропива* «тс.». — Див. ще **сліпи́й.**

сліпу́ндра, *сліпу́ха, сліпу́шка* — див. **сліпа́к**[1].

сліпу́х (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus europeus L.» Куз, ВеНЗн, ВеУг, Шарл; — похідне утворення від *сліпи́й*; назва зумовлена тим, що всі дрімлюги є нічними або смерковими птахами, які вдень, мов сліпі, сидять щільно притулившись до гілки або до землі. — Воїнств.— Кіст. 204—205; Страутман 66; Птицы СССР 367—368. — Див. ще **сліпи́й.**

сліт — див. **сльота́.**

[**сліч**ка] «стрічка, стьожка»; — неясне; можливо, пов'язане зі [*слі́чний*] «дуже гарний, чудовий».

[**слі́чний**] «прегарний, чудовий» Ба; — запозичення з польської мови; п. śliczny, як і ч. sličný «тс.», пов'язане з lice «лице» і первісно означало «який личить» або «який має гарне обличчя». — Brückner 298, 531; Machek ESJČ 554. — Див. ще **лице́.** — Пор. **слі́чіє, слікота́.**

слобода́ «вільне від повинностей поселення; частина міста за характером населення; велике селище; частина села; [свобода Нед]», *слобо́ди* «пільги; незаселені землі», *слобі́дка* «частина міста за характером колишнього населення; велике селище», [*слободжани́н*] «житель слободи» Нед, [*слободя́н*] «тс.» Нед, *слободя́нин, слобожа́нин*, [*слобо́дний*] «вільний», [*слобоже́ний*] «наділений правом» ВеУг, [*слободи́ти*] «звільнити; відпустити Нед», *слобони́ти* «звільнити; [ослабити, відпустити Нед]», [*слобі́дко*] «вільно» Нед, [*слобі́дно*] «тс.» Нед, О, [*слобо́дно*] «вільно»; — р. *слобода́*, бр. *слабада́*, др. *слобода* «свобода; селище», ч. діал. слц. sloboda «свобода», болг. *слобода́*, м. *слобода*, схв. *слобо̀да*, слн. заст. slôboda «тс.»; — псл. sloboda, очевидно, результат видозміни форми svoboda «тс.»; недостатньо переконливе обмеження цієї зміни східнослов'янськими мовами (Фасмер III 672—673; Преобр. II 323); викликає сумнів виведення від псл. slabъ «слабий» (Брандт РФВ 24, 184), а також зіставлення з slověne «слов'яни» або з гот. silba «сам» (Otrębski LP I 143—144). — Shevelov Hist. phonol. 740; Ori-

єнко РМ 1938/9, 396; Brückner 528; Machek ESJČ 597—598; Holub—Kop. 364; Schuster-Šewc 1392; Младенов 591; Skok III 286. — Див. ще **свобо́да.**

слова́к «представник словацького народу», [*слов'я́к*] «словак» Нед; — р. болг. *слова́к*, бр. *слава́к*, п. вл. нл. Słowak, ч. слн. Slovák, м. *Словак*, схв. *Сло̀ва̄к*; — запозичення зі словацької мови; слц. Slovák у 14—15 ст. утворене від основи slověn- «слов'янин»; пор. подібні у семантико-словотворчому плані п. Polak «поляк», ч. слц. Polák «тс.», ч. слц. Moravák «житель Моравії». — Фасмер III 322, 673; Brückner 501; Holub—Kop. 339; Rudnicki Prasł. II 170—171. — Див. ще **слов'я́ни.** — Пор. **поля́ки.**

слове́ни, *слове́нець, слові́ни, слові́нець, слові́нці* — див. **слов'я́ни.**

[**слове́ць**] (ент.) «вид ванеси (щербатка С-біле?), Vanessa C-album (Polygonia C-album L. ?)» Куз, Нед; — похідне утворення від *сло́во* (стара назва літери С); зумовлена наявністю на нижній поверхні заднього крила щербатки різкого білого штриха у вигляді літери С (Горностаев 230); очевидно, неточна калька латинської наукової назви; пор. нім. C-Falter «тс.», букв. «С-метелик».

сло́вини — див. **сло́во.**

[**сло́ві́нь**] (бот.) «льон посівний, Linum usitatissimum L. (Linum vulgare Bönningh.)» ВеБ, ВеНЗн, Mak; — слц. [slovien] «льон тонколистий, L. tenuifolium L.»; — запозичення з польської мови; п. [słowień] вважається результатом видозміни гіпотетичної форми *swojlen (з назви len swojski «льон свійський»). — Machek Jm. rostl. 136. — Див. ще **льон[1], свій[1].**

[**сло́віт**] «рада» Нед; — очевидно, результат контамінації іменників *сло́во* і *сові́т* «рада, порада» (див.).

сло́во, *слівце́*, [*слова́р*], [*словенько*] «слово» О, *словеса́, слове́сник, слове́сність, сло́ве́чко* СУМ, Г, [*сло́вини*] «слово згоди нареченої під час сватання» Нед, Куз, [*слови́нка*] «слівце» Нед, *сло́вни́к* СУМ, Нед, *словника́р, словника́рство, словни́ця* (заст.) «словник», [*сло́вонько, словце́* Нед, *слова́рний* Нед], *слове́сний*, [*сло́вний*] «вірний слову» Нед, [*сло́вно*] «цілком так» Нед, [*словні́сенько*] «тс.» Нед, *безслі́вний, безслове́сний, ви́слів, ви́словлення, висло́влювання, дослі́вник, дослі́вний*, [*засло́вина*] «умова» Ж, [*за́словок*] «тс.» Ж, [*невисло́вний*] «невимовний» Куз, *передсло́во*, [*послі́в'є*] «післямова» Нед, [*посло́виця*] «прислів'я» Нед, [*посло́вник*] «словник» Нед, *послі́вний*, [*при́слі́вка*] Нед, *прислі́в'я*, [*услі́в'є*] «умова» Нед, [*усло́ва*] «капітуляція», [*усло́вина*] «тс., умова», [*усло́во*] «застереження, особлива умова», [*усло́вний*] «умовний», [*усло́вити*] «обумовити» тж; — р. болг. м. *сло́во, бр. сло́ва*, др. *слово*, п. вл. нл. słowo, ч. слц. slovo, полаб. slüvü, схв. *сло̏во* «літера», слн. slóvo «тс.; слово», стсл. **слово** (род. в. **словесе**); — псл. slovo, -ese (<*slovos) «те, що сказано» (давніше «те, що можна чути»), пов'язане чергуванням голосних із slava «слава», slyti «називатися, чутися», sluxъ «слух»; — споріднене з лтс. slava, slave «чутка, поголос; репутація; похвала; слава», лит. [šlãvė, šlavẽ] «честь, пошана, слава», [šlãvinti] «славити, шанувати», дінд. śrávaḥ «слава, хвала, честь, повага, пошана; поклик», ав. sravah- «слово, вчення, вислів», гр. κλέος ([κλέϝος]) «слава», дірл. clú «слава», кімр. clewas «слух». — Черных II 176; Фасмер III 673; Преобр. II 328—330; Brückner 501; Rozwadowski RSl 1, 102; Holub—Kop. 338—339; Machek ESJČ 557; Schuster-Šewc 1308; Младенов 591; Skok III 288—289; Mikl. EW 309; Бернштейн Очерк 1974, 146—147; Трубачев Этимология 1968, 58; Варбот ЭИРЯ II 58—70; Бурлакова ВСЯ VI 58; Зализняк ВСЯ VI 35; Мейе ОЯ 111; Meillet Études 356—357; Trautmann 308; Mühl.—Endz. III 920; Fraenkel 1008—1009; Frisk I 869—870; Mayrhofer III 389—390; Uhlenbeck 320; Pedersen Kelt. Gr. II 495; Pokorny 606—607. — Пор. **прислі́вник, сла́ва, сли́ти, слиха́ти, слух.**

слов'я́к — див. **слова́к.**

слов'я́ни (одн. *слов'яни́н*), *слове́ни* (*слове́нець*), *слові́ни, слові́нці* (*слові́нець*), *слов'яніза́ція, слов'яні́зм, слов'я́нство, слов'я́нщина, слов'янізо́ваний, слов'я́нський, слов'янізува́ти, ослов'я́нитися*; — р. бр. *славя́не*, др. *словѣне, словяне*, п. Słowianie, ч. Slované, слц. Slovania, вл. Słowjanojo, полаб. slüvenst'ă «слов'янське» (про полабських слов'ян), болг. *славя́ни*, м. *Словени*, схв. *Слове́ни, Славе́ни*, слн. Slováni, Slovéni, стсл. **словѣне** (одн. **словѣнинъ**); — псл. slověne (slověnin); — загальноприйнятої етимології не має; найбільш переконливе виведення від якогось гідроніма; пор. др. *Словутичь* «Дніпро», р. *Слуя*, п. Sława, Sławica, схв. *Славница*, назва села лит. Šlavėnai на річці Šlavė, які зіставляються з гр. κλύζω «обмиваю», κλύδων «приплив», лат. cluo «очищаю», cloaca «каналізаційний стік»; зіставляється також з гр. λᾱός (*<slaυos) «народ» (Миккола РФВ 48, 272—273; Бернштейн Очерк 1961, 91), з псл. slovo «слово» (Преобр. II 318; Skok III 282; Jakobson IJSLP 1/2, 271; Менгес 33), з ірл. slúag «натовп, військо» (Mikkola Ursl. Gr. I 8), з гот. slavan «мовчати» (Brückner 501) та ін. — Огієнко РМ 1938/9, 397; Фасмер—Трубачев III 664—666; Ильинский ИОРЯС 24/1, 141—148; Lehr-Spławiński JP 28, 145; Baudouin de Courtenay JP 3, 62—63; Holub—Kop. 339; Младенов 588; Mikl. EW 308; Филин Образ. яз. 57—59; Трубачев ВЯ 1974/6, 55—56; Rospond RSl 36/1, 23, 29—31; Moszyński PZJP 138—147; Rudnicki Prasł. I 133—134, II 235.

слов'я́нка (бот.) «сорт яблук, гібрид антонівки і ренети»; — запозичення з російської мови; р. *славя́нка* «тс.», запропоноване творцем цього гібриду І.В.Мічуріним (1899), пов'язане з основою слова р. *славя́не* «слов'яни». — ССРЛЯ XIII 1133; БСЭ 39, 295. — Див. ще **слов'я́ни.**

слов'янофі́л, *слов'янофі́льство*; — р. болг. *славянофи́л*, бр. *славянафі́л*, п. słowianofil, ч. slovanofil, слц. slavianofil, схв. *славо̀фил*, слн. slavofíl; — утворено в російській мові з основ р. *славя́не* і гр. φίλος «друг, любий», φιλέω «люблю». — Фасмер III 666; ССРЛЯ 13, 1134; Sł. wyr. obcych 688; Вуjаклија 888; Klein 1456. — Див. ще **слов'я́ни, філантро́п.**

сло́їк «банка (посудина)», [*слой*] «миска, чашка» Нед, [*слій*] «велика банка; кухоль» Бі, [*висло́я*] «вимита долина» Ж; — бр. *сло́їк* «банка (скляна або глиняна); [чарка; кусок чого-небудь конічної, зрізаної форми]», *слой* «банка (частіше глиняна)»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. słoik «банка», słój «велика банка», як і нл. słoj «миска, бляшанка; скляночка, банка, ящичок, скринька», słojk «тс.; тарілка з ласощами на весіллі», вл. słójk «мисочка, горщик для масла; банка, бляшанка», може бути зведене до псл. *sъlojь, пов'язаного з sъliti «злити», похідним від liti «лити»; ототожнення зі [*слій, слой*] «шар, прожилки в деревині» (Фасмер III 674; Brückner 500; Schuster-Sewc 1304) видається помилковим. — Трубачев Рем. терминол. 257. — Див. ще **ли́ти, з**[3].

слоїстий, *слоїти, слой* — див. **слій**[1].

сло́йка «булочка з листкового тіста», *слойо́ний* «листковий»; — бр. *сло́йка*; — запозичення з російської мови; р. *сло́йка, слоёный* «тс.» пов'язані зі *слой* «шар, пласт», якому відповідає укр. [*слій*] (див.).

сло́ква — див. **слу́ква́.**

[**слокота́ти**] «лоскотати»; — результат метатези в слові *лоскота́ти* (див.).

сломе́ць, *сло́мка* — див. **сло́нька.**

сломо́к — див. **слима́к**[1].

слон[1] (зоол.) «Elephas L.», [*слін*] «тс.» Куз, *слоненя́, слони́ха*, [*слонівка*] «слонова кістка» Куз, *слоно́вість* (мед.) «елефантіаз», *слоно́вник, слоня́*, [*слоня́тник*] «слоновник» Куз, [*слонь*] «слон» Куз (з п.), *слоня́чий*; — р. бр. болг. м. *слон*, др. *слонъ*, п. słoń, ч. слц. slon, вл. słóp, нл. słon, схв. *слòн*, слн. slòn, р.-цсл. **слонь**; — псл. slonъ; — переконливої етимології не має; досить поши-

реним є народноетимологічне за походженням припущення про зворотне утворення форми *slonъ від дієслова sloniti sę (prisloniti sę) «притулятися, спиратися», зумовлене тим, що слон спить, притулившись до дерева (Черных II 176—177; Преобр. II 324; Младенов 591; Brückner 500); чимало прихильників (Štrekelj 58—59; Кипарский ВЯ 1956/5, 137; Schuster-Šewc 1304; Коваль 89; Німчук 187) має виведення як видозміненого запозичення з тюркських мов — пор. тур. аз. карач. балкар. крим.-тат. aslan «лев», тур. тат. arslan, кипч. astlan «тс.»; реконструюється також (Ильинский ИОРЯС 23/2, 196; Соболевский РФВ 65, 409; Skok III 286) гіпотетичне псл. *slopnъ (slopnь), яке зіставляється з п. ст. słopień «сходинка, приступка», słopać «тупати»; заслуговує на увагу виведення (Иванов Этимология 1975, 153—157) псл. slonъ через невідоме посередництво від кит. ст. *sδaŋ, бірманського s^{h}aŋ < *slaŋ «слон, бик». — Фасмер—Трубачев III 674—675; Machek ESJČ 556.

слон[2], *сло́нка* — див. **сло́нька.**

[**слонец**] (бот.) «соняшник, Helianthus annuus L.» Mak, [*сломне́шник* ГрицАВ, *слонечник* Mak, *сло́нічник* ДзАтл II, *сло́нішник* тж] «тс.»;— бр. *слане́чнік*, [*слане́шнік, слонэ́чнік*] «тс.»; — запозичення з польської і (на Закарпатті) зі словацької мов; п. słonecznik, сх.-слц. [sloněčnik] «тс.» відповідають укр. *со́няшник*. — Дзендзелівський УЗЛП 162—163. — Див. ще **со́нях.**

сло́ник (ент.) «жук Rhynchites Schn.»; — р. *сло́ник* «тс.», п. słonik «свинка, довгоносик, Curculio»; — результат перенесення на Rhynchites назви довгоносика, зумовленої наявністю у жуків з родини Curculio довгих хоботків, що нагадують хобот слона. — Станек 248. — Див. ще **слон**[1].

[**слони́ти**] «зшивати дві половини штанів; зближувати крила невода, коли його мають витягати Мо; приспати, заколисати Нед», [*сло́на*] (мн.) «ослони, лавки» О, [*слонь*] «ослін» Л, [*слун*] «тс.» Л, [*ви́слонь*] «ослін» ВеУг, *відслони́ти, заслони́ти, заслі́н, за́слінка, засло́н, засло́на*, [*осло́на*] «завіса; захист», *прислони́ти* «притулити, прикрити», [*при́слінець*] «навіс; постіль для наймита в стайні» Нед, [*при́слінка*] «тс.» тж, [*присло́н*] «місце в будинку, де лежить небіжчик; гірський обрив», [*присло́на*] «прикриття» Куз, [*розслони́ти*] «відкрити» Нед, *суслі́н* «купка складених снопів»; — р. *заслони́ть, прислони́ть*, бр. *прысланіць* «притулити, затулити», п. słonić «заслоняти», osłona «покриття», ч. cloniti (<sloniti) «затуляти», слц. clonit' «тс.», вл. zasłonjeć «заважати, заступати», słónka «весільна дружка», нл. słońka «тс.», болг. *заслоня́ (засла́ням)* «затуляю», схв. *заслòнити* «затулити, загородити», слн. slonéti «опиратися, притулятися», цсл. **слонити сѧ** «прихилитися»; — псл. sloniti «притуляти, прихиляти»; — споріднене з лит. šliẽti «притуляти», лтс. slìet «тс.», дінд. śráyate «притуляється», śráyati «притуляє, накладає», ав. sray- «притуляти», гр. κλῑ́νω «схиляю, притуляю», лат. clīno «гну, згинаю, нахиляю», ірл. clóin «косий», днн. hlinōn «прихиляти, притуляти, спиратися»; іє. *k̂lei- «пригинати, притуляти», пов'язане з *(s)kel- «клонити, притуляти». — Фасмер III 675; Преобр. II 323—324; Brückner 500; Machek ESJČ 556; Holub—Kop. 338; Schuster-Šewc 1306, 1737; Skok III 287; Mikl. EW 308. — Пор. **клони́ти.**

[**сло́нко**] «сонце» Вел, [*сло́нце*] «тс.» Бі; — запозичення з польської мови; п. słonko, słońce «тс.» відповідають укр. *со́нце* (див.).

слонь — див. **слони́ти.**

[**сло́нька**] (орн.) «вальдшнеп, слуква лісова, Scolopax rusticola L.», [*слонь, сло́нка* ВеБ, *слон* ВеБ, *сломе́ць* ВеНЗн, Шарл, *сло́мка* Шарл, *слі́мка* Нед, *соло́мка* Нед] «тс.»; — бр. *сло́нка* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. słonka, [słomka] є результатами контамінації успадкованої назви [słąka] «тс.», що відповідає укр. *слу́ка, слу́ква*, зі словами słomka «соломинка» (у зв'язку з

довгим тонким дзьобом слукви) і słonko «сонечко» (можливо, у зв'язку з тим, що вальдшнеп літає від сходу і до заходу сонця). — Булаховський Вибр. пр. III 256; Strutyński 88. — Див. ще **слу́ква́.**

[**слоня́тися**] «тинятися»; — р. *слоня́ться* «тс.», бр. *сланя́ца* «тс.; хитатися», [*сланя́ць*] «хитати», др. *сланяти ся* «тинятися (хитатися?)»; — очевидно, псл. slonjati sę, пов'язане зі sloniti «прихиляти». — Преобр. II 323—324. — Див. ще **слони́ти.**

слоп, *слопе́ць* — див. **сліп.**

сло́та́, *слота́вий* — див. **сльота́.**

[**слотня́к**] (орн.) «звичайний одуд, вудвуд, Upupa epops L.» Шарл, [*слютня́к, послотюх* Шарл] «тс.»; — пов'язується зі [*сло́та́*], *сльота́* «сира погода»; мотивація назви неясна. — Булаховський Вибр. пр. III 223. — Пор. **послотю́х.**

[**слочок**] (бот.) «зозулинець шоломоносний, Orchis militaris L.» Mak; — результат видозміни форми [*сличо́к*] «шличок», зменш. до *шлик* «старовинний головний убір; ковпак»; назва зумовлена тим, що листочки суцвітини цього виду зозулинця складені у вигляді шолома (Федченко—Флеров 272). — Див. ще **шлик.**

слуга́, *слугиня́, слугівни́ця* (заст.) «служниця», [*слугóвниця*] «тс.» Нед, *служа́ка*, [*служа́лець*] «слуга» Нед, [*служа́лий*] «тс.» Нед, [*служа́ля*] «наймичка» О, [*служа́нець*] «слуга, служака» Куз, *служа́нка, слу́жба, службі́ст, службі́ст*, [*службове́*] «гроші за службу Божу» Нед, *службо́вець*, [*службо́вик*] «службовець» Куз, *слу́же́бка* СУМ, Нед, *служе́бник* «книга текстів для богослужіння; слуга», [*служени́ця*] «служниця», *служи́вий, служи́тель, слу́жка, слу́жни́к* СУМ, Нед, *слу́жни́ця* тж, [*служа́щий*] «одержаний за службу, за найми», *службо́вий, служи́лий* (іст.) «який перебував на службі», [*слу́жний*] «службовий» Нед, [*слу́гувати*] «слугувати» Нед, *слугува́ти, служи́ти*, [*слу́га*] «послуга» Ж, [*вслужли́вий*] «послужливий» Ж, *ви́слу́га* СУМ, Нед, [*вислужени́на*] «заслужене; пенсія Ж», [*ви-слу́жне*] «тс.» Ж, [*вислу́гувати*] «заслужувати» Ж, *ви́служитися*, [*відслу́га*] «відслужування; винагорода; кінець служби», [*дослу́гуватися*] «дослужуватися» Ж, *дослужи́тися, заслу́га*, [*заслужени́на*] «винагорода», [*заслу́жи́на, заслу́жчи́на*] «тс.» Г, Ж, *заслу́жений*, [*заслу́жний*] Ж, *заслугóвувати*, [*надслужени́ни*] «служба понад умовлений час» Ж, [*осли́га*] «послуга, прислужування», *обслу́га, обслугóвування, обслу́жування, обслу́жний* Куз, *обслугóвувати, обслу́жувати, підслужи́тися, по́слуга, послуга́ч*, [*послужа́нка*] «служанка», [*послу́жник*] «слуга» Нед, *послу́жливий, послужни́й, прислу́га, прислу́жник, прислу́жництво, прислу́жливий*, [*прислу́жний*] «належний» Нед, *прислугóвувати, прислужи́тися*, [*услу́га*] «служба; слуга Нед; послуга», [*услу́жник*] «прислужник», [*услу́жливий*] «прислужливий», [*услу́жний*] «тс.» Нед, *услугóвувати*; — р. бр. болг. *слуга́*, др. *слуга*, п. sługa, ч. слц. sluha, вл. służić «служити», нл. służyś «тс.», м. схв. *слу́га*, слн. slúga, стсл. **слоуга, слоуговати, слоужити;** — псл. sluga, služiti; — споріднене з лит. slaugà «служба, служіння, слуга», slaugýti «підтримувати, допомагати», дірл. slōg (slūag) «військо, загін»; виведення від ie. *sel- «рухатися, текти», як і зближення з псл. sluxati, slyšati «чути» (Младенов 591; Ondruš Sborník FFUK 10, 79—80), сумнівне; припущення про запозичення з кельтських мов (Критенко Вступ 531; Schachmatow AfSlPh 33, 92; Миккола РФВ 48, 273; Zubatý St. a čl. I/2, 89; Feist WuS 6, 45; Lehr-Spławiński RSl 18, 6) безпідставне. — Черных II 177; Фасмер—Трубачев III 676; Преобр. II 325—326; Brückner 502; Holub—Kop. 339; Machek ESJČ 558; Schuster-Šewc 1309—1310; Skok III 287—288; Mikl. EW 308; Meillet Études 258—259; Moszyński PZJP 68; Trautmann 268—269; Būga RR I 484, II 576—577; Pedersen Kelt. Gr. I 84.

[**слу́два**] «скеля, сталактит» Нед, [*слудва́нє*] «велике каміння» Пол; — р.

[*слуда*] «крутий берег річки», бр. [*слу́два*] «спресований намул», др. *слуда* «скеля», *слудва* «тс.», р.-цсл. **слоудъвьнъ** «обривистий, крутий»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*слуд*] «заливна лука», [*слудь*] «наст», [*слуз*] «намерзлий лід». — Німчук 115; Фасмер III 677. — Пор. **слюда́.**

слу́ква́ (орн.) «вальдшнеп, Scolopax rusticola L.» Г, Л, [*слука́* Л, *слук* Ник, ВеНЗн, *сло́ква* Нед, *солу́кви* (мн.) Ко, *солюк* О] «тс.», [*сла́ква*] «тс.; стрепет, Tetrax (Otis tetrax)» Куз, Шарл; — р. [*слу́ка*] «вальдшнеп», бр. [*слука́*], п. słopka, [słąka], ч. слц. sluka, схв. [*слу̏ка*], *шљу̏ка*, слн. slóka «тс.»; — псл. slǫka; — споріднене з лит. slànka, [slinka], лтс. slùoka, прус. slanke «тс.», лит. sliñkti «повзти, повільно йти», slinkauti «лінуватися», далі з двн. свн. slingan «звиватися, повзти»; назва могла бути зумовлена повільністю чи неуважністю слукви в денний час, або тим, що вона ходить підкрадаючись; пов'язувалось ще (Потебня К ист. зв. IV 62; Преобр. II 392) з псл. sъlǫkъ (sъlęk-) «згорблений, зігнутий», слн. slók «кривий», нібито від кривого польоту; вважається також (Brückner 500; Skok III 405) пов'язаним із характером крику слукви. — Фасмер III 678; Strutyński 88; Holub—Kop. 339; Machek ESJČ 558; Trautmann 268; Fraenkel 826, 832; Karulis II 230—231.

слуп[1] (заст.) «стовп; [стовп у будівлі, зокрема в стіні] Ме», [*стлуп*] «стовп» Нед, [*слупе́ць*] «стовпець у перилах» Куз, [*слу́пик*] «хрестовина у вікні», [*слу́пок*] «стовпчик (частина ткацького верстата і под.)», [*слу́пчик*] «стовпчик; вид вишивки», [*слупча́стий*] «у вигляді стовпчика», [*слупува́ти*] «прив'язувати до стовпа»; — бр. *слуп* «стовп»; — запозичення з польської мови; п. słup «стовп» відповідає укр. *стовп*. — Дзендзелівський УЗЛП 123; Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 177; Онышкевич Исслед. п. яз. 234; Richhardt 99; Трубачев Рем. терминол. 136. — Див. ще **стовп.**

[слуп[2]**]** «смуга вичиненої волячої шкіри вздовж спини на підошви»; — неясне; може бути зіставлене зі *слуп* «стовп» і з псл. *sъluръ, похідним від sъlupiti «злупити».

[слута́] «параліч кінцівки Нед; дурень О», [*слоти́й*] «ледачий, повільний, поганий; згорблений; зі зламаною ногою або рукою, паралізований; хворий на ноги» О, [*слу́ти́й*] «тс. О; незграбний, невправний, недоумкуватий Нед; дурнуватий; примхливий ВеЗн; частково паралізований, покалічений, частково розслаблений», [*слу́та́вий*] «незграбний, невправний, недоумкуватий, дурний Нед; частково паралізований, покалічений, частково розслаблений», [*слютий*] «поганий» О, [*слути́ти*] «робити немічним», [*слу́тнути*] «стати покаліченим» Ж; — схв. *слу̏та* «бовдур, йолоп, дурень»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. slut «потворний, виродливий; виродок, потвора», молд. *слут* «тс.» залишаються етимологічно нез'ясованими; тлумачення їх як запозичень з української мови (СДЕЛМ 388; DLRM 778) помилкове; пов'язання схв. *слу̏та* «йолоп» із *слу́тити* «передчувати, догадуватися» (Skok III 289—290) непереконливе. — Scheludko 142; O II 231.

слух, [*слу́хавка*] «слухальна трубка» Нед, [*слуха́льня*] «слухацький зал» Нед, *слу́хання*, [*слуха́ня*] (зоол.) «морський вухатий слимак, Haliotis» Нед, [*слуха́тель*] «слухач» Нед, *слуха́ч*, [*слухащий*] «слухаючий», [*слухли́вість*] «слухняність» Нед, Куз, [*слухня́нство, слух'я́нство*] «тс.», [*слуша́тель*] «слухач» Нед, [*слу́шник*] «васал», [*слушни́цтво*] «васальна залежність» тж, *слу́шність*, [*слухли́вий*] «слухняний» Нед, [*слухм'я́ний, слухня́вий* Нед], *слухня́ний*, [*слух'я́ний*] «тс.», *слухо́ви́й* СУМ, Нед, *слу́хати(ся)*, [*слуша́ти*] «слухати» Нед, [*ви́слух*] «допит» Куз, *вислуха́ти, вислу́хувати, вислухо́вувати*, [*заслу́шний*] «вартий уваги» Ж, Пі, *на́слух* (*з наслуху* «з розмов»), [*наслу́ховач*] «підслухач» Ж, [*надслуха́ти*] «прислухатися», *не́слух, неслухня́нець, непо́слух, ослуше́нець, осли́шник, підслу́хач, пі́дслухи, підслу́хувач, по́слух, послуха́н-*

ня, послу́ха́ч, послухня́нство, послу-ше́нство, по́слушка «послушниця», *послу́шник, послухня́ний, послу́шний,* [*прислух*] «прислухання» Куз, [*прислуха́ч*] «слухач» Бі, [*про́слух*] «чутка», *прослу́хування*, [*услухну́ти*] «послухатися»; — р. *слух, слу́шать*, бр. *слу́хаць*, др. *слоухъ, слоушати,* п. вл. słuch, słuchać, ч. sluch, poslouchati, posluchat, ст. slúchati, слц. sluch, slúchat', нл. słuchaś, болг. *слух, слу́шам*, м. *слух, слуша*, схв. *слу́х, слу́шати*, слн. slúh, slúšati, стсл. **слоухъ, слоушати;** — псл. sluxъ «слух», первісно «те, що говорять, що можна слухати, чутка» (*sluxēti > slušati «слухати, прислухатися»), похідне від основи дієслова *slūti «називатися, говоритися, поширюватися (про чутки)», утворене за допомогою суфікса *-x-*, наявного в таких словах, як smĕxъ «сміх» (<smĕ(j)- «сміятися»), spĕxъ «поспіх» (<*spĕ-ti «поспішати»); — споріднене з дінд. śróṣati «чує, слухає», śrúṣṭiḥ «слухняність», ав. sraōša- «слух, послухання», лит. klausà «слух; послухання; музичний слух», klausýti «слухати, прислухатися; слухатися, коритися», лтс. klàusît «чути, слухати; слухатися», прус. klausitoп «почути», klausēmai «слухаємо», дангл. hléor «щока, лице», діcл. hlýr (<*hleuza-) «щока», hlør (<*hluza-) «підслухування», дірл. clūas «вухо», двн. hlosēn «слухати, слухатися», днн. hlust «слух, вухо, слухання», тох. A klyos- «чути», B klyaus- «слухати». — Фасмер III 678—679; Преобр. II 327—328; Brückner 501—502; Holub—Kop. 340; Machek ESJČ 558—559; Schuster-Šewc 1309; Младенов 592; Skok III 288; Mikl. EW 309; Варбот 100; ЭИРЯ II 58—70; Зализняк ВСЯ VI 35; Trautmanп 308; Fraenkel 265—266; Uhlenbeck 321; Pokorny 606—607. — Див. ще **сли́ти.** — Пор. **сла́ва, слиха́ти, сло́во.**

слу́чай — див. **лу́чи́ти**[2].

слу́шний «найбільш прийнятний, придатний, сприятливий; правильний; важливий»; — запозичення з польської мови, як і бр. *слу́шны* «розумний; обґрунтований; практично корисний»; п. słuszny «слушний; правильний» походить від ч. slušný «пристойний, ввічливий, належний, порядний», яке є калькою нвн. gehörig «належний, порядний, пристойний», пов'язаного з gehören «належати», похідним від hören «слухати». — Булаховський Нариси 126. — Див. ще **слух.**

[**слу́я**] «жила (у копальні) Нед; верства, шар у камені О»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. słój «шар» відповідає укр. [*слій*] «прожилка; шар землі» (див.).

сльоза́, [*си́лза*] «сльоза» Нед, [*слеза́, со́лза*] «тс.», [*слези́на*] «сльозина» тж, [*слі́за́*] «сльоза», [*слоза́*] «тс.» Нед, *сльози́на*, [*слезни́чий*] «слізний, сльозовий» Нед, *слі́зний, сльоза́вий* СУМ, Нед, *сльозли́вий*, [*сльозни́чий*] «слізний, сльозовий» Куз, *слези́ти(ся)* «повільно текти», [*слезі́ти*] Нед, *слизи́ти* «тс.», [*слоза́вітн*] «сльозитися; танути» Нед, *сльози́ти(ся), [слюзува́ти]* «часто плакати», [*засльо́жений*] «змочений сльозою» Ж; — р. *слеза́*, бр. *сляза́*, др. *сльза*, п. łza, ст. słza, ч. слц. slza, вл. sylza, нл. łdza, болг. *сълза́*, м. *солза*, схв. *сȕза*, слн. sólza, стсл. **сльза;** — псл. slьza, очевидно, пов'язане з *slizъ (*slizь) «слиз»; — зіставляється також (Потебня у Горяев 328; Machek ESJČ 559; Младенов 621; Skok III 366—367) з дінд. srjáti «виливає, випускає» або з лит. šlusti «чистити, замітати», šlakėti «капати», лтс. sluôta «вінок» (Pokorny 607; Бурлакова ВСЯ VI 58), чи з ав. sraska- «сльоза, плач», перс. sirišk «сльоза, крапля» (Зализняк ВСЯ VI 35). — Черных II 175; Фасмер III 668; Преобр. II 321; Соболевский ЖМНП 1886, вересень, 156; Brückner 316; Holub—Kop. 340; Schuster-Šewc 794; Мельничук Этимология 1984, 145. — Див. ще **слиз**[1], **слизьки́й.**

[**сльо́си**] (мн.) «куполоподібне склепіння гончарної печі Г; дірочки в печі, через які проходить вогонь до гончарних виробів До»; — неясне.

сльота́ «хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом; невпинний дощ, мряка або мокрий сніг; багно на землі

від дощу або мокрого снігу; (перен.) набридлива людина; [дощовий овід, Haematopota Нед]», [*сліт*] «сльота», [*сло́та́, слута́* Корз] «тс.», [*слота́вець*] (зоол.) «аріон лісовий, Arion empiricorum» Нед, [*шльота́*] «сльота» ЛЖит, [*слота́вий*] Нед, *сльота́вий, сльотли́вий, сльотни́й, сльотяни́й*, [*слоти́ти*] «мрячити, дощити» Нед, *сльоти́ти* «тс.», *засльоти́тися* «настати сльоті», *розсльоти́тися* «тс.»; — р. [*слота́*] «сльота», бр. *сло́та, слата́*, [*слёта, слю́та*] «тс.», др. *слота* «негода, сльота; мокрий сніг», *слоть* «мокрий сніг», *слотьныи* «непогожий, сльотавий», п. słota «сльота», ч. слц. slota «тс.», мор. [slotí] «дощ із снігом», болг. [*сло́та*] «негода, буря; град», схв. *сло̏та* «дощова погода», слн. slota «негода», с.-цсл. **слота** «тс.»; — псл. slota (slotь) «негода, сльота; мокрий сніг»; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого зближується з лит. šáltas «холодний», šaltis «холод, мороз», лтс. salts «холодний», sals «мороз», прус. passalis «мороз; холод», ав. sarəta- (sarətō) «холодний», перс. serd «тс.», ос. sald «холод, мороз», дісл. hall, hēla «іній», гол. hal «замерзлий ґрунт» <ie. ḱel- «мерзнути; холодний» (Срезн. III 423; Schulze Kl. Schr. 423; Meillet Études 442, 443; Эндзелин СБЭ 40; Trautmann 298; Mühl.—Endz. III 675—676; Holthausen Awn. Wb. 111; Торр 83—84); припускається також зв'язок з лит. šlàpti «мокнути», нім. Schlósse «градина», англ. sleet «дощ із снігом, мокрий сніг», норв. slatr (sletta) «тс.» і, далі, з гр. λάταξ (λατάγη) «крапля, залишок вина» (Holub—Lyer 442; Machek ESJČ 556, ESJČS 455; Skok III 287; Walde—Hofm. I 770; Boisacq 559; Торр 535); безпідставне зближення з лит. slačiūkas «лінива, сонна людина», slãtyti «ухилятися, уникати» (Otrębski LP 1, 142—143). — Фасмер III 675—676; Преобр. II 324—325; Brückner 500; Младенов 591; Karulis II 151—152.

слюб — див. **шлюб.**

[**слю́га**] «смуга; штрих, лінія; ряд» Нед, [*слюгани́ця, пересли́юга, пересну́г, пересну́га*] «тс.» Нед, [*пересли́югувати́й*] «нерівний» (про нитку) О, [*пересну́говатий*] «смугастий» Нед; — результати послідовних видозмін форми [*пере́смуга*] «поперечна смуга», супроводжуваних процесами деетимологізації. — Див. ще **сму́га.**

[**слюго́та́**] «сльота, дощова погода» Л, Ник, [*слюга́*] «тс.» Ник; — результат контамінації форм [*сля́гота*] і [*слюта́*] «тс.». — Див. ще **слюта́, сля́ка.**

слюда́ «шаруватий мінерал класу силікатів», *слюди́стий* «багатий на слюду», *слюдяни́й* «виготовлений з використанням слюди»; — р. *слюда́*, [*слю́да*] «слюда», бр. *слюда́*, ч. slída (з р.), слц. sľuda, заст. slieda, болг. *слю́да* «тс.»; — очевидно, пов'язане з р. [*слуда*] «крутий берег річки», др. *слуда* «скеля; гора, урвище»; викликає сумнів зближення з ч. šleta «сланець», нн. schleet (Mikl. EW 341). — Німчук 115; Черных II 178; Фасмер III 677, 680, 681; Holub—Lyer 442; Holub—Kop. 337; Machek ESJČ 554. — Див. ще **слу́два.**

слюз[1] «слиз», [*слю́завий*] «покритий слизом», [*слюзи́ти*] «покриватися слизом, слизити»; — р. [*слюз*] «замерзлий шар води на поверхні льоду», [*слюзга́ть*] «ковзати», бр. [*слюз*] «слиз», др. *слузъ*, п. śluz, болг. *слуз*, схв. *слу̏з*, слн. slúz «тс.»; — псл. sl'uzъ (<*sleuz-) «слиз», sluzъ (<*slouz-) «тс.», пов'язані чергуванням голосних із slizъ (slizь) (<*sleiz-) «тс.». — Brückner 532; Schuster-Šewc 1315. — Див. ще **слиз**[1].

[**слюз**[2]] (бот.) «калачики лісові, Malva silvestris L. Нед, Mak; алтея лікарська, Althaea officinalis L. Mak; собача рожа (лаватера) тюрінгська, Lavatera thuringiaca L. Mak», [*слюзик*] «собача рожа тюрінгська» Mak; — пов'язане із [*слюз*] «слиз, слизити», як [*слиз*] (бот.) «калачики лісові; алтея лікарська» з *слиз, слизи́ти*; мотивація найменування та сама. — Див. ще **слиз**[2].

[**слю́за**] «шлюз» Нед; — р. ст. *слюз* «тс.»; — запозичення з польської мови (в російській, очевидно, з голландської, пор. гол. sluis «тс.»); п. śluza «тс.» по-

ходить від снн. slūse (нвн. Schleuse) «тс.». — Шелудько 46; Фасмер III 681; Sł. wyr. obcych 738. — Див. ще **шлюз.**

слюзува́ти — див. **сльоза́.**

[**слю́на́**] «слина» Нед, Пі; — р. *слюна́*, бр. [*слю́на*], *слюнця́й*, болг. *слю́нка* «тс.»; — очевидно, псл. sl'una <*sleu-na, пов'язане чергуванням голосних з slina <*slei-na; менш обґрунтовані спроби виведення від псл. *spl'una (Mikl. EW 307; Berneker IF 10, 163) або припущення контамінації форм slina і pl'ujǫ (Черных II 178; Брандт РФВ 23, 298—299; Zubatý St. a čl. I/1, 191). — Фасмер III 681; Преобр. II 332; Младенов 593. — Див. ще **слина.**

[**слюса́к**] «дерев'яний гачок, у який западає дерев'яна клямка Г; клямка ЛЧерк; защіпка у клямці дверей Л; залізні гачки, на які чіпляються двері з завісами Мо; великий палець на руці Мо», [*слєса́к*] «защіпка у клямці дверей» Л; — бр. *слясак* «собачка, защіпка (важелець, що піднімає клямку)», [*слейса́к, слісак*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [ślusak] «залізний гачок, у який западає клямка; ригель, засув у замку», [ślósak, szlusak, szlisak] «тс.», очевидно, пов'язані з нвн. schlíessen «зачиняти, замикати», Schluss «защіпка (вікна та ін.)», Schloss «замок, засув». — SW VI 635, 734. — Див. ще **слю́сар.**

слю́сар, [*шлю́сар*] Нед, [*слюса́рка*] «слюсарське ремесло, професія» Нед, [*шлюса́рка*] «тс.» Нед, *слюса́рня, слю́са́рство* СУМ, Г, [*шлюса́рство*] Нед, *слюса́рний, слю́са́рський, слюсарюва́ти*; — р. *сле́сарь* «слюсар», бр. *сле́сар*, п. ślusarz, [ślósarz] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; свн. sloʒʒer, нвн. Schlósser «слюсар» є похідним від Schloss «замок», пов'язаного з schlieβen «замикати, запирати», двн. sliozan, свн. sliezen «тс.», двн. свн. skliuz-, пгерм. *sklūd- «тс.», спорідненими з лат. claudo «замикаю», clāvis «засув, ключ», гр. κλείς «тс.», псл. kljukati «клювати, рубати», kljuka «закривлений дрюк, крюк», укр. *клю́кати* «клювати», *ключ*. — Шелудько 46; Бі 333; Richhardt 99; Фасмер III 670; Преобр. II 321; Галай Веснік БДУ 1978/2, 35; Brückner 532; Kluge—Mitzka 657, 659; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще **клю́кати**[1].

[**слюта́**] «причіплива, набридлива людина; сльота; погана погода» Л; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. [*слю́та*] «сира погода з дощем і снігом; сльота з холодним вітром», очевидно, є результатом контамінації слів *сло́та, слата́* «тс.; набридлива, надокучлива людина» і [*плю́та*] «дощова погода»; зближення з бр. *лю́ты* «лютий, суворий, жорстокий; дуже сильний» (Носович 593) помилкове. — Німчук 146. — Див. ще **плю́та**[1], **сльота́.**

слютня́к — див. **слотня́к.**

сляб «сталева заготовка, з якої роблять листову сталь», *сля́бінг* «стан для обтискання сталевих зливків у сляби»; — р. *сляб, сля́бинг*, бр. *сляб, сля́бінг*, п. slab, slabing, слц. slabing; — очевидно, через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. slab «плита; під; пластина; чушка свинцю, виливанець», slabbing «слябінг» пов'язані з сангл. slab, slabbe, sclabbe неясного, можливо, галльського походження (пор. брет. scolp «осколок, скалка, тріска, скіпка, уламок», вал. ysgolp «тс.»). — CIC[2] 774; Крысин 89, 102; ССРЛЯ 13, 1317; Kopaliński 897; Klein 1455.

сляж — див. **слиж**[2].

[**сляз**] (бот.) (у виразі *сляз простий* «калачики круглолисті, Malva rotundifolia L. (M. borealis Wall.)» Мак; — бр. [*сляз*] «калачики вирізані, Malva excisa Rchb.; калачики непомічені, M. neglecta Wall.»; — запозичення з польської мови; п. ślaz «калачики»; споріднене з укр. [*слиз*] «калачики лісові, Malva silvestris L.; алтея лікарська, Althea officinalis L.» (див.).

[**сля́ка**] «погана погода, переважно сніг з дощем; сльота, мокротеча Л; причепа ЛПол», [*сля́ґота*] «мокра погода, сльота» ЛЧерк, [*сля́ґоть*] «погана погода, переважно сніг з дощем; сльота,

мокротеча» Л, *слякотá* (розм., рідк.) «сльота; (перен.) мерзенна, нікчемна, жалюгідна людина», *слякоть* «тс.»; — р. *слякоть* «сльота», [*слять, слячá*] «тс.», бр. [*слéкаць*] «мокра погода з дощем і снігом; мряка, мжичка», п. [śląkwa] «дощова погода, сніг з дощем», [śląknąć] «промокати, змокати», схв. *слѐка* «морський прилив»; — не зовсім ясне; може бути виведене від псл. [*sląk- (<*slenk- або *slink-)], очевидно, давнього звуконаслідувального утворення (пор. лит. šlẽkti «бризкати», šlakas «крапля»); іноді зіставляється (Соболевский ЖМНП 1886, вересень, 156; Погодин РФВ 50, 229; Zubatý LF 20, 407) з назалізованими лит. sliñkti «повзти», slañkė «сипкий пісок», slinkėti «сповзати», slenkti «осідати, осаджуватися»; припускається (Рейф 842; Mikl. EW 308) зв'язок із семантично тотожним, але фонетично віддаленим р. [*слóта*] «сльота, слякоть», якому відповідає укр. *сльотá*; висловлюється також припущення (Даль IV 230) про зв'язок р. *слякоть* із *слизь*; неприйнятне зближення з р. [*слудь*] «наст, снігова кора» (Jagić AfSlPh 6, 287), як і пов'язання з р. [*слякá*] «горбатий, каліка» (Даль IV 230). — Фасмер III 682; Преобр. II 333; Brückner KZ 42, 340; SW VI 203; Petersson BSl. Wortst. 61; Fraenkel 1002.

сляковúця — див. **слаквá**[1].

смáгá[1] «сильна спрага; наліт у роті, на губах від спраги; підвищена температура тіла; коричневий колір шкіри людини від дії сонячного проміння та вітру», *смаглíй* «смаглявий чоловік», *смаглю́к, смагля́вець* «тс.», *смагля́вка* «смаглява жінка», [*смаглóники*] «смажена картопля» ЛексПол, *смаженúна* «смажене або запечене м'ясо; печеня», *смáженúця* «страва із смажених яєць, яєчня» СУМ, Нед, *смажéня*, [*смáжнúця*] «тс.», *смáглий* «темнуватого кольору; засмаглий, загорілий; який дозріває», *смагля́вий* «тс.; смуглий; [з плямами на обличчі (про вагітну жінку); підсмажений О; худий О]», *смагля́стий* «трохи смагляви́й, із смаглявим відтінком», *смаглюва́тий* «тс.; [з плямами на обличчі (про вагітну жінку)]», *смáжний* «який укрився смагою, запікся (про губи); запечений Г, СУМ; [привабливий, гарячий Пі]», [*смальóвий*] «смаглявий» Нед, [*смаля́вий*] «тс.» Нед, *смаглíти, смаглíшати* «ставати смаглішим», *смагля́вíти, смáгнути* «ставати смаглявим; загоряти; пересихати від спраги, гарячки; укриватися пересохлою плівкою, запікатися (про губи)», *смáжити, засмáга* «смуглий колір шкіри від тривалого перебування на сонці та вітрі», *зáсмажка* «те, що додається до страви для поліпшення її смаку, запаху», *засмáглий, засмáжений* (розм.) «який загорів на сонці та вітрі», *засмагáти, засмáжувати, пересмáглий* «укритий смагою, пересохлий (про рот, губи)», *присмáглий, присмагáти*, [*прúсмажка*] «присмака», [*усмáгнути*] «дозріти» (про ягоди); — р. [*смáга*] «жар, полум'я; спрага; сухість губ», бр. *смáга* «спрага; спека; сильне прагнення», др. *смага* «вогонь, полум'я», п. smagły «смаглий», заст. smaga «прагнення», ч. smahnouti «сохнути, сушитися», слц. smažit' «смажити», вл. smaha «загар, засмага», нл. smaga «тс.», схв. *смàгнути* «потемніти, загоріти», слн. [smága] «смугла шкіра», р.-цсл. **смага** «вогонь», **смаглыи** «смуглий, темний»; — псл. smaga «жар, спека; вогонь», *smagnǫti «сохнути, сушити; темніти», smažiti «смажити» пов'язані чергуванням голосних із *smog- (псл. [smog-orъ] «висохле болотяне коріння, торф для спалення»; п. [smogórz] «торф», нл. smogoŕ «торф, болотяна земля, трухляві соснові пні», р. [*смóголь*] «смола») та з smug-([*smug-lъ-jь] «смуглий», укр. *смýглий*); зближення з нвн. schmachten «знемагати, томитися; прагнути» (Machek ESJČ 458; Holub—Lyer 443) мало обґрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 682—683, 693; Фасмер III 689; Преобр. II 333, 340; Бахилина 209—210; Brückner 502—503; Holub—Kop. 340—341; Schuster-Šewc 1316—1317, 1321, 1325; Skok III 290—291;

Mikl. EW 309, 311; Pokorny 971. — Пор. **сму́га, сму́глий, шмага́ти.**

[**смага́**[2]] «біда» Шух, Ко; — неясне; можливо, пов'язане з *сма́га́* «спрага; підвищена температура тіла».

сма́гнути[1] — див. **сма́га́**[1].

сма́жити, *смаже́ни́на, сма́же́ни́ця, смаже́ня, сма́жни́ця, сма́жни́й* — див. **сма́га́**[1].

смак, [*смакі́й*] «ласун» Нед, *смакота́*, [*сма́кощі*] «ласощі» Нед, [*смаку́н*] «ласун» Нед, *смакови́тий*, [*смако́тний*] «смачний» О, *сма́чни́й* СУМ, Г, *смачне́нький, смачню́щий, смакува́ти, смачи́ти, смачні́ти* «ставати смачним, смачнішим», *всмак* (*усма́к*), *не́смак, пере́дсма́к* УРС, Куз, [*по́смак*] «присмак з'їденого» Нед, *при́смак, присма́ка* «приправа до їжі», ст. *смакъ* (XVII ст.); — р. бр. *смак*; — запозичення з польської мови; п. smak, smakować походить від двн. свн. smac «смак, запах», свн. smacken «смакувати», споріднених з англ. smack «смак, смакувати», дфриз. smękka «смакувати», smaka «смак», ісл. smękkr, гол. smaak «тс.», лит. smagurỹs «ласун», лтс. smagurs «тс.». — Шелудько 46; Richhardt 99; Фасмер III 683; Преобр. II 333—334; Brückner 503; Kluge—Mitzka 663; Fraenkel 838.

[**смалди́кнуть**] «дуже вдарити» Чаб, [*смальди́кнуть*] «тс.», [*смалди́к*] (виг.), [*смальди́к*] «тс.» тж; — афективне утворення, пов'язане із *смальну́ти* «сильно вдарити». — Див. ще **смали́ти.**

сма́лець «витоплений жир», [*сма́льцуга*] «засмальцьований костюм» Пі, [*смалкі́й*] «який бруднить» Нед, *смальцюва́ти* «намазувати, насичувати, забруднювати чим-небудь масним», *засмальцьо́ваний, обсмальцьо́ваний*; — р. *сма́лец* «смалець», бр. [*сма́лец*] «гусячий жир», *шма́лец* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. smalec «смалець», szmalec «тс.» походить від двн. свн. smalz (нвн. Schmalz) «тс.», пов'язаного з двн. smelzan «розтоплювати(ся)», свн. smelzen, нвн. schmelzen «тс.», спорідненим з дангл. meltan «тс.», дісл. melta «перетравлювати», можливо, також з псл. *moldъ «молодий». — Шелудько 46; Фасмер III 683; Преобр. II 334; Потебня РФВ 4, 205; Kluge—Mitzka 662, 663.

смали́ти, *смальну́ти* «вистрелити; сильно вдарити», [*шмали́ти, шмальну́ти*], *сма́лений*, [*смалі́й*] «той, хто смалить, хто ріже й осмалює свиней», [*шмалі́й*] «тс.; холодний, різкий вітер», [*смалю́х*] «залишок обгорілого дерева на пожарищі» Корз, [*шмалко́*] «швидкий віл», *сма́лятина́, шма́лятина*], [*шмалю́г*] «палиця, якою ворушать солому в печі» Мо, [*шмаля́к*] «тс.» Мо, *смалки́й* «сильний, різкий (вітер); дуже жаркий», [*смалькі́й, шмалькі́й, шмальни́й*] «тс.», *засма́лений, посма́лений*, [*пусмулю́нути*] «злегка обпалитися, присмалитися» Корз; — р. [*сма́ли́ть*] «смалити, палити, пекти», бр. *смаліць* «тс.; обпікати; [бути лютим (про мороз)]», п. smalić «смалити», вл. smalić «смалити, палити; підпікати», нл. smaliś «тс.»; — псл. [smaliti] «смалити, палити, пекти, задимлювати, коптити», очевидно, пов'язане чергуванням голосних із smola «варена смола, вар; живиця»; може розглядатись як продовження незасвідченого псл. *smōliti, каузативної форми до *smel-ti «палити; тліти, жаріти; повільно горіти», до якого зводиться також smola, укр. *смола́*; — споріднене з лит. smẽla «тліє, жевріє» і з більш віддаленими утвореннями, поширеними формантом **-k-**, smilk-ti «тліти; димитися, куритися», smilkýti «обкурювати (пахощами)», сірл. smāl, smōl, smūal «вогонь, полум'я; спека, жар; попіл», снідерл. smōlen «тліти; димитися, коптити», гол. smeulen, нн. smelen, [smöln] «тс., повільно горіти», флам. smoel (<*smōla-) «душний, пекучий, жаркий», сангл. smolder «дим», англ. smoulder «тліти; тліючий вогонь», smell «запах», пгерм. *smul; очевидно, ієв. *sme(u)-l-/smō-l-/smi-l- «палити; тліти, повільно горіти; димитися; дим»; висловлюється думка про походження слів з основою сл. smal- (smol-) від того ж кореня, що й псл. smag-, smog- (Brückner 503). — Фасмер III 684; Преобр. II 334, 337; Потебня К ист. зв. III

105; Brückner 502, 503; Machek ESJČ 563; Schuster-Šewc 1317; Mikl. EW 309, 311; Petersson Sl. Wf. 41, Ar. Arm. St. 135; Fraenkel 842, 843; Эндзелин СБЭ 194; Pokorny 969, 971. — Пор. **смола́**.

сма́льта «яскраво-синя фарба; непрозоре кольорове скло, яке застосовують у мозаїці; кубик, пластинка з такого скла»; — р. бр. *сма́льта*, п. smalta, smaltyn, smaltyna, ч. smalt, smaltin, smaltýn, слц. smalt, smaltín, болг. *смалти́н, шма́лта*, слн. smálta; — можливо, через польське і російське посередництво запозичено із західноєвропейських мов; нім. S(ch)málte, фр. англ. гол. дат. smalt «тс.» походять від іт. smalto «емаль», що зводиться до франк. *smalt, спорідненого з снн. нн. smalt, smolt, двн. свн. smalz (нвн. Schmalz) «розтоплений жир», до якого зводиться й укр. *сма́лець*; щодо розвитку семантики пор. нвн. Schmelz «емаль» і schmelzen «плавити, розтоплювати», двн. smelzan «тс.». — CIC^2 774; ССРЛЯ 13, 1324; Koraliński 898; Sł. wyr. obcych 688; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 674; Gr. Fwb. 684; Mestica 1688; Kluge—Mitzka 661, 663; Klein 961, 1461, 1462; Vries NEW 655, 659—660. — Див. ще **ема́ль, сма́лець**.

[**смальцу́га**] «смола Нед; смола чорна і жовта, що добувається із звичайної смоли Пі», [*смольчук*] «тс.» Пі, [*шмальцу́га*] «нечистий поташ, вайдаш» Нед, [*шмальцю́га*] «тс.» Нед; — р. [*смольчу́к*] «найгустіша смола», ст. *смольчюг, смольчюга* «тс.», [*смольчуг*] «особливого роду поташ, вайдаш», п. [szmelcuga] «вид поташу, вайдаш», [smelcuga, szmalzuga, smalcuga] «тс.; смолиста маса в цибуху люльки»; — очевидно, пов'язане із *смола́* (див.).

смара́гд «ізумруд», заст. *шмарагд* «тс.», ст. *смара́гдъ, шмаракъ* (1627); — р. бр. болг. *смара́гд*, др. *смарагдъ, измарагдъ*, п. szmaragd, smaragd, ч. слц. вл. smaragd, м. *смарагд*, схв. *смàрагд*, слн. smarágd, стсл. **змарагда, змарагдъ, измарагъдъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. σμάραγδος (μάραγδος), як і дінд. marak(a)tam «тс.», виводиться від ак. barragtu, гебр. bārækæt «тс.» (< сем. brg «блищати»). — CIC^2 774; Sł. wyr. obcych 731; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 674; Skok III 291; Frisk II 747.

смаржок — див. **смарзель**.

[**смарзель**] (бот.) «гриб зморшок справжній, Morchella esculenta Pers.» Нед, Mak, [*смаржок*] «тс.» Mak; — запозичення з польської мови; п. smardz, [smardzel] відповідає укр. *сморж* «тс.». — Див. ще **сморг**.

[**смарк**] «соплі» Куз, [*сма́рок* Нед, *шма́рок* Нед, *шма́рки, сма́ркля*], *шма́ркліˊ*, [*шма́рколь* Нед, *шмаркóта, смаркоти́на* Нед, Куз], *шмаркоти́ння* «тс.», [*смаркáвка*] «нежить» Чаб, [*шмаркáвка*] «тс.» тж, *смаркáч, шмаркáч*, [*смаркýля*] «смаркачка» Нед, Куз, [*шмаркýля*] «тс.» Куз, *смаркáтий, шмаркáтий*, [*сма́ркати*] «пускати соплі; сякатися» Куз, *шма́ркати* «тс.; шморгати», *зашма́рканий*; — бр. [*смаркачы́*] «соплі», [*смаркáч*] «шмаркач»; — запозичення з польської мови; п. smarki «соплі», smarkacz «шмаркач», smarkaty «шмаркатий», smarkać «розпускати соплі» споріднені з укр. *шмóргати*, р. *сморкáться* «сякатися». — Черных II 180; Фасмер III 691; Brückner 503. — Див. ще **шмóргати**.

[**смаркýля**] (іхт.) «гірчак, Rodeus sericeus amarus» ВеНЗн; — результат перенесення на рибку назви [*смаркýля*] «шмаркачка», мотивованого, очевидно, появою у самиці гірчака на час нересту (досить тривалого) довгого яйцекладу, який випускається із задньої частини тіла. — Сабанеев 360—361. — Див. ще **смарк**.

[**смарово́з**] «той, хто змащує вози; людина в брудній одежі», [*смаровíз*], *шмарово́з* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. smarowóz «тс.» утворене з основ дієслова smarować «мастити, намазувати», smar «мастило» та іменника wóz «віз», якому відповідає укр. *віз*. — SW VI 239. — Див. ще **ве́зти́, смарува́ти**.

[**смарува́ти**] «змащувати мазутом чи дьогтем», *шмарува́ти*, [*смарови́ло*] «мастило» Нед, *шмарови́дло* «мазут, дьоготь для змащування машин, взуття», *шмарови́ло*, *сморови́дло* «тс.», ст. *смарую* «умащаю» (1627); — р. [*шмарова́ть*] «мазати», бр. *шмарава́ць* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. smarować «мазати, мастити», smarowidło «мастило» утворені від smar «мастило», яке походить від свн. smēr «жир», двн. днн. smēro (нвн. Schmer) «тс.», спорідненого з дангл. smeoru «тс.», дісл. smør «масло, жир», гр. (σ)μυρίςω «натираю, намазую», тох. В ṣmaro «гладжу», дірл. smi(u)r «кістковий мозок». — Дзендзелівський УЗЛП 123; Фасмер IV 458; Brückner 503; Kluge—Mitzka 663, 665.

смерд (іст.) «селянин-землероб, залежний від феодала»; — р. бр. *смерд*, др. *смьрдъ*, п. smard «тс.», [śmierdź] «простий селянин», полаб. smardi «селянство», стсл. **смръдъ** «смерд»; — псл. *smᵇr̥dъ «тс.», пов'язане з *smᵇr̥děti «смердіти», назва була зумовлена зневажливим ставленням верхівки суспільства і воїнів, а також кочовиків до простих землеробів; пропонується також (Ильинский SO 11, 18—22; Шустер-Шевц Этимология 1984, 234— 236) зближення з лтс. mȅrdelis «ослабла від голоду істота», mērdêt «зовсім виснажувати, морити голодом», лит. mérdeti «боротися зі смертю, бути хворим». — Фасмер III 684—685; Преобр. II 334; Львов Лексика ПВЛ 242—243; Brückner 532—533; Schuster-Šewc ZfSl 9/2, 241—255; Olesch 1023. — Див. ще **смерді́ти.**

[**смерда́к**] (бот.) «горобина, Sorbus L.», [*смердяк*] «тс.» Mak; — схв. *смр̀дљика*, [*смрдљиковина*] «тс.»; — пов'язане із *смерді́ти*; назва могла бути зумовлена тим, що горобина має запашні квітки; як семантичну паралель пор. іншу назву цієї рослини [*вонє́к*]. — Лік. росл. 79—80; ВеНЗн 57. — Див. ще **смерді́ти.**

смерді́ти, *смерд* (ент.) «Blaps Fabr.», *смердо́та* «сморід», [*смердю́к*] «вонючка», [*смердю́х*] «тс.» Нед, *смо́рі́д* СУМ, Нед, [*смо́род*] «сморід» Нед, [*смо́родь*, *сму́род* Л] «тс.», *смердю́чий*, *смердя́чий*, *смо́рідний*, [*смородли́вий*] «смердючий», [*присме́рджувати*] «трохи смердіти»; — р. *смерде́ть*, бр. *смярдзе́ць*, др. *смьрдѣти*, п. śmierdzieć, ч. smrdět, слц. smrdet', вл. smjerdźeć, нл. smjerźeś, полаб. smardě (3 ос. одн.), болг. *смрдя́*, м. *смрди*, схв. *смр̀дети*, *смр́дети*, слн. smrdéti, стсл. **смръдѣти**; — псл. *smᵇr̥děti «смердіти», *smordъ «сморід»; — споріднене з лит. smirdė́ti «смердіти», лтс. smir̂dêt «тс.», лат. merda «кал, нечистоти», гр. σμορδοῦν «перебувати у співжитті», σμόρδωνες «вонючки», можливо, також дангл. smeortan «боліти», двн. smerza, нвн. schmerzen «тс.». — Черных II 178—179; Фасмер III 685; Булаховський Вибр. пр. III 420; Преобр. II 334—335; Brückner 532; Machek ESJČ 561—562; Schuster-Šewc 1320—1321; Младенов 595; Добрев БЕ 1977/3, 205—208; Skok III 294—295; Mikl. EW 310; Trautmann 271; Fraenkel 847—848; Karulis II 244—245; Pokorny 970. — Пор. **смерд, сморо́дина**[1].

[**смердюх**[1]] (бот.) «веселка звичайна, Phallus impudicus L.» Mak, [*смердюха*] «бруслина бородавчаста, Evonymus verrucosa Scop.» Mak, [*смердю́чка*] «валеріана лікарська, Valeriana officinalis L.», [*смердюшка*] «чорнобривці розлогі, Tagetes patulus L.» Mak, [*смердячка*] «лобода смердюча, Chenopodium vulvaria L. (Chenopodium olidum Curt.)» Mak; — бр. [*смердзюха́*] «м'ята польова, Mentha arvensis L.», [*смярдзюха́*, *смярдзю́чка*] «тс.; назва різних трав із неприємним запахом», [*смярдзёнка*] «назва різних трав із неприємним запахом», *лебяда́ смярдзю́чая* «лобода смердюча», вл. smjerdźawa «м'ята, Mentha L.», нл. sḿerźawa «тс.», схв. [*смр̀дљивица*] «лобода смердюча», [*смр̀дуља*, *смр̀душа*] «тс.»; — похідні утворення від *смерді́ти*; назви зумовлені переважно неприємним гострим запахом кореня валеріани, різким запахом листків м'яти чи квіток чорнобривців. — Шамота 125; Лік. росл. 56—58,

171—172; РУСБот 225, 226; Сл. белар. гаворак IV 510; SW VI 109, 741; Mucke II 463. — Див. ще **смерді́ти.**

[**смердю́х**[2]] (орн.) «одуд звичайний, Upupa epops L.» ВеНЗн, Шарл; — похідне утворення від *смерді́ти*; назва зумовлена різко неприємним запахом наявної у одуда захисної залози і його м'яса, а також його неохайного гнізда, яке він будує в різних укриттях; як семантичну паралель пор. іншу назву цього птаха [*воня́к*]. — Німчук 211; УРЕ 7, 503; БСЭ 43, 665—666. — Див. ще **смерді́ти.**

[**смердю́х**[3]] (ент.) «наземний клоп, Geocoris» Нед, [*смердюха́*] «деревний клоп» ВеБ, [*смородю́х*] «польовий клоп (Cimex?)» Нед; — бр. [*смердзюха́*] «лісовий зелений клоп», [*смярдзюха́, смярдзю́чка, смярдзю́шка*] «тс.»; — похідні утворення від *смерді́ти, смо́рід*; назви зумовлені тим, що виділення шкірних пахучих залоз цих видів клопів мають неприємний різкий запах. — УРЕ V 232; Сл. белар. гаворак IV 510. — Див. ще **смерді́ти.**

смере́ка (бот.) «ялина звичайна, Picea excelsa Link.; [ялиця біла, Abies alba Mill. (Abies pectinata Dc.) Mak; сосна звичайна, Pinus silvestris L. Mak]», [*смерек*] «ялина звичайна» Mak, [*смере́к черве́ний*] «модрина європейська, Larix decidua Mill. (Larix europaea DC.)» Mak, Г, *смере́ча* «молода смерека», [*смере́чє*] «смерека», *смере́чина* «тс., смерекове дерево; смерекові зарослі, смерековий ліс; смерекова палиця; [ялиця біла Mak]», *смере́чка* «вид орнаменту», *смері́чка* «тс.», *смере́ччя* «(зб.) смерековий ліс, гай; смерекова памолодь», *смері́ччя* «тс.»; — др. *смьрчь* «кедр, Cedrus Mill.», п. [smerek] «ялина» (з укр.), smereka, smrek (із слц.), [smreczak, smrok, smyrek, smyrcek, szmerek, śrok, skrzek, skrzec] «тс.», świerk «тс.; [модрина, Larix]», ч. smrk «ялина», [smrek, smrč, smrčka] «тс.», smrčina «тс.; смерекові зарослі, смерековий ліс», слц. smrek «ялина звичайна», červený smrek (заст.) «модрина європейська, Larix decidua Mill.», smrekovec opadavý «тс.», smriečik «ялина звичайна», smriečok «тс.», вл. šmrěk «ялина», šmrěka, šmrjók, šmrók «тс.», ст. schmrok «ялиця», нл. [šmrěk] «ялина, ялиця», [šmrjok] «тс.», šmrěka «ялиця», škrjok «ялина», ст. šmrjeka (schmreka) «сосна, Pinus», болг. *смрика́* «яловець звичайний, Juniperus communis L.; сосна гірська, Pinus montana Mill.», *смре́ка́* «яловець звичайний», *смери́ка* (заст.) «тс.», *смрьчъ* (заст.) «тс.; ялина звичайна; сосна гірська», *смърч* «ялина; яловець», м. *смрека* «яловець звичайний», схв. *смрёка* «яловець; ялина звичайна», [smrêka, smrêkva] «тс.», [smrêk] «ялиця біла», [*смри́ч*] «яловець», [smriok] «тс.», [smrk] «яловець низький, Juniperus oxycedrus», [smr̂ka, smrč] «тс.», *смр̂ч* «яловець рудуватий, Juniperus rufescens Link.», *смр̂ча* «яловець; [ялина (висока)]», *смр̂чка* «яловець», хорв. [smraka] «ялина», слн. smréka «ялиця біла; ялина (червона)», р.-цсл. **смрѣча** «кедр», **смрѣчик, смрѣчь** «тс.; яловець», стсл. **смрѣча** «кедр», **смръчь** «яловець», **смрѣчь** «тс.»; — псл. *smerkъ (*smerka, *smʰr̥kъ, [*s(k)vʰr̥kъ, *s(k)verkъ]), можливо, спочатку «ялина; ялина звичайна; ялиця» (значення [«яловець; кедр»] є, очевидно, вторинними); — загальноприйнятої етимології не має; тлумачиться іноді як доіндоєвропейське (праєвропейське) субстратне слово (Holub—Lyer 444; Skok III 295); пов'язується з вірм. mair «кедр, сосна, ялиця», mairi «кедровий ліс; хвойний ліс» (Преобр. II 335; Brugmann Grundriss I 741); припускається також зв'язок з лит. smarsas «жир, мазь», smarstvas «тс.», дісл. smjǫr «масло (вершкове), жир», двн. днн. smëro «тс.», нвн. schmieren «намазувати» за ознакою смолистості (Младенов 595) або з р. *смерде́ть* (Charpentier Glotta 9, 56) чи з гр. σμῖλαξ «тис» (Machek ESJČ 562); вважається запозиченням з давніх іранських мов, у яких рефлексом ір. *srva-, *srma- означалися різні види дерев (Трубачев Этимология 1965, 32—33); висловлюється припущення про належність

до давніх індоєвропейських назв дерев звуконаслідувального характеру (Schuster-Šewc 1462—1463). — Німчук 278—279; Нечитайло Культ. сл. 15, 55—59; Фасмер-Трубачев III 686; Brückner 504, 537—538; Sławski JP 36, 73; Machek Jm. rostl. 35; Mucke II 648, 655—656; Mikl. EW 310; Moszyński PZJP 56—58, 63, 64; Lidén IF 18, 491—493; Nitsch Lud Słowiański II dział A, 215—216.

смеречнюк (орн.) «співуча пташка родини в'юркових; щур, Pinicola (Fringilla) enucleator», *смере́чник* «тс.» УРЕ; — схв. *смрѐкāр* «сірий дрізд»; — похідне утворення від *смере́ка* «ялина звичайна; ялиця біла; сосна звичайна», що є, очевидно, калькою першого компонента латинської наукової назви щура Pinicola, де pini- пов'язане з лат. pīnus «ялина, смерека; ялиця»; назва могла бути мотивована тим, що в окремі роки цей рідкісний залітний птах з'являється у хвойних лісах Карпат і Полісся; як семантичну паралель пор. також нвн. Fichtengimpel «щур» (букв. «смерековий снігур»), утворене з Fichte «ялина, смерека» і Gimpel «снігур». — Шарл 28; УРЕ 12, 269. — Див. ще **смере́ка.**

[**смере́чок**] (бот.) «хвощ, Equisetum L.», [*смері́чка, смеречі́чка* Mak] «тс.»; — пов'язане із *смере́ка* «ялина звичайна; ялиця біла; сосна звичайна»; назва пояснюється тим, що хвощ має веретеноподібне стебло з розгалуженими гілочками, форма якого нагадує смереку; пор. аналогічні народні назви хвоща [*со́сонка, ялі́нка, хво́йка, верете́нце*]. — Шамота 26; УРЕ 12, 122; Лік. росл. Енц. дов. 444; Меркулова Очерки 116—117. — Див. ще **смере́ка.**

смерк, *смерка́ти(ся), смерко́м, смеркома́* — див. **мéркнути.**

[**смерте́льник**] (бот.) «цикута отруйна, віха, Cicuta virosa L.» Нед; — похідне утворення від *смерть*; назва зумовлена отруйністю цикути. — Див. ще **смерть.**

[**смертка**] (ент.) «нічний метелик, Phalaena» ВеНЗн, [*смерть, сме́ртний мотиль*] «тс.» тж; — ч. заст. [smrt'], слц. [smrtka, smrt'] «тс.»; — пов'язане із *смерть*; назва зумовлена давнім слов'янським повір'ям, згідно з яким душі померлих можуть перевтілюватися в метеликів. — Vážný 73—74. — Див. ще **смерть.**

смерть, *сме́ртник, сме́ртні, смерте́льний,* [*смерте́нний*] «смертельно хворий», *сме́ртний,* [*смертови́й*] «смертельний» Нед, [*смертяни́й*] «смертоносний», *безсме́ртний,* [*досме́ртний*] «який триває протягом усього життя; смертельно шкідливий» Ж, *обезсме́ртити, передсме́ртний, посме́ртний,* [*посмертити*] «вбити» О, *присме́ртний,* [*усме́рти́ти*] «умертвити» Нед, Куз; — р. *смерть*, бр. *смерць*, др. *съмьрть*, п. śmierć, ч. smrt, слц. smrt', вл. smjerć, нл. smjerś, болг. *смъ́рт*, м. *смрт*, схв. *смр̏т*, слн. smŕt, стсл. **съмрьть;** — псл. *sъmᵇr̥tь, утворене з основи *mᵇr̥-tь, пов'язаної чергуванням голосних із *merti «умирати» і спорідненої з лит. ст. mirtis «смерть», лтс. mȓte, дінд. mr̥tiḥ, лат. mors, mortis «тс.», та компонента sъ-, який здебільшого зіставляється з дінд. su- «добрий», лат. suus «свій» (отже, мається на увазі природна смерть, «своя смерть», а не загибель, убивство і под.); компонент sърозглядається також (Трубачев Этим. словарь сл. языков. Проспект 83) як префікс, що відповідає лат. com- «з-». — Черных II 179; Фасмер—Трубачев III 685—686; Brückner 532; Machek ESJČ 512; Schuster-Šewc 1320; Младенов 595—596. — Див. ще **мéрти, свій**[1]. — Пор. **з**[1].

смерч «великий вихор, що підіймає вгору стовп води, піску, пилу»; — р. бр. болг. *смерч*, др. *смьрчь* (*съмьрчь*) «хмара», ч. smršť «(водяний) смерч»; — очевидно, пов'язане з псл. *morkъ «морок, хмара»; чеську форму зіставляли також (Holub—Kop. 233) з ч. smrsknouti, smrštiti, mrskati «хльоскати, бити». — Німчук 147; Черных II 179; Фасмер III 686; Потебня ФЗ 1878/2, 142—143; Machek ESJČ 562. — Див. ще **мéркнути, мóрок.**

сметáна «верхній жирний шар кислого молока», *сметáнка* «вершки», *сметанкáр* «пінкознімач; той, хто присвоює собі щось найкраще», *сметáнниця* «посудина для сметани і вершків», *сметáнник* «тс.; пиріг, приготовлений із сметаною; [плекана дитина, одинак Л]»; — р. болг. *сметáна*, бр. *смятáна*, п. śmietana, [śmiotana, smiętana], ч. слц. smetana, вл. smjetana, нл. zmjatana, полаб. samätonă, слн. smétana; — не зовсім ясне; за формами більшості мов реконструюється псл. sъmetana, похідне від metati «кидати» (як те, що скидається з молока, яке скисло в глечику); але п. [smiętana] і запозичене зі слов'янських мов рум. smîntînă «сметана» вказують на псл. *smętana, яке можна пов'язати з męsti (<*mętti) «мішати, колотити» («збивати масло»?); можливо, голосний ę уже в праслов'янський період був замінений на **е.** — Shevelov Hist. phonol. 481; Фасмер III 686—687; Булаховський Вибр. пр. III 370; Преобр. II 335—336; Brückner 533; Machek ESJČ 560; Schuster-Šewc 1321; Младенов 593—594. — Див. ще **метáти, мутúти, сум'яття́.**

[**сметанка**[1]] (бот.) «молочай щебриковидний, Euphorbia peplus L.» Mak, [*сметанник*] «чистотіл великий, Chelidonium majus L.» Mak; — похідні утворення від *сметáна* або результат перенесення на рослини назви *сметáнка* «вершки»; номінація мотивується наявністю в молочаї білого, а в чистотілі жовтуватого соку, який виступає при зломі або зрізі. — Лік. росл. 285; Меркулова Очерки 100. — Див. ще **сметáна.** — Пор. **молокáн.**

[**сметанка**[2]] (бот.) (у сполученні *сметанка-трава* «шавлія ефіопська, Salvia aethiopis L.» Mak), [*сметанник*] «шавлія залозиста, Salvia glutinosa L.» Mak; — похідне утворення від *сметáна*; назва могла бути зумовлена застосуванням шавлії в народі для лікування молочниці, при якій обличчя покривається білими плямами, схожими на скисле молоко (Попов Лек. раст. 276). — Див. ще **сметáна.**

[**сметáнник**] (бот.) «парило, Agrimonia eupatoria L.», [*підсметáнник*] «тс.»; — похідне утворення від *сметáна*; назва зумовлена використанням парила для випарювання молочних глечиків. — Див. ще **сметáна.** — Пор. **гладúшник.**

[**смиз**] (бот.) «шолудивник, Pedicularis L.» Нед; — неясне.

смик[1] «смичок; [знаряддя шаповала Нед; борона ДзУЗЛП; знаряддя з гілок терну, прикріплених до валка, для загладжування ріллі тж; важіль колодязного журавля НикНикБЛ]», [*смúки*] «дрючки замість полозів у санях О; короткі сани НикНикТЛ», *смúчóк*, [*смúчити*] «волочити» ДзУЗЛП; — р. [*смык*] «смичок; вид борони», *смычóк*, бр. *смык* «смичок; (заст.) примітивна борона», *смычóк* «смичок; пристрій для тріпання вовни», др. *смыкъ* «струнний музичний інструмент», *смычькъ* «музикант, що грає на смикові», п. smyk «смичок; [вид саней для перевезення вантажів; вид примітивної борони]», smyczek «смичок», ч. smyk «буксування, ковзання; волокуша; лісоспуск», smyčec «смичок», слц. smyk «волокуша», вл. smyk «смичок», м. *смук* «швидкісний спуск на лижах», схв. *смȉк* «кидок, поштовх», *смȕк* «вуж», *смȕк* (*смȗк*) «швидкісний спуск на лижах», *смȕчке* «лижі», слн. smúk «тс.», smúke (мн.) «полоз саней», smúč «лижа»; — очевидно, псл. smykъ/smukъ «палка, гладкий дрючок, очищена гілляка», пов'язане з smykati «ковзати, швидко рухатися». — Дзендзелівський УЗЛП 124—125; Черных II 181; Фасмер—Трубачев III 695; Brückner 504. — Див. ще **смúкати.**

смик[2] «ремінь або ланцюжок, яким зв'язують гончих собак; зв'язана пара або дві пари гончих собак», *смичóк* «тс.», [*смúки*] «дві вертикальні пластинки, які з'єднують верхню і нижню частини ярма»; — р. *смык* «зімкнення, стик», *смы́чка* «мотузка, якою зв'язують гончих; зв'язані гончі», *смычóк* «тс.», п. smycz «ремінь, шворка для собак; пара гончих», smyk (заст.) «мисливський собака», ч. smyčka «петля»; — очевидно,

залишок псл. sъmykъ (замість очікуваного **змик*) «зімкнення, зв'язок», пов'язаного з sъmykati «змикати». — Див. ще **замика́ти.**

сми́кавéць (бот.) «рід рослин родини осокових, Cyperus L.», [*сми́кавка*] «комиш болотний, Scirpus paluster L.; осока гостра, Carex acuta L.; гребінник звичайний, Cynosurus cristatus L.» Нед, Куз, Mak, [*смича́ль*] «куча, Schoenoplectus Pall.» Л, [*смі́ча́й*] «тс.» Л, [*смича́й*] «вид рослини; трясовина або сухе місце, на яких нічого не росте Ч», [*сми́чка*] «гребінник звичайний Mak; осока»; — бр. [*смычань*] «трава, подібна до осоки», [*смо́чка*] «осока дерниста, Carex caespitosa L.»; — похідні утворення від *сми́кати*; мотивація назв цих рослин, переважно з родини осокових, очевидно, пов'язана з легкістю висмикування їх із кореня. — Див. ще **сми́кати.**

сми́кати «сіпати, рвучко тягати, шарпати, виривати», *сми́катися* «робити рвучкі рухи; [ходити назад і вперед]», *смик* (виг.), [*сми́чка*] «ключка для смикання сіна зі стогу» Куз, [*смикува́тий*] «стрункий, підтягнутий» Куз, [*ви́смик*] «підвищення на дорозі», [*ви́смичок*] «жмут висмикнутого сіна або соломи» Я, *засми́каний*, [*за́смик*] «застіжка-блискавка, змійка» Куз, [*за́смичка*] «тс.» Куз, [*за́смики*] «слабі пороші» Я, *пересми́кувати* «підміняти одне іншим», [*підсми́чка*] «подвійне переплетення на підошві личаків», *по́смик* «рвучкий рух; [мотузка або ланцюг коло борони; пристрій для кріплення дишла в санях Корз; металевий прут, який з'єднує копил у санях із загнутим кінцем полоза НикНикТЛ; велика палиця Корз; заноза в ярмі Корз; repis]», [*по́смич*] «мотузка або ланцюг коло борони» Нед, [*по́смичка*] «деталь борони, до якої чіпляють ланцюг» О, [*по́смиком*] «дуже швидко», [*при́смиком*] «тс.», [*про́смик*] «гірський перевал» Куз; — р. [*смыкать*] «смикати; прати, мити; терти», [*смы́каться*] «швендяти», бр. *смы́каць* «смикати», п. smykać «смикати, зривати; утікати; [тягти, волочити по землі]», ч. smýkati «тягти, волочити», слц. заст. smýkať «тс.», вл. smykać «робити ковзальні рухи; проводити (смичком по струні)», smykać so «ковзатися по льоду, кататися на ковзанах», нл. smykaś «совати туди й сюди, наточувати», схв. *сму́кнути* «висмикнути, вихопити», слн. smíkati se «увиватися (коло когось)», smúkati «общипувати», стсл. **смыкати сѧ** «повзати, плазувати»; — псл. smykati «ковзати, швидко рухатися», пізніше «смикати», пов'язане з mykati «рухати», mъknǫti «тягти, виривати, рухати»; — споріднене з лит. šmùkti «сповзати, спадати», smaũkti «зривати; (ви)тягати», лтс. šmukt «ковзати», дангл. smugan «(про)шмигнути», дісл. smjúga «тс.»; ie *smeuk-/smeug- «слизький; ковзнути, прослизнути». — Фасмер III 694—695; Преобр. II 341; Brückner 504; Holub—Kop. 342—343; Schuster-Šewc 1325—1326; Skok III 296; Mikl. EW 311; Trautmann 271; Fraenkel 841—842, 849; Pokorny 744—745. — Пор. **ми́кати, смик**[1].

сми́рна[1] «ароматична смола, яку використовують для обкурювання, приготування запашних масел», ст. *сми́рна* (1627); — р. *сми́рна* «ароматична смола, мирра», бр. *сми́рна* «тс.», ст. *смирна* (*змирна*) «сік аравійського мирта» (XVII ст.), др. *смиръна* «мирра», *смирна*, *змюрьна*, *змирна* «тс.», схв. *сми́рна* «ладан», стсл. **змирьна, змиръна, змирна, змръна, змирна, змирно** «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької (початкове сл. **см-** відтворює книжну вимову, початкове **зм-** продовжує народну середньогрецьку вимову); гр. σμύρνα (іон. σμύρνη) «мирра (ароматична камедь аравійського мирта; ароматична смола; тропічне дерево, з якого її добувають; бальзамове дерево)» остаточно не з'ясоване; припускається зворотне утворення від Σμυρναία (μύρρα) «смирнянська (мирра)», пов'язаного з Σμύρνα (іон. Σμύρνη) «Смірна» (тепер Ізмір, головне місто Іонії на західному узбережжі Малої Азії на березі Смірнейської затоки, за-

сноване у II тисячолітті до н.е.; за однією з версій, батьківщина Гомера); ототожнюється також з μύρρα (Дворецкий II 1488), хоча із словотворчого погляду це зближення не зовсім ясне. — Беринда 233; Німчук 248—249; Фасмер II 100, III 689; ГСЭ III 64, 187; ИОРЯС 12/2, 234; Преобр. II 336; Горяев 331; Брандт РФВ 25, 221; Булыка Лекс. зап. 150; Срезн. I 986, III 443; Matzenauer 309; Mikl. EW 311; Frisk II 274, 751—752; Boisacq 652. — Пор. **ми́рра.**

[**сми́рна**[2]] (бот.) «підмаренник м'який, Galium mollugo; настурція лісова, Nasturtium sylvestre»; — не зовсім ясне; вважається результатом перенесення на ці рослини назви ароматичної смоли *сми́рна* (Фасмер ГСЭ III 187—188); мотивація перенесення неясна; може бути результатом зближення з цією назвою народної назви [*маренник*] «підмаренник» (пор. р. [*марена́*] «підмаренник м'який», бр. *мару́на* «підмаренник», [*мір*] «підмаренник справжній», Galium verum L.).

сми́рний, *смире́нний, смире́нник, смире́ння, смире́нство, смирнота́, смири́ти, смирні́ти, смирні́шати, смиря́ти, присмирі́ти, усмири́тель*; — р. *сми́рный, смире́нный*, бр. [*смірне́ць*] «смирніти», др. *съмѣрение* «помірність, приборкання, приниження, покірність, смирення», *съмирение* «тс.», п. śmierzyć «пом'якшувати, смиряти, приборкувати», болг. *смиря́* «смирю, приборкаю», м. *смири* «смирить, заспокоїть, угамує», схв. *смêран* «скромний, лагідний, покірний; помірний», стсл. **съмѣрєнъ (съмѣрьнъ)** «принижений, покірний, смиренний», **съмирєнъ** «тс.»; — псл. sъmirьnъ «смирний», похідне від mirъ «мир, спокій» і sъměrьnъ «смиренний, помірний», похідне від měra «міра»; зближення і змішування обох словотворчих варіантів відбулось, очевидно, вже в пізньопраслов'янський період. — Фасмер III 688—689; Преобр. II 336; Mikl. EW 195. — Див. ще **мир**[1], **мі́ряти.**

смисл «уявлення про щось; розуміння чого-небудь; роль, важливість; внутрішній зміст, суть, значеня; мета, завдання, призначення; (розм.) користь, вигода», *смислови́й*, [*смишле́ний*] «мудрий, кмітливий» Нед, *осми́слити*; — бр. [*смыслёны*] «кмітливий»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *смысл* «смисл; (заст.) розум», *смы́слить*, як і др. *съмыслъ* «думка, розум», *съмысль* «тс.», *съмыслити* «думати, міркувати, розуміти, пам'ятати, радитися», п. zmysł «почуття; розум, смисл», заст. smysł «тс.», ч. smysl «смисл; розуміння; почуття», слц. zmysel «смисл; розуміння; розум; почуття», вл. нл. zmysł «почуття; смисл», болг. *сми́съл* «смисл; мета; зміст; (розм.) користь», схв. *сми̂сао* «смисл, значення; схильність, обдарованість», слн. smísel «смисл», р.-цсл. цсл. стсл. **съмыслъ** «думка; намір, погляд», продовжує псл. *smyslъ ([*sъmyslь]) «думка, розум», що може розглядатися як утворення з компонентів *sъ- (можливо, іє. *su- «добрий») і myslь «думка, мисль; мислення», до якого зводиться також укр. *мисль*. — Беринда 118; Преобр. I 574; Brückner 350; Machek ESJČ 385; Schuster-Šewc 1758. — Див. ще **мисль, смерть.**

[**смитанник**] (бот.) «перстач гусячий, гусяча лапка, Potentilla anserina L.» Mak; — тотожне звуковій формі *смета́нник*; мотивація назви неясна. — Пор. **смета́на, сметанка**[1,2], **смета́нник.**

смича́й, *смича́ль, сми́чка, смі́ча́й* — див. **сми́каве́ць.**

[**смі́вка**] (ент.) «дзюрчалка, Syrphus»; — неясне.

[**смідь**] (бот.) «мох» Нед, [*смідова́тий*] «пророслий мохом» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з схв. *смѐђ* «карий, коричневий, смуглий, гнідий», п. śniedź (хім.) «мідянка» (<ст. śmiedź), śniady «смуглий, смаглий» (<ст. śmiady), ч. snědý «смуглий» (<ст. smědý). — Пор. **сня́діти.**

смі́лий, *смі́ли́вий, смі́ля́вий, сміле́ць, смілі́вець, смілóк, смільча́к, сміля́к, сміливі́шати, смілі́ти, смілі́шати, смі́лко* — див. **смі́ти.**

смі́лка (бот.) «Silene L.; [коронарія зозуляча, Coronaria (Lychnis) flos cucu-

li (L.) Mak; віскарія клейка, Viscaria viscosa (V. vulgaris); звіробій звичайний, Hypericum perforatum L.]», [*смилка*] «віскарія клейка» Mak, [*смóлавка біла*] «смілка поникла, Silene nutans L.», [*смолина*] «медівник, підмаренник справжній, Galium verum L.» Mak, *смóлка* «Silene L.; [коронарія зозуляча Mak; віскарія клейка Mak]», [*смолявка*] «Silene L.» Mak, [*смоля́нка*] «тс. Mak; віскарія клейка», [*шмілка*] «тс.» Mak; — р. *смолёвка* «Silene L.», *смóлка* «віскарія», [*смóльник*] «тс.», бр. *смалёўка* «Silene L.», *смóлка* «віскарія», [*смолка балацяная*] «коронарія», [*смолка баравая*] «тс.», п. smołka «віскарія», ч. smolnička, схв. [*смолац, смољац*], слн. smolníca «тс.»; — похідні утворення від *смола́*; назви зумовлені тим, що в більшості цих рослин окремі частини стебла липкі. — Шамота 132; Machek Jm. rostl. 78. — Див. ще **смола́.**

сміти, *смиливíшати, смилíти, смилíшати*, [*сміяти*] «сміти» Нед, [*смиле́ць*] «сміливець» Нед, Куз, *смилúвець*, [*смилóк*] Нед, *смиля́к, смильча́к* «тс.», *смилúвий, смúлий*, [*смиля́вий*] «смілий» Нед, [*смíлко*] «сміливо», [*всміти*] «наважитися» Пі, *насмíлитися, насмíти* «насмілитися», [*несмíлко*] «нешвидко, повільно» Си, [*недосмівáти*] «не наважуватися» Ж, *осмíлити, осмíлитися, осмíлювати, осмíлюватися, осміля́ти, осміля́тися, осмíлений* «який осмілів», [*розсмíливити*] «підбадьорити» Нед, [*розсмíлити*] «тс.» Нед, [*розісмíлитися*] «осміліти, наважитися» (Ме); — р. *сметь, сме́лый*, бр. *смець, сме́лы*, др. *съмѣти* «сміти; мати право», п. śmieć, śmiały, ч. směti, (smíti), smělý, слц. smiet', smelý, вл. směć, нл. směš, болг. *сме́я, смел*, м. *смее, смел*, схв. *смѐти*, (*смјѐти*), *смѐо*, слн. sméti, smél, стсл. **съмѣти;** — псл. sъměti «сміти», sъmělъ «смілий»; — етимологія остаточно не з'ясована; пов'язується з гот. mōps (род. в. mōdis) «гнів», двн. muot «тс.; дух», гр. μαίομαι «прагну», лат. mōs (род. в. mōris) «воля; звичай» (Bern. II 47; Torp 322; Feist 365; Schmidt KZ 37, 45; Walde—Hofm. II 114—115; Fick I 507; KZ 22, 377); розглядається як похідне утворення від гіпотетичного іменника *sъměja (*sъmjā), який пов'язується з дінд. śímī «старанність, ретельність, ревність, завзяття», śamati «трудиться, працює», гр. κάμνω «труджуся», κομίζω «піклуюся, забезпечую» (Meillet Études 43); виводиться від *sŭmē-, спорідненого з лит. sumdyti «цькувати», кімр. chwyfio «рухати», ірл. do-sennaim «гнати, полювати», і припускається розвиток значення «рухатися, мчати» → «сміти, бажати досягти» (Čop Sl. revija 5—7, 1954, 233—234); мало обгрунтоване пов'язання з ie. *mē- «міряти» (van Wijk ZfSlPh 13, 88; Bern. II 47). — Фасмер—Трубачев III 687—688; Преобр. II 341—342; Brückner 532; Machek ESJČ 560; Holub—Lyer 443; Schuster-Šewc 1318; Младенов 596; Skok III 293; Pokorny 704—705.

сміття, *смитúна, смітúсько, смітни́к, смітникáр* Куз, [*смітнина́*] «сміття» Нед, [*смітни́ця*] «смітник», [*смітничúще*] «звалище, смітник» Куз, [*смітни́ще*] «тс.» Куз, *сміття́р, смітúти, засмíчувач, засмíчений*, [*пóсміт*] «сміття», [*посмíтє, пóсмітоk*] «тс.» Нед; — р. [*сме́тье́*] «сміття», бр. *сме́цце*, др. *съметие*, п. śmiecie, ч. smetí, слц. smet', вл. smjeće, болг. м. *смет*, схв. *смѐт, смѐће*, слн. smetjè «тс.»; — псл. sъmetьje, пов'язане з *sъmesti «змести» <*sъmetti, утвореного з основи дієслова mesti «мести» і префікса съ- «з-», який в основі іменника не змінився в *з-*, так само як у *свúнка* «дерев'яний м'яч», *свúта* (одяг). — Shevelov Hist. phonol. 481; Фасмер III 687; Brückner 532; Schuster-Šewc 1319. — Див. ще **з[1], мести́.**

[**сміть**] (зах.) «завірюха, метелиця»; — похідне утворення від *мести́*, паралельне до [*міть*] «завірюха», *метелúця* «тс.». — Див. ще **мести́.**

смітюх, *смітюха, смітянка* — див. **посмітю́ха.**

[**смішóк**] (орн.) «сорокопуд чорнолобий, Lanius minor Gm.»; — очевидно,

похідне утворення від *сміх*; мотивація назви неясна. — Див. ще **смія́тися.**

смія́тися, [*сміятоньки ся*] (зменш.), *сміши́ти,* [*сміши́тися*] «робити із себе посміховисько», [*смішкува́ти*] «висміювати» Нед, *сміх, сміха́* «те, що здатне розсмішити», [*сміхова́лець*] «жартівник», *сміхова́нець* «тс.», *сміхо́вина́, сміхови́нка, сміхо́висько* «те, з чого сміються», *сміхо́вище* «тс.», *сміхо́та́* СУМ, Г, *сміхоти́нка* «легка усмішка», *сміхотня́* «сміх», *сміхоту́н, сміхоту́ха, сміху́н, сміху́ха* Куз, *сміши́нка,* [*смі́шка*] «анекдот» ВеУг, *смі́шки, смішко́* «сміхун», *смішо́к, смію́н,* [*сміюне́ць*] «зубрізець», *сміюха, сміхови́нний,* [*сміхови́тий*] «смішний» Куз, *сміхотли́вий,* [*сміху́чий*] «смішний» Нед, *смішкува́тий, смішли́вий, смі́шний, смішкува́тий, смі́хом, смішко́м,* [*висмівáти*] «висміювати», [*висмівáтися*] «насміхатися», *висмію́вати, ви́сміяти,* [*ви́сміх*] «висміювання» Я, *насміха́тися, на́сміх, насмі́шка, насмі́шник, насмі́шкуватий, осмія́ти, осміха́тися, осміхну́тися, осміши́ти* «осміяти», *осміши́тися, о́сміх, о́смішка, осмія́ння, осміхнений, обсмія́ти, пересмія́ти, пере́сміхи, пере́смішки, пересмі́шник,* [*посміха́ти*] «посміюватися», *посміха́тися,* [*посмішкувати(ся)*], *посмію́ватися, по́сміх* СУМ, Г, *посміхо́висько, посміхо́вище, посмі́шище, по́смішка,* [*посміше́нний*] «осміяний», *посмі́шкуватий,* [*посмі́шливий*] «насмішкуватий», [*посмі́шний*] «тс.», *усміха́тися, усміхну́тися,* [*у́смівка*] «усмішка» Нед, *у́сміх, у́смішка,* [*усміхли́вий*] Г, Нед, *усміхнений, усміхнутий, усмішливий,* [*усмішний*] «жартівливий» Нед; — р. *смея́ться, смех,* бр. *смяя́цца, смех,* др. *смиятися, смьятися, смѣхъ,* п. śmiać się, śmieję się, śmiech, ч. smáti se, směji se, smích, слц. smiat' sa, smiech, вл. smjeć so, směch, нл. smjaś se, směch, полаб. smot să, болг. *смея́ се, смях,* м. *смее се, смеа* (*смев*), схв. *смѐјати се, сме̑јех* (*сме̑ј, сме̑х*), слн. smejáti se, sméh, стсл. **смиꙗти сѧ, смѣѭ сѧ, смѣхъ;** — псл. *smijati (*smьjati) sę, *směję sę, *směxъ (< ie. *smei-so-s/smoi-so-s); — споріднене з лтс. smiêt (1 ос. одн. теп. ч. smêju) «сміятися, жартувати, брати на сміх», smaĩda «усмішка», дінд. smáyatē (smáyati) «посміхається», smḗraḥ «усміхнений», smitaḥ «тс.», гр. μειδ(ι)άω «посміхаюся», сангл. smīlin (smilen) «посміхатися», англ. smile «сміятися», дат. норв. smile «посміхатися», свн. smielen, smieren «тс.» (<двн. *smīalōn, *smīarōn), тох. A smimāṃ «усміхнений», B smimans «тс.», лат. mīrus «чудовий», дірл. miad «слава», mōit «хвалиться»; ie. *(s)mei-/smi- «посміхатися; дивуватися»; потребує додаткової аргументації зближення (Wood The American Journal of Philology 20, 260; Falk—Torp 1032) ie. *mei- (*smi-) «посміхатися» з *smi- (*smu-) «терти». — Черных II 179; Фасмер III 687, 688; Преобр. II 342—343; Ильинский ИОРЯС 20/3, 73; Brückner 532; Machek ESJČ 559—560; Hujer LF 55, 360; Holub—Lyer 443; Schuster-Šewc 1319; Младенов 596; Skok III 292; Варбот Этимология 1965, 117; Sł. prasł. I 70—71; Мейе ОЯ 26, 112; Meillet Études 361; MSL 14, 347; Mikl. EW 310; Vondrák I 352; Trautmann 270—271; Mühl.—Endz. III 967, 968; Karulis II 242—243; Uhlenbeck 352, PBrB 26, 570; Boisacq 620; Frisk II 193—194; Torp 527, 529; Walde—Hofm. II 94—95; Pedersen IF 5, 41; Brugmann Grundriss I 764; Fick I 151, 575; Мельничук Этимология 1984, 142; Pokorny 967—968.

[**смо**] «тьху, фе» (у виразі «*Смо, смо на те́бе*») Нед; — неясне; можливо, пов'язане із [*смотри*] «дивись».

[**смо́вдирь**] «нероба, ледар»; — неясне.

смовдь (бот.) «Peucedanum L.; [ранник вузлуватий, Scrophularia nodosa L. Mak]», [*смовть*] «смовдь піскова, Peucedanum arenarium W.K.» Mak, [*мовдь*] «смовдь гірська, Peucedanum oreoselinum Mnch.»; — п. [smłód, smlit], ч. smldník «тс.», слн. [smled] «смовдь гірська»; — очевидно, результат давнього перенесення назви ч. smldí «молінія», п. ст. smilz

«щучник дернистий, Deschampsia caespitosa (L.) P.B.», спорідненої з лит. лтс. smilga, нвн. [Schmälcha] і под. «тс.», можливо, праєвропейського походження. — Machek Jm. rostl. 164, 292; ESJČ 561.

смóвзик (орн.) «повзик, Sitta europaea L.», [*смовз* Шарл, *смовж* Нед, *смóвжик* Нед, *сноз* Шарл] «тс.»; — результат контамінації найменувань *пóвзик* «тс.» і втраченого **смовж* «слимак», яке було споріднене з бр. *смоўж*, др. *смолжь* «тс.», п. małż «молюск», ч. mlž (з п.) «тс.», полаб. mouz «слимак», що можуть бути зведені до псл. *sm^{ъ}ļžь/m^{ъ}ļžь, далі неясного. — Фасмер III 690; Brückner 320; Machek ESJČ 370. — Див. ще **пóвзик.**

смог «густий туман, змішаний з димом, кіптявою»; — р. бр. *смог*, п. ч. слц. smog, схв. *смо̏г*, слн. smóg; — запозичення з англійської мови; англ. smog «тс.» є результатом контамінації іменників smoke «дим, кіптява», спорідненого з свн. smouch, нвн. Schmauch «тс.», лит. smáugti «душити; задихатися», і fog «імла, дим; густий туман», спорідненого з дісл. fok «завірюха, заметіль; хуртовина», fiúka «гнати, розвіювати, мести», свн. fochen «дути», норв. [fuka] «морський туман, імла», fuke «дрібний дощ» і більш віддаленими лтс. pūga «порив вітру», дінд. pūga-ḥ «купа, безліч». — CIC^{2} 774; Крысин 51, 165; Kopaliński 898; Holub—Lyer 443; Klein 1463; Holthausen AeWb. 64, 69; Jóhannesson 565; Torp 245.

смок[1] (заст.) «насос, помпа; [пожежна труба заливна Бі]», [*смоковúк*] «тс.» Куз, [*смóкавка*] «труба» Нед, [*смоковúна*] «торф'яна земля, що вбирає воду» ВеБ, [*смоктóвина*] «поле в низині біля річки» ЛексПол, [*смокувáч*] «пожежник коло помпи» Куз, [*смочíль*] «помпа» Нед, [*смочóк*] «сифон» Нед, *цмок* «(заст.) насос; [усмоктувальна помпа, лівер Нед; пожежна труба Нед; веселка (за повір'ям, витягує з морів, рік і озер воду, необхідну для дощу)]», [*цмоковúк*] «насос», [*смокувáти*] «помпувати» Куз, [*прúсмок*] «присисання» Куз; — бр. [*смок*] «веселка», п. smok «шланг у помпи, сифона; сифон, лівер (для переливання рідини); поршень (у насосі); веселка», [smoczyk] «відерце у помпі; кран; хоботок (у комах)», smoczek «тс.; соска (для немовлят)»; — пізнє псл. [smokъ] «те, чим висмоктується або всмоктується рідина», пов'язане з [smoktati] «смоктати», звуконаслідувальне утворення. — Пор. **смоктáти.**

[смок[2]] «дракон Нед; змій-велетень (семиголовий), гідра, удав Бі; вид ящірки Пі», [*смúчіль*] «семирічна гадюка» Нед, [*смочíль*] «дракон» Нед, [*цмок*] «великий змій; дракон; гідра» Бі; — р. *смок* «змій» (у казках), бр. *смок* «тс.», *цмок* «тс.; домовик», п. smok «тс.; вид ящірки, Draco volans; слимак», ч. smok «дракон, змій», zmok «дракон», zmek «домовик, змій», слц. zmok «домовик», [zmak, čmoch] «тс.», болг. *смок* «вуж; мідяниця, велика жовта змія», м. *смок* «полоз; вуж», схв. *смȕк* «вуж», *смȕкаља*, *смȕкуља* «тс.», слн. smòk «дракон», smokúlja «неотруйна змія», р.-цсл. **смокъ** «змій, дракон»; — етимологія остаточно не з'ясована; здебільшого реконструюється псл. *smъkъ, пов'язане з smykati «ковзати, повзти», ч. smýkati se «тягтися, волочитися, сунутися», р. *смы́каться*, (*пре*)*смыка́ться*, стсл. **смыкати сѧ, смоу҃чати** «повзти», що не пояснює пізніший вокалізм **о** в західнослов'янських мовах; форми з початковим **z** могли виникнути під впливом zmija «змія»; пропонується також (Brückner 503—504) зближення сл. smokъ «вуж; змія» з п. smoktać «смоктати»; іноді smokъ тлумачиться як результат видозміни *snok-, запозиченого з германських мов (пор. дангл. snaca «змія», англ. snake «тс.» — Słuszkiewicz JP 38, 211—212); неприйнятне зіставлення слов'янських форм з лит. smãkas «дракон» (Mikl. EW 311), яке саме є, очевидно, запозиченням із слов'янських мов. — Фасмер—Трубачев III 689; Преобр. II 337; Срезн. III 444; Machek ESJČ 717; Holub—Кор. 437; Младенов 594; Skok III 296. — Пор. **сми́кати.**

смóква (бот.) «інжир, Ficus carica L.», [*смоквúна*] «в'ялений інжир» (Ме), [*смоквúня*] «персик» Нед, *смоківни́ця* «смоква», *смоко́вниця* «тс.»; — р. бр. болг. м. *смóква*, др. *смокъва*, п. вл. нл. smokwa «тс.», ч. smokvoň «смоковниця», слц. smokva, схв. *смо̀ква*, слн. smókva, стсл. **смокы**; — очевидно, псл. smoky «смоква»; — загальноприйнятої етимології не має; вважається запозиченням з готської мови (Фасмер—Трубачев III 689; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Stender-Petersen 363—364; Knutsson GL 44—45; Schwarz AfSlPh 41, 125); гот. smakka «смоква» пов'язується з нвн. schmecken «смакувати» (Johansson KZ 36, 383) або вважається запозиченим, як і гр. σῦκα «смокви», з якоїсь доіндоєвропейської середземноморської мови (Feist 438—439; Skok III 293—294); висловлено думку (Иллич-Свитыч ЭИРЯ II 71—75) про власне слов'янське походження від кореня smok- «соковитий» і про запозичення в готську мову зі слов'янських, як припускав уже Я.Грімм. — Німчук 257—258; Schuster-Sewc 1322; Младенов 594; Бернштейн Очерк 1974, 226—228.

смóкінг «чорний піджак з обшитими шовком вилогами»; — р. болг. м. *смóкинг*, бр. *смóкінг*, п. ч. слц. smoking, ч. smokink, схв. *смо̀кинг*, слн. smóking; — запозичення з англійської мови; англ. smoking-jacket «тс.; домашня куртка» (букв. «піджак для куріння») складається з smoking, дієприкм. від smoke «димити, палити», і jacket «жакет, куртка». — CIC[2] 774; Цыганенко 435; ССРЛЯ 13, 1401; Kopaliński 898; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 674; Vujaklija 889. — Див. ще **смог.**

смокта́ти, *смокну́ти*, *смоктону́ти*, [*смóкталець*] «смоктальний пристрій; хоботок» Куз, [*смóктальце*] «тс.» Нед, Куз, [*смокту́н*] (тех.) Куз, [*смокту-не́ць*] «леденець» Куз, *смокта́льний*, *всмóктувач*, *всмóктувальний*, *відсмóктувальний*, *засмóктаний* «схудлий, змарнілий; [хворобливий, який погано вродив (про жито та ін.)]», *обсмóктаний* «виснажений, змарнілий; захирілий», [*прúсмок*] «присмоктування» Куз, *присмóкт*, *усмóктувач*, *усмóктувальний*; — р. [*смокта́ть*] «смоктати», бр. *смакта́ць* «тс.», п. smoktać «тс.; цмокати», слц. [nasmokat' sa] «напитися»; — пізнє псл. [smoktati] «усмоктувати рідину; цмокати», пов'язане з [smokъ] «те, що всмоктує», звуконаслідувальне утворення. — Фасмер III 690, IV 370; Преобр. II 336—337; Brückner 503—504; Sławski I 106; Machek ESJČS 459; Mikl. EW 311; Мельничук Этимология 1984, 142. — Пор. **смок[1], цмок[2].**

смола́, [*смíльниця*] «смолисте дерево, смолиста деревина» Нед, Куз, [*смóлавець*] «шмаркач», [*смóлавка*] «нежить» ДзАтл II, *смоли́льник*, [*смоли́на*] «соснові дрова» Л, [*смоли́на́*] «смолиста ялина або сосна» Ник, [*смоли́нець*] (мін.) «смоляний камінь» Нед, [*смóлич*] «тс.» Куз, [*смоли́ці*] «сосновий ліс» Ч, [*смóлі*] «соплі», [*смолі́вка*] «соснова скіпка», [*смолíй*] «замазура» О, *смоль* «щось дуже чорне», [*смольни́к*] «швець» Нед, [*смольни́ця*] «смолисте дерево», [*смолю́х*] (етн.) «вид хвойного довгоносика, Pissodes» тж, [*смóлявка*] «нежить» ДзАтл II, [*смоля́к*] «смолисте дерево» Нед, *смоляни́к* «смолоскип», [*смоляни́ця*] «тс.» Нед, [*смоля́нка*] «білизна гуцульських пастухів, виварена в маслі і жирі; клейонка» Прок, *смоля́р* «смолокур», *смоля́рня* «смолокурня», *смоля́рство*, [*смóлячка*] «нежить» ДзАтл II, [*смілки́й*] «липкий, жирний» Нед, *смíльни́й* СУМ, Нед, [*смóлавий*] «шмаркатий», *смóлений*, *смоли́льний*, *смоли́стий*, *смолки́й*, *смолóвий* СУМ, Нед, *смóльни́й* тж, *смоляни́й*, *смоляни́стий*, [*смоля́стий*] «смолистий» Нед, *смоли́ти*, *осмóл*, *осмóлка*, *осмóлювач*, *обсмóл*, *обсмóлювач*, *просмóлений*; — р. болг. *смола́*, бр. *смала́*, др. *смола*, п. вл. нл. smoła, ч. smůla, smola, слц. smola, полаб. smölă «смола; пекло; духовка», м. *смола*, схв. *смо̀ла*, слн. smôla, с.-цсл. **смола**; — псл. smola «смола, варена смола, вар; живиця; смолисте дерево», очевидно, пов'язане чергуванням голосних з [smaliti] «смалити, пали-

ти, пекти, закопчувати», *smel-ti «палити; тліти, жаріти; повільно горіти»; — споріднене з лит. smelà «живиця, смола; варена смола; вар; дьоготь; коломазь», smélti «обмазуватися, бруднитися; темніти, замутитися», лтс. smẹ̄li (мн.), smẹ̄ls (одн.) «смолисте дерево, смола». — Черных II 179—180; Фасмер III 690; Преобр. II 337; Потебня РФВ 4, 205; Brückner 503, 504; Machek ESJČ 563; Kořínek LF 61, 44; Holub—Lyer 443, 444; Schuster-Šewc 1322; Младенов 594; Skok III 294; Mikl. EW 309; Мартынов Язык 83; Moszyński PZJP 285; Fraenkel 842—843; Эндзелин СБЭ 194; Endzelin KZ 52, 119; Mühl.—Endz. III 957; Petersson Ar. Arm. St. 135. — Див. ще **смали́ти.**

смóлавка, *смолина, смóлка, смолявка, смоля́нка* — див. **смíлка.**

[**смо-ле-ген**] «дивись лише у далечінь» ВеЛ, [*смóле-смо*] «дивись лише, дивись» Нед; — очевидно, результат злиття компонентів [*смо*(*три*)] «дивись», [*ле*(*м*)] «тільки» і *ген* «он там (далеко)» (див.).

[**смолíй**] «смаглявий, гнідуватий бик» ВеНЗн, [*смолíйка*] «смаглява корова» тж; — результат видозміни назв *смаглíй, смаглíйка*, зближених з основою *смолá*. — Див. ще **смáгá**[1], **смолá.**

[**смóлка**] (бот.) «переспіла вишня або черешня» Па; — похідне утворення від *смолá*, зумовлене, очевидно, темним, чорним, як смола, кольором переспілих ягід. — Див ще **смолá.**

[**смолóза**] (бот.) «верба козяча, Salix caprea L.»; — сполучення основи *лозá* з неясним початковим компонентом *смо-*. — Див. ще **лозá.**

смолоскúп «факел», [*смолоскúпа*] «тс.»; — складне утворення з основ слів *смолá* і [*скúп*(*к*)*а*], *скíпа* «тріска» (див.).

[**смóлька**] «люлька (для куріння)»; — пов'язане із *смалúти* «палити (тютюн), курити», п. ст. smolić «тс.». — Див. ще **смалúти.**

[**смольник**] (бот.) «хвилівник звичайний, Aristolochia clematitis L.» Mak, [*смольняк*] «тс.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, похідне утворення від [*смóлі*] «соплі» як назва рослини, застосовуваної для лікування простудних захворювань (Лік. росл. Енц. дов. 1178—1179). — Див. ще **смолá.**

[**сморг**] (бот.) «гриб зморшок справжній, Morchella esculenta Pers.» Mak, *сморж* «тс.; Gyromitra; [гриб веселка звичайна, Phallus impudicus L. Нед; гельвела їстівна, Helvella esculenta Pers. Mak]», [*сморжий*] «сморж» Mak, [*сморжíй*] «тс.; веселка звичайна Нед; гельвела кучерява, Helvella crispa Mak», [*сморжок*] «сморж; гельвела їстівна» Mak, [*сморч*] «сморж», [*сморчек* Mak, *сморчóк, сморщóк*], *змóршка, змóршок* «тс.»; — р. *сморчóк* «зморшок», бр. *смаржóк, сморж*, п. smardz, smarz, [smarżdż, smarżek], ч. smrž, [smrha], слц. smrčok, [smrh(a)], вл. smorž(a), нл. smarž «тс.», smargula «отруйний зморшок», схв. *смр̏чак* «зморшок», слн. smŕček «тс.»; — очевидно, псл. *smъrgъ, *smъrz̨žь (<*smurg-), *smъrz̨čь (<*smurk-), пов'язані з *smъrgati «шморгати», smъrkati «сякати»; назви могли бути зумовлені слизуватою поверхнею гриба; зіставляється ще з р. *сморгáть, сморкáть* у значенні «смикати», п. [smergać] «тс.» (Меркулова Очерки 168—170); вбачається також спорідненість з свн. morhilla «зморшок», нвн. Morchel «тс.», причому припускається праєвропейське походження (Machek ESJČ 562; Skok III 294); пов'язання з *мóрщити, змóршка* «складка» (Преобр. I 558; Даль IV 237) необґрунтовані. — Фасмер III 692; Schuster-Šewc 1323—1324. — Пор. **шмóргати.**

сморж, *сморжíй, сморжок, сморч* — див. **сморг.**

смóрíд, *смóрод, смóродь, смýрод, смóрідний, смородлúвий* — див. **смердíти.**

[**сморкáч**] «некастрований баран» Куриленко, [*шмаркáч*] «тс.», [*сморкú*(*чúти*)] «мати охоту до злучання» (про вівцю), [*сморко*(*тáти*)] «тс.» тж; — результат видозміни деетимологізованої назви [*меркáч, моркáч, маркáч*] «тс.», зближеної з основою [*смарк*] «соплі». — Див. ще **меркáч.**

смороди́на[1] (бот.) «Ribes L.», [*смород, смородина, смородина*] «тс.» Mak, [*смородо́к*] «тс. Mak; смородина чорна, Ribes nigrum L.», [*смородо́к*] «тс.» Нед, Mak, *смороди́нівка* «наливка з ягід смородини», *смороди́нник* «ділянка, де посаджена смородина», [*смороди́ник, смородо́чок*] «тс.» Нед, *смороди́нний* «який паразитує на смородині», *смороди́новий* «виготовлений з ягід смородини», [*смороди́яний*]; — р. *смороди́на* «Ribes L.», [*смо́ро́д, смороди́на*], бр. [*смарода́, смуроди́зіна*] «тс.», п. smrodynia «чорна смородина», [smrodzina, smardlina], каш. [smardliny] «тс.; ожина, Rubus L.», ч. [smradinka] «смородина», [smradlina, smrdlenka] «тс.»; — псл. *smorda «смородина», *smordina «тс.», пов'язані з *smordъ «сильний запах», до якого зводиться також укр. *смо́рід*; назви зумовлені сильним, різким запахом рослин; — зближується з прус. smorde «черемха, Padus Mill.» (Trautmann 271); як семантичні паралелі пор. снн. stinkstruk «чорна смородина», нвн. Stinkbaum «тс.», складні утворення з основою дієслова stinken «смердіти» за запахом листя чорної смородини. — Шамота 125—126; Коваль 60; Черных II 180; Цыганенко 434—435; Фасмер III 691—692; Преобр. II 339; Меркулова Очерки 213—214; SW VI 245; Machek Jm. rostl. 98; Schuster-Šewc 1324; Mikl. EW 310; Pritzel und Jessen Die deutschen Volksnamen der Pflanzen 1889, 335. — Див. ще **смерді́ти.**

[**смороди́на**[2]] «хороводна весняна дівоча пісня»; — неясне.

смородю́х — див. **смердю́х**[3].

сморчо́к, *сморщо́к* — див. **сморг.**

[**смотоло́ка**] «нежить» ДзАтл II, Прок; — результат видозміни деетимологізованої форми [*смолото́ка*] «тс.» ДзАтл II, що складається з основ слів [*смо́лі*] «соплі» і *ток* «потік»; пов'язання з ч. [smotlaka] «нечисте збіжжя», слц. [smatloka] «несмачна їжа, бурда» та ін. (Меркулова Этимология 1974, 71—72) помилкове. — Див. ще **смола́, тектй.**

смотри́тель «службовець, що займався наглядом», *смотри́тельська* «кімната для смотрителів», ст. *смотритель* «дозорца» (1627); — очевидно, запозичення з російської мови; р. *смотри́тель* «смотритель; (заст.) той, хто наглядає за ким-небудь, чим-небудь» пов'язане з др. *съмотритель* «споглядач; піклувальник», похідним від *съмотрѣти* «глядіти, дивитися; наглядати», до якого зводиться й укр. *смотрі́ти.* — Беринда 118; Даль IV 238; Преобр. II 339. — Див. ще **смотрі́ти.**

[**смотрі́ти**] «дивитися; шукати мацати; стежити; берегти», [*смотри́ти*] «тс.» Куз, *смотр* «огляд» (з р.), [*досмотри́ти*] «угледіти» Ж; — р. *смотре́ть,* [*мотре́ть*] «дивитися», бр. [*сматрэ́ць*] «тс.; доглядати», др. *съмотрѣти* «дивитися; наглядати; піклуватися; думати, міркувати», п. [smotrzyć] «збирати», [smatrzyć] «тс.», болг. [*смо́тра*] «думаю», [*мо́тря*] «дивлюся», заст. *смотря́вамъ* «відмічаю, звертаю увагу, бачу», схв. *смо̀трити* «побачити, угледіти, виявити», *мо̀трити* «дивитися, спостерігати, наглядати», *сма́трати* «вважати; (заст.) спостерігати, наглядати», *смо̀трен* «обачливий, обережний», слн. [smotrìv] «тс.», smótra «огляд», smátrati «вважати, думати», цсл. **мотрити** «дивитися», стсл. **съмотрити** «подивитися, оглянути, помітити, дивитися, спостерігати, звернути увагу; впізнати; усвідомити; обміркувати, розглянути; піклуватися», **съмотрѣти, съматрѣти** «тс.»; — псл. sъmotriti «дивитися; оглядати; думати», утворене за допомогою префікса sъ- (<*sъп-) від дієслова motriti «дивитися», похідного від прикметника *motrъ «обережний», спорідненого з лит. matrùs, išmatrùs «тс.», įmatrùs «спритний, меткий», matýti «бачити; глядіти; виднітися», įmatýti «побачити, угледіти; помітити; розрізнювати», лтс. mast «сприймати, відчувати; спостерігати», matît «відчувати, помічати», гр. ματεύω «шукаю, прямую, прагну», μάτος «розшук»; ie. *mat- (<*ma-) «відчування, відчуття; почуття»; припуска-

ється (Fraenkel IF 49, 208—209) також зв'язок з псл. metati «метати, кидати», що продовжує ie. *met- (<*mē-) «кидати; міряти», і тому пропонується для лит. matýti «глядіти», р. *смотре́ть* реконструкція первісного значення «кидати погляди». — Черных II 180—181; Фасмер II 614; Фасмер—Трубачев III 692; Преобр. II 339—340; Цыганенко 435; SW VI 245; Младенов 593; Стойков БЕ 5, 11; Meillet Études 409; Machek Sbornik FFBrU 4, 32; Mikl. EW 203; Trautmann 171; Fraenkel 415—416; Mühl.—Endz. II 566; Rozwadowski Qu. gr. et. II 260; Boisacq 614; Prellwitz 278, 283; BB 26, 308, 309—310; Fick KZ 22, 381; Pokorny 704—705. — Пор. **мета́ти.**

[**смочи́дерев**] (бот.) (у сполученні *с. дракове́ць* «драцена, драконове дерево, Dracaena draco L.» Нед); — запозичення з польської мови; п. smoczydrzew «тс.» утворене з прикметника smoczy «драконовий», похідного від smok «дракон», якому відповідає укр. [*смок*] «тс.», та іменника drzewo «дерево»; назва зумовлена подібністю властивості до згортання червоного соку стебла драцени з тим, як, за грецькими міфами, у смолу зсідається кров дракона; як семантичні і словотвірні паралелі пор. інші назви драцени: *дракóнове дéрево*, р. *драце́на дракóновая*, п. smokowe drzewo, smocze drzewo, smokiew, smokowiec, схв. *дракоња крв*, *змајева крв*, *змајевац*, нім. Blutbaum (букв. «кривавe дерево»), Drachenbaum (букв. «драконове дерево»). — Словн. бот. 183; SW VI 242, 243; Kopaliński 234; Симоновић 174. — Див. ще **де́рево, смок²**.

[**смочка**] (бот.) «костриця червона, Festuca rubra L.» Mak; — неясне; можливо, пов'язане з [*мичка*] «костриця овеча, Festuca ovina L.».

смрад (заст. і діал.) «сморід»; — р. *смрад*, бр. ст. *смрадъ*, др. *смрадъ* «тс.»; — запозичення з церковнослов'янської та зі словацької мов; цсл. стсл. **смрадъ**, слц. smrad «тс.», як і болг. *смрад*, схв. *смра̀д*, слн. smrád, ч. smrad «тс.», відповідає укр. *смо́рід*. — Дзендзелівський УЗЛП 163; Цыганенко 435; Фасмер III 693. — Див. ще **смерді́ти.**

[**смрід**] «сморід», [*смрод* Бі, ДзУЗЛП, *смруд* ДзУЗЛП] «тс.», [*смро́дити*] «смердіти» Нед, ст. *смродъ* (XVII ст.); — бр. [*смрод*] «сморід», [*смрут*] (знев.) «той, хто викликає огиду», слц. [smrut] «сморід»; — запозичення з польської мови; п. smród «сморід», як і вл. smród, ст. smrod, нл. smrod «тс.», відповідає укр. *смо́рід*. — Дзендзелівський УЗЛП 125; Richhardt 99. — Див. ще **смерді́ти.**

[**смуг**[1]] «смуга; риска» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. smug «смуга луки; (заст.) смуга» пов'язане з smuga «смуга». — Див. ще **сму́га.**

[**смуг**[2]] (зоол.) «слимак» ЛексПол; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з п. [smek] «слимак», що виводиться від нім. Schnecke «тс.».

сму́га «видовжена часина простору; довгастий тонкий шматок; [водяна поверхня серед трясовини Ч; [райдуга ВеЗа]», [*шму́га*] «смуга» Нед, [*смуга́лина*] «смуга води серед трясовини» Ч, [*смужа́лина*] «тс.; мокра низина з джерелами» Ч, [*смуга́р*] «брудна смуга; слід бруду» Ме, *смуга́ч* «ссавець ряду китоподібних з поздовжніми складками (смугами) шкіри», [*смужи́лка*] «вузька смуга» Нед, *сму́жка*, [*смугана́стий*] «смугастий», [*смугани́стий* ВеБ, *смугаря́стий*] «тс.», *смуга́стий*, *смугна́стий*, *смугови́й*, [*смужа́стий*] «смугастий» Куз, [*смужка́стий* Нед, *смужка́тий*], *смужкува́тий* «тс.», *сму́жний*, [*сму́гатися*] «забруднюватися» ВеУг, *смугува́ти* «бити, залишаючи смуги», *па́смуга* СУМ, Нед, *па́смужка*, [*пасму́жний*] «смугастий» ВеБ, [*пасмугува́ти*] «робити темні смуги» Нед, [*пере́смуга*] «поперечна смуга», [*переснуг(а)*] «смуга, лінія» Нед, [*переснуґоватий*] «смугастий» Нед, [*посму́жжя*] «пасмуга» Нед, Куз, *посму́жний*, *посмугува́ти*, *посму́жити*, *черезсму́жний*; — р. [*сму́га*] «темна пляма, смуга», бр. [*сму́га́*] «намул після розтавання снігу; ба-

говиння; низьке місце; грузьке болото; наліт на металевому посуді», п. нл. smuga, ч. šmouha «брудна смуга», [smouha, smuha] «тс.», слц. šmúha (šmuha) «продовгувата пляма, смуга», вл. smuha «смуга; риска», нл. smuga «широка смуга, широкий рядок; проділ у волоссі», слн. [smúga] «смуга»; — псл. smuga «темна пляма; смуга»; — здебільшого зіставляється з лтс. smaugs «тонкий, стрункий», лит. smáugti «давити; душити (димом)», sùsmauga «звуження», дісл. smuga «заглибина, лазівка», smoga «тс.», smeygja «притискати, натягати», smjúga «притискатися», дангл. smūgan «тс.», свн. sich smougen «тулитися», снн. smuk «гнучкий, еластичний, витончений», свн. smiegen «удавлювати, утискати», що продовжують іє. *(s)meugh-/(s)meug- «намазувати; шмигнути», до якого можуть бути зведені також семантично більш віддалені псл. [smuglъ-jь] «темний» (укр. *смýглий*) та псл. smaga «жар, спека; висушений» (укр. *смáга*). — Фасмер III 693; Преобр. II 340; Brückner 504; Machek ESJČ 562; Schuster-Šewc 1324—1325; Zubatý AfSlPh 16, 413; Fraenkel 841; Mühl.—Endz. III 954; Jóhannesson 661; Pokorny 745, 971. — Пор. **смáга[1], смýглий.**

смýглий «темнуватого забарвлення (про шкіру)», [*смуглáвий*] «смуглявий» Нед, *смуглявий, смуглястий* «тс.», [*смуглятий*] «коричнюватий» О, *смуглявка* «жінка або дівчина із смуглявою шкірою», *смуглянка* «тс.», *смуляк* «чоловік або хлопець із смуглявою шкірою», *смугніти* «ставати смуглим; виділятися смуглим кольором», *смуглявіти* «тс.», *смуглíшати, смуглявíшати*, [*осмуглúти*] «зробити смуглим» Ж; — р. *смýглый*, бр. *смýглы*, р.-цсл. **смꙋглынын** «темний»; — псл. [smuglъ-jь] «тс.»; — вважається спорідненим з лит. smáugti «давити; душити (димом)», дангл. smēocan «димити, палити; димитися», smocian, smīecan, снідерл. smōken, smieken, нн. smöken, сангл. гол. smoken «тс.», англ. smoke «тс.; дим, кіпоть», дангл. smoca «тс.», гр. σμύχω (аорист пас. ἐσμύγην) «варю; спалюю, жарю повільним вогнем; знемагаю, млію» та з дірл. mūch «дим», кімр. mwg, корн. mok, вірм. muχ «тс.», що продовжують іє. *(s)mŭk(h)-/(s)meukh-/(s)meugh-/smeug-/smoug-/smug- «димити, повільно спалювати; дим», з яким, очевидно, чергуванням кореневих голосних пов'язані псл. smaga «жар, спека; висушений» (укр. *смáга*), smaglъ «смаглий» (Преобр. II 333, 340; Mikl. EW 311) і псл. *smǫg-, *smęg- у др. *смяглыи* «смуглий; чорний, темний» (Брандт РФВ 24, 181; Zupitza GG 166; Kořínek LF 61, 48; Machek Studie 17—18); розглядається також як результат видозміни др. *смаглыи* «темний, смуглий» (Черных II 181); можливо, сюди ж належить семантично більш віддалене псл. smuga «темна пляма, смуга» (укр. *смýга*). — Фасмер—Трубачев III 682—683, 693; Бахилина 209—218; Филин Происх. яз. 600—601; Shuster-Šewc 1316—1317, 1325; Куркина Этимология 1985, 10—11; Herne 62—63; Loewenthal 15; Petersson Sl. Wf. 39—40, Ar. Arm. St. 44—45; KZ 47, 267; Fraenkel 841; Pokorny 971. — Пор. **смáга[1], смýга.**

[**смудá**] «хворостина» (?), [*смудúна, смовдина*] «тс.» Л, [*смовдь*] «тс.» (? у словнику Грінченка, очевидно, помилково ототожнено із *смовдь* (бот.) «Peucedanum L.»); — пов'язане з [*смýдитися*] «смажитися, пектися» як таке, що первісно означало хворостину, обсмалену для міцності (пор. [*паровúна*] «жердина, палка» від *пáрити*, первісно «жердина, обсмалена над полум'ям для міцності»). — Див. ще **смýдитися.**

[**смýдитися**] «смажитися, пектися», [*смуд*] «запах горілого Нед; чадний газ Корз»; — ч. [smouditi] «обпалювати, смалити», слц. smudit' «чадіти, коптіти», smud «густий дим, чад», схв. *смýдити* «палити, обпікати», *смȗд* «запах горілого», слн. smodíti «палити, смалити», smód «дим, чад», р.-цсл. **присмѧдитисѧ** «пригоріти», **присмѧнжти** «прив'янути»; — псл. *smǫditi/smęditi «палити, обпалювати», *smǫdъ «дим, чад», очевидно,

звуковий варіант кореня з початковим sv- (*svǫdъ «запах горілого» і т. д.), пов'язаного з *vǫditi «коптити». — Brückner 527; Machek ESJČ 561; Schuster-Šewc 1324; Skok III 295—296; Mikl. EW 329. — Пор. **ву́ди́ти, в'я́нути, смуда́.**

[**смук**] «кулеша з житнього борошна» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *мука́* «борошно».

[**сму́клий**] «струнký» Нед; — запозичення з польської мови; п. smukły «тс.» зіставляється з дієсловом [smukać (się)] «вислизати; вириватися; висуватися; вибігати; вилітати; гладити; причепурюватися, наряджатися», пов'язаним чергуванням голосних із smykać «тікати; [повзти, волочитися, тягтися по землі]», якому відповідає укр. *сми́кати.* — Brückner 504; SW VI 247, 249. — Див. ще **сми́кати.**

[**сму́лець**] «кам'яна сіль» Куз; — запозичення з польської мови; п. [smulec] «нечиста сіль, змішана з землею, брудом і піском», [smólec, smolec] «тс.», пов'язані з smoła «смола». — SW VI 243, 244, 247. — Див. ще **смола́.**

[**смулика́стий**] «смугастий» Нед; — неясне; можливо, помилкове написання замість [*смужка́стий*] «тс.».

[**сму́рий**] «мутний; хмурий» Нед, [*смури́га*] «відлюдник» До; — р. *сму́рый* «темно-сірий, темно-бурий; похмурий», п. (каш.) [smura] «туман», [smyga] «тс.», ч. pošmourný «хмарний; похмурий, насуплений», слц. pošmúrny «тс.», болг. заст. *смурте́н* «похмурий, насуплений», *смурта́ се* «наморщую лоба», м. *смуртен* «похмурий», *смурти се* «нахмуриться», схв. *сму̏бран* «похмурий, хмурий», *на̀суморити се* «захмарюватися», слн. [nasamoriti se] «похмуро дивитися»; — псл. smur- (smor-) «темний; хмурий», пов'язане з [xmur-] «хмурий; похмурий», можливо, також з murъ «темний», до якого зводиться, зокрема, укр. *му́рий* «темно-сірий або сіро-бурий в плямах (про масть); брунатний, з ластовинням (про обличчя); [брудно-сірий, чорно-коричневий]»; — позаслов'янські зв'язки остаточно не встановлені; зіставляється з діcл. meyrr (myrr) «хмурий; в'ялий; пухкий», гр. ἀμαυρός (μαῦρος/μαυρός) «темний, туманний» (Machek ESJČ 377; Mikl. EW 311; Prellwitz 31; Zupitza BB 25, 101; Pokorny 701); реконструюється також ie. *smour- (Skok III 360). — Фасмер III 693—694, IV 250; Преобр. II 340; Sławski I 71—72; Brückner 180; Младенов 595; Вегп. I 391. — Пор. **му́рий, муру́гий, хму́рий.**

[**смурну́ти**] «смикнути, шарпнути; ударити Нед»; — неясне.

сму́та «сум, журба; збентеження; (заст.) заколот, розбрат, чвари», *сму́тість, сму́ток,* [*смутли́вий*] «засмучений», *смутни́й, смути́ти, смуткува́ти, смутні́ти, смутува́ти* «смуткувати», *засму́чення, засму́чений*; — р. *сму́та* «заколот, розруха; розбрат; збентеження», *сму́тный* «неясний, невиразний, туманний; неспокійний; сумний, смутний», бр. *сму́та* «збентеження, хвилювання; (заст.) заколот», *сму́тны* «сумний, смутний; неспокійний (про часи); невиразний», др. *смутъ* «занепокоєння», *смутити* «збентежити; викликати заколот», п. smutny «сумний, смутний», smętny, ч. smutný, слц. smutný «тс.», smut «смуток», smuta «тс.», болг. *смъ́тен* «невиразний, неясний», м. *смут* «заколот; збентеження», схв. *сму̏та* «заметіль», *сму̏тња* «підступи, інтриги; розбрат; заколот», стсл. **съмѫтьнъ** «збентежений, тривожний», **съмѫтити** «привести в рух, зворушити, збурити; збентежити, злякати», **съмѫтити сѧ** «злякатися»; — псл. sъmǫta «збурення», sъmǫtiti «збурити; скаламутити», пов'язане чергуванням голосних із sъmęsti (<*sъmętti) «привести в рух, збурити, скаламутити; збентежити, злякати», утвореного за допомогою префікса sъ- «з-», який не змінився в **з-**, від дієслова męsti (*mętti) «збурювати, мутити». — Shevelov Hist. phonol. 481; Огієнко РМ 1938/9, 398; Фасмер III 694; Преобр. I 572, II 340; Brückner 328—329; Machek ESJČ 563; Младенов 596. — Див. ще **з³, мути́ти.**

[**смутник**] (бот.) «гадючник шестипелюстковий, Filipendula hexapetala Gi-

lib.» Mak; — похідне утворення від *смутни́й* «сумний»; назва пов'язана, очевидно, з якимись давніми забобонними обрядами; пор. семантично паралельні назви п. ст. tużobnik, ч. tužebník, слц. túžobník, болг. [*тъжник*] «тс.», похідні від псл. tǫga (tǫžьba) «туга». — Machek Jm. rostl. 101. — Див. ще **сму́та.**

смух «хутро новонародженого ягняти; хутро вівці; шерсть», [*смуш*] «вичинений смух» Нед, [*смушка́р*] «кушнір, що вичиняє смушки та шиє вироби з них», *сму́шок* «смух; [покриття на небіжчика Нед]», *смуха́тий* «покритий шерстю», *смуше́вий, смушко́вий*, [*муше́вий*] «смушевий» Ж, [*сму́шити*] «стригти» Нед, [*о(б)сму́шити*] «коротко постригти» Ж; — р. *сму́шка*, [*смух*], бр. *сму́шак*, вл. smóška; — очевидно, запозичення з польської мови; п. smuch, smuszek виводиться від нвн. Schmasche «шкурка ягняти», етимологічно неясного; пов'язання з *миша* (Потебня К ист. зв. III 85) недостатньо обґрунтоване. — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III 694; Преобр. II 341; Brückner 504.

[**смуща́ло**] «заболочена вузька і довга низина з джерелами» Ч, [*смуща́ловина*] «тс.» Ч; — очевидно, етимологічне **смужчало*, похідне від *сму́жка*; пор. [*смуга́лина*] «смуга води серед трясовини», [*смужа́лина*] «тс.; мокра низина з джерелами». — Див. ще **сму́га.**

сна́га «сила» СУМ, Нед, [*снажни́й*] «сильний», *ви́снага, ви́снаження, ви́снажений, виснажли́вий* СУМ, Куз, *виснажни́й, ви́снажити, насна́га, насна́жити*; — р. [*сна́га*] «сила», [*сна́жный*] «здоровий, сильний», бр. [*снага́*] «змога, сила», п. ст. snażyć się «старатися», ч. слц. snaha «зусилля, прагнення», болг. м. *сна́га* «тіло, стан, тулуб», схв. *сна́га* «сила; [чистота; тіло]», слн. snága «чистота», р.-цсл. **снага** «успіх, діяльність», стсл. **снага** «прагнення, зусилля»; — псл. snaga «сила»; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з псл. snovati, osnova «снувати, основа», ie. *snō(u)-/snā- (Младенов 596—597) або з snad- «можливість, легкість» (Brückner 504; Holub—Kop. 343); заслуговує на увагу зіставлення з *на́глий*, псл. nagl̓ъ (Варбот Этимология 1964, 28—30) і далі з лит. nõgis «мені хочеться» (Machek ESJČ 564); зіставлення з гр. νήχω «пливу», νάω «течу», лат. nō «плаваю», дінд. snā́ti, snāyatē «купається» (Младенов тж) непереконливі. — Фасмер III 696. — Пор. **сна́дний.**

сна́діти, *снадь* — див. **сня́діти.**

[**сна́дний**] «легкий; податливий; щедрий» Нед; — запозичення із західнослов'янських мов; — п. snadny «легкий», ч. слц. snadný «тс.», вл. snadny «тс., слабий», нл. snadny «мізерний, незначний» разом з п. вл. snadź «мабуть», ч. snad, слц. snád', нл. snaź «тс.» зіставляються з р. [*сна́дить*] «складати, скріпляти, підганяти, спаровувати (птахів)», р.-цсл. **снадь** «поверхня, верх» і зводяться до псл. snad- «легкий», яке загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з р. *снасть* (Фасмер III 696; Holub—Kop. 343), лтс. snāt «легко скручувати, сплітати» (Schuster-Šewc 1326), псл. snaga «снага» (Brückner 505; Holub—Kop. 343). — Пор. **снага́, снасть.**

сна́йпер, *сна́йперство, сна́йпінг* «снайперська стрільба»; — р. бр. болг. *сна́йпер*, п. слц. snajper, м. *снајпер*, схв. *снајпер*, слн. snájperka «снайперська гвинтівка»; — через посередництво російської мови запозичено з англійської; англ. sniper «снайпер» походить від snipe «стріляти з укриття, полювати на бекасів», пов'язаного з snipe «бекас», яке виводиться від дісл. -snīpa «бекас» (у складному утворенні mȳri-snīpa «болотяний, водяний бекас»), спорідненого з днн. snepfa, снідерл. snippe, snepfe, гол. snip, двн. snëpfa, свн. snëpfe, нвн. Schnepfe «тс.», дфриз. snabba (snavel) «рот», снн. снідерл. snāvel «дзьоб», двн. snabul, лит. snãpas «тс.». — CIC[2] 774; Булаховський Нариси 123; Черных II 182; Kopaliński 899; РЧДБЕ 674; Вујаклија 889; Klein 1463,

1465; Vries NEW 662, 665; IF 62, 1956, 136—150; Kluge—Mitzka 667, 668, 670; Jóhannesson 221, 222.

[**снайте́за**] «прилад, яким роблять гвинтові нарізи» Л, [*снітéза*] «вид ковальського інструмента» Нед; — видозмінене запозичення з польської мови; п. [sznajdeza] «гвинторізна дошка, гвинторіз», [sznajdyza, sznejdeza] «тс.» походять від нім. Schnéideisen «тс.», утвореного з основ дієслова schneiden «різати», спорідненого з свн. снн. снідерл. snīden, двн. snīdan, днн. snīthan, дфриз. snītha, діcл. snīða, гот. sneipan «тс.», пcл. [*snětъ], укр. [*сніт*] «колода, обрубок», та іменника Eisen «залізо». — Фасмер III 698; Kluge—Mitzka 669; Vries NEW 664; Jóhannesson 913. — Див. ще **бі́глязь, сніт.**

снаря́д «один із видів боєприпасів; пристрій для спортивних вправ; пристрій для впровадження яких-небудь робіт»; — бр. *снара́д*, болг. *снаря́д*; — запозичення з російської мови; р. *снаря́д* «один із видів боєприпасів; (заст.) спорядження; (ст.) артилерійська зброя; зібрання зброї; прикраса, оздоба» зводиться до др. *рядъ* «стрій; лава; порядок», якому відповідає укр. *ряд*. — Цыганенко 436; Фасмер—Трубачев 697; Преобр. II 240—241; Гарибян УЗ Ереванского русского пед. института 1956/6, 282—283. — Див. ще **ряд.**

снасть «знаряддя; одяг; опорна частина споруди; (мн.) обладнання щогл, трос, канат; (заст.) скелет», *снасти́ти, оснáстка, оснáщення, переоснáщення*; — р. *снасть*, бр. *снасць*, др. *снасть* «знаряддя, пристрій, озброєння, зброя»; — очевидно, пов'язане з р. [*снáдить*] «складати, скріпляти» і, далі, з пcл. snad- «легкий». — Фасмер III 697; Преобр. II 343—344. — Див. ще **снáдний.**

[**снать**] «можливо; мабуть, очевидно» Нед; — запозичення з польської мови; п. snadź «мабуть» пов'язане з snadny «легкий», до якого зводиться як запозичення й укр. [*снáдний*] «тс.» (див.).

[**снепи́рити**] «морочитися, возитися» ВеБ; — неясне; можливо, пов'язане з [*шни́порити*] «нишпорити; тямити». — Пор. **наснíпити.**

сни́діти, *сни́дява* — див. **сня́діти.**

сни́ти, *сни́тися* — див. **сон**[1].

сни́тка (бот.) «яглиця звичайна, Aegopodium podagraria L.», [*снит* Mak, *снить* Нед, *снітка* Mak] «тс.»; — р. [*снитка, снитва, снить, сныдка, сныткa, сныть*], бр. [*сні́тка, сны́тка, сны́ты, шны́тка, шні́тка, шніць*] «тс.»; — очевидно, сх.-сл. *snětъka, *snětь/snitь «їстівна зонтична рослина»; — етимологія остаточно не з'ясована; зіставляється з пcл. snětь (snětъ) «сажка зернова» (Погодин Следы 275; Фасмер III 698—699), якому відповідає укр. [*сніть*] «сажка зернова, Uredo segetun L.»; пов'язується (Меркулова Очерки 62—65) з пcл. *snětь (snětъ) / snitь «стебло, стовбур» (очевидно, спочатку «щось відрізане; колода, обрубок»), до якого зводиться також укр. [*сніт*] «колода, обрубок», причому припускається, що назва могла бути зумовлена великим порожнистим стеблом цих великостовбурних трав; у цій гіпотезі фонетично тотожні форми snětъ (snětь) «рослина сажка» і snětъ (*snětь) «стебло, стовбур; зонтична рослина» вважаються давніми омонімами. — Фасмер—Трубачев III 699; Преобр. II 346. — Пор. **сніт, сніть.**

[**сни́ток**] (іхт.) «атерина, Atherina L.» Нед, [*сні́ток* Нед, *синітка* Л—Г] «тс.», [*сні́дка*] «тюлька» Па; — р. [*снето́к*] «атерина; корюшка, Osmerus eperlanus eperlanus morpha spirinchus», [*снито́к*] «корюшка», [*снято́к*] «тс.», ст. *снѣтъ* (1626), бр. *снято́к*, [*стынка*], п. stynka, [stinka, stynt, sztynka] «тс.», схв. *снетац* «тюлька»; — остаточно не з'ясоване; здебільшого висловлюються припущення про запозичення з північногерманських мов (шв. [stint] «дрібна марена», дат. [stint(e)] «риба, подібна до вугра», норв. [stinta] «вид невеликої промислової риби») або про видозмінене утворення на основі, можливо, споріднених із скандинавськими формами, снн. нн. stint «корюшка», свн. stinz(e),

нвн. Stint «тс.» (Грот Фил. раз. II 453; Рейф 856; Даль IV 245; Преобр. II 347; Фасмер III 698; Mikl. EW 312) чи про походження через метатезу від фін. sintti «тс.» (Kalima 218); усі ці припущення є непевними з фонетичних міркувань (вихідною мала б бути гіпотетична форма з початковим *sn-); потребує також додаткової аргументації припущення Фасмера (III 698) про запозичення з якоїсь скандинавської мови у давньоруську гіпотетичної форми *стѧтъ з наступною видозміною у форму *снѧтъ внаслідок дисиміляції (t—t>n—t) подібно до др. *Къснятинъ*, видозміненого зі стсл. **Конъстантинъ, Костантинъ**; неприйнятним видається припущення про вплив групи слів р. *снѣдь, снѣдать* (Преобр. II 347), др. **сънѣдь* (Смирнов РФВ 14, 179); викликає сумнів пов'язання (Leder 44) з псл. snětь «сажка зернова» за ознакою темного кольору, якого набуває корюшка, коли її підсушують у спеціальних печах. — Фасмер III 698; Смирнов РФВ 14, 179; Brückner 524; Kluge—Mitzka 751; Топоров III 26.

сни́цар «майстер з художнього різьблення по дереву й карбування по металу», [*сні́царь*] «тс.», *сни́ца́рство* «ремесло сницаря» СУМ, Нед, [*сницарюва́ти*] Куз, ст. *снѣцаръ* (кін. XVII — поч. XVIII ст.); — бр. ст. *сницаръ* «різьбяр», *шницаръ* «тс.» (1627); — очевидно, запозичення з польської мови; п. snycerz (śnicerz, sznicers, заст. snicarz, snycar, snyczar, sznicar, sznicer) «майстер з різьблення по дереву, слоновій кості й на камені; різьбяр» походить від нвн. Schnítzer «різьбяр (по дереву, кості); різець (інструмента)», що зводиться до двн. snizzāre «різьбяр», пов'язаного з двн. *snizzen, свн. snitzen, нвн. schnítzen «вирізувати, різьбити; різати (по дереву і кості)», інтенсивів до днн. snīthan «різати», двн. snīdan, нвн. schnéiden «тс.»; існує також думка (Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32) про безпосереднє запозичення в українську мову з німецької. — Шелудько 46; Richhardt 99; Булыка Лекс. зап. 89; Brückner 505; Sł. wyr. obcych 611; SW VI 254; Kluge—Mitzka 669, 671; Jóhannesson 914. — Див. ще **сніт.** — Пор. **шні́цель.**

сни́ця «подовжній брус у возі, плузі та ін.; [частина воза, куди вкладається дишель]», [*сні́ці, шні́ци*] (мн.) «тс.» ДзУЗЛП, [*сни́чка*] «вилки у візках (у плузі) О; дерев'яна підставка коло ребер човна Берл», [*снички*] «розвилиста гілка» ВеЗа; — р. [*сни́ца*] «частина воза, куди вкладається дишель», [*шни́ца*], бр. [*сніца*], п. śnica, [sznica], ч. [snice], слц. snice (мн.), вл. нл. snica «тс.»; — загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від нвн. Schnitz (Schnitt) «розріз, проріз» (Горяев 334; Преобр. II 344); реконструюється псл. *ojesьnica, похідне від *oje (род. в. ojese) «війя» (Фасмер II 699; Machek ESJČ 564); найкраще обгрунтовано зближення з псл. snovati «снувати» (Brückner 533; Schuster-Šewc 1328—1329; Варбот ОЛА 1976, 263—266). — Дзендзелівський УЗЛП 125—126.

сніг, [*снігниця*] «завірюха», *снігови́ця* СУМ, Нед, *снігува́ння* «зберігання овочів з використанням снігу», *снігу́рка*, [*снігу́рниця*] «завірюха» Нед, *снігу́ронька, снігу́рочка*, [*сніженица*] «завірюха» Нед, *сніжи́на, сніжи́нка, сні́жка, сніжни́к* «місце для зберігання снігу», *сніжни́ця* «заметіль», *снігови́й, снігови́тий, сніжа́ний, сніжи́стий*, [*сніжинкова́тий*] «снігоподібний» Нед, *сніжни́й*, [*сніжняни́й*] «сніжний» Нед, *сніжи́ти, безсні́жжя, безсні́жний, засні́жений, засні́жи́ти* СУМ, Куз, *підсні́жний*; — р. бр. м. *снег*, др. *снѣгъ*, п. śnieg, ч. sníh, слц. sneh, вл. sněh, нл. sněg, полаб. sneg, болг. *сняг*, схв. *сни́јег*, слн. snég, стсл. **снѣгъ;** — псл. sněgъ; — споріднене з лит. sniẽgas «сніг», лтс. sniegs, прус. snaigis, гот. snaiws «тс.», двн. snīwit «іде сніг», гр. νείφει, лат. nīvit «тс.», дірл. snigid «іде дощ», дінд. sníhyati «мокне, прилипає»; ie. *sneigᵘh-/snigᵘh- «сніг». — Черных II 182; Фасмер—Трубачев III 697; Преобр. II 346—347; Brückner 533; Ма-

chek ESJČ 564; Schuster-Šewc 1327—1328; Olesch 1028; Младенов 577; Skok III 297; Mikl. EW 312; Trautmann 273; Karulis II 247; Mayrhofer III 534—535; Нерознак 52; Pokorny 974; Гамкрелидзе—Иванов 117, 419, 681.

сніговúк (ент.) «льодовичник, Boreus Latr.», [*снігомúрка*] «тс.» Нед; — похідне утворення від *сніг*; назва зумовлена тим, що льодовичник є активним лише в холодну пору року й у відлигу швидко бігає по снігу. — Горностаев 200. — Див. ще **сніг.**

снігýр (орн.) «Pyrrhula Br.; [подорожник сніговий, пуночка арктична, Plectrophenax nivalis (Emberiza nivalis) Нед]», *снігúр* «снігур, Pyrrhula», [*снúгир* Нед, *снігáр*] «тс.»; — р. *снегúрь, снигúрь*, бр. *снягíр* «тс.», п. śniegula «подорожник сніговий», ч. [sněhule], слц. snehulka «тс.», вл. sněhula «снігур», нл. sněgula «тс.»; — похідне утворення від *сніг*; назва зумовлена тим, що снігурі восени і взимку більше помітні, ніж улітку (Птицы СССР 574); пор. лит. sniegìnis «снігур» (букв. «сніговий»), лтс. sniẽdze «тс.». — Булаховський Вибр. пр. III 217; СУМ IX 425; Фасмер III 698; Преобр. II 346; Schuster-Šewc 1328. — Див. ще **сніг.**

[**снігýрка**] (бот.) «анемона дібровна, Anemone nemorosa L.; підсніжник звичайний, Galanthus nivalis L. Mak; (мн.) білоцвіт весняний, Leucojum vernum L. Mak», [*снігýр*] «анемона дібровна», [*сніжка*] «білоцвіт весняний» Mak; — похідне утворення від *сніг*; назва зумовлена раннім цвітінням і білим кольором квіток. — Заверуха 22—23, 26—27, 53—54. — Див. ще **сніг.**

снідáти, [*снідальниця*] «та, що снідає» (зокрема, у весільному обряді), *снідáння* СУМ, Нед, *снідáнок, підснідáти*, [*поснідкувáти*] «поснідати», [*поснідáння*] «пора сніданку», *поснідáнок* «другий сніданок»; — р. заст. і діал. *снедáть* «їсти», бр. *снéдаць* «снідати», др. *сънѣдати* «їсти», *сънѣсти* «з'їсти», п. заст. śniadać «снідати», ч. snídat(i), вл. sněda ć, нл. snidaś «тс.», стсл. **сънѣдати** «їсти», **сънѣсти** «з'їсти»; — псл. sъnědati, sъněsti «тс.», утворені з префікса sъn- «з-» і дієслова jěsti, jědati «їсти». — Львов Лексика ПВЛ 159; Фасмер III 697; Schuster-Šewc 1327. — Див. ще **з**[3]**, їсти.**

[**снíдок**] (бот.) «зірочки жовті, Gagea lutea» Mak, Нед; «бугила лісова, Anthriscus silvestris» Mak, [*снідовéць*] «діоскорея, Dioscorea alata» Нед; — р. [*снедóк*] «бугила», бр. [*снедзік*] «зірочки жовті»; — пов'язане зі *снídати*, псл. sъnědati «з'їдати, їсти»; назви зумовлені тим, що ці рослини можуть вживатися в їжу. — БСЭ 13, 231; 14 398—399; 24, 75. — Див. ще **їсти, снídати.**

[**снíжник**] (ент.) «м'якотілка, Cantharis L.» Нед; — пов'язане зі *сніг*; назва мотивується тим, що личинки м'якотілкових у відлигу часто зустрічаються на снігу; як семантичну паралель пор. іншу назву цих жуків *снíжні черв'якú*. — УРЕ 7, 189. — Див. ще **сніг.**

сніз, *снíзка* — див. **занóза.**

сніп, *снíп'я* (зб.) «снопи», [*снопí-в'я*] «тс.» О, [*снопáр*] «в'язальник снопів» Гриц; — р. бр. болг. м. *сноп* «сніп», др. *снопъ*, п. ч. слц. вл. нл. snop, полаб. snüp, схв. *снòп*, слн. snòp, стсл. **снопъ;** — псл. snoръ «тс.»; — споріднене з двн. snuaba «пов'язка», можливо, лат. parūgae «солом'яні жгути» (з етруської?); далі пов'язується з ie. *(s)nē(u)- «зв'язувати». — Черных II 182; Фасмер III 700; Brückner 504; Machek ESJČ 564; Schuster-Šewc 1329; Младенов 597; Skok III 298; Mikl. EW 312; Pokorny 974—975. — Пор. **снувáти.**

снíсар (заст.) «слюсар; [мосяжник, майстер, який виготовляє вироби з жовтої міді]; майстер, який виковує листочки золота для золотої смальти», [*снісарь*] «столяр; різьбяр по дереву» Бі, [*снісарéнко*] «син столяра» Бі, [*снісарíвна*] «дочка столяра» Бі, [*снісáрка*] «дружина столяра» Бі, [*снісáрство*] «столярство; мистецтво різьблення по дереву» Бі, [*снісарчýк*] «учень столяра» Бі, [*снісарováти*] «займатися столярством і мистецтвом різьблення» Бі;

— очевидно, результат контамінації слів *слю́сар* «робітник, який обробляє метали, складає, регулює механізми; [майстер, який виготовляє вироби з жовтої міді]» і [*сні́царь*] «сницар, різьбяр»; безпосереднє зближення з н. Schnitzer, п. sznicerz (Бі 334) неприйнятне. — Див. ще **слю́сар, сни́цар.**

[**сні́ський**] (зах.) «досить схожий, подібний» Нед; — неясне; пор. [*кі́цький*] «який великий, який малий», [*мі́цький*] «такий малий».

[**сніт**] «колода, обрубок, оцупок» ВеЗн, Нед, Г, О, [*сні́та*] «тс.», [*снєдь*] «накривка очка дуплянки — вулика з видовбаної колоди», [*снєт, снєть*] «тс.» Л, [*снот*] «дошка, яка закриває великий боковий отвір і кришку дуплянки; кришка великого бокового отвору дуплянки» ЛексПол, [*снить, цніт*] «тс.» ЛексПол, [*снітува́ти*] «рубати ліс» Нед; — бр. [*сніт*] «лінія, по якій розпилюють дрова вздовж чи впоперек», [*снет*] «дошка, якою закривають боковий вхід до колодкового вулика», [*снёт, снето́к, снётка, сне́ціна, сніці́на, снято́к*] «тс.», п. śniat «пень; стовбур дерева; колода; стовбур дерева без гілля; зарубка на дереві; колодки, деревини, які закривають отвори борті», [śniad] «колода; стовбур дерева без гілля; зарубка на дереві», ч. sněť «гілка; [частина стовбура, з якої виростає гілля]», [sněť] «тс.; стовбур дерева; корпус тіла», [sníťka] «трухляве дерево; трухлява колода», [sníťek] «тс.», слц. [snet'] «гілка» [snet] «тс.», [snietka] «тонка гілка», нл. *snět «пень»; — псл. sněťъ «відрізаний стовбур дерева; пень; колода; гілка» (< ie. *snoito-s «щось відрізане»); — споріднене з гот. sneiþan «різати, збирати урожай», діскл. snīða (sneið) «тс.», sneið «відрізаний кусок; причіпка», дангл. snīðan «різати; рубати, ударяти», днн. snīthan «різати», гол. snijden, двн. snīdan, нвн. schneiden «тс.»; виведення від нвн. Schnitt «розріз, шматок» (Шелудько 46) помилкове. — О II 233; Фасмер III 698; Brückner 533; ESJČ 564; Schuster-Šewc 1328; Lewy KZ 40, 561; Kluge—Mitzka 669; Jóhannesson 913, 914; Pokorny 974. — Пор. **сни́тка.**

снітéза — див. **снайтéза.**

[**сні́тий**] (у сполученні [*с. орі́х*] «горіх без ядра і заплісняві́лий»), [*сні́тя́к*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [śnity] (у сполученні s.orzech «поганий, зіпсований горіх») може бути пов'язане з [śnić] «спорохніла зернина у колосі (пшениці тощо)», śnieć «[тс.]; сажка, Uredo', якому відповідає укр. [*сніть*] «сажка, Ustilago (Pers.) Rouss.; сажка зернова, Uredo segetum L.». — SW VI 746, 748. — Див. ще **сніть.**

[**снітій**] (бот.) «стоколос, Bromus L.» О; — очевидно, пов'язане з [*сні́тій*] «сажка зернова, Uredo segetum L.» як назва польового бур'яну, що не дає корисних плодів. — УРЕ 9, 550; 11/1, 6; РУСБот 210. — Див. ще **сніть.**

[**сніть**] (бот.) «сажка, Ustilago (Pers.) Rouss. (Uredo segetum L.)», [*сні́т* ВеНЗн, *сні́та* Нед, *сні́тий, сні́тиці* (мн.) тж, *сні́тиця, сні́тій*] «тс.», [*сні́тистий*] «із сажкою (про хліб)», [*сні́титися*] «покриватися сажкою (про колосся); плісняві́ти», [*за́сніт*] «сажка; зіпсованість, хиріння, кволість Ж», [*засні́та*] «зіпсованість, хиріння, кволість» Ж, [*засні́ченє*] «тс.» Ж, [*за́сніток*] «зародок; нівечення, загибель Ж», [*заснітити(ся)*] «хиріти, гинути від сажки Ж; покритися сажкою; зароджуватися; закупорюватися гноєм (про рану)», [*заснічу́ватися*] «тс.», [*о́снідок*] «сажка» Ж, [*приснітитися*] «заплісняві́ти, покритися іржею» Куз; — бр. [*смятый*] «сажка», [*смяце́й, смяця́й, сніцей, сніт, заснет*] «тс.», п. śnieć «зона, сажка», ч. snet', [sněť] «тс.», sněťivý «уражений сажкою», слц. snet' «вид грибів, що живуть як паразити на вищих рослинах, Hemibasidiales», вл. sněć «сажка», [smjeć], нл. sněś «тс.», болг. заст. *сне́тей* «сажка на житі», схв. [*сни̏јет*] «сажка на збіжжі», [*сният*], *снёт* «тс.», [(*тврда*) *снет*] «ріжки, Claviceps purpurea L.», [(*прашната*) *снет*] «сажка вівса», *снётљив* «уражений сажкою», слн. snét «саж-

ка», [smetljäj] «тс.», стсл. **снѣтовъ** «паршивий, покритий паршею»; — псл. snětъ (sněti) «сажка»; — здебільшого пов'язується з ч. nítiti «запалювати, палити», слц. nietit' «розпалювати», п. niecić «тс., роздмухувати», схв. ст. *унитити* «запалити (вогонь)», слн. nétiti «роздмухувати (вогонь)», псл. *gnětiti «запалювати, розпалювати» (укр. *гнітúти*) і припускається розвиток семантики «розпалити (вогонь)» — «обпалена дровина, головня» — «сажка, [головня]»; у такому разі назва могла бути зумовлена подібністю зовнішнього вигляду рослин, уражених грибками, до головні, обгорілого поліна (пор. інші назви цієї грибкової хвороби злаків: укр. *сáжка*, р. *головня́*, бр. *сáжа*, схв. *гáра*, [*гар, гареж, гарежина, гарка*], слн. ožíg, pálež, нвн. Brand); менш обгрунтовані зближення з дангл. gnīdan «терти» (< ie. *gneid(h)- «тс., роздирати») (Kořínek LF 61, 49), зіставлення з псл. *gniti «гнити, тліти» (Skok III 297—298), пов'язання з псл. snětь «колода, обрубок» (Schuster-Šewc 1326—1327). — Фасмер—Трубачев III 698—699; Меркулова Очерки 64—65; Brückner 533; Budziszewska 300; Machek ESJČ 564; Mikl. EW 312; Топоров IV 91.

сноб «людина, яка намагається сліпо наслідувати смаки і манери вищого суспільства», *снобíзм*; — р. бр. болг. м. *сноб*, п. ч. слц. snob, схв. *снòб*, слн. snób; — запозичення з англійської мови; англ. snob «тс.; вискочень; поганий ремісник, який працює під час страйку за низьку плату; поденник; швець; людина низького походження, плебей» (спочатку «учень шевця, шевчук») загальноприйнятої етимології не має; пов'язання з дієсловом snub «обрізати» (первісно «зрізувати, стинати коротко») (Weekley 1369) потребує додаткової аргументації, як і виведення (Kluge—Mitzka 712) від лат. s(ine) nob(ilitate) «незнатний» (букв. «без знатності»), поширеного у XIX ст. в Оксфорді й Кембріджі як примітка до прізвищ студентів нешляхетного походження, щоправда, матрикулами не підтверджена (Hortrup Zeitschrift für deutsche Wortforschung 19 (1963), 64). — CIC^2 774; Коваль 134; Фасмер III 699; Меделец PP 1972/3 154—156; Kopaliński 899; Sł. wyr. obcych 688; Holub—Lyer 444; РЧДБЕ 674—675; Вујаклија 889; Kluge—Mitzka 712; Klein 1465; Chambers 475; ODEE 840.

[**снобли́вий**] «м'який; ніжний; лагідний» Нед; — неясне.

сновига́ти «поспішно рухатися, снувати взад і вперед, тинятися», [*сновига́ти, сновіда́ти* Пі] «тс.», *снови́га* «(ент.) муха, Anthomyia Meigen; [той, хто сновигає]», [*снови́га*] «тс.», [*сновига́йло*] «муха-сновига»; — очевидно, результат контамінації слів *снува́ти* і *ми́га́ти* (див.).

[**сновида́ти(ся)**] «тинятися, сновигати, снувати, вештатися (по хаті тощо); як лунатик, як уві сні несвідомо бродити Нед», [*снавида́ти*] «як лунатик, як уві сні несвідомо бродити» Нед; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *сновига́ти* (*сновига́ти*) «ходити без певної мети, без визначеного напрямку; поспішно рухатися, снувати в різних напрямках, назад і вперед; [як лунатик, як уві сні несвідомо бродити]», зближеної з *снови́да* «лунатик». — Див. ще **сновига́ти.**

сновпе́ць — див. **сліп.**

[**сноз**^{1}] «ніколи не орана земля між потоками; кут між потоками, де вони зливаються; горбок у лісі між потоками» О, [*сніс*, (мн.) *сно́зи, сно́зик*] «тс.» О; — неясне.

[**сноз**^{2}] — див. **смо́взик.**

сно́за, [*сно́зики*] «поперечні прути в плетеному з лози кошику; пристрій з планок, що утворюють підпору для рамок лежака ЛексПол», [*сну́за*] «заноза у ярмі» Бі, [*сну́зка* Бі, *сунóза* ЛЖит] «тс.», [*сунóзка*] «дерев'яна пробка» ЛЖит, *сно́зи́ти* «встановлювати снози» УРС, Бі; — пов'язане із *зано́за* (див.).

сно́та, *сно́ток* — див. **цно́та.**

[**сно́ха**] «невістка, синова» Нед; — р. *сноха́*, др. *снъха*, п. [sneszka], ст.

snecha, ч. snacha (з схв.), болг. *снъха́*, схв. *сна̀ха*, слн. snáha, [snéha], стсл. **снъ҂ха;** — псл. snъxa «тс.»; — споріднене з дінд. snuṣā́, гр. νυός «тс.», лат. nurus «тс.; молода жінка», вірм. nu «невістка», двн. snur, нвн. Schnur, дангл. snoru «тс.», алб. nuse «наречена», що, очевидно, зводяться до ie. *sneu- «в'язати», звідки походить також псл. snovati «снувати», др. *сновати*; зближення слов'янських форм з псл. synъ «син» (Младенов 597; Machek ESJČ 563; Pedersen BB 19, 297—298; Kretschmer Glotta 1, 36) недостатньо обгрунтоване. — Бурячок 122; Фасмер—Трубачев III 700; Черных II 182—183; Brückner 504; Machek ESJČS 491; Skok III 297; Трубачев Терм. родства 131—133; Trautmann 273; Pedersen IF 5, 34; KZ 36, 279, 283, 339—340; Hübschmann 479; Specht 90—91; Mayrhofer III 535; Walde—Hofm. II 190; Гамкрелидзе—Иванов 761; Pokorny 977—978. — Пор. **снува́ти, шнур.**

снохáч «свекор, який має статеві зносини з невісткою»; — запозичення з російської мови; р. *снохáч* «тс.» утворено від *снохá* «невістка». — Фасмер III 701. — Див. ще **снóха.**

[**снóчи**] «вчора (ввечері)», [*снóчі*] «тс.»; — залишок псл. sъ noči «з ночі», в якому прийменник sъ зберігся без зміни в *з-*. — Див. ще **з**[1]**, ніч.**

[**снува́длі**] (мн.) «шпульки з нитками для тканння» Нед; — видозмінене запозичення з польської мови; п. snowadło «снувальне пристосування» є похідним від snować, snuć, які відповідають укр. *снува́ти* (див.).

снува́ти, [*сну́ти*] «снувати» Нед, *сні́вниця* «пристрій для снування основи тканини», [*сно́вадь*] «прилад для намотування ниток на шпульки» Нед, [*сно́вало*] «тс.», [*снова́льниця*] «снівниця» тж, [*снова́ля*] «та, що снує пряжу О; снівниця ВеУг», [*снова́нниця*] «снівниця» О, [*снове́ць*] (зоол.) «павутинний кліщ тепличний, Tetranychus telarius L.» Нед, [*сно́вня*] «снівниця» Л, [*снува́вка*] «тс.», [*снува́вник*] «дощечка з дірами, крізь які проходять нитки при снуванні основи», [*снува́лка*] «снівниця», [*снува́льниця*] «тс.», *снува́льник* «той, хто снує пряжу», [*сну́ток*] «вал у ткацькому верстаті, навій» Нед, [*снуто́к*] «суть, зміст» Нед, *ви́снувати, ви́сновок, заснува́ти,* [*за́снівка*] «вид шиття», [*засно́ва*] «ткацька основа; зміст; проект» Ж, [*засно́вини*] «основи; закладини» Ж, *засно́вник, засно́вництво, за́сновок* «посилка; [закладини]», [*засну́вач*] «засновник» Я, [*засно́вчатий*] «тканий» Я, [*насно́ва*] «натягування основи для ткання» Ж, *оснува́ти* «зробити основу (з пряжі); (заст.) заснувати», [*осні́вка*] «снівниця» Ж, *осні́вниця* «тс.», *осно́ва,* [*основа́тель*] «засновник» Ж, [*осно́ви́на*] «основа», СУМ, Куз, [*осно́вка*] «снівниця» Ж, [*осно́вниця*] «тс.» Ж, [*осно́вник*] «засновник», [*осні́вний*] Куз, *основни́й,* [*посновáт*] «закласти (хату)» ЛЖит; — р. *снова́ть*, бр. *снава́ць*, др. *сновати*, п. snuć, snować, ч. snout, snovat, слц. snovat' «мотати, намотувати», вл. snować «мотати; тягнути нитку; снувати», нл. snuś «снувати», snowaś «тс.», полаб. snüvăt «набирати основу», болг. *снова́*, м. *снова, снове*, схв. *сно̀вати*, слн. snováti, р.-цсл. **сноу҂ти, сновѫ;** — псл. snovati, snujǫ; — споріднене з лтс. snaujis «петля», дінд. snā́van-, snāván «зв'язка, сухожилля», гот. sniwan «поспішати», діcл. snúa «вертіти, мотати, плести», гр. νεῦρον «жила, нерв», ie. *sneu- «вертіти, мотати». — Черных II 182; Фасмер III 699; Преобр. II 344—345; Brückner 505; Machek ESJČ 564—565; Schuster-Šewc 1329; Младенов 597; Skok III 298; Трубачев Рем. терминол. 90—91, 113; Mikl. EW 312; Trautmann 272; Mühl.—Endz. III 973; Гамкрелидзе—Иванов 704; Pokorny 977. — Пор. **сни́ця, сніп, сновига́ти, снува́длі.**

[**сня́діти**] «пліснявіти, вкриватися слизом», [*сна́діти*] «пліснявіти» Дз, [*сни́діти*] «тс. Па; вицвітати (про фарби); брудніти, іржавіти Нед», [*сни́дява*] «пліснява, цвіль» Па, [*снадь*] «пліснява Нед, Дз, Мо; загар, смуглявість», *за-*

сни́діти «змарніти», [*оснідíти*] «потьмяніти, покритися нальотом» Ж, [*пересня́діти*] «злиденно прожити» Нед; — n. śniady «смуглий», śniedź «мідянка, зелений наліт на окисленій міді», śniedzieć «покриватися мідянкою», ст. śmiady «смуглий», ч. snědý «смуглий» (< ст. smědý), слц. snedý «тс.», цсл. **смѣдъ** (вид фарби); — загальноприйнятого пояснення не має; зіставляється з лит. smélti «темніти, брудніти, бліднути», яке зводиться до ie. *smel- «тліти, повільно згорати», звідки й псл. smaliti, укр. *смалити* (Machek ESJČ 564; Holub—Kop. 341); пов'язується також з псл. měďь «мідь» (Brückner 533; Skok III 292); зміна початкового sm- на sn- відбулась, очевидно, на ґрунті західнослов'янських мов; укр. **сни-** замість очікуваного **сні-** з'явилось, мабуть, у зв'язку з потребою розмежування з основою *сні́дати*. — Пор. **смі́дь.**

соб, *со́бі* — див. **ксо́бі.**

[**со́ба**[1]] «камера, кімната» Нед; — запозичення з угорської мови; уг. szoba «тс.» вважається «мандрівним» словом і зіставляється з англ. stove «піч», двн. stuba (stupa) «опалювана кімната, ванна кімната», нвн. Stube «кімната», болг. [*со́ба*] «кімната; піч», схв. *со̀ба* «кімната», слн. sôba «тс.». — MNTESz III 774. — Пор. **ви́степка, со́ба**[2].

[**со́ба**[2]] «піч, яка опалюється із сіней» Мо, [*соба́ня*] «вогнище на Купала» О, [*собі́тка, субі́тка*] «тс.» О; — запозичення з румунської або болгарської мови; болг. [*со́ба*] «піч стінна; кімната», рум. sóbă (молд. *со́бэ*) «піч» зіставляється з двн. stuba «опалювана кімната», тур. soba «піч» (Младенов 598), уг. szoba «піч» (Skok III 299; Mikl. EW 97; СДЕЛМ 390; DLRM 780). — Пор. **со́ба**[1].

соба́ка, *собакáр* «наглядач за мисливськими собаками», *собаківни́к, собаківни́цтво, собарня́* «собачня», [*соба́рня*] «собача будка» Чаб, *собацю́га, собацю́ра, собача́, собача́тина, собаченя́, соба́чи́на* «собачатина; хутро собаки; запах собаки, псина» СУМ, Куз, [*соба́чиця*] «сука», *собачи́ще, соба́чник, собачня́*, [*соба́шник*] «собача будка» Чаб, [*собашня́*], *собакува́тий*, [*соба́рний*] «собачий», *соба́цький, соба́чий*, [*соба́чин* Куз, *собачи́ний*], [*соба́чити*] «лаяти» Куз, *насоба́читися*, [*присоба́чити*] «притиснути» Нед, *розсоба́читися*; — р. *соба́ка*, бр. *саба́ка*, др. *собака*, п. [sobaka], каш. [sobaka] «сука; розпусна людина»; — загальноприйнятого пояснення не має; виводиться (Коваль 83—84, Огиенко 28; Фасмер—Трубачев III 702; Преобр. II 347; Uhlenbeck 322; AfSlPh 17, 629) від ір. *sabāka- (парсі sabah «собака», ав. spaka- «собачий», spā «собака»); пов'язується (Трубачев Назв. дом. жив. 29—34; Менгес 103) з тюрк. köbäk «тс.». — Черных II 183; Филин Образ. яз. 281; Шипова 587—588; Brückner 505; Гамкрелидзе—Иванов 590.

[**собакарня**] (бот.) «гармала, Peganum harmala L.» Mak, [*собаче зілля, ребрик собачий*] «тс.», [*соба́чка*] «грястиця збірна, Dactylis glomerata L.», [*собачник*] «плоскуха звичайна, півняче просо, Echinochloa (Panicum) crus galli (L.) P.B.» тж; — р. [*собачник*] «плоскуха звичайна»; — похідні утворення від *соба́ка* (пор. слц. [psica] «грястиця», [psia trava] «тс.», похідні від pes «пес»); мотивація назв неясна. — Див. ще **соба́ка.**

[**собачи́на**] (бот.) «крушина ламка, (Rhamnus) Frangula L.» ВеНЗн, Mak, [*собача́нка, со́бачник*] «тс.» тж; — похідні утворення від *соба́ка* (пор. ч. [psí jahůdky], слц. [psia črenka] «тс.», букв. «псячі ягідки, псяча черемха»; — мотивація назв неясна. — Див. ще **соба́ка.**

[**собачка**[1]] (бот.) «льонок звичайний, Linaria vulgaris Mill. (Linaria bibersteinii Bess.)» Mak, [*соба́чки*] ЛексПол; — р. [*собачка*] «тс.»; — похідне утворення від *соба́ка*; назва могла виникнути на основі сполучення [*собачий лен*] «тс.», яка вказує на подібність льонку до льону і на їх відмінність, або бути зумовлена схожістю квітки льону і голови со-

баки з розкритою пащею. — Шамота 47. — Див. ще **соба́ка.**

[**соба́чка**[2]] (бот.) «чорнокорінь лікарський, Cynoglossum officinale L.», [*собачник*] «тс.; чорнокорінь мальований, Cynoglossum pictum Ait.» Mak, [*собачий язик*] «чорнокорінь лікарський», [*собачий корінь*] «тс.» тж; — р. [*собачка, собачник*], бр. [*сабачы язык*] «тс.»; — похідне утворення від *соба́ка*; назва зумовлена тим, що дрібні плоди чорнокореня мають гачки, якими чіпляються до одягу людей і шерсті тварин; разом з тим назва може розглядатися як калька наукової назви лат. Cynoglossum, утвореної від основ грецьких іменників κύων (род. в. κυνός) «собака» і γλῶσσα «язик», що зумовлено подібністю листків чорнокореня за формою до собачого язика. — Шамота 47. — Див. ще **соба́ка.**

[**собачка**[3]] (бот.) «липучка, (Echinospermum) Lappula Lehm.» Mak, [*собачки*] «череда, Bidens L.», [*реп'яхи собачі*] «тс.» тж; — р. [*собачка*] «липучка; череда», бр. [*саба́чкі*] «череда»; — похідні утворення від *соба́ка*; назви зумовлені тим, що плоди цих рослин, реп'яшки, чіпляються за одяг і за шерсть тварин. — Шамота 47. — Див. ще **соба́ка.**

[**соба́чка**[4]] (іхт.) «бельдюга, Zoarces viviparus L. (Blennius)» Нед, Куз; — р. [*собачка*] «тс.»; — похідне утворення від *соба́ка*; мотивація назви неясна. — Див. ще **соба́ка.**

[**соба́чка**[5] (*суба́чка*)] «дощечка з вирізом на підставці для знімання чобіт; пристрій у верстаті, який затримує рух навою» Корз, [*соба́чки*] «коромисла, пристосування у ткацькому верстаті» ЛексПол; — р. *соба́чка* «пристосування, яке затримує зворотний рух шестерні», бр. *саба́чка* «тс.»; — похідне утворення від *соба́ка* або результат перенесення на пристрій назви *соба́чка*, зменш. від *соба́ка*; назва зумовлена подібністю пристрою до пащі собаки, яка захоплює предмет, зокрема здобич. — Див. ще **соба́ка.** — Пор. **песик**[2], **су́ка**[2].

[**собачки**] (бот.) «еритроній собачий зуб, Erythronium dens canis L.» Mak; — р. [*собачка*] «тс.»; — похідне утворення від *соба́ка*; назва могла бути зумовлена тим, що плоди цієї рослини, реп'яшки, чіпляються за одяг і за шерсть тварин; разом з тим у назві можна вбачати неточну кальку другого компонента наукового найменування лат. dens canis, букв. «собачий зуб». — Шамота 47. — Див. ще **соба́ка.**

собі, *собíй, собíйний, собíйниця, собíйство, собíчити* — див. **себе́.**

[**собíйка**] «останній шар колод у стіні хати» О; — неясне.

со́бкати «попихати (ким-небудь); поганяти»; — результат семантичної видозміни дієслова *со́бкати* «кричати *соб*; поганяти ліворуч (коней, волів)», похідного від *соб* (вигуку для повернення коней ліворуч), пов'язаного з [*ксо́бі*] «тс.» (див.).

со́бо́ль (зоол.) «Martes zibellina L.» СУМ, Нед, *соболеня́, соболи́ця, соболівни́к* «фахівець із соболівництва», *соболівни́цтво, соболя́, соболя́тник* «мисливець за соболями», *соболе́вий, соболи́ний, соболівни́цький*, [*собольо́вий*], *соболя́чий*; — р. *со́боль*, бр. *со́баль*, др. *собель*, п. soból, ч. sobol, слц. sobol', вл. soboł «соболь», болг. *соболе́ц* «ховрашок»; — очевидно, псл. sobolь; — зіставляється з дінд. śabálaḥ «перистий, плямистий», śabáraḥ «тс.»; недостатньо обгрунтоване виведення з фінно-угорських мов (Brückner 505; Holub—Kop. 344) або з тюркських (Mikl. TEl Nachtr. II 184, пор. тур. samur «соболь» з арабської мови); з давньоруської мови слово поширилось у західноєвропейські: двн. tebelus/zobel «соболь» (XI ст.), нвн. Zobel, фр. ст. sable (XII ст.) «тс.». — Черных II 183; Фасмер—Трубачев III 704; Преобр. II 348; Machek ESJČ 565; Младенов 598; Петканов Ез.-етн. изсл. 133—135; Kluge—Mitzka 889; Опельбаум Вост.-сл. лексич. элементы в нем. языке 210—214.

собо́р «збір, збори; церковні збори; синод; головна чи велика церква (бу-

дівля)», [*собíр*] «собор, зібрання», [*собóрець*] «маленька церква; збори священиків і всього причту для сповіді», [*собóрище*] «собор, зібрання», *собóрність, собóрування* «обряд помазання тяжкохворого», *соборя́нин* «священнослужитель соборної церкви», [*субóр*] «собор» Нед, [*субíр*] «тс.» тж, *собóрний* «пов'язаний із собором; об'єднаний, неподільний», [*суборовий*] (церк.) «соборний» О, *собóрувáти* «здійснювати обряд соборування» СУМ, Нед; — р. *собóр*, бр. *сабóр*, др. *съборъ* «собор, зібрання», п. sobór «зібрання вищого духовенства; головна церква» (з рос.); — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **съборъ** «зібрання; рада; збори духовенства; богослужіння», утворене з префікса **съ-** «з» і основи **бор-**, пов'язаної з **бьрати** «брати», є калькою гр. συναγωγή «збори; сход, громада», пов'язаного з дієсловом συνάγω зводити, зносити», утвореним з префікса συν- «з-» і дієслова ἄγειν «вести». — Фасмер III 704; Соболевский Лекции 48; Brückner 505. — Див. ще **брáти, з**[3].

[**собóта**[1]] «субота» ВеЗа, [*собíтка*] (зменш.) Нед, [*собíтний*] «суботній» Нед; — очевидно, запозичення із західнослов'янських мов; п. ч. слц. sobota «субота» відповідає укр. *субóта*. — Фасмер III 792; Brückner 505; Machek ESJČ 565. — Див. ще **субóта.**

[**собóта**[2]] «кличка корови червоної масті» О; — неясне.

[**собоя́нка**] «покоївка» ВеУг; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. szobalány, [szoboleany] «тс.» пов'язане з szoba «кімната». — Див. ще **сóба**[1].

[**собря́нка**] (бот.) «майорці, Zinnia elegans Jacq.» ВеНЗн, ВеУг, [*собиранька*] «тс.» Mak; — неясне.

собь, *собьте* — див. **ксóбі.**

сова́ (орн.) «сова; сова вухата, пугач, Asio otus L.; сова пугач, пуга, Bubo bubo L.; сова біла, снігова, Nyctea nyctea L.; сова сіра, погутькало, Strix aluco L.; сова яструбина, гуля, Surnia ulula L.», *совеня́*, [*совинча́*] «совеня», [*сови́нка*] «карликова сова, Surnia pygmaea», *сóвка* «совка-сплюшка, Otus Penn.», [*совýля*] «сич, Athene», *сов'я́тко, сови́ний, сóв'ячий* СУМ, Нед, *сови́ти*, [*засóвитися*] «спохмурніти, надутися (як сова)» Нед, *осовíлий, посовíлий*, [*посовини́ти*] «знепритомніти, сп'яніти», [*усóвитися*] «стати похмурим, понуритися» Нед; — р. *сова́*, бр. *сава́*, др. *сова*, п. вл. нл. sowa, ч. слц. sova, схв. *сòва*, слн. sôva, с.-цсл. **сова;** — псл. sova давнього звуконаслідувального походження; — паралельне дбрет. couann «сова», брет. kaouen «тс.», кімр. cuan «нічна сова», лат. cavannus «сіра сова» (з гал.), а також двн. hūwo «сова», hūwila «тс.», вірм. sag «гуска», лит. šaũkti «кричати» та іншим задньопіднебінним лит. kóva «галка», naktikóva «сова, нічний ворон», двн. kaha «галка», дінд. kắuti «кричить», що виводяться з ie. *kắu-/kĕu-/kū- «кричати, вити», з яким пов'язані також псл. kavъkati «кричати», укр. *кáвкати* «тс.», [*кáва*] «галка, сива ворона». — Булаховський Вибр. пр. III 262; Черных II 183—184; Фасмер III 704; Brückner 508; Holub—Ľyer 447; Machek ESJČ 568; Schuster-Šewc 1336; Skok III 307; Mareš Slavia 1967, 361—364; Trautmann 123, 300; Fraenkel 968; Mühl.—Endz. III 772; Kořínek 137; Pokorny 535—536. — Пор. **кав.**

Сóварог — див. **Свáрóг.**

сóвáти СУМ, Пі, *сувáти* «совати, сунути» СУМ, УРС, Нед, *сýнýти*, [*сýти*] «тс.; переводити, марнувати», [*совáлка*] «звій піткання на паличці для тканння без човника» Доп. УжДУ I, [*совáйка*] «тс.» тж, [*сóвало*] «те, що рухається; спускання зрубаних дерев з гори по жолобах», [*сóвик*] «невелика лопатка», [*совóк*] «тс.», [*сув*] «лавина» Нед, [*совáвка*] «ковзанка» Нед, [*сýнець*] «плита для засува; кілок для замикання дверей» О, [*сунéць*] «короткий стовбур» Нед, [*сувмá*] «раптом» Нед, *висувáнець, всувни́й*, [*ви́сувка*] «засувка» Ж, *висувни́й, зсув, зсувни́й, зáсóв*, [*зáсова*] «круча» ВеУг, [*зáсовень*] «засув», [*зáсовка*]

«засувка», [*за́совня*] «затулка коло печі» Я, *за́сув* «засов», [*за́су́ва*] «місце, де засунуло берег; провал» ВеЗН, *за́сувка* «засов; [защіпка; дощечка у ложа гуцульської рушниці]», [*засу́лка*] «засувка» Мо, *засу́вни́й*, [*о́сув*] «падіння; круча; оповзень», [*пере́сув*] «вузький прохід Нед; пересу́нення Куз», *пересува́ння, пере́су́вка, пересувни́й*, [*передсу́вний*] (заст.) «привішуваний, доданий», *по́совом* «поповзом», [*по́сув*] «рух, поштовх; маневр» Куз, [*посува́ч*] «той, хто рухає, штовхає», [*по́сувни́й*] «пересувний» тж, *по́сувом* «повільно», [*прислу́нутися*] «присунутися» Нед, *розсувни́й*, [*ро́зсува́льний*] «розсувний» Она; — р. *сова́ть, су́нуть*, бр. *со́ваць, су́нуць*, др. *совати* «кидати», *сунути* «кинути», п. suwać, sunąć, ч. sunouti, слц. sunúť, вл. suwać, sunyć, нл. suwaś, sunuś, болг. [*со́вам*], м. *совалка* (текст.) «човник», схв. *сòвало* «тс.», [súnuti] «штовхнути», слн. súvati, súniti, стсл. **совати, соуньжти** «витягти»; — псл. sovati, sunǫti; — споріднене з лит. šáuti «совати; стріляти», лтс. šaũt «стріляти; швидко совати, штовхати», а також з більш віддаленими хет. šuq̄āi- «штовхати, тіснити, рухати», дінд. suváti «зрушує», гот. skewjan «іти», діcл. skjóta «стріляти, совати, штовхати», алб. heth «кидаю, вію зерно». — Черных II 184; Фасмер—Трубачев III 705; Brückner 526; Holub—Kop. 361; Machek ESJČ 592—593; Schuster-Šewc 1380—1381; Младенов 598; Skok III 362; Trautmann 300; Mühl.—Endz. IV 9—10; Endzelin ZfSlPh 16, 114; Fraenkel 969; Зализняк ВСЯ VI 37; Friedrich HW 200; Uhlenbeck 354; Pokorny 954—955. — Пор. **су́ла**[1].

со́вгати «совати; ковзати», [*совга́нитися*] «соватися» Куз, *со́вгалка* «ковзанка, спускалка», *со́вганка* «тс.», [*со́вгальник*] «ковзаняр» Куз, [*совга́р*] «тс.», [*совга́рство*] «ковзанярство», [*зсо́вгувати*ся] «зісковзувати», [*посо́вгну́тися*] «посковзнутися» тж; — результат контамінації дієслів *со́вати* і *ко́взати*, **ковгати* (пор. похідне [*ко́вганка*] «шматок криги або облитий водою й замерзлий кізяк, на якому діти катаються з гори»). — Див. ще **ковга́н**[1], **ко́взати, сова́ти.**

[**со́вдати**] «ліниво, поволі йти; важко ступати ногами», [*совди́кати, совдти́*] «тс.» Си; — афективне утворення, пов'язане із *сова́ти, со́вгати* (див.).

[**со́взати**] «ковзати» Куз, [*совзани́на*] «ковзанка» Нед, [*совзани́ця*] «тс.» Нед, [*совзе́ниця*] «ожеледиця», [*совзки́й*] «ковзкий» Нед, [*совзьки́й*] «тс.» Куз; — очевидно, результат контамінації основ *со́вгати* і *ко́взати* (див.).

со́вість, *со́вісність* Нед, [*совістли́вость, со́вісливий*] Нед, *со́вісний, со́вісти́ти, со́вісти́тися* СУМ, Нед, *безсо́вісний, всовісти́ти, усовісти́ти, усовіща́ти*, [*усо́віщувати*], ст. *со́вѣсть* «сумнів, розум» (1627); — р. *со́весть*, бр. [*со́весць, со́вісць*], др. *съвѣсть* «розуміння; знання, згода, порозуміння; сумління», *совѣсть* «тс.»; — запозичене в давньоруську мову зі старослов'янської; стсл. **съвѣсть** «сумління; свідомість; звістка, свідчення», як і болг. *съ́вест* «сумління, свідомість», м. *совест* «сумління», схв. *са́вест* «тс.», слн. svést «свідомість», утворене з префікса **съ-** і основи дієслова **вѣдѣти**, є калькою гр. συνείδησις «усвідомлення, свідомість; сумління», що складається з префікса συν- «з-, разом з» та іменника εἴδησις «пізнання, знання», пов'язаного з дієсловом ὄιδα «знаю». — Черных II 184; Булаховський Нариси 126; Фасмер I 283, 304; III 705; Цыганенко 438; Преобр. II 349; Булич РФВ 15, 361; Unbegaun RÉS 12, 39. — Див. ще **ві́дати, з**[3].

совіт «порада; (заст.) дружба, згода», *совітник* «порадник», [*совітчик*] «тс.» Нед, [*совіта́ти*] «радити», *совіту́вати* «тс.»; — р. *сове́т* «рада», бр. [*саве́т*] «порада» (з р.); — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **съвѣтъ** «порада, угода, нарада, рада, збори» походить від псл. sъvětъ, утвореного з префікса sъ(n)- «з-» і кореня vět-, наявного в privětъ «привіт», větje «віче», otъvětiti «відповісти». — Чер-

ных II 184—185; Фасмер III 705. — Див. ще **відвічáти, вíче, привíт.**

[совíтина] «родичі, рідня» О; — результат видозміни і зближення із *совíт* «рада» деетимологізованої форми [*свíйтина*] «тс.» тж, похідної від *свій* (див.).

сóвка (ент.) «нічний метелик, нічниця, Noctua L.», *сóвкові* «нічницеві, Noctuidae»; — р. *сóвка* «нічниця», бр. *сóўка* «тс.», слц. [sova] «нічний метелик», слн. sóvka «тс.»; — похідне утворення від *совá* «хижий нічний птах»; назва зумовлена, очевидно, нічним способом життя цих метеликів; пояснюють також тим, що голова совок нагадує голову сови; щодо перенесення назви пор. нвн. Eulen «совки, Noctuidae» і Eule «сова». — СУМ IX 436; Vážný 145—146. — Див. ще **совá.**

совмáнитися «плентатися, тинятися», [*совманути*] «штовхнути»; — очевидно, результат контамінації слів *совáтися*, [*тулумáнитися*] «товктися, вовтузитися» і *сунýти* «штовхнути». — Див. ще **совáти, тулумáн**[1].

[совп] «плетений з лозини снаряд для ловлі риби»; — п. słęp «вид рибальської сіті», ч. slup «вид плетеної верші»; — очевидно, псл. *sъ̨pъ (якщо у п. słęp назалізація вторинна); можливо, пов'язане з sloпъ «пастка». — Brückner 500; Machek ESJČ 558. — Пор. **сліп.**

[совпати] «чалапати, брести (по снігу або болоту)» О, [*совпатись*] «возитися, товктися ЛексПол; крокувати Нед», [*совпнýти*] «ткнути» ЛексПол; — очевидно, результат контамінації слів *совати* або *совгати* і *човптú* «іти, важко переступаючи ногами; плентатися» (див.).

сóда, [*сóдники*] «товсті млинці на соді» Л, [*сóдікі*] «тс.» Л; — р. бр. болг. м. схв. *сóда*, п. ч. вл. нл. soda, слц. слн. sóda; — через західнослов'янські і німецьку мови (нім. Sóda) запозичено із середньолатинської (іспанської); слат. soda походить від ар. ṣudā' (розм. ṣodā') (бот.) «курай содовий, Salsola soda L.; попіл з кураю содового», букв. «гострий головний біль»; арабська назва, пов'язана з ṣāda'a «розколювати», зумовлена тим, що попіл з цього кураю використовували для лікування головного болю; виведення слат. soda від лат. solida «міцна, тверда» (Преобр. II 349; РЧДБЕ 675) помилкове. — Білецький Мовозн. 1981/5, 48; Черных II 185; Фасмер III 706; Holub—Lyer 445; Gamillscheg 817; Kluge—Mitzka 713; Klein 1468. — Пор. **сóдник.**

сóдник (бот.) «Suaeda Forsk.»; — р. *содни́к* «тс.», п. sodnik «курай, Salsola L.»; — похідне утворення від *сóда*; назва зумовлена тим, що у золі багатьох видів цього роду рослин міститься сода і поташ. — УРЕ 10, 292; РУСБот 267; SW VI 259. — Див. ще **сóда.**

содóм «крайнє безладдя, метушня, шум; (заст.) крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь», *содóма* (розм., рідк.) «тс.», *содомíя* (мед.) «статева ненормальність, мужолозтво; розпуста», [*содóмити*] «шуміти; бешкетувати; безчинствувати, коїти неподобства» Нед; — р. *содóм*, бр. *садóм*, п. sodoma, sodomia, ч. sodoma, sodomie (мед.), слц. sodoma, sodomia, болг. *содомúя*, м. *содомија*, схв. *сòдом* «безодня», *сòдома* «розпуста, аморальність», слн. sódoma «крайня моральна, особливо статева розпущеність», sodomíja; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Σόδομα «Содом» (букв. «який горить») є назвою давньопалестинського міста в Йорданській долині, яке, згідно з біблійною легендою, за гріхи, розпусту й розбещеність його жителів було знищене землетрусом і сірчаним та вогненним дощем разом із трьома іншими біблійними містами (*Гомóрра, Адма* і *Севоїм*). — СІС[2] 774; Фасмер III 706; ССРЛЯ 14, 134; Преобр. II 349; Булыка Лекс. зап. 126, 136; Kopaliński 900; SW VI 259; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Библейская энциклопедия 1991, 70, 88, 170, 640, 665.

сóдухи (мн.) «кінець, загибель», *сóдуха* (одн.) «тс.», [*сóдухи спустити*]

«здохнути»; — результат видозміни початку церковного похоронного співу «**со дꙋхи правєдными скончавшꙋся ...**». — Грінч. IV 164; Нед 893. — Див. ще **дух, з³**.

соз (іст.) «спільний обробіток землі; товариство спільного обробітку землі (існувало до завершення колективізації)», *со́звець* «член созу», *со́звєвський*; — очевидно, результат скорочення назви *тсоз*, що є складноскороченим словом, утвореним у радянський період з перших літер слів словосполучення *товариство спільного обробітку землі*, яке може вважатися калькою р. *това́рищество* (*по*) *совме́стной обрабо́тке земли́* > *това́рищество* (*по*) *обрабо́тке земли́* > *тоз.* — СУМ 9, 437; 10, 308; ССРЛЯ 15, 530. — Див. ще **земля́, роби́ти, спіл.**

Созо́нт, *Созо́н, Сезо́н*, [*Сизво́н* Куз, *Сизько́, Сизьо́н*], ст. *Сωзѡ́нтъ* «сп(а)сен, сп(а)сите(л)», *Сѡ́зωнъ* «сп(а)саяй, а(бо) избавлꙗючий» (1627); — р. *Созо́нт, Созо́н*, бр. *Сазо́н*, болг. [*Созан*], цсл. **Сωзωнтъ, Сωзωнъ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Σώζων (род. в. Σωζῶντος) утворено на основі дієприкметника σώζων «який рятує, спасає» від дієслова σώζω «спасаю, рятую; бережу, охороняю», похідного від прикметника σῶς (σάος) «здоровий, неушкоджений; цілий». — Сл. вл. імен 77, 151; Беринда 233; Петровский 202; Суперанская 82; Спр. личн. имен 458; Бондалетов Русск. ономастика 102, 103; Бірыла 152—153; Илчев 457; Frisk II 844.

[**сой**] «рід, покоління Нед; родичі О; походження Нед»; — болг. *сой* «рід, порода; (заст.) кров; норов, вид», схв. *со̀j* «походження, порода; рід, плем'я», слн. sòj «сукупність мікроорганізмів певного виду з окремими особливостями»; — очевидно, через посередництво молдавської і румунської мов (молд. рум. sói «порода, плем'я, раса; вид, сорт; різновид») запозичено з турецької; тур. soy «рід, родина, походження; порода, раса; предки; покоління, нащадки; сорт, вид» споріднене з крим.-тат. *сой* «тс.». — О II 235; РЧДБЕ 675; СДЕЛМ 390; DLRM 781; Räsänen Versuch 425.

со́йка (орн.) «Garrulus Briss.», [*со́я, сі́йка*] «тс.», [*сі́ка*] «чорний дятел лісовий, Dryscopus martius L.» О; — р. бр. болг. *со́йка*, др. *соя*, п. [soja, sojka], sójka, ч. слц. sojka, вл. soja, м. схв. *со́јка*, слн. [sôjka]; — псл. soja, sojьka «тс.», очевидно, пов'язане чергуванням голосних із sijati «сяяти» як назва, зумовлена яскравим забарвленням птаха; зіставлення з двн. hehara (нвн. Häher) «сойка» (Brugmann Grundriss II 319; Kořínek 220; Machek ESJČ 566) недостатньо обгрунтоване. — Булаховський Вибр. пр. III 266; Фасмер III 731; Черных II 185; Преобр. II 363; Brückner 506; Holub—Kop. 344; Schuster-Šewc 1331; Младенов 598; Skok III 301—302; Mikl. EW 313. — Пор. **ся́яти.**

сойм «сейм», [*со́йма*] «зібрання; натовп» Нед, [*соймак*] «депутат сойму» Нед, [*соймі́*] «місце злиття потоків» ВеНЗн, [*со́ймище*] «місце наради, приміщення для зборів» Нед; — р. [*сойм*] «селянська сходка», [*со́йма*] «тс.», [*суём*] «збори», [*су́йма*] «тс.», *сойм* «сейм», др. *суимъ* «сутичка», п. sejm «сейм»; — псл. [*sъjьmъ/sǫjьmъ] «сходка, зібрання, сутичка», утворені зі споріднених префіксів съ- «з-», sǫ- «су-» і кореня *jьmǫ «беру», 1 ос. одн. дієслова *jęti «брати», що входить до складу укр. *йня́ти, узя́ти*. — Фасмер I 311, III 707, 797; Brückner 484; Mikkola Berühr. 163. — Див. ще **з³, я́ти.** — Пор. **сейм, сонм.**

сок, *сока́вий, соковáтий, соковé, соковúй, соковúк, соковúтий, сокті́ти* — див. **сік.**

[**сока́ч**] «кухар» ВеУг; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. szakács «тс.» є словом неясного походження, наявним також у південнослов'янських мовах: схв. *со̀ка̄ч*, слн. sokáč, стсл. **сокачии** «тс.»; пор. також р.-цсл. **сокачии, сокачиꙗ** «тс.», **сокало** «кухня», **сокалъкъ, сокальница** «тс.». — Фасмер III 708; MNTESz III 650.

соки́ра, [*ки́ря*] «сокира» Ва, *соки́ще* «держак сокири», [*соки́рник*] «тесляр», *сокирчи́на*, [*сокирня́*] «дерев'яне півколо у плуга для зміни ширини оранння і для розміщення інструментів (сокири та ін.)», [*сокиря́нка*] «кирка», [*соки́ркуватий*] «уїдливий, різкий», *соки́рячий* «сокирний»; — р. *секи́ра*, бр. *сякéра*, [*сокéра*], др. *сокыра* (*сокира*), *секыра*, п. siekiera, ч. sekera, sekyra, слц. вл. нл. sekera, болг. *секи́ра*, м. *секира*, схв. *сèкира*, слн. sekíra, стсл. **сѣкыра**; — псл. sekyra, [sokyra], пов'язане чергуванням голосних із *sěkti «сікти»; — споріднене з лат. secūris «сокира», двн. saga «пилка», sēga «тс.»; вважається також (Мартынов Язык 86—87) результатом проникнення в праслов'янську мову італського інгредієнта. — Фасмер—Трубачев III 592—593; Brückner 488; Machek ESJC 540—541; Schuster-Šewc 1281; Skok III 248—250; Трубачев Рем. терминол. 149—151; Варбот 91—92, 168—169; Mikl. EW 290; Walde—Hofm. II 506; Trautmann 255. — Див. ще **сі́кти́.**

соки́рки́ (бот.) «Consolida (Delphinium L.); [горошок плотовий, Vicia sepium L.]», [*сокі́рки*] «Consolida (Delphinium L.)» Mak, [*сі́кирки, сокєрки, сокі́рка*] «тс.» Mak; — р. *соки́рки* «тс.» (з укр.); — результат перенесення на рослину назви *соки́рки* (мн.), зменш. від *соки́ра*, зумовленого подібністю квітки до маленької сокири (кирки) завдяки витягнутому в шпорку верхньому листочку оцвітини. — Лік. росл. Енц. дов. 407. — Див. ще **соки́ра.**

со́кіл[1] (орн.) «Falco L.», [*сокі́лка*] «соколиця» Нед, [*сокі́льник*] (іст.) «сокольник» Куз, [*сокі́льни́цтво*] Куз, *соколеня́*, *соко́лик*, [*соколинча́*] «соколеня» Куз, *соколи́ха*, *соколи́ця*, [*соко́лич*] «молодий сокіл» Куз, *соко́льник* (іст.), *соко́льничий* (іст.), *соколя́*, [*сокі́льний*] «соколиний» Куз, *соколи́ний*, *соко́лячий* Куз, [*соколи́ти*] «літати по-соколиному» Куз, *підсоко́лик* «чеглик, Hypotriorchis Boie»; — р. м. *со́кол*, бр. *со́кал*, др. *соколъ*, п. sokół, ч. слц. sokol, вл. нл. sokoł, болг. *соко́л*, схв. *сòкō*, слн. sôkol, стсл. **соколъ;** — псл. sokolъ; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується із звуконаслідувальним *сокота́ти* (Brückner 506; Schuster-Šewc 1332); зіставляється з дінд. śakunáḥ (śakúniḥ) «якийсь птах, великий птах» (Фасмер—Трубачев III 708—709; Младенов 598; Meillet Études 419; Uhlenbeck 301); виводиться як запозичення від ар. ṣaḳr «мисливський сокіл» (Lokotsch 143; Булаховський Вибр. пр. III 249); пов'язується з псл. sok-, sočiti «переслідувати» (Булаховський тж). — Черных II 185; Преобр. II 349—350; Machek ESJC 566; Skok III 303; Moszyński PZJP 133—134.

со́кіл[2] (інструмент будівельника); — р. *со́кол*; — результат перенесення на інструмент назви птаха за подібністю форми. — Див. ще **со́кіл**[1].

[**сокіл**[3]] «висока і обривиста скеля; виступ граніту» Пол, [*сокі́в*] «стрімка скеля над водою» О, [*соко́л*] «тс.» О; — неясне; можливо, пов'язане з слц. sokorec (sochorec) «вершина, верхівка», яке зіставляється (Варбот 168—169) з псл. sěk-/sok- «сікти, різати» і, далі, з *скала́*, *скéля*.

со́кір, *со́кор*, *соко́ра*, *соко́ри́на* — див. **осокір.**

[**соко́ля**] «кличка корови біло-червоної масті» О, [*соко́лє*] «коза, що має по собі ніби квіти» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з уг. szakáll «борода» (за наявністю підборіддя у корови або бороди у кози).

сокори́ти «сокотіти», [*сокорі́ти*] «сокотати (про курей)» Па, [*сокору́ха*] (епітет курки), [*високо́рувати*] «сокорити» ЛексПол; — бр. [*сокорець*] «сокорити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *сокоті́ти*, *сокота́ти* (пор.).

сокота́ти «видавати звуки *ко-ко* (про курей); жваво, безугавно говорити; скрекотати», *сокоті́ти* «тс.», *сокоту́ха* «курка; цокотуха (жінка)»; — р. [*сокота́ть*] «скрекотати; жваво, безугавно говорити; швидко йти», бр. *са-*

ката́ць «кудкудакати; сокотати; часто стукати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *сокори́ти, цо́кати*; пов'язання з р. [*са́кать*] «перемовлятися», лит. sakýti «говорити» (Фасмер III 709), як і з лит. sõkti (suõkti?) (Лаучюте 148), недостатньо обгрунтоване.

[**сокоти́ти**] «берегти; стерегти, зберігати», [*сокоти́тися*] «ховати щось, критися» О, [*сукоти́тися*] «стерегтися» Нед, [*сокота́ч*] «сторож», [*соко́тний*] «якого треба берегтися» Нед, [*соко́тно*] «обережно» Нед; — запозичення зі старої румунської мови; рум. ст. socoti «стерегти худобу, доглядати худобу» виводиться від сл. skotъ «худоба, гроші»; пов'язання укр. [*сокоти́ти*] «берегти» з уг. [szokotál] «рахувати, зважувати, складати», рум. socotí (молд. *сокоти́*) «вираховувати, вважати, обдумувати» (Нимчук ОЛА 1984, 299) помилкове. — Vrabie Romanoslavica 14, 172. — Див. ще **скот.**

солда́т, [*салда́т, салдатва́, салдатня́, салда́тченко*], *солда́тик* «дитяча іграшка, яка зображає солдата», *солда́тисько, солда́тище, солда́тка* «дружина солдата, вдова солдата», *солдатня́, солда́тство* (заст.) «солдатчина; (зб.) солдати», *солда́тчина*, [*посалда́тиці*] «послужити в армії, засвоївши елементи російської мови» Л; — р. *солда́т* (з 1515), бр. *салда́т*, п. рідк. soldaki, ч. слн. soldát, болг. *солда́т(ин)*, м. *солдат(ин)*, схв. *со̀лда̄т*; — очевидно, через російське посередництво запозичене із західноєвропейських мов; нім. Soldát, гол. soldaat, фр. soldat походять від іт. soldato «солдат» (спочатку «який одержує жалування»), що пояснюється по-різному; здебільшого тлумачиться первісно як дієприкметник від дієслова soldare «наймати, платити жалування», пов'язаного з іменником soldo «жалування; монета» (мн. soldi «гроші»), який виводиться від лат. solidus «солід, золота монета»; розглядається також як продовження пізньолат. solidātus «який одержує жалування» (Klein 1469, 1470), лат. soldāre «наймати, платити жалування» (CIC 774); менш імовірне виведення безпосередньо від soldo «монета, платня» (УРЕ 10, 298; Коваль 187; Преобр. II 352; Skeat 500). — Акуленко 140; КЭСРЯ 420; Цыганенко 440; Фасмер—Трубачев III 709—710; Черных II 185—186; Смирнов 278—279; Christiani 35; Reitsak ZfSl 8/1, 43; Булыка Лекс. зап. 63; Fogarasi St. sl. 1958/4, 67; Kopaliński 901; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Вујаклија 890; Kluge—Mitzka 714; Vries NEW 669; Dauzat 671; Gamillscheg 813; Mestica 1705. — Див. ще **со́льдо.** — Пор. **жо́вні́р, жолд.**

солдафо́н, *солдафо́нство*; — бр. *салдафо́н*; — запозичення з російської мови; р. *солдафо́н* (розм., знев.) «обмежений, грубий військовий» є експресивним утворенням, похідним від *солда́т*; припускається вплив власного імені *Агафо́н*; як семантичну і словотвірну паралель пор. р. *митрофо́н* (жарт.) «матрос». — Фасмер II 629; Фасмер—Трубачев III 710; Christiani AfSlPh 34, 326. — Див. ще **солда́т.** — Пор. **Агафо́н.**

солеци́зм «синтаксична помилка; неправильний граматичний зворот»; — р. *солеци́зм*, ст. *соликі́смъ* (1704), бр. *салецы́зм*, п. solecyzm, ч. solecismus, слц. solecizmus, болг. *солеци́зъм*, схв. *солецѝзам*, слн. solecízem; — запозичення з латинської мови; пізньолат. soloecismus «синтаксична помилка, неправильне сполучення слів; помилка, огріх» походить від гр. σολοικισμός «помилка у мовленні; (грам.) синтаксична помилка, солецизм; непристойність, брутальність», що, як і σολοικίζω «розмовляю з помилками; поводжуся неналежно, непристойно», σόλοικος «який неправильно говорить, припускає помилки; невихований, брутальний», походить від назви міста Σόλοι «Соли», давньогрецької колонії у Малій Азії, жителі якої, переселенці з Афін, говорили особливо зіпсованою грецькою мовою. — CIC^2 774; ССРЛЯ 14, 211; Kopaliński 902; Sł.

wyr. obcych 691; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Vyjaklija 890; Klein 1470; Frisk II 753.

соли́ти, *соло́ни́й, солони́на, соля́ни́й, соля́рка* та ін. — див. **сіль.**

солідáрний, *солідаризáція, солідáрність, солідаризувáтися*; — р. *солидáрный*, бр. *салідáрны*, п. вл. solidarny, ч. solidární, слц. solidárny, болг. м. *солидáрен*, схв. *сȍлидāран,* слн. solidáren; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. solidaire, нім. solidárisch, англ. solidary пов'язані, очевидно, через слат. solidaris «солідарний», із словосполученнями лат. in solidum «у цілому», in solido «тс.», що складаються з прийменника in «в, на; у; до» і форм прикметника solidus «масивний; міцний, твердий; непорушний; повний, цілий, весь». — CIC^2 775; Фасмер III 710; Kopaliński 902; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 675; Vyjaklija 891; Klein 1471; Gr. Fwb. 707; Dauzat 672; Gamillscheg 813. — Див. ще **солíдний.**

солíдний, *солíднíшати*; — р. *солúдный*, бр. *салíдны*, п. вл. solidny, ч. solidní, слц. solídny, болг. *солúден*, м. *солиден*, схв. *сȍлидан*, слн. solíden; — запозичення з французької мови; фр. solide «міцний; солідний, надійний, стійкий» виводиться від лат. solidus «масивний; міцний, твердий; надійний, сталий, непорушний», пов'язаного з sollus (заст.) «цілий, повний» і salvus «здоровий, неушкоджений; цілий; незайманий». — CIC^2 775; Черных II 186; Фасмер III 710; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 676; Vyjaklija 891; Dauzat 672; Gamillscheg 813; Klein 1471; Walde—Hofm. II 472, 555. — Див. ще **салю́т.** — Пор. **залп.**

солідóл «густе мастило для мащення різного устаткування»; — р. болг. *солидóл*, бр. *салідóл*; — запозичення з французької мови; фр. solidol утворено з основ лат. solidus «густий, твердий» і oleum «олія». — CIC^2 775; ССРЛЯ 14, 216; РЧДБЕ 676. — Див. ще **олія^1, солíдний.**

солітéр «окремий великий діамант у оправі»; — р. *солитéр*, бр. *салітэ́р*, п. soliter, ч. слц. solitér, схв. *соли̏тēр*, слн. solitêr «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. solitaire «окремо вправлений великий діамант» пов'язане з прикметником solitaire «одинокий; окремий», що зводиться до лат. sōlitārius «тс.», пов'язаного з sōlus «один, одинокий; єдиний; лише один». — CIC^2 775; ССРЛЯ 14, 217—218; Kopaliński 902; Dauzat 672; Gamillscheg 813—814; Walde—Hofm. II 557. — Див. ще **со́ло.**

солітéри (зоол.) «стьожкові черви, ціп'яки, Cyclophyllidea», *солітéр* «вид стьожкового черв'яка, стрічкового глиста, що паразитує в кишечнику людини і тварин, Taenia L.»; — р. *солитёр*, бр. *саліцёр*, п. soliter; — запозичення з французької мови; фр. solitaire «солітер (стьожковий черв'як)», очевидно, утворилося на основі словосполучення ver solitaire «тс.» (букв. «черв'як одинокий»), що складається з іменника ver «черв'як» і прикметника solitaire «одинокий; окремий». — CIC^2 725; Фасмер III 710; Kopaliński 902; Dauzat 672. — Див. ще **солітéр.**

со́ло (муз.), *соліст, со́льний, солíрувати*; — р. болг. м. схв. *со́ло*, бр. *со́ла*, п. вл. solo, ч. слц. слн. sólo; — запозичення з італійської мови; іт. solo «соло; музичний твір для одного голосу або інструмента, самостійна партія для одного виконавця» виникло на базі прикметника solo «одинокий; єдиний, лише один, цілий», що походить від лат. sōlus «один, одинокий; єдиний; відокремлений, самотній», яке загальноприйнятої етимології не має. — CIC^2 775; Черных II 186; Фасмер III 711; Смирнов 279; Kopaliński 902, 903; Holub—Lyer 443; РЧДБЕ 676; Vyjaklija 891; Klein 1471; Mestica 1711; Walde—Hofm. II 506—507.

соловéй (орн.) «Luscinia Forst.», *соловéйко*, [*соловíєць* О, *соловúн* Нед, *соловíє* Нед, *соловíй*] «тс.», *соловеня́, солов'їха, солов'я́*, [*соловúний*] «солов'їний», *солов'їний, соловйóвий, солов'я́чий*, [*підсоловíй*] «вівчарик, Silvia hypolais (?)»; — р. *соловéй*, бр. *салавéй*,

др. *соловии*, п. słowik, ч. slavík, слц. slávik, вл. sołobik, [syłobik], нл. syłoj, [syłowik], болг. *сла́вей*, м. *славеј*, схв. *сла̀вӣј, сла̀вӯљ*, слн. slávec, р.-цсл. **славии**; — псл. *solvьjь «соловей», похідне від прикметника *solvъ «жовтувато-сірий»; назва зумовлена характером забарвлення солов'я; проте не виключено, що прикметник є похідним від назви солов'я (Булаховський Вибр. пр. III 259). — УМШ 1959/1, 80; Черных II 186—187; Фасмер III 711—712; Преобр. II 553; Brückner 501; Machek ESJČ 552; Schuster-Šewc 1332; Младенов 588; Skok III 283; Bezlaj Eseji 168; Mikl. EW 314. — Див. ще **соло́вий.**

[**соло́вий**] «буланий, світло-рудий», *солові́ти* «тьмяніти (про очі); ставати млявим, сонним, совіти»; — р. *соло́вый* (*соловóй*) «буланий, жовтавий; (про очі) осовілий, осоловілий», *соловéть* «соловіти», бр. *салавéць* «тс.», р.-цсл. **славочик** «сірість очей»; — псл. [*solvъ] «жовтувато-сірий»?; — зіставляється з двн. salo «темний, мутний», дісл. sǫlr «брудний, жовтий», англ. sallow «блідий», нн. sōl «темний, брудний». — Фасмер III 712; Преобр. II 353—354; Младенов 588; Skok III 283; Bezlaj Eseji 168; Mikl. EW 314.

со́лод, [*солодéць*] «цукор» Чаб, [*соло́диво*] «прянощі; відвар солоду» Куз, *солоди́льник, со́лоді* «грунти, що утворилися з солонців унаслідок їх промивання», *солоді́вня* «приміщення, де готують зерно для солоду» СУМ, Куз, *солоді́й* «той, хто любить солодке; онаніст», *солоднéча, солодóвник* «пивовар», *солодóвня* «солодівня» СУМ, Куз, *со́лодóщі* СУМ, Г, *солоду́н* «солодій», *солоду́ха* «страва з житнього солоду», [*со́лодь*] «солодкість Нед; нектар О», [*солодя́тко*] «серденятко», *соложéник* «солодкий пиріг», *солоди́льний, солодка́вий, соло́дкий, солодкувáтий, солоди́ти, солоді́ти, соло́дшати, насоло́да, насолоди́тися, осоло́да* «блаженство, насолода», [*пересолодáти*] «перестоятн» (про солод, ячмінь), [*по́солодкий*] «солодкуватий», [*посолодцювáти*] «полaсувати солодким»; — р. *со́лод*, бр. *со́лад*, др. *солодъ*, п. słód, «солод», słodki «солодкий», ч. слц. slad «солод», sladký «солодкий», вл. słód «солод», słódki «солодкий», нл. słod, słodki, полаб. slad «солод», болг. *слад* «тс.», *сла́дък* «солодкий», м. *слад, сладок*, схв. *слâд, слâдак*, слн. slád, sládek, стсл. **сладъкъ** «солодкий»; — псл. *soldъ «солод, солодощі; солодкий» (давніше «солоний, смачний»), *soldъkъ «солодкий»; — споріднене з лит. saldùs «солодкий», лтс. saîds «тс.»; далі пов'язане з псл. solь «сіль», лтс. sãls, гот. salt, лат. sāl, гр. ἅλς «тс.». — Черных II 187; Фасмер III 712—713; Преобр. II 318—319; Brückner 499; Holub—Kop. 335; Schuster-Šewc 1303; Младенов 589; Skok III 277—278; Куркина ОЛА 1981, 289—291; Mikl. EW 313; Trautmann 248; Karulis II 148—149; Fraenkel 759. — Див. ще **сіль.**

[**солода**] (бот.) «багатоніжка звичайна, Polypodium vulgare L.» Mak, *солоде́ць* «солодка, Glycyrrhiza L.», [*солоди́к, солодика*] «тс.» Mak, *солодиця лісова* «багатоніжка звичайна; [солодка Mak]», [*солоди́ч*] «солодка», [*солоди́ш*] «багатоніжка звичайна» О, Mak, [*солодник*] «медова трава, Holcus L.» Mak, [*солодуш*] «тс.; солодушка, Hedysarum L.» Mak, *солоду́шка* «Hedysarum; [багатоніжка звичайна Mak]»; — р. *соло́дка* «солодець», бр. *сало́дка* «тс.», п. [słodyczka] «багатоніжка звичайна», ч. osladič, [sladič], слц. sladič, схв. *òслāд* «тс.», *сла̀дӣч* «тс.; солодець», слн. sladìč «багатоніжка звичайна»; — похідні утворення від *соло́дкий*, псл. *soldъ(kъ); назви зумовлені солодким смаком цих рослин (переважно їхніх коренів). — Шамота 106; Лік. росл. Енц. дов. 63; Machek Jm. rostl. 34, 124. — Див. ще **со́лод.**

соло́ма, [*сало́менник*] «солом'яна мата» Л, [*соло́мин*] «солом'яний або очеретяний короб» Нед, *соломи́на*, [*соло́миця*] «отава» Нед, *соломі́т* «будівельний матеріал із соломи», *соло́мка* (зменш. і перен.), *соло́м'яни́к* СУМ,

Нед, Куз, [*солом'я́нка*] «солом'яник Нед; солом'яний капелюх О», *соло́мистий, соло́м'яний,* [*солом'яни́стий*] «соломистий» Куз, [*солом'я́стий*] «тс.» Нед; — р. *соло́ма*, бр. *сало́ма*, др. *солома*, п. вл. нл. słoma, ч. слн. sláma, слц. slama, болг. м. *сла́ма*, схв. *сла̏ма*; — псл. *solma; — споріднене з лтс. sal̃ms «соломина», прус. salme «солома», двн. hal(a)m «стеблина», гр. κάλαμος чол. р. (καλάμη жін. р.) «тростина, соломина», лат. culmus «стеблина, соломина», тох. kulmänts «очерет»; ie. *ḱoləmo-s/ḱoləmā «стеблина, тростина». — Черных II 187; Фасмер III 713; Преобр. II 354; Brückner 500; Machek ESJČ 551—552; Schuster-Šewc 1304; Младенов 589; Skok III 278—279; Критенко Вступ 513; Mikl. EW 314; Meillet Études 428; Trautmann 298; Karulis II 150; Pokorny 612.

соломáха — див. **саламáта.**

Соломíя (жіноче ім'я), *Соломе́я, Соло́ха, Со́ля, Соля́ня*; — р. *Соломе́я, Соломе́я*, бр. *Саламе́я*, п. Salomea, ч. слц. Salome, болг. *Соломе́я, Соломи́я*, м. *Саломеја*, схв. *Саломеја*, слн. Saloma, стсл. **Саломи, Саломии, Соломии;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Σαλώμη пов'язане з чоловічим ім'ям Σαλωμών (Σολωμών) «Соломон», що походить від гебр. Šᵉlōmṓʰ, утвореним від šālṓm «мир». — Вл. імена 159; Петровский 194; Спр. личн. имен 521, 523; Илчев 438; Klein 1376, 1471.

соло́мка — див. **сло́нька.**

[**соло́м'я́нка**] (бот.) «цмин, Helichrysum D.C.» Нед, Куз, [*соломня́к*] «тс.» Нед, [*солом'яник*] «котячі лапки дводомні, Antennaria dioica (L.) Gaertn.» Mak; — похідне утворення від *соло́ма*; назва зумовлена подібністю верхньої частини стебла обох цих рослин до соломини. — Див. ще **соло́ма.**

солоне́ць (бот.) «Salicornia L.; [курай, Salsola L. Mak]», [*солерос*] «солонець» Mak, [*солинка, сольник*] «тс.» Mak, [*солоне́й*] «кермек сарептський, Statice sareptana (S. tomentella)», [*солоній*] «тс.» Пі, *солоне́чник* «Galatella Cass. (Aster L.)», *соля́нка* «курай, Salsola L.»; — р. *солеро́с* «солонець», [*со́льник*] «тс.», *солоне́чник* «солонечник», *соля́нка* «курай», бр. *саля́нка* «тс.», *саляро́с* «солонець», *салане́чнік* «солонечник», п. solanka «курай», ч. заст. slaněnka, slanice «тс.»; — похідні утворення від *сіль, соло́ний*; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть на засолених грунтах. — Даль IV 268; БСЭ 3, 277; 20, 557; ТСБМ V/1, 31; Machek Jm. rostl. 85. — Див. ще **сіль.**

соло́пити «висувати, вивалювати з рота (язик)», [*солопе́ка*] «той, хто висолоплює язик» ЛексПол, [*солоп'я́ка*] «тс.» тж, *ви́солопити, ви́солопитися, висоло́плювати,* [*підсолопи́ти*] «занадто високо висунути (гніт лампи)» Ме; — р. [*соло́пить*] «лизати; висувати язик», [*силипа́ть*] «висувати язик; пити, висунувши язик; хлебтати», бр. [*салупа́ць*] «висолоплювати і ховати; лизати», *вы́салапіць* «висолопити», [*вы́салупіць*] «тс.»; — пов'язується (Трубачев Сл. языкозн. V 177) з стсл. **слѣпати** «скакати», **сльпати** «текти», р.-цсл. **слѣпати, сльпати** «тс.; бити ключем» і, далі (Аникин Этимология 1982, 65—70), з лат. salio «скачу», гр. ἅλλομαι «тс.»; зіставляється також (Мартынаў Белар.-укр. ізалексы 46) з лит. sulpti (sulpiti) «ссати; присьорбувати», лтс. sulpît «ссати, облизувати»; непереконлива думка (Фасмер III 621, 714) про звуконаслідувальне походження. — ЭСБМ II 282.

солопíти «дивитися, широко розкривши очі, безтямно», *солопíй* «роззява»; — бр. *салапя́ка* «тс.», *асалапе́ць* «розгубитися, збентежитися, втратити здатність розуміти»; — очевидно, пов'язане з *соло́пити*; можливо, результат контамінації слів *соло́пити* і *солові́ти* «совіти» (бр. [*салупа́ць*] «солопити» і *салаве́ць* «совіти»); зіставляється також (Супрун Веснік БДУ 1970/3, 58—60) з п. osłupieć «остовпіти». — Мартынаў Белар.-укр. ізалексы 49. — Пор. **соло́вий, соло́пити.**

[**соло́твина**] «багнувате місце» О; — р. [*солоть*] «грузьке кисле й іржаве болото», [*солоти́на*] «тс.», п. ст. słotwina «драговина, мочар», ч. slatina «торф'яне болото; (мед.) грязі», [slatvina] «тс.», слц. slatina «мочаристе місце; торф'яний грунт», [svatvina] «кислий грунт»; — очевидно, пов'язане з *солонéць, солончáк* і далі з псл. soľь «сіль», але компонент *-т-* в основі неясний. — Brückner 507; Machek ESJC 552. — Див ще **сіль.**

[**со́лта**] «шлак, окалина» Нед; — неясне.

со́лтис (іст.) «сільський староста (в Західній Україні)», [*шóвтис*] «тс.» О; — бр. *со́лтыс* (у Західній Білорусі); — запозичення з польської мови; п. sołtys «сільський староста; представник селян у народній раді», ст. szołtys «сільський староста» походить від нім. Schultheiss (свн. schultheize) «сільський староста», що складається з основ іменника Schuld «вина» (двн. sculd(a) «зобов'язання»), пов'язаного з sollen «бути повинним» (двн. sculan «тс.»), спорідненим з днн. дангл. sculan, діcл. skola, гот. skulan «тс.», лит. [skìlti] «потрапити в борги», прус. skallīsman «обов'язок», і дієслова heissen «називати, наказувати» (двн. heizzan «тс.»), спорідненого з діcл. heita «називати, обіцяти», гот. haitan «називати, запрошувати, наказувати», лат. cieo «викликаю», гр. κίω «іду геть». — Шелудько 46; Richhardt 103; Brückner 507; Kluge—Mitzka 300—301, 683, 715.

соль (муз.) «п'ятий звук музичної гами і нота, що позначає цей звук»; — р. бр. *соль*, п. ч. sol, болг. *сол*, слн. sól; — запозичення з італійської мови; іт. sol «тс.» походить від лат. sol-, що є початковим складом слова solve (форми 2-ї ос. одн. наказового способу від дієслова solvere (solvo) «платити; нести, терпіти; виконувати, стримувати; віддячувати, відшкодовувати; спокутувати; звільняти; ламати, знімати», яким починається п'ятий рядок першої строфи латинського релігійного гімну св. Іоанну Хрестителю, написаного в XI ст. Павлом Дияконом; пор. назви інших звуків і нот музичної гами іт. re «ре», mi «мі», fa «фа», la «ля», si «сі», утворених також на базі початкових складів слів другого, третього, четвертого, шостого і сьомого рядків першої строфи того ж гімну. — CIC[2] 775; Черных II 188; Фасмер III 716; Дараган РР 1981/6, 106—107; Kopaliński 902—903; Sł. wyr. obcych 690; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Klein 1469, 1470; Mestica 1704. — Пор. **до[3], ля[1], мі[1], ре, сі[1], фа.**

со́льдо «срібна монета багатьох італійських держав до об'єднання Італії в 1861 р.; італійська мідна монета до 1947 р., що дорівнює двадцятій частині ліри»; — р. *со́льдо*, бр. *со́льда*, п. нл. sold, ч. слц. sold, soldo, болг. *со́лдо*, схв. *со̑лд, со̑лда*, слн. sóld; — запозичення з італійської мови; іт. soldo «жалування, плата» (спочатку «монета; давня дрібна монета, мідяк» (мн. soldi «гроші») зводиться до пізньолат. sol(i)dus «(золота) монета», що походить від лат. (nummus) solidus «солід, золота монета», букв. «(монета) тверда», яке є результатом семантичної видозміни прикметника solidus «щільний; масивний; міцний, твердий». — CIC[2] 776; Цыганенко 440; Kopaliński 901; Sł. wyr. obcych 690; РЧДБЕ 675; Dauzat 671—672; Kluge—Mitzka 714; Mestica 1705. — Див. ще **солі́дний.** — Пор. **жолд.**

сольфе́джіо (муз.) «вокальні вправи для розвитку слуху й голосу та набуття навичок читати ноти», *сольфе́джо* «тс.», *сольфеджува́ти*; — р. *сольфе́джио, сольфе́джо*, бр. *сальфе́джыо*, п. ч. слц. solfeggio, болг. *солфе́жио*, схв. *солфѐђо*, слн. solféggio; — запозичення з італійської мови; іт. solfeggio «сольфеджіо» пов'язане з solfa «гама (музична)», утвореним з назв двох нот музичної гами sol «соль» і fa «фа». — CIC[2] 776; ССРЛЯ 14, 242; Sł. wyr. obcych 691; Holub—Lyer 445; Vujaklija 892; Mestica 1707. — Див. ще **соль, фа.**

соля́р «солярове масло», *соля́рка* «тс.»; — р. *соля́р, соля́рка*, бр. *саля́рка*, п. solarowy «соляровий», ч. слц. so-

larový, схв. *соларни* «тс.»; — результат стягнення виразу *соля́рове масло*, в якому перший компонент є запозиченням із західноєвропейських мов; англ. solar «соляровий», нвн. Solar- «тс.» походять від лат. sōlāris «сонячний», пов'язаного з sōl «сонце». — Sł. wyr. obcych 690. — Див. ще **соля́рій.**

соля́рій «місце для приймання сонячних ванн; сонячний годинник», *соляриза́ція* «(мед.) опромінювання сонцем; (фотограф.) перетворення негативного зображення в позитивне», *соля́рний* «пов'язаний із сонцем»; — р. *соля́рий*, бр. *саля́рый*, п. solarium, ч. слц. solárium, болг. *сола́риум*, схв. *соларијум*, слн. solárij; — запозичення з латинської мови; лат. sōlārium «солярій (плоский дах, тераса, вишка, балкон); сонячний годинник; годинник» пов'язане з прикметником sōlārius «сонячний», похідним від іменника sōl «сонце», спорідненого з лит. sáulė «сонце», лтс. saũle, прус. saule, псл. *sъlьnьce (<*sъlnъ) «тс.», укр. *со́нце*. — CIC² 775; Цыганенко 440; Kopaliński 901; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 675; Вуjаклија 890; Walde—Hofm. II 553—554. — Див. ще **со́нце.**

сом[1] (іхт.) «Silurus L.», [*сім* ВеНЗн, *сон* Нед, *сум* ВеБ] «тс.», *сомина, со́мові, соминий*; — р. бр. болг. м. *сом*, п. sum, ч. слц. sumec, нл. som, схв. *со̀м*, слн. sòm; — псл. somъ; — споріднене з лит. šãmas, лтс. sams «тс.», гр. καμασήν «якась риба»; ie. *ḱomos, запозичене з невідомого джерела; зіставлення з лат. salmō (Преобр. II 355; Младенов 599; Skok III 305—306) помилкове. — Коломиец Происх. назв. рыб 106—109; Черных II 188; Фасмер—Трубачев III 716; Филин Образ. яз. 116; Machek ESJC 592; Schuster-Šewc 1333.

[**сом**[2]] «сон» О, [*сомá́рь*] «сплюх» О, [*сом'я́к, сонм'я́к*] «тс.» О, [*сомня́чий*] «сонний, заспаний» О; — запозичення з румунської мови; рум. somn (молд. *сомн*) «сон» походить від лат. somnus «тс.», спорідненого з лит. sãpnas, дінд. svápnaḥ, псл. sъnъ (<*sърnъ) «тс.». — О II 236; СДЕЛМ 391; DLRM 783. — Див. ще **сон**[1].

[**сомар**] «осел» Нед, [*сомари́ха*] «ослиця» О, [*сомаря́*] «осля» Нед; — запозичення зі словацької або угорської мови; слц. ч. діал. somár «осел» походять від уг. szamár «тс.», запозиченого з італійської мови; іт. somaro «тс.», як і болг. *самáр* «в'ючне сідло», м. *самар*, схв. *сàмāр* «тс.», зводиться до сгр. σαγμάριον, похідного від σάγμα (>σαμάρι) «тс.». — Лизанец 625; Machek ESJC 568; Skok III 198—199.

соматúчний «тілесний, пов'язаний з тілом»; — р. *соматúческий*, бр. *саматы́чны*, п. somatyczny, ч. слц. somatický, вл. somatiski, болг. *соматúчен, соматúчески*, м. *соматски*, схв. *соматски, соматичан*, слн. somátičen, somátski «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. somátisch, фр. somatique, англ. somatic «тс.» зводяться до гр. σωματικός «тілесний», похідного від σῶμα «тіло», пов'язаного з атт. σῶος (σῶς) «безпечний, здоровий, цілий» і спорідненого з лат. tōmentum «набивка (шерсть, волосся, солома)», tumēre «пухнути, набухати». — CIC² 776; Kopaliński 903; РЧДБЕ 676; Вуjаклија 892; Gr. Fwb. 708; Dauzat 673; Klein 1472. — Пор. **хромосо́ма.**

сомбре́ро «іспанський крислатий капелюх»; — р. *сомбре́ро*, бр. *самбро́ра*, п. ч. слц. sombrero, слн. sombrêro; — запозичення з іспанської мови; ісп. sombrero «капелюх; балдахін» є похідним від sombra «тінь», що, як і каталанське, порт. sombra «тс.», виникло на основі пізньолат. subumbrāre «розміщувати в тіні», утвореного з прийменника sub «під» та іменника лат. umbra «тінь; сутінок, тінисте місце, навіс, накриття», очевидно, спорідненого з лит. ùnksna «тінь». — CIC² 776; ССРЛЯ 14, 246; Kopaliński 903; Sł. wyr. obcych 667; Holub—Lyer 446; Ivanová-Šalingová—Maníková 809; Klein 1472; Walde—Hofm. II 814—815. — Див. ще **суб-.**

[**соме́ць**] (мн. [*сімці*]) «кожна з тих колод у стіні хати, які лише одним кін-

цем зв'язуються в замок, а другим упираються в одвірок чи лутку»; — р. [*соме́ц*] «продовження зрубу хати, яке закінчується трикутним виступом», п. [sonik] «одна з коротких горизонтальних колод між вікнами», [sumik] «тс.», ч. [somík] «боковий одвірок», [somica] «горизонтальна колода між вікнами», слц. [sôm] «боковий одвірок», [somík] «тс.; перекладина в граблях, воротах, мотовилі»; — остаточно не з'ясоване; виводиться з псл. *sъ-mъkъ, пов'язуваного з za-mъkъ «замок» (Фасмер—Трубачев III 716) або з псл. somъ < ієвр. *ḱom-, до якого зводяться й дінд. śamyā «палка, втулка, цвях», гр. κάμαξ «жердина, кіл», свн. hamel «жердина» (Machek ESJČ 566—567; Чумакова Этимология 1984, 218—219).

сомна́мбу́ла (мед.) «людина, хвора на лунатизм; сновида, лунатик» СУМ, Куз, *сомна́мбул* «тс.», *сомнамбулі́зм* «лунатизм», *сумнамбулі́ст, сумнамбулі́стка* Куз, *сумнамбулі́чний*; — р. *сомна́мбула, сомна́мбул*, бр. *самна́мбула, самна́мбул*, п. somnambulik, ч. слц. somnambul, болг. м. *сомнамбу́л*, схв. *сомна̀мбул*, слн. somnambulíst, somnambulízem; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. somnambule «лунатик», somnambulisme «лунатизм», англ. somnambulism, somnambulist «лунатик», нім. Somnambúle «тс.» утворені з основ лат. somnus «сон», спорідненого з дінд. svápnaḥ, псл. sъnъ «тс.», укр. *сон*, і ambulo (ambulāre) «ходити, прогулюватися». — CIC² 776; ССРЛЯ 14, 247; Kopaliński 903; Holub—Lyer 446; Ivanová-Šalingová—Maníková 809; РЧДБЕ 676; Dauzat 673; Klein 1472—1473; Gr. Fwb. 708. — Див. ще **амбулато́рія, сон¹**.

со́мпель, *со́мплавий, со́мпля, сомпля́к* — див. **со́плі.**

сон¹, *сонли́виці* «стан, коли весь час хочеться спати», [*сонли́виця* Куз, *сонни́виця*], *со́нни́ці* СУМ, Г «тс.», *со́нник* «книга, в якій тлумачаться сни», *соннота* «сонливість», [*со́ннощі*] «сонність» Куз, *со́нько́* «той, хто любить спати» СУМ, Нед, *сонюга, со́ня* «тс.», *сонли́вий*, [*сонни́вий*], *со́нний*, [*соня́чий*] «сонний» Нед, *сни́ти* «бачити уві сні», *сни́тися* «ввижатися уві сні», *безсо́нниця, безсо́ння, безсо́нний*, [*ви́снитися*] «приснитися», [*висина́тися*] «снитися», *засну́ти, засина́ти, засну́лий*, [*зіснути́ся*] «прокинутися» Ж, [*насо́нний*] «снотворний» Она, [*осо́н*] «сон» Ж, [*пересо́нь*] «перший сон» Нед, [*просо́нє, просо́нок*] «тс.» Нед, *проснути́ся, просина́тися, спросо́нку, спросо́ння*; — р. бр. м. *сон*, др. *сънъ*, п. ч. слц. sen, вл. són, нл. soń, болг. *сън*, схв. *сàн*, слн. sèn, стсл. **сънъ;** — псл. *sъnъ < *sъrnъ, пов'язане з sъrati «спати»; — споріднене з лит. sãpnas «сон», sãpnis, лтс. sapnis, дінд. svápnaḥ, гр. ὕπνος, лат. somnus «тс.». — Черных II 188; Фасмер—Трубачев III 716—717; Преобр. II 355—356; Brückner 484; Machek ESJČ 541; Schuster-Šewc 1334; Младенов 622; Skok III 309—310; Mikl. EW 334; Eckert ZfSl 8/6, 883—884; Karulis II 154—155. — Див. ще **спа́ти.**

сон² (бот.) «сон-трава, Pulsatilla Adans.; [анемона, Anemone L. Mak]», [*со́нух*] «сон» Чаб, [*сончик, сінь-трава*] «тс.» Mak, [*сонник*] «беладона лікарська, Atropa belladonna L.» Лік. росл. Енц. дов.; — р. *сон* «сон-трава; [беладона]», бр. *сон* «сон-трава»; — результат перенесення на рослину назви *сон* «спання», а також похідні утворення від цієї назви; ці рослини широко відомі своєю заспокійливою дією, зокрема при безсонні (Шамота 71; Лік. росл. Енц. дов. 55—56, 409—410); разом з тим можливе зіставлення з назвами п. sasanka «сон-трава», болг. [*сасан(ка), съсън(ка), сънкотка*] «тс.», ч. слц. sasanka «анемона», етимологічно неясними. — Краўчук Белар. лінгв. 6 (1974), 66—67.

сона́нт «приголосний звук, при творенні якого голос переважає над шумом»; — р. болг. м. *сона́нт*, бр. *сана́нт*, п. вл. sonant, ч. слц. sonanta, схв. *сòнант*, слн. sonánt; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sonánt «сонант», фр. sonante, англ. sonant «тс.» зводяться до лат. sonāns (род. в. sonantis) «той, що звучить; повно-

звучний; (грам.) голосний», субстантивованого дієприкметника від дієслова sonāre «звучати; шелестіти; брязкати; грати, співати; вимовляти»; пор. давні латинські термінологічні словосполучення littera sonāns «голосна буква», litterae sonantes «голосні букви». — CIC^2 776; ССРЛЯ 14, 259; ТСБМ V/1, 51; Sł. wyr. obcych 692; Holub—Lyer 59, 446; РЧДБЕ 676—677; Вуjаклија 892; Klein 1473; Gr. Fwb. 708. — Див. ще **сона́та.**

сона́та (муз.), *сонати́на* «нескладна, невелика соната»; — р. болг. м. схв. *сона́та, сонати́на,* бр. *сана́та, санаці́на,* п. вл. sonata, sonatina, ч. sonáta, sonatina, слц. слн. sonáta, sonatína; — запозичення з італійської мови; іт. sonata «соната; дзвін; гра на інструменті», sonatina (зменш.) пов'язані з sonare «звучати, дзвонити; грати на музичному інструменті», що походить від лат. sonāre (<*sụenāre) «звучати; шелестіти; брязкати; грати, співати», спорідненого з дінд. svánati «звучить», svanáḥ «звук, тон», дірл. senn- «звучати; грати (на інструменті)», senim «гра, звучання», дангл. swin «музика, спів», swinsian «співати», а також двн. днн. снн. дангл. англ. swan «лебідь», снідерл. swane, діcл. svanr «тс.». — CIC^2 776; Акуленко 141; ССРЛЯ 14, 260; Фасмер III 717; Kopaliński 903—904; Holub—Lyer 59, 446; РЧДБЕ 677; Вуjаклија 892; Mestica 1715—1716; Walde—Hofm. II 559—560; Dauzat 674; Klein 1473; Kluge—Mitzka 688; Uhlenbeck 354, 361; Jóhannesson 802; Pedersen Kelt. Gr. II 625.

сонéт «вірш із 14 рядків»; — р. болг. м. *сонéт,* бр. *санéт,* п. ч. слц. вл. sonet, схв. *сòнēт* (*сòнет*), слн. sonét; — запозичене з італійської мови, можливо, через німецьке (нім. Sonétt) або французьке (фр. sonnet) посередництво; іт. sonetto «сонет» здебільшого виводиться від пров. ст. sonet «вид пісні; пісенька», очевидно, зменш. від іменника son «пісня, звук», що походить від лат. sonus «звук», пов'язаного з sonāre «звучати» (Kopaliński 904; Holub—Lyer 446; Dauzat 674; Klein 1473); припускається також зв'язок італійської форми з лат. sonus «звук» через фр. ст. sonet «пісенька», son «звук; пісня» (Фасмер III 717; Kluge—Mitzka 716; Gamillscheg 816). — CIC^2 777; ССРЛЯ 14, 261; Преобр. II 355; РЧДБЕ 677; Вуjаклија 892; Mestica 1716. — Див. ще **сона́та.**

сонéтка (заст.) «кімнатний дзвінок із шнурком, за який смикали при потребі викликати слугу»; — р. болг. *сонéтка*; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з французької; фр. sonnette «дзвінок, брязкальце» пов'язане з дієсловом sonner «звучати, дзвеніти, дзвонити», що зводиться до лат. sonāre «звучати; шуміти; брязкати». — ССРЛЯ 14, 261; РЧДБЕ 677; Dauzat 674. — Див. ще **сона́та.**

сóнечко (ент.) «бедрик, Coccinella L.»; — ч. slunečko, вл. (bože) słončko, нл. [słyńcko] «тс.»; — похідне утворення від *сóнце*; назва зумовлена яскравим червоно-жовтим забарвленням сонечка. — Див. ще **сóнце.**

сонм (кн.) «велика група, зібрання», *сóнмище* (ірон.) «тс.», ст. *сóнмъ* (у словосполученні *с. во(д)ный* «вод згромажєньє, зтѣкъ, ставъ, баюркъ, озеро») (1627); — р. бр. болг. *сонм* (з цсл.), др. *съньмъ* «зібрання, скупчення; з'єднання; сонм; з'їзд, сейм; собор; народ», *сънемъ, соньмъ* «тс.», *съньмище* «збори, собор; синагога; нарада», *сънемище, соньмище* «тс.», *сънятися* «збиратися, з'єднуватися; одружуватися; зустрічатися», ч. sněm «сейм, парламент», слц. snem «тс.»; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **съньмъ** «зібрання, сонм, синедріон, собор, синод, богослужіння, синагога», **съньмище** «тс.» зводяться до псл. sъn-ьm-ъ «зібрання, з'єднання; собор», пов'язаного з дієсловом *sъn-ьm-ti (*sъn-ę-ti) «зібрати», утвореним за допомогою префікса sъn- «з-» від дієслова *jьmti (>jęti) (<*ĭm-) «брати», співвідносного з *jьmati «брати, мати». — Огієнко РМ 1936/1, 17—18; Беринда 119; Фасмер—

Трубачев III 717; Brückner 484; Machek ESJČ 564; Jakobson IJSLP 1959/1—2, 271. — Див. ще **з³, іма́ти, я́ти.** — Пор. **сейм, сойм.**

соно́рний «приголосний звук, при творенні якого голос переважає над шумом»; — р. *соно́рный*, бр. *сано́рны*, п. sonorny, ч. sonora, sonorní, слц. sonóra, sonorný, болг. *соно́р, соно́рен*, м. *сонорен*, схв. *сòнōран*, слн. sonóren; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. sonore «дзвінкий, звучний, голосний; сонорний звук», англ. sonorous «звучний, дзвінкий; сонорний», нім. Sonór- (як частина терміна Sonórlaute «сонорні звуки») зводяться до лат. sonōrus «дзвінкий; дзюркотливий, гомінкий», похідного від іменника sonor «дзвін, звук, голос, шум», пов'язаного з sonāre (заст. sonĕre) «звучати; шуміти». — СІС² 777; ССРЛЯ 14, 267; Sł. wyr. obcych 692; Holub—Lyer 59, 446; РЧДБЕ 677; Klein 1473; Dauzat 674; Дворецкий Лат.-русск. сл. 1976, 941. — Див. ще **сона́та.**

со́нце, [*со́ненько*] (зменш.), *со́нечко* «тс.», *сонцеви́к* «астрофізик, який займається дослідженням сонця», [*со́нячник*] «сонячний схил гори» Ч, [*со́нічний*] «сонячний» Нед, *сонце́вий*, [*сонців*], *со́нячний*, [*со́няшний*], [*со́яшний*] «сонячний», *відсо́ння* «сонячний бік», [*навсо́нні*] «на сонячному боці», [*осо́вня*] «сонячний бік» Ж, [*осо́внь, осо́нь*] «тс.», *осо́ння* «тс.; добре освітлюване сонцем місце», *підсо́ння* «тс.», [*при́соннє*] «круг навколо сонця» ЛексПол, *підсо́нячний*, [*по́солонь*] «за сонцем (ідучи)» Нед; — р. *со́лнце*, бр. *со́нца*, др. *сълньце*, п. słońce, ч. slunce, слц. slnce, вл. słónco, нл. słyńco, болг. *слъ́нце*, м. *сонце*, схв. *су̏нце*, слн. sónce, стсл. **слъньцє;** — псл. *sъl̥nьce (<*sŭl(n)-); — споріднене з лит. sáulė, лтс. saũle, прус. saule, гот. sauil, дісл. лат. sōl, гр. ἥλιος (ἠέλιος), двн. sunno, дінд. svar-, ведичне sū́raḥ, sū́ryaḥ «тс.»; іє. *sā́u̯el-/sūl-, *sun-. — Черных II 186; Фасмер III 710—711; Brückner 500; Machek ESJČ 558; Schuster-Šewc 1305; Младенов 592; Skok III 361—362; Критенко Вступ 516; Карпенко Назв. зв. неба 73; Mikl. EW 334; Eckert ZfSl 8/6, 882—883, 889; Trautmann 251; Karulis II 160—161; Pokorny 881.

соня́нка (бот.) «сонцецвіт, Helianthemum Mill.», [*со́нінка* Нед, *сонічник* Mak, *сонішник* Mak] «тс.»; — р. *солнцецве́т*, бр. *сонцацве́т*, ч. ст. slunečný květ; — похідне утворення від *со́нце*; назва зумовлена тим, що квітки сонянки повертаються за сонцем. — Machek Jm. rostl. 70. — Див. ще **со́нце.** — Пор. **со́нях.**

со́нях (бот.) «соняшник, Helianthus L.», *со́няшник*, [*сонечник* ВеНЗн, *со́нічник* Нед, *сон* НикСгЛ] «тс.», *соняшничи́на, соняшничи́ння*, [*соняшня́нка*] «поле, де росли соняшники» Прок, [*со́яшник*] «соняшник», [*підсо́нічник* Нед, *підсо́нух* тж, *посояшник* Mak, *посоня́шник* ВеНЗн, *просо́ня́шник* тж, Куз, *посоря́шник* Куз] «тс.»; — р. *подсо́лнечник*, бр. *слане́чнік*, п. słonecznik, ч. slunečnice, слц. slnečnica, болг. *слънчегле́д*, [*слъ́нчовка*], м. *сончоглед*, схв. *сунча̀нӣк, су̀нчаница*, слн. sónčnica «тс.»; — похідні утворення від *со́нце*; назви зумовлені схожістю квітки соняшника із сонцем, а також тим, що його квітка постійно повертається до сонця. — Дзендзелівський УМШ 1958/2, 67—68; Коваль 47—48; Machek Jm. rostl. 243. — Див. ще **со́нце.** — Пор. **насене́шник, насо́нешник, соня́нка.**

[**со́няшниці**] «гостре шлункове захворювання, спазми шлунка», [*со́нішниця* Нед, *со́яшниці*] «тс.»; — п. [słonecznice] (мн.) «хвороба очей»; — очевидно, пов'язане із *со́нце*; мотивація української назви неясна.

сопі́лка, [*сопі́вка*], *сопілка́р, сопілчи́на*, [*сопі́льник*]; — р. *сопе́ль* «сопілка», бр. [*сапе́лка, сапёлка*], р.-цсл. **сопѣль**, болг. [*со́пелка*] «тс.», схв. *сòпиле* «дерев'яний духовий інструмент»; — псл. sopělь (sopělъka) «сопілка», похідне від sopěti «сопіти, з шумом дихати; дути в трубку». — Фасмер III 718; Преобр. II 357—358; Skok III 306. — Див. ще **сопі́ти.**

сопі́ти, [*сопоті́ти*] «сопіти» Нед, *сопти́* «тс.», *соп* «сопіння», [*сопи́лка*] «незамерзаюче місце» Ч, [*со́піт*] «тс., хропіння» Нед, [*сопі́й*] «сопун» Нед, *сопло́, сопу́н,* [*со́пу́х*] «чад, сморід» СУМ, Нед, [*со́пу́ха*] «тс.; клуб диму Нед; сажа», [*сапу́ха*] «сажа», [*соплува́тий*] «соплоподібний» Куз, [*засіпти́ся*] «засапатися» Ж; — р. *сопе́ть*, бр. *сапці́* «сопіти; дути в дудку», др. *сопѣти* «грати на трубі», *сопсти* «тс.», ч. soptiti «пихтіти, сопіти», слц. soptit' «вивергати вогонь», болг. *со́пам се* «огризаюся», схв. *сòпити* «пихтіти, сопіти», слн. sopéti (sôpsti) «сопіти, фиркати», стсл. **соти (сопсти)** «грати на дудці»; — псл. soti (<*sopti), sopěti «сопіти, дути», пов'язані чергуванням голосних із sapati «сопіти, пихтіти»; — давні звуконаслідувальні утворення, очевидно, споріднені з дінд. śápati «проклинає», śábdaḥ «звук, шум»; іє. *k̑ǫp-; зіставляється також (Machek ESJČ 567) з гр. ψόφος «звук, гуркіт». — Фасмер III 718; Преобр. II 357—358; Brückner 481; Schuster-Šewc 1270; Младенов 599; Skok III 306; Meillet Études 319; Trautmann 299; Mayrhofer III 296; Pokorny 615. — Пор. **сап.**

со́пка «горб або невисока гора; [невеликий (згаслий) вулкан Куз]»; — р. *со́пка* «тс.; вулкан», бр. *со́пка* «тс.», ч. слц. sopka «вулкан» (з р.); — не зовсім ясне; може бути зіставлене із *си́пати* (псл. *sъръka, др. *съпъ, сопъ* «насип; сопка») і частково (в значенні «вулкан») із *сопі́ти*. — Фасмер III 719; Machek ESJČ 567.

[**со́пкий**] «розсипчастий» ЛексПол, [*сопо́нути*] «ринутися, кинутися, шмигнути» тж; — бр. *со́пкі* «розсипчастий»; — похідні утворення від псл. sъp- (<*sŭp-), відображеного в п. ст. sep «данина зерном», др. *съпъ* «насип, вал, гора», вл. sep «кучугура», стсл. **съпѫ** «сиплю» і пов'язаного чергуванням голосних із syp- (*sūp-) «сипати». — Див. ще **си́пати.**

со́плі, *со́пля*, [*со́піль*] «сопля; льодяна бурулька», [*со́мпель*] «льодяна бурулька» Нед, [*со́мпіль* Ме, *со́мпля* Ник, *сомпля́к, сомля́х, сумпля́к, цо́мпель, цомпля́х, цу́мпель* тж, *цимпель* ВеБ] «тс.», *соплі́й*, [*соплю́х*] «сопляк» Чаб, *сопля́к*, [*супе́ль*] «сопля; бурулька» ЛексПол, [*со́плавий*] «сопливий» Нед, [*со́мплавий* Нед], *сопли́вий*, [*соплякува́тий*] «тс.»; — р. *сопля́*, бр. *со́плі*, др. *сопль*, п. sopel «бурулька», ч. [sopel] «сопля», слц. sopel', болг. *сопо́л* (мн. *сопо́ли*), схв. *сòпољ* (*сòполина*), с.-цсл. **сопль** «тс.»; — псл. soplь «сопля», пов'язане з *sopti (sopěti) «сопіти, дихати з шумом, видихати»; — зіставляється з дісл. safi «сік дерева», снн. sabben «бризкати слиною», sabbelen «бруднити», ав. vī-šāpa «який має отруйні соки». — Фасмер III 719; Преобр. II 357; Machek ESJČ 567; Skok III 306. — Див. ще **сопі́ти.**

[**сопляк**] (бот.) «рястка поникла, Ornithogalum nutans L.» Mak; — похідне утворення від *со́плі*; назва зумовлена, очевидно, тим, що сік цієї рослини нагадує яєчний білок; пор. [*слизняк*] «рястка зонтична, O. umbellatum L.» Mak, слц. [vtáči bielok] «рястка поникла» (букв. «пташиний білок»). — Machek Jm. rostl. 267—268. — Див. ще **со́плі.**

сопра́но «найвищий співочий жіночий голос; високі за регістром різновиди деяких музичних інструментів», [*сопра́н, сопрані́стка*] Куз; — р. болг. *сопра́но*, бр. *сапра́на*, п. вл. sopran, ч. слц. слн. soprán, sopranista, м. *сопра́н*, схв. *сòпра̄н, сопрàнистица, сопрàнисткиња*, слн. sopraníst; — запозичення з італійської мови; іт. soprano «високий жіночий голос» (букв. «верхній, вищий»), очевидно, пов'язане з пізньолат. superānus «високий; верхній», похідним від лат. super «зверху, вгорі»; пояснюється також як похідне від іт. sopra «зверх; понад», яке продовжує лат. supra «зверху; нагорі; вище; понад», пов'язане з super. — СІС² 777; Акуленко 141; Коваль 170; ССРЛЯ 14, 299; Фасмер III 719; Sł. wyr. obcych 693; Kopaliński 904; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 677; Вујаклија 893; Dauzat 674; Klein 1475; Mestica 1724. — Див. ще **супер-.**

сорбе́нт «речовина, здатна вбирати газ, пару та рідину»; — р. болг. *сорбе́нт*, бр. *сарбе́нты*, п. слц. sorbent; — запозичення з англійської мови; англ. sorbent «тс.» утворено від лат. sorbens (-ntis) «поглинаючий», пов'язаного з sorbeo «хлебчу, поглинаю; вбираю», спорідненим з гр. ῥοφέω «сьорбаю», лит. srẽbti «сьорбати», псл. *sʲr̥bati «тс.». — CIC² 777; Sł. wyr. obcych 693; РЧДБЕ 677; Walde—Hofm. II 561—562. — Див. ще **сьо́рба́ти.**

сорбíт «солодкий замінник цукру для хворих на діабет»; — р. *сорби́т*, бр. *сарбíт*, п. ч. слц. вл. sorbit, слн. sorbít; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sorbít, англ. sorbite, sorbitol «тс.» утворено від лат. sorbum (бот.) «горобина», спорідненого з лит. sarṫas «буланий, каштановий», лтс. sārts «червоний з обличчя»; ця органічна речовина міститься в ягодах горобини. — CIC² 777; Sł. wyr. obcych 699; Klein 1475; Walde—Hofm. II 562.

со́рго (бот.) «Sorghum Pers.»; — р. болг. *со́рго*, бр. *со́рга*, п. слц. sorgo; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sórgho, Sórghum, фр. sorgho, англ. sorghum «тс.» походять від іт. sorgo «індійське просо», яке зводиться до слат. surgum, surcum, suricum від лат. Syricum «сирійське». — CIC² 777; Sł. wyr. obcych 693; РЧДБЕ 677; Dauzat 675; Klein 1476.

со́рок «40», *сороко́ви́й* СУМ, Нед, *сорокíвець* «монета в 20 копійок (40 крейцерів); купюра в 40 карбованців», *сорокíвка* «тс.; пляшка, що вміщає сороков у частину відра або чверть літра», [*сороко́вець*] «монета сороківець» Нед, *сороко́ви́ни* «сороковий день після смерті» СУМ, Нед, *соро́чи́ни* «тс.» тж, [*сорачня́*] «кладка з 40 снопів» Л; — р. *со́рок*, бр. *со́рак*, др. *сорокъ*, п. ст. sorok «в'язка з 40 соболиних чи куничих шкурок» (з р.); — задовільної етимології не має; виводиться (як запозичення) від гр. (τε)σσαράκοντα «сорок» (Mikl. EW 316—317; Brückner 507; Jagić AfSlPh 31, 233; Murko WuS 2, 134—135), але при цьому не враховується рання зміна грецького слова в σαράντα (без -κο-); пов'язується з др. **сорокъ* «мішок», *сорочька* як мірою відповідної кількості шкурок (Rożniecki—Pedersen KZ 39, 369—370; Vasmer KZ 41, 155—156; Kiparsky GLG 100; Булаховский Ист. коммент. 1958, 270; Коваль 155); допускається можливість запозичення з тюркських мов (пор. тур. kirk «сорок» з дисиміляцією k—k > s—k, — Фасмер—Трубачев III 723). — Огієнко РМ 1938/10, 439; Карпенко НЗ ЧДУ 31, 1958, 23—26; Черных II 188—189; Фасмер III 722—723; Преобр. II 359.

соро́ка (орн.) «Pica Briss.», *сороча́, сороченя́, соро́чачий, соро́чий*; — р. *соро́ка*, бр. *сарóка*, др. *сорока*, п. вл. нл. sroka, ч. слц. straka, полаб. svorko, болг. м. *сврáка*, схв. *сврáка*, слн. srák̀a; — псл. *sorka і *svorka; — перший варіант пов'язують з лит. šárka «сорока», прус. sarke «тс.», дінд. śarí (śárih̥) «якийсь птах», śārikā «індійська сорока», а також з лат. cornīx «ворона», гр. κόραξ «ворон»; ie. *ḱor-; варіант з початковим sv- зіставляють з псл. *svʲr̥čati «видавати звук, сюрчати». — Булаховський Вибр. пр. III 260, 263; Черных II 189; Фасмер III 723; Преобр. II 358; Brückner 511; Holub—Kop. 354; Schuster-Šewc 1350—1351; Младенов 573; Skok III 374; Георгиев БЕ 1978/3, 198; Mikl. EW 288, 330; Trautmann 299.

[**сорока́тий**] «строкатий, рябий», [*сорока́ч*] «рябий кінь» Нед; — п. вл. нл. srokaty, ч. слц. strakatý «строкатий, різнобарвний»; — псл. *sorkatъ «строкатий, перистий» <*sork-; — очевидно, споріднене з дінд. śárā «перистий, рябий»; менш переконливе зіставлення (Machek ESJČ 581) з лит. kéršas «рябий, плямистий»; пов'язання ч. strakatý з straka «сорока» (Holub—Kop. 354) помилкове. — Schuster-Šewc 1350—1351. — Пор. **строка́тий.**

[**сорокатíльник**] (орн.) «сорокопуд, Lanius L.», [*сорока́ч, сорокíс* ВеБ, *сорокоу́з* Нед, *соро́кýш* ВеБ] «тс.»; — п. [srokacz, srokos, srokosz], ч. діал. слц.

strakoš, болг. *свра́чка*, схв. *свра́чак*; — назви, пов'язані з *соро́ка, сорокопу́д*. — Ferianc Názv. vtákov 167. — Див. ще **соро́ка, сорокопу́д.**

сорокогі́н — див. **сорокопу́д.**

[**сороколáб**] (бот.) «сокирки, Delphinium consolidum L. (Consolida arvensis (L.) Opiz.)» ВеНЗн, Mak; — складне утворення з основ іменників *соро́ка* і [*ла́ба*] «лапа»; назва зумовлена подібністю форми квіток сокирок зі шпоркою біля основи до форми сорочих лап; пор. семантично подібні інші назви цієї рослини [*сорочі лапки, сорочі ноги, зозулині черевички, остріжка*]. — Нейштадт 204—205; Лік. росл. 103. — Див. ще **ла́ба[1], соро́ка.**

[**сорокопа́сниця**] «неодружений літній чоловік» Л; — неясне.

[**сорокопритка**] (бот.) «синюха голуба, Polemonium coeruleum L.» Mak, [*сорокоприточка*] «актея колосиста, чернець, Actaea spicata L.» Mak; — неясні складні утворення.

сорокопу́д (орн.) «невеликий хижий птах ряду горобцеподібних, Lanius», [*сорокопуда* Шарл, *сорокопу́ст*] «тс.»; — р. *сорокопу́д, сорокопу́т*, бр. *саракапу́т*, ч. [strakapoud, strakopoud], ст. strakapúd, strakopúd, слц. [strakopúd], нл. заст. srokomud; — псл. [*sorkopǫdъ] «тс.», утворене з основ іменника *sorka «сорока» і дієслова pǫditi «пудити, гнати, лякати»; назва, очевидно, зумовлена тим, що цей малий птах відганяє навіть сорок від гнізда з пташенятами; пор. семантично і структурно подібні назви укр. [*сорокогі́н, сорокогон* ВеБ] «сорокопуд» (утворені від *соро́ка* і *гна́ти*), схв. [svrakoper], слн. srakoper «тс.» (утворені від sráka (svráka) «сорока» і práti «бити»). — Булаховський Вибр. пр. III 205, 229; Фасмер III 723—724; Преобр. II 358; Потебня ФЗ 5—6, 29; Machek ESJČ 581; Holub—Lyer 453; Schuster-Šewc 1351. — Див. ще **пу́дити, соро́ка.**

[**сороку́ля**] (зоол.) «гадюка», [*сороката (гадина)*] «Pelias praester» Шух I; — похідні утворення від *сорока́тий* «рябий»; назви зумовлені характером забарвлення цих плазунів. — ГрицАВ 146—147. — Див. ще **сорока́тий.**

со́ром, [*сороми́тель*] «той, хто соромить» Нед, [*соро́миця*] (анат.) «лобкова кістка» Нед, *соромі́тник, соромі́тництво*, [*соромо́к*] «penis (у малолітнього)», *соромо́та́* «сором» СУМ, Нед, [*соромі́жливий*] «соромливий», [*соромля́жий, сором'я́жли́вий* Г, Нед, *сором'я́жний*], *соромя́зли́вий* СУМ, Нед, *сором'язни́й* «тс.», *соромі́тни́й* «непристойний, безсоромний» СУМ, Нед, *соромі́тницький, соромі́цький*, [*соромни́цкий* Нед], *со́ро́мний* СУМ, Нед, [*соромя́зний* Нед] «тс.», [*соро́матися*] «соромитися», *соро́мити*, [*соро́мля́тися*] «соромитися» СУМ, Бі, *безсоро́мник*, [*безсоромі́тний*], *безсоро́мний, осоромля́ти, обсоромля́ти*, [*по́соромно*] «соромно»; — р. [*соро́м*] «сором», бр. *со́рам*, др. *соромъ*, п. нл. srom, болг. м. *срам*, схв. *сра̑м*, слн. srám, стсл. **срамъ** «тс.»; — псл. *sormъ «сором»; — споріднене з ав. fšarəma-, согд. šβ'r(m), перс. šarm «тс.», дісл. harmr «турбота, досада, образа», двн. har(a)m, днн. harm, дфриз. herm, дангл. hearm «тс.», лтс. sērmelis «жах, страх» і далі, можливо, з лит. šarmà «іній»; іє. k̑ormo- «мука, біль»; виведення з іє. *sormo- «червоний колір» (Būga RR II 586) помилкове. — Фасмер—Трубачев III 724; Brückner 511; Schuster-Šewc 1351; Младенов 604—605; Skok III 315; Критенко Вступ 526; Mikl. EW 316; Meillet Études 428; Trautmann 299; Mühl.—Endz. III 830; Ларин Вестник ЛГУ 1958, 14/3, 150—158; Журавлев ЭИРЯ II 14; Bartholomae 1029; Абаев ИЭСОЯ I 482; Зализняк ВСЯ VI 35; Kluge—Mitzka 290; Pokorny 615.

[**сорома́ха**] (зоол.) «росомаха, Gulo Frisch» ЛЧерк; — можливо, псл. [*sormaxa] «тс.»; — у такому разі споріднене з лит. šarmuõ «горностай», šermuõ, лтс. sârmulis і більш віддаленими нвн. Hermelin, свн. hẹrmelīn, двн. harmilī, зменш. до свн. harme, днн. harmo, дангл. hearmo «тс.». — Фасмер—Трубачев III

505; Трубачев ВСЯ III 120—126; КСИС 28, 89; Топоров Этимология 1963, 254; Kluge—Mitzka 305. — Пор. **росома́ха.**

[**соромі́тниця**] «сітка для ловлі риби» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *мета́ти* «закидати».

[**соро́мниця**] (бот.) (у словосполученні *с. и́ста* «боровик чортів, Boletus Satanas Lenz (sanguineus With.)» Нед, Mak; — похідне утворення від *со́ром*; назва, можливо, зумовлена подібністю червоного кольору гриба до кольору обличчя людини, що червоніє від сорому. — Див. ще **со́ром.**

сорохма́н — див. **сірома́.**

[**сорохтува́ти**] (коло чогось) «старанно дбати, возитися Нед; бути неспокійним; тужити Ба»; — неясне.

соро́чка, *сороченя́, сороча́на,* [*сорочани́й*] «який стосується сорочки» Чаб; — р. *соро́чка*, бр. *сарóчка*, др. *сорочица, сорочька* «спідня сорочка», слн. srájčica «сорочка», srájca, стсл. **срачица, сракы** «тс.»; — псл. *sorky, зменш. *sorčica, *sorčьka; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірнішим є зв'язок з лит. šařkas «верхній одяг, одяг; сукняний каптан рибалок» і більш віддаленими švařkas «піджак, халат», лтс. svàrks «сюртук, піджак», де приголосний -v- пояснюється можливим впливом лит. švarùs «чистий, охайний, чепурний» (Fortunatov BB 3, 70—71; Trautmann 299; Mühl.—Endz. III 1144; Būga RR II 586; Torbiörnsson LM I 31, II 63); менш переконливим є виведення від дісл. serkr «сорочка, каптан; штани», дангл. sierce (<*sarkjôn) «тс.», що зіставляються з дінд. sraj «виток» (Vries AEW 471; Соболевский ЖМНП 1911, травень 165; AfSlPh 33, 480; Срезн. III 479; Fraenkel 964; Hirt PBrB 23, 336; Schrader Reallexikon I 494; Torp 435); непереконливою є думка про запозичення германських форм із слов'янських мов (Mikl. EW 316; Шаровольский Сб. Флоринскому 30—31); сумнівними є зіставлення псл. *sorka з гр. ἕρκος «огорожа, тенета», лат. sarcīre «латати», sarcina «в'язка, поклажа» (Meringer IF 17, 157—158), зближення з алб. sharkë «білий вовняний каптан із червоними цяточками» і виведення від ар. šarqī «східний» (Steinhauser Sl. revija 3, 284—285). — Фасмер—Трубачев III 724—725; Преобр. II 358—359.

сорт, *сортівни́к* «головний сортувальник» Куз, *со́ртність, сортува́лка* «машина, що розподіляє зерно, овочі за сортами та очищає їх від домішок», *сортува́льник, сортува́льна* «приміщення для сортування», *сортува́льня* «тс.», *со́ртний*, [*сорто́вний*] «упорядкований» Нед, *сортува́льний, сортува́ти*; — р. бр. болг. м. *сорт*, п. заст. sort(a), ч. слц. sorta, м. *сóрта*, схв. *сòрта*, слн. sórta; — запозичення з французької мови; фр. sorte «сорт», ст. sort походять від лат. sors (род. в. sortis) «тс., різновид, характер; доля, посада, звання; жереб», пов'язаного з дієсловом serere «плести, з'єднувати; зв'язувати, починати; обговорювати», спорідненим з дірл. sreth «ряд», гр. εἴρω «упорядковую», ὅρμος «ланцюжок». — CIC² 777; Черных II 189; Фасмер III 725; Преобр. II 359; Смирнов 279; Christiani 23; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 677; Вуjаклија 893; Dauzat 675; Walde—Hofm. II 522—523. — Пор. **се́рія.**

сортиме́нт «сукупність сортів», *сорта́мент* «набір виробів різних видів і сортів»; — р. *сортиме́нт, сорта́мент*, бр. *сартыме́нт*, п. sortyment, ч. слц. вл. sortiment, болг. *сортиме́нт*, схв. *сòртимāн*, слн. sortimènt; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. Sortimént «сортимент, асортимент, підбір, набір, вибір, запас») запозичене з французької мови; фр. sortiment, пов'язане з assortiment «підбір», утворене, можливо, за зразком іт. sortimento «набір товарів», від assortir «складати, добирати, упорядковувати за певними ознаками», сформованого з прийменника à «до» та іменника sorte «сорт». — CIC² 777; ССРЛЯ 14, 336—337; Koraliński 88—89, 905; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 86, 677; Gr. Fwb. 76; Dauzat 54. — Див. ще **асортиме́нт, сорт.**

[**сос**] «сік» О; — запозичення з польської мови; п. sos «соус» відповідає укр. *со́ус* (див.).

соси́ска «невелика ковбаска»; — р. *соси́ска*, бр. *сасі́ска*, п. [sosiska]; — запозичення з французької мови; фр. saucisse «тс.» виводиться від слат. salsīcia, що походить від лат. salsus «солоний», пов'язаного з sāl «сіль», спорідненим з псл. solь «сіль». — Черных II 190; Фасмер III 726; Преобр. II 360; SW VI 269; Gamillscheg 787; Dauzat 652; Walde—Hofm. II 465—466. — Див. ще **сіль.**

со́ска, *сосо́к, сосу́н, сосуне́ць* — див. **ссáти.**

со́сна́ (бот.) «вічнозелене хвойне дерево, Pinus (Tourn.) L.; сосновий гай, ліс, сосняк», [*сосни́к*] «сосновий гай», *сосни́на́* СУМ, Л, [*со́сниця*] (у сполученні [*с. янтаро́ва*] «янтарне дерево, Pinites succinifer») Нед, Мак, [*сосни́чка*] «різновид вишивки» Куз, [*сосні́вка*] «тс.», [*сосновéць*] (ент.) «великий брунатний сосновий довгоносик, Hylobius abietis L. (Hylobius pini)» Нед, *сосно́ві*, [*сосно́вка*] (ент.) «сосновий кокономряд, Gastropacha pini (Dendrolimus pini L.); соснова совка, Trachea piniperda (Panolis piniperda Losch.)» Нед, *сосня́к* «сосновий гай; соснова памолодь; [вид гриба; (ент.) сосновий пильщик, Tenthredo (pini) L. (Diprion pini L.) Нед]», *со́со́нка* «різновид вишивки; особливий спосіб заплітання волосся»; — р. *сосна́*, бр. *сасна́* «сосна; [дуплиста сосна]», др. *сосна, сосънь* «сосна», *соснь* «тс.», п. ч. слц. sosna, полаб. süsnó, сболг. *сосна*, стсл. **соснь;** — сх.-псл. [sosna] «хвойне дерево, ялина, сосна»; — загальновизнаної етимології не має; найбільш вірогідним вважається зв'язок з давнім звуконаслідувальним утворенням ie. *k̂ops-nā (> *sop-snā/sop-snь), від якого виводяться також псл. sopěti «сопіти, дути», укр. *сопі́ти*; тому припускається для псл. sosna первісне значення «дуплисте дерево»; зв'язок з ie. *k̂asnos «сірий», з яким зближують прус. sasins «заєць», дінд. śaśáḥ (<*śasáḥ), двн. haso, дфриз. hasa «тс.», двн. hasan «сірий, блискучий», дангл. hasu «сірокоричневий», діcл. hǫss (<*haswa-) «тс., сірий», свн. heswe «блідий», лат. cānus «сірий» (Vasmer ZfSlPh 2, 57—58; Brückner 507—508; пор. семантично подібні назви дерев за назвами кольору псл. *berza «береза», *berstъ «берест», гр. λεύκη «біла тополя», нар.-лат. alba «тс.»), малоймовірний, оскільки значення певного виду дерева тут, очевидно, пізнє; недостатньо обґрунтовані зіставлення з лат. sapa «сік», двн. saf «тс.», стсл. **свѣпѣть** «дикий (лісовий) мед» і реконструкція кореня *sṷap- (*svap-) (Mikkola IF 23, 126), з лит. šãšas «струпи», šašnỹs «запаршивіла людина» (Zubatý St. a čl. I 2, 131) та з двн. chien, нвн. Kien (<*kēn, *kizn) «смолисте дерево, сосна» (Machek Jm. rostl. 37; Pedersen IF 5, 66), виведення псл. *sosna від дієслова *sojiti «колоти» (Moszyński PZJP 216—217); непереконливе зіставлення з гр. κῶνος «конус, шишка пінії», дінд. śānaḥ «точильний брусок» (Bezzenberger BB 27, 171). — Фасмер—Трубачев III 726—727; Черных II 190; Преобр. II 360—361; Филин Образ. яз. 209; Machek ESJČ 567; Holub—Kop. 345; Schuster-Sewc 1335. — Пор. **сопі́ти.**

со́со́нка (бот.) «хвощ, Equisetum L.», *водяна́ со́сонка* «Hippuris L.»; — бр. [*сасо́нка*] «тс.»; — похідне утворення від *со́сна́* або результат перенесення на ці рослини назви *со́со́нка* «маленька сосна»; назва зумовлена подібністю хвоща і водяної сосонки до сосни; пор. інші назви хвоща: [*яли́нка, яли́чка, смерічка*]. — СУМ IX 470; Шамота 26; Меркулова Очерки 117. — Див. ще **со́сна́.**

соста́в «ряд залізничних вагонів, зчеплених разом»; — бр. *саста́ў* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *соста́в* «тс.; склад» пов'язане з *соста́вить* «скласти», утвореним з префікса *с(о)-* «з-» і дієслова *ста́вить* «ставити, класти». — Див. ще **з**[3], **ста́ти.**

[**сосулька**[1]] (бот.) «глуха кропива стеблообгортна, Lamium amplexicaule

L.» Mak; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*сосулька*] «тс.; коручка, Epipactis Adans.» є похідним від дієслова *соса́ть* «ссати», спорідненого з укр. *ссáти*; можливо, результат перенесення на рослину назви *сосу́лька* «бурулька»; мотивація назви неясна. — Див. ще **ссáти.**

сосу́лька[2], *сосу́ля* — див. **ссáти.**

сота́ти «мотаючи, витягувати; висмикувати нитки з тканини; [нудити, муляти О]», *сота́тися* «мотаючись, витягатися; висмикуватися (про нитки); виходити суцільним струменем, потоком; рухатися в різних напрямках; іти, обходячи що-небудь»; — неясне; можливо, результат контамінації дієслів *сука́ти* і *мота́ти* (пор. семантично подібні фразеологічні утворення *сота́ти ду́лі* (вульг.) «показувати дулі» і *сука́ти ду́лі* «тс.»); п. [sotać się] «обтріпуватися» вважається запозиченням з української мови. — SW VI 270. — Пор. **мота́ти, сука́ти.**

соте́ «страва під соусом, переважно приготовлена на великому вогні», *соте́йник* «сковорідка, в якій готують переважно соте»; — р. болг. *соте́*, бр. *сатэ́*, п. sauté «смажене (м'ясо або риба)»; — запозичення з французької мови; фр. sauté «соте», пов'язане з sauter «смажити на великому вогні (на олії або на салі); стрибати, скакати», яке зводиться до лат. saltāre «танцювати; підстрибувати». — ССРЛЯ 14, 400; Ушаков IV 406; ТСБМ V/1, 73; Kopaliński 868; РЧДБЕ 678; Dauzat 652. — Див. ще **са́льто.**

со́ти «стільник», [*сот*] «тс.» Нед; — р. *со́ты, сот* (одн.), бр. *со́ты*, др. *сътъ, сотъ* (одн.), *съты* (мн.), болг. *съ̀т*, м. *сот*, схв. *са̑т, са̏ће* (зб.), слн. sát, [sȇt], стсл. **сътъ** «віск, стільник»; — псл. sъtъ «тс.»; — переконливої етимології не має; найімовірнішим є зв'язок з др. *сыта* «вода, підсолоджена медом; зварений мед», р. ст. *сыта* «тс.», укр. *сита́* «вода, підсолоджена медом, або медовий відвар на воді»; реконструюється також *sъpto-, як пов'язане чергуванням голосних із *sveretъ, п. ст. świepiet «борть», świepiot «тс.», ч. [svapato] «вулик», др. *свепетъ* «мед диких бджіл» (Machek LF 55, 150); недостатньо обґрунтовані пов'язання з дінд. sátaḥ «посудина» (Meillet Études 302), з лит. siūti «шити», псл. šiti (Osthoff Parerga I 23; Младенов 624), з лит. sémti «черпати, набирати» (Lidén Studien 37—38); сумнівне виведення від сл. *sojiti «колоти» (Moszyński PZJP 216), як і зближення з псл. sъpǫ, suti «сипати» (Mikkola Ursl. Gr. III 25). — Фасмер—Трубачев III 728; Фасмер III 820; Брандт РФВ 24, 189; Ильинский РФВ 62, 239—240; Skok III 206. — Пор. **сита́.**

со́тий, *со́те́нний, со́тка, со́тник, сотникі́вна, сотникі́вство, сотникува́ти, сотниче́нко, сотничи́ха, со́тня, со́цький* — див. **сто.**

[со́тнар] «центнер» Нед, Куз, [*сотнаро́вий*] «центнеровий» тж; — похідне утворення від *со́тня*; очевидно, калька п. заст. centnar «центнер», cetnar, ч. ст. centnéř, укр. р. *це́нтне́р*, нім. Zentner «тс.», що зводяться до слат. centēnārius «сотенний; який містить сто одиниць», похідного від centum «сто». — Пор. **це́нтнер.**

[сотуга] «річне кільце у дерева; клепка (бондарна); (мн.) душники, дуття» Нед; — неясне; можливо, псл. *sъtǫga, *sǫtǫga, пов'язане чергуванням голосних з *(sъ)tęgti «тягти, стягувати». — Пор. **тягти́.**

со́ус, *со́усник, со́усниця*; — р. бр. *со́ус*, п. ч. sos, слц. sós, zós, болг. *сос, со́ус*, схв. *со̑с*; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. sauce «соус», нім. Sauce, Sósse «тс.», англ. sauce «тс., приправа» походять від нар.-лат. salsa «посолена (юшка)», пов'язаного з лат. salsus «солоний», що зводиться до sāl «сіль». — Черных II 190; Фасмер III 728; КЭСРЯ 423; Преобр. II 362; Sł. wyr. obcych 693; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 678; Vujaklija 893; Dauzat 651; Kluge—Mitzka 626; Klein 1327; Walde—Hofm. II 465—466. — Див. ще **сіль.**

со́фа́ СУМ, Нед, *со́фка*; — р. *софа́*, бр. *сафа́*, п. ч. вл. sofa, болг. м.

со́фа, схв. *со̀фа*, слн. zófa; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. sofa «софа, диван», іт. sofá «диван, кушетка», англ. sofa «диван», нім. Sófa «тс., кушетка, софа» через посередництво турецької мови (тур. sofa «софа, диван; кам'яна лавка; коридор, передпокій») зводяться до ар. ṣúffa (ṣúffah) «подушка на верблюдячому сідлі», ṣufatr «вид лавки, вкритої ковдрою», пов'язаних з дієсловом ṣaffa «ставити в ряд». — СІС[2] 778; Макарушка 13; Фасмер III 729; Огиенко 30; Преобр. II 362; Шипова 288—289; Sł. wyr. obcych 690; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 678; Vujaklija 894; Lokotsch 153; Gamillscheg 811; Dauzat 671; Kluge—Mitzka 713; Klein 1468; Räsänen Versuch 424.

[соферя́ти] «любити» Нед; — очевидно, зводиться до іт. soff(e)rire «переносити, терпіти», що походить від лат. sufferre (> нар.-лат. *sufferire) «переносити, витримувати, терпіти», утвореного з префікса sub- «під-» і дієслова ferre «нести, підіймати», спорідненого з псл. berǫ «беру», bьrati «брати». — Mestica 1700. — Див. ще **бра́ти, суб'є́кт.**

софі́зм, *софі́ст, софі́стика, софісти́чний*, ст. *софі́ста* «хитрословець» (1627); — р. *софи́зм, софи́ст*, бр. *сафі́зм, сафі́ст*, п. sofizm, sofista, ч. sofisma, sofista, слц. sofizma, sofizmus, sofista, вл. sofizm, sofist, болг. *софи́зъм, софи́ст*, м. *софи́зам, софи́ст*, схв. *со̀фѝзам, со̀фист(а)*, слн. sofízem, sofíst; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sophísma, Sophíst, фр. sophisme, sophiste, англ. sophism, sophist через посередництво латинської мови (лат. sophisma, sophista) зводяться до гр. σόφισμα «судження, придумане розумно, хитро», σοφιστής «мудрий, досвідчений чоловік; оплачуваний учитель», похідних від σοφός «досвідчений, умілий; мудрий», етимологічно неясного. — СІС[2] 778; ССРЛЯ 14, 416; Hüttl—Worth 15; Kopaliński 900—901; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 678; Vujaklija 894; Klein 1474; Frisk II 754—755. — Пор. **Софі́я.**

софі́т «частина декорації на сцені, що зображує стелю або небо; освітлювальна арматура з кількома джерелами світла; видима знизу поверхня якої-небудь архітектурної деталі»; — р. *софи́т, софи́т*, бр. *сафі́т*, болг. *софи́т*, слн. sofíta; — запозичення з італійської мови; іт. soffitto «стеля» пов'язане з ст. soffiggere «підбивати, підкріпляти», що зводиться до лат. sub- «під-» і figere «вбивати, зміцнювати, встановлювати». — СІС[2] 778; ССРЛЯ 14, 417; ТСМБ V/1, 74; РЧДБЕ 678; Mestica 1699.

Софі́я, [*Со́зя*] Бі, *Со́ня, Со́фа*, ст. *Софі́я* (1462) «мудро(ст), премудро(ст)» (1627); — р. *Со́фи́я, Со́фья*, бр. *Со́фія, Сахве́я*, п. Zofia, ч. Zofie, Sofie, слц. Zofia, болг. *Со́фи́я*, м. *София*, схв. *Со̀фија*, слн. Zofija, стсл. **Софиа;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Σοφία утворено від іменника σοφία «майстерність, мистецтво; кмітливість; мудрість, знання», пов'язаного з σοφός «досвідчений, умілий, розумний, кмітливий, мудрий; мудрець», етимологічно неясним. — Сл. вл. імен 160; Беринда 233; Петровский 203—204; Суперанская 90; Спр. личн. имен 523; Фасмер III 729; Илчев 459; Constantinescu 149—150. — Пор. **софі́зм, філосо́фія.**

[со́фія[1]] (зоол.) «гадюка звичайна, Pelias chersea (Pelias (Vipera) berus L.)» Г, Куз; — результат перенесення на змію запозиченої з грецької мови назви ст. *софія* (гр. σοφία) «мудрість», зумовленого традиційним пов'язанням мудрості з образом змії. — ГрицАВ 147. — Див. ще **Софі́я.**

[софія[2]] (бот.) «очанка звичайна, Euphrasia officinalis L.» Mak; — неясне.

[софо́лі] (мн.) «ноги» Нед; — неясне.

Софо́н, [*Сафо́н, Сахо́н*], ст. *Соѳонъ* (1495), *Софонія* «таемница панскаа, аб(о) сторож нам па́нъ» (1627); — р. *Софо́н, Софо́ний*, бр. *Сафо́н*, болг. *Софо́н*, стсл. **Софония;** — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Σοφονίας походить від гебр.

Ṣəp̄aniạ̄(h), букв. «зберіг (заховав) Ягве», утвореного з форми ṣap̄an«він заховав» і основи імені ịah ('Ēliịah) «Ягве, Бог». — Сл. вл. імен 87; Беринда 233; Петровский 203; Суперанская 82; Спр. личн. имен 458; Фасмер III 729; Илчев 459; Constantinescu 150; Klein 1767.

софóра (бот.) «багаторічна рослина родини бобових, Sophora L.»; — р. *софóра*, бр. *сафóра*, слц. sofora, слн. sofóra; — назва, засвоєна з новолатинської наукової номенклатури; нлат. sophora походить від ар. ṣufāra «жовті рослини», пов'язаного з áṣfaru (жін. р. ṣafrā') «жовтий». — CIC^2 778; ССРЛЯ 14, 417; Klein 1474. — Пор. **шафрáн.**

[**софóрок**] «приготовлений на курячому бульйоні соус до вареної курки», [*супóрка*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. sopor (зменш. soporek) «соус» походить від лат. sapor «смак; вишукана страва», пов'язаного із sapio «відчуваю смак», спорідненим з двн. ant-seffen «вбачати», дангл. an-sebbjan «помічати (особливо відчуттям смаку)». — SJP VIII 500; Walde—Hofm. II 477.

Сóфрóн Сл. вл. імен, Нед, [*Сапрýн* Нед, *Сопрíн*], *Сопрóн*, [*Сóхрóн*] Нед, Куз, *Супрýн*, [*Супрýсь*], ст. *Сωфрóній* «цѣломудрный» (1627); — р. *Софрóн*, заст. *Софроний*, бр. *Сафрóн*, розм. *Сапрóн*, *Супрóн*, *Супрýн*, *Супрýсь*, др. *Софроний*, п. Sofroniusz, слц. Sofrónia, болг. *Софрóн*, *Софроний*, *Софрáн*, м. *Софрóние*, схв. *Софрóније*, слн. Sofrónij, стсл. **Софронии, Софронъ;** — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Σωφρόνιος, букв. «розсудливий», Σώφρων утворені з основ прикметника σῶς (σα(F)ος) «здоровий, неушкоджений», етимологічно ізольованого, та іменника φρόνις «розум, розсудливість», пов'язаного з φρήν «грудинно-черевна перегородка; нутрощі; груди, серце, душа, розум», яке переконливої етимології не має. — Сл. вл. імен 87; Беринда 233; Петровский 203; Суперанская 82; Спр. личн. имен 458; Илчев 459; Constantinescu 150; Klein 1474; Frisk II 844, 1041—1043.

сóхá «стовп з розсохою; примітивне знаряддя для орання» СУМ, Л, *сíшка* «невелика соха; підставка з розсохи», [*сóхáр*] «колода з розсохою» Г, Нед, *сохáтий* «лось», *сохáтина* «лосине м'ясо», [*сóхур*] «вилка для ловлі риби; розвилистий стовп для сушіння посуду» НикНикЕЛ, *сóшка* «сішка», *сóшни́к* СУМ, Нед, [*пíдсóха*] «довга колода в основі дахового гребеня» НикНикБЛ, [*пíдсóшок*] «підпірка в тині», [*пóсох*] «палиця» Куз, [*посохú*] «куток у хаті для рогачів і кочерг» ЛЖит, *посóшне* (іст.) «земельний податок від сохи», [*посóщина*] «тс.» Нед, *посóшний* «нараховуваний від сохи», *присíшки* «стремена», *присíшок* «підпірка», [*присóшина*] «тс.» Нед, [*прúсох*] «стовп, що підпирає тин або дах у клуні», [*розсíшки*] «малі вила» О, [*рóсí*] «відгалуження оленячих рогів» Нед, [*росíшкú*] «тс.» Нед, *розсóха*, [*росóха*] «розсоха» Нед, [*росóхи*] «частина тіла, де розходяться ноги» Нед, [*розсохач*] «олень», [*росохáч*] «дуб з широкими гілляками» Нед, [*росохíр*] «стовп з розсохами для сушіння горшків» Чаб, *розсохáтий* «який має розсоху», *розсóхуватий*, [*росохáтий*, *росоховáтий* Нед] «тс.»; — р. болг. *сохá*, бр. *сахá*, др. *соха* «соха, підпірка, кілок, дрюк», п. socha «соха», ч. слц. socha «статуя, скульптура», sochor «бовдур, телепень», вл. нл. socha «кілок з розсохою», sochor «кийок», м. *соа* «рогатина, жердина з розвилкою», схв. *сòха* «жердина з розсохою», слн. sôha «статуя; кілок», с.-цсл. **сохa** «дрючок, палиця»; — псл. soxa «дерево з розвилкою», [soxorъ] «тс.»; — споріднене з лит. šakà «гілка, сук, розсоха», šākė «вила», лтс. saka «розсоха дерева», sakas «хомут, ярмо», sakne «корінь», дінд. śā́kā (śā́khā) «гілка, сук», перс. šāx «тс., ріг», вірм. çax «гілка», гот. hōha «плуг»; ie. *k̑āk- «сук, гілка; кілок». — Черных II 190—191; Фасмер—Трубачев III 729—730; Потебня К ист. зв. II 12; Brückner 505—506; Machek ESJČ 565—566; Holub—Kop. 344; Schuster-Šewc 1331; Младенов 600; Skok III 301;

MikJ. EW. 313; Мейе ОЯ 21—22; Meillet Études 158, 174; Мартынов Язык 83—84; Бурлакова ВСЯ VI 60; Trautmann 297; Fraenkel 957—958; Karulis II 144—145; Эндзелин СБЭ 127; Mühl.—Endz. III 642, 646; Pedersen KZ 38, 391; IF 5, 50; Kelt. Gr. I 126; Petersson Ar. Arm. St. 98; Schmidt KZ 25, 127; Persson Beitr. 141, 304; Гамкрелидзе—Иванов 97, 690; Pokorny 523. — Пор. **сáхáр²**, **сук.**

[**сохíрь**] «приміщення для вівчарів та молочних продуктів» ДопУжДУ IV; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *сóхá* (див.).

сóхнути, *сóхлий, сóхти* — див. **сухúй.**

[**сохтáч**] «франт, фат; чепурун» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*сохтувáти*] «звикати; поспішати».

[**сохтувáти**] «звикати ВеУг; поспішати», [*сухтувáти*] «поспішати» Нед, [*сохтúвний*] «вправний, звичний до роботи» ВеУг, [*сохтívний*] «здатний, придатний», [*сохтóваний*] «звиклий» ВеУг, [*присохтувáти*] «пристосувати» Нед; — видозмінене запозичення з угорської мови; уг. szokni «звикати, мати звичку», szokikni «привчатися до чогось; мати звичай», szoktatni «привчати до чого-небудь» етимологічно неясні. — ВеУг 260; Лизанец 625; MNTESz III 776.

соціалíзм, *соціалізáція, соціалíст, соціалістúчний, соціалізувáти*; — р. *социализ́м*, бр. *сацыялíзм*, п. socjalizm, ч. socialismus, слц. socializmus, вл. socializm, болг. *социализ́ъм*, м. *социјализ́ам*, схв. *социјалѝзам*, слн. socializem; — запозичення з французької мови; фр. socialisme «соціалізм» (нім. Sozialísmus, англ. socialism «тс.») утворено від лат. sociālis «громадський; суспільний; товариський». — СІС² 778; Черных II 191; КЭСРЯ 423; Kopaliński 899—900; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Вуjаклија 895; Klein 1467; Dauzat 670. — Див. ще **соціáльний.**

соціáльний; — р. *социáльный*, бр. *сацыя́льны*, п. socjalny, ч. sociální, слц. sociálny, вл. socialny, болг. *социáлен*, м. *социјáлен*, схв. *сòцијāлан*, слн. sociálen; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. soziál «суспільний, соціальний», фр. social «тс.» походять від лат. sociālis «товариський, громадський; союзний», пов'язаного з socius «товариш, спільник; спільний, союзний», далі з sequor «іду слідом, стежу», спорідненим з дінд. sácate «іде слідом, переслідує», лит. sèkti «іти слідом, переслідувати», можливо, також псл. sočiti «шукати, вистежувати», укр. *сочúти* «підстерігати, стежити». — СІС² 779; Акуленко 140; Черных II 191; Фасмер III 730; Kopaliński 899—900; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Вуjаклија 894; Dauzat 670; Kluge—Mitzka 718; Walde—Hofm. II 519—520, 551—552. — Пор. **сочúти.**

соціолóгія, *соціóлог, соціологíзм, соціологíчний*; — р. болг. *социолóгия, социóлог*, бр. *сацыялóгія, сацыёлаг*, п. socjologia, socjolog, ч. sociologie, sociolog, слц. sociológia, sociológ, схв. *социолòгија, социòлог*, слн. sociológíja, sociológ; — запозичення з французької мови; фр. sociologie «соціологія» утворено з основ socio- (société), що походить від лат. societās «суспільство, товариство», пов'язаного з socius «товариш, союзник, спільник; спільний, союзний», і -logie, звичайного для назв наук компонента, що через лат. -logia зводиться до гр. -λογία «тс.», пов'язаного з іменником λόγος «слово; розум». — СІС² 779; УРЕ 10, 348; ССРЛЯ 14, 437; Kopaliński 900; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Вуjаклија 895; Dauzat 670. — Див. ще **біóлог, лóгіка, соціáльний.**

сочевúця (бот.) «рослина родини бобових, Lens Adans. (Ervum lens); (зб.) зерна цієї рослини», [*сачавúця* Mak, *сачевúця* Нед, *сачовúця, сачóвка* Л, *сешевúцє* ВеНЗн, *сичавúця, сікавúця* Па, *сіковúця* ВеНЗн, *січавúця* Чаб, *сосовúця* ВеНЗн, *сочéва* Нед] «тс.», *сóчка* «зерно сочевиці; (заст.) лінза», [*сошовúця*] «сочевиця» ВеНЗн, [*чачавúця*] «сочевиця» Mak, [*чечавúця*

ЛЧерк], *чечеви́ця*, [*чикавиця* ЛЧерк, *шачавиця* Mak, *шашови́ця* Мо, *шичеви́ця* Л, *шичови́ця* Л, *шоковиця* Mak, *шоцеви́ця*, *шочовиця* Мо, *шушавиця* Mak] «тс.»; — р. [*сочеви́ца*], *чечеви́ца*, бр. *сачави́ца*, др. *сочевица* «тс.», *сочиво* «зерно сочевиці», п. soczewica «сочевиця», ч. čočka, заст. čočkovice, [čočovice, čečovice], слц. šošovica, вл. нл. sok, схв. *со̀чиво*, *сочи̏вица*, слн. [sočîvo], стсл. **сочиво** «тс.»; — очевидно, псл. sočevica, sočivo «тс.», що виводиться від іменника sokъ «сік»; основи семантичного зв'язку, а також причини звукових змін у назві неясні; висловлюється припущення (Machek ESJČ 106; Jm. rostl. 127) про давнє складне утворення з основи ie. *ḱiḱer- «горох» і основи, спорідненої з лат. vicia «вика». — Німчук 268; Булаховський Вибр. пр. III 424; Фасмер III 731, IV 355; Преобр. II 351; Brückner 506; Schuster-Šewc 1331—1332; Mikl. EW 313. — Див. ще **сік**[1].

сочи́ти «підстерігати, стежити», [*осочни́к*] «лісник, зобов'язаний брати участь у полюванні» Ж, [*підсочи́ть*] «підстерегти» Кур, [*підсо́ки*] «підбурювачі; інтриги, підступи» Нед; — р. *сочи́ть* «шукати, вистежувати (звіра, злодія)», бр. *сачы́ць* «стежити, спостерігати; наглядати; вистежувати», др. *сочити* «шукати, вивчати; вимагати судом; вести тяжбу», *сочьба* «донос», п. ст. soczyć «обмовляти, ганьбити, цькувати», болг. *со́ча* «указую», м. *сочи* «показує», схв. *со̀чити* «викривати, виявляти, розшукувати», *со̀к* «той, хто переслідує злодія; свідок», р.-цсл. **сокъ** «обвинувач», с.-цсл. **сочити** «казати, оголошувати; указувати; доносити»; — псл. sočiti «шукати, вистежувати; викривати, виявляти; указувати; ганьбити», sokъ «обвинувач, свідок; позивач, вивідувач»; — споріднене з лит. sakýti «говорити», лтс. sacît, двн. sagēn «тс.», лат. in-sequo «оголошувати», можливо, також з лит. sèkti «іти слідом», лтс. sekt «тс.», дінд. sácate «супроводжує, іде вслід», лат. sequor «іду вслід». — Фасмер III 708, 731; Brückner 506; Machek ESJČ 566; Младенов 600; РФВ 63, 310—311; Skok III 302; Варбот 31—32; Meillet BSL 20/1, 31; Mikl. EW 290, 313; Trautmann 254—255; Fraenkel 757, 773; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 136—140; Pokorny 897—898.

сошá, *сошува́ти* — див. **шосе́**.

сою́з, [*союжани́н*] «союзник» Нед, *сою́зник*, *сою́зництво*, [*сою́зити*] «бути в союзі» Нед; — р. *сою́з*, бр. *саю́з*, п. sojusz (з р.), болг. *съю́з*, м. *сојуз* (з р.); — запозичено із церковнослов'янської мови; цсл. **съıжзъ**, як і стсл. **съжзъ**, «зв'язок, узи, пута, союз», **съвжзъ** «тс.», др. *съвузъ* «зв'язок, узи», *съузъ* «тс.», зводиться до псл. sъvǫzъ «зв'язок», пов'язаного чергуванням голосних з sъvęzati «зв'язати», похідним від vęzati «в'язати». — Огієнко РМ 1938/10, 440; Черных II 191—192; Фасмер III 731, IV 152; Преобр. II 363; Соболевский ЖМНП 1894, травень 218; Срезн. III 664—665, 859; SW VI 260; Sł. wyr. obcych 690; Brückner 506; Mikl. EW 315. — Див. ще **в'яза́ти**. — Пор. **ву́зол, у́зи.**

сою́зка (спец.) «передня частина заготівки взуття або шкіряна нашивка на носок і підйом взуття»; — бр. *саю́зка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сою́зка* «тс.» пов'язане з др. *съузъ* «зв'язок, скріпа». — Див. ще **сою́з.**

со́я[1] (бот.) «рослина родини бобових, Glycine L.»; — р. бр. болг. *со́я*, п. вл. soja, ч. слц. слн. *sója*, м. *соја*, схв. *со̀ја*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sója «соя», гол. soja, soya, англ. soy(a), фр. soja, soya «тс.» зводяться до яп. shōyū (šo-ju) «соєва олія», що походить від кит. čjang-yu «тс.». — Дзендзелівський УМШ 1958/2, 68; СІС[2] 779; Акуленко 141; ССРЛЯ 14, 459; Фасмер—Трубачев III 731; Ушаков IV 422; Sł. wyr. obcych 690; Machek Jm. rostl. 128; Holub—Lyer 445; РЧДБЕ 679; Kluge—Mitzka 714; Vries NEW 669; Klein 1479.

со́я[2] — див. **со́йка.**

соя́к «приміщення, в якому зберігається в качанах кукурудза» Мо; — не-

ясне; можливо, пов'язане з молд. (рум.) *coi* (soi) «сорт», тур. soy «тс.». — Пор. **сой.**

[**спагнути**] «здогадатися, зрозуміти» Пі; — очевидно, результат видозміни дієслова *збагну́ти* «зрозуміти, осягти» (див.).

спад, *спáдень, спáдина, спáдистий, спáдки, спадкíвщина, спадкóвий, спадни́й, спáдок, спáдщина, спадь, спáдя* — див. **пáсти²**.

[**спадь**] (ент.) «одноденка, поденка, Ephemera L.» ВеБ, ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане зі *спада́ти* «падати; слабнути, зникати».

[**спаз**] «злість» Нед; — неясне; можливо, результат видозміни форми *сказ.*

спазм, *спáзма, спазмати́чний,* [*спазмови́й*] Куз, *спасти́чний,* [*спазмува́ти*] Куз; — р. *спазм(а)*, бр. болг. м. *спáзма*, п. spazm, ч. spazma, spasma, слц. spazmus, вл. spasmiski «спазматичний», схв. *спа̑зма*, слн. spázem; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Spásma «спазм», Spásmus, англ. spasm, фр. spasme «тс.» походять від лат. spasma (spasmus) «спазм, судорога», що зводиться до гр. σπάσμα, σπασμός «тс.», пов'язаних з дієсловом σπάω «тягну; смикаю; стягую судорогою», можливо, спорідненим з двн. дангл. spannan «натягувати, напинати; зв'язувати», псл. pęti «натягувати», укр. *п'ясти́*. — СІС² 779; УРЕ 10, 445; Черных II 192; Фасмер III 731; Sł. wyr. obcych 694; Kopaliński 907; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 679; Вујаклија 896; Gr. FWb. 713; Dauzat 679; Klein 1482; Walde—Hofm. II 568; Frisk II 759—761.

[**спакува́ти**] «зіпсувати» Ва; — неясне.

спаніе́ль «порода коротконогих мисливських собак з обвислими вухами»; — р. *спаниéль*, бр. *спаніэ́ль*, п. spaniel, ч. španěl, spaniel, слц. španiel, слн. španjél «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. spaniel «тс.» (одна з порід собак іспанського походження), сангл. spainel «іспанський; спаніель», espaignol «тс.» через фр. éspagneul, букв. «іспанський собака», зводяться до icn. español «іспанський», що походить від нар.-лат. Hispāniolus, пов'язаного з лат. Hispānia «Іспанія». — СРЯ IV 217; ТСБМ V/1, 248; Sł. wyr. obcych 694; Klein 1480.

[**спантьо́рити**] «зварити (несмачну, погану їжу)» Ва, [*іспантьо́рить*] «тс.» Чаб; — афективне утворення.

спа́ржа (бот.) «холодок, Asparagus L.», [*спараг*] «холодок лікарський, Asparagus officinalis L.» Мак, [*шпараг, шпарага, шпараги* тж, *шпа́рат* Нед, *шпарáги*] «тс.»; — р. бр. болг. *спáржа*, п. szparag, заст. szparaga, ч. špargl (з нім.), слц. špargl'a, заст. šparga, špárga, схв. *спа̀рог, спа̀рога, шпа̀рга, шпа̀ргла*, слн. špárgelj; — очевидно, за посередництвом російської, польської і, можливо, німецької мов (нвн. Spárgel «спаржа», ст. spargen, sparge, sparg, [spars]) запозичено з італійської; іт. spáragio «тс.» походить від слат. sparagus, пов'язаного з лат. asparagus «спаржа городня». — СІС² 779; УРЕ 10, 445; Фасмер III 732; Преобр. II 364; Holub—Lyer 470; Machek Jm. rostl. 268—269; РЧДБЕ 680; Skok III 309; Kluge—Mitzka 720; Mestica 1750. — Див. ще **аспарáгус.**

[**спаровля́ти**] «робити; купувати»; — очевидно, результат афективної видозміни дієслова *справля́ти* «тс.». — Див. ще **пра́вий.**

Спарта́к (чоловіче ім'я); — р. бр. болг. *Спартáк*; — нове запозичення з латинської мови; лат. Spartacus (ім'я славетного вождя повстання рабів у Стародавньому Римі, уродженця Фракії) походить від фрак. Σπάρτακος «тс.», яке виводиться від σπαρ(α)- «спис», пов'язуваного з лат. sparus (sparum) «короткий спис», двн. днн. sper «спис», нвн. Speer «тс.». — Вл. імена 87; Петровский 204; Спр. личн. имен 459; Илчев 459; Георгиев Исследования 122; Walde—Hofm. II 568.

спартакіáда; — болг. *спартакиáда*, бр. *спартакíяда*, п. вл. spartakiada, ч. слц. слн. spartakiáda, схв. *спартакијада*; — запозичення з російської

мови; р. *спартакиа́да* утворено за аналогією до *олімпіа́да* «олімпійські ігри; змагання, конкурс, огляд» від власного імені *Спарта́к*, лат. Spartacus (уродженець Фракії, вождь повстання рабів у Стародавньому Римі). — СІС[2] 779; УРЕ 10, 446; Цыганенко 444—445; Kopaliński 906—907; Sł. wyr. obcych 669; Holub—Łyer 447; РЧДБЕ 580; Vujaklija 896. — Див. ще **Спарта́к.**

спарта́нець «загартована, витривала людина», *спарта́нський* «витривалий; позбавлений зручностей; простий, скромний»; — р. бр. болг. *спарта́нец*, п. spartanin, ч. spartán, слц. spart'an, вл. spartaniski «спартанський», слн. spartánec; — можливо, через німецьке посередництво (нім. Spartáner «спартанець», пор. англ. spartan «тс.») запозичено з латинської мови; лат. Spartānus «спартанський, спартанець» є похідним від Sparta «Спарта (давньогрецький поліс — столиця Лаконії на Пелопоннесі)», що зводиться до гр. дор. Σπάρτᾱ (атт. Σπάρτη) «тс.», можливо, пов'язаного з дієсловом σπείρω «сію, засіваю» (звідки σπαρτός «засіяний» і, мабуть, σπάρτη, що тлумачиться як «засіяне (місце)»); жителі Спарти відзначалися суворим способом життя, з дитинства привчалися до витривалості й терпіння. — СІС[2] 779—780; УРЕ 10, 446; ССРЛЯ 14, 472; Kopaliński 907; Sł. wyr. obcych 694; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 680; Klein 1481; Frisk II 758.

спа́рхнути — див. **пе́рхнути.**

спаря́ти — див. **па́ри́ти**[1].

спаси́бі «дякую; подяка», [*спаси́біг, спаси́бу*] «тс.», [*спаси́бкати*] «дякувати» Нед; — р. *спаси́бо* «дякую, дякуємо; [подяка, вдячність]», бр. [*спаси́ба*] «тс.»; — результат злиття і фонетичної видозміни виразу др. *съпаси Богъ* «нехай спасе Бог». — Булаховський Вибр. пр. III 414; Черных II 192; Фасмер III 732; Цыганенко 445; Соболевский Лекции 127; Sadn.—Aitz. VWb. I 363. — Див. ще **бог**[1], **спасти́.**

спасти́ «врятувати», *спаса́ти, Спас* «спаситель», *спасе́нник* «праведник; говільник», *спасе́ння, Спаси́тель, спа́сівка* «піст у кінці літа; сорт яблук, груш», *спасі́ння, спасе́нний, спа́сівський, спасівча́ний, упасти́ся* «врятуватися»; — р. *спасти́*, бр. [*спасці́ся*] «врятуватися», др. *съпасти* «врятувати», ч. spasiti, слц. spasit' «тс.», вл. spasć «уберегти», болг. *спася́* «врятувати», м. *спаси*, схв. *спа́сти, спа̑сти* «тс.», стсл. **съпасти, съпасати** «берегти, рятувати»; — утворене в християнський період за допомогою префікса *съ-* «з-» від дієслова *па́сти* «берегти, пасти». — Фасмер III 732; Skok III 309. — Див. ще **з**[3], **па́сти**[1]. — Пор. **запа́с.**

[**спасува́ти**] «жартувати» Нед; — запозичення з німецької мови; нвн. spaβen «жартувати», Spaβ «жарт, забава, задоволення» походять від іт. spassarsi «веселитися», spasso «розвага, задоволення; прогулянка», які зводяться до лат. expandere «простягати, розгортати», expassus «розгорнутий», утворених з префікса ex- «ви-, з-» і дієслова pando «розпускаю, розгортаю, розстилаю». — Kluge—Mitzka 721. — Див. ще **експа́нсія.**

спа́ти, [*сипля́ти*] «спати», *спа́тки, спа́тоньки, спа́точки, спату́ні, спату́сі, спа́льник, спа́льня, спання́, спанько́*, [*спа́чка*] «сплячка», *сплюх* «чоловік, який багато спить; [заєць]», *сплю́ха, спля́чка*, [*сп'юх*] «сплюх» Нед, [*сп'я́чка*] «сплячка» Нед, [*сплю́щий*] «сонливий», *спля́чий*, [*спля́щий*], *безпроси́пний, ви́спатися, висипля́тися, заспа́ти, засипа́ти, засипля́ти, заспа́тися, засипа́тися, за́спаний*, [*неспля́чкий*] «безсоння» Г, Ж, *невси́пний, невсипу́чий, невсипу́щий, неви́спаний* Куз, [*непросипе́нний*] «непросипущий (п'яниця)» Ж, [*непроси́пний*] «непробудний» Куз, *непросипу́щий*, [*оспа́льство*] «сонливість, лінощі» Бі, *оспа́лий, пере́сип*, [*переспа́нка*] ЕЗб 25, *приспа́ти, присипа́ти, присипля́ти*, [*при́спанка*] «коханка», *присипни́й, проспа́тися, просипа́тися, просипля́тися, про́сип, розіспа́тися, розіспаний, усипи́ти, усипля́ти, усипа́льниця, усипа́льня*, [*уси-*

плúвий] Нед, *усипнúй*, [*упepéс(и)пи*] «під час глибокого сну»; — р. *спать*, бр. *спаць*, др. *съпати*, п. вл. spać, ч. слн. spáti, слц. spat', нл. spaś, полаб. såpăt, болг. *спя* «сплю», м. *спие* «спить», схв. *спа̀ти*, стсл. **съпати**; — псл. sъpati «спати», пов'язане з іменником *sъrpъ (> sъnъ) «сон»; — споріднене з дінд. svápiti (svápati) «спить», ав. χvafsaiti «тс.», дангл. svefan «спати», діcл. sofa «тс.», лат. sōpīīre «присипляти»; ie. *sụep-/sup- «спати». — Черных II 192; Фасмер III 732—733; Brückner 508; Machek ESJČ 570; Holub—Kop. 330; Schuster-Šewc 1336—1337; Младенов 604; Skok III 309—310; Fraenkel ZfSlPh 26/2, 340—350; Ernout—Meillet 1120—1121; Walde—Hofm. II 561; Абаев ИЭСОЯ IV 272; Mayrhofer III 561; Uhlenbeck 354—355; Persson Beitr. 747; Pokorny 1048. — Пор. **сон**[1].

[**спаха́ться**] «спрацюватися, позношуватися; постаріти» ЛексПол; — неясне; може бути зіставлене з [*паха́ти*] «орати» або з [*спашува́ти*] «змарніти», [*спашíти*] «тс.».

спахну́ти «спалахнути», *спаха́ти* «спалахувати», *спа́хувати* «тс.»; — результат редукції слів *спалахну́ти*, *спала́хувати*. — Див. ще **палахті́ти**. — Пор. **пахті́ти**.

спахо́вий — див. **спохо́ва́стий**.

[**спа́ціp**] «прогулянка», [*спацéра*, *шпа́ціp*] «тс.», [*спацерува́ти*] «прогулюватися», [*спацирува́ти*] «гуляти» Ба, [*спаціру́ва́ти* Куз], *шпацирува́ти*, [*шпаціру́ва́ти*] «тс.»; — бр. [*спа́цыр*] «прогулянка», *шпа́цыр* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. spacer «прогулянка», spacerować «гуляти, прогулюватися» походять від нім. spazíeгеп «тс.», яке зводиться до лат. spatiāri «тс.», похідного від spatium «простір; місце для гуляння», спорідненого з дінд. sphāráḥ «просторий, великий», псл. spěti «мати успіх». — Шелудько 57; Ба 12; SJP VIII 510; SW VI 273; Brückner 508; Kluge—Mitzka 721—722; Walde—Hofm. II 568—569. — Див. ще **спíти**.

[**спашува́ти**] «змарніти» Нед, [*спашíти*] «тс.» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. рідк. spaszować «спасувати; поступитися; збідніти; змарніти» є похідним від paszować «поступатися; марніти, худнути», пов'язаного з pasować «тс.», що виводиться від pas «відмова брати участь у даному розіграші (до наступної роздачі карт та ін.)», якому відповідає укр. *пас* «тс.». — SW IV 72, 78, 83; VI 282, 283. — Див. ще **пас**[2].

[**спевни́ти**] «утвердити; (слово) виконати» Нед; — очевидно, результат зближення запозиченого п. spełnić «виконати», похідного від pełny «повний» (пор. р. *испóлнить* «виконати»), з основою слова *пéвний*. — Див. ще **пéвний, пóвний**.

спéкатися — див. **пек**[1].

[**спекола́т**] «кат, тиран» Нед, [*спекола́цтво*] «тиранія» Нед; — р. церк. *спекула́тор* «кат; наглядач», р.-цсл. **спекоулаторъ** «тюремний сторож», стсл. **спекоулаторъ** «кат»; — через посередництво церковнослов'янської і середньогрецької (сгр. σπεκουλάτωρ) мов запозичено в давньоруську мову з латинської; лат. церк. speculātor «кат; наглядач; розвідник, вивідувач, лазутчик; охоронець; дослідник» є похідним від дієслова speculārī «оглядати, підглядати, підстерігати, розвідувати, видивлятися; спостерігати, дивитися». — Фасмер III 733; ИОРЯС 12/2, 277; Даль IV 289; Срезн. Доп. 247; Walde—Hofm. II 570—571. — Див. ще **аспéкт, спекуля́ція**.

спекта́кль; — р. бр. *спекта́кль*, п. вл. spektakl, ч. spektákl, болг. *спекта́къл*, м. *спекта́кл*, схв. *спектàкл*, слн. spektákel, špektákel; — запозичення з французької мови; фр. spectacle «видовище, спектакль» походить від лат. spectāculum (spectāclum) «вид, видовище; вистава; зал для глядачів, місця для глядачів; огляд», похідного від spectāre «дивитися, розглядати, спостерігати», пов'язаного з specere (specio) «дивитися». — Черных II 192; Фасмер III 733; Цыганенко 445; Kopaliński 907—

908; РЧДБЕ 680; Kluge—Mitzka 722; Dauzat 680; Walde—Hofm. II 570—571. — Див. ще **аспе́кт.** — Пор. **спекуля́ція, спеціа́льний.**

спектр, *спектра́льний*; — р. бр. *спектр*, п. spektr, ч. слц. вл. spektrum, болг. *спе́ктър*, м. *спектар*, схв. *спе̏ктар*, слн. spékter, spéktrum; — запозичення з французької мови; фр. spectre «привид, примара, страховисько; спектр» походить від лат. spectrum «образ, уява; видіння, привид», пов'язаного з specere (specio) «дивитися». — CIC^2 780; Фасмер III 733; Цыганенко 445; Kopaliński 908; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Bujaклија 897; Dauzat 680; Walde—Hofm. II 570. — Див. ще **аспе́кт.** — Пор. **спекта́кль, спекуля́ція, спеціа́льний.**

спекуля́ція «філософська умоглядна побудова; використання різниці в цінах для одержання зиску в торгівлі», *спекуля́нт, спекулятúвний, спекулюва́ти, спекульну́ти*; — р. *спекуля́ция*, бр. *спекуля́цыя*, п. spekulacja, ч. spekulace, заст. spekulací, слц. špekulácia, вл. spekulacija, болг. *спекула́ция*, м. схв. *шпекула́ција*, слн. spekulácija (філос.), špekulácija (торг.); — очевидно, через посередництво російської і польської мов запозичено з німецької; нім. Spekulatiőn «спекуляція (філос., торг.)» походить від пізнього лат. speculātio «виглядання; дослідження, розмірковування, розвідка; споглядання, умогляд», пов'язаного з specere (specio) «дивитися». — Акуленко 140; CIC^2 781; Коваль 113—114; УРЕ 10, 453; Черных II 192—193; Фасмер III 733; Kopaliński 908; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Kluge—Mitzka 723. — Див. ще **аспе́кт.** — Пор. **інспе́кція, конспе́кт, перспекти́ва, респе́кт, спеколя́т, спекта́кль, спектр, специ́фіка, спеціа́льний, спе́ція.**

спелеоло́гія «наука, що вивчає печери», *спелео́лог, спелеологі́чний*; — р. болг. *спелеоло́гия*, бр. *спелеало́гія*, п. speleologia, ч. speleologie, слц. speleológia, м. *спелеологија*, схв. *спелеолòгија*, слн. speleológija; — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. Speläologíe) запозичено з французької; фр. spéléologie «спелеологія» (з кін. XIX ст., в працях Е.А. Мартеля, одного з основоположників спелеології) утворене з основ гр. σπήλαιον «печера», очевидно, пов'язаного з гомер. σπέος «тс.», нез'ясованого походження, і λόγος «слово, (наукове) пояснення; розум; вчення». — CIC^2 781; Kopaliński 908—909; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Dauzat 680; Frisk II 764, 765—766. — Див. ще **ло́гіка.**

[спелю́нка] «брудне приміщення, кубло» Куз; — очевидно, запозичення з польської мови; п. spelunka «погане приміщення; кубло», як і ч. špelunka (špeluňka) «найгірший трактир; бідне приміщення, погана квартира», слц. špelunka «бідне приміщення, корчма», вл. spelunka «кубло, корчма», схв. *шпѐлӯнка* (*спѐлӯнка*) «темне і брудне приміщення, кубло», слн. špelúnka «занедбане трактирне приміщення», через посередництво нвн. Spelúnke «погане приміщення, кубло» зводиться до лат. spēlunca «печера, грот», що виводиться від гр. σπῆλυγξ «печера», пов'язаного з σπήλαιον «тс.». — Sł. wyr. obcych 696; SW VI 287; Holub—Lyer 470; Kluge—Mitzka 723; Walde—Hofm. II 572; Ernout—Meillet 964; Frisk II 765. — Див. ще **спелеоло́гія.**

[спе́нсер] «жіноча кофточка, коротка куртка» Куз, [*спе́нцер, шпе́нцер*] «тс.» Куз, О; — р. заст. *спе́нсер* «коротка куртка, жіночий корсаж», *спе́нзер* «тс.», п. заст. spencer «вид чоловічої куртки; каптан», [śpencer] «сюртук»; — очевидно, через посередництво польської, французької (фр. spencer «вид верхнього одягу», з 1801 р.) і, можливо, також німецької (нім. Spéncer, Spénzer «жіноча кофточка, корсаж; вузький піджак») мов запозичено з англійської; англ. spencer «куртка, короткий сюртук» утворене у 1796 р. від прізвища лорда Дж. Спенсера (C.J. Spencer, 1758—1834), який ввів в ужиток цей одяг. — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Фасмер III

733; Sł. wyr. obcych 696; SW VI 288; Dauzat 680; Kluge—Mitzka 724; Klein 1485; Chambers 482.

сперечáтися, *сперечáльник, сперéчитися, сперечлúвий, сперéчник* — див. **перéка.**

спéрма «рідина в чоловічих статевих залозах»; — р. бр. болг. м. *спéрма*, п. ч. слц. sperma, схв. *спѐрма*, слн. spêrma; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Spérma, фр. sperme, англ. sperm «тс.» походять від пізньолат. sperma «сім'я, насіння», що відтворює гр. σπέρμα «сім'я (рослинне або тваринне); плід; паросток, дитя, нащадок; сівба; запліднення», пов'язане з дієсловом σπείρω «сію, розсіваю, розкидаю, розсипаю; поливаю», спорідненим з вірм. sp'iŕ «розсіваю, розкидаю», двн. spriu «висівки», свн. sprœwen «розкидати, розсіювати», гот. *sprēwjan, снідерл. spraeieп, данґл. sprēawliап «тс.», кімр. ffreuo «течу», ffrau «вибризкування; потік», лтс. sprautiês «зійти, пробитися» і, далі, з псл. *pᵇr̥xati «мжичити, дощити», *pᵇr̥sth «земля, прах», укр. *перстъ* «земля» та, з іншим ступенем вокалізму, псл. *рогхъ «пил», укр. *пóрох.* — CIC² 781; ССРЛЯ 14, 495; Kopaliński 908; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 681; Dauzat 680; Klein 1486; Walde—Hofm. II 567, 572; Frisk II 762—763. — Див. ще **перстъ, пóрох.**

сперматозóїд; — р. *сперматозóид*, бр. *сперматазóід*, п. ч. слц. spermatozoid, болг. м. *сперматозоúд*, схв. *сперматòзоид*, слн. spermatozoíd; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Spermatozoíd, фр. spermatozoïde, англ. spermatozoid утворено з основ гр. σπέρμα (род. в. σπέρματος) «сім'я (рослинне або тваринне)», ζῷον «жива істота, тварина» та суфіксального компонента -oid- (указує переважно на подібність до чогось або походження від чогось). — CIC² 781; ССРЛЯ 14, 495; Kopaliński 908; Holub—Lyer 343, 448; РЧДБЕ 681; Gr. Fwb. 714; Dauzat 680; Klein 1078, 1486. — Див. ще **астерóїд, зоолóгія, спéрма.**

спермацéт «речовина, яку виділяють з голови кашалотів і використовують у парфюмерії та ін.»; — р. болг. м. *спермацéт*, бр. *спермацэ́т*, п. ч. слц. spermacet, схв. *спермацет*; — запозичення з німецької мови; нім. Spermazét, як і англ. фр. spermaceti, походить від виразу слат. sperma cēti «сім'я кита» (за помилковим уявленням про зв'язок цієї речовини з тваринною спермою); вираз складався з пізньолат. sperma «сперма, сім'я» і лат. cētus «велика морська тварина (кит і под.)», що зводиться до гр. κῆτος «кит; велика морська тварина». — CIC² 781; Фасмер III 733; Преобр. II 364; Kopaliński 908; РЧДБЕ 681; Вујаклија 899; Klein 263, 1486. — Див. ще **кит**[1], **спéрма.**

спесúвий «пихатий», [*спесúвитися*] (у виразі *с. до кого* «гордувати кимсь») Нед; — очевидно, запозичення з російської мови (дієслово може бути здавна успадкованим); р. *спесúвый* «зарозумілий, бундючний, пихатий» пов'язане з іменником *спесь* «пиха, чванство» не зовсім ясного походження; можливо (з огляду на заст. фольк. [*спесивъ*] «швидкий, квапливий»), пов'язане зі *спех* «поспішність, квапливість; поспіх», заст. [*спеть*] «поспішати за ким-небудь, доганяти; мати успіх», спорідненими з укр. *спíх* «поспіх; моторність; спритність; [результат, успіх]», [*спíти*] «досягати успіхів, удосконалюватися»; менш переконливі реконструкція псл. *спьсь і зближення з ie. *spēis- «бундючитися» (Ильинский ИОРЯС 20/3, 78—79). — Черных II 193; Фасмер III 734; Преобр. II 364; Потебня К ист. зв. III 84—85; Pedersen IF 5, 44; Persson Beitr. 386—387, 400—401. — Пор. **спíти, спíх.**

[**спéтрити**] «зібрати, звести до купи» ЛексПол; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*пéтрати*] «розуміти» (пор.).

спец «представник інтелігентської професії (в СРСР перших років); спеціаліст», *спецíвка* «спеціальний одяг для роботи на виробництві»; — бр. болг. м. *спец*, п. ч. spec; — запозичення з ро-

сійської мови; р. *спец* «спеціаліст, спец; майстер своєї справи» є результатом скорочення іменника *специали́ст* «фахівець, знавець» (з 1882 р.), очевидно, запозиченого з французької мови; фр. spécialiste (з 1842 р.) виводиться від прикметника spécial «особливий, незвичайний», який походить від пізнього лат. speciālis «особливий, своєрідний». — CIC² 782; КЭСРЯ 423; SJP VIII 532; Sł. wyr. obcych 694; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 682; Dauzat 679—680. — Див. ще **спеціа́льний.**

специ́фіка, *специфіка́ція, специ́фікум, специфі́чний, специфікува́ти*; — р. болг. м. *специ́фика*, бр. *спецы́фіка*, п. specyfika, ч. specifika, слц. špecifika, вл. specifikum, схв. *спецѝфикум,* слн. specífika; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Spezífikum (мн. Spezífika), фр. spécifique «специфічний, особливий, своєрідний; особливий засіб», англ. specific «тс.» походять від слат. specificus «своєрідний, особливий, видовий», букв. «видоутворюючий», утвореного з основ іменника лат. speciēs «вид, різновид; уявлення, поняття; вигляд» та дієслова facere (-ficere) «робити, чинити, виробляти». — CIC² 781; ССРЛЯ 14, 503; Лехин—Петров 655; Kopaliński 907; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 681; Dauzat 680; Klein 588, 1483. — Див. ще **спе́ція, факт.**

спеціа́льний, *спеціалізáція, спеціалі́ст, спеціа́льність, спеціалізува́ти*; — р. *специа́льный*, бр. *спецыя́льны*, п. specjalny, ч. speciální, speciálný, слц. špeciálny, вл. specialny, болг. *специа́лен*, м. *специ̏ја́лен*, схв. *спе̏цијāлан*, слн. speciálen; — очевидно, за посередництвом польської і, далі, можливо, французької (фр. spécial «особливий, незвичайний») мов запозичено з латинської; лат. speciālis «особливий, своєрідний, окремий» є похідним від іменника speciēs «вид, різновид; уявлення, поняття, вигляд», пов'язаного з дієсловом specio, specere «дивитися». — CIC² 782; Фасмер III 734; Sł. wyr. obcych 695; Brückner 508; Holub—Lyer 447; РЧДБЕ 682; Dauzat 679—680; Klein 1483; Walde—Hofm. II 570. — Див. ще **аспе́кт.**

спе́ція «приправа, пряноші; зілля»; — р. *спе́ция*, бр. *спе́цыя* «тс.», п. specjał «ласий кусочок; (мн.) ласощі», ч. species «лікувальна суміш трав», болг. *спе́ция* «тс.»; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нім. Spézies «спеції; лікарські трави; пряноші» походить від лат. speciēs «тс.; вид, різновид; уявлення, поняття; вигляд», пов'язаного з дієсловом specio, specere «дивитися». — CIC² 782; ССРЛЯ 14, 505; Лехин—Петров 656; РЧДБЕ 682; Gr. Fwb. 713; Walde—Hofm. II 570—571. — Див. ще **аспе́кт.** — Пор. **конспе́кт, перспекти́ва, проспе́кт, респе́кт, спектр, спекуля́ція, спец, специ́фіка, спеціа́льний.**

спиж[1] (заст.) «бронза; [мідь, метал на дзвони]», [*спіж*] «тс.», [*спи́жник*] «ливарник, бронзівник» Бі, [*спижниче́нко*] «син ливарника» Бі, [*спи́жничка*] «дружина ливарника (бронзівника)» Бі, [*спижува́лка*] «бронзувальна машина» Куз, [*спіжак*] «малий дзвоник» ВеЛ, [*спижни́цький*] «належний ливарникові» Бі, [*спижникова́ти*] «бути ливарником»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. spiż «бронза; бронза на гармати і на дзвони; сплав; дзвін; (іст.) гармата», śpiż, spiża «тс.», як і ч. spěž «бронза», (заст.) spiže «метал на дзвони, дзвонова мідь», слц. spiež(a) «бронза», нл. заст. spiža «метал на дзвони» та семантично більш віддалені п. spiża «продовольство, провіант», spyża «тс.», ст. spiża «їжа, страва, провіант, запаси продовольства, харчі», ч. spíže «комора (для продуктів)», spíž, špíž, špíže «тс.», заст. spíže (špíže) «запас продуктів, їжа», нл. spiža «страва, їжа; шафа для страв, шафа для хліба», пов'язані з свн. снн. spīse (нвн. Speise «їжа», Glockenspeise «сплав на дзвони», букв. «дзвонова їжа»), що продовжує двн. spīsa, запозичене як монастирський термін з латинської мови; слат. spēsa через давнішу форму spēnsa виводиться від лат. expēnsa (pecūnia) «витрати (грошей тощо)», пов'я-

заного з дієсловом expendere «зважувати, відважувати (на сплату), платити, виплачувати», утвореним з префікса ex- «ви-, з-» і дієслова pendere «важити, відважувати; платити, виплачувати». — Шелудько 47; Sł. wyr. obcych 697; Brückner 508, 509; Holub—Lyer 53, 448; Machek ESJČ 570; Schuster-Šewc 1340; Kluge—Mitzka 723; Walde—Hofm. I 423, II 278—280. — Див. ще **екс-, пе́нсія.**

[**спиж**[2]] (бот.) «свидина, Thelycrania (Dumort.) Fourr.; дерен, кизил кров'яний, Cornus sanguinea L.», [*спіж*] «дерен»; — неясне; можливо, результат видозміни назви [*свид*] «тс.».

[**спиж**[3]] «зарубка, карб, виїмка на дереві»; — неясне.

[**спижа́рня**] «комора; комірка на провізію», [*спіжа́рня*] «(заст.) комора; амбар Мо»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. spiżarnia «комора, продовольчий склад», spiżarka «тс.», spiżować «постачати харчі (продовольство), постачати провіант», як і нл. spiżarnja «комора, комірка», пов'язані з spiża «продовольство, провіант». — Шелудько 47; Brückner 509; SW VI 298; Schuster-Šewc 1340; Machek ESJČ 570. — Див. ще **спиж**[1].

[**спи́катися**] (зах.) «скупчуватися Нед, об'єднуватися Нед, Куз»; — неясне.

[**спила́ти**] «черпати; швидко, старанно робити, іти» Нед, ВеЗн, [*спилкий*] (мн.) «сметанка, вершки» Нед, Куз; — неясне.

спин, *спини́ти, спи́нок* — див. **пини́ти.**

спи́на, *спи́нка* «опора для спини у стільці, дивані тощо; деталь одягу; корінець книжки», [*спинкува́ти*] «рухатися, лежачи на спині», [*заспи́нниця*] (вид хвороби) Ж, *наспи́нник*; — р. *спина́*, [*спин*], бр. *спі́на*; — задовільної етимології не має; реконструюється псл. [spina] «спина» (Трубачев Этимология 1968, 58); пов'язується, як споріднене, з лтс. spina «прут», лат. spīna «терен; колючка; хребет», двн. spinula «шпилька», тох. A spin- «гак, кілочок» (Windekens Lexique étymol. des dialectes tokhariens 1944, 126), дангл. spír «довгий пагонець», снн. spīle «рожен» (Mühl.—Endz. III 997; Walde—Hofm. II 574; Holthausen AeWb. 311); виводиться через посередництво п. ст. spina «хребет» (XVI ст.) від лат. spīna «спинний хребет, хребет» (Brückner 509; KZ 46, 223; Mikl. EW 318); зближується з р. *спи́ца* «спиця» (Преобр. II 364—365). — Черных II 193; Фасмер III 735; Schwentner ZfSlPh 28, 149; RÉS 37, 194.

спина́ти, *спи́нцюватися* — див. **п'я́сти́.**

[**спиндз**] (бот.) «чемерник, Helleborus L.» Нед, [*спендз* Vincenz, *спендзе́нка* О, *спенз* Нед, *спенц* О, *спінз* Нед, *спіндз* Scheludko] «тс.»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. spînz, spînţ, молд. *спынз, спынс, спынц*, аром. spinǫiu «тс.» остаточно не з'ясовані; зіставляються з алб. shpendër «чемерник» або з лат. spongia «губка». — Scheludko 142; Vincenz 8; Vrabie Romanoslavica 14, 173; СДЕЛМ 396.

[**спи́ник**] «черешок, стеблинка листа» Куз; — неясне.

[**спинто́чити**] «всунути, утиснути, увібгати, увігнати, застромити (у землю тощо)» Г, Нед, Куз; — очевидно, афективне утворення.

[**спинча́тися**] «сперечатися, суперечити Куз; ставати дибки»; — очевидно, результат контамінації дієслів *спина́тися* «підніматися на пальцях ніг; [перечити, чинити опір; упиратися]» і *сперча́тися*. — Див. ще **пере́ка, п'я́сти́.**

спира́ти — див. **пе́рти**[2].

Спиридо́н, *Свиридо́н, Свири́д*, ст. Спиρίδωнъ «молнієносець» (1627); — р. болг. *Спиридо́н*, бр. *Спірыдо́н*, п. Spirydon, стсл. **Спиридонъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Σπυρίδων «гвинтоподібний» виникло на основі іменника σπυρίς (род. в. σπυρίδος) «плетений кошик», який достовірної етимології не має. — Беринда 233; Вл. імена 97; Петровский 196, 204; Frisk II 773.

спи́рснути — див. **спорса́ти.**

спирт, *спиртівка, спи́ртне́, спиртуо́зи* (заст.) «спиртні напої», *спиртуо́зний* (заст.), *спиртува́ти, заспиртований, проспиртóваний*; — р. болг. *спирт*, бр. *спірт*, п. spirytus, ч. spiritus (заст.), špiritus, слц. [špiritus], вл. spiritus, м. *спирт, шпирт, шпиритус*, схв. *спи́рит* «спирт; дух, душа, інтелект; привид», *шпи́рит(ус)* «спирт», слн. špírit; — очевидно, через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. spirit «дух, душа; привид; (мн.) спирт, алкоголь; (рідк.) бензин» через посередництво фр. ст. spirit, esprit виводиться як хімічний термін, вживаний алхіміками, від лат. spīritus «віяння, подих; дихання; душа, дух», похідного від spīro, spīrāre «дути, віяти; шуміти, вирувати; дихати; звучати», спорідненого з діскл. fīsa «дути», свн. visen «тс.», псл. piskati «свистати, пищати», укр. *пи́скати*. — CIC^2 782; Черных II 194; Фасмер III 735; Преобр. II 365; Kopaliński 909; Brückner 509; Holub—Lyer 471; РЧДБЕ 683; Bуjаклија 901; Klein 1491; Dauzat 294; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **писк.** — Пор. **спіри́т.**

спис «холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку; мисливська зброя, рогатина; гімнастичний прилад», [*спи́са*] «спис» Куз, [*спи́ся*] «тс.» Нед, *спи́сник* (іст.) «воїн, озброєний списом», [*списи́ця*] «ратище піки» Пі, [*спíса*] «остень», [*списува́тий*] «списоподібний» Куз; — очевидно, запозичення з польської мови; п. spisa «спис», (заст.) spis «тс.» походить від нім. Spiess «спис, піка; рожен», що продовжує свн. двн. spiʒ, споріднене з дангл. spitu «рожен», сангл. spite, spyte, англ. spit, снідерл. spit, spet, гол. spit «тс.» та з нім. spitz «гострий, шпилястий, кінчастий», двн. spizzi «тс.», генетично пов'язаними з ie. *(s)pei-, *(s)pi- «щось гостре», звідки також виводяться тох. A spin-ae «кілочок, гак», лат. spīna «терен; колючка; хребет». — Шелудько 47; Бі 337; Одинцов Этимология 1975, 84—86; Потебня К ист. зв. 1879 I 263; Brückner 509; Kluge—Mitzka 726, 728; Klein 1492; Vries NEW 680; Walde—Hofm. II 574. — Пор. **спи́на.**

спи́ця «один з дерев'яних або металевих стрижнів, що з'єднують маточину колеса з ободом; один із тонких стрижнів, що становлять каркас парасольки; тонкий довгий стрижень для плетіння», *шпи́ця* «тс.; [шпиль]», *спича́к*, [*сту́пка*] «маточина колеса» Чаб, *шпича́к, спи́чка, шпи́чка, спичакува́тий, шпичакува́тий, спича́стий, шпича́стий, шпичкува́тий*, — р. *спи́ца*, [*шпи́ца*], бр. *спíца*, др. *стъпица* «ткацький човник; кіл», *стьпица*, п. śpica «спиця», ч. špice, ст. stpicě, слц. spica, špica, вл. stpica, stwica, šṕica, нл. špica, схв. *спи́ца*, слн. špica «тс.»; — псл. stъpica «дерев'яний кілок; спиця», [*stьpica] «тс.»; — споріднене з лтс. stups (stupe) «мітла», stupas (мн.) «маленькі гілки», гр. στύπος «ціпок, держак, стебло», діскл. stúfr «огризок», дінд. stupaḥ «чуб», а також (форма псл. [*stьpica]) з лит. stìpinas «спиця», stiprùs «сильний, міцний», лтс. stiprs «тс.», лит. stìpti «ставати жорстким, ціпеніти», лат. stipulus «міцний», stipula «стебло, соломина», stīpes «стовбур; кілок, жердина», свн. stīf «непорушний, жорсткий, прямий», дангл. stīf, діскл. stīfr «тс., твердий» і, далі, псл. *stьbl̥ь (*stьbl-o) «стебло», укр. *стебло́*; ie. *steib-/steibh-/stīb-/steip-/steibo- «жорсткий, твердий; стискати»; зіставлення з нвн. Spitze «вістря» (Mikl. EW 317; Brückner 553), з нвн. spitz «гострий, шпилястий», Spiess «спис, піка; рожен», двн. spizzi «гострий» (Преобр. II 365) неприйнятне, як і припущення про походження від двн. speihha «спиця» (Schrader Reallexikon II 421). — Шелудько 47; Черных II 194; Фасмер III 735—736; Ильинский РФВ 66, 274, 275—276; Brückner AfSlPh 41, 50; Holub—Lyer 471; Machek ESJČ 621; Schuster-Šewc 1362; Skok III 310—311; Trautmann 287; Būga RR II 610; Mühl.—Endz. III 1108; Frisk II 781—782, 799; Walde—Hofm. II 593, 594—595; Holthausen Awn. Wb. 281, 286; Jóhannesson 865; Klein 1514; Uhlenbeck

344; Persson Beitr. 700, 712; Pokorny 1015. — Пор. **стебло́.**

спича́к «риба-самець під час нересту»; — неясне.

спів- (перша частина складних слів типу *співа́втор*, *співбе́сіда*, *співвідно́сини*, *співдру́жність*, *співзву́чний*, *співіснува́ння*, *співробі́тник*, *співуча́сник*, *співчува́ти*; має значення «об'єднаний, сполучений, спільний з ким-небудь; однаковий з ким-, чим-небудь; разом, сукупно з ким-небудь», букв. «наполовину з, пополам з»); — результат злиття префікса *с-* (*з-*) на позначення з'єднування, об'єднування та іменникової основи *пів-* «половина»; з'явилося, можливо, внаслідок калькування р. *со-* «разом, спільно, сукупно», спорідненого з др. *съ*, *съ-* «тс.», укр. *з*, [*зо*] (із значенням спільності) та др. *су-* (на позначення зв'язку, з'єднання), укр. *су-* «тс.». — Див. ще **з**[3], **пів.** — Пор. **напів-, су-.**

співа́ти, [*співону́ти*] «голосно заспівати», [*спі́вувати*] «поспівувати», *спів*, *спі́ва*, *співа́к*, *співа́ка*, *співа́ник* (заст.) «збірник пісень», [*співани́ця*] «пісня», *спі́ванка* «репетиція хору», *спі́ва́нка* «пісня», [*співанчи́на*] «пісенька» Нед, [*співач*] «співець» Пі, *співе́ць*, *спі́ви*, *спі́вка* «репетиція хору», *співу́н*, *співу́ха*, *співли́вий*, *співо́чий*, *співу́чий*, [*виспі́вач*] «співець» Я, *за́спів*, *заспі́вач*, *заспі́вувач*, *на́спів*, *наспівни́й*, *оспі́вувач*, *пере́спів*, *переспі́вувач*, *підспі́вач*, *підспі́вувач*, [*по́спів*] «спів», *поспів'я*, [*поспі́вний*] «поетичний» Пі, Нед, *при́спів*, *при́співка*, [*при́співок*] «приспів», *ро́зспів*, *ро́зспів*; — р. [*спева́ть*, *спев*], бр. *спява́ць*, др. *въспѣвати* (*въспѣти*), п. śpiewać, ч. zpívat, ст. vzpievati, слц. spievat', вл. spěwać, нл. spěwaś, стсл. **възпѣвати, възпѣти;** — псл. vъzpěvati, vъzpěti, утворене з префікса vъz- «з-» і дієслова pěti (ітератив pěvati) «співати». — Brückner 404, 509; Machek ESJČ 447; Schuster-Šewc 1339. — Див. ще **з-, пі́ти**[1].

співчува́ти, [*співчу́ти*] «співчувати» Нед, *спочува́ти*, *спочу́ти*, *співчува́ння*, [*спо́чув*] «симпатія» Нед, *спочува́ння*, *співчуття́*, *спочуття́*, *співчува́ючий*, *співчутли́вий*, [*спочу́йливий*], *спочутли́вий*; — очевидно, калька р. *сочу́вствовать*, *сочу́вствие* і п. współczuć «співчувати», współczucie «співчуття», які, в свою чергу, є кальками нвн. mitfühlen «співчувати», Mitgefühl «співчуття» і, далі, лат. compassio «співчуття», compatior «співчуваю; страждаю разом», гр. συμπάθεια «співчуття», συμπαθέω «співчуваю», утворених з префікса συμ- «спів-, разом» і основи іменника πάθη «страждання, хвороба» (πάσχω «терплю, страждаю»). — Пизани 69—70. — Пор. **симпа́тія.**

спід, *спі́дка*, *спідни́к*, *спідни́ця*, *спі́дниця*, *спі́дні*, *спі́дній*, *спідня́к*, *спідня́рка*, *спідо́к*, *спідо́шка*, *спідспо́ду* — див. **під**[1].

спідо́метр; — р. *спидо́метр*, бр. *спідо́метр*, болг. *спидоме́тър*; — запозичення з англійської мови; англ. speedometer «спідометр» утворено з англ. speed «швидкість; (техн.) кількість обертів; (заст.) успіх», пов'язаного з дангл. spēd «успіх, достаток», спорідненим з днн. spōd «успіх», двн. свн. spuot «тс.; поспіх, квапливість», лат. spēs «чекання, надія», лит. spėti «встигати; мати час, мати спроможність», псл. spěti, укр. *спі́ти*, і компонента -meter «вимірювач», що виводиться від гр. μέτρον «міра», спорідненого з псл. měra, укр. *мі́ра*. — СІС[2] 782; ССРЛЯ 14, 510; Крысин 106; Фасмер III 734; РЧДБЕ 682; Klein 973, 1479, 1485; Walde—Hofm. II 573—574; Frisk II 220—221. — Див. ще **мі́ряти, спі́ти.** — Пор. **метр**[1].

[спіжавка] (анат.) «гомілкова кістка, гомілка» ВеНЗн; — неясне.

спійма́ти — див. **іма́ти.**

спі́кер «голова палати парламенту; голова Верховної Ради»; — р. *спи́кер*, бр. *спі́кер* «тс.», п. spiker «тс.; диктор», слц. speaker, болг. *спи́кер* «тс.», м. *спикер* «диктор», схв. *спи̏кер*, *спи̏кер*, слн. spíker «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. speaker є похідним від speak «говорити», пов'язаного з дангл. specan (давніше sprecan), днн.

sprecaп, дфриз. spreka, двн. sprēhhan, нвн. sprechеn «тс.», діел. spraki «суд», кімр. ffreg «теревені». — CIC[2] 782; ТСБМ V/1, 262; Sł. wyr. obcych 696; РЧДБЕ 682; Вуjаклија 900; Klein 1483. — Пор. **спіч.**

спіл (заст.) «спілка; [половинщина]», *спі́лець* (заст.) «спільник», *спі́лка*, *спілкува́ння*, *спілча́нин*, *спі́льни́к* СУМ, Нед, [*спільнина́*] «співволодіння» О, *спі́льництво*, *спі́льність*, *спільно́та*, [*спі́льщик*] «спільник» Куз, [*спі́льщина*] «данина за спільне користування» Куз, [*спінни́к*] «спільник» Нед, [*спінно́та*] «спілка» Нед, [*сполóване*] «злучка, спарування, злягання» Нед, *спілча́нський*, [*спілчли́вий*] «товариський», *спі́льний*, *спóлом* (заст.) «разом, спільно», *спілкува́ти(ся)*, [*сполúтися*] «увійти в товариство», [*сполува́ти(ся)* Г, Нед, *споля́тися*] «тс.», [*сполува́ти*] «злучатися, паруватися» Нед, [*за́спіль*] «спільно, разом Ж; поспіль», [*за́спіл*] «спільно, разом; завжди» Ж, [*за́спільно*] «завжди; своєчасно, у строк; все разом, одночасно» Ва, [*испíльник*] «спільник» Ж, [*исполник*] «тс.» Пі, *на́спіл* «спільно; споловини», [*наспíльний*] «спільний» Ж, [*піспіль*] «поспіль» Нед, *пі́дспіль* «поруч» СУМ, Г, [*неспíльчивий*] «нетовариський» Ж, *поспíльство* (заст.) «народ; (іст.) селяни, міщани», [*поспільща́к*] «республіканець» Нед, [*поспíльщина*] «республіка» Нед, [*посполита́к*] «ополченець» Нед, [*посполіта́к*] «селянин» Пі, [*посполúця*] «Всеїдний тиждень», [*поспóльство*] «поспільство», [*поспíльний*] «громадський, суспільний» Нед, *посполúтий* (заст.) «звичайний; (іст.) селянський, міщанський» (з п.?), [*поспóльний*] «безпісний, всеїдний», [*пóспіл*] «поспіль», *пóспіль*, *поспóлу*, [*приспíльниця*] «М'ясниці», [*приспóлюватися*] «приєднуватися» Нед, *суспíльник*, *суспíльність*, *суспíльство*, *сýспіль*, *суспíлити*, *усуспíльнити*; — р. [*спóлу*] «споловини», бр. *супóлка* «спілка», [*спóлка*] «тс.», [*спóлом*] «спільно; пополам», п. spółka «спілка», spólny «спільний», społem «спільно, разом», ч. spolek «товариство», spolu «разом», слц. spolok «товариство», spolu «разом», вл. społk «товариство», нл. społu «разом»; — псл. съ polu «споловини, разом», що складалося з прийменника съ «з» та іменника polъ «половина, пів». — Brückner 429; Machek ESJČ 570; Schuster-Šewc 1343. — Див. ще **з[1], пів.**

спі́нінг, *спінінгі́ст*; — р. *спи́нниг*, бр. *спі́нінг*, п. spinning, болг. *спи́нинг*; — запозичення з англійської мови; англ. spinning «спінінг; швидкий оберт; вертіння; прядіння» є похідним від spin «обертатися, крутитися; прясти», спорідненого з діел. шв. дфриз. spinna, двн. гот. spinnan «тс.», нвн. гол. spinnen «прясти», вірм. henum «тчу, зшиваю», прус. panto «путо», псл. pęti, pǫto, укр. *п'я́сти́*, *пу́то*. — CIC[2] 782; ССРЛЯ 14, 514; Крысин 89, 102; Фасмер III 292, 412; Kopaliński 908—909; РЧДБЕ 682; Klein 1489; Jóhannesson 890, 892; Vries NEW 679—680; Kluge—Mitzka 727; Pedersen KZ 39, 414. — Див. ще **пу́то, п'я́сти́.**

[**спінóза**] (бот.) «дереза, повій, Lycium L.» Мо, [*спиніз*] «тс.» ЛЧерк; — запозичення з молдавської (румунської) мови; молд. *спинóс* (рум. spinós) «колючий», *спини́ш* (рум. spiniș) «зарості колючого чагарника» є похідними від *спин* (spin) «колючка», що зводиться до лат. spīna «тс.; терновий кущ», яке зіставляється з тох. А spiп-ае «гак, кілочок». — СДЕЛМ 393; Walde—Hofm. II 574.

[**спінь**] «гострий кінець веретена»; — не зовсім ясне; припускається спорідненість з нл. śpе́ńс «скалка, колючка; жало; стріла; паросток» і далі з лат. spīna «колючка, голка» (Трубачев Рем. терминол. 100; Этимология 1963, 23); виводиться також з рум. spin «колючка, голка», що походить від лат. spīna «тс.» (Vincenz 11).

спір[1], *спіра́тися*, *спі́рка*, *спірли́вий*, *спірни́й*, *спірни́к* — див. **пе́рти[3].**

спір[2], *спі́рець* — див. **споре́ць.**

спір[3] — див. **пе́рти[2].**

спіра́ль; — р. *спира́ль*, бр. *спіра́ль*, п. spirala, spiralna «спіраль», ч. spirála,

слц. špirála, вл. spirala, болг. м. схв. *спира́ла*, слн. spirála, špirála; — запозичення з французької мови; фр. spirale «спіраль, спіральна лінія, спіральна пружина», як і англ. spiral «спіраль, спіральний», походить від. слат. spīrālis, похідного від лат. spīra «вигин, звив», що виводиться від гр. σπεῖρα (σπείρα) «тс., звивина», пов'язаного з більш віддаленими σπάργανον «пелюшка, (мн.) сповиток», σπάρτον «скрутень з дроку, мотузка, канат», σπάρτος «канат, мотузка; (бот.) дрік, Spartium (трава, з якої звивають мотузки, плетуть кошики)», а також з лит. ст. spartas «зв'язування, зв'язок» і вірм. p'arem (p'arim) «обіймати, охоплювати». — CIC[2] 782; Черных II 193—194; Фасмер III 735; Kopaliński 909; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 683; Вуjаклија 900; Dauzat 681; Gamillscheg 815; Klein 1491; Walde—Hofm. II 575; Frisk II 757—759, 761.

спіра́нт «щілинний приголосний»; — р. болг. м. *спира́нт*, бр. *спіра́нт*, п. spirant, ч. слц. spiranta, схв. *спѝрант*, слн. spirа́nt; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Spirа́nt, англ. spirant, фр. spirant(e) походять від лат. spīrāns (род. в. spīrantis) «який дме, віє, дує, видихає», дієприкметника теп. ч. від дієслова spīro, spīrāre «дути, віяти; дихати, видихати, випускати; звучати». — CIC[2] 782; ССРЛЯ 14, 516; Kopaliński 909; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 689; Вуjаклија 900; Klein 1491; Dauzat 681. — Див. ще **спирт.**

спіре́я (бот.) «таволга, Spiraea L.»; — р. *спире́я*, бр. *спірэ́я*, п. ч. spirea, болг. *спире́а*, слн. spiréja; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; нлат. spīraea створено на основі гр. σπειραίᾱ «таволга, Spiraea ulmaria L.; бирючина, Ligustrum L.», очевидно, пов'язаного з σπεῖρα «вигин, звив, звивина; (мн.) сплетені канати, снасті»; назва зумовлена тим, що таволга має гнучкі гілки, з яких плетуть кошики (Нейштадт 248). — CIC[2] 782; ССРЛЯ 14, 517; Kopaliński 909; РЧДБЕ 689; Dauzat 681; Klein 1491; Frisk II 761. — Див. ще **спіра́ль.**

спіри́т «той, хто вірить у можливість спілкування з душами померлих», *спіритизм*, *спіритист* Куз, *спіритуалізм* «філософське вчення, що визнає дух сутністю світу», *спіритуаліст*, *спіритистичний* Куз, *спіритичний*, *спіритуалістичний*; — р. *спири́т*, бр. *спірыт*, п. spiryt, spirytyzm, ч. spiritismus, spiritista, (заст.) spirita, слц. spiritualizmus, вл. spiritizm, болг. *спиритизъм*, м. *спиритизам*, схв. *спиритѝзам*, слн. spiritízem; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. spirite «спірит» походить від складних слів англ. spirit-rapper «спірит, медіум», spirit-rapping «спіритизм, столовертіння», spiritist, spiritism, що, як і нім. Spiritíst, Spiritísmus, зводяться до лат. spīritus «віяння, подих, дихання, душа, дух». — CIC[2] 783; Лехин—Петров 656; Kopaliński 909, 910; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 683; Вуjаклија 900; Klein 1491; Gr. Fwb. 716—717; Dauzat 681. — Див. ще **спирт.**

спі́рити — див. **пе́рти**[3].

[спірни́ця] (бот.) «цибуля ріпчаста, цибуля городня, Allium cepa L.»; — неясне; можливо, пов'язане з *пір* «цибуля порей, Allium porrum L.».

спі́ти «дозрівати, достигати; ставати готовим до вживання (доварюючись, досмажуючись); [іти вперед, робити успіхи Нед; спішити Бі]», *спілі́ти*, *спі́тися* «спіти», *спі́лий*, *ви́спілий*, [*до́спіх*] «успіх, успішність», *доспі́лий*, [*зіспи́ти*] «зустріти», [*зу́спіти*] «тс.», *зуспі́ти* «тс., застати; встигнути», *недоспі́лий*, [*недо́спіл*] «недозрілість», *поспі́ти* «дозріти; устигнути», *поспіва́ти* «тс.; [поспішати Куз]», *успі́ти* «устигнути», *успіва́ти* «тс.; [мати успіхи Нед, Куз]»; — р. *спеть*, бр. *спець*, др. *спѣти* «поспішати; прагнути; спішно готувати; досягати успіхів; сприяти», п. (заст.) śpiać «поспішати, прямувати, гнатися; мати час, бути вільним», ч. spěti «поспішати», слц. spiet' «тс.», вл. spěć «тс.; виїздити, підніматися; удаватися», нл. dojśpiś «поспішати; досягати», схв. *дòспијети* (*дòспети*) «дозріти;

встигнути», слн. spéti «поспішати, збільшуватися», стсл. **спѣти** «мати успіхи; бути корисним»; — псл. spěti «процвітати, дозрівати; досягати, поспішати»; — споріднене з лит. spė́ti «встигати; мати час, дозвілля», spė̃tas «дозвілля», spė́rus «швидкий, спішний», spėmė̃ «поспішність», лтс. spēt «переборювати, долати, бути сильним, мати спроможність», дінд. sphā́yatē «процвітає, гладшає», sphītáḥ «набряклий», sphītiḥ «ріст», дангл. spēd «успіх, достаток», днн. spōd «успіх», двн. spuot «тс.; поспіх, квапливість», spuon «удаватися, встигати», spuoten «поспішати, квапитися», нвн. (sich) sputen, снідерл. гол. spoeden «тс.», лат. spēs «чекання, надія; передбачення; потомство, плід, молодняк»; іє. *sp(h)ē(i)-/spī-/sphə- «розтягати(ся), поширювати(ся); збільшувати; охоплювати; набрякати; досягати успіху; удаватися, встигати». — Німчук 251—252; Черных II 193; Фасмер III 734; Цыганенко 445—446; Brückner 509; Holub—Lyer 448; Machek ESJČ 570; Schuster-Šewc 1338; Младенов 604; Мейе ОЯ 26, 105; Trautmann 274; Буга ИОРЯС 17/1, 39; Fraenkel 866; Mühl.—Endz. III 991—992; Karulis II 260; Jóhannesson 886, 889; Klein 1479, 1485; Kluge—Mitzka 734; Torp 514; Schulze KZ 27, 426; Walde—Hofm. II 573—574; Pedersen MSL 22, 8; Ernout—Meillet 964; Mayrhofer III 541—542; Uhlenbeck 350; Persson Beitr. I 400, 401, 705; Brugmann Grundriss II/1, 433; Гамкрелидзе—Иванов 55, 117; Pokorny 983. — Пор. **спо́рий.**

спітка́ти, *спіткну́тися* — див. **ти́кати.**

спіх «поспіх; моторність, спритність; [результат, успіх]», *спі́шка, спішо́к, спі́шни́й* СУМ, Г, *спіши́ти, безуспі́шний, на́спіх, не́спіх* КІМ, [*о́спіх*] «поспіх», *по́спіх, поспі́шливий, поспі́шний, по́спіхом, поспіша́ти, приспі́шник, у́спіх, успі́шний*; — р. бр. болг. м. *спех*, др. *спѣхъ* «поспішність; швидкість; старанність; труд; успіх, процвітання; удача, щастя», *спѣшение* «труд», *спѣшие* «старанність», *спѣшити* «прагнути», п. (заст.) śpiech «спішність, квапливість, поспіх», ч. вл. нл. spěch, слц. spech, слн. spéh «тс., успіх», стсл. **спѣхъ** «тс.; прагнення»; — псл. spěx-ъ «спішність; успіх», пов'язане з дієсловом spěti «поспішати, прямувати; дозрівати»; кінцеве -х- (замість очікуваного -s- у формі, яка мала б бути псл. *spě-s- «спішність, успіх», що зближується з лат. spēs «чекання, надія; очікування, передбачання») не зовсім ясне; пояснюється як рефлекс давнього експресивного іє. -kh- або аналогією до поширення слов'янських форм на -х- типу псл. grěxъ «гріх» : grěti «гріти»; неприйнятна реконструкція *spoisos чи *spəisos (Ильинский ИОРЯС 20/3, 73). — Цыганенко 445—446; Фасмер III 734; Преобр. II 367—368; Соболевский ЖМНП 1886, вересень 146; Brückner 509; Holub—Lyer 448; Machek ESJČ 570; Schuster-Šewc 1338—1339; Младенов 604; Мейе ОЯ 29—30; Meillet Études 361; Trautmann 274; Būga RR II 50; Walde—Hofm. II 573; Pedersen IF 5, 72; Meyer EW 413; Persson Beitr. 400; Brugmann Grundriss II/1, 536, 545. — Див. ще **спі́ти.**

спіч «коротка застільна промова»; — р. болг. *спич*, бр. *спіч*; — запозичено з англійської мови, очевидно, через російську; англ. speech «промова» пов'язане з speak «говорити». — СІС[2] 783; Фасмер III 736; Преобр. II 365; ТСБЛ V/1, 265; Klein 1483. — Див. ще **спі́кер.**

[**сплавник**] (бот.) «рутка гострокінцева, Fumaria rostellata Knaf.; вид сухоцвіту, Gnaphalium rectum Smith.» Mak; — неясне.

[**сплавня**] (бот.) (у сполученні *с. поцьвітина* «анабена цвітіння води, Anabaena flos-aquae (Lyngb.) Breb. (Anabaea Flos aquae Ktz.)») Mak; — пов'язане з *пла́вати*; назва зумовлена тим, що синьозелені водорості цього виду вільно плавають у водоймах. — Словн. бот. 22. — Див. ще **пли́сти́.**

сплек, *сплéчи́тися* — див. **плечé.**

сплéюватися — див. **п'я́ло.**

[**сплинне́**] «свято Перша Пречиста (28 серпня)» ЛексПол; — неясне; можливо, результат видозміни цсл. **ꙗспѣ́ник** «тс.».

сплін (кн.) «важкий, пригнічений стан; нудьга, хандра»; — р. болг. *сплин*, бр. *сплін*, п. splin, spleen, ч. слц. splín, spleen «тс.»; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з англійської; англ. spleen «сплін, хандра; злість, роздратування» є результатом семантичної видозміни терміна spleen (анат.) «селезінка», запозиченого з лат. splēn, що відтворює гр. σπλήν «тс.», пов'язане з іменником σπλάγχνον «нутрощі (переважно серце, легені, печінка і нирки)», очевидно, спорідненим з лат. liēn (<*lihēn) «селезінка», дірл. selg, псл. *selzena (*selzenь) «тс.», укр. *селези́нка*; у давнину пригнічений настрій (нудьгу, хандру) і пов'язані з цим примхи пояснювали хворобою селезінки. — СІС[2] 783; Фасмер III 736; Преобр. II 365—366; Kopaliński 910; Holub—Lyer 448; РЧДБЕ 683; Klein 1492; Walde—Hofm. I 799, II 576; Frisk II 769—770. — Див. ще **селези́нка.**

[**сплі́тачка**] (бот.) «повитиця льонова, Cuscuta epilinum Weihe»; — похідне утворення від *сплі́тати*, *плести́*; назва зумовлена властивістю повитиці обплітати, обвивати, охоплювати сусідні рослини верхніми розгалуженнями свого виткого стебла; як семантичні паралелі пор. укр. *повити́ця* «Cuscuta L.», [*в'юнка*, *в'язалець*, *паутиця*, *повійка*, *повійник*] «тс.». — Шамота 117; Словн. бот. 431; Вісюліна—Клоков 263—264; Нейштадт 345—346. — Див. ще **плести́.** — Пор. **повити́ця.**

сплю́шка (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus europaeus L.», [*сп'юшо́к*] «тс.» Г, Нед; — пов'язане з дієсловом *спа́ти*; назва зумовлена нічним способом життя дрімлюги. — Булаховський Вибр. пр. III 222; Воїнств. — Кіст. 204—205. — Див. ще **спа́ти.**

сплю́ща — див. **плющи́ти.**

спо́відь, *сповіда́льник*, *сповіда́льниця*, *сповіда́льня*, *сповіда́ти*, *сповіда́ч*, *сповідни́к*, *сповіща́ти*, *сповіщення* — див. **ві́дати.**

[**споводува́ти**] «спричинити»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. spowodować «тс.» є префіксальним утворенням від powodować «спричиняти, спричинюватися, викликати, призводити; керувати чиїмись вчинками», похідним від powód «привід, причина» (звідки р. *по́вод* «тс.»), пов'язаного з wodzić «водити», якому відповідає укр. *води́ти*. — Brückner 433, 628—629. — Див. ще **ве́сти́, з[3], по.**

[**спо́вщити**] «сплачувати, виплачувати, повертати (борги)» Нед; — неясне.

[**спо́да́р**] «государ; пан, володар; хазяїн» Г, Нед, Куз, [*сподарство*] «домогосподарство» Пі; — бр. *спада́р* «пан», п. (заст.) spodar «господар» (з укр.); — результат спрощення форми *госпо́да́р*, в якій занепало початкове **го-**; пор. укр. [*оспо́дар*] «тс.». — ГрицАВ 96; SW VI 307. — Див. ще **госпо́дь.**

сподви́жник — див. **дви́гати.**

[**споде́чити**] «подобатися» О; — пов'язане з [*дя́чи́ти собі*] «подобати». — Див. ще **дя́ка.**

сподіва́ти (заст.) «надіятися», *сподіва́тися* «тс., розраховувати, чекати», [*споді́тися*] «чекати, надіятися; дітися», *сподія́тися* «[чекати, надіятися]; учинитися, статися, трапитися», *сподіва́нка*, *сподіва́ння*, [*сподія*] «надія» Нед, *споді́ваний*, *несподіва́нка*, [*несподі́вня*] Ж, *несподіва́ний*, [*несподі́йний*] Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. spodziewać się «сподіватися; розраховувати, надіятися; чекати», spodziać się «тс.» пов'язані з dziać (<dziejać) «ткати, надівати; робити; (ст.) класти», dziać się «діятися; [подітися]», що відповідають укр. *дія́ти*, *діти* «подіти». — Brückner 107, 510; SW VI 309. — Див. ще **діти[2], дія́ти, з[3], по.** — Пор. **надія.**

[**сподо́бка**] (ент.) «одежна міль, Tineola bisselliela (Tinea L.) (Tiniа)» Нед; — очевидно, пов'язане зі *сподо́бний* «гарний» (про одяг). — Див. ще **доба́.**

[**споду́га**] «прибуття» Нед; — неясне.

спо́їти, *спо́ювати* — див. **паяти.**

спо́кій, *спокійний* — див. **по́кій.**

споконві́ку, *споконві́к, споконві́ків, споконві́чний, поконві́чний*; — р. *испоко́н ве́ку* (*ве́ка, веко́в*) «з давніх часів, здавна», бр. *спако́н ве́ку* (*вякоў*) «тс.»; — результат злиття прийменника *з* (<псл. izъ) та іменників [*покон*] (<псл. pokopъ) «початок» і *вік* (<псл. věkъ). — Фасмер II 140, 141. — Див. ще **вік, з²,** **пóкóн.**

спокýса, *спокуси́ти, спокýсливий, спокýсник* — див. **кусити.**

спокýта, *спокýтувати* — див. **покута.**

[**споля́ть**] (у виразі *с. на многі лі́та* «здоров був, здорові були») Нед; — р. (заст.) *исполя́ть* (виг.) «слава, хвала» (уживається в окличному звертанні), [*споля́ть*] (присл.) «честь і слава; на славу, відмінно; (рідк.) спасибі», болг. *споля́й*, (*споля́ити*) «здоров був; спасибі», м. *сполај* «спасибі»; — давнє запозичення з церковнослов'янської мови; р.-цсл. **исполать** виводиться від **исполанти**, яке фонетично відтворює словосполучення гр. εἰς πολλὰ ἔτη «на многая літа», що складається з прийменника εἰς (<*ἐνς) «на, в, до; для, з; через; по, стосовно; протягом», очевидно, утвореного поєднанням прислівника ἐν «на, в; серед, між; перед; по», з яким споріднені псл. vъ(n)- (<*ъn), укр. *в*, з формантом -σ за зразком ἐξ «з, від; протягом; після, за», прикметника πολύς (с. р. мн. πολλά) «численний» та іменника ἔτος (мн. ἔτη) «рік», пов'язаного з ϜἜτος «тс.», спорідненим з псл. vetъxъ (<*vetŭs-), укр. *ве́тхий* «старий». — Фасмер I 262, 307, II 119—120, 141; ГСЭ 70; Грот. Фил. раз. II 365; Leskien AfSlPh 4, 513; Срезн. I 1130; РЧДБЕ 684; Младенов 602; Frisk I 471, 508—509, II 577—578. — Див. ще **ве́тхий, по́лі-, у¹.**

[**сполечова́ти**] «відлупцювати, віддубасити» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*споличкова́ти*] «надавати ляпасів» (пор.).

[**спо́лик**] «совок для вичерпування води з човна» Ник, [*шпо́лик*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*поло́нік, спо-ло́нік*] «тс.». — Див. ще **поло́ник¹.**

сполúтися, *сполóванє, спóлом, сполувáти(ся), споля́тися* — див. **спіл.**

[**споличкова́ти**] «надавати ляпасів» (букв. «побити по щоках, по лиці») Нед; — запозичення з польської мови; п. spoliczkować «надавати ляпасів» утворене з policzkować «бити по щоці; давати ляпасів», похідного від іменника policzek «ляпас (удар по лиці); (заст.) лице, щока», пов'язаного з lice «(поет.) щока; лице; обличчя; (перен.) лице (тканини)», якому відповідає укр. *лице́*. — Гординський РМ 1935 V 229; Brückner 298. — Див. ще **з³, лик¹, лице́, по.**

сполóвіти¹ — див. **полóва.**

сполóвіти² — див. **полóвий.**

спóлом — див. **спіл.**

сполонúти — див. **заполонúти.**

спóлох, *спóлохи, сполохнýть(ся)* — див. **палахтіти.**

сполýка, *сполýчення, сполучúмий, сполучúти, сполýчний, сполýчник* — див. **лучúти¹.**

[**спомикнýти**] «згадати» Нед; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації слів *споминáти* і *микúтити* «міркувати, метикувати».

спóмúн, *споминáти, спóминка, спóминок, спóмка* — див. **поминáти.**

спóна, *спíнка* — див. **п'ясти́.**

[**спонарáвити(ся)**] «уподобати, сподобатися» Ме; — видозмінене запозичення з російської мови; р. *понрáвиться* «сподобатися» відповідає укр. [*поноровúтися*] «тс.». — Див. ще **нóров.**

спонтáнний, [*спонтанíчний*] Куз; — р. *спонтáнный*, бр. *спантáнны*, п. spontaniczny, spontaneiczny, ч. spontánní, слц. spontánny, вл. spontany, болг. *спонтáнен*, м. *спонтан*, схв. *спòнтāн*, слн. spontán; — запозичення з німецької або французької мови; нім. spontán «спонтанний», фр. spontané «тс.» походять від пізнього лат. spontāneus «добровільний, довільний», пов'язаного з лат. sponte «з дозволу; власною волею, добровільно; власними силами, сам собі», первісно аблатива від spōns «неза-

лежна воля», очевидно, спорідненого з двн. spanst «спонукання, збудження, принада», spuon «заманювати, збуджувати», spanan «спокушати; обманювати», снідерл. гол. нвн. spannen «натягувати», псл. pęti, укр. *п'я́сти́* та псл. pǫto, укр. *пу́то*, можливо, також з дінд. sphā́yatē «процвітає, гладшає», лит. spė̃ti «встигати; мати час, дозвілля; мати спроможність», псл. spěti «уродитися, дозріти; прямувати, поспішати», укр. *спі́ти* «дозрівати, достигати». — CIC[2] 783; Лехин—Петров 657; Kopaliński 910; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Gr. Fwb. 718; Dauzat 681; Klein 1495; Walde—Hofm. II 579—580. — Пор. **пу́то, п'я́сти́, спі́ти.**

спону́ка, *спонука́льний*, *спонука́ти*, *спону́ка́ч*, *спону́кливий* — див. **ну**[1].

спор — див. **пе́рти**[2].

спо́ра (біол.) «мікроскопічний зародок рослинних організмів (водоростей, грибів та ін.); одноклітинні зародки найпростіших тварин класу споровиків», *споровик* «найпростіший тваринний організм-паразит, який розмножується спорами», *спо́рові* «рослини, що розмножуються спорами»; — р. бр. болг. схв. *спо́ра*, п. ч. spora, слц. слн. spóra; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Spóre «спора», фр. англ. spore, нлат. spora «тс.» походять від гр. σπορά «посів, сіяння, сім'я» і σπόρος «сівба; сім'я; плід, врожай», пов'язаного з дієсловом σπείρω «сію, висіваю; засіваю; розкидаю, розсипаю». — CIC[2] 784; Фасмер III 737; Преобр. II 366; Kopaliński 911; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Gr. Fwb. 718; Dauzat 681; Klein 1495; Frisk II 762—763. — Див. ще **спе́рма.**

спорадичний «нерегулярний»; — р. *спорадический*, бр. *спарадычны*, п. sporadyczny, ч. слц. sporadický, вл. sporadiski, болг. *спорадичен*, *спорадически*, м. *спорадичен*, схв. *спора̀дичан*, слн. sporádičen; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. sporádisch «спорадичний», фр. sporadique, англ. sporadic, sporadical «тс.» через слат. sporadicus «який зустрічається то тут, то там; розсіяний» зводяться до гр. σποραδικός «розсіяний, який живе самотньо, окремий», похідного від прикметника σπορᾶς (род. в. σποράδος) «розсіяний, розкиданий; який живе самотою; уривчастий, незв'язний», пов'язаного з σπορά «посів, сіяння; час сівби», σπόρος «сівба, сім'я». — CIC[2] 783; Фасмер III 737; Преобр. II 366; Kopaliński 911; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Vujaklija 902; Gr. Fwb. 718; Dauzat 681; Klein 1495; Frisk II 762—763. — Див. ще **спе́рма, спо́ра.**

[**споре́ць**] (бот.) «ріжки, Claviceps purpurea Tul. (L.)» Нед, ВеБ, [*спір* ВеБ, ВеНЗн, *спі́рець* Куз, *спор* Mak, *спориня* Пі, ЛексПол, *споринья* Mak, *спори́ш* Нед, *спо́рище* ЛексПол, *спорі́й* ВеБ, ВеНЗн, *спо́рник* ЛексПол, *споро́к* тж, *шпоре́ц* ВеНЗн, *по́спір* Нед, *прі́спір* ВеНЗн] «тс.»; — р. *спорынья* «ріжки на житі; хвороба злакових культур», [*спори́на*, *спорня́*, *спорыньь*], бр. *спарыння́* «тс.»; — очевидно, др. **спорыня* (*спорына*) «ріжки», пов'язане зі *спорыня* «ряснота, достаток», похідним від прикметника *спорыи* «який збільшується, помножується, рясний, пишний», якому відповідає також укр. *спо́рий* «швидкий, успішний; досить великий за розміром, чималий»; мотивація назви не зовсім ясна. — Фасмер—Трубачев III 738; Преобр. II 366—367. — Див. ще **спо́рий.**

спо́рзний, *спо́рзнитися* — див. **по́рзний.**

спо́рий, [*спо́рни*] «вигідний, прибутковий» Л, *спі́рний* «[тс. Г; багатий ВеБ]; спритний, вправний (про людину), прудкий (про коня); спорий; швидкий (про ходу)», [*спі́рність*] «прибутковість» Нед, [*спориня́*, *спорі́нє* Нед, *спо́рінь* Нед] «тс.», [*спо́рність*] «спритність» Нед, [*спори́ти*] «примножувати, сприяти», *спори́тися*, [*спо́ро*] «прибутково; швидко» Нед, [*спірні́йше*] «прибутковіше; швидше», [*спорі́йше*, *спо́рше*] «тс.», [*підспо́ра*] «допомога», [*підспори́ти*] «допомогти», [*приспо́ра*] «при-

скорення, сприяння» тж, [*приспори́ти*] «примножити; прискорити, сприяти» Г, Нед; — р. *спо́рый*, бр. *спор* «успіх, удача», *спо́рны* «успішний; складний, енергійний; економний; рясний (про дощ, сніг); прибутковий; вигідний; великий, густий (про почерк)», др. *спорыня* «достаток», п. sporу «чималий, великий», ч. sporý «міцний, коренастий; стиснутий; місткий, насичений», слц. sporý «щедрий; великий, рясний», вл. нл. sporу «багатий, прибутковий; достатній, ощадливий», болг. *спор* «прибуток, урожай; успіх», м. *спор* «повільний; загайний», схв. *спо̏р* «тс.; тривалий», слн. [spòr] «рясний, багатий; поживний», цсл. **споръ** «рясний, багатий»; — псл. sporъ «прибуток, урожай» (первісно, можливо, «ряснота, багатство; успіх»), sporъ-jь «рясний, багатий; успішний», пов'язані з spěti «уродитися, дозріти, достигнути; прямувати, поспішати»; — споріднені з дінд. sphāráḥ «широкий, просторий, великий», sphirấḥ «жирний, товстий, гладкий; багатий, пишний», лат. sperāre «сподіватися, розраховувати; надіятися, передбачати», spēs «чекання, надія; передбачення», двн. spar «ощадливий», sparēn «берегти, заощаджувати», діcл. sparr «ощадливий», вірм. p'art'am «рясний, багатий», хет. išpāi- «наїдатися, їсти досита»; ie. *sp(h)ē(i)-/spē(i)-/spī- «рости; процвітати; поширюватися; збільшуватися; досягати успіху; встигати». — Фасмер III 738; Преобр. II 366—367; Brückner 510; Holub—Lyer 449; Machek ESJČ 571; Schuster-Šewc 1343—1344; Младенов 602—603; Skok III 313; Mikkola Ursl. Gr. I 51; Варбот Этимология 1965, 120; Топоров Этимология 1980, 152; ZVSZ 403—404; Meillet Études 404; Trautmann 274; Ernout—Meillet 956; Jóhannesson 890, 891, 893; Kluge—Mitzka 720; Friedrich HW 89, 90; Persson Beitr. 401; Brugmann Grundriss II 3, 350; Pokorny 983. — Пор. **спі́ти.**

спо́рити, *спо́ритися*, *спорли́вець*, *спорли́вий*, *спо́рний*, *спо́рник* — див. **пе́рти[3].**

спо́ри́ш[1] (бот.) «рослина родини гречкових, гірчак, Polygonum L.; [перстач гусячий, Potentilla anserina L. Бі; остудник голий, грижниця гола, Herniaria glabra L. Mak]», [*спариж*] «спориш звичайний, Polygonum aviculare L.» Mak, [*спориж* Mak, *спори́с* ВеБ, ВеНЗн, *спори́ч* тж, *спорище* ВеНЗн, *шпори́с* ВеБ, ВеНЗн, *шпори́х*, *шпори́ш*] «тс.»; — р. *споры́ш* «спориш звичайний, Polygonum aviculare L.», бр. *спарышь* «тс.», п. [sporysz] «спориш; остудник голий», ч. [spoříš (sporýš)] «вербена, Verbena L.», слц. [sporík] «спориш», нл. sporiš «вербена», схв. *спо̏рīш*, слн. sporíš «тс.»; — псл. sporyšь «спориш; вербена», пов'язане з sporъ «ряснота, багатство; рясний, багатий»; назва зумовлена тим, що вербена і спориш мають велику кількість насіння, або тим, що вони швидко ростуть. — Фасмер III 738; Brückner 510; Holub—Lyer 449; Machek ESJČ 571; Jm. rostl. 79, 87, 192; Schuster-Šewc 1343; Mikl. EW 318; Топоров Этимология 1980, 153; ZVSZ 339. — Див. ще **спо́рий.** — Пор. **по́ри́ш, споре́ць.**

спори́ш[2] — див. **споре́ць.**

[**спо́рок**] (бот.) «шпергель, Spergula L.» Нед, [*шпорок*] «тс.» Mak; — неясне; можливо, пов'язане з нвн. Spergel, лат. spergula «тс.».

спороκати — див. **порóк.**

[**споросúтися**] «зіпсувати повітря, насмердіти» Нед; — неясне.

[**споро́ть**] «зняти, скинути (жердиною, тичкою, палкою); збудити, підняти з ліжка» ЛексПол; — бр. *спаро́ць* «скинути, зняти; вижити (когось звідкись)»; — неясне.

спорса́ти «не втримавшись на чому-небудь, падати, зісковзувати, скочуватися», *спорсну́ти*, [*спи́рснути*] О, *сприся́ти* «тс.; (перен. швидко переміщатися з одного місця на інше (про погляд, зір та ін.), швидко і непомітно зникати, втікати», *сприсну́ти* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *по́рска́ти*, *при́скати* (див.). — Пор. **спру́знутися.**

спорт, *спорти́вки* (одн. *спорти́вка*) «легке взуття для занять спортом»,

спорти́вний; — р. бр. болг. м. *спорт*, п. ч. вл. нл. sport, слц. šport, схв. *спо̏рт*, слн. špórt; — запозичення з англійської мови; англ. sport «спорт» продовжує сангл. sport, що є результатом скорочення disport «розвага, забава», яке виводиться від фр. ст. desport, похідного від дієслова (se) desporter «шукати розваг, забав», букв. «відносити, відволікати (від роботи)», утвореного за допомогою префікса des- (<лат. dis- «роз-») від дієслова porter «нести», що походить від лат. portāre «тс.». — СІС^2 784; Коваль 173—174; Акуленко 141; Черных II 195; Цыганенко 447; Фасмер III 737—738; Sł. wyr. obcych 698; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вујаклија 902; Klein 462, 1496; Dauzat 681. — Див. ще **дис-, е́кспорт.**

спорти́ти, *спорчи́ти* — див. **по́рча.**

спортсме́н, *спортсме́нки* (розм.) «спортивки»; — р. *спортсме́н*, бр. *спартсме́н*, п. ч. sportsmen, sportsman, слц. športsman, болг. *спо́ртсмен*, схв. *спо̏ртсман, спо̏ртсмен*; — запозичення з англійської мови; англ. sportsman «спортсмен» є складним словом, утвореним з іменників sport «спорт» та man «людина». — ССРЛЯ 14, 569; Крысин 19, 25; Цыганенко 447; Sł. wyr. obcych 698; РЧДБЕ 684. — Див. ще **джентльме́н, спорт.**

спору́ди́ти СУМ, Куз, *споруджа́ти, спору́джувати*, [*спору́дувати*] Куз, *спору́дá* СУМ, Пі, *спору́джувач*, [*спору́дник*] «виготовляч» Нед; — р. *сооруди́ть* «спорудити»; — очевидно, псл. [*vъz-po-rǫditi, *sъ-o-rǫditi], пов'язані чергуванням голосних з *vъz-po-rędіti (пор. укр. *спорядúти)*, *sъ-na-rędіti (пор. р. *снарядúть*). — Булаховський Вибр. пр. III 387. — Див. ще **з-, ору́да, по.** — Пор. **ряд.**

спору́ка, *спору́чник* — див. **рука́.**

[**споруха**] (бот.) «дивина східна, Verbascum orientale M.B.» Mak; — неясне.

[**спорщити**] (у виразах *воду мороз спорщиу́* «коли на воді лід дрібний, крупнистий, іскроватий», *вода спорщит* «як подрібниться лід на річці») ВеЛ, *спорщений* (у виразі *спорщена вода*) ВеЛ; — неясне.

споряджа́ти, *споря́дження* — див. **ряд.**

спо́сіб, [*спосо́ба*] «здатність» Нед, *спосі́бний* «зручний; здатний, здібний», *спосо́бний* «тс.», [*спосо́бити*] «привчати», [*спосо́битися*] «бути придатним», [*способува́ти*] «годитися» Нед, [*неспо́сіб*] «неможливість» Ж, [*неспособли́вий*] «нездатний» Она, [*приспосо́бити*] «підготувати, підігнати» Нед, [*приспособи́тися*] «догодити, сподобатися», [*успосо́блення*] «настрій», [*успосо́блений*] «настроєний»; — р. болг. *спо́соб*, бр. *спо́саб*, п. sposób, ч. způsob, слц. spôsob, м. *способен* «здібний, придатний», схв. *спо̏собан* «здатний», слн. sposóben «тс., здібний»; — псл. sъposobъ «спосіб, допоміжний засіб», утворене з прийменника sъ «з» і виразу po sobě «за собою» (мати); існує думка (Jakobson IJSLP I/2, 272) про запозичення в східнослов'янські мови через польську з давньочеської (ч. ст. způsob, XIV ст.); спроба пов'язання з ie. *pāk̑-/pāĝ- «з'єднувати, зв'язувати», лат. pāx «мир», pactum «угода», псл. razъ «паз» (Ондруш Этимология 1984, 175) потребує дальшого обгрунтування. — Фасмер—Трубачев III 738; Соболевский РФВ 71, 449. — Див. ще **з^3, за́сіб, по, себе́.** — Пор. **підсоби́ти.**

[**споста́рчитися**] «порівнятися, позмагатися» ЛексПол; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане із семантично віддаленим [*ста́рчити*] «вистачати; подавати, доставляти» (пор.).

[**спосу́дити**] «допомогти; позичити», [*спосуджа́ти* Куз, *спосужа́ти*] «тс.», [*спосу́дитися*] «роздобути, дістати Ме; позичити (взяти в позику); пощастити, поталанити»; — р. *ссуди́ть* «позичити», др. *съсудие* «позичка», схв. *посу́дити* «позичити, дати або взяти в позичку», слн. posodíti «дати в позичку»; — псл. *sъ-po-sǫditi «позичити, відрахувати», утворене з префіксів sъ- «з-», po- «по-» і дієслова sǫditi «судити» (первісне значення «присудити»). — Фасмер III 741;

Преобр. II 369; Skok III 16; Mikl. EW 315. — Див. ще **суд**[1]. — Пор. **суд**[2].

спо́тайна, *спо́тайня, спо́тання, спо́таньга, спо́тая, спо́теня, спо́тиньга* — див. **таї́ти.**

спотика́ти(ся), *спотика́йло, споти́кач, спотикача́, спо́тич, спо́тичка* — див. **ти́кати**[1].

[**спотино́ву**] (присл.) «спочатку, спершу, поперед; знов, наново», [*спотоно́ву*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації слів *споча́тку* і *зно́ву* з неясним компонентом *-ти-* (*-то-*).

[**спохо́ва́стий**] «похилий» (про схил гори) Нед, [*спохова́тий* тж, *спохо́винний* Куз, *спохо́лий* Нед] «тс.», [*спахо́вий*] «спадистий, похилий» Л, [*спухо́вий*] «який поступово звужується (донизу або догори)» (про яму), [*спухо́вистий*] «тс.», [*спохо́ва*] «похило», [*спохо́лом*] «косо, похило», [*спо́хом*] «круто вниз» Нед, [*спухо́вато*] «похило, спадисто», [*спухо́во*] «тс.; так, щоб звужувалось», [*спо́хів* (*на спо́хові*)] «схил (гори)» Нед, Куз, [*спохо́вина*] «тс.» Куз; — бр. [*спахо́вы*] «спадистий», [*спахо́вісты*] «тс.», п. [spachowy, spachowaty] «тс.» (з бр.?); — неясне; можливо, результат контамінації основ *спуск* (*спуско́ватий*) і *похи́лий* (пор. [*спохи́л*] «схил», [*спохи́лий*] «похилий»). — Дзендзелівський St. z fil. 12, 191.

спо́чи́в, *спочива́льня, спочива́ти, спочи́вище, спочи́вка, спочи́вок, спочи́лий, спочи́н, спочи́ти, спочі́вка* — див. **почи́ти.**

[**спошé́в**] (у виразі *на спошéві* «напоготові») Нед, [*спошеви́тися*] «поступитися, погодитися, порозумітися» Нед; — бр. [*напашэ́ве*] «під руками, напоготові», [*напашэ́ўку*] «під рукою»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з п. **na poszwie* «на піхві (зі зброєю)». — Дзендзелівський St. z fil. 12, 191—192; ЭСБМ 7, 233.

[**спошéдіти**] (зах.) «стати запущеним; розоритися, потрапити в погані обставини» Нед; — неясне.

спошнéпити — див. **пошни́пати.**

[**спошту́ва́ти**] «скуштувати» Нед, [*спошту́нок*] «продовольство, харчування» Нед; — результат видозміни слова [*скошту́ва́ти*] (*скуштува́ти*) «тс.», можливо, зближеного з *пошти́вий* або утвореного шляхом скорочення форми *покуштува́ти*. — Див. ще **куштува́ти.**

спра́ва, *справи́лля, спра́вити, спра́вний, спра́вни́к, справува́ти, справу́нок* — див. **пра́ви́й.**

справдéшній, *спра́вджувати, спра́вди́ти, спра́вді, спра́вдіж, спра́вдішній, спра́вдний, справдо́вуватися, справедли́вий, спра́ведний, спра́вжній, спра́жний, спра́жній* — див. **пра́вда.**

спра́вник, *испра́вник, спра́вничий*; — бр. *спра́ўнік*, п. sprawnik «справник, ісправник»; — запозичення з російської мови; р. *испра́вник*, можливо, походить від цсл. **исправьникъ** «рід керівної посади», похідного від **исправити** «виконати», пов'язаного з стсл. **правъ,** укр. *пра́ви́й*. — ССРЛЯ 5, 505. — Див. ще **з**[2], **пра́ви́й.**

спра́га, *спрагли́вий, спра́глий, спра́гненний, спрагну́тися, спрагота́* — див. **пра́гну́ти.**

спра́жник, *спря́жник* — див. **пря́гти**[1].

спразни́ти — див. **пра́зник.**

[**спра́нути**] «викорчовувати» Нед; — неясне.

спре́спа — див. **при́спа.**

[**спреча́тися**] «сперечатися; чинити опір, противитися Нед», [*сприча́ццця*] «пручатися» Л, [*спре́чка*] «опір; незгода; розбрат, чвари», [*спре́чний*] «спірний»; — бр. *спрача́цца* «сперечатися», *спрэ́чка* «спір; сварка», *спрэ́чкі* (мн.) «дебати»; — запозичення з польської мови; п. sprzeczać się «сперечатися», sprzeczka «суперечка, спір» відповідають укр. *сперечáтися, суперéчка*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 230; Brückner 443. — Див. ще **пере́ка.** — Пор. **спрі́чатися.**

спри́зба, *спри́зьба* — див. **при́зьба.**

спринт, спри́нтер; — р. болг. м. *спринт*, бр. *спрынт*, п. ч. sprint, слц. šprint, схв. *спри́нт*, слн. sprínt, šprínt;

— нове запозичення з англійської мови; англ. sprint «спринт; біг на швидкість» пов'язане з дієсловом sprint «бігти щодуху», сангл. sprenten «бігти; стрибати, скакати», що виводиться від діслов. spretta (<*sprintan) «скакати, стрибати або бігати» (пор. шв. spritta «стрибати, скакати; кинутися»). — CIC² 784; Крысин 116; ССРЛЯ 14, 590; Лехин—Петров 657; Kopaliński 911; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вуjаклија 902; Klein 1497.

спринцюва́ти, *спринці́вка*; — бр. *спрынцава́ць*, болг. *спринцу́вам*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *спринцева́ть* «спринцювати», ст. *сприцыва́ть* «тс.» (1720) виводиться від нім. spritzen «спринцювати, уприскувати, бризкати», пов'язаного з свн. sprützen «бризкати», sprūzen, дангл. sprūtan «рости», двн. sprioƶan «сходити; розвиватися (про рослини)» і, далі, з вірм. sp'ŕem «розсіюю, розкидаю», гр. σπείρω «тс., сію; наливаю, поливаю». — Фасмер III 738—739; РЧДБЕ 684; Kluge—Mitzka 732—733; Klein 1497, 1498; Frisk II 762—763; Джаукян 65, 106, 218. — Пор. **спе́рма, шприц.**

[**спри́са**] «(тимчасова) підпірка у вигляді стовпчика з виїмкою на кінці; розпірка, підпірка, стояк Нед», [*присува́ти*] «підпирати розпірками» Куз; — запозичення з польської мови; п. (ст.) sprys «підпора (дерев'яна або мурована) для укріплення стін; дрюк (перевізницький, плотарський)» виводиться від нім. Spreize «розпірка, підпора», пов'язаного з свн. spriuƶ «дерев'яна підпірка», свн. двн. spriuzen «підпирати, підтримувати», спорідненими із семантично більш віддаленими нім. sprießen «сходити; розвиватися (про рослини)» та spritzen «бризкати, прискати». — Шелудько 47; Brückner 510; Kluge—Mitzka 731, 732. — Див. ще **спринцюва́ти.** — Пор. **спри́ха.**

приса́ти, *приснýти* — див. **спорса́ти.**

[**присьний**] «швидкий, вправний у роботі» (у виразі *руку має присьну, хоц до чого*) ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [spryśny] «спритний; дотепний, меткий, хитромудрий; проворний; придатний, здатний», очевидно, є контамінованим утворенням із sprytny «тс.» (<sprыt «спритність, меткість, проворність») і zmyślny ([smyśny]) «спритний, працьовитий; мудрий, розсудливий, розумний; складний, зграбний (про людей і речі); цікавий; чуттєвий» (<п. ст. smyślny (zmyślny) «почуттєвий» < smysł (zmysł) «почуття; розум, смисл» < myśl «думка»). — SW VI 250, 356, 357. — Див. ще **мисль, смисл, сприт.**

[**сприт**] «спритність», *спри́тник* «спритна людина», [*спри́тний*] «жвавий, моторний» Нед, *спри́тний*; — бр. *спрыт* «спритність, вправність»; — не зовсім ясне; може бути запозиченням з польської мови, в якій п. sprыt «спритність, меткість, проворність» не дуже переконливо виводиться (Brückner 510) від фр. esprit «розум, дотепність; дух; спритність, вправність, кмітливість», яке походить від лат. spīritus «душа, дух; життєва сила»; можливе також пов'язання (Mikl. EW 266) з р. *прыть* «прудкість, спритність», бр. [*прыць*] «тс.», п. ст. prуsiać «поспішати», зіставлюваними з лит. sprūsti «ковзнути», гот. sprautō «швидкий», або з р. *пруд* «став», укр. *прудки́й* чи з болг. *при́п(к)ам* «біжу». — Фасмер—Трубачев III 391—392; Потебня РФВ 4, 218; Соболевский Лекции 120; SW VI 356; Malinowski PF 5, 620—621; Karaś JP 34/3, 209; Trautmann 277—278; Dauzat 294.

[**спри́ха**] «спиця» Нед, [*шпри́ха*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. [sprych(a)], szprycha «тс.; [дрюк (перевізницький, плотарський)]» є видозміненим, можливо, під впливом семантично близьких форм п. ст. sprysa, sprys «дрюк; підпора (дерев'яна або мурована) для укріплення стін», запозиченням з німецької мови; нвн. Speiche «спиця (колеса)» споріднене з діслов. spīk(r) «цвях», лит. speigliaĩ «колючки», дінд. sphyáḥ «тріска», лат. spica «колос», spīna «колючка». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; Шелудько 47; Brückner 510;

SJP VIII 1164; SW VI 355, 356; Kluge—Mitzka 722. — Пор. **спри́са.**

[**сприхний**] «швидкий, рухливий» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. ст. sprychny «жвавий, проворний, спритний; швидкий, прудкий, бистрий» загальноприйнятого пояснення не має; розглядається як запозичення з німецької мови (Brückner 510); припускається зв'язок з гіпотетичним *prych, звуконаслідувального походження, і змішування з іменником sprыt «спритність, проворність» (SW V 9, VI 355, 356).

спричáцця — див. **спречáтися.**

[**спри́чки**] «судороги, корчі (конвульсії)» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *пручáтися.*

[**спри́щити**] «невміло, недоладно зробити (спекти, зварити, пошити) Па; з'їсти, знищити Ме; відморозити ЛексПол», [*спри́щитись*] «померти, скапуститися, заклякнути» ЛексПол; — неясне; можливо, (в частині значень) пов'язане з п. [sprыszczyć] «насмажити; спекти», [sprыszczać, sprыszczeć] «тс.».

сприя́ти, *сприя́їти, сприя́тливий* — див. **прия́ти.**

[**спрі́чатися**] «сперечатися, сваритися, лаятися» ДзУЗЛП, [*спрі́чкатися, спри́чкатися, при́чкатися*] «тс.», [*спрі́чка*] «суперечка, сварка», [*спрі́чний*] «сварливий», [*спри́чний*] «тс.» тж; — запозичення зі словацької мови; слц. spriečit' sa «не послухатися», [spričac s'e] «сперечатися» відповідає укр. *сперечáтися.* — Дзендзелівський УЗЛП 163. — Див. ще **пере́ка.** — Пор. **спречáтися.**

[**спрово́ла**] (присл.) «повільно» Нед; — очевидно, результат контамінації прислівників *спроквóлá* «не поспішаючи, повільно; поступово» і [*спро́воло́ка*] «повільно, протяжно» (див.).

[**спро́воло́ка**] (присл.) «повільно, протяжно»; — очевидно, результат злиття прийменника *з* та іменника *проволóка* «затримка, зволікання» або виразу *з проволóком* «повагом, повільно». — Див. ще **волокти́, з³.**

спроквóла́, *-спроквóлу* — див. **квóли.**

[**спроку́дити**] «розбестити; розпаскудити, привчити до поганої звички» Нед, [*спроку́дитися*] «дуже захотіти», [*спропу́дитися*] «тс.» тж, [*спрукýдитися*] «розгніватися» Корз; — р. [*проку́дить*] «пустувати, бешкетувати», бр. *праку́дзіць* «тс.; жартувати», *спраку́дзіць* «попустувати; навитворяти; напустувати; зробити шкоду, накоїти шкоди; надокучити, набриднути», *праку́да* «пустун, бешкетник (про чоловіка); пустунка, бешкетниця (про жінку)», п. [przekudzić] «псувати; набридати», болг. *ку́дя* «лаю, огуджую», заст. *про́ку́да* «погана звичка», м. *прокуди* «привчає до поганої звички, розбещує», схв. *ку́дити* «гудити, зводити наклеп», слн. kúditi «лаяти, гудити», стсл. **прокоудити** «знищити, пошкодити; зганьбити, осквернити», **коудити** «гудити, злословити»; — псл. prokuditi «огудити», похідне від kuditi «гудити»; — споріднене з гр. κυδάζω «огуджую», можливо, також з дінд. kutsáyati «гудить», р. *кудéсник, чýдо.* — Фасмер III 374; Откупщиков 132; Machek ESJČ 304; БЕР III 77; Bern. I 637—638. — Пор. **чýдо.**

спропу́дити — див. **спу́дати.**

[**спро́стати**] «справитися; дати собі раду з кимсь, чимсь; побороти» О; — запозичення з польської мови; п. sprostać «справитися; подолати; не поступитися; зрівнятися, вирівняти» пов'язане з prosty «прямий; простий; нескладний; рівний». — Онышкевич Исслед. п. яз. 248; SW VI 353, VII 988. — Див. ще **про́сти́й.**

[**спрости́ти**] «простити, пробачити; спокутувати (провину) Нед, Куз; запросити, зібрати Куз»; — результат контамінації дієслів *спроси́ти* «запросити, скликати» і *прости́ти* «пробачити». — Див. ще **проси́ти, прости́ти.**

спружи́на, *спру́жка, спружи́стий, спру́гувати* — див. **пруг.**

спру́знутися «спотикнутися» Мо; — неясне; можливо, пов'язане зі *спорсну́ти* «зісковзнути, не втриматися».

спрут (зоол.) «восьминіг, Octopus Lam.»; — бр. *спрут*; — запозичення з

російської мови; р. *спрут* «тс.» (із середини XIX ст.) етимологічно неясне; зіставлення з англ. sprat «кілька» (Черных II 195) викликає сумнів.

[**спрягну́ти**] «вистрибнути, вискочити; випрямнути»; — очевидно, результат контамінації слів [*при́гнути*] «підстрибнути» і [*пря́да́ти*] «стрибати». — Див. ще **при́гати, пря́да́ти.**

[**спрязьми**] «огорожа з гілок або дранок, переплетених вертикально» О; — очевидно, пов'язане зі *спряга́ти* «пов'язувати, з'єднувати». — Див. ще **прягти́**[1].

спря́нути[1] — див. **пря́тати.**

спря́нути[2] — див. **пря́да́ти.**

[**спрят**] «спритність, вправність» Нед, [*спря́тний*] «спритний, вправний» Нед; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. [spręt] «спритність, меткість, моторність» пов'язане зі sprzyt «тс.», видозміненим фонетично, можливо, під впливом синонімічного прикметника prędki «швидкий, прудкий», якому відповідає укр. *прудки́й.* — SW VI 350. — Див. ще **сприт.** — Пор. **пруд.**

спуг — див. **спу́за.**

спуд (заст.) «потайник, схованка, сховище»; — р. *спуд* «тс.», др. *спудъ* «посудина; міра збіжжя», п. ст. spąd, szpąd «тс.», ч. ст. spoud «корець (міра сипких тіл)», схв. spud, слн. [spȏd] «відро», стсл. **спѫдъ;** — можливо, псл. [spǫdъ]; — найбільш імовірним здається давнє походження від герм. *spann із субституцією довгого герм. **-nn** сполученням **-nd** у слов'янських мовах; пор. снн. span, -nnes «дерев'яне відро, міра рідких і сипких тіл», дісл. spánn, дат. spand «відро», пов'язані з нвн. spinnen «плести», спорідненим з псл. pęti, рьпǫ «п'ясти, пну» (Matzenauer 77; Persson Beitr. 413—414, 588; Petersson KZ 47, 270). — Фасмер—Трубачев III 739; Трубачев КСИС 25, 103; Преобр. II 367; Brückner 508; Machek ESJČ 371; Mikl. EW 318; Kluge—Mitzka 719, 727. — Див. ще **п'ядь, п'я́сти́.**

[**спу́дати**] «перевести, змарнувати» (у виразі [*с. свій вік*] «прожити») Нед, [*спропу́дити*] «прожити» О; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. spędzać «проводити (час); зганяти» є похідним від pędzić «гнати», якому відповідає укр. *пу́дити* «лякати, гнати». — О II 245. — Див. ще **пу́дити.**

спуде́й (заст.) «учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії; [учень Нед]», [*спуде́я*] «учень» Пі; — запозичення з грецької мови; гр. σπουδαῖος «старанний, порядний, чесний» є похідним від σπουδή «навчання, вивчення; старанність; прагнення; поспіх», пов'язаного з σπεύδω «старанно працюю, настійно домагаюся, турбуюся, поспішаю», яке зближується з лит. spáusti (<*spaud-ti) «тиснути, давити», spūdėti «бути стиснутим; старатися; мучитися; силкуватися»; запропоноване Брюкнером пов'язання балтійських і грецьких слів з праслов'янським за походженням п. ст. spąd «корець (міра збіжжя)» потребує додаткової аргументації. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Нед 911; Brückner 508; Frisk II 765.

[**спудзя́нка**] «пухка земля» ВеНЗн, [*спурдзя́нка*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*спу́дза*] «попіл; сміття з попелом». — Див. ще **спу́за.**

[**спу́за**] «гарячий попіл з жаром, жар, попіл; сажа Шух; залишене на полі вогнище, попіл, що затвердів після дощу Доп. УжДУ IV», [*спуда*] «присок, попіл з сажею; попіл з вогнем; виснажене поле» О, [*спу́рза*] «тс.» О, [*спуз*] «попіл; попіл з жаром, присок», [*спуг*] «тс.» Нед, [*спу́дза*] «тс.; сміття з попелом, попіл, з якого змито луг Доп. УжДУ IV», [*спудза́рь*] «ожіль для поправлянія вогню» тж, [*спу́за́рь*] «тс.» тж, [*спу́женик*] «вівсяна паляниця» О, [*спу́за́р*] «пастух, в обов'язки якого входить підтримувати вогонь, заготовляти дрова, носити воду», [*спудзівни́к*] «ожіль» Доп. УжДУ IV, [*спу́дзяни́к*] «коржик, печений на попелі; чоловік, що любить сидіти біля затопленої печі» тж, [*спу́дзя́нка*] «вівця, вовна якої має колір попелу; назва вівці» тж, [*спузáвіти*] «змар-

ніти» Нед; — запозичення зі східнороманських мов; рум. spúză «гарячий попіл з жаром; попіл», [spudză], молд. *спу́зэ* «тс.» походять від лат. spodium «попіл; металевий шлак, окалина», яке зводиться до гр. σποδιά «попіл», σπόδιον «металевий шлак», пов'язаних із σποδός «тліючий попіл; пил, порох, пісок», етимологічно нез'ясованих. — Дзендзелівський Доп. УжДУ IV 58, 59, 108, 109; Орос Доп. УжДУ II 75; Scheludko 142; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 139; Vrabie Romanoslavica 14, 172; Vincenz 10; СДЕЛМ 396; Bréal MSL 15, 343; DLRM 793; Puşcariu 149; Frisk II 771.

[спу́лити] «поцупити, украсти» Чаб, Си; — афективне утворення.

спурдзя́нка — див. **спудзя́нка.**

спурт «різке збільшення швидкості під час спортивного змагання»; — р. бр. болг. *спурт*, п. ч. вл. spurt, слц. špurt, слн. spúrt «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. spurt «спурт; ривок, кидок, стрибок», очевидно, тотожне з spurt «струмінь», пов'язаним з сангл. sprutten «пускати ростки», дангл. spryttan «тс.», спорідненим з двн. sprūtan «бризкати», нвн. spritzen «тс.». — CIC² 784; СРЯ IV 234; ТСБМ V 1, 282; Sł. wyr. obcych 698; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Klein 1498.

спуст «міра ємності в три відра (горілки)»; — похідне утворення від *спусти́ти*, очевидно, в значенні «перегнати»; в такому разі первісно означало кількість горілки, одержуваної за одну варку. — Винник 114. — Див. ще **пусти́ти.** — Пор. **пуска́ти.**

спухо́вий, *спухо́вистий, спухо́вато, спухо́во* — див. **спохо́ва́стий.**

[сп'юх] (бот.) «блекота чорна, Hyoscyamus niger L. Нед; конюшина польова, котики, Trifolium arvense L. Мак», [*сп'я́чка*] «блекота чорна» Нед, [*сп'я́чник*] «пухівка вузьколиста, Eriophorum angustifolium L. (Roth.)», [*сплю́чка*] (вид конюшини) Корз; — назви, пов'язані зі *спа́ти*; зумовлені сильними отруйними властивостями відповідних рослин. — Шамота 140; Словн. бот. 58; Лік. росл. 44—45; Нейштадт 368—369. — Див. ще **спа́ти.**

сп'яли́ти, *сп'яли́тися* — див. **п'я́ло.**

[сп'я́тити] «поцупити, украсти»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[сп'я́тка] «путо, бабка (надкопитний суглоб у коня)» Нед, Куз, [*сп'ятковúй*] (у сполученні *сп'ятковá кість* «кутова кістка, кістка надкопитного суглоба у коня») Нед; — очевидно, залишок псл. *sъpętъka «путо», пов'язаного чергуванням голосних з pǫto «тс.»; споріднене також з *п'я́тка* «задня частина ступні», *п'ятá* «тс.; опорна частина чого-небудь, іноді місце з'єднання з чимсь» (псл. pęta). — Див. ще **пу́то, п'ятá.**

[сралька] (бот.) «сорт простої сливи, Prunus insititia variet.» ВеНЗн, [*сральки* (мн.) ВеБ, *сралюха* Мак, *сру́лі* (мн.) ВеБ, *сру́ля* ВеБ] «тс.»; — п. ч. [sralka] «сорт дрібних слив»; — пов'язане зі *сра́ти* «випорожнятися»; назва зумовлена, очевидно, проносними властивостями плодів; як семантичні паралелі пор. [*дрисливець*] «Prunus insititia variet.», [*дрисливки, дрислянки, дристулі*] «тс.», [*дриснýля*] «слива-скороспілка», [*дри́сливка, дри́слявка*] «тс.». — SW VI 370; Machek ESJČ 571; Jm. rostl. 112. — Див. ще **сра́ти.**

срам «сором», *страм*, [*страмá*] «ганебна справа», *срамни́к*, [*страмни́к*] Чаб, [*срамо́вище*] Нед, *страмо́висько, страмо́вище, срамотá, страмо́та, срамо́тниця, срамо́тний*, [*срамо́тній*] Куз, *стра́мний* СУМ, Нед, *страмню́чий*, [*страмо́тний*] Чаб, *срами́ти, срами́тися, страми́ти, страми́тися*; — р. *срам*, [*страм*], бр. [*страм, страмні́к*], др. *срамъ* «сором, ганьба; образа, паплюження»; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **срамъ** «сором» відповідає укр. *со́ром.* — Черных II 196; Фасмер III 739; Преобр. II 368—369; Мейе ОЯ 56. — Див. ще **со́ром.**

сра́ти (*серу́*), *сра́ка, сра́льня* «убиральня», *сратвá, сратво́, сраття́, срач* «убиральня», *сра́чка* «понос», [*ви́серка*] «груша або яблуня, що виросла з проковтнутої і потім виділеної насінини»,

[*ви́сранка*] «тс.» Я, [*засе́ра*] «неохайна людина», *за́сранець* Я; — р. *срать, с(е)ру́*, бр. *сраць, сра́ка*, п. srać, siorę, ч. sráti, seru, слц. srat', serú, вл. srać, seru, нл. sraś, seru, болг. *сера́*, схв. *сра̏ти, сѐрēм*, слн. sráti, sérjem; — псл. sьrati, serǫ; — очевидно, споріднене з лтс. sãrņi (мн.) «покидьки, бруд», ав. sairya- «гній, кал», перс. sargīn «тс.», дінд. śárdhatē «випускає гази» і більш віддаленими гр. σκῶρ (род. в. σκατός) «кал, нечистоти, бруд», дісл. skarn «гній, добриво», нн. scharn «гній, кал», лат. sū-cerda «свинячий кал», хет. šak(k)ar (род. в. šaknaš) «бруд», дінд. apaskaraḥ «екскременти», псл. skarędъ (skarědъ, skarěda), укр. [*шка́ред*] «негідь, мерзота»; іє. *(s)k̂er(d-) «випорожнятися; кал»; менш обґрунтованим є зіставлення з дінд. sárati «тече», saráḥ «рідкий», лат. serum «сироватка; водяниста рідина», іє. *ser- (Младенов 578; Zubatý LF 28, 31; Machek ESJČ 571—572; Holub—Lyer 449; Būga RR II 586). — Фасмер III 633—634, 720, 740; Brückner 510—511, 519; Holub—Kop. 370; Schuster-Šewc 1347—1348; Skok III 315; Mikl. EW 292; Meillet MSL 14, 378; Trautmann 303; Mühl.—Endz. III 806—807; Jóhannesson 842—843; Walde—Hofm. II 133—134; Sturtevant Language 12, 181—183; Friedrich HW 176; Persson Beitr. 167, 656; Zupitza KZ 36, 64; Pokorny 947—948. — Пор. **ска́рідь.**

сре́бро́ «срібло», [*сребло́, ребло́* Кур] «тс.», [*сребра́ний*] Нед, Пі, [*сребри́стий*], ст. *сребра* (род. в., 1415), *сребрънаа* «срібна» (1462); — запозичення з польської мови; п. srebro відповідає укр. *срі́бло́* (див.).

сре́м'я — див. **стре́м'я.**

срі́бло́, [*стрі́бло*] Нед, заст. *серебро́*, [*срібелце*] О, [*срібе́льник*] «майстер срібних справ» Нед, *срібли́льник, срібли́на* «срібляста цятка, нитка», *срібля́к* «срібний карбованець», *срібля́ни́к* «тс.» СУМ, Нед, *срібля́р* «ювелір», *срі́бник* «срібний карбованець», *срібня́к* «тс.», [*срі́бро, стрі́бло*], *срі́берний, срі́блений*, [*срі́блий*] О, *срібли́льний, срібли́стий, срібля́вий, срібля́ни́й, срібля́стий, срібна́стий, срі́бний*, [*стрі́бний*] Нед, [*срібня́стий, срі́брений, срібри́стий* Куз, *срі́бряни́й* СУМ, Нед, *сріб'яний, стріберний* ВеУг, *стрі́бний, срі́мний* Нед], *срібли́ти, срібли́ти*, [*срібни́ти*], *срібні́ти, безсрі́бник*, [*посрібри́ти*] Куз; — р. *серебро́*, бр. *серабро́*, др. *сьребро, срѣбро, сребро*, п. srebro, ч. stříbro, слц. striebro, [srebro, stréblo, striablo], вл. slěbro, нл. slobro, [sŕoblo, slabro, srěbło], полаб. srebrŭ́, болг. *сребро́*, м. *сребро*, схв. *срѐбро*, слн. srebró, стсл. **сьрєбро, сърєбро;** — псл. [sьrebro] (пд.), *[serbro] (пн.-зах.); — походження остаточно не з'ясоване; найвірогідніше, давня регіональна (на відміну від іє. *arĝ- «срібло») міграційна назва, паралельна до лит. sidãbras «срібло», лтс. sidrabs, sudrabs, sudarbs, прус. sirablan (зн. в.) і гот. silubr, двн. silbar, silabar, дангл. seolfor, siolofr, дфриз. sëlover, дісл. silfr, франк. снідерл. англ. шв. silver, свн. нвн. Silber «тс.», що всі разом найчастіше тлумачаться як давнє слов'яно-балто-германське запозичення з якоїсь східної мови; у зв'язку з цим зіставляються з Σίβρος «срібляна річка» в Лікії (Фасмер III 606), з баскійським zillar «срібло», zirar, zilhar, zidar «тс.» (Tovar Indo-European and Indo-Europeans 1970, 271—272) та ар. ṣarīf «срібло», хауса ạzuřfa «тс.», лідійським Σίβρῳ «у срібляній річці», що зближуються далі з картвельським *werĉxl̥- (*verc₁hl) «срібло», яке пов'язується з ак. parzillu «залізо» (Иванов Сл. и балк. языкозн. 1977, 22, 26, 27; Гамкрелидзе—Иванов 713); як джерело слов'янських, балтійських і германських назв срібла реконструюється також індоарійський топонім *s'ub(h)ri apa (Σιβριάπα), букв. «світла вода» (Трубачев Вост.-сл. и общ. языкозн. 99—102); заслуговує на увагу виведення цих назв від шумер. *sipar «мідь», zabar «бронза» (Мосенкіс, Культура давнього Середземномор'я і походження терміна *срібло*, К., 1995, 9—12); варіантні слов'янські,

балтійські і германські форми пояснюються можливими контактами з понтійсько-анатолійським архетипом *subau-ro- «блискучий» (Будимир Грци и пеласги 1950, 23; Сл. филология II 113—114, 135); висловлюється також думка про запозичення з ак. (ассир.) ṣarpu «очищене срібло», пов'язаного з sarāpu «очищати; плавити (руду), виплавляти (метал)», ṣarrapu «золотар», гебр. ṣāráp̄ «він очистив, виплавив», ṣōrḗp̄ «золотар, срібляр», арам.-сир. ṣ̌ᵉrap̄ «він очистив, виплавив», ар. ṣarf «чисте, бездомішкове (вино)» (Klein 1445; Kluge—Mitzka 708); припущення про запозичення германських форм із слов'янських мов (Uhlenbeck PBrB 20, 37—38, 43, 44; Преобр. II 278—279; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 180—181) недостатньо обґрунтоване, як і зіставлення лит. sidãbras «срібло» з етимологічно неясним гр. σίδηρος «залізо» і виведення з нього германських і слов'янських форм (Mikkola Balt. u. Slav. 41). — Фасмер—Трубачев III 606—607; Черных II 156; Ляпунов ИОРЯС 29, 87; Brückner 511; Holub—Lyer 455; Machek ESJČ 587; Schuster-Šewc 1312—1313; Младенов 605; Skok III 318—319; Rudnicki Prasł. II 81; ZVSZ 432; Мейе ОЯ 408; Meillet BSL 24, 138; Mikl. EW 336; Būga RR II 563, 564; Mühl.—Endz. III 835, 1113; Karulis II 318—319; Эндзелин ИОРЯС 13/4, 179; Feist 421; Jóhannesson 1152; Гамкрелидзе—Иванов 713.

[**сро́гий**] «строгий, суворий, серйозний» Нед, [*сроги́й* (*срогий*)] «великий, дуже великий, сильно розвинутий» ВеЗа, [*сро́гій*] «строгий, страшний, жахливий, жорстокий» Пі; — запозичення з польської мови; п. srogi «жорстокий, лютий; суворий, строгий, великий, сильний, величезний» (звідки, можливо, походить р. *стро́гий*, укр. *стро́гий*) остаточно не з'ясоване; пов'язується з р.-цсл. **срагъ** «страшний, жахливий» і реконструюється сумнівне (з огляду на відсутність повноголосної форми *sorog-) псл. *sorg-, що далі зіставляється з лит. sergu «нездужаю», sargìnti «викликати хворобу», лтс. sȅrga «хвороба», ірл. serg «тс.», sergaim «сохну» (Brückner 511); зближується зі *стерегти́, сто́рож* (Шахматов Очерк 155), п. *strog-, *strzeg-, (ст.) strzegać «охороняти, пильнувати; чатувати» (SW VI 373, 455, 474, 475). — Фасмер—Трубачев III 779—780; Преобр. II 383—384. — Пор. **стерегти́, стро́гий.**

[**сромо́та**] «срамота» Бі, [*сромо́тний*] Нед; — бр. [*сромо́тный*]; — запозичення з польської мови; п. sromota «сором» є похідним від srom «тс.», що відповідає укр. *со́ром* (див.). — Richhardt 100. — Пор. **срам.**

сса́ти, [*сиса́ти*] «ссати», [*сса́нути*] «тс.; приссати» Нед, [*сца́ти*] «ссати», [*си́савка*] «підсисна труба» Нед, [*сиса́к*] «мундштук; сосун», [*сиса́льце*] «сосучий пристрій» Нед, [*сису́лька*] «льодяна бурулька» Ник, [*сису́н*] «сосун», [*сисунча́*], *со́ска, сосо́к, сосо́чок*, [*сосу́лька*] «льодяна бурулька» Ник, [*сосу́ля*] «тс.» тж, *сосу́н, сосуне́ць*, [*сса́вень*] «сосок» Нед, *ссаве́ць, ссавці́*, [*ссач*] «ссавець» Нед, [*ссиса́к*] «промокальний папір» Куз, [*ссо́чка*] «сосок» Нед, [*сиса́льний*] Нед, *всисни́й, насо́с, підсо́с, підсисни́й*, [*попісця́ти*] «поссати», *присо́с, присо́сок, присисни́й, присосни́й*; — р. *соса́ть*, [*ссать*], бр. *ссаць*, др. *съсати*, п. ssać, ч. (s)sáti, слц. sat', полаб. sasě «ссе», sas/sos «сосок», болг. [*си́сам*], м. [*сица*], схв. *сѝсати*, (заст.) *са̏ти*, слн. sesáti, стсл. **съсати;** — псл. sъsati «ссати, смоктати»; — очевидно, через посередництво форми *sъpsati (<*sup-s-ati) утворене від звуконаслідувального вигуку іє. *su- (*sū-) подібно до дінд. sū́paḥ «юшка, суп» (< іє. *sūp-), дісл. sūpa «пити сьорбаючи», дангл. sūpan, двн. sūfan «тс.», снн. снідерл. sūpen, нвн. saufen «пити, пиячити», свн. sūfen «їсти, черпаючи ложкою», що продовжують іє. *sūb-, і більш віддалених утворень з основами, розширеними рефлексами індоєвропейських задньопіднебінних, як у лтс. sùkt «ссати», кімр. sugno, лат. sūgere «тс.», -sūga (у

sanguisūga «кровопивця»), sūcus «сік», діcл. sūga «ссати», свн. снн. sūgen, двн. дангл. sūgan «тс.»; менш обґрунтоване тлумачення другого -s- у слов'янських формах як результату палаталізації (Pedersen IF 5, 61). — Фасмер III 725—726; Преобр. II 360; Шахматов Очерк 251; Brückner 511—512; Machek ESJČ 538; Olesch 937—938, 1059—1060; Младенов 581; Skok III 244; Мейе ОЯ 25; Meillet Études 222; Moszyński PZJP 222; Mikl. EW 334—335; ZVSZ 431; Kluge—Mitzka 627; Zupitza GG 29; Klein 1537, 1543; Ernout—Meillet 1172—1173; Walde—Hofm. II 622; Kořínek 214—215; Pokorny 912—913. — Пор. **су́слик**[2].

[**ссе́бний**] «озлоблений, розлючений, підступний; безсовісний» Нед; — очевидно, пов'язане з *себе́*; пор. [*збесе́битися*] «вийти з себе». — Див. ще **себе́**.

стабі́льний, *стабілізаторний, стабілізо́ваний, стабілізувати, стабілізатор, стабілізація*; — р. *стабильный*, бр. *стабільны*, п. вл. stabilny, ч. stabilní, слц. stabilný, болг. *стабилен*, м. *стабилен*, схв. *стàбӣлан*, слн. stabílen; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. stabil, англ. stabile, фр. stable зводяться до лат. stabilis «який міцно стоїть на ногах; постійний, сталий, незмінний», пов'язаного з дієсловом stāre «стояти; тривати, залишатися, зберігатися», спорідненим з псл. stati «стати; відбутися», укр. *ста́ти* «тс.». — СІС[2] 784; ССРЛЯ 14, 689; ТСБМ V/1, 294; Kopaliński 911—912; Sł. wyr. obcych 699; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 684; Вуjаклија 902; Klein 1501, 1506; Dauzat 682; Walde—Hofm. II 584, 596—599. — Див. ще **ста́ти.**

став[1] «водоймище з непроточною водою; місце розлиття річки перед загатою», *стави́дло* «місце, де був ставок», *стави́ще* «тс.», [*ставе́ць*] «ставок» Чаб, [*ставина*] «тс.» Пі, [*ставове́*] «плата за став» Нед; *ставо́к*, [*ста́вщи́на*] (іст.) «плата за ловіння риби в ставу» Г, Нед, [*розста́ви́ти*] «спустити воду (зі ставка)» Нед; — р. [*став*] «став; льодостав», бр. *стаў* «став», *ставо́к*, п. нл. ст. staw «тс.»; — псл. [stavъ] «місце, де зупинилась (стала) вода», пов'язане з stati «стати». — Фасмер III 742; Brückner 514—515; Machek ESJČ 575; Karulis II 290—291. — Див. ще **ста́ти.**

[**став**[2]] «суглоб» ВеЗа, [*ставе́ць*] «тс.» Нед, [*ста́вчики*] (мн.) «фаланги, суглоби (особливо пальця)» Нед, [*ставча́тий*] «членистий; суглобистий» Нед; — р. *суста́в* «суглоб» (< цсл. **сѫставъ**), бр. *суста́ў*, п. вл. нл. staw «тс.», ч. ст. мор. stav «тс.; кісточка, щиколотка», слц. stavec «суглоб», болг. *ста́ва* «тс.», р.-цсл. **ставъ** «тс., член; з'єднання», **съставъ** «суглоб, зчленування»; — псл. stavъ «зчленування; з'єднання; суглоб», sǫstavъ «тс.», пов'язане з дієсловом staviti «ставити», stati «стояти». — Фасмер III 742, 810; Brückner 514—515; Machek ESJČ 575; Schuster-Šewc 1357—1358; ZVSZ 407. — Див. ще **ста́вити, ста́ти.**

ста́ваня — див. **ста́я**[2].

става́ти — див. **ста́ти.**

[**ставе́ць**] «колінце стебел жита й пшениці» О, [*стави́ць*] «тс.» О; — запозичення зі словацької мови; слц. stavec «колінце стебел злакових і трав; суглоб» споріднене з укр. [*став*] «суглоб». — О II 247. — Див. ще **став**[2].

ста́вити, *ста́витися, ста́вля́ти* СУМ, Нед, [*став*] «сустав, суглоб» Горб, [*ста́ва*] «постава» Нед, *ста́ве́ць* (заст.) «великий церковний свічник; дерев'яна тарілка; циліндрична форма для випікання пасок, конусоподібна купа дров для випалювання вугілля; [підставка, основа для підпори Нед; пеньок, на якому клепають косу О]», [*стави́ця*] «западня, пастка» Нед, *ста́вка, ста́вленець, ста́вленик, ста́влення, ста́вник* «великий свічник, велика свічка», *ставни́к* «ставний невід, рибальська сітка», [*ставни́ці*] (мн.) «нижні снопи довкола копиці» О, [*ста́вни́ця*] «стайня Г, Нед; поміст для мерця Чаб», [*ста́вні*] (мн.) «щити в греблі ставка для затримування води» Л, [*ставня́*] «кілки під стінами в льохах», [*ставо́к*] «кладка з 10 снопів Л, ЛексПол; основа рамочної

борони ЛексПол», *ставни́й, ста́вма, безпідста́вний, вста́вка, вставни́й, виста́ва, ви́ставка, виставни́й, відста́вка, відставни́к, відставни́й, доста́вка, заста́вити, заставля́ти*, [*за́став*] «застава», *заста́ва*, [*за́става*] «пастка на звіра», *за́ста́вка, заставна́* (юр.), *заста́вник*, [*за́ставні*] «віконниці» Я, [*заста́вщик*] «митник, що стояв на проїзних дорогах, на пограниччі» Я, *заставщи́на* «застава», *заста́вни́й*, [*заставни́чий*] (у виразі *з. у́ряд* «ломбард») Ж, *зіста́вити, заста́вити, наставля́ти*, [*наста́в*] «влада» Ж, [*на́став*] «настанова» Ж, [*на́ставка*] «надставка» Ж, *наста́вник, наста́вництво*, [*наста́вничий*] «наставницький» Ж, *надста́вка, оста́вити, обста́ва* «обстановка», *обста́вина*, [*пере́ставка*] «сіть для ловіння перепелів», *перезаста́ва, підста́ва*, [*пі́дста́вина*] «основа» Нед, *пі́дста́вка* СУМ, Нед, [*пі́дста́вник*] «свічник» Нед, [*пі́дставці*] «тс.» Куз, *пі́дставни́й, поста́вля́ти, поста́в* «пара млинових жорен; сувій», *поста́ва, поставе́ць, поста́вка*, [*по́ставка*] «полиця» Нед, *поставни́к, поставни́й, представля́ти, представни́к, представни́цтво, при́став* (з р.), [*приста́ва*] «наглядач Г; поставка Нед», *приста́вка*, [*при́ставка*] «полиця» Нед, [*при́ставок*] «вид великої посудини» Нед, *сустав*, [*суста́вник*] «складова частина» Нед, *уста́в, у́ставка, уста́вни́й*; — р. *ста́вить*, бр. *ста́віць, стаўля́ць*, др. *ставити*, п. вл. stawić, ч. staviti, слц. stavit', нл. stawiś, stawjaś, полаб. stóvět, болг. *ста́вя*, м. *стави, става*, схв. *ста̏вити*, слн. stáviti, стсл. **ставити**; — псл. staviti (stavěti), каузатив до stati «стати»; — споріднене з лит. stovėti «стояти», лтс. stāvêt, гот. stōjan «направляти», дангл. stōwian «утримувати», двн. свн. stouwen «керувати, зупиняти, осаджувати», снн. нідерл. гол. stouwen «загачувати, затримувати», нвн. stauen «тс.», англ. stow «прибирати, складати», гр. στύω «піднімаю нагору», σταυρός «кілок», лат. -staurāre (у словах restaurāre «відновлювати», īnstaurāre «тс., поновлювати, повторювати; влаштовувати, робити»), що зводяться до каузатива ie. *stāu- (*sthāu-, *sthū-, *stū-), пов'язаного з *stā- (*sthā-) «стояти, знаходитися, перебувати; стати». — Фасмер III 742; Преобр. II 374—377; Machek ESJČ 575—576; Skok III 330—331; ZVSZ 406—407; Мейе ОЯ 163; Mikl. EW 319; Trautmann 283—284; Būga RR II 592; Karulis II 289—290; Mühl.—Endz. III 1053; Kluge—Mitzka 741; Klein 1520; Feist 455; Holthausen AeWb 324; Walde—Hofm. I 705—706; Persson Beitr. 713; Neumann KZ 77, 79; Pokorny 1008. — Див. ще **ста́ти.**

ста́вка (військ.) «орган верховного головнокомандування на чолі з головнокомандуючим, штаб головнокомандуючого»; — бр. *ста́ўка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ста́вка* «тс.; (іст.) похідний намет, який ставили для старшого воєначальника» пов'язане з дієсловом *ста́вить* «розташовувати, ставити», якому відповідає укр. *ста́вити* «тс.». — СУМ IX 633; ССРЛЯ 14, 697—698. — Див. ще **ста́ти.**

ставри́да (іхт.) «морська промислова риба ряду окунеподібних, Trachurus», *ставри́дка*; — р. *ставри́да*, бр. *стаўры́да*, ч. stavrida «тс.»; — очевидно, запозичення з діалектів грецької мови; пор. гр. σταυρός «хрест; кіл; (нгр.) морська зірка». — Мотузенко Морская рыболовецкая терминология сев.-зап. Причерноморья (АКД), 14. — Див. ще **ставропі́гія.**

ставропі́гія (церк.) «монастир, безпосередньо підпорядкований патріархові або синоду», *ставропігіа́льний*, ст. *ставропи́гія* «кр(с)та въдружение» (1627); — р. болг. *ставропи́гия*, бр. *стаўрапі́гія*, п. stauropigia, ст. stauropigium, ч. stauropigie; — запозичення з візантійсько-грецької мови; віз.-гр. σταυροπηγια утворено з основ іменника σταυρός «хрест; стовп», спорідненого з діслов. staurr «стовп», лит. stovėti «стояти», псл. staviti «ставити», і дієслова πήγνυμι «скріплюю, застромляю», спорідненого-

го з лат. pango «скріплюю, складаю», гот. fahan «ловити, хапати», двн. fāhan «тс.». — Булыка 306; Sł. wyr. obcych 701; Frisk II 526—527, 778, 800. — Див. ще **пагіна́ція, пакт, ста́ти.**

стагна́ція «застій у виробництві, торгівлі; застій крові у венах»; — р. болг. *стагна́ция*, бр. *стагна́цыя*, п. stagnacja, ч. stagnace, слц. stagnácia, вл. stagnacija, м. схв. *стагна́ција*, слн. stagnácija; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Stagnatiόn, фр. англ. stagnation, нлат. stagnatio зводяться до лат. stāgnāre «зупиняти, робити стоячим», похідного від stāgnum «озеро; стояча вода, калюжа», очевидно, спорідненого з гр. σταγών «крапля», στάζω «капаю». — CIC² 784; Лехин—Петров 612; ТСБМ V/1, 296; Sł. wyr. obcych 699; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 685; Вуjаклија 903; Gr. Fwb. 720; Dauzat 682; Klein 1502; Walde—Hofm. II 584—585. — Див. ще **сталагмі́т.**

[**стад**] «політ, переліт» Нед; — неясне.

стадіόн, *ста́дія* (іст.) «місце для спортивних змагань у стародавніх греків», ст. *ста́дїонъ* «гони (міра відстані)...; плацъ до за́воду або до гонитвы» (1627); — р. м. *стадио́н*, бр. *стадыён*, п. вл. stadion, ч. stadión, слц. štadión, болг. *ста́дио́н*, схв. *ста̑дион, стадио̑н*, слн. stádion, štádion; — запозичення з грецької мови; гр. στάδιον «арена, місце для змагання (в Олімпії довжиною в один стадій); стадій (одиниця виміру віддалі, що дорівнює 184,97 м)» єдиного пояснення не має; найчастіше розглядається як результат давньої народноетимологічної видозміни назви σπάδιον «арена, іподром; розтягнуте у довжину», похідної від дієслова σπάω «витягую», спорідненого з псл. spěti «рости (добре, сильно), достигати, спіти; діставати, досягати», укр. *спі́ти*, під впливом гр. στάδιος «стійкий, нерухомий, стоячий, міцний», генетично пов'язаного з ἵστημι «ставлю; розміщую; стою», спорідненим з псл. stati «стати», укр. *ста́ти*. — CIC² 785; Коваль 175; Черных II 197; Kopaliński 912; Sł. wyr. obcych 699; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 685; Вуjаклија 903; Frisk II 773. — Див. ще **спі́ти, ста́ти.**

ста́дія[1] «певний ступінь (етап) у житті, розвитку», *стадіа́льний, стадійний*; — р. *ста́дия*, бр. *ста́дыя* «стадія», п. ч. stadium, слц. štádium (з уг.), вл. stadij, болг. *ста́дий*, м. *стадиј, стадиум*, схв. *ста̑дӣј, ста̑дија, ста̑дијум*, слн. stádij, štádij; — очевидно, результат семантичної видозміни слова *ста́дія* (заст.) «міра віддалі». — CIC² 785; ССРЛЯ 14, 701; Kopaliński 912; Sł. wyr. obcych 674; Holub—Lyer 449; Вуjаклија 903; РЧДБЕ 685. — Див. ще **ста́дія²**.

ста́дія² (заст.) «старовинна одиниця виміру віддалей, що дорівнює приблизно 180—230 м», *ста́дій* (заст.) «тс.», ст. *ста́дїй* (1627); — р. *ста́дий*, (заст.) *ста́дія*, бр. *ста́дый*, др. *стадие* «стадія, шляхова міра», болг. (кн.) *ста́дия* «міра віддалі близько 200 м», схв. *ста̑диј*, слн. stádij, стсл. **стадии** «тс. (у давніх греків)»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; лат. stadium «стадій олімпійський (грецька міра віддалі у 185 м)» походить від гр. στάδιον «стадій (одиниця виміру віддалі, що дорівнює 184,97 м)», первісно, очевидно, «місце для спортивних змагань». — CIC² 785; ССРЛЯ 14, 701; РЧДБЕ 685; Frisk II 773. — Див. ще **стадіόн.**

ста́до, [*ста́да*] «стадо», [*стада́р*] «пастух, що пасе коней», [*стада́рка*] «конюшня», [*стадна́рка*] «тс.», [*стада́рня*] «тс.; череда Нед», [*стаде́йко*] (зменш.) «стадо» О, [*стадина́*] «кінний завод» Нед, [*стадни́на*] «тс.» Нед, [*стадна́рка*] «стайня», *ста́дник* «(заст.) пастух (переважно при табуні); [плідник (жеребець або бик)]», [*стадникі́вна*] «дочка пастуха» Бі, *стадни́ця* (заст.) «стайня», [*стадни́на*] «тс. СУМ; табун різних за віком коней Г», [*стадниче́нко*] «син пастуха» Бі, [*ста́дня*] «стайня Г; стадо, череда Бі», [*стадникова́ти*] «бути пастухом» Бі; — р. болг. м. *ста́до*, бр. [*ста́да*], др. *стадо*, п. stado, ч. слц.

stádo, вл. stadło, нл. stadło, ст. stado, схв. *стâдо, стâдо*, стсл. **стадо;** — псл. stado «стадо», первісно «стайня, хлів», пов'язане з дієсловом stati; — очевидно, споріднене з пгерм. *stōda-, представленим у діcл. stōð «стадо, кінний завод», дангл. сангл. stōd, двн. свн. stuot «тс.», нвн. Stute «кобила», та більш віддаленими лит. stódas «рослина, саджанець», лтс. stàds «тс.», stādît «садити», схв. *стâд* «стан», що зводяться до ie. *st(h)ā- «стояти»; менш переконливе твердження (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 53—55; Torp 479; Vondrák I 453) про запозичення праслов'янської форми з прагерманської. — Фасмер III 743; Черных II 197; Преобр. II 370—371; Brückner 512; KZ 48, 194; AfSlPh 29, 119; Machek ESJČ 573; Schuster-Šewc 1353; Skok III 324; Критенко Вступ 522; Трубачев Назв. дом. жив. 104; Общ. лексика 260—276; Rudnicki Prasł. II 228; Мейе ОЯ 397; Meillet Études 320; ZVSZ 404; Mikl. EW 319; Trautmann 280—281; Būga RR II 92, 592; Karulis II 282; Откупщиков Этимология 1968, 249; Vries AEW 550; Jóhannesson 856—857; Holthausen Awn. Wb. 283; EW 323; Kluge—Mitzka 762; Pokorny 1004—1005. — Див. ще **ста́ти.**

[**ста́док**] «велика рогата худоба» Бі, [*стадчи́на*] «загальна назва великої домашньої худоби» Бі; — результат контамінації слів [*ста́ток*] «велика рогата худоба» і *ста́до* (див.).

ста́є́нка «маленька стайня СУМ, Нед; [хлів, стайня] О», [*стаєно́чка*] «маленька стайня Г; хлів О», [*стаєнчи́на*] «хлів; стайня» О, [*стаєнька*] «тс.» О; — очевидно, запозичення з польської мови; п. stajenka «стайня» є похідним від stajnia «стайня», яке відповідає укр. *ста́йня*. — SJP VIII 684, 685; SW VI 384. — Див. ще **ста́йня.**

стаж, *стаже́р* «той, хто проходить стажування де-небудь», *стажи́ст* «тс.», *стажирóвка* «стажування», *стажува́ти* «проходити стажування»; — р. бр. болг. м. *стаж*, п. staż, ч. слц. слн. stáž, схв. *стâж*; — запозичення з французької мови; фр. stage «стаж, іспитовий термін; строк перебування», ст. estage (XII ст.) походить від слат. stagium «тимчасове перебування», пов'язаного з лат. stāre «стояти; зупинятися», спорідненим з псл. stati, укр. *ста́ти*. — CIC[2] 785; Черных II 197; Фасмер III 743; St. wyr. obcych 701; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 685; Вуjаклија 903; Dauzat 682; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **ста́ти.** — Пор. **ета́ж.**

ста́йка[1] — див. **ста́я**[1].

ста́йка[2] — див. **ста́я**[2].

ста́йня «конюшня; хлів», [*стайни́ця, ста́ни́ця* Г, Нед, *ста́нка* Нед], *ста́ня* «тс.», *ста́йни́чий* «конюх; (заст.) слуга, який завідував конюхами, конюшнями; головний конюх», *стаєнний* «якого тримають у стайні; виїзний (про коня)»; — бр. *ста́йня* «конюшня», п. stajnia «тс., хлів», слц. stajňa «стайня», [stajeň] «тс.», слн. [stajna] «хлів, загін»; — очевидно, псл. [staj-nja] «конюшня, хлів», пов'язане з [staja] «тс.; курінь пастуха», первісно «стоянка; стійло»; менш переконливе виведення безпосередньо з п. stajnia (Онышкевич Исслед. п. яз. 248). — Brückner 512, 513; Machek ESJČ 574; Клепикова 163, 167. — Див. ще **ста́я**[1].

стака́н «склянка; (військ.) гільза артилерійського снаряда; (тех.) назва деяких циліндричних деталей», *стака́нчик* «невелика посудина циліндричної форми»; — бр. болг. *стака́н*, ч. (рідк.) stakan; — запозичення з російської мови; р. *стака́н*, ст. *достокан* «склянка» загальновизнаної етимології не має; найчастіше пов'язується через гіпотетичні *дстокан, *дъстъканъ «посудина» з др. *дъска* «дошка (дерев'яна)» з реконструкцією для форми *стака́н* первісного значення «дерев'яна посудина» (Цыганенко 448; Преобр. II 371; Грот Фил. раз. I 436; Соболевский Лекции 112; ЖМНП 1886 вересень 156); розглядається також як давньоруське запозичення з тюркських мов (пор. чаг. tostakan «дерев'яна мисочка», каз. tustaγan «стакан, миска, черпак» (Макарушка 14;

Огиенко 35; Шипова 289; Корш ИОРЯС 8/4, 44; 7/1, 44—45; Korsch AfSlPh 9, 675—676; Mikl. TEl II 180; TEl Nachtr. I 59), що виводяться з перс. dūstgān (Аракин Тюркизмы 144; Гиунашвили Иран. языкозн. 188); менш обгрунтоване виведення тюркських форм (тат. *тустаган, тостакан* «миска») з російської мови (Преобр. тж.; Даль IV 314) або з лтс. stakans (Zubatý St. a čl. II 162); безпідставне твердження про спорідненість з р. *стекло́* (Uhlenbeck PBrB 22, 191). — Фасмер I 532; Фасмер—Трубачев III 743; Deny RÉS 28, 43—44; SSJČ III 511; БТР 866; Скорчев БЕ 1956/6, 163.

стака́то (муз.) «коротко, уривчасто (як позначення способу виконання музичного твору); уривчасте виконання звуків, протилежне легато»; — р. *стакка́то*, бр. *стака́та*, п. ч. слц. staccato, болг. м. *стака́то*, схв. *стакато*, слн. staccáto; — запозичення з італійської мови; іт. staccato «тс.» пов'язане з staccare «відділяти, відривати, вимовляти», результатом спрощення форми distaccare «тс.», спорідненої з фр. ст. destachier «відв'язувати, відривати», яке зводиться до франк. *stakōn «тикати». — CIC² 785; ССРЛЯ 14, 707; Sł. wyr. obcych 699; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 685; Вујаклија 903; Klein 1501; Dauzat 56; Mestica 491.

ста́ксель «косий трикутний парус»; — р. *ста́ксель*, [*шта́ксель*], бр. *ста́ксель*, болг. *ста́ксел*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. stagzeil «тс.» є складним словом, утвореним з іменників stag «товстий канат, який укріплює щоглу або стеньгу спереду», спорідненого з дангл. stoeg, дісл. stag, нвн. Stag, англ. stay «тс.», снн. stach(g) (з XV ст.), і zeil «вітрило», спорідненого з дангл. дісл. sēgl, днн. шв. segel, двн. sēgal, нвн. Segel, англ. sail «тс.». — CIC² 108, 632; Фасмер III 743—744, IV 477; Смирнов 334; РЧДБЕ 685; Matzenauer 312, 335; Meulen 196—197, 396; Vries NEW 690; Kluge—Mitzka 697, 736; Klein 1373, 1507.

сталагмі́т «мінеральне утворення, що росте з дна підземної порожнини»; — р. болг. м. *сталагми́т*, бр. *сталагмі́т*, п. ч. слц. вл. stalagmit, схв. *сала̀гмӣт*, слн. stalagmít; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stalagmít, фр. англ. stalagmite походять від нлат. stalagmitēs, що виводиться від гр. σταλαγμός «краплина; струмінь», пов'язаного з дієсловом σταλάσσω «капаю, ллю краплинами», що, можливо, зводиться до ie. *(s)tell-/(s)tall- «крапати, наливати краплинами; текти; мочитися», представленого також у гол. свн. снн. н. stallen «мочитися», дат. stalle, stalde, норв. шв. stalla «тс.», в гр. τέλμα «стояча вода, болото; низина, заплава», лит. telžti «мочити; лити» і, можливо, в псл. tьlěti «тліти; гнити», укр. *тлі́ти*. — CIC² 785; Лехин—Петров 658; Kopaliński 912; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 685; Вујаклија 903; Gr. Fwb. 720; Kluge—Mitzka 737; Klein 1502; Dauzat 682; Frisk II 776; Pokorny 1018. — Див. ще **тлі́ти.**

сталакти́т «мінеральне утворення у вигляді бурульок, що виникає на склепінні підземних порожнин»; — р. болг. м. *сталакти́т*, бр. *сталакты́т*, п. stalaktyt, ч. слц. вл. stalaktit, схв. *сала̀ктӣт*, слн. stalaktít; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stalaktít, фр. англ. stalactite походять від нлат. stalactitēs, утвореного на основі нгр. σταλακτός «той, що стікає по краплі; який капає, протікає», пов'язаного з гр. σταλάσσω «ллю краплями; капаю; стікаю краплями». — CIC² 785; Лехин—Петров 658; Kopaliński 912; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 685; Вујаклија 903; Gr. Fwb. 720; Klein 1502; Dauzat 682. — Див. ще **сталагмі́т.**

[**сталѝтися**] «скалитися, вискалюватися; плакати»; — очевидно, результат контамінації слів *ска́литися* і *сталѝти* «гострити» (пор. *сталѝти зу́би* «гострити зуби»). — Див. ще **ска́лити, сталь**[1].

[**сталѝть**] «натирати мозолі» Л; — неясне.

ста́лка «довга вузька смуга; довгий ряд чого-небудь; низка, разок; пасмо; шар чого-небудь, пласт; [паросток (рослини); частина снасті Нед]», [*сталь, ста́лька, ста́ля*] «тс.»; — бр. [*ста́лка*] «шар, пласт», *сто́лка* «тс.»; — неясне.

сталь[1] «криця», [*ста́лець*] «у млині: кусок сталі, в який упирається нижня частина веретена шестерні», [*стальце́*] «тс.», [*стали́вка*] «стальне перо» Куз, (заст.) *ста́лка* «сталева пластинка в корсажі», *ста́лька* «тс.; [стальний брусок Нед]», [*стальця́*] (мн.) «залізна обшивка горла січкарної коробки» Нед, О, *стали́ти* «наварювати сталлю і гострити щось; заварювати сталлю тріщини, отвори; гартувати», *сталюва́ти* (спец.) «наносити тонкий шар сталі за допомогою електролізу», [*наста́лок*] «сокирка для клепання коси; залізна підставка для клепання коси» ЛексПол; — р. бр. *сталь*, п. stal (з XV ст.); — очевидно, через польську мову запозичено з німецької; нвн. Stahl «сталь; різець», як і свн. stahel «сталь», stāl, двн. stahal, споріднене з снн. діскл. stāl, нн. гол. дат. staal, шв. stål, днн. stęhli, дангл. stīele, stēle, stēl, stȳle, англ. steel «тс.» і, далі, з дінд. stákati «опирається, протистоїть; упирається», ав. staxta- «твердий, міцний», staxra- «суворий, строгий», умбр. stakaz «призначений; встановлений», псл. stati, укр. *ста́ти*. — Акуленко 134; Шелудько 47; Черных II 197—198; Цыганенко 449; Фасмер III 744; Преобр. II 371; Hüttl-Worth 18; Абаев ЭИРЯ I 73—79; Смирнов 281; Булыка 307; Лекс. зап. 141—142; Brückner 512; Mikl. EW 320; Kluge—Mitzka 736—737; Klein 1506, 1508. — Див. ще **ста́ти.**

сталь[2], *ста́лька* — див. **ста́лка.**

[стальник] (бот.) «вовчуг польовий, Ononis arvensis L. (Ononis hircina Jacq.)» Mak; — р. *ста́льник*, [*стальная трава*], бр. *ста́льнік* «тс.»; — неясне.

[сталю́га] «козли для подовжнього розпилювання колод на дошки» Л, [*столю́га*] «тс.» Л, [*стелю́га*] «станок для вправлення спиць в обід колеса; валок, по якому перекочують колоди Л; (мн.) козли для поздовжнього розпилювання колод»; — р. [*стелю́га*] «козли для штукатурів і малярів», бр. *сталю́га* «козли (для розпилювання колод); [верстат]»; — запозичення з польської мови; п. staluga «будь-яка підставка з планок, дерев'яних дрючків; триніжок, штатив, козли» виводиться від нім. Stellage «риштування, стелаж», похідного (з романським суфіксом -age) від основи дієслова stellen «ставити». — Shevelov Hist. phonol. 513; Булыка Лекс. зап. 93; Brückner 513; SW VI 386; Kluge—Mitzka 744. — Див. ще **стела́ж.**

стаме́ска; — бр. *стаме́ска*; — запозичення з російської мови; р. *стаме́ска*, [*стаме́зка*] походить від нн. stemmīzn̥ або нвн. Stemmeisen «стамеска, долото, зубило», утвореного з основ дієслова stemmen «видовбувати», спорідненого з снн. снідерл. stęmmen, днн. stęmmien, дангл. stęmman, діскл. іскл. stemma «тс.», лтс. stuômîtiês «спотикатися; заїкатися», stùmt «штовхати, посувати», лит. stùmti «тс.», та іменника Eisen (двн. īsan) «залізо», що, як і днн. діскл. īsarn, дангл. īse(r)n, дірл. iarann, кімр. haiern, вважається результатом давнього запозичення з іллірійської мови. — Булаховський Нариси 121; Черных II 198; Фасмер III 744; Преобр. II 372; Mikl. EW 320; Kluge—Mitzka 160—161, 745—746.

[ста́млять] «вертикально» ВеУг; — неясне.

[ста́мпиль] «околот житньої соломи; в'язанка змолоченої соломи» О, [*ста́мпличок*] «сніпок збіжжя; околот житньої соломи» О; — неясне.

стан «тулуб, корпус, талія; верхня частина жіночої сорочки; стоянка; обставини; (іст.) адміністративно-поліцейський підрозділ; соціальна група; технічний пристрій; станок», [*ста́нє*] «стан» Нед, [*стани́*] «верхня частина жіночої сорочки» Пі, *ста́ник* «(заст.) верхня частина сукні, жіночої сорочки, ліф кофти, кофта; [безрукавка]», *стани́на, ста́ни́ця* СУМ, Нед, *стани́чник*, [*ста́ни-*

ще] «стоянка; місце, житло, притулок» Нед, *станка́ч* «станковий кулемет», *станкові́ст*, [*стано́ва*] «закон» Нед, *ста́нови́й* (заст.) «пристав», *стано́ви́сько* «становище; [табір, житло, оселя, нічліг, квартира Пі, Нед]», *стано́ви́ще* СУМ, Пі, *стано́к, стано́чник, стани́чний*, [*станівки́й*] «дорослий; сталий, усталений», [*станівни́й*] «тс.», *станки́й* «стрункий, ставний», *ста́нови́й, стано́ви́ти*, [*застано́ва*] «застава; розум, міркування», *настано́ва, обстано́вка, перестано́вка, постано́ва, постано́вка, постано́вник, устано́ва*; — р. бр. болг. м. *стан*, др. *станъ*, п. ч. слц. вл. нл. stan, слн. stán, стсл. **станъ;** — псл. stanъ, пов'язане з дієсловом stati «стати»; — споріднене з дінд. sthā́nam «місце, місцеперебування», ав. дперс. stāna- «стойка, місце, стійло», согд. *astān ('st'n) «місце», ōstān ('wst'n) «основа; поселення», перс. sitān (звідки походить компонент -stan (*-стан*) у тур. Türkistan «Туркестан», р. укр. *Туркеста́н, Таджикиста́н*, ос. -ston «місце, вмістище, країна», stonwat «стоянка», staw «поперек; круп», astæw «поперек, талія», гр. δύστηνος «нещасний, бідолашний; жалюгідний, жахливий», дор. δύστᾱνος «тс.» (< *δύσστᾱνος «який перебуває у поганому стані»), ἄστηνος «нещасливий», лат. *stanō (у формі dēstino «стверджую, зміцнюю, прикріплюю; визначаю»), що продовжують ie. *st(h)ā- «стояти», ускладнене суфіксальним -n-; лит. stónas «стан (життєвий)» вважається запозиченням зі слов'янських мов. — Фасмер—Трубачев III 745; Brückner 513; Machek ESJČ 574; Schuster-Sewc 1354; Младенов 606—607; Skok III 326—327; Rudnicki Prasł. II 106; Meillet Études 454; ZVSZ 404—405; Mikl. EW 319; Trautmann 282; Bartholomae 1605; Абаев ИЭСОЯ I 78—79, III 153, 154; Frisk I 427; Vries NEW 688—689; Walde—Hofm. I 344, II 597; Brugmann Grundriss 2/1, 259; Pokorny 1004—1005. — Див. ще **ста́ти.**

[**ста́нва**] «велика діжка, бочка; посудина, стояк Нед», [*ста́нви, ста́нов, станове́ць*] «тс.», [*ста́нова*] «велика (внизу ширша, вгорі вужча) бочка для капусти» О, [*ста́новця*] «велика рівна бочка для капусти» О; — неясне; можливо, пов'язане зі *стан, ста́ти* (пор.).

станда́рт, *стандартиза́тор* «фахівець, який займається питаннями стандартизації», *стандартиза́ція, станда́ртний, стандартизува́ти*; — р. бр. болг. *станда́рт*, п. ч. вл. standard, слц. štandard, м. *стандард*, схв. *стàндард*, слн. stándard, štándard; — запозичення з англійської мови; англ. standard «прапор, штандарт; стандарт, норма, зразок, міра» виводиться від фр. ст. estandard, estendard (фр. étendard «прапор»), пов'язаного з дієсловом estendre (фр. étendre «розтягати; розстилати; протягувати»), що походить від лат. extendere «розтягати, протягувати, поширювати; натягати», утвореного з префікса ex- «ви-, з-» і дієслова tendere «тягти, напружувати, розтягати». — CIC[2] 785; Черных II 198; Kopaliński 913; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Вуjаклија 903—904; Klein 565, 1504; ODEE 863; Dauzat 298—299; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **екс-, тенде́нція.** — Пор. **штанда́рт.**

ста́ни́ця[1], *стани́чник, стани́чний* — див. **стан.**

ста́ни́ця[2], *ста́нка, ста́ня* — див. **ста́йня.**

станіо́ль «олов'яна фольга»; — р. *станио́ль*, бр. *станіёль*, п. ч. слц. вл. staniol, болг. м. *станио́л*, схв. *станѝо̄л, стàньо̄л*, слн. staniól; — запозичення з німецької мови; нім. Stanniól «листове олово, станіоль, фольга», ст. stagnol через іт. stagnuolo зводиться до нлат. stanniolum, утвореного від лат. stannum (stagnum) «олово; суміш свинцю і срібла» не зовсім ясного, можливо, кельтського походження (пор. кімр. ystaen, брет. sten «олово»). — CIC[2] 786; ССРЛЯ 14, 720; Kopaliński 913; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Вуjаклија 904; Kluge—Mitzka 739; Walde—Hofm. II 585; Schrader Reallexikon II 701.

Станісла́в (чоловіче ім'я), *Ста́сій, Стась, Сла́ва, Славко́, Сла́вцьо, Станісла́ва* (жіноче ім'я), *Ста́на, Ста́ня, Ста́ся, Ста́ха, Сла́ва, Сла́вця*, ст. *Станиславъ* (1393); — р. болг. *Станисла́в, Станисла́ва*, бр. *Станісла́ў, Станісла́ва*, др. *Станиславъ*, п. Stanisław, ч. слц. Stanislav, Stanislava, м. *Станислав, Станислава*, схв. *Станислав, Станислава*, слн. Stanislav, Stanislava; — складне утворення з форми наказового способу др. *стани* (псл. stani) від дієслова *стати* і основи іменника *слава* (псл. slava); пізніше могло бути підтримане впливом польської мови. — Вл. імена 87, 160; Петровский 204; Спр. личн. имен 459; Dauzat Dict. des noms 558. — Див. ще **сла́ва, ста́ти.**

[ста́нля] «стремено; трензель, уздечка» Нед; — неясне.

[стано́вник] (бот.) «зимолюбка зонтична, всезелен, Chimaphila umbellata (L.) Nutt. (Pirola umbellata L.)», *[стано́вник]* «грушанка мала, Pyrola (Pirola) minor L.»; — р. *[становник]*, бр. *[станаўнік мужчынскі]*; — очевидно, пов'язане зі *становѝти, установѝти*; назва може бути зумовлена використанням зимолюбки при внутрішніх хворобах, спричинених надмірним фізичним напруженням; пор. інші назви зимолюбки: *[подвигник жіночий, помочник, порушник, вередовник]*. — Лік. росл. Енц. дов. 420. — Див. ще **стан.**

станс «чотирирядкова строфа, що має закінчений зміст; (мн.) невеликий ліричний вірш, який складається з таких строф»; — р. бр. *станс*, (мн.) *ста́нсы*, п. слц. stanca, ч. stance, болг. *ста́нса*, схв. *ста̑нца*, слн. stánca; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. stance «станс, строфа», як і англ. stanza «тс.», нім. Stánze «станси», виводиться від іт. stanza «строфа; кімната», що походить від слат. stantia «місцеперебування, житло», пов'язаного з лат. stans (род. в. stantis), дієприкметником від stāre «стояти», спорідненого з псл. stati, укр. *ста́ти*; італійське слово пояснюється як калька ар. bait «вірш», первісно «дім, кімната». — CIC² 786; Фасмер III 745; Kopaliński 913; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 687; Вујаклија 904; Gamillscheg 823; Dauzat 682; Klein 1504; Kluge—Mitzka 739. — Див. ще **ста́ти.**

ста́нція, *станці́йний, підста́нція, пристанці́йний*; — р. болг. *ста́нция*, бр. *ста́нцыя*, п. заст. stancja «квартира; мешкання для подорожніх» (з XVII ст.), ст. stánca (XVII ст.), ч. заст. stanc, stance; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від іт. stanza (stanzia) «кімната, житло», нар.-лат. *stantia (Смирнов 281; Matzenauer 312; Brückner 513; Kopaliński 913; Sł. wyr. obcych 699), від. лат. statiō «стояння, стоянка, зупинка», пов'язаного з дієсловом stāre «стояти» (CIC 786; ССРЛЯ 14, 736; РЧДБЕ 686), або розглядається як результат видозміни запозиченого п. stacja «станція; квартира», що походить від лат. statiō «стоянка; зупинка» (Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Фасмер—Трубачев 746; Цыганенко 449—450; Sławski JP 38/3, 229; Pisani Paideia 1956, 9/4—5, 306). — Черных II 198. — Пор. **станс, ста́ція.**

[ста́нця] (мн.) «бондарні клепки» Нед; — неясне.

ста́пель «прибережна споруда на суднобудівних заводах у вигляді похилого майданчика, на якому будують, ремонтують і спускають на воду кораблі; (тех.) підсобна споруда для складання верстатів, літаків тощо»; — р. бр. *ста́пель*, п. stapel, болг. *ста́пел*, схв. *стапел*; — через посередництво російської мови запозичено з голландської або нижньонімецької; — гол. нн. stapel «поміст і споруда для спуску на воду суден», як і снн. снідерл. stāpel «підпора, жердина; фундамент», споріднені з дангл. stapol «підпора», дфриз. stapul, stapel «фундамент; колода, блок», двн. staffal «фундамент; крок; ступінь», stafful, stapfal «тс.», діcл. stǫpull «підпора», дангл. stōpel «слід», двн. stuof(f)a «ступінь», stapfo (staffo) «слід ноги», свн. stapfe «тс.», stuofe «слід; підпорна

плита», гол. stoep «ганок», дфриз. stap «крок; слід ноги (ступні)», що виводяться від ie. *steb(h)- «ступати, іти», представленого також у псл. stopa, stǫpenь, укр. *стопá, стýпíнь*. — CIC² 786; Черных II 198; Фасмер III 746; Sł. wyr. obcych 700; РЧДБЕ 686; Vujaklija 904; Meulen 199; Vries NEW 688, 692; Kluge—Mitzka 736, 740; Kluge Seemannsspr. 746; Klein 1505, 1510; Torp 482; Pokorny 1011—1013. — Див. ще **стопá, ступáти.**

[**стараскатися**] «злізти, зсунутися»; — неясне; можливо, пов'язане з *відкарáскатися* (пор. бр. *карáскацца* «видиратися вгору»).

[**старáти**] «добувати, діставати, придбавати СУМ, О; дбати, здобувати Ме; доглядати Нед; старатися про щось О», [*стараáти*] «думати, роздобувати» О, *старáтися*, [*старувáти*] «старатися Нед; піклуватися Корз», [*старáнник*] «дбайливець» Нед, *старáння* СУМ, Нед, [*старáнь*] «піклування, старання» О, *старáтель* «той, хто добуває золото; (заст.) дбайливець», *старáтельство* «промисел старателя», [*старівни́к*] «піклувальник» Куз, Нед, [*стáрник*] «претендент на посаду» Нед, [*старýнок*] «піклування», [*старáльний*] «старанний» Куз, [*старанли́вий* Нед, *старáтельний* Нед, *старли́вий, старовли́вий, старóвний* Пі] «тс.», *старáнний*; — р. *стараáться*, бр. *старáцца*, п. starać się, ч. starati se, слц. starat' sa, вл. starać (so), нл. staraś (se), болг. *старáя се*, м. *старател* «опікун», схв. *стàрати се*; — псл. starati sę «старатися»; — задовільної етимології не має; пов'язується з псл. starъ-jь «старий, давній» (Brückner 513; Hujer LF 50, 319—320; Holub—Lyer 450; Holthausen AeWb. 322; Pedersen Kelt. Gr. I 79); зіставляється з лтс. starîgs «старанний», лит. starìnti «тягти через силу», прус. stūrnawiskan (орудн. в.) «серйозність, важливість», дангл. stierne (styrne) «серйозний, суворий», лат. sternāx «безглуздий», consternāre «потрясати», strēnuus «діяльний», гр. στρηνής «твердий, гострий», στρῆνος «сила», кімр. trîn (trin) «боротьба, бій; праця, турботи» (< *(s)trēnā), норв. sterra «прагнути, завзято домагатися», sterren «упертий», псл. stradati «страждати» (Trautmann Apr. Sprachd. 440; Holthausen AeWb. 322; Walde—Hofm. II 601—602; Boisacq 919; Pedersen Kelt. Gr. I 81; Stokes 137; Persson Beitr. 429—430, 433, 732, 787); зближується з нім. stören «перешкоджати; заважати», двн. stōran «турбувати», нвн. Sturm «буря» (Machek ESJČ 574). — Фасмер—Трубачев III 746; Черных II 198—199; Schuster-Šewc 1354—1355; Duchesne-Guillemin BSL 41/2, 168; ZVSZ 405; Pisani Paideia 1956, 9/4—5, 306. — Пор. **стари́й, страда́ти.**

[**ста́рець**] (бот.) «хрестовниця, кружівниця, Crucianella L. Mak; тирлич хрестовидний, лихоманник, Gentiana cruciata L. Mak; жовтозілля, Senecio L. Нед, Mak», [*старина*] «жовтозілля» Mak, [*старівни́к*] «буфтальмум, крем'яник, Buphthalmum speciosum Schreb. (Teleckia Baumg.) Mak; цикорій дикий, петрові батоги, Cichorium intybus L. Mak; оман високий, Inula helenium L. ВеНЗн, Mak», [*старник*] «жовтозілля» ВеНЗн, ВеЗа, Mak, [*старовина*] «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.; — ранник крилатий, Scrophularia alata Gilib. (S. aquatica L.)» Mak, [*старушок*] «айстра степова, Aster amellus L.» Mak; — р. [*стáрец*] «хрестовниця», [*старинá*] «жовтозілля», [*старови́на*] «ранник», бр. [*старынá*] «жовтозілля», *старасце́нь*, п. starzeć, ч. stařeček, ст. starček, слц. starček «тс.»; — назви, пов'язані зі *стари́й*; мотивація їх не зовсім ясна; можливо, вони зумовлені подібністю якихось частин відповідних рослин до бороди діда, старого; як семантичні паралелі пор. інші назви цих рослин: [*дід*] «хрестовниця», [*дідок*] «тс.», [*дíдик*] «жовтозілля», [*волосник*] «тс.»; народні назви жовтозілля [*стáрець, старина, старник*] можуть розглядатися також як калька лат. senex «старий» (звідки походить наукова назва (Senecio), у такому разі ці назви зумовлені

тим, що головки квіток жовтозілля рано лисіють, оголюються; назви цих рослин можуть пояснюватися, як і синонімічні їм форми [*дід, ді́дик, дідок*], зв'язком з давнім звичаєм слов'ян ставити біля воріт чи коло дверей «діда» (сніп будь-якої колючої рослини) для охорони від нечистої сили, ворожих духів або для заманювання домовика. — Шамота 108—109; Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Меркулова Очерки 98—99; Machek Jm. rostl. 252. — Див. ще **стари́й.** — Пор. **дід²**.

стари́й, *стар, старе́зний*, [*старе-ле́зний*] Чаб, [*старе́не́зний*] Г, Нед, *старе́нний, старе́нький, старе́чий, стари́нний*, [*стари́чий*] ([*стари́ча вовна*] «старої вівці»), [*старко́ватий*] «старкуватий» Нед, *старкува́тий*, [*старови́й*] «старий» Нед, *старови́нний, ста́ростин, старува́тий*, [*стару́шний*] «старенький» Нед, *старча́чий*, [*старче́чий*] «жебрацький», [*старше́нний*] «старший» Нед, *ста́рши́й* СУМ, Нед, [*старга́нка*] «жебрачка» Кур, *старе́цтво, ста́рець*, [*старе́ч(ч)ина*] «жебрацтво» Нед, [*стариґа́й*] «стариган» Куз, [*стариґа́й*], *стариґа́н, стариґань*, [*стариґа́н* Нед, Куз, *стариґань* Нед, Ме] «тс.», *стари́зна, ста́ри́к* СУМ, Нед, *старина́, стари́ня́* СУМ, Куз, *стари́нка, ста́ри́ця* «старе русло; [стара жінка; жебрачка] СУМ, Нед», [*стари́ць*] «дідусь; жебрак» О, *старі́*, [*старі́й*] «старий чоловік» Бі, *старі́йшина, ста́рі́ння*, [*ста́рі́ство*] «староство» Нед, *ста́рість, ста́рка* «сорт горілки; стара птиця; [шкуринка, плівка (на кип'яченому молоці, застояній квашенині Ме)]», [*старне́че*] «старі речі» Нед, [*старни́к*] «торішня трава; торішній плід Чаб», *старови́зна* «старі речі», *старови́на́*, [*старовни́ця*] «старе русло річки» О, [*старо́мля*] «дрантя, старі речі; розсудлива дитина» ЛексПол, *ста́роста, староста́т, ста́ро́ство* СУМ, Куз, [*старосте́нко*] «син старости» Пі, [*старо́стич*] «тс.» Пі, *ста́рости́ха* СУМ, Куз, [*ста́ростойко*] «весільний староста» О, [*старосто́чко*] «тс.» О, [*старостя́нка*] «дочка старости», [*ста́рощинє*] «сватання» Нед, [*старощі́ння*] «тс.», *ста́рощі*, [*стару́к*] «старик», [*стару́н*] «той, хто старує», [*стару́х*] «старик» Нед, О, *стару́ха, старуше́нція*, [*старці́вна*] «дочка жебрака», *старці́вство*, [*старцу́н*] «старець» Нед, О, *старцю́га, старча́*, [*старче́нко*] «син жебрака» Бі, *старченя́, ста́рчик, старчи́ха*, [*старчо́та*] (зб.) «жебраки», [*старчу́к*] «старченя; поводатар», *старши́на́*, [*старши́нник*] «начальник», *старши́нство́, ста́рші, ста́ри́ти, ста́рі́ти(ся), старі́шати*, [*ста́ростити*] «бути сватом», *старостува́ти, старува́ти* «говорити, як стара людина», *старцюва́ти*, [*старчова́ти*] «жебракувати» Бі, *старшинува́ти, старшува́ти*, [*заста́рений*] «постарілий передчасно», *застари́й, застарі́лий, застаріва́ти, оста́ркуватий, переста́рілий, переста́ркуватий, пере́ста́рка, пере́ста́рок, переста́ріти*, [*пі́дстарий*] «немолодий», *підста́ркуватий, підста́роста*, [*підста́ростич*] «син підстарости», [*підстарши́на́*] «унтерофіцер» Куз, *по́старий, поста́рілий, пра́стари́й, престари́й*, [*престаренезний*] Нед, *престарі́лий, при́старий, приста́рілий, приста́ркуватий*; — р. *ста́рый*, бр. *стары́*, др. *старъ*, п. вл. нл. stary, ч. слц. starý, полаб. storě, болг. м. *стар*, схв. *ста̏р*, слн. stàr, стсл. **старъ;** — псл. starъ-jь «старий; давній»; — споріднене з лит. stóras «товстий, об'ємистий», дісл. stórr «великий, сильний, важний, мужній», дінд. sthiráḥ «міцний, сильний»; іє. *stā-ro-, похідне від *stā- «стати, стояти»; зближення з двн. starēn «дивитися нерухомим поглядом», нвн. starr «нерухомий, пильний» (Uhlenbeck 347) недостатньо обґрунтоване. — Черных II 199; Фасмер III 747; Vaillant Езиков. изсл. Младенов 283; Brückner 514; Holub—Kop. 349—350; Machek ESJČ 574; Schuster-Šewc 1355—1356; Olesch 1101—1104; Младенов 607; Skok III 328; Mikl. EW 320; Критенко Вступ 556; Мартынов Язык 84—85; Meillet Études 404; ZVSZ 405; Fortunatov KZ

36, 45; Trautmann 282; Wiedemann BB 27, 223; Būga RR II 259; Walde—Hofm. II 590; Mayrhofer II 278; Holthausen Awn. Wb. 284; Torp 479, 485—486; Persson Beitr. 441, 711, 763; Pokorny 1004, 1008. — Див. ще **ста́ти.** — Пор. **стара́ти.**

стародýб (бот.) «Laserpitium L.; [дудник лісовий, Angelica silvestris L. Mak; копитняк європейський, Asarum europaeum L.; чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.; ломиніс прямий, Clematis recta L.; смовдь, Peucedanum latifolium DC., Peucedanum Ostruthium Koch. тж; горицвіт весняний, Adonis vernalis L. Л]», [*стародýбка*] «чемерник чорний, Helleborus niger L.; чемериця чорна, Veratrum nigrum L. Mak»; — р. [*стародуб*] «горицвіт», [*стародýбка*] «тс.», бр. *стародýбка* «народна назва деяких видів покритонасінних рослин родини жовтецевих і терличевих»; — складне утворення з основ прикметника *старúй* та іменника *дуб*; мотивація назви неясна, як семантичні паралелі пор. [*дуболист*] «Laserpitium latifolium», [*верходуб*] «тс.», [*старовина*] «чистотіл звичайний». — Див. ще **дуб, старúй.**

старт «початковий момент спортивних змагань, зльоту літака, космічного корабля; місце, з якого починається подолання якоїсь віддалі; початок чогонебудь», *стартéр* «особа, яка подає команду до старту; механізм для запуску двигуна», *стартовúк* «робітник стартової команди», *стартувáти*; — р. бр. болг. м. *старт*, п. ч. вл. start, слц. štart, схв. *стàрт*, слн. stárt, štárt; — запозичення з англійської мови; англ. start «пуск, старт; початок, відправлення», букв. «вирушення» пов'язане з дієсловом start «вирушати; починати; запускати; кидатися», сангл. sterten «тс.; кинутися, злякатися», спорідненим з дфриз. stirta (sterta) «перекинути», двн. sturzen (нвн. stürzen) «кидати, скидати; ринутися», снн. снідерл. гол. storten «кидатися; виливати», снідерл. sterten, sturten «кидатися, ринутися, мчати». — CIC^2 786; Черных II 199; КЭСРЯ 425; Sł. wyr. obcych 700; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Вуjаклија 904; Klein 1505; ODEE 864; Kluge—Mitzka 747, 761—762; Vries NEW 689, 705.

[**ста́рчити**] «вистачати; подавати Нед; поставляти, підносити ВеБ», [*встáрчитися* (*в слові*)] «дотримати (слова)» Ж, [*постарчáти*] «постачати», [*спостáрчитись*] «порівнятися, позмагатися» ЛексПол; — запозичення з польської мови; пор. п. starczyć «вистачати», starczać «тс.». — Див. ще **достарчáти.**

[**старшáк**] «товстий кінець дерева» ЛексПол; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни і зближення з прикметником *стáрший* запозиченого бр. [*старчáк*] «головний корінь (дерева та ін.); деревце зі зламаним верховіттям», яке відповідає укр. [*сторчáк*] «обрубки стовбурів трав'янистих рослин», пов'язаному зі *сторч* (пор.).

статвина́ — див. **ста́тúва.**

стате́чний «розважливий, поважний; сповнений гідності; показний; заможний; немолодий; літній; пристойний, добропорядний»; — запозичення з польської мови; п. stateczny «статечний» пов'язане з іменником statek «стан; власність, майно», якому відповідає укр. [*стáток*] «майно». — Shevelov Hist. phonol. 257. — Див. ще **ста́ток.**

ста́ти, *стáтися*, *ставáти*, [*стáйно*] «днище до гребеня» До, *стáлий, безнастáнний, безперестáнний*, [*безпéресталь*], *безпереéстáнку, безпереéстáну*, [*безпереéстáнці*], *безпереéстань, безустáнний, безустáнку, встáти, вúставáти* «виступати; вистачати», *вúстати, відстáти, вíдстань, відстáлий, зістáтися, зостáтися*, [*зостáнок*] «останок», [*зостáток*] Ж, [*зостáльний*] «задній» Ж, [*засталúтися*] (у виразі *з. на сóяшно* «проглянути сонцю»), [*засталя́тися*] «запобігати», *наостáнку, наостáннє, наостáнок, наостáнці, нестáток*, [*недóсталь*], *недостáток, ненастáнний*, [*непереéставком*] Ж, *остáтися*, [*óсталь*] «залишок води в заглибині» Ж, *остáнки, остáнок, остáток, остáча, остáнній, остáтній, остатóчний, перестáти, по-*

ста́ти, по́стать, повста́ти, повста́нець, повста́ння, приста́ти, [*при́стай*] «той, хто приєднується», [*приста́я*] «тс.; приймак», [*при́ста́ш*] «тс.», [*приста́льний*] «безнастанний, постійний» Нед, [*при́стани*] «приєднання; пристановище», *пристано́висько, приста́лий* «утомлений», [*при́стівний*] «пристойний» Нед, *розста́тися, розстава́ння, розста́ння, ро́зстань* «роздоріжжя», [*ро́зста́ньки*] «тс.», *уста́лити, уста́лений, устаткува́ти, устаткува́ння*; — р. *стать*, бр. *стаць*, др. *стати*, п. stać się, ч. státi se, слц. stat' (si), вл. stać so, нл. staś se, болг. *ста́на*, м. *стане*, схв. *ста̏ти*, слн. státi, стсл. **стати;** — псл. stati (*stanǫ (sę)) «ставати, стати; становитися; починати; стояти»; — споріднене з лит. stóti «ставати; починати, приступати», лтс. stât «ставати», прус. postāt «ставати, стати», дінд. ásthāt «встав, став», tíṣṭhati «стоїть», sthāṭṛ́ «який стоїть», дперс. stā- «стояти», ав. hištaiti «стоїть», лат. sto (<*stā̯ō) «стою», sisto «ставлю, розміщую; споруджую; зупиняю; залишаюсь», гр. ἵστημι «ставлю, розміщую; зміцнюю; споруджую; становлюсь; стою», ἱστάνω «ставлю», дірл. tāu «є», ірл. attáu (<*stā̯ō) «я є», двн. свн. stān, stēn «стояти», вірм. stanam «дістаю, відроджую», алб. shton «розмножую», shtuare «стоячий» і, можливо, тох. B stāre «перебувала, залишалась», stam- «стояти, бути», shtäm «стою»; ієв. *st(h)ā- «стати; стояти», букв. «бути міцним»; зближення з хет. ištanta- «відкладати», ištapp- «вкривати, покривати; замикати» (Sturtevant Language 4, 3; 6, 156) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 748; Преобр. II 374—377; Brückner 512; Holub—Kop. 350—351; Machek ESJČ 575; Schuster-Šewc 1352; Младенов 606; Skok III 329; ZVSZ 406; Mikl. EW 319—320; Trautmann 281; Fraenkel 914; Karulis II 288—289; Mühl.—Endz. II 1052; Mayrhofer III 526—527; Walde—Hofm. II 596—599; Klein 1506; Kluge—Mitzka 743; Frisk I 739; Pedersen Kelt. Gr. I 79; Lidén Tochar. St. 35—36; Friedrich HW 91; Brugmann Grundriss II/3, 109; Persson Beitr. II 570; Pokorny 1004—1005. — Пор. **діста́ти, заста́ти, став**[1,2]**, ста́вити, ста́до, стан, ста́ток, стать, стоя́ти.**

[**ста́ти́ва**] «частина ткацького верстата Г, Нед; горизонтальна пластинка між віконними кватирками О», [*става́*] «ткацький верстат» До, [*статвина́*] «одна з двох бокових рам ткацького верстата» Ме, [*ста́товця*] «горизонтальна пластинка між віконними кватирками» О, [*стаціва́*] «частина ткацького верстата» Нед; — бр. [*стаці́ва*] «бокова частина ткацького верстата», [*стаці́вы*] (мн.) «основа ткацького верстата», [*стацьві́ны́*] «тс.», п. staciwa «ткацький верстат», [statywy] (мн.), ч. [stativo] «тс.; (ст.) дерев'яна станина або підставка», [stativky] (мн.) «тс.», нл. [staśiwa] «ткацький верстат», staśiwy (мн.) «тс.», болг. [*стать*] «вертикальний ткацький верстат», [*ста́тила*] «ткацький верстат», схв. *ста̀тива* «бік ткацького верстата», *ста̀тиве* «ткацький верстат», слн. státve «тс.»; — псл. [*stativa/*stativo] «тс.», очевидно, утворене в результаті субстантивації від прикметника *stativъ (пор. лат. statīvus «стоячий, постійний; нерухомий; встановлений», до якого через нім. Statív «штатив» зводиться укр. *штати́в*), пов'язаного з іменником псл. statь «постать; фігура; зовнішній вигляд». — Трубачев Рем. терминол. 123; Brückner 512, 514; Machek ESJČ 576; Schuster-Šewc 1356. — Див. ще **стать.** — Пор. **штати́в.**

ста́тика «стан спокою, рівноваги», *статі́чний*; — р. болг. м. *ста́тика*, бр. *ста́тыка*, п. statyka, ч. слц. вл. statika, схв. *ста̀тика*, слн. státika; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Státik «статика», фр. statique, англ. statics «тс.» походять від гр. στατική (τέχνη, ἐπιστήμη) «вчення про вагу, статика», пов'язаного з στατικός «який уміє зважувати; який зупиняє», що виводиться від στατός «який застоявся, стоячий, нерухомий», пов'язаного з ἵστημι «ставлю, розміщую; стою; ставлю

на ваги, зважую», спорідненим з псл. stati «стати; стояти», укр. *стáти*. — CIC^2 786; ССРЛЯ 14, 783; Kopaliński 914; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 686; Vyjaklija 904; Gr. Fwb. 721; Dauzat 683; Klein 1506; Frisk I 739, II 778. — Див. ще **стáти.**

статúст «актор, який виконує ролі без слів; учасник масових сцен»; — р. болг. м. *статúст*, бр. *статыст*, п. statysta, ч. statista, слц. štatista, вл. statist, схв. *стàтист(а)*, слн. statíst; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Statíst «статист» виводиться від лат. stāre «стояти», statīvus «стоячий» (гр. στατός «тс.»), споріднених з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC^2 786; ССРЛЯ 14, 784; Kopaliński 914—915; Holub—Lyer 450; Gr. Fwb. 721. — Див. ще **стáти.**

статúстика «облік масових явищ; наука, що вивчає кількісну сторону масових явищ», *статúстик, статистúчний*; — р. болг. м. *статúстика*, бр. *статыстыка*, п. statystyka, ч. вл. statistika, слц. štatistika, схв. *статѝстика*, слн. statístika; — запозичення з німецької мови; нім. Statístik «статистика» (букв. «державознавство») утворене в 1748 р. статистиком Г. Ахенвалем (G. Achenwall, 1719—1772) на основі нлат. statisticum як другого компонента словосполучення collegium statisticum «корпорація, що займається статистикою (державознавством, державним обліком)», пов'язаного з лат. status «стан, громадянський стан; забезпеченість, добробут», що зводиться до дієслова stāre «стояти; бути, знаходитися», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC^2 786; ССРЛЯ 14, 784—785; Kopaliński 914—915; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 687; Vyjaklija 904; Gr. Fwb. 721—722; Klein 1507; Dauzat 683. — Див. ще **стáти.**

[**стáтний**] (у сполученні *с. вéчір* «Святий вечір, Святвечір»); — результат семантичної видозміни прикметника [*стáтний*] «заможний» (пор. *Щедрий вечір* «Святвечір»). — Див. ще **стáток.**

стáток «достаток; майно, власність; [худоба; витрати, потреби, заможність, спроможність О; посуд, судно, місцеперебування, порядок, благоустрій Пі]», *стáтки* (мн.) «доходи; добро, майно», [*стáтковúй*] «заможний О; належний до якогось посуду; який знаходиться у посудині Пі», *статковúтий* «статечний; хазяйновитий», [*стáтний*] «статечний; заможний Г, Нед», [*статóчний*] «статечний», *статкувáти* «добре хазяйнувати, старанно працювати; поводити себе добре, розсудливо», [*статнíти*] «тс.», [*стáтком*] «доволі, досить, багато» Нед, О; — р. [*стáток*] «достаток», бр. *стáтак* «стадо», др. *статъкъ* «майно, спадщина», п. statki «майно», ч. statek «тс.», слц. statok «тс.; худоба»; — псл. [statъkъ] «майно», пов'язане з stati «стати, вистачити»; менш переконливе виведення (Machek ESJČ 575) від псл. stati «виникнути» (первісно у значенні «худоба»). — Огієнко РМ 1938/10, 440; Трубачев Рем. терминол. 237; Фасмер III 747; Преобр. II 375—376; Brückner 514; Schuster-Šewc 1356—1357; Mikl. EW 319. — Див. ще **стáти.** — Пор. **достáток, стáчити.**

стáтор «нерухома частина електричної машини»; — р. болг. *стáтор*, бр. *стáтар*, п. ч. слц. stator, схв. *ста̑тор*, слн. státor; — запозичення з англійської мови; англ. stator «тс.» утворено від лат. stāre (statum) «стояти», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC^2 787; Лехин—Петров 613; ТСБМ V/1, 315; Kopaliński 914; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 687; Vyjaklija 905; Klein 1507. — Див. ще **стáти.**

стаття́, *статéйний, постатéйний*; — бр. *стацця́* (іст., військ.), ч. слц. stať «стаття»; — запозичення з російської мови; р. *статья́* «стаття» пов'язане з іменником *стать* «склад чогось; спосіб; постать», якому відповідає укр. *стать*. — Фасмер III 748; Преобр. II 374—376; Holub—Lyer 450; Mikl. EW 319. — Див. ще **стать.**

статýра «будова, склад тіла людини», *статýрний* «стрункий; статний; про-

порційно складений»; — р. болг. *ста́тура*, п. заст. вл. statura, слн. statúra; — очевидно, через польську мову запозичено з італійської; іт. statura «зріст; постава, осанка» походить від лат. statūra «зріст; величина», пов'язаного з дієсловом stāre «стояти», спорідненим з псл. stati, укр. *стáти*. — Фасмер III 747; Смирнов 281; Christiani 46; Kopaliński 914; РЧДБЕ 687; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **ста́ти.**

ста́тус «правове становище; певний стан чогось»; — р. бр. м. схв. *ста́тус*, п. ч. status, слц. status, štatus, слн. státus; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Státus «стан, становище», фр. англ. status походять від лат. status «стан, становище; громадянський стан, звання, суспільний ступінь», пов'язаного з stāre «стояти», спорідненим з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC² 787; ССРЛЯ 14, 790; Kopaliński 914; Holub—Lyer 451; Byjaклија 905; Gr. Fwb. 722; Klein 1507; Dauzat 683. — Див. ще **ста́ти.**

стату́т, ст. *статутъ* «зведення законів держави» (1475); — р. болг. *стату́т*, бр. *ста́ту́т*, п. ч. вл. statut, слц. štatút, м. *статут*, схв. *ста̀тӯт*, слн. statút; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; пізньолат. statūtum «ухвала, постанова, рішення» зводиться до лат. statuo «встановлюю; формулюю; вирішую; ставлю», пов'язаного з sisto «ставлю, розташовую, зупиняю», sto (stāre) «стою», спорідненими з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC² 787; Акуленко 134; Фасмер III 747; Смирнов 281—282; Kopaliński 914; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 687; Byjaклија 905; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **ста́ти.**

ста́туя, *статуе́тка, статуа́рний* «характерний для статуї; нерухомий»; — р. бр. болг. *ста́туя*, п. слц. statua, ч. statue, (заст.) štatue, м. схв. *ста́туа*, слн. státua; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Státue «статуя», фр. англ. statue «тс.» походять від лат. statua «статуя; колона», пов'язаного з дієсловом statuo «ставлю; встановлюю; зводжу, споруджую, засновую». — CIC² 787; Черных II 199; Фасмер III 747—748; Преобр. II 374; Christiani 46; Sł. wyr. obcych 700; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 687; Byjaклија 905; Gr. Fwb. 722; Klein 1507; Dauzat 683; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **стату́т.**

стать «сукупність ознак організму, якими розрізняються чоловічі й жіночі особини; постать», *ста́ті* (мн.) «частини тіла тварин і зовнішні ознаки їх будови», *стате́вий, ста́тний* «стрункий, з пропорційно складеною фігурою», [*статни́й*] «довгополий» (про верхній одяг), [*ста́тній*] «тс.», *по́стать* «статура; смуга ниви, яку займає один працівник»; — р. *стать* «будова тіла, статура», ч. [statný] «рослий, гарний», схв. *по̏стāт* «ряд (на жнивах)», с.-цсл. **постать** «частка, доля; напрям»; — псл. statь, postatь, пов'язані з stati «стати»; — споріднені з лтс. stātis «стойка», ав. stāiti- «тс.; стояння, встановлення», діcл. stód «місце, стан», дінд. sthítiḥ, sthitíḥ «стояння, перебування, стан», гр. στάσις «міцність, положення; стан», лат. statiō «стоянка»; ie. *st(h)ā-ti-, *st(h)ə-ti-. — Німчук 299—300; Фасмер III 748; Zubatý St. a čl. I/1, 46; Skok III 15; Trautmann 283; Mühl.—Endz. III 1052; Uhlenbeck 347; Frisk II 777; Walde—Hofm. II 597—599; Pokorny 1005—1006. — Див. ще **ста́ти.** — Пор. **ста́я²**.

стафілоко́ки «бактерії родини мікрококів з кулястими нерухливими клітинами, що утворюють гроноподібні скупчення»; — р. *стафилоко́кки*, бр. *стафілако́кі*, п. stafilokoki, ч. stafylokok, stafylokokus, слц. stafylokokus, болг. м. *стафилоко́ки*, схв. *стафилококе*, слн. stafilokók; — наукова назва, адаптована з новолатинської номенклатури; нлат. staphylococcus утворено в 1882 р. бактеріологом О.Огстоном (1844—1929) з основ іменників гр. σταφυλή «виноградне гроно», очевидно, пов'язаного з (ἀ)σταφίς «ізюм» та більш віддаленими στέμφυλα (мн.) «маса вичавленого винограду, оливок», ἀστεμφής «міцний, незламний», похідними утвореннями з ас-

піра́цією від дієслова στέμβω «давити, м'яти ногами», яке зближується з στέφω «щільно оточую, кутаю, загортаю», та іменника κόκκος «зернина, ядро». — CIC² 420, 787; ССРЛЯ 14, 804; Фасмер III 748; ГСЭ 191; ТСБМ V/1, 318; Kopaliński 501, 912; Holub—Lyer 247, 450; РЧДБЕ 687; Vujaklija 905; Klein 1504; Frisk II 778—779, 788, 794—795. — Див. ще **кок³, кутя¹, Степа́н.**

стаціона́р, *стаціона́рний*; — р. *стациона́р, стациона́рный*, бр. *стацыяна́р, стацыяна́рны*, п. stacjonarny, ч. stacionární, (рідк.) stacionérní, слц. stacionárny, болг. м. *стациона́р, стациона́рен*, схв. *стацио̀нāр, стационāран*, слн. stacionáren; — запозичення із західноєвропейських мов (спочатку в формі прикметника); нім. stationär «стаціонарний, постійний», фр. stationnaire, англ. stationary «тс.» походять від лат. statiōnārius «нерухомий; караульний; станційний», пов'язаного з statiō (род. в. statiōnis) «стояння; положення, стан; місцеперебування; стоянка, зупинка; поштова станція». — CIC² 787; ССРЛЯ 14, 805; Kopaliński 912; Holub—Lyer 449; РЧДБЕ 687; Vujaklija 905; Klein 1506; Dauzat 683; Walde—Hofm. II 587, 596—597. — Див. ще **ста́нція.**

ста́ція (заст.) «постій; [станція]»; — запозичення з польської мови; п. stacja «тс.» відповідає укр. *ста́нція* (див.).

ста́чити «вистачати», *стача́ти* «тс.», *вистача́ти, ви́стачити, доста́чити, наста́чити,* [*настатча́ти*] «настачати» Ж, [*наста́ток*] «вдосталь» О, *неста́ча, недоста́ча, постача́ти, постача́льник, постача́льний,* [*приста́ча*] «доставка»; — р. [*ста́чить*] «вистачати», п. ст. statczyć, ч. stačiti, слц. stačit', нл. dostacyś, ст. stacyś «тс.»; — очевидно, псл. *statъčiti «тс.», похідне від statъkъ «достаток, майно»; зіставлення з лит. tèkti «вистачати» (Machek ESJC 573) недостатньо переконливе. — Фасмер III 749; Brückner 514; Holub—Lyer 449; Holub—Kop. 348; Mucke II 513. — Див. ще **ста́ток.** — Пор. **достарча́ти, ста́рчити.**

ста́я[1] «зграя; ряд кіп, полукіпків; [стайня, хлів; стійло (для овець) Нед; загорожа для овець на полонині ГрицАВ; житло гуцульських пастухів]», [*ста́ї*] «місце, на якому вівці затримуються на паші» О, *ста́йка* «ряд кіп, полукіпків; [стайня, хлів; вид куреня у гуцульського пастуха]», [*ста́йки*] «місце стоянки овець» О, [*ста́ля*] «ряд кіп на полі» Л, *ста́йно* «граєю», [*за́стайка*] «житло пастуха-гуцула в полонинах; піддашшя в кошарі Ж»; — р. *ста́я* «зграя; [кілька будівель під одним дахом; хлів]», бр. [*ста́я*] «стадо», др. *стая* «хлів; пристанище; намет», п. [staja] «місце для стогів, біля яких завжди буває сіно і намет для пастуха», [staj] «тс.», ч. stáj «хлів, стайня, стійло», stáje «тс.», слц. staj «стайня», болг. *ста́я* «кімната», м. *стаја* «стайня; кімната», схв. *ста̀ја* «хлів; повітка», слн. stája «хлів, загін», цсл. **ста** «загін, стійло»; — псл. staja «хлів, стійло, курінь», пов'язане з stati «стати». — ГрицАВ 175—176; Фасмер III 749; Brückner 512; Machek ESJC 574; Skok III 329; Mikl. EW 319; Клепикова 163; Сл. и балк. языкозн. 186. — Див. ще **ста́ти.** — Пор. **ста́йня.**

[**ста́я**[2]] «ділянка землі; невеликий загін при оранці поля, поле, оране вертикально до дороги О; смуга ниви, яку займає один косар, жнець Нед», [*ста́ї*] (мн.) «довге орне поле, загони» О, [*ста́ваня*] (міра землі) «1 га» О, [*ста́вка*] «стежка; довжина пройденої дороги» О, [*ста́йка*] «грядка; шматок землі» О, [*стаяня*] «гони Нед; ділянка землі О»; — бр. [*ста́я*] «вузька і довга ділянка землі», п. [staja] «певна міра довжини поля», staje (заст.) «давня міра довжини поля», [stajanie, stajenie], stajadło (рідк.) «тс.»; — псл. staja «постать, займана працівником смуга ниви», пов'язане з stati «стати». — ГрицАВ 175—176. — Див. ще **ста́ти.** — Пор. **стать.**

[**ста́я**[3]] «огорожа з комишу між двома котцями (загородами з очеретяних щитів для ловіння риби)»; — очевидно, пов'язане з [*ста́я*] «загорожа для овець». — ГрицАВ. 175—176. — Див. ще **ста́я**[1].

[**ста́ячка**] «витушка» Л; — очевидно, пов'язане зі *ста́ти, стоя́ти* (див.).

ствол «частина вогнепальної зброї у вигляді труби; (гірн.) вертикально або похило розташована частина шахти; [стовбур О]», [*ствіл*] «ствол рушниці» Нед, [*ство́лик*] «стебло» Нед, *стволи́на* «частина вогнепальної зброї», *стволови́й* «робітник, що керує спусковим механізмом», *ство́льний* «який виготовляє стволи» (про цех); — р. *ствол* «стовбур дерева; ствол; частина шахти», бр. *ствол* «стовбур, ствол», ч. stvol «стебло» (з р.?), [štbol], вл. [stwólk, stwólčk] «тс.», нл. stwol (stwól) «собача петрушка звичайна, Aethusa cynapium L.», болг. *цвол* «ствол», м. *цволка* «паросток», схв. *цва̀лика* «стебло цибулі», [*цва̀лина*] «тс.», слн. [stǫ̑lje] «осока, Carex L.», [cvolína] «вид цикути», р.-цсл. **стволи́к** «кропива»; — очевидно, псл. [*stьbolъ] «стовбур», пов'язане з *stьblь (*stьblo) «стебло». — Фасмер III 749; Преобр. II 377; Горяев 343; Budziszewska 257; Schuster-Šewc 1373; Младенов 608; Štrekelj AfSlPh 28, 497; Mikl. EW 327. — Див. ще **стебло́.**

[**ство́ля**] (бот.) «бугила лісова, Anthriscus silvestris (L.) Hoffm.» Mak, [*стволовий*] (у словосполученні *с. цвіт* «тс.») Mak; — р. [*ство́лья*] «бугила лісова», бр. [*ствóлля*] «тс.»; — пов'язане з *ствол* «дудка»; назва зумовлена порожнистою будовою стебла бугили. — Див. ще **ствол.**

створ «звід, склепіння; (спец.) розташування двох орієнтирів на одній лінії з оком спостерігача; напрям перетину русла з греблею; фарватер, навігаційний орієнтир», [*створча́тий*] «з двома стулками (двері, вікна)» Нед, Куз; — бр. *створ* «частина простору, обмежена стійками, перекладками; стулка; розміщення двох предметів на одній лінії з оком спостерігача; навігаційний орієнтир»; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *створ* «запор, засув; стулка; віконниця; рухома частина греблі (для спуску води); лінія, що проходить через два орієнтири; навігаційний орієнтир» пов'язане із *затвори́ть* «закрити», яке відповідає укр. *затвори́ти* (див.).

стеари́н; — р. болг. м. *стеари́н*, бр. *стэары́н*, п. stearyna, ч. stearín, stearin, слц. слн. stearín, вл. stearin, схв. *стеа̀рӣн*; — запозичення з французької мови; фр. stéarine утворене французьким хіміком М.Е. Шеврелем (1786—1889) від гр. στέᾱρ (<*στᾱ̯ι-αρ) «сало, жир», пов'язаного з στῖα (στῖον) «кремінь», στίλη «крапля», спорідненими з дінд. styáyatē «загусає, твердіє», ав. stā-, stāy- «грудка; купа», гот. stains «камінь», діскл. steinn, двн. stein, нвн. Stein «тс.», псл. stěna «стіна», укр. *стіна́*. — CIC^2 787; Черных II 199—200; Фасмер III 749, 754; Sł. wyr. obcych 701; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 687; Vujaklija 906; Dauzat 683; Gamillscheg 823; Frisk II 779—780, 797, 799; Kluge—Mitzka 744; Klein 1508, 1518. — Див. ще **стіна́.**

сте́бе́н, *стебні́вка, стебно́ваний, стебнува́ти, стебну́ти* — див. **сті-ба́ти.**

[**сте́бка**] «комірка, в якій зберігається городина взимку, бочки з квашениною та ін. Л; комора (опалювана взимку); халупа, стара, погана хата Л», [*сте́пка*] «стара, погана хата; халупа Л; рублений амбар з грубою, що замінює льох; дерев'яна комора Нед», [*стебни́к*] «комора Нед; омшаник», [*стьо́бка*] «комірка» Л, [*присте́бник*] «повітка; надбудова над погребом» Л; — р. [*сте́бник*] «омшаник», бр. *сто́пка* «комора для збереження овочів», [*сцёпка*] «тс.», п. stebnik «льох, у якому розміщують вулики з бджолами на зиму», ч. stébník «тс.»; — пов'язане з [*істе́пка*] «невелика будівля в сінях або під хатою для зберігання овочів узимку», [*ви́степка*] «тс.» (див.).

стебло́, *стебели́на, стебели́ння, стебе́лля, сте́бель,* [*стеби́ля*] (зб.) «стебла» О, *стебли́на, стебли́ння, стеблува́ння,* [*стебелькува́тий*] «стеблоподібний; тонкий, стрункий Чаб», *стебли́стий,* [*стебнова́тий*] Нед, *стеб-*

лови́й, [*стебле́вий*] Нед, *стебля́стий*, [*стрильбелькува́тий*] «худорлявий» Чаб, [*стебели́ти*] «виростати в стебло» ВеБ, [*стебели́тися, стебли́тися*] «тс.» Нед; — р. *сте́бель*, [*стебло́*], бр. *сцябло́*, др. *стьбло, стьбль*, п. źdźiebło, źdźbło, [zdbło, zbło], ст. śćbło, ściebło, ч. stéblo, [zblo], ст. stblo, слц. steblo, вл. stwjelco, [spjelco], нл. spło, [zbło], полаб. stâblů, болг. *стебло́, стъбло́*, м. *стебло*, схв. *ста́бло, ста̀бљика*, слн. stêblo, с.-цсл. **стьбль, стьбло, стьблик**; — псл. *stьblь, *stьblo; — споріднене з лит. stìbis «membrum virile», stíebas «стовп, стовбур, стебло», stibýna «той, у кого довгі гомілки», stáibiai (мн.) «гомілки», лтс. stiba «палка, прут», дінд. stíbhiḥ «пучок, жмуток; волоть», лат. tībia «гомілка, гомілкова кістка», гр. στιφρός «міцний, сильний», στιβαρός «тс.», очевидно, також лат. stipula «соломинка»; ie. *steib(h)- (*steip-) «міцний, жорсткий; стискати». — Фасмер III 750; Черных II 200; Преобр. II 377—378; Brückner 650—651; Machek ESJČ 576; Schuster-Šewc 1372—1373; Младенов 608, 615; Skok III 323; ZVSZ 416; Meillet Études 419; Trautmann 287; ZfSlPh 8, 442; Būga RR I 486, II 594—595; Fraenkel 903—904; Mühl.—Endz. III 1064; Karulis II 294; Frisk II 781—782, 799; Walde—Hofm. II 594—595, 680; Pokorny 1015. — Пор. **ти́бе́ль.**

[**стебля́к**] (зоол.) «стебловий пильщик, Cephus pygmaeus» Нед, Куз; — пов'язане зі *стебло́*; назва зумовлена тим, що ця комаха розвивається в стеблах злаків (Горностаев 285). — Див. ще **стебло́.**

[**стег**] «стібок (у шитті)» Нед, Куз, [*стежо́к*] «тс.» Куз, [*сте́гнати*] «стьобати, строчити» Нед, [*застегнути*] «застібнути» ВеЛ, [*застяга́ти*] «застібати» Ж, [*застягну́ти*] Ж, [*розстяга́ти*] «розстібати» Ме, [*розстягну́ти*] Ме; — р. *стега́ть* «шити; бити», п. ścieg «стібок»; — псл. steg-/stog- «стьобати; шити», первісно, очевидно, «колоти; бити»; — споріднене з гот. stakins (зн. в. мн.) «наколоті знаки, тавра», двн. sta(c)hhulla, stahhula «жало, колючка», stachilla, свн. stachel, нвн. Stáchel «тс.», stechen «колоти, жалити; різати», свн. stëchen, двн. stëhhan «тс.», свн. stekken «втикати»; ie. *steg-, *stegh-. — Фасмер III 751; Преобр. II 379—380; Brückner 529; Kluge—Mitzka 735, 742; Pokorny 1016—1017. — Пор. **застегнути.**

[**стега́цца**] «набридати, надокучати» Л; — неясне; можливо, пов'язане з *тяжки́й, ту́га.*

стегно́ «верхня частина ноги; [частина терниці]», [*сте́гна*] (мн.) «передні сниці у возі» О, *стеге́нце*, [*стегня́ниця*] «частина ткацького верстата», [*стегня́нкє́*] «сниці» О, *стеге́нний, стегна́стий, стегнови́й*, [*підсте́гнє*] «гомілка» Нед; — р. *стегно́*, бр. *сцягно́*, п. ścięgno, ścięgno, ч. слц. stehno, вл. sćehno, нл. sćogno, полаб. stegnü, схв. *сте̏гно*, (мн.) *сте̏гна*, слн. stêgno, стсл. **стегно, стьгно**; — псл. stegno, [stьgno]; — загальноприйнятого пояснення не має; можливий зв'язок з лат. tīgnum (<*tegnom) «брус, будівельний ліс», що зближується з р. *стожа́р* «жердина, палиця» і далі з ie. *(s)teg- «тс.»; пов'язання з дінд. sákthi «стегно» (Machek ESJČ 576) необґрунтоване. — Фасмер III 751; Откупщиков ЭИРЯ IV 109; Преобр. II 380; Sławski JP 38/3, 229; Brückner 529; Holub—Lyer 451; Schuster-Šewc 1271—1272; Mikkola Ursl. Gr. II 163; ZVSZ 407; Walde—Hofm. II 681; Pokorny 1014. — Пор. **сті́г, сто́жар.**

[**стежар**[1]] (бот.) «дуб звичайний, Quercus robur L. (Q. penduculata Ehrh.) Mak»; — очевидно, результат перенесення на рослину назви [*стежа́р*] (р. [*стожа́р*]) «жердина (для складання копиці сіна)». — Див. ще **сто́жар.**

сте́жа́р[2], *сте́жір* — див. **сто́жар.**

сте́жка, *стежа́*, [*сте́жа́*] «розвідка, спостереження» Куз, [*сте́жач*] «спостерігач» Куз, [*сте́жник*] «тс.» Куз, *стежи́ни*, [*сте́жі*] «люди, послані вести спостереження», [*сти́шка*] «стежка» О, *сте́жи́ти* СУМ, Нед, [*стежкува́ти*] «стежити»; — р. (розм.) *сте́жка*

«стежка», бр. *сцéжка*, п. ścieżka, ч. слц. stezka, вл. šćežka, нл. sćažka «тс.»; — псл. stьžьka, похідне від *stьga (>stьzja) «тс.». — Machek ESJČ 577; Schuster-Šewc 1416—1417; Коломиец Этимология 1984, 98. — Див. ще **стезя́.**

стезя́ «(кн.) життєвий шлях; (заст.) стежка» (очевидно, зі стсл.); — р. *стезя́*, [*стегá*], др. *стьза, стьзя* «стежка, шлях», полаб. stadza (staʒă) «стежка», схв. *стàза* «пішохідна дорога», слн. stezà «тс.», стсл. **стьза** «стежка, шлях»; — псл. stьza (*stьga), пов'язане з stignǫti «стигнути, встигати, поспішати»; — споріднене з лтс. stiga «стежка; пішохідна дорога», staiga «дорога», двн. stēg «тс.» (<*stigaz), steiga, гот. staiga «тс.», гр. στίχος «ряд», алб. shteg «стежка»; ie. *stīgh-/steigh-, stoigh-. — Фасмер—Трубачев III 752; Черных II 200; Преобр. II 378—379; Brückner 529; Holub—Lyer 451—452; Machek ESJČ 577; Schuster-Šewc 1416—1417; Skok III 331; Куркина Этимология 1968, 92, 98—99; Бурлакова ВСЯ VI 56; Mikkola Ursl. gr. II 171; Trautmann 286; Karulis II 296; Mühl.—Endz. III 1065—1066; Kluge—Mitzka 743—744; Frisk II 783—785; Torp 492; Pokorny 1017. — Див. ще **сти́гнути**[1]. — Пор. **сте́жка.**

[сте́йка] (у виразі *ні сте́йки ні гéйки*) «не стоїть і не йде»), [*сте́йки*] (присл.) «стоячи» Нед; — пов'язане зі *стоя́ти*; заміна кореневого **о** на **е** могла бути зумовлена впливом слова [*гéйки*] «їхати вперед», похідного від *гей* (виг.). — Див. ще **стоя́ти.**

стек «палиця вершника»; — р. болг. *стек*, бр. *стэк*; — запозичене, очевидно, за посередництвом російської мови, з англійської; англ. stick «стек, палиця» (сангл. sticke, дангл. sticca «тс.») пов'язане з дангл. stician «заколоти, колоти; проткнути» і спорідненe з дісл. stik «палиця», stikka, двн. stecko, stehho, свн. steche, нвн. Stecken «тс., посох; жезл», днн. stekan «втикати», дфриз. steka, гол. steken, снідерл. stēken, двн. stëhhan «тс.», свн. нвн. stechen «заколоти, колоти, проколювати», двн. stechhōn, stechen «колоти», гот. stakins «наколоті знаки, тавра», лит. sègti «проколювати, застібати», sagstýti «приколювати, зашпилювати, застібати», псл. steg-/stog- «шити, стьобати», укр. *застегнути*. — CIC[2] 787—788; ТСБМ V/1, 361; РЧДБЕ 688; Klein 1514; Kluge—Mitzka 742; Vries NEW 695, 700, PBrB 80, 1958, 17; Фасмер III 751; Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Преобр. II 379; Trautmann 285. — Див. ще **застегнути.**

стекля́рус (зб.) «тоненькі короткі трубочки з кольорового скла, які використовують для намиста, оздоблення одягу; різновид бісеру»; — запозичення з російської мови; р. *стекля́рус* «тс.» пояснюється як складне утворення з основ іменників *стекло́* «скло» і *я́рус* (у значенні «ряд, смуга»). — Фасмер III 753; Преобр. II 380; Соболевский РФВ 66, 334. — Див. ще **скло, я́рус.**

[стекти́ся] «сказитися», [*стіка́тися*], [*сте́клий*] «скажений», [*стекли́зна*] «скаженина, сказ» Нед, [*стекли́на* ВеБ, *стіклúзна* Нед] «тс.», [*стекли́нник*] «вид рослини, яку вживають від сказу» ВеБ; — результат спрощення запозиченої з польської мови форми [*встіка́тися*] «казитися» (див.).

[стекуни́] (зоол.) (мн.) «однопрохідні клоачні, Monotremata» Куз; — очевидно, пов'язане зі *стекти́*; назва зумовлена наявністю у цих тварин клоаки — вивідного отвору, спільного для кишечника і сечостатевих органів. — Див. ще **текти́.**

сте́ла «кам'яний стовп чи плита з написом або рельєфним зображенням»; — р. болг. *сте́ла*, бр. *стэ́ла*, п. stela, ч. слц. слн. stéla; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stéle, фр. stèle, англ. stele походять від лат. stēla «стовп, колона», яке зводиться до гр. στήλη (<*στάλ-νᾱ) «тс.», пов'язаного чергуванням голосних з дієсловом στέλλω «готую; посилаю», яке зіставляється з псл. stьlati, укр. *стели́ти*. — CIC[2] 788; ССРЛЯ 14, 830; ТСБМ V/1, 361; Kopaliński 915; Holub—Lyer 451; Gr. Fwb. 722; Dauzat 683; Klein 1509; Frisk II

786—788, 795—796. — Див. ще **апо́стол.** — Пор. **сла́ти**[2], **сті́л.**

стела́ж «ряд полиць, розташованих одна над одною»; — р. *стелла́ж*, бр. *стэла́ж*, п. stelaż, ч. steláž, šteláž, слц. šteláž, šteláža, steláž, steláža, болг. *стела́ж*, схв. *стѐлā̄ж* (чол. р.), *стела́жа* (жін. р.), слн. steláža; — запозичення з німецької мови; нім. Stellάge «стелаж» запозичене з голландської мови; гол. stellage «тс.» утворене за допомогою романської кінцівки -age від дієслова stellen «ставити, вставляти», спорідненого з дангл. stellian, двн. stellan, нвн. stellen «тс.», прус. stallit «стояти», псл. stati, укр. *ста́ти*. — CIC[2] 788; Черных II 200—201; ТСБМ V/1, 361—362; Kopaliński 915; Holub—Lyer 472; РЧДБЕ 688; Vyjaklija 906; Kluge—Mitzka 745; Vries NEW 690, 694, 696. — Див. ще **сла́ти**[2], **ста́ти.** — Пор. **сті́л.**

стели́ти, *сте́ливо, стели́на, сте́лище, стелі́ння, сте́лька, стельни́к, сте́ля, сте́лянка* — див. **сла́ти**[2].

стельва́га «поперечний брус у воза, плуга, до якого приєднується упряжка», [*стальва́га* НикНикТЛ, *станва́га* Корз], *штельва́га*; — бр. *стальва́га*, п. stelwaga, sztelwaga «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Stellwage «тс.» складається з основ слів Stelle «місце; насад воза», пов'язаного з stellen «ставити», спорідненим з дінд. sthálati «стоїть твердо», прус. stalīt «стояти», і Wage (Waage) «вага, ваги; стельвага» (пор. того ж походження укр. [*вага*] «стельвага» НикНикТЛ, [*ваги* тж, *ва́ґа* МСБГ] «тс.»). — Шелудько 47; SJP VIII 744. — Див. ще **вага́.** — Пор. **сте́льмах.**

сте́льмах «майстер, який робить вози, сани, колеса; [тесляр, тесля]», [*ште́льмах, шти́льмах* О] «тс.», *сте́льмаство* «ремесло, фах стельмаха», [*стельма́шка*] «тс.» О, *стельма́шня* «майстерня, де роблять вози, сани, колеса», [*штельма́шня*] «тс.», *стельмахува́ти, стельма́шити*; — бр. *стальма́х* «стельмах», *стэ́льмах* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. stelmach «колісник, каретник» походить від нім. Stéllmacher «тс.», утвореного з основ іменника Stelle «місце; насад воза» і дієслова machen «робити», спорідненого з гр. μάσσειν «місити», псл. mazati, укр. *ма́зати*. — Шелудько 47; Потебня РФВ 1879/1, 263; Richhardt 100; Weiss-Brzezinowa Prace językozn. 21, 155; Kopaliński 915; Kluge—Mitzka 451, 745. — Див. ще **ма́зати, стельва́га.**

стелю́га — див. **сталю́га.**

стелюшо́к (бот.) «багаторічний трав'янистий бур'ян родини гвоздикових, Spergularia (Pers.) J. et C. Presl.»; — пов'язане зі *стели́ти*; назва зумовлена лежачою формою стебел. — Нейштадт 189—190; БСЭ 43, 30. — Див. ще **сла́ти**[2].

стеме́нний — див. **достеме́нний.**

[стемпера́тися] «заспокоїтися, стихнути» Scheludko; — запозичення зі східнороманських мов; рум. (a se) astîmpărá «заспокоюватися; вгамовуватися», молд. *a се астымпэрá*, заст. *стымпэрá* «тс.» виводяться від лат. *ex-temperāre, похідного від temperāre «зменшувати, пом'якшувати; змішувати (у певній пропорції); стримувати, регулювати, ослабляти; знати міру», пов'язаного з tempus «час». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 173; СДЕЛМ 38; DLRM 49, 802; Puşcariu 13; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **темпера́мент, температу́ра.**

[сте́мпка] «поперечна балка на основній опорі вітряка» Нед; — запозичення з польської мови; п. stępka «[тс.; пастка на звіра]; кіль судна» пов'язане з stąpić «ступити». — Див. ще **ступа́ти.**

стена́ти[1] «піднімати і опускати плечі при вираженні здивування, зневаги, вагання», *стену́ти, стина́ти, стину́ти* «тс.», *стена́тися* «судорожно тремтіти, трястися (від хвилювання, переляку тощо); здригатися; коливатися, хитатися», *стина́тися, стену́тися* «тс.; розгубитися, збентежитися, жахнутися; різким рухом кинутися, рушити куди-

небудь», *стину́тися* «тс.»; — не зовсім ясне; виводиться від псл. *tęti (ten-) «тягти», відбитого також у *затя́ти* «покрити, затягти», *тя́ти* «зціпити». — Меркулова Этимология 1975, 55. — Див. ще **затя́ти.**

стена́ти[2] «жалібно стогнати; плачучи, кричати», [*стеня́ти*] «тс.» Нед; — р. *стена́ть*, др. *стена́ти*, ч. stenati, слц. stenat', болг. *сте́ня* «стогну», м. *стенка* «стогне», схв. *стѐњати*, слн. stenjáti, стсл. **стѣнати;** — псл. stenati «стогнати», пов'язане чергуванням голосних з stopъ «стогін», stonati «стогнати»; — споріднене з лит. stenėti, лтс. stenêt «тс.», прус. *stint, stīnons (акт. дієприкм. мин. ч.) «вистражданий, перенесений», дангл. stenan «стогнати», stunian, діcл. stynja «тс.», дінд. stánati «гримить, гуркоче», гр. στένει «позіхає, стогне»; ie. *(s)ten-. — Фасмер III 754; Преобр. II 381; Machek ESJC 579; Schuster-Šewc 1360; Младенов 608; Skok III 332—333; Trautmann 286; Karulis II 293; Fraenkel 901; Mühl.—Endz. III 1061; Kluge—Mitzka 753; Mayrhofer III 510; Frisk II 789—790; Torp 481; Pokorny 1021. — Пор. **стогна́ти, стонати.**

стенд, *стендови́к*; — р. *стенд*, бр. *стэнд*, п. stand, слц. stend «робоче місце»; — запозичення з англійської мови; англ. stand «стенд» пов'язане з stand «стояти», спорідненим з діcл. standa, днн. гот. standan, двн. stantan «тс.», дінд. tíṣṭhati «стоїть», лат. sto (<*stāiō) «стою», псл. stati, укр. *ста́ти.* — CIC[2] 788; ССРЛЯ 14, 836; Крысин 54, 89, 102; Kopaliński 913; Klein 1504; Kluge—Mitzka 743; Walde—Hofm. II 596—599. — Див. ще **ста́ти.**

стенографі́я «швидкий запис усної мови за допомогою спеціальних умовних знаків», *стено́граф* «фахівець, який записує усну мову способом стенографії», *стенографі́ст* «тс.», *стенографі́чний, стенографува́ти* «робити запис усної мови способом стенографії»; — р. болг. *стенографи́я*, бр. *стэнаграфія*, п. слц. stenografia, ч. stenografie, вл. stenografija, м. *стенографија*, схв. *стенографија*, слн. stenografíja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stenografíe (Stenographíe), фр. sténographie, англ. stenography (найраніше) утворено з основ гр. στενός «тісний, вузький» і γράφω «пишу». — CIC[2] 788; Коваль 158; ССРЛЯ 14, 841; ТСБМ V/1, 362; Kopaliński 368, 915—916; Holub—Lyer 182, 451; РЧДБЕ 688; Вуяклија 906; Kluge—Mitzka 746; Frisk II 788—789; Klein 1510; Dauzat 683. — Див. ще **графа́, стено́з.**

стено́з «звуження просвіту трубчастих органів в організмі людини й тварин»; — р. *стено́з*, бр. *стэно́з*, ч. слц. слн. stenóza, болг. м. *стено́за*, схв. *стеноза*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. мед. stenosis походить від гр. στένωσις «звуження, стиснення», пов'язаного з στενός «вузький, тісний; обмежений, стиснений», етимологічно неясним. — CIC[2] 788; ССРЛЯ 14, 841; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 688; Вуяклија 907; Klein 1510; Frisk II 788—789.

стенокардія, *стенокардичний*; — р. *стенокардия*, бр. *стэнакардыя*, п. слц. stenokardia, ч. stenokardie, болг. *стенока́рдия*, м. *стенокардија*, схв. *стенокàрдија*, слн. stenokardíja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stenokardíe, фр. sténocardie утворено з основ гр. στενός «вузький, тісний», етимологічно неясного, і καρδία «серце». — CIC[2] 788; ССРЛЯ 14, 841; Kopaliński 915—916; РЧДБЕ 688; Вуяклија 907; Gr. Fwb. 723; Frisk II 788—789. — Див. ще **кардіогра́ма.** — Пор. **стено́з.**

сте́ньга «верхня частина щогли»; — р. *сте́ньга*, ст. *стенг*, *сте́нга*, бр. *стэ́ньга*, п. stenga, болг. *сте́нга*, слн. šténga; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. steng (снідерл. stenghe) «стеньга», як і нн. фриз. (сх.) stenge «тс.», споріднене з днн. двн. stanga «жердина», нвн. Stánge «жердина; стрижень»; виведення від нім. Stenge, зменш. від Stange «жердина» (Sł. wyr. obcych 701; Kopaliński 915) помилкове. — CIC[2] 789;

ССРЛЯ 14, 842—843; Фасмер III 755; Смирнов 282; ТСБМ V/1, 362; РЧДБЕ 688; Meulen 201; Vries NEW 692, 696; Kluge—Mitzka 739. — Див. ще **шта́нга.**

степ[1] «великий безлісий рівнинний простір», [*степина́*] «степ Нед; степове сіно», *степня́к, степня́чка* «сорт озимої пшениці», *степови́к*, [*степови́ки*] «запорожці» Пі, [*степови́ще*] (збільш.) Нед, [*степовни́чий*] «наглядач за степовими угіддями», [*степу́чий*] «степовий» (у замовлянні), [*степно́*] «багато степу», [*о́степ*] «глушина, дичавина» Ж, *передсте́п, підсте́п, пристепови́й*; — р. *степь* «степ; (ст.) низина, [плоска безліса височина]», бр. *стэп* (з укр.), [*сьцеп*], п. ч. слц. step (очевидно, з укр.), схв. *сте̏па* (з укр.), слн. sté̋pa; — загальноприйнятої етимології не має; припускається сх.-сл. **съте́пь*, яке зближується зі словами *то́пот, топта́ть*, і далі реконструюється його первісне значення як «витоптане місце, рівне, голе» (Брандт РФВ 24, 182—183); пов'язується з ос. t'æræp «плоский, рівний, низький; низина», tæbæğ «тарілка», що, як і ір. *(s)tap-, дінд. viṣṭap- «плоска поверхня», розглядаються як продовження ie. *(s)tep- «бути плоским, рівним, низьким» (Bailey BSOAS 26, 83, 87, 88, 89; Трубачев Этимология 1965, 39; Kellens Kratylos 16, 27; Pohl Russian Linguistics 1975/2, 87—88); припускається також (Меркулова Этимология 1968, 86—91; Орел Этимология 1983, 139—140) псл. *stьрь «спина, хребет, підвищення». — Цыганенко 452—453; Фасмер—Трубачев III 755—756; Черных II 201; Преобр. II 382; Мурзаев РР 1969/1, 92; Brückner 515; Sł. wyr. obcych 702; Holub—Lyer 451; Machek ESJC 577; Бодуэн де Куртенэ РФВ II 170; Абаев ИЭСОЯ III 243—244, 353—354. — Пор. **степ**[2].

степ[2] «непрохідне місце на горі» О, [*сте́на*] «гора або стрімка скеля ВеНЗн; безодня, провалля Нед, О»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане зі *степ* «безліса рівнина», разом з яким може бути зведена до псл. *stьрь «спина, хребет; гора, височина». — Меркулова Этимология 1968, 86—90. — Див. ще **степ**[1].

[**степа́к**] (зоол.) «тарантул, Lycosa infernalis» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *степ.*

Степа́н (чоловіче ім'я), *Стефа́н, Сте́фко, Сте́фцьо, Стець, Стецько́*, [*Ште́фа́н*], *Степани́да* (жіноче ім'я), *Стефани́да, Степа́нія, Стефа́нія, Сте́па, Сте́фа, Сте́ха, Стефу́ня, Сте́на, Сте́ся, Сте́ша*, [*Штефа́ня* Нед, *Штефа́нка, Ште́фна* тж], ст. *Степанъ* (1370), *Стефанъ* (1393), *Стецко, Стьцко* (1366), *Стецько* (1404), *Стефан* «діадима, корона, вінець» (1627); — р. *Степа́н, Стефа́н, Степани́да, Стефани́да, Стефа́ния*, бр. *Сцяпа́н, Сцепани́да*, др. *Стефанъ, Степанъ*, п. Ştefan, Szczepan, Stefania, ч. Štěpán, Štěpánka, слц. Štefan, Štefánia, болг. *Сте́фан, Сте́пан, Стефа́на, Степа́на, Стефани́я*, м. *Стефан, Степан, Стефана, Степанка*, схв. *Стефан, Стје̏пан, Стефанија, Стјепанка*, слн. Štefan, Štefa, стсл. **Стєфанъ;** — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Στέφανος походить від іменника στέφανος «вінок», пов'язаного з στέφω «оточую, окутую, обгортаю, обмотую», спорідненим з дінд. stabhnāti «укріплює, затримує, підпирає», лит. stam̃bas «стебло», лтс. stabs «стовп, колона», двн. stab «палка». — Вл. імена 88; Беринда 234; Петровский 205; Спр. личн. имен 459; Корепý 125; Илчев 465; Frisk II 794—795. — Пор. **стіба́ти.**

[**степа́нчик**] (зоол.) «заєць, Lepus» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *степ.*

[**степени́ти**] «берегти, щадити; стерегти» Нед, [*степені́ти*] «піклуватися» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. stăpîní (молд. *стэпыни́*) «володіти; стримувати; володарювати», утвореним від рум. stăpîn (молд. *стэпы́н*) «хазяїн; володар». — Vincenz 14.

сте́пінь (мат.), [*сте́пень*] «ступінь; степінь» Нед, [*степени́ця*] «шкала; схо-

дова клітка» Куз, *степéневий*, [*степéнний*] «статечний» Нед, *степенóваний* Куз, *степенувáти, степенювáти* тж, [*постепенúти*] «збільшити, підвищити» Нед; — р. *стéпень* «ступінь», др. *степень* «східець, поріг, ступінь; сан», п. stopień «східець, ступінь, степінь; відмітка», вл. нл. stopjeń «ступінь», болг. м. *стéпен* «ступінь; степінь», схв. *стѐпēн* «ступінь, міра; східець; ранг», стсл. **стєпень** «східець; сан»; — псл. sterepeнь/stopeнь, пов'язане з stopa «нога (ступня); слід ноги; слід»; — споріднене з лит. stẽpas «апоплексичний удар», лтс. stepis «карапуз», двн. stuofa «ступінь», свн. stuofe «тс.», гол. stoep «ганок», двн. stapfo «слід ноги», гол. stap «сходинка», англ. step «тс.; крок, слід (ноги)», можливо, також з дінд. sthāpayati «ставить», псл. stati, stojati; ie. *(s)tep-/(s)top- (*steb-, *stob-) «ступати, топтати». — Цыганенко 452; Фасмер III 755; Черных II 201; Brückner 517; Schuster-Šewc 1360—1361; Младенов 608; Mikkola Ursl. Gr. III 45; Mühl.—Endz. III 1062; Fraenkel 896, 902; Kluge—Mitzka 739; Vries NEW 692—693, 701; Klein 1510; Uhlenbeck 347; Pokorny 1012. — Див. ще **стопá.** — Пор. **стáти, ступáти.**

[**степíр**] «паросток рослини (цибулі, хлібних злаків)», [*степíра*] «листя цибулі» ВеБ, [*стéпіре* Корз, *степíря* ВеНЗн, *стипíре, штепíря* тж, *штепíра* ВеБ, *счепíра* тж] «тс.», [*стипірéтися*] «випускати листя; наряджатися» Корз; — бр. [*стыпыр'е*] «стебло цибулі»; — неясне; білоруське слово (без українських відповідників) зіставляється (Лаучюте 133) з лит. stibiras «стебло, черешок».

стéпка — див. **стéбка.**

[**стéпний**] «здібний, умілий», [*стíпний*] «тс., кмітливий, дотепний» Г, Нед; — пов'язане з [*дотéпа*] «здібність, здатність», *дотéпний.* — Див. ще **дóтеп.** — Пор. **дóвтіп.**

[**степóк**] «назва вола дикого норову», [*степýн*] «дикун» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *степ.*

[**степчина**] (бот.) «ковила, Stipa L.» Mak; — похідне утворення від *степ* «великий безлісий простір»; назва зумовлена тим, що ковила зустрічається переважно в степових і напівпустельних зонах світу (в Україні більшість видів ковили є типовими елементами цілинних степів і степових схилів). — Словн. бот. 264. — Див. ще **степ**[1].

[**стербелькувáтий**] «маленький (на зріст)» Нед; — неясне.

стéрво, [*стервúга*] (збільш., лайл.), [*стервинá*] «стерво; м'ясо» Нед, [*стéрвиско*] «стерво; яма для падалі» Нед, [*стервóвиско*] «місце, де закопують падло» О, [*стерв'я́к*] «стерв'ятник гірський, Neophron percnopterus Нед, Шарл», [*стерв'я́ка*] (лайл.), *стерв'я́тина, стерв'я́тник,* [*стéрево*] «стерво» Нед, [*стервéзний*] (лайл.), [*стервéнний, стéрвенський, стéрвин*] «тс.», [*розстервúтися*] «розлютитися» Нед; — р. *стéрва* «падаль», [*стéрво*], бр. *сцéрва*, др. *стьрвь*, п. ścierw, ścierwo, вл. нл. sćerb, болг. *стръв*, м. *стрв* «тс.», схв. *стр̏в* «жердина в стозі», слн. strv «тс.», ostŕv «сухе дерево для насаджування снопів», р.-цсл. **стьрвь** «труп»; — псл. *st$^{b}_{o}$rvь, [*st$^{b}_{o}$rvo] «падаль»; — загальноприйнятого пояснення не має; зближується з р. *стéрбнуть* (відповідає укр. заст. *остéрбати* «одужати»), свн. sterben «умирати», гр. στερεός «нерухомий» і далі з ie. *ster-, *ster-b- (Потебня РФВ 4, 212; Преобр. II 383); припускається первісне значення «розкладатися, гнити» і пов'язується з лтс. stērdêt «сохнути, гнити» (Mühl.—Endz. III 1063), норв. [stor] «гниття, тлін», stora, storna «гнити, стлівати», лат. stercus «гній, кал», ав. star- «опоганюватися», дперс. strav- «тс.» (Младенов 613; Petersson BSl. Wortst. 72—73; Persson Beitr. 458). — Черных II 202; Фасмер III 756—757; Brückner 529; Budziszewska 107; Schuster-Šewc 1273; Būga RR II 312, 598; Pokorny 1025. — Пор. **остéрбáти.**

стерегтú, [*стережувáти*] «сторожити, стерегти» О, [*стеречú, сторожá-*

ти] «тс.», *сторожи́ти, сторожува́ти,* [*сторо́га*] «сторожа» Нед, *сто́рож, сторо́жа́, сторожене́нко* «син сторожа», [*сторожи́к*] «перше крило у пері птаха», [*сторожи́льня*] «сторожова будка» Куз, [*сторожі́вка*] «тс.; сторожова башта, вишка для спостереження» Куз, [*сторожі́вня*] «тс.» Нед, *сторожи́ха,* [*сторожи́ця*] «сука» Нед, *сто́ро́жка* «приміщення для сторожа або військових вартових; [намет ЛЖит; курінь Л; заколесник]», *сторожі́вна* (розм.) «дочка сторожа», *сторожі́вство* «виконання обов'язків сторожа; (зб.) сторожі», [*сторо́жник*] «сторож» Нед, [*сторожове́*] «платня доглядальниці» Нед, *сторожови́к* «сторожовий катер, човен», [*сторожо́вка*] «курінь на полі для сторожа» Мо, [*сторожо́вня*] «сторожка, сторожова будка», *сторожо́вщина* «плата, податок за сторожування», *сторожо́к* «пристрій, який приводить у дію механізм пастки; [найвища частина керма на рибальському човні Дз; у водяному млині кожний з двох стовпчиків, за якими рухається заставка]», [*стереже́ний*] «обережний», *сторо́жки́й* СУМ, Пі, *сторожови́й, сто́рожко,* [*достерегти́*] «устерегти; помітити» Ж, *застерегти́, застере́ження, засторо́га, застере́жений, застере́жливий, застере́жний, насторожи́ти, насторо́га, насторо́жений, насторо́жі,* [*остерегти́*] «застерегти» Ж, *осторо́га, перестерегти́, пересторо́га, пересторо́жливий*; — р. *стере́чь, сто́рож,* бр. *сцерагчы́, сто́раж,* др. *стеречи, сторожь,* п. strzec, stróż, ч. střící, stráž, слц. striehnut', stráž, вл. [střěc], stróža, болг. *стра́жа, страж,* м. *стража,* схв. *стра̑жа,* слн. stréči, stráža, стсл. **стрѣшти, стражь**; — псл. *stergti/sterkti «стерегти», пов'язане чергуванням голосних із *storžь «сторож»; — загальноприйнятої етимології не має; розглядається як результат контамінації основ, представлених лит. sérgėti «стерегти», sárgas «сторож», лтс. sargs «тс.», sargât «охороняти», прус. absergīsnan (зн. в.) «оборона, охорона», but-sargs «економ», і гр. στέργω «люблю», ἔστοργα (перфект) (Brückner 522; KZ 42, 47; ZfSlPh 4, 217; Младенов 611; Mühl.—Endz. III 716; Pedersen KZ 38, 319); зближується також тільки з балтійськими формами (Torbiörnsson LM II 66; Trautmann 257—258; Apr. Sprachd. 315; Solmsen AfSlPh 24, 577; Machek ESJC 587); пояснюється як результат контамінації основ ie. *serg- (лит. sérgėti) і *(s)teg-, представленої гр. στέγω «покриваю, захищаю», дінд. sthágati «вкриває, обкутує», лат. tegere (Hujer LF 41, 430—431; Noha ZfSlPh 5, 212; Holub—Lyer 455); пов'язується з хет. ištark- «захворіти» (Трубачев ВСЯ III 125). — Фасмер—Трубачев III 757; Черных II 202; Преобр. II 383—384; Цыганенко 453; Ondruš Slavica 1961/1, 40; Schuster-Šewc 1363—1364; Skok III 342—343; Mikl. EW 293; Куркина Этимология 1964, 48; Meillet BSL 23, 51; Fraenkel 777; Walde—Hofm. II 526; Ekblom ZfSlPh 24, 7; Гамкрелидзе—Иванов 811.

стерео- (перший компонент складних слів типу *стереоекра́н, стереозву́к, стереокіно́, стереоме́трія, стереоскопі́я, стереоти́п, стереоти́пія, стереотруба́, стереофо́н, стереофонія, стереофотогра́фія, стереохі́мія* із значенням «просторовий, об'ємний»); — р. болг. м. схв. *стерео-*, бр. *стэрэа-*, п. ч. слц. слн. stereo-; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. stereo-, фр. stéréo-, англ. stereo- походять від гр. στερεός «твердий; об'ємний, просторовий», що виводиться від ie. *ster- «жорсткий; міцний». — CIC[2] 789; Черных II 202; Kopaliński 916; Holub—Lyer 61, 451; РЧДБЕ 589; Bujaклија 907; Gr. Fwb. 723; Klein 1511; Frisk II 790—791; Pokorny 1022. — Пор. **старт, стери́льний.**

сте́ржень — див. **стри́жень**[1].

стери́льний, *стерилізаційний, стерилізо́ваний, стерилізатор, стерилізація, стерилізувати*; — р. *стери́льный,* бр. *стэры́льны,* п. sterylny, ч. sterilní, слц. sterilný, вл. sterilny, болг. *стери́лен,* м. *стерилен,* схв. *стѐрӣ-*

лан, слн. sterílen; — інтернаціональний медичний термін, утворений, як і англ. sterile «стерильний», нім. steríl, фр. stérile «тс.», на основі лат. sterilis «безплідний, неродючий», спорідненого з дінд. starīḥ «неродючий; безплідна корова», гр. στερεός (*στερεϝός) «тугий, твердий, міцний, жорсткий, стійкий; цілий, нерухомий», στεῖρα «безплідна (жінка, корова)», вірм. sterǰ (<*ster-i̯-) «безплідний», гот. staírō «безплідна (жінка)», снн. sterke «телиця», нвн. [Sterke] «тс.», діcл. stirtla «безплідна корова», тох. ścire «твердий, міцний; нерухомий; тугий, негнучкий». — CIC² 790; ССРЛЯ 14, 860; Крысин 118; ТСБМ V/1, 363; Kopaliński 917; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 690; Вуjаклија 908; Gr. Fwb. 724; Dauzat 684; Klein 1512; Walde—Hofm. II 589—590; Kluge—Mitzka 740, 743, 746; Frisk II 783, 790—791. — Пор. **стерео-.**

[**сте́рка**] «зовнішня кора, плівка на приготовленій страві» Нед; — результат видозміни форми [*ста́рка*] «шкуринка (на кип'яченому молоці, застояній квашенині)». — Нед 919. — Див. ще **старий.**

[**сте́ркавка**] (ент.) «бабка, Libellula» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з р. *стрекоза́* «тс.».

[**стерли́ця**] «світле (рідке) місце в лісі» ВеНЗн; — неясне.

сте́рлінг «стандарт проби англійських золотих і срібних монет; середньовічна англійська срібна монета»; — р. болг. м. *сте́рлинг*, бр. *стэ́рлінг*, п. sterling, ч. sterling, šterlink (з нім.), слц. šterling, схв. *сте̏рлинг*, слн. štêrling; — запозичення з англійської мови; англ. sterling (сангл. sterling (з XII ст.) «срібний пенні») зводиться до фр. ст. esterlin, estrelin «срібна монета», що походить від франк. (зах.) *ester(e)ling, утвореного за допомогою германського суфікса -ling від фр. ст. estér «стандартна монета (золота чи срібна)», яке є результатом видозміни давнішого estedre, що продовжує нар.-лат. istater «тс.», пов'язане з лат. statēr «півунції», яке зводиться до гр. στατήρ «статер» (золота або срібна монета), генетично пов'язаного з дієсловом ἵστημι «ставлю на ваги, зважую; змушую стояти», спорідненим з псл. stati, укр. *ста́ти*. — CIC² 791; ССРЛЯ 14, 860; Kopaliński 917, 949; Holub—Lyer 451, 473; РЧДБЕ 690; Вуjаклија 908; Klein 1506, 1512; Kluge—Mitzka 747; Frisk II 778. — Див. ще **ста́ти.**

сте́рлядь (іхт.) «риба родини осетрових, Acipenser ruthenus L.», [*сте́рля* Нед, *стєрлік* ЛПол] «тс.», *стерля́жий*; — р. *сте́рлядь*, ст. *стерлядь* (починаючи з 1460 р.), *стерляги*, бр. *сце́рлядзь*, п. sterlet (з р.), ч. sterled' (з р.), слц. sterl'ad', sterlet' (з р.), схв. strljad (з р.); — очевидно, запозичене в російську мову з невідомого джерела; непереконливо виводилося від нім. Störling «маленький осетер» (Фасмер III 758—759) або від австр.-нім. Stierl (Falk—Torp 1200); розглядалося як результат контамінації нім. Stör «осетер», шв. дат. stör «тс.» і р. *се́льдь* (Преобр. II 385; необгрунтовано пов'язувалося з р. *стерво* (Зеленин ФЗ 1903/2, 13—14) або *стрела* (Leder 16). — Коломиец Происх. назв. рыб 134—135; Дзендзелівський St. z fil. 12, 192; Черных II 202; Kopaliński 917; Holub—Lyer 451.

[**сте́рмо**] «нещастя» Нед, [*стермезува́ти*] «смертельно вразити; знищити» Нед; — неясне; можливо, тотожне з [*сте́рмо*] «крутизна, обривистість», пов'язаним з [*стре́м'я*] «круте урвище, провалля».

[**стерни́к**] (орн.) «вівсянка, Emberiza», [*стерна́дка* Куз, *стерня́тка* Нед, *стрена́дка, строна́для* Нед] «тс.»; — бр. [*штэрына́тка*], п. [sternal, styrnadl], trznadel, ч. strnad, слц. strnádka, вл. stnadź, нл. tšnarl, [tśnarl], схв. *стрна̀дица, стр̀натка*, слн. strnád; — остаточно не з'ясоване; може бути зіставлене зі *стерня́*, але здебільшого вважається звуконаслідувальним. — Булаховський Вибр. пр. III 208—209, 256; Brückner 582; Machek ESJČ 582; Ferianc Názv. vtákov 260; Skok III 347.

стерно́ «кермо», [*сте́рень*] «тс.» Чаб, *стерни́к* (заст.) «рульовий», *стерни́чий, стерново́й*, [*сти́рник*] «тс.», *стерни́ти* (заст.) «керувати рухом судна, човна», [*стерни́тися*], *стернува́ти* «тс.», ст. *стырникъ, стыровати* (1627); — р. *стерно́*, [*стярно́*], бр. (заст.) *стырно́*, р.-цсл. **стръ̀нъ;** — очевидно, давнє видозмінене запозичення з польської мови; п. ster «кермо; руль» походить від свн. дфриз. stiure «руль», пов'язаного з снн. stūr(e) «тс.». — Шелудько 47; Фасмер III 759; Преобр. II 385; Brückner 515; Zubatý St. a čl. I 2, 157; Mikl. EW 322; Kluge—Mitzka 747—748. — Див. ще **штир.**

стерня́, [*стер*] «стерня» Л, О, [*сте́рен* Л, *сте́рень, сте́рінь* Гриц] «тс.», [*стерна́вка*] (бот.) «печериця, Agaricus arvensis Schaeff.» ВеБ, [*стерни́к*] «стерня» Мо, *стерни́на* «залишок зрізаної стеблини; [стернище]», *стерни́сько*, [*стерні́ця*] (бот.) «печериця» ВеБ, *стерни́ще*, [*стерні́вка*] (бот.) «печеричка, шампіньйон, Agaricus campestris L.» ВеНЗн, [*стерно́*] «стерня Л; стовбур Нед», [*стернь*] «стерня» О, [*стерню́к*] «товста стернина» Нед, [*стерню́х*] «печериця» ВеБ, [*стерня́ка*] «стерня» Л, [*стернявки́*] «гриби, що ростуть по стерні», [*стерня́нка*] «колючка із соломи, із стерні Ме; стерня Нед; (бот.) підсадівка, Agaricus edulis Pers. Нед; кормова ріпа, Brassica rapa communis Нед», [*стир*] «стерня» О, [*стирня́*] «тс.» О, *стерня́стий*, [*постерне́вий*] «стерньовий» Куз; — р. *стерня́*, [*стернь*], п. ścierń, ściernie, ч. strní, strniště, [strno], слц. strnisko, [scernisko, scireň, ścírňa], вл. šćerń, šćernišćo, šćernje, нл. sćernje, šćernišćo, болг. *стърни́ще*, схв. *стр̑н* «злаки», *стр̑нӣште* «стерня», слн. strn, strnišče «тс.», цсл. **стрънь;** — псл. *st^{b}rnь «стерня; солома; [колючка]», очевидно, пов'язане з *t$^{b}_{o}$rnъ «терен» і, далі, з гр. στερεός «твердий», свн. stārr «тс., жорсткий»; зіставляється також (Petersson KZ 47, 252) з лат. stirps «стовбур, стебло». — Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 80—81; Фасмер—Трубачев III 759; Преобр. II 385; Brückner 529; Machek ESJČ 582; Schuster-Sewc 1273, 1416; Младенов 616; Skok III 347; Mikl. EW 322; Persson Beitr. 430. — Див. ще **те́рен**[1]. — Пор. **стари́й.**

стерня́тка, *стерна́дка* — див. **стерни́к.**

[**стерх**] (орн.) «чорногуз чорний, лелека, Ciconia nigra L.; журавель білий, Megalornis leucogeranus Pall. (з рос.?)» Шарл; — р. [*стерк*] «білий журавель», [*сте́рех, стерх, стёрха*], бр. *стэрх* «тс.», др. *стьркъ* «чорногуз», *стеркъ*, болг. *щрък, щърк*, схв. *штр̑к*, слн. štŕk, štórklja, стсл. **стръкъ** «тс.»; — очевидно, псл. [*st$^{b}_{o}$rkъ]; — дальші зв'язки остаточно не з'ясовані; можливо, споріднене з лтс. stirka «довгонога істота; дівчинка з довгими ногами, stirkle «довгонога вівця», двн. storah «чорногуз», діcл. storkr, starkr «дужий, здоровий», що зближуються з р. *сторча́ть, торча́ть* (Mühl.—Endz. III 1073; Kiparsky GLG 162; Štrekelj y Peisker 62); менш прийнятне з огляду на фонетичні труднощі припущення про запозичення стсл. **стръкъ,** р. *стерх* з германських мов, де двн. storah, свн. storch, снн. снідерл. дангл. storc, діcл. storkr розглядаються як продовження герм. *storka (<*strgo), пов'язаного з ie. *(s)ter- «твердий, жорсткий» (Преобр. II 385—386; Sobolevsky AfSlPh 33, 480; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Kluge—Mitzka 753); недостатньо обґрунтованим є виведення германських форм із слов'янських мов (Соболевский ЖМНП 1911 травень 165). — Німчук 213—214; Фасмер—Трубачев III 758; Срезн. III 587; Младенов 698; Клепикова ВСЯ V 163—164; Mikl. EW 322; Matzenauer 314. — Пор. **сторч, то́рка́ти.**

стетоско́п (мед.) «трубка для вислуховування звуків у внутрішніх органах людини і тварин», *стетоскопі́я* «вислуховування за допомогою стетоскопа», *стетоскопі́чний*; — р. болг. *стетоско́п*, бр. *стэтаско́п*, п. ч. слц. вл. stetoskop, м. *стетоскоп*, схв. *стето̀скоп*, слн. stetoskóp; — запозичення з

французької мови; фр. stéthoscope утворене в 1819 р. французьким лікарем Р.Т.Г.Лаеннеком (1781—1826) з основ гр. στῆθος «груди», етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з дінд. stánaḥ «сосок», вірм. stin «тс.» (Klein 1513), і σκοπέω «спостерігаю, дивлюся». — CIC[2] 791; ССРЛЯ 14, 872; ТСБМ V/1, 364; Kopaliński 917; Holub—Lyer 450; РЧДБЕ 690; Вујаклија 908; Klein 1513; Dauzat 703; Frisk II 795. — Див. ще **єпи́скоп.** — Пор. **калейдоско́п, мікроско́п, телеско́п.**

[стиг] (у словосполученні *в еде́н с.* «в одну мить») Нед, «хвилинка, момент» О, [*стих*] «хвилинка, момент» О; — неясне; може бути зіставлене з слц. (заст.) stih «вільний час; вільна хвилина», [stiha] «тс.»; можливо припустити також зв'язок з укр. *сти́гнути, встига́ти*; викликає сумнів виведення (Zubatý St. a. čl. I 2, 163) з балтійських мов. — Machek ESJČ 472.

[сти́гло] «місце відпочинку, стояння стада худоби, стійло» ЛЧерк, Па, [*сті́ло*] «тс.», [*стиглува́ти*] «зупинятися для відпочинку (про стадо худоби) ЛЧерк; стояти табуном біля водопою (про худобу) Па», [*сті́глувати*] «про стадо худоби: зупинятися для відпочинку», [*остиглува́ти*] «зупинити для відпочинку (худобу)»; — результат видозміни деетимологізованих форм *сті́йло, стійлува́ти.* — Див. ще **стоя́ти.**

сти́гнути[1] «дозрівати, доспівати; [швидко йти О]», [*сти́жити*] «тс.» О, *сти́глий, встига́ти, дости́глий, перести́глий*, [*пости́чи*] «догнати; встигнути; осягти» Нед, [*пости́гний*] «раптовий», [*пости́жно*] «раптово» тж, *присти́глий*, [*спости́жний*] «досяжний» Нед; — р. *достига́ть* «досягати», *дости́чь*, др. *стижеть* «дожене», п. ścignąć «догнати», ścigać «гнати», ч. stihnouti «наздогнати; застати», stíhati «переслідувати», слц. stihat' «тс.», stihnút' «мати час; встигнути; захопити; прийти вчасно», болг. *сти́гна* «дожену, дійду, досягну», *сти́га* «достатньо», схв. *сти́гнути* «догнати, досягти, прибути, встигнути», *сти́ћи* «тс.», *сти́зати* «доганяти, встигати», стсл. **постигнѫти** «досягти, догнати, встигнути, бути здатним»; — псл. stignǫti, *stigti, пов'язані чергуванням голосних з формами *stьga «стежка», stьza «стезя»; — споріднене з лит. steĩgtis «поспішати, квапитися, старатися», лтс. stèigt «поспішати», дінд. stighnoti «піднімається», гр. στείχω «іду, піднімаюся», στοῖχος «ряд», гот. steigan «підніматися», ірл. tíagaim «крокую, іду» та більш віддаленим з іншим вокалізмом алб. shteg «шлях»; ie. *stĭgh-/stéigh-/stoigh- «іти, підніматися». — Німчук 252; Фасмер—Трубачев III 760; Преобр. II 386; Brückner 529; Holub—Lyer 452; Machek ESJČ 577; Otrębski LP 1, 144; Meillet MSL 14, 352; Trautmann 285—286; Karulis II 291—292; Mühl.—Endz. III 1059; Fraenkel 899; Mayrhofer III 514—515; Kluge—Mitzka 743—744; Frisk II 783—785; Meyer EW 415; Torp 491; Гамкрелидзе—Иванов 85, 140; Pokorny 1017. — Пор. **сте́жка, стезя́.**

сти́гнути[2] «робитися холодним, застигати; охолоджуючись, твердіти, згущуватися», *ви́стигнути, ви́стигти, засти́гти*, [*засти́чи*] Ж, *засти́глий*; — р. [*сты́гнуть, сты́гнуть*], бр. [*стыгнуць, стыгці*], п. stygnąć (починаючи з XVIII ст.); — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується зі *Стугна* (назва притоки Дніпра), лит. stŭgti «стирчати, робитися жорстким», гр. στύγε (мн.) «льодяний холод», στυγέω «ненавиджу; боюся; викликаю страх», στύγος «ненависть, огида», στύξ (род. в. στυγός) «страховище», Στύξ (назва річки), ie.*stŭg- (Преобр. II 406—407; Mikl. EW 327; Frisk II 812—813; Hirt IF 12, 197; Torp 494; Zupitza GG 28); виводиться також від *stydnǫti (п. ст. stydnąć «стигнути») (Бузук ЗІФВ 7, 67; Соболевский РФВ 62, 234; Łoś Gr. p. I 193; Brückner 528; Mikl. EW 327). — Ільїнський ЗІФВ 21—22, 1; Фасмер—Трубачев III 789; Moszyński PZJP 177—178; Pokorny 1033, 1035. — Пор. **сти́нути.**

стид, *стидо́висько, стидо́вище,* [*стидо́в'я*] «стидовище», [*стидо́та*] «сором, ганьба» Нед, *стидки́й, стидни́й, стида́ти, стиди́ти,* [*стидува́ти*] «соромитися», *сти́дко,* [*безсти́да*] «бездушниця» Ж, *безсти́дник,* [*безвсти́дник*], *безсти́дство, безсти́дний,* [*безвсти́дний*], [*встид* (*усти́д*)] «сором», [*встидли́вий*] «соромливий» Ж, *встида́тися* (*устида́тися*), [*встидно* (*усти́дно*)] «соромно» Г, Ме, [*невсти́д*] «безсоромність», [*остиди́ти*] «осоромити», [*пости́дний*] «стидкий, ганебний» Нед; — р. бр. діал. *стыд* «сором», др. *стыдѣние* «стид, сором; повага», *стыдъкыи, стыдьливыи, стыдьныи, стыдѣтися* (*стыдится*) «стидатися; поважати», п. wstyd «сором», ч. stydký «стидкий», styděti se «соромитися», слц. stydiet' sa «тс.», схв. *сти́д* «сором», стсл. **стыдѣниѥ** «сором», **стыдъкъ** «мерзенний», **стыдѣти сѧ** «соромитися»; — псл. [stydъ] «сором, стид; (рідк.) холод», пов'язане чергуванням голосних із studъ/studa «холод, прохолода, мороз; [стид, сором]»; значення «соромитися, стидатися» і «холонути, остигати» розглядаються (Uhlenbeck PBrB 26, 309) як споріднені. — Фасмер III 789; Ларин Вестник ЛГУ 14/3, 150—158; ЭИРЯ II 14; Булаховський Нариси 57; Булаховський Вибр. пр. III 364; Преобр. II 410; Brückner 635; Holub—Lyer 456; Machek ESJČ 590—591; Schuster-Šewc 1368—1369; Skok III 352; Критенко Вступ 528; Mikl. EW 328; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 71—73; Откупщиков 138—139. — Див. ще **сту́да.** — Пор. **сти́нути.**

стиле́т «невеликий кинджал»; — р. болг. *стиле́т*, заст. *штиле́т* (з нім.), бр. *штыле́т*, п. sztylet, ч. слц. stilet, слн. stilét; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. stylet «кинджал, стилет», нім. Stiletto «маленький кинджал» (з XVII ст.), англ. stylet «стилет (невеликий кинджал)» походять від іт. stiletto «маленький кинджал», зменш. від stile (stilo) «шило, кинджал», що продовжує лат. stilus «загострений кілок; загострена паличка для письма, грифель; почерк, стиль». — CIC² 791; ССРЛЯ 14, 874; Фасмер III 760, IV 478; Brückner 556; Sł. wyr. obcych 736; РЧДБЕ 691; Klein 1515, 1530; Kluge—Mitzka 750; Gamillscheg 825; Dauzat 686; Mestica 1808; Walde—Hofm. II 592; Frisk II 813. — Див. ще **стиль.**

стиль, (заст.) *штиль,* [*шкиль*] «кшталт, зразок», *стиліза́тор, стиліза́торство, стиліза́ція, стилізува́ння, стиліст, стиліс́тика, стиліст и́чний, сти́льний, стильови́й, стилізува́ти*; — р. *стиль*, (заст.) *штиль*, бр. *стыль*, п. ч. styl, слц. štýl, вл. stil, болг. м. *стил*, схв. *сти̑л, сти̑л*, слн. stíl; — запозичення з французької і (з початковим **ш**) німецької мов (останнє, можливо, через російську); фр. style, нім. Stil походять від лат. stilus (слат. stīlus) «загострений кіл; гостра палиця для сільськогосподарських робіт; паличка для писання по воску; стиль, спосіб викладу; писемність», як і stimulus «колючка», спорідненого з ав. staèra- «гостра вершина гори», taèra- «тс.», афг. tēṛa̯ «гострий». — CIC² 791; Огієнко РМ 1938/10, 441; Коваль 132; Черных II 202—203; Фасмер III 760; Преобр. II 386; Kopaliński 922; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 690; Вујаклија 909; Kluge—Mitzka 750; Dauzat 686; Gamillscheg 825; Walde—Hofm. II 592. — Пор. **сти́мул.**

стиля́га «людина з підвищеним інтересом до модного стилю одягу та манерами і смаками, які не відповідають загальноприйнятим», *стиля́жний*; — бр. *стыля́га*; — запозичення з російської мови; р. *стиля́га* ввійшло в літературну мову з молодіжного жаргону, в якому виникло на ґрунті вживання слова *стиль* у значенні «модний стиль, модний танець». — Черных II 203; Костомаров ВКР II 168—175. — Див. ще **стиль.**

сти́мул, *стимуля́тор, стимуля́ція, стимуляці́йний, стимулюва́ти*; — р. болг. м. *сти́мул*, бр. *сты́мул*, п. stymulacja, ч. вл. stimulus, слц. stimul(us),

схв. *сти́мул(ане)*, слн. stímul(us); — очевидно, через російське посередництво запозичено із західноєвропейських мов; нім. Stímulus, фр. англ. stimulus походять від лат. stimulus «стимул; загострена палиця, якою підганяли тварин, стрекало», пов'язаного з stilus «гострий кіл, стебло, грифель для письма». — СІС[2] 792; ТСБМ V/1, 359; Kopaliński 923; РЧДБЕ 691; Вуjаклија 910; Gr. Fwb. 725; Dauzat 684; Klein 1515; Walde—Hofm. II 592. — Див. ще **стиль.**

[**сти́на**] «літня вівчарня в полі» Карп. диал. и оном.; — болг. [*сты́на*] «стадо», схв. [*стѝна*] «становище на гірському пасовищі»; — запозичення з румунської мови; рум. stînă «тс., загін для овець» загальноприйнятої етимології не має. — Клепикова 169—172; Сл. и балк. языкозн. 1975, 190; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 139.

стина́ти[1], *сти́нок, стя́ти* — див. **тя́ти.**

стина́ти[2], *стина́тися* — див. **зате́ти.**

стина́ти[3] — див. **стена́ти**[1].

стина́тися — див. **ти́ня́тися.**

[**сти́нути**] «холонути, остигати» Нед, [*сти́ти*] «тс. Нед; мерзнути О», [*сти́лий*] «холодний, застиглий, мертвий», [*за́стівка*] «густий гній (з болячки)» Ж, [*сти́лий*] «бридкий», [*опости́ти*] «остогиднути» Ж; — р. *сты́нуть, сты́лый*, бр. *сты́нуць, стыць*, с.-цсл. **оуⷭтынѫти** (3 ос. одн. **оуⷭтыдѣ**); — очевидно, псл. stydnǫti «стинути», в якому d перед n випало (пор. форми з відновленим d: п. ст. stydnąć, ч. stydnouti, слц. stydnúť' «тс.»); пов'язане чергуванням голосних з псл. studъ/studa «холод, прохолода, мороз; [стид, сором]», якому відповідають укр. [*студ*] «сором», [*сту́да*] «холод», *студи́ти*. — Бузук ЗІФВ 7, 67; Фасмер III 786—787, 789; Соболевский РФВ 62, 234; Brückner 523; Łoś Gr. p. I 193; Holub—Kop. 360; Holub—Lyer 456; Mikl. EW 327. — Див. ще **стид, сту́да.** — Пор. **сти́гнути**[2].

[**сти́па**] (у виразі *сти́пи стаю́т кому́* «хтось у нестямі, сам не свій від нудьги і неспокою») Нед; — неясне; виводиться з балтійських мов (Zubatý St. a čl. I 2, 163); може бути зіставлене також з п. stypa «поминки; тризна; втіха, кумедія, пустощі», яке пов'язується зі слат. іт. *stipa «процесія, натовп» (Brückner 524; SW VI 494).

стипе́ндія, *стипендіа́т, стипендіа́льний*; — р. болг. *стипе́ндия*, бр. *стыпе́ндыя*, п. stypendium, ч. stipendium, вл. stipendij, м. *стипендија*, схв. *стипѐндија*, слн. štipéndija; — запозичення з німецької мови; нім. Stipéndium «стипендія» походить від лат. stīpendium «солдатська платня; оклад; винагорода», що стало результатом стягнення форми *stip(i)-pendium, утвореної з основ слів stips «грошовий внесок, пожертвування» не зовсім ясного походження і pendo «зважую, відважую, виплачую». — СІС[2] 792; Фасмер III 760; Преобр. II 386—387; Kopaliński 923; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 691; Вуjаклија 910; Kluge—Mitzka 751; Walde—Hofm. II 593, 594. — Див. ще **апе́ндикс, п'ядь.** — Пор. **пе́нсія, суспендува́ти.**

[**стира**] «напасть; спокусник» Бі; — неясне.

сти́ра́кс (бот.) «кущова рослина тропічних і субтропічних країн, Styrax officinale L.; ароматичний бальзам, який добувають із смоли такої рослини», *сто́ракс* (рідк.), [*стира́к, стирачи́на*] Нед «тс.»; — р. *сти́ра́кс, сторакс*, бр. *сты́ракс*, п. styraks, storaks, слц. styrax, storax, болг. *сти́ракс*; — наукова назва, засвоєна з латинської ботанічної номенклатури; лат. styrax (storax) «тс.» походить від гр. іон. στύραξ «рослина, з якої добувають запашну смолу; запашна смола, вживана для куріння», яке вважається словом семітського походження і зіставляється з гебр. ṣŏrī «смола мастикового дерева, фісташки мастикової (Pistacia lentiscus) і терпентинового (скипидарного) дерева, фісташника терпентинного, Pistacia terebinthus». — СІС[2] 792; ССРЛЯ 14, 882; Sł. wyr. obcych 708; Ivanová-Šalingová — Maní-

ková 826; РЧДБЕ 691; Walde—Hofm. II 610—611; Debrunner IF 46, 90; Frisk II 814—815; Lewy Fremdw. 41; Schrader Reallexikon II 501.

стирка́т, *стирка́ть, стирч, стирча́к, стирча́ти* — див. **сторч.**

[**сти́рно**] «налобник, металева пластинка (у воїна), ремінь на лобі (у коня)» Нед; — очевидно, пов'язане з нвн. Stirn (двн. stirna) «лоб, чоло», спорідненим з псл. *storna, укр. *сторона́.* — Шелудько 47; Фасмер III 768; Kluge—Mitzka 751. — Див. ще **сто́ро́на́.**

[**сти́рта**] «скирта, ожеред», [*сти́рса* Нед, О, *сти́рца* О] «тс.», [*сти́ртник*] «скиртувальник» Нед, ст. *стырта, стирта, стыръта, стиръта* (1347—1349); — р. [*сти́рта*] «скирта», бр. *сці́рта,* [*сці́рт*], ст. *стирта, стырта, стыръто* (1450), п. sterta, [styrta, storta, scerta], ст. styrta (1547) «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з литовської мови; лит. stìrta «скирта; огорожа», як і лтс. stir̃ta «дахоподібна сушильня для ярового хліба у полі», пов'язане з лтс. stirpa «тс.»; можливо, споріднене з лат. strātus, дієприкм. мин. ч. від sterno «розстеляю, розсипаю», гр. στρωτός «розстелений», стсл. **(про)стьртъ** «тс.», псл. *(pro)sterti, укр. [*просте́рти*]. — Непокупный 172, 176, 179; Лаучюте 23; Фасмер III 379; Фасмер—Трубачев III 640; Соболевский Лекции 133; Brückner 515; SW VI 418, 495; Mikl. EW 300; Fraenkel 910; Mühl.—Endz. III 1047; Būga RR II 312, 598; Frisk II 802—803; Walde—Hofm. II 590—591. — Див. ще **просте́рти, сто́ро́на́.** — Пор. **ски́рта.**

[**стирха́віти**] «хиріти; ставати жалюгідним» ВеУг; — неясне.

сти́ти — див. **сти́нути.**

[**стих**[1]] «вірш; біблійний вислів» Нед, Куз; — р. болг. м. *стих,* бр. *сціх* (у Біблії), др. *стихъ,* схв. *сти̏х,* слн. stíh, стсл. **стихъ** «рядок; вірш»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. στίχος «ряд; рядок; вірш» пов'язане з дієсловом στείχω «іду, входжу, підступаю, виходжу, піднімаюся», спорідненим з псл. stignǫti, *-stigti, укр. *сти́гнути* «дозрівати, спіти; [швидко йти]». — Цыганенко 453—454; Фасмер III 761; ГСЭ 192; ИОРЯС 12/2, 279; Преобр. II 387; РЧДБЕ 692; Вујаклија 910; Mikl. EW 323; Frisk II 783—785. — Див. ще **сти́гнути**[1].

стих[2] — див. **стиг.**

стиха́р «одяг дияконів і дяків під час богослужіння»; — р. *стиха́рь,* бр. *стыха́р,* др. *стихарь,* болг. *стиха́р,* м. *стихар,* схв. *сти̏ха̄р,* цсл. **стихарь;** — запозичення з грецької мови; пор. сгр. στιχάριον, στοιχάριον «тс.». — Фасмер III 761; ГСЭ 192; РЧДБЕ 692; Вујаклија 910; Skok III 334.

стихі́я, *стихі́йний;* — р. болг. *стихи́я,* бр. *стыхі́я,* др. *стихия* (жін. р.) «основна речовина», *стихие* (с.р.), *стухия, стихио* (с.р.) «тс.», м. *стихија,* схв. *сти̏хија,* слн. stihíja, стсл. **стѵхии** «основна речовина», **стѵ̈хиꙗ, стоѵхиѥ** «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. στοιχεῖον (мн. στοιχεῖα) «матеріальна першооснова, елемент, стихія; (мн.) небесні тіла; букви; початки; головні ідеї, принципи» є давнім філософським терміном, пов'язаним з дієсловом στείχω «іду (в певному порядку, у строю), підступаю, виходжу, піднімаюся)». — СІС[2] 792; Німчук 16; Черных II 203; Фасмер III 761; ГСЭ 192; ИОРЯС 12/2, 279; Преобр. II 387; РЧДБЕ 692; Вујаклија 911; Mikl. EW 327; Frisk II 783—785. — Див. ще **стих**[1].

[**сти́чень**] «січень» Нед, О, [*стичен*] «тс.» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. styczeń «січень», [tyszeń] «тс.» виводяться від tyka «жердина, тичка», пов'язаного з tkać «сунути, тикати», tykać «торкатися», ст. tczeć «стирчати, стриміти, виступати, витикатися», яким відповідає укр. *ти́кати;* назва пояснюється тим, що у цей період року господар виготовляє тички; не більш обґрунтованим є зближення з основою *styd-/stud- (укр. *студе́ний*), як і виведення від п. stykanie «зіткнення» (старого року з новим) (SW VI 491). —

Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Brückner 334, 571. — Див. ще **ти́кати.**

[**стишок**] (бот.) «горошок мишачий, Vicia cracca L.» Mak; — неясне.

[**сти́щити**] «посміти» ЛексПол; — неясне.

стіба́ти «прошивати наскрізь, поклавши між підкладкою й верхом шар вати, ватину; прокладати стібки, шити», *стебнува́ти, стебну́ти* «стьобнути», [*сцібга́ти*] «стібати», *стьоба́ти* «стібати; бити, хльостати, шмагати», [*сцьоба́ти*] «хльостати», [*сте́бе́н*] «строчка» Нед, Куз, *стебні́вка* «[тс.]; різновид шва у художньому вишиванні», *стебнува́ння, стіб* «частина шва між двома проколами голки, шила, а також кожний такий прокол» СУМ, Шух, Нед, Г, *стібо́к* «тс.», *стьоба́льник* «робітник, що займається стьобанням», *стьо́банка* «ватник», *стебно́ваний*, [*сцібом*] «один із способів вишивання» О, [*встіба́ти*] «встромляти» Ж, *ви́стіб* «стьобаний шов», *застебну́ти, застіба́ти, за́стібка*, [*о́стібка*] «краватка» Ж, *пристіба́ти, пристьо́бувати, пристібни́й, розстебну́ти, розстіба́ти, розстьо́бувати, розстібни́й*, [*розстьо́ба*] «нечепура в одязі»; — р. *стеба́ть* «стьобати; [стібати]», бр. *сцяба́ть* (*сцёбаць*) «стьобати», п. [naściebać] «нанизати»; — остаточно не з'ясоване; зближується з р. *сте́бель*, псл. *stьblь «стебло» (Преобр. II 377—378; Zubatý St. a čl. I 2, 157—158), з р. *стега́ть* «бити, хльостати, шмагати», яке могло зазнати впливу форми *сте́бель* (Зеленин ФЗ 43,7), з лтс. stibât «стьобати», з нвн. steppen «стьобати, строчити», Stift «штифт» і лат. stipāre «стискати, звалювати разом» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 174—177); зіставляється також з лит. stem̃bti «міцніти, зміцнюватися», stabýti «зупиняти», stabdýti «тс.», дінд. stabhnā́ti, stabhūyáti «підпирає, стримує», ав. stəmbana- «опора» (Uhlenbeck 343); вважається, що значення «шити, строчити» і «бити, хльостати, шмагати» є результатом видозміни значення «колоти» (Грюненталь ИОРЯС 18/4, 136). — Фасмер III 750; Откупщиков Этимология 1984, 192. — Пор. **застегнути, стебло́, стег.**

стіг, *стіжо́к*, [*сто́гар*] «повітка для сіна» НикНикБЛ, [*стого́вина*] «стовбур дерева в середині стогу» ВеЗн, Нед, [*стого́ри́на*] «тс.» Г, Куз, [*стогови́ня*] «купа, кладка снопів по стовпу; сіно, сушене на стовпі» О, [*стогови́ця*] «стовп, довкола якого складають копиці сіна» О, *стогува́ння*, [*стожа́лля*] «місце, де ставлять снопи», *сто́жище* «підкладка під стіг», [*стожо́к*] «стіжок» Нед, *стіжкува́тий* «схожий на стіг», [*стожкова́тий*] «тс.» Нед, *стогува́ти* «складати в стіг, стоги», *сто́жи́ти* «тс.» СУМ, Нед, [*осто́жини*] «колоски та ін., що обсипались навколо стогу під час скирдування» Бі, [*підсто́жини*] «тс.», *підсті́жжя* «підкладка під стіг», [*підсто́женє, підсто́жень* Нед] «тс.», [*підсті́жок*] «невеликий стіг»; — р. бр. болг. м. *стог*, др. *стогъ*, п. stóg, ч. слц. stoh, вл. stóh, нл. stog, схв. *стôг*, слн. stóg, стсл. **стогъ;** — псл. stogъ, пов'язане чергуванням із stežerъ/stožer-/stožar-; — споріднене з дісл. stakkr «стіг сіна», staki «жердина, спис», снн. stak «похила загата, гребля з паль і хмизу», лит. stãgaras «сухе стебло», stegerỹs, лтс. stagars «тс.», stęga «penis», stęga «довга жердина, палиця, довгий спис» і, очевидно, також лат. tīgnum (<*tegnum) «колода, балка»; іє. *(s)teg- «жердина, кіл»; пов'язання з псл. stojati (Moszyński PZJP 52) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 763; Преобр. II 389—390; Brückner 516; Holub—Lyer 452; Machek ESJČ 578—579; Schuster-Šewc 1274—1275, 1359; Младенов 609; Skok III 337; van Wijk AfSlPh 36, 340; ZVSZ 408; Общ. лексика 232—238; Noha ZfSlPh 5, 213; Trautmann 285, 288; Mühl.—Endz. III 1038; Fraenkel 891—892; Zupitza GG 167—168; Holthausen Awn. Wb. 278; Pokorny 1014. — Пор. **сто́жар.**

сті́гло, *стіглува́ти* — див. **сти́гло.**

сті́йка, *сті́йки́й, сті́йло, стійлува́ти, сті́йма, сті́йми, сті́йчик* — див. **стоя́ти.**

[**стійля́гати**] «шкандибати» Нед; — очевидно, складне утворення з основ дієслів *стоя́ти* (*стій*) та *лягáти*. — Див. ще **лягти́, стоя́ти.**

сті́йний — див. **сто́їти.**

стіка́тися, *стіклúзна* — див. **стекти́ся.**

сті́л, *стілéць*, [*стілни́ця*], [*стільни́к*] «скатерка», *стільни́ця* «кухонна дошка, кришка стола», *сті́льчик*, [*столéць*] «стілець», [*столéшник*] «міняйло», [*столúвка*] «шухляда в столі» До, [*сто́лúна*] «тс. Нед, ДзАтл II; спід стола у формі скрині О», *сто́лик*, [*сто́лúнє*] «ніжки стола» Г, Нед, [*столúни, сто́линня* Куз] «тс.», *столúця*, [*столíвка*] «рушник, який стелять поверх скатерки», [*столівни́к*] «тс.» Нед, *столо́вá* УРС, Куз, [*столове́*] «плата за харчування» Нед, [*сто́лóвина*] «шухляда» ДзАтл II, [*сто́лóвка*] «тс.» тж, *столовни́к* (заст.) «той, хто харчується в кого-небудь за плату», *сто́льник* (іст.) «придворний, що прислужував за князівським столом», [*стольни́ця*] «стільниця», [*столéчний*] «столичний» Нед, *столúчний*, [*столéшний*] «який знаходиться біля стола», *столо́вúй* СУМ, Г, *сто́льний* «столичний», *застíлля* «місце за столом», [*засто́льня*] «їдальня» Ж, *застíльний, засто́льний, настíльник* «скатерка», [*на́стольник*] «тс.» Ва, *настíльний*, [*насто́льний*] Куз, [*підстелина*] «спід стола» О, *підстíлля* «основа стола», [*підсто́лини*] «тс.» ВеЗн, О, [*прúстíлок*] «допоміжний стіл» Куз; — р. бр. болг. м. *стол*, др. *столъ*, п. stół, ч. stůl, ст. stól, слц. stôl, вл. нл. stoł, схв. *сто̑*, слн. stòl, стсл. **столъ;** — псл. stolъ; — загальноприйнятої етимології не має; зближується з лит. stãlas «стіл», pastõlai (мн.) «підмостки», прус. stalis (зн. в. stallan), stallit «стояти», гот. stōls «стілець, престол», двн. stuol (нвн. Stuhl «стілець»), дангл. stōl, діcл. stōll «тс.» і, далі, з псл. *stati *stojǫ) «стояти», ie. *st(h)ā- «тс., ставити» (Brückner 517; Machek ESJČ 590; Младенов 610; Общ. лексика 247—254; Rozwadowski BSL 1925/2, 118; MPKJ 2,253; Trautmann 284; Fraenkel 893; Būga RR II 602; Torp 488; Walde—Hofm. I 818; Pokorny 1007); пов'язується також з псл. stьlati (steljǫ) «розстилати», ie. *st(h)el- (Цыганенко 454—455; Sławski JP 38/3, 229; Skǫk III 331—332; Mikl. EW 320; Meillet Études 420; Vondrák I 471; Uhlenbeck 346). — Фасмер—Трубачев III 764—765; Черных II 264; Преобр. II 391; Holub—Kop. 359—360; Schuster-Šewc 1359; Barić ZfSlPh 2, 554; ZVSZ 409; Reichelt KZ 39, 71; Persson Beitr. 423. — Пор. **сла́ти**[2], **ста́ти.**

сті́льки, [*стíки*] «стільки», [*стíко*], *стíлечки*, [*стíлечко, стíлько*] «тс.», [*стíлькись*] «кілька» Куз, [*стíлькісь, стíлькось*] «тс.»; — р. *столько* «стільки», бр. *сто́лькі* «тс.»; — др. **сътоликo* (**сътоликы*), результат злиття частки *съ* «з» (для позначення приблизності) і *толико* «стільки». — ІУМ Морфологія 370—371; Фасмер III 766; ESSJ Sl. gr. II 776. — Див. ще **з**[4], **тíльки.**

стільни́к[1] «лист, утворюваний бджолами й осами з воскових чашечок», [*стални́к* Л, *сте́льник* Нед, *сто́льник* Чаб, *стíнни́к* Пі, Нед, *спíльни́к* Г, Нед, *щільни́к*] «тс.»; — неясне; може бути пов'язане з *щілúна, цілúй, стíл, стелúти* і *стіна́*. — Shevelov Hist. phonol. 688.

стільни́к[2] — див. **стíл.**

[**стíльчики**] (бот.) «гірчак почечуйний, Polygonum persicaria L.» Нед, Mak; — неясне, можливо, пов'язане зі *стілéць*, оскільки гірчак здавна використовують як сечогінний, протигеморойний і проносний засіб; як семантичні паралелі пор. інші назви гірчака: укр. [*дресен, дря́сен плямистий, дрестун, дристýн*], ч. [dresnek], схв. [*дриставец, прдель,* dreslin]. — Словн. бот. 139; Лік. росл. Енц. дов. 107—108; Меркулова Очерки 41—42; Анненков 263—264; Machek Jm. rostl. 86; Симоновић 369, 374. — Пор. **стíл.**

стіна́, *стíнка* «стіна; [лісок над кручею]», [*стíнкú*] «рибальські сітки, натягнуті поперек річки» Нед, *стíннíвка*,

[*стінкови́й*] «придатний для мурування стін» (камінь), *стіновúй* «тс.», *стінни́й*, [*стіновúтий*] «добре обмурований» Нед, [*стінува́тий*] «вертикальний» Куз, [*засті́нок*] «катівня» Ж, *настінний*, [*о́стінок*] «крута скеля, бік гори» Ж, [*пере́стінка*] «перегородка» Куз, [*пере́стінок*] «тс.» Ме, *підсті́нок* «нижня частина стіни», [*постіні́ти*] «збліднути» Нед, [*пристін*] «крутий берег річки», *при́сті́нок* «невисока перегородка; [одвірок Нед]», *пристінний*, *про́сті́нок* СУМ, Нед; — р. болг. *стена́*, бр. *сцяна́*, др. *стѣна*, п. ściana, ч. stěna, слц. stena, вл. нл. sćěna, м. *стена*, схв. *стијѐна*, слн. sténa, стсл. **стѣна**; — псл. stěna «стіна»; — споріднене з гот. stains «камінь», двн. свн. stein, днн. дфриз. stēn, дангл. stān, діcл. steinn «тс.» та більш віддаленими гр. στία, στῖον «кремінь», лат. stīria «крижана бурулька», дінд. styā́yate «застигає, твердіє»; ie. *stāi-/stei-/stī̆-/stoi- «тверднути, стискати»; реконструкція ie. *stēgsna і зіставлення з псл. stogъ «стіг», гр. στέγω «покриваю», лат. tego, лит. stẽgu «тс.» (Откупщиков 232—238) недостатньо переконливі. — Фасмер—Трубачев III 754; Черных II 201; Преобр. II 410—411; Потебня К ист. зв. IV 30; РФВ 1881/5, 139; Brückner 529; Machek ESJČ 576—577; Schuster-Šewc 1275—1276; Младенов 608; Skok III 334—335; Mikl. EW 323; Meillet Études 446; Vondrák I 414; Doroszewski PF 14, 45; Moszyński PZJP 106, 107, 317; Общ. лексика 238—247; Мартынов Этимология 1968, 18; Trautmann 281; Kiparsky GLG 85—86; Schulze KZ 27, 427; Kluge—Mitzka 744; Klein 1518; Holthausen Awn. Wb. 280; Frisk II 797; Walde—Hofm. II 593; Uhlenbeck 344—345; Hirt Ablaut 101; Torp 490; Pokorny 1010—1011.

[**стіни́ти**] (у виразі *с. ду́рника* «удавати дурного, придурюватися»); — неясне.

[**сті́нка**[1]] «15 ліктів полотна; складова частина пряжі, нитка Нед»; — р. [*стена́*] «четверта частина основи для полотна (8 аршинів)», бр. [*сцяна́*] «міра довжини основи для ткання і полотна»; — похідне утворення від *стіна́*; назва зумовлена тим, що довжину основи приміряли до висоти стіни в хаті. — Винник 33. — Див. ще **стіна́.**

[**сті́нка**[2]] «хмиз» О; — неясне.

[**сті́нниця**] (бот.) «настінниця, Parietaria L.» Mak, Нед, *настінниця*; — р. *стенни́ца* (рідк.), *посте́нница* «тс.»; — похідне утворення від *стіна́*, калька наукової назви лат. parietaria, похідної від pariēs, -etis «стіна», parietārius «стінний, який росте на стінах».

сті́пни́й — див. **сте́пний.**

сті́с «стопа; зв'язка; штабель; [купа; вогнище Нед]», *стос* «тс.» тж, [*сто́са*] «стіг снопів у полі» О, [*стюс*] «штабель» ВеЛ, [*сцюс*] «тс.» тж; — бр. *стос* «стіс», *стус* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. stos «купа, стіс; вогнище», як і sztos «удар; (ст.) купа дров», походить від нвн. Stoß «стіс; удар, поштовх», пов'язаного з stoßen «штовхати», спорідненим з двн. stōzan, днн. stōtan, гот. stautan, дінд. tudáti «штовхає», лат. tudes «молот», tundere «штовхати». — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Булыка Лекс. зап. 189; Brückner 517; Kluge—Mitzka 754. — Пор. **стосува́ти.**

[**сті́чка**] «стрічка» О; — очевидно, результат контамінації слів *стьо́жка* і *стрі́чка* «тс.» (див.).

сті́чно — див. **сто́ком.**

[**стлуп**] «колона; стовп» Нед; — очевидно, результат контамінації форм *слуп* і *стовп* «тс.» (див.).

сто, *сто́тенний*, *сотéнство* «обов'язки сотника», [*со́тец*] «сотня» Нед, *со́тка*, *со́тник*, *сотникі́вна*, *сотникі́вство*, [*сотнико́ва*] «дружина сотника» Нед, *сотникува́ння*, [*со́тниця*] «сота частина» Нед, *сотниче́нко*, *сотничи́ха*, *со́тня*, [*сотня́га*] Нед, [*со́тце*] «сотня» Нед, [*сотня́нин*] «мешканець сотні», [*стівка*] «банкнота у сто гульденів» ВеЛ, [*се́тний*] «сотий» ВеЗа, *со́тий*, [*со́тний*] «тс.» Нед, [*со́тський*] Нед, *со́цький*, [*со́теро*] «стократно» Нед, *сотникува́ти*, [*соцькува́ти*] «бути со-

цьким», [*всо́тка*] «процент» Ж, *відсо́ток*, [*відсо́тний*] «процентний» Ж, [*надсо́ток*] «відсоток» Ж, *посо́тенно*, [*усо́тка*] «відсоток» Нед; — р. бр. болг. м. *сто*, др. *сѣто*, п. ч. слц. вл. нл. sto, схв. *сто̑*, слн. stó, стсл. **сѣто**; — псл. sъto; — споріднене з лит. šimtas «сто», лтс. sìmts, дінд. śat, śatám, ав. satəm, гр. ἑκατόν (де формант ἑ- первісно означав «один»), лат. centum, ірл. cét, двн. hunt, днн. дангл. дфриз. hund, діcл. hundr, тох. A känt, тох. B kante «тс.»; ie. *ḱm̥tóm< *(d)ḱm̥tóm «десять десятків», пов'язане з *dḗḱm «десять»; недостатньо обгрунтована думка (Mikkola Ursl. Gr. I 69, III 57; Uhlenbeck 302; Hirt IF 6, 348) про запозичення псл. sъto з іранських мов. — Фасмер—Трубачев III 761—762; Черных II 204; Преобр. II 388—389; Попов Ист. лекс. 40; Brückner 516; Machek ESJČ 578; Schuster-Šewc 1358; Младенов 609; Skok III 336; Mikl. EW 335; Meillet Études 108—109; Мейе ОЯ 52; Rozwadowski RO I 110; Vondrák I 138; Зализняк ВСЯ VI 40; Trautmann 305; Karulis II 184; Mühl.—Endz. III 841—842; Walde—Hofm. I 200—201; Frisk I 475; Kluge—Mitzka 320; Klein 750—751; Pedersen Kelt. Gr. I 46; KZ 38, 386—387; Pokorny 192. — Див. ще **де́сять.**

[**стовб**] «стовп; капітал, основний капітал Нед», *сто́вба́* «деталь плуга, що з'єднує чепігу з граділем СУМ, Г; [вісь плуга, осьовий брус Нед; частина рала; вертикальний корінь дерева Г; стебло Л]», [*сто́вбиця*] «стовба» Нед, [*сто́биця, стаби́ця*] «тс.» тж, [*стовбе́ць*] «стовпець», [*стовбе́шник*] «майстер, що ремонтує стовби» Ва, *стовбня́к* «правець», *стовбу́н* «високий горщик з прямими вінцями», *стовба́тий, стоввбова́тий* СУМ, Г, Нед, *стовбови́тий, стовбува́тий, стовбени́ти*, [*стовбича́ти*] «стояти на заваді; дивуватися» Нед, *стовби́чити*, [*остовбени́ти*] «остовпіти» Ж, [*підсто́вба*] «стовба в плузі»; — р. м. *столб*, бр. [*стоўб*], др. *стълбъ*, п. Słubica (географічна назва), болг. *стълб* «стовп», *стълба* «драбина, сходи; (розм.) сходинка», схв. *сту̑б* «стовп; опора», [*сту̑ба*] «драбина; кілочок, підпірка», слн. [stólb] «стовп», stólba «драбина», цсл. **стлъба** «драбина»; — псл. *stъ̯̊bъ «стовп», пов'язане з *stъ̯̊rъ «тс.»; — споріднене з лит. stulbas «стовп, одвірок», лтс. stulbs «гомілка, литка, халява», stulbs «будинок без даху» та більш віддаленими лтс. stilbs «нижня частина руки, ноги», лит. stalbúotis «зупинятися», діcл. stolpi «стовп, колона»; ie. *stelb- «стовп» <*stel- «ставити». — Фасмер III 765; Черных II 204; Соболевский Лекции 120; Brückner AfSlPh 42, 140; Schuster-Šewc 1359—1360; Младенов 615; Skok III 351; ZVSZ 415; Trautmann 290—291; Būga RR I 374, II 609; Fraenkel 931; Karulis II 298, 312, 313; Mühl.—Endz. III 1068, 1102; Vries NEW 702—703; Kluge—Mitzka 760; Walde—Hofm. II 596; Specht 260; KZ 68, 123; Holthausen Awn. Wb. 283; Torp 489; Liewehr ZfSlPh 22, 101—102; Persson Beitr. 427; Pokorny 1020. — Пор. **стовп.**

[**стовбе́ць**] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L. (Gobio fluviatilis); пічкур звичайний, Gobio gobio L. Л-Г», [*сто́впчик*] «пічкур звичайний; ялець звичайний, Leuciscus leuciscus L.» Л-Г; — р. [*столбец*] «пічкур звичайний; ялець звичайний» Л-Г, [*столбчик*] «пічкур звичайний» тж, бр. [*стовпец*] «ялець звичайний» тж; — результат видозміни і контамінації назв типу [*скоблик, коблик, ковблик*], р. [*колб, колбень*] «тс.», зближених з основою *стовб*, р. *столб*. — Див. ще **ко́блик**[1].

стовбула́ (присл.) «вниз головою, через голову; зігнувшись; спідлоба, втупившись; [стрімголов, сторчголов]», [*сто́вбул*] «стовп»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане зі *сто́вбу́р* (див.).

сто́вбу́р «основна наземна частина дерева; [стебло Л; стовп Пі, Нед; корінь дворічної рослини Нед]», [*стовбу́рє*] «пні; качани від рослин, що стирчать на городах восени» Бі, [*стовбурі́нє*] «тс.» Бі, *стовбури́на* «один стовбур», [*стовбури́ння*] «стовбур редьки» Чаб,

стовбури́ще, сто́вбур'я (зб.), *стовбура́стий, стовбури́стий, сто́вбурни́й* СУМ, Чаб, *стовбуро́вий*, [*стовбурува́тий, стовбурча́стий* Нед], [*стовбуро́м*] «диба, сторч», [*стовбу́рчати*] «підійматися вгору, ставати сторч», *стовбу́рчити* «тс., наїжачувати; супити», *стовбу́рчитися* «наїжачуватися; пробиватися з-під землі (про траву та ін.); стояти, різко видаючись над чимсь; не прилягати щільно, не лежати рівно», *відстовбу́рчити, відстобу́рчити, настовбу́рчити, настобу́рчити*, [*настобо́рчити* Ж, *одстобу́рчити* Ж], *присто́вбурний*; — бр. [*стаўбу́р*] «стовбур, конусоподібний предмет; сторчак»; — не зовсім ясне; можливо, результат зближення з основою *стовб* рефлекса псл. [*stъbъrъ], представленого у др. *стоборие* «ряд стовпів, колонада», болг. *сто́бо́р* «дощана огорожа, паркан», схв. *сто̏бо̄р* «двір», слн. stebèr (stèber) «стовп, колона; бик, опора (моста); ідол, кумир», с.-цсл. **стоборъ** «колона», споріднених з лит. stùburas «пень, оцупок; хребет», stãbaras «суха гілка дерева», а також лит. stãbas «стовп, ідол», лтс. stabs «тс.», stebere «обрубок хвоста», прус. stabis «камінь», дісл. stǫpull «паля; стовп», дат. staver «стовп в огорожі», двн. свн. stap «палка», днн. staf, снн. снідерл. гол. staf, дфриз. stef, дангл. stœf, дісл. stafr «тс.», дінд. stabhnā́ti «підтримує, підпирає», stabhnṓti «тс.», stámbhaḥ «стовп», гр. ἀστεμφής «твердий, міцний»; іє. *steb(h)-/stemb(h)- «стовп, стовбур, пень». — Німчук 244; Фасмер III 762—763; Младенов 609; Skok III 336—337; Zubatý St. a čl. I 2, 158; Trautmann 280; Būga RR II 599—602; Mühl.—Endz. III 1036; Liewehr ZfSlPh 22, 102; Kluge—Mitzka 735; Klein 1501; Hellqvist 1069; Holthausen Awn. Wb. 288; Uhlenbeck 343; Pokorny 1011—1013.

[**стовбцюва́ти**] «уважно доглядати, трудитися» О; — очевидно, результат видозміни слова [*топцюва́ти*] «упадати коло кого-небудь, догоджати комусь», *тупцюва́ти* «тс.», зближеного з основою *стовб(ець)*. — Див. ще **топта́ти.**

стовп «колода або товстий брус, установлені вертикально; колона, підпора; пам'ятник у вигляді колони; основний капітал СУМ; [стебло Л; стовба (у плузі) О]», [*стовпа́к*] «вид горщика» Нед, [*стовпа́н*] «стебло» Лекс-Пол, [*стовпа́ха*] «вид плахти», [*стовпе́ц*] «орна земля, на якій посаджена сосна» Л, *стовпе́ць* «шпальта (в газеті, журналі); ряд цифр, слів, розміщених по вертикалі; печиво циліндричної форми з гречаного борошна СУМ; [тумба; частина снувалки]», [*сто́впик*] (бот.) «маточка, Pistillum» Нед, *стовпи́ще, сто́впник* «релігійний фанатик, який молився, стоячи на невеликому стовпі, або жив у тісній вежовій келії», [*стовпо́к*] «болт, який прикріплює підніжки у ткацькому верстаті Г; ноги терлиці, стояк (у пилці), підставка, на якій обертається витушка О», *сто́впчик*, [*стовп'я*] «кусок шкіри, з якого шиють ходаки» О, [*стовп'я́нка*] «хата, стіни якої збудовані на стовпах» Чаб, [*стоп*] «стовп» Нед, [*стопки*] (мн.) «стовпці» ВеЛ, [*стопок*] «стовпець ВеЛ; міра полотна в 1 м О», [*стовпа́стий*] «стовбуватий» Куз, *стовпа́тий* «смугастий», [*стовпко́ва́тий*] «стовбуватий» Нед, [*стовпо́ваний*] (у сполученні *с. не́від* «невід, плахти якого прикріплені до каната за їх довжиною»), [*стовпо́ватий*] (у сполученні [*стовпо́вата мальо́вка*] «вид орнаменту на мисках»), *стовпови́й*, [*стовпува́тий*] «стовбуватий» Куз, *стовпча́стий*, [*стовпча́тий*] Куз, *сто́впчиковий, стовпі́ти* «втрачати здатність рухатися, завмирати, ціпеніти», *засто́впити* «закріпити стовпами», [*остовпені́ти*] «остовпіти» Ж, *обстовпи́ти* «обставити стовпами»; — р. м. *столп*, бр. *стоўп*, др. *стълпъ*, п. нл. słup, ч. sloup, ст. stlúp, slúp, слц. stĺp, вл. stołp, полаб. ståup «олтар», болг. *стълп* «стовп», схв. *сту̑п*, слн. stòlp, стсл. **стлъпъ;** — псл. *stъ̥lpъ «стовп; колода; опора», пов'язане з *stъ̥lbъ «тс.»; — споріднене з лит. stul̃pas «стовп»,

лтс. stùlps «тс.; гомілка, литка», stulpe «середня кістка ноги», діcл. stolpi «стовп, колона», снн. stolpe «колода, балка; стовп», снн. stulpe «кришка горщика», гол. stulp, stolp «скляний ковпак»; ie. *stelp- «стовп» < *stel- «ставити». — Фасмер III 765—766; Черных II 204—205; Преобр. II 390—391; Соболевский Лекции 120; Brückner 502; Machek ESJČ 556—557; Schuster-Šewc 1359—1360; Младенов 615; Skok III 353; Vondrák I 334; Mikl. EW 321; Критенко Вступ 532; ZVSZ 415; Trubetzkoy ZfSlPh 1, 153—155; Trautmann 290—291; Būga RR I 592, II 553; Fraenkel 931; Mühl.—Endz. III 1102; Kiparsky GLG 86—87; Kluge—Mitzka 761; Vries NEW 702—703; Holthausen Awn. Wb. 283; Spesht 260; KZ 68, 123; Liewehr ZfSlPh 22, 101; Torp 489; Persson Beitr. 426; Pokorny 1020. — Пор. **стовб.**

[**стовпи́ни**] «гостина для весільних гостей після весілля О; оглядини Нед, Куз», [*стовпи́на*] «шлюбні умови, угода» Нед, Куз; — неясне.

сто́впище — див. **товпа́.**

[**сто́гна**] «ледар» Нед, [*сто́гниця*] «ледарка» Нед; — очевидно, афективне утворення, пов'язане зі *стогна́ти* (див.).

стогна́ти, *сто́гін*, [*стогн*] «стогін» Нед, Бі, [*стогнаї*] «частий стогін», [*стогно́ти*] «тс.», *стогні́й*; — р. [*сто́гнуть*] «плакати, неприємно кричати» (про дітей), бр. *стагна́ць* «стогнати, скаржитися, жалітися; скиглити», *стогн* «стогін», др. *стогнаніе* «тс.», вл. ст. stohnam «стогну»; — очевидно, сх.-зах.-сл. [stognati] «стогнати; плакати, кричати», пов'язане з псл. stonati, stenati «тс.»; елемент -g- не зовсім ясний, можливо, афективного походження. — Фасмер III 763; Преобр. II 381. — Див. ще **стена́ти², стонати.**

сто́гни (одн. *сто́гна*) «широкі вулиці, майдани», ст. *сто́гна* «площа, вулиця» (1627); — р. заст. *сто́гны* (одн. *сто́гна*) «площі, широкі вулиці», др. *стьгна* (*стъгна*) «площа, вулиця», п. [ściegna] «вигін; стерня», ст. ściegna «роздоріжжя», вл. sćehna «пустир; вигін, луки», нл. sćogna «(мн.) вузький під'їзд, підйом», болг. *стъгда́* «(ринкова) площа», схв. stagna «площина», слн. stegnè (мн. жін. р.) «дорога, якою ходить худоба на пасовисько», stegnà (мн. с. р.) «тс.», стсл. **стъгна** «вулиця, стогна; зал, вестибюль»; — псл. stьgna, початково «дорога, шлях», пов'язане з stьza (< *stĭga), зменш. *stьžьka «стежка, дорога для пішоходів», stignǫti (*-stigti) «переслідувати, гнати, доганяти; спіти»; в українській мові, можливо, запозичення з церковнослов'янської. — Фасмер III 752, 760, 763; Соболевский ЖМНП 1894 травень 218; Brückner 529; AfSlPh 12, 498; Otrębski LP 1949/1, 144; Jagić AfSlPh 1, 27; Schuster-Šewc 1416—1417; Младенов 614; Skok III 324, 331; Mikkola Ursl. Gr. II 171; Meillet Études 446; Trautmann 286; Pokorny 1018. — Див. ще **сте́жка, сти́гнути².**

[**стогно́ту**] (лайл.) «чорта лисого, чорта з два» ЛексПол; — неясне.

стодо́ла «клуня; [тік, клуня для соломи О; скотний двір, скотарня; намет на заїжджому дворі, де ставлять коней і вози Пі]», [*стадо́л*] «стодола, комора, клуня; скотарня; намет на заїжджому дворі, куди ставлять коней і вози» Пі, *стодільчи́на*, [*стодо́ля*] «клуня», [*студо́ла*] «тік; клуня для соломи» Пі, О; — р. [*стодо́ла*] «сарай», [*стодо́л*] «тс.», бр. *стадо́ла* «великий хлів», [*стадо́ля, студо́ля*] «тс.», ст. *стодола* (*стадола*) «готель, корчма; стодола, клуня» (1552); — очевидно, давнє запозичення з польської або чеської мови; п. stodoła «клуня, стодола», ст. stodoła (XV ст.), ч. stodola, як і слц. stodola «тс.», цсл. **стодол** «сарай, **стодола, стодолъ** «тс.», походять від двн. stadal «сарай, стодола, хлів, стійло», що зводиться до ie. *st(h)ă- «стояти; міститися, знаходитися», представленого і в псл. stati, укр. *ста́ти.* — Дзендзелівський УЗЛП 127; Shevelov Hist. phonol. 513, 691; Richhardt 9, 100; Фасмер III 764; Преобр. II

390; Горяев 347; Булыка Лекс. зап. 97; Brückner 516; Machek ESJČ 578; Mikl. EW 323; Критенко Вступ 532; Rudnicki Prasł. II 228; Kluge—Mitzka 736; Schneeweis ZfSlPh 8, 232; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Schwarz AfSlPh 41, 127; Togp 478. — Див. ще **ста́ти.**

[сто́жар] «місце, де стоять стоги сіна» Нед, [*стожа́ра*] «тс.» Нед, Пі, [*стожа́ри*] «стоги, копиці сіна» Ва, [*стожариська*] «тс.» Ва, [*сто́жарище*] «місце, де стояв стіжок» Нед, *стожа́рня* «будівля для зберігання сіна, збіжжя; [місце, де ставлять стоги]», [*стожа́лля*] «місце, де ставлять стоги», [*стожа́рисько*] «поміст під стогом ГрицАВ; місце, де ставлять стоги», [*сто́жирисько*] «місце, де стояв стіг» Нед, [*стожо́рисько*] «тс.» Нед, [*сто́жиро*] «шматки дерева, які підкладаються під стіг» Нед, [*сте́жа́р*] «підстилка під стіг» ГрицАВ, ЛексПол, [*сте́жір*] «місце, де стоять стоги сіна; оборіг» Нед, [*підсто́жеринє*] «підстилка під стіжок» Нед; — р. [*стожа́р*] «жердина (в стозі)», [*стожа́*] «кожний з колів, якими укріплюється стіг стіна», [*стожара́, стожера́*] «тс.», [*стежер*] «жердина в стозі», бр. *стажа́р* «жердина, навколо якої укладається стіжок», др. *стожаръ* «тс.», п. ст. ścieżeje «завіси», ч. stožár «щогла», stežeje «дверна завіса; стрижень», stežen «щоглове дерево», слц. stožiar «щогла», st'ažaj «частина дверної завіси», вл. sćežor «щогла», нл. sćažor «жердина в стозі», болг. *сто́жер* «стовп посеред току», [*сто́жар, сте́жар*], м. *стежер*, схв. *сто̏жёр* «тс.», *сто̏жёр* «стовбур», слн. stožér (stožêr) «дверна завіса», stežér «тс.», стсл. **стежеръ** «стовп, опора»; — очевидно, псл. stežegъ (<*steger-), stožaгъ (<*stogēr-), пов'язані з stogъ «стіг»; — споріднені з лит. stegerỹs «сухе стебло», stãgaras «сухе довге стебло рослини», лтс. stagars «тс.»; ie. *(s)teg- (*stog-). — Фасмер III 752, 764; Преобр. II 389—390; Brückner 529; Machek ESJČ 580; Schuster-Šewc 1274—1275; Meillet Études 410; MSL 14, 343; Общ. лексика 232—238; Trautmann 285; Mühl.—Endz. III 1038; Fraenkel 891—892; Zupitza GG 167; Pokorny 1014. — Див. ще **стіг.** — Пор. **на́встіж, Стожа́ри.**

Стожа́ри «сузір'я Плеяд»; — р. *Стожа́ры*, бр. *Стажа́ры* «тс.»; — результат видозміни давнішого *Волосожа́р*, др. **Волосожерь* < **Волосожель, Власожельць*, яке складається з основ назви бога Волоса (Велеса) і, можливо, дієслова *желѣти* «бажати» або іменника *жажель* (*жяжель*) «ланцюг»; видозміна відбулася шляхом зближення з апелятивом [*стожа́ри*] «стоги, копиці сіна», [*стожа́лля*] «місце, де ставлять стоги». — Німчук 24; Карпенко 50—51; Фасмер III 764. — Див. ще **сто́жар.**

сто́їк «послідовник стоїцизму; людина, яка мужньо зносить страждання, життєві негоди», *стоїци́зм* «одна з головних течій елліністичної і римської філософії, яка вбачала основу морального життя в подоланні пристрастей; стійкість, твердість у життєвих негодах», *сто́я* «крита галерея; школа стоїків», *стоїчний*; — р. м. *сто́ик*, бр. *сто́ік*, ст. *стоикъ* (1653), п. ч. слц. вл. stoik, болг. *стои́к*, схв. *сто̀ик*, слн. stóik; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. stoic «стоїк; стоїчний», фр. stoïque «стоїчний, твердий», stoïcien «стоїк; стоїчний», нім. Stoiker «стоїк» через лат. stōicus «належний до філософії стоїцизму; стоїк» походять від гр. Στωϊκός «належний до стоїчної школи; стоїк» (букв. «людина портика»), пов'язаного з *στωά́, атт. στοά́ (στοιά́, еолійським στωΐα, *στωϝιά́) «колонада, зал з колонами, портик», спорідненим з дангл. stōwian «стримувати», stōw «місце», снн. снідерл. stouwen «затримувати», нвн. stauen «тс.», лит. stovėti «стояти», stovà «місце», псл. staviti «ставити»; назви цього філософського напряму і заснованої Зеноном з Кітіону (близько 336—264 до н. е.) школи *Стоя* зумовлені тим, що збори стоїків відбувалися в гостроконечному портику (Στοὰ Ποικίλη «візерунчастий портик») на торговельній площі Афін. — CIC^2 793; ССРЛЯ

14, 904—905; БСЭ 41, 22; Булыка Лекс. зап. 159; Kopaliński 918; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 692; Klein 1517; Dauzat 684; Gr. Fwb. 726; Frisk II 800, 816. — Див. ще **ста́вити, ста́ти.**

[сто́їти] «коштувати», [*стоя́ти, стоя́ти(ся)*] «тс.» Нед, *сті́йний* «цінний; вартий уваги; достойний, гідний», [*сто́йний*] «тс.», *сті́йність* «позитивна якість; цінність»; — р. *сто́ить* «коштувати», ст. *стати* «тс.» (XV ст.), *стоиныи* «достойний» (XVI ст.), бр. [*сто́іць*] «коштувати», п. заст. stać (3 ос. одн. stoi) «коштувати», ч. státi (3 ос. одн. stojí), слц. stát' (3 ос. одн. stojí), схв. *ста̏ти, ста̀јати, сто̀јати*, слн. státi (1 ос. одн. stánem) «тс.»; — очевидно, пов'язане з псл. stojati (<*stəjēti) «стояти», stati «стати» з дальшим розвитком значень «бути достатнім; бути цінним; обходитися, обійтися (у певну ціну); коштувати»; пор. аналогічні семантичні зміни в нім. kosten «коштувати» (нар.-лат. *costāre < лат. constāre «стояти нерухомо, залишатися однаковим; зберігатися; коштувати», хет. ištaḫḫ- «коштувати» (?) (можливо, пов'язане з ie. *st(h)ă- «стати; стояти; бути»); менш прийнятне припущення про запозичення з польської або чеської мови (Фасмер III 769). — Фасмер III 769—770; Преобр. II 374—377; Brückner 512; Machek ESJČ 575; Kluge—Mitzka 395—396; Friedrich HW 90. — Див. ще **ста́ти, стоя́ти.** — Пор. **досто́йний.**

[сто́кмитися] «стовпитися, скупчитися» О; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації дієслів *сто́впитися* «скупчитися, з'юрбитися» і [*то́кмитися*] «шукати місця; вертітися, крутитися». — Пор. **товпа́, то́кма́.**

[сто́ком] «спритно», [*сті́чно*] «тс.», [*прити́чний*] «сприятливий, зручний» Нед, [*прито́шний*] «зручний; який личить»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *приточи́ти, сточи́ти* «з'єднати, прилучити». — Пор. **надточи́ти.**

[стокрі́вця] (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L.» Mak, ВеНЗн, ВеЛ, Куз; — очевидно, результат злиття і спрощення складеної назви типу [*святого Івана кров*] або [*Христова кровця*] «тс.». — Див. ще **крива́вник**[2].

стокро́тка (бот.) «Bellis L.», *стокро́тки* (мн.), [*стокрастка*] «стокротка багаторічна, Bellis perennis L.» Mak, ВеНЗн, [*стократка, стократки, стокрітка, стокрутка*] Mak, [*сто́кро́ть*] Mak, Нед «тс.», [*сто́крать*] «тс. Mak, Нед, Бі; сугайник, Bellidiastrum Michelii Coss. (Doronicum bellidiastrum L.) ВеНЗн, Mak», [*сто́короть*] «стокротки багаторічні Нед, Mak; глобулярія, кулівниця звичайна, Globularia vulgaris L. Mak»; — запозичення з польської мови; п. stokrotka (stokrótka) «стокротка, Bellis L.», зменш. від stokroć «тс.», що, очевидно, виникло в результаті переносного вживання stokroć «сторазово, сто разів, стократно», складного утворення з основ слів sto «сто» і kroć «крат, раз»; назва зумовлена, очевидно, великою кількістю крайових і серединних квіток стокротки у кошику-суцвітті. — Лік. росл. Енц. дов. 418; SW II 556, VI 427; Brückner 516—517; Machek Jm. rostl. 237. — Див. ще **крат, сто, стокроть.**

[стокроть] «стократно» О; — запозичення з польської мови; п. stokroć «тс.; сторазово», утворене з основ слів sto «сто» і kroć «крат, раз», є прямим відповідником укр. *стокра́т*, утвореного з основ слів *сто* і *крат* (див.). — Пор. **стокро́тка.**

столь, *сто́ля* — див. **сла́ти**[2].

столю́га — див. **сталю́га.**

стоматоло́гія, *стомато́лог, стоматологі́чний;* — р. болг. *стоматоло́гия*, бр. *стаматало́гія*, п. stomatologia, ч. stomatologie, слц. stomatológia, м. *стоматологија*, схв. *стоматоло̀гија*, слн. stomatológija; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Stomatologíe, фр. stomatologie, англ. stomatology утворено з основ гр. στόμα (род. в. στόματος) «рот», спорідненого з ав. staman- «паща, морда (собаки)», сбрет. staffn «рот; щелепна кістка», брет. staoñ «рот», кімр. stefenic «піднебіння», гот.

stibna «голос», двн. stimna, stimma, дангл. stēfn, stēmn, днн. stēmna, stēmma «тс.», хет. štamar «рот», і λόγος «слово, (наукове) пояснення, судження; мова; розум». — СІС[2] 793; ССРЛЯ 14, 941; Kopaliński 918; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 692; Вуjаклија 911; Klein 1518; Gr. Fwb. 726; Dauzat 685; Frisk II 94—95, 800—801. — Див. ще **ло́гіка.**

[**стонати**] «стогнати; квакати» ВеБ, [*стоня́ти*] «тс.» ВеБ, [*стон*] «стогін» Нед, [*сто́няво*] «стогнучи» Нед, Куз; — р. *стона́ть* «стогнати», др. *стонати*, ч. stonati, слц. stonať, вл. stonać «тс.», болг. м. *стон* «стогін», цсл. **стонати** «стогнати, стенати»; — псл. stonati «тс., кричати», пов'язане з stenati «тс.». — Фасмер III 766; Черных II 205; Преобр. II 381; Machek ESJČ 579; Schuster-Šewc 1390; Младенов 610. Mikl. EW 321. — Див. ще **стена́ти[2].** — Пор. **стогна́ти.**

[**сто́нга[1]**] «стрічка (широка)» Нед, [*сто́нга*] «пов'язка, застіжка» ВеБ, [*стонджи́на*] «стрічка, вплетена в коси» О, [*сто́нжка*] «стрічечка» Нед, [*стончáк*] «тс.» О, [*сто́нчка*] «тс.; подертий матеріал» О, [*сто́ньжка*] «тс.» О, [*стьо́нжка*] «стрічка», [*стянжка*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. wstęga ([stęga]) «(широка) стрічка, (широка) стьожка, бинда», wstążka ([stążka]) «стрічка, стьожка», первісно «запонка, нитка, тасьма, стьожка», зводяться до псл. sъ-tęg-, vъz-tęg-, похідних від tęgnǫti «тягти», якому відповідає укр. *тягти́*. — Ба 11; Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 177; О II 255; Shevelov Hist. phonol. 654; Brückner 635; SW VI 412, 419. — Див. ще **тягти́.** — Пор. **стьо́жка, стяг[2].**

[**сто́нга[2]**] (зоол.) «стонога, мокриця звичайна, Oniscus murarius» Куз, [*стонь-га* Пі, *стогна́* ВеНЗн, *сто́гнова* тж] «тс.»; — результати фонетичної видозміни форми *сто́но́га* «тс.», утвореної з основ слів *сто* і *нога́* (див.).

стоно́вник — див. **стано́вник.**

стоп (виг.); — р. бр. болг. м. *стоп*, п. ч. слц. stop, схв. *стòп*, слн. stòp «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. stop «зупинити, затримати, припинити» зводиться до сангл. stuppen «тс.», спорідненого з снн. stoppen «тс.; набивати, начиняти», двн. stopfōn, нвн. stopfen «тс.». — Фасмер III 766; Преобр. II 392; Sł. wyr. obcych 704; Holub—Lyer 452; РЧДБЕ 693; Klein 1519; Kluge—Mitzka 753.

стопá «кінцева частина ноги, ступня; нижня частина гори; одиниця довжини в деяких країнах; [фут]; одиниця виміру віршованих рядків; стіс, ряд однорідних предметів, складених вертикально; [стріла плуга О]», [*сто́пень*] «стопа О; ступінь, крок Бі», [*сто́пок*] «один метр» (міра полотна) О, *сто́пка* «стосик»; — р. *стопá* «стопа, ступня; стара міра кількості паперу; стара міра місткості посудини для вина; давня міра довжини; одиниця виміру віршованих рядків», бр. *стапá* «одиниця рахування паперу; одиниця виміру віршованих рядків», др. *стопа* «ступня, підошва ноги; нога; крок; слід; долоня», п. stopa «стопа, ступня; слід; міра (одиниця) довжини; одиниця виміру віршованих рядків», ч. stopa «ступня; підошва, слід; стара міра (одиниця) довжини; одиниця виміру віршованих рядків», слц. stopa «стопа, ступня; стара міра довжини; віршова стопа», вл. stopa «нога; слід (ноги); ступня; крок, хода; підошва (ноги); фут; віршова стопа», нл. stopa «слід, ступня; крок, хода; нога, фут», полаб. stüpă «ступня», болг. *стъпа́ло* «ступня; нижня частина панчохи; ступінь», *стъ́пка* «слід; крок; віршова стопа», м. *стапалка* «ступня, слід ступні», *стапало* «ступня», *стапка* «крок; віршова стопа; одиниця міри», схв. *стòпа* «стопа (ноги); слід; ступня; фут; крок; віршова стопа», слн. stópa «крок, слід, стопа», stopáj, stopínja «тс.», stopálo «стопа, ступня», stópica «віршова стопа», стсл. **стопа** «слід, стопа, крок»; — псл. stopa «підошва (ноги); слід ноги (ступні); слід», пов'язане чергуванням голосних із stepenь «ступінь», stǫpenь «тс.», stǫpati «ступати»; — споріднене з лит. stapýtis «зупинитися», pãs-

tapas «стовп», stẽpinti «зміцнити», stẽpas «апоплексичний удар», лтс. stepis «карапуз, крихітка», дінд. sthāpayati «ставить», свн. stapf(e) «крок, слід ноги», двн. stapf(o), staffo, снн. stappe, снідерл. гол. дфриз. stap «тс.; крок, хода», дангл. stœpe «крок; хода; ступінь», діcл. stapi «висока крута скеля»; іє. *steb(h)-/stemb(h)-/step-/stemp-; слов'янські форми із значенням «віршова стопа», очевидно, є пізньою калькою гр. (атт.) πούς «тс.», первісно «нога; підніжжя, підошва; ніжка, підставка», лат. pes «віршова стопа», первісно «нога, ступня; ніжка, хід, рух; площа; міра». — Черных II 205; Фасмер III 766—767; Преобр. II 391—392; Brückner 517; Machek ESJČ 579; Schuster-Šewc 1360—1361; Младенов 616; Skok III 338—339; Mikl. EW 321; ZVSZ 409; Meillet Études 258; MSL 14, 334; Mikkola Ursl. Gr. III 45; Fraenkel 896; Mühl.—Endz. III 1044, 1062; Otrębski LP 1, 141—142; Kluge—Mitzka 740; Vries NEW 692, 693; Uhlenbeck 347; Zupitza GG 28; Torp 482; Pokorny 1011—1012. — Пор. **сте́пінь, ступа́ти.**

[**стопа́вка**] «колода» О; — неясне.

сто́пка[1] «чарка»; — бр. *сто́пка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сто́пка* «маленький стакан, чарка, бокал», очевидно, є зменшувальною формою від *стопа́* «старовинна велика посудина на вино, великий стакан з розтрубом». — Див. ще **стопа́.**

[**сто́пка**[2]] «розетка на кінцях штельваги» О; — неясне.

сто́пор «пристрій для зупинення або закріплення в певному положенні рухомих частин механізму; перепона, перешкода; механізм для закривання розливного отвору в сталерозливних ковшах», *сто́порити* «зупиняти або уповільнювати роботу механізму; закріплювати стопором; затримувати, уповільнювати розвиток явища», *сто́порити-ся*; — р. *сто́пор* «пристрій для зупинення або затримання рухомих частин механізму; пристрій для затримування ланцюга, вірьовки», бр. *сто́пар* «пристрій для фіксації рухомих частин механізму в певному положенні; пристрій на судні для утримування якірного ланцюга, троса; механізм для закривання клапана у сталерозливних ковшах», п. stoper «пристрій на судні для утримування якірного ланцюга, троса»; — вважається запозиченим у російську мову з голландської: гол. нн. stopper «пристрій для затримування ланцюга, вірьовки; гачок, штопор» (Фасмер III 767; Смирнов 283; Meulen 204; Matzenauer 313); виводиться також від англ. stopper «затримувач; затичка» (ТСБМ V/1, 328; Sł. wyr. obcych 704). — Див. ще **што́пор.**

[**сто́пці**] «орнамент на вишивках у формі комбінованих латинських цифр V» О; — очевидно, пов'язане зі *стовп* (*стовпці*), *сто́впчик* «частина мережки», *стовпча́стий* (у сполученні [*стовпчасті уставки*] «уставки з особливим видом вишивки — стовпчиком»). — Див. ще **стовп.**

[**сто́ра**[1]] «стадо, череда» Нед, Куз; — неясне; можливо, пов'язане з рум. storiște «загін для овець».

сто́ра[2] — див. **што́ра.**

сто́рець — див. **торе́ць.**

[**сто́рити**] «роздратовувати, збуджувати, подразнювати» Нед; — очевидно, тотожне зі [*сто́рити*] «насторожувати (вуха)». — Див. ще **сторч.**

сторі́цею (присл., кн.) «у багато (буквально — у сто) разів більше», *сторі́чний* (кн., рідк.) «стократний»; — р. *сторі́ца, сторі́цей* «сторицею», *сторі́цею*, др. *сѣторицею* «тс.», *сѣторица* «сотня»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сѣторица** (орудн. в. **сѣторицеѭ**) «сто, сотня» є похідним від числівника **сѣто**, що відповідає укр. *сто*. — Фасмер III 767; Супрун ЭИРЯ II 114; Преобр. II 388—389; Brugmann Grundriss II 2, 77. — Див. ще **сто.**

сторі́нка — див. **сто́рона́.**

[**сто́рма**] «сторч»; — бр. [*старма́*]; — очевидно, пов'язане зі *сто́рчма́* «тс.». — Див. ще **сторч.**

сто́рно «запис, яким виправляють допущену в бухгалтерському обліку помилку», *сторнува́ти*; — р. болг. м. *сто́рно* «сторно», бр. *сто́рна*, п. ч. слц. storno, схв. *сто́рно*, слн. stórno «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. storno «повернення, переведення рахунку» пов'язане з дієсловом stornare «переводити назад», утвореним за допомогою префіксального форманта s- (<лат. ex- «ви-, з-») від дієслова tornare «повертатися», що походить від лат. tornāre «точити, обертати, обточувати». — CIC² 793; ССРЛЯ 14, 952; SW VI 436; Sł. wyr. obcych 704; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693. — Див. ще **екс-, торна́до, турне́**.

сторо́га, *сто́рож, сторо́жа́, сторожене́нко, сторожи́к, сторожи́льня, сторожи́ха, сторожи́ця, сторожі́вка, сторожі́вна, сторожі́вня, сторожі́вство, сто́ро́жка, сторо́жки́й, сто́рожко, сторо́жник, сторожове́, сторожови́й, сторожови́к, сторожо́вка, сторожо́вня, сторожо́вщина, сторожо́к* — див. **стерегти́**.

[**сторожа́ник**] «свердлик» О, [*сторожко́вець*] «свердлик, яким вертять дірочки на сторожку — заколесник» О; — похідні утворення від [*сторо́жка*] «заколесник, чека в осі». — Див. ще **стерегти́**.

сто́ро́на́ СУМ, Нед, Пі, *сторі́нка*, [*сторонéць*] «обхідна дорога» Нед, [*сторо́нка*] «бокова скринька» Нед, [*сторо́нник*] «прибічник» Нед, [*сторо́нок*] «клуня» ГрицАВ, *сторо́нній*, [*сторо́нність*] «партійність» Нед, [*сторо́нщина*] «чужина» Куз, [*сто́ронній*] «чужий» Нед, [*сторо́нний*] «з навколишньої місцевості» Нед, [*сторонни́чий*] «партійний» Нед, *сторо́нський, сторони́ти(ся), стороно́ю, ві́дсторонь* «осторонь», *засторо́нок*, [*за́сторонка*] «засік» Ж, [*насторо́нський*] «сторонський» Ж, *о́сторонь*, [*одсторо́нь*] «осторонь» Пі, [*пере́сторона*] «ряд будинків» Нед, [*перестороні́ти*] «перейти на інший бік, в інший табір» Нед, [*посторо́нний*] «сторонній» Нед, *постороні́тися*, [*по́сторонь*] «осторонь» Нед, [*при́сторона*] «бічне приміщення» Нед, [*пристороно*] «партійно» Нед, [*розсторо́нитися*] «розширитися» Нед, [*усторо́нний*] «віддалений» Нед, [*у́сторонок*] «віддалене, безлюдне місце» Нед, [*у́сторонь*] «тс.» Нед; — р. *сторона́*, бр. *старана́*, др. *сторона*, п. вл. нл. strona, ч. слц. strana, полаб. starnă, болг. *страна́*, м. схв. *стра́на*, слн. strán, стсл. **странà**; — псл. *storna «сторона», пов'язане чергуванням кореневих голосних з основою ster-/stьr- (*pro-sterti «простерти», 1 ос. одн. pro-stьrǫ); — споріднене з лтс. stara «смуга», лит. strãja «стійло, вистелене соломою», дінд. stṛṇā́ti (stṛṇṓti) «сипле, обсипає, укриває», stṛtáḥ (stīrṇáḥ) «розстелений», stárīman- (с. р.) «розстилання, насипання», гр. στόρνῡμι «обсипаю, розстеляю», στέρνον «груди; площина», лат. sternere «сипати, стелити», двн. stirna «лоб, чоло», свн. stirne, снн. sterne, франк. stërnn «тс.», дірл. sernim «розширюю, розстилаю», кімр. sarn «бруківка, настил»; ie. *ster-/stor-/str-n- «розширяти; розстилати; розстилатися, простиратися». — Фасмер III 768; Черных II 206; Преобр. II 133—134; Brückner 519—520; Machek ESJČ 581; Schuster-Šewc 1364—1365; Младенов 611; Skok III 341—342; Mikl. EW 321—322; Варбот 79; ZVSZ 409; Meillet Études 222; Trautmann 288; Ekblom ZfSlPh 24, 7; Uhlenbeck 344—345; Frisk II 802—803; Ernout—Meillet 1142—1143; Kluge—Mitzka 751; Pedersen Kelt. Gr. II 626; Persson Beitr. 448—449, 643, 787; Torp 485; Brugmann Grundriss I 521—522; Pokorny 1029—1030. — Пор. **простéрти.**

сторо́чити, *сторо́шити* — див. **сторч.**

сторч «стійма; униз головою; спідлоба», [*сторц* Нед, *сто́рца* Ме, *сторце́м, сто́рцо́м*], *сторчака́, сторчако́м*, [*сторче́м* Куз], *сто́рчки, сторчма́*, [*што́рцом*] «тс.», [*стордзом*] «гострим кінцем угору», [*стирч*] «усе, що стирчить» Нед, *стирча́к*, [*сторка́ч*] «сторчак» Нед, [*сторч*] «підвалина в будівлі;

стовп» Нед, [*сторча́*] «плетена з лози огорожа» Л, *сторча́к*, [*сторча́н*] «ніжка качана капусти» Куриленко, [*сторцови́й*] «стоячий (комір)» Ме, [*сторчеви́й*] «сторчовий» Куз, [*сторчки́й* Куз], *сторчкува́тий, сторчови́й, сторчува́тий* «тс.», [*стирка́т*] «стромляти» Л, [*стирка́ть*] «стирчати» Л, *стирча́ти*, [*сторо́чити*] «настовбурчувати» Куз, [*сторо́шити*] «тс.» тж, [*сторцува́ти(ся)*] «намагатися поставити (стати) вертикально» Ме, [*сторцюва́ти*] «стирчати, ставити сторч», [*стордзува́ти*] «нагромаджувати», [*сторча́ти*] «стирчати», [*сторчи́ти*] «ставити сторч», [*сторчува́ти, шторцува́ти* Нед] «тс.», [*стрика́ть*] «стромляти; стирчати» Л, [*стрича́ти*] «стирчати» О, [*вісторцувати*] «поставити сторч» МСБГ, [*засторчи́ти*] «устромити», [*на-сто́рц*] «сторч» Ж, *на́сто́рч* СУМ, Ж, [*на́всторч, на-по́шторц* Нед] «тс.», *насторо́чити, насторо́шити*, [*насторо́щити*] «насторошити» Пі; — р. [*сторчь*] «сторч», [*сторчако́м, сто́рчем, сторчко́м, сторчмя́*], бр. [*сторч*], *старчма́* «тс.», п. [stark] «кіл, вістря», sterczeć «стирчати», ч. strkati «устромляти; штовхати», слц. strkat' «тс.», strčit' «устромити; штовхнути», вл. storčić «штовхнути, пхнути», storkać «штовхати», нл. starcyś «штовхнути», starkaś, болг. *стърча́* «стирчу», м. *стрчи* «стирчить», *штрчи* «тс.», схв. *стр̀чати* «стирчати», слн. strčáti «тс.», stŕčiti «колоти»; — псл. *st$^{b}_{ъ}$rkati/st$^{b}_{ъ}$rčati «штовхати, колоти; стирчати», пов'язане з *t$^{b}_{ъ}$rkati/t$^{b}_{ъ}$rčati «тс.»; — споріднене з лит. strẽgti «застигнути, захолонути», свн. strac «тугий, розтягнутий, прямий», снн. strak (strack) «жорсткий, тугий, випрямлений»; ie. *(s)ter(k)- «жорсткий, тугий». — Фасмер III 769; Brückner 513; Holub—Kop. 358; Schuster-Šewc 1361; Младенов 616; Skok III 343; Mikl. EW 325; Варбот Этимология 1971, 4—6; Pokorny 1022—1023. — Пор. **стри́ка́ти, то́рка́ти.**

[**сторча́к**] «юшка з риби СУМ; вид юшки Нед»; — неясне.

[**сторчець**] (бот.) «любка дволиста, Platanthera bifolia (L.) L.C. Rich.» Mak, [*сторчик*] «ластовень лікарський, Vincetoxicum officinale (L.) Moench.» Mak; — п. storczyk «зозулинець, Orchis L.» (належить до тієї самої родини, що й любка); — похідні утворення від *сторч*, [*сторча́ти*] «стирчати»; назви зумовлені застосуванням любки, як і зозулинця, для лікування імпотенції; пор. мотивовану тією ж властивістю назву ч. vstavač «зозулинець», [vstavač s květem bílým] «любка», похідну від vstavati «вставати». — Лік. росл. Енц. дов. 178—179, 254—255; Brückner 513; Machek Jm. rostl. 298, 299. — Див. ще **сторч.** — Пор. **лю́бка.**

стос — див. **сті́с.**

[**стосівка**] «пужално» ВеЗа; — неясне.

стосува́ти «застосовувати», [*стосоватися*] «пристосуватися, справлятися, узгоджуватися» Бі, *стосува́тися, стосу́нки* (мн.) «зв'язки, взаємини, відносини», *стосу́нок* «причетність, відношення, зв'язок», *стосо́вний*, [*стосунко́вий*] «стосовний» Нед, *застосува́ти, застосо́вний, пристосува́ти, пристосо́ванець, простосо́вництво, пристосува́нець, пристосува́ння*, [*пристосо́вний*] «придатний до пристосування» Куз, *пристосо́вницький, пристосува́льний*; — бр. *стасава́цца* «відповідати, в'язатися», *стасава́ць* «тс.», [*стасу́нак*] «згода»; — запозичення з польської мови; п. stosować «застосовувати, пристосовувати; (заст.) ударяти; прикладати, приставляти», stosować się «застосовуватися, стосуватися», stosunek «стосунок» пов'язані зі ст. stos «удар» (XV ст.). — Огієнко РМ 1938/10, 442; Шелудько 47; Richhardt 100; Brückner 517; SW VI 437. — Див. ще **сті́с.**

сто́та (заст.) «істота», [*сто́тний*] «абсолютно подібний, викапаний Ме; точнісінький; дуже гарний О», [*сто́тни*] «подібний» ЛексПол, [*сто́тне*] «точно, тотожно, дійсно», [*сто́тно*] «тс. Г, Нед; якраз, рівно Нед», [*несто́тно*] «достоту» Ж; — схв. *йстӣ* «такий самий, то-

тожний»; — пов'язане з *істо́та* «живий організм», *істо́тний* «суттєвий». — Толстой ЛексПол 17. — Див. ще **істо́та.** — Пор. **досто́ту.**

[**сто́чок**] «кручена, вита воскова свічка» Нед; — запозичення з польської мови; п. stoczek «тонка свічка, згорнута в клубок або спірально» не зовсім ясне; припускається зв'язок з нвн. Wachsstock, букв. «воскова палиця». — Brückner 516.

[**стоя́н**] (бот.) «валеріана лікарська, Valeriana officinalis L.»; — р. [*стоя́н*]; — очевидно, похідне утворення від *стоя́ти*; мотивація назви неясна. — Див. ще **стоя́ти.**

стоя́ти, [*стійлува́ти*] (про худобу) «зганяти на пасовищі в коло під час особливої спеки» Ме, *сті́йбище, сті́йка, стійкови́й* (заст.) «вартовий», *сті́йло, сті́йчик* (заст.) «вартовий; посильний, черговий десяцький при волосному правлінні», [*сті́ло*] «місце, де розташовані кошари, колиба» Доп. УжДУ IV, *сто́їще, сто́йка,* [*сто́йла*] «стайня» Нед, [*сто́йня*] «тс.; варта» тж, [*стоюни́*] «стойка, пристрій, за допомогою якого немовлят привчають стояти» Чаб, [*сто́ю́шка*] «тс.» Л, *стоя́к,* [*стоя́ка*] «дерево, дуб», [*стоякú*] (мн.) «чепіги в плузі» Л, [*сто́яло*] «стійло» Дз, *стоя́н* «стояк; масивна опора моста, греблі, бик; [калюжа із застояною водою; частина в ткацькому верстаті; одвірок; велика бочка на винокурнях; стебла конопель, що поодиноко ростуть на полі Кур; пропуск у косінні ЛЧерк, Мо]», *стоянéць* «вид глечика; [молоко, поставлене на скисання Ва]», [*стояни́*] (мн.) «підніжки на ткацькому верстаті Л; посуд Чаб», *сто́я́нка* «стояння; тимчасове перебування на одному місці; місце для стояння транспорту; [калюжа О; пристрій, за допомогою якого немовлят привчають стояти Л]», *стоя́но́к* «вид глечика; [вид дитячої гри; місце любовного побачення О]», [*стоя́чка*] «пристрій, за допомогою якого немовлят привчають стояти Л; стільчик (із загородкою) для дітей, що не вміють ходити Па; сухі гілки ВеБ; пасовище; місце любовного побачення О; пристрій, на якому підковують чоботи]», [*стоячо́к*] «обліплений тістом вербовий прутик, встромлений у коровай і так печений О; трухлявий уламок дерева Нед», *сті́йкúй, стоя́чий, сті́йма, сті́йми,* [*стовмá*] «стоячи» Нед, *стоймá,* [*стоймя́* Нед] «тс.», *сто́ячи, сто́ячки, ви́стояти,* [*ви́стоя́лка*] «настойка» Ж, *відсто́ювати, відсті́й, відсті́йник, відсті́йний, за́сті́й* СУМ, Ж, [*за́сті́йка*] «полювання облавою» Ж, *засті́йний, застоя́лий, засто́яний, насто́ювати* «наполягати; робити настій», *насті́й,* [*насті́йка*] «настій» Куз, [*настоїванка*] «тс.» Ж, *насто́йка, насто́янка, настоя́тель, насті́йливий, насті́йний,* [*насті́йчúвий*] «наполегливий» Куз, [*настойчúвий*] «тс.» Ж, [*насто́ячи*] «стоячи» Ме, *навсто́йки, навсто́ячки,* [*несто́яча*] «турбота, неспокій» Пі, [*осто́яти*] «обстояти, захистити» Ж, [*осто́я*] «застій; зупинка» Ж, *остійний* «стійкий у плаванні (корабель)», *обсто́ювати,* [*обстоя́тися*] «залишитися» ВеУг, [*обсті́й*] «дівчина, яку ніхто не сватає» Ж, [*обсто́я*] «обставина» Ж, [*одсто́яти*] «обстояти, підтримати» Ж, *перестій* «перезрівання», *перестоя́лий, пересто́яний,* [*посто́йкувати*] «простоювати час, лінуватися» Ме, *постій,* [*посто́й*] «постій» Куз, [*посто́я*] «становище; повітка» Нед, *постоя́ле, постоя́лець,* [*постоя́нець*], *посто́янка* «зупинка», [*постоя́чка*] «пристрій, за допомогою якого навчають немовлят ходити», *постійний, постоя́лий,* [*постоя́льний*] «постоялий», [*посто́я́нний*] «тс. Г; постійний Нед», *присто́йний,* [*розсто́янє*] «відстань» Нед, [*устійний*] «постійний» Нед, [*устійчúвий*] «стійкий» Нед; — р. *стоя́ть,* бр. *стаяць,* др. *стояти,* п. stać (1 ос. одн. stoję), ч. státi (1 ос. одн. stojím), слц. stát' (1 ос. одн. stojím), вл. [stejeć] (<ст. stojać), [stojeć], нл. stojaś, болг. *стоя́,* м. *стои,* схв. *стàjати, стòjати,* слн. státi (1 ос. одн. stojím), стсл. **стоꙗти;** — псл. stojati (<*stəjēti) «стояти», пов'язане чергуванням голосних

з формою stati «тс., стати» (<ie. *sthā-/sthə-). — Черных II 206; Фасмер III 769; Преобр. II 374—377; Brückner 512; Machek ESJC 575—576; Schuster-Šewc 1352; Младенов 610; Skok III 329; Mikl. EW 319; Критенко Вступ 518; ZVSZ 408; Мейе ОЯ 43, 158, 163, 189. — Див. ще **ста́ти.**

стра́ва, *стравéць, стравнé, стрáвний, стравня́, стравувáти, стравýнок* — див. **трáвити.**

[**страга́н**] «кіоск, рундук» Куз; — запозичення з польської мови; п. stragan «тс., ларьок» походить від нвн. Schragen «ларьок, будка, рундук, ятка», що виводиться з свн. снн. schrage «навхрест поставлені ніжки стола та ін.», пов'язаного з нвн. schräg «косий», спорідненим з нн. schreg, гол. schraag «тс.». — Brückner 518; SW VI 444; Kluge—Mitzka 678.

страда́ти, *стрáждáти* СУМ, Г, [*стрáждатися*] «страждати», [*страждíти*] «страждати, терпіти» Нед, [*стрáждувати*] «тс.», [*стрáда*] «гарячий час, жнива» О, [*страдáлець* Нед, *страдáльник* Куз, *страдáльництво* Нед], *стрáдник, стрáдництво, страждáлець, страждáльник, стрáждáння* СУМ, Г, [*стрáждувáння*] СУМ, Г, [*страдáльний*] «страждальний» Нед, [*страдáнний*] «тс.» Нед, *стрáдний, стрáдницький, стрáдничий, страждáльний, страждáльницький, страждéнний,* [*стражджий*] «страшний» (про муки, терпіння) О; — р. *страдáть* «страждати; [косити сіно, збирати врожай]», *страдá* «жнива», бр. [*страдáць*] «страждати, терпіти», др. *страдати* «працювати, трудитися; страждати, терпіти», п. ст. stradać «втрачати, губити, бути позбавленим; позбавляти», strada «бідність, злиденність; біда, злидні», stradza «тс.», ч. strádati «страждати», слц. strádat' «тс.», вл. tradać «бідувати», нл. tšadaś, [stradać, stradaś] «тс.», болг. *стрáдам* «страждаю», м. *страда* «страждає», схв. *стрáдати* «страждати», слн. strádati «бідувати», стсл. **страдати** (1 ос. одн. **страждж**) «страждати; напружуватися, боротися; потребувати»; — псл. stradati «бідувати», strada (*stradja) «злидні»; — вважається віддалено спорідненим з лат. strēnuus «старанний, енергійний, діяльний; міцний, сильний», гр. στρηνής (στρηνός) «гострий, шорсткий, грубий», στρῆνος «зарозумілість, пихатість», στρηνές «оглушливо, пронизливо, гостро, різко» (про крик слона), норв. sterra «ревно прагнути», sterren «упертий», кімр. trīn «боротьба; турботи, зусилля», що переважно зіставляються з р. *стара́ться*, укр. *стара́тися*; ie. *(s)ter-/(s)tre- (>*stro-d-) «твердий, тугий, жорсткий»; зближення з р. *радéть* (Machek ESJC 580; Recherches 38) викликає сумнів, як і пов'язання разом з псл. strax «страх» з основою *srā- (Vaillant Gr. comp. I 170—171). — Фасмер—Трубачев III 770; Преобр. II 392—393; Brückner 518; Holub—Kop. 354; Schuster-Šewc 1523—1524; Младенов 611; Skok III 340; Mikl. EW 324; ZVSZ 410; Scheftelowitz KZ 56/3—4, 205; Būga RR II 603; Walde—Hofm. II 601—602; Frisk II 790—791, 809—810; Pedersen Kelt. Gr. I 81; Persson Beitr. 429—430, 435; Pokorny 1022. — Пор. **стара́ти, страсть, стре́м'я.**

страж, *стрáжа,* [*стражáр*] «сторож» Нед, *стрáжни́к* СУМ, Г, Нед, *стражни́ця* (заст.) «приміщення для сторожа або військових вартових», [*стражни́чий*] «сторож» Нед, *стражничи́ха* «дружина стражника», *стрáжницький,* [*стражнувáти*] «сторожити» Нед, Куз, [*стражувáти*] «тс.» Нед; — р. бр. діал. *страж, стража*, др. *стражь, стража*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **стражь, стража**, як і болг. *страж*, м. *стража*, схв. *стрâжа*, слн. stráža, ч. слц. stráž, є прямими відповідниками до др. *сторожь, сторожа*, укр. *сто́рож, сторо́жа.* — Див. ще **стерегти́.**

[**стражі́ти**] «бути на ногах» Нед; — неясне; можливо, пов'язане зі *страж* «сторож», [*стражувáти*] «сторожити».

страйк, *страйкáр, страйкýючий, страйкувáти*; — бр. [*страйкавáць*]

«страйкувати»; — запозичення з польської мови; п. strajk «страйк» походить від англ. strike «тс.; страйкувати», пов'язаного з strike «бити, ударяти» у спеціальному значенні «прибирати, спускати (вітрила)», звідки «припиняти роботу»; споріднене з дфриз. strīka «гладити, терти», дісл. strȳkja (strȳkva), двн. strīhhan «тс.», гот. striks «смуга», снідерл. striken «бити, ударяти», гол. strijken «тс.», псл. *strigti, укр. *стри́гти.* — CIC[2] 793; Sł. wyr. obcych 704; SW VI 444; Klein 1525; Kluge—Mitzka 757; Vries NEW 710—711. — Див. ще **стри́гти.** — Пор. **штрейкбре́хер, штрих.**

стра́йста — див. **та́йстра.**

[**стракаш**] (орн.) «сорокопуд сірий, Lanius exubitor L.» Шарл; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. діал. слц. strakaš «тс.» пов'язане з straka «сорока» і відповідає укр. [*сороку́ш*] «сорокопуд», [*сорокаш*] «тс.». — Ferianc Názv. vtákov 167. — Див. ще **сорокатільник.**

[**стракіта**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Ness.» Mak; — результат спрощення форми [*астракіта*] ([*астратік*]), пов'язаної з *а́стра* «тс.». — Див. ще **а́йстра.**

[**стракота**] (бот.) (у сполученні [*с. полєва*] «волошка лучна, Centaurea jacea L.») Mak, [*строкота*] «тс.» Mak; — неясне; може бути пов'язане зі [*стракіта*] «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Ness.» або зі *стокро́тка* «Bellis L.» (пор.).

[**стракува́ти**] «простягати (ноги)» Корз, [*стракува́тися*] «витягатися, потягуватися, розтягуватися; напружуватися Нед; простягати ноги Корз»; — запозичення з польської мови; п. [strekować] «витягати, розтягати, розширювати» походить від нім. strecken (< двн. strẹcken) «витягувати, розтягувати», спорідненого з снідерл. strẹcken, дфриз. strekka, дангл. streccan, strẹccen, англ. stretch «тс.» і, можливо, з псл. strogъ «строгий». — SW VI 453; Kluge—Mitzka 754; Vries NEW 707, 709; Machek ZfSlPh 23, 115, 120.

[**страм**[1]] «копил (у санях) Нед, О; довга колода О; поперечна перекладина між копилами на полозах саней ВеЛ», [*стра́ма*] «копил (у санях)» Нед, [*стра́ми*] «полози саней» НикНикТЛ, [*штрам*] «копил у санях; довга колода» О; — запозичення з польської мови; п. stram «копил (у санях); поперечний брус у санях, насаджений на копили; основний брус у кімнаті», [strama] «тс.» виводяться від снн. trāme «брус» (>нвн. [Tram] «колода, перекладина»). — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; SJP VIII 798; SW VI 444; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще **трам.**

страм[2], *страма́, страми́ти, страми́тися, стра́мний, стра́мнючий, страмо́висько, страмо́вище, страмо́та* — див. **срам.**

[**стра́мець**] «щось високо і круто розташоване» Нед, [*стра́ми́на*] «переносна драбина» Г, Нед; — форми, пов'язані з коренем псл. strem-/strьm-, до якого зводяться й *стриміти, стрімки́й*, р. *стремни́на* «крутизна, круча», *стремя́нка* «драбина». — Zubatý St. a čl. I 2, 167. — Див. ще **стре́м'я.**

стра́мкувати — див. **стре́м'я.**

[**страмни́й**] «вимучений, виснажений, кволий» Нед; — неясне.

стра́нник «богомолець, який мандрує по святих місцях, прочанин; мандрівник, подорожній», *стра́нний* «мандрівник, подорожній», *стра́ннiй* «тс.», *стра́нни́ця* «прочанка, мандрівниця» СУМ, Нед, [*страння́*] «тс.» Пі; — р. *стра́нник*, др. *страньникъ*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **страньникъ,** похідне від **страна** «сторона», є закономірним відповідником др. *сторонiникъ* (*стороникъ*) «подорожній», похідного від *сторона.* — Фасмер III 771. — Див. ще **сто́рона́.**

[**страну́тися**] «здригнутися» Нед; — очевидно, результат контамінації слів *стену́тися* і [*стряхну́тися* Нед] «тс.». — Див. ще **стена́ти**[1], **тряхну́ти**[2].

[**стра́пи**] (мн.) «безладно сплетені коси» Нед, [*страпа́к*] «дряпач, прилад

для розпушування землі ЛЧерк; кілок, на якому сушать сіно О», [*страпа́ня*] «суха гілляста смерічка, на якій сушать сіно» О, [*страпа́чка*] «кілок, на якому сушать сіно; гілки, на які нанизують суниці» О, [*страпа́ча*] «кудлатий хмиз (ялівцю та ін.)» О, [*стра́пки*] «лахміття, дрантя» [*стра́п'я*] «тс.», [*стра́плі*] (мн.) «обтріпані кінці тканини, одягу» Мо, [*стра́пок*] «обривок матерії чи полотна» Ме, [*страпу́ля*] «нечоса, особа, що ходить з розтріпаним волоссям» Нед, [*стрепі́р'я*] «кожушок качана кукурудзи» Гриц, [*стрепіхи́*] «покуйовджене волокно; клапті» Нед, [*стрі́пихи*] «бахрома, торочки» Нед, [*стрі́пки*] «тс.» Нед, [*стрьо́пи*] «необрізані нитки в одязі» Чаб, [*стря́пки*] «клапті, дрантя» Куз, [*страпа́тий*] «розтріпаний, розкуйовджений, обшарпаний Г; мохнатий, кошлатий, з наїжаченим, настовбурченим волоссям Нед; кудлатий, непричесаний О; шерехуватий Ме», [*стрепеха́тий*] «розтріпаний, кошлатий; обтріпаний» Куз, [*стрепи́й*] «тс.» Нед, [*стріпа́тий*] «мохнатий, щетинистий; з настовбурченим волоссям» Нед, [*стріпіха́тий*] «розпатланий, розтріпаний, кудлатий» Мо, [*стріпча́стий*] «обшитий бахромою, з торочками» Нед, [*стра́патися*] «висотуватися (про край полотна); кошлатитися (про поверхню)» Ме, [*ви́стропати*] «висотати» Ж, *обстріпа́ти* «обшарпати», [*обстрьо́пати* Ж] «тс.», [*розстра́патися*] «розпатлатися» Нед, [*розстря́патися, розштра́патися*] «тс.» тж, [*розстрепі́ханий*] «розпатланий, розтріпаний» Куз; — п. strzęp «клапоть», strzępki (мн.) «торочки, бахрома (на тканині)», strzępiasty «обтріпаний, обшарпаний», strzępić «робити торочки (на полотні), торочити (полотно)», strzępić się «обтріпуватися», ч. střapec «китиця», třapec «тс.», střepiti «розмочалювати», ст. střapiti se «стовбурчитися, наїжачуватися», слц. strap «шматок, ганчірка, лахміття», strapák «нечоса, людина з розтріпаним волоссям», strapáň «тс.; (рідк.) кудлатий пес», (s)trapec «бахрома, торочки; шматок», strapkat' «рвати, шарпати на шматки; розплітати», ч. слц. strapatý «розтріпаний, розкуйовджений, розпатланий, нечесаний; обшарпаний; кучерявий»; — псл. [stręp-] «щось обтріпане»; — загальновизнаної етимології не має; здебільшого пов'язується з псл. tręp-/stręp- «китиця, торочки; ганчірка; шмат» (укр. діал. р. *тря́пка*) і псл. trepati «бити; смикати, рвати; трусити» (укр. [*тре́па́ти*] «трясти», *трі́пати* «тс.»); менш обґрунтоване зіставлення з укр. *стряпани́на*, р. *стря́пать, стряпня́, стря́пчий* або зближення з п. strup «струп; те, що вкриває, закриває; парші» (Brückner 522—523). — Shevelov Hist. phonol. 651; Holub—Kop. 393; Варбот Этимология 1985, 24—27; Zubatý St. a čl. II 173. — Пор. **стря́мби, трі́пати, тря́пка.**

[**страсти́нці**] (бот., мн.) «пасифлори, Passiflorae Jass.» Нед, Mak, [*страстянка*] «пасифлора, страстоцвіт, Passiflora L.» Mak; — похідне утворення від *страсть* «пристрасть; [страждання]», очевидно, як калька латинської наукової назви рослини, що складається з основ слів passiō «страсть, страждання» (<patī «терпіти, страждати, мучитися») і flōs (род. в. flōris) «квітка»; пор. інші назви пасифлори: укр. [*му́чениця*], р. *страстоцве́т*, [*страсть Христова*], нім. Passionsblume (букв. «страсна квітка»). — Лік. росл. Енц. дов. 321; УРЕ 8, 204. — Див. ще **страсть.**

страсть «сильне почуття; палкий потяг, пристрасть; жах, подив, захоплення; вечірнє богослужіння в Страсний четвер», *стра́сті* «вечірнє богослужіння в Страсний четвер», [*стра́стник*] «мученик, страдник» Пі, Нед, *стра́сни́й* СУМ, Г, [*стра́стни́й*] Нед, Г, [*стра́шний*] (у сполученнях [*с. тиждень*] «Страсний тиждень», [*стра́шна неділя*] «тс.») Нед, Г, [*по́страсть*] «пристрасть» Нед, *при́страсть, при́страсний, пристрасти́тися*; — р. *страсть* «пристрасть; страсті», бр. *страсць* «пристрасть», др. *страсть* «страждання, бідування; хвороба; мука,

мученицька смерть; подвиг; боротьба; пристрасть», ч. strast «біда, горе, страждання, туга», слц. strast' «тс.», болг. м. *страст* «пристрасть», схв. *стра̑ст*, слн. strást «тс.», цсл. стсл. **страсть** «тс.; страждання, біль, муки; мученицька смерть»; — псл. strastь < *strad-tь «страждання; мука; сильне почуття», пов'язане з stradati «страждати, мучитися; бідувати». — Булаховський Вибр. пр. III 368; Фасмер III 771; Черных II 206—207; Преобр. II 392; Brückner 518; Holub—Kop. 354; Machek ESJČ 580; Младенов 611; Skok III 340; Mikl. EW 324; Karulis II 310. — Див. ще **страда́ти.**

[**страт**] «нудьга, туга» О; — неясне; можливо, результат видозміни ч. strast «горе, страждання, туга», зближеного з основою *стра́тити.*

[**стра́та**] «ковзка дорога взимку» О; — неясне; можливо, пов'язане з рум. strádă (молд. *стра́дэ*) «вулиця».

страте́г, *стратеге́ма* «воєнна хитрість», *страте́гія, стратегі́чний*; — р. болг. *страте́г*, бр. *стратэ́г*, п. strateg(ik), ч. слц. слн. stratég, вл. strategija, м. *стратег*, схв. *стра̀тēг*; — запозичення з німецької мови: н. Stratége, як і фр. stratège, походить від гр. στρατηγός «воєначальник», що складається з основ στρατός «натовп, загін, військо», спорідненого з дінд. stṛta- «простягнутий, посипаний», ав. stərəta- «розстелений», і -ηγος (-ᾱγος) «ведучий, вождь», похідного від ἄγω «жену, веду»; пор. др. *стратигъ* «воєначальник», запозичене з грецької мови через церковнослов'янське посередництво (цсл. стсл. **стратигъ** «тс.»). — СІС² 794; Фасмер III 771; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693; Вујаклија 912; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685; Frisk II 806. — Див. ще **аго́нія.**

стратигра́фія «розділ геології, що вивчає верстви гірських порід», *стратиграфі́чний*; — р. болг. *стратигра́фия*, бр. *стратыгра́фія*, п. stratygrafia, ч. stratigrafie, слц. stratigrafia, схв. *стратигра̀фија*, слн. stratigrafíja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stratigraphíe, фр. stratigraphie, англ. stratigraphy утворено з основ лат. strātum «шар, підстилка, постіль, настил» і гр. γράφω «пишу». — СІС² 794; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693; Вујаклија 912; Gr. Fwb. 727; Klein 1522. — Див. ще **графа́, естра́да.** — Пор. **стратифіка́ція, стратоста́т, стратосфе́ра, субстра́т.**

стратифіка́ція «витримування насіння в піску або торфі при зниженій температурі; розміщення шарами, розшарування», *стратифікува́ти*; — р. болг. *стратифика́ция*, бр. *стратыфіка́цыя*, п. stratyfikacja, ч. stratifikace, слц. stratifikácia, схв. *стратифика́ција*, слн. stratifikácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stratifikatión, фр. англ. stratification походять від слат. strātificātiō «розшарування», що складається з основ strātum «шар, настил» і -ficātiō, пов'язаного з facere «робити». — СІС² 794; ТСБМ V/1, 336; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 694; Вујаклија 912; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685; Klein 1522. — Див. ще **естра́да, факт.** — Пор. **стратигра́фія, стратоста́т, стратосфе́ра, субстра́т.**

стратоста́т; — р. болг. *стратоста́т*, бр. *стратаста́т*, п. слц. stratostat, схв. *стратостат*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Stratostát, фр. англ. stratostat утворено з першого компонента фр. stratosphère «стратосфера» і гр. στατός «той, що стоїть» (за зразком фр. aérostat «аеростат»). — СІС² 794; БСЭ 41, 85; ТСБМ V/1, 335; Sł. wyr. obcych 705; РЧДБЕ 694; Вујаклија 913; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685. — Див. ще **аероста́т, стратосфе́ра.** — Пор. **стратигра́фія, стратифіка́ція, стратосфе́ра, субстра́т.**

стратосфе́ра «шар атмосфери на висоті від 8—16 до 55 км»; — р. болг. м. схв. *стратосфе́ра*, бр. *стратасфе́ра*, п. вл. stratosfera, ч. слц. stratosféra, слн. stratosfêra; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Stratosphäre, англ. stratosphere походять від

фр. stratosphère, яке утворив французький метеоролог Л.-Ф. Тессеренк де Бор (1855—1913) з основ лат. strātum «шар, покриття» і гр. σφαῖρα «м'яч, куля; небозвід, небесний простір». — CIC² 794; ССРЛЯ 14, 1006; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453; РЧДБЕ 693; Вуjаклија 913; Klein 1487, 1522; Gr. Fwb. 727; Dauzat 685. — Див. ще **естра́да, сфе́ра.** — Пор. **стратигра́фія, стратифіка́ція, стратоста́т, субстра́т.**

стра́ус (орн.) «рід птахів страусоподібних, Struthio camelus L.», [*стро́вус*] «тс.» Нед, *страусеня́* «пташа страуса», *страуся́* «тс.», *страуся́тник* «приміщення для страусів», *страуси́ний, стра́усовий*; — р. бр. *стра́ус*; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нвн. Strauss «страус» (снн. strūs, двн. strūz) виводиться від пізньолат. слат. strūthiō «страус», що продовжує лат. strūthio (strūtio), яке походить від гр. στρουθίον «тс.; горобець, маленький птах взагалі», пов'язаного з στρουθός (атт. στροῦθος) «тс.; птах» нез'ясованого походження. — CIC² 794; Коваль 95; Черных II 207; Фасмер III 771; Преобр. II 393; Kluge—Mitzka 144, 756; Klein 1527; Walde—Hofm. II 608; Frisk II 811. — Пор. **струсь.**

страх, [*страха́н*] «опудало» Корз, *страхі́в'я, страхі́ття, страхі́ть, страхови́дло, страхо́вина́* СУМ, Г, *страхови́ння*, [*страхови́ночка*] «страшна казка» Нед, *страхо́ви́ську* СУМ, УРС, *страхо́вище, страхові́ття, страхота́*, [*страхотина́*] «страхота» Чаб, [*страху́нок*] «страх» Нед, [*страшилище*] «тс., жах» О, *страши́дло, страши́ло*, [*страши́ще*] «привид» Нед, [*страшко́*] «боягуз», [*страшо́к*] «назва вола полової масті з особливого роду рогами; опудало для птахів», *страхі́тли́вий* СУМ, Куз, *страхі́тний, страхови́нний, страхови́тий* «який викликає страх», *страше́зний*, [*страшеле́зний*] Нед, Чаб, *страше́нний*, [*страше́тний*] «жахливий», [*страшки́й*] «страшний; лякливий, боязкий», *страшли́вий, стра́шни́й* СУМ, Нед, *страшнюва́тий, страшню́чий*, [*стра́шне*] «дуже» О, *страха́ти, стра́ха́тися* «лякатися, боятися СУМ, ВеУг; побоюватися, турбуватися», [*страхну́тися*] «злякатися», *стра́ши́ти* СУМ, Нед, *страща́ти* «лякати, залякувати», *безстра́шшя, безстра́шний*, [*ви́страха*] «страх» ЛексПол, [*вистрахи́тте*] «страхіття» тж, [*ві́дстрах*] «відстрашування» Ж, *застра́шливий, настра́шка, настра́ханий, о́страх, о́стра́шка* СУМ, Ж, *острахну́тися, пере́стра́х* СУМ, Нед, *по́страх*, [*по́стра́шка*] «пострах» Куз, *при́стра́шка*; — р. бр. болг. *страх*, др. *страхъ*, п. ч. слц. strach, вл. strach, ст. traschicż «боятися, лякатися», нл. tšach, полаб. stroch «страх», м. *страв* «тс.», *страшен* «страшний», схв. *стра̑х*, слн. stráh, стсл. **страхъ;** — псл. strахъ «страх»; — загальноприйнятої етимології не має; первісно, можливо, «заціпеніння», пов'язане з ie. *ster- «ціпеніти, твердіти»; у такому разі споріднене з лит. strė̃gti «заціпеніти, заклякнути, застигнути; перетворитися на лід», лтс. strēģele «бурулька», свн. strac «тугий», снн. strak «тс., твердий, жорсткий, закляклий»; заслуговують на увагу також зіставлення з лтс. struõstêt, struõstît «загрожувати; суворо попереджати» (Endzelin KZ 44, 65—66; Эндзелин СБЭ 70; Mühl.—Endz. III 1099), пов'язання з псл. trepetъ «трепет», лат. strāgēs «падіння, убивство, смерть», гр. τρέω «боюся, утікаю з переляку», дінд. trásati «боїться» (Младенов 611) або з псл. strastь «страсть» (Brückner 517—518), виведення від *strag- (<*strōg-, *sr-ōg-/sor-g-) «строгий» (Ondruš JC 10, 17; RÉS 37, 169); безпідставне зближення з р. *стра́жа* (Mikkola IF 6, 351), псл. tręsti «трясти» (Jokl AfSlPh 28, 7). — Фасмер—Трубачев III 772; Черных II 207; Преобр. III 393—394; Ильинский ИОРЯС 20/3, 116—117; Machek ESJC 581; Schuster-Šewc 1362—1363; Skok III 340—341; ZVSZ 410—411; Mikl. EW 324; Vondrák I 354; Vaillant Gr. comp. I

170—171; Persson Beitr. 432, 450—451. — Пор. **страсть, стро́гий, тре́пет.**

[**страхопи́льне**] «опудало, привид» Нед; — складне утворення, пов'язане зі *страх*; другий компонент неясний. — Див. ще **страх.**

[**страхопуд**[1]] (орн.) «сорокопуд сірий, Lanius exubitor L.» Шарл; — видозмінене запозичення з чеської або словацької мови, зближене зі *страхопу́д* «опудало; страховище; боягуз»; ч. strakopud «строкатий дятел», слц. [strakopúd] «тс.» (пор. ч. діал. слц. strakoš «сорокопуд») відповідають укр. *сорокопу́д*, яке складається з основ *соро́ка* і *пу́дити* (див.). — Пор. **стракаш.**

[**страхопуд**[2]] (бот.) «осот болотний, Cirsium palustre Scop.» Mak; — результат перенесення на рослину назви *страхопу́д* «опудало, страховище»; в основі перенесення лежить, очевидно, пов'язаний з давніми віруваннями слов'ян звичай робити пучки, снопи з осоту і под., які ставились біля воріт або дверей хати чи хліва для того, щоб відганяти від оселі нечисту силу або заманювати домовика. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Симоновић 97. — Див. ще **пу́дити, страх, страхопу́д**[1]. — Пор. **дід**[2].

страхува́ти «укладати договір про страхування; уберігати кого-небудь від нещасного випадку при виконанні чогось», [*страхівни́к*] «той, який страхує, застрахований» Куз, *страхові́* (мн.) «гроші, які вносять або одержують при страхуванні», *страхо́вка* «страхування; форма відшкодування збитків за рахунок страхового фонду», *страхува́ння* «тс.; страхова пла́та», *страхува́льник* «особа чи установа, яка страхується», *страхува́ч* «особа чи установа, яка зобов'язується виплачувати винагороду при страхуванні», [*страхова́льний*] «застрахований від пожежі» Нед, *страхови́й, перестрахо́вка, перестрахува́льник*; — бр. *страхава́ць* «страхувати», *страхо́ўка*; — запозичення з російської мови; р. *страхова́ть* «страхувати» (з 1822), *страхова́ние* «страхування» (з 1773), *страховщи́к* «страхувач», *страхово́й* «страховий» (з 1782) пов'язані зі *страх* «страх, стан тривоги, неспокою». — ССРЛЯ 14, 1010—1011, 1013; Преобр. II 393—394; Грот Фил. раз. II 369. — Див. ще **страх.**

[**стрежень**] (ент.) «муха жигалка осіння, Stomoxys calcitrans L.» Німчук; — неясне; можливо, пов'язане зі [*стри́кати*] «штрикати». — Німчук 232.

стрека́ло — див. **стри́ка́ти.**

стрека́ч (у виразі *задава́ти стрека́ча́* «втікати, швидко зникати»); — очевидно, запозичення з російської мови; р. *стрека́ч* (у виразах *дава́ть стрека́ча́* «швидко, спішно, квапливо тікати», *задава́ть с.* «тс.») є похідним від дієслова *стека́ть* «швидко бігти, тікати; [стрибати, скакати; поспішати, кинутися прожогом]», можливо, пов'язаного зі *стека́ть* «колоти, штрикати; жалити», що відповідає укр. [*стрікну́ти*] «ужалити, уколоти». — Фасмер III 774; Преобр. II 395; Ильинский ИОРЯС 16/4, 23. — Див. ще **стри́ка́ти.**

[**стрекоза́**] «цикада, деревний цвіркун» Куз; — результат контамінації назв [*стрекота́*] «тс.» і [*стри́коза*] «бабка, Libellula L.». — Див. ще **стрекота́ти**[1], **стри́коза.**

[**стреконі́ти**] «мерзнути» Нед; — очевидно, результат видозміни форми [*дрегоні́ти* (**дреґоніти*)] «дрижати (від холоду)». — Див. ще **дрижа́ти.**

стрекота́ти[1], *стрекоті́ти, стре́кіт*, [*стре́кот*] «стрекіт» Нед, [*стрекота́*] «цикада, деревний цвіркун» Нед, *стрекота́ння, стрекоті́ння, стрекотня́, стрекотня́ва*, [*стрекоту́лька*] «сарана червонокрилка, Acridium stridulum» Нед, *стрекоту́ха* «та, що стрекоче, швидко, багатослівно говорить», *стрекоту́шка* «тс.», *стрекотли́вий*; — р. *стрекота́ть* «стрекотати», бр. *стракаты́ць* «тс.», др. *въстрокотати* «стрекотати» (про сороку); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *скрекота́ти*, [*троскота́ти*] «кричати, сокотати (про курку)», др. *троскотати*

«стрекотати»; пор. гр. τρίζω, τέτριγα «щебетати, джеркотати, стрекотати, пищати», στρίζ, στρίγξ «якийсь нічний птах», лат. strix «сова», що зближуються з іє. *(s)treig- «шипіти; дзижчати, свистіти» звуконаслідувального походження. — Фасмер III 774; Черных II 208; Преобр. III 395; Budziszewska 158; Frisk II 932, 810; Pokorny 1036. — Пор. **скрекота́ти.**

стрекота́ти[2] — див. **стри́ка́ти.**

стре́ме́но́ СУМ, Нед, *стременне́* «остання чарка перед дорогою», *стре́ме́нний* «конюх-слуга», [*стре́мень*] «стремено» Нед, Чаб, [*стремі́н*] «тс.», *стремі́нце́* (анат.) «стремено в середньому вусі», [*стре́м'я*] «стремено Нед, Куз; слід ноги Нед, слід Пі», [*стри́мено*] «стрем'янка» О, [*струме́нта*] «стремена» Нед, [*стременни́стий*] «міцний в стременах» Нед, [*настре́мець*] «спадкоємець»; — р. *стре́мя* «стремено», бр. *стрэ́мя*, др. *стремень, стрьмень*, п. strzemię, [каш. strzemą, strzeńeń, strzeńono], ч. střemen, třemen, ст. střemen, (s)třmen, слц. stremeň, strmeň, вл. třmjeń, třemjeń, ст. tšmeń, нл. tśmjeń, ст. tschmeň, болг. *стре́ме*, м. *стремен*, схв. *стрѐме, стрѐмēн, стр̑мēн*, слн. strême, цсл. **стрьмень;** — псл. (s)tremę, *(s)t$^{b}_{o}$rmę, очевидно, пов'язані з stremъ, *st$^{b}_{o}$rmъ «крутий, стрімкий; тугий», до якого зводиться також укр. *стрімки́й*; виводиться також (Бернштейн Очерк 1974, 178) від гіпотетичної дієслівної основи псл. *strem- із значенням «стягувати, зв'язувати»; виведення від слат. strima «стремено» (Matzenauer 314) сумнівне. — Фасмер III 775; Черных II 209—210; Преобр. II 397; КЭСРЯ 429; Brückner 522; Machek ESJC 586; Holub—Lyer 454; Schuster-Šewc 1546—1547; Младенов 612; Skok III 344; Zubatý St. a čl. II 2, 164, 167; ZVSZ 414; Mikl. EW 325. — Див. ще **стре́м'я.**

[**стремка**] (бот.) «бровник однобульбовий, Herminium monorchis (L.) R. Br.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з бр. *стрэ́мка* «гостра, колюча тріска».

[**стре́м'я**] «круте урвище, провалля; швидка, бурхлива течія», [*сре́м'я*] «тс.», [*стреме́но́*] «урвище», *стремлі́ння*, [*стре́мно*] «безодня, провалля» Нед, [*стри́мен*] «настрій; прагнення, устремління» О, [*сте́рмо*] «крутизна» Нед, [*стрім*] «схил Куз; усе, що високо підноситься, стрімчак; нанесене течією; напрям Нед», [*стрімко́ванє*] «вимірювання глибини лотом» Нед, [*стрімля́к*] «шпиль», [*стрі́мница*] «вертикаль» Нед, *стрімча́к* «прямовисна, стрімка скеля; те, що високо підноситься», [*стром*] «круча», [*строма́*] «тс.; круте урвище, провалля, крутий, скелястий берег; швидка, бурхлива течія», *строми́на́* «обрив, круча СУМ, Нед; [стрімкий крутий схил О]; круте урвище, провалля; швидка, бурхлива течія», *стромови́на* «тс.», [*стро́млядь*] «крутий берег, схил гори» St. z fil. 12, [*стремли́вий*] «прагнучий» Нед, *стрімки́й, стрімли́вий, стрімча́стий*, [*стромани́стий*] «тонкий, стрункий» Нед, [*струмени́стий*] «тс.» ВеУг, [*стро́мий*] «крутий, обривистий» Нед, [*стромли́вий*] «стрімкий» Нед, [*стрямки́й*] «крутий», [*стра́мкувати*] «настромлювати» О, *стреміти* «стирчати; стояти сторчма; швидко рухатися; прагнути», *стриміти* «тс.», [*стрімля́ти*] «настромлювати» Нед, Пі, [*стрімну́ти*] «направитися, кинутися» Нед, *строми́ти, стромля́ти*, [*стром'я́ть*] «прямовисно, вертикально» О, [*настро́ми*] «шевська колодка, копил» Куз, *устремлі́ння*; — р. *стре́мя* «швидка, бурхлива течія», *стремни́на* «тс.; урвище», *стреми́ть* «спрямовувати, швидко рухатися», *стреми́ться* «тс.; прагнути», бр. *стро́ма* «обрив; прудка течія», *стрэ́мка* «гостра тріска, осколок», п. stromy «крутий», trzmić «стирчати», ч. strmý «крутий», strměti «стирчати, височіти», слц. strmý «крутий», strmiet' «стирчати, височіти», болг. *стръ́мен* «крутий», *стремя́ се* «прагну; направляюся», м. *стрм(ен)* «крутий», *стреми се* «прагне», схв. *стр̑м* «крутий», *стре́мити* «направлятися, прагнути», слн. strȓm «крутий», stremíti «пра-

гнути», стсл. **стрьмити** «тс.»; — псл. *stьrmъ «крутий», stromъ «тс.», stremę «крутизна», stremiti «направляти»; — очевидно, споріднене з гол. stram «жорсткий», н. stramm «тугий, жорсткий», гр. στερέμνιος «жорсткий, міцний», які зводяться до ie. *ster- «твердий, жорсткий, тугий, закляклий»; зіставляється також (Соболевский РФВ 71, 432; Преобр. II 396—397; Младенов 612; Moszyński PZJP 123—124) з ie. *ser-/srei-/sri- «текти» (псл. struja); є підстави вбачати тут праслов'янську омонімію двох етимологічних гнізд — із семантикою «стирчати, височіти» (від ie. *ster-) і з семантикою «текти, спрямовувати» (від ie. *ser-/sr- > псл. str-); менш обґрунтовані зіставлення з лтс. stramenes «багнисті рівні луки» (Mühl.—Endz. III 1081) або з лит. [stramenu] «гоню, лякаю», [pastramẽno] «злякався» (Būga RR II 605; Trautmann 290), як і думка (Корепу́ Езиков. изсл. Младенов 379) про звуконаслідувальне походження. — Фасмер—Трубачев III 775, 781; Черных II 209; КЭСРЯ 429; Ильинский ИОРЯС 23/1, 138—141; Brückner 519; Holub—Kop. 354—355; Machek ESJC 582; Skok III 346; Mikl. EW 325—326; Zubatý St. a čl. I 2, 167; Meillet Études 233, 428; Persson Beitr. 430—431; Pokorny 1022. — Пор. **о́стрів, сторч, страда́ти, стру́мінь.**

стрем'я́нка «переносна драбина; пристрій у вигляді скоби для з'єднання, скріплення окремих деталей» (з рос.), [*стре́мен*] «вид бортницького лазива» Ник; — р. *стремя́нка* «переносна драбина»; — пов'язане з р. [*стром*] «драбина з одного стовбура з суками», яке відповідає укр. [*стром(а)*] «круча»; пов'язання зі *стре́мя* «стремено» (Преобр. II 397) викликає сумнів. — Фасмер III 781; Черных II 210. — Див. ще **стре́м'я.**

стрена́дка, *строна́для* — див. **стерни́к.**

[**стре́нчити**] «рекомендувати, указувати, радити», [*стра́нчити*] «тс.» Корз, *настре́нчити* «настроїти, підбурити», [*підстру́нчити*] «підбурити, підбити», [*підстрю́чити*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. stręczyć «радити, рекомендувати, факторувати», nastręczyć «порадити, порекомендувати» загальноприйнятої етимології не має; розглядається як похідне з префіксом z- (s-) «з-» від дієслова ręczyć «ручитися, ручатися», пов'язаного з ręka «рука», що відповідає укр. *рука́* (SW VI 454); пов'язується також з strąk «стручок» (Brückner 518). — Пор. **рука́, струк.**

стре́пе́т (орн.) «хохітва, Otis tetrax L.» СУМ, Нед, [*стре́петень, стре́петка*] «тс.» Нед, Шарл; — р. *стре́пет* «тс.; [різкий шум, шерех зі свистом]», бр. *стрэ́пет*, п. strepet (з р.), болг. *стрепет* (з р.?); — очевидно, звуконаслідувальне утворення, аналогічне до лат. strepere «шуміти, бушувати, гриміти», за характером шуму від польоту хохітви; пов'язується також з *тре́пет*, р. *трепета́ть* за особливістю зльоту цього птаха із землі. — СУМ 9, 763; Булаховський Вибр. пр. III 222; Фасмер III 776; Преобр. II 397; Лопатин ЭИРЯ II 147; Даль IV 339; Аксаков Записки ружейного охотника 229.

стрепеха́тий, *стрепи́й, стрепіхи́* — див. **стра́пи.**

стрепеха́тися «здригатися всім тілом, тріпотіти крилами; прискорено, посилено битися (про серце)», *стрепехну́тися*; — афективне утворення, пов'язане з *трепета́тися* «дрижати, тремтіти», р. *трепыха́ться* «тріпатися, стрепехатися». — Див. ще **тре́пет.**

стрептоко́ки «бактерії кулястої форми, з'єднані у вигляді ланцюжка, які можуть спричинювати гнійні запалення, сепсис, ендокардит, ангіни та ін.», *стрептоко́к* (одн.); — р. *стрептоко́кк*, бр. *стрэптако́кі*, п. streptokoki (мн.), ч. слц. streptokok, streptokokus, болг. *стрептоко́к*, м. *стрептоко́ки*, схв. *стрептокока*, слн. streptokók; — назва, засвоєна з новолатинської наукової номенклатури; нлат. Streptococcus утворено віденським хірургом А. Т. Біллротом (1829—1894) на базі гр. στρεπτός

«скручений, гнучкий», пов'язаного з дієсловом στρέφω «повертаю, верну», етимологічно не зовсім ясного, і κόκκος «зернина, ядро». — CIC[2] 794; ССРЛЯ 14, 1044; Kopaliński 919; Holub—Lyer 453—454; РЧДБЕ 693; Vujaklija 913; Klein 1523, 1526; Frisk I 895, II 808—809. — Див. ще **апо́стро́ф, кок[3]**.

стрептоміци́н «лікарський препарат, антибіотик, який застосовують при лікуванні туберкульозу, бруцельозу, туляремії та ін.»; — р. болг. м. *стрептомици́н*, бр. *стрэптаміцы́н*, п. streptomycyna, ч. streptomycin, слц. streptomycín, схв. *стрептомѝцӣн*, слн. streptomicín; — очевидно, запозичення з англійської мови; англ. streptomycin (звідки також фр. streptomycine, нім. Streptomyzín) утворено в 1944 р. американським мікробіологом З.А.Ваксманом з основ гр. στρεπτός «скручений, гнучкий» і μύκης «гриб, пліснява», очевидно, пов'язаного з μύξα «слиз із носа; слиз» і, можливо, спорідненого з лат. mūcus «тс.», mūcor «пліснява, цвіль». — УРЕ 11, 20; ССРЛЯ 14, 1044; Kopaliński 919; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 693; Vujaklija 913; Klein 1011, 1523; Gr. Fwb. 727; Frisk II 267, 277—278, 808—809; Walde—Hofm. I 402—403. — Див. ще **стрептоко́ки.** — Пор. **стрептоци́д.**

стрептоци́д «препарат, яким лікують захворювання, викликані стрептококом»; — бр. *стрэптацы́д*, болг. *стрептоци́д*, слц. streptocíd, схв. *стрептоцид*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *стрептоци́д* утворено з першої частини слова *стрептоко́к* і основи лат. -cīda, пов'язаної з дієсловом caedo «б'ю, рубаю, вбиваю». — Черных II 210. — Див. ще **стрептоко́ки, гербіци́д.**

стрес «неспецифічна реакція організму на дію подразників»; — р. *стресс*, бр. *стрэс*, п. stres(s), ч. stress, слц. stres, слн. strés; — запозичення з англійської мови; англ. stress «тс.; тиск, натиск» є результатом спрощення форми distresse «горе, біда; біль; [тиск; напруга]», яке походить від фр. ст. destre(s)ce «біда, злидні», що зводиться до нар.-лат. *districtia «тіснота», пов'язаного з лат. distringo «розтягую, розпинаю; оточую», похідним від stringo «натягую, згортаю, стягую, витягую, зв'язую», яке виникло внаслідок злиття двох етимологічно різних слів, зокрема пов'язаного з striga «риска, смужка», спорідненим з двн. strihhan «натирати», данг. strīcan «тс.», псл. *strigti «стригти», strъgati «стругати», і з гр. στραγγός «скручений», двн. strengi «сильний». — CIC[2] 794; СРЯ IV 287; ТСБМ V/1, 351; Kopaliński 919—920; Klein 1523; ODEE 277, 875; Dauzat 243; Walde—Hofm. II 604—605. — Див. ще **стри́гти, струга́ти.**

стриба́ти «скакати», [*стриба́ти*] «утікати Нед; швидко летіти О», *стриб-ну́ти* СУМ, Нед, *стрибону́ти* СУМ, Нед, *стриб* (виг.), [*стриб*] «стрибок», *стриба́йчик* «заєць СУМ, Нед; [(ент.) вид блішки, Haltica Müll.] Нед», *стриба́ння* (у виразі *с. в гре́чку* «нешлюбні зв'язки»), [*стриба́ньчик*] «заєць; вид блішки» Нед, *стриба́ч, стриба́к* СУМ, Нед, *стрибу́н, стрибу́нка, стрибу́ха, стриба́ючий, стрибки́й, стрибко́вий, стрибкува́тий, стрибу́чий,* [*ви́стриб*] «стрибок» Я, *ви́стриби* «жваві стрибки», [*ви́стриба*] «вистрибом», *ви́стрибом, ви́стрибцем,* [*вистрибина́тий*] «баский» (кінь) ЛЧерк, *пі́дстрибом, пі́дстрибцем, пострибу́н, при́стрибом*; — р. [*стриба́ть*] «скакати, плигати» (з укр.?), бр. [*стрыбуля́ць*] «іти підстрибуючи»; — псл. [stribati] «скакати»; — очевидно, споріднене з лит. (s)tribuliúoti «підскакувати, скакати»; дальші зв'язки неясні; зіставлялося (Ильинский ИОРЯС 23/1, 143—144) з нвн. streben «прагнути, направлятися», англ. strive «боротися». — Фасмер—Трубачев III 777; Куркина Этимология 1974, 51—52.

Стри́бо́г «бог вітрів у східних слов'ян»; — р. *Стри́бо́г*, бр. *Стрыбо́г*, др. *Стрибогъ* «тс.», *Стрибожь* «Стрибожий»; — очевидно, запозичення з давньоіранської мови; пор. сперс. Śribaγa-< *Strībaγa- «величний бог», у якому компонент śrī- відповідає дінд. śri- «блиск,

світло вогню, сонця, світанок», а baγa- — псл. bogъ «бог»; недостатньо обґрунтовані зіставлення з псл. strojiti «влаштовувати» (Meillet RSl 6, 168), із *стриба́ти* і нвн. streben «прагнути» (Brückner KZ 50, 195), з лит. styrėti «бути жорстким», styřti «ставати жорстким» (Jagić AfSlPh 5, 4), виведення від псл. sъtьrі «зітри, знищ» (Зеленин ИОРЯС 8/4, 268), від ie. *ster- «розстилати, розсівати» (Преобр. II 398; Jakobson IJSLP 1/2, 272), від ie. *pətēr bhagos «бог-отець» (Вей ВЯ 1958/3, 96—97), від ie. *ser- «текти, рухатися, бігти» (Moszyński PZJP 123; Ondruš Sborník filoz. fak. University Komensk. 10, 90). — Булаховський Вибр. пр. III 494—497; Фасмер—Трубачев III 777; Менгес 193—195.

стрива́й, *стрива́йте* — див. **трива́ти.**

стригавець, *стри́гавка* — див. **стря́гну́ти.**

[**стри́ганец**] (ент.) «сарана, Locusta L.» ВеБ, [*стрижо́к*] «тс.» ВеБ; — похідні утворення від [*стригну́ти*] ([**стригати*]) «стрибнути» (див.).

[**стригну́ти**] «стрибнути» Нед; — результат контамінації слів *стри́бну́ти* і *плигну́ти*. — Див. ще **плига́ти, стриба́ти.**

стри́гти, *стригну́ти, стри́га* «коротко обстрижена покритка; [обстрижена дитина Нед]», [*стри́гало*] «овечі ножиці» Куз, *стрига́ль, стригу́н* «однорічне лоша; [стригаль Нед]», [*стриж*] «стриження, стрижка (овець)» Нед, [*стрижа́й*] «стригаль», *стрижа́к*, [*стрижа́чка*] «кобила на другому році; безоста пшениця Нед», [*стрижачо́к*] «дворічне лоша» Мо, [*стрижба́*] «стрижка (овець)» Нед, *стрижі́й* «стригаль», *стри́жка* «стриження; спосіб, форма підстригання; [острижена вівця; обстрижений (про дитину та ін.); гривка волосся на чолі у дівчат О]», [*стри́жки*] «спущені на чоло пасма підстриженого волосся» Ме, [*стрижкий*] «вівці, яких можна стригти» ВеУг, *стрижча́* «стригунець (лоша)», *на́стриг, обстри́жчини* «обряд першої стрижки дитини», [*постри́жини* Куз, *постри́жчини*] «тс.», *перестри́г* «повторне стриження вовни», [*пере́стрига*] «вівця, яка двічі за літо стрижеться; вовна повторної стрижки; пристрижена овчина старої вівці», [*пере́стрижка*] «руно з однорічної вівці» Нед, [*підстрига́ч*] «той, хто підстригає вовну на сукні» Нед, *підстри́жка, по́стриг* «обряд постригання в ченці», [*пострига́льня*] (тех.) Нед, [*пострига́ч*] «перукар» Куз, [*постриже́ник*] «чернець» Нед, [*постри́жник*] «тс.» тж, *розстри́га*; — р. *стричь, стригу́*, бр. *стрыгчы*, др. *стричи, стригу*, п. strzyc, strzygę, ч. stříhati, ст. střící, слц. strihat', вл. třihać, нл. stśigaś, [strigaś], полаб. strajzĕ «стриже», болг. *стрига́*, м. *стриже*, схв. *стри̏ћи, стри́жем*, слн. stríči, strížem, стсл. **стрѣшти, стрѣгѫ;** — псл. *strigti «стригти», *strigati «тс.», паралельне до strъgati «стругати»; — споріднене з прус. strigli «будяк, чортополох», дангл. strīcan «намазувати, гладити», двн. strīhhan, дісл. strȳkva, гол. strijken «тс.», лат. stringere «торкатися; здирати», strigilis «скребло»; ie. *strĭg-/streig- «гладити»; припущення про рухоме s-, псл. *strikti і зближення з лит. riẽkti «різати», ie. *reik- (Machek ESJC 588; Dostál ZfSlPh 29, 218) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер III 778; Черных II 210; Преобр. III 398—399; Brückner 523; ZfSlPh 2, 299; Holub—Kop. 358; Holub—Lyer 455; Schuster-Šewc 1546; Младенов 612; Skok III 344; Mikl. EW 326; Мейе ОЯ 175; Meillet MSL 14, 350; Mikkola Ursl. Gr. III 77; Trautmann 289; Kluge—Mitzka 757; Vries NEW 710—711; Walde—Hofm. II 604—605; Ernout—Meillet 1159; Zupitza GG 94; Pokorny 1028—1029. — Пор. **струга́ти.**

[**стри́ги**] «листяні жилки (у капусти)» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане зі *стри́жень*[1] (пор.).

[**стригóйка**] «гнучка палиця» Ме; — очевидно, семантично видозмінене («заворожена палиця, зручна у деяких дитячих забавах» < «відьма») запозичення

із східнороманських мов; молд. *стригоáйкэ* (рум. strigoáică) «відьма» пов'язане з молд. *стригóй* (рум. strigói) «вовкулак», *стри́гэ* (рум. strígă) «відьма», що походить від лат. striga «стара чаклунка, відьма; вухата сова», спорідненого з гр. στρί(γ)ξ «сова», лат. strix (род. в. strigis) «вухата сова, сипуха» (за повір'ям, висмоктує дитячу кров), які зводяться до ie. *(s)trĭg-/(s)trei-g- «шипіти; дзижчати, летіти (з посвистом)». — Мельничук Молд. эл. 171; Puşcariu 152; Walde—Hofm. II 603, 606; Дворецкий Лат.-русск. сл. 1976, 957, 958; Frisk II 810.

стриж (орн.) «серпокрилець, Apus Scop.; [щурик береговий, Riparia riparia L. Шарл]», [*стрижик*] «щурик береговий» Шарл; — р. *стриж* «серпокрилець», бр. *стрыж* «тс.», п. strzyżyk «волове очко, Troglodytes troglodytes L. (Troglodytes parvulus)», [strzyż], (ст.) strzeż, strzeżyk, ч. střízlík, ст. střiežík, [мор. stříž, čížiček, křížliček], слц. [striežik, strížlik], нл. stśěž, полаб. strezĕk, слн. stŕžek, цсл. **стрижь** «корольок, Regulus L.»; — псл. strižь, strěžь, очевидно, звуконаслідувального походження; — близьке до гр. στρί(γ)ξ «якийсь нічний птах», лат. strix (род. в. strigis) «сова вухата, Asio otus L.», що зводиться до ie. *(s)trĭg-(*strei-g-) «шипіти; дзижчати, летіти (з посвистом)». — Булаховський Вибр. пр. III 265—266; Фасмер III 778; Преобр. II 398; Горяев 349; Brückner 523; Machek ESJČ 589; Holub—Kop. 359; Ferianc Názv. vtákov 189; Schuster-Sewc 1368; Mikl. EW 326; Kořínek 225.

стри́жень[1] «основа, серединна частина в організмі; видовжений предмет як основа чи опора; [осередок у нариві]», *сте́ржень* «видовжений предмет як основа чи опора; [серединна частина дерева; осередок у нариві Нед]», [*стрижíнь*] «стрижень» Нед, Чаб, [*стрижнíвка*] «серцевина, стрижень» Нед, [*стрóжень*] «стрижень, серцевина дерева; осередок у чиряку» Нед, [*стружéн*] «бадилля кукурудзи» ВеНЗн, [*остержíнь*] «чиряк, нарив» О, [*остри́жинок*] «серцевина дерева» ВеБ; — р. *сте́ржень*, бр. *стрыжань*, др. *стержень* «згусток гною в нариві», п. rdzeń «стрижень», [zdrzeń] «тс.», ч. stržeň «осередок гнійника», ст. střež «стрижень дерева», слц. stržeň «стрижень», схв. *ср̑ж* «кістковий мозок; серцевина, стрижень», слн. stržén «стрижень дерева», р.-цсл. **стръжьнь** «серцевина»; — псл. *strьžьnь «тс.»; — споріднене з прус. strigeno «мозок», можливо, пов'язаним з лит. strìgti «грузнути» або з ав. mastrəγan- «череп, мозок». — Фасмер III 757—758, 773; Преобр. II 384; Ильинский ИОРЯС 22/1, 197; Brückner ZfSlPh 2, 305; Machek ESJČ 584; Zubatý St. a čl. I 2, 172; Mikl. EW 322; Trautmann 290; Būga RR II 313, 605.

стри́жень[2] «найглибше місце річки, бистрина»; — р. *стре́жень*, [*стреж*, *стрежá*], бр. *стрыжань* «тс.», ч. ст. strziess «вир», слн. stržén «найглибше місце річки, бистрина»; — реконструюється псл. *strьžьnь або *strьgy, *strьžene; — очевидно, споріднене з шв. streke «стрижень течії», яке зіставляється з двн. strīhhan «гладити, проводити, терти», псл. *strigti «стригти»; пов'язувалося також (Соболевский РФВ 64, 116; ЖМНП 1886, вересень 155) з р. [*струга*] «течія» (укр. [*струга́*] «тс.»); викликає сумнів ототожнення (Фасмер III 757—758; Преобр. II 394; Bezlaj Eseji 138; Trautmann 290) зі *стри́жень* (р. *сте́ржень*) «серцевина». — Фасмер III 773; Черных II 207; Бернштейн Очерк 1974, 171; Ильинский ИОРЯС 22/1, 197; Kluge—Mitzka 757. — Пор. **стри́гти**.

[**стрижóга**] «тонкий лід (на річці); іній, паморозь (на деревах)» Нед, ВеЛ, [*сріж*] «покришений дрейфуючий лід» ВеЛ, [*стріж*] «тс. ВеЛ; замерзлий лід на річці ВеНЗн; тонкий лід (на річці), імла ВеЗа», [*стриг*] «тонкий лід (на річці); імла» ВеЗа, [*стриж*, *стріжоги* (мн.), *строжога*] «тс.» ВеЗа; — запозичення з польської мови; — п. strysz «сало, шерех, шуга (льодяна каша на

річці)», stryż, śryz, śryż, śryź «тс.», śreżoga «паморозь, іній», [sreżoga, srzeżoga, śrzeżoga, śrezoga, srezoga, srozoga, strzeżoga, stryzoga, śryzoga] «тс.; дощ з морозним вітром; ожеледь», як і ч. [stříž] «тонкий лід на воді», [střížek] «тс.», [мор. tříšt'] «лід з водою», слц. [striež] «хмара (без дощу); паморозь, іній», [striežava] «тс.», [stríž] «паморозь, іній», [strížava, sriež] «тс.», srež «зернистий сніг», вл. srěž «лід (тонкий); паморозь, іній», srěš, нл. srěž «тонкий лід», болг. м. *скреж* «іній, паморозь», схв. *срêш* «винний камінь», srȉješ «цвіль», striješ «тс.», srîž «винна цвіль», слн. sréž «паморозь, іній; плавучий лід», стсл. **срѣшь** «гуща (винна)», відповідають укр. [*сере́ш*] «тонка крига на воді» (див.).

[**стрий**] «дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри СУМ; брат діда; брат матері О», [*стрик*] «тс.» СУМ, О, [*стри́йко*] «дядько, батьків брат» Мо, [*стри́йна*] «тітка, сестра батька; дружина батькового брата», [*стри́йча́ник*] «син дядька» Нед, О, [*стри́йчинок*] Нед, [*стри́ча́ник* Ба] «тс.», [*стри́но́*] «брат батька» ВеЛ, Ба, [*стри́на́*] «жінка батькового брата» Нед, О, [*стрине́шни*] «син батькового брата» Кур, [*стри́чанка*] «дочка батькового брата» О, [*стрия́нка*] «тітка, дружина батькового брата» Мо, О, [*стрие́чний*] «двоюрідний по батькові» Нед, [*стри́йни́й* Нед, О, *стрийський* О, *стрийцький* О] «тс.»; — р. [*строй*] «дядько по батькові», ст. *стрый* «тс.; брат діда і прадіда», бр. [*стрый*] «брат батька», *стрые́чны* «двоюрідний», др. *стрыи* (*стръи*) «брат батька», п. stryj, stryjek, ст. stryk, ч. strýc «дядько», слц. strýc «брат батька», strýk «тс.», вл. нл. ст. tryk, полаб. strai̯ă, болг. діал. м. *стри́ко*, схв. *стри́ко, стри̑ц* «тс.», слн. stríc «дядько», с.-цсл. **стрыи** «брат батька»; — псл. stryjь «тс.», очевидно, результат закономірної фонетичної видозміни форми *ptruu̯i̯o-, що зводиться до нульового ступеня основи іє. *pətḗr (patēr) «батько»; — найближче споріднене з лат. patruus «дядько» (похідне від pater «батько»), ав. tūirya- «тс.»; менш переконливе зіставлення (Brückner 522; Mikl. EW 327; Būga RR I 486) з лит. strūjus «дід», дірл. sruith «старий, поважний». — Бурячок 82; Фасмер—Трубачев III 780; Преобр. II 403—404; Holub—Lyer 454; Machek ESJČ 584; Olesch 1107; Младенов 612; Skok III 344; Трубачев Терм. родства 79—81; Mikkola Ursl. Gr. I 52; IF 23, 124—125; Vey BSL 32, 65—66. — Див. ще **па́тер.**

[**стри́ка́ти**] «штрикати О; прискати Нед; стріляти (про біль у вухах, голові) Нед, Ме», [*стрекота́ти*] «жалити» Бі, [*стри́ґати*] «щеміти» О, [*стрі́кати*] «бризкати, прискати Нед; (про біль у вухах) Нед, ВеЛ», [*стрікну́ти*] «ужалити», [*стря́кнути*] «стрикнути, капнути» О, [*стрьо́кати*] «щипати; колоти, жалити» (про рани) Нед, [*стро́ґати*] «тс.» тж, *штрика́ти*, [*штрихону́ти*] «штриконути», *стрека́ло*, [*стрика́ч*] «таран; сокира (бойова); пожежна зброя» Нед, [*стрика́чка*] «кийок із залізним кінцем, розширеним як лопаточка», [*штри́кавка*] «шприц» Куз, [*штри́калка*] «тс.», *штрик*; — р. *стрека́ть* «жалити», бр. [*страка́цца*] «жалити, жигати кропивою», др. *стрѣкати* «колоти, жалити», п. strzykać «прискати, штрикати, колоти», ст. strzekać, strykać «тс.», ч. stříkati «прискати», слц. striekat' «тс.», болг. *стря́кам* «стукаю, тріщу», *щръ̀клица* «гедзь», схв. *стриjѐка* «смуга, тріщина», stȑcati «прискати», štrcati «тс.», *штрѐцати* «поколювати», *штр̑к* «ґедзь», стсл. **стрѣкати** «колоти, жалити»; — псл. strěkati «колоти», *stᵇr̥kati «прискати», як і пов'язане з ними чергуванням голосних stroka «ряд (проколотий)», не зовсім ясні; можуть бути зіставлені з *(s)tᵇr̥kati, *(s)tᵇr̥čati «штовхати, колоти; стирчати»; через іє. *ster- зближуються також (у значенні «прискати») з псл. *sterti «простирати», *storna «сторона»; — як відповідник наводиться дангл. stregdan «розсипати»; зближення з лит. strakùs «моторний, жвавий, упертий» (Mikl. EW 325) сумнівне; є підстави припускати, що в роз-

глянутому лексичному матеріалі в праслов'янській мові об'єдналися два різні етимологічні гнізда із значеннями «колоти, жалити» і «прискати». — Фасмер III 773, 780—781, IV 83; Преобр. II 394—395; Грот Фил. раз. I 479; Brückner 523; Holub—Kop. 354; Skok III 345; Moszyński PZJP 123—124; Pokorny 1030. — Пор. **строка́[2], то́рка́ти.**

[**стри́коза**] (ент.) «бабка, Libellula L.; коромисло терезів» Нед, [*стри́кі́зка* УРС, Нед, *стре́кавка* Нед] «тс.», [*стри́кізка*] «коромисло терезів» Нед, Пі; — р. *стрекоза́* «бабка», бр. *страказа́* «бабка; коник», [*стрыказа́*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось від р. *стрека́ть* «стрибати» або «колоти, штрикати» (Brückner KZ 45, 31; Machek ESJČ 585; Mikl. EW 325); припускалась контамінація р. *стрека́ть* з *коза́* за властивістю швидких, проворних і легких рухів (Преобр. II 395); пов'язувалося з р. *стрекота́ть* «стрекотати» (Ильинский ИОРЯС 16/4, 23); щодо зв'язку значень «колоти» і «бабка» пор. уйг. [jiŋnäčük] «бабка» < [jiŋnä] «голка» (Радлов III 512). — Фасмер—Трубачев III 774; Черных II 207—208; Плотникова-Робинсон ЛС III 135. — Пор. **стрекота́ти[1], стрека́за́.**

[**стри́мині**] (бот., мн.) «листяні жилки» Нед, [*стре́мені*] «тс.» Нед; — неясне.

[**стрипі́ти[1]**] «нерухомо, уперто стояти» Нед, Куз; — неясне; можливо, результат афективної видозміни форми *стримі́ти*.

стрипі́ти[2] — див. **труп[1].**

стриптиз «танцювальний виступ з поступовим роздяганням»; — р. *стриптиз*, бр. *стрыптыз*, п. вл. striptease, ч. striptýz, слц. striptíz, болг. *стрúптийз*, схв. *стриптиз*, слн. stríptiz «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. strip-tease «тс.» утворено з дієслів strip «роздягати(ся), здіймати, здирати», спорідненого з гол. stropen «роздягати, грабувати», двн. stroufen «тс.», нвн. streifen «здіймати; блукати», і tease «дражнити; чесати (вовну)», пов'язаного з [touse] «смикати, рвати» і спорідненого з дат. tœse «смикати, тріпати», снн. tōsen, нвн. zausen «тс.», лат. dūmus (<dŭsmus) «тернистий чагарник». — Брагина РР 1971/1, 58—64; ТСБМ V/1, 350; Kopaliński 920; РЧДБЕ 694; Klein 1525, 1578, 1634.

стрих, *стриха́* — див. **стріха́.**

стрихні́н «отрута, яка в малих дозах застосовується як лікарський препарат»; — р. болг. м. *стрихни́н*, бр. *стрыхні́н*, п. strychnina, ч. strychnin, слц. strychnín, схв. *стрȉхнин*, слн. strihnín; — запозичення з французької мови; фр. strychnine (звідки англ. strychnin(e), н. Strychnin) утворено (1819) від лат. Strychnos Ignatii (nux vomica) «блювотний горішок, чилібуха», яке походить від гр. στρύχνον (στρύχνος) «паслін», етимологічно неясного; назва речовини пояснюється тим, що її виявлено в насінинах тропічної рослини чилібухи. — СІС[2] 795; БСЭ 41, 114—115; 47, 377; Sł. wyr. obcych 706; РЧДБЕ 694; Вуjаклија 913; Gr. Fwb. 729; Klein 1527; Dauzat 686; Frisk II 812.

стрихува́ти — див. **штрих.**

[**стриху́ле́ць**] «паличка для вирівнювання шкіри; паличка для вирівнювання зерна» Г, Нед, [*стрихі́вка*] «тс.» Куз, [*стрихі́л*] «прилад для натягання шкіри» ВеБ, [*стрихі́ль*] «інструмент для розтягування шкіри», [*стрих, штихі́л*] «тс.», [*стрихýла*] «планка для вирівнювання зерна в мірці» Корз, *стрі́хі́ль* «тупий шевський ніж, яким вирівнюють шкіру», [*штри́хінь*] «інструмент для обскрібування шерсті»; — бр. *стрыхо́ўка* «прилад для вирівнювання соломи при покритті хати»; — запозичення з польської мови; п. strychulec «дощечка для вирівнювання сипких матеріалів», [strych] «тс.» походить від нвн. Streichholz «тс.». — Richhardt 100; SJP 8, 841. — Див. ще **встрих.** — Пор. **штрих.**

[**стри́чка**] «петля для лову птахів» ГрицАВ, [*стри́чок*] «петля» Нед, [*стре́чок*] «сильце з дроту» Корз; — запозичення з польської мови; п. stryczek,

зменш. від stryk «тс.», походить від нвн. Strick «мотузка», пов'язаного з stricken «шнурувати, зав'язувати, плести», двн. stricchan «тс.», дангл. strician «лагодити (сітки)». — SJP 8, 843; Kluge—Mitzka 758.

[**стріба́тий**] «розтріпаний, кошлатий» Нед; — результат контамінації слів [*стріпа́тий*] «мохнатий, з настовбурченим волоссям», [*страпа́тий*] «кудлатий» і *кострубатий*. — Див. ще **ко́струб**[1], **стра́пи.**

стрівба́ — див. **стріла́**[1].

[**стріжляк**] «солом'яний матрац, сінник» ВеЛ; — неясне.

стрій «ряд; одяг, наряд», [*стрійни́к*] «чепурун, франт» Нед, [*стро́йка*] «будівля», [*стро́йник*] «настроювач» Нед, *стройови́к*, [*стройо́к*] «прикраса з штучних квітів» Нед, [*стро́я*] «прикраса» Нед, *стро́єм*, *стрійни́й* «гарно одягнений; гармонійний» СУМ, Нед, [*стро́йний*] «тс. Г; злагоджений» Нед, *стройови́й*, [*стрійно*] «нарядно», [*стро́йно*] «тс.», *стро́їти* «шикувати; будувати; впорядковувати; [наряджати]» СУМ, Нед, [*ви́стрій*] «парадний одяг» Ж, [*вистро́йність*] «прикраси» Ж, [*вистрійний*] «парадний» Ж, *на́стрій*, [*настро́єнє*] «настрій» Ж, *настро́йка*, *настро́ювач*, *настро́їти*, [*перестрій*] «перебудова» Нед, [*перестрійка* Нед], *перестро́йка*, [*переўстрій* Куз] «тс.», [*постро́їни*] «будівлі», *при́стрій*, [*пристрійний*] «приводний» Куз, *ро́зстрій* «розлад; [дисгармонія Нед]», [*розстро́йство*] «порушення, розлад» Нед, *розстро́їти*, *ўстрій*; — р. *строй*, *строить*, бр. *строй*, *стро́іць*, др. *строи* «порядок, будова», *строити* «будувати, керувати», п. strój «вбрання; лад», stroić «наряджати; настроювати; робити», ч. stroj «машина», strojiti «готувати, влаштовувати; наряджати», слц. stroj «машина; структура; засіб; одяг», strojit' «готувати; виготовляти; одягати», вл. stroj «машина; інструмент», trojić «приготувати; виготовити, одягти», нл. tšojś «тс.», болг. *строй* «стрій; устрій», *строя́* «будую», м. *строј* «лад; устрій», *строи* «будує; настроює», схв. strôj «лад; шеренга; машина», *стрòјити* «шикувати; дубити шкіру; каструвати», слн. strȍj «машина; устрій», strojíti «дубити (шкіру), strójiti «святкувати», стсл. **строи** «устав, порядок, устрій; управління; провидіння; спорядження», **строити** «влаштовувати, готувати; керувати, правити; вирішувати; спричиняти»; — псл. strojь «порядок»; — очевидно, споріднене з лтс. strāja «стійло, вистелене соломою», ав. urvarō-straya- «обрізування рослин», лат. stria «жолоб, паз; складка; борозна, рівчак»; ie. *ster- «розстилати»; менш переконливе зведення (Schuster-Šewc 1531—1532) до ie. *strei- «тугий, твердий, жорсткий». — Фасмер III 780; Черных II 211; Преобр. II 399—400; Brückner 519; Holub—Kop. 355; Младенов 612—613; ZVSZ 412; Mikl. EW 326; Бернштейн Очерк 1974, 288—289; Persson Beitr. 787; Pokorny 1030. — Див. ще **простерти.** — Пор. **сторона́.**

[**стрійниця**] (ент.) «волохата бджілка, антофора, Anthophora Latr.» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*стрійни́к*] «чепурун, франт», [*стрійни́й*] «гарно одягнений».

стріла́[1], [*стрел*] «стрілянина», [*стрела́на*] «просіка» Куз, [*стрела́ця*] «рідкий лісок» Г, Нед, [*стрель*] «постріл», [*стре́льба́*] «рушниця» Нед, Кур, [*стре́льчик*] «стрілець» (зменш.), [*стрельяйчик*] «тс.» Нед, [*стрівба́*] «стрільба Нед; стовба (у плузі) О», [*стрівка*] «значок на вусі вівці; пастка на горобців», *стріл* «постріл», *стрілецтво*, *стрілець*, [*стріливо*] «боєприпаси» Нед, [*стрілина́*] «вогнестрільна рана» Нед, [*стрілиця*] «стріла; прорізаний канал на болоті», *стрілка*, [*стріловець*] (зоол.) «мечохвіст, Limulus» Нед, *стрілок*, *стрілочник*, [*стріль*] «постріл», *стрільба́* «стрілянина; [рушниця]», *стрільбище*, *стрільник* (іст.) «майстер, що виготовляє стріли», *стрільниця* (заст.) «бійниця», [*стрільня́*] «стрілянина», [*стріляйник*] «стрілець», *стріляни́на*, [*стріляха*] «рушниця» О, [*стрелькува́-*

тий] «стрілчастий» (про рослини), *стріле́цький*, [*стрілки́й*] «колючий» (про очі) Нед, *стрілкува́тий*, *стрілови́й*, *стрі́лочний*, *стрілча́стий*, *стрілча́тий*, [*стрілявний*] «стрільний» О, *стрі́ляний*, *стрі́льни́й* СУМ, Нед, [*стрільча́тий*] «стрілчастий» Нед, [*стрі́льчий*] «стрільний» Нед, *стре́лити*, *стре́льнути*, *стрі́лити*, *стріля́ти*, *стрі́льну́ти* СУМ, Г, [*стрільцюва́ти*] «бути мисливцем-стрільцем», [*стрі́льчити*] «тс.», *ви́стріл*, *відстрі́л*, *застрі́л*, *застрі́льник*, [*настрі́льник*] «наконечник стріли» Ж, Пі, *о́бстріл*, [*пере́стріл*] «перестрілка» Куз, *пере́стрі́лка* СУМ, Нед, *по́стріл* «вистріл; [вогнестрільна рана Куз]», [*пострі́лє*] «стріла» Нед, *пристрі́л*, *при́стрі́лка* СУМ, Куз, *про́стрі́л* СУМ, Нед, *ро́зстріл*; — р. болг. *стрела́*, бр. *страла́*, др. *стрѣла*, п. strzała, ч. střela, слц. strela, вл. třěła, нл. stśěła, м. *стрела*, схв. *стриjѐла*, слн. stréla, стсл. **стрѣла**; — псл. strěla; — споріднене з лит. strėlà (strėlẽ) «стріла», лтс. strę̄la «тс., метальний снаряд; смуга; порив вітру; струмінь», двн. strāla «стріла; блискавка», нвн. Strahl «промінь», снідерл. strael, strāle «стріла», дангл. stráel «тс.»; іє. *ster- «смуга, риска, промінь» або *strē-/ster- «розширювати; розстилати, розгортати»; припускається також вихідне значення «блискавка» (Общ. лексика 254—260); недостатньо обґрунтовані припущення про зв'язок слов'янських і германських форм з праєвропейським субстратом (Machek ESJČ 585—586), про давнє запозичення германських слів з мов Сходу (Moszyński PZJP 121—123); виведення слов'янських форм з германських мов (Peisker 72) необґрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 774; Черных II 208; Цыганенко 456—457; Преобр. II 404—405; Брандт РФВ 24, 183; Brückner 522; Schuster-Šewc 1368; Младенов 612; Skok III 344—345; Trautmann 289; Mühl.—Endz. III 1088; Karulis II 307—308; Būga RR II 161, 494, 604; Fraenkel 920—921; Kiparsky GLG 86; Stender-Petersen 218; Kluge—Mitzka 755; Vries NEW 706; Persson Beitr. 449; Pokorny 1028.

[**стріла́**[2]] (бот.) «стрілолист звичайний, Sagittaria sagittifolia L.», *стріли́ця*, [*стрілка* Mak] «тс.», [*стрілки*] «череда, Bidens L.; оман верболистий, Inula salicina L.» Mak; — р. [*стрелица*] «стрілолист звичайний», бр. [*стрэліца*], п. strzałka «тс.», [strzałek] «череда трироздільна, Bidens tripartites L.»; — результат перенесення на рослину назви *стріла́*[1], зумовленого стрілоподібною формою листя (у стрілиці звичайної) чи високого прямого стебла, зокрема, у череди й оману верболистого; як семантичні паралелі пор. [*копі́йник*] «стрілолист звичайний», *стрілоли́ст*, р. *стрелоли́ст*, бр. *стрэлкалі́ст* «тс.», [*двозуб*] «череда», [*козі ріжки*] «череда трироздільна», а також ч. šipenka «стрілолист», слц. šípovka, вл. šipica «тс.» (при ч. слц. šíp «стріла», вл. šipica «тс.»); у частині слов'янських мов назви стрілиці є, очевидно, кальками наукової назви лат. sagittaria, похідної від sagitta «стріла; стрілоподібний кінчик молодого пагінця». — Словн. бот. 382, 509, 572; Нейштадт 63, 418—419, 422; Меркулова Очерки 134—135; Machek Jm. rostl. 143; Schuster-Šewc 1437—1438. — Див. ще **стріла́**[1].

стріли́ця (ент.) «вид нічного метелика, вид совки, Apatele Hübn. (Acronycta Ochs.)», [*стріло́вка*] «тс.» Нед; — р. *стрельча́тка* «тс.»; — похідне утворення від *стріла́*; назва зумовлена тим, що на передніх крилах цих метеликів часто буває три чорних стрілоподібних штрихи; пор. нім. Pfeileule «стрілиця, совка» (букв. «стрілова сова»). — БСЭ 41, 107. — Див. ще **стріла́**[1].

стрім, *стрімки́й*, *стрімко́ванє*, *стрімли́вий*, *стрімля́к*, *стрімля́ти*, *стрі́мниця*, *стрімну́ти*, *стрімча́к*, *стрімча́стий* — див. **стре́м'я.**

стрімголо́в «прожогом; вниз головою», *стрімголо́вий* «стрімкий, крутий»; — результат видозміни давнішого **стромиголов(у)*, перший компонент якого є формою дієслова *строми́ти* «всову-

вати»; пор. паралельне утворення [*суньголо́в*] «стрімголов» з першим компонентом, пов'язаним з дієсловом *су́нути*. — Див. ще **голова́, стре́м'я.**

[**стріп**[1]] «покрівля; сніп для покривання даху; лінія з'єднання солом'яного даху зі стіною Ме; отвір у гребені даху Нед; отвір у причілку стріхи О; стеля ВеБ; небозвід Нед», [*строп*] «стеля в кімнаті» Пі, [*стропе́ць*] «укладка з десяти снопів» ЛексПол, *стропи́ло* «кроква», [*стропи́на*] «мостина» Нед, [*стропи́нє*] «тс.» Нед; — р. [*строп*] «дах; горище; стеля», бр. [*строп*] «гребінь даху», др. *стропъ* «дах», п. strop «склепіння», ч. слц. strop «стеля», болг. [*строп*] «горище», схв. [*стро̑п*] «стеля», слн. stròp «тс.», стсл. **стропъ** «стеля; дах»; — псл. stroръ <*srop- «покрівля»; — очевидно, споріднене з лит. [strapékas] «палка, кийок», дісл. hrōf «дах, покрівля; сарай», дангл. hrōf «дах, стеля, верхівка», англ. roof «дах; стеля», корн. craw, брет. kraο «стайня», ірл. cro (<*craро-) «огорожа; перегородка; хлів; хатина»; ie. krắpo- «дах»; менш умотивоване зближення з лтс. straps «витягнутий, прямий», лит. parstrapinti «притягтися», свн. straf «тугий», а також лит. stripìnis, strỹpas «дрючок», гр. **τράπηξ** (**τράφηξ**) «паля; борт судна», лит. stiřpti «підростати» (Младенов 613; Zubatý St. a čl. I 2, 166; Mühl.—Endz. III 1081; Persson Beitr. 436), як і зіставлення з гр. **ἐρέφω** «накриваю», **ὀροφή** «покрівля» (Machek ESJČ 583; Slavia 16, 190). — Фасмер III 781—782; Преобр. II 400; Горяев 350; Brückner 520; Holub—Kop. 355; Skok III 347—348; Mikl. EW 326; van Wijk IF 28, 122—123; Бурлакова ВСЯ 6, 58; Общ. лексика 212—216; Trautmann 309; Holthausen Awn. Wb. 128; Pedersen Kelt. Gr. I 92; Zupitza IF 13, 51; Specht 93; Pokorny 616.

[**стріп**[2]] «купа (напр., дерева)», [*строна́*] «тс.; ворох; клубок»; — очевидно, пов'язане зі [*стрiп*] «покрівля; стеля»; пор. ісл. hrōf «розбите судно, уламки корабля», норв. [rōv] «уламки розваленого будинку», які пов'язуються з дангл. hrōf «дах», псл. stroръ «тс.». — Див. ще **стріп**[1].

стрíпки, *стрипа́тий, стріпіха́тий, стріпча́стий* — див. **стра́пи.**

[**стрíтити**] «зустріти», *стрíти* «тс.», *стрівáти, стрівáтися* СУМ, Нед, [*стріка́ти*] «зустрічати», *стрíнути, стрічáти*, [*стрíт*] «зустріч», [*стрíть*], *стрíча* «тс.», [*стрíтник*] «дружко молодої» Корз, *Стрíтення* «християнське свято на честь принесення немовляти Ісуса в храм», [*стрíчань, стрíчення*] «тс.», [*стрітéнні* (куми), *стрíчені* (куми)], *стрíчний*, [*стреч*] «назустріч» ЛексПол, [*стріч*] «тс.», [*встрíт*] «випадок, нагода» Ж, [*встрíча*] «зустріч» Ж, [*встрíчний*] «зустрічний» Ж, [*встрíть*] «назустріч» Ж, *зустрíти, зустрічáти*, [*зустрíт*] «зустріч» Ж, *зýстріч*, [*зустрíча* Бі] «тс.», *зустрíчний*, [*нáстрíт*] «назустріч» ВеЛ, *нáвстріч*, [*навстрíчку* ВеЛ, *назýстріт* Ж], *назýстріч* «тс.», [*назустрíтник*] «сусід навпроти» Ж, [*наóстрíть*] «у протилежному напрямі; назустріч; напередодні» О, [*перéстрíт*] «зустріч; нещасливий випадок» Г, Нед, *перéстрíт* «хвороба від зустрічі з недоброю людиною», [*підстрíчний*] «зустрічний; пов'язаний з пристрітом» Нед, [*пóстріч*] «місце зустрічі» Нед, *пристрíти* «заподіяти зло лихим поглядом; [зустріти; застерегти Нед]», [*пристрíти́ти*] «тс.» Нед, *прúстрíт* «хвороба, викликана злим поглядом; [застереження Нед]», [*пристрíтник*] «той, хто спричинює пристріт», [*пристрíтельний*] «пов'язаний з пристрітом», [*пристрíтний*] «тс.», [*пристрíчений*] «помічений у чомусь, запідозрений», [*устрíча*] «зустріч» Шейк, [*устрíч*] «назустріч»; — р. *встрéтить, срéтение*, бр. *стрэць* «зустріти», др. *стрѣтити*, п. ст. pośrześć, ч. střetnouti, ст. střenúti, слц. stretnúť, болг. *срéщна*, схв. *срѐсти*, слн. srẽčati, стсл. **сърѣсти, сърѣтати** «тс.»; — псл. *sъ-rěsti <*sŭ-rēttei; — очевидно, споріднене з лит. su-rẽsti «схопити, піймати»; менш певне зближення з лит. randù «знаходжу» (Brückner AfSlPh 40, 12), ràsti (radaũ) «знаходити», лтс.

rast «тс.» і гот. wraton «іти, подорожувати», дісл. vrata «подорожувати, знаходити»; припускається відповідність псл. *sъ- дінд. su- «хороший, щасливий» і тлумачення псл. *sъrěti̯a «зустріч» як «хороший, щасливий випадок». — Фасмер I 363, III 107; Brückner 432; Holub—Kop. 357; Machek ESJČ 586—587; Holub—Lyer 455; Skok III 319; Лопатин ЭИРЯ IV 44—45; Bezzenberger BB 26, 108. — Пор. **збíжжя, приобрíсти.**

стрíха́ «нижній край солом'яної покрівлі; покрівля будівлі, переважно солом'яна» СУМ, Л, [*стрих*] «горище» Нед, [*стріх*] «тс.» Ле 99, [*стриха́*] «стріха» Л, [*стря́ха*] «тс.», [*стріха́ч*] «покрівельник; сніпок для покрівлі» Нед, [*стрíхавий*] «скуйовджений; шерехатий», *стріха́стий* «з великою, широкою стріхою», *стріха́тий* «тс.; [скуйовджений Нед]», [*застрíшина*] «покрівля над тином» ВеБ, [*о́стріх*] «огорожа з переплетених гілок» О, [*острíха*] «стріха», [*острíшник*] «колода з кілочками для утримання соломи на даху», [*острíшниця*] «стріха», *острíшок*, *острíшшя* «тс.», [*остри́жник*] «складова частина остова даху» Ж, [*підострíшина*] «довга балка в покрівлі» Нед, [*підстріха*] «місце під стріхою», [*підстрíшок*, *підстрíшшя*] «тс.»; — р. *стреха́* «стріха», бр. *страха́* «дах; стріха», [*стрэх*, *стрэ́ха*, *стрых*, *стріха́*], др. *стрѣха*, п. strzecha «тс.», ч. střecha «дах», слц. strecha, вл. třěcha, нл. stśěcha, [strěcha, tśěcha] «тс.», болг. *стря́ха* (*стреха́*) «стріха, дах», м. *стреа* «стріха», схв. *стрѐха* «тс.», слн. stréha «дах», стсл. **стрѣха** «тс.»; — псл. strěxa, очевидно, з давнішого *stroi̯sa (можливо, *stroigsa), пов'язаного з strojь «порядок, розпорядок, стрій»; — у такому разі споріднене з лит. strajà «солома, підстилка», strejà «тс.», stríegti «крити соломою», striẽgti «тс.»; недостатньо обґрунтованими є пов'язання з іє. *ster-/strē- «розстилати, розширювати; розсипати», представленим у псл. *-sterti, укр. *простéрти* (Горяев 351; Ильинский ИОРЯС 20/3, 73—74; Machek LF 68, 99; Koštial AfSlPh 37, 397), реконструкція псл. *stersā (Младенов 614; Schrader Reallexikon I 179—180), виведення від іє. *krēdsā (Oštir AfSlPh 36, 441), як і зближення з р. *страх* або *стра́жа* (Mikkola IF 6, 351). — Фасмер—Трубачев 776—777; Преобр. II 405; Brückner 522; Holub—Kop. 356; Machek ESJČ 585; Holub—Lyer 455; Schuster-Šewc 1368, 1543—1544; Гълъбов БЕ 1967/4, 347—348; Skok III 343; Mikl. EW 325; Meillet Études 258; Vondrák I 473; RÉS 34, 171, 392; Būga RR II 222, 312, 497, 604; III 682, 955. — Пор. **стрій.**

стрíчка, *стрічка́р* «виготовлювач стрічок»; — очевидно, др. **строчька* «смужка», похідне від *строка* «поцяткована (поколота) смужка». — Див. ще **стри́ка́ти, стро́ка́**[1], **строка́**[2]. — Пор. **строка́тий.**

[**стрíчки**] (бот., мн.) «півники садові, Iris germanica L.» Л, [*стрічкове́ць*] «іберійка зонтична, Iberis umbellata L. Нед, Mak; іберійка кримська, Iberis taurica L. Mak»; — неясне; можливо, пов'язане зі *стри́ка́ти* «колоти» (за ознакою гострих листків).

[**стрішник**] (бот.) «скерда покрівельна, Crepis tectorum L.» Mak; — похідне утворення від *стрíха́*; очевидно, семантична калька латинської наукової назви цього виду, пов'язаної з лат. tēctum «дах, покрівля»; як семантичні паралелі пор. офіційні назви цієї рослини: укр. *ске́рда покріве́льна*, р. *скерда кровельная*. — Словн. бот. 488; Нейштадт 446—447. — Див. ще **стрíха́.**

стро́гий, *строга́ч*, [*строгота́*] «строгість» Чаб; — р. *стро́гий*, бр. *стро́гі*, п. srogi «жорстокий, лютий», ч. strohý «короткий, стислий; строгий, сухий», слц. strohý «строгий; стислий», болг. м. *строг* «строгий», схв. *стро̏г*, слн. stróg «тс.»; — остаточно не з'ясоване; припускається походження з польської мови і зв'язок з цсл. **срагъ** «терпкий, різкий», **срага** «хвороба», які зіставляються з нвн. Sorge «турбота», лит. sir̃kti (sergù) «хворіти», дірл. serg «хворо-

ба» (Brückner 511; Skok III 347); зближується також з псл. *storgъ «сторож» (Шахматов Очерк 155; Преобр. II 383, 399); пропонується реконструкція псл. *strogъ і пов'язання з снн. strak (strack) «жорсткий, тугий», норв. strak, strakk «тугий, натягнутий, прямий» (Machek ESJČ 582; ZfSlPh 23, 120; Torbiörnsson LM I 30); менш переконливе пов'язання з псл. *sorg-, похідним від *ser- «бігти, текти» (Ondruš JČ 10, 16), а також з лит. stregti «застигати, замерзати», лтс. strẽgele «бурулька», stragns «плавкий, топкий» (Zubatý St. a čl. I 2, 171; Mühl.—Endz. III 1080). — Фасмер—Трубачев III 779—780; Черных II 210—211; Holub—Kop. 355; Младенов 612; Въгленов БЕ 1958/3, 236—247.

стро́гати — див. **стри́ка́ти.**

[**строжи́ти**] (у сполученні *с. пліт* «ставити гострі шипи, колючки наверху тину») Нед; — очевидно, пов'язане з *остро́га́* «колючка» (див.).

[**строй**] «машина» Пі, Нед, [*стро́йник*] «майстер машин» Нед; — вл. (кн.) strój «машина, інструмент, механізм»; — очевидно, запозичення з чеської чи словацької мови; ч. слц. stroj «машина», як і схв. *стро̑j*, слн. stròj «тс.», відповідають укр. *стрій* «ряд, шеренга; структура, будова чогось; лад» (див.).

строк, [*стро́ка*] «строк» Нед, [*срік, срок*] «тс.» Нед, *строка́р* «сільськогосподарський робітник, що працював по найму», *строковéць, строкови́к* «тс.», *строкува́ти* «працювати строкарем», *безстроко́вий, достроко́вий, надстроковúк, надстроко́ви́й, понадстроко́ви́й, простро́чити*; — р. *срок*, бр. [*срок, строк*], др. *сърокъ*, схв. *сро̑к* «знак», слн. srȍk «вітання; рима», стсл. **сърокъ** «постанова, наказ»; — псл. sъrokъ «угода», пов'язане чергуванням голосних з *sъrekti «домовитися», похідним від *rekti «говорити, казати». — Фасмер III 740—741; Преобр. II 199—201. — Див. ще **ректи́.**

[**стро́ка**[1]] «ряд (?) (у виразах *к стро́ці* «до ладу, на своє місце» та *у стро́ці* — у прикладі: комора на причілку хати у строці. Ном. № 7754)», *строчи́ти* «шити суцільним швом», [*стро́ча́нка*] «фуфайка» Мо, Дз, *стро́чка* «ряд машинних або ручних стібків», [*строчи́льний*] «вживаний для строчіння», [*пристро́ці*] «осторонь, збоку» Корз; — р. *строка́* «рядок», *строчи́ть* «строчити», ст. *строка* «ряд; вишита строчкою смужка», др. *строка* «нарізка, знак, точка; рядок», п. ст. stroka «точка»; — очевидно, псл. stroka «укол», [*strokъ] «тс.», пов'язане чергуванням голосних із strěkati (*st$^{b}_{o}$rkati) «колоти»; — зближується з лтс. stracis «мить». — Черных II 211—212; Фасмер III 773, 780—781; Преобр. III 394—395, 400; Brückner 519; Mikl. EW 325; Trautmann 289; Mühl.—Endz. III 1080. — Див. ще **стри́ка́ти.**

[**строка́**[2]] «рант у постолах» Л, [*строканець*] «ремінь до ходаків» ВеЛ, [*строчанки*] (мн.) «тс.», [*строчаки*] «шнурки для прив'язування (ходаків)» тж; — бр. [*страка́*, мн. *стро́кі*] «петля (вушко) в личаках»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. stroka «пояс; зона; точка» пов'язується з strzykać «штрикати», псл. strěkati «колоти». — Brückner 519. — Див. ще **штри́ка́ти**[1].

строка́тий «забарвлений в різні кольори, пістрявий; з великими плямами або крапками (про масть тварини)», [*страка́тий*] «тс.» Пі, Нед, *строка́тіти* «виділятися строкатістю»; — бр. *страка́ты* «строкатий», п. srokaty, strokaty «тс.»; — псл. [strokatъ] «тс.», первісно «поцяткований, укритий крапками, рисками, смугами», пов'язане з псл. strokъ «укол». — Фасмер III 780—781; Brückner 519. — Див. ще **стро́ка́**[1]. — Пор. **сорока́тий.**

[**стром**[1]] «фруктове дерево ВеЛ, Г; зрізана і очищена від кори смерека або ялина, частина стовбура, що виступає із землі О»; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. strom «дерево», як і нл. [strom] «тс.» (з ч. ?), пов'язані з ч. strmý «крутий», strměti «стирчати, височіти», що відповідають укр. *стреміти* «тс.»; недостатньо обгрун-

товане пов'язання з нвн. Stamm «стовбур» (Machek ESJČ 583). — Дзендзелівський УЗЛП 127; Фасмер III 781; Ильинский ИОРЯС 23/1, 138—139; Brückner 519; Holub—Kop. 354; Schuster-Šewc 1364; Zubatý St. a čl. I 2, 155, 167. — Див. ще **стре́м'я.**

стром[2], *строма́*, *стромани́стий*, *стро́мий*, *строми́на́*, *строми́ти*, *стромли́вий*, *стромля́ти*, *стромови́на* — див. **стре́м'я.**

[**стро́мик**] (іхт.) «сьомга, лосось, Salmo salar L.» ВеНЗн; — бр. [*стро́на*] «тс.»; — результат видозміни запозиченого п. pstrąg «тс.». — Див. ще **пструг.**

стро́нцій (хімічний елемент, метал); — р. болг. *стро́нций*, бр. *стро́нцый*, п. stront, ч. слц. stroncium, вл. strontium, схв. *стронцијум*, слн. stróncij; — засвоєна з міжнародної наукової номенклатури назва нлат. strontium, утворена англійським хіміком Т. Деві (1778—1829) від назви шотландського села Strontian «Стронціан», біля якого цей метал було знайдено. — Волков 36; Черных II 212; Фигуровский 118—119; Kopaliński 920—921; Holub—Lyer 424; Klein 1526.

строп «канат, трос; пристрій для підвішування вантажу», *стро́пальник* «робітник, який обслуговує строп»; — р. бр. болг. *строп*, п. слц. strop, схв. *строп*; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. strop «петля на снасті або ланцюзі», як і англ. strop «строп», дангл. stropp «тс.», походить від лат. stroppus (struppus) «кручений пас», яке зводиться до гр. στρόφος «пов'язка, мотузок, пояс», пов'язаного з στρέφω «повертаю, перевертаю, скручую, звиваю», στρεβλός «кривий, зігнутий», дальші зв'язки яких невідомі. — CIC[2] 795; Фасмер III 782; Meulen 207; Sł. wyr. obcych 706; РЧДБЕ 695; Vujaklija 913; Klein 1521, 1526; Frisk II 808—809. — Пор. **апо́стро́ф, катастро́фа, строфа́.**

стропа́ — див. **стріп**[2].

стропи́ло, *стропи́на*, *стропи́нє* — див. **стріп**[1].

[**строполи́ть**] «підбурювати, намовляти, настроювати» Чаб, [*настрополи́ть*] тж; — р. *настропали́ть* «підмовити, підбурити, настроїти», [*настропи́ть*] «тс.», бр. [*настрапаліць*] «підучити, підбурити, настроїти»; — неясне; зіставлення з р. [*стро́пота*] «кривизна, неправдивість, упертість» або [*строп*] «гребінь даху» (ЭСБМ 7, 258) позбавлене підстав.

[**стропти́вий**] (у сполученні *стропти́ве письмо́* «страшно перекручений розчерк») Нед; — р. *стропти́вый* «норовистий, непокірний», др. *стрѣпътивыи* «підступний, лукавий», *стрѣпътныи* «нерівний, важкий; кривий; лукавий; суворий; несприятливий», болг. *стрѣпотен* «крутий», стсл. **стрѣпътивъ** «поганий, злий, викривлений», **стрѣпътьнъ** «нерівний, кривий, непрохідний»; — псл. strъpътivъ, strъpътьnъ, похідні від **стрѣпътъ** «шершавість, шорсткість», пов'язаного чергуванням голосних із strupъ «струп». — Фасмер III 782, 784; Преобр. II 400—401; Горяев 350; Младенов 614; Mladenov AfSlPh 36, 128. — Див. ще **струп.**

строфа́ «поєднання у вірші кількох рядків, зв'язаних римами», *стро́фіка*, *строфі́чний*; — р. *строфа́*, бр. *страфа́*, п. ч. слц. вл. strofa, болг. м. схв. *стро́фа*, слн. strófa; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Strophe, фр. англ. strophe походять від лат. stropha, яке зводиться до гр. στροφή «тс.», спочатку «танець і відповідна пісня половини хору (в трагедії); повертання, поворот», пов'язаного з στρέφω «повертаю, перевертаю, кручу, звиваю». — CIC[2] 795; Цыганенко 194; Sł. wyr. obcych 706; Kopaliński 920; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 695; Vujaklija 913; Kluge—Mitzka 759; Dauzat 686; Klein 1526; Frisk II 808—809. — Див. ще **строп.** — Пор. **апо́стро́ф, катастро́фа.**

строфантúн «лікувальний препарат, який застосовують при серцевій недостатності»; — р. болг. *строфанти́н*, бр. *страфанці́н*, п. strofantyna, ч. strofantin, слц. strofantín; — запозичення

із західноєвропейських мов; н. Strophantín, фр. strophantine, англ. strophantin походять від назви рослини, з насіння якої цей препарат добувають, нлат. strophantus «строфант», утвореної з основ гр. στροφή «повертання» і ἄνθος «квітка», спорідненого з дінд. ándhas- «бур'ян», дфриз. åndul «болотна трава». — CIC² 796; ТСБМ V/1, 336; Kopaliński 920; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 695; Gr. Fwb. 728; Klein 1526. — Див. ще **строп.** — Пор. **апо́стро́ф, катастро́фа, строфа́.**

[**стро́чити**[1]] (у сполученні *с. на кого́* «підбурювати, нацьковувати») Нед, [*стро́читися*] «прагнути, домагатися» Нед, [*настро́чити*] «настроїти, підбурити; нарадити» Ж, [*настро́читися*] «приготуватися до хватання, стрибка» Ж; — очевидно, пов'язане зі [*стре́нчити*] «радити», [*настре́нчити*] «підбурити». — Див. ще **стре́нчити.**

стро́чити[2], *стро́ча́нка*, *стро́чка*, *строчі́льний* — див. **стро́ка**[1].

строчо́к (бот.) «гриб Gyromitra esculenta Fr.; [лисичка звичайна, лисичка справжня, Cantharellus cibarius Fr. Mak; гельвела, Helvella esculenta Pers.]»; — р. *строчо́к* «Gyromitra esculenta», бр. *страчо́к* «тс.», п. stroczek «лисичка, Cantharellus; мерулій, Merulius», ч. stroček «кратерел, Craterellus» (з п.); — не зовсім ясне; можливо, псл. [stročьkъ] «вид поцяткованого, укритого крапками гриба», пов'язане з stroka (*strokъ) «укол». — Словн. бот. 125, 305; Даль IV 343; SW VI 454; Bartnicka-Dąbkowska Polskie ludowe nazwy grzybów 1964, 33—37; Machek ESJČ 582. — Пор. **стро́ка**[1].

[**струби́ти**] «подіти, загубити» ЛексПол; — неясне.

струбова́ти — див. **тре́ба.**

[**струбу́лька**] «нерівність, горбик (на дереві)» Чаб, [*струбульча́стий*] «горбкуватий, сучкуватий» тж; — очевидно, афективне утворення.

струбци́на «пристрій для закріплення оброблюваних деталей», *струбци́нка* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *струбци́на*, *струбци́нка*, [*струбцы́нка*] є видозміненим запозиченням з німецької мови; нвн. Schraubenzwinge «гвинтовий зажим, тиски» складається з іменників Schraube «гвинт» і Zwinge «тиски», спорідненого з снн. dwenge «капкан», дат. tvinge «столярське зажимне пристосування». — Фасмер III 782; Даль IV 585; Савинов РФВ 21, 49; Kluge—Mitzka 899. – Див. ще **шруб.**

струг[1] «старовинне річкове судно», [*струга́*] «вид човна» Нед, [*струже*] «човен» О; — р. *струг* «човен», бр. (заст.) *струг* «дерев'яне річкове судно», др. *стругъ* «човен, судно», п. strug «плоскодонне веслове судно, струг», struga «тс.»; — псл. [strugъ/struga] «човен», очевидно, пов'язане з strъgati (stružǫ) «стругати»; менш переконливе виведення від ie. *sreu̯-/sru- «текти» і зіставлення з псл. ostrovъ «острів», struja «струмінь» (Преобр. II 402; Brückner 520). — Фасмер III 782—783; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 155. — Див. ще **струга́ти.** — Пор. **о́стрів, стру́мінь, стру́я.**

[**струг**[2]] «схил, укіс» Нед; — неясне.

струг[3], *струга́ч*, *струх* — див. **пструг.**

[**стру́га́**] «потік, струмок з швидкою течією; рівчак Л; струмок, рукав проточної води ВеБ, ВеУг; болотяне, у сльоту проточне місце ЛексПол», [*струг*] «потік; лісовий струмок» Нед; — р. [*стру́га*] «ковбаня в річці, яка літом пересихає», бр. [*стру́га*] «затока; грузьке болото», п. struga «струмінь, течія», ч. strouha «канава, рів», слц. struha «тс.», нл. tšuga «канава; струмок, течія», слн. strúga «річище; канава», стсл. **строуга** «струмінь, течія»; — псл. struga «течія, проточна вода», пов'язане з struja «струмінь», ostrovъ «острів»; — зближується з лтс. straũga «низьке місце, де можна провалитися», struga «болото», strūga «струмінь води», strũgla «тс.»; ie. *sreu̯-/srou-/sru- «текти». — Фасмер III 783; Преобр. II 402; Попов Ист. лекс. 87; Brückner 520; Holub—Kop. 355; Machek

ESJČ 583; Schuster-Šewc 1549; Meillet Études 354; Ванагас Проблема древнейших балто-славянских языковых отношений 17; Trautmann 280; Endzelin RSl 10, 221; Mühl.—Endz. III 1097; Specht 212, 221; Pokorny 1003. — Див. ще **стру́мінь.** — Пор. **о́стрів, стри́жень[2], стру́я.**

струга́ти «знімати стружку; нарізати пластинками; сильно віяти», *стругну́ти*, *струг*, [*струга́к*] «ніж, яким чистять картоплю» О, *струга́ч* «[тс. О]; ніж, яким стружуть деревину; вид лопати для розчищання доріжок», *струга́чка* «тс.» О, СУМ, *струга́льник*, [*струганиця*] «стружка» ВеЛ, *струга́нок* «інструмент для стругання, струг», [*стру́гель*] «тс.» Нед, [*струго́льня*] «столярний (стругальний) верстат» Нед, [*струже́на*] «дерев'яна стружка» Корз, *стру́жка*, [*стружо́к*] «тріска, скіпка» Нед, *струга́льний*, *стру́ганий*, [*виструга́йло*] «високий тонкий чоловік» Я, *застру́г* «сніговий замет», *застру́га* «тс.», [*за́стружка*] «інструмент для застругування олівців» Куз, [*стру́жини*] «стружки», *о́стру́жок* «стружка» СУМ, Ж, *обстру́жка*, *підстру́жка*, [*состру́г*] «струг» Нед; — р. *строга́ть*, *струга́ть*, бр. *струга́ць*, др. *стругати*, *стръгати*, п. strugać, ч. strouhati «терти на тертці; стругати», ст. sestrhal (koru) «зішкрябав», strúhati, слц. strúhat' «дрібно різати; застругувати», вл. truhać «терти на тертці; скребти; брити», нл. tšugaś «тс.», болг. *стру́жа* «обробляю на токарному верстаті», м. *струже* «точить; струже», схв. *стру́гати* «точити; стругати», слн. stŕgati «скребти; терти на тертці», strúgati «точити», стсл. **стръгати (строгати)** «шкрябати, зішкрябувати, здирати», **стръгати сѧ** «бритися»; — псл. strъgati, stružǫ «скребти, стругати»; — споріднене з лтс. strūgaîns «смугастий» (*strūga «смуга»), діскл. striūka «гладити; прасувати», гр. στρεύγομαι «знесилююся, чахну, сохну», норв. strokk «рубанок, струг», фриз. [strôk] «смуга», дангл. stroccian «гладити, намазувати; торкатися», гол. strooken «гладити»; ie. *streug-, похідне від *st(e)reu- «намазувати, гладити, робити смуги, торкатися» (<*ster- «гладити, зачіпати, торкатися»), паралельне до *streig- «тс.», до якого зводиться псл. *strigti «стригти». — Фасмер III 779; Преобр. II 401; Погодин РФВ 1894/4, 270; Brückner 520; ZfSlPh 2, 298; Holub—Kop. 355; Machek ESJČ 583; Schuster-Šewc 1535—1536; Младенов 613; Skok III 349; Трубачев Рем. терминол. 154—155; Mirowicz ZfSl 4/1, 82; Meillet MSL 14, 363; Trautmann 288—289; Būga RR II 313; Mühl.—Endz. III 1097; Holthausen Awn. Wb. 285; Vries NEW 706, 711—712; PBrB 80, 1—32; Torp 503; Zupitza GG 168; Frisk II 807—808; Persson Beitr. 867; Pokorny 1029. — Пор. **стри́гти.**

[**стругиля́ть**] «підскакувати на грудках» (про віз) До; — неясне; можливо, як запозичення, пов'язане з бр. [*стрыбуля́ць*] «іти підстрибуючи», яке виводиться від лит. (s)tribuliúoti «тс.». — Лаучюте 132—133.

стру́дель «пиріг з коржа, скрученого трубкою», [*штру́дель*] «тс.» О, [*стру́длі*] (мн.) «печиво на меду» Л, ЛексПол, [*стру́глі*] «пиріжки з маком і повидлом Л; вид їжі ЛЖит, ЛексПол»; — р. *стру́дель*, бр. [*струдлі*] «печиво на меду»; — запозичення з польської мови; п. strudel (мн. strudle) «листковий пиріг», sztrudel (мн. sztrudle), як і ч. štrudl «тс.», походять від нвн. Strúdel «тс.; вир», пов'язаного з двн. strëdan «бушувати, шипіти, шуміти», гр. ῥόθος «шум», дкорн. stret, середньокорнське s(t)reyth «річка, потік, течія», які зводяться до ie. *s(t)re-t-, що, як і *s(t)re-u̯- «текти» (звідки *streu̯-g- > псл. struga «течія, проточна вода» > укр. [*стру́га́*] «потік, струмок»), є розширенням *ser- «тс., литися, струмувати». — Brückner 520; Machek ESJČ 628; Kluge—Mitzka 759; Boisacq 843; Pokorny 1003. — Пор. **стру́га́, стру́мінь, стру́я.**

[**стружи́на**] (бот.) «морошка, Rubus chamaemorus L.» НикНикЕЛ, [*стругві́на*] «ожина сиза, Rubus caesius L.» тж,

[*острожина*] «тс.»; — п. ostrężyna, ст. ostręga, каш. [ostružene], ч. слц. ostružina, вл. [wostružina], схв. *òструга*, слн. ostróga «тс.»; — псл. ostrǫga «тс.», похідне від ostrъ «гострий». — НикНикЕЛ 24—25; Brückner 386; Machek ESJČ 421; Jm. rostl. 101. — Див. ще **го́стрий.**

струк «довгий і вузький плід з насінням; [качан кукурудзи; шишка хвойного дерева ВеУг; головка часнику Л; перець стручковий, Capsicum annuum L. Mak]», [*струх*] «струк» О, [*струкасті*] «стручкові, Leguminosae Juss.» Mak, [*струкаті, струкова́ті, струкові, струковці, стручковина*] Mak, *стручкові* «тс.», [*стру́ча*] (зб.) «стручки» О, [*стру́че*] О, ВеУг, [*стру́ччя*] «тс.», *стручня́к* (ент.) «зерноїд, Bruchus L.; [горошник, гороховий зерноїд, Bruchus pisi Нед]», *стручо́к* «струк», [*стрюк, стрючо́к*] «тс.», [*стрюкови́ння*] «стебла стручкових рослин», [*струковий*] (у сполученні [*с. бі́б*] «боби, Vicia faba L.») ВеНЗн, *струкува́тий*, [*стручастий*] «стручковий» Нед, [*стручи́стий*] «стручкуватий» Чаб, *стручко́вий, стручкува́тий*, [*стрюкова́тий*] «струкуватий», [*стрючкува́тий*] «тс.»; — р. *стручо́к*, бр. *струк*, п. strąk, ч. слц. struk, вл. truk, нл. tšuk, болг. *стръ́к*, м. *страк*, схв. *стру̑к*, слн. stròk; — псл. strukъ/strǫkъ; — дальші зв'язки неясні; пропоновані етимології (зведення до ie. *(s)ter- «жорсткий, тугий», *strek-/strok- «колоти», *ser- «текти», зіставлення з лит. rùkti «морщитися» та ін.) малопереконливі. — Фасмер III 783; Преобр. II 402; Горяев 350; Потебня РФВ 2, 16; Brückner 518; Holub—Kop. 355—356; Machek ESJČ 583; Schuster-Šewc 1537; Младенов 614; Skok III 350; Куркина Этимология 1975, 23—28.

структу́ра, *структурали́зм, структурали́ст, структура́льний*; — р. бр. болг. м. схв. *структу́ра*, п. ч. вл. struktura, слц. štruktúra, слн. struktúra; — запозичення з латинської мови; лат. strūktūra «будова, розташування» пов'язане з дієсловом struo, struere «класти один на одного, будувати». — CIC² 796; СРЯ IV 292; Kopaliński 921; Holub—Lyer 454; РЧДБЕ 695; Вуjаклија 914. — Див. ще **констру́кція.**

струм — див. **стру́мінь.**

стру́мінь, *струм*, [*струма́*] «хвиля» Нед, [*стру́мень*] «потік, струмок» Нед, *струми́на́* «струмінь» СУМ, Нед, *струмо́к*, [*стру́нка*] «рукав річки» Нед, *струмени́стий, струменя́стий, струми́нний, струми́стий, струмли́вий, струмені́ти(ся), струми́ти(ся), струмі́ти*, [*струмкува́ти*] «пульсувати» Куз, *струмува́ти*; — р. [*стру́мень*] «струмок», бр. *струме́нь* «струмок; потік», п. strumień «потік», strumyk «струмочок», ч. [strumen] «джерело; довгий ставок», нл. tšumjeń «річка, струмок», [strumjeń] «джерело, канава», полаб. sträumen, слн. [strúmen] «потік; рукав річки»; — псл. *strumy/strumę (род. в. strumene) «струмок; потік, течія»; — споріднене з лит. [straumuõ] «потік, струмок», sriaumė «тс.», лтс. strȁume «течія», гр. ῥεῦμα (род. в. -ατος) «потік, струмінь; течія», фрак. Στρυμών (strymōn) (род. в. -όνος), дірл. srúaim «потік», діcл. straumr «тс., річка», свн. двн. stroum, дангл. strēam, англ. stream, днн. strōm, снідерл. гол. stroom, дфриз. strām «тс.» і більш віддаленими дінд. srávati «тече», гр. ῥέειν (<*σρέϝειν) «текти», лит. sravėti «повільно текти»; ie. *sreu-men- «річка», похідне від *sreu- «текти». — Фасмер III 783—784; Преобр. II 403; Brückner 521; Machek ESJČ 583; Schuster-Šewc 1549—1550; Бернштейн Очерк 1974, 177—178; Meillet Études 399; Vondrák I 660; Sławski Sł. prasł. I 125; Trautmann 279—280; Būga RR I 485; Mühl.—Endz. III 1082; Karulis II 304—305; Much IF 8, 288; Pedersen Kelt. Gr. I 82; Holthausen Awn. Wb. 284; Frisk II 650—652; Kluge—Mitzka 759; Klein 1523; Vries NEW 712; Persson Beitr. 58, 458, 662; Torp 502; Гамкрелидзе—Иванов 227, 405; Pokorny 1003. — Пор. **о́стрів, стру́га, стру́я.**

стру́на́ СУМ, Нед, [*стру́нва́*] «струна» Нед, Куз, [*струни́на*] «тс.» Нед, [*струниці*] «тонка кишка», [*стру́ниця*]

«гриф» Нед, [*стру́нінкий*] «сосиски» ВеЗн, Нед, [*стру́ня*] «струна» Л, [*струня́нка*] «тонка кишка» Нед, [*струни́стий*] «витягнутий у довжину» Нед, *струнки́й*, *стру́нний*, [*струньки́й*] «струнký», [*стру́нити*] «грати на струнах» Нед, *стру́нчити*, *пристру́нник* «струнотримач», *при́стру́нок* «коротка струна в бандурі», *пристру́нити*, *пристру́нчити*; — р. бр. *струна́*, др. *струна* «волос, струна», п. ч. слц. struna, вл. truna «струна; тятива», нл. tšuna «жила», болг. м. *стру́на* «струна», схв. *стру̏на* «кінський волос; струна», слн. strúna «тс.», strúmen (род. в. strúmna) «тугий, натягнутий», стсл. **строѹна** «жила, струна»; — псл. struna «жила, тятива; струна»; — дальші етимологічні зв'язки остаточно не з'ясовані; найбільш імовірними відповідниками можуть бути визнані двн. stroum (strōm) «канат», свн. strieme «смуга, шрам», двн. strëno (strenō) «пучок, пасмо; коса (волосся)», свн. strën(e), снідерл. strene, гол. streen «тс.», лат. struere «накладати, будувати», лит. strunas «крісло» (<*«складене, зведене»), strūnyti «споруджувати, будувати», striūnyti «тс.»; припускається можливість виведення від ie. *strougsnā, пов'язуваного з *ster- «розстилати», а також від *strumna (пор. *стрім*); менш прийнятними є реконструкція ie. *stroupnā і зіставлення з двн. strūbēn «стояти нерухомо, здійматися», свн. strūp «який стирчить, наїжачений», strobelëht «скуйовджений» (Štrekelj AfSlPh 28, 498—499) або зближення (Machek ESJČ 583—584) з ав. snāvar- «нерв», інд. snāvan- «тс., тятива»; безпідставним є зближення з дінд. śṛṇóti «чує» (Mikl. EW 326). — Фасмер III 784; Черных II 212; Преобр. II 402—403; Брандт РФВ 24, 183; Brückner 520; Schuster-Šewc 1537—1538; Младенов 613; Skok III 350—351; Fraenkel 927; Pokorny 1028.

[**стру́ни**] (мн.) «чепіги в плузі» Л; — неясне.

[**стру́нка**[1]] «відгороджене місце в кошарі, хліві для доїння овець; перегородка в кошарі Нед; отвір у перегородці кошари, крізь яку пускають овець для доїння О; отвір в оборі, через який випускають і рахують овець О; діра в огорожі О; частина огорожі, яку засувають і відсувають при в'їзді О; дорога, якою ходить худоба О», [*стру́нька*] «тс.» О, [*стру́нга*] «тс. О; обгороджене в полі місце, де доять овець Мо», [*струнга́рь*] «той, хто підганяє овець у струнку» ОЛА 1965, [*струнга́ш*] «тс.», [*струнджи́ня*] «частина кошари» тж, [*пере́струнка*] «місце, в якому доять овець у кошарі» О, [*переструнчити*] «перерахувати (овець)» О, ст. *на струнъцѣ* (*куди овечки випускаю*) (1684); — п. [strąga] «кошара; відгороджене місце для доїння овець; частина кошари з отворами (вікнами), крізь які пропускають овець при доїнні», ч. діал. слц. strunga «відгороджене місце в кошарі, де доять овець», болг. *стъ́рга* «вузький прохід (для овець); перепона», м. *страга* «місце в кошарі чи в перегородці кошари, крізь яке пропускають овець для доїння», схв. *стру̏га* «кошара; діра, отвір»; — запозичення з румунської мови; рум. strúngă (молд. *стру́нгэ*) «кошара для доїння овець» разом з похідними strungár «чабан, що заганяє овець для доїння», [strungáș] «тс.» є мандрівним балканським пастушим терміном не зовсім ясного походження; виводиться від алб. [shtrangë] «тс.», пов'язаного з дієсловом strëngój «стискати»; пор. алб. shtrungë «загорода для худоби, кошара». — О II 262; Дзендзелевский Молдаванизмы 155; ОЛА 1965, 120, 126—127; Scheludko 143; Vincenz 12; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 139; Vrabie Romanoslavica 14, 173; Crânjală 387—389; Бернштейн та ін. Сл. языкозн. 1983, 11—12; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 1975, 191; Brückner 518; Machek ESJČ 384; СДЕЛМ 403; DLRM 811; Нерознак 200. — Пор. **стру́нка**[2].

[**стру́нка**[2]] «простір, пусте місце між зубами; порожнина, що утворюється від утрати зуба» ВеНЗн; — запозичен-

ня з румунської мови; рум. strúngă «проміжок між зубами» пов'язане з strúngă «загін для доїння овець; отвір (в огорожі)». — Див. ще **стру́нка**[1].

[**стру́нка**[3]] (у сполученні [*с. меди́нська*] «волосатик, нитковий черв'як, Filaria (Dracunculus) medinensis») Нед; — похідне утворення від *стру́на́* «туго натягнена нитка в музичних інструментах»; очевидно, калька новолатинської наукової назви Filaria, пов'язаної з лат. fīlum «нитка; волокно»; назва зумовлена видовженою ниткоподібною формою тіла глиста. — УРЕ 12, 258; Brehm I 79. — Див. ще **стру́на́.**

стру́нка[4] — див. **стру́мінь.**

струп «кірка на рані, що загоюється; [наріст на плоді; білий грибок, лишай на неврожайній землі О]», [*струпа́к*] «замерзла грудка грязі на дорозі» НикНикТЛ, [*струпо́к*] «верх, верхівка» ЛексПол, *стру́п'я* (зб.) «струпи», [*струпиня́стий*] «струпуватий» Нед, *струпки́й* «струпуватий; [покритий замерзлою грязюю]», *струпкува́тий*, [*струпли́вий*] «струпуватий», [*струпля́стий*] «покритий замерзлою грязюю», *стру́пний*, *струпува́тий* «покритий струпами; [покритий замерзлою грязюю; шерехуватий]», [*стру́пко*] (у виразі [*с. їхати*] «їхати по замерзлій грязі»), [*струпува́то*] «тс.», *струпі́ти* «покриватися струпами», *заструпи́тися*, *заструпі́ти*, [*пристру́питися*] «покритися струпом» Нед, [*приструпі́ти*] «тс.» тж; — р. бр. болг. м. *струп*, др. *струпъ* «рана; струп», п. ч. слц. strup, вл. trup «струп», нл. tšupk, [strup] «тс.», схв. *стру̑п* «парші, струпи (на голові)», слн. strúp «отрута», стсл. **строупъ** «рана; струп»; — псл. strupъ «струп», пов'язане чергуванням голосних із [strъp(ъ)tъ] «шершавість, шорсткість»; — дальші етимологічні зв'язки остаточно не з'ясовані; здебільшого зіставляється з двн. strūbēn «стояти нерухомо, клякнути; стовбурчити; випрямляти», strūben «піднімати, здиблювати», днн. снн. strūf «скуйовджений», свн. strup, strub, гол. stroef «тс., кудлатий», гр. στρυφνός «терпкий; гострий, різкий; похмурий, хмарний», що продовжують ie. *streubh-/strŭbh-/streup-/strŭp- «щось стиснуте, жорстке, тверде», пов'язане з *streu-, очевидно, похідним від *ster- «нерухомий; закляклий; твердий, жорсткий» (Ильинский РФВ 69, 16—18; Kluge—Mitzka 756; Vries NEW 711; Frisk II 811—812; Persson Beitr. 445, 865; Торр 504); тлумачиться також як рефлекс *srupъ з вставними -t-, що зближується з гр. ῥύπος «грязь, бруд», ῥυπάω «бути забрудненим» і далі виводиться від ie. *sroup-/sreup- «покритий струпами бруд на тілі» (Sławski SO 18, 255; Solmsen KZ 37, 600—601; Frisk II 665—666; Pokorny 1004); досить переконливим є припущення рухомого *s- і зіставлення псл. *srupъ з лит. gaũpas «віспа», gauplė̃, gaupaĩ «тс., висип», gaũpsas «проказа», лтс. gaupa «гусяча шкіра», нім. Rufe «струп» (Machek ESJČ 584; Slavia 16, 190; LF 68, 100; Holub—Lyer 454; Fraenkel 707); менш обґрунтовані зближення з п. strzęp «клапоть» (Brückner 521, 522—523), з діскл. hriúfr «грубий, нерівний; прокажений», hrufa «парші, струп», двн. (h)ruf «тс.», спорідненими з лит. kraupùs «шерехатий, нерівний», лтс. kr̨aũpa «струп, бородавка», р. *крупа́* (Uhlenbeck PBrB 26, 307; Agrell Zur baltoslavischen Lautgeschichte 29). — Фасмер III 784—785; Черных II 212; Преобр. II 403; Брандт РФВ 24, 184; Меркулова Этимология 1970, 189—192; Schuster-Šewc 1538. — Пор. **стропти́вий, струпехи́й, труп**[1].

[**струпехи́й**] (бот.) «слива садова, Prunus domestica (variet.) L. Mak; слива, тернослив, Prunus insititia variet. ВеНЗн, Mak», [*трупахи́й*] «тернослив» ВеНЗн, Mak, [*тру́пеші*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане зі [*струп*] «наріст на плоді». — Див. ще **струп.**

струсь (орн.) «страус, Struthio camelus L.», [*трус, трусько*] «тс.» Шарл, *стру́севий* «страусовий», [*струсій* Г], *стру́сячий*, [*струце́вий* Нед, *стру́цо́вий* Г, Нед] «тс.»; — р. заст. *струсь* «страус», *струсъ*, бр. ст. *струсъ* «тс.»

(XVII ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. struś «страус», ст. strus (XV ст.), як і вл. strus, štrus, нл. strus, ч. pštros, ст. štros, štrus, слц. [štros, štruc], pštrus та р.-цсл. **стрꙋсъ,** стсл. **строусъ,** походять від двн. свн. снн. strūz, снн. strūs «тс.», які зводяться до лат. strūthio «тс.», гр. στρουθίων «тс.; горобець, маленький птах». — Фасмер III 771, 785; Преобр. II 393; Булыка Лекс. зап. 145; Мочульский РФВ 18, 50; Савинов РФВ 21, 47; Brückner 521; Holub—Lyer 404; Machek ESJČ 496; Schuster-Sewc 1367, 1475; Mikl. EW 327; Matzenauer 337; Kluge—Mitzka 756. — Див. ще **стра́ус.**

[**струт**] «вигідне, зручне місце» О; — не зовсім ясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з п. заст. stręt «перешкода».

[**стру́цень**] «хала» О, [*стру́цля*] «тс.» О, [*струць*] «струдель» Па; — видозмінене запозичення з польської мови; п. strucel (мн. strucle) «хала, плетінка», strucla «тс.» походить від нвн. [Striezel] (свн. strützel) «вид батона; продовгуватий млинець», можливо, пов'язаного з strotzen «бути багатим (на що), бути повним». — О II 262; Brückner 520; SJP 8, 829; Paul DWb. 605.

[**струць**] «дурень»; — неясне.

[**стручки**] (бот.) «ластовень лікарський Vincetoxicum officinale Moench.» Mak, [*стручечник, сторчик, стручковате зілля, стручна трава*] «тс.» тж; — пов'язане зі *стручо́к*; назва зумовлена тим, що плід ластовня являє собою багатонасінну листянку (схожу на стручок). — Лік. росл. Енц. дов. 235. — Див. ще **струк.**

стру́я́ «струмінь УРС, О; [потік, течія Нед; глибока вода в річці ВеНЗн, О», [*стру́єнє*] «течія» Нед, [*строя́*] «тс., потік» Нед, *струйстий* «струменистий», [*стру́йний*] «плавний Нед; доброзвучний», [*струйча́тий*] «хвилеподібний» Нед; — р. *струя́*, бр. [*струй*] «річище», др. *струя* «хвиля, струмінь, потік», слц. struj(a) «течія, струмінь, приплив» (з р.?), болг. *стру́я* «струмінь», м. *струја* «тс., течія», схв. *стру́ја*, слн. strúja «тс.», стсл. **строꙗ** «струмінь»; — псл. struja «струмінь, течія», пов'язане з struga «течія, проточна вода» (укр. [*стру́га*] «потік, струмок»), *strumy (*strumę) «струмок; потік, течія» (укр. *стру́мінь*); — споріднене з лит. sraujà «течія», лтс. strauja «тс.», лит. sraũjas «швидкий», лтс. stràujš «тс., стрімкий», ірл. srūaim «течія», двн. Stroua (притока Заале у Франконії), Streua, нвн. Streu «тс.». — Фасмер III 785; Черных II 212—213; Преобр. II 403; Machek ESJČS 477; Младенов 613; Skok III 349—350; Meillet Études 399; Vondrák I 428, 445; Trautmann 279—280; Būga RR I 485, II 608; Mühl.—Endz. III 1081; Гамкрелидзе—Иванов 227, 405; Pokorny 1003. — Див. ще **стру́мінь.** — Пор. **о́стрів, стру́га́.**

[**стря́гну́ти**] «в'язнути, грузнути», [*стра́гнути*] «заплутуватися в сітки чи в невід» (про рибу) Берл, [*стрєгави́ця*] «багно, де можна загрузнути» ВеНЗн, [*стригавець*] «багно, мочар» О, [*стри́гавка*] «трясовина», [*стрягу́чка*] «тс., болото» Нед, *встрява́ти* (*устрява́ти*), *встряга́ти* (*устряга́ти*), *встря́гти* (*устря́гти*), *встря́ну́ти* (*устря́нути*) СУМ, Ж, *встря́ти* (*устря́ти*), *застрява́ти, застряга́ти, застря́гнути, застря́гти, застря́нути, застря́ти,* [*застря́га*] «болото» Ж, *застря́глий*, [*пристря́ти*] «устряти»; — р. *застря́ть, застрева́ть*, бр. [*стра́гнуць*] «грузнути», др. *постряти* «застрягти», п. zastrzęgać «застрягати»; — очевидно, псл. [*strękati] «в'язнути, грузнути»; — споріднене з лит. strigti, stringù «застряти», лтс. strigt, strę̃gu «зануритися», straignis «драговина, драгва»; необґрунтовані зближення з п. [stręga] «кошара», strzyc «стригти», strugać «стругати» (Brückner 456, 522; KZ 45, 323). — Фасмер II 82, III 786; Преобр. II 406; Mikl. EW 325; Trautmann 290; Būga RR II 312—313, III 954—955; Mühl.—Endz. III 1089.

стря́кнути — див. **стри́ка́ти.**

[**стря́мби**] (мн.) «шмаття, лахміття Нед, О; завите волокно Нед; торочки,

бахрома ВеЗа», [*стрямба́вий*] «волокнистий, кудлатий, кошлатий» Нед, [*стря́мбати*] «робити волокнистим, кошлатити, завивати, кучерявити» Нед; — запозичення з польської мови; п. strzęba (ст. strzębek) «вузький клапоть (тканини, паперу та ін.); ганчірка, лахміття, що висить; кінець, край чогось», пов'язані з strzępa, strzęp «тс.», що відповідає укр. [*стра́пи, стрі́пки*]. — О II 262; Brückner 522—523; SW VI 479. — Див. ще **стра́пи.**

стря́пки — див. **стра́пи.**

[**стря́ча**] «щастя» ОЛА 1984; — болг. *сре́ща* «зустріч», м. *сре́ка* «тс.; щастя», схв. *сре̏ћа* «щастя», слн. sréča «тс.»; — псл. *sъrętja (*sъrětja), пов'язане з *sъrěsti (<*sŭrěttei) «зустріти». — Нимчук ОЛА 1984, 299; Skok III 319. — Див. ще **стрі́тити.** — Пор. **серéнча.**

[**сту́бла**] «грузьке болото» Ник, *Сту́бла* (притока Стиру); — ч. ст. stbel «джерело, криниця», болг. *сту́бел* «джерело з водопійною колодою; [пусте дерево; зруб криниці]», схв. *сту̀блина* «видовбана колода», [stubao (stubal)] «дуплиста колода, яка вкладається в землю, звідки слабо тече вода, для зручності черпання», слн. [stúblo] «трубка з цілісного стовбура дерева», с.-цсл. **стꙋбль** «джерело»; — очевидно, псл. stubla, stubľa «зруб криниці»; — споріднене з дісл. stubbr «стовбур дерева», stubbi «пень», свн. stubbe «тс.», гр. στύπος «палиця, стебло». — Фасмер—Трубачев 786; Skok III 351—352. — Пор. **сту́га²**.

[**стуг**] «багаття, вогнище»; — неясне.

[**сту́га¹**] «плетений з лози та обліплений глиною козуб; лубковий козуб; велика бочка для борошна Нед», [*стагóвка*] «велика бочка у формі зрізаного конуса» Корз, [*стагóлка*] «тс.» тж, [*сту́гва*] «діжка, чан для води» Нед, [*сту́жка*] «лубковий козуб; кошик, короб Нед; плетена діжка або козуб Пі»; — запозичення з польської мови; п. stągiew «велика висока посудина з широким дном», ст. stągwia «тс.», як і ч. štoudev «кадка, цебер», походить від двн. standa «висока посудина», пов'язаного з stantan «стояти», спорідненим з псл. stati, укр. *ста́ти.* — Brückner 515; Machek ESJČ 628. — Див. ще **ста́ти.**

[**сту́га²**] «грузьке болото» Ник; — не зовсім ясне; зіставляється з схв. [stȕga] «видовбана всередині колода; посудина з пустої колоди» і виводиться від ie. *(s)teug- «колода, стовбур» (Меркулова Этимология 1983, 66—67); може бути й результатом видозміни назви [*сту́бла*] «грузьке болото», зближеної з основою назви річки *Сту́гна.* — Пор. **сту́бла.**

стугоні́ти «глухо, безперервно звучати; сильно битися, пульсувати (про серце, кров)», [*стугни́ти, тугоні́ти* Шейк] «тс.», *сту́гін* «тривалий шум, гул», [*сту́гон*] «глухий гул, стук», *стуготі́ння, стугонли́вий*; — звуконаслідувальне утворення, частково зближене зі *стукати, стогна́ти* (пор.).

[**студ¹**] «сором» Нед, [*сту́дний*] Бі; — р. [*студ*] «сором, ганьба», др. *студъ* «тс.; ганебний вчинок», ч. слц. stud «сором», слн. stúd «огида, відраза», стсл. **стоудъ** «сором, ганьба, безсоромність»; — псл. [studъ] «сором; холод, мороз», пов'язане з stydъ «сором». — Див. ще **стид.**

студ², *сту́дова* — див. **тудй.**

[**сту́да**] «холод» Нед, [*студелина*] «холодець» ВеЛ, *студе́не́ць* СУМ, Г, [*студени́на* Нед] «тс.», [*студени́ця*] «холодна вода; криниця» Нед, Г, О, [*студени́ць*] «криниця ВеУг; джерело; холодець О», [*студеня́тина*] «холодець» Нед, *сту́день* «грудень (заст.); [криниця без зрубу; холодний вітер]», [*сту́дій*] «великий мороз» Мо, *сту́дінь* «сильний холод; прохолода; [холодна вода О; льодовник Мо]», [*сту́дни́к*] «криниця» ВеУг, Г, ДзАтл І, [*студни́ця*] «криниця» Г, О, [*сту́дня* СУМ, О] «тс.», [*сту́дорга*] «великий холод» Л, [*студь*] «сильний холод» Нед, *сту́жа* «тс., мороз; схожий на іній шар снігу, паморозь», *студе́ний*, [*студени́стий*] «подібний до холодцю» Нед, [*студня́ний*] «колодязний» Куз, *студені́ти, студи́ти*, [*студону́ти*] «сильно повіяти»,

засту́да, засту́дженый, засту́дливий, засту́дний, застуди́ти, засту́джувати, насту́дженый, [*осту́да*] «простуда», [*осту́ди*] «родимки» Куз, *осту́дженый*, [*переста́да*] «простуда», [*по́студе́но*] «холоднувато» Куз, [*пристуде́ний*] «холоднуватий», *прасту́да, прасту́дженый*; — р. [*сту́да*] «холод», *студи́ть*, бр. [*сту́жа*] «холод», *студзіць*, др. *студень* «холод», п. studzić, ч. studiti, слц. studit', вл. studźić, нл. stuźiś, болг. м. *студ* «холод», схв. *сту́д* «тс.», *сту́дити*, слн. studênec «джерело; криниця», стсл. **стоудєнь** «холод»; — псл. studъ (studa) «прохолода, свіжість, холод, мороз», studiti «охолоджувати, прохолоджувати», пов'язані чергуванням голосних із *stydъ «сором»; — очевидно, споріднені з дінд. tundatē (tudáti) «штовхає, б'є, жалить, коле», tōdáḥ «укол», лат. tundo «б'ю, стукаю, товчу», дісл. stauta «штовхати», гот. stautan, днн. stōtan, двн. stōzan, дбрет. ar-stud «гострий кінець, жало», алб. shtynj (<*studnjō) «штовхаю»; ie. *(s)teu-d- «штовхати, бити» (Schuster-Šewc 1369—1370; Bern. IF 10, 154; Kluge—Mitzka 754; Johansson IF 14, 319; Vries NEW 705; Pedersen Kelt. Gr. II 658; Meyer EW 419; Hübschmann Arm. 154, 512; Meillet MSL 9, 154; Torp 495; Pokorny 1033—1034); пов'язується також з ie. *stou-/stŭ- (<*st(h)ā- «стояти») і зближується з р. [*сты́гнуть*] «стигнути, холонути», п. stygnąć «тс.» (укр. *сти́гнути, застига́ти*) (Преобр. II 406—407; Младенов 614; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 71—73; Persson Beitr. 713). — Фасмер—Трубачев III 786—787; Черных II 213—214; Ларин Вестник ЛГУ 14/3, 151—158; Sławski JP 36/4, 283; Brückner 523; Holub—Kop. 359; Machek ESJČ 589—590; Schuster-Šewc 1368—1369, 1370; Skok III 352; Zubatý St. a čl. I 2, 161; Moszyński PZJP 177; Pisani Paideia 1956, 11/4—5, 307. — Пор. **стид, сти́нути, студ[1]**.

сту́де́нт СУМ, Нед, *студе́нтство*; — р. болг. м. *студе́нт*, бр. *студэ́нт*, п. ч. вл. student, слц. študent, нл. študańc, схв. *сту̀ден(а)т*, слн. študènt; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Student походить від лат. studens, -ntis «який навчається, який намагається», дієприкметника від дієслова studeo «старанно працюю; навчаюсь», очевидно, пов'язаного з tundo «б'ю, стукаю; товчу», спорідненим з дінд. tundatē (tudāti) «штовхає, коле», днн. stōtan «штовхати», двн. stōzan, нвн. stossen «тс.». — CIC[2] 796; Коваль 143; Москаленко УІЛ 25—26; Richhardt 100; Фасмер III 787; Черных II 213; Sł. wyr. obcych 707; Holub—Lyer 456; Schuster-Šewc 1369; РЧДБЕ 695; Вуjаклија 914; Walde—Hofm. II 608, 716—717. — Див. ще **сту́да.**

[студе́ньчик] (зоол.) «тритон, Triton (Triturus Rafinesque)» ВеУг, ВеНЗн; — пов'язане зі [*сту́дінь*] «холодна вода», [*студени́ця*] «криниця», [*сту́день*] «криниця без зрубу»; назва зумовлена тим, що тритон живе у холодній воді (водойм, криниць та ін.). — УРЕ 11/1, 349. — Див. ще **сту́да.**

студи́ти — див. **сту́да.**

сту́дія, *студіє́ць, сту́дії* (мн.), *студіюва́ти*; — р. болг. *сту́дия*, бр. *сту́дыя*, п. ч. studia, studio, studium, вл. studije, studij, болг. *сту́дио*, м. *студија, студио*, схв. *сту̑дија, сту̑дио*, слн. stúdio, študija; — можливо, через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. studio «студія, кабінет, бюро; дослідження; етюд, ескіз; вивчення, навчання» зводиться до лат. studium (мн. studia) «прагнення; заняття; вивчення; навчання», пов'язаного з studeo «старанно працюю; намагаюся, прагну; вивчаю». — CIC[2] 796; Акуленко 135, 140; Черных II 214; Hüttl-Worth 16; Brückner 523; Kopaliński 921; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 695; Вуjаклија 914. — Див. ще **сту́да, сту́де́нт.**

[стужати[1]] «наживати, добувати (добро та ін.)» Пі; — очевидно, пов'язане зі *стяжа́ти* «тс.» (див.).

стужа́ти[2] — див. **ту́га[1].**

[сту́жка[1]] «стрічка, тасьма» Нед, [*осту́га*] «смужка шкіри; ремінь для підпе-

різування штанів» МСБГ, [*остýгва*] «тс. тж; стрічка Ж», [*устýгва*] «смужка шкіри» Она; — бр. *стýжка* «стрічка», др. *сътуга* «зв'язок, скріпа», п. wstęga «стрічка», wstążka, ч. stužka, [stuha, stouha] «тс.», ст. vstuha «ремінець, яким взуття притягалось до ноги», слц. stuha «стрічка», stužka «тс.», слн. stógla «шнурок для черевика»; — очевидно, псл. *vъs-tǫga «підв'язка для взуття», пов'язане з tęgnǫti «тягнути». — Brückner 635; Machek ESJČ 590. — Пор. **сто́нга[1], стьо́жка, стяг[2].**

сту́жка[2] — див. **сту́га[1].**

стук, *стýкалка, стýкало* «стукалка, [дверний молоток Нед]», *стукани́на*, [*стука́р*] «нічний сторож», [*стука́рство*] «посада нічного сторожа», [*стука́ч*] (орн.) «дятел, Picus» Нед, *стука́чка, стýкіт, стýкнява*, [*стýкот*] «стук» ЛексПол, [*стукотíй*] «той, хто набридає своїм стуком», *стукотне́ча, стукотня́, стуко́тнява* СУМ, Г, *стýкати, стýкнути, стукота́ти, стукоті́ти, стук* (виг.), [*стýку*] (виг.), *достýкатися, застýкати, пере́стук, по́стук*, [*постука́ч*] «той, що стукає» Г, Нед; — р. *стук, стýкать, стучáть*, бр. *стук, стýкаць*, др. *стукъ, стукнути*, п. stuk «стук, стукіт», stukać «стукати», с.-цсл. **стоукъ** «звук; шум; дзвін»; — псл. stuk-, пов'язане з tuk-; — споріднене з лтс. stukât «іти дрібними кроками» (про дітей, що починають ходити), stuknît «штовхати, рухати вперед ударами», stucinât «стукати, грюкати, гуркотіти, шуміти», tuksêt «бити, стукати», tucêt «товкти в ступці»; ie. *(s)teuk- «штовхати, бити». — Фасмер III 787; Преобр. II 407—408; Brückner 523; Otrębski LP I 147; Schuster-Šewc 1370—1371; Mikl. EW 327; Būga RR II 609; Mühl.—Endz. III 1100, 1102; Pokorny 1032. — Пор. **тук[2].**

[**стукати**] «стогнати» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. stękać «тс.», як і ч. [stukat], слц. stukat' «тс.», нл. stukaś «голосно зітхати; стогнати, скаржитися, зойкати», виводиться від основи псл. sten-a-ti «стогнати»; недостатньо обґрунтованим є зіставлення (Machek ESJČ 590) з лит. stáugti «вити; голосно плакати». — ВеЛ 471; Brückner 515; Schuster-Šewc 1370—1371. — Див. ще **стена́ти[2].**

[**сту́линь**] «нерішучий, несміливий» Ба; — неясне.

[**стуль**] «звідти» Л, [*стýлєка, стýлíка*] «тс.» Л, [*стюль*] «звідси» Л, [*сцюль*] «тс.» Л; — бр. [*стуль*] «звідти»; — результат злиття прийменника *съ*, вживаного для позначення початкового пункту руху, і займенника **толь* (>*туль*), псл. tolь, що є, очевидно, формою колишнього родового відмінка множини займенника toli «такий великий, такий». — Див. ще **з[1], тíльки.** — Пор. **ві́дтíль, до́тíль, зцюль.**

сту́па, *ступáр* «сукновал; [водяна сукновальня]», [*стýпатень*] «частина ступи», [*ступернáк*] «товкач» Нед, О, [*стýпи*] (мн.) «пристрій, у якому б'ють вовну» О, [*ступи́р*] «товкач», [*стýпíр*] «тс.» Нед, Г, *стýпка*, [*ступни́к*] «сукновальня, пересувна сукновальня»; — р. бр. *стýпа*, др. *ступа*, п. stępa, ч. stoupa, ст. stúpa, слц. вл. нл. stupa, полаб. stǫpo, болг. *стъ́па*, схв. *стȗпа* «масничка; ступа», слн. stópa «ступа»; — псл. *stǫpa «ступа; товкач, макогін»; — очевидно, давнє запозичення з германських мов; зіставляється з снн. stampe «трамбівка», дангл. stampe «ступа», днн. stamp «знаряддя для товчення», двн. stampf «тс.», пов'язаними з снн. снідерл. stampen «розчавлювати, роздавлювати», дангл. stempan «товкти у ступі», двн. stam(p)fōn, діcл. stapfa «бити, товкти» (<*stampa), франк. ст. *stampōn; ie. *stemp-/(s)temb-/stembh-; недостатньо обґрунтоване твердження (Преобр. II 408; Младенов 615, 616; Machek ESJČ 579—580) про власне слов'янське походження. — Фасмер III 788; Brückner 515; Holub—Kop. 353; Schuster-Šewc 1371; Olesch 1116; Skok III 353—354; Mikl. EW 324; Kiparsky GLG 266; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 75—76; Kluge—Mitzka 738; Vries NEW 691; Schrader Reallexikon II 80; Merin-

ger WuS I 8—9, 19—20; Torp 484; Pokorny 1011.

ступа́ти, [*ступакува́ти*] «іти кроком», *ступи́ти*, [*ступи́тися*] «зійти з дороги» О, [*ступкота́ти*] «тупати» Нед, [*ступля́ти*] «вступати, заходити», [*ступнева́ти*] «підвищувати; розподіляти за ступенями» Нед, [*ступ*] «крок» Нед, *ступа́, ступа́к, сту́панка* «сходи», [*ступе́ник*] «слід ноги», [*сту́пеница*] «сходова клітка; трибуна» Куз, [*сту́пенниця*] «гама» Нед, [*сту́пе́нь*] «крок» Нед, Куз, [*ступе́ць*] «східець, щабель» Нед, О, [*ступи́ця*] «крок; шпиця в колесі» Нед, [*ступі́йка*] «підніжка в екіпажі», *сту́пі́нь* СУМ, Г, [*сту́пка*] «слід ноги», [*ступля́й*] «ступінь», [*ступни́к*] «крок», *ступня́, сту́пці* «отвори на сопілці», [*ступ'яй*] «ступінь Г; стопа» О, *ступне́вий* «поступовий», *ступі́нчастий, ступі́нчатий*, [*сту́по́м*] «повільним кроком» СУМ, Г, *ступо́ю, вступ, вступни́к, ви́ступ, ви́ступець*, [*ви́ступка*] «хода» Ж, *ви́ступці* «хатні туфлі», [*виступок*] «провина» Пі, *ви́ступцем*, [*виступний*] «провинний» Пі, *відступ, відсту́пник, відсту́пництво*, [*відсту́пство*], [*відсту́пця*] «відступник», *відступа́льний, відступни́й, до́ступ, досту́пний, заступа́ти*, [*заступа*] «захист», [*за́ступка*] (хвороба очей) ВеБ, *заступник, заступництво*, [*за́ступні*] «вибоїни» Ж, [*заступство*] «заступництво» Ж, [*заступний*] «який заступає, уповноважений» Ж, *на́ступ, наступник, наступництво*, [*на́ступні*] «щаблі» Она, [*наступо́вець*] «наступник» Ж, [*наступство*] «наступництво» Пі, [*наступця*] «наступник» Пі, *наступа́льний*, [*наступли́вий*] «агресивний» Ж, *наступний*, [*наступни́й*] «наступальний» Куз, [*на́ступцем*] «наступально, рішуче», [*напо́ступі*] «перед пологами», *невідсту́пний*, [*незастуйний*] «незамінний» Ж, [*неперестуйний*] «якого не можна переступити» Куз, [*непідсту́пний*] «неприступний» Куз, [*непостуйний*] «непоступливий; недостатньо швидкий» Куз, [*неустуйний*] «непоступливий» Куз, [*остуйки*] «хатні туфлі» ЛексПол, [*о́ступом*] «обступивши» Ж, *пере́ступ* «провина», *перестуйник* «злочинець», *пере́сту́пний* «злочинний; високосний» Г, Нед, *переустуйка, пі́дступ, пі́дступи, підсту́пник, підсту́пництво, підсту́пни́й* СУМ, Куз, *по́ступ, по́ступка*, [*по́ступки*] «хатні туфлі» ЛексПол, *поступо́вець, поступо́вщина, посту́пок, поступа́льний, посту́пли́вий* СУМ, Куз, *поступни́й*, [*по́ступцем*] «крок за кроком», *при́ступ*, [*приступа*] «приймак» ЛексПол, *при́сту́пець, при́ступка*, [*приступки*] «східці», [*приступок*] «доступ» Нед, [*при́ступці*] «сходи» До, *приступний* СУМ, Г, [*про́ступець*] «злочинець» Нед, [*простуйник*] «тс.» Нед, [*про́ступка*] «покритка» Нед, *про́сту́пок* СУМ, Г, *простуйство*, [*простуйний*] «злочинний» Нед, [*ро́ступець*] «вид весняної гри в танку» Нед, *устуйп, у́стуйпка* «поступка», *устуйпчастий*, [*уступчи́вий*] «поступливий» Нед; — р. *ступа́ть, ступи́ть*, бр. *ступа́ць, ступі́ць*, др. *ступити*, п. stąpać, stąpić, ч. stoupati, stoupiti, слц. stúpat', stúpit', вл. stupać, stupić, нл. stupaś, stupiś, болг. *стъ́пвам, стъ́пя*, м. *стапи, стапува*, схв. *сту́пати, сту́пити*, слн. stópati, stopíti, стсл. **стжпати, стжпити;** — пслв. stǫpati (stǫpiti) «ступати; топтати; іти, ходити», пов'язане з stopa «стопа, нога (ступня)»; — споріднене з гр. στέμβω «топчу, жорстоко поводжуся, ганьблю», дісл. stappa «бити, товкти; трамбувати, штовхати донизу», двн. stam(p)fōn «трамбувати», шв. stampa «тс.», снн. снідерл. stampen «розчавлювати, роздавлювати»; ie. *stemb(h)-/stemp-, пов'язане з *steb(h)-/step- «топтати, ступати». — Фасмер III 788; Преобр. II 408—409; Ильинский РФВ 1911/3—4, 276; Brückner 515; Holub—Kop. 353; Machek ESJČ 580; Schuster-Šewc 1371; Младенов 616; Skok III 354; Mikl. EW 324; Matzenauer 78; Otrębski LP 1949/1, 141—142; Vries NEW 691; Torp 484; Pokorny 1011—1013. — Пор. **стопа́, сту́па.**

[**сту́пина**] «гніт» Нед; — очевидно, пов'язане з нім. Stoppine (Stöppine) «тс.,

запалювальний шнур», етимологічно неясним.

сту́пка[1] — див. **сту́па.**

сту́пка[2] — див. **спи́ця.**

[**ступля́тися**] «бубнявіти, набубнявіти від води» ЛЧерк, [*ступи́тися*] «тс.» тж; — неясне.

[**сту́рцяти**] «безсило, повільно ходити, працювати» Па, [*посту́рцяти*] «тс.» Па; — очевидно, афективне утворення.

[**стус**[1]] «ледача людина; ледар» Л; — неясне.

стус[2], *стуса́к, стуса́н, стусани́на, сту́сати, сту́сень, сту́сну́ти, стусо́ну́ти, стусува́ти* — див. **ту́за́ти.**

стьоба́ти — див. **сті́ба́ти.**

стьо́жка «стрічка», [*стьожи́на*] «тс.», *стьожкува́тий*; — очевидно, результат контамінації форм [*стьо́нжка, сто́нжка*] і *стя́жка* «тс.». — Див. ще **сто́нга**[1], **стяг**[2].

[**стьон**] «фасон, модель»; — неясне.

стю́ард «офіціант на судні, на літаку», *стюарде́са*; — р. *сто́ард, стюарде́сса*, бр. *сцю́ард, сцюардзе́са*, п. steward, stewardesa, ч. stevard, stevardka, слц. steward, stewardka, вл. stewardesa, болг. *стюа́рд, стюардеса*, м. *стјуард, стјуардеса*, схв. *стјуард, стјуардеса*, слн. stévard, steward, stjúard, stevardésa, stewardésa, stjuardésa; — запозичення з англійської мови; англ. steward «стюард; керуючий, економ; розпорядник; (іст.) управитель», stewardess «стюардеса» походять від дангл. stigweard (stīweard), букв. «охоронець хліва, свинарника», утвореного з основ дангл. stī(g) «свинарник», спорідненого з діcл. -stī «стійло, хлів», і weard «охоронець», спорідненого з днн. ward, діcл. wōrdr, двн. wart «тс.», нвн. Warte «сторожова вежа». — CIC[2] 796; Черных II 215; Kopaliński 917; Holub—Lyer 451; РЧДБЕ 695; Вујаклија 911; Klein 1513, 1530, 1729. — Див. ще **ва́рта.**

[**стябло́**] «дерев'яний ківш; піднос, таця; поміст, дошка в рибальському човні для складання сітей; плетена з очерету тарілка Нед; велика дерев'яна миска чи ваганки, куди викладають варену рибу Берл»; — очевидно, пов'язане з формою [*тяблó*] «скрижаль» (див.).

стяг[1] «прапор», [*стязь*] «тс.» Нед; — р. *стяг*, бр. *сцяг*, др. *стягъ* «бойовий прапор; полк, стрій, військо»; — загальноприйнятої етимології не має; розглядається як запозичення в давньоруську мову з германських; діcл. stǫng «древко, жердина», шв. ст. stang «тс.», двн. днн. stanga «жердина, кіл», свн. снн. stange, дангл. steng «тс.» споріднені з діcл. stanga «колоти, штовхати», гот. staggan «тс.», діcл. stinga «колоти», двн. свн. stungen «тс.»; висловлюється також думка (Jagić AfSlPh 5, 665; Младенов 616; Skok III 334; Львов Лексика ПВЛ 314) про власне слов'янське походження слова і про його зв'язок із схв. *стȇг* (stȉjeg) «стяг, прапор», псл. stogъ «стіг, жердина», stožarъ «тс.». — Фасмер III 790; Преобр. II 411—412; Филин Образ. яз. 287; Uhlenbeck AfSlPh 15, 491; Togr 582; Kiparsky GLG 160. — Пор. **сті́г, сто́жар, шта́нга.**

[**стяг**[2]] «смуга» Нед, *стя́га́* «тс.; [(гірське) пасмо; промінь Нед]», *стя́жка* «смуга; стрічка», [*стяшка*] «стрічка» О, [*о́бстяжка*] «крепова пов'язка» Ж; — очевидно, залишок псл. *vъstęga «смужка», пов'язаного чергуванням голосних з *vъstǫga «тс.». — Див. ще **сту́жка**[1]. — Пор. **сто́нга**[1], **стьо́жка.**

[**стяга́ч**] (бот.) «подорожник ланцетолистий, Plantago lanceolata L.; мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.; наперстянка великоквіткова, Digitalis ambigua Murr. Mak», [*натяг*] «мильнянка лікарська» Mak, [*натяга́ч*] «тс.; наперстянка великоквіткова», [*потєга́ч*] «подорожник ланцетолистий» тж; — назви, пов'язані зі *стяга́ти, натяга́ти*; назва подорожника зумовлена в'яжучими властивостями його листків, сприянням очищенню ран і прискоренню їх загоювання та рубцювання. — Шамота 8; Лік. росл. Енц. дов. 356. — Див. ще **тягти́.** — Пор. **натяга́ч.**

стяжа́ти (кн.) «наживати, жадібно нагромаджувати; добиватися, досягати», *стяжа́тель, стяжа́тельство*; — р.

стяжáть, др. *сътяжяти*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **съ҂тѧжати** «придбати; утримати, держати, мати» пов'язане з псл. tęg- (tęgnǫti) «тягти». — Преобр. Вып. последний 33. — Див. ще **тягти́**.

стя́ти, *стя́тися* — див. **затя́ти.**

су- (іменниковий префікс, що означає зв'язок, з'єднання або неповноту, в давніх іменних утвореннях типу *сувíй, сýв'язь, сугíр'я, сýглинок, суглóб, сýголосний, сýгорб, сузíр'я, сýкровиця, сумúрний, супéрник, сýпісок, супряга, сусíд, сусíк, сустáв, сýтінь, сýтки, сутýжний, сутяга, суя́гна* і под.); — р. бр. др. болг. м. схв. *су-*, п. są-, ч. sou-, ст. sú-, слц. su-, sú-, вл. нл. su-, полаб. sǫ-, слн. sò-, стсл. **съ-**, зрідка **соу-**; — псл. sǫ- (< ie. *sōn-), пов'язане з дієслівними префіксами sъ-/sъn- (< ie. *sn̥-), укр. *з-* (префікс дієслів, що означає з'єднання, зосереджування), *з* (прийменник з орудн. в. для позначання сумісності); — споріднене з прус. san- «з-», sen- «з», лит. sán- «су-, з-», są- «тс.», ст. sa- «з-», sù-, лтс. suo-, sa-, дінд. sam «з», sam- (< ie. *sem- «раз; одне»), sa- (< ie. *sm̥- «один»), ав. ham «з», ham- «з-», ha- «тс.», діcл. sam- «разом», гр. ὁμοῦ, ἅμα «тс.», ἀ- «з-», ὰ-, ὸ- «тс.», лат. semel «один раз, раз; одразу; разом»; ie. *so-, *sōn-, *som-, *sem-, *sm̥-. — Черных II 215; Фасмер III 791; Brückner 482, 641—642; Holub—Kop. 325; Machek ESJČ 534; Skok III 179—180; Романова Вступ 125; ESSJ I 240—241; Meillet Études 45, 161—162; MSL 9, 49; Мейе ОЯ 125, 303; Jagić AfSlPh 18, 267; Trautmann 249—250; Fraenkel 753—754; Pokorny 903. — Пор. **з³, сам.**

суб- (префікс із значенням «під, нижче, менше» в словах типу *субáтомний, субдомінáнта, субінспéктор, субконтинéнт, субкультýра, суборéнда, субпідря́д, субрахýнок, субстратосфéра, субтúтр, субформáція, суб'ядрó*); — р. бр. болг. схв. *суб-*, п. ч. слц. вл. слн. sub-; — очевидно, через посередництво німецької та англійської мов (н. англ. sub-) запозичено з латинської; лат. sub- (sub) «під(-), біля, коло, при(-)» виводиться з *sup- (<*(ek)s-up-), яке зіставляється з гр. ὕπο «під, за», гот. uf «під», днн. up «на», дінд. úpa «до, при», ав. upa «до, в, на». — CIC² 796; Kopaliński 923; Holub—Lyer 456; Вуjаклија 914; Walde—Hofm. II 612—617. — Пор. **супер-.**

суб'є́кт, *суб'єктивíзм, суб'єктивíст, суб'єктивістúчний, суб'єктивíстський, суб'єктúвний, суб'єктивóваний, суб'є́ктний, суб'єктивувáти*; — р. *субъéкт*, бр. *суб'éкт*, п. ч. слц. вл. subjekt, болг. *субéкт*, м. *субјект*, схв. *сýбјек(а)т*, слн. subjékt; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Subjékt, як і бр. ст. *субъектум* (1722), походить від лат. subjectum (грам.) «підмет» (спочатку «підкладене; те, що лежить в основі»), субстантивованої форми середнього роду від subjectus, дієприкметника мин. ч. від дієслова subicere (subjicere) «підпорядковувати; включати, охоплювати» (букв. «кидати вниз, донизу»), утвореного за допомогою префікса sub- «під-» від дієслова jacere «кидати, жбурляти»; лат. subjectum, можливо, є калькою гр. ὑποκείμενον «підмет; суб'єкт» (букв. «що лежить, знаходиться внизу»). — CIC² 797; ССРЛЯ 14, 1138—1139; Булыка Лекс. зап. 165; Kopaliński 924; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 695; Вуjаклија 915; Gr. Fwb. 730; Klein 1531, 1532; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще **ін'є́кція, суб-.** — Пор. **об'є́кт, проє́кт.**

сýбір — див. **бір¹.**

сублімáція «перехід речовини з кристалічного стану безпосередньо в пару; перехід водяної пари в атмосфері безпосередньо в тверду фазу (лід, сніг)», *сублімáт* «продукт сублімації», *сублімаційний, сублімóваний, сублімувáти*; — р. болг. *сублимáция*, бр. *сублімáцыя*, п. sublimacja, ч. sublimace, слц. sublimácia, вл. sublimat, м. схв. *сублимáција*, слн. sublimácija; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sublimatión, фр. англ. sublimation походять від слат. sublīmātiō «піднесення, піднімання», пов'язаного з лат. sublīmo, sublīmāre «підіймати, підносити», похід-

ним від sublīmis «високий; піднесений», що виникло в результаті стягнення й видозміни виразу sub līmen, букв. «(який підходить) нижче порога» з прийменника sub «під» та іменника līmen «поріг», етимологічно не зовсім ясного, можливо, пов'язаного з līmes (род. в. līmitis) «межа; дорога між полями». — CIC^2 797; ССРЛЯ 14, 1133; Kopaliński 924; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 695; Вуjаклија 916; Gr. Fwb. 730—731; Klein 1533; Dauzat 687; Walde—Hofm. I 803—804, 805. — Див. ще **суб-.** — Пор. **лімі́т.**

[**сублю́дка**] (зоол.) «вид черепашки (тупий морський жолудь, Donax; усічена аномія, Anomia truncata)» Нед; — неясне.

субмари́на «підводний човен»; — р. болг. *субмари́на*, бр. *субмары́на* «тс.», слц. submarinný «підводний»; — очевидно, запозичення з англійської мови; англ. submarine «підводний; підводний човен» утворено за допомогою префікса sub- (з лат. sub- «під») від прикметника marine «морський», який через сангл. maryn(e) і далі фр. ст. marin (жін. р. marine) виводиться від лат. marīnus (жін. р. marīna) «тс.», що походить від іменника mare «море», спорідненого з псл. morje «тс.», укр. *мо́ре*. — CIC^2 797; ССРЛЯ 14, 1133; ТСБМ V/1, 366; РЧДБЕ 695; Klein 965, 1533; Dauzat 459; Walde—Hofm. II 38—39. — Див. ще **мо́ре**[1], **суб-.**

[**су́бор**] «зернові відходи; послід» Л; — р. [*суба́р*] «обметені залишки збіжжя; суміш», — запозичення з білоруської мови; бр. [*су́бар*] «тс.; суміш різного збіжжя», [*су́барніца*] «тс.» складається з префікса *су-* «су-» та іменної основи *бор-* (*бар-*), пов'язаної з дієсловом *браць* «брати»; припускається можливість запозичення з балтійських мов (Фасмер—Трубачев III 791—792). — Див. ще **бра́ти, су-.**

субордина́ція «підпорядкування молодших за чином або становищем старшим»; — р. болг. *субордина́ция*, бр. *субардына́цыя*, п. subordynacja, ч. subordinace, слц. subordinácia, вл. subordinacija, м. схв. *субордина́ција*, слн. subordinácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Subordinatiőn «підпорядкування», фр. англ. subordination «тс.» походять від слат. subōrdināre «підпорядковувати», утвореного з лат. sub- «під-» і ōrdināre «упорядковувати», похідного від ōrdo «порядок, ряд». — CIC^2 798; СРЯ IV 298; ТСБМ V/1, 365; Kopaliński 924; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вуjаклија 916; Gr. Fwb. 731; Dauzat 687; Klein 1533. — Див. ще **о́рден, суб-.** — Пор. **координа́ція.**

суб о́та, [*собі́тка*] «вогнище на Купала» Куз, О, *субі́тка* «(заст.) суботні вечорниці; (заст., розм.) щосуботнє покарання учнів», *субітко́ве* «щосуботнє покарання учнів», [*субітнє* Пі, *суботкове* Пі] «тс.», [*субі́тник*] «караний по суботах; поминальна книга», *суб о́тник*, [*суботова́нє*] «святкування суботи» Нед, [*собі́тний*] «суботній» Нед, [*субі́тний* Нед, О, *субі́тній, суб о́тній, суб о́тішний*] «тс.», *субітко́вий, суб о́тній*, [*посуботі́ти*] «початися суботі» Нед; — р. *суббо́та*, бр. *суб о́та*, др. *субота, собота*, п. ч. слц. вл. нл. sobota, полаб. sübötă, болг. *съ́бота*, м. *сабота*, [*съ́мбута*], схв. *су̀бота*, слн. sobóta, стсл. **сѫ́бота, собота;** — слово у звуковій формі *субота* (сл. sǫbota) здебільшого розглядається як запозичення із середньогрецької мови (Фасмер ГСЭ 196; ИОРЯС 11/2, 388; 12/2, 280; Соболевский Заимствованные слова в русском языке 14; Durnovo RÉS 6/1—2, 108; Младенов 626; Hujer LF 35, 221—222; Kiparsky GLG 130, 131; Schwarz AfSlPh 41, 124—125) або з балкансько-латинської (Skok III 299; RÉS 5, 19); сгр. *σάμβατον (мн. σάμβατα), балканськолат. *sambata (пор. рум. sâmbătă) зводяться до гр. σάββατον «субота», мн. σάββατα, що походить, очевидно, від арам. šabbəṯā або гебр. šabbāṯ «відпочинок, спокій; свято, вихідний день», пов'язаного з šābáṯ «відпочивав, перебував у спокої; переставав щось робити; зупинився»; звукова форма *собота*

(sobota) виводиться (Melich Jagić-Festschr. 213—214; Преобр. II 412; Фасмер III 792; Holub—Lyer 444—445; Schuster-Šewc 1131), з огляду на початковий паннонський регіон поширення, від слат. sabbata (с. р., мн.), sabbatum (с. р., одн.) «субота» (пор. іт. ст. sabbato), що походить від гр. σάββατον «тс.»; менш переконлива спроба пояснити форму *собота* як результат контамінації слів **сѫбота** і незасвідченого ***совота,** утвореного на основі гр. (кн.) σάββατον (Фасмер ГСЭ 196). — Німчук 58—59, 95; Кочерган УМЛШ 1967/1, 26—30; Коваль 197—198; Фасмер—Трубачев III 792; Черных II 215; Цыганенко 460; Ильинский РФВ 1907/3, 226; Переферкович ЖМНП 1913 жовтень 260; Brückner 505; Machek ESJČ 565; Mikovsky RÉS 5, 20; 33, 119; Taszycki ZfSlPh 6, 530; Kořínek ZfSlPh 13, 417; Schwyzer KZ 61, 239, 249; 62, 1—2; Klein 1369; Walde—Hofm. II 457. — Пор. **ша́баш.**

субси́дія «грошова або натуральна допомога», *субсидо́ваний, субсидіюва́ти, субсидува́ти*; — р. (з 1703) болг. *субси́дия*, бр. *субсі́дыя*, ст. *субсидиумъ* (1722) (з п.), п. subsydium «грошова допомога; субвенція», ч. subsidie, subsidium, слц. subsídia, subsídium, схв. *супсидијум*, слн. subsidiáren; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. subsidy «субсидія» (< сангл. subsidie), фр. subside «податок; субсидія; грошова допомога», нім. Subsídium, гол. subsidie «субсидія» (з 1586) зводяться до лат. subsīdium «підтримка, опора, допомога; допоміжні війська, резерв», пов'язаного з дієсловом subsīdere «розташувати, поселити внизу; залишатися, жити, перебувати», утвореним за допомогою префікса sub- «під-» від sīdere «сісти, посадити», яке зближується з дінд. sīdati «сидить», ав. hiδaiti «тс.», гр. ἵζω (<*si-zdō) «саджаю», що зводяться до ie. *sizd- як результату редуплікації *sed- «сидіти», представленого в псл. sěděti, укр. *сидíти*. — CIC² 798; Черных II 215—216; Christiani 20; Булыка Лекс. зап. 80; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Vujaklija 921; Klein 1410, 1534; Vries NEW 716; Gr. Fwb. 731; Dauzat 688; Walde—Hofm. II 509; Ernout—Meillet 1078—1079; Pokorny 884—885. — Див. ще **сидíти, суб-.**

субстанти́в «іменник» Куз, *субстантива́ція, субстанти́вний, субстантивова́ний, субстантивува́тися*; — р. *субстантива́ция*, бр. *субстантыва́цыя*, п. ч. substantivum, слц. substantívum, вл. substantiw, болг. *субстанти́в*, м. *супстанти́в*, схв. *сȕпстантив*, слн. súbstantiv; — запозичення з латинської мови; пізнє лат. (nomen) substantīvum «іменник», букв. «(ім'я) істотне; яке має самостійне існування» (спочатку лише verbum substantīvum — про дієслово esse «бути») пов'язане з іменником substantia «сутність, суть; власність», похідним від дієслова substāre «бути наявним, існувати», яке складається з префікса sub- «під-» і дієслова stāre «стояти, тривати». — CIC² 798; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Vujaklija 921; Klein 1535; Walde—Hofm. II 596—597. — Див. ще **ста́ти, суб-.**

субста́нція «єдина основа всього існуючого; основний складовий елемент», *субстанціа́льний, субстанціона́льний*; — р. болг. *субста́нция*, бр. *субста́нцыя*, п. substancja, ч. substance, слц. substancia, вл. substanca, м. *супста́нца*, схв. *супстàнција*, слн. substánca; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Substánz, фр. англ. substance походять від лат. substantia «сутність, суть; власність; наявність», пов'язаного з дієсловом substāre «бути наявним, існувати». — CIC² 798; СРЯ IV 299; ТСБМ V/1, 366; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Vujaklija 921; Gr. Fwb. 731—732; Dauzat 688; Klein 1534. — Див. ще **субстанти́в.**

субститу́ція «заміщення», *субститу́т* «замінник; (заст.) заступник», *субституці́йний*; — р. болг. *субститу́ция*, бр. *субстытýцыя*, п. substytucja, ч. substituce, слц. substitúcia, вл. substitucija, схв. *супститу́ција*, слн. sub-

stitúcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Substitutión, фр. англ. substitution походять від пізньолат. substitūtio «підстановка, заміщення, заміна», пов'язаного з дієсловом substituo, -ere «підставляти, заміщати, заміняти», утвореним з префікса sub- «під-» і дієслова statuo, -ere «ставлю; зупиняю, саджаю». — СІС[2] 798; СРЯ IV 299; ТСБМ V/1, 366; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вуjаклија 921; Gr. Fwb. 732; Dauzat 688; Klein 1535. — Див. ще **конститу́ція, суб-.**

субстра́т «загальна основа різноманітних явищ; живильна речовина для мікроорганізмів; факти і явища в мові, запозичені з іншої мови, що була раніше на цій території»; — р. бр. болг. *субстра́т*, п. substrat, ч. слц. слн. substrát, м. *супстра́т*, схв. *су̀пстрат;* — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Substrát, як і фр. substrat(um), англ. substratum, походить від слат. substrātum «підстилка», пов'язаного з лат. substernere «поширювати, простирати; підстеляти», утвореним за допомогою префікса sub- «під-» від дієслова sternere «стелити, простирати; покривати», спорідненого з псл. *sterti, укр. *простéрти, сторона́*. — СІС[2] 798; ССРЛЯ 14, 1137; Kopaliński 926; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 696; Вуjаклија 921; Gr. Fwb. 732; Gamillscheg 826; Klein 1535; Walde—Hofm. II 590, 601. — Див. ще **естра́да, сто́рóна́, суб-.** — Пор. **стратигра́фія, стратифіка́ція, стратостáт, стратосфе́ра.**

субти́льний «тонкий, ніжний, крихкий, тендітний», *субте́льний* (з п.), [*суптельний*] Пі (з п.); — р. *субти́льный* (з 1731), бр. *субты́льны*, ст. *субтелный* (*зуптелный, суптелный*) (1596), п. subtelny, subtylny, subtilny, ч. subtilní, слц. subtílny, вл. subtilny, болг. *субти́лен*, м. *суптилен*, схв. *су̀птӣлан*, слн. subtílen; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. subtíl, англ. subtile (сангл. subtile, subtil), фр. subtil зводяться до лат. subtīlis «тонкий; ніжний; делікатний; вишуканий; чистий; світлий; простий», з давнішого *sub-texlis «тонкотканий», що складається з префікса sub- «під-» та іменника *texla (>tēla) «тканина», пов'язаного з основою дієслова texere «ткати; сплітати; складати; компонувати». — СІС[2] 798; Hüttl-Worth 16; Черных II 216; Фасмер III 793; Christiani 20; Булыка Лекс. зап. 196; Sł. wyr. obcych 710; Holub—Lyer 457, 482; РЧДБЕ 696; Вуjаклија 921; Klein 1535; Kluge—Mitzka 763; Dauzat 688; Gamillscheg 826; Walde—Hofm. II 619—620, 655, 678. — Див. ще **суб-, текст.** — Пор. **архіте́ктор, контéкст.**

су́бчик «підозріла особа; неприємний суб'єкт»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *су́бчик* «тс.» є афективним утворенням, пов'язаним із *субъéкт* і за вимовою зближеним із *су́пчик* як похідним від *суп*. — Див. ще **суб'éкт.**

[**сува́ло**[1]] «шифер, сланець» Нед; — неясне; можливо, пов'язане із [*су́ва́ти*] «совати».

[**сува́ло**[2]] «бік гори, звернений до сонця, до півдня» Нед; — неясне.

су́ва́ти, *сув, сува́вка, сува́йка, сувмá* — див. **со́ва́ти.**

сувені́р «подарунок на згадку або річ, пов'язана зі спогадами»; — р. болг. м. *сувени́р*, бр. *сувені́р*, п. souvenir, suwenir, ч. suvenýr, слц. слн. suvenír, вл. suwenĕr; — запозичення з французької мови; фр. souvenir «спогад; пам'ять; сувенір» пов'язане з дієсловом souvenir «пам'ятати», що зводиться до лат. subvenīre «приходити; спадати на думку», утвореного з префікса sub- «під-» і дієслова venīre «приходити». — СІС[2] 798; ССРЛЯ 14, 1140—1141; Sł. wyr. obcych 694; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 697; Klein 1478; Dauzat 679; Gamillscheg 821. — Див. ще **авантю́ра, інвентáр, суб-.** — Пор. **конвéнція.**

[**сувердéлити**] «піднімати вгору (ногу)»; — афективне утворення.

суверéн «носій верховної влади», *суверенітéт* «незалежність держави»,

суверéнний; — р. болг. м. *суверéн, суверенитéт*, бр. *суверэ́н, суверэнітэ́т*, п. suweren, suwerenność, заст. suwerenat, ч. слц. слн. suverén, вл. suwerenita, схв. *сувèрēн, суверенѝтēт*; — запозичення з французької мови; фр. souverain «монарх, государ; соверен (англійська золота монета)» через ст. soverain (звідки також англ. сангл. sovereign «монарх; соверен, золота монета в 1 фунт стерлінгів») зводиться до слат. superānus «глава, керівник; вождь, правитель», пов'язаного з лат. super «над; зверху». — CIC^2 798; ССРЛЯ 14, 1140—1141; Kopaliński 931; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 697; Vyjaklija 917; Klein 1475, 1478; Dauzat 679; Gamillscheg 821. — Див. ще **су́пер-**. — Пор. **сопра́но.**

сувíйка (зоол.) «рід одноклітинних тварин, що живуть у воді, ряду круговійчастих інфузорій, Vorticella Ehr.»; — р. *сувóйка* «тс.»; — назва, утворена з префікса *су-* та основи *вій-* (*вой-*), пов'язаної з *ви́ти* «звивати»; сувійки мають прикріплювальну стеблинку, яка може скорочуватися, згортаючись. — УРЕ 2, 282; БСЭ 41, 189. — Див. ще **ви́ти**[1], **су-**.

[**сувóра**] «повчання, напучення; сувора розмова; умовляння, переконування, зауваження Нед, нотація, догана, урочисто-поважний тон Пі»; — результат стягнення форми [*суговóра*] «розмова; серйозне зауваження», зближеної з основою *сувóрий*. — Див. ще **суговóра.**

сувóрий, [*сувóрливий*] «суворий», *сувóріти, сувóрішати*; — р. [*сувóрый*] «суворий; сердитий; бридкий, рябий, віспуватий», [*суворь*] «міцне місце в дереві, на суку», бр. [*сувóріна*] «уперта людина; дерен, піднятий сохою»; — неясне; може бути зіставлене з [*верий*] «вигнутий, скручений» (пор. [*увéрий*] «кривий, упертий»), *свáра, сварúтися*, [*вóркати*] «бурчати»; значення «суворий» розвинулось, очевидно, пізніше в результаті зближення з фонетично подібним *сурóвий*.

суга́ «масні або іржаві плями на воді, рідині; наліт на спраглих устах», *осýга* «тс.; [плівка на розсолі, наліт на квашенині без розсолу МСБГ; гній в очах Ж]», [*восýга*] «пара на шибках; масний шар на воді» Горбач, [*óсужень*] «вид інфузорії» Ж, [*осýжка*] «вершки» Ж, [*осýгуватий*] «покритий осугою», [*заосýжитися*] «покритися осугою» Ж; — бр. [*осýга*] «піт; іній, паморозь», ч. [osuhel] «мжичка взимку; паморозь, іній», слц. osuhel' «паморозь, іній», [osuha] «тс.; сирий туман», болг. [*съгъ*] «пліснява на вині»; — не зовсім ясне; припускається зв'язок з псл. sęgati «хватати, досягати» (Аникин 59), *osęgti «досягти» (Zubatý St. a čl. I 1, 167—170), з п. [osęgły] «дощовий» (Machek ESJČ 421); мало переконливе виведення від псл. *osuti «обсипати» (ЭСБМ I 187).

суга́к[1] (зоол.) «ссавець групи антилоп, сайгак, сайга, Antilope Saiga»; — п. suhak «сугак, сайгак, Colus tataricus» (можливо, з укр.); — очевидно, запозичення з караїмської мови; кар. suhak «тс.», пов'язане з чаг. sajγak «сарна», каз. тат. *сайгак* «антилопа». — Фасмер III 545; Струмінський Slavia 1969/1, 104; Brückner 525; Muchliński 123; Kowalski Symb. Rozwadowski II 352, 353; Mikl. TEl II 150; Lokotsch 141; Радлов IV 222. — Див. ще **сайга́к.**

[**суга́к**[2]] «залізний (іноді роговий) інструмент, подібний до шила Г, Шух; патик, палиця Нед»; — очевидно, результат видозміни назви [*сува́к*] «шило; засувка; хомутик», можливо, зближеної з *гак* «крюк»; виведення від рум. sulác «шило» (Vincenz 19) менш переконливе. — Пор. **сова́ти.**

суге́стія «вплив, навіювання», *сугести́вний*, рідк. *сугестува́ти* КІМ; — р. *сугге́стия*, бр. *сугéстыя*, п. sugestia, ч. sugesce, слц. sugescia, вл. sugestija, болг. *сугéстия, сюгжéстия*, м. *сугестија*, схв. *сугѐстија*, слн. sugestíja; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Suggestiőn «навіювання», англ. suggestion «порада, пропозиція; навіювання», фр. suggestion «навіювання, припущення» походять від лат. suggestiō «навіювання», пов'язаного з дієсловом

suggerere «навчати, навіювати, доставляти; постачати» (букв. «підносити»), що складається з префікса sub- (sug-) «під-» і основи дієслова gerere «нести, везти; мати; виконувати», етимологічно ізольованого. — СІС[2] 799; СРЯ IV 579; Kopaliński 927; Holub—Lyer 180, 457; РЧДБЕ 697; Вуjаклија 917; Gr. Fwb. 733; Klein 1539; Dauzat 690; Walde—Hofm. I 595—596. — Див. ще **суб-.** — Пор. **жест.**

суглóб, *суглóбистий, суглóбний, суглóбовий, суглóбуватий* КІМ; — п. ст. [zgłoba] «перешкода; запор, перепона; клопіт, турбота», zgłobić «з'єднати, об'єднати, закріпити», слц. zhlobit' «збити, з'єднати разом», нл. zgłobiś «з'єднати, закріпити клином, заклинити», болг. *сглоб* «стик, з'єднання; (заст.) суглоб», *сглаб*, заст. *сглóба* «тс.», *сглóбя* «з'єдную», *сглáбям* «тс.», м. *зглоб* «суглоб», *зглоби* «збере, складе», схв. *зглòб* «суглоб», *зглòбити* «скласти, зібрати», слн. zglòb «суглоб, згин»; — псл. *sǫglobъ/sъglobъ, пов'язане з globa «жердина, балка, клин» (укр. [*глобá*] «зігнуте від природи дерево; залізний клин; клопіт, турбота»), globiti «стискати, з'єднувати» (укр. [*глóбúти*] «укріплювати клинами вал у млині; конопатити»). — Преобр. I 126—127; Sławski 291; SW 8, 473; Machek ESJČ 168; Schuster-Šewc 231—232. — Див. ще **глобá, з[3], су-.**

[**сýгловок**] «ріжок, ріг у скрині»; — очевидно, пов'язане з [*ýгол*] «ріг, кут», [*вýгóл*] «тс.» (див.).

сýглянки — див. **сúгла.**

[**суговóра**] «розмова Г; серйозне зауваження Нед», [*суговíрка*] (зменш.); — похідне утворення від *говорúти*, ускладнене префіксом *су-* (див.). — Пор. **сувóра.**

[**сýголов**[1]] «межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги; польова стежка», [*сýголова*] «польова дорога» Дз, *сýголóвок*, [*сýволок*] «край» Гриц, [*сýголоки*] «межа» тж, [*сýловка*] «польова дорога, що відділяє одні гони від других» Ме, [*сулýка*] «дорога між полями; межа між нивами» Мо, [*сулýвка*] «стежка» Мо; — п. [sugłówek] «польова стежка, межа» (з укр.?); — похідне утворення від *головá* з префіксом *су-*; означало межову смугу, на якій тяглова худоба стикається головами під час оранки. — Див. ще **головá, су-.**

[**сýголов**[2]] «частина вуздечки, що надівається на голову коня», [*суголóвок, сýголов'я*] «тс.», [*сýголов'є*] «вудила» Л; — похідне утворення від *головá*, ускладнене префіксом *су-* (див.).

[**суголовáшка**] «частина у возі, до якої прикріплюється вісь; підтока» Л, [*соголовáшник* НикНикТЛ, *сýголовок, вýзголовок, узголовáнка* тж] «тс.; насад у возі», [*зголовáшка*] «насад у возі», [*узголовáшка, зголóвок, вúзголовок, вýзголовок, головáшечка*] «тс.» тж; — похідні утворення від *головá* (див.).

[**сугрóба**] «велика вибоїна», [*сугрóб*] «сувій полотна» Ник; — р. бр. діал. *сугрóб* «замет, кучугура», схв. *сýгреб* «земля, розкопана, розпушена собакою, лисицею або курами»; — псл. *sǫ-greb-, *sǫ-grob-, утворене за допомогою префікса sǫ- «су-» від основи дієслова *grebti «гребти». — Цыганенко 112—113; Преобр. I 159. — Див. ще **гребтú, су-.**

сугýбий «винятковий, особливий»; — р. *сугýбый*, др. *сугубыи* «подвоєний, подвійний, двоякий; великий, просторий», *сугубь* «тс.; (присл.) удвоє», схв. *сȕгуб* «подвійний»; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **соүгоүбъ** (замість **сжгоүбъ**) «подвійний», псл. [*sǫ-gub-] «тс.», первісно «сильно зігнутий» (очевидно «зігнутий удвоє») пов'язане чергуванням голосних з *gъbnǫti «гнути»; — співвідносне з прус. dwigubbus «подвійний», лит. dvigubas «тс.». — Фасмер III 793; Преобр. I 132—133, II 412; Цыганенко 97; Ильинский Сложн. местоим. 130, 131; РФВ 62, 131, 247—249; Meillet IF 15, 333; Trautmann 100—101. — Див. ще **гнýти, су-.**

суд[1], [*сýдáр*] «суддя» Нед, О, [*судатар* О, *судáтор* Нед], *судéць*, [*сýдир*

Нед, *суди́тель, су́дия* О], *су́дія* «тс.» СУМ, Нед, [*суддéва*] «дружина судді» Куз, *су́ддéнко* СУМ, Нед, *суддúха, суддíвна, суддíвство, суддя́*, [*судéбне*] «судова оплата» Нед, *судéбник*, [*судебни́цтво*] «судова сфера» Нед, [*судебни́чий*] «голова суду» Нед, [*судéйство*] «суддівство» Нед, *судéйський* «той, хто служить у суді, судовому відомстві», [*судéльник*] «судовий чиновник» Л, *су́джена, су́джений, су́дження*, [*судиїха*] «суддиха» Куз, *судúлище, судúмість*, [*судúція*] «суд», [*судúця*] «тс.» Нед, [*су́дич*] «рецензент» Нед, *су́дище*, [*судівни́цтво*] «юстиція» Нед, Куз, [*судíйство*] «суддівство» Нед, [*судíмúця*] «огудник» Нед, [*судни́ця*] «огудниця», [*суднÿ*] «осуд, обмова», *судовá* «суддівська», [*судóва*] «зал засідань суду» О, *судóвець* «службовець суду», *судовúй, судовúк* «тс.», *судóвисько, судóвище*, [*судовí*] «службовці суду; судді» Нед, *су́дський* «службовець суду», *су́дчик*, [*судця* Шух] «тс.», [*судчúня*] «жінка-суддя» Нед, [*судя́к*] «суддя» Куз, *судя́щий* «тс.», *судьбá* «доля; (заст.) обмова, пересуди; [суддя Нед]», [*судьбарни́к*] «фаталіст» Нед, [*судьбáрство*] «фаталізм» Нед, [*судьбúна*] «доля» Нед, *су́дьбище* «суд», [*су́дін*] «суддів» Нед, *су́дний* СУМ, Нед, [*суднúй*] «здатний, придатний», [*суднéй*] «потрібний» Корз, [*судóвне*] «в судовому порядку», *судáчити, суддювáти, судúти*, [*судкувáти*] «міркувати» Нед, *засу́джувати, óсуд*, [*осýда*] «пліткарка; поговір» МСБГ, *осу́джений, осу́дження*, [*осудóвисько*] «ганьба, неслава», [*осудóвище*] «тс.», *осýдливий, осýдний, пересýд, пересýдливий, перéдсуд, підсýдок, підсýдний, прúсуд, рóзсуд, розсýдок, розсýдливий*, [*розсýдний*] «розсудливий»; — р. бр. *суд*, др. *судъ*, п. sąd, ч. soud, ст. súd, слц. súd, вл. нл. sud, болг. *съд*, м. *сад*, схв. *сýд*, слн. sód, стсл. **сѫдъ**; — псл. sǫdъ; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого виводиться від ie. *somdhos «спільний розгляд, спільне судження, примирення», давніше «складене, зібране», утвореного за допомогою префікса *som- (> псл. sǫ- «су-») від основи *dh(ē)- (*dhə-/dhō-) «класти, ставити; робити, чинити; говорити» (> псл.*děti «класти», укр. *дíти*); зіставляється з лит. samdà «найом, оренда», samdýti «наймати», гр. συνθήκη «згода; угода», σύνθημα «угода», дінд. saṁdhā́ «угода; зв'язок, об'єднання», saṁdhíḥ «тс.»; ототожнюється генетично з дірл. cond «суд», cuind «суддя», кельт. *kondi «тс.» (Lohmann KZ 1932/10 [Ergänzungshefte], 70); пов'язується також з основою псл. *sědti, sędǫ «сісти, сяду» (Варбот Сл. языкозн. 1983, 64—66; Ондруш Этимология 1984, 178; Брандт РФВ 1890/4, 181); без достатньої аргументації зближується з лат. cēnseo «оцінювати, надавати значення; вважати», що виводиться від ie. *ḱend(h)- «судити, засідати» (Machek ESJČ 568). — Фасмер III 794; Преобр. II 413—414; Brückner 483; Holub—Kop. 345; Schuster-Šewc 1376; Младенов 627; Skok III 356; Стоянов 79—80; Трубачев Рем. терминол. 235—237; Otrębski LP 1953/4, 31, 54; Meillet Études 162, 234; RÉS 6, 169; Trautmann 47—48; Fraenkel 761; Būga RR I 111, II 589; Bezzenberger BB 5, 319; Specht KZ 57, 278; Walde—Hofm. I 252; Гамкрелидзе—Иванов 284, 364—365; Pokorny 235—237. — Див. ще **дíти[2], сидíти, су-.** — Пор. **суд[2].**

[**суд[2]**] «посуд» О, *судúна* «трубчастий орган; посудина; судно», [*судúнє*] «дерев'яний посуд, прядильні інструменти та ін.», [*суднúчє*] «тс.», *су́днúк* «полиця, шафа для посуду; поличка з образами» СУМ, Нед, [*суднúна*] (зменш.) «судно», *суднó, судóк, пóсуд, посýда, посýдúна* СУМ, Г, *посýдник* «робітник, що миє посуд», [*пóсудник*] «гончар», [*посудни́к*] «посуд» Нед, [*посýдок*] «тс.»; — р. [*суд*] «посуд», *посýда*, бр. [*сýды*] (мн.) «двоє відер», др. *судъ* «посудина», п. заст. sąd «посудина», ч. слц. вл. нл. sud «бочка», болг. *съд* «посудина», м. *сад*, схв. *сýд* «тс.», слн. sód «бочка», стсл. **сѫдъ** «знаряддя; частина тіла, посудина»; — псл. sǫdъ «посудина; щось

складене», того самого походження, що й sǫdъ «суд»; — паралельне до лит. iñdas (indà) «посудина». — Фасмер III 794; Черных II 216; Преобр. II 361; Brückner 483; Machek ESJČ 591; Schuster-Šewc 1375; Младенов 627; Skok III 355—356; Mikl. EW 315; Трубачев Рем. терминол. 235—237; Meillet Études 162, 234; RÉS 6, 169. — Див. ще **суд**[1].

суда́к[1] (іхт.) «вид риби родини окуневих, Lucioperca lucioperca L.», [*суду́к*] «тс.», *судачи́на* «м'ясо судака», [*судучи́на*] «тс.», *суда́чий*; — р. *суда́к*, [*судо́к*], ст. *судокъ* (1460), бр. *суда́к*, п. sandacz, [sandak, sądak], ст. cendat (можливо, з ч.), ч. candát, ст. cendát, [sandát], вл. sandak, нл. candaŕ, candeŕ, candor «тс.»; — остаточно не з'ясоване; здебільшого розглядається як запозичене, можливо, за польським посередництвом, з німецької мови; нвн. Zander, [Sandart, Sander(t)], снн. sandāt, sandate, sandan «тс.» пов'язані з нвн. Sand «пісок», двн. sant «тс.», але цей зв'язок може бути лише вторинним; найбільш імовірним здається праєвропейське походження (Machek ESJČ 81; Holub—Lyer 110); нвн. Zander [Sandart] та ін. «судак» тлумачаться також як запозичення зі слов'янських мов (Beke IF 52, 138; Kluge—Mitzka 875). — Фасмер—Трубачев III 794—795; Leder 135—137; Коломиец Происх. назв. рыб 113—116.

[**суда́к**[2]] «вид народного танцю» Нед; — неясне.

суда́нка (бот.) «суданське сорго, Sorghum sudanense»; — р. бр. болг. *суда́нка*, п. sudanka, слц. sudánska tráva, слн. sudánka «тс.»; — пов'язане з назвою країни *Суда́н*, звідки походить ця рослина. — БСЭ 41, 202—208.

су́дза (бот.) «олійна трав'яниста рослина родини губоцвітих, перила, Perilla L.»; — р. *су́дза*; — неясне.

судо́ма «мимовільне скорочення м'язів, судорога, корчі; (заст.) горе, біда», *судо́мити*, [*насудо́митись*] «натомитися» Мо; — р. [*судо́мить*] «м'яти, бгати; судомити; лаяти», [*судо́миться*] «возитися»; — не зовсім ясне; реконструюється псл. *sǫdoma, яке пропонується розглядати як похідне утворення з префіксом sǫ- (іє. *som-) «су-» від основи іє. *dhē-/dhə- «класти, робити» (Варбот Этимология 1981, 21—22).

[**судопар**] (бот.) «валеріана лікарська, Valeriana officinalis L.» Mak; — складне утворення з основ слів [*суд*] «посуд» і *па́рити*; назва зумовлена застосуванням рослини для випарювання посуду; пор. [*глекопа́р*] «парило волосисте, Agrimonia pilosa Ldb.», р. [*судопо́р*] «тс.». — Шамота 148—149. — Див. ще **па́ра**[1], **суд**[2].

су́дорога «судома», *су́дорга* «тс.», [*судро́га*] «тс.; дрож» Нед, [*су́дрожь*] «дрож» Нед, *су́дорожний*, [*судро́гий*] «напружений» Нед; — р. *су́дорога*, [*су́дорга*], бр. *су́тарга* «судорога», заст. *су́дарга* «тс.»; — псл. (сх.-сл.) [*sǫdᵇr̥ga], префіксальне утворення, пов'язане з *dᵇr̥gati «[смикати, трясти]», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від дієслова *drъgati «дрижати»; пор. лит. sudìrgti «розсердитися». — Фасмер III 791, 796; Преобр. I 181—182, II 413; Brückner KZ 48, 216; Mikl. EW 42; Pedersen Kelt. Gr. I 105. — Див. ще **де́рга́ти, су-**.

[**судо́сити**] «зустріти», [*судоща́ти*] «зустрічати»; — бр. [*судо́сіць, судоша́ць*] «тс.», др. *досити* «знаходити», *десити* «тс., зустрічати», ч. ст. poděsiti «знайти, застати», схв. *дѐсити* «зустріти», *дѐсити* «застати, знайти, зустріти», стсл. **досити** «знайти»; — псл. sǫdositi «зустріти», похідне від dositi «тс.», пов'язаного з desiti (< іє. *deḱ-) «знаходити, зустрічати»; — очевидно, споріднене з гр. δέκομαι «приймаю», лат. decet «личить, належить», дінд. daśasyáti «надає послуги, є люб'язним», хет. takk- «бути схожим, підходити». — Фасмер I 505—506; Machek ESJČ 115; Skok I 395; ЭССЯ 4, 217—218; 5, 82; Bern. I 188; Vondrák I 434; Meillet MSL 14, 338; BSL 20, 167; Walde—Hofm. I 330.

суєта́, [*суе́тник*] «неспокійний чоловік» Нед, [*су́єть*] «неспокій; занепоко-

єння» Нед, [*суя́т*] «занепокоєння, неспокій, загроза» Нед, [*суята́*] «турбота, неспокій, острах, пригніченість; скрутний стан» Нед, ВеЗн, Г, СУМ, [*суятни́к*] «неспокійний, боязливий чоловік», [*суя́тник*] «людина, яка працює без толку» О, [*суятня́*] «неспокій» Нед, [*суять*] «мука, катування» Нед, *суєтли́вий, су́є́тний* СУМ, Нед, [*суятни́й*] «поганий, скрутний», [*суятли́во*] «сумно; журливо» О, [*суєта́ти (собою)*] «неспокійно метатися» Нед, [*суяти́ти*] «турбувати, непокоїти, мучити; сумувати, плакати під час сну Ба; вередувати, присікуватися (до когось) О», [*суяти́тися*] «турбуватися, непокоїтися, мучитися; терпіти злидні Нед, Г, ВеЗн; доглядати (когось під час хвороби) Ба; неспокійно крутитися, вертітися, журитися, без толку робити О», *всу́є* (заст., кн.) «даремно, марно»; — р. *суета́* (з цсл.), бр. [*суяці́ца*] «метушитися; турбуватися», болг. *суета́*, стсл. **соуи** «марний, пустий», **соуєта** «незначність, марність, суєта»; — псл. *sujь «пустий, незначний, марний»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з дінд. śū́nam «пустота, порожнина», śūnуáḥ «пустий, порожній», ав. a-sūna- «який не має недоліків», вірм. sor «діра, нора», лат. cavus «порожній, пустий; вигнутий», гр. κόος «глибока ущелина, безодня; міжгір'я», κοῖλος «порожній, пустий», сірл. cūa «тс.», брет. kēo «грот», що зводяться до ie. *k̑eu-/k̑ouo- «порожній, пустий; западина»; пов'язується також (Варбот Этимология 1983, 37—39) з псл. sovati, sujǫ «совати» (пор. р. *суети́ться* «соватися, метатися»); пов'язання псл. *sujь з лит. sáuja «жменя», лтс. saũja «тс.» (Bezzenberger BB 2, 157; 23, 305) необґрунтоване. — Фасмер I 364, III 797; Черных II 217; Преобр. II 414—415; Mikl. EW 328; Meillet Études 380; MSL 9, 139; 10, 278; Mühl.—Endz. III 771; Uhlenbeck 314, 322; Walde—Hofm. I 191—192; Boisacq 481, 530—532; Pedersen KZ 39, 428; Persson Beitr. 191—192; Pokorny 592—594.

[**сузик**] (бот.) «пижмо звичайне, Tanacetum vulgare L.; рутвиця мала, Thalictrum minus L.; смовдь гірська, Peucedanum oreoselinum (L.) Moench.» Mak, [*узик*] «смовдь гірська» Mak; — р. [*су́зик*] «пижмо; рутвиця, Thalictrum L.; рутвиця мала», бр. [*сузік*] «рутвиця вузьколиста, Thalictrum angustifolium Jacq.», [*сузіц*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з *вузьки́й* ([*узьки́й*]) і первісно стосувалося рутвиці вузьколистої.

сук, [*сука́ч*] «сукувата палка» Нед, [*су́ча́*] (зб.) «гілки хвойних дерев, з яких городять тини» О, *сучо́к, су́ччя* (зб.), *сука́тий*, [*суко́ва́тий*] «сукуватий» Нед, [*суко́вий*] «з гілок» О, *сукува́тий*, [*сучо́чкова́тий*] «сукуватий» Нед, *сучкува́тий*, [*сучи́стий*] «тс.» Нед, [*зсукува́тіти*] «стати сучкуватим», [*підсу́чия*] «шворка, до якої прив'язаний поплавок ([*су́чка*]) до якоря човна»; — р. бр. *сук*, п. sęk, ч. слц. вл. нл. suk, болг. *сък*, м. *сак*, схв. *сȗк*, слн. [sǫ̑k], стсл. **сѫкъ** «тріска, сучок»; — псл. sǫkъ «сук, гілка», очевидно, пов'язане з формою без назалізації soxa «соха»; — споріднене з лит. at-šankė́ «гак, крюк; виступ на дереві, палка», дінд. śaṇkúḥ «гострий кілок, дерев'яний гвіздок, кіл», кімр. cainc «сук» (<*kankī), ірл. géc «гілка, сук», діспл. hār «кілок, кочет» (<*hanha-), hǣll «кіл» (<*hanhila). — Фасмер III 798; Черных II 217; Преобр. II 416; Попов Ист. лекс. 90; Brückner 486; Holub—Kop. 360; Machek ESJČ 592; Schuster-Šewc 1377; Младенов 627; Skok III 358; Mikl. EW 316; Критенко Вступ 514; Mikkola IF 8, 312; Moszyński PZJP 215—216; Meillet Études 244; Trautmann 298—299; Būga RR II 589—590; Bezzenberger BB 16, 241; Uhlenbeck 301; Mayrhofer III 290; Zupitza GG 132; Feist 266; Torp 70; Pokorny 522—523. — Пор. **со́ха́.**

су́ка[1] «самиця собаки; [велика заскочка, якою закріплюється триб у ткацькому верстаті Ме]», [*сучи́ак*] «щеня», *су́чище, су́чка* «сука, молода сука; [частина ткацького верстата]», *су́чий, су́ччин* Куз, [*пересу́чий*] (лайл.); — р. бр. *су́ка*, др. *сука*, п. ч. діал. слц. suka, [каш. sëka], полаб. saųko «шлюха»; — псл. [suka]; —

очевидно, споріднене з лит. šuõ (род. в. šuñs) «собака», лтс. suns, прус. sunis, дінд. śúvā (śvā, род. в. śunaḥ), ав. spā (род. в. sunō), вірм. šun, гр. κύων (род. в. κυνός), лат. canis, гот. hunds, тох. ku, хет. ієрогліфічним šuvana- «тс.»; недостатньо обґрунтовані реконструкції псл. sǫka (Petersson AfSlPh 36, 139—140), *pk̑euka із зближенням з дінд. paśukā «дрібна худоба» (Osthof Parerga I 199, 256—257), як і виведення від вигуку для підкликання собак tsu-tsu (Machek ESJČ 592). — Фасмер—Трубачев III 798; Черных II 217; Трубачев Назв. дом. жив. 21—22; Brückner 595; Trautmann 310; Fraenkel 1533; Pokorny 632—633.

[**су́ка**[2]] (ент.) «тарган, чорний тарган, Blatta orientalis L. (Periplaneta orientalis L.)» ВеНЗн, ВеБ; — неясне; можливо, результат перенесення назви *су́ка* «самка собаки».

[**сукамина**] (бот.) «шовковиця, Morus L.» Пі; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **соукамина, сукамина** походить від гр. σῡκάμῑνος «тс.», запозиченого із семітських мов; пор. арам. šiqᵉmīn (мн.) «шовковиці», гебр. šiqmā (одн.) «тс.»; на грецькому ґрунті зазнало зближення з σῦκον «фіга, інжир». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Фасмер ГСЭ III 194; Frisk II 817—818.

сука́ти, [*сука́тися*] «встрявати» Корз, [*сукота́ти*] «сукати» Нед, [*сучи́ти*] «тс.», [*сучи́тися*] «нав'язуватися», [*сука́йло*] «знаряддя для намотування пряжі з клубків на цівки» Ме, [*сука́лка* Корз, *су́кало, сука́ч* Корз] «тс.», *сука́льник*, [*су́ка(л)ниці*] «різновид страви з тіста» ГрицАВ, [*су́канка*] «товсті нитки для ятера; рибальське веретено для змотування тонких вірьовок», [*су́кань*] «надмірно скручена частина нитки» Ник, *суке́нка, суке́нце, сукна́р, сукни́на, сукно́, су́кня, сукня́нка, суко́нка*, [*суко́нник*] «сукнороб» Нед, [*суко́нщик*] «тс.», [*суконни́цтво*] «сукноробство» тж, *суко́нце*, [*суч*] «сукані нитки; дратва; основа в тканні Нед», *сука́льний, су́каний, сукня́ний* СУМ, Нед, *суко́нний*, [*за́сукень*] «надмірно скручена частина нитки» Ник, [*підсу́каний*] «високий і тонкий» ЛексПол, [*посуко́нщина*] «сукно з чисто вовняних ниток», [*посуко́нний*] «який складається з чистих вовняних ниток», *присука́льник* «робітник, який присукує нитку»; — р. *сука́ть*, [*скать*] «сукати», бр. *сука́ць*, др. *съкати* «тс.», *сукъно*, п. ст. вл. sukać «сукати», ч. soukati, skáti, слц. súkat', нл. sukaś, полаб. sáuknö, болг. *су́кам, су́ча*, м. *сука, суче*, схв. *су́кати*, слн. súkati, стсл. **сукно;** — псл. *sъkati «в'язати вузли, зв'язувати, сукати, скручувати», sukati «тс.»; — споріднене з лит. sùkti «крутити, звивати», лтс. sukt «тс.; зникати», можливо, також лат. sucula «коловорот, мотовило»; іє. *seuk-, похідне від *seu-/sŭ- «гнути, вертіти, підганяти», відображеного в дінд. suváti «приводить в рух», savá- «стимул, поштовх», дірл. sō(a)id «крутить, повертає», sūa(i)nem «мотузка, шнур». — Булаховський Вибр. пр. III 367; Фасмер III 635, 798, 799; Brückner 525; Machek ESJČ 545—546; Schuster-Šewc 1374—1375; Младенов 618; Skok III 358—359; Варбот Этимология 1980, 33; Mikl. EW 333; Trautmann 291; Fraenkel 939—940; Pokorny 914. — Пор. **сукма́н.**

[**сукле́нь**] (бот.) «клен польовий, Acer campestre L.» Нед, [*суклен* Mak, *суклійть* Mak, *су́клінь* Нед, Куз, *су́кліть* ВеНЗн] «тс.»; — похідне утворення від *клен*, ускладнене префіксом *су-*, паралельне до [*па́клен, паклень*] «тс.» (з префіксом *па-*). — Див. ще **клен**[1], **су-.** — Пор. **не́клен.**

сукма́н «суконний верхній одяг, свита», *сукма́на*, [*сукмани́на*] «тс.»; — р. [*сукма́н*] «суконний каптан або сарафан», ст. *сукманъ* «сукно», бр. [*сукма́ны*] «свитки», п. sukmana «сіряк», болг. *сукма́н* «сукня без рукавів; вовняна спідниця», м. *сакма* «вид плаща»; — очевидно, пов'язане з *сука́ти, сукно́*; недостатньо обґрунтоване виведення від тат. [sükmän] «довгий каптан, сукно», *чикмэн* «чекмінь», чув. *сӑхман* (*сӑкман*) «суконний каптан», алт. чаг. *чек-*

мен «просторий зимовий одяг» (Mikl. TEl I 22; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 170; Gauthiot MSL 16, 87; Brückner 525; Korsch AfSlPh 9, 495; Räsänen FUF 29, 198—199; ZfSlPh 20, 448; Шипова 290). — Москаленко УІЛ 44—45; Фасмер III 798—799; Преобр. II 415—416; Младенов 617—618. — Див. ще **сука́ти.**

[**сукма́нич**] «старший лісоруб, голова лісорубів, що працюють у лісі»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *сукма́н* «суконний верхній одяг».

[**сукота́ти**] «розмивати, підмивати, вимивати» ВеЗн, Нед, Г; — неясне; можливо, пов'язане з [*сукоті́ти*] «капати».

[**сукота́тися**] «м'ятися» (про сорочку) ВеБ; — неясне.

сукоті́ти — див. **сік**[1].

сукри́стий «який має круту вдачу», [*сукрит*] «поганий, злий» О, [*сукри́тий*] «нестримний» Нед, [*сукри́тити*] «нарікати» Она, [*сукри́титися*] «набридати» Нед; — не зовсім ясне; очевидно, псл. *sǫkrytъ «крутий, злий», пов'язане з krutъ (<*krout-) «крутий». — Див. ще **крути́й, су-.**

су́кро́вица «жовтувата рідина, яка витікає разом з кров'ю з уражених частин тіла» СУМ, Нед, [*су́кервиця*, Нед], *су́кроватиця*, [*сокервиця* ВеЛ, *соки́рвиця*] «тс.», *сукрови́ще* «місце, де пролилася кров, де хтось був убитий», *сукрова́тий, су́кровичний*; — р. *су́кровица*, бр. *су́кравіца*, п. ст. sukrwica, слц. súkrvica, болг. *сукъ́рвица*, м. *сукрвица*, схв. *сȕкрвица*, слн. sokŕvica, sokŕvca; — псл. *sǫkrъvica «сукровиця», похідне від *krv (зн. в. krъvь) «кров» з префіксом sǫ- «су-». — Див. ще **кров, су-.**

су́ла[1] (заст.) «спис, піка» Нед, *су́ли́ця* «тс.» СУМ, Нед, Куз, [*сулó*] «дерев'яний держак залізних вил Шух, Г; жердина весла Нед»; — р. [*сула́*] «ковінька, яку діти кидають по льоду», заст. *су́лица* «метальний спис», др. *сулица* «спис, короткий метальний спис; вістря списа», ч. sudlice «рогатина», схв. *сȕлица* «спис, піка», слн. súlica, с.-цсл. **соулица** «тс.»; — псл. *sudlo, sudlica «спис, вістря списа», похідне від основи sunǫti/sovati «сунути, кидати»; — позаслов'янськими відповідниками, на думку Потебні (РФВ 7, 66), є дінд. śūlaḥ «спис», śūlā «загострена товста палиця, кіл»; зближується також (Lidén Arm. St. 78—79) з дінд. śūkaḥ «голка», ав. sūkā- «тс.». — Фасмер III 799, 801; Holub—Кор. 360; Machek ESJČ 591; Skok III 359—360; Pokorny 954—955. — Див. ще **со́ва́ти.**

сула́[2] (іхт.) «судак (звичайний), Lucioperca lucioperca (L.)»; — р. [*сула́*] «судак», [*суля́тник*] «дрібний короп, сазан, Cyprinus carpio L.», слц. [šúl] «судак», [šula, šulava, šíl, šilec], болг. [*сулка*], схв. [šulj] «тс.», [sulac] «лосось дунайський», [sulač, sulak, sulec, sulica, suljak, šulica] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. ккалп. *сыла* «судак», башк. *һыла*, чув. *шӑла* «тс.»; пов'язання з др. *сулица* «спис», схв. *сȕлица* «тс.» (Leder 138) позбавлене підстав. — Коломиец Происх. назв. рыб 116; Фасмер III 799; Егоров 333.

[**сулди́га**] «гомілка, нога від коліна до п'яти» Нед, [*сули́ґа*] «стегно» ВеНЗн; — бр. [*сулды́га*] «кістка ноги від коліна до п'яти»; — очевидно, сх.-сл. [*sǫ-lodyga] «гомілка», похідне з префіксом sǫ- «су-» від lodyga «тс.» (р. [*лодыга*] «гомілка», др. *лодыга* «бабка», п. łodyga «стебло», ч. lodyha «тс.»), пов'язаного, можливо, з укр. *ли́тка*; припускається також зв'язок з псл. *oldī (*oldy) «човен» (укр. [*лодь*], р. бр. *ло́дка*, др. *лодья* і т. д. «тс.») (Sławski V 137—138; Brückner 310; Holub—Lyer 291, 292); пор. [*булди́га*] «порожнистий стовбур рослини (дерева); порожниста, обгризена кістка», р. [*булды́га*] «маслак, порожниста кістка; дрючок, палиця». — Фасмер I 238, II 510—511; ЭСБМ I 408; Machek ESJČ 338; Holub—Lyer 291, 292; ЭССЯ 3, 94—95. — Пор. **булди́га, ли́тка, лодь.**

сулема́ «хлорид ртуті — безбарвна кристалічна речовина»; — р. бр. *сулема́*, п. sublimat, ч. слц. слн. sublimát, болг. *сублима́т*, схв. *сублѝма̄т* «тс.»;

— очевидно, результат видозміни інтернаціонального терміна, утвореного, як і англ. sublimate «сулема», на основі слат. sublimātum «тс.; продукт сублімації» (спочатку «високо підняте»), пов'язаного з лат. sublīmo, sublīmāre «підіймати, підносити високо»; пропонується також виведення через нгр. σουλιμᾶς з тур. sülimen (Korsch AfSlPh 9, 669; Преобр. II 416), яке вважається запозиченням зі Сходу (Matzenauer 315). — Фасмер III 800; Kopaliński 924; Holub—Lyer 456; РЧДБЕ 696; Вуjаклија 916; Klein 1533. — Див. ще **сублімáція.**

сули́ти[1] (заст.) «обіцяти», [*посу́ла*] «обіцянка» Нед; — р. *сули́ть* «обіцяти», бр. [*сулíць* (*сюлíць*)] «пропонувати; обіцяти»; — очевидно, пов'язане з др. *сулѣи* «кращий», стсл. **сꙋлѣи** «тс.», яке зіставляється з лит. šulnas «визначний, чудовий», дінд. śū́raḥ «сильний, хоробрий», гр. κῦρος «сила, міць». — Фасмер III 800, 801.

[**сули́ти**[2]] «скакати» Нед, [*сули́ти*] «тс.», [*сули́тися*] «нападати» (про собаку), [*суля́тися*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*суля́ти*] «совати», *су́ну́ти* (див.).

султа́н[1] (титул монарха в країнах Сходу), [*салта́н*] «султан, турецький імператор», *султа́на* «дружина або кровна родичка падишаха», *султана́т, султа́нич* «син султана», *султані́вна* «дочка султана», *султа́нша* «дружина султана», [*шалта́н*] «султан» Нед; — р. бр. болг. *султа́н*, др. *сал(ъ)танъ* (титул можновладного государя в Азії), п. вл. sułtan «султан», схв. *сȕлтан*, слн. súltan «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. sultan (sültān) «султан, монарх, володар», як і крим.-тат. soltan «султан», аз. *султан*, тат. *солтан* «тс.», зводиться до ар. sulṭā́n «султан (титул монарха); володар», спорідненого з арам. šulṭānā «влада; який має владу», šᵉlēṭ «мав владу», гебр. šālā́ṭ «він керував, був господарем», ак. šalāṭu «мав владу», šalṭu, šitluṭu «могутній, сильний»; деякі слов'янські форми з початковим **са-**, очевидно, через давньоруську мову (др. *салтанъ* < *soltanъ «титул сельджуцьких монархів — султан») запозичені з візантійсько-грецької (пор. віз.-гр. Σολδανός «Солдан (султан) — Муфарит ібн Салім, емір Барі (861—871 рр.)», σολδάνος «султан», σολτάν, σουλτάνος «тс.», що походять від ар. sulṭā́n «султан; володар»). — CIC[2] 799; Фасмер III 551, 801; Дмитриев 543—544; Шипова 291; Менгес 128—129; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 294; Korsch AfSlPh 9, 669; Булыка Лекс. зап. 27; Kopaliński 928—929; Brückner 525; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 697; Вуjаклија 917; Lokotsch 154; Klein 1541.

султа́н[2] «оздоба з пучка пір'я або кінського волосу на головних уборах, на головах коней; розширений угорі стовп куряви, диму; волоть із колосків багатьох злаків»; — р. бр. *султа́н* «тс.», болг. *султа́н* (прикраса шолома); — пов'язане з *султа́н* (титул володаря); назва зумовлена подібністю позначуваних нею речей до розкішної прикраси на головному уборі султана. — Див. ще **султа́н**[1].

султа́нка (іхт.) «морська промислова риба ряду окунеподібних, барабуля, Mullus barbatus L.»; (орн.) «султанська курочка, Porphyrio Briss.»; — р. *султа́нка* «тс.», бр. *султа́нка* «морська промислова риба ряду окунеподібних», слц. sultánka «султанська курочка» (з рос.); — пов'язане з *султа́н* (титул володаря); назва зумовлена перістим гарним забарвленням обох тварин. — Шипова 291—292; Сетаров Сов. тюркология 1970/2, 87; Ferianc Názv. vtákov 31. — Див. ще **султа́н**[1].

[**султа́нчик**] (бот.) «рогіз вузьколистий, Typha angustifolia L. Г, Мак; зозулинець, орхідея, Orchis laxiflora Lam. (Orchis L.) Мак», [*султа́нчики*] (мн.) «тс.» тж; — р. [*султа́н*] «рогіз, Typha (Tourn.) L.», [*султанчик*] (у сполученні *красный с.* «зозулинець»); — назви, пов'язані з *султа́н* «волоть із колосків, що є суцвіттям багатьох злаків; кетяг, гроно квітів»; зумовлені тим, що квітки рогозу і зозулинця зібрані в колосопо-

дібне суцвіття. — Вісюліна—Клоков 80; Нейштадт 72—73; Лік. росл. Енц. дов. 178—179. — Див. ще **султа́н**[2].

сулу́ка, *сулу́вка* — див. **су́голов**[1].

сульфа́т «сіль сірчаної кислоти», *сульфі́д, сульфіди́н, сульфі́т, сульфіта́ція, сульфітува́ти*; — р. бр. *сульфа́т*, п. sulfat, ч. слц. слн. sulfát, болг. м. *сулфа́т*, схв. *су̏лфа̄т*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sulfát, Sulfít, фр. англ. sulfate, sulfit утворено від лат. sulphur (sulfur) «сірка», спорідненого, очевидно, з тох. A sälp- «горіти», тох. B salp- «тс.»; зв'язок лат. sulphur з гот. swibls «сірка», данг. swefel, днн. swebal, sweval «тс.», очевидно, відсутній. — CIC[2] 799; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 697; Вуjаклија 917; Gr. Fwb. 733; Dauzat 690; Klein 1540; Walde—Hofm. II 628.

[суля] «сука» ВеЛ, [*сулька*] «сучка» ВеЛ; — очевидно, результат видозміни *су́ка*, зумовленої впливом слів на *-уля*, часто вживаних у лемківських говорах (пор. [*бейдуля*] «дурепа», [*бозуля*] «гуля», [*бортуля*] «дурна людина; дурна, вайлувата жінка» тощо); не виключений вплив [*суля́тися*] «хапати» (про собаку). — Див. ще **су́ка**[1].

[суля́ти] «хвицати, бити ногою; боляче, міцно штовхати Ме; не попадати у вушко, затягуючи нитку в голку Па», [*су́лятися*] «штовхатися, товпитися біля чогось» Нед, [*сусуля́ти*] «іти навпомацки; не попадати у вушко, затягуючи нитку в голку» Па, [*шу́ляти*] «штовхати» Нед, [*шуля́й*] «той, хто штовхає» Нед, [*шуля́к*] «стусан» Нед; — р. [*суля́ть*] «совати, штовхати, пхати», п. [sulać] «м'яти, місити, стискати», [szulnąć] «ткнути, штурхнути», схв. *сȕљати* «бухати, шугати (про полум'я, дим тощо); нагрібати, підгрібати землю палкою»; — пов'язане з *су́ну́ти, со́ва́ти* (див.).

сум, [*сума́*] «туга, страх і сум разом» Бі, [*сумно́та*] «страх, туга і нудьга разом» Бі, *сумота́* «сум», *су́мни́й* СУМ, Бі, [*суме́н*] «сумний» Нед, [*суме́нний*] (у сполуці [*сум суме́нний*] «великий сум») Нед, *сумли́вий, сумнува́тий*, [*сумова́тий*] «сумовитий» Нед, *сумови́тий*, [*сумі́ти*] «сумніти», *сумні́ти, сумува́ти, засумі́ти*, [*по́су́мний*] «трохи сумний» Нед; — р. [*сумова́ть*] «думати, гадати», бр. *сум* «сум, нудьга, туга, журба; [сумнів]», п. sum «сум» (з укр.), болг. [*су́муя*] «згадую, поминаю, пригадую», слн. súm «підозра», sumlja «тс., припущення»; — пов'язане з *су́мнів*. — Огієнко РМ 1935/4, 181—182; Варбот 199—200; Дуриданов Памет Стойков 580—581. — Див. ще **су́мнів.**

су́ма[1] «загальна кількість», [*суме́та*] «велика сума», [*сума́р*] «дуже багатий капіталіст» Нед, [*суме́нний*]: у сполуці [*су́ма суме́нна*] «дуже велика сума» Нед, [*несуме́нна сума*] «тс.» Ж, *сума́рний, пі́дсу́мок* СУМ, Куз, *підсумко́вий, підсумува́ти*, ст. *сума* (1496); — р. *су́мма*, бр. болг. м. *су́ма*, п. ч. слц. вл. suma, нл. summa, схв. *сȕма*, слн. súma; — запозичення з латинської мови; лат. summa «найвища (посада, точка); загальна кількість, сукупність, сума» є формою жін. р. від summus (<*supmos) «найвищий», пов'язаного з super «зверху, над», sub «під» і спорідненого з дінд. upamáḥ «найвищий», ав. upəma-, гр. ὕπατος, данг. ufema «тс.». — Фасмер III 802; Черных II 218; Горяев 354; Brückner 526; Sł. wyr. obcych 712; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 698; Вуjаклија 918; Walde—Hofm. II 629, 630; Klein 1541. — Див. ще **суб-.**

су́ма[2] «торба; [ноша Корз; пожитки, майно ЛексПол; гроші Чаб]», *су́мка, сумча́сті* (зоол.), *сумча́стий* (зоол., бот.), *су́мочний, осумкува́ння, підсу́мок, підсу́мко́вий*; — р. *сума́, су́мка*, бр. *су́мка*, др. *сумъка*, п. suma, sumka, ч. слц. sumka (з рос.); — через польську мову запозичене з німецької; двн. свн. soum «в'юк, вантаж в'ючної тварини», нвн. Saum «вантаж; в'юк» походять від нар.-лат. sauma «в'ючне сідло», що виникло з лат. sagma «тс.», яке походить від гр. σάγμα «тс.», пов'язаного з σάττω «споряджаю», можливо, спорідненим з тох. AB twāṅk- «утискувати, упихати». — Фасмер III 802; Brückner

526; Machek ESJČ 568, 592; Korsch AfSlPh 9, 667; Matzenauer 315; Kluge—Mitzka 628; Frisk II 681.

[**сумату́ха**] «меланхолія» Нед, [*сумату́хий*] «меланхолійний» Нед; — похідне утворення від *сум, сумота́*, пор. п. [sumatocha] «сват, до обов'язків якого входить розвеселяти на українському весіллі сумну молоду» (з укр.). — Див. ще **сум.**

сума́х (бот.) «Rhus L.», [*сумак, сумець*] «сумах коротковолосий, Rhus typhina L.» Mak; — р. *сума́х*, [*сума́к*], бр. *сума́х*, п. sumak, sumek, слц. sumach, схв. *су̑ма̄х*; — запозичене з арабської мови, очевидно, через німецьку (нім. Sumach «тс.»); ар. summāq «дерево сумаха» походить від сир. summāq «червоний»; посередництво турецької мови (тур. sumak «Rhus toxicodendron L.»), всупереч Mikl. TEl II 161; Kowalski Symb. Rozwadowski II 353, не доведене. — CIC² 799; Фасмер III 802; Шипова 292; Sł. wyr. obcych 712; Matzenauer 315; Lokotsch 154; Klein 1541.

сумбу́р «безладдя; нісенітниця», *сумбу́рний*; — р. *сумбу́р*, [*сомбу́л, сунбу́р, сундýр*], бр. *сумбу́р* «тс.»; — задовільної етимології не має; виводиться з тур.-тат. *чулбур//чылбыр* «вірьовка; довгий повід, яким притягують коня або прив'язують його до чогось», башк. *сулбур//сылбыр* «тс.» (Корш ИОРЯС 1903, 40; Дмитриев 562); припускається виникнення з **субур* унаслідок контамінації з *сумя́тица, сумато́ха* (Черных II 218). — Фасмер III 802; Шипова 292.

[**су́мець**] «короткий будівельний ліс Нед; пластина в стіні, короткі дерева в стіні; пластина між вікнами; пластина від вугла до одвірка; куски колод, які підкладають під підвалини будинку; стовп у вікні або дверях О», [*сума́к*] «пластина в стіні, короткі дерева в стіні» О; — бр. [*сума́к*] «колода в простінку»; — запозичення з польської мови; п. [sumce] (мн.) «балки в стінах будинку; дерев'яні колоди для будівництва» пов'язане з [sumik] «стіна між вікнами; одна зі стінних балок, що засовуються між двома стовпами», яке походить від слц. súmyk, утвореного, очевидно, з префікса sú- «су-» і основи дієслова (za)mykat' «(за)микати». — SW VI 511. — Див. ще **замика́ти, ми́кати, су-.** — Пор. **су́не́ць.**

[**сумітува́тися**] «клястися, присягати» Нед, [*сумітува́ти*] «обдумувати» Нед; — запозичення з польської мови; п. sumitować się «підкорятися; покірно вклонятися; (покірно) запевняти, виправдовуватися», submitować się «підкорятися; покірно вклонятися», [sumitować] «задумуватися, ламати собі голову» походять від лат. submittere (summittere) «опускати, схиляти; підкоряти» (букв. «посилати вниз»), утвореного з префікса sub- «під-» і дієслова mittere «посилати», спорідненого з ав. maēϑ- «тс.». — Sł. wyr. obcych 712; SW VI 511; Walde—Hofm. II 97—98; Klein 1533. — Див. ще **мі́сія, суб-.**

сумлі́ння «совість; [сумнів Нед]», [*сумні́ння*] «сумління» Нед, [*сумі́ння*] «тс.», *сумлі́нний*, [*безсумлі́нник*] «несумлінний чоловік»; — бр. *сумле́нне* «совість, сумління», [*сумне́нне*], п. [sumlenie, sumnienie], sumienie «тс.»; — результат видозміни др. *сумьнѣниѥ* «сумнів, вагання» (*сумьнѣтисѧ* «сумніватися, вагатися»), обумовленої деетимологізацією слова, пор. [*сумлі́тися*] «перебувати в тяжкому сумніві» Нед, р. [*сумле́нье*] «сумнів», [*сумлева́ться*] «сумніватися», бр. [*сумля́ цца*], схв. *су̑мљати се* «тс.». — Булаховський Вибр. пр. III 392; Brückner 526. — Див. ще **су́мнів.**

су́мнів, [*сумні́нка*] «сумнів» Нед, [*сумні́ння*] «тс.», [*сумлі́ння*] «сумнів; напрям думок, настрій; клятва», [*сумни́вий*] «сумнівний», [*сумні́вий*] «тс.» тж, *сумні́вний*, [*сумня́щий*] «якого мучать сумніви» Нед, [*сумлі́щий*] «розумний, розсудливий», [*сомню́щий*] «сумнівний» тж, [*сумни́тися*] «сумніватися Г; зневірятися Нед», *сумніва́тися*, [*сумлі́тися*] «перебувати в тяжкому сумніві» Нед, [*усомні́тися*] «завагатися; втратити надію» Нед; — р. *сомне́ние* «сумнів», *сомнева́ться* «сумніватися»,

[*сумневáться*] «тс.», бр. *сумнéнне* «сумнів», др. *сумьнѣниѥ* «сумнів, вагання; трепет; благоговіння», болг. *съмнéние* «сумнів», схв. *сýмња* «сумнів; підозра», слн. súmnja «підозра»; — виникло на ґрунті стсл. **сѫмьнѣникъ (соумьнѣникъ, съмьнѣникъ)** «обміркування, сумнів, вагання; острах; обачність», утвореного за допомогою префікса **сѫ** «су-» від дієслова **мьнѣти** «думати». — Булаховський Вибр. пр. III 392; Фасмер III 716; Brückner 526; Младенов 622. — Див. ще **мни́ти, су-.**

[**сумо́тка**] (ент.) «вид ванеси, Vanessa antiopa L.» Нед; — похідне утворення від *сумота́* «сум»; очевидно, неповна калька нім. Trauermantel «Vanessa antiopa» (Trauer «сум, скорбота»), пор. р. *тра́урница* «тс.»; назва зумовлена тим, що цей метелик має чорні знизу крила. — Див. ще **сум.**

[**сумочник**] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris Medic.» Mak; — р. *сýмочник* «тс.»; — похідне утворення від *сýмка* (пор. інші назви цієї рослини [*кали́тник* Ж, *калиточник* Mak, *мішочки, мошоночник* тж], а також р. *пасту́шья сýмка*); назва зумовлена тим, що плоди цієї рослини (стручки) мають форму сумочки. — Див. ще **сýма́²**.

[**сýмра́к**] «сутінок, присмерк» СУМ, Нед, [*сýморок*] «тс.», [*сумерки*] «присмерк» Чаб, [*сумра́чний*] «похмурий» Нед; — р. *сýмрак*, [*сýморок*], др. *сумракъ, суморокъ*, ч. soumrak, слц. súmrak, болг. *сýмрак*, м. *сумрак, самрак*, схв. *сȕмрāк*, слн. somrák; — запозичення зі старослов'янської мови (східнослов'янська форма *суморок* на ґрунті укр. мови зникла); стсл. **сѫмракъ** походить від псл. *sǫmorkъ, утвореного за допомогою префікса sǫ- «су-» від іменника *morkъ «морок». — Фасмер III 802; Holub—Кор. 232; Младенов 617. — Див. ще **мо́рок, су-.**

[**сумра́чники**] (ент.) «родина присмеркові бражники, Sphingidae (Crepuscularia)» Нед; — р. *сумеречный бражник* «Deilephila Laspeyres»; — похідне утворення від [*сýмрак*] «сутінок, присмерк»; назва зумовлена тим, що ця родина метеликів найбільш активна присмерком. — Див. ще **сýмрак.**

[**сумря́вий**] «темний, похмурий» Нед; — результат контамінації слів [*сумра́чний*] «похмурий» і *те́мрявий* «темний, похмурий». — Див. ще **сýмрак, те́мний.**

[**сумува́тись**] «обговорювати, домовлятися, радитися» ЛексПол; — очевидно, запозичення з російської чи білоруської мови; р. зах. [*сумова́ть*] «думати, гадати» споріднене з укр. *сумува́ти, сум* (див.).

сум'яття́, [*сумя́тє*] «сум'яття» Нед, [*сумятня́*] «тс.» Нед, *сум'ятли́вий, сум'ятни́й*; — р. *сумя́тица* «сум'яття, метушня; заколот», бр. *сумятня́* «сум'яття, метушня, паніка»; — псл. (сх.) [*sǫmętьje], пов'язане з sъmęsti (< *sŭmętti) «змішати, сплутати, збурити», похідним від męsti (< *mętti) «бентежити, мутити». — Див. ще **мути́ти, м'я́теж.**

[**суна́**] «торба» Бі, [*сýнка*] «сумка, торбина»; — очевидно, результат видозміни форми *сума́* «торба», зближеної з *сýнути*; можливо, запозичене з польської мови, де ст. suna «торба, шкіряна торба», зменш. sunka, очевидно, також виникло з форми suma «торба», зменш. sumka. — Див. ще **сýма́²**.

[**сунда́читися**] «плентатися, тягтися», [*сандýчитися*] «телющитися, сунутися» Ме; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з *сýнутися* «тс.»; не виключений і зв'язок з *сундýк* (тоді первісно могло означати «важко йти з вантажем»). — Див. ще **сова́ти.** — Пор. **сундýк.**

сундýк «скриня СУМ; [тупа людина, телепень Чаб]»; — р. бр. діал. *сундýк* «скриня, сундук», п. ст. sundak «шкіряна торба», болг. *сандък* «ящик, скриня», м. *сандак*, схв. *сàндук* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. кипч. sunduq, synduq «ящик, скриня», чаг. sanduk, тур. sandik, тат. крим.-тат. каз. кирг. туркм. *сандык*, узб. *сандик*

«тс.», що походять від ар. ṣandūḳ, ṣundūḳ «тс.», яке здебільшого зводиться до гр. συνδοχεῖον або συνδοκεῖον «тс.»; не виключено, що це слово індійського походження, пор. гінді *сандӯк* (Черных II 218). — Акуленко 137; Огиенко 31, 34, 55; Фасмер III 803; ГСЭ 194—195; Шипова 292—293; Дмитриев 544; Тагиев Тюркизмы 151; Matzenauer 315; Mikl. EW 288; TEl II 152; Lokotsch 145.

[**су́не́ць**] «короткий оцупок СУМ; зрубаний стовбур Нед; плита для засуву; кілок для замикання дверей на засув; пластина між вікнами О»; — запозичення з польської мови; п. suniec «одна з товстих балок, які всовуються кінцями в пази вертикальних стовпів» виникло з *sumiec «тс.» (пор. [sumce] «балки в стінах будинку; дерев'яні колоди для будівництва») під впливом sunąć «сунути». — Див. ще **су́ме́ць.**

суни́ці (бот.) «Fragaria L.», *суни́ця*, [*сунинꙗ*] «суниці лісові, Fragaria vesca L.» Mak, [*сонни́ця* Нед, *сониця* Mak, *шуни́ця* Нед, ВеНЗн «тс.», *суни́чник, сунишник* ВеНЗн, *суні́шник* Mak, *сунєчник* Mak] «тс.», *суни́чник* «тс.; ділянка землі, на якій ростуть суниці», [*суничкова́тий*] (у сполуці [*суничкова́та конюши́на*] «конюшина суницевидна, Trifolium fragiferum L.») Нед; — р. [*суни́ца* (*суни́ка*)] «суниці» (з бр.?), бр. *суні́цы, суні́ца*, п. [sunica, sumnica, sonica, sonycia], нл. sunica, полаб. saunaićă «тс.», болг. [*зу́ница*] «малина», схв. *су̀ница* «тс.», [*сунице*] «суниці лісові»; — псл. *sǫnica, утворене за допомогою префікса sǫ- «су-» від пісь «обернений униз», niknǫti «никнути, схилятися додолу, нахилятися» (букв. «поникла, нахилена до землі ягода»); пор. інші назви суниці [*поземка, позьомка, землянка, земляника*] Mak, а також р. *земляни́ка*, п. poziomka, схв. [*јагода-поземљух(ш)а, поземљух(ш)а*], зумовлені тим, що її плоди никнуть до землі; менш імовірним є зв'язок з дінд. śōṇaḥ «червоний», śōṇitam «кров, смола дерева» (Потебня РФВ 1885/4, 283; Rozwadowski RO 1, 94; Schuster-Šewc 1378; Petersson PBrB 40, 87); недостатньо обґрунтовані інші етимології: виведення з *samonika, зіставлюваного з р. *сам* і *возни́кнуть* «виникнути», букв. «яка сама виникає» (Преобр. I 607); зіставлення з лтс. sûna(s) «мох», sûnûkslis «наривчик, пузирчик», букв. «ягода, що росте в моху» (Endzelin RSl 10, 221; Schuster-Šewc ZfSl 1961/3, 380), з гр. κύων «собака», лтс. suns «тс.», р. *су́ка* «сука», букв. «собача ягода» (Погодин Следы 274—275; Schrader Reallexikon I 85), з дінд. śunám «ріст, процвітання», лит. šaũnas «славний, доблесний», šaunùs «тс.» (Iljinskij PF 13, 503—504). — Коваль 61; Фасмер III 803—804; Меркулова Очерки 218; Попов Ист. лекс. 51; Brückner 526; KZ 45, 38—39; Steffen JP 48/1, 60—63; Bernard RÉS 27, 36. — Див. ще **ни́кнути, ниць, су-.**

су́ну́ти, *су́ти, су́нець, суне́ць* — див. **со́ва́ти.**

суньголо́в — див. **стрімголо́в.**

[**суня́ть**] «зупиняти» Л; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. *суня́ць* «угамувати; зупинити» утворене з префікса *су-* (<sъn-) і дієслова псл. jęti «брати»; пор. р. *уня́ть* «угамувати». — Див. ще **йня́ти, су-.**

суп[1] «рідка страва, юшка», *супни́к, су́пница*; — р. бр. *суп*, п. zupa, ст. supa, болг. м. *су́па*, схв. *су̏па*; — запозичення з французької мови; фр. soupe «суп, юшка» походить від галлороманського suppa «приправлене», *suppare «приправляти», очевидно, запозиченого з германських (зокрема, франкської) мов; пор. нн. soppen «умочати», гот. supōn «приправляти». — Фасмер III 804; Черных II 218—219; Горяев 354; РЧДБЕ 698; Вујаклија 918; Gamillscheg 819; Dauzat 677; Klein 1478, 1543.

[**суп**[2]] (орн.) «шуліка, Milvus Lacép.» Нед; — р. [*суп*], п. sęp, ч. слц. вл. нл. sup, м. *суп*, схв. *сȗп*, стсл. **сѫпъ;** — псл. sǫpъ, можливо, пов'язане (як кореневий варіант з носовим голосним) з основою *sop- «сопіти» (Holub—Kop. 361); виводиться також (Machek ESJČ 593) з

ie. *k̑upp- (pp>mp) і пов'язується з гр. γύψ, род. в. γῡπός «шуліка». — Фасмер III 804. — Пор. **сип.**

супер- (перша частина складних слів, що означає «розташований над чимсь»: *суперобкла́динка*; «головний»: *суперарбі́тр*; «вищої якості, підсиленої дії»: *суперфі́льтр, супершви́дкісний*; «повторний, вторинний»: *суперобма́зування*; «останній, найбільш сучасний»: *супермо́да*); — р. бр. болг. м. схв. *супер-*, п. ч. слц. слн. super-; — засвоєно із запозичених слів типу *суперпозúція, суперстра́т*, у яких перший компонент походить від лат. super (< *(e)ks-uper) «над, вище, понад», пов'язаного з sub (< *(e)ks-up-) «під» і спорідненого з дінд. upári «над», ав. upairi, гр. ὑπέρ, гот. ufar, діскл. yfir, двн. ubir, нвн. über «тс.». — Пор. **суб-.**

су́перек, *суперéка, суперека́нт, суперéкуватий, суперéта, су́переч, суперечáти, суперéчє, суперéчити, суперéчка, суперéчливий, суперéчний, супéркуватий, супорóк* — див. **перéка.**

супéрник, *супéрництво, су́пір, су́пірець, су́пор, супóрник, су́пра* — див. **пе́рти**[3].

[суперси] (бот.) «печериця звичайна, Agaricus campestris L. (Psalliota)» Mak; — неясне.

суперфосфа́т, *суперфосфáтник*; — р. болг. м. *суперфосфáт*, бр. *суперфасфáт*, п. вл. superfosfat, ч. слц. слн. superfosfát, схв. *суперфòсфāт*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Superphosphát, фр. англ. superphosphate, нлат. superphosphatum утворено від нлат. лат. super «зверху, над» і нлат. phosphatum «фосфат». — CIC[2] 800; Sł. wyr. obcych 712; Holub—Lyer 458; РЧДБЕ 698; Вуjаклија 920. — Див. ще **супер-, фосфа́т.**

су́пи́ти СУМ, Нед, *су́питися*, [*супíй*] «похмура людина, мізантроп» Куз, *насупóнитися* «насупитися», [*насу́пуватий*] «який має суворий вигляд»; — р. *су́пить* «супити, насуплювати», бр. *су́піць* «тс.», п. sępić «хмурити, супити», ч. posupný «похмурий», стсл. **соупьливъ** «тс.»; — утворене від [*суп*] (орн.) «шуліка», оскільки цей птах має похмурий погляд. — Фасмер III 48, 804; Machek ESJČ 593; Holub—Kop. 361; Mikl. EW 315. — Див. ще **суп**[2].

супíн; — р. болг. *супúн*, бр. *супíн*, п. ч. вл. supinum, слц. supínum, схв. *сȕпīн*, слн. supín; — запозичення з латинської мови; лат. (verbum) supīnum є формою середнього роду від supīnus «відкинутий назад», пов'язаного з sub «під», super «зверху, над». — CIC[2] 800; ССРЛЯ 14, 1202; РЧДБЕ 698; Вуjаклија 920; Walde—Hofm. II 633; Klein 1545. — Див. ще **суб-, супер-.**

супіна́тор «ортопедична устілка при плоскостопості»; — р. *супина́тор*, бр. *супіна́тар* «тс.», схв. *супинатор* «м'яз, який забезпечує супінацію»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Supinátor, англ. нлат. supinator «тс.» утворено від лат. supīnātus, дієприкм. від supīnō, -āre «відкидаю назад», пов'язаного з supīnus «відкинутий назад». — CIC[2] 800; ССРЛЯ 14, 1202; Вуjаклија 920; Walde—Hofm. II 633; Klein 1545. — Див. ще **супíн.**

[су́плаш] «пластами; суцільно, поспіль»; — пов'язане з *пласки́й* «плоский», *пласт*; пор. р. [*су́плошь*] «поспіль, суцільно», *сплошь* «тс.», що пов'язуються з ч. plochý «плоский», р. *пло́ский* «тс.» (Фасмер III 736; Преобр. II 366; Брандт РФВ 23, 299; Matzenauer LF 12, 162; Jagić AfSlPh 17, 293). — Див. ще **пласки́й, су-.**

су́пліка «писане прохання або скарга» СУМ, Нед, *суплікáтор* «той, хто подає супліку», *суплікувáти* «просити або скаржитися»; — бр. [*су́пліка*] «прохання»; — запозичення з польської мови; п. ст. suplika, як і ч. слц. suplika «тс.», схв. *супликант* «прохач», утворено від лат. supplico, -āre «уклінно просити, благати», що походить від supplex, род. supplicis «благаючий», яке постало з *sub-placos «заспокоюючий», утвореного від sub- «під» і placāre (< plācāre) «вирівнювати; заспокоювати», спорідненого з гр. πλάξ, род. в. πλακός

«плоскість, рівнина», тох. B plāki «згода», діск. flaga «шар землі», псл. ploskъ «плоский». — CIC 291; Kopaliński 931; Holub—Lyer 459; Walde—Hofm. II 313, 634; Klein 1545.

[**су́полити**] «щось м'яти в роті» Нед; — неясне.

супо́ня «ремінь, яким стягують хомут», [*сопо́на, сапо́на*] «тс.» ВеБ, *супо́нити*; — р. *супо́нь* «супоня», [*супо́ня*], бр. *супо́ня*, п. [suponia] «тс.»; — псл. [*sǫponja (sǫponjь)], утворене з префікса sǫ- «су-» і основи pon-, пов'язаної чергуванням звуків з pǫto «путо», pęti (pьnǫ) «п'ясти». — Фасмер III 805; Преобр. II 167. — Див. ще **п'я́сти́.** — Пор. **запо́на, пу́то.**

супо́рка — див. **софо́рок.**

супоста́т; — р. *супоста́т*, бр. *супаста́т*, др. *супостать* «противник, ворог, неприятель; диявол»; — запозичене зі старослов'янської мови; стсл. **сѫпостатъ** «тс.» виникло з **съпостатъ** «противник, ворог, неприятель» (під впливом слів на **сѫ-**), що є формою дієприкметника (з суфіксом **-т-**) від ***съпостати*** «поставити один проти одного»; пор. р. *сопоста́вить* «зіставити», лит. stótas «поставлений». — КЭСРЯ 432; Фасмер III 805; Львов Этимология 1972, 112—113; Meillet Études 302; Trautmann 283. — Див. ще **з^2, по, ста́ти.**

[**супо́чити**] «через силу пити» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з нвн. [supfen] «сьорбаючи, пити», [suppen] «тс.».

[**супровіт**] «винесення остаточного рішення, рішення вищої інстанції Нед, Куз; вища військова комісія Исслед. п. яз.», [*піти супровітом*] «бути звільненим лікарською комісією з військової служби» О; — п. [pójść suprowitem] «бути знятим з військового обліку»; — очевидно, походить від п. superarbitrium «остаточне рішення», нім. Superarbitrium «рішення старшого третейського судді, остаточне рішення», що складається з лат. super «зверху, над» і arbitrium «рішення третейського судді, арбітражне рішення». — Див. ще **арбі́тр, супер-.**

супру́г «чоловік; [учасник у супрязі Нед; пара волів Пі]», [*супру́г*] «чоловік» Нед, *супру́га* «дружина; супряга; [три або чотири пари волів, комплект, необхідний для плуга]», [*супру́га*] «дружина» Нед, [*супру́жа*] «подружжя» О, [*супру́жник*] «супряжник» О, [*супру́жник*] «тс. Г; спільник; сусід по полю, що колись належало одному власникові, а пізніше було поділене між двома сусідами О», [*супру́жниця*] «дружина» Нед, [*супру́жеский*] «подружній, шлюбний» Нед, *супру́жий, супру́жний*, [*супру́жити*] «запрягати разом по дві пари волів двох селян» Нед; — р. *супру́г* «чоловік», [*супруг волов*] «пара волів», бр. [*супру́жніца*] «дружина», др. *съпругъ* «пара волів, запряжена разом; пара; подружжя; чоловік», *супругъ* «тс.; товариш», болг. *съпру́г* «чоловік», м. *сопруг*, схв. *сȕпруг, сȕпруг*, слн. sopróg «тс.»; — запозичене зі старослов'янської мови; стсл. **сѫпрѫгъ** «пара волів, запряжена разом; подружжя; чоловік; товариш» виникло з **съпрѫгъ** «тс.» (під впливом слів на **сѫ-**), утвореного від дієслова **съпрѫшти** «з'єднати, запрягти». — Огієнко РР 1938/10, 442; КЭСРЯ 432; Фасмер III 805; Булич РФВ 15, 361; Trautmann 278—279. — Див. ще **з^2, прягти́^{1}, су-.** — Пор. **пруг.**

Супру́н — див. **Со́фро́н.**

супру́тка (бот.) «вид гриба дощовика, Dictydium Schrad.» Нед, Mak; — неясне; можливо, виникло з **супрудка* і пов'язане з [*спру́дитися*] «здутися», [*спруд*] «здуття».

[**су́пшен**] (бот.) «полба, пшениця спельта, Triticum spelta L.»; — пов'язане з *пшени́ця, пшоно́*, що походять від дієприкметника **рьšепъ* «товчений», утвореного від дієслова рьхаti «товкти, пхати». — Див. ще **пха́ти, пшени́ця, пшоно́, су-.**

[**сур**] «сміття» ЛПол; — п. [sur] «тс.»; — запозичене з білоруської мови; бр. [*сур*] є результатом фонетичної видозміни р. *сор* «тс.», пов'язаного чергуванням голосних із *серу́, сра́ти.* —

Фасмер III 720; Преобр. II 359—360; SW VI 516. — Див. ще **сра́ти.**

су́равий — див. **суро́вий**[2].

[**сурга́нити**] (жарт.) «прясти»; — неясне; можливо, результат семантичної видозміни форми [*сурга́нитися*] «з трудом іти, їхати, плентатися».

[**сурги́**] «борги» Нед; — неясне; можливо, походить від нім. Sorgen «турботи».

сургу́ч, [*сурга́ч*] «сургуч» Нед; — р. бр. *сургу́ч*; — запозичення з тюркських мов; аз. туркм. тат. *сургуч* «тс.», дтюрк. surqač (surquč) «лак, смола для обробки рукояток холодної зброї» зіставляються з тат. *сөрткеч* «помазок для змащування сковороди», похідним від *сөртү* «витирати; мазати». — Фасмер III 806; Шипова 293; Дмитриев 544; Menges Language 20, 70; Räsänen Versuch 433.

сурди́на (муз.) «пристрій для приглушення звуку в музичних інструментах», [*сорди́на*] Куз, *сурди́нка* «тс.»; — р. болг. *сурди́на*, бр. *сурдзі́на*, п. surdyna, ч. sordina, слц. sordíno, м. *сурдина*, схв. *сȕрдина, сордина*, слн. sordína, sordíno; — запозичення з французької (та італійської) мови; фр. sourdine «сурдина» походить від іт. sordina (sordino) «тс.», утвореного від sordo «глухий, приглушений», що зводиться до лат. surdus «глухий, який глухо звучить», пов'язаного з susurrus «гудіння; шепіт», спорідненим з дінд. svárati «звучить», гр. ὕρον (з *σύρον) «вулик, рій, натовп», двн. swarm «рій», нвн. surren «гудіти», псл. svirati «свистіти», укр. *свири́ль*. — CIC[2] 801; Фасмер III 806; Горяев 354; Kopaliński 932; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 699; Vujaklija 922; Dauzat 678; Walde—Hofm. II 634, 637; Klein 1475, 1547. — Див. ще **свири́ль.** — Пор. **абсу́рд.**

сурду́т «сюртук», *сурдути́на* «поганенький сурдут»; — бр. *сурду́т* «сюртук», п. surdut, surtut «тс.»; — через польську мову запозичене з французької; фр. surtout «верхній чоловічий одяг, сюртук» утворене з прийменника sur «на, над, зверху», що походить від лат. super «тс.», і tout «весь», що зводиться до лат. tōtus «тс.», віддалено спорідненого з дінд. tavīti (tā́uti) «має силу», лтс. tauta «народ», псл. tyti «жиріти», tukъ «жир». — CIC[2] 291; Brückner 526; Kopaliński 932; Matzenauer 316; Dauzat 692, 718; Walde—Hofm. II 695—696, 715; Klein 1548, 1632. — Див. ще **супер-, тота́льний.** — Пор. **сюрту́к, тужу́рка.**

[**суре́ля**] «гомілкова кістка, довга трубчаста кістка; нога Г; стегно Куз», [*цуре́ля*] «гомілкова кістка, довга трубчаста кістка»; — видозмінене запозичення з медичної латині; мед. лат. sūrālis «який стосується литки» є похідним від sūra «литка ноги; мала гомілкова кістка», спорідненого з гр. ὥρη (ὥρη) «литка ноги». — Walde—Hofm. II 634; Klein 1546.

су́ржик «пшениця, змішана з житом», *суржо́к*, [*су́ржа* Чаб, *суржанка* Mak, *суржанок* Mak, *су́ржиця* Нед] «тс.», [*сура́жний* (*сура́жній*)] «змішаний, нечистий» Пі, [*суржа́ний*] «тс.» Чаб; — р. *су́ржа* «суржик», *су́ржанка, су́ржик*, бр. *суржа́нка*, п. [surżyca], sążyca, ч. souržice, [súržica], sourež, слц. [suržica], болг. *сурѣжица*, схв. *сȕражица, сȕржица*, слн. sóržica «тс.»; — псл. *sǫrъžica «пшениця з житом», утворене за допомогою префікса sǫ- «су-» і суфікса -ic-a від основи гъžь «жито». — Фасмер III 806; Преобр. II 211; Филин Образ. яз. 113; Brückner 482; Machek ESJČ 513; Skok III 116. — Див. ще **рож, су-.**

су́рик; — р. *су́рик*, бр. *су́рык*, ч. suřík «сурик» (з рос.), вл. surik, схв. *сȕрāк* «тс.», цсл. **сѫрикъ (сȕрикъ)** «червоний барвник»; — через старослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. συρικόν «сирійський барвник» утворене від συρικός «сирійський», похідного від Συρία «Сирія». — Фасмер III 806; ГСЭ 195; ССРЛЯ 14, 1211; Горяев 354; Machek ESJČ 593; Holub—Lyer 459; Matzenauer 316.

суріпа, *сурі́пиця, суріпок* — див. **свири́па**[2].

сурі́пиця (бот.) «свиріпа, Barbaraea vulgaris R. Br.; [гірчиця польова, Sina-

pis arvensis L. Mak]», [*сурепиця*] «гірчиця польова» Mak, [*суріпка*] «тс.», [*суріпок*] «жовтушник лакфіолевидний, Erysimum cheiranthoides L.» тж; — р. *сурéпа* «суріпиця; капуста польова, Brassica campestris L.; [жовтушник лакфіолевидний; гірчиця польова]», *сурéпица* «суріпиця; [жовтушник лакфіолевидний; гірчиця польова]»; — результат зближення назви *свурíпа* «суріпиця; [гірчиця польова]» з [*суріпа*] «ріпак», [*сурíпица*] «тс.», [*суріпок*] «олійна ріпа». — Див. ще **свирíпа**[1,2].

су́рма́[1] (муз.) «труба», *сурна́*, [*цу́рма*] «тс.», *зурна́*, *су́ре́мка*, [*сурмакíвна* (*сурнакíвна*)] «дочка сурмача» Бі, *сурма́р*, *су́рма́ч* СУМ, Пі, [*сурна́ч*] «сурмач» Бі, [*сурмаченко* (*сурначенко*)] «син сурмача» Бі, [*сурмачиха* (*сурна́чиха*, *сурна́чка*)] «дружина сурмача» Бі, *суре́мний*, *сурмови́й*, *суре́мити*, *сурми́ти*, [*сурни́ти*] «сурмити» Бі, [*сурмі́ти*] «звучати (про трубу)»; — р. *сурна́* «сурна», *зурна́* «зурна», бр. *сурма́* «тс.», др. *сурна* «духовий музичний інструмент, труба, дудка, сопілка», п. ч. surma «сурма», слц. surmita «труба», болг. *зурна́*, *зурла́* «зурна», м. *сурла*, *зурла*, схв. *зу̑рле*, *зу̑рна* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. surna, zurna «музичний інструмент типу кларнета» походить від перс. sūrnā(j) «святкова флейта», утвореного від sūr «свято, бенкет» і nāī «тростина, флейта». — Москаленко УІЛ 26; Макарушка 13; Огиенко 34; Фасмер II 108—109, III 806—807; Преобр. I 259; Шипова 294; Būga RR II 616; Kopaliński 932; Machek ESJČS 486; Mikl. EW 329; TEl II 161, 190; Радлов IV 771, 919; Lokotsch 154; Horn 166.

сурма́[2] «хімічний елемент; чорна фарба для брів, вусів», [*су́рьма*] «сурма, антимоній» Нед, *сурм'я́ний*, *сурм'яни́стий*, *сурми́ти*; — р. *сурьма́*, [*сурма́*], бр. *сурма́*, п. ч. слц. surma, болг. *сурма́* «чорна фарба», схв. *сȕрма* (хім.); — запозичення з тюркських мов; тур. sürme «сурма (фарба)», крим.-тат. sürmä «тс.», тат. *сәрмә* «сурма, антимоній», аз. узб. *сурмə* «сурма (фарба)», туркм. *сурме* «сурма» походять від перс. surma «метал». — CIC[2] 801; Білецький Мовозн. 1981/5, 50; Фасмер III 809; ССРЛЯ 14, 1216; Шипова 295; Дмитриев 544; Skok III 364; Mikl. TEl II 161; Zajączkowski JP 19, 36; Lokotsch 154.

[**сурма́чити**] «хмурити, супити» Па; — результат видозміни форми **сумрачити* «хмурити», похідної від *су́мра́к* (див.).

суро́вий[1] «грубий, невибілений», [*суровúця*] «розсіл» Нед; — р. *суро́вый* «суровий» (про прядиво, полотно), бр. *суравы́* «суровий (про нитки), [сирий]», [*су́ровый*] «мокруватий; сирий, недоварений; суровий (про мотузку)», др. *суровыи* «сирий; свіжий, зелений; неварений», п. вл. surowy «сирий; суровий (про полотно); сировий, необроблений», ч. слц. surový «сирий, необроблений, неочищений», нл. surowy «сирий, необроблений, невибілений, суровий», болг. *суро́в* «сирий», м. *суров* «сирий, необроблений», слн. surôv «сирий, недоварений; необроблений», стсл. **сꙋровъ** «сирий; свіжий, зелений; недоварений»; — псл. surovъ «сирий, сировий», пов'язане чергуванням голосних з syrъ «сирий», укр. *сирúй*; пов'язання з sěverъ «північ» (Būga RR I 334) є помилковим. — Фасмер III 807; Черных II 219; Меркулова Очерки 77—78; Этимология 1964, 79—81; Горяев 354; Brückner 526; Machek ESJČ 593; Младенов 618; Trautmann 293—294; Mühl.—Endz. III 1134. — Див. ще **сирúй.**

[**суро́вий**[2]] «суворий» Нед, [*су́равий*] «норовистий (кінь)» Шух, [*суровíти*] «ставати суворим» Нед; — р. *суро́вый* «суворий», бр. *суро́вы* «тс.», др. *суровыи* «дикий, жорстокий», п. surowy «суворий», ч. слц. surový «жорстокий, грубий», вл. surowy «суворий, жорстокий», нл. surowy «суворий, грубий, жорстокий, лютий, сердитий», болг. *суро́в* «суворий», м. *суров* «суворий, жорстокий», схв. *су̑ров* «суворий, грубий», слн. surôv «суворий, дикий, грубий», стсл. **сꙋровъ** «суворий, жорстокий»; — псл. surovъ «грубий, суворий» (про людину),

що є результатом видозміни значення «сировий, грубий» (про тканину, нитки тощо); пор. аналогічний розвиток значень в лат. crūdūs «сирий, необроблений» і «грубий, суворий». — Фасмер III 807; Цыганенко 463; Меркулова Очерки 78; Горяев 354; Brückner 526; Младенов 618; Trautmann 293; Mühl.—Endz. III 1134. — Див. ще **суро́вий**[1].

[**суровика,** *суровичка*] (бот.) «Agaricus ruber DC. (сироїжка, Russula)» Мак; — похідне утворення від *суро́вий* (< др. *суровыи* «сирий, неварений»); пор. інші назви цього гриба: [*сирюшка, сироїдка, сироїжка, сировоїдка*], р. [*суровежка*] «гриб сироїжка», *сыроежка* «тс.»; назви грибів зумовлені тим, що їх їдять сирими. — Див. ще **суро́вий**[1].

[**суровіга**] (орн.) «іволга, Oriolus galbula L.» Куз, ВеНЗн, Шарл; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *суро́вий* і, далі, з *сири́й* «мокрий, вологий» (пор. бр. [*су́ровый*] «мокруватий»); пор. [*вільга*] «іволга», п. wilga «тс.», яке Брюкнер (Brückner 621; KZ 46, 199) пов'язує з п. wilgoć «сирість, вогкість», оскільки іволга провіщає дощ; пор. також [*воловіга*] «іволга», можливо, пов'язане з *волóга, волóгий*. — Див. ще **суро́вий**[1]. — Пор. **ві́льга**[2].

сурога́т; — р. *суррога́т*, бр. *сурага́т*, п. surogat, ч. слц. слн. surogát, болг. м. *сурога́т*, схв. *сурòгāт*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Surrogát, як і англ. surrogate «сурогат», походить від лат. surrogātus «поставлений на місце іншого», дієприкм. від дієслова surrogāre «ставити на місце іншого, заново обирати», що виникло з subrogāre «тс.», утвореного з префікса sub- «під-» і дієслова rogāre «питати; пропонувати, просити», пов'язаного з rego, regere «правити, управляти; спрямовувати». — CIC[2] 801; Черных II 219; Kopaliński 932; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 699; Gr. Fwb. 736; Klein 1320, 1548; Walde—Hofm. II 426—427, 440. — Див. ще **ре́гент, суб-.**

[**суро́пиця**] «суржик, змішаний зерновий хліб або мука з нього», [*суро́пка*] «тс.», [*сурі́пка*] «суржик (посів)» НикСгЛ, [*зсуро́пити*] «змішати різного роду зерновий хліб»; — неясне.

[**сурочник**] (бот.) «ячмінь мишачий, Hordeum murinum L.» Мак; — похідне утворення від р. *суро́к* «бабак, байбак», що вважається запозиченням з тюркських мов; пор. каз. *суыр* (suur) «бабак, байбак», кирг. *суур*, чув. *сăвăр* «тс.» (Шипова 294—295; Mikkola JSFOugr 30, N 33, 15), хоча може бути й звуконаслідувальним від характерного свисту бабака (Фасмер III 808); ячмінь мишачий часто росте на бабакових ямах.

[**су́рсавиця**] «нескошена отава» Нед; — неясне; можливо, звуконаслідувальне (пор. *шурша́ти* «шелестіти»).

[**суршко́вий**] (про полотно) «тканий домашньою пряжею по основі з фабричних ниток» Ме; — похідне утворення від *суржо́к* «суржик» з переносним значенням «суміш, мішанина». — Див. ще **су́ржик.**

суря́дний; — ч. souřadný «сурядний»; — утворене за допомогою префікса *су-* від *ряд*; очевидно, калька лат. coōrdinātus (з co- «су-» і ōrdinātus «розміщений в ряд»; ōrdō «ряд; порядок»), пор. англ. co-ordinate «одного розряду, однаковий; сурядний»; при сурядному зв'язку всі компоненти стоять в одному ряді (за важливістю, якістю тощо). — Holub—Lyer 427; Klein 349. — Див. ще **ряд, су-.**

[**сус**[1]] «стрибок» Нед; — запозичення з польської мови; п. sus «стрибок» виникло з szus «тс.», що походить від нвн. Schuss «стрімкий, швидкий рух», пов'язаного з дієсловом schiessen «стріляти; кинутися», спорідненим з діслн. skjōta «кидати, стріляти», дінд. skāndate «поспішає», лит. skundrùs «меткий», стсл. **искыдати** «викидати», укр. *ки́дати*. — Brückner 558; Matzenauer 316; Kluge—Mitzka 647—648, 685. — Див. ще **ки́дати.**

[**сус**[2]] «той, що веде плоти зі сплавного лісу» Шух; — неясне; можливо, пов'язане з рум. sus «верх, висота», de sus «згори».

[**сусáй**] (бот.) «жовтий осот городній, Sonchus oleraceus L. Дз, Mak; хондрила широколиста, Chondrilla latifolia MB. Mak»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; є й протилежна точка зору: молд. *сусáй* «(жовтий) осот», рум. susái «тс.» запозичені з української мови (DLRM 825); молд. *сусáй* виводиться також з південнослов'янських мов, зокрема зіставляється з схв. *сȕсāљка* «помпа; хоботок (комахи)» (СДЕЛМ 411).

сусáк (бот.) «Butomus L.», *сусакóві*; — р. бр. *сусáк* «сусак»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; тюркське джерело остаточно не встановлене; зіставляється з башк. сәскә «квітка», чув. çеçке, тат. сәсәк «тс.» (Меркулова Очерки 55—56); пов'язується також (як водяна рослина) з тур. susak «спраглий; відро, ківш» (від su «вода»), кирг. *сууса-* «хотіти пити», тат. *сусау* «тс.» (Шипова 295; Дмитриев 544).

сусáльний «сухозлітний»; — бр. *сусáльны* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *сусáльный* «тс.» утворене від *сусáль* «сухозлітка», що виникло внаслідок асиміляції з **сушаль*, пов'язаного з *сухóй* «сухий»; ненадійним є зіставлення Потебні (РФВ 4, 203) з дінд. śvásiti «дує, шипить, свистить, дихає, зітхає». — Фасмер III 809; Грюненталь ИОРЯС 18/4, 141. — Див. ще **сýхий**.

Сусáнна (жіноче ім'я), *Зузáна*, *Сýзя*, ст. *Сусáнна* «лелѣа, аб(о) рожа, аб(о) веселье, охота» (1627); — р. бр. *Сусáнна*, п. Zuzanna, ч. слц. Zuzana, болг. *Сусáна*, м. *Сузана*, схв. *Сузана*, слн. Suzana, стсл. **Соусана;** — через церковнослов'янське посередництво запозичене з грецької мови; гр. Σουσάννα походить від гебр. šōšannāʰ «лілія» (пор. ак. šešanu, арам. šūšantā, ар. sūsan «тс.»), що зводиться до єг. s(š)šn «лотос». — Вл. імена 161; Беринда 235; Петровский 206; Спр. личн. имен 524; Илчев 471; Klein 1548.

сусíд, *сусíда*, [*сусíдúця*] «сусідка» Нед, О, [*сусíдиха*] «тс.» Корз, *сусíдство*, [*сусíдщина*] «сусідство» Нед, *сусíдній, сусíдин, сусíдчин, сусíдити*, [*сусíдитися*] «присусіджуватися», *сусíдувáти* СУМ, Нед, [*пíдсусíд*] «сусід» Пі, [*пудсýсид*] «квартирант» ЛексПол 64, *пíдсусíдок* «безземельний селянин, що живе в чужому будинку», [*пíдсусíддя*] «перебування підсусідком; (зб.) підсусідки», *пíдсусíджуватися, пíдсусíдúтися* СУМ, Нед, *присусíдити, присусíдитися*; — р. *сосéд*, [*сусéд*], бр. *сусéд*, др. *сусѣдъ, съсѣдъ*, п. sąsiad, ч. soused, слц. нл. sused, вл. susod, болг. *съсéд*, м. *сосед*, схв. *сȕсед, сýсед*, слн. sôsed, стсл. **сжсѣдъ;** — псл. sǫsědъ «який сидить поруч», що складається з префікса sǫ- «су-» і основи sěd- (sěděti) «сидіти»; — пор. дінд. saṁsát(-d) «збори, гурт, двір князя», ав. maiδyōišad- «який сидить посередині», лит. viensėdis «однодворець, хуторянин». — Фасмер III 726; Преобр. I 361; Brückner 482; Meillet Études 234; Uhlenbeck 324; Rozwadowski RSl 2, 95. — Див. ще **сидíти**[1], **су-**.

[**сусíдка**] (орн.) «посмітюха, Galerida cristata L. Г, Нед, Шарл; біла плиска, Motacilla alba L. Шарл»; — результат перенесення на птахів назви *сусíдка*, похідної від *сусíд*; перенесення зумовлене тим, що ці птахи оселяються дуже близько від населених пунктів (часто в самих населених пунктах). — Птицы СССР 418. — Див. ще **сусíд.**

сýсік «засік; [скриня або видовбана колода в коморі для зерна О]», [*сусíчиця*] «місце в стодолі, де кладуть сіно Г, ВеЗн; засік Нед»; — р. *сусéк* «засік», др. *сусѣкъ* «засік; водойма», п. sąsiek «засторонок; засік», ч. sousek «рублений ящик для хліба», слц. súsek «ящик», болг. [*съсек*] «засік», стсл. **сжсѣкъ** «засік; водойма»; — псл. sǫsěkъ, що складається з префікса sǫ- «су-» і основи sěk- (*sěkti) «сікти». — Фасмер—Трубачев III 809; Sławski JP 38/3, 230; Brückner 482, 488; Machek ESJČ 568. — Див. ще **сíкти, су-**.

[**сýсілком**] «масою, юрбою» Нед; — не зовсім ясне; можливо, утворене за допомогою префікса *су-* від *селó* (букв. «усім селом»).

сусíль «шасть», [*сусу́ль*] «тс.» Нед, Ме, [*шушíль*] (вигук, яким передається несподівана або недоречна поява кого-, чого-небудь) Па; — неясне; можливо, пов'язане з [*сульну́ти*] «утекти», [*шулькнути*] «шмигнути».

су́слик[1] (зоол.) «ховрах, Citellus Ok.», [*су́сел, су́сель* ВеНЗн, *су́сол* ВеБ, ВеНЗн] «тс.»; — р. *су́слик*, бр. *су́слік*, др. *сусълъ* (*сусолъ*), п. suseł, ч. sysel, слц. sysel', вл. suslik, болг. *съ́сел*; — псл. susъlъ, утворене за допомогою суфікса -ъlъ від звуконаслідувального кореня *sus- (наслідування свисту звірка); пов'язане зі звуконаслідувальними цсл. **сысати** «шипіти, сичати, свистіти», болг. *съ́скам* «шипіти, сичати», двн. sūsōn, sūsan «дзижчати, шипіти, сичати», дінд. suṣ «пихтіти, важко дихати»; пор. лтс. susuris «сіра або чорна землерийка», susers «лісова миша»; непереконливим є пов'язання з sъsati «ссати» (Iljinskij Jagić-Festschr. 293; Младенов 617), незважаючи на бр. [*су́слік*] «дитина, що ссе груди», [*су́сліць*] «ссати»; не витримує критики припущення (Радлов IV 782; Макарушка 13; Paasonen FUF 2, 131; Ramstedt 339) про запозичення з тюркських мов (пор. кипч. sausar «куниця», чаг. тат. каз. *сусар*, кирг. монг. *суусар*, калм. sūsr «тс.»). — Фасмер III 809—810; КЭСРЯ 432; Филин Образ. яз. 120; Brückner 526; Machek ESJČ 600; Holub—Kop. 366; Holub—Lyer 463.

су́слик[2] «соска з жованої їжі, [сорт бубликів Г; сорт пряників Нед; крендель Куз]», [*сусíлка*] «бурулька» Нед, Пі, [*су́сілок*] «тс.» Куз, [*сусу́лька*] «тс.; сигарета» Нед; — р. [*су́сленник*] «пряник», *сосу́лька* «бурулька», *су́слить* (*сусо́лить*) «смоктати», бр. [*су́слік*] «дитина, що ссе груди», [*су́сла*] «соска (саморобка)», [*сусо́лка*] «соска», *су́сліць* «смоктати»; — псл. *susъla, *susъlikъ «соска», пов'язане чергуванням голосних з sъsati «ссати». — Див. ще **ссáти.**

суслíн «бабка, п'ятка (купка снопів)»; — запозичення з російської мови; р. *суслóн* «тс.» складається з префікса *су-* «су-» і основи дієслова [*слони́ть*] «притуляти» (снопи ставляться сторч і притуляються один до одного). — Фасмер III 810; Преобр. II 323. — Див. ще **слони́ти, су-.**

су́сло; — бр. *су́сла* «сусло»; — запозичення з російської мови; р. *су́сло* «тс.», очевидно, пов'язане з *соса́ть* «ссати»; викликають сумнів зіставлення з лит. šùsti «тушкувати, парити», лтс. sust «тушкуватися (про їду); пріти (про шкуру)», sàutêt «тушкувати, парити» (Mikkola Ursl. Gr. I 160), як і пов'язання з псл. sъpǫ, suti «сипати» (Желтов ФЗ 1876 IV 51) або з р. *сла́дкий* «солодкий» (Горяев 355); малоймовірним видається також походження від чув. ст. *suslak, пов'язуваного з шор. sus- «черпати, брати ложкою» (Фасмер III 810). — Див. ще **ссáти.** — Пор. **су́слик**[2].

суспендува́ти «надавати твердим речовинам завислого стану; [(тимчасово) звільняти (з посади) Куз]», *суспендо́ваний, суспензи́вний, суспензíйний, суспе́нзія* «суміш рідини або газу з твердими частинками, які перебувають у завислому стані; [(тимчасове) звільнення (з посади) Куз]», *суспензо́рій* «пов'язка у вигляді мішечка»; — р. *суспенди́ровать* «приводити тверді речовини в завислий стан», бр. *суспе́нзія* «суспензія», п. suspendować «(тимчасово) звільняти з посади», ч. suspendovat «звільняти (з посади)», слц. suspendovat' «(тимчасово) звільняти з посади», болг. *суспенди́рам* «відміняти закон на певний час; відміняти, припиняти», м. *суспенди́ра* «усувати, усунути (від участі в роботі, змаганнях тощо)», схв. *суспенди́рати, су̀спендовати* «тимчасово звільнити з посади», слн. suspendírati «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. suspendíeren «суспендувати; тимчасово припиняти», фр. suspendre, англ. suspend «тс.» походять від лат. suspendo, -ere «підвішувати; припиняти», яке складається з префікса sus-, що виник із subs-, пов'язаного з sub «під», і дієслова pendo, -ere «вішати», пов'язаного з pendeo, -ēre «висіти, звисати; припинятися», pondus «вага». —

CIC² 801; Kopaliński 923; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 699; Вуjаклија 922; Gr. Fwb. 736; Dauzat 693; Walde—Hofm. II 278—280; Klein 1151, 1548, 1549. — Див. ще **апе́ндикс, суб-.** — Пор. **пе́нсія, п'ядь, стипе́ндія.**

[**су́спи́ця**] «суржик Г; послід, відвійки Чаб», [*шу́спиця*] «тс.»; — р. [*су́спица*] «полова, те, що залишається при провіюванні», п. ст. suspica «суржик»; — псл. *susъpica «полова», утворене за допомогою префікса su- «су-» від основи *sъpa, пов'язаної з sъpǫ «сиплю», suti «сипати». — Фасмер III 810. — Див. ще **си́пати, су-.**

[**суспі́р**] «астма, ядуха» ВеУг; — п. suspir «зітхання»; — через польське посередництво запозичене з латинської мови; лат. suspīrium «зітхання; задишка» походить від suspīro, -āre «зітхати», що складається з префікса sus-, який виник із subs-, пов'язаного з sub «під», і дієслова spīro, -āre «дути, віяти; дихати; видихати». — SW VI 519; Walde—Hofm. II 575; Klein 1549. — Див. ще **аспіра́нт, суб-.** — Пор. **спирт.**

[**суста́нція**] «спроможність, засоби»; — видозмінене запозичення з польської мови; п. substancja «майно, нерухомість» етимологічно тотожне з substancja «субстанція». — SJP 8, 889. — Див. ще **субста́нція.**

[**сусуя́к**] «кукурудзосховище» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *сысыя́к* (*сэся́к*) «сховище для кукурудзи», рум. sîsîiác «тс.» походять від укр. *сусі́к* «засік» або болг. *съсек* «амбар». — СДЕЛМ 415; DLRM 776. — Див. ще **су́сі́к.**

[**сут**] «велика кількість» Нед, [*су́тий*] «більш ніж достатній, багатий» Нед, [*су́то*] «у достатній мірі, добре»; — бр. [*су́то*] «багато; дуже», п. suty «багатий, достатній; щедрий»; — псл. sutъ «насипаний (повно)», дієприкм. від suti «сипати». — Фасмер III 811; Brückner 524. — Див. ще **си́пати.**

сута́ж «тонкий плетений шнур (перев. шовковий) для оздоблення одягу, виготовлення сумок»; — р. бр. *сута́ж*, п. sutasz, ч. sutaška; — запозичення з французької мови; фр. soutache «сутаж» виникло з уг. sujtás «шнурок (на угорському одязі); шнурівка; удар; ураження; кидання», похідного від sujt «бити, ударяти; вражати; кидати», утвореного від звуконаслідувального кореня suh-. — CIC² 801; ССРЛЯ 14, 1221; Kopaliński 933; Machek ESJČ 593; Dauzat 678; Klein 1478; MNTESz III 613—614; Bárczi 275.

сута́на «верхній одяг католицького духовенства»; — р. бр. *сута́на*, п. sutanna, ч. слц. вл. sutana, схв. *су̀та̄на*, слн. sutána; — запозичене з французької мови; фр. soutane «ряса» походить від іт. sottana «спідниця, ряса», утвореного від sotto «унизу, насподі», що виникло з лат. subtus «тс.», похідного від sub «під». — CIC² 801; Sł. wyr. obcych 714; Brückner 526—527; Holub—Lyer 459; Matzenauer 316; Dauzat 678; Mestica 1734—1735; Walde—Hofm. II 612—613; Klein 1478. — Див. ще **суб-.**

сутене́р «коханець повії, що живе на її кошти»; — р. *сутенёр*, бр. *сутэнёр*, п. sutener, болг. *сутеньо́р*, схв. *сутенер*; — запозичення з французької мови; фр. souteneur «той, хто живе за рахунок повії» пов'язане з soutenir «підтримувати; утримувати», що виникло з нар.-лат. *sustenīre від лат. sustinēre «тс.», утвореного з sus-, яке постало з subs- від sub «під», і tenēre «тримати», пов'язаного з tendere «тягти, натягувати, розтягувати», спорідненим з дінд. tanṓti «тягне, натягує, розтягує», гр. τείνω «натягую, розтягую», псл. teneto «тенето». — CIC² 802; Kopaliński 933; РЧДБЕ 699; Вуjаклија 922; Klein 1478; Dauzat 678; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **суб-, тене́та.** — Пор. **тенде́нція, те́нор, тент.**

[**сутере́ни**] «підвал, підземелля», [*сутери́ни*] «тс.»; — бр. *сутарэ́нне* «тс.», п. suterena «підвал (для житла)», suterena «тс.», ч. слц. suterén «підвальний поверх, підвал», болг. м. *сутере́н*, схв. *су̀терӗн*, слн. súterén «тс.»; — запозичене з французької мови через польсь-

ку; фр. souterrain «підземельний, підземний; підземелля, підземний хід» походить від лат. subterrāneus «підземний», утвореного з прийменника sub «під» та іменника terra «земля», що постало, очевидно, з *tersā, букв. «суха земля», пов'язаного з torreo, -ēre «сушити, підсушувати», спорідненим з дінд. tarṣáyati «висушує», ав. taršu- «сухий, твердий», гр. τερσαίνω «сушу, висушую», гот. þaúrsus «сухий, неродючий». — СЧС 291; Sł. wyr. obcych 714; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 699; Vujaklija 922; Dauzat 679; Walde—Hofm. II 673—674, 694; Klein 1592. — Див. ще **суб-, терáрій.**

су́тий — див. **суть.**

су́тінь, [*сутени́на*] «сутінки» Нед, *су́тінки, су́тінок, сутені́ти,* [*сутоні́ти*] «сутеніти» Нед, [*сутоня́є*] «сутеніє» ЛексПол, [*стину́тися*] «сутеніти» О; — бр. *суто́нне* «сутінки», *суто́нець* «сутеніти», схв. *су́тон* «сутінки»; — похідні утворення з префіксом *су-* (із значенням неповноти) від основ *тінь* (псл. tĕnь) і *-тон-* (псл. ton-), пов'язаної з tęti (< *tenti) «затягати»; пов'язання з псл. tonǫti «тонути» (Німчук 34) викликає сумнів. — Меркулова Этимология 1975, 55—56; Būga RR II 626. — Див. ще **за́тон, су-, тінь.**

[**су́тісок**] «дуже вузька, тісна вулиця, тісний прохід»; — ч. soutěska «ущелина, тіснина», схв. *сȕтеска,* слн. sotéska «тс.»; — псл. *sǫtěska «стиск, тіснина», утворене за допомогою префікса sǫ- від основи *těskпъ «тісний», *tiskati «тискати». — Див. ще **су-, ти́скати.**

су́тки «доба», [*су́дки* Кур, *су́тичі* Нед] «тс.», *су́тки́* «вузький прохід (між двома будівлями, тинами); [дорога Шух]», [*су́тка*] «вузький прохід між тинами Нед; вуличка О», [*су́точки*] «тісний прохід, дуже вузька вулиця ЛексПол; кут Пі», [*су́теч*] «кут, у якому сходяться отвори в стрісі; смітник» О, [*сутко́ви́й*] «такий, що йде цілу добу» (про дощ) Чаб; — р. *су́тки* «доба», [*су́тки́*] «кут (у хаті)», [*су́точки, суты́чки*] «тс.», бр. *су́тки* «доба», [*су́тачкі*] «вузький прохід між стінами сусідніх будівель, завулок», др. *сутъкъ* «злиття; місце, де сходяться межі», п. sutki «тісний прохід між будівлями, тісний і вузький завулок; стик кількох меж», ч. soutka «вузький прохід»; — псл. *sǫtъka «стик (у т. ч. дня і ночі); проміжок», утворене за допомогою префікса sǫ- «су-» від *tъkǫ (tykati) «тикаю», *tъknǫti «ткнути»; зіставлення з слн. [sot] «гірська дорога», дірл. sēt «дорога» (Bezlaj Eseji 143; Machek ESJČ 568) недостатньо обґрунтоване. — Фасмер—Трубачев III 811; Черных II 219; Булаховський Вибр. пр. III 372; Потебня ФЗ 1888/1, 47. — Див. ще **су-, ти́кати, тка́ти.**

[**сутóн**] «тоненька крига на річці під час осінніх заморозків» Л; — префіксальне утворення від *-тон,* пов'язаного з *затя́ти* «покрити, затягти». — Меркулова Этимология 1975, 57. — Див. ще **затя́ти.**

сутýга, *сутýгуватий, сутýж, сутýжний* — див. **тýги́й.**

сутýлий, *сутýлуватий,* [*сутýла*] «той, що сутулиться» Чаб, *сутýлити*; — р. *сутýлый,* бр. *сутýлы,* п. sutułowaty «сутулуватий»; — похідне утворення з префіксом *су-* від основи *тул-* (*тули́тися*). — Черных II 220; Фасмер III 811. — Див. ще **су-, тули́ти.**

[**сутурцува́тися**] «боротися» Нед; — неясне; можливо, результат видозміни форми [*сторцува́тися*] «намагатися стати вертикально». — Пор. **сторч.**

суть, *сýтність, суття́, сýтий* «справжній; [існуючий; істотний Нед]», *суттє́вий, відсýтній, посýтній, присýтній*; — р. *суть* «суть», бр. *сýтнасць* «тс.», др. *сутьство* «єство, природа», стсл. **сжтьство** «тс.»; — розвинулося з книжного *суть* «вони є», форми 3-ї ос. мн. теп. ч. дієслова *быти* «бути» (др. *суть,* п. są, ч. jsou, ст. jsú, слц. sú, вл. нл. su, болг. *са,* схв. *су, јèсу,* слн. so, стсл. **сжтъ**); — псл. sǫtь «вони є», споріднене з лат. sunt «тс.», ie. *s-onti; містить ступінь редукції кореня *es-, пор. *єсть.* — Німчук 15; Фасмер III 812; Brückner 482; Machek ESJČ 231. — Див. ще **є.** — Пор. **сýщий.**

сутя́га, *сутя́жник, сутя́жництво, сутя́жний, сутя́жничати*; — р. *сутя́га* «сутяга», бр. *суця́га* «тс.», др. *сутяжа* «який веде тяжбу», ч. soutěž «змагання; конкурс», слц. súťaž «тс.»; — псл. *sǫtęg- (*sǫtęž-), похідне утворення з префікса sǫ- «су-» (із значенням зв'язку) від основи tęg- «тягти» (пор. *тя́жба*). — Фасмер III 812; Преобр. Вып. последний 33. — Див. ще **су-, тягти́.**

[**суферя́ти**] «терпіти, переносити, витримувати» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. suferí «тс.» виникло з нар.-лат. *sufferīre, яке зводиться до лат. sufferre «тс.», утвореного за допомогою префікса sub- «під-» (suf-) від ferre «носити, нести», спорідненого з дінд. bhárati «несе», ав. baraiti «тс.», гр. φέρω «несу», вірм. berem «тс.», псл. berǫ, bьrati, укр. *беру́, бра́ти*. — СДЕЛМ 411; DLRM 817; Puşcariu 154; Walde—Hofm. I 483. — Див. ще **бра́ти, суб-.**

су́фі́кс СУМ, Куз, *суфіксáція, суфіксáльний, безсу́фіксний*; — р. *су́ффикс*, бр. *су́фікс*, п. вл. sufiks, ч. слц. sufix, болг. *су́фикс*, м. *суфикс*, схв. *су̏фикс*, слн. sufíks; — запозичення з латинської мови; лат. suffīxum «прикріплене» є дієприкметником с. р. від suffīgere «прикріплювати, прибивати», що складається з префікса sub- «під-» (suf-) і дієслова fīgere «укріплювати; забивати», спорідненого з дангл. dīc «гребля, загата; канава, рів», діcл. dīki «тс.», лит. díegti «колоти», dýgti «проростати, сходити», лтс. dîgt «тс.». — CIC^2 802; Kopaliński 927; Holub—Lyer 457; Вуjаклија 923; Walde—Hofm. I 495; Klein 1538—1539. — Див. ще **суб-.**

суфле́ «кулінарні вироби, до складу яких входять збиті яєчні білки», [*суфле́т*] «страва з битих яєць і тертих яблук» СЧС; — р. бр. болг. *суфле́*, п. suflet, ч. soufflé, suflé, схв. *суфле*; — запозичене з французької мови (форма [*суфле́т*] через польську); фр. soufflé «надутий; духовий пиріг, дутик» є дієприкметником від дієслова souffler «дути, надувати», що походить від лат. sufflāre «тс.», яке складається з префікса sub- «під-» (suf-) і дієслова flāre «дути», спорідненого з дангл. blāwan, англ. blow, двн. blājan «тс.», нвн. blähen «роздувати, надувати». — CIC^2 802; СИС 292; Kopaliński 927; Brückner 525; РЧДБЕ 699—700; Вуjаклија 923; Dauzat 676; Kluge—Mitzka 81; Klein 181, 1477. — Див. ще **суб-.** — Пор. **суфле́р.**

суфле́р, *суфлíрувати*, [*суфлюва́ти*] «суфлірувати, підказувати» Куз; — р. бр. *суфлёр*, п. вл. sufler, ч. слн. suflér, болг. *суфльо́р*, м. *суфлер*, схв. *суфлер*, слн. suflêr; — запозичення з французької мови; фр. souffleur «суфлер» утворене від souffler «дути; підказувати», що походить від лат. sufflāre «дути, надувати», яке складається з префікса sub- «під-» (suf-) і flāre «дути». — CIC^2 802; Фасмер III 812; Черных II 220; Филиппов РР 1985/2, 128; Brückner 525; Kopaliński 927; Holub—Lyer 457; РЧДБЕ 700; Вуjаклија 923; Dauzat 676. — Див. ще **суб-, суфле́.**

[**сухендува́ти**] (жарт.) «допомагати»; — результат видозміни форми [*секундува́ти*] «тс.» (див.).

су́хи́й СУМ, О, *со́хлий, сухари́стий*, [*сухи́*] «пісний, без жирів, без приправ» ЛексПол, [*сухи́ньський син*] «син сухорлявої жінки» Нед, [*сухля́вий*] «сухорлявий» Нед, *сухорля́вий, сухо́тний*, [*сухото́чний*] «сухотний» Нед, [*сухоща́вий*] «сухорлявий» Нед, *сухува́тий*, [*суша́рний*] «сушильний» Куз, *суше́ний, суши́льний*, [*су́шня́вий*] «сухорлявий, кволий» Нед, *сухá* (спортивне), *сухáр*, [*сухара*] «суха гілка» ВеЗа, *сухаре́ць, сухáрик*, [*сухари́на*] «сухар Г; сухе дерево, сухе місце Нед, сушняк», [*сухари́ння*] «сушняк», [*сухарни́к*] «сухі дрова» Нед, *сухáрниця* «посудина для сухарів; [сухарний завод]», [*су́харь*] «сухий бук» ВеНЗн, ВеУг, [*сухи́ня*] «сухорлява» Нед, [*сухи́нонька* (*сухи́тонька*)] «горе; любка» Бі, *сухíтка* «сухотка», *сухíтни́к* СУМ, Нед, [*сухме́нь*] «сухість, засуха» Нед, Бі, [*сухме́ня*] «сухе місце» Нед, [*суховéнь*] «день без роси», *сухотá* «сухоти; сум, смуток, туга, неспокій; [засуха Нед; острівець на боло-

ті Ч; нужда ВеУг]», *сухо́ти, сухо́тка, сухо́тни́к* СУМ, Нед, *суш* «суша (про погоду); сухі дерева, гілки, сушняк; сухий віск, стільник, у якому немає меду; [острів на болоті Ч; сухий вітер]», *су́ша, суша́р* «сушильник», [*суша́льня*] «сушарня» Нед, *суша́рка, суша́рня*, [*сушба́*] «сушіння», [*суше́ня́*] «сушені фрукти» ВеБ, [*сушени́ці*] «тс.», [*су́ши́на*] «сухий віск ВеУг; сухий хмиз, сухі дрова Нед; сухі гілки, сушняк Л; сушені фрукти Корз», [*сушини́на*] «засушена, худа особа» Ме, [*сушиня́*] «сушені фрукти і ягоди; узвар із сушених фруктів і ягід; суха, худа особа» Ме, [*суши́ське*] «сухість» Нед, [*суши́ця*] «висохлий ліс, висохла частина лісу Г; суха ялина або смерека ВеНЗн», [*шуши́ця*] «суха смерека», *су́шка*, [*сушко́*] «невелике засохле дерево», *сушни́к*, [*сушни́ця*] «усе необхідне для сушіння фруктів» Нед, *су́шня́* «сушіння; сушені фрукти; сушарня, сушильня; сухі дерева, гілки, сушняк; [сушильна піч; засуха Нед]», *сушня́к, су́щик* «сушка (бублик); [окраєць хліба; сухий шматочок хліба]», *со́хнути*, [*со́хти*] «сохнути» Куз, [*сухі́шати*] «ставати сухішим», *суши́ти*, [*сушма́рити*] «надмірно сушити, недбало, безладно висушувати» Ме, *схну́ти*, [*сухцем*] «насухо» Нед, [*на су́сі, в су́сі*] «в засуху» Нед, [*в су́сі*] «у сухому місці» Кур, *ви́сохлий, ви́схлий*, [*ви́сих*] «висихання» Куз, *висиха́ти, ви́сохти, до́суха, зсо́хлий, зсо́хти, засо́хлий*, [*засо́хляний*] «засохлий», *засу́шливий*, [*засу́шний*] «засушливий» Я, *засу́ха* «тривала відсутність дощу влітку; [висохле озеро]», [*засу́шка*] «сорт цибулі», [*засу́шок*] «сухар Г; окраєць хліба; сухий виріст на краях хлібини ЛексПол», [*засу́ха*] «у сухому стані» Ж, *на́су́хо* СУМ, Ж, [*невисушни́й*] «не висушений, не висохлий» Куз, *осушни́й, осу́шувальний*, [*о́сух*] «сухар з вівсяного хліба, засохлий шматок хліба», [*осу́шок*] «засохлий шматок хліба Г; невеликий окраєць хліба Л; сухий виріст по краях хлібини» ЛексПол, [*ошу́шек*] «окраєць хліба; сухий шматочок хліба; сухий виріст по краях хлібини» ЛексПол, [*осу́щик*] «тс.» ЛексПол, *обсу́шка*, [*на́суш*] «стільник; дерево в лісі, яке засохло внаслідок пожежі, повені тощо» Л, *пересо́хлий, пересу́шка, підсо́хлий, посо́хлий*, [*посо́хляний*] «висохлий», *підсу́шливий, підсу́шний, підсу́шка, посу́шливий*, [*по́сушний*] «(про погоду) сухий, посушливий» Она, *посу́ха, по́суш* «сушняк», [*посу́ша*] «посуха» ЛЧерк, *по́сухи*, [*прису́хий*] «сухуватий», *присо́хлий*, [*присушне́*] «сухе поліно» Куз, *просо́хлий*, [*просуш*] «висохлий ліс, висохла частина лісу», [*просу́ха*]: у виразі [*на просу́сі*] «коли висохне (дорога)», *просо́хти, розсо́хлий*, [*розісхлий*] «розсохлий» Куз, [*розісхну́тися*] «розсохнутися» тж, [*усу́шок*] «давнє, почасти висохле яйце»; — р. *сухо́й*, бр. *сухі́*, др. *сухъ, сухыи*, п. нл. suchy, ч. слц. suchý, вл. suchi, полаб. sauxě, болг. *сух*, м. *сув*, схв. *сȗх*, слн. súh, стсл. **сѫхъ;** — псл. suxъ (< *sous-) «сухий», пов'язане чергуванням голосних із *sъxnǫti «сохнути»; — споріднене з лит. saũsas «сухий», лтс. sàuss «тс.», лит. sùsti «покриватися паршами, паршивіти; сохнути», лтс. sust «ставати сухим»; дангл. sēar «сухий», снн. sōr, гр. αὗος «тс.», алб. thanj (< *sausnjō) «сушу», дінд. śoṣaḥ «сухість», śōṣaḥ «який сушить, висушує», śúṣkaḥ, śuṣkáḥ «сухий», śúṣyati «сохне, в'яне», ав. huška-, дперс. uška- «тс.»; ie. *sausos «сухий». — Фасмер III 813; Черных II 220; Brückner 524; Machek ESJČ 591—592; Holub—Kop. 330; Schuster-Šewc 1376—1377; Младенов 618; Skok III 357—358; Trautmann 250—251; Fraenkel 766; Mühl.—Endz. III 776—777, 1167; Karulis II 161; Frisk I 188—189; Meyer EW 88; Uhlenbeck 314, 317; Pokorny 880—881; Гамкрелидзе—Иванов 158, 598.

[**сухі́вря**] «сухом'ятка», [*суховеря*] «тс.»; — р. [*сухо́вря*] «суха, пісна їжа; сухом'ятка», [*сухо́врица*] «сухом'ятка», бр. [*сухо́врица*] «суха їжа»; — очевидно, складне утворення з основ *су́хи́й* і [*врі́ти*] «варити, кипіти». — Фасмер III 813. — Див. ще **врі́ти, су́хи́й.**

[**сухі́тник**[1]] (бот.) «вид рослини (як засіб проти сухот)» Нед, ВеЗн; — похідне утворення від *сухо́ти* «туберкульоз». — Нед 938; ВеЗн 68. — Див. ще **су́хий.** — Пор. **сухотень.**

[**сухі́тник**[2]] (бот.) «сухоцвіт лісовий, Gnaphalium silvaticum L. ВеНЗн, Mak; вероніка лікарська, Veronica officinalis L. Mak», [*сухі́дник*] «вероніка лікарська» Mak, [*сухотник*] «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris Medic.» Mak, [*сушениця*] «сухоцвіт» Mak; — р. *су́шени́ца* «сухоцвіт», бр. *сушаніца* «тс.», [*сухотнік палявы*] «сухоцвіт жовто-білий, Gn. lutea-album L.», [*сухотнік лесавы*] «сухоцвіт лісовий»; — похідне утворення від *су́хий, сухо́та*; назва зумовлена, очевидно, рідким розміщенням листя цих рослин на стеблах, їх ніби оголеними стеблами. — Лік. росл. Енц. дов. 84, 128, 423. — Див. ще **су́хий.**

[**сухлячо́к**] (орн.) «малий дятел, Dryobates minor L.» Нед, Шарл; — похідне утворення від *су́хий* (пор. [*сухля́вий*] «сухий, сухорлявий»); назва зумовлена малими розмірами дятла. — Булаховський Вибр. пр. III 221. — Див. ще **су́хий.**

[**сухова́н**] (бот.) «суховершки звичайні, Brunella vulgaris L.» Куз, ВеНЗн, [*сухо́вчик*] «тс.» Нед; — похідні утворення від *су́хий*, можливо, пов'язані з *суховерши́ки*. — Див. ще **су́хий.**

[**суховія**] «нестача, неполадки» ЛексПол; — результат семантичної видозміни слова [*суховія*] «суховій», утвореного з основ слів *су́хий* і *ві́яти* (див.).

[**сухозлотиця**] (бот.) «родовик лікарський, Sanguisorba officinalis L.» Mak; — р. [*сухозоло́тица*] «тс.» (з укр.?); — результат перенесення на рослину назви *сухозло́тиця* «тонкі пластинки золота для оздоблення»; перенесення зумовлене, очевидно, тим, що листки родовика цупкі, зверху блискучі; може бути й результатом видозміни назви [*суховолотиця*] «тс.» (Шамота 101). — Лік. росл. Енц. дов. 378. — Див. ще **су́хий, зо́лото.**

[**сухолом**] (бот.) «вовче тіло болотне, Comarum palustre L.» Mak; — бр. [*сухалом*] «тс.»; — складне утворення з основ слів *су́хий* і *ломи́ти*; назва зумовлена, можливо, тим, що в народній медицині ця рослина вживається від ломоти. — Див. ще **лама́ти, су́хий.**

[**сухо́мля**] «худий; сухорлява людина» ЛексПол, [*сухо́млявий*] «худий, сухорлявий» Нед; — похідне утворення від *су́хий*; характер словотвірного зв'язку неясний. — Див. ще **су́хий.**

сухоре́брик (бот.) «Sisymbrium L.», [*сухоребриця*] «сухоребрик лікарський, Sisymbrium officinale Scop. Mak; ерофіла звичайна, Erophila verna Bess. (Draba verna L.) Mak»; — р. [*сухоре́брик*] «сухоребрик», [*сухоре́брица*] «тс.; ерофіла»; — похідне утворення від *сухоре́брий* з переносним значенням; назва зумовлена тим, що ця рослина має прямостояче стебло з притисненими до нього шиловидними стручками. — Див. ще **ребро́, су́хий.**

[**сухоре́брица**] (іхт.) «чехоня, Pelecus cultratus L.; бистрянка звичайна, Alburnoides bipunctatus Bloch»; — р. [*сухоре́брица*] «бистрянка звичайна», бр. *сухарэ́брыца* «густера, Blicca bjorkna L.»; — похідне утворення від *сухоре́брий*; назва зумовлена тим, що тіло цих риб видовжене й дуже стиснене з боків. — Сабанеев 357, 480, 495. — Див. ще **ребро́, су́хий.**

сухорля́вий, [*сухірля́вий*] «сухорлявий» Нед, [*сухорля́вець*] «сухорлява людина»; — бр. *сухарля́вы* «сухорлявий», п. suchorlawy, sucherlawy «тс.»; — результат контамінації слів *су́хий* і *худорля́вий* (пор. *худорба́*). — Див. ще **су́хий, худи́й.**

[**сухотень**] (бот.) «оман блошиний, Inula conyza DC.» Mak; — очевидно, похідне утворення від *сухо́ти*; назва могла бути зумовлена використанням оману блошиного, як і оману високого (Inula helenium), при лікуванні туберкульозу. — Шамота 101; Лік. росл. Енц. дов. 308. — Див. ще **су́хий.** — Пор. **сухі́тник**[1].

[**су́ций**] «здібний, тямущий» Нед, [*суцо*] (у виразі [*як с.*] «як належить»)

ВеЛ; — п. [suci, (sucy)] «який належить до чогось», [sucżny] «гарний, вродливий, показний»; — запозичене зі словацької мови, форма [*суцо*], очевидно, через польську; слц. súci «путній; придатний» (букв. «сущий») за походженням є акт. дієприкм. теп. ч. від дієслова byt' «бути» (je «є»). — Пор. **су́щий.**

суці́га «пройдисвіт, негідник; сутяга»; — не зовсім ясне; може розглядатися як похідне утворення із суфіксом *-іга* від *су́ка* або як результат видозміни слова *сутя́га*.

сучи́тися — див. **сука́ти.**

сушени́ця — див. **сухі́тник**[2].

[**сушере́пка**] (бот.) «зморшок їстівний, Morchella esculenta Pers.» Куз, ВеНЗн, Mak, [*шушере́пка* Нед, ВеНЗн, Mak, *сушеру́бок* Куз, *шушеребок* Mak] «тс.», [*сушери́бок*] «гельвела їстівна, Helvella esculenta Pers.» Нед, Mak; — очевидно, результат видозміни форми [*шушере́пка*] «зморшок», зближеної з *суши́ти*. — Див. ще **шу́шерепіти.**

[**сушня́к**] (бот.) «білий гриб, Boletus edulis Bull. Нед, Mak; маслюк звичайний, Boletus luteus L. Mak»; — утворене від *суши́ти*, оскільки ці гриби сушать. — Шамота 102. — Див. ще **су́хий.**

[**сушони**] «боти» Мо; — запозичення з молдавської або румунської мови (зближене, очевидно, з *сухи́й*, *суши́ти*); молд. *шошо́нь* (одн. *шошо́н*) «боти», рум. şoşóni (одн. şoşón) «тс.» походять від фр. chausson «танцювальний або фехтувальний черевик, м'яка туфля, пантофля», утвореного від ст. chausse «черевик», що виникло з нар.-лат. *calcea, лат. calceus «тс.», похідного від calx (род. в. calcis) «п'ята», спорідненого з лит. kulnas «тс.», kulkšnìs «кісточка, щиколотка», kùlšis «стегно», прус. culczi, псл. *kъlka, болг. *кълка* «тс.». — СДЕЛМ 500; DLRM 836; Dauzat 166—167; Walde—Hofm. I 136, 144. — Див. ще **ку́льша.**

су́щий, [*су́щний*] «істотний, суттєвий, важливий» Нед, *су́ще*, [*существо́*] «суть, сутність, природа» Нед, [*су́щик*] «суть», [*су́щник*] «іменник» тж, [*ису́щий*] «сущий, існуючий, сьогочасний» Ж, [*осу́щити, осуществи́ти*] «здійснити, реалізувати» Ж; — р. *су́щий* «існуючий; справжній», бр. [*су́шчы*] «справжній», болг. *същ* «сущий, справжній», м. *сушт*, схв. *су̏штӣ* «тс.»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **сы, сжштн,** акт. дієприкм. теп. ч. від дієслова **бытн** «бути» (**кстъ** «є»); — зводиться до псл. *sǫt- «існуючий» (зі ступенем редукції до *es-), спорідненого з дінд. sant- «сущий», гр. ὤν (род. в. ὄντος) «тс.», лат. prae-sēns «присутній», ab-sēns «відсутній», sōns «винний», дангл. sóð «істинний, дійсний, правильний», лит. ст. sañt «будучи». — Німчук 14—15; Фасмер III 812, 814; Младенов 627. — Див. ще **бу́ти**[1], **суть.**

суя́т, *суята́, суяти́ти, суятли́во, суятни́й, суя́тни́к, суять* — див. **суєта́.**

сфа́гнум «торфовий мох»; — р. бр. болг. *сфа́гнум*, слц. sfagnum; — запозичення з новолатинської мови; нлат. sphagnum «рід моху» походить від гр. σφάγνος «тс.» неясного походження. — CIC[2] 802; РЧДБЕ 700; Frisk II 825; Klein 1487.

сфе́ра, *сферо́їд, сфери́чний, сфероїда́льний*; — р. бр. болг. м. схв. *сфе́ра*, п. sfera, ч. слц. sféra, слн. sfêra; — через польську мову запозичено з латинської; лат. sphaera «куля; небесний глобус; орбіта планети; м'яч» походить від гр. σφαῖρα «м'яч; куля, кулясте тіло; небесна сфера» неясного походження; можливо, пов'язане з σπαίρω «кидаюся, смикаюся, тріпочу», спорідненим з дінд. sphuráti «ударяє ногою, кидає», двн. дангл. spurnan «ударяти ногою, хвицатися», лит. spìrti «ударити ногою, хвицнути». — CIC[2] 802; Фасмер III 815; Черных II 220; Kopaliński 884; Holub—Lyer 436; Младенов 619; РЧДБЕ 700; Вуjаклија 923; Frisk II 755—756, 826; Klein 1487.

сфі́нкс; — р. болг. *сфинкс*, бр. *сфінкс*, п. sfinks, ч. sfinga, sfinx, слц. sfinga, м. *сфинга, сфинкс*, схв. *сфи̑н-*

га, сфі́нкс, слн. sfínga; — запозичення з латинської мови; лат. Sphinx (міфічна істота) походить від гр. Σφίγξ «тс.», букв. «дух смерті, що душить», утвореного від σφίγγω «стискую, душу» неясного походження. — CIC² 803; Фасмер III 815; Черных II 220—221; Kopaliński 884—885; Holub—Lyer 436; РЧДБЕ 700; Вуjаклија 924; Frisk II 832; Klein 1488.

сфрагі́стика «допоміжна історична дисципліна, що вивчає печатки»; — р. болг. *сфрагисти́ка*, бр. *сфрагі́стыка*, п. sfragistyka, ч. слц. sfragistika, схв. *сфрагистика*, слн. sfragístika; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Sphragístik, англ. sphragistics утворено від гр. σφραγιστικός «який має стосунок до печатки», пов'язаного з σφραγιστός «скріплений печаткою», σφραγίζω «скріплюю печаткою, прикладаю печатку, запечатую», похідними від σφρᾶγίς «печатка» неясного походження. — CIC² 803; Kopaliński 885; Holub—Lyer 436; РЧДБЕ 700—701; Вуjаклија 924; Frisk II 833; Klein 1488.

[**схаб**] «шматок свинини або баранини з реберної частини туші»; — р. [*схаб* (*белужий*)] «ребра, грудинка»; — запозичення з польської мови; п. schab «м'ясо при ребрах (особливо з кабана), свиняча грудинка», очевидно, пов'язане з chaby «кістки, що стирчать з-під шкіри», укр. [*хаба*] «шкапа». — Фасмер III 815; Sławski I 58; Brückner 175; SW VI 43. — Див. ще **хаб.**

[**схáдзка**] «збори, сходка» Нед, Пі, [*схáжка*] «тс.» Нед, Пі; — бр. [*схáдзка*] «зборище; зговір», [*схáжка*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. schadzka «збори; (таємне) побачення» утворене від schadzać się «сходитися», пов'язаного з chadzać, chodzić «ходити». — Нед 940; Brückner 181; SW VI 43. — Див. ще **з²**, **ходи́ти.**

[**схаліти**] «стати жалюгідним, змарніти, знищитися» ВеЛ; — неясне.

схаменýтися, [*схаманúтися*] «схаменутися» Нед, [*схаменýти*] «заспокоїти, угамувати Нед; (про дитину) забавити, спинити, щоб не плакала ЛЧерк», [*охаменýтися*] «схаменутися», [*оханýтися*] «тс.» Си; — р. [*схам(е)нýться*] «схаменутися», бр. *схамянýцца* «тс.»; — запозичення із середньоверхньонімецької мови (з архаїчних говірок німецької мови); свн. schamen, schëmen «соромитися» (в укр. говори проникло, очевидно, у формі schame dich «май сором, схаменись») виникло з двн. scamēn «тс.», пов'язаного з scama «сором» (> свн. schame, schëm(e) > нвн. Scham), спорідненого з днн. skama, дангл. scamu, англ. shame, діcл. skǫmm, дат. шв. skam, дфриз. skame «тс.», гот. skaman sik «соромитися»; менш переконливе пов'язання з псл. *menǫti «думати, пам'ятати» (Меркулова Этимология 1983, 62). — Кобилянський Зб. наук. праць I 82—83; Kluge—Mitzka 634; Klein 1430.

[**схéда**] «спадщина» Нед; — запозичення з польської мови; п. scheda «аркуш; спадщина, спадок» походить від лат. scheda «аркуш, сторінка», що виникло з гр. σχίδη «тріска, скіпка; дощечка», пов'язаного з σχίζω «розколюю, розщеплюю, розділяю», спорідненим з дінд. chinátti «розколює», лат. scindo, -ere «розколювати, розсікати, розділяти», лит. skíesti «розбавляти, розріджувати», skaitýti «читати; рахувати», лтс. šķiest «розбризкувати; розпліскувати», псл. čistъ «чистий», čitati «читати», cěditi «цідити». — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Brückner 57; SW VI 43; Frisk II 838—840; Walde—Hofm. II 493—494; Klein 1433. — Див. ще **цідúти, чúстий.** — Пор. **схúзма.**

схéма, *схематизáтор, схематизáція, схематúзм, схемáтик, схемáтика, схематúст, схематизóваний, схéмний, схематúчний, схематизувáти*; — р. бр. болг. м. схв. *схéма*, п. schemat, ч. слц. schéma, слн. shéma; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. schēma «вигляд, зовнішність, фігура» походить від гр. σχῆμα «тс.», утвореного від σχη-, основи дієслова ἔχω «беру, тримаю; маю, володію», спорідненого з дінд. sáhate «оволодіває», sáhaḥ «сила, перемога», ав.

hazah «перемога», двн. sigu, sigo, нвн. Sieg, діcл. sigr, дангл. sige, гот. sigis «тс.». — CIC[2] 803; Фасмер III 815; Горяев 355; Kopaliński 869; Holub—Lyer 436; Младенов 619; РЧДБЕ 701; Вуjаклија 924; Kluge—Mitzka 683; Klein 1395; Frisk I 602—604. — Пор. **схола́ст, шко́ла.**

схи́зма «церковний розкол», *схи́зма́т* СУМ, Нед, *схизма́тик*, [*схизмати́цький*] «схизматичний» Нед, *схизмати́чний, схизма́тський*; — р. болг. *схи́зма*, бр. *схі́зма*, п. слц. schizma, ч. schizma, schisma, слн. shízma, стсл. **сχизма**; — запозичення з грецької мови; гр. σχίσμα «розкол» пов'язане з дієсловом σχίζω «розколюю, розщеплюю, розділяю». — CIC[2] 804; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 870; Holub—Lyer 436; Младенов 619; РЧДБЕ 701; Frisk II 838—840; Walde—Hofm. II 493—494; Klein 1395. — Див. ще **схе́да, цідити.**

схи́ма «найвищий чернечий ступінь у православній церкві; одяг схимників», *схи́мник*, [*ски́мник*] «схимник», [*схимни́цтво*] «найсуворіший чернечий орден» Нед; — р. болг. *схи́ма*, бр. *схі́ма*, др. *скима* «одяг ченців великого образу; чернечий чин, малий і великий чернечий образ», *скыма, схима* «тс.», стсл. **скима** «чернечий одяг», **скыма** «тс.»; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. σχῆμα «чернечий одяг» є результатом семантичної видозміни гр. σχῆμα «вигляд, зовнішність, фігура; убрання, одяг». — CIC[2] 804; Фасмер III 815; ГСЭ II 274, III 195—196; Горяев 355; РЧДБЕ 701; Matzenauer LF 19, 252. — Див. ще **схе́ма.**

[**схи́рити**] «згадати; вибовкати» Нед; — неясне.

схід, *схі́день* «схід», *схі́дняк*, [*схо́день*] «схід» Нед, Пі, [*сходове́ць*] «східний вітер» Нед, *схі́дни́й*, [*схо́дний*] «східний» Нед, [*сходови́й*] «тс.» Нед, Пі, [*всхі́д*] «схід» Ж, [*всхі́дний*] «східний» Ж, [*всходо́вий*] «тс.» Ж; — бр. *усхо́д* «схід», п. wschód, ч. слц. východ, вл. wuchód, нл. wuchod, слн. vzhòd «тс.»; — похідне утворення від дієслова *схо́дити*, букв. «місце, де сходить сонце»; пор. лат. oriens «схід» від orior, -īrī «сходити». — Див. ще **з[2], ходи́ти.**

[**схіпну́ти(ся)**] «хитнути(ся), похитнути(ся) (при невеликій можливості зберегти рівновагу)» Ме; — префіксальне утворення від дещо видозміненого *хибну́ти(ся)* «хитнути(ся), похитнути(ся)». — Див. ще **з[2], хиба́ти.**

[**сходник**] (бот.) «вороняче око звичайне, Paris quadrifolia L.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, утворене від *ходи́ти* (рослина викликає сильний понос); може бути також результатом видозміни форми [*сухотник*] «вороняче око звичайне» (Носаль 223), зближеної з *ходи́ти*.

схола́ст, *схола́стик, схола́стика, схоластичний*; — р. *схола́ст*, бр. *схала́ст*, п. scholastyk, ч. слц. scholastik, болг. м. *схоласти́к*, схв. *схоластичар*, слн. sholást(ik); — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. scholasticus «шкільний» виникло з гр. σχολαστικός «який займається наукою, учений; шкільний, навчальний», похідного від σχολή «дозвілля; заняття на дозвіллі; навчання; школа», утвореного від σχη-, основи дієслова ἔχω «беру, тримаю; маю, володію». — CIC[2] 804; Горяев 355; Булыка 314—315; Kopaliński 870; Holub—Lyer 436; РЧДБЕ 701; Вуjаклија 925; Kluge—Mitzka 683; Klein 1396; Frisk I 602—604. — Див. ще **схе́ма.** — Пор. **шко́ла.**

схрон «схов, сховище»; — запозичення з польської мови; п. schron «сховище» пов'язане з schronić «сховати», якому відповідає укр. *схорони́ти*. — SW VI 48. — Див. ще **з[2], хорони́ти.**

сце́на, *сценари́ст, сценарі́й, сцена́ріус, сце́нка, сценарний, сценічний*; — р. болг. м. *сце́на*, бр. *сцэ́на*, п. вл. scena, ч. слц. слн. scéna, схв. *сцѐна*; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Széne, фр. scène, англ. scene походять від лат. scaena (scēna) «сцена, естрада, театральні підмостки, театр», яке зводиться через етруське посередництво до гр. σκηνή «намет, шатро; теат-

ральний поміст, кін, сцена», можливо, пов'язаного з σκιά «тінь», спорідненим з дінд. chāyā́ «тінь; відображення, відбиття, відблиск, блиск», перс. sāya «тінь», тох. B skiyo, алб. hije «тс.», гот. skeinan «блиск», дангл. scīnan «тс.». — CIC[2] 804; Пономарів Мовозн. 1974/2, 44; Фасмер III 816; Brückner 483; Sł. wyr. obcych 669; Holub—Lyer 432; Младенов 619; Вуjаклија 925; Gr. Fwb. 742; Dauzat 654; Klein 1394; Walde—Hofm. II 485; Frisk II 727—728, 730—731. — Пор. **ски́нія, ся́яти.**

сци́кавка, *сци́калка* — див. **си́ква.**

сцібга́ти, *сці́бом* — див. **стіба́ти.**

[**сцьов-сцьов**] (вигук, яким підкликають коней) ВеБ; — очевидно, результат видозміни форми [*ксьов-ксьов*] «тс.». — Див. ще **ксьо.**

[**сцюжник**] «батіг» Кур; — очевидно, пов'язане з р. *стега́ть* «стьобати, хльоскати, шмагати» (видозміненим на українському ґрунті), спорідненим з укр. [*застегнути*] «застібнути» (див.).

[**сцюк**] «шматок, кусок» ВеЛ; — запозичення із середньоверхньонімецької мови (з архаїчних говірок німецької мови); свн. stücke «шматок, кусок, частина» (нвн. Stück) розвинулося з двн. stucki «тс.». — ВеЛ 472; Kluge—Mitzka 760. — Див. ще **шту́ка.**

сця́ти «випускати сечу; [прискати (про кров з рани) О]», [*ща́ти*] «тс.», [*сци́кавка*] «бризкалка, шприц (дитяча іграшка)», [*сци́калка*] «тс.» Чаб, [*сицкли́ни*] «сеча», [*сицкли́ння*] «тс.», [*сицку́н*] «той, хто часто випускає сечу; сечовий міхур (у тварини) Куриленко», [*сця́ч*] «урильник», [*сця́чка*] «(хвороба) нетримання сечі», [*щи́на* (*щи́ни*)] «сеча», [*сцик*] (виг.), [*засцика́ти*] «замочувати (сечею)», [*засци́ка*] «обмочений сечею», [*за́сця́нка*] «яка замочилася сечею», [*по́сік*] «сечовий міхур (у тварини)» Куриленко, [*посцика́йло*] «випускання сечі»; — р. *сцать* «випускати сечу», бр. *сцаць* «тс.», др. *сьць* (*сець*) «сеча», п. szczać «випускати сечу», ч. слн. scáti, вл. šćeć sćeć, нл. šcaś, scaś; — псл. *sьcati, пов'язане чергуванням голосних з ітеративом sikati; — споріднене з дінд. siñcáti «виливає», ав. hinčaiti «тс.», hiχra- «рідкі екскременти», гр. ἰκμάς «волога; сік», лат. siat «випускає сечу», sissiat «тс.», двн. sīhan «цідити, текти краплями», sīgan «капати», seih «сеча», seihhen «випускати сечу», нвн. seichen «тс.», seihen «проціджувати», дангл. sēon, дісл. sīa «тс.». — Фасмер III 815—816; Brückner 545; Machek ESJČ 538; Trautmann 260; Zubatý LF 28, 32; Ernout—Meillet 1098; Zupitza GG 68; Torp 439—440; Walde—Hofm. II 531; Kluge—Mitzka 699. — Пор. **сик[1].**

счепі́ра — див. **степі́р.**

[**счо́хматися**] «відправитися в подорож» Нед; — неясне.

[**счо́хнутися**] «стертися» ВеУг; — пов'язане з п. czochać się «тертися, чухатися», спорідненим з укр. *чу́хати, чеса́ти.* — Sławski I 124; Brückner 77. — Див. ще **з[2], ся[1], чу́хати.**

[**счупурні́ти**] «схвилюватися; запишатися, зарозумітися, стати задерикуватим, бундючним» Нед; — похідне утворення від запозиченого п. czupurny «сердитий, визивний, задерикуватий», очевидно, східнослов'янського походження (пор. р. *чо́порный* «манірний; бундючний; суворий», [*чапури́ться*] «пишатися, бундючитися; елегантно одягатися», укр. *чепу́рни́й*). — Sławski I 128. — Див. ще **з[2], чепу́ри́ти.**

-сь (частка в складі неозначених займенників і прислівників типу *коли́сь, куди́сь, хтось, щось, чийсь, котри́йсь, яки́йсь*), [*-си*] ([*якийси*] «якийсь» ВеЛ); — бр. *-сь* (*калісь* «колись», *кудысь* «кудись» тощо), п. -ś (kiedyś «колись», kamoś «кудись» тощо), ч. -si (kdysi «колись», kamsi «кудись» тощо), слц. -si (kedysi «колись», kamsi «кудись» тощо), вл. -s (hdys a hdys «коли-неколи, часом»), нл. -sy (gdysy «іноді, часом», kamsy «кудись» тощо); — результат функціональної видозміни колишньої форми давального (неповнозначного) відмінка псл. si (>*сь*, ś); ототожнення з оптативом від дієслова псл. jesmь (ESSJ Sl. gr. II 607; Machek ESJČ 542; Holub—

Кор. 331; Holub—Lyer 436—437) помилкове. — Мельничук Вступ 459; Соболевский РФВ 71, 19—20; Brückner 488. — Див. ще **десь**[1].

сьиж — див. *сяжа́*.

ськати — див. **іськати.**

сьогóдні, [*сьогóдня*] «сьогодні», [*сегóдне* Нед, *сегóдні, сегóдня* тж, *сьóдні, сьóдня* Чаб] «тс.», [*сьогóні*] «зараз» Л, *сьогоде́нний, сьогóднішній*, [*сьóднішній, сьóдняшній*] Чаб; — р. *сегóдня*, бр. *сягóння, сёння*, [*сягóдні, ся́дні*], [*сягóнні, ся́нні*]; — результат стягнення др. *сєго дьнє* «цього дня», що складається із вказівного займенника *сь* «цей» та іменника *дьнь* «день» (обидва у формі род. в. одн.). — Фасмер III 589; Преобр. I 179; ESSJ Sl. gr. II 620. — Див. ще **день, сей.**

сьóмга; — бр. *сёмга*, болг. *сьóмга*; — запозичення з російської мови, р. *сёмга* надійної етимології не має; виводиться від фін. tonka «вид дрібного лосося» (Kalima 216; FUF 21, 136), від лат. salmō «лосось» (Горяев 316), від тур. semek «риба» (Matzenauer LF 19, 249). — Фасмер III 598; Преобр. II 274; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56.

сьóрбáти, *сьорбну́ти, сьорбону́ти*, [*сéрбати, сéрбнути*] «сьорбати, сьорбнути» Нед, *сьорб*, [*сьóрбанка*] «бовтанка, бурда» Ме, [*сéрбавиця*] «рідкий бульйон, рідка страва» Нед, [*сéрбанка*] «тс.» Нед; — р. [*серба́ть*], бр. *сёрбаць*, др. *сєрєбати*, п. [sorbać, siorbać, siarbać], ст. sarbać, serbać, ч. střebati, слц. strebat', вл. srĕbać, нл. srjebaś, болг. *сърбам*, м. *срба*, слн. srébati, [sŕbati], стсл. **сръбати;** — псл. *s^{b}r̥b-/s^{b}r̥b-/serb-; — споріднене з лит. surbti «сьорбати», srẽbti, sruõbti, лтс. surbt, strèbt, свн. sürpfeln «тс.», алб. gjerp «сьорбаю», gjerbe «крапля», вірм. arbi «я пив», arb «пиятика», сірл. srub «морда, рило», лат. sorbeo, -ēre «сьорбати», гр. ῥοφέω «сьорбаю»; ie. *sr̥bh-/serbh-/srebh- «сьорбати» звуконаслідувального походження. — Фасмер III 604; Преобр. II 276; Горяев 317; Brückner 481; Machek ĘSJČ 585; Holub—Кор. 356; Schuster-Šewc 1348; Младенов 623; Mikl. EW 292; Rudnicki Prasł. II 181; Trautmann 294; Karulis II 306; Mühl.—Endz. III 1125; Bezzenberger BB 17, 215; Torp 446; Walde—Hofm. II 561—562; Frisk II 663; Pokorny 1001. — Пор. **па́серб.**

[**сьóритися**] «сердитися» Нед; — неясне.

[**сьох-сьох**] «вигук, яким підкликають коней» ЛЧерк; — результат видозміни вигука [*сьовк-сьовк*] «тс.». — Див. ще **ксьо.**

сюди́, [*сюд*] «сюди» Нед, [*сюда́* Нед, *ста, суди́* тж, *сюда́йка* ВеБ, *сюда́к* ВеУг, *сюда́ка* ГрицАВ, *цюди́*] «тс.», *сюдóю*, [*цюдóю*] «сюдою»; — р. *сюда́* «сюди», [*сюды́*], бр. *сюды́*, др. *сюда, сюду* «тс.», п. [sięd͡y] «тут», ч. odsud «звідси», ст. sudy «сюди», схв. ст. *суду* «сюди», слн. [sȏd] «тс.», [odsȏd] «звідси», цсл. **сжда** «сюди», стсл. **сждоу** «тс.»; — псл. sǫda, утворене за допомогою суфікса *-nda від вказівного займенника sь «цей» (пор. *куди́, туди́*); м'якість **с'** виникла на давньоруському ґрунті під впливом форм *сєго* «цього», *сємоу* «цьому» тощо. — Фасмер III 822; КЭСРЯ 434; ESSJ Sl. gr. II 613—614; Бернекер РФВ 48, 224—225. — Див. ще **сей.**

сюжéт; — р. *сюжéт*, бр. *сюжэ́т*, ч. sujet, syžet, слц. вл. sujet, болг. *сюжéт, сúже*, м. *сижé*, схв. *сȕже*, слн. sižé, sujet; — запозичення з французької мови; фр. sujet «тема, предмет» походить від лат. subjectum «підмет», до якого зводиться й укр. *суб'є́кт.* — CIC^{2} 805; Фасмер III 822; Горяев 358; Holub—Lyer 463; РЧДБЕ 702; Вујаклија 870; Klein 1532; Dauzat 690. — Див. ще **суб'єкт.**

сюзере́н «вищий сеньйор або володар щодо васалів у феодальну епоху», *сюзеренітéт*; — р. болг. *сюзере́н*, бр. *сюзерэ́н*, п. suzeren, ч. слц. suzerén, схв. *сизерен*; — запозичення з французької мови; фр. suzerain «верховний» утворене за аналогією до souverain «государ, монарх» від ст. sus «нагорі, наверху», що походить від нар.-лат. sū-

sum з лат. sūrsum «тс.», яке виникло з *subs-vorsom, що складалося з *subs > sub «під» і vorsom > versum «повернене; направлене», пов'язаного з verto, -ere «повертати; направляти», спорідненим з дінд. vártatē «повертається», ав. varət- «тс.», лит. veřsti «перевертати», псл. *vьrtěti «вертіти», укр. *вертíти*. — CIC[2] 805; Фасмер III 822; Kopaliński 933; РЧДБЕ 702; Вуjаклија 870; Klein 1550; Dauzat 693; Walde—Hofm. II 635, 763—765. — Див. ще **вертíти, суб-.**

сюї́та «музичний твір з кількох самостійних частин, об'єднаних спільним художнім задумом»; — р. болг. *сюúта*, бр. *сюíта*, п. слц. suita, ч. suita, svita, м. *суúта*, схв. *сӯйта*, слн. suíta; — запозичене з французької мови; · фр. suite «сюїта; послідовність» виникло з нар.-лат. *sequita (< лат. secūta) «яка йде слідом», дієприкм. жін. р. від sequere (лат. sequī) «іти слідом», спорідненого з дінд. sácatē, sáścati «супроводжує, іде слідом», ав. hačaiti «тс.», тох. A säk- «іти слідом», лит. sèkti «тс.», очевидно, також псл. sočiti «стежити, сочити». — CIC[2] 805; Kopaliński 928; РЧДБЕ 702; Вуjаклија 858; Klein 1421, 1540; Dauzat 690; Walde—Hofm. II 519. — Пор. **свúта[2], сочúти.**

[**сю́кать**] «випускати сечу» ЛЖит, [*сю́сяти*] (дит.) «тс.»; — р. [*сю́кать, сю́сить*], бр. [*сю́каць, сю́сіць*] «тс.»; — результати афективної видозміни форми *сúкати (сця́ти)* «тс.». — Фасмер III 822. — Див. ще **сик[1].**

[**сюк-сюк**] «вигук, яким кличуть коней» До, [*сюнь-сюнь*] «вигук, яким кличуть лошат» Чаб; — результат видозміни вигука [*ксьо-ксьо*] «тс.», зумовленої його повторенням. — Див. ще **ксьо.**

[**сю́пати**] (дит.) «сидіти» Нед, [*сю́пкати*] «тс.» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [siupać] (дит.) «тс.» етимологічно неясне. — SW VI 121.

[**сю́ра**] «сірий сардак», [*сю́ря*] «тс.» Нед; — запозичення з угорської мови; уг. szűr «селянський сіряк, сіра свита, груба шинель», пов'язане з szürke «сірий», зводиться до фінно-уг. *śerɜ або *ćerɜ «сірий». — MNTESz III 813—814.

[**сю́равий**] «метушливий» ЛексПол; — неясне.

[**сю́рик**] «маленька лампочка» Ва; — неясне.

сю́ркати, *сюрчáти, сюркотáти, сюркотíти,* [*сюркотня́*] «сюркотання» Чаб, [*сюркóтнява*] «тс.», [*сю́рчик*] «цвіркун, коник» тж, *сюрчóк* «свисток; [цвіркун, коник Чаб]»; — бр. [*сю́ркаць*] «сюрчати», п. [siurczeć] «дзюрчати», нл. śurkotaś «цвіріньокати, щебетати (про птахів); дзюрчати»; — звуконаслідувальні утворення.

сюрпри́з; — р. болг. *сюрпри́з*, бр. *сюрпры́з*, п. siurpryza, схв. *сирприз*; — запозичення з французької мови; фр. surprise «подив; несподіванка, сюрприз» є дієприкм. жін. р. від дієслова surprendre «дивувати», утвореного з префікса sur «над», що виник з лат. super- «тс.», і дієслова prendre «брати, взяти», що виникло з лат. prehendere «хапати, взяти», утвореного з префікса prae-, пов'язаного з prae «перед», і основи дієслова -hendere, спорідненого з гр. χανδάνω «хапаю», гот. bigitan «досягати, знаходити», дісл. geta «досягати, припускати». — CIC[2] 805; Фасмер III 823; Черных II 223; Биржакова РР 1981/6, 100—104; Kopaliński 891; РЧДБЕ 702; Вуjаклија 882; Klein 1234, 1548; Dauzat 583, 693; Walde—Hofm. II 359. — Див. ще **преáмбула, супер-.**

сюрреалíзм, *сюрреалíст*; — р. *сюрреали́зм*, бр. *сюррэалíзм*, п. surrealizm, ч. surrealismus, слц. surrealizmus, болг. *сюрреали́зъм*, слн. surrealízem; — запозичення з французької мови; фр. surréalisme «надреалізм» утворене з прийменника sur «над», що виник з лат. super «тс.», і réalisme «реалізм». — CIC[2] 805; Kopaliński 932; Holub—Lyer 459; РЧДБЕ 702. — Див. ще **реáльний, супер-.**

сюртýк, *сіртýк, сертýк, сюртучи́на, сіртучи́на,* [*сертучи́на*] «сюртук, поганий сюртук», *сюртукóвий, сюртýчний*; — р. болг. *сюртýк*, схв. *сȕртука*; — запозичення з французької мо-

ви; фр. surtout «широкий верхній одяг» утворилося з прийменника sur «над», що виник з лат. super «тс.», і tout «весь, все», що походить від лат. tōtus «весь» неясного походження, до якого зводиться укр. *тота́льний*. — Фасмер III 823; Корш ИОРЯС 8/4, 42; РЧДБЕ 702; Fraenkel IF 52, 298; KZ 50, 210; Klein 1548; Dauzat 693, 718. — Див. ще **супер-, тота́льний.** — Пор. **сурду́т.**

сюсю́кати; — р. *сюсю́кать*, бр. *сюсю́каць*; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер III 823.

[**сю́сяти**] (про пищання гусеняти) Нед; — звуконаслідувальне.

ся[1] «себе (зн. в.); -ся», [*си*] «собі; ся»; — р. *-ся*, [*-си*], бр. *-ся*, др. *ся, си*, п. się, ст. si, ч. se, ст. sě, si, слц. sa, si, вл. so, sej, нл. se, полаб. să, болг. м. *се, си*, схв. *се*, [*си*], слн. se, si, стсл. **сѧ, сн;** — псл. sę, si; — споріднене з лат. sē «себе», гот. sik, нвн. sich, прус. sien «тс.»; ie. *se-, *sve-. — Фасмер III 823; Brückner 488; Machek ESJČ 538; Holub—Kop. 327—328; Schuster-Šewc 1329—1330; Младенов 576; ESSJ SI. gr. II 599—606; Trautmann 251—252. — Див. ще **свій**[1], **се́бе́.**

ся[2], *сяя* — див. **сей.**

ся-б — див. **се**[1].

[**ся́бер**] «учасник земельного володіння, компаньйон у торговому підприємстві Г; спільник по роботі Л; суперник; рідний брат жінки Л», [*ся́бра* (*сі́бра*)] «спільне землеволодіння общини або кількох общин» Нед, [*ся́бри́чка*] «суперниця» Л, [*ся́бро́*] «спільник по роботі Л; сусід Пі, Нед; спільник у якійсь поганій справі Чаб», [*себро́*] «супряжник» Л, [*ся́пра*] «суперниця, супротивниця» Пі, [*ся́про*] «супротивник» Пі, [*сі́бри*] «учасники спільного землеволодіння общини або кількох общин» Нед, [*ся́бри́нний*] «артільний, товариський, який знаходиться в спільному користуванні», [*ся́брува́ти*] «водити компанію», [*ся́брува́т*] «спрягатися для спільної обробки землі» Л, [*цаброва́ть*] «тс.» Л, [*себрава́ть*] «тс.; жити в згоді, дружити; перевозити по черзі одним конем два вози» Л; — р. *ся́бёр* «сусід; пайовик; [товариш; знайомий, приятель]», *ся́бр* «тс.», бр. *ся́бар* «товариш, приятель», *ся́бра* «тс.», [*ся́бр*] «родич, брат; товариш», др. *ся́бьръ* «сусід, член однієї общини», п. siaber «побратим, родич, кум, брат; товариш, колега», [siabr] «тс.», схв. *сѐбар* «плебей, людина нижчого стану», ст. *себрь* «учасник, половинщик, компаньйон», слн. [srebər] «селянин»; — псл. *sębrъ, не зовсім ясного походження; — на думку деяких дослідників, виникло з *sĕm-ro (із вставним -b-) і пов'язане з sĕmьja «сім'я» (Трубачев Терм. родства 166; Kalima ZfSlPh 17, 343; Vaillant Gr. comp. I 95); менш надійними є виведення від ie. *se-, so- «собі, свій» (Преобр. II 267; Fraenkel LP II 265), від східногерманського *sēmbura->*sēmbъrъ «який віддає половину доходу» (Jokl Сб. Милетич 131); неприйнятним є припущення про фінське походження слова (Mikl. EW 297), як і пов'язання з гунською племінною назвою Σάβειροι (Mikl. EW 289). — Фасмер III 824; Brückner 487; Кобилянський Зб. наук. праць I 83—86.

[**ся́вкати**] «гелготати» Нед, [*ся́вкоті́ти*] «тс.» Куз; — звуконаслідувальне утворення (пор. [*сяв, сяв, сяв*] — про гелгіт молодих гусей — КІМ).

сяга́ти, *сягну́ти, сягону́ти, сяг* «сажень; сягання; [довжина сягання рук; міра довжини (приблизно 3—4 м); 4 кубометри дров О]», [*сяга*] «сажень (дров) ВеЗа; міра довжини (приблизно 3—4 м) О», [*сага́*] «тс.» ВеБ, [*сяговина*] «сажневі дрова», [*сяга́р*] «дроворуб, що заготовляє "сягові дрова"» НЗ УжДУ 14, [*сяга́ш*] «той, хто приводить у порядок дрова» ВеУг, [*сягу́вка*] «метрові поліна» НЗ УжДУ 14, [*ся́жень*] «сажень (дров)», [*ся́жін, са́жинь, сях*] «лінійна міра» НЗ УжДУ 14, *сягни́стий* «який широко крокує, який має великий крок; широкий (про крок)», *дося́гнення*, [*досягли́вий*] «досяжний» Ж, *дося́жний*, [*засяга́ти*] «запозичати; дістати, сягнути» Пі, [*за́сяг*] (у виразі [*на за́сяг ка́менем*] «на кидок каменем») Ж, *недо-*

ся́глий, недося́жний, [*недося́жливий*] «недосяжний» Ж, *неося́жни́й* СУМ, Ж, [*неосягне́нний*] «неосяжний» Куз, [*непереся́глий*] «який не переходить через щось» Куз, [*ося́га*] «обсяг; простір» Пі, Ж, *ося́жний, о́бсяг*, [*обсяжни́й*] «об'ємистий, просторий» Ж, *посяга́ти*, [*по́сяг*] «замах, посягання, підступний намір» Нед, [*пося́гнення*] «тс.», [*посяга́тель*] «який посягає на щось» тж, [*прос(т)яга*] «простір» Пі, [*ро́зсяг*] «простір; відстань польоту» Нед, [*розся́глий*] «просторий, розлогий» Нед; — р. [*сяга́ть*] «діставати до чогось, досягати», бр. *сяга́ць* «іти, рухатися; доходити, досягати», п. sięgać «досягати; простягати руку», ч. sahat «торкати, тягнутися, простягати руку, хапатися; посягати», слц. siahat' «діставати; залізати; хапатися; звертатися, посягати, простягатися», вл. sahać «діставати; йти великими кроками», нл. segaś «простягати руку, діставати, хапати; швидко йти», болг. *пося́гам* «простягаю руку», схв. *сѐгнути се* «потягтися; простягнути руку», слн. séči «простягнути руку; простягатися», ségati «простягатися до, доходити, досягати», стсл. **сѧгнѫти** «простягнути руку»; — псл. *sęgti, sęgati; — споріднене з лит. sègti «застібати, приколювати», sagà «застібка, гудзик», sãgas «петля», лтс. segt «покривати, накривати», ірл. suanem «канат», дінд. sájati «прилягає, примикає», дперс. frahanjati «вішає, підвішує»; далі пов'язується з лит. síekti «досягати; діставати, намагатися дістати», saikìnti «приводити до присяги», síeksnis «сажень» (Machek ESJČ 535; Mikl. EW 291). — Бузук ЗІФВ 23 (1929), 21; Фасмер III 825; Brückner 490; Holub—Kop. 326; Schuster-Šewc 1264; Skok III 214; Аникин Этимология 1983, 48—57; Trautmann 252; Karulis II 164; Торр 428; Pokorny 887—888. — Пор. **прися́га, са́жень.**

[**сяжá**] «кусок тину, закріплений на чотирьох стовпах посередині річки над водою, на якому стоїть рибалка із сіткою» (оскільки річка перегороджена тином і прохід залишений тільки під сяжею, то риба йде прямо в сітку); [*сьиж*] «місце на річці чи ставку, де стоять рибальські снасті і сидить рибалка» Л, [*се́жа, сі́ежа*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з [*са́жка*] «верша». — Див. ще **сади́ти.**

сяк, *сяки́й*, [*сякі́й*] «такий» Бі; — р. бр. *сяк*, др. *сяко, сякъ*, п. siak; — псл. sjako, похідне із суфіксом -k- від займенника sь «цей», утворене за аналогією до tako «так» (від tъ «той»). — Фасмер III 826; КЭСРЯ 434; Brückner 486; ESSJ Sl. gr. II 609—610; Mikl. EW 297. — Див. ще **сей.** — Пор. **сям.**

ся́ка́ти СУМ, Нед, *ся́ка́тися* тж, [*ся́ка*] «шмарклі» Бі, [*ся́кало*] «великий ніс» Чаб, [*сяка́ч*] «чоловік з великим носом» Чаб; — [*непросяка́льний*] «водонепроникний» Куз, [*ося́кнути*] «просякнути» Ж, [*пересяка́ти*] «просякатися, всмоктувати» Нед, *просяка́ти, прося́клий, прося́кнутий*; — р. *ся́кнуть* «переставати текти», др. *сякнути* «тс.», п. siąkać «переставати текти; сякати (ніс)», ч. sákati «повільно стікати, сочитися», sáknouti «тс.», слц. siaknut' «переставати текти», siakat' «сякатися», вл. sakać «переставати текти, висихати», болг. *се́кна, се́кнам* «тс.», *се́кна се* «сякатися», м. *секне* «перестати текти, висохнути; сякати», схв. *усе́кнути* «висякати (ніс)», слн. usékniti se «сякнутися»; — псл. *sękn̨ǫti «переставати текти; сякатися»; — споріднене з лит. sèkti «убувати; міліти; вичерпуватися», seklùs «мілкий, неглибокий», suñkti «цідити; вичавлювати», лтс. sîkt «засихати», sekls «мілкий, неглибокий», свн. sîchte «мілкий», нвн. seicht «тс.», дангл. sîhte «болотистий», ірл. sesc «сухий, безплідний, який не дає молока», кімр. hysp «сухий», дінд. ásakraḥ «невичерпний»; ie. *sek- «стікати; переставати текти»; припускається (Machek ESJČ 536) зв'язок із sokъ «сік». — Фасмер III 826; Brückner 483; Schuster-Šewc 1265; Младенов 577; Skok III 216; Zupitza GG 138; Trautmann 256—257; Торр

428—429; Uhlenbeck 18; Pokorny 894. — Пор. **сік**[1].

сям; — р. бр. *сям*, др. *сѣмо* «сюди», *сѣмь, само, сямо* «тс.», п. [sam] «тут; там», [siam] «тс.», ч. слц. вл. нл. полаб. sem «сюди», болг. *са́мо* «тс.», *сам* «сям», схв. ст. sjemo, semo, слн. sèm «сюди», стсл. **сѣмо** «тс.»; — псл. sěmo, утворене за допомогою суфікса -mo від займенника sь «цей»; голосний **а** на місці **ě** з'явився під впливом tamo «там». — Фасмер III 826; КЭСРЯ 434; Machek ESJČ 541; ESSJ Sl. gr. II 606—607; Бернекер РФВ 48, 224—225; Hujer LF 29, 395. — Див. ще **сей.** — Пор. **сяк.**

[**сян**] «змій, дракон» Нед; — ч. saň «змій, дракон; відьма, фурія», слц. saňa «потвора; страховисько», вл. sanica «фурія»; — неясне; можливо, псл. *sap-nь «вогнедишне страховисько», похідне від sap- (< ie. *k̑ōp-) «сахтіти». — Machek ESJČ 537; Schuster-Šewc 1268—1269. — Пор. **са́ни.**

[**сня́ник**] (іхт.) «колючка триголкова, Gasterosteus aculeatus L. (Gasterosteus pungitius)» Нед; — неясне.

[**сня́нка**] (зоол.) «(черв'як) наяда, Nais» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з [*сян*] «змія».

[**сяпа**] (бот.) «цибуля городня, Allium cepa L.» Mak; — очевидно, результат видозміни лат. cēpa (бот.) «цибуля» (що входить до наукової назви цибулі городньої), яке зводиться до гр. *κήπη (або *κήπια) неясного походження. — Нейштадт 158; Walde—Hofm. I 201.

ся́ра — див. **сі́ра.**

[**сяснути** (*батого́м*)] «ляснути, цьвохнути (батогом)» ВеБ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ля́снути.* — Пор. **лясь.**

ся́яти, *ся́ти, сяйну́ти, сія́ти,* [*сия́ти*] «сяяти» Нед, [*сся́ти* Бі, *сния́ти* Нед] «тс.», *ся́єво, ся́йво, ся́йний, сяйли́вий, осява́ти, ося́йни́й*; — р. *сия́ть*, бр. *ззяць*, др. *сияти*, болг. *сия́я*, м. *сјае*, схв. *сијати, сја̏ти*, слн. sijáti, стсл. **сиꙗти;** — псл. sijati; — споріднене з гот. skeinan «світити, сяяти, блищати», дісл. skīna, дангл. scīnan, англ. shine, двн. днн. skīnan, нвн. scheinen «тс.», гр. σκιά «тінь», алб. hije, тох. B. skiyo «тс.», дінд. chāyā́ «блиск; тінь», перс. sāya «тінь, захист», ie. *skī-/skāi-/skəi- «сяяти, мигтіти; тінь». — Фасмер III 629; Преобр. II 291; Младенов 582; Skok III 247—248; Критенко Вступ 519; Rozwadowski Jagić-Festschr. 304; Trautmann 304; Mühl.—Endz. III 96; Persson Beitr. 700; Torp 461—462; Klein 1436; Kluge—Mitzka 641; Frisk II 730—731; Pokorny 917—918. — Пор. **сце́на.**

Т

та «і; але»; — др. *та* «і, та», болг. *та* «і, та, тому, щоб», м. *та* «і, та», схв. *тà* «та, так, адже», стсл. **тa** «і, та»; — псл. ta «та», пов'язане із займенником tъ «той»; зіставляється з лит. tuõj «зараз, зразу, негайно», tuojaĩ «тс.», гр. τῶ «тоді, потім», хет. ta «і», дінд. tāt «унаслідок цього». — Фасмер IV 5; Trautmann 311—312; Vondrák II 462; ESSJ Sl. gr. II 627—631. — Див. ще **той.**

таба́, *табе́нок* — див. **таби́н.**

[**таба́к**] «тютюн», *таба́ка* «нюхальний тютюн», [*тоба́ка, табачи́на*], *каба́ка* «тс.», *таба́чник* «той, хто нюхає тютюн», [*таба́шник, тоба́шник* Нед] «тс.», [*таба́шниця*] «табакерка» Чаб, [*таба́шня*] «тютюнова фабрика» Л, [*таба́чний*] «тютюновий» Нед, [*таба́шний*] «тс.», [*таба́чити*] «нюхати тютюн»; — р. *таба́к* «тютюн», бр. *таба́ка* «нюхальний тютюн», п. tabaka, [tobaka, tabak] «тс.», [tabak] «тютюн», ч. tabák, слн. tabak, полаб. tabat'ai (род. в.), схв. [*та̀ба̄к*], слн. tobák «тс.»; — через французьку (фр. tabac) і польську (форма *таба́ка*) мови запозичено з іспанської; icn. tabaco «тютюн» походить від аравакського tobaco «згорток тютюнового листя» (Гаїті). — Дзендзелівський УМШ 1958/2, 68; Акуленко 136; Фасмер IV 5; Черных II 223; Brückner 562; Sł. wyr. obcych 739; Machek Jm. rostl. 208; Holub—Lyer 475; Kluge—Mitzka 766; Dauzat 696; Lokotsch 60; Loewe KZ 61, 65—66; Klein 1623.

[**таба́ка**[1]] «чоловічий статевий орган Нед, Шейк; жіночий статевий орган (Ме)», [*табаче́нція*] «чоловічий статевий орган» Нед, [*каба́ка*] «тс.»; — очевидно, результат перенесення (спочатку на жіночий орган) назви *таба́ка* «нюхальний тютюн». — Див. ще **таба́к.**

[**табака**[2]] (у сполученні [*т. кукуру́зяна*] (бот.) «пухирчаста сажка кукурудзи, Ustilago maydis (D.C.) Cda.») ВеНЗн; — результат семантичної видозміни назви *таба́ка* «(нюхальний) тютюн»; зміна значення зумовлена тим, що на ураженій сажкою рослині виникають нарости — пухлини, які після розриву оболонки випускають пил. — Див. ще **таба́к.**

табаке́рка, [*табакерчи́ско*] Нед, [*табахе́рка* Нед, *табате́рка, табати́рка, табача́рка, кабати́рка*] «тс.»; — р. бр. *табаке́рка*, п. tabakierka, tabakiera, ч. tabatěrka, слц. tabatierka, болг. схв. *табаке́ра*, м. *табаке́ра, табаке́рка*, слн. tobakêra; — запозичення з польської мови; п. tabakierka походить від фр. tabatière «табакерка», що виникло зі ст. tabaquière «тс.», похідного від tabac «тютюн»; форма [*табате́рка*] запозичена з чеської або безпосередньо з французької мови. — Фасмер IV 5; Горяев 359; Sł. wyr. obcych 739; Machek ESJČ 633; РЧДБЕ 703; Вуjаклија 927; Dauzat 696; Klein 1563. — Див. ще **таба́к.**

[**та́бала**] «натовп, юрба, зграя» ВеБ, ВеНЗн; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. tábără «маса, натовп» (основне значення «табір, бівуак») запозичене зі слов'янських мов; пор. болг. *та́бор* «табір», схв. *та̑бор* «тс.». — СДЕЛМ 417; DLRM 842. — Див. ще **та́бір.**

таба́нити «веслувати в протилежний бік для руху кормою наперед, гальмування або повороту човна», [*тала́-*

нити] «занурити весло у воду, щоб затримати рух човна» Мо, Берл, [*притама́нити*] «привернути (човна до берега)» Нед; — бр. *табаніць* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *таба́нить, тава́нить* «тс.» виводиться від манс. tǫβ- «гребти веслом», tåwi, touam, touantam «тс.», спорідненого з хант. təu̯-, мар. šuem, комі *сынны,* фін. soutaa «тс.» (Kalima MSFOugr. 52, 96; Äimä Mélanges Mikkola 414; Kálmán Acta Ling. Hung. 1, 264; Лыткин—Гуляев 268); така етимологія викликає сумнів з огляду на значну поширеність слова; припускається (Шипова 298) можливість запозичення з тюркських мов (пор. тат. *табан* (*таба*) «в напрямі до», уйг. чаг. тат. *тапа* «тс.»). — Фасмер IV 6.

[**таба́х**] «гул, шум» Пі; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бах, баба́х* (пор.).

[**таба́чка**] (бот.) «жовтець отруйний, Ranunculus sceleratus L.»; — очевидно, похідне утворення від *таба́ка* «нюхальний тютюн»; мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще **таба́к.**

та́бель, [*табе́ля*] «табель» Куз, [*та́бля*] «тс.», [*та́буля*] «дошка; поземельна книга» тж, [*та́бла*] «дошка» ВеУг, *та́бельник,* [*табеля́рний*] «у вигляді таблиці» Нед; — р. бр. *та́бель* «табель», п. слц. вл. tabela «табель; таблиця», ч. tabela «таблиця», болг. *табе́ла* «табличка, дощечка з написом», м. *табе́ла* «таблиця; табель», схв. *табѐла,* слн. tabéla «тс.»; — запозичене з латинської мови через голландську (гол. tabel «таблиця; табель») і російську (форма [*табе́ля*] через польську); лат. tabella «дощечка, табличка» є зменш. від tabula «дошка, таблиця», пов'язаного з умбр. tafle «на дошці»; походження неясне; вважається (Machek ESJČ 633) запозиченим зі сходу через посередництво етруської мови (пор. ак. tuppu, звідки хет. tuppi «глиняна табличка»); пов'язання з лат. tellus «земля» (Brückner 562—563; Walde—Hofm. II 640—641) ненадійне. — CIC[2] 805; Фасмер IV 6; Sł. wyr. obcych 739; Holub—Lyer 475; РЧДБЕ 703; Вуjаклија 927; Vries NEW 719.

табе́нька — див. **тебе́нка.**

[**табин**] «шовкова цупка тканина», [*та́бін*] «тс. СУМ; сорт тканини Нед», [*таба́*] «шовкова гладенька тканина» Бі, [*табе́нок*] «тс.» тж, [*полутабе́нок*] «рід шовкової тканини»; — запозичення з польської мови; п. [tabin] (зменш. [tabinek]) «сорт шовкової тканини» походить від фр. tabis «муарована шовкова тканина», яке через посередництво іспанської мови (ісп. tabí) зводиться до ар. attābī «тс.», пов'язаного з назвою околиці Багдада at-Attābíyah, де виготовлялася ця тканина. — Фасмер IV 6; Brückner 563; Dauzat 696; Klein 1563.

[**табі́вка**] «гуцульська шкіряна торбина з орнаментом, яку носять на ремені через плече», [*та́бла*] «тс.», [*табу́ла, табу́ра*] «(шкіряна) торбина через плече» О; — результат видозміни форми [*тобі́лка*] «тс.; ранець» (див.).

та́бір, [*та́бор*] «табір Г; літній польовий стан для колгоспної худоби Л», [*та́бур*] «табір Нед, Шейк; літній польовий стан для худоби Л», *та́бори́ще* СУМ, Нед, [*та́борисько*] «таборище; табір, бівуак» Нед, [*табо́рщина*] «військовий табір, польова служба, походи; битва» Нед, *таборя́нин, та́бори́тися* СУМ, Нед, *таборува́ти*; — р. болг. м. *та́бор,* бр. *та́бар,* п. tabor, ч. слц. слн. tábor, схв. *та̑бор*; — загальноприйнятої етимології не має; останнім часом виводиться з чеської мови, де первісно означало гуситський табір та було пов'язане з назвою міста і, далі, біблійної гори Tábor «Фавор» (Москаленко УІЛ 31; Shevelov Hist. phonol. 533; Machek ESJČ 633; Holub—Kop. 378; Holub—Lyer 475; Мельников Slavia 36/1, 109—110; Sławski JP 38/3, 230; Sł. wyr. obcych. 739; Nemeth Acta Ling. Hung. 3, 431—446); здебільшого вважається запозиченням з тюркських мов (пор. крим.-тат. tabur «воєнний обоз»). — Макарушка 13; Фасмер IV 6—7; Дмитриев 562; Мелиоранский ИОРЯС

10/4, 130; Korsch AfSlPh 9, 672; Mikl. EW 346; Mikl. TEl II 167—168; MNTESz III 818—819.

табле́тка; — р. бр. болг. *табле́тка*, п. tabletka, ч. слц. tabletka, tableta, м. *табле́та*, схв. *таблѐта*, слн. tablẹ́ta; — запозичення з французької мови; фр. tablette «плитка, таблетка» є зменш. від table «дошка, плита, таблиця», що походить від лат. tabula «тс.». — КЭСРЯ 435; Sł. wyr. obcych 739; Brückner 563; Holub—Lyer 475; Вуjаклија 927; Klein 1563; Dauzat 696. — Див. ще **та́бель.** — Пор. **табли́ця, табло́.**

табли́ця, [*таблички*] «палітурки» О, *табли́чний*, [*табличкова́тий*] «у вигляді таблиці» Нед, [*табличко́вий*] «тс.» тж; — р. *табли́ца* «таблиця», бр. *табліца* «тс.», др. *тавла* «дошка, таблиця», п. tablica «таблиця; дошка», ч. tabulka «тс.», слц. tabuľka «таблиця», tablica «дошка», tabla «тс.», нл. tablica «плитка, дощечка», болг. *та́блица* «таблиця», м. *таблица* «грифельна дошка», схв. *та̀блица* «таблиця; дощечка, табличка; грифельна дошка», слн. táblica «табличка, дощечка (з написом)»; — запозичення з польської мови, в якій утворене від нар.-лат. tabla «дошка, таблиця», що виникло з лат. tabula «тс.». — CIC^2 805; Richhardt 105; Коваль 149; Фасмер IV 6; Hüttl-Worth 16; Sł. wyr. obcych 739; РЧДБЕ 703. — Див. ще **та́бель.** — Пор. **табле́тка, табло́.**

табло́; — р. бр. *табло́* «табло», ч. tablo (tabló) «монтаж фотографій випускників і викладачів», слц. tableau «табло», болг. *табло́* «дошка (для оголошень, повідомлень); демонстраційна дошка; картина, велика фотографія», м. *табло* «демонстраційна дошка; табло», схв. *табло* «картина; малюнок; наочна демонстрація», слн. tablọ́ «картина, малюнок»; — запозичення з французької мови; фр. tableau «картина, зображення; таблиця, дошка» є зменш. від table «дошка, таблиця», що походить від лат. tabula «тс.». — CIC^2 805; Коваль 149; Крысин ВКР V 84—85; Holub—Lyer 475; РЧДБЕ 703; Вуjаклија 927; Klein 1563; Dauzat 696. — Див. ще **та́бель.** — Пор. **табле́тка, табли́ця.**

та́бу́ СУМ, Куз; — р. бр. болг. *табу́*, п. ч. слц. tabu, м. *табу*, схв. *табу*, слн. tabú; — запозичене з мови корінних жителів Полінезії через англійську (англ. taboo, tabu «табу, заборона»); полінезійське тарu «священний, недоторканний» (букв. «надзвичайно відзначений») утворене з ta «відзначити» і pu «дуже, надзвичайно».— CIC^2 806; Коваль 84—85; Kopaliński 953—954; Holub—Lyer 475; Kluge—Mitzka 766; Dauzat 696—697; Lokotsch 156; Klein 1564.

табу́н, *табу́нник, табу́нщик, табуни́тися*; — р. бр. болг. *табу́н*, п. tabun, схв. *табун*; — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. *табун* «табун, стадо», тур. крим.-тат. *табым* «тс.» зіставляються з монг. tabun «п'ять». — Фасмер IV 7; Черных II 223; Горяев 156; Огиенко 31, 34; Шипова 299—300; Дмитриев 544; Максимов РР 1971/5, 80—82; Brückner 563; Mikl. EW 346; Mikl. TEl II 168; Lokotsch 156; Räsänen Versuch 453.

табуре́т, *табуре́тка*, [*табуре́ток*] «табуретка» ЛЖит, [*табаре́тка* О, *табо́рек* О, *табо́рчик* О, *табуре́тчина* Шейк] «тс.»; — р. *табуре́т*, бр. *табурэ́т, табурэ́тка*, п. taboret, taburet, ч. taburet, слц. taburet, taburetka, болг. *табуре́тка*, м. *табуре́т*, схв. *табурет*, слн. taburét; — запозичення з французької мови; фр. tabouret «табурет, табуретка» є зменш. від фр. ст. tabour «табурет; барабан», що походить від ар. ṭabūl, мн. від ṭabl «барабан». — Москаленко УІЛ 53; Фасмер IV 7; Черных II 223—224; Sł. wyr. obcych 739; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 703; Kluge—Mitzka 766; Klein 1564; Dauzat 697.

[табу́рка] «верх над возом»; — неясне; можливо, пов'язане з [*та́бур*] «табір».

[тава́] «сковорода, жаровня Мо; форма для випікання хліба ГрицАВ», [*тава́*] «велика полив'яна миска» Прок; — запозичення з молдавської мови; молд.

тава́ «піднос; лист, жарівка», рум. távă «тс.», як і болг. *тава́* «лист, жарівка», м. *тава* «сковорода; таз (для варення)», схв. *тàва* «сковорода», походять від тур. tava (taba) «сковорода», що зводиться до перс. tâba «тс.». — РЧДБЕ 703; Mikl. EW 347; Matzenauer 345; СДЕЛМ 417; DLRM 848; Lokotsch 161; Радлов III 983; Räsänen Versuch 451.

таве́рна; — р. бр. болг. *таве́рна*, п. tawerna, taberna, ч. слц. taverna, слн. tavêrna; — запозичення з італійської мови; іт. taverna «таверна, шиночок; трактир» походить від лат. taberna «дощана хатина; приміщення, крамниця, харчевня», що виникло, очевидно, з *traberna, похідного від trabs «колода, брус, балка», спорідненого з гр. τέραμνον «хата, житло», τέρεμνον «тс.», ірл. treb «приміщення», дангл. þorp «село», англ. thorp, двн. thorf, нвн. Dorf «тс.», гот. þaúrp «маєток», лит. trobà «хата». — CIC² 806; Sł. wyr. obcych 747; Holub—Lyer 478; Klein 1576, 1610; Walde—Hofm. II 639, 696—697.

[**тавле́тка**] «грифельна дошка»; — утворене від цсл. **тавла** «дошка», що походить від сгр. τάβλα «дошка», яке зводиться до лат. tabula «дошка, таблиця». — Фасмер IV 7; ГСЭ II 280, III 196. — Див. ще **та́бель.**

тавли́нка (заст.) «табакерка з дерева або берести»; — р. *тавли́нка* «тс.», бр. [*тавлі́нка*] «берестяна табакерка»; — не зовсім ясне; пов'язується (Фасмер IV 8) з р. [*таволи́новой*] «з таволги». — Див. ще **та́волга.**

та́волга (бот.) «Spiraea L.», *та́волóжник* «Aruncus Adans. УРС; [таволга зарубчаста, Spiraea crenata L.; гадючник в'язолистий, Filipendula ulmaria Maxim. (Spiraea ulmaria) Mak]», [*таволжник*] «таволга звіробоєлиста, Spiraea hypericifolia L.» Mak, [*таволжа́нник*] «таволга дібровна, Spiraea chamaedrifolia Buru (L.)» Нед, Шейк, [*та́волговий*] «який стосується таволги», [*таволжа́ний*] «тс.» Шейк; — р. *та́волгá* «таволга; таволожник», п. tawuła, [tawołha], ч. tavolník, слц. tavol'ník «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. *тубылгы* «таволга», кирг. *табылгы, тобулгу* «тс.», тур. tabulga «таволожник», чаг. *табулғу*, телеут. алт. *табылҕы* «тс.» споріднені з монг. tavilga «таволга верболиста, Spiraea salicifolia L.»; помилковою є думка (Шахматов ИОРЯС 7/1, 304) про слов'янське походження слова. — Макарушка 14; Фасмер IV 8; Шипова 300; Анненков 339; Горяев 444; Machek ESJČ 637; Jm. rostl. 100; Holub—Lyer 478; Räsänen Versuch 452.

тавóт, *тавóтник*; — р. бр. *тавóт*, п. towot (з рос.), слц. tavot; — неясне.

та́ври «племена, які жили в Криму в I тисячолітті до н. е.», *та́вр, таври́ча́нин, Таври́да, Та́врія*; — р. *та́вры*, бр. *та́ўры*, п. Taurýda, ч. Taurové; — засвоєна книжним шляхом давньогрецька назва скіфського племені Ταῦροι. — Фасмер IV 8.

тавро́, *таврува́льник, таврува́ти*, [*ната́врити*] «накласти тавро»; — р. *тавро́*, бр. *таўро́*; — результат видозміни давнішого **товро́*, запозиченого з тюркських мов; тур. tuğra (tūra) «монограма султана», дтюрк. tuγraγ «монограма, печатка хана; розпорядження хана» виводяться з перської мови. — Огиенко 34; Фасмер IV 8; Шипова 300; Korsch AfSlPh 9, 675; Lokotsch 164; Räsänen Versuch 496.

[**тавро́т**] «дитяча гра в хованки Г, Шейк; крик, яким ловлять тих, хто грається в хованки Шейк»; — очевидно, запозичене з гебрайської мови через посередництво мови ідиш. — Шейк 8.

тавтоло́гія, *тавтологі́чний*; — р. болг. *тавтоло́гия*, бр. *таўталóгія*, п. tautologia, ч. tautologie, слц. tautológia, м. *тавтологија*, схв. *таутолòгија*, слн. tavtológija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tautologíe, фр. tautologie, англ. tautology походять від пізньолат. tautologia, яке зводиться до гр. ταυτολογία (букв. «говоріння того самого»), що складається з основ ταυτο- «те саме», яке виникло внаслі-

док стягнення тò «те», спорідненого з псл. тъ «той», і αὐτό «саме», та -λογια, похідного від λόγος «розум, слово». — CIC² 806; Sł. wyr. obcych 747; Holub—Lyer 478; РЧДБЕ 704; Vujaklija 934; Gr. Fwb. 748; Dauzat 702; Klein 1576. — Див. ще **авто-, ло́гіка, той.**

таган́ «триніжок для казана», [*таган́и*] «пристрій для підвішування колиски під час праці на полі» Л, *таган́е́ць, таган́о́к*, [*таганкú*] «триноги, на які може чіплятися решето чи колиска» Мо, [*таганáшка*] «один із нижчих сортів кримської солі», [*таганува́ти*] «зупинитися в степу для приготування їжі», [*натага́нити*] «багато накласти; багато наготувати», [*стага́нювати*] «здіймати казан з тагана»; — р. *таган́* «таган», бр. [*таган́*] «чотиринога підставка під кухонний посуд», болг. *тига́н* «сковорода», схв. *тȕгāњ*, стсл. **таганъ, тиганъ** «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. туркм. *таган* «таган», тур. крим.-тат. *тыɣан* «сковорода з ручкою» походять від гр. τήγανον (τάγηνον) «сковорода», нгр. τηγάνι «тс.» неясного походження, можливо, пов'язаного з τήκω «розтоплюю». — Макарушка 13; Огиенко 55; Фасмер IV 9; ГСЭ I 391, III 197; Шипова 300—301; Горяев 359; Дмитриев 544; Matzenauer 341; Скорчев БЕ 1956/2, 159; Радлов III 1305; Räsänen Versuch 477; Meyer EW 69; Frisk II 845.

[**тагун**] (бот.) «хризантема лучна, ромашка, Chrysanthemum leucanthemum L.» Mak; — результат видозміни форми **тягун*; пор. р. [*тягун*] «тс.» Анненков; назва зумовлена тим, що ця рослина вживається для витягування дрібних плоских глистів. — Див. ще **тягти́.**

[**тад**] «туди; тоді» Нед, [*та́ди́*] «тс.» тж, [*тадива́й*] «туди»; — р. [*тады́*] «тоді», бр. *тады́* «тс.», ч. tady «тут; ось», слц. tade «туди; там», схв. *та̏д* «тоді», *та̀дā*, слн. [táda], tedàj «тс.»; — псл. tad-, що є подовженням займенникової основи to- (пор. *тоді́*); споріднене з лит. tadà «тоді», дінд. tadā́, ав. taδa «тс.». — Фасмер IV 68; Holub—Kop. 382; Machek ESJČ 639; ESSJ Sl. gr. II 632—633. — Див. ще **тоді́, той.** — Пор. **туди́.**

Тадéй (чоловіче ім'я), *Тадíй, Фадéй, Та́дик*, ст. *Θаддѣй* (1627); — р. *Фадéй*, бр. *Фадзéй, Тадзéй*, п. Tadeusz, ч. Tadéaš, слц. Tadeáš, болг. *Тадéй*, м. *Тадеј*, схв. *Та́де*, *Та̀дија*, слн. Tadej, стсл. **Тадєи, Тадѣи, Ѳадѣи;** — запозичення з грецької (частково з латинської) мови; гр. Θαδδαῖος (лат. Thaddaeus, Thaddeus) загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від гебр. Taddáy, очевидно, пов'язаного з арам. t^{e}dhayyā̆ (мн.) «груди» (Klein 1597); зіставляється також з гебр. taddē «хвала» (Вл. імена 91; Спр. личн. имен 465).

таджи́к; — р. *таджи́к*, бр. *таджы́к*, п. Tadżyk, ч. Tádžik, слц. Tadžik, схв. *Таџик*; — запозичення з тюркських мов; тур. чаг. *таџік* «таджик (так називаються перси, що живуть у Середній Азії)» (Радлов III 913) походить від сперс. tāčīk «араб; перс-магометанин», яке зводиться до ар. Ṭāy «одне з арабських племен на півночі»; пов'язується також (Еремеев Этнонимы 134) з назвою *тат* (тюрк. tat) «іранець». — Фасмер IV 10; Агеева 162—163; Hübschmann 86—87; Horn 81—82; Зап. Колл. востоковедов 5, 80.

[**тадь**] «адже, так Шейк, Нед, ВеУг; отож О», [*тат*] «адже», [*ать*] «тс.»; — результат скорочення [*та́дьже*] «адже» Шейк, що є варіантом [*та́дже*] «тс.» Шейк, утвореного внаслідок злиття *та* і *адже́*. — Див. ще **адже́, та.**

таж, *та́же́* «таж»; — п. [taż, taże] «тс.»; — результат злиття *та* і *ж, же*; пор. *але ж*. — Див. ще **же¹, та.**

таз, *та́зик, тазо́к*; — р. бр. *таз*, др. *тазъ* «металева кругла відкрита посудина», болг. *тас* «таз», *таз* (анат.) «таз», м. *тас* «металева тарілка; шалька», схв. *та̏с* «тс.», *та́са* «таз»; — запозичення з тюркських мов; тур. tas «чаша, чашка; миска, таз», крим.-тат. *тас* «тс.», тат. *тас* «великий таз для обмивання», аз. *тас* «таз, чаша» походять

від ар. ṭássa^{h}, tass «чашка», яке зводиться до перс. täsht «чашка, блюдце». — Фасмер IV 10; Черных II 224; Шипова 301; Дмитриев 545; Скоряев БЕ 1956/2, 163; РЧДБЕ 704; Korsch AfSlPh 9, 672; Вуjаклија 934; Mikl. EW 347; Mikl. TEI II 171; Hübschmann Arm. 266; Lokotsch 160—161; Kluge—Mitzka 771; Klein 1575. — Пор. **та́ця.**

Таїсія (жіноче ім'я), *Таїса, Та́ся, Та́я*, ст. *Таісіа* (1627); — р. *Таи́сия*, бр. *Таіса*, болг. *Таисия*; — запозичення з грецької мови; гр. Θαΐς є іменем відомої куртизанки; припускається також зв'язок з виразом τα῎Ισιος «належна Ісіді» (від ῎Ισις «Ісіда»). — Вл. імена 162; Спр. личн. имен 524; Илчев 474.

таї́ти, [*та́ювати*] «таїти» Шейк, *тає́мни́ця* СУМ, Шейк, [*тає́мнощі*] «таємні справи, речі, які треба ховати», *таїна́, та́їнство*, [*таїтель*] «затаювач» Нед, *та́йна*, [*та́йниця*] «тайна» Нед, [*та́йнощі*] «таємниці», [*та́йня*] «тс.» тж, *та́йни́к* СУМ, Нед, [*тайника́р*] «який робить таємницю з дрібниць» Нед, [*та́я*] «обізнана в багатьох таємницях жінка; подруга-сусідка» Л, *тає́мний, таємни́чий, та́йний, та́йко́м* СУМ, Нед, *тайкома́*, [*тайчако́м*] «таємно, потайки» НЗ УжДУ 26/2, [*втайне́ний*] «утаємничений» Ж, [*в-по́тайці*] «потайки» Ж, [*зата́йливість*] «хитрість, лукавство» Ж, [*ізпотенька́*] «несподівано» Пі, [*невта́йний*] «неутаюваний» Куз, [*отає́нниця*] «затаювачка» Ж, [*ота́й*] «таємно» Ж, *потайни́к, потаємний*, [*потаєний*] «таємний» Куз, *пота́йливий, потайни́й, потаємки, потаємці*, [*пота́єнці*] «потай» Г, Куз, *по́тай, по́тайки, потайко́м, по́тайно, по́тайці, прита́єний*, [*притаєнний*] «потайний», [*прита́йкуватий*] «таємний, прихований» Нед, *спо́тайна, спо́тайня, спо́тання*, [*спо́таньга*] «зненацька, несподівано, раптово» Л [*спо́тая, спо́теньга, спо́теня*] «тс.» Л, [*спо́тиньга*] «нишком», [*спотинька́*] «несподівано» Пі, [*ута́йник*] «затаювач» Куз, [*упо́тай*] «таємно, секретно»; — р. *тайть*, бр. *таіць*, др. *таити*, п. taić, ч. tajit, слц. tajit', вл. tajić, нл. tawiś, [tajiś], болг. *тая́*, м. *таи*, схв. *та́јати*, слн. tajíti, стсл. **таити;** — псл. tajiti; — споріднене з дінд. tāyúḥ «злодій», ав. tāyu- «тс.», tāya- «крадіжка», гр. τητάω «грабую», τηΰσιος «марний, даремний», хет. tajezzi (tajazzi) «краде», дірл. tāid «злодій»; ie. *(s)tāi- «таємно; красти». — Фасмер IV 11; Черных II 224; Горяев 359—360; Brückner 563; Machek ESJČ 634; Holub—Kop. 379; Schuster-Šewc 1495; Младенов 630; Skok III 434; Mikl. EW 345; Trautmann 313; Uhlenbeck 111; Bartholomae 647; Гамкрелидзе—Иванов 748. — Пор. **тать.**

[та́йбола] «тайга» Куз; — р. [*та́йбола*] «густий, труднопрохідний ліс», п. tajboły «простори, вкриті лісами»; — через російську мову запозичено з фінської; фін. taipale, taival (род. в. taipallen) «шлях, відстань, перешийок» споріднене з карел. taival, taibale- «тс.». — Фасмер IV 11; Kalima 223; Лыткин—Гуляев 277.

тайга́, *тайгови́к, тайжа́нин*; — р. бр. *тайга́*, п. ч. слц. вл. tajga, болг. *та́йга*, м. *тајга*, схв. *та̑јга*, слн. tájga; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується (Räsänen Toivonen Comment. 131) з телеут. шор. *таіба* «скелясті гори», алт. *taika* «тс.», спорідненими з тур. dağ «гора», tau «тс.»; більшість дослідників (Акуленко 142; Sł. wyr. obcych 741; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 704) вважає запозиченням з якутської мови, де *тайга* означає «густий, непрохідний ліс». — Фасмер IV 11; Черных II 224—225; Цыганенко 467; Шипова 302; Мурзаев РР 1969/1, 91.

тайм; — р. бр. *тайм*, п. tajm; — запозичення з англійської мови; англ. time «час» (дангл. tīma «час, період, тривалість життя») споріднене з діслл. tīmi «час», дінд. dā́ti, dyáti «ріже, ділить», гр. δαΐζω «ділю, розділяю, розподіляю», вірм. ti «вік». — CIC^{2} 806; ССРЛЯ 15, 41; Klein 1616, 1618.

тайме́нь (іхт.) «Hucho taimen Pallas»; — р. бр. *тайме́нь*, болг. *таймен*;

— через російську мову запозичене з фінської; фін. taimen «тс.» споріднене з ест. taim «тс.». — CIC² 806; Фасмер IV 11; Черных II 225; Kalima 223.

[**та́йник**] (бот.) «підмаренник справжній, медівник, Galium verum L.» ВеБ, [*затай*] «тс.» Mak, [*потайник*] «підмаренник м'який, G. mollugo L.» Mak; — пов'язане з *таї́ти*; пор. інші назви: [*тай-зі́лля* ВеБ, *затай-зі́лля* Mak]; мотивація назви неясна. — Див. ще **таї́ти.**

та́йстра, *тайстри́на*, [*ка́йстра*] «тайстра» Ж, [*стра́йста*] «торба, з якої годують коней» Мо; — р. [*та́йстра*] «великий мішок», бр. [*та́йстра*] «торба», п. tajstra «торба для харчів»; — запозичення з румунської мови; рум. tráistă «торба, торбина, сумка» (пор. алб. trájstë «тс.») зводиться до віз.-гр. τάγιστρον «торбина для фуражу»; деякі дослідники (Фасмер II 162, IV 12; Brückner 564; Sł. wyr. obcych 741; Mikl. EW 109; Bárczi 302) схильні виводити *та́йстра*, рум. tráistă з лат. canistrum «кошик, корзина». — Vrabie Romanoslavica 14, 175; Vincenz 9; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 129, 139—140; Фасмер ГСЭ III 198—199; Machek ESJČ 635; Meyer EW 434—435; IF 2, 441—442; СДЕЛМ 431; DLRM 872. — Пор. **ка́йстра, таніс́тра, торніс́тра.**

тайфу́н; — р. бр. болг. *тайфу́н*, п. ч. вл. tajfun, слц. слн. tajfún, м. *тайфун*, схв. *тàјфӯн*; — запозичення з англійської мови; англ. typhoon «тайфун», що зазнало впливу ар. ṭufān «вихор, ураган» (з гр. τῦφῶν «тс.»), походить від кит. tai fung «тайфун», букв. «великий вітер», утвореного з tai «великий» і fung «вітер». — Акуленко 141; CIC² 807; Фасмер IV 12; Черных II 225; Kopaliński 955; Holub—Lyer 476; Въгленов БЕ 1967/1, 48—51; Вуjаклија 928; Kluge—Mitzka 767; Klein 1670.

так, [*та́ко*] «так», *та́кечки*, [*такі́чко*] «такечки» ВеЗа, *та́кеньки, таки́*, [*такє́*] «таки» ВеБ, [*та́ко́й*] «тс.» ВеБ, Шейк, *та́ки́й* СУМ, О, *такéнний, такелéнний*, [*такéлецький*] «таке́нний», *такі́вський*, [*тако́в*] «такий» Нед, [*тако́вий*] «такий Г, Шейк, *такісіньки́й, такісі́чний*, [*такі́ський*] «таківський Нед; такісіньки́й», *та́кати*, [*та́кач*] «який підтверджує, свідчить, підтакує» Шейк, [*та́кість*] «властивість такого» Шейк, [*втакови́тися*] «влаштуватися, розміститися, заспокоїтися» Ме, *відта́к*, [*зтак*] «так» Нед, [*стак*] «тс.» Пі, Нед, [*нестáк*] «не стільки, не так то», *перета́к, підта́кувати*, [*підта́качка*] «людина, що підтакує», *потака́ти*, [*пота́кувати*] «підтакувати», *потака́йло*, [*потака́ч*] «який підтакує», [*потако́вник*] «тс.», *пота́чка*, [*прита́кувати*] «підтакувати Г; присідати ВеЗн», [*притакну́ти*] «підтакнути, погодитися; присісти», [*притакови́ти*] «дати притулок, розмістити», [*притакови́тися*] «статися»; — р. бр. *так*, др. *тако, такъ*, п. ч. слц. вл. tak, нл. tak, tako, полаб. tok, болг. *така́*, м. *така*, схв. *та̀ко, та̀ко, та̀кō*, слн. takó, стсл. **тако;** — псл. tako «так», takъ «такий», утворені за допомогою суфікса -ko від займенникової основи ta- (з *tō-, подовження to-, пор. togo, tomu, tomь), пов'язаної з вказівним займенником tъ «той»; пор. лит. tóks «такий», [tókias] «тс.», а також (з іншим суфіксом) tālis «тс.». — Фасмер IV 12; Черных II 225; Brückner 564; Machek ESJČ 634; Holub—Kop. 379; Schuster-Šewc 1495—1496; Младенов 628; Skok III 431—432; ESSJ Sl. gr. II 634—641; 643—644; Trautmann 312. — Див. ще **той.**

такела́ж «сукупність усіх снастей судна», *такела́жник, такела́жити;* — р. бр. болг. *такела́ж*, п. takielaż, ч. слц. takeláž, схв. *такела́жа*, слн. takeláža; — запозичення з голландської мови; гол. takelage «такелаж, снасті» утворене за допомогою суфікса -age від takel «такелаж», пов'язаного з tak «гілка; сук», спорідненим із снн. tacke «зубець», норв. tagg «зубець; колючка», сангл. takken «прикріплювати». — CIC² 807; Фасмер IV 12; Вуjаклија 928; Kluge—Mitzka 767, 871; Klein 1565; Vries NEW 720.

таки́р «глиниста рівнина в пустелях і напівпустелях Середньої Азії та Казахстану»; — бр. *такы́р*, болг. *таки́ри* (мн.); — запозичення з російської мови; р. *такы́р* «тс.» походить від туркм. *такыр* «такир; рівний, гладкий, голий», спорідненого з кирг. каз. *такыр*, узб. *такир* «тс.», башк. тат. *такыр* «рівний, гладкий, голий», чув. *такăр* «тс.». — СІС[2] 807; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 54; ССРЛЯ 15, 72; Шипова 302—303; Егоров 228; Räsänen Versuch 457.

та́ко́ж, *та́коз* «також» ВеБ, *та́кже, та́кжень* «тс.» Нед; — р. *та́кже*, др. *тако жє, такъ жє*, п. także, takoż, ст. takież, ч. taktéž, слц. taktiež, нл. także; — результат злиття др. *тако жє, такъ жє*, що складається з *тако, такъ* «так» і підсилювальної частки *жє* «же, ж». — Brückner 564; Machek ESJČ 634; ESSJ Sl. gr. II 642—643. — Див. ще **же[1], так.**

[**та́кой**] «також», [*та́ки*] «тс.» ВеУг; — р. ст. *такы, таки*, ч. také «тс.»; — похідне утворення від *так*, [*та́ко*] «так»; пор. *таки́*, [*та́ко́й*] «таки», п. [takoj] «тс.». — Фасмер IV 13; Machek ESJČ 634. — Див. ще **так.**

[**та́кось**] «так»; — результат злиття *так*, [*та́ко*] «так» і *-сь* (<si); можливо, виникло під впливом *я́кось*, пор. вираз [*я́кось-та́кось бу́де*] «якось буде». — Див. ще **-сь, так.**

[**такрі́к**] «торік» Нед, [*такрі́чний*] «торішній»; — результат злиття ст. *такъ рокъ* «торік» (Тимч., Матеріали). — Див. ще **рік, так.** — Пор. **торі́к.**

та́кса[1] «стабільна розцінка на товари або визначений розмір оплати за певний вид праці; [оцінка заподіяної шкоди в полі або лісі О]», [*та́кція*] «такса» Шейк, *таксáтор, таксáція, таксувáльник, таксаці́йний, таксувáти*, [*перетаксувáти*] «переоцінити» Куз; — р. бр. болг. м. *та́кса*, п. вл. taksa, ч. слц. taxa, схв. *та̀кса*, слн. táksa; — через польське посередництво запозичено із середньолатинської мови; слат. taxa «визначена ціна» походить від лат. слат. taxo, -āre «оцінювати, визначати ціну», пов'язаного з лат. tango, -ere «торкатися; обмацувати, мацати», спорідненого, очевидно, з гр. τεταγών «який схопив», дангл. paccian «поплескувати». — СІС[2] 807; Фасмер IV 13; Черных II 225—226; Горяев 360; Смирнов 287; Brückner 564; Kopaliński 955; Holub—Kop. 380; Holub—Lyer 478; Вуjаклија 928; Kluge—Mitzka 774; Klein 1570, 1577; Walde—Hofm. II 647, 652. — Пор. **такт, та́нгенс.**

та́кса[2] (порода собак); — р. бр. *та́кса*, п. taks, болг. *дакс*; — запозичення з німецької мови; нім. Dachshund «такса (собака)», букв. «борсукова собака», містить у своєму складі основу Dachs «борсук», споріднену з гол. das «тс.», дінд. tákṣati «теслярує, будує», гр. τέκτων «тесляр, будівельник», лат. texo, -ere «ткати, плести, вити; будувати», лтс. tēst «тесати», псл. tesati, укр. *теса́ти*. — СІС[2] 807; Фасмер IV 13; Горяев 360; Vries NEW 106; Frisk II 867; Klein 395; Kluge—Mitzka 119. — Див. ще **теса́ти.**

таксі, *таксúст*; — р. болг. *таксú*, бр. *таксі*, п. taksówka, ч. слц. taxi, taxík, м. *такси*, схв. *та̀кси*, слн. táksi; — запозичення з французької мови; фр. taxi «таксі» утворене з taximètre «лічильник таксомотора» і пов'язане з taxe «такса, тверда ціна», taxer «встановлювати тверду ціну, оцінювати», що походить від лат. taxo, -āre «оцінювати, визначати ціну». — СІС[2] 807; Черных II 226; Sł. wyr. obcych 741; РЧДБЕ 705; Вуjаклија 929; Dauzat 702. — Див. ще **та́кса[1].**

таксоно́мія (біол.) «учення про принципи класифікації в застосуванні до об'єктів живої природи»; — р. болг. *таксоно́мия*, бр. *таксано́мія*, п. taksonomia, ч. taxonomie, слц. taxonómia, слн. taksonomíja; — запозичення з французької мови; фр. taxonomie «таксономія» утворене з основ гр. τάξις «порядок, організація», пов'язаного з τάσσω «ставлю, кладу, розміщую», спорідненого, очевидно, з лит. pa-togùs «зруч-

ний», і -νομίᾱ від νόμος «законоположення, закон». — CIC² 807; Sł. wyr. obcych 741; Klein 1577; Frisk II 845—846. — Див. ще **автоно́мія.** — Пор. **та́ктика, тані́стра.**

таксофо́н «телефон-автомат»; — р. болг. *таксофо́н*, бр. *таксафо́н*, схв. *таксофон*; — утворене з основ *та́кса* «норма оплати» і *-фон* від гр. φωνή «голос; звук». — CIC² 807; РЧДБЕ 705; Вуjаклија 929. — Див. ще **та́кса[1], фоне́тика.** — Пор. **магні́тофо́н, телефо́н.**

такт «метрична музична одиниця; ритм руху, дії; почуття міри», *та́ктовий, такто́вний, безта́ктний*, [*не́такт*] «відсутність такту» Куз; — р. бр. болг. м. *такт*, п. ч. слц. вл. takt, схв. *та̀кт*, слн. tákt; — запозичення з німецької і французької мов; нім. Takt «метрична музична одиниця; ритм руху, дії», фр. tact «почуття міри» походять від лат. tāctus «дотик, доторк; відчуття дотику; відчуття», пов'язаного з дієсловом tango, -ere «торкатися», спорідненим, очевидно, з гр. τεταγών «який схопив», дангл. paccian «поплескувати». — CIC² 807; Коваль 164; Фасмер IV 13; Горяев 360; Brückner 564; Kopaliński 955; Holub—Lyer 476; Holub—Кор. 379; РЧДБЕ 705; Вуjаклија 929; Kluge—Mitzka 767; Dauzat 697; Walde—Hofm. II 647. — Пор. **та́кса[1], та́нгенс.**

та́ктика, *та́ктик, тактúчний*; — р. болг. м. *та́ктика*, бр. *та́ктыка*, п. taktyka, ч. слц. вл. taktika, схв. *та̀ктика*, слн. táktika; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Taktik, фр. tactique, англ. tactic, tactics, нлат. tactica походять від гр. τακτικά «тактика», форми с. р. мн. від прикметника τακτικός «тактичний», пов'язаного з прикметником τακτός «розставлений, вишикуваний» і дієсловом τάσσω «ставлю, розставляю; шикую», спорідненим, очевидно, з лит. pa-togùs «зручний». — CIC² 807; Коваль 176; Фасмер IV 13; Kopaliński 955—956; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 705; Gr. Fwb. 744; Dauzat 697; Klein 1565; Frisk II 845—846. — Пор. **си́нтаксис, таксоно́мія, тані́стра.**

[**такува́ти**] «руйнувати, знищувати» Нед, [*стакува́ти*] «зруйнувати Нед; скасувати, знищити Чаб»; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. тур. tak «звук топтання; здавлений», телеут. tak «витоптаний, голий».

тал (бот.) «верба п'ятитичинкова, верболіз, Salix pentandra L.», *та́ла́* «тс.; [верба козяча, Salix caprea L.] Mak», [*та́льник*] «верба попеляста, Salix cinerea L.» Шейк, Нед, [*та́ли́на*] «один кущ талу; багато талу» Шейк, Нед, [*талажча́ник*] «верба прутовидна, Salix viminalis L.», [*нетала*] «верба розмаринолиста, Salix rosmarinifolia L.» Mak; — р. *тал* «верба»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. кирг. каз. чаг. уйг. алт. шор. *тал* «верба», дтюрк. tal «тс.»; помилковим є припущення (Uhlenbeck 112; Hofmann 351; Torp 184) про слов'янське походження слова і спорідненість з дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «винна пальма», гр. τῆλις «гуньба свіже сіно, Trigonella foenum-graecum L.», лат. tālea «пагін, саджанець», лит. atólas «отава», talõkas «дорослий». — Фасмер IV 13—14; Шипова 303; Дмитриев 545; Mikl. EW 346; Mikl. TEI II 169; Севортян III 130—131; Räsänen Versuch 457.

талаба́н — див. **балабан[4].**

талаба́нити «шваркотати, базікати, тарабанити»; — р. [*талабо́нить, талаба́нить*] «базікати, тарабанити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тараба́нити* (пор.).

[**тала́бати**] «топтати, товкти (ногами)» Нед, [*талабува́ти*] «тс. Нед, топтати болото Ба», [*талаба́їти*] «хвилювати?, збурювати?», [*тала́баний*] «товчений» Чаб, *розталабо́ваний* «розмішений», [*сталабува́ти*] «знищити (врожай)» (про тварин) Досл. і мат. IV; — п. [tałabać] «топтати, толочити»; — очевидно, пов'язане з *талува́ти* «топтати, витоптувати» (див.).

[**талавíря**] «чабанська пісня» Шейк, Нед; — похідне утворення від приспіву в чабанській пісні [*талавірі-вірі-вірі*].

[**талала́й**] «базіка, балакун», *талала́йка*, [*талала́йко*] «тс.», [*талала́я*] «гуляння в гурті» Корз; — р. *талала́кать* «шваркотати, базікати», [*талала́ка*] «базіка», бр. [*талалу́й*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 14. — Пор. **талала́йка.**

талала́йка «балалайка; [рід пісні] Шейк, Нед», [*таладáйка*] «балалайка» Чаб; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *талала́йка* «базіка, балакуха». — Пор. **балала́йка, талала́й.**

[**талала́йство**] «набрід» Нед, [*таладáйство*] «непевні люди» Корз, [*тарала́йство*] «збиранина (натовп)» О; — п. tałałajstwo «наволоч, набрід, голота», tałatajstwo, [taładajstwo] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*тала́нда́ти*] «клопотатися; ходити і наглядати», п. [tałędać się (tałyndać się)] «волочитися, вештатися, тинятися». — Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Brückner 564. — Пор. **тала́нда́ти.**

тала́н[1] «доля, життєвий шлях; талант», [*тала́нниця*] «щаслива, щасливиця», [*тала́нний*] «щасливий», [*тала́нли́вий*] «щасливий Г; талановитий, обдарований Шейк, Нед», [*тала́ни́стий*] «щасливий, удачливий», *тала́ни́ти* СУМ, Шейк, *безтала́нник, безтала́ння, безтала́нний, неталáн, обезтала́нити*; — р. бр. діал. *талáн*; — запозичення з тюркських мов; тур. talan «пограбування, грабіж», чаг. *malan* «грабіж, здобич», кирг. *талан* «щастя» є похідними від тюрк. tala «грабувати, нищити»; менш переконливим є пов'язання (Критенко Мовозн. 1973/2, 32) з *тала́нт*. — Макарушка 13; Огієнко РМ 1938/12, 525; Коваль 111; Фасмер IV 14; Шипова 304; Горяев 360; Дмитриев 562; Mikl. EW 346; Mikl. TEI II 169; Lokotsch 158; Räsänen Versuch 458. — Див. ще **талува́ти.**

[**тала́н**[2]] «вимучений, худий кінь» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *талáн* «шкапа», рум. talán «тс.» виводяться від тур. talan «пограбування, грабіж». — СДЕЛМ 418; DLRM 843. — Див. ще **тала́н**[1].

[**тала́нда́ти**] «ходити коло господарства, доглядати за ним, клопотатися Г; тупцювати; ходити і наглядати Нед», [*таландува́ти*] «тс. Г, Нед; нишпорити, шукати; тяжко працювати О», [*таландити*] «доглядати» О, [*таланкува́ти*] «берегти, доглядати, дбати» Нед, [*тала́нува́ти*] «працювати ВеУг; тяжко працювати О», [*тала́н*] «робота ВеУг; виснажуюча праця О», [*тала́нник*] «робітник» О; — п. [tałędać się (tałyndać się)] «волочитися, вештатися, тинятися», ч. [talandovat] «бродити»; — неясне; пов'язане з [*кала́мити*] «бідувати», [*каланди́ти*] «тс.», [*кала́нник*] «бідняк». — Пор. **кала́дник.**

тала́нити — див. **таба́нити.**

таланкува́ти — див. **тала́нда́ти.**

тала́нт, *талановúтий*, [*талантовúтий*] «талановитий» Чаб; — р. болг. *тала́нт*, бр. м. *та́лент*, п. ч. слц. вл. talent, схв. *тàленат*, слн. talènt; — запозичення з французької мови; фр. talent «талант, хист» походить від пізньолат. talentum «тс.», яке розвинулось на грунті лат. talentum «грецька міра ваги і грошова одиниця», що походить від гр. τάλαντον «ваги; одиниця ваги; грошова одиниця», пов'язаного з τάλας, род. в. τάλαντος «страждений, нещасний; болісний, важкий», спорідненим з дінд. tulā́ «ваги», tulayati «піднімає, зважує», лат. tollo, -ere «піднімати», tolero, -āre «нести», тох. В tal- «піднімати», тох. А täl- «тс.», гот. þulan «виносити, терпіти, страждати», діcл. þola, дангл. þolian «тс.», лит. tìltas «міст». — CIC[2] 808; Коваль 110—111; Фасмер IV 14—15; Черных II 226; Горяев 360; Будагов Ист. слов 156—160; Brückner 564; Kopaliński 956; Holub—Kop. 379; Holub—Lyer 476; Младенов 628; Вуjаклија 929; Dauzat 698; Gamillscheg 835—836; Walde—Hofm. II 643; Frisk II 847, 848—849.

[**талáнта́ти**] «бовтатися, хитатися» Дз; — афективне утворення.

талáнь — див. **толáнь.**

тала́пати «утворювати характерні звуки під час ходіння в розтоптаному

або великому взутті; [каламутити воду, хлюпаючись у ній; бруднити чимось рідким]», [*таля́пати*] «тс.» Шейк, Нед, *теле́пнути, тала́п* (виг.), [*таля́п*] «талап» Шейк, [*таля́пу́-таля́пу́*] (вигук для вираження тривалого рівномірного бовтання в рідині), *теле́п*, [*талапани́на*] «копирсання в брудній рідині Ме», [*таля́пало*] «чоловік, який возиться з рідиною, розливаючи її; нехлюй, нечепура», [*таля́палка*] «жінка, яка возиться з якоюсь рідиною; замазура, нехлюя, нечепура», [*таляпани́на*] «заняття, возня з чимось рідким; мазанина, ляпанина», [*таляпу́щий*] «який любить возитися з рідиною, розливаючи її», [*таля́пи*] «помиї» Нед, *зателе́патися, зателе́паний, зателе́пувати́й, зателе́па*; — п. [tałapać się] «плескатися, хлюпатись у воді»; — звуконаслідувальне утворення, похідне від вигуку *тала́п* ([*таля́п*], *телеп*); пор. *ля́пати* від вигуку *ляп*.

та́лер — див. **та́ля́р.**

та́лі «судновий вантажопідіймальний механізм із системи блоків», *таль* «тс.», *тале́вий*; — р. *та́ли*, бр. *та́лі*, п. talia; — через російську мову запозичено з голландської; гол. talie «талі; кінець (троса)» походить від іт. taglia «поліспаст», що виникло з лат. tālea «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненого з дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «витка пальма», гр. τᾶλις «доросла дівчина, наречена», лит. atólas «отава», talõkas «дорослий». — CIC^2 808; Фасмер IV 15; Meulen 207—208; Sł. wyr. obcych 742; Matzenauer 342; Vries NEW 721; Kluge—Mitzka 768; Walde—Hofm. II 643; Frisk II 892—893. — Пор. **та́лія.**

та́лій[1] (хімічний елемент, метал); — р. *та́ллий*, бр. *та́лій*, п. tal, ч. thallium, слц. tálium, болг. *та́лий*, схв. *талијум*, слн. tálij; — запозичення з новолатинської мови; нлат. thallium «тс.» утворено від гр. θαλλός «паросток, пагін, молода гілка, зелена гілка», спорідненого з вірм. dalar «зелений, свіжий; зелень», алб. dal «сходжу (про рослини)»; назва була зумовлена зеленою лінією в спектрі талію. — CIC^2 808; Волков 64; Фигуровский 121—122; Kopaliński 956; РЧДБЕ 706; Vujaklija 930; Frisk II 649—650.

[та́лій[2]**]** (бот.) «житняк пухнатоквітковий, Agropyrum dasyanthum Led.»; — неясне; можливо, пов'язане з цсл. **талии** «зелена гілка», що походить від гр. θαλλίον, пов'язаного з θαλλός «тс.», спорідненим з вірм. dalar «зелений, свіжий; зелень», алб. dal «сходжу (про рослини)». — Leskien IF 19, 207; Walde—Hofm. II 643.

[тали́рка] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Nees.» ВеНЗн; — результат семантичної видозміни назви [*тали́рка*] «тарілка»; пор. інші назви цієї рослини: [*тарелка, тари́вка, тарілка, тарілки́, тарілці́*]; назва зумовлена тим, що квітки айстри зібрані в суцвіття (кошики), які за своєю формою нагадують тарілки. — Див. ще **таріль.** — Пор. **тарілка.**

талісма́н; — р. болг. м. *талисма́н*, бр. *талісма́н*, п. слц. talizman, ч. talisman, схв. *талѝсмāн*, слн. tálisman; — запозичення з французької мови; фр. talisman «талісман» походить від ісп. talisman, що виникло з нар.-ар. ṭilsamā́n, мн. від ṭilsā́m, якому відповідає ар. ṭílasm «тс.», що походить від сгр. τέλεσμα «посвячення, таїнство», яке розвинулося з гр. τέλεσμα «податок; грошова сума», похідного від τελέω «закінчую; виконую, здійснюю; плачу; уводжу в таїнства, посвящаю», пов'язаного з τέλος «звершення, здійснення; закінчення, кінець», τῆλε «далеко, удалину». — CIC^2 808; Фасмер IV 15; Черных II 226; Горяев 380; Kopaliński 956; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 706; Vujaklija 930; Matzenauer 342; Dauzat 698; Kluge—Mitzka 768; Falk—Torp 1244; Klein 1567. — Див. ще **теле-.**

та́лія, [*та́лійка*] «ватний жилет, фуфайка-безрукавка Мо; ватна жилетка без рукав Берл; ліфчик Чаб»; — р. болг. *та́лия*, бр. *та́лія*, п. talia, ч. слц. tajle; — запозичення з французької мови; фр. taille «ріст, стан, талія» пов'я-

зане з tailler «рубати, тяти, різати», що виникло з нар.-лат. *taliare «тс.», похідного від лат. tālea «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненого з дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «винна пальма», гр. τᾶλις «доросла дівчина, наречена», лит. atólas «отава», talõkas «дорослий». — Фасмер IV 15; Черных II 226—227; Горяев 360; Holub—Lyer 476; Младенов 629; Dauzat 697; Walde—Hofm. II 643. — Пор. **та́лі, та́льба.**

та́лму́д СУМ, Нед, [*та́льмуд*] «талмуд» Нед, *талмуди́зм, талмуди́ст, талмуди́чний*; — р. бр. болг. *талму́д*, п. Talmud, Tałmud, ч. слц. вл. talmud, схв. *Тàлмӯд*, слн. talmúd; — запозичення з гебрайської мови; гебр. talmūdh «учення» пов'язане з lāmádh «учився», спорідненим з арам. lᵉmadh «тс.», сір. lammēdh «привчав», ак. lamādu «учитися». — CIC[2] 808; Kopaliński 956; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 706; Вуjаклија 930; Klein 1568.

талові́рка «дрібна засолена риба, сорт оселедців», [*талові́рство*] «промисел соління риби», [*толові́рство*] «тс.», [*талові́рщик*] «той, хто займається промислом соління риби» Шейк, Нед; — р. [*талави́рка*] «20 пудів дрібної білої риби, близько 4000 штук», [*талови́рка*] «маленький лящ, якого спіймали під льодом»; — вважається утвореним з основ talъ «талий» і virъ «джерело, вир» (букв. «яка з'являється з талої води»); може бути пов'язане і з [*талува́ти*] «топтати, натоптувати, щільно укладати» (як усяка риба, щільно укладена в бочку, зокрема оселедці). — Фасмер IV 15. — Див. ще **вир, та́нути.** — Пор. **талува́ти.**

тало́н; — р. бр. болг. *тало́н*, п. вл. talon, ч. слц. слн. talón, м. *талон*, схв. *тàлӧн*; — запозичення з французької мови; фр. talon «п'ята, каблук; прикуп, талон (у картах)» походить від нар.-лат. *tālōnem, зн. в. від *tālō «п'ята», що розвинулося з лат. tālus «кісточка, щиколотка; п'ята», яке виникло, очевидно, з *taxlos (пор. taxillus «гральна кісточка», зменш. від tālus). — CIC[2] 808; Фасмер IV 16; Черных II 227; Горяев 360; Kopaliński 956; Machek ESJČ 635; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 706; Dauzat 698; Gamillscheg 836; Kluge—Mitzka 768; Walde—Hofm. II 645.

талува́ти «топтати, витоптувати; недбало ставитися, не берегти речей, [натоптувати, щільно укладати, пакувати Шейк]», *пота́ла* «з'їдання, знищення», [*ста́лувати*] «попсувати (річ недбалим ставленням)», [*сталува́тися*] «перевтомитися» Корз; — р. [*таловáть*] «красти», [*ста́ловать*] «знищити»; — запозичення з тюркських мов; тур. аз. тат. кирг. крим.-тат. алт. телеут. шор. *тала* «терзати, роздирати, нищити, кусати; грабувати, плюндрувати» споріднене з монг. tala «грабувати». — Фасмер IV 15; Шипова 304—305; Mikl. TEI II 169; Севортян III 134—137; Räsänen Versuch 458.

[**таль**[1]] «заложник» Шейк; — р. [*таль*] «застава, заложник», др. *таль* «заложник», ч. ст. tál «застава», схв. *тàлац* «заложник», слн. tálec, стсл. **таль** «тс.»; — псл. *taljь «застава, заложник», споріднене, очевидно, з лат. tāliō «відплата», кімр. tal «платити, винагороджувати, оцінювати», брет. ст. tal «платник», ірл. taile «заробітна плата», нвн. zahlen «платити», гр. τέλος «платіж, податок, мито»; менш обґрунтованим є пов'язання (Much WuS 1, 47) з лат. tālea «пагін, саджанець», гр. τᾶλις «доросла дівчина, наречена», дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «винна пальма». — Machek ESJČ 634—635.

[**таль**[2]] «жереб» Нед; — неясне; можливо, результат семантичної видозміни назви [*таль*] «заложник».

[**та́льба**] «пліт сплавного дерева»; — очевидно, пов'язане з рум. tăiá (<*tal'a) «різати, рубати, колоти», що походить від лат. tālio, -āre «тс.», пов'язаного з tālea «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненим з дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «винна пальма», гр. τᾶλις «доросла дівчина, наречена», лит. atólas «отава», talõkas «дорослий». — Vincenz 8; СДЕЛМ 444; DLRM 849; Puşcariu 157;

Walde—Hofm. II 643. — Пор. **та́лі, та́лія, талюва́ти.**

та́львег «найнижча частина долини, балки, річища»; — р. бр. *та́львег*, п. talweg, болг. *та́лвег*; — запозичення з німецької мови; нім. Tálweg «тальвег; дорога через долину» складається зі слів Tal «долина» (свн. двн. tal), спорідненого з гот. днн. dal, діcл. dalr, англ. dale «тс.», гр. θόλος «печера, кругла будівля, парна лазня круглої форми», псл. dolъ «долина», укр. *діл*, і Weg «дорога» (свн. двн. wëc), спорідненого з гот. wigs, днн. weg, діcл. vegr, англ. way «тс.». — CIC^2 808; ССРЛЯ 15, 84; РЧДБЕ 706; Kluge—Mitzka 767, 842. — Див. ще **діл.**

тальк; — р. *тальк*, бр. *тальк, та́лька*, п. слц. talk, ч. talek, болг. м. *талк*, схв. *талк*; — запозичено з французької мови через німецьку (нім. Talk «тс.»); фр. talc походить від icп. talque, що виникло з ар. ṭálaq, talq «тс.». — CIC^2 809; Фасмер IV 16; Machek ESJČ 635; Matzenauer 342; Kluge—Mitzka 768; Dauzat 698; Klein 1566.

та́лька «моток пряжі, ниток; [сіра нитка, що йде на виготовлення невода Берл]»; — бр. *та́лька*, п. talka, tala «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *та́лька* «тс.» пов'язане з *та́ли* «талі». — Фасмер IV 16. — Див. ще **та́лі.**

та́льма «жіноча довга накидка без рукавів»; — р. бр. *та́льма*, п. talma, болг. *та́лма*; — назва пов'язана з прізвищем французького актора *Тальма́* (Talma, François-Joseph, 1763—1826). — CIC^2 809; Фасмер IV 16; РЧДБЕ 706.

[**та́льок**] «болячка» Нед; — неясне.

[**талья́н**] «сітка, що опускається на дно моря і піднімається, коли надійде риба Г, Шейк; ятір великого розміру Берл»; — р. [*талья́н*] «сітка, що опускається на дно моря і піднімається, коли надійде риба»; — запозичення з турецької мови; тур. *талјан, далјан* «дерев'яний пристрій для ловлі риби», очевидно, є похідним від dal «занурювати», спорідненого з крим.-тат. тат. діал. *дал*, кар. кумик. каз. ног. *тал* «тс.». — Фасмер IV 17; Шипова 305; Mikl. TEl Nachtr. I 26; Севортян 1980 133—134.

талья́нка «однорядна російська гармонія»; — бр. *талья́нка* «тс.»; — запозичене з російської мови; р. *талья́нка* «тс.» виникло з *италья́нка* «італійка» (пор. укр. [*тальянка*] «італійка» Шейк, [*таліянка*] «тс.»), похідного від *Ита́лия* «Італія». — Фасмер IV 17; ССРЛЯ 15, 86; Булич ИОРЯС 1, 328—329.

[**талюва́ти** (*ка́рти*)] «тасувати (карти), тримати банк Куз; ділити на рівні частини Ба», [*таліюва́ти*] «тасувати» Нед, *та́лія* (у грі в карти); — р. *та́лия* «талія», бр. *та́лія*, п. talia «тс.», ч. talón «частина карт, що залишилася після роздачі гравцям», слц. talón «талія, колода карт», схв. *та̀лōн* «частина карт, що залишилася після роздачі гравцям», слн. talón «тс.»; — запозичення з німецької і французької мов; нім. taillieren «тасувати (карти), тримати банк» походить від фр. tailler «рубати, тяти; тримати банк», taille «талія», що виникли з нар.-лат. *taliare «рубати, тяти», пов'язаного з лат. tālea «прут, кіл; пагін, саджанець». — ССРЛЯ 15, 81; Dauzat 697. — Див. ще **та́лія.** — Пор. **та́лі, та́льба.**

та́ля́р СУМ, Куз, *та́лер*, [*та́рель*] «таляр»; — р. бр. болг. *та́лер*, п. talar, ст. taler, ч. tolar, слц. toliar, вл. toleŕ, нл. tolaŕ, схв. *та̀лӣр*, слн. tólar; — через польську мову запозичено з німецької; нім. Táler (старовинна німецька срібна монета) виникло внаслідок скорочення Joachimstaler «тс.», утвореного від Joachimstal, букв. «долина святого Йоахима» (у Чехії), місця, де добувалося срібло і де вперше (в 1519 р.) була викарбувана ця монета. — CIC^2 808; Шелудько 47; Коваль 110; Чернов ЛБ VII 35—36; Hüttl—Worth 17; Richhardt 105; Brückner 564; Kopaliński 956; Machek ESJČ 646; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Vujaklija 930; Kluge—Mitzka 768. — Пор. **до́лар.**

там, [*та́ма*] «там», [*та́маньки* Шейк, Нед], *та́маньки*, [*та́мечка* Шейк], *та́-*

мечки, [*та́мика* Л, *та́мики* Л, *та́мій* Нед, *та́мі́ка* Нед, *та́мка*, *та́мкай* ВеБ, *та́мкоки* О, *та́мки*, *тамки́ва*, *тамкі́ва* Шейк, *та́мкова* О, *та́мо* Шейк, Нед, *та́мой* Нед, *та́мок*, *та́монь* Нед, *та́монька* Нед, *та́моньки* Нед, *та́мусь*] «тс.», [*та́мецький*] «тамошній» Нед, [*тамéшній*, *тамóшний* Нед], *тамóшній* СУМ, Нед «тс.», [*відта́м*] «звідти»; — р. бр. болг. *там* «там», др. *тамо* «там; туди», *тамъ* «тс.», п. tam «там», [tamo], ст. tamo «тс.», ч. слц. вл. нл. tam «там; туди», полаб. tom «там», м. *таму* «там; туди», [*тамо*], схв. *тàмо* «тс.», слн. tàm «там», стсл. **тамо** «тс.»; — псл. tamo «там», утворене за допомогою суфікса -mo від займенникової основи ta- (з *tō-, подовження to-), пов'язаної з вказівним займенником тъ «той»; пор. лтс. tām у nuo tām «звідти», гр. τῆμος «тоді», дор. τᾶμος «тс.». — Фасмер IV 17; Черных II 227; Brückner 564; Machek ESJČ 635; Младенов 629; ESSJ Sl. gr. II 644—646; Kozlovskij AfSlPh 10, 657; Mühl.—Endz. IV 147; Frisk II 894. — Див. ще **той.** — Пор. **так.**

та́ма «загата, гребля; [перешкода СЧС]», *тамува́ти* «вгамовувати, заспокоювати; [трамбувати, утоптувати Шейк]»; — запозичення з польської мови; п. tama «загата, гребля, дамба; перешкода, перепона» походить від свн. tam «дамба, гребля, загата» (нвн. Damm «тс.»), спорідненого з англ. dam, дфриз. dâmm, діcл. dammr «тс.», гот. faúr-dammjan «загороджувати» і, можливо, гр. θέμεθλα «фундамент». — СЧС 294; Шелудько 47; Sł. wyr. obcych 742; Brückner 564; Matzenauer 342; Kluge—Mitzka 120.

тамада́ «розпорядник бенкету»; — бр. *тамада́*; — запозичення з російської мови; р. *тамада́* походить від груз. tamada «тс.». — CIC^2 809; КЭСРЯ 436; Цыганенко 468; ССРЛЯ 15, 89; ТСБМ V 468.

Тама́ра (жіноче ім'я), *Та́ма*, *То́ма*, ст. *Θамáръ* «долон(я)...» (1627); — р. бр. болг. *Тамáра*, ч. слц. Tamara, стсл. **Тамара, Тамарь, Ѳамара**; — запозичення з гебрайської мови; гебр. Tāmā́r, букв. «фінікова пальма»; — споріднене з ар. tāmāra «тс.». — Вл. імена 162; Беринда 210; Петровский 206; Спр. личн. имен 524; Илчев 475. — Див. ще **тамари́нд.**

тамари́нд (бот.) «Tamarindus indica L.»; — р. болг. *тамари́нд*, бр. *тамары́нд*, п. tamarynda, tamaryndowiec, ч. слц. tamarind, слн. tamarínda; — запозичено з іспанської мови через німецьку (нім. Tamaríndе); icп. tamarinda «тс.» походить від ар. tamr Hindī «індійський фінік», що складається з назв tamr «фінік», спорідненого з гебр. tāmā́r «пальмове дерево, фінікова пальма», арам. tamrā́ «фінік», cip. t^{ĕ}martā́, еф. tamr «тс.», та Hindī «індійський». — CIC^2 809; ССРЛЯ 15, 89; Sł. wyr. obcych 742; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 706; Klein 1568. — Пор. **тамари́ск.**

тамари́ск (бот.) «Tamarix L.», *тама́ри́кс* СУМ, Нед, *тамари́скові*, *тамари́ксові*; — р. болг. *тамари́ск*, *тамари́кс*, бр. *тамары́ск*, п. tamaryszek, ч. tamaryšek, слц. tamariška, схв. *та́марис*, *тама́риска*, слн. tamaríska; — запозичення з пізньолатинської мови; пізньолат. tamariscus виникло з лат. tamarīx «тамариск», що походить від гебр. tāmā́r «пальмове дерево, фінікова пальма» або ар. tamr «фінік», споріднених з арам. tamrā́ «фінік», cip. t^{ĕ}martā́, еф. tamr «тс.». — CIC^2 809; ССРЛЯ 15, 90; Sł. wyr. obcych 742; Machek ESJČ 635; Holub—Кор. 379; Holub—Lyer 477; Klein 1568. — Пор. **тамари́нд.**

[**тама́цькати**] «напихати» Шух; — неясне; можливо, пов'язане з *та́ма* (див.).

тамбу́р[1] «ударний східний інструмент, рід барабана; стародавній музичний струнний інструмент», [*та́мбор*] «барабанщик; барабан» Нед, *тамбури́н*; — р. бр. *тамбу́р* «барабан», п. tambor «барабанщик; барабан», tambur «тс.», ч. tambor «барабанщик», tambur «барабан», слц. tambur «тамбурин, бубон», tambura «балканський музичний

інструмент», болг. *тамбура́* «східний струнний інструмент», м. *тамбура* «струнний інструмент», *тамбур* «тс.; барабан», схв. *та̀мбура* «струнний інструмент», *тамбур* «барабан; барабанщик», слн. tambúr «барабан», tambúra «струнний інструмент», támbor «барабанщик»; — запозичене з французької мови (форма [*та́мбор*] через польську); фр. támbour «барабанщик» походить від ар. ṭabū́l, мн. до ṭabl «барабан», зближеного з нар.-ар. ṭanbū́r «лютня, мандоліна» (ар. ṭunbū́r «тс.»). — CIC[2] 809; Макарушка 13; Фасмер IV 17—18; Holub—Lyer 477; Dauzat 698; Gamillscheg 833; Lokotsch 159; Klein 1569.

та́мбур[2] «прибудова біля входу в приміщення; закритий майданчик пасажирського залізничного вагона»; — р. бр. *та́мбур*, п. tambor, tambur, болг. *тамбу́р*, схв. *тамбур*; — запозичення з французької мови; фр. tambour (архіт.) є результатом семантичної видозміни tambour «барабан». — CIC[2] 809; Фасмер IV 17—18; РЧДБЕ 706—707; Dauzat 698. — Див. ще **тамбу́р**[1].

[**та́мбур**[3]] (бот.) «кушир занурений, Ceratophyllum demersum L.»; — неясне.

[**тамбу́рок**] «рід ручних п'ялець», *та́мбур* «вишивання або плетіння петля в петлю»; — р. *та́мбур* «в'язання або вишивання петля в петлю», бр. *та́мбур* «тс.; [крючок для в'язання мережива]», [*тамбу́рка*] «крючок для в'язання мережива», п. tamborek «п'яльці», tamburek, tambor «тс.»; — через польську мову запозичене з французької; фр. tambour «п'яльці» є результатом семантичної видозміни назви tambour «барабан» (п'яльці мають барабаноподібну форму). — CIC[2] 809; Фасмер IV 17—18; Sł. wyr. obcych 743; Dauzat 698; Klein 1569. — Див. ще **тамбу́р**[1].

тамга́ «клеймо, тавро, мітка як знак власності; герб, печатка або підпис; торговельне мито на Русі в епоху татаро-монгольського ярма»; — р. бр. *тамга́* «тс.», др. *тамъга* «клеймо, тавро, печатка; вид податку, уведеного на Русі татарами; торгове мито», п. tamga «знак на монетах з іменем і титулом султана або хана», болг. *дамга́* «пляма; клеймо, тавро; штемпель, печатка», схв. dàgma «клеймо, тавро, знак», danga «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. уйг. тат. *тамҕа* «клеймо, тавро, знак власності; печатка», чаг. *тамҕа* «тс.; мито, стягуване з купців, проїжджих», кирг. чув. *тамга* «клеймо, тавро», туркм. *тагма* «тс.; знак, мітка», тур. damga «клеймо, тавро; штемпель», аз. *дамға* «тс.», дтюрк. tamγa «печатка, відбиток». — Огиенко 34; Фасмер IV 18; Шипова 305—306; Дмитриев 545; Горяев 360; Sł. wyr. obcych 743; РЧДБЕ 173; Bern. I 178; Mikl. EW 39; Mikl. TEl I 281; Matzenauer 342; Lokotsch 38.

[**тамди́й**] «туди» Нед; — результат стягнення форми [*таммтуди́й*] «тс.» Нед, варіанта *таммтуди́* «тс.» (пор. п. tamtędy «туди, он туди; тудою, он тудою», ч. tamtudy «он туди, тудою», слц. tamtade «он туди»). — Див. ще **там, туди́**. — Пор. **тамтади́**.

таме́тов — див. **те́метів**.

[**таміка**] (орн.) «садова славка, Sylvia borin Bodd.» Шарл; — неясне.

тамо́жня; — бр. *тамо́жня* «митниця», др. *таможьникъ* «збирач особливого податку при татарському управлінні на Русі; збирач торгового мита», п. [tamożnia] «митниця»; — запозичення з російської мови; р. *тамо́жня* утворене від др. *тамъга* «вид податку, уведеного на Русі татарами; торгове мито». — Огиенко 34; Фасмер IV 18; Черных II 227; КЭСРЯ 436; Цыганенко 468; Шипова 306—307; Bern. I 178. — Див. ще **тамга́**.

тампо́н, *тампона́ж, тампона́ція, тампонува́ти;* — р. бр. болг. м. *тампо́н*, п. tampon, ч. слц. слн. tampón, схв. *та̀мпōн*; — запозичення з французької мови; фр. tampon «пробка, затичка; тампон» є назалізованим варіантом форми tapon «жмут одягу, білиз-

ни», утвореної за допомогою суфікса -on від франк. *tарро, спорідненого з двн. zapho «затичка», нвн. Zapfen, дангл. tæppa, англ. tap «тс.». — CIC[2] 809; Sł. wyr. obcych 743; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуjаклија 931; Dauzat 698; Kluge—Mitzka 874; Klein 1569.

[**тамтади́**] «туди», [*тамтади́ль*] «тс.» Шейк, Нед; — складне утворення з *там* і [*тади́*] «туди», пор. *тамтуди́* «туди» (від *там* і *туди́*), п. tamtędy «туди, он туди; тудою, он тудою», ч. tamtudy «он туди, тудою», слц. tamtade «он туди». — Див. ще **там, туди́.**

тамта́м «ударний музичний інструмент, різновид гонга»; — р. бр. болг. *тамта́м*, п. tam-tam, ч. слц. tamtam, схв. *тамтам*, слн. tamtám; — запозичене з мови гінді через французьку (фр. tam-tam «тс.»); гінді ṭamṭam «барабан» є звуконаслідувальним утворенням. — CIC[2] 809; Фасмер IV 18; Koraliński 957; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Dauzat 698; Kluge—Mitzka 768; Klein 1569; Lokotsch 158—159.

тамте́шній, [*тамте́йший*] «тамтешній», [*тамто́чний* Нед, *тамту́ський*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми *тамо́шній*, зумовленої впливом *туте́шній* (від *тут*); пор. п. tamtejszy «тамтешній», tutejszy «тутешній». — Див. ще **там.**

[**тамті́ль**] «звідти, звідтіль» Нед, Шейк, [*стамті́ль*] «тс.» Шейк; — очевидно, результат видозміни запозиченого п. [z tamtela, stamtela] «тс.» (пор. п. [z tela, stela] «звідси, звідсіль»), зближеного з *відті́ль*, *звідті́ль*. — Див. ще **там, тільки.**

тамува́ти — див. **та́ма.**

тан — див. **тане́ць.**

[**танана́**] (вигук здивування); — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. р. [*тана́кать, тананы́кать*] «мугикати, наспівувати про себе», п. [tana] (приспів), болг. *тананúкам* «наспівую потихеньку, мугикаю», м. *тананика* «наспівує».

та́нгенс, *тангенціа́льний*; — р. бр. болг. *та́нгенс*, п. ч. слц. вл. tangens, м. *тангéнта* «дотична», схв. *тангенс*, слн. tángens; — запозичення з латинської мови; лат. tangēns «який дотикається» є дієприкм. від tango, -ere «торкати, дотикатися», спорідненого, очевидно, з гр. τεταγών «який ухопився, який схопив», дангл. pæccian «поплескувати, ніжно торкатися, гладити». — CIC[2] 810; Коваль 164; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуjаклија 931; Walde—Hofm. II 647; Klein 1570. — Пор. **такт.**

та́нго, [*та́нко*] «танго» О; — р. м. *та́нго*, бр. *та́нга*, п. ч. слц. вл. tango, болг. *танго́*, схв. *танго*, слн. tángo; — запозичення з іспанської мови Аргентини (ісп. tango «тс.»). — CIC[2] 810; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуjаклија 931; Klein 1570.

та́ндем; — р. болг. *та́ндем*, бр. *тандэ́м*, п. ч. слц. вл. tandem, схв. *тандем*, слн. tándem; — запозичення з англійської мови; англ. tandem «розташування один за одним; тандем» походить від лат. tandem (*tamdem) «нарешті, кінець кінцем», що складається з tam «так, настільки», спорідненого з дінд. tád «те», ав. tat «тс.», тох. B te «це», лит. tàs «той», псл. *tъ «тс.», укр. *той*, і частки на означення тотожності -dem, пов'язаної з dē «з; від; про; з приводу, щодо; згідно», спорідненого з дірл. dī (de) «з; від», дкімр. di, кімр. y, корн. the, брет. di «тс.». — CIC[2] 810; Kopaliński 957—958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 707; Вуjаклија 931; Klein 1570; Walde—Hofm. I 325, II 646. — Див. ще **той.**

тандѝта «товкучка; старі носильні речі, дрантя, лахміття», [*тандéта*] «тс.» Нед, [*тандéт*] «швейні вироби низької якості» Корз, *тандѝтник* «лахмітник, ганчірник; [обідранець Шейк]», [*тандѝтник*] «лахмітник; той, хто шиє церковні ризи» Бі, [*тандѝтникíвна*] «дочка лахмітника» Бі, [*тандѝчниченко*] «син лахмітника» Бі, [*тандѝчничка*] «дружина лахмітника» Бі, [*тандѝтний*] «який стосується товкучки, який продається на товкучці; старий, поношений, ні для чого не придатний», [*кан-*

ди́тний] «тс.» Я, [*тандє́тний*] «неякісний (про одяг)» Корз, *тандитникува́ти* «торгувати лахміттям, шматтям, мотлохом», [*тинди́тниковáти*] «шити і продавати церковні ризи» Бі; — р. [*тандит*] «переторжка старими речами», бр. *тандэ́т* «дешева річ, барахло»; — запозичення з польської мови; п. tandeta «поганий (недоброякісний) товар, дрантя, халтура; барахолка», tandet «тс.» зводяться до нвн. Tändelmarkt «товкучка», утвореного від Tand «дрібничка» (-eta від п. wendeta «товкучка»), що походить від лат. tantum «така кількість, стільки», пов'язаного з tam «так, настільки». — Richhardt 105; Шелудько 48; Фасмер IV 18; Brückner 564—565; Kluge—Mitzka 768; Walde—Hofm. II 646. — Див. ще **та́ндем, той.** — Пор. **тенді́тний.**

та́не́ць, [*тан*] «танець» Нед, *тане́чник* «танцюрист», [*тано́чник*] «тс.» Нед, [*тани́к*] «танок» Бі, *тано́к, танцівни́к, танцю́лька, танцю́р* «танцюрист», *танцю́ра, танцюри́ст,* [*танцюри́ста*] Шейк, *тане́чний, танко́вий, танцюва́льний, танцюри́стий, танцюва́ти,* [*таньова́ти*] «танцювати» Шейк, Нед; — р. *та́нец,* [*тано́к*], бр. болг. м. *та́нец,* п. taniec, tan, ч. слц. tanec, схв. tȁnac; — через польське посередництво запозичено із середньоверхньонімецької мови; свн. tanz «танець» походить від фр. ст. dance «тс.», пов'язаного з dancier «танцювати», що, можливо, зводиться до франк. *dintjan «рухатися назад і вперед», спорідненого з гол. deinzen «відступати, посуватися назад». — Акуленко 134; Hüttl-Worth 17; Richhardt 105; Фасмер IV 18—19; Черных II 227—228; Брандт РФВ 24, 194; Brückner 565; Machek ESJČ 635; Младенов 629; Kluge—Mitzka 770; Dauzat 228; Gamillscheg 296; Klein 400.

[**та́ний**] «дешевий, недорогий», [*та́ній*] Шейк, Пі, ВеЛ, Нед, [*та́ньший*] «дешевший» Нед, [*танина́*] «дешевизна» О, [*тань*] (у виразах *у т. піти, у т. стати* «пропасти, зникнути» — про́ гроші, багатство), [*тани́ти*] «робити дешевим; дешево давати, дешево продавати» Шейк, Нед, [*тані́ти*] «ставати дешевшим, дешевіти» тж, [*тані́шати*] «тс.» тж; — р. [*та́нный*] «дешевий», бр. *та́нны* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. tani, [tanny] «тс.» зводиться до *tunjь «тс.» і відповідає укр. [*ту́ний*] «дешевий, недорогий». — Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 177; Фасмер IV 19; Schuster-Šewc 1558—1559; Stieber ZfSlPh 9, 381—382. — Див. ще **ту́ний.**

тані́н «дубильна речовина»; — р. *тани́н, танни́н,* бр. *тані́н,* п. tanina, ч. tanin, слц. tanín, болг. *тани́н,* м. *танин,* схв. *та̀нӣн,* слн. tanín; — запозичення з французької мови; фр. tanin, tannin «тс.» утворене від tan «дубильна кора», що розвинулося із слат. tannum «тс.» кельтського походження (пор. брет. tann «дуб»). — CIC[2] 810; ССРЛЯ 15, 98; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 708; Вуjаклија 931; Dauzat 698, 699; Klein 1569, 1571.

[**тані́р**] «тарілка» ВеУг, [*танжі́р, та́нджір* ВеУг] «тс.»; — слц. tanier «тарілка; блюдо, таріль», схв. *та̀њӣр* «тарілка»; — запозичення з угорської мови; уг. tányér «тарілка» розвинулося зі ст. tálnyér «тс.», що походить від іт. tagliere «дошка для різання м'яса». — ВеУг 261; Machek ESJČ 635; MNTESz III 842; Bárczi 300. — Див. ще **таріль.**

[**таніс́тра**] «ранець», [*тани́стра* Нед, *тайні́стра* Нед, *цані́стра*] «тс.»; — п. [tanistra] «вівчарська торба; ранець», ч. [tanistra] «торба, сумка», слц. tanistra «мішок, торба, сумка; ранець»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. ст. tanyisztra «торба, сумка» зводиться до віз.-гр. τάγιστρον «торбина для фуражу», пов'язаного з гр. τάττω «кладу, вміщую», можливо, спорідненого з лит. patogùs «зручний». — Machek ESJČ 635; Kluge—Mitzka 784; Frisk II 845—846. — Пор. **та́йстра, торні́стра.**

танк, *танке́тка, танкі́ст,* [*танко́вище*] «танкодром» Куз; — р. бр. болг. *танк,* п. ч. слц. вл. tank, м. *тенк,* схв.

тёнк, та̀нк, слн. tánk; — запозичення з англійської мови; англ. tank «водойма; резервуар, цистерна, бак; бойова броньована машина» походить від гінді tānkh «водойма; резервуар, цистерна, бак», що зводиться до дінд. taḍāgam «став, водойма»; назва перенесена на бойові броньовані машини у зв'язку з тим, що англійці, уперше виготовивши бронемашини в 1915 р., для маскування накривали їх брезентовими чохлами з написом Tank, тобто «цистерна, бак»; помилковим є виведення англ. tank «бойова бронемашина» від імені інженера-винахідника Танка (Фасмер IV 19; Holub—Kop. 379; Kluge—Götze 611; Lokotsch 159), а англ. tank «водойма; резервуар, цистерна, бак» — з сангл. stanc «став, водойма» (Фасмер IV 19; Holub—Lyer 477; Holthausen EW 200; Kluge—Götze 611; Falk-Torp 1246) або порт. tanque «став» (Акуленко 141; Kopaliński 958). — CIC² 810; Коваль 185—186; Черных II 228; Цыганенко 468—469; Sł. wyr. obcych 744; РЧДБЕ 708; Вуjаклија 932, 942; Klein 1570—1571; Kluge—Mitzka 769.

та́нкер «самохідне наливне судно для перевезення рідких вантажів без тари»; — р. бр. болг. м. *та́нкер*, ч. tanker, tanková lod', слц. tanková lod', п. tankowiec, вл. tankar, tankowc, tankowa łódź, схв. *танкер*, слн. tánker; — запозичення з англійської мови; англ. tanker «наливне судно, танкер» утворене від tank «резервуар, цистерна, бак». — Акуленко 141; CIC² 810; Коваль 185—186; ССРЛЯ 15, 98; РЧДБЕ 708; Вуjаклија 932; Klein 1570—1571. — Див. ще **танк.**

танта́л (хімічний елемент, метал), *танталі́т*; — р. бр. болг. *танта́л*, п. ч. слц. tantal, схв. *тантал*, слн. tántal; — запозичення з новолатинської мови; нлат. tantalum «тс.» утворене відкривачем цього елемента шведським хіміком Екебергом (Ekeberg) від імені міфічного Тантала (лат. Tantalus, гр. Τάνταλος), приреченого на вічну спрагу; елемент був названий так через неможливість наситити кислотами його окис. — CIC² 810; Волков 41; Фигуровский 122—123; Kopaliński 958; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 708; Вуjаклија 932; Klein 1571.

[та́ну-та́ну] (вигук — у веснянці) Нед; — очевидно, результат поєднання сполучника *та* і вигука *ну*, пор. [*тану́-тану́*] (вигук) «ну» Нед; можливо, зближене з [*да́на*] (рефрен у піснях) і з *та́не́ць, тано́к, танцюва́ти*, пор. п. [tanu tanu] (дит.) «танцювати; танець». — Див. ще **ну**[1]**, та, та́не́ць.** — Пор. **да́на.**

та́нути, *та́яти, тал* «таловина», *таловина́, талина́* «розтала санна дорога», *та́лий*, [*відта́ль*] «відлига», *відта́лий, підта́лина, підта́лий*, [*прота́лка*] «проталина» Л, [*прота́вка*] «тс.», [*прота́лки*] «відлига» Л, [*розтава́чка*] «розтавання снігу, пора розтавання снігу» Ва, [*ростáлина*] «таловина» Кур, *ро́зталь, ро́зтань* «розталь», *розта́лий*, [*ута́ли(й)*] (у сполученні [*ута́ла вода*] «весняна вода») Л; — р. *та́ять*, бр. [*та́яць*], др. *таꙗти*, п. tajać, ч. tát, вл. tać, нл. tajaś, болг. *та́я*, м. *таи* «просочуватися, протікати; танути, розтавати», схв. *та̀јати* «просочуватися, протікати», слн. tájati se «танути, розтавати», стсл. **таꙗти** «тс.»; — псл. ta-ja-ti «танути, розтавати» (в укр. *та́нути -ну-* є суфіксом), споріднене з дінд. tōyam «вода», гр. τήκω «розтоплювати, топити; розчиняти», дор. τάκω «тс.», лат. tābeo, -ere «танути, розтікатися; розкладатися», ос. t'ayun «танути, розтавати», вірм. t'anam «змочую, зволожую», двн. douwen, dewen «танути, розтавати», нвн. tauen, дангл. þāwian, англ. thaw «тс.», дірл. tām «чума», кімр. tawdd «розтоплений»; ie. *tā- «танути, розтоплюватися». — Фасмер IV 30; Черных II 230; Brückner 563; Machek ESJC 637; Holub—Kop. 380; Schuster-Šewc 1494; Младенов 630; Skok III 434; Meillet MSL 9, 154—155; 23, 50—51; BSL 26, 2; Glotta 14, 221; Trautmann 313; Uhlenbeck 117; Трубачев Пробл. ие. языкозн. 101—102; Persson

Beitr. 462—463, 709; Walde—Hofm. II 639—640; Ernout—Meillet 1186; Pedersen Kelt. Gr. I 68; KZ 39, 371; Torp 175; Frisk 20, 891; Adjarian MSL 20, 160—161; Kluge—Mitzka 773; Klein 1600; Pokorny 1053—1054.

[**танцéрник**] (бот.) «калачики лісові, Malva silvestris L.»; — результат видозміни назви [*пацíрник (дúкий)*] «тс.», можливо, зближеної з *танцюва́ти*. — Анненков 208. — Див. ще **пацьóрки**[2].

[**танцю́рка**] (бот.) «мухомор зелений, бліда поганка, Amanita phalloides Quel. Нед, Mak, мухомор червоніючий, Amanita rubescens Quel. Mak», [*танцуля*] (у сполученні [*т. червонята*] «мухомор червоніючий» Mak, [*танцулька*] «Agaricus species» Mak; — п. [tancula] «Agaricus comatus Müll.»; — похідне утворення від *танцю́ра* «танцюрист, танцюристка»; назва зумовлена, очевидно, «стрункістю» цих грибів (на довгій тонкій ніжці). — Див. ще **та́не́ць.**

[**танчи́ти**] «танцювати» Шейк, Нед, [*та́ньчити*] «тс.» Пі, [*зата́нчити*] «затанцювати»; — ч. tančit «танцювати», слц. tančit' «тс.»; — запозичення з польської мови; п. tańczyć «тс.» пов'язане з taniec «танець». — Brückner 565; Holub—Kop. 379. — Див. ще **та́не́ць.**

[**тань**] «відлига ? Г; безодня, бездонна глибина Нед», [*у тань пітú, ста́ти*] «зникнути» (про гроші, багатство), [*тановúти*] «робити глибоким» Нед; — пов'язане з *та́нути* (пор. приказку «Як у тань тане»); значення «безодня» розвинулось на грунті виразу [*у тань пітú*] «зникнути», букв. «розтанути». — Див. ще **та́нути.**

тапéр «піаніст або баяніст, що грав за плату на танцювальних вечорах»; — р. бр. *тапёр*, п. taper; — запозичення з французької мови; фр. tapeur «тс.» пов'язане з taper «бити, ударяти; грати на фортепіано», ст. «затикати (забивати пробку)», спорідненим з двн. zapfo «затичка», нвн. Zapfen, дангл. tæppa, англ. гол. tap «тс.». — CIC[2] 811; ССРЛЯ 15, 108; Kopaliński 959; Sł. wyr. obcych 744; Dauzat 699; Kluge—Mitzka 874; Klein 1571; Vries NEW 723.

[**тапéта**] «шпалери» Куз, [*тапéтник*] «оббивальник» Куз, [*тапетува́ти*] «обклеювати шпалерами, оббивати» Куз; — п. вл. tapeta «шпалери», ч. tapeta, tapety, слц. tapety, болг. *тапéт* «тс.», м. *тапет* «оббивка; шпалери», схв. *тàпēт* «оббивка (на стінах); килим», слн. tapéta «шпалери»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Tapéte «шпалери» походить від іт. tappeto «килим», що виникло з лат. tarpētum, tapēte, tapēs «килим, покривало», яке зводиться до гр. τάπης (род. в. τάπητος) «тс.», очевидно, іранського походження. — СЧС 295; Brückner 565; Sł. wyr. obcych 744; Holub—Kop. 380; Holub—Lyer 477; Вујаклија 932; Walde—Hofm. II 648; Frisk II 854; Klein 1572.

тапíр (зоол.) «Tapirus Briss.»; — р. болг. *тапúр*, бр. *тапíр*, п. вл. tapir, ч. слц. слн. tapír, м. *тапир*, схв. *тàпīр;* — запозичення з французької або німецької мови; фр. tapir «тапір», нім. Tápir «тс.» походить з мови тупі (Бразилія); пор. тупі tapiira «тс.», букв. «ссавець». — CIC[2] 811; Фасмер IV 19; Sł. wyr. obcych 657; Machek ESJC 636; Gr. Fwb. 747; Dauzat 700; Kluge—Mitzka 770; Loewe KZ 60, 173—174; Lokotsch EWAW 61; Klein 1572.

та́почки «легкі домашні або спортивні черевики без підборів», *та́почка* (одн.); — бр. *та́пачкі* (одн. *та́пачка*) «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *та́почки* (одн. *та́почка*) «тс.» є зменш. до *та́пки* «тс.», пов'язаного, очевидно, з *то́пать* «топати»; пор. ч. t'apky «легкі жіночі черевики без каблуків», t'apat «топати (про дітей)». — Див. ще **то́пати.**

тапчáн, *топчáн*, [*тапчани́на*] «поганий тапчан», *тапчáнник*; — р. *топчáн*, бр. *тапчáн*, п. tapczan; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. тюрк. tarčan «підвищення, трон», дтюрк. tarčan «підставка на трьох ніжках»; ненадійним видається припущен-

ня (КЭСРЯ 447) про утворення за типом *колча́н* «сагайдак» від р. *то́пать* [«стоптувати каблуки, кривити»], букв. «кривоногий»; помилковим є виведення (Scheludko 143) від рум. tărṣán «схил, пологість». — Макарушка 13; Sł. wyr. obcych 744.

[**тапша́ти**] «топтати ?, ходити туди і сюди ?» Шейк; — запозичення з угорської мови; уг. tapos «топтати; ступати» утворене від звуконаслідувального кореня tap- «топтати; плескати» фінно-угорського походження; пор. удм. *тапыртыны* «топати», комі *тапкыны* «повільно йти», фін. taputtaa «плескати, поплескувати». — MNTESz III 846; Bárczi 301; Лыткин—Гуляев 278.

[**та́пше**] «сковорода» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. tepsi «лист, сковорода», як і болг. *тепси́я* «круглий мідний лист», схв. *tèpсија* «круглий лист», очевидно, походить від тур. tepsi «піднос, блюдо», спорідненого з чаг. крим.-тат. *täncі* «маленьке блюдо, тарілка, піднос», аз. *täпші* «тарілка», алт. телеут. *täпші* «дерев'яне блюдо, на яке кладуть м'ясо». — MNTESz III 892—893; Bárczi 307; Младенов 632.

[**тапшу́к**] «капшук для тютюну» ВеУг; — результат видозміни форми *капшу́к*, очевидно, зближеної з *таба́к*. — Див. ще **капшу́к.**

та́ра, *тарува́льний, тарува́ти*; — р. бр. *та́ра*, п. слц. tara, ч. слн. tára, болг. *та́ра, да́ра*, м. *дара*, схв. *тàра, дàра*; — запозичено з італійської мови через німецьку (нім. Tára «тара; упаковка; вага пакувального матеріалу»); іт. tara «тара; знижка, відрахування» походить від ар. ṭarḥ «знижка, відрахування», пов'язаного з дієсловом ṭáraḥa «він відсунув, відклав»; зважаючи на початковий наголос, слід визнати помилковим припущення (Mikl. TE1 II 170) про запозичення з турецької мови. — CIC[2] 811; Фасмер IV 20; Черных II 228; Kopaliński 959; Holub—Lyer 477; Младенов 629; РЧДБЕ 708; Вујаклија 933; Kluge—Mitzka 770.

тараба́н[1] «барабан; [брязкальце, що чіпляється тварині при бездоглядному випасанні в лісі Л]», [*тарабáйка*] «тс.» Ник, [*тарабанéць*] «барабанщик» Нед, *тараба́нщик, тараба́нити* «торохтіти; [теревенити Нед]»; — р. [*тарабан*] «барабан», *тараба́нить* «тарабанити», бр. *тараба́ніць* «тс.», п. taraban «великий турецький барабан», tarabanić «тарабанити»; — запозичення з татарської мови; до тат. *дарабан* «барабан» зводиться також укр. *тараба́н*. — Фасмер IV 20; Шипова 308; Kopaliński 959. — Див. ще **тараба́н**[1].

тарабан[2], *тарлабан* — див. **балабан**[4].

тараба́нити «везти, нести щось важке й велике», *тараба́нитися* «іти, їхати далеко; їхати повільно, з труднощами», [*тереби́ти*] «тягти; нести щось важке; усаджувати, устромляти», *тереби́тися* «вилазити; видиратися нагору», *притараба́нити, притараба́нитися*, [*прите́бити*] «принести» Корз, [*притере́бити*] «доставити, принести» Нед, [*прити́борити*] «притаскати» О; — р. [*тар(а)банить*] «тягти, волокти», бр. [*тараба́ніць*] «тс.»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *тереби́ти* «термосити, смикати» (пор.).

[**тарабари́стий**] «строкатий» ВеУг, [*тарабуристий*] «тс.» Чопей; — запозичення з угорської мови; уг. tarkabarka «строкатий, різношерстий» утворене від tarka «строкатий, рябий». — MNTESz III 854—855. — Див. ще **та́рка.**

[**тараба́рка**] «одна з палок, на які натягували палатку від дощу під час польових робіт» Дз; — р. [*тара́барки*] «щаблі в стінках гарби; підставка з трьох палок для казана»; — неясне. — Фасмер IV 20.

[**тараба́ч**] «валок, яким набивають сіль у форми» Шейк; — неясне.

тарагу́нитися — див. **та́ргати.**

тарада́йка «легкий двоколісний візок; [меблі, що розхиталися Шейк, Нед; дитяча іграшка О]», [*тарадайчи́на*] «погана тарадайка Г; одна тарадайка Шейк», *тарата́йка* «тарадайка,

[меблі, що розхиталися Шейк, Ж]»; — р. *тарата́йка* «таратайка, тарадайка», [*тарада́йка*], бр. болг. *тарата́йка*, п. taradajka, м. *тарата́йка* «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *тарантáс*. — Макарушка 13; Фасмер IV 23; Matzenauer 344.

[**тарада́нка**] «легковажна пісенька» Нед; — результат злиття звуконаслідувальних основ *тара-* (пор. [*тараката́*] «балакати», *тарато́рити*) і [*да́на*] (рефрен у піснях). — Див. ще **да́на, тарато́рити.**

[**тарайки́**] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II, [*патарайки́*] «тс.» тж; — результат видозміни форми [*карікú*] «тс.» (див.).

тарака́н, *тарака́нячий*; — р. бр. *тарака́н*, п. tarakan, ч. tarakán; — запозичення з тюркських мов; здебільшого виводиться безпосередньо від тат. *тараканъ*; пов'язується (Räsänen ZfSlPh 20, 448) з чув. taг-aqan «утікач, той, що рятується втечею», і далі, з тюрк. täz- «утікати»; зіставляється також (Дмитриев 545) з чаг. *тарка-// тара-* «розповзатися, розлазитися» як таке, що означає букв. «той, що розповзається в усі боки»; виводиться також (Добродомов РР 1970/6, 98—100) від почесного титула др. *торхан*, *тархан*, що походить від дтюрк. *тарқан*; сумнівним є зв'язок з п. karaczan «таракан», [karakan] «тс.» (Brückner 565; Mikl. EW 347; Mikkola Berühr. 168). — Огиенко 34; Фасмер IV 20—21; Черных II 228; Шипова 308—309; Räsänen Versuch 463. — Пор. **тарга́н**[1].

[**тараканок**] (бот.) «люцерна хмелевидна, Medicago lupulina L.» Mak; — похідне утворення від *тарака́н*; назва зумовлена тим, що боби цієї рослини своїм чорним кольором нагадують тарганів. — Див. ще **тарака́н.**

[**тара́кати**] «балакати» О, ВеЛ, [*тара́катися*] «тс.» Нед, [*тарако́нити*] «базікати, теревені правити» Мо, [*та́ра-та́ра*] «балаканина» О; — р. [*тара́кать*] «базікати, торохтіти, балакати», вл. tarakać «трубити»; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з псл. *tor-, спорідненим з дінд. tārā́ḥ «різкий, пронизливий», гр. τορός «пронизливий; ясний, виразний», лит. tarti «сказати», лтс. târlât «базікати, теревенити». — Фасмер IV 21. — Див. ще **тарато́рити.**

[**тарако́уца**] (бот.) «маленький гарбузик Мо; декоративний кабачок Ме, Cucurbita pepo parvula Mak, Нед», [*тарко́уца* Ме, Шейк, Нед, Mak, *туркуц* Mak] «тс.», [*тарако́утка*] «тс. Mak; глечик з гарбуза Шейк, Нед», [*тарако́уцька*] «Cucurbita lagenaria L. ВеНЗн; Cucurbita ovifera L. Mak», [*тарапу́нька*] «Cucurbita ovifera L. Шейк, Нед, Mak; Cucurbita pepo L, var. citriformis», [*тарапуцька*] «тс.» Mak; — р. [*тарако́утка*] «сулія з гарбуза»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *тэртэкóуцэ* (рум. tărtăcúță) «тиква, Lagenaria Ser. (Coceinia indica)» не зовсім ясне; виводиться від *тэта́ркэ* (tătárcă) «тиква» (СДЕЛМ 447; DLRM 850) або від ар. ara-kussa «тс.» (Анненков 116). — Мельничук Молд. эл. 171. — Пор. **каракóуцька.**

[**тарала́й**] (у виразі: «гедз, гедз т., задери хвіст та втікай!») Нед; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **тара́кати.**

тарали́шник — див. **терли́ч.**

[**тарамти́ти**] «з деренчанням туди й сюди кидати, трясти» Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тарандíти*] «тріщати, скрекотати, відстукувати» (пор.).

тара́н[1] «старовинне знаряддя у вигляді колоди для руйнування мурів, воріт і башт фортеці; [довбня на олійні; товкач у сукновальні; рід дитячої гри]», *тара́нити*; — р. бр. болг. *тара́н*, др. *таранъ*, п. ч. слц. taran; — запозичення із середньоверхньонімецької мови; свн. tarant «знаряддя для облоги; скорпіон, дракон» походить від іт. taranto(la) «тарантул» (слат. tarantula «тс.»), утвореного від назви міста Taranto; помилковим є пов'язання (Горяев 360; Brückner 565) з *те́рти*, як і виведення (CIC 1951, 630;

ССРЛЯ 15, 113; РЧДБЕ 708) з гр. ταράντωρ «порушник миру, руйнівник». — CIC² 811; Фасмер IV 21; Matzenauer 343; Шапиро ФЗ 1873/3, 6; Machek ESJC 636; Kluge—Mitzka 770. — Див. ще **тара́нтул.** — Пор. **тарантéла.**

[**тара́н**²] «шрам від віспи», [*таранкува́тий*] «віспуватий, рябий; [веснянкуватий; неоднакової масті Шейк; плямистий; товстий, незграбний Нед]», [*тарановáтий*] «строкатий, неоднобарвний, білий з чорними або іншими плямами» Шейк, [*старанкувáтіти*] «стати віспуватим»; — зворотне похідне утворення від [*таранкувáтий*], запозиченого з польської мови; п. tarantowaty «білий з чорними плямами» утворене з tarant «собака або кінь білої масті з чорними плямами», що зводиться до лат. tarandrus «північний олень», похідного від гр. τάρανδος «тс.», запозиченого з якоїсь мови Півночі. — Булыка 317; Matzenauer 344; Walde—Hofm. II 648; Frisk II 854; Klein 1572.

[**тарандíти**] «тріщати, стрекотати, відстукувати» ЛексПол; — р. *тарантúть* «торохтіти, стрекотати», бр. [*тарандзíць*] «торохтіти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тараммúти*] «з деренчанням кидати», [*тиринтíти*] «розводити теревені, базікати». — Фасмер IV 21. — Пор. **тарамти́ти, тиринті́ти.**

[**тара́нити**] «вибирати рибу з морського ставного невода» Берл, Дз, Мо; — неясне; можливо, пов'язане з [*тара́н*] «тараня», *тара́ня*.

тарантáс; — р. бр. болг. *тарантáс*, п. ч. слц. tarantas (з р.), схв. *тарантас* (з р.), слн. tarantás (з р.); — не зовсім ясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. тат. *тарантас* «тс.»; необгрунтованими є припущення (Горяев Доп. 1 48) про спорідненість з дінд. tarāṇi- «швидкий», tarasā «поспішно», а також пов'язання (Горяев 360) з р. *тарантúть* «торохтіти, стрекотати», *таратóрить* «торохтіти». — Макарушка 13; Фасмер IV 21—22; КЭСРЯ 436; Шипова 309; Горяев 444.

тарантéла (італійський народний танець); — р. *тарантéлла*, бр. *тарантэ́ла*, п. ч. слц. tarantela, болг. *тарантéла*, схв. *тарантела*, слн. tarantéla; — запозичення з італійської мови; іт. tarantella «тарантела» утворене від назви південноіталійського міста Taranto (з лат. Tarentum), де виник цей танець. — CIC² 811; ССРЛЯ 15, 116; Kopaliński 959; Holub—Lyer 477; Младенов 629; РЧДБЕ 709; Vujaklija 933; Klein 1572. — Пор. **тара́н**¹, **тара́нтул.**

тара́нтул (ент.) «великий отруйний павук, Lycosa Latr.», [*тара́нтýла* Шейк, Нед, *тара́нтля*] «тс.»; — р. бр. *тара́нтул*, п. слц. tarantula, ч. tarantula, болг. *тарантýла*, схв. *тара̀нтула*, слн. tarantéla; — запозичення із середньолатинської мови; слат. tarantula «тарантул» походить від іт. tarantola «тс.», утвореного від назви міста Taranto (з лат. Tarentum), в околицях якого поширений цей павук. — CIC² 811; Фасмер IV 22; Kopaliński 959; Holub—Lyer 477; Младенов 629; РЧДБЕ 709; Vujaklija 933; Kluge—Mitzka 770; Klein 1573. — Пор. **тарантéла.**

[**тара́нчити**] «мучити, терзати»; — неясне.

тара́ня (іхт.) «Rutilus rutilus (Lenciscus) heckeli Nordm.; [чорноморсько-азовський рибець, Vimba vimba vimba n. carinata Pall.]», [*тара́н*] «тараня» Шейк, [*тарани́, тара́нь, тара́нка*] «тс.», *тара́нька, тара́нни́к* «тс.; [лящ, Abramis brama L. Шейк, Нед]», [*тарани́на*] «одна тараня Г; м'ясо тарані Шейк», [*тарану́ха*] «тараня», *тара́нячий*; — р. *тара́нь* «тараня», бр. *тара́н*, п. tarań «тс.», ч. слц. [taran] «рибець», болг. *таран* «тараня»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. каз. *тыран* «лящ». — Фасмер IV 22; Шипова 309; Соболевский ИОРЯС 2, 346; Leder 63—64; Ferianc Názv. ryb 57.

[**тарапа́н**] «кам'яне корито в Криму, в якому видавлюють з винограду вино» Шейк, Нед; — р. [*тарапа́н*] «кам'яне корито або дерев'яний ящик, у якому давлять, топчуть виноград»; — очевид-

но, запозичення з кримськотатарської мови. — Даль IV 391.

[**тарапа́та**] «колотнеча, халепа, клопіт СУМ; рід гри в м'яч; шум Нед; стара бричка ВеЛ», [*тара́пати*] «гриміти, скрипіти, деренчати, стукати» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. tarapata «шум; клопіт, турбота; [тараратайка]», ст. tarapacić «завдавати клопоту, турбувати, мучити», очевидно, пов'язане зі ст. trapacować «мучити», яке походить від іт. strapazzare «надмірно мучити, перевтомлювати, погано ставитися», strapazzo «втома, мука», що, як і нім. strapazieren «стомлювати», Strapaze «важка праця, клопоти», зводиться до лат. extra «надзвичайний» і *patiāre (pati) «терпіти». — Brückner 565, 575; Kluge—Mitzka 755. — Див. ще **е́кстрений, паціє́нт.**

[**тарапа́ть**] «порохівниця, патронташ»; — неясне.

[**тара́р**] «решета в млині для очищення зерна» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *тара́р* «зерноочисна машина», рум. tarár «тс.» походять від фр. tarare «віялка», очевидно, звуконаслідувального утворення. — СДЕЛМ 419; DLRM 846; Dauzat 700.

[**тарара́**] (вигук, що передає крик курки) Нед, [*тарара́кати*] «видавати звук *тарара*; повторювати одне й те саме; говорити дурниці», [*таркота́ти*] «кудкудакати», *тарара́м* «буча, галас»; — р. [*тарара́, тарары́*] «пусте базікання», [*тарары́кать*] «базікати, говорити дурниці; розмовляти і жартувати», *тарара́м* «тарарам», бр. [*тарара́*] «барабанний бій; багатомовна балаканина», *тарара́м* «тарарам», п. tarara «вигук, що наслідує звук сурм»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 22.

[**тарарéнька**] «залізний хомутик, яким скріплюється вісь, подушка і підосники у возі; хомутик на возовій осі, який запобігає витоку мазі і запиленню її» Л, [*тара́нка* Чаб, *тарари́нка* Л, *тарари́нька, терере́нька, тереди́нька, трири́нки* тж] «тс.», [*трайри́нок*] «стрем'янка, що з'єднує вісь з насадом» О, [*трара́нок, трари́нок, тре́ринок, та́ринок* тж, *трори́нка* НикНикТЛ, *тради́нка, три́нка, тару́нкі* тж] «тс.»; — бр. [*тардынка*] «обручик, який набивається на колодку колеса», п. [tarczynki] «кільця, якими насад у возі прикріплюється до осі»; — запозичення з німецької мови; нвн. Teerring (с.-г.) «дігтярне кільце», заст. «дігтярне кільце на осі воза» складається зі слів Teer «дьоготь, смола», спорідненого з діслі. tjara, дангл. teoru «тс.», trēo «дерево», гот. triu, псл. *dervo «тс.», і Ring «круг; кільце». — Kluge—Mitzka 775—776. — Див. ще **де́рево, ри́нок.**

Тара́с (чоловіче ім'я), *Тара́сій* Куз, *Тара́сик, Тара́сьо,* [*тарасе́нко*] «син Тараса» Шейк, Нед, [*тарасі́вна*] «дочка Тараса», [*тара́сиха*] «дружина Тараса» тж, ст. *Тарасии* (1466), *Тарассій* «збурбо́ваный, взрушо́ны(ш), престрашо́ный» (1627); — р. *Тара́с, Тара́сий*, бр. *Тара́с*, др. *Тарасии*, п. Tarasiusz, ч. слц. Taras, болг. *Тара́с, Тара́си(й)*, м. *Тарас(ие)*, схв. *Тарас(ије)*, слн. Taras, стсл. **Тарасии**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ταράσιος утворене від ταράσσω «викликаю замішання, бентежу, тривожу», пов'язаного з θράσσω «бентежу, тривожу, засмучую», спорідненим з діслі. dregg «дріжджі», прус. dragios, лит. ст. dragės, псл. *drozga (з *drogska) «тс.», укр. *дрі́жджі.* — Вл. імена 88—89; Беринда 236; Фасмер IV 22; Петровский 206; Спр. личн. имен 460; Илчев 477; Frisk I 679—680, II 855. — Див. ще **дрі́жджі.**

та́рас «хмиз; [хворост для гатей, фашинник]» СУМ, Г, [*тарасі́на*] «хворостина з фашинника Г; пруття, яким мостять дороги ВеЗн», [*тарася́*] «дрібне пруття» ВеБ, [*тарася́ка*] «гіллячча, хмиз» Корз, [*тарахи*] «сухе листя, мох, що стелять під худобу» ВеЗа, [*та́рес*] «хмиз» Л, [*то́рос*] «хмиз для гаті» Нед, [*тарасува́ти*] «мостити дорогу тарасом», [*торосува́ти*] «рівняти дорогу тарасом» Нед, [*притарасува́ти*] «укріпити фашинником, засипавши зверху

землею»; — р. *тара́са* «зовнішнє укріплення у вигляді зрубу, наповненого землею і дрібним камінням», др. *тарасъ* «тс.», п. taras «земляний насип; сухе гілля, хмиз», ч. слц. taras «земляний насип», схв. *тара̀цати* «мостити»; — через чеську і польську мови запозичено з німецької; нвн. ст. Tarrass (свн. tarraz) «земляний насип» походить від фр. terrasse «тс.», що зводиться до нар.-лат. *terrācea, утвореного від лат. terra «земля». — Фасмер—Трубачев IV 23; Brückner 565; Machek ESJČ 636; Holub—Lyer 477; Matzenauer 344; Dauzat 706; Klein 1592. — Див. ще **тера́рій, тера́са.**

[тарата́йка] (орн.) «турухтан, Philomachus pugnax L.» Шарл; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *турухта́н* (див.).

[тарато́рити], [*тарато́рка*] «балакуча жінка» Шейк, Нед, [*тара́тка*] «тс.» Мо; — р. *тарато́рить* «тараторити», [*торото́рить*] «тс.», бр. [*тарата́рыць*] «тараторити, вести пусту розмову», ч. [trátořiti] «тс.», слц. [trátorit'] «тараторити, базікати», tárat', схв. *тр̀тосити* «тс.», цсл. **тръторъ** «звук»; — псл. *tortoriti «тараторити», результат редуплікації кореня *tor-, спорідненого з дінд. tāráḥ «різкий, пронизливий», гр. τορός «пронизливий; ясний, виразний», τετορήσω «виразно оголошую», ірл. torann «грім», прус. tārin (зн. в. одн.) «голос», лит. tarti «сказати», tarýti «тс.», лтс. târlât «базікати, теревенити», terêt, teîtelêt «базікати», хет. tar- «говорити». — Фасмер IV 86—87; Черных II 229; Горяев 360—361; Погодин РФВ 32, 272—273; 39, 1—2; Machek ESJČ 636; Trautmann 314; Mühl.—Endz. IV 149, 167; Jagić AfSlPh 2, 398; Petersson Ar. Arm. St. 100; Гамкрелидзе—Иванов 301. — Пор. **тара́кати.**

[таратоті́ти] «рівномірно стукати чимось, видавати звук», [*тарато́тити*] «видавати звук» Нед, [*торототі́ти*] «рівномірно стукати чимось, видавати звук», [*торото́чити*] «стукати, торохтіти» Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *торохті́ти*. — Пор. **торо́х.**

[тарату́ра] «їжа з вареного буряка, солоних огірків, хріну й цибулі з олією»; — болг. *тарато́р* «суп з кислого молока і свіжих огірків з часником і горіхами», м. *таратур* «тс.», схв. *тара̀тр̄* «салат з огірків (на кислому молоці і з часником)»; — запозичення з турецької мови; тур. terator «салат із зелені і кислого молока» етимологічно неясне. — РЧДБЕ 709; Skok III 444; Вујаклија 933.

[тарату́та] «вигук, що відтворює стук, який видає ступа» Шейк, Нед; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [*таратоті́ти*] «рівномірно стукати, видавати звук» (пор.).

тара́х, *тарара́х, тара́ххати, тараххота́ти, тараххоті́ти, тарахта́ти* «тарахкати», [*тарахті́ти*] «стукати; торохтіти» Нед, [*тараскота́ти*] «стукати, шуміти» ВеБ, [*тара́скавка*] «рід тріскачки», [*тара́скалка, тара́скало*] «тс.», [*тара́ххалка*] «тс.; сорт яблук Ме», *тара́ххало*, [*тарахкани́на*] «посилений стукіт» Нед, [*тарахкотани́на*] «тс.», *тара́ххіт, тараххотня́*, [*тарахко́тнява*] «тарахкотня» Чаб, [*тарахкоті́лка*] «поганий візок», [*тара́хта*] «дерев'яний предмет, який видає звуки при русі» Шейк, Нед, [*тарахту́ля, тарахту́ха*] «базіка» Корз, [*тарахту́н*] «старий віз; базіка» Корз; — р. *тарара́х* «тарах, тарарах», *тарахте́ть* «торохтіти», бр. [*тарара́х*] (вигук, що передає звуки барабана або чогось подібного), *тарахце́ць* «торохтіти», п. [tarachnąć] «сильно вдарити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *торо́х, трах.* — Shevelov Hist. phonol. 100; Фасмер IV 23. — Пор. **торо́х, трах.**

[тарахи] «сухе листя, соснові голки, мох, що використовуються як підстилка для худоби» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. tarachy «січка, дрібні стебла соломи», очевидно, пов'язане з taras «сухе гілля, хмиз». — Див. ще **та́ра́с.**

[**тара́хкавець**] (зоол.) «гримуча змія, Crotalus durissus» Нед, [*тарахавець*] «порода гадюк» ВеЛ; — похідне утворення від *тара́хкати, тара́х*; назва зумовлена тим, що ця змія має на кінці хвоста рогові кільця, які видають своєрідне торохтіння при русі; пор. назву *гриму́ча змія́*. — Див. ще **тара́х.**

[**тара́щити**[1]] «через силу нести, тягти» Шейк, Нед; — р. *тара́щить* «піднімати вгору; настовбурчувати», *тара́щиться* «намагатися щось зробити, силкуватися»; — неясне.

[**тара́щити**[2]] «витріщати» Шейк, Нед; — запозичення з російської мови; р. *тара́щить* «тс.» є результатом семантичної видозміни дієслова *тара́щить* «піднімати вгору»; менш імовірним є зв'язок з укр. *витріща́ти*, бр. *вы́трашчыць* «витріщити», п. wytrzeszczyć, ч. vytřeštiti, слц. vytreštit' «тс.». — Фасмер—Трубачев IV 23. — Див. ще **тара́щити**[1]. — Пор. **витріща́ти.**

тарбага́н (зоол.) «бабак, Marmota Frisch»; — р. бр. *тарбага́н*; — запозичення з тюркських мов; алт. хак. тув. *тарбаган*, телеут. *тарбаɣан* «тс.» споріднені з монг. tarbaga(n), калм. tarwaɣan «тс.». — CIC[2] 811; Фасмер IV 23; Шипова 309; Räsänen Versuch 463.

[**та́рбати**] «тягти, шарпати» Мо; — очевидно, результат видозміни форми [*та́ргати*] «тягати, рвати зубами» (див.).

тарга́н[1] (ент.) «Blatta L.», [*тарка́н, торга́н* Нед, ВеБ, *то́рґан* ВеБ] «тс.», [*тарканє́ць, тарка́нчик*] (зменш.) Чаб, *тарга́нові, тарга́нячий*, [*тарка́нячий*] «тарганячий» Чаб; — бр. [*тарка́н*] «тарган», п. [targan] «тс.»; — запозичення з тюркських мов, пор. тат. башк. кирг. *таракан* «тарган». — Добродомов РР 1970/6, 97—100. — Див. ще **тарака́н.**

[**тарга́н**[2]] (назва вола димчастого кольору); — очевидно, результат перенесення на вола назви *тарга́н* «Blatta», можливо, за кольоровою ознакою. — Див. ще **тарга́н**[1].

[**тарганиння**] (бот.) «чемериця, Veratrum L.»; — похідне утворення від *тарга́н*; назва зумовлена тим, що чемерицею труять тарганів. — Шейк 20; Анненков 373. — Див. ще **тарга́н**[1].

[**та́ргати**] «тягати, рвати зубами» Шейк, Нед, [*тарга́ни́ти*] «тягнути, волокти» СУМ, Г, Шейк, [*тарагу́нитися*] «тягтися, плентатися, брести; рухатися всією масою», [*тарг*] (вигук для вираження моменту хапання або укусу) Шейк, [*тарга́ни́на*] «смикання, тяганина»; — запозичення з польської мови; п. targać «смикати, тягти, рвати» відповідає укр. *то́ргати*. — Shevelov Hist. phonol. 292; Richhardt 105. — Див. ще **то́рга́ти.**

[**та́рез**] «через» Л, [*те́рез*] «тс.» Шейк, Нед; — неясний результат видозміни форми *че́рез* (див.).

та́ри-ба́ри «теревені», [*тараба́ри*] «інтимна розмова, пусте базікання» Нед, [*тараба́риня*] «базікання, пуста розмова» Шейк, *тараба́рщина*, [*тараба́рити*] «базікати» Нед, Шейк, [*тарабу́рить*] «швидко і нерозбірливо говорити» Чаб; — р. *та́ры-ба́ры* «теревені», [*тараба́ры*] «базікання, бесіда», *тараба́рить* «базікати, молоти, теревенити», бр. *та́ры-ба́ры* «теревені», *тараба́рыць* «базікати, молоти, теревенити»; — результат злиття основ *тар(и)-*, пов'язаної з *тарато́рити*, і *ба́ри* «теревені». — Див. ще **ба́ри, тарато́рити.**

тари́тися — див. **тря́тися.**

тари́ф, *тарифіка́ція, тарифіка́тор, тарифікува́ти*; — р. *тари́ф*, бр. *тары́ф*, п. taryfa, ч. вл. tarif, слц. tarifa, болг. *тари́фа*, м. *тарифа*, схв. *тари́фа*, слн. tarífa; — запозичення з французької мови, фр. tarif «тариф» походить від іт. ісп.-порт. tarifa «тс.», що зводиться до ар. ta'rīf «оголошення (плати)», пов'язаного з 'árrafa «він сповіщав»; виводиться також від назви острова Таріфа в Середземному морі (Коваль 102—103; Булаховський Нариси 99). — CIC[2] 811; Фасмер IV 24; Горяев 361; Kopaliński 961; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 709; Вуjаклија 933; Matzenauer 344; Dauzat 700; Gamill-

scheg 840; Kluge—Mitzka 770; Klein 1573; Lokotsch 160.

[**таріка**] (зоол.) «морський їжак, Scutella» Нед; — очевидно, калька лат. scutella «тс.; блюдце»; пор. укр. [*таріка*] «тарілка»; латинська наукова назва зумовлена тим, що морський їжак має вигляд блюдця. — Див. ще **таріль.**

[**тарілка**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Nees.» Mak, [*таріка* Шейк, Нед, *тарелка* Mak, *талíрка* ВеНЗн, *тарілкú, тарілцí* ВеНЗн, Mak] «тс.», [*тарелцí*] «айстра степова, Aster amellus L.» Mak, [*тарíлочка*] «хризантема лучна, ромашка, Chrysanthemum leucanthemum L.» Mak, Шейк, Нед; — результат перенесення на рослину назви посудини *тарíлка* ([*таріка, талíрка*]); назва рослин зумовлена тим, що їх суцвіття (кошики) мають круглу, тарілкоподібну форму; пор. нл. talariki «айстри» від talarik «тарілочка». — Див. ще **таріль.**

таріль, [*тарéль*] «таріль» Шейк, Нед, [*тарúль* О, *тарíл* ВеУг, *талíр, таля́р* ВеБ] «тс.», *тарéлі* (муз.), [*тарéлець*] «маленький таріль» Нед, [*торéлець, тарéльчина, тарíльчик, тарíльчина*] «тс.» тж, [*тарéлік*] «тарілка» ВеЛ, *тарíлка* «кругла посудина для страви; [абажур у гасовій лампі Л]», [*таріка*] «тарілка», [*талíрка*] «тс.», [*тарúлка*] «абажур у гасовій лампі» Л, *тарілкú* (муз.), *тарíлочник*, [*тарілковáтий*] «у формі тарілки» Нед, *тарíлчастий*; — р. *тарéль, тарéлка*, бр. *талéрка*, п. talerz, [talerka], ч. talíř, вл. taler, нл. talaŕ, полаб. taler, болг. *талéрка*, [*талéр*], м. *талер*; — через польську мову запозичено із середньоверхньонімецької (з метатезою приголосних у більшості форм); свн. talier «тарілка» походить від іт. tagliere «дошка для різання м'яса», пов'язаного з tagliare «різати», що виникло з нар.-лат. *taliāre «тс.», похідного від лат. tālea «прут, кіл; пагін, саджанець», спорідненого з дінд. tālī «вид дерева», tālaḥ «винна пальма», гр. τάλις «доросла дівчина, наречена», лит. atólas «отава», talõkas «дорослий». — Richhardt 105; Шелудько 47; Коваль 119; Фасмер IV 24; Черных II 229; Brückner 564; Machek ESJČ 635; Holub—Lyer 476; Holub—Кор. 379; Младенов 628; Mikl. EW 346; Strekelj AfSlPh 28, 531—532; Schrader Reallexikon II 515; Sehwers KZ 54, 23; Kluge—Mitzka 776; Walde—Hofm. II 643. — Пор. **тáлі, тáлія, тáльба, танíр.**

[**тáрка**] «кличка строкатого собаки ВеЛ; пляма Нед», *таркáч* «білий плямистий кінь», [*таркáня, таркýша*] «назва вівці» Доп. УжДУ 4, [*тáркó*] «кличка строкатого собаки Г, Шейк, Нед; назва барана Доп. УжДУ 4», [*тарош*] «кличка строкатого собаки» ВеЛ, ВеНЗн, [*тарч*] «строкатий, різномастий віл» Шейк, Нед, [*тáрча*] «віл червонобілої масті; кличка теляти» О, [*тарчуля*] «назва строкатої корови» ВеЛ, [*тéрка*] «рябий від віспи» Шейк, [*теркó*] «назва барана» Доп. УжДУ 4, [*тúрка*] «пляма» Нед, *таркáтий, таркáнúстий* «таркатий», [*таркáстий* Нед, *тарчáстий* Нед, *теркáтий*] «тс.»; — слц. tarkavý «строкатий»; — запозичення з угорської мови; уг. tarka «строкатий, рябий» виникло зі ст. tar «тс.», очевидно, тюркського походження; пор. дтюрк. tarγyl «строкатий», каз. *тарлан* «білий плямистий (кінь)», споріднене з монг. tarlan «строкатий». — ВеЛ 472; Балецкий St. sl. 9, 338; MNTESz III 854; Bárczi 302; Räsänen Versuch 464, 465. — Пор. **тарабарúстий.**

[**таркáч**] (орн.) «дрізд омелюх, Turdus viscivorus L.» Шарл, ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни назви [*тиркач*] «тс.», зближеної з *таркáтий*, оскільки низ дрозда жовтувато-білий з темними плямами, які особливо бувають розвинені по боках; пор. *таркáч* «білий плямистий кінь». — Никончук Карп. диал. и оном. 159. — Див. ще **тиркач.** — Пор. **тáрка.**

[**таркóванка**] «сира терта картопля» ЛексПол, [*тарчáник*] «дерунець; млинець з тертої картоплі» О, [*тарчанкú*] «локшина або галушки з тертої

картоплі» О; — похідне утворення від [*таркава́ць*] «терти картоплю на тертушці» ЛексПол, запозиченого з польської мови; п. tarkować «терти на тертушці» походить від tarka «тертка, тертушка» (ст. tarłka «тс.»), пов'язаного з *tarły «тертий». — Brückner 566. — Див. ще **те́рти.**

таркота́ти — див. **тарара́.**

тарлата́н «прозора бавовняна тканина, схожа на серпанок», [*тарлята́н*] «тс.» Нед; — р. бр. болг. *тарлата́н*, п. tarlatan, ч. слц. tarlatán, схв. *тарлата́н*; — запозичення з французької мови; фр. tarlatane «тарлатан», очевидно, індійського походження. — Фасмер IV 24; ССРЛЯ 15, 126; Brückner 566; Holub—Lyer 477; РЧДБЕ 709; Вујаклија 933; Klein 1573.

[**тарляга**] «стара бричка; худий віл» ВеЛ; — не зовсім ясне; очевидно, первісне значення «щось погане»; можливо, виникло на грунті п. [tarlać się] «валятися», пов'язаного з trzeć «терти», укр. *те́рти*. — Brückner 565. — Див. ще **те́рти.**

[**та́рмати**] «заплутувати; смикати» Нед, [*тармани́на*] «плутанина, переважно в нитках» Шейк, Нед, [*та́рма́ня*] «заплутування; тягання за волосся» Шейк, Нед; — р. [*та́рмать*] «смикати, заплутувати», слц. drmat' «смикати, трясти», vytrmácat' (diet'a) «затрясти», схв. *дрмати* «трясти, термосити», слн. dŕmati «тс.», [(s)termati] «ткати»; — пов'язане з *термо́сити, тормо́сити*. — Фасмер IV 84; Куркина Этимология 1974, 44—45. — Див. ще **те́рмати.**

[**та́рниця**] «дерев'яне сідло»; — запозичення з румунської мови; рум. tárniță «дерев'яне сідло, в'ючне сідло; сідловина», очевидно, слов'янського походження; пор. п. terlica «дерев'яне сідло», [tarlica] «частина сідла», що зводиться до trzeć «терти». — Sheludko 143; Vincenz 7; Brückner 566. — Див. ще **те́рти.**

[**таровни́чий**] «старший серед рибалок, бригадир» Мо; — неясне.

[**таро́к**] «рід гри в карти» Куз, [*тарокува́ти*] «грати в цю гру» Куз; — п. слц. tarok, ч. taroky, болг. *таро́к*, схв. *та̀рок*, слн. tarók; — запозичення з італійської мови; іт. taroccо «тс.» походить від ар. ṭáraḥa «він відсунув, відклав» (при цій грі частина карт відкладається). — Kopaliński 960; Holub—Lyer 477—478; РЧДБЕ 709; Вујаклија 933; Kluge—Mitzka 770—771; Klein 1573; Lokotsch 159. — Пор. **та́ра.**

тарош — див. **та́рка.**

тарпа́н (зоол.) «дикий кінь, Equus gmelini Ant.»; — р. бр. *тарпа́н*, п. ч. tarpan, болг. *тарпан*, слн. tárpan; — через російське посередництво запозичено з киргизької мови; кирг. *тарпан* «дикий кінь; кінь, що не терпить на собі вершника» споріднене з каз. *тарпан* «норовистий кінь», *тарпы* «бити передніми ногами». — Фасмер IV 24; Шипова 310; Дмитриев 545; Kopaliński 960; Räsänen Versuch 465.

та́рсувати — див. **то́рсати.**

тарта́к «лісопильний завод», [*терта́к, тирта́к, тартачи́на*] «тс.», [*тартачи́ння*] «тирса» ВеБ, *тартачник, те́ртиця* «дошка», [*тиртиця*] «тс.», [*тертичи́на*] «одна дошка; поганенька дошка», [*терти́чник* (*терти́шник*)] «пильщик дошок», *тарта́чний*; — р. діал. бр. *тарта́к* «лісопильний завод»; — запозичення з польської мови; п. tartak «тс.», tarciса «дранка, дошка» є похідними від tartyk «тертий», дієприкм. від trzeć «терти»; припущення про тюркське походження слова (Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 131—132) необгрунтоване. — Фасмер IV 25; Булыка 317; Brückner 566. —Див. ще **те́рти.**

та́ртар «пекло», [*тартарари́*] «тс.» Шейк, [*та́ртарщина*] «содом, гармидер, особливості пекла» Шейк, [*затарта́рити*] «запропастити» Ж, [*затахта́рити*] «тс.» Ж; — р. бр. болг. *та́ртар*, др. *тартаръ, таръта́ръ*, п. ч. tartar, схв. *Та̀ртар*, слн. Tártar, с.-цсл. **таръта́ръ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Τάρτα-

ρος, мн. Τάρταρα «підземна безодня, підземне царство» є запозиченням невідомого походження. — CIC² 811; Фасмер IV 25; Горяев 361; Kopaliński 960; РЧДБЕ 709; Вуjаклија 933; Frisk II 858; Klein 1574.

[**тартáс**] «шум, галас», [*тартáсія*] «суперечка» Куз, [*тартасувáти*] «сперечатися, сваритися, шуміти» Нед, [*тартасувáтися*] «сперечатися» Куз, [*тардасувáтися*] «тс.» Ба; — ч. слц. tartas «шум, гуркіт»; — запозичення з польської мови; п. tartas «шум, галас, гомін, гуркіт, гармидер, разгардіяш» є звуконаслідувальним утворенням; кінцеве -as зумовлене впливом слова hałas «шум, галас, гомін» (ч. halas «тс.»). — Brückner 566; Machek ESJČ 636. — Пор. **тýртýс.**

тартáти «витягувати нафту зі свердловини за допомогою великого відра з клапаном», *тартáльник*; — р. *тартáть*, бр. *тартáць*; — запозичення з азербайджанської мови; аз. *дартмаг* «тягти, витягувати» споріднене з туркм. *дарт*, кумик. балкар. карач. *тарт* «тс.», монг. tata<tarta «тягти, натягувати». — ССРЛЯ 15, 127; Шипова 310; Räsänen Versuch 465.

тартúнка «скибочка хліба, намазана маслом або варенням»; — р. *тартúнка*, бр. *тартынка*, п. tartynka; — запозичення з французької мови; фр. tartine «тс.» є похідним від tarte «солодкий пиріг, торт», пов'язаного з пізньолат. tōrta «кругле печиво», що зводиться, очевидно, до лат. tortus «кручений». — CIC² 811; Коваль 118; Фасмер IV 25; Kopaliński 961; Dauzat 701; Gamillscheg 841; Kluge—Mitzka 784; Klein 1574. — Див. ще **торт.**

[**тáрча́**] «рід великого щита, що вживався тільки при захисті міста» Шейк, Нед, [*тарчúстий*] «щитоподібний, щитовидний; крислатий, тінистий» тж; — р. [*тарч, торч*] «невеликий круглий щит», бр. [*тáрча*] «щит»; — запозичення з польської мови; п. tarcza, tarcz «тс.», як і ч. слц. terč «мішень», вл. tarč «мішень; щит», слн. tárča «мішень», цсл. **тарча** «щит», походить від свн. tar(t)sche «круглий шкіряний щит», що відтворює фр. ст. targe «тс.», яке виникло з франк. *targa, спорідненого з двн. zarga «обід, край, ребро», дангл. targe «маленький круглий щит», targa, діcл. targa «тс.». — Фасмер IV 25; Булыка 318; Brückner 565; Machek ESJČ 641; Holub—Lyer 481; Schuster-Šewc 1499; Mikl. EW 347; Kluge—Mitzka 771, 874; Dauzat 700; Klein 1573.

[**таршук**] «міхур» Шух; — схв. *тàрчӯг* «шкіряна сумка»; — запозичення з угорської мови; уг. tarsóka «кишеня, сумка» пов'язане з tarsoly «ранець, сумка», що є результатом видозміни ст. tassoly «тс.», яке зводиться до нвн. діал. Taschel «кишеня, сумка», пов'язаного з Tasche «тс.». — Matzenauer 344; MNTESz III 858; Bárczi 303. — Див. ще **та́шка.**

[**таря́тися**] «валятися в грязі тощо Г; бруднитися, забруднюватися Шейк», [*таратися*] «валятися, качатися» О, [*тари́тися*] «бруднитися, забруднюватися», [*тарювáтися*] «часто забруднюватися», [*тарóвисько*] «місце, де худоба качається»; — запозичення з польської мови; п. tarzać się «валятися, качатися», tarzać «валяти, качати», ст. tarać się «валятися, качатися»; — псл. tariti «валяти», очевидно, пов'язане з toriti «торувати», *terti «терти». — Варбот 35; Brückner 565. — Див. ще **тéрти.**

таскáти, [*таскáть*] «дуже швидко везти; гнати (про худобу); кидати (щось важке)» Чаб, [*кéскати*] «таскати» Ж, *тащúти, тасканúна*, [*máска*] «бійка; таскання за волосся і побої» Шейк, Нед, *потаскýха*; — р. *таскáть* «таскати», бр. [*таскатня́*] «перетаскування чогось з одного місця на інше; ходіння, посилання в різні місця», п. [taskać] «таскати», taszczyć «тс.», ч. tasit «вийняти з піхов», слц. tasit' «тс.»; — не зовсім ясне; сумнівними є пов'язання з ie. *ten- «тягти» (Jokl AfSlPh 28, 2), дінд. táskaraḥ «грабіжник, злодій» (Uhlenbeck 111, Mayrhofer I 491), ч. tesat «тесати», укр. *тесáти* (Holub—Кор.

380; Holub—Lyer 478); можливо, споріднене з лит. tąsýti «таскати», ітератива від tę̃sti «тягти» (Machek ESJČ 637). — Фасмер IV 26; Черных II 229.

тасува́ти, [*тасо́вщи́к*] «сортувальник» Шейк, Нед, *перетасо́вка, перетасо́вщик, підтасо́вка, підтасо́вувач, розтасо́вка*; — р. *тасова́ть*, бр. *тасава́ць*, п. tasować; — запозичення з французької мови; фр. tasser «збирати в купу», пов'язане з tas «купа», що походить від франк. *tass «тс.», спорідненого з гол. tas «купа збіжжя». — Фасмер IV 26; Черных II 229—230; Горяев 361; Brückner 566; Sł. wyr. obcych 764; Matzenauer 413—414; Dauzat 701; Gamillscheg 841.

та́сьма́ «лямівка, облямівка; [біла смуга на небі; зелена смуга на полі між ріллею Мо; межа між посівами на полі Л; стежка Л; солом'яна стрічка, з якої шиють капелюхи Кур]», [*тасємчи́на*] «проста тасьма» Нед, *тасьмови́к, тасьо́мка*, [*тасьми́нець*]: у сполуках [*тасьми́нець солітер*] «стрічкоподібний глист з довгими кільцями, Taenia solium» Нед, [*тасьми́нець широ́кий*] «широкий стрічкоподібний глист, Bethriocephalus latus» Нед, [*тясма́*] «тасьма» Нед, [*тясо́мка*] «тс.» Нед, *тасьми́стий*, [*стасьмува́ти*] «сильно відлупцювати» Нед; — р. *тесьма́* «тасьма», бр. *тасьма́*, п. taśma «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. туркм. кирг. узб. *тасма* «тасьма», башк. *таҫма*, каз. *таспа* «тс.», тур. tasma «ремінець; ошийник», чаг. *тасма* «тоненький ремінець» через перс. tasma зводяться до монг. tasma. — Макарушка 13; Черных II 241; Фасмер IV 26; Шипова 320—321; Дмитриев 546; Булыка 318; Korsch AfSlPh 9, 672—673; Brückner 566—567; Mikl. EW 347; Mikl. TEl II 171; Lokotsch 160; Räsänen Versuch 466.

[**тасьмир**] (бот.) «березка польова, Convolvulus arvensis L.» ВеЗа; — не зовсім ясне; пов'язується з *та́сьма́* як назва рослини, що має довге витке стебло. — ВеЗа 206. — Див. ще **та́сьма́.**

тась-та́сь (вигук для підкликання качок), [*та́ся-та́ся* Чаб, *тасю́-тасю́*] «тс.», [*тась*] (вигук, яким відганяють качок) О, [*тасьта́*] «тс.» О, *та́ськати* «підкликати качок криком "тась-та́сь"», [*тасю́кати*] «кричати "тасю-тасю"», [*та́ськало*] «який кричить "тась-та́сь", який прикликає качок», *та́ся* «качка», [*та́ська*] «тс.» О; — р. [*тась тась*] «тась-тась», п. [taś taś] «тс.», [taśka] «качка»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

тат[1] «представник народності іранської мовної групи»; — р. бр. *тат*; — запозичення з тюркських мов; пор. дтюрк. уйг. tat «перс; чужоземець, іноплемінник». — Фасмер IV 26; Малов ИАН ОЛЯ 5, 133; Корш ЖСт 18/2—3, 159; Räsänen Versuch 466.

тат[2], *тать* —див. **тадь.**

[**тата́йко**] «хрещений батько» ДзАтл І, [*тота́йко*] «тс.», [*тата́йка*] «хрещена мати», [*тота́йка*] «тс.» тж, [*тота́чка*] (так звуть одна одну дружини рідних братів) НЗ УжДУ 26/2; — запозичення з угорської мови; уг. ст. і діал. tata «хрещений батько; дід» походить з дитячого лепету, як і псл. tata, укр. *та́то*. — MNTESz III 864—865. — Див. ще **та́то.**

тата́кати, *затата́кати, затата́хкати*; — р. *тата́кать* «татакати»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 26.

[**та́тар**[1]] (зоол.) «червоноклоп, Pyrrhocoris apterus L.» ВеБ, ВеНЗн, [*тата́рка*] «сонечко, Coccinella septempunctata L.» Нед; — результат перенесення на комах етноніма *та́тар* «татарин», мотивація перенесення не зовсім ясна. — Див. ще **тата́ри́н.**

[**татар**[2]] (бот.) «лепеха звичайна, Acorus calamus L.» ВеБ, [*татара́к, тата́рина* ВеБ] «тс.», [*тата́ра*] «тс. Л; гречка Нед», [*тата́ри́н*] «цибуля трубчаста» Шейк, Нед, *татари́ння, тата́рка* «цибуля трубчаста, Allium fistulosum L.; [гречка, Fagopyrum esculentum Moench. Шейк, Нед, Mak; гречка татарська, Fagopyrum tataricum L. Mak;

лепеха звичайна Л; пшениця арнаутка]»; — р. *тата́рка* «цибуля трубчаста; [гречка; озима пшениця]», п. tatarak «лепеха звичайна», [tatar], tatarnik «тс.», tatarka «гречка»; — похідні утворення від *тата́р* «татарин», зумовлені тим, що ці рослини здебільшого занесені татарами; пор. *тата́рське зі́лля* «лепеха звичайна», п. tatarskie ziele «тс.», *гре́чка тата́рська*. — Коваль 75—76; Дзендзелівський УЗЛП 129—130; Фасмер IV 27; Brückner 567; Machek Jm. rostl. 88, 301; Mikl. EW 347; Lokotsch 161. — Див. ще **тата́ри́н.** — Пор. **тата́рни́к.**

тата́ри́н СУМ, Нед, *та́та́р* «татарин» тж, *татарва́*, [*татаре́нко*] «татарин, син татарина», [*татаре́нчиха*] «дружина татаренка» Шейк, *татарча́, татарченя́, татарчу́к, тата́рщина*, [*татарува́тий*] «властивий татарину», *дотата́рський* Ж, *по-тата́рськи*, [*стата́рити*] «отатарити»; — р. болг. *тата́рин*, бр. *тата́рын*, др. *татары* (мн.), п. Tatar, Tatarzyn, ч. Tatar, слц. Tatár, м. *татар, татарин*, схв. *Та̀тар, Та̀тарин*, слн. Tatar, цсл. **татаринъ**; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *татар* «татарин», тур. Tatar, монг. *та́тар*, чув. *тутар* «тс.», чаг. *татар* «жителі країни на північ від Китаю», дтюрк. tatar «монгол»; початковий компонент тюрк. tat- первісно означав, очевидно, «іранець». — Макарушка 13; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 27; Фасмер IV 27; Горяев 361; Попов РР 1973/1, 120—122; Еремеев Этнонимы 134; Младенов 629—630; Skok III 447; Mikl. EW 347; Räsänen Versuch 467. — Пор. **тат[1].**

тата́рни́к (бот.) «чортополох, Onopordon L. СУМ, Нед; [O. acanthium L. Г, Шейк, Ж; осот польовий, Cirsium arvense (L.) Scop. Mak, козельці лучні, Tragopogon pratensis L. Нед; родовик лікарський, Sanguisorba officinalis L.]»; — р. *тата́рник* «чортополох; осот», бр. *тата́рнік* «чортополох»; — похідне утворення від *тата́р* «татарин»; назва частини рослин зумовлена, очевидно, їх колючістю. — Див. ще **тата́ри́н.** — Пор. **тата́р[2].**

[татарча́к] (зоол.) «кузька, хлібний жук, Anisoplia Serv.» Шейк, Нед, [*татарчух*] «тс.» ВеЗа, ВеНЗн; — похідне утворення від [*тата́рка*] «гречка»; назва пояснюється тим, що ця комаха водиться в час сіяння гречки. — Шейк 24; ВеЗа 206. — Див. ще **тата́р[2].**

[татляти] «талапати» Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тала́пати* (пор.).

та́то, [*ма́та*] «тато» Бі, [*ma*] (кличка форма) «тс.» Нед, [*ма́тко*] «тато О; священик», [*матю́льо*] Шейк, Нед, *матю́нь, матю́ньо, матю́ньцьо, матю́сь*, [*матю́сьо* Шейк, Нед], *матю́ся*, [*матю́хна, матю́хно* ЛексПол, *ма́тц(ь)о* Шейк, Нед], [*матува́ти*] «бути татом, мати дітей», [*матю́няти*] «часто вживати слово *матуньо*»; — р. бр. *ма́та*, п. слц. нл. tata, tato, ч. táta, вл. tata, болг. м. *ма́те, ма́тко*, схв. *мàта, ма́та*, слн. táta, tátek, стсл. **тата;** — псл. tata з дитячого лепету, паралельне дінд. tatáḥ «тато», tā́taḥ «тато, син, милий», гр. τέττα, τάτᾱ (клична форма) «батько», лат. tata «тато», корн. tat, лит. tẽtis, tẽtė, лтс. tētis, tēte «тс.», прус. thetis «дідусь». — Бурячок 19—20; Фасмер IV 26; Горяев 361; Brückner 567; Machek ESJČ 637; Holub—Kop. 380; Schuster-Šewc 1500; Младенов 630; Skok III 446—447; Критенко Вступ 504; Трубачев Терм. родства 23—24; Mikl. EW 347; Trautmann 320; Mühl.—Endz. IV 176, 178; Mayrhofer I 471; Torp 154; Walde—Hofm. II 650; Гамкрелидзе—Иванов 765; Pokorny 1056. — Пор. **те́та.**

[та́то́шник] (бот.) «жовтець кашубський, Ranunculus cassubicus L.» Г, Шейк, Нед; — неясне; можливо, утворене від *ма́то* (див.).

[та́тра] «скеля Нед; прірва, безодня О», [*ма́три*] «скелі, провалля ВеНЗн; високі гори О»; — запозичення з польської мови; п. tatra «висока гора» виникло з *tartra, що зводиться до псл. *tъrtr-, як і укр. [*то́втри*] «каміння

(скелі) на дні річки». — Фасмер IV 27—28; Соболевский РФВ 64, 168; Sobolevskij RS1 4, 276; Brückner 567. — Див. ще **то́втри.**

татуюва́ти, *татуї́рóвка, татуюва́льник*; — р. *татуи́ровать*, бр. *татуі́раваць*, п. tatuować, ч. tetovat, слц. tetovat', болг. *татуи́рам*, м. *тетови́ра*, схв. *тетови́рати*, слн. tetovírati; — запозичення з французької мови; фр. tatouer «татуювати» походить з полінезійських мов (через посередництво англ. tattoo «тс.»); пор. таїті tatau, tatu «прокол, знак, зроблений на шкірі». — CIC^2 812; Фасмер IV 28; Sł. wyr. obcych 747; Kopaliński 961; Holub—Kop. 384; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 709; Dauzat 701; Gamillscheg 841; Kluge—Mitzka 771; Klein 1575—1576; Lokotsch 161.

тать «злодій», *татьба́* «крадіжка, грабунок»; — р. др. *тать*; — запозичення із церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **тать** «злодій», як і нл. taś, схв. *та̑т*, слн. tát «тс.», походить від псл. tatь «тс.», утвореного за допомогою суфікса -tь від того самого кореня, що й tajiti «таїти»; споріднене з дінд. tāyúḥ «злодій», ав. tāyu- «тс.», tāya- «крадіжка», гр. τητάω «грабую», хет. tajezzi, tajazzi «краде», дірл. tāid «злодій»; припущення (Sachmatov AfSlPh 33, 92) про запозичення з кельтських мов необґрунтоване. — Фасмер IV 28; Brückner 563; Machek ESJČ 634; Schuster-Šewc 1500; Младенов 628; Skok III 434—435; Trautmann 313; Mayrhofer I 496; Ernout—Meillet 226; Fick KZ 22, 374; Stokes 122; Schulze KZ 49, 252. — Див. ще **таї́ти.**

тау-сагиз (бот.) «Scorzonera tau-saghyz Lipsch et Bosse»; — р. *та́у-сагы́з*, бр. *таў-сагы́з*, болг. *та́у-сагиз*; — запозичення з казахської мови; каз. *тау-сагыз* «тс.» (букв. «гірська смола») утворене зі слів *тау* «гора; гірський», спорідненого з тат. *тау* «гора», тур. dağ, дтюрк. tay «тс.», і *сагыз* «жувальна смола». — Дмитриев 546; Шипова 312; РЧДБЕ 709. — Див. ще **кок-сагиз.**

[та́фа́] «артіль рибалок» Г, Нед, [*тахва́*] «тс.»; — болг. *тайфа́* «група; ватага, банда», м. *тајфа* «натовп, ватага»; — запозичення з турецької мови; тур. taife «група (людей); натовп; банда; плем'я», як і аз. *тајфа* «плем'я, рід», походить від ар. ṭā'ifa. — Макарушка 13; Мотузенко Морская рыболовецкая терминология сев.-зап. Причерноморья. АКД 1987, 9; Младенов 628; РЧДБЕ 704; Räsänen Versuch 456.

[та́фія] «лікер з фруктового соку» Нед; — запозичення з польської мови; п. tafia «вид рому з цукру» походить від фр. tafia «горілка з цукру» креольського походження, скороченої форми ratafia «лікер з фруктового соку». — Sł. wyr. obcych 740; Dauzat 697; Gamillscheg 835; Klein 1565. — Див. ще **ратафія.**

[та́фля] «шибка; плита», *та́хля* «кахель, кахля; квадрат; [шибка]», [*тафе́льник*] «робітник, що виготовляє скляні листи» Нед, [*тафлюва́ти*] «вставляти шибки; робити щось суцільне із шматків, облицьовувати» Шейк, Нед; — п. tafla «тахля; кахля; плита; лист», вл. tafla «плита»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Täfel «дошка, плита» (свн. tavel(e), двн. tavala, tabala) зводиться до лат. tabula «тс.»; форма *та́хля* виникла з [*та́фля*], можливо, під впливом *ка́хля*. — Шелудько 48; Richhardt 105; Brückner 563; Sł. wyr. obcych 740; Kluge—Mitzka 766. — Див. ще **та́бель.**

та́фта́ СУМ, Нед, [*тафт*] «тафта» Куз, [*та́фти́чка*] (зменш. від *тафта*) Шейк, Нед, *тафтя́ни́й* СУМ, Куз; — р. бр. болг. *тафта́*, п. tafta, ч. слц. taft, нл. tafan, м. *тафт*, схв. *тафт*, слн. táft; — запозичене з французької мови; фр. taffetas «тафта», як і іт. taffetà «тс.», походить від перс. tāftah «тканина», букв. «тканий», утвореного від tāftan «ткати, прясти»; у староросійську мову (р. ст. *тафта*) було запозичене з перської давніше через східне посередництво (Огиенко 29; Срезн. III 982). — CIC^2 812; Фасмер IV 29; Го-

ряев 361; Булыка 318; Brückner 563; Sł. wyr. obcych 740; Machek ESJČ 633; Holub—Lyer 476; РЧДБЕ 710; Вуjаклија 935; Matzenauer 341; Dauzat 697; Horn 83; Christiani 50; Lokotsch 156; Klein 1565.

тахі́на (ент.) «Tachina Meig.»; — р. *тахи́на*, бр. *тахі́на*, п. tachina; — запозичення з новолатинської мови; нлат. tachina походить від гр. ταχινός «швидкий», пов'язаного з ταχύς «тс.» неясного походження. — Frisk II 861—862; Klein 1564.

тахі́новий «виготовлений з очищеного насіння кунжуту»; — р. *тахи́нный*, бр. *тахáн* «каша з кунжутного борошна»; — запозичення з турецької мови; тур. tahin «просяне борошно», t. helvasi (сорт халви) походить від ар. tahin «просяне борошно». — Шипова 313; РЧДБЕ 710.

та́хкати; — р. *та́кать* «такати; тахкати», бр. *та́хкаць* «стукати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *та́кати, тата́кати*.

[**та́хматися**] «звиватися, витися» Нед; — неясне.

[**та́хнути**] «повільно гаснути; сохнути; худнути» Нед, [*потахáти*] «погасати; опускатися, спадати (про воду); занурюватися; гинути Нед; тонути», [*пота́хнути*] «тс.» Куз, [*притахáти*] «пригасати; слабнути», [*прита́хнути*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; очевидно, в частині значень, результат контамінації слів *ту́хнути* «гаснути, [спадати (про пухлину)]» і *тря́хнути* «сохнути, просихати» (див.).

тахта́ «широкий диван без спинки»; — р. бр. *тахта́*, болг. *тахта́* «дошка; дощаний диван без спинки»; — запозичення з тюркських мов; тур. tahta «дошка; дощаний», кирг. каз. тат. *такта* «дошка», алт. телеут. шор. чаг. *makta* «тс.» походять від перс. taḫta. — CIC^2 812; Черных II 230; ССРЛЯ 15, 144; РЧДБЕ 710; Räsänen Versuch 454.

[**тахта́рити**] «тягти»; — афективне утворення.

тацéт (бот.) «Narcissus tazetta L.», [*тацети*] «тс.» Мак; — р. *тацéт*, п. tacet, tacetta, ч. taceta; — через посередництво новолатинської ботанічної номенклатури запозичено з італійської мови; іт. tazzetta «чашечка» є зменш. від tazza «чашка» (квітки рослини мають чашечкоподібний нектарник). — CIC^2 812; Фасмер IV 29; ССРЛЯ 15, 144. — Див. ще **та́ця.**

та́ця «піднос», [*та́ца*] «тс.» Шейк, Нед; — запозичення з польської мови; п. taca «піднос», як і ч. tác, слц. táca «тс.», м. *тацна* «блюдце», слн. заст. taca «піднос» через посередництво нім. [Tátze] «чаша; піднос» зводиться до іт. tazza «чашка, чаша», що виникло з ар. ṭássa^h, tass «тс.», яке походить від перс. täšt «чаша; блюдце». — Shevelov Hist. phonol. 620; Шелудько 48; СЧС 295; Булыка 318; Brückner 563; Sł. wyr. obcych 740; Machek ESJČ 633; Holub—Lyer 476; Matzenauer 341; Kluge—Mitzka 772.

[**тача́ти**[1]] «шити»; — запозичення з російської мови; р. *тача́ть* «шити, шити наскрізною строчкою; надточувати, доточувати» споріднене з укр. *надточи́ти, доточи́ти*; пов'язання з цсл. **тачати** «котити», п. taczać «крутити, катати» (Фасмер IV 29; Черных II 230) помилкове. — Коломієць Мовозн. 1992/1, 41—45. — Див. ще **надточи́ти.**

[**тача́ти**[2]] «качати (білизну) Г; качати (тісто) ВеЗа», [*тачети*] «качати (білизну)» О, [*тачкува́ти*] «возити щось тачкою» Шейк, [*та́чавка*] «качалка» Шейк, Нед, [*тачі́вка*] «тс.», [*та́чало*] «рубель» Нед, [*тачани́на*] «катання білизни» Шейк, Нед, *тача́нка, та́чечник, та́чка, тачка́р*; — р. бр. *тача́нка*, др. *тачати* «гнати, поганяти», п. taczać «котити; [качати]», ч. otáčeti «вертіти, обертати», цсл. **тачати** «гнати, поганяти»; — пов'язане з *точи́ти, отточи́ти*. — Фасмер IV 29; Черных II 230; Brückner 573. — Див. ще **точи́ти**[1].

[**тачка**] (бот.) «крупка звичайна, Draba verna L.» Мак; — р. [*тачка*] «тс.»; — неясне.

[**таш**] «балаган; намет», [*та́ша*] «тс.», [*ташни́й*] «балаганний», [*ташува́ти*] «розташовувати», [*ташува́тися*] «міститися СУМ; влаштовуватися зручніше» Нед, *розташува́ння, розташо́ваний, розташува́ти*; — р. [*та́ша́*] «ятка, полотняна палатка», п. tas «будка, палатка, рундук», tasz, [tasza] «тс.», бр. ст. *ташъ* «будка, палатка»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Tasche (свн. tasche, двн. tasca) «кишеня, сумка» зазнало семантичних змін на ґрунті польської мови після запозичення. — Шелудько 48; Булыка 318; Brückner 566; Kluge—Mitzka 771. — Див. ще **та́кса**[1], **та́шка.**

та́шка «шкіряна сумка», [*ташува́ти*] «класти або виймати з ташки» Нед; — р. *та́шка* «ташка», п. ст. tasza, taszka «сумка, мішок», ч. слц. taška «сумка, портфель», м. *ташна*, слн. táška «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Tasche «кишеня, сумка» (свн. tasche, двн. tasca) походить від іт. tasca «тс.», що зводиться до нар.-лат. *tasca «плата», яке виникло внаслідок метатези із слат. taxa «тс.», пов'язаного з лат. taxāre «оцінювати». — Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 177; Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Фасмер IV 30; Brückner 566; Holub—Lyer 478; Kluge—Mitzka 771—772. — Див. ще **та́кса**[1]. — Пор. **таш.**

[**тва**] «твоя» Нед, Шейк, [*тве*] «твоє» тж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. twa «твоя», twe «твоє», як і ч. tvá «твоя», tvé «твоє», виникли внаслідок стягнення форм twoja «твоя», twoje «твоє». — Machek ESJČ 663. — Див. ще **твій.**

[**тва́лет**] «шкатулка, переважно з дзеркалом» Нед, Шейк, [*тва́летка*] (зменш.), [*тва́летчи́на*] «погана шкатулка» тж; — результат видозміни п. toaleta «дзеркало з приборами, необхідними для одягання; столик з дзеркалом і шухлядами», tualeta «тс.». — Див. ще **туале́т.**

[**тва́мость**] «твоя милість»; — запозичення з польської мови; п. twa mość «твоя милість» складається з twa «твоя» і mość «милість». — Див. ще **мость, тва.**

твань, *тваню́ка, твани́стий*; — р. діал. бр. *твань* «драговина, багно»; — запозичення з литовської мови; лит. tvãnas «потоп» пов'язане з tvìnti «розливатися, виходити з берегів», tùkti «жиріти, гладшати», що зводяться до ie. *toŋə-, *tŭ- «стікати», як і псл. tyti «жиріти, гладшати», tukъ «жир». — Лаучюте 40; Фасмер IV 31; Толстой Сл. геогр. терм. 166—167; Sobolevskij Bull. de l'Acad. Sc. de Pbourg 1911, 1051—1052; Fraenkel 1136, 1149, 1154; Mühl.—Endz. IV 288—289. — Див. ще **ти́ти, тук**[1].

твар «тварина; обличчя; [вигляд ВеУг, портрет Бі]», [*тварь*] «щока; обличчя» О, [*тва́рьця*] «тс.» О, *твари́на, тварина́* (зб.), *твари́нник, твари́нництво, тварю́ка*, [*тваря́ка*] «тварюка» Нед, *твари́нячий*, [*тва́рний*] «гарний, вродливий» Нед, [*тварни́стий*] «широколиций» О, [*тва́рити*] «утворювати, формувати» Нед, [*тваря́ти*] «тс.» Нед; — р. *тварь* «тварина, створіння, істота», бр. *твар* «обличчя, лице», др. *тварь* «виріб, витвір; предмет; те, що створено, творіння, створіння; світ, всесвіт; вигляд, подоба», п. twarz «обличчя, лице», ч. tvář «щока, обличчя; вигляд, подоба», слц. tvár «обличчя; вигляд», вл. twar «будівля, будова», нл. twaŕ «тс.», болг. *твар* «тварина, створіння, істота», м. *твар* «матерія, речовина», схв. *тва̑р* «тс.; творіння, створіння», слн. tvár «матерія, речовина», стсл. **тварь** «створення, творіння, створіння; істота; природа, вигляд, подоба»; — псл. tvarь «творіння, створіння», пов'язане чергуванням голосних з tvoriti «творити»; споріднене з лит. tvorà «огорожа», tvérti «обгороджувати». — Фасмер IV 31; Черных II 230—231; Brückner 586—587; Machek ESJČ 662; Schuster-Šewc 1562—1563; Trautmann 334. — Див. ще **твори́ти.**

[**тва́рог**] «сир» Нед, [*твороґ*] «сир; їжа, приготовлена із сирної сметани,

яець, цукру або солі» ЛексПол, [*твори́г, твору́г, отворо́г*] «тс.» тж; — р. *тво́ро́г*, бр. *твaро́г*, п. twaróg, ч. слц. tvaroh, вл. twaroh, нл. twarog, болг. *твaро́г, отва́ра*, стсл. **тваро҃гъ;** — псл. twarogъ «сир», на думку більшості дослідників, утворене за допомогою суфікса -og-ъ (пор. pirogъ «пиріг») від основи tvar- («твориння, форма»), пов'язаної чергуванням голосних з tvoriti «творити, надавати форму» (пор. стсл. **творъ** «форма», ч. tvar «тс.»); розвиток семантики, як у нар.-лат. formaticum «сир», іт. formaggie, фр. fromage «тс.» від лат. forma «форма»; вважається також спорідненим з гр. τῦρός «сир», ав. tūiri- «сироватка» (Fortunatov BB 3, 69—70; Machek Slavia 16, 199; Hujer LF 36, 58—59; Janko WuS I 96—97; Гамкрелидзе—Иванов 570), з гр. τορύνη «мішалка, ополоник», двн. dweran «мішати», dwiril «мішалка», діcл. þvara «мішалка, ополоник» (Torp 196); мало обгрунтованим є припущення про запозичення з тюркських мов, пор. чаг. *торак* «сир» (Mikl. EW 366; Machek ESJČ 662; Räsänen FUF 29, 199; ZfSlPh 20, 448; Vámbéry 185—186). — Фасмер—Трубачев IV 31—32; Черных II 231; Brückner 586; Holub—Kop. 397; Schuster-Šewc 1563; Младенов 630; Skok III 530; Jagić AfSlPh 31, 592; Trautmann 334; Niederle RÉS 2, 24; Pintar AfSlPh 36, 586. — Див. ще **твори́ти.**

тве́рджа «тверда поверхня чогось; фортеця, твердиня», *твердиня*, [*тве́ржа*] «твердиня» Нед; — р. [*тве́ржа*] «укріплення, кріпость, твердиня, фортеця», п. twierdza, ст. ćwirdza, ч. tvrz, ст. tvrzě, схв. *тврђа* «тс.»; — псл. *tvьrdja «твердиня», похідне від *tvьrdъ «твердий». — Фасмер IV 32; Brückner 586; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398. — Див. ще **твердий.**

твердий, [*твердавий*] «твердуватий» Нед, [*твердительний*] «ствердний» Нед, [*твердіський*] «дуже, зовсім твердий», *твердіший*, [*твердіщий*] «твердіший» Нед, [*твердкий*] «твердий», [*тве́рдний*] «твердий; скупий» О, [*тве́рдший*] Нед, [*тве́ржший*] «тс.» Нед, *твердува́тий, твердю́чий*, [*твердя́ць*] «загартована людина» О, [*твердина́*] «твердість» Нед, *твердиня, твердінь, твердота́*, [*тве́рдощі*] «тверді тіла», [*твердýшка*] «хлібна скоринка» Ж, [*твердь*] «гарт; загартована людина» О, *тве́рдити* «говорити, повторювати те саме; [робити міцним, укріплювати]», *твердіти, твердішати, тве́рднути*, [*тве́рдо*] «дуже» ВеУг, *затвердíлий, затве́рдлий*, [*затвердніліcть*] «затверділість, затятість» Ж, *затве́рди́ти, надтверди́й, отвердíлий, підтве́рдний, підтве́рдити*, [*по́твердий*] «занадто твердий» Нед, *потвердний, тве́рджувальний, ствердíлий, тве́рдливий, тве́рдлий, тве́рдний, ствердíння*, [*ствердніння*] «ствердіння» Куз, *тве́рджувати, ствердíти*; — р. *твёрдый*, бр. *цвёрды*, др. *твьрдъ, твьрдыи*, п. twardy, ч. слц. tvrdý, вл. twjerdy, нл. twardy, полаб. tjordă (с.р.), болг. *твърд*, м. *тврд*, схв. *тврд̂*, слн. tŕd, стсл. **тврѣдъ;** — псл. *tvьrdъ «твердий», утворене за допомогою суфікса -d-ъ від основи *tvьr-, пов'язаної чергуванням голосних з tvor- (tvoriti «творити»); — споріднене з лит. tvìrtas «міцний, сильний; твердий», tvérti «хапати; витримувати; триматися, утримуватися», лтс. tvirts «твердий». — Фасмер IV 32; Черных II 231; КЭСРЯ 438; Цыганенко 469—470; Горяев 361—362; Brückner 586; Machek ESJČ 663; Schuster-Šewc 1563—1564; Младенов 630; Skok III 531; Meillet Études 319, 321; BSL 29, 31; Trautmann 334; Mühl.—Endz. IV 292; Karulis II 448; Pedersen Kelt. Gr. I 54. — Див. ще **твори́ти.**

[**тве́рдо**] «назва літери **т**» Шейк, Нед; — р. *тве́рдо* «тс.»; — назва літери походить від стсл. **тврѣдо** «міцно», др. *твьрдо, твєрдо* «тс.», оскільки це слово починається на літеру **т.** — Див. ще **твердий.**

[**твердосон**] (бот.) «головатень круглоголовий, Echinops sphaerocephalus L.» ВеНЗн, ВеЗа; — результат універ-

бізації виразу *твердий сон*; назва зумовлена застосуванням головатня для відновлення сну. — Лік. росл. Енц. дов. 117. — Див. ще **сон**[1], **твердúй.**

твердь; — р. *твердь* «твердь; твердиня, кріпость, фортеця», др. *твьрдь* «небесний звід; укріплене місце, укріплення, кріпость; в'язниця», п. twierdz «твердість, ст. кріпость, фортеця», вл. twjerdź «твердь, суходіл», нл. twarź «твердість; твердь, суходіл; укріплення, кріпость, фортеця», болг. *твърд* «твердь; твердиня, кріпость, фортеця»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **твръдь** «твердь; укріплене місце, укріплення, кріпость» є похідним від прикметника **твръдъ** «твердий». — Фасмер IV 32; КЭСРЯ 438; Цыганенко 469. — Див. ще **твердúй.**

[**твердя́к**] (бот.) «плакун верболистий, Lythrum salicaria L.; плакун прутовидний, Lythrum virgatum L.; шолудивник болотний, Pedicularis palustris L. Шейк, Нед», [*твардяк*] «шолудивник болотний» Mak, [*твердівка*] «гриб, Polyporus igniarius L.» Mak; — бр. [*цвярдзянка*] «плакун верболистий»; — похідні утворення від *твердúй*; назви зумовлені, очевидно, твердістю, здерев'янілістю коренів плакуна і загальною твердістю гриба; пор. п. twardak «моховик жовто-бурий, Boletus variegatus Fr.»). — Див. ще **твердúй.**

тверéзий, [*тверезя́ка*] «людина, що не п'є, твереза людина», [*тверезáтися*] «опам'ятатися» Нед, *тверéзúти, тверезíти, тверезíшати, витверéзливий, витверезнúй, витверéзник*, [*потвéрезу*] «у тверезому стані»; — р. *трéзвый*, [*тверёзый*], бр. *цвярóзы*, [*церéзвы*], др. *трѣзвыи*, п. trzeźwy, ч. střízlivý, ст. střiezvý, слц. triezvy, вл. strózby, нл. strozbny, болг. *трезв*, м. *трезен*, схв. *трéзан*, слн. trézen, trézev, стсл. **трѣзвъ;** — псл. *terzvъ «тверезий»; — можливо, споріднене з дінд. tṛṣyati «прагне», tṛṣúḥ «спраглий», tṛṣṭáḥ «сухий», гр. τέρσω «сушу», лат. torreo «тс.», діспл. þorsti «спрага», двн. thurst, гот. þaúrstei «тс.», þaúrsjan «бути спраглим»; ie. *ters- «сохнути»; у такому разі первісне значення — «спраглий»; наявність z у слов'янській формі, можливо, зумовлена впливом основи rězvъ (рос. *рéзвый* «жвавий, рухливий, бистрий»), а зміна *terzvъ на *tverzъ (укр. *тверéзий*) — впливом основи *tvr̥dъ «твердий» (Брандт РФВ 25, 27); малообгрунтованими є зіставлення з гр. ταρχύω «ховаю, хороню» (Petersson Vgl. sl. Wortst. 51—52), з дат. ст. edrugh «тверезий», двн. urtruct, дангл. gedréog «тс.» (Machek ESJČ 589), з псл. tr̥zati «терзати» (Черных II 260), а також пов'язання зі *стережý, стóрож* (Ильинский ИОРЯС 23/1, 136). — Фасмер IV 32, 46; КЭСРЯ 450; Горяев 375; Потебня К ист. зв. I 167; II—IV 102.

твин «тканина з діагональним переплетенням ниток; [коротеньке ватне пальто Мо]», [*твúнчик*] «літній піджачок» Мо, [*твíна, твíно*] «вид чоловічого верхнього одягу» Шейк, [*твíнка* Ме, *твíнко* Шейк] «тс.»; — р. *твин* (текст.), бр. *цвін* (текст.); — запозичення з англійської мови; англ. twine «кручена нитка» пов'язане з twin «подвійний, здвоєний», спорідненим з діспл. tvinnz «подвійний», двн. zwinal «тс.», прус. dwai «два», псл. dъva «тс.». — СРЛЯ 15, 166; Klein 1668. — Див. ще **два.** — Пор. **твíст**[2].

твій, *твóя* СУМ, Нед, *твóє* тж, [*твíський*] «твій власний, тобі належний» Шейк, Нед; — р. *твой, твоя́, твоё*, бр. *твой, твая́, тваё*, др. *твои, твоꙗ, твоє*, п. twój, twoja (twa), twoje (twe), ч. tvůj, tvá (tvoje), tvé (tvoje), слц. tvoj, tvoja, tvoje, вл. twój, twoja, twoje, нл. twój, twója, twójo, полаб. tüj, tüjă, tüji, болг. *твой, твóя, твóе*, м. *твој, твоја, твоје*, схв. *твôj, твòја, твòје*, слн. tvój, tvôja, tvôje, стсл. **твои, твоꙗ, твоѥ;** — псл. tvojь, tvoja, tvoje, пов'язане з *ty «ти»; — споріднене з дінд. tvaḥ «твій», ав. θwa-, гр. σός (*tvos), лат. tuus (<tovos), прус. twais «тс.»; ie. *tuo-. — ІУМ Морфологія 132; Фасмер IV 33; Горяев 362; Brückner 587; Schuster-Sewc 1564—1565; Мла-

денов 630; ESSJ Sl. gr. II 703—704; Skok III 530; Trautmann 333; Pokorny 1098. — Див. ще **ти**[1].

твіст[1] «швидкий танець з імпровізаційними рухами»; — р. *твист*, бр. *твіст*, п. ч. слц. вл. twist, болг. *туи́ст*, слн. tvíst, twíst; — запозичення з англійської мови; англ. twist «твіст; вигин, оберт; кручена нитка» пов'язане з twist «вигинатися; звиватися, крутити, обертати». — Sł. wyr. obcych 784; РЧДБЕ 742. — Див. ще **твіст**[2].

[**твіст**[2]] «пряжа; трикотажні вироби» Куз; — р. [*твист*] «бавовняна пряжа», слц. twist «тс.», схв. *твист* «бавовняна нитка, виготовлена англійською машиною», слн. twist (сорт бавовняної тканини); — запозичення з англійської мови; англ. twist «кручена нитка; крутити», як і пов'язане з ним twine «тс.», споріднене з дісл. tvistra «ділити, розділяти», нвн. Zwist «сварка, розбрат», дінд. dvíḥ «двічі», гр. δίς, лат. bis (<dvis) «тс.», прус. dwai «два», псл. dъva «тс.». — Ivanová-Šalingová—Maníková 904; Вујаклија 935; Klein 1668. — Див. ще **два.** — Пор. **твин.**

твори́ти, [*твори́тися*] «погоджуватися ВеУг; дбати; турбувати; вміщуватися; втручатися; ласувати О», *твір, твірна́*, [*твор*] «твір» Нед, [*тво́ра*] «твір, витвір» Нед, Шейк, [*творба́*] «творення» Нед, *тво́ре́ць* СУМ, Нед, [*твори́вність*] «творчість» Нед, *тво́риво*, [*твори́ла*] «підлога оборога; бруси, покладені в квадрат» О, *твори́ло* «скриня або яма, в якій гасять вапно», [*твори́лко*] «форма для відливання свічок» Нед, [*тво́рини*] «творення» Нед, *твори́тель, твірни́й, тво́рчий, ви́твір*, [*ви́твор, ви́твар*] «жарт, витівка, вибрик» Ж, [*витво́рець*] «виробник» УРС, [*витво́рник*] «тс.» Куз, [*ви́творки*] «жарти, витівки, вибрики, вихватки» Куз, [*витво́рництво*] «виробництво» Куз, [*витво́рний*] «примхливий», [*не́ствір*] «чудовисько, потвора» Ж, [*не́твар, не́твір*] «тс.» Ж, [*пере́твір*] «перетворення, трансформація, зміна» Нед, Куз, [*перетві́рник*] «перетворювач» Куз, [*перетво́рець*] «реорганізатор, реформатор» Куз, [*перетво́ри*] «перетворення» Куз, *перетво́рник, перетво́рювач*, [*потвори́тися*] «зазіхати, бажати чого, хотіти мати», [*по́твар*] «потвора» Куз, [*потва́ра* Куз, *по́твір* Нед, Куз] «тс.», [*потвор*] «карикатура» Пі, *потво́ра, потво́рний*, [*розтваря́ти*] «розчиняти» Нед, [*ро́зтвір, ро́зтво́р*] «розчин» Нед, *розпотво́рити* «розпустити, розбестити», [*ствір*] «витвір; вигляд; потвора» Нед, [*створеня́тко*] «гарненька тваринка» Нед, *створи́тель, створі́ння, ство́рювач, сотвори́тель, сотворі́ння, спотво́рити*, [*спотво́ра*] «потвора» Нед, *спотво́рювач*, [*у́тварь*] «витвір, утвір, начиння; знаряддя; прикраса, оздоба» Нед, *у́твір*, [*у́твор*] «утвір» Нед; — р. *твори́ть*, бр. *твары́ць*, др. *творити*, п. tworzyć, ч. tvořit, слц. tvorit', вл. tworić, нл. tworiś, болг. *творя́*, м. *твори*, схв. *тво̀рити*, слн. tvóriti, стсл. **творити;** — псл. tvoriti «творити», похідне від tvorъ «творіння», пов'язаного чергуванням голосних з tvarъ «творіння, створіння»; — споріднене з лит. tvérti «обгороджувати; перев'язувати; хапати; формувати, створювати», tvarstýti «перев'язувати, бинтувати», turė́ti «тримати; мати», ãptvaras «огорожа», tvártas «хлів», лтс. tveȓt «хапати, ловити», tvaȓstît «тс.», turêt «тримати», прус. turīt «мати», гр. σορός «похоронна урна; труна»; іє. *tu̯er- «хапати; огороджувати». — Фасмер IV 34; Черных II 231; КЭСРЯ 438; Brückner 587; Machek ESJČ 662—663; Holub—Kop. 397; Schuster-Šewc 1565; Младенов 630; Skok III 530—531; Trautmann 333; Fraenkel 1152; Mühl.—Endz. IV 269—270, 289—290; Karulis II 447—448; Schulze KZ 28, 280; Bezzenberger BB 12, 240; Pokorny 1101.

творо́г, *творі́г, твору́г* — див. **тва́рог.**

[**твуй**] «твій» Нед, Шейк; — запозичення з польської мови; п. twój відповідає укр. *твій* (див.).

теа́тр, *театра́л, театраліза́ція, театра́льщина, театра́льний, теат-*

ралізува́ти, театра́льствувати; — р. *теа́тр*, бр. *тэа́тр*, п. teatr, ч. teatrální «театральний», слц. teatrálny «тс.», болг. *теа́тър*, м. *теа́тар*, схв. *тèатар*, слн. teáter; — запозичення з французької мови; фр. théâtre походить від лат. theātrum «театр», яке відтворює гр. θέᾱτρον «тс.», букв. «місце для глядіння», похідне від θέᾱ «глядіння, споглядання; видовище», пов'язаного з θεάομαι «дивлюся, розглядаю», далі етимологічно неясного. — Акуленко 141; Коваль 152; Черных II 231—232; Фасмер IV 34; КЭСРЯ 438; Kopaliński 962; Holub—Lyer 478; Младенов 630; Vyjaklija 935; Frisk I 656—657. — Пор. **теорія.**

тебе́, *тобі́, тобо́ю*, [*тобо́в*]; — р. *тебя́, тебе́, тобо́ю, тобо́й*, бр. *цябе́, табе́, табо́ю*, др. *тебе, тебѣ, тобѣ, тобою*, п. ciebie, tobie, tobą, ч. tebe, tobě, tebou, ст. tobú, слц. teba, tebe, tebú, вл. tebje, tebi, (z) tobu, нл. tebje, tebjo, tebje, (z) tebu, полаб. tibe, (så) tăbǫ, болг. *теб(е)*, м. *тебе*, схв. *тèбе, тèби, тобо́м*, ст. *тобоју*, слн. têbe, têbi, (s) tebój, стсл. **тєбє, тєбѣ, тобоѭ;** — псл. tebe (<*teve), tebě, tobojǫ; — споріднене з дінд. ав. tava (род. в.), лит. tavęs, [tèvęs] (род. в.), дінд. túbhyam (дав. в.), ав. taibyā, прус. tebbei, лат. tibī «тс.». — Фасмер IV 24—25; Brückner 587; Machek ESJČ 663; Schuster-Šewc 1566; ESSJ Sl. gr. II 704—706; Trautmann 315. — Пор. **ти**[1].

[**тебе́нка**] «шкіра біля сідла» Куз, [*табе́нька*] «чотирикутні шкіри по обох боках козачого сідла; підколінники» Бі, [*тибе́ньки*] «шкіри біля сідла» Нед, [*потибе́ньки*] «тс.» Нед, [*потабе́нки, потабе́нці*] «тс.» Бі, [*подтебе́нки*] «чапрак» Нед; — р. [*тебенёк*] «бічна шкіряна лопасть сідла», бр. ст. *тебенки* «шовковий шнур», др. *тебенекъ* «лопасть біля сідла», п. заст. tebenki (tebinki, [tabinki]) «шкіри біля сідла»; — запозичення з турецької мови; тур. tepengi «попруга; шкіряна накладка під сідлом», споріднене з каз. *тебе́ңгі*, чаг. täpingü «тс.», зводиться до тюрк. tep-/teb- «топтати». — Фасмер IV 35; Потебня РФВ 5, 239; Шипова 614; Дмитриев 546; Булыка 319; Brückner 567; Mikl. EW 347; TEl II 172; Nachtr. I 52; Räsänen Versuch 474. — Пор. **потебня́.**

[**тебли́чка**] (орн.) «сіра цапля, Ardea cinerea L.» ВеНЗн, Шарл; — неясне.

[**те́вкати**] «плямкати; їсти з жадібністю, чавкаючи при цьому, їсти як свиня», [*те́вкало*] «той, хто з жадібністю їсть, чавкаючи при цьому Г; свиня Шейк»; — звуконаслідувальне утворення.

тевто́н, *тевто́нство*; — р. *тевто́н*, бр. *тэўто́н*, п. ч. Teuton, слц. Teutón, болг. *тевто́нец*, схв. *Тевтонац*, слн. Tevton; — запозичення з латинської мови; лат. Teutoni, Teutonēs (мн.) «тевтони» є назвою германського походження, спорідненою з гот. þiuda «народ» і, далі, з дірл. tuoth, лит. tautà «тс.», прус. tauto «країна». — СССРЛЯ 15, 189; Kopaliński 974; Vyjaklija 936; Klein 1597.

[**те́вхати**] «сильно кидати на землю» Нед, [*те́вкнути*] «тс.» Нед, [*тевкати*] «вдаряти об землю» О, [*теле́вхати*] «тс.» Нед; — звуконаслідувальне утворення.

[**тега́патися**] «випорожнюватися» Нед, Шейк; — афективне (очевидно, звуконаслідувальне) утворення.

[**тега́нька**] «горщик, що розширюється догори», [*те́жик*] «вазон, горщик для квітів»; — неясне.

[**те́ди**] «тоді» Нед, Шейк, Бі, [*тегди́*] «тс.» Нед, Шейк; — бр. ст. *теды* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. tedy, ст. tegdy «тс.» відповідає укр. *тоді́*. — Булыка 319. — Див. ще **тоді́.**

теж «також», [*тиж*] «тс.» ВеЗа; — р. *то́же, тож*, п. też, ч. též, слц. tiež, вл. нл. tež; — запозичення з польської мови; п. też є результатом скорочення ст. teże, що виникло з toże «тс.», яке складається із займенника to «те» і частки że «же, ж»; пор. укр. [*тож*] «теж».

— Richhardt 106; Brückner 569—570; Machek ESJČ 639; Holub—Kop. 382, 384. — Див. ще **же**[1], **той.**

те́за, *те́зис, те́зисний, тезува́ти*; — р. болг. *те́зис, те́за*, бр. *тэ́за, тэ́зіс*, п. вл. teza, ч. teze, слц. слн. téza, м. схв. *те́за*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. thesis «положення, твердження» походить від гр. θέσις «тс.», пов'язаного з дієсловом **τίθημι** «ставлю, кладу», спорідненим з дінд. dádhāti «кладе», ав. daδāiti «тс.», лит. dėti «класти», лтс. dēt, псл. děti «тс.». — CIC[2] 813; ССРЛЯ 15, 190; Kopaliński 974—975; Holub—Lyer 482; Младенов 631; РЧДБЕ 710; Vyjaклија 936; Frisk I 666—667. — Див. ще **дí-ти**[2]. — Пор. **те́ка, те́ма.**

тезáурус «словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі», *тезаврува́ти* «нагромаджувати золото як скарб»; — р. болг. м. *тезáурус*, бр. *тэзáўрус*, п. ч. слц. tezaurus, thesaurus, схв. *тесаурус, тезаурус*, слн. tezávrus; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Thesaurus, фр. англ. thesaurus походять від лат. thēsaurus «скарб», що відтворює гр. θησαυρός «тс.», етимологічно неясного. — CIC[2] 813; ССРЛЯ 15, 189; Kopaliński 976; Holub—Lyer 482; Vyjaклија 936; Walde—Hofm. II 679; Frisk I 673; Klein 1606.

тезкó; — р. *тёзка*, бр. *цёзка*, др. *тьзъ, тєзъ, тозъ*; — псл. tьzъ «тезко», що складається із займенникових компонентів tь-, очевидно, пов'язаного з вказівним займенником tъ «той», і -zъ, пов'язаного з часткою -zi, наявною в болг. *-зи* (*óнзи* «той»), дінд. hi «тому що», ав. zī «тс.», гр. -χι (ναίχι «так», οὐχί «ні»); менш обґрунтоване пов'язання tь- з гр. ἔτι «ще», дінд. áti «через» (Pedersen KZ 38, 421), як і виведення tьzъ з мор.-цсл. **тъзъ** (***тъзє**), спорідненого зі стсл. **тъждє** «той самий, той же» (Vaillant RÉS 27, 290—291), або зіставлення його з лит. tižùs «слизький» з припущенням семантичного переходу «слизький — гладкий — рівний — однаковий» (Брандт РФВ 25, 33). — Фасмер IV 35—36; Горяев 363; Mikl. EW 367. — Див. ще **той.**

теї́зм «вчення про існування богів», *теї́ст, теїсти́чний*; — р. *теи́зм*, бр. *тэі́зм*, п. teizm, ч. teismus, слц. teizmus, болг. *теизъм*, м. *теи́зам*, схв. *теизам*, слн. teízem; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Theísmus, фр. théisme походять від англ. theism, утвореного з гр. θεός «бог», спорідненого з вірм. dik' «боги», дінд. dhíṣṇyaḥ «набожний», лат. fānum «освячене місце, святилище, святиня, храм». — CIC[2] 813; ССРЛЯ 15, 191; Kopaliński 963—964; Holub—Lyer 479; Vyjaклија 936; Gr. Fwb. 758; Dauzat 708; Klein 1601; Frisk I 662—663. — Пор. **атеї́зм.**

теї́н «речовина, що міститься в каві і в чайному листі; кофеїн»; — р. болг. *теи́н*, п. teina, ч. слц. слн. teín, схв. *теин*; — запозичення з французької мови; фр. théine «теїн, речовина, що добувається з чаю» утворене з thé «чай», яке походить від малайського tēh, що зводиться до пд.-кит. tē, якому відповідає пн.-кит. chai «тс.». — CIC[2] 813; ССРЛЯ 15, 191; Kopaliński 963; Holub—Kop. 478, 479; РЧДБЕ 711; Dauzat 708; Lokotsch 33; Klein 1578, 1601. — Пор. **чай**[1].

те́ка «папка; портфель», *те́чка* (зменш.); — п. teka «портфель; папка (для паперів)», ч. слц. téka «зошит», схв. *те́ка* «коробка, ящик; зошит, записна книжка», слн. teka «зошит»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. thēca «футляр, чохол; коробка, ящик, скринька» походить від гр. θήκη «сховище, ящик, скринька», похідного від кореня дієслова **τίθημι** «ставлю, кладу». — Brückner 567; Kopaliński 964; Vyjaклија 936; Walde—Hofm. II 679; Frisk 7, 670; Klein II 1600. — Див. ще **те́за.** — Пор. **те́ма.**

[тека́ч] (бот.) «просо посівне, Panicum meliaceum L.; мишій сизий, Setaria glauca P.B. Mak»; — похідне утворення від *текти́*, у значенні «висипатися» (власне «просо, що висипається з волотей», пор. ч. [proso teče] «просо

висипається з волотей»); пор. р. [*теку́чка*] «льон, що губить на корені насіння», [*мак теку́н*] «мак, що сам висипається з маківок». — Machek ESJČ 637. — Див. ще **текти́.**

[**текло́**] «поставлений вертикально стовбур дерева, навколо якого кладуть стіг» Нед; — неясне; можливо, давніше **стекло* пов'язане із [*сте́клий*] «тонкий і високий» (про дерево), [*стекли́сте* (*де́рево*)] «струнке (дерево)».

Те́кля (жіноче ім'я), [*Те́кла*], *Фе́кла, Ве́кла, Те́ця, Фе́ня*; — р. *Фёкла*, др. *Θєкла*, бр. *Фёкла, Тэ́кля*, п. ч. слц. Tekla, болг. м. *Те́кла*, схв. *Текла*; — форма *Текля* через польську мову запозичена з латинської, а *Фекла* (*Векла*) — через церковнослов'янську в давньоруську з грецької; лат. Thecla походить від гр. Θέκλα, що зводиться до гебр. Tiklā, букв. «довершеність, досконалість»; менш переконливе виведення (Вл. імена 162; Петровский 215; Спр. личн. имен 527) від гр. θεός «бог» і κλέος «слава». — Ткаченко УМШ 1958/4, 73; Фасмер IV 188; Илчев 480.

текст, *тексту́ра, тексту́альний, підте́кст*; — р. болг. м. *текст*, бр. *тэ́кст*, п. вл. нл. tekst, ч. слц. text, схв. *тѐкст*, слн. tékst; — запозичення з німецької мови; нім. Text походить від слат. textus «текст», яке розвинулося з лат. textus «тканина; зв'язок, сполучення», пов'язаного з texe, -ere «ткати, плести», спорідненим з дінд. tákṣati «обтісує, обробляє, тесляре», ав. tašaiti «створює», гр. τέκτων «тесляр», псл. tesati «тесати». — CIC[2] 813; Черных II 232; Фасмер IV 36; Горяев 363; Hüttl—Worth 16; Kopaliński 964; Holub—Kop. 384; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 711; Вуjаклија 936; Kluge—Mitzka 778; Walde—Hofm. II 678. — Див. ще **теса́ти.**

текти́ль, *текти́льник*; — р. *текти́ль*, бр. *тэкстыль*, п. tekstylia «текстильні вироби», ч. слц. textil, вл. tekstilije «текстильні вироби», болг. *текти́л*, м. *текстил*, схв. *тѐкстил*, слн. tekstílije «текстильні вироби»; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. textíl «текстильний», фр. textile «тс.», англ. textile «тс.; текстиль» походять від лат. textile «тканина», textilis «тканий», пов'язаних з дієсловом texo, -ere «ткати, плести». — Фасмер IV 37; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 711; Вуjаклија 937; Gr. Fwb. 757; Dauzat 707; Klein 1597. — Див. ще **текст, теса́ти.**

текстоло́гія, *тексто́лог, текстологі́чний*; — р. болг. *текстоло́гія*, бр. *тэксталогія*, ч. textologie, слц. textológia, схв. *текстологија*, слн. tekstologíja; — складне утворення з компонентів *текст* і *-логія*, введене в 1928 р. В. В.Томашевським замість давнішого терміну *критика тексту*. — Лихачев Текстология 1962, 28; РЧДБЕ 711; Вуjаклија 937. — Див. ще **антрополо́гія, текст.**

текти́, [*течи́*] «текти», [*текли́на*] «рідина» Шейк, [*текли́ця*] «зарослий ручай, дуже малий ручай» Ч, [*те́княва*] «теча», *теку́чка* «дрібні, повсякденні справи; [нафта, гас Шейк]», *те́ча*, [*теч*] «теча; рідина», [*те́чва*] «течія» Нед, [*течея́*] «потік» Шейк, Нед, [*те́чиво*] «рідина» Куз, [*течи́й*] «струмок», *течія́*, [*те́чки*] «рукава коло коша в млині, якими іде мука» Дз, [*міч*] «теча Нед; відстань між цівками (у млині)», *теку́чий, течки́й, витіка́ти, ви́тік, ві́дтік, затіка́ти*, [*за́тіч*] «хвороба горла» Ж, *за́то́ка* «бухта; [слизький схил, куди сповзають сани]», [*за́токи*] «убік, на слизький схил», [*зато́чина*] «річкова затока» Ж, [*затоко́во*] «затокоподібно» Ж, *на́тік, не́теч* «стояча вода», *нете́ча* «стояча вода; [болото; негода Бі]», [*нете́чина*] «тс.», [*оти́к*] «гній (з нариву)», [*ото́ка*] «жир на свинячих кишках» Куриленко, [*ото́чини*] «тс.» тж, *обтіка́ти*, [*о́бтік*] «острів, невелика частина землі, тимчасово оточена водою», *обті́чник* (тех.), *обті́чни́й, пя́тьо́к* СУМ, Нед, *перетіка́ти, перетік*, [*пере́тічок*] «струмок, потік» Бі, [*перето́ка*] «протока» Куз, [*переточка*] «протока, яка влітку висихає» Пі,

підтіка́ти, підтьо́к, підте́клий, пото́к, потьо́к, [*пото́чина*] «струмок; видолинок» СУМ, Нед, *потьо́к, пото́чний, прито́к, прито́ка, протіка́ти, прото́к, прото́чок* «струмочок», [*прото́к*] «протік» Нед, *прото́ка, прото́чина, прото́чний, прото́чний, розтіка́тися, ро́зтік* «місце роздвоєння основного русла річки; [острів серед річки; канавка, стік для нечистот Нед]», *розто́ка,* [*розто́чина*] «тс.» Нед, [*ро́зтич*] «роздріб», *ро́зтіч* «тс.», [*ро́зтічка*] «невелика поперечна долина» Г, Нед, [*розто́ччя*] «водорозділ» Куз, [*розточи́стий*] «віялоподібно розширений» Нед, [*розто́чний* (*розто́шний*)] «зайвий; багатий» Нед, [*розто́ком*] «униз нарізно» Нед, *стіка́ти, стік,* [*сток*] «витік, гирло річки; потік, течія» Нед, [*стоко́вище*] «басейн річки» Нед, *стічни́й, сто́ко́ви́й* «стічний СУМ, Куз; [східний Нед]», *сте́клий,* [*стічно*] «спритно», [*у́тік*] «гній у нариві Нед; сукровиця», [*у́то́к*] «удар, наступ, атака» Нед; — р. *течь,* бр. *цячы́,* др. *тєчи,* п. ciec, ч. téci, слц. tiect', вл. ćec, нл. śac, полаб. tiče, болг. *тека́,* м. *тече,* схв. *тѐћи,* слн. têči, стсл. **тєшти;** — псл. *tekti «текти», споріднене з лит. tekėti «текти, бігти», tėkmẽ «течія, потік», iš-taka «витік», лтс. tecēt «текти, бігти», дінд. tákti, tákati «поспішає», taktáḥ «який поспішає», ав. tačaiti «біжить, тече», taxti- «витікання», ірл. techim «тікаю, біжу», алб. ndjek «переслідую, жену», гот. þius «слуга», тох. B cake «річка»; ієв. *tek- «бігти». — Фасмер IV 37; Черных II 243; Горяев 363; Sławski I 99; Brückner 61; Machek ESJČ 637—638; Holub—Kop. 380—381; Младенов 631; Skok III 449—451; Mikl. EW 347—348; Критенко Вступ 518; Uhlenbeck 106; Mayrhofer I 466; Pedersen Kelt. Gr. I 128, 367; Lidén Tochar. Sł. 35; Trautmann 316; Fraenkel 1074—1075; ZfSlPh 20, 247; Mühl.—Endz. IV 152—153; Karulis II 382—383; Bezzenberger BB 16, 241; Osten-Sacken IF 33, 230; Гамкрелидзе—Иванов 146, 670. — Пор. **тіка́ти**[1]**, точи́ти**[1].

тектоні́ка «учення про будову земної кори», *тектоні́чний;* — р. болг. *текто́ника,* бр. *тэкто́ніка,* п. ч. слц. tektonika, схв. *тектоника,* слн. tektónika; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Tektónik, фр. tectonique, англ. tectonics походять від гр. τεκτονική «будівельне мистецтво», похідного від τέκτων «тесляр, будівельник», спорідненого з дінд. tákṣati «обтісує, обробляє, теслярує», ав. tašaiti «створює», лат. texe, -ere «ткати, плести», псл. tesati «тесати». — CIC[2] 814; Kopaliński 964; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 711; Вуjаклија 937; Gr. Fwb. 750; Klein 1579. — Див. ще **теса́ти.**

[**текту́ра**] «покриття, обкладинка, картон, обгортка» Куз, [*тектýрня*] «картонна фабрика» Куз; — п. tektura «картон», ч. tektura «обкладинка, обгортка; папір для заклеювання помилкового тексту», схв. *тектура* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Tektúr «тс.» походить від нлат. tēctūra «покриття» (пор. лит. tēctūra «обмазка, штукатурка»), пов'язаного з лат. tego, -ere «крити, покривати», спорідненим з дінд. sthágati, sthagayati «огортає, ховає», гр. στέγω «покриваю, ховаю», дірл. tech, teg «будинок», двн. dah «дах», лит. stíegti «крити». — Sł. wyr. obcych 749; Вуjаклија 937; Gr. Fwb. 750; Walde—Hofm. II 654. — Пор. **то́га.**

теле- (у словах *телеба́чення, телеглядач, тележурна́л, телекіно́* та ін.); — р. болг. м. схв. *теле-,* бр. *тэле-,* п. ч. вл. слц. слн. tele-; — перша частина складних слів, виділена із запозичень типу *телеві́зор, телегра́ф, телеско́п, телефо́н,* у складі яких походить від гр. τῆλε «далеко», пов'язаного з τέλος «кінець», спорідненим з дінд. caramáḥ «кінець», cárati «блукає, рухається», вал. корн. брет. pell «далеко», діcл. hvel «колесо», псл. kolo «колесо», укр. *ко́лесо.* — CIC[2] 814; Kopaliński 964; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 711; Вуjаклија 937; Frisk II 892. — Див. ще **ко́лесо.** — Пор. **телеві́зія, телегра́ма, телеско́п, телефо́н.**

телеві́зія, *телеві́зор, телевізі́йний;* — р. болг. *телеви́зия*, бр. *тэлеві́зія*, п. telewizja, ч. televize, televise, слц. televízia, м. *телевизија*, схв. *телевѝзија*, слн. televizíja; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Televisión, фр. télévision, англ. televísion (утворене Г. Гернсбаком, 1911 р.) складаються з основ гр. τῆλε «далеко» і лат. vīsiō «бачення», пов'язаного з video, -ēre «бачити», спорідненим з гр. εἶδον «побачив», гот. witan «дивитися, спостерігати», weitan «бачити», лит. veizdėti «дивитися», прус. widdai «бачив», псл. viděti «бачити», укр. *вид.* — СІС^2 814; Sł. wyr. obcych 751; РЧДБЕ 711; Vujaklija 937; Walde—Hofm. II 784—785; Klein 1582. — Див. ще **вид, теле-.**

[**те́лево**] «великий живіт, черево, пузо», Шейк, Нед, [*телева́ч*] «черевань» Нед, [*телева́тий*] «череватий» Шейк, Нед, [*тиле́вкати*] «гепатись; поїдати, ковтати» Ме; — п. [tełewo] «товсте черево, пузо»; — очевидно, результат видозміни форми [*ге́лево*] «товстий живіт, черево, пузо», [*гелева́ч*] «черевань», [*гелева́тий*] «череватий». — Див. ще **ге́лево.**

[**телегену́ти**] «ударити» Ва, [*телеге́нуть*] «ударити чимось важким» Чаб, [*телеге́нуться*] «сильно вдаритись» Чаб; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теле́пнути*. — Пор. **теле́пати.**

[**телегі́з**] (вигук, що передає крик вівсянки, яка ніби співає: *телегіз! покинь сани, візьми віз*), [*телегу́з*] (орн.) «вівсянка Л; чорниш, Tringaochropus L. Шарл»; — звуконаслідувальне утворення.

телегра́ма, [*телеграми́ст*] «телеграфіст»; — р. *телегра́мма*, бр. *тэлегра́ма*, п. ч. слц. вл. telegram, болг. м. *телегра́ма*, схв. *телѐграм*, слн. telegrám; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. telegram (утворено Е.П. Смітом, 1852 р.), нім. Telegrámm, фр. télégramme «телеграма» складаються з гр. τῆλε «далеко» і γράμμα «запис», пов'язаного з γράφω «пишу». — СІС^2 814; Коваль 158; Черных II 232—233; Цыганенко 472; ССРЛЯ 15, 204; Sł. wyr. obcych 750; Младенов 631; РЧДБЕ 712; Vujaklija 937; Gr. Fwb. 750; Klein 1581. — Див. ще **гра́фіка, же́реб, теле-.**

телегра́ф, *телеграфі́я, телеграфі́ст, телеграфі́чний, телеграфува́ти*; — р. болг. *телегра́ф*, бр. *тэлегра́ф*, п. ч. слц. вл. нл. telegraf, м. *телеграф*, схв. *телѐграф*, слн. telegráf; — запозичення з французької мови; фр. télégraphe утворене дипломатом А.Ф. Mio де Меліто (1762—1841) з гр. τῆλε «далеко» і γράφω «пишу». — СІС^2 814; Коваль 158; Черных II 233; Sł. wyr. obcych 750; Младенов 631; РЧДБЕ 712; Vujaklija 937; Klein 1581; Dauzat 703. — Див. ще **гра́фіка, же́реб, теле-.**

[**телемак**] «дзвіночок» Пі; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *теле́нь* (вигук, що передає звук від удару в тіло, яке дзвенить). — Див. ще **теле́нь.**

[**теле́ни**] «на плечі, на спину» Шейк, Нед, [*телені́ти*] «розважаючись, сідати на спину» Нед; — неясне.

[**теле́нка**] «сопілка з бузини або верби без бокових отворів», [*тели́нка, тили́нка*] «тс.» Нед; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *теле́нь*, [*тілі́тілі́*] (вигук, що передає гру на скрипці), [*тилили́чки*] «тс.», *тілі́кати* (пор.).

теле́нь (виг.), [*те́лень*] «поголоска, поговір» Нед, [*теле́нити*] «легко згадувати; часто говорити те саме; теревенити» Нед, *теле́нькати*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тень, дзеле́нь* (пор.).

телеоло́гія «вчення, згідно з яким уся історія світу є здійсненням наперед визначеної мети», *телеологі́чний*; — р. болг. *телеоло́гия*, бр. *тэлеало́гія*, п. teleologia, ч. teleologie, слц. teleológia, м. *телеологија*, схв. *телеологија*, слн. teleologíja; — запозичене з новолатинської мови; нлат. teleologia утворене з основ гр. τέλος, род. в. τέλεος «кінець; мета»; пов'язаного з τῆλε «далеко», і -λογίᾱ «учення». — СІС^2 815;

ССРЛЯ 15, 213; Kopaliński 965; Holub—Lyer 479; РЧДБЄ 713; Вуjаклија 938; Klein 1582. — Див. ще **антрополо́гія, теле-.**

теле́пати «іти повільно, важко переставляючи ноги; трясти; [жадібно їсти]», [*тиле́патися*] «теліпатися» Ме, *теле́пкати* «говорити нісенітницю», *теле́пнути* «ударити; випити», [*телю́патися*] «телепатися» Нед, *теле́п*, [*телепа́йло*] «те, що теліпається; той, хто повільно йде» Шейк, Нед, [*теле́пало*] «той, хто повільно йде (особливо по болоті)» Шейк, Нед, *те́лепе́нь* «дурень, недотепа, вайло, тюхтій СУМ, Нед, [те, що теліпається; пустомеля, базіка Шейк, Пі; коса (волосся) О]», [*теле́пка*] «безглузда, пуста розмова», [*теле́пний*] «балакучий, дурний» Пі, *зателе́па*, [*зателе́панка*] «неохайна», [*затиле́па*] «нерозторопна, вайлувата людина» Па, [*затиле́писько*] «тс.» Па, [*зателе́пкуватий*] «неохайний», [*зателе́пувáтий*] «тс.» Г, Ж, [*затиле́пуватий*] «вайлуватий» Па, *прителе́пкуватий* «придуркуватий, дурнуватий», *розтеле́па*, [*ростиле́писько*] «роззява» Па, *стелепну́ти* «струснути»; — р. [*телепáться*] «теліпатися, висіти й хитатися», бр. [*целепáць*] «іти», п. [telepać] «трясти; хитатися; блукати, тинятися, лізти, повільно йти, ледве ноги волочити»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пов'язання слова *те́лепе́нь* з ім'ям хетського бога родючості Телепіна, хет. Telepinuš (Топоров Сл. и балк. языкозн. 10—33) викликає сумнів. — Фасмер IV 38—39. — Пор. **теліпáти.**

телепáтія, *телепати́чний*; — р. болг. *телепáтия*, бр. *тэлепáтыя*, п. слц. telepatia, ч. telepatie, м. *телепатија*, схв. *телепàтија*, слн. telepatíja; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Telepathíe, фр. télépathie, англ. telepathy (утворене письменником Ф.У.Г. Мейєрсом, 1882 р.) складаються з гр. τῆλε «далеко» і *-πάθεια* «чуття, відчуття», похідного від πάθος «відчуття, сприйняття; страждання». — CIC^2 815; ССРЛЯ 15, 214; Sł. wyr. obcych 751; Holub—Lyer 479; РЧДБЄ 713; Вуjаклија 938; Gr. Fwb. 751; Dauzat 703; Klein 1582. — Див. ще **гомеопáтія, пáфос, теле-.**

те́лес — див. **теліш**[1].

Теле́сик (герой українських казок) Шейк, Нед, [*Теле́шик*] «тс.» тж; — зменшено-пестливе слово, утворене від [*те́лес*] «стовбур дерева», [*теліш*] «колода, шматок дерева». — Доценко Мовозн. 1970/4, 89—90. — Див. ще **теліш**[1].

телескóп, *телескопія, телескопíчний*; — р. болг. *телескóп*, бр. *тэлескóп*, п. ч. слц. вл. teleskop, м. *телескоп*, схв. *тèлескоп*, слн. teleskóp; — запозичення з новолатинської мови; нлат. tēlescopium утворене з гр. τῆλε «далеко» і *-σκόπιον*, пов'язаного з σκοπέω «спостерігаю, стежу; розглядаю», похідного від σκοπός «спостерігач, розвідник; наглядач», що виникло внаслідок метатези з *σποκός, спорідненого з дінд. spáśati «дивиться», ав. spasyeiti «стежить», двн. spehōn «уважно розглядати», нвн. spähen «стежити». — CIC^2 815; ССРЛЯ 15, 215; Sł. wyr. obcych 751; Младенов 631; РЧДБЄ 713; Вуjаклија 938; Klein 1400, 1582. — Див. ще **аспéкт, теле-.**

[**теле́снути**] «ударити» КІМ, [*теле́хнути*] «тс.»; — афективне утворення, паралельне до *теле́пнути* «тс.». — Див. ще **теле́пати.**

[**телесува́тися**] «соватися, кидатися з боку в бік», [*телесува́тись*] «товпитися, сунутися кудись» Чаб, [*телесова́тися*] «нудьгувати?» Шейк, [*телесува́ть*] «розбудити криком» Чаб; — р. [*телеши́ть*] «іти поспішно, бігом, але незграбно», [*тала́шиться*] «метушитися, товктися, кидатися»; — афективне утворення, зближене із *со́ватися*.

телета́йп, *телетайпíст*; — р. *телета́йп*, бр. *тэлета́йп*, п. teletypista, ч. teletyp(e), слц. teletyp, болг. *телетúп*, схв. *телетајп*; — запозичення з англійської мови; англ. teletype складається з основ tele- «теле-» (від гр. τῆλε «далеко») і type «друкувати на ма-

шинці», пов'язаного з type «тип» (від лат. typus «зображення»). — СІС[2] 815; ССРЛЯ 15, 218; Sł. wyr. obcych 751; РЧДБЕ 713; Vujaklija 939; Klein 1582, 1670. — Див. ще **теле-, тип.**

телефеньки — див. **терефе́ри.**

телефо́н, *телефо́нія, телефоні́ст,* [*телефона́т*] «телефонна розмова» Куз, *телефонізáція,* [*телефоні́чний*] «телефонний» Куз, *телефонізува́ти, телефону́ва́ти*; — р. болг. м. *телефо́н*, бр. *тэлефо́н*, п. ч. вл. telefon, слц. слн. telefón, схв. *телѐфо̄н*; — запозичення з французької мови; фр. téléphone утворене вченим Сюдре (1834 р.) з гр. τῆλε «далеко» і φωνή «звук; голос». — СІС[2] 815; Черных II 233—234; Sł. wyr. obcych 750; Младенов 631; РЧДБЕ 713; Vujaklija 939; Klein 1582; Dauzat 703. — Див. ще **теле-, фон[2].**

[**телеха́н**] «товстун» Л; — очевидно, пов'яане з [*теліш*] «колода, шматок дерева». — Див. ще **теліш[1].**

[**телéх-телéх**] «вигук, яким підкликають корів» Л, [*телоскі-телóскі* Куриленко, *телох-телóх, телощ-телóщ* тж, *тильóх-тильóх* До] «тс.», [*телóньтелóнь*] «вигук, яким підкликають телиць» Шейк, Нед, [*телóхно*] «тс.» тж, [*телýсь*] «вигук, яким підкликають корів», [*телýш*] «тс.»; — похідні утворення від *телúця, теля́*; пор. [*телýся*] (пестливе від *телúця*), [*телýшка*] «телиця». — Див. ще **теля́.**

теля́ць СУМ, Нед; — р. болг. *телéц*, бр. *цялéц*, др. *тельць*, п. cielec, схв. *тéлац;* — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тєльць** «теля, бичок», як і **тєля** «теля», споріднене з укр. *теля́*. — КЭСРЯ 439. — Див. ще **теля́.**

[**телíга**] «віз; передній або задній хід воза; перед воза, на якому возять дрова з лісу О; колішня плуга Л», [*талíга*] «віз?», [*таля́га*] «старий поганий віз» Нед, [*телíжка*] «колішня плуга» Л, [*телю́га* Нед, *телюжкú* Нед, *тилíжка* Па] «тс.», *телíжитися* «тягтися, волочитися», [*телю́житися*] «тягтися, повільно їхати»; — р. *телéга* «віз», др. *тєлѣга* «тс.», п. telega «російський віз, легкий однокінний візок», [cielega], ст. tałaga «тс.», ч. tělega «селянський віз» (з рос.), слц. taliga «(двоколісний) віз, гарба», болг. *талúга* «віз», схв. *тàљуге* «однокінний візок», слн. talíge «одноколісний візок, тачка», цсл. **тєлѣга** «віз, візок»; — запозичене в давньоруську мову з монгольської; монг. ст. tälägän «віз, візок», очевидно, пов'язане з tele- «переносити, перевозити»; варіанти з початковим *та-* походять від уг. taliga «двоколісний візок, гарба» (з монг.); припущення (Ильинский ИОРЯС 24/1, 117—118) про слов'янське походження слова (пов'язання зі *стели́ти*) помилкове. — Фасмер—Трубачев IV 37—38; Черных II 232; Менгес 137—145; Poppe Word 9, 97—98.

телíй (вет., мед.) «сибірка»; — неясне.

телімба́тися — див. **теліпа́ти.**

[**телíпан**] (бот.) «тополя біла, Populus alba L.» ВеНЗн, Mak; — похідне утворення від *теліпáти*, [*теліпáнити*] «трясти, гойдати з великою силою» (про вітер); назва зумовлена тим, що листки тополі білої тремтять від найменшого вітру; пор. схв. [*трепетљика*] «тополя біла». — Див. ще **теліпа́ти.**

теліпа́ти, *теліпáтися*, [*теліпáнити*] «трясти, гойдати з великою силою» (про вітер) ЛЧерк, [*телімба́тися*] «колихатися, теліпатися», *телíп, теліпáйло*] «предмет, який висить, теліпається; непотрібна, зайва людина», [*теліпáнчик*] «підвіска до сережки»; — р. [*телепáться*] «теліпатися, висіти й хитатися», п. [telepać] «трясти; хитатися»; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з *телéпати* (див.).

[**теліш[1]**] «колода, шматок дерева?», [*телéш*] «колодка на дрова; тулуб (частина тіла)» Ник, [*тéлес*] «надземна частина дерева, стовбур» Ник; — бр. [*цялéш*] «кругляк; палиця, колода»; — очевидно, пов'язане з *тíло*; можливо, так називалася обтесана деревина, яка своєю білизною нагадувала тіло людини, пор.

р. [*телéш*] «нагота, голизна, оголеність». — Доценко Мовозн. 1970/4, 90. — Див. ще **тíло.**

[**телíш**[2]] «рід пастки для оленів і сарн: прикрита яма», [*теліж*] «пастка для сарн» Шух, [*теліші́*] «пастка» Куз; — очевидно, результат семантичної видозміни слова [*телíш*] «колода, шматок дерева» (спочатку як «яма, прикрита колодами»). — Доценко Мовозн. 1970/4, 89. — Див. ще **телíш**[1].

[**телíщити**] «багато випорожнятися; тягти, через силу нести» Шейк, Нед, [*телю́щити*] «багато випорожнятися» Нед, *телю́щитися*, [*тирлючитися*] «телющитися, лізти» Ме, *втелю́щити* (*утелю́щити*), *втелю́щитися* (*утелю́щитися*), *прителю́щити, прителю́щитися*; — бр. [*тэліе́шчыці*] «насилу підіймати, через силу нести»; — очевидно, афективне або звуконаслідувальне утворення.

телóнь-телóнь — див. **телéх-телéх.**

телу́р (хімічний елемент); — р. *телу́р*, бр. *тэлу́р*, п. ч. tellur, telur, слц. слн. telúr, вл. telur, болг. *телу́р*, схв. *тѐлӯр*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. tellurium утворене німецьким хіміком М.Г. Клапротом у 1798 р. від лат. tellūs (род. в. tellūris) «земля», спорідненого з дінд. talam «поверхня, площина», гр. τηλίᾱ «гральна дошка», дірл. talam «земля», псл. tьlo «тло». — СІС[2] 816; Волков 38; Фигуровский 123—124; Kopaliński 965; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 711; Вујаклија 939. — Див. ще **тло.**

тéльбу́х СУМ, Нед, [*кéльбух*] «тельбух», [*тéльби*] «тельбухи» Л, [*тельбу́ха*] «тс.» Бі, *тéльбухи*, [*тельпушóк*] [зменш. від *тéльбух*] Шейк, *тельбухáтий, тельбухувáтий, тельбу́шúти* СУМ, Нед, [*ростильбушúти*] «розметати, розпотрошити» ЛексПол; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [telbuch] «товсте черево, пузо» виникло з [terbuch] «черево, пузо», пов'язаного з укр. [*требу́х*] «тельбух». — Куркина ОЛА 1984, 273; Brückner 567—568. — Див. ще **требу́х.**

[**тéльма**[1]] «вершина гори» Ч, [*тельмачóк*] «тс.» Ч; — неясне.

[**тéльма**[2]] «швидко О; навмисне; спішно Ко 85», [*тельмóм*] «швидко, миттю»; — неясне; виведення (Кобилянський Гуц. гов. 85) з рум. temélnic «обґрунтований, міцний; надійний, певний» недостатньо переконливе.

[**тельó**] «стільки» Шейк, Нед; — вл. telko, нл. telko, teliko «тс.»; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. telo, tele, telko «тс.» виникло з [tolko] «тс.» під впливом ст. jele (jelo, jelko) «скільки». — Brückner 589. — Див. ще **тíльки.**

телю́га — див. **пітелю́га.**

[**телю́шкатися**] «качатися» Нед; — неясне, очевидно, афективне утворення.

теля́, [*телéк*] «теля» ВеНЗн, [*телéчер*] «пастух телят», [*телéчка*] «пологи у корови» ВеНЗн, *телúця*, *телúчка*, [*телю́к*] «більше теля» ВеБ, [*телятúнець*] «матка корови» ВеУг, [*теля́тище*] (збільшувальна форма від *теля́*), [*телятúсько*] «тс.» Нед, [*телúся*] (пестливе від *телúця*), [*телу́шка*] «телиця», *теля́тина, теля́тни́к* «хлів для телят; доглядач телят; [молодняк рогатої худоби Нед; матка корови ВеЗа]», [*теля́чка*] «теляча шкіра» О, [*теля́чник*] «матка корови» ВеЗа, *теля́чий*, [*тéльний*] «тільний» Шейк, [*тíвний*] «тс.» Нед, *тíльна*, [*телúти*] «приводити теля», *телúтися, нéтель, отéлення, отéлюватися, розтéлення*; — р. *теля́*, бр. *цяля́, цялё*, др. *тєля*, п. cielę, ч. tele, слц. tel'a, вл. ćele, нл. śele, полаб. tilą, болг. *телé*, м. *теле*, схв. *тѐле*, слн. têle, цсл. **тєлѧ**; — псл. telę «теля», споріднене з лит. [tẽlias], лтс. teļš, tęlēns «тс.»; дальші зіставлення викликають сумнів: з вірм. t'alun «товстий» (Petersson Ar. Arm. St. 29); з дінд. táruṇah «молодий, ніжний», гр. τέρην «ніжний» (Горяев 363; Brückner 61; Holub—Кор. 381; Младенов 631; Mikl. EW 348); з лат. tollo, -ere «піднімати», гр. τλῆναι «терпіти, переносити», гот. þulan «терпіти», двн. dolēn, нвн. dulden «тс.» (Śmieszek MPKJ 4, 399—

400); з лат. stolidus «дурний; нерозумний», stultus «тс.», двн. stilli «нерухомий, мовчазний», лит. tylùs «тихий, мовчазний», tylė́ti «мовчати» (Ильинский РФВ 60, 422—423); гр. πτέλας «кабан» (Bezzenberger BB 27, 176); лит. talõkas «який підріс, рослий», lokýs «ведмідь», прус. clokies «тс.» (Mikkola BB 22, 245); через давніше *vetel- (від *vet- «рік») з лат. vitulus «теля», гр. ἔταλον, ἔτελον «тс.» (Machek ES 638); припускається також (Шипова 316—317) давнє запозичення з тюркських мов (пор. каз. чаг. *төл* «молодняк у стаді», каз. кирг. *тел* «молода тварина, відібрана від стада», ккалп. *тел* «приплід», споріднені з монг. *төл* «приплід, молодняк»). — Фасмер—Трубачев IV 38; Трубачев Назв. дом. жив. 44—45; Черных II 233; Sławski 99; Критенко Вступ 546; Trautmann 317; Mühl.—Endz. IV 161; Karulis II 388.

[**телячкúй**] «молочні зуби»; — результат видозміни виразу [*телячі зуби*] «молочні зуби». — Див. ще **теля́**.

те́ма, *тема́тика*, [*тематúзм*] (муз.) Куз, *те́мник, тематúчний*; — р. болг. м. схв. *те́ма*, бр. *тэ́ма*, п. temat, ч. слц. слн. téma, вл. tema; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Thé-ma, англ. thema, theme, фр. thème походять від лат. thema «положення, тема», що відтворює гр. θέμα «тс.», пов'язане з τίθημι «ставлю, кладу», спорідненим з дінд. dádhāti «кладе», ав. daδāiti «тс.», лит. dė̃ti «класти», лтс. dēt, псл. dě̃ti «тс.». — CIC^2 816; Черных II 234; Фасмер IV 40; Смирнов 288; Kopaliński 965—966; Holub—Lyer 479; Младенов 631; РЧДБЕ 714; Вуjаклија 940; Gr. Fwb. 758; Dauzat 708; Klein 1601; Frisk II 897—898. — Див. ще **дíти^2**. — Пор. **те́за.**

тембр; — р. *тембр*, бр. *тэмбр*, п. tembr, ч. témbr, слц. вл. слн. timbre, болг. *те́мбър*, м. *тембар*, схв. *тембр*; — запозичення з французької мови; фр. timbre «дзвіночок; тембр» виникло зі ст. tymbre «вид барабана», яке походить від сгр. гр. τύμπανον «тс.», назалізованого варіанта τύπανον «тс.», пов'язаного з τύπος «удар; відтиск, відбиток; тип», τύπτω «бити, ударяти», спорідненими з дінд. tupáti (túmpati) «штовхає», лат. stupeo, -ēre «бути приголомшеним», вірм. t'abrim «мене сковує заціпеніння», лтс. staũpe «сліди кінських копит», псл. търъtъ, укр. *мóпiт*. — CIC^2 816; ССРЛЯ 15, 240; Sł. wyr. obcych 762; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 714; Вуjаклија 940; Klein 1618; Dauzat 710; Frisk II 944—945, 945—946. — Див. ще **тóпати.**

[**темéї**] «великі ліси» Шейк, Нед, [*потемéя*] «лісова ущелина» Куз, [*потемеї́*] «темні, глибокі лісові ущелини» Нед; — не зовсім ясне; зіставлення (ВеЗн 69) із стсл. **темєль** «основа, фундамент» необґрунтоване; можливо, пов'язане з *те́мний*.

[**теменíти**] «ціпеніти, заклякати (від страху тощо)» Нед, [*темнюк*] «боягуз» Л, [*стеменíти*] «зніяковіти, збентежитися» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з рум. téme «боятися», temení «низько вклонятися».

[**темесúти**] «здогадуватися, тямити», [*теме́шити*] «тс. Нед; забути; згадувати О», [*тене́шити*] «тямити» Нед, [*нетемешíти*] «не тямити» Нед; — очевидно, пов'язане з *тя́мити* (див.).

[**те́метів**] «кладовище» Г, Нед, Доп. УжДУ 4, [*таме́тов* Пі, *теметівє* Нед, *теметьо́в* ВеУг, *теметю*(*в*) Доп. УжДУ 4, *тенето́в* Чопей, *тенету*(*в*) Доп. УжДУ 4] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. temető «кладовище» є похідним від дієслова temet «ховати», пов'язаного з töm «забивати, набивати», спорідненого з комі *тымны* «завалити, закласти, влаштувати перешкоду, загородити», удм. *тымыны* «гатити, загатити», мар. *темаш* «наповнювати, насипати». — Дзендзелівський УЛГ 54; Доп. УжДУ 64; Лизанец 627; Балецкий St. sl. 9/1—4, 338, 371—372; Чопей 391; ВеУг 262; ВеЗн 69; MNTESz III 884—885; 960—961; Bárczi 306; Лыткин—Гуляев 293.

[**темзýй**] «порошок з чемериці»; — пов'язане з р. [*тензýй*] «нюхальний по-

рошок, що завозився з Китаю» неясного походження (Фасмер IV 42).

[**темливи́ти**] «жадібно їсти, жерти» Нед, [*темля́гати*] «тс.» Нед; — очевидно, пов'язане з [*темлюва́ти*] «кидати, шпурляти» (пор. [*темливи́ти в се́бе*] «жадібно їсти» Нед). — Див. ще **темлюва́ти.**

[**темлюва́ти**] «кидати, шпурляти Г; вертіти, крутити О»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане зі стсл. **темель** «основа, фундамент», що виникло з гр. θεμέλιον «тс.».

темля́гати — див. **темливи́ти.**

темля́к «петля з китицею на ручці холодної зброї; [частина вуздечки: поводи з наконечником]»; — р. болг. *темля́к* «темляк», бр. *цямля́к* «тс.», п. temlak «темляк; пов'язка для підтримування хворої руки», temblak «тс.», схв. *тѐмљāк* «шабельна портупея»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. tämlik «шабельна портупея». — СЧС 296; Фасмер IV 40; Шипова 318; Горяев 363; Грот Фил. раз. II 514; Brückner 568; Младенов 631; Mikl. EW 349; Mikl. TEl Nachtr. I 52; Lokotsch 162.

темне́жити — див. **темняжи́ти.**

те́мний, [*те́мен*] «темний» Нед, [*теме́нний*] «тс.» Нед, *темна́вий, темни́чний, темнува́тий,* [*темня́вий*] «напівтемний; каштановий» Нед, *те́мінь, те́мна, те́мни́к* «погріб, винний льох; утеплене приміщення для зимування бджіл СУМ; [кошара До; темниця Куз; сліпий Нед]», *темни́на* УРС, Нед, *темни́ця,* [*темничáр*] «тюремщик» Нед, [*темни́чник*] «тс.» Нед, *темнота́, те́мнощі,* [*темну́ля*] «корова темного кольору» ВеНЗн, [*темня́*] «темінь, морок», [*те́мнява*] «сутінок» Нед, [*темо́к*] (у виразі [*в темку́*] «в потемках») Нед, *темни́ти, те́мні́ти* СУМ, Шейк, *темні́шати,* [*те́мнося*] «темно» Ме, [*темню́чо*] «дуже темно», *вте́мну, зате́мнювати,* [*зате́мна*] «у темряві, в потемках, уночі» Куз, *отемні́ти, отемня́ти, по́темний, по́темки, по́темок, по́темну, прите́мнений, притемні́лий, притемня́ти, прите́мнювати, при́темком, стемні́лий,* [*сутемний*] «дуже темний, майже чорний», [*упо́темку*] «у закритому від світла місці»; — р. *тёмный,* бр. *цёмны,* др. *тьмьнъ, тьмьныи,* п. ciemny, ч. слц. temný, вл. ćěmny, нл. šamny, болг. *тъ́мен,* м. *темен,* схв. *та́ман,* слн. temèn, стсл. **тьмьнъ;** — псл. tьmьnъ «темний», похідне від tьma «тьма, відсутність світла»; — пор. ірл. temen «темний». — Фасмер IV 40; Горяев 363—364; Brückner 65; Machek ESJČ 646; Holub—Kop. 382; Младенов 644; Критенко Вступ 519; Skok III 439—440; Stokes 129. — Див. ще **тьма**[1]. — Пор. **те́мрява.**

темп, [*те́мпо*] «темп» Куз, [*темпора́льний*] «часовий» Куз, [*темпува́ти*] «встановлювати дистанційну трубку» Куз; — р. *темп,* бр. *тэмп,* п. ч. слц. вл. tempo, болг. м. *те́мпо,* схв. *тѐмпо,* слн. témpo; — запозичення з італійської мови; іт. tempo «час» походить від лат. tempus «час, проміжок часу», спорідненого з діслі. þamb «товстий, здутий», лит. tẽmpti «тягти», псл. tǫpъ «тупий», tętiva «тятива», укр. *тупи́й, тятива́.* — СІС[2] 816; СЧС 297; Фасмер IV 41; Sł. wyr. obcych 752; Holub—Kop. 382; Holub—Lyer 479; Младенов 631; РЧДБЕ 714; Вуjаклија 941; Klein 1585; Mestica 1887. — Див. ще **тупи́й, тяти́ва.**

те́мпера «фарби, приготовлені на натуральних емульсіях або на клеї; твори живопису, виконані такими фарбами»; — р. болг. *те́мпера,* бр. *тэ́мпера,* п. ч. слц. tempera, схв. *темпера,* слн. témpera; — запозичення з італійської мови; іт. tempera «тс.» пов'язане з temperare «змішувати (фарби)», що походить від лат. temperāre «змішувати в належному співвідношенні порції», пов'язаного з tempus (род. в. temporis) «час». — СІС[2] 816; ССРЛЯ 15, 262; Sł. wyr. obcych 752; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 714; Вуjаклија 940; Klein 1584; Mestica 1885; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **темпера́мент, температу́ра, темперува́ти.**

темпера́мент; — р. *темпера́мент,* бр. *тэмпера́мент,* п. ч. слц. вл. tem-

perament, болг. м. *темпераме́нт*, схв. *темпера̀мент*, слн. temperamènt; — через польське посередництво запозичено із західноєвропейських мов; нім. Temperamént, фр. tempérament, англ. temperament походять від лат. temperāmentum «пропорційність, належне співвідношення частин, правильна суміш», похідного від temperāre «змішувати в належному співвідношенні», пов'язаного з tempus (род. в. temporis) «час». — CIC² 816; Hüttl—Worth 15; ССРЛЯ 15, 263; Kopaliński 966; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 714; Вуjаклија 940; Gr. Fwb. 752; Dauzat 703; Klein 1584; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **те́мпера, температу́ра, темперува́ти.**

температу́ра, *температу́рити*; — р. болг. м. схв. *температу́ра*, бр. *тэмпературá*, п. ч. вл. temperatura, слц. слн. temperatúra; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Temperatúr, фр. température, англ. temperature походять від лат. temperātūra «належне змішування, правильне співвідношення, пропорційність», пов'язаного з temperāre «змішувати в належному співвідношенні», tempus (род. в. temporis) «час». — CIC² 816; ССРЛЯ 15, 266; Kopaliński 966; Holub—Lyer 479; РЧДБЕ 715; Вуjаклија 940; Gr. Fwb. 752; Dauzat 703; Klein 1584; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **те́мпера, темпера́мент, темперува́ти.**

темперува́ти (муз.) «здійснювати темперацію; [застругувати пера, олівці]», *темпера́ція* (муз.); — р. *темпери́ровать* «темперувати», бр. *тэмпераваць* «тс.», п. temperować «застругувати (олівець)», ч. temperovat «темперувати», слц. temperovat', болг. *темпери́рам*, схв. *темпери́рати* «тс.»; — запозичене з італійської мови (зі значенням «застругувати пера, олівці» — через посередництво польської); іт. temperare «темперувати; застругувати (олівець)» походить від лат. temperāre «змішувати в належному співвідношенні; упорядковувати», пов'язаного з tempus (род. в. temporis) «час». — Kopaliński 966; Brückner 568; Вуjаклија 940; Mestica 1885; Walde—Hofm. II 661. — Див. ще **темп.** — Пор. **те́мпера, темпера́мент, температу́ра.**

те́мрява, [*те́мра*] «темрява» Мо, [*те́мря*] «тс.» Нед, [*те́мріва*]: у виразі [*тьма т.*] «незліченна кількість» Шейк, Нед, [*темрота́*] «темрява» Мо, [*темря́вица*] «тс.» Нед, [*темря́к*] «мракобіс, невіглас» Нед, [*темря́ч*] «темно» Шух, *те́мрявий*, [*темри́ти*] «затемняти» Нед, [*те́мріти*] «темніти» Нед, [*темря́вити*] «затемняти» Нед, [*темря́віти*] «темніти» Нед, [*поте́мбра*] «пітьма» О, [*поте́мря*] «похмура погода; густий туман» Куз, [*поте́мрява*] «тс.», [*потемря́к*] «нічний метелик», [*поти́мря*] «присмерк» О, [*поте́мрити*] «потьмарити», [*сте́мритися*] «стемніти, посутеніти» Ме, [*суте́мрява*] «темрява»; — р. [*те́мрива*] «темрява», бр. *це́мра* «тс.», п. [ciemrza] «темна ніч; темне місце, печера; лісна хаща», слц. temrava «темрява»; — псл. *tьmьr-, похідне від tьma «пітьма»; — споріднене з дінд. tamrá ḥ «який затемнює», двн. dëmar «морок». — Фасмер IV 41; Brückner 65; Mikl. EW 349; Rudnicki MPKJ 5, 227—228. — Див. ще **тьма**[1].

[**темяжи́ти**] «мучити», [*теме́нжи́ти*] «пригноблювати, пригнічувати, утискувати» Шейк, Нед, [*темне́жити*] «переслідувати» Нед; — бр. [*цеменжы́ць*] «обтяжувати розумово»; — запозичення з польської мови; п. ciemiężyć «гнобити, неволити, пригноблювати, катувати» є похідним від ciemię «тім'я», якому відповідає укр. *тім'я*; первісне значення — «бити в тім'я»; пор. п. вираз nie w ciemię bity «не в тім'я битий», р. [*темя́шить, темясить*] «бити кулаками», *втемя́шить* «убити в голову, утовкмачити», [*вте́мить*] «тс.». — Richhardt 105; Sławski I 100; Brückner 62. — Див. ще **тім'я.**

тенгери́ця, *тендери́ця* — див. **кендери́ця.**

[**тенге́рка**] (бот.) «абрикос звичайний, Armeniaca vulgaris Lam.» Мак,

ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. tengeri barack «абрикос» складається з tengeri «морський», похідного від tenger «море», і barack «абрикос». — ВеУг 262. — Див. ще **кендери́ця.**

тенде́нція, *тенденці́йний*; — р. болг. *тенде́нция*, бр. *тэндэ́нцыя*, п. tendencja, ч. tendence, слц. tendencia, вл. tendenca, м. *тенденција*, схв. *тендѐнција*, слн. tendénca; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Tendénz, фр. tendance, англ. tendency походять від слат. tendentia «спрямованість, направленість», пов'язаного з лат. tendo, -ere «тягти, натягувати; спрямовувати, направляти», спорідненим з дінд. tanṓti «тягне, натягує», гр. τείνω «натягую», гот. uf-þanjan «розтягувати, витягувати», нвн. dehnen «тягти, розтягувати», псл. teneto, укр. *тене́та*. — CIC[2] 817; ССРЛЯ 15, 272; Kopaliński 967; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 715; Вуjаклија 941; Kluge—Mitzka 125; Dauzat 704; Klein 1586; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **тене́та.**

те́ндер; — р. болг. м. *те́ндер*, бр. *тэ́ндэр*, п. слц. tender, ч. tendr, схв. *тёндер*, слн. ténder; — запозичення з англійської мови; англ. tender «тендер» виникло з attender «той, що супроводжує», похідного від attend «супроводжувати», яке походить від фр. ст. atendre (фр. attendre) «чекати», що виникло з лат. attendere «протягувати; звертати увагу», утвореного за допомогою префікса ad- «до-, при-» від дієслова tendo, -ere «тягти, натягувати; спрямовувати, направляти». — Акуленко 141; CIC[2] 817; Фасмер IV 41; Горяев 364; Ледяева РЯШ, 1972/2, 94—95; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 715; Вуjаклија 941; Kluge—Mitzka 777; Klein 124. — Див. ще **авантю́ра, тенде́нція.**

тенді́тний, [*тенди́тний*] «чемний, витончений, видресируваний, ніжний?» Шейк, [*тендітник*] «розпещена людина» Пі, [*тенди́тник*] «пестун?» Шейк, *тендітниковати* «голубитися» Пі, [*тендітничати*] «тс.» Пі; — не зовсім ясне; пов'язується з (Shevelov Hist. phonol. 326; Фасмер—Трубачев IV 42) [*тандитний*] «який стосується товкучки, який продається на товкучці; старий, поношений, ні для чого не придатний»; порівнюється також (Фасмер тж) з фр. tendre «ніжний», що походить від лат. tener «тс.». — Пор. **тандита.**

тенеса́ — див. **тілеса́.**

тене́та, [*тене́то*], [*тене́тка*] «дуже поношена сорочка», *тене́тник* (ент.) «Tetragnatha Latr.», [*затене́тити*] «поставити тенета; злегка прикрити», [*обтене́тити*] «обплутати тенетами» Нед, [*перетене́тити*] «прорвати тенета» Нед, [*стенета́ти*] «обплутати тенетами, спіймати тенетами» Нед; — р. *тенёта, тенёто*, бр. *цянёты*, др. *тѣнѣто*, ч. tenata, слц. tenatá, слн. [tenêt] «задня стінка невода (з великими петлями)», [tenêtvo] «тс.», цсл. **тенето** «тенета», **тѣното, тоното** «тс.»; — псл. teneto; — споріднене з лит. tiñklas «сітка, невід», лтс. tìkls «тс.», tina «вид сітки», tine «тс.», прус. sasintinklo «сильця на зайців», гот. uf-þanjan «розтягувати, витягувати», нвн. dehnen «тягти, розтягувати», алб. ndënj «розстеляю», лат. tendo, -ere «тягти, натягувати; спрямовувати, направляти», teneo, -ēre «тримати», tenus «мотузка, сильце (для ловлі птахів)», гр. τείνω «натягую», τένων «сухожилля, жила», τόνος «(натягнута) мотузка; напруження; висота, тон», дінд. tanṓti «тягне, натягує», tántuḥ «мотузка», tántram «основа в ткацькому верстаті», перс. tanīδan «крутити, прясти»; ie. *ten- «тягти, натягувати, розтягувати». — Фасмер IV 42; Черных II 235; Горяев 364; Machek ESJČ 640; Holub—Кор. 382; Mikl. EW 350; Trautmann 323—324; Mühl.—Endz. IV 192, 200, 205—206; Karulis II 415; Meillet Études 299; Lidén IF 19, 332. — Пор. **тятива.**

[**тене́тря**] «лісова ущелина» Нед; — результат контамінації слів [*те́мря*] «темрява» і [*не́тря*] «лісова ущелина». — Див. ще **не́трі, те́мрява.**

тене́шити — див. **темеси́ти.**

те́ниця — див. **те́рти.**

[**те́ні**] (мн.) «тіні, примари, привиди, духи» Нед, [*потене́тити*] «покрити легким шаром фарби, який просвічується»; — запозичення з польської мови; п. cienie (одн. cień) «тіні, примари, привиди, духи, упирі», pocieniować «відтінити» (у малярстві) відповідають укр. *тіні, відтіни́ти*. — Див. ще **тінь**.

те́ніс, [*тенесі́вка*] «тенісний м'яч» НЗ УжДУ 14, *теніси́ст, те́ніска*; — р. *те́ннис*, бр. *тэ́ніс*, п. ч. слц. вл. tenis, болг. м. *те́нис*, схв. *тѐнис*, слн. ténis; — запозичення з англійської мови; англ. lawn-tennis «лаун-теніс» складається з lawn «газон; майданчик» і tennis «теніс» (сангл. teneis «тс.»), що походить від фр. ст. фр. tenez «тримайте» (окрик гравця, що подає м'яч), форми наказового способу від дієслова teniz «тримати», що виникло з нар.-лат. *tenīre, яке розвинулося з лат. tenēre «тс.». — CIC[2] 817; Коваль 177; Акуленко 141; Фасмер IV 42; Kopaliński 968; Holub—Kop. 383; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 715; Vyjaklija 942; Klein 1585—1586, 1587; Dauzat 704. — Див. ще **тене́та.**

те́нор, [*тена́р*] «тенор» Шейк, Нед, [*тенори́ст*] «тенор (співак)» Нед, *тенори́стий*, [*тенара́*] «тенором» Шейк, Нед; — р. *те́нор*, бр. *тэ́нар*, п. ч. слц. вл. tenor, болг. *тено́р*, м. *тенор*, схв. *тѐнōр*, слн. tenór; — запозичення з італійської мови; іт. tenore «тенор» виникло з лат. tenōrem, зн. в. від tenor «безперервний хід, рівномірний рух», букв. «утримування» (голос веде, «тримає» мелодію), пов'язаного з дієсловом teneo, -ēre «тримати». — CIC[2] 817; Коваль 170; Черных II 235—236; Фасмер IV 42; Горяев 364; КЭСРЯ 440; Kopaliński 968; Holub—Kop. 383; Holub—Lyer 480; Младенов 632; РЧДБЕ 715; Vyjaklija 942; Kluge—Mitzka 777; Klein 1587; Mestica 1892; Walde—Hofm. II 662—664, 665. — Див. ще **тене́та.**

тент; — р. *тент*, бр. *тэнт*, др. *тѣнта*, п. tent, болг. *те́нта*, цсл. **тѣнта;** — запозичення з англійської мови; англ. tent «намет, шатро» (сангл. tente, tent) походить від фр. ст. фр. tente «тс.» (букв. «щось натягнуте»), що виникло з лат. tenta «натягнута», дієприкм. жін. р. від tendo, -ere «тягти, натягувати»; др. *тѣнта*, цсл. **тѣнта** походять від сгр. τέντα «шатро», що також зводиться до tendo, -ere «натягувати». — CIC[2] 817; Фасмер IV 42; Фасмер ГСЭ II 281, III 200; Sł. wyr. obcych 753; РЧДБЕ 715; Klein 1588; Walde—Hofm. II 662—664. — Див. ще **тене́та.**

[**те́нути**] «утекти, побігти; щезнути» ЛексПол; — неясне; можливо, з пслв. *teknǫti «побігти».

тень (виг.), *те́ньки́т, те́нька́ти*; — р. [*теньтень*] (звук дзвіночка); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теле́нь, дзеле́нь*.

[**те́ньгий**] «міцний, сильний, показний, рослий; пристойний Шейк, Нед, дебелий Досл. і мат. 4»; — запозичення з польської мови; п. tęgi «сильний, міцний; дебелий, повний» відповідає укр. *туге́й*. — Richhardt 106; Бандрівський Досл. і мат. IV 12; Онышкевич Исслед. п. яз. 231. — Див. ще **ту́гий.**

теодоли́т «геодезичний прилад для вимірювання кутів»; — р. болг. *теодоли́т*, бр. *тэадалі́т*, п. слц. teodolit, ч. theodolit, схв. *теодолит*, слн. teodolít; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Theodolít, фр. théodolite, англ. theodolite, очевидно, арабського походження. — CIC[2] 817; Kopaliński 968; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 716; Gr. Fwb. 758; Klein 1602.

Теодо́р (чоловіче ім'я), *То́до́р* УРС, Нед, [*То́дір*] Г, Нед, *Теодо́ра* (жіноче ім'я), ст. *Тодоръ* (1393), *Тодеръ* (1400), *Тадоръ* (1436), *Теодоръ* (1470); — р. *Теодо́р*, бр. *Тэадо́р*, п. слц. Teodor, ч. Theodor, болг. *Теодор, То́дор*, м. *Теодор, Тодор*, схв. Tèodor, Tȍdor, слн. Teodor; — запозичення з латинської мови; лат. Theodorus походить від гр. Θεόδωρος, букв. «Божий дар». — Вл. імена 89; Петровский 207; Спр. личн. имен 461, 466; Илчев 482; Skok III 458—459. — Див. ще **Фе́дір.**

теоло́гія, *тео́лог, теологі́чний*; — р. болг. *теоло́гия*, бр. *тэало́гія*, п.

teologia, ч. teologie, слц. teológia, вл. teologija, м. *теологија*, схв. *теолòгија*, слн. teologíja; — запозичення з латинської мови; лат. theologia «теологія» походить від гр. θεολογίᾱ «наука про богів, дослідження про богів», утвореного з основи θεός «бог» і -λογίᾱ «наука», пов'язаного з λόγος «слово». — CIC² 817; ССРЛЯ 15, 290; Kopaliński 968—969; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Klein 1602. — Див. ще **ло́гіка, теїзм.**

теоре́ма; — р. болг. м. *теоре́ма*, бр. *тэарэ́ма*, п. teoremat, ч. вл. teorem, слц. teoréma, схв. *теòрēм, теоре́ма*, слн. teorém; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Theorem, фр. théorème, англ. theorem, пізньолат. theorēma «теорема» походять від гр. θεώρημα «видовище; погляд; положення, теорема», утвореного з θεωρέω «дивлюся; споглядаю, розглядаю, міркую, досліджую», похідного від θεωρός «глядач, свідок, спостерігач», пов'язаного з θεάομαι «дивлюся, розглядаю», θέᾱτρον «театр». — CIC² 817; Коваль 152; Фасмер IV 43; ССРЛЯ 15, 290; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Klein 1603; Frisk I 662—663. — Див. ще **теа́тр.**

теорія, *теоре́тик, теоретúчний, теоретизува́ти*; — р. болг. *теóрия*, бр. *тэóрыя*, п. teoria, ч. teorie, слц. teória, вл. teorija, м. *теорија*, схв. *тèорија*, слн. teoríja; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Theorie, фр. théorie, англ. theory, пізньолат. theōria походять від гр. θεωρίᾱ «спостереження; споглядання, міркування; учення, теорія», похідного від θεωρός «глядач, свідок, спостерігач», пов'язаного з θεάομαι «дивлюся, розглядаю», θέᾱτρον «театр». — CIC² 817; Черных II 236; Фасмер IV 43; ССРЛЯ 15, 296; Горяев 364; Kopaliński 969; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Gr. Fwb. 758; Dauzat 708; Klein 1603; Frisk I 662—663. — Див. ще **теа́тр.**

тепе́р, [*тапе́р*] «тепер» Шейк, Нед, [*тепе́ра, тепе́ря* Шейк, Нед, *тепе́ре* Нед, *це́пер* Нед, *тепе́ренька, тепе́реньки, тепе́речка, тепе́речки, тепері́нька* Шейк, Нед, *тепе́рка, тепе́рки, теперкива, теперки́ля* Нед, *тепе́ркі́ва* Шейк, *те́пре, це́пер* Нед] «тс.», [*цепера́к*] (одна з місцевих назв українців) Нед, *тепе́рішній*, [*тепе́речний*] «теперішній» Пі, [*теперíшний*] «тс.» Нед, *відтепе́р, дотепе́р, дотепе́рішній, натепе́р, отепе́р*; — р. *тепе́рь* «тепер», [*топе́ре, топе́ря, топе́рь, топе́рво*], бр. *цяпе́р* «тс.», др. *тєпьрьво* «тільки що», *топєрь* «тепер», *топьрво* «тепер уперше; тепер; тільки що», п. dopiero «тільки що, щойно, допіру», ч. teprv(e) «тільки», болг. *тепъ́рва* «надалі, у майбутньому, після того як, згодом», схв. *тòпрв* «тільки; тільки що», стсл. **тєпръво** «тепер», **топръво** «тепер уперше, тепер»; — псл. **topʲr̥vo*, утворене із займенника to «те» і прикметника **pʲr̥vo* «перше» (чол. р. **pʲr̥vъ*); зіставлення з тох. tāpärk «тепер» (Lewy KZ 45, 368) необгрунтоване. — Німчук ІУМ Морфологія 373; Огієнко РМ 1938/4, 147; Shevelov Hist. phonol. 101; Фасмер IV 43—44; Черных II 236; КЭСРЯ 440; Горяев 364; Соболевский Лекции 91, 149; Sławski I 156; Brückner 94; Machek ESJČ 640—641; Holub—Kop. 383; Младенов 632; Mikl. EW 367; ESSJ Sl. gr. II 684—689; Fraenkel IF 56, 125—126. — Див. ще **пе́рвий, той.** — Пор. **топíро, допíру.**

[**тепíлькати**] «трясти» Нед; — очевидно, пов'язане з [*тепти́*] «бити, трясти, мучити» (див.).

те́плий, *тепле́нький, тепле́сенький, тепли́чний, тепловúй*, [*тепло́тний*] «тепловий» Нед, *теплува́тий*, [*те́пінь*] «море вогню; вологий теплий вітер; відлига» Нед, [*те́плень*] «теплий весняний вітер» Нед, *тепли́на́* «місце, де вода не замерзає; [тепла погода]» СУМ, Нед, [*тепли́нь*] «теплінь» Чаб, [*тепли́ня́*] «тс.» Г, Шейк, *тепли́ця* «оранжерея; [місце, де вода не замерзає Нед; приміщення для окоту овець Чаб; вирій», [*тепличúна*] «піч» О, [*тепли́чина*] «місце, де вода не замерзає О; вирій», [*тепли́чка*] «піч» О, *тепли́ч-*

ник, [*теплівня́*] «теплиця» Нед, [*теплівщина*] «жаркий пояс, тропічна країна» Нед, [*тепліж*] «підшерстя, шерстинки» Нед, *теплу́шка*, [*теплюшка*] «піч» О, *тепля́к* «теплушка; [частина кошари Доп. УжДУ IV; теплий вітер]», [*тепля́рня*] «оранжерея» Нед, *тепли́ти, теплíти, теплíшати*, [*теплíщати*] «теплішати» Шейк, Нед, [*відте́плий*] «відталий», [*відте́пень*] «відлига» ВеНЗн, [*зате́пла*] «поки тепло», *оте́плювальний, оте́плювач, отеплúти*, [*отте́плий*] «розталий» Нед; — р. *тёплый*, бр. *цёплы*, др. *тєплъ, тєплыи*, п. ciepły, ч. слц. teplý, вл. ćopły, нл. śopły, полаб. teplă, болг. *то́пъл*, м. *топол*, схв. *то̏пао*, слн. tópel, стсл. **топлъ, тєплъ;** — псл. teplъ «теплий» (форма *toplъ виникла під впливом topiti), діеприкм. від *tepti «бути теплим», яке не збереглося в жодній із слов'янських мов; — споріднене з дінд. tápati «нагріває, нагрівається, горить», tápyati «тс.», tāpáyati «нагріває, розжарює», taptáḥ «розжарений, гарячий», taptám «жар», ав. tāpayeiti «нагріває», taftа- «запальний, гарячий», перс. tāftan «горіти, гріти, світити», лат. tepeo, -ēre «бути теплим», tepidus «теплий, теплуватий», Tepula aqua (назва водопроводу в Римі), тох. B. tsatsāpau «нагрітий», ірл. ten (<*tepnos) «вогонь», té (<*tepent-) «гарячий», алб. ftoh «охолоджую»; ie. *tep- «бути теплим». — Фасмер IV 44; Черных II 236—237; Горяев 364; Sławski I 101; Brückner 62; Machek ESJČ 640; Holub—Kop. 383; Младенов 636; Skok III 481; Meillet Études 413; Uhlenbeck 108; Mayrhofer I 477; Pedersen Kelt. Gr. I 92—93; Stokes 125; Walde—Hofm. II 667; Trautmann 319. — Пор. **топúти**[1].

[**тéпорити**] «з трудом щось нести, тягти» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*тепсти́*] «тягти, везти із зусиллям», ч. ст. těpiti «нести», těpati «носити», зіставлюваними з лит. tem̃pti «тягти, натягувати», tampýti «тягати», temptýva «тятива» (Фасмер IV 45; Lidén Arm. St. 44) або з лтс. stìept «насилу нести, тягти», лит. stiẽpti (stiẽbti) «натягувати вгору» (Machek ESJČ 640).

[**тепти́**] «бити, трясти, мучити» Шейк, Нед, [*ми́птися*] «трястися (на возі і под.)», [*типсти́*] «сильно трясти; шукати» ЛексПол, *типáти* «бити, лупцювати; очищати від костриці», *тíпати* «трясти», *тíпатися, тíпнути, тіпону́ти, тіп, тіпáльник, тіпани́на* «прочухан», *тіпáльний*, [*ви́тепки*] «кострица, терміття» Нед; — р. [*тепти́*] «бити», др. *тети* «тс.», п. ст. terać «бити, шмагати», ч. terat «бити», слц. terat', вл. ćerać, нл. śeraś «тс.», полаб. tipst «тіпати», болг. *те́пам* «валяти (сукно); бити», м. *тепа* «бити», схв. *тѐпсти* «бити; збовтувати, збивати», слн. têpsti «бити, шмагати», стсл. **тєпсти** «бити», **тєти** «тс.»; — псл. *te(p)ti «бити», *tĕpati (ітератив), пов'язане чергуванням голосних з topati «тупати», паралельне до tъpati «топати», tъrtъ «топіт», tъrtъtati «топтати»; — споріднене з лит. tèpti «мазати», tarnóti «плескати, поплескувати», лтс. tept «мазати»; давнє звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 44—45; Machek ESJČ 640; Буга РФВ 65, 307; Skok III 459—460; Mikl. EW 352; Jagić AfSlPh 2, 398; Trautmann 319; Mühl.—Endz. IV 165. — Пор. **то́пати, топта́ти, ту́па́ти, тя́пати.**

[**те́пша**] «сковорода» Доп. УжДУ II; — запозичення з угорської мови; уг. tepsi «лист, жарівка» походить від тур. tepsi «піднос, блюдо». — Орос Доп. УжДУ II 76; Лизанец 627; MNTESz III 893.

теракóта «випалена кольорова гончарна глина, а також художній виріб з неї»; — р. *терракóта*, бр. *тэракóта*, п. ч. слц. terakota, болг. *теракóта*, слн. terakóta; — запозичення з італійської мови; іт. terracotta «випалена глина» складається зі слів terra «земля; глина», що походить від лат. terra «земля» і cotta «випалена», пов'язаного з дієсловом cuocere «варити, готувати; палити», що походить від лат. coquere «тс.», спорідненого з дінд. pácati «варить, пече, смажить», гр. πέσσω «печу,

варю», тох. B parakṣu «варений», алб. pjek «печу», лит. kèpti «пекти», псл. *pekti «тс.». — CIC[2] 818; ССРЛЯ 15, 360; Kopaliński 969; Holub—Кор. 383; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 716; Вуjаклија 943; Klein 1592; Mestica 1897—1898. — Див. ще **пекти́, тера́рій.** — Пор. **кок[2].**

терапі́я, *терапе́вт, терапе́втика, терапевти́чний*; — р. *терапи́я*, бр. *тэрапі́я*, п. слц. terapia, ч. terapie, вл. terapeut, болг. *тера́пия*, м. *терапија*, схв. *тера̀пија*, слн. terapíja; — запозичене з новолатинської мови; нлат. therapia «терапія» походить від гр. θεραπεία «лікарський догляд, лікування», пов'язаного з θεραπεύω «служу; оточую лікарським доглядом, лікую», похідним від θεράπων «слуга» неясного походження. — CIC[2] 818; Черных II 237; Горяев 364; Kopaliński 969; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 717; Вуjаклија 943; Klein 1603; Frisk I 663—664.

тера́рій, *тера́ріум*, [*тера́р*] «терарій» Куз; — р. *терра́рий, терра́риум*, бр. *тэра́рый, тэра́рыум*, п. terarium, ч. слц. terárium, вл. terarij, болг. *тера́риум*, схв. *терариjум*, слн. terárij; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Terrárium, англ. terrarium, нлат. terrarium «терарій» утворене від лат. terra «земля», букв. «суша», пов'язаного з лат. ст. torrus «сухий» і спорідненого з дінд. tarṣáyati «висихає», ав. taršu- «сухий, твердий», гр. τέρσω «сушу, висушую», гот. þaúrsus «сухий, неродючий». — CIC[2] 818; ССРЛЯ 15, 361; Sł. wyr. obcych 759; Holub—Lyer 480; РЧДБЕ 717; Вуjаклија 943; Gr. Fwb. 754; Walde—Hofm. II 694; Klein 1592.

тера́са, *терасува́тий, терасува́ти, притера́сний*; — р. *терра́са*, бр. *тэра́са*, п. ч. слц. вл. terasa, болг. м. *тера́са*, схв. *тера̀са*, слн. terása; — запозичення з французької мови; фр. terrasse «земляний насип» виникло з пров. ст. terrassa, що походить від нар.-лат. *terrācea «тс.», пов'язаного з лат. terra «земля». — CIC[2] 818; Черных II 239—240; Фасмер IV 50; Горяев 366; Sł. wyr. obcych 745—754; Holub—Lyer 480; Младенов 632; РЧДБЕ 712; Вуjаклија 943; Dauzat 706. — Див. ще **тера́рій.** — Пор. **та́рас.**

те́рбати, *тербу́чити, тербі́чити* — див. **тябри́ти.**

тербук — див. **торбу́к.**

[**тереб**е́**ньки**] «дрібнички, нічого не варті речі» ВеБ; — результат контамінації слів [*терефеньки*] «тс.» і *витребе́ньки*. — Див. ще **витребе́нька, тереф**е́**ри.**

тереби́ти[1] «очищати, оббирати; м'яти; термосити; жерти; [торочити; очищати поле від кущів, дерев]», [*те́ре́б*] «черево, пузо» Шейк, Нед, [*теребі́вля*] «місце, очищене від кущів», [*теребі́ж*] «тс.» Нед, *теребі́й* «ненажера», [*тере́бу́х*] «тс.; качан кукурудзи з неповним зерном Гриц», [*теребі́лка*] «прилад, яким тереблять кукурудзу, квасолю» ЛЧерк, [*тере́бка*] «очистка плодів, овочів від лушпиння; лущіння кукурудзи квасолі, гороху» ЛЧерк, [*тере́бу́хи*] «незрілі, виснажені черв'яками плоди, що падають» Нед, [*втере́би́ти*] «звільнити від лушпини, шкаралупи тощо, обібрати» Нед, [*ви́теребіж*] «вирубка» Нед, [*отере́бити*] «звільнити від лушпини, шкаралупи, обібрати» ВеБ, [*обтере́бити*] «тс.» Нед, [*отере́бини*] «непотрібні залишки», [*по́тереба*] «щось розтерте (сіно тощо)» Нед, [*по́тереб'я*] «покидьки, непотріб», [*по́теруб'є*] «тс.» Нед, [*про́тереб*] «проріджування рослинності, розчищення якогось місця від лісу (дерев, кущів); місце, розчищене від лісу (дерев, кущів)», [*про́теребок*] «прочистка, прорубка лісу», [*стере́бити*] «звільнити від лушпини, шкаралупи, обібрати» Нед; — р. *тереби́ть* «смикати, термосити, торсати; теребити; м'яти, бгати; куйовдити; скубти», бр. *цераба́ць* «прочищати; чистити, обрізувати; теребити, смикати», др. *трєбити* «розчищати, корчувати», п. trzebić «винищувати; проріджувати, викорчовувати», ч tříbit «очищати, просіювати; удосконалювати, відточувати», слц. tríbit' «вправ-

ляти, виховувати», вл. trjebić «чистити, каструвати», нл. tŕebiś «чистити; корчувати; каструвати», болг. *трéбя* «чистити, очищати», м. *треби*, схв. *трéбити* «тс.», слн. trébiti «очищати, корчувати», цсл. **трѣбити** «чистити, корчувати»; — псл. *terbiti «чистити, очищати», утворене від основи *ter(-ti) «терти»; реконструюється також (Варбот Этимология 1973, 24—27) звукова форма інфінітивної основи псл. *torbati; — пор. гр. τρίβω «тру», лат. trībulum «молотильний волок, молотило», trībulo, -āre «давити»; пов'язання з лат. carpo «вириваю, тереблю», гр. κάρπω «збираю врожай» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 74) недостатньо переконливе; припущення про зв'язок з лат. trabs «колода, брус, балка», гот. þaurp «маєток», двн. dorf «селище», гр. τέρεμνον «хата, дім», лит. trobà «тс.» (Maringer IF 18, 215—216), а також з лит. tyras «чистий», лтс. tīrs «тс.» (Machek ESJČ 657—658) помилкові. — Фасмер IV 45—46; Черных II 237; Горяев 364—365; Holub—Kop. 394; Meillet MSL 14, 379; Walde—Hofm. II 672—673; Persson Beitr. 776. — Див. ще **тéрти.** — Пор. **трéба.**

теребúти[2], *теребúтися* — див. **тарабáнити.**

[**терéбка**] «мішок, у який насипають овес для коня»; — очевидно, результат видозміни запозиченого п. torebka «торбинка», зменш. від torba «торба»; пор. п. [terba] «торба». — ВеЗн 29. — Див. ще **тóрба.**

[**теребуля**] (бот.) «бугила кервель, Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm.» Mak, [*теребуля гребенята*] «скандикс гребінець Венери, Scandix pecten Veneris L.» Mak, [*требуля*] «бугила кервель» Mak, [*трембулька*] «тс.» тж; — п. trzebula «бугила», trybula, [trebula], ч. třebule, слц. trebuľka «тс.», вл. trjebula «бугила кервель»; — псл. *terbulja «бугила кервель», пов'язане з *terbiti «чистити, очищати; проріджувати, викорчовувати»; назва зумовлена тим, що бугила росте переважно в прорідженних лісах; виведення від лат. caerefolium «кервель» <chaerephyllum, що зводиться до гр. χαιρέφυλλον «тс.» (Brückner 580; Machek Jm. rostl. 168; ESJČ 656) менш переконливе. — Див. ще **теребúти**[1].

теревéні, *теревéні-вéні, теревéнити*; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з [*терефеньки*] «балаканина», [*терефéри*] «дрібнички, витребеньки» (див.).

тéрез — див. **тáрез.**

Терéза (жіноче ім'я), *Терéзія, Тéня,* [*Тéра*], *Терéня, Терéся*; — р. *Терéза, Терéзия*, бр. *Тэрэ́за*, п. Teresa, ч. Terezie, Tereza, слц. Terézia, Tereza, вл. Tereza, болг. *Терéза*, м. *Тереза, Терезија*, схв. *Терéза, Тèрēзија*, слн. Teréza; — запозичення з латинської мови; лат. Thēresia загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з гр. τήρησις «охорона, захист» або з θήραω «полюю» (Вл. імена 163; Петровский 207; Спр. личн. имен 525); виводиться також (Klein 1603) від лат. Thērasia (<гр. Θηρασίᾱ), назви двох острівців (біля островів Сицилія і Крит). — Skok III 461.

терези́, *Терези́* (астрономічне); — р. [*тéрези*] «терези», [*тéрезы, терезá*], болг. *терези́я*, м. *терезија*, схв. terázije «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. terazi «терези» (ст. terezi), аз. *тәрәзи*, кирг. *тараза*, узб. *тарози*, кипч. tarazu, кар. *таразу*, телеут. *тäрäзі* походять від перс. tārāzu «тс.». — Макарушка 14; Фасмер IV 46; Шипова 319; Korsch AfSlPh 9, 673; Стаховский Этимология 1965, 209; Mikl. EW 354; Mikl. TEl I 53, II 175; Lokotsch 159; Räsänen Versuch 463.

тéрéм[1] СУМ, Нед, [*терéн*] «терем» Нед, *теремóк*, [*теремóвий*] «будівельний?» Шейк; — р. *тéрем* «терем», бр. *цéрам* «тс.», др. **теремъ** «високий будинок, палац; покров, балдахін; купол», п. terem «терем», ст. trzem «сіни», слц. terem «терем», болг. *трем* «тс.», м. *трем* «сіни; крита галерея», схв. *трȇм* «тс.», слн. [trȇm] «навіс», стсл. **трѣмъ** «високий будинок, палац»; — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. τέ-

ρεμνον «хата, дім» виникло з τέραμνον «тс.», спорідненого з лат. trabs «колода, брус», дкімр. treb «житло», гот. þaúrp «маєток», двн. dorf «село», днн. thorp «тс.», лит. trobà «хата, дім»; існує також припущення про спорідненість псл. *termъ з гр. τέρεμνον (Brückner 580; Kretschmer Glotta 24, 9—10; Ильинский Сб. Сумцову 371—372; ИОРЯС 23/1, 141—142; Frick BB 1, 171; Hofmann 359); помилковим є зіставлення (Ramstedt 393; Львов Лексика ПВЛ 116—117) з кипч. tärmä «жіноча кімната», монг. terme, калм. termə «стіна». — Фасмер IV 47; Фасмер ГСЭ II 283, III 200—201; Vasmer RSl 4, 164; Горяев 365; Соболевский ЖМНП 1914, серпень, 365; Младенов 638; Mikl. EW 354; Pedersen KZ 38, 353; Meyer EW 436; Murko WuS 2, 131; Frisk II 877.

[**те́рем**[2]] «зарість» Л; — п. terem «тс.»; — очевидно, результат видозміни слова *те́рен, терни́*. — Див. ще **те́ре́н**[1].

теремкоті́ти, [*теренькоті́ти*] «базікати безперервно» Ба; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теркоті́ти*. — Пор. **теркота́ти.**

те́ре́н[1] (бот.) «Prunus spinosa L.» СУМ, Нед, [*дере́н*] «терен» Мо, [*дерні́вка*] «тернівка» Нед, [*тер*] «терен» Нед, [*терени́на*] «ягода терну» Нед, *тереня́к* «тернівка», [*те́рінь*] «терен» Чаб, *терн*, [*те́рнавка*] «тернослива, Prunus insititia L.», [*тернявка*] «тс.» ВеНЗн, [*те́рненько*] «терен» Нед, *терни́, терни́к, терни́на* «терен; одна ягідка терну; [дереза Мо, Ме]», [*терни́ця*] «деревце терну» Нед, *терні́вка*, [*тернки́*] «ягоди терну» Шейк, [*те́рно́*] «ягода терну Г; терен ВеБ», [*терновѝк*] «лящ, який нереститься під час цвітіння терну» Нед, Шейк, [*терновѝна*] «кущ терну» Нед, [*терновник*] «терен» Мак, [*терно́к*] «тс.» Нед, [*терно́ха*] «слива садова, Prunus domestica L.», [*терня́нка*] «тс.», [*тернь*] «терен», *те́рня*, [*терня́к*] «терновий кущ», [*тере́нний*] «терновий» О, [*терне́нький*] «зроблений з терну» Шейк, Нед, *терни́стий, терно́вий*, [*тернува́тий*] «зарослий кущами терну» Чаб, [*терни́ти*] «обсаджувати, обгороджувати терном» Шейк, Нед, [*обтерни́ти*] «обгородити терном» Нед; — р. *тёрн* «терен», *тёрен*, бр. *цёрн* «тс.», др. *търнъ* «терен; колючка», п. cierń «колючка», ciernie «терня, терни», tarń «тс.», ч. trn «колючка», trní «терня, терни», слц. tŕň «колючка», tŕnie «терня, терни», вл. ćerń «колючка», нл. śerń «тс.», болг. *тръ́н* «колючка; терен», м. *трн*, схв. *тр̂н* «тс.», слн. tŕn «колючка», стсл. **тръ́нъ** «колючка; терновий кущ»; — псл. *tʲrnъ «колючка», споріднене з дінд. tṛ́ṇam «травинка, стеблинка», гр. τέρναξ «стебло кактуса», гот. þaúrnus «колючка», двн. thorn, dorn, нвн. Dorn, дангл. þorn, днн. англ. thorn «тс.», ірл. trāinīn «травинка, билинка»; ie. *(s)ter- «колюча стеблина, колючка». — Фасмер IV 48—49; Черных II 238—239; Горяев 366; Шахматов ИОРЯС 7/1, 305; Sławski I 101; Brückner 63, 566; Holub—Kop. 390; Machek ESJČ 651—652; Machek Jm. rostl. 111; Schuster-Šewc Probeheft 48; Младенов 640—641; Skok III 504—505; Mikl. EW 355; Meillet Études 447; Trautmann 324; Uhlenbeck 115; Mayrhofer I 522; Fick III 182; Kluge—Mitzka 139; Klein 1609; Pokorny 1031.

те́ре́н[2] «місцевість, територія»; — п. teren «тс.; поприще», ч. слц. terén «поверхня, місцевість», болг. *тере́н* «місцевість; ділянка; ґрунт, земля», м. *терен*, схв. *тѐрēн*, слн. terén «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. terrain «місцевість; ґрунт, земля» походить від лат. terrēnum «земля, територія, ділянка», похідного від terra «земля». — СЧС 297; Sł. wyr. obcych 755; Brückner 565; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 717. — Див. ще **тера́рій.**

[**те́ре́н**[3]] (ент.) «тарган чорний, Blatta orientalis L.» Шейк, Нед; — очевидно, результат перенесення на комаху назви ягоди *те́ре́н* (бот.) за ознакою чорного забарвлення; могла відіграти роль і фонетична близькість назв *тере́н* і *тарга́н*. — Див. ще **те́ре́н**[1].

Тере́нтій (чоловіче ім'я), *Тере́нь*, *Те́рех*, *Тере́шко*, ст. *Терешко* (1392), *Тере́нтій* «глубокоумен(ъ)» (1627); — р. *Тере́нтий*, бр. *Цярэ́нцій*, п. Terencjusz, ч. Terentius, слц. Terenc, болг. *Тере́нти*, м. *Терентије*, схв. *Терентије*, *Теренције*, слн. Terencij, стсл. **Терентии;** — через посередництво грецької мови (гр. Τερέντιος) запозичено з латинської; лат. Terentius загальноприйнятої етимології не має; виводиться від лат. terens (род. в. terentis) «який тре», дієприкм. від tero, -ere «терти» (Вл. імена 89; Петровский 207; Спр. личн. имен 461); зіставляється також з дінд. tarád- «переможець» (Walde—Hofm. II 670). — Беринда 236; Илчев 483.

[**те́рес**] (бот.) «жостір проносний, Rhamnus cathartica L.»; — очевидно, результат контамінації назв [*жерест*] «тс.» і *те́рен* (обидві рослини колючі і часто ростуть поруч). — Див. ще **жорст**[2]**, жо́стір, те́рен**[1].

[**тереф**е́**ри**] «різні речі, складені в купу; розгардіяш; різний мотлох; дрібнички, витребеньки; прикраси» Шейк, Нед, [*терифе́ри, тирифе́ри*] «тс.» Нед, [*терефеньки*] «балаканина; дрібнички, витребеньки, нічого не варті речі» ВеЛ, [*телефеньки, терле-ферле*] «тс.» тж, [*терефе́лик*] «дрібничка; витребеньки» О, [*терефе́лики*] «забава; жарти, гуляння» О, [*терефе́льник*] «баляндрасник; балакун» О, [*тирифі́тя*] «мотлох, лахміття» Ме; — п. terefere «галу-балу, пуста балаканина», [terefele] «дурниці, дрібниці, дрібнички», [terefelki] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. terefere «балаканина, балачка; теревені», tereferé́l «базікати», [terefityél] «тс.» є звуконаслідувальними утвореннями. — Brückner 569; MNTESz III 896; Bárczi 307.

тереш — див. **треш.**

тер'є́р (порода собак); — р. *терье́р*, бр. *тэр'е́р*, п. terier, ч. слц. teriér, болг. *терие́р*, схв. *теријер*, слн. teriêr; — запозичення з французької мови; фр. terrier «тер'єр» виникло на ґрунті словосполучення chien terrier «тс.», букв. «земляний собака», яке містить слово terrier «земляний», що виникло із слат. terrārius «тс.», похідного від terra «земля»; пор. нлат. terrārius canis «земляний собака»; назва собаки зумовлена тим, що він використовується для полювання під землею на мишей і пацюків. — CIC[2] 818; ССРЛЯ 15, 373; Kopaliński 970; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 717; Вуjаклија 944; Klein 1592; Dauzat 706. — Див. ще **тера́рій.**

терза́ти, [*потерзувати*] «сильно побити», *розте́рзуваний*; — р. *терза́ть* «терзати», др. *тьрзати* «смикати, рвати», болг. *терза́я* «терзаю», схв. *тр̏зати* «смикати, рвати», слн. tŕzati «смикати; здригатися», стсл. **тръзати** «смикати, рвати»; — псл. *t^{b}r̥zati < *t^{b}r̥gati «смикати, рвати», пов'язане чергуванням голосних з *t^{b}r̥gati «тс.»; — очевидно, споріднене з дінд. stṛháti «дробить», tṛnédhi «роздроблений, розбитий»; виводиться від ie. *ter- «терти». — Фасмер IV 48; Черных II 238; Горяев 365; Uhlenbeck 115, 345; Fick I 225; Pokorny 1073. — Див. ще **то́ргати.**

терико́н, *терико́нік* «терикон»; — р. *терико́н*, бр. *тэрыко́н*, слц. terikonik; — запозичення з французької мови; фр. terriconique «терикон» утворене зі слів terri «відвал породи», що походить від лат. terra «земля», і conique «конічний», похідного від cône «конус», яке зводиться до гр. κῶνος «конус». — CIC[2] 818; ТСБМ V 1, 583; Dauzat 196. — Див. ще **ко́нус, тера́рій.**

терито́рія, *територіа́льний, територіалізува́ти*; — р. *террито́рия*, бр. *тэрыто́рыя*, п. terytorium, ч. teritorium, слц. teritórium, вл. teritorij, болг. *терито́рия*, м. *територија*, схв. *терѝтӧриј(а)*, слн. teritórij; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Territórium, фр. territoire, англ. territory походять від лат. territōrium «область, територія», похідного від terra «земля». — CIC[2] 819; ССРЛЯ 15, 366; Горяев 366; Kopaliński 973; Holub—Lyer 481; Младенов 632; РЧДБЕ 717; Вуjаклија 944; Gr. Fwb. 755; Dauzat 706; Klein 1593. — Див. ще **тера́рій.**

[**те́рка**] (орн.) «дрізд омелюх, Turdus viscivorus L.» Нед; — звуконаслідувальне утворення (від крику дрозда *тер! тер!*).

[**теркеля́нка**] «горілка, що варить-ся з виноградних вичавок» ВеУг; — слц. terkel «виноградні вичавки», terkelica «горілка з виноградних вичавок»; — запозичення з угорської мови; уг. törköly «виноградні вичавки», очевидно, походить від свн. torkel «виноградний прес», що виникло з двн. torcula, яке через слат. torcula зводиться до лат. torculum «тс.», пов'язаного з дієсловом torqueo, -ēre «повертати; крутити», спорідненим з дінд. tarkúḥ «веретено», гр. ἄτρακτος «тс.», алб. tjerz «пряду», прус. terkue «ремінь у збруї», псл. *torkъ, укр. *то́рок*. — ВеУг 262; Machek ESJČ 527; MNTESz III 971; Bárczi 317; Kluge—Mitzka 784; Walde—Hofm. II 692—693. — Див. ще **то́рок**[1]. — Пор. **тортýра.**

[**теркúла**[1]] «речі (переважно домашні)?; в'юк, тюк; ноша, поклажа ВеЗн», [*теркíла*] «мішок з одягом» Шух; — не зовсім ясне; виводиться (ВеЗн 69) від уг. [terh] ([terhe], teher) «ноша, вантаж, поклажа», як і [*терх*[1]] «в'юк» (див.).

[**теркúла**[2]] «рід подовгастих сережок» Ко; — запозичення з румунської мови; рум. tertél, [tertîl] «шнур або бахрома з шовкових чи золотих ниток» походить від тур. tırtıl «гусениця; кручена бахрома». — Ко 86; DLRM 857.

теркота́ти «торохтіти; видавати часті різкі звуки (про птахів); цвіркотати (про комах); [лаяти; молоти язиком, ляпати О]», [*тиркота́ти*] «теркотати», *теркоти́ти*, [*терешкота́ти*] «молоти язиком, ляпати» О, [*тиркота́йло*] «тріскачка», *теркотли́вий*; — п. terkotać «торохтіти», слц. trkotať «тс.», слн. tŕkati «стукати»; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до *торкота́ти, торкоти́ти, теремкоти́ти, торохти́ти*; пор. лит. tarkšėti «тріщати, гриміти».

терли́кати, *тирли́кати*, [*терли́кало*] «бродячий скрипаль» Куз, [*терли́чка*] «рід пісні; танцювальна пісня Куз; коломийка О»; — п. [terlikać (tyrlikać)] «цвірчати, щебетати, виводити трелі, співати», нл. tyrlikaś «виводити трелі»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теркота́ти, теремкоти́ти, тілі́кати*, р. *тили́кать* «тілікати», *тилили́кать* «тс.», нл. tralakaś «виводити трелі, наспівувати пісеньку в півголоса».

терли́ч (бот.) «Gentiana L.; [казкова, чарівна трава, соком якої нібито мажуться відьми Бі; черевички зозулині, Cypripedium calceolus L. Mak; розхідник волосистий, Glechoma hirsuta W. et K. Шейк, Mak; флокс волотистий, Phlox paniculata L. Mak; смілка поникла, Silene nutans L.; Aconitum napellus L. Mak; Epilobium angustifolium L. Mak; Lychnis vespertina T]», [*терли́ц*] «шолудивник чубатий, Pedicularis comosa L.» Шейк, Нед, *тирли́ч* «терлич СУМ; [казкова, чарівна трава, соком якої нібито мажуться відьми Бі]», [*тирлі́ч*] «Gentiana amarella L.» Mak, [*тирилич*] «тирлич жовтий, Gentiana lutea L.» См, [*тирлиган*] «тс.» См, [*тірлиць*] «тирлич хрестовидний, Gentiana cruciata L.» Mak, [*тирилишник* См, *тарали́шник*] «тс.»; — р. *тирли́ч* «терлич», п. tyrlicz «молочай чиновий; Euphorbia lathyris L.», ч. trlič «терлич»; — неясне (Фасмер IV 61; Brückner 590; Machek Jm. rostl. 181); можливо, складається з основ слів *те́рти* і *лице́* (*лич-*) (за народним повір'ям, соком терличу натиралися відьми).

те́рло[1] «місце, де нереститься риба; час, коли риба нереститься» СУМ, Нед, [*телло́*] «нерестовище» Пр. XI діал. н., [*терло́висько, терло́вище*] Шейк, Нед, *ти́рло* «тс.», [*тирва́к*] «камінь, що знаходиться на нерестовищі»; — п. terło «нерестовище»; — похідне утворення від *те́рти, те́ртися* «метати ікру, нереститися»; пор. р. [*тере́ться*] «нереститися». — Див. ще **те́рти.**

[**терло́**[2]] «тік, де молотять хліб катком або возячи по хлібу візок з тягарем; хліб, розкладений на току для та-

кої молотьби», [*терлува́ти*] «молотити кіньми або волами, запряженими в каток або у візок з тягарем»; — похідне утворення від *те́рти* (див.).

те́рло[3] — див. **ти́рло**[1].

[**те́рмати**] «термосити, смикати, трясти» ВеУг, [*ти́рмати*] «тс.» тж, *термо́сити*, [*тирмо́сити*] «термосити» Нед, [*термусува́ти*] «тс.» Нед, [*тирмуса́ти*] «трясти, хитати» Ме, [*тормо́си́ти*] «тягати, смикати, трясти Нед; термосити, шарпати О», [*торно́си́ти*] «тс.» тж, [*притормоши́ти*] «приколисати» О; — р. *тормоши́ть* «термосити», бр. *тармасіць*, п. tarmosić, [termosić] «тс.», ч. [trmati] «мучити, стомлювати», trmaret «тс.», слц. trmat' «виривати, термосити, смикати», trmosit'sa «тряститися, смикатися»; — не зовсім ясне; можливо, віддалено споріднене з гр. τρέμω «тремчу, трясусь», лат. tremo, -ere «тремтіти», тох. A träm «тс.», тох. B tremem «тремтіння, дрож», алб. [trem] «лякаюсь», лит. trìmti «тремтіти від холоду»; може бути пов'язане з слц. drmat' «термосити, смикати», м. *дрма* «трясе, розхитує; термосить», схв. *дрмати* «трясти, хитати», [*дрмýсати*], слн. dŕmati «тс.», що зіставляються з свн. tremen «хитатися», дінд. drámati «біжить» (ЭССЯ 5, 223—224) або зводяться до ie. *der- «дерти» (Куркина Этимология 1973, 38—41). — Фасмер IV 84; Machek ESJČ 651; Bern. I 255.

[**терменти́ля**] (бот.) «перстач прямостоячий, Potentilla tormentilla Schr.», [*термели́на*, *терменти́на*] «тс.»; — результат видозміни адаптованого нлат. termentilla «тс.», похідного від лат. tormentum «біль» (вважалося, що перстач полегшує біль), яке виникло з *torqumentom, похідного від terqueo, -ēre «повертати; крутити; мучити». — Klein 1630; Walde—Hofm. II 692—693. — Див. ще **теркеля́нка.** — Пор. **тортýра.**

те́рми «давньоримські громадські лазні; теплі та гарячі підземні води й джерела», [*терм*] «тс.» Куз, *термі́ст* «фахівець з термічної обробки металу», *термі́стор* (тех.), [*те́рміка*] «учення про тепло» Куз, *терма́льний*, *термі́чний*; — р. *те́рмы* «терми», п. termy, terma, ч. termy «тс.», слц. termálny «термальний», болг. *те́рми* «терми», *те́рма* «тс.», м. *термален* «термальний», схв. *терме* «терми», *терма*, слн. têrma, têrme «тс.»; — книжне запозичення з латинської мови; лат. thermae «теплі джерела; теплі купальні» походить від гр. θέρμαι «тс.», мн. від θέρμη «тепло», пов'язаного з θερμός «теплий», спорідненим з дінд. gharmáḥ «спека», лат. formus «теплий», вірм. ǰerm «тс.», алб. zjarm «спека», нвн. warm «теплий», прус. gorme «спека», псл. *gērъ «жар», gorěti «горіти». — CIC[2] 819; ССРЛЯ 15, 341; Kopaliński 971—972; РЧДБЕ 718; Вуjаклија 945; Frisk I 664—665. — Див. ще **горі́ти**[1]**, жар.**

те́рмін[1] «строк; [строк, на який віддають хлопчиків для навчання ремеслу Шейк, Нед; учень Нед]», *термі́но́вий*, [*термінува́ти*] «учитися певний час у ремісника», *надтермі́но́вий*, ст. *термѣнъ* (1627); — р. м. *те́рмин*, бр. *тэ́рмін*, п. вл. termin, ч. слц. слн. termín, схв. *тѐрмīн*; — запозичення із середньолатинської мови; слат. terminus «строк» походить від лат. terminus «пограничний (межовий) знак; закінчення, кінець, межа», спорідненого з дінд. tárati «переправляється (через)», tarantáḥ «море», хет. tarmaizzi «обмежує», гр. τέρμα «межовий стовп, кінець, край, межа», дангл. þurh «крізь, через», двн. durh «тс.». — Акуленко 135—136; Коломієць Мовозн. 1975/6, 84; Фасмер IV 48; Цыганенко 473; Kopaliński 971; Brückner 569; Holub—Lyer 481; Вуjаклија 945; Walde—Hofm. II 671.

те́рмін[2] «слово або словосполучення, яке точно позначає певне поняття в науці, техніці, мистецтві», *термінува́ти, термінований*; — р. болг. м. *те́рмин*, бр. *тэ́рмін*, п. вл. termiп, ч. слц. termín, схв. *тѐрмīн*, слн. têrmin, têrminus; — запозичення із середньолатинської мови; слат. terminus «слово зі строго визначеним науковим поняттям» походить від лат. terminus «погранич-

ний (межовий) знак; закінчення, кінець, межа». — Акуленко 135—136; СІС[2] 819; Фасмер IV 48; Цыганенко 473; Kopaliński 971; Brückner 945; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 718; Младенов 632; Вуjаклија 945; Klein II 1590. — Див. ще **тéрмін**[1].

термінолóгія, *термінóлог* Куз, *термінологізáція, термінологíчний*; — р. болг. *терминолóгия*, бр. *тэрмінало́гія*, п. terminologia, ч. terminologie, слц. terminológia, вл. terminologija, м. *терминологија*, схв. *терминоло̀гија*, слн. terminológíja; — запозичення з німецької мови; нім. Terminologíe «термінологія» утворене із слат. terminus «термін» і гр. -λογίᾱ «наука», пов'язаного з λόγος «слово». — ССРЛЯ 15, 333; Kopaliński 971; РЧДБЕ 718; Вуjаклија 945; Klein II 1591. — Див. ще **лóгіка, тéрмін**[1].

термíт[1] (ент.); — р. болг. *термúт*, бр. *тэрмíт*, п. ч. слц. termit, м. *термúти* (мн.), схв. *тèрмит*, слн. termít; — запозичення з французької мови; фр. termite «терміт» походить від лат. termes (род. в. termitis) «деревоточець», спорідненого з гр. τείρω «мучу», лат. tero, -ere «терти», лит. trìnti, лтс. trît, псл. *terti «тс.». — СІС[2] 819; ССРЛЯ 15, 334; Kopaliński 971; Holub—Kop. 481; РЧДБЕ 718; Вуjаклија 945; Klein 1591; Dauzat 705—706. — Див. ще **тéрти.**

термíт[2] (пальна суміш), *термíтний*; — р. болг. *термúт*, бр. *тэрмíт*, п. ч. слц. termit, слн. termít; — запозичення з німецької мови; нім. Thermít утворене з основи гр. θέρμη «тепло»; назва зумовлена тим, що при спалюванні цієї речовини виділяється велика кількість тепла. — СІС[2] 819; ССРЛЯ 15, 334; Sł. wyr. obcych 756; РЧДБЕ 718; Klein 1604; Gr. Fwb. 759. — Див. ще **тéрми.**

термíття «костриця» СУМ, Шейк, [*термíта, тéрмість*] «тс.», [*термíтя́ча*] «багато костриці» Шейк, Нед, [*термíтівка*] «пізня курка, осіння курка» Нед, [*термíтьовáтий*] «з великою кількістю костриці» Нед, [*отремúтє*] «дрібні уламки» Нед; — п. [termicie, ciermicie] «костриця» (з укр.); — складне слово, утворене з основ *тер*(*-ти*) і *мíт-* (пор. *смíття́*), букв. «те, що при терті (тіпанні) льону або конопель відмітається (відкидається)»; менш переконливим є пов'язання (Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 159; Куркина Этимология 1974, 45) з *термосúти* (<іє. *ter-m-); помилковим є зіставлення (Bezlaj Eseji 130) з іє. *(s)ter- «ткати». — Шейк 41; Трубачев Рем. терминол. 75—76. — Див. ще **мéсти́, метáти, тéрти.** — Пор. **смíття́.**

термо- (перший компонент складних слів, що має значення «тепло, тепловий», напр. *термобур, термообро́бка, термостíйкúй* та ін.); — р. болг. м. схв. *термо-*, бр. *тэрма-*, п. ч. слц. вл. слн. termo-; — інтернаціональний словотворчий компонент, вилучений із запозичених слів типу *термóметр, термостáт*, у яких він зводиться до основи гр. θέρμη «тепло». — СІС[2] 820; ССРЛЯ 15, 335; Kopaliński 971—972; Вуjаклија 946; Klein 1604. — Див. ще **тéрми.**

[**термолúти**] «вертітися, пустувати» Шейк, Нед; — очевидно, пов'язане з [*тéрмати*] «термосити, смикати, трясти» (див.).

термóметр, *термомéтрíя, термометрúчний*; — р. *термóметр*, бр. *тэрмóметр*, п. вл. termometr, ч. thermometr, слц. termometer, болг. *термомéтър*, м. *термомéтар*, схв. *тèрмометар*, слн. termométer; — запозичення з французької мови; фр. thermomètre «термометр» утворене з основ гр. θέρμη «тепло» і μέτρον «міра». — СІС[2] 821; Черных II 238; Горяев 366; Младенов 632; РЧДБЕ 719; Вуjаклија 946; Klein 1605; Dauzat 708. — Див. ще **метр**[1], **тéрми.**

тéрмос; — р. болг. м. *тéрмос*, бр. *тэ́рмас*, п. termos, ч. слц. termoska, схв. *тèрмос-бо̀ца*, слн. têrmos; — видозмінене запозичення з німецької або англійської мови; нім. Thérmosflasche

«термос» (букв. «теплова пляшка»), англ. thermos bottle, thermos flasc «тс.» містять компонент thermos, букв. «тепловий», що походить від гр. θερμός «теплий, гарячий», пов'язаного з θέρμη «тепло». — CIC² 821; Черных II 238; Kopaliński 971—972; РЧДБЕ 719; Вуjаклија 946; Gr. Fwb. 760; Klein 1605. — Див. ще **те́рми.**

термо́сити, *термусува́ти* — див. **те́рмати.**

термоста́т «прилад для підтримання постійної температури»; — р. болг. м. *термоста́т*, бр. *тэрмаста́т*, п. ч. слц. termostat, схв. *термостат*, слн. termostát; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Thermostát, фр. англ. thermostat утворено з основ гр. θερμο- «термо-» і στατός «стоячий, нерухомий». — CIC² 821; ССРЛЯ 15, 339; Kopaliński 972; РЧДБЕ 719; Gr. Fwb. 760; Klein 1605. — Див. ще **ста́тика, термо-.**

терн, *те́рнавка, терни́, терни́к, терни́на, терни́ця, терні́вка, те́рно́, терновик, терновина, терновник, терно́к, терно́ха, тернь, те́рня, терняв-ка, терня́к, терня́нка* — див. **тере́н[1].**

[**терне́ць**] (ент.) «рогата горбатка, Centrotus Fabr.» Нед; — похідне утворення від *терн*; назва зумовлена тим, що ця комаха має гострий задній відросток (Горностаев 75). — Див. ще **те́рен[1].**

[**терні́вка**] (орн.) «сорокопуд жулан, Lanius collurio L.» Шарл, ВеНЗн, [*терняк*] «сірий сорокопуд, Lanius excubitor L.» ВеНЗн; — похідне утворення від *терн*; назва зумовлена тим, що сорокопуд жулан гніздиться в колючих густих кущах, переважно тернових (Птицы СССР 424—425). — Див. ще **те́рен[1].**

те́рно́ «шерстяна тканина, переважно чорного кольору, схожа на кашемір», *терно́вий* «зроблений, пошитий з терно»; — р. *терно́* «тонка тканина з козиного пуху і шерсті»; — запозичення з французької мови; фр. ternaux «сорт кашеміру» походить від імені відомого французького мануфактуриста Г.-Л. Терно (G.-L. Ternaux, 1765—1833), на фабриці якого вироблялася ця тканина. — Фасмер IV 49; ССРЛЯ 15, 344.

терно́сли́в (бот.) «Prunus domestica L.» СУМ, Г, *терно́сли́ва* «тс.» СУМ, Г; — р. *терносли́в, терносли́ва*, бр. *цернасли́ва*, п. tarnośliwa, ч. слц. trnoslivka, болг. *тръносли́вка*, схв. *трнòшљива*, слн. [trnóselj] «тс.»; — складне слово, утворене з основ слів *терн* і *сли́ва* (тернослив є природним гібридом терну і сливи). — Див. ще **сли́ва, те́рен[1].**

[**терноструч**] (бот.) «акація, Acacia L.» Мак; — складне слово, утворене з основ слів *терн* і *стручо́к*; назва зумовлена наявністю в акації колючок і стручків. — Див. ще **струк, те́рен[1].**

[**тернува́ти**] «триножити Г; шмагати терном; турбувати Куз», [*тернова́ть*] «турбувати» Л, [*тернава́ти*] «тс.» Кур; — очевидно, похідне від *терн*. — Див. ще **те́рен[1].**

тера́р, *тероризм, терори́ст, терористи́чний, тероризува́ти*; — р. *терро́р*, бр. *тэро́р*, п. terror, ч. слц. вл. teror, болг. *теро́р*, м. *терор*, схв. *тѐрор, тѐрōр*, слн. têror; — запозичення з французької мови; фр. terreur «страх, жах; терор» походить від лат. terror (зн. в. terrōrem) «страх, жах», пов'язаного з terreo, -ēre «лякати», спорідненим з дінд. trásati «тремтить», гр. τρέω «тремчу», лит. trišėti «тремтіти», псл. tręsti «трясти». — CIC² 822; ССРЛЯ 15, 368; Kopaliński 973; Holub—Lyer 481; Младенов 632; РЧДБЕ 720; Вуjаклија 947; Klein 1593; Dauzat 706; Walde—Hofm. II 674. — Див. ще **тря́сти́.**

[**терпа́н**] «серпоподібна коса з укороченою ручкою Г; обрубок коси на скороченому держаку Дз», [*терпани́ще*] «ручка серпоподібної коси» Гриц, [*тирпани́ще*] «тс.» тж, [*тирпа́н*] «обрубок коси на вкороченому держаку» Дз; — запозичене з турецької мови, очевидно, через румунську (рум. tîrpán «знаряддя, схоже на косу, для різання очерету та конопель»); тур. tirpan «серп, коса»

походить від гр. δρέπανον «серп», пов'язаного з δρέπω «зриваю, збираю», спорідненим з лтс. druõpstala «скибочка, шматочок, крихта», діал. traf «хустка на голову», псл. drapati «дряпати». — Бевзенко НЗ УжДУ 16/2, 178; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 65; DLRM 865; Räsänen Versuch 137; Frisk I 417. — Див. ще **дра́пати.**

[**терпати**] «смикати» ВеЛ, [*тирпати*] «тс.» тж; — запозичення з польської мови; п. [terpać] «термосити, трясти, смикати» виникло з *termać «тс.» (пор. п. [termosić] «термосити», укр. [*те́рмати*] «термосити, смикати, трясти»), очевидно, під впливом szarpać «смикати, шарпати». — Див. ще **те́рмати.**

терпенти́н «смолистий сік з хвойних дерев», *терпенти́на, терпе́ни,* [*терпенти́нці*] «бальзамові рослини» Нед, [*терпети́на*] «терпентин», *терпенти́нний, терпенти́но́вий* СУМ, Нед; — р. *терпенти́н*, бр. *тэрпенці́н*, п. terpentyna «терпентин; скипидар», ч. terpentýn «тс.», слц. terpentín «скипидар», вл. terpentin, болг. м. *терпенти́н*, схв. *терпѐнтӣн*, слн. terpentín «тс.»; — запозичене з німецької мови (форма *терпенти́на* — через польську); нвн. Terpentín «терпентин» походить від слат. terebintina (resina) «терпентинна смола», пов'язаного з лат. terebinthus «терпентинне дерево», похідним від гр. τερέβινθος «тс.», запозиченого, очевидно, з неіндоєвропейської мови кріто-мінойського (догрецького) населення. — CIC[2] 822; Hüttl-Worth 15; Фасмер IV 49; Горяев 366; ССРЛЯ 15, 350; Sł. wyr. obcych 758—759; Holub—Lyer 481; Machek ESJČ 641; РЧДБЕ 720; Вуjаклија 948; Kluge—Mitzka 778; Klein 1590, 1665; Walde—Hofm. II 669; Frisk II 881.

[**терпи́біда**] (бот.) «жовтець їдкий, Ranunculus acer L.»; — складне слово, утворене з основ слів *терпі́ти* та *бі́да́*; назва зумовлена дією рослини на шкіру, зокрема, при лікуванні пропасниці (свіжу траву товчуть і прикладають до руки, поки не утвориться пухир). — Шамота 139. — Див. ще **бі́да́[1], терпі́ти.**

[**терпи́гузка**] (бот.) «шипшина собача, Rasa canina L.» ВеНЗн, Мак, [*терпи́гузки*] «тс.» ВеУг; — складне слово, утворене з основ слів *терпі́ти* і *гу́зка*; назва зумовлена тим, що плід шипшини після його споживання викликає свербіння через волосистість насінин. — Див. ще **гуза́, терпі́ти.** — Пор. **сверби́гу́з.**

терпі́ти, [*терпели́вець*] «мученик» Нед, *терпе́ць,* [*терпи́ло*] «терпець» Нед, [*терпі́жка*] «тс.» Нед, *терпі́ння,* [*терпі́ння*] «терпіння», *терпля́чка,* [*терпя́чка*] «терпіння», [*терпезли́вий*] «терпеливий» ВеУг, *терпели́вий,* [*терпе́н*] «який перетерпів», [*терпе́нний*] «терплячий» Нед, *терпли́вий, терпля́чий,* [*терпя́чий* Нед, *терплячки́й, терпу́чий* Шейк, Нед] «тс.», [*ви́терп*] «терпіння» Я, [*знетерпели́витися*] «втратити терпіння», [*знетерпли́вити*] «позбавити терпіння» Ж, *нетерпели́витися,* [*нетерпі́й*] «нетерпіння», [*нетерпу́чий*] «нестерпний», [*невитерпи́мий, неви́терпний*] «тс.» Куз, [*нестерпу́ча*] «нестерпна досада» Ж, *нестерпу́чий, потерпа́ти,* [*потерпліня*] «терпіння» ВеЛ, *сте́рпний*; — р. *терпе́ть* «терпіти», бр. *цярпе́ць*, др. *тьрпѣти*, п. cierpieć, ч. trpět, слц. trpiet', вл. ćerpjeć, нл. śerpeś, болг. *търпя́*, м. *трпи*, схв. *тр̀пети*, слн. trpéti, стсл. **трьпѣти** «тс.»; — псл. *t^{b}ŗpěti «терпіти» (первісне значення «залишатися затерплим») пов'язане з *t^{b}ŗpti, t^{b}ŗpnǫti «терпнути»; — викликає сумнів зіставлення псл. *t^{b}ŗpěti «терпіти» з нвн. darben «терпіти нужду, бідувати» (Machek ESJČ 653). — Фасмер IV 49; Черных II 239; Sławski I 101; Brückner 63; Младенов 645; Skok III 508—509; Mladenov AfSlPh 36, 130; Trautmann 325; Fraenkel 1100—1101; Mühl.—Endz. IV 197; Persson Beitr. 437—438; Specht KZ 62, 33. — Див. ще **те́рпти.**

те́рпнути — див. **те́рпти.**

[**те́рпти**] «терпнути» Шейк, Нед, *те́рпнути,* [*те́рпіти*] «терпнути» Шейк,

Нед, [*терпка́вий*] «терпкуватий» Нед, *терпки́й*, [*терпко́ва́тий*] «тс.» Нед, *терпкува́тий, затерпа́ти, зате́рплий, оте́рплий, потерпа́ти, сте́рплий*; — р. *те́рпнуть* «терпнути», бр. [*це́рпнуць*], п. cierpnąć, ч. trnout, слц. tŕpnut' «тс.», вл. sćeŕpnyć «стерпнути», нл. sćerpnuś «тс.», болг. *тръпна* «тремтіти», м. *трпне* «терпнути», схв. *тр́нути* «тс.», слн. otŕpniti «отерпнути»; — псл. *tъrpti, *tъrpnǫti «терпнути»; — споріднене з лит. tir̃pti, лтс. tìrpt «тс.», лат. torpeo, -ēre «бути в заціпенінні, бути закляклим, бути затерплим», torpidus «оціпенілий, приголомшений; остовпілий», можливо, також з дісл. þjarfr «слабкий, млявий, несмачний», перс. turuš «кислий»; недостатньо переконливе зіставлення (Мартынов Сл. и. ие. аккомод. 74—75) з лит. kir̃pti «ставати кислим». — Фасмер IV 49; Черных II 239; Sławski I 101; Brückner 63; Младенов 641; Mladenov AfSlPh 36, 130; Skok III 508—509; Trautmann 325; Fraenkel 1100—1101; Mühl.—Endz. IV 197; Persson Beitr. 437—438; Specht KZ 62, 33; Walde—Hofm. II 692. — Пор. **торопі́ти.**

терпу́г, [*терпу́га*] «пилка» ВеУг, [*торпу́жити*] «терти, шліфувати; мити; сильно трусити, бити» Нед; — р. *терпу́г* «терпуг»; — запозичення з тюркських мов; тур. törpü (dörpü) «пилка, терпуг», аз. *төрпу* «терпуг», каз. *түрпі*, дтюрк. törpüg, torpigü «тс.» пов'язані з дтюрк. törpi «обстругувати»; пов'язання з *те́рти* (Mikl. EW 353) помилкове. — Фасмер IV 49; Шипова 320; Корш ИОРЯС 8/4, 42; Korsch AfSlPh 9, 499; Mikl. TEl Nachtr. I 31; Дмитриев 568; Менгес 97; Räsänen Versuch 495.

[**терпу́га**] «горілка»; — неясне.

[**терстина**] (бот.) «очерет звичайний, Phragmites communis (L.) Trin.» Mak, [*тирстина*] «тс.» ВеЛ, Mak; — очевидно, запозичення зі словацької мови (може бути й українською діалектною формою — Німчук 286); слц. trstina «очерет» відповідає укр. *трости́на*. — Див. ще **трость.**

[**те́рсувати**] «не берегти (речей), зношувати»; — очевидно, пов'язане з *те́рти* (див.).

те́рти, *те́ртися, те́рка, те́рли́ця* СУМ, Пі, [*терло*] «тертушка» ВеЗа, *те́рниця*, [*те́ниця*] «бительня» Л, [*терпу́га*] «тирса» ДзАтл II, [*терти́ня*] «тирса, терта картопля» О, [*те́ртиця*] «різана дошка або рейка» О, [*те́ртичник* (*терти́шник*)] «пильщик дощок», *те́ртка*, [*терту́ха*] «напій з суниць, розтертих із цукром і змішаних з горілкою СУМ; рідка їжа з тертої картоплі ЛексПол», *терту́шка, тертя́*, [*терча́ник*] «корж з тертої картоплі» О, [*терчани́на*] «терта картопля на корж» О, [*те́ршить*] «костриця» Шейк, Нед, [*тре́ник*] «млинець з тертої картоплі» О, [*третя́чка*] «терниця» О, [*трець*] «той, хто тре», [*триття́*] «тертя, розтирання», [*тритя́чка*] «терниця» О, [*трича́чка*] «тс.» О, [*три́хи*] «тертя; метушня, клопіт», [*трійня́*] «час чесання конопель» Нед, [*трі́ля*] «жінка, яка чеше» Нед, [*тріча́чка*] «терниця» О, *тертьови́й*, [*терча́ний*] «з тертої картоплі» О, *витира́ти*, [*витера́ча*] «те, чим зерно подається в жорно» Ж, [*витира́лка*] «рогожа, плетениця для витирання ніг, постілка» Куз, [*вити́ранка*] «терниця» Я, ГрицАВ, [*вити́рач*] «паличка в отворі верхнього жорна, яка зчищає муку, що пристала до стінок отвору», [*витира́чка*] «ганчірка для витирання; бік сірникової коробки» Я, [*ви́тирка*] «ганчірка» Ж, *відтира́ти, відтертя́, дотира́ти, затира́ти*, [*зате́рка*] «невимішані грудки в тісті» Я, [*зати́р*] «брага» Ж, *затира́льник*, [*затира́ха*] «соломаха», [*затира́ч*] (інструмент бондаря), [*затьо́рач*] «тс.», [*затира́чка*] «фуганок» Ж, [*за́тирка*] «розріджена борошняна юшка, суп зі збитих яєць» Ж, *заті́р, за́тірка, зато́р*, [*затьо́р*] «затор криги», *зате́ртий, затира́льний, натира́ти*, [*на́терть*] «подрібнена від тертя солома», [*нати́ра́ч*] «той, хто натирає» Ж, [*натира́чка*] «дерев'яний брусок для пригладжування каблука», [*навте́рач*] «рушник» МСБГ, [*навти-*

рач] «тс.» тж, [*оте́рок*] «околот» Ж, [*отира́ник*] «рушник» НЗ УжДУ 16/2, *обтира́ти, обтира́льник, обти́рка, обти́рник*, [*обте́рлений*] «потертий» Ж, *обтира́льний*, [*патеру́ха*] «потеруха» Нед, *перетира́ти, перетерти́*, [*перетрі́нє*] «війна (власне, тертя)» Нед, *підтира́ти, підти́рка*, [*потере́ти*] «поламати, потрощити, потовкти» О, *потира́ти*, [*потерте́*] «тертя» Нед, *по́терть, потеру́ха, пото́рач*, [*потира́чка*] «терлиця» ГрицАВ, [*по́тріть*] «усе, що стерлося або поламалося» О, [*по́трюх*] «потерть» Чаб, [*поте́ртий*] «зламаний» О, *притира́ти, притира́тися*, [*притира́чка*] (приладдя шевця) Нед, *притирка*, [*при́тирок*] (приладдя шевця) Нед, [*при́тір*] «нарив, гноїння» Нед, *притерти́й, притира́льний*, [*про́тори*] «збитки від процесу» Пі, *розтира́ти*, [*розтере́ти*] «розтерти» ВеЗн, [*розтера́ч*] «розтирач» Нед, *розтира́льник, розти́ра́ч* СУМ Куз, [*розтира́чка*] «тертушка, терпуг» Куз, *розти́рка* «розтирання; знаряддя для розтирання; [розлад, сварка, ворожнеча; втрата Нед]», [*ро́зтірка*] «сварка, незгода, капость, розтрата, погибель» Пі, [*розте́рливий*] «який може розтиратися, перетворюватися в порошок» Нед, *розте́ртий, розтира́льний, стира́ти*, [*сте́ранка*] «затірка» ДзАтл II, [*сти́ранка*] «тс.» тж, [*стир* (*сти́рок*)] «ганчірка» НЗ УжДУ 16/2, [*сти́ранка*] «тісто» Ба, [*стира́ч*] «той, хто стирає Нед; гумка Л», *сти́рка* «ганчірка; [гумка Л]», *утира́ти*, [*уте́ранка*] «рушник» ЛЧерк, [*утиралник*] «рушник, ганчірка» ВеУг, ВеЗн, [*ути́рало* (*втирало*)] «тс.» тж, [*утираник*] «рушник» НЗ УжДУ 16/2, [*ути́ра́ч*] «тс.» Л; — р. *тере́ть*, бр. *це́рці*, п. trzeć, ч. třít, ст. třieti, слц. triet', вл. třěć, нл. třeś, полаб. tarě «тре», болг. *три́я*, м. *трие*, схв. *тр̏ти*, слн. tréti, стсл. **трѣти**; — псл. *terti «терти», споріднене з лит. trìnti «тс.», tìrti «досліджувати, вивчати», лтс. trît «гострити; терти», вірм. t'rem «мішу тісто», лат. tero, -ere «терти», terebra «свердло», гр. τείρω «мучу»; ie. *ter- «терти». — Фасмер IV 47; Горяев 365; Brückner 580; Machek ESJČ 658—659; Holub—Kop. 395; Schuster-Šewc 1526—1527; Младенов 639; Skok III 511—513; Mikl. EW 352, 363; Trautmann 324—325; Fraenkel 1102, 1124—1125; Mühl.—Endz. IV 242; Karulis II 429; Walde—Hofm. II 672—673; Hofmann 356; Гамкрелидзе—Иванов 706—707; Pokorny 1071. — Пор. **таря́тися, тор, трач**[1]**, три́на.**

[**теру́сити**] «трусити; кришити» Нед, [*теро́сити*] «злегка посипати (снігом, половою тощо)» Нед, [*натирусити́*] «натрусити» ЛексПол, [*прітеру́шок*] «перші опади снігу восени» Ник, [*стерусити́*] «струсити» Нед; — бр. *церушы́ць* «трусити, сипати»; — результат видозміни форми *тру́сити*, очевидно, зближеної з *те́рти*. — Див. ще **трусити.**

терх[1] «в'юк на верховому коні», [*тирх*] «в'юк, укладка; велика кількість чогось накиданого як попало» Шейк, [*терха́ч*] «наглядач за багажем» Нед, [*терхі́вка*] «в'юк на верховому коні», [*тирха́тий*] «(про дерево) розкидистий; розторсаний, неохайний», [*терха́ти*] «нав'ючувати» Нед, [*ти́рхати*] «розкидати», [*втерхати* (*коня́*)] «нав'ючити» Ж, [*отерха́ти*] «тс.», [*ро́зтирх*] «розв'ючування» Нед, [*розти́рханий*] «розтріпаний; розв'ючений» Нед, [*розти́рхати*] «розв'ючити» Нед, ст. *терхъ* «товар» (1408); — п. [terch] «продовольство»; — запозичене з угорської мови (частково через посередництво румунської, пор. рум. tărhát «вантаж, тягар, багаж, барахло»); уг. teher ([terh(e)]) «ноша, вантаж, тягар» походить з баварсько-австрійського діалекту німецької мови; бав.-австр. [trächt] «ноша» відповідає нвн. Tracht «оберемок, в'язанка», пов'язаному з tragen «нести», спорідненим з діслов. draga «тягти», англ. drag «тс., волочити». — Лизанец 627; Винник 134; ВеЗн 69; Vincenz 7; DLRM 850; MNTESz III 875—876; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще **дра́га**[1]. — Пор. **терки́ла**[1].

[**терх**[2]] «міра рідини», [*терхі́вка*] «посуд у вівчарській справі» Доп.

УжДУ IV; — запозичення з угорської мови; уг. [terhe], teher «відро, кухоль» етимологічно тотожне слову [terhe] (teher) «ноша, тягар». — Див. ще **терх**[1].

те́рція (муз.), *терце́т, терці́на*; — р. *те́рция*, бр. *тэ́рцыя*, п. tercja, ч. tercie, слц. tercia, болг. *те́рца, те́рция*, м. *терца*, схв. *тѐрца*, слн. têrca; — запозичене з латинської мови; лат. tertia «третя» пов'язане з trēs «три», спорідненим з дінд. trī, гр. τρεῖς, ірл. tri, лит. trỹs, псл. tri «тс.». — СІС[2] 822; ССРЛЯ 15, 373; Kopaliński 970; Holub—Lyer 480; Младенов 632; Walde—Hofm. II 702—703. — Див. ще **три.**

[**те́рціян**] «шкільний сторож» Куз, СЧС; — п. tercjan «нижчий канцелярський службовець (у школі)», ч. слц. tercián «учень третього класу гімназії»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. tertiānus «солдат третього легіону» утворене від tertius, tertia «третій, третя». — СЧС 298—299; Kopaliński 970. — Див. ще **те́рція.**

теря́ти «утрачати», [*потеря́ти*] «зіпсувати; втратити» Нед, [*потаря́ти*] «тс.» Нед, [*поте́ря*] «втрата, шкода; бійка Нед», [*ро́зтирка*] «сварка, бійка; втрата» Нед, [*стеря́ти*] «витратити, втратити», [*стира́ти*] «передчасно родити» (про жінку) Ме, *стеря́тися, сте́ряний*; — р. *теря́ть* «губити, втрачати», др. *терѧти* «втрачати, розоряти»; — пов'язане з *те́рти*. — Фасмер IV 50; Черных II 240; Горяев 365, 366; Варбот Этимология 1982, 25—29; Ляпунов РФВ 76, 260. — Див. ще **те́рти.**

теса́ти, *теслюва́ти, теслярува́ти, тес, теса́к* «теслярська сокира; холодна зброя; [рубака, забіяка]», [*теса́ка*] «рубака, забіяка», *теса́льник*, [*теса́н*] «обтесана колода», [*тесани́на*] «тесання, витісування», [*те́саниця*] «гострокутний брус» О, [*те́санка*] «тс.» О, [*тесівни́ці*] «гладкі скелі», [*те́сла*] «тесля» Нед, [*тесликівна* (*теслюкі́вна*)] «дочка тесляра» Бі, *те́сли́ця* «різець кустарного виробництва; тесло СУМ, О; [дошка, витесана сокирою Бі]», [*тесличе́нко* (*теслюченко*)] «син тесляра» Бі, [*те́сличка*] «дружина тесляра» Бі, *тесло́*, [*теслю́к*] «учень тесляра» Бі, *те́сля, те́сляр, теслярі́вна, теся́рня*, [*теся́рка*] «теслярство» Нед, *теся́рство*, [*теслярчу́к*] «підручний тесляра» Нед, [*те́сник*] «тесляр» Нед, [*тісни́к*] «тс.», [*тесни́ця*] «грубо обтесана дошка Куз; рід сокири з кривим топорищем; рід великого долота Бі», [*тесове́ць*] «тесовий камінь» Куз, [*тесу́н*] «окремий великий камінь» Ч, [*тесяр*] «тесляр» О, [*тісни́к*] «тесля», *витісувати, дотісувати, затісувати*, [*на́тіс*] «поріз, надріз» Ж, *надтісувати*, [*надті́с*] «надтесане місце в колоді» Куз, *неоте́са, обтісувати, обтіска, притісувати*, [*при́тіс*] «перший брус на підвалині» НикНикБЛ, *протіс* «протісування; [половина дерева, розрізаного по довжині]», [*у́тес*] «сідловина гір Шейк; крутий схил скелі, льоду Нед»; — р. *теса́ть*, бр. *часа́ць*, др. *тєсати*, п. ciosać, ч. tesat, слц. tesať, вл. ćesać, болг. *те́сам*, схв. *тѐсати*, слн. tesáti, стсл. **тесати;** — псл. tesati «тесати»; — споріднене з лит. tašýti, лтс. tēst «тс.», дінд. tā́ṣṭi, tákṣati «обтісує, обробляє, теслярує», tákṣā «тесляр», ав. tašaiti «створює», tašan- «різьбяр», перс. tāšītan «теслярувати», гр. τέκτων «тесляр», τέχνη «мистецтво, ремесло, професія», лат. texo, -ere «ткати, плести; будувати», двн. dehsala «сокира», свн. dehsen «м'яти льон», нвн. Dachs «борсук» (букв. «тесляр»), дісл. þexla «вид сокири», ірл. tāl «теслярська сокира»; ієв. *tekp- «тесати». — Фасмер IV 50—51; Черных II 240; Горяев 366; Rudnicki Prasł. II 59; Sławski I 103; Brückner 63; Machek ESJČ 641; Holub—Kop. 383; Schuster-Šewc Probeheft 48; Младенов 632; Skok III 462; Критенко Вступ 518; Mikl. EW 355; Trautmann 320; Mühl.—Endz. IV 175; Karulis II 394; Uhlenbeck 107; Mayrhofer I 468; Pedersen Kelt. Gr. I 85; Fick III 177; Frisk II 867—868; Walde—Hofm. II 678; Гамкрелидзе—Иванов 706; Pokorny 1058—1059.

тест; — р. болг. м. *тест*, бр. *тэст*, п. ч. слц. вл. test, схв. *тест*, слн. tést; — запозичення з англійської мови; англ. test «пробірна чашка; перевірка» розвинулося із сангл. test «пробірна чашка», похідного від фр. ст. test «тс.», що виникло з лат. testū, testum «глиняна посудина», спорідненого, очевидно, з ав. tašta- «чашка», лит. tìštas «посудина з вербових прутів» і пов'язаного з лат. texo, -ere «ткати, плести; будувати». — ССРЛЯ 15, 397; Kopaliński 973—974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 720; Klein 1594; Walde—Hofm. II 675—676. — Див. ще **тесáти.**

тестáмéнт «духівниця» СУМ, Нед; — р. *тестамéнт* «тс.», бр. [*тэстáмент*] «заповіт; духівниця», п. ч. слц. вл. testament «заповіт», болг. м. *тестамéнт*, схв. *тестàмен(а)т*, слн. testamènt «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. testāmentum «заповіт» пов'язане з testārī «брати за свідка, свідчити; заповідати», похідним від testis «свідок», що виникло зі складного слова *tri-sto- «той, що стоїть третім», перший елемент якого пов'язаний з лат. trēs «три», а другий з лат. sto «стою». — ССРЛЯ 15, 397; Kopaliński 974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 720; Vujaklija 949; Klein 1594; Walde—Hofm. II 676—677. — Див. ще **стоя́ти, три.**

тесть, [*тест*] «тесть» ВеЛ, [*тéстенько, тестенька, тéстечко*], [*тестíвщина*] «будинок і майно тестя» Нед, [*тестю́ра*] «тесть», *тéща*, [*тéщенька, тéщечка*] (зменш. від *тéща*) Нед, [*тéщенько, тéщонько*] (зменш. від *тесть*) Нед, [*тещу́хна*] «теща»; — р. *тесть*, бр. *цесць*, др. *тьсть*, п. teść, ч. ст. test, слц. test', вл. ćest, болг. *тъст*, м. *тест*, схв. *тâст*, слн. tást, стсл. **тьсть;** — псл. tьstь «тесть»; здебільшого пов'язування з псл. teta «тітка», лит. tetà «тс.»; вважається також (Трубачев Терм. родства 125—126) спорідненим з гр. τέκω «родити», ie. *teĸ- «тс.»; помилкове зіставлення з прус. tisties «тесть» (Endzelin AfSlPh 32, 286), оскільки воно походить від прапольського *tьstь (Trautmann Apr. Sprachd. 449; Milewski SO 18). — Фасмер—Трубачев IV 51—52; Черных II 241; Горяев 366—367; Brückner 569; Machek ESJČ 641—642; Младенов 646; Skok III 445—446; Mikl. EW 370; Критенко Вступ 540; Iljinskij AfSlPh 34, 14—15; Исаченко Slavia 22, 76.

[**тéта**] «тітка Г; старша сестра Ме», [*тéтка*] «тітка; малярія» Нед, [*тетьóха*] «огрядна дівка, жінка» Шейк, Нед, [*тетю́ха*] «малярія», [*тéтя*] «тітка», [*титу́ха*] «малярія», [*тíта*] «тітка» Нед, *тíтка*, [*тітчáник*] «син жінки» Ба, [*тíччаник*] «тс.» О, [*тíччанка*] «дочка тітки» О, [*тю́тка*] «тітка» Нед, [*тютчаний брат*] «зведений брат» ВеЛ, *тíтчин*; — р. *тётя, тётка*, [*тёта*], бр. *цёця, цётка*, др. *тета*, п. ciocia, ciotka, ч. слц. teta, вл. ćeta, нл. śota, полаб. tetă «двоюрідна сестра», болг. м. схв. *тéта* «тітка», слн. têta, стсл. **тєтъка** «тс.»; — псл. teta, слово з дитячого лепету, як і baba, mama, tato; пор. лит. tetà «тітка», tẽtė «тато», tẽtis «тс.», гр. τέττα, ταττᾶ «батько». — Бурячок 87—89; Фасмер IV 54; Черных II 242; Sławski I 103; Brückner 64; Machek ESJČ 642; Holub—Кор. 384; Младенов 633; Трубачев Терм. родства 86—87; Mikl. EW 355; Trautmann 320; Frisk II 860; Hofmann 362; Kretschmer Einl. 348—349; Fick III 154.

тéтанус «правець», [*тетáнос*] «тс.» Куз, СЧС, *тетанíя, тетанíчний*; — р. болг. м. *тéтанус*, бр. *тэ́танус*, п. слц. tetanus, ч. tetanus, tetan, схв. *тéтанус*, слн. tétanus; — запозичення з латинської мови; лат. tetanus «корчі, судома, судорога» походить від гр. τέτανος «натягнення, напруження; корчі, судома, судорога», пов'язаного з τείνω «натягую; напружую», спорідненим з лат. tendo, -ere «тягнути, натягувати», дінд. tanṓti «тягне, натягує», гот. uf-þanjan «розтягувати, витягувати», нвн. dehnen «тягти, розтягувати», псл. teneto, укр. *тенéта*. — СІС^2 823; СЧС 298; ССРЛЯ 15, 400; Kopaliński 974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 721; Vujaklija 949; Klein 1595; Walde—Hofm. II 662—663;

Frisk II 863—865. — Див. ще **тене́та.** — Пор. **тенде́нція, те́ніс, те́нор, тент.**

[**те-те**] (вигук, яким підкликають гусей) Л, [*тє-тє, тєх-тєх, тіе̂жки-тіе̂жки*] «тс.» Л; — р. [*тиеа́*], бр. [*це́га*] «тс.», [*це́жка*] (пестлива назва гуски); — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 55.

тетерва́к — див. **тете́ря**[1].

тете́ря[1] (орн.) «Lyrurus tetrix L.», [*терва́к*] «тетервак» Нед, [*те́тер*] «тетеря» Чаб, [*тете́ра*] «тс.», *тетерва́к, тетерв'я́тник*, [*тетере́ць*] «тетерев», *те́терев, тете́ри́ця* СУМ, Нед, *тете́рка*, [*тетерняк*] Шарл, *тетеру́к, тетерю́к, тетеря́* «пташка тетерки», *тете́рячі*, [*тетірка*] «тетерка» Шейк, [*тетьо́рка*] «тс.» Шейк, Нед, [*катерва́к*], *тете́рячий, тете́рі́ти* СУМ, Шейк, *отетері́ти*; — р. *те́терев, тете́ря*, бр. *цяце́ра, цецяру́к*, др. *тєтерь*, п. cietrzew, ч. tetřev, слц. tetrov, вл. ćećor, болг. *те́трев*, м. *тетреб* «глухар», схв. *тѐтрѐб* «глухар; тетерев», слн. [tetrêv] «фазан», р.-цсл. **тетрѣвъ** «тс.»; — псл. *tetervъ; — споріднене з лит. tetervà «тетерка», лтс. teteris «тетеря, тетерев», прус. tatarwis «тетерка», перс. teθerv «фазан», гр. τέτραξ «цесарка», τετράων «глухар», τετράζω «кудкудачу», лат. tetrinnio «крякаю (про качку)», діскл. þiðurr «глухар», ірл. tethra «тс.», дінд. tittiráḥ (tittíriḥ) «куріпка»; звуконаслідувальне утворення (виникло внаслідок редуплікації вигука *ter-, що передає квоктання різних птахів; пор. лтс. tiri, tiru, вигук, що відтворює квоктання тетерука); помилкове припущення (Mikl. TEl II 172) про запозичення з іранської мови. — Фасмер—Трубачев IV 52; Черных II 241; Горяев 367; Sławski I 102; Brückner 63; Machek ESJČ 642; Holub—Kop. 384; Младенов 633; Skok III 464; Критенко Вступ 511; Trautmann 320—321; Fraenkel 1084—1085; Mühl.—Endz. IV 169, 195; Karulis II 395; Mayrhofer I 500; Specht 48; Pedersen Kelt. Gr. II 107; Uhlenbeck 112; Pokorny 1079; Гамкрелидзе—Иванов 541.

[**тетеря**[2]] (бот.) «нут звичайний, турецький горох, Cicer arietinum L.» Mak; — очевидно, калька п. ciecіorka «турецький горох» (а також «тетерка»), яке в значенні «турецький горох» походить від лат. cicer «тс.», спорідненого з вірм. siseŕn, гр. κριός (ὀροβιαῖος) «тс.». — Brückner 61; SW I 322; Walde—Hofm. I 212.

тете́ря[3] (кул.); — р. [*тете́ря*] «тетеря»; — не зовсім ясне; пов'язання з *те́рти* (Горяев 367) викликає сумнів. — Фасмер IV 53.

[**те-те-те**] (вигук, що виражає задоволення і здивування), [*тє, тєгє́; тєгє-гє́*] (вигук, що виражає здивування, коли побачать щось дуже велике або чогось дуже багато) Чаб; — р. *те-те́, те-те-те́* (вигук, що виражає жаль, здивування тощо); — очевидно, результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку; пор. болг. *тц-тц* (вигук, що виражає здивування, жаль).

[**тетра́дь**] «зошит Нед, Куз; папір, складений в четверту долю Шейк», [*кетра́дь*] «зошит» Ме, [*метра́дка* Нед, *тетра́дька* Шейк] «тс.»; — р. *тетра́дь* «зошит», др. *тетрадь* «чотири аркуші пергаменту або паперу, зшиті разом», болг. *тетра́дка* «зошит», м. *тетратка* «тс.»; — запозичення із середньогрецької мови; сгр. τετράδι(ον) «складений учетверо аркуш (пергаменту)» пов'язане з τετράς, -άδος «четверта частина аркуша», похідним від гр. τέτταρες (τέσσαρες) «чотири», спорідненого з дінд. caturtháḥ «четвертий», лат. quārtus, двн. fiordo, лит. ketviřtas, псл. *četvьrtъ «тс.», укр. *четве́ртий*. — Куз 1285; Шейк 46; Фасмер IV 53; ГСЭ II 281, III 201; Черных II 242; Frisk II 883—884. — Див. ще **четве́ртий.**

тетра́едр «правильний чотиригранник, кожна грань якого являє собою трикутник», *тетраедри́т* (мін.); — р. бр. *тэтра́эдр*, п. ч. tetraedr, слц. слн. tetraéder, болг. *тетраедър*, м. *тетраедар*, схв. *тѐтраēдар*; — запозичення з грецької мови; гр. τετράεδρον

«чотиригранник» складається з τετρα- «чотири-» (в складних словах»), пов'язаного з τέτταρες «чотири», і -εδρον, пов'язаного з ἕδρα «сидіння, крісло; основа», ἕζομαι «сідаю», спорідненим з лат. sedeo, -ēre «сидіти», лит. sėdėti «тс.», псл. sěděti, укр. *сидíти*. — CIC² 823; СЧС 298; ССРЛЯ 15, 409; Brückner 569; Sł. wyr. obcych 760; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 721; Вуjаклија 950; Klein 1596. — Див. ще **сидíти, тетрáдь.**

тетралóгія, *тетралогíчний*; — р. *тетралóгия*, бр. *тэтралóгія*, п. tetralogia, ч. tetralogie, слц. tetralógia, м. *тетралогија*, схв. *тетралȍгија*, слн. tetralogíja; — запозичення з грецької мови; гр. τετραλογία «тетралогія» складається з τετρα- «чотири-» (в складних словах), пов'язаного з τέτταρες «чотири», і -λογία, утвореного від λόγος «слово, розповідь». — CIC² 823; ССРЛЯ 15, 409; Kopaliński 974; Holub—Lyer 481; РЧДБЕ 721; Вуjаклија 950; Klein 1596. — Див. ще **археолóгія, лóгіка, тетрáдь.**

Тетя́на (жіноче ім'я), [*Татья́на* Куз, *Татія́на*] Куз, *Та́ня, Та́ся, Та́та, Та́ця*, ст. *Татяна* (1487), *Татіа́на* «повели́тельница» (1627); — р. *Татья́на*, ст. *Татиа́на*, бр. *Тацця́на*, п. Tacjana, ч. Tat'ána, слц. Tatiana, болг. *Та́тяна, Татия́на*, м. *Татјана*, схв. *Тат(и)ја́на*, слн. Tatjana, стсл. **Татиана, Татианица;** — остаточно не вияснено; виводиться (Петровский 207; Спр. личн. имен 524) від лат. Tatius «Татій» (ім'я сабінського царя) або від гр. атт. τάττω «установлюю, визначаю». — Вл. імена 163; Беринда 236.

те́хніка, *те́хнік, техні́чка, техні́ци́зм, те́хнікум, техні́чний*; — р. болг. м. схв. *те́хника*, бр. *тэ́хніка*, п. ч. слц. вл. нл. technika, слн. téhnika; — запозичене з новолатинської мови через німецьку (нім. Téchnik «техніка»); нлат. technica «тс.» походить від гр. τεχνικός «умілий, вправний, досвідчений», похідного від τέχνη «мистецтво, майстерність, уміння», пов'язаного з τέκτων «тесляр». — CIC² 824; Фасмер IV 54; Черных II 242—243; Горяев 367; Будагов Ист. слов 86—91; Kopaliński 963; Brückner 567; Holub—Lyer 478—479; Младенов 633; Вуjаклија 951; Klein 1579; Frisk II 889—890. — Див. ще **тектóніка.**

технолóгія, *технóлог, технологíчний*; — р. болг. *технолóгия*, бр. *тэхналóгія*, п. technologia, ч. technologie, слц. technológia, вл. technologija, м. *технологија*, схв. *технолȍгија*, слн. tehnologíja; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Technologíe, фр. tehnologie, англ. technology утворено з основ гр. τεχνο-, похідного від τέχνη «мистецтво, майстерність, уміння», і -λογία, пов'язаного з λόγος «слово, розповідь». — CIC² 824; ССРЛЯ 15, 421; Kopaliński 963; Младенов 633; РЧДБЕ 722; Вуjаклија 951; Gr. Fwb. 749; Dauzat 702; Klein 1579. — Див. ще **археолóгія, лóгіка, тéхніка.**

тéша «черевна частина туші риби, що використовується для виготовлення страв»; — бр. *цёшка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *тёша, тёшка* «тс.», очевидно, виникло з [*тéжка*] «черево, пузо, живіт», пов'язаного з [*тéзево*] «тс.» неясного походження. — Фасмер IV 54; Горяев 367; Даль IV 405.

[тєглець] (бот.) «вербозілля лучне, Lysimachia nummularia L.» Mak; — очевидно, пов'язане з [*тєгну́ти*] «тягнути», [*тегти́*] «тягти»; назва могла бути зумовлена тим, що стебло цієї рослини повзуче і сягає до 60 см (Федченко—Флеров 737). — Див. ще **тягти́.**

[тєг-тєг] (вигук, яким кличуть гусей) До, [*тéга-тéга*] «тс.» До; — р. *тéга-тéга*, [*ти́га, тéганька, тежь, тéжи*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення (наслідування крику гусей). — Фасмер IV 55.

тє-тє, *тєх-тєх* — див. **те-те.**

тéчка — див. **тíкати²**.

ти¹, [*тя*] «тебе» Нед, [*ти*] «тобі» Нед, [*ти́кало*] «той, хто говорить на ти», *ти́кати* «звертатися на *ти*», *ти́катися*; — р. бр. др. *ты*, п. ч. слц. вл. нл. ty, полаб. tâi, болг. м. *ти*, схв. *тȗ*, слн. tí, стсл. **ты;** — псл. ty; — спорід-

нене з лит. tù «ти», лтс. tu, прус. tou, tu, гот. þū, двн. dū, вірм. du, дірл. tú, алб. ti (*tū), лат. tū, гр. σύ, дор. τύ, дперс. tuvam, ав. tū, tvəm, дінд. tvám, tuvam, тох. A tu; ie. *tŭ «тс.». — Фасмер IV 130; Черных II 274—275; Горяев 381; Brückner 587; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398; Schuster-Šewc 1566; Младенов 633; Skok III 466; ESSJ Sl. gr. II 704—706; Trautmann 331—332; Mühl.—Endz. IV 254—255; Kluge—Mitzka 145; Brugmann Grundriss II 2, 383—384; Demonstrativpron. 30—32; Walde—Hofm. II 712; Frisk II 817; Uhlenbeck 113, 118; Pokorny 1097—1098. — Пор. **тебе́.**

[**ти**[2]] «чи» Л, [*ті, ці*] «тс.» (з бр.) Л; — р. [*ти*], бр. *ці*, п. ст. ci, стсл. **ти** «тс.»; — псл. ti<*tei (первісно форма місцевого відмінка однини від (*tъ «той»); — споріднене з лит. teĩ..., teĩ «як ..., так і», teĩp «так», taĩ «це, те», гот. þei «що, щоб». — Фасмер IV 55; Sławski I 97; Brückner 60; Brugmann Grundriss II 3, 998; Trautmann 311—312; Vondrák II 462. — Див. ще **той.**

ти́бе́ль «дерев'яний цвях, кілочок СУМ, Шух, Л; [свердел, яким провіряють дірки для кілочків Л]», [*тімбел*] «свердел» Л, [*стібель*] «тибель» Нед, [*тибльова́ть*] «з'єднувати, скріплювати дерев'яні частини тиблем» Л, [*затиблюва́ти*] «з'єднати, скріпити тиблями» Ж; — запозичення з польської мови; п. tybel (dybel) «дерев'яний кілочок, дерев'яний цвях» походить від нвн. Döbel «дерев'яний цвях», спорідненого з гр. τύφος «клин, кілочок, дерев'яний цвях», англ. dowel «дерев'яний цвях»; помилковим є пов'язання (Zubatý St. a čl. I 2, 162) з псл. stьblo «стебло». — Шелудько 48; Kluge—Mitzka 145; Klein 478.

ти́верці (племінна група східних слов'ян), *ти́верський*; — р. *ти́верцы*, бр. *ці́верцы*, др. *Тиверьци, Тъверьцы*, ч. Tivercí; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого пов'язується з давньою назвою р. Дністер Τύρας, яка виводиться від дперс. tūra- «швидкий», спорідненого з дінд. tīvrá- «тс.» (Менгес 147; Шахматов Древн. судьбы 31—32); вважається також похідним від назви м. *Тивер* (згадане в праці Ідрісі, датованій 1154 р.), яка пов'язується з династичним ім'ям боспорських царів *Тиверти́*, що зводиться до лат. Tiberius (Стрижак Мовозн. 1969/4, 47—56).

ти́гель «посудина для плавлення», [*тиґларня*] «цегельний завод» НЗ УжДУ 14; — р. *ти́гель*, бр. *ты́гель*, п. tygiel, tegiel, ч. tyglík, tygl, ст. teglík, tegl, слц. tégel', téglik, вл. tyhel, нл. tygel, болг. *ти́гла, ти́гел*; — запозичення з німецької мови; нвн. Tiegel «тигель» (свн. tëgel, tigel) походить від іт. ст. teglia «сковорода», що виникло з пізньолат. tēgula, яке походить від гр. τήγανον «тс.», спорідненого з двн. dahhazzen «палати», дангл. þęссап «згоряти». — CIC[2] 825; Фасмер IV 56; Sł. wyr. obcych 785; Brückner 567; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398; Holub—Lyer 495; РЧДБЕ 722; Kluge—Mitzka 778—779; Frisk II 845.

[**тиги́пнути**] «ударити чимось важким Ва; сильно вдарити Си», [*тиги́липнути*] «сильно вдарити» Си; — звуконаслідувальне утворення, як і [*гегеп́нути, геп́нути*]. — Пор. **геп**[1].

[**тиги́тка**] (орн.) «чайка звичайна, Vanellus vanellus L. (Vanellus cristatus Meyer)», [*ти́гель* Нед, Шарл, *ти́год, ти́гол* Шарл, *ти́жик, тігі́тка, тігод* Шейк] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику чайки *киги́* (див.).

тигр (зоол.) «Felis tigris L.», *ти́гри́ця* СУМ, Нед, *тигреня́, ти́гря́чий*; — р. *тигр*, бр. *тыгр*, др. *тигръ*, п. tygrys, ч. tygr, слц. tiger, вл. tig(e)r, tyg(e)r, нл. tigr, болг. *ти́гър*, м. *тигар*, схв. *тȉгар, тӣгар*, слн. tíger, стсл. **тигръ**; — запозичення з грецької мови; гр. τίγρις «тс.» запозичене зі східних мов; пор. ав. tiγri- «стріла», tiγra- «гострий». — Коваль 90; Hüttl-Worth 14; Черных II 244; Фасмер IV 56; Sł. wyr. obcych 785; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398; Holub—Lyer 495; Младенов

633; Vujaklija 951; Klein 1616; Walde—Hofm. II 681; Frisk II 896.

[**ти́гровéць**] (ент.) «перламутрівка велика, Argynnis paphia L.» Шейк, Нед; — похідне утворення від *тигр*; назва зумовлена тим, що верхній бік крил цього метелика покритий чорними плямистими лініями. — Див. ще **тигр.**

[**ти́жба**] «юрба, натовп, табун, зграя (птахів, тварин) Л, тиснява О», [*ті́жба*] «натовп Нед; група ЛексПол»; — бр. [*ці́жба*] «велика кількість»; — запозичення з польської мови; п. ciżba «тиск, тиснява; натовп, юрба» виникло зі ст. ciszczba «тс.», похідного від ciskać «тискати», cisnąć «тиснути», яким відповідають укр. *ти́скати, ти́снути.* — Sławski I 106; Brückner 64. — Див. ще **ти́скати.**

[**ти́жбір**] «товкач»; — неясне; можливо, пов'язане з *ти́жба*; пор. п. ciżba «тиск, тиснява».

ти́ждень, [*тигоде́нь*] «тиждень» Нед, [*тижня́ка*] Нед, [*ти́жник*] «тс.», [*тижднéвник*] «щотижневий журнал, щотижневик» Нед, *тижнéвик*, [*тижнéвé*] «тижнева платня» Нед, Куз, [*тижні́вка*] «поминання померлого на сьомий день після смерті Г; жінка, наряджена на тиждень на роботу від громади Шейк», *тижнéвий*, [*тижньóвий*] «тижневий; щотижневий; десяцький або розсильний, що відбуває свій черговий тиждень служби», [*тижéнно*] «тижнево» Куз, [*тижнюва́ти*] «проводити тиждень, бути десь увесь тиждень», *потижнéвий*, [*потижéнний*] «потижневий»; — бр. *ты́дзень* «тиждень», др. *тыижьдьнь, тыжьдьнь* «восьмий день після певного дня», п. tydzień «тиждень», ч. týden, слц. týždeň, вл. tydźeń, нл. tyźeń, схв. *тје̏дан*, слн. téden; — псл. *ty(jь)žьdьnь, букв. «той самий день», утворене із займенника tъjь «той», частки žь (< *že) «же» та іменника dьnь «день». — Німчук 92—93; Brückner 588; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398; Schuster-Šewc 1567. — Див. ще **день, же[1], той.**

тик[1] (мед.) «хворобливі мимовільні скорочення м'язів», *тикóзний*; — р. болг. *тик*, бр. *цік*, п. ч. слц. tik, схв. *тик*, слн. tík; — запозичення з французької мови; фр. tic «судорожне сіпання м'язів (переважно обличчя)», очевидно, звуконаслідувальне утворення. — СІС[2] 825; Фасмер IV 56; Черных II 244; Горяев 367; Kopaliński 978; РЧДБЕ 722; Vujaklija 952; Klein 1615; Dauzat 709; Gamillscheg 848.

тик[2] (текст.) «цупка тканина для чохлів та ін.»; — р. болг. *тик*, бр. *цік*; — запозичення з голландської мови; гол. tijk «тс.» (снідерл. tîke) виникло із західногерманського *tēka «чохол матраца або подушки», що походить від слат. лат. thēca «футляр, чохол; коробка, скриня», яке зводиться до гр. θήκη «сховище, скриня, шкатулка», пов'язаного з дієсловом τίθημι «ставлю, кладу». — СІС[2] 825; Фасмер IV 56; Горяев 367; РЧДБЕ 722; Matzenauer 347; Klein 1615. — Див. ще **те́за, те́ка.**

тик[3] (бот.); — р. болг. *тик*, бр. *цік*, п. tek, ч. teka, teak, слц. teak, схв. *тик-дрво*, слн. tík; — запозичення з англійської мови; англ. teak «тс.» походить від порт. teca, що виникло з мал. tekka, яке зводиться до дінд. sákaḥ «тс.» (дерево росте в Індії). — Фасмер IV 56; Горяев 367; Vujaklija 952; Klein 1578.

ти́кати, *ти́кнути*, [*тичи́ти*] «утикати тички, ставити віхи», *тичкува́ти, ткну́ти* «тикнути; [сіпнути, смикнути О]», [*то́кнути*] «тикнути» Нед, *тик*, [*ти́ка*] «тичка, віха», [*ти́кало*] «бирюльки; дерев'яна паличка в цій грі» Нед, [*ти́ка́ч*] «той, хто тиче» Шейк, Нед, *тичи́на, тичи́нка, ти́чка, тичо́к*, [*ти́ччя*] (зб.), [*тячи́нка*] «тичка, хворостина» Шейк, Нед, *тичкови́й*, [*ти́чний*] «який в'ється по тичці», [*ви́тичка*] «гілка; віха» Она, *відтика́ти, відіткну́ти*, [*відти́чка*] «знак, мітка» Она, [*діткли́вий*] «чутливий» Я, [*затка́ти*] «заткнути», [*заткну́ти*] «запхнути» Мо, [*заткну́тися*] «замовкнути» Я, [*за́тика*] «заставка» Ж, *за́тичка*, [*затички*] «декоративні квіти, які дівчата вплітають у во-

лосся» ВеЗн, [*за́ткалка*] «пробка», [*за́ткално, за́ткало*] «затичка з ганчірок, якою закривають димохід», [*заткáниця*] «дошка, якою затикають піч, коли печуть хліб» ВеБ, [*зу́тик*] «сутичка» Она, *наткну́ти*, [*на́тичка*] «короткий кілок, забитий у пліт біля великого кілка, якщо останній виявиться коротким», [*напіткáти*] «зустріти» Ж, *недо́ти́ка* «недоторка, [розрив-трава, Impatiens noli me tangere]», [*недо́тички*] «торочки, що пришиваються до весільного рушника» Ж, [*недотикáльний*] «невідчутний на дотик» Она, [*недоти́кий*] «недоторканний» Ж, [*недоти́кливий*] «тс.» Она, [*неприти́ка*] «безпритульний, бродяга», [*перети́чити*] «пересадити; відмітити за допомогою тичини» Нед, [*перетикáти*] «переставляти; вишивати» Пі, *пере́тика*, [*пі́дтич*] «палиця для розвішування сіті Г; тички, стовпи, на яких сушать рибальські сіті Мо», [*поти́кало*] «попихач» Нед, [*потикáч*] «тс.?» Нед, [*поти́чка*] «сутичка, бій» Пі, *по́тич* «спотикаючись; униз головою», [*прети́чина*] «відмова; перешкода» Нед, *притикáти, приткну́ти*, [*приткáти*] «заткнути» Нед, *при́ти́к, притúка*, [*притикáч*] «кілочок, палиця, яка прикріплює ярмо до дишля», *притúчúна* СУМ, Нед, *при́ти́чка* «дерев'яний кілочок або залізний прутик, яким прикріплюють ярмо до дишля; [кусок полотна, який уставляється замість дорожчої тканини в спідницю у те місце, яке закривається фартухом]», [*проти́ка*] «кілочок, яким кріпиться ярмо до дишля» Нед, *про́тичка, розти́каний*, [*стич*] «щось гостре» Нед, [*сти́ча*] «точка дотику і точка сполучення (в колі)» Нед, [*сти́чка*] «випадок Г; сутичка Нед», [*сти́чна*] «дотична» Нед, [*сти́чний*] «дотичний» Нед, *спітκáти, спітκну́тися, спотикáти, спотикáтися*, [*спотикáйло*] «який спотикається; спотикач», *спотúкач, спо́тичка*, [*спо́тич*] «спотикаючись», [*спотикачá*] «тс.», [*су́тич*] «злиття» Нед, *су́тичка, утикáти, уткну́ти, увіткну́ти*; — р. *ты́кать* «тикати, утикати», бр. *ты́каць* «тс.», др. *тыкати* «штовхати», п. tykać «торкатися», ч. týkat se, слц. týkať sa «тс.», вл. tykać «тикати, утикати», нл. tykaś «тикати, торкати, штовхати», полаб. tâicĕ «тиче», болг. *ти́кам* «штовхати, тикати», слн. tíkati «торкати, торкатися», псл. **тыкати** «колоти»; — псл. tykati, *tъkpǫti, пов'язане з tъkati «ткати»; — споріднене з лтс. tūkât «місити, давити», двн. dūhen «давити, придавлювати», дангл. ðýp, ðýan «давити, тиснути, штовхати», дірл. toll «порожнистий», гр. τύκος «молот, долото», τυκίζω «обтісую, тешу». — Фасмер IV 130; Черных II 275; Горяев 368—369; Brückner 571; Holub—Kop. 398—399; Schuster-Šewc 1507—1508; Trautmann 331; Mühl.—Endz. III 278; Karulis II 435—436; Frisk II 941—942. — Пор. **надточи́ти, пати́к, ти́цяти, тка́ти.**

ти́ква «(бот.) Cucurbita L.; посудина для води, вина», [*ти́квиця*] «посудина з тикви» Нед, *ти́ковка*; — р. *ты́ква*, др. *тыкы, тыкъвь, тыкъва*, п. tykwa, ч. tykev, слц. tekvica, болг. м. *ти́ква*, схв. *тȉква*, слн. tíkva, стсл. **тыкы;** — псл. tyky не зовсім ясне; здебільшого зіставляється з гр. σίκυς «огірок», σίκυος, лат. cucumis «тс.»; зближується також (Knutsson ZfSlPh 4, 384) з гр. σῦκον «фіга, інжир», беотійським τῦκον, лат. fīcus, вірм. tūz «тс.»; труднощі, що виникають при поясненні початкових приголосних у зіставлюваних словах, примушують вважати псл. tyky, гр. σίκος, лат. cucumis запозиченнями з якогось спільного джерела — індоєвропейського (Гиндин ЭИРЯ II 82—89; Hirt IF 2, 149; Kretschmer Glotta 26, 57) або неіндоєвропейського (Преобр. II, вып. последний, 26; Specht KZ 61, 277; Hofmann 312; Walde—Hofm. I 300); існують спроби пояснення на слов'янському ґрунті; Ілліч-Світич (ЭИРЯ I 21—26) псл. *tyky виводить від *tykati «тикати», вважаючи, що тикву вирощували на тичках (щоб плоди висіли і були правильної форми); малопереконливим є зближення з псл. tylъ, tukъ, лит. tùkti «жиріти, гладшати» (Соболев-

ский РФВ 13, 144; Brugmann IF 39, 141—142; Loewenthal WuS 10, 142—143). — Фасмер IV 130; Черных II 275; Горяев 381; Machek ESJČ 664; Jm. rostl. 228; Младенов 633; Skok III 449; Mikl. EW 369; Бернштейн Очерк 231—232; Meillet Études 270; Frisk II 704; Boisacq 864; Fick I 449; Johansson IF II 14; Walde—Hofm. I 299—300.

[**ти́кіт**] «кінчик» Нед; — очевидно, похідне утворення від *ти́кати* (букв. «те, чим торкаються»); пор. ч. слц. tykadlo «щупальце, вусик». — Див. ще **ти́кати.**

[**тик-тик**] «вигук, яким підкликають курчат» Мо; — звуконаслідувальне утворення; пор. ч. tik (вигук, що передає пташиний писк).

тил, [*ти́лє*] «тупе ребро ножа, ножиць, протилежне лезу», [*тили́й*] «тс.», [*тило́*] «задня частина чогось, тил; хребет, спина», *тиловúк*, [*ти́ло́к*] «задня частина взуття, задник» Г, Шейк, [*тила́тий*] «товстозадий», *ти́льний*, [*тильчастий*] «масивний» Пі, *зати́лля, зати́лок* «потилиця; [затилля Ме]», *зати́льник, зати́льний, запоти́личник, позати́ллю* «ззаду; позаду», [*поти́ле*] «спина» Нед, *поти́лиця, поти́личник*, [*поти́лишник*] «потиличник», [*потиля́ка*] (збільшувальна форма від *поти́лиця*), *поти́личний, поти́лочний*; — р. бр. *тыл* «тил», др. *тылъ* «потилиця; тил, задня частина війська», п. tył «задня частина, тил, спина», ч. týl «потилиця; тил», слц. tylo «тс.», вл. tył «потилиця», нл. tył, tyło, полаб. tâl «тс.», болг. м. *тил* «потилиця; тил», слн. [tîl] «потилиця», с.-цсл. **тылъ** «потилиця»; — псл. tylъ, пов'язане, очевидно, з tyti «гладшати, набухати», *t^{b}lstъ «товстий»; — споріднене з прус. tūlan «багато», лит. tūlas «багато хто, не один», кімр. twl «кругле підвищення», нвн. бав. [Dollfuss] «товста, розпухла нога», тирольським doll «товстий», алб. tul «шматок м'яса без кістки, литка, хлібний м'якуш», гр. τύλος «мозоль; шип; гуля», τύλη, τῦλη «мозолиста спина; м'яка підкладка, подушка»; семантичний розвиток псл. tylъ, очевидно, був таким: «потовщення, набухлість» — «потовщення на шиї, холка» — «потилиця» — «задня частина чогось» — «задня частина війська». — Фасмер IV 131; Черных II 275; КЭСРЯ 457; Цыганенко 495; Brückner 589; Machek ESJČ 664; Holub—Kop. 399; Schuster-Šewc 1568; Куркина Этимология 1982, 23; Meillet Études 420; Zubatý AfSlPh 16, 417; Rozwadowski Qu. gr. et. I 421; Trautmann 331; Mühl.—Endz. IV 137; Sütterlin IF 29, 125; Fick III 185—186; Pokorny 1081. — Див. ще **ти́ти.** — Пор. **товсти́й, тук[1], ту́луб.**

[**ти́лекро́т**] «стільки раз» Бі, Пі; — запозичення з польської мови; п. tylekroć «тс.» складається з компонентів tyle «стільки», що виникло з *tol' «тс.» під впливом ile «скільки», і ст. kroć «раз». — Brückner 589. — Див. ще **крот, тíльки.**

[**тили́нка**] «відкрита сопілка без бокових отворів», [*тели́нка, теле́нка*] «тс.» Нед; — запозичення з румунської мови; рум. tilíncă «пастуша дудка», молд. *тили́нкэ* «дудка, сопілка» є звуконаслідувальним утворенням, паралельним до talápcă «дзвоник (на шиї свійських тварин)»; пор. уг. tilinkó «сопілка». — Vincenz 5; СДЕЛМ 425; DLRM 860; MNTESz III 918; Bárczi 310.

ти́льда; — р. *ти́льда*, бр. *ты́льда*, п. tylda, ч. слц. tilda, болг. *ти́лда*, схв. *тилда*, слн. tílda; — запозичення з іспанської мови; icп. tilde «знак ~ над буквою ñ, що позначає м'якість» виникло внаслідок метатези з лат. titulus «надпис; заголовок» неясного походження. — CIC^{2} 825; ССРЛЯ 15, 439; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 722; Вујаклија 952; Klein 1617, 1622; Walde—Hofm. II 686. — Див. ще **ти́ту́л.**

[**тильнеє**] «рід страви: рибний фарш» Бі; — запозичення з російської мови; р. *те́льное* «рибний фарш; страва з рибного фаршу», [*тельно́е*] «тс.» утворене від *те́льный* «тілесний», [*тельной*] «тс.»; назва зумовлена тим, що риба очищається від кісток, використовується лише її м'ясо (тіло). — Див. ще **тíло.**

[**тильчи́ба**] (бот.) «блювотний горіх, Strychnos nux vomica L.», ст. *килчибогъ* «тс.»; — р. [*тельчибух*] «блювотний горіх»; — варіант назви [*кучеле́ба*] «тс.», співвідносної з р. [*кучеля́ба*], п. kulczyba, ст. kylczabuga, kuczylabuka, ч. kulčiba «тс.» і запозиченої, очевидно, з татарської мови; тат. *кучилабука* зводиться до ір. kučla, kučula, хінді kučula, бенгалі kučila «тс.». — Фасмер II 437—438; Попов Ист. лекс. 29—30; Brückner 281. — Пор. **кучеле́ба.**

тиляги́ (заст.) «лати»; — неясне.

тима́ха — див. **тіма́ха.**

тимофіївка (бот.) «Phleum L.», [*тимофеївка*] «тимофіївка лучна, Phleum pratense L.» Mak, [*тимофійка, тимофейка, тимка*] «тс.» Mak, [*тимо́тка*] «тимофіївка» Куз; — р. *тимофе́евка* «тимофіївка», *тимофе́ева трава́*, бр. *цімафе́еўка* «тс.», п. tymotka «тимофіївка лучна», tymotejka «тс.», слц. timotejka «тимофіївка», болг. *тимоте́йка* «тс.»; — пов'язане з ім'ям Тимофія Ганзена, який першим звернув увагу на чудові кормові якості цієї трави; пор. також нім. Thimotheusgras «тимофіївка», англ. Timothy-grass «тс.». — Machek Jm. rostl. 291; Нейштадт 101; Klein 1619. — Див. ще **Тимофі́й.**

Тимофі́й (чоловіче ім'я), [*Темко́*], *Ти́мі́ш* УРС, Шейк, *Тимко́*, [*Тимо́сь*, *Тимоте́й* Нед, *Тимо́фтій* (Ме)], *Тимо́ха*, *Тиму́сь*, [*То́мко́*] Шейк, Нед, ст. *Тимохъ* (1438), *Тимошъ* (1471), *Тимоѳей*, *Тимофтій* (1491), *Тимоѳе́й* «честь Б(о)жа(я), Б(о)го(мъ) почте(нъ) а(бо) дорогій Б(ог)у» (1627); — р. *Тимофе́й*, бр. *Цімафе́й*, др. *Тимоѳей*, п. Tymoteusz, ч. Timotheus, слц. Timotej, болг. *Тимоте́й*, *Тимофе́й*, м. *Тимотеј*, *Тимотије*, схв. *Тимотеј*, *Тимотије*, слн. Timotej, стсл. **Тимоѳеи;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Τιμόθεος (букв. «який шанує Бога») складається з основ τῑμή «честь, пошана; ціна; помста, кара», спорідненого з ав. kaēnā- «помста, кара», лит. káina «ціна», псл. cěna «тс.», укр. *ціна́*, і θεός «бог». — Вл. імена 89; Беринда 237; Петровский 208; Спр. личн. имен 461; Илчев 484. — Див. ще **теїзм, ціна́.**

тимпа́н «стародавній ударний музичний інструмент, вид литавр», (заст.) *тимпа́нни́к* Г, Нед; — р. болг. *тимпа́н*, бр. *тымпа́н*, др. *тумпанъ*, п. слц. tympan, ч. tympán, м. *тимпан*, схв. *тимпани*, слн. tímpan, стсл. **тжпанъ;** — запозичення з грецької мови; гр. τύμπανον «вид барабана» є похідним від τυμπ-, назалізованої форми основи τύπος «удар; відбиток». — CIC[2] 825; Фасмер IV 59; ГСЭ II 283, III 207; Горяев 367; Kopaliński 1009; Holub—Lyer 495; РЧДБЕ 722; Вујаклија 952; Klein 1669. — Див. ще **тип.**

[**ти́муш**] «наче, неначе, мов, немов, ніби» Шейк, Нед; — очевидно, результат стягнення виразу *ти мовиш*. — Див. ще **мо́ва, ти[1].** — Пор. **мов[1].**

[**тим'ян**] (бот.) «чебрець звичайний, Thymus serpyllum L.» См, [*тимкан, тімян*] «тс.» Mak; — р. *тимья́н*, [*темья́н, тимиа́н, ти́мон*] «тс.», бр. [*сіміан*] «чебрець український, Thymus ucrainicus Klok», [*ціміяк*] «тс.», др. *тьмиянъ* «пахуча смола, фіміам», *темьянъ, тимьянъ* «тс.», ч. tymián «чебрець»; — результат видозміни др. *фимиянъ* «фіміам», зумовленої впливом лат. thymiāma «пахуче куріння, фіміам», що походить від гр. θυμίαμα «куріння», пов'язаного з θυμός «дух; (ст.) дим». — Frisk I 692—693. — Див. ще **дим, фіміа́м.**

тин «загорожа; [дерев'яне облицювання стінок колодязя НикНикБЛ]», *тини́на, ти́ння*, [*ти́ня*] «матеріал для огорожі» О, [*тиня́нка*] «дошка в паркані», [*тино́вка*] «облицювання стінок колодязя» НикНикБЛ, [*тини́ти*] «обгороджувати тином», [*зати́н*] «перегородка з очерету, що ставиться в річці, щоб затримати рибу», [*зати́нщик*] «робітник, що споруджує мур для фортеці» Ж, [*обтинити*] «обгородити тином» Ж, [*обтини́чити*] «тс.» Ж, *пере́тинка* «перегородка», *перети́нок*, [*пото́нок*] «прохід між будівлею і загоро-

жею» НикНикБЛ, *попідти́нню*; — р. бр. *тын* «тин», др. *тынъ* «огорожа, паркан; стіна», п. [tyn] «тин», ч. týn, слц. týnie, полаб. (vå)tåi̯n «тс.», схв. *ти́н* «перегородка, внутрішня стінка», слн. tín «дощата перегородка», стсл. **тынъ** «перегородка»; — псл. tynъ; — запозичення з германських мов; діскл. tún «садиба, двір, сад», дангл. днн. tún «огорожа», двн. zūn «огорожа, паркан», нвн. Zaun «тс.» споріднені з ірл. -dunum «фортеця»; висловлюється також думка (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 145—153) про запозичення германських відповідників з праслов'янської мови, в якій псл. tynъ було пов'язане з tyti «густо рости» і первісно означало «густі зарості». — Фасмер—Трубачев IV 132; Горяев 382; Brückner 589; Machek ESJČ 664; Skok III 471; Критенко Вступ 531; Mikl. EW 370; Kiparsky GLG 189—190; Uhlenbeck AfSlPh 15, 492; Stender-Petersen 253—254; Schwarz AfSlPh 42, 275—276.

[**ти́на**] (бот.) «різні види водорості Confervae Ag.» Шейк, Нед, Mak; — р. *ти́на* «твань, баговиння», [Confervae Ag.], бр. *ці́на* «твань, баговиння», др. *тина* «болото, багно, твань», ч. ст. tina, болг. *ти́ня*, м. *тиња*, стсл. **тина** «тс.»; — псл. tina < *timna, пов'язане з *timy* «болото, багно, твань», пор. р. [*тимéнье*], др. *тимѣно, тимѣниѥ*, ч. ст. tymenec, temenec, вл. tymjo, нл. tyḿe, стсл. **тимѣно, тимѣниѥ** «тс.»; далі зіставляється з гр. τῖλος «рідкий кал», двн. theisk «гній, кал, сміття», deisk «тс.», дангл. dípan «намокати», діскл. þíða «відтавати, розтоплювати», þíðr «відталий» (Lidén IF 19, 356—357; Lidén Arm. St. 109; Persson Beitr. 463—464; Specht 21; Trautmann 323; Holthausen Awn. Wb. 315; Charpentier MO 13, 14), з гр. τέλμα «стояча вода, болото, багно», вірм. tilm «тс.» або гр. τῖφος «болото, багно» (Machek ESJČ 639), з дінд. stīmáḥ «нерухомий», stimitaḥ, timitaḥ «тс.», stíyā «стояча вода», styā́yatē «замерзає, твердіє» (Ильинский РФВ 69, 22—23); недостатньо обгрунтованим є пов'язання з псл. tьlěti «тліти» (Solmsen KZ 35, 478). — Фасмер IV 58, 59; Черных II 244; Младенов 633—634; Pedersen KZ 38, 351; Mühl.—Endz. IV 203; Meillet Études 447; Fick III 184; Ильинский РФВ 63, 333.

[**тиндара**] (бот.) «дурман, Datura stramonium L.» Mak; — пов'язане з [*дендéра*] «тс.» (див.).

[**ти́ндель**] «підтока у возі» Нед; — неясне.

ти́нди-ри́нди (вираз на позначення пустої балаканини), *три́нди-ри́нди* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення; паралельне до [*тири́ри*] (вигук для позначення розмови, бесіди), [*тидри́тана*] (приспів у пісні), [*ти-ди-ди́*] «тс.», п. [tyndygyndy] (вигук бігуна, що біжить попереду санок при катанні на Масляну), [tydygrydy rydy] (приспів), болг. м. *ти́нтири-ми́нтири* «тари-бари, теревені, балаканина». — Пор. **тири́ри.**

[**тининѝ**] (танечний приспів); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ти-ди-ди́*] (приспів у пісні).

тини́вка (орн.) «завирушка, Prunella Vieill.»; — похідне утворення від *тин*; назва зумовлена, очевидно, тим, що під час співу самець часто сидить на тину; пор. іншу назву цього птаха — [*плітнівка*] Шарл. — Див. ще **тин.**

тинкту́ра «настоянка лікувальної речовини на спирті або ефірі»; — р. болг. м. схв. *тинкту́ра*, бр. *тынкту́ра*, п. tynktura, ч. tinktura, слц. слн. tinktúra; — запозичене з німецької мови; нім. Tinktúr «тинктура, розчин; настоянка» походить від лат. tinctūra «фарбування; розведена фарба», пов'язаного з tingo, -ere «змочувати, зволожувати; фарбувати», спорідненим з гр. τέγγω «змочую, зволожую», двн. thunkōn (dunkōn) «умочати», свн. tunken (dunken), нвн. tunken «тс.». — CIC[2] 825; СЧС 299; Фасмер IV 59; Смирнов 290; Kopaliński 1009; Младенов 634; РЧДБЕ 723; Вујаклија 953; Gr. Fwb. 763; Walde—Hofm. II 684.

[**тину́тися**] «ударитися; статися»; — очевидно, псл. *ti(p)nǫti «ударити», пов'язане чергуванням голосних з *te(p)ti «бити»; пор. р. [*ти́пать, ти́пнуть*] «легенько ударити», п. [ciepnąć, ciepać, cipać] «ударити», нл. typaś «тихо стукати, битися»; сумнівне тлумачення р. [*ти́пать, ти́пнуть*] (Фасмер IV 60) як звуконаслідувального утворення. — Див. ще **ся**[1], **тепти́**.

тиньк «штукатурка», *тинк*, [*треньк* Корз, *тринк* Нед] «тс.», *тинька́р* «штукатур», [*тринка́р*] «тс.» Нед, *тинькува́ти* «штукатурити», [*тинкува́ти, тимкува́ти, тринкува́ти*] «тс.» Нед; — бр. *тынк* «штукатурка», п. tynk «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Tünche «штукатурка» походить від лат. tunica «туніка; оболонка, шкірка», що виникло з *ctunica, запозиченого з арамейської мови, очевидно, через посередництво фінікійців; арам. kittūnā́ зводиться до гебр. kuttṓneth «тс.», звідки походить також гр. χιτών «хітон; шкіра, оболонка». — Richhardt 108; Шелудько 48; СЧС 299; Brückner 589; Kluge—Mitzka 798; Klein 1664. — Пор. **хітóн.**

ти́ня́тися СУМ, Нед, [*тиня́тись*] «шкандибати» ЛексПол, [*стина́тися*] «тинятися» Нед; — очевидно, результат видозміни форми **тинутися* «тихенько ходити, тинятися», що виникло з псл. *ti(p)nǫti «ударити; тихенько ходити», пов'язаного чергуванням голосних з *te(p)ti «бити», а також з *tъrtъ «топіт», *tъrtъtati «топтати», *tъpati «топати»; пор. р. [*ти́пать, ти́пнуть*] «легенько ударити; іти тихенько, навшпиньки, крастися», п. ciepnąć (ciepać) «ударити»; [cipać] «іти тихенько, але безперервно» (про дощ), нл. typotaś «тихо стукати; дріботіти, шкандибати», схв. *тѐпсти се* «тинятися». — Див. ще **ся**[1], **тепти́, то́пати.** — Пор. **ти́пати.**

тип, *типа́ж, типіза́ція, типо́вий, типізува́ти*; — р. болг. м. *тип*, бр. *тып*, п. ч. слц. вл. typ, схв. *тȋп*, слн. típ; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Typ «тип, прототип; зразок», фр. type «тс.» походять від пізньолат. typus «образ, зображення», яке зводиться до гр. τύπος «удар; відбиток», пов'язаного з τύπτω «б'ю», спорідненим з дінд. tṓpati (tupáti, túmpati, tumpáti) «штовхає», лтс. staũpe «сліди кінських копит», псл. *tъrtъ «топіт», *tъpati «топати». — CIC[2] 825; Коваль 167—168; Hüttl-Worth 14, 15; СЧС 299; Фасмер IV 60; Kopaliński 1009; Brückner 589; Holub—Kop. 399; Holub—Lyer 495; Младенов 634; РЧДБЕ 723; Vujaklija 953; Kluge—Mitzka 799; Dauzat 733—734; Frisk II 945—946. — Див. ще **то́пати.** — Пор. **лінотѝп, монотѝп, прототѝп.**

[**ти́пати**] «повільно іти» Ж; — р. [*ти́пать*] «тихенько іти, навшпиньки, крастися», п. [cipać] «іти тихенько, але безперервно (про дощ)», нл. typotaś «тихо стукати; дріботіти, шкандибати», схв. *тѐпсти се* «тинятися»; — псл. tipati «тихенько ударяти, тихенько йти», пов'язане чергуванням голосних з *te(p)ti «бити», *tъrtъ «топіт», *tъrtъtati «топтати», *tъpati «топати». — Див. ще **тепти́, то́пати.** — Пор. **ти́ня́тися.**

[**ти́пець**]: у виразах [*вхопи́ти ти́пцю*] «потрапити на слід, на шукану дорогу», [*да́ти ти́пцю кому́*] «дати перцю, висікти»; — пов'язане з [*ти́пати*] «повільно йти», яке в минулому мало ще значення «ударяти»; пор. [*тину́тися*] «ударитися» (з *ti(p)nǫti «ударити»). — Див. ще **ти́пати.**

ти́птися, *типсти́* — див. **тепти́.**

типча́к (бот.) «костриця борозниста, Festuca sulcata L.», *типе́ць, типчина́* «тс.», [*тіпчак*] «костриця овеча, Festuca ovina L.», [*тіпчина́*] «мурава, газон», *кипе́ць* «келерія, Koeleria Pers.» РУС Бот; — р. *типчáк* «костриця борозниста», [*типе́ц*], бр. *ціпчáк*, [*ціпе́ц*] «тс.»; — виводиться від каз. *тебін* «трава, що залишилася під снігом». — ССРЛЯ 15, 455; Шипова 321.

тир[1] «приміщення для стрільби в ціль»; — р. *тир*, бр. *цір*; — запозичення з французької мови; фр. tir «стрілян-

ня, постріл; тир» пов'язане з дієсловом tirer «тягти; стріляти», що виникло з нар.-лат. *tirare «тс.» (пор. іт. tirare, ісп., порт. tirar) неясного походження. — CIC[2] 826; Черных II 244; Dauzat 711; Klein 1620. — Пор. **тира́да, тира́ж, тирбушо́н, тире́.**

[**тир**[2]] «гусениця молочаю, Eruca euphorbiae»; — неясне; можливо, виникло з [*ти́ртир*] «вид гусениці, яка шкодить винограду» (пор.).

[**ти́ра**] «велика очеретяна загорода у вигляді майже зімкнутого кола, яка стоїть у воді для вилову риби», [*ти́ря*] «загорода з очеретяних щитів для вилову риби» Дз; — неясне.

тира́да; — р. болг. м. схв. *тира́да*, бр. *тыра́да*, п. tyrada, ч. слц. слн. tirá-da, вл. tirada; — запозичення з французької мови; фр. tirade «тирада» походить від іт. tirata «протягання; тирада», пов'язаного з tirare «тягти», що виникло з нар.-лат. *tirare (пор. фр. tirer, ісп. порт. tirar «тс.») неясного походження. — CIC[2] 826; Фасмер IV 60; ССРЛЯ 15, 456; Kopaliński 1009; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 723; Вуjаклија 953; Dauzat 710, 711. — Пор. **тир**[1]**, тира́ж, тирбушо́н, тире́.**

тира́ж; — р. болг. м. *тира́ж*, бр. *тыра́ж*, ч. слц. tiráž, схв. *тира́жа*, *тѝра̄ж*, слн. tiráža; — запозичення з французької мови; фр. tirage «тягнення; тираж» є похідним від tirer «тягти», що виникло з нар.-лат. *tirare (пор. іт. tirare, ісп. порт. tirar «тс.») неясного походження. — CIC[2] 826; Черных II 244—245; Фасмер IV 60; Holub—Lyer 482; Младенов 634; РЧДБЕ 723; Вуjаклија 953; Dauzat 710, 711. — Пор. **тир**[1]**, тира́да, тирбушо́н, тире́.**

тира́н, *тира́нство, тиранія, тира-ні́чний, тира́нити, тира́нствувати, тиранізува́ти*; — р. *тира́н*, бр. *тыра́н*, п. ч. слц. вл. нл. tyran, болг. *тира́н, тира́нин*, м. *тиран*, схв. *тѝран, тѝра-нин*, слн. tirán; — запозичення з грецької мови; гр. τύραννος «тиран, самодержець» походить з однієї із мов Малої Азії. — CIC[2] 826; Огієнко РМ 1939/1, 43; Hüttl-Worth 14; ССРЛЯ 15, 459; Горяев 367; Brückner 590; Kopaliński 1009; Machek ESJČ 664; Holub—Lyer 495; Младенов 634; РЧДБЕ 724; Вуjаклија 954; Frisk II 946—947; Klein 1671.

[**тиратися**] «поневірятися» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. tyrać się (terać się) «поневірятися», tyrać (terać) «марнотратити, розтринькувати; поневіряти, знущатися», укр. *теря́ти* «губити, втрачати». — Brückner 568. — Див. ще **ся**[1]**, теря́ти.**

[**ти́рба**] «кров; рід каші з кукурудзяної муки» Нед; — неясне.

[**тирбушо́н**] «штопор, пробочник» Куз, [*трибу́шо́н*] «тс.» Г, Нед; — п. tyrbuszon, болг. *тирбушо́н*; — запозичення з французької мови; фр. tire-bouchon «штопор, пробочник» складається з основ tire, пов'язаної з tirer «тягти», що виникло з нар.-лат. *tirare (пор. іт. tirare, ісп. порт. tirar «тс.»), і bouchon «затичка, пробка», пов'язаної з фр. ст. bouche «жмут (листя, трави)», що виникло з нар.-лат. *bosca, пов'язаного з слат. boscus «кущ, хаща», запозиченого із західногерманських мов (пор. днн. двн. busc, свн. busch, bosch(e), нвн. Busch, сангл. bussh, bosch, busk, англ. bush «тс.»). — Brückner 589; РЧДБЕ 724; Dauzat 95, 100; Klein 212. — Пор. **тир**[1]**, тира́да, тира́ж, тире́.**

тирва́к — див. **те́рло**[1].

тире́; — р. болг. м. *тире́*, п. tiret, ч. tiré, tiret, слц. tiré; — запозичення з французької мови; фр. tiret «тире» пов'язане з tirer «тягти», що виникло з нар.-лат. *tirare (пор. іт. tirare, ісп. порт. tirar «тс.») неясного походження. — Черных II 245; Фасмер IV 60; Kopaliński 979; РЧДБЕ 724; Dauzat 711. — Пор. **тир**[1]**, тира́да, тира́ж, тирбушо́н.**

тиримéдія — див. **інтермéдія.**

[**тиринті́ти**] «розводити теревені, базікати» Па, [*тиринді́ти*] «тс.» Ме; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тарандіти*] «тріщати, стрекотати, відстукувати», р. [*ты́рандать*] «торохтіти», *тарантúть* «тс.». — Фасмер IV 21.

тири́ри (вигук для позначення розмови, бесіди; [гучна забава; радість О]), [*тирири́ри*] (вигук для позначення гри на скрипці), [*тири́кати*] «погано грати на скрипці», [*тирири́кати*] «тс.», [*тирли́ґач*] «поганий музикант, переважно скрипаль»; — р. [*тыры́кать*] «базікати, теревенити, брехати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ти́нди-ри́нди*, [*тарара́кати*] «видавати звук *тарара*; повторювати одне і те ж; говорити дурниці», р. [*тарара́, тарары́*] «пусте базікання», [*тарары́кать*] «базікати, говорити дурниці; розмовляти і жартувати», бр. [*тарара́*] «барабанний бій; багатомовна балаканина». — Пор. **ти́нди-ри́нди, тіліка́ти.**

ти́рити[1] «тягти, волочити; тикати, совати», [*вти́рити*] «увіпхнути, всунути» Ж, [*втирка́тися*] «вмішуватися» Ж, [*втирку́н*] «проноза, пролаза» Ж, [*насти́рити*] «нав'язати», [*порозти́рювати*] «порозтринькувати», [*сти́рить*] «украсти» Чаб; — р. *ты́рить* «цупити, тирити»; — запозичення з румунської мови; рум. tîrî «тягти, таскати; волочити, тягнути за собою», як і молд. *тыры́* «тс.», зводиться до стсл. **тьрж, трѣти** «тру, терти». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 177; СДЕЛМ 443; DLRM 864. — Див. ще **те́рти.**

[**ти́рити**[2]] «іти поспішаючи, не звертаючи ні на що і ні на кого уваги Па; гнати Си», [*насте́рти*] «закортіти», [*насте́ртися*] «домогтися», [*настира́тися*] «домагатися, наполягати», [*насти́ритися*] «набриднути», *насти́ра, насти́рливий, насти́рний*; — р. [*ты́рить*] «поспішно йти»; — очевидно, пов'язане з болг. *ти́ря* «гнати, проганяти», *те́рам* «гнати, підганяти», м. *тера* «гнати, переслідувати», схв. *тѐрати*, слн. tírati, с.-цсл. **тръпати** «тс.». — Див. ще **теря́ти.**

[**ти́рка**[1]] «птах з обтріпаним пір'ям», *ти́ркавий* «(про птаха) з обтріпаним пір'ям; (про дерево, лозу тощо) з гілками, що стирчать в усі боки; [нікчемний, гидкий, жалюгідний Чаб]», *тирка́тий* «тиркавий; [забійкуватий] Пі»; — очевидно, пов'язане з *тирча́ти* «стирчати» (див.).

ти́рка[2] — див. **та́рка.**

ти́ркавий — див. **ти́рха́вiти.**

ти́ркати, *тиркоті́ти* «тріщати», [*тирча́ти*] «тріщати, скрипіти; кричати (про дрозда, цвіркуна)»; — р. *ты́ркать* «тиркати», *тырк* «вигук на позначення уривчастих звуків, що видаються цвіркуном, деякими птахами», п. terczeć «тріщати, скрипіти; багато і швидко балакати, торохтіти», [tyrczeć, tyrczyć] «тс.; шелестіти», слн. tŕkati «стукати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теркота́ти, теркоті́ти*, п. terkotać «торохтіти», слц. trkotat' «тс.». — Пор. **теркота́ти.**

[**тиркач**] (орн.) «дрізд омелюх, Turdus viscivorus L.» Шарл, *тирч*, [*тирча́к*] «тс.»; — похідне утворення від *ти́ркати* (крик дрозда — *трррр*); пор. назву [*тріскучий дрізд*] «тс.» Шарл. — Див. ще **ти́ркати.**

[**тиркýта**] (орн.) «степовий дерихвіст, Glareola nordmanni Fisch.», [*тиркýшка*] «тс.»; — р. *тиркýшка* «тс.»; — похідне утворення від *ти́ркати* (крик дерихвоста — «тірлі» або «кірлік, кірлік»); пор. назву [*кирчик*] «тс.» Шарл. — Див. ще **ти́ркати.**

тирли́ч — див. **терли́ч.**

ти́рло[1] «місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою; лігво, кубло звірів; місце, де птахи токують або збираються для відпочинку, на ніч; [безладдя Л]», [*те́рло*] «пасовище» Нед, [*ти́рва*] «токування Г; місце, де глухарі токують Шух», [*ти́рво*] «токовище; місце, де птахи збираються для відпочинку, на ніч», *тирлува́ти*, [*отерли́ти* (*худо́бу*)] «влаштувати нічліг для худоби» Ж; — р. *ты́рло* «місце стоянки худоби під час спеки і вночі»; — запозичення з румунської мови; рум. tîrlă «загін для овець» походить з південнослов'янських мов; схв. *тр̏ло* «загін, загорода, обора; місце зимівлі худоби», болг. [*тр̏ло*] «літній загін для овець», пов'язані з псл. *t$^{e}_{o}$rti «терти», укр. *те́рти*; помилковим є припущення Корша

(Bull. de l'Acad. d. Sc. Pbourg 1907, 768) про тюркське походження цього слова (тат. ног. tyrlaų). — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 176—177; Фасмер IV 132; Шипова 338—339; Потебня РФВ 2, 26; Ляпунов РФВ 76, 260; СДЕЛМ 442; DLRM 864. — Див. ще **те́рти.**

ти́рло[2] — див. **те́рло**[1].

тирóлька «капелюх з невисокою тулією та невеликими полями; сорт яблуні, а також її плід», [*карóлька*] «тиролька» Я; — р. *тирóлька*, бр. *цірóлька*; — похідне утворення від назви австрійської провінції *Тірóль*. — ССРЛЯ 15, 465.

тирпа́н — див. **терпа́н.**

ти́рса[1] (з деревини); — р. *ты́рса* «тирса (з піском)»; — очевидно, пов'язане з *те́рти*; пор. [*ти́рша*] «з'їди», [*те́ршить*] «кострица». — Див. ще **те́рти.**

ти́рса[2] (бот.) «ковила волосиста, Stipa capillata L.; [ковила пірчаста, Stipa pennata L. ВеНЗн; осока, Carex L. Mak; торф ВеНЗн]», [*тирси́на*] (вид рослини) Нед; — р. *ты́рса* «волосиста ковила», п. tyrsa «тс.»; — очевидно, пов'язане з [*ди́рза*] «стоколос», запозиченим з литовської мови (Лаучюте 12; Smułkowa LP 14, 64). — Фасмер IV 132.

[**ти́ртир**] «вид гусениці, що шкодить винограду» Шейк, Нед; — р. [*тырты́р*] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. tırtıl «гусениця» виводиться (Petersson Ar. Arm. St. 84—85) від вірм. t'rt'ur «тс.». — Фасмер IV 132; Шипова 339; Дмитриев 548.

тирх — див. **терх**[1].

[**ти́рхáвіти**] «марніти, худнути, хиріти» Нед, ВеНЗн, [*ти́ркавий*] «жалюгідний; змарнілий» ВеНЗн; — неясне.

[**ти́рхати**] «розкидати Шейк, Г; ворушити (солому) О», [*тирхáтий*] «кислатий, розлогий (про дерево); розтріпаний, розкуйовджений; недбалий, неохайний», [*розти́рханий*] «розтріпаний» Нед; — р. [*обтерхáть*] «обтріпати, обірвати (одяг)», п. заст. tarchać «тріпати»; — псл. *tъrxati «тріпати, рвати», що являє собою розширення кореня *ter- «терти» (*ter-s-); — очевидно, споріднене з лит. taršýti «тріпати, теребити, смикати». — Варбот Этимология 1971, 12—14. — Пор. **то́рсати.**

тирч, *тирчáк* — див. **тиркач.**

тирчáти «стирчати», [*тирч*] «стоян, на який кладуть дерев'яну підвалину дерев'яного будинку», *тирчáк*; — р. *торчáть* «стирчати», бр. *тарчáць, тырчáць*, др. *торчати*, п. [terczeć], ч. trčet, слц. trčat'; — псл. *tъrčati «стирчати», пов'язане із *stъrčati «тс.»; недостатньо обґрунтованим є зближення з ч. tyčit se «стирчати» (Machek ESJČ 650). — Див. ще **сторч.**

[**ти́рша**] «з'їди»; — очевидно, пов'язане з *те́рти*; пор. [*те́ршить*] «кострица». — Див. ще **те́рти.**

тис (бот.) «Taxus L.», [*тес*] «тис звичайний, Taxus baccata L.», [*ти́сина́*] «тисове дерево Г, Нед; тис звичайний ВеНЗн; плаун сплющений, Lycopodium complanatum L.», [*тисини́на*] «тисове дерево» Нед, *тисо́ві*, [*тисовáті*] «тисові» Нед, [*тісúна*] «тис» Нед, [*тисáвий*] «схожий на тис, біло-жовтий» Нед, [*ти́сий*] «тисовий» Нед, [*тисúйский*] «тс.» О; — р. болг. *тис* «тис», бр. *ціс*, п. cis, ч. слц. tis, вл. ćis, нл. śis «тс.; яловець», м. *тиса* «тис», схв. *тȉс(а)* «тис; модрина», слн. tísa, [tîs] «тис», стсл. **тиса** «кедр»; — псл. tisъ не зовсім ясного походження; — найчастіше зіставляється з лат. taxus «тис» (Фасмер IV 61; Горяев 367; Machek ESJČ 643; Holub—Kop. 385; Holub—Lyer 482; Schuster-Sewc Probeheft 48—49; Младенов 634; Skok III 473; Критенко Вступ 503; Mikl. EW 357; Trautmann 323; Walde—Hofm. II 653; Гамкрелидзе—Иванов 629), але при цьому виникають труднощі фонетичного порядку; є підстави і слов'янську, і латинську форми вважати запозиченнями з якоїсь невідомої мови (Дзендзелівський ЛБ II 66; Фасмер IV 61; Sławski I 103; Moszyński PZJP 24, 45—53); заслуговує на увагу зіставлення (Менгес 205—206)

з протоурало-алтайським *taqsa/ tyqsa «кедр, модрина, яловець» і припущення генетичного зв'язку наностратичному рівні; у такому разі видається можливим і пов'язання псл. tisъ (< *tigs-) з п. cigiędź «хаща» (Brückner 64; KZ 48, 222; Schuster-Šewc Sł. Wortst. 19).

[**тиса́нка**] (ент.) «одноденниця довгохвоста, Ephemera L.» Нед; — неясне.

ти́скати, *ти́снути*, [*ти́сти*] «тиснути; тягти, нести» Шейк, Нед, *тиск*, [*тискави́ця*] «кривавий понос», [*ти́скавка*] «щипчики для роздавлювання горіхів», [*ти́сканка*] «прес» ВеУг, [*тиска́р*] «друкар» Нед, [*тиска́рня*] «друкарня; виноградний прес» Нед, [*тиска́рство*] «друкарська справа» Нед, [*тисни́на*] «тіснина» Нед, *ти́снява*, [*тись*] «тиск», [*втиск*] «тиск» Ж, [*втиску́н*] (ент.) «гробарик, могильник, Pterostichus» Ж, *вти́снений, вти́снутий, ві́дтиск*, [*до́тисок*] «тиск, утиск» Ж, *за́тиск, затиска́ч, зати́скувач*, [*на́тис*] «натиск» Ж, *на́тиск, натиска́ч*, [*нати́сливий*] «насильницький» Ж, [*на́тиски*] «натискуючи», *нести́сливий, о́бтиск, обтиска́ч*, [*о́дтиск*] «відбиток» Куз, *пі́дтиск, підтискни́й, по́тиск*, [*по́тисок*] «потиск» Нед, [*повти́шкувати*] «повпихати», [*прити́сти*] «притиснути», [*при́тис*] «спокусник жінки» Нед, *при́тиск, притиска́ч, притискни́й, прити́снений, прити́снутий*, [*прити́скуватий*] «сильний, енергійний, наполегливий» Нед, [*притісний*] «бідний», [*ро́зтиск*] «потоншення» Куз, *розтискни́й, розти́снений, розти́снутий*, [*стис*] «стиск» Нед, *стиск, стиска́ч* (тех.), [*сти́ски*] «стиснення в грудях, ядуха; рід ножиць для стрижки овець Г; задишка Нед», [*сти́скі*] «ангіна» ВеБ, [*стисньо́ва*] «стиск, тиснява, давка» Нед, *стиска́льний, сти́скувальний, сти́слий, сти́сливий, стисни́й*, [*спри́тисний*] «виразний Пі; сильний, енергійний, наполегливий Нед», *у́тиск*, [*утиска́ч*] «переслідувач, гнобитель» Нед, [*у́стиск*] «обійми» Куз; — р. *ти́скать, ти́снуть* «тискати, тиснути», бр. *ці́скаць, ці́снуць*, п. ciskać, cisnąć «тс.», ч. tisknout «тискати», слц. tískat', tisnúť «тискати, тиснути», вл. ćiskać, ćisnyć «кидати, кинути», нл. śiskaś «тискати, кидати», śisnuś «стиснути», болг. *сти́скам* «тискати, стискати», *сти́сна* «стиснути», м. *тиска* «тискати», *стиска* «стискати», *стисне* «стиснути», схв. *ти̏скати* «тискати», *ти̏снути* «стиснути», слн. tískati «тиснути, друкувати», цсл. **тискати, тиснѫти** «тискати, тиснути»; — псл. tiskati, *tiskn̨ti, пов'язане чергуванням голосних з *těsknъ «тісний»; дальші зв'язки неясні. — Фасмер IV 62; Черных II 245; Брандт РФВ 25, 28; Sławski I 104; Brückner 64; Machek ESJČ 644; Holub—Kop. 385; Schuster-Šewc Probeheft 49; Младенов 609; Skok III 473—474; Mikl. EW 357. — Пор. **тісни́й.**

ти́снути — див. **ти́скати.**

ти́сяча, *тисячи́на* «тисячка», [*ти́сячина*] «одна тисячна, тисячна частина» Нед, *ти́сяцький, ти́сячник*, [*ти́сяшня*] «тисяча» Нед; — р. бр. *ты́сяча*, др. *тысяча*, п. tysiąc, ч. слц. tisíc, вл. tysac, нл. tysec, болг. ст. *ти́сеща*, схв. *ти̏суħа*, слн. tísoč, стсл. **тысѧшта, тысѧшти, тысѧшта, тысѧшти;** — псл. *tysętja, *tysętjь, *tysǫtja, *tysǫtjь; — споріднене з прус. tūsimtons (зн. в. мн.) «тисяча», лит. tū̃kstantis, лтс. tūkstuotis, гот. þūsundi, двн. dūsund, нвн. Tausend «тс.»; виводиться від ie. *tu-k'm̥t-ia, букв. «велика сотня», утвореного з *tū(s)- (звідки псл. *tyti «гладшати, набухати») та *km̥tom «сто» (Brugmann Grundriss II 2, 48; Machek ESJČ 643—644; Holub—Kop. 385; Skok III 474; Meillet MSL 14, 372; Trautmann 332; Mühl.—Endz. III 279; Karulis II 436—437; Fraenkel 1135—1136; Balticosl. 2, 60; ZfSlPh 20, 280—281; IF 50, 98; Bugge PBrB 13, 327; Kluge—Mitzka 774—775); помилковим є припущення (Hirt IF 6, 344—345; PBrB 23, 340; Vaillant RÉS 24, 184) про запозичення з германських мов. — Фасмер IV 133; Черных II 275—276; Горяев 382; Brückner 590; Holub—Lyer 483; Младенов 634; Mikl. EW 370;

Общ. лексика 276—284; Критенко Вступ 522; Kiparsky GLG 88.

Тит (чоловіче ім'я), *Титко́*, ст. *Тітъ* «ч(ес)ти достои(н) а(бо) учтивы(и)» (1627); — р. м. *Тит*, бр. *Ціт*, п. Tytus, ч. слц. Titus, болг. *Ти́тьо*, **Тит*, схв. *Тит(о)*, слн. Tit(o), стсл. **Титъ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Τίτος походить від лат. Titus, очевидно, пов'язаного з titulus «шана, честь, слава». — Вл. імена 90; Беринда 237; Фасмер IV 62; Петровский 209; Илчев 485. — Див. ще **ти́ту́л.**

тита́н[1] «божественний велетень у грецькій міфології; виняткова видатна, героїчна особа», *титані́чний*; — р. болг. *тита́н*, бр. *тыта́н*, п. tytan, ч. слн. titán, слц. вл. titan, м. *титан*, схв. *тѝтан*; — запозичення з грецької мови; гр. Τῑτάν «Титан (син Урана і Геї, бог сонця)» утворене від τῑτώ «сонце, день», що, очевидно, є запозиченням з малоазійського джерела. — СІС[2] 827; Черных II 245; Kopaliński 1010; РЧДБЕ 724; Вуjаклија 954; Frisk II 904; Klein 1621.

тита́н[2] (хімічний елемент), *тита́ні́т* (мін.); — р. болг. *тита́н*, бр. *тыта́н*, п. tytan, ч. titan, слц. слн. titán, м. *титан*, схв. *тѝтан*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. titanium було утворено німецьким хіміком М. Клапротом (1795) на честь міфічної цариці ельфів Титанії; виводиться також (Фигуровский 127; Sł. wyr. obcych 786; Holub—Lyer 483; РЧДБЕ 724; Klein 1621) від гр. Τῑτάν (міфологічне) «Титан» або (Черных II 245) від гр. τίτᾰνος «крейда, вапно, гіпс». — Волков 39. — Пор. **тита́н**[1].

тита́н[3] «великий кип'ятильник»; — р. *тита́н*, бр. *тыта́н*, п. tytan; — назва, пов'язана з *титан* «велетень», що виникла як фабрична марка. — ССРЛЯ 15, 472. — Див. ще **тита́н**[1].

ти́тар, [*кти́тор*] «титар» Нед, *титаре́нко*, [*титаре́нчиха*] «дружина титаренка» Шейк, Нед, *титари́ха*, *тита́рівна*, *ти́тарка*, [*тита́рня*] «столик, де продають церковні свічки, комора церковного старости», [*тита́рство*] «посада церковного старости», *титарюва́ти*, [*підтита́рій*] «церковний підстароста», [*підтита́рний*] «тс.», ст. *ктиторство* (1424); — р. *тита́р*, *кти́тор*, др. *ктиторъ* «засновник», болг. *кти́тор* «титар; засновник», м. *ктитор* «засновник», схв. *ктитор*, стсл. **ктиторъ, хтиторъ** «тс.»; — запозичення з грецької мови; гр. κτίτωρ «засновник» пов'язане з дієсловом κτίζω «засновую, будую», спорідненим з дінд. kṣéti «перебуває, живе», ав. šaēiti «тс.», вірм. šēn «жилий». — Фасмер II 393; Горяев 172; РЧДБЕ 381; Вуjаклија 491; Frisk II 35.

[ти́ти] «жиріти, гладшати»; — р. [*ты́ти*] «гладшати, товстіти», бр. [*тыць*], др. *тыти*, п. tyć, ч. týt «тс.», вл. tyć «процвітати», нл. tyś «тс., гладшати», схв. *тѝти* «гладшати, товстіти, повніти», стсл. **тыти** «тс.»; — псл. tyti «гладшати, набухати», пов'язане з tylъ «тил», tukъ «тук»; — споріднене з лит. tùkti «жиріти, гладшати, товстіти», лтс. tûkt «пухнути, набрякати», кімр. tyfu «рости», лат. tumeo, -ēre «бути розпухлим, набухлим», дінд. tū-ya- «сильний, швидкий», távaḥ «сила», tavīti «він сильний», ав. tavás- «сильний»; ie. *tū-. — Фасмер IV 133; Brückner 587—588; Machek ESJČ 665; Holub—Kop. 399; Skok III 474—475; Mikl. EW 367; Trautmann 331; Pedersen Kelt. Gr. I 178; Walde—Hofm. II 715—716. — Пор. **тил, товсти́й, тук**[1].

ти́тівка (сорт яблуні, а також яблука цього сорту); — бр. *ці́таўка*, болг. *титовка*; — запозичення з російської мови; р. *тито́вка*, [*титовское яблоко*] походить, можливо, від місцевої назви.

ти́тло «надрядковий знак», *ти́тла* «тс.»; — р. *ти́тло*, *ти́тла*, бр. *ці́тла*, др. *титьла* «напис, надпис», *титьлъ* «тс.», п. tytel «титло», ч. titla, болг. м. *ти́тла*, схв. *тѝтла* «тс.», стсл. **титла** «напис, надпис», **титьлъ, титълъ** «тс.»;

— через церковнослов'янське посередництво запозичене із середньогрецької мови; сгр. τίτλος (τίτλον) «напис, надпис, заголовок» походить від лат. titulus «напис, надпис, заголовок; почесне звання» неясного походження. — Фасмер IV 62; ГСЭ II 281, III 202—203; КЭСРЯ 443; Kopaliński 1010; Holub—Lyer 483; Младенов 634; РЧДБЕ 724; Skok III 475; Walde—Hofm. II 686; Klein 1622. — Див. ще **ти́ту́л.** — Пор. **ти́льда, Тит, титр.**

титр, *титрува́льник, титрува́ти*; — р. *титр*, бр. *ці́тр*, ч. titr, слц. titer, болг. *ти́тър*, схв. *титр*; — запозичення з французької мови; фр. titre «заголовок; титул; проба, якість, характеристика» виникло зі ст. title «тс.», що походить від лат. titulus «напис, надпис, заголовок; почесне звання» неясного походження. — CIC[2] 827; ССРЛЯ 15, 476; Holub—Lyer 483; РЧДБЕ 724; Vyjaklija 955; Dauzat 711; Walde—Hofm. II 686; Klein 1621, 1622. — Див. ще **ти́ту́л.** — Пор. **ти́льда, Тит, ти́тло.**

ти́ту́л СУМ, Г, [*титу́ла*] «звання, чин» О, [*титулятýра*] «форма титулування» СЧС, Нед, *ти́ту́льний* СУМ, Г, *титуля́рний, титулува́ти*, ст. *титулъ* (1438); — р. болг. *ти́тул*, бр. *ты́тул*, п. tytuł, ч. слц. titul, вл. tituł, м. *титула*, схв. *ти̏тула*; — через польську мову запозичено з латинської; лат. titulus «почесне звання» етимологічно неясне. — CIC[2] 827; Hüttl-Worth 15; Фасмер IV 62; Горяев 368; Смирнов 290—291; Булыка 321; Brückner 590; Kopaliński 1010; Machek ESJC 644; Holub—Lyer 483; РЧДБЕ 724; Vyjaklija 955; Walde—Hofm. II 686; Klein 1622. — Пор. **ти́льда, Тит, ти́тло, титр.**

тиф, [*ти́фус*] «тиф» Нед, *тифо́зний*; — р. болг. *тиф*, бр. *тыф, ты́фус*, п. вл. tyfus, ч. tyf, слц. týfus, м. *тифус*, схв. *ти̏фус*, слн. tífus; — запозичення з новолатинської мови (медичної латині); нлат. typhus «тиф» походить від гр. τῦφος «дим, чад; заціпеніння, потьмарення свідомості», пов'язаного з τύφω «димити», τυφλός «сліпий», τῦφῶν «вихор, ураган, смерч» неясного походження. — CIC[2] 828; Фасмер IV 63; Черных II 245—246; Горяев 368; ССРЛЯ 15, 482; Sł. wyr. obcych 785; Holub—Lyer 495; РЧДБЕ 725; Frisk II 949—950, 950—951.

[**ти́фтик**] «сорт вовняної тканини» Шейк, Нед; — п. tyftyk (dyftyk) «сорт шовкової або вовняної тканини», схв. [*тѝфтик*] «сині нитки, синя бавовна; волокно»; — запозичення з турецької мови; тур. tiftik «тонка ангорська вовна», diftik «козяча вовна» споріднене з чаг. tiftik «ангорська вовна», походить від ар. tiftiq «м'яка і тонка вовна». — Макарушка 14; Brückner 588; Sł. wyr. obcych 163, 785; Skok III 467; Mikl. EW 369; Lokotsch 162; Räsänen Versuch 479.

ти́хий, *тихе́нький, тихо́ня, ти́ша*, [*тишáк*] «гарна, тиха погода» Мо, *тишина́, тишко́, тихíшати, ти́хшати, ти́хнути*, [*тишúти*] «тихомирити, створювати тишу» Нед, [*тишкува́тися*] «шептатися?», [*ти́хо*] «повільно» ВеУг, [*ти́хо́нько*] «тихенько» Шейк, Нед, [*тихýтко*] «тс.» тж, *тихце́м, ти́шком*, [*втúхлúй*] «тихий, спокійний» Нед, [*втихáти*] «утихати» Ж, *затúшнúй, зáтиш*, [*затúша*] «тиша» Я, [*зáтишина*] «затишок», *зáти́шок, зати́шшя, надтихáти, невтиши́мий, невти́шний*, [*отихáти*] «утихомирюватися, лягати» Куз, *потихо́ня* «тихоня», *потихе́ньку, потихе́нько, потихе́сеньку*, [*потихи*] «потиху», *пото́хо, пото́ху, пото́хше*, [*претúхий*] «дуже тихий, спокійний» Нед, *притúхлий, притúшений, притихáти, притúхти, притúшúти* СУМ, Г, *стúхлий, стихáти, стишáти, стúшитися* «стихнути, притихнути», [*стишíти*] «стихнути», *стúшувати, стúха, стихачá, стихе́нька, стúшка*, [*сутúхти*] «стихнути» Куз, *спідтúха, спідтúшка, утихáти*; — р. *ти́хий*, бр. *ці́хі*, др. *тихъ, тихыи*, п. cichy, ч. слц. tichý, вл. ćichi, нл. śichy, полаб. taiхĕ, болг. м. *тих*, схв. *ти̏х*, слн. tíh, стсл. **тихъ;** —

псл. tixъ «тихий», пов'язане чергуванням голосних з tuxnǫti «тухнути», těšiti «тішити»; — здебільшого зіставляється з прус. teisi «честь», teisingi «гідний, достойний», teisiskan «поважність», лит. teisùs «справедливий», tiesà «правда», tiẽsti «направляти, випрямляти», ірл. toisc «потреба, бажання»; первісне значення — «простий, прямий, рівний», звідки «слухняний, покірний, тихий», пор. іт. piano «плоский, рівний; тихий»; пов'язується також (Machek ESJC 643) з лит. tylùs «тихий», tylė́ti «мовчати», tìlti «затихати; замовкати, змовкати», лтс. stilt «заспокоїтися», нім. англ. still «тихий»; викликають сумнів зіставлення з дінд. tūṣṇī́m «тихо» (Zubatý BB 17, 326; Младенов 634). — Фасмер IV 63; Черных II 246; Брандт РФВ 25, 28; КЭСРЯ 443; Sławski I 99; Brückner 61; Holub—Kop. 385; Skok III 468; Pedersen IF 5, 41; Wijk AfSlPh 37, 26; Mühl.—Endz. IV 124; Karulis II 399—400; Grünenthal AfSlPh 38, 138—139. — Пор. **ті́шити, ту́хнути**[1].

Ти́хін (чоловіче ім'я), *Ти́хо́н* УРС, Нед, [*Ти́хно*] Нед, *Ти́шко*, ст. *Тыхъно* (1370), *Тыхонъ* (1430), *Тишко* (1454), *Тихон* (1483), *Тиша* (1491), *Ту́хшнъ*... «пригожуючіся..., з трафунку» (1627); — р. болг. *Ти́хон*, бр. *Ці́хан*, стсл. **Тѫхонъ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Τύχων походить від τυχών «удачливий, щасливець», дієприкм. від дієслова τυγχάνω «попадаю; маю удачу; щастя», спорідненого з лит. daũg «багато», лтс. daũdz «тс.», гот. daug «годиться», нвн. taugen «годитися, бути придатним», псл. *dugjь «дужий», укр. *ду́жий*. — Вл. імена 90; Беринда 237; Фасмер IV 64; Петровский 209; Спр. личн. имен 462; Илчев 485; Frisk II 940—941. — Див. ще **ду́жий.**

[**ти́цько**] «тільки, стільки» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. [tyćko] «стільки» пов'язане з tyle «тс.», що виникло з *tol' «тс.» під впливом ile «скільки». — Brückner 589. — Див. ще **ті́льки.** — Пор. **ти́лекро́т.**

ти́цяти, *ти́цькати, ти́цьнути,* [*ти́цкати, ти́цнути*] «бити задніми ногами» Шейк, Нед, *тиць*; — бр. *ты́цкаць* «тикати, тицяти», *ты́цнуць* «ткнути, тицьнути», слц. tycat' «торкати, торкатися», схв. *ти́цати* «тс.», цсл. **тыцати** «тикати, штрикати»; — псл. tycati «тикати, торкати» пов'язане з tykati «тс.», видозміненим під впливом імператива tъsi. — Мельничук ПСМ V 109. — Див. ще **ти́кати.**

[**ти́чба́**] «юрба» СУМ, Нед; — результат видозміни форми [*ти́жба*] «тс.», можливо, зближеного з *ті́чка*. — Див. ще **ти́жба.**

[**тичя́ти**] «стирчати» ЛексПол; — ч. tyčit se «стирчати; видаватися; підніматися», слц. týčiť' sa «височіти, підніматися», слн. tičáti «знаходитися, бути, стирчати»; — пов'язане з *ти́кати, витика́тися, ти́чка*; пор. цитату: «Де вбив ти́чку, там і тичи́ть». — Див. ще **ти́кати.**

[**тиш,** *а-тиш*] (вигук, яким гонять овець); — пов'язане з [*гиш*] «тс.» ЛЧерк, [*киш, а-ки́ш*] (вигук для відгону) Нед. — Див. ще **гиш, киш.**

ті — див. **ти**[2].

тіа́ра; — р. болг. *тиа́ра*, бр. *тыя́ра*, др. *тиара*, п. слц. вл. tiara, ч. tiára, схв. *тијара*, слн. tiára, стсл. **тиара;** — запозичення з грецької мови; гр. τιάρα «тіара (головний убір персів)» походить з якоїсь східної мови. — СІС[2] 828; Фасмер IV 55; ГСЭ III 201—202; Kopaliński 977; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 722; Вујаклија 952; Frisk II 896.

[**тіби́ти**] «мало дати, дати на сміх» Шейк, Нед; — неясне.

[**тізю**] (вигук для підкликання теляти), [*цізю*] (вигук для підкликання корови) ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з *теля́*; пор. у тому ж говорі [*бі́цю*] (вигук для підкликання бика) ВеЛ від *бик*.

тік[1], [*тако́вня*] «приміщення для молотьби» Л, [*тічо́к*] «утоптане або вирівняне місце Г; місце, де стоять вулики ЛЧерк; місце, де ввечері збирається молодь Нед», *точо́к* «місце, де стоять

вулики», *токови́й*, [*натік*] «земляна долівка в хаті» ДзАтл І, [*перетíчок*] «тік» Л, [*перетíччя*] «місце в клуні, де молотять» Кур, [*передтíччя*] «місце перед током»; — р. бр. болг. *ток*, др. *токъ*, п. слц. діал. tok, стсл. **токъ**; — псл. tokъ «утоптане для молотьби місце», букв. «місце бігу коней, за допомогою яких молотять», пов'язане чергуванням голосних з *tekti «бігти, текти»; пор. лит. tãkas «стежка», лтс. taka, taks «тс.», ав. taka- «біг», перс. tak «тс.». — Фасмер IV 69, 70; Горяев 370; Потебня РФВ 7, 228; Brückner 573; Machek ESJČ 646; Младенов 635. — Див. ще **тектú.**

[**тік**[2]] «розтоплений жир», [*ток*] «тс.» Л; — пов'язане чергуванням голосних з *текти́*; пор. р. [*ток*] «потік; рідина, що тече; усе, що ллється, біжить», др. *токъ* «течія, джерело», ч. tok «течія; потік; річка, струмок», слц. tok «течія», нл. tok «річка», болг. *ток* «течія», м. *ток, тек*, схв. *то̀к* «тс.», слн. tók «потік, течія», стсл. **токъ** «тс.». — Фасмер IV 69—70; Machek ESJČ 646. — Див. ще **тектú.** — Пор. **тік**[1].

тіка́ти[1], *тіка́ч, втекти́, втéча*, [*втік*] «втеча» Ж, *втіка́ч*, [*втéклий*] «утеклий» Ж, [*втіки*] «утеки» Ж, [*втéком*] «утікаючи» Ж, *вро́зтіч*, [*затéка*] «приблуда, заволока» Ж, [*за́тіч*] «тс.» Ж, [*навтéк(и)*] «навтіки», *навтікача́, навтіки*, [*навтьо́ки*] «тс.», [*невтéклий*] «який не втече, не уникне чогось», [*потечи́ся*] (знев.) «піти, поїхати» О, [*притекти́ся*] «прийти», *ро́зтіч, утéки, утéча, утік*, [*утíканка*] «утеча» Нед, *утіка́ч, утіки*, [*утéком*] «утікаючи», *утьо́ком* «навтіки», *уро́зтіч*; — р. *тика́ть* «тікати» (з укр.), п. [ciekać] «швидко бігти, мчати; тікати», вл. *ćěkać* «тікати», слн. tékati «бігати, бігти, текти», стсл. **тѣкати** «тікати»; — псл. těkati «бігати, тікати», ітератив до *tekti «бігти, текти». — Див. ще **тектú.**

[**тіка́ти**[2]] «бігати тічкою», [*тíкатися*] «блукати; мати тічку» Нед, [*тíкаться*] «виявляти статеву охоту» (про суку) Чаб, [*тíчкатися*] «тс.» Нед, [*тíчити*] «бути в періоді тічки», [*тéчка*] «зграя, косяк, табун риб; тічка собак» ЛЖит, [*тíкальниця*] «самка собаки в час тічки» Нед, *тíчка*, [*тíчня́*] «тічка, зграя (в час тічки)» Нед, [*тíшня́*] «тічка, зграя собак» Ме; — р. *тéчка* «період статевої активності в самки ссавців», бр. *цéчка* «тс.», п. ciekać się «паруватися» (про собак, вовків), cieczka «тічка»; — псл. těkati «виявляти статевий потяг», результат семантичної видозміни форми těkati «тікати». — Див. ще **тіка́ти**[1].

тік-та́к, *тік-тік, тíкати, тіктáкати*; — р. болг. *тик-та́к*, бр. *цік-так*, п. ч. слц. tik-tak, слн. tik-ták; — звуконаслідувальне утворення, можливо, зумовлене впливом західноєвропейських мов; пор. нім. tick tack «тік-так», фр. tic tac, tac tac, англ. tick «тс.». — Фасмер IV 56; Горяев 367; Machek ESJČ 643; Holub—Кор. 385.

тілеса́ «тіло; тіло гладкої людини», *телеса́* «тс.; [нутрощі, потрухи Шейк]», [*тенеса́*] «нутрощі; кишка» Нед, [*тéлесо́*] «забита, але не розпатрошена тварина; тіло п'яної людини, яка не тримається на ногах» Л, [*телесова́тий*] «товстий, пузатий» Нед, *тіле́сний*, [*розтелесува́ти*] «розірвати на частини (тварину)»; — р. *телеса́* «телеса», др. *тѣлеса* (називний в. мн.) «тіло», ч. těleso «тіло», слц. teleso «тс.»; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тѣлѣса** є формою наз. в. мн. від **тѣло** «тіло». — Див. ще **тíло.**

тілíкати (про погану гру на скрипці, гармонії), [*тілí-тілí*] (вигук для позначення гри на скрипці), [*тилилú́чки*] «тс.», [*затилíкати*] «заграти на скрипці»; — р. *тилúкать, тилилúкать*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тирúкати*] «погано грати на скрипці», [*тирирúкати*] «тс.», [*тирирúри*] (вигук для позначення гри на скрипці), *терлúкати, тирлúкати, пілíкати*, р. *пилúкать* «пілікати». — Пор. **тирúри.**

тíло, [*тілéстий*] «блідо-рожевий» Корз, *тилúстий*, [*тиловúтий*] «тілис-

тий» Нед, [*тільчáстий*] «масивний» Шейк, Ж, *втíлíти* СУМ, Нед, *натíльний*, [*отіля́ти*] «втілювати» Ж; — р. *те́ло*, бр. *це́ла*, др. *тѣло*, п. ciało, ч. tělo, слц. telo, вл. ćeło, нл. śeło, болг. *тя́ло*, м. *тело*, схв. *тѐло*, слн. teló, стсл. **тѣло**; — псл. tělo не зовсім ясного походження; — часто зіставляється з лтс. tẽls, tēle «образ, тінь, статуя», tẽluôt «надавати форми» (Skok III 468—469; Trautmann 317; Zubatý St. a čl. I 2, 132; Mikkola Ursl. Gr. I 46); з другого боку, латиські слова вважаються запозиченими з давньоруської мови (Mühl.—Endz. IV 171; Karulis II 386—388); пропонується також (Pisani Paideia, 8, 1953, 89—90) реконструкція *tait-lo; виведення tělo з *tēnlo, спорідненого з дінд. tanúḥ, tanúḥ «тіло» (Ostir WuS III 206—207), неможливе (псл. було б *tęlo); ненадійними є й інші зіставлення: з гр. τέλος «завершення, виконання; мета; строк; податок; загін» (Machek ESJČ 638—639; Holub—Lyer 479); з прус. stallit «стояти», дінд. sthálati «стоїть», sthálā «насип» (Ильинский РФВ 63, 333—335); з гот. stains «камінь», гр. στίᾱ, στῖφος «купа», вірм. t'in «виноградне зернятко» (Petersson KZ 47, 281—282); з псл. tĕnь «тінь» (Mikl. EW 356; Младенов 646; Vondrák BB 29, 178); з псл. tьlo «тло» (Lewy PBrB 32, 137). — Фасмер—Трубачев IV 39—40; Черных II 234; Преобр. II, вып. последний, 11; Sławski I 97; Критенко Вступ 506, 542.

тíльки, [*тíки*] «тільки Г; стільки Пі; скільки ЛЧерк», *тíлько* «тільки; [скільки ЛЧерк]», [*тívко*] «стільки», [*тíко*] «тільки», [*тіленно*] «як багато, скільки» О, [*тельо́*] «стільки» Шейк, Нед, [*толь*] «тс.» Шейк, [*тиль-тиль*] «тіль-тіль», [*тіль*] «трохи, небагато» Ва, *тіль-тíль*, [*тíлький*] «такий числом Г; такий великий Ба; дуже великий О», [*натíлько*] «настільки» Ж, [*натіўко*] «багато» ВеЛ; — р. *то́лько* «тільки», бр. *то́лькі* «тс.», др. *толико* «стільки; тільки», *только* «тс.», п. tylko «тільки», ч. tolik «стільки», toliko «тільки», слц. tol'ko «стільки», tol'ký «такий великий, такий значний», болг. *то́лко* «стільки», м. *толку*, схв. *толѝкō*, слн. tóliko «тс.», tólik «такий великий», стсл. **толикъ** «тс., такий численний»; — псл. tolikъ «такий великий, такий числом», суфіксальне утворення від псл. *toli «стільки», що складається з вказівного займенника *to- «той» і частки li «чи» (пор. стсл. **толи** «до того, до такої міри», **толь** «стільки»); аналогічними утвореннями є гр. τηλίκος «такий великий, такий сильний», лат. tālis «такий; такий важливий», лит. tõlei «доти, до того часу». — Німчук ІУМ Морфологія 370—371; Фасмер IV 74—75; Brückner 589; Machek ESJČ 646—647; Meillet Études 418; Trautmann 312; Schmidt Vok. I 91; Walde—Hofm. I 644. — Див. ще **ли, той.** — Пор. **кíлька[2], стíльки.**

тімáха «майстер якоїсь справи; нетяга, бідолаха, [молодець Г; гульвіса, гультяй Пі]», [*тимáха*] «шибеник» Нед, [*тімáшний*] «здібний до чогось», [*тіме́нний*] «тс.», [*тíминий*] «пристрасний; охочий» Па, [*нетімáха*] «невдаха; людина, позбавлена здібностей» Она; — не зовсім ясне; пов'язується (Меркулова Sl. Wortst. 139—140) з *тя́мити*, р. [*тя́мить*] «тямити», бр. *ця́міць* «тс.». — Див. ще **тя́мити.**

тімбел — див. **ти́бе́ль.**

тім'я, [*тúмнє*] «тім'я» Кур, [*тімінє*] «тс.» Корз, *тім'яниця*, [*тім'яниць*] «тс.» О, *тіменица* «кірка, що утворюється від нечистоти на тімені, на тілі в дітей», [*тіменички* ВеЗа, *тімянкú* ВеУг, *тиминýха* Кур] «тс.», *тім'ячко* (анат.), *тім'яни́й*, [*потімя*] «тім'ячко (у дитини)» ВеЛ; — р. *те́мя*, бр. *це́мя*, др. *тѣмѧ*, п. ciemię, ч. témě, temeno, слц. temä, temeno, нл. tyḿe, болг. м. *те́ме*, схв. *тѐме*, слн. téme, с.-цсл. **тѣмѧ**; — псл. *temę не зовсім ясного походження; на думку деяких дослідників, пов'язане з tьnǫ, tęti «тяти, рубати, сікти», подібно до того як нім. Scheitel «тім'я, маківка» пов'язане з scheiden «розділяти, відділяти» (Горяев 364; Schrader Reallexikon I 639); у тако-

му разі *temę виникло з *tenmen, первісне значення якого — «місце, на якому рубають» (КЭСРЯ 440); інші зіставлення менш переконливі: з лат. tego, -ere «крити, покривати» (Трубецькой, див. Durnovo Slavia VI 230); з гр. στόμα «рот, уста; лицевий бік; вістря» (Machek ESJČ 639); з ав. staēra-, taēra- «вершина гори» (Черных II 235; Petersson AfSlPh 36, 135—137); з ie. *stoi-, *stei- «стояти» (Младенов 631). — Фасмер IV 41; Sławski I 100; Skok III 476; Варбот Этимология 1965, 113. — Див. ще **тя́ти.**

[**тіничка**] (бот.) «хвощ польовий, Equisetum arvense L.» Mak, [*сосо́нка-тіни́чка*] «тс.» Г, Нед; — очевидно, пов'язане з *тінь, тіни́ти*; назва зумовлена тим, що хвощ затіняє інші рослини. — Див. ще **тінь.**

тінь, *тінни́к* «тінисте місце; [альтанка, бесідка Шейк]», [*ті́нок*] «тінисте місце», *тіни́стий, тінявий, тіня́стий, тіни́ти, відті́нок, ві́дтінь, відтіни́ти*, [*за́тінка*] «абажур» Куз, *затіння, за́тінок*, [*затіно́к*] «сонячний годинник» Ж, [*за́тінь*] «затінок» Ж, [*на́тінка*] «відтінок» Ж, [*на́тінок*] «тіньове зображення, силует» Ж, *отіни́ти*, [*оттіне*] «відблиск, слабке світло» Ж, *при́тінок* «затінок; [півтінь Куз]», [*при́тінь*] «півтінь» Куз, *притіне́ний*, [*притінко́вий*] «сутінковий» Куз, *притіни́ти*; — р. *тень*, бр. *цень*, п. cień, ч. [tín, tiň], слц. tieň, нл. śěň, слн. ténja, цсл. **тѣнь;** — псл. těnь; — загальноприйнятої етимології не має; більшість дослідників (Черных II 236; Sławski I 100; Rozwadowski Jagić—Festschr. 306—308; Vondrák BB 29, 173—178; Mikkola Ursl. Gr. 66) виводить з *tĕmnь «темне місце», пов'язуючи з tьma «тьма, пітьма», *tьmьnъ «темний» (ě пояснюється впливом *sěnь «тінь»); більш переконливою є думка про зв'язок з псл. stěnь «тінь» і sěnь «тс.» (Откупщиков 237—238; Iljinskij AfSlPh 28, 160; Горяев 382; Мельничук Этимология 1984, 139; Brückner 62; Machek ESJČ 578; Mikl. EW 323). — Німчук 34; Фасмер IV 43; Преобр. II, вып. последний, 11—12. — Пор. **сі́ни, сі́нь, су́тінь, те́мний.**

[**тіпанка**] «розумна, охайна жінка» Нед, [*отіпанка*] «обірвана жінка»; — очевидно, похідні утворення від *нетіпа́нка* «нетіпаха». — Див. ще **нетіпа́ха.**

тіпа́ти, [*тіпа́ка*] «удар», *тіпа́лка, тіпа́льник*, [*тіпа́ля*] «тіпальниця» Чаб, [*тіпа́льня*] «бительня» Чаб, ГрицАВ, [*тіпани́на*] «тіпання конопель або льону», [*тіпа́н*] «прочухан, стусан» Си, [*тіпанка*] «бительня» ГрицАВ, [*тіпа́чка*] «прочуханка», [*тєпа́чка*] «примітивна тіпалка у вигляді загостреної дерев'яної жердини» Л, *тіпа́льний, витіпува́ти*, [*ви́тепки*] «кострица, терміття» Ж, [*тете́пи*] «погані коноплі, що не тіпаються» Ж, [*отіпанка*] «тіпання (конопель)», [*отіпа́льниця*] «тіпальниця» Ж, *потіпа́ч* «тіпальник», *потіпа́ха, потіпа́ка*, [*потіпня́*] «непосидющий» Нед, [*потіпо́вище*] «потіпаха» Нед, *розтіпа́ний*; — р. [*тепа́ть*] «ударяти», п. [ciерać, cірać] «ударяти, бити», ст. terać «бити, шмагати», ч. tepat «ударяти, бити», слц. tepat' «карбувати», вл. ćerać «клепати, тіпати», нл. śeraś «ударяти, тіпати», полаб. tipst «тіпати», болг. *те́пам* «валяти (сукно); бити, вибивати; стукати, тупати (ногами)», м. *тепа* «бити»; — псл. těrati «бити, ударяти», що є ітеративом до *te(p)ti «ударити». — Machek ESJČ 640. — Див. ще **тепти́.**

тіпу́н; — р. *типу́н*, бр. *ціпу́н*, ч. tírec «тіпун», tírek, ст. tipet, слц. tírec, вл. ćirk «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується з нім. Pips «типоть, тіпун», англ. pip «тс.», що зводяться до лат. pītuīta «слиз; типоть, тіпун» (Горяев 367); зіставляється також з укр. *пи́поть*, бр. [*пы́пло*] «пипоть, тіпун», п. pureć, болг. *пи́пка* «тс.» (Mikl. EW 247), пор. ще слц. pípet', pipet, pipec, pípät' (Machek ESJČ 43); Махек (там же) поєднує обидва погляди, виводячи це слово з псл. *pitъtjь як спорідненого з лат. pītuīta «слиз; типоть, тіпун», ie. *pītu- «слиз, смола»; первісне *pitъ- на ґрунті окремих слов'янських мов змінилось або в

ріръ- (внаслідок асиміляції), або в тіръ- (внаслідок метатези); помилковим є припущення про звуконаслідувальне походження слова (Holub—Кор. 385; Младенов 423). — Див. ще **пи́пка.** — Фасмер IV 60.

тісни́й «непросторий; вузький; [бідний, злиденний Нед]», *тіснува́тий*, [*тісня́к*] «бідняк», *тісни́на, тісно́та́, тісня́ва*, [*тісня́к*] «бідняк», *тісни́ти, тісні́шати, затісни́й, затіснювати, затісня́ти*, [*по́тісний*] «тіснуватий», [*притісний*] «бідний, незаможний» О, [*стісня́ч*] «конденсатор» Нед; — р. *те́сный*, бр. *цесны*, др. *тѣснъ*, п. ciasny, ч. těsný, слц. tesný, вл. ćěsny, нл. śěsny, болг. м. *те́сен*, схв. *те́сан*, слн. têsen, стсл. **тѣснъ;** — псл. *těsknъ «вузький, тісний», пов'язане чергуванням голосних з tiskati «тискати»; зіставляється також (Machek ESJČ 641; LP 5, 1955, 69—70) з гр. στενός «вузький, тісний» з припущенням на слов'янському грунті метатези приголосних і подовження голосного **е**. — Фасмер—Трубачев IV 51; Черных II 240; КЭСРЯ 441; Брандт РФВ 25, 28; Sławski I 97—98; Brückner 60; Holub—Кор. 384; Младенов 646. — Див. ще **ти́скати.**

тістечко; — запозичення з польської мови; п. ciasteczko «ласощі з тіста, тістечко» є зменш. від ciastko «тс.», похідного від ciasto «тісто». — Див. ще **тісто.**

тісто, *тістува́тий*; — р. *те́сто*, бр. *це́ста*, др. *тѣсто*, п. ciasto, ч. těsto, слц. cesto, вл. ćěsto, нл. śěsto, полаб. t'ostŭ, болг. *тесто́*, м. *тесто*, схв. *тѐсто*, слн. testó, цсл. **тѣсто;** — псл. těsto не зовсім ясного походження; — пов'язується з *ти́скати, тісни́й* (Варбот Этимология 1965, 109; Брандт РФВ 25, 28; Holub—Кор. 384); далі зіставляється з дірл. táis, taes «тісто», кімр. toes «тс.», двн. theismo, deismo «закваска», дангл. dǣsma «тс.», гр. στατίς «пшеничне тісто» (Черных II 240—241; Pedersen Kelt. Gr. I 56; Stokes 121; Lidén Arm. St. 108; IF 19, 353—354; Rozwadowski Qu. gr. et. I 422; Machek ESJČ 642; RÉS 23, 63; Sławski I 98; Brückner 60; Младенов 646; Meillet Études 297; Trautmann 321); Пізані (Paideia 8, 89—90) реконструює *tait-to, яке пов'язує з tĕlo < *tait-lo; необґрунтоване пов'язання з псл. stěna «стіна» (Holthausen KZ 47, 307), як і припущення про запозичення з кельтських мов (Šachmatov AfSlPh 33, 92). — Фасмер—Трубачев IV 51; Критенко Вступ 521, 522.

[ті-ті] (вигук для підкликання курей) ВеБ; — р. [*ти-ти-ти*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тю-тю, ціп-ці́п.* — Пор. **тю-тю, ці́па.**

тітка, *мі́та, мітчáник, міччáник, міччáнка* — див. **те́та.**

[тітко] (орн.) «одуд, Upupa epops L.» Нед; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [*дудко́, оді́тут*] «тс.». — Пор. **ду́до́к.**

тіу́н (іст.) (назва ряду службових осіб на Русі XI—XVII ст.: управитель княжим або панським господарством, суддя нижчої категорії тощо); «[наглядач Куз]», [*тіюн*] «наглядач» Куз, *тиву́н* «тіун; [наглядач Куз; судовий пристав Нед]», [*тіву́н*] «наглядач Куз; повітовий суддя; голова Нед», [*тивóн*] «наглядач, судовий пристав» Нед, [*тивíн*] «оповісник, глашатай» Нед; — р. *тиу́н* «тіун», [*тивун*] «суддя нижчої інстанції; прикажчик, управитель», бр. *цівýн* «тіун; [сільський старшина в панському маєтку, який наглядає за роботами]», др. *ти(в)унъ* «слуга; дворецький; особлива посада при князях, боярах і єпископах; службова особа по управлінню міста або місцевості», п. ci(w)un «земський службовець»; — старе запозичення з давньоісландської мови; діcл. þjónn «слуга» споріднене з дангл. þéowen «наймичка, служниця», гот. þius «слуга», двн. dionōn, dionēn «служити», нвн. dienen «тс.», дінд. tákti, tákati «поспішає, рине», псл. *tekti «бігти, текти», укр. *тектú.* — Фасмер IV 63; Brückner 65; Mikl. EW 356; Jóhannesson 433—434. — Див. ще **тектú.**

[**ті́цький**] «такий, такий малий, такий мізерний» Шейк, Нед, [*мі́ценький, мі́цечкий*] «тс.», тж, [*мі́цьки*] «так мало» Шейк, Нед, [*мі́цько, мі́ценьки, мі́ценько, мі́цечки, мі́цечко*] «тс.» тж; — запозичення з польської мови; п. [tyćki] «такий великий або такий малий; такий численний, такий багатий», [tyceńki, tyceczki] «тс.» утворені від [tyci] «тс.», пов'язаного з [tyli] «тс.», tyle «стільки» (виникло з *tol' «тс.» під впливом ile «скільки»). — Brückner 589. — Див. ще **ті́льки.** — Пор. **ти́лекро́т, ти́цько.**

ті́чка[1], *мі́чня́, мі́шня́* — див. **ті́кати**[2].

ті́чка[2], *мі́чки* — див. **точи́ти**[2].

ті́шити, [*мі́ха*] «утіха», [*мі́шильница*] «нянька; названа мати» Нед, [*непоті́шний*] «невтішний» Куз, *потіша́ти, потіха,* [*потіши́тель*] «утішитель» Куз, *потіши́ник* «розважальник; [утішитель Куз]», [*потішувач*] «утішитель; забавник» Куз, *потішний, утіха, утіши́тель, утішка, утішний;* — р. *те́шить,* бр. *це́шыць,* др. *тѣшити,* п. cieszyć, ч. těšit, слц. tešit', вл. ćěšić «годувати дитину груддю», нл. śěšyś «тс.», болг. *теша́* «тішити», м. *теши,* схв. *тѐшити,* слн. tešíti «тс.», стсл. **оутѣшити** «утішити»; — псл. těšiti «тішити», пов'язане чергуванням голосних з тіхъ «тихий» (букв. «утихомирювати»); — зіставляється з лит. taisýti «лагодити», лтс. tàisît «робити, виготовляти», tàisns «прямий». — Фасмер IV 54; Черных II 243; Горяев 368; Sławski I 101; Brückner 63; Holub—Кор. 384; Младенов 633; Skok III 468; Karulis II 370—371. — Див. ще **ти́хий.**

[**ті́щи́ти**] «вихоплювати, схоплювати Нед; тягати О», [*мі́щитися*] «тіснитися, протискуватися» Нед; — др. *тѣщити* «стискати», схв. *тѐштити* «давити, м'яти; пресувати», слн. tíščati «притискати»; — псл. *těsčiti<*těskiti «тіснити, стискати», пов'язане з *těsknъ «тісний», tiskati «тискати». — Див. ще **ти́скати, тісни́й.**

тка́ти, [*ткачува́ти*] «бути ткачем, займатися ткацтвом» Шейк, Нед, [*тчити*] «ткати» О, [*тка́льня*] «текстильна фабрика» О, *тка́ля,* [*тка́ник*] «коноплі» Чаб, *тканúна,* [*тка́ниця*] «тканка, сітка для ловлення дрібної риби Нед; ткацький верстат», [*тканиця*] «тканина» О, *тка́нка* «тканина; сітка для ловлення дрібної риби; жіночий головний убір; [одяг з тканки Шейк, Нед; саморобне рідке рядно Мо]», *тка́цтво, тканя́, ткань, тка́ха, ткач, ткаче́нко, ткачі́вна, ткачу́к,* [*дотика́ннє*] «кінець полотна» Ник, [*дотúкач, дотка́ннє*] «тс.» Ник, [*натика́ний*] «з витканими узорами» (про тканини), [*неткáха*] «яка не вміє або лінується ткати», *перетика́ти* «ткати по основі візерунком», [*пере́тик*] «рід жіночого одягу Нед; жіночий одяг, прикрашений поперечними узорами Куз», *пере́тканий,* [*піткáння*] «утік», [*потúканя́, потúка́нь, поткáння*] «тс.» ДзАтл II, [*притика́ти*] «приткати, виткати ще деяку кількість», *утік, утóк, утóчина;* — р. *ткать,* бр. *ткаць,* др. *тъкати,* п. вл. tkać, ч. tkát, слц. tkat', нл. tkaś, полаб. tåkăt, болг. *тъка́,* м. *ткае,* схв. *ткáти,* слн. tkáti, стсл. **тъкати;** — псл. tъkati «ткати», пов'язане з tykati «тикати», *tъknǫti «ткнути»; — споріднене з лтс. tukstêt «стукати», taucêt «товкти в ступі», двн. dūhen «придавлювати», дангл. ðýn, ðýan «давити, тиснути, штовхати», дірл. toll «порожнистий», гр. τύκος «каменотесний молот», τυκίζω «обтісую, тешу»; пов'язується також з гр. τεύχω «будую; виготовляю, роблю», ie. *teukh- (Machek ESJČ 644) або з псл. tesati «тесати», ie. *teks- (Горяев 368; Holub—Кор. 383—385; Skok III 477). — Фасмер IV 64; Черных II 246; Brückner 571; Schuster-Šewc 1507; Трубачев Рем. терминол. 117—118; Trautmann 331; Mühl.—Endz. IV 135, 255; Zupitza GG 141; Holthausen AeWb. 374; Frisk II 941—942; Hofmann 377; Pokorny 1032. — Див. ще **ти́кати.**

тка́чик (орн.) «Ploceus Cuv.», [*ткач пошива́ч*] «Ploceus socius» Нед, [*ткачува́ті*] «Ploceidae» Куз, Шарл; — р. *тка́чик* (орн.) «ткачик»; — похідне ут-

ворення від *ткач*; назва могла бути зумовлена тим, що ці птахи вправно тчуть висячі гнізда. — Див. ще **тка́ти.**

[**ткваˊти**] «торкати, хвилювати; колоти» Бі, [*тквáчій*] «колючий; загострений» Бі; — запозичення з польської мови; п. tkwić «знаходитися, бути, глибоко застряти; стирчати», [tkwieć], ст. tkwieć «тс.», як і ч. tkvít «триматися; полягати», слц. tkviet' «полягати», пов'язане з tkać «сунути, тикати», tykać «торкатися, доторкатися», яким відповідають укр. *ти́кати, ткну́ти.* — Brückner 571; Machek ESJČ 663; Holub—Kop. 398; Holub—Lyer 483. — Див. ще **ти́кати.**

[**ткéна**] (бот.) «дереза звичайна, Lycium vulgare Dun. (Lycium barbarum L.)» Нед, Mak, [*ткенна*] «тс.; Lycium ruthenicum Murr.» Mak, [*ткúна*] «дереза звичайна» Нед, Mak; — запозичення з перської мови (перс. tkenna «Lycium ruthenicum Murr.»). — Анненков 202.

ткну́ти — див. **ти́кати.**

[**тлáка**] «вид слимака, Nerita» Шейк, Нед, [*тлаковúнка*] «вид слимака, Neritina», [*тлаковúчка*] «Neritella» тж; — очевидно, пов'язане з [*тлáчувати*] «товкти», хоча мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще **тлáчувати.**

[**тлáчувати**] «товкти» Шейк, Нед; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. tlačit «давити, тиснути», слц. tlačit' «тс.» відповідають укр. *толочúти.* — Див. ще **то́лок.**

тли́ти «швидко і жадібно їсти, поглинати», [*тлить*] «відгодовувати, тучити» Кур, [*тлань*] «ненажера» (про тварин) Корз, [*тлíя*] «тля» ВеНЗн, *тля*, [*нéтля*] «ненажерлива, завжди голодна істота; міль, маленький метелик» Ж, [*нетлéнний*] «завжди голодний» Ж, [*нена́тля*] «ненаситність, зажерливість; ненаситний» Ж, [*нена́тлий*] «ненаситний» Ж; — р. [*тлить*] «губити, знищувати», *тля*, бр. *тля*, др. *тьлити* «псувати, пожирати»; — псл. tьliti, пов'язане з tьlěti «тліти»; викликають сумнів зіставлення *тля* з гр. τῖλος «рідкі екскременти», τῖλάω «страждаю поносом», лтс. tīrelis «болото», лит. týras «болото; чистий», tỹrė «каша» (Persson Beitr. 462—463; Hofmann 366, 462; Walde—Hofm. II 683). — Фасмер IV 65; Булаховський Вибр. пр. III 365. — Див. ще **тлíти.**

[**тлік**] «переліг» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. tłok, [tłoka] «тс.» відповідає укр. *толóка.*

тлíти, *тлін, тлінь,* [*тлúво*] «тліюча іскра» Нед, *дотлівáти, перетлівáти, перетлíлий, стлівáти, стлíлий*; — р. *тлеть* «тліти, гнити; жевріти», бр. *тлець* «тс.», др. *тьлѣти* «тліти, гнити, псуватися, гинути», п. tleć «тліти, жевріти», ч. tlít «тліти, гнити; повільно гаснути», слц. tliet' «тліти, повільно гаснути», вл. tłać «тліти, гнити», нл. tłaś «тс.», болг. *тлéя* «тліти, горіти; гнити», м. *тлее* «тліти, гаснути», слн. tléti «тліти, гнити», стсл. **тьлѣти** «тліти, гнити, псуватися, гинути»; — псл. tьlěti «тліти», пов'язане з tьliti «губити, псувати»; — споріднене з лтс. tilt «м'якшати, вибілюватися» (про льон); не виключений зв'язок з лит. dùlti, dūlėti «тліти, трухлявіти» (Machek ESJČ 645), tìlti «затихати; замовкати», tylėti «мовчати», tylùs «тихий; мовчазний» (Trautmann 321), гр. τέλμα «калюжа, болото», τελμίς «гниль, твань», вірм. telm, tiłm «мул, грязь» (Persson BB 19, 263; Bugge KZ 32, 67—68); ie. *tel- «бути тихим»; існує окрема думка (Мартынов Язык 30—31, 88) про зв'язок псл. tьlěti з tьlo «оброблювана (випалювана) земля». — Фасмер IV 64; Machek ESJČ 645; Schuster-Šewc 1508—1509; Skok III 478; Mikl. EW 370; Pokorny 1061—1062; Гамкрелидзе—Иванов 877.

тло, *дотлá*; — р. [*тло*] «дно, спід, основа», др. *тьло* «земля, ґрунт, підлога», п. tło «фон; ґрунт», ч. [tlo, tla] «дощана стеля», слц. tlo «стеля», do tla «дотла», вл. tło «підлога», нл. tło «підлога, смуга землі, країна», м. *тло* «ґрунт», схв. *тло̀, тлѐ* «ґрунт, земля; підлога», слн. tlȍ, tlà «тс.»; — псл. tьlo «дно, основа, ґрунт», пов'язане зі stьlati «розстилати»; — споріднене з лит. tìlės «до-

щаний настил на дні човна», tìltas «міст», pãtalas «постіль», лтс. tals, tale «білильня (льону)», tìlts «міст», прус. talus «підлога», двн. dilla, dili «мостина», діcл. þel «ґрунт, основа», дірл. talam «земля», лат. tellūs «тс.», гр. τηλίᾱ «гральна дошка», дінд. talam «площина, рівнина»; ie. *tel- «плоский; розстилати». — Огієнко РМ 1939/1, 43; Фасмер IV 65; Brückner 571; Machek ESJČ 645; Schuster-Šewc 1509; Skok III 477—478; Mikl. EW 370; Львов Этимология 1973, 61—64; Мейе ОЯ 64; Trautmann 321; Fraenkel 1094; Mühl.—Endz. IV 127, 189; Karulis II 406—407; Ernout—Meillet 1199; Мартынов Язык 30—31; Zubatý AfSlPh 16, 417; Walde—Hofm. II 655—656; Pedersen Kelt. Gr. I 132, 380; KZ 39, 373—374; Fick III 183—184; Uhlenbeck 110; Pokorny 1018, 1061.

тломи́ти — див. **тлу́ми́ти.**

[**тло-тло**] (вигук, яким підкликають курчат) Мо; — очевидно, давніше **кло-*кло*, пор. [*кло́кати*] «квокати», [*кло́ка, кло́чка*] «квочка». — Див. ще **кло́ка.**

[**тлук**] «натовп, юрба, ватага Нед; невправна істота, непридатний, невмілий службовець ВеЛ; дурень Корз»; — запозичення з польської мови; п. tłuk «людина, яка товчеться по світу, волоцюга, бродяга; [стара, спрацьована, розбита людина; натовп, юрба, чернь]» пов'язане з tłuc «товкти», якому відповідає укр. *товкти́*. — Richhardt 106; Brückner 572. — Див. ще **товкти́.**

[**тлум**[1]] «натовп, юрба» Нед; — запозичення з польської мови, п. tłum, як і ч. tlum (з п.) «тс.», розвинулося з псл. *t[ъ]rmъ, пов'язаного з *t[ъ]ra «натовп». — Richhardt 106; Трубачев Исслед. п. яз. 304; Brückner 572; Holub—Kop. 386; Machek ESJČ. — Див. ще **товпа́.**

тлум[2] — див. **тлу́ми́ти.**

тлума́ч, *тлума́чний, тлума́чити*; — бр. *тлума́ч* «тлумач», *тлума́чыць* «тлумачити»; — запозичене з польської мови; п. tłumacz «тлумач», tłumaczyć «тлумачити» відповідає укр. *товма́ч, товма́чити*. — Акуленко 137; Richhardt 106; Brückner 572; Mikl. EW 369. — Див. ще **товма́ч.**

тлу́ми́ти «знищувати, нівечити; заглушати; бити, лупцювати СУМ, Нед, [поїдати Нед]», [*тлу́митися*] «пустувати; боротися» Нед, [*тломи́ти*] «знищувати, поїдати» Нед, [*тлума́нити(ся)*] «товкти(ся), вовтузити(ся)» Мо, [*тлум*] «витівка, пустощі, знущання, навмисне псування» Шейк, [*тлу́мка*] «затуманення зору або свідомості» Нед, [*тлумо́виско*] «майданчик для дитячих ігор» Нед, [*тлумли́вий*] «заглушений, глухий» Нед, [*ви́тлумити*] «вигнати, виселити» Я, [*натлу́митись*] «набігатися, натомитися Мо; находитися ЛЧерк», *притлу́млювати, притлумля́ти, притлуми́ти, притлу́млений*; — бр. *тлумі́ць* «морочити голову», [«псувати (посів); жартувати, говорити дурниці»], п. tłumić «придушувати, глушити, гамувати, поборювати, стримувати; товктися, битися», ст. tłomić «тс.», ч. tlumit «приглушувати, стримувати, зм'якшувати», слц. tlmit' «тс.»; — запозичення з польської мови; п. tłumić «придушувати, заглушати, стримувати» відповідає укр. [*то́вмити (щось у собі)*] «критися зі своїм горем або болем». — Richhardt 106; Brückner 572; Machek ESJČ 646; Куркина Этимология 1983, 24—26. — Див. ще **то́вмити.**

[**тлу́мок**] «клунок», [*тломок*] «вузол, чемодан; багаж» Пі, [*тлума́к*] «вузол, чемодан» Нед; — ч. tlumok «клунок, рюкзак»; — запозичення з польської мови; п. tłumok «клунок» пов'язується з tłum «натовп, юрба» (первісно «велика кількість») (Richhardt 106; Brückner 572; Holub—Kop. 386), тимчасом як ч. tlumok переважно пов'язується з ч. ст. telma «торба» неясного походження (Machek ESJČ 646; Holub—Lyer 483). — Див. ще **тлум**[2]**, тлу́ми́ти.**

[**тлу́нок**] «шлунок», [*тру́нок*] «тс.»; — результат контамінації слів *шлу́нок* і *тли́ти* «поглинати» з наступним зближенням із *тру́нок* «напій». — Див. ще **тли́ти, тру́нок**[2]**, шлу́нок.**

тлу́стий «гладкий, огрядний; ситий», [*клу́сти*] «жирний (про їжу); з жиром, салом; товстий» ЛексПол, [*тлу́стінь*] «жир, топлене сало» Шейк, [*тлу́стість*] «жир» Нед, [*тлустота́*] «жирність» Шейк, [*тлущ*] «жир, сало» ЛексПол, [*тлу́ща*] «тс., лій, підшкірна жирова клітковина» Нед, [*тлу́стити*] «бруднити жиром, робити жирні плями; у пісну їжу добавляти чогось скоромного Шейк; змазувати жиром Нед», [*тлусті́ти*] «ставати жирним, товстим» Нед; — бр. *тлу́сты* «жирний; гладкий, повний, товстий; масний»; — запозичення з польської мови; п. tłusty «тс.» відповідає укр. *товсти́й*. — Richhardt 106; Brückner 572; Mikl. EW 349. — Див. ще **товсти́й.**

тмин (бот.) «кмин, Carum L.», [*тмин білий, тмин рожевий*] «котяча лапка дводомна, Antennaria dioica (L.) Gaertn.» Mak, [*тіми́н*] «тс.» Пі, [*тмін*] «кмин» Шейк, [*тмін воложскій*] «Cuminum cyminum L.» Mak, [*тми́нник*] «маремка підмаренникова, Asperula galioides M.B.», [*тмі́нник*] «тс.» Нед, [*отме́н*] «тмин» ЛЖит, *тми́нний*; — р. *тмин* «кмин», бр. [*тмень, цьмен*]; — результат видозміни назви *кмин*. — Меркулова Очерки 141.

[**тмій**] (спол.) «тому, для того» Нед; — очевидно, пов'язане з *тому́*; характер зв'язку неясний.

тну́ти — див. **тя́ти.**

то[1] (займенник, с.р.), *то́бто* (спол.), [*тож*] «також» Чаб, [*то́же*] «тс.» тж, *тото́жний, тото́жність, на́дто*, [*прото*] «тому», *отото́жнити*; — р. бр. болг. *то*, п. ч. слц. вл. нл. слн. to, м. *тоа*, схв. *тô*, стсл. **то;** — псл. to, вказівний займенник с. р., співвідносний з тъ «той» (чол. р.). — ESSJ Sl. gr. II 707—710. — Див. ще **той.**

то[2] (частка, переважно з наслідковим відтінком значення на початку головного речення після підрядного, рідше на початку прямого самостійного); — р. бр. др. болг. *то*, п. ч. слц. to, стсл. **то;** — псл. to «в такому разі, тоді» (вказівна частка), пов'язане з тъ «той»; припущення про вигукове походження (ESSJ Sl. gr. II 658, 664) позбавлене підстав. — Див. ще **той.** — Пор. **то**[1].

[**тобі́лка**] «шкіряна сумка, яку носять на ремені через плече; ранець», [*тобі́вка*] «тс.», [*тобо́лець*] «невеличка сумка» Нед; — р. [*тобо́лка*] «сумка, клунок», [*тобо́лец*] «тс.», п. tobola «торба, клунок», tobół «тс.; пакунок», tobołek «тс.», ч. tobola «торба», tobole «тс.», tobolka «гаманець», слц. tobolka «тс.; портсигар», вл. toboła «торба», tobołka «торбочка», нл. toboła «пастуша торба», болг. [*тобо́лец*] «шкіряна торба», [*тобо́лица*] «шкіряний гаманець», [*тобу́ля*] «торбочка, клунок», схв. *то̀болац* «шкіряний мішечок, гаманець; колчан», слн. tobôlec «гаманець; сумка»; — псл. tobol(a) «шкіряна сумка»; — загальноприйнятої етимології не має; припускалася індоєвропейська давність слова (Machek ESJČ 531; Holub—Lyer 484); висловлюється думка про походження від лат. tabula «таблиця» (Matzenauer 348; Machek ESJČ 646), при цьому як семантична паралель наводилося ч. розм. šrajtofel «сумка» від н. Schreibtafel; зіставлялося з гр. τόπος «місце», лит. tàpti, tampù «ставати», pri-tàpti «пристати» (Младенов 635); допускалася можливість запозичення з тюркських мов, пор. тат. tubal «кошик з кори» (Фасмер IV 67); пов'язувалося з torba «торба» (Skok III 478). — Горяев 369; Brückner 572; Schuster-Šewc 1510—1511; Mikl. EW 357—358. — Пор. **табі́вка.**

[**тоболо́чник**] (бот.) «Thlaspi arvense» Нед, [*табалан, білка*] «тс.» Mak; — п. tobołki «тс.», ч. tobolka «вид плоду», слц. tobolka «коробочка; маківка», нл. tobolkate sele (tobolkate zele) «грицики звичайні, Capsella bursapustoris»; — пов'язане з [*тобі́лка*] «сумка»; назва зумовлена формою плодів; пор. р. *пастушья сумка* «грицики» та ін. — Brückner 572; Holub—Kop. 387; Schuster-Šewc 1510—1511. — Див. ще **тобі́лка.**

[**тобу́рчити**] «стовбурчити» Нед, [*відторбу́чити*] «відстовбурчити»; — ре-

зультат контамінації дієслів *стовбу́рчити* і [*топи́рити*] «стовбурчити». — Див. ще **сто́вбу́р, топи́рити.**

[**то́ва**] «вимоїна в річці; калюжа ВеЛ; велике болото ВеУг»; — запозичення з угорської мови; уг. tó (tava) «озеро, ставок» споріднене з манс. tō «тс.», хант. tə̑χ «калюжа, невелике озеро», комі, удм. *тӧ* «невелике озеро». — MNTESz III 928.

това́р «предмет торгівлі; продукт праці; [худоба]», [*товаре́та*] «велика кількість худоби» О, *това́ри́на* «скотина», [*товари́шник*] «скотарня, обора», *това́рність, товарня́к* «товарний поїзд», [*товаря́*] «теля», *това́ряка* «скотина», *това́рятко* «теля», [*това́ричий*] «товарячий» Бі, *това́рний*, [*това́рчий*] «пастух, чередник», *това́ря́чий, безтова́рність, безтова́р'я, затова́рити, отова́рити*; — р. *това́р*, бр. *тава́р*, др. *товаръ* «майно; предмет торгівлі; гроші; обоз», п. towar, ч. слц. tovar, м. *товар*, схв. *то̀вар* «вантаж, ноша», слн. tôvor «тс.»; — псл. tovarъ «худоба; майно»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. чаг. davar «худоба», tavar, tawar «товар, майно, худоба», балкар. крим.-тат. tu'ar «худоба», ног. *тувар* «тс.», уйг. tavar «майно, худоба», дтюрк. tavar «добро, майно, багатство», пор. також монг. tawar, калм. tawr̥ «товари, власність», вірм. tavar «вівця, гурт овець» (висловлювалось припущення, що вірменська мова є джерелом запозичень у тюркські та монгольську — Lidén Arm. St. 8—9); висувалась також гіпотеза про походження *товаръ* від чув. *тӑвар* «сіль» (Дмитриев 546); думка про спорідненість *това́ръ* з псл. tyti «тити» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 192), як і зіставлення з нгр. τομάρι «шкура» (Mikl. EW 359—360), недостатньо обґрунтовані. — Огієнко РМ 1939/1, 44; Німчук 173; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 171; Халимоненко Нек. вопр. лексики и грамм. тюрк. языков. М., 1973, 26—43; Фасмер—Трубачев IV 67—68; КЭСРЯ 444; Черных II 247; Горяев 369; Шипова 321—322; Елкина ЭИРЯ II 116—129; Brückner 574; Machek ESJČ 648; Holub—Kop. 388; Skok III 485—486; Mikl. TEl II 179; Nachtr. I 57; Севортян III 114—117; Räsänen Versuch 451—452.

това́риш, [*товари́шество*] Нед, [*това́рист*] «товариш» Нед, *товари́ство*, [*това́ришня*] «товариство» Нед, *товаришо́к*, [*това́рка*] «товаришка» Нед, *товари́ський*, [*товари́шеський*] Нед, [*товаришѝти*] «створювати товариство», *товаришува́ти, по-товари́ському, по-товари́ськи*, [*стова́ришник*] «член цеху» Нед, [*стова́ришний*] «цеховий», [*стоваришува́тися*] «об'єднатися» тж; — р. *това́рищ*, бр. *тава́рыш*, п. towarzysz, ч. tovaryš «підмайстер», слц. tovariš «тс.», вл. towarš, нл. towariš, слн. továriš; — запозичення з тюркських мов, де є складним словом, пор. тур. чаг. tavar «майно; худоба; товар», eš (iš) «приятель, товариш»; менш переконливими є спроби пов'язати з чув. tavra «по колу» та iš «супутник» (Räsänen ZfSlPh 20, 448) або з др. *товаръ* у значенні «військовий табір» (Черных II 247), а також довести слов'янське походження слова (Ильинский ИОРЯС 23/2, 192). — Отін Мовозн. 1969/5, 58—62; Огієнко РМ 1939/1, 45; Москаленко УІЛ 22; Коваль 143—144; Халимоненко Нек. вопр. лексики и грамм. тюрк. языков. М., 1973, 26—43; Фасмер IV 69; КЭСРЯ 444; Горяев 369; Шипова 322—323; Brückner 574; Machek ESJČ 648; Holub—Kop. 388; Skok III 486; Mikl. EW 359. — Див. ще **това́р.**

[**то́вба**] «неповоротка, незграбна, товста особа»; — бр. [*то̀ўба*] «неповоротка, товста людина»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з лит. taũbė «тс.»; зіставляється (Zubaty St. a čl. I 2, 164) з укр. [*товпи́га*] «товста, незграбна людина», бр. [*стовбе́ня*] «тс.», р. *столбня́к* «правець», лтс. stùlbs «тупий, дурний»; може бути також результатом видозміни форми [*ко́вба*] «коротка, товста, незграбна жінка». — Пор. **ко́вба, товпи́га.**

[**товгай**] «розпусник, негідник, голодранець» ВеЛ, ст. *то́лвой* (*талвай*) «злодій» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. tolvaj «тс.» етимологічно неясне. — Лизанец 628; MNTESz III 936.

[**товк**] «глузд, розум, толк», [*то́лок*] «тс.», [*то́вком*] «зрозуміло» Куз, [*товкува́ти*] «пояснювати, говорити», [*затовкува́тися*] «заговоритися» Пі; — р. *толк* «думка, судження, пояснення», бр. [*тоўк*] «толк, сенс», др. *тълкъ* «тлумачення», п. [tołk] «розум, сенс, логіка», [tołkować] «пояснювати» (з рос.), ч. tolk «смисл, значення» (з рос.), болг. *тълку́вам* «пояснювати, розгадувати», м. *толкува* «тс.», стсл. **тлъкъ** «перекладач»; — псл. *tъl̥kъ «думка, пояснення»; — зіставляється з дірл. ad-tluch- «дякувати», to-tluch- «просити»; можливо, споріднене з лат. loquor/locor (якщо l<tl) «говорю, показую», далі з дінд. tarkaḥ «припущення», tarkáyati «припускає» (Младенов 644; Matzenauer 347; Pedersen Kelt Gr. I 43; Uhlenbeck 109; сумніви щодо цього в Ernout—Meillet 652; Walde—Hofm. I 821; Mayr-hofer I 485); іє. *tolkᵘ̯- «говорити, викладати». — Фасмер IV 71; Черных II 248; Горяев 370; КЭСРЯ 445; Mikl. EW 349; Pokorny 1088. — Пор. **толк.**

[**товка́н**] «глиняний глечик» ВеУг, [*товка́нка*] «посудина для молока» ГрицАВ, [*товка́ня́*] «глечик» ДзАтл I, Пр. XI діал. н.; — очевидно, пов'язане з дієсловом *товкти́* як назва посуду, в якому товчеться їжа, пор. [*товка́н*] «картопля, змішана з кукурудзяним борошном» О, [*товкани́ця*] «картопляне пюре». — Див. ще **товкти́.**

[**товка́ч**] (орн.) «дятел, Picus L. ВеНЗн; повзик, Sitta europea» Нед, [*товчак*] «повзик» Шарл, [*потовкач*] «дятел» Шарл; — похідне утворення від *товкти́* в значенні «бити, стукати»; пор. інші назви повзика: *довбанка*, *долобавка*, *ковальчук* (Шарл). — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Див. ще **товкти́.**

[**товкма́ч**] (кул.) «картопляник», *товкма́чити* «заштовхувати; бити», [*товкма́сити*] «м'яти, топтати, товкти; бити» Нед, *втовкма́чити*, [*затовкма́чити*] «забити, запхати», [*натовкма́чити*] «набити, напхати», [*притовкма́чити*] «притовкти»; — результат контамінації слів *товка́ч* (пор. [*товкачі́*] «товченики», назва страви), *товкти́* і [*токма́чити*] «утоптувати; бити; притискати». — Див. ще **товкти́, токма́чка.**

товкма́чити «настирливо пояснювати; тлумачити», [*токма́чити*] «тс.», *втовкма́чити, втокма́чити*; — результат контамінації слів *товма́чити* і [*товкува́ти*] «пояснювати». — Shevelov Hist. phonol. 417. — Див. ще **товк, товма́ч.**

товкти́, *товк* (уживається як присудок в значенні «товкти»), [*товка́ти*] «бити, стучати, штовхати», [*товчи́*] «товкти», [*товка́льня*] «пристрій для товчення дубової кори (у чинбарів)», [*товка́н*] «картопля, змішана з кукурудзяним борошном» О, [*товканець*] «ростбіф» Куз, [*товкани́ця*] «картопляне пюре» Л, *товка́ч, товка́чка* «товкач; [ковганка Чаб]», [*товке́ня*] «страва з товченої картоплі» ЛексПол, [*товкіт*] «стук» Куз, [*товкітня́*] «штовханина» Нед, *товкотне́ча*, [*товкотня́*] «тс.», [*товку́н*] «страва з овочів; тютюн домашнього виробу Л; людина, що вовтузиться, метушиться О», *товку́чка* «товчок; [макогін Чаб]», [*товку́ша*] «інструмент, яким накладається фарба на матрицю візерунка», *товч* «дерть; те, що потовчено; [висівки Л]», *то́вча* «штовханина», [*товча́нка*] «картопляне пюре» Чаб, *товче́ник* «страва з подрібненого м'яса; стусан», *товче́нка* «страва із суміші товчених бобів, квасолі та картоплі; [засмажка зі здору Л]», [*товчи́ба*] «терниця» ГрицАВ, [*товчі́я*] «тс.» тж, [*товчі́й*] «чоловік, що товче в ступі», *товчі́ння, товчія́* «штовханина; [товкальня]», [*то́вчка*] «ступа Нед; посудина для солі ВеУг; товкач з цвяхами на головці О», *товчо́к* «товкучка; [стусан]», [*товчо́нка*] «картопляне пю-

ре» Чаб, [*товку́щий*] «такий, що постійно клопочеться», *товче́ний*, [*товки́ць*] (виг.) «товк», [*ви́товкти*] «видавити», [*затовка́чити*] «затовкти салом (борщ)» Я, [*на́товк*] «товчена рана» Ж, [*підто́вкачка*] «той, що штовхає», [*потовка́ч*] «товкач» Нед, [*потовку́чий*] «метушливий», [*сто́вквище*] «місце, витолочене худобою», [*сто́вклиско*] «тс.» Корз, [*стовко́вище*] «тс.; місце гуляння (дітей) Нед»; — р. *толо́чь, толкти́, толка́ть, толчи́*, бр. *таўкці́, таўчы́*, др. *тълчи* (*толочи*) «бити, товкти», п. tłuc, ч. tlouci, ст. tlúci, слц. tĺct', tlču, вл. tołc, tołku, towku, tołčić, нл. tłuc, tłuku, полаб. tauct, болг. [*тлъча*], м. *толче, толчи*, схв. *тући* (*тучем*), слн. tólči, стсл. **тлъкж, тлъшти, тлѣшти;** — псл. *t^{b}ḷkti/t^{b}ḷkti/telkti/tolkti «бити, товкти»; — споріднене з лит. telkti «скликати толоку», talkà «толока». — Фасмер IV 73—74; Brückner 571—572; Machek ESJČ 645; Holub—Кор. 386; Schuster-Šewc 1512; Младенов 634; Skok III 518; Mikl. EW 349; Trautmann 322; Būga RR I 488; Fraenkel 1053—1054, 1078; Pokorny 1062. — Пор. **то́лок, толо́ка**[1].

товма́ч заст. «перекладач; той, хто роз'яснює», [*толма́ч*] «тс.» Нед, [*товмаче́нко*] «син товмача» Бі, [*товма́чиха*] «дружина товмача» Бі, [*товмачі́вна*] «дочка товмача» Бі, [*товма́чка*] «перекладачка» Бі, [*товма́цтво*] «обов'язки товмача» Бі, *товма́чити*; — р. *толма́ч* (заст.) «перекладач», др. *тълмачь, толмачь* «тс.», п. tłumacz, заст. tołmacz, ч. tlumočník, ст. tlumač, tulmač, слц. tlmočník, вл. tołmač, нл. tołmacaŕ, болг. заст. *тълма́ч*, м. *толмач*, схв. *тума̀ч*, слн. tolmáč «тс.»; — псл. *t^{b}ḷmačь «перекладач» є давнім запозиченням з тюркських мов; кипч. тат. гаг. tylmač, каз. tilmäš, тур. dilmač, дтюрк. tïlmači «тс.», пов'язується з тюрк. til «мова». — Макарушка 14; Фасмер IV 72; КЭСРЯ 445; Горяев 370; Шипова 324—325; Дмитриев 547; Добродомов Сов. тюркология 1976/6, 24—25; Баскаков та ін. Кримський укр. і ор. 115—116; Brückner 572; Machek ESJČ 645—646; Holub—Кор. 386; Schuster-Šewc 1513; Младенов 644; Mikl. EW 369; TEI II 177; Lokotsch 162; Севортян III 233—235. — Пор. **тлума́ч.**

[**то́вмити** (*щось у собі*)] «критися (зі своїм горем або болем)» Ба, [*то́вмитися*] «хмаритися» Ба; — п. tłumić «пригнічувати, гнітити, притискати, придушувати», ч. tlumiti «приглушувати», слц. tlmit' «тс.»; — псл. *t^{b}ḷmiti «давити» з давнішого *t^{b}ḷp-m-, звідки також *t^{b}ḷpa «товпа». — Brückner 572; Machek ESJČ 646; Holub—Кор. 386. — Пор. **тлу́ми́ти, товпа́.**

товпа́ «натовп», [*толпа́*] «тс.» Нед (з рос.), *то́впище*, [*товпня́*] «тіснота, товчія» Нед, [*то́впива*] «тіснява» Бі, [*то́лпиво*] «тиск» Бі, [*то́впний*] «масовий» Нед, [*толпа́вий*] «тс.» Нед, [*то́впити*] «натискати, натоптувати, набивати» Бі, *то́впитися*, [*вто́впитися*] «втиснутися» Ж, *дото́впитися, на́товп*, [*по́товп*] «давка» Нед, [*пото́впити*] «вмістити», *пото́впитися*, [*про́товп*] «прохід крізь натовп», [*про́товпом*] «протискуючись», [*розто́впити*] «розсунути натовп», *сто́впище, сто́вплений*; — р. *толпа́*, бр. *то́ўпіцца* «товпитися», др. *тълпа*, п. [tłoрić] «товпитися», [tłupić] «тс.», ч. слц. tlupa (з рос.), болг. *тълпа́*, м. *толпа*, стсл. **тлъпа;** — псл. *t^{b}ḷpa або *t^{b}ḷpa «натовп»; — споріднене з лит. talpà «місткість; об'єм», telpù, tilpaĩ, tilpti «вміщатися, входити», tulpinti «давати місце, вміщати», лтс. talpa «приміщення», tìlpt, tẹlpu, tilpstu, tilpu «вміщатися», дінд. tálpuḥ «ложе, сідалище», talpā «тс.», ірл. tallaim «знаходжу місце»; спроба пояснити слово з *pḷ-plā/pḷ-plo, як у лат. po-pulus (Pisani Miscellanea etimologica, Roma, 1933, 123), непереконлива. — Фасмер IV 74; Черных II 248—249; Горяев 370—371; КЭСРЯ 445; Brückner 572; Machek ESJČ 646; Holub—Кор. 386; Trautmann 317; Būga RR I 333—334, II 634; Mühl.—Endz. IV 128, 160, 189, 260; Karulis II 385; Meillet Études 256; Pokorny 1062.

[**товпи́га**] «товста, незграбна людина», [*товпі́га*] «тс.» Нед, [*товпи́жище*] (про дурну, тупу людину) Ва; — р. [*толпы́га*] «хто товпиться, лізе в натовп; бовдур, незграбний і грубий», [*толпе́га*] «нетямуща, незграбна людина», [*тулпе́га*] «незграбна, неповоротка жінка», бр. [*тоўпе́ка*] «неповоротка жінка»; — очевидно, пов'язане з [*то́вба*] «тс.»; — російські слова розглядаються як похідні від *толпа́* (Соболевский РФВ 71, 23; Фасмер IV 74), хоча тут могло відбутися лише вторинне зближення. — Zubaty St. a čl. I 2, 164. — Див. ще **то́вба.**

товпу́га — див. **то́пка.**

товсти́й «який має велику товщину; [жирний]», [*товста́*] «вагітна» Л, *товсте́зний, товстеле́зний, товстелю́щий, товсте́нний, товсте́нький, товсте́сенький,* [*товсте́чний*] «товстенний» О, [*товстинне клоччя*] «клоччя третього сорту» О, *товстісінький, товстувáтий, товстю́чий, товстю́щий, товще́нний, товщи́нний,* [*товщюкова́тий*] «товстуватий» ВеУг, [*товстина́*] «грубе лляне полотно» Нед, [*товстій*] «товстун» Куз, [*то́встінь*] «жирність» Нед, [*товстота́*] «товщина» Нед, *товсту́ля, товсту́н* «товста людина; [корінь рослини]», *товстуне́ць,* [*товсту́нь*] «товстун» Куз, *товсту́ха,* [*товстюк*] «товстун» Куз, *товстя́к, товсть,* [*товщ*] «жир», *то́вща* «шар чого-небудь; [густий ліс]», *товщина́,* [*товщиня́, товщі́нь*], *товсти́ти, товстіти, товстішати, то́вщати,* [*затовстіть*] «завагітніти» Л, *завто́вшки,* [*пото́встий*] «товстуватий», [*розто́вс(т)нути*] «розжирніти; розтовстіти» Нед, *уто́вшки*; — р. *то́лстый*, бр. *то́ўсты*, др. *тълстыи*, п. нл. tłusty, ч. tlustý, слц. tlstý, вл. tołsty, полаб. taųstĕ, болг. *тлъст*, схв. *тȕст*, слн. tólst, стсл. **тлъстъ;** — псл. *t^{ъ}lstъ «товстий»; — споріднене з лит. tul̃žti «набухати, розм'якшуватися», ištil̃žti «розмокати у воді, ставати водянистим», itel̃žti «мочити», лтс. tùlzt «набухати», tùlzums «пухлина», tulzis «пухир (від опіку)», tùlzna «тс.»; далі припускається зв'язок з tyti, tylъ (Holub—Kop. 386; Schuster-Šewc 1513); ie. *tul-ĝ(h)t- «набряклий». — Фасмер IV 74; Черных II 249; КЭСРЯ 445; Brückner 572; Machek ESJČ 646; Olesch 1147; Младенов 634; Skok III 528; Mikl. EW 349; Trautmann 332; Fraenkel 1038; Mühl.—Endz. IV 260; Pokorny 1081; Ondruš Sl. Wortst. 124.

товстя́нка (бот.) «комахоїдна рослина Pinguicula L.», [*товстиші́*] «товстолисті, Crassulaceae» Нед, [*товстуля*] «тирлич, Gentiana L.; череда трироздільна, Bidens tripartites L.» См, Mak, [*товстун*] «тирлич См; глечики жовті, Nuphar luteum Нед», [*товсту́ха*] «товстянка См, Mak; череда трироздільна тж, тирлич», [*товсту́шка*] «тирлич; череда трироздільна; подорожник піщаний, Plantago arenaria W.K. (P. scabra)», *товстя́нкові* «товстолисті»; — р. [*толсту́шка*] «подорожник», *толстя́нковые* «товстолисті», бр. *тлушча́нка* «товстянка», [*таўстушка*] «тирлич», п. tłustosz «тс.»; — похідні утворення від *товсти́й*, які виникли внаслідок калькування латинського ботанічного терміна Crassula L. «товстянка» (Crassulaceae «товстолисті»), похідного від лат. crassus «товстий»; назва зумовлена тим, що листя рослин цієї родини потовщені, м'ясисті; на інші рослини назву поширено за схожістю їх окремих особливостей; пор. також синонімічні укр. р. *жиря́нка* «товстянка». — Нейштадт 245; SW I 918. — Див. ще **товсти́й.**

[**товт**] «купець»; — запозичення з угорської мови; уг. tót «слов'янин, словак» (з дальшим розвитком значення «мандрівний словацький торговець») запозичене з нез'ясованого джерела; очевидно, пов'язане з такими словами, як двн. diot «народ», свн. diet, гот. þiuda «тс.», прус. tauto «країна», лит. ст. tautà «народ», лтс. tàuta «тс.». — Балецкий St. sl. 12, 29—30; MNTESz III 664—665.

то́втри «вапнякові пасма, що являють собою залишки рифів та атолів мо-

рів далеких геологічних епох; [каміння (скелі) на дні річки Нед]», [*толтри*] «скелясті горби» Пол; — р. *то́лтры* «скелясті розчленовані пасма на Подільській височині», п. [tatra] (<*tartra) «висока гора», схв. *Тртра* (назва гори в Герцеговині); — псл. *tъrtr- «гора»; — очевидно, споріднене з гр. τέρθρον «кінець, вістря», можливо, фр. tertre «горбик, насип», алб. toritsë «гірська вершина». — Фасмер IV 27—28; Соболевский РФВ 64, 168; Sobolevskij RSl 4, 276; Brückner 567; Bezlaj Eseji 31.

тóга «чоловічий верхній одяг у Стародавньому Римі»; — р. бр. болг. м. схв. *то́га*, п. вл. toga, ч. слц. слн. tóga; — запозичення з латинської мови; лат. toga «тс.» пов'язане з дієсловом tegō, tegere «вкривати, прикривати», спорідненим з гр. στέγω «покриваю», дінд. sthágati, sthagayati «закутує; покриває», двн. dah «дах», лит. stógas «тс.», укр. *стіг*. — CIC^2 828; Kopaliński 980; Holub—Lyer 484; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще **стіг**. — Пор. **дах**.

[**тогíд**] «минулого року, торік», [*тогíдь*] «тс.», [*тогíдний*] «торішній», [*тогóдний* Нед, *тогóдній* Пі, Чаб, *тогóднішній* Чаб] «тс.», [*передтогíд*(*ь*)] «позаторік» Нед, Куз; — складне утворення із займенника *то*(*й*) та іменника *год* «рік», аналогічне до *торік*. — Кобилянський Діалект і літ. м. 239; Фасмер IV 69. — Див. ще **год, той**. — Пор. **торíк**.

того́ (присл.), [*тогóкало*] «той, хто часто говорить *того*», [*тогóкати*] «говорити часто *того*»; — р. *того́*, *оттого́*, бр. *таго́*; — адвербіалізована форма род. в. одн. займенника *той* (с.р. *то*). — Див. ще **то**[1], **той**. — Пор. **тому́**.

[**тогу́кати**] «кумкати» О; — звуконаслідувальне утворення; пор. *пугу́кати* (про крик пугача або сича).

тодí, [*товдú*, *товдí*, *тогдá* Нед, *тогды́* тж, *тогдúй*, *тогдúйка* О, *тогдí*, *тогодú*, *тодú* Ме, О, *тойдi*, *тогдáшний*, *тогдúшний*, *тогдíшний* Нед, *тогдíшній*, *тодúшний* Ме, О], *тодíшній*, [*втогдú*] «тоді» Ж, *відтоді*; — р. *тогдá*, бр. *тагды́*, *тады́*, др. *тъгда*, *тъгды*, *тогда*, *тогды*, п. tedy (< tegdy, tegda), ч. tedy (< tehdy), ted', слц. teda, tedy «отже», вл. tehdy, [tedy], нл. tedy, tegdy, tejdy, ted, болг. *тогáва*, м. *тога*, *тогај*, *тогаш*, схв. *тȁд*, *тàда*, слн. [táda], стсл. **тогда, тъгда, тъгьда;** — псл. togda (tъgda)/togdy (tъgdy) «тоді», що складається з основи вказівного займенника to і форманта -gda (< *-kъ-do?), який виступає в р. *когда*, *все-гда*; зіставляється з лит. tadà tad, [tadu] «тоді», дінд. tadā́, ведичним tadāmm, ав. taδa «тс.» (Trautmann 312; Brugmann Grundriss II 2, 733; Zubatý AfSlPh 15, 505; Uhlenbeck 107); форманти -gda, -gdy загальноприйнятого пояснення не мають; тут вбачали відмінкові форми від godъ, пор. аналогічне лтс. tagad < *tagadi «тепер» (Mühl.—Endz. IV 122—123; Endzelin RSl 11, 35; Zubatý LF 13, 366; Schmidt KZ 32, 398; Fraenkel IF 41, 410; Meillet MSL 13, 29; Wiedemann BB 30, 220); висувались гіпотези про контамінацію *toga + *toda або *tъga + *tъda (Pedersen KZ 38, 419; Ильинский РФВ 60, 430), про вихідне *to-kъda. — Німчук ІУМ Морфологія 344—345, 364; Фасмер IV 68—69; Горяев 369; Brückner 567; Machek ESJČ 638; Holub—Kop. 381; Schuster-Sewc 1501—1502; Младенов 635; Mikl. EW 366—367. — Див. ще **той**. — Пор. **усегдá**.

Тóдíр, *Тóдóр* — див. **Теодóр**.

Тодóсій (чоловіче ім'я), *Тодóс*, *Тодóсь*, *Тодóх*, *Тодóска* (жіноче ім'я), *Тодóся*; — бр. *Тадóс*, *Тадóся*, п. Teodozjusz, Teodozja, ч. Theodosius, слц. Teodoz, болг. *Теодóси*(*й*), *Тодóс*, *Тодóси*, *Теодóсия*, *Тодóся*, м. *Теодосие*, *Теодосија*, схв. *Теодосије*, Teodozije, слн. Teodozij, Teodozija; — запозичення з латинської мови; лат. Theodosius походить від гр. Θεοδόσιος, до якого зводиться й др. *Θеодосий*, укр. *Феодóсій* (див.).

той, [*тей* Нед, *тий* Пі], *та*, [*тáя*], *то*, [*тоє* Пі], *те*, [*тéє*, *тéєчки*, *тéєньки*, *тот*, *тотá*, *тотó*, *тотé*, *то-*

тóй Нед, *тотóт* Нед], *втім* (*утім*), *затé, затúм*, [*затóго*] «скоро», *пóтім* СУМ, Куз, *потóму, притім, притóму, притóмний*, [*притомéнний*] «наявний» О, *притóмніти*; — р. *тот*, [*той*], *та, то*, бр. *той, тáя, тóе*, др. *тъ, тыи, тъи, та, тая, то, тое*, п. ten, [tyj], ta, to, ч. нл. ten, ta, to, слц. ten, tá, to, вл. tón, ta, to, болг. *той, тя, то*, м. *тој, таа, тоа*, схв. *тâј, тâ, то*, слн. tá, tá, tó, стсл. **тъ, та, то**; — псл. tъ (tъjь), ta (taja), to (toje); — споріднені з лит. tàs, tà «той, та», лтс. tas, tã «тс.», дінд. tá-, tắ- «цей», ав. ta- «тс.», гр. τόν (зн. в.), τήν (дор. τᾶν), τό, лат. is-tum, is-tam, is-tud, тох. A täm «це», гот. þata «тс.», алб. të «щоб»; ієв. *to- з вказівним значенням (< *so, *sā, *tod, відмінювання яких було спочатку суплетивним, пізніше узагальненим за рештою відмінків); на слов'янському ґрунті первісна форма *tъ ускладнювалася внаслідок редуплікації або додавання підсилюючих формантів займенникового походження -jь, -пъ. — Фасмер IV 88—89; Черных II 253—254; Горяев 373; Brückner 568; Machek ESJČ 639—640; Holub—Kop. 382; Schuster-Šewc 1515—1516; Младенов 635; Skok III 431—432; Mikl. EW 366—367; ESSJ Sl. gr. II 707—710; Trautmann 311—312; Fraenkel 1064—1065; Mühl.—Endz. IV 134; Pokorny 1086; Гамкрелидзе—Иванов 275, 384.

ток[1] «жіночий головний убір», *тóка* заст. «тс.»; — р. заст. *ток*, п. tok, ч. toka, схв. *тока* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. toque «тс.» походить від іт. tocca, первісно «шовкова тканина», давнього запозичення з германських мов (пор. нвн. Tuch «тканина, хустка»); виводиться також (Gamillscheg 854) від ісп. toc(c)a «чепець». — Фасмер IV 70; Горяев 369; Dauzat 714.

[**ток**[2]] «місце, куди завозять дерево, призначене для сплаву або на лісопильню» О; — очевидно, пов'язане з *текти́* (див.).

токáй «сорт угорського вина», *токáйське* «тс.»; — р. болг. *токáй*, бр. *токáй*, п. ч. слц. tokaj, схв. *токáја*; — запозичено з угорської мови; уг. tokaji «тс.» походить від назви міста Tokaj і гори, на схилах якої вирощуються особливі сорти винограду. — Sł. wyr. obcych 763; Holub—Lyer 484; РЧДБЕ 725.

[**токáйка**] «червона глиняна люлька, імпортована з Угорщини» О; — очевидно, пов'язане з назвою міста уг. Tokaj. — Пор. **токáй.**

[**токáн**] «мамалига», [*токáнич*] «кописткa для вимішування мамалиги» ДзАтл II, [*токáняник, токáнянич*] «тс.» тж, [*токáнити*] «перебиватися, якось животіти»; — ч. tokan «кукурудзяна каша»; — запозичення з румунської мови; рум. [tocán] «мамалига», tocánă (м'ясна страва), очевидно, пов'язані з tocá «рубати, дрібно сікти»; помилковим є виведення румунського слова від уг. tokány «страва з тушкованого м'яса» (Vrabie Romanoslavica 14, 176), яке саме є запозиченням з румунської. — Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 168; Scheludko 143; MNTESz III 933.

токáнитися — див. **точúти**[1].

тóкáр, *токарéнко, токарúха, токарíвна, токáрня, токáрство, токáрний, токáрський, токарювáти*; — див. **точúти**[2].

токáта (музична п'єса); — р. *токкáта*, бр. *такáта*, п. слц. toccata, ч. toccata, tokáta, болг. *токáта*, схв. *токата*, слн. toccáta; — запозичення з італійської мови; іт. toccata «п'єса в швидкому темпі» пов'язане з дієсловом toccare «доторкатися; грати (на клавішах)», що походить від пізньолат. *toccāre<*tuccāre «штовхати, бити» звуконаслідувального характеру. — CIC[2] 828; Kopaliński 980; Holub—Lyer 494; Klein 1623, 1633. — Пор. **туш**[1].

[**токлúк**] (бот.) «цибуля кругла, Allium rotundum» См, Нед; — неясне; можливо, пов'язане з тур. tokluk «ситість».

[**тóкмá**] «угода Г; згода, єднання; належне місце, призначення О», [*тóкмúти*] «прицінюватися, наймати Г; цінити; примішувати, класти О», [*тóкми-*

тися] «домовлятися Г; шукати місця; вертітися, крутитися О», [*токми́тель*] «посередник» Нед, [*натокми́ти*] «прилаштувати» Нед, [*притóкми́ти*] «тс.» Г, Нед, [*утокми́ти*] «тс.; втупити (очі)»; — п. [tokma] «ухвала війтів, що встановлює ціни на овець», слц. tokma «ціна (на вівці та ін.)», tokmit' «цінити»; — запозичення з румунської мови; рум. tocmí «домовлятися (у торгівлі); наймати» походить з південнослов'янських мов; пор. стсл. **тъкмити** «вирівнювати», болг. *тъкмя́* «готую», *тъ́кмо* «точно, рівно», м. *токми* «готує», схв. *тàкмен* «рівний, однаковий», які пов'язуються з псл. *tъknǫti «ткнути». — Нимчук ОЛА 1984, 298—299, 303; Vrabie Romanoslavica 14, 176; Vincenz 4; Фасмер IV 70; СДЕЛМ 428; Младенов 644; Skok III 436; Mikl. EW 368. — Пор. **ти́кати, то́кмо.**

[**токма́чка**] «шевський інструмент, яким пригладжують каблук», [*токма́чити*] «утоптувати; бити; притискати» Нед, [*притокма́чити*] «придавити» Куз; — р. [*токма́чка*] «шевський інструмент», [*токма́ч*] «довбешка, кий, товкач», [*токма́чить*] «бити, товкти»; — похідне утворення від **токмак* «довбешка» (пор. р. [*токма́к*] «тс.»), запозиченого з тюркських мов; тур. чаг. тат. tokmak «дерев'яний молоток, довбешка» є похідним від тюрк. toqi- (toqu-) «бити, стукати». — Фасмер IV 70; Mikl. TEl II 178; Mikl. EW 358; Lokotsch 163; Севортян III 253—254, 256—257; Räsänen Versuch 484—485.

то́кмо заст. «тільки, лише», [*то́кма*] «без додачі, одне на одне, так на так Г, Чаб; тим більше»; — р. *то́кмо* «тільки, лише», [*токма́*] «тс.», др. *токъмо* (*тъкъмо, тъкъма, тъкма*) «тільки», болг. *тъ́кмо* «точно, рівно; як раз; як тільки», схв. *тàкмен* «однаковий, такий самий», слн. [tekmà] «однаково, якраз», стсл. **тъкъмо (токъмо, токмо)** «тільки»; — псл. tъkъmo, пов'язане з *tъknǫti «ткнути»; зіставлялося також з лит. tinkù, tìkti «годитися, підходить», tìkt, tiktaĩ «тільки» (Mikl. EW 368). — Фасмер IV 70; Младенов 644; Mikkola Ursl. Gr. III 62. — Див. ще **ти́кати.** — Пор. **то́кма́.**

токота́ти «розмірено і часто стукати», *токоті́ти* «тс.», [*то́кот*] «биття» (про серце) Нед, [*токо́тниця*] «артерія; аорта» Нед; — р. [*то́кать*] «стукати», [*ток*] (вигук, що передає стук), [*ток-ток*] «тс.», нл. tokotaś «постійно спотикатися, хитатися»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *цо́кати, цокота́ти.* — Фасмер IV 69.

токсико́з «хворобливий стан, що виникає внаслідок дії на організм отруйних речовин», *токси́н, токси́чний, антитокси́н*; — р. *токсико́з*, бр. *таксіко́з*, п. toksykoza, ч. toxikosa, toxikóza, слц. toxikóza, вл. toksin, болг. *токсико́за*, м. *токси́н*, схв. *токси́ни* (мн.), слн. toksín; — медичний термін, утворений на базі гр. τοξικός «отруйний (для стріл)», пов'язаного з τόξον «лук і стріли», очевидно, запозиченим зі скіфської мови (пор. перс. taxš «лук, стріла»). — CIC[2] 829; Kopaliński 981; Holub—Lyer 485; Frisk II 909—910.

токсиколо́гія «наука про властивості отрут», *токсико́лог, токсикологі́чний*; — р. болг. *токсиколо́гия*, бр. *таксікало́гія*, п. toksykologia, ч. toxikologie, слц. toxikológia, м. *токсикологија*, схв. *токсиколо̀гија*, слн. toksikologíja; — науковий термін, утворений з основ лат. toxicum «отрута», що походить від гр. τοξικόν «отрута для стріл», і гр. λόγος «слово, розум, зміст». — Kopaliński 981. — Див. ще **ло́гіка, токсико́з.**

токува́ти «особливим криком підкликати самок (про глухарів, тетеревів)», *токо́вище* «місце, де токують птахи», [*токо́висько*] «тс.» Нед; — р. *токова́ть*, бр. *такава́ць*, п. tokować, ч. tokati, tokovati, слц. tokat', вл. tokać; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірніше, є звуконаслідувальним утворенням (Mikl. EW 358; Machek ESJČ 646; Holub—Kop. 387); розглядається також як похідне від р. *ток* «токовище», що пов'язується з *текти́*

(Брандт РФВ 25, 29—30; КЭСРЯ 444; Brückner 573). — Фасмер IV 70; Горяев 369; Schuster-Šewc 1512.

тол (вибухова речовина); — р. бр. *тол*, ч. tol; — результат скорочення запозиченої з англійської мови назви цієї речовини *тринітротолуóл*, що зводиться до основ лат. tri- «три-», nitrum «натр, сода» та англ. toluene «толуол». — CIC² 829; Klein 1652. — Див. ще **нітрáт, толуóл, три.**

толáй (зоол.) «заєць піщовик, Lepus tolai Pall.»; — р. *толáй*, [*толýй, тулáй*], слц. tolaj «тс.»; — запозичення зі східних мов; хак. [tolaj] «заєць», бур. tūlaj «голубуватий і сірий степовий заєць» походять від монг. tōlai, taulai «вид степового, гірського зайця». — Фасмер IV 74; Räsänen Versuch 436.

[толáнь] (бот.) «гикавка сіра, Berteroa incana (L.) DC», [*толáк* Нед, *талань* См] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, виникло з *талабáн* «Thlaspi arvense L.»; назва могла бути перенесена за схожістю дрібних білих квітів і прикореневих розеток листків.

толерáнтний «терпимий до чужих думок і вірувань», *толерувáти* «виявляти терпимість»; — р. *толерáнтный*, бр. *талерáнтны*, п. tolerancja «терпимість», ч. tolerantní, слц. tolerantný, вл. нл. tolerantny, болг. м. *толерáнтен*, схв. *толерàнтан*, слн. toleránten; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. англ. tolerant, фр. tolérant походять від лат. tolerans, -ntis «терплячий», дієприкм. від дієслова tolerāre «витримувати, зносити, терпіти», пов'язаного з tollo, tollere «піднімати, здіймати, прибирати». — CIC² 829; Kopaliński 981; Holub—Lyer 484; Gr. Fwb. 766; Dauzat 712; Klein 1624—1625; Walde—Hofm. II 688—689. — Див. ще **Анатóлій.**

[толúти] «заспокоювати, угамовувати» Нед, [*утóлитися*] «задовольнитися», [*натолúти*] «наситити» ЛексПол, *невтолéнний* (*неутолéнний*), *невтолúмий* (*неутолúмий*); — р. [*толúть*] «заспокоювати, вгамовувати», *утоля́ть* «тс.», др. *утолити* «переконати, умовити; утихомирити, заспокоїти; полегшити, вилікувати», *утолúтися* «умилосердитися», болг. *утоля́вам* «тамувати, угамовувати», схв. *тòлити* «заспокоювати, тамувати», слн. tóliti «заспокоювати, вгамовувати», стсл. **оутолити** «переконати, заспокоїти»; — псл. toliti «утишувати, заспокоювати»; — споріднене з лит. tìlti, tylù, tilaĩ «замовкнути», tylà «мовчання», лтс. tilināt «балувати (дитину)», дірл. tuilim «сплю», вірм. t'ołum «залишаю», далі, очевидно, з двн. stilli (нвн. still) «тихий»; ie. *tel-((s)tel-) «тихий». — Фасмер IV 71; Черных II 295; Горяев 370; Младенов 657; Skok III 479—480; Варбот 35; Trautmann 321; Mühl.—Endz. IV 187; Pedersen KZ 39, 371; Kluge—Mitzka 750; Pokorny 1061—1062.

толк «розум, глузд, [порядок Нед]», [*тóлок*] «тс.», [*толковни́к*] «той, хто пояснює» Нед, *толкóвий*, [*толкови́тий*] «розумний, розсудливий» Нед, [*толкýщий*] «тямущий» Нед, *толкувáти* «пояснювати», *толкувáтися* «розмовляти, радитися», *тóлком* (присл.), *безтолкóвий*; — бр. *толк*, п. [tołk] «розум, сенс, логіка», [tołkować] «пояснювати»; — запозичення з російської мови; р. *толк* «думка, судження, пояснення» відповідає укр. *товк* (див.).

[толó] «вид весняної гри» Г, Нед; — неясне.

[тóлоб] «кадіб»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. tolbă «сагайдак; ягдташ; (заст.) дорожня сумка; кошик для роздрібної торгівлі», torbă «тс.» виводяться від тур. torba «торба, мішок». — Scheludko 143; DLRM 867. — Див. ще **тóрба.**

тóлок «пристрій, знаряддя для трамбування; поршень, [товкач О]», *тóлóка* «залишене під пар поле, на якому пасуть худобу; вільна ділянка біля села, де збиралася молодь гуляти», *толокнó* «борошно з підсушеного вівса; [борошно з сухарів Нед]», [*толочúй*] «поршень» Она, [*толочни́к*] «тс.» Нед, [*толочни́ця*] «цілина; рік не орана земля» О, [*толóшний*] «залишений під то-

локу» Нед, *толокува́ти* «бути толокою, гуляти» (про землю), *толо́чи́ти* «приминати, надломлювати рослини, пошкоджувати посіви; бити; тягти, волокти; [рівняти орану землю ногами О]», [*відтолочки*] «витолочені місця» МСБГ, [*натоло́чє*] «потоптане місце» Ж, [*на́толоч*] «потоптане поле, потрава; місце, де хижак з'їв тварину; залишки після збирання коноплі», [*натоло́ча*] «невелике озеро», [*потоло́ка*] «потолочене місце в траві або хлібі», *по́толоч*, [*потоло́ччя*] «тс.», [*су́толока*] «безладний рух, штовхання»; — р. [*то́лок*] «пристрій для трамбування», [*толочить*] «витоптувати (траву, посіви)», бр. [*толо́ка*] «поле під паром», п. tłok «скупчення (людей, предметів); поршень; штемпель; толок», ч. tlak «тиск», слц. tlač «книгодрук», вл. tłok «тиск», схв. *тла̑к* «тс.», слн. tlák «тс.; бруківка»; — псл. *tolk- «товкти, тиснути», пов'язане чергування звуків з *t˙l̥k- «тс.». — Фасмер IV 72; Горяев 370; Brückner 571—572; Machek ESJČ 644; Holub—Kop. 386; Schuster-Šewc 1509; Skok III 518; Mikl. EW 348—349. — Див. ще **товкти́**. — Пор. **толóка**[1].

толóка[1] «праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку закликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування)», [*толоча́нин*] «учасник толоки» Нед, [*толоча́нка*] «учасниця толоки» Нед, [*толі́чка*] (зменш.), *толо́чний*, *толокува́ти* «працювати толокою», *толоко́ю* «спільно, гуртом (працюючи без оплати, за частування)»; — р. [*толо́ка*], бр. *талака́*, п. tłoka, болг. *тлака́*, м. схв. *тла́ка*, слн. tláka; — псл. *tolka «толока», пов'язане з *tolkti «товкти»; до семантики пор. п. tłok «скупчення (людей, предметів)»; — споріднене з лит. talkà «толока», лтс. tàlka «тс.», з іншим вокалізмом лит. telkti «скликати на толоку»; припускається також запозичення в балтійські мови зі слов'янських (Brückner 571—572). — Фасмер IV 73; Горяев 370; Mikl. EW 349; Trautmann 322; Būga RR I 488; Fraenkel 1078; Karulis II 372—373; Mühl.—Endz. IV 127—128; Meillet Études 256. — Див. ще **товкти́, то́лок.** — Пор. **кла́ка**[2].

то́лóка[2], *толокува́ти, толо́шний* — див. **то́лок.**

толокня́нка (бот.) «мучниця, Arctostaphylos uva ursi», [*толокняк*] «тс.» Mak; — р. *толокня́нка*, бр. *талакня́нка*, [*талакня́нік, талако́ннік, талачаннік*], ч. ст. tolokněnko (з рос.) «тс.»; — похідне утворення від *толокно́* «борошно з вівса, з сухарів»; назва зумовлена борошнистим характером плоду мучниці. — Лік. росл. Енц. дов. 752; Machek Jm. rostl. 177. — Див. ще **то́лок.**

толсто́вець «послідовник релігійно-етичного вчення Л.М.Толстого», *толсто́вка* «послідовниця вчення Л.М.Толстого; довга верхня чоловіча сорочка», *толсто́вство, толсто́вщина, толсто́вський*; — р. *толсто́вец*, бр. *талсто́вец*, ч. слц. tolstovec, tolstojovec, болг. *толстойст*, схв. *толстојевац*; — похідне утворення від прізвища російського письменника Л.Толстого.

[**толу́бити**] «толочити» Нед; — неясне.

толуо́л (хім.) «рідкий вуглеводень, який використовують для виготовлення вибухових речовин, лікарських препаратів та ін.»; — р. болг. *толуо́л*, бр. *талуо́л*, п. слц. toluol, ч. toluen, схв. *толуол*, слн. toluól; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Toluól, англ. фр. toluol утворено від назви колумбійського міста *Толу* (Tolú) і лат. oleum «олія». — CIC[2] 829; Sł. wyr. obcych 763; Holub—Lyer 484; РЧДБЕ 726; Gr. Fwb. 765; Klein 1625. — Див. ще **олія**[1].

толь (покрівельний матеріал), *толівни́к* «робітник, що виготовляє толь»; — р. бр. *толь*, болг. *тол*; — запозичення з французької мови; фр. tôle (<[taulo]) «листове залізо, покрівельне залізо» є діалектною формою слова table «стіл; дошка; плита». — CIC[2] 829; РЧДБЕ 726; Dauzat 749. — Див. ще **табли́ця.**

том «частина (окрема книжка) твору», *томи́ще, пото́мний*; — р. бр. болг. м. *том*, п. tom, схв. *то̏м*, слн. tóm; — запозичення з французької мови; фр. tome «том» через посередництво лат. tomus «тс.» зводиться до гр. τόμος «частина, відрізок; том», пов'язаного з дієсловом τέμνω «ділю, ріжу». — Черных II 249; Фасмер IV 75; КЭСРЯ 445; Горяев 371; Sł. wyr. obcych 763; Dauzat 713. — Див. ще **а́том.**

[**Тома́**] (чоловіче ім'я) Нед, [*Тома́с, То́ма́ш, То́мко, Тому́ньо*] тж, ст. *Тома* (1432); — бр. *Тама́ш*, болг. *Тома́, То-ма́ш*, схв. *Тома, Томаш*, слн. Tomáž; — запозичення із західнослов'янських мов; п. Tomasz, ч. Tomáš та ін. через лат. Thomas зводяться до гр. Θωμάς, від якого походить і укр. *Хома́* (*Фома́*) (див.).

томага́вк (зброя північноамериканських індіанців); — р. *томага́вк, томага́ук*, бр. *тамага́ўк*, п. tomahawk, ч. слц. tomahavk, болг. *томаха́вк*, слн. tomahávk; — запозичення з англійської мови; англ. tomahawk «томагавк» походить з алгонкінської мови. — CIC² 829; Koraliński 981; Holub—Lyer 484; Klein 1625.

томасува́ння «спосіб переробки рідкого фосфористого чавуну в сталь», [*томаси́на*] «рід мінерального добрива» О, [*томасі́вка* Куз, *комаси́на* О] «тс.», *тома́сівський*; — р. *томаси́рование*, бр. *тамасава́нне*, п. tomasyna «томасшлак, добриво зі шлаків від томасування», tomasowski, ч. tomasování, слц. thomasovanie, болг. *томаси́ране*; — технічний термін, пов'язаний з прізвищем англійського металурга С. Дж. Томаса (Sidney G. Thomas, 1850—1885). — CIC² 829; Kopaliński 981—982; Holub—Lyer 484.

тома́т «помідор; соус, паста з помідорів»; — р. *тома́т*, бр. *тама́т*, п. вл. tomata, ч. tomata, tomáta, слц. tomat, болг. *дома́т*, схв. *томат*; — запозичення з французької мови; фр. tomate походить від ісп. tomate (tomata) «тс.», яке зводиться до ацтекського мексиканського tomati, що пов'язується з коренем tomana «набрякати». — CIC² 829; Акуленко 141; Черных II 249; Фасмер IV 75; Горяев 371; Holub—Lyer 484; РЧДБЕ 266; Lokotsch 62; Kluge—Mitzka 782; Dauzat 712.

томба́к «сплав міді з цинком» СУМ, Нед, [*те́мбак*] «тс.» Нед; — р. заст. *томпа́к*, бр. *тампа́к*, [*томба́к*], п. ч. слц. tombak, болг. *томба́к*, м. *томбак*, схв. *томбак*, слн. tómbak «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tómbak, фр. англ. tombac «тс.» походять від мал. tambaga (tĕmbaga) «мідь», що зводиться до дінд. tāmrakaḥ «тс.». — Фасмер IV 76; Горяев 371; Kopaliński 982; Machek ESJČ 647; Holub—Lyer 484; Kluge—Mitzka 782; Klein 1626; Gamillscheg 852.

томбу́й «великий поплавок, що вказує місцезнаходження кинутого якоря»; — р. *томбу́й* «тс.»; — через посередництво російської мови зводиться до гол. tónneboei «бакен, буй», яке складається з основ іменників ton «бочка» кельтського походження, як і нвн. Tonne «тс.» (буй має вигляд бочки), та boei «буй». — ССРЛЯ 15, 590. — Див. ще **буй**[1].

томи́ти «доводити до втоми; виснажувати; піддавати тривалому нагріванню», *томи́льник* «робітник, який займається томлінням чавуну, сталі», [*томи́тель*] «мучитель, гнобитель» Нед, [*томи́тельство*] «гноблення, насильство» тж, *томи́льний* (тех.) «призначений для томління», *то́млений, томли́вий*, [*томлю́щий*] «стомлюючий» Нед, *то́млячий, то́мний* «млосний; [стомлений Нед]», [*томні́щий*] «більше стомлений» Нед, *вто́млювати* (*уто́млювати*), *втомля́ти* (*утомля́ти*), *вто́ма* (*уто́ма*), *вто́млений* (*уто́млений*), *вто́мливий* (*уто́мливий*), *вто́мний* (*уто́мний*), [*невтомле́ний*] «невтомний» Ж, [*невтомли́вий*] «тс.» Ж, *невто́мний*, [*перето́ма*] Куз, *перевто́ма, перевто́млений, сто́ма, сто́млений, сто́мливий*; — р. *томи́ть* «змушувати мучитися; стомлювати; парити; нагрівати», бр. *тамі́ць* «тс.», др. *томити* «мучити,

терзати, пригнічувати», болг. *томи́телен*, схв. *то̀мити* «притискати», слн. [tomljáti] «тинятися», стсл. **томити** «мучити»; — псл. tomiti «мучити»; — споріднене з дінд. tamáyati «задушує, позбавляє повітря», tā́myati «непритомніє, слабне», лат. tēmulentus «п'яний», tēmētum «хмільний напій, вино», дірл. tām «хвороба; смерть», tamaim «покоюся», нвн. dämisch, dämlich «дурнуватий, очманілий»; ie. *tom-/tem- «очманілий, приголомшений». — Фасмер IV 75—76; Черных II 249; Горяев 371; КЭСРЯ 446; Trautmann 313; Walde—Hofm. II 657; Kluge—Mitzka 120; Uhlenbeck 111; Fick I 224; Pokorny 1063.

[**то́мка**] (бот.) «пахуча трава звичайна, Anthoxanthum odoratum L. См, Куз, Mak; чаполоч південна, Hierochloë australis См, Mak»; — р. [*том(н?)ковица*] «остудник голий, Herniaria glabra», бр. [*то́мка*] «пахуча трава», ч. слц. tomka «тс.», tomkovice «чаполоч»; — запозичення з польської мови; п. tonka «пахуча трава», [tomkownica] «чаполоч» виникли внаслідок скорочення і деетимологізації з tonkobób «екзотична рослина, Dipteryx», tonkowy bób, tonkowe ziarna «тс.», що є частковою калькою н. Tonkabohne «біб тонка» (пор. також н. Tonkabaum «Dipteryx odorata»); розмелені плоди цієї рослини додавали для приємного запаху до нюхального тютюну; назву tomka (<tonka, пор. і п. tonka wonna) було перенесено на інші рослини, зокрема траву пахучу звичайну (Anthoxanthum), коріння якої теж мало приємний запах і використовувалось замість бобів тонки. — SW VII 78, 172; Machek ESJČ 647; Jm. rostl. 289.

[**томови́к**] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus» О, [*томі́вчик*] «тс.» О; — неясне.

тому́ (присл.), *по́тім*; — р. *потому́, потом*, бр. *таму́*, др. *тому* «після того», *по тому* «на тій підставі», *по томь* «після того», п. ст. temu «тому», ч. слц. вл. potom «потім», схв. *по̀том*, слн. potém «тс.»; — псл. tomu (дав. в.), po tomь (місц. в.) є відмінковими формами вказівного займенника тъ, що з часом адвербіалізувалися. — Німчук ІУМ Морфологія 351, 373; Brückner 568. — Див. ще **той.** — Пор. **того́.**

тон, *тона́льність, то́ніка, тона́льний, тоні́чний, то́нний, тонува́ти*; — р. бр. болг. м. *тон*, п. вл. ton, ч. слц. слн. tón, схв. *то̑н*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Ton, фр. ton, англ. tone походять від лат. tonus «тон, звук», що зводиться до гр. τόνος «тонація, лад; наголос; натяг, напруження», пов'язаного з дієсловом τείνω «натягаю, напружую», спорідненим з дінд. tanoti «натягає, витягає», лат. tenere «тримати, досягати», укр. *тене́то*. — CIC² 830; Фасмер IV 76; Горяев 371; Kopaliński 982; Brückner 573; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Kluge—Mitzka 782; Dauzat 713; Klein 1626—1627; Walde—Hofm. II 691; Frisk II 863—865; Boisacq 947—948. — Див. ще **тене́та.**

тонзиліт «запалення глоткових мигдаликів»; — р. *тонзилли́т*, бр. *танзілі́т*, ч. tonsilitis, tonzilitis, слц. tonzilitída, болг. *тонзили́тис*, схв. *тонзилитис*; — медичний термін (нлат. tonsillitis), утворений на базі лат. tonsillae «мигдалики (залози)», пов'язаного з tōlē «зоб на шиї», що зіставляється з лит. tę̃sti «розтягати, розширювати» або з trìnti «набрякати (від води)», trãnas «приплив», кімр. tonn «хвиля». — CIC² 830; Holub—Lyer 484; Klein 1627; Walde—Hofm. II 688.

тонзу́ра «виголене місце на маківці голови у католицьких духовних осіб»; — р. болг. схв. *тонзу́ра*, бр. *танзу́ра*, п. вл. tonsura, ч. tonsura, tonzura, слц. слн. tonzúra; — запозичення з латинської мови; лат. tonsūra «тс.» пов'язане з дієсловом tondēre «стригти, стинати, позбавляти», що зіставляється з гр. τένδω «обгризаю» або з кімр. tonn «шкіра, оболонка», свн. stuns «короткий». — CIC² 830; Kopaliński 983; Holub—Lyer 484; Walde—Hofm. II 689—690.

тонки́й, *тоне́нький, тоне́сенький, тонісінький,* [*тонісій, тонісічкий, тоні́чкий*], [*тоні́щий*] «тонший» Нед, *тон-*

кува́тий, [*тонбйкий*] «тоненький» Нед, [*тону́сенький, тону́ський*] «тс.» тж, [*то́нчий*] «тонший» Нед, *тоншéнький* Нед, *то́нший, тонина́, то́нкощі, тонкота́, то́нкість*, [*тончина́*] О, [*тони́ти*] «тоншити», [*тонкува́ти* Нед, *тончи́ти*] «тс.», *то́ншати, тоншúти*, [*по́тонкий*] «тонкуватий», [*пре́тонкий*] «дуже тонкий» Нед; — р. *то́нкий*, бр. *то́нкі*, др. *тънъкыи, тьнъкыи*, п. cienki, ч. слц. tenký, вл. ćeńki, нл. śańki, болг. *тънък*, м. *танок*, [*тонок*], схв. *та̏нак, та̏нан*, слн. tánek, tènek, стсл. **тънъкъ;** — псл. tьпъкъ (сх.-сл. тъпъкъ), первісно *tьпъ, основа на *-й*, пізніше поширена формантом -kъ; — споріднене з дінд. tanúḥ (tánukaḥ) «тонкий», ос. t'ænæg «довгий», лит. tę́vas «тонкий», двн. dunni, дангл. þуппе, нвн. dünn, англ. thin, дірл. tan(a)e, лат. tenuis, корн. tanow, кімр. teneu «тс.», гр. τανύς «довгий», ταναός (<ταναϝός) «витягнутий»; ie. *tenus від кореня *ten- «напинати, тягти», первісне значення «розтягнутий, видовжений». — Фасмер IV 76—77; КЭСРЯ 446; Черных II 250; Горяев 371; Sławski I 100; Brückner 62; Machek ESJČ 640; Holub—Кор. 383; Schuster-Šewc 134; Младенов 644; Skok III 442; Mikl. EW 350; Trautmann 319; Karulis II 403; Mühl.—Endz. IV 215—216; Walde—Hofm. II 666; Uhlenbeck 108; Kluge—Mitzka 148; Torp 178; Pokorny 1069. — Пор. **тягти́.**

то́нна (міра ваги), *тонна́ж, тонна́жність, то́нний*; — р. *то́нна*, бр. *то́на*, п. слц. вл. нл. слн. tona, ч. tuna, болг. *тон*, м. *тон, тона*, схв. *то̀на*, слн. tóna; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tonne, англ. гол. ton «тс.» походять від фр. топпе «тс.», спочатку «винна бочка», яка зводиться до гал. tŭnna «міх для вина». — CIC[2] 830; Фасмер IV 77; Черных II 250; Горяев 371; Kopaliński 982; Holub—Lyer 493; Dauzat 713.

[**тоно́жит**] «мучити» Л; — неясне.

то́нус, *тоніза́ція, тонізува́ти*; — р. бр. болг. *то́нус*, п. ч. слц. tonus, схв. *тонус*, слн. tónus; — запозичення з німецької мови; н. Tónus, як і англ. tonus, походить від лат. tonus «тон; тонус», яке зводиться до гр. τόνος «напруження». — CIC[2] 831; Цыганенко 479; Kopaliński 983; Brückner 573; Holub—Lyer 484; Gr. Fwb. 766; Klein 1628. — Див. ще **тон.**

тону́ти «потопати, грузнути», *то́нучий*, [*втона́ти*] «поринати» Ж; — р. *тону́ть*, бр. *тану́ць*, др. *тонути*, п. tonąć, ч. tonouti, слц. tonút', нл. toniś, болг. *тъ́на* «занурююсь», м. *тоне*, схв. *то̀нути* «тонути», слн. toníti, цсл. **тонѫти;** — псл. tonǫti < *topnǫti «тонути», пов'язане з topiti «топити». — Фасмер IV 77; КЭСРЯ 446; Горяев 372; Brückner 573; Machek ESJČ 647; Holub—Кор. 367; Schuster-Šewc 1516; Mikl. EW 358. — Див. ще **топи́ти[1].**

то́ня «ділянка водоймища для ловлення риби неводом; невід з рибою; [місце, де можна втопитися]», *то́невий*, [*ви́тонка*] «проруб для зимового лову риби» Я, [*ви́тонок*] «місце, звідки витягують рибу з-під льоду» Я, [*ви́тонити*] «витягнути (невід) з прорубу» Я, [*зато́нка*] «проруб для зимового лову риби» Я, [*затони́ти*] «опустити (невід) у проруб» Я, [*прито́ня*] «місце, де закидається невід» Нед, [*прито́нний*] «який знаходиться поруч з тонею» Нед; — р. бр. *то́ня*, др. *тоня* «рибна ловля; місце, де ловлять рибу», п. tonia (toń) «глибоке місце», ч. tůně (tůň) «тс.», нл. toń «невід; болото, драговина», слн. [tonja] «глибоке місце»; — псл. topь < *topnь «глибоке місце (де зосереджується риба)», ton'a < *topn'a «тс.», пов'язані з topiti «топити, занурювати»; розглядається також як пов'язане з tęgnǫti «тягти» < ie. *ten- (Zubaty St. a čl. I 2, 120; Меркулова Этимология 1975, 52—58), оскільки йдеться про натягування і витягування невода; може йтися про омонімію двох етимологічно різних слів (Schuster-Šewc 1516). — Фасмер IV 77; Горяев 372; Brückner 573; Machek ESJČ 661; Holub—Кор. 387, 396; Mikl. EW 358; Trautmann 323. — Див. ще **топи́ти[1].** — Пор. **тону́ти, тягти́.**

топ «верхній кінець щогли або стеньги (на судні)»; — р. бр. болг. *топ*, п. слц. top, схв. *топ*; — запозичення з голландської мови; гол. top «верхівка, кінчик; щогла» виводиться від ie. *dub-, *dumb-, представленого в ав. duma «хвіст». — CIC² 831; Kopaliński 983; Vries NEW 741.

топа́з «мінерал із класу силікатів; коштовний камінь»; — р. болг. *топа́з*, бр. *тапа́з*, др. *топазионъ*, п. topaz, ч. topas, topaz, слц. topás, м. *топаз*, схв. *то̀па̄з*, слн. topáz; — запозичено з грецької мови у т. ч. через посередництво французької (фр. topaze) і латинської (слат. topazus) мов; гр. τόπαζος (сгр. τοπάζιον) походить від назви острова Topazus у Червоному морі, де, як вважається, вперше знайшли цей камінь. — CIC² 831; Фасмер IV 77—78; Hüttl—Worth 14; Горяев 371; Sł. wyr. obcych 765; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; РЧДБЕ 727; Kluge—Mitzka 783; Dauzat 714.

то́пати «іти», *то́пкати* «топтати», [*топота́ти*] «бігти з тупотом» Нед, [*топоті́ти*] «тс.» Нед, *тьо́пати* «плентатися», [*тьо́пкатися*] «тинятися» Нед, [*топа́*] «стопа» Нед, [*топанча́*] «черевичок» Пр. XI діал. н., *то́піт*, [*тьо́па*] «той, хто топає» Нед, [*тьо́пко*] «той, хто тупотить» Нед, [*топ*] (виг.) «туп» Нед, [*топу́-топу́*] (виг.) «тупу-тупу», [*про́топки*] «слід ніг», [*розтопша́*] «незграбна жінка», [*ро́зтопом*] «завзято, радо, із запалом» Нед; — р. *то́пать*, бр. *то́паць*, п. [topotać się] «дрижати (від страху, тривоги)», ч. t'opati «крокувати», вл. topotać «тупати», болг. м. *то́пот* «тупіт», схв. *топо̀тати* «тупати», слн. topotáti «тс.»; — псл. top-, пов'язане чергуванням голосних з ter-; — звуконаслідувальне утворення, пор. лтс. tapa, tapu «туп-туп»; tapât «крокувати, топати», лит. tapuoti «тс.»; пор. також фін.-уг. tap «бити, штовхати», самодійське tap- «тс.» (див. Paasonen KSz 14, 69), тат. каз. кипч. taptamak «топтати», tap-tap «туп-туп». — Фасмер IV 78; Горяев 371—372; КЭСРЯ 446; Iljinskij AfSlPh 28, 457; Machek ESJČ 647; Вабот Сл. языкозн. 1988, 68—69; Mühl.—Endz. IV 130; Mikl. EW 369. — Пор. **те́пти, топта́ти, ту́па́ти.**

[**топи́рити**] «стовбурчити, наїжувати» Нед, [*топі́рити, топо́рщити*] «тс.» Нед, [*настопі́рити*] «наставити, підняти», [*одтопи́рити*] «відстовбурчити; розкуйовдити» Ж, [*одтопі́рити*] «тс.» Ж, [*розтопи́рити*] «широко розставити в сторони», [*розтопі́рити*] «тс.» Нед; — р. *топы́рить* «піднімати сторч, стовбурчити», [*пы́рить*], бр. *тапы́рыць* «тс.», ч. čeruřiti «куйовдити», вл. šerjerić se «настовбурчуватися», м. *топири се* «погрожує; стирчить перед очима; задирає ніс», слн. čeperiti se «стовбурчити пір'я; бундючитися»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *перо́, пір'я*. — Фасмер IV 81; Преобр. II 160; КЭСРЯ 447; Machek ESJČ 98.

топи́ти[1] «силою занурюючи у воду, змушувати опускатися на дно; заливати (про воду)», *то́пнути* «тс.», [*топа́ти*] «топитися» Нед, [*топ*] «трясовина» Л, [*тапі́ло*] «тс.» Л, [*топе́лець*] «утопленик; водяник», [*топелиця*] «русалка» Пі, [*то́пель*] «глибоке місце» Нед, [*топе́льник*] «утопленик О», [*топе́ць*] «тс. О; водяник Нед», [*топи́лище*] «глибоке місце» Нед, [*топи́ло*] «озеро Ч; місце, де збирається весняна вода і де вона застоюється», [*топина́*] «драговина» Ч, [*топі́ль*] «вир», *топля́к* «дерево, що затонуло», [*то́пляник*] «вир Ник; утопленик», [*ту́пко*] «негрузько» Л, *допото́пний, затопля́ти, зато́плюваність, підтопля́ти, пото́п*, [*пото́па*] «потоп», *потопа́ючий, потопе́льник*, [*пото́пленик*] «утопленик», [*потопляник*] «тс.», [*стопі́ло*] «стояча болотна вода» Л, *уто́плена, уто́плений, уто́пленик, уто́плий*; — р. *топи́ть*, бр. *тапі́ць*, др. *топити* «потопляти», п. вл. topić, ч. topiti «занурювати у воду», слц. topit', нл. topiś, болг. *топя́*, м. *топи* «тс.», схв. *то̀пити* «затопляти», слн. topíti «занурювати»; — псл. topiti «топити», що є фактитивом до *topnǫti «тонути»; — дальші зв'язки кореня

top- не зовсім ясні; припускається спорідненість із top- «нагрівати» — через торь «болото» і його значення «місце, де розтанув сніг чи лід» (Фасмер IV 78—79) або через розвиток семантики «нагрівати — плавити, розтоплювати — затоплювати — топити» (Shuster-Šewc 1504); зіставлялося також з ter- «бити», що чергується з top-, пор. п. terać «бити» (Brückner 573; Младенов 636; 644), з гр. θάπτω «хороню», τάφος «могила» (Горяев 372), вірм. t'at'avem «занурюю, вмочаю» (Hübschmann Arm. 448; Machek ESJČ 647), лит. tàpti «ставати» (Zubatý St. a čl. I 231—232; Stang NTS 16, 1952, 259 і далі). — КЭСРЯ 446; Цыганенко 429; Holub—Kop. 387; Mikl. EW 358. — Пор. **тону́ти.**

топи́ти[2] «підтримувати вогонь; розплавляти», [*топні́ти*] «плавити» Нед, [*топа́*] «опалювачка» Нед, *топи́льник* «опалювач; плавильник», *топи́льник* «тс.», [*топі́нка*] «топлення печі», *то́пка*, [*топлени́на*] «розтоплені речовини», *то́пливо* «паливо», [*то́пля*] «топлення (молока)», [*то́пниця*] «чугуноплавильний завод» Нед, *топки́й* «який легко топиться», [*топле́нистий, топни́стий*] «тс.» Куз, *топле́ний, ви́топ, ви́топка, ви́топки, відто́пки*, [*нето́па*] «лінива жінка», [*ото́пка*] «опалювання», *перето́пка*, [*ро́зтоп*] «топлення» Нед, [*ро́зтопка*] «тс.», [*розто́па*] «емаль», [*розто́пник*] «емалювальник» тж, *розто́плений, розто́плювальний*, [*стопні́ти*] «стопитися» Нед, [*стоп*] «плавлення; сплав» Куз, [*стопли́вий*] «який легко топиться» Куз; — р. *топи́ть*, бр. *тапі́ць*, п. topić «розтоплювати, плавити», ч. topiti «опалювати, нагрівати, [розтоплювати, плавити]», слц. topit' «розтоплювати, плавити», нл. topiś «опалювати, нагрівати», болг. *топя́* «розтоплювати, плавити», м. *топи*, схв. *то̀пити* «тс.», слн. topíti «нагрівати; плавити»; — псл. topiti «нагрівати, опалювати; плавити», пов'язане чергуванням голосних з terlъ «теплий»; — споріднене з дінд. tápati (tápyati) «нагріває(ться), горить», tāpáyati «спалює», ав. tāpayeiti «тс.», лтс. patape «бурулька; краплі, капіж»; ie. *ter- «бути теплим». — Фасмер IV 78; КЭСРЯ 446; Цыганенко 429—430; Brückner 62; Machek ESJČ 647; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Schuster-Šewc 1504—1505; Младенов 636; Mikl. EW 352; Trautmann 319; Mühl.—Endz. III 118; Pokorny 1069—1070. — Див. ще **те́плий.**

топіна́мбур (бот.) «земляна груша, Helianthus tuberosus»; — р. *топинамбу́р*, бр. *тапінамбу́р*, п. ч. слц. вл. topinambur, слн. topinambúr; — запозичення з французької мови; фр. topinambour «тс.» утворене від порт. topinambo, що передає назву індіанського племені в Південній Америці. — CIC[2] 831; ССРЛЯ 15, 634; Sł. wyr. obcych 765; Holub—Lyer 484; Machek Jm. rostl. 244; Dauzat 714; Gamillscheg 854.

то́пір (іст.) «сокира з довгим держаком, що використовувалась як зброя СУМ, Нед; [сокира Г; тесло О]», *топіре́ць* «зменш. до *то́пір*; [сокирка на довгому держаку, звичайно прикрашена]», *топі́рчик, топоре́ць* «тс.», [*топірни́к*] «воїн, озброєний сокирою» Нед, [*топірня́*] «частина плуга; дошка, на якій вішають сокиру», [*топо́р*] «сокира» Нед, *топори́ще* «держак сокири», *топори́сько* «тс.», [*топоря́*] «сокирка» О, [*топоря́тко*] «тс.» О, [*затопори́ти*] «ударити» Я; — р. болг. *топо́р*, бр. *тапо́р*, др. *топоръ* «сокира», п. topór, ч. слц. нл. topor, вл. toporo, слн. tôpor (заст.) «топорисько»; — псл. toporъ «сокира»; — загальноприйнятої етимології не має; припускалася можливість зв'язку з *мі́пати, тя́ти* (Фасмер IV 79; Черных II 250—251; Ильинский ИОРЯС 31, 352; КЭСРЯ 446; Rudnicki Prasł. II 64, 107; Младенов 636; RÉS 4, 194; Slavia 10, 248; Matzenauer 84), з *тепоти, то́пати, топта́ти* (Schuster-Šewc 1518—1519); розглядалося також як давнє запозичення з іранських мов, пор. дперс. *tapara- «топір», перс. teber, белуджійське tapar (звідки запо-

зичено вірм. tapar «тс.»), курд. tefer (Макарушка 13; Трубачев Рем. терминол. 152; Зализняк ВСЯ VI 40; Brückner 573; Machek ESJČ 647; Holub—Кор. 387; Мартынов Язык 55; Hübschmann Arm. 252; Lidén Tochar. St. 19; Meillet RSl 2, 67; 6, 173), причому висловлювалась думка про посередництво тюркських мов (див. також Горяев 372; Mikl. EW 359; TEl I 239, II 167; Lokotsch 155; РЧДБЕ 865); із східнослов'янських мов запозичено фін. tappara (Mikkola Berühr. 170), діслі. tapargøx «бойова сокира» (Holthausen Awn. Wb. 300), звідки дангл. tæppergæx «топірчик» (Holthausen AeWb. 343).

топіре́ць (орн.) «Lunda Pall. (північний морський птах)»; — п. toporek «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *топо́рик, топоро́к* «тс.» пов'язане з *топо́р* «сокира»; назва зумовлена схожістю міцного і сильно стиснутого з боків дзьоба цього птаха з сокирою. — Птицы СССР 330; БСЭ 26, 92. — Див. ще **то́пір.**

[**топі́ро**] «тепер» Нед, [*тупі́р*] «тепер, зараз» Л, [*топі́рики, тупи́рики*] «тс.» Корз; — р. [*топе́ре, топе́рво*], бр. [*топі́ро, топы́ро, тупі́ро*], п. dopiero «тільки (ще)», болг. *допъ́рва* «тепер»; — результат видозміни давнішого **топерво* «тс.» (др. **то пьрво* < псл. **to pʰrvo* «то вперше»). — Фасмер IV 43—44; Sławski I 156; Brückner 94. — Див. ще **тепе́р.** — Пор. **допі́ру.**

[**топі́рчики**] (бот.) «братки, Viola tricolor L.», [*топірник*] «в'язіль барвистий, Coronilla varia L.» Mak, См, [*топо́рник*] «тс.» Нед, См; — р. [*топо́рник*] «тс.», бр. [*тапаркі*] «сокирки, Consolida regalis»; — похідне утворення від *топі́р*; назви зумовлені подібністю форми квітів цих рослин до топірця. — Див. ще **то́пір.**

[**то́пка**] «невелика посудина для натоптування в неї солі», [*то́пка солі*] (заст.) «грудка пресованої солі у формі ковпака вагою 1 кг» О, [*товпу́га*] «посудина для солі» ВеНЗн; — п. [topka] (< *tołpka) «виварена сіль у формі горщика», ст. sól tołpia(s)ta «сіль, формована в посудинах» (з укр.); — форми, етимологічно пов'язані з *товпа́* «натовп», [*то́впити*] «натискати, натоптувати, набивати»; випадіння **в** (< l) могло бути зумовлене зближенням з *топи́ти* «розтоплювати; нагріваючи, плавити», оскільки сіль виварювали, пор. значення п. [topka], а також р. [*топни́к*] «горщик, у якому топлять молоко; великий глечик; глиняний горщик, у якому топлять сметану», [*топни́ца*] «великий горщик, у якому перетоплюють масло», [*топни́чка*] «посудинка для топлення масла, сала, воску», [*топле́нка*] «посуд для топлення масла»; малоймовірне запозичення з тюркських мов (пор. тур. top «куля; круглий предмет», topak «круглий», звідки болг. *то́пка* «круглий предмет; м'яч», [*топ*] «тс.», м. *топка* «куля; круглий предмет; м'яч»). — Brückner 572; Mikl. EW 359. — Див. ще **товпа́.**

[**то́пник** (*білий*)] (бот.) «королиця звичайна, Leucanthemum vulgare; хризантема лучна (Chrysanthemum leucanthemum)» Нед, Mak, [*топняк*] «хара, Chara Vaill.» Mak; — р. [*топня́к*] «хара»; — похідне утворення від *топи́ти* «занурювати»; назва зумовлена тим, що королиця росте по лугах, а хара є водяною рослиною. — БСЭ 29, 554; Даль IV 405. — Див. ще **топи́ти**[1].

топогра́фія «розділ геодезії, що вивчає земну поверхню», *топо́граф, топографі́чний*; — р. болг. *топогра́фия*, бр. *тапагра́фія*, п. слц. topografia, ч. topografie, вл. topografija, м. *топографија*, схв. *топографи́ја*, слн. topografíja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Topographie, фр. topographie, англ. topography утворено з основ гр. τόπος «місце», що не має загальноприйнятої етимології, і γράφω «пишу». — CIC[2] 831; Горяев 372; Kopaliński 764. — Див. ще **графа́.** — Пор. **ізото́п.**

топо́ля (бот.) «Populus L.», *тополи́на*, [*топо́ль*] «тополя» Нед, *топо́лька* «стовбур або стебло якої-небудь росли-

ни», [*топі́лька*] (бот.) «піщанка, Arenaria serpyllifolia» Нед, [*тополя́к*] (ент.) «скрипун осиковий (с. тополиний), Saperda carcharias» Нед, *топо́льник* «зарості тополі», *тополи́ний*, [*натополя́к*] (ент.) «листоїд тополиний, Chrysomela populi L.» Ж; — р. *то́поль*, бр. *то́паль, тапо́ля*, др. *тополь*, п. topola, ч. topol, слц. topoľ, вл. нл. topoł, болг. *топо́ла*, м. *топола*, схв. *топо̀ла*, слн. tôpol; — псл. topolь, topolʼa «тополя»; — вважається давнім запозиченням з латинської мови (Niedermann IF 26, 59, проти Фасмер IV 79); походження лат. populus не зовсім ясне; припускається його індоєвропейська давність і зв'язок з гр. πτελέα «в'яз», ie. *po-pol- (Walde—Hofm. II 340); реконструюється й ie. *papp-, що розглядається як запозичення з неіндоєвропейських субстратних мов, але не виключений зв'язок з індоєвропейськими назвами тополиного пуху — гр. πάππος «пухнаста сім'янка», лат. pappus «тс.» (Machek ESJČ 433, 647); була також спроба зіставити на слов'янському ґрунті назву дерева з коренем *tep-/top- «топати» з розвитком семантики «бити, топати, товкти, трамбувати» — «тверднути» — «височити» — «рослина» (Schuster-Šewc 1517—1518); висловлювалась думка про зв'язок з ie. *pel- «сірий» — за кольором кори (Черных II 250; Pokorny 804); в разі запозичення з латинської мови фонетичні зміни в корені пояснюються дисиміляцією p — p > t — p. — Волошина Мовозн. 1976/3, 67—69; Горяев 372; КЭСРЯ 446; Brückner 573; Holub—Lyer 484; Holub—Kop. 387; Младенов 636; Skok III 483; Mikl. EW 358.

топо́нім «власна географічна назва», *топоні́міка, топоні́мія, топомáстика, топоні́міст, топоні́мійний, топоні́мічний*; — р. *топóним*, бр. *тапóнім*, п. toponim, ч. слц. toponymum, вл. toponomastika, болг. м. *топони́м*, схв. *топо̀ним*, слн. toponím; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Toponym, фр. toponyme, англ. toponym утворено з основ гр. τόπος «місце, місцевість», яке не має загальноприйнятої етимології, і ὄνυμα (ὄνομα) «ім'я», спорідненого з лат. nomen, вірм. anum, псл. *jьmę (< *ьnmen) «тс.». — CIC² 831; Kopaliński 983—984; Holub—Lyer 485; Vujaklija 959; Klein 1629; Frisk II 911. — Див. ще **ім'я́**. — Пор. **анонім, омонім, ономáстика, синонім.**

топоні́міка — див. **топо́нім.**

то́псель «косе, трикутної форми вітрило, яке піднімають над іншим вітрилом»; — р. бр. *то́псель*, п. topsel, болг. *то́псел* «тс.»; — запозичення з голландської мови; гол. tópzeil «тс.» є складним словом, утвореним з іменників top «верхівка, кінчик; щогла» і zeil «вітрило», спорідненого з н. Segel, дат. seil «тс.». — CIC² 832; Kopaliński 984; РЧДБЕ 865; Kluge—Mitzka 697. — Див. ще **топ.**

топта́ти, [*топцюва́ти*] «часто топтати», [*топчи́тися*] «топтатися, метушитися», [*то́пля*] «сак» Ник, [*топчу́ха*] «тс.» тж, *топтани́на*, [*топту́ха*] «картопляне пюре Л; сак Ник», *топчáк* (заст.) «млин з кінним приводом», *тупчáк* «тс.», *топчíй* «тс.; той, хто топче», [*топчи́ло*] «чан, у якому топчуть виноград», [*топтува́тий*] «натоптаний», [*на́топтень*] «лід із злежаного снігу», *натóптаний, натóптуватий, настоптáти* «наступити», *підтоптáтися, підтóптаний, пóтоптом*; — р. *топтáть* «топтати», бр. *таптáць*, др. *тъпътати*, п. deptać, ч. deptati, слц. deptať, вл. teptać, нл. teptaś, болг. *тъптя́, тъ́пча*, слн. teptáti, стсл. **тъпътати** «тс.»; — псл. tъrtati «топтати», пов'язане чергуванням голосних з tupati «тупати», звуконаслідувальне утворення, паралельне до topati «тупати, топати»; — може бути зіставлене з дінд. tupáti (tópati, túmpati, tumpáti) «ранить», гр. τύπτω «б'ю, рубаю», лтс. staũpe «сліди кінських копит». — Фасмер IV 80; Brückner 87; Machek ESJČ 115; Младенов 644—645; Iljinskij AfSlPh 28, 457; Frisk II 945—946. — Пор. **то́пати, ту́пáти.**

[**топу́з**] «великий мідний ніж — один з військових клейнодів задунайських козаків»; — болг. *топу́з* «гиря, важок; (іст.) булава», м. *топуз* «булава», схв. *то̀пуз* «тс.»; — запозичення з турецької мови, тур. крим.-тат. topuz «булава, жезл; куля», як і чаг. topazi «залізна куля», є похідним від тюрк. top «кругла річ, м'яч, куля»; значення «ніж» розвинулось на грунті української мови. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 840; Räsänen Versuch 489.

топча́н — див. **тапча́н.**

тор «колія», [*тора́*] «клепка» Нед, [*то́рник*] (бондарський інструмент), [*торня́к*] «тс.» тж, *тори́ти* «прокладати (шлях)», *торува́ти* «тс.», *торо́ваний, вто́ри* «пази на краю бочки, в які вставляють дно», *уто́ри* «тс.», *зато́р*, [*зато́рич*] «прилад для вирізування уторів» Л, *утірник, уто́рник* «тс.»; — р. [*тор*] «вторована дорога», бр. *тор* «колія», п. tor «тс.», ч. [tor] «вторована дорога», болг. *тор* «добриво, гній», схв. *то̑р* «загін для худоби», [*то̑р*] «слід; огорожа», слн. tòr «тертя»; — псл. torъ «тертя; [торований шлях]», пов'язане чергуванням голосних з *terti «терти»; — зіставляється з лтс. nuotars «лука, поросла кущами», гр. **τορός** «пронизливий, різкий; стрімкий», дінд. tārāḥ «пронизливий», tárah «тс.». — Фасмер IV 81; Ляпунов РФВ 76, 259; Цыганенко 430; Brückner 574; Machek ESJČ 648; Mikl. EW 352—353; Коломиец Этимология 1984, 96; Варбот 108; Trautmann 324; Mühl.—Endz. II 872; Rozwadowski JP 1, 112.

То́ра «П'ятикнижжя Мойсея (перша частина Біблії); пергаментний сувій з цим текстом»; — р. бр. *То́ра*, п. Tora, ч. tóra, thora, слц. слн. tóra, болг. *тора́*, схв. *тора*; — слово гебрайського походження; гебр. Tōrā́h «вчення, закон» є похідним від дієслова ħōrā́h «він показав, навчив». — СІС² 832; Kopaliński 984; Holub—Lyer 485; РЧДБЕ 865; Klein 1629.

[**то́равий**] «паршивий», [*то́равець*] «паршивець»; — неясне.

[**тора́нити**] (у виразі [*т. брехні*] «розпускати брехні») Нед; — неясне; можливо, результат контамінації слів *торо́чити* і [*тараба́нити*] «теревенити».

то́рба, [*торба́ка*] (збільшувальне), [*торба́нь*] «жебрак» Па, *торба́р*, [*торбе́й*], *торбе́шник*, [*торбі́й* Она, *турбі́й* Корз] «тс.», *торбе́га, торбе́шка*, [*торб'є́*] «торбинка» О, [*торби́*] «торбинка для годівлі коней» О, *торби́на, торби́нка*, [*торбинка́р*] «кишеньковий злодій» Куз, [*то́рби́ня*] «торбинка» О, [*торбу́н*] «кенгуру» Куз, [*турб'я́га*] «торбега» Корз, *торбинкува́тий, торбинува́тий*, [*торби́нчатий*] «сумчатий» Куз; — р. бр. м. схв. *то́рба*, п. ч. слц. torba, болг. *торба́*, слн. tórba; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. torba «мішок», аз. тат. туркм. *торба*, тур. [tobra] «тс.» споріднені з крим.-тат. ног. *дорба* «торбина», кирг. *торбо* «торбина для зерна»; недостатньо обгрунтоване зіставлення (Brückner 574) з п. terbuch «живіт», telbuch «тс.». — Макарушка 14; Москаленко УІЛ 31; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 170; Фасмер IV 81; КЭСРЯ 447; Огиенко 31; Шипова 326; Дмитриев 547; Machek ESJČ 648; Holub—Lyer 485; Mikl. EW 359; TEl 2, 178; Lokotsch 163; Räsänen Versuch 490.

то́рба́н (муз.) «музичний інструмент, близький будовою до бандури; вид народного танцю», [*тарбан*] (музичний інструмент) Бі, [*теорба́н* Нед, *торбант* Шейк] «тс.», *торбаніст*, [*торбани́ста*] «торбаніст», [*торбани́стий*] «тс.»; — р. болг. *торба́н*, бр. *тарба́н*, п. torban, teorban, ч. teorba, theorba, слц. заст. torban; — через посередництво польської мови запозичено з італійської; іт. tiorba «лютня» (інструмент винайдено в XVI ст. у Флоренції) є словом невідомого походження. — Фасмер—Трубачев IV 82; Kopaliński 969; Brückner 568; РЧДБЕ 865.

[**торба́ч**] (зоол.) «сумчаста тварина» Нед; — запозичення з польської мови; п. torbacz «сумчатка, Marsupialis» (torbacze «сумчасті, Marsupialia») утворено

від torba «торба», що відповідає укр. *то́рба*; пор. [*торбу́н*] «кенгуру», м. *торбари* «сумчасті», схв. *торба́ри* «тс.». — Див. ще **то́рба.**

торбу́к «хватка, різновид рибальської сітки», [*турбу́к, тербук*] «тс.»; — болг. [*тръбу́х*] «тс.»; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з *то́рба* або з [*трибу́х*] «тельбух».

торг «торгівля; ринок; базар; аукціон; торговельна організація», [*торга́ч*] «торгаш» Куз, *торга́ш, торга́шество, торгіве́ць, торгівля*, [*торгівник*] «торговець» Куз, *торгове́льник, торго́вець*, [*торгови́зна*] «товар у торгівлі» Нед, *торгови́ця* «торгівля; базар; ринкова площа», *торго́вище, торго́вка*, [*торговни́к*] «торговець» Нед, [*торго́вщик*] «торговець» Куз, *то́ржище, торжни́к* «покупець», *торжо́к* «торг», *торга́шеський*, [*торгове́*] «плата за місце на ринку» Куз, *торгове́льний, торго́вий*, [*торговни́чий*] «торговельний» Нед, *торгува́ти(ся), торжи́ти(ся), безто́ржя, ви́торг, недови́торг, перето́рг* СУМ, Куз, *перето́ржка, перови́торг*, [*підто́ржя*] «торгівля напередодні базарного дня», [*пото́ржка*] «торгівля» Г, Нед, [*розто́ржя*] «закінчення базару»; — р. бр. *торг*, др. *търг, торгъ*, п. targ, ч. слц. trh, вл. torh, болг. *търг*, м. *тргува* «торгує», схв. *тр̏г*, слн. tŕg, стсл. **тръгъ;** — псл. *t^{b}r̥gъ «базар, торгівля»; — очевидно, споріднене з алб. tregë «ринок» (Meyer IF I 324—325); далі походження слова неясне (лит. tur̃gus «ринок», лтс. tìrgus «тс.» виводяться від др. *търгъ* —Fraenkel 1143); була спроба пов'язати з псл. *t^{b}r̥gati «торгати» і сполученням *торгати полотно*, оскільки останнє було важливим предметом торгівлі (Holub—Кор. 389—390); припускалося запозичення з тюркських мов; тюрк. монг. torga, torgu «шовк» (Ramstedt Neuphilol. Mitt. 50, 99—100), дтюрк. turku, turgu «стоянка» (Räsänen, тж, 52, 193—194); першоджерело вбачалося також в ассиро-вавилонському tamgary «купець» (Holub—Кор. тж; Skok III 499; Черных II 251); пов'язувалося також (Ондруш Этимология 1984, 178—179) з псл. *toržiti «шукати», *stergti «стерегти». — Коваль 101; Горяев 372; КЭСРЯ 447; Brückner 565—566; Machek ESJČ 534—535; Holub—Lyer 488; Mikl. EW 359.

то́рга́ти «смикати, шарпати; [мучити] Бі», *торгону́ти*, [*тори́гати*] «торгати», [*ту́ргати*] «хитати, трясти» Ме, [*турготі́ти*] «трясти, шарпати» Нед, *торг* «смик, шарп», [*розто́рга́ти*] «розсмикати, розірвати» Куз, [*розтергну́ти*] «розтягти» О; — р. [*торга́ть*] «рвати, смикати, скубти», *расторга́ть* «розривати», бр. *то́ргаць* «шарпати», др. *търгати* «битися, тремтіти», п. targać «шарпати, смикати», ч. trhati, слц. trhat' «тс.», вл. torhać «рвати, смикати», нл. tergaś «тс.», болг. *тъ́ргам* «смикати», *тръ́гвам* «іти, рушати; починати», м. *трга* «смикати, тягнути; рушати», схв. *тр̏гати* «рвати, смикати», слн. tŕgati «тс.», стсл. **истръгати** «розривати»; — псл. *t^{b}r̥gati «рвати, смикати», пов'язане чергуванням звуків з *t^{b}r̥g- і, можливо, з *d^{b}r̥g- «тс.»; — далі зіставляється з дінд. tṛṇédhi «роздроблений, розбитий», tṛḍháḥ «тс.»; з лат. tergēre «терти, розтирати», гр. **τρώγω** «гризти, їсти», тох. A, B trásk «жувати, гризти» (Schuster-Šewc 1519), з лит. trū́kti «розриватися, тріскатися» (Skok III 499—500). — Фасмер IV 83; Потебня РФВ 1, 259; Brückner 566; Machek ESJČ 651; Holub—Lyer 488; Holub—Кор. 390; Mikl. EW 354; Uhlenbeck 115. — Пор. **терза́ти.**

торготі́ти «торохтіти, торохкати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*торкота́ти*] «тс.», [*торототі́ти*] «рівномірно стукати».

торгпре́д «торговий представник», *торгпре́дство*; — калька р. *торгпре́д*, що є складноскороченим словом, утвореним із словосполучення *торго́вый представи́тель* «тс.»; пор. слц. torgpred (з р.). — Див. ще **торг, ста́вити.**

торгу́н — див. **тургу́н.**

тореадо́р, *торе́ро*; — р. болг. *тореадо́р*, бр. *тарэадо́р*, п. ч. слц. torea-

dor, вл. torero, м. *тореа́дор*, схв. *тореадор*, слн. toreadór; — запозичення з іспанської мови; ісп. toreador (torero) «учасник кориди» пов'язане з torear «боротися з биком», похідним від toro «бик», яке походить від лат. taurus, спорідненого з гр. ταῦρος «тс.», псл. turъ «тур». — СІС[2] 832; Kopaliński 984; Holub—Lyer 485; РЧДБЕ 865. — Див. ще **тур**[1].

торе́ць «поперечна грань предмета», [*сто́рець*] «тс.» Куз, *торці́вка* «торцювальний верстат; торцевий брук; [дошка, прибита до торців лат НикБЛ]», *торцюва́льник, торцюва́льний, торцьо́ваний, торцюва́ти*, [*стурцува́ти*] «обковувати торець стрижня» Корз; — р. *торе́ц, торц*, бр. *тарэ́ц*; — запозичення з італійської мови; іт. torso «торс, тулуб (як частина статуї)» на слов'янському грунті зазнало впливу суфіксальних утворень на *-ец-*; припускався також зв'язок з *terti «терти» (Mikl. EW 353). — Фасмер IV 88; КЭСРЯ 447; Горяев 373. — Див. ще **торс.**

торжество́, *торже́ство́нний* УРС, Нед, *торжеству́ючий, торжествува́ти*; — р. *торжество́*, др. *тържьство* «торг; свято, урочистості», болг. *тържество́*, м. *тржество*; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **тръжьство** «свято, урочистості» утворено від **тръгъ** «ринок» як калька гр. πανήγυρις «святкові збори», пов'язаного з ἀγορά «ринок». — Фасмер IV 83; Черных II 251; Горяев 372; КЭСРЯ 337; Цыганенко 430; Желтов ФЗ 1876/1, 11; Младенов 645. — Див. ще **торг.**

[**то́рзати**] «трясти, штовхати, смикати»; — бр. [*ту́рзаць*] «торгати, шарпати», [*тырзаць*] «тс.», др. *тързати* «смикати, рвати», п. tarzać «валяти; викачувати (тісто)», болг. [*тръзам*] «тягти, смикати», схв. *тр̏зати* «рвати, смикати», слн. tŕzati «тс.»; — псл. *t'ьrgati «трясти, рвати»; — очевидно, результат контамінації форм *t'ьrgati «торгати» і *t'ьrzati «терзати». — Mikl. EW 354. — Див. ще **терза́ти, то́рга́ти.** — Пор. **то́рсати.**

[**тори́ця**] (бот.) «шпергель, Spergula L.»; — р. *тори́ца, тори́чка* «тс.», ч. tořice «ториліс, Torilis Adans.», слц. toŕica «тс.», болг. [*то́рица*] «підмаренник, Galium; маренка, Asperula; шерардія, Sherardia»; — неясне. — Machek ESJC 648.

то́рі «англійська консервативна партія; член цієї партії», *тори́зм* «ідеологія та політика торі»; — р. болг. *то́ри*, бр. *то́ры*, п. torys «член партії торі», ч. слц. вл. tory, схв. *тори*, слн. tóri, tóry; — запозичення з англійської мови; англ. tory пов'язане з ірл. tōraidhe «переслідувач; розбійник», що походить від середньоірл. tōir «переслідування, погоня» (в XVII ст. слово tory позначало позбавленого землі ірландця, який жив з розбою). — СІС[2] 832; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; РЧДБЕ 866; Klein 1632.

то́рій (хімічний елемент, радіоактивний метал), *тори́т* «силікат торію», *то́ристий, то́рієвий*; — р. болг. *то́рий*, бр. *то́рый*, п. tor, ч. torium, thorium, слц. tórium, схв. *торијум*, слн. tórij; — інтернаціональний науковий термін; у латинізованій формі Thorium утворено Й.Я.Берцеліусом (1815, 1828) від імені бога-громовержця Тора (Thor) у давньоскандинавській міфології. — СІС[2] 832; Волков 57; Фигуровский 128; Kopaliński 984; Holub—Lyer 482; РЧДБЕ 866; Klein 1609.

торі́к «минулого року», [*торок*] «тс.» Пі, [*торішняк*] «такий, що народився в минулому році», [*торі́чний*] Нед, *торі́шній, вторі́к, позато́рі́к* СУМ, Куз, *позато́рі́шній, уторі́к*; — складне слово, що виникло із словосполучення *то(й) рік*. — Див. ще **рік, той.** — Пор. **ти́ждень, тогі́д.**

то́рка́ти СУМ, Нед, *то́ркну́ти(ся)* тж, *торкону́тися*, [*тиркну́ти*] «торкнути» ВеЛ, [*то́ркало*] «жердина, до якої прив'язується виноградний кущ» Нед, *то́ркнутий, торк*, [*дотирка́ти*] «доторкати» Ж, [*дотиркну́тися*] Ж, *до́торк, недото́рка, недоторка́льний* «недоторканний» Куз, *недото́рканий,*

недоторка́нний, недото́ркливий, [*недоти́ркливий*] «недоторкливий», [*прито́ркувати*] «поговорювати; натякати» О, *при́торк*; — р. *то́ркать* «торгати; торкати», бр. *таркáць* «штовхати, смикати, тикати», *то́ркаць* «тс.», п. [*torknąć*] «штовхнути, вдарити», ч. trkati «штовхати, бити (зокрема, рогами)», слц. strkat' «штовхати», вл. storkać, нл. starkaś «тс.», слн. tŕkati «стукати, штовхати»; — псл. *t^{b}r̥kati «штовхати, ударяти»; — не зовсім ясне, очевидно, звуконаслідувальне, паралельне до лит. tùrkterėti «штовхнути». — Фасмер IV 83; Потебня РФВ 1880/3, 196; Machek ESJČ 651; Куркина Этимология 1974, 46—47; Būga RR I 490.

то́рки «тюркські племена, які кочували у південноруських степах у X—XIII ст.», *торк*; — р. *то́рки*, бр. *то́ркі*, др. *търци*; — давнє запозичення з тюркських мов; дтюрк. türk «тюрк», первісне значення «сила, влада». — Коваль 29; Фасмер IV 83; Попов Назв. нар. 123—124; Соболевский РФВ 64, 173. — Пор. **ту́рки.**

торкота́ти «торохтіти», *торкоті́ти* «тс.», [*торконі́ти*] «теркотати» (про крик жовни) ВеНЗн, [*торкітли́вий*] «балакливий» Нед, [*торкотли́вий*] «тс.» Нед, [*прито́ркувати*] «поговорювати; натякати» О; — р. *то́ркать* «стукати», бр. [*таркатáць*] «теркотати», п. tarkotać «стукотіти» (про стукіт мотора, поїзда), ч. trkat «стукотіти», слц. trkotat' «базікати», болг. *тра́кам* «стукати, цокати, клацати», м. *трака* «стукати, клацати; торохтіти», слн. tŕkati «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *теркота́ти, торготі́ти, торохті́ти, торо́чити.*

торкре́т (тех.) «апарат для подавання цементного розчину на якусь поверхню сильним струменем стисненого повітря», *торкре́тник* «фахівець з торкретування», *торкретува́ння, торкретува́ти* «наносити на якусь поверхню шар цементного розчину»; — р. болг. *торкре́т*, бр. *таркрэ́т*, ч. torkretovati, слц. torkrét; — запозичення з німецької мови; н. Torkrét, очевидно, утворено як складноскорочене слово із складів двох латинських слів: (tec)tor(ium) «штукатурка», пов'язаного з tego «покриваю», і (con)cret(us) «густий, ущільнений». — CIC^{2} 832; УРЕ 11, 309; РЧДБЕ 866. — Див. ще **конкре́тний, тектóра.**

[торла́ш] «великі крижини, які несе вода ВеУг; купа талого льоду, колод і под., що спливають весною на річках О», [*турла́ш*] «льодохід» Нед, ВеУг, [*турна́ш*] «великі крижини» Г, Нед; — запозичення з угорської мови; уг. torlasz «завал; загородження» пов'язане з torlodni «нагромаджуватися». — О II 296; Лизанец 628; MNTESz III 944.

[торме́гати] «тягати, смикати; трясти» Нед; — афективне утворення, пов'язане з [*тормо́си́ти*] «тс.» (див.).

[то́рмоз] «гальмо»; — бр. *то́рмаз*, болг. *тормо́з*, м. *тормоз*; — запозичення з російської мови; р. *то́рмоз* загальноприйнятого пояснення не має; виводилось як запозичення від гр. τόρμος «отвір (в якому стирчить кілочок, гвіздок)» (Фасмер IV 84; ГСЭ 203; Горяев 372; КЭСРЯ 447; Цыганенко 430—431; Matzenauer 414; Mikl. EW 359); висловлювалась думка про спорідненість із цим словом (Черных II 251—252); розглядалося також як запозичення з тюркських мов — тюрк. turmaz «він не стоїть; підкладка під колеса гарби» (Дмитриев 565); була спроба зблизити з р. *стреми́ться, стром, стремела́в* (Ильинский ИОРЯС 23/1, 138—139).

тормо́си́ти, *торно́си́ти* — див. **те́рмати.**

торна́до «вихор, смерч (у Північній Америці)»; — р. болг. *торна́до*, бр. *тарна́да*, п. вл. tornado, ч. слц. слн. tornádo; — запозичення з іспанської мови через посередництво англійської (англ. tornado); ісп. tornado «смерч, торнадо, сильний вітер» походить від давнішого tronada «буря» (від дієслова tronar «гриміти»), що зазнало впливу дієприкметника tornado від дієслова tornar «крутитися», пов'язаного з лат. tornare «обточувати», утвореним від

tornus «різець, токарний станок», яке запозичене з грецької мови; гр. τόρνος «тс.» зіставляється з лат. teres, -etis «заокруглений, обточений». — CIC[2] 832; Kopaliński 984; Holub—Lyer 446; РЧДБЕ 866; Dauzat 715; Klein 1630; Walde—Hofm. II 692; Frisk II 913—914; Boisacq 976—977.

[**торні́стра**] «військовий ранець» Куз; — бр. [*тарні́стар*] «каністра», п. tornister «ранець», ч. слц. tornistra, вл. tornister «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Torníster «військовий ранець», як і укр. [*ма(й)ні́стра*] «ранець», виводиться від ч. слц. [tanistra] «торба», уг. ст. tanyisztra «торба, сумка». — Sł. wyr. obcych 766; Machek ESJČ 635; Holub—Lyer 485; Kluge—Mitzka 784. — Див. це **таніс́тра.** — Пор. **та́йстра.**

то́рок[1] «бахрома; облямівка, кромка; [полотно з бахромою, яке кріпиться до навою]», [*торо́ка*] «бахрома Нед; ремені Пі», [*тороканя*] «плахта з чотирма тороками» ВеЗа, *торокú* «ремені ззаду сідла для прив'язування речей; бахрома», [*торо́чини*] «весільний обряд, за яким пришивають торочки до рушників», *торо́чка* «бахрома, облямівка», *торочкú* «бахрома; тороки», *торо́ччя* «бахрома», [*торока́стий*] «з бахромою; обтріпаний по краях» Нед, [*торочка́стий*] Нед, *торочкува́тий* «тс.», *торочи́ти* «висмикувати нитки з країв тканини, роблячи торочки; облямовувати», *торочи́тися* «обтріпуватися по краях (про тканину); [снуватися (про нитки)]», *заторочи́ти, оторо́чка, оторо́чувати, підторо́чений, поторо́чений, приторо́чувати*; — р. *торокá* «ремені ззаду сідла», [*торокó*] «тс.», [*торо́ка*] «облямівка, бахрома», [*торо́чка*] «стрічка для облямівки», бр. *тарóкі* «ремені ззаду сідла», др. *торокъ* «тс.; стрічка, що пов'язувалася на чоло», п. trok, troki «ремінці, мотузки; пута, торочки», ч. trak, trák «лямка», tráky (заст.) «підтяжки, шлейки», слц. trak, traky «тс.», вл. trok «мотузка, линва», м. *трака* «стрічка», схв. *тра̑к, тра̑ка* «тс.»; — псл. *torkъ «мотузка, зав'язка»; — споріднене з прус. tarkue «ремінь в упряжі», лтс. tę̃rka «мотузка для прив'язування буйків до рибальської сіті», дінд. tarkúḥ «веретено», гр. ἄτρακτος «тс.», лат. torquēre «крутити, вити», torques «ланцюг», двн. drāhsil «токар», нвн. drechseln «точити», алб. tjerr «пряду», ірл. torc «коса», кімр. torch «намисто», тох. A, B tsark «мучити»; ie. *tork- «крутити, вити»; псл. *torkъ зіставлялося також з *ter- «терти» (Holub—Kop. 388). — Фасмер IV 85; Горяев 373; Брандт РФВ 18, 9; Brückner 576; Machek ESJČ 649; Holub—Lyer 486; Mikl. EW 359; Trautmann 314; Mühl.—Endz. IV 173; Kluge—Mitzka 141; Walde—Hofm. II 692—693; Uhlenbeck 110.

[**то́рок**[2]] «невеличкий пліт»; — р. [*то́рок*] «тс.», бр. [*тарóк*] «кладка через річку з колод»; — похідне утворення від *тор* «колія», р. [*тор*] «вторована дорога» з пізнішою видозміною значення. — Фасмер IV 84. — Див. ще **тор.**

[**торомба́**] (орн.) «горлиця, Streptopelia turtur L.; (Turtur aurilus, Columba turtur L.) Шарл, ВеНЗн; дятел, Dryobates major L. Шарл», [*торонда́*] «горлиця» ВеНЗн; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. інші назви горлиці: [*ту́ркавка, туркáч, ту́ркочка, гу́ркавка*].

[**торо́нка** (*синя*)] (бот.) «синюха голуба, Polemonium caeruleum L.»; — очевидно, пов'язане з п. [tronek] «лікувальний напій; напій», заст. trank, ч. заст. traňk «тс.»; назви, які разом з укр. *тру́нок* зводяться до нвн. Trunk, Trank «напій», пов'язаних з trinken «пити», зумовлені лікувальними властивостями синюхи. — Лік. росл. Енц. дов. 396; Machek ESJČ 649; Brückner 578. — Див. ще **тру́нок**[1].

[**торо́нний**] «численний» Нед, [*торонкúй*] «тс.» Нед, [*торо́нко*] «багато, густо, часто, врожайно», [*торо́нці*] «тс. Г; міцно Нед»; — неясне.

[**торо́пати**[1]] «бідувати, злидарювати», [*торо́пити*] «мучити, турбувати» Нед, [*тороната*] «бідування, клопіт,

важка праця» Нед; — бр. [*тарапáты*] «клопіт, турботи», п. trapić się «мучитися, терзатися; турбуватися», utrapienie «журба; клопіт, турбота», utrapieniec «нещасливець», ч. діал. слц. tramoty «клопіт, морока, труднощі», слн. trápiti «мучити, надокучати»; — псл. *torpiti «мучити; лякати» пов'язане чергуванням голосних з *tʰr̥pěti «терпіти». — Brückner 575; Machek ESJČ 649. — Див. ще **терпíти.** — Пор. **торопíти.**

[**торóпати**[2]] «базікати, патякати», [*торопíти*] «тс.» Нед, [*торóпáло*] «базіка, балакун» Г, Нед, [*торопáта*] «тс.» Нед, [*торопáтливий*] «балакучий»; — болг. *трóпам* «стукати, тупотіти», *трóпотя* «шуміти, тупотіти», *трóпот* «тупіт»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *торготíти, торкотáти, торототíти, торохтíти, торóчити* (пор.).

[**торóпи́ти**] «квапити» Нед, Куз, [*тóропом*] «поспіх, квапливість», [*торóп'як*] «квапливий чоловік» ЛексПол, *торопкúй* «квапливий; поспішний»; — р. *торопи́ть* «квапити», *торопли́вый* «квапливий», бр. [*тарапíцца*] «поспішати», *тарóпкі* «швидкий, поспішний», др. *торопление* «квапливість», ч. [trap] «поспіх», схв. *трàпати* «швидко йти, поспішати»; — псл. *torpiti; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *torpěti «торопіти» (Потебня РФВ 4, 211; Черных II 252; Аникин ОЛА 1984, 287—288; Trautmann 325; Torbiörnsson LM II 85—86); зіставляється також з гр. τρέπω «повертаю», лат. trepit «повертає», дінд. trápatē «бентежиться» (первісно «відвертається»), tr̥grấḥ «неспокійний» (Strekel AfSlPh 28, 503; Walde—Hofm. II 702; Persson Beitr. 954); допускається спорідненість з лит. tarpà «процвітання, зростання», taŕpti «процвітати», лтс. tārpa «сила, здатність», tārps «дужий», дінд. tr̥pyati (tr̥pṇóti, tárpati) «насичується, одержує задоволення», гр. τέρπω «насичую, радую» (Фасмер IV 85; Trautmann 314; Mühl.—Endz. IV 149—150), з діслов. starf «важка робота», лит. stropùs «старанний, ретельний», str̥opti «стати старанним» (Machek ESJČ 649; Persson Beitr. 438); припускалася також можливість зв'язків з утвореннями звуконаслідувального характеру (Корéчкий, Езиков. изсл. Младенов, 378). — Фасмер—Трубачев IV 85. — Пор. **торóпати[1], торопíти.**

торопíти «відчувати незручність, бентежитися, ніяковіти», [*торóпити*] «полохати, лякати» Нед, [*торопúтися*] «боятися, торопіти», *тороплéний* «приголомшений, очманілий; [остовпілий Пі, полохливий]», [*торóпа*] «незграбна, неповоротка людина», [*торопáло*] «тс.», [*тóропім*] «жах, страх» Нед, [*вúторопити очі*] «дивитися злякано» Я, [*вúторопень*] «витрішкуватий» Куз, [*оторопáтіти*] «оторопіти», [*осторопíти*] «оторопіти» Ж, [*сторопúтися*] «злякатися від несподіванки», [*сторопíти*] «тс.», [*уторóпити*] «уставити очі (погляд)»; — р. *торопéть* «бентежитися; лякатися, полохатися», бр. *тарапíцца* «лякатися (про коня)», [*тарапáны*] «страх», [*тóропом*] «тс.» Носович, п. tropić się «бентежитися, ніяковіти», вл. trapić (so) «мучити; утискати, лякати», болг. *трáпен* «спантеличений», слн. tràp «дурень»; — псл. *torpěti «лякатися», пов'язане з *torpiti «квапити», *tʰr̥pěti «терпіти»; споріднене з лат. torpeo «перебуваю в заціпенінні, в остовпінні». — Булаховський Нариси 73; Фасмер IV 85—86; Черных II 252; Аникин ОЛА 1984, 287—288; Brückner 575, 577; Machek ESJČ 653; Holub—Lyer 487, 491; Holub—Kop. 388; Schuster-Šewc 1525; Mikl. EW 355; Mühl.—Endz. IV 174. — Див. ще **терпíти, торóпи́ти.**

торóс[1] «нагромадження уламків криги», *торосúстий, торосúти(ся)*; — р. *торóс*, бр. *тарóс*, п. toros; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується, як запозичення, з саам. tōras (род. в. torraz) «крижаний горб на березі моря» (Itkonen Mélanges Mikkola 59); припускається також зв'язок з *тор-/тер-*, пор. р. [*тóры*] «крижані брили, що плавають» (Kalima FUF 28, 124); необгрунтоване зіставлення з ір.

torso «торс» (Горяев 373). — Фасмер IV 86.

то́рос[2], *торосува́ти* — див. **тара́с.**

торототі́ти, *торото́чити* — див. **таратоті́ти.**

торо́х (виг.), *торо́хати, торо́хкати, тороххота́ти, тороххоті́ти, торо́хнути(ся), торохті́ти,* [*то́рох*] «стук, грюкіт», *торо́хкавка* «тарахкало» Куз, *торо́хкало,* [*тороххоті́йка*] «балакуха», *тороххотня́, торохне́ча, торо́хнява,* [*торохта́*] «плітки», [*торо́хтайло*] «базіка» Нед, [*тороххте́ло*] «дерев'яний дзвіночок на шиї корови», [*торохті́ло*] «тс.», *торохті́й, торохті́лка* «дитяча іграшка, [балакуха Чаб; (орн.) сорока Дейн]», [*торохтýн*] «дитяча іграшка; балакун» Чаб, [*торохтýха*] «балакуха Чаб; (ент.) муха зелена Дейн», [*торохтýшка*] «дитяча іграшка; балакуха» Чаб, [*торохтьо́лка*] «балакуха» Чаб, *тороххітли́вий, тороххотли́вий, тороххотю́чий, торохтли́вий, торохтю́чий;* — р. [*торохте́ть*] «грюкати, стукати», [*торо́хнуть*] «сильно вдарити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *тара́х.* — Фасмер IV 87; Горяев 374. — Пор. **тара́х, трах.**

торо́чити «говорити одне й те саме, повторювати щось багато разів; говорити нісенітниці, базікати»; — р. *торо́чить* «говорити про що-небудь (багато разів)», бр. [*таро́чыць*] «везти з гуркотом», схв. *то̀рокати* «базікати»; — звуконаслідувальне утворення, очевидно, пов'язане з *торкота́ти* (пор.).

торпе́да, *торпеди́ст, торпе́дівець* Куз, *торпе́дник, торпе́до* (іхт.) «Torpedo Hout., електричний скат», *торпедува́ти;* — р. *торпе́да,* бр. *тарпе́да,* п. torpeda, ч. слц. слн. torpédo, вл. torpedo, болг. м. *торпе́до,* схв. *то̀рпе̄д,* слн. torpédo; — запозичення з англійської мови; англ. torpedo «електричний скат; торпеда (у цьому значенні назву ввів Фультон на початку XIX ст.)» походить від лат. torpēdō «заціпеніння; електричний скат», пов'язаного з torpēre «бути нерухомим, ціпеніти», спорідненим з н. derb «міцний, масивний», лит. tir̃pti «застигати, ціпеніти», лтс. tìrpt «тс.», псл. *t^{b}rpti «терпнути». — CIC[2] 833; Черных II 252; Kopaliński 984; Holub—Lyer 485; Holub—Kop. 387; Klein 1630; Walde—Hofm. II 692. — Див. ще **те́рпти.** — Пор. **торопі́ти.**

торс «тулуб людини»; — р. бр. *торс,* п. tors, ч. torso, torzo, слц. torzo «торс статуї; незакінчений твір», вл. torso, болг. *торс, то́рсо,* м. *торзо,* схв. *то̀рзо,* слн. tórzo; — запозичення з французької або італійської мови; фр. torse «торс», іт. torso «тс.» походять від лат. thyrsus «стебло; тирс, жезл Вакха», яке зводиться до гр. θύρσος «тс.», запозиченого з невідомого джерела. — CIC[2] 833; Фасмер IV 87; Sł. wyr. obcych 766; Holub—Lyer 485; Frisk I 697.

то́рсати «смикати, шарпати, трясти, штовхати», *торсону́ти* «сильно штовхнути; зрушити», [*та́рсувати*] «термосити»; — ч. trsati «танцювати (дригаючи); видобувати звуки з музичних інструментів короткими швидкими рухами»; — очевидно, результат видозміни форми *то́рзати* (див.).

торт (кондитерський виріб), *то́ртниця* «тарілка для торта»; — р. бр. *торт,* п. tort, ч. dort, слц. вл. нл. torta, болг. м. *то́рта,* схв. *то̂рта,* слн. tórta; — очевидно, через посередництво німецької мови (н. Torte) запозичено з італійської; іт. torta «тс.» походить від лат. tortus «кручений, звивистий», пов'язаного з torquēre «повертати, крутити», спорідненим з гр. ἄτρακτος «веретено», дінд. tarkúḥ «тс.», нвн. drechseln «точити»; пор. др. *търтъ* (вид страви), пов'язане з лат. tortus «кручений». — CIC[2] 833; Горяев 373; Фасмер IV 87; Цыганенко 431; Черных II 252—253; КЭСРЯ 448; Brückner 574; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; Walde—Hofm. II 692—693, 694. — Див. ще **то́рок**[1].

тортýра (мн. *тортýри*) «катування», [*тантýри, туртýри*] «тс.» Нед, *тортурува́ти* «піддавати тортурам» Куз, [*потуртóваний*] «покалічений» О;

— бр. [*тарту́ры*], п. ч. вл. tortura, слц. слн. tortúra, м. схв. *торту́ра*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. tortūra «мука, катування» пов'язане з дієсловом torquēre «крутити; катувати». — Акуленко 135; Sł. wyr. obcych 766; Holub—Lyer 485. — Див. ще **то́рок**[1], **торт.**

торува́ти — див. **тор.**

торф, *то́рфище*, [*то́рфник*] «торф'яний мох» Куз, *торфови́к* «торфове болото», *торфо́висько, торфо́вище, торф'яни́ще* «тс.», *торф'яни́к* «тс.; робітник на торфорозробках», *торфува́ння*, [*торе́ць*] «торфове болото» Ч, [*торч*] «тс.» Ч, *торф'яни́стість*, [*торфи́стий*] «торф'янистий» Нед, *торф'яни́й, торф'яни́стий, торфува́ти* «удобрювати торфом»; — р. бр. болг. *торф*, п. torf; — запозичення з німецької мови; н. Torf «торф» споріднене з англ. turf «дерн, торф», швед. дісл. torf, дат. tørv «тс.», псл. *dьr̥nъ «дерен». — СІС[2] 833; Фасмер IV 87; Черных II 253; Горяев 373; Sł. wyr. obcych 765; РЧДБЕ 866—867; Kluge—Mitzka 784. — Див. ще **де́рен**[1].

[**торча́ти**] «виступати, стирчати» Нед, [*торчі́ти*] «тс.» Нед, [*торч*] «огорожа з вертикально укріплених палок Г; частина підвалини дерев'яної будівлі Бі», [*торчи́на*] «одна палка з огорожі», [*то́рчевий*] «поставлений сторч» Бі, *торчкува́тий* «сторчкуватий», [*торчови́й*] «зроблений з вертикально укріплених палок» (про огорожу), [*торч*] (присл.) «сторч» Бі, *торчма́* «тс.»; — р. *торча́ть* «стирчати», бр. *тарча́ць*, др. *торчати*, п. sterczeć (< starczeć) «стирчати», ч. trčeti, слц. trčat' «тс.»; — псл. *tьr̥četi «стирчати», паралельне до *stьr̥četi «тс.». — Див. **сторч.**

торше́р «світильник на високій підставці»; — р. болг. *торше́р* «тс.», бр. *таршэ́р*; — запозичення з французької мови; фр. torchère «тс.» утворено від torche «факел», що пов'язується з нар.-лат. *torca, яке походить від лат. torquēre «вити, крутити». — СІС[2] 833; РЧДБЕ 867; Dauzat 752. — Див. ще **то́рок**[1], **торт.**

то́сі (вигук, яким супроводжують плескання в долоні, граючись із дитиною), *то́сіньки*, [*то́ся*] «тс.», *то́сі* (в значенні іменника, невідм.), [*то́сяти*] «плескати в долоні, бавлячи дитину»; — п. [tosiać] «плескати в долоні»; — афективне утворення на основі початкового елемента багатьох звуконаслідувальних слів to- (пор. *токота́ти, торохті́ти*, р. [*тото́шкать*] «бавити дитину»); кінцева частина *-сі* характерна для українських пестливих слів, пор. *ладу́сі, купу́сі.*

то́ска́ «туга, сум» СУМ, Нед, [*тоск*] «страх, тривога, пригніченість, неспокій» Нед, [*тоскливець*] «який тужить» Пі, [*то́скна*] «туга, сум» Бі, *то́скність* «туга», [*тескни́ця*] «тс.» Пі, [*тоскли́вий*] «тужливий» Нед, *то́скний* «тс.», [*тоскни́тися*] «тужити» Бі, [*то́скнути, тоскува́ти, тосни́ти*] «тс.» Нед; — р. *тоска́*, бр. [*таска́*] «туга», др. *тъска* «тс., неспокій», *тоска* «тс.», п. tęskny, ст. teskny, ч. слц. teskný «тужний, тужливий»; — псл. tъska «туга, сум»; — зіставляється з *то́щий* (Цыганенко 431; Черных II 253; Brückner 570; Holub—Kop. 383—384), *тошни́ти* (Brückner тж), *стиска́ти* (Holub—Kop. тж; Holub—Lyer 481), далі з лит. taučiù, taũs̥ti «тужити», tautà «туга» (Machek ESJČ 641); іє. *tus-/teus- «опорожняти, спустошувати». — Фасмер IV 88; Горяев 373; Mikl. EW 369. — Пор. **то́шно, то́щий, туск, тщий.**

тост «здравиця, коротка застільна промова»; — р. бр. болг. м. *тост*, п. ч. слц. toast «тс.», схв. *тост* «підсмажена скибочка хліба; коротка застільна промова»; — запозичення з англійської мови; англ. toast «тост; підсмажена скибка хліба» (в Англії існував звичай при проголошенні здравиці вмокати в келих підсмажену скибку хліба) походить від лат. tostus «підсушений, підсмажений», пов'язаного з torrere «сушити, смажити», спорідненим з дінд. tarṣáyati «відчуває спрагу, томиться», двн. derren «сохнути, в'янути», дісл. þerra «сухий», а також з лат. terra «зем-

ля». — CIC² 833; Горяев 373; Черных II 253; Kopaliński 980; Holub—Lyer 484; Walde—Hofm. II 694.

то́стер «пристрій для підсмажування хліба»; — р. *то́стер*, бр. *то́сцер*, болг. *то́стър* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. toaster «тс.» утворено від дієслова toast «підсмажувати, підсушувати», звідки також укр. *тост.* — CIC² 833; РЧДБЕ 867. — Див. ще **тост.**

[тось-тось] (вигук, яким підкликають коней) Л; — результат видозміни вигука *кось-кось* «тс.». — Див. ще **ко́ся.**

[тот] «той», [*тота́, тото́, тот*], [*натоте́ж*] «зненацька»; — р. *тот*, др. *тътъ*, п. [toten, tota, totej, toto], ст. tet, ч. tet; — результат подвоєння вказівного займенника тъ (стсл. **тъ**) «той». — Фасмер IV 88—89; Черных II 253—254; Цыганенко 431; Горяев 373; Holub—Кор. 382. — Див. ще **той.**

тота́йка, *тота́йко, тота́чка* — див. **тата́йко.**

тоталіза́тор «механічний лічильник на перегонах; гра на гроші під час перегонів»; — р. болг. м. *тотализа́тор*, бр. *таталіза́тар*, п. totalizator, ч. totalisátor, totalizátor, слц. слн. totalizátor, схв. *тотализатор*; — запозичення з французької мови; фр. totalisateur «тоталізатор; підсумовуючий» утворено від дієслова totaliser «підсумовувати», похідного від total «весь, повний». — CIC² 833; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; Dauzat 716. — Див. ще **тота́льний.**

тота́льний «загальний, всеосяжний», *тоталіта́рний, тоталіта́ри́зм*; — р. *тота́льный*, бр. *тата́льны*, п. вл. totalny, ч. totální, слц. totálny, болг. *тота́лен*, м. *тотален*, схв. *то̀та̄лан*, слн. totálen; — запозичення з французької мови; фр. total «весь, повний» походить від слат. totalis «тс.», утвореного від tōtus «весь, цілий», що вважається похідним від *touetos «наповнений», *touetō «наповнюю». — CIC² 833—834; Черных II 254; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; Walde—Hofm. II 695—696.

тоте́м «об'єкт релігійного культу в первісних релігіях», *тотемі́зм, тотемісти́чний*; — р. болг. *тоте́м*, бр. *тата́м*, п. ч. слц. вл. totem, м. *тотем*, схв. *тотем*, слн. tótem; — через посередництво англійської мови (англ. totem) запозичено з мови американських індійців; мовою оджібва (алгонкінською) ototeman означає «його рід». — CIC² 834; Kopaliński 985; Holub—Lyer 485; Klein 1633.

тото́жний, *отото́жнити, утотото́жнюва́ти* «ототожнювати» Куз; — слц. totožný; — запозичення з чеської мови; ч. totožný «ідентичний» утворено в XIX ст. від займенника totéž «те саме» (із сполучення to též, букв. «то теж») або на основі р. *тот же* «той же», де займенники to, *тот* відповідають укр. *той*, а частка že, *же* — укр. *же*. — Machek ESJČ 648; Holub—Lyer 485; Holub—Кор. 387. — Див. ще **той, тот, же**[1].

точи́ти[1] «лити, випускати (рідину), цідити; розводити (теревені); провадити (війну)», *точи́тися* «текти, витікати; тривати, тягтися; хитатися; посуватися назад», [*тока́нитися*] «викочуватися» Нед, *заточи́тися* «втратити рівновагу; з'їхати, сповзти вбік», [*наточи́тись*] «набитися, налетіти» ЛексПол, *точи́ти*, [*потока́нити*] «запротори-ти» Нед, *сточи́ти* «зрушити назад», [*сточи́тися*] «скотитися», [*сто́чки*] «злиті разом залишки»; — р. *точи́ть* «випускати (рідину)», бр. [*тачы́ць*] «наливати», др. *точити* «виділяти вологу, проливати», *поточити* «відіслати, вислати, вигнати», п. toczyć «проливати», ч. točiti «лити, цідити», слц. točit' «цідити, наливати», схв. *то̀чити* «наливати, лити; текти, литися», слн. točíti «лити», стсл. **точити** «випускати (рідину); гнати, переслідувати»; — псл. točiti «пускати, бігти, текти; гнати», каузатив від *tekti «текти». — Бузук ЗІФВ 23 (1929), 23; Фасмер IV 90; Черных II 254; Brückner 573; Machek ESJČ 637—638; Holub—Lyer 478, 484; Holub—Кор. 380—381; Schuster-Šewc 1511; Mikl. EW 347—348. — Див. ще **текти́.** — Пор. **тача́ти**[2].

точи́ти[2] «гострити; надавати потрібної форми, обробляючи краї або виступи; гризти, проїдати; позбавляти сил, здоров'я; [котити]», [*точи́тися*] «котитися», *токарюва́ти*, [*точ*] (ент.) «жук Platypus» Нед, [*точи́лиcько*] «точило» Нед, *точи́ло, точи́льник* «гострильник; (ент.) шашіль, Anobium Fabr.», [*точи́льщик*] «гострильник» Нед, [*точи́льник*] «тс.» Куз, *точи́льня*, [*точи́тель*] (ент.) «короїд, Bostrychus» Нед, [*то́чка*] «польова миша, Hypodaues», [*точо́к*] «посудина з водою і бруском для гостріння коси», [*мічка*] «тс. ДзАтл І; колісна пара Нед», [*мічки*] «видовжений віз», *то́ка́р, токаре́нко, токари́ха, токарі́вна, тока́рня, тока́рство, точи́льний*, [*точли́вий*] «гризучий» Нед, *тока́рний, тока́рський, ви́точка, відто́чка, дото́чка, зато́чка*, [*наточи́тись*] «наїстися» ЛексПол, [*нато́ка*] «горіхи, нанесені мишами на зиму» Нед, *обто́чка, обто́чувальний, перето́чка*, [*прото́чина*] «дірка, прогризена мишами чи черв'яками», *розто́чка, розто́чувальний*, [*сто́чник*] «різьбяр по дереву у гуцулів»; — р. *точи́ть* «гострити; гризти», бр. *тачы́ць* «тс.», др. *точити* «проїдати», п. toczyć «гострити», ч. točit, слц. točit' «тс.», вл. točić «тс.; гризти», болг. *то́ча* «гострю», схв. *то̀чити* «гострити; гризти», слн. ст. točíti «котити, вертіти»; — псл. točiti «гострити, обточувати», пов'язане з točiti «гнати, змушувати бігти, текти», через пізніше значення «обточувати, обертаючи»; пор. і лит. tekėti «текти, бігти» і «гострити» (Brückner 61); була спроба зблизити слов'янські слова з вірм. t'ek'em «кручу, плету, намотую», лат. texere «ткати, плести» (Scheftelowitz WZKM 34, 219). — Бузук ЗІФВ 23 (1929), 23; Фасмер IV 90; Brückner 573; Machek ESJC 637—638; Holub—Lyer 478, 484; Holub—Кор. 380—381; Mikl. EW 347—348. — Див. ще **текти́, точи́ти**[1].

точи́ти[3] «просівати, очищати обмолочене зерно, горох через сито», [*точи́й*] «робітник, який очищає зерно на грохоті», [*ви́точки*] «залишки від очистки зерна», [*ото́чини*] «висівки», [*підточи́ти*] «просіяти зерно на решето», [*підто́чини*] «найдрібніше зерно, що просіялося через решето»; — ч. točiti «просіювати зерно (на решеті)», [tok] «сито, решето»; — псл. točiti «просіювати на решеті, вертіти, крутити» (тобто робити решетом горизонтальні кола), пор. укр. *ото́чення, ото́чувати*, ч. točit «вертіти, крутити», слц. točit' «вертіти, обертати» (Machek ESJC 646); можливий семантичний зв'язок і з točiti «випускати рідину; сипати» (Machek 638). — Див. ще **точи́ти**[1], **точи́ти**[2].

то́чка «графічний знак; цятка; (мат., фіз.) місце, що не має виміру; пункт», [*точкі́вка*] «пунктирувальна голка» Куз, [*точко́ванка*] «пунктирувальне перо» Куз, [*точко́виця*] «вид гідрокоралів мілепора, Millepora» Нед, [*точечко́ваний*] «поцяткований», [*точкови́тий*] «тс.», [*точкува́ти*] «цяткувати» тж; — р. болг. м. *то́чка* «точка», бр. [*то́чка*] «радіоточка», п. ст. tecz «точка», ч. tečka, схв. *та̀чка*, слн. tóčka, с.-цсл. **тъчька** «точка»; — псл. [tъčka], похідне від *tъčь «тс.», пов'язаного з *tъknǫti/tykati «ткнути, тикати»; пор. первісне значення — «місце, куди ткнули, слід від протикання»; [*точ(в)точ*] «точно» Нед, р. *точь в точь* «тс.»; за семантикою аналогічне лат. punctum «точка» при pungere «колоти». — Булаховський Вибр. пр. III 418; Фасмер IV 90; Цыганенко 431—432; Черных II 254; Горяев 373; Brückner 567; Machek ESJC 638; Holub—Lyer 478; Holub—Кор. 381; Mikl. EW 368. — Див. ще **ти́кати.** — Пор. **то́чний.**

то́чний, *точні́сінький, уточни́ти*; — р. *то́чный*, бр. (*так*) *то́чна* «точно», др. *тъчьныи* «рівний, подібний», болг. м. *то́чен* «точний» (з рос.), схв. *та̀чан*, слн. tóčen «тс.», стсл. **тъчьнъ** «рівний, однаковий»; — похідне утворення від давнішого *точь* (< *tъčь) «точка» (пор. [*точ(в)точ*] «точно» Нед); пор. аналогічний зв'язок у німецькій мові: Punkt «точка» і pünktlich «точний, пунктуальний». — Булаховський Вибр.

пр. III 378; Фасмер IV 90; Горяев 373; Цыганенко 432; Младенов 636; Mikl. EW 368. — Див. ще **то́чка.**

точо́к (заст.) «товкучка, товчок»; — результат зближення *товчо́к* з *точо́к* (зменш. від *тік*). — Див. ще **тік**[1], **товкти́.**

[**то́шно**] «нудно; сумно, тоскно», [*тошни́ти*] «нудити Нед; набридливо скаржитися, скиглити Дейн», [*тошнота́*] «нудота; нудна, марудна людина» Дейн; — р. *то́шный* «нудний, нудотний», бр. [*то́шна*] «нудить», др. *тошьныи* «неприємний, важкий», п. заст. teszny «тужний», tesznić «сумувати, тужити», вл. tyšny «боязкий; смутний, зажурений», нл. tešny «тс.»; — псл. *tъšč̌ьn- «нудний; сумний, журний», пов'язане з tъska «туга, сум». — Фасмер IV 90; Горяев 373; Соболевский Лекции 137; Mikl. EW 369; Mikkola RSl I 16. — Див. ще **то́ска́.** — Пор. **то́щий.**

[**тоща**] (бот.) «тимофіївка лучна, Phleum pratense L.» Mak, [*троща*] «тс.» Mak; — похідне утворення від *то́щий* «худий»; назва вказує на непоживність плодів цієї злакової кормової рослини; пор. р. [*то́щий овес*] «вівсюг щетинистий, Avena strigosa». — Див. ще **то́щий.**

[**то́щий**] «худий, виснажений», [*то́щний*] «нудний» Нед, [*тощова́та*] (земля) «пісна» Гриц, [*изтощи́ти*] «виснажити» Ж, *отоща́ти* «схуднути»; — р. *то́щий* «дуже худий, виснажений», бр. [*то́шчы*] «порожній», др. *тъщь* (*тъщии*) «порожній, даремний», п. czczy, ст. tszczy, ч. ст. tští, схв. *тȁшт*, слн. tèšč, стсл. **тъштъ** «тс.»; — псл. tъšťь < *tuskios «порожній»; — споріднене з лит. tùščias «тс.», лтс. tukšs «тс.; холостий; бідний», дінд. tucch(y)áḥ «порожній, нікчемний», афг. taš «порожній», ав. tusəp «втрачати самовладання»; припускається також спорідненість з лат. tesqua (tesca) «глухі місця, степ» (Walde—Hofm. II 675; Persson Beitr. 470; Brugmann Grundriss II 1, 475); ie. *teus-/tus- «порожній, опорожняти». — Фасмер IV 90—91; Горяев 373—374; Черных II 254—255; Шахматов ИОРЯС 17/1, 287; Brückner 74; Sławski I 114—115; Куркина ОЛА 1982, 285; Trautmann 333; Mühl.—Endz. IV 257—258; Meillet Études 380; Uhlenbeck 113; Гамкрелидзе—Иванов 417; Pokorny 1085. — Пор. **то́ска́, то́шно.**

то́я (бот.) «аконіт, Aconitum L.; [герань криваво-червона, Geranium sangrüneum L.; вербозілля звичайне, Lysimachium vulgaris L.]», [*тояд*] «аконіт» Mak, *то́ядь* Нед, *ту́я* «тс.»; — п. [toja] «кендир, Apocynum L.», toina «тс.», tojad «аконіт»; — не зовсім ясне; п. tojad ([tojeść]) пояснюється як утворене від словосполучення to jest, to je (Brückner 572—573); форма укр. [*то́ядь*] пояснюється (Дзендзелівський St. z fil. 12, 195) як утворення з суфіксом *-ядь* від *то́я* (первісно «зарості тої»); на українському грунті *то́я* зближується з *ту́я* (*ту́я-то́я* в Словнику Грінченка); може бути виведене як зворотне утворення від [*нето́я*] «аконіт» (див.).

тпру (вигук, яким зупиняють коня або іншу робочу тварину), [*птру* Нед], *тпр*, [*тпрру* Нед] «тс.», [*тпру-го́ў*] (вигук, яким зупиняють волів) Мо, *тпру́кати, тпру́кнути*; — р. *тпру, тпррр*, бр. *тпру*, п. tprr, tpru «тс.»; — давнє утворення звуковідтворювального характеру, можливо, споріднене з *тпрусь*; пор. також тюрк. *тпруаі* (вигук, яким підкликають овець — Радлов III 2, 1606). — Фасмер IV 91. — Пор. **тпрусь.**

тпрусь (вигук, яким відганяють кота), [*тпрускáц*] «тс.» Мо, [*тпрус*] «тс. Дейн; вигук, яким відганяють овець Мо», *тпрс* (вигук, яким відганяють овець) Мо, [*тпруч-тпруч*] «тс.» Мо, [*тпруски́*] (вигук, яким відганяють котів) Дейн, [*прс(ь)* О, *прус-прус* О, *пруц* ЛЧерк] «тс.», *тпру́ськати*; — р. [*тпрсё*] (вигук, яким підкликають коня), [*тпрсель*] «тс.», [*тпру́сень*] (вигук, яким підкликають теля), бр. [*попрулю́х-тпрулю́х*] (вигук, яким підкликають лоша), [*тпру́ська-тпру́ська*] «тс.», [*тпрусь-тпрусь*] (вигук, яким підкликають корів); — давнє утворення афек-

тивного характеру, можливо, споріднене з *брись, тпру, треш* (пор.).

[**тпру́тпрру**] (дит.) «надвір, гуляти» Ме, [*тпру́ті*] (дит.) «гуляти» ЛЧерк; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *тпру* — вигуком, зверненим до коня.

[**тпру́тьки**] «зась, дзуськи»; — афективне утворення, що виникло, очевидно, на основі вигуку *тпру* (див.).

трава́, *тра́вень* «п'ятий місяць року; [квітень] Пі», [*траве́ць*] (ент.) «метелик, Hiparchia janina» Нед, *трави́на* «стебло трави», [*травина́*] (зб.) «трави», *трави́ця*, [*травище*] «некошена стара трава» ВеНЗн, [*траві́нка*] (ент.) «трав'яний комар, Sylvia» Нед, *тра́вка, тра́вник* «гербарій; книжка про лікарські трави; (орн.) птах ряду куликоподібних, Tringa totanus L.; [чирка менша; кропив'янка, Troglodytes troglodytes L.; плакун Шарл]», *травни́к* «настоянка на травах; місце, поросле травою; лікар, що лікує травами», [*травни́ця*] (орн.) «трав'яна сова, Xylina graminis» Нед, [*травни́чка*] (ент.) «мішечниця, Psyche graminella» Нед, [*травня́к*] «настойка на різних травах», [*трав'яне́ць*] (бот.) «вид гвоздик, Dianthus Carthusianorum L.; польові гвоздики Пі», [*трав'яни́к*] (бот.) «вид лілійника, Hemerocallis graminea Andr.; (іхт.) бичок, Gobius ophiocephalus Pall.», *трав'яни́ця* (ент., назва кількох видів метеликів), *трав'я́нка* (бот.) «гвоздики дельтовидні, Dianthus deltoides L.; [зірочник лісовий, Stellaria holostea L.; вид козельців, Tragopogon Hoccosus; (ент.) трав'яний комар, Sylvia Нед; трав'яна жаба Дейн; (іхт., невелика щука та інші риби, що живуть у зарослях) тж, (орн.) широконіска, Anas clypeata L.; шилохвіст, Anas acuta L.; славка, Sylvia Шарл; проститутка]», [*трав'я́нчик*] (бот.) «гіацинтик блідий, Hyacinthella leucophaca Нед, Mak», *трави́стий, травне́вий*, [*тра́вний*] «травистий» Нед, *травни́стий, трав'яни́й, трав'яни́стий*, [*трав'янкува́тий*] «травистий» Нед, [*трав'я́стий*] «тс.» Нед, [*безтра́виця*] «брак трави», [*безтрав'я*] «тс.» Куз, [*безтра́вний*] «позбавлений трави», *підтра́вок*, [*підтра́вна*] (про косу) «добре насаджена», [*потра́в*] «отава» Куз, [*потра́виця*] «тс.» Нед; — р. бр. *трава́*, др. *трава* «трава; сіно», *трѣва* «тс.», п. вл. trawa, ч. слц. слн. tráva, нл. tšawa, болг. *трева́*, м. *трева*, [*трава*], схв. *тра́ва*, стсл. **тръва, трава** «трава; паростки; зелень»; — псл. trava/trěva «трава», пов'язане з traviti/truti «поїдати»; первісно означало «те, що поїдається»; словотворчі відношення такі ж, як у slaviti : slava; у корені відбито давнє чергування **а:ě**. — Фасмер—Трубачев IV 91—92; Цыганенко 432—433; Черных II 255; Горяев 374; Brückner 575; Machek ESJČ 649—650; Holub—Lyer 487; Holub—Kop. 389; Schuster-Šewc 1525—1526; Младенов 637; Mikl. EW 363—364; Trautmann 327; Pedersen Kelt. Gr. I 160; Jagić AfSlPh 37, 203; Rozwadowski JP 1, 112; Sławski JP 38/3, 228. — Див. ще **тра́ви́ти.**

тра́верз «поперечна перегородка на судні», *тра́верза* «поперечна перекладина у машинах, спорудах; поперечна балка у верхній частині стовпа», *тра́верса* «тс.», *тра́верс* «насип у окопах; дамба; напрям, перпендикулярний до курсу судна, літака; перехід альпіністів по гребені гірського хребта», *тра́верзний, тра́версний, траверсува́ти*; — р. *тра́верс*, бр. *тра́верз, тра́верс*, п. trawers, ч. travers, слц. traverza, вл. trawersa, болг. *траве́рса*, м. *траве́рза*, схв. *травѐрза*, слн. travêrza; — запозичення з французької мови; фр. traverse «перекладина, поперечний брус» через проміжну форму слат. traversus зводиться до лат. transversus «поперечний», що складається з префікса trans- «через, пере-» та іменника versus «борозна; ряд, лінія», спорідненого з псл. *vьr̥těti «вертіти». — СІС[2] 834; Фасмер IV 92; Kopaliński 994—995; Holub—Lyer 487. — Див. ще **верства[1], верті́ти, транс-.**

траверти́н «вапняковий туф»; — р. болг. *траверти́н*, бр. *траверці́н*, п. tra-

wertyn, ч. travertin, слц. travertín, схв. *травертин*; — запозичення з італійської мови; іт. travertino (<tivertino) походить від лат. tīburtīnus, прикметника від назви міста Тібур (Tībur, тепер Тіволі), що здавна було відоме покладами вапнякового туфу. — CIC² 834; Holub—Lyer 487; Dauzat 762; Mestica 1952.

травести́я (вид гумористичної поезії), *травести́, травести́йний, травести́ований, травестува́ти*; — р. *травести́, травести́ровать*, бр. *травесці́*, п. trawestacja, (літ.), ч. travestie, слц. travestia, болг. *травести́я*, схв. *травестија*, слн. travestíja; — запозичення з французької мови; фр. travesti «переодягнений» пов'язане з дієсловом travestir «переодягати, трансформувати», що походить від іт. travestire «переодягати, пародіювати», яке складається з префікса tra- <лат. tra(ns)- «через, пере-» та дієслова vestire «одягати», що продовжує лат. vestīre «тс.», пов'язане з vestis «одяг; покривало; шкіра», спорідненим з гр. ἕννῡμι «одягати», ἑᾶνός «одяг», дінд. vastē «одягається», гот. wasti «одяг», wasjan «одягатися», двн. werjan «одягати», хет. weš- «тс.». — CIC² 834; Kopaliński 995; Holub—Lyer 484, 488; Dauzat 762; Walde—Hofm. II 775—776. — Див. ще **транс-**.

трави́ти «обробляти поверхню спеціальним розчином; засвоювати їжу; [цькувати Нед; тратити, втрачати]; потроху відпускати, послаблювати натягання каната», [*трови́ти*] «випасати; цькувати; перетравлювати», [*тромі́ти*] «цькувати» О, *трави́льник* «робітник, що займається травленням металів», *тра́влення*, [*травло́*] «протрава» Нед, [*тра́вляник*] «пепсин» Она, [*тро́ви*] «полювання з собаками» Нед, [*тровля́*] «цькування тварин» Нед, *трави́льний, травни́й*, [*втра́витися*] «внадитися» Ж, [*втрови́тися*] «звикнути» Ж, *ви́травка, витра́вник*, [*вистра́вний*] «який швидко споживається» Ж, [*затра́вка*] «протрава» Ж, [*натра́ва*] «отрута», [*отра́ва, отро́ва*] «тс.», [*отравниця*] (бот.) «беладона, Atropa belladona L.» Мак, [*отра́витися*] «звикнути до їжі» тж, *ретра́вний*, [*потра́ва*] «страва», [*потра́вка*] «страва з дрібних шматків м'яса», *потра́вний, протра́ва, протра́влювач, розтрави́ти* «поглибити малюнок кислотою», *розтра́влювач* «фахівець із травлення рисунків», *трави́ти* «провести спаш», [*стравува́ти*] «харчувати», *стра́ва*, [*стравéць*] «той, хто цькує» Нед, [*стравне́*] «гроші на харч», [*стравня́*] «харч», [*страву́нок*] «тс.» Нед, *стра́вний* «їстівний»; — р. *трави́ть* «отруювати; обробляти поверхню; випасати; тратити; цькувати; попускати (канат)», бр. *травíць* «тс.», п. trawić «споживати, з'їдати; обробляти метал», ч. traviti, слц. trávit' «тс.», болг. *тро́вя* «отруюю», схв. *травѝњати* «безперервно їсти, жувати», *трòвати* «труїти», стсл. **травити** «поїдати»; — псл. traviti «поїдати, знищувати, тратити», пов'язане з trava «трава», truti «тратити; труїти»; — споріднене з гр. τρώω «раню», τιτρώσχω «тс.», τρῦω «знищую», двн. drawa (drōa) «загроза», дангл. dréa «тс., кара»; ie. *treu-/trou-/trū-, похідне від *ter- «терти, розтирати»; викликає сумнів зіставлення з гот. dreiban «гнати», двн. trīban «тс.» (Matzenauer 415). — Фасмер IV 92; Черных II 255; Горяев 374; Цыганенко 432—433; Brückner 575; Machek ESJČ 650; Holub—Lyer 488; Holub—Kop. 389; Schuster-Šewc 1525—1526; Skok III 494, 507—508; Mikl. EW 363—364; Trautmann 330; Mühl.—Endz. IV 247. — Див. ще **те́рти.** — Пор. **труї́ти.**

тра́вма, *травматиза́ція, травмати́зм, травмати́чний, травмува́ти*; — р. болг. *тра́вма*, бр. *тра́ўма*, п. ч. слц. trauma, вл. trawma, схв. *траума*, слн. trávma; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Trauma, фр. англ. trauma походять від гр. τραῦμα (іон. і дор. τρῶμα) «рана, пошкодження», пов'язаного з дієсловом τιτρώσχω «раню, ушкоджую». — CIC² 834; Черных II 255; Kopaliński 994; Holub—Lyer 487; Frisk II 905. — Див. ще **трáви́ти.**

[**травник**] (орн.) «чирок свистунок, Anas (Querquedula) crecca» Шарл,

[*травничок* тж, *трав'я́нка* ЛексПол] «тс.»; — похідне утворення від *трава́*; назва зумовлена тим, що чирки влаштовують гнізда в густій траві. — Птицы СССР 89. — Див. ще **трава́**.

трагéдія, *трагедíйний*; — р. болг. *трагéдия*, бр. *трагéдыя*, п. tragedia, ч. tragédie, слц. tragédia, вл. tragedija, м. *трагедија*, схв. *тра̀гēдија*, слн. tragédija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tragödie, фр. tragédie, англ. tragedy через лат. tragoedia зводяться до гр. τραγῳδία, утвореного з основ іменників τράγος «козел», пов'язаного з дієсловом τραγεῖν, τρώγω «гризти, їсти; жити», спорідненим з тох. AB trāsk- «жувати, гризти», та ᾠδή «пісня» (грецька трагедія розвинулась з народних співів, що виконувались на вакхічних урочистостях акторами, одягненими в козлині шкури). — CIC² 835; Фасмер IV 92; Черных II 255—256; Горяев 374; Цыганенко 431; Kopaliński 988—989; Holub—Lyer 485; Будагов Ист. слов 194—223; Frisk II 915—916; 938—939. — Див. ще **óда.**

тра́гік, *трагíзм, трагíчний*; — р. *тра́гик*, бр. *тра́гік*, др. *трагикъ* «трагічний», п. ч. слц. вл. tragik, болг. *траги́к*, м. *трагик, трагичар,* схв. *тра̀гичāр,* слн. trágik; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. tragique «трагік», н. Tragiker через лат. tragicus «тс.» зводяться до гр. τραγικός «цапиний; трагедійний», похідного від τράγος «козел». — CIC² 835; Фасмер IV 92; Kopaliński 988; РЧДБЕ 868; Frisk II 916. — Див. ще **трагéдія.**

[**трагін**] (бот.) «полин астрагон, Artemisia dracunculus L.» Mak; — результат видозміни назви *естрагóн* (*астрагон*) «тс.» (див.).

традеска́нція (бот.) «рід багаторічних трав'янистих рослин, Tradescantia Rupp.»; — р. *традеска́нция*, бр. *традэска́нцыя*, п. tradeskancja, ч. tradeskancie, слц. tradeskancia, вл. tradeskantija, слн. tradeskáncija; — назва, засвоєна з латинської наукової номенклатури, в якій утворена від прізвища лондонського садівника XVII ст. Дж. Традесканта (J. Tradescant). — CIC² 835; ССРЛЯ 15, 791; Kopaliński 987—988; Klein 1636.

традúція, *традиціоналíзм, традиціоналíст, традиці́йний, утрадиці́йнитися* «стати традицією»; — р. болг. *традúция*, бр. *традыцыя*, п. tradycja, ч. tradice, слц. tradícia, вл. tradicija, м. *традиција*, схв. *традȉција*, слн. tradícija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Traditión «традиція», фр. англ. tradition «тс.» походять від лат. traditio «передача, навчання», утвореного від дієслова tradere «вручати, подавати», що складається з префікса tra(ns)- «через, пере-» та дієслова dare (>dere) «давати», спорідненого з псл. dati «дати». — CIC² 835; Цыганенко 433; Kopaliński 988; Holub—Lyer 485; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще **да́ти, транс-.**

траєкто́рія, *траєкто́рний*; — р. болг. *траекто́рия*, бр. *траекто́рыя*, п. trajektoria, ч. trajektorie, слц. trajektória, схв. *трајекторија*, слн. trajektórija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Trajektórie «траєкторія», фр. trajectoire, англ. trajectory «тс.» походять від слат. trājectōrium, пов'язаного з лат. trājicere «переміщати, перекидати», що складається з префікса tra(ns)- «через, пере-» і дієслова jacere (>jicere) «кидати, жбурляти». — CIC² 835; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще **ін'є́кція, транс-.** — Пор. **об'є́кт, про-є́кт, суб'є́кт.**

[**трай**] «доля, успіх, щастя»; — запозичення з румунської мови; рум. trái «життя» (trai bun «добробут») пов'язане з trăí «жити», запозиченим з південнослов'янських мов, у яких форми болг. *тра́я* «триваю, продовжуюсь», м. *трае* «продовжується, зберігається», схв. *тра̀јати* «тривати, зберігатися; проживати», слн. trájati «тривати» відповідають укр. *трива́ти*. — Skok III 488—489; DLRM 872, 876; СДЕЛМ 437—438. — Див. ще **трива́ти.**

тра́йлер «тягач з платформою», *тре́йлер* «тс.»; — р. *тра́йлер*, бр. *трэ́йлер*, п. trejlerowiec, ч. trajler, слц. trailer; — запозичення з англійської мови; англ. trailer «тягач (з платформою)» утворено від дієслова trail «тягти», що через фр. ст. trailler і нар.-лат. *trāgulāre «тс.» зводиться до лат. trāgula «невід», пов'язаного з дієсловом trahere «тягти». — CIC² 835; Kopaliński 995; Holub—Lyer 486; Klein 1637; ODEE 935; Partridge 731. — Див. ще **тракт.** — Пор. **трал.**

трак «кільце гусениці трактора, танка»; — р. бр. болг. *трак*, схв. *тра̑к* «стрічка», *тра̀ка* «тс.», слн. trák «стрічка, вузька смужка; тасьма»; — запозичення з англійської мови; англ. track «трак», первісно «слід, шлях» походить від фр. ст. trac «слід коней; слід», очевидно, засвоєного з германських мов; пор. гол. trekken «тягти», двн. drehhan «тс.». — CIC² 835; РЧДБЕ 868; Klein 1636; ODEE 934; Partritdge 731.

тракт «шлях, велика проїзна дорога», [*трахт*] «тс.», *тра́кто́вий* «проїжджий», [*трахтови́й*] «тс.», [*трахтови́тий*] «з багатьма шляхами» Нед; — р. *тракт*, бр. *тракт*, [*трахт*], п. trakt, tracht «тракт», ч. слц. trakt «крило будови; флігель; (анат.) тракт; шлях», вл. trakt «тракт», болг. *тракт* «поштовий шлях; напрям», схв. *тракт* «витягання», слн. trákt «тракт»; — запозичення з німецької мови; н. Trakt «тракт» походить від лат. tractus «тяга, протяжність; смуга, слід», пов'язаного з дієсловом trahere «тягти», спорідненим або з гот. дангл. dragan, двн. tragan «тс.», або з кімр. troed «нога, ступня», слн. trag «слід», схв. *тра́жити* «шукати». — CIC² 835; Коломиец Этимология 1984, 97; Фасмер IV 93; Черных II 256; Цыганенко 433—434; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Walde—Hofm. II 698—699. — Пор. **абстрагува́ти, екстра́кт, тракта́т, тра́ктор.**

[**тракта́мент** (*трахта́мент*)] «частування» Нед; — п. traktament «тс.; поводження (з ким)», ч. traktament; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; слат. tractamentum «поводження (з ким)» утворено від лат. tractāre «тягти; обробляти; керувати; поводитися (з ким)», пов'язаного з дієсловом trahere «тягти». — Фасмер IV 93; Brückner 574; Kopaliński 978. — Див. ще **тракт.** — Пор. **трактир, трактува́ти.**

тракта́т «договір між державами; наукова праця», *трактóвка, трактува́ти*, [*трахтува́ти*] «міркувати; засуджувати; обмовляти, характеризувати в непривабливому світлі Чаб, Дейн», [*трахтуватися*] «сперечатися», *перетра́кта́ція, перетрактóвувати*; — р. бр. болг. м. *тракта́т*, п. вл. traktat, ч. слц. слн. traktát, схв. *трактат*; — запозичення з німецької мови; н. Traktát походить від лат. tractātus «обговорення, розгляд», пов'язаного з дієсловом tractāre «поводитися; розглядати; обмацувати», яке через іменник tractus «тяга; смуга, слід» зводиться до trahere «тягти». — CIC² 835; Фасмер IV 93; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Holub—Кор. 106. — Див. ще **тракт.**

трактир «у дореволюційній Росії — будинок для зупинки та ночівлі проїжджих, із шинком, де можна поїсти; закусочна», [*трактéрня, трактúрня, трактиїрня, трахтúр*] «тс.», *трактúрник* «власник, господар трактиру», [*трактиїрник, трахтúрник*] «тс.», [*трахтúрників*]; — р. болг. *трактúр*, п. traktier, traktiernia, ч. заст. traktér, traktír; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. traktíeren «поводитися з ким-небудь; пригощати» зводиться до лат. tractāre «поводитися; обробляти; трактувати», пов'язаного з trahere «тягти». — Фасмер IV 93; Горяев 374; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Kluge—Mitzka 786. — Див. ще **тракт.** — Пор. **трактува́ти.**

тра́ктор, *тракторизáція, трактори́ст, тракторизува́ти*; — р. болг. м. *тра́ктор*, бр. *тра́ктар*, п. ч. слц. вл.

traktor, схв. *тра̀ктор*, слн. tráktor; — запозичення з англійської мови (можливо, через посередництво німецької, пор. н. Tráktor); англ. tractor «трактор», первісно «тягач» утворено на основі лат. tractāre «тягти, обробляти», пов'язаного з дієсловом trahere «тягти». — CIC[2] 835; Черных II 256—257; Цыганенко 434; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Holub—Кор. 106, 388. — Див. ще **тракт.** — Пор. **тракта́т, тракти́р.**

трактува́ти (заст.) «частувати, пригощати», [*трахтува́ти*] «тс.», [*трахтови́тий*] «такий, що вміє пригощати», [*утрактува́ти*] «пригостити»; — р. [*трактова́ть*] «міркувати; домовлятися; поводитися з ким-небудь; пригощати», бр. [*трахтава́ць*] «частувати», п. traktować «поводитися (з ким); (заст.) частувати», [trachtować] «тс.», ч. traktovati (заст.) «пригощати, частувати», traktýrovat, trachtýrovat «тс.», [trachta] «частування», [trachtace] «тс.», слц. traktovať «частувати», вл. trakt(er)ować, схв. *трактирати* «міркувати; поводитися (з ким); частувати», слн. traktírati «обмірковувати; частувати»; — через посередництво польської і, можливо, німецької мов (пор. н. traktieren «поводитися з ким-небудь; пригощати») запозичено з латинської; слат. tractāre «поводитися (з ким)», потім «пригощати» продовжує лат. tractāre «тягти; обробляти; керувати; поводитися (з ким)», пов'язане з trahere «тягти». — Горяев 374; Brückner 574; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; Holub—Кор. 106, 388. — Див. ще **тракт.** — Пор. **тракти́р.**

трал «велика сітка для лову морської риби; пристрої для гідрографічних досліджень або для вилову мін», *тра́лер* «судно, оснащене тралом», *тра́льник* «тс.; фахівець, який керує траловим ловленням», *тра́льщик* «тс.», *тра́лити*; — р. бр. болг. *трал*, п. trał, ч. tralovat «тралити», слц. trawl «трал», схв. *травл* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. trawl «трал, пристрій для тралення риби» утворено на основі лат. trāgula «невід», пов'язаного з дієсловом trahere «тягти»; вважається також варіантом форми trail «хвіст; слід» (Klein 1643). — CIC[2] 836; Фасмер IV 93; Kopaliński 989. — Див. ще **трак.** — Пор. **тра́улер.**

тра-ла-ла (вигук для вираження радості); — р. *тра-ля-ля*, п. tra la la, ч. trala, tralala, tralalovati «співати tralala», слн. trálala; — звуконаслідувальне утворення; схожі слова, що виникають спонтанно як вияв певного психічного стану людини, можуть з'являтися в різних мовах паралельно, пор. лит. talala (вигук), talalúoti (дієслово), нвн. trällern «наспівувати». — Machek ESJC 649. — Пор. **ляля́[2].**

[**трам**] «сволок; балка», [*трамо́к, тром* ВеБ, *трям, трямо́к*] «тс.», [*атра́м*] «поздовжня балка стелі хати» Я, [*отрамува́ти*] «обтесати (колоду) з усіх чотирьох боків» Ж, [*підтра́мниця*] «гадюка, що живе під підвалинами О; жаба» ВеНЗн; — бр. *тра́ма* «опорна балка», [*трам, тран*] «тс.», п. tram «брус, балка; сволок», ч. слц. trám «балка, брус», вл. trama «поліно; балка», нл. tram «балка», trama «тс.», слн. trám «колода, брус, балка»; — запозичення з німецької мови; нвн. [Tra(h)m] «балка», снн. trāme «тс.» споріднене з дфриз. trām(e) «брус, балка», норв. tram «дерев'яний поріг», дісл. þrömr «вістря»; менш переконливе виведення (Лаучюте 41) від лит. atramà «підпора, опора». — Фасмер IV 93; Sł. wyr. obcych 769; Brückner 574—575; Machek ESJC 649; Holub—Lyer 486; Holub—Кор. 388; Kluge—Mitzka 785; Klein 1638. — Пор. **страм[1].**

трамба́к «невелике вітрильне каботажне судно на Азовському морі»; — р. [*трамба́к, требака*] «тс.»; — неясне.

трамбува́ти, *трамбі́вка* «знаряддя для трамбування», *трамбува́льник, трамбува́льний, утрамбо́вувальний*; — р. *трамбова́ть*, бр. *трамбава́ць*, п. trambować, болг. *трамбо́вам* «трамбувати; ходити пішки», *трамбу́вам* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. trampeln «топати; топтати» пов'язане з

снн. tramреп «топати», звуконаслідувальним утворенням, спорідненим з англ. tramp «важко ступати, топати». — Фасмер IV 93; Горяев 374; Булич ИОРЯС 9/3, 426; РЧДБЕ 731; Kluge—Mitzka 786.

трамва́й, *трамва́йник, трамва́йний*; — р. бр. болг. *трамва́й*, п. tramwaj, ч. слц. tramvaj, вл. tramwajka, м. *трамва̀j*, схв. *трàмва̀j*, слн. trámvaj; — запозичення з англійської мови; англ. tramway «трамвай» утворено з іменників tram «візок, вагон», первісно «їзда по трамах (тобто дерев'яних коліях)», спорідненого з нвн. [Tram] «брус, балка», і way «шлях» з дангл. weg, яке відповідає дфриз. wei, гот. wigs, нвн. Weg «тс.». — CIC[2] 836; Фасмер IV 93; Черных II 257; Brückner 574—575; Sł. wyr. obcych 769; Holub—Lyer 486; Holub—Kop. 388; Kluge—Mitzka 786; Klein 1638. — Див. ще **трам.**

трамонта́на «холодний північний вітер», *трамонта́н*, [*тримунтан* Берл] «тс.»; — р. *трамонта́на, трамонта́н*, бр. *трамантáна*, слц. tramontána, болг. *трамонта́на*, схв. *трамонтана* «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. tramontana «холодний північний вітер» складається з префікса tra- «через» (< лат. trans- «тс.») та іменника montana «гора», що продовжує лат. montana «гористі місця, нагір'я», похідне від mons (род. в. montis) «гора», спорідненого з кімр. mynydd, корн. meneth, брет. menez «тс.». — CIC[2] 836; Фасмер IV 93; Walde—Hofm. II 108—109. — Див. ще **транс-.**

трамплі́н «пристрій для відштовхування під час спортивних стрибків», [*тремплі́н*] «тс.» Куз; — р. болг. *трампли́н*, бр. *трамплі́н*, п. trampolina, ч. слц. trampolína, trambulína, м. *трамбули́на*, схв. *трамполи́н, трамбули́на*, слн. trampolín; — запозичено з італійської мови, можливо, через французьку (фр. tremplin); іт. trampolino «трамплін», trappolino «тс.» утворено від trámpoli «ходулі», що є запозиченням з германських мов, пор. нвн. trampeln «тупати», англ. trample «топтати, важко ступати; топтання, тупання» звуконаслідувального походження. — CIC[2] 836; Фасмер IV 93; Черных II 257; Kopaliński 989; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 731; Mestica 1938, 1942.

[**тран**] «риб'ячий жир» Нед, [*трон* Нед, *трін*] «тс.»; — бр. [*тран*], п. tran, ч. trán «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Tran «риб'ячий жир» є результатом скорочення складного слова Fischtran, в якому -tran зводиться до снн. trān «крапля», спорідненого з гол. traan, дат. норв. шв. tran, двн. свн. дангл. trahan «тс.», нвн. Träne «сльоза» (краплями витікав жир при підвищенні температури). — Holub—Lyer 486; Kluge—Mitzka 786.

[**трандада́й**] «вид рибальської хватки» Бевз НзУжДУ 26/2, [*трандада́*] «рибальська снасть (велика сітка круглої форми)» Берл; — неясне.

[**трандафиль**] (бот.) «троянда, Rosa centifolia L.», [*трандафира*] «тс.», [*трандáхил*] «бузок, Syringa vulgaris L.», [*трандахи́ловий*] «бузковий» Г, Нед; — болг. *трендáфил, трандáфил*, м. *трендафил, трандафиљ*, схв. *трандàвиље, трандòвиље, трéнда, трèндофио*; — запозичено з грецької мови (можливо, через посередництво східнороманських мов; пор. рум. trandafír «троянда»); нгр. τραντὰφολλο(ν) «троянда» складається з основ числівника τριὰντα «тридцять», що відповідає укр. *тридцять*, та іменника φύλλο(ν) «лист; пелюстка», спорідненого з лат. folium «лист». — Німчук 281; Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 140; РЧДБЕ 874; Boisacq 1041. — Див. ще **три́дцять.**

[**тра́нди**] «танці» Бі, [*транти*] «тс.» Бі; — р. [*трандыкать*] «бренькати на гітарі, балалайці»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне звуконаслідувальне утворення.

тра́нець «плоский зріз корми у судна»; — р. бр. *тра́нец* «тс.»; — видозмінене запозичення з англійської мови; англ. transom «поперечина, перекладі-

на; транець» зводиться до лат. trānsversus «поперечний» або trānstrum «поперечина». — CIC² 836; Weekley 1533; ODEE 937; Klein 1641.

транзи́стор «напівпровідниковий прилад; портативний радіоприймач»; — р. болг. *транзи́стор*, бр. *транзі́стар*, п. tranzystor, ч. tranzistor, transistor, слц. tranzistor, вл. transistor, м. *транзистор*, слн. tranzístor, transístor; — запозичення з англійської мови; англ. transistor «транзистор» є складноскороченим словом, утвореним з частин слів tran(sfer) «переносити» і (re)sistor «опір»; прилад винайдено американським ученим Берклі (Berkeley) в 1945 р. — CIC² 836; Kopaliński 993; Holub—Lyer 487; Klein 1640.

транзи́т «перевезення пасажирів або вантажів без пересадки або перевантажування»; — р. болг. *транзи́т*, бр. *транзі́т*, п. tranzyt, ч. transit, tranzit, слц. tranzit(o), вл. transit, м. *транзит*, схв. *тра̀нзит*, слн. tranzít; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transít, фр. англ. transit утворено в італійській мові; іт. tránsito «прохід, проїзд, транзит» зводиться до лат. trānsitus «проходження, перехід», пов'язаного з дієсловом trānsīre «переходити, проходити», що складається з префікса trans- «пере-» і дієслова īre «іти», спорідненого з псл. iti «іти». — CIC² 836; Горяев 374; Kopaliński 993; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 731. — Див. ще **іти́, транс-.**

транс (форма психічного розладу); — р. бр. болг. м. *транс*, схв. *тра̀нс*, п. ч. trans, слн. tráns; — запозичення з англійської мови; англ. trans «транс» виникло на основі фр. ст. transe «смерть; жах», пов'язаного з дієсловом transir «умирати, переходити на той світ», що походить від лат. trānsīre «переходити, переселятися». — CIC² 836; Kopaliński 990; Holub—Lyer 486; Klein 1638; Dauzat 720. — Див. ще **транзи́т, транс-.**

транс- (перша частина у словах типу *трансарктичний, трансконтинента́льний, трансморський* із значенням «через, пере-, за-»); — р. бр. болг. м. схв. *транс-*, п. ч. слц. вл. слн. trans-; — виділено із запозичених слів типу *транскри́пція, трансля́ція, трансмі́сія*, які походять з латинської мови; лат. trans (прийменник) «через, за» (префікс перед приголосними tra-) «через, пере-, за-»; споріднене з дінд. tiraḥ «через», ав. tarō, кімр. tra «тс.». — CIC² 836; Kopaliński 990; Holub—Lyer 486; Walde—Hofm. II 700.

транскри́пція «точне передавання на письмі звуків», *транскрипці́йний, транскрибува́ти*; — р. болг. *транскри́пция*, бр. *транскры́пцыя*, п. transkrypcja, ч. transkripce, слц. transkripcia, вл. transkripcija, м. *транскрипција*, схв. *транскрѝпција*, слн. transkrípcija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transkriptión, фр. англ. transcription утворено на основі лат. trānscrīpio «переписування», пов'язаного з дієсловом trānscrībere «переписувати», що складається з префікса trans- «пере-» і дієслова scrībere «писати», спорідненого з гр. σκάρῑφος «грифель, стило; нарис, ескіз», дірл. scrībam «пишу», двн. scrīban «писати», данг. skriban, дфриз. skrīfa «тс.». — CIC² 837; Цыганенко 434; Kopaliński 991; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 772; Dauzat 720; Klein 1639; Walde—Hofm. II 499—500. — Див. ще **транс-.**

трансліте́рація, *трансліте́рува́ти*; — р. болг. *транслитера́ция*, бр. *транслітэ́рацыя*, п. transliteracja, ч. transliterace, слц. transliterácia, слн. transliterírati; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transliteratión, англ. transliteration, фр. translitération утворено з прийменника лат. trans- «пере-» та іменника littera «літера». — CIC² 837; Kopaliński 992; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 772; Klein 1640. — Див. ще **транс-, лі́тера.**

трансля́ція, *трансля́тор, трансляці́йний, транслюва́ти*; — р. *трансля́ция*, бр. *трансля́цыя*, п. translacja, ч. translace, слц. translácia, болг. *трансла́ция*, схв. *транслација*, слн. translá-

cija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Translatión, англ. фр. translation походять від лат. trānslātio «передавання, перенесення», яке складається з префікса trans- «пере-» і основи lātum (дієприкм. до дієслова ferre «носити»), пов'язаного з tollo «підіймаю, усуваю». — СІС² 837; Kopaliński 991—992; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 772; Dauzat 721; Klein 1640; Walde—Hofm. I 772, II 688—689. — Див. ще **Анато́лій, транс-.**

трансмі́сія «механізм для передавання руху», *трансміси́вний* (мед.), *трансмісі́йний*; — р. *трансми́ссия*, бр. *трансмі́сія*, п. transmisja, ч. transmise, слц. transmisia, вл. transmisija, болг. *трансми́сия*, м. *трансмисија*, схв. *трансмѝсија*, слн. transmisíja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transmissión, фр. англ. transmission походять від лат. trānsmissio «пересилання, передача», пов'язаного з дієсловом trānsmittere «пересилати, переправляти», утвореним за допомогою префікса trans- «пере-» від дієслова mittere «посилати, відправляти», до якого зводиться й укр. *мі́сія*. — СІС² 837; Kopaliński 992; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 432; Gr. Fwb. 772; Dauzat 721; Klein 1641. — Див. ще **мі́сія, транс-.**

транспара́нт «тканина чи папір з лозунгом або зображенням»; — р. бр. болг. *транспара́нт*, п. ч. слц. вл. transparent, м. *транспаре́нт*, схв. *транспа̀рент*, слн. transparènt; — запозичення з французької мови; фр. transparent «прозорий; транспарант» походить від слат. trānspārens (род. в. -entis) «прозорий», утвореного від дієслова trānspārēre «просвічувати», що складається з префікса trans- «пере-, через» і дієслова pārēre «бути очевидним, з'являтися», спорідненого з гр. πεπαρεῖν «виявити, показати». — СІС² 837; Kopaliński 992; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 732; Dauzat 721; Walde—Hofm. II 252—253. — Див. ще **транс-.**

трансплантáція «пересаджування тканин та органів», *трансплантáт* «жива тканина, призначена для трансплантації», *трансплантаці́йний, трансплантува́ти*; — р. болг. *трансплантáция*, бр. *трансплантáцыя*, п. transplantacja, ч. transplantace, слц. transplantácia, вл. transplantacija, схв. *трансплантација*, слн. transplantácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transplantatión, англ. фр. transplantation утворено з префікса лат. trans- «пере-» і дієслова лат. plantāre «саджати», похідного від іменника planta «саджанець». — СІС² 838; Kopaliński 992; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 773; Dauzat 721; Klein 1641. — Див. ще **плантáція, транс-.**

тра́нспорт, *транспорте́р, тра́нспортник, транспортува́льник, транспортáбельний, транспорте́рний, транспортува́льний, транспортува́ти*; — р. болг. м. *тра́нспорт*, бр. *тра́нспарт*, п. ч. слц. вл. transport, схв. *транспо̀рт*, слн. transpórt; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transpórt, англ. фр. transport утворено на основі лат. trānsportāre «переносити, переправляти», що складається з префікса trans- «пере-» та дієслова portāre «носити, возити». — СІС² 838; Черных II 257—258; Фасмер IV 94; Цыганенко 320; Kopaliński 993; Holub—Lyer 487; РЧДБЕ 732; Gr. Fwb. 773; Dauzat 722; Klein 1641. — Див. ще **порт-, транс-.**

транспорти́р «прилад для побудови і вимірювання кутів»; — р. болг. *транспорти́р*, бр. *транспарці́р*, схв. *транспортер*; — запозичення з французької мови; фр. заст. transporteur «транспортир» утворено на основі лат. transportāre «переносити» відповідно до принципу використання приладу. — СІС² 838; ТСБМ V 508; РЧДБЕ 732. — Див. ще **тра́нспорт.**

трансфе́р «переказ валюти; передача цінних паперів», *трансфе́рт* «тс.», *трансфе́рний, трансфе́ртний*; — р. бр. *трансфе́рт*, п. transfert, ч. слц. transfer, болг. *трансфе́р(т)*, схв. *трансфер*, слн. transfêr; — запозичен-

ня із західноєвропейських мов; н. Transfér «переказ валюти; передача цінних паперів», англ. фр. transfert «тс.» утворено від лат. trānsferre «переносити», що складається з префікса trans- «пере-» і дієслова ferre «носити, приносити», спорідненого з псл. bьrati «брати»; лат. transferre розглядається як калька гр. μεταφέρειν. — CIC² 838; Kopaliński 991; Holub—Lyer 486; Gr. Fwb. 771; Dauzat 720; Klein 1639. — Див. ще **бра́ти, транс-.** — Пор. **конфере́нція.**

трансформа́ція «зміна, перетворення», *трансформа́тор, трансформа́торник, трансформі́зм, трансформі́ст* Она, *трансформі́стський, трансформува́ти*; — р. болг. *трансформа́ция*, бр. *трансфарма́цыя*, п. transformacja, ч. transformace, слц. transformácia, вл. transformacija, м. *трансформација*, схв. *трансформа́ција*, слн. transformácija; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Transformatión, англ. фр. transformation утворено на основі лат. trānsformāre «перетворювати», що складається з префікса trans- «пере-» та дієслова formāre «формувати», похідного від іменника forma «форма, вид». — CIC² 839; Kopaliński 991; Holub—Lyer 486; РЧДБЕ 733; Gr. Fwb. 771; Dauzat 721; Klein 1639. — Див. ще **транс-, фо́рма.**

[**трант**] (мн. [*тра́нти*]) «ганчір'я, лахміття» Нед, Шейк; — бр. *тра́нты*, [*тра́нды*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, результат фонетичної видозміни форми [*дрант*] «тс.», похідної від *дра́ти*; може бути також похідним утворенням від *те́рти* ([**трати*], пор. р. [*трать*] «терти»).

транш «одна з частин цілого (партія товару або частина емісії цінних паперів чи державної позики)»; — р. бр. *транш*, п. transza «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. tranche «шматок; обріз (книги); черга» є похідним від trancher «різати; відрізати, відсікати». — Kopaliński 993. — Див. ще **транше́я.**

транше́я «вузький глибокий рів»; — р. болг. *траше́я*, бр. *траша́я*, п. ст. transzeja, слц. tranšírovať «розрізати»; — запозичення з французької мови; фр. tranchée «траншея», давніше «просіка, рів» є похідним від trancher «розрізати, відсікати», що зводиться до лат. truncāre «відсікати, відрубувати», похідного від truncus «стовбур, обрубок; тулуб», спорідненого з лит. treñkti «сильно штовхати», кімр. trŵch «скалічений». — CIC² 839; Черных II 258; Фасмер IV 94; Kopaliński 993; Dauzat 759; Walde—Hofm. II 710.

трап «сходи»; — р. бр. болг. *трап*, п. trap; — запозичення з голландської мови; гол. trap «сходинка; сходи» споріднене з англ. trap «сільце, пастка», нвн. Treppe «сходи». — CIC² 839; Черных II 258; Фасмер IV 94; Горяев 374; Kopaliński 993; Matzenauer 350; Vries NEW 6, 745; Klein 1642; Kluge—Mitzka 789. — Див. ще **драби́на.**

тра́па, *трапі́ца, трапка́ч, трапку́н, тра́пошник* — див. **тря́пка.**

[**трапа́ш**] «зимова дорога, утоптана вівцями; стежка, утоптана вівцями Шух»; — схв. [*тра̑п*] «колія», *тра̀пати* «топати, тупотіти; швендяти; поспішно йти»; — неясне; можливо, споріднене з *тропа́*; пор. алб. trapit «ходжу туди і сюди». — Skok III 491.

тра́пе́за «(у монастирі) обідній стіл, стіл з їжею та частуванням; обід, вечеря за таким столом; страва, їжа взагалі», *трапеза́р, тра́пе́зна, трапе́зник, трапезува́ти, затрапе́зний* «буденний (одяг)»; — р. *тра́пе́за*, бр. *трапе́за*, др. *трапеза* «їжа, стіл, вівтар», слц. trapéza «кам'яна надгробна дошка», болг. *трапе́за* «стіл; трапеза, поминки», м. *трпеза, трапеза*, схв. *тра̀пеза, тр̀пеза* «тс.», стсл. **трапеза** «стіл; банкет; страва, їда»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. τράπεζα «стіл; стіл для їжі; дошка; час прийняття їжі» є результатом спрощення форми τετράπεζα (букв. «чотириногa»), утвореної з τετρα- «чотири» і -πεζα (< *ped-ia), пов'язаного з гр. πούς (род. в. ποδός) «нога», спорідненим з лат. pēs (род. в. pedis) «тс.», укр. *під, пі́шuй*. — Фасмер

IV 94; ГСЭ III 203—204; Черных II 258; Mikl. EW 306; Holub—Lyer 487; Skok III 492; Frisk II 917—918; Klein 1642. — Див. ще **під**[1], **пі́ший, тетра́дь, чоти́ри.** — Пор. **велосипе́д, ква́рта, кварте́т, педа́ль, тетра́едр, трапе́ція.**

трапе́ція (геометрична фігура; гімнастичний прилад); — р. *трапе́ция*, бр. *трапе́цыя*, п. trapez, ч. trapéz, trapéza, слц. trapéz, вл. trapez, болг. *трапе́ц*, м. *трапез*, схв. *тра̀пēз*, слн. trapéz, trapéc; — очевидно, через російську і німецьку (нвн. Trapéz(ium) «тс.») мови запозичено з середньолатинської; слат. trapezium походить від гр. τραπέζιον «столик; трапеція», димінутива від τράπεζα «стіл». — СІС[2] 840; Фасмер IV 94; Черных II 258; Kopaliński 994; Skok III 492; Frisk II 917—918; Klein 1642. — Див. ще **тра́пе́за.**

[**тра́пити**[1]] «потрапити; спіткати; влучити», *тра́питися*, [*трапля́ти*], *трапля́тися*, [*тра́фити*] «попасти, влучити, потрапити», [*тра́фитися, трафля́ти, трафля́тися*], [*траф'ятися*] «траплятися» О, [*тра́хвити*] «влучити», [*тра́хвитися*] «трапитися», [*трап*] «випадок; спосіб» Нед, [*тра́па* Нед, Пі, *трапля* Нед, Пі, Шейк, *трапо́к* Нед] «тс.», *трапу́нок* «випадок», [*траф*] «тс.; випадкова зустріч; (виг.) влучено» Нед, [*трафу́нок*] «випадок; нещасливий випадок» Нед, [*тра́пкий*] «кмітливий» Гриц АВ, [*на-трапку́*] «де трапиться», [*при́трапка*] «випадок», [*притрапу́нок, притрафу́нок* Чоп] «тс.», ст. *трафити* (1579), *трапити* (XVII ст.); — р. [*тра́пить*] «потрапити; трапитись», *тра́фить* «влучити; догодити», бр. *тра́піць* «влучити; опинитися; [знайти, встигнути]», п. trafić «влучити», trefić, ч. trefiti, слц. trafit', схв. *трѐфити* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. treffen «потрапляти, влучати; зустрічати» (свн. trëffen, двн. trëffan «тс.») споріднене з снн. drepen, дангл. drepan, дісл. drepa «тс.». — Шелудько 48; Дзендзелівський УЗЛП 130—131; Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Shevelov Hist. phonol. 631; Richhardt 16, 106; Фасмер IV 94—95; Brückner 574; Machek ESJČ 534; Skok III 436; Mikl. EW 360; Kluge—Mitzka 788.

[**тра́пити**[2]] «переслідувати, пригнічувати, мучити, дошкулювати» Нед, ВеЛ, Шейк, О, [*тра́пи́тися*] «мучитися, журитися О; лаятися, сваритися» Нед, ВеЛ, Шейк, [*трапениця*] «замучена жінка» ВеЛ, [*траплі́ння*] «сум, печаль, клопоти» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. trapić «мучити, докучати, непокоїти, переслідувати», ст. tropić «мучити», як і ч. trápiti «мучити, терзати», вл. trapić «мучити, утискувати, лякати», болг. *тра́пен* «який не прийшов до тями (після переляку та ін.)», *истръ̀пна* (*истръ̀пвам*) «ціпенію», слн. tràp «дурень», trápiti «мучити», стсл. **трапити**, зводиться до псл. *torpiti «мучити, утискувати», пов'язаного чергуванням голосних з *tъr̥pěti «терпіти»; зіставляється також (Schuster-Šewc 1575) з лит. [strópti] «сохнути, тверднути», дісл. starf «важка праця, труд» або (Варбот 31) з ч. tropiti «збуджувати (суперечку, сварки і под.)». — Фасмер IV 85—86; Brückner 575; Machek ESJČ 391, 649. — Див. ще **терпі́ти.**

[**траптова́ти**] «топтати, знищувати» Нед, Шейк; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації слів [*тра́пити*] «мучити» і [*тратува́ти*] «топтати».

трара́нок, *трари́нок* — див. **тараре́нька.**

[**трас**] (вигук на позначення тріску, ляскоту, гуркоту, шуму) «трісь, лясь» Нед, [*траск*] «тріск; ляскання батога; удар батогом», [*тра́скіт*] «тс.», [*тра́скало*] «тріскачка», [*тра́скати*] «ляскати», [*траскота́ти*] «тс.», [*траскоті́ти*] «ляскотіти» тж, [*тра́снути*] «ляснути тж; (про грім) ударити О», [*траски́й, тра́скаючий*] Нед; — п. trzas, trzask, trzaskot, trzaskać, trzasnąć, схв. trâs (вигук для передачі звуку від удару, падіння предмета), tráskati «базікати», trȁskati «стукати, ударяти»; — зву-

конаслідувальне утворення, пов'язане з *трі́скати, тря́скати*; думка про запозичення з польської мови (Richhardt 106) сумнівна. — Skok III 492; Mikl. EW 361. — Пор. **трі́скати, тря́скати.**

тра́са, *трасови́к, трасува́льник, трасува́льний, трасу́ючий, трасува́ти*; — р. *тра́сса*, бр. м. *тра́са*, п. ч. слц. trasa, болг. *трасе́*, схв. *тра̏са*, слн. trása; — запозичення з німецької мови; н. Trásse походить від фр. tracé «траса», пов'язаного з tracer «креслити, намічати (зокрема, напрямок руху)», яке через нар.-лат. *tractiare зводиться до лат. tractus «риса, смуга, лінія, напрям», похідного від traho «тягну, витягую». — СІС[2] 840; Черных II 258; Sł. wyr. obcych 676; Holub—Lyer 487; Dauzat 718; Klein 1635. — Див. ще **тракт.**

[**тра́ска**] «тріска» О; — очевидно, запозичення з польської мови; п. trzaska «тс.» відповідає укр. *трі́ска*[1] (див.).

траскавка — див. **тру́скавка.**

[**траску́н**] (ент.) «жук родини ковалики, Elateridae» Дейн; — запозичення з білоруської мови; бр. *траску́н* «тс.» є похідним від *трашча́ць* «тріщати»; назва зумовлена тріскучими звуками, які видає ця комаха; пор. р. [*треща́лка*] (ент.) «ковалик». — Див. ще **тріск.**

трасови́на — див. **трясови́на́.**

трат[1] — див. **трач**[1].

трат[2], *тра́та, тра́тка* — див. **тра́тта.**

[**тра́тва**] «пліт, паром» Нед; — запозичення з польської мови; п. tratwa, ст. trafta, trawta «тс.» походить від нвн. Trift «сплав лісу; дрейф», пов'язаного з treiben (двн. trīban) «гнати; приводити в рух; відносити (вітром); плисти (за течією)», спорідненим з днн. drīban, снн. снідерл. drīven, дфриз. drīva, дангл. drīfan, дісл. drīfa, гот. dreiban «тс.». — Brückner 575; Kluge—Mitzka 788, 790. — Пор. **дрейф.**

тра́тити, *тра́титися* «робити витрати; губитися, зникати; [жартувати, робити витівки] О», [*трача́ти*] «тратити», *тра́та, втра́та, втра́тний, ви́трата, ви́трати*, [*витра́тний*] Куз, *затра́та, затра́тний, переви́трата*, [*потра́та*] «утрата», *розтра́та, розтра́тник, розтра́тливий, стра́тити* «втратити, згубити; позбавити життя; [втратити право на продовження гри Ме]», *стра́та, страте́нець* (заст.) «засуджений до смертної кари; [борець Нед]», [*стра́тище*] «місце, де карають смертною карою» Нед, [*стра́тниця*] «тс.», [*стра́тка*] «помилка у грі, втрата права на продовження гри» Чаб, [*стра́ток*] «смертна кара», [*страч*] «аборт», [*стра́ча*] «страта», [*страча́*] «достроково народжена дитина», [*стра́че*] «тс.», [*страччу́к*] «достроково народжена дитина; покинута дитина; чорт, який губить людей» тж, *утра́та*; — р. *тра́тить* «витрачати, споживати, проживати; [годувати; псувати]», бр. *тра́ціць*, п. tracić, ч. tratiti «губити», слц. tratit' «тс.», схв. *тра̏тити* «витрачати, втрачати», слн. trátiti, стсл. **тратити, тращѫ** «знищувати, губити»; — псл. tratiti; — споріднене з лит. trótinti, trótinu «дражнити; знущатися», [trúotas] «точильний камінь», лтс. truõts «точило», гот. us-þrōþjan «розучувати», двн. drāt (нвн. Draht) «дріт, нитка», дісл. þraðr (ісл. þráður) «тс.»; припускається можливість походження псл. trata (із суфіксом -t-, як у *vᵇr̥sta < *vᵇr̥t-t-a) від іє. *ter- (*tr-), того самого, що і в псл. traviti «травити» або *terti «терти»; недостатньо обґрунтоване пояснення псл. tratiti як результату контамінації traviti і ratiti (Machek ESJČ 649). — Фасмер IV 94—95; Черных II 258—259; Brückner 575; Skok III 493; Trautmann 326; Būga RR II 631; Feist 503. — Див. ще **те́рти.** — Пор. **тра́ви́ти.**

тра́тта «переказний вексель», [*трат* Нед, *тра́та* Куз] «тс.», [*тра́тка*] «тс. Нед; договір купівлі-продажу землі на гербовому папері О»; — р. бр. *тра́тта*, п. ч. слц. trata, схв. *тра́та*, слн. tráta; — запозичення з італійської мови; іт. tratta «тс.» пов'язане з trarre «тягнути; переводити на іншу особу», що зводиться до лат. traho «тягну». — СІС[2] 840; Онышкевич Исслед. п. яз. 249; Sł.

wyr. obcych 773; Holub—Lyer 63, 487. — Див. ще **тракт.** — Пор. **тра́са.**

[**тратува́ти**] «топтати, витоптувати, псувати; (переважно про коней) витоптувати; розбивати (людину) Ме», [*перетратува́ти*] «наступити на черговий підніжок під час ткання для зміни взаємного розташування ниток основи» Ме, [*страт*] «витоптане, розтоптане місце» Нед; — п. tratować «топтати ногами, копитами; розтоптувати», tretować, trętować «тс.», ч. слц. trat' «дорога, шлях», схв. *тра̏тина* «луг, вигін», слн. tráta «дерен, газон, мурава»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. treten (свн. trëten, двн. trëtan) «ступати, крокувати; наступати, топтати» споріднене з днн. снідерл. дангл. trëdan, дфриз. treda, дісл. troða, гот. trudan «тс.». — Шелудько 48; Brückner 576; Machek ESJČ 649; Holub—Lyer 487; Skok III 493; Kluge—Mitzka 789.

тра́улер «рибопромислове судно для лову риби тралом»; — р. *тра́улер*, бр. *тра́ўлер*, п. trawler, trałowiec, слц. trawler, болг. *тра́лер*; — запозичення з англійської мови; англ. trawler «тс.» пов'язане з trawl «трал; донний невід; тралити, ловити рибу тралом; тягнути по дну» і далі, можливо, з trail «іти по сліду; тягнути», сангл. trailen, що походить від фр. ст. traillier, trailler «тягнути на буксирі (човен)», джерелом якого є нар.-лат. *trāgulāre, що виникло з лат. trāgula «невід», похідного від traho «тягну». — CIC^2 840; Kopaliński 989, 995; Klein 1637, 1643; Walde—Hofm. II 697—698. — Див. ще **тракт, трал.** — Пор. **доро́га.**

тра́ур; — р. болг. м. *тра́ур*; — запозичення з німецької мови; н. Tráuer (свн. trūre) «туга, скорбота, печаль, жалоба», пов'язане з trauern «плакати, горювати, носити траур» (двн. trūrēn «опускати очі, плакати, горювати»), спорідненим з англ. dreary «похмурий, смутний», drowse «дрімати, бути сонним, навівати сон», дангл. drēosan «падати, опускатися, ставати млявим, повільним», днн. driosan «падати», гот. driusan «тс.». — CIC^2 840; Фасмер IV 95; Черных II 259; Горяев 374; Kluge—Mitzka 787; Klein 482, 484; Feist 126.

траф[1], *тра́фити, тра́фитися, трафля́ти, трафля́тися, трафу́нок, траф'я́тися* — див. **тра́пити**[1].

траф[2], *трафи́ти, трафни́й* — див. **треф.**

трафаре́т «платівка, в якій прорізані малюнки, літери чи цифри для відтворення їх на якійсь поверхні; зразок, шаблон», *трафаре́тка, трафаре́тник, трафаре́тити*; — р. болг. *трафаре́т*, бр. *трафарэ́т*, п. trafaret, слц. traforetný «шаблонний, трафаретний»; — запозичення з італійської мови; іт. traforetto, букв. «продірявлений» пов'язане з traforo «продірявлювання, проколювання», traforare «свердлити; пробивати, проколювати», яке походить від лат. transforāre «тс.», що складається з префікса trans- «крізь, через» і дієслова foro, forāre «свердлити, проколювати», спорідненого з двн. borōn «тс.», гр. φορόω «орю», псл. *borna «борона». — CIC^2 840; Фасмер IV 95; Sł. wyr. obcych 672; Kopaliński 988; Walde—Hofm. I 481—482. — Див. ще **борона**[1], **транс-.**

трах (вигук, що означає різкий, сильний шум, тріск від падіння, удару тощо), *трах-тра́х, трах-тара́х* «тс.», [*тра́хати*] «ступати», *тра́хкати, трахкоті́ти, тра́хнути, тра́хнутися, трахкотли́вий*; — р. *трах, тра́хать*, бр. *тра́хаць* «стріляти», *тра́хнуць* «стукнути; упасти», схв. trȁk (вигук для передачі звуку пострілу); — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 95; Skok III 489. — Пор. **тара́х, торо́х.**

трахе́я «дихальне горло», *трахе́ї, трахеї́ди* (бот.), *трахеї́т* (мед.); — р. бр. болг. *трахе́я*, п. ч. слц. trachea, схв. *трахе́ја, трахе́а*, слн. trahéja; — засвоєно з латинської медичної номенклатури; слат. trāchea (< пізньолат. trāchīa) походить від гр. (ἀρτηρία) τρᾶχεῖα «дихальне горло» (букв. «шорстка артерія»), що є формою жін. р. від τρᾱχύς «шорсткий, нерівний», пов'язаного з

θράσσω (θράσσειν) «турбую, непокою», спорідненим з діслов. dregg «осад, дріжджі», псл. *drozgьje «закваска, дріжджі». — CIC² 840; ССРЛЯ 15, 848; Kopaliński 987; Holub—Lyer 486; Frisk I 679—680; Klein 1635. — Див. ще **дріжджі.** — Пор. **трахо́ма.**

трахо́ма (інфекційне захворювання очей), *трахомато́зний*; — р. бр. болг. *трахо́ма*, п. trachoma, ч. trachom, слц. trachóm, схв. *тра̀хом*, *трахо́ма*, слн. trahóm; — медичний термін, засвоєний з новолатинської наукової мови; нлат. trāchōma походить від гр. τρᾰ́χωμα «шорсткість», пов'язаного з τρᾱχύς «грубий, шорсткий, нерівний»; хвороба названа так через те, що внутрішня поверхня повік стає шорсткою. — CIC² 841; Черных II 259; Kopaliński 987; Holub—Lyer 486; Frisk II 921; Klein 1636. — Див. ще **трахе́я.**

трахт, *трахтови́й, трахтови́тий* — див. **тракт.**

трахтува́ти[1] — див. **тракта́т.**

трахтува́ти[2] — див. **трактува́ти.**

[**траху́лі**] «пристрій для колихання дітей» ЛЧерк; — очевидно, запозичення з білоруської мови; пор. бр. [*трахáць*] «трясти».

трач[1] «пиляр; той, що розпилює колоди на дошки; [пристрій для розпилювання колод на дошки О]», [*трат*] «тирса; обрізок шкіри» Нед, [*трача́р*] «трач», [*трачі́вня*] «лісопильня», [*трачи́на*] «тирса» ВеБ, [*трачи́ння*] «тс.», [*тра́чка*] «лісопильня; козли, на яких ріжуть дошки О; ручне розпилювання деревини на дошки Корз», [*тра́чник*] «трач», [*тротови́на*] «тирса» Она, [*трочи́на, трощина́*] «тс.» ВеУг, [*тра́цький*] «лісопильний», [*трачува́ти*] «розпилювати на дошки»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. tracz «розпилювач, лісопильня» пов'язане з trzeć «терти». — Дзендзелівський RKJ ŁTN XV 159; Brückner 580. — Див. ще **те́рти.**

трач[2] (ент.) «пильщик, Tenthredo L.»; — результат метафоричного перенесення на комаху назви *трач* «пиляр» (див.).

[**трач**[3]] «пуголовок» ВеНЗн; — неясне.

[**трачі́й**] (ент.) «товстун (вусач?), Lamia aedilis» Шейк; — неясне.

траш — див. **треш.**

тре́ба (присудкове слово) «необхідно, потрібно, слід», [*тра, тре, тре́а*] «тс.», *тре́ба* (іменник) «жертвоприношення; релігійний обряд, здійснюваний священиком на замовлення віруючих; плата за виконання такої відправи; [оказія; потреба ВеУг]», *тре́бище* «місце, де відбувалося принесення жертви богам», *тре́бник* «богослужбова книга, що містить молитви для треб», [*тріба*] «потреба; спроба» Нед, [*трібу́нок*] «спроба» Нед, [*трі́бний*] «потрібний, необхідний», [*тре́бно*] «потрібно», [*требити*] «тратити, затрачувати, вживати», [*тре́бува́ти*] «вимагати, потребувати, намагатися; дуже просити; пробувати», [*тре́буватися*] «бути потрібним», [*трібо́вати*] «пробувати» ВеУг, [*трібува́ти*] «зазнавати, переживати; вимагати; потребувати; пробувати», *ви́требувати, затре́буваний, затре́бувати*, [*нетре́бство*] «непотребство» Ж, [*нетрібняк*] «непотріб» ВеУг, *непотре́бство, непо́тріб, потре́ба*, [*потре́бизна*] «потреба», [*потре́бина*] «потреба, належність, необхідні видатки» Куз, [*потре́бник*] «нужник» Куз, [*по́тріб*] «потреба», [*потрі́б'є*] «тс.» Нед, *по́трі́бка* (розм.) «щонебудь потрібне; потреба» СУМ, О, [*по́трібки*] «все зужите» Нед, *потрі́бен, потрі́бний* «необхідний; [охочий до праці; старанний у праці] О», [*потрі́мний*] «потрібний; який потребує; здібний» О, *потрі́бно*, [*потрі́нно*] «потрібно» О, *потребува́ти* «відчувати необхідність; [мусити]», *потребува́тися*, [*потрібува́ти*] «потребувати; попробувати», [*стрі́ба*] «проба» О, [*стрібо́вок*] «спроба, проба» Нед, [*стрібу́нок*] «тс.» Нед, *стре́бувати* (розм.), [*стрібува́ти*] «спробувати; попросити» Г, Нед, О, [*струбова́ти*] «спробувати» Нед, [*спотре́бник*] «споживач» Нед, [*спотре́бно*] «потрібно», [*спотреби́ти*] «спожити» Нед, [*спотребува́ти*] «спо-

живати» Нед; — р. *тре́бовать* «вимагати», бр. *трэ́ба*, др. *трѣбовати* «вимагати, потребувати; користуватися; приносити жертву», *трѣбъ* «потрібний», *трѣба* «жертва», п. trzeba «треба», potrzebować «потребувати», ч. třeba «треба», potřebovati «мати потребу», слц. treba «треба», potrebovat' «мати потребу», вл. trjeba, trjebać «вживати, потребувати», potrjebować «мати потребу, користуватися», нл. trjeba, trjobaś «потребувати», trjebaś «тс.», болг. *тре́ба* (церк.), *тре́бвам* «вимагати», *тря́бвам* «бути необхідним», м. *треба* «потрібно», схв. *тре̏бати* «потребувати», *тре̏бовати* «мати потребу; вимагати», слн. tréba «потрібно», стсл. **трѣба** «жертвоприношення; потреба», **трѣбовати** «приносити жертви»; — псл. *terba «потреба, необхідність», очевидно, пов'язане з *terbiti «очищати від лушпиння; теребити; корчувати; м'яти, смикати; термосити; каструвати»; у такому разі розвиток семантики йшов від «корчувати, чистити, робити корисним» до «потребувати, споживати, куштувати»; східнослов'янські форми на *треб-* (замість **тереб-*) пояснюються впливом церковнослов'янської мови (Фасмер IV 45, 96; Meringer IF 18, 215—216; Holub—Kop. 393; щодо української мови може йтися й про вплив польської); псл. *terb- зіставляється далі з прус. enterpen «корисний», enterpo «приносити користь», дінд. tŕpyati (tŕpṇóti, tárpati) «насичується», гр. τέρπω «насичую, радую», діcл. þarfr «потрібний, корисний», гот. þaurban «відчувати потребу» (Schuster-Šewc 1527—1528; Mikl. EW 354; Brückner 579; Torp 182; Feist 491—492). — Shevelov Hist. phonol. 99; Фасмер IV 45, 96; Черных II 253; Brückner 579; Machek ESJČ 656; Skok III 501—502; Zubatý I/2; 73—74; Топоров II, 55—57. — Див. ще **теребити**[1].

[требич] (бот.) «конюшина польова, Trifolium arvense L.; конюшина лучна, Trifolium pratense L.» Mak, [*требіч*] «конюшина лучна» тж; — ч. [trebič] «тс.» (з укр.?); — очевидно, результат скорочення давнішого **требикінь* (**требиконина* > [*трепиконина*] «конюшина польова» Mak, [*трепіконіна*] «конюшина лучна» тж), збереженого як запозичення в ч. [trebikuň] «конюшина», [trebikonina, trepikonina, trepikonisko] «тс.»; пов'язане з дієсловом [*требúти*] «споживати»; другий (скорочений) компонент давнішої назви співвідноситься з простими назвами тієї ж рослини *конюши́на*, [*ко́нич*, *коня́тин*] і т.д.; значення первісної назви — «трава, яку споживають коні»; зіставлення з п. ст. chrości koń «конюшина лучна» (Machek Jm. rostl. 121) нічим не обґрунтоване. — Див. ще **кінь, конюши́на, тре́ба.**

[требу́ля] (бот.) «бугила, Anthriscus cerefolium Hoffm.» Mak, [*теребуля, трембулька*] «тс.» Mak; — п. trybula, [trebula, trzebula], ч. ст. třebule, слц. trebul'a, trebul'ka, вл. trjebula, trybula, схв. [trbulja, *крбуљица*] «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з чеської, в якій, очевидно, походить від іт. cerfoglio (через **čřebule*), що відбиває латинську наукову назву одного з видів бугили — cerefolium (caerefolium), яка передає гр. χαιρέφυλλον; до латинської наукової назви зводиться також інша назва цієї рослини укр. [*ке́рве́ль*]. — Вісюліна—Клоков 238; Анненков 39; Brückner 580; Machek ESJČ 656; Jm. rostl. 168—169; Schuster-Šewc 1529. — Див. ще **ке́рве́ль.** — Пор. **трибу́лька.**

[требу́х] «черево; шлунок; нутрощі тварини Нед, Шейк; свинячий шлунок, начинений м'ясом і пров'ялений ЛексПол», [*требу́ха́*] «черево; шлунок; нутрощі» Нед, Пі, [*трибу́х*] «нутрощі, шлунок Нед, Шейк; свинячий шлунок, начинений м'ясом ЛексПол; нутрощі зарізаної тварини, непридатні для вживання Л», [*трибуха́*] «все, здатне розтрушуватися (тирса, висівки і под.)» Чаб, [*трибухи́*] «зернові відходи; нутрощі (переважно риб'ячі)» Чаб, [*тре́бі́т*] «відходи, покидьки; м'ясо, неспоживне для людей» Нед, Куз, Шейк, [*трембуха́ч*] «черевань», [*три́бло*] «великий, не-

наситний живіт; чоловік, що багато їсть» Ва, [*требухáтий*] «товстий, випуклий; череватий» Нед, Шейк, [*трибухáтий* Нед, *трембухатий*] «тс.», [*трибуши́ть*] «розсипати, розтрушувати; видаляти нутрощі з риби чи забитої худоби» Чаб, [*трибуши́ться*] «розсипатися, розтрушуватися» Чаб; — р. *требухá* «нутрощі», бр. *трыбу́х*, [*трэбу́х*] «тс.», *трыбушы́ць* «рвати, терзати, потрошити», п. [telbuch, terbuch, trybuch], ч. [terboch] «черево», ст. teřbuch, слц. [terbuch, trebucha] «тс.», нл. tarbuch «живіт, нутрощі», болг. *търбу́х* «шлунок, живіт», м. *трбув* «черево», схв. *тр̀бух*, слн. trébuh «тс.», р.-цсл. **трибꙋ́хъ** «нутрощі»; — єдиної етимології не має; можливо, псл. *terb-, [*tъrb-], у якому -b- є розширювачем кореня *ter-, що виступає в псл. *terti «терти»; у такому разі пов'язане з псл. *terbiti «теребити, чистити», а також укр. [*тере́б*] «живіт», [*тере́бух*] «ненажера», схв. *тр̀ба* «живіт»; при цьому *-ух*, *-уха* (з псл. -uхъ, -uха) розглядаються як словотвірні форманти (Sł. prasł. I 74; Grošelj Sl. revija 5—7, 122); менш вірогідне припущення, що джерелом є псл. *trьbuхъ, яке складається з префікса *trь-, що зберігся в р. *тре-* (в прикметниках церковнослов'янського походження, напр., *тресвятой, треклятый*), і кореня buх- (в укр. *бу́хнути, набухáти* — Фасмер IV 96); мало переконливі зіставлення з п. torba (Brückner 567), лат. strebula (мн.) «м'ясо на стегнах тварини, що приноситься в жертву» (Grošelj тж), іт. trippa «черево» (Matzenauer 352), лат. uterus «черево» (Machek ESJČ 641). — Фасмер—Трубачев IV 96; Brückner 567—568; Machek ESJČ 641, 657; Schuster-Šewc 1499, 1528—1529; Skok III 495. — Див. ще **тереби́ти**[1], **те́рти.** — Пор. **тре́ба.**

[**требу́хи**] «трубчасті, випукло роздуті листки цибулі» Шейк, [*трибу́хи*] «тс.» Шейк, [*тере́бух*] «малий качан кукурудзи з неповним зерном» Гриц, [*трибу́х*] «тс.» тж; — неясне; можливо, результат метафоризації слова [*требу́х*] «живіт» або контамінації слів [*требу́х*] і *трубá, тру́бка.*

[**тре́вка**] «невелике кам'яне коритце, в яке наливається вода для домашньої птиці» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. [*тре́укэ*] (< *тро́кэ*, рум. troácă) «годівниця; водопійна колода» виводиться від нвн. Trog ([trök]) «корито», спорідненого з днн. дангл. діcл. trog «тс.» і, через іє. *dru-ko-, з псл. *dervo «дерево». — СДЕЛМ 434, 435; DLRM 883; Kluge—Mitzka 792—793. — Див. ще **де́рево.**

тред-юніо́н «професійні спілки у Великобританії та деяких інших країнах», *тред-юніоні́зм, тред-юніоні́ст*; — р. *тред-юнио́н*, бр. *трэд-юніён*, п. ч. trade-unions, слц. trade-union, болг. *трейд-юнио́н*, схв. *тред-јинјен*, слн. tradeunion; — запозичення з англійської мови; англ. trade-union складається з іменників trade «ремесло, професія», яке продовжує сангл. trade «стежка, слід, курс», що походить від снн. trade «тс.», спорідненого з днн. trada, двн. trata «тс.», нвн. treten «ступати», англ. tread «хода, ходіння», і union «об'єднання», що походить від пізньолат. unio, до якого зводиться й укр. *у́нія.* — CIC[2] 841; ССРЛЯ 15, 868; Kopaliński 988; Klein 1636, 1644. — Див. ще **у́нія.** — Пор. **тратува́ти.**

тре́йлер «великоваговий причіп»; — р. *тре́йлер*, бр. *трэ́йлер*, п. treilerowiec «судно для перевезення товарів у контейнерах», ч. trajler «причіп»; — запозичення з англійської мови; англ. trailer «тс.; будиночок на колесах» пов'язане з trail «тягти; переслідувати», яке походить від фр. ст. trailer «тягнути на буксирі», що зводиться до лат. trāgula «невід; волок; сани», trahere «тягти». — CIC[2] 841; Kopaliński 995; Holub—Lyer 486. — Див. ще **тра́улер.** — Пор. **трелюва́ти, трен.**

трек[1] «спортивна споруда для проведення велосипедних або мотоциклетних гонок»; — р. болг. *трек*, бр. *трэк*, п. track, схв. *трек*; — запозичення з англійської мови; англ. track (сангл. trak)

«слід, дорога» походить від фр. ст. trac «слід, колія», яке, можливо, германського походження; пор. снідерл. treck, гол. trek «лінія, риска, штрих», снідерл. trecken, гол. trekken «тягнути», двн. trehhan «тягнути, штовхати», свн. trecken «тягнути». — CIC^2 841; ССРЛЯ 15, 875; ТСБМ V 539; Klein 1636.

[**трек**^{2}] (знев.) «старе луб'я (про стару людину)» Корз; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого з польської мови tryk «баран».

трель «переливчастий звук», [*тре́ля, триль*] «тс.» Нед; — р. *трель*, бр. *трэль*, п. trel, tryl, ч. trilek, слц. trilok, болг. *трел*, схв. *тр҃ила, тр҃илица*, слн. trílec; — запозичення з італійської мови; іт. trillo «тс.» пов'язане з trillare «брязкотіти» звуконаслідувального походження. — CIC^2 841; Фасмер IV 97—98; Черных II 260; Горяев 375; Kopaliński 1002; Matzenauer 351; Mestica 1960.

трельяж «дзеркало з трьох стулок; легка гратка для витких рослин»; — р. *трельяж*, бр. *трэльяж*, п. treliaż «гратка для витких рослин», ч. слц. treláž «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. treillage утворене від treille, що походить від лат. trichila «альтанка (з витких рослин)», яке, можливо, є результатом скорочення слова triclinium «тримісний стіл»; значення «дзеркало з трьох стулок» виникло на грунті російської мови в результаті народноетимологічного переосмислення фр. treillage «альтанка» за аналогією до *треуго́льник, трено́жник* як *trillage «з'єднане з трьох частин». — CIC^2 841; Черных II 260; Sł. wyr. obcych 774; Holub—Lyer 488; Dauzat 723; Walde—Hofm. 705.

трелюва́ти «підтягати зрізані дерева до дороги», [*трилюва́ти*] «звозити ліс з гори» О, *трельо́вка, трельо́вщик, трелюва́льник*, [*трильо́вка*] «звезення лісу з гори» О, *трельо́вочний, трелюва́льний*; — р. *трель* «трос для буксирування (суден)», *трелева́ть*, бр. *тралява́ць*, [*тралёваць, трэля́ць*]; — запозичення з англійської або німецької мови; англ. trail «слід, шлейф», to trail «тягти», нвн. Treil «трос, буксир», treilen «тягнути, буксирувати» через посередництво французької мови (фр. traille «пором») зводяться до лат. trāgula «невід», пов'язаного з traho «тягну». — Фасмер IV 97; Klein 1637. — Див. ще **тра́улер.**

[**трембе́й**] «ручка (у пилці)» О, [*фрембе́й*] «тс.; закрутка; клямка» О; — неясне.

трембі́та «гуцульський музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби», [*тримбі́та, трôмбі́та, трôмбе́та* Лизанец] «тс.», [*трубе́та*] «тс.», [*трумбе́та*] «тс. Нед; труба», [*трембіта́нник*] «музикант, що грає на трембіті», *трембіта́р* «тс.», *трембіта́ти* «грати на трембіті», [*трумбета́ти* О, *трумбита́ти* О, *трумбіта́ти*] «тс.»; — п. trąbita, trombita, [trębita]; — запозичення зі східнороманських і з угорської мов; рум. молд. trîmbíță «труба, сурма, горн» походять від південнослов'янськ. trǫbica «трубка» (пор. стсл. **трѫбица** «тс.»), зменш. від trǫba «труба»; уг. trombita «труба» виводиться від іт. trombetta «трубка», зменш. від tromba «труба», що пов'язується з лат. tuba «тс.». — Vincenz 5; Scheludko 143; Кобилянський Гуц. гов. 86; Crânjală 399—402; СДЕЛМ 437; DLRM 882; Лизанец 628, 629; MNTESz III 990; Mestica 1966. — Див. ще **тру́ба́.**

трембулька — див. **требу́ля.**

трембуха́тий, *трембуха́ч* — див. **требу́х.**

[**тремента́ль**] (бот.) «герань болотна, журавець, Geranium palustre L.»; — не зовсім ясне; розглядається як складне утворення з основ **тремен-*, спорідненого з нл. tśmjeń «болото», джерелом якого є псл. [*trъmenь] «болото», спорідднене з лит. trìmti «тремтіти; заспокоюватися (про біль); ставати спокійним», tremtì «нищити, проганяти», лтс. trimêt «рухатися, зрушувати», tremt «тупати; товкти; проганяти», гр. **τρέμω** «тремчу», лат. tremo «тс.», укр. *тремки́й, тремті́ти*, і *-таль* «рослина», пов'язаного з цсл. **талии (талия)** «молодий пагін», яке

вважається запозиченням з грецької мови і зіставляється з гр. θαλλίον (θαλλός) «молодий пагін». — Schuster-Sewc 1552—1553; Фасмер IV 13.

трéмоло (муз.) «швидке повторювання одного звука або чергування двох несуміжних звуків чи акордів», [*трéмоль*] «тс.» Куз, *тремолюва́ти*; — р. *трéмоло, тремоли́ровать*, бр. *трэ́мала, трэмалі́раваць*, п. tremolo «вібрація голосу», tremolować, ч. слц. tremolo, болг. *трéмоло*, схв. *тремоло*, слн. trémolo; — запозичення з італійської мови; іт. tremolo «тремтячий» походить від лат. tremulus «тс.», пов'язаного з tremo, tremere «дрижати, тремтіти», спорідненим з гр. τρέμω «тремчу», лит. trìmti «дрижати від холоду; лякати, проганяти», укр. *треммі́ти*. — CIC[2] 841; Sł. wyr. obcych 774; Mestica 1955; Walde—Hofm. II 701. — Див. ще **тремті́ти.**

[**трéмпель**] «жердина в домі, на яку можна що-небудь повісити» НикНикБЛ, [*тремпу́й*] «козли, до яких прив'язують вівцю, коли її стрижуть» Нед, [*три́нпіль*] «палка, на яку вішають забиту вівцю для зняття шкури», [*три́нпуль*] «тс.»; — пов'язане з [*кремпіле́ць*] «косяк для закріплення полиці», [*кремпо́лець*] «козли, просте дерев'яне риштування», [*тримпа́йло*] «палка, що підвішується до шиї домашньої тварини і стримує її при ходінні; палка в основі постромка» ЛексПол. — Див. ще **кра́мплі.**

[**тремпо́ля**] (бот.) «тополя пірамідальна, Populus pyramidalis Roz.» Mak; — результат контамінації слів *тремті́ти* і *топо́ля*, зумовленої аналогією до [*трепе́та*] «тополя чорна; осика». — Див. ще **топо́ля, тремті́ти.** — Пор. **трепе́та.**

тремті́ти, [*трéміт*] «тремтіння» Куз, [*тремті́вка*] «мембрана» Куз, *тремки́й* «тремтячий; дзвінкий», [*тремтки́й*] «тремтливий» Куз, *тремтли́вий, тремтю́чий, тремтя́чий*; — бр. *трымце́ць*, [*тромце́ць*], п. [trzemcieć], ч. ст. třmětі «хитатися»; — псл. [*trьmtěti] «дрижати», пов'язане з tręsti «трясти»; — споріднене з лат. tremo «дрижу; боюся», гр. τρέμω «тремчу», лит. trìmti «дрижати від холоду; лякати», лтс. tremt «лякати, проганяти», дангл. thrímman «стрибати», гот. þramstei (ент.) «коник», алб. trɛmp, trem «лякати», тох. A träm- «тремтіти»; ієє. *t(e)rem- «тремтіти». — Machek ESJČ 659; ZfSlPh 17, 261; Walde—Hofm. II 701. — Пор. **тря́сти́.**

трен «шлейф»; — р. *трен*, бр. *трэн*, п. tren, болг. ст. *трен* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. traîne «тс.» пов'язане з traîner «тягти», яке через нар.-лат. *traginare, похідне від *tragere, зводиться до лат. traho, trahere «тягти». — CIC[2] 841; ССРЛЯ 15, 879; Sł. wyr. obcych 774; Kopaliński 995—996; Dauzat 719. — Див. ще **тра́улер.**

тре́нзель «металеві вудила», [*трензе́лька, тре́нзля*] «тс.» Нед; — р. *тре́нзель*, бр. *трэ́нзель*, п. tręzla, [trenzla], болг. *тре́нзел*, схв. *трензла*; — запозичення з німецької мови; нвн. Trense «кінська вуздечка» походить від гол. ст. trensse «тс.», джерелом якого є ісп. trenza «коса (з волосся); канат, трос», що бере початок у пізньолат. *trinicare «сплітати з трьох вірьовок» (від лат. trīnī «три»). — CIC[2] 842; Шелудько 48; Фасмер IV 98; Горяев 375; Brückner 576; Matzenauer 352; Kluge—Mitzka 789.

тренува́ти, *тре́нер, треніюва́ння* Куз, *тренува́ння, трено́ваний, тренува́льний*; — р. *тренирова́ть*, бр. *трэні́рава́ць*, п. вл. trenować, ч. trenovati, слц. trénovať, болг. *трени́рам*, м. *трени́ра*, схв. *трени́рати*, слн. trenírati; — запозичення з англійської мови; англ. train «тренувати, виховувати, навчати» через сангл. trainen зводиться до фр. ст. traîner «тягти, витягати», що походить від нар.-лат. *tragīnāre, джерелом якого є лат. trahere «тягти». — CIC[2] 842; Черных II 261; Brückner 576; Sł. wyr. obcych 774; Holub—Lyer 488; Klein 1637. — Див. ще **тра́улер.** — Пор. **тракт, трен.**

тре́нчик (спец.) «вузький ремінець для прив'язування ременя до ложа гвинтівки, сідельних сумок та ін.», [*три́нь-*

чик] «вузький чоловічий ремінний пояс» Л, [*трі́нчик*] «тс.» Л; — запозичення з російської мови; р. *тре́нчик* «ремінець», [*трень*] «тонка вірьовка, прокладка між пасмами каната» виводиться з гол. нн. trensing «тс.». — Фасмер IV 98.

[треп] (іхт.) «ялець, Leuciscus vulgaris» Нед, [*трепа́к*] «тс.» Нед; — неясне.

трепа́н «хірургічний інструмент для свердління кістки», *трепана́ція, трепанува́ти*; — р. *трепа́н, трепана́ция*, бр. *трэпа́н, трэпана́цыя*, п. trepan, trepanacja, ч. trepanace, слц. trepanácia, болг. *трепана́ция*, схв. *тра̀пан, трепан, трепанација*, слн. trepanácija; — запозичення з французької мови; фр. trépan «свердел» походить від слат. trepanum, джерелом якого є гр. **τρύπανον** «тс.», пов'язане з **τρῡπάω** «свердлити», спорідненим з лит. trupė́ti «кришитися», trupùs «ламкий», псл. trupъ «труп»; ie. *treu-p-, похідне від *teren-/tren-/ter- «терти, свердлити». — CIC^2 842; Фасмер IV 98; Kopaliński 996; Holub—Lyer 488; Dauzat 724; Frisk 937; Klein 1646. — Див. ще **те́рти, труп**[1].

трепа́нг (промислова назва групи видів їстівних морських безхребетних тварин — голотурій); — р. *трепа́нг*, бр. *трэпа́нг*, п. trepang, слн. trépang; — запозичення з малайської мови (мал. trīpang, tĕripang). — CIC^2 842; Kopaliński 996; Kluge—Mitzka 789; Klein 1646.

тре́па́ти, *трепа́ть, тре́панка, трепа́чка, трепка́ч, трепло́, тре́пок, трепу́ха, тре́п'ях* — див. **тріпати.**

тре́пел (осадова гірська порода); — р. болг. *тре́пел*, бр. *трэ́пел*, п. trypel, trypla, ч. tripel, tripl, слц. tripel; — запозичення з німецької мови; н. Tripel походить від іт. tripolo, утвореного від Tripolis — назви міста Триполі в Північній Африці, звідки цей камінь вивозився в Європу. — CIC^2 842; Фасмер IV 99; Matzenauer 352; Sł. wyr. obcych 780; Holub—Lyer 489; Gr. Fwb. 778; Mestica 1963. — Пор. **три́пля.**

тре́пет «тремтіння», *тре́піт* «тс.», [*трепе́ття*] «все тремтяче», [*трепі́тя*] «тс.», [*трепі́тка*] «султан (у головному уборі офіцера)», *трепетли́вий, тре́пе́тний, тре́пітний, трепета́ти* «тремтіти», *трепета́тися* «тріпотати, здригатися», [*трепесі́ти*] «дрижати з переляку» О, [*трепетї́ти*] «труситися» О, [*трепота́ти*] «трепетати», [*трепоті́ти*] «тс.», [*трепещі́ти*] «тремтіти» Нед, [*стрепетї́ти*] «дрижати, труситися» О, [*страпоті́ти*] «тс.» О; — р. *тре́пет, трепета́ть*, бр. *трапята́ць*, др. *трепетати*, п. trzepot, trzepiotać, ч. třepetati, слц. trepotat', вл. [třepjet], třepot, třepotać, болг. *тре́пет*, м. *трепети* «тремтить», схв. *трѐпет, трепѐтати*, слн. trepèt, trepetáti, стсл. **трепетъ, трепєтати**; — псл. trepotъ, trepetъ, trepotati, trepetati пов'язані з trepati «тріпати»; — споріднене з лит. trepùmas «спритність», гр. **τρέπω** «повертаю, схиляю», лат. trepido «тремчу, здригаюсь», trepidus «тремтячий», дінд. tṛgráḥ «неспокійний, метушливий»; ie. *trep- «тупотіти, дріботіти». — Фасмер IV 99; Черных II 261; Brückner 583; Machek ESJC 657; Schuster-Šewc 1543; Младенов 638; Skok III 496—497; Trautmann 329; Apr. Sprachd. 450; Persson Beitr. 620; Pokorny 1094. — Див. ще **тріпати.**

[трепе́та] (бот.) «осика, Populus tremula L.; тополя чорна, Polulus nigra L.» Г, Mak, [*трепетина*] «осика» Mak, [*трепетлі́ка* Mak, *трепота* Mak, *трипета* См] «тс.», [*трепетни́к*] «місце, зарослe осиками» О, [*трепі́тник*] «тс.» О; — п. [trzepiecina] «осика», болг. *трепетли́ка*, м. *трепетлика*, схв. [*трепѐтлика, трепѐтљика, трепетуша*], слн. trepetlíka, [trepetíka] «тс.»; — похідне утворення від *тре́пет, трепета́ти*; назва пояснюється біологічною особливістю осики, яка має листя з довгими черешками, через що вони весь час тремтять. — Німчук 277—278; Вісюліна—Клоков 139, 140; Гутшмидт Сл. и балк. языкозн. 207; Анненков 268; Brückner 581; Skok III 496; Симоновић 373. — Див. ще **тре́пет.**

[тре́петень] (орн.) «припутень, Columba palumbus L.» Шарл, Куз, Дейн;

— недостатньо ясне; можливо, як і *стре́пет* «Otis tetrax», похідне від *тре́пет* у зв'язку з характерним шумним хлопанням крилами при відльоті і в період токування; може розглядатися і як результат видозміни деетимологізованої назви *при́путень*, зближеної з основою *тре́пет*. — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Пор. **при́путень, стре́пе́т, три́путень**[1].

[**трепети́вець**] (бот.) «вид гриба, що росте під осикою» Нед, [*трепети́ок*] «тс. Нед; вид гриба О», [*трепетя́к*] «вид гриба» О, [*трепетя́нник*] «вид гриба, Boletus aurantiacus Pers. (осиковик, Krombholzia aurantiaca Gilb.)» Нед, Mak, [*трипито́вець*] «вид гриба» О; — похідне утворення від [*трепе́та*] «осика»; назва пояснюється тим, що цей гриб росте поблизу осик; пор. інші назви цього гриба з тією самою мотивацією: укр. *осиковик, підосиковик*, [*підосі́нник, підоси́чник* Нед, Mak], р. *подоси́новик*. — Див. ще **трепе́та.**

[**трепе́тик**] «металева дужка, крізь яку проходить черезсідельник»; — неясне.

[**трепето́**] «сито, підрешіток» Ва; — неясне.

[**трепещу́к**] «жайворонок звичайний, польовий жайворонок, Alauda arvensis L. ВеНЗн, Куз, Шарл; боривітер звичайний, Falco tinnuculus L. ВеНЗн, Шарл», [*трепету́ха*] «польовий жайворонок» Дейн; — очевидно, похідні утворення від *трепета́ти*; в основу мотивації назв покладено, мабуть, тріпотіння крил птахів, які перемагають повітряні потоки вгорі. — Див. ще **тре́пет.**

трепиконина, *трепіконіна* — див. **требич.**

[**трепі́лка**] (орн.) «перепел, перепелиця, Coturnix coturnix L.», [*трепюлка*] «тс.» ВеЛ, ВеНЗн, Шарл; — результат видозміни деетимологізованої назви *перепі́лка*, зближеної з основою *тре́пет*. — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Див. ще **пе́репе́л.**

[**тре́пки**] «дерев'яне взуття» О, [*тре́пле*] «взуття з дерев'яними підошвами; старі чоботи з обрізаними халявами» Корз, [*тре́пи*] «дерев'яне взуття, обшите матерією» Л; — п. trepy (trepki) «взуття, що складається з підошов, які прикріплюються до ніг ремінцями; примітивне взуття з дерева або лика», ч. trepky «домашнє взуття»; — через посередництво польської й чеської мов запозичено з німецької; н. Trippen (мн.), Tріре «сандаля» пов'язане з Treppe «сходи», trippeln «тупати, дріботіти», traben «бігти риссю», trappeln «тупотіти»; усі наведені слова мають звуконаслідувальне походження. — О II 300; Brückner 576; Sł. wyr. obcych 775; Holub—Lyer 488; Kluge—Mitzka 785, 789, 791.

трест, [*тресто́ве́ць*] «член тресту» Куз, О, *трестови́к, трестува́ти*; — р. *трест*, бр. *трэст*, п. trest, trust, ч. слц. вл. trust, болг. *тръст*, м. *труст*, схв. *тру̏ст*, слн. trúst; — запозичення з англійської мови; англ. trust (сангл. trust, trost) «довіра, віра, кредит, опіка» походить від діскл. traust «довіра» (звідки також дат. trost, шв. tröst «зручність, втіха»), спорідненого з дфриз. trāst, снідерл. гол. troost «зручність, втіха», двн. trōst «довіра, вірність», свн. trōst, нвн. Trost «затишок, втіха», гот. trausti «угода, союз», дангл. treowian «вірити, довіряти», які через ie. *dru- «сильний, вірний», що означало спочатку «міцний, як дерево» (пов'язане з основою *dereu-/dreu- «дерево»), співвідносяться з псл. *derv- «дерево». — CIC[2] 842; Черных II 262; Kopaliński 1001; Holub—Lyer 491; Klein 1660. — Див. ще **де́рево.**

трестá «спеціально оброблена соломка льону, конопель та ін., з якої одержують волокно»; — бр. *трастá* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *трестá* «тс.; очерет», [*тростá, тресть*] «тс.» пов'язане з *трость* «палка», *тростни́к* «очерет», яким відповідає укр. *трость* (див.).

[**тресува́ти**] «дресирувати» Нед, Куз, [*тресу́ра*] «дресирування» Куз; — запозичення з польської мови; п. tresować «дресирувати», dresować «тс.», tresura «дресирування» походять від н.

dressieren «дресирувати», яке зводиться до фр. dresser «тс.». — Sł. wyr. obcych 775. — Див. ще **дресирувáти.**

третúрувати; — р. *третúровать*, бр. *трэцíраваць*, болг. *третúрам*, м. *третúра*, схв. *третирати*, слн. tretírati; — запозичення з німецької мови; н. traitíeren «тс.» походить від фр. traiter «обходитися, поводитися, ставитися», яке зводиться до лат. tractāre «поводитися, зачіпати, обробляти». — CIC[2] 842; Фасмер IV 101; ССРЛЯ 15, 920; Dauzat 719. — Див. ще **трактувáти.** — Пор. **трáулер, трен, тренувáти.**

трéтій «порядковий числівник, відповідний до кількісного числівника *три*», [*трéйтій, трéтий*] «тс.», *трéтє* (іменник) «десерт, яким закінчується обід з двох страв», [*трайтя́к*] «трирічна тварина» Л, [*трейти́на*] «третина», [*трейті́ни*] «день поминання мертвого через три дні після смерті» Л, [*трейтя́к*] «третяк», [*трейтя́ка*] «трирічна телиця», [*третúльниця*] «третя пілка в сорочці; вставна частина полотна по лівому боці сорочки» О, *третúна*, [*третинéць*] «третій рій» ВеНЗн, [*третúни*] «третій день після смерті людини», [*третúнниці*] «третя пілка в сорочці» О, [*трéтчик*] «третейський суддя; посередник» Нед, [*треть*] «третина» Нед, *третя́к* «трирічна домашня тварина; третій рій зі старого вулика; (заст.) потрійне притоптування в танці; [учень третього класу Чаб; трьохсажневий відрубок стовбура дерева; молодший пастух при чабані; коліно в танці; часник]», [*тритúна*] (міра поля, землі) О, [*тритю́ха*] «третя частина земельного наділу» Корз, [*тритю́шник*] «власник тритюхи» Корз, *третéйський, третúнний*, [*третúчний*] «третинний» Нед, [*трéтний*] «який стосується третини», [*трéтно*] «за третинами», *втрéтє, потрéтє*, [*потретúнний*] (геол.) «третинний» Куз, [*потретúнній*] (у сполученні *потретиннє сукно* «сукно, в основі якого кожна третя нитка конопляна»), [*утрéйтє*] «утретє»; — р. *трéтий*, бр. *трэ́ці*, др. *третии*, п. trzeci, ч. třetí, слц. tretí, вл. třeći, нл. tśeśi, полаб. tritě, болг. *трéти*, м. *трет*, схв. *трéћи*, слн. trétji, стсл. **трєтии;** — псл. tretьjь, пов'язане з tri «три»; — споріднене з лит. trẽčias «третій», лтс. treș̌s, прус. tīrts, дінд. tr̥tī́yaḥ, дперс. θritīya, ав. θrityа-, гот. þridja, лат. tertius, гр. τρίτος, кімр. trydydd (< *tr̥tiio-), тох. B trit, алб. tretë; ie. *tr̥tiio-/trītiio- «тс.». — Фасмер IV 101—102; Черных II 262; Brückner 580; Machek ESJC 657; Schuster-Šewc 1545—1546; Skok III 500—501; Trautmann 327; Frisk II 921—922; Pokorny 1090—1091. — Див. ще **три.**

[**третя́к**] «порода часнику»; — похідне утворення від *трéтій*; мотивація назви неясна; можливо, вона пов'язана з особливостями культури часнику (пор. *цибуля-семилíтка*). — Див. ще **трéтій.**

третя́чка — див. **тéрти.**

треф «не дозволена іудейською релігією страва», *трефнé* «те, що є трефом», [*траф*] «тс.» Нед, *трéфний* СУМ, Нед, [*трафни́й*] «трефний» Нед, [*трефи́ти*] «робити нечистим (у євреїв — у ритуальному розумінні)» Нед, [*потрафи́тися*] «мимоволі покуштувати небажаної їжі» Ме; — р. *треф*, бр. *трэф*, п. tref; — запозичення з мови ідиш; ід. tref(e) «ритуально нечистий, або непридатний до вжитку» походить від гебр. ṭ̇ērēfā «роздирання; тварина, роздерта дикими звірами і тому непридатна до вживання як нечиста», пов'язаного з ṭ̇āraf «роздирати». — Фасмер IV 101; Kopaliński 995.

трéфа «масть у гральних картах, позначувана чорним хрестиком у вигляді стилізованого трилисника»; — р. *трéфа, трéфы*, бр. *трэ́фа, трэ́фы*, п. trefl, trefle, ч. слц. tref, болг. *трéфа*, схв. *трèф*, слн. tréf; — запозичення з німецької мови; н. Treff «трефова масть» (давніша форма Treffle) походить від фр. trèfle «трефова масть», давніше значення «конюшина», що зводиться до нар.-лат. *trīfŏlum (< лат. trifolium) «конюшина», букв. «з трьома листками», яке є калькою гр. τρίφυλλον «тс.». — Ше-

лудько 48; Фасмер IV 101; Черных II 262; Sł. wyr. obcych 774; Holub—Lyer 488; Dauzat 723. — Див. ще **трифо́лія.**

[**тре́фити**] «кучерявити; заплітати дрібно волосся, щоб були кучері»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. trefić, заст. trefnić, trafić, trafiać «тс.» виводиться від н. treffen «потрапляти; (заст.) поліпшувати». — Brückner 574; Sł. wyr. obcych 774. — Див. ще **тра́пити**[1].

[**треш**] (вигук для відгону овець), [*треш-треш-треш*] (вигук, яким зганяють докупи овець) Нед, [*тереш*] (крик на овець), [*траш*] «тс.», [*триш-триш*] (вигук, яким відганяють овець) Мо, [*ви́тришкати*] «прогнати»; — очевидно, пов'язане з *тпрусь* (див.).

три, [*трийє́*] (чол. р.) «три» О, *трі́йко, тро́є*, [*тро́ї*] «троє», *тройко́*, [*тро́єчко*] «тс.», [*трая́к*] «монета вартістю 75 копійок» Л, *трі́єчник, трі́йка, трі́йкар* (заст.) «візник на трійці», *трійни́к* «предмет, що складається з трьох частин; [шлея з трьома смугами]», [*трі́йниця*] «тоненькі гілки смереки, очищені від кори, на які нанизують гриби, ягоди» О, *трійня́* «троє близнят», *трійня́та, Трі́йця* «триєдине божество (у християнській релігії); християнське релігійне свято; троє; три з'єднані разом свічки; [клеймо на овечому вусі у формі розтину на три частини; рід орнаменту на вишивках, комбінація знаків Х та У О]», [*трійча́к*] «вила з трьома зубами», *трійчаки́, трійча́та* «тс.», *трійча́тка* (розм.) «предмет, що складається з трьох однакових частин», *трійча́тки* «вила», *тро́єчник*, [*троє́шки*] «трійня», [*трои́нка*] «листок конюшини» Нед, *тро́йка* «троє коней, запряжених в один екіпаж; екіпаж із запряженими в нього трьома кіньми», [*тройни́к*] «вид гри в м'яч», [*тройня́к*] «зв'язані докупи три кулики, якими криють будівлю» Л, *тройня́та, Тро́йця* «християнське релігійне свято; Зелені свята», [*тройча́к*] «трьохлемішний плуг Дз; вила з трьома ріжками Ва», [*тройчаки́*] «вила з трьома зубами; залізні вила — трійчата Чаб», [*тройча́тка*] «батіг, сплетений з трьох ременів або з трьома кінцями; вила з трьома ріжками Ва», *троя́к* (розм.) «грошовий знак вартістю три карбованці; трирічна тварина; тройка (коней); [монета вартістю три копійки Л, Нед; вид гри Нед]», [*трояки́*] «вила з трьома зубами» Нед, *троя́н* «троє (коней); батько трьох близнят; вид танцю; рід гри», [*трояни́*] «дерев'яні вила з трьома зубами» Ме, [*трояни́ць*] «плуг з трьома залізами» О, [*троя́нка*] «мати трьох близнят», [*троянки́*] «дерев'яні вила з трьома зубами; козли, на яких носять сніпки для вшивання стріхи» О, *троя́чка* «грошовий знак вартістю три карбованці», [*троячо́к*] «вид монети» Нед, [*трейча́тий*] «тройчатий», [*трийча́тий*] (фольклорний епітет барвінку) О, [*трійна́стий*] «троякий» ВеБ, *трійни́й* (мат.), *трійча́стий, трійча́тий, трої́стий*, [*тро́їцький*] «який стосується свята Тройці» Нед, [*трої́чний*] «тс.» Нед, [*тройни́й*] (у сполученні *тройні́ вила* «вила з трьома ріжками») Чаб, [*тройча́стий*] «сплетений втроє», [*тройча́тий*] «тс.», [*тройчи́стий*] «який стосується Тройці», *троя́кий* «потрійний», [*троя́ковий*] «тс.», [*троєм*] «утроє», *трої́ти* «ділити натроє; збільшувати втроє», *трої́тися*, [*тройни́ти*] (безос.) «троїтися, здаватися потрійним», [*втрі́йку*] «утрьох», [*втрі́йню*] «тс.» Ж, *втро́є*, [*во-тро́йци*] «втретє» Ж, [*впотрі́йні*] «тричі» Ж, *на́тро́є, потрі́йний, потро́єний, потро́ювати(ся), стро́єний*, [*утрі́йку*] «утрьох», [*утрі́йці*] «тс.», *утро́є, утрьо́х*, [*употрі́йні*] «утроє»; — р. *три, трое*, бр. *тры, тро́е*, др. *трье* (чол. р.), *три* (жін., с. р.), *трои*, п. trzej (про чоловіків), trzy, troje, ч. tři, ст. třie (чол. р.), tři (жін., с. р.), tré «троє», trojí, troje, слц. traja (про чоловіків), tri, вл. třo (про чоловіків), tři, troji, нл. tśo (про чоловіків), tśi, tśoji, полаб. tåri, болг. м. *три* «три; троє», схв. *трȋ, трȍје*, слн. trijé (чол. р.), trí (жін., с. р.), tróje, стсл. **трие** (чол. р.), **три** (жін., с. р.); — псл. trьje (чол. р.),

tri (жін., с. р.), trojь; — споріднене з лит. trỹs «три», лтс. trîs, гот. þreis, þreja, двн. drīe, drīo, нвн. drei, дісл. þrír, лат. trēs (чол., жін. р.), tria (с. р.), гр. τρεῖς (чол., жін. р.), τρία (с. р.), дінд. tráya-ḥ (чол. р.), trī, trini (с. р.), ав. θrāyō, алб. tre, tri, тох. A tre, хет. tri; іє. *treĭ- (кількісний числівник), *treio-/ troio- (збірний). — Фасмер IV 101—102; Черных II 262; Brückner 580; Machek ESJČ 657; Skok III 500—501; Trautmann 327; Apr. Sprachd. 449; Pedersen Kelt. Gr. I 132; Frisk II 921—922; Гамкрелидзе—Иванов 845; Pokorny 1090—1091. — Пор. **тре́тій.**

триб «(заст.) хід, порядок, спосіб; (техн.) шестірня; [частина ткацького верстата]», [*три́ба*] «інструмент маслобійника» Нед, *трибо́к* «шестірня», [*трибу́вка*] (заст.) «кінна молотарка, барабан якої приводиться в рух за допомогою системи зубчастих шестерень» Корз, [*трибови́й*] «зубчастий, зубчатий» Куз; — п. tryb «звичай; спосіб; шестірня», trybek; — через польську мову запозичено з німецької; нім. Trieb «прагнення, схильність; (техн.) привід, тяга; передача; імпульс» пов'язане з дієсловом treiben (двн. trīban) «гнати; приводити в рух; займатися (чим)», спорідненим з снн. днідерл. drīven, дфриз. drīva, дангл. drīfan, дісл. drīfa, гот. dreiban, які означають примусовий рух. — CIC² 842; Шелудько 48; Kopaliński 1001; Brückner 578; Sł. wyr. obcych 778; Kluge—Mitzka 788. — Пор. **тра́тва.**

[**триблик**] «калатало; бондарський молоток» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. trybel «залізний клин, який підставляють під молоток при набиванні обручів на бочки», можливо, пов'язане з trybować «вибивати (чеканити) візерунки на металевій блясі; ремонтувати, виправляти начиння».

[**трибли́стий**] «із запалими боками» (про тварину); — неясне; можливо, результат видозміни форми *ребри́стий* у значенні «схудлий, у якого проступають ребра».

три́бло — див. **требу́х.**

трибу́лька (бот.) «цибуля-скорода, Allium schoenoprasum L.; [цибуля-шалот, Allium ascalonicum L.; Mak]», [*трибу́лька*] «тс.» Mak, Г, Нед, [*трембу́лька*] «цибуля-скорода» Нед, [*тримбу́лька*] «цибуля-скорода Mak; дрібна цибуля, що призначається до садіння Ме»; — р. [*трибулка*] «цибуля-шалот», бр. [*трэмбу́лка*] «озима цибуля»; — результат поширення назви бугили [*трибу́ля*] на деякі види цибулі за ознакою схожості застосування їх у кулінарії як присмаки, прянощів; перенесенню назви могла сприяти і подібність звучання слів *трибу́ля* і *цибу́ля.* — Див. ще **трибу́ля.**

трибу́н «у Стародавньому Римі — назва різних державних і громадських службових осіб; громадський діяч, видатний оратор і публіцист; [один з наглядачів за учнями в старих українських школах]»; — р. болг. *трибу́н*, бр. *трыбу́н*, п. trybun, ч. tribun, слц. tribún, схв. *трѝбу́н*, слн. tribún; — запозичення з латинської мови; лат. tribūnus «народний трибун; чиновник» утворене від tribus «округ, територіальна одиниця в Стародавньому Римі», яке спочатку означало «третя частина римського народу»; споріднене з умбр. trifu від італського *tribhu «третина», складного утворення з *tri- «три» і основи іє. *bhŭ-/bheu- «бути». — CIC² 843; Черных II 262; Sł. wyr. obcych 680, 681; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 488; Klein 1647, 1648; Walde—Hofm. II 703—704. — Див. ще **бу́ти[1], три.** — Пор. **трибу́на.**

трибу́на, *трибуна́л*; — р. болг. *трибу́на*, бр. *трыбу́на*, п. trybuna, ч. вл. tribuna, слц. слн. tribúna, м. схв. *трибу́на*; — запозичення з французької мови; фр. tribune через іт. tribuna, слат. tribuna «трон єпископа» зводиться до лат. tribūnal «підвищення для виголошення промов; підвищене місце; трибуна судді, вождя, претора», пов'язаного з tribūnus «народний трибун; чиновник». — CIC² 843; Черных II 262; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 489; Klein

1647, 1648; Dauzat 725; Gamillscheg 868. — Див. ще **трибу́н.**

[**трибушо́н**] «штопор»; — бр. *трыбушо́н*, п. trybuszon «тс.»; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво польської; фр. tire-bouchon «тс.» утворене з основ tirer «тягнути» і bouchon «корок, затичка», похідного від boucher «закривати», пов'язаного з bois «ліс», яке через слат. boscus «ліс» виводиться з гіпотетичного гал. *boscos «тс.». — Kopaliński 979, 1002; Dauzat 95, 100, 711; Gamillscheg 123, 130. — Див. ще **тире́.**

трива́ти «відбуватися протягом певного часу; чекати; [жити, існувати]», [*трева́ти*] «тс.; терпіти, страждати» Нед, [*трівáти*] «тривати; перебувати; жити; чекати» Г, Нед, [*трива́й*] «той, що вагається, бариться; повільний, забарний, недбалий, лінивий» Нед, *трива́лість* «час, строк», [*три́вок*] «життя Нед; тривалість, час, термін Куз», [*трі́во́к*] «життя, існування; спосіб існування» Г, Нед, [*трева́лий*] «тривалий» Нед, [*тревкий*] «тривалий, тривкий» Нед, Куз, [*тре́вний*] «витривалий» Нед, [*трива́вий*] «витривалий», [*тривавки́й*] «тс.», *трива́лий*, [*трива́льний*] «міцний Г; постійний Куз», *тривки́й*, [*тривузне́й*] «тривкий» Корз, *витрива́лий*, [*витрева́лий*] «витривалий; стійкий» Нед, *стрива́ти*, [*стрівáти*] «почекати» Нед, [*сти́рвати*] «почекати, потерпіти; ослабнути Нед; минати; проходити ВеЛ», [*сти́рватися*] «стриматися» Нед, *пострива́ти*; — бр. *трыва́ць* «тривати; витримувати; терпіти; служити, бути придатним», нл. [trwaś] «тривати»; — запозичення з польської мови; — п. trwać «тривати; жити, існувати; перебувати; витримувати; чекати; бути відданим; бути терплячим; дбати, зважати», як і ч. trvati «тривати; наполягати», слц. trvat' «тс.», походить від псл. [*trъvati] «тс.», пов'язаного з [trajati], звідки ч. ст. tráti «тривати», вл. trać, нл. traś «тс.», болг. *тра́я* «тривати; терпіти», м. *трае* «тс.», схв. *тра̏яти* «тривати; жити», стсл. **траѩти** «тривати»; псл. [*trъvati] споріднене з ав. taurvaya- «перемагати», дінд. tárati (tiráti, turáti, tarute) «переходить, переїжджає, перемагає, перевищує», tū́rvati «перемагає, пересилює», далі з хет. tarh- «перемагати, пересилювати», лат. termo «мета; кінець; межа», гр. τέρμα «тс.», νέκ-ταρ «нектар» (початково «що перемагає смерть»); іє. [*tr̥va-], похідне з детермінативом -v- від кореня *tr̥-; зіставляється далі з дінд. trāyate «береже», ав. vrāti «захист», ірл. trath «час» (Brückner 578); виводилось також з незасвідченого псл. *tъrvъ- «тривалий» і зіставлялося з дінд. dhruvá- «міцний», лат. dūrus «твердий», durāre «тривати», нвн. dauern «тс.» (Machek ESJČ 655; Holub—Lyer 491). — Трубачев Этимология 65, 58—60; Schuster-Šewc 1523. — Пор. **три́вни́й.**

тривіа́льний «звичайний, буденний, неоригінальний»; — р. *тривиа́льный*, бр. *трывія́льны*, п. trywialny, ч. triviální, слц. triviálny, вл. triwialny, болг. *тривиа́лен*, м. *тривија́лен*, схв. *три̏вијāлан*, слн. triviálen; — запозичення із західноєвропейських мов; н. фр. англ. trivial походять від лат. triviālis «те, що знаходиться на дорозі; вуличний, звичайний, вульгарний», похідного від trivium «перехрестя трьох доріг», утвореного з основ tri- «три» і via «шлях»; вважається, що сучасне значення слова походить від назви нижчого ступеня середньовічної школи trivium, де вивчалися три предмети — граматика, риторика і діалектика. — СІС² 843; ССРЛЯ 15, 958; Kopaliński 85, 999, 1004; Holub—Lyer 490; Gr. Fwb. 779; Dauzat 728; Klein 1655. — Див. ще **віаду́к, три.**

три́вни́й «поживний, ситний; [апетитний Чаб; легкотравний, зручний, придатний]», [*тре́вни́й*] «поживний, ситний» Г, Нед, [*тривні́й*] «ситніше» ЛексПол; — результат семантичної видозміни похідних утворень від *трива́ти*, зближених з *трави́ти* (*травни́й*). — Див. ще **трива́ти.** — Пор. **тра́ви́ти.**

триво́га, [*терво́га*] «тривога» Нед, [*трево́га* Нед, Куз, *трівóга*] «тс.», [*тревожи́тель*] «хто викликає тривогу»

Нед, [*тревожли́вий*] «боязкий, несміливий; лякливий; тривожний», [*трево́жний*] «тс.» тж, *трив о́жний, трив о́жити*, [*трево́жити*] «непокоїти, викликати тривогу, лякати» Нед, [*трів о́жити*] «тс.», *затрив о́жений*, [*натрив о́жний*] «тривожний» Куз, *розтрив о́жений, трив о́женість, трив о́жений*, [*трево́жити(ся)* Нед, *трів о́жити(ся)*]; — р. болг. (з р.?) *трево́га*, бр. *трывóга*, п. trwoga; — псл. *trьvoga; — єдиної етимології не має; пов'язується (Фасмер IV 97) з р. *отвáга*; вважається (Черных II 259—260) похідним із суфіксальним -(u̯o)og- від ie. *tris «тричі» з початковим значенням «тричі повторений сигнал про небезпеку»; слово зіставлялось також з ie. *ter- «терти» (Младенов 637—638), з гр. τάρβος «страх», ταρβέω «лякаюсь», дінд. tárjati «лякає» (Горяев 375), з п. trwać «тривати», ч. trvati «тс.» (Brückner 578, 684).

[**тригóльник**] (бот.) «нетреба колюча, Xanthium spinosum L.» Нед; — складне утворення з числівника *три* та іменника *гóлка*; назва пояснюється тим, що в основі листків цієї рослини є по 1—2 трироздільні міцні жовті колючки; пор. інші назви цієї рослини: [*триножник*] Mak, Нед, Шейк, [*трикутник-(будяк)*] См. — Див. ще **гóлка, три.**

тригономéтрія (розділ геометрії), *тригонометри́чний*; — р. болг. *тригоном е́трия*, бр. *трыганам е́трыя*, п. trygonometria, ч. trigonometrie, слц. trigonometria, вл. trigonometrija, м. *тригонометрија*, схв. *тригоном ѐтрија*, слн. trigonometríja; — науковий термін, засвоєний з новолатинської мови; нлат. trigōnometria утворено з основ гр. τρίγωνον «трикутник», що складається з τρι-, спорідненого з укр. *три*, і γωνιᾱ «кут, ріг», та μετρέω «міряю». — CIC² 843; ССРЛЯ 15, 959; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 489; Klein 668, 849, 1647, 1651. — Див. ще **геом е́трія, діагон а́ль**[1], **метр**[1], **три.**

[**тригуза**] (бот.) «водянка чорна, Empetrum nigrum L.» См, [*тригузі*] «тс.» Mak; — очевидно, складне утворення з основ *три* і *гуза́*; мотивація назви неясна. — Див. ще **гуза́, три.**

три́дев'ять «двадцять сім» (у старовинній лічбі дев'ятками), *тридев'я́тий* «двадцять сьомий; дуже віддалений»; — р. [*тридевята*] «двадцять сім (у старовинному способі лічби «девятами»), *три́девять* «[тс.]; (у виразі *за тридевять земель* «далеко»), *тридевя́тый*; — результат стягнення компонентів словосполучення **три девять*. — Див. ще **дéв'ять, три.** — Пор. **три́дцять.**

[**тридільник**] (бот.) «ситник трироздільний, Juncus trifidus L.» Mak, Нед; — складне утворення з основ *три* і *діли́ти*; можливо, калька латинської наукової назви цього виду trifidus, букв. «розщеплений натроє»; назва зумовлена, очевидно, яйцевидно-трикутною формою плода (Федченко—Флеров 214). — Див. ще **діли́ти, три.**

три́дцять, [*три́йцять, три́йцят* О, *три́йціт* О, *три́тьціть* О], *три́десять* «тс.», *три́дцятеро*, [*три́йцятеро*] Нед, *тридця́тий*, [*трейця́тий*] Куз, [*трийця́тий*] Нед, *тридеся́тий*, [*тридьцято́вий*] «який складається з 30» Нед, [*трийцято́вий*] «тс.» Нед, *тридця́тка* «тридцять; [асигнація в 30 карбованців; тонке полотно]», [*трийця́тка*] «тс.» Нед, [*триця́тка*] «винна бочка місткістю в 30 відер; рибальська сітка з вічком у 30 мм» Дз, *тридця́ток*; — р. *три́дцать*, бр. *тры́ццаць*, др. *три десяте*, п. trzydziestu, trzydzieści, ч. třicet, слц. tridsať, вл. třiceći, нл. tśiźasća, болг. *трùдесет*, м. *триесет*, схв. *три́десет*, слн. trídeset; — псл. trьje desęte, tri desęti, складений числівник, утворений з числівника trьje (tri) «три» і форми множини числівника desęťь «десять». — Лукінова ІУМ Морфологія 218, 229; ЕСУМ II 16—17; Вступ 197, 200; Schuster-Šewc 1546; Skok III 500—501. — Див. ще **два́дцять, дéсять, три.**

[**три́ждень**] «три дні, три доби»; — результат контамінації виразу *три дні* і слова *ти́ждень*. — Див. ще **ти́ждень, три.**

[**три́жди**] «тричі» Нед, Чаб; — р. *три́жды*, бр. [*тро́жды, тро́жджы*], болг. *триж*, схв. [*трȉж, трȉш*]; — очевидно, запозичення із старослов'янської мови; стсл. **тришьди, триш'ти** зводиться до словосполучення псл. *tri šьdy з числівника tri «три» і форми šьdъ, що являє собою дієприкметник від xoditi «ходити». — ЕСУМ II 18—19; Фасмер IV 102.

три́зна «поминки», [*три́знище*] «поле битви» Нед, Шейк, [*тризнува́ти*] «битися, боротися; бенкетувати після битви» тж; — р. *три́зна*, бр. *тры́зна*, др. *тризна* «змагання, подвиг, нагорода; поминки», *трызна* «тс.», п. tryzna «поминки з ігрищами як частина поховального обряду», tryznić «тратити (час)», ч. tryzeň «мука, тортури», tryzna «поминки» (з п.), tryzniti «мучити, допитувати», слц. tryzna «тризна», tryzeň «мука», tryznit' «мучити», стсл. **тризна** «нагорода»; — єдиної етимології не має; реконструюється псл. *tryzna, пов'язане з traviti «поїдати», і припускається початкове значення «поминальне частування» (Фасмер—Трубачев IV 102; Brückner 979; Holub—Lyer 492; Mikl. EW 362; Соболевский Лекции 139—140; Jagić AfSlPh 23, 617); вихідною формою вважається також псл. *trizna, яке пов'язується з др. *тризь* «трирічна тварина» (стсл. **тризь** «трирічний»), спорідненим з лит. treigỹs, treigė̃ «трирічний», тоді *тризна* спочатку могло означати «принесення в жертву трирічної тварини» або інші особливості поховальних жертв чи обрядів, пов'язані з числом «три» (Трубачев ВСЯ IV 130—135; Sl. revija 11, 219—224; Топоров Этимология 1977, 3—20; Вукович Рус. и сл. языкозн. 68—74); пов'язувалося ще з діст. strīd «суперечка, війна, неспокій, мука» (Persson Beitr. 442; Meillet Études 448); непереконливе припущення (Machek ESJC 656) про зв'язок з гр. κτέρεα «тризна», κτέρισμα «тс.», звідки могло розвинутися псл. *ter-izna і далі trizna. — Фасмер—Трубачев IV 102; Львов Лексика ПВЛ 38—39; Мурьянов Этимология 1985, 54—56.

[**три́кати**] «з шумом випускати гази» Нед; — звуконаслідувальне утворення.

трикля́тий «проклятий (з відтінком підсилення); [тричі проклятий]», [*трекля́тий*] «тс.» Нед, *трикля́тущий*; — р. *трекля́тый*, бр. [*трыкля́тый*], схв. triklet; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови, в якій гіпотетична форма ***трьклѧтъ** могла складатися з префікса **трь-** як форманта найвищого ступеня прикметників (пор. р. *тресвято́й, тресве́тлый*, стсл. **трьблаженъ, трьвеличьствьнъ**), пов'язаного з числівником *три* (пор. лит. trigalvis «триголовий», trìgubas «потрійний», дінд. tripád- «триногий», лат. tripēs «тс.»), і **клѧтъ** «клятий». — Фасмер IV 95, 97; Skok III 500—501; Trautmann 327; Walde—Hofm. II 669. — Див. ще **кля́сти, три.**

трико́ «вовняна або напіввовняна тканина; спортивний або театральний трикотажний костюм; жіночі трикотажні панталони», *трикота́ж, трикота́жник*, [*трикота́жня*] «трикотажна фабрика» Куз, О, [*трикота́рство*] «трикотаж» Куз, [*три́корт*] «трикотаж, в'язання» Нед, *трико́вий, трикота́жний*, [*трикота́рський*] Куз, [*трикото́вий*] Куз; — р. болг. м. *трико́*, бр. *трыко́*, п. trykot, ч. triko, trikot, слц. вл. trikot, схв. *трȉко̄*, слн. trikó; — запозичення з французької мови; фр. tricot (tricotage) «плетіння; трикотаж, плетена тканина» є зворотним утворенням від tricoter «плести», яке не має певної етимології; припускається, що воно є результатом контамінації флам. strikken «плести», фр. ст. tricoter «хвилюватися», яке зводиться до того самого германського кореня (пор. фр. ст. estriquier «хвилюватися»). — CIC[2] 844; Черных II 262—263; Sł. wyr. obcych 779; Holub—Lyer 489; Dauzat 725; Klein 1649.

трилобі́т (клас викопних морських тварин); — р. болг. *трилоби́т*, бр. *трылаві́т*, п. trylobity, ч. слц. trilobit, схв. *трилобити*, слн. trilobít; — адаптована новолатинська наукова назва; нлат. trilo-

bītae (позначення викопних тварин типу членистоногих, які характеризуються поділом тіла на три поздовжні частини) утворено на основі гр. τρίλοβος «який має три частини», що складається з основ τρι- «три» і λοβός «частина, частка», можливо, спорідненого з двн. lappo «обвислий шматок тканини, шкіри», псл. slabъ «слабий». — CIC^2 844; Kopaliński 1002—1003; Holub—Lyer 489; Klein 1651; Frisk II 131—132. — Див. ще **три.** — Пор. **слаби́й.**

трило́гія «три самостійні твори одного автора, пов'язані єдністю сюжету, задуму»; — р. болг. *трило́гия*, бр. *трылало́гія*, п. trylogia, ч. trilogie, слц. trilógia, вл. trilogija, м. *трилогија*, схв. *трилòгија*, слн. trilogíja; — запозичення з грецької мови; гр. τριλογία «три зв'язані внутрішньою єдністю трагедії» утворене з компонентів τρι- (від τρεῖς «три») і -λογία (від λόγος «слово, розповідь»). — CIC^2 844; ССРЛЯ 15, 969; Kopaliński 780; Holub—Lyer 489; Klein 1651. — Див. ще **ло́гіка, три.**

трильйо́н; — р. *триллио́н*, бр. *трыльён*, п. trylion, ч. trilion, слц. trilión, болг. м. *трилио́н*, схв. *трилѝōн*, слн. trilijón; — запозичення з французької мови; фр. trillion утворено на основі million шляхом заміни початкового складу компонентом tri- «три». — CIC^2 844; ССРЛЯ 15, 968; Sł. wyr. obcych 780; Klein 1651; Dauzat 726. — Див. ще **мільйо́н, три.**

трима́ти, *трима́тися, трима́ч, втри́мати, втри́матися,* [*ви́трим*] «витримка» Куз, [*витри́манці*] (про терпляче чекання) Ж, *ви́тримка,* [*витрима́лий*] «поміркований, витриманий» Ж, *ви́триманий,* [*встри́мати*] «стримати» Ж, [*встрима́ло*] «стримано» Ж, *дотри́мати(ся), дотри́маний, затри́мати, затри́матися, затри́мка, затри́маний, невтри́мний,* [*не́стрим*] «нестриманість» Она, *нестри́мний,* [*нестрі́мно*] «надмірно» Ж, *отри́мання,* [*отри́мач*] «одержувач», [*пі́дтрим*] «підтримка» Куз, *пі́дтри́мка,* [*пі́дтри́мок* Куз, Она] «тс.», *стри́мати, стрим, стри́маність,* [*стрима́лий*] «стриманий» Нед, *стри́маний, утри́мати(ся), утри́манець, утри́манка, утри́мання, утри́манство, утри́мувач*; — бр. *трыма́ць*, п. trzymać «тримати», ч. třímati «тс.; стискати», слц. trimat' «тримати»; — очевидно, псл. trimati «держати»; — дальші зв'язки не зовсім ясні; зіставляється з нвн. stramm «міцний, здоровий», strammen «стягувати» (Machek ESJC 658), з укр. *стрі́мкий, стреме́но*, р. *стреми́ть, стре́мя* (Zubatý St. a čl. I 2, 167), а також з слн. trma «упертість» (Bezlaj Eseji 150).

[**тримба́й**] (знев.) «плаксій» Корз, [*тримбаї́ско*] «тс.» тж; — очевидно, запозичення з польської мови; може бути зведене до незафіксованого п. [*trębaj] «тс.», пов'язаного з trąbić «трубити; [*голосно плакати]»; пор. укр. [*тру́пкі, -бок*] «плач» Гор. — Див. ще **тру́ба́.**

[**тримбота́ти**] «шепелявити, нечітко говорити» О; — звуконаслідувальне утворення.

[**тримбуля́к**] (геол.) «рід каменю» О; — неясне.

трiméстр «частина навчального року (3 місяці)»; — р. *трiméстр*, бр. *трыме́стр*, п. trymestr, ч. trimestr, слц. trimester, болг. *трiméстър*, м. *трiméстар*, схв. *трѝместар*, слн. triméster; — запозичення з французької мови; фр. trimestre «квартал; плата за квартал» походить від лат. trimēstris «тримісячний», утвореного з основ tri- (від tres «три») і mēnsis «місяць». — CIC^2 844; ССРЛЯ 15, 969; Kopaliński 1003; Klein 1652; Dauzat 726. — Див. ще **мі́сяць, три.** — Пор. **семе́стр.**

[**тримни́й**] «тривалий» Куз; — результат контамінації основ *трива́ти* і *трима́ти(ся)* (див.).

[**тримо́нний**] (у лайці: *Оттам до тримонного* (біса?)); — неясне.

тримпа́йло — див. **тре́мпель.**

[**три́на**] «потерть; сінна труха, подрібнене сіно або солома; тирса; полова Мо; нечисте зерно для коней О», [*три́ни*] «сінна труха, подрібнене сіно або солома, тирса» Г, Нед, [*трини́ця*] «тс.;

об'їдки сіна» Г, Нед, [*три́ння*] (зб. від *три́на*), [*три́нити*] «перетворювати в труху; жадібно їсти, жерти, глитати» Нед, Куз; — п. [trzyny] «відходи (соломи, зерна)», ч. [třina] «стерте сіно», болг. [*три́на*] «тс.», схв. *три̏на* «дрібниця», *три̏не* «сінна труха», *три̑нити* «кришити, подрібнювати»; — псл. *tьrina, пов'язане з *terti «терти», tьrǫ «тру». — Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 91—92; Варбот 142; Budziszewska 183; Brückner 580; Machek ESJČ 658—659. — Див. ще **те́рти.** — Пор. **трач**[1].

трина́дцять, [*трина́йціть* О, *трина́йцять* Нед], *трина́дцятеро* (зб.), [*трина́йцятеро*] Нед, *трина́дцятий*, [*трина́йцятий*] Нед, [*трина́цятний*] (про полотно) «тонкий, кращого сорту» Ме, *трина́дцятка* (заст.) «тонка нитка; полотно в 13 пасом, [товсте полотно в 13 ниток Нед]», [*трина́йцятка*] Нед, [*трина́цник*] (заст.) «срібна монета вартістю 1/3 австрійського гульдена» Нед; — р. *трина́дцать,* бр. *трына́ццаць*, п. trzynastu, trzynaście, ч. třináct, слц. trinast', вл. třinaće, нл. tśinasćo, болг. *трина́десет*, м. *тринаесет*, схв. *три́наест*, слн. trínajst, стсл. **трие на десѧте;** — псл. trьje (tri) na desęte, що складається з числівника trьje (tri) «три», прийменника na «на» і форми місцевого відмінка числівника desętь «десять». — Лукінова Вступ 197, 200; ІУМ Морфологія 218, 228; Schuster-Šewc 1546; Skok III 500—501. — Див. ще **де́сять, на**[1], **три.** — Пор. **два́дцять, двана́дцять, три́дцять.**

[**тринд**] (ент.) «трутень» ВеНЗн, ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. ст. trąd, trąt «тс.» пов'язане чергуванням звуків з truteń «тс.». — Фасмер IV 111; Brückner 578; Schuster-Šewc 1540—1541. — Див. ще **трут**[2].

[**три́ндати**] «трясти одягом на собі; іти трясучись» О, *три́ндатися* «вештатися, тинятися, бродити»; — п. [trzyndać (się)] «крутитися, вертітися, волочитися; не сидіти на місці; танцювати; з трудом пересуватися; плутатися під ногами, заважати», [trędać się] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне утворення; зіставлення польського слова з tryny «тирса» (Brückner 579) непереконливе.

[**три́нди**] (приспів), *три́нди-ри́нди* (вживається в ролі присудка для позначення пустої, беззмістовної розмови), *ти́нди-ри́нди* «тс.», *тринди́кати* «невміло або недбало грати на щипковому інструменті; відтворювати якусь мелодію без слів; [весь час повторювати *тринди* у співі Нед, Шейк; невпинно говорити Нед; нічого не робити Пі]», [*триндичи́ха*] «балакуха, торохтілка» Чаб, *тринди́чка* «жартівлива пісня»; — р. [*трындить*] «говорити те саме», п. tryndy-ryndy (приспів); — звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане з *три́нькати* «бренькати».

[**три́ндити**] «марнувати, переводити» Па; — очевидно, результат контамінації слів *три́нькати* «транжирити» і [*три́нити*] «перетворювати в труху».

тринк, *тринка́р, тринкува́ти* — див. **тиньк.**

[**три́нка́ль**] «могорич, хабар; гроші на могорич» Г, Нед; — п. [trynkal, trynkał, trunkał, tryngield, tryngielt, trynkgield, trynkgeld] «тс.»; — запозичено через польську мову з німецької; н. Trinkgeld «гроші на могорич» утворено з основ trinken (двн. trinkan) «пити», спорідненого з днн. drinkan, англ. drink, дісл. drökka, гот. drigkan, і Geld «гроші», пов'язаного з н. gelten «коштувати; мати вартість». — Шелудько 48; Brückner 578; Kopaliński 1003. — Див. ще **гелту́нок.**

[**три́нкати**] «гаркавити», [*три́нькати*] «тс.; погано вимовляти», [*три́нкавка*] НЗ УжДУ 14, [*три́нкавий*] «гаркавий» ВеУг, [*тро́нькавий*] «тс.» тж; — звуконаслідувальне утворення.

[**тринка́ч**] «віхоть з ганчірок» Л; — неясне; можливо, пов'язане з [*триньк*] «тиньк», [*тринькува́ти*] «тинькувати».

[**три́нчик**] «три взятки при грі в карти»; — бр. [*трынка*] «гра в карти»; — п. trynka «трійка (в картах); щасливий добір карт у грі (три тузи); потрійне щастя»; — похідне утворення від

три; можливо, запозичене з польської мови. — Brückner 578. — Див. ще **три.**

три́нькати[1] «бренькати»; — р. *трынкать* «грати на струнах, награвати», *тре́нькать* «награвати на струнах; [базікати, балакати; дзвонити, доїти корову; смикати]», бр. *трынкаць* «бренькати», п. [trąk] «брязкання, легкий стук від удару»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дре́нькати, бри́нькати, бре́нькати*; зіставлення з н. dröhnen «гриміти», гот. drunjus «звук», дінд. dhráṇati «звучить», гр. θρῆνος «ріканння» (Горяев 375) необгрунтоване. — Фасмер IV 98. — Пор. **брень, дрень, тру́мкати.**

три́нькати[2] «неощадливо, нерозумно витрачати гроші; транжирити», *протри́нькати, розтри́нькати, розтри́нькувач*; — запозичення з польської мови; п. [trynkać] «пити, пиячити», trynkпąć «випити, упитися» походить від н. trinken «пити»; первісно означало «пропивати гроші, майно». — Шелудько 48. — Див. ще **три́нка́ль.**

три́ньчик, *трі́нчик* — див. **тре́нчик.**

[триня́нка] (назва вовни) Доп. УжДУ 4; — неясне.

три́пер (венерична хвороба); — р. *три́ппер*, бр. *трыпер*, п. tryper, ч. tripr, слц. triper, болг. м. *три́пер*, схв. *трѝпер*, слн. tríper; — запозичення з німецької мови; н. Tripper «тс.» є похідним від [trippen] «капати», пов'язаного з tropfen «тс.», двн. tropfo «крапля», англ. drop «тс.». — СІС 653; Фасмер IV 103; Kopaliński 1003; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 878; Вуjаклија 972; Kluge—Mitzka 792, 793.

[трипиза́] «непрохідні місця, бездоріжжя» Корз; — неясне.

[три́пля] (мін.) «трепел»; — запозичення з польської мови; п. trypla, trypel, [trypela, trypola] «тс.» походять від н. Trippel «тс.». — Brückner 579. — Див. ще **тре́пел.**

три́птих «твір мистецтва з трьох самостійних частин, об'єднаних спільною темою; ікона, що має три стулки»; — р. *три́птих*, бр. *трыпціх*, п. tryptyk, ч. слц. triptych, болг. *трипти́х*, схв. *трипти́хон*, слн. tríptih(on); — запозичення з грецької мови; гр. τρίπτυχος «потрійний, складений втроє» утворено з основ τρι-, якому відповідає укр. *три-*, і πτυχή «складка», пов'язаного з πτύσσω «складаю в складки», етимологічно неясним. — СІС[2] 845; Фасмер—Трубачев IV 103; Kopaliński 1003; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуjаклија 972; Frisk II 616—617.

[три́путень[1]**]** (орн.) «припутень, Columba palumbus L.» Дейн, [*три́потень*] «тс.» Дейн; результат видозміни деетимологізованої назви *при́путень* з переосмисленням префікса *при-* як числівника *три*. — Див. ще **при́путень.** — Пор. **тре́петень.**

[три́путень[2]**]** (бот.) «подорожник великий, Plantago major L.», [*три́пу́тник*] «тс. Mak, См; подорожник середній, P. media L. (P. aranaria) Г, Нед»; — бр. *трыпу́тнік* «подорожник», схв. [*трипутац, тропутац*], слн. trpôtec, [tripotec] «тс.»; — результат видозміни незафіксованої форми **припутень* «тс.», утвореної з прийменника *при-* та іменника *путь*; пор. [*припу́тник*] «подорожник середній». — Див. ще **попу́тник.**

[трипуфель] (бот.) «скорзонера низька, Scorzonera humilis L.» Mak; — неясне.

[три́п'я́ть] «п'ятнадцять» Г, Нед; — складне утворення, яке виникло шляхом стягнення компонентів *три* і *п'ять* (див.).

трири́нки — див. **тарарéнька.**

трисвяти́й (церк.) «який перевершує всіх у святості; пресвятий» СУМ, Г; — р. *тресвято́й, трисвято́й*; — запозичення з церковнослов'янської мови, в якій незасвідчена форма ***трьсвѧтъ** складалася з префікса вищого ступеня порівняння **трь-** і прикметника **свѧтъ** «святий». — Фасмер IV 95. — Див. ще **святи́й, трикля́тий.**

[три́скати] «бризкати, прискати, бити джерелом» Нед, [*три́снути*], [*три́скавець*] «фонтан» тж; — п. tryskać «бриз-

кати; прискати; бити джерелом», ч. tryskat «бити джерелом», вл. tryskać «бити джерелом», нл. tryšćaś «з шумом випорожнятися»; — псл. [tryskati] «бити джерелом», давнє звуконаслідувальне утворення, пов'язане з dryskati «бризкати рідиною» (пор. вл. dristać «тс.», нл. drišćaś «мати пронос», укр. *дриста́ти*). — Brückner 579; Schuster-Šewc 1541—1542. — Пор. **дриста́ти**.

три́ста, *трьохсо́тий*; — р. *три́ста*, бр. *трыста*, п. trzy stu, trzysta, ч. tři sta, слц. tristo, вл. tři sta, болг. м. *три́ста*, схв. *трӣста* (*три сто́тине*), слн. trísto, стсл. **три сѣта, три сѣтъ;** — псл. tri sъta; — результат зрощення словосполучення, що складалося з числівників псл. tri (с. р.) і sъto (мн. sъta). — Лукінова Вступ 197, 201; ІУМ Морфологія 218—230. — Див. ще **сто, три.** — Пор. **дві́сті.**

тристя́ — див. **трістя́.**

три́тій (хім.) «надважкий радіоактивний ізотоп водню», *трітій* «тс.»; — р. болг. *три́тий*, бр. *трыты́й*, п. tryt, ч. tritium, слц. tritium, trícium, слн. trítij; — засвоєна з інтернаціональної наукової номенклатури назва нлат. tritium, утворена на основі гр. τρίτος «третій». — ТСБМ V/1, 537; Kopaliński 1003; РЧДБЕ 879. — Див. ще **тре́тій.**

[три́тко] (орн.) «деркач, Crex pratensis Bechst.» ВеНЗн, ВеЗа, [*тришко*] «тс.» Шарл (можливо, помилкове написання замість *тритко*); — очевидно, звуконаслідувальне утворення, яке мотивується голосом птаха, що являє собою скрипучий крик «*крек-крек... крек-крек*» (Птицы СССР 209); пор. синонімічні назви *деркач*, [*дерчак*, *скрип*, *скрипак*] та ін.; думка про походження назви *тришко* від власного імені *Три́фон* (Булаховський Вибр. пр. III 214) викликає сумнів.

тритон «у грецькій міфології морське божество; (біол.) рід земноводних, Triturus», [*тритóнка*] жін. р. «тритон звичайний, Triturus vulgaris L.» Дейн; — р. болг. *тритóн*, бр. *трытóн*, п. tryton, ч. слц. tritón, м. *тритон*, схв. *тритони* (мн.), слн. tríton; — запозичення з грецької мови; гр. Τρῖτων «міфічне морське божество» пов'язується з дірл. triath (род. в. trethan) «море». — СІС[2] 845; ССРЛЯ 15, 976; Kopaliński 1003; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуjаклија 973; Klein 1654; Frisk II 933—934.

[трифо́лія] (бот.) «бобівник трилистий, Menyanthes trifoliata L.» Mak, Лік. росл. Енц. дов., Куз, [*трифоль* «тс.» См, *водяний трифоль* Лік. росл. Енц. дов., *трифо́лія, трифо́ль* Нед] «тс.», [*трифой*] «конюшина польова, Trifolium arvense L.» Mak; — р. *трифо́ль*, бр. *трыфо́ль* «тс.», п. trifolium «конюшина», ч. [trymfulia] «бобівник», слц. trifólium «конюшина», болг. [*трифи́л*] «тс.; бобівник», *трифо́лиум* «тс.», схв. *трифолијум* «бобівник»; — запозичення з латинської ботанічної номенклатури; лат. trifolium «конюшина», trifoliata «трилистий» утворені з основ tri-, якому відповідає укр. *три-*, і folium «лист», foliātus «листковий»; назва пояснюється своєрідною формою листків цих рослин, що складаються з трьох пластинок; звукова форма [*трифо́й*] походить від рум. trifóiu «тс.» (Scheludko 143). — СІС[2] 845; Сабадош ОЛА 1981, 79; Анненков 215; Kopaliński 998; Machek Jm. rostl. 182; Вуjаклија 973. — Див. ще **три, фоліа́нт.** — Пор. **тре́фа.**

Три́фон, [*Три́хвон, Три́хон* Нед], ст. *Трифанов* (прикметник, 1487), *Трифо́нъ* «суживаючи роскошы» (1627); — р. *Три́фон*, бр. *Трыфан*, болг. *Три́фон*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Τρύφωνος утворено від τρυφάω «розкошую», пов'язаного з θρύπτω «роздроблюю, розслаблюю», θρύπτομαι «живу в розкоші», можливо, спорідненими з лтс. drubaža «обломок, руїна», drubazas «тріска». — Вл. імена 90; Беринда 237; Илчев 494; Frisk I 688—689.

трифто́нг «поєднання трьох голосних звуків в одному складі»; — р. болг. схв. *трифто́нг*, бр. *трыфто́нг*, п. tryftong, ч. слц. triftong; — запозичен-

ня із західноєвропейських мов; н. Triphthóng, фр. triphtongue, англ. triphthong утворено за аналогією до *дифто́нг* з основ гр. τρι-, якому відповідає укр. *три-*, і φθόγγος «звук, голос, голосний». — CIC^2 846; ССРЛЯ 15, 979; Sł. wyr. obcych 779; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 879; Вуjаклија 973; Gr. Fwb. 778; Dauzat 727; Klein 1652—1653. — Див. ще **дифто́нг, три.**

три́хи — див. **те́рти.**

трихі́на (зоол.) «паразитичний круглий черв'як, Trichinella spiralis», *трихіно́з*, [*трихіно́за*] Куз, *трихіне́ла, трихінельо́з*; — р. болг. *трихи́на*, бр. *трыхі́на*, п. trychina, ч. trichina, слц. trichína, схв. *трихина*, слн. trihína; — засвоєне з новолатинської наукової номенклатури; нлат. thrichina утворено від гр. τρίχινος «волосяний», похідного від θρίξ «волос», яке виразних етимологічних зв'язків не має. — CIC^2 846; Kopaliński 1002; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 880; Вуjаклија 973.

трихотомі́я «поділ на три частини»; — р. *трихотоми́я*, бр. *трыхатамі́я*, п. trychotomia, ч. trichotomie, слц. trichotómia, болг. *трихото́мия*, схв. *трихотомија*, слн. trihotomíja; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Trichotomíe, англ. trichotomy «тс.», фр. trichotomie «який ділиться натроє», утворено з основ гр. τρίχα «натроє, на три частини» і τομή «розтин, розріз, розсікання»; пор. гр. τριχοτομεῖν «ділити на три частини». — CIC^2 846; ССРЛЯ 15, 979; Sł. wyr. obcych 779; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 880; Вуjаклија 974; Gr. Fwb. 776; Klein 1649.

три́чі «три рази», [*три́чи, тре́йки, тре́йчи, тре́чи*] «тс.», *утри́чі*; — р. [*тро́ичи, три́дчи*], бр. *тро́йчы*, [*трэ́йчы*]; — очевидно, псл. *trejьtji, що утворилося поєднанням основи числівника tri- (*tre-) з іменною формою *jьtjь «хід» від дієслова jьti «йти» (Німчук Пр. XIII діал. н. 122—123; ЭССЯ 5, 193), подібно до того, як -šьdy у семантично тотожних dъvašьdy «двічі», trišьdy «тричі» пов'язується з дієприкметником šьdъ (від xoditi «ходити»). — Див. ще **три.** — Пор. **три́жди.**

триш — див. **треш.**

[**три́шкатися**] «неспокійно триматися, поводитися» Нед; — очевидно, пов'язане з [*три́хи*] у переносному значенні «метушня, клопоти, неспокій». — Див. ще **те́рти.**

тришко — див. **три́тко.**

триш-триш — див. **треш.**

трищ — див. **тріщу́к.**

[**трияра́ти**] «товкти, місити, топтати (солому, землю тощо)» Ме; — неясне; можливо, пов'язане з *трієрува́ти* «очищати, сортувати на тріері», зближеним з *те́рти*, [*три́нити*] «перетворювати в труху».

тріа́да «єдність, утворювана трьома окремими частинами»; — р. болг. *триада*, бр. *трыя́да*, п. triada, ч. слц. слн. triáda, м. схв. *тријада*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Triáde, фр. triade, англ. triad через пізньолат. trias, -adis зводяться до гр. τριάς (род. в. τριάδος) «число три; група з трьох осіб, речей», похідного від τρεῖς (с. р. τρία) «три». — CIC^2 846; ССРЛЯ 15, 955; Kopaliński 997; Holub—Lyer 488; РЧДБЕ 875; Вуjаклија 970; Gr. Fwb. 775; Dauzat 725; Klein 1647; Frisk II 921. — Див. ще **три.**

тріа́с «перший із трьох періодів мезозойської ери», *тріа́совий*; — р. болг. *триа́с*, бр. *трыя́с*, п. ч. слц. trias, схв. *тр̏ијас*, слн. trías; — запозичення з німецької мови; н. Trías походить від гр. τριάς «три; трійця». — CIC^2 846; Kopaliński 997; Holub—Lyer 488; РЧДБЕ 875; Вуjаклија 970; Gr. Fwb. 775; Klein 1647. — Див. ще **три, тріа́да.**

тріба, *трібо́вати, трібува́ти, трібу́нок* — див. **тре́ба.**

трі́ер «машина для очищання та сортування насіння» СУМ, Куз, [*тре́їр*] «тс.» Чаб, *трієрува́ти* «очищати, сортувати на тріері», [*треїрува́ти*] «тс.» Чаб; — р. м. *три́ер*, бр. *трыер*, п. trier, tryjer, ч. слц. triér, болг. *триор*, схв. *тр̏ијер*, слн. triêr; — запозичення з французької мови; фр. trieur «сортуваль-

ник» є похідним від trier «сортувати, перебирати», етимологічно неясного. — CIC[2] 846; ССРЛЯ 15, 963; Kopaliński 998; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 878; Вуjаклија 970; Dauzat 726.

[**трійка**[1]] (бот.) «конюшина лучна, Trifolium pratense L.» Mak, *троя́н* «тс.», [*тройня́г*] «конюшина середня, Trifolium medium L.», [*тройнячо́к*] «конюшина повзуча, Trifolium repens L.»; — р. бр. [*троица*] «конюшина лучна», ч. [trojka, trojačka] «тс.»; — похідне утворення від *три*; назва зумовлена будовою листка, що має три пластинки; пор. *трили́стник* «конюшина». — Сабадош ОЛА 1981, 79; Вісюліна—Клоков 218, 220; Анненков 359; Machek Jm. rostl. 121; Симоновић 476. — Див. ще **три.** — Пор. **трифо́лія.**

трійка[2] — див. **труї́ти.**

трійня́, *тріля, трічáчка* — див. **те́рти.**

Трійця[1] «триєдине божество», *Тро́йця* «християнське свято на честь Трійці; Зелені свята»; — р. болг. *Тро́ица*, бр. *Тро́йца*, п. Trójca, ч. trojice, слц. trojica, вл. Trojica, схв. *тро̀јица, тро̀јице* (мн.), слн. Trojica; — запозичення зі старослов'янської мови; стсл. **троица** утворено від **три**, **трои** як калька гр. Τριάς «трійця», похідного від τρεῖς (τρία) «три». — Фасмер IV 104—105; Черных II 262. — Див. ще **три.**

[**трійця**[2]] (бот.) «вероніка лежача, Veronica prostrata L.», [*тро́йця*] «тс.» Нед, [*тройца*] «вероніка австрійська, Veronica austriaca L.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *труї́ти*, оскільки деякі види вероніки вживалися в народній медицині від укусів гадюк та скажених тварин, пор. р. *змеиное зелье* «вероніка лежача», схв. *змијња трава, тров од змије* «вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L.». — Лік. росл. Енц. дов. 85; Вісюліна—Клоков 275, 280; Анненков 378; Нейштадт 498; Симоновић 493, 494.

[**трійця**[3]] у сполученні [*бо́жа трійця*] (бот.) «звіробій гірський, Hypericum montanum L. Нед; звіробій звичайний, Hypericum perforatum L. Mak»; — очевидно, результат фонетичної видозміни співзвучного виразу [*божа кpівця*] «тс.», мотивованого цілющістю рослини (*божа*) і наявністю червонуватого соку, який виділяється на зламі стебла (*кpівця*). — Вісюліна—Клоков 183; Нейштадт 388; Machek Jm. rostl. 148; Симоновић 241—242. — Див. ще **кров.**

трін — див. **тран.**

тріні, *тріньки* — див. **тро́ні.**

тріо (муз.); — р. болг. м. *трио́*, бр. *трыо́*, п. ч. слц. вл. trio, схв. *трӣо*, слн. trío; — запозичення з італійської мови; іт. trio тлумачиться як результат контамінації форм tre «три» і duo «дует» (Фасмер IV 103; Gamillscheg 870) або як утворене від лат. trēs (с. р. tria) «три», за аналогією до іт. duo, архаїчної форми від due «два» (Dauzat 727; Klein 1652). — CIC[2] 846; Kopaliński 998; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 878; Вуjаклија 972.

тріод «триелектродна електронна лампа»; — р. болг. *трио́д*, бр. *трыёд*, п. ч. trioda, слц. слн. tríóda, схв. *трио̀да*; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tríóde, фр. англ. triode утворено з компонентів tri-, що відбиває гр. τρι-, якому відповідає укр. *три*, і -ode (як у англ. electrode «електрод»), що походить від гр. ὁδός «дорога, шлях», спорідненого з псл. ходъ «хід». — CIC[2] 847; ТСБМ V/1, 531; Sł. wyr. obcych 776; Holub—Lyer 489; Gr. Fwb. 778. — Див. ще **три, ходи́ти.** — Пор. **като́д.**

тріо́ль (муз.) «тридольна ритмічна фігура»; — р. *трио́ль*, бр. *трыёль*, п. ч. слц. triola, болг. м. *трио́ла*, схв. *трио̀ле*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Tríóle «тс.» походить від іт. trio «тріо» або від нлат. triola «ритмічна музична фігура». — CIC[2] 847; Sł. wyr. obcych 776; Holub—Lyer 489; РЧДБЕ 738; Вуjаклија 972. — Див. ще **три, тріо.**

[**тріпалка**] «круглі ясла в овечому хліві» Нед, [*трипа́к*] «рептух (для коней)» О, [*трепа́к, трепо́к*] «тс.» О; — видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Krípe «корито, ясла», двн. krip-

ра «тс.» споріднене з дангл. cribb «тс.». — Див. ще **кри́па.** — Пор. **ре́птух.**

тріпати «дрібно махати, трясти», *тріпáти* «смикати, тіпати, бити; іти, бігти; [їсти Нед]», *тріпатися* «судорожно смикатися; мерехтіти; сердитися», *тріпáтися* «розвіватися», *тріпнýти, тріпнýтися, тріпонýти, тріпонýтися*, [*трéпáти*] «тріпати, трясти Г, Нед; іти Г; іти поспішаючи О; поволі йти О; жадібно їсти Г; (у виразах [*трепати собов*] «тремтіти», [*трепати язиком*] «базікати» О)», [*трепáть*] «тіпати (коноплі, льон); трясти, бити» Л, [*трепáт*] «тс.» Л, *тріп* (вигук для вираження струшування, [тремтіння]), [*тріпýк*] (вигук для вираження тривалості тріпання або тремтіння Г, Нед), [*трапáшка*] «прилад для гостріння коси, мантачка» Л, [*трéпанка*] «витіпаний і вичесаний льон» Л, [*трепáчка*] «китиця на кінці батога Г; мантачка; прилад, за допомогою якого льон остаточно очищають від костриці Л», [*трепкáч*] «бовт для полохання риби» Л, *трепло́* «довге весло для керування човном, плотом; примітивний прилад для тіпання льону; базіка, хвастун», [*трепýха*] «балакуха» Чаб, [*трéпок*] «відходи тканини у кравця; торочки, що звисають із порваного одягу» Корз, [*трéп'ях*] «торочки, що звисають із порваного одягу» Корз, [*тріпайло*] «вітрогон» Нед, *тріпанúна, тріпáчка* «батіг, плітка; [малярія Мо; тіпальниця Чаб]», [*тріпýха*] «пліткарка» Чаб, [*втрíпати*] «пройти довгий шлях пішки» Нед, [*натрепати (соломи)*] «(у великій кількості) накласти (соломи)» ВеЛ, [*натрíпати*] «натрусити» Нед, [*потрíпки*] «клапті льону, що відпадають при тіпанні», [*пóтріпки*] «торочки» Нед, [*пóтряпки*] «тс.» Нед, [*розтрепáнство*] «легковажність» Нед, [*рóзтріп*] «обачність, розсудливість» Нед, [*розтрíпанець*] «вітрогон» Нед, [*розтрíпаний*] «легковажний» Нед, *стрепенýти, стрепенýтися, стріпнýти* «тріпнути; [стрепенути]», [*стрíпихи*] «торочки» Нед, [*стрíпки*] «тс.» Нед, [*стріпчáстий*] «з торочками» Нед; — р. *трепáть*, бр. *трапáць*, др. *трепати* «хльоскати, ляпати», *притрепати* «прибити», п. trzepać, ч. třepati, слц. trepat', вл. třerać, нл. tśepaś, tśapaś, болг. *трéпя* «убиваю», схв. *трепнути* «моргнути», *трепача* «терниця», слн. tréрati «моргати», trepáti «тріпати»; — псл. trepati, пов'язане з треретъ «трепет», troра «дорога»; — споріднене з прус. ertrерра «переступати», trapt «ступати», лит. trept «звук при тупанні», trepsėti «тупати», trapinėti «штовхати ногами», гр. τραπέω «ступаю, видавлюю», гот. þrabōn «бігти риссю», дінд. tṛgráḥ, tṛgálaḥ «непостійний, рухливий», лат. trepidus «хто часто перебирає ногами; тремтячий; трепетний», афг. drabəl «трясти, сипати; насипати»; в основі лежить звуконаслідувальний корінь іє. *trep- «ступати; тупотіти; дріботіти (ногами)». — Фасмер—Трубачев IV 98—99; Черных II 261; Булаховський Вибр. пр. III 526—527; Brückner 581; Machek ESJČ 657; Schuster-Sewc 1543, 1551; Skok III 496—497; Mikl. EW 361; Trautmann 329; Топоров Е—Н 87—88; Walde—Hofm. II 701—702; Pokorny 1094. — Див. ще **тре́пет.** — Пор. **тропа́, тря́пка.**

трісеничка, *трісулька* — див. **трясу́чка.**

[**трісирубичка**] (бот.) «трясучка середня, Briza media L.» Mak, [*тросьорубка*] «тс.» Mak; — складне утворення з основ [*тріси-*], пов'язаної з *трясти́*, і *руб, рубéць*, [*ру́б'я*] «лахміття»; пор. приказку «треба прясти, щоб руб'ям не трясти» (Г IV 85); назва зумовлена тим, що колоски цієї злакової рослини мають тонкі ніжки і тому трясуться від найменшого руху повітря. — Див. ще **руба́тина, тря́сти́.** — Пор. **трясу́чка.**

тріск, [*тріскавець*] (бот.) «мак дикий, Papaver rhoeas L.» Mak, [*тріскавиця*] «гроза» ВеБ, [*тріскавка*] (ент.) «коник, Acridium» Нед, [*тріскало*] «підвішений кусок заліза, який від вітру вдаряє об дерево, видаючи дзенькіт, для відлякування диких свиней» О, [*трескáло, тра́скало*] «тс.» О, [*тріскáч*] «балакун Нед; той, що тріскається

(у загадці — мак)», *тріска́чка* «знаряддя для утворення тріску; машинка для очищання насіння льону; [балакуха Нед]», *тріскі́т*, [*тріскот*] Нед, *тріскотне́ча*, *тріскотня́*, *тріскотня́ва*, [*трєскýн*] «сильний мороз» Л, [*тріскутин*] «тріск; сильний мороз» Корз, [*трискýч*] (бот.) «льон-стрибунець, Linum crepitans» Нед, [*тріща́ник*] «шерхебель» О, *тріщина*, [*тріска́тий* (у сполученні [*мак. т.*] (бот.) «дикий мак» Мак)], *тріскотли́вий*, *трискýчий*, *тріснутий*, *тріскати*, *тріскота́ти*, *тріскоті́ти*, *тріснути*, *тріща́ти*, *трісь* (виг.), [*розтріск*] «розрив» Нед, [*розтріскати*] «розбити» Нед; — р. *треск*, бр. *трэск*, др. *трѣскъ* «тріск, грім», п. trzask, ч. třesk, слц. tresk, вл. třeskać «тріщати» (про мороз), болг. *тря́скот*, схв. *тр̏јесак* «грім», *трéсак* «грім; тріск, стук», слн. trèsk «тріск, шум», стсл. **трѣскати;** — псл. třeskъ, třeskati, пов'язані з troska «блискавка», troskotъ «тріск», споріднені з лит. treškėti «тріщати», traška «ламкість», tróškis «тріщина», лтс. trašķis «шум, шерех», можливо, також з гот. þriskan «молотити», ga-þrask «тік», нвн. dreschen «молотити». — Фасмер IV 99—100; Machek ESJČ 658; Schuster-Šewc 1545; Младенов 642; Skok III 502—503; Trautmann 329; Fraenkel ZfSlPh 20, 282; Kluge—Mitzka 142. — Пор. **витріща́ти.**

тріска[1] «скіпка; уламок чогось дерев'яного; стружка», [*тріси́очок*] «дрібні щепки для розпалювання», [*тріси́на*] «одна тріскочка»; — р. [*тре́ска*], [*трестá*], бр. *трэ́ска*, п. trzaska, ч. tříska, слц. trieska, вл. třeska, нл. tšeska, болг. *трескá*, м. *треска*, схв. *трѐска*, слн. tréska, р.-цсл. **трѣска;** — псл. třeska, пов'язане з třeskati «тріскати». — Фасмер IV 100; Brückner 579; Machek ESJČ 658; Schuster-Šewc 1545. — Див. ще **тріск.**

тріска[2] (іхт.) «риба, Gadus morhua L.»; — бр. *траскá*, ч. слц. treska, болг. *трéска*, схв. *трѐска*; — запозичення з російської мови; р. *трескá* єдиної етимології не має; пов'язується з *тріска* (Даль IV 429), оскільки висушена риба розщеплюється, як дерево (пор. нвн. Stockfisch «тс.», букв. «палка-риба»); зіставляється (Mühl.—Endz. IV 195; Kluge—Mitzka 139; Pedersen IF 5, 72) з діcл. þorsk, нвн. Dorsch «тріска», лтс. tirza «форель»; необгрунтованим є виведення (Schuchardt IF 7, 273; Matzenauer 352; Младенов 638) з германських мов. — Фасмер IV 100; Черных II 261—262. — Пор. **тріска**[1].

тріскати (вульг.) «жадібно їсти, жерти»; — р. *трéскать*, бр. [*трэ́скаць*] «тс.»; — результат видозміни значення *тріскати* «утворювати тріск, тріщати»; спочатку означало «їсти горіхи і под.» (розкусуючи чи розламуючи шкаралупки). — Див. ще **тріск.** — Пор. **троск.**

[**тріскопліт**] (орн.) «кропивник, волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Шарл, [*трескóплі́т*] «тс.» ВеНЗн; — результат пов'язання основ двох різних назв того самого птаха — [*тріщу́к*] (< *тріск*) і [*поплі́тник*] (див.).

[**тріскýн**] (іхт.) «окунь, Perca fluviatilis L.» Дейн; — неясне; можливо, пов'язане з *тріск*, через те що луска окуня відділяється дуже важко, при чищенні риби створюється ніби сухий тріск.

[**тріскунчик**] (орн.) «кроншнеп середній, Numenius phaeopus L.» Шарл, *тріскунок* «[тс. Шарл]; у сполученні *чирок тріскунок* Querquedula (Anas) querquedula L. Воїнств.—Кіст.», [*тріскунка*] «чирок тріскунок» Шарл; — р. *чирóк трескунóк* «Querquedula (Anas) querquedula L.»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з *тріск*, *тріща́ти*; назви приблизно передають враження від голосу птахів, який імітується як р. *ки-рё-рё* (тривожний крик кроншнепа), гаркаве, «дерев'яне» р. *кэр-р-р* (крик селезня чирка-тріскунка). — Булаховський Вибр. пр. III 202; Птицы СССР 95, 266. — Пор. **трускуне́ць.**

[**трістя́**] «трясовина, драговина; очерет», [*трісця́*] «трясовина», [*тристя́*] «болото, калюжа; тюрма» Пі; — пов'язане з *тростúна*, [*трость*, *тріcть*,

(зб.) *трістя́*] «очерет»; початково означало «місце, зарослe очеретом»; пізніше могло зазнати зближення з *трясти́(ся)*. — Див. ще **трость.**

тріумвіра́т «у Стародавньому Римі — союз трьох впливових політичних діячів і полководців, що мав на меті захоплення верховної влади; колегія з трьох осіб, що обиралася з певною метою», *тріумві́р* «учасник тріумвірату»; — р. болг. м. *триумвира́т*, бр. *трыумві́ра́т*, п. triumwirat, ч. triumvirat, слц. схв. *тријумвира̀т*, слн. triumvirát; — запозичення з латинської мови; лат. triumvirātus «тріумвірат» є похідним від triumvir «учасник тріумвірату», складного утворення з основ trium «трьох» і vir «чоловік», що виникло як зворотне утворення від форми род. в. мн. словосполучення trium virōrum («один з трьох чоловіків»). — CIC^2 847; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуjаклија 970; Klein 1654, 1655. — Див. ще **вірту́оз, три.**

тріу́мф, *тріумфа́тор, тріумфа́льний, тріумфува́ти*; — р. болг. *триу́мф*, бр. *трыу́мф*, п. triumf, tryumf, ч. слц. вл. triumf, м. *триумф*, схв. *трȉјумф*, слн. triúmf; — запозичення з латинської мови; лат. triumphus «урочистий вступ у Рим полководця і його армії після переможного закінчення війни» походить від вигука triumpe!, вживаного в релігійних процесіях на честь свята родючості, що зводиться до гр. θρίαμβος «процесія на честь Вакха», слова доеллінського походження. — CIC^2 847; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 879; Вуjаклија 971; Klein 1654; Walde—Hofm. II 707.

[**тріщ**] (орн.) «дрізд омелюх (деряба), Turdus viscivorus L.», [*тріскучий дрізд*] «тс.» Шарл; — похідне утворення від *тріска́ти, тріща́ти*; назва пояснюється голосом птаха, крик якого сприймається як голосний тріск (р.) *трррр* (Птицы СССР 433). — Воїнств.—Кіст. 318. — Див. ще **тріск.** — Пор. **тріскопліт, тріщу́к.**

тріща́ти — див. **тріск.**

[**тріще**] «хмиз; різки» Нед; — результат контамінації основ [*ріще*] ([*рі́ща*]) «тс.» і *тріща́ти*. — Див. ще **рі́ща, тріск.**

[**тріщува́тий**] «витрішкуватий»; — п. trzyszczowaty «тс.»; — зворотне утворення від *витріща́ти* (див.).

[**тріщу́к**] (орн.) «кропивник, волове очко, Troglodytes troglodytes L.», [*трищ* Шарл, *трішюк* ВеНЗн, *тріщ* тж] «тс.»; — похідне утворення від *тріща́ти*; назва передає враження від голосу птаха, який відтворюється як (р.) *черр-черр*, (н.) zerr і сприймається як певне тріщання; зіставляється також зі *стриж* (ВеУг 263). — Булаховський Вибр. пр. III 202; Птицы СССР 430. — Див. ще **тріск.** — Пор. **тріскопліт.**

трови́ти, *тро́ви, тровля́* — див. **тра́ви́ти.**

[**трога́ти**] «торкатися, ворушити; непокоїти, набридати Нед, смикати», [*трону́ти*] «торкнутися; зворушити» Нед, *тро́нутися* «стати трохи ненормальним, психічно хворим», [*трога́тельний*] «зворушливий, захоплюючий» Нед (з рос.), [*тро́га́ючий*] «тс.» Нед, Куз; — р. *тро́гать* «торкатися; мацати; чіпати; непокоїти; викликати співчуття», бр. [*тро́гаць*] «чіпати», болг. *тро́гвам* «торкаю»; — єдиної етимології не має; зіставляється з лтс. treksne «удар, поштовх», дісл. þreka «давити, тіснити», дангл. ðraku «натиск, насилля» (Mühl.—Endz. IV 230), з *терза́ти*, з лат. traho «тягти» (Горяев 376), з лат. tergeo, tergo «прати; чистити», гот. þairko «дірка» (Petr BB 18, 285); р. *тро́нуть* виводиться з [*тро́пнуть*] «тупнути», а *тро́гать* пояснюється як результат впливу форми *дви́гать* (Vaillant Gr. comp. I 93); існує припущення про виникнення дієслова в результаті фонетичної видозміни форми типу р. [*торга́ть, то́ргнуть*] «рвати, смикати», укр. *то́ргати* «смикати» (Mikkola Ursl. Gr. III 92). — Фасмер—Трубачев IV 104; Черных II 263—264.

троглоди́т «первісна печерна людина»; — р. болг. *троглоди́т*, бр. *траг-*

лады́т, п. troglodyta, ч. слц. troglodyt, м. *троглоди́ти* (мн.), схв. *трогло̀дӣт*, слн. troglodít; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Troglodýt, фр. англ. troglodyte походять від лат. trōglodytae (мн.), яке відтворює гр. τρωγλοδύτης «який живе в печері», утворене з основ іменника τρώγλη «нора, печера» (первісно «прогризена діра»), похідного від τρώγω «гризу», спорідненого з вірм. t'urc «щелепа», тох. AB trask- «жувати», і δύω «ховаюся, опускаюся; надягаю», спорідненого з дінд. upā-du- «надягати». — CIC² 847; Koraliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуjаклија 974; Klein 1655; Frisk I 427—428, II 938—939.

[**троє́нка**] (бот.) «мухомор червоний, Agaricus muscarius L.» Г, Нед, [*троянка*] «тс.» Mak; — пов'язане з *труїти*; назва вказує на отруйність гриба. — Див. ще **труїти.**

тройня́, *тройнячо́к* — див. **трійка**[1].

[**тройча́к**] (бот.) «плакун верболистий, Lythrum salicaria L.»; — бр. [*тройнік*] «тс.»; — похідне утворення від *три*; назва зумовлена, очевидно, тим, що квітки цієї рослини бувають трьох видів, які розрізняються співвідношенням довжини стовпчика, тичинок і чашечки. — Вісюліна—Клоков 224; Нейштадт 357; Анненков 205.

трок «широкий ремінь для закріплення сідла або попони на коні; попруга; [вузька шкіряна смужка для шиття упряжі, зшивання пасів до молотарки та ін.; торочки, що звисають із порваного одягу Корз]», [*тро́чки*] «тоненький мотузок, яким підв'язується спідниця» Мо; — запозичення з польської мови; п. troki «ремені, вірьовки, зав'язки» відповідає укр. *то́рок* «торочка», *то́роки́* «ремені ззаду сідла; торочки». — Фасмер IV 85; Brückner 576. — Див. ще **то́рок**[1].

троле́йбус, *троле́йбусник*; — р. *троллейбу́с*, бр. *трале́йбус*, п. ч. слц. вл. trolejbus, болг. *тролейбу́с*, м. *тролејбус*, схв. *тролејбус*, слн. trólejbus; — запозичення з англійської мови; англ. trolleybus утворено з trolley «роликовий струмознімач; візок», можливо, спорідненого з troll «котити», і bus, як в *авто́бус, о́мнібус*. — CIC² 847; Коваль 36; Черных II 264; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуjаклија 975; Klein 1656. — Див. ще **авто́бус, о́мнібус.**

тромб «згусток крові», *тромбо́з*; — р. бр. болг. *тромб*, п. tromboza, ч. trombus, слц. tromb, вл. tromba, м. схв. *тромбо́за*, слн. trómbus; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Thrómbus, фр. thrombus, англ. thrombosis, нлат. thrombus утворено на основі гр. θρόμβος «грудочка, згусток», пов'язаного з τρέφω «ущільнюю, годую». — CIC² 847; Черных II 264; Sł. wyr. obcych 777; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуjаклија 975. — Див. ще **тро́фіка.**

тромбо́н (муз.), *тромбоні́ст*; — р. болг. м. *тромбо́н*, бр. *трамбо́н*, п. trombon, ч. слц. слн. trombón, схв. *тромбон*; — запозичення з італійської мови; іт. trombone «велика труба» є похідним від tromba «труба», яке вважається словом германського походження. — CIC² 847; Фасмер IV 105; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 880; Вуjаклија 975; Klein 1659. — Див. ще **тру́ба́.** — Пор. **трембі́та.**

[**тромка́ч**] (орн.) «ворон, Corvus corax L.» НикНикЕЛ, [*кря́мкат*] «каркати», [*кром*] (крик ворона) тж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*кромка́ч*] «ворон». — НикНикЕЛ 108. — Пор. **кро́мкати.**

[**тромпа́к**] (бот.) «картопля, Solanum tuberosum L.» Mak, ВеУг, ВеЗн; — не зовсім ясне; можливо, результат фонетичної видозміни іншомовного запозичення (пор. ч. [krompach] (Анненков) або укр. [*кро́мпель*] «тс.»).

трон[1] «монарший престол»; — р. бр. болг. м. *трон*, п. нл. tron, ч. trůn, слц. вл. слн. trón; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Thron, фр. trône, англ. throne, іт. icп. trono похо-

дять від пізньолат. thronus «тс.», яке зводиться до гр. θρόνος «підпора, стойка, опора; сидіння, престол», спорідненого з лат. firmus «міцний, стійкий», дінд. dhārāyati «підтримує, держить». — CIC² 848; Фасмер IV 105; Черных II 264; Kluge—Mitzka 778; Frisk I 686—687.

трон² — див. **тран.**

[**тро́ні**] «трішечки» Чаб, [*тріньки, тріні*] «тс.»; — р. [*троньки, тро́нечки*] «тс.», каш. [tron] «попіл», [v trȯn (v trȯnë)] «зовсім, дощенту, на шматки», болг. [*тро́нка*] «мало, трохи», [*тро́нца*] «тс.», [*тро́на(са)*] «обсипати(ся)», м. [*тронѕе*] «мало»; — очевидно, псл. *t(ь)гоп- «невелика частина, крихта», похідне, як і troxa «тс.», від основи *terti, tьrǫ «терти». — Куркина Этимология 1983, 27—28. — Див. ще **те́рти.** — Пор. **тро́хи, труха́¹.**

[**тро́нка**] «дзвіночок, який вішають на шию тваринам», [*тро́нга*] «тс.» Мо; — очевидно, пов'язане з [*тро́нькати*] «бринькати» (див.).

[**тро́нок**] «держално вил НикСгЛ, Корз, ручка лопати НикСгЛ», [*тороно́к*] «ручка лопати» НикСгЛ; — бр. [*тро́нак*] «ручка (ножа, вил, ціпа, пилки)», [*тро́нка*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. trzonek «ручка (інструментів); ніжка (гриба)» є зменш. від trzon «ручка (інструментів); ніжка (гриба); анат. тіло, корінь; техн. під; стрижень», спорідненого з укр. *че́ре́н* «ручка (ножа)», *черінь* (у печі). — Фасмер IV 340; Brückner 582. — Див. ще **че́ре́н, че́рінь.**

тронýти, *тро́нутися* — див. **трога́ти.**

[**тро́нькати**] «бити по струнах, бринькати» ВеУг, [*тро́мкати*] «тс.» (з бр. ?) ЛексПол; — бр. *тро́мкаць* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *три́нькати*, р. *тре́нькать*. — Фасмер IV 98. — Пор. **три́нькати¹.**

троп¹ «слово чи вислів, вжиті в переносному, образному значенні», *тро́піка* КІМ, *тропе́йчний, тропі́чний*; — р. бр. *троп*, п. trop, ч. tropus, слц. trop, tropus, болг. *троп, тро́па*, м. *тропа*, схв. *трȏп*, слн. tróp; — запозичення з французької мови; фр. trope походить від лат. tropus «переносний зворот мови», яке зводиться до гр. τρόπος «напрям, спосіб, зворот», пов'язаного з τροπή «поворот, повертання», τρέπω «повертаю, кручу», спорідненим з дінд. trápate «соромиться», хет. trep- «працює», лат. trepit «повертається». — CIC² 848; Фасмер IV 105; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; Вуjаклија 975; Frisk II 923—925; Pokorny 1094.

[**троп²**] «кінська рись з підскакуванням», у виразі [*іти (бігти) у троп*] «іти (бігти) риссю», *тропа́к* «український народний танець», [*тропе́ць*] «кінська рись», [*тро́піт*] «галас, крик Ме; гудіння, грім, брязкіт, тупіт; рись, втомливе ходіння Нед», [*тропо́та*] «танець» (?) Г, Нед, [*трьопота*] «тс.», *тропотя́нка* (танець), [*тропа́ти*] «тупати, притупувати Г; бігти риссю Нед; танцювати тропака Нед», [*тропотíти*] «молотити язиком, цокотіти» О, [*тропцюва́ти*] «дріботіти» Нед, [*тропака́*] присл. Нед, [*тропако́м*] «тс.» Нед; — р. [*тропа́ть*] «тупати ногами, стукати», [*тро́пну́ть*] «злегка ударити», болг. *тро́пам* «стукаю, тупаю», *тро́пот* «тупіт», схв. *тро̀пот* «шум, тріск, гуркіт», *тро̀пати* «стукати; важко ступати», слн. tropáti «стукати, бити»; — псл. tropati «тупати; стукати; шуміти»; — зіставляється з лит. trapinėti «постукувати ногами», прус. trapt «ступати», гр. τραπέω «ступаю, витискаю», днн. thravōn «бігти риссю», дангл. ðrafian «тіснити, давити», свн. draben «бігти риссю», нвн. traben «тс.», що зводяться до звуконаслідувального ie. *trep- «ступати, топтати; ходити дрібними кроками». — Фасмер IV 105; Черных II 264; Skok III 496—497, 506; Trautmann 329; Būga RR I 489, II 631; Fraenkel 1111; Kluge—Mitzka 784—785; Pokorny 1094. — Пор. **тріпати, тропа́.**

троп³ — див. **тропа́.**

тропа́ «стежка; [шлях, напрямок, слід Г, Нед, Пі]», [*тропо*] «тс.» Нед,

[*mpin*] «вузька гірська стежка О; правильна думка про щось Корз», *тро́пка* «стежка», *троповúк* «тс.», [*тропо́к*] «стежечка», *тро́пúти* «протоптувати дорогу, стежку; насліджувати звіра, йти по сліду» СУМ, Нед, [*стропúтися*] «збитися з шляху, з пантелику», [*утропí*] «слідом»; — р. *тропа́*, бр. *троп*, др. *тропа* «шлях, дорога», п. trop «слід, колія», tropić «висліджувати»; — псл. troпъ, trora; — споріднене з лтс. trara «натовп, купа», алб. trap «стежечка», гр. ἀτραπός «стежка, доріжка». — Фасмер IV 105; Черных II 264; Brückner 577; Skok III 491, 496—497; Коломиец Этимология 1984, 98; Trautmann 329; Pokorny 1094. — Див. ще **троп²**.

тропа́р (церк.) «молитовний вірш для співу на честь якого-небудь свята або святого»; — р. *тропа́рь*, бр. *трапа́р*, др. *тропарь*, *трепарь*, болг. *тропа́р*, м. *тропар*, схв. tropār, стсл. **тропарь**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. τροπάριον «церковний вірш» походить від гр. τρόπος «спосіб, манера, фасон». — CIC² 848; Фасмер IV 105; ГСЭ III 206; Срезневский III 1002; РЧДБЕ 881; Skok III 506. — Див. ще **троп¹**.

[**тро́печка**] (бот.) «жабник польовий, грудна травка, Filago arvensis L.» Нед; — р. [*тропник*] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від *тропа́* «стежка»; назва пояснюється місцем, де росте жабник (на полях, дорогах, піщаних схилах). — Вісюліна—Клоков 315; Анненков 145; Нейштадт 548. — Див. ще **тропа́**.

тро́пік, *тро́піки*, *тропíчний*, *субтропíчний*; — р. болг. *тро́пик*, бр. *тро́пік*, п. tropikalny, ч. tropický, слц. tróру, вл. trory, м. схв. *тро́пи*, слн. tróрі; — запозичення з англійської або французької мови; англ. tropic «тропік», фр. tropique «тс.» походять від пізньолат. tropicus, яке бере початок від словосполучення circulus tropicus «поворотний круг», що відбиває гр. κύκλος τροπικός, у якому τροπικός є похідним від τρόπος «оберт, напрям». — CIC² 848; Фасмер IV 105; Черных II 264—265; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 881. — Див. ще **троп¹**.

[**тро́пник**] (бот.) «чина весняна, Lathyrus vernus (L.) Bernh. (Orobus vernus L.»; — похідне утворення від *тропа́* «стежка»; назва могла бути зумовлена місцями, де зустрічається чина. — Вісюліна—Клоков 215, 216; Нейштадт 358; Анненков 236.

трос; — р. бр. болг. *трос* «тс.»; — запозичення з голландської мови; гол. tros «тс.» разом з снн. trosse «міцний канат на кораблі» (нвн. Trosse) походить від фр. trousse, пов'язаного з trousser «крутити», джерелом якого є слат. tortiāre «тс.», що зводиться до лат. tortus, дієприкметника від torquēre «крутити», спорідненого з псл. *torkъ «мотузка, зав'язка». — CIC² 848; Фасмер IV 106; Kluge—Mitzka 702. — Див. ще **то́рок¹**.

[**троск**] «ляскання батога Г; удар, тріск, шум Нед», [*троскá*] «шлак», [*тро́скіт*] «хльоскання батогом Г; тріск, шум, ляскання батога Нед; тріскання, цокання О; крик, сокотання курей Г, Нед», [*тро́скати*] «ляскати батогом; бити; ударяти (про хвилі, воду, кров) Куз; пожирати Пі», [*троскотáти*] «кричати; сокотати (про курей) Г, Нед; тріскотати, цокати О», [*троскотíти*] «тс.», *трощúти* «ламати, розбивати; жадібно їсти», [*торо́щити*] «трощити, розбивати» Она, *потро́щúти* СУМ, Нед, *розтро́щúти* тж, *розтро́щений*, *розтро́щувальний*; — р. [*тро́скот*] «тріск, хруст», [*троскотáть*] «гриміти, тріщати, стукати», др. *троска* «удар блискавки», *троскота* «тріск», *троскотати* «тріщати; скрекотати», п. troskot «шум, галас, тріск», troskotać «розбивати», troskać się «кричати, сокотати; скликати курчат (про курей)», ч. troska «уламок, руїна», troskotati «розбивати», слц. troska «уламок», схв. *тро̀ска* «шлак», стсл. **троскотати** «ламатися, тріскатися»; — псл. troskъ, tros-

kati; — звуконаслідувальне утворення; пов'язане чергуванням голосних з trěskъ, trěskati; — споріднене з лит. traškėti «хрустіти, гриміти, клацати», traškà «крихкість». — Фасмер IV 106; Machek ESJČ 652—653; Skok III 506—507; Trautmann 329; Būga RR I 489; Fraenkel 1112—1113. — Див. ще **тріск.** — Пор. **трас.**

[**тро́ска**] «турбота, смутна думка; лихоманка» Нед, Пі, [*тросклúвий*] «неспокійний, турботливий» Нед, Шейк, [*тро́скатися*] «турбуватися, непокоїтися» Нед, Шейк, [*троскотáтися* Нед; *тощúтися* Бі] «тс.»; — бр. *тро́скаць* «турбувати, непокоїти»; — запозичення з польської мови; п. troska «турбота», troskać się «турбуватися, піклуватися», troszczyć się «тс.» розглядаються як результат розвитку семантики п. ст. troski «тирса» і зіставляються з ч. troski «руїни», р. *троскотáть.* — Brückner 577. — Див. ще **троск.**

[**тро́ском**] «у безладді, як попало»; — пов'язане з [*троск*] «удар» (пор. п. troskotać «розбивати», ч. troska «уламок, руїна», слц. troska «уламок»); утворене за моделлю *ло́ском* «у безладді». — Див. ще **троск.** — Пор. **лоск²**.

[**троскотíй**] (орн.) «костогриз, Coccothraustes coccothraustes L.» Шарл, Куз, [*траскотíй*] «Coccothraustes vulgaris Briss.» ВеНЗн; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *траск, троск, троскотíти* і пояснюється сприйняттям голосу птаха, невиразна пісня якого складається з грубих, тріскучих звуків; назва може бути також пов'язана з *тріск, тощúти*, оскільки костогриз живиться насінням дерев та кісточками плодів, розлущуючи їх; можлива і подвійна мотивація назви. — Воїнств.—Кіст. 240; Птицы СССР 559—560.

[**тросóк**] «ягня з перерослими смушками, також і самі смушки», [*трусóк*] «шкура з піврічного, ще не стриженого ягняти»; — р. [*тресóк*] «вівця, на якій ще ніколи не стригли шерсть»; — неясне.

[**тро́ста**] «рід шкірної хвороби у коней, при якій тріскається шкіра і з ранки витікає кров; кров, яка витікає з ранки при цій хворобі», [*тро́сть*] «тс.», [*тростúстий*] «хворий на тросту», [*тростúти*] «хворіти на тросту»; — очевидно, пов'язане з *тріск, троск, трость*; основою мотивації назви є ламкість, сухість і розтріскування шкіри хворої худоби. — Див. ще **тріск, троск, трость.**

[**тростиня́к**] (у сполученні *луньтростиняк*) (орн.) «болотяний лунь, очеретяний лунь, Circus aeruginosus L.» Нед; — похідне утворення від *трость* (*тростина*) «очерет»; назва зумовлена місцем гніздування цих птахів (на озерах, болотах, заболочених річках, де є густі зарості очерету, комишу або інших болотяних рослин). — Воїнств.—Кіст. 174; Птицы СССР 159—160. — Див. ще **трость.**

[**тро́стка**] «хлопавка» Нед; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни основи [*тро́скати*] «хлопати», зближеної з [*тро́стка*] «тростина; палиця». — Див. ще **троск, трость.**

[**тростóмолоч**] (бот.) «хондрила ситниковидна, Chondrilla juncea L. (Hieracium juncea Bernh.)» Mak, Нед; — складне утворення з основ слів *трость, тростúна* і *молокó*; назва пояснюється каучуконосним характером хондрили і схожістю цього її виду до тростини (ситнику); пор. р. [*молочайник козий, молочайник волчий*], п. [kozimlecz] «тс.». — Анненков 96. — Див. ще **молокó, трость.**

трость «спеціально оброблена довга палиця; тонка, переважно очеретяна або комишова, пластинка в духових музичних інструментах; [(бот.) очерет, Phragmites communis (L.) Trin, Mak, Нед; гілка, гілки; стеблина очерету; частина ткацького верстата]», [*терстина* (*тирстина*)] «очерет» Mak, [*тріcть*] Mak, *троск* «тс.», [*тро́сниk*] «тс. Mak; зарості очерету Г, Нед», *тростúна* «стеблина очерету, комишу та ін.; очерет; спеціально оброблена довга пали-

ця», [*тростини́ско*] «зарості очерету» Нед, [*трости́лка*] «стеблина» Нед, [*тростíнник*] «очерет» Mak, *тро́стка* «палка; [частина ткацького верстата Корз]», [*тростни́к*] (бот.) «очерет Mak; комиш озерний, куга озерна, Scirpus lacustris L. Mak; зарості очерету Нед», [*тростова́тка*] (зоол.) «трубчатий поліп, Tubularia calamaris» Нед, [*тростова́чка*] «зарості очерету» Нед, [*тростовни́к*] «очерет» Нед, [*тро́стя*] «тс.» Нед, *тростяни́ця* (бот.) «трав'яниста рослина родини злакових, Scolochloa Link.», [*тросьть*] «очерет; гілки, сучки; палиця» Нед, [*тросьць*] «частини ткацького верстата» Корз, [*трощ*] «очерет» Нед, [*тро́ща, трустина*] «тс.» Mak, [*тро́щі*] «низина, заросла осокою» Пол, *тростевúй, тростúнний, тростúновий* СУМ, Нед, [*тростúстий*] «який має товсте стебло», [*тростова́тий*] «очеретоподібний» Нед, [*тросто́вúй*] «з трості; подібний до трості» Нед, *тростяни́й*; — р. *трость* «легка оброблена палиця; (бот. заст.) очерет», *тростни́к* «очерет», [*тресна, тресняк, треста, трест, трости́*] «тс.», бр. *трысці́на* «очеретина», *трыснёг* «очерет; тростина (цукрова)», [*трасні́к*] «очерет», [*тро́снік, трысні́к, трэсні́к, трасці́на́, тростíна, трысці́на́, трэсці́на́*] «тс.», [*трасня́г, трасня́к, трасня́х, трысня́г, трысня́к, трысня́х, трыснёх*] «тс.; рогіз, Typha L.», [*трастка́*] «пластинка у берді», [*трасцё, трысцё*] «тс.», др. *тръсть* «стебло тростини; суха гілка», п. trzcina «очерет», trześć, ч. třtina, слц. trst', tŕstie, trstina, вл. нл. sćina, болг. *тръ́ст, тръстúка* «тс.», м. *трска* «тс., комиш», схв. *тр̀с, тр̀ска, тр̀сљика* «тс.», *тр̑ст* «очерет», *тр̑стика, тр̑стина* «тс.», слн. tŕst «очерет, комиш», trstíka «тс.», tŕstje «зарості очерету», стсл. **тръсть** «очерет, комиш», **тръстьıє** «тс.»; — псл. trъsťь «тс.»; — споріднене з лит. trušìs «очерет, комиш», triušìs, лтс. trusis «тс.», лит. strustìs «смуга лика в ситі», можливо, з гр. θρύον (< *trusom) «ситовник», далі з *тру́ха*; ie. *trus-. — Фасмер IV 106; Черных II 265; Меркулова Очерки 46—47; Анненков 51; Būga RR I 489; Соболевский РФВ 64, 116; Ильинский ИОРЯС 22/1, 193; Machek Jm. rostl. 290; Skok III 510; Симоновић 52, 351; Persson Beitr. 444; Pokorny 1026, 1097.

[**тростяни́к**] (орн.) «очеретяна вівсянка, Emberiza schoeniclus L.» Шарл, ВеНЗн, [*тростúнка*] «очеретянка ставкова, Acrocephalus scirpaceus Herm. (Salicaria arundinocea)» Нед, [*потростúнник*] «тс.», [*по́трост*] «очеретяна вівсянка» ВеНЗн; — похідні утворення від [*трость*] (*тростúна*); назви пояснюються тим, що ці птахи гніздяться на болотах і болотистих луках, часто із заростями очерету, чагарників. — Воїнств.—Кіст. 260; Птицы СССР 555. — Див. ще **трость.**

тросьорубка — див. **трісирубичка.**

тротúл «сильна вибухова речовина, тринітротолуол»; — р. болг. *тротúл*, бр. *траты́л*, п. ч. слц. trotyl, слн. trotíl; — запозичення з англійської мови; англ. trotyl є результатом скорочення назви trinitrotoluen «тринітротолуол», яка була утворена з основ tri- («три-»), nitro- («нітро-», від гр. νίτρον «селітра») і toluen «толуол» (органічна сполука) від ісп. Tolú (Santiago de Tolú — назва міста в Колумбії) з доданням суфікса -yl, в основі якого лежить гр. ὕλη «дерево, матерія». — CIC^2 848; ССРЛЯ 15, 1012; Kopaliński 1001; РЧДБЕ 881; Klein 1625; 1652. — Див. ще **нітра́т, толуо́л, три.**

тротúна — див. **труїти.**

[**тротúнниця**] (зоол.) (у сполученнях [*т. ивова*] «червиця вербова, трач вербовий, Cossus ligniperda (Cossus cossus L.)»; [*т. каштанова*] «трач каштановий, Cossus aesculi»); — назва комах-шкідників дерев, пов'язана з [*трат*] «тирса», [*тротови́на, трочúна*] «тс.», *трач* (ент.) «пильщик». — Див. ще **трач[1].**

тротови́на — див. **трач[1].**

тротуа́р; — р. *тротуа́р*, бр. *тратуа́р*, п. trotuar, ч. слц. слн. trotoár,

болг. м. *тротоа́р*, схв. *тротòа̄р*; — запозичення з французької мови; фр. trottoir є похідним від trotter «іти, маршірувати, бігти риссю», яке походить від двн. trottōn «іти, крокувати, ступати», спорідненого з англ. tread «іти, ступати, крокувати», норв. traa, діскл. troða, гот. trudan «іти». — CIC^2 848; Фасмер IV 106; Черных II 265; Kopaliński 1000; Holub—Lyer 491; РЧДБЕ 741; Вуjаклија 976; Kluge—Mitzka 789, 793; Klein 1657; Dauzat 729.

трофе́й «воєнна здобич», *трофе́йник*, *трофе́йщик*; — р. болг. *трофе́й*, бр. *трафе́й*, п. trofeum, ч. слц. trofej, вл. trofeja, м. *трофе́ј*, схв. *трòфе̄ј*, *трофе́ја*, слн. troféja; — запозичення з французької мови; фр. trophée через нар.-лат. trophaeum і лат. tropaeum зводиться до гр. τρόπατον «пам'ятник на честь перемоги над ворогом», τρόπαις «пов'язаний з поворотом, пов'язаний з поразкою», похідних від τροπή «поворот; відкидання ворога; змушення (ворога) до втечі». — CIC^2 849; Фасмер IV 107; Kopaliński 999; Holub—Lyer 490; РЧДБЕ 882; Вуjаклија 976; Klein 1657; Dauzat 729. — Див. ще **троп**^{1}. — Пор. **тро́пік.**

тро́фіка «живлення й обмін речовин у тканинах організму», *трофі́чний*; — р. *тро́фика*, *трофи́ческий*, бр. *тро́фіка*, *трафі́чны*, п. trofika, troficzny, ч. trofika, trofický, слц. trofický, болг. *трофи́чески*, схв. *трофичан*, слн. trófičen; — запозичення із західноєвропейських мов; н. Tróphik, фр. trophique «трофічний», англ. trophic «тс.» утворено на основі гр. τροφικός «який стосується живлення», похідного від τροφή «живлення, їжа», пов'язаного з τρέφω «годую, виховую, зміцнюю», спорідненим з лит. dribti «падати, опускатися», діскл. draf «покидьки», англ. draff «брага, дріжджі», р. [*дроба́*] «осад, пивні дріжджі». — CIC^2 849; ССРЛЯ 15, 1014; Kopaliński 999; РЧДБЕ 882; Вуjаклија 976; Klein 1656; Frisk II 925—927. — Пор. **атрофі́я, дистрофі́я, тромб.**

трохе́й (літ.) «двоскладова стопа з першим довгим і другим коротким складом; хорей», *трохе́йчний*; — р. болг. *трохе́й*, бр. *трахе́й*, п. ч. слц. trochej, м. *трохе́ј*, схв. *трòхе̄ј*, слн. trohéj; — запозичення з грецької мови; гр. τροχαῖος (πους) «(нога, стопа) що біжить», пов'язане з τρόχος «біг», τροχός «колесо», τρέχω «біжу», спорідненими з дірл. droch «колесо», вірм. durgn «гончарний круг», лит. pa-drošti «бігти швидко», можливо, також лат. traho «тягну, витягую». — CIC^2 849; ССРЛЯ 15, 1015; Kopaliński 999; РЧДБЕ 882; Вуjаклија 976; Klein 1655; Frisk II 927—929.

тро́хи (присл.), [*тро́ха*] «трохи», [*трохá*] (у сполученнях *трохá лиш* (*лишéнь*), *трохá чи*) «навряд; ледве, ледь», [*тро́хась*] «трохи», [*тро́ху*] «тс.» Нед, [*тро́шка*] «трошки», *тро́шки*, [*трíшка* О], *трíшки*, [*тро́шком* Нед, *тро́шку* Нед] «тс.», *тро́шечка*, *тро́шечки*, *трíшечки*, [*тро́шечку* «трошечки» Нед, *тро́шíньки* О, *трошúцу* Нед, *тро́ценька* ВеЗа], [*трíні*], *тро́ньки*, *тріньки*, *трінечки*, *тріночки*, *трінюні*, *трінюсі* «тс.», *нітро́хи*, *потро́хи*, *потро́ху*, [*потрíшки*], *потро́шки*, *потро́шечки*, *потро́шечку*, [*потро́шник*] «дрібний торговець» Нед; — р. [*тро́ха*] «трохи», [*тро́хи*, *тро́ху*, *тро́шки*, *тро́шку*], бр. *тро́хі*, *тро́шкі*, [*тро́ха*, *тро́хо*, *тро́ху*, *тро́шка*, *тро́шку*] «тс.», др. *трошьнъ* «дрібний», *по трошьну* «детально», *тръхътъ* «крихта; дрібна монета», *тръхотъ* «тс.», п. trochę «трохи», [trochu, trochy], troszkę «тс.», trocha (заст.) «невелика кількість, шматок, частина; трохи», ч. trochu «трохи», trocha «невелика кількість», слц. trochu «трохи», trocha «тс.; невелика кількість», вл. trochu «трохи», ст. trocha «шматочок; залишок», нл. tšochu «трохи; дещо», tšošku «тс.», tšocha «невелика річ, шматочок; мала кількість», болг. [*тро́шка*] «трошки», *трохá* «крихта хліба; дрібниця», м. *трошка* «трохи», схв. *трòшицē* «трошки», *трòха* «крихта», слн. tróho «трохи», trôha «уламок, шматочок», с.-цсл. **тръхъть** «трохи», **трохa** «крихта; шматочок»; — псл. troxa (tгъхъ) «невелика частинка, шмато-

чок, крихта, уламок», пов'язане чергуванням голосних з truxa «потерть»; — споріднене з лит. traũšti «розбивати», лтс. trausle «крихкий, ламкий»; ie. *ter-, звідки псл. *terti, укр. *те́рти*. — Фасмер IV 107; Преобр. III 117; Жураўскі Белар. лінгв. 1972/1, 63—64; Brückner 576; Machek ESJČ 652; Schuster-Šewc 1530—1531; Младенов 640; Skok III 507; Mikl. EW 362. — Див. ще **труха́**[1]. — Пор. **по́трох.**

Трохи́м (чоловіче ім'я), [*Трофи́м* Нед, *Трофин* ВеЛ], *Тронь, Тронько́*, [*Троць, Тро́шка*], *Трушко́*, ст. *Трофімъ* «питатель» (1627); — р. *Трофи́м*, бр. *Трафі́м, Трахі́м*, болг. м. *Тро́фим*, стсл. **Трофимъ;** — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Τρόφιμος походить від іменника τρόφιμος «годувальник, хазяїн; вихованець», пов'язаного з τρέφω «годую, виховую». — Вл. імена 90; Беринда 237; Петровский 210; Спр. личн. имен 463; Илчев 495. — Див. ще **тро́фіка.**

трохи́-трохи́ — див. **тро́хати.**

[**трощак**] (бот.) «бруслина бородавчаста, Evonymus verrusoca Scop.» Mak, Нед; — неясне.

трощи́ти — див. **троск.**

троюди́ти «викликати подразнення, запалення; ятрити, [дражнити, розтравляти Г; підбурювати, під'юджувати Куз]», *троюди́тися* «ятритися», [*троюда*] «отруйниця Нед; підбурювач Куз; забіяка», [*троюдник*] «підбурювач» Куз, [*натроюдити*] «наструнчити, підбурити, нацькувати Ж; наговорити неправди або з метою настроїти когось негативно Г», [*натрюдити*] «тс.» тж, *розтроюдити* «роз'ятрити», *розтроюджений*, [*розтроюдитися*] «запалитися (коханням)», [*строюдити*] «стривожити», [*строюдитися*] «стривожитися»; — очевидно, результат контамінації дієслів [*троїти*] «труїти» (пор. *розтравля́ти* «викликати болісні переживання») і [*юдити*] «підбурювати; спокушати»; менш переконливе пов'язання компонента *тро-* з підсилювальною часткою р. *тре-*, як у р. *трезво́нить* і под. (Меркулова Этимология 1983, 59—60). — Див. ще **труїти, юда.**

[**троя́н**[1]] (бот.) «коріандр посівний, кінза, Coriandrum sativum L.» Mak, Лік. росл. Енц. дов.; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *труїти*, оскільки зелень і насіння рослини мають різкий запах і можуть вживатись для відлякування шкідників; може бути також пов'язане з *три* (дрібні квітки рослини зібрані в складні три-, шестипроменеві зонтики). — Вісюліна—Клоков 232; Лік. росл. Енц. дов. 213—214.

троя́н[2] — див. **трійка**[1].

троя́н[3] — див. **три.**

троя́нда[1] (бот.) «Rosa L.»; — схв. [*тренда*] «тс.»; — запозичення з новогрецької мови; нгр. τριάντα «тридцять (пелюстків)» виникло в результаті скорочення назви нгр. τριαντάφυλλο, букв. «тридцятилисник». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 63; Критенко Мовозн. 1973/2, 31; Німчук 281; Коваль 80; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 140; Фасмер ГСЭ III 206. — Див. ще **трандафиль.**

[**троя́нда**[2]] (бот.) «печіночниця звичайна, Hepatica nobilis Gars. (Anemone hepatica L., Hepatica triloba Gilib.)» Mak; — р. [*троянок*], п. trojanek, схв. [*тројица, трокрпа*] «тс.»; — похідне утворення від *три* (*тро́є*); назва зумовлена тим, що квітка цієї рослини має покривало з трьох цілісних зелених листочків; це відображено і в науковій назві виду triloba, і в таких українських назвах, як [*підліска трилатчаста, праліска трилатчаста*] Mak, схв. [*златни трилистник*] «тс.», які можуть бути калькою латинської наукової назви; українська форма *троянда* виникла шляхом зближення назви печіночниці типу **троянка* з назвою рози, шипшини *троя́нда*. — Лік. росл. Енц. дов. 337; Вісюліна—Клоков 120, 125; Анненков 34; Симоновић 35. — Див. ще **три.**

тру́ба́ «довгий порожнистий предмет; духовий музичний інструмент, (присудкове слово) кінець, загибель; [димо-

хід Нед]», [*трубáнка*] (зоол.) «молюск Spirula» Нед, Шейк, [*трубáр*] «трубач» Нед, [*трубáрня*] «фабрика труб» Куз, *трубáч*, [*трубаш*] «трубач» Нед, [*трубéня*] «дуже товста жінка» Л, [*трубéта*] «трембіта», [*трубівки́*] (зоол.) «Protopoda» Нед, *тру́бка* «назва різних приладів або їх частин, що мають форму труби; назва стебла злаків; [люлька Нед]», *трубкува́ння* «вихід злакових у трубку», *тру́бник*, [*тру́бниця*] «димохід» Нед, [*трубничо́к*] (зоол.) «інфузорія, Stentor» Нед, [*трубни́ца*] «посуд для зерна з колоди дерева» Л, [*трубча́к*] (зоол.) «черв'як, Serpula» Нед, *трубча́тка* (техн.), [*трубчатки́*] (зоол.) «Tubicola» Нед, [*трубúсти*] «дуже товстий» (про людину) Л, *трубковúй*, [*трубкува́тий*] «який має форму труби» Куз, [*трубова́тий*] «тс.» Шейк, *тру́бний*, *тру́бочний*, *трубча́стий*, *трубча́тий*, [*трубачува́ти*] «бути трубачем», *тру́би́ти* «видобувати звуки, дуючи в трубу; поширювати чутки; довго займатися чимось Г, Нед; [вити пововчому Шейк; голосно гавкати]», [*трубúти*] «трубити» Нед, [*ви́трубити*] «пробрати сіно або солому так, щоб посередині купи утворилось заглиблення у вигляді труби» Я, *пáтрубок*, *ро́зтруб*; — р. бр. *труба́*, др. *труба*, п. trąba, ч. trouba, слц. trúba, вл. truba, нл. tšuba, болг. *тръба́*, м. *траба*, схв. *тру́ба*, слн. tróba, стсл. **трѫба**; — псл. trǫba; — загальноприйнятої етимології не має; звичайно розглядається як раннє запозичення з германських мов і зіставляється з двн. trumba //trumpa «тимпан, барабан, труба», франк. trumba «тс.» (звідки фр. trompe «мисливський ріжок» і далі trompette «труба») звуконаслідувального походження; припускається також запозичення з слат. trumba «духова труба»; менш вірогідною видається гіпотеза про випадковий збіг звуконаслідувальних утворень *tromba незалежного походження у германських, романських і слов'янських мовах (Младенов 642; Matzenauer 85). — Фасмер IV 107—108; Черных II 265; Brückner 575; Machek ESJČ 653; Schuster-Šewc 1534—1535; Skok III 513.

трубаду́р «середньовічний провансальський поет і співець; (перен.) той, хто прославляє кого-, що-небудь»; — р. бр. болг. м. *трубаду́р*, п. trubadur, ч. слн. trubadúr, слц. trubadur, схв. *трубàдȗр*; — запозичення з французької мови; фр. troubadour походить від пров. ст. trobador «тс.», похідного від trobar «віршувати, творити, знаходити», джерелом якого є нар.-лат. *tropāre «віршувати, співати». — СІС[2] 849; ССРЛЯ 15, 1019; Kopaliński 1001; Holub—Lyer 491; Dauzat 729; Gamillscheg 873.

[**тру́би́ти**] «багато їсти» Г, Нед; — бр. *трубíць* «тс.», п. trąbić «дудлити», вл. trubić «жадібно й багато пити»; — результат семантичної видозміни слова *трубúти* «видавати звуки; дути в трубу»; спочатку, очевидно, стосувалося пиття з вузької посудини. — Schuster-Šewc 1535. — Див. ще **тру́ба́.** — Пор. **ду́длити.**

[**тру́бка**] (бот.) «жовтозілля болотне, Senecio paluster DC. (Cineraria palustris)», [*тру́бки*] «тс.» Mak, Нед; — результат перенесення на рослину назви *тру́бка*, зменш. від *труба́*; назва пояснюється трубчатою будовою стебла рослини. — Див. ще **тру́ба́.**

[**трув** (у сполученні *трув лісовий*)] (бот.) «куцоніжка перista, Brachypodium pinnatum P.B.» Mak, Нед; — неясне.

[**тругéдзини**] (бот.) «брусниці, Vaccinium vitis idaea L.» О, [*тругéдзини*, *трогéдзи*, *трогедзи*, *тронфéдзи*, *трофéдзи*] «тс.» О; — неясне.

труд[1] «праця», *трудáр*, *трудівни́к*, [*трудівни́цтво*] «трудова повинність» Куз, *трудна́ція*, *тру́дність*, [*трудні́вки*] «труднощі, клопоти», *трудно́та*, *тру́днощі*, *трудови́к* «член політичної організації в Росії на початку XX в.», *трудо́вник* заст. «трудівник», *трудя́га*, [*трудя́к*], *трудя́ка* «тс.», *тру́дженый*, *трудівли́вий*, *трудівни́цький*, *трудівни́чий*, [*трудли́вий*] «працьовитий» Нед, *трудне́нький*, *тру́дни́й* «важкий; втомлений; тяжко хворий; [мертвий Нед]»,

трудні́ший, труднува́тий, трудню́щий, трудови́й, трудови́тий «працьовитий», [*трудя́чий*] «працьовитий» Г, Шейк, *трудя́щий, труждённий*, [*тру́жений*] «трудящий, діловий», [*тру́нний*] «стомлений» О, [*трудні́ще*] «важче» Нед, [*тру́нькі*] «важко; годі», *труди́ти* «втомлювати, турбувати, непокоїти; [муляти]», *труди́тися*, [*трудни́ти*] «утруднювати», [*труднішати*] Куз, *труждáтися* «працювати, трудитися; [старатися]», [*затру́д*] «труд, зусилля», [*на́труд*] «гній; пухлина» Куз, Ж, [*натру́дні*] «найгірше» Кур, [*не́труд*] «нероба» Ж, [*нетру́жений*] «непрацьовитий Ж; нетрудовий», [*при́трут*] «нарив на нозі між пальцями» О, [*простру́ди́ти*] «роздавити, наїхавши», [*струджéний*] «втомлений» Нед, *утру́дненість, утру́днення*, [*утру́дли́вий*] «важкий, втомливий Нед», *утру́днений, утрудни́ти, утру́днювати, утрудня́ти*; — р. *труд* «праця, труд; [важка, затяжна хвороба]», бр. [*труд*] «праця», *трудзíць* «трудити», [*трудава́ць*] «важко народжувати», [*труда́ць*] «мучитись», др. *трудъ* «робота; турбота; страждання; хвороба; горе, сум», п. trud «зусилля; турбота, неспокій; втома», ч. trud «важка праця; зусилля; напруга; утруднення», слц. trud «сум; важка праця», болг. *труд* «праця, труд», м. *труд* «тс., зусилля», схв. *тру̑д* «праця; зусилля», слн. trúd «тс.», стсл. **трогдъ** «страждання, мука, зусилля; боротьба»; — псл. trudъ «тс.»; — споріднене з лит. triūsas «робота, клопоти», triūsti «клопотатися», лтс. traûds «крихкий», свн. drōz «важка ноша; досада; трудність», діcл. þraut «важке завдання; утруднення; важке випробування», гот. us-þriutan «обтяжувати», двн. (bi)driozan «пригнічувати; утруднювати», urdrioz «досада», нвн. verdriessen «сердити, дражнити», Verdruß «досада», лат. trūdo «примушую; штовхаю», ірл. trot (< *trudno-) «спір», алб. treth (< *treudō) «обрізую»; ie. *tr-eu-d-/troud- «м'яти, тиснути, давити», похідне від *ter-/tr- «терти»; початковим значенням псл. trudъ, очевидно, було «важка ноша, тягар». — Фасмер IV 108; Черных II 266; КЭСРЯ 452; Brückner 577; Machek ESJČ 654; Skok III 514; Trautmann 326; Pedersen Kelt. Gr. I 160; Walde—Hofm. II 710; Pokorny 1095—1096. — Пор. **те́рти.**

[**труд**[2]] (бот.) «золототисячник малий, золототисячник зонтичний, Centaurium umbellatum Gilib. (Centaurium erythraea Raf., Centaurium minus Moench, Erythraea centaurium Pers., Gentiana centaurium L.)» Mak, Нед, [*трудниця*] «родовик лікарський, Senguisorba officinalis L.» Mak; — р. [*тру́дница*] «родовик лікарський»; — пов'язане з *тру́дни́й* «тяжко хворий», р. *труд* заст. «хвороба, біль», бр. [*трудава́ць*] «важко народжувати», др. *трудъ* «хвороба, страждання»; назви зумовлені цілющими властивостями обох рослин, використовуваних при різних захворюваннях. — Лік. росл. Енц. дов. 182, 378; Machek Jm. rostl. 182; Симоновић 108. — Див. ще **труд**[1].

[**труд**[3]] «трутень» ВеЛ; — бр. [*трудні*] (мн.) «трутні», п. ст. trąd, слц. trúd «тс.»; — псл. [*trǫdъ], паралельне до *trǫtъ «тс.». — Brückner 578; Schuster-Šewc 1540—1541. — Див. ще **трут**[2].

[**трудова́тіти**] «розбухати, ставати більшим в об'ємі», [*натрудова́тіти*] «стати шолудивим; стати на обличчі брезклим і мідно-червоного кольору»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. trędowacieć «діставати шкірну хворобу», trąd «червоний висип на обличчі; струп; тяжка шкірна хвороба (лепра, парша)», trądzik «висип на обличчі», як і р. [*водный труд*] (мед.) «водянка», бр. [*труд, трут*] «висип», др. *трудъ* «хвороба», ч. trud «вугор, прищ», схв. *тру̑т* «нарив на пальці руки», слн. [trôt] «кольки», стсл. **трѫдъ** «важкий понос», походять від псл. trǫdъ «порох; гниль; назви різних хвороб», до якого зводиться й укр. р. *трут*, пов'язане з псл. trudъ «праця». — Фасмер IV 110; Brückner 575; Machek ESJČ 654; Skok III 514—515. — Див. ще **труд**[1]. — Пор. **трут**[1], **тряд.**

труїзм — див. **трюїзм.**

труї́ти, [*троїти*] «труїти», [*тру́ти*] «тс.» Нед, [*трійка*] «отрута Г; труїння ВеЗн», [*тріїло*] «тс.» Г, ВеЗн, [*тро́тина*] «отрута», [*трояк, троян*] «тс.», [*троянкі*] «вид отруйних грибів» О, [*труїзна́*] «отрута» Корз, [*тру́йка*] «тс.» О, *труїння, тру́нок* «отрута», *тру́та* СУМ, Нед, *тру́тизна, тру́тина, тру́тівка,* [*тру́тка*] «тс.», [*тру́тник*] «отруювач», *тру́єний, труйни́й,* [*трутни́й*] «отруйний, отруєний» Нед, [*втроїти*] «отруїти» Ж, [*затроїти*] «тс.» Ж, *затруїти* «отруїти; [наситити отрутою; заразити]», *натруїти,* [*строїти*] «струїти», *отруїти,* [*отрій*] «отрута», [*отрійниця*] «отруйниця» Ж, [*отро́ва*] «отрута», *тру́йник, тру́йність, тру́та, тру́тник, тру́тність, тру́ювання, тру́ювач,* [*отру́я*] «отрута», [*отро́вний*] «отруйний», *тру́йливий, тру́йний, тру́тний,* [*утрійний*] «отруйний» ВеЗн, *протруїти, протру́єння, протру́йник, протру́ювання, протру́ювач, протру́єний, протру́ювальний,* [*строїти*] «отруїти» Нед, *струїти, стру́єний;* — р. *трави́ть* «перетравлювати (їжу); споживати; знищувати отрутою», бр. *травіць* «перетравлювати», *атру́та* «отрута», др. *трути, трову* «тратити», *тры́ти, трыю* «тс.», п. truć, truję «труїти; знищувати; споживати», ч. [trut', truju] «труїти», слц. trovit' «тратити; споживати», нл. tšuś, tšuju «бути позбавленим, втрачати», болг. *тро́вя* «отруюю», *отро́ва* «отрута», м. *труе* «отруює», схв. *тро̀вати, тру̏јем* «труїти», *о̀тров* «отрута», слн. trováti, trújem «труїти», стсл. **травити, травлѭ** «поїдати»; — псл. truti, trovǫ «споживати, витрачати, перетравлювати; труїти» пов'язане чергуванням голосних з ітеративом traviti «травити». — Фасмер IV 91—92; Черных II 255; Brückner 575, 577; Machek ESJČ 650; Schuster-Šewc 1550; Trautmann 330; Pokorny 1072—1073. — Див. ще **трáвити.** — Пор. **трава́.**

[**труля́ти**] «штовхати» Нед; — очевидно, результат контамінації основ [*тру́тити* (*тручáти*)] «тс.» і *турля́ти* «тс.». — Див. **тру́тити, ту́рити.** — Пор. **дру́лити.**

трумбе́та, *трумбетáти, трумбитáти, трумбітáти* — див. **трембі́та.**

[**тру́мкати**] «зачіпати пальцями струни; починати плакати (про дитину); безперервно нити, боліти (про втомлені ноги)» Корз, [*трю́мкати*] «бринькати»; бр. [*трумкаць*] «тринькати, грати; плакати, ревти, нити; невиразно вимовляти», [*трумкало*] «скрипка»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *три́нькати*[1] (пор.).

тру́на «домовина», [*тру́мло, тру́мна, тру́мно* Нед, *тру́нва, тру́но* Нед, *тру́нов*] «тс.», [*тру́мчина*] (зменш. до [*тру́мна*]) Корз, [*тру́нка*] «маленька труна», [*трунúна* Нед, *трунвúна* Нед, *тру́нвонька, тру́нвочка*], *тру́нонька, тру́ночка,* [*тру́нце* Нед] «тс.», [*натру́мник*] «покривало для труни», [*натру́вник* Ж, ВеЗн, *натру́нник*] «тс.»; — р. діал. бр. *труна́* «домовина»; — запозичення з польської мови; п. trumna «труна», ст. truna, trunna, [truhła, trugła] «тс.», як і вл. нл. truna «ящик, скриня», походить від нвн. [truhne] «скриня, домовина», Trúhe «ящик, скриня», свн. truhe, двн. truha «тс.», пов'язаних з нвн. Trog «корито», нн. trügge «тс.», норв. trygja «кошик для риби», що зводяться до ie. *dereu̯(o)- «дерево». — Москаленко УІЛ 30; Фасмер IV 109; Brückner 577; Schuster-Šewc 1538; Kluge—Mitzka 794. — Пор. **де́рево.**

тру́нок[1] «напій; [горілка]»; — бр. [*тру́нак*] «алкогольний напій»; — запозичення з польської мови; п. trunek «напій», ст. trunk, trank, як і ч. заст. trunk, truňk, truněk «тс.», слц. [trúnok] «алкогольний напій», вл. нл. заст. trunk «напій», походить від нвн. Trunk «напій», пов'язаного з trinken «пити», спорідненим з днн. drinkan, снідерл. гол. drinken, дфриз. drinka, дангл. drincan, англ. drink, дісл. drëkka, гот. drigkan. — Richhardt 107; Sł. wyr. obcych 778; Brückner 578; Schuster-Šewc 1538; Mikl. EW 363; Kluge—Mitzka 790—791.

[**тру́нок**[2]] «шлунок, живіт», [*отру́нок*] «шлунок», [*утру́нок*] «тс.»; — неясне; можливо, результат контамінації назв *утро́ба* і *шлу́нок*; менш переконливе пов'язання (Німчук 339) з *тру́нок* «напій» або з давнім *трути* «перетравлювати». — Див. ще **утро́ба, шлу́нок.**

тру́нок[3] — див. **труї́ти.**

труп[1] «мертве тіло», [*трупа́к*] «мертвяк Чаб; безпомічна людина» ВеУг, [*трупа́р*] «наглядач у морзі» Куз, *трупа́рня* «морг», [*трупи́ця*] «мертве тіло жінки; (лайл.) стара відьма» Нед, [*трупі́нє*] «гниття» Нед, [*тру́п'я*] (зб.) «трупи», [*тру́пій*] «властивий трупу; який належить трупу», *тру́пний*, [*трупови́й*] «трупний; наповнений трупами», [*тру́п'яний*] «труп'ячий» Куз, *тру́п'ячий*, [*тру́пішати*] «трухнути, гнити, руйнуватися» Г, Нед, [*тру́піші-ти*] «тс.» Нед, [*стрипі́ти*] «розкластися» Нед; — р. *труп* «мертве тіло», [*трупи́ть*] «кришити», бр. *труп* «мертве тіло», др. *трупъ* «тс.; стовбур дерева; пеньок; побоїще», п. trup «труп», ч. слц. trup «тулуб; корпус; фюзеляж», вл. trup «струп», нл. tšup «тс.», болг. *труп* «труп; тулуб; тіло без голови і кінцівок; стовбур дерева», схв. *тру́п* «тулуб; корпус (корабля); пеньок, колода», слн. trúp «тулуб; корпус (корабля)», стсл. **трупъ** «мертве тіло»; — псл. trupъ; — споріднене з лит. traupùs «ламкий, крихкий», trupė̃ti «кришитися», лтс. trupêt «гнити, кришитися», прус. trupis «колода», гр. **τρυπάω** «свердлю»; ie. *trou-p(o)- «колода, пень», похідне від кореня *ter-/treu-/trou- (*ter-/tr-) «терти». — Фасмер IV 109; Черных II 266—267; КЭСРЯ 452; Brückner 578; Machek ESJČ 654—655; Младенов AfSlPh 36, 132; Skok III 516; Trautmann 326; Karulis II 433; Persson Beitr. 858; Pokorny 1071, 1074. — Пор. **струп, те́рти, труд**[1].

[**труп**[2]] (зоол.) «трутень» ВеНЗн, [*трупа́к*] «тс.»; — п. trup «мертва бджола»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [*трут*[2]] «трутень» або результат контамінації [*трут*] «трутень» і *труп* «мертве тіло» (пор. укр. [*трупа́к*] «безпомічна людина» і «трутень», п. trup «мертве тіло людини» і «мертва бджола»). — Пор. **труп**[1], **трут**[2].

[**труп**[3]] (вигук на позначення крику крука), [*тру́пкати*] (про ворона) «кричати»; — п. [trup] (крик ворона, що віщує смерть); — афективне утворення, в основі якого лежить звуконаслідувальний вигук *кру* на позначення крику того самого птаха, під впливом народних забобонів зближений з *труп* «мертве тіло». — Див. ще **крук**[1], **труп**[1].

тру́па; — р. *тру́ппа*, ст. *труп*, бр. болг. м. *тру́па*, п. ч. заст. слц. нл. trupa, схв. *тру̑па*, слн. trúpa; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво німецької (н. Trúppe); фр. troupe «громада, натовп, банда», ст. trope походить від пізньолат. troppus «гурт» і далі від франк. *þrop «група», що виникло внаслідок метатези з *þorp «натовп, гурт, село», спорідненого з дангл. þorp, þrop, англ. thorp «село» (іст.), нвн. Dorf «село», кімр. treb «житло», лит. trobà «будівля», лтс. trāba «тс.». — CIC[2] 849; Черных II 267; Фасмер IV 109; Kopaliński 1001; Dauzat 729, 730; Kluge—Mitzka 794—795; Klein 1656, 1658.

трупахи́, *тру́пеші* — див. **струпехи́.**

[**тру́песок**] «сухі тріски для розпалювання» Л; — бр. [*тру́песок*] «дрязки, тріски»; — результат видозміни назви *тру́сок* «дрібний хмиз» (див.).

[**тру́піш**] (ент.) «пілюльник, Byrrhus» Нед; — очевидно, результат утворення назви жука на основі п. truposz «труп», спорідненого з укр. *труп* «мертве тіло»; назва мотивована тим, що при тривозі цей жук підтягує до тіла ніжки і завмирає, ніби неживий. — Горностаев 129. — Див. ще **труп**[1].

[**тру́пішати**] «трухнути, тліти, гнити, знищуватися» Г, Нед, [*тру́пішіти*] «тс.» Нед; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. trupieszeć «мор-

щитися, порохнявіти, не розсипаючись; гнити», trupieć (майже виключно про дерево) «гнити» пов'язані з trup «труп». — Див. ще **труп**[1].

трус[1] «боягуз», [*трусá*] «страх» Нед, [*трусáк*] «боягуз» Нед, *трусли́вий* «боягузливий, легкодухий», [*трусли́венький*] (зменш.) Нед, [*трусова́тий*] Нед «тс.», [*тру́сно*] «боягузливо» Нед; — р. *трус*, бр. [*трус*], др. *трусъ* «трясіння; трепет», стсл. **трѫсъ** «тс.»; — очевидно, псл. [trusъ] «страх», пов'язане з trǫsъ «трясіння», tręsti «трясти»; пор. п. truchliwy «боязкий, боягузливий», вл. truchły «боязкий, смутний», нл. tšuchły «соромливий, малодушний; боязкий, смутний», лтс. traušâtiês «боятися». — Фасмер IV 109—110; Черных II 267; Schuster-Sewc 1536; Mühl.—Endz. IV 227. — Пор. **трус**[2], **тря́сти́.**

[**трус**[2]] (орн.) «страус, Strutio camelus L.» Нед, [*трусько*] «тс.» Шарл, [*тру́сéвий*] «страусовий» Г, Нед; — результат спрощення форми *струсь* «тс.» (див.).

трусú «короткі штани», *трусеня́та, тру́сики*; — бр. *трусы́*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *трусы́* виводиться від англ. trousers «штани», фр. trousses «тс.»; наголос на останньому складі і кінцеве *-ы* в російському слові пояснюються впливом р. *штаны́*. — Черных II 267; Фасмер—Трубачев IV 110.

[**тру́сим**] «грудень»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *трусúти*; припускається також (Німчук 86—87) можливість зв'язку з [*просúмець*] «грудень; січень», [*просúнець*] «тс.» як їх деформації.

трусúти «трясти, розсівати; робити обшук; [кришити Нед]», *трусúтися, труснýти, трусонýти*, [*трусювáти*] «трусити» Нед, [*трухнýти*] «труснути», *трус* «трясіння; сум'яття; обшук», [*трусá*] «сум'яття, тривога», *трусáни́на*, [*трусени́ця*] «обшук» Нед, *трусúльник*, [*тру́сини*] «рештки» Нед, [*трусúнка*] «крихта» Нед, [*трусíй*] «той, хто трясе Нед; той, хто робить обшук Г, Нед», [*тру́ска*] «обшук», [*трусни́ця*] «лихоманка», [*трусня́*] «трусіння, трясіння» Куз, [*трусни́й*] «який стосується трусіння» Куз, *труськи́й, тру́ську, труськóм* «дрібною риссю», *трусцéм*, [*трушкá* НикНикТрЛ, *тру́шки, тру́шкóм* тж] «тс.», *витру́шувати*, [*нáтрус*] «зерно, змішане з соломою після молотьби», [*нáтруска*] «тс.; посудина, з якої насипали порох на поличку стародавньої рушниці, ріг-порохівниця», *нáтру́ска* «натрушування; догана, прочухан» СУМ, Нед, [*нáтрусом*] «(про міряння сипких тіл) не ущільнюючи зверху, задовольняючись тим, скільки ввійде при насипанні», *обтру́шувати*, [*одтрусúти*] «відсипати» Нед, *отру́шувати*, [*перетру́с*] «перетрушування» Куз, *перетру́ска*, [*пíтрухе*] «риссю» Корз, [*пóтрус*] «струс» Куз, [*потру́сини*] «зібрання близьких гостей на другий день після бенкету», *притру́шувати, протру́шувати, розтру́шувати*, [*розтру́с*] «огляд» Куз, *рóзтруска, розтру́шувач, розтрусни́й, струс* «поштовх; переполох; [суєта, сум'яття; струшування плодів з дерева і самі струшувані плоди]», [*струсáни́на*] «тс.», *утру́ска*; — р. *трусúть* «трясти, сипати; бігти риссю», *трусúться* «трястися, боятися», бр. *трусíць* «трясти; шукати», *трусíца* «сипатися; тремтіти», др. *труситн* «обтрушувати», ч. trousiti «сипати», trus «послід», слц. trúsit' «сипати», trus «послід», вл. trusyć «посипати, розсипати, розсівати», нл. tšusyś «трясти», болг. *тръс* «рись», схв. *тр҃с* «землетрус», слн. trosíti «розсипати», стсл. **трѫсъ** «землетрус»; — псл. trǫsiti, форма каузатива до псл. trębti «трясти»; менш переконливе виведення (Schuster-Sewc 1539—1540) від псл. *trǫs(k)-, *trus(k)- < ie. *treu(n)s(k)- «розтирати, розсівати, розсипати, подрібнювати», звідки виводиться також псл. trǫx-, trux-, укр. *труха́, тру́хлий*. — Фасмер IV 102, 110; Черных II 268; Machek ESJČ 653; Pokorny 1092—1093. — Див. ще **тря́сти́.** — Пор. **трость, труха́**[1], **трю́хати.**

труск — див. **тру́сок.**

[**тру́скавка**] (бот.) «суниця, полуниця, Fragaria L.» О, [*труск*] мн. «Fragaria collina Ehrh.» Mak, [*трускáвки*] «полуниці» ЛексПол, [*трускáвчина*] «ягода полуниці» ЛексПол, [*траскавка*] «Fragaria elatior Ehrh.» Mak; — бр. *трускáлкі*, [*трускáўкі, траскáўкі, траскáлкі*], п. truskawka, ч. [truskavec, troskavec], ст. truskavičě, слц. [truskavec, truskavica], truskavky, вл. truskalca, слн. [troska, troskalica, truska, truskalica, truskavice, truskovec]; — похідні утворення від звуконаслідувального кореня trusk- «тріск; хруст; гуркіт; шелест; ляскання (батога)», пор. укр. р. [*труск*] «тріск», п. [trusk] «тс.» та ін.; єдиного пояснення мотивації назви немає; найпростіше було б припустити, що назва зумовлена тріщанням на зубах насінин плодів при їх розкушуванні; назва пояснюється тим, що при зриванні ягід чується специфічний шум (Machek ESJČ 655; Schuster-Šewc 1538—1539), або тим, що полуниця має ламке листя і названа за легким його тріском; аналогічні назви полуниць розвинулися в різних мовах від різних звуконаслідувальних дієслів і мають спільну мотивацію; пор. укр. [*хру́скавка, хру́ставка*] (від *хру́скати, хрустíти*), ч. [praskavec, praščák], chrustavec, слц. druzgavica, вл. [pruskɛlcy], болг. [*прасκавица*], лит. braškė́ (від braškė́ti «хрускати»), нвн. Knackbeere (при knacken «хрустіти»). — Вісюліна—Клоков 207, 209; Нейштадт 319; Анненков 146; Brückner 578; Machek Jm. rostl. 104—105; Симоновић 201. — Див. ще **тру́сок.** — Пор. **трас, тріск.**

тру́скати — див. **тру́сок.**

[**трускуне́ць**] (орн.) «чирок тріскунок, Querquedula (Anas) querquedula L.» Дейн; — похідне утворення від [*тру́скати*] «тріщати», паралельне до [*тріскунка*] Шарл, *чирок тріскунок*, р. *чирок трескунок* «тс.»; назва зумовлена голосом птаха, що сприймається як гаркаве, тихе, «дерев'яне» *кер-р-р.* — Птицы СССР 95—96. — Див. ще **трусóк.** — Пор. **тріскунчик.**

[**трусли́н**] (бот.) «волошка скабіозовидна, Centaurea scabiosa L.»; — неясне.

[**трусовина́**] «мокра, заболочена низина; драговина» Ч, [*трусúна*] «трясовина» Л; — похідне утворення від *трусúтися, трясина́*, паралельне до *трясови́на́*, похідного від *трясти́ся*, з тією самою мотивацією; можливо, виникло на основі [*трясовина́*] як пізніший варіант. — Див. ще **трусúти.** — Пор. **тря́сти́.**

тру́сок «дрібний хмиз; сухі тріски; [дрібні тріски, що відлітають, коли рубають дрова Г; дерев'яний дріб'язок, переважно відходи після обтісування Ме; дрібно порубане гілля До]», [*труск*] «тс.; дрібно побиті гілки, лозиння ЛЧерк; тріск сухих рослин під ногами, самі ці рослини, сухі гілки дерев Шейк», [*трусня́к*] «сухі гілки, сушняк, хмиз» Л, [*тру́скати*] «тріщати, хрустіти Г, Нед; хлопати Шейк; голосно ударяти Нед», [*трускати собою*] «багато працювати; неспокійно бігати» Нед, [*труск*] (вигук для позначення моменту тріскання, тріщання) Нед; — р. [*трус*] «трусок», [*труск*] «тріск, хруст, хмиз», бр. [*тру́сáк*] «тонкі гілки, тріски», [*труск*] «дрібний хмиз», [*тру́снік*] «хмиз, тріски», [*трусóчык*] «дрібний хмиз», [*тру́снуць*] «тріснути», др. *трускъ* «тріск», п. [trusk] «шелест, хруст, тріск», [trzusk] «тс.», слц. [truskat'] «тріщати», trust'at', truštiť' «тс.», вл. trusk «розкидані шматки», болг. *тръскам* «трясти; грюкати (дверима)»; — псл. *trǫskъ/truskъ, пов'язане з *trǫskati «відокремлювати; тріскатися, розриватися; тріщати, гуркати», паралельне до trěskъ «тріск», *druzgati «з тріском ламати, трощити». — Фасмер IV 110; Brückner 578; Schuster-Šewc 1539. — Пор. **дру́зки, тріск.**

[**трусь**] (зоол.) «кріль, Lepus cuniculus», [*тру́ня*] (дит.) «кролик» Чаб, [*трус*] «кріль» Чаб, Л, До, [*трусáк*] «тс.», [*трусеня́*] «кроля» Чаб, [*трусе́та*] «кролята» ВеНЗн, [*тру́сик*] розм. «кролик», [*трусúця*] «кролиця» Чаб,

ВеНЗн, [*тру́ска*] «тс.» Дор, [*трусни́к*] «заєць», [*тру́ська*] «кролиця О; молодий кролик» ВеУг, [*трусьо́к*] «кріль; молодий кролик» ВеУг, [*тру́ся*] дит. «кролик Чаб; кроленя О», [*труся́к*] «кріль» НЗ УжДУ 14, [*труся́тник*] «приміщення для кролів; кролівник» Чаб, [*труся́тниця*] «кролівниця» Чаб, [*трухá*] «кролик», [*трухáня*] «тс.», [*труся́чий*] «кролячий» Чаб, [*трунь-трунь*] (вигук для підкликання кроликів) Чаб, [*трусь-трусь*] «тс.»; — р. [*трус*] «кролик», бр. *трус*, п. truś, trusia, ст. truśka, [trus, truska, trusz] «тс.», truś truś (вигук для підкликання кроликів), слц. trus-trus «тс.»; — очевидно, пов'язане з *трусúти(ся)*; початкове значення «той, хто труситься»; можливо, слово походить з дитячої мови. — Фасмер IV 109—110; Брандт РФВ 25, 31; Brückner 578.

[**трусь-цьке́**] (вигук, яким відганяють овець) Мо, [*трусь-трусь*] (вигук для підкликання кролів); — п. truś-truś «тс.»; — складне утворення, очевидно, пов'язане з *тпрусь, тпру́с*; до другої частини пор. [*цік*] — вигук, яким підганяють овець. — Пор. **тпрусь.**

трут[1] «гніт або висушений гриб-трутовик, який займається від іскри і використовується для викрешування вогню; [падаюча зірка Г; зоряний пил Нед; (бот.) трутовик, Polyporus Mich. Mak; губка несправжня, Fomes igniarius (L.) Gib. (Plyporus igniarius L.) Mak, Нед]», *тру́тник* «гніт; гриб-трутовик», [*трутняк*] «трутовик» Mak, *трутови́к* «гриб, що паразитує на деревах», *тру́тові* «гриби, Polyporaceae», [*о́трут*] «зоряний пил; астероїд» ВеЗн; — р. *трут*, др. *трудъ* «деревна губка», ч. troud «трут», [trúd] «порохня», [trúdnět'] «трухлявіти», ст. trúdný «спалений», слц. trúd «трут», болг. *тръ́т*, схв. *тру̑д*, слн. [trôd] «тс.», стсл. **трѫдь** «деревна губка»; — псл. trǫdъ, очевидно, «гниль»; — зіставляється з лит. trandès (trandė̃) «личинка молі; деревний черв'як», trendėti «бути побитим міллю або поточеним черв'яками», trenėti «псуватися», лтс. trenêt «псуватися, гнити», дінд. tṛṇátti «розколює, відкриває, продірявлює», гр. τερηδών «деревний черв'як»; припускається можливість зв'язку з *труд* «робота», др. *трудъ* «хвороба», стсл. **трѫдъ** «тс.», п. trąd «проказа, парша, струп», схв. *тру́т* «нарив на пальці руки», слн. [trǫ̑d] «кольки» (Bulat AfSlPh 37, 470), які зіставляються, в свою чергу, з гол. stront «кал» (Uhlenbeck 115). — Фасмер IV 110; Brückner 575, 577; Machek ESJČ 653; Skok III 514—515; Trautmann 328; Būga KZ 52, 285; Zubatý AfSlPh 16, 416; Mühl.—Endz. IV 230, 250. — Пор. **труд**[1].

трут[2] (ент.) «трутень; самець бджоли», *тру́тень* «тс.», [*тру́тик*] зменш. Нед, *трутівка* «робоча бджола, з яєць якої виходять трутні», *трутні́вка* «щільник з комірками, з яких виводяться трутні; окрема така комірка», [*трутньо́вка*] «бджола-трутівка Чаб, ЛексПол; комірка, з якої виходить трутень ЛексПол», [*тру́тóвка*] «трутівка Чаб, ЛексПол; комірка, з якої виходить трутень ЛексПол», [*труц*] «трутень» ВеУг, ВеНЗн, [*труп, трупак*] «тс.» ВеУг, [*трутови́й*] «властивий, належний трутню» Нед; — р. *тру́тень*, бр. *тру́цень*, п. truteń, ст. trucień, trąd, [trut, trąt, trędˌ trętˌ trynd], ч. trubec, ст. trup «тс.», [trút, trut', trout] «вид комахи», слц. trúd «трутень», вл. truta, нл. tšut, болг. *тъ́ртей, трут*, м. *трут*, схв. *тру̑т*, слн. trót «тс.»; — псл. *trǫtъ/ trutъ, [*trǫdъ]; споріднене з лит. trãnas «трутень», лтс. tran(i)s «тс.»; зіставляється далі з нвн. Drohne, свн. trëne, двн. trëno, снн. drāne, drone «тс.», пов'язаними з нвн. dröhnen «гудіти», що зводяться до звуконаслідувального кореня ie. *dher(eu)-//dhren- «гудіти, дзижчати, бурмотіти, бурчати». — Фасмер IV 111; Brückner 578; Machek ESJČ 654; Schuster-Sewc 1540—1541.

[**трут**[3]] «купа; натовп; зграя» Нед; — р.-цсл. **трꙋтъ (трꙋть)** «велика кількість», стсл. **трѫтъ** «тс.»; — реконструюється псл. [*trǫtъ] < *tronkto- і зі-

ставляється з лит. trañksmas «гул, тиснява», trankùs «вибоїстий», treñkti «ударити з гуркотом», днн. thringan «давити, тіснити», діcл. þrǫngr «вузький, тісний», ірл. tré(t «стадо». — Фасмер IV 110. — Пор. **тру́тити.**

[**тру́тити**] «штовхнути, пхнути», [*тру́нути*] «торкнути; штовхнути Куз», [*тручáти*] «штовхати, пхати, спихати, відштовхувати», [*тручáтися*] «штовхатися», *втру́титися*, [*втрутювати*] «втручати» Ме, *втручáтися*, [*втру́чити*] «втрутити» Ж, [*втручáрний*] «проникливий; нав'язливий, набридливий» Ж, *втручáння* СУМ, [*ви́трутити*] «виштовхати Ж; вигнати; відібрати», [*ви́трутитися*] «знесиліти» Я, [*витру́чувати*] «виштовхувати Ж; виганяти; вирівати, відбирати», *відтру́чувати*, [*ві́дтруть*] «болячка, нарив», [*натру́чувати*] «наштовхувати, напихати», [*натру́чуватися*] «нав'язуватися (комусь)» Ж, [*натру́та*] «насильство, примус; поштовх» Ж, [*натру́тство*] «нав'язливість» Ж, [*потру́тити*] «штовхнути; погнати», [*потру́чити*] «тс.», [*потручáти*] «поштовхати», [*розтру́тити*] «розштовхати», [*розтручáти*] «тс.», [*розтру́чувати*] «розштовхувати», [*стру́тити си* (*болéчку*)] «відчувати біль усередині (після носіння вантажу)» О; — р. [*трутúть*] «давити, штовхати», др. *потручати* «бити», п. trącić «штовхнути, стукнути, зачепити, злегка вдарити, ткнути, штурхнути», trącać, ч. [troutiti] «штовхнути», схв. *трȕћати* «кидати, штовхати»; — псл. trǫtiti «штовхнути», пов'язане з [*trǫtъ] «натовп, велика кількість». — Фасмер IV 110, 111; Brückner 575; Skok III 514; Mikl. EW 362; Trautmann 328; Pedersen Kelt. Gr. I 81. — Див. ще **трут**[3].

труха́[1] «потерть; порохня; [подрібнене сіно]», [*трухва*] «гниль у дереві, труха» Пі, [*тру́хла*] «гнила колода» Пі, [*трухли́на*] «порохня Г, Шейк; гниле дерево Нед», [*трухло́*] «тс.», *трухля́вина* «[тс.]; що-небудь трухляве», *трухля́к* «шматочок трухлявого дерева, який у темряві світиться; (перен.) дуже стара людина; (ент.) жук, що живе під корою дерев і живиться комахами-шкідниками», *трухля́тина* «трухлявина; [запах гнилі Куз]», [*трухляччина*] КІМ, [*трухляччя*] КІМ, [*труш*] «гниль» Нед, Шейк, *трухлéнький*, *тру́хлий*, *трухля́вий*, [*трухлявúнний*] «трухлявий» Куз, [*трухня́вий*] КІМ, [*трю́хлий*] «трухлий» Нед, *трухлі́ти*, *трухля́віти*, [*трухні́ти*] «гнити, трухнути», *тру́хнути*, [*трю́хнути* Нед] «тс.», *витруха́ти*, *ви́трухнути*, [*отру́хлий*] «потрухлий» Ж, [*отру́хнути*] «згнити, струхлявіти; стомитися, виснажитися, стати приголомшеним» Ж, [*по́трух*] «потерть; порохня Нед», *потру́хлий*, *перетру́хлий*, *притру́хлий*, *притру́хнути*, *притру́хти*, *протру́хлий*, [*продрухні́ти*] «протрухлявіти» Нед, *струхлі́лий*, *струхля́вілий*, *струхні́лий*, *струхня́вілий*, [*стру́хти*] «струхлявіти, струхліти»; — р. *трухá*, *тру́хлый*, *трухля́вый*, *тру́хнуть*, бр. [*трухá*] «потерть», [*трухлё*] «порохня», [*трухля́*] «тс.», [*тру́хлы*, *трухля́вы*, *трухне́ць*], др. *трухъ* «прілий, трухлявий, похмурий», п. [truchleć] «порохнявіти; сохнути», ч. trouch «лісовий ґрунт», trouchnivý «трухлявий», слц. trúchly «тс.», вл. trušenki «січка, дрібний пил», болг. [*тру́хъл*] «трухлий», схв. *тру̏о* «тс.», *тру̏нути* «трухлявіти; розкладатися», слн. trohnéti «гнити, розкладатися», стсл. **трѫхлъ**; — псл. trux(l)-/ trǫx(l)-; — споріднене з лтс. tràusls «ламкий, крихкий», trusêt «гнити, пріти», trust «тс.», лит. traũsùs «ламкий, крихкий», traũšėti «зношувати», traũšti «кришитися», далі з псл. trъsti «тростъ», trǫsiti «трусити» і, можливо, trupъ «труп». — Фасмер IV 111; Schuster-Šewc 1536, 1540; Skok III 515; Būga RR I 489; II 632; Брандт РФВ 25, 31; Mladenov AfSlPh 36, 132; Zubatý St. a čl. I 2, 120—121; Karulis II 423; Pokorny 1026. — Пор. **тростъ, труп**[1]**, трусúти, тру́сок.**

труха́[2], *трухáня* Г — див. **трусь.**

[**труха́н**] (орн.) «індик, Meleagris gallopavo L.», [*трух*] «тс.» Шарл, ВеНЗн,

[*труханéта*] «молоді індики, індичата», [*трушенéта, трушéта, трушинéта*] «тс.», [*труха́нка*] «індичка», [*тру́шка*] «тс.» тж; — запозичення з німецької мови; н. Truthahn «тс.» складається з основ trut-, можливо, пов'язаної з снн. drōten «погрожувати», дангл. ðrūtian «розпухати від гордощів або гніву», діскл. þrūtna «набрякати», і hahn «півень», спорідненого з дірл. canim «співаю», лат. canо «тс.», гр. ᾄϊ-κανός «ранній співець, півень»; висловлювалася також думка, що нім. trut- імітує звуки, якими індичка підкликає індичат. — Kluge—Mitzka 282, 795.

[**трухлі́ти**] «ціпеніти від страху» Нед; — р. *(с)трухну́ть* «злякатися», п. truchleć «слабнути, мертвіти, кам'яніти, дерев'яніти», truchliwy «лякливий, зляканий», truchły «тс.», potruchleć «перелякатися», ч. truchliti «сумувати, журитися», truchlivý «смутний, зажурений», слц. trúchly, truchlivý «тс.», trúchlit' «сумувати»; — реконструюється псл. trux- або truxl- і зіставляється з лтс. traušâtiês «боятися», сірл. trúag «смутний»; пов'язується також (Brückner 577) з укр. *тру́хлий* «крихкий»; існує думка (Фасмер IV 112), що р. *(с)трухну́ть* є недавнім утворенням, пов'язаним з *тру́сить* «боятися»; в такому разі укр. [*трухлі́ти*] може бути запозиченим з польської мови. — Фасмер IV 109—110, 112; Brückner 577; Machek ESJČ 654; Mikl. EW 363.

[**трухля́к**] «друшляк» Чаб, [*трухля́к*] «тс.»; — р. *трушла́к* «вид сита»; — результат видозміни запозиченого *друшля́к*. — Фасмер IV 112. — Див. ще **друшля́к.**

[**труц**] «трутень» ВеНЗн, ВеУг; — очевидно, результат видозміни форм *трут, тру́тень* під впливом п. ст. trucień «тс.». — Див. ще **трут**[2].

[**тру́чка**] (орн.) «горлиця звичайна, Streptopelia turtur L.» Шарл, Куз; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*туркавка, туркочка, прукавка*] «тс.» Шарл, п. [trukawka] «голуб», пов'язане з trukać «туркати» (про голуба). — Пор. **ту́ркавка.**

[**трущити**] «лущити» ВеЛ; — результат контамінації дієслів *трощи́ти*, [*тру́скати*] «тріщати, хрустіти» і *лу́щити*. — Див. **луска**[1], **троск, тру́сок.**

[**трущо́ба**] «густий ліс; перевал; заглиблення, лощина, яма; печера розбійників» Нед, Ч; — р. *трущо́ба* «нетрі, хащі, густий непрохідний ліс, завалений буреломом, трухлявими колодами, хмизом»; — очевидно, пов'язане з [*труск*] «хмиз, хруст». — Фасмер IV 112.

[**тру́яб**] (бот.) «Hippomane mancinella L.» Mak, Нед; — не зовсім ясне; очевидно, штучне утворення, пов'язане з *труї́ти*, оскільки ця американська рослина дуже отруйна; можливо, складене з основ слів *труї́ти* і *я́блуко* (пор. схв. *отровни ябука* «тс.»). — Анненков 168; Симоновић 234.

трюїзм «загальновідома істина», *труїзм* «тс.»; — р. *трюи́зм*, бр. *труі́зм*, п. truizm, ч. truismus, болг. *труи́зъм, трюи́зм*, схв. *труизам*; — запозичення з англійської мови; англ. truism «очевидна істина» утворене від true «вірний, правильний, правдивий», що походить від дангл. trēowe (trīewe) «вірний, надійний», спорідненого з днн. triuwi, діскл. tryggr, гот. triggws, нвн. treu «тс.», лит. drū́tas «міцний, сильний», псл. *dervo «дерево». — CIC[2] 849; ССРЛЯ 15, 1067; Kopaliński 1001; Klein 1659.

трюк, *трюка́цтво, трюка́ч, трюка́цький*; — р. *трюк*, бр. *трук*, п. trick, trik, ч. слц. trik, болг. *трик, трюк*, м. *трик*, схв. *трȉк*, слн. trík; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. truc, букв. «спритність», походить від пров. truc або від арго іт. trucco, букв. «палка», можливо, германського походження; р. *трюк* виводилось також (Фасмер IV 112) від англ. trick «фокус, трюк, спритний прийом» (звідки походять форми з **-і-**, **(-и-)** західнослов'янських і південнослов'янських мов), яке пов'язують з фр. trique «трюк» неясного походження. — CIC[2] 849; Черных II 267; Kopaliński 997; Dauzat 730; Klein 1649.

трюм; — р. болг. *трюм*, бр. *трум*, слц. trum; — запозичення з голландської мови; гол. ruim походить від het ruim «приміщення», де het — форма означеного артикля (скорочено 't) «воно, це», і ruim «трюм, простір», що походить від снідерл. ruum (rûme) «просторий», спорідненого з днн. rūmo, снн. rūm, двн. rūmi, дфриз. дангл. rūm, діcл. rūmr, гот. rūms «тс.», снідерл. ruum «місце», дангл. rūm, днн. rūm, двн. rūm, нвн. Raum «тс.», англ. room «кімната», можливо, пов'язаними з лат. rūs «земля», ав. ravah- «місце», псл. ravьnъ «рівний, плоский». — CIC^2 849; Черных II 267; Фасмер IV 112; Горяев 378; Matzenauer 352; Vries NEW 5, 594; Klein 1356. — Пор. **рі́вний.**

трюмо́ «високе стояче дзеркало; простінок між вікнами»; — р. болг. *трюмо́*, бр. *трумо́*, п. tremo, ч. trumeau, схв. *тримо*, слн. trimó; — запозичення з французької мови; фр. trumeau «простір між парою вікон; дзеркало, що займає цей простір» пов'язане, очевидно, з фр. ст. trumeau «товста частина ноги», джерелом якого, можливо, є франк. *thrum «шматок», споріднене з двн. свн. trum, drum «кінець». — CIC^2 849; Фасмер IV 112; Kopaliński 995; Dauzat 731; Klein 1659.

трю́фель «їстівний гриб, Tuber (Mich.) Fr.», *трю́фелі* мн. «назва шоколадних цукерок, які формою нагадують ці гриби», [*тру́фель*] «трюфель» Куз, [*тру́фля* Нед, Куз, *трю́фля* Куз] «тс.»; — р. *трю́фель*, бр. *тру́фель*, п. trufla, болг. *трю́фел*, схв. *трифла*; — запозичення з німецької мови; н. Trüffel через фр. truffe та іт. truffa зводиться до оск.-умбр. *tūfer, лат. tūber «бульба, трюфель». — CIC^2 849; Фасмер IV 112; Sł. wyr. obcych 778; Kluge—Mitzka 794.

трю́хати «бігти або їхати риссю», *тру́ха́ти* СУМ, Г, *трюхи́кати, трухи́кати*, [*трухичити* КІМ] «тс.», *трюхи́к* (присудкове слово), *трюх-трюх* «тс.; [вигук для вираження бігу коня риссю]», *трух-трух* «тс.», *трюхи́-трюхи́, трохи́-трохи́* Шейк, *трухи́-трухи́* «тс.», [*трюха́*] «кінська мала рись» Бі, [*трух*] «рись, кінський біг», [*трухце́м*] «труським», [*тру́шки*] «тс.» ЛексПол, [*трушко́м*] «риссю», [*трюхачка́*] «нешвидко, дрібним кроком (бігти)», [*трю́хи́*] «тс.» Г, Нед, [*трюхо́м*] «риссю», [*трюшко́м*] «тс.», [*ви́трюхати*] «відійти, прийти до пам'яті» Я, [*навтрю́хи́*] «бігом» Г, Ж; — р. *трю́хать* «трястися», *трюх-трюх* (вигук, який передає їзду риссю), бр. *тру́хаць* «бігти, їхати риссю», [*тру́хам*] «риссю», [*трухо́м, трушка́, трушко́м*] «тс.»; — очевидно, афективне утворення, що виникло в східнослов'янський період у зв'язку з дієсловом trusiti (< псл. trǫsiti) на ґрунті його семантичного компонента «трясти» (пор. укр. *трусько́м* «риссю», р. *трусца́* «рись»). — Shevelov Hist. phonol. 639; Фасмер IV 110, 112; Brückner 577. — Див. ще **трусі́ти.**

[**тряд**] «хвороба, нездужання» Нед, Пі; — не зовсім ясне; очевидно, запозичення з польської мови; п. trąd «червоність обличчя; парша; лепра» пов'язане з п. trud, спорідненим з укр. *труд*. — Brückner 575; Zubatý St. a čl. I 2, 121. — Див. ще **труд**[1]. — Пор. **труд**[2]**, трудова́тіти.**

трям, *трямо́к* — див. **трам.**

[**тря́пка**] «ганчірка Нед, О; віхоть для миття посуду Чаб; клапоть; лахміття; нитка, бахрома Нед», [*тра́па*] «ганчірка» Л, [*трапі́ца*] «брудна ганчірка» Корз, [*трапка́ч*] «виплетена або виткана з латок ковдра чи рядно» Л, [*трапку́н, тра́пошник*] «тс.» Л, [*трепка́ч*] «рушник з домотканого полотна» Л, [*тре́пці*] «дрантя, клапті» Нед, [*тре́п'ях*] «бахрома», [*тря́пичка*] «ганчірка» тж, [*тря́пошник*] «збирач ганчір'я та іншої утильсировини» Чаб, [*тря́пушник*] «тс.; чоловік, хлопець, який дуже любить наряди» Чаб, [*тря́пушниця*] «дружина збирача ганчір'я; жінка, дівчина, яка любить наряди», [*тряпчина́*] «ганчірка, клапоть» Нед, [*тря́п'я*] «ганчір'я, лахміття Нед, Чаб»,

[*тряпчáний*] «виготовлений з ганчір'я» Чаб, [*пóтряпки*] «бахрома» Нед; — р. *тряпка*, бр. [*трáпка*] «ганчірка», *трапкáч* «великий рушник з бахромою на кінцях; [бахрома, витріпані нитки]», [*трáп'е, трап'ё*] «лахміття», др. *тряпъка* «бахрома»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *тріпáти*, [*стрíпки*] «торочки»; в такому разі **я** замість **і** (р. **е**) з'явилося в результаті експресивної назалізації; зіставляється з п. strzępka «польовий хвощ», strzępić «мочалити», ч. třapec «китиця, китичка», střapec «тс.», střepiti «розмочалювати», слц. strapec «бахрома, пучок», нл. tśumpliś se «розтріпуватися». — Фасмер IV 112—113; Черных II 267—268; Горяев 375; Machek ESJČ 585; Schuster-Sewc 1550; Абаев Пробл. ист. и диал. 12—13; Mikl. EW 325, 361; Pokorny 1094. — Пор. **стрáпи, трíпати.**

[**трясúдупа**] (орн.) «плиска, Motacilla» Нед; — запозичення з польської мови; п. [trzęsidupa, trzęsidupka] «тс.» утворене з основ trząść (trzęsi) «трясти» і dupa «зад»; мотивація та сама, що і в *трясогýзка*. — Strutyński 106. — Див. ще **дýпа, тря́сти́.**

[**тря́ска**] (бот.) «хвощ, Equisetum L.»; — очевидно, пов'язане з ч. [třaslice, střaslička, (s)třaslavica, třaslena], результатами видозміни форми přeslička «тс.», похідної від přeslice «прядка» (за подібністю стебла хвоща до кужіля, пор. укр. [*прядýха*] «хвощ багровий, E. heleocharis (E. limosum)», п. [przągłka] «хвощ», болг. діал. м. *преслица*, схв. *прѐслица*, слн. préslica «тс.», пов'язані з *прясти* < псл. pręsti). — Machek Jm. rostl. 28; Симоновић 182—183. — Див. ще **пря́сти.** — Пор. **кудíлка.**

тря́скати «ляскати; [шльопати (черевиками)] Шейк», [*трáскати*] «тс.», [*траскотáти*] «ляскотати» Нед, [*траскотíти* Нед, *тряскотíти* Нед] «тс.», *тря́снути*, [*трáснути*] «ляснути; ударити» (про грім) О, [*трас*] (вигук для передачі тріску, гуркоту, шуму) Нед, [*трась*] (вигук для вираження звуку від переламування чогось твердого) Шейк, [*траск*] «звук від удару батога; биття, побої» Нед, *тря́скало* «знаряддя, прилад, за допомогою якого утворюється тріск, шум», [*трáскало*] «тс.; підвішений кусок заліза, який від вітру вдаряє об дерево, видаючи дзенькіт, для відлякування диких свиней О», [*тряскóтало*] «тс.» О, *тря́скіт, трáскіт*, [*траскúй*] «траскаючий» Нед; — п. trzaskać «тріскати», ч. třaskat «з тріском вибухати», слц. traskavý «вибуховий»; — псл. [traskati], звуконаслідувальне утворення, паралельне до třeskati «тріскати»; пов'язання з вл. třaskać «тремтіти», нл. tśéskaś «трясти» (Schuster-Sewc 1542) помилкове. — Пор. **тріск.**

трясови́на́ СУМ, Нед, [*трасíна*] «трясовина» Л, [*трасови́на* Шейк, *тресія* Ч, *трєсéчка* О, *трєсýчка* О, *трясáви́на* Г, Нед, *трясáви́ця* СУМ, Нед, *трясáчка* О, *трясúло* О, *трясúльце* Ч] «тс.», [*трясина́*] «тс.; водяні рослини Нед», [*трясни́на*] «трясовина» Ч, *трясови́ння*, [*трясови́ця*, *трясýн* Ч, *трясýчка* Ч, О, *тряся́вина*] «тс.», *трясови́нний, трясýчий*; — р. *трясúна* «трясовина», бр. [*трасія́*], п. trzęsawica, trzęsawisko, болг. *тресáвище* «тс.», схв. *трѐсетйште* «торф'яове болото», *трѐсава* «торф»; — похідне утворення від *тря́сти́(ся)*; назви пояснюються тим, що мокра болотиста земля угинається, трясеться під ногами; пор. *драгвá* «трясовина, болото», *драговина́* «тс.», похідні від псл. dręgati «дрижати, трястися». — Черных II 268; Brückner 579. — Див. ще **тря́сти́.** — Пор. **драгвá, трусовина́.**

[**трясолýпки**] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris Moench.», [*трясилипки*] «тс.» Mak; — очевидно, складне утворення з основ *трясти* і *лупити*; назва може бути зумовлена тим, що сухі плоди рослини — стручечки розкриваються (лускаються), коли рослина трясеться від вітру; пор. слн. luščec «тс.». — Лік. росл. Енц.

дов. 128; Нейштадт 292; Анненков 394. — Див. ще **лупи́ти, трясти́.**

тря́сти́ СУМ, Нед, [*трасти́*] «трясти» ЛексПол, [*трясть*] «тс.» Л, *тря́сти́ся, тряхну́ти, трясону́ти,* [*трясани́ця*] «солома з сіном; дрібна солома; холодець» Нед, [*трясени́ця*] «тс.» тж, *тряси́лка* «трясильна машина», [*трясúло*] «палиця, якою витрясають з клоччя терміття» О, *трясúльник, тря́ска,* [*тря́стя*] «трясця», *трясу́н* «пристрій для транспортування сипких тіл; член релігійної секти», [*трясу́ха*] «лихоманка» Нед, [*трясу́чка*], *тря́сця,* [*тра́сьтя* Нед] «тс.», [*трісункé*] «сливи, що легко струшуються» ВеБ, *трясúльний, трясу́чий, тряськúй, витряса́ти, витряса́тися, перетря́ска,* [*потрясти́*] «помчати (в танці)», [*потряса́йко*] «той, що трясеться» Нед, [*потряса́йло*] «тс.» Нед, [*по́тряска*] «вид танцю», [*по́трясок*] «сильце» Нед, [*ро́зтрясок*] «розвал, безладдя» Нед, *стряскú* «(солом'яна) потерть»; — р. *трясти́*, бр. *трэ́сці*, др. *трясти*, п. trząść, trzęsię, ч. třásti, třesu (třasu), слц. triast', вл. třasć, нл. tśěsć, болг. *тресá*, схв. *трéсти*, слн. trésti, стсл. **трѧсти;** — псл. trę̀sti; — очевидно, результат контамінації ie. *tremo-, представленого в гр. **τρέμω** «тремчу», лат. tremo «тс.», лит. trìmti «тремтіти від холоду», tré̀mti «звалити», тох. A träm- «тремтіти», B tremen «тремтіння», алб. trëmp, trem «лякаюся», днн. thrimman «стрибати, скакати», та ie. *tresō-, що виступає в дінд. trásati «тремтить», ав. tərəsaiti «тс.», гр. **τρέω** (< *tresō) «тремчу», аорист **τρέσσαι**; обидві основи походять від ie. *ter-/tr- «тремтіти, битися». — Фасмер IV 113; Черных II 268; КЭСРЯ 453; Brückner 579; Machek ESJČ 656; Skok III 497—498; Trautmann 329; Walde—Hofm. II 701; Pokorny 1070, 1092—1093. — Пор. **тремтíти, трусúти, тряхну́ти**[2].

[**трясу́лька**] (бот.) «рутниця вузьколиста, Thalictrum angustifolium Jacq.; (рутниця блискуча, Thalictrum lucidum L. См)»; — похідне утворення від *тряси́*; назва зумовлена тим, що рутниця має пониклі квітки і тонкі нитки тичинок, які тремтять від вітру; легко приходить у рух і все суцвіття; пор. укр. [*вітреник*] «тс.» См. — Див. ще **тря́сти́.**

трясу́чка (бот.) «Briza L.; [осика, Populus tremula L. O]», [*тряска*] «трясучка середня, Briza media L.» Mak, [*трасенец, трісеничка, трісулька, трясунка*] «тс.» Mak; — р. *трясу́нка* «Briza», бр. [*трасу́нька*], ч. třeslice, [třaslica, třesivec, třesátka], слц. traslica, [trasienka], схв. *трѐслица*, слн. [tresulja] «тс.»; — похідні утворення від *трясти́(ся)*; назви зумовлені тим, що колоски трясучки мають тонкі ніжки, а листки осики — довгі черешки, через що трясуться від найменшого повіву вітру. — Лік. росл. Енц. дов. 311; Вісюліна—Клоков 98; Нейштадт 112, 186—187; Анненков 70; Machek Jm. rostl. 280; Schuster-Šewc 1543; Симоновић 80. — Див. ще **тря́сти́.** — Пор. **дрожа́чка, трепе́та.**

[**трясця**] (бот.) «жовтець їдкий, Ranunculus acris L. (R. acer L.)» См, [*трясця-зілля* См, *зілля од трясці* Mak] «тс.»; — пов'язане з *тря́сця* «лихоманка»; виникло, очевидно, в результаті конденсації словосполучення *зілля від трясці*; ця отруйна рослина широко використовується в народній медицині в основному як зовнішній засіб для лікування ран, туберкульозу шкіри, для натирання тіла при простуді, а також у вигляді відвару при малярії. — Лік. росл. Енц. дов. 162; Bańkowski—Kuźniewski 49. — Див. ще **тря́сти́.** — Пор. **ломатник, терпи́біда.**

[**трят**] «конвой» (?) Шейк; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого р. *отря́д* «загін».

тря́хнути[1] «підсихати, тужавіти», [*тра́хнути*] «тс.» Нед, [*тря́хти*] «просихати, осідати (про грязюку), густіти» Нед, [*тра́хти*] «тс.» Нед, [*обтрехáти*] «обсихати» Ж, [*обтряхáти*] «тс.» Ж, *підтряхáти* «підсихати», *притряхáти, протряхáти, протря́хлий*; — неясне.

тряхну́ти[2] «труснути», [*стряхну́ти*] «хитнути» Нед, [*стряхну́тися*] «здригнутися» Нед; — р. *тряхну́ть* «тс.», бр. [*трахня*] «дрібна солома», п. [trząchnąć] «труснути»; — очевидно, результат контамінації варіантів основ *трясну́ти* і [*трухну́ти*] «тс.»; можливо, сюди ж належить і похідне утворення [*отря́ха*] «бешкетник, розбишака, зірвиголова», наведене вище на своєму місці разом з [*отря́х*] «неохайна, погано одягнена людина». — Див. ще **труси́ти, тря́сти́.**

тс[1] (вигук, що вживається як заклик до тиші, мовчання), *тсс* «тс.», *тсикнути* КІМ; — р. бр. *тсс*, п. ts, tss; — очевидно, примітивне комунікативно-звукове утворення; пор. нвн. pst «тс.». — Kluge—Mitzka 568. — Пор. **цить.**

тс[2] (вигук на позначення здивування) Нед, Шейк, [*тсе*] «тс.» Бі; — слн. ts «тс.»; — очевидно, результат фонематизації дифузного афективного звуковиявлення.

Тсоавіахім, *тсоавіахімівка, тсоавіахі́мовець, тсоавіахе́мівець*; — абревіатура, утворена на основі словосполучення *Товари́ство сприяння обороні, авіації* і *хімії* (*хемії*), назви добровільної громадської організації СРСР (1927—1948); калька р. *Осоавиахим*, утвореного з *Общество содействия обороне, авиации и химии.*

[**ту**] «тут», [*туй*] «тс. Г; сюди О; негайно О», [*туй-туй*] «зараз, ось-ось», [*ту́йка*] «тут, сюди» О, ВеБ, [*ту́йки*] «тс.» тж, [*тука*] «тут» ВеЛ, ВеЗа, [*тукай*] «тс.» тж; — бр. *ту*, п. ч. слц. вл. нл. tu, схв. *ту̑*, слн. tù «тс.», стсл. **тоу** «там»; — псл. tu, похідне від основи вказівного займенника тъ «той» з неясним компонентом -u; в українській мові, можливо, запозичення з польської; компоненти *-й-*, *-к-* є залишками давніх вказівних основ (псл. j-, k-). — Brückner 583; Machek ESJČ 659; Schuster-Šewc 1533; Skok III 433; ESSJ Sl. gr. II 697—701. — Див. ще **той.** — Пор. **тут**[1].

туале́т «одяг; наведення порядку у зовнішньому вигляді; столик з дзеркалом, біля якого одягаються, зачісуються; убиральня»; — р. бр. *туале́т*, п. ч. слц. вл. toaleta, болг. *тоале́т*, м. *тоале́т(а)*, схв. *тоа̀лета*, слн. toaléta; — запозичення з французької мови; фр. toilette, зменш. від toile «полотно», яке походить від лат. tēla «тканина», що виникло з *texla, пов'язаного з texere «ткати»; початково означало, очевидно, «маленьке покривало для туалетного столика». — CIC[2] 849; Черных II 268; Фасмер IV 113; Sł. wyr. obcych 762; Holub—Lyer 483; Dauzat 712. — Див. ще **текст, тексти́ль.**

ту́ба «тюбик; вид музичного інструмента»; — р. бр. болг. м. схв. *ту́ба*, п. ч. слц. вл. tuba, слн. túba; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Túba «тс.», Tube «тюбик» походять від лат. tuba «труба», пов'язаного з tubus «тс.» невідомого походження. — CIC[2] 849—850; ССРЛЯ 15, 1091; Kopaliński 1004; Holub—Lyer 493; РЧДБЕ 741; Gr. Fwb. 781; Walde—Hofm. II 712.

туберкульо́з, *туберкульо́зник, туберкульо́зний*; — р. бр. *туберкулёз*, п. вл. tuberkuloza, ч. tuberkulóza, tuberkulosa, слц. слн. tuberkulóza, болг. м. схв. *туберкуло́за*; — запозичення з німецької мови; нім. Tuberkulóse, як і фр. tuberculose, англ. tuberculosis, утворено від лат. tūberculum «гулька, здуття», зменш. від tūber «пухлина; горб», спорідненого з tumēre «пухнути», діслів. pūfa «горб», за допомогою суфікса -os- (від гр. -οσις). — CIC[2] 850; Черных II 268—269; Kopaliński 1004; Holub—Lyer 493; Gr. Fwb. 781; Dauzat 731; Klein 1661. — Пор. **протубера́нець, тубе́роза.**

тубе́роза (бот.) «багаторічна декоративна рослина Polyanthes tuberosa L.»; — р. бр. болг. м. схв. *тубе́роза*, п. tuberoza, ч. tuberóza, tuberosa, слц. слн. tuberóza; — запозичення із західноєвропейських мов; нім. Tuberóse, англ. tuberose, фр. tubéreuse «тс.» утворено з латинської видової назви цієї рослини tūberōsa, букв. «бульбаста» (чол. р. tūberōsus «вкритий бугорками, гулями»), похідної від tūber «пухлина, гуля». —

CIC² 850; ССРЛЯ 15, 1092; Sł. wyr. obcych 781; Holub—Lyer 493; РЧДБЕ 742; Gr. Fwb. 782; Dauzat 731; Klein 1661. — Див. ще **туберкульóз.** — Пор. **протуберáнець.**

тубі́лець, [*тубúлець*] «тубілець» Нед, [*тýбильник* ЛексПол, *тубóлець* Нед] «тс.», *тубі́лка* «туземка», [*тубі́лиця* Куз, *тубóлка*] «тс.», [*туболія*] «туземне населення» Пі, *тубі́льний*, [*тубúльний*] «тубільний» Нед, [*тубóльний*] «тс.» Нед; — бр. *тýбылец*, [*тýболец*]; — очевидно, запозичення з польської мови; п. tubylec утворено з основ tu «тут» і być «бути». — Shevelov Hist. phonol. 382; Rachhardt 107. — Див. ще **бýти¹, тут¹.** — Пор. **тузéмець.**

тубó (виг.) «не можна; не чіпай» (вживається мисливцями як заборона собаці діяти); — р. *тубó* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. tout beau, букв. «все добре» складається зі слів tout «все, весь», що походить від нар.-лат. *tottus < лат. totus «весь», і beau «добре, добрий» від лат. bellus «милий, приємний, гарний». — КЭСРЯ 454. — Див. ще **белетри́ст, тота́льний.**

[**тува́льня**] «рушник; хустка, хусточка Нед», [*това́льня*] «тс.» Нед; — запозичення з польської мови; п. tuwalnia «вид рушника; хустка» походить від іт. tovaglia «обрус, серветка», яке через нар.-лат. *tobalia зводиться до франк. *thwahlja «рушник», спорідненого з днн. twahila «тс.», гот. þwahan «купати», діскл. þvā, дангл. ðwēan «тс.». — Sł. wyr. obcych 784; Mestica 1931; Klein 1634.

тувúнці (народність тюркської мовної групи), *тувúнець, тувúнка, тувúнський*; — р. *тувúнцы*, бр. *тувíнцы*, ч. Tuvinci; — запозичення з тувинської мови, в якій *тыва* (*тывалар, тува, туба*) «тувинець» буквально означає «гірська людина». — Фасмер IV 113; Вайнштейн Этнонимы 218—222; Сат Яз. нар. СССР II 387; Мельхеев 84.

тýга¹ «горе, журба, сум, скорбота» СУМ Ж, *тýгонька*, [*тугóта*] «туга» О, [*тужáночка*] «журба», *тужбá* «тужіння», *тýженька, тужíльниця* (заст.) «у народному похоронному обряді — жінка, що голосить над покійником», *тужли́вий, тýжний, тужи́ти*, [*тужúть*] «вити» (про вовка, собаку) Л, [*обтужи́ти*] «оплакати з примовляннями», *притýга* «скрутне становище, горе, біда; великий сум, скорбота, [туга по батьківщині Нед; пригода Нед]», *притужи́ти* «надмірною тугою накликати на себе нещастя або викликати появу небіжчика», [*стугá*] «горе, смуток» Нед, [*стужáти*] «турбувати, мучити» Нед, [*застужáти*] «завдавати клопоту, примушувати»; — р. *тýга* «сум, скорбота», бр. *тугá* «тс.», др. *туга* «гноблення; мука; сум, біда», п. tęga «туга», [tuha] (з укр.), ч. touha, слц. túha «тс.», вл. tuha «духота, спека; пригніченість», нл. tuža «тс.; горе, страждання», болг. *тъгá* «журба, сум», м. *тага* «горе, страждання, сум; біль», схв. *тýга* «скорбота, біда», слн. tóga «лінощі; журба, сум», стсл. **тѫга** «важке становище»; — псл. tǫga «сила, міцність; в'ялість, інертність, лінощі; стійкість, витривалість, жорсткість», пов'язане з tǫgъ «тугий, міцний»; — споріднене з лит. tingùs «лінивий», tingėti «лінуватися», діскл. þungr «важкий, твердий», тох. A täṅk- «перешкоджати», тох. B taṅk- «тс.». — Фасмер IV 113—114, 115; Brückner 567, 570; Machek ESJČ 648; Holub—Lyer 485; Schuster-Šewc 1554—1555; Младенов 646; Skok III 452—453; Mikl. EW 350; Trautmann 318; Fraenkel 1098; Pokorny 1067. —Див. ще **тýгúй.** — Пор. **тягти́.**

[**тугá²**] «райдуга, веселка»; — очевидно, результат видозміни назви *дугá* «тс.», можливо, зближеної з *тýгá* «сум» як антонімічною заміною назви, до якої зводиться *весéлка*. — Німчук 164.

[**тугáй**] «солончакова рівнина» Чаб, *тугáї* «густі зарості на берегах річок і озер в пустелях і напівпустелях Середньої Азії»; — р. бр. *тугáй* «заплавний ліс річкових долин пустельної і напівпустельної зони»; — запозичення з тюркських мов; тат. *тугай* «лука, закрут,

сінокісні луки, заплава», кирг. *тугай* «зарості чагарнику, змішаного з очеретом по заплавах річок, озер, на болотяних місцях», чаг. тат. [*тоғаі*] «лука, низина, покрита лісом», чаг. уйг. tokaj «ліс у низинах звивистої річки» виводяться від монг. togai «лікоть; закрут ріки, річкова лука». — Шипова 328; Räsänen Versuch 485.

ту́гий «дуже натягнений; щільно наповнений, надутий; [високий, повний, огрядний (про людину); великий та товстий (про дерево) О; міцний, суворий; впертий; сильний, витривалий Нед; повільний, терплячий Нед]», *тугéнький, тугéсенький*, [*тугíсінький*] Г, *тугíший, тугува́тий*, [*ту́гший*] «тугіший», *тужа́вий*, [*ту́га́*] «напруга, напруженість, натяжка, енергія» Нед, [*ту́гати*] «тужавіти» О, *тугíшати*, [*ту́гнути*] «наливатися; тужавіти (про колос)» О, [*ту́гшати*] «тугішати; тужавіти», *тужа́віти, ту́житися*, [*тужíти*] «тужавіти» О, [*впотужни́ти*] «зміцнити; додати сили» Ж, *затужа́вілий, нату́жений, нату́жний, нату́га* «фізичне напруження; [напруга, зусилля]», [*на́тугом*] «напружено, натягнено» Ж, [*нату́гою*] «із зусиллям», [*натузí*] «напружено» Ж, [*натужа́ти*] «гнати коня понад його сили», [*натужжи́тися*] «натужитися» Ж, *нату́жити, нату́жувати* «напружувати; [натягати]», *надпоту́жний*, [*оту́га*] «напруга, напруженість» Ж, *обнату́жити, поту́жний, поту́га* «зусилля; міць; (заст.) військо; [підтримка, утіха; біда, нещастя; влада; воля, потурання О]», [*поту́женє*] «зміцнення, посилення» Нед, [*поту́жник*] «союзник, помічник Г; володар Нед», *поту́жність, поту́гува́ти* «мучитися від потуг (під час родів); [напружуватися; переносити надзвичайні страждання Нед]», [*потужи́ти*] «зміцнити» Нед, *поту́жні́ти* «ставати потужним, потужнішим», [*притýжний*] «дуже важкий, обтяжливий», [*притю́жина*] «жердина по краю солом'яного даху, що притискає солому», [*притю́жити*] «зміцнити жердинами солом'яний дах або віз зі снопами», [*притýжити*] «тс.», *стужа́вілий*, [*сту́га*] «плетена коробка з лози, обмазана глиною; коробка з лубу Нед», [*сту́га*] (присл.) «туго; тугіше» СУМ, Нед, [*стугéнька*] «тс.», [*стуга́віти*] «стужавіти», [*сту́гнути*] «затвердіти» Нед, [*стужíти*] «стужавіти» ЛексПол, [*спосту́женє*] «зміцнення» Нед, [*сутýгуватий*] «жорсткий, тугуватий», *сутýжний, сутýжно* «важко», [*сутя́жно*] «тс.», *сутýга* «турбота; труднощі; [гнітюча бідність Нед; мотузка з лози Нед]», *сутýж* «утруднення, скрутне становище», [*употужи́тися*] «зміцнитися» Нед, *употýжнити*; — р. *тугóй*, бр. *тугі́*, п. tęgi «твердий; міцний; мужній; вправний; тугий, густий», ч. tuhý «жорсткий; твердий; жорстокий; впертий, завзятий», слц. tuhý «твердий, міцний», вл. tuhi «жорсткий, твердий; впертий», слн. tóg «тугий, жорсткий, міцний», стсл. **тѫгъ, тѫгыи** «твердий, міцний, нестримний»; — псл. tǫgъ(jь) «сильний, міцний, упертий», пов'язане чергуванням голосних з *tęgti «тягти», tǫga «туга»; — споріднене з лит. stangùs (stángus) «тугий; впертий», tingùs «лінивий», stìnkti «тужавіти, скипатися (про молоко, кров)», діcл. þungr «важкий, твердий», ос. *а́ітындзын* «протягувати», вірм. t'andzər «густий», ав. ϑang- «тягти; натягати (лук)». — Фасмер IV 114; Черных II 269; Brückner 570; Machek ESJČ 659; Schuster-Sewc 1154—1155; Fraenkel 1098; Pokorny 1067. — Пор. **ту́га[1], тягти́.**

[**тугíвка**] (бот.) «поросинець плямистий, Hypochoeris maculata L. (Achyrophorus maculatus Scop.)» Mak, [*тугóвка*] «тс.»; — р. [*туговка*] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від *тугúй*; назва може бути зумовлена тим, що ця рослина використовувалась для ущільнення пазів між окремими дерев'яними деталями будівлі, про що свідчать р. [*пáзник, пазная трава*] «тс.». — Анненков 6. — Див. ще **ту́гий.**

[**тугоні́ти**] «ударяти, стукати; здіймати гуркіт» Нед; — бр. [*тугонéць*]

«тупотіти, гуркати», [*ту́гнуць*] «тупнути, стукнути, загриміти»; — афективне звуконаслідувальне утворення, можливо, результат фонетичної видозміни форми *стугони́ти* (пор.).

туди́, [*тад*] «туди» Нед, [*тади́, тади́вай, туд* Нед] «тс.», [*туда́*] «тс. Нед, ВеБ, О; там О», [*туда́й*] «туди» Нед, [*ту́дайка* ВеБ, *тудий* ВеЗа, *туди́йка, туди́ма* Нед, *тудійка* Шейк, *тудíка*] «тс.», *тудо́ю*, [*студ*] «звідти, звідси» ВеЗа, [*сту́дова*] «звідти» Л; — р. *туда́*, [*тудыˊ*], бр. *тудыˊ*, [*туд, туда́, тудо́ю, тудэ́ю*], др. *туда* «туди», *туду, тудыˊ* «тс.», *тудѣ* «там», п. tędy «цією дорогою», ч. tudy «сюди», вл. tudy «тут», нл. tud, tudy, tuder «тс.», болг. [*тъдя́*] «десь тут», *тъдя́ва* «тс.», схв. *ту̏д* «туди; тут; сюдою», *ту̏да(р)* «тс.», слн. tód «сюдою; тут», заст. tódi «тс.», стсл. **тждоу** «туди; там»; — псл. tǫdy «туди», tǫda, tǫdě, tǫdu «тс.», не зовсім ясне складне утворення з кореня вказівного займенника тъ «той» і суфіксального елемента -ǫd-, який зіставляється з лат. unde «звідки», inde «звідти», або варіантів підсилювальної частки займенникового характеру -da, -dy, -du, приєднаних до основи tǫ-; викликає сумнів зіставлення з прус. (i)stw-endau «звідси». — Німчук ІУМ Морфологія 344; Фасмер IV 114; Brückner 570; Schuster-Šewc 1553—1554; ESSJ Sl. gr. II 694—696. — Див. ще **той.** — Пор. **куди́, ту.**

[**туж**] «слідом; ось-ось», *туж-туж* заст. «ось-ось, скоро, дуже швидко; тільки що»; — запозичення з польської мови; п. tuż «зараз; у безпосередній близькості; ось-ось; тільки що», можливо, є результатом видозміни форми tudzież «зараз, негайно; поруч», що, як і ч. tudíž (ст. tudież), є складним утворенням з *tu-dě-ž. — Brückner 583; Machek ESJČ 659; ESSJ Sl. gr. II 701—702. — Див. ще **де**[1]**, же**[1]**, той, ту.**

тужу́ — див. **тучу.**

тужу́рка «куртка; формений верхній одяг», [*тужуро́к*] «короткий хутряний одяг Нед, Пі; шкірянка, бараняча куртка Шейк»; — бр. болг. *тужу́рка*; — запозичення з російської і, можливо, польської мов; р. *тужу́рка* «домашня або формена куртка», як і п. tużurek «довгий чорний піджак для візитів, вид сюртука», утворено на основі фр. toujours «завжди, постійно», що виникло в результаті стягнення слів tout «весь, кожний» і jour «день», букв. «кожний день». — Черных II 269; Фасмер IV 115; Brückner 586; Kopaliński 1008; РЧДБЕ 643. — Див. ще **журна́л, тота́льний, тубо́.**

туз, [*тузя́ка*], [*ту́зик, тузиня́*] Нед; — р. бр. болг. (з р.) *туз*, п. tuz, ч. touš, слц. túz, вл. нл. tus; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з середньоверхньонімецької; свн. tūs, dūs (нвн. Daus) «туз» походять від фр. ст. daus (фр. deux «два»), джерелом якого є нар.-лат. duōs «два, двійка», споріднене з українським «два»; припускається, що початково в картах розрізнялися двоочковий туз (звідки і назва) і одноочковий (так званий *ac*); пізніше це розрізнення зникло. — Черных II 269—270; Фасмер IV 115; Brückner 585; Sł. wyr. obcych 784; Schuster-Šewc 1561; Kluge—Mitzka 123.

ту́за́ти «штовхати, бити» СУМ, Нед, *ту́затися* «битися, штовхатися; [возитися, боротися, сперечатися]», [*тузи́ти*] «тс.», [*тузи́тися*] «сперечатися, сваритися; лізти в бійку», [*тузува́ти*] «термосити», *туса́ти* «штовхати, товкти», [*тасину́ти*] «стусонути» ЛексПол, [*туз*] «удар, поштовх» Нед, [*тузи́ло*] «охочий до бійки» Нед, *туса́н* «стусан», *сту́сати, сту́сну́ти, стусо́ну́ти, стусува́ти*, [*стус*] «штовхан» Пі, [*стуса́к*] «тс.» Нед, *стуса́н, стусани́на, сту́сень*; — р. *тузи́ть* «бити кулаками», бр. *ту́заць* «смикати, термосити, шарпати», п. tuzać «бити, шарпати», tuzować «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від *туз* (пор. [*тузи́ти*] «бити козирем, ходити з козиря»); зіставляється також з лит. tūzgénti «стукати», tūzgėti «глухо хлопати», дінд. tṓhati «б'є», tuñjati «тс.», нвн. Stock «пал-

ка». — Фасмер IV 185; Brückner 585; Преобр. Вып. последний 14.

тузе́мець «тубілець», *тузе́мка, тузе́мний*; — р. *тузе́мец*, др. *тъземьць, тоземьць* (також у значенні «іноземець»), р.-цсл. **сеземьць**, п. tuziemiec, ч. tuzemec, цсл. **тꙋземьць**; — складне утворення з основ *ту-*, що виступає в *той, тут*, і *зем-*, наявної в *земля́*. — Фасмер IV 115; Преобр. Вып. последний 14. — Див. ще **земля́, той, тут**[1]. — Пор. **тубі́лець.**

[**ту́зик**] «пакет, пачка» ВеБ; — неясне; можливо, пов'язане з *ту́зінь, ту́зин* «дюжина».

[**тузинок**] «найдешевше сукно» Пі, Шейк; — запозичення з польської мови; п. [tuzinek] «вид сукна середнього ґатунку», [tuzynek] «тс.» вважається похідним від tuzin «дюжина». — Brückner 585. — Див. ще **ту́зінь.**

ту́зінь заст. «дюжина», [*ту́зин, ту́зін*] «тс.» Нед; — р. ст. *тужина*, бр. *ту́зін*; — запозичення з польської мови; п. tuzin «тс.» через посередництво ч. tucet (ст. tucen, tusen) походить від нвн. Dutzend «тс.», що зводиться до фр. douzaine, похідного від douze «дванадцять», джерелом якого є лат. duodecim «тс.». — Фасмер IV 115; Brückner 585; Machek ESJČ 659. — Див. ще **дю́жина.**

ту́злу́к «розчин солі для соління риби, м'яса та ін.; ропа СУМ, Г; солона юшка як приправа до деяких страв; [варене овече м'ясо Чаб]; (заст.) луг для зоління білизни», [*туслу́к*] «тузлук»; — р. *тузлу́к* «розсіл (для солін ня риби і особливо ікри)», схв. tȕzluk «посуд на сіль»; — запозичення з тюркських мов; тур. tuzluk «сільниця», тат. *тузду́к* «солоний навар до м'яса» є похідним від тюрк. tuz «сіль». — Фасмер IV 116; Аракин Тюркизмы 135—136; Шипова 329—330; Skok III 529—530; Mikl. TEl II 180; Räsänen Versuch 502.

[**туй**[1]] «тут; ось, ось-ось», [*туй-туй*] «зараз, ось-ось», [*ту́йка*] «тут ВеБ, ВеУг; ось тут; сюди; негайно О», [*ту́йки*] «тс.» О, ВеУг; — очевидно, запозичення з польської мови; п. tuj «ось-ось, мало не», tuj-tuj «тс.», як і болг. [*туй*] «тут», схв. [*ту̑j*] «тс.», складається з основ tu- «тут» і j- займенникового походження. — Brückner 583; ESSJ Sl. gr. II 697—698. — Див. ще **ту.**

[**туй**[2]] (виг.) «тю (крик на звіра; вигук, яким нацьковують собак)», [*туй-туй*] «тс.» Нед, [*ту́йкати*] «кричати на вовка або собак *туй*», [*ту́йкання*] «крик *туй-туй*»; — бр. [*туй*] «тримай його» ЛексПол, [*туй-га́*] (викрик, яким відганяють вовків); — не зовсім ясне; можливо, афективне складне утворення, що виникло на основі словосполучення *ату його*, вживаного для цькування звіра; може бути пов'язане і з *тю*, [*тюй*] «тс.». — Пор. **ату́, тю**[1].

тук[1] «жир, сало; перегній; мінеральні добрива; [родючість, достаток; жир зі смаженого сала; бараняче сало, лій Л]», [*тик, ток*] «жир зі смаженого сала; лій» Л, [*туков'ять*] «гладка опасиста людина» О, [*тучня́к*] «мінеральні добрива» Нед, [*туковúтий*] «жирний» Нед, *ту́чний* СУМ, Нед, *ту́чи́ти* «робити гладким, відгодовувати СУМ, Нед; [плекати, пестити О]», *ту́читися* «робитися гладким, жирним»; — р. *тук* «жир», бр. *тук* «розтоплений жир», др. *тукъ* «жир, сало», п. ч. слц. вл. нл. tuk, болг. м. *тук*, схв. [*ту̑к, тȗк*] «тс.», слн. [túča] «жир», стсл. **тоучьнъ** «гладкий, жирний»; — псл. tukъ «жир», похідне від tyti «гладшати, набухати»; — споріднене з лит. táukas «шматок сала; живіт», лтс. tàuks «жирний, вгодований», прус. taukis «сало», діел. þjó «стегно», дангл. ðeoh «тс.», двн. dioh «жир»; ie. *tŭ(k)-/teuk(k)- «пухнути». — Фасмер IV 116; Brückner 683; Machek ESJČ 660; Schuster-Šewc 1556; Skok III 474—475; Mikl. EW 367; Trautmann 311; Karulis II 378; Mühl.—Endz. IV 137; Persson 554; Pokorny 1080—1081. — Див. ще **ти́ти.** — Пор. **тил.**

тук[2] (вигук для передачі коротких стуків), *тук-тук, туки-туки* КІМ «тс.», *ту́кати* «стукати», *ту́кнути*, [*ту́ка-*

нє] «удар голови об голову» Нед; — р. *тук-тук, ту́кать*, бр. *ту́каць*; — звуконаслідувальне утворення; пор. р. *ти́кать* «цокати (про годинник)», нім. ticken «тс.». — Фасмер IV 116; Преобр. Вып. последний 15; Machek ESJČ 660; Kořínek 270. — Пор. **стук, тю́кати.**

[**ту́кан**[1]] (орн.) «дятел» Мо; — похідне утворення від звуконаслідувального дієслова *ту́кати* «стукати»; назва пояснюється тим, що дятел харчується переважно личинками комах, яких добуває з-під кори хворих дерев, стукаючи дзьобом по гілках і стовбурах. — Див. ще **тук**[2].

тука́н[2] (орн.) «перцьоїд, птах ряду дятлоподібних, Rhampastes toco»; — р. бр. *тука́н*, п. ч. слц. tukan «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; англ. toucan, фр. toucan, ісп. tucán, порт. tucano беруть початок в індіанських мовах Бразилії (мова тупі), в яких відповідна назва має звуконаслідувальне походження (крик птаха передається як tocáno, tocáno). — Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493; Ivanová-Šalingová—Maníková 901.

[**тул**[1]] «сагайдак» Бі, заст. *ту́ла, ту́ло* КІМ «тс.», *ту́льник* (заст.) «майстер, що виготовляв сагайдаки; той, хто носить сагайдаки і стріли Бі», [*тульни́ківна*] «дочка тульника» Бі, [*тульниче́нко*] «син тульника» Бі, [*тульни́чество*] «мистецтво виготовлення сагайдаків і стріл» Бі, [*тульничка*] «дружина тульника» Бі; — р. *тул* «сагайдак», [*ту́ло*], др. *тулъ*, п. заст. tuł, ч. toul, toulec, ст. túlec, болг. *тул*, схв. *ту̑л*, слн. túl, стсл. **тоулъ** «тс.»; — псл. tulъ «тс.»; — споріднене з дінд. tūṇaḥ чол. р. «сагайдак для стріл» (< *tūrṇaḥ), tūni жін. р., tū́niraḥ «тс.», далі, можливо, з гр. σωλήν «трубка», двн. dola «труба; стічний канал»; ie. *tu̯ō[u]-/tu̯əu-/tū-l- «труба» (?). — Фасмер IV 117; Brückner 584; Machek ESJČ 648; Младенов 186, 542, 642; Skok III 520—521; Mikl. EW 365; Uhlenbeck 115; Falk—Torp 117, 1452; Bartholomae IF 3, 186; Pokorny 1102. — Пор. **тули́ти.**

[**тул**[2]] «вид головного убору, шапка, картуз» Нед, *тулія* «верхня частина капелюха, шапки» (з рос.); — р. *тулья́*, схв. *ту̑льак, ту̑льац* «тс.»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з *тули́ти* або з свн. tülle «трубка», нвн. Tülle, двн. tulli «тс.». — Фасмер IV 119. — Пор. **тулій**[2].

[**тула́н**] (бот.) «кермек, Statice tatarica L. (Limonium Mill.)» Mak, Нед; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *тули́ти* і зумовлене використанням кермеку в народній медицині як кровоспинного засобу (тобто такої рослини, що «стулює» рани). — Нейштадт 440—441; Лік. росл. Енц. дов. 200, 201; Анненков 342; Симоновић 451.

[**тулди́кать**] «кричати» (про індиків) Л; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією звуків, які видають птахи; пор. [*кугли́кать, кулди́кать, кло́кат, кулю́кать, клу́кать*] «тс.» тж.

тули́ти, *тули́тися*, [*ту̑лькати*] «тулити, обнімати» О, [*туле́ник*] «різновид книша», [*безприту̑ла*] «безпритульник» Я, *безприту̑льник, безприту̑льний*, [*втули́ти*] «всунути» Ж, *ту̑лка, ту̑лчастий, відтули́ти, відту̑лина* «отвір, діра», *затули́ти, зату̑ла* «предмет, яким що-небудь затуляють, закривають; [заслінка Ме; відлога у верхньому одязі; каптур, капюшон; захист, прикриття]», [*за́тулка*] «заслінка коло печі», *зату̑лка* (зоол.) «рід черевоногих молюсків, які мають раковину з кришечкою, що зовсім затуляє устя», [*зату̑лок*] «оздоблення кожуха по борту смушком», [*зату̑льщина*] «мито з котла на винокурні», [*непритульний*] «якого не можна притулити», [*нести́ла*] «невміла людина, ні до чого не здатна», [*обтули́ти*] «щільно обкутати», [*обту̑ла*] «огорожа» Пі, *притули́ти, при́ту̑л* «(техн.) з'єднання дерев'яних брусків торцями; [притулок]», *приту̑ла* «прибудова; [сарай під одним дахом з хатою; пічна ніша Нед; заслінка Ме]», [*приту̑лисько*] «притулок», *приту̑лок* «місце, де можна перебути якийсь час; пра-

во на проживання іноземним громадянам; [затишне місце; помешкання та утримання О; пристанище]», [*притулóвиско*] «пристанище» Нед, *розтули́ти(ся)*, [*стули́тися*] «сховатися» О, [*стул*] «матня», *стулéник* «пиріг без начинки», *сту́лень* «тс.; [оберемок Нед]», [*сту́линь*] «нерішучий, несміливий» Ба, *сту́лка, стулчáстий, упритýл*; — р. [*тули́ть*] «ховати, приховувати, закривати», бр. *тулíць* «приховувати», *тулíцца* «приязно ставитися; тулитися, линути», п. tulić «заспокоювати», zatulić «закрити», ч. tuliti se «тулитися, притискатися», слц. túlit' sa «тс.», вл. tuleć «притискати; гнути», tulić «тс.», нл. tuliś «гнути; ховати», болг. *ту́ля* «ховати; прикривати; затикати», м. *тули* «тс.», схв. *ту́лити* «гасити; тупити», слн. túliti se «стискати, притискати», pritúliti se «пригнутися», р.-цсл. **затꙋлити** «ховати»; — псл. tuliti «притискати, тулити, всовувати, ховати; приборкувати; заспокоювати»; — єдиної етимології не має; найбільш вірогідним є виведення від tulъ «сагайдак» (з початковим значенням «притулок, вмістилище»), зіставлюваного з гр. σωλήν (гр. σ- з початкового ϑ-) «канава, жолоб», дінд. tū́ṇaḥ «сагайдак», tūṇavaḥ «флейта»; пов'язувалося також з вірм. t'oyl «дозвіл; м'який» (Meillet Études 420), далі з лит. túnoti «залишатися в тому самому стані; сидіти навпочіпки», лтс. taũnât «кутати» (Mühl.—Endz. IV 138); мало переконливе пов'язання (Schuster-Šewc 1557) з вл. studły «прохолодний, теплуватий, холодний», studnyć «охолоджувати; ставати холодним». — Фасмер—Трубачев IV 117—118; Черных II 270; Преобр. Вып. последний 15—16; Jakobson IJSLP 1/2, 1959, 273; Brückner 584; Machek ESJČ 660; Holub—Kop. 388; Младенов 642; Skok III 520—521; Куркина Этимология 1982, 22—23; Pokorny 1102. — Див. ще **тул**[1]. — Пор. **тулíй**[2], **ту́луб.**

ту́лій[1] (хімічний елемент, метал); — р. болг. *ту́лий*, бр. *ту́лій*, п. tul, ч. thulium, слц. tulium, схв. *тулијум*, слн. túlij; — адаптована наукова назва нлат. thulium, утворена на основі лат. Thule (гр. Θούλη) «напівлегендарна країна, що в давнину вважалася північним краєм землі; Скандинавія». — CIC[2] 850; Волков 74; Фигуровский 129; Sł. wyr. ogólnosłowiańskich 782; Holub—Lyer 482; Ivanová-Šalingová—Maníková 901.

[**тулíй**[2]] «молоде перо птахів, ще з кров'ю» Нед, [*туля́к*] «тс.» Нед, [*тулíйка*] «нижня частина рогу від основи його», [*тулíйки*] мн. «дрібне пір'я в курей, яке не можна вискубати» О, [*тулíя*] «металева трубка, в яку вставляється дерев'яна ручка (у лопаті, багрі та ін.)»; — р. *ту́лка* «втулка; трубка, яка вставляється в щось», п. tuleja «трубка», tulejka, [tulja] «лійка; сагайдак», [tulejek] «тс.», [tulej] «залізна оправа люшні при колесі», [tuleja, tulija, tulijka] «тс.», ч. [tulejka] «трубка», [tulaj(ka), tul'aj(ka)], ст. tulej «тс.», слц. tul'ajka «трубка; втулка; залізна частина списа», вл. tulawa «сопілка з вербової кори», нл. tulta «втулка, насадка, трубка», схв. *тȕлāйка* «трубочка», *тулàјица* «тонка трубочка; дудка», слн. tuljáva «коротка трубка; шпулька; круглий отвір; трубка для насадки на палку; [основа пташиного пера]»; — не зовсім ясне; можливо, псл. [tuléja] «трубка», пов'язане з псл. tulъ «сагайдак», tuliti «гнути, притискати»; може бути зіставлене також з снн. tulle «трубка», свн. tülle, двн. tulli «трубка, особливо стріли або списа», нвв. Tülle «носик (чайника); трубка (підсвічника); втулка, насадка», при цьому припускається як можливість походження їх зі слов'янського джерела (Machek ESJČ 648), так і навпаки, зведення до них слов'янських слів (Schuster-Šewc 1557). — ВеЗн 71; Brückner 584; Skok III 520—521. — Див. ще **тул**[1], **тули́ти.**

тулíя́ — див. **тул**[2].

[**тулова́тися**] «цілуватися (?), любитися (?)»; — очевидно, результат контамінації слів *тули́тися* і *цілува́тися*. — Див. ще **тули́ти, цілува́ти.**

тулóвище — див. **ту́луб.**

[**тулпа́н**] «хустка» КІМ; — запозичення з румунської мови; рум. tulpán «муслін; хустина з мусліну» виводиться від нгр. τουλπάνι «тонка тканина; косинка», що зводиться до перс. dulbänd «тканина з кропиви». — СДЕЛМ 438; DLRM 886. — Пор. **тюльпа́н, тюрба́н.**

ту́луб «тіло людини або тварини; [кожух Нед]», [*ту́лоб*] «тулуб» Пі, [*то́луб, то́луп* Пі, *тулóвище* Нед] «тс.», [*тулу́бах*] (жарт.) «пиріг, з якого виколупана начинка» Корз, *тулубе́ць* «зменш. до *ту́луб*; [зовнішня оболонка]», [*толубе́ць*] «тс.», [*ту́лубок*] «зменш. до тулуб» Нед, [*тулуба́стий*] «як мішок, без талії (про кожух, свитку)», [*тулуб'я́стий*] «тс.» Куз; — р. *ту́ловище* «тулуб», [*ту́ло, ту́лово*], бр. *ту́лава, ту́лаў*, [*ту́лува, ту́лобішчэ*] «тс.», [*ту́лоб, ту́луб, то́луб*] «тс.; великий довгий кожух; основа виробу (постола, ятера)», п. tułów, болг. *тулóвище* (з рос.); — єдиної етимології не має; існує думка (Mikl. EW 365) про тюркське походження цих слів, які зіставляються з чаг. *тулб* «шкіряний мішок», спорідненим з тат. каз. алт. телеут. *тулуп* «шкіряний мішок без шва з однієї шкури»; припускається також можливість генетичного зв'язку з *тул, тули́ти* через псл. tul- (<*toul-) або контамінації запозиченого з тюркських мов слова з *тул*. — Фасмер IV 118; Черных II 270; Преобр. Вып. последний 15; Brückner 584; Куркина Этимология 1982, 22—23. — Пор. **тул[1], тули́ти, тулу́п.**

[**тулубе́те**] «теребити» (про квасолю, мак, горох) Корз; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації основ *ту́луб*, [*тулубе́ць*] «зовнішня оболонка», [*тулу́бах*] «пиріг, з якого виколупана начинка» і *тереби́ти*.

тулу́к[1] «шкіра кози, знята цілою і використовувана як мішок», *тулу́н* «тс.»; — р. [*тулу́к*] «шкіряний мішок, наповнений повітрям, який використовується при переправі через річку; бурдюк, міх», [*тулу́н*] «шкіряний бурдюк», болг. *тулу́м*, схв. *ту́лум* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. tuluk «бурдюк», аз. *тулук*, тур. tulum, аз. узб. туркм. *тулум* «тс.» виводяться від монг. tulum «тс.». — Фасмер IV 118; Преобр. Вып. последний 16; Горяев 380; Шипова 332, 333; Дмитриев 547; Mikl. EW 365; Lokotsch 164.

тулу́к[2] «ведмежа, вовченя; молода тварина», [*тулуча́*] «тс.»; — неясне; можливо, спільного походження з *тулу́к* «шкіра кози» або з уг. tulok «молодий віл».

тулума́нити(ся) — див. **тлу́ми́ти.**

тулумба́с «старовинний ударний музичний інструмент», [*таламба́с, талимба́си* Пі, *талимба́ж* Нед, *телемба́с* Нед, *толомба́с* Куз, *туломба́с* Пі] «тс.»; — р. *тулумба́с* «великий турецький барабан», ст. *тулунба́с, тулунба́з*, бр. *тулумба́с*, п. tołumbas, [tułumbas] «тс.», слц. tulumbas «барабан у давнину»; — запозичення з турецької мови; тур. tulumbaz «барабанщик» складається з тур. tulum «литавра, волинка» і перс. bāz «той, хто грає». — Фасмер IV 118; Преобр. Вып. последний 15; Шипова 332—333; Дмитриев 566; Радлов III 1472.

тулу́п «кожух; [козяча шкіра, знята цілою і використовувана як мішок Нед]»; — р. *тулу́п* «кожух», бр. [*тулу́п, ту́лап*] «тс.», [*тулу́пам*] (присл.) «цілком», п. tułup «кожух» (з рос.); — очевидно, запозичення з тюркських мов; зіставляється з кирг. *тулуп* «мішок із шкіри двомісячного ягняти», крим.-тат. *тулуп* «мішок; кисет», кирг. *тулуп* «шкіра ягняти, знята цілком», каз. *тулып* «опудало; шкіра теляти, набита сіном, яку ставлять перед коровою, коли її доять (замість подохлого теляти)». — Фасмер IV 118—119; Черных II 270; Преобр. Вып. последний 16; Шипова 333; Дмитриев 547; Brückner 574; Mikl. TEl Nachtr. I 58; Lokotsch 164. — Пор. **ту́луб, тулу́к[1].**

[**туль-туль**] (вигук, яким кличуть індиків) О, [*тюль-тюль* Мо, *тунь-тунь* Чаб] «тс.»; — звуконаслідувальні утворення, можливо, спроба імітації звуків, які видають птахи (пор. [*тулди́кать*]

«кричати» (про індиків) Л); можуть бути пов'язані з вигуками для скликання курей *тю-тю, тю-тю-тю,* [*ту-ту-ту*] (Чернігівщина).

туляремія (гостра інфекційна хвороба), *туляремічний*; — р. *туляремия*, бр. *тулярэмія*, п. tularemia, ч. tularémie, слц. tularemia, болг. *туларемия*, схв. *туларемија*, слн. tularemíja; — результат адаптації наукового медичного терміна нлат. tularaemia, утвореного з Tulare — назви місцевості в Каліфорнії, де вперше була відкрита ця хвороба, і суфікса -aemia від гр. αἷμα «кров». — CIC^2 850; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493.

ту́ля́тися «тинятися, блукати; поневірятися» СУМ, Нед, [*тула́ч*] «блукач» Нед; — бр. *туля́цца* «тинятися; ховатися, ухилятися», [*туля́ка*] «блукач»; — очевидно, запозичення із західнослов'янських мов; п. tułać się «тинятися», tułak «людина без притулку; волоцюга», tułacz «тс.», ч. toulati se, tulák, слц. túlať sa, tulák пояснюються як похідні від псл. tuliti (sę) «тулити(ся)» (Brückner 584); менш переконливе пояснення (Machek ESJČ 648) як результату фонетичної видозміни псл. *lutati, нібито спорідненого з гр. ἀλύω «блукаю». — Див. ще **тул^1, тули́ти.**

тума́ «людина, у якої один із батьків турок або татарин, а другий — українець; [метис, гібрид, помісь Нед]; темна хмара; похмура людина; [одурманення, обман Нед; оціпеніння, привид Шейк; спокусник Нед; тварина змішаної породи]», [*тум*] «домашня тварина поліпшеної породи» Бі, [*тума́к*] «помісь зайця сірого (русака) і зайця біляка; фарбоване хутро зайця; куниця лісова, Martes martes L. Нед; висохле, почорніле яйце Л», [*підту́мок*] «помісь», *сту́ма* «напівморок», [*за́стум*] «затишне, відлюдне місце», [*про́стумки*] «перехід тіней» Пі; — р. [*тума́*] «метис, напівросіянин, напівтатарин», [*тума́к*] «метис; підфарбований заєць; сибірський тхір; недоумкуватий», бр. [*тума́к*] «куниця; тупа, неосвічена, нерозвинена людина», п. tumak «куниця» (з рос.), tumaki мн. «хутро з куниці»; — певної етимології не має; припускається можливість іншомовного (тюркського) походження (пор. тат. *тӯма* «приплід, нащадок», уйг. чаг. тат. *тумак* «зимова шапка, малахай», узб. *тумок* «тс.»); можливе припущення про збіг у цих словах семантики слів різного походження (пор. *тума́н*, нвн. Dumme «дурень»). — Фасмер IV 119; Преобр. Вып. последний 16—17; Добродомов Этимология 1970, 115; Шипова 333—334; Brückner 584.

[**тума́к^1**] «стусан, штовхан» Нед; — р. *тума́к* «тс.»; — неясне; зіставлення з лит. stùmti «штовхати» (Потебня РФВ 4, 213; Горяев 380) сумнівне; можливо, пов'язане з *товкма́чити* «бити, колотити». — Фасмер IV 119.

[**тума́к^2**] «хутряна шапка»; — запозичення з російської мови; р. [*тума́к*] «малахай, шапка-вушанка» може бути виведене від каз. *тумак* (*тымак*) «тс.». — Добродомов Этимология 1970, 115; Шипова 333—334.

ту́ма́н^1 «імла; дурень СУМ, Нед; [весняна хороводна гра; сорт темношкірих кавунів]», [*туманúско*] «дурень» Нед, [*туманúще*] «блукаючий вогонь, оманливе світло» Нед, *тума́нність*, [*тума́ньство*] «обман» Нед, [*туманя́рство*] «шарлатанство» Нед, *тума́нний*, [*тумановáтий*] «недоумкуватий О; дурнуватий Ме», *туманувáтий* «тс.», [*туманя́рський*] «шарлатанський» Нед, *тумани́ти, тумáни́тися, туманíти* «ставати туманним; чманіти, дуріти [виднітися здалеку Нед; сидіти бездіяльно Нед]», [*натумáнити*] «наварити, приготувати багато їжі, іноді несмачної» (Чернігівщина), [*потумани́ти*] «швидко піти; обдурити» Ва, *притумáнений, притумáнити, стуманíлий*; — р. *тума́н* (атмосферне явище), бр. *тума́н* «тс.; [темна, неосвічена людина]», п. tuman «тс.; курява»; — запозичення з тюркських мов; чаг. кирг. балкар. кар. узб. ног. як. *туман* «туман, морок», тат. башк. *томан*, каз. *туман* «тс.», тур.

dumап «дим, туман, курява», аз. ккалп. туркм. *думак* «туман» виводяться від тюрк. tum(a)- «обволікатися, окутуватися»; припускається також, що джерелом південнотюркських форм з початковим d (д) є індоєвропейські мови (пор. перс. dūd : dūdmān «дим, кіптява», ав. dunman- «туман», dvąnman- «хмара»). — Фасмер IV 119; Черных II 270—271; Преобр. Вып. последний II 17; Шипова 334; Дмитриев 547; Mikl. EW 365, TEl I 287; Lokotsch 164; Радлов III 1518, 1798; Севортян III 295—296; Шервашидзе ВЯ 1989/2, 73.

[**ту́ма́н**[2]] «надзвичайно велика кількість» Нед; — р. [*тума́н*] «десять тисяч», [*тома́н*] «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. tümen «десять тисяч; надзвичайно велика кількість; натовп», як і аз. *тумән* «туман, старий іранський грошовий знак», узб. *туман* «десять тисяч; (іст.) тумен (військова одиниця з десяти тисяч вершників; повіт); грошова одиниця в Ірані», кирг. монг. *тумэн* «незчисленна кількість; десять тисяч», виводиться з іранських мов, але більш обгрунтованим є виведення тюркських назв від тох. A tmāṃ «десять тисяч», тох. B tmāne, tumane «тс.» (Шервашидзе ВЯ 1989/2, 80). — Фасмер IV 119; Шипова 335; Mikl. EW 365, TEl II 180; Радлов III 1518. — Пор. **ту́ма́н**[1], **тьма**[2].

[**ту́мар**] «багата людина; куркуль» Л; — р. [*тума́р*] «скупій, скнара», бр. [*ту́марнік*] «понура людина; відлюдник», п. [tumar] «багач»; — неясне.

[**ту́марка**] «яма в озері; глибока яма в болоті» Ч; — неясне.

ту́мба «стовпчик біля дороги; кругла споруда для наклеювання афіш, оголошень; невелика шафка», *ту́мбочка* «невелика шафка»; — р. бр. *ту́мба* «стовпчик; підставка; шафка», п. ч. слц. tumba «саркофаг», болг. *ту́мба* «натовп, ватага; (заст.) пагорб», м. *тумба* «гірка, пагорб, замет», схв. tûnba «могила», слн. túmba; — запозичення з німецької мови; н. Túmbe «могила, труна, яма» через пізньолат. tumba «могила» зводиться до гр. τύμβος «пагорб; могильний курган», спорідненого з лат. tumulus «пагорб», двн. dūmo, нвн. Daumen «великий палець». — Фасмер IV 120; Черных II 271; Преобр. Вып. последний 17; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493; Skok III 523; Frisk II 943.

тунг (бот.) «субтропічне дерево Aleurites Forst.» (родина Euphorbiaceae); — р. бр. *тунг*, п. drzewo tungowe, болг. *тунгово дърво*, схв. *тунгово дрво*; — запозичене з китайської мови (кит. t'ung), можливо, через посередництво західноєвропейських мов (пор. нім. Tungbaum «тс.»). — CIC[2] 850; ССРЛЯ 15, 1131; Sł. wyr. obcych 782.

тунгу́си (заст.) «евенки», *тунгу́с, тунгу́ска*; — р. *тунгу́с, тунгу́з*, бр. *тунгу́с*; — остаточної етимології не має; назва виводиться від тюрк. (тат.) *тонгус* «свиня», від як. *тонг* «мерзлий», *тонг-тонгус* «зовсім темний» та ін. — Фасмер IV 120; Туголуков Этнонимы 204—208.

ту́ндра, *ту́ндровий*, *тундряний* КІМ; — бр. болг. м. схв. *ту́ндра*, п. ч. слц. вл. tundra, слн. túndra; — запозичення з російської мови; р. *ту́ндра* «безлісий простір; [торфяник; висока безліса гора]», [*тундара*] «покіс», [*тру́нда*] «болото; торф; чорнозем» єдиної етимології не має; зіставляється з фін. tunturi «висока безліса гора» або саам. tundar, tuoddar «гора», duoddâr «широка гора без лісу» (Kalima 227—228); припускається можливість походження від тунг. (зах). dundra «земля», евенкійського dunге «тайга», *дундрэ* «земля; ґрунт; могила» або манс. tunrä, як. tūndara (Räsänen ZfSlPh 20, 449); висувається гіпотеза і про власне російське походження слова, про зв'язок його з [*ту́нный*] «даремний» на основі словосполучення [**тунна(я) (земля)*] (початкове значення «земля, що не родить, що лежить даремно»). — Фасмер—Трубачев IV 120—121; Черных II 271; Преобр. Вып. последний 17; Шмелев ВСЯ V 197; Мурзаев РР 1969/1; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493.

туне́ль, *туне́льник*; — р. *туннéль, тоннéль*, бр. *тунэ́ль*, п. ч. слц. tunel, вл. tunl, болг. *тунéл*, м. *тунел*, схв. *тȕнел*, слн. tunél; — запозичено з англійської мови, можливо, через посередництво західноєвропейських мов (пор. фр. tunnel, нім. Túnnel); англ. tunnel «тунель», букв. «димохід; труба; лійка» (сангл. tonel «тс.») походить від фр. ст. tonnelle «круглий, бочкоподібний звід, бочка», зменш. від tonne «бочка», яке зводиться до слат. tunna, tonna «тс.», очевидно, галльського походження; значення «труба», зокрема «підземна труба», розвинулось, очевидно, на основі значення «бочка без дна, що лежить на боці». — CIC^2 850; Фасмер IV 77, 121; Черных II 271; Горяев 380; Sł. wyr. obcych 782; Holub—Lyer 493; Klein 1664.

ту́не́ць (ixт.) «велика промислова хижа риба, Thunnus thynnus L.» СУМ, Нед, *тунцéві*; — р. бр. *тунéц*, п. tuńczyk, ч. tuňák, слц. tuniak, болг. *тон*, [túnjak], схв. *тȕњ*, tûn, *тȕња*, слн. túnj; — запозичено, можливо, через посередництво німецької мови (н. Thun(fisch) «тс.») з італійської; іт. tonno «тс.» походить від нар.-лат. thunnus, що зводиться до гр. θύννος «тс.», джерелом якого є гебр. tannîn «морське чудовисько». — Фасмер IV 121; Преобр. Вып. последний 17; Brückner 584; Holub—Lyer 493; Skok III 523; Matzenauer 356, 415; Mikl. EW 365; Kluge—Mitzka 778; Klein 1664.

[**ту́ний**] «дешевий, доступний» Нед, О, [*ту́ній*] «тс.» О, [*ту́ньший*] «дешевший» О, [*тунина́*] «дешевизна» О, [*туни́тися*] «дешево продавати» ВеУг; — р. *ту́не* (заст.) «даремно», [*ту́нный*] «даремний», бр. [*ту́нны*] «тс.», др. *туне* «даремно», п. [tůńi (сілез.), tòni (каш.)] «дешевий», слц. [tuńi] «тс.», вл. tuni «дешевий, доступний», tunjota «дешевизна; доступність; вільний час», нл. tuni «дешевий, доступний», болг. *тун* «фальшивий», *ту́не* «даремно», слн. tónj «дешевий», zastónj «даремно; даром, безплатно», stúnja «нероба», стсл. **тꙋнє** «даремно»; — не зовсім ясне; реконструюється псл. *tunь-jь «дешевий, доступний, даремний, безкоштовний» (<ie. *teun-) і псл. [*tanь-jь, *tonь-jь] «тс.» (<ie. *ten-); — зіставляється з дінд. tanú-, tanví «тонкий, ніжний, худий, незначний, неістотний», tánuka- «тс.», гр. τανυ- «тонкий, вузький», лат. tenuis «тонкий, дрібний, ніжний», дірл. tan(a)e «тонкий», корн. tanow, брет. tanao, tano, двн. dunni, днн. thunni, діcл. þunnr «тс.», лит. tẽvas «стрункий, тонкий, худий, дрібний, ніжний»; ie. *te(u)nu-s, *$t_e$nu-s «тонкий»; пропонується розвиток семантики «тонкий, довгий, витягнутий» — «невеликої вартості, дешевий». — Фасмер—Трубачев IV 121; Преобр. Вып. последний 17; Горяев 380; Schuster-Sewc 1558—1559; Шустер-Шевц Исслед. по слав. языкозн. 1971, 474—480; Mikl. EW 365; Pokorny 1069. — Пор. **та́ний, тонки́й.**

туні́ка «давньоримський одяг типу сорочки; верхній одяг вільного крою»; — р. *туни́ка*, бр. *туні́ка*, п. ч. слц. tunika, болг. *ту́ника*, схв. *туника*, слн. túnika; — запозичення з латинської мови; лат. tunica (<*ctunica) «вид одягу» було запозичене, можливо, через посередництво фінікійців, з арамейської мови; арам. kittūnā́ походить від гебр. kuttōneth, до якого зводиться також гр. χιτών. — CIC^2 850; ССРЛЯ 15, 1135; Kopaliński 1005; Holub—Lyer 493; Klein 1664. — Пор. **тюні́ка, хіто́н.**

ту́па́ти «бити ногами об землю; ходити, бути на ногах; топтатися», *ту́пкати* «переступати з ноги на ногу на одному місці; [тупати; безпідставно звинувачувати, обмовляти Нед, Пі, Шейк, клопотати]», [*тупкува́ти*] «клопотати; доглядати», *ту́пнути, тупону́ти, тупота́ти* «часто тупати; [швидко бігти Нед, Шейк]», *тупоті́ти* «тс.», *тупцюва́ти, тупцюва́тися, ту́пцяти* «тупцювáти; [ходити туди й сюди; дріботіти Нед]», *ту́пцятися, туп, туп-туп, ту́пу́-ту́пу́*, [*ту́пі*] (вигук, яким підбадьорюють дітей ставати на ноги), [*ту́пі́ньки*] «тс.», [*тупа́*] «хода; крок; сту-

кіт копит», [*ту́пало*] «людина, що тупає», *тупани́на* «часте тупання або тупання багатьох», [*тупанкй*] (взуття) Нед, *ту́пання*, [*ту́пінь*] «тупіт» Чаб, *ту́піт*, [*ту́пот*] «тупіт» Нед, *тупота́ння, тупоті́ння, тупотня́, тупо́тня́ва*, [*туптанка*] «тупіт» Нед, *тупцюва́ння, ту́пцяння*, [*тупчак*] «вітряк з кінним приводом», [*топчак*] «тс.», [*ту́пко*] «негрузько» Л, *натупати* «залишити сліди бруду, натоптати; тупаючи ногами, пригрозити», *натупа́тися* «багато ходячи, стомитися», *натупота́тися, натупоті́тися, натупцюва́тися, пі́дтупцем*; — р. [*ту́пать*], бр. *ту́паць*, п. tupać, ст. tępać, вл. tupać, нл. tupaś, болг. *ту́пам* «бити, стукати, тупати», м. *тупа* «тс.»; — псл. tupati, [tǫpati] «стукати ногами, ступати; бігти риссю»; звуконаслідувальне утворення, паралельне до topati, tepati; недостатньо обґрунтоване припущення (Преобр. Вып. последний 18) про походження р. [*ту́пать*] від *ступа́ть*. — Shevelov Hist. phonol. 533; Фасмер IV 121; Brückner 570, 584; Schuster-Šewc 1559; Kořínek 270. — Пор. **то́пати.**

тупи́й, *тупе́нький, тупі́ший, тупа́к* «велика тупа сокира; затуплене знаряддя; тупа, розумово обмежена людина, [тупий незграбний ніж Ме; тупий ніж О]», [*тупе́рь*] «тупа людина» Нед, Пі, [*тупи́рь*] «тс.» тж, *тупе́ць* «тупе знаряддя; [тупа людина]», *тупи́к* «залізнична колія, яка з одного боку обривається; перешкода; безвихідь; [затуплений шматок коси]», *тупи́ця* «тупа сокира; тупе знаряддя; тупа людина; [знаряддя для рубання заліза О]», [*тупій*] «тупа сторона ножа», [*тупія́ка*] «тупе знаряддя; тупа людина», *тупи́ти, тупі́ти, тупі́шати, отупі́ння, оту́плювати, отупля́ти, притупле́ний, притупля́ти, притупля́ти*; — р. *тупо́й*, бр. *тупы́*, др. *тупъ*, п. tępy, ч. слц. tupý, вл. нл. tupy, болг. *тъп*, м. *тап*, схв. *тӯп*, слн. tȍp, с.-цсл. **тжпъ;** — псл. tǫpъ «тупий»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з лит. tem̃pti, tampýti «тягнути, натягувати, розтягувати», tim̃pti «тягнутися», tìmpa «тятива, рогатка», лтс. tiept «натягувати, робити тугим», діал. pomb «надутий живіт; натягнута тятива», pambr «товстий, надутий» і пов'язується з псл. tętiva (<temptiva) «тятива»; пов'язується також (Младенов 646) з псл. tęti «тяти, різати, рубати» і зіставляється з гр. τέμνω «ріжу»; існує думка (Преобр. Вып. последний 18; Schuster-Šewc 1560; Skok III 524) про зв'язок з псл. stǫpa «ступа, ступня» і спорідненість з двн. свн. stumpf «скалічений, тупий», нвн. stumpf «тупий», двн. stumbal «обрубок, обрізок». — Фасмер IV 122; Черных II 271—272; Brückner 570; Machek ESJČ 661; Skok III 524; Mikl. EW 358; Pokorny 1064—1065.

ту́пик (орн.) «північний морський птах з великим, стиснутим з боків дзьобом, Fratercula arctica L.»; — бр. *ту́пік*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ту́пик* «тс.», мабуть, пов'язане з *тупо́й* «тупий»; назва може пояснюватися формою дзьоба. — Птицы СССР 328. — Див. ще **тупи́й.**

тупи́рики, *тупі́р* — див. **топі́ро.**

[**тупіла́ти**] «натискати, підганяти» Нед; — неясне.

[**тупо́лька**] (бот.) «лобода, Chenopodium urbica L.» Mak; — діалектний варіант форми *топо́лька*, похідної від *топо́ля* (пор. [*тупо́ля*] «тополя» Чаб, [*тупо́лька*] (зменш.) тж); назва мотивується формою листя лободи, що нагадує листя тополі. — Див. ще **топо́ля.**

[**тупс-тупс**] (вигук, яким відганяють овець) Мо; — афективне утворення.

тур[1] (зоол.) «вимерлий дикий бик, Bos primigenius; гірська коза, Capra ibex L.; Capra caucasica Güld.», [*туре́ць*] (зменш.) Нед, *тури́ця* «самиця тура», *тури́ще*, [*турко*] (назва вола з рогами, які розходяться від основи, а з середини загнуті всередину), [*туря́*] «маля тура», [*ту́рій*] (у сполученні *ту́рі язики́* — вид рослини) Нед, [*турка́тий*] (про вола) «в якого роги повернуті один до одного Г, Чаб», *ту́рячий*; — р. бр. болг. *тур*, др. *туръ*, п. ч. слц.

вл. нл. tur, полаб. täur, схв. *Турјак* (топонім), слн. túr, стсл. **тоуръ**; — псл. turъ; — споріднене з лит. taũras «буйвіл, тур», прус. tauris «зубр», лат. taurus «бик», гр. ταῦρος, ірл. tarb «тс.», ав. staδra- «велика рогата худоба», гот. stiur «бик; теля»; — очевидно, залишок доіндоєвропейського субстрату. — Коваль 86—87; Фасмер—Трубачев IV 122; Преобр. Вып. последний 18—19; Brückner 584; Machek ESJČ 661; Schuster-Šewc 1560—1561; Skok III 524; Трубачев Назв. дом. жив. 6—7; Trautmann 315; Apr. Sprachd. 446; Būga RR II 634—635; Fraenkel 1067—1068; Гамкрелидзе—Иванов 519; Pokorny 1083; Менгес 206—207.

[**тур**^{2}] (ент.) «жук-олень, рогач, Lucanus cervus L.», [*тури́ця*] «самиця жука-оленя» Дейн, [*туровéць*] «жук-олень Шейк; жук-геркулес, Dynastes Нед», [*ту́рок*] «жук-олень» Дейн, Ва; — р. [*тур*] «жук-олень»; — результат перенесення на жука назви дикого бика за формою голови жука, який має великі роги. — Преобр. Вып. последний 18—19. — Див. ще **тур**^{1}.

тур^3 «один оберт по колу в танці; етап у конкурсах, змаганнях; на виборах»; — р. бр. болг. *тур*, п. ч. tura, слц. слн. túra, схв. *тур, ту́ра*; — запозичення з французької мови; фр. tour «оберт; черговість» через слат. turnus зводиться до лат. tornus «токарний верстат», джерелом якого є гр. τόρνος «обертовий рух; циркуль; токарний прилад», пов'язане з τείρω «тру», спорідненим з лат. tero «тс.», псл. *terti «терти». — CIC^2 851; Фасмер IV 122; Kopaliński 1006; Holub—Lyer 494; Dauzat 716, 717; Klein 1633, 1665; Frisk II 865, 885, 913—914. — Див. ще **те́рти.**

тура́ «шахова фігура, що формою нагадує башту»; — р. бр. *тура́*, болг. *тур* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. tour «башта; шахова фігура» походить від лат. turris «башта», запозиченого, як і гр. τύρσις «укріплене місто, обнесений муром будинок», з якоїсь середземноморської мови. — CIC^2 851; Фасмер IV 123; Walde—Hofm. II 719—720; Frisk II 948—949.

[**тура́к**] (назва монети) ВеЛ; — запозичення із західнослов'янських мов; п. [turak] «гріш», ч. слц. [turák] (назва монети) загальноприйнятої етимології не мають; припускається, що ч. слц. turák є зворотним утворенням від *polturák < *pol vtorého «півтора крейцара», від vtorý «другий»; за іншою версією виводиться від назви французького міста Tours, де виготовляли гроші; польська назва пояснюється також як «півгроша турецького». — Machek ESJČ 661.

[**тура́н**] — див. **туру́н.**

[**тура́ти**] «звертати увагу, зважати Г; дбати, старатися О; мріяти Нед; зневажати, не зважати Нед; зволікати», [*ту́ранє*] «поблажливість» Нед, [*тура́тель*] «мрійник» Нед, [*тура́лий*] «уважний, обачний», *потура́ти* «ставитися поблажливо, зважати, звертати увагу», [*потуря́ти*] «тс.» Бі, *по́тур* «потурання», [*потура́йло*] «той, хто потурає» Она, *потура́льник*, *потура́ч* «тс.»; — р. [*потура́ть*] «ставитися поблажливо» (з укр.?), бр. *патура́ць* «тс.; [турбуватися (про когось)]», п. [turać] «турбуватися, піклуватися»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з *ту́рити* «гнати» (первісно також «бігти», пор. бр. [*турыць*] «бігти, мчати»); щодо розвитку значення пор. п. biec, biegać «бігти, бігати» — zabiegać (o coś) «турбуватися про щось, клопотатися» (Ткаченко УМШ 1959/2, 66); зіставляється також (Куркина Этимология 1971, 78) з р. *тво́рство* «потурання», пов'язаним з *твори́ть* «творити»; можна припустити й давній зв'язок з лит. turėti «мати, родити (маля, первісно «метати, кидати»), виховувати (піклуватися)». — Див. ще **ту́рити.**

тура́ч (орн.) «птах родини фазанових, Francolinus L.»; — р. *тура́ч* «тс.; [улар кавказький, Tetraogallus caucasicus]», бр. *тура́ч* «Francolinus»; — запозичення з тюркських мов; тур. turac «Francolinus» споріднене з аз. *турач*

«вид куріпки», [turaš] «тс.», туркм. *турач* «турач; рябчик» і разом з ними виводиться від основи тюрк. tur- «стояти». — Фасмер IV 123; Шипова 336; Горяев 380.

турба́ — див. **турбува́ти.**

[турби́ль] «натовп; зграя, купа»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. заст. turba «натовп, товкучка, безліч, хмара», яке походить від лат. turba «сум'яття, безладдя, натовп, зграя». — Див. ще **турбі́на.**

турбі́й, *турб'я́га* — див. **то́рба.**

турбі́на, *турбі́нник, ту́рбо-*; — р. болг. м. схв. *турби́на*, бр. *турбі́на*, п. ч. слц. вл. turbina, слн. turbína; — запозичення з французької мови; фр. turbine «тс.» походить від лат. turbō (род. в. turbinis) «вир, вихор, циклон, буря; оберт», пов'язаного з гр. τύρβη «безладдя», спорідненим з лат. turba «тс., сум'яття; натовп», можливо, також дісл. þorg «натовп», þyrgra «напирати, тіснити». — CIC^2 851; Черных II 272; Koraliński 1006; Dauzat 732; Klein 1664; Walde—Hofm. II 718; Frisk II 947.

турбува́ти «непокоїти; [тривожити, хвилювати; непокоїтися]», *турбува́тися* «хвилюватися, непокоїтися, піклуватися, клопотатися; [тривожитися]», [*турб*] «горе, печаль, журба» Нед, КІМ, *турба́* (заст.) «турбота, клопіт; [журба; набридання, обтяження Нед; піклування Пі]», *турбани́на* «багато турбот, клопотів», *турба́ція* (заст.) «турбота, клопіт; [неспокій]», [*турба́ция*] «неспокій, хвилювання, тривога; піклування; сум'яття Нед; обтяжливі заходи, пов'язані з переміщенням когось або чогось Корз», *турбо́та* «неспокій, піклування; об'єкт піклування; [тривога Г; журба, нужда Нед]», *турбо́тливий, турбо́тний*, [*затурба́нити*] «затуркати, заморочити» Я, [*поту́рба*] «непокоєння» Пі, [*потурбованє*] «турбування» Пі, *стурбо́ваний*; — бр. *турбава́ць* «турбувати», *турба́цыя, турбо́та*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. turbować «турбувати, непокоїти», turbacja «турбота, журба, неспокій» походять від лат. turbāre «хвилювати, розладнувати, тривожити, турбувати», пов'язаного з turba «сум'яття, безладдя», turbō «вир, вихор». — Brückner 585. — Див. ще **турбі́на.**

турбу́к — див. **торбу́к.**

турбуле́нтний «бурхливий, хаотичний, вихровий» (про рух рідин або газів); — р. *турбуле́нтный*, бр. *турбуле́нтны*, п. turbulentny, ч. turbulentní, слц. turbulentný, болг. *турбуле́нтен*, схв. *турбулентан*, слн. turbulénten; — запозичення із західноєвропейських мов; фр. н. англ. turbulent «тс.» походять від лат. turbulentus «бурхливий, безладний, неспокійний», похідного від turbō «вихор, коло». — CIC^2 851; Koraliński 1006; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Gr. Fwb. 783; Dauzat 732; Klein 1664. — Див. ще **турбі́на.**

[турга́н] «обірванець; голодранець» О, [*турга́н*] «тс.» О; — запозичення зі словацької мови; слц. trhan, як і ч. trhan «тс.», є похідним від trhat' «смикати; рвати», спорідненого з укр. *то́ргати* «смикати, шарпати» (див.).

турготі́ти «сильно, з гуркотом стукати, [гуркати, стукати Г; стукати, бити, трясти Нед]»; — очевидно, результат контамінації слів *то́ргати* «смикати, шарпати, термосити» і [*тугоні́ти*] «стукати, бити; гуркати» (див.).

[тургу́н] (бот.) «естрагон, Artemisia dracunculus L.», [*трагі́н*] «тс.» Mak, [*торгу́н*] «деревій цілолистий (хрящуватий), Achillea ptarmica (Ptarmica cartilaginea)»; — р. [*тургу́н*] «естрагон», *таргун*, п. [torun, torhun], схв. [*таркањ*], слн. [torkanj] «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. tarhun «тс.» походить від ар. tarhun «тс.». — Преобр. Вып. последний 19. — Див. ще **естрагó́н.**

[ту́ри] (мн.) «земляні укріплення, плетені корзини, наповнені землею» Нед; — р. *ту́ры* «корзини із землею на валу фортеці»; — очевидно, запозичення з французької (фр. tour «башта») або з італійської (іт. tura «насип») мови; мало переконливе пов'язання (Со-

болевский РФВ 70, 97) з *тур* «дикий бик» (за формою укріплення). — Фасмер—Трубачев IV 126; Преобр. Вып. последний 18—19; БСЭ 43, 515.

тури́зм, *тури́ст, туристи́чний*; — р. *туриз́м*, бр. *турызм*, п. turyzm, turystyka, ч. turismus, turistika, слц. turizmus, turistika, вл. turizm, болг. *туризъ́м*, м. схв. *туризам*, слн. turízem; — запозичення з французької мови; фр. tourisme виводиться від англ. tourism «туризм», похідного від tour «здійснювати подорож, гастрольну поїздку, екскурсію», пов'язаного з tour «подорож, поїздка», джерелом якого є фр. tour «прогулянка, подорож». — CIC^2 851; Черных II 272; Sł. wyr. obcych 784; Holub—Lyer 494; Dauzat 717; Klein 1633. — Пор. **тур**^{3}.

ту́рити «гнати, проганяти, виганяти» СУМ, Нед, [*ту́ритися*] «гнатися», [*тура́ти*] «виганяти; гребувати», [*тура́тися*] «втручатися», [*турли́ти*] «гнати, проганяти, виганяти», *турля́ти* «сильно штовхати, кидати, ганяти, переміщати», *ту́рну́ти* «погнати; [штовхнути; послати]», [*туря́ти*] «гнати, ганяти; штовхати Нед; наводити на думку, вказувати Нед», [*туря́тися*] «гнатися, ганятися» Нед, [*ту́ранє*] «виганяння; вигнання» Нед, [*туро́м*] «сильно гонячи», *потури́ти* «погнати; кинути, жбурнути; [розштовхати, розігнати]», [*потурли́ти*] «погнати», [*потурля́ти*] «розштовхати, розігнати», [*потурну́тися*] «погнатися», [*поту́ранє*] «допікання, причіпки, погане поводження» Нед, *проту́ри́ти* «прогнати» СУМ, Г, [*проту́ря́ти*] «проганяти»; — р. *тури́ть* «підганяти, гнати; лякати; [навантажити, навалити]», [*ту́рить*] «швидко плисти човном», *турну́ть* «прогнати», [*туря́ть*] «підганяти, спонукати», [*тури́ться*] «поспішати», [*потури́ть* (*рыбу*)] «піймати (рибу)», бр. *турыць* «гнати; нести або везти щось важке; [змушувати щось робити; будити; їхати швидко, котити; бігти]», *турну́ць* «прогнати; штовхнути; [сунути; погнатися; швидко побігти або поїхати]», [*тура́ць*] «ганяти; часто посилати», п. [turać się] «блукати, волочитися по світу», [turnąć] «штовхнути, викинути, вигнати», болг. *ту́рям* «ставити, класти», *ту́рвам* «ставити, кидати (час від часу)», *разту́ря* «зруйнувати, розігнати, розкидати; зіпсувати», схв. *тӯрити* «кинути, скинути, засунути, запхнути», *тӯрити се* «забратися, залізти, кинутись», *ту́рати* «кидати, штовхати, запихати», *ту́рати се* «втручатися, кидатися», слн. túrati «штовхати, смикати»; — псл. [turiti, turati] «гнати, штовхати, кидати»; — задовільної етимології не має; зіставлялося з лит. tùrkterėti «штовхнути» і р. *то́ркать* (укр. *торка́ти*) «штовхати» (Būga RR I 490), з лит. turėti «мати» (Младенов 643), з лит. paturoti «дорікати» (Mikl. EW 365); висувалась гіпотеза про звуконаслідувальне походження слов'янських форм і заперечувалась наявність споріднених слів у балтійських та інших мовах (Skok III 525); висловлювалось припущення про деномінативне походження слова від назви пересувного осадного пристосування або винищеної тварини turъ «тур, зубр» (Німчук 197, 358; Преобр. Вып. последний 19—20); пов'язувалося з п. tygać, tegać «тратити», ч. týrati «мучити, терзати», слц. týrať «тс.» (Brückner 585, 589; Holub—Kop. 399), з дінд. turáti, turapúyati «гонить вперед, поспішає», turáḥ «швидкий» (Uhlenbeck 114). — Фасмер IV 123—124; Москов Годишник 68/3, 332—347. — Пор. **тура́ти.**

[**туриця**^{1}] (бот.) «осока, Carex L.; осока піщана, Carex arenaria L. Mak; нетреба звичайна, Xanthium strumarium L.; липучка їжакова, Lappula echinata Gilib. (Echinostermum lappula Lehm.)»; — бр. [*ту́рыца*] «вовче тіло болотне, Comarum palustre L.», п. turzyca «осока», ст. turza trawa, turzowa trawa, ч. tuřice (з п.) «тс.», схв. *тӯрица* «підмаренник, Galium L.; гравілат, Geum L.»; — похідне утворення від *тур* «дикий бик»; назва пояснюється тим, що осока піщана дуже жорстка (пор. укр. *остриця*, схв. *оштрица*, *острика* «тс.») і

вважається придатною в їжу тільки для диких тварин, а не для свійської худоби, яку калічить; на нетребу і липучку назва перенесена з осоки, очевидно, за ознакою колючості. — Лік. росл. Енц. дов. 297; Нейштадт 452, 553; Анненков 85, 384; Machek Jm. rostl. 278; Симоновић 98, 503—504. — Див. ще **тур**[1].

[**туриця**[2]] «дрібні частинки дерева, які випадають при свердлінні»; — неясне; можливо, пов'язане з *те́рти* (див.).

[**туриця**[3]] «бруд на тілі» Кур, Чаб; — неясне.

[**ту́ркавка**] (орн.) «горлиця звичайна, Streptopelia turtur L. Шарл (Columba turtur L.)», [*туріючка* Шарл, ВеБ, *ту́ркалка* Куз, *туркалко* ВеНЗн, *ту́ркало, турка́ч* Нед] «тс.», *ту́ркіт* «чубатий, волохатий голуб, який відзначається туркотанням; звуки, які видає голуб, горлиця», [*ту́ркічка*] «горлиця» Куз, *ту́ркот* «голуб з волохатими лапами, Columba tympanisans», [*ту́ркотень*] «припутень, Columba palumbus L.» Дейн, [*ту́ркочка*] «горлиця» Шарл, ВеНЗн, [*туркун*] «горлиця Нед, Дейн; припутень Дейн; голуб-синяк, Columba oenas L. Дейн», *ту́ркут* «туркіт» (голуб), [*ту́рлица*] «горлиця» Л, [*турлу́шка*] «горлиця звичайна» Дейн, [*турок* Шарл, *ту́ртавка* Нед] «тс.», [*ту́рталка*] «Turtur auritus» ВеБ, [*ту́ртош*] «горлиця» Шарл, ВеНЗн, [*турун*] «припутень» Дейн, [*турча́нка*] «горлиця звичайна» Дейн, [*ту́ркавчин*] «властивий горлиці», [*тур*] (вигук для відтворення крику горлиці) Нед; — р. [*турлу́шка*] «горлиця», [*турлы́шка*] «тс.», [*туру*] (виг.), [*турлу́, турлы́*] «тс.», бр. *ту́ркаўка* «дикий голуб», п. turkawka «голуб, Turtur aurita», [trukawka] «тс.», turkot «голуб»; — звуконаслідувальні утворення, похідні від вигуку, що імітує звуки горлиці або дикого голуба; подібні назви голуба властиві й іншим мовам, пор. лат. turtur, нар.-лат. turturella, нвн. Turteltaube, дангл. turtur(e), turtle, turtla, англ. turtle, дісл. turture. — Никончук Карп. диал. и оном. 147—148; Фасмер IV 124; Преобр. Вып. последний 20; Brückner 585; Schuster-Šewc 1556; Kluge—Mitzka 798. — Пор. **ту́ркати.**

ту́ркати «воркувати (про голуба, горлицю); говорити, повторювати одне й те саме; [наговорювати, оббріхувати, наводити на думку Пі]», [*ту́ркать*] «крякати» (про жаб) Л, *туркота́ти* «воркувати (про птахів); одноманітно торохтіти, стукотіти; [стукати, гуркати Нед, гудіти, сюрчати (про комах); бурмотіти, бурчати Нед; щось повторювати, часто говорити Нед, Шейк]», *туркоті́ти* «тс.», [*туру́кати*] «зубрити; намагатися переконати; стукати, грюкати Шейк; щось постійно повторювати Нед; буркотати Нед», [*турурру́кати*] «тс. Нед; сильно й одноманітно стукати Шейк; кричати (про курей) Нед», *турча́ти* «туркати», [*турурру́*] (вигук для передачі крику курей) Нед, [*ту́ркало*] «той, хто постійно повторює те саме», *ту́ркіт*, [*ту́ркот*] «буркотун, людина, що любить сваритися», [*туркотня́*] «гуркіт, брязкіт, шум» Куз, *туркотли́вий, ту́ркати, затурча́ти, ту́рканий, ту́ркувати*; — р. [*ту́ркать*] «кричати; шептатися», [*турлы́кать*] «наспівувати», [*турлу́кать*] «тс.», [*туру́кать*] «тс.; воркувати; наговорювати, нашіптувати», [*турурру́чить*] «бурмотіти», [*турча́ть*] «дзюрчати; свистіти, сюрчати», бр. [*ту́ркаць*] «сюрчати (про комах), воркувати (про голуба); квакати (про жабу)», *туркота́ць* «воркувати; [торохтіти]», *турча́ць* «квакати; торохтіти», п. turkać «стукотіти, гуркотіти», turkotać «тс.»; — звуконаслідувальні утворення. — Фасмер IV 126; Преобр. Вып. последний 20. — Пор. **ту́ркавка.**

[**туркеня**] (бот.) «сорт великих слив», [*туркені* Mak, *туркині* Mak, *туркиня, туркиниця* Нед] «тс.», [*туркєні*] «дрібна цибуля, одержувана з посіву насіння цибулі городньої»; — похідні утворення від *ту́рок*; назви свідчать про можливе походження сорту. — Див. ще **ту́рки.**

ту́рки, одн. *ту́рок*, [**турец*] «турок» О, *Туре́ччина, турке́ня*, [*турке́ниця*] «туркеня», [*турки́ниця* Нед, *турки́ня*] «тс.», [*турко́та*] (зб.) «турки» Нед, *турча́* «дитина турка», [*турчани́н*] «турок» Нед, *турча́нка, турченя́, ту́рчин* (заст.) «турок», *турчи́нка* (заст.) «туркеня», [*турчи́ня*] «тс.» Нед, *туре́цький, ту́рський* (заст.) «турецький», [*ту́рчити*] «перетворювати на турка», [*ту́рчитися*] «перетворюватися в турка, засвоювати турецьку мову, звичаї», *отуре́чити, потурна́к* (заст.) «потурчений чоловік», *потурчи́нець* «тс.», *потуре́чити* «потурчити»; — р. *ту́рки*, бр. *ту́ркі*, п. Turcy, Turek, ч. слц. Turci, Turek, вл. нл. Turk, болг. м. *ту́рци, ту́рчин*, схв. *Тӯрци, Тӯрчин*, слн. Túrek; — запозичення з турецької мови; тур. Türk «турок; тюрок» пов'язане з türk «грубий, жорстокий, неосвічений, розбійницький», спорідненим з уйг. türk «сила; могутній», чаг. türk «хоробрий, жорстокий», що зводяться до дтюрк. türk «тюркська династія, яку китайці називали Tu-küz»; виводиться також від монг. türkün (törkün, törchöun) «батьки і родичі заміжньої жінки». — Фасмер IV 83, 125; Преобр. Вып. последний 21; Brückner 585; Schuster-Sewc 1561; Mikl. TEl Nachtr. I 60; Räsänen Versuch 506; Агеева 73. — Пор. **туркме́ни, тю́рки.**

ту́ркіт — див. **ту́ркати.**

туркме́ни, (одн.) *туркме́н, туркме́нка, Туркме́нія*; — р. бр. *туркме́ны*, др. *торкмени, туркменская земля*; — п. ч. Turkmeni, слц. Turkméni, болг. *туркменци*; — запозичення з тюркських мов; туркм. *туркмен* (самоназва), тур. чаг. Türkmen «туркмен», первісно, можливо, означало «тюркоподібний». — Фасмер IV 124; Mikl. TEl II 181; Азимов, Амансарыев, Сарыев Яз. нар. СССР II 91. — Див. ще **ту́рки.** — Пор. **тю́рки.**

ту́ркус (заст.) «бірюза»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. turkus, як і слн. turkíz «тс.», виводиться від фр. turquoise «тс.», похідного від turc «турецький». — Sł. wyr. obcych 783.

туркуц — див. **таракуца.**

[турла́й] «ледащо, тюхтій; простак» О; — неясне; зіставлення з рум. turla «вежа» (О II 307) викликає сумнів.

турла́ш, *турна́ш* — див. **торла́ш.**

[турли́кати] «повільно їхати, йти» Па; — неясне; можливо, пов'язане з п. [turlikać] «звучати, побрязкувати, дзвеніти, дзвонити».

[турли́ти] (знев.) «пити (у великій кількості)» Па; — експресивне утворення, паралельне до *ду́длити* «жадібно пити».

[турлу́к] «земляна цегла», [*турлу́чний*] (у сполученні *турлу́чна хата* «хата, стіни якої виплетені з лози й обмазані глиною») Г, Чаб; — р. [*турлу́к*] «тин, обмазаний глиною з кізяком; тин, частокіл; хата-мазанка (з тину, обмазаного глиною)»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. [torluk] «землянка», тюрк. *турлук* «хата-мазанка». — Shevelov Hist. phonol. 533; Фасмер IV 124; Преобр. Вып. последний 20; Горяев 380; Шипова 336.

[турлю́] (вираз, уживаний на означення незграбної і небажаної чиєїсь появи) Ме; — експресивне утворення, пов'язане з *турля́ти* «гнати, штовхати».

[ту́рма] «отара, зграя СУМ; гурт, юрба, череда О»; — п. turma «велика кількість, купа, громада», болг. діал. м. *ту́рма* «натовп, ватага», схв. *тӯрма* «караван, процесія, хід; загін, група, партія», слн. [turma] «зграя»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. túrmă «отара», як і алб. turmë, trumë «купа, велика кількість», сгр. *τοῦρμα* «невеликий загін кінноти», походить від лат. turma «ескадрон; натовп», спорідненого з дангл. þrym «натовп», дісл. þrymr «галас». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 176; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 140—141; Десницкая Сл. языкозн. 148; Преобр. Вып. последний 30; Brückner 585; Младенов 643; Skok III 527; Mikl. EW 363; Walde—Hofm. II 719.

ту́рман (орн.) «порода голубів» СУМ, Г, Нед, Куз, [*турмане́ць*] (зменш.) Нед,

Шейк, [*ту́рманщик*] «той, хто розводить турманів» Нед, Шейк; — р. *ту́рман*, бр. *ту́рман*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється (Фасмер IV 124) з р. [*турлы́шка* (*турлу́шка*)] «горлиця», *турлы́кать* «воркувати, трубити», словами звуконаслідувального походження; припускається (Преобр. Вып. последний 20) можливість запозичення книжним шляхом із західноєвропейських мов і зіставляється з нім. Turtel (taube), фр. tourtre, tourterelle, tourtereau, англ. turtle, джерелом яких є лат. turtur звуконаслідувального походження; варта уваги і гіпотеза (Горяева 380; Преобр. тж) про зв'язок з фр. tourner «вертіти», іт. tornare, гр. τορνεύειν «тс.» (через форму **турмант* від дієприкметника tournant «той, що крутиться»), зважаючи на те, що, злетівши вгору, цей голуб кілька разів перевертається через голову, ніби падаючи, а потім знову піднімається вгору; в такому разі назва мотивована не голосом птаха, а його поведінкою. — Шейк 106.

турне́ «подорож по круговому маршруту; поїздка акторів, спортсменів для гастрольних виступів»; — р. болг. *турне́*, бр. *турнэ́*, п. tournée, ч. слц. turné, вл. turneja, м. схв. *турне́ја*, слн. turnéja; — запозичення з французької мови; фр. tournée «турне, об'їзд; подорож по круговому маршруту; черга» є похідним від tourner «обертати, крутити», яке зводиться до лат. tornāre «обробляти на токарному верстаті; привчати; моделювати, формувати», похідного від tornus «токарний верстат; інструмент гравера». — CIC^2 851; ССРЛЯ 15, 1156; Kopaliński 986; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Dauzat 716, 717; Klein 1633. — Див. ще **тур**^{3}.

турне́пс (бот.) «кормова ріпа, Brassica campestris (Brassica rapa L. var. rapifera Metzg.)»; — р. болг. *турне́пс*, бр. *турнэ́пс*, п. turnips, ч. turneps; — запозичення з англійської мови; англ. turnips, мн. від turnip «ріпа», яке складається, очевидно, з основ turn «обертати», що зводиться до лат. tornāre «тс., точити», похідного від tornus «токарний верстат», і давнього peep «ріпа» від лат. pāpus «тс.», що виводиться від гр. νᾶπυ «гірчиця», мабуть, єгипетського походження; англійська назва зумовлена круглою формою плода. — CIC^2 851; ССРЛЯ 15, 1156; Sł. wyr. obcych 784; РЧДБЕ 743; Klein 1665; Walde—Hofm. II 142—143. — Див. ще **тур**^{3}.

[**турникоза**] (орн.) «білоока чернь, чорнушка, Nyroka nyroka Güld.» Шарл; — результат видозміни складного утворення *пірни́коза* ([*пурни́коза*]) «норець, Podiceps», у якому основа *пірну́ти* ([*пурну́ти*]) зазнала зближення з *турну́ти* «прогнати». — Булаховський Вибр. пр. III 229, 274; Воїнств.—Кіст. 135. — Див. ще **пірни́коза, ту́рити.**

турні́к «гімнастична перекладина»; — бр. *турні́к*; — запозичення з російської мови; р. *турни́к* пов'язане з фр. tourner «вертітися, обертатися», що зводиться до лат. tornāre «точити; обертати», похідного від tornus «токарний верстат», або tourniquet «вертлюг»; припускається, що слово виникло в цирковому середовищі і початково означало не снаряд, а вправу на ньому. — CIC^2 851; Черных II 272—273. — Див. ще **тур**^{3}.

турніке́т «обертова хрестовина для проходження людей по одному»; — р. болг. *турнике́т*, бр. *турніке́т*, п. turnikiet, ч. слц. turniket, схв. *турнике*; — запозичення з французької мови; фр. tourniquet «турнікет; вертлюг; стойка, що обертається; підпірка» є результатом контамінації основи tourner «вертіти, обертати» і ст. turniquet «вид верхнього одягу», похідного від turnicle «тс.», що виникло з tunicle, яке зводиться до tunicula «маленька туніка», зменш. від tunica «вид одягу, туніка». — CIC^2 852; ССРЛЯ 15, 1157; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Dauzat 717; Klein 1633. — Див. ще **туні́ка, тур**^{3}. — Пор. **турне́, турні́к.**

турні́р «змагання лицарів; спортивне змагання»; — р. болг. *турни́р*, бр. *турні́р*, п. turniej, ч. слц. turnaj, вл. turnĕr,

м. *турнир*, схв. *тȕрнīр*, слн. turnír; — запозичення з німецької мови; н. Turnier (свн. turnei) походить від фр. ст. to(u)rnei; форма Turnier розвинулася під впливом дієслова turnieren, яке походить від фр. ст. torn(e)ier, tourneier «повертатися», torner (фр. tourner) «повертати», що зводиться до лат. tornāre «точити, обточувати на точильному крузі, що обертається». — CIC[2] 852; Черных II 273; Фасмер IV 124; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; Dauzat 717; Kluge—Mitzka 799; Klein 1633. — Див. ще **тур[3], турне́.**

турню́р «частина жіночого туалету; підкладка під сукню»; — р. бр. болг. *турню́р*, п. turniura, ч. turnýra, слц. turnúr(a), схв. *тȕрнīр*; — запозичення з французької мови; фр. tournure «тс.; поворот справи, подій; зворот мови» (ст. torneure) походить від слат. tornātūra «обертання», джерелом якого є лат. tornāre «обточувати на токарному верстаті; обертати; формувати». — CIC[2] 852; Kopaliński 1007; Klein 1633—1634; Dauzat 717. — Див. ще **тур[3], турне́.**

[**ту́рня**] «башта, дзвіниця Г, Нед; крута скеля, зрідка поросла лісом Пол»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. turnia «льох; висока гола скеля; колона», turnica «тс.», як і ч. [turňa] «скеля, гірський пік», можливо, через угорське посередництво (уг. torony «башта, вежа») зводяться до свн. turn (turm) «башта; тюремний замок», яке загальноприйнятої етимології не має. — Sł. wyr. obcych 783; Brückner 585; Черных II 277—278; MNTESz III 948. — Пор. **тюрма́.**

[**ту́рок[1]**] (орн.) «горлиця, Streptopelia turtur L. Шарл; звичайна чечевиця, Carpodacus erythrinus Pall. (Erythrina erythrina Pall.) Шарл; в'юрок, Fringilla rosea Г»; — бр. [*ту́рчык*] «голуб, Columba tympanisans», [*туро́к*] «тс.»; — результат зближення з етнічною назвою *турок* початкового позначення птаха, пов'язаного зі звуконаслідувальною основою *ту́ркати*. — Булаховський Вибр. пр. III 212—213. — Пор. **ту́ркавка.**

ту́рок[2] — див. **ту́рки.**

[**туроса́**] «шум, чутка, поговір Г; плітки, брехня Нед»; — р. *туру́сы* «пуста балаканина, нісенітниця», [*туру́сить*] «брехати, говорити нісенітницю», бр. [*ту́русы*] (мн.) «тріск від швидкої їзди, гуркіт; (перен.) пуста балаканина»; — не зовсім ясне; розглядається як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з бр. *турыць* «їхати швидко, котити; бігти» (Носович 644); р. *туру́сы* «пуста балаканина, нісенітниця» (в тому числі у виразі *подпускать турусы на колёсах*) зіставляється з *тарас* «осадна башта на колесах» (Горяев 380; Преобр. Вып. последний 21; Кипарский ВЯ 1956/5, 138) або з лат. turris «башта» (Фасмер—Трубачев IV 125).

турпа́н[1] (орн.) «птах з родини качачих, Oidemia fusca L. (Melanitta pusca)»; — р. бр. *турпа́н* «тс.», п. [turpan] «вид качок»; — неясне; вважається результатом видозміни р. [*тупа́н*] «види морських качок». — Даль IV 443, 444.

[**турпа́н[2]**] «покривало нареченої; при похоронах на Буковині заміжнім молодим жінкам на голову кладуть білий рушник, під підборіддям новим турпаном підв'язаний Г; смуга, шматок полотна Нед»; — запозичення зі східнороманських діалектів; пор. аром. turpane «біле покривало на голову, яке носять жінки на знак трауру», рум. tulpán «хустина з мусліну», що зіставляється з нгр. τουλπάνι «косинка» (Papahagi). — Див. ще **тулпа́н.** — Пор. **тюльпа́н, тюрба́н.**

[**туртули́й**] (орн.) «чубатий жайворонок, посмітюха, Galerida cristata L.» Шарл, ВеНЗн, [*тутули́й*] «тс.»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. turtureá «горлиця, Streptopelia turtur L.», turturél «тс. (самець)» виводяться від лат. turturilla (*turturella), похідного від turtur «горлиця» звуконаслідувального походження; пор. також рум. [ţurţuleán] «жайворонок» (< гр. τσουτσουλιάνος) «тс.». — СДЕЛМ 440; DLRM 890; Walde—Hofm. II 720.

[**ту́ртýс**] «стук, гуркіт» Г, Нед; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*тартáс*] «шум, галас» (пор.).

[**турувáте**] «виконувати другу партію під час гри на скрипці» Корз; — результат видозміни форми *вторувáти*. — Див. ще **втóра.**

[**турувáти**] «думати, міркувати; говорити нісенітницю», [*турувáть*] «побиватися; радитися, обговорювати» ГрицАВ; — неясне.

[**туру́калка**] (ент.) «капустянка звичайна, вовчок, Gryllotalpa gryllotalpa L.»; — р. [*турчéлка*] (назва комахи), бр. [*туркáч*] «капустянка», [*туркліс, туркýць, турóк, турчáк, турчóк, турчýк, ту́рчык*], п. turkacz, [turkuć, turkoć, turchoć, turhoć] «тс.»; — похідне утворення від [*туру́кати*] «воркувати, буркотати», пов'язаного з *ту́ркати*; назва зумовлена характерним для капустянок цвірчанням; пор. також лит. turklỹs «капустянка», turkùtis «тс.», що пов'язуються з tuřkti «квакати, кряка-ти; розривати (землю)». — Фасмер IV 126; Сл. белар. гаворак V 148—149; Лаучюте 73; Fraenkel 1144. —Див. ще **ту́ркати.**

туру́н (ент.) «жужелиця, Carabus Thoms.; [тарган чорний, Blatta orientalis Нед]», [*турáн*] «жужелиця» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з *тарáн*.

[**турунчу́к**] «швидка і глибока протока, рукав річки»; — неясне.

турухтáн (орн.) «Philomachus Merrem»; — р. бр. *турухтáн* «тс. (Tringa pugnax]»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення (пор. укр. [*таратайка*] «тс.» Шарл); виведення від нвн. Truthahn «індик» (Горяев 380) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер IV 125; Преобр. Вып. последний 21.

[**турча**] (бот.) «плавушник болотний, Hottonia palustris L.» Mak; — р. *турча* «тс.»; — нясне.

[**туршу́к**] «чагарник, молодий ліс», [*туршни́к*] «густий дрібний ліс із смерек», [*туршúк*] «мале трухляве дерево; капуста, що не зав'язалася в качан» О, [*туршукувáтий*] «молодий і густий (ліс)»; — очевидно, запозичення зі східнороманських мов; рум. tîrs «карликове дерево; хмиз», молд. *тырш* «кущ; ялина, смерека» вважаються запозиченнями зі слов'янських мов і зіставляються з схв. *тр̑с* «виноградний кущ; очерет», слн. tŕš «стовбур; пень», що пов'язуються з нгр. [θρινία] «виноградна лоза», алб. trishe «прищепа, пагін». — О II 307; Scheludko 143; СДЕЛМ 443; Skok III 509.

[**туря**] (бот.) «листовик сколопендровий, Phyllitis scolopendrium (L.) Neum. См (Scolopendrium vulgare Sm. Mak)», [*турíй язик*] «тс.» Mak, [*турі язики*] «серпій красильний; Serratula tincturia L. Mak; вид рослини Нед»; — похідне утворення від *тур* «дикий бик»; очевидно, виникло на основі словосполучення *турíй язик*; назва пояснюється тим, що листок цієї папороті має нероздільну пластинку, подібну за формою до язика; пор. [*язúчниця* Нед, *оленьяго языка трава*] «листовик сколопендровий», а також відповідні назви в інших мовах: п. jeleni język, ч. jelení jazyk, схв. *јелинчац, јелинчина, воловски језик, говеђи језик, јеленски језик*, слн. jelenov jezik, н. Zungenfarrn, Hirschzunge, англ. hart's tongue «тс.»; назва серпію красильного може бути зумовлена також жорсткістю листя рослини, придатної в їжу лише для диких тварин. — Анненков 320; Симоновић 426; Machek Jm. rostl. 32. — Див. ще **тур**[I]. —Пор. **туриця**[I].

тусáти, *тусáн* — див. **ту́зáти.**

[**туск**] «туга, смуток СУМ; неспокій, страх, боязливість, пригніченість Нед», [*ту́сок, ту́ска́*] «тс.» тж, [*тускувáти*] «тужити» Нед; — очевидно, псл. [tuskъ] < *tousk-, пов'язане чергуванням голосних з tъska (< *tŭska) «туга, смуток», відбитим у [*тóска́, тоск, тоскувáти*]; пор. ч. stýská (< псл. *stūsk-) se mi «мені сумно», stýskati si «скаржитися», вл. mi so styska «я сумую, мені нудно». — Фасмер IV 88; Brückner 570; Machek ESJČ 591. — Див. ще **тóска́.**

ту́склий «тьмяний; [мутний, слабий; смутний Нед]», *ту́скло, тускні́ти, тускліти* КІМ; — р. *ту́склый*, [*туск*] «туман, темнота», *ту́скнуть, тускне́ть*, схв. *на̀туштѝти се* «захмаритися», *сту̏штѝти се* «тс.»; — псл. tusk- «темнота»; — споріднене з днн. thiustri «смутний», дфриз. thiūstere, дангл. ðiestre (þystre), снідерл. duuster «тс.» (герм. *þiustria), вірм. t'uχ «чорний, коричневий, темний». — Фасмер IV 126; Младенов РФВ 68, 387; Skok III 528; Kluge—Mitzka 150.

[**тусь-тусь**] (вигук для підкликання свиней); — афективне утворення, паралельне до [*куць-куць*] «тс.». — Пор. **ко́ця.**

тут[1] «у цьому місці; у цей момент; [сюди, ось Г; зараз, негайно Нед]», [*ту́та*] «тут», [*ту́тай, ту́така* Л, *ту́тека* Л, *ту́тень* Нед, *ту́тенька, ту́теньки, ту́течка, ту́течки, ту́ти* Нед, Шейк, *ту́тика* Корз, *ту́тиньки* Л, *ту́тка, ту́тки, ту́ткі́ва* Г, Нед, *ту́ткі́ва* О, *ту́то* Л, *тутóк* ВеЗа, Чаб, *ту́тоньки* Бі] «тс.», [*тута́йший*] «тутешній» Корз, [*туте́йший, туте́йшій* О, *туте́йшний, туте́йшній* О, *тутеньший* ВеЛ, *туте́ский* Нед, *туте́ський, туте́шний* Нед], *туте́шній*, [*тути́чний* О, *тутóшний* Нед, *ту́тошній*] «тс.», [*тута́р*] «тутешній, місцевий житель»; — р. *тут*, [*ту́та, ту́то, тутова*], бр. *тут*, [*ту́та, ту́тай, ту́ты*], др. *туто* «тут», *тутъ*, п. tuta, tutaj, ч. слц. tuto, схв. [*тут, туте, тутена, туту*] «тс.»; — псл. tu-to «тут», утворене з прислівника tu «тс.», ускладненого вказівним займенником to (tъ); діалектні форми є похідними від праслов'янської або запозиченими із сусідніх слов'янських. — Німчук ІУМ Морфологія 371; Фасмер IV 126; Преобр. Вып. последний 22—23; Brückner 583; Machek ESJČ 659; Schuster-Šewc 1553; Skok III 433; ESSJ Sl. gr. II 697—701. — Див. ще **той, ту.**

тут[2] (бот.) «шовковиця, Morus L.», *тутівни́цтво* «розведення шовковиці»; — р. *тут* «шовковиця», *ту́товник*, [*тю́тина*], бр. *тут, ту́таўнік*, болг. діал. м. *дуд*, схв. *ду̏д* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. tut, dut, аз. чаг. тат. кирг. *тут* походять від ар. tūt «тс.». — Німчук 259; Фасмер IV 126—127; Шипова 337; Дмитриев 562; БЕР I 442; Mikl. TEl I 287; Lokotsch 165.

[**тути́рчитися**] «розширюватися, розтягуватися» Нед; — неясне.

[**ту́тка**] «згорток паперу у формі трубки; кульок; гільза» Куз; — запозичення з польської мови; п. tutka, як і вл. tita, titka, нл. tuta, tutka «тс.», походить від снн. нн. tūte «кульок, пакетик, що має форму рога» (нвн. Tüte (Düte) «паперовий пакетик, кульок»), початково звуконаслідувального слова дитячої мови, яким позначалася паперова трубочка для дуття. — Brückner 585; Schuster-Šewc 1507; Kluge—Mitzka 799—800.

[**тутýк**] (орн.) «одуд, Upupa epops L.» Доп. УжДУ II; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ду̏дóк*] «тс.» (див.).

туф «пориста гірська порода», *ту́фи* «осадочні породи різного походження»; — р. бр. болг. *туф*, п. ч. слц. tuf, схв. *ту̏ф*, [tû, tûp], слн. túf, [tòf]; — можливо, через посередництво німецької мови (н. Tuff) запозичено з італійської; іт. tufo «тс.» походить від лат. tōfur (tōphus), tūfus, для якого припускається осксько-умбрське походження. — CIC[2] 852; Фасмер IV 127; Kopaliński 1004; Holub—Lyer 493; Skok III 519; Kluge—Mitzka 495; Mestica 1972; Walde—Hofm. II 687.

ту́фля (мн. *ту́флі*) (вид взуття), [*ту́холь*] «тс.» Чаб, *ту́фелька* «зменш. до *ту́фля*; (зоол.) одноклітинна тварина класу інфузорій, Paramecium», *ту́фельний*; — бр. *ту́фель*, [*ту́хлі*] (мн.); — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ту́фля* (жін. р.), *ту́фель* (чол. р.), зафіксоване на початку 18 ст., походить від гол. tóffel «домашня туфля» або від снн. tuffele, нн. tuffel «черевик, туфля» з давнішого снн. pantuffel, дже-

релом яких є іт. pantofola «домашня туфля» (звідки також фр. pantoufle і нвн. Pantóffel). — Фасмер IV 127; Черных II 273; Matzenauer 355. — Пор. **панто́фля.**

[**тухма́чите**] «доглядати, заспокоювати» Корз; — неясне.

ту́хнути[1] «гаснути; [спадати (про пухлину)]», *туши́ти* «гасити», [*втуши́ти*] «погасити» Ж, *відтуха́ти* «стухати, зменшуватися», *затуха́ти, затуха́ючий* (у сполученні *затуха́ючі коливáння* спец.), *потуха́ти, потуши́ти, поту́хлий, притуха́ти, притуши́ти, приту́хлий, приту́шений, стуха́ти, сту́хлий*; — р. *ту́хнуть, туши́ть*, бр. *ту́хнуць, тушы́ць*, др. *потухнути* «погаснути, стихнути», *утушити* «задушити», п. tęchnąć «спадати (про пухлину)», ч. tuchnouti «гаснути, зникнути», болг. *потушàвам* «тушу», схв. *ту́шити* «тушкувати (м'ясо, овочі); обварювати», слн. potúhniti «потухнути, стихнути», цсл. **потоуχнжти** «погасити; заспокоїти»; — псл. tuxnǫti «гаснути», tušiti «гасити; робити тихим, заспокоювати»; — споріднене з лит. tausýtis (про вітер) «стихати, заспокоюватися», прус. tusnan «тихий, спокійний», tussīse «хай мовчить», сірл. tó «тихий, спокійний, мовчазний», брет. tao «мовчання», дінд. túṣyati «заспокоїться; заспокоюється», tōṣáyati «заспокоює, втішає», tūṣnim «тихо», ав. tušna-, tūšni «тихий»; ie. *taus- «спокійний, мовчазний, задоволений». — Фасмер IV 128; Черных II 273; Преобр. Вып. последний 23—24; Трубачев Этимология 1965, 61; Machek ESJČ 660, 661—662; Skok III 528; Pokorny 1056—1057. — Пор. **ту́шити.**

ту́хнути[2] «псуватися, робитися несвіжим», [*тухи́ня*] «гниле болото» Ч, [*тухлина́*] «сморід» Нед, [*ту́хлість*] «гниль; сморід» Нед, *тухля́тина* «зіпсований продукт; різкий запах протухлого продукту», *ту́хлий, тухлува́тий, притуха́ти, приту́хти, приту́хлий, протуха́ти, проту́хлий*, [*сту́хлиця*] «вид цвілі» Нед, [*сту́хлість*] «запах тухлятини» Нед, *стухля́тина, сту́хлий*; — р. *ту́хнуть* «псуватися», *тухлый*, [*то́хлый*] «тухлий», [*то́хнуть*] «дохнути (про риб)», бр. *ту́хнуць* «протухати», [*тхлі́ць*] «давати зіпсуватися», п. tęchnąć «тухнути, псуватися», stęchły «протухлий», ч. tuchnouti «протухати», слц. tuchnúť «тс.», вл. tychnyć «ставати тухлим», tuch «сморід», stuchły «стухлий», нл. stuchły «тс.», схв. *ту́хнути* «псуватися, протухати», слн. tohnéti «тс.», otóhlica «духота, спека», zatóhel «тухлий, затхлий»; — псл. tuxnǫti / tǫxnǫti; — задовільної етимології не має; пов'язувалося (Преобр. Вып. последний 23—24) з tuxnǫti «гаснути (горіти без полум'я, злежуватися)»; основа tux- (tъx-) вважалася вихідною, а tǫx- вторинною (Фасмер IV 89, 128; Brückner 570); реконструювалась для всіх випадків єдина основа tǫx- без відповідників у інших індоєвропейських мовах (Skok III 520); припускається зв'язок з р. [*туск*] «туман; темрява», *ту́склый* «тьмяний», схв. nàtuštiti se «захмаритися» або з лит. tausýtis «стихати, заспокоюватися», лтс. tusêt «задихатися, зітхати, стогнати», tusnât «важко дихати» (Schuster-Šewc 1555—1556); залишки первинних звукових форм вбачаються в ч. [duchnút] «протухати», слц. [dušet', dušit'] «тс.» (Machek ESJČ 660).

туц (вигук, що імітує звук від стуку, бійки рогами), [*ту́цати*] «бити рогами» (про барана) Нед, *ту́цкатися* «стукатися, битися рогами»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ду́цати*] «злегка бити лобом». — Див. ще **ду́ксати.**

ту́ча[1] «густа темна хмара; велика кількість; [громовиця з дощем, злива з градом Корз; дуже великий дощ, злива Мо; буря з громом або з градом; злива з вихором; вітри, буря зі снігом; градобій О; збільшення води в річці від дощу, який пройшов вище по течії Ме]», [*ту́чейка*] «буря, злива» О, *тучни́й* «великий, але короткочасний, з грозою» (про дощ), [*зату́читися*] «вкритися хмарами» Я; — р. *ту́ча* «хмара», др. *туча* «хмара, гроза, дощ, велика кількість», п. tęcza «райдуга», вл. tučatka,

tučel, нл. tyca, tuca «тс.», схв. *тȕча* «град», слн. tóča «тс.», стсл. **тѫ́ча** «злива»; — псл. tǫča «грозова, дощова хмара»; — споріднене з лит. tánkus «густий», вірм. t'anjr «густий», ав. taxma- «міцний, сильний», ірл. técht «загуслий», дісл. þettr «густий», гот. þeihô «грім» (*þeŋhwōn-), свн. dīchte (нвн. dicht) «густий», двн. gidīhan (нвн. gedeihen) «рости, досягати успіхів, процвітати», гот. þeihan «тс.», дінд. tanákti «стягує, примушує загуснути». — Фасмер IV 129; Черных II 273; Преобр. Вып. последний 24; Brückner 570; Schuster-Sewc 1553; Skok III 517—518; Trautmann 313; Fraenkel 1056; Pokorny 1068.

[**ту́ча**[2]] «товкачка» Чаб; — результат семантичної видозміни слова *туча* «хмара; велика кількість». — Див. ще **ту́ча**[1].

[**тучник**] (бот.) «очиток карпатський, Sedum carpaticum Reuss» Mak, [*тучне зілле*] «очиток великий, заяча капуста велика, Sedum maximum (L.) Suter.; вид очитка, Sedum telephium L.» Mak; — похідне утворення від *ту́чний* «жирний»; назва зумовлена тим, що очитки мають товсті, соковиті листки, в тканині яких збирається багато води; пор. ще укр. [*масне зілля, масляне зілля*] Mak, р. [*воронье сало, воронье масло*], п. [wronie masło], ч. [vranie sadlo, tučný mužík, masná bylina], схв. [*тусти боб, тушти боб*], що стосуються різних видів очитка. — Вісюліна—Клоков 199; Анненков 324; Нейштадт 297; Machek Jm. rostl. 94; Симоновић 430. — Див. ще **тук**[1].

[**тучу**] (вигук, яким відганяють свиней) Л, [*тужу́*] «тс.» Л; — результат злиття і фонетичної видозміни вигуку [*чу*] «тс.» з неясним компонентом *ту-*. — Див. ще **чу**. — Пор. **ачу́**.

туш[1] «фарба для креслення та малювання», *тушúст, тушува́льник, тушува́льний, тушува́ти*; — р. *тушь*, бр. болг. м. *туш*, п. tusz, ч. слц. tuš, вл. tuša, схв. *тȕш*, слн. túš; — запозичення з німецької мови; н. Túsche утворено від tuschen «тушувати», що походить від фр. toucher «торкатися», яке зводиться до нар.-лат. toccāre «бити в дзвін». — CIC[2] 852; Фасмер IV 129; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; РЧДБЕ 743; Kluge—Mitzka 798; Dauzat 716. — Див. ще **тока́та.**

туш[2] «невелика музична п'єса; коротке музичне вітання»; — р. бр. болг. *туш*, п. tusz, ч. слц. вл. tuš, схв. *тȕш*, слн. túš; — запозичення з німецької мови; нвн. Tusch «туш, гучне дружнє вітання за допомогою труб і литавр; [удар, поштовх; звук труби]» розглядається як діалектне запозичення зі слов'янських мов; припускається також звуконаслідувальне походження. — CIC[2] 852; Фасмер IV 129; Brückner 585; Kopaliński 1007; Holub—Lyer 494; Kluge—Mitzka 798; Paul DWb. 635.

ту́ша́ «оббіловане й випатране тіло забитої тварини; велике, гладке тіло людини; [м'ясо; товщина, повнота; надута, пихата людина Нед]», [*туш*] (жін. р.) «задок барана; тіло людини, крім голови О; тулуб ВеУг; тіло без голови, рук і ніг ВеНЗн», *ту́шка* «тіло забитої тварини невеликого розміру», [*туши́ть*] «загодовувати на сало (про свиней), робити гладким» Чаб; — р. бр. *ту́ша*, п. tusza «тіло людини; повнота», слц. [tuše] «туша»; — єдиної етимології не має; пов'язується з *тук, ти́ти* (Преобр. Вып. последний 24; Горяев 381; Brückner 585, 587); припускається зв'язок з р. *ту́хнуть* (Jakobson IJSLP 1/2, 273); висловлюється гіпотеза про зв'язок з *то́щий* від ie. *teus- «пустий, порожній» (Черных II 274); зіставляється також як запозичення з тат. башк. *төш* «груди; грудинка», уйг. *төш*, каз. *төс*, узб. *тӯш*, аз. туркм. *дөш* «тс.», тур. döş «бік; передня частина туші» (Шипова 338; Дмитриев 547—548). — Фасмер—Трубачев IV 129.

туше́ «спосіб дотику до клавішів під час гри на фортепіано; спосіб накладання штрихів і фарб у живопису; момент спортивної боротьби, коли один з борців притиснутий лопатками до килима»; — р. болг. *туше́*, бр. *тушэ́*, п. touche, схв. *туше*; — запозичення з

французької мови; фр. touché «дотик» пов'язане з toucher «торкати, дотикатись», що походить від нар.-лат. toccāre (tuccāre), букв. «штовхати, ударяти; стукати». — CIC² 852; ССРЛЯ 15, 1176; Kopaliński 985—986; Dauzat 716. — Див. ще **тока́та.** — Пор. **туш¹.**

[**туши́ра**] «бараняча вовна другої, осінньої стрижки», [*тушу́р*] «тс.», [*туши́рити*] «стригти баранів удруге, восени»; — запозичення з румунської мови; рум. [tuşîră] < [tuşînă] «вовна від обстрижених овець» пов'язане з tuşiná «стригти овець під животом, на хвості і ззаду», що походить від нар.-лат. *tonsionare «стригти», пов'язаного з лат. tondēre «тс.». — Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 176; СДЕЛМ 441; DLRM 890. — Див. ще **тонзу́ра.**

[**ту́шити**] «сподіватися; думати, мати на увазі» Нед; — запозичення з польської мови; п. tuszyć «надіятися, сподіватися», як і ч. tušiti «передчувати», tuším «(я) думаю, (я) вважаю, (мені) здається», слц. tušit' «передчувати», tušim «(мені) здається», болг. *разту́ша* «розважити, втішити», *разту́ха* «втіха», споріднене з укр. *туши́ти* «гасити; заспокоювати», *ту́хнути* «гаснути» і походить від псл. [tušiti] «сподіватися; вселяти надію; означати добре знамення», абстрактні значення якого розвинулись на основі семантики «гасити; заспокоювати; робити тихим»; зіставляється з дінд. toṣáyati, túṣyati «він задоволений; заспокоюється; радіє», tuṣnīm «тихо, мовчки», ав. tušni- «мовчазний»; близькість семантики західнослов'янських та індоіранських форм може свідчити про давні контакти індоіранських мов з частиною праслов'янського ареалу (Трубачев Этимология 1965, 61); п. tuszyć зіставлялося з tusza «огрядність, гладкість», tyć «товстіти» (Brückner 585). — Фасмер IV 128; Преобр. Вып. последний 24; Machek ESJČ 661—662. — Див. ще **ту́хнути¹.** — Пор. **оту́ха.**

тушка́нчик (зоол.) «Dipus Gmelin; земляний заєць, Allactaga Cuvier»; — р. *тушка́н* «піщаний тушканчик, Mus jaculus», *тушка́нчик*, бр. *тушка́нчык*; — запозичення з тюркських мов; чаг. *тушка̄нжик, таушкан*, тур. аз. taušan «тс.», тат. *довшан* «заєць» виводяться від дтюрк. tabgš, tavgš «бігати, скакати». — Фасмер IV 129; Преобр. Вып. последний 24; Шипова 338.

тушкува́ти «варити в закритому посуді; закривати; кутати», [*туши́ть*] «тушкувати» Чаб, *зату́шкати, затушкува́ти* «закрити, закутати; [прикрити грубу дверцятами і обмазати глиною; закінчити Пі; приправити страву]», *натушкува́ти, притушкува́ти, притушко́ваний, протушкува́ти*; — р. *туши́ть* «готувати у закритому посуді», бр. *тушы́ць, тушкава́ць*, п. tuszyć, схв. *ту́шити* «тс.», слн. potúsiti «потушкувати»; — очевидно, пов'язане з *туши́ти* «гасити». — Преобр. Вып. последний 23; Skok III 528.

тушува́тися «поводитися так, щоб бути непомітним; знічуватися»; — р. *тушева́ться* «тс.; соромитися, бентежитися», бр. *тушава́цца* «тс.»; — очевидно, результат метафоризації *тушува́тися* (р. *тушеваться*), пасивної форми дієслова *тушува́ти* «накладати тіні на малюнку, фотографії», похідного від *туш* «фарба». — КЭСРЯ 456. — Див. ще **туш¹.**

туя (бот.) «Thuja L.»; — р. бр. болг. *ту́я*, п. слц. tuja, ч. túje, схв. *ту́ја*, слн. túja; — запозичення з новолатинської мови; нлат. thuia «вид кедра» походить від гр. θυία «вид кедра з сильним запахом, деревина якого спалювалася в обряді жертвування», пов'язаного з θύω «жертвую», спорідненим з лат. suf-fio «димлю». — CIC² 852; ССРЛЯ 15, 1180; Kopaliński 1004—1005; Holub—Lyer 493; Frisk I 698—699; Klein 1613; Pokorny 261—267; 268—271.

тфе, *тфе́кати, тфу, тфу́кати, тьфе, тьфу* — див. **тьху.**

[**тхіміти**] «квилити»; — результат фонетичної видозміни форми *квили́ти* (див.).

тхір (зоол.) «Mustela putorius L., [(перен.) боягуз Нед]», [*тхир* Бі, О,

хір] «тс.», *тхо́рик* «тс. (зменш.); [ховрах крапчастий, Citellus suslica Güldenst. Дейн]», *тхореня́*, [*тхори́на*] «один тхір; м'ясо тхора», [*тхоря́ка*] «тхір», *тхоре́вий*, [*тхорі́в*] «який належить тхору», *тхоря́чий*, [*тхори́ти*] «боятися, бути боягузом Нед; смердіти подібно тхору», [*тхори́ть*] «псувати повітря» Чаб; — р. *хорь* «тхір», *хорёк, тхорь*, ст. *дъхорь*, бр. *тхор* «тс.», п. tchórz «тс.; боягуз», ч. tchoř «тхір», ст. dchoř, слц. tchor, вл. tchór, нл. twoŕ, болг. *търче*, схв. *твȍр, твôр*, слн. dihúr «тс.»; — псл. *dъxorь «тхір», початково «вонючка», суфіксальне похідне від основ dъxъ «дихання, запах», dyxati «дихати»; назва зумовлена тим, що тхір належить до тварин з поганим запахом; пор. у семантичному плані р. [*бздюх*] «тхір», а також фр. putois «тс.» від ст. put «смердючий» (< лат. pūtidus «гнилий, смердючий»). — Булаховський Нариси 77; Німчук 199; Shevelov Hist. phonol. 479; Фасмер IV 270; Черных II 351; Преобр. Вып. последний 24—25; Brückner 567; Machek ESJČ 643; Schuster-Šewc 1506—1507; ЭССЯ 5, 177—178; Bern. I 243; Mikl. EW 53. — Див. ще **ди́хати.** — Пор. **дух, тхну́ти.**

тхну́ти «дихати, дихнути; повівати, повіяти; мати сильний, різкий запах; [гнити, псуватися]», [*дхну́ти*] «дихнути», [*дхну́тися*] «зітхнутися», [*тхні́ння*] «дихання Г; запах, дух Нед», [*тхлий*] «живий» О, *ви́тхатися* «вивітритися, видихатися», *ви́тхнутися* «тс.», [*ви́тхлий*] «який видихався», [*ви́дхлий*] «тс.», *затхну́тися* «набути неприємного запаху, зіпсуватися», *за́тхлий, зітха́ти, зітхну́ти, натхну́ти* «викликати душевне піднесення, надихнути», [*надхну́ти*] «тс.», [*на́дха*] «відрижка з неприємним запахом», [*на́тха*] «тс.» Г, *натхне́нник, натхне́ння*, [*надхне́ння*], *натхне́нний*, [*натхнений*] «натхненний; натхнутий», [*надхне́ний*] «тс.», [*потхну́ти*] «повіяти, подути» Нед, *притхну́тися* «засмердітися», [*при́тхля*] «затхлість»; — р. [*затхну́ться*] «задихнутися», *за́тхлый* «гнилий (запах)», бр. *тхаць* «дихати, віяти», *тхнуць* «дихнути, повіяти; тхнути, пахнути», *тхлі́на* «затхлість, тухлий запах», п. tchnąć «дихати; дихнути; [тхнути]»; — псл. dъxnǫti, пов'язане чергуванням голосних з dyxati «дихати». — Shevelov Hist. phonol. 249; Фасмер IV 129; Преобр. Вып. последний 23—24; Sławski I 143; Brückner 86, 567. — Див. ще **ди́хати.** — Пор. **тхір.**

тцей, *тце, тця* — див. **цей.**

[**тща́ли́вий**] (заст.) «турботливий, старанний» Бі, Нед; — р. *тща́тельный* «старанний, дуже акуратний», др. *тъщати* «тіснити, тривожити, підганяти», *тъщатися* «поспішати, прагнути, старатися», *тъщание* «поспішність, старання, прагнення, піклування», стсл. **тъштати сѧ** «турбуватися, клопотатися, старатися, поспішати»; — очевидно, псл. *tъsčati (< *tъsčēti) «прагнути, тужити», пов'язане з tъska «туга, прагнення». — Фасмер IV 129—130; Черных II 274. — Див. ще **то́ска́.** — Пор. **то́щий, тщий.**

[**тщий**] «тверезий, пустий, непотрібний, марнославний» Нед, [*тще*] (у виразі *на тще* (*серце*) «не ївши, натощак»), [*тщо*] (у виразі [*на тщо* (*серце*)] «тс.») Нед, [*тще́тний*] «пустий, непотрібний, даремний, марний» Нед, [*тще*] (присл.) «даремно, марно» Бі, [*тщо*] «тс.» Бі, [*тщея́*] «пуста, безплідна гречка» Нед; — р. [*тщий*] «пустий, порожній», [*тще*] «даремно, марно», *тщета́* «безплідність, марність», *тще́тный* «даремний, марний», др. *тъщий* «порожній, пустий, даремний», п. czczy «пустий, безплідний, даремний», ст. tszczy, ч. ст. tští «тс.», схв. *та̏шт* «марний, пустий, нікчемний», слн. tèšč «голодний; (заст.) пустий, безплідний», стсл. **тъшть** «порожній, пустий, безплідний, марний»; — псл. tъščь «пустий, порожній»; — споріднене з лит. tùščias «пустий, безплідний, марний», tuštė́ti «порожніти», лтс. tukšs «пустий, марний, бідний», лат. tesqua (мн.) «пустелі, степи», ав. taoš- (< *tousei̯ō-) «пустий, бути пустим», дінд. tucchá̤ḥ (tuc-

chyáḥ) «пустий, безповітряний»; іє. *tus-skŏ- (*tus-skio-) «порожній» від *teus- «опорожняти». — Фасмер—Трубачев IV 90—91, 130; Черных II 254—255, 274; Львов РЯНШ 1958, 1, 84; Sławski I 114—115; Fraenkel 1145—1146; Walde—Hofm. II 675; Mayrhofer I 508—509; Pokorny 1085. — Пор. **то́ска́, то́щий, тща́ли́вий.**

[**тьва́хнути**] «потягнути, цапнути, вкрасти»; — афективне утворення, подібне до *цьво́хнути* «хльоснути», [*чво́хнути*] «ударити; впасти».

тьма[1], [*тма*] «тьма», [*тьма́ва*] «сутінки» Нед, [*тма́стий*] «темного кольору», [*тмя́ний*] «затемнений, матовий; сумний, нудний», *тьма́вий*, [*тьма́ний*] «тьмяний; хворобливий, блідий», [*тьма́нний*] «тьмяний» Нед, [*тьми́стий*] «похмурий» Нед, *тьмя́ний* «неяскравий; [сумний Нед; хворобливий, блідий]», *тьмянува́тий*, [*тми́ти*] «затемнювати; робити темним», *тьми́ти, тьми́тися*, [*тьмі́ти*] «ставати темним, похмурим, туманним» Нед, *тьмяні́ти, тьмяні́шати, затьми́ти*, [*зацьма́ти*] «затемняти» (з п.), [*затьмі́ння*] «затемнення» Куз, *пі́тьма́, потьмяні́лий*; — р. *тьма*, бр. *цьма*, др. *тьма*, п. ćma, ч. слц. tma, вл. ćma, нл. śma, полаб. tåma, болг. *тъма, тма*, схв. *та́ма*, tmȁ, слн. temà, [tmà], стсл. **тьма;** — псл. tьma; — споріднене з лит. témti «темнішати», лтс. timt «тс.», tima «темнота», дінд. támaḥ «морок», ав. təmaŋh- «тс.», перс. tām «хвороба очей, більмо», ірл. temel «темнота», лат. tenebrae (мн.) «морок», temere «всліпу, без причини», temero «кидаю тінь», двн. dēmar «темнота, морок; сутінки», dinstar «похмурий», нвн. Dämmerung «сутінки; морок; світанок». — Фасмер IV 133—134; Черных II 276; КЭСРЯ 457; Sławski I 133; Brückner 65—66; Machek ESJČ 646; Schuster-Šewc 141; Skok III 439—440; Trautmann 322; Karulis II 440; Walde—Hofm. II 656; Pokorny 1064. — Див. ще **те́мний.** — Пор. **тінь.**

тьма[2] (іст.) «у давньоруському рахунку — десять тисяч; військо в десять тисяч чоловік; велика кількість, дуже багато», [*тьму́щий*] «незліченний» (у сполученні *тьма-тьму́ща* «незліченна кількість»); — р. *тьма* «незліченна кількість; десять тисяч», бр. *цьма* «тс.», др. *тьма* «десять тисяч», п. ст. ćma, ч. tma «тс.», слн. temà «велика кількість», стсл. **тьма** «десять тисяч»; — очевидно, калька тюрк. tuman «десять тисяч; туман, імла». — Фасмер—Трубачев IV 134; Brückner 65—66; Machek ESJČ 646; Mikl. EW 349; Fraenkel IF 50, 98. — Див. ще **ту́ма́н**[2].

[**тьма**[3]] (ент.) «вогнівка, Pyralis»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ćma «нічний метелик» споріднене з укр. *тьма* «темінь». — Sławski I 133; Brückner 65. — Див. ще **тьма**[1].

тьма́рити «робити темним, затемнювати», *тьма́ритися* «темнішати», *затьма́рювати, затьма́рення, затьма́рений, потьма́рювати, потьма́рений, притьма́рювати, притьма́рений*; — результат контамінації дієслів *тьми́ти* і *хма́рити*; можливо, зворотне утворення від префіксального *затьма́рити*. — Див. ще **тьма**[1], **хма́ра.** — Пор. **затьма́рити.**

тьо́пати «бити, стьобати; іти, плентатися; жадібно їсти, сьорбаючи; [іти по грязюці Г; здіймати шум при ходінні Нед; бризкати (Чернігівщина); (про корову) брикатися під час доїння Л]», *тьо́патися* (розм.) «іти далеко або по поганій дорозі; [іти, брести по грязюці Г; прати, мити, полоскати, купатися (Чернігівщина); (про корову) брикатися під час доїння Л]», [*тьо́пкатися*] «тинятися» Нед, *тьо́пнути* «ударити; [гепнути, ударити об землю Ме; хлопнути, стукнути, топнути Нед; багато випити Нед]», [*тьо́па*] «людина, яка здіймає шум при ходінні; брудна, неохайна людина» Нед, [*тьо́пко*] «тс.» Нед, [*тьо́пка*] «прочуханка» Чаб, (у виразі *дать, давать тьо́пки* «побити» Чаб), [*тьо́пті*] (дит.) «чобітки, черевички» Корз, [*тьо́пнути*] «людина несповна розуму» Л, [*тьоп*] (вигук для передачі удару, хлопання, стуку, падіння), *за-*

тьо́патися «заляпатися», [*затьопа*] «нечупара», *затьо́паний* «заляпаний», *обтьо́пати* «обшарпати, обтріпати; забризкати болотом, чим-небудь рідким», *обтьо́паний* «пошарпаний, обдертий, зношений», *притьо́пати* «повільно, з труднощами прийти або приїхати», *притьо́патися* «недоречно або невчасно з'явитися»; — р. [*тёпать*] «бруднити; рубати», *тёпа* «розтелепа, нечупара», бр. [*цёпкаць*] «сьорбати; полоти»; — афективні звуконаслідувальні утворення, пов'язані з [*тептú*] «бити», *тіпáти, тóпати, тю́пати, тя́пати* (пор.).

[тьо́ра] «тоня у плавні» Берл, [*тьóрка*] «час нересту риби тж; нерест Чаб»; — очевидно, запозичення з російського говору; р. [**тёра, *тёрка*] може бути пов'язане з *тере́ться* у значенні «нереститися». — Див. ще **те́рти.**

[тьо-тьо] (вигук для підкликання свиней) Л; — очевидно, пов'язане з [*коцьó-коцьó, куцю́-куцю́, тось-тось, цьось-цьось, цє-цє, це-це, ця-ця, цькицьки*] «тс.», [*кóця*] (дит.) «свиня» (пор.).

тьо́тя «тітка»; — запозичення з російської мови; р. *тётя*, як і бр. *цёця*, п. ciocia, є формою з дитячої мови, утвореною від *тётка* ([*тёта*], п. ciotka, ciota), що походить від псл. teta «тс.». — Див. ще **те́та.**

тьох (вигук для імітації співу солов'я і биття серця), *тьох-тьох*, [*тях, тях-тях* Нед] «тс.», [*тьох-тьоро́рох*] «тс.», *тьóхкати, тьóхнути*; — звуконаслідувальне утворення. — Shevelov Hist. phonol. 653.

тьху (вигук, який уживається для відтворення звуку при плюванні, для вираження здивування, незадоволення, досади, негативної характеристики кого-, чого-небудь), *тьху-тьху́, тьфу, тьфу-тьфу́*, [*тьфе* Нед, *тфе, тфу* тж] «тс.», *тьху́кати* «вимовляти *тьху*», *тьфу́кати*, [*тфе́кати* Нед, *тьфе́кати, тфу́кати* тж] «тс.», *тьфу́кнути, тьху́кнути*; — р. *тьфу* (вигук, що передає, символізує плювок), *тфу* (вигук, що передає відразу), [*тху, тьху*] «тс.», бр. *цьфу*; —звуконаслідувальне утворення, яке імітує природні звуки, що супроводжують плювання; аналогічні фонетично близькі утворення спостерігаються і в інших мовах, пор. нвн. pfui, англ. fie, foh, гол. foei, шв. fy, foi, лат. fū, фр. fi, ісп. puf, гр. φῦ, φεῦ, ірл. fi, брет. fy, тур. puf. — Фасмер IV 134; Преобр. Вып. последний 24; Kluge—Mitzka 547; Радлов IV 1259.

тю (вигук здивування, розчарування, насмішки; крик при переслідуванні звіра на полюванні; крик на людину, що зробила дурницю), *тютю́*, [*тюгу́*] «тс.», [*тюгу-гу́*] (вигук здивування) Чаб, [*тє, тєге́, тєге-ге́, тюгі́, тюгі́-гі́, тюго́, тюго-го́*] «тс.» тж, [*тюй*] (вигук для вираження здивування і для відгону вовків) Нед, *тю́кати* «говорити, кричати *тю*; [нав'язливо умовляти, переконувати Нед]», *тю́кнути, тютю́кати*, [*тю́ки*] (у виразі [*підняти на т.*] «почати глузувати, насміхатися» Чаб), *затю́кати, затю́каний*, [*натюга́кати*] «вилаяти, вичитати» ЛексПол; — р. *тю* (вигук для цькування собаками), *тю́кать* «цькувати», бр. *цюга́* (вигук для цькування собаками), *цюга́каць* «тюкати», п. [tiuj-ha] (вигук для відлякування вовків); — афективні утворення, результати фонематизації первісних вигуків. — Пор. **ату, атю́, туй**[2].

тюбете́йка «національний головний убір багатьох східних народів»; — р. *тюбете́йка*, бр. *цюбецэ́йка*, п. tiubietiejka (з р.), ч. t'ubetějka (з р.), слц. t'ubetejka (з р.); — через російське посередництво запозичено з тюркських мов; кирг. каз. *тебетей* «головний убір», тат. башк. *түбәтәй* «тс.» пов'язані з каз. *тебе* «вершина», тат. *түбә* «маківка; вершина», башк. *түбә* «тс., тім'я», дтюрк. tübü «вершина гори, маківка, тім'я». — Фасмер IV 134; Черных II 276; КЭСРЯ 458; Супрун Тюркол. иссл. 42—43; Шипова 339—340; Kopaliński 980; Радлов III 1597.

тю́бик «м'яка трубочка, вміст якої добувають видавлюванням», *тýбик* «тс.»; — р. *тю́бик*, бр. *цю́бік*, п. tuba, tubka, ч. слц. tuba, tubička, вл. tuba,

болг. *ту́ба, ту́бичка*, м. *туба*, схв. *ту̏ба*, слн. túba; — запозичення з французької мови; фр. tube «трубка, тюбик» походить від лат. tubus «труба, трубка», пов'язаного з tuba «труба», що не має певної етимології. — СІС[2] 852; Черных II 276; Sł. wyr. obcych 781; Dauzat 731; Klein 1661. — Пор. **ту́ба, тю́бінг.**

тю́бінг «частина циліндричного кріплення підземних споруд (тунелів, шахт)»; — р. болг. *тю́бинг*, бр. *цю́бінг*, п. слц. tubing, ч. tybink; — запозичення з англійської мови; англ. tubing пов'язане з tube «труба», що походить від лат. tubus; менш надійне пов'язання (Kopaliński 1004) з англ. tub «ванна, балія», спорідненим з свн. zubar, zuibar «посуд з двома ручками», нвн. Zuber «ванна, балія», англ. two «два». — СІС[2] 852; ССРЛЯ 15, 1212; Klein 1661. — Див. ще **ту́ба.** — Пор. **тю́бик.**

тю́вик (орн.) «яструб коротконогий, Accipiter brevipes Sev.» Шарл, *яструб-тювік* «тс. (Accipiter badius Gm.)» Воїнств.—Кіст.; — р. *тю́вик*, бр. *цю́вік*; — звуконаслідувальне походження; голос птаха сприймається як протяжний свист і передається як «тьюювик, тьюю-вик». — Воїнств.—Кіст. 171; Птицы СССР 134.

тю́жити «бити, шмагати; лаяти; литися з силою (про великий дощ)», *тю́жка* «покарання», [*натю́житися*] «напитися п'яним»; — очевидно, результат семантичної видозміни форми *утюжити* «прасувати»; пор. р. *утю́жить* «прасувати; (перен.) бити, лупцювати»; зіставляється також (Shevelov Hist. phonol. 691) з р. *тузи́ть* «бити кулаками». — Див. ще **ту́зати, утю́г.**

тюк[1] «великий щільно упакований згорток»; — бр. *цюк*; — запозичення з російської мови; р. *тюк* виводиться від гол. tuig «виріб, інструмент, збруя; (мор.) такелаж, поганий товар», снідерл. ghetuuch «майно; товар; амуніція; спорядження», спорідненого з снн. tūch «тканина; інструмент»; пов'язується також з тюрк. *tūk «зв'язка, купа» (Menges Festschr. Čyževśkyj 183—184). — Фасмер IV 134; Преобр. Вып. последний 29; Горяев 382; Шипова 340.

[**тюк**[2]] «горище в хаті» Л; — очевидно, діалектний відповідник слова *тік*[1] (див.).

тю́кати «бити, стукати», *цю́кати* «тс.; рубати, тесати», *тю́кнути* «стукнути», *цюкнути* «тс.; рубонути», *тюк* (виг.), *цюк* «тс.»; — р. *тю́кать* «злегка стукати, ударяти», *тю́кнуть* «рубонути сокирою», бр. *цюк* (виг.), *цю́каць* «рубати (сокирою); довбати (гострим)», п. ciukać «ударяти чимсь гострим, злегка стукати», ч. t'ukati «стукати», t'ukat si (з ким) «чокатися», слц. d'ugat' «тс.», t'ukat' «цокати (про годинник); друкувати (на машинці)», болг. *чу́кам* «стукати, ударяти; колоти, дробити»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ту́кати* «стукати»; можливе походження від вигуків *тюк, цюк*. — Фасмер IV 135; Преобр. Вып. последний 29; Горяев 382; Machek ESJČ 660. — Пор. **тук**[2], **тю́пати, цок.**

тюле́нь (зоол.) «Phoca vitulina» СУМ, Нед, *тюле́нина, тюленя́, тюле́нник, тюле́невий, тюле́нячий*; — бр. *цюле́нь* «тюлень», ч. слц. tuleň, вл. ćuleń, болг. *тюле́н*, схв. *ту̏лањ*, слн. tjúlenj; — очевидно, інші слов'янські — запозичення з російської мови; р. *тюле́нь* «тюлень; [річне теля]» не зовсім ясне; гіпотеза про лапландське походження слова, пор. саам. сх. tul'l'a, саам. норв. dullja «вид тюленя» (Миккола РФВ 48, 279), як і припущення про зв'язок слова з [*ту́ло*] «тулуб», *ту́ловище* «тс.», а також з гр. στῦλος «колона, стовп», дінд. sthūṇā «тс.» (Ильинский РФВ 66, 278), недостатньо обґрунтована; найбільш переконливою видається думка про виникнення слова на російському ґрунті і зв'язок його з р. [*у́тельга*] «самиця лисуна (гренландського тюленя)», *телёнок*, др. *теля*; зіставлення з *телёнок* знаходить і семантичне підтвердження в таких назвах тюленя, як п. cielę morskie, фр. veau marin, нім. заст. Meerkalb (букв.) «морське теля». — Фас-

мер IV 135; Черных II 276—277; Преобр. Вып. последний 30.

тюль «прозора сітчаста тканина», [*тюльо́вий*] «зроблений з тюлю; дуже пористий» Нед; — р. *тюль*, бр. *цюль*, п. tiul, ч. слц. tyl, болг. *тюл*, схв. *тил*, слн. tíl; — запозичення з французької мови; фр. tulle «тюль» походить від назви французького міста Тюлль (Tulle), де виготовляли цю тканину. — CIC[2] 852; Фасмер IV 135; Черных II 277; Sł. wyr. obcych 762; Holub—Lyer 495; Dauzat 732.

тю́лька (іхт.) «Clupea onella Kessler; [дрібна за розміром риба Дейн]», [*тю́лька*] «плоскирка, Blicca bjoerkna L.; дрібна за розміром риба» Дейн; — бр. *цю́лька* «тюлька»; — запозичення з російської мови; р. *тю́лька* «дрібна рибка, Clupeonella», очевидно, через проміжну форму **тилька* походить від р. *ки́лька* «кілька, шпрот», назви біологічно спорідненої риби. — Фасмер—Трубачев IV 135—136. — Див. ще **кі́лька**[1].

тюльпа́н (бот.) «Tulipa L.», [*тюлі́пан* Нед, *тюліпан* Пі, *тилипан* Mak, *тіліпани, тіліпаннан, тіліпанчик* тж, *тулипа́н* Нед, *туліпа́н* Куз, *тулюпан* Mak, *тульпа, тульпан, даліпа* тж] «тс.»; — р. *тюльпа́н*, [*тульпа́н, тулипа́н*], бр. *цюльпа́н*, п. tulipan, ч. слц. tulipán, вл. нл. tulpa, слн. túlipan; — через посередництво західноєвропейських мов (фр. tulipan, tulipe, нвн. ст. Tulipan, іт. tulipano) запозичено з турецької; тур. ст. tülbend «білий тюльпан» походить від перс. dulbänd «тюрбан, чалма» з огляду на схожість квітки з чалмою. — CIC[2] 852; Фасмер IV 136; Черных II 277; КЭСРЯ 458; Sł. wyr. obcych 782; Holub—Lyer 493; Dauzat 732; Kluge—Mitzka 797; Klein 1662. — Пор. **тюрба́н.**

тюні́ка «верхня частина подвійної жіночої спідниці; костюм танцюристок»; — р. *тюни́ка* «тс.», п. tunika «вид короткої спіднички, яку носять зверху на вузькій спідниці; сукня з такою спідницею», tiunika «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. tunique походить від лат. tunica «туніка». — CIC[2] 852; Sł. wyr. obcych 782. — Див. ще **туні́ка.**

[тю́па] (дит.) «курка» О, [*тю́пка*] «тс.» О; — очевидно, результат контамінації слів *тю́тя* і *ці́па* «тс.». — Див. ще **тю-тю, ціп.**

тю́пати «бігти дрібною риссю; швидко йти або повільно бігти; йти повільно, плентатися», *тюпа́чити, тюпа́шити* «тс.», [*тюпори́ти*] «плентатися», [*тюпоті́ти*] «швидко йти Г; дріботіти Нед», *тюпцювати* КІМ, *тюпцяти* КІМ, [*тюпака́*] «підбігцем» Па, [*тюпако́м*] «тс.» НикНикТЛ, *тю́пки* «нешвидким бігом, дрібною риссю», *тю́пце́м* «тс.» СУМ, Г, *тюп* (виг.), *тюп-тюп*, [*натю́пати*] «набігати, дістати», *підтю́пувати* «рухатися підтюпцем, підбігцем», *пі́дтюпки, пі́дтюпцем*; — бр. *цю́паць* «боязливо ступати (про дітей); падати задом (про дітей); повільно йти», *цю́пацца* «падати; повільно працювати», [*цю́піць*] «кришити», *цюп* (вигук, що спонукає дитину ходити), *цю́пка* «дитина, що починає ходити», п. ciupać «злегка ударяти, дрібно сікти», ч. [t'upat] «дрібно сікти»; — афективне звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *ту́пати*; пом'якшення початкового приголосного, на думку Махека, відображає «дрібність» дії; білоруські форми зіставляються з лит. čiupénti «повільно йти». — Shevelov Hist. phonol. 691; Machek ESJČ 661; Сл. белар. гаворак V 380. — Пор. **ту́па́ти.**

тюрба́н «чалма»; — р. болг. *тюрба́н*, бр. *турба́н*, п. ч. слц. вл. turban, схв. *тȕрбāн*, слн. túrban; — запозичення з французької мови; фр. turban (давніші форми turbant, tulban, tolliban) «тс.» (звідки також англ. turban і, найімовірніше, нім. Turban), очевидно, через посередництво іт. turbante запозичено з турецької мови; тур. tülbend походить від перс. dulbänd (dulbend) «тюрбан»; буквально «тканина з кропиви». — CIC[2] 852—853; Фасмер IV 136; Sł. wyr. obcych 783; Holub—Lyer 494; Mikl. EW 364; Dauzat 732; Klein 1664. — Пор. **тюльпа́н.**

[**тю́рити**] «повільно їхати» Нед, [*тю́ру*] (вигук на позначення повільної їзди) Нед, [*тюрю́*] (вигук, який передає стук екіпажа при їзді); — афективне звуконаслідувальне утворення.

[**тю́ріть**] «лущити, теребити (кукурудзу)» Л; — неясне.

тю́рки (одн. *тюрк*) «велика група споріднених за мовою народів (татар, узбеків, турків та ін.)», *тюркі́зм, тюрча́нка, тю́ркський*; — р. болг. *тю́рки*, бр. *цю́ркі*, п. turcy; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Türke, фр. Turc означають, власне, «турок». — Фасмер IV 137; Преобр. Вып. последний 20—21. —Див. ще **ту́рки.**

[**тюрлю́кати**] «видавати сюркотливі звуки (про коників, цвіркунів та ін.); сюрчати», [*тю́ркнути, тюлю́кати, тюрлюнча́ти*] «тс.» тж, [*тюр-р*] (виг.) тж; — звуконаслідувальне утворення, фонетично подібне до р. [*тюрюлю́кать*] «дудіти, грати на флейті», [*тюлю́кать*] «наспівувати, насвистувати; щебетати», [*тюлюлю́кать, тюрю́кать*] «тс.», бр. [*цюрлюва́ць*] «співати» (про жайворонка), п. terlikać «заливатися, виводити трелі», нл. turlikaś, tyrlikaś «тс.».

тюрма́ «місце ув'язнення», [*турма́*] «тс.», [*турма́к*] «в'язень», *тюре́мник, тюре́мщик, тюря́га, тюря́жник* «арештант», [*тюря́ка*] «тюрма», *тюре́мний*; — р. *тюрьма́*, бр. *турма́*, [*цюрма́*], др. *тюрма*, п. turma; — традиційно вважається запозиченим через посередництво польської мови із середньоверхньонімецької; свн. turm (нвн. Turm) «башта, вежа», як і свн. turn, дат.-норв. tårn, шв. torn «тс.», очевидно, походить від фр. ст. *torn, що виникло з лат. turris «башта, вежа» (зн. в. turrim, рідше turrem), яке зводиться до гр. **тýρρις, тýρσις** «тс.»; разом з тим існує думка (Шипова 341; Räsänen Versuch 506—507; Neuphilol. Mitt. 1946, 114) про походження др. *тюрма* від дтюрк. *türmä «темниця», похідного від tür «класти» і спорідненого з тат. törmä «тюрма», алт. кирг. türmö «тс.», хоча допускається можливість запозичення дтюрк. *türmä з давньоруської мови (Черных II 277—278). — Фасмер—Трубачев IV 137; Преобр. Вып. последний 30—31; КЭСРЯ 458; Brückner 585; Kopaliński 1006; Mikl. EW 359. — Пор. **ту́рня.**

[**тю́ря**] «солодка вода з покришеним у неї хлібом» Чаб, [*тю́ра*] «певна страва» Нед, [*тю́рити*] «готувати страву, яка називається *тю́ра*» Нед; — р. *тю́ря* «страва, що готується на воді з кришеним чорним хлібом і сіллю; хліб з водою», бр. [*цура́*] «страва, що готується з води, солі або цукру і хліба; страва з теплої води і хліба; хліб, накришений у молоко», [*цюра́*] «страва з хліба, води і цукру»; — очевидно, запозичення з балтійських мов; пор. лит. tỹrė «каша», лтс. ķura «суп зі скоринок хліба», čuruls «їжа з води, хліба і цибулі». — Фасмер—Трубачев IV 137; Трубачев Slavia 29, 28; Преобр. Вып. последний 31; Лаучюте 56—57.

[**тю́тьки**] (у виразі: *і не т.* «і не здогадується, і не помічає)»; — неясне.

тю-тю (вигук, яким скликають курей, курчат), [*ту-ту* (Чернігівщина), *тю́ті, тю́тіньки, тю́тічки, тю́тьки*] «тс.», [*ту́точки*] (складова частина вигуку, яким кличуть курей: *ту́точки, ту-ту-ту*) (Чернігівщина), *тю́тя* (дит.) «курка, курча; безвільна, млява людина; [всякий птах, переважно курка, курча; (мед.) куряча сліпота Корз]», [*тю́тька*] (дит.) «курка; складова частина вигуку, яким кличуть курей» О; — р. *тю-тю-тю* (вигук для підкликання курей і курчат), *тю́тя* «курка; несмілива людина», бр. *цю-цю* «тю-тю», п. ciu (вигук для підкликання птахів і домашніх тварин), [tiu-tiu-tiu] (вигук для скликання курей), ч. tu-tu «тс.», tut'a «курка», t'ut'a «несмілива людина», слц. [t'u-t'u-t'u, tiu-tiu] «тю-тю»; — елементарне вигукове утворення. — Фасмер IV 134; Sławski I 104; Machek ESJČ 662. — Пор. **ціп.**

тютю́н (бот.) «Nicotiana tabacum L.; махорка, Nicotiana rustica L.; декоративна рослина, тютюн пахучий, Nicotiana alata Link. et Otto», [*тютін*] «ма-

хорка» Mak, [*тютюник*] «тютюн» О, [*тютюни́на*] «стеблина тютюну без листя» Нед, [*тютюни́нє*] (зб.) «тс.» Нед, *тютюни́сько* СУМ, *тютюни́ще* «збільш. до *тютю́н*; [місце, де ріс тютюн; плантація тютюну]», *тютю́нни́к* «той, хто вирощує тютюн; працівник тютюнової промисловості; торговець тютюном СУМ, Нед; [(іст.) фінагент; фінансовий інспектор О]», [*тютюнни́ківна*] «дочка тютюнника» Бі, *тютю́нництво, тютю́нниця* «жін. р. до *тютю́нник*; табакерка», [*тютюнниче́нко*] «син тютюнника» Бі, [*тютю́нничка*] «дружина тютюнника», [*тютюнови́на*] «стебла тютюну» Нед, [*тютюня́р*] «тютюнник» Нед, [*тутюня́рка*] «кисет; коробка для тютюну» О, *тютюнко́вий* (заст.) «тютюновий», [*тютю́нний*] «тютюновий» Нед, Шейк, *тютю́нницький, тютюно́вий* «який стосується тютюну; який має колір тютюну»; — р. *тютю́н* «найнижчий сорт листової махорки», бр. [*цюцю́н*], *тыту́н, тыту́нь*, п. tytoń, ст. tutuń, tiutuń, ч. [tutyň, tutoň], болг. *тютю́н*, схв. *ду̀ван*; — запозичення з турецької мови; тур. tütün «тютюн, дим» споріднене з аз. туркм. крим.-тат. *тӱтӱн* «тс.», каз. чаг. уйг. *тутун* «дим», пов'язаними з тур. уйг. tüt «курити». — Дзендзелівський УМШ 1958/2, 68; Коваль 62; Фасмер IV 138; Огиенко 35; Шипова 341; Дмитриев 548; Семенова Сл. и балк. языкозн. 1983, 171; Sł. wyr. obcych 787; Machek ESJČ 665; Mikl. TEl II 181; EW 365; Räsänen Versuch 507.

[**тютюнки́**] «вид узору на тканині у вигляді огірочків»; — похідне утворення від *тютю́н*; мотивація назви неясна. — Див. ще **тютю́н.**

тюфте́льки (кул.), *тюфте́лька* (одн.); — р. *те́фтели*; — неясне.

тюхті́й, [*тю́хтя*] «тюхтій Нед; нікчема Чаб», *тюхті́йство, тюхті́ювати́й, тюхтійкува́тий* КІМ; — р. [*тюхте́й*] «тюхтій», [*тюхте́рь*] «вайлувата людина», бр. *цюхця́й* «неповоротка людина, незграба, тюхтій», [*цюхце́ль*] «неповоротка людина; ледар»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне утворення. — Фасмер—Трубачев IV 138.

[**тюча́ти**] «лаяти, дорікати» Нед, Куз, [*тючча*] «собака (?)» Шейк; — неясне.

[**тя**] «тебе» Нед; — р. [*тя*], бр. [*ця*], др. *тя*, п. cię, ч. tě, слц. t'a, вл. će, нл. śi, болг. м. схв. *те*, слн. te, стсл. **тѧ**; — псл. tę, коротка (енклітична) форма знахідного відмінка однини особового займенника ty «ти»; — відповідає прус. tien «тебе», дінд. tvām, ав. θwąm, дперс. θuvām; ie. *tē-m/te. — Фасмер IV 139; Brückner 587; Machek ESJČ 663; Trautmann 315.

[**тяблó**] «скрижаль»; — р. [*тяблó*] «ряд ікон над царськими вратами; ярус ікон в іконостасі», др. *тябло* «частина церковного іконостаса над царськими дверима»; — єдиної етимології не має; традиційно вважалося запозиченням з латинської мови, пов'язаним з лат. tabula «таблиця, картина» (Преобр. Вып. последний 31; Горяев Доп. 1 50); на думку Фасмера, через сгр. τέμπλον (вимовляється témblon) «перегородка в церкві, яка відокремлює вівтар від решти приміщення» походить від лат. templum «храм» (Фасмер IV 131; ГСЭ 3, 208).

[**тябри́ти**] «одягати, натягати», [*тябри́чити*] «тс. Г, Нед; натягати, розтягати Нед», [*тербу́чити*] «надягати на себе», [*тербі́чити*] «нести щось важке» Па, [*те́рбати*] «терти», [*цибрикува́ти*] «з усієї сили тягти» Ме, [*цебри́ти*] «нести; нести воду в цебрі» Нед; — р. *ти́брить* «цупити, красти»; — неясне; пов'язання з *це́бер*, очевидно, вторинне. — Фасмер III 759, IV 55.

[**тяв**] «вигук, що імітує вищання собаки, писк курчати» Нед, [*тя́вкати*] «вищати, пищати» Нед, [*тя́вкнути*] «тс.», [*тя́вкало*] «все, що вищить, пищить, свистить» тж; — р. *тя́вкать* «гавкати», бр. *ця́ўкать* «тс.; (перен.) говорити»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер IV 139.

[**тягеля́**] (мн.) «вид верхнього одягу, козацький верхній одяг (?)», [*тя́ги*] (мн.) «тс.», [*тя́ге́ль*] «вид мундира»

Нед, Шейк, [*тягі́лко*] «одяг, обмундирування (при черевиках)» Нед, [*тя́гіль*] «міцна шкіряна кіраса» Нед; — неясне; можливо, пов'язане з *тягти́*; могло бути утворене під впливом нвн. Anzug «одяг, мундир», похідного від anziehen «одягати, натягати».

тягти́, [*тегти́*] «тягти» Нед, *тягти́ся, тяга́ти, тяга́тися, тягну́ти, тягну́тися, тяготи́тися*, [*тяготі́ти*] «тяжіти» Нед, [*тяготува́ти*] «зволікати, сумніватися; не наважуватися» Нед, [*тяготува́тися*] «тс.» Нед, [*тягчи́ти*] «тиснути, пригнічувати; бути тягарем» Нед, *тяжи́ти* «обтяжувати; [ходити вагітною Мо]», *тяжи́тися, тяжі́ти* «притягуватися; бути тягарем; панувати; [ставати важким Нед]», *тя́жчати*, [*тяжчи́ти*] «робити важчим», [*тяну́ти*] «тягнути» Нед, [*тягі́*] (вигук для вираження тягнення, тягання), [*тє́гані*] «тягання, витягання» О, [*тє́ганка*] «тяганина» О, [*тєгу́н*] «передня частина плуга» ЛЖит, [*тєжку́р*] «важка, гладка людина» О, [*тяг*] «тяга, рух повітря Г; гляг Мо», *да́ти тя́гу* «втекти», [*в однім тя́гу*] «(земля) в одному масиві» О, *тя́га*, [*тя́ги да́ти*] «втекти» Бі, *тяга́* «вага, тягар; [вантаж]», [*тяга́йло*] «чоловік (хлопець) легкої поведінки» Чаб, [*тяга́ка*] «волоцюга», [*тя́гало*] «підв'язка (на панчосі)» О, [*тяга́льник*] «працівник на сінокосі, який згрібає сіно» Пі, Нед, [*тя́ганє́ць*] «той, хто веде судовий процес, позивач; задирака Нед, Шейк; хуліган, розбійник» Куз, [*тя́ганє*] «тягання, смикання; судовий процес» Нед, *тяганина́* «зволікання; метушня; судова волокита; [жінка розпусної поведінки Чаб]», [*тя́ганє*] «тягнення, смикання; судовий процес» Нед, [*тя́ганка*] «невід До; тяганина (про суд) ВеЗн; тягання по судах Шейк; звернення до суду, судовий процес Нед», [*тяга́нщик*] «скиртувальник, що тягає копиці сіна за допомогою спеціального пристосування» Л, [*тя́ганя*] «ведення судового процесу» Шейк, *тягар, тягаре́ць*, [*тягарі́вка*] «товарний поїзд» Куз, О, [*тягаро́к*] «гиря» Нед, Шейк, *тяга́ч* «автомобіль або трактор для буксирування причепів; [шахтар, який перевозить у шахті вугілля Г; пристрій у ткацькому верстаті, який затримує зворотний рух навою Чаб]», [*тяге́льце́*] «зменш. від *тягло́* Г, Нед; проста люлька з коротким гнутим чубуком Нед, Шейк», [*тягі́*] «деталі плуга, що з'єднують стояки з гряділем» Л, [*тя́гла*] (мн.) «вірьовка невода» Л, *тя́гле́ць* (іст.) «той, хто був обкладений податком (тяглом)» СУМ, Куз, [*тя́глик*] «пристрій у ткацькому верстаті, який затримує зворотний рух навою» Чаб, [*тяглі́й*] «носильник» Куз, [*тя́гліcть*] «сталість, тривалість» Куз, *тягло́* «робоча худоба; лямка для тягнення невода, порома; [люлька для куріння; дишель сохи Л; земля і різне майно Л; коні з возом або саньми, пара волів або коней, які можна запрягати О; верхня частина ярма Нед; пристрій у ткацькому верстаті, який затримує зворотний рух навою Чаб]», [*тяглови́к*] «хазяїн, який має власну робочу худобу» Нед, [*тя́глость*] «громадська повинність» Бі, [*тя́гость*] «трудність; тяжкість; тягар; скрута; вагітність» Нед, *тяготá* «трудність, важкість; [вага; тягар; журба, смуток; вагітність]», [*тяготі́ння*] «тяжіння; вагітність», [*тягу́лі*] (мн.) «човни, які тягнуть за собою рибальські сіті; спосіб ловити рибу» Мо, [*тягу́ля*] «вид рибальської сітки», [*тягу́льчик*] «рибалка, який ловить рибу сітками-«тягулями»» Мо, [*тягу́н*] «носильник; частина саней; вид молотка», [*тягу́ня*] «невеликий волок», *тягу́чка* «вид цукерки», *тяж* «частина упряжі; деталь плуга; сухожилля; вагітність; [баласт Пі; повозка, екіпаж Нед; ув'язь у ціпу Л]», *тя́жа* «тягар; [кабиця, пічка в сінях Чаб]», [*тя́жа́р*] «тягар Г, Нед; вага Бі; податок, громадська повинність Бі», *тя́жба́* «цивільна судова справа; позов; [сварка Нед]», [*тяже́ль*] «грузило на вудці» Чаб, [*тя́ження*] «тяжіння» Куз, [*тя́жень*] (мін.) «важкий шпат» Куз, [*тя́жер*] «тягар» О, [*тя́жина́*] «вага, тягар» Г, Пі, [*тяжи́на*] «вибивне або смугасте полотно», [*тя́жище*] «центр

ваги» Нед, *тяжі́ння*, [*тяжі́нь*] «центр ваги» Куз, [*тяжка́*] «вагітна» Мо, [*тяжко́*] (кличка собаки) Нед, Шейк, [*тяжку́р*] «важка, гладка людина» О, [*тяжмо́*] «вузол з лика, що міститься поверх ярма» Л, [*тяжо́к*] «гиря» Куз, [*тяжня́*] (у сполученні *ґрунт в тяжні́* «земля в одному масиві» О), *тязь* «деталь плуга» Нед, [*тягаро́вий*] «вантажний» Куз, [*тя́гістна*] «вагітна» Нед, [*тягі́тна́*] «тс.» Г, Куз, О, [*тягітне́нька*] «тс.» Нед, [*тя́глий*] «витягнутий, простягнений Нед; (господар) який має власну робочу худобу Нед, Чаб; який має рогату худобу Г; який має підводу, пару волів Бі; (селянин) який підлягає оподаткуванню Пі», [*тягли́стий*] «тягучий, в'язкий» Нед, *тя́глови́й* СУМ, Нед, (в т.ч. у сполученнях *тяглова́ си́ла*, [*тяглова́ робо́та*] «робота гужем», [*тя́гловий селянин*] «селянин, який мав подвійний наділ» ЛЧерк), [*тяглува́льний*] «пов'язаний з тягненням» Куз, *тя́гнений*, *тя́гнутий*, *тя́гнучий*, *тягови́й* «призначений для тягнення, переміщення», *тягу́чий*, [*тягучки́й*] «тягучий», *тяже́зний* «дуже тяжкий», [*тяже́лий*] «тяжкий» Нед, *тяже́нний* «дуже важкий», *тяже́нький* «досить тяжкий», [*тя́жий*] (у сполученні *т. рік* «важкий, голодний рік» О), *тя́жки́й*, СУМ, Бі, *тяжкува́тий*, [*тяжли́вий*] «дуже обтяжливий» Нед, [*тяжо́вий*] «зроблений з тяжини; зроблений з суцільного шматка шкіри» Нед, [*тяжу́щий*] «зайнятий у судовому процесі, у суперечці» Нед, *тя́жчий* «важчий», [*тя́жший*] «тс.» Нед, [*тягло́м*] (присл.) «гужем» Куз, [*тягло́м тягти*] «тягти по землі», [*тяго́м*] «протягом» Нед, [*тяжери́йко*] «тяженько» О, [*тяжі́й*] «важче» Куз, *тя́жко* «важко; [дуже, занадто Бі, Л; мабуть, ні; мабуть, не О]», [*втєга́тисі*] «зволікати, не хотіти, не наважуватися» О, *втя́жливий*, *втяжни́й*, [*втяжни́й ґрунт*] «ґрунт в одному масиві» О, *впро́тяж* (присл.) «один за одним у запряжці, цугом», *впро́стяж*, *встяж* «тс.», *ви́тяг*, *витяга́льник*, [*витяга́чка*] «біль у суглобах» Ж, [*ви́тяжина*] «вузька протока річки, що утворює острів» Я, *ви́тяжка*, [*ви́тяжки*] (мн.) «екстракт» Я, *витяга́льний*, *ви́тягнений*, *ви́тягнутий*, *витя́гувальний*, [*ви́тяжний*] «екстрактивний» Ж, *витяжни́й* «зроблений способом витягання, розтягнення; призначений для вентиляції; [(вид чобіт), у яких передок із суцільної шкіри; протяжний]», [*ви́тягом*] «протяжно», *ви́тягом їхати* «їхати цугом», *ви́тя́жно* «протяжно» СУМ, Ж, *відтяга́ти* (в т.ч. мат. «[віднімати]», *відтяга́тися* (в т.ч. «[уникати когось]»), *відтя́жка*, *відтяжни́й*, [*дотіга́ти*] (у сполученні [*д. сві́дки*] «покликати свідків» О), [*достяга́ти*] «діставати рукою» Ме, [*досцяга́ти*, *достягну́ти*] «тс.» тж, *затяга́тися* (в т.ч. «[вербуватися]»), *затягну́ти* (в т.ч. «[розпочати (судову справу) О]»), [*затяготні́ти*] «завагітніти», *затя́гуватися* (в т.ч. «[входити в борги]» Я), [*за́тя́г*] «вербування, набирання рекрутів Ж, Пі; навербований загін війська Г; загін бродяг, які вешталися по запорозьких степах і робили розбійницькі напади на мирних людей Я; старе русло річки Чаб», [*затяга́йло*] «заспівувач» Я, [*затя́гач*] «ремінь для затягування ярма Г; (бот.) рослина, що має властивість затягувати рани Я», [*затяга́ч*] «планка, брусок» Ж, [*затя́жець*] «кавалер, молодець Пі; завербований у військо; гайдамака», *затя́жка*, [*затяжни́к*] «вир» Ч, [*затя́жок*] «навербований загін війська», *затя́жчик* «робітник, який займається кріпленням яких-небудь частин», [*затя́зець*] «гайдамака» Ж, [*затя́щик*] «бродяга, грабіжник з інших місцевостей у запорозьких степах» Я, [*затя́глий*] «невиплачений» (податок) Ж, *затя́гнений* «міцно зав'язаний; який почав гоїтися (про рану)», [*затягне́ний*] «найманий (про військо)» Пі, [*затяго́вий*] «тс.» Пі, *затяжки́й* «надто тяжкий», *затя́жни́й* «тривалий; призначений для кріплення частин чого-небудь; [хронічний; навербований (про військо); впертий, наполегливий Ж, Пі; вичерпливий Ж]», [*за́тя́гом*] «примусово, вербуючи» Я,

Чаб, *натяга́ти* (в т.ч. «[тягати (людину) по установах, морочити, шарпати]» Ме), *натяга́тися* (в т.ч. «[натужуватися]» Г), *натягну́ти* (в т.ч. «[сильно вдарити]» Чаб, *натягти́* «тс.», [*натя́гувати двері*] «закладати двері на петлі» О), *на́тяг*, [*натяга́вка*] «каучук Ж; сорт простих слив ВеНЗн», [*натяга́йло*] «клямка (у пилці)» О, [*натяга́нка*] «каучук Ж; прилад для натягання обручів О», [*натяга́ч*] «вид інструмента у бондарів, колісників, шевців та ін.; прізвисько вовка Ж», [*натяга́чка*] «каучук», *натя́гнутість*, [*натя́гувач*] «один з важелів, за допомогою яких натягується шина на колесо» Чаб, [*натя́жина*] «пологий берег річки» Ч, *на́тя́жка*, [*натя́глий*] «розтягнутий» ВеНЗн, *натя́гнений, натя́гнутий, натяжни́й*, [*надтяга́ти*] «присувати, притягати» Ж, [*на́йтяже*] «найважче» О, *нави́тяжку, наро́зтяг* «розтягуючи слова подібно співу», [*на́стяг*] «стягування, зав'язування» Ж, [*настя́ганє*] «стягування, збирання до купи» Ж, *нетя́га* «бідна людина; [нещасна, бездомна людина; бурлака Ж]», [*нетя́женька, нетя́жище*] «тс.» Ж, [*нетя́жний*] «нетяжкий» Ж, [*недотя́гнення*] «дефект, недолік» Куз, *отяга́ти* «відтягувати вниз; обтягувати», [*отяга́тися*] «відставати; зволікати; відкладати; вагатися», [*отягоча́ти*] «обтяжувати» Ж, [*отягти́ся*] «підгодуватися, потовщати», [*отягча́ти*] «обтяжувати», [*отягчи́ти*] «обтяжити», [*отяжа́ти*] «обтяжувати», [*отягчи́ти*] «обтяжити», [*отяжа́ти*] «обтяжувати», [*отяжи́ти*] «обтяжити», *отяжі́ти* «обважніти; [обтяжитися]», *отяжі́лий* «обважнілий», *обтяга́ти* (в т.ч. «[обраховувати]»), *обтяжа́ти* «бути тягарем; робити важчим для сприймання; накладати тягар обов'язків; [використовувати що-небудь як матеріальну базу у фінансових операціях; закладати]», *обтя́жи́ти* СУМ, Ж, *обтя́жка, обтя́жливий, обтя́жни́й* «призначений для обтягування; обтяжливий» СУМ, Ж, [*о́бтяжний*] «важкий, досить важкий», *обтя́жуючий*, [*о́бтяж*] «важкувато», *обтя́жено*, [*обтяга́ч*] «той, хто витягує» Куз, *перетя́жи́ти* «переобтяжити» СУМ, Нед, [*перетя́гани*] «перехід гостей від тестя до свекра у першу неділю після весілля», *перетя́жка* (в т.ч. «дуже тонке, звужене місце; [капітальний ремонт взуття Дз; перемет Дз; постійне подорожування Нед]»), [*перетя́зь*] «жердина або поміст у сараї або клуні» Нед, *перетя́гнутий* «тонкий в одному місці», *перетяжни́й*, [*підтя́га*] «злодій», [*підтя́гач*] «ремінь, яким швець притягує матеріал до коліна», *підтя́жка* (в т.ч. «[шлейка; вірьовка, якою прив'язується задня вісь воза]» Г, *підтя́гнений, підтя́гнутий, потягну́ти* (в т.ч. «[настати, тривати (про погану погоду) Ме; випити О]»), *по́тяг* «прагнення, схильність; поїзд; [прибуток; ремінь у шевців; довга і вузька грядка Г; підставка, гірлянда Нед; вузька протока між островами Чаб]», [*по́тяг сло́ва*] «вираз» Нед, [*по́тягом того*] «зважаючи на» Нед, [*потя́га*] «перевезення вантажів», [*потяга́нка*] «жіноча крита шуба Г; вештання Нед», [*потяга́ч*] «ремінь у шевців» Нед, [*потяга́чка*] «потягання», [*потягі́*] «тс.» Чаб, Она, [*потя́гич*] «прилад для натягання обручів на діжку» Л, *потяге́ньки, потягу́сі*, [*потягу́ха*] «жінка легкої поведінки» Си, [*потя́жина*] «вузька і довга смуга сінокосу серед лісу, болота» Ч, [*по́тязь*] «довге озеро, болото; довгі смуги після повені на заливних землях», [*потя́глий*] «пологий і довгий», [*по́тяжкий*] «важкуватий; надто важкий Нед», [*потяжни́й*] (тех.) «ведучий» Куз, *претяжки́й*, [*при́тяг*] «частина пастки для звірів Г; потяг, привід, стимул; притягування; привабливість; зв'язування, вірьовка Нед», *притяга́ння*, [*притяга́ч*] (анат.) «вид м'язів Нед; той, що притягає Куз», [*притяга́чка*] «шпилька; кнопка» О, *притя́гнення* «притягання (землі)», [*притя́жа*] «жердина в упряжі», *притяга́льний, притя́гнений, притя́гнутий, притя́жни́й* «притягальний; [який належить кому-небудь; який стосується кого-, чого-небудь Нед]», [*при́тяжкий*]

(лише у застарілому лайливому виразі *хри́бра при́тяжка та при́нудка* Ме), [*пристяжи́ти*] «примусити» Нед, *при́стяжка* «підпряжка», *при́стяжни́й* «підпряжний» СУМ, Нед, [*присутя́жити*] «притиснути, притіснити», *про́тяг* СУМ, Нед, [*протя́жина*] «вузька і довга низина в лісі; вузька і довга сінокісна смуга на болоті; вузький і довгий рукав річки» Ч, *протя́жка, протя́жність, протя́гливий* «протяжний; [пологий (про гору)]», *протя́глий, протя́жливий* «протяжний», *протя́жни́й* СУМ, Нед, *про́тягом* (прийм. і присл.), *простяга́ти, простягти́, простягти́ся* (в т.ч. «[прямувати]»), [*про́стяг*] «лінія, смуга» Нед, [*простяга*] «протяжність» Пі, [*про́стяж*] (у сполученні *в про́стяж* «цугом»), [*простя́жний*] «довгий і пологий (про гору)», [*розтяга́ться*] «розбеститися позашлюбними зв'язками» Чаб, *ро́зтяг, розтя́гнення* «пошкодження сухожилля, зв'язки», *розтя́жка*, [*розтя́ганий*] «розбещений позашлюбними зв'язками» Чаб, *розтяга́льний, розтя́гливий, розтя́глий, розтя́гнений, розтя́гнутий, розтя́жни́й, розтя́гнуто* «надто повільно», [*спростя́га*] (присл.) «витягнуто» Нед, *стяга́ти* (в т.ч. «[виснажувати]»), *стяга́тися* (в т.ч. «[худнути; сваритися; здаватися]»), [*стеглі́*] «спідні поперечні в'язання з ужевки в санях» О, [*стяг*] «сухожилля; примус» Нед, [*стяга́льня*] «канат, яким зближують, притягають під час рибальства один човен до одного» Мо, Дз, [*стяга́ч*] «намисто» Нед, [*стя́гель*] «частина полудрабка, перекладина Г; частина саней, жердина Нед», [*стя́глина*] «балка на хаті й інших будівлях, де немає стелі» Си, *стя́гнення*, [*стя́го́ль*] «частина саней» Г, Нед, [*стяж*] «вуздечка; кінець; примус» Нед, [*стя́жа*] «тс.» Нед, [*стя́жина*] «дерев'яна балка, якою скріплюють нижні кінці крокви» Чаб, Ва, [*стя́жка*] «зав'язка, затискач, застібка Нед; колиска Л; гряділь плуга До», [*сця́глі*] (мн.) «цеп чи товстий дріт, яким стягують докупи вирла (дишла), щоб коні не поламали вирло» Мо, [*стягови́тий*] «який має широкий крок», [*стягу́щий*] «який стягує докупи» Нед, [*стя́жений*] «стомлений, знеможений» Нед, [*спростя́га*] (присл.) «витягнуто» Нед, [*утяжа́ти*] «ускладнювати; обтяжувати» Нед, [*утяжі́ти*] «зробитися важкою» (про дорогу), [*утігайлівка*] «вир, глибоке місце» Ч, [*утя́жливий*] «який вимагає великого напруження, великих зусиль; важкий» СУМ, Нед, *упро́тяж, упро́стяж, устя́ж*; — р. *тяну́ть* «тягти», бр. *цягну́ць*, др. *тягати, тягнути*, п. ciągnąć, ч. tahati, táhnouti, слц. t'ahat', tiahnut', вл. ćahać, ćahnyć, нл. śěgaś, śěgnuś «тс.», болг. *те́гна* «має вагу», схв. *натегнути* «натягувати», слн. tégniti se «розтягуватися», стсл. **тѧгнѫти** «тягти»; — псл. tęgnǫti «тс.»; — споріднене з ав. θanǰayeiti «тягне (віз); натягує лук», θanvan-, θanvar- «лук», ос. t'ynjyn «витягати», лит. tingùs «лінивий», tìngti «бути (ставати) лінивим, неповоротким», двн. dīhsala «дишло», діcл. þīsl «тс.», þungr «важкий», icл. þungur «тс.», лат. tēmo (<*teŋksmō) «дишло». — Фасмер IV 139—140; Черных II 278; Преобр. Вып. последний 32—34; Brückner 60—61; Sławski I 98; Machek ESJČ 633—634; Schuster-Šewc 131; Skok III 452—453; Trautmann 318; Pokorny 1067.

[**тягун**] (у сполученні *т.-трава* (бот.) «горошок мишачий, Vicia cracca L.» См), [*натягач*] «тс.» См, Mak; — похідне утворення від *тягти́*; назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина має тонке, слабе стебло, яке тягнеться до інших рослин і чіпляється за них вусиками. — Див. ще **тягти́.**

[**тякиш**] (бот.) «перстач гусячий, гусяча лапка, Potentilla anserina L.» См; — неясне; можливо, результат помилкового написання замість **м'якиш* (*мнякиш* См) «тс.».

[**тякти́**] «зустріти, зачепити, торкнути» Нед, [*тя́кати*] «натякати» Нед, [*тя́кнути*] «зачепити, торкнути Г; натякнути Нед», [*тякну́ти*] «зустріти, зачепити, торкнути Нед; здогадуватися,

передчувати, натякнути Шейк», [*обтякну́ти*] «охопити» Ж; — р. [*тя́кать*] «пригощати», [*тя́клый*] «придатний», бр. [*цекну́ть*] «викликати тремтіння; поворушити; вивести з рівноваги», каш. [takac] «торкатися», болг. *текна* «прийти в голову», *натéквам* «докоряти», схв. *тéкнути* «прийти в голову; доторкнутися», слн. tékniti «звертатися до когось, торкатися»; — очевидно, пов'язане з лит. tèkti «вистачити, бути достатнім», tìkti «підходити, годитися», гот. þeihan «процвітати». — Фасмер IV 140; Skok III 453; Варбот ОЛА 1984, 266—269; Mikl. EW 348; Feist 493. — Пор. **на́тяк.**

тя́мити, *тя́митися, тямкува́ти, тямува́ти* «тямити; [думати Нед; мати здібність; пам'ятати]», *тям* «тяма», *тя́ма, тя́мка* «тяма; [пам'ять О]», *тямки́* (у виразах *у т. бути, у т. датися, не в т., у т. брати*), *тя́мок* «тяма» (у виразі *без тя́мку* «несвідомо»), *тямý́ха* «спритна людина», *тямки́й, тямкови́тий,* [*тямли́вий*] «тямкий» Нед, [*тя́мний*] «зрозумілий» Нед, *тямови́тий, тямý́чий, тямý́щий, безтя́ма* «нестяма», [*бе́зтямка*] «тс.» Я, *безтямки́й, безтя́мний* «позбавлений розуміння, несамовитий; [безглуздий; некмітливий]», *безтя́мки,* [*втямáти*] «розуміти, знати» Ж, *втя́мити* «зрозуміти; усвідомити; зберегти в пам'яті», [*втя́митися*] «набриднути, викликати нудьгу» Ж, *втя́мкú* «зрозуміло; [згадується, пригадується Ж]», *взя́ти в.* «зрозуміти, запам'ятати», *да́тися, врізатися* «запам'ятатися», [*встя́митися*] «стямитися, схаменутися» Ж, *знетя́мити* «позбавити розуму, здорового глузду», *знетя́митися* «нестямитися», *знетя́ма* «нестяма», *знетя́млений,* [*знестя́митися*] «втратити свідомість» Она, *знестя́ми* «не тямлячи нічого, розгубившись», [*зне́стямка, зне́стя́мки*] «тс.», [*навтя́митися*] «набриднути, викликати нудьгу» Ж, [*навтя́мний*] «набридливий» Ж, [*нетя́мити*] «не думати, не пам'ятати» Ж, *нетя́митися,* [*не́тям*] «нерозуміння Г, Ж; непритомність, забуття Ж», *нетя́ма* «тс.; стан сильного збудження; недогадлива, нетямуща людина», [*не́тя́мка*] «непритомність; незнання, забуття Ж; неуцтво; невіглас Бі», [*нетямý́ха*] «неук, невіглас», [*нетімáха*] «бездара» Она, [*нетя́мливий*] «необдуманий; нестримний» Ж, *нетя́мни́й* «який втратив самовладання СУМ, Ж; [непритомний Ж]», [*нетя́мчий*] «незнаючий, недосвідчений» Куз, *невтямки́, нестя́митися, не́стям, нестя́ма, нестя́мка, нестя́мок,* [*нестя́мки напа́ли*] «розгубився, знепритомнів», *нестя́мний, отя́мити, отя́митися,* [*отямне́нько*] «обережно, уважно, зважно» Ж, *стя́митися* «опам'ятатися; [зміркувати; втратити розум]», [*стямкува́ти*] «зрозуміти», [*стя́муватися*] «опам'ятовуватися» Нед, [*стям*] «розум, розуміння, увага, точка зору» Нед, Пі, [*стя́мок*] «тс.» Нед, Пі, [*стямли́вий*] «тямущий», [*спритя́мкувати*] «розуміти, осягати» Нед, *утя́мити, утямки́*; — р. [*тя́мить*] «розуміти; тямити», [*тям*] «розуміння, тяма, пам'ять», бр. *ця́міць* «розуміти, міркувати, тямити», *ця́мкі* «кмітливий; тямущий»; далі пов'язане з *тімáха* «майстер якоїсь справи», [*тімáшный*] «здібний до чогось», [*тіме́нный*] «тс.» (Меркулова Sl. Wortst. 139—140); — переконливої етимології не має; зіставляється з гр. τημελέω «турбуюся, охороняю», τημελής «турботливий, старанний» (Горяев 383; Преобр. Вып. последний 32), при цьому **я** залишається нез'ясованим; непереконлива реконструкція *tęrm- і зіставлення з р. *тя́пать* (Osten-Sacken IF 33, 262—263); порівняння з лит. tẽmytis «примічати, запам'ятовувати», лтс. tēmêt «помічати, вказувати» також необґрунтовані, оскільки вони вважаються запозиченими зі слов'янських мов (Fraenkel 1079; Mühl.—Endz. IV 171). — Фасмер IV 140—141.

[**тя́нка**] «глибока яма в болоті, заповнена водою» Ч; — неясне.

[**тя́пати**] «бити, рубати, колоти; базікати Нед; давати маленькими частинами Пі», [*тяп*] (вигук на позначення удару, поштовху, стуку) Нед, Пі; у спо-

лученні *тяп-ляп, тяп та ляп*; — р. *тя́пать* «цюкати, стукати, ляпати (язиком), [хапати зубами]», бр. *ця́паць* «рубати; [хапати зубами]», п. siarać «колоти, рубати; плямкати; хлюпати; ходити по грязюці», ч. [t'apit] «вдарити, стукнути, влучити», слц. t'apkat' «злегка бити, стукати»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [*тепти́*] «бити», *ті́пати*. — Фасмер—Трубачев IV 44—45, 141; Преобр. Вып. последний 34; Горяев 384; Brückner 60; Machek ESJČ 81, 636; Skok III 459. — Пор. **тепти́**.

[**тяпка́р**] «кептар»; — результат фонетичної видозміни форми *кепта́р* (див.).

[**тяр**] «дійсно, справді»; — запозичення з молдавської (румунської) мови; молд. *кяр* (рум. chiar) «саме, справді, дійсно» походить від лат. clārus (с.р. clārum) «ясний, зрозумілий». — Mo 69; Scheludko 143; Vrabie Romanoslavica 14, 175; СДЕЛМ 228; DLRM 138. — Див. ще **Кла́ра**.

[**тя́ска**] «гвинтовий прес для видушування вина» Дз, [*тя́ски*] «тс. Дз; прес для видавлювання соку з винограду Мо»; — запозичення зі східнороманських мов; рум. teasc (молд. *тяск*) «виноградний, олійний прес» є запозиченням з південнослов'янських мов, пов'язаним з стсл. **тѣскъ** «виноградний прес, точило», спорідненим з укр. *ти́снути, ти́скати, тісни́й*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 72; СДЕЛМ 444; DLRM 852. — Див. ще **ти́скати, тісни́й**.

тясма́, *тясо́мка* — див. **таськма́**.

тя́ти, *тну́ти, втина́ти, витина́ти*, [*витина́тися*] «вирізнятися, виділятися» СУМ, [*витятись*] «ударитися» ЛексПол 25, *ви́тин, витина́нка*, [*ви́тинка*] «витівка» Ж, [*ви́тинок*] «вирізка, відрізок» Куз, *відтина́ти*, [*відтина́тися*] «захищатися, різко відповідати» Куз, *ві́дти́нок* СУМ, Ж, *дотина́ти* «дорізувати, дорубувати; [допікати, дошкуляти Г]», [*до́тинки*] «дошкуляння» Куз, *затина́ти* «ударяти, починати рубати; робити щось енергійно; [допікати, докоряти]», *затина́тися* «зупинятися, перериваючи яку-небудь дію; наполягати, упиратися; чіплятися, затримуватися; [ударятися; заїкатися]», [*затина́ка*] «заїка» Она, [*зати́нка*] «нижня частина веретена (після зарубки)», [*затьо́н*] «зарубка; вперта людина», [*зати́нчивий*] «упертий, непоступливий», [*зати́нчливий*] «тс.», *затя́тий*, [*натини́на*] «овеча шерсть, знята з однорічної вівці», [*натинянка*] ВеЛ, [*обітня́ти*] «обрізати, обрубати» Ж, *обтина́ти*, [*обти́нач*] «ковальський ніж, призначений для обсікання копит», *пере́ти́н* «місце перехрещування; перехрестя, перерва» СУМ, Куз, *перети́нча́стий*, [*перетя́ття*] «розрубування, розсікання» Куз, *підтина́ти*, [*пі́дтинка*] «нижня частина сорочки» Ва, [*потина́ти*] «спричиняти смерть; вбивати» О, [*потя́ти*] «порізати; наслати хворобу» О, *притина́ти*, [*при́тинка*] «дошкульне слово», *розтина́ти, ро́зтин*, [*розти́нка*] «розріз ззаду в одязі» Корз, *стина́ти, стина́тися* «битися», *утина́ти, ути́нок* (*вти́нок*); — р. *тять* (*тну*) «бити», бр. *цяць* (*тну*), др. *тяти, тьну* «рубати, сікти», п. siąć (tnę), ч. títi, слц. t'at', вл. śeć, нл. śěś, слн. [tẹ́ti (tnèm)], стсл. **тѧти (тьнѫ)**; — псл. tęti (tьnǫ) «тяти»; — споріднене з лит. tìnti (tinù) «відбивати (косу)», далі, можливо, з гр. τέμνω «ріжу», іон., дор. τάμνω «тс.», гр. τόμος «розріз, відрізок», τομός «той, що ріже», ірл. tamnaim «калічу», можливо, лат. aestimō «ціную» (<*ais-temos «той, хто розрізає зливок міді»); інший ступінь чергування в нл. toп, toń «вирубка в лісі»; припускається (Machek ESJČ 644) можливість існування паралельних коренів — *temə (звідки грецькі, латинські, ірландські форми) і *tenə (звідки слов'янські і балтійські форми). — Фасмер IV 66; Sławski I 98; Brückner 60; Schuster-Šewc 132; Fraenkel 1099; Pokorny 1062—1063.

тятива́ «ремінь, мотузка, струна, що стягує кінці лука», [*тати́ва* Нед, *тети́ва́* УРС, Нед, *те́тва* Нед, *теті́вка*] «тс.»; — р. *тетива́*, [*тятива́*], бр. *цецівá*, др. *тетива* «жила, тятива», п.

cięciwa, ч. tětiva, слц. tetiva, болг. *тетива́* «тс.», схв. *тети́ва* «жила, сухожилля, струна», слн. tetíva «тятива», стсл. **тѧтива** «тс.»; — псл. tętiva (<tępt-); — зіставляється з лит. tem̃pti, tempiù «натягати, тягти», tampýti, tampaĩ «тс.», tìmpa «жила, тятива», лтс. tiept «робити тугим, пружним; натягати», дісл. þǫmb «тятива; товстий живіт», ісл. þemba «роздувати, надувати», норв. temme «приборкувати», лат. tempus «проміжок часу; момент; час» (початково «натягнений»), перс. taftän «крутити, вити», які зводяться до ie. *temp-/tomp-/tm̥p- «тягти, натягати, напружувати»; при цьому компонент -tiva розглядається як суфікс -tiv-, наявний також у ч. ст. stativo «дерев'яна підпора», схв. *jȅстиво* «їда», або як суфікс -iv-a (пор. укр. р. *кропива*), приєднаний до суфікса -t-; менш обґрунтоване зіставлення з лит. tiñklas «сітка», дінд. tántuḥ «мотузка», tántram «основа ткацького верстата», tanṓti «тягне, натягує», гр. τείνω «натягаю», τόνος «напруження», лат. tendō «натягаю, тягну», укр. *тенéто* (КЭСРЯ 441—442; Brückner 645; Trautmann 323; Pedersen KZ 40, 206). — Фасмер IV 53, 141; Черных II 241—242; Горяев 367; Machek ESJČ 642; Skok III 464; Меркулова Этимология 1975, 59—60; Торр 181; Pedersen Kelt. Gr. I 138; Liden Arm. St. 44—45; IF 19, 331; Pokorny 1064—1065. — Пор. **темп.**

тях, *тях-тях* — див. **тьох.**

Наукове видання

СЛОВНИКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О.О. ПОТЕБНІ

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У СЕМИ ТОМАХ

Том п'ятий

Р—Т

УКЛАДАЧІ
Болдирєв Ростислав Васильович,
Коломієць Віра Титівна,
Лукінова Тетяна Борисівна,
Мельничук Олександр Савич,
Скляренко Віталій Григорович,
Стоянов Іван Андрійович,
Шамота Алла Миколаївна

Київ, Державне науково-виробниче підприємство
«Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2006

Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічні редактори *Т. С. Березяк, Г. М. Ковальова*
Коректор *Л. Г. Бузіашвілі*
Комп'ютерний набір *Л. В. Багненко, В. Г. Каменькович, М. А. Кравченко*
Комп'ютерна верстка *Л. М. Каткової*

Підп. до друку 24.11.2006. Формат 70×100/16. Папір офс. №1. Гарн. Антіква. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 57,2. Ум. фарбо-відб. 58,5. Обл.-вид. арк. 68,63. Наклад 1000 прим. Зам. 6—53.

НВП «Видавництво "Наукова думка" НАН України». 01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3.

ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф». 02094 Київ 94, вул. Віскозна, 8.

Е88 **Етимологічний** словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1983. — . — (Словники України).
ISBN 966-00-0816-3.

Т. 5: Р—Т / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. — 2006. — 704 с. — ISBN 966-00-0785-X

П'ятий том словника містить слова на літери Р—Т. У ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені в Україні.

Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

ББК 81.2УКР-4

ISBN 966-00-0785-X

9 789660 007857 >

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О.О. ПОТЕБНІ